D. CAECILII

CYPRIANI CARTHAGINIENSIS EPISCOPI, TOTIVS AFRICAE

Primatis & gloriosissimi Martyris

OPERA.

Iam denuo quam accuratissimè recognita, collatione facta Editionum Pauli Manutij & Guilielmi Morelij ad exemplaria aliquot manuscripta vetustissima; certoq; ordine, habita temporum ratione, in tres Tomos nunc primum distincta.

Adnotationes Iacobi Pamelij S.Th.L. Ecclesiæ Brugensis Canonici, toti operi sparsim interiectæ, quibus tum Castigationum ratio & Lectionum varietas obiter indicatur, tum quidquid ad Antiquitatem Ecclesiasticam pertinet, paucis explicatur.

Ab eodem recens adiecta D. Cypriani Vita è scriptis ipsius collecta, & Scripturarum citatarum index locupletissimus desideratus hactenus.

Indicem operum D. Cypriani iuxta priores editiones, reperiet lector post Vitam Auctoris.

Editio vltima prioribus emendatior.

ANTVERPIAE,
In ædibus Petri Belleri, sub scuto Burgundiæ.
1589.
Cum Gratia & Priuilegio.

AMPLISS. PRÆSVLI DN. VIGLIO ZVICHEMO FRISIO, S. BAVONIS APVD Gandauenses Præposito, Cæsaris antea Caroli V. nunc Hispaniarum Regis Catholici Philippi consilii Priuati Præsidi, ac Illustrissimi Ordinis aurei velleris Cancellario;

S. P.

QVANTO semper fuerit in pretio & auctoritate, Clariss. Domine Præses ac Præsul amplissime, D. ille Cyprianus, iam inde à primis Ecclesiæ efflorescentis incunabulis, nihil attinet commemorare; quippe quod iam olim lippis (quod aiunt) & tonsoribus peruulgatum sit. Testatissimum id reddunt luculentiss. de tanto viro veterum Patrum Elogia, quæ partim in Prolegomenis nostris, & vita Auctoris, partim in Adnotationibus citata reperire est. Diuorum dico Pontij, Gregorij Nazianzeni; Hilarij, Ambrosii, Prudentij, Augustini, Fulgentij, Maximi, Isidori, Petri Chrysologi, Bedæ, Hrabani; item Eusebij, Freculphi, Ioannis Zonaræ, Nicephori, & aliorum. Ipse quoque Cyprianus seipsum satis commendatum reddit, quum (vt D. Hieronymi verbis vtar) purissimi fontis instar dulcis incedat & placidus; ingenio etiam (quod recte censuit Lactantius) sit facili, copioso; suaui, & (quæ sermonis maxima virtus est) aperto; vt discernere nequeas, vtrúmne ornatior in eloquendo, an facilior in explicando, an potentior in persuadendo fueris. Vsqueadeo vt non possim non illis adsentiri, qui inter Orthodoxos Patres Latinos, primas illi eloquentiæ partes tribuunt; præsertim consentientibus D. Gelasio Papa in Concilio Romano, & Cassiodoro Institutionum diuinarum cap. 19. Me certe ita transuorsum rapuit huius sanctiss. viri facundia & pietas, vt, vbi primum iam iactis Theologiæ fundamentis in manus venit, mirum in modum ipsius perpetuo lectione delectatus sim. Verum male me habebat, tum quòd tam pauca exstarent scriptorum ipsius monumenta, tum quod ea ipsa mendis scatere deprehenderem. Animum etiam non tam angebat, quàm discruciabat, quòd, quum cæterorum Ecclesiasticorum veterum pleraque prostarent, huius non modo Lucubrationes nobis eripuisset tam vasta rei literariæ clades, sed & titulos ipsos ob suam ipsorum celebritatem inuidisset Antiquitas. Sic enim in Catalogo scriptorum D. Hieronymus: Huius ingenij superfluum est indicem texere, cum sole clariora sint eius opera. Spe tamen nonnulla ductus, in vetustiss. Belgij nostri Bibliothecis reperiri posse aliquid non editum hactenus; aut saltem castigatius; iam ante annos plus minus octo statueram, si non auctiorem, certe emendatiorem aliquando D. Cyprianum in lucem emittere. Verum studiis Theologicis conficiundis tum occupatior, profectione deinde in Gallias præpeditus, ab instituto destiti: donec eodem pene tempore prodierunt, Romana Pauli Manutij viri eruditiss. & Guilielmi Morelij Parisiensis, editiones. Quod vbi primum intellexi, statim Antuerpiæ euocaui, vt inter se vtramque conferre liceret. Ego verò id cum cœpissem, prima quidem fronte deprehendi, haud pœnitendam ab ipsorum vtroque nauatam operam; in progressu tamen didici, non frustra me laboraturum, si ex vtraque illa editione, tertiam quandam conflarem, & denuo ab vmbilico (quod aiunt) D. Cyprianum recognoscerem. Quod vti studiosorum cum fructu maiori fieret, ex tota Belgica quos delitescere alicubi sciebam Manuscriptos codices continuo accersiui, atque vna excusos quotquot haberi poterant, etiam illos qui ante Erasmi recognitionem essent editi: quorum catalogum sub finem Prolegomenon Lector curiosus reperiet. Interea ne quid postmodum foret in mora, diligenter perlectis omnibus in vniuersum ipsius operibus, inuestigare cœpi legitimum illum iuxta quem scripta sunt ordinem, de quo in præfatiunculis trium Tomorum latius. Ne autem tædij nimium adferret illa exemplarium inter se collatio, si nihil vna adnotarem quod Theologorum & Antiquariorum studia promoueret: visum fuit operæpretium, eadem opera Antiquitates Ecclesiasticas serio in

hoc nostro Auctore animaduertere, & deinde explicandarum illarum gratia (exemplo Rhenani in Tertullianum) Adnotationes adiicere. Serio itaque tandem opus aggressus, anni vnius spatio Deo fauente ad calcem vsque tantum non perduxi. Iámque erat in votis, vt primo quoque tempore prælo committeretur, quum sub Pascha Anni 1566. motus illi Belgici incrudescere cœperunt, atque adeo Catholicis omnibus animos adimere. Ita factum, vt Typographorum nemo meos hos labores, ad sequi annum, ex quo primum T. C. sunt exhibiti & inscripti, aggredi ausus fuerit. At nunc veluti postliminio in lucem caput effert & ad te redit. Præposite digniss. noster Cyprianus; & quidem non minus oportuno, quam ante biennium, tempore. Quum enim reducendis ad mentem sectariis, quíue ab illis, pro dolor, seducti sunt, pharmacum aptius aliunde depromi nequeat quam ex Apotheca Antiquitatis Ecclesiasticæ; si quis profecto Veterum Patrum, iste vel maxime, non vnius modi, sed omnis generis suppeditare poterit. Exempli gratia. Si de Romani Pontificis Primatu sit controuersia, abunde satisfecerint Epistola LV. quæ est 7. ad Cornelium, & liber de vnitate Ecclesiæ; vbi tum Primatum Petro datum & super illo ædificatam à Christo Ecclesiam adserit, tum Petri Cathedram principalem Ecclesiam dicit, & non aliunde hæreses oboriri & schismata, quam inde quod vni in Ecclesia vice Christi iudici non obtemperetur. Si de Sanctorum in cœlis cum Christo iam regnantium inuocatione dubitetur, statim occurret epistola LVII. quæ est postrema ad Cornelium; vbi si quis ipsorum prior hinc excederet, rogat vt apud misericordiam patris non cesset oratio; illud item Epiphonema libri de Disciplina & habitu virginum: Tantum mementote tunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari. Si de Martyrum festis; narrat Auctor epistola XXXIIII. quæ est de Celerino Lectore ordinato, Martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebrari. Si de suffragiis defunctorum disceptet quispiam; plus satis illa probat epistola LXVII. ad Furnitanos, quum prohibet pro dormitione Victoris sacrificium offerri, quod contra Concilii decretum Geminium Faustinum presbyterum tutorem ausus esset constituere. Si de Purgatorio, testabitur epistola LII. ad Antonianum, quosdam ad veniam stare, missos in carcerem non exire inde donec soluant nouissimum quadrantem, pro peccatis longo dolore cruciatos emundari & purgari diu igne; alios contra, statim à Domino coronari. Si de confessione sacramentali, quam auricularem nuncupant, incidat disputatio; laudat eos Auctor libro de Lapsis, qui vel hoc ipsum quod cogitauerunt, apud sacerdotes Dei, dolentes & simpliciter confitentur, ac ita Exomologesin conscientiæ faciunt. Si de augustissimo Eucharistiæ sacrificio; latiss. est de illo Tractatus Epistola integra ad Cæcilium numero LXIII. vt omittam, quod Libro de Oratione Dominica verba illa Præfationis Missæ commemoret: Sursum corda, Habemus ad Dominum. Iam si contra Caluinistas agendum sit, toties inculcat Corpus & Sanguinem Domini, vt nemo frequentius; præsertim verò epistola ad Cæcilium & Libro de Lapsis. Si aduersus Anabaptistas; suffecerit vel vnica epistola LIX. ad Fidum, de baptizandis infantibus. Si denique cum nouis Trinitariorum monstris confligendum; tela subministrabit epistola LXXXIII. ad Iubaianum, & dictus liber de Oratione Dominica, sub finem. In summa nihil ferè est hodie de Religione controuersum, quod non sua D. Cyprianus auctoritate explicatum reddat; & omni ambiguitate detersa Antiquitati Ecclesiasticæ consonum demonstret; verum ne prolixiores simus; pauca hæc in medium adduxisse sufficiat, cætera ex Indice vtroque & Adnotationibus nostris petat Lector diligens. Porro quantum vigiliarum, laborum; molestiarum mihi deuorandum fuerit, tum in accersendis exemplaribus, tum in euoluendis non modo codicibus variis sed & Auctoribus tam profanis quam Ecclesiasticis, nolo commemorare; sat enim superque dictæ Adnotationes id, vel me tacente, in publicum produnt. Vtinam vtinam tantum frugis adferre queant lucubrationes hæ nostræ. atque summis semper votis exoptaui; quippe qui haud alio instituto Deum tester me hactenus hoc saxum voluere; quam vt Theologis, vt Antiquitatis studiosis, vt omnibus denique qui Christiano censentur nomine, aliquid conferre posset hæc opella nostra. Quam si gratam postmodum intellexero, non grauabor Deo auspice idipsum in Tertulliano aliquando adtentare, iuxta quod à me postulare cœperunt viri quidam eruditi; nisi (quod malim) me præuertat Ioannes Harrisius Anglus Thomæ Moro quondam à Secretis, sicuti ego illum in D. Cypriano anteuerti. Qui pro sua humanitate (vt obiter insinuem qui aliquid mihi opis contulerunt) in aliquot locis vnde me extricare vix poteram; variis quibusdam sui exemplaris Lectionibus haud parum me iuuit; neque minus, vir vtriusque linguæ peritissimus Ioannes Clemens Medicus, etiam Anglus. Optimam item mihi nauarunt operam, communicatis patris sui viri eruditiss. castigationibus & coniecturis, Antonius & Valerius Cauchii Iureconsulti Vltraiectini fratres; publica functione dignissimi. Præ cæteris quoque ingenuè fateor acceptam me referre debere Diui Cypriani castigationem, ac locupletationem dictis Morelio & Manutio; huic verò maximè, vt cuius exemplar longè repererim emendatius. Non omnino tamen nihil à me præstitum, immo (præter 700. & eo amplius locos restitutos in sola scripturarum citatione marginali) ab innumeris insuper mendis perpurgatum nunc prodire Auctorem, æquus Lector censebit, ita vt sperem (si citra inuidiam dicere liceat) nulla posthac eius recognitione opus fore. Quare etiam apud dictum Manutium & Illustrissimum Cardinalem Borromæum, cuius auspiciis illius prodiit editio, confido non malam me gratiam initurum, si benignè mentem meam perpendere non fuerint grauati; sibique persuadeant, dum subinde Manutii mentionem facio, non me ipsius operam reprehendere, sed significare velle dumtaxat, non omnia ita exactè ab illo restituta, vt etiam hic locum habeat illud Prouerbii: Posterioribus semper melioribus; quo ipso T. C. dum primum illi hocce opus inscripsi, suis ad me litteris calcar addidit. Præsertim quum proprio cerebro à me tributum sit nihil, sed omnia ex auctoritate Ms. librorum eorúmque vetustissimorum, & vnius iam olim excusi; inter quos de nomine merito recensendus venit, Abbatiæ Cambronensis codex, cæteris multo castigatior. Recens verò præterea adieci ex ipso D. Cypriano Vitam eius, & scripturarum citatarum, indicem locupletissimum desideratum hactenus; ordine quoque, mea quidem sententia, temporum habita ratione, legitimo, nunc primum in tres Tomos

integrum

integrum opus distinxi. Argumenta denique noua reposui, pro frigidiusculis illis G. Remboldi, vsitatis hactenus, atque vna censuras nostras multis in locis; idque ex ipso Cypriano potissimum: vt prateream dictas Adnotationes, quas toti operi interieci. Qua, si cuiquam prolixiores videantur, maximè verò in libro, Quod idola Dij non sint, & in Concilio Carthaginiensi, meminerit ille, quod supra etiam dixi, non solis Theologis laborem hunc nostrum desudare. Et certè, tum grata Antiquitatis commemoratio; tum historiarum varia explicatio, tum etiam locorum aliquot ex alijs Auctoribus & sacris & profanis, vbi occasio se offert, restitutio; Lectori beneuolo tadium adiment.

Caterum, non vna me ratio permouit, cur, pro more antiquitus obseruato, sub tua C. patrocinio hoc quicquid est Lucubrationum publicauerim. Et imprimis, quum mihi deligendus esset vir magni nominis quispiam, cuius auctoritate à Zoilorum calumnijs labor hic noster vindicaretur; quis huic causa Patronus aptior illo dari queat, qui fidem Catholicam sua aduocatione, consilio, fauore, proximis hisce annis, in tam cruenta illa animorum dissensione, tot sectarum colluuione, ita strenuè tutatus est, vt perpetuam laudem apud posteros omnes promeruerit. Deinde, quis non studiosorum suas illi dedicet operas; qui non modo ingenij acumine, dicendi facundia, linguarum peritia, eruditionis prastantia cateros longè antecuerit, sed insuper etiam eruditorum omnium Mæcenatem se prabet. Quod abundè testatur, & in Duacensi noua Academia, & apud Louanienses, nouarum Pralectionum in litteris humanioribus, Mathematicis, Medicina, Iurisprudentia, Theologia, institutio, & dotatio, haud ita pridem facta; suasu quidem T. C. auspicijs verò inuictiss. Principum Caroli V. Imperatoris Augusti, & Philippi Hispaniarum Regis. Prasertim verò recens erectio Collegij illius insignis in dicta Academia Louaniensi, tuis priuatis sumptibus procurata, in quo Frisij tui, olim bellica fortitudine celebratissimi, ad humanitatem omnem, ad bonas litteras, ad Ecclesiarum denique ministeria probè formentur, & ita tandem non solum T. C. tanquam primo Institutori, sed & toti Patria ornamento sint. Verùm de his hactenus, ne Panegyricon potius quam prafationem cõscribere videar. Illud certè potissimum huius T. C. inscriptionis causam dedit, quod, quum me & matrem chariss. cum liberis suis omnibus iam olim deuinctiss. tua humanitati fateri necesse sit, primum hunc studiorum meorum fœtum alteri oblatum non decuerit, quam illi quem Parentis loco perpetuo veneratus sum. Neque profectò id immerito. Veteris enim necessitudinis non oblita T. C. qua illi cum Patre meo pia memoria C. V. Adolpho Pamelio intercesserat, dum vna vterque Carolo V. Casari essetis à secretis consilijs; in eam curam semper incubuit, vti familiam nostram, quantum fieri posset, promoueret & eueheret. Quare meritò ἀχαριστίας nota in me torqueatur, si non gratitudinis aliquod symbolum ponam. Accedit ad hac, tanta illa tui in hunc Auctorem animi propensio; quam dictis suis litteris plus satis T. C. insinuauit, opere quoque commonstrauit, dum Epistolam Ioannis de la Haie Theologi Canonici Tornacensis ad me destinauit, de repertis apud Rothnacenses D. Cypriani reliquijs; quam adeo & Prolegomenis nostris adieci, vt sibi posthac congratuletur Belgium, de tanto apud se etiamnum adseruato thesauro, quem plerique à sectarijs Lugduni concrematum metuebamus, vna cum sacro D. Irenei corpore. Quod restat Mæcenas optime, munus hoc non leuidense, Diuum inquam Cyprianum martyrem illum celebratissimum, lato quaso alacrique vultu suscipito, meásque in illum Adnotationes aduersus inuidorum morsus tuo patrocinio defendito; mei interim meorúmque sicut hactenus haud immemor.

Deus Optimus Max. T. C. diu nobis seruet incolumem.

Brugis Flandrorum, ipsis Kalend. Iunijs, Anno à Christo nato 1568.

T. C. deditiss. cliens
Iacobus Pamelius.

SVFFRIDI PETRI LEOVARDIENSIS FRISII EPIGRAMMA IN DIVVM CYPRIANVM, opera & induſtria doctiſsimi viri Iacobi Pamelii in integrum reſtitutum.

Ηὼς μὲν ῥοδοδάκτυλος
Ἐκλάμπουσα τὸν ἥλιον,
Καὶ λευκώλενος ἕσπερος
Μήνην τὴν περικαλλέα
Ἀγγέλλει σαφὰ τοῖς βροτοῖς.
Τῶν δὲ γραψαμένων πάλαι
Ἀνδρῶν εὐσεβέων καλὰ
Οὕτως γ' ἱερὰ βιβλία
Ἐγκριθέντα, τ' οὐρανοῦ
Καὶ γαίης μέγαν ἔξοχον
Κτίστην, καὶ πατέρ' ἄμβροτον
Ἀνθρώποις ἐπιδείκνυσι.
Καὶ γὰρ καὶ τὰ πεπραγμένα
Τῷ χριστῷ τε περὶ σβίῳ,
Καὶ πάντεσσιν ἀποστόλοις,
Καὶ τοῖς πατράσιν ἁγίοις,
Γινώσκειν παρέχει σαφῶς.
Καὶ δὴ καὶ παρέχει σαφῶς
Γινώσκειν τίνα καρτερά,
Καί τοι γνήσια πίστεως
Σοιχεῖ ἡμετέρας πέλει.
Αἰεὶ γὰρ τὰ παλαίτερα
Προύχει τοῖσι νεωτέροις
Ταῖς πρώταις, ἰδὲ κυρίαις
Ἀρχαῖς οὕνεκα γειτνιᾷ.
Εἰ γοῦν ἤθεος, ἠδ' ἔθους,
Καὶ τῆς πίστιος εἵνεκα
Τῶν δ' ἐκκλησία γλίχεται,
Ἐστ' ὄντως τάδε βιβλία
Πολλῶν ἄξια σπουδέων.
Καὶ τῆς φροντίδος εἰκότως
Τὴν πλείστην χάριν οἰστέον
Σοί, ὦ ἐλλογιμώτατε
Ἰάκωβε Παμήλιε,
Ἀνδρῶν φέρτατε Βρυγέων,
Δίας φωσφόρε Φλανδρίας,
Ὅς νυκτός τε καὶ ἡμέρας
Ἱδρώσας, τὸν ἐν ἁγίοις
Ἡμῶν Κυπριανὸν πόνοις
Εὐβούλοις τε καὶ ἔμφροσιν
Εἵλκες εἰς φάος ἐκ σκότους,
Ἑλκυσθέντα τε μυρίων
Λαμπρύνεις ἀπὸ σφαλμάτων.
Καὶ γὰρ μὲν ἦδε πάντοθεν
Δύσμορφος, ῥυπαρὸς τέως,
Ἀβρύνει τὸ παρὸν καλὸς
Εὐειδής τε, καὶ ἀγλαὸς
Πάντως ἐκ σέθεν πέλων.
Καὶ δὴ χ' ὡς τὸ πάλαι ποτέ,
Δοξῶν τῶν καθαρωτάτων
Κάρποις ἔβρυεν ἀφθόνοις,
Ὡς αὖτος πάλιν ἄνθεσι,
Καὶ νῦν ἀτρεκέως γέμει.
Ὡς οὖν χρισοφίλοις ἐὼν
Τοῖς πᾶσ' ὠφελιμώτατος.

PROLEGOMENA IN D. Cyprianum.

VITA BEATISSIMI MARTYRIS CYPRIANI, PER PONTIVM EIVS DIACONVM.

De hac vita D. Hieronymus ita scribit in Catalogo Virorum illustrium: Pontius Diaconus Cypriani, vsque ad diem passionis eius cum ipso exilium sustinens, egregium volumen vitæ & passionis Cypriani reliquit.

CYPRIANVS Religiosus Antistes, ac testis Dei gloriosus, tametsi multa conscripsit, per quæ memoria digni nominis superuiuat, etsi eloquentiæ eius ac Dei gratiæ larga fecunditas ita se copia & vbertate sermonis extendit, vt vsque in finem mundi fortasse non taceat: tamen, quia operibus eius ac meritis etiam hæc prærogatiua debetur, vt exemplum suum in litteras dirigatur, placuit summatim pauca conscribere; non quod aliquem gentilium lateat tanti viri vita, sed vt ad posteros quoque nostros incomparabile & grande documentum in immortalem memoriam porrigatur. Certè durum erat, vt (cum maiores nostri plebeis & cathecumenis martyrium consecutis, tantum honoris pro martyrii ipsius veneratione dederint, vt de passionibus eorum multa, aut, prope dixerim, pæne cuncta conscripserint, vt ad nostram quoque notitiam, qui nondum nati fuimus, peruenirent) Cypriani, tanti sacerdotis, & tanti martyris, passio præteriretur, qui & sine martyrio habuit quæ doceret, & quæ dum vixit gesserit, non paterent: quæ quidē tanta, atq; tam magna, & mira sunt, vt magnitudinis cōtemplatione deterreat, ac imparem me esse cōfitear ad proferendum dignè pro meritorum honore sermonem, nec posse sic prosequi facta tam grandia, vt, quanta sunt, tanta videantur: nisi quod numerositas gloriarum sibimet ipsa sufficiens, alieno præconio non eget. Accedit ad cumulum, quod & vos de eo multum, aut, si fieri potest, totum desideratis audire, concupiscentes ardore flagranti, vel facta eius cognoscere, etsi interim viua verba tacuerunt. * in qua parte si dixero nos opibus facundiæ deficí, minus dico. facundia enim ipsa deficit digna facultate, quæ desiderium vestrum plenè spiritu sanci. Ita vtrimque grauiter vrgemur. ille nos virtutibus suis onerat, vos nos precibus fatigatis. Vnde igitur incipiam? vnde exordium bonorum eius aggrediar, nisi a principio fidei, & natiuitate cælesti? siquidem hominis Dei facta non debent aliunde numerari, nisi ex quo Deo natus est. Fuerint licet studia, & bonæ artes deuotum pectus imbuerint: tamē illa prætereo. nondum enim ad vtilitatem, nisi sæculi pertinebant. postquam & sacras litteras didicit, & mundi nube discussa in lucem sapientiæ spiritalis emersit, si quibus eius interfui, si quæ de antiquioribus eius operibus comperi, dicam: hanc tamen petens veniam, vt quidquid minus dixero (minus enim dicam necesse est) ignorantiæ meæ potius, quā illius gloriæ derogetur. Inter fidei suæ prima rudimenta nihil aliud credidit Deo dignū, quam si continentiam tueretur: tunc enim posse idoneum fieri pectus, & sensum ad plenam veri capacitatem peruenire, si concupiscentiam carnis robusto atque integro sanctimoniæ * vigore calcaret. Quis vnquam tanti miraculi meminit? Nondum secunda natiuitas nouum hominem splendore toto diuinæ lucis oculauerat, & iam veteres ac pristinas tenebras sola lucis paratura vincebat. Deinde quod maius est, cùm de lectione diuina quædam tam non pro condicione nouitatis, sed pro fidei festinatione didicisset, statim rapuit quod inuenit promerendo Domino profuturum. Distractis rebus suis ad indigentiam pauperum sustentandam, tota prædia pretio dispensans, duo bona simul iunxit, vt & ambitionē sæculi sperneret, qua perniciosius nihil est, & misericordiam, quam Deus etiam sacrificiis suis prætulit, quam nec ille qui legis omnia mandata seruasse se dixerat, fecit, impleret. & præpropera velocitate pietatis, pæne ante cœpit perfectus esse, quam disceret. Quis oro de veteribus hoc fecit? Quis de antiquissimis in fide senibus, quorum mentes & aures per plurimos annos diuina verba pulsauerant, tale aliquid impendit, quale adhuc rudis fidei homo, & cui nūdum forsitan crederetur, supergressus vetustatis ætatem, gloriosis & admirandis operibus, perpetrauit? Nemo metit statim vt seuit. Nemo vindemiam de nouellis scrobibus expressit. Nemo adhuc vnquam de nouiter plantatis arbusculis matura poma quæsiuit. In illo omnia * incredibilia cucurrerunt. Præuenit, si potest dici (res enim fidem non capit) præuenit, inquam, * tritura sementem, vindemia palmitem, poma radicem. Aiunt Apostoli litteræ, debere neophytos præteriri, ne stupore gentilitatis nondum sundatis sensibus adhærente; aliquid in Deum nouitas inerudita peccaret. Ille fuit primus, & puto solus exemplo, plus fide posse, quam tempore promoueri. Sed etsi in Apostolorum Actis Eunuchus ille describitur, quia toto corde crediderat, a Philippo statim tinctus: non est similis comparatio. Ille enim & Iudæus erat, & de templo Domini veniens prophetam legebat Isaiam, & sperabat in Christo, etsi nondum eum venisse crediderat: Hic de impertitis gentibus veniens, tam matura cœpit fide, quanta pauci fortasse perfecerint. Mora denique circa gratiam Dei nulla, nulla dilatio. Parum dixi: Presbyterium, & sacerdotium statim * accepit. Quis enim non omnes honorum gradus crederet tali mente credenti? Multa sunt quæ adhuc plebeius, multa quæ iā presbyter fecit, multa quæ ad veterum exempla iustorum, imitatione consimili prosecutus, promerendo Dominum totius religionis obsequiis præstitit. Nam & sermo illi de hoc fuerat vsitatus, vt si quem prædicatum Dei laudatione legisset, suaderet inquiri, propter quæ facta Deo placuisset. Si Iob, Dei testimonio gloriosus, dictus est verus Dei cultor, & cui in terris nemo compararetur, faciendum docebat ille, quidquid Iob ante fecisset: vt dum & nos paria facimus, simile in nos Dei testimonium prouocemus. Contemptis ille dispendiis rei familiaris, in tantum exercitata virtute profecit, vt nec pietatis temporalia damna sentiret. Non illum penuria, non dolor fregit. Non vxoris suadela deflexit: non proprii corporis dira pœna concussit. Permansit in suis sedibus fixa virtus, & altis radicibus fundata deuotio, nullo diaboli tentantis impetu cessit, quo minus Dominum suum, fide grata, etiam inter aduersa benediceret. Domus eius patuit cuicunque venienti. Nulla vidua reuersa est sinu vacuo. nullus indigens lumine, non illo comite directus est: nullus debilis gressu, non illo baiulo vectus est: nullus nudus auxilio, de potentioris manu non illo tutore protectus est. Hæc debent facere (dicebat) qui Deo placere desiderant. Et sic per bonorum omnium documēta decurrens, dum meliores semper imitatur, etiam ipse fecit imitandum. Erat sane illi etiam de nobis contubernium viri iusti, & laudabilis memoriæ Cæcilii, & ætate tunc & honore presbyteri, qui eum ad agnitionem veræ diuinitatis a sæculari errore correxerat. Hunc toto honore, atque omni obseruantia diligebat, obsequenti veneratione suspiciens, nō iam vt amicum * animæ coæqualem, sed tanquam nouæ vitæ parentem. Denique, ille demulsus eius obsequiis, in tantum dilectionis immensæ merito prouocatus est, vt de sæculo excedens, * accersitione iam

Marginal notes:

* in qua parte tacū die virtibus deficimus, deficimus dico.
* rigore.
Matth. 19.
Osee. 6.
* incredibiliter.
* messis.
1. Tim. 3.
Act. 8.
* emeruit.
Iob. 1.
* coæqualis sectæ.
* accersitione.

proxima, commendaret illi coniugem ac liberos suos, & quem fecerat de sectæ communione participem, postmodum faceret pietatis hæredem. Longum est ire per singula:
*cuncta. *sancta eius facta onerosum est enumerare. Ad probationem bonorum operum, solum hoc arbitror satis esse. quod iudicio Dei & plebis fauore, ad officium sacerdotii, & episcopatus gradum adhuc neophytus, & vt putabatur, nouellus, electus est. Quamuis in primis fidei suæ adhuc diebus, & rudi vitę spiritalis ætate, sic generosa indoles reluceret; vt etsi nondum officij, spei tamen fulgore resplendens, imminentis sacerdotij totam fiduciam polliceretur. Non prætenbo etiam illud eximium, quemadmodum cum in dilectionem eius & honorem totus populus aspirante Domino prosiliret, humiliter ille secesit: antiquioribus cedens, & indignum se titulo tanti honoris existimans, vt dignus magis fieret. Magis enim dignus efficitur, qui quod meretur excusat. Quo tunc ardore plebs æstuans fluctuabat, spiritali desiderio concupiscens (vt exitus docuit) non tantum episcopum: sed in eo quem tunc latentem diuinitatis præsagio taliter flagitabat, futurum etiam martyrem requirebat. Obsederat fores domus copiosa fraternitas, & per omnes aditus sollicita caritas circuibat. Potuisset fortasse tunc illi Apostolicum illud euenire, quod voluit,
Act. 9. vt per fenestram deponeretur; si cum Apostolo etiam ordinationis honore similaret. Erat videre cæteros omnes
*suspēso & anxio *suspensos anxio spiritu expectare venturum, cum gaudio nimio excipere venientem. Inuitus dico; sed dicam ne-
*vt & cesse est. Quidam illi restiterunt, *etiam vt vinceret. Quibus tamen quanta lenitate quam patienter, quam beniuolenter indulsit, quam clementer ignouit, amicissimos eos postmodum & inter necessarios computans mirantibus multis? Cui enim posset non esse miraculo, tam memoriosæ mentis obliuio? Exinde quemadmodum se gesserit, quis referre sufficiat? quæ illi pietas? qui vigor? miseri-
*censura quam sobria. cordia quanta? *quanta censura? Tantum sanctitatis & gratiæ ex ore eius lucebat, vt *confunderet intuentiū mentes. Grauis vultus & lætus. nec seueritas tristis, nec comi-
*aduocaret. tas nimia, sed admixta vtrinque temperies: vt esset ambigere, vereri plus an diligi mereretur: nisi quod & vereri & diligi merebatur. Sed nec cultus fuit dispar a vultu, temperatus & ipse de medio. Non illum superbia secularis inflauerat: nec tamen prorsus affectata penuria sordiderat: quia & hoc vestitus genus à iactantia minus non est, quam ostentata taliter ambitiosa frugalitas. Quid autem circa pauperes episcopus faceret, quos cathecumenus diligebat? Viderint pietatis Antistites, seu quos ad officium boni operis instruxit ipsius ordinis disciplina: seu quos sacramenti religio communis, ad obsequium exhibendæ dilectionis artauit. Cyprianum de suo talem accepit cathedra, non fecit. Statim denique pro talibus meritis etiā Proscriptionis gloriam consecutus est. Nec enim aliud oportebat, quam vt eum, qui intra secretam conscientiæ latebram, religionis & fidei toto honore florebat, etiam publice celebrata gentilium fama titularet. Potuisset quidem tunc pro velocitate qua semper omnia consecutus est, etiam martyrij circa eum debita corona properare; maxime cum & suffragijs sæpe repetitis ad leonem postularetur: nisi per omnes ordines gloriarum transeundum illi esset, & sic ad summa veniendum; & nisi imminens ruina ope tam fecundi pectoris indigeret. Finge enim tunc illum martyrij dignatione trāslatum. Quis emolumentum gratiæ per fidem proficientis ostenderet? Quis virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam, & habitum sanctimonia dignum, velut frænis quibusdam lectionis dominicæ coerceret? Quis doceret pœnitentiam lapsos, veritatem hæreticos, schismaticos vnitatem, filios Dei pacem, & euangelicæ precis legem? per quem gentiles blasphemi repercussis in se ijs, quæ nobis ingerunt vincerentur? A quo Christiani mollioris affectus circa amissionem suorum; aut quod magis est, fidei paruioris consolarentur spe futurorum? Vnde sic misericordiam, vnde patientiam disceremus? quis liuorem de venenata inuidiæ malignitate venientem dulcedine remedij salutaris inhiberet? Quis martyras tantos exhortatione diuini sermonis erigeret? Quis denique tot confessores frōtium notatarum secūda inscriptione signatos, & ad exem-
*Dei prouidentia. plum martyrij superstites reseruatos, incentiuo tubæ cælestis animaret? Bene, bene tunc, & vere *spiritaliter contigit quod vir tam necessarius, tam multis, & tam bonis rebus à martyrij consummatione dilatus est. Vultis scire secessum illum non fuisse formidinem? Vt nihil aliud excusem, ipse postmodum passus est: quam passionem vtique ex more vitaret, si & ante vitasset. Fuit vero formido illa, sed iusta, formido quæ Dominum timeret offendere: formido quæ præceptis Dei mallet obsequi, quam sic coronari. Dicata enim in omnibus Deo mens, & fides diuinis admonitionibus mancipata, credidit se nisi
Domino latebram tunc *iubenti paruisset, etiam ipsa pas- *suggerenti.
sione peccare. Puto denique etiam nunc aliqua de dilationis vtilitate differenda, tametsi iamdudum pauca perstrinximus: per hæc enim quæ videntur postmodum subsecuta, sequitur vt probemus, secessum illum non hominis pusillanimitate conceptum, sed, sicuti est, vere fuisse diuinum. Vastauerat Dei populum persecutionis infestæ, insolens, atque acerba grassatio, & quia omnes decipere vna fraude non poterat artifex hostis. quacunque miles incautus prodiderat latus nudum, dispari genere sæuiendi, singulos diuersa strage deiecerat. Debebat esse qui posset saucios homines & varia expugnantis inimici arte iaculatos adhibita medicinæ cælestis medela pro qualitate vulneris vel secare interim, vel fouere. Seruatus est vir, ingenij præter cætera etiam spiritaliter temperati: qui inter resultantes collidentium schismatum fluctus, Ecclesiæ iter medium, librato limite gubernaret. Nonne hæc, oro, consilia diuina sunt? Hoc fieri sine Deo potuit? Viderint qui putant posse fortuitu ista contingere. Ecclesia illis clara voce respondet, dicens. Ego sine Dei nutu necessarios reseruari non admitto. Percurramus tamen cætera si videtur. Erupit postmodum lues dira, & detestabilis morbi vastitas, nimia innumeros per diem populos à sua quemque sede abrupto impetu rapiens, continuatas per ordinem domos vulgi trementis inuasit. Horrere omnes, fugere, vitare
contagium; exponere suos impie; quasi cum *illo peste *illa.
morituro, etiam mortem ipsam aliquis posset excludere. Iacebant interim tota ciuitate, non iam corpora, sed cadauera plurimorum: & misericordiam in se transeuntiū, contemplatione sortis mutuæ flagitabant. Nemo respexit aliud, præter quam lucra crudelia. Nemo similis euentus recordatione trepidauit. Nemo fecit alteri quod sibi fieri voluit. Quid inter hæc egerit Christi & Dei pontifex, qui pontifices mundi huius tanto plus pietate, quanto religionis veritate præcesserat, scelus est præterire. Aggregatam primo in loco vno plebem de misericordiæ bonis instruit: & docens diuinę lectionis exemplis, quantum ad promerendum Deum prosint officia pietatis. Tunc deinde subiungit non esse mirabile si nostros tantum debito caritatis obsequio foueremus, cum perfectum posse fieri, qui plus aliquid publicano, vel ethnico fecerit: qui malum bono vincens, & diuinæ clementiæ instar exercens, inimicos quoque dilexerit, qui pro persequentium se salute, sicuti Dominus monet, &
hortatur, orarit. Oriri facit Deus iugiter solem suum, & *Matth. 5.*
pluuias subinde nutriendis seminibus impertit; exhibens cuncta ista non suis tantum, sed etiam alienis: & qui se Dei etiam filium esse profitetur, cur non exemplum patris imitatur? Respondere nos docet natalibus nostris, & quos renatos per Deum constat, degeneres esse non congruit, sed *probare potius in sobole traducem boni patris æmulatione bonitatis. Multa alia & quidem magna prætereo, quæ
temperandi voluminis ratio non patitur prolixiore sermone replicari. De quibus hoc tantum dixisse satis est. Quod si illa gētiles pro rostris audire potuissent, forsitan statim *crederent. Quid Christiana plebs faceret, cui de fide nomē est? *probari debere potius, & æmulationem.
Distributa sunt ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum ministeria. Multi qui angustia paupertatis *credidissent.
beneficia sumptus exhibere non poterant, plus sumptibus exhibebant; compensantes proprio labore mercedem diuitijs omnibus cariorem. Et quis non sub tanto doctore properaret inueniri in parte aliqua talis militiæ, per quam placeret & Deo patri, & iudici Christo, & tam bono interim sacerdoti? Fiebat itaque exuberantium operum largitate quod bonū est ad omnes, non ad solos domesticos fi- *Galat. 6.*
dei. Fiebat plus aliquid quā Thobiæ incomparabili pietate *Tobiæ 2.*
signatum est. Ignoscat ille, & ignoscat iterum, & frequenter ignoscat: aut, vt verius dixerim, merito concedat, tametsi ante Christum plurimum licuit, plus aliquid licuisse post Christum: cuius temporibus plenitudo debetur. Necatos ille à rege & proiectos sui tantum generis colligebat.

His tam

His tam bonis & tam pijs actibus superuenit exilium. Hãc enim vicem semper repræsentat impietas, vt melioribus peiora restituat. Et, vt quid sacerdos Dei pro consule interrogante responderit taceam, sunt acta quæ referant. Excluditur interim è ciuitate, ille qui fecerat boni aliquid pro ciuitatis salute; ille qui laborauerat, ne viuentium oculi paterentur infernæ sedis horrorem, ille inquam qui excubijs pietatis inuigilans (pro nefas) ingrata bonitate prouiderat ne omnibus tetram ciuitatis faciem relinquentibus multos, exules, deserta respublica, ac destituta patria sentiret. Sed viderit sæculum, cui inter pœnas exilium computatur: * Nobis patria minus cara, & commune nomen est; qui parentes ipsos, si cõtra Dominum suaseriot, abhorremus. Illis extra ciuitatem suam viuere grauis pœna est. Christianó, totus hic mundus, vna domus est. Vnde licet in abditum & abstrusum locum fuerit relegatus, admixtus Dei sui rebus, exilium non potest computare. Adde quod Deo integre seruiens, etiam propria in ciuitate peregrinus est. Dum enim se carnalibus desiderijs continentia Sancti spiritus abstinet, conuersationem prioris hominis exponens, etiam inter ciues suos, aut prope dixerim, inter parentes ipsos, vitę terrestris alienus est. Accedit, quod & si hæc talia pœna possent videri, in huiusmodi tamen causis atque sententijs, quas ob approbandæ virtutis experimenta perpetimur, non est pœna, quia gloria est. Sed esto sane nobis pœna exilium. Illis vitium crimen, & pessimum nefas etiam ipsorum conscientia testis adscribat, qui possunt innocentibus irrogare quod putant pœnam. Nolo nunc describere loci gratiam, & deliciarum omnium paraturam interim trãseo. Fingamus locum illum situ sordidum, squalidum visu, non salubres aquas habentem, oon amœnitatem virorís, noo viciniam litoris; *sed rupes vastas siluarum, inter inhospitas fauces desertæ admodum solitudinis auia mũdi parte summotum. Posset, licet talis locus, habere oomen exilij, quo Cyprianus sacerdos Dei venerat, cui si hominum ministeria deficerent, vel alites, vt Heliæ, vel vt Danieli angeli ministrarent? Absit, vt credat aliquis, cuilibet minimo, dummodo in confessione nominis constituto, aliquid defuturum. Tantum abest, vt Dei pontifex ille, qui misericordiæ semper rebus institerat, bonorum omnium opibus indigeret.

* Illis patria nimis cara: & totus affectus est in parentes: nos & parentes.

1. Petr. 2.

*sed vasta rupe silua rum inter inhospitas cautes.

Al. sed rupes vastas & siluarum.

Iam nunc quod secundo posueram loco, cum gratiarum actione repetamus. Prouisum esse diuinitus etiam pro animo tanti viri, apricum & competentem locum, hospitium pro voluntate secretum, & quidquid apponi eis ante promissum est, qui regnum & iustitiam Dei quærunt. Atque vt omittam frequentiam visitantium fratrum, & ipsorum inde ciuium caritatem, quę repræsentabat omnia, quibus videbatur esse fraudatus, admirabilem visitationem Dei non præteribo: qua Antistitem suum sic in exilio esse voluit de secutura passione securum, vt intimoentis martyrij pleniore fiducia, non exulem tantummodo Curubi, sed & martyrem possideret. Eo enim die quo primum in exilij loco mansimus, (nam & me inter domesticos comites dignatio caritatis eius delegerat exulem voluntarium (quod vtinam & in passione licuisset) Apparuit mihi, inquit, nondum somni quiete sopito, iuuenis vltra modum hominis enormis: qui cum me quasi ad prætorium duceret, videbar mihi tribunali sedentis tum Proconsulis admoueri. Is vt in me respexit, adnotare statim cœpit in tabula sententiam, quam non sciebam, nihil enim de me solita interrogatione quæsierat: sed enim iuuenis, qui a tergo eius stabat, admodum curiosus legit quidquid fuerat adnotatum. Et quia id verbis proferre non poterat, nutu declarante monstrauit, quid in litteris tabulæ illius haberetur. Manu enim expansa & complanata ad spatæ modum, ictum solitæ animaduersionis imitatus, quod volebat intelligi, ad instar liquidi sermonis expressit. Intellexi sentẽtiam passionis futuram. Rogare cœpi, & petere continuo, vt dilatio mihi vel vnius diei prorogaretur, donec res meas legitima ordinatione disponerem. Et cum preces frequenter iterassem, rursus in tabula cœperat nescio quid adnotare. Sensi tamen de vultus serenitate, iudicis mentem, quasi iusta petitione commotam. Sed & ille iuuenis, qui iamdudum de passionis indicio gestu potius, quam sermone prodiderat, clandestino identidem nutu, concessam dilationem, quæ in crastinum petebatur, contortis post inuicem digitis, significare properauit. Ego quamuis non esset lecta sententia, & si de gaudio dilationis acceptæ læto admodum corde gauderẽ, metu tamen interpretationis incertæ sic tremebam, vt reliquiæ formidinis, cor exultans, adhuc * toto pauore pulsarent. Quid hac reuelatione manifestius? quid hac dignatione felicius? Ante illi prædicta sunt omnia, quæcunque postmodum subsecuta sunt. Nihil Dei verbis imminutum: nihil de tam sancta promissione mutilatum. Singula denique, secundum quod ostensa sunt, recognoscite. Dilationem petit crastini cum de passionis sententia cogitaretur: postulans, vt res suas de illo, quem impetrauerat, ordinaret. Hic dies vnus significabat annum, quo ille post visionem acturus in sæculo fuerat. Nam vt manifestius dicam, eo die post exactum aonum coronatus est, quo hoc illi ante annum fuerat ostensum. Diem autem Domini, & si * non annum in diuinis litteris legimus, promissioni tamen futurorum, debitum illud tempus accipimus. Vnde nihil interest, si sub diei significatione solus annus ostensus est; quia illud plenius debet esse quod maius est. Quod vero nutu potius, & non sermone explanatum est, repræsentationi temporis seruabatur sermonis expressio. Solet enim tunc verbis quodcunque proferri, quotiens quidquid profertur impletur. Nam & vere nemo cognouit quare hoc ei ostensum fuisset, nisi postquam eodem die quo id viderat, coronatus est. Medio nihilominus tempore imminens passio pro certo ab omnibus sciebatur: Passionis tamẽ dies certus ab eisdem omnibus quasi ignorantibus, tacebatur. Sane & in scripturis tale aliquid inuenio. Nam Zacharias sacerdos, promisso sibi per angelum filio, quia non crediderat obmutuit, ita vt filij nomen, scripturus potius quam relaturus, nutu tabulas postularet. Merito & hic, vbi Dei nũcius passionem Antistitis imminentem nutu potius expressit: & fidem admonuit & sacerdotem muniuit. Dilationis autem petendæ ratio, de ordinatione rerum & de voluntatis dispositione veniebat. Quę vero res illi, aut quę volũtas ordinanda, nisi ecclesiastici status! Suprema idcirco accepta dilatio est, vt quidquid circa pauperum fouendorũ curam supremo iudicio disponendum fuerat, ordinaretur. Et puto propter nihil aliud, immo vero propter hoc tantum, etiam indulgentia ab ipsis, qui eiecerant, & qui occisuri erant, admissa est, vt præsens præsentes pauperes, nouissimæ dispensationis extremis, & vt plenius dixerim, totis sumptibus releuaret. Ordinatis ergo tam pie rebus, & sic voluntate disposita, proximabat dies crastinus. Iam de Xisto bono & pacifico sacerdote, ac propterea beatissimo martyre, ab vrbe nuncius venerat. Sperabatur iam iamque carnifex veniens, qui deuota sanctissimæ * victimæ colla percuteret: & sic erant omnes dies illi quotidiana expectatione moriendi, vt corona singulis posset ascribi. Conueniebant interim plures egregij & clarissimi ordinis & sanguinis, sed & sæculi nobilitate generosi: qui propter amicitiam eius antiquam, secessum subinde suaderent: & ne parum esset nuda suadela, etiam loca in quę secederet offerebant. Ille vero iam mundum suspensa ad cælum mente neglexerat, nec suadelis blandientibus annuebat. Fecisset fortasse tũc etiam quod à plurimis & fidelibus petebatur, si & diuino imperio iuberetur. Sed nec illa sublimis tanti viri gloria sine præconio transeunda est: qua iam sęculo tumescente & de fiducia principum infestationẽ nominis anhelante: ille seruos Dei, prout dabatur occasio, exhortationibus dominicis instruebat, & ad calcandas passiones huius temporis, contemplatione superuenturæ claritatis animabat. Videlicet tãta illi fuit sacri cupido sermonis, vt optaret sic sibi passionis vota contingere, vt dum de Deo loquitur, in ipso sermonis opere necaretur. Et hi erant quotidiani actus destinati ad placentem Deo hostiam sacerdotis; cum ecce Proconsulis iussu ad hortos eius (ad hortos inquam, quos inter initia fidei suæ venditos, & Dei indulgentia restitutos, pro certo iterum in vsus pauperum vendidisset, nisi inuidiam de persecutione vitaret) cum militibus suis princeps repente subitauit, immo, vt verius dixerim subitasse se credidit. Vnde enim posset tanquam improuiso impetu mens semper parata subitari. Processit ergo, iam certus expungi, quod diu fuerat retardatum: processit animo sublimi, & erecto, hilaritatem præferens vultu & corde virtutẽ. Sed dilatus in crastinum ad domum principis à prætorio reuertebatur, cum subito per Carthaginem totam sparsus rumor * increpuit: productum esse iam Tascium, quem præter celebrem * gloriosa opinione notitiam etiam de cõmemoratione præclarissimi operis nemo non nouerat.

Math. 6.

*multa trepidatione.

* Alibi deest: non.

Luca 1.

*passionis

*increbuit.

*gloriosę opinionis

Concur-

Concurrebant vndiqueuersus omnes ad spectaculum, nobis pro deuotione fidei gloriosum, gentilibus & dolendũ. Receptum eum tamen & in domo principis constitutũ vna nocte continuit custodia delicata, ita vt conuiuæ eius, & cari in contubernio ex more fuerimus. Plebs interim tota sollicita ne per noctem aliquid sine cõscientia sui fieret, ante fores principis excubabat. Concessit ei diuina tunc bonitas vere digno vt Dei populus etiam in sacerdotis passione vigilaret. Forsitan tamen quærat aliquis, quæ causa fuerit a prætorio reuertendi ad principem. Et volunt hoc scilicet quidam de suo, tunc proconsulem noluisse. Absit vt in rebus diuinitus gestis segnitiem siue fastidium proconsulis conquerar. Absit vt malum hoc tota conscientiam religiosæ mentis admittam: vt de tam beatissimo martyre iudicaret. Sed crastinus dies ille, quem ante annum dignatio diuina prædixerat, vere crastinus esse debebat. Illuxit denique dies alius, ille signatur, ille promissus, ille diuinus; quem si tyrannus ipse differre voluisset, nunquam prorsus valeret: dies de conscientia futuri martyris lætus, & discussis per totum mundi ambitum nubibus, claro sole radiatus. Egressus est domum principis, sed Christi, & Dei princeps, & agminibus multitudinis mixtæ ex omni parte vallatus est. Sic autem comitatui eius infinitus exercitus adhærebat, quasi ad expugnandam mortem manu facta veniretur. Eundi autem interfuit transitus stadij. Bene vero, & quasi de industria factum, vt & locum congruentis certaminis præteriret, qui ad coronam iustitiæ consummato agone currebat. Sed vbi ad prætorium ventum est, nondum procedente proconsule, secretior locus datus est. Illic cum post iter longum nimio sudore madidatus sederet, (sedile autem erat fortuito linteo tectum, vt & sub ictu passionis episcopatus honore frueretur) quidam ex tesserarijs quondam Christianus res suas obtulit, quasi vellet ille vestimentis suis humidis sicciora mutare; qui videlicet nihil aliud in rebus oblatis ambiebat, quam vt proficiscentis ad Deum martyris sudores iam sanguineos possideret. Cui ille respondit, & dixit: Medelas adhibemus querelis quæ hodie forsitan non erunt. Mirum, si contempsit laborem corpore, qui mortem mente contempserat. Quid plura? subito proconsuli nunciatus est; producitur, admouetur, interrogatur de suo nomine, se esse respondit; & hactenus verba. Legit itaque de tabula iam sententiam iudex, quam nuper in visione non legerat: sententiam spiritalem non temere dicendam; sententiam episcopo tali, & tali teste condignam; sententiam gloriosam; in qua dictus est sectæ suæ signifer, & inimicus deorum, & qui suis futurus esset ipse documento, & quod sanguine eius inciperet disciplina sanciri. Nihil hac sententia plenius, nihil verius; omnia quippe, quæ dicta sunt, licet a gentili dicta, diuina sunt. Nec mirum vtique, cùm soleant de passione pontifices prophetare. Signifer fuerat,

Ioan. 11.

qui de ferendo signo Christi docebat: inimicus deorum, qui idola destruenda mandabat: documento autem suis fuit, qui multis pari genere secuturis, prior in Prouincia, martyrij primitias dedicauit. Sanciri etiam cœpit eius sanguine disciplina: sed martyrum, qui doctorem suum imitatione gloriæ consimilis æmulati, ipsi quoque disciplinã exempli sui proprio cruore sanxerunt. Et cum exiret prætorij fores, ibat comes militum turba, & ne quid in passione deesset, centuriones, & tribuni latus texerant: ipse autem locus *æqualis est vbi pati contigit, vt arboribus ex omni parte densatis sublime spectaculum præbeat. Sed per enormitatem spatij longioris visu denegato per confusam nimis turbam, personæ fauentes in ramos arborum repserant; ne vel hoc illi negaretur vt ad Zachæi similitudinem de arboribus videretur. Sed iam ligatis per manus suas oculis moram carnificis vrgere tentabat, cuius munus est ferrum; & labente dextera gladium vix trementibus digitis circuibat, donec ad perpetrandam pretiosi viri mortem clarificationis hora matura centurionis manum concesso desuper vigore firmatam, permissis tandem viribus expediret. O beatum Ecclesię populum, qui episcopo suo tali, & oculis pariter & sensibus, & quod est amplius publicata voce compassus est: & sicut ipso tractante semper audierat, Deo iudice coronatus est. Quamuis enim non potuerit euenire, quod optabant vota communia, vt consortio paris gloriæ simul plebs tota pateretur; quicunque sub Christi spectantis oculis, & sub auribus sacerdotis ex animo pati voluit, per idoneum voti sui testem legationis quodam modo litteras ad Deum misit. Sic consummata passione perfectum est, vt Cyprianus, qui bonorum omnium fuerat exemplum, etiam sacerdotales coronas in Africa primus imbueret: quia & talis esse post Apostolos prior cœperat. Ex quo enim Carthagini episcopatus ordo numeratur, nunquam, aliquis quamuis ex bonis, & sacerdotibus ad passionem venisse memoratur: licet semper Deo mancipata deuotio, dicatis hominibus pro martyrio deputetur: Cyprianus tamen etiam ad perfectam coronam Domino consummante profecit; vt in ciuitate ipsa, in qua taliter vixerat, & in qua prior fecerat multa præclara, prior etiam sacerdotij cælestis insignia glorioso cruore decoraret. Quid hoc loco faciam, inter gaudium passionis, & remanendi dolorem? in partes diuisus animus: & angustum nimis pectus affectus duplices onerant. Dolebo, quod non comes fuerim? sed illius victoria triumphanda est. De victoria triumphabo? sed doleo: quod comes non sim. Verum vobis tamen & simpliciter confitendum est, quod & vos scitis, in hac me fuisse sententia. Multum, ac nimis multum de gloria eius exulto, plus tamen doleo, quod remansi.

* inæqualis.

Luc. 19.

ACTVS PASSIONIS D. CYPRIANI, CVIVS IPSE PONTIVS MEMINIT IVXTA EDITIONES MANVTII ET MORELII.

TEMPORE Valeriani & Gallieni, cum gloriosum nomen Christi à gentilibus exosum, intentione maxima conaretur auferri, & esset persecutio apud vrbem Romam: beatissimus Cornelius pontificatum prædictæ vrbis summis virtutibus præditus tunc regebat; comprehensusq; à pręside & diuturnis tormẽtis afflictus gladio finiuit temporalẽ vitam, percepturus a Deo sine fine perpetuam. Sed cum hoc odium fuisset etiam in Libyæ terminis irrogatum, multi Christianorum populi, malentes transitoriam vitã amittere, & illa quæ a Deo promissa sunt adipisci, diuersis tormentis afflicti consummabantur. Ferunt etiam tunc a præside clibanum calcis accensum, & in ore illius prunas cum ture exhibitas, & præsidem dicere Christianis. Eligite è duobus vnum, aut tura super his carbonibus offerte Ioui, aut in calcem demergimini. Tunc trecenti viri fide armati, se ictu rapidissimo, Christum Dei filium Deũ fatentes, iecerunt in ignem, & inter vapores calcis pulueres sunt demersi; quos sibi Christus consecrauit. In his autem diebus cum talia gererentur, beatus Antistes Cyprianus Carthaginensem regebat ecclesiam. Qui comprehensus à gentilibus sedente Paterno proconsule in ciuitate, iniquis tribunalibus præsentatur. Cui Paternus ait. Nobilium imperatorum ad me scripta venerunt: vt hi qui dijs cæremonias execrantur immolare, ad sacrificandum compellantur inuiti. Exquisiui de nomine tuo; quid respondes? Sanctus Cyprianus respondit: Nullos Deos noui, nisi vnum & verum, qui fecit cælum & terram, & quæ in eis sunt, hunc Deo nos Christiani deseruimus, hunc deprecamur diebus ac noctibus & pro salute populi, & pro statu Imperatorum vestrorum. Proconsul dixit: Ergo in hac voluntate perseueras, vt non sacrifices? Sanctus Cyprianus respondit: Bona voluntas quæ Deum nouit mutari non potest. Proconsul dixit: Iussum est etiam vt & presbyteros requiram. volo ergo scire per te, qui sunt presbyteri, qui in hac ciuitate consistunt. Sanctus Cyprianus respondit: Legibus vestris bene atque vtiliter censuistis, nos delatores non esse. Itaque eos exhibere non possumus. Sed nec ipsi se vltro offerunt, cum hoc scriptura sancta prohibeat. A te enim quæsiti, inuenientur. Proconsul dixit: Iussum est, vt nulla conciliabula faciant, neque cœmiteria ingrediantur. Quod qui facere deprehensus fuerit, capite plectatur. Sanctus Cyprianus respondit: Fac quod tibi præceptum est. Et post hæc ductus est in exiliũ beatus martyr per præceptũ Aspasij proconsulis in Ciuitatem Curubitanam. Post dies autem multos regressus de exilio, habitabat in hortis suis. Cumq; ibidem moraretur, venerunt ad eum duo principes ex officio proconsulis Galerij Maximi: & leuãtes eum in curriculum suum, duxerunt ad proconsulem in locũ vbi pro reparãda sanitate degebat. Et collectus ab Adstatore officij secessit in hospitium eius in vicũ, qui dicebatur Saturni, & habitabat ibi. Cõuenit autẽ ad eum omnis populus fratrũ. Quod

Meminit etiam bonorum martyrij Prudentius in passione Cypriani, & a Possidio vocãtur martyres Massę candidæ. Quo etiã nomine celebratur ipsorũ festum in Martyrologijs 24. Augusti. Ad quem diem Beda hęc ipsa verba recenset.

cum

cum comperisset Beatissimus martyr, præcepit custodiri puellas, quæ aduenerant audire verbum Dei: quoniam ante ostium principis manebant ob amorem martyris gloriosi. Mane autem facto oblatus est beatus Cyprianus procõsuli. Quem intuitus ait: Tu es Tascius Cyprianus qui te *

*Papatē

Papam sacrilegæ mentis hominibus præbuisti? Iusserunt te sacratissimi Imperatores sacrificare. Consule tibi ne pereas. Sanctus martyr respõdit: Ego sum Cyprianus: Christianus sum, & dijs sacrificare non potero; tu vero quod tibi præceptum est fac. In re enim tam iusta, nulla* cõsultio est.

*consultatio.

Tunc iratus proconsul dixit: Diu sacrilega mente vixisti, & plurimos tibi nefariæ conspirationis hominis aggregasti, & inimicum te dijs Romanis & sacris religionibus constituisti, nec te pij sacratissimique Imperatores ad consensum cæremoniarum suarum reuocare potuerunt. Et ideo cum sis nequissimi criminis auctor & signifer deprehensus, eris ipse documento his, quos scelere tuo tecum aggregasti: Sanguine tuo sancientur disciplinæ. Et his dictis decretum ex tabella recitauit: Tascium Cyprianum gladio animaduerti placet. Sanctus Cyprianus hæc audiens dixit: Gratias ago Deo omnipotenti, qui me à vinculis huius corporis dignatur absoluere. Et cum duceretur, populus fratrum plangens & eiulans dicebat. Et nos cum eodem decollemur. Perductus autem gloriosus martyr, exuit se lacernum birrum, quem indutus erat: complicans, & posuit ad genua sua. De hinc tunicam tulit & diaconibus tradidit. Et stans in linea, expectabat spiculatorem: cui & * viginti aureos dare præcepit.

*viginti quinque.

Fratres vero flentes, linteamina & oraria ante eum ponebant: ne sanctus cruor defluens absorberetur à terra. Ligatis quoque manicis ad ceruicem à * Tulliano presbytero ipse sibi manu propria oculos texit, & sic gladio percussus, occubuit.

Iuliano.

Huiusque corpus propter gentilium curiositatem, cum magna turba populi in proximo collocatum est. Sed ne à gentilibus tolleretur, nocte adueniente, ex eodem loco vbi positum fuerat sublatum est: & inde cum cereis & scholaribus in area cuiusdam Candidi procuratoris, cum magno triumpho sepultum est. Tale martyrium beatus Cyprianus Carthaginiensis Episcopus expleuit pro nomine domini nostri Iesu Christi: cui est gloria in sæcula sæculorum, Amen. Curubitana ciuitas dicitur, vbi in exilium fuit. Vicus vbi in domo principis officiorum habitauit, dicitur Saturni, inter Veneriam & Salariam. Atrium quoque proconsulis dicitur Sauciolum. Locus in quo decollatus est vocatur Sexti. Sepultus est in areis Macrobij Cãdidi procuratoris, quæ sunt in via *Appellensi iuxta piscinas.

*Mappaliensi.

Passus est XVIII. Calend. Octobris. Galerius Maximus proconsul, post dies paucos discessit è sæculo.

PASSIO BEATI CYPRIANI IVXTA VETERES MANVSCRIPTOS VARIOS CODICES.

Qvum nõ modo in editione Morelij duobus in locis varie descriptus reperiatur hic Passionis actus, sed & à VVolphango Lazio latius editus cum Abdia de Vitis Apostolorum, & in Manuscripto Guilbelmitarum Brugensium quodam codice; putaui operepretium, seorsum a præcedenti hunc etiam publicare; præsertim quum quæ ex Actu Passionis infra citantur à Diuo Augustino & Paulo Diacono, magis cum hoc quam cum illo conueniant. In hoc item, non in alio, reperitur illud, quod citat idem August. libr. 2. seu potius 1. contra Epistolam Gaudentij cap. 23. in hæc verba: His sacris litteris eruditus B. Cyprianus, in Confessione dixit: Disciplinam prohibere, ne quis se offerat.

IMPERATORE Valeriano quartum, & Gallieno tertium consulibus, tertio Kalendarum Septembrium, Carthagine in secretario, Paternus Proconsul Cypriano Episcopo dixit: Sacratissimi Imperatores Valerianus & Gallienus, litteras, ad me dare dignati sunt, quibus præceperunt, eos qui Romanam religionem non colunt, debere Romanas cęremonias recognoscere. Exquisiui ergo de nomine tuo: quid mihi respondes? Cyprianus Episcopus dixit: Christianus sum, & Episcopus. Nullos alios Deos noui, nisi vnum & verum Deum, qui fecit cælum & terram, mare & quæ in eis sunt omnia. Huic Deo nos Christiani deseruimus, hunc deprecamur diebus ac noctibus, pro nobis, & pro omnibus hominibus, & pro incolumitate ipsorum Imperatorum. Paternus proconsul dixit: In hac ergo voluntate perseueras? Cyprianus Episcopus respondit: Bona voluntas, quæ Deum nouit, immutari non potest. Paternus proconsul dixit: Poteris ergo secundum præceptum Valeriani & Gallieni, exul ad vrbem Curubitanam proficisci? Cyprianus Episcopus dixit: Proficiscor. Paternus proconsul dixit: Non solum de Episcopis, verumetiam de presbyteris mihi scribere dignati sunt. Volo ergo scire ex te, qui sint presbyteri, qui in hac ciuitate consistunt. Cyprianus Episcopus respondit: Legibus vestris bene atque vtiliter censuistis, delatores nos non esse. Itaque detegi & deferri à me non possunt, in ciuitatibus autem suis inuenientur: Paternus Proconsul dixit: Ego hodie in hoc loco exquiro. Cyprianus dixit. Cùm disciplina prohibeat, vt quis se vltro non offerat, & tuæ quoque censuræ hoc displiceat: nec offerre seipsi possunt, sed a te exquisiti inuenientur. Paternus Proconsul dixit: A me inuenientur. Et adiecit: Præceperunt etiam, ne in aliquibus locis conciliabula fiant, nec cœmiteria ingrediãtur. Si quis itaque hoc tam salubre præceptum non obseruauerit, capite plectetur. Cyprianus Episcopus respondit: Fac quod tibi præceptum est. Tunc Paternus proconsul, iussit beatum Cyprianum Episcopum in exiliũ deportari. Cumque diu ibidẽ moraretur, successit Aspasio Paterno proconsuli Galerius Maximus proconsul, qui sanctum Cyprianum Episcopum ab exilio reuocatum sibi iussit præsentari. Cumque Cyprianus sanctus martyr, electus a Deo de ciuitate Curubitana, in qua exilio precepto Aspasij Paterni tunc Proconsulis datus fuerat, regressus esset, ex sacro præscripto in hortis suis manebat. Inde quotidie sperabat veniri ad se, sicut illi ostensum fuerat. Et cum illic demoraretur, repente Idibus Septembris Tusco & Basso consulibus, venerunt ad eum principes duo: vnus stator officij Galerij Maximi proconsulis, qui Aspasio Paterno successerat, & alius equistrator à custodijs eiusdem officij. qui & in curriculum eum leuauerunt, in medioque posuerunt, & in Sexti perduxerunt. Vbi idem Galerius Maximus proconsul, bonæ valetudinis recuperandæ gratia secesserat. Et ita idem Galerius Maximus proconsul, in aliam diem Cyprianum sibi reseruari præcepit. Et eo tempore beatus Cyprianus ductus ad principem, & statorem eiusdem officij Galerij Maximi proconsulis clarissimi viri, secessit. Et in hospitio eius, cum eo in vico qui dicitur Saturni, inter Veneriam & Salariam mansit. Illuc vniuersus populus fratrum conuenit. Et cum hoc sanctus Cyprianus comperisset, custodiri puellas præcepit, quoniam omnes in vico ante ianuam hospitij principis manserant. Et ita altera die, octaua decima Kalendarum Octobrium, mane, multa turba conuenit ad Sexti, secundum præceptum Galerij Maximi proconsulis. Et ita idem Galerius Maximus proconsul eadem die Cyprianum sibi offerri præcepit, in atrio Sauciolo sedenti. Cumque oblatus fuisset, Galerius Maximus proconsul Cypriano Episcopo dixit: Tu es Thascius Cyprianus? Cyprianus Episcopus respondit: Ego sum. Galerius Maximus proconsul dixit: Tu papam te sacrilegæ mentis hominibus præbuisti? Cyprianus Episcopus respõdit: Ego. Galerius Maximus proconsul dixit. Iusserunt te sacratissimi Imperatores cęremoniari. Cyprianus Episcopus dixit: Nõ facio. Galerius Maximus ait: Consule tibi. Cyprianus Episcopus respondit. Fac quod tibi præceptum est in re tam iusta, nulla est consultatio. Galerius Maximus collocutus cum consilio, sententiam vix ægre dixit verbis huiusmodi: Diu sacrilega mente vixisti, & plurimos nefariæ tibi conspirationis homines aggregasti, & inimicum te Dijs Romanis & sacris legibus constituisti, nec te pij & sacratissimi principes Valerianus & Gallienus Augusti, & Valerianus nobilissimus Cæsar, ad * sectam ceremoniarum suarum reuocare potuerunt. *consensum.

Et ideo cum sis nequissimorum criminum Auctor, & signifer deprehẽsus, eris ipse documento, his quos scelere tuo tecum aggregasti, sanguine tuo sancietur disciplina. Et his dictis decretum ex tabella recitauit: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet. Cyprianus Episcopus dixit. Deo gratias. Post hanc vero sententiam turba fratrum dicebat: Et nos cum ipso decollemur. Propter hoc tumultus fratrum exortus est, & multa turba eum prosecuta est. Et ita idem Cyprianus, in agrum Sexti perductus est, & ibi se lacerno birro expoliauit, & genu in terram flexit, & in orationem se domino prostrauit. Et cum se dalmatica expoliasset, & diaconibus tradi-

bus tradidisset, in linea stetit, & cœpit spiculatorem sustinere. Cùm venisset autem spiculator, iussit suis, vt eidem spiculatori XXV. aureos darent. Linteamina verò & manualia à fratribus ante eum mittebantur. Postea vero Beatus Cyprianus manu sua oculos sibi texit. Qui cùm lacinias manuales ligare sibi nō potuisset, Iulianus presbyter, & Iulianus subdiaconus ei ligauerunt. Et ita Beatus Cyprianus passus est. Eiusque corpus propter gentilium curiositatem in proximo positum est cum cæreis & scholaribus, in areis Macrobij Candidi procuratoris, quę sunt in via Mappaliensi iuxta piscinas, cum voto & triumpho magno. Post paucos autem dies Galerius Maximus proconsul decessit. Passus est autem beatissimus Cyprianus martyr die octaua decima Kalendarum Octobrium, sub Valeriano & Gallieno Imperatoribus: regnante verò Domino nostro Iesu Christo, cui est honor & gloria in sæcula sęculorum. Amen.

VITA BEATI CAECILII CYPRIANI PER DIVVM HIERONYMVM.

Descripta est ex Catalogo Virorum illustrium.

CYPRIANVS Afer primum gloriose Rhetoricam docuit: exinde, suadente presbytero Cæcilio, à quo & cognomentum sortitus est, Christianus factus, omnem substantiam suam pauperibus erogauit: ac post non multum temporis, electus in presbyterum, etiam Episcopus Carthaginiensis constitutus est. huius ingenij superfluum est indicem texere, cùm sole clariora sint eius opera. Passus est sub Valeriano & Gallieno principibus, persecutione octaua, eodem die, quo Romæ Cornelius, sed non eodem anno.

SERMO DIVI AVGVSTINI, DE SANCTO CYPRIANO MARTYRE.

Recenset hunc Posidius in Indiculo operū eius inter Tractatus 4. de Natali Cypriani, & denuo à me castigatus est, ad editiones Parisiensem, Lypsij, & Ioannis Vlimmerij.

SERMONEM à nobis debitum, auribus & cordibus vestris exigit tam grata & religiosa solemnitas, qua passionem beati martyris celebramus. Tristis proculdubio tunc Ecclesia fuit, & non damno cadentis, sed desiderio recedentis; semper cupiens videre præsentem tam bonum rectorem atque doctorem. Sed quos afflixerat sollicitudo certaminis, consolata est corona victoris: & nunc non solum sine vlla tristitia, verumetiam cum ingenti lætitia, cuncta quæ tunc gesta sunt, legendo recolimus, dieque isto nobis gaudere concessum est, non timere. Neque enim formidamus terribiliter venientem, sed expectamus hilariter redeuntem. Placet itaque vniuersam illam fidelissimi, & fortissimi, & gloriosissimi martyris passionem cum exultatione recordari præteritam, quam tunc fratres sustinuere futuram. Primo igitur quod pro fide cōfessionis Christi in exilium Curubitanum missus est, non sancto Cypriano aliquid nocitum, sed multum illi præstitū ciuitati. Quo enim ipse mitteretur, vbi ille nō esset, propter cuius testimonium
Matth. 28. mittebatur? Christus ergo qui ait: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem sæculi, in omni loco membrum suum excipiebat, quocunque furor inimici pellebat. O stulta infidelitas persequentis. Si quæris exilium quo Christianus iubeatur ire, prius si potes, inueni vnde Christus cogatur exire. De patria sua in alienam te arbitraris excludere hominem Dei, in Christo nusquam exulem, in carne vbique peregrinum? Sed iam commemorare & considerare delectat post illud, quod Cyprianus non senserat, sed inimicus putabat exilium, quid ex ordine passionis ipsum cōsecutum sit. Cùm enim Cyprianus sanctus martyr electus à Deo, de ciuitate Curubitana, in qua exilio præcepto Aspasij Paterni proconsulis missus fuerat, regrederetur, in hortis suis manebat. Et inde quotidie sperabat veniri ad se, sicut ostensum erat illi. Quid iam fremeret persecutoris impetus, aduersus cor semper paratum, accedente etiam Domini reuelatione firmatum? Quando enim desereret patientem, qui non est passus præoccupari nescientem? Iam ergo quod ad eum passioni exhibendum duo missi sunt, qui eum etiam secum in curriculum leuauerunt, in medioque posuerunt, & hoc diuinæ admonitionis fuit, vt gaudens recoleret, ad eius se corpus pertinere, qui inter iniquos reputatus est. Christus nanque inter duos latrones ligno suspensus, ad exemplum patientiæ præbebatur: Cyprianus autem inter duos apparitores ad passionem curru portatus, Christi vestigio sequebatur. Qui illud, quod cum in alium diem dilatus apud custodes esset, atque illuc se multitudo fratrum ac sororum congregans, pro foribus pernoctaret; custodiri puellas præcepit, quanta intentione considerandum, quanta laude prędicandum, quanto pręconio commendandum est? Vicina corporis morte, non mouebatur in animo pastoris vigilantia pastoralis, & cura tuendi dominici gregis, vsque ad extremum vitæ huius diem mente sobria tenebatur. Nec excutiebat ab animo diligentiam fidelissimi dispensatoris, manus *iam proxima cruen- *tam
ti carnificis. Ita se martyrem cogitabat futurum, vt esse non obliuisceretur Episcopum; magis curans, quam rationem pastorum principi de commissis sibi ouibus redderet, quam quid infideli proconsuli de fide propria responderet. Amabat quippe eum qui Petro dixerat: Amas me? Pasce oues Ioan. 21.
meas. Et pascebat oues eius, pro quibus sanguinem fundere, illum imitans, properabat. Custodiri puellas præcepit, sciens se non solum habere simplicem Dominum, sed etiā versipellem aduersarium. Itaque aduersus leonem apertè frementem, in confessione virile pectus armabat; aduersus insidiantem lupum gregi, sexum femineum muniebat. Ita vere sibi consulit, qui Deum iudicem cogitat; apud quem causam gestæ huius vitę, atque ab illo sibi muneris iniuncti quisque dicturus est. Vbi omnis homo recipit, sicut testatur Apostolus, quæ per corpus gessit, siue in bonum, si- 1. Cor. 5.
ue in malum. ita sibi consulit, qui ex fide viuens, & satagens ne ab extremo præoccupetur die, extremum computat omnem diem, & sic Deo placitos mores perducit vsque ad extremum diem. Ita sibi beatus Cyprianus Episcopus misericordissimus, & martyr fidelissimus consulebat: & non sicut eum lingua subdola diaboli per os possessi a se impij iudicis monere videbatur, dicens: Consule tibi. Cùm enim eius immobilem mentem videret, quando ei dixit: iusserunt te principes cærimoniari. Responditque ille, non facio: adiecit, & ait: Consule tibi. ipsa est lingua subdola diaboli, & si non huius qui nesciebat quid loqueretur, illius tamen qui per eum loquebatur. Loquebatur enim proconsul non tam secundum principes homines, quorum iussa sibimet iniuncta iactabat, quam secundum principes potestatis aeris, de quo Apostolus dicit:
Qui operatur in filios diffidentiæ. Quem per huius quo- Ephes. 2.
que linguam operari Cyprianus nouerat, quod ipse non nouerat. Nouerat, inquam Cyprianus, eum à proconsule audiret: Consule tibi; quod caro & sanguis dicebat stolide, hoc diabolum dicere subdole: atque intuebatur in vno corpore duos, istum oculis, illum fide. Nolebat eum iste mori: nolebat ille coronari. Proinde circa istum placidus, circa illum cautus, huic apertè respondebat, & illum occulte vincebat. Fac, inquit, quod tibi pręceptum est. In re tam iusta nulla est consultatio. Dixerat quippe ille: consule tibi. Ad hoc responsum est: in re tam iusta nulla est consultatio. Consulit enim, qui consilium vel impertit, vel quærit. Sed proconsul non à Cypriano consilium accipere volebat, sed eū potius vt à se acciperet admonebat. At ille, in re, inquit, tam iusta, nulla est consultatio. Non adhuc consulo, quia non adhuc dubito. Abstulit enim mihi dubitationem ipsa iustitia. Iustus autem vt securus moriatur in carne, certus viuit in fide. Præcesserant Cyprianum multi martyres, quos flagrantibus exhortationibus suis ad vincendum diabolum accenderat: & erat vtique iustum, vt quos veridicus loquendo præmiserat, patiendo intrepidus sequeretur. Ergo in re tam iusta, nulla est consultatio. Quid ad hæc dicamus? quid ad hæc exultemus tanta cōceptione gaudiorum? In quid erumpat cor nostrum, & os nostrum, nisi in ipsam venerabilis martyris vltimam vocem? Cùm enim Galerius Maximus decretū ex libello recitasset: Thasciū Cyprianū gladio animaduerti placet; respondit ille: Deo gratias. Habentes igitur de re tanta memoriam præsentis loci, festiuitatem solemnissimi diei, propositionem saluberrimi exempli, omnibus medullis nostris & nos dicamus: Deo gratias.

PASSIO BEATI CYPRIANI EPISCOPI CATHAGINIENSIS PER PAVLVM DIACONVM EDITA.

De Paulo Diacono ita scribit Sigebertus in Chronico: Anno Domini 807. Carolus imperator per manum Pauli Diaconi sui, decerpens optima quaque de scriptis Catholicorum Patrum, lectiones vnicuique festiuitati conuenientes, per circulum anni in Ecclesia legendas compilari fecit. Quare recte hæc passio antea Pontio perperam inscripta, Paulo Diacono adscripta est à Manutio & Morelio.

TEMPORIBVS Valeriani iniquissimi Imperatoris, fuit in Carthagine, quæ est in Africa, gloriosissimus vir, nomine Cyprianus, qui primo quidem rhetoricā docuit: deinde a quodam presbytero, nomine Cæcilio, cōuersus ad fidem Christi, nomen quoq; sortitus est, Cæcilius: qui omne culmen gestiens assequi *Matth. 19.* Christianæ religionis, perfectionem (quā Christus consulenti iuueni de vita æterna deprompserat) secutus, omnem substantiam suam pauperibus erogauit; vt nudum mater Ecclesia susciperet, quem nudum mater carnea terræ edidisset: veraciter perspiciens, non posse perfecte in inenarrabili Dei sapientia philosophari, terrenis cupiditatibus innixum. Namque ita Dei ineffabili sapientiæ contemplandæ se tradidit, vt toto orbe prope notissimus, sole clarius extent eius innumera volumina, quę in euāgelijs & alijs voluminibus optime perorauit: chronicam quoq; valde vtilem composuit, & exhortatorias ad multos sanctorū epistolas, in quibus ardorem *Matth. 5.* fidei velut bonus demonstrauit athleta. Post multum vero temporis, vt non abdita maneret lucerna sub modio, sed vt luceret instar stellæ spiritalis solis, posita est super cādelabrum; vt pręsentes & secuturi agnoscerent, non debere doloribus momentaneis cedere, quibus perpetua beatitudo fixa maneret. Denique comprehensus à ministris Paterni proconsulis Carthaginiensis, ante eum in quoddam secretarium adductus est, cui ita dixit: Sacratissimi imperatores Gallienus & Valerianus ad me literas dirigere dignati sunt; in quibus sanxerunt, vt omnes homines, deos, quos Romani adorant, debeant adorare; & qui contempserint hoc præceptum, gladio feriantur. Audiui vero, quod tu Deorum cultum pro nihilo ducas: vnde hortor vt consulas tibi & deos honores; Cyprianus respondit: Christianus ego sum, & nullos alios deos noui, nisi vnum & verum Deum, qui creauit cælum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt. Huic Deo Christiani seruimus; hunc nocteque dieque deprecamur pro omnibus, etiam pro Imperatoribus. Paternus proconsul dixit: Si in hac voluntate perseueraueris, pes-*Psalm. 23.* sima morte peribis. Sāctus Cyprianus Episcopus respondit: Bona voluntas est, quæ Deum timet: & ideo non potest immutari. Paternus proconsul dixit: Quia in hac voluntate permanes, secundum præcepta principum exilio deputandus es. Sanctus Cyprianus respondit: Exul non erit, qui Deum in mente habebit: quoniam Domini est terra & plenitudo eius. Paternus proconsul dixit ad eum: Antequam proficiscaris, dic vbi sint presbyteri, qui in hac ciuitate esse dicuntur, vel similes tui. Sanctus Cyprianus respondit: Benè atque viriliter legibus vestris sanxistis, nullos delatores fore debere; idcirco à me prodi non debent, sed à vobis inueniantur; quia & hoc censuistis, vt nullus se vltro offerret. Proconsul dixit: Ego à te cum tormentis eos exquiram. Sanctus Dei respondit: per me non prodentur. Procōsul dixit: Præceptum principum est, ne qui Christiani cōciliabula faciant, vel cœmiteria ingrediantur; & si quis hoc violauerit, gladio animaduertatur. Sanctus Dei respondit: Fac quod tibi præceptum est. Cum ergo videret animum eius immutabilem in religione diuina, fecit eum in ciuitate Curubitana exulari, vbi aliquādiu exemplo boni operis multis profuit, nemini obfuit. Cumque ibi Domino in sanctitate deseruiret, mortuus est Paternus proconsul. Et ipse de exilio regressus, in quodam hortulo commanebat. Cumque de eo perlatum esset ad Galerium Maximum, qui Paterno successerat; misit duos ministros, & iussit eum ad se adduci. Qui cum venissent ad eum, leuauerunt eum in curru suo, & ad Galerium Maximum perduxerunt. Qui cum vidisset eum, ait: Tu es Thascius Cyprianus? Sanctus Cyprianus respondit: Ego. Galerius proconsul dixit: Tu es quem Christiani Papam suum nominant? Sanctus Dei respondit: Ego. Proconsul dixit: Iusserunt tibi principes nostri adorare deos. Sanctus Dei respondit: Non faciam. Proconsul dixit: Melius facies si saluti tuæ consulas, & deos non contemnas. Sanctus Dei respondit: Salus mea & virtus mea Christus Dominus est, cui sine fine seruire desidero: Proconsul dicit: Vicem tuam doleo, & vellem consulere tibi. Sanctus Cyprianus respondit: Consultum mihi melius non esse quæro, quam vt Deum meum adorans, ad ipsum tota *Roman. 8.* mentis auiditate festinem: quoniam nō sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam gloriam quæ reuelabitur in nobis. Iratus Galerius proconsul, ait: Diu sacrilega mente vixisti, & nefariæ conspirationis homines aggregasti tibi, & inimicum te dijs & sacris religionibus eorum præbuisti: & non æquissimis consilijs principum assensum vnquam præbuisti; sed semper auctor iniqui nominis & signifer extitisti; & propterea ceteris quos sceleri tuo aggregasti, exemplum eris, & in sanguine tuo discent disciplinam. Tunc ergo dictauit sententiam, dicens: Thascium Cyprianum, dijs libamina offerre renuentem, gladio animaduerti placet. Cumque duceretur ad decollandum sequebatur eum multitudo populi, & alij clamabant: Moriamur simul cum sancto Episcopo. Et cum peruenisset in locum qui dicitur *Sextus, quarto ab vrbe miliario; expoliauit se birro, ** Sexti.* & tradidit carnificibus. Dalmaticam vero tradidit diaconis, & stetit in linteis, expectans spiculatorem. Et dum ille appropinquasset, iussit suis, illi dare viginti aureos. Cumque prostrauisset sese in terram, orauit cum lacrimis; & a fratribus linteamina offerebantur, vnde oculos sibi tergebat. Et cum surrexisset ab oratione, sententia ex tabella recitata est, ita: Thascius Cyprianus gladio feriatur. Et statim respondit sanctus Dei: Amen. Et ceruicem obtulit gladio, temporalemque vitam finiuit, recepturus à Deo sine fine perpetuam. Sic ergo beatus Cyprianus subsecutus est fide gloriosa sanctum Cornelium; eodem martyrij genere, eodem passionis die, licet non eodem anno, deuicto diabolo, triumphator migrauit ad cælum. Et sicut scriptum est: Quo modo in vita sua dilexerunt se, ita & in morte non sunt separati. Ambo fide elati, ambo constantia inuicti, ambo martyrio gloriosi. Nos ergo fratres oremus omnipotentem Deum, pro serenissimo Imperatore Carolo: quatenus qui beatum Corneliū Papam & martyrem de Romanis partibus ob munimen sui, cunctorumque fidelium sibi proximari fecit, ac nos de tam magno patrono honorauit: per suffragia huius inclyti martyris beatitudine perennis vitæ sibi concessa, sanctorum omnium, quos venerabiliter excoluit, cōsortia adipisci mereamur perpetuo obtinenda: præstante Domino nostro Iesu Christo, qui cum patre viuit & regnat Deus in vnitate spiritus sancti, per omnia sæcula sæculorum. Amen.

BEATI AGOBARDI EPISCOPI LVGDVNENSIS, LII. CARMEN, DE TRANSLATIS LVGDVNVM RELIQVIIS SANCTORVM MARTYRVM, CYPRIANI, SPERATI, ET PANTALEONIS.

Huius translationis meminerunt Ven. Beda in Martyrolog. ad XVI. *Kalend. Augusti, ac Ado Viennensis in Chronico, vbi etiam Leidradi & Agobardi Episcoporum meminit. Paucis vero eamipsam in hæc verba recenset Sigebertus: Anno Domini 802. Legati Imperatoris Caroli, ab Aaron Amiræ venientes; inter cætera munera, corpora etiam Cypriani Carthaginensis Episcopi & Martyris, *& Sperati primi Scillitanorum martyrum, & caput Pantaleonis Martyris in Franciam adferunt. De Scillitanis vero Martyribus scripsit etiā D. Augustinus sermonem vnum teste Posidio, qui non exstat. Porro carmen hoc Morelio acceptum debeo.*

RECTOR *magnificus, piusq; Princeps*
Augusto Carolus decore fultus,

Sceptrum nobile Francicum regebat,
Subiectos populos pie gubernans;
Lectos aquora iusserat secare,
Eoúntque ducem viri os adire,
Dum pacem colit ac studet quieti,
Et famam cupit eleuare regni.
Ac iam propitio sibi tonante,
Post multos nimia via labores
Ingressu reduci salum petentes,
Intrarunt Libycos repente fines;
Qua Carthago graui tacens ruina
Deflet praterita decus iuuenta:
Quondam diues opum, chorusca bello,
Florens concilijs, fideq́; pollens;
At nunc Barbarica subacta fraude,
Et prisco penitus honore nuda,
Vix vitam tenuem gemendo ducit,
Curis anxia, seruiens tributis.
Hic dum Basilicas Deo dicatas,
Et Christi subeunt veranda templi;
Cernunt vt tua Cypriane Martyr
Seruaret loculus neglectus ossa.
Tum vero nimio dolore moti,
Et magno gemitu polum tuentes,
Poscunt auxilium Dei perennu,
Pro quo, sancte, caput tibi recisum est.
Et mox aditu is precando flexis
Pandunt sarcophagum, certantq́; sacros
Artus stringere linteis paratis,
Committuntq́; sacro corpus locello;
Sperati quoque Martyris beati,
Nec non Pantaleonis ossa raptim
Tollunt, cuncta simul ligántque pannis,
Ac tantas loculis gazas recondunt.
Conscendunt celeres ratem paratam,
Nec feri metuunt pericla ponti;
Portantes Domino pios alumnos,
Quorum cuncta preces tremunt profunda.
Egressis Arelas opima, portu
Occurrit placido, sinuq́; lato
Fessos accipit, ac fouet benigne,
Gaudentes reditu solóque nato.
Illec eximias opes ouanti
Deponunt animo, stupente portu;
Terrenis solitos patere fluctus,
Cœlestes subito tulisse gazas.
Quod mox comperit optimus sacerdos
Lugduni placidam tenens cathedram,
Sollerti studij calore flagrans;
Intentusq́; sacris rebus vbique
Leidradus, prece supplici serenum
Regem postulat, impetratq́; raptim,
Vt rite sacra Martyrum piorum
Nostris manibus ossa conderentur.
Et nunc ad placidam Iohannis aram,
Qui Christum vitrea respersit vnda,
Dignis cultibus & honore claro,
Florens inclite Cypriane dormis.
Sed quaso vigiles, vigilq́; nostris
Intendas precibus; fiásque nobis
Clemens & validus Dei patronus;
Soluas crimina, conferásque vota.
Sit quaso memor illa lingua nostri,
Qua confessa Dei perenne verbum,
Ceruicem gladio dedit secandam;
Sed Christum cecinit, silere nescit.
Hanc Christus iugiter benignus audit,
Vel sacros populos stilo excitantem,
Hareses prauas deósque falsos,
Verbi fulmine funditus cremantem:
Hanc & pro populo & patrono nostro
Semper quasumus audiat rogantem;
Pastorem foueat, gregem propaget,
Det munus fidei, decus salutis.
O doctor sacer, ô beate Martyr,
Serua Pontificem pius Agobardum;
Qui nomen, meritum, tuumq́; festum.
Dictis extulit & honore compsit.
O triplex honor, ô triforme culmen
O tres magnifici, pijq́; testes;
Sit nobis triplici, ô fauens precatu,
Pollens vnica trinitas per æuum.

DE EARVNDEM D. CYPRIANI RELIQVIARVM TRANSLATIONE AD ECCLESIAM ROTHNACENSEM, EPISTOLA

Ioannis de la Haye Theologi, Canonici Tornacensis, ad Amplis. Præsidem Dn. Viglium Zvvichemum Frisium.

QVEMADMODVM gloriatur Cicero nobilissimam græciæ Ciuitatem Syracusas, acutissimi ciuis sui Archimedis monumentum ignorasse donec ab homine Arpinate & peregrino illud didicisset: sic tanti, tamque celebris hospitis (Cyprianum dico) perpetua sane ignorantia Tornacum laborasset: nisi vestræ monitionis classico, tanquam reuelatione quadam solemni, & plane θεόπνευστῳ, nobis innotuisset. Bruxella enim non ita pridem reuersus, percunctari cœpi; num aliquãdo D. Cypriani corpus quiescere Rothnaci in Tornacensi territorio, audijssent, qui eo aliquando fuissent profecti. Illi plane ignorare affirmauerunt; celebre quidem illic esse D. Hermetis & Cornelij nomen, sed de Cypriano nihil. Ideo à non multo tempore me accinxi itineri; &, satis prolixo sermone habito cum Canonicis, illi me deduxerunt ad gazophilacium templi. Ibique oculis meis exposuerunt feretrum cupreum deauratum Apostolorum imaginibus interstinctum, in tres veluti distinctum capsulas laminis tribus deauratis, quod opus antiquissimum iudicarunt adhibiti aurifices; cuius longitudo quinque fere pedes æquat; in cuius margine tales inscribuntur versus:

Duplex vita tenet cœlos, hic ossa tenentur,
Sufficit ad titulum. Celestinum capit aula,
Ossa sigillauit hic operosa manus,
Gaudent in cœlis Cornelius & Cyprianus.
Vita Celestini gladio fuerat data finis;
Cornelius gladij suscepit acumine funus,
Cum quo bis denis gladio ceduntur & vnus;
Carnificisq́; manu sic passus erat Cyprianus.
Hic Celestinum sanctos locat & Cyprianum.,
Hic est dæmonium pellens, morbumq́; caducum,
Hæc breuis arca, patres coniungit Apostolicos tres.

Et certe Ludouicus pius, fundator fuit Rothnacensis Ecclesiæ; cuius filij Caroli tempore, reliquiæ D. Cypriani ad monasterium nouum (quod dicunt esse Endense iuxta Aquisgranum) Lugduno fuerunt delatæ. Cuius monasterij Abbas aliquando fuit Dominus temporalis

totius

totius territorij Rothnacensis, quod vendidit postea Guidoni comiti Flandriæ; ex quo Abbate, tales se suscepisse reliquias, profitentur. Curaui bona fide exscribendum quod in Archiuis & antiquis codicibus descriptum habebatur. Quæ omnia bona fide exscripta, manu secretarij Capituli D.V. destino. Cui dignas repẽdere grates haud opis sit nostræ; cuius iudicio contigerit, me sacrum tanti Martyris corpus venerari præsentem, cuius visendi gratia Carthaginem lubens peregrinassem.

In Archiuis vero hæc leguntur.

Descripta sunt hæc ad verbum ex Adonis Martyrolo gio ex quo etiam quędam castigaui.

Post multa curricula annorum, gloriosissimo Karolo Francis imperante, contigit legationem Francorum ferentes illustres ac sapientia circumspectos legatos, transitum per Africã fecisse. Hi cum Carthaginem dirutam, & loca venerabilia sanctorum Martyrum, reuertentes à Rege Persarum Aaron, qui excepta India totum pene tenebat Orientem, vidissent; facile sibi conciliato Principe, ac fauorem re tali præstante, pro magno munere rogauerunt, vt ossa beati Cypriani eis ferenda permitteret. Quod ille non magni ducens, continuo postulata cõcessit; vtque Imperatori, cuius gratiam omnium Regum qui in toto orbe terrarum erant ac Principum amicitiæ præponeret, ipsi ea ferrent, libenter assensit. Cumque venerabiles Legati, ingentia dona, Martyrum scilicet reliquias, ferentes; & beati Sperati Martyris membra, qui vnus fuit de illis 1200. Martyribus præclarissimis Schillithanis, caput etiam gloriosi martyris Panthaleonis, secum cum beatis ossibus Cypriani habentes, reuerterentur; prosperis vsi velis, tandem peruenerunt Arelatem; ibique sacrorum membra Martyrum signata interim relinquentes, legationem suam glorioso Imperatori renunciare, multo iam exacto tempore, festinauerunt; & vt animum Regis de legatione strennue peracta reconciliarent; inter alia de Sanctorum reliquijs ab Africa deportatis animum eius attollunt, vnde ille plurimum lætus, eas tam diu apud Arelatem digna veneratione reseruari iussit, donec ipse magno aliquo opere in regno suo templum conderet, vbi tam preciosum pignus ingenti cultu & ornatu reponeret. Sed emergentibus causis, dum opus tardius construitur, occasionem nactus Leuidradus venerabilis, Lugdunẽsis Episcopus, gloriosum Imperatorem rogauit, quatenus ad suam ciuitatem deferre beata Martyrum ossa ei liceret. Annuit Imperator, sed & idem ocius opus suum perfecit. Cum honore ergo in ciuitatem Lugduni deportata sunt, ibiq; in maiori Ecclesia beati Ioannis Baptistæ ac Sancti Stephani Martyris aliquanto tempore sunt custodita, & ad defensionem ciuium, Deo id misericorditer operante retenta. Imperatore vero iam votum suum de ædificatione templi non longe alias transferente, Sanctus Episcopus beatissimas reliquias gloriosorum Martyrum post venerabile & sacrum altare decentissima sepultura recondidit, ac posteris ciuibus suis profuturum honorabiliter commendauit. Sed post, interposito tempore, glorioso Carolo regnante Ludouici filij imperatoris filio, reliquiæ iterum beati Cypriani ad Monasteriũ nouum, quod idem Rex Augusto opere construxit in compendio palatio, Deo iubente translatæ sunt. Referuntur autem cum beato Cypriano passi, Crescentianus, Victor, Rosula & Generalis. Amen.

Hucusque Ado.

DE DIVI CYPRIANI SCRIPTIS IOANNIS TRITTHEMII TESTIMONIVM.

CYPRIANVS Ecclesiæ Carthaginiensis in Africa Episcopus, vir doctus atque sanctissimus, multis annis Rhetoricam gloriose docuit, & in omni literatura seculari doctor magnificus fuit. Deinde persuadente presbytero Cæcilio, a quo sortitus est cognomen; ad fidem Christi conuersus, omnem substantiam suam pauperibus erogauit. Ac non multo post in Presbyterum electus, etiam Episcopus ordinatus est. Qui cum in diuinis scripturis studiosus esset; ad ædificationem fidelium multa vtiliter edidit, & subiecta volumina Latino sermone conscripsit: videlicet; De gratia Dei ad Donatum, contra Demetrianum, De pietate & eleemosyna, De laude Martyrij, De Zelo & liuore. De bono patientiæ, De mortalitate, De virginitate, De lapsis, De sacramento calicis, De vnitate fidei, De oratione dominica, De vanitate idolorum, De vita clericorum, De duobus montibus, Ad Antonianum de Nouato. De Iudæis ad Quirinum, libros duos. Ad Cornelium Papam Epistolas octo. De aleatoribus. Ad Iubaianum, Epistolarum ad diuersos librum vnum. Sed & alia multa composuisse dicitur, quæ ad manus nostras non venerunt. Libellus de duodecim Abusionibus sæculi, Cypriano à plerisque adscriptus, phrasin eius non redolet. Passus est tandem sub Valeriano, eo die quo Cornelius Romæ, sed non eodem anno, videlicet anno Domini CCXLVIII. Indictione XII. XVIII. Kal. Octobris.

VITA D. CYPRIANI CARTHAGINIENSIS, EX IPSIVS SCRIPTIS COLLECTA,

per Iacobum Pamelium.

MIRABVNTVR sat scio plerique, quidam ταυτολογίας, alij temeritatis fortassis arguent, quod post tot sanctorum veterum Elogia, velut anser (quod aiunt) inter olores, D. Cypriani vitam denuo describendam susceperim. Verum aduertant quæso illi, non nouo me exemplo id facere; quippe quum ante me, id attentarint, de D. Ambrosio post Paulinum presbyterum Io. Costerius; de D. Chrysostomo post Palladium & Theodorum, Erasmus Roterodamus, idem denique post alios complures, & post eum longe eruditiss. Theologus Marianus Victorius de D. Hieronymo. Spero itaque & me non ingratam studiosis operam nauaturum, si de D. Cypriano, tum, quæ ab alijs compendij gratia prætermissa sunt ex ipsius scriptis suppleam, tum, quæ cum historiæ veritate minus consentire videntur, pro viribus in concordiam redigam; vt ita tandem illius ætatis Africana historia, obscura hactenus, magis innotescat. Priusquam tamen institutum adgrediar, ne quis nominum post hac hallucinetur affinitate, paucis demonstrandum venit, plures fuisse Cyprianos, qui in numerum diuorum relati sint: Atq; adeo alium esse hunc nostrum Cyprianum Carthaginiensem, à D. Cypriano qui Nicomediæ cum Iustina martyrium passus est, item à D. Cypriano Vnizibirensi in Africa Antiste martyre; vt prætercam D. Cyprianum Pictauiensem martyrem, cuius festum à Pictauis celebratur 13. Iulij, & D. Cyprianum Abbatem Petragoricum, cuius meminerunt in Martyrologijs Beda & Vsuardus 9. Decembris.

Quod vt compendio perstringam, verum esse quod dixi de duobus postremis, nemo est qui dubitet: de Vnizibirensi etiam Cypriano satis id constat, quippe qui longo post tempore (iuxta quod recensent Victor Vticensis libro 2. de persecut. Vandal. & Beda in Martyrol. ad 12. Octobris) passus sit, cum quatuor milibus noningentis septuaginta sex alijs, sub Hunericho Rege Arriano. Atqui de altero illo Cypriano cum Iustina passo, haud exigua est controuersia, quibusdam magni nominis Auctoribus pro eodem vtrumque reputantibus. Verum ego Aloysij Lippomani sententię non assentiri non possum, quod ille a nostro Cypriano prorsum diuersus sit; vtpote qui sub alio Imperatore, in alia prouincia, in alia ciuitate, sub alio iudice, cum alia passionis comite, & alio die martyrij coronam adeptus sit. Noster enim Cyprianus, sub Imperatoribus Valeriano & Gallieno, in Africa, Carthagini, sub iudice Galerio Maximo, comitibus Crescentiano & alijs tribus, XVIII Kal. Octobreis passus est. Alter sub Imperatore siue Claudio siue Diocletiano, in Bithynia, Nicomediæ, sub iudice Eutholmio, cum Iustina virgine, VI. Kal. Octobreis. Huius quoque reliquiæ Romam statim delatæ sunt; illius longo post tempore adseruatæ in Africa. Quicunque autem tandem possint oboriri scrupuli, vt nõ me patiar diuelli ab hac nostra sententia, facit Auctoritas Ecclesiæ, quæ, varijs diebus iam prænotatis, vtriusque festum

iam olim

iam olim celebrat. Manifestum id euadit ex Bedæ, Adonis, Vsuardi, VVandelberti, & Romano Martyrologijs: ac veteri Ms. Sacramentorum libro Bibliothecæ D. Pauonis Gandensis, in quo reperire est alias atque alias de illis, Collectas & Præfationes Ecclesiasticas. Nobis etiam consentiunt M. Marullus, Raphael Volaterranus, S. Antoninus, Vincētius Bellouacensis & Hermannus Contractus. Astipulantur quoque DD. Augustinus ac Hieronymus, & Lactantius, dum Oratorem siue Rhetorem, nō vero Magum, nostrum Cyprianum fuisse testantur, neque Iustinæ virginis vel verbo mentionem inijciunt immo è vero contrario, non à virgine, sed a presbytero Cæcilio conuersum tradunt. Adde, quod, si magus fuisset, non diceret D. Pontius, bonis illum artibus ante Christianismum imbutum fuisse. neque ipse Cyprianus Epist. ad Donatum, vbi suam narrat conuersionem & vsque adeo in dæmones inuehitur, id reticuisset. Verum de hoc plus satis. Vnum hoc hic adhuc præfandum duxi, nostro huic Martyri, præter Cypriani nomen, fuisse etiam prænomen Thascij, idque ethnicis notum magis, vti patet ex passione ipsius per Pontium & Prudentium. Qui quum constanter legant: Thascius, non: Tatius, aut: Thacius, seu: Statius, prorsus illud legere oportet apud D. Augustinum, Paulum Diaconum, ac Adonem; præsertim quum ipse Auctor se Thasciū nuncupet Epist. ad Florentium Pupianum. Rem ipsam aggrediamur. Qui linguas itaque infantium facis disertas Deus, tuq; sanctissime Christi Martyr Cypriane (vt cum Diuo Nazianzeno loquar) ex alto propitius nos respice & nostrum sermonem ac vitam dirige.

Epist. 69.
Tom. 2.

CYPRIANVS, qui & Thascius vel ipso teste, epist. iam dicta, Carthagini natus est ciuitate Africę primaria de qua infra ad Concilium Carthaginiense latissime. Parentum suorum nusquam meminit; at D. Gregorius Nazianzenus diuitijs clarum fuisse scribit, potentia conspicuum, genere cognitum; immo senatorij ordinis illi nobilitatem adscribit. Quorum illud, quod ad diuitias attinet, ex hortis alijsque bonis ab ipso distractis satis constat. Institutio fuit liberalis; & bonis artibus ac studiis (D. Pōtio teste) pectus eius a tenera adolescentia imbutum est. In tantam etiam venit gloriam eloquentiæ (inquit D. Hieronymus) vt Oratoriam quoq; publicè doceret Carthagini. Quo tempore fuisse illi se sodalem indiuiduum, significat sua ad ipsum Epistola Donatus: Credo (inquit) te retinere sanctissime Cypriane, quæ nobis fuerit apud Oratores garrulitas, vnus sensus, vna cogitatio, indiuidua lectio. Caussarum vero patronum etiam aliquandiu fuisse, mihi fit verisimile ex Epistola ipsius ad eundem Donatum, vbi verbis vtitur foro tantum non proprijs. Procul igitur abest vt Magus fuerit, quum etiam apud ethnicos omni functione tales excluderentur; præsertim & Lactantio adfirmante Institut. diuin. lib 4. cap. 1. magnam illum sibi gloriam (non ex Magia) sed ex artis Oratoriæ professione quæsiuisse. Græcæ autem linguæ æque atque latinæ peritissimum fuisse, ex eo probatur, quod postea Christianus factus, peculiari pæne sibi soli scripturarum & potissimum Psalmorum vtatur versione; vt certo mihi persuadeam, de ipso inter ceteros verissimum esse illud Diui Augustini, quod vnusquisque ex Greco propriam sibi interpretationem scripturarum cōmētatus sit, atq; hinc factum, vt sua ætate tot essent, tamque variæ editiones latinæ: vt præteream quod subinde Græcis vtatur vocibus; & in hoc quoque Tertullianum imitetur, quod citet Euangelia κατὰ Matthæum, & sic de ceteris. Atque hæc de ipsius institutione ante baptismum. Inter ipsa fidei suę prima rudimēta, postquam & sacras litteras didicit, statim quod sibi profuturum putabat inde arripuit. Ita factum, vt & continentiam tueretur, & distractis rebus suis omnem substantiam in pauperes erogaret, idque teste Pontio, adhuc Catechumenus; vt ante pæne coeperit perfectus esse, quam disceret. Catechistā habuit, qui & illum ad agnitionem veræ fidei traduxit, Cæcilium (non Cæcilianum vti male habent exemplaria Pontij) presbyterum; à quo & Cæcilij prænomen sortitus est; cuius ipse quoque meminit Cyprianus dicta ad Florentinum Epi-

Epist. 1.

Epist. 2.

Lib. tribus Test. ad Quirinū.

stola. Collegam vero illi in baptismo fuisse Donatum illum de quo supra; tum Donatus ipse, tum Cyprianus apertius significat sua ad illū Epistola. Seis ipse (inquit) & pariter mecum recognoscis, quid detraxerit nobis, quidue contulerit, mors ista criminum, vita virtutum. In qua Epistola ita stilum suum exercet; tali vtitur adparatu verborum pompaque sermonis, quali postea nunquam. Quod consulto fecisse illum putat D. Augustin. lib. 4. de doctrina Christ. cap. 14. vt sciretur a posteris, quam linguam doctrinæ sanitas ab ista redundantia reuocarit, & ad eloquentiam grauiorem modestioremque restrinxerit; qualis & in alijs eius scriptis secure amatur, religiose adpetitur, sed difficile impletur. In quibus suis scriptis omnibus quam perpetuo Tertullianum imitetur, sæpissime commonstrauimus; vnum hoc loco ea de re sufficerit D. Hieronymi testimonium: Vidi ego (inquit Catal. script. Eccles.) quendam Paulum Cōcurdiæ, quod oppidum Italiæ est, senem qui se Beati Cypriani iam grandis ætatis Notarium, cum ipse admodum adolescens esset, Romæ vidisse diceret, referreque sibi solitum: numquam Cyprianum absque Tertulliani lectione vnam diem præterisse, ac sibi crebro dicere solitum: Da magistrum, Tertullianū significans. Verum hæc de stilo ipsius sufficiant. Adhuc Neophytus Cyprianus per omnia Ecclesiastica munia ad presbyterium promotus est. In quo qui se gesserit, longum esset (inquit Pontius) ire per singula; ad probationem bonorum operum hoc satis esse arbitror, quod mox ad officium sacerdotij & Episcopatus gradū electus sit. Quam inuitus vero, quum iam ea de causa se subduxisset, quanta flagitatione, quanta vi ad Episcopatum raptus sit, latius prosequitur Pontius; eo ipso profecto dignus magis, quod se indignum existimaret. Atque id est quod ad plebem suam scribens de se dicit: Sacerdoti quem tanto amore & ardore fecistis. Et de eadem sua ordinatione loquitur in hæc verba Epistola ad Cornelium 7. de Fortunato & Felicissimo: Quando Episcopus in locum defuncti substituitur, quando populi vniuersi suffragio deligitur. Vbi etiā satis insinuat, quendam Donatū fuisse suum in Episcopatu proximum Decessorem; non vero Agrippinum illum, qui primus hæreticos rebaptizādos censuit. Quanquam enim Epist. ad Quintum, hunc bonæ memoriæ virum dicat; addit tamen: cum cæteris coepiscopis suis qui illo tēpore &c. quum alioqui dicere debuisset: nostro tempore; & ad Ianuarium, sententiam illam iam pridem ab Antecessoribus suis statutam dicit; ad Iubaianum vero, multos iam annos & longam ætatem intercessisse, ex quo sub Agrippino Episcopi plurimi hoc statuerint. Nuncupat quidē D. Augustin. libr. 2. contra Donatistas cap. 7. Agrippinū Cypriani prædecessorem, sed non proximum, & libro 3. cap. 12. verbis infra citatis, nobiscum sentire se satis ostendit. Pro nobis etiam facit, quod dicta ad Cornelium Epist. meminerit Cyprianus Concilij Lambesitani iam antea celebrati, in quo condemnatus fuerit Priuatus hæreticus; quod ego post illud Agrippini Conciliū conuenisse censeo. Et eo quoque posterius videtur illud sub Antecessore Cypriani celebratū conciliū, cuius meminit Epistola ad Furnitanos, quo statutū narrat, ne quis excedens, ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, pro eo defuncto non oraretur.

Epist. 69.
Epist. 1. & 2.
Epist. 40.
Epist. 55.
Epist. 71.
Epist. 70.
Epist. 73.
Epist. 55.
Epist. 66.

Porro de tempore quo cooptatus est ad Episcopatum Cyprianus, difficultatis est plurimum. Etsi enim Epistola ad plebem de quinque presbyteris, in secessu biennium se transegisse significet, & dicta Epistula ad Cornelium iam tum quadriennio se dicat in Episcopatu probatum; hos tamen quatuor annos conciliare cum annis consulum, Decij Imperatoris, & Pontificis Cornelij, hoc opus hic labor est. Vsque adeo vt Oedipo quopiam coniectore sit opus, neque videam quo pacto ex hoc Labyrintho extricare me queam; atque adeo etiam tacere mallem, nisi pollicitis standum foret. Ego certe, ex eo quod eam Epistolam scriptam constet, anno quinto Episcopatus Cypriani, instāte, immo iam coepta, persecutione quæ sub Gallo & Volusiano facta est, qua paulopost in exilium missus & postea etiam passus est Cornelius; ita colligere mihi posse videor, hos qua-

Epist. 40.
Epist. 55.

hos quator annos, vt anno a Christo nato ducentesimo quadragesimo nono, in Episcopum delectus & ordinatus fuerit Cyprianus. Verum dissoluendi veniunt nodi duo, vti est in prouerbio, plane Gordii, tum de biennio quo in secessu fuit Cyprianus, tum de tempore ordinationis Cornelij in Episcopum Romanum. Quod enim ad illud adtinet, quum non nisi post cædem Philipporum Cæsarum exordium suũ cœperit septima illa sub Decio Imperatore Christianorum persecutio, qua Fabianus Romanus Pontifex passus est; difficile est inuenire biennium integrum, præsertim quod vix duobus annis videatur imperasse Decius, & tamen post Paschæ ex secess.

Libr. de Laps. su redijsse Cyprianũ constet, iam occiso tyranno & pace Ecclesijs reddita. Hic si dicamus anno 250. passum Fabianum, nihil erit scrupuli, sed obstat calculus annorũ 14. qui ipsi tribuuntur. Quare si hunc numerum saluum volimus, cum plerisque historicis, diuinandum erit statim, a Philipporum clade secessisse Cyprianum, paulo plus dimidia anni parte ante obitum Fabiani; quod si sub Pascha anni 250. contigisse dicamus, inde ad Pascha vsque anni 252. duo anni computantur. Quam coniecturam nostram probabilem facit quod dicto anno 250. in fastis Romanorum consulum ponatur initium Imperij Decij; & tamen inter Philippos & Decium intermedius a quibusdam ponatur Imper. Cæs. Mapinus P.F. Augustus. qui paulopost interfectus sit. item quod satis insinuet Marianus scotus, occisos Philippos mense Ianuario, dũ imperasse eos dicit ad Kalend. vsque Februarias. Pro eadem facit, quod scribit Dionysius Alexandrinus Epistola ad Fabium Antiochenum apud Euseb. Eccl. hist. lib. 6. cap. 31. Alexandriæ anno integro ante edicta principalia persecutionem hanc septimam sumsisse exordiũ, ministro quodam Dæmonum superstitiosum vulgus agitante. Videtur ergo & Carthagini plebs persecutionem cœ-

Epist. 15. & 55. pisse iam ante edicta Decij, præsertim, cum Cyprianus non vno in loco plebis se ad leonem postulantis, Impe-

Epist. 52. & 82. ratorij vero decreti (vti postea Epistolis ad Antonianum & Successum) nusquam in secessu meminerit. Maior est scrupulus de initio Põtificatus Cornelij, ob locos quosdam Cypriani prima sibi inuicem facie contrarios, vt omittam iam olim receptam historicorum sententiam,

Epist. 31. quod non diu vacauerit sedes Romana inter Fabianum & Cornelium; & quorundam quod sub Decio vterque passus sit: contra tamen, disertis verbis indicat Clerus Romanus Epistola 2. ad Cyprianum, diu, immo anno integro tum vacasse Pontificatum; dum & nondum sibi Episcopum post excessum Fabiani constitutum scribit, & pauloante gratias illi agit, de missis ad confessores Romanos litteris, quibus felicitates illorum condignis laudibus prosecutus fuerat. Atqui illæ ad confessores litteræ, præsertim priores, prorsus conuincunt, per annum in carcere illos fuisse; & vero non nisi post mortem Fabiani coniectos illos in vincula testatur in illius vita Damasus. Huius verba sunt; Post passionem vero Fa-

Epist. 16. biani, Moyses & Maximus presbyteri, & Nicostratus Diaconus, comprehensi sunt & in carcerem missi. Ipsius vero Cypriani: Eant nunc Magistratus & consules siue Proconsules, annuæ dignitatis insignibus, & duodecim fascibus glorientur; ecce dignitas cælestis in vobis honoris annui claritate signata est, & iam reuertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est. Vbi etiã hyberno tẽpore cõprehensos illos insinuãs, prorsus cum Damaso consentit. Iam vero Decio superuixisse Cornelium adserit Cyprianus. Epist. ad Antonianum: Qualis (inquit) firmitas fidei? Sedisse intrepidũ

Epist. 52. Romæ in sacerdotali cathedra, eo tempore, quum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda comminaretur. Et paulopost: Cornelius, quantum ad eius deuotionem pertinet & timorem, passus est quicquid pati potuit; & tyrannum armis & bello postmodum victum, ipse prior sacerdotio suo vicit. Cui tamen rur-

Epist. 41. & 42. sum aduersari videtur epistolis duabus primis ad Cornelium, vbi conuentus Episcoporum meminit, qui videtur fieri non potuisse, ante pacem datam, atque adeo neque ante cædem Decij, & tum primum nihilominus electionem Cornelij pro legitima agnoscit, repudiata Nouatiani electione schismatica. Quid hic dicam, quo me vertam, quo pacto me extricem non video; præsertim quum duas ordinationes mense Decembri a Cornelio factas commemoret Damasus, & si dictam sententiam amplectamur de 14. annis Fabiani & anno integro vacationis, vix vno anno potuerit Pontifex esse Cornelius, aut saltẽ non duobus Decembribus. Perplexũ etiam me magis reddit, quod incertũ sit, quo anni tempore Pontificatũ inierit Cornelius etiã apud Onuphriũ doctiss. illũ Chronographũ. Nam quem in Epitome Romanorũ Põtificũ XIIII. Kalend. Apprileis, in Chronico non ita pridem edito IIII. Idus Iulias creatum dicit; & aliter rursum Christianus Massæus chron. lib. 9. delectũ scribit XXVII. Ianuarij. Ego equidem vero non absimile existimabam, electum quidem anno 251. Corneliũ mense Iulio, & non ordinatum nisi anno sequenti. Sed obstat, tũ quod Moy-

ses confessor paulopost Martyr & Nouatianus ipse sub- *Epist. 52.*

scripserint adhuc dictæ Cleri Romani Epistolæ, teste Cypriano epistola ad Antonianum; ita vt non nisi anno integro post Fabiani decessum, potuerit schisma Nouatiani contingere; tum quod non diceretur sedisse Romæ in sacerdotali cathedra ante ordinationem, vt prætercam, quod eo ipso loco satis, insinuetur, iam prius & delectũ & ordinatum fuisse. Quare non video aliud effugium, quam vt dicamus 13. dumtaxat annos in Pontificatu vixisse Fabianum, & passum anno 250. iam occisis, illis ipsis diebus, Philippis Imperatoribus; quo etiam anno Cyprianus post Pascha secesserit. Atque ita anno euoluto & vno atque altero mense, anno 251. creatum Cornelium, ac mox ab ordinatione ipsius confessores Romanos a Nouato seductos, vbi primum carcere prodierunt

schisma excitasse, ac Nouatianũ Episcopum fecisse. At- *Epist. eadem.*

que adeo sedisse Romæ Cornelium anno fere integro vsque ad Decij tyranni cædem, quum multo (inquit Cyprianus) patientius & tolerabilius audiret leuari aduersum se æmulum Principem, quam constitui Romæ æmulum sacerdotem. Neque tamen antea, omnium Episcoporum Africæ suffragijs pro legitima habitam ipsius

ordinationem, quam pace iam data, anno 252. in conci- *Epist. 41.*

lio 1. de lapsis paulopost Pascha; iuxta quod indicat Cyprianus epistola ad ipsum prima. Anno vero 253. sub Imperatoribus Gallo & Volusiano passum Cornelium. imperante cum illis adhuc Q. Hetennio Hetrusco Decio senioris Decij filio. Nam eo anno demum interfectum illum restantur Fasti consulares; Decium vero illum qui paulo post patrem interfectus est, nuncupant C. Valentem Hostilianum Mess. Quinctum, ipsius Decij non filium sed generum; cui vxor fuerit Herennia Hetruscilla Imperatoris Decij filia, quemadmodum ex antiquis numismatis cõprobat Onuphrius. Quam sententiã si sequamur; & conciliabũtur Historici quorũ alij sub Gallo & Volusiano, alij sub Decio passũ Corneliũ scribunt; & ceteri etiã scrupuli eximentur. Neq; vero etiã necesse erit ad illud confugere, quod supra coniecimus vt ante mortẽ Fabiani Cyprianus secesserit. Obstat tantummodo, communis chronographorũ sententia, quod 14. annis sederit in Pontificia sede Fabianus. At cõtra, nobiscũ sentit Eusebius in Chronicis, non modo iuxta excusa exemplaria (ne forte quis mendũ subesse suspicetur) sed & iuxta Ms. codices Bibliothecarũ D. Victoris & D. Genouefes apud Lutetiã Parisiorũ. Neque multũ dissentit Marianus scotus, qui etsi ex Martyrologijs allegct annos 14. prius tamẽ tredecim dumtaxat annos Fabiano adtribuit. Martinus itẽ Polonus non amplius quam tredecim annos & aliquot menses enumerat. Per me interim licet vnicuiq; hic in suo sensu abundare, dummodo dictos locos Cypriani inter se & cum alijs Historijs in concordiam valeat redigere; immo vero pergratũ fuerit, siquis aliud quid adinuenerit quod probetur magis; quippe qui hæc tam late ea solum de causa tractauerim, vt alijs ansam præberem veritatis diligentius inuestigandæ.

Anno igitur (vt ad institutum redeat oratio) a Christo nato 249. in Episcopũ delectus est Cyprianus, Imperatoribus, Cæsaribus M. Iulio Philippo Augu, III. & M. Iulio

Iulio Aug. F. Philippo Aug. II. Consulibus, qui fuit 13. Fabiani Pontificis, & Millesimus ab vrbe cōdita; quod ex Ludis sæcularibus dicto consulatu celebratis testatum faciunt nummi veteres. Episcopatum autē gessit toto decennio & aliquot mensibus, ad XVIII. vsque Kal. Octobreis anni 259. In quo administrando quæ illi pietas, qui vigor, quanta censura, quanta misericordia, quanta sanctitas, ex sequentibus manifestum euadet. Principio adhuc pace Ecclesiæ perdurante, in eam etiam totus incubuit, vt Disciplinam diuinitus traditam, restitueret, quā (vel ipso teste) pax longa corruperat; atque hoc est quod de se dicit: In quiete feruiens disciplinæ. *Libr. de Lapsis.* Quæ eius verba a priori me sententia reuocarunt, quā in Adnotationibus meis infra reperire est; vt etsi primo loco inter cæteros tractatus, nō tamē (quod ibi censebā) a presbytero adhuc sed iam Episcopo, librū de Disciplina & habitu virginū hoc primo Episcopatus anno conscriptum putem. *Epist. 55. Tom. 2.*

Anno vero 250. Consulibus Fuluio AEmiliano & Vettio Aquilino, non multis elapsis in Episcopatu mēsibus (vnde fit vt statim id contigisse dicat Pontius) iam passo Fabiano & in carcerem Romæ coniectis Moyse, Maximo, Nicostrato, Celerino, Rufino, Vrbano confessoribus; pro meritis talibus Proscriptionis gloriam promeruit Cyprianus; Proscriptus adplicito & adiuncto Episcopatus nomine. *Epist. 55.* Publice enim lectum fuisse testatur ipse epistola ad Pupianum: *Epist. 69.* Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilij Cypriani Episcopi Christianorum; vt (inquit) etiam qui non credebant Deo Episcopum constituenti, vel diabolo crederent Episcopum proscribenti. Mox deinde, quum hæc plebi ethnicæ non sufficerent, sed (vti ad Clerum Romanum scribit) turbationis impetu primo, clamore violento ad leonem eum populus repetitis suffragijs flagitaret; *Epist. 15.* non tam suam salutem quam quietem publicam cogitans, secessit, ne per inuerecundam præsentiam suam, seditio, quæ cæperat, plus prouocaretur. Ante tamen secessum, aliquod confessionis pro Christo specimen ab illo editum colligi videtur ex verbis illis, epistolæ sæpedictæ ad Cornelium: In circo, in Amphitheatro diuinæ dignationis testimonio honoratus. *Epist. 55.* Quo vero secesserit, reperire non licuit; at secessisse cum illo Victorem diaconum fit verisimile ex epistola ipsios I. ad Clerum, forsassis eum ipsum, qui postea cum illo passus est. *Epist. 6.* Illud constat, ægre tulisse illius secessum Romanos presbyteros sede iam vacante; quod id testentur tū ipsorū ad Clerū Carthaginiensem litteræ, tum ad ipsos Cypriani purgatoria epistola. Immo & Carthagini non defuisse, qui secessum calūniarentur, patet, tū ex Pontio, qui multis verborū ambagibus illū excusat, tū ex frequentibus ad suū clerum & plebem Cypriani litteris, *Epist. 3. & 15.* quibus quod latebram teneret se purgat. Duas vero potissimū sui secessus causas adfert. Priorē, quod ex diuino mandato id fecerit. Hinc est illud epistolæ ad Clerū de presbyteris qui Lapsis temere pacē dabāt: Audietis omnia quando ad vos reducē me dominus fecerit, qui vt secederē iussit; *Epist. 10. & 49.* cui similia reperire est in vita ipsius per Pōtiū. Alteram, ne præsentia sui, gentiliū inuidiā prouocaret; præsertim quum aliorum presbyterorum non esset tam inuidiosa præsentia. *Epist. 35. & 8.* In hoc secessu, etsi absens corpore (verbis eius vti pergo) nec spiritu tamen nec actu nec monitis defuit, *Epist. 15.* quo minus secundum Domini præcepta fratribus, in quibus posset, sua mediocritate consuleret. Et quid egerit, loquuntur imprimis epistolæ numero 13. quarum exemplaria ad Clerum Romanum misit; quarum plærasque, ne hic sim æquo prolixior, suo ordine quo epistola 15. commemorantur, ab epistola tertia ad illam vsque reperiet Lector. Deinde omnes illæ, quæ prima epistolarum classe continentur, summam ipsius vigilantiam abunde produnt; præsertim constitutis qui sua vice fungerentur, tum Tertullo presbytero, *Epist. 6. 7. 37. & 40.* postea Episcopo, & Rogatiano seniore postmodum martyre, tum Britio & Numidico presbyteris. Eodem secessus tempore, quem ad biennium perdurasse docet dicta ad Clerum epistola de 5. presbyteris, conscriptos existimo libros eius de Spectaculis, de Disciplina & Bono pudicitiæ, & de Laude Martyrij. *Tom. 3.*

Atqui absentis Cypriani animum angebat haud parum, Lapsorum (quos sacrificatos & Libellaticos vocat) *Epist. 52. Epist. 15.* impudentia, qui, quum initio Decianæ persecutionis sacrilegis contactibus manus suas atque ora maculassent, vel nefandis libellis conscientiam polluissent, exambibant (inquit) ad Martyres passim, Confessores quoque importuna deprecatione corrumpebant, vt sine discrimine vel examine singulorū darentur Libellorū milia. Immo vero presbyterorū quorundā temeritas, qui siue prece siue pretio conducti, pacē temere Lapsis dabant, citra Episcopi conscientiam. Huc pertinent Epistolę illæ tres, ad Clerum, ad Martyres, ad Plebem, de Lapsis qui pacem petierant, cum plurimis sequentibus. *Epist. 10. 11. 12.* In quibus ita suam hac de re definit sententiam; vt ante exactam pænitentiam, ante exomologesin factam, ante manum ab Episcopo & Clero impositam, ad communionem non admittantur Lapsi, neque nomen eorum in Ecclesia recitetur. Ita tamen, vt ijs qui in infirmitate deprehensi essent, & pænitentes communicationem desiderarent, subueniretur. *Epist. 15.* Cæterorum vero causæ vsque in pacem Ecclesiæ differentur, quamuis Libello accepto a Martyribus; & tum primum Lapsorum tractaretur ratio, collatione consiliorum facta, cum Presbyteris, Diaconis, ac Laicis stantibus, id est, ijs qui in fide perstiterant. Quod ipsum etiam definierunt Clerus Romanus, ac Moyses & Maximus, cæterique Confessores, vti ex ipsorum epistolis constat, *Epist. 26. ac 30.* & cum illis etiā Nouatianus, Cypriano teste ad Antonianum, contra tamen quā postea sensit, vti infra latius. *Epist. 52.* Immo vero anno secundo secessus Cypriani, anno (inquam) 251. sede Fabiani adhuc vacante, celebrata Romæ Synodus de Lapsis idipsum censuit; facit eius mentionem Clerus Romanus epistola 2. ad Cyprianū. Atque hæc prima fuit Ecclesiæ de Lapsis sententia, quæ *Epist. 31.* postea tamen legitima ex caussa bis immutata est. Ad cuius intellectū maiorem, tribus, quod aiunt, verbis indicandū est, quid discrepent libelli Lapsorū a libellis Martyrū, ne quis nominū affinitate falsus, Cyprianū secus, quam sensit intelligat. Libelli igitur Lapsorū, quos Proconsuli offerebant vt euaderent supplicia, hæc reperitur, *Epist. 52.* epistola ad Antonianum, formula: Ego prius legeram & episcopo tractante cognoueram, non sacrificandū idolis, nec simulacra seruū Dei adorare debere, & icirco ne hoc facerem quod non licebat, quum occasio libelli fuisset oblata (quem nec ipsum acciperem, nisi ostensa fuisset occasio) ad Magistratum veni, vel alio eunte mandaui: Christianum me esse, sacrificare mihi nō licere, ad aram diaboli me venire non posse; dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Cui similia videre est libro de Lapsis. *Tom. 2.* Libelli autem Martyrum exemplar non inueni disertis verbis expressum in Cypriano, sed specimen quoddam præbet epistola illa breuis a Luciano nomine Confessorum omnium conscripta seu conficta potius in hæc verba: Scias nos vniuersis, de quibus apud te ratio constiterit quid post commissum egerint, dedisse *Epist. 17.* pacem: & hanc formam per te & alijs Episcopis volumus innotescere. Quod, vt fiat clarius, iam olim, etiam ætate Tertulliani (vti constat ex libro eius ad Martyres) vetus erat consuetudo vt Lapsi ad carceres commeantes pacem a Martyribus peterent priusquam pro Christo mortem capescerent. Illi vicissim petentiū desideria ponderantes, merita quoque singulorū & delictorum genera expendentes, pacem quibusdam concedebant eamque libello a se subscripto signatam ad Episcopum destinabāt, qui diligentius examinatis singulorum desiderijs, exomologesi, & manus impositione præuia, ad communionem eos admittebat. Quæ certe pax non aliud fuisse videtur, quam pænitentiæ per Episcopos impositæ relaxatio, atque adeo indulgentiarum genus quoddam. Accessit absentia Cypriani animo tabescenti dolor maior, accessit alia persecutio, & alia tentatio, quod infesta tempestas (rursum verbis eius vtor) quæ plebem maxima ex parte prostrauerat, etiam cleri portionem sua strage perstringeret; quod nempe non modo ex clero quam plurimi Christi fidem desererent tormentorum metu, *Epist. 6.* sed etiam semel Christum confessi confessores gloriam suam

vita im-

vita improba commacularent. Quod quidam etiam Presbyteri plusculum sibi auctoritatis arrogare præsumerent, atque adeo schismatis somenta quædam ministrarent. Hi quum initio inter se ὡς διὰ πάντων dissentirent, postea tamen vnum schisma fecerunt. Erant enim quinque numero, qui vti iam diximus, temere nimis pacem & cōmunionem Lapsis concederent. Alij quidam, & inter hos Nouatus & Fortunatus, omnē omnino pacis spem illis præcludebant. Quum vero & ad horum scripta rescribere differret Cyprianus, & certi aliquid præterea nollet de Lapsis ante pacem Ecclesiæ datam statuere; criminibus in vnum conuenientibus, ex vtraque sibi mutuo repugnante, conflata est vna factio. Atque hoc est,
Epist. 40. quod epistola quadam de quinque scribit presbyteris qui se Felicissimi factioni coniunxerant. Eandem enim Felicissimi fuisse quæ Nouati erat, manifestum fit, tum ex eo quod illum signiferum seditionis & ducem factionis nuncupet Cyprianus, tum quod de Nouato in hæc
Epist. 38. ac 55. verba scribat ad Cornelium: Idem est Nouatus, qui apud nos primū discordiæ & schismatis incendium seminauit, qui quosdam istic ex fratribus ab Episcopo segregauit,
Epist. 49. qui in ipsa persecutione, ad euertendas fratrum mētes alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est, qui Felicissimum satellitem suum, Diaconum, nec permittente me, nec sciente, sua factione & ambitione constituit. Vbi & hæc de illo adijcit: Spoliati ab illo pupilli, fraudatæ viduæ, pecuniæ quoque Ecclesiæ denegatæ; has de illo exigunt pœnas, quas in eius furore conspicimus. Pater etiam eius in vico fame mortuus, & ab eo in morte postmodum nec sepultus. Vterus vxoris (adlegebantur enim tunc etiam coniugati in Presbyterorum ordinem) calce percussus. Hanc conscientiam criminum iampridem timebat, propter hanc se non de presbyterio tantum excitari, sed & communicatione prohiberi pro certo tenebat; & vrgentibus fratribus imminebat cognitionis
Epist. 38. dies, quo apud nos caussa eius ageretur, nisi persecutio ante venisset. Similia facinora narrat alibi Felicissimi: Ad rapinas (inquit) & fraudes eius, quas dilucida veritate cognouimus, etiam adulterij crimen accessit. Neque vero sanctiores fuisse quinque illos presbyteros, patet ex
Epist. 55. epistola ad Cornelium sæpe citata, vbi plærosque illorum, ob nefanda sacrificia & crimina in se probata, sententia nouem episcoporum (en conuentum Africæ Cypriano absente) condemnatos dicit. Erant hi, Felix, Iouinus, Maximus, Repostus, & Fortunatus; quorum iste postea a veteri hæretico Priuato & alijs quatuor Carthagini Pseudepiscopus cōstitutus fuit. Haud parum interim commendanda venit Cypriani etiam adhuc delitescentis vigilantia, qui Caldonio & alijs Episcopis scripserit vt Felicissimum & complices excommunicarent, idque in hæc verba: Quum Felicissimus comminatus
Epist. 38. & 39. sit, non communicaturos in monte secum, qui nobis obtemperassent, id est, qui nobis communicarent; accipiat sententiam quā prior dixit vt Abstentum se a nobis sciat. Quod ipsum se fecisse Episcopi rescripserunt: Abstinuimus (inquiunt) communicatione Felicissimum & Augendum, item Repostum, &c. quæ verba ea de caussa huc adduxi, quod veterem contineant excommunicationis formulam, quali tamen etiamnum vtimur. Ad ple-
Epist. 40. bem vero insuper scripsit Cyprianus, vti diligenter sibi cauerent a lupis illis Ouile dominicum infestantibus, vt ab eorum contagione discederent & sermones eorum velut cancer & pestem fugiendo vitarent. Seruatus est itaque ad hoc a Domino Cyprianus in secessu, vt ipse postmodum martyrio destinatus, prius ad Dominum complures sua exhortatione martyres præmitteret, qui alioqui incentiuo tubæ cælestis destituti, a fide excidis-
Tom. 3. sent. Huc pertinent, tum dictus liber de Laude Martyrij, tum epistolæ ipsius ad Romanos ac Africanos Martyres. Seruatus est deinde (inquit Pontius) vir iste ingenii præter cætera etiam spiritaliter temperati, qui inter
Epist. 9. 16. & 25. resultantes schismatum fluctus, Ecclesiæ iter medium librato tramite gubernaret. Postquam enim hæc flagitia a factione Nouati & Felicissimi in Africa designata sunt, dicto anno 251. Imp. Cæsar. Cn. Messio Traiano Decio Aug. II. & Annio Maximo Grato consulibus, ipse Nouatus (inquit Cyprianus epistola ad Cornelium sexta) eum sua tempestate Romam quoque ad euertendam Ecclesiā nauigans, similia illic & paria molitus est, a Clero *Epist. 49.*
portionem plebis auellens, fraternitatis bene sibi cohærentis & se inuicem diligentis concordiam scindēs. Et plane, quoniam magnitudine sua Carthaginem Roma debeat præcedere, illic maiora & grauiora commisit. Qui istic aduersus Ecclesiam Diaconum fecerat, illic Episcopum fecit. Quam historiam vt latius paulo prosequamur; creatus fuit hoc tempore Romanus Pontifex Cornelius, Castini filius. Non tamen ad Episcopatum (inquit alibi Cyprianus) subito peruenit, sed per omnia officia Ecclesiastica promotus, ad sacerdotij sub- *Epist. 52.*
lime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit. Tum deinde Episcopatum ipsum nec postulauit, nec voluit, nec inuasit; sed quietus & modestus, pro pudore virginalis conscientiæ suæ, & pro humilitate ingenitæ sibi & custoditæ verecundiæ, ipse vim passus est, vt Episcopatum coactus exciperet. Et factus est Episcopus a plurimis collegis qui tunc in vrbe Roma aderant, de Dei & Christi iudicio, de clericorum pæne omnium testimonio, de plebis quæ tunc adfuit suffragio, & de sacerdotū antiquorū & bonorum virorū collegio; quū nemo ante se factus esset, quū Fabiani locus, id est quū locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis adhuc vacaret. Contra tamen Romā quū venisset Nouatus, simulatione quadam sanctitatis continuo in suas partes pertraxit No- *Epist. 16.*
uatianū presbyterū, deinde & cōfessores quosdā primos *& 34.*
in clero e carcere prodeūtes, de quibus supra, Maximū, Nicostratū, Sidoniū, Vrbanū & Machariū; Moyse iam defuncto, & Celerino (vti ex Epistolis de illo perspicuū fit) iampridem in Africā profecto. Et paulopost, gliscente (inquit Cyprianus) & in peius recrudescente discordia, Nouatus Nouatianum Episcopum Romæ costituit; & *Epist. 42.*
contra sacramentum semel traditum diuinæ dispositionis & catholicæ vnitatis, adulterum & contrarium caput extra Ecclesiam fecit. Quæ ordinatio Nouatiani quanta vi facta sit, latissime prosequitur Cornelius epistola ad Fabium Antiochenum, apud Eusebium Eccle. Histor. libr. 6. cap. 33. & Nicephorum lib. 5. cap. 3. ac 5.

Anno Domini 252. dicto Imperatore Decio, & Q. Herennio Etrusco (pro quo quidam perperam olim scripserunt: Rustico) Decio Cæsare illius filio, consulibus; statim post Paschæ (iuxta quod prædixerat) e secef- *Epist. 40.*
su redijt Cyprianus, iam occisis fraude Galli per Barbaros Gothos, Decio patre & eius genero, & pace Ecclesijs reddita. Statim vero cōciliando dicto Ecclesiæ schismati omnem nauauit operam. Et imprimis (vti constat ex Epistola 2. ad Cornelium) litteras dedit, quibus Romanū *Epist. 42.*
Clerum ad concordiam hortatus est. Deinde concilium Africæ Carthagini indixit, ex quo mox Romam missi sunt Caldonius & Fortunatus Episcopi, qui præsentia sua & consilio eniterentur quantum possent & elaborarent, vt ad catholicæ Ecclesiæ vnitatem scissi corporis membra componerent. Neque tamen e contrario suis *Epist. 41.*
partibus deerant Schismatici, verum destinati sunt ad hanc Synodum a Nouatiano (quod habet epistola 1. ad Cornelium) Maximus presbyter, Augendus Diaconus, Machæus quidam, & Longinus; qui ordinationem Nouatiani Africanis significarent, & libellum famosum aduersus Cornelium secum adferrent. Hi cum in statione inuidiosis conuitijs & clamoribus turbulentis proruerent & flagitarent, vt crimina quæ se adferre ac probare dicebant, publice & a plebe recognoscerentur; non est passus Cyprianus. Quin potius certiores redditi qui illuc plurimi conuenerunt Episcopi, ex reditu Stephani & Pompei collegarum, de legitima electione & ordinatione Cornelij: ipsos statim a communicatione sua cohibendos censuerunt. Atque vna iterato illic abstenti sunt (teste alibi Cypriano) quinque illi presbyteri factionis *Epist. 59.*
Felicissimi. Inter ea vero quæ Cornelio obiicebantur, *Epist. 52.*
fuit calūnia illa cuius meminit epistola ad Antonianū, quod Trophimo cuidā & aliis turificatis, hoc est qui idolis tus immolauerant, cōmunicasset. Atque adeo constat,

simili in Cornelium vsos illos calumnia, quali postea
in Cæcilianum Donatistæ. Et certe (vt obiter id hic quo-
que dicam) hinc Καθαρούς se nuncuparunt, quod immũ-
dis, (ita lapsos vocabant) non communicarent, quum
tamen ipsi nihil minus quam puri fuerint; ad quod cog-
nomen adludere mihi videtur Cyprianus epistola ad
Epist. 76. Magnũ: Et nomina (inquit) adulterata fingentes. In hoc
ipso autem concilio (iam ante edito per Cyprianum li-
Tom. 2. bro de lapsis) scripturis diu ex vtraq; parte prolatis, tem-
peramentũ tale (ipso teste) de ratione lapsorum salubri
moderatione libratũ est, vt examinatis causis & volun-
Epist. 52. tatibus & necessitatibus singulorũ, Libellatici tanquam
54. & 56. qui minus deliquissent admitterẽtur; sacrificati vero diu
pænitentiam agerent, & si periculum infirmitatis vrge-
ret, pacem sub ictu mortis acciperent. Consensit in hanc
ipsam sententiam paulopost & Cornelius, habito Romę
concilio; quod loco citato Eusebius celeberrimum fuis-
se dicit, Episcoporum nempe 60 presbyterorũ totidem,
cum Diaconis pluribus. Vbi tũ Nouatianus cum factio-
ne Nouati & Felicissimi ab Ecclesia pulsus est, tum lap-
sorum ratio (eodem Eusebio teste) pertractata; vt consta-
re videatur, non duo tunc Romæ concilia, sed vnum
Epist. 68. idemque fuisse, quod & de lapsis & contra Nouatianum
indictum fuerit. Huius quoque Romanæ Synodi Decre-
tum fuisse puto, cuius in hæc verba epistola ad Hispa-
nos Cyprianus meminit. Iampridem etiam Cornelius
collega noster decreuit. Episcopos lapsos ad pænitẽtiam
quidem agendam posse admitti, ab ordinatione tamen
Cleri atque sacerdotali honore prohiberi. Quod etiam
in omnibus Africanis concilijs eadem re factis statutum
fuisse, eo ipso loco Cyprianus significat, & eiusdem eti-
am fit mentio epistola ad Epictetum. Interea vero non
Tom. 2. ociosa fuit Cypriani pia sollicitudo ad Schisma compo-
nendum, sed & aureum illum librum de vnitate Eccle-
Epist. 43. siæ ac librum de Oratione dominica huius rei gratia
& 44. cõscripsit; & vna cum secunda sua ad Cornelium episto-
la, qua ordinationem eius comprobauit, ad confessores
quoque a Nouato seductos litteras dedit adhortatorias,
vt ad vnitatem redirent. Quas ipsas litteras magna ex
parte reditus eorum causam fuisse, vel ex eo videtur con-
sentaneũ, quod paulopost ad mentem & Ecclesiã redie-
Epist. 46. rint Maximus, Vrbanus, Sidonius, & Macharius. Cu-
ius rei historiam quo pacto recepti sint, latius prosequi-
tur Cornelius, & Epistola ad Cyprianum, quæ hacte-
nus huic perperam inscripta est, & epistola dicta ad Fabiũ
Antiochenum. Solus ex ipsorum consortio non redijt
Epist. 48. Nicostratus Diaconus, quippe qui Ecclesiasticis pecu-
& 49. nijs sacrilega (inquit Cyprianus) fraude subtractis, & vi-
duarum ac pupillorum depositis denegatis conscientia
rapinarum & criminum ab vrbe fugerit. Redijt enim
Nouatus Romæ ecclesia eiectus, in Africam, vna cum
illo, ac cum Euaristo, Primo, & Dionysio, vt denuo no-
uam illic Tragœdiã excitaret; quod & fecisse ex Eusebij
chronico fit perspicuum, qui scribit a Nouato in Africa
constitutum Episcopum Nicostratum, & ex ipso etiam
Cypriano dum de Nicostrato: Quomodo, inquit, ad-
sumit sibi regendæ Ecclesię curam, qui spoliauit & frau-
dauit Ecclesiam? Neque vero his omnibus contentus
Cyprianus, etiam hoc præstitit schismatis soluendi
causa, vt singulos in Italiam nauigantes hortaretur, vti
Epist. 45. Ecclesiæ catholicæ radicem & matricem agnoscerent; &
ad singulos collegas qui adhuc hæsitabant, de legitima
Epist. 52. Cornelij electione litteras daret; inter quas vel præci-
Tom. 3. pua est illa ad Antonianum, Immo & ad Nouatianum
quod spes veniæ lapsis non sit deneganda, scripto libro
late prosecutus est. Dum hæc in Africa geruntur, cele-
brata est & Synodus Antiochena contra Nouatianum,
Eusebio teste Eccles. hist. lib 6. ca. vltimo cui Dionysius
Alexandrinus, Helenus Tharsi Ciliciæ, Firmilianus,
Cappadociæ, Theotecnus Palestinæ, & Fabius Antio-
chiæ Episcopi interfuere. Quorum Dionysius stren-
nuam etiam nauauit operam pro Ecclesiæ vnitate, scri-
ptis tum ad ipsum Nouatianum, tum ad confessores &
ad Cornelium litteris. Alia itẽ cõcilia id temporis cele-
brata aduersus Nouatianũ, per Italiã & alias Prouincias,
testatur disertis verbis Eusebius dict. lib. cap. 33. Atqui
Nouatiani quæ fuerit de pænitentia hæresis, ne hic sim Epist. 52.
prolixior, reperiet lector epistola ad Antonianũ & lati-
us in Adnotationibus. Quod chrisma quoque Nouatia-
ni contempserint, demonstrauimus epistola ad Stepha-
num. Quod denique secundas damnarint nuptias, nul-
lum quidem est in Cypriano indicium, sed vno id ore Epist. 72.
adtestãtur, Epiphanius, Philastrius, Augustinus, & The-
odoretus, libris de hæresibus. Nouatiano etiã adtribuit
D. Hieron. præter Epistolas quarum meminit Epistola
ad Paulum, Cõcordiensem, Catal. script. Eccles. librum
de Trinitate, quasi Epitomen operis Tertulliani, quod
plæriq; nesciẽtes, Cypriani olim existimabãt; quo quæ-
dã contineri, iis fauentia, qui Spiritũsanctũ blasphema-
bant, tradit Rufinus Apologia in D. Hieronymum.

Porro Anno Domini 253. Imperat. Cæs. C. Vibio
Treboniano Gallo August. II. & Imper. Cæsare C. Vi-
bio Augusti filio Volusiano August. Consulibus, cele-
brata est Carthagini secunda de Lapsis Synodus, Idibus
Maijs; idque iam instante altera persecutione. Imperator
enim Gallus, quum regnũ suum (inquit Dionys. Alex-
and. apud Eusebiũ lib. 7. cap. 1.) floreret initio, & cuncta
ei ex sententia succederent; sanctos viros qui pro pace
regni eius Deo summo supplicabãt persecutus, & pros-
peritatem fugauit & pacem. In hoc concilio factum est
Episcoporum Africæ nouum de lapsis decretum, quod
ipsum Cornelio Pontifici suis litteris in hæc verba indi-
carunt: Placuit nobis sancto spiritu suggerente, & domi-
no per visiones multas & manifestas admonente; quia Epist. 54.
hostis nobis imminere prænunciatur & ostenditur, col-
ligere intra castra militem Christi; & examinatis singu-
lorum causis, pacem lapsis dare, immo pugnaturis arma
suggerere: quod credimus vobis quoque paternæ mise-
ricordiæ contemplatione placiturum. In eodem conci- Epist. 55.
lio (Teste Cypriano) quum Priuatus vetus hæreticus
causam agere se velle diceret, nec admissus esset; Fortu-
natum statim Carthagini Pseudepiscopum fecit, vna
cum quinque illis presbyteris Felicissimi, de quibus su-
pra; atque adeo (vti loquuntur etiam post Cyprianum
Optatus & D. Augustinus) altare cõtra altare constituit.
Hi quinque soli numero cum paucis vel sacrificatis vel
male sibi conscijs, non veriti sunt iactitare 25. Episcopos
Fortunati ordinationi interfuisse. Quo in mẽdacio post-
eaquam detecti sunt in Africa atque confusi; Romam
quoque cum mendaciorum suorum merce nauigarunt,
& ad Petri Cathedram (inquit) atque ad Ecclesiam prin-
cipalem, vnde vnitas sacerdotalis exorta est, a Schismati-
cis litteras ferre ausi sunt, Quæ quidem multis in Cypri-
anum erãt refertæ calũnijs; verũ vel hoc vno, ipsius san-
ctitas testata est, quod ijs ipsis diebus quibus hæc scrip-
sit, ob sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus
iubebatur, clamore popularium ad leonem in circo de-
nuo postulatus fuerit: Hac tamen persecutione Dei pro-
tectus auxilio, immo velut imperterritus Christi miles,
non est veritus Demetrianum Proconsulem scripto li-
bro increpare durius, & latius cõprobare, quod bella illa
quibus Decij interfecti sunt & quæ imperantibus Gallo
& Volusiano perdurarunt, ac lues illa quæ totum tunc Tom. 2.
orbem peruagata est per annos 15. non Christianis, sed
ethnicis siue gentilibus (vti ipse loquitur) imputanda ve-
niant, eo quod Christo bellum indicerent. Quæ pestis
quum occasionem dederit conscribendis libris de Mor-
talitate ac Opere & eleemosynis; satis constat, hac tem-
porum serie illos a Cypriano editos. In ipsa vero tam
vasta corporum clade, quantum operæ impenderit, tum
in eleemosynis colligendis, tum in ministerio necessario
etiam ethnicis impendendo, late tractat Pontius. Et ve-
ro etiam in omnes pauperes miram ipsius largitionem,
testatam facit epistola ad Episcopos Numidas, qua cum Epist. 60.
misit in redemptionem captiuorum sestertiorum decem
milia; quod hoc fere eodem contigisse tempore, ex eo fit
verisimile, quod a Barbaris illos in captiuitatem abdu-
ctos scribit. A Gothis enim siue Scythis hoc factum est
contra quos Decius in bellum profectus est, aut ab illis
qui paulo post per Bosphorum (teste Ioan. Zonara) in

Pontum

Pontum Euxinium irruperunt. Fortassis & tum temporis Tom. 2. vt suos ab idolatria dehortaretur, librum scripsit: Quod idola dij non sunt; in quo aut ipsum imitatur ad verbũ, qui eadem ætate iuxta Freculphum vixit, Minutius Felix in Octauio; aut si ipsum is præcesserit (vti volunt alij) Minutiũ imitatus est Cyprianus. Porro neque cessasse eum a solita exhortatione ad Martyrium tum liber inscriptus, De exhortatione Martyrum ad Fortunatũ; tũ ad Thibaritanos, & Corneliũ iam in exilio constitutũ, epistolæ, satis cõprobant. Nam tum primũ Cornelius, & centumcellas missus est in exiliũ, & non ita diu Epist. 56. & 57. postea avit. Kalendas Septembreis passus est, postquam duos sedisset annos & menses aliquot. De qua Cornelij passione, & quod illius occasionẽ quandam dederit Cypriani epistola de qua modo diximus, videat lector Damasum in Pontifical. & Adonem in Martyrologio; quæ quum & inscribatur & tractet de confessione Cornelij plane censeo legi debere apud Damasum: de sua confessione, pro eo quod est: confirmatione; & ex Damaso restituẽdus Ado, vt legatur: per Celerinum lectorem, vbi est: de Celerino lectore. Cornelio autem eodẽ anno, mense vel Octobri vel Nouembri (nam hic etiam variant scriptores & ipse Onuphrius) Lucius successit Prophirij filius Epist. 58. Romanus; qui & statim ab ordinatione sua in exiliũ, eadẽ Galli & Volusiani persecutione, missus est. Atq; hoc est quod epistola ad Luciũ quæ exstat scribit Cyprianus: Nuper quidem tibi frater carissime gratulati sumus, quũ te, honore geminato, in Ecclesiæ suæ administratione, confessorẽ pariter & sacerdotẽ cõstituit diuina dignatio. Alludens ad epistolam priorem quæ desideratur, qua illi se de exilio pro Christi nomine gratulatus fuerat.

Anno Domini 254. Volusiano Cæsare & M. Valerio Maximo cõsulibus, Lucius ab exilio reuersus est Gallo enim & Volusiano Imperatoribus fraude Aemiliani interfectis, & ipso deinde Aemiliano post tres menses extincto, Initio imperij Valeriani & Gallieni cessauit aliquantulũ persecutio. Huius reditũ cum intellexisset Cyprianus, dicta epistola concelebrat; quã conscriptã cõstat Epist. 59. in concilio quodam, eo quod etiam collegarum nomen sit additum in epistolæ inscriptione. Et certe illud ipsũ fuisse conciliũ Episcoporum LXVI. de baptizandis infantibus, de quo scripta est ad Fidum epistola, mihi fit verisimile, tũ ex eo quod scripta sit illa post vtramque Synodum de Lapsis, tũ quod vtriusque epistolæ ἐπιχειρ satis inter se conueniat, & alibi similis viadũ reperiatur; quippe quum vna sit: Cyprianus & collegæ, altera: Cyprianus cum collegis. Ipse vero Lucius Pontifex etiam Synodum quampiam celebrasse videtur contra Noua- Epist. 67. tianos, & de lapsis; nam dandam esse pacem (teste Cypriano) censuit, & pœnitentia acta, fructũ communicationis & pacis negandum non esse, litteris signauit; at desideratur hoc ipsius decretum. An vero hoc temporũ tractu, an postea, scripta sit epistola Cypriani ad Assuritanos de Fortunatiano ipsorũ episcopo, non perinde certũ est, quare etiã illam in variarũ classem reiecimus; inter quas (vt hoc obiter dicam) si quæ aliæ, lectu profecto sunt dignissimæ, epistolæ ad Pomponiũ de virginibus, & ad Cæciliũ de sacramento calicis. Forte eadem ætate con- Epist. 62. & 63. Tom. 2. scripti sunt libri illi tres testimoniorũ ad Quirinũ; quandoquidẽ tunc pluseulũ illi otij fuerit. Præter quos scripturarũ veluti locos communes, nullũ in scripturas commentariũ edidit. Quum enim totus esset (inquit ad Paulam D. Hieron.) in exercitatione, virtutũ, occupatus persecutionũ angustijs, de scripturis sanctis nequaquã disseruit. Quare fallitur Paulus Diaconus, dum in Euangelia optime illum perorasse scribit; atque eiusdem est momenti, quod adfert de ipsius chronica. Hoc tamen diffiteri nemo queat, qui indicem scripturarum ab illo citatarum inspexerit, quod, etsi ex instituto illas non explicuerit, innumeros tamen locos velut alius agens elucidauerit. Verum ad historiæ seriem reuertamur.

Anno Domini 255. Imperatoribus Cæsaribus P. Licinio Valeriano Aug. II. & P. Licinio Gallieno Aug. consulibus, martyrii palmam promeruit Lucius Pontifex 4. nonas Martias, postquã duas mense Decembri ordinationes celebrasset, & annum vnum sedisset cum aliquot mensibus. Neque vero multo post mense Aprili successor illi creatus est Iulius Stephanus Iulij filius etiam Romanus, antea ipsius Archidiaconus, cui & thesaurũ ecclesiæ (teste Damaso) moriens concrediderat. Huius Pontificatus initio, quum Martianus Arelatensis Episcopus ad Nouatiani schisma & hæresin defecisset; Cyprianus certior factus per Faustinum Lugdunẽsem Episcopum, Epist. 67. statim Stephano scripsit, vt Martianũ ab Ecclesia eijceret & aliũ Episcopũ in ipsius locũ substitueret. Eodem vero anno celebratã existimo post Pascha Synodũ illã Africæ Epist. 68. Episcoporũ 37. aduersus Basilidẽ Asturicensem & Martialem Emeritensem in Hispanijs Episcopos lapsos, in qua (Cypriano teste qui illi præfuit) pronunciatum est, iuxta Decretũ Cornelij in consilio Romano, de quo supra, ab omni honore sacerdotali prohibendos illos esse; atque adeo comprobata est electio Felicis & Sabini ipsorum locũ. Tunc etiam celebrata concilia illa Orientaliũ de rebaptizandis hæreticis, ex eo mihi colligere videor, quod paulopost scripserit Stephanus ad Firmilianũ, Helenũ & ceteros qui illis interfuerãt non cõmunicaturũ se illis, quandiu in ea sententia persisterent. Horũ alterum apud Synnada, alterũ apud Iconiũ Phrigiæ opplda, cõmemorat Dionysius Alexandrinus epistola ad Fabium, apud Nicephorũ. De quorum hoc in hæc verba Firmilianus ad Cyprianum: Plane (inquit) quoniam quidam de Epist. 75. eorum baptismo dubitabant, qui, etsi nouos Prophetas recipiunt & κατὰ Φρύγας appellantur, eosdẽ tamẽ Patrẽ & Filium nosse nobiscum videntur; plurimi simul conuenientes in Iconio, diligentissime tractauimus & cõfirmauimus, repudiandum esse omne omnino baptisma, quod sit extra Ecclesiã constitutum. Ad quod conuenisse idem testatur, ex Galatia, Cilicia, & propinquis regionibus episcopos; Augu. vero numero 50. fuisse dicit lib. 3. contra Cresconium Grãm. cap. 3. Et fortassis eodẽ anno (bis enim in anno quando necessitas ecclesiæ requirebat vsitata fuerunt olim concilia; inter Pascha nempe & pentecosten, & mense Septembri vel Octobri) celebratũ est primum Africanum eadẽ de re concilium, episcoporum Africæ dumtaxat, quos constat fuisse 32. ex inscriptione Epist. 70. epist. ad Ianuarium & ceteros Numidas episcopos, qui quæstionem Cypriano mouerant. Nisi quis malit, anno sequenti, & hoc & alia duo Africana celebrata dicere. Neque enim magnopere refert, modo mihi concedatur, tria omnino in Africa fuisse sub Cypriano de rebaptizandis hæreticis concilia, & non nisi sub Stephano contigisse hanc tragediam. Quorũ illud tum ex D. August. constat Epist. 73. Tom. 2. lib. 3. de bapt. contra Donatist. cap. 10. tũ ex epistola Cypriani ad Iubaianũ, & initio concilij Carthaginiẽsis. Hoc vero comprobatur ex D. Hieron. contra Lucifer. Augustino compluribus in locis, & Vincentio Lirinensi in libello aduersus profanas hæresum nouitates; qui constanter Stephani mentionẽ faciunt hac de re scribẽtes & nusquam Cornelij. Item ex Nicephoro, qui lib. 6 c. 7. Dio- Epist. 72. nysium Alexandrinum primam de hoc baptismo epistolam ad Stephanum scripsisse tradit; quam haud dubie ad Cornelium scripsisset, si sub eo cœpisset hæc controuersia. Conuincit etiam hoc ipsum epist. Cypriani ad Stephanum, qua primum cum illo communicat & Epist. 71. confert tanquam rem nouam, suam & collegarum hac de re in vtroque concilio sententiam. Scripsit autem statim post primam Synodum eiusdem argumenti epist. Cyprianus ad Quintum Mauritaniæ episcopũ. Fuit interim quæstio non tam de rebaptizandis quam de baptizandis hæreticis; quippe quum ipsorum baptisma non haberet pro legitimo Cyprianus; alioqui certe, ab Anabaptismo prorsus alienum se commõstrat, epist. supradicta ad Cæcilium, vbi negat baptismum iterari posse. Quem etiam ita abominatur D August. vt disputet, satius ne sit non baptizari, quã rebaptizari lib. 2. de baptis. Epist. 63. contra Donat. cap. 24. Neque vero vlla de lapsis baptizãdis (in quo hallucinatur Nicephorus) fuit disceptatio, quũ iam antea illi in Catholica baptizati forent.

Anno Domini 256. Imperatoribus Cæsaribus Valeriano III. & Gallieno II. Cõsulibus, celebratũ est secundũ

Episcoporum Africæ & Numidiæ concilium; in quo non modo baptizandos esse qui ex hæresi reuertebantur decretum est, sed & illud, ne episcopi aut presbyteri ab ijsdem redeuntes, alia conditione recipiantur, quam vt communicent laici, id est, in ordine laicorum. Extat hæc vtraque definitio, dicta ad Stephanum epistola Quo magis miror dicere D. August. lib. 6 de Bapt c. 15. nihil continere de Baptismo epistolam Cypriani ad Stephanum; vidisse adeo illū sulpicor epistolam primam ad Stephanum dumtaxat, de qua supra. Ex epistola autem ad Iubaianum, episcopos 71. huic Synodo interfuisse constat. Quæ ipsa epistola scripta est accepto responso a Stephano. Quod quidē hodie desideratur, verū multa indecantur, tū hac ad Iubaianum, tum ad Pompeium Cypriani, & ad Cyprianum Firmiliani Cappadociæ episcopi epistolis; quæ tres ex proposito aduersus eam Stephani epistolam conscriptæ sunt. Nisi malit quis, binas eadem de re scripsisse litteras Stephanum. Cui fauere videtur, quod aliquandiu post epistolam ad Iubaian. scriptæ videantur dictæ ad Pompeiū & Firmiliani epistolæ, immo & post Carthaginiense concilium tertium. Quod hoc ipso anno celebratum constat Carthagini, Kalendis Septembribus, episcoporum numero 87. ex Africa, Numidia, & Mauritania, quorum omnium etiamnum exstant sententię. Atqui vt ad Stephanū recurrat oratio, ex verbis his ipsius: Si quis ergo a quacunque hæresi venerit ad nos, nihil innouetur, nisi quod traditum est, vt manus imponatur; constat vetuisse illum, non tam scripturas, quam traditionem ecclesiæ contrariam, eamque Apostolicam. Quæ enim (inquit D Aug lib. 2 de Bapti. ca. 8. verba illa pertractās) per vniuersam ecclesiam custodiuntur, non nisi ab Apostolis tradita & commendata credi oportet, etiamsi in litteris eorum non reperiantur. Quare recte Vincentius Lirinensis: Primus (inquit) omnium Agrippinus Carthaginiensis episcopus, contra diuum canonem, contra vniuersalis Ecclesiæ regulam, contra sensum omnium consacerdotum, contra morem atque instituta maiorum rebaptizandum esse censebat. Neque tamē etiam ab Agrippino ad Cyprianum vsque, in vsu fuisse dictum Decretum, pulchre argumētatur hoc pacto D. August. lib. 3. de Baptis. c. 12. Ceterum (inquit) si permanebat ab Agrippino vsque ad Cyprianum cōsuetudo baptizandi ab hæreticis venientes, vt quid facta sunt a Cypriano hac de re cōsilia? Vt quid Iubaiano dicit, nō se rem nouā facere aut repentinā; sed ab Agrippino institutā? Cur enim Iubaianus de nouitate turbaretur, si ab Agrippino vsque ad Cyprianū hoc tenebat Ecclesia? Cur denique tot eius collegæ in cōcilio dixerunt; rationē & veritatē consuetudini præponendam, ac non potius dixerunt, eos qui aliud facere vellent, & contra veritatem & consuetudinē facere? Antea certè ante Agrippinum, vsitatā fuisse de nō rebaptizandis hæreticis consuetudinem etiam in Africa, satis ostenditur (inquit idem Augu. lib. 2. de Baptis. ca. 9.) ex ipsius B. Cypriani verbis in eadem ad Iubaianum epistola. Ait, enim: Sed dicit aliquis: Quid ergo fiet de ijs, qui in præteritum de hæresi ad ecclesiam venientes, sine baptismo admissi sunt? Vbi certè quid fieri soleret, etsi fieri non vellet, satis ostendit. Firmilianus quidem dicta sua epistola dicit, consuetudini Romanorum opponere se contrariam suorum consuetudinem. Verum ipse caussæ suæ seruiebat, & plusculum profecto sibi sapere videbatur. Licebit enim & aduersus illum cum Aug. arguere: Si consuetudo talis fuit in Oriente; quid opus fuit, huius rei gratia, nouum in Iconio indici concilium? Quocirca non contentus Stephanus, sua illa definitione, traditionis veritatem proponere; etiam Firmilianum & collegas Orientales communicatione sua abstinuit, quandiu in suo instituto persisterent. Quod ipsum & fecisse illum de Cypriano ac coepiscopis; indicare videntur, D. Aug. lib. 5. de Baptis. c. 25. & Firmilianus in epistolæ suæ calce. Ipse e contrario Cyprianus, quantumuis ad Pompeium duriuscule quædam in Stephanum irritatus profuderit; ab ecclesia tamen se separare noluit, & cū ipso etiam Stephano concordiam & pacem noluit labefactare. Atque hoc est quod epistola ad Iubaianum scribit: Seruatur a nobis patiēter & firmiter caritas animi, collegii honor, vinculum fidei, & concordia sacerdotij. Propter hoc etiam libellum de bono Patientiæ conscripsimus. Vbi paucis occasionem indicat scripti dicti libelli; qua ipsa de caussa, vt suos collegas a liuore & inuidia in Stephanum alienos redderet, librum etiam de zelo & liuore in lucem edidit. Atqui quis (inquit Lirinensis) totius huius negotij exitus? quis vtique, nisi vsitatus & solitus? Retenta est antiquitas, explosa nouitas. Quid ipsius Africani concilij quæ vires? Donante Deo nullæ; sed vniuersa, tanquam somnia, tanquam fabulæ tanquam superflua, abolita, antiquata, calcata sunt. Et, ô rerum mira conuersio, auctores eiusdem opinionis catholici; consectatores vero, hæretici iudicantur. Nondum enim (inquit Aug. lib. 2. de bapt. c. 7) erat diligenter illa baptismi quæstio pertractata, sed saluberrimam consuetudinem tenebat Ecclesia. Quam tamen consuetudinem, nisi ante prior Agrippinus & nonnulli per Africam coepiscopi etiam per concilij sententias differere tentauissent, non auderet Cyprianus saltem ratiocinari aduersus eam; sed in tam obscura quæstione turbatus, & vbique intuens vniuersalem robustamque consuetudinem, coarctaret se potius, & prece & testatione mentis in deum, vt quod postea plenario Concilio visum est, id verū esse perspiceret & doceret. Quum enim secutum se dicat sententiam dicti concilij, hac adtestatione satis ostendit, multo magis se fuisse commemoraturum, si quod de hac re Transmarinū vel vniuersale concilium factum esset. Postea vero, dum inter multos ex vtraque parte tractatur & quæritur, nō solum inuenta est veritas, sed etiam ad plenarij concilij auctoritatem robutq; deducta, post Cypriani quidem passionem, sed antequam (inquit) nos nati essemus. Et fortasse etiam factum est (ait idem Aug. li. 2. cap. 4.) vt veritati patefactæ cesserit, sed nescimus. Neque enim omnia quæ in illo tempore inter Episcopos gesta sunt, memoriæ litterisque mandare potuerūt, aut omnia quæ mandata sunt nouimus. Cui simile tñ Cypriani excusationem habet idem Aug. Epist. 48. ad Vincentium Donatistam in hæc verba: Correxisse illum sententiam, non inuenitur, non incōgruenter tamē de tali viro existimandū est quod correxerit & fortasse suppressum est ab eis, qui hoc errore nimium delectati sunt, & tanto velut patrocinio carere noluerunt. Aut igitur hoc non sensit omnino, aut hoc postea correxit in regula veritatis; aut hūc quasi næuum sui candidissimi pectoris cooperuit vbere caritatis, dum & vnitatē ecclesiæ toto orbe crescētis copiosissime defendit, & perseuerantissime retinuit vinculum pacis. Accessit etiā huc, quod tanquā sarmentū fructuosissimū, siquid in eo fuerat emendandū, purgauit pater falce passionis. Hæc ille de Cypriani correctione adhuc suspensam retinens sententiā. D Hierony. etiā Dial. cōtra Lucifer Episcopos quidē, qui cum Cypriano rebaptizādos hæreticos statuerant, ad antiquā consuetudinē reuolutos, nouū scribit emisisse decretū, sed de Cypriano tacet. Verū Dionysius Alexandrinus, verbis infra citatis in præfatiuncula ad conciliū Carthaginiense, videtur retractationem quandā etiam ipsi Cypriano adscribere, quum ad Stephanum scribens, cui ille superuixit, omnes vbique Antistites cum ipso sentire adserit. Et certè Ven. Beda libello 8. Quæst. quæst. 5. disertis verbis Cypriani palinodiam adserit: Cyprianus (inquit) cum suis coepiscopis qui erant in Africa, rebaptizandos esse hæreticos contra morem Ecclesiæ statuit; sed quia in suo sensit, qui sibi rectus videbatur, bonis abundare operibus studuit, mox corrigi meruit, atq; ad vniuersalem sanctæ Ecclesiæ normam spiritalium virorum institutione reduci. Neque vero obstare potest huic sententiæ, quod D. Gelasius apud Gratianum Dist 15. c. Romana ecclesia, inter Apocrypha numeret librum de Penitentia Cypriani; quandoquidem neque nos vtamur illius libri testimonio, & Antoninus in summa Historiali. de Cypriano apud Nicomediam passo conscriptum illum tradat. Cuius generis enumerat etiam philacteria quædā titulo orationis Cypriani, quæ multos characteres & nomina Dæmonū cōtinebant. Vt interim sit de Cypriano; certè non solum

Afri iuxta

Marginal notes: *Epist. 72.* (beside "gis miror dicere D. August."); *Epist. 67.* (beside "Quæ ipsa epistola"); *Epist. 73.* (beside "no. Quod quidē hodie"); *Epist. 74. & 75.* (beside "stolis; quæ tres"); *Tom. 2.* (beside "celebratum constat Carthagini"); *Epist. 75.* (beside "in præteritum de hæresi"); *Epist. 74.* (beside "nis veritatem proponere"); *Epist. 73.* (beside "Stephano concordiam"); *Tom. 2.* (beside "vinculum fidei"); *Tom. 2.* (beside "emisisse decretū")

Afri iuxta quod modo diximus, sed & orientales illi E-
piscopi qui Iconij & Synnadæ conuenerant suum res-
cindere decretum. Cuius rei locuples testis est D. etiam
Aug li.3. contra Donat. c. 1. 2. & 3. Postea vero & plena-
Epist. 73. rio siue œcumenico concilio (quod Nicenum esse epist.
ad Iubaian. comprobauimus) Stephani sententia con-
firmata est, & inde in hunc vsque diem ad nos per ma-
nus tradita. Soli olim Donatistæ, & Hilarius quidam,
non (vt opinatur Ioan. Langus in Nicephorum) Picta-
uiensis Episcopus, sed Romanus Diaconus, denuo hanc
camerinam mouerunt. At illos totis libris 7. de baptis-
mo Augustinus, hunc vero Hiero. egregie refutat Dia-
logo contra Lucifer. Quorum vterque disertis verbis di-
ctam nostrā de concilio Niceno confirmat sententiam.
Aug quidem, dum li. 2. c. 7. plenarium illud siue vniuer-
sæ Ecclesiæ conciliū, antequam natus esset, celebratum
dicit, quod de Niceno verissimum est. Hieron. vero in
hæc verba: Synodus (inquit) Nicena, omnes hæreticos
suscepit, exceptis Pauli Samosateni discipulis, vbi allu-
dit ad 19. Canonem.

Anno Domini 257. M. Valerio Maximo. & M. Acilio
Glabrione consulibus celebratum conijcio illud Africæ
Epist. 66. concilīū, è quo scripta est epist. ad Furnitanos; eo quod
Geminius ille victor episcopus, quem illic defunctum
Epist. 65. constat, Synodo Carthaginiensi anno præcedenti inter-
fuerit. Ex quo etiam scripta videtur illa ad Rogatianum
episcopum epist. de superbo Diacono, ob simile vtriusq;
exordium. Si autem viuo adhuc Stephano (quod indica-
re videtur loco supracitato Dion. Alexan.) suam senten-
tiam retractarint Orientales & Afri episcopi, oportet; vt
conuenerint duo concilia hoc anno aut sequenti, alte-
rum in oriente, alterum in Africa; in quibus priori con-
trarium Decretum ediderint. Nam altero horum anno-
rum passum constat B. Stephanum Pontificem, variant
enim historici. Onuphrius quidem in chronico in hunc
annum passionem illius reijcit, quem si sequamur, sedit
ille duntaxat annos duos & menses aliquot; quod sentit
quoq; Eusebius & in chronico & in eccles. hist. Verum,
quum Marianus Scotus & Martinus Polonus 4. Ado,
Rhegino, & Platina 7. illi annos adtribuant; magis
placet eiusdem Onuphrij in Epitome Pontificum prior
sententia, de tribus annis. Quippe quæ confirmetur his
verbis Damasi: Fuit temporibus Valeriani & Gallieni
(ita enim lego, pro: Gallicani) & Maximi (cui adijcien-
dum censeo: ac Glabrionis) vsque ad Valerianum quar-
tò & Gallienum tertiò consules. eum igitur consules hi
in sequentem annum inciderint, necesse est tres annos
Stephano tribuamus, & apud eundem Damasum legere
oportebit 3. pro eo quod 7. est enim facilis error in nu-
merorum notis. Atque adeo etiam Xisto Pontifici non
annum integrum & menses 10. aut 11. cum aliquot die-
bus contribuere licebit, sed dumtaxat menses 11. dies 13.
qui computātur ab XI. Kal. Sept. quo die creatum scri-
bit Onuphrius in dicta Epitome, vsque ad VIII. Idus
August. Tusco & Basso consulibus. Quod ipsum con-
firmari videtur ex Eusebio, apud quem in vtroque libro
legitur sedisse Sixtus annos XI. si ibi legamus menses
vndecim. Sed quum hæc omnia meris cōiecturis nitan-
tur, liceat & hic vnicuique sequi quod volet; modo ta-
men in hoc mihi & Onuphrio consentiat, quod passus
sit Xistus papa ante Cyprianum dictis consulibus. Pro
mea interim illud facit sentētia, quod Firmilianus epist.
sua dicat 22. fere annos intercessisse ad id vsq; tēporis ab
initio persecutionis sub Maximino, qui inueniri iustō
calculo nequeunt, nisi adnumerētur Stephano anni tres;
Epist 75. præsertim quum illo adhuc viuo scripta sit illa epistola.

Anno Domini, mea quidem sententia, 258. Imperat.
Cæsaribus, Valeriano IIII. & Gallieno III consulibus,
passus est Stephanus Martyrium IIII. Nonas Augusti,
quod latissime describitur ab Adone in Martyrologio;
& paucis interiectis diebus creatus est Pontifex Xistus
eius nominis secundus, philosophi filius, Atheniensis,
Græcus. Et deinde 3. Kalend. Septembres, Cypri-
anus Christum publicè professus, procul dubio hoc an-
no, à proconsule Aspasio paterno Curubim in exilium
Act. pass. relegatus est. Qui proconsul an idem sit eum Ouinio Pa-
terno qui aliquot post annis Consulatum Romæ gessit,
aliorū permitto disquisitioni. Curubis vero oppidū est,
mari Lybico Peninsulæ in morē, circumdatū, haud pro-
cul a Pentapoli; locus apricus & amœnus, teste Pontio
Diacono; qui Cyprianum spontaneus exsul comitatus
est Huc quum venisset Cyprianus, mox ex visione qua-
dam (qualibus frequentissime vtebatur & plurimum
tribuebat) didicit, se intra annum eo ipso die, Martyrij
corona decoratū iri, quo primum illic hospitio exceptus
fuerat. Neque vero etiam in exilio ociosum fuisse Cy-
prianū, testantur inde ad Martyres cōscriptæ literæ, quas
ad extremū vsq; vitæ diem non destitit ad mortem pro
Christo obeundā adhortari. Inter has extat insignis illa Epist 77.
epistola ad Nemesianū, Luciū & alios episcopos ad me-
talla dānatos. Quibus adeo etiam, etsi in exilio cōstitu-
tus, subsidiū vitæ misit, vti ex tribus illorū respōsis con- Epist. 78.
stat. Item illa ad Rogatianū Iuniorem in carcere cōstitu- 79. & 80.
tum, de martyrio Rogatiani senioris. An vero hoc anno Epist. 81.
an sequenti passi sint 300. illi Massæ cādidæ Martyres, de
quibus in actu passionis Cypriani Pōtius ac Prudētius, &
Martyrologia ad 24. Augusti, nō satis cōstat; sub Valeria-
no tamē & Gallieno passos vno ore testātur omnes; ita
dictos, quod in clibanum calcis ardētis demersi fuerint.

Anno denique 259 M. Aurelio Memmio Tusco &
Pomponio Basso consulibus (Tuscum enim nuncupant
Damasus, Cassiodorus, Fasti Græci, Marianus Scotus,
Gregorius Aleander, Christianus Massæus, Ioan. Cuspi-
nianus, & Ms. tres codices in Actu passionis Cypriani;
quum Fuscū soli appellent Trebellius Pollio, Fl. Vopis-
cus, Onuphrius, ac Hubertus Goltsius) decreta est à Cæ-
saribus veluti noua quædā & acerba magis quam antea,
persecutio, de qua ita scribit epist. ad Successum Cypria-
nus: Rescripsit Valerianus ad Senatū, vt episcopi & pres- Epist. 82.
byteri & Diaconi in continenti animaduertantur; Sena-
tores vero & egregij viri, & equites Romani, dignitate
amissa etiam bonis spolientur, & si ademptis facultatibus
Christiani esse perseuerauerint, capite quoq; mulctētur.
Subiecit etiā Valerianus Imperator orationi suæ exem-
plum literarū, quas ad præsides prouinciarum de nobis
fecit, quas litteras quotidie speramus venire. Xistum au-
tem in cœmiterio animaduersum sciatis octauo Iduum
Augustarū die, & cum eodem Quartum Sed & huic per-
secutioni quotidie insistunt Præfecti in vrbe; vt siqui si-
bi oblati fuerint, animaduertantur, & bona eorum fisco
vindicentur. Hactenus ille. Constat autem hinc, paulo
ante passionem Cypriani passum Romæ Xistum Ponti-
ficem; quę quum contigerit Tusco & Basso consulibus,
hoc ipso anno obijsse Xistum dicamus, necesse est; præ-
sertim cum dictæ Cypriani epistolæ meminerint Mar-
tyrologia Bedę, Adonis & Vsuardi, ac Marianus Scotus;
qui etiam disertis verbis adserit, martyrio coronatum
Xistum dictis cōsulibus. Cum Xisto vero passos scribūt
tum B. Quartū, tum Felicissimū & Agapitū Diaconos,
ac Ianuarium, Magnum, Vincentium (seu potius, iuxta
Platinam, Innocentiū) & Stephanū subdiaconos. Quem
etiam post triduū IIII. Idus Augusti secutus est D. Lau-
rentius ipsius Archidiaconus, cui thesauros Ecclesiæ as-
seruandos tradiderat. Deinde etiam altero elapso triduo
Hippolytus cum alijs 19. Atque hoc est quod superiori-
bus verbis scribit Cyprianus, quotidie Romæ Præfectos
persecutioni institisse. Atque Cyprianus, quum iam ab
exsilio reuocatus, per hos dies ea sacro præsenti pro (ita vo-
cabant edictum Imperatoriū) in hortis suis moraretur,
& nunciaretur, missos esse Lictores qui illum Vticam
perducerent; secessisse se iusta de caussa scribit, ad aliquot
dies; quod congrueret, episcopum in ea ciuitate in qua
ecclesiæ dominicæ præest, Dominum confiteri. In qua
etiam epistola suos monet, ne se vltro tradāt, dicens dis- Epist. 83.
ciplinam Dominicam id prohibere; quod ipsum denuo
ab illo repetitum in passione, citat D. August. lib. 1. cōtra
epist. Gaudentij, qui perperam secundus inscribitur. Ex-
spectabat igitur Cyprianus in abdito secessu Procon-
sulis aduentum, quum repente superuenerunt Idibus
Septembris duo Magistri officij siue Adparitores, qui
eum ad Galerium Maximum nouum Proconsulem
(fortassis eundem, qui Valerius Maximus nuncupatus,
bis iam

bi iam antea Romæ consulatum gesserat) pertraherent. A quo dilatus in crastinum, deo ita destinante vt interea de rebus ecclesiæ disponeret, postridie XVIII. Kalendas Octobreis ad Prætorium perductus est. Vbi a Proconsule hanc excepit sententiam: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet; atque inde deductus in locum qui dicebatur Sexti eam orationem pronunciasse creditur, quæ titulum habet: *In die passionis eius*: ac ita capite plexus Martyrium subijt, & vitam hanc caducam cum sempiterna commutauit. Primus (inquit Pontius) qui sacerdotales coronas in Africa suo sanguine imbuerit. Passos vero cum illo testantur Martyrologia, Victorem Diaconum, Crescentianum, Rotulam, ac Generalem. Atqui corpus ipsius cum cæteris sepultum est, in areis Macrobij Candidi Procuratoris quæ sunt iuxta piscinas in via Appellensi, seu potius Mappaliensi. Testatur enim Victor Vticensis lib. 1 dirutas a Vandalis duas Egregias Ecclesias S. Martyris Cypriani, vnam vbi sanguinem fudit, aliam vbi eius sepultum est corpus, qui locus dicitur, Mappalia. Cetera quæ in hac passione contigerunt, latissime prosequitur Pontius, Actus passionis vterque, D. quoque Augusti & Paulus Diaconus; quare ad illos Lectorem remitto, E quibus plus satis constat, passum Cyprianum, vti iam diximus, sub Valeriano & Gallieno Imperatoribus; quod ipsum etiam testantur Eusebius in histor. & chronico, Hieroni. catal. script. Beda in chronico, Haymo de Christ. rerum memoria, Freculphus histor. Ec. Gregorius Turonensis in Franc. Annalibus, Marianus item Scotus, Nicephorus, Martinus Polonus, Hermanus Contractus, Vincentius Belouacensis. Antoninus, & I. Philippus Bergomas Historici. Verum de Xisto non item, quem & Martyrologia & complures (quemadmodum etiam de Cypriano sentiunt Gregorius Nazianzenus, Symeon Metaphrastes, Ioannes Zonara, & alij quidam) sub Decio passum volunt; cuius etiam Decretalis epistola scripta legitur Valeriano & Decio consulibus. Huius discrepantiæ conciliandę gratia, Marianus anno post hunc secundo, quo in fastis ponuntur Cornelius sæcularis II. & D. Iunius Donatus consules, ponit Decium Cæsarem & Valerianum; sed quum ipsemet fateatur, passum Xistum Tusco & Basso cons. non satis constat sibi. Martinus Polonus, dicit a Valeriano & Gallieno creatum quendam Decium in Cæsarem, qui non fuerit Imperator & Decius Iunior dictus sit (fortassis alludens ad dictum D. Iunium) ac sub hoc passum scribit D. Laurentium. Et hanc ipsam sententiam citat Antoninus; verum placet illi magis Vincentij sententia, vt Gallienus Imperator, etiam Decius cognominatus sit. Ego vero, quandoquidem cum æthnicis scriptoribus illa minus conueniant, probarim maxime alteram illam, quam etiam recenset Marianus sententiam; vt Decij ac Valeriani persecutio pro vna reputetur, atque adeo 16. aut plures recenseantur anni, persecutionis Decianæ. Præsertim, quum & D. Hieron. quantumuis alibi duas has persecutiones distinctas faciat; in vita tamen Pauli Eremitæ sub initium, Decium & Valerianum persequutores simul iungat. Confirmatur vero ex eo hæc sententia, quod statim ab initio imperij sui Decius, illum ipsum Valerianum qui postmodum imperator exstitit censorem Romæ constituerit; atque adeo sit versimile, vnà ab vtroque persecutionem indictam fuisse. Quod ipsum disertis verbis habet Ioan. Zonara Annal. Tom. 2. Decius (inquit) imperij amplitudine considerata, vt quidam aiunt Valerianum collegam adsciuit; & vterq; alterum cohortatus, persecutionem atrocissimam contra Christianos instituerunt. Porro (vt & illud, ad historiæ Africanæ cognitionem maiorem, adijciam) ex eo quod

In Act. Pas.

Optatus Mileuitanus libr. 1. contra Patilianum, episcopos Carthaginienses enumerat Cyprianum & Lucianum, qui Cæcilianum præcesserint, videtur Cypriano in episcopatu successisse Lucianus. Operæ pretium vero visum est adijcere, quanto illum honore Lybies post obitum coluerint. De hoc etiam Procopius apud Nicephorum libr. 17. cap. 12. Cyprianum (inquit) virum sanctum maxime omnium Carthaginienses venerantur, eique templum magnificum pro vrbis mœnibus ad litus maris statuerunt. Atque præter multos alios cultus quos ei exhibent, festum quoque anniuersarium diem celebrant, quem Cypriana nominant. Et eodem, quo festum eum conuentum, nomine, tempestatem quandam procellosam appellare solent nautæ, quandoquidem in id tempus incidere solet. Hoc templum Vandali sub Honoricho Rege Catholicis Christianis per vim ademptum euertere, eiectis inde cum magna contumelia sacerdotibus; & deinceps id vtpote Arrianis commodum, restaurarunt. Quum autem vicem eam dolerent atque deplorarent Lybies, persæpe Cyprianum ferunt, in somnis, quibusdam apparentem dixisse: Christianos minime de se sollicitos esse debere, ipsum enim se tempore suo vindicem atque vltorem fore. Eam rem (inquit) quum illi renuntiaretur, Iustinianus Imperator vt auspicatum omen accepit. Et prædictio hæc oracularis, in Bellisarij tempora recte incidit, quo duce Carthago Romano imperio subiecta est, nonagesimo quinto anno postquam templum id Christianis est ademtum. Eo bello Vandali omnino sunt expugnati, & Arrianorum opinio, ex Lybia eiecta; Christiani autem templa sua recuperarunt, iuxta Cypriani Martyris prædictionem. Hactenus ille. Idipsum testantur tum 4. D. Augustini tractatus de natali Cypriani, quorum meminit Possidius in Indiculo, & sermo habitus ad mensam Cypriani de conductis in vineam; tum quod dicit ille epist. 120. se Psalmum 72. exposuisse, nocte qua illucescebat Beatiss. Cypriani sollemnitas. Alibi autem etiam illius diem festum iam olim celebratum, vt recentiores omittam, & Martyrologia, in oriente id perspicuum faciunt DD. Nazianzenus & Symeon Metaphrastes suis in illum Encomijs; in Occidente vero D. Prudentius hymno γ. περὶ στεφάνων, & Maximus ac Petrus Chrysologus, sermonibus de illo editis. Ceterum quæ de translatione S. Cypriani inter Prolegomena collocauimus, sua auctoritate etiam Ado confirmat, in Chronico & Martyrologio. Primum itaq; anno Domini 802. Legati Caroli Magni Imperatoris, reuersi ab Aaron Ammira Persarum Rege, secum adtulerunt in Gallias D. Cypriani reliquias, sub Leidrado Lugdunensi Episcopo; cuius successor fuit Agobardus, a quo carmen illud conscriptum est. Inde Carolus Ludouici Pij filius, Caroli Magni nepos, ad Monasterium nouum illas transtulit. Ab eius denique Monasterij Abbate tum temporis Domino eius territorij, Rothnacenses nostri illas ipsas D. Cypriani reliquias accepisse se gloriantur. Situs est is locus, medio ferè inter Tornacum & veteres Neruios, quos Aldenardanos dicimus itinere; Collegiata ecclesia insignis. Gratuletur itaq; sibi de tanto thesauro Belgium, nec minus quam olim Africa festis laudibus tantum Martyrem prosequatur. Quod restat, siquid minus eruditum, minus concinnum, expolitum minus dixerim, humani fragilitati ingenij adscribendum Lector meminerit: siquid contra, quod ad vitæ pietatem ac eruditionem promouere queat, in hoc nostro scripto atque adeo hoc opere reperit; non nobis, sed Deo Opt. Max. acceptum referat. Cui laus & benedictio, & gratiarum actio in sæcula sæculorum: Amen.

INDEX

INDEX OPERVM OMNIVM CYPRIANI IVXTA HVIVS EDITIONIS ORDINEM, CVM ADIECTIS AD EPISTOLAS ALTERIVS EDITIONIS NOTIS,

& Asterisco ad ea quæ recens sunt edita.

TOMVS PRIMVS EPISTOLAS CONTINENS NVMERO LXXXIII.

Epistola statim à baptismo D. Cypriani conscripta.

Epistolæ in secessu Cypriani toto biennio conscriptæ.

Epistolæ scriptæ sub pontificatu Cornelij & Lucij.

Epistolæ miscellaneæ in pace ecclesiæ varijs temporibus conscriptæ.

Epistolæ scriptæ sub pontificatu Stephani & de baptizandis hæreticis.

Epistolæ in exilio conscriptæ, & sub finem vitæ.

TOMVS SECVNDVS, LIBROS CONTINENS ET TRACTATVS VARIOS.

TOMVS TERTIVS OPERA CYPRIANO ADSCRIPTA CONTINENS.

INDEX OPERVM D. CYPRIANI IVXTA VVLGATAM ET MANVTII EDITIONEM, CVM ADIECTIS AD EPISTOLAS NOSTRAE EDITIONIS NOTIS

EPISTOLÆ LIBRI PRIMI.

Epistolæ libri Secundi.

Epistolæ libri Tertij.

Epistolæ libri Quarti.

Epistolæ libri Quinti.

LIBRI ET TRACTATVS.

OPERA ADSCRIPTA CYPRIANO.

INDICVLVS CODICVM TVM EXCVSORVM TVM MS. QVIBVS SVM VSVS IN HAC D. CYPRIANI RECOGNITIONE, CVM PRÆMISSA NOTVLA, QVA CITARI SOLENT.

Affiig. *Codex Abbatiæ Affliginiensis haud procul Bruxella, Manuscriptus.*

Angl. *Codex anglicus Ms. Io. Clementis, qui ad me quasdam inde castigationes misit*

Aug. *Libri 7. D. Augustini de baptismo contra Donatistas, excusi & Ms.*

Bland. *Codex Abbatiæ Blandiniensis apud Gandenses quæ D. Petri nuncupatur Ms. nunc a sectarijs concrematus.*

Cambro. *Codex Ms. Abbatiæ Cambronensis in Hannonia, omnium optimus.*

Carr. *Fragmentum quoddam Lud Carrionis, quo quædam Cypriani opuscula continentur.*

Cauch. *Excusus codex, cum castigationibus ad marginem Ioã. Cauchij Vltraiectini, ex Ms. varijs codicibus.*

Col. Ms. *Codex D. Pantaleonis apud Coloniam.*

Col. exc. *Editio Colon. apud Heronem Alopacium anno 1520.*

Coster. *Castigationes Ioannis Costerij, ad marginem adscripta codicis Cauchij.*

Dun. *Codex Ms. Abbatiæ Dunensis in Flandria, ex incendio sectariorum superstes.*

Erasm. *Editionẽs oẽs ex castigatione Erasmi citra annũ 1520.*

Froben. *Editiones Frobenij, & præsertim anni 1525.*

Grau. *Editio Henrici Grauij, Coloniæ excusa anno 1544 in officina Quenteliana.*

Gryph. *Editio Lugdunensis apud Sebast. Gryphiũ anni 1549.*

Codex Ms. Ioan. Harrisij Angli; ex quo castigationes haud pœnitendas ad me misit. Harris.

Hieron. operum triplex editio, vnde castigatum est Rufini Symbolum. Hieron.

Editio Romana apud Paulum Manutium, ceteris omnibus multo castigatior, & epistolarum libro 5. auctior anni 1563. Manut.

Codex Ms. Abbatiæ Marchinensis, haud procul a Duacensi Academia. March.

Editio Guilelmi Morelij apud Lutetiam Parisiorum anni 1564. auctior præ cæteris, & egregie etiam recognita. Morel.

Editio Parisiensis apud Arnulphum Langelier anni 1541. Parif.

Edito vetus, ante Erasmi recognitionem Parisijs excusa, apud Guilielmum Remboldum; qui primus epistolas in libros distinxit. Rembold.

Codex Ms. Abbatiæ D. Nicolai extra muros Tornacenses. Torn.

Editio omnium vetustißima, sine nomine Typographi aut Oppidi, quantum apparet excusa statim post inuentam artem Typographicam, multo Erasmi editione castigatior. Vet. edit.

Vulgata editiones omnes præter Manutij & Morelij. Vulg.

INDEX SCRIPTVRARVM TOTO OPERE CITARVM LOCVPLETISSIMVS.

QVVM in veterum operibus soleant plærique non aliud quam Scripturarum toto opere explicatarum Indicem texere; idque etiam verbis immutatis, ita vt quę plærumque citantur iuxta editionem 70. Interpretum, ipsi describant iuxta vulgatam D. Hieronymi editionem (quam rectè viderint alij) consilio eruditiss. quorundam Theologorum, & verborenus ipsum Cyprianum secutus sum, & quidquid apud illum citatur, in hunc Indicem contexui, addito tamen illis scripturis asterisco, quæ aut ab Auctore aut à me in Adnotationibus explicantur. Ita habebit studiosus Lector veterem Psalmorum translationem, ac in alijs editionem 70. puram puram; ex qua collatione cum cęteris veteribus facta, castigari possit, quæ hodie illius titulum præfert; & ne per singula vagari necesse sit, (quod quam molestum sit, ipse multoriens experienria didici) scripturæ locos explicatos haud difficile deprehendet: Primus autem Numerus indicat paginam, & littera: A, columnam primam; littera: B, secundam.

EX GENESI.

EX EXODO.

EX LEVITICO.

EX NVMERIS.

EX DEVTERONOMIO.

Caue ne

12. * Caue ne sanguinem edas, pag. 419 b.
13. * Tentat vos Dominus Deus vester, vt sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro ex tota anima vestra, pagina 271.b, 302.a, 345.a.

* Et phropheta ille, aut somnium somnians, ille qui locutus est, vt errare te faceret a Domino Deo tuo, interficietur, 67 a.

* Quod si rogauerit te frater tuus, aut filius tuus, aut filia tua, aut vxor tua quæ est in sinu tuo, aut amicus tuus qui æqualis est animi tui, latenter dicens: Eamus & seruiamus dijs alijs dijs gentium; non consenties ei & non exaudies eum & non parcet oculus tuus super eum, & non celabis eum, adnuncians adnunciabis de illo. Manus tua erit super eum imprimis interficere eum, & manus omnis populi postremo, & lapidabũt eum & morietur quoniam quæsiuit auertere te à Domino Deo tuo, 300.b.

* Aut si audieris in vna ex ciuitatibus quas Dominus Deus tuus dabit tibi inhabitare te illic, dicentes: Eamus & seruiamus dijs alijs quos non nosti, interficiens necabis omnes qui sunt in ciuitate cæde gladij, & incendes ciuitatem igni & erit sine habitaculo in æternum. Non reædificabitur etiam nunc, vt auertatur Dominus ab indignatione iræ suæ, & dabit tibi misericordiam, & miserebitur tui & multiplicabit te, si exaudieris vocem Domini Dei tui, & obseruaueris præcepta eius, 301.a.

15. * Non arabis in primogenitis boum, 413.a.
16. * Non accipies personam, nec secundum minimum, nec secundum maximum iudicabis, 396.a.
17. * Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem aut iudicem quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, pag. 67.b, 103.a, 142.b, 155.a.

Et omnis populus, qui audiens timebit, & non aget impie etiam nunc, ibidem.

18. * Prophetam excitabo eis de fratribus eorum sicut te, & dabo verbum meum in ore eius, & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei. Et quisquis non audierit, quæcunque locutus fuerit propheta ille in nomine meo, ego vindicabo, 314.b.

Non ominemini neque augurremini, 349.b.
22. * Non induetur vir veste mulierebri, 127.a.
23. Non fœnerabis fratri tuo vsura pecuniæ & vsura ciborum, pagina 346.a.

* Si autem voueris votum Domino Deo tuo, non tardabis reddere illud, quia inquirens quæret illud Dominus Deus tuus à te, & erit in peccatum, ea quæ egredientur per labia tua, obseruabis, & facies donum quod locutus es ore tuo, 343.b.

24. Non morientur patres pro filijs.
25. * Depones calceamentum de pede eius, 335.a.
27. * Et scribes super lapidem, omnem legem hanc manifeste nimis, pagina 324.b.
28. * Eritis gentes in caput, incredulus autem populus in caudam, pagina 315.a.

* Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die ac nocte & non credes vitæ tuæ, 323.b, 485.a.

30. * In nouissimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor seminis tui ad Dominum Deum amandum, 313.a.

Ecce dedi ante faciem tuam vitam & mortem, bonum & malum: elegi vitam, tibi vt viuas, 346.a.

32. * Cum diuideret excelsus gentes, statuit terminos gentium, secundum numerum angelorum Dei, 482.b.

* Sacrificauerunt dæmonijs & non Deo, 300.b, 311.b.

De vineis Sodomorum vitis eorum & palmites eorum de Gomorrha. Vua eorum vua fellis, botrus amaritudinis ipsis, 485.b.

* Mihi vindictam & ego retribuam, 257 a, 331 a.

* Videte, videte quia ego sum Deus, & non est Deus præter me. Ego interimam & viuere faciam, percutiam & ego sanabo, & non est qui eripiat de manibus meis, 300.a.

33. * Qui dicunt patri & matri. Non noui te & filios suos non agnouerunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt, pag. 242.a, 280.a, 308.b.

EX IESV NAVE.

Iosue 1. NON recedet liber legis huius ab ore tuo, sed meditaberis in eo die ac nocte, vt obserues facere omnia quæ scripta sunt in eo, pag. 175. b.

2. * Patrem tuum & matrem tuam & fratres tuos, & totã domum patris tui colliges ad teipsum in domum tuam, & omnis qui exierit ostium domus tuæ foras, reus sibi erit, 190.b, 233.a.

5. * Et dixit Dominus ad Iesum: Fac tibi cultellos petrinos, nimis acutos, & assidens circumcide secundo filios Israel, 313.a.

* Et factum est cum esset Iesus in Iericho, circumspexit oculis &
tenentem vidit hominem stantem ante faciem suam, & frameam habentem in manu eius, & dixit: Noster es, an aduersariorum? Ille autem dixit: Ego sum dux virtutis Domini, nunc adueni. Et Iesus cecidit in faciem ad terram, & ait illi: Domine quid imperas famulo tuo? Et ait dux virtutis Domini: Solue calceamentum de pedibus tuis, locus enim in quo stas terra sancta est, 323.a.

13. * Tribui autem Leui non dedit possessionem, 190.b.
24. * Et accepit lapidem magnum, & statuit eum illic contra Dominum, Et ait Iesus ad populum Ecce lapis iste erit vobis in testimonium, quia iste audiuit omnia quæ dicta sunt à Domino quanta locutus est ad vos hodie; & erit vobis in testimonium in nouissimo dierum, quando recesseritis a Deo vestro, 324.b.

EX IVDICVM LIB.

ET fecerunt filij Israel malignum coram Domino Deo patrum suorum, qui eiecit eos de terra Ægypti, & secuti sunt deos gentium, quæ circa illos sunt, & offenderunt Dominum & reliquerunt Deum, & seruierunt Baal. Et adiecerunt filij Israel iterum facere malignum coram Domino, & seruierunt Baal & dijs alienigenarum, & reliquerunt Dominum, & non seruierunt illi, pag. 311.b. * Iudi. 2.

EX REGNORVM
LIBRO I.

LOQVEBATVR in corde suo, & labia eius mouebantur, & vox eius non audiebatur, & exaudiuit eum Deus, 241.b. * Reg. 1.
Nolite gloriari, neque loquamini elata, & non procedat magniloquentia de ore vestro, quia Deus scientiarum Dominus, pagina 338 b, 395.a. * 2.

Inualidus factus est arcus potentium, & infirmi accincti sunt virtute, pag. 338.a.

Sterilis peperit septem, &c. 304 a, 314.b. *

Quoniam erigit à terra pauperem, & à sterquilinio erigit inopem, & sedere eum facit cum potentibus populi, 395.a.

Si delinquendo peccet vir aduersus virum, orabunt pro eo Dominum, si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo? pag. 300.b, 343.b, 441.a. *

Eos qui clarificant me clarificabo, & qui spernit me, spernetur, pag. 242.b, 296.a. *

Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui omnia quæ sunt in corde meo faciet, & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu Christorum meorum omnibus diebus; & erit qui remanserit in domo tua, veniet adorare in obolo pecuniæ & in pane vno, pag. 314. a. *

Posuerunt arcam super lapidem magnum, 324.b. * 6.
Lapidem statuit Samuel, & appellauit eum Abennezer, id est, lapis auxiliator, 324.b. * 7.
Non te spreuerunt sed me, 103.a, 143.a, 135.b. * 8.
Homo videt in facie, Deus autem in corde, 87.b, 222.b. 346 b. 16.
Lapis, quo frontem Goliæ percussit Dauid, 324.b, * 17.

EX REGNORVM II.

ANTE arcam Dauid saltauit, 415.b. * Reg. 6.
Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade & dic seruo meo Dauid. Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum, sed erit cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius, hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum eius in sæcula, & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in sæcula in conspectu meo, 314.a, 322.b. * 7.

EX REGNORVM III.

ET auerterunt vxores alienigenæ cor eius post Deos suos, pagina 348.a. 3. Reg. 11.
Et excitauit Dominus sathanam ipsi Salomoni, pagina 236.a, 246.a, 349 b. *

Achias propheta Ieroboam regi obuius factus in campo, in duodecim scissuras vestimentum suum discidit, dicens: Sume tibi decem scissuras, quia hæc dicit Dominus: Ecce scindo regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem sceptra, & duo sceptra erunt ei propter seruum meum Dauid, & propter Hierusalem ciuitatem, quam elegi, vt ponam nomen meum illic, 232. b *

A tribu Iuda & Beniamin scissæ sunt decem tribus. 191.a. *
Et indignatus est Dominus in omne semen Israel, & dimouit eos, & dedit eos in direptionem donec abijceret eos à facie sua, quia dissipatus est Israel à domo Dauid, & constituerunt sibi Regem Hieroboam filium Nabath, 191.b. * 12.
Homo Dei ad Hieroboam missus, 191.a. * 13.
Helias pastus à coruis, 243.a, 279.a. * 17.
Hæc dicit Dominus: Fidelia farris non deficiet, & capsaces olei non diminuetur, vsque in diem quo dabit Dominus imbrem super terram, pag. 280.b, 426.a.

Æmulando æmulatus sum Domino Deo omnipotenti, quia dereliquerunt te filij Israel, altaria tua demolierunt, & prophetas tuos interfecerunt gladio, & remansi ego solitarius, & quærunt animam meam auferre eam, 312.a. * 19.

EX REGNORVM IIII.

AVRIGA Israel Helias, pag. 375.b. * Reg. 2.
Duplex Heliæ spiritus, 438.a. *
Infans resuscitatus ab Helizæo, 124.a. * 4.
Non morientur patres pro filijs, & filij non morientur pro patribus, vnusquisque in peccato suo morietur, 90.a. * 14.
Venit Nabuchodonosor Rex Babyloniæ in Hierusalem, & expugnabat eam, & dedit eam Deus in manus eius, 246.a. * 24.

EX PARA-

EX PARALIPOMENON I.

EX PARALIPOMENON II.

EX ESDRÆ I.

EX ESDRÆ II.

EX ESDRE III.

EX TOBIA.

EX IOB.

EX PSALMIS.

ſancto eius? Innocens manibus & mundo corde, qui non accepit in vano animam ſuam, & non iurauit ſubdole proximo ſibi, hic accipiet benedictionem à Domino, & miſericordiam a Deo ſalutari ſuo. Iſta natiuitas eorum, qui eum quærunt, qui quærunt faciem Dei Iacob, 325.a, 445.a.

* Auferte portas principes veſtras & extollimini portæ æternales, & introibit rex gloriæ. Quis eſt iſte rex claritatis? Dominus fortis & potens Dominus fortis in prœlio. Auferte portas principes veſtras & eleuamini portæ æternales & introibit rex claritatis. Quis eſt iſte rex claritatis, Dominus virtutum ipſe eſt rex claritatis, pag. 327.b, 487.a.

24. * Vias tuas Domine oſtende mihi & ſemitas tuas edoce me, & deduc me ad veritatem tuam, & doce me, quoniam tu es Deus ſaluator meus, 321.b.

25. * Odiui eccleſiã malignantiũ, & cum impijs non ſedebo, 489.a.

26. * Si directa fuerint in me caſtra non timebit cor meum. Si exſurrexerit ſuper me bellum, in illud ego ſperabo. Vnam petij à Domino, hanc requiram, vt inhabitem in domo Domini per omnes dies vitæ meæ, 180 b, 302.b.

27. * Redde eis retributionem eorum, quoniam non intellexerunt de operibus Domini, 312.a.

29. * Domine reduxiſti ab inferno animam meam, Saluaſti me à deſcendentibus in lacum, 326.b, 486.b.

* Domine in voluntate tua, &c. 421.b.

* Quæ vtilitas in ſanguine meo, dum deſcendero in corruptionem? 485.b.

* Nunquid exomologeſin faciet tibi puluis? 351.b.

30. In manus tuas commendo ſpiritum meum, 485.b.

Sermone Dei cæli ſolidati ſunt, & ſpiritu oris eius omnis virtus eorum, pag. 320.a.

33. Benedicam Dominum in omni tempore ſemper laus eius in ore meo, pagina 341.a.

* Guſtate & videte quoniam dulcis eſt Dominus: felix eſt vir qui ſperat in eum. Timete Dominum Deum omnes ſancti eius, quoniam non eſt inopia eis qui eum metuunt. Diuites eguerunt & eſurierunt, qui autem inquirunt Dominum non indigebunt * omni bono, 816.a.

* Quis eſt homo qui vult vitam & amat videre dies optimos? Contine linguam tuam a malo, & labia tua ne loquantur inuidioſe. Declina à malo & fac bonum, quære pacem & ſequere * eam, pag. 71.a, 237.a.

Proximus eſt Dominus contritis corde, & humiles ſpiritu ſaluabit. Multæ preſſuræ iuſtorum, ſed ex omnibus illis liberabit eos Dominus, 339.a.

36. * Mors peccatorum mala, 396.a.

* Noli zelare bene ambulantem in via ſua, 394.b.

Obſeruabit peccator iuſtum, & ſtridebit ad eum dentibus ſuis. Deus autem irridebit eum, quoniam prouidet quia veniet dies * eius, 294.b.

Iunior fui etenim ſenui, & non vidi iuſtum derelictum, nec ſemen eius quærens panem. Tota die miſeretur & fœnerat, & ſemen eius in benedictione eſt, 245.a, 681.a, 837.a.

Vidi impium exaltatum, & extolli ſuper cedros Libani & tranſiui & ecce non fuit, & quæſiui eum, & non eſt inuentus locus eius, pag. 202.b.

37. Amici mei & proximi mei aduerſum me appropinquauerunt & ſteterunt, 484.a.

Ego autem ſicut ſurdus non audiebam, & ſicut mutus non aperiens os ſuum.

* Factus ſum ſicut homo non audiens, & non habens in ore ſuo increpationes, pag. 484.b.

* In capite libri ſcriptum eſt de me, 407.b.

40. * Beatus qui intelligit ſuper egenum & pauperem in die malo liberabit eum Dominus, 277 b, 387.a.

Qui manducat panes meos, ampliabit aduerſum me ſupplantationem, pag. 484.a.

43. * Propter te interficimur tota die, æſtimati ſumus vt oues victimæ, pag. 301.b.

44. * Eructauit cor meum ſermonem bonum, dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus ſcriptoris acute ſcribentis, decorus ſpecie ſuper filios hominum. Effuſa eſt gratia in labijs tuis, propterea benedixit te Deus in ſæcula. Accinge enſe tuo ad femur potentiſſime. Decore & ſpecie tua, & intende & dirige ad regna propter veritatem, & manſuetudinem & iuſtitiam, 327.b, 328.a.

* Thronus tuus Deus in ſæcula ſæculorum, virga æquitatis, virga regni tui. Dilexiſti iuſtitiam & odiſti iniquitatem, propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis ſuper participes tuos, pagina 321.a, 426.a.

* Aſtitit Regina ad dexteram tuam in veſte inaurata, amicta eſt varietate, 328.a.

* Audi filia & vide & inclina aurem tuam, & obliuiſcere populi tui, & domus patris tui, quoniam deſiderauit Rex ſpeciem tuam, quia ipſe eſt Dominus Deus tuus, 183.b, 328.b.

45. * Vacate & cognoſcite, quoniam ego ſum Deus exaltabor in gentibus & exaltabor in terra, pag. 321.a.

46. * Aſcendit Deus in iubilatione, Dominus in voce tubæ, 487.a.

49. * Deus deorum Dominus locutus eſt & vocauit terram. A ſolis ortu vſque ad occaſum, ex Syon ſpecies decoris eius.

* Deus manifeſtus veniet, Deus noſter & non ſilebit, ignis ante eum ardebit, & in circuitu eius procella nimia. Aduocauit cælum ſurſum, & terram, vt ſeparet populum ſuum. Collígite illi ſanctos eius, eos qui diſponunt teſtamentum eius in ſacrificijs, & annunciabunt cæli iuſtitiam eius, quoniam iudex eſt, pagina 290.a, 327.a.

Non edam carnes taurorum, aut ſanguinem hircorum bibam. * Sacrifica Deo ſacrificium laudis, & redde altiſſimo vota tua. Inuoca me in die preſſuræ, & eruam te, & clarificabis me, 314.a.

Peccatori autem dixit Deus: Ad quid exponis iuſtificationes * meas, & aſſumis teſtamentum meum per os tuum, tu autem odiſti diſciplinam, & abieciſti ſermones meos retro, ſi videbas furem, concurrebas ei, & inter mœchos particulam tuam ponebas, pagina, 135.a, 151.b.

Sacrificium laudis clarificabit me, & illic via eſt in qua oſten- * dam illi ſalutare Dei, 314.a.

Os tuum abundauit malitia, & lingua tua complectebatur in- * ſidias; ſedens aduerſus fratrem tuum detrahebas, & aduerſus filium matris tuæ ponebas ſcandalum, 71 b.

Ecce in iniquitatibus conceptus ſum, & in delictis concepit me 50. mater mea, pag. 346 b.

Tibi ſoli deliqui, & nequiſſimum in conſpectu tuo feci, 396.a. *

Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus, cor contritum & hu- * miliatum Deus non deſpicit, 197.b, 200.b.

Qui hominibus placent confuſi ſunt, quoniam Deus nihil fe- * 52. cit illis, 208.b.

Molliti ſunt ſermones eius ſuper oleum, & ipſi ˇerant iacula, * 54. pagina 484 a. ˇſunt.

In Domino ſperaui, non timebo quid faciat mihi homo, 55. pagina 339.b.

Non niſi ſoli Deo ſubiecta eſt anima mea, 339.b, 340.a. 61.

Aſcendit homo ad cor altum, 399.b. 63.

Exſurgat Deus & diſſipentur inimici eius, & fugiant a facie * 67. eius qui oderunt eum. Sicut deficit fumus deficiant, ſicut tabeſcit cera a facie ignis, ſic pereant peccatores à facie Dei, & iuſti iucundentur, & canitent in conſpectu Dei, & lætentur in iucunditate, pagina 327 b.

Cantate Deo, pſallite nomini eius, iter facite ei, qui aſcendit in * occaſum. Deus nomen illi, 321.a.

Turbabuntur à facie eius patris orphanorum, & iudicis viduarum. Deus in loco ſancto ſuo, Deus qui inhabitare facit vnani- * mes in domo, 18.a, 190.b, 233.a, 241.a. 351.a.

Producens vinctos in virtute, ſimiliter eos qui in iram prouocant. Qui inhabitant in monumentis; Deus dum prodires in cõſpectu populi tui, in tranſeundo in æternum, 327.b.

Deſcendiſti in limum profundi, & non eſt ſubſtantia, 485.b. * 68.

Et dederunt in eſca mea fel, & in ſiti mea potauerunt me aceto, ibidem.

Deus iudicium tuum Regi da, & iuſtitiam tuam filio regis; Iu- 71. dicare populum tuum in iuſtitia, 328.a.

Deus autem rex noſter ante ſeculum, operatus eſt ſalutem in * 73. medio terræ, 328.a.

Tu confregiſti capita draconis, dediſti eum in eſcam populo * Æthiopum, 483.a.

Panem Angelorum manducauit homo, 419.a. * 77.

Deus ſtetit in ſynagoga deorum, in medio autem deos diſcer- * 81. nens, pag. 321.b.

Humilem & pauperem iuſtificate.

Non cognouerunt neque intellexerunt, in vmbra deambula- * bunt, pag. 312.a.

Ego dixi: Dij eſtis, & filij altiſſimi omnes; vos autem ſicut * homines morientini, pag. 321.b, 428.b.

Exſurge Deus, iudica terram, quoniam tu exterminabis in omnibus gentibus, pag. 327 b.

Quam dilectiſſima habitationes tuæ Deus virtutum, deſiderat * 83. & properat anima mea ad atria Dei, 273.b, 274.a.

Conuerſus viuificaſti me, & de abyſſo terræ iterum reduxiſti * 84. me, pag 486 b.

Et factus ſum ſicut homo ſine adiutorio, inter mortuos li- * 87. ber, pagina 429.a, 486.b.

Exclamaui ad te Domine tota die, extendi ad te manus meas, * pagina 326.a.

Et ego primogenitum ponam eum, altiſſimum apud reges ter- * 88. ræ. In æternum ſeruabo illi miſericordiam meam, & teſtamentum meum fidele illi. Et ponam in ſeculum ſeculi ſemen eius, pagina 319.b.

Si dereliquerint legem meam & in iudicijs meis non ambula- * uerint, ſi iuſtificationes meas profanauerint, & mandata mea non cuſtodierint, viſitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum, 18.a, 88.b 218.a.

Miſericordiam autem meam non diſpergam ab eis, ibidem.

Angelis ſuis mandauit, &c. 415 a. * 90.

Super aſpidem & baſiliſcum conſcendes, & draconem & leonem calcabis, 393. b.

Parata ſedes tua ex tunc, à ſæculo tu es, 487.a. * 92.

Dominus cognouit cogitationes ſapientium, quia ſtultæ ſunt, 93. pagina 285. b.

Omnes dij gentium dæmonia, Dominus autem cælos fecit.

Annunciate in gentibus, quia Dominus regnauit a ligno, & * 95. tranſiuit in gentibus, pag. 445.a.

Dominus regnauit exultet terra, incundentur inſulæ multæ, * 96. pagina 328.a.

EX PAROEMIIS SALOMONIS.

EX ECCLESIASTE.

EX CANTICIS.

EX SAPIENTIA.

EX ECCLESIASTICO.

EX ESAIA.

lum, vt videant & cognoscant, & sciant & credant simul quia manus Domini fecit ista, & sanctus Israel ostendit, pag. 310.b.

42. * Ecce puer meus dilectissimus, ponam super eum spiritum meum, & iudicium gentibus nunciabit, &c. 446.b.

* Non clamabit, neque audiet quis in plateis vocem eius, arundinem quassatam non confringet & linum fumigans non extinguet, sed in veritate proferet iudicium, fulgebit & non quassabitus, quoadusque ponat in terra iudicium, & in nomine eius gentes credent, 290 a. 323.a.

* Ego Dominus Deus, vocaui te in iustitia, vt teneam manum tuam & confortabo te; & dedi te in testamentum generis mei in lumen gentium, aperire oculos cæcorum, producere à vinculis vinctos, & de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus Deus, hoc mihi nomen est, claritatem meam alij non dabo, neque virtutes meas sculptilibus, pag. 321.b.

* Dominus Deus virtutum prodibit & conminuet bellum, excitabit certamen, & clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui. Nunquid semper tacebo. 290 a. 327.a.

* Quis dedit in direptionem Iacob, & Israel, his qui prædabantur illum ? Nonne Deus cui peccauerunt, & nolebant in vijs eius ambulare neque audire legem eius ! Et superduxit super eos iram animationis suæ, pag. 221.b. 246.a.

43. * Noli timere quia te redemi, & vocaui te nomine tuo, meus es tu Etsi transieris per aquam tecum sum, & flumina te nō inundabunt, etsi transieris per ignem flamma te nō cōburet. Quoniam ego Dominus Deus tuus, sanctus Israel, qui te saluū facio, 302.b.

* Nolite ergo priora meminisse, & antiqua nolite reputare. Ecce ego facio noua, quæ non orientur, & cognoscetis, & faciam in deserto viam & flumina in loco inaquoso, adaquare faciam genus meum electum, plebem meam quam acquisiui vt virtutes meas exponeret, 132.b. 313.b.

* Ego sum, ego sum, qui deleo facinora tua, & non commemorabor te, tu autem in mente habe, & iudicemus. Dic tu facinora tua prius, vt iustificeris, 396.b.

45 * Sic dicit Dominus Christo meo Domino, cuius tenui dexteram, vt exaudiant eum gentes. Et fortitudinem Regum disrumpam; aperiam ante illum portas; & ciuitates non claudentur, pagina. 315.b.

* Sic dicit Dominus Deus Sabaoth : Fatigata est Ægyptus, & negotatio Æthiopum, & Sabaim viri alti ad te trasgredientur; & tui erunt serui, & post te ambulabunt vincti compedibus; & adorabunt te & in te precabantur, quoniam in te Deus est, & non est Deus alius præter te. Tu enim es Deus, & non sciebamus, Deus Israel saluator. Confundentur & reuerebuntur omnes qui aduersantur tibi, & cadent in confusionem, 321.a.

48. * Si sitierint per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis, scindetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea, 132.b. 313.b

50. * Non sum contumax, neque contradico, dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas, faciem autem meam non auerti, à fœditate sputorum, & fuit Deus auxiliator meus, pagina. 16.a. 290.a. 323.a.

52. * Reuelauit Dominus brachium suum, illum sanctum, in conspectu omnium gentium; videbunt omnes gentes ipsa suprema terræ salutem a Deo, pagina. 320.b.

* Discedite, discedite, exite inde, & immundum nolite tangere. Exite de medio eius mundamini qui fertis vasa Domini, pagina. 219.a, 334.b. 440.b.

* Quibus non est nunciatum de eo, videbunt; & qui non audierunt, intelligent, 155.a. 315.b.

53. * Domine quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est ! Annunciauimus coram ipso sicut pueri, sicut radix in terra sitienti. Non est figura eius neque claritas & vidimus illum, & non habuit figuram neque speciem, sed figura eius sine honore, & deficiens præter ceteros homines. Homo in plaga positus, & sciens ferre imbecillitatem : quia auersa est facies eius, inhonoratus est, & non est computatus. Hic peccata nostra portat, & pro nobis dolet, & nos putauimus illum esse in dolore, & in plaga, & in vexatione: ipse autē vulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra Doctrina pacis nostræ super illum, & liuore eius sanati sumus. Omnes sicut oues errauimus, homo à via sua errauit, & Deus tradidit illum pro peccatis nostris, & ipse propterea quod vexatus est, non aperuit os suum, 323.a. 484.a.

* Sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum : In humilitate iudicium eius sublatum est; natiuitatem eius quis enarrabit ? Quoniam auferetur à terra vita eius, in facinoribus populi mei adductus est ad mortē, & dabo malos pro sepultura eius, & ipsos diuites pro morte eius, quia facinus non fecit neque insidias ore suo, propterea ipse consequetur multos & fortium diuidet spolia : propterea quod tradita est ad mortem anima eius, & inter facinorosos deputatus est ipse peccata multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus est, pag. 290.a. 223.b. 484 b.

54. * Iocundare sterilis quæ non paris, erumpe & exclama quæ non parturis, quia multi filij desertæ, magis quam eius quæ habet virum, Dixit enim Dominus : Dilata locum tabernaculi tui, & auleorum tuorum, & fige. Noli parcere, longas fac mensuras tuas, & palos tuos confirma. Adhuc in dexteram tuam, & in sinistrā tuam extende, & semen tuum gentes possidebit, & ciuitates desertas inhabitabit, Noli timere quia non vinces neque reuerearis, quam maledicta es, quoniam confusionem æternam obliuisceris, pagina. 314.b.

* Ad tempus in modico derelinquam te, in miserationibus magnis congregabo te, 421.b.

55. * Qui sititis, vadite ad aquā, & quotquot non habetis pecuniam, euntes emite, & bibite sine pecunia, 350.b.

* Ecce testem manifestaui illum nationibus, principem & imperantem gentibus. Gentes quæ non nouerunt te inuocabunt te, & populi qui ignorabant te, ad te confugient, 315.b.

Quærite Dominum, & cum inueneritis, inuocate eum. Cum autem appropinquauerit vobis, relinquat impius vias suas; & vir facinorosus cogitationes suas; & reuertatur ad Dominū, & misericordiam consequetur, quia in multum remittet peccata vestra, pagina. 340.a.

57. * Videte quomodo iustus perit, & nemo intelligit; & viri iusti tolluntur, & nemo recognoscit, à facie enim iniustitiæ sublatus est iustus, & erit in pace sepultura eius, 323.b.

* Super quem aperuistis os vestrum, & aduersus quem relaxastis linguas vestras, pagina. 484.b

Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia, super hæc non indignabor ? dicit Dominus, 105.a. 141.a,

* Non in æternum indignabor vobis, neque semper non defendam vos, 394.b.

* Propter peccatum modice contristaui eum, & percussi eum, & auerti faciem meam ab eo, & contristatus est, & abijt tristis in vijs suis. Vias eius vidi & curaui eum, & dedi ei exhortationem veram pacem super pacem, Ibidem.

58. * Exclama in fortitudine & noli parcere : sicut tuba exalta vocem tuam, annuncia plebi meæ peccata ipsorum, & domui Iacob facinora eorum, pagina. 277.b.

* Me de die in diem quærunt, & cognoscere vias meas concupiscunt, quasi plebs quæ iustitiam fecerit, & iudicium Dei non deseruerit. Postulant nunc me iudicium iustum, appropinquare Deo concupiscunt, dicentes: Quid, quia ieiunauimus & non vidisti, humiliauimus animas nostras, & non cognouisti ! In diebus enim ieiunij inueniuntur voluntates vestræ : aut enim subiectos vobis subpungitis, aut ad iudicia & lites ieiunatis, aut proximos cæditis pugnis; vt quid mihi ieiunatis vt hodie vox vestra audiatur in clamore ? Non hoc ieiunium ego elegi, nisi humiliet homo animam suam. Et si contorseris quasi circulum collum tuum, & saccum & cinerem substraueris, nec sic vocabitur ieiunium acceptū. Non tale ieiunium elegi, dicit Dñs, 336.b.

* Sed solue omnem nodum iniustitiæ, resolue suffocationes impotentium commerciorū. Demitte quassatos in requiem, & omnem consignationem iniustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum vesti, & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur, & præibit ante te iustitia, & claritas Dei circundabit te. Tunc exclamabis & Deus exaudiet te, & dum adhuc loqueris, dicet; Ecce adsum, 247.b. 277.b. 336.b. 349.a.

59. * Nunquid non valet manus Domini vt saluos faciat ? aut grauabit aurem vt non exaudiat ! Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter delicta vestra auertit faciem suam à vobis ne misereatur, 221.b. 235.b. 320.a 345.b.

* Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine & digiti vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus. Et lingua vestra iniustitiam meditatur. Nemo loquitus vera, neque est iudicium verum. Fidunt in vanis, & loquuntur inania, qui parturiunt dolorem, & pariunt facinus, 320.b. 345.b.

61. * Spiritus Domini super me propter quod vnxit me, bene nunciare pauperibus misit me; curare contribulatos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis visum, vocare annum Domini acceptabilem & diem retributionis, 546 b. 322.b.

63. * Quis est iste qui venit de Edom rubor vestimentorum eius ex Bosor ? Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumenta tua velut à calcatione torcularis pleni & percalcati, 132.b. 483.b.

Torcular calcaui solus filiæ Syon. 485.b.

* Non senior neque Angelus sed ipse Dominus liberabit illos, quia diliget eos & parcet eis ipse redimet eos, 321.b.

65. * Manifestus factus sum eis qui me non quærunt; inuentus sum ab eis qui me non interrogabant. Dixi. Ecce sum genti qui non inuocauit nomen meum, pagina. 315.b.

* Expandi manus meas tota die ad plebem contumacem, & contradicentem mihi; qui ambulant vias non bonas, sed post peccata sua, 323.b. 482.a.

* Ecce qui seruiunt mihi manducabunt; vos autem esurietis. Ecce qui mihi seruiunt bibent, vos autem sitietis; ecce qui mihi seruiūt iucundabuntur, vos autem confundemini. Vos interficiet dominus. Eis autem qui seruiunt mihi nomen nominabitur nouum, quod benedicetur in terra, 315.b.

66. * Dicit Dominus Deus : Cælum mihi thronus, & terra suppedaneum pedum meorum, quam mihi sedem ædificabitis, aut quis locus ad requiem mihi ! Omnia enim ista fecit manus mea & sunt omnia mea ista, 320.b. 338.b.

* Et super quem aspiciā alium, nisi super humilem & quietum, & trementem sermones meos, 15.b. 35.a.

* Ecce enim Dominus sicut ignis veniet, & sicut procella currus eius, retribuere in ira vindictam. In igne enim Domini iudicabuntur & in gladio eius, vulnerabuntur, 290.a.

EX HIEREMIA.

EX THRENIS
HIEREMIÆ.

EX EPISTOLA
HIEREMIÆ.

EX BARVCH.

EX EZECHIELE.

& nolite inquinari. Ego Dominus Deus vester. In præceptis meis ambulate, & iustificationes meas custodite, 470.a.

30. * In illa die procedent angeli festinantes exterminare Æthiopiam, eritque inter vos perturbatio in die Ægypti quoniam ecce venit, pag. 462.b.

32. Et extraham te in hamo meo, & extendã te super terram, campi implebuntur de te, & cõstituam super te omnes volucres cæli, & saturabo ex te omnes bestias terræ, ibid b. 485.a.

33. * Fili hominis dic populo Israel. Quare locuti estis dicentes: Erroribus nostris cõtabescimus, & quomodo salui esse poterimus! dic eis. Viuo ego dicit Dominus, quia non desidero mortem peccatoris, sed desidero vt auertatur peccator à via sua pessima & viuat, &c. pag. 331.b. 394.b.

* Iustitia iusti non liberabit eum, in quacunque die exerrauerit, pag. 268.a. 501.b. 395.a.

34. * Ecce lac consumitis & lanis vos texitis, & quod crassum est interficitis, & oues meas non pascitis. Quod infirmum est non confortastis, & quod male habuit non corroborastis, & quod contribulatum est non consolati estis, & quod errabat non reuocastis, & quod perijt non inquisistis, & quod forte fuit confecistis labore. Et dispersæ sunt oues meæ, eo quod non sint pastores & factæ sunt in comesturam omnibus bestijs agri; & non fuit qui inquireret neque qui reuocaret. Propterea hæc dicit Dominus. Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos, & non pascent oues meas, & iam non pascent eas; & extraham oues meas de ore eorum, & pascam eas in iudicio, 96.b. 148.a. 313.b. 395 b.

36. * Fili hominis, Domus Israel habitauit super terram suam & coinquinauerunt eam facinoribus suis. Sicut mulieris menstruatæ facta est immunditia eorum ante faciem meam, effudi iram meam super eos & disseminaui eos inter gentes, & secundum peccata eorum iudicaui eos, quia coinquinauerunt sanctum nomen meum, & quia dictum est de his: Hic est populus Domini; peperci eis propter nomen sanctum meum, quod spreuit domus Israel inter gentes. Propterea dic populo Israel: Hæc dicit Dominus; Non vobis parco domus Israel, sed propter nomen meum sanctum parcam, quod coinquinastis inter gentes: Et scietis quia ego Dominus, cum sanctificatus fuero in vobis, 394.a.

* Et aspergam super vos aquam mundam, & mundamini ab omnibus immunditijs vestris, & ab omnibus simulacris vestris emundabo vos, & dabo vobis cor nouum & spiritum nouum dabo in vobis, 156.b. 192 b.

37. * Ipsi dicunt: Arida facta sunt ossa nostra, perijt spes nostra, expirauimus: propterea prophetiza, & dic: Hæc dicit Dominus: Ecce ego aperio monumenta vestra, & educam vos de monumentis vestris, & inducã vos in terram Israel. Et dabo spiritũ meũ in vos, & viuetis. Et ponam vos in terrã vestram, & cognoscetis quoniam ego Dominus locutus sum, & faciã, dicit Dominus, 347.a.491.a.

40. * Ezechiel Hierosolymam raptus in spiritu, 415.a.

44. * Porta autem quæ respicit ad orientem clausa erit & non aperietur, & nemo transibit per eam, quoniam Dominus Deus Israel transibit per eam, & clausa erit, 480.b.

EX DANIELE.

Dan. 2. * ET ecce imago nimis magna, & contemplatio eius imaginis metuenda & elata stabit contra te; cuius caput fuit ex auro bono, pectus & brachia eius argentea, venter & femora ærea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ea parte autem fictiles; quoadusque abscissus est lapis de monte sine manibus concidentium, & percussit imaginem super pedes ferreos & fictiles, & comminuit eos minutatim, & factum est simul ferrum & testa, & æramentum & argentum & aurum: & facta sunt minuta quasi palea aut puluis in area æstate, & ventilauit illa ventus, ita vt nihil remanserit ex illis: & lapis qui percussit imaginem, factus est mons magnus, & impleuit totam terram, pag. 324.b.

3. * Responderunt autem Sidrac, Misac, & Abdenago & dixerunt Regi Nabuchodonosor: Rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis Rex liberabit nos. Et si non, notum sit tibi, quia dijs tuis non seruimus & imaginem auream; quam statuisti, non adoramus, pag. 116.a. 122.b. 131.a. 203.b. 305.b 359.b.

* Stans Azarias precatus est, & aperuit os suum & exomologesim faciebat Deo simul cum sodalibus suis in medio ignis, pag. 223.b 365.b.

4. * Tunc illi tres quasi ex vno ore hymnum canebant & benedicebant Dominum, 242.a.

Propterea Rex consilium meum placeat, & peccata tua eleemosynis redime, & iniustitias tuas miserationibus pauperum, & erit Deus patiens peccatis tuis, 277.b.

7. * Vidi thronum positum, & vetustus dierum sedebat super eum; Et vestitus eius erat tanquam nix, & capilli capitis eius tanquam lana alba; thronus illius flamma ignis, rotæ illius ignis ardens flumen ignis prodibat ante eum; millia milliũ seruiebãt ei, & millia millium assistebant ei, ad iudiciũ sedit, & libri aperti sunt, 596.b.

* Videbam in visu noctis, & ecce in nubibus cæli, quasi filius hominis veniens, venit vsque ad veterem dierum, & stetit in cõspectu eius, & qui assistebant ei obtulerunt eum: & data est ei potestas regia, & omnes reges terræ per genus, & omnis claritas seruiens ei, & potestas eius æterna quæ non auferetur, & regnum eius non corrumpetur, 322.b. 487.b.

Domine Deus magnus & fortis & metuendus, qui seruas te- * 9.
stamentum tuum & miserationes tuas ijs qui te diligunt, & conseruant imperia tua; peccauimus, facinus admisimus, impij fuimus, transgressi sumus ac deseruimus præcepta tua & iudicia tua; nnu audiuimus verba puerorum tuorum prophetarum, qui locuti sunt in nomine tuo super Reges nostros & omnes gentes & omnem terram. Tibi Domine gloria, tibi iustitia, nobis autem confusio, pag. 223 b.

Quia tunc resurgent qui sunt in terræ puluere; hi quidem in * 12.
vitam æternam, hi autem in opprobrium & confusionem eternam, pag. 490.a. 492.a.

Muni sermones & signa librum, vsque ad tempus consummationis quoad discant multi: & impleatur agnitio; quoniam cum fuerint dispersi cognoscent omnia hæc, 312.b. *

Duo presbyteri Susannam pudicam corrumpere conati sunt, * 13.
pagina 26.b. 380.a.

Daniel cum compelleretur adorare idolum Bel, dixit: Nihil co- * 14.
lo nisi Dominum Deum meum, qui condidit cælum & terram, pagina 116 a. 122.b. 151.a. 221.a 303.b. 385.b.

Transtulit Abacuc Angelus in Babylonem, 404.b. *

Prandium Danieli allatum ab Abacuc, 245.a, 279.a *

EX OSEÆ.

VOCABO non populum meum, populum meum, & non * Osea. 2.
dilectam, dilectam: Erit enim quo loco dicetur, non populus meus, illo loco vocabuntur filij Dei viui, 314.a.

Audite sermonem Domini filij Israel, quia iudicium est Do- 4.
mini aduersus incolas terræ, eo quod neque misericordia, neque veritas neque agnitio Dei sit super terram. Sed execratio & mendacium, & cædes, & furtum, & adulterium diffusum est super terram. Sanguinem sanguini superimiscent, Icirco terra lugebit cum vniuersis incolis suis, cum bestijs agri, cum serpentibus terræ, cum volucribus cæli, & deficient pisces maris, & nemo iudicet, nemo reuincat, pag. 255.a. 345.b.

Diluculo vigilabunt ad me, dicentes: Eamus & reuertamur ad * 6.
Dominum Deum nostrum, 248.a.

Viuificabit nos post biduum, die tertia resurgemus, & vinemus in conspectu eius, 326.b. 486 b. *

Misericordiam volo magis quam sacrificium, & agnitionem Dei plusquam holocaustomata, 587.a.

Sibimetipsis constituerunt Regem, & non per me, pagina * 8.
103.b. 150.b.

Sacrificia eorum tanquam panis luctus, omnes qui manducant * 9.
ea, contaminabuntur, 103.b. 130.a.

Non faciam iuxta iram indignationis meæ, non sinam deleri 11.
Effraim, quoniam Deus ego sum; & non homo in te sanctus, & non introibo in ciuitatem, post Deum ibo, 321.a.

EX IOÉLE.

CANITE tuba in Syon, sanctificate ieiunium, & indicite * Ioel. 2.
curationem, aggregate populum, sanctificate Ecclesiam, excipite maiores natu, congregate paruulos lactantes; procedat sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo, 325.a.

Conuertimini ad me ex toto corde vestro, "in ieiunio, in plo- *
ratione, & planctu & discindite corda vestra, & non vestimenta, " simulque
& conuertimini ad Dominum Deum vestrum, quoniam misericors est, & pius, & patiens, & miserator multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogatas, pag. 86. b. 223.a. 224. b. 286.a. 394.a.

EX AMOS.

ET pluam super vnam ciuitatem, & super aliam non pluam: * Am. 4.
Pars vna compluetur, & pars super quam nõ pluero arefiet. Et congregabuntur duę & tres ciuitates in vnam ciuitatem potandæ aquæ causa nec satiabuntur. Et non conuertemini ad me dicit Dominus, pag. 254.b.

Quærite Deum & viuet anima vestra, 258.a. * 5.

Et erit in die illo dicit Dominus, occidet sol meridie & obte- * 8.
nebrabitur dies lucis, & conuertam dies festos vestros in luctum, & omnia cantica vestra in lamentationem, 226.b. 445.a.485 a.

EX MICHEA.

QVONIAM de Syon lex proficiscetur, & sermo Domini * Mich. 4.
de Hierusalem, & iudicabit inter plurimos populos, & reuincet & deteget validas nationes, 313.a.

Et tu Bethleem domus Effrata non exigua es, vt constituaris in * 5.
millibus Iuda, ex te mihi procedet vt sit princeps apud Israel, & processiones eius à principio à diebus sæculi, 323.a, 408 b.

Noli gratulari inimica mea mihi, quoniam si cecidi & exsur- * 7.
gam, & si in tenebris ambulauero, Dominus lumen est mihi. Iram Domini tolerabo, quoniam peccaui illi, vsque dum iustificet causam meam. & faciat iudicium & iustitiam, & producat me ad lucem. Videbo iustitiã illius, & videbit me inimica mea, & cooperiet se confusione, 595.a.

EX NAHVM.

EX NAHVM.

Nah. 1. * Non indicat bis in idipsum Deus, pag. 428.a.

EX ABACVC.

Aba. 2. * IVSTVS ex fide mea viuet, pag. 312.b, 345.a.

* Ille vero qui præsumit & contumax est vir sui iactans, nihil omnino proficiet qui dilatauit tanquam infernus animam suam, pag. 102.b, 148.a.

3. * Domine audiui auditum tuum & timui, & seq. 427.a.

* Domine consideraui opera tua & expaui, 405.a.

* Texit cælos virtus eius, & laudis eius plena est terra, & splendor eius vt lux erit, cornua in manibus eius erunt. Et illic contiabilita est virtus gloriæ eius, & constituit dilectionem validam: ante faciem suam ibit verbum, & procedet in campos secundum gressus suos, 326.a, 428 a.

* Ficus non afferet, fructum, & non erunt nascentia in vineis. Mentietur opus oliuæ, & campi non præstabunt cibum. Deficient a pabulo oues, & non erunt in præsepibus boues. Ego autem in Domino exultabo, & gaudebo in Deo salutari meo, pagina 257.b.

EX SOPHONIA.

Soph. 1. DEFECTIONE deficiat à facie terræ, dicit Dominus. Deficiat homo, & pecudes deficiant, volucres cæli & pisces maris; & auferam iniquos à facie terræ, 345.b.

Ædificabunt domos, & non inhabitabunt; & instituent vineas, & non bibent vinum earum; quia prope est dies Domini, pagina 347.b.

* Metuite à facie Domini Dei, quoniam prope est dies eius; quia apparauit Dominus sacrificium suum, sanctificauit electos suos, pagina 325.b.

3. * Columba non exaudit vocem, 391.b.

* Expecta me dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in testimonium, quoniam iudicium meum ad cógregationes gentium, vt excipiam reges, & effundã super eos iram meam, 239.b, 351.a.

EX AGGÆO.

Agg. 1. * HÆC dicit Dominus Deus omnipotens. Eo quod domus mea deserta est, vos autem sectamini vnusquisque in domum suam: Propterea abstinebit cælum à rore & terra subtrahet procreationes suas, & inducam gladium super terram, & super frumentum & super vinum, & super oleum, & super homines, & super pecora, & super omnes labores manuum eorum, pag. 254.b.

EX ZACHARIA.

Zach. 3. * ET ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem illum magnum, stantem ante faciem angeli Domini, & diabolus stabat ad dexteram eius aduersari ei. Et Iesus erat indutus vestimenta sordida, & stabat ante faciem ipsius angeli, & respondit & ait ad eos qui stabant ante faciem eius, dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo, & dixit ad eum. Ecce abstuli iniquitates tuas, & induite eum poderem, & imponite cidarin mundam super caput eius, pag. 323.a.

* Ecce ego adduco puerum meum, oriens nomen est ei, quoniam lapis quem dedi ante faciem Iesu super lapidem ipsum vnum septem oculi sunt, 324.a.

9. * Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi iustus & saluans, mitis, sedens super asinum indomitum, 327.b.

10. * Et transibunt per mare angustum, & percutient in mari fluctus, & arefacient omnes altitudines fluminum, & confundetur omnis iniuria Assyriorum, & sceptrum Ægypti auferetur, & confortabo eos in Domino Deo ipsorum & in nomine eius gloriabuntur, dicit Dominus, pag. 321.a.

11. Si bonum est in conspectu vestro, date mercedem meam, aut abnuite, 484.a.

* Ecce ego suscito pastorem in terra, qui quod auersum est non visitabit, & carnes electorum manducabit, & talos eorum torquebit, pag. 395.b.

12. Et intuebuntur in eum, in quem transfixerunt, 326.a.

14. In illa die non erit lux, sed frigus & pruina erit in vno die, & dies ille notus Deo, & neque dies neque nox, & ad vesperam erit lux, pag. 485.a.

EX MALACHIA.

Malach. 1. IACOB dilexi, Esau autem odio habui, 444.b.

* Non est mihi voluntas in vobis dicit Dominus, & sacrificium acceptum non habebo ex manibus vestris. Quoniam à solis ortu vsque in occasum clarificatum est nomen meum apud gentes, & in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo, & sacrificium mundum; quoniam magnum est nomen meum apud gentes dicit Dominus, 314.a, 421.a.

* Rex magnus sum ego dicit Dominus, & nomen meum illustre est apud gentes, 327.b.

Et nunc præceptum hoc ad vos est ô sacerdotes: Si non audieritis & si non posueritis in corde vestro, vt detis honorem nomini meo, dicit Dominus: immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionibus vestris, 105.b. 176.b. 2.

Testamentum meum fuit cum Leui vitæ & pacis, & dedi illi timorem vt timeret me, à facie nominis mei proficisci illum. Lex veritatis fuit in ore eius, iniustitia non est inuenta in labijs eius. In pace linguæ corrigens ambulauit nobiscum, & multos auertit ab iniustitia. Quoniam labea sacerdotis seruabunt sciẽtiam, & legem inquirent ab ore eius, quoniam angelus omnipotentis est, pagina 321.a. *

Nonne vnus Deus condidit nos? nõne pater vnus est omnium nostrum, quid vtique dereliquistis vnusquisque fratrem suum? pagina 338.a.

Derelictus est Iuda, & abominatio facta est in Israel & in Hierusalem, quoniam prophanauit Iudas sancta Domini, in quibus dilexit & affectauit deos alienos. Exterminabit Dominus hominem qui fecit hæc, & humilis efficietur in tabernaculis Iacob, pagina 311.b.

Ecce venit Dominus omnipotens & quis sustinebit diem aduentus eius? aut quis sustinebit aspectum eius? quia ipse ingreditur sicut ignis conflatorij & sicut spuma lauantium, & sedebit conflans & expurgans sicut aurum & argentum; & emundabit filios Leui, pag. 346.b, 487.b. 3.

Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenæ, & omnes iniqui stipula & succendet illos aduenicns dies, dicit Dominus, 258.b. 290.a. 327.a. * 4.

Vobis autem, qui timetis nomen Domini, orietur sol iustitiæ, & in alis eius curatio eius, 248.a. *

EX MACHABÆORVM
LIB. I.

MATHATHIAS interfecit eum, qui ad aram sacrificaturus accesserat, 301.a. 1. Mac. 2. *

Abraham nonne in tentatione inuentus est fidelis, & deputatum est ei ad iustitiam? 341.b.

Daniel in sua simplicitate liberatus est de ore leonum, 346.b. *

Et verba viri peccatoris ne timueritis, quia gloria eius in stercora erit, & in vermes. Hodie extolletur & cras non inuenietur, quoniam conuersus est in terram suam, & cogitatio eius periit, pagina 102.b. 338 b. *

EX MACHABÆORVM
LIB. II.

PRAEMITTI malo in infernum, quam patrias leges deserere. Non enim ætatem nostram dignum est fingere, vt multi adolescentium arbitrati Eleazarum nonaginta annorum transisse ad vitam alienigenarum: & ipsi propter meam simulationem, & propter modicum & corruptibile tempus vitæ per me seducantur, & odium ad maculam senectuti meæ acquiram. Quamobrem fortiter vita excedens, senectute dignus apparebo, adolescentibus autem exemplum forte relinquam, vt prompto animo ac fortiter pro grauibus & sanctis legibus honestæ morti succedant, pag. 305.a. 461.a. 2. Mac. 6. *

Domine qui sanctam habes scientiam, manifestum est quia cum possem à morte liberari, durissimos dolores corporis tolero, flagellis vapulans; animo autem propter tui ipsius metum libenter hæc patior, pag 305.a. *

Septem fratrum, matrisque martyria latissime prosequitur, Ad Fortunati capite vndecimo, pag. 304.a. & sequentibus, fit etiam mentio, pag. 116.a. * 7.

Iustum & subditum Deo esse, & mortalem non paria Deo sentire, pag. 338.b. * 9.

EX MATHÆO.

GABRIEL Angelus ad Ioseph: Ioseph fili Dauid ne timueris assumere Mariam vxorem tuam. Quod enim ex illa natum fuerit de spiritu sancto est. Pariet autem filiũ, & vocabis nomen eius Iesum, hic enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum, pag. 322.a. * Mat. 1.

Et vocabitis nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum nobiscum Deus, ibidem. *

Et cum natus esset Iesus in Bethleem Iudæ, in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in oriente, & venimus cum muneribus adorare illum, pagina 323 a. 328 a. * 2.

A bimatu & infra, pag. 116 b. *

Potens est Deus excitare de lapidibus filios Abrahæ, 132.a. * 3.

Iam quidem securis ad radicem arboris posita est, 388.b. *

Omnis arbor non faciens fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur, pag. 163.b. 247.a. 343.a. *

Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam, qui venit autem post me, fortior me est, cuius non sum idoneus calciamenta portare, ipse vos baptizat in Spiritu sancto & igni, pagina 313. b. *

Quia venies

* Qui veniet Dominus ferens palam in manu sua, & mundabit aream suam, 83.a.

* Paleas autem, pagin 392.b.

* Sic enim decet nos implere omnem iustitiam, 411 a.

* Et ecce vox de nube dicens: Hic est filius meus dilectissimus, in quo bene sensi, ipsum audite, 313.a. 411.a.

4. * Tunc ductus est Iesus in desertum à spiritu, 413.a.

Et constituit eum super pinnaculum templi, 415.a.

5. Beati pauperes spiritu,

Beati mites quoniam ipsi hæreditabunt terram, 338.b.

* Beati plangentes quoniam ipsi consolabuntur, 88.b. 339.a.

* Beati esurientes & sitientes iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur, pagina. 133.a. 337.a.

Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur, pagin. 337.a

Beati mundo corde, quoniã ipsi Deum videbunt, 76.b. 349.b.

* Beati pacifici, quoniam ipsi filij Dei vocabuntur, 237.a. 338.a.

* Beati qui persequutionem passi fuerint propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum, 45.a. 341.b.

* Sic enim persequuti sunt prophetas, qui ante vos fuerunt patres eorum, 45.a.

* Vos estis sal terræ. Quod si sal infatuatum fuerit, in quo salietur, pagina. 231.a. 350.a.

Luceat lumen vestrum coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & clarificent patrem vestrũ qui in cælis est, 15.b. 343.a.

* Qui soluerit vnum de mandatis istis minimis, & sic docuerit homines, minimus vocabitur in regno cælorum, 134 b.

* Qui fecerit & sic docuerit, maximus vocabitur in regno cælorum, pagina. 198.a. 350 b.

Nisi abundauerit iustitia vestra plus quam scribarum & phariseorum, non intrabitis in regno cælorum, 469 b.

* Audistis quia dictum est antiquis: Non occides, qui autẽ occiderit reus erit iudicio. Ego autẽ dico vobis, quia omnis qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio, 139.b.

* Qui dixerit fratri suo: fatue, & qui dixerit: racha, reus erit in gehenna ignis, 102 b. 341.a.

Si obtuleris munus tuum ad altare, & illic recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque illic munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo, & tunc veni & offer munus tuum ad altare, 234.a. 245.b. 338 b.

* Non exibis inde donec soluas nouissimum quadrantem, pag. 86.a. 346.a. 385.b.

Dico enim vobis non iurare in totum. Sit autem sermo vester est, est, non, non, 106.b. 340.b.

* Non potes facere capillum vnum album aut nigrum, 211.a.

Quod amplius est, à malo est, 461 b.

* Omni poscenti te da, & ab eo qui voluerit mutuari ne auersatus fueris, 337.a.

* Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuum & odio habebis inimicum tuum. Ego autem dico vobis: Diligite inimicos vestros, & orate pro eis qui vos persequuntur, vt sitis filij patris vestri qui in cælis est, 235.a. 296.a. 338.b.

* Qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos, 286.a. 346.a.

Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua, vt sit eleemosyna tua in abscondito. Et pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi. Cum facis eleemosynam noli buccinare ante te quo modo hypocritæ faciunt in vicis & synagogis, vt clarificentur ab hominibus. Amen dico vobis, complerunt mercedem suam, 345.a.

* Sic orate: Pater noster qui es in celis, 241.b. & seq.

* Sanctificetur nomen tuum, 242.b.

* Adueniat regnum tuum, 243.a. 273.a.

* Fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra, 243.b.

* Panem nostrum quotidianum da nobis hodie, 244 a.

* Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris, 245.a. 343.a.

* Et ne nos patiaris induci in tentationem, 246.a.

* Sed libera nos a malo, ibidem.

Nolite vobis condere thesauros super terram, vbi tinea & comestura exterminat, & vbi fures effodiunt & furantur. Thesaurizate autem vobis thesauros in cælo, vbi neque tinea neque comestura exterminat, & vbi fures nõ effodiunt nec furantur. Vbi enim fuerit thesaurus tuus ibi & cor tuum erit, 278.a. 337.a.

* Non potestis duobus Dominis seruire, 222.b.

Aspicite volatilia cæli quoniam non seminant neque metunt, neque colligunt in horrea, & pater vester cælestis "pascit illa. Nonne vos pluris estis illis? 279.a. "alit.

* Nolite cogitare dicentes: Quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? Hæc enim nationes quærunt. Sciet autem pater vester quia horum omnium indigetis. Quærite primo regnũ Dei, & iustitiam eius & hæc omnia apponentur vobis, pag. 245.a. 279 a. 340.a.

Nolite cogitare in crastinum, crastinus enim dies ipse cogitabit sibi. Sufficit diei malitia sua, 244.b. 340.a.

7. In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis,

* Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos, ne forte conculcent eas pedibus suis, & conuersi elidant vos, 45 b. 253.b. 346.a.

Quis est ex vobis homo, quem si petierit filius eius panem, lapidem porrigat illi, aut si piscem postulauerit, serpentem illi porrigat. Si ergo vos cum sitis nequã, scitis bona data dare filijs vestris, quanto magis pater vester cælestis dabit bona petentibus se? 86 b.

* Quæcunque volueritis vt faciant vobis homines bona, ita & vos facite illis. Hæc est enim lex & prophetæ, 245 b.

Arcta & angusta est via quæ ducit ad vitam, 129.a.

* Veniunt ad vos in pellibus ouium, &c. 395.b.

* Non omnis qui dicit mihi: Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum, &c. 168.b. 342.b.

* Multi mihi dicent in illo die: Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in tuo nomine virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis? Nunquam vos noui, recedite a me qui operamini iniquitatem, pag. 235.a. 343.a. 394 a.

* Omnis qui audit verba mea, & facit ea, similabo eũ viro sapienti qui ædificauit domum suam super petrã. Descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerunt in domum illam, & nõ cecidit: fundata enim fuit super petram. Et omnis qui audit verba mea, & non facit ea, similabo eum viro stulto, qui ædificauit domum suam super arenam. Descendit pluuia, venerunt flumina, & impegerunt in domum illam & cecidit, & facta est ruina eius magna, 231.b. 350.a. 393.a.

* Vade "ostende te sacerdoti & offer donum, 103.b. 143.a. 8. "demõstra

* Multi venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cælorum, filij autem regni expellentur in tenebras exteriores, illic erit ploratio & stridor dentium, 243.a. 316 a.

Vulpes foueas habent, & volucres cæli diuersoria, filius autem hominis vbi caput suum inclinet.

Sine mortuos sepelire mortuos suos, 242 b.

* Quid nobis & tibi fili Dauid, venisti ante tẽpus punire nos? 327.b

* Non est opus sanis medicus, sed male habentibus, 87.a. 148.a, 9.

* In viam nationum ne ieritis, & in ciuitates Samaritanorum non introieritis, 191 a. 10.

Gratis accepistis, gratis date, pag. 350 b.

* Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ, pag. 231.a. 349 b.

Ante Reges & Præsides stabitis, 45.a.

Cum autem tradiderint vos, nolite cogitare quid loquamini, dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini, nõ enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis, pag. 20.b. 98.b. 116.a. 198.a. 302.b. 341.b.

Et tradet frater fratrem ad mortẽ, & pater filium, 45.a.

* Qui sustinuerit vsque in finem hic saluus erit, pagi. 13.a. 45.a. 236.a. 288.a. 301.b. 462.b.

Cum persequentur vos in ciuitate ista, fugite ad aliam.

Si patremfamilias Beelzebub dixerunt, quanto magis domesticos eius? 349.a.

* Ne timueritis eos, qui occidunt corpus, animam antẽ non possunt occidere. Magis autem metuite eum, qui potest animam & corpus occidere in gehennam, 116.a. 200.b. 301.a. 341.b.

Nonne duo passeres asse veneunt, & neuter eorum cadit in terram sine patris voluntate? 103.a. 153.a.

* Quicunque in me confessus fuerit coram hominibus, & ego in illo confitebor coram patre meo, 23.b. 62.b. 341.b. 385.a.

* Qui autem negauerit me corã hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in cælis est, & coram angelis eius, pagina. 23.b. 53.b. 301.a. 341.b. 391.b.

* Inimici hominis, domestici eius, 102.a.

* Qui diligit patrem aut matrem super me, non est me dignus & qui diligit filium aut filiam super me non est me dignus, & qui non accipit crucem suam & sequitur me non est meus discipulus, 45.a. 280.a. 301.a. 342.a.

* Qui amauerit animam suam perdet illam, ꝑ qui autem oderit illam, inueniet eam, 389 a.

* Qui potauerit vnum ex minimis istis calicem aquæ frigidæ, in nomine discipuli, amen dico vobis, non perdet merces eius, 337.a

* Tu es qui venturus es, an alium exspectamus? 485.b. 11.

Inter prophetas non surrexit maior Ioanne Baptista.

* Regnum cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud, 405.b

* Omnes Prophetæ & lex vsque ad Ioannẽ propheтauerũt, 353.a.

Solus pater scit filium, patremque nouit filius, &c. 411.b.

* Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite iugum meum super vos, & discite à me, quia mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum bonum & sarcina mea leuis, pagina. 313.b. 351.b.

Qui non est mecum aduersus me est, & qui mecum non colligit, spargit, 232.b. 348.b. 361.a. 12.

Quicunque dixerit verbum aduersus filium hominis, remittetur illi; qui autem dixerit aduersus Spiritum sanctum, non remittetur illi, neque in hoc sæculo, neque in futuro, 341.b.

* Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis nequam? De abundantia enim cordis os emittit. Bonus homo, de bono thesauro, emittit bona, & nequam homo de nequam thesauro emittit nequam, 102.b.

Dico autem vobis, quia omne verbũ otiosum, quod locuti fuerint homines, reddent pro eo rationẽ in die iudicij. De sermonibus enim tuis iustificaberis, & de sermonibus tuis cõdemnaberis.

Progenies nequam & adultera signum quærit, & signum non dabitur illi, nisi signum Ionæ prophetæ. Quomodo enim Ionas fuit in

EX MARCO.

EX LVCA.

EX IOANNE.

Sicut

* Sicut me misit pater & ego mitto vos. Hoc cum dixisset, insufflauit & ait illis: Accipite spiritum sanctum. Si quorum remiseritis peccata remittentur illis, & quorum retinueritis retenebuntur, pagina 166 b. 184.a. 198.a.

* Dixit Dominus ad Thomam: Iniice huc digitum tuum, & vide manus meas & noli esse incredulus, sed fidelis. Respondit autem Thomas & dixit illi: Dominus meus & deus meus. Dixit illi Iesus, quia vidisti me credidisti. felices qui non viderunt, & crediderunt, pag. 381.a.b.

21. * Dixit Simoni Iesus: Diligis me? Respondit: Diligo. Ait illi: Pasce oues meas, pag. 111.a. 232.a.

EX ACTIBVS APOSTOLORVM.

Act. 1. * NEMO potest cognoscere tempus, aut tempora quę pater posuit in sua potestate, 351.a. 470.a.

* Et erant perseuerantes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus, & Maria quæ fuit mater Iesu, & fratribus eius, pagina 237 a. 142.a.

* Surrexit Petrus in medio discentium. Fuit autem turba in vno, pagina 110.b.

2. * Et factus est subito de cælo sonus quasi ferretur flatus vehemens, & impleuit totum illum locum in quo erant sedentes Et visæ sunt illis linguæ diuisæ, quasi ignis, qui & insedit in vnumquemque illorum; & repleti sunt omnes spiritu sancto, 350.b.

* Et locuti sunt varijs linguis, 438.a. 477.b.

* Cum sit hora diei tertia, 247.b.

* Exaltatus ergo dextera Dei effudit hoc donum quod vos auditis, & videtis, pag 487.a.

* Pœnitamini & baptizetur vnusquisque vestrum in nomine Domini IESV Christi in remissionem peccatorum, & accipietis donum spiritus sancti. Vobis enim est promissio, & filijs vestris, & omnibus deinceps, quoscunque admoouerit Dominus Deus noster, pag. 182.b.

3. Ad horam orationis nonam.

* Argentum quidem & aurum non est mihi, quod autem habeo hoc tibi do. In nomine IESV Christi Nazareni, surge & ambula, & apprehensa manu eius dextera, excitauit eum, 209.b. 348 a.

4. * Principes populi & seniores Israel audite: Ecce nos hodie interrogamur a vobis super benefacto hominis infirmi, in quo iste saluatus est. Sit vobis omnibus notum, & omni populo Israel, quia in nomine IESV Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitauit à mortuis, in illo iste in conspectu vestro sanus adstat, in alio autem nullo. Hic est lapis qui contemptus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli. Non enim est nomen aliud sub cælo datum hominibus, in quo oportet saluari vos, pag. 324.b.

* Turba autem eorum qui crediderant, anima ac mente vna agebant, nec fuit inter illos vllum discrimen, nec quicquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia, pag 18 a. 137.a. 282.b. 338 b.

5. Cur impleuit Sathanas cor tuum mentiri te spiritui sancto, cum esset fundus in tua potestate, non omnibus mentitus es, sed Deo.

6. * Et conuocauerunt illi duodecim totam plebem discipulorum & dixerunt illis, 130.b.

* Et elegerunt septem diaconos, 143 a.

7. * Domine ne statuas illis hoc peccatum, 288.b.

8. * Tunc imponebant manus super illos & accipiebant spiritum sanctum, pag. 167.a.

* Pecunia tua tecum sit in perditione, quia existimasti gratiā Dei per pecuniam possideri, 350 b. 417.a.

* Ait Eunuchus: Ecce aqua, quid est quod me impedit baptizari? Tunc dixit Philippus: Si credis ex toto corde tuo licet, 343.b.

9. * Tabitha exurge in nomine Iesu Christi, 278.a.

10. * Cornelius centurio fuit faciens multas eleemosynas in plebem & semper orans Deum. Huic circa horam nonam oranti astitit angelus testimonium reddens suis operis & dicens: Corneli orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt ad memoriam coram Deo, 247.a.

* Petrus ascendit in superiora, vt oraret circa horam sextam, pagina 147.b.

* Dominus dixit mihi ne hominem communem dicendum & immundum, 324.b.

* Quem vnxit pater spiritu sancto misso de cælis, 477.b.

* Et iussit eos baptizari, 163 b.

13. * Vobis primum oportebat indicari verbum Dei: sed quia repulistis illud, nec vos dignos æternæ vitæ iudicastis, ecce conuertimus nos ad gentes: Sic enim dixit per scripturas Dominus: Ecce lumen posui te inter gentes, ise vt sis in saluationem vsque ad fines terræ, pag. 315.b.

15. * Visum est sancto spiritui & nobis, nullam vobis imponere sarcinam, quam ista quæ ex necessitate sunt; abstinere vos ab idololatrijs, & sanguinis effusione, & fornicatione. Et quæcunque cobia fieri non vultis alijs ne feceritis, 351 b.

16. * Circa mediam autem noctem Paulus & Silas orantes gratias agebant Deo. Audiebant autem eos vincti, 341.a.

17. * In quo sumus, viuimus & mouemur, 411.b. 434.a.

19. * Baptizati prius baptismo Ioannis, baptizati sunt in nomine Domini Iesu, pag. 170.a.

Iesum noui & Paulum scio, &c. 410.b. *

Beatus Paulus cum ei dictum esset: Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo? Nesciebam (inquit) fratres, quia pontifex est. Scriptum est enim: Principem populi tui non maledices, pagina 303 a. 145.a. 155.b. * 23.

EX PAVLI EPISTOLA AD ROMANOS.

FIDES vestra prędicatur in vniuerso mundo, pagina 51.a. 106.a. 120 a. Rom. 1. *

Et coluerunt & seruierunt creaturæ, relicto creatore, propter quod & tradidit illos Deus in passiones ignominiæ, 338. b.

Susurrones, detractores, abhorrentes Deo, iniuriosi, superbi, iactantes sui, adinuentores malorum. Qui cum iustitiam Dei agnouissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt morte sunt digni; non tantum qui faciunt ea, sed etiam qui consentiunt eis qui hæc agunt, 151.b. *

Quare sine excusatione es ô homo omnis qui iudicas: in quo enim iudicas alium, teipsum condemnas, eadem enim agis, quæ iudicas. Speras autem tu qui iudicas, eos qui mala agunt, & eadem facis, quia ipse effugies iudicium Dei? 342.b. * 2.

An ounquid opulentiam bonitatis eius, & sustinentiæ & longanimitatis eius contemnis, ignorans quoniam patientia & bonitas Dei ad pœnitentiam te adducit? &c. 286.a. 334.b. *

Quotquot sine lege peccauerunt, sine lege peribunt. Et quotquot in lege peccauerunt per legem & iudicabuntur, 330.b. *

Non auditores legis iusti sunt apud Deum; sed factores legis iustificabuntur, pag 330.b. *

. Inter se inuicem cogitationibus accusantibus, &c. 488 a. *

Quid enim si exciderunt quidam illorum à fide, nunquid infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax, 104 a. 151 b 156 a. 236 b. * 3.

Faciamus mala, dum veniunt bona; quorum damnatio iusta est, pag. 350.b. 470.a. *

Omnes enim peccauerunt & egent claritate Dei, Iustificantur autem dono ipsius & gratia per redemptionem quæ est in Christo Iesu, pag. 326.a. *

Venenum aspidum sub labijs eorum, & os eorum maledictione & amaritudine plenum est. Veloces ad effundendum sanguinem pedes eorum, contritio & calamitas in vijs eorum. Quia viam pacis non cognouerunt, non est timor Dei ante oculos eorum, pag. 294.b. * 4.

Gloriamur in spe claritatis Dei, non solum autem, sed gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura tolerantiam operatur, tolerātia autem probationem, probatio autem spem. Spes autem non confundit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis, 301.a. 339.a. * 5.

Si cum adhuc peccatores essemus Christus pro nobis mortuus est, multo magis nunc iustificati in sanguine illius liberabimur per illum ab ira, 87. b. *

Non sicut delictum ita & donum, 418 b. *

Itaque fratres non secundum carnem viuamus. Si enim secundum carnem vixeritis, incipietis mori. Si autem spiritu opera carnis mortificaueritis, viuetis, Quotquot enim spiritu Dei aguntur, hi filij Dei sunt, 295.b. * 8.

Sumus filij Dei. Si autem filij & hæredes Dei, cohæredes autem Christi, si quidem compatiamur, vt & conglorificemur, pagina 315.a. 200 b. 302.a. 342.a. *

Non sunt condignæ passiones huius tēporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelabitur in nobis, 115.a. 198 b. 306.a. 342.a. *

Spe autem salui facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per spectationem speramus, 188.a. 345.b. *

Quis nos separabit à caritate Christi, pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? Sicut scriptum est. Quoniam causa tui occidimur tota die, deputati sumus vt oues victimæ, sed in his omnibus superuincimus, pro eo qui dilexit nos, pag. 18 b. 45.b. 301.b. 342.b. *

Optabam ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus cognatisque meis secundum carnem qui sunt Israelitę, quorum adoptio & claritas, & testamentum, & legis constitutio, & famulatus, & promissiones; quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula, pagina 321.b. * 9.

Ignorātes Dei Iustitiam, & suam volentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti, 463.b. * 10.

Ore fit confessio ad salutem, 409.a. *

Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis, 105.b. *

Noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat, 16.a. 339.a. 11.

O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, & quam inuestigabiles sunt viæ eius. Quis enim cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? vel quis prior dedit ei, & non retribuetur illi? Quoniam in ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia; ipsi claritas in secula seculorum, 346.b.

Obsecro vos fratres per misericordiam Dei, vt constituatis corpora vestra, hostiam viuam, sanctam, placentem Deo, nec conformemini seculo huic, sed transformamini in renouatione sensus, * 12.

EX EPISTOLA I.
AD CORINTHIOS.

& calicem, postquam cœnatum est, accepit dicens: Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine; hoc facite, quotiescunque feceritis in meam commemorationem. Quotiescunque enimederitis panem istum & calicem biberitis, mortem Domini adnunciabitis quoadusque veniat, 134.b.

* Quicunque ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini, pagina 25.b. 27.b. 185.a. 220.a. 350.a. 421.a.

12. * Nunquid omnes Apostoli, nunquid omnes Prophetæ? 466.a.

13. * Etsi habuero omnem fidem ita vt montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum. Etsi in cibos pauperum distribuero omnia mea, etsi tradidero corpus meum vt ardeam, caritatem autem non habeam nihil proficio. Caritas magnanima est, caritas benigna est: caritas non zelat, non agit perperam, non inflatur, non irritatur, nõ cogitat malum, non gaudet super iniustitiam, conlætatur autem in veritate. Omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet, caritas nunquam excidit, pag. 169.b. 234.b. 188 b. 295.b. 338.a.

Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut & ego cognitus sum, 346.a.

14. * Prophetæ autem duo aut tres loquantur & cęteri examinent.) Si autem alij reuelatum fuerit sedenti, prior taceat, 161.b. 177.b.

Mulieres in ecclesia taceant. Si quæ autem quid discere volunt domi viros interrogent, 345.b.

* Omnia vestra honeste fiant, 464.a.

15. * Quod si resurrectio mortuorũ non est, ergo nec Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, vacua est & fides nostra. Nunc autem Christus resurrexit à mortuis, primitiæ dormientium. Quoniam quidem per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur, vnusquisque autem in suo ordine: initium Christus. Deinde qui sunt Christi in aduentu eius, deinde finis, 491.a.

* Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ, pagina 107.b. 135.b. 350.a.

Stulte tu quod seminas non viuificabitur nisi prius mortuum fuerit, &c. 347 a. 490 b.

* Stella à Stella differt in claritate, sic & resurrectio mortuorum. Seminatur corpus in corruptione, resurgit sineq; corruptela. Seminatus in ignominia, resurgit in gloria. Seminatur in infirmitate, resurgit in virtute. Seminatur corpus animale, resurgit spiritale, pag. 347.a.

* Oportet enim corruptiuum istud induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem corruptiuum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem. Tunc fiet verbum quod scriptum est: Absorpta est mors in contentionem. Vbi est mors aculeus tuus? vbi est mors contentio tua? 347.a. 491.b.

* Primus homo de terræ limo, secundus homo de cælo, qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cælestis, tales & cælestes.

* Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui in cælis est, pagina 212. b. 244. a. 296.a. 321.b. 340.a.

* Ecce mysterium vobis dico: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur, In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba & mortui resurgẽt, incorrupti, & nos immutabimur, 491.a.

* Virtus peccati lex, pag. 464. a.

EX EPISTOLA AD CORINTHIOS II.

2.Cor.3. * ALiis odor mortis in mortem alijs odor vitæ in vitam, pagina 419.b.

3. * Obtusi sunt sensus eorum vsque ad hunc diem, hoc eodem velamento in lectione veteris testamenti manente, quod non reuelatur, quia in Christo euacuatur: & vsque in hodiernum, si quando legitur Moyses, velamentum est super cor eorum. Mox autem vt conuersi fuerint ad Dominum auferetur velamentum, pag. 311.b.

5. * Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, vt referet vnusquisque sui corporis propria, secundum quæ egit siue bona siue mala, 317.b. 346 b. 488.a.

6. * Nemini dantes vllam offensionem, vt non vituperetur ministerium nostrum, pag. 471.a.

In omnibus commendantes quasi Dei ministros, in sustentatione multa, in pressuris, in tentationibus, in tribulationibus, in angustijs, in plagis, in custodijs, in carceribus, in seditionibus, in inuocationibus, in laboribus, in vigilijs, in ieiunijs, in castitate, in scientia, in longanimitate, in bonitate, in spiritu sancto, in caritate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iustitiæ à dextris & à sinistris, 465.b.

* Nolite iugum ducere cum infidelibus. Quæ autem participatio est iustitiæ, & iniquitati? Aut quę est communicatio luci ad tenebras? 168 a. 348.a.

8. * Si voluntas prompta est secundum quodcunque habuerit acceptabile est, non secundum quod non habuerit neque sit alijs refrigerium, vobis autem pressura, 338.a.

* Vestra abundantia illorum inopiam suppleat, vt & illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum, vt fit æqualitas sicut scriptum est: Qui multum habuit, non abundauit, & qui modicum, non indiguit, 337.b.

Qui parce seminat, parce & metet, & qui seminat in benedictione de benedictione & metet. Vnusquisque autem sicut corde proposuit, non quasi ex tristitia, vel ex necessitate, hilarem enim datorem diligit Deus, sicut scriptum est: Distribuit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in æternum, 337. b. * 9.

Qui administrat semen seminanti, & panem ad edendum præstabit. Et multiplicabit seminationem vestram, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, vt in omnibus locupletemini: Administratio huius officij non tantum supplet ea quæ sanctis desunt, sed & abũdauit, per multam gratiarum actionem in Deum, pag. 278.b. 338 a. *

Non enim audemus nos comparare aut conferre quibusdam qui seipsos commendant, sed ipsi in nobis ipsis nosmetipsos commendantes, &c. 466.a. * 10.

Despondi vos vni viro virginem castam adsignare Christo, pag. 183.b. * 11.

Transfigurat se velut angelum lucis, 231.b. *

Scio hominem raptum vsque in tertium cælum, 306.a. * 12.

Datus est mihi stimulus carnis meæ, angelus satanæ, qui me colaphizet, vt non extollar, propter quod ter Dominum rogaui, vt discederet à me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur, 271.b. 339 a. 407.b. *

Timeo ne forte veniens ad vos lugeã multos, ex ijs qui ante peccauerunt & non egerunt pœnitentiam de immunditijs quas fecerunt & fornicationibus & libidinibus, 89.b. *

EX EPISTOLA AD GALATHAS.

MIror quod sic tam cito demutamini ab eo qui vos vocauit in gratiam ad aliud Euangeliũ; quod non est aliud, nisi si sunt aliqui qui vos turbant, & volunt cõuertere Euangelium Christi. Sed licet nos aut angelus de cælo aliud adnunciet præterquam quod adnũciauimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus & nunc iterum dico: Si quis aliquid vobis adnuntiauerit præterquam quod accepistis, anathema sit, pagina 41 a. 133.b. Galat. 1.

Si hominibus placere vellem Christi seruus non essem, pagina 104.a. 159.b. 134.b. 208.b. 346.b. *

Reprehensio Petri à Paulo, 161.b. * 2.

Abraham credidit Deo, & deputatum est ei ad iustitiam. Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt hi filij sunt Abrahæ. Prouidẽs autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes Deus, prænunciauit Abrahæ quia benedicentur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt benedicti sunt cum fideli Abraham, 132.a. 312.b. * 3.

Factus pro nobis maledictum, 418 b.

Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis, pag. 126.a. 176.a. 183.b. *

At vbi aduenit impletio temporis, misit Deus filium suum natum de muliere, 312.a. * 4.

Quæ autem sursum est Hierusalem libera est, quæ est mater omnium nostrum, 486.a. *

Diliges proximum tibi tanquam te. Si autem mordetis & accusatis inuicem, videte ne consumamini ab inuicem, pagina 16.a. 338.b. * 5.

Caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem. Hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæ vultis ipsa faciatis. Manifesta autem sunt facta carnis, quæ sunt, adulteria, fornicationes, immũditiæ, spurcitiæ, idololatria, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones, ęmulationes, animositates, prouocationes, simultates, dissentiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, commessationes, & his similia: quæ prædico vobis sicut & prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas, 244.a. *

Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitijs & concupiscentijs suis, 208.b. 348.b. *

In contemplatione habentes vnusquisque ne & vos tentemini. Alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi, pagina 89.b. 334 b. * 6.

Onera vestra sustinete inuicẽ & sic adimplebitis legẽ Christi.

Deus non deridetur, 150.b. *

Ergo cum tempus habemus operemus quod bonum est ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus, 282.a. 288.a.

Mihi autẽ absit gloriari nisi in cruce Domini nostri IesuChristi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mũdo, 208.b. 340.b. *

EX EPISTOLA AD EPHESIOS.

QVi simul consuscitauit nos simulque sedere fecit in cęlestibus, pag. 486.a 492.a. * Ephe. 2.

Et cum venisset adnunciauit vobis pacem his qui longe, & pacem ijs qui prope, quia per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem, 327.a. * 2.

Vt possitis

EX EPISTOLA AD PHILIPPENSES.

EX EPISTOLA AD COLOSSENSES.

EX EPISTOLA AD THESSALONICENSES I.

EX EPISTOLA AD THESSALONICENSES II.

EX EPISTOLA AD TIMOTHEVM I.

EX EPISTOLA AD
TIMOTHEVM II.

EX EPISTOLA AD
TITVM.

EX EPISTOLA AD
HEBRÆOS.

EX EPISTOLA
IACOBI.

EX EPISTOLA
PETRI I.

EX EPISTOLA
PETRI II.

EX EPISTOLA IOANNIS I.

EX EPISTOLA IOANNIS II.

EX EPISTOLA IVDÆ.

EX APOCALIPSI IOANNIS.

Et vidi,

14. * Et vidi, & ecce agnum ftantem in monte Syō, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, & habebant nomen eius, & nomen patris eius fcriptum io frootibus fuis, 316.a.

* Hi funt, qui cum mulieribus fe non coioquinauerunt, virgines enim permanferunt, hi funt qui fequuntur agnum quocunque ierit, pag. 208.a.b.409 b.

* Et vidi alium angelum volantem in medio cælo, habentem Euangelium æternum, vt adnunciaret fuper omnem terram, & fuper omoes nationes & tribus & linguas & populos, dicentem voce magna: Metuite pocius Deum & date illi claritatem, quoniam venit hora iudicij eius, & adorate eum; fecit cælum & terram & mare & omnia quæ in eis funt, 300.a.

* Si quis adorat beftiam & imaginem eius & accipit notam in fronte fua & manu, bibet & ipfe de vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & fulphure fub oculis fanctorum angelorum, & fub oculis agni & fumus de tormentis eorum afcendet in fæcula fæculorum, nec habebunt requiem die ac nocte, quicunque adorant beftiam & imaginem eius, pagina 136. b. 141.a. 300.b.

16. * Beati erunt qui vigilabunt, & feruabunt veftimenta fua ne nudi ambulent, & videant turpitudinem fuam.

17. * Et venit vnus ex feptem angelis habentibus phialas, & aggreffus eft me dicens: Veni oftendam tibi damnationem meretricis magnæ, fedentis fuper aquas multas, cum qua fornicati funt reges terræ. Et duxit me in fpiritu. Et vidi mulierem fedentem fuper beftiam & mulier illa amicta erat pallium purpureum & coccinium, & adornata erat auro & lapidibus pretiofis, & margaritis, tenens poculum aureum io mano fua plenum execrationum, & immunditiæ & fornicationis totius terræ, 210.a.

* Aquæ quas vidifti fuper quas fedet meretrix illa populi funt, & turbæ, & gentes, & regna, 134.a. 393.a.

18. Et audiui aliam vocem de cælo dicentem: Exi de ea populus meus, ne particeps fis delictorum eius, & ne perftringaris plagis eius; quoniam delicta eius vfque ad cælum peruenerunt, & meminit Dominus Deus ioiquitatum eius Ideo reddidit ei dupla & in quo poculo mifcuit, duplum remixtum eft ei; & inquantum fe clarificauit, & deliciarum habuit, intantum datus eft ei cruciatus & luctus: quoniam in corde fuo dicit: Regina fum, & vidua effe non poffum, nec luctum vifura fum, propterea vna hora plagæ eius aduenient, mors, luctus & fames, & igni cremabitur, quoniam fortis eft Dominus Deus qui eam iudicabit, & flebunt & plangent fe in ea reges terræ, qui cum ea fornicati funt, & in delictis conuerfati funt, 219.a. 344.b.

19. * Regnauit Dominus Deus omnipotens, gaudeamus & exultemus, & demos ei gloriæ claritatem; quoniam venerunt nuptiæ agni, & vxor eius fe præparauit, 325.b.

Vide ne feceris quia conferuus tuus fum, & fratrum tuorum, *
Dominum IESVM adora, 290 b.

Et vidi cælum apertum & ecce equus albus, & qui fedebat fu- *
per eum vocabatur fidelis & verus, æquum iuftumque iudicat, & præliatur. Oculi autem eius erant tanquam flamma ignis, & fuper caput eius diademata multa, & portabat nomen fcriptum, nemini alij nifi fibi notum, & erat coopertus veftem afperfam fanguine, & dicitur nomen eius verbum Dei; & exercitus qui funt io cælo fequebātur eum in equis albis, induti byffinum album mundum; & de ore eius exibat gladius vtrinque acutus, vt ex eo percuteret nationes, quas ipfe pafciturus eft in virga ferrea, & ipfe calcabit torcular vini iræ Dei omoipotentis. Habet etiam in vefte & in femore fuo nomen fcriptum: Rex Regum & Dominus dominantium, 328.a.

Et vidi animas occiforum, propter nomen IESV, & fermo- * 20.
nem Dei, & quicunque imaginem beftiæ non adorauerunt, nec acceperunt infcriptionem in fronte aut in manu fua: & vixerunt & regnauerunt cum Chrifto, 306.a.

Et vidi thronum magnum, & candidum fedentem fuper eum, *
à cuius facie fugit cælum & terra, & locus eorum inuentus non eft: & vidi mortuos magnos, & pufillos ftantes ante confpectum throni Domini, & libri aperti funt, & alius liber apertus eft qui eft vitæ, & iudicati funt finguli fecundum ea quæ fcripta erant in libro fecundum opera ipforum, 396.b.

Ego fum α & ω, initium & finis. Ego fitienti dabo de fonte * 21.
aquæ vitæ gratis, 320.a.

Qui vicerit poffidebit ea & eorum hæreditatem, & ero eius *
Deus, & ille erit mihi filios, 321.b. 350 b.

Veni oftendam tibi nouam nuptam vxorem agni; & duxit me *
io fpiritu in montem magnum, & oftendit mihi ciuitatem fanctam Hierufalem defcendentem de cælo a Deo, habentem claritatem Dei, 325.a. 445 b.

Et dixit mihi: Ne fignaoeris verba prophetiæ huius, quia iam * 22.
tempus in proximo eft, vt & hi qui perfeuerant nocere, noceant: & qui in fordibus eft, fordefcat adhuc: iuftus autem adhuc iuftiora faciat, fimiliter & fanctus fanctiora. Ecce venio cito & merces mea mecum eft reddere vnicuique fecundum facta fua, pagina 290.a. 343.a.

Ego fum α & ω, primus & nouiffimus, initium & finis, feli- *
ces eos qui faciunt præcepta eius, vt fit poteftas eorum fuper lignum vitæ, 326.a.

Foris canes, pag. 392.a.

FINIS INDICIS SCRIPTVRARVM.

EX EPISTOLA
IOANNIS I.

EX EPISTOLA
IOANNIS II.

EX EPISTOLA
IVDÆ.

EX APOCALIPSI
IOANNIS.

Et vidi,

FINIS INDICIS SCRIPTVRARVM.

INDEX IN TRES
D. CYPRIANI OPERVM
TOMOS.

A.

carcerem

doceant

FINIS.

INDEX RERVM AC VOCVM IN ADNOTATIONIBVS EXPLICATARVM.

Linea-

FINIS.

IACOBO PAMELIO Theologo, de Cypriano ab eo restituto,

LVDOVICVS CARRION I. C.

DVM veterum in lucem reuocas sacrata, Pameli,
Scripta patrum, squalore diu quæ pressa, sitúque
Obruta, nec radios solis neque tela diei
Pertulerant; ignota inhonoráque nomina vitæ,
Aut alios, quorum virtutem postuma sæcla
Concelebrant, primi è tenebris extollere lumen
Qui potuere olim; ingenio feliciter ornas:
Dignus es inter eos, quis das vitámque, decúsque
Immortali æuo, summa cum pace, fruaris.
His non difficile est rationem reddere dictis.
Primo, quod pulchrum est magnis in rebus agendis
Noctes atque dies niti perstante labore:
Tum porro, quia; si, vt natura petit ratióque
Dicendum est, scriptis antistant sacra prophanis,
Disiuncta à nostris studiis, semotáque longè.
Quisnam etenim, qui non diuina vi rationis
Præditus, ingenium ad cælestia sidera tollat,
Priscorum scripta illustrabit? & abdita sacris
Sensa voluminibus sapiens rimabitur aptè?
At tu, quem natura suis virtutibus auxit,
Atque auctum varijs ornauit diuitis amplè
Dotibus ingenij: perge illustrare, Pameli,
Cæcilium, fidei Romanæ martyra: Pœnus
Quem sacra narrantem stupuit; quémque æmula Romæ
Carthago, vix ferre valens, mirata loquentem est.
Sic tibi Roma, caput fidei, quæ conscia nunquam
Erroris, debebit opus seriéque vetusta
Exornatum, & labe carens; sic Pœnica tellus
Ipsa suum ciuem renouato cernet amictu
Fulgentem, & positis pulchro de corpore tandem
Exuuiis, niuea nunc rursum veste nitentem.

OPERVM
D. CAECILII
CYPRIANI CARTHAGINIENSIS EPISCOpi totius Africæ Primatis & gloriosissimi Martyris,

TOMVS PRIMVS,

Continens epistolas, nunc primum habita temporum ratione, in suas classes distributas, ac suis adnotationibus & argumentis illustratas, numero LXXXIII.

IACOBI PAMELII AD LECTOREM PRAEFATIO, DE LEGITIMO EPISTOLARUM ORDINE.

ORDO quid in re quaque valeat, quantumque ornamenti & decoris addat: abunde testatum facit confusum illud Chaos rudis (inquam) indigestaq́; mundi moles, paulo post a summo rerum opifice Deo ita formata, ita in ordinem concinnum redactis omnibus condecorata, vt ab ornatu κόσμον Graeci illam nuncupent. In Oratione quoque, & quouis scripti genere, quantum momenti habeat quidve lucis adferat, tradunt Rhetores. Atqui si quo alio in auctore, certè in Cypriano requisitum illum, nemo dubitabit opinor (in epistolis praesertim) qui summis quod aiunt, labris illarum gustum aliquem fecerit: vtpote quum iam olim deprehenderim, ita ex se mutuo illas dependere, vt pleraque sine alijs intelligi nequeat. Quum primum itaque Morelij editionem videre contigit, spe ducebar, iam votis meis satisfactum iri, qui existimarem hominem eruditum Ordinem nō temere immutasse, nisi temporum habita ratione. Verum vbi deprehendi ab illo perturbata potius omnia, quam in ordinem digesta (quod considerabit facile qui meas has Epistolarum classes cum illis conferet) ipse ego tentare cœpi, num certum illum quem desiderabam ordinem adinuenire liceret. Cœptis autem meis ita Deus Opt. Max. annuit, vt viri docti complures quibus illa communicare visum fuit, datis ad me litteris, calculis suis non adprobarint modò, sed & multum lucis D. Cypriano accessurum nostra hac opera professi sint, inter quos honoris ergo de nomine appellandum censui Reuerendiss. Ruremundensem Episcopum Dn. Guilielmum Lindanum. Neque nouo id exemplo primus ego hac tempestate tentaui, sed in Epistolis Ciceronis ad Atticum idipsum praestitit vir citra controuersiam doctissimus Paulus Manutius Aldi filius; quem adeo non dubito ipsum hoc in Cypriano suo facturum fuisse, si laboribus illis quotidianis typographicis occupatissimo fuisset integrum. Neque etiam est quod me ab instituto remoretur illorum sententia, qui ea de causa veterem illam per libros distinctionem retinendam censent; quod eo ordine à Neotericis scriptoribus citetur passim D. Cyprianus. Illis enim satis consultum puto per Indicem editionis illius, quem nostrae huius catalogo subtexui; ad quem recurrere licebit, si quando iuxta illam citatus reperiatur. Quam tamen tumultuaria ea fuerit, colligere erit haud difficile, ex notis illius ad marginem nostro adiectis indici. Si exemplum quis petat, occurret imprimis Epistolarum ad Cornelium prorsus inuersus ordo, vtpote inter quas, quae primo collocabantur loco postremo scriptas historiae fides perspicuum faciat: deinde non minus praeposterus, Epistolarum de baptizandis haereticis, etiam apud Morelium. Si quem vicissim in ipso statim limine editionis nostrae offendat Epistola Donati, inter Epistolas D. Cypriani primo loco posita; respondeo imitatum me hac in re. D. D. Ambrosij & Augustini, imo ipsius Ciceronis & dictarum ad Atticum & familiarium Epistolarū centones; in quibus id fere vsurpatum reperio, vt suis responsis praefigan-

ur, ad quas respondetur, litteræ. Et certe in ipso quoque hoc Auctore, iuxta vulgatos codices interiectam habes Epistolam Cleri Romani libro 2. iuxta Manutium ornelij duas & Lucij vnam libro 3. apud Morelium denique eas omnes quæ à me us quibusque locis interferuntur, excepta illa Donati, quam nunc primum in lucem mitto. Porro quid vtilitatis preter lucem illam conferat nostra hæc digestio, adnotationes nostræ indicant, in quibus de singularum quoque Epistolarum ordine latius; e ordinis itaque ratione vbi paucis hic aliquid dixero, finem imponam. Vniuersum pistolarum corpus in sex classes, numero tamen non interpolato, distinxi. Prima nicam continet D. Cypriani Epistolam cum præfixa dicta Donati Epistola: quas atim à baptismo ab illis conscriptas, nemo est doctiorum qui dubitet. Secunda lassis, earum est quæ toto biennio in secessu Auctoris emissæ sunt. Quarũ duas priores (quæ sunt de ipso illo secessu & obitu Fabiani Papæ) sequuntur Epistolæ x. ex redecim illarum numero, quarum exempla Romam misisse se testatur epistola xv. Ratione eadem Epistolæ xxiii. sex præcedentes præfixi, & xxix. alias duas, quippe quarum in illis fit mentio. Atque his responsa Cleri Romani duo ordine optimo subiunxi. De cæteris eiusdem classis, suo loco plura. Tertia, epistolas complectitur plures sub Pontificatu Cornelij, & vnam sub Lucij Pontificatu datas. Quas inter, Cypriani sunt Epistolæ ad Cornelium octo, quarum meminerunt Eusebius & D. Hieronymus, ac ad eundem Synodi Carthaginiensis vna, ipsius verò Cornelij ad Cyprianum duæ, falsò antea Cypriano ascriptæ, de quarum & reliquarum ordine, suis quibusq; locis reddita est ratio. In quartã reiecimus Epistolas varias planè ἀδιάκτικας de quibus tamen quo tempore scriptæ sint, certi nihil colligere licuit. Quintam occupant, quas sub Pontificatu Stephani scriptas aut epistola conuincit aut titulus, & de baptizandis hæreticis aliquot; nam sub Stephano primum contigisse eam controuersiam, tum in adnotationibus, tum in vita Auctoris latius à me comprobatum est. Et inter has primo loco scriptas ad Ianuarium & ad Quintum litteras, quæ sequuntur ad Stephanum & ad Iubaianum, disertis verbis indicant; quibus rite subiectas illas ad Pompeium & Firmiliani, argumentum earundem perspicuum facit. Postrema denique classis aliquot in exilio, ac duas sub finem vitæ Cypriani conscriptas habet. E quibus illa Lucij, non Papæ sed Episcopi Africæ, perperam hactenus Cypriano ad Lucium Papam inscripta est. Habes his paucis benigne Lector ordinis nostri rationem, quam legitimam tibi visam iri confido, sin secus, in magnis vel voluisse sat est. Vale igitur & labores hos nostros boni consule.

D. CAECI-

D. CAECILII CYPRIANI EPISTOLAE, NVNC PRIMVM HABITA TEMPORVM RATIONE IN SVAS CLASSES DISTRIBVTAE, AC SVIS ADNOTATIONIBVS ET ARGVMENTIS ILLVSTRATAE, NVMERO LXXXIII.

EPISTOLAE STATIM A BAPTISMO CYPRIANI CONSCRIPTAE.

DONATI AD CYPRIANVM,

EPISTOLA I.

Ita breuis est hæc Epistola exhortatoria, vt argumento non egeat.

DONATVS CYPRIANO.

CREDO te retinere sanctissime Cypriane, quę nobis fuerit apud Oratores garrulitas, vnus sensus, vna cogitatio, indiuidua lectio. Quare non & in diuina lectione ita animis roboramur? aut non ea semper nobis fuit cogitatio, vt simul crederemus?

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM DONATI AD CYPRIANVM.

Epistolion hoc nunc primum è codice Cambroněsi in lucem damus, videtur fragmentum duntaxat, nă titulus in manuscripto libro erat iste : Admonitio Donati ad Cyprianum, *Hoc vnum verò hic obseruandum venit, fuisse Donatŭ vti antea in Oratoriis, ita & in baptismo Cypriani collegam. Fortassis ipsus est ille Donatus à Cibaliana, id est, Cibalianæ ciuitatis Episcopus, qui infra in Synodo Carthaginensi de baptizandis hæreticis suam quoque sentĕtiam dixit, cuius etiă nomine cŭ reliquis Africæ Episcopis dictatæ sunt Epistolæ LII. ad Cornelium, ac LXX. ad Ianuarium ac reliquos Episcopos Numidas.*

CYPRIANI AD DONATVM DE GRATIA DEI.

EPISTOLA II.

ARG. *Promiserat Donato Cyprianus, sermonem se cum illo habiturum de rebus diuinis: tam promissu admonitus satisfacit, ac multis gratiam Dei per baptismum collatam commendans, quantum sit mutatus ab illo significat, & ad oculum demonstratis mundi erroribus, ad contemptum eius, ad assiduam denique lectionem & orationem adhortatur.*

CAECILIVS CYPRIANVS DONATO SALVTEM.

1 BENE admones, Donate carissime, nam & promisisse me memini, & reddendi tempestiuum prorsus hoc tempus est, quo, *indulgĕte vindemia, solutus animus in quietem, sollĕnes ac statas anni fatigantis inducias sortitur. *Lib. 4. c. 4.* *indultis vindemiis.* Locus etiam cum die conuenit, & mulcĕdis sensibus ac fouendis ad lenes auras blandientis autumni, ortorum facies amœna consentit. Hic iucundum sermonibus diem ducere, & studentibus fabulis in diuina præcepta conscientiam pectoris erudire: ac ne colloquium nostrum arbiter profanus impediat, aut clamor intemperans familiæ strepentis obtundat, petamus hăc sedem. dant secessum vicina secreta, vbi dŭ erratici palmitum lapsus nexibus pendulis per arundines baiulas repunt, viteam porticum frŏdea tecta fecerunt. Bene hic studia in aures damus; & dum in arbores & in vites quas videmus, oblectante prospectu, oculos amœnamus, animum simul & auditus instruit, & pascit obtutus. Quanquam tibi sola nunc gratia, sola cura sermonis est: contemptis voluptariæ visionis illecebris in me oculus tuus fixus est: tam ore, quàm mente totus auditor es, & hoc amore, quo diligis. Ceterum quale, vel quantum est, quod in pectus tuum veniat ex nobis? Exilis ingenij angusta mediocritas tenues admodum fruges parit, nullis ad copiam fecundi cespitis culmis ingrauescit: aggrediar tamen facultate, qua valeo: nam & materia dicĕdi facit mecum. In iudicijs, in concione pro rostris, opulenta facundia volubili ambitione iactetur: cum de domino Deo vox est; vocis pura sinceritas non eloquentiæ viribus nititur ad fidei argumenta, sed rebus. Denique accipe nŏ diserta, sed fortia: nec ad audientiæ popularis illecebram culto sermone fucata, sed ad diuinam indulgentiam prædicandam rudi veritate simplicia: accipe, quod sentitur antequam discitur; nec per moras temporum longa agnitione colligitur, sed compendio gratiæ maturantis hauritur. Ergo cum in tenebris atque in nocte 2 cæca iacerem, cumque in salo iactantis sæculi nutabundus ac dubius vestigijs oberrantibus fluctuarem, vitæ meæ nescius, veritatis ac lucis alienus; difficile prorsus ac durum pro illis tunc moribus opinabar, quod in salutem mihi diuina indulgentia pollicebatur, vt quis renasci denuo posset: vtq; in nouam vitam lauacro aquæ salutaris animatus, quod prius fuerat exponeret; corporis licet manente compage, hominem animo ac mente mutaret. Qui possibilis, aiebam, est tanta conuersio, vt repente ac perniciter exuatur, quod vel genuinum situ materię

naturalis obduruit, vel vſurpatū diu ſenio vetuſtatis inoleuit? alta hæc, & profunda penitus radice ſederunt. Quando parſimoniam diſcit, qui epularibus cœnis & largis dapibus aſſueuit? & qui pretioſa veſte conſpicuus in auro atque in purpura fulſit, ad plebeium ſe ac ſimplicem cultum quando deponit? Faſcibus ille oblectatus & honoribus, priuatus & inglorius eſſe non poteſt. hic ſtipatus clientium cuneis, frequentiore comitatu officioſi agminis honeſtatus, pœnam putat eſſe cum ſolus eſt. tenacibus ſemper illecebris aſſuetum, neceſſe eſt, vt ſolebat, vinolentia inuitet, inflet ſuperbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas ſtimulet, ambitio delectet, libido præcipitet. Hæc egomet ſæpe mecum: nam vt ipſe quamplurimis vitę prioris erroribus implicitus tenebar, quibus exui me poſſe non crederem; ſic vitijs adhærentibus obſecundans eram, & deſperatione meliorum malis meis veluti iam proprijs ac vernaculis adfauebam. ſed poſtquā vndæ genitalis auxilio ſuperioris æui labe deterſa, in expiatum pectus ac purum, deſuper ſe lumen infudit, poſtquam cælitus ſpiritu hauſto in nouum me hominem natiuitas ſecunda reparauit; mirum in modum protinus confirmare ſe dubia, patere clauſa, lucere tenebroſa; facultatem dare, quod prius difficile videbatur; geri poſſe, quod impoſsibile putabatur, vt eſſet agnoſcere terrenum fuiſſe, quod prius carnaliter natum delictis obnoxium viueret; Dei eſſe cœpiſſe, quod iam ſpiritus ſanctus animaret.

3 Scis ipſe profecto & mecū pariter recognoſcis quid detraxerit nobis, quídve contulerit mors iſta criminum, vita virtutū. ſcis ipſe, nec prædico. In proprias laudes odioſa iactatio eſt: quamuis non iactatum poſsit eſſe, ſed gratum quicquid non virtuti hominis adſcribitur; ſed de Dei munere prædicatur; vt iam non peccare, eſſe cœperit fidei; quod ante peccatum eſt, fuerit erroris humani. Dei eſt inquam, Dei omne quod poſſumus: inde viuimus; inde pollemus; inde ſumpto & concepto vigore, hic adhuc poſiti futurorum indicia prænoſcimus. Sit tātum timor innocentię cuſtos, vt dominus qui in mētes noſtras indulgentiæ cęleſtis allapſu clementer influxit, in animū oblectantis hoſpitio iuſta operatione teneatur; ne accepta ſecuritas indiligentiam pariat, & vetus denuo hoſtis obrepat. Cæterùm ſi tu innocentiæ, ſi iuſtitiæ viam teneas, ſi illapſa firmitate veſtigij tui incedas; ſi in Deum viribus totis, ac toto corde ſuſpenſus, hoc ſis tantum quod eſſe cœpiſti; tātum tibi ad licentiam datur, quantum gratiæ ſpiritalis augetur. Non enim, qui beneficiorum terreſtrium mos eſt in capeſſendo munere cæleſti menſura vlla vel modus eſt: profluens largiter ſpiritus nullis finibus premitur, nec coërcentibus clauſtris intra certa metarum ſpatia frenatur: manat iugiter, exuberat affluenter. noſtrum tātum ſitiat pectus & pateat; quantum illuc fidei capacis afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus. Inde iam facultas datur, caſtitate ſobria, mente integra, voce pura, virtute ſincera, in medelam dolentium vulnerum poſſe venenorum virus extinguere; animorum deſipiētium labes reddita ſanitate purgare, infeſtis iubere pacem, violentis quietem, ferocientibus lenitatem; immundos & erraticos ſpiritus qui ſe expugnandis hominibus immerſerint, ad confeſsionem minis increpantibus cogere; vt recedant, duris verberibus vrgere; conflictantes, eiulantes, gementes, incremento pœnæ propagantis extendere, flagris cædere, igne torrere. Res illic geritur, nec videtur: Occulta plaga, & pœna manifeſta. ita quod eſſe iam cœpimus, acceptus ſpiritus licentia ſua potitur; quod nec dum corpus ac mēbra mutauimus, adhuc carnalis aſpectus ſæculi nube cæcatur. Quantus hic animi potētatus, quanta vis eſt? non tantū ipſum eſſe ſubtractum pernicioſis cōtactibus mundi, vt quis expiatus & purus nulla incurſantis inimici* labe capiatur; ſed adhuc maiorem, & fortiorem viribus fieri, vt in omnem aduerſarij graſſantis
exercitum, imperioſo iure dominetur? Atque 4
vt illuſtrius veritate patefacta diuini* muneris indicia clareſcāt; lucem tibi ad cognitionem dabo, malorum blandientium caligine abſterſa, opertas ſæculi tenebras reuelabo. Pauliſper te crede ſubduci in montis ardui verticem celſiorem, ſpeculare inde rerum infra te iacentium facies; & oculis in diuerſa porrectis, ipſe à terrenis contactibus liber fluctuantis mundi turbines intuere. Iam ſæculi & ipſe miſereberis, tuique admonitus & plus in Deum gratus, maiore lætitia quod euaſeris, gratulaberis. Cerne tu itinera latronibus clauſa, maria obſeſſa prædonibus, cruento horrore caſtrorum bella vbique diuiſa. madet orbis mutuo ſanguine, & homicidium cum admittunt ſinguli, crimen eſt, virtus vocatur cùm publicè geritur: impunitatem ſceleribus acquirit non innocentiæ ratio, ſed ſæuitiæ magnitudo. Iam ſi ad vrbes ipſas oculos tuos atque ora conuertas, celebritatem
offendes omni ſolitudine triſtiorem. Paratur 5
gladiatorius ludus, vt libidinem crudelium luminum ſanguis oblectet. Impletur in ſuccum cibis fortioribus corpus, & aruinæ toris membrorum moles robuſta pingueſcit, vt ſaginatus in pœnā carius pereat. Homo occiditur in hominis voluptatem, & vt quis poſsit occidere, peritia eſt, vſus eſt, ars eſt: ſcelus non tātum geritur, ſed & docetur quid poteſt inhumanius, quid acerbius dici? diſciplina eſt, vt perimere quis poſsit: & gloria eſt, quod perimit. Quid illud oro te, quale eſt, vbi ſe feris obijciūt, quos nemo dānauit? ætate integrā, honeſta ſatis forma, veſte pretioſa, viuētes iuuenes in vltroneū funus ornantur, malis ſuis miſeri gloriātur: pugnant ad beſtias, non crimine, ſed furore. Spectant filios ſuos patres. Frater in cauea eſt, & ſoror preſto eſt. Et ſpectaculi licet pretium largior

gior

* Lac.
* numinis.

gior muneris apparatus amplificet, vt mærori-
bus suis mater intersit; hoc prò dolor mater re-
dimit; & in tam impijs spectaculis, tamque di-
ris & funestis esse se non putant oculis parrici-
6 das. Conuerte hinc vultus ad diuersa specta-
culi non minus pænitenda contagia: in theatris
quoque conspicies quod tibi & dolori sit, & pu
dori. Cothurnus est tragicus prisca facinora
carmine recensere: de parricidis & incestis hor-
ror antiquus, expressa ad imaginem veritatis
actione replicatur, ne seculis transeuntibus ex-
olescat, quod aliquando cõmissum est. Admo-
netur ætas omnis auditu, fieri posse, quod factũ
est. nunquam æui senio delicta moriuntur, nun-
quam temporibus crimen obruitur, nunquam
scelus obliuione sepelitur. exempla fiunt, quæ
esse iam facinora desti erunt. Tum delectat in
mimis turpitudinum magisterio, vel quid do-
mi gesserit, recognoscere, vel quid gerere pos-
sit audire. Adulterium discitur, dum videtur;
& lenocinante ad vitia publicę auctoritatis ma
lo, quæ pudica fortasse ad spectaculum matro-
na processerat, de spectaculo reuertitur impu-
dica. Adhuc deinde morum quanta labes, quæ
probrorum fomenta, quę * alimenta vitiorum,
histrionicis gestibus inquinari? videre contra
fœdus * iusque nascendi patientiam incestæ tur-
pitudinis elaboratam? Euitantur mares, ho-
nor omnis & vigor sexus eneruati corporis de-
decore mollitur, plusque illic placet quisquis vi
rum in fœminam magis fregerit, * in laudẽ cre-
scit ex crimine, & peritior quo turpior iudica-
tur. Spectatur hic prò nefas, & libenter. Quid
non possit suadere qui talis est? Mouet sensus,
mulcet affectus, expugnat boni pectoris con-
scientiam fortiorem; nec deest probri blandi-
tis auctoritas, vt auditu molliore pernicies ho-
minibus obrepat. Exprimunt impudicam Ve-
nerem, adulterum Martem, Iouem illum suũ,
non magis regno, quã vitijs principem, in ter-
renos amores cum ipsis suis fulminibus arden-
tem, nunc in plumas oloris albescere, nunc au-
reo imbre defluere, nũc in puerorum pubescẽ-
tium raptus ministris auibus prosilere. Quære
iam nunc an possit esse, qui spectat, integer vel
pudicus. Deos suos quos venerantur imitan-
tur, fiunt miseris & religiosa delicta. O si pos-
sis in illa sublimi specula cõstitutus oculos tuos
inserere secretis, recludere cubiculorum obdu-
ctas fores, & ad conscientiam luminum pene-
tralia occulta reserare: aspicias ab impudicis ge
ri, quod nec possit aspicere frõs pudica. Videas,
quod crimen sit & videre: videas quod vitiorũ
furore dementes gessisse se negant, & gerere se
stinant. libidinibus insanis in viros viri pro-
ruunt. Fiunt quæ nec illis ipsis possunt placere,
qui faciunt. Mentior nisi alios qui talis est, in-
crepat; turpes turpis infamat, & euasisse se con-
scium credit, quasi conscientiam suam nõ pos-
se effugere satis non sit. Iidem in publico accu-
satores, in occulto rei, in semetipsos censores

*incitamenta.
*legem que.
*& laudem consequatur.

pariter & nocentes. damnant foris, quod intus
operantur; admittunt libenter, quod cum ad-
miserint, criminantur. audacia prorsus cum vi-
tijs faciens, & impudentia congruens impudi-
cis. Nolo mireris quæ loquantur huiusmodi
ore illo polluto. quidquid iam voce delinqui-
tur, minus est. Sed tibi post insidiosas vias, 7
post dispersas orbe toto multiplices pugnas,
post spectacula vel cruenta, vel turpia, post libi
dinum probra, vel lupanaribus prostituta, vel
domesticis parietibus obsepta, quorum quo se-
cretior culpa, maior audacia est; forum fortasse
videatur immune, quod ab iniurijs lacessenti-
bus liberum, nullis malorum contactibus pol-
luatur. illuc aciem tuam flecte. plura illic quæ
detesteris inuenies, magis oculos tuos inde di-
uertes. Incisę sint licet leges duodecim tabulis,
& publicè ære præfixo iura præscripta sint, in-
ter leges ipsas delinquitur, inter iura peccatur.
innocentia nec illic vbi defenditur, reseruatur.
Sæuit inuicem discordantium rabies, & inter
togas pace rupta forum litibus mugit insanum;
hasta illic & gladius, & carnifex præsto est, vn-
gula effodiens, equuleus extendens, ignis exu-
rens, ad hominis corpus vnum supplicia plura
quàm membra sunt. Quis inter hæc vero sub-
ueniat? Patronus? sed præuaricatur & decipit.
Iudex? sed sententiam vendit. Qui sedet cri-
mina vindicaturus, admittit; & vt reus inno-
cens pereat, fit nocens iudex. Flagrant vbique
delicta, & passim multiformi genere peccandi,
per improbas mentes nocens virus operatur.
Hic testamentum subijcit: ille falsum capitali
fraude conscribit: hic arcentur hereditatibus li-
beri: illic bonis donantur alieni. Inimicus insi-
mulat, calumniator impugnat, testis infamat,
vtrobique grassatur in mendacium criminum
prostitutæ vocis venalis audacia, cum interim
nocentes nec cum innocentibus pereunt. Nul-
lus de legibus metus est: de quæstore, de iudice
pauor nullus: quod potest redimi, non timetur:
esse iam inter nocentes innoxium crimen est:
malos quisquis non imitatur, offendit. Con-
senere iura peccatis, & cœpit licitum esse quod
publicum est. Quis illic rerum pudor, quæ esse
possit integritas; vbi, qui damnent improbos,
desunt, soli tibi qui damnentur occurrunt. Sed 8
ne nos videamur eligere fortasse peiora, & stu-
dio destruendi, per ea oculos tuos ducere quo-
rũ tristis atque auersandus aspectus ora & vul-
tus conscientiæ melioris offendat; iam tibi illa
quæ ignorantia secularis bona opinatur, osten-
dam, illic etiam fugienda conspicies. Quos ho-
nores putas esse? quos fasces? quam affluentiam
in diuitijs? quam potentiam in castris? in magi-
stratu purpuræ speciem? in principatu licentiæ
potestatem? Malorum blandientium virus oc-
cultum est, & arridẽtis nequitiæ facies quidem
læta, sed calamitatis abstrusæ illecebrosa falla-
cia: instar quoddã veneni, vbi in letales succos
dulcedine aspersa calliditate fallẽdi sapore me-
dicato,

dicato, poculum videtur eſſe quod ſumitur: vbi
epotaueris pernicies hauſta graſſatur. Quip-
pe illum vides, qui amictu clariore conſpicuus
fulgere ſibi videtur in purpura quibus hoc ſor-
dibus emit, vt fulgeat? quos arrogātium faſtus
prius pertulit? quas ſuperbas fores matutinus
ſalutator obſedit? quot tumentiū contumelio-
ſa veſtigia in clientium cuneis ante præceſsit, vt
ipſum etiam ſalutatum comes poſtmodum pō-
pa præcederet, obnoxia nō homini ſed poteſta-
ti? neque enim coli moribus meruit ille, ſed fa-
ſcibus. Horum denique videas exitus turpes;
cum auceps temporum, palpator abſceſsit, cum
priuati latus nudum deſertor aſſecla fedauit, tūc
laceratæ domus plagæ conſcientiā feriunt, tunc
rei familiaris exhauſtæ damna noſcūtur, quibus
redemptus fauor vulgi, & caducis atque inani-
bus votis popularis aura quæſita eſt. Stulta
prorſus & vana iactura, fruſtrantis ſpectaculi
voluptate id parare voluiſſe, quod nec populus
9 acciperet, & perderet magiſtratus. Sed & quos
diuites opinaris continuantes ſaltibus ſaltus, &
de confinio pauperibus excluſis infinita ac ſine
terminis rura latius porrigentes, quibus argenti
& auri maximum pondus, & pecuniarum in-
gentium vel extructi aggeres, vel defoſſæ ſtru-
es; hos etiam inter diuitias ſuas trepidos cogi-
tationis incertæ ſolicitudo diſcruciat; ne prædo
vaſtet, ne percuſſor infeſtet, ne inimica cuiuſque
locupletioris inuidia calumnioſis litibus inquie
tet. Non cibus ſecuro, ſomnúſve contingit.
ſuſpirat ille in conuiuio, bibat licet gemma; &
cum epulis marcidum corpus torus mollior al-
to ſinu condiderit, vigilat in pluma nec intelli-
git miſer ſpecioſa ſibi eſſe ſupplicia, auro ſe alli-
gatum teneri, & poſsideri magis, quàm poſsi-
dere diuitias atque opes. O deteſtabilis cæcitas
mentium, & cupiditatis inſanæ profunda cali-
go: cum exonerare ſe poſsit & leuare ponderi-
bus, pergit magis fortunis angētibus incubare,
pergit pœnalibus cumulis pertinaciter adhære-
re. Nulla in clientes inde largitio eſt, cum indi-
gentibus nulla partitio, & pecuniam ſuam di-
cunt, quam velut alienam domi clauſam ſolli-
cito labore cuſtodiunt. ex qua non amicis, non
liberis quidquam, non ſibi denique impertiūt.
poſsident ad hoc tantum, ne poſsidere alteri li-
ceat. O nominum quanta diuerſitas: bona ap-
pellant, ex quibus nullus illis, niſi ad res malas
vſus eſt. An tu vel illos putas tutos, illos ſaltem
inter honorum infulas & opes largas ſtabili fir-
mitate ſecuros, quos regalis aulæ ſplendore ful-
gentes armorum excubantium tutela circūſtat?
Maior illis quam ceteris metus eſt: tā ille timere
cogitur, quam timetur. Exigit pœnas pariter
de potentiore ſublimitas, ſit licet ſatellitum ma
nu ſeptus, & clauſum ac protectū latus nume-
roſo ſtipatore tueatur. Quàm ſecuros non ſinit
eſſe ſubiectos, tam neceſſe eſt non ſit & ipſe ſe-
curus. Ante ipſos terret poteſtas ſua, quos facit
eſſe terribiles. Arridet, vt ſæuiat: blanditur, vt
fallat: illicit, vt occidat: extollit, vt deprimat.
Fenore quodam nocendi quam fuerit amplior 10
ſumma dignitatis & honorum, tam maior exi-
gitur vſura pœnarum. Vna igitur placida & fi-
da tranquillitas: vna ſolida, & firma & perpe-
tua ſecuritas, ſi quis ab his inquietantis ſæculi
turbinibus extractus, ſalutaris portus ſtatione
fundatus, ad cælum oculos tollat à terris, & ad
Domini munus admiſſus, ac Deo ſuo mēte iam
proximus quicquid apud ceteros in rebus hu-
manis ſublime ac magnum videtur, intra ſuam
iacere conſcientiam glorietur. Nihil appetere
iam, nihil deſiderare de ſæculo poteſt, qui ſæcu-
lo maior eſt. Quàm ſtabilis, quàm inconcuſſa
tutela eſt, quàm perennibus bonis affluens cæ-
leſte præſidium, implicantis mundi laqueis ſol-
ui; in lucem immortalitatis æternę de terrena
fæce purgari. Viderit quæ in nos prius infeſtan
tis inimici pernicies inſidioſa graſſata ſit: Plus
amare compellimur, quod futuri ſumus; dum
& ſcire conceditur, & damnare quod eramus.
Nec ad hoc pretijs, aut ambitu, aut manu opus
eſt, vt hominis ſumma vel dignitas vel poteſtas
elaborata mole pariatur: ſed gratuitum de Deo
munus, & facile eſt. Vt ſponte ſol radiat, dies
illuminat, fons rigat, imber irrorat; ita ſe ſpiri-
tus cæleſtis infundit. Poſtquam auctorē ſuum
cælum intuens anima cognouit, ſolo altior &
hac omni terrena poteſtate ſublimior, id eſſe in
cipit, quod eſſe ſe credit. Tu tantum quem iam
ſpiritalibus caſtris cæleſtis militia ſignauit, tene
incorruptam, tene ſobriam religioſis virtutibus
diſciplinā, ſit tibi vel oratio aſsidua, vel lectio:
nunc cum Deo loquere, nunc Deus tecum: ille
te præceptis ſuis inſtruat, ille diſponat: quē ille
diuitem fecerit, nemo pauperem faciet. Penu-
ria eſſe nulla iam poterit, cum ſemel pectus cæ-
leſtis ſagina ſaturauerit. Iam tibi auro diſtin-
cta laquearia, & pretioſi marmoris cruſtis veſti
ta domicilia ſordebunt; cum ſcieris te excolen-
dum magis, te potius ornandum, domum tibi
hanc eſſe potiorem, quam Dominus inſedit tē-
pli vice, in qua ſpiritus ſanctus cœpit habitare.
Pingamus hanc domum pigmentis innocētiæ,
illuminemus luce iuſtitiæ. Non hæc vnquam
procumbet in lapſum ſenio vetuſtatis, nec pig-
mento parietis, aut auro exoleſcēte fœdabitur.
Caduca ſunt quæcunque fucata ſunt, nec fidu-
ciam præbent poſsidentibus ſtabilem, quæ poſ-
ſeſsionis non habēt veritatem. Hæc manet cul
tu iugiter viuido, honore integro, ſplēdore diu-
turno; aboleri non poteſt, nec extingui, poteſt
tantū in melius corpore redeunte formari. Hæc
interim breuibus Donate cariſsime. nam etſi fa
cilem de bonitate patientiam, mētem in Deum
ſolidam, fidem tutā ſalutaris auditus oblectat,
nihilque tā tuis auribus gratum eſt, quàm quod
in Deo gratum eſt; moderari tamen dicenda de
bemus ſimul iuncti, & ſæpius colloquuturi. Et
quoniam feriata nunc quies, ac tempus eſt otio
ſum, quidquid inclinante iam ſole in veſperam
diei

diei superest, ducamus hunc diem læti, nec sit vel hora conuiuij gratiæ cælestis immunis. sonet Psalmos conuiuium sobrium, & vt tibi tenax memoria est, vox canora, aggredere hoc munus ex more. magis carißimos pasces, si sit nobis spiritalis auditio, prolectet aures religiosa mulcedo.

ADNOTATIONES IN EPIST. II.

AD Donatum de gratia Dei.) *titulum hunc è vita Cypriani per Pontiũ mutuatus est Antoninus, ac post eũ Trithemius. Sic enim ille: vbi operũ Cypriani quasi aliud agens catalogum recẽset,* Finge (*inquit*) *tunc illum Martyrij dignatione translatum. Quis emolumentum gratiæ per fidem proficientis ostẽderet? Quod quum non dubitemus de hoc opere dictum, etiã nos illum titulum præ reliquis amplexi sumus Cambr. codex. Dun. & Marchinensis ita inscribunt:* Ad Donatum de erroribus mundi & cõtemptu eius. *Affliginiensis & alij:* Liber Cypriani ad Donatũ. *Verum titulus primus magis placet.* Ex *hac autem Epistola citauit D. August. splendida ac iucundæ dictionis exemplum, lib. de doctrina Christiana, 4. c. 14. In populo graui (inquit) nec illa suauitas orationis delectabilis est, qua non quidem iniqua dicuntur, sed exigua & fragilia bona spumeo verborum ambitu ornantur; quali nec magna atque stabilia decenter & grauiter ornarentur. Est tale aliquid in epistola B. Cypriani, quod ideo puto vel accidisse vel cõsulto factum esse, vt sciretur à posteris, quam linguã doctrinæ Christianæ sanitas ab ista redũdantia reuocauerit, & ad eloquentiam grauiorem modestiamq́ue restrinxerit, qualis in eius consequentibus litteris securè amatur, religiosè appetitur, sed difficilè impletur. Ait ergo quodam in loco: Petamus hanc sedem, &c. Non dicuntur ista nisi mirabiliter ad fluentißima fœcunditate facundiæ, sed profusionis nimia grauitate displicent. Qui vero hæc amant, profectò eos qui non ita dicunt, sed castigatius eloquuntur, non posse ita loqui existimant, non iudicio ista euitare. Quapropter iste vir sanctus, & posse se ostendit sic dicere, quia dixit alicubi, & nolle quoniam postmodum nusquam. Hæc ille: quæ prolixius huc adduximus eo quòd de toto agant dicendi genere quo vtitur Cyprianus. Porrò quam epistolam ille vocat, alicubi Liber inscribitur. Sic colloquium quis dixerit hanc epistolam cũ præcedenti, fortaßis à vero nõ aberrarit, quanquam tamẽ præcipuas partes solus ferè Cyprianus agat. facit huc quod dicit: Locus cum die conuenit. & paulo post: Petamus hanc sedem, &c. ac illud sub finem: Quidquid inclinante iam sole in vesperum diei superest, ducamus hanc diem læti, &c. Quæ verba epistolari stylo non cõgruunt, vtpote quum absentibus mitti epistolas, ipsa nominis etymologia significet. Accedit, quod quum in epistolarum Epigraphis nomen suum, ac eius ad quẽ scribit præmittere soleat Cyprianus, veteres codices tũ manuscripti, tum excusi nihil hic eiusmodi præmittũt. Nos tamen epistolæ nomen & inscriptionem retinuimus, tum Augustinum, tũ quosdam codices secuti, quo id toti operi præfigi posit, quod ante omnia auctorem conscripsisse nemo dubitat, quod fieri non poßit, si inter opuscula in secundum Tomum rejceretur.*

solemnes ac statas: *Sic Manutius, Erasmus, Rembolt, ac reliqui excusi codices posteriores omnes: Manuscripti verò ac Morelius cum veteri excuso.* statutas; *Afflig. ac alij duo* (ratas tutásque) *Elegantior prima lectio. Sic enim Plinius lib. 18. Nat. hist. Statos siderum cursus, & Cic. Tusc. u. 1. statum & solemne sacrificium dixit.*

studentibus fabulis) *id est, serijs (inquit Morelius) sic Græce dicunt* σπουδάζειν μύθων. *Elegans locus qui scholasticam adhuc redolet eloquentiam.*

animum simul & auditus instruit & pascit obtutus. *Vulgo,* animam: *pro quo vt* animum *reponerem, mouit lectio cod. Afflig. & aliorum duorum:* animus simul & auditus instruitur, & pascitur obtutus. *Sic paulo post pro eo quod habent plerique:* culminibus; *è veteri excuso ac manuscriptis Dunensi & Marchinensi* culmis, *restituimus, vtrumque certe etiã ante me ita castigasse Grauium postea comperi.*

In iudicijs, in concione pro rostris) *Sic optimè locum hunc restituit Manut. Vulgo:* In iudicij contentione. *alij:* in iudicijs, concione, *seu* contentione: *neutri rectè: Rostra Titus Liuius forum fuisse testatur Romæ ante curiam Hostiliam in quo erat pulpitum ornatum ex Rostris nauium Antiatum (ita nauium appellabatur pars illa è prora exporrecta, quam Græci* ἐμβόλια *vocant) ex quo loco concionari solebant. Vnde quæ fieri solent è pulpitis conciones, pro rostris fieri dicebantur. Qua de re sic etiam Plinius libr. 10. c. 4. Antea Rostra nauiũ tribunali præfixa, foro decus erãt.*

Accipe quod sentitur antequam discitur) *Sic Tertul. lib. de Baptismo: illi non credentes quia non intelligentes. Nos porrò quantulæ fide sumus, tantulo & intellectu possumus æstimare, &c. Nisi enim credideritis (inquit Isaias) non intelligetis, quem locum dũ tractant veteres, constanter docẽt fide opus esse non sensu ad rerum diuinarum intellectum, quippe quæ omnem sensum exuperent. Quod autem hic dicit gratiam maturantem, hoc est, maturè succurrentem, è Tertul. mutuatus est, qui lib. de pœnit. de Deo loquens: Quum rursus (inquit) ad suã misericordiam maturauisset. E quo vt alia pleraque vocẽ quoque indulgentiæ sumpsit, qua tum paulo ante, tum sæpe alias, pro gratia vtitur. Sic enim ille lib. de Resurrectione carnis. Si nõ omnem lachrymæ imbrem indulgentia diuina siccaret: & alibi frequenter.*

Ergo cum in tenebris atque in nocte cæca 2
iacerem) *Insignis locus de baptismi varijs effectis, quæ singula elegantißimè ac verbis ad rem accommodatißimis explicat.* Lauacro aquæ salutaris animatus.) *Ita Tertul. loc. cit. Primis aquis præceptum est, animas proferre, primus liquor quod viueret edidit, ne mirum sit in baptismo, si aquæ animare nouerit. Quod autem hic lauacrum aquæ salutaris: infra vndam genitalem nuncupat. libr. de disciplina. & hab. Virg. lauacrum vitale, & Epistola XLIII. baptismum sanctificationis. D. Paulus baptismum lauacrum vocat regenerationis & renouationis. Tit. 3. Lauacrum aquæ mundans in verbo vitæ. Ephes. 5. Sic D. Petrus saluos faciens baptisma. 1. 3. Ezechiel quoque Propheta de baptismo loquẽs c. 35. Effundam super vos (inquit) aquam mundam, & mundabi-*

mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris: et Zacharias c. 13. In die illa erit fons patens domui Dauid in ablusionem peccatorũ & mẽstruatæ. Ita & Tertullianus quod alibi lauacrum, lib. de Baptis. sacramẽtum aquæ nuncupat. Gregorius quoque Nazian. Orat. de baptis. sacrum lauacrũ. Similes baptismi periphrases complures reperire est in scriptis veterum: quippe qui pro expresso dei verbo agnoscerent aquæ necessitatem in baptismo, quam tamen negare quidam nõ verentur. Hæresis est iam olim damnata in Seleucianis & Hermianis teste August. ad Quod vultd. ante etiam ab Irenæo notata aduersus hæreses lib. 1. c. 18. ac à Tertull. de baptismo, quem librum ex professo contra illam cõscripsit, vbi Caianam hæresim nũcupat factione Quintillæ exuscitatam, quo magis mirandum in Caluino, quod suis institut. hanc velut ab inferis reuocare nõ sit veritus.

hominem animo ac mente mutaret) *Sic Manutius, Morelius, Cambro. ac vetus excusus codex pro eo quod quidam habent excusi, non tam significanter:* homo animum ac mentem mutaret.

Qui possibilis aiebam, est tanta conuersio) *Sic Manut. cod Afflig. Dun. & Marchi. ac alij duo veteres. Cambr.* Cui possibilis. *Cauchius.* Quam impossibilis, *nõ male Morelius ac reliqui omnes:* Quin impossibilis, *quod minus placet. Suo autẽ hic experimẽto auctor explicat quod prius dixit: Accipe quod sentitur antequam discitur, idq́; comprobat exemplis desumptis ex vi consuetudinis, quæ vbi semel inualuerit altera natura est.*

vitæ prioris erroribus implicitus) *Sic hunc locum restitui ex Afflig. cod. neque vero.* implicatus, *ita latine dicitur. Ante me vero Manut. ac Morel. pro* horroribus: *reposuerunt,* erroribus: *rectissime. nam correspondent Ms. omnes. Paulo post, pro* fauebam, *quod habet Manut. ac Ms. non male Morelius ac excusi:* adfauebam.

sed postquam vndæ genitalis auxilio) *En baptismus quid operetur: Superioris, inquit æui labes illo detergitur, in expiatum pectus ac purum desuper se lumen infundit, cælitus spiritu hausto in nouum hominem reparat natiuitas secunda; facultatem dat geri vt possit, quod impossibile putabatur. Eleganter profecto expressit quæ vulgo baptismi effecta vocamus: peccati originalis expiationem, conscientiæ puritatem, illuminationem mentis, spiritussancti inhabitationem, renouationem, regenerationem, bene operandi denique facultatem.*

Scis ipse profecto & mecum pariter recognoscis) *Hinc cõfirmatur quod epistola præcedenti quoque adnotauimus, fuisse Donatum Cypriano in baptismo collegam.*

mors criminum vita virtutum) *Locum hunc carmine sic expressit Paulinus Epist. 12. ad Seuerum.*

Culpa perit sed vita redit, vetus interit Adam
Et nouus æternis nascitur imperijs.

Sensit autem Cyprianus non modo nobis in baptismo remitti peccata, verum & iustitiam infundi quæ virtutes in se continet omnes. Sensit & illud, non radere crimina (vt cum Augustino loquar) baptismum sed auferre; neque enim alioqui recte mors criminum aut mors peccati (vti vocat Basilius) appellari posset. Quod expressius de disciplina & habitu Virg. significat, dũ ab omni fæce contagionis antiquæ, lauacri vitalis sanctificatione purgari nos dicit. Huc pertinent quæ supra ex Ezech. & D. Paulo adduximus. Sic & Dionys. Areop. Ecclesiast. Hierarch. cap. 1. baptismo beatam vitam sancte perfici, omnisq́; simul vitij expiationem fieri astruit. Simile locus est apud Gregor. Nazian. Hom. in sacrum baptismum. Ipsa quidem (inquit) baptismatis aqua, non mundi vt olim cataclysmum seu inundationem, sed vniuscuiusque criminis habet purgationẽ. ἐν παντελ. ϛ.. τῶν ἀπὸ γενέσεως ἐπιθολωθέντων τῶν συγχωσμάτων ἀμολυσμάτων. *atque integram & omnino perfectam contagionum inquinationumq́; ab improbitate contractarum eiectionem &c. E. D. Crysost. simile quid adfert D. Augustinus libr. 1. contra Iulianum. Valeant itaque qui baptismum negant hominem perficere (quod* τελῶν *dixit Areopagita) & sanctificare; quiue peccatum originale non remitti plene, audent asserere. Hæresis est iam olim, teste Damasceno, damnata in Massilianis.*

Scis ipse nec prædico: in proprias laudes odiosa 3
iactatio est.) *Ita rectè locum hunc restituerunt Manut. ac Morelius: nam consentiunt Ms. codic. prius pessima distinctione locus corruptus erat, sic enim legebatur:* Scis ipse nec prædico in proprias laudes. Otiosa iactatio est. *Quod autẽ subiungit, docet proprias laudes nonnunquam vituperandas non esse, vbi nempe Deo, non virtuti nostræ totum ascribitur. Qua de re vide epistolam D. Augustini 64. ad Aurelium.*

Dei est (inquam) Dei omne quod possumus.) *Persistit in commendanda gratia Dei, quippe quod potissimum, vt prius diximus, huius Epistolæ sit argumentum. Alludere autem videtur ad illud Paulinum, Act. 17. In ipso viuimus, mouemur, & sumus. &c.*

vt dominus qui in mentes nostras &c.) *Locum hũc ita castigauimus è codice Cam. cui postea deprehẽdi consentire March. & Dun. codices corruptiss. enim in omnibus excusis habebatur:* quod in mentes nostras, &c. *Codex autem Afflig. pro* influxit *habet* illuxit, *& pro* indiligentiam *legit* negligentiam.

si illapsa firmitate vestigij tui incedas) *Hanc emendationem cod. Afflig. & prædictis March. & Dun. acceptam habemus. Omnes alij codices:* si iustitiæ viam teneas illapsa firmitate vestigij tui, si &c. *Morel.* vestigijs tuis, *neutri recte.*

in medelam dolentium vulnerum posse) *Corruptiss. hic legebatur:* in medulla adolescentium *pro quo Morelius,* adolentium. *Nos vero è codice Cambr. Locum restituimus, accedunt quam proxime Afflig. ac alij manuscripti; vetus etiam excusus ac Colon qui legunt,* in medelam dolentium: *omittunt vero* vulnerum; *quo magis miror vnde Rembolt, quem sequutus est Erasmus, corruptam illam lectionem desumpserit. Videtur autem Cyprianus hoc loco ad gratiarum varietatem illam alludere, de qua D. Paulus. 1. Cor. 12. Et quosdam quidem posuit Deus in ecclesia; primum Apostolos, secundo Prophetas, tertio Doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum; &c.*

immundos & erraticos spiritus, qui se expugnandis

nandis hominibus immerserint] Cod. Afflig. Pun. & Marchi. immerserant, non male. Locus de virtute Exorcistarum in dæmones. Cui simile est illud ad Demetrianũ: O si audire eos velles & videre quando à nobis adiurantur; & torquentur spiritalibus flagris, & verborum tormentis de obsessis corporibus eijciuntur, quando eiulantes & gementes voce humana, & potestate diuina flagella & verbera sentientes, venturum iudicium confitentur, &c. Imitatus vtrobique Tertulliani locum lib. ad Scapulam. Infra quoque epistola lxxv. ad Magnum, mire hanc Exorcistarum potestatem exaggerat: ad quem locum latiorem hac de re tractationem distulimus, ne hic prolixiores simus.

Occulta plaga & pœna manifesta] Sic manus. codices omnes ac Morelius; veteres quoque excusi duo. Nescio quis prauam illam distinctionem introduxerit. Nec videtur occulta plaga, sed pœna manifesta. Addiderat etiam ille paulo post, sed, superflue, opertas sæculi tenebras] Sic Hen. Grauius. Reliqui omnes operti minus recte.

4 Homicidium cum admittunt singuli crimen est] Vti recte adnotauit Manutius ex proximis verbis satis apparet, loqui Cyprianum de bello iniusto. Et certe armorum & præliorum vsus, nedum prohibetur veteri lege, sed & præcipitur, quod è Numerorum, Iosue, Iudicum, Regum, Paralipomenon, ac Machabeorum libris manifestum fit. Litteris Euangelicis quoque non improbatur. Si enim (inquit D. Augustin. Epist. 50. ad Marcellinum Com.) Christiana disciplina omnia bella culparet, hoc potius militibus in Euangelio consiliũ salutis petentibus diceretur, vt abijcerent arma seq; militia omnino subtraherent. Dictum est autem: Neminem concusseritis, nulli calũniam feceritis, sufficiat vobis stipendium vestrum. Vide plura in hanc sentẽtiam. Epist. 205. ad Bonifacium, contra Faustum Manichæum lib. 21. c. 74. & 75. serm. quoque 19. de verbis Domini: quibus locis ex professo hanc materiam tractat. Ipse etiam Cyprianus non obscure cuius sentẽtiæ sit indicat lib. de exhort. Martyr. c. 9, vbi quum locis aliquot è Deuteronomio ac Machabeorũ lib. desumptis docuisset idololatras olim interfici iussos: Quod si (inquit) ante aduentũ Christi circa Deũ colendũ & idola spernenda hæc præcepta seruata sunt; quanto magis post aduentum Christi seruanda sunt &c. Atqui prius allegarat ex Deuteron. locum, quo iubetur ciuitas percuti in ore gladij, quod bellicum esse nemo ignorat. Hæc paulò prolixius ob Eras. hoc loco adnotatiunculas, quibus satis insinuat, nullum belli genus sibi licitũ videri. Quod alibi vsque adeo non veretur palam profiteri, vt Adn. in Luca c. 3. ac præf. in Enchir. milit. Christiani, Euangelicis ac Apostolicis literis aduersari D. Augustin. dicat, qui bellis patrocinetur. Nos cõtra Augustino credere malumus quam Erasmo, potissimum quum Ambro. quem pro se allegat, ipsi aduersetur. Vide Offic. lib. 1. cap. 27. ac 36. Chrisost. quoque ac Theoph. in 1. Tim. c. 2.

5 Paratur gladiatorius lusus] Gladiatorum plura erant genera. Inter hos erant Rhetiarij, Secutores, Mirmillones, Hoplomachi, Thraces, quorum magistri Lanistæ vocabantur, qui è mancipijs familiam alentes, aliquot subinde paria in spectaculum producebant; vt innocentes, publicæ voluptatis (inquit Tertul. li. de spect.) hostiæ fierent. interdictus est postea à Cõstãtino ludus gladiatorius Romæ L. vnica C. de gladiatoribus.

& aruinæ toris membrorum moles robusta pinguescit] Sic Manut. Morelius ac vetusti codices omnes tam excusi quam manuscripti. nescio quid Erasmum mouerit, vt reponeret, Et aruina assidui nidoris, quod habent omnes recentiores excusi. explicat autem quod dixit cibis fortioribus. Toros enim appellamus pulpam carnis musculosam, vt sunt partes membrorum neruosæ callosæque. Hinc Verg. Luxuriatque toris animosum pectus. Aruina vero durum illud pinguæ esse vult Seruius, quod inter cutem est. Apud veteres ad certam quandam ciborum atque exercitiorum necessitatem astringebãtur athletæ, vt sic vires corporis sibi maiores compararẽt, Cuiusmodi vitam Aristoteles ἀναγκοφαγίαν vocat. Similis est apud Tertul. locus ad Martyr: & D. Hieronym. in 6. cap. Amos prophetæ.

vt saginatus in pœnam carius pereat] Apte carius perire dicit, neque enim sine magnis impensis illi ad gladiatoriam nutriebantur; quare magis placet lectio hæc quam vulgata: Charius.

sed & docetur] Sic Cod. Cambr. ac Grauius, Morelius, sed & discitur, quod minus placet. Ex eodem cod. ac Grau. restituimus etiã illud: sed & perimit, pro eo quod habebant omnes, peremit.

feris se obijciunt quos nemo damnauit] Sic & Tertull. Ad Martyres: certe ad feras ipsas affectatione descendunt, & de morsibus & cicatricibus formosiores sibi videntur. Nos vero è cod. Cambr. quod deerat, iuuenes) adiecimus: pro, viuentes: quidam furentes legunt, non male.

Et spectaculi licet pretium larg. mune. app. amplif. vt mer. suis mat. interfit: hoc, prò dolor, mater redimit] Locum hunc antea cum distinctione peruersa, tum adiectione coniunctionis; &, corruptissimum, ità è Cod. Cambr. restituimus. E quo etiã illud & funesteis) adiecimus, pro eo quod in excusis habebatur. sceleribus, quod loco submouimus, fidẽ Ms. Cod. Manut. & Morel. secuti. Porro ad intellectum loci huius facit quod habet Tertull. de spectaculis. Munus dictum est ab Officio, quoniam officium etiam muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabantur. Itaque quos parauerant, armis quib. tunc & qualiter poterant eruditos, tantum vt occidere discerent, mox edicto die inferiarum apud tumulos erogabantur. ita mortem homicidijs consolabantur. Hæc muneris origo. Sed paulatim prouecti ad tantam gratiam, ad quantam & crudelitatem: quia ferarum voluptati satis non fiebat, nisi & feris humana corpora dissiparentur. Licet transierit hoc genus editionis ab honoribus mortuorum, ad honores viuentium, quæsturas dico & magistratus, & flaminia, & sacerdotia:

Conuerte hinc oculos ad diuersa spectaculi, 6
&c.] Ita Cod. Camb. pro eo quod habent excusi omnes diuersi, Afflig. ac alij duo: a diuersis spectaculis, male. De spectaculorum autem varijs generibus erit dicẽdi locus amplior libro de spectaculis.

Cothurnus est Tragicus] Cothurnum Tragicum pro ipsa Tragædia vsurpat, erat autem calciamenti

quoddam genus quo Tragædi vtebantur; non humile, vt plerique existimant, sed subere subleuatum, quo grandiores apparerent. Quod non obscurè indicat Tertul. de spect. cum dicit: Sic & Tragœdos Cothurnis extulit Iuuenalis quoque hoc versu: breuiorq́; videtur.

Virgini pignæa nullis adiuta Cothurnis.

Maxime autem hic placet Manutij lectio: prisca facinora carmine recensere. *Pro quo Camb. Cod.* prisco carmine. *Afflig. & alij duo:* prisca carminum facinora.

Tum delectat in mimis.] *Sic recte Manutius ac Cambr. cod. ceteri* Tunc] *facit autem transitum ad aliud spectaculi genus Mimicum, quod in scenis exercē. ri solet, quæ non absurde vocat Tertul. de spect. Cōsisto rium impudicitiæ. Porro à μιμεῖσθαι quod est imitari, Mimi dicūtur, Nam histrio tantum agit, Mimi vero quod scribunt hoc agendo imitantur. Epistola autem lxi. ad Eucratium ysdem fere quibus hic verbis vtitur. Porro illud.* Quid non possit, *ex Manut. ac Cambr. cod. mutauimus, pro eo quod erat:* quid non potest. Exprimunt impudicam Venerem, adulterum Martem, Iouem.] *De his deorum portentis alias erit dicendi locus, lib: de Idolorum vanitate, & contra Demetrianum, quare ad sequentia pergamus.*

Deos suos quos venerantur imitantur, fiunt miseris & religiosa delicta.] *Videtur imitatus his verbis ac praced. de imbre aureo, illud Terentiani Chæreæ in Eunucho:*

Virgo in conclaui sedet,

Suspectans tabulam quandam pictam, vbi inerat pictura hæc, Iouem. Quo pacto Danaæ misisse aiunt quondā in gremio imbrem aureū. Egomet quoque id spectare cœpi, & quia consimilem luserat. Iam olim ille ludum impendio magis animus gaudebat mihi, Deum sese in hominem conuertisse, atque per alienas tegulas venisse clam per impluuium, fucum factum mulieri. Ad quē deum? qui templa cœli summa sonitu concutit, Ego homuncio hoc non facerem? ego illud vero ita feci, ac lubens. O si possis.] *Ita locum hunc emendauimus ex 4. codic. manuscriptis, consentit & Grauius; ceteri excusi omnes interponunt: &: superflue.*

videas quod vitiorū furore dementes gessisse se negant, &c. *Sic Manut. ac Morelius cū Ms. hactenus lectum:* gementes, *minus recte. Non mirum vero, factum negare solitos, cum lege Scantinia Pæderastæ graui supplicio afficerentur.*

Fiunt quæ nec illis ipsis possunt placere] *Sic ex varia huius loci lectione locum hūc restituimus. Manut. cum alijs quibusdam habebat:* quæ nec illis; *Morel. & aliquot manus.* nec ipsis, *Frobenij exemplar & ceteri excusi:* quæ nec illis nec ipsis. *Sic paulo post è cod. Cambr. locum hiulcum suppleuimus hoc pacto:* quasi conscientiam suam non posse effugere satis non sit.

Audacia prorsus cum vitijs faciens) *Erasmus pro eo quod habebatur in excusis:* conuitijs faciens. *coniecit legendum* pro conuitijs faciens, *rectius Manut. ac Morelius:* cum vitijs, *consentiunt & manuscrip. codices.*

7 Sed tibi post insidiosas vias &c.] *Ad fori malæ sermonem conuertit, idque verbis aptissimis ac ipsi foro, tantum non proprijs, ita vt vel hinc manifestum faciat Oratoriam se exercuisse, fortassis & in foro aliquā do causarum patronum egit.*

Incisæ sint licet leges xij. tabulis & publice ære præfixo iura præscripta.) *Nos locum hunc antea corruptissimum restituimus è cod. Cambr. Afflig. Dun. & Marchin. antea legebatur:* publicò ære præfixo, iura præscripta. *Porro de Legib. xij. tabularum ita Pomponius iureconsultus in Enchir. D. de Orig. Iur. Le. 2. §. Exactis. Postea (inquit) placuit publica auctoritate decem constitui viros, per quos peterentur leges à Græcis ciuitatibus, quas in tabulis æreis (sic enim castigatius legitur quàm eburneis) præscriptas pro rostris composuerunt, vt possint leges apertius percipi; datumque est eis ius in eo anno in ciuitate summū, vti leges corrigerēt, & si opus esset interpretarētur, neq; prouocatio ab eis sicut à reliquis Magistratibus fieret. Qui & ipsi animaduerterunt aliquid deesse istis primis legibus; ideoq́; sequenti anno alias duas tabulas adiecerūt, & ita ex accidenti appellatæ sunt leges xij. tabularū. Quarum ferendarum auctorem fuisse decem viris Hermodorum quendam Ephesium exulantem in Italia, quidam retulerunt. Refert autem dictarum legum & decem virorum institutionem. Liuius in annum ab vrbe condita CCCI. apud quem plura videre est nobis ad loci huius intellectū hæc sufficere visa sunt. Curiosus lector videat quid hac de re scripserit Iacobus Reynardus iureconsf. Brug. In suo ad dictas leges commentario.*

Hic testamentum subijcit) *Phrasin hanc (vti multa alia hoc loco) à Iureconsultis mutuatus est Cyprianus, L. qui testamentum, L. Paulus D. ad legem Corn. de falsis. Atqui subijcere testamentum dicūt Vlp. ac Paulus eadem significatione qua dixit Antoninus Imperator. subiecti partus crimen; L. 1. C. eodem titulo, prosuppositò partu. Quod aduotasse visum fuit operepretium ne quis aliquando auctoritate fortassis motus Ms. cod. veteram lectionem mutet, vti in illis factum reperimus. Cāb. enim cod.* subigit. *Vetus excusus, & alij quidam Ms.* subducit, *habent; quorū posterius phrasis ignaris forte aptius videri queat.*

ille falsum capitali fraude conscribit] *Capitalem fraudem admittere (inquit Vlp. L. cum autē. § Excipitur D. de Aedil. edict.) est tale aliquid delinquere, propter quod capite puniendus sit. Veteres enim fraudē pro pœna ponere solebant. Est ergo hic phrasis Iurisconsf. E quibus etiā hoc didici, illud:* capitali fraude, *etiam ad illum referendum qui testamentum subijcit. L. qui test. L. Paulus supra citatur. Porro capitales siue capitis pœnas illi definiunt, mortē, deportationem in insulā siue ciuitatis amissionē. ac ad metalla damnationē, siue seruitutem, L. rei capitalis L. capitalium D. de pœnis. Quod animaduersione dignum indicaui, ne miretur quis capitalem fraudem falsarijs testamētorum adscribere Cyprianum, quum pœna falsi iuxta legem Corneliam in seruis quidem sit vltimum supplicium, at in alijs deportatio & omnium bonorū publicatio dūtaxat, L. 1. §. pœna D. ad L. Corn. de falsis. Sed hæc hactenus, ne videamur falcem in messem (quod aiunt) alienam immittere. Noue autē dictum est à Cypriano:* in mendacium criminum] *pro eo quod dicere licuisset, in mendacem criminis insimulationem, aut in falsum de crimine*

crimine testimonium; quanquam aliquid eo loco desiderari videatur.

de quæstore, de iudice pauor nullus] Quum excusi, tum veteres, tum recensiores omnes ac Ms. codices hanc habeant lectionem, miror quare legat Gryphius ac eũ secuti Manut. ac Morelius: de quæsitore. Apud Romanos & alibi non quæstores solummodo dicti ærarij præfecti, sed & qui capitalibus rebus præessent, quos quæstores Parricidij nuncupat lex vna xij. tabularum. eius rei locuples testis est Pomponius L. 2. §. & quia. D. de Orig. iuris. Nobis certe illa magis placet.

8 Sed ne nos videamur] Recensitis sæculi malis quæ nemo non sanæ mentis merito detestetur, ad bona quæ fortuita vocãt stylum conuertit, ac vere bona illa nuncupari non posse multis deducit, quippe quæ miseros potius faciant quã beatos. Nos obiter adnotata varietate lectionum, leui quod aiunt brachio pertrãsibimus. Porro hoc loco adnotauit. Morel. se nusquã reperisse in Ms. cod. particulam ne, quam tamen habent nostri manuscripti & vetus excusus, quare retinere eã maluimus.

vbi epotaueris, pernicies hausta grassatur] Ita locum hunc restituit Grauius, quam proxime vero accedis Camb. cod. Alij Ms. cod. epotatũ est, non male. Alij rursum vbi epotauimus, aut vbi epotandum est, neutrũ placet. Sic paulo prius cod. Colon. ad marg. adnotauit variam hanc lectionẽ: in magistratu purpuram, specimen principatus, licentiam potestatum, verum magis placet vulgata lectio.

quot tumentium contumeliosa vestigia in clientium cuneis ante præcessit] Sic veteres excusi duo rectius mea quidem sententia, quam ceteri tum expressi tum Ms: qui stipatus, interserunt. Illud vero salutatum, habet Manut. Morel. cod. Cambr. & veteres excusi, pro quo Erasmus salutandum, non recte. Imitatus est autem Tertul. lib. de pœnitentia. Sed enim inquit, illos qui ambitu obeunt capessendi Magistratus, neque pudet, neque piget incõmodis animæ & corporis, nec incommodis tantum, verũ & cõtumelijs omnibus eniti in causa votorum suorum. Quas non ignobilitates vestium affectant; quæ non atria nocturnus & crudis salutationibus occupant, &c.

auceps temporum palpator] Id legit Manut. Morel. ac Cambr. cod. pro quo Ms. Afflig. ac excusi reliqui omnes: anceps. Manutio vero debemus illud: rei familiaris exhaustæ, consentiunt Ms. cod. Morelius vulgatam lectionem retinuit: exhausta, corrupte. Atqui paulo post pro eo quod retinuimus: frustranti spectaculi voluptate] Manutium sequuti, Morelij; ac Cambron. cod. habet Afflig. in frustrantis spectaculi voluptatem, qui etiam: voluisse, prætermittit. Grauius vero ac vetus excus. voluptati.

9 Sed & quos diuites opinaris] Locus de miserijs diuitum pulcherrimis, videre vero est similia apud Iuuenalem Satyra 14. Quod hic est: sine terminis, iuxta cod. Ms. Manut. ac Morel. prius legebatur: sine termino. Manut. vero ac Cambro. codici acceptum debemus illud: Non cibus securo, pro quo Morel. securos, Afflig. ac vulgati typis; securus, neutri recte.

diuitias atque opes, O detestabilis. Ita è codice Cambr. nunc primum locus hic restituitur. Antea legebatur: diuitias atque O detestabilis, pro quo Affli. Dun. & March. diuitias O detestabilis. Simile est illud paulo post: O nominum, nam ibi cõiunctionem superfluam: Et, loco submouimus, sequuti cod. Cambr. fidem.

vt igitur placida & fida] Ad oculum demonstrata illorum vanitate & miseria quæ etiam bona opinatur ignorantia sæcularis, ostendit quo velut ad portum quendã aspirare oporteat; atque ita velut aliud agens, mutua cũ illis collatione facta bonorum quæ baptismo consequimur, ad seculi contemptum, ad assiduam denique tum lectionem tum orationem exhortatus, finem colloquio facit. 10

Viderit quæ in nos] Morelius ex antiquissimo quodam codice: videre, sed magis placet vulgata lectio viderit. Est enim phrasis Cyprianica â Tertulliano mutuata libris de præscriptione hæret. de spectac. ad vxorem, & alibi Ciceroni quoque ipsi nõ incognita, qui li. 4. Acad. Viderit (inquit) Epicurus, & ad Brutum: de hoc tu videris. Habes eãdem infra epistolæ, xxxiiij. xli. xlix. li. liij. lxvi. & alibi frequentissime.

sed gratuitum de deo munus & facile est] Plerique hic excusi interponunt illud: religiosa mente concipitur, sed nulli id habent Ms. cod. quare & prætermissum à Manutio & Morelio. Vterque autem paulo post: anima, recte reposuit pro eo quod erat: diuina, nam consentiunt Ms. cod. ac vetus excusus. Ita vero hũc locum distinximus; vt qui prius obscurus erat, nũc intellectu sit facilis.

Sonet psalmos conuiuium sobrium] Locum hũc prius corruptiss. ita restituit Manutius, cõsentiunt Ms. cod. ac Morel. Certe vel ex fine huius epistolæ, quem tam ex abrupto imposuit, satis patet, colloquium potius dici debuisse, quam Epistolam.

EPISTOLÆ IN SECESSV CYPRIANI TOTO BIENNIO CONSCRIPTAE.

CLERI ROMANI AD CLERVM Carthaginiensem de secessu D. Cypriani.

EPISTOLA III.

ARG. Intellexerat Clerus Romanus à Clementio Hypodiacono secessisse Cyprianũ in persequutione, pro suo itaque zelo fidei Clerum Carthaginiensem officij sui admonet, ac instruit, quid circa lapsos interea dum abest illorum Episcopus, fieri oporteat.

DIDICIMVS secessisse Benedictum Papam Cyprianũ, à Clementio Subdiacono qui à vobis ad nos venit certa ex causa; quod vtique recte fecerit, propterea quod cum sit persona insignis, & imminente agone; quem permisit Deus in sęculo colluctandi causa cum aduersario, simul cum seruis suis, volens etiam Angelis & hominibus certamen hoc manifestare, vt qui vicerit coronetur: victus verò portauerit in se sententiam, quæ nobis manifesta est: Et cùm incumbat nobis qui videmur præpositi esse & Vice pastoris, custodire gregem; si negli-

gentes inueniamur, dicetur nobis quod & antecessoribus nostris dictum est, qui tam negligen-
Ezech. 34. tes præpositi erant: quoniam perditum non requisiuimus, & errantem non correximus, & claudum non colligauimus, & lac eorum edebamus, & lanis eorum operiebamur: Denique & ipse Dominus implens quæ erant scripta in lege
Ioan. 14. & Prophetis, docet dicens: Ego sum pastor bonus qui pono animam meam pro ouibus meis: mercenarius autem & cuius non sunt propriæ oues, cum viderit lupum venientem, relinquēs effugit, & lupus dispergit oues: sed & Simoni
Ioan. 21. sic dicit; Diligis me? respōdit, Diligo, ait ei, Pasce oues meas. Hoc verbum factum ex actu ipso quo cessit cognoscimus, & cæteri discipuli similiter fecerunt. Nolumus ergo fratres dilectissimi, vos Mercenarios inuenire, sed bonos pastores, cum sciatis tum non minimum periculū incūbere, si non hortati fueritis, fratres nostros stare in fide immobiles, ne præceps iens ad idololatriam funditus eradicetur fraternitas. nec enim hoc solum verbis vos hortamur, sed discere poteritis à pluribus à nobis ad vos venientibus, quoniam ea omnia nos Deo adiuuante & fecimus & facimus cum omni sollicitudine & periculo seculari, ante oculos plus habentes timorem Dei & pœnas perpetuas, quam timorē hominum & breuem iniuriam; non deserentes fraternitatem, & hortantes eos stare in fide, & paratos esse debere ire cum Domino: sed & ascendentes ad hoc quod compellebantur, reuocauimus. Ecclesia ista fortis in fide, licet quidā terrore ipso compulsi, siue quod essent insignes personæ, siue adprehensi timore hominum reuertuntur: quos quidem separatos à nobis nō dereliquimus, sed ipsos cohortati sumus & hortamur agere pœnitentiam, si quo modo indulgentiam potuerunt recipere ab eo qui potest præstare: ne si relicti fuerint à nobis, peiores efficiantur. Videtis ergo fratres, quoniam & vos hoc facere debetis, vt etiam illi qui ceciderunt, hortatu vestro corrigentes animos eorum, si adprehensi fuerint iterato, confiteantur, vt possint priorem errorem corrigere. Et alia quæ incumbunt vobis, etiam ipsa subdidimus, vt si, qui in hanc tentationem inciderunt, cœperint adprehendi infirmitate, & agant pœnitentiam facti sui, & desiderent communionem, vtique subueniri eis debet. Siue viduæ, siue Clydomeni, qui se exhibere non possunt; siue hi qui in carceribus sunt, siue exclusi à sedibus suis, vtique habere debent qui eis ministrent. Sed & cathecumeni adprehensi infirmitate, decepti esse non debebunt, vt eis subueniatur: & quod maximum est, corpora martyrum aut ceterorum si non sepeliantur, grande periculum imminet eis, quibus incumbit hoc opus. Cuiuscunque ergo vestrum quacumque occasione effectum fuerit hoc opus,
Luc. 19. certi sumus eum bonum seruum æstimari, vt qui in minimo fidelis fuit, constituatur super decem ciuitates. Faciat autem Deus, qui omnia præstat sperantibus in se, vt omnes nos in his operibus inueniamur. Salutant vos fratres qui sunt in vinculis, & presbyteri & tota Ecclesia, quæ & ipsa cum summa sollicitudine excubat pro omnibus qui inuocant nomē Domini. Sed & nos petimus mutua vice, memores sitis nostri. Sciatis autem Bassianum peruenisse ad vos, & petimus nos, qui habetis zelum Dei, harum literarū exemplum ad quoscunque poteritis, transmittere, per idoneas occasiones, vel vestras, faciatis, siue nuncium mittatis, vt stēt fortes & immobiles in fide. Optamus vos carissimi bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM TERTIAM.

Epistolam hanc Morelio soli acceptam debemus, neque enim apud Manut. aut in Ms. cod. reperitur, vnde fit vt mendas quibus statet repurgare non licuerit. Fit autem huius Epistolæ disertis verbis mentio apud Cyprianum Epistola ad Clerum Romanum quam habes infra xv. Cum (inquit) vestra scripta legissemq; ad Clerum nostrum per Clementium hypodiaconum nuper feceratis, vt ijs qui post lapsum infirmitate adprehensi essent & pænitentes communicationem desiderarent: subueniretur. Quæ quum ad verbum penè hinc desumpta sint, titulum Morelij immutare non sum veritus potissimum, cum ex vicinitate litterarum error potuerit contingere, vt pro eo quod erat Cleri Romani, *substitutum sit à quopiam:* Celerini. *Accedebat quod satis constet, non ab vno aliquo, sed à pluribus, neque ad vnum Lucianum qui presbyter non fuit, sed ad plures presbyteros conscriptam.*

Didicimus secessisse] *De secessu D. Cypriani vide vitam ipsius à Pontio & à nobis cōscriptam, infra quoque plura ad Epistolam xv. vbi se de illo excusat apud Clerum Romanum, ac videtur ad hanc Epistolam respicere.*

Papam Cyprianum] *Papæ nomen priscis temporibus accommodatum fuisse alijs Episcopis quam Romanis, satis constat, tum ex hac Epistola ac alijs infra Cleri Romani ac Confessorum ad Cyprianum, tum ex Epistolis D. Ambrosii, Hieronymi, & Augustini. Romanū verò Episcopi postea quasi proprium factum, iam inde ab ætate Iustiniani Imperatoris, manifestum fit νεαρ. διατ. ϛλ. α. περὶ τῶν ἐκκλησιῶν. κατ. vbi ipsum nuncupat, τὸν ἁγιώτατον τῆς πρεσβυτέρας ῥώμης πάππαν. Sic illum etiam appellat Constantinus Constantis filius Imperator in diualibus Syn. sextæ, act. Græcum autem nomen esse παππας, quod Patrem significet, nemo est qui ignoret. Latini Euphoniæ gratia videntur prætermisisse alterum π, Fuit autem id etiam apud Ethnicos honoris nomen, si Arriano credimus, qui Bithynos eo vocabulo Iouem vocare solitos scribit: certè etiam testis est Herodotus à Scythis Iouem Pappeum nominari.*

à Clementio subdiacono] *Etsi Morelius hic* Crementio] *legat, magis tamen placet hæc lectio, tum quod Epistola sequenti ita legatur, non à Manutio duntaxat,*

duntaxat, sed & à Morelio, & in veteri excuso codice similiter. Epistolæ quoque xv. vbi huius epistolæ meminit Cyprianus, Clementium vocat Manutius.

quod vtique rectè fecerit) *Locus hic ad illa verba vsque* Nolumus ergo fratres) *ita corruptus est, vt sine auxilio codicis manuscripti restitui nequeat, imo quid sibi velit ita obscurum est, vt tacere malim, quàm coniecturas meas in medium proferre. Hoc vnum dico. Videre mihi non probare Clerum Romanum, secessum Cypriani; eo quod persona insignis esset cui animarum cura incumberet. Infra epistola xv. dicemus quid in sui excusationem adferat Cyprianus, quid etiam pro eodẽ Pontius scripserit.*

Et cum incumbat nobis qui videmur præpositi esse] *Videtur alludere ad prærogatiuam sedis Romanæ, ad quam pertinet ecclesiarum omnium sollicitudo, de qua latius infra loca Scripturæ hic allegata, sunt Ezech. 34. Ioan. 10. & vltimo.*

corrigentes animos eorum] *Animos eorum, pro, animos suos.*

vt si qui in hanc tentationem inciderint, cœperint adprehendi infirmitate, & agant pænit. facti sui & desiderent communionem] *Hæc ad verbum ferè expreßit Cyprianus vti initio diximus, epistola sæpe citata: Volunt autem, si infirmitas lapsos adprehenderit, communionem illis, pace data non denegari. de quo latius ibi ac Epistolæ xxxi, quæ prorsus eiusdem est Argumenti.*

Siue viduæ sint, siue clydomeni] *Hic nouam periodum necessario constituimus. Nam ad curam pauperum istud non ad lapsos pertinet. Porro quum* κλυδόμενοι *siue* κλυδωνιζόμενοι *fluctuantes significet, quæ significatio huic loco minus congruit, existimo legendum,* κλινόμενοι, *vt sit eiusdem significationis cum voce* κλινικοί, *qua vtitur Cyprianus pro lecto affixis, Epistola ad Magnum. Solent enim primi illi Christiani nouas quasdam eius farinæ voces à Græcis mutuari, quæ non reperiuntur apud Ethnicos. Et de ægrotis pauperibus hic sermonem esse colligitur, ex verbis adiunctis:* qui se exhibere non possunt.)

& quod maximum est, corpora Martyrum) *Locus insignis de sepultura defunctorum, quorum corpora si non sepeliantur grande dicunt imminere periculum ijs, quib. hoc opus incumbit. Certe opus meritoriũ esse sepulturam, satis constat Tob. 12. vbi Angelus Tobiam ab eo opere commendat. Quantam etiam sepulturæ curam habuerint Patriarchæ, videre est Gen. 46. & 50. Commendat & mulierem Dominus ab effuso vnguento in sepulturam suam. Math. 26. Qui plura huc pertinẽtia desiderat, legat August. librum de cura pro mortuis. Cæremonias verò vel ab ipsis ecclesiæ cunabulis in sepultura mortuorum vsitatas, pulchrè describit Dion. Areopag. sub finem Hier. Eccle. ac Clemẽs Romanus constit. Apostol. libr. 6. c. 32. ac libr. 8. c. 47. 48. 49. ac 50. Quibus locis illas ipsas orationes reperire est, quibus etiam nunc Ecclesia vtitur.*

Bassianum) *Huius fit etiam mentio Epistola quæ est infra xxij. Salutamus (inquit) cum suis Saturũ Bassianum & vniuersum Clerum. Videtur itaque fuisse quispiam è Clero Romano.*

CYPRIANI AD CLERVM Romanum de dormitione Episcopi Vrbici.

EPISTOLA IIII.

ARG *Epistola hæc familiaris est, quare argumento non indiget, potißimum quum ex titulo ipso id satis colligi queat: desideratur autem Epistola Cleri Romani ad quam respondet Cyprianus.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & diaconibus Romæ consistentibus, fratribus salutem.

CVM de excessu boni viri collegæ mei rumor apud nos incertus esset fratres carissimi, & opinio dubia nutaret; accepi à vobis litteras ad me missas per Clementium hypodiaconum, quibus plenissime de glorioso eius exitu instruerer. & exultaui satis, quod pro integritate administrationis eius, consummatio quoque honesta processerit. In quo vobis quoque plurimum gratulor, quod eius memoriam tam celebri & illustri testimonio prosequamini: vt per vos innotesceret nobis, quod & vobis esset circa præpositi memoriam gloriosum, & nobis quoque fidei ac virtutis præberet exemplum. Nam quantum perniciosa res est ad sequẽtium lapsum ruina præpositi, in tantũ cõtra vtile est, & salutare, cum se episcopus per firmamentum fidei fratribus præbet imitandum. Legi etiam alias litteras, in quibus nec qui scripserint, nec ad quos scriptum sit, significanter expressum est. Et quoniam me in ijsdem litteris & scriptura, & sensus, & chartæ ipsæ quoque mouerunt, ne quid ex vero vel subtractum sit vel immutatum; eandem ad vos epistolam autenticam remisi, vt recognoscatis an ipsa sit quá Clementio hypodiacono perferendam dedistis: per quam etenim graue est, si epistolæ clericæ veritas mendacio aliquo & fraude corrupta est. hoc igitur vt scire possimus & sciptura, & subscriptio an vestra sit, recognoscite; & nobis quid sit in vero rescribite. Opto vos fratres carissimi, semper bene valere. *Lib. 3. ep. 11.*

ADNOTATIONES IN EPIST. IIII.

PResbyteris & Diaconibus) *Sic Manutius ac vetusti Cod. omnes tam excusi quã Manuscripti, nõ hic duntaxat sed vbique in omnibus Epistolis, quæ ad Clerum aut Romanum aut Carthaginẽsem cõscriptæ sunt. In quibusdam etiam hæc lectio retenta est ab Erasmo. vti in Frobeniana Alopecia ac Parisiẽsi editionibus, Morelius vero Gryphius ac Grauius in edit. Coloniẽsi reposuerũt:* Diaconis) *Nobis magis placet germana auctoris lectio, quare illã vbique retinuimus. Porro de auctoritate Cleri Romani & de presbyterorũ ac Diaconorũ præminẽtia in Clero, infra alicubi latius.*

Cum de excessu boni viri collegæ mei) *Quum in secessu D. Cypriani scriptam verisimile sit, vel ex eo*

quod per Clementium Hypodiaconum (cuius mentio fit epistola præcedenti) allatæ fuerint ad quas respondet littera, de obitu Fabiani Romani *Pontificis agere illũ non dubito. Martyrium ille passus est statim sub initia persequutionis Decianæ cum Cyprianus in tempestate (vt alibi ipse ait) proscriptus, paulo post secessit, qua de re plura in vita auctoris supradiximus. Porro non est quod offendat quempiam, quod Papam Romanum Cyprianus suum collegam vocet, tum hic, tũ infra sæpius, in epistolis ad Cornelium Lucium ac Stephanum Põtifices Romanos. Imprimis enim vtebãtur veteres illi Episcopi eo dicendi genere quod esset magis comitatis, lenitatis, beneuolentiæ, quam prophana Dominationis. Deinde si ex nominibus ratiocinandum sit de dignitate cuiuspiam, eodem argumento dicendũ erit negare Cyprianum Episcopos esse quos fratres tantum appellare solet, ad Episcopos scribens. Fratris enim nomẽ ad Christianos omnes pertinere, manifestum est ex Euangelijs & Paulinis Epistolis. Collegæ denique dicuntur, nõ illi duntaxat qui eiusdem potestatis sunt vt duo Consules, Duo tribuni, sed & qui eiusdẽ sunt collegij. Vnde & presbyteri Episcoporũ Collegæ dicuntur à Concilio Cartaginiẽsi IIII. Cã. xxv. atqui quanto sint Episcopis inferiores presbyteri, infra demõstrabimus. Potest ergo quis collega esse sui superioris, non ea tamen ratione qua ille superior est. Hinc in concilio Africano, Aurelij Carthaginiensis Episcopi Collegæ dicuntur omnes Episcopi, consacerdotes ac coepiscopi, Ca. xxi. xxij. ac xxxi. Et tamen tanta fuit Carthaginiẽsis Episcopi præeminẽtia, vt nihil illo inconsulto ceteris Episcopis ac Primatibus Numidiæ ac Mauritaniæ agere licuerit, can. xx. eiusdẽ concilij. Plura huc pertinentia videre est apud Remundũ Rufum in Molinæum pro Pontifice maximo, à quo hæc & alia complura habere nos ingenue fatemur. Opus est dignum quod omnium versetur in manibus. Ceterum excessum pro morte accipit Cyprianus, imitatus Tertull. cõtra Valent. Sic etiã Clerus Romanus infra Epi. xxxi.*

per Clementium Hypodiaconum] *Excusi omnes excepto veteri illo quem non vidit Erasmus, habebant* Clementem,] *suspicor Remboldum pro Clementio id substituisse, quippe quod magis vulgo notum esset. Confirmatur hinc Manutij lectio de qua epistola præcedenti. Porro quod addit hic Manutius* Diaconi *superfluum est neque id habent vlli alij codices.*

Nam quantum perniciosa est ad sequentium lapsum ruina præpositi] *Similis prorsus locus est epistola præcedenti. Quem autem hic præpositum, mox Episcopum dicit. Vox est à Tertulliano etiam vsitata libro ad Martyres, Cypriano autem familiaris. Vti videre est Epistola vij. xi. xiij. xv. xxiij. xxvij. Atqui præpositi nomen militaris officij fuisse sub Imperat. adnotauit Rhenanus. Vnde & in libro, qui Notitia occidentis inscribitur. Præpositos Thesaurorum legimus, præpositos Argentariorum; Bastagarum. Rei priuatæ. Militum & Equitum. Christiani vero veteres, Episcopis potissimum id applicuerunt. Sic & vetus interpres Hebr. vlt. Obedite præpositis vestris &c.*

Legi etiam alias litteras] *Si quid diuinare liceat, existimo esse Epistolam præcedentem cuius hic fit mentio, de qua nec qui scripserint nec ad quos scripta sit constet, vtpote quæ nullam inscriptionem continea vt reliquæ omnes* [nec qui scripserint] *Sic Manutius & Afflig. Dan. & Marchin.* qui scripserit; *ceteri omnes excusi.* quis scripserit. *Quemadmodum autem hic Epistolam Clericam ita alibi ordinationẽ clericam dicit phrasis est Cypriano frequentissima, de qua alibi latius* [& scriptura & scriptione] *Sic Manutius ac Morelius veteri tam Manuscripti quam excusi:* & scripturam & scriptionem], *non male.*

AD CLERVM DE CVRA PAVperum & quiete plebis.

EPISTOLA V.

ARG. *Hortatur Clerum suum D. Cyprianus iam in secessu constitutus, vt vice sua rite fungantur, neue quid aut constitutis in carcere aut ceteris pauperibus desit. Deinde vt plebem in quiete contineant. ne si glomeratim ad Martyres in carcere visitandos concurrãt, tandem id illis interdicatur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus carissimis s.

SALVTO vos incolumis per Dei gratiam fratres carissimi, lætus quod circa incolumitatem quoque vestram omnia integra esse cognouerim. Et quoniam mihi interesse nunc nõ permittit loci conditio; peto vos pro fide, & religione vestra, fungamini illic & vestris partibus, & meis, vt nihil vel ad disciplinam, vel ad diligentiam desit. Quantum autem ad sumptus suggerendos siue illis, qui gloriosa voce Deum confessi, in carcere sunt constituti; siue ijs qui pauperes, & indigentes laborant, & tamen in Domino perseuerant; peto nihil desit: cũ summa omnis, quæ redacta est, illic sit apud clericos distributa propter eiusmodi casus; vt haberent plures, vnde ad necessitates, & pressuras singulorum operari possint. Peto quoque ad procurandam quietem sollertia & sollicitudo vestra non desinat; & si fratres pro dilectione sua cupidi sunt ad conueniendum, & visitandum confessores bonos, quos illustrauit iam gloriosis initijs diuina dignatio, tamen caute hoc, & nõ glomeratim, nec per multitudinem simul iunctam puto esse faciendum: ne ex hoc ipso inuidia cõcitetur, & introeũdi aditus denegetur: & dum insatiabiles multum volumus, totum perdamus. Consulite ergo & prouidete vt cum tẽperamento hoc agi tutius possit: ita vt presbyteri quoque qui illic apud confessores offerunt, singuli cum singulis diaconis per vices alternẽt: quia & mutatio personarum, & vicissitudo cõuenientiũ minuit inuidiam. Circa omnia enim mites & humiles, vt seruis Dei congruit, tẽporibus seruire, & quieti prospicere, & plebi ꝓuidẽre debemus. Opto vos fratres carissimi ac desideratissimi semper bene valere, & nostri meminisse. Fraternitatẽ vniuersã salutare. Salutãt vos Victor diaconus, & qui mecũ sunt. Valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM QVINTAM.

Epistolam hanc Manutio & Morelio acceptam debemus, & reperitur in Ms. Harrisij codice. Fit ad verbum fere eius mentio Epistola proxima. Ego vero non dubito esse vnam ex xiii. illis quarum infra mētionem facit Epistola xv. atque hanc cum sequenti & 3. quæ à 9. ne desideratur, esse illas in quibus Clero consilium dedisse se astruit.

Et quoniam mihi interesse nunc non permittit loci condicio.] *Vel ex hoc loco manifestum est quod diximus in secessu scriptam.*

Quantum autem ad sumptus suggerendos.] *Penes episcopos suprema erat cura pauperū, illis enim bona ecclesiæ & pauperum concredita, non obscure colligitur ex Actibus Apostolorum. Vbi legimus, ad pedes Apostolorum posita agrorum precia. Clemens etiam constitutionum Apostolicarum li. 2. c. 29. Illorum quæ occasione pauperum offeruntur dispensationem, Episcopis à Deo commissam dicit. cap. 39. Oeconomum illum vocat ac dispensatorem rerum ecclesiasticarum, quod denuo repetit li. 3. c. 3. Curam etiam Orphanorum Episcopi esse docet li. 4. c. 2. ac 3. Quanquam tamen distributio bonorum fieret per presbyteros & Diaconos; vti constat ex Canone Apostolorū 41. Volumus inquiūt Episcopum rerum ecclesiasticarum potestatem habere. Nempe si pretiosæ hominum animæ, sunt eius fidei cōmisse, multo magis decens est de pecunijs mandare, vt omnia secundum eius potestatē distribuantur indigentibus per presbyteros ac Diaconos &c. Eadem præcipit 20. Antiochenæ Synodi Canon. ac Cyrillus in Epistola ad Dominū. quæ verba huc eo adduximus, quod existimem posse ex illis intelligi quod hic dicit Cyprianus, legit autem* [possint] *Harrisij codex, pro eo quod alij* [possent.]

ita vt presbyteri quoque qui illic apud confessores offerunt] *Locus hic requirere videbatur tractatum de officio Offerendi presbyteris proprio; verùm ne prolixitate Epistolam excedant Scholia, ad aliam opportunitatem illum differimus. Hoc vnum hic animaduerte, singulos presbyteros cum singulis Diaconis offerre aliquando solitos.*

Salutat vos Victor diaconus & qui mecū sunt] *Qui cū illo secesserint non perinde constat. Victorē verò hunc Diaconum Cypriani, illum ipsum esse existimo, quem postea cum Cypriano passum constat ex Martyrologijs, vna cum Crescentiano Rosula ac Generali.*

AD CLERVM DE CVRA PAVperum ac confessorum.

EPISTOLA VI.

ARG. *Eiusdem pene argumenti est cum præcedenti, præterquam quod Confessores quoque sui officij vult admoneri à Clero, vt humilitati dent operam, ac Presbyteris ac Diaconis morem gerant; obiter etiam secessus sui causam reddit. Est autem &c. hæc à numero Epistolarum xiii. de quibus infra Epistola xv.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ac Diaconibus fratribus s.

OPTAVERAM quidem fratres carissimi, vt vniuersum clerum nostrum integrum & incolumem meis litteris salutarem: sed quoniam infesta tempestas, quæ plebem nostram ex maxima parte prostrauit, hunc quoque addidit nostris doloribus cumulum, vt etiam cleri portionem sua strage perstringeret; oramus Dominum, vt vos saltem, quos & in fide, & in virtute stare cognouimus, tutos quoque in posterum per diuinam misericordiam salutemus. *Lib. 3 Epist. 10.* Et quanquam causa compelleret, vt ipse ad vos properare & venire deberem; primo cupiditate & desiderio vestri, quæ res in votis meis summa est; tum deinde vt ea quæ circa Ecclesiæ gubernacula vtilitas communis exposcit, tractare simul & plurimorum consilio examinata limare possemus: tamen potius visum est adhuc interim latebram & quietem tenere, respectu vtilitatum aliarum, quæ ad pacem omnium nostrū pertinent & salutem, quarum vobis a Tertullo fratre nostro carissimo ratio reddetur; qui pro cetera sua cura, quam impensè diuinis operibus impertit, etiam huius consilij auctor fuit, vt cautus & moderatus existerem, nec me in conspectum publicum, & maxime eius loci vbi totiēs flagitatus & quæsitus fuissem, temere committerem. Fretus ergo & dilectione & religione vestra, quam satis noui, his litteris & hortor & mando; vt vos quorum minime illic inuidiosa & non adeo periculosa præsentia est, vice mea fungamini circa gerenda ea, quæ administratio religiosa deposcit. Habeatur interim quantum potest & quo modo potest pauperum cura, sed qui tamen inconcussa fide stantes gregem Christi non reliquerunt; vt his ad tolerandam penuriam sumptus per vestram diligentiam suggeratur, ne quod circa* fidem tempestas non fecit, circa laborantes necessitas faciat. ** fidentes.* Confessoribus etiam gloriosis impertiatur cura propensior. Et quanquam sciam plurimos ex his fratrum voto & dilectione susceptos, tamen si qui sunt, qui vel vestitu, vel sumptu indigeant, sicut etiam pridem vobis scripseram, cum adhuc essent in carcere constitui, subministrentur eis quæcunque sunt necessaria; modo vt sciant ex vobis & instruantur & discant, quia secundum scripturarum magisterium ecclesiastica disciplina deposcat; humiles & modestos & quietos esse debere, vt honorem sui nominis seruent, vt qui gloriosi voce fuerint, sint & moribus gloriosi: faciant se dignos, vt in omnibus Dominū promerentes, ad cælestem coronam laudis suæ consummatione perueniant. plus enim superest, quam quod transactum videtur, cum scriptum sit: Ante mortem ne laudes hominem quenquam. *Eccle. 11.* Et iterum: Esto fidelis vsque ad mortē, & dabo tibi coronam vitæ. *Apocal. 2.* Et Dominus quoque dicat; Qui tolerauerit vsque ad finem, hic saluabi- *Matt. 10.*

saluabitur. Imitentur Dominum, qui sub ipso tempore passionis non superbior, sed humilior fuit. Tunc enim Apostolorum suorum pedes
Ioan.13. lauit dicens: Si ego laui pedes vestros magister & Dominus, & vos debetis aliorum pedes lauare. Exemplum enim dedi vobis, vt sicut ego feci, & vos faciatis alijs. Item Pauli Apostoli documenta sectentur; qui post carcerem saepe repertum, post flagella, post bestias, circa omnia mitis & humilis perseuerauit, nec post tertium caelum & paradisum quidquam sibi insolenter
1.Thes.3. lenter assumpsit, dicens: Neque gratis panē māducauimus ab aliquo, sed in labore & fatigatione nocte & die operantes, ne quem vestrum grauaremus. Haec singula oro vos insinuare
Luc.14. fratribus nostris. Et quia is exaltabitur, qui se humiliauerit; nunc est vt magis insidiantem aduersarium metuant, qui fortiorem quemque magis aggreditur, & acrior factus hoc ipso quod victus est, superantem superare conatur. Dominus faciat, vt & ego iterum illos mature videre & salutari exhortatione cōponere mentes eorum ad seruandam gloriam suam possim. Doleo enim quando audio quosdam improbe & insolenter discurrere ad ineptias, vel ad discordias vacare; Christi membra & iam Christum confessa, per concubitus illicitos inquinare; nec à diaconis aut presbyteris regi posse, sed id agere, vt per paucorum prauos, & malos mores, multorum & bonorum confessorū gloria honesta maculetur: quos vereri debent, ne ipsorum testimonio & iudicio condemnati, ab eorum societate priuentur. Is enim demum confessor illustris & verus est, de quo postmodum non erubescit Ecclesia, sed gloriatur. Ad id vero quod scripserunt mihi compresbyteri nostri Donatus & Fortunatus, Nouatus & Gordius, solus rescribere nihil potui; quando à primordio episcopatus mei statuerim, nihil sine consilio vestro, & sine cōsensu plebis meę, priuata sententia gerere. sed cum ad vos per Dei gratiam venero, tunc de iis quae vel gesta sunt, vel gerenda, sicut honor mutuus poscit, in commune tractabimus. Opto vos fratres carissimi ac desideratissimi semper bene valere, & mei meminisse: fraternitatem quae vobiscum est, multum à me salutare: & vt nostri meminerit admonete. Valete.

ADNOTATIONES IN EPIST. VI.

OPtaueram quidē fratres carissimi, vt vniuersum Clerū] κλῆρος Graece, sors Latine dicitur (inquit D. Hieronym. ad Nepotianum) propterea ergo vocantur Clerici, vel quia de sorte Domini sunt, vel quia ipse Dominus sors, id est, pars clericorum est.

hunc quoque addidit nostris doloribus cumulum) *Sic Manutius, Ms. cod. duo, ac vetus excusus. Caeteri cum Morelio hinc, male.*

quos & in fide & in virtute) *Ita Manut. omittens vocem* constantia, *quam Morelius & alij hic adijciūt* hoc pacto; quos in constantia & fidei virtute) *Certe Afflig. & alij duo cod. illam etiam praetermittunt.*

Et quanquam causa compelleret.) *Hic obiter secessus sui caussam indicat, pacem nempe ac salutē omnium subditorum, quod expressius dicit Epistola xxxv. ne praesentia (inquit) nostri inuidiam & violentiam gentilium prouocet, & simus auctores rumpendae pacis, qui magis quieti omnium cōsulere debemus. Porro reditus legunt hoc loco limitare. Manut. ac Morelius, quā ceteri Ms. & excusi delimare, praesertim quum infra epistola xxviij. voce priori vtatur Cyprianus, & alibi frequenter.* Illud vero omnium nostrum) *e codice Afflig. substituimus, pro eo quod omnes excusi habebāt:* nostrorum.

a Tertullo fratre nostro carissimo) *Tertulli huius fit mentio etiam infra Epistola xxxvij. è qua satis constat, fuisse illum è praecipuis Carthaginiēsium presbyteris vnum, quippe qui omnium eorum quae Carthagini fiebant certiorem reddere soleret D. Cyprianum. Fuisse autem postrà ad Episcopatum promotum, satis constat ex Epistola ad Pomponium, quam scripsit Cyprianus, Victor, Sedulius, ac Tertullus, cum presbyteris qui praesentes aderant.*

nec me in conspectum publicum & maxime eius loci) *Prius habebatur duntaxat:* nec me ijs locis. *addita sunt cetera à Manutio ac Morelio è Ms. codicibus. Porro de flagitatione ista, infra Epistola xv.*

sed qui tamen inconcussa fide stantes) *Simile illud Epistolae praecedentis, ijs qui pauperes & indigentes laborant, & tamen in Domino perseuerant. Vult autem eos praeferri pauperes, si opum non sit tanta largitas vt omnibus subueniatur, qui in fide constantes perstiterant. Ita D. Hieronymus qu. 1. ad Hebidiam: & haec dicimus non quod in pauperes Iudaeos siue gentiles & omnino cuiuslibet gentis pauperes prohibeamus faciendam eleemosynam; sed quod Christianos & credentes pauperes incredulis praeferamus, & inter ipsos Christianos sit multa diuersitas, vtrum peccator, an sanctus sit. Vnde & Apostolus passim in omnes misericordiam probans, infert (Gal. 6.) maxime in domesticos fidei, domesticus fidei est qui eadem tibi religione coniungitur, quem à consortio fraternitatis peccata non separant, &c.*

sicut etiam pridem vobis scripseram] *Notat epistolam praecedentem, vbi ijsdem pene verbis: sine qui (inquit) gloriosa voce Dominum cōfessi in carcere sunt constituti, &c.*

modo vt sciār ex vobis & instruātur, & discāt, quia] *Sic hunc locum antea vix intellectum restituimus, partim ex Manutio, partim ex Afflig. codice. antea enim ita legebatur.* vt sciant ex nobis & instruantur & discant quid.

cum scriptum sit: Ante mortem ne laudes] *Ecclesiastici libri testimonio vtitur tanquam Scriptura Canonica, non hic modo, sed & infra Epistola lxvi. & c. primo libr. 2. Testimoniorum contra Iud. vbi Latius de huius libri auctoritate Canonica, ad quos libros etiā de Apocalipsis auctoritate tractatum differimus, è qua hic quoque testimonium adfert.*

Item Pauli Apostoli documenta sectentur] *Ita locum hunc restituendum cēsemus ex Manutij lectione quā*

ne qui habet: sectemur, & priori lectione quæ erat tententur; nisi forte malit quis illud Manut. retinere, ac prius paulo legere: imitemur, vti habet cod. Afflig.
vt & ego iterum illos mature videre] *Sic Manut. nec dissimiliter Morelius, præterquam quod omittit vocem* iterum] *Consentit & Afflig. cod. præterquam quod pro* mature, *legit* martyres, *minus recte.*
& salutari exhortatione componere mentes.] *Nos hanc lectionem vulgatam cum Morelio retinuimus. Manut. habet* & salutare & exhortatione, *&c. Afflig.* & salutare, exercitare, & componere. *Paulo post Manutij lectio magis placet:* & iam, *quã vulgata*, etiam. *Similia habes Epistola seq. ad Rogatianum.*
nec à Diaconis aut presbyteris regi posse] *Hinc non obscure colligitur viguisse adhuc Carthagini ætate auctoris prærogatiuam illam Presbyterorum & Diaconorum primitiuæ Ecclesiæ, qua comuni totius Presbyterij, id est, Presbyterorum & Diaconorum collegij consilio, administrabãtur omnia ab Episcopis. Huc pertinet illud D. Ignatij ad Trallianos: Necessariũ est vos nihil præter Episcopum facere, neque aliquid agere: Sed & Presbyteris subditi estote, vt Apostolis Iesu Christi spei nostræ, in qua perseuerantes in ipso inueniamur. Oportet autem & Diaconis qui sunt in ministerium Iesu Christi omni modo placere, non enim cibi & potus sunt ministri, sed ministri Ecclesiæ Dei. Item illud eiusdem ad Magnesianos: Vnanimes in Deo omnia facere festinetis, assidente Episcopo in loco Dei, & Presbyteris in loco consistorij Apostolorum, & Diaconis dulcissimis mihi, quibus creditum est ministerium Iesu Christi. Quæ sumpsisse videtur ex Apostolicis constit. quæ hodie extant Clementis Romani libr. 1. cap. 32. vbi ad verbum fere eadẽ reperire est, nam & Presbyteros consiliarios Episcoporum nuncupat, & senatum ac consessum Ecclesiæ. Hodie vero in sola Romana Ecclesia hæc dignitas penes Presbyteros & Diaconos remansit.*
Donatus, & Fortunatus, Nouatus, & Gordius] *Manut. & Morelius Fortunati nomen hic adiecere, quod desideratur & in excusis alijs, & in Afflig. codi. qui* Gurdius *legit, ceteri* Curdius. *Sic paulo post: pro eo quod est:* sine consensu plebis, mea priuata sententia] *quod habet Morelius, ac nobis maxime placet, vulgo legitur* priuatim. *Manutius,* plebis meæ *legit.*
Opto vos carissimi] *Hoc à Manutio ac Morelio adiectum est, in ceteris excusis & Afflig. cod. desideratur.*

AD ROGATIANVM ET CETEROS Confessores de obseruanda disciplina.

EPISTOLA VII.

ARG. *Rogatianum & ceteros Confessores exhortatur ad Disciplinam obseruandam, ne qui Christum voce confessi fuerant, operibus abnegare viderentur; obiter increpans quosdam eorum, qui extorres facti ob fidem in patriam tamen iniussi reuerti non verebantur, atque hoc est quod Cyprianus infra dicit Epistola xv. ex orribus, quando oportuit obiurgationem non defuisse, nam in secessu scriptam hanc epistolam patet.*

CYPRIANVS ROGATIANO presbytero & ceteris Confessoribus fratribus salutem.

ET iampridem vobis fratres carissimi ac fortissimi litteras miseram, quibus fidei & virtuti vestræ verbis exultantibus congratularer; & nunc non aliud in primis vox nostra complectitur, quam vt læto animo frequenter ac semper gloriam vestri nominis prædicemus. quid enim vel maius in votis meis potest esse, vel melius, quam cum video confessionis vestrę honore illuminatum gregem Christi? nã cum gaudere in hoc omnes fratres oportet, tum in gaudio communi maior est episcopi portio. Ecclesiæ enim gloria, præpositi gloria est. Quantum dolemus ex illis, quos tempestas inimica prostrauit; tantum lætamur ex vobis, quos diabolus superare non potuit. Hortamur tamen per communem fidem, per pectoris nostri veram circa vos & simplicem caritatem, vt qui aduersarium prima hac congressione vicistis, gloriã vestram forti & perseueranti virtute teneatis. Adhuc in sæculo sumus, adhuc in acie constituti, de vita nostra quotidie dimicamus; danda opera est, vt post hæc initia, ad incrementa quoque veniatur, & consummetur in vobis, quod iam rudimentis felicibus esse cœpistis. Parum est adipisci aliquid potuisse, plus est quod adeptus es posse seruare. sicut & fides ipsa & natiuitas salutaris non accepta, sed custodita viuificat. Nec statim consecutio, sed consummatio hominem Deo seruat. Dominus hoc magisterio suo docuit dicens: Ecce sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. Puta hoc illum & confessori suo dicere: Ecce confessor factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. Salomon denique, & Saul, & ceteri multi, quam diu in vijs Domini ambulauerunt, datam sibi gratiam tenere potuerunt: recedente ab ijs disciplina Dominica, recessit & gratia. Perseuerandum nobis est in arto & in angusto itinere laudis & glorię, & cũ quies & humilitas, & bonorum morum tranquillitas Christianis omnibus congruat, secundum Domini vocem, qui neminem alium respicit, nisi humilem & quietum, & trementem sermones suos; tum magis hoc obseruare & implere confessores oportet, qui exemplum facti estis ceteris fratribus, ad quorum mores omnium vita & actus debeat prouocari. Nam sicut Iudæi à Deo alienati sunt, propter quos nomen Dei blasphematur in Gentibus: ita contra Deo cari sunt, per quorum disciplinam nomen Domini laudabili testimonio prædicatur; sicut scriptum est, Domino præmonente & dicẽte; Luceat lumen vestrum coram homini-

Lib. 1 ep. 5. *Ioan. 5.* *Esaia vlt.* *Matt. 5.*

hominibus, vt videát opera vestra bona, & clarificent patrem vestrum qui in cælis est. Et Paulus Apostolus dicit: Lucete sicut luminaria in mundo. Et Petrus similiter hortatur: Sicut hospites, inquit, & peregrini abstinete vos à carnalibus desiderijs, quæ militát aduersus animá, conuersationem habétes inter gentiles bonam, vt dum detrectant de vobis, quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes magnificent Dominum. Quod quidem maxima pars vestrum cum meo gaudio curat & cōfessionis ipsius honore melior facta, tranquillis & bonis moribus gloriam suam custodit & seruat; sed quosdam audio inficere numerum vestrum, & laudé præcipui nominis praua sua conuersatione destruere: quos etiam vos ipsi, vtpote amatores, & cōseruatores laudis vestræ, obiurgare & comprimere & emendare debetis. Cum quanto enim nominis vestri pudore delinquitur, quádo alius aliquis temulentus & lasciuiens demoratur: alius in eam patriam, vnde extorris factus est regreditur, vt deprehensus non iam quasi Christianus, sed quasi nocens pereat? Inflari aliquos, & tumere audio; cum scriptum sit: Noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. Dominus noster sicut ouis ad victimá ductus est, & sicut agnus coram tondente sine voce, sic nō aperuit os suum. Non sum inquit, contumax, neque contradico: Dorsum meum posui ad flagella & maxillas meas ad palmas. Faciem autem meam non auerti à fœditate sputorum. Et quisquam per ipsum nunc, atque in ipso viués, extollere se audet & superbire; immemor & factorum quæ ille gessit, & mádatorum quæ nobis vel per se, vel per Apostolos suos tradidit? Quod si non est maior domino suo seruus; qui Dominum sequuntur humiles & quieti, & taciturni vestigia eius imitentur. Quanto quisque inferior fuerit, sublimior fiat dicente Domino: Qui minimus fuerit in vobis, hic erit magnus. Quid deinde illud? quam vobis execrandum debet videri, quod cum summo animi nostri gemitu & dolore cognouimus? Nō deesse, qui Dei templa, & post confessionem sanctificata & illustrata prius membra turpi & infami cōcubitu suo maculent, cubilia cum feminis promiscua iungentes; quando & si stuprum conscientia eorum desit, hoc ipsum grande crimen est, quod illorum scandalo in aliorum ruinas exempla nascantur. Contentiones quoque & æmulationes inter vos nullas esse oportet, cum pacem suam nobis dimiserit Dominus, & scriptum sit: Diliges proximum tuum tanquam te. Si autem morderis & incusatis inuicem, videte ne consumamini ab inuicem. Conuicijs etiam & maledictis quæso vos abstinere: quia neque maledici regnum Dei consequuntur; & lingua, quæ Christum confessa est, incolumis & pura cum suo honore seruáda est. Nam qui pacifica, & bona, & iusta secundum præceptum Christi loquitur, Christum quotidie confitetur. Sæculo renunciaueramus cum baptizati sumus; sed nunc vere renunciauimus sæculo, quando tentati, & probati à Deo, nostra omnia relinquentes, Dominum secuti sumus & fide ac timore eius stamus & viuimus. Corroboremus nos exhortationibus mutuis & magis ac magis proficiamus in Domino; vt cum pro sua misericordia pacem se facturum repromittit, noui & pæne mutati ad Ecclesiam reuertamur & excipiant nos siue fratres nostri, siue gētiles, circa omnia correctos, atque in melius reformatos & qui admirati fuerant prius in virtutibus gloriam, nūc admirētur in moribus disciplinam. Opto vos fratres carissimi semper bene valere.

Margin (left column, in order): *Philip. 2.* (beside "lus Apostolus dicit"); *1. Pet. 2.* (beside "mundo. Et Petrus"); *Rom. 11.* (beside "& tumere audio"); *Esa. 53.* (beside "minus noster sicut ouis"); *Esa. 50.* (beside "neque contradico"); *Ioan. 13.15.* (beside "Quod si non est maior"); *Gal. 5.* (beside "tum sit: Diliges"); *1. Cor. 6.* (beside "ne consumamini")

ADNOTATIONES IN EPIST. VII.

ROGATIANO presbytero] *frequēs Rogatiani seniorū huius apud Cyprianū fit mētio, satis autē patet ex Epistolis xxxvii. & xl. fuisse illū præfectū reliquo Clero, ac velutiū vicari absentis Cypriani, quippe apud quem quantitatē propriam reliquerit (vt verbis eius vtar) in pauperes & peregrinos erogandam, & cuius diligentiam in administratione ecclesiastica mirum in modum commendet. Porro Martyrij eius pro nomine Christi, eo tempore quo sub finem vitæ Cyprianus in exiliū missus est, fit mentio infra Epistola lxxxi. ad Rogatianum iuniorem. Celebratur hoc Rogatiani & fœlicissimi Martyrium in ecclesia, ad 7. in Calendas Nouembris; vti ex Beda martyrologio patet, qui ipsa eius Epistola verba allegat.*

Et iam pridē vobis &c. litteras miserā] *Quæ sint hæ litteræ non satis constat. Ego quidē prima facie (vt aiunt) existimabam esse illas ad Martyres & confessores quæ hanc secundo loco subsequuntur, præsertim cum congratulatio quam exultantibus verbis se in illis fecisse hic dicit, videretur verbis illis comprehēdi: Exulto Lætus & gratulor fortissimi ac beatissimi fratres, cognita fide & virtute vestra. Verū obstāt verba illa quæ mox ibi subiungit: gloriosa & nuper quidem cum confessione perstante suscepta pœna est, quæ confessores Christi fecit extorres, vnde patet illas postea conscriptas. Persuasum itaque habeo desiderari illas quarum hic mentionem facit, esse vero eas quarum epistola dicta xv. meminit, In quibus confessoribus adhortatio nō defuit.*

congratularer] *Miror cur vulgatam lectionem* con gratularer *non sequuti sunt Manut. ac Morelius, cum reperiatur etiam in Ms. Et excusis veteribus, pro eo autem quod est* non aliud) *Cambr. codex legit:* quid aliud, *haud Male.*

quod adeptus es posse seruare) *Ita recte Manut. Morelius & ante illos Costerius, & Cambr. ac Afflig. Ms. codices. pro eo quod erat:* adeptum est.

Dominus hoc magisterio suo) *Desiderabatur in Erasmicis editionibus omnibus particula:* suo: *idq́, ex errato codicis Rembolt quantum suspicor. Nam vetus excusus & Ms. codices id habent. & secundum illorum fidem adiecta est à Grauio, Morelio & Manutio.*

qui

qui neminem alium respicit, nisi humilem & quietum] *Alludit ad locũ Isai. vlt. secutus 70. qui habent τὸν ταπεινὸν καὶ ἡσύχιον id est, humilem & quietum siue taciturnum vt ipse infra interpretatur, pro eo quod editio nostra ex Hebræo: Pauperculum & contritum corde, eisdem verbis citat eandem scripturam infra epistola 18.* tum magis] *Codex Affliginiẽsis sic legit, optime, pro eo quod erat:* tamen. *Morelius vero & Cambr.* tunc.

Lucete sicut luminaria] *Locus est Philipp. 2. vox græca φαίνεσθε ambigua est ad imperandi modum, quo hic Cyprianus vtitur & Ambros. in comment. & ad indicandi, quo vulgatus interpres.*

sed quosdam audio] *Similia habes Epistola tum præcedenti tum sequenti, ita vt vel hinc appareat eodem fere tempore conscriptas. Meminit etiam infra eorundem vitiorum lib. de vnitate Ecclesiæ.*

alius in eam patriam vnde extorris factus est regreditur &c. *Vides expressis verbis in extorres obiurgationem tẽdere, alludit autem ad illud. 1. Petri 2. Quæ est enim gloria si peccantes & colaphizati suffertis, vtpote significans, illos qui iniussi ab exilio reuersi essent, iam occidi, non vt Christianos, sed vt nocentes.*

Inflari aliquos audio & tumere) *Ni ita legerent veteres excusi & Ms. Afflig. codices. minus placeret hæc Manut. & Morelij lectio, quam vulgata:* & non timere: *certè hanc retinet Cambr. codex.*

Dominus noster sicut ouis ad victimam ductus est) *hæc partim ex c. 53. partim ex 50. Esaiæ descripta sunt iuxta editionem 70.*

& illustrata prius membra) *Hoc Costerio & Affl. cod. fateor me acceptum debere, pro quo Manut. & Morel.* plus, *non recte, forte errore scripturæ qui facile cõtingere potest in tanta litterarũ affinitate. Similis est locus Epistolà præcedenti. Christi membra etiam Christum confessa per concubitus illicitos inquinari. Porro illustrata mẽbra dicere existimo baptizata, solent enim Dionys. Areop. & alij veteres, baptismum nũcupare illustrationis sacramentum.*

Si autem mordetis & incusatis inuicem) *Diuersam hanc lectionem à textu græco qui hodie exstat, reperire est etiam in Commentario qui Ambrosio inscribitur qui pro eo quod græce est κατεσθίετε id est comeditis, legit increpatis, Cyprianus vero hoc loco* incusatis) *Nec minus illud ab exemplaribus Græcis discordat,* neque maledici regnum dei consequuntur) *pro eo quod Græce est λοιδορούμενοι.*

Sæculo renunciaueramus cum baptizati sumus) *Placet hæc Manut. & Morelij lectio quum consentiant Afflig. Dun. & March. Ms. & excusi veteres duo, ceteri:* renunciauimus. *Sic paulo post quoque restè Manut.* renunciauimus, *pro eo quod alij habent* renunciamus. *Porro ex his locis cõfutari possit error eorum, qui renunciationem siue abrenũciationem qua in baptismo Diabolo renunciamus, nouitiam dicere nõ verentur; quum hic disertis verbis illius fiat mentio & rursum Epistola 54. & lib. de habitu Virg. Huc pertinet illud etiam Tertulliani de Corona militis: Aquam adituri, ibidem, sed & aliquanto prius in ecclesia, sub antistitis manu contestamur, nos renunciare diabolo & pompæ & Angelis eius, & illud lib. de spect. vbi contra pompam diaboli eierare nos dicit. Eodem illud Dionys. Areopagitæ vtrobique vetustioris & græci: Deinde (inquit Eccles. Hier. c. 1.) occidentem versus cõuersum manus illuc obiectàs habentem atque protendentem, insufflare illum ter in Sathanam iubet, insuper & τὰ τῆς ἀποταγῆς (id est quæ sunt abrenuntiationis) profiteri, eiq; ter abrenunciationis solemnibus verbis propositis, cum toties illud cõceptis verbis pronũciauit, ad orientem transfert &c. Quam etiam in paruulorum baptismo obseruatam, eiusdem libri cap. vlt. docet. Ipsam etiam abrenunciationis formulam etiamnum vsitatã, reperire est in constititutionibus Apostolicis Clementis li. 7. c. 4. Hanc nempe. Abrenuncio Sathanæ & operibus eius, pompis, cultui, Angelis, & Machinationibus eius. Neque vero est quod obijciat quis vocis: abrenunclo, barbariem. Et si enim non diffitear apud Ethnicos scriptores classicos Abrenunciationis mentionẽ nusquam fieri, certe eo nomine vtitur Ambrosius in 2. ca. ad Coloss. Renunciationis autem nomen (quo vtuntur Tertull. D.D. Cyprianus. Hieronim. Ambros. alibi, & Augustinus.) Quintiliano lib. 10. in eadẽ significatione vsitatum est qua vox ἀποτάσσεσθαι Basilio lib. de spũs. Cyrillo in Cathechesibus, & dictis. Dionysio & Clementi Romano, nempe pro extremũ Valedicere. Mutuati autem mihi videntur hanc locutionis formulam tum Græci tum Latini Patres, non ex formulis Iurecõsultorum, vt existimant quidã, sed potius ex illo Lucæ decimoquarto, cap. ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσι, quod transtulit vetus interpres: omnis ex vobis qui non renunciat omnibus quæ possidet.*

AD CLERVM ET PLEBEM de deprecando Deo pro peccatis.

EPISTOLA VIII.

ARG. *Eiusdem pene est argumenti cũ duabus præcedentibus, præterquam quòd hic ad preces exhortetur assiduas.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & diaconibus fratribus salutem.

QVANQVAM sciã fratres carissimi, pro 1
timore, quem singuli debemus Deo, vos ist. 4.
quoque illic assiduis orationibus & enixis pre- ibr. 4.
cibus instanter incumbere; admoneo tamen etiam ipse religiosam sollicitudinem vestram, vt ad placandum atque exorãdum Dominum nõ voce sola, sed & ieiunijs, & lacrimis, & omni genere deprecationis ingemiscamus. Intelligendum est enim & confitendum, pressuræ istius tam turbidam vastitatem, quæ gregem nostrum maxima ex parte populata est, & adhuc vsque populatur secundum peccata nostra venisse, dum viam Domini non tenemus, nec data nobis ad salutem cęlestia mandata seruamus. Fecit Dominus noster voluntatem patris, & nos non facimus Domini voluntatem; patrimonio & lucro studentes, superbiam sectantes, æmulationi & dissentioni vacantes, simplicitatis

& fidei

& fidei negligentes, sæculo verbis solis & non factis renũciantes, vnusquisque sibi placẽtes, & omnibus displicentes. Vapulamus itaque vt meremur, cum scriptum sit: Seruus autem ille qui cognoscit voluntatem Domini sui, & non paruerit voluntati eius, vapulabit multis. Quas autem plagas, quæ verbera non meremur; quando nec confessores qui exemplo ceteris ad bonos mores esse debuerant, teneant disciplinam? Itaque dum quosdam insolenter extollit confessionis suæ tumida & inuerecunda iactatio, tormenta venerunt, & tormenta sine fine tortoris, sine exitu damnationis, sine solatio mortis, tormenta quę ad coronam non facilè dimittant, sed tamdiu torqueant, quamdiu deijciãt; nisi si aliquis diuina dignatione subtractus inter ipsa cruciamenta profecerit, adeptus gloriã non termino supplicij, sed velocitate moriendi. Hæc patimur delicto & merito nostro, sicut præmonuit diuina censura, dicens: Si dereliquerint legem meam & in iudicijs meis non ambulauerint, si iustificationes meas profanauerint, & pręcepta mea non obseruauerint, visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Virgas igitur & flagella sentimus, qui Deo nec bonis factis placemus, nec pro peccatis satisfacimus. Rogemus de intimo corde & de tota mente misericordiam Dei, quia & ipse addidit dicens: Misericordiam autem meã non dispergã ab eis. Petamus & accipiemus: & si in accipiendo mora & tarditas fuerit, quoniã grauiter offendimus, pulsemus; quia & pulsanti aperitur, si modo pulsent ostium preces, & gemitus, & lachrymę nostræ, quibus insistere & immorari oportet, & si sit vnanimis oratio. Nam quod magis suasit & cõpulit, vt has ad vos litteras scriberem, scire debetis (sicut Dominus ostendere & reuelare dignatus est) dictum esse in visione: Petite & impetrabitis. Tunc deindę præceptum plebi assistenti, vt pro quibusdam personis designatis sibi peterent. In petendo autem fuisse dissonas voces, & dispares voluntates: & vehementer hoc displicuisse illi qui dixerat: Petite & impetrabitis, quod plebis inæqualitas discreparet, nec esset fratrum consensio vna & simplex & iuncta concordia; cum scriptum sit: Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo. Et in Actis Apostolorũ legamus: Turba autem eorum qui crediderant, anima ac mente vna agebant: & Dominus sua voce mãdauerit, dicens: Hoc est mandatum meum, vt diligatis inuicem. Et iterum: Dico autem vobis, quoniam si duobus ex vobis conuenerit in terra, de omni re quamcunque petieritis, continget vobis à patre meo qui in cælis est. Quod si duo vnanimes tantum possunt, quid si vnanimitas apud omnes esset? Quid si secundum pacem quam nobis Dominus dedit, vniuersis fratribus conueniret? Iampridem de diuina misericordia impetrassemus quod petimus, nec tã diu in hoc salutis & fidei nostræ periculo fluctuaremus. Immo vero nec venissent fratribus hæc mala, si in vnum fraternitas fuisset animata. Nam & illud ostensum est, quod sederet paterfamilias sedente sibi ad dexteram iuuene, qui iuuenis anxius & cum quadam indignatione subtristis, maxillam manu tenens, mæsto vultu sedebat. Alius vero in sinistra parte consistens rete portabat, quod se mittere, vt circũstantem populum caperet, minabatur: & cum minaretur, quid hoc esset, ille qui vidit, dictum est ei: Iuuenem qui ad dexteram sic sederet, cõtristari & dolere quod præcepta sua non obseruarentur: illum vero in sinistra exultare, quod sibi daretur occasio vt à patrefamilias potestatẽ sumeret sæuiendi. Hoc prius longe ostensum est, quam tempestas vastitatis huius oriretur. Et videmus impletum quod fuerat ostensum; vt dum Domini præcepta contemnimus, dum datæ legis mandata salutaria non tenemus, facultatem nocendi inimicus acciperet; minus armatos, & ad repugnandum minus cautos iactu retis operiret. Oremus instanter, & assiduis precibus ingemiscamus. Nam & hoc nobis nõ olim per visionem fratres carissimi exprobatũ sciatis, quod dormitemus in precibus, nec vigilanter oremus; & Deus vtique qui quem corripit, diligit, quando corripit, ad hoc corripit vt emendet, ad hoc emẽdat vt seruet. Excutiamus itaque & abrumpamus somniuincula, & instãter ac vigilanter oremus: sicut Paulus Apostolus præcipit dicens: Instate orationi vigilantes in ea. Nam & apostoli orare diebus ac noctibus non destiterunt, & Dominus quoque ipse disciplinæ magister & exempli nostri via, frequenter & vigilanter orauit, sicut in Euangelio legimus: Exijt in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei; & vtique quod orabat, orabat ille pro nobis, cum peccator ipse non esset, sed nostra peccata portaret. Adeo autem pro nobis ille deprecabatur, vt legamus alio loco: Dixit autem Dominus ad Petrum: Ecce Satanas postulauit vt vos vexaret quo modo triticum, ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua. Quod si pro nobis ac pro delictis nostris ille & laborat & vigilat, & precatur; quanto nos magis insistere precibus & orare, & primo ipsum Dominum rogare, tum deinde per ipsum Deo patri satisfacere debemus? Habemus aduocatum & deprecatorem pro peccatis nostris Iesum Christum dominum & Deum nostrum, si modo nos in præteritum peccasse pæniteat; & confitentes atque intelligentes delicta nostra, quibus nunc Dominum offendimus, vel de cetero nos ambulare in vijs eius, & præcepta eius metuere spondeamus. Pater nos & corrigit & tuetur, stantes tamen in fide & in pressuris atque in angustijs, & Christo eius firmiter adhærentes, sicut scriptum est: Quis nos separabit à dilectione Christi? pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? Nihil horũ potest separare credẽtes, nihil

Margin notes: Luc. 12. — Ioan. 16. — Psal. 67. — Act. 4. — Ioan. 15. — Matt. 18. — 2. — Colos. 4. — Luc. 6. — Luc. 22. — Rom. 8.

hil poteſt auellere corpori eius & ſanguini cohærentes. Perſecutio iſta examinatio eſt atque exploratio pectoris noſtri: excuti nos Deus voluit & probari ſicut ſuos ſemper probauit: nec tamen in probationibus eius aliquando auxiliũ credentibus defuit. Denique ad mininum famulum ſuum, & in delictis licet plurimis conſtitutum, & dignatione eius indignum: tamen ille pro ſua circa nos bonitate mãdare dignatus eſt: Dic illi, inquit, ſecurus ſit, quia pax ventura eſt. Sed quod interim morula eſt, ſuperſunt adhuc aliqui qui probentur. Sed & de victu parco, & ſobrio potu, diuinis dignationibus admonemur; ſcilicet ne vigore cæleſti ſublime iã pectus illecebra ſecularis eneruet, vel ne largioribus epulis mens grauata minus ad preces orationis euigilet. Diſsimulare hæc ſingula & apud conſcientiam meam ſolus occultare non debui, quibus vnuſquiſque veſtrum & inſtrui & regi poſsit. Nec ipſi vtique apud vos hanc epiſtolã teneatis occultam, ſed legendam fratribus ſuggeratis. Intercipere enim quibus nos Dominus admonere & inſtruere dignatur, eius eſt qui admoneri & inſtrui fratrẽ ſuum nolit. Probari nos à Domino noſtro ſciant, nec à fide qua in eum ſemel credidimus, præſentis preſſuræ cõflictatione deficiant. Delicta ſua ſinguli recognoſcentes; vel modo conuerſationem veteris hominis exponant. Nemo enim retro attendens, & ſuperponens manum ſuam ſuper aratrum, aptus eſt regno Dei. Denique vxor Lot, quæ liberata contra præceptum retro reſpexit, quod euaſerat perdidit. Attendamus non poſteriora, quo diabolus reuocat, ſed priora, quo Chriſtus vocat. Oculos erigamus ad cælũ, ne oblectamentis & illecebris non ſuis terra decipiat. Vnuſquiſque oret Deum non pro ſe tantum, ſed pro omnibus fratribus; ſicut Dominus orare nos docuit; vbi non ſingulis priuatam precem mandauit, ſed oratione communi & concordi prece pro omnibus iuſsit orare. Si nos Dominus humiles & quietos, ſi nobis inuicem copulatos, ſi circa iram ſuam timidos, ſi præſenti tribulatione correctos emendatosque conſpexerit, tutos ab inimici infeſtationibus exhibebit. præceſsit diſciplina, ſequetur & venia. nos tantum ſine ceſſatione poſcendi, & cum fide accipiendi ſimplices & vnanimes Dominum deprecemur, cum gemitu pariter & fletu deprecãtes, ſicut deprecari oportet eos, qui ſint poſiti inter plangentium ruinas, & timẽtium reliquias, inter numeroſam languentium ſtragem, & exiguam ſtantium paucitatem. Rogemus pacem maturius reddi, cito latebris noſtris & periculis ſubueniri; impleri quæ famulis ſuis Dominus dignatur oſtendere, redintegrationem Eccleſiæ ſuæ, ſecuritatem ſalutis noſtræ, poſt pluuias ſerenitatem, poſt tenebras lucem, poſt procellas & turbines placidam lenitatem. Pia paternę dilectionis auxilia, diuinæ Maieſtatis ſolita magnalia, quibus & perſequentium blaſphemia retundatur, & lapſorum pœnitẽtia reformetur, & fortis & ſtabilis perſeuerantium fiducia glorietur. Opto vos fratres cariſsimi ſemper bene valere.

Luc. 9. Gen. 19. Matth. 6.

ADNOTATIONES IN EPIST. VIII.

Huius Epiſtolæ diſertis verbis fit etiam mentio epiſtola xv. nec vniuerſæ fraternitati ad deprecãdam Dei miſericordiam allocutio & perſuaſio noſtra defuit. Atque adeo videtur mihi hæc eſſe inſcriptio Germana CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS ET PLEBI VNIVERSAE FRATRIBVS SALVTEM &c. *mutare tamen non ſum auſus, quod illius lectionis nullum exiſtat veſtigiũ in vetuſtis codicibus. D. Auguſt. libr. .. de Baptiſ. contra Donatũ, c. 2. citat hanc epiſtolam titulo eodẽ quem præfiximus.*

Quanquam ſciam] *Ita recte Manut. Cambr. codex & vetus excuſus, cæteri omnes ſecuti exemplar Rembolt. vitioſum:* ſentiam

Admoneo tamen etiam ipſe] *Hæ poſtremæ duæ voces adiectæ ſunt à Grauio, Manutio & Morelio, conſentit Camb. cod.*

inuerecunda iactatio.] *Cambr. cod.* iactantia; *Verum magis placet vulgata lectio. Vtitur enim eadem voce ſupra epiſtola 2. Odioſa iactatio.*

Tormenta venerunt & tormenta ſine fine tortoris] *Hinc patet quo tempore ſcripta ſit hæc epiſtola, Nempe poſtquam tormenta venerunt, quomodo etiam epiſtola ſequens. Atqui particulam:* ſi, *omittit Cambr. cod. vbi legitur:* niſi ſi, *nos eam retinuimus eo quod ſit phraſis Cypriani.*

nec pro peccatis ſatisfacimus] *Pulcher de ſatisfactione locus tum hic in Epiſtolæ exordio, tũ epiſtola ſequenti.*

Petamus & accipiemus:] *Alludit ad locum Ioannis 16. Petite & accipietis, &c. Orationem vnanimem commendans multis verbis ad finem pene Epiſtolæ vſque. Pro eo autem quod habet Manutius & duo veteres:* accipiendi] *malim retinere quod in excuſis ceteris habebatur:* in accipiendo]

Sicut Dominus oſtendere & reuelare dignatus eſt] *Ita Ms. & excuſi omnes excepto Manutio qui habet:* dignatur, *minus recte. Quum autem per reuelationes ſiue viſiones quatuor, ſuos ad praces hortetur; non ſunt audiendi qui fabularum loco omnes viſiones exiſtimant. Certe & alias viſiones nocturnas commemorat tum alibi, tum Epiſtola xxxiiij de Celerino. Epiſt. xl. & liiij.*

Nam & hoc nobis non olim] *Hanc veterum excuſorum codicum lectionem reſtituerunt Manutius & Morelius, pro quo Eraſmicæ æditiones omnes:* iam olim] *cui tamen conſentit Cambr. codex.*

Ecce Sathanas poſtulauit, vt vos vexaret] *Significantius noſter interpres ita vertit.* Ecce Sathanas expetiuit vos, vt cribraret, *ita enim Græce* ἐξῃτήσατο ὑμᾶς τοῦ σινιάσαι. *Videtur itaque etiam hic vſus alio exemplari D. Cyprianus.*

Et laborat, & vigilat & precatur] *Grauius legendum cenſet:* & laborabat & vigilabat & precabatur

batur] *Idem paulopost variam lectionem adnotauit:* precatorem, *pro eo quod habetur*, deprecatorem.
Et Christo eius] *Sic legendum censeo pro eo quod erat:* licer Christo eius.
Exploratio pectoris nostri] *Ita Costerius pro eo quod erat* peccati nostri. *Vetus vero excusus:* corporis nostri. *Paulopost particulam* adhuc *quæ desiderabatur, adiecerunt Manut. & Morel.*
apud conscienriam meam] *Phrasis Cypriano frequentißima sic alibi:* conscieutiam meam latere non debuit.
Nec ipsi vtique] *Magis placet hæc vulgata lectio, quàm illa Cambr. codicis & Manut.* deniq;, *eo quod paulo ante illa voce vsus sit auctor.*
Nemo enim retro attendens & superponens manum suam ad aratrum, aptus est regno Dei] *Videtur mihi hoc loco transpositio quam Methathesin vocant, nam precedere debet illud:* & superponens, &c. *iuxta exemplaria tam Græca quàm Latina. Expreßit autem commode voces Græcas* ἐπιβαλὼν *&* εὔθετος, *dum vertit:* superponens, & aptus] orantes pro omnibus iussit orare] orantes, *superfluum videtur, nec vero eam vocẽ habet Camb. codex.*
impleri quæ] *Ita restituere conati sunt hunc locũ & Manut. & Morelius, Grauius vero hoc pacto:* iam plerisque, *quomodo etiam vetus excusus, neutrum displicet, antea corrupte habebatur:* in plerisque.

AD MARTYRES ET CONfessores de Mappalico.

[1] EPISTOLA IX.

ARG. *Martyres Africæ Cyprianus miris modis à constantia commendans, inuitat ad perseuerantiam, exemplo Mappalicieorum collegæ.*

CYPRIANVS [2] MARTYRIBVS & confessoribus [3] Iesu Christi domini nostri in Deo patre perpetuam salutem.

Lib.2.ep.6. [3] E[4]XVLTO lætus & gratulor fortißimi ac beatißimi fratres cognita fide ac virtute vestra, in quibus mater Ecclesia gloriatur, [5] gloriata & nuper quidem, cum confeßione perstante suscepta pœna est, quæ confessores Christi fecit extorres: confeßio tamen præsens, [6] quanto in paßione fortior, tanto clarior & maior in honore est. Creuit pugna, creuit & pugnantium gloria. Nec retardati estis ab acie tormentorum metu, sed ipsis tormentis magis estis ad aciem prouocati; fortes & stabiles [7] ad maximi certaminis prœliũ prompta deuotione prodistis. Ex quibus quosdam iã comperi coronatos, quosdam vero ad coronam victoriæ proximos: vniuersos autem, quos agmine glorioso carcer inclusit, pari ac simili calore virtutis ad gerendum certamen animatos, sicut esse oportet in diuinis castris milites Christi, vt incorruptam fidei firmitatem non blanditiæ decipiant, nõ minæ terreant, non cruciatus ac tormenta deuincãt, quia maior est qui in nobis est, quam qui est in hoc mundo. Nec plus ad deijciendum potest terrena * pœna, quam ad erigendum tutela diuina. 1 Ioan.4. *Potentia.*
Probata res est certamine fratrum glorioso, qui ad tormenta vincẽda ceteris duces facti, exemplum virtutis ac fidei præbuerunt, congreßi in acie donec acies succumberet victa. Quibus ergo vos laudibus prædicem fortißimi fratres? robur pectoris vestri, & perseuerantiam fidei quo præconio vocis exornẽ? Tolerastis vsque ad consummationem gloriæ durißimam quæstionem, nec ceßistis supplicijs, sed vobis potius supplicia cesserunt. [8] Finem dolorum quem tormenta non dabant, coronæ dederunt. Laniena grauior ad hoc diu perseuerauit, non vt stantem fidem deijceret, sed vt homines Dei ad Dominum velocius mitterer. Vidit admirans præsentiũ multitudo [9] cæleste certamẽ, [10] certamen Dei, spiritale certamen, prœlium Christi; stetisse seruos eius voce libera, mente incorrupta, virtute diuina, telis quidem secularibus nudos, sed armis fidei credentes armatos. Steterũt torti torquentibus fortiores, & [11] pulsanres ac laniantes vngulas, pulsata ac laniata membra vicerunt. Inexpugnabilem fidem superare non potuit sæuiens diu plaga repetita, quamuis rupta compage viscerum torquerentur in seruis Dei iam non membra sed vulnera. Fluebat sanguis, qui incendium persecutionis extingueret, qui flammas & ignes gehennæ glorioso cruore sopiret. O quale illud fuit spectaculum Domino, quam sublime, quam magnum, quam Dei oculis sacramento, ac deuotione militis eius acceptum, sicut scriptũ est in psalmis [12] Spiritu sancto loquente ad nos pariter & monente: Pretiosa Psal.115.
est in conspectu Domini mors iustorum eius: pretiosa mors hæc est quæ emit immortalitatẽ pretio sui sanguinis; quæ accepit coronã de consummatione virtutis. Quam letus illic Christus fuit, quam libẽs in talibus seruis suis & pugnauit & vicit protector fidei, [13] dãs credẽtibus tantum, quãtum se credit capere, qui sumit: certamini suo adfuit, prœliatores atque assertores sui nominis erexit, corroborauit, animauit. Et qui pro nobis mortem semel vicit, semper vincit in nobis. Cum vos, inquit, tradiderint, no- Matth.10.
lite cogitare, quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Documentum rei præsens prœliũ præbuit. Vox plena Spiritu sancto de martyris ore prorupit, cũ [14] Mappalicus beatißimus inter cruciatus suos procõsuli diceret? Videbis cras agonem. Et quod ille cum virtutis ac fidei testimonio dixit, Dominus impleuit. Agon cælestis exhibitus, & Dei seruus in agonis promißi certamine coronatus est. Hic est agõ quem propheta Esaias ante prædixit dicens; Non pusillum vobis certamẽ cum homi- Esai.7.
nibus,

nibus,[15] quoniam Deus præſtat agonem. Et vt
oſtenderet quis hic agon futurus eſſet, addidit
dicens:[16] Ecce virgo in vtero accipiet & pariet
filium, & vocabis nomen eius Emmanuel.
hic eſt agon fidei noſtræ qua congredimur, qua
vincimus, qua coronamur. Hic eſt agon quem
nobis oſtendit beatus Apoſtolus Paulus, in
quo oportet nos currere, &[17] ad coronam glo-
1. Cor. 9. riæ peruenire. Neſcitis, inquit, quia qui in ſta-
dio currunt, omnes quidem currunt, vnus ta-
men accipit palmam? Sic currite vt occupetis.
[18] Omnis enim qui agonizat in omnibus conti
nens eſt, & illi quidem vt corruptibilem coro-
nam accipiant, nos autem incorruptam. Item
ſuum certamen oſtendens, & hoſtiam ſe Domi
2. Tim. 4. ni cito futurum eſſe promittens, ait:[19] Ego iam
delibor, & tempus inſtat aſſumptionis meæ.
Bonum agonem certaui, curſum perfeci, fidem
ſeruaui. Iam ſupereſt mihi corona iuſtitiæ, quã
mihi reddet Dominus in illa die, ille iuſtus iu-
dex: non ſolum autẽ mihi, ſed & omnibus qui
dilexerint aduentum eius. Hunc igitur agonẽ
per Prophetas ante prædictum, per Dominum
commiſſum, per Apoſtolos geſtum, Mappali-
cus ſuo & collegarum ſuorum nomine procon
ſuli repromiſit. nec fefellit in promiſſo ſuo vox
fidelis; pugnam quam ſpopondit, exhibuit; &
palmam, quam meruit, accepit.[20] Iſtum nunc
beatiſsimum martyrem & alios participes eiuſ
dem congreſsionis, & comites in fide ſtabiles,
in dolore patientes, in quæſtione victores, vt
cæteri quoque ſectemini, & opto pariter, &
exhortor, vt quos vinculum confeſsionis, &
hoſpitium carceris ſimul iunxit, iungat etiam
conſummatio virtutis, & corona cæleſtis; vt la
crymas matris Eccleſiæ,[21] quæ plangit ruinas &
funera plurimorum, vos veſtra lætitia tergea-
tis; & cæterorum quoque ſtantium firmitatem
veſtri exempli prouocatione ſolidetis. Si vos a-
cies vocauerit, ſi certaminis veſtri dies venerit,
militare fortiter, dimicare conſtanter, ſcientes
vos ſub oculis præſentis Domini dimicare, con
feſsione nominis eius ad ipſius gloriam perue-
nire: qui non ſic eſt, vt ſeruos ſuos tantum ſpe-
ctet; ſed & ipſe luctatur in nobis, ipſe congre-
ditur, ipſe in certamine agonis noſtri & coro-
nat pariter, & coronatur.[22] Quod ſi ante diem
certaminis veſtri de indulgentia Domini pax
ſuperuenerit, vobis tamen manet voluntas in-
tegra, & conſcientia glorioſa. Nec contriſtetur
aliquis ex vobis, quaſi illis minor, qui ante vos
tormenta perpeſsi, victo & calcato ſæculo, ad
Dominum glorioſo itinere venerunt:[23] Domi-
nus ſcrutator eſt renis & cordis: arcana perſpi-
cit, & intuetur occulta. Ad coronam Dei pro-
merendam ſufficit ipſius teſtimonium ſolum,
qui iudicaturus eſt. Ergo vtraque res fratres ca-
riſsimi, ſublimis eſt pariter & illuſtris. illa ſecu
rior ad Dominum victoriæ conſummatione
properare: hæc lætior, accepto poſt gloriã com-
meatu, in Eccleſia laude florere.[24] O beatam
Eccleſiam noſtram, quam ſic honor diuinæ di-
gnationis illuminat, quam temporibus noſtris
glorioſus martyrum ſanguis illuſtrat. Erat an-
te in operibus fratrum candida, nunc facta eſt
in martyrum cruore purpurea. Floribus eius
nec lilia nec roſæ deſunt. Certent nunc ſinguli
ad vtriuſque honoris ampliſsimam dignitatẽ.
[25] vt accipiant coronas vel de opere candidas,
vel de paſsione purpureas. In cœleſtibus caſtris
& pax & acies habent flores ſuos, quibus mi-
les Chriſti ob gloriam coronetur. Opto vos
fortiſsimi ac beatiſsimi fratres ſemper in Domi
no bene valere, & noſtri meminiſſe. Valete.

ADNOTATIONES IN EPIST. IX.

*1. Huius Epiſtolæ mentionem facit Cyprianus diſer-
tis verbis Epiſtola ad Clerum Romanum, quæ eſt infra
xv. poſtea vero (inquit) quam & tormenta venerunt,
ſiue iam tortis fratribus, ſiue adhuc vt torquerentur
incluſis, ad corroborandos & confortandos eos ſermo
noſter penetrauit. Nulli ergo dubium quin in ſeceſſu
ſit ſcripta. Imitatur autem tum hic tum in Epiſtolis
alijs exhortatorijs ad Martyres aut Confeſſores, Ter-
tulliani librum ad Martyres.*

2. Martyribus & confeſſoribus] *Martyrum
nomen hodie duntaxat illis attribuitur, qui mortem
pro Chriſto perpeſsi ſunt. Olim vero & potiſsimum
ætate Cypriani, etiam illis qui à confeſsione nominis
Chriſti nulla tormentorum atrocitate abduci poterãt;
quos eleganter Tertullianus loco citato deſignatos mar* .l. 3. ep. 18.
*tyres nuncupat; alibi etiam ſimpliciter martyres di-
cit. Confeſſorum nomen etiam hodie alio eſt in vſu
quàm olim, quippe quod attribuamus etiam illis qui
nihil pro nomine Chriſti perpeſsi, ſed ſola vitæ ſancti-
tate Chriſtum confeſsi ſunt. Porro quibus ſit illud o-
lim attributum, non perinde conſtat. Rhenanus Sy-
nonymum eſſe exiſtimat, cum martyre confeſſoris no-
men. Ego verò ſi quid in re incerta diuinare licet,
etiam diſtincta fuiſſe nomina exiſtimo. Facit huc quod
quum alibi ad confeſſores, alibi ad martyres ſcribat
Cyprianus, hic & martyribus & confeſſoribus, Epiſto-
lam inſcribat, & pluribus in locis de diſtinctis loqua-
tur: quemadmodum epiſtola ſequenti honorem marty-
rum. Confeſſorum pudorem, & apertius Epiſtola ad
Antonianum presbyterum (inquit) Moyſe tunc adhuc
confeſſore, nunc autem & martyre: & epiſtola 7. dum
confeſsionem vocis à paſsione corporis diſtinguit. & 31.
vbi confeſsionem diſtinguit à teſtimonio paſsionis. In
Synodo quoque Carthaginienſi, quæ eſt Tom. 2. qui-
dam confeſſorum, alij martyrum titulo honorantur.
Atqui ipſe Cyprianus quid inter ſe differant non ob-
ſcurè ſubindicat verbis modo citatis ex Epiſtola xv.
dum ſcripſiſſe ſe dicit ſiue iam tortis fratribus, id eſt,
mea quidem ſententia, martyribus, ſiue adhuc vt tor-
querentur incluſis, id eſt confeſſoribus, ad vtroſque enim
eo ordine hanc Epiſtolam inſcribit. Confirmatur quod
dico infra Epiſtolis xxx. & xxxvij. vt ſuo loco adnota-
uimus: Quanquam tamen interdum vtrumque nomẽ
confundat. Exempli gratia, dũ Aurelium, Celerinũ, &
Numidicũ, quamuis tormẽta paſſos, cõfeſſores nũcupat.*

quæ est infra lviij. Porro illud, Nec contristetur, *pro eo quod erat:* ne, *Morelio acceptum debemus, consentit etiam Cambr. codex.*

23. Dominus scrutator est renis & cordis: arcana perspicit] *Magis placet hic Manut. distinctio, quàm vulgata; vt præcedentis posterius sit expositio. Alludit autem ad Sap. 1. Superflue autem paulopost adiecta erat particula:* nostrum, *quã omisit Manut. & consentit Cambr. codex.*

24. O beatam ecclesiam nostram] *Hinc sumptum est Responsorium quoddam ecclesiasticum, è quo & ex Cambronensi codice satis patet vera lectio Manutij:* floribus eius, *pro eo quod prius erat:* enim, *corruptißimè.*

25. vt accipiant coronas] *Sic Morelius quam reliqui rectius, in quibus:* vt, *desiderabatur. Illud autem:* vel de opere candidas vel de pasione purpureas. *Manut. debemus acceptum, consentit Camb. codex & antiquiß. alius quem vidit Morel. Pro eo autem quod Manut. habet & nos secuti sumus:* miles coronetur, *alij habebant:* milites coronantur.

AD CLERVM DE PRESBYTEris qui temere pacem lapsis dederant, nec dum sedata persecutione, & citra conscientiam Episcoporum.

EPISTOLA X.

Argumentum huius Epistolæ habes infra in hæc verba Epistola XV. *Presbyteris (inquit) & Diaconibus non defuit Sacerdotij vigor, vt quidam minus disciplinæ memores & temeraria festinatione præcipites, qui cum lapsis communicare iam cœperant, comprimerentur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ac Diaconibus fratribus, S.

Lib.3.ep.14. DIV patientiam meam tenui fratres carissimi, quasi verecundum silentium nostrum proficeret ad quietem. Sed cum quorundam immoderata & abrupta præsumptio temeritate sua & honorem Martyrum, & Confessorum pudorem, & plebis vniuersæ tranquillitatem turbare conetur; tacere vltra non oportet, ne ad periculum & plebis pariter & nostrũ taciturnitas nimia procedat. Quod enim non periculum metuere debemus de offensa Domini; quando aliqui de presbyteris, nec Euangelij, nec loci sui memores, sed neque futurum Domini iudicium, neque nunc sibi præpositum Episcopum cogitantes, quod nunquam omninò sub antecessoribus factum est, cum contumelia & cõtemptu præpositi totum sibi vindicent? atque vtinam non [1] prostrata fratrum nostrorum salute sibi omnia vindicarent. Contumelias episcopatus nostri dissimulare & ferre possem, sicut dissimulaui semper & pertuli, sed dissimulandi nunc locus nõ est; quando decipiatur fraternitas nostra à quibusdam vestrûm, qui dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obsunt. [2] Summum enim delictum esse quod persecutio committi coëgit, sciunt ipsi etiam qui commiserunt; cum dixerit Dominus & iudex noster: [3] Qui me confessus fuerit coram hominibus, & ego in illo confitebor coram patre meo qui in cælis est. Qui autem me negauerit, & ego illum negabo. *Matt.10.* & iterum dixerit: Omnia peccata remittentur filijs hominum & blasphemiæ. *Mar.3.* Qui autem blasphemauerit Spiritum sanctum, non habet remissam, [4] sed reus est æterni peccati. Item beatus Apostolus [5] dixerit: Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum. *1.Cor.10.* Non potestis mensæ Domini communicare, & mensæ dæmoniorum. Hæc qui subtrahit fratribus nostris, decipit miseros; [6] vt qui possunt agentes pœnitentiam veram, Deo patri misericordi precibus & operibus suis satisfacere, seducantur, vt magis pereant: & qui erigere se possent, plus cadant. [7] Nam cum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitẽtiam iusto tempore, & secundum disciplinæ ordinem ad exomologesim veniant, & per manus impositionem Episcopi & cleri ius communicationis accipiant; [8] nunc crudo tẽpore, persecutione adhuc perseuerãte, nondum restituta Ecclesiæ ipsius pace, ad communicationem admittuntur, [9] & offertur nomen eorũ, & [10] nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab Episcopo & clero imposita, Eucharistia illis datur, cùm scriptum sit: [11] Qui ederit panem aut biberit calicẽ Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini. *1.Cor.11.* Sed nunc illi rei non sunt, [12] qui minus scripturæ legem nouerunt. erũt autem rei, qui præsunt, & hæc fratribus non suggerunt, vt instructi à præpositis faciant omnia cum Dei timore, & cum data ab eo & præscripta obseruatione. Exponũt deinde inuidię beatos martyres, & [13] gloriosos seruos Dei cũ Dei sacerdote committunt, vt (cum illi [14] memores loci nostri ad me litteras direxerint, & petierint tunc desideria sua examinari, & pacẽ dari, [15] quando ipsa ante mater nostra Ecclesia pacẽ de misericordia Domini prior sumpserit, [16] & nos diuina protectio reduces ad Ecclesiã suam fecerit) hi sublato honore, quẽ nobis beati Martyres cum confessoribus seruant, contẽpta Domini lege & obseruatione, quã iidem martyres & confessores tenendam mandant, ante extinctum persecutionis metum, ante reditum nostrum, ante ipsum penè martyrum excessum, cõmunicent cum lapsis & offerant, & Eucharistiam tradant: quando etiam si martyres per calorem gloriæ scripturam minus contemplãtes, cõtra legẽ Domini plus aliquid cuperẽt, à presbyteris & diaconis suggerentibus admoneri deberent, sicut semper in præteritum factum est. Castigare nos itaque diuina censura nec noctibus desinit, nec dieb⁹: [17] præter nocturnas enim

visiones, per dies quoque impletur apud nos spiritu sancto puerorum innocens ætas, quæ in extasi videt oculis, & audit, & loquitur ea quibus nos Dominus monere & instruere dignatur. Et audietis omnia quando ad vos reducem me Dominus fecerit,[18] qui vt secederem iussit. Interim temerarij & incauti & tumidi quidam inter vos, qui hominem non cogitant, vel Deũ timeant, sciẽtes quoniam si vltra in iisdem perseuerauerint, vtar ea admonitione, qua me vti Dominus iubet,[19] vt interim prohibeantur offerre, acturi & apud nos, & apud confessores ipsos, & apud plebem vniuersam causam suam; cum Domino permittente, in sinum matris Ecclesiæ[20] recolligi cœperimus. De hoc ad martyres & confessores[21] & ad plebem litteras feci, quas vtrasque vobis legi mãdaui. Opto vos fratres carissimi ac desideratissimi in Domino semper bene valere, et nostri meminisse. Valete

ADNOTATIONES IN EPIST. X.

1. prostrata fratrum nostrorum saluta] *Ita excusi & Ms. codices omnes, solus Manut.* contra fratrũ nostrorum salutem. *Porro pro eo quod habent Manut. Morelius & Camb. codex:* decipiatur. *Afflig. & cæteri excusi:* decipitur.

2. Summum enim delictum esse] *Hoc infra quoque tractatur libro de lapsis.*

3. Qui me confessus fuerit] *Sic Cambr. codex & Manut. cæteri excusi, Dun. & Marcb. Afflig. & Cauchij:* qui in me confessus fuerit, *& rursum,* confitebor ego in illo] *Quo modo si legatur, Hebraismus est. quem reperire est & in Græcis exemplaribus. Priorem verò lectionem habet vetus interpres, & alibi Cyprianus. Posteriorem habet Cyprianus infrà Epistola xxxvij.*

4. sed reus est æterni peccati] *Ita constanter codices omnes tam excusi quàm Ms. Comprobatur autẽ lectio vulgati interpretis, pro qua vertit Eras.* æterni iudicij, *secutus codices Græcos quos viderat; variè tamen legi in exemplaribus Græcis, satis constat ex Roberto Stephano, cuius quædam exemplaria habent* ἁμαρτίας *, quemodo & D. Hieronymo ascriptus commentarius. & Beda. Quod autem dixit æternum peccatum siue delictum, D. Matthæus explicatius dicit, quod neque hic remitti queat neque in futuro.*

5. dixerit] *Sic rectè Cambr. codex, Manut. & Morel. pro eo quod erat:* dixit, *tum hic tum paulopost.*

6. vt qui possent, agentes pœnitentiam verã Deo patri, &c.] *Locum hunc antea corruptissimum sic restituimus partim ex Afflig. partim ex veteri excuso codice.*

7. Nam cum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam, &c.] *Habes hic pœnitentiæ partes, Satisfactionem, quæ olim præmittebatur ante exomologesin, exomologesin ipsam, & manus impositionem, siue absolutionem Episcopi & Cleri, de quibus infra latius.*

8. nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseuerante] *Morelius aliter & fortassis rectius:* nunc crudo tempore persecutionis] *Verum mutare noluimus, quod ad vulgatam lectionem magis accedant Ms. codices, qui habent:* nunc rudi tempore, persecutione, &c.

9. Et offertur nomen eorũ] *Hanc lectionem habent codices Ms. Afflig. Marcb. & Dunen. veteres quoque excusi duo, nec dissentit Cambr. qui habet:* & offeruntur nomina eorum. *Quare non placet Manut. & Morelij lectio, præsertim cum simile sit illud Epistolæ ad Furnitanos, nominari in sacerdotum prece. Atqui alludit ad veteris Ecclesiæ consuetudinem, qua, tum eorum pro quibus offerebatur, tum omnium qui in communione Ecclesiæ persistebant Episcoporum tam viuorum quàm defunctorum nomina; e sacris tabulis quæ* δίπτυχα *vel* δέλτοι *vocabantur, recitari solent in missæ sacrificio. Erant autem tabulæ duæ, quarum vni viuorum, alteri defunctorum nomina inscribebantur. Huc pertinet illud Dionysii Areopag. Ecclesiast. Hierarch. c. 3. Et cum se mutuo omnes salutauerint mystica sacrarum tabularum recitatio fit, Græce enim est:* ἱερῶν πτυχῶν. *Quod adnotatu dignum, ob versionem Perionij, quæ vertit mystica sanctorũ recitatio fit, aut quod desideraret* πτυχῶν *in eius exemplari, aut quod putaret Dion. loqui duntaxat, de sanctorum recitatione quæ in missa fieri consueuit. Item qua de D. Chrys. nomine obliterato & rursum relato in sacra* δίπτυχα *scribunt à Theodoreto, Nicephoro, & aliis. Eodem pertinet quod Innocentius 1. Epist. ad Decentiũ & Eugubinum, offerentium nomina inter sacra mysteria recitari vult. In ipso nempe Canone Missæ non ante, quod etiam in missa Chrysost. factum est. vbi non sub principium duntaxat (vti apud Dionysium Areopagitam, & in missa Iacobi) sed circa consecrationem Eucharistiæ quoque repetitur dicta nominum recitatio. Permansit autem huius rei vestigium in Canone nostro, vbi legitur iuxta quosdam Ms. codices. Memento Domine famulorum famularumq; tuarum nomina; & rursum pro defunctis iuxta Micrologum nostrum. Memento etiam eorum nomina, &c. Eleganter ergo dixit Cyprianus offerri nomen eorum, pro recitari in oblatione diuini officij.*

10. nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta] *Hanc veram esse lectionem potius quàm illam:* exolomogesi finita, *satis patet ex epistola sequenti, vbi iisdem pene verbis: ante actam (inquit) pœnitentiam, ante exolomogesin factam. Ita etiã legunt Afflig. Dun. Marchin. & veteres excusi codices, vna cum Manutio & Morelio. Locus autem hic requirebat vt tractaretur, quid exolomogesis Cypriano, & ante eum Tertull. Verum ne Epistolam prolixitate excedant scholia, differendum censuimus in libr. de lapsis, obiter tamen aliquid dicturi Epistola 14.*

11. Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne] *Totidem pene verbis locum hunc. 1. Cor. 11. explicat Epistola sequenti. Docet autem vtrobique, indigne illum edere panem & bibere calicẽ Domini, qui ad Eucharistiam accedit, exolomogesi nondum facta, quam requirit ante Eucharistiæ susceptionem, & alibi sæpissime, & præsertim de lapsis; quo loco de hoc latius.*

12. qui

12. qui minus scripturæ legem nouerunt] *Sic Camb. codex & excusi omnes; quæ lectio magis placet quam Manutij: tenent, pro quo Afflig. & Dun. habet, tenuerunt, sed nec hoc placet.*

13. gloriosos seruos Dei cum Dei sacerdote committunt] *Phrasis & Tertulliano frequens, committuntur autem proprie gladiatores dum certamen ineunt. Eadem Phrasi dixit Iuuenalis alii ubi, committit Victor. Quare non placet hoc loco lectio Camb. codicis:* componunt.

14. memores loci nostri] *Ita Cambr. codex. Manut. & Morelius, cæteri cum Afflig. & Dun.* legis nostræ, *prius magis placet.*

15. quando ipsa mater nostra Ecclesia] *Lectionem hanc Manut. debemus acceptam, etsi enim Dun. & Afflig. codices legant:* quando pro cum, *(Phrasi Cypriano vsitatissima) desideratur in vtrisque vox:* ecclesia.

16. & nos diuina protectio reduces] *Mendosissime prius erat in excusis omnibus,* vos: *irrepserat autem ex errore typographico codicis Remboldi: Nam vetus excusus & Ms. omnes habent:* nos. *Patet autem hinc quoque in secessu scriptam hanc epistolam. Porro illud:* in præteritum] *E Ms. codicibus & veteri excuso emendatum est, pro eo quod erat,* in præteritis.

17. Præter nocturnas enim visiones] *Alludit ad illas de quibus supra epist. 8. hic vero mirum quid narrat de puerorum prophetijs. Atqui recte nunc legitur iuxta Ms. cod.* vidit oculis, *pro eo quod erat:* in oculis.

18. qui vt secederem iussit Interim Temerarij & incauti] *Coniecturam hanc de vera huius loci lectione meam confirmarunt Manut. & Morelius. Refragantur tamen Ms. & vetus excusus cod. quorum Afflig. & Dun.* qui vt federam iussit interim morari. Et incauti] *Cambr. vero:* qui vt federem iussit, interim &c. *E Ms. quoque codicibus reposuerunt Manut. & Morel.* timeat, *pro eo quod erat,* timent. *Porro illud:* qua me vti Dominus iubet, *Camb. habet & Manut. cum Morel. Afflig. cum cæteris,* quam Dominus iubet.

19. vt interim prohibeatur offerre] *En suspicionem quam vocamus à Diuinis antiquitus vsitatam.*

20. recolligi cœperimus] *Quanquam hoc loco Afflig. & Dun. codices, Manut. quoque & Morelius legant:* colligi, *quia tamen Epistola proxima vocem,* recolligi, *retinet omnes, ego hic quoque illam retinere malui, præsertim quum Camb. codex illam habeat.*

21. & ad plebem litteras feci] *Ex eodem cod. Camb. & Epistola sequenti hæc lectio confirmatur pro eo quod prius erat:* & apud plebem. *Habes autem has epistolas huic subiunctas.*

AD MARTYRES ET CONFESsores qui lapsis petierant pacem dari.

EPISTOLA XI.

Argumentum huius Epistolę habes infra Epistola xv. in hæc verba. *Cum comperissem eos qui, sacrilegis contactibus manus suas atque ora maculassent, vel nefandis libellis nihilominus conscientiã polluissent, exambire ad Martyres passim, confessores quoque importuna & gratiosa deprecatione corrumpere, vt sine discrimine & examine singulorum darentur libellorum milia contra Euangelij legem; litteras feci, quibus martyres & confessores consilio meo quantum possem ad Dominica præcepta reuocarem.*

CYPRIANUS MARTYRIBUS & confessoribus carissimis fratribus salutem.

SOLLICITVDO loci nostri, & timor Domini compellit, fortissimi ac beatissimi martyres, admonere vos litteris nostris, vt à quibus tã deuote & fortiter seruatur fides Domino, ab iisdem lex quoque & disciplina Domini reseruetur. nam cum omnes milites Christi custodire oporteat præcepta imperatoris sui, tum vos magis præceptis eius obseperare plus conuenit, qui exemplum cæteris facti estis & Virtutis & timoris Dei. Et credideram quidem presbyteros & diaconos, qui illic præsentes sunt monere vos & instruere plenissime circa euangelij legem, sicut in præteritum semper sub antecessoribus nostris factum est, vt diaconi ad carcerem commeantes, martyrũ desideria consilijs suis & scripturarum præceptis gubernarẽt: sed nunc cum maximo animi dolore cognosco, non tantum illic vobis non suggeri diuina præcepta, sed adhuc potius impediri, vt ea quę à vobis ipsis & circa Deũ caute, & circa sacerdotem Dei honorifice fiunt, à quibusdã presbyteris resoluantur, qui nec timorem Dei, nec episcopi honorem cogitantes, [2] cum vos ad me litteras direxeritis, quibus examinari desideria vestra [3] & quibusdã lapsis pacem dari postulastis, cum persecutione finita conuenire in vnum cũ clero & recolligi cęperimus. Illi cõtra euangelij legẽ contra vestrã quoque honorificã petitionẽ ante actam pœnitentiam, ante exomologesin grauissimi atque extremi delicti factam, ante manum ab Episcopo & clero in pœnitentiam impositã, offerre lapsis pacem & Eucharistiam dare, id est sanctum Domini corpus profanare audeant; cũ scriptum sit: Qui ederit panem, aut biberit calice Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini. Et lapsis quidem potest in hoc venia concedi. Quis enim non mortuus viuificari properet. Quis non ad salutem suam venire festinet? Sed præpositorum est præceptum tenere, & vel properantes, vel ignorantes instruere, ne qui ouium pastores esse debent, lanij fiant. [4] Ea enim concedere, quæ in perniciem vertant, decipere est: nec erigitur sic lapsus, sed per Dei offensam magis impellitur ad ruinam. Vel ex vobis itaque discãt, quod docere debuerãt. Petitiones & desideria vestra Episcopo seruent, & ad pacem vobis petentibus dandã maturum & pacatum tempus expectent. Ante, à domino

Lib. 3. ep. 14. 1. Cor. 11. Matth. 7.

domino pacem mater prior sumat, tunc secundum vestra desideria de filiorum pace tractetur. Et quoniam audio fortissimi & carissimi fratres impudentia vos quorundam premi, & verecundiam vestram vim pati, oro vos quibus possum precibus, vt Euangelij memores; &[6] cõsiderantes, quę & qualia in prętéritum antecessores vestri martyres concesserint, quàm solliciti in omnibus fuerint, vos quoque sollicite & caute petentium desideria ponderetis, vtpote amici Domini, & cum illo postmodum iudicaturi inspiciatis & actum, & opera, & merita singulorum; ipsorum quoque delictorum genera & qualitates cogitetis, ne si quid abrupte & indignè vel à vobis promissum, vel à nobis factum fuerit, apud gentiles quoque ipsos Ecclesia nostra erubescere incipiat. Visitamur enim & castigamur frequenter,[7] & vt in nobis Domini mandatæ incorrupta & inuiolata permaneant, admonemur; quod quidem nec illic apud vos cessare cognosco, quo minus plurimos quoque ex vobis instruat ad Ecclesiæ disciplinam diuina censura. hoc autem totum potest fieri, si ea quæ à vobis petuntur, ne facile tribuantur, religiosa contemplatione moderemini; intelligentes &[8] comprimentes eos, qui personas accipientes, in beneficiis vestris, aut gratificantur, aut illicitæ negotiationis nundinas aucupantur.[9] De hoc & ad clerum & ad plebem litteras feci,[*] quas vtrasque vobis legi mãdaui. Sed & illud ad diligentiam vestram redigere & emendare debetis, vt nominatim designetis eos quibus pacem dari desideratis.[10] audio enim quibusdam sic libellos fieri, vt dicatur: Communicet ille cum suis. quod nũquam omnino à martyribus factum est,[11] vt incerta & cæca petitio inuidiam nobis postmodum cumulet. late enim patet quando dicitur: Ille cum suis; & possunt nobis viceni, & triceni, & amplius offerri, qui propinqui & affines, & liberti ac domestici esse asseuerenter eius, qui accipit libellum, & ideo peto, vt eos quos ipsi videtis, quos nostis, quorum pœnitẽtiam satisfactioni proximam conspicitis, designetis nominatim libello, & sic ad nos fidei ac disciplinę congruentes litteras dirigatis. Opto vos fratres fortissimi ac dilectissimi in Domino semper bene valere, & nostri meminisse. Valete.

ADNOTATIONES IN EPIST. XI.

1. fortissimi ac beatissimi Martyres] *Qui fuerint hi Martyres ad quos scribit hanc epistolam Cyprianus; insinuatur infra Epistola xxiij, ad Clerum Romanum, nempe Saturninus, Aurelius, Lucianus, & alij quidam.*

2. cum vos ad me litteras direxeritis] *Facit harum litterarum mentionem epistolis præcedenti & sequenti, & rursum epistola ad Florentium Pupianum. Quæ si exstarent, liceret ex illis colligere, qua forma vsi fuerint in libellis suis quibus pacem lapsis dabant. Extat quidem similis argumenti Epistola infra xvij. sed non satisfacit, & nimis temerarie à Luciano Martyrũ nomine conscripta est.*

3. & quibusdam lapsis pacem dari] *Huius consuetudinis quæ tum lapsi pacem à Martyribus postulabant, tum ad preces illorum à Martyribus dabatur, meminit etiam Tertullianus his verbis libro ad Martyres: Pax vestra bellum est illi. Quam pacem quidam in Ecclesia non habentes, à Martyribus in carcere exorare consueuerunt. Et ideo eam etiam propterea in vobis habere & fouere & custodire debetis, vt si forte & aliis præstare possitis. Porro pax hæc non aliud videtur fuisse quam relaxatio satisfactionis per Episcopum pœnitentibus impositæ, atque ad ecclesiæ communionem ante expletum præscriptæ pœnitentiæ tempus admissio. Atque adeo qui pacem hanc indultam à Martyribus penitius considerarit, mirum ni hinc potius confirmationem indulgentiarum ecclesiasticarum petendam censeat, quam recentiorum illarum vsum ad tempora primum referat D. Gregorij. Quin potius altius adhuc repetendam censeo Indulgentiarum originem. Nã quid aliud D. Paulus, dum Corinthio illi incestuoso ad preces sanctorum iustam satisfactionis pœnam mitigat, adeoque aliquid condonat, quid aliud (inquam) quàm indulgentiam quandam concedit? Cui autem (inquit 2. Cor. 2.) aliquid donastis & ego. Nam & ego quod donaui si quid donaui propter vos in persona Christi. Id enim innuit (si quid Theodoreto creditur) Corinthios, per beatos viros Thimotheum & Titum, pro eo qui peccarat rogasse. Cui similiter Theophilactus: Vt enim (inquit) ille non existimet sibi remissam noxam, qui satis confusus sit, & sufficienter pœnitentia ductus, ostendit. Paulus tantum hunc Corinthium pœnitendo, quantum horum gratia & donatione veniam accipere posse. Quo loco adnotanda venit vox veniæ siue dimissionis, vt alij vertũt, imo & vox Græca: χαρίζεσθαι quæ condonare culpam significat, atque adeo non aliud mihi videtur quam indulgẽtia: Si his scripturis adijciatur etiam illud Collos. 1. Adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, non videbitur absurdum, quod de thesauro Indulgentiarum & meritis non Christi modo, sed & sanctorum tradunt recentiores.*

4. Ea enim concedere quę in perniciẽ vertãt, decipere est] *Cyprianus hic non vsum sed abusum potius notat, & formam litterarum præposteram. Nam quid de potestate martyrum in danda pace sentiat, non obscure significat epistola infra 14. vbi fatetur: qui libellum à Martyribus acceperunt, auxilio eorum apud Dominum adiuuari in delictis suis posse: Quid vere reprehendat Cyprianus, vt semel dicam, ex Epistola hac, præcedenti & sequenti, aliquid colligere est. Vrget enim quod cum martyres datis ad se litteris petijssent prius desideria sua examinari à Cypriano tanquam Episcopo, & tum demum pacem dari cum ecclesia pacem accepisset. Presbyteri siue importunitate precum siue precio conducti ante litteras Episcopo communicatas, ante pacem ecclesiæ, ante reditum Episcopi, ante ipsum pene excessum martyrum, ante exomologesin factam ante manum ab Episcopo impositam pacem dabãt. E quibus verbis patet, requisitam etiam tũ exomologesin*

logesin & manus impositionem: atque adeo obseruatū iam tum eundem indulgentiarum modum, qui hodie; præterquàm, quod per episcopos fiebat, quod nūc fere solus facit Romanus Pōtifex. & quod Episcopo fiebat illa exomologesis, aut presbyterio ab Episcopo ad eā rē deputatis, quæ hodie committitur cuiuis sacerdoti quem placuerit eligere.

5. expectent. Ante à Domino pacē prior mater sumat] *Sic restituēdus mihi visus fuit hic locus ex varia cod. lectione. Excusi enim & Cā. habebāt,* Ante est vt à Domino, *Affli. & Dun.* expectantes vt à domino, *Manut. vero:* Ante domini pacem.

6. considerantes quæ & qualia in præteritum antecessores vestri Martyres concesserint] *Hinc patet non ætate duntaxat Cypriani, sed iam ante vsitatam fuisse hanc pacem Martyrum. Monet autē Martyres, ut non facile cuiuis illam indulgeant, sed primo cautè & sollicitè (ita enim legunt Ms. codices) petentium desideria ponderent, merita quoque singulorū, & delictorum genera cogitent. Non igitur præcidit illis dictam potestatem lapsis pacem cōcedendi, sed modū potius præscribit, quē vt rite seruarēt, ante dixit: in more fuisse, vt Diaconi in carcerem commeantes martyrū desideria suis consiliis gubernarent.*

7. & vt in nobis Domini mandata] *Illud* in nobis] *prætermissum à Manut: rursus in locum suum restituimus, præsertim cū Cambro. codex id habeat. Sic etiam illud:* ne facile tribuantur, *etsi omissum à Manut. & Afflig. Dun. & Cauchij codicibus; quia huic loco nō male quadrat, & in Cambronensi codice legitur, reponere in locum suum maluimus.*

8. comprimentes eos, qui personas accipientes in beneficiis vestris, aut gratificātur, aut illicitę negotiarionis nundinas aucupātur] *Ita recte emendatus est hic locus à Manut. & Morelio, antea vix intellectus, Pro:* negotiationis, *legunt Afflig. Dun. & Cauchij codices* contagionis, *non malè.*

9. de hoc ad Clerum & ad Plebē litteras fieri] *Harum illæ præcedunt, hæ subsequuntur.*

10. Audio enim quibusdam sic libellos fieri] *Lectionem hanc veterē quam habebant veteres excusi, & Ms. Afflig. & Dun. restituerunt hoc loco Manutius & Morel; solus Camb. habet vti reliqui ex. usi.:* quosdā sic libello inseri. *Porro reprehendit hic illos martyrū libellos, quibus nominatim non designabātur illi quibus pax indulgebatur. Vult autem vt id posthac fiat, neque illos duntaxat pace dignos existiment. quorū pœnitētia iam satisfactioni proxima est.*

11. vt incerta & cæca petitio] *Hanc Manutij & Morel. lectionem verā existimo. Habebāt veteres excusi quemadmodū & Ms. Affli. & Dū:* incerta & certa. *Erus. reposuit:* cæca petitio, *quomodo & Cāb. codex.*

AD PLEBEM DE RESCRIPTO MARTYRUM AC IJS QUI PACEM PETEBANT.

EPISTOLA XII.

Argumentum huius quoque Epistolę habes sæpe dicta epistol. XV. *Plebi quoque* (inquit) *ipsi, quantum potuimus animum composuimus, & vt in ecclesiast. disciplina seruarentur instruximus.*

CYPRIANUS FRATRIBUS in Plebe consistentibus S.

INgemiscere vos & dolere ruinas fratrum nostrorum ex me scio[1] fratres carissimi qui & ipse vobiscum pro singulis ingemisco pariter & doleo; & patior, ac sentio, quod beatus Apostolus dixit: Quis infirmatur, inquit, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non vror? Et iterum posuit in Epistola sua dicens: Si patitur membrum vnum, compatiuntur & cætera membra. & si lætatur membrum vnum collætantur & cætera membra. Compatior ego & condoleo de fratribus nostris, qui lapsi & persecutionis infestatione prostrati partem nostrorū viscerum secum trahentes,[2] acrem dolorem nobis suis vulneribus intulerunt. quibus potens est diuina misericordia medelam dare:[3] properandum tamen nō puto, nec incautè aliquid & festinanter gerendum, ne, dum temere pax vsurpatur, diuinæ indignationis offensa grauius prouocetur. Fecerūt ad nos de quibusdam beati martyres litteras petentes examinari desideria sua, cum pace nobis omnibus à domino prius data, ad Ecclesiam regredi cœperimus, tunc examinabuntur singula præsentibus & iudicātibus vobis.[4] audio tamen quosdam de presbyteris nec Euangelij memores, nec quid ad nos martyres scripserint cogitantes, nec Episcopo honorem sacerdotij sui & cathedræ reseruātes, iam cum lapsis communicare cœpisse, & offerre pro illis, & eucharistiam dare, quando oporteat ad hæc per ordinem peruenire. Nam cum in minoribus delictis, quæ non in dominum committuntur, pœnitentia agatur iusto tempore, & exomologesis fiat inspecta vita eius qui agit pœnitentiā, nec ad communicationem venire quis possit, nisi prius illi ab episcopo & clero manus fuerit imposita, quāto magis in his grauissimis & extremis delictis cautè omnia & moderatè secundum disciplinam Domini obseruari oportet.[5] Quod quidem nostros presbyteri & diaconi monere debuerant, vt commendatas sibi oues fouerēt, & diuino magisterio ad viam deprecandę salutis instruerent. Ego plebis nostræ & quietem noui pariter & timorem, qui in satisfactione Dei & deprecatione vigilarent,[6] nisi illos quidam de presbyteris, gratificātes decepissent. Vel vos itaque singulos regite, & consilio ac moderatione vestra & secūdum diuina præcepta lapsorum animos temperate:[7] nemo adhuc importuno tempore acerba poma decerpat. nemo nauem suam quassatam & perforatā fluctibus priusquam diligēter refecerit in altum denuo committat, nemo tunicam scissam accipere & induere properet, nisi eam & ab artifice perito sartam viderit, & à fullone curatam receperit. Audiant quæso patienter consilium nostrum,

Lib. 3. epist. 14.

2 Cor. 11.

1. Cor. 12.

ſtrum, expectent regreſsionem noſtram, vt cū ad vos per Dei miſericordiam venerimus,[8] conuocati coepiſcopi plures, ſecūdum Domini diſciplinam & confeſſorum præſentiam,[9] beatorum martyrum litteras, & deſideria examinare poſsimus.[10] De hoc & ad Clerum, & ad martyres, & confeſſores litteras feci, quas vtraſque legi vobis mandaui. Opto vos fratres cariſsimi ac deſideratiſsimi in Domino ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. Valete.

ADNOTATIONES IN EPIST. XII.

1. Fratres chariſsimi, qui & ipſe vobiſcū pro ſingulis ingemiſco] *Hac verba deſiderabātur in excuſis & Ms. omnibus quæ videre licuit, adiecta ſunt autē à Manutio & Morelio & rectè. Nā locus alioqui erat mutilus.*

2. acrem dolorem] *Sic Ms. Afflig. & Dun. ac excuſi omnes. excepto Manut. qui repoſuit:* parem, *paulopoſt autem non male Manut.*

3. properandum tamen non puto, nec incaute aliquid] *pro eo quod erat prius:* dū tamē nō putēt, propere nec incautè; *quomodo tamē legunt etiā Ms. codices. Manutio etiam acceptam debemus vocē:* tunc, *quæ paulo poſt interijcitur.*

4. Audio tamē quoſdā de presbyteris &c.] *Eiſdem pene verbis vtitur quibus ſupra Epiſt. x. Pro eo autem quod plerique codices habēt:* peruenire, *habent Ms. cod. Afflig. & Dū. & vetus quoque excuſus:* peruenire, *non male.*

5. Quod quidē noſtros] *Hanc lectionē nos primi reſtituimus ex cod. Afflig. & Dun. & Cauchij.*

6. niſi illos quidam de presbyteris] *Mutauerāt hāc lectionem Manu. & Morel. legētes:* præpoſitis, *verū nō rectè, quum conſtet ex epiſt. duabus præcedētibus loqui Cypr. de presbyteris, præpoſiti verò nomē ſolis Epiſcopis tribuatur à Cypriano, vti adnotatur in ep. 3. & 4.*

7. nemo adhuc importuno tempore] *Elegantes Metaphora, quibus docet à ſimili perſecutionis tempore lapſis pacem dandam non eſſe.*

8. conuocati coepiſcopi plures] *Hanc lectionem Ms. & excuſorum codicum omnium retinere malui; quàm reponere nouam Manu. aut Morelij: quorum ille:* conuocaris epiſcopis pluribus, *hic:* conuocatis epiſcopis plures. *Præſertim quum Phraſes ſimiles reperire ſit in Cypr. frequentiſsimè, quemadmodum epiſt. poſt hanc ſecunda: vt Epiſcopi in vnū conuenientes, &c. poſsimus, & epi. xv. & cum præpoſiti plures conuenire in vnum cæperimus.*

9. & veſtrā quoque ſententiam] *Sic Manut. & Morel. ſed Ms. codicum quos vidi nullus id legit. Neque vero vſpiam apud Cypr. tantum auctoritatis plebi tributum reperio, vt ſententiam illi dicere permittat; Quare prætermittere malui, quàm alicui erroris occaſionem dare.*

10. De hoc ad clerum & ad martyres & confeſſores] *Hanc veram lectionem habeo ex codice Afflig. neque enim ad martyres & ad confeſſores duæ diuerſæ ſunt epiſtolæ ſed vna ad vtroſque. Fecerūt autem hæc verba vt ordinem epiſtolarum harum trium reſtituerim qui ante erat in excuſis codicibus; quanquam tamen vereſimilius fiat, aut prius, aut ſaltem vna, miſſam epiſtolam ad Martyres.*

AD CLERVM DE LAPSIS ET cathecumenis ne vacui communione extant.

EPISTOLA XIII.

Huius etiam & ſequentis Epiſtolæ Argumentum habes infra. Epiſt. xv. *Poſtmodum verò* (inquit) *cum quidam de lapſis, ſiue ſua ſponte ſiue aliquo incitatore, audaci flagitatione prorūperent, vt pacem ſibi à martyribus & confeſſoribus promiſſam extorquere violento impetu niterentur; de hoc etiam, bis ad Clerum litteras feci & legi eis mandaui. Vt ad illorum violentiam interim quoquo modo mitigandam, ſi qui libello à martyribus accepto de ſeculo excederent, exomologeſi facta & manu eis in pœnitentiam impoſita, cum pace ſibi à martyribus promiſſa ad Dominum reuerterentur, &c.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & diaconibus fratribus, S.

Miror vos fratres cariſsimi, ad multas epiſtolas meas, quas ad vos frequēter miſi nihil reſcripſiſſe, cum fraternitatis noſtræ vel vtilitas vel neceſsitas ſic vtique gubernetur, ſi à vobis inſtructi rerum gerendarum conſilium limare poſsimus. Quoniam tamen video facultatem veniendi ad vos nondum eſſe & iam æſtatem cœpiſſe, quod tempus infirmitatibus aſsiduis & grauibus infeſtat, occurrēdum puto fratribus noſtris? vt qui libellos à martyribus acceperunt,[1] & prærogatiua eorum apud Deū adiuuari poſſunt, ſi incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, nō expectata præſentia noſtra apud presbyterum quemcunque præſentem, vel ſi presbyter repertus non fuerit, & vrgere exitus cœperit,[2] apud diaconum quoque, exomologeſin facere delicti ſui poſsint, vt manu eis in pœnitentiam impoſita veniant ad Dominum cum pace, quam dari martyres litteris ad nos factis deſiderauerunt. Cæteram quoque partem plebis quę lapſa eſt, pręſentia veſtra fouete: & vt à fide & miſericordia Domini, nō deficiant; veſtrō ſolatio focillate; neque enim deſerentur ab ope & auxilio Domini, qui mites & humiles; & pœnitentiam vere agentes[3] in bonis operibus perſeuerauerint, quo minus illis quoque diuino remedio conſulatur.[4] Audientibus etiam ſi qui fuerint periculo præuenti, & in exitu conſtituti, vigilantia veſtra non deſit; implorantibus diuinam gratiam miſericordia Domini non denegetur. Opto vos fratres chariſsimi ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. Fraternitatem vniuerſam meo nomine ſalutate,[5] & vt noſtri meminerit admonete, & rogate. Valete. Lib. 3. ep. 17.

Adnota-

ADNOTATIONES IN EPIST. XIII.

1. & prærogatiua eorum apud Deum adiuuari possunt] *Rectè sic Morelius, pro quo Manut. cod. mendosè:* adiuuare, *Sunt autem recens addita hæc verba ab his duobus, nam neque in cæteris excusis neque in Ms. reperire potui, esse tamen ipsa Cypriani verba sit verisimile, nam in eandem sententiam epistola sequenti: qui (inquit) libellum à martyribus acceperunt & auxilio eorum adiuuari, apud Dominum in delictis suis possunt. Quem vtrunque locum qui legerit, quantum tribuat Cyprianus martyrum libellis pro lapsis facile perspicit.*

2. apud diaconum quoque exomologesin facere delicti sui possint &c. *Et si alij plerique auctores videantur vocem exomologeseos accipere pro omni cõfessione peccatorum siue priuata, siue publica, vt Græcis sit ἐξομολόγησις quod Latinis confessio, sunt tamen qui existimant accipi apud Cyprianum pro publica, sicut latius loco suo lib. de lapsis tractaturi sumus. Quod si (verum sit) nihil hic mirũ, quod permittat apud Diaconum peccatorum exomologesin fieri & manum ab illo imponi, vt non sit aliud hæc manus impositio, quam à pœnis satisfactorijs absolutio, quæ cur Diaconis concedi non possit nõ video; præsertim quum etiam hodie vsitata sit Archidiaconorum ab excommunicatione absolutio, etiam si in solo Diaconatus ordine constituti sint. Nec mirum quum constet è lib. 8. constit. Apostolicarũ Clementis, auctoritatem excommunicandi habuisse Diaconos, absente presbytero. Habuerunt igitur illo absente etiam absoluendi ab excommunicatione potestatem, nam eiusdem est absoluere cuius excommunicare. fortassis quum Episcopus absens & presbyteri multi carceribus inclusi essent, ex priuilegio quodam Diaconis in necessitate permissa est pœnitentium reconciliatio, sicuti à diuo Gregorio presbyteris aliquando concessam legimus Sacramenti confirmationis administrationem, quæ solis alioqui Episcopis cõpetit. Hæc paucis, ne quis hinc calumniæ occasionem sumat cõtra ecclesiæ Hierarchicum ordinem, quo solis presbyteris ex consecratione permittitur à peccatis absoluere; neque enim alijs adaptatur illud Christi Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt; & disertis verbis Ambrosius lib. 1. de pœnitentia: Ius (inquit) ligandi & soluendi solis sacerdotibus est permissum, ad quos (vti alibi dicit) ab Apostolis transmissum est; qualia habent & D. Hieron. & D. Hilar. in illud Mat. Quodcunque ligaueris super terram erit ligatum & in cælis.*

3. in bonis operibus perseuerarent] *Hanc emendationem pro eo quod erat antea:* opinionibus, *Morelio quoque & Manut. acceptam debemus.*

4. Audientibus etiam si qui fuerint periculo præuenti] *Quos Græci κατηχουμένους ἀπὸ τοῦ κατηχεῖν, Latini veteres, vti Tertul. & alij eius ætatis. Audientes appellabant, ab audiendo, de illis itaque tum hic tum infra epistola xxiiij. loquitur Cyprianus. Catechumeni autem dicebantur adulti, qui tantisper dum baptismum expectabant in fide erudiebantur donec mysterijs fidei iam instructi, sub pascha in competentium ordinem allegerentur. dicebantur autem competentes, quod simul baptismum omnes peterẽt, vti sermone quodam explicat D. Augustinus cuius exstant complures sermones ad competentes. Quid enim aliud (inquit) cõpetentes, quam simul petentes.*

5. & vt nostri meminerit] *Sic Manut. vetus excusus. Gryph. & Colon. codices ad marginem, Ms. verò tres & cæteri excusi* meminerint]

AD CLERVM DE EIS QVI ad pacem festinabant.

EPISTOLA XIIII.

ARG. *huius Epistolæ habes epistola præcedenti. superflua itaque foret repetitio. Desiderantur autem litteræ ad quas respondet.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & diaconibus fratribus, S.

LEGI litteras vestras fratres carissimi quibus scripsistis salubre consilium vestrum non deesse fratribus nostris vt temeraria festinatione deposita, religiosam patientiam Deo præbeant: vt cum in vnum per eius misericordiam venerimus, de omnibus speciebus secundum ecclesiasticam disciplinam tractare possimus: maxime cum scriptum sit: [1] Memento vnde cecide- *Li.3.ep.18.* *Apoc.2.* ris, & age pœnitentiam. [2] Pœnitentiam autem ille agit, qui diuinis præceptis mitis & patiens, & sacerdotibus Dei obtemperans, obsequiis suis & operibus iustis Dominũ promeretur. Quoniam tamen significastis quosdam immoderatos esse, & communicationem accipiendam festinanter vrgere; & desiderastis in hac re formã à me vobis dari: [3] satis plene scripsisse me ad hãc rem proximis litteris ad vos factis credo; vt qui libellum à martyribus acceperũt, & auxilio eorum adiuuari apud Dominum in delictis suis possunt, si præmi infirmitate aliqua & periculo cœperint, exomologesi facta, & manu eis à vobis in pœnitentiam imposita, cum pace à martyribus sibi promissa ad Dominum remittãtur. Cæteri verò qui nullo libello à martyribus accepto inuidiam faciunt: quoniam non paucorum nec Ecclesię vnius, aut vnius prouincię, sed totius orbis hæc causa est; [4] expectent ante de Domini protectione Ecclesiæ ipsius publicam pacem. Hoc enim & verecundię & disciplinæ[5] & vitæ ipsi omnium nostrum conuenit; vt Episcopi plures in vnum [6] conuenientes [7] præsente & stantium plebe, quibus & ipsis pro fide & timore suo honor habendus est, disponere omnia consilij communis religione possimus. Cæterùm quam irreligiosum est, & ipsis quoque festinantibus perniciosum, vt cum extorres facti, & patria pulsi, ac bonis suis omnibus spoliati nondum ad Ecclesiam redierint, quidam de lapsis confessores ipsos præuenire, & ante ad Ecclesiam introire festinẽt. Qui si nimium properant; habent in sua potestate quod postulãt, [8] tempo-

[8] tempore ipſo ſibi plus quàm poſtulát largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur; ſi commiſsi vere & firmiter pœnitet, & fidei calor prævalet: qui differri non poteſt, poteſt coronari. Opto vos fratres chariſsimi ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. Fraternitatem vniuerſam meo nomine ſalutare, & vt noſtri memores ſint admonete. Valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XIIII.

1. Memento vnde excideris] *Hic legunt Ms. Affli. Dun. & Marchinenſis codices:* cecideris, *quemadmodum etiam Manut. & Morelius, Etſi autem Græce* [illegible] *quod excidere non cadere ſignificat, tamen infra Epiſtola 28. & 52. ita legitur hic locus.*

2. pœnitentiam autem agit] *Deſcriptio eſt ſatisfactionis potius, quæ pars eſt pœnitentia, quàm ipſius pœnitentia, vt ſit Sinecbdoche. eſt etiam inſignis locus de meritis operum. Verum de vtroque plura, infra, partim lib. de lapſis partim de opere & eleemoſynis.*

3. ſatis plene ſcripſiſſe me ad hanc rem proximis literis ad vos factis credo] *Hanc lectionem, vti apparet emendatiorem, habent Manut. & Morelius. Cæteri omnes tum Ms. tũ excuſi:* ſciatis plene ſcripſiſſe me, &c. credo vt qui, &c.

4. expectent ante de domini protectione] *Ita recte Morelius. Nam:* ante, *omiſſum erat à Manut. quod tamen habent excuſi & Ms. omnes. Deſiderabatur autem in alijs codicibus particula:* de, *Cypriano vſitatiſſima.*

5. & vitæ ipſi omnium noſtrûm conuenit vt Epiſcopi plures in vnum conuenientes] *Error librariorum in æditione Remboldi, remanſit hactenus in Eraſmicis excuſis omnibus, omiſſa erãt ibi aliquot verba; vnde locus factus eſt mutilus. Vera autem hæc lectio reperitur in Ms. codicibus quatuor, adnotata quidem partim ad marginem ab Eraſmo, qui recte diuinabat legendum:* conuenit, *ſed qui deſtitutus codicibus Ms. (quantumcunque de illis ſe iactet) reliquum quod deſiderabatur ſupplere non potuit. Quod ante me quidẽ fecêre partim Manut. & Morelius, ſed non placet quod ipſi legunt.*

6. cum clero conuenientes] *pro eo quod Ms. habent:* plures in vnum conuenientes, *vti ecõtrario nõ diſplicet vox:* præpoſiti, *quam habet loco vocis,* Epiſcopi.

7. præſente & Stantium plebe] *Ex epiſtola Cleri Romani ad Cyprianum infra xxxi. vbi citantur verba hæc Cypriani:* pariter aſtantibus Laicis, *conieceram hoc loco legendum:* præſente & aſtante plebe, *atque adeo Epiſtola ad Antonianum quæ eſt infra liiij. caſtigãdum modo prædicto duxeram, quod ibi habetur:* pariter & ſtantibus laicis. *Verum dum poſtea ſimiles Phraſes reperi. Epiſtola nempe xxvij.* & in omnibus ſtantibus. *& xxx.* preces ſtantium, *deprehendi non obſcurè, ſtantes appellari eos qui adhuc in fide perſtiterant, vti econtrariò lapſos qui ceciderant. Nihil itaque hic immutauimus potiſſ. quum Ms. codices tres iam dicti hanc quoque lectionem habeant, imò, & infra locum illum epiſt. xxx. caſtigauimus.*

8. tempore ipſo ſibi plus quam poſtulent largiente] *Verba hæc quanquam deſiderentur in excuſis & Ms. rectè tamen inſerta ſunt hoc loco à Manutio & Morelio, ex epiſtola dicta ad Antonianum vbi ad verbum citatur hic locus.*

AD CLERVM ROMANVM de præcedentium Epiſtolarum exemplis Romam è ſuo ſeceſſu miſsis.

EPISTOLA XV.

Argumentum huius Epiſtolæ non obſcurè indicat Cyprianus Epiſtola infra xxiij. ad Clerũ Romanum: *Poſt factas (inquit) ad vos litteras quibus actus noſter expoſitus, & diſciplina ac diligentiæ qualulacunque ratio declarata eſt &c. Neque enim aliud quam ſeceſſus ſui & eorum quæ in illo geſſit rationem, reddit, miſſis Romam in ſui purgationem, quas ad ſuos ſcripſerat epiſtolarum exemplis, imò iiſdem, quibus illic, verbis vtitur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus Romę conſiſtentibus fratribus ſalutem.

QVONIAM comperi fratres chariſsimi *L. 3. ep. 5.*
minus ſimpliciter & minus fideliter vobis renunciari, quæ hic à nobis & geſta ſunt & geruntur, neceſſarium duxi has ad vos litteras facere, quibus vobis actus noſtri, & diſciplinæ, & diligentię ratio redderetur. [2] Nam ſicut Domini mandata inſtruunt, otto ſtatim turbationis impetu primo, [3] cũ me clamore violento frequenter populus flagitaſſet, non tam meam ſalutem, quam quietem fratrum publicam cogitans, interim ſeceſsi, ne per inuerecundam præſentiã noſtram ſeditio quæ cœperat, plus prouocaretur. Abſens tamen corpore, nec ſpiritu, nec actu, nec monitis meis defui; quo minus ſecundum Domini præcepta fratribus noſtris in quibus poſſem, mea mediocritate conſulerem. [4] & quid egerim, loquuntur vobis epiſtolæ, pro temporibus emiſſæ numero tredecim, quas ad vos trãſmiſi. [5] In quibus nec clero conſilium [6] nec confeſſoribus exhortatio. [7] nec extorribus quando oportuit obiurgatio, [8] nec vniuerſæ fraternitati ad deprecãdam Dei miſericordiam allocutio, & perſuaſio noſtra defuit: quantum ſecundum legem fidei, & timorem Dei, Domino ſuggerẽte, noſtra mediocritas potuit eniti [9] poſteaquam verò & tormenta venerunt, ſiue iam tortis fratribus noſtris, ſiue adhuc vt torquerentur incluſis, ad coroborandos, & confortandos eos noſter ſermo penetrauit. [10] Item cum cõperiſſem eos qui ſacrilegis cõtactibus manus ſuas, atque ora maculaſſent, vel nefandis libellis nihilominus conſcientiam polluiſſent; exambire ad martyres paſsim, confeſſores quoque importuna & gratioſa

grariosá deprecatione corrumpere, vt sine vllo discrimine, atque examine singulorum [11] darentur quotidie libellorum millia contra euangelij legem; litteras feci quibus martyres & confessores consilio meo quantum possem ad dominica præcepta reuocarem. Item presbyteris & diaconibus non defuit sacerdotij vigor, vt quidá minus disciplinæ memores & temeraria festinatione præcipites, qui cum lapsis communicare iam cœperant, comprimérentur, [12] intercedentibus nobis. Plebi quoque ipsi quantum potuimus animum composuimus, & vt ecclesiastica disciplina seruaretur, instruximus. [13] Postmodum verò cum quidam de lapsis, siue sua sponte, siue aliquo incitatore, audaci flagitatione proruerent, vt pacem sibi à martyribus & confessoribus promissam extorquere violento impetu niterentur, de hoc etiam bis ad clerum litteras feci, & legi ei mandaui, vt ad illorum violentiam interim quoque genere mitigandum, si qui libello à martyribus accepto de sæculo excederáit, exomologesi facta, & manu eis in pœnitentiam imposita, cum pace sibi à martyribus promissa ad Dominum remitterentur. Nec in hoc legem dedi, aut me auctorem temere cóstitui: sed cum videretur & honor martyribus habendus, & eorum qui omnia turbare cupiebant impetus comprimédus, [14] & prçterea vestra scripta legissem, quæ de hoc ad clerum nostrum per Clemétium hypodiaconum nuper feceratis, vt ijs qui post lapsum infirmitate apprehési essent & pœnitentes communicationem desiderarét, subuenıretur; standum putaui & cú vestra sententia, ne actus noster qui adunatus esse & consentire circa omnia debet, in aliquo discreparet. [15] Planè cæterorú causas quamuis libello à martyribus accepto differri mandaui, & in nostram præsentiam, reseruari; vt cum, pace à Domino nobis data, plures prçpositi conuenire in vnum cœperimus, communicato etiam vobiscum cósilio disponere singula & [16] reformare possimus. Opto vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XV.

1. Quoniam comperi fratres car. minus simpliciter &c.] *Videtur alludere ad Epistolam tertiam in qua conqueri videtur Clerus Romanus de secessu Cypriani: excusat se autem primum de secessu, deinde de ijs quæ in secessu non ociose à se gesta sunt, rationem reddit.*

2. Nam sicut domini mandata instruunt] *Mãdata Domini quæ secedere iubent in persecutione, quædam habes infra de lapsis. Eodem pertinet illud Matth. 10. Cum autem persequẽtur vos in ciuitate ista, fugite in aliam; quam scripturam & alias omnes quæ huc pertinere videbantur, pulchre tractatas habes in Athanasio, Apologia de fuga sua in persecutione, Quæ quando episcopis & animarum pastoribus sit licita, exactè tractatur à D. Augustino Epistola 180. ad Honoratũ. Tunc nempe quando ibi aut plebs Christi non fuerit cui ministretur: aut etiam si fuerit potest impleri per alios necessarium ministerium, quibus non est eadem causa fugiendi; sicut fugit (inquit) Athanasius Alexandrinus Episcopus, cum eum specialiter apprehendere Constantius cuperet Imperator, nequaquam à cæteris ministris deserta plebe Catholica, quæ in Alexandria commanebat.*

3. cum me clamore violento frequẽter populus flagitasset] *De flagitatione ista & similibus quæ postea denuo contigerunt, supra Epistola vi. & infra latius Cyprianus Epistola lv. in hæc verba: Toties (inquit) ad Leonẽ petitus, in circo, in amphiteatro Dominicæ dignationis testimonio honoratus. His ipsis etiam diebus quibus has ad te litteras feci, ob sacrificia quæ de adicto proposito populus celebrare iubebatur, clamore populariũ ad Leonẽ denuò postulatus in circo. Quare mirari satis hic nequeo Erasmum notasse hoc loco ad marginem illud. Populus designabat Episcopum. Quod quam verum sit, infra suo loco dicemus ad Epistolam 68. quæ est ad Clerum & plebem in Hispania consistentes.*

4. Et quid egerim loquuntur vobis epistolæ &c. numero tredecim] *Quæ sint hæ tredecim epistolæ dum serio perquiro, haud dici queat quantum laboris à me huic rei impensum fuerit, nec tamẽ pœnitet, quum ex ijs. 10. hactenus numero reperisse me, certò mihi persuadeam; quas habes vti significauimus hactenus præmissas, è quo numero fortassis & illa est quam supra habes numero iiij. de dormitione Episcopi vrbis. Præsertim autem difficultatem mouebat, quod in Ms. codicibus quatuor Marchij, Dunensi, Affligi. & Cauchy exemplar. 13. epistolarum quarum fit mentio descriptum reperiatur, quarum tamen neque omnes neque sola supra à me in hunc ordinem digesta sunt. Verum quum in ipso limine impingat, quisquis ille fuit qui in ordinẽ illas redegit, nõ existimaui sacrilegum, à Ms. codicibus hac in re aliquãtulum dissentire. Quomodo enim quæso epistola in secessu prima esse queat illa, cuius initiũ: Quanquam sciam vos litteris meis frequenter admonitos &c. O mitto quod & alia quædam illis inserta sint, quas constat longo pòst scriptas tempore, quum iam à secessu domum redijsset. Exempli gratia, ad Fortunatum & cæteros de ijs qui per tormenta superantur, quæ meminit Synodi Africanæ de lapsis, atqui illa celebrata est in pace Ecclesiæ sub Pontificatu Cornelij. Malui itaque fateri, quòd duæ aut tres ex hoc numero desiderentur, quàm falsò quampiam epistolam illis aggregare.*

5. in quibus nec clero consilium meum] *Duas habet huiusce Argumenti supra V. & VI.*

6. nec confessoribus exhortatio] *Harum nullam exstare existimo sed desiderari hactenus. loqui enim videtur prorsus de confessoribus Africanis, ad quos nullæ exstant epistolæ, nisi quæ sub finem vitæ in exilio sunt scripta.*

7. nec extorribus quando oportuit obiurgatio] *Hanc habes supra VII. numero ad Rogatianum, quippe quæ extorrium mentionem disertis verbis faciat: Porro:* quando, *legunt Ms. ad vnum omnes,*

non:

non: quæ *vt antea habebatur.*

8. nec vniuersæ fraternitati &c.] *Hæc supra est num. VIII. Rectius autem hic:* eniti, *legunt Manut. & Morelius quàm cæteri:* niti.

9. Posteaquam verò & tormenta venerunt, &c. *Hæc est num. IX. Sic autem legunt Manut. & Morelius. cæteri:* postea verò quàm.

10. Item cum comperissem &c.] *Epistolas 3. de lapsis: qui libellis acceptis à martyribus, pacem importunè petebant, habes supra: X. XI. & XII.*

11. darentur quotidie libellorum milia contra legem Euangelij *Vel hinc etiam apparet, non tam taxasse Cyprianum libellos martyrum, quam illorum immensam copiam, sine vllo (vt inquit) discrimine atque examine singulorum. Porrò hic loquitur de libellis martyrum de lapsis, paulò autem prius, de libellis quos iudici offerebant quidam ne sacrificarent, de quibus infra latius Epistola XXXI.*

12. intercedentibus nobis: Plebi quoque ipsi quãtum potuimus animum composuimus] *Hoc pacto hunc locum castigandum censuit. Manut. Lectio vetus quam etiam habent Ms. codices ita habebat;* intercedentibus nobis plebi ipsi quoque quãtum potuimus composuimus, *verum prior est dilucidior.*

13. Postmodum verò, quum quidam de lapsis] *loquitur de epistolis. XIII. & XIIII. noua autem dictum:* quoque genere, *pro quoque modo.*

14. & præterea vestra scripta legissem quę de hoc &c. *Tum verba epistolæ similia tum portitoris nomen certò mihi persuadẽt, loqui Cyprianum de epistola illa Cleri Romani quæ est supra num. 3. ad clerum Carthaginiensem.*

15. Planè cæterorum causas] *Rectam hanc distinctionem habes in Ms. 5. codicibus, alludit autem ad verba Epistolæ præcedentis.*

16. reformare possimus] *Sic Ms. codices Afflig. Dunensis & Marchi. Manut. quoque & Morelius. Quare magis placet, præsertim quum eadem voce infra vtatur Epistola vigesima ad Caldonium & alibi frequentissimè. Est autem vox & Quintiliano vsitata, pro in meliorem formam redigere. Hinc reformatio morum in concilijs vsitata phrasis.*

AD MOYSEN ET MAXIMVM Presbyteros & cæteros confessores Romanos de eorum confessione.

EPISTOLA XVI.

Argumentum huius Epistolæ habes infra Epistola xxxj. vbi Clerus Romanus: *In quo loco (inquiunt) maximas tibi atque vberes gratias referre debemus & reddimus, quòd illorum carceris tenebras litteris tuis illuminasti, quòd ad illos venisti quomodo introire potuisti, quòd illorum animos sua fide & confessione robustos tuis alloquutionibus litterisque recreasti: quòd felicitates eorum condignis laudibus prosecutus, accendisti ad multo ardentiorem cœlestis gloriæ cupiditatem: quòd pronos impulisti, quòd vt credimus & optamus victores futuros viribus tui sermonis animasti: Vt quanquam hoc totum de fide confitentium & diuina indulgentia venire videatur, tamen in Martyrio suo tibi ex aliquo debitores facti esse videantur.*

CYPRIANI [1] MOYSI ET MAXIMO Presbyteris & cæteris confessoribus fratribus S.

ET cunctos vos pariter & singulos repræsentauit affectibus nostris fratres charissimi, [3] Celerinus aduenientes, fidei ac virtutis vestræ comes, [2] & gloriosis congressibus Dei miles; vniuersos vos in illo veniente conspeximus; & cum charitatem circa me vestram dulciter ac sæpe loqueretur, in eius sermonibus vos audiebamus. Satis ac plurimum gaudeo, quando à vobis per tales talia perferuntur: vobiscum illic in carcere quodam modo & nos sumus, [4] diuinæ dignationis hortamenta vobiscum sentire nos credimus, qui sic vestris cordibus inhæremus: honori nos vestro charitas vestra indiuidua cõnectit. separari dilectionẽ spiritus nõ sinit: vos illic confessio, me affectio includit. Et nos quidem vestri diebus ac noctibus memores, [5] & quando in sacrificijs precem cum pluribus facimus, & cũ in secessu priuatis precibus oramus, coronis ac laudibus vestris [6] plenam à Domino fauentiam postulamus. sed ad reddẽdam vobis vicem minor est nostra mediocritas: plus vos datis quando nostri in oratione meministis, qui spe;antes iam sola cœlestia & tãtum diuina meditantes, ad fastigia celsiora mora ipsa passionis ascenditis; longóque temporum ductu glorias vestras non trahitis, sed augetis. Beatum facit prima, & vna confessio: vos totiens confitemini, quotiens rogati, vt de carcere recedatis, [7] carcerem fide, & virtute præeligitis: tot vestræ laudes, quot dies: quot mensium curricula, tot incrementa meritorum. Semel vincit qui statim patitur: atqui manens semper in pœnis, congreditur cum dolore, nec vincitur; quotidie coronatur. [8] Eant nunc magistratus & consules siue procõsules, [9] annuæ dignitatis insignibus [10] & duodecim fascibus glorientur; ecce dignitas cœlestis in vobis honoris annui claritate signata est: & iam reuertẽtis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est. Illuminabat mundum sol oriens & luna decurrẽs, sed vobis idem qui solem fecit, & lunam, [11] maius in carcere lumen fuit; & in corde ac mentibus vestris Christi claritudo resplendens, [12] horribiles cæteris atque funestas [13] pœnalis loci tenebras æterna illa & candida luce radiauit. Per vicissitudines mensium [14] transmeauit tempus hibernum; sed & vos inclusi tempora hyemis, persecutionis hyeme pensastis. [15] Successit hyemi verna temperies rosis læta, & floribus coronata; sed vobis rosæ & flores de paradisi delicijs aderant, & caput vestrum serta cœlestia coronabãt. Æstas ecce messium fertilitate fecunda est,

& area

& area frugibus plena est; sed vos qui gloriã seminastis, frugẽ gloriæ metitis:[16] atque in Domini area constituti, exuri paleas inextinguibili igne conspicitis, ipsi vt tritici grana purgata & frumenta pretiosa iã purgati & conditi, hospitium carceris horreum cõputatis. Nec deest autumno ad munera fungenda tẽporis gratia spiritalis vindemia foris premitur, & profutura poculis in torcularibus vua calcatur. Vos de Dñi vinea pingues racemi, & iam maturis fructibus botri, pressuræ sæcularis infestatione calcati, [17] torcular vestrum carcere torquente sentitis. Vini vice sanguinẽ funditis, ad passionis tolerantiam fortes, martyrij poculum libenter hauritis. Sic apud seruos Dei annus euoluitur.[18] Sic spiritalibus meritis, & cœlestibus pręmiis temporum vicissitudo celebratur. Beati satis qui ex vobis per hæc gloriarum vestigia commeantes, iam de sæculo recesserunt, confectoq; itinere virtutis ac fidei[19] ad complexum & osculum Domini, Domino ipso gaudente venerũt. Sed & vestra non minor gloria, qui adhuc in certamine constituti, & comitũ glorias secuturi, pugnam diu geritis, immotáque & inconcussa fide stabiles, quotidie spectaculum Deo vestris virtutibus exhibetis. Quo lõgior vestra pugna, hoc corona sublimior. Agon vnus, sed multiplici præliorum numerositate congestus. Famem vincitis, & sitim spernitis, & squalorem carceris ac receptaculi pœnalis horrorem roboris vigore calcatis. [20] Pœna illic subigitur, cruciatus obteritur, nec mors metuitur, sed optatur; quæ scilicet immortalitatis præmio vincitur, vt vitę æternitate, qui vicerit, honoretur. Qui nunc in vobis animus, quã sublime, quam capax pectus vbi talia & tãta voluũtur. Vbi nõ nisi Dei pręcepta & Christi præmia cogitantur, volũtas est illic tantum Dei; & in carne adhuc licet vobis positis, vita iam viuitur non præsentis sæculi, sed futuri. Nunc est fratres charissimi vt memores mei sitis, vt inter magnas atque diuinas cogitationes vestras nos quoque animo ac mente voluatis, simq́ue in precibus & orationibus vestris, cum vox illa purificatione confessionis illustris, & iugi honoris sui tenore laudabilis ad Dei aures penetrat, & aperto sibi cœlo, [21] de his subacti mundi partibus ad superna transmissa, impetrat de Dñi bonitate quod postulat. Quid enim petitis de indulgentia Domini, quod non impetrare mereamini, qui sic Domini mandata seruastis; qui euangelicam disciplinam sincero fidei vigore tenuistis, qui incorrupto honore virtutis, cum præceptis Domini, & cum Apostolis eius fortiter stantes, nutãtem multorũ fidẽ martyrij vestri veritate solidastis? Verè euangelij testes, & verè martyres Christi radicibus eius innixi, super petram robusta mole fundati, disciplinã cum virtute iunxistis, ad timorẽ Dei cæteros prouocastis,[22] martyria vestra exempla fecistis. Opto vos fortissimi ac beatissimi fratres semper bene valere, & nostri meminisse.

ADNOTATIONES IN EPIST. XVI.

1. Moysi & Maximo &c.] *Horum confessorum frequens est infra apud Cyprianum mentio, scribit ad eosdem Epistolam xxv. De his ita Damasus in vita D. Fabiani Pontificis: Post passionem vero eius Moyses & Maximus presbyteri, & Nicostratus Diaconus comprehensi sunt & in carcerem missi. Euseb. libr. 6. hist. Eccles. cap. 24. illis annumerat ex Dionysio Alexendrino Vrbanum, Sidonium, & Celerinum; quorum Maximum & Vrbanum secundo confessos, Sidonium verò & Celerinum omnia tormentorum genera superasse affirmat. Patet autem ex epistola infra xxxi. adnumeratum etiam illis Rufinum quendam. Porro ex his Moyses paulo post Martyrium passus est, subscripsit tamen adhuc epistolæ Cleri Romani ad Cyprianum de lapsis, quæ est infra xxxi. vbi patet ex Epistola lij. ad Antonianum. Quid de alijs actum latius infra ad Epistolam xliiij.*

2. Celerinus] *De Celerino habes infra Epistolam xxxiiij.*

3. & gloriosis congressibus] *Sic Manut. codices Camb. & Afflig. ad marginem, & vetus excusus, pro eo quod corruptè legebatur:* cõgressoribus, *Morelius & Afflig. in contextu:* congressionibus, *non malè.*

4. diuinæ dignationis hortamenta] *Sic Ms. & hactenus impressi codices excepto Aldino, qui cũ Cãbr. & alio quodam:* ornamenta, *legit, minus rectè. Porro dignationis vocem Cyprianus ex Tertulliano mutuatus est. Pro eo autem quod hic habent excusi omnes:* inhæremus, *legunt Ms.* adhæremus, *consentiũt verò illi cum Manutio ac Morelio, dum:* includit, *leguut, pro eo quod antea erat:* concludit.

5. & quando in sacrificiis, &c.] *Locus hic requirere videbatur tractatum de sacrificio dominico, verũ cum nusquam ferè non illius mentionem facit Cyprianus, tum potissimum Epistola infra lxiij. de Sacramento calicis ad Cæcilium, quo lectorem remittimus.*

6. plenam à Domino fauentiam] *Ita Ms. Cãbr. & Afflig. Excusi verò omnes* domini fauentiam; fauentia *verò pro fauore, nota vox Nonio Marcello ex Accio. Paulo post:* spirantes, *legit Manut. Ms. vero & cæteri excusi omnes:* sperantes. *Rectius vero habent excusi:* mora ipsa passionis, *quam aut Cambr.* hora ipsa, *aut Afflig.* ad horam ipsam.

7. carcerem fide & virtute præeligitis] *Morelius legit,* fidei & virtutis, *verum vulgatam lectionem retinent Ms.*

8. Eant nunc magistratus & consules siue proconsules] *Quum in alijs prouinciis pretores ferè constituti sint à Romanis, in Africa proconsules erant, vnde & proconsularis appellatur à Plinio & aliis. Iudiciorum proconsulis etiam meminit Tertullianus ad martyres, & Pontius in vita D. Cypriani.*

9. annuæ dignitatis insignibus] *Pulchra allusio ad annuam consulum dignitatem, quam vnius anni volaticum gaudium nuncupat Tertullianus libr. de pænitentia sub finem. Hæc iniri ferè solet Calendis Ianuariis. Postea tamen sæpè Idibus Martiis initum cõsulatum testis est Liuius, imo sub Cæsaribus nonnunquam Idibus Iuniis & aliis anni temporibus: quemad-*

batur] *Idem paulo post variam lectionem adnotauit:* precatorem, *pro eo quod habetur*, deprecatorem.

Et Christo eius] *Sic legendum censeo pro eo quod erat:* licet Christo eius.

Exploratio pectoris nostri] *Ita Costerius pro eo quod erat* peccati nostri. *Vetus vero excusus:* corporis nostri. *Paulopost particulam* adhuc *quæ desiderabatur, adiecerunt Manut. & Morel.*

apud conscientiam meam] *Phrasis Cypriano frequentissima sic alibi:* conscientiam meam latere non debuit.

Nec ipsi vtique] *Magis placet hæc vulgata lectio, quàm illa Cambr. codicis & Manut.* deniq;, *eo quod paulo ante illa voce vsus sit auctor.*

Nemo enim retro attendens & superponens manum suam ad aratrum, aptus est regno Dei] *Videtur mihi hoc loco transpositio quam Methathesin vocant, nam præcedere debet illud:* & superponens, &c. *iuxta exemplaria tam Græca quàm Latina.*

Expressit autem commode voces Græcas ἐπιβαλὼν *&* εὔθετος, *dum vertit:* superponens, & aptus] orantes pro omnibus iussit orare] orantes, *superfluum videtur, nec vero eam vocẽ habet Camb. codex.*

impleri quæ] *Ita restituere conati sunt hunc locũ & Manut. & Morelius, Grauius vero hoc pacto:* iam plerisque, *quomodo etiam vetus excusus, neutrum displicet, antea corrupte habebatur:* in plerisque.

AD MARTYRES ET CONfessores de Mappalico.

[1] EPISTOLA IX.

ARG. *Martyres Africæ Cyprianus miris modis à constantia commendans, inuitat ad perseuerantiam, exemplo Mappalici eorum collegæ.*

CYPRIANVS [2] MARTYRIBVS & confessoribus [3] Iesu Christi domini nostri in Deo patre perpetuam salutem.

[3] *Lib. 2. ep. 6.* EXVLTO [4] lætus & gratulor fortissimi ac beatissimi fratres cognita fide ac virtute vestra, in quibus mater Ecclesia gloriatur, [5] gloriata & nuper quidem, cum confessione perstante suscepta pœna est, quæ confessores Christi fecit extorres: confessio tamen præsens, [6] quanto in passione fortior, tanto clarior & maior in honore est. Creuit pugna, creuit & pugnantium gloria. Nec retardati estis ab acie tormentorum metu, sed ipsis tormentis magis estis ad aciem prouocati; fortes & stabiles [7] ad maximi certaminis prœliũ prompta deuotione prodistis. Ex quibus quosdam iã comperi coronatos, quosdam vero ad coronam victoriæ proximos: vniuersos autem, quos agmine glorioso carcer inclusit, pari ac simili calore virtutis ad gerendum certamen animatos, sicut esse oportet in diuinis castris milites Christi, vt incorruptam fidei firmitatem non blanditiæ decipiant, nõ minæ terreant, non cruciatus ac tormenta deuincãt, quia maior est qui in nobis est, quam qui est in hoc mundo. Nec plus ad deijciendum potest terrena [*] pœna, quam ad erigendum tutela diuina. *Ioan 4.* *Potentia.*

Probata res est certamine fratrum glorioso, qui ad tormenta vincẽda ceteris duces facti, exemplum virtutis ac fidei præbuerunt, congressi in acie donec acies succumberet victa. Quibus ergo vos laudibus prædicem fortissimi fratres? robur pectoris vestri, & perseuerantiam fidei quo præconio vocis exornẽ? Tolerastis vsque ad consummationem gloriæ durissimam quæstionem, nec cessistis supplicijs, sed vobis potius supplicia cesserunt. [8] Finem dolorum quem tormenta non dabant, coronæ dederunt. Laniena grauior ad hoc diu perseuerauit, non vt stantem fidem deijceret, sed vt homines Dei ad Dominum vel ocius mitteret. Vidit admirans præsentiũ multitudo [9] cæleste certamẽ, [10] certamen Dei, spiritale certamen, prœlium Christi; stetisse seruos eius voce libera, mente incorrupta, virtute diuina, telis quidem sæcularibus nudos, sed armis fidei credentes armatos. Steterũt torti torquentibus fortiores, & [11] pulsantes ac laniantes vngulas, pulsata ac laniata membra vicerunt. Inexpugnabilem fidem superare non potuit sæuiens diu plaga repetita, quamuis rupta compage viscerum torquerentur in seruis Dei iam non membra sed vulnera. Fluebat sanguis, qui incendium persecutionis extingueret, qui flammas & ignes gehennæ glorioso cruore sopiret. O quale illud fuit spectaculum Domino, quam sublime, quam magnum, quam Dei oculis sacramento, ac deuotione militis eius acceptum, sicut scriptũ est in psalmis [12] Spiritu sancto loquente ad nos pariter & monente: Pretiosa est in conspectu Domini mors iustorum eius: *Psal. 115.* pretiosa mors hæc est quæ emit immortalitatẽ pretio sui sanguinis; quæ accepit coronã de consummatione virtutis. Quam lætus illic Christus fuit, quam libẽs in talibus seruis suis & pugnauit & vicit protector fidei, [13] dãs credẽtibus tantum, quãtum se credit capere, qui sumit: certamini suo adfuit, prœliatores atque assertores sui nominis erexit, corroborauit, animauit. Et qui pro nobis mortem semel vicit, semper vincit in nobis. Cum vos, inquit, tradiderint, nolite cogitare, quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Documentum rei præsens prœliũ præbuit. Vox plena Spiritu sancto de martyris ore prorupit, cũ [14] Mappalicus beatissimus inter cruciatus suos procõsuli diceret? Videbis cras agonem. Et quod ille cum virtutis ac fidei testimonio dixit, Dominus impleuit. Agon cælestis exhibitus, & Dei seruus in agonis promissi certamine coronatus est. Hic est agõ quem propheta Esaias ante prædixit dicens; Non pusillum vobis certamẽ cum hominibus, *Matth. 10.* *Esai. 7.*

nibus,[15] quoniam Deus præstat agonem. Et vt ostenderet quis hic agon futurus esset, addidit dicens:[16] Ecce virgo in vtero accipiet & pariet filium, & vocabis nomen eius Emmanuel. hic est agon fidei nostræ qua congredimur, qua vincimus, qua coronamur. Hic est agon quem nobis ostendit beatus Apostolus Paulus, in quo oportet nos currere, &[17] ad coronam gloriæ peruenire. Nescitis, inquit, quia qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis. [18] Omnis enim qui agonizat in omnibus continens est, & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam. Item suum certamen ostendens, & hostiam se Domini cito futurum esse promittens, ait:[19] Ego iam delibor, & tempus instat assumptionis meæ. Bonum agonem certaui, cursum perfeci, fidem seruaui. Iam superest mihi corona iustitiæ, quã mihi reddet Dominus in illa die, ille iustus iudex: non solum autẽ mihi, sed & omnibus qui dilexerint aduentum eius. Hunc igitur agonẽ per Prophetas ante prædictum, per Dominum commissum, per Apostolos gestum, Mappalicus suo & collegarum suorum nomine proconsuli repromisit. nec fefellit in promisso suo vox fidelis; pugnam quam spopondit, exhibuit; & palmam, quam meruit, accepit.[20] Istum nunc beatissimum martyrem & alios participes eiusdem congressionis, & comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstione victores, vt cæteri quoque sectemini, & opto pariter, & exhortor, vt quos vinculum confessionis, & hospitium carceris simul iunxit, iungat etiam consummatio virtutis, & corona cælestis; vt lacrymas matris Ecclesiæ,[21] quæ plangit ruinas & funera plurimorum, vos vestra lætitia tergeatis; & cæterorum quoque stantium firmitatem vestri exempli prouocatione solidetis. Si vos acies vocauerit, si certaminis vestri dies venerit, militate fortiter, dimicate constanter, scientes vos sub oculis præsentis Domini dimicare, confessione nominis eius ad ipsius gloriam peruenire: qui non sic est, vt seruos suos tantum spectet; sed & ipse luctatur in nobis, ipse congreditur, ipse in certamine agonis nostri & coronat pariter, & coronatur.[22] Quod si ante diem certaminis vestri de indulgentia Domini pax superuenerit, vobis tamen manet voluntas integra, & conscientia gloriosa. Nec contristetur aliquis ex vobis, quasi illis minor, qui ante vos tormenta perpessi, victo & calcato sæculo, ad Dominum glorioso itinere venerunt:[23] Dominus scrutator est renis & cordis: arcana perspicit, & intuetur occulta. Ad coronam Dei promerendam sufficit ipsius testimonium solum, qui iudicaturus est. Ergo vtraque res fratres carissimi, sublimis est pariter & illustris. illa securior ad Dominum victoriæ consummatione properare: hæc lætior, accepto post gloriã commeatu, in Ecclesia laude florere.[24] O beatam Ecclesiam nostram, quam sic honor diuinæ dignationis illuminat, quam temporibus nostris gloriosus martyrum sanguis illustrat. Erat ante in operibus fratrum candida, nunc facta est in martyrum cruore purpurea. Floribus eius nec lilia nec rosæ desunt. Certent nunc singuli ad vtriusque honoris amplissimam dignitatẽ.[25] vt accipiant coronas vel de opere candidas, vel de passione purpureas. In cœlestibus castris & pax & acies habent flores suos, quibus milites Christi ob gloriam coronentur. Opto vos fortissimi ac beatissimi fratres semper in Domino bene valere, & nostri meminisse. Valete.

1. Cor. 9.

2. Tim. 4.

ADNOTATIONES IN EPIST. IX.

1. Huius Epistolæ mentionem facit Cyprianus disertis verbis Epistola ad Clerum Romanum, quæ est infra xv. postea vero (inquit) quam & tormenta venerunt, siue iam tortis fratribus, siue adhuc vt torquerentur inclusis, ad corroborandos & confortandos eos sermo noster penetrauit. Nulli ergo dubium quin in secessu sit scripta. Imitatur autem tum hic tum in Epistolis alijs exhortatoriis ad Martyres aut Confessores, Tertulliani librum ad Martyres.

2. Martyribus & confessoribus] *Martyrum nomen hodie duntaxat illis attribuitur, qui mortem pro Christo perpessi sunt. Olim vero & potissimum ætate Cypriani, etiam illis qui à confessione nominis Christi nulla tormentorum atrocitate abduci poterãt; quos eleganter Tertullianus loco citato designatos martyres nuncupat; alibi etiam simpliciter martyres dicit. Confessorum nomen etiam hodie alio est in vsu quàm olim, quippe quod attribuamus etiam illis qui nihil pro nomine Christi perpessi, sed sola vitæ sanctitate Christum confessi sunt. Porro quibus sit illud olim attributum, non perinde constat. Rhenanus Synonymum esse existimat, cum martyre confessoris nomen. Ego verò si quid in re incerta diuinare licet, etiam distincta fuisse nomina existimo. Facit huc quod quum alibi ad confessores, alibi ad martyres scribat Cyprianus, hic & martyribus & confessoribus, Epistolam inscribat, & pluribus in locis de distinctis loquatur: quemadmodum epistola sequenti honorem martyrum. Confessorum pudorem, & apertius Epistola ad Antonianum presbyterum (inquit) Moyse tunc adhuc confessore, nunc autem & martyre: & epistola 7. dum confessionem vocis à passione corporis distinguit. & 81. vbi confessionem distinguit à testimonio passionis. In Synodo quoque Carthaginiensi, quæ est Tom. 2. quidam confessorum, alij martyrum titulo honorantur. Atqui ipse Cyprianus quid inter se differant non obscurè subindicat verbis modo citatis ex Epistola xv. dum scripsisse se dicit siue iam tortis fratribus, id est, mea quidem sententia, martyribus, siue adhuc vt torquerentur inclusis, id est confessoribus, ad vtrosque enim eo ordine hanc Epistolam inscribit. Confirmatur quod dico infra Epistolis xxx. & xxxvij. vt suo loco adnotauimus: Quanquam tamen interdum vtrunque nomẽ confundat. Exempli gratia, dũ Aurelium, Celerinũ, & Numidicũ, quamuis tormẽta passos, cõfessores nũcupat.* l. 1. ep. 19.

quæ est infra lviij. Porro illud, Nec contristetur, *pro eo quod erat:* ne, *Morelio acceptum debemus, consentit etiam Cambr. codex.*

23. Dominus scrutator est renis & cordis: arcana perspicit] *Magis placet hic Manut. distinctio, quàm vulgata; vt præcedentis posterius sit expositio. Alludit autem ad Sap. 1. Superflue autem paulopost adiecta erat particula:* nostrum, *quã omisit Manut. & consentit Cambr. codex.*

24. O beatam ecclesiam nostram] *Hinc sumptum est Responsorium quoddam ecclesiasticum, è quo & ex Cambronensi codice satis patet vera lectio Manutij:* floribus eius, *pro eo quod prius erat:* enim, *corruptißimè.*

25. Vt accipiant coronas] *Sic Morelius quam reliqui rectius, in quibus:* vt, *desiderabatur. Illud autem:* vel de opere candidas vel de paßione purpureas. *Manut. debemus acceptum, consentit Camb. codex & antiquiß. alius quem vidit Morel. Pro eo autem quod Manut. habet & nos secuti sumus:* miles coronetur, *alij habebant:* milites coronantur.

AD CLERVM DE PRESBYTEris qui temere pacem lapsis dederant, nec dum sedata persecutione,[1] & citra conscientiam Episcoporum.

EPISTOLA X.

Argumentum huius Epistolæ habes infra in hæc verba Epistola XV. *Presbyteris* (inquit) *& Diaconibus non defuit Sacerdotij vigor, vt quidam minus disciplinæ memores & temeraria festinatione præcipites, qui cum lapsis communicare iam cœperant, comprimerentur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ac Diaconibus fratribus, S.

Lib. 3. ep. 14. DIV patientiam meam tenui fratres carißimi, quasi verecundum silentium nostrum proficeret ad quietem. Sed cum quorundam immoderata & abrupta præsumptio temeritate sua & honorem Martyrum, & Confessorum pudorem, & plebis vniuersæ tranquillitatem turbare conetur; tacere vltra non oportet, ne ad periculum & plebis pariter & nostrũ taciturnitas nimia procedat. Quod enim non periculum metuere debemus de offensa Domini; quando aliqui de presbyteris, nec Euangelij, nec loci sui memores, sed neque futurum Domini iudicium, neque nunc sibi præpositum Episcopum cogitantes, quod nunquam omninò sub antecessoribus factum est, cum contumelia & cõtemptu præpositi totum sibi vindicent? atque vtinam non[1] prostrata fratrum nostrorum salute sibi omnia vindicarent. Contumelias episcopatus nostri dissimulare & ferre possem, sicut dissimulaui semper & pertuli, sed dissimulandi nunc locus nõ est; quando decipiatur fraternitas nostra à quibusdam vestrûm, qui dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obsunt.[2] Summum enim delictum esse quod persecutio committi coëgit, sciunt ipsi etiam qui commiserunt; cum dixerit Dominus & iudex noster:[3] Qui me confessus fuerit coram hominibus, & ego in illo confitebor coram patre meo qui in cælis est. Qui autem me negauerit, & ego illum negabo. *Matt. 10.* & iterum dixerit: Omnia peccata remittentur filijs hominum & blasphemiæ. Qui autem blasphemauerit Spiritum sanctum, non habet remissam, *Mar. 3.* [4] sed reus est æterni peccati. Item beatus Apostolus[5] dixerit: Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum. *1. Cor. 10.* Non potestis mensæ Domini communicare, & mensæ dæmoniorum. Hæc qui subtrahit fratribus nostris, decipit miseros;[6] vt qui possunt agentes pœnitentiam veram, Deo patri misericordi precibus & operibus suis satisfacere, seducantur, vt magis pereant: & qui erigere se possent, plus cadant. [7] Nam cum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitẽtiam iusto tempore, & secundum disciplinæ ordinem ad exomologesim veniant, & per manus impositionem Episcopi & cleri ius communicationis accipiant;[8] nunc crudo tẽpore, persecutione adhuc perseuerãte, nondum restituta Ecclesiæ ipsius pace, ad communicationem admittuntur,[9] & offertur nomen eorũ, &[10] nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab Episcopo & clero imposita, Eucharistia illis datur, cùm scriptum sit:[11] Qui ederit panem aut biberit calicẽ Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini. *1. Cor. 11.* Sed nunc illi rei non sunt,[12] qui minus scripturæ legem nouerunt. erũt autem rei, qui præsunt, & hæc fratribus non suggerunt, vt instructi à præpositis faciant omnia cum Dei timore, & cum data ab eo & præscripta obseruatione. Exponũt deinde inuidiç beatos martyres, &[13] gloriosos seruos Dei cũ Dei sacerdote committunt, vt (cum illi[14] memores loci nostri ad me litteras direxerint, & pẽtierint tunc desideria sua examinari, & pacẽ dari,[15] quando ipsa ante mater nostra Ecclesia pacẽ de misericordia Domini prior sumpserit,[16] & nos diuina protectio reduces ad Ecclesiã suam fecerit) hi sublato honore, quẽ nobis beati Martyres cum confessoribus seruant, contẽpta Domini lege & obseruatione, quã iidem martyres & confessores tenendam mandant, ante extinctum persecutionis metum, ante reditum nostrum, ante ipsum penè martyrum excessum, cõmunicent cum lapsis & offerant, & Eucharistiam tradant: quando etiam si martyres per calorem gloriæ scripturam minus contemplãtes, cõtra legẽ Domini plus aliquid cuperẽt, à presbyteris & diaconis suggerentibus admoneri deberent, sicut semper in præteritum factum est. Castigare nos itaque diuina censura nec noctibus desinit, nec dieb⁹:[17] prçter nocturnas enim

visiones, per dies quoque impletur apud nos spiritu sancto puerorum innocens ætas, quæ in extasi videt oculis, & audit, & loquitur ea quibus nos Dominus monere & instruere dignatur. Et audietis omnia quando ad vos reducem me Dominus fecerit,[18] qui vt secederem iussit. Interim temerarij & incauti & tumidi quidam inter vos, qui hominem non cogitant, vel Deũ timeant, sciẽtes quoniam si vltra in iisdem perseuerauerint, vtar ea admonitione, qua me vti Dominus iubet,[19] vt interim prohibeantur offerre, acturi & apud nos, & apud confessores ipsos, & apud plebem vniuersam causam suam; cum Domino permittenre, in sinum matris Ecclesiæ[20] recolligi cœperimus. De hoc ad martyres & confessores[21] & ad plebem litteras feci, quas vtrasque vobis legi mãdaui. Opto vos fratres carissimi ac desideratissimi in Domino semper bene valere, et nostri meminisse. Valete

ADNOTATIONES IN EPIST. X.

1. prostrata fratrum nostrorum saluta] *Ita excusi & Ms. codices omnes, solus Manut.* contra fratrũ nostrorum salutem. *Porro pro eo quod habent Manut. Morelius & Camb. codex:* decipiatur. *Afflig. & cæteri excusi:* decipitur.

2. Summum enim delictum esse] *Hoc infra quoque tractatur libro de lapsis.*

3. Qui me confessus fuerit] *Sic Cambr. codex & Manut. cæteri excusi, Dun. & Marcb. Afflig. & Cauchij:* qui in me confessus fuerit, *& rursum,* confitebor ego in illo] *Quo modo si legatur, Hebraismus est. quem reperire est & in Græcis exemplaribus. Priorem verò lectionem habet vetus interpret, & alibi Cyprianus. Posteriorem habet Cyprianus infrà Epistola xxxvij.*

4. sed reus est æterni peccati] *Ita constanter codices omnes tam excusi quàm Ms. Comprobatur autẽ lectio vulgati interpretis, pro qua vertit Eras.* æterni iudicij, *secutus codices Græcos quos viderat; variè tamen legi in exemplaribus Græcis, satis constat ex Roberto Stephano, cuius quædam exemplaria habent ἁμαρτίας, quomodo & D. Hieronymo ascriptus commentarius. & Beda. Quod autem dixit æternum peccatum siue delictum, D. Matthæus explicatius dicit, quod neque hic remitti queat neque in futuro.*

5. dixerit] *Sic rectè Cambr. codex, Manut. & Morel. pro eo quod erat:* dixit, *tum hic tum paulopost.*

6. vt qui possent, agentes pœnitentiam verã Deo patri, &c.] *Locum hunc antea corruptissimum sic restituimus partim ex Afflig. partim ex veteri excuso codice.*

7. Nam cum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam, &c.] *Habes hic pœnitentiæ partes, Satisfactionem, quæ olim præmittebatur ante exomologesin, exomologesin ipsam, & manus impositionem, siue absolutionem Episcopi & Cleri, de quibus infra latius.*

8. nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseuerante] *Morelius aliter & fortassis rectius:* nunc crudo tempore persecutionis] *Verum mutare noluimus, quod ad vulgatam lectionem magis accedant Ms. codices, qui habent:* nunc rudi tempore, persecutione, &c.

9. Et offertur nomen eorũ] *Hanc lectionem habent codices Ms. Afflig. Marcb. & Dunen. veteres quoque excusi duo, nec dissentit Cambr. qui habet :* & offeruntur nomina eorum. *Quare non placet Manut. & Morelij lectio, præsertim cum simile sit illud Epistola ad Furnitanos, nominari in sacerdotum prece. Atqui alludit ad veteris Ecclesiæ consuetudinem, quæ, tum eorum pro quibus offerebatur, tum omnium qui in communione Ecclesiæ persistebant Episcoporum tam viuorum quàm defunctorum nomina; è sacris tabulis quæ δίπτυχα καὶ πτύχα vocabantur, recitari solent in missæ sacrificio. Erant autem tabulæ duæ, quarum vni viuorum, alteri defunctorum nomina inscribebantur. Huc pertinet illud Dionysii Areopag. Ecclesiast. Hierarch. c. 3. Et cum se mutuo omnes salutauerint mystica sacrarum tabularum recitatio fit, Græcè enim est: ἱερῶν πτυχῶν. Quod adnotatu dignum, ob versionem Perionij, quæ vertit mystica sanctorũ recitatio fit, aut quod desideraretur τῶν πτυχῶν in eius exemplari, aut quod putaret Dion. loqui duntaxat, de sanctorum recitatione quæ in missa fieri consueuit. Item quæ de D. Chrys. nomine obliterato & rursum relato in sacra δίπτυχα scribuntur à Theodoreto, Nicephoro, & aliis. Eodem pertinet quod Innocentius 1. Epist. ad Decentiũ & Eugubinum, offerentium nomina inter sacra mysteria recitari vult. In ipso nempe Canone Missæ non ante, quod etiam in missa Chrysost. factum est. vbi non sub principium duntaxat (vti apud Dionysium Areopagitam, & in missa Iacobi) sed circa consecrationem Eucharistiæ quoque repetitur dicta nominum recitatio. Permansit autem huius rei vestigium in Canone nostro, vbi legitur iuxta quosdam Ms. codices. Memento Domine famulorum famularumq́; tuarum nomina; & rursum pro defunctis iuxta Micrologum nostrum. Memento etiam eorum nomina, &c. Eleganter ergo dixit Cyprianus offerri nomen eorum, pro recitari in oblatione diuini officij.*

10. nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta] *Hanc veram esse lectionem potius quàm illam:* exolomogesi finita, *satis patet ex epistola sequenti, vbi iisdem pene verbis: ante actam (inquit) pœnitentiam, ante exolomogesin factam. Ita etiã legunt Afflig. Dun. Marchin. & veteres excusi codices, vna cum Manutio & Morelio. Locus autem hic requirebat vt tractaretur, quid exolomogesis Cypriano, & ante eum Tertull. Verum ne Epistolam prolixitate excedant scholia, differendum censuimus in libr. de lapsis, obiter tamen aliquid dicturi Epistola 14.*

11. Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne] *Totidem pene verbis locum hunc. 1. Cor. 11. explicat Epistola sequenti. Docet autem vtrobique, indigne illum edere panem & bibere calicẽ Domini, qui ad Eucharistiam accedit, exolomogesi nondum facta, quam requirit ante Eucharistiæ susceptionem, & alibi sæpissime, & præsertim de lapsis; quo loco de hoc latius.*

12. qui

12. qui minus scripturæ legem nouerunt] *Sic Camb. codex & excusi omnes, quæ lectio magis placet quam Manutij:* tenent, *pro quo Afflig. & Dun. habet,* tenuerunt, *sed nec hoc placet.*

13. gloriosos seruos Dei cum Dei sacerdote committunt] *Phrasis & Tertulliano frequens, committuntur autem proprie gladiatores dum certamen ineunt. Eadem Phrasi dixit Iuuenalis alicubi, committit Victor. Quare non placet hoc loco lectio Camb. codicis:* componunt.

14. memores loci nostri] *Ita Cambr. codex. Manut. & Morelius, cæteri cum Afflig. & Dun.* legis nostræ, *prius magis placet.*

15. quando ipsa mater nostra Ecclesia] *Lectionem hanc Manut. debemus acceptam, etsi enim Dun. & Afflig. codices legant:* quando pro cum, *(Phrasi Cypriano vsitatißima) desideratur in vtrisque vox:* ecclesia.

16. & nos diuina protectio reduces] *Mendosißime prius erat in excusis omnibus,* vos: *irrepserat autem ex errore typographico codicis Remboldi: Nam vetus excusus & Ms. omnes habent;* nos. *Patet autem hinc quoque in secessu scriptam hanc epistolam. Porro illud:* in præteritum] *E Ms. codicibus & veteri excuso emendatum est, pro eo quod erat,* in præteritis.

17. Præter nocturnas enim visiones] *Alludit ad illas de quibus supra epist. 8. hic vero mirum quid narrat de puerorum prophetijs. Atqui recte nunc legitur iuxta Ms. cod.* vidit oculis, *pro eo quod erat:* in oculis.

18. qui vt secederem iussit Interim Temerarij & incauti] *Coniecturam hanc de vera huius loci lectione meam confirmarunt Manut. & Morelius. Refragantur tamen Ms. & vetus excusus cod. quorum Afflig. & Dun.* qui vt sederam iussit interim morari. Et incauti] *Cambr. vero:* qui vt sederem iussit, interim &c. *E Ms. quoque codicibus reposuerunt Manut. & Morel.* timeat, *pro eo quod erat,* timent. *Porro illud:* qua me vti Dominus iubet, *Camb. habet & Manut. cum Morel. Afflig. cum cæteris,* quam Dominus iubet.

19. vt interim prohibeatur offerre] *En suspensionem quam vocamus à Diuinis antiquitus vsitatam.*

20. recolligi cœperimus] *Quanquam hoc loco Afflig. & Dun. codices, Manut. quoque & Morelius legant:* colligi, *quia tamen Epistola proxima vocem,* recolligi, *retinet omnes, ego hic quoque illam retinere malui, præsertim quum Camb. codex illam habeat.*

21. & ad plebem litteras feci] *Ex eodem cod. Camb. & Epistola sequenti hæc lectio confirmatur pro eo quod prius erat:* & apud plebem. *habes autem has epistolas huic subiunctas.*

AD MARTYRES ET CONFESSORES qui lapsis petierant pacem dari.

EPISTOLA XI.

Argumentum huius Epistolę habes infra Epistola XV. in hæc verba. *Cum comperissem eos qui sacrilegis contactibus manus suas atque ora maculassent, vel nefandis libellis nihilominus conscientiā polluissent, exambire ad Martyres passim, confessores quoque importuna & gratiosa deprecatione corrumpere, vt sine discrimine & examine singulorum darentur libellorum milia contra Euangelij legem; litteras feci, quibus martyres & confessores consilio meo quantum possem ad Dominica præcepta reuocarem.*

CYPRIANVS MARTYRIBVS & confessoribus carissimis fratribus salutem.

SOLLICITVDO loci nostri, & timor *Lib. 3. ep. 14.* Domini compellit, fortissimi ac beatissimi martyres, admonere vos litteris nostris, vt à quibus tā deuote & fortiter seruatur fides Domino, ab iisdem lex quoque & disciplina Domini reseruetur, nam cum omnes milites Christi custodire oporteat pręcepta imperatoris sui, tum vos magis præceptis eius obtéperare plus conuenit, qui exemplum cæteris facti estis & virtutis & timoris Dei. Et credideram quidem presbyteros & diaconos, qui illic pręsentes sunt monere vos & instruere plenissime circa euangelij legem, sicut in præteritum semper sub antecessoribus nostris factum est, vt diaconi ad carcerem commeantes, martyrū desideria consilijs suis & scripturarum pręceptis gubernarēt: sed nunc cum maximo animi dolore cognosco, non tantum illic vobis non suggeri diuina pręcepta, sed adhuc potius impediri, vt ea quę à vobis ipsis & circa Deū caute, & circa sacerdotem Dei honorifice fiunt, à quibusdā presbyteris resoluantur, qui nec timorem Dei, nec episcopi honorem cogitantes, [2] cum vos ad me litteras direxeritis, quibus examinari desideria vestra [3] & quibusdā lapsis pacem dari postulastis, cum persecutione finita conuenire in vnum cū clero & recolligi cęperimus. Illi cōtra euangelij legē contra vestrā quoque honorificā petitionē ante actam pœnitentiam, ante exomologesin grauissimi atque extremi delicti factam, ante manum ab Episcopo & clero in pœnitentiam impositā, offerre lapsis pacem & Eucharistiam dare, id est sanctum Domini corpus profanare audeant; cū scriptum sit: Qui ederit panem, aut biberit calicē Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini. *1. Cor. 11.* Et lapsis quidem potest in hoc venia concedi. Quis enim non mortuus viuificari properet. Quis non ad salutem suam venire festinet? Sed præpositorum est præceptum tenere, & vel properantes, vel ignorantes instruere, ne qui ouium pastores esse debent, lanij fiant. *Matth. 7.* [4] Ea enim concedere, quæ in perniciem vertant, decipere est: nec erigitur sic lapsus, sed per Dei offensam magis impellitur ad ruinam. Vel ex vobis itaque discāt, quod docere debuerāt. Petitiones & desideria vestra Episcopo seruent, & ad pacem vobis petentibus dandā maturum & pacatum tempus expectent. Ante à

domino pacem mater prior sumat, tunc secundum vestra desideria de filiorum pace tractetur. Et quoniam audio fortissimi & carissimi fratres impudentia vos quorundam premi, & verecundiam vestram vim pati, oro vos quibus possum precibus, vt Euangelij memores, & *cōsiderantes, quę & qualia in preteritum antecessores vestri martyres concesserint, quàm solliciti in omnibus fuerint, vos quoque sollicite & caute petentium desideria ponderetis, vtpote amici Domini, & cum illo postmodum iudicaturi inspiciatis & actum, & opera, & merita singulorum; ipsorum quoque delictorum genera & qualitates cogitetis, ne si quid abrupte & indignè vel à vobis promissum, vel à nobis factum fuerit, apud gentiles quoque ipsos Ecclesia nostra erubescere incipiat. Visitamur enim & castigamur frequenter,[7] & vt in nobis Domini mandata incorrupta & inuiolata permaneant, admonemur; quod quidem nec illic apud vos cessare cognosco, quo minus plurimos quoque ex vobis instruat ad Ecclesiæ disciplinam diuina censura. hoc autem totum potest fieri, si ea quæ à vobis petuntur, ne facile tribuantur, religiosa contemplatione moderemini; intelligentes & [8]comprimentes eos, qui personas accipientes, in beneficiis vestris, aut gratificantur, aut illicitæ negotiationis nundinas aucupantur.[9] De hoc & ad clerum & ad plebem litteras feci, quas vtrasque vobis legi mādaui. Sed & illud ad diligentiam vestram redigere & emendare debetis, vt nominatim designetis eos quibus pacem dari desideratis.[10] audio enim quibusdam sic libellos fieri, vt dicatur: Communicet ille cum suis. quod nūquam omnino à martyribus factum est,[11] vt incerta & cæca petitio inuidiam nobis postmodum cumulet. late enim patet quando dicitur: Ille cum suis; & possunt nobis viceni, & triceni, & amplius offerri, qui propinqui & affines, & liberti ac domestici esse asseuerentur eius, qui accipit libellum, & ideo peto, vt eos quos ipsi videtis, quos nostis, quorum pœnitētiam satisfactioni proximam conspicitis, designetis nominatim libello, & sic ad nos fidei ac disciplinę congruentes litteras dirigatis. Opto vos fratres fortissimi ac dilectissimi in Domino semper bene valere, & nostri meminisse. Valete.

ADNOTATIONES IN EPIST. XI.

1. fortissimi ac beatissimi Martyres] *Qui fuerint hi Martyres ad quos scribit hanc epistolam Cyprianus; insinuatur infra Epistola xxiij, ad Clerum Romanum, nempe Saturninus, Aurelius, Lucianus, & alij quidam.*

2. cum vos ad me litteras direxeritis] *Facit harum litterarum mentionem epistolis præcedenti & sequenti, & rursum epistola ad Florentium Pupianum. Quæ si exstarent, liceret ex illis colligere, qua forma vsi fuerint in libellis suis quibus pacem lapsis dabant. Extat quidem similis argumenti Epistola infra xvij. sed non satisfacit, & nimis temerarie à Luciano Martyrū nomine conscripta est.*

3. & quibusdam lapsis pacem dari] *Huius consuetudinis quæ tum lapsi pacem à Martyribus postulabant, tum ad preces illorum à Martyribus dabatur, meminit etiam Tertullianus his verbis libro ad Martyres: Pax vestra bellum est illi. Quam pacem quidam in Ecclesia non habentes, à Martyribus in carcere exorare consueuerunt. Et ideo eam etiam propterea in vobis habere & fouere & custodire debetis, vt si forte & aliis præstare possitis. Porro pax hæc non aliud videtur fuisse quam relaxatio satisfactionis per Episcopum pœnitentibus imposita, atque ad ecclesiæ communionem ante expletum præscriptæ pœnitentiæ tempus admissio. Atque adeo qui pacem hanc indultam à Martyribus penitius considerarit, mirum ni hinc potius confirmationem indulgentiarum ecclesiasticarum petendam censeat, quam recentiorum illarum vsum ad tempora primum referat D. Gregorij. Quin potius altius adhuc repetendam censeo Indulgentiarum originem. Nā quid aliud D. Paulus, dum Corinthio illi incestuoso ad preces sanctorum iustam satisfactionis pœnam mitigat, adeoque aliquid condonat, quid aliud (inquam) quàm indulgentiam quandam concedit? Cui autem (inquit 1. Cor. 2.) aliquid donastis & ego. Nam & ego quod donaui si quid donaui propter vos in persona Christi. Id enim innuit (si quid Theodoreto creditur) Corinthios, per beatos viros Thimotheum & Titum, pro eo qui peccarat rogasse. Cui similiter Theophilactus: Vt enim (inquit) ille non existimet sibi remissam noxam, qui satis confusus sit, & sufficienter pœnitentia ductus, ostendit. Paulus tamen hunc Corinthium pœnitendo, quantum horum gratia & donatione veniam accipere posse. Quo loco adnotanda venit vox venia siue dimissionis, vt alij vertūt, imo & vox Græca: χαρίζομαι quæ condonare culpam significat, atque adeo non aliud mihi videtur quam indulgētia: Si his scripturis adijciatur etiam illud Colloss. 1. Adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, non videbitur absurdum, quod de thesauro Indulgentiarum & meritis non Christi modo, sed & sanctorum tradant recentiores.*

4. Ea enim concedere quę in perniciē vertāt, decipere est] *Cyprianus hic non vsum sed abusum potius notat, & formam litterarum præposteram. Nam quid de potestate martyrum in danda pace sentiat, non obscure significat epistola infra 14. vbi fatetur: qui libellum à Martyribus acceperunt, auxilio eorum apud Dominum adiuuari in delictis suis posse: Quod vero reprehendat Cyprianus, vt semel dicam, ex Epistola hac, præcedenti & sequenti, aliquid colligere est. Vrget enim quod cum martyres datis ad se litteris petijssent prius desideria sua examinari à Cypriano tanquam Episcopo, & tum demum pacem dari cum ecclesia pacem accepisset. Presbyteri siue importunitate precum siue precio conducti ante litteras Episcopo communicatas, ante pacem ecclesiæ, ante reditum Episcopi, ante ipsum pene excessum martyrum, ante exomologesin factam ante manum ab Episcopo impositam pacem dabāt. E quibus verbis patet, requisitam etiam tū exomologesin*

logesin & manus impositionem: atque adeo obseruatū iam tum eundem indulgentiarum modum, qui hodie; prӕterquàm, quod per episcopos fiebat, quod nūc fere solus facit Romanus Pōtifex. & quod Episcopo fiebat illa exomologesis, aut presbyteris ab Episcopo ad eā rē deputatis, quӕ hodie committitur cuiuis sacerdoti quem placuerit eligere.

5. expectent. Ante à Domino pacē prior mater sumat] *Sic restituendus mihi visus fuit hic locus ex varia cod. lectione. Excusi enim & Cā. habebāt,* Ante est vt à Domino, *Affli. & Dun.* expectantes vt à domino, *Manus. vero:* Ante domini pacem.

6. considerantes quӕ & qualia in prӕteritum antecessores vestri Martyres concesserint] *Hinc patet non ӕtate duntaxat Cypriani, sed iam ante vsitatam fuisse hanc pacem Martyrum. Monet autē Martyres, ut non facile cuiuis illam indulgeant, sed prius caute & sollicitè (ita enim legunt Ms. codices) petentium desideria ponderent, merita quoque singulorū, & delictorum genera cogitent. Non igitur prӕcidit illis dictam potestatem lapsis pacem cōcedendi, sed modū potius prӕscribit, quē vt rite seruarēt, ante dixit: in more fuisse, vt Diaconi in carcerem commeantes martyrū desideria suis consilijs gubernarent.*

7. & vt in nobis Domini mandata] *Illud* in nobis] *prӕtermissum à Manut: rursus in locum suum restituimus, prӕsertim cū Cambro. codex id habeat. Sic etiam illud:* ne facile tribuantur, *etsi omissum à Manut. & Afflig. Dun. & Cauchij codicibus; quia huic loco nō male quadrat, & in Cambronensi codice legitur, reponere in locum suum maluimus.*

8. comprimentes eos, qui personas accipientes in beneficijs vestris, aut gratificātur, aut illicitӕ negotiationis nundinas aucupātur] *Ita rectè emendatus est hic locus à Manut. & Morelio, antea vix intellectus, Pro:* negotiationis, *legunt Afflig. Dun. & Cauchij codices* contagionis, *non malè.*

9. de hoc ad Clerum & ad Plebē litteras fieri] *Harum illӕ prӕcedunt, hӕ subsequuntur.*

10. Audio enim quibusdam sic libellos fieri] *Lectionem hanc veterē quam habebant veteres excusi, & Ms. Afflig. & Dun. restituerunt hoc loco Manutius & Morel; solus Camb. habet vti reliqui excusi:* quosdā sic libello inseri. *Porro reprehendit hic illos martyrū libellos, quibus nominatim non designabātur illi quibus pax indulgebatur. Vult autem vt id posthac fiat, vtque illos duntaxat pace dignos existiment. quorū pœnitētia iam satisfactioni proxima est.*

11. vt incerta & cӕca petitio] *Hanc Manutij & Morel. lectionem verā existimo. Habebāt veteres excusi quemadmodū & Ms. Affli. & Dū:* incerta & certa. *Erus. reposuit:* cӕca petitio, *quomodo & Cāb. codex,* *quantum potuimus animum composuimus, & vt in ecclesiast. disciplina seruarentur instruximus.*

AD PLEBEM DE RESCRIPTO MARTYRUM AC IJS QUI PACEM PETEBANT.

EPISTOLA XII.

Argumentum huius quoque Epistolę habes sępe dicta epistol. xv. *Plebi quoque* (inquit) *ipsi,*

CYPRIANVS FRATRIBVS in Plebe consistentibus S.

INgemiscere vos & dolere ruinas fratrum nostrorum ex me scio[1] fratres carissimi qui & ipse vobiscum pro singulis ingemisco pariter & doleo; & patior, ac sentio, quod beatus Apostolus dixit: Quis infirmatur, inquit, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non vror? Et iterum posuit in Epistola sua dicens: Si patitur membrum vnum, compatiuntur & cętera membra. & si lętatur membrum vnum collętantur & cętera membra. Compatior ego & condoleo de fratribus nostris qui lapsi & persecutionis infestatione prostrati partem nostrorū viscerum secum trahentes;[2] acrem dolorem nobis suis vulneribus intulerunt. quibus potens est diuina misericordia medelam dare:[3] properandum tamen nō puto, nec incautè aliquid & festinanter gerendum; ne, dum temere pax vsurpatur, diuinӕ indignationis offensa grauius prouocetur. Fecerūt ad nos de quibusdam beati martyres litteras petentes examinari desideria sua, cum pace nobis omnibus à domino prius data, ad Ecclesiam regredi cęperimus, tunc examinabuntur singula pręsentibus & iudicātibus vobis.[4] audio tamen quosdam de presbyteris nec Euangelij memores, nec quid ad nos martyres scripserint cogitantes, nec Episcopo honorem sacerdotij sui & cathedrӕ reseruātes, iam cum lapsis communicare cępisse, & offerre pro illis, & eucharistiam dare, quando oporteat ad hӕc per ordinem peruenire. Nam cum in minoribus delictis, quӕ non in dominum committuntur, pœnitentia agatur iusto tempore, & exomologesis fiat inspecta vita eius qui agit pœnitentiā, nec ad communicationem venire quis possit, nisi prius illi ab episcopo & clero manus fuerit imposita, quāto magis in his grauissimis & extremis delictis cautè omnia & moderatè secundum disciplinam Domini obseruari oportet.[5] Quod quidem nostros presbyteri & diaconi monere debuerant; vt commendatas sibi oues fouerēt, & diuino magisterio ad viam deprecandę salutis instruerent. Ego plebis nostrӕ & quietem noui pariter & timorem, qui in satisfactione Dei & deprecatione vigilarent,[6] nisi illos quidam de presbyteris, gratificātes decepissent. Vel vos itaque singulos regite, & consilio ac moderatione vestra & secūdum diuina prӕcepta lapsorum animos temperate:[7] nemo adhuc importuno tempore acerba poma decerpat. nemo nauem suam quassatam & perforatā fluctibus priusquam diligēter refecerit in altum denuo committat, nemo tunicam scissam accipere & induere properet, nisi eam & ab artifice perito fartam viderit, & à fullone curatam receperit. Audiant quӕso patienter consilium nostrum,

Lib. 3. epist. 14.

2 Cor. 11.

1. Cor. 12.

ſtrum, expectent regreſsionem noſtram, vt cũ ad vos per Dei miſericordiam venerimus,[8] conuocati coepiſcopi plures, ſecũdum Domini diſciplinam & confeſſorum præſentiam,[9] beatorum martyrum litteras, & deſideria examinare poſsimus.[10] De hoc & ad Clerum, & ad martyres, & confeſſores litteras feci, quas vtraſque legi vobis mandaui. Opto vos fratres cariſsimi ac deſideratiſsimi in Domino ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. Valete.

ADNOTATIONES IN EPIST. XII.

1. Fratres chariſsimi, qui & ipſe vobiſcũ pro ſingulis ingemiſco] *Hæc verba deſiderabãtur in excuſis & Ms. omnibus quæ videre licuit, adiecta ſunt autẽ à Manutio & Morelio & rectè. Nã locus alioqui erat mutilus.*

2. acrem dolorem] *Sic Ms. Afflig. & Dun. ac excuſi omnes. excepto Manut. qui repoſuit:* parem, *pauloposť autem non male Manut.*

3. properandum tamen non puto, nec incaute aliquid] *pro eo quod erat prius:* dũ tamẽ nõ putẽt, propere nec incautè, *quomodo tamẽ legunt etiã Ms. codices. Manutio etiam acceptam debemus vocẽ:* tunc, *quæ paulo poſt interijcitur.*

4. Audio tamẽ quoſdã de presbyteris &c.] *Eiſdem pene verbis vtitur quibus ſupra Epiſt. x. Pro eo autem quod pleriqne codices habẽt:* peruenire, *habent Ms. cod. Afflig. & Dũ. & vetus quoque excuſus:* perueniri, *non male.*

5. Quod quidẽ noſtros] *Hanc lectionẽ nos primi reſtituimus ex cod. Afflig. & Dun. & Cauchij.*

6. niſi illos quidam de presbyteris] *Mutauerãt hãc lectionem Manu. & Morel. legẽtes:* præpoſitis, *verũ nõ rectè, quum conſtet ex epiſt. duabus præcedẽtibus loqui Cypr. de presbyteris, præpoſiti verò nomẽ ſolis Epiſcopis tribuatur à Cypriano, vti adnotatur in ep. 3. & 4.*

7. nemo adhuc importuno tempore] *Elegantes Metaphoræ, quibus docet à ſimili perſecutionis tempore lapſis pacem dandam non eſſe.*

8. conuocati coepiſcopi plures] *Hanc lectionem Ms. & excuſorum codicum omnium retinere malui; quàm reponere nouam Manu. aut Morelij: quorum ille:* conuocatis epiſcopis pluribus, *hic:* cõuocatis epiſcopis plures. *Præſertim quum Phraſes ſimiles reperire ſit in Cypr. frequentiſsimè, quemadmodum epiſt. poſt hanc ſecunda: vt Epiſcopi in vnũ conuenientes, &c. poſsimus, & epi. xv. & cum præpoſiti plures conuenire in vnum cœperimus.*

9. & veſtrã quoque ſententiam] *Sic Manut. & Morel: ſed Ms. codicum quos vidi nullus id legit. Neque verò vſpiam apud Cypr. tantum auctoritatis plebi tributum reperio, vt ſententiam illi dicere permittat. Quare prætermittere malui, quàm alicui erroris occaſionem dare.*

10. De hoc ad clerum & ad martyres & confeſſores] *Hanc veram lectionem habeo ex codice Afflig. neque enim ad martyres & ad confeſſores duæ diuerſæ ſunt epiſtolæ ſed vna ad vtroſque. Fecerũt autem hæc verba vt ordinem epiſtolarum harum trium reſti-* *tuerim qui ante erat in excuſis codicibus; quanquam tamen veriſimilius fiat, aut prius, aut ſaltem vna, miſſam epiſtolam ad Martyres.*

AD CLERVM DE LAPSIS ET cathecumenis ne vacui communione extant.

EPISTOLA XIII.

Huius etiam & ſequentis Epiſtolæ Argumentum habes infra. Epiſt. xv. *Poſtmodum verò* (inquit) *cum quidam de lapſis, ſiue ſua ſponte ſiue aliquo incitatore, audaci flagitatione proruerent, vt pacem ſibi à martyribus & confeſſoribus promiſſam extorquere violento impetu niterentur; de hoc etiam, bis ad Clerum litteras feci & legi eis mandaui. Vt ad illorum violentiam interim quoquo modo mitigandam, ſi qui libello à martyribus accepto de ſeculo excederent, exomologeſi facta & manu eis in pœnitentiam impoſita, cum pace ſibi à martyribus promiſſa ad Dominum remitterentur, &c.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & diaconibus fratribus, S.

MIROR vos fratres cariſsimi, ad multas epiſtolas meas, quas ad vos frequẽter miſi nihil reſcripſiſſe, cum fraternitatis noſtræ vel vtilitas vel neceſsitas ſic vtique gubernetur, ſi à vobis inſtructi rerum gerendarum conſilium limare poſsimus. Quoniam tamen video facultatem veniendi ad vos nondum eſſe & iam æſtatem cœpiſſe, quod tempus infirmitatibus aſsiduis & grauibus infeſtat, occurrẽdum puto fratribus noſtris? vt qui libellos à martyribus acceperunt,[1] & prærogatiua eorum apud Deũ adiuuari poſſunt, ſi incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, nõ expectata præſentia noſtra apud presbyterum quemcunque præſentem, vel ſi presbyter repertus non fuerit, & vrgere exitus cœperit,[2] apud diaconum quoque, exomologeſin facere delicti ſui poſsint, vt manu eis in pœnitentiam impoſita veniant ad Dominum cum pace, quam dari martyres litteris ad nos factis deſiderauerunt. Cæteram quoque partem plebis quę lapſa eſt, pręſentia veſtra fouete: & vt à fide & miſericordia Domini, nõ deficiant; veſtro ſolatio focillate; neque enim deſerentur ab ope & auxilio Domini, qui mites & humiles; & pœnitentiam vere agentes[3] in bonis operibus perſeuerauerint, quo minus illis quoque diuino remedio conſulatur.[4] Audientibus etiam ſi qui fuerint periculo præuenti, & in exitu conſtituti, vigilantia veſtra non deſit; implorantibus diuinam gratiam miſericordia Domini non denegetur. Opto vos fratres chariſsimi ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. Fraternitatem vniuerſam meo nomine ſalutate,[5] & vt noſtri meminerit admonete, & rogate. Valete.

Lib. 3. ep. 17.

Adnota-

ADNOTATIONES IN EPIST. XIII.

1. & prærogatiua eorum apud Deum adiuuari possunt] *Rectè sic Morelius, pro quo Manut. cod. mendosè:* adiuuare, *Sunt autem recens addita hæc verba ab his duobus, nam neque in cæteris excusis neque in Ms. reperire potui, esse tamen ipsa Cypriani verba sit verisimile, nam in eandem sententiam epistola sequenti: qui (inquit) libellum à martyribus acceperunt & auxilio eorum adiuuari, apud Dominum in delictis suis possunt. Quem vtrunque locum qui legerit, quantum tribuat Cyprianus martyrum libellis pro lapsis facile perspicit.*

2. apud diaconum quoque exomologesin facere delicti sui possint &c. *Et si alij plerique auctores videantur vocem exomologeseos accipere pro omni cõfessione peccatorum siue priuata, siue publica, vt Græcis sit* ἐξομολόγησις *quod Latinis confessio, sunt tamen qui existimant accipi apud Cyprianum pro publica, sicut latius loco suo lib. de lapsis tractaturi sumus. Quod si (verum sit) nihil hic mirũ, quod permittat apud Diaconum peccatorum exomologesin fieri & manum ab illo imponi, vt non sit aliud hæc manus impositio, quam à pœnis satisfactorijs absolutio, quæ cur Diaconis concedi non possit nõ video; præsertim quum etiam hodie vsitata sit Archidiaconorum ab excommunicatione absolutio, etiam si in solo Diaconatus ordine constituti sint. Nec mirum quum constet è lib. 8. constit. Apostolicarũ Clementis, auctoritatem excommunicandi habuisse Diaconos, absente presbytero. Habuerunt igitur illo absente etiam absoluendi ab excommunicatione potestatem, nam eiusdem est absoluere cuius excommunicare. fortassis quum Episcopus absens & presbyteri multi carceribus inclusi essent, ex priuilegio quodam Diaconis in necessitate permissa est pœnitentium reconciliatio, sicuti à diuo Gregorio presbyteris aliquando concessam legimus Sacramenti confirmationis administrationem, quæ solis alioqui Episcopis cõpetit. Hæc paucis, ne quis hinc calumniæ occasionem sumat cõtra ecclesiæ Hierarchicum ordinem, quo solis presbyteris ex consecratione permittitur à peccatis absoluere; neque enim alijs adaptatur illud Christi Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt; & disertis verbis Ambrosius lib. 1. de pœnitentia: Ius (inquit) ligandi & soluendi solis sacerdotibus est permissum, ad quos (vti alibi dicit) ab Apostolis transmissum est; qualia habent & D. Hieron. & D. Hilar. in illud Mat. Quodcunque ligaueris super terram erit ligatum & in cœlis.*

3. in bonis operibus perseuerarent] *Hanc emendationem pro eo quod erat antea:* opinionibus, *Morelio quoque & Manut. acceptam debemus.*

4. Audientibus etiam si qui fuerint periculo præuenti] *Quos Græci* κατηχουμένους ἀπὸ τοῦ κατηχεῖν, *Latini veteres, vti Tertul. & alij eius ætatis. Audientes appellabant, ab audiendo, de illis itaque tum hic tum infra epistola xxiiij. loquitur Cyprianus. Catechumeni autem dicebantur adulti, qui tantisperdum baptismum expectabant in fide erudiebantur donec mysterijs fidei iam instructi, sub pascha in competentium ordinem allegerentur. dicebantur autem competentes, quod simul baptismum omnes peterẽt, vti sermone quodam explicat D. Augustinus cuius exstant complures sermones ad competentes. Quid enim aliud (inquit) cõpetentes, quam simul petentes.*

5. & vt nostri meminerit] *Sic Manut. vetus excusus. Gryph. & Colon. codices ad marginem, Ms. vero tres & cæteri excusi* meminerint]

AD CLERVM DE EIS QVI ad pacem festinabant.

EPISTOLA XIIII.

ARG. *huius Epistolæ habes epistola præcedenti. superflua itaque foret repetitio. Desiderantur autem litteræ ad quas respondet.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & diaconibus fratribus, S.

LEGI litteras vestras fratres carissimi quibus scripsistis salubre consilium vestrum non deesse fratribus nostris vt temeraria festinatione deposita, religiosam patientiam Deo præbeant: vt cum in vnum per eius misericordiam venerimus, de omnibus speciebus secundum ecclesiasticam disciplinam tractare possimus: maxime cum scriptum sit: [1] Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam. [2] Pœnitentiam autem ille agit, qui diuinis præceptis mitis & patiens, & sacerdotibus Dei obtemperans, obsequiis suis & operibus iustis Dominũ promeretur. Quoniam tamen significastis quosdam immoderatos esse, & communicationem accipiendam festinanter vrgere; & desiderastis in hac re formã à me vobis dari: [3] satis plene scripsisse me ad hãc rem proximis litteris ad vos factis credo; vt qui libellum à martyribus acceperũt, & auxilio eorum adiuuari apud Dominum in delictis suis possunt, si præmi infirmitate aliqua & periculo cœperint, exomologesi facta, & manu eis à vobis in pœnitentiam imposita, cum pace à martyribus sibi promissa ad Dominum remittãtur. Cæteri verò qui nullo libello à martyribus accepto inuidiam faciunt: quoniam non paucorum nec Ecclesię vnius, aut vnius prouincię, sed totius orbis hæc causa est; [4] expectent ante de Domini protectione Ecclesiæ ipsius publicam pacem. Hoc enim & verecundię & disciplinæ [5] & vitæ ipsi omnium nostrum conuenit; vt Episcopi plures in vnum [6] conuenientes [7] præsente & stantium plebe, quibus & ipsis pro fide & timore suo honor habendus est, disponere omnia consilij communis religione possimus. Cæterùm quam irreligiosum est, & ipsis quoque festinantibus perniciosum, vt cum extorres facti, & patria pulsi, ac bonis suis omnibus spoliati nondum ad Ecclesiam redierint, quidam de lapsis confessores ipsos præuenire, & ante ad Ecclesiam introire festinẽt. Qui si nimium properant; habent in sua potestate quod postulãt, [8] tempo-

Li.3.ep.18.

Apoc.2.

[8] tempore ipso sibi plus quàm postulát largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur; si commissi vere & firmiter pœnitet, & fidei calor præualet: qui differri non potest, potest coronari. Opto vos fratres charissimi semper bene valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam meo nomine salutare, & vt nostri memores sint admonete. Valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XIIII.

1. Memento vnde excideris] *Hic legunt Ms. Afflii. Dun. & Marchinensis codices:* cecideris, *quemadmodum etiam Manut. & Morelius, Etsi autem Græce* [illegible] *quod excidere non cadere significat, tamen infra Epistola 28. & 52. ita legitur hic locus.*

2. pœnitentiam autem agit] *Descriptio est satisfactionis potius, quæ pars est pœnitentiæ, quàm ipsius pœnitentiæ, vt sit Sinecdoche. est etiam insignis locus de meritis operum. Verum de vtroque plura, infra, partim lib. de lapsis partim de opere & eleemosynis.*

3. satis plene scripsisse me ad hanc rem proximis literis ad vos factis credo] *Hanc lectionem, vti apparet emendatiorem, habent Manut. & Morelius. Cæteri omnes tum Ms. tū excusi:* sciatis plene scripsisse me, &c. credo vt qui, &c.

4. expectent ante de domini protectione] *Ita rectè Morelius. Nam:* ante, *omissum erat à Manut. quod tamen habent excusi & Ms. omnes. Desiderabatur autem in alijs codicibus particula:* de, *Cypriano vsitatissima.*

5. & vitæ ipsi omnium nostrûm conuenit vt Episcopi plures in vnum conuenientes] *Error librariorum in æditione Remboldi, remansit hactenus in Erasmicis excusis omnibus, omissa erāt ibi aliquot verba; vnde locus factus est mutilus. Vera autem hæc lectio reperitur in Ms. codicibus quatuor, adnotata quidem partim ad marginem ab Erasmo, qui rectè diuinabat legendum:* conuenit, *sed qui destitutus codicibus Ms. (quantumcunque de illis se iactet) reliquum quod desiderabatur supplere non potuit. Quod ante me quidē fecêre partim Manut. & Morelius, sed non placet quod ipsi legunt.*

6. cum clero conuenientes] *pro eo quod Ms. habent:* plures in vnum conuenientes, *vti ecōtrario nō displicet vox:* præpositi, *quam habet loco vocis,* Episcopi.

7. præsente & Stantium plebe] *Ex epistola Cleri Romani ad Cyprianum infra xxxi. vbi citantur verba hæc Cypriani:* pariter astantibus Laicis, *conieceram hoc loco legendum:* præsente & astante plebe, *atque adeo Epistola ad Antonianum qua est infra liiij. castigādum modo prædicto duxeram, quod ibi habetur:* pariter & stantibus laicis. *Verum dum postea similes Phrases reperi. Epistola nempe xxvij.* & in omnibus stantibus. *& xxx.* preces stantium, *deprehendi non obscurè, stantes appellari eos qui adhuc in fide perstiterant, vti econtrariò lapsos qui ceciderant. Nihil itaque hic immutauimus potiss. quum Ms. codices tres iam dicti hanc quoque lectionem habeant, imò, & infra locum illum epist. xxx. castigauimus.*

8. tempore ipso sibi plus quam postulent largiente] *Verba hæc quanquam desiderentur in excusis & Ms. rectè tamen inserta sunt hoc loco à Manutio & Morelio, ex epistola dicta ad Antonianum vbi ad verbum citatur hic locus.*

AD CLERVM ROMANVM

de præcedentium Epistolarum exemplis Romam è suo secessu missis.

EPISTOLA XV.

Argumentum huius Epistolæ non obscurè indicat Cyprianus Epistola infra xxiij. ad Clerū Romanum: *Post factas (inquit) ad vos litteras quibus actus noster expositus, & disciplinæ ac diligentiæ qualiscunque ratio declarata est &c. Neque enim aliud quam secessus sui & eorum quæ in illo gessit rationem, reddit, missis Romam in sui purgationem, quas ad suos scripserat epistolarum exemplis, imò ijsdem, quibus illic, verbis vtitur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus Romę consistentibus fratribus salutem.

QVONIAM comperi fratres charissimi L.1.ep.1.
minus simpliciter & minus fideliter vobis renunciari, quæ hic à nobis & gesta sunt & geruntur, necessarium duxi has ad vos litteras facere, quibus vobis actus nostri, & disciplinæ, & diligentię ratio redderetur. [2] Nam sicut Domini mandata instruunt, orto statim turbationis impetu primo, [3] cū me clamore violento frequenter populus flagitasset, non tam meam salutem, quam quietem fratrum publicam cogitans, interim secessi, ne per inuerecundam præsentiā nostram seditio quæ cœperat, plus prouocaretur. Absens tamen corpore, nec spiritu, nec actu, nec monitis meis defui; quo minus secundum Domini præcepta fratribus nostris in quibus possem, mea mediocritate consulerem. [4] & quid egerim, loquuntur vobis epistolæ, pro temporibus emissæ numero tredecim, quas ad vos trāsmisi. [5] In quibus nec clero consilium [6] nec confessoribus exhortatio. [7] nec extorribus quando oportuit obiurgatio, [8] nec vniuersæ fraternitati ad deprecādam Dei misericordiam allocutio, & persuasio nostra defuit: quantum secundum legem fidei, & timorem Dei, Domino suggerēte, nostra mediocritas potuit eniti [9] posteaquam verò & tormenta venerunt, siue iam tortis fratribus nostris, siue adhuc vt torquerentur inclusis, ad coroborandos, & confortandos eos noster sermo penetrauit. [10] Item cum cōperissem eos qui sacrilegis cōtactibus manus suas, atque ora maculassent, vel nefandis libellis nihilominus conscientiam polluissent; exambire ad martyres passim, confessores quoque importuna & gratiosa

gratiosa deprecatione corrumpere, vt sine vllo discrimine, atque examine singulorum [11] darentur quotidie libellorum millia contra euangelij legem; litteras feci quibus martyres & confessores consilio meo quantum possem ad dominica præcepta reuocarem. Item presbyteris & diaconibus non defuit sacerdotij vigor, vt quidā minus disciplinæ memores & temeraria festinatione præcipites, qui cum lapsis communicare iam cœperant, comprimērentur, [12] intercedentibus nobis. Plebi quoque ipsi quantum potuimus animum composuimus, & vt ecclesiastica disciplina seruaretur, instruximus. [13] Postmodum verò cum quidam de lapsis, siue sua sponte, siue aliquo incitatore, audaci flagitatione proruerent, vt pacem sibi à martyribus & confessoribus promissam extorquere violento impetu niterentur, de hoc etiam bis ad clerum litteras feci, & legi ei mandaui, vt ad illorum violentiam interim quoque genere mitigandum, si qui libello à martyribus accepto de sæculo excederēt, exomologesi facta, & manu eis in pœnitentiam imposita, cum pace sibi à martyribus promissa ad Dominum remitterentur. Nec in hoc legem dedi, aut me auctorem temere cōstitui: sed cum videretur & honor martyribus habendus, & eorum qui omnia turbare cupiebant impetus comprimēdus, [14] & præterea vestra scripta legissem, quæ de hoc ad clerum nostrum per Clemētium hypodiaconum nuper feceratis, vt ijs qui post lapsum infirmitate apprehēsi essent & pœnitentes communicationem desiderarēt, subueniretur; standum putaui & cū vestra sententia, ne actus noster qui adunatus esse & consentire circa omnia debet, in aliquo discreparet. [15] Planè cæterorū causas quamuis libello à martyribus accepto differri mandaui, & in nostram præsentiam, reseruari; vt cum, pace à Domino nobis data, plures præpositi conuenire in vnum cœperimus, communicato etiam vobiscum cōsilio disponere singula & [16] reformare possimus. Opto vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XV.

1. Quoniam comperi fratres car. minus simpliciter &c.] *Videtur alludere ad Epistolam tertiam in qua conqueri videtur Clerus Romanus de secessu Cypriani: excusat se autem primum de secessu, deinde de ijs quæ in secessu non ociose à se gesta sunt, rationem reddit.*

2. Nam sicut domini mandata instruunt] *Mādata Domini quæ secedere iubent in persecutione, quædam habes infra de lapsis. Eodem pertinet illud Matth. 10. Cum autem persequētur vos in ciuitate ista, fugite in aliam; quam scripturam & alias omnes quæ huc pertinere videbantur, pulchre tractatas habes in Athanasio, Apologia de fuga sua in persecutione, Quæ quando episcopis & animarum pastoribus sit licita, exactè tractatur à D. Augustino Epistola 180. ad Honoratū. Tunc nempe quando ibi aut plebs Christi non fuerit cui ministretur: aut etiam si fuerit potest impleri per alios necessarium ministerium, quibus non est eadem causa fugiendi; sicut fugit (inquit) Athanasius Alexandrinus Episcopus, cum eum specialiter apprehendere Constantius cuperet Imperator, nequaquam à cæteris ministris deserta plebe Catholica, quæ in Alexandria commanebat.*

3. cum me clamore violento frequēter populus flagitasset] *De flagitatione ista & similibus quæ postea denuo contigerunt, supra Epistola vi. & infra latius Cyprianus Epistola lv. in hac verba: Toties (inquit) ad Leonē petitus, in circo, in amphiteatro Dominicæ dignationis testimonio honoratus. His ipsis etiam diebus quibus has ad te litteras feci, ob sacrificia quæ de adicto proposito populus celebrare iubebatur, clamore populariū ad Leonē denuò postulatus in circo. Quare mirari satis hic nequeo Erasmum notasse hoc loco ad marginem illud. Populus designabat Episcopum. Quod quam verum sit, infra suo loco dicemus ad Epistolam 68. quæ est ad Clerum & plebem in Hispania consistentes.*

4. Et quid egerim loquuntur vobis epistolæ &c. numero tredecim] *Quæ sint hæ tredecim epistolæ dum serio perquiro, haud dici queat quantum laboris à me huic rei impensum fuerit, nec tamē pœnitet, quum ex ijs. 10. hactenus numero reperisse me, certò mihi persuadeam; quas habes vti significauimus hactenus præmissas, è quo numero fortassis & illa est quam supra habes numero iiij. de dormitione Episcopi vrbis. Præsertim autem difficultatem mouebat, quod in Ms. codicibus quatuor Marchij, Duniensi, Affligi. & Cauchij exemplar. 13. epistolarum quarum fit mentio descriptum reperiatur, quarum tamen neque omnes neque solæ supra à me in hunc ordinem digesta sunt. Verum quum in ipso limine impingat, quisquis ille fuit qui in ordinē illas redegit, nō existimaui sacrilegum, à Ms. codicibus hac in re aliquātulum dissentire. Quomodo enim quæso epistola in secessu prima esse queat illa, cuius initiū: Quanquam sciam vos litteris meis frequenter admonitos &c. O mitto quod & alia quædam illis inserta sint, quas constat longo pòst scriptas tempore, quum iam à secessu domum rediisset. Exempli gratia, ad Fortunatum & cæteros de ijs qui per tormenta superantur, quæ meminit Synodi Africanæ de lapsis, atqui illa celebrata est in pace Ecclesiæ sub Pontificatu Cornelij. Malui itaque fateri, quòd duæ aut tres ex hoc numero desiderentur, quàm falsò quampiam epistolam illis aggregare.*

5. in quibus nec clero consilium meum] *Duas habet huiusce Argumenti supra V. & VI.*

6. nec confessoribus exhortatio] *Harum nullam exstare existimo sed desiderari hactenus. loqui enim videtur prorsus de confessoribus Africanis, ad quos nullæ exstant epistolæ, nisi quæ sub finem vitæ in exilio sunt scripta.*

7. nec extorribus quando oportuit obiurgatio] *Hanc habes supra VII. numero ad Rogatianum, quippe quæ extorrium mentionem disertis verbis faciat: Porro:* quando, *legunt Ms. ad vnum omnes,*

non:

& area frugibus plena est; sed vos qui gloriã seminastis, frugẽ gloriæ metitis:[16] atque in Domini area constituti, exuri paleas inextinguibili igne conspicitis, ipsi vt tritici grana purgata & frumenta pretiosa iã purgati & conditi, hospitium carceris horreum cõputatis. Nec deest autumno ad munera fungenda tẽporis gratia spiritalis vindemia foris premitur, & profutura poculis in torcularibus vua calcatur. Vos de Dñi vinea pingues racemi, & iam maturis fructibus botri, pressuræ sæcularis infestatione calcati, [17]torcular vestrum carcere torquente sentitis. Vini vice sanguinẽ funditis, ad passionis tolerantiam fortes, martyrij poculum libenter hauritis. Sic apud seruos Dei annus euoluitur.[18] Sic spiritalibus meritis, & cœlestibus pręmiis temporum vicissitudo celebratur. Beati satis qui ex vobis per hæc gloriarum vestigia commeantes, iam de sæculo recesserunt, confectoq; itinere virtutis ac fidei[19] ad complexum & osculum Domini, Domino ipso gaudente venerũt. Sed & vestra non minor gloria, qui adhuc in certamine constituti, & comitũ glorias secuturi, pugnam diu geritis, immotáque & inconcussa fide stabiles, quotidie spectaculum Deo vestris virtutibus exhibetis. Quo lõgior vestra pugna, hoc corona sublimior. Agon vnus, sed multiplici præliorum numerositate congestus. Famem vincitis, & sitim spernitis, & squalorem carceris ac receptaculi pœnalis horrorem roboris vigore calcatis. [20] Pœna illic subigitur, cruciatus obteritur, nec mors metuitur, sed optatur; quæ scilicet immortalitatis præmio vincitur, vt vitę æternitate, qui vicerit, honoretur. Qui nunc in vobis animus, quã sublime, quam capax pectus vbi talia & tãta voluũtur. Vbi nõ nisi Dei pręcepta & Christi præmia cogitantur, volũtas est illic tantum Dei; & in carne adhuc licet vobis positis, vita iam viuitur non præsentis sæculi, sed futuri. Nunc est fratres charissimi vt memores mei sitis, vt inter magnas atque diuinas cogitationes vestras nos quoque animo ac mente voluatis, simque in precibus & orationibus vestris, cum vox illa purificatione confessionis illustris, & iugi honoris sui tenore laudabilis ad Dei aures penetrat, & aperto sibi cœlo, [21]de his subacti mundi partibus ad superna transmissa, impetrat de Dñi bonitate quod postulat. Quid enim petitis de indulgentia Domini, quod non impetrare mereamini, qui sic Domini mandata seruastis; qui euangelicam disciplinam sincero fidei vigore tenuistis, qui incorrupto honore virtutis, cum præceptis Domini, & cum Apostolis eius fortiter stantes, nutãtem multorũ fidẽ martyrij vestri veritate solidastis? Verè euangelij testes, & verè martyres Christi radicibus eius innixi, super petram robusta mole fundati, disciplinã cum virtute iunxistis, ad timorẽ Dei cæteros prouocastis,[22] martyria vestra exempla fecistis. Opto vos fortissimi ac beatissimi fratres semper bene valere, & nostri meminisse.

ADNOTATIONES IN EPIST. XVI.

1. Moysi & Maximo &c.] *Horum confessorum frequens est infra apud Cyprianum mentio, scribit ad eosdem Epistolam xxv. De his ita Damasus in vita D. Fabiani Pontificis: Post passionem vero eius Moyses & Maximus presbyteri, & Nicostratus Diaconus comprehensi sunt & in carcerem missi. Euseb. libr. 6. hist. Eccles. cap. 24. illis annumerat ex Dionysio Alexendrino Vrbanum, Sidonium, & Celerinum; quorum Maximum & Vrbanum secundo confessos, Sidonium verò & Celerinum omnia tormentorum genera superasse affirmat. Patet autem ex epistola infra xxxi. adnumeratum etiam illis Rufinum quendam. Porro ex his Moyses paulo post Martyrium passus est, subscripsit tamen adhuc epistolæ Cleri Romani ad Cyprianum de lapsis, quæ est infra xxxi. vbi patet ex Epistola lij. ad Antonianum. Quid de alijs actum latius infra ad Epistolam xliiij.*

2. Celerinus] *De Celerino habes infra Epistolam xxxiiij.*

3. & gloriosis congressibus] *Sic Manut. codices Camb. & Afflig. ad marginem, & vetus excusus, pro eo quod corruptè legebatur:* cõgressoribus, *Morelius & Afflig. in contextu:* congressionibus, *non malè.*

4. diuinæ dignationis hortamenta] *Sic Ms. & hactenus impressi codices excepto Aldino, qui cũ Cãbr. & alio quodam:* ornamenta, *legit, minus rectè. Porro dignationis vocem Cyprianus ex Tertulliano mutuatus est. Pro eo autem quod hic habent excusi omnes:* inhæremus, *legunt Ms.* adhæremus, *consentiũt verò illi cum Manutio ac Morelio, dum:* includit, *legunt, pro eo quod antea erat:* concludit.

5. & quando in sacrificiis, &c.] *Locus hic requirere videbatur tractatum de sacrificio dominico, verũ cum nusquam ferè non illius mentionem facit Cyprianus, tum potissimum Epistola infra lxiiij. de Sacramento calicis ad Cæcilium, quo lectorem remittimus.*

6. plenam à Domino fauentiam] *Ita Ms. Cãbr. & Afflig. Excusi verò omnes* domini fauentiam; fauentia *verò pro fauore, uota vox Nonio Marcello ex Accio. Paulo post:* spirantes, *legit Manut. Ms. vero & cæteri excusi omnes:* sperantes. *Rectius vero habent excusi:* mora ipsa passionis, *quam aut Cambr.* hora ipsa, *aut Afflig.* ad horam ipsam.

7. carcerem fide & virtute præeligitis] *Morelius legit,* fidei & virtutis, *verum vulgatam lectionem retinent Ms.*

8. Eant nunc magistratus & consules siue proconsules] *Quum in alijs prouinciis pretores ferè constituti sint à Romanis, in Africa proconsules erant, vnde & proconsularis appellatur à Plinio & aliis. Iudiciorum proconsulis etiam meminit Tertullianus ad martyres, & Pontius in vita D. Cypriani.*

9. annuæ dignitatis insignibus] *Pulchra allusio ad annuam consulum dignitatem, quam vnius anni volaticum gaudium nuncupat Tertullianus libr. de pœnitentia sub finem. Hac iniri ferè solet Calendis Ianuariis. Postea tamen sæpè Idibus Martiis initum cõsulatum testis est Liuius, imo sub Cæsaribus nonnunquam Idibus Iuniis & aliis anni temporibus: quemad-*

modum manifestum fit è Fastis consularibus, quos summa diligentia auspiciis Generosi viri Marci Laurini nunc primum restituit Hubertus Goltzius. Solent enim illi pro arbitrio bis & ter aliquando in anno consules nouos creare.

10. & duodecim fascibus glorientur] *Quot fasces vocat Cyprianus tum hic tum epistola ad Donatũ, Tertullianus de pœnitentia; & contra Valenti. virgas nuncupat; dum ambitum consulatus, virgarum & securium petitionem dicit. Lictores enim 12. consulem præibant, qui duodecim virgarum fasces & totidem secures illis ad terrorem præferrent. Proconsulib. postea is ipse honor additus est, vt statores ac lictores haberent, quod patet vel ex Cicerone epistolarum familiarium lib. 2. vbi quum proconsul esset & Imperator, C. Cælio quæstori ita scribit: Quæ cum essent incerta, existimaui tamen esse faciundum, vt ad te statores meos & lictores cum litteris mitterem. Quanquam tamen in ea sint plerique sententia, vt sex duntaxat fasces proconsulibus permissi sint; quare quod hic de 12. fascibus Cyprianus dicit ad consules referendum.*

11. maius in carcere lumen fuit] *Sic Manut. Morelius, Rembolt. & Ms. codices. Vetus verò excusus & Grauius:* fudit, *quam lectionem ad marginem adnotatam ab Erasmo in aditionibus Frobeniana, Alopaciana, ac Gryphy, in textum inseruit Parisiensis codex, hoc pacto:* lumen fudit, fuitque in corde] *nimis libere. Porro pro eo quod initio huius periodi legimus:* illuminabat, *legit Costerius:* illuminat.

12. horribiles cæteris] *Ita Manut. Morelius, ac Cambr. codex: Afflig. verò cum excusis alijs:* carceris, *minus recte.*

13. pœnalis loci tenebras] *Quod hic pœnalem locum, infra receptaculum pœnale dicit, ita & supra epist. 11. ad Donatum pœnales cumulos dixit. Phrasis est mutuata à Tertulliano de habitu muliebri, vbi* pœnali opere *legitur. Sic & D. Hieronym. ad Innocentium de muliere septies percussa; pœnalem carceris horrorem dixit.*

14. transmeauit tempus hibernum] *Locũ hunc nos primi ex Cambr. codice restituimus. Desiderabatur dictio:* tempus; & pensastis, *posuimus, fidem Ms. cod. & Manut. cum Morelio secuti, erat prius:* pensabatis.

15. Succesit hiemi verna temperies] *Coniecturam hanc nostram confirmatam reperi per Ms. codices & Manut. ac Morelium, consentit etiam vetus excusus & Grauius. Paulo post maluimus retinere vocem:* aderant, *eò quod sequatur: &* coronabant, *quam quod habet Morelius:* adhærent, *minus rectè. Est enim Cypriano familiare vt præteritis imperfectis pro præteritis perfectis vtatur.*

16. atque in area Domini constituti] *Alludit ad locum Mat. 7. & negatores fidei paleis, frumentis verò martyres comparat, imitatus etiam hic Tertullianum de fuga in persecutione. Ad illud autem Math. conueniẽtius legit Morelius:* purgati, *alij omnes tam Ms. quàm excusi:* probati, *Quod vero Cambr. codex:* computetis, *legit, minus placet.*

17. torcular vestrum] *Etiam hunc locum restituimus è codic. Ms. & veteri excuso, alij omnes:* nostrum, *corruptè.*

18. Sic spiritalibus meritis & cœlestibus præmijs] *Locus de meritis & præmiis bonorum operum.*

19. ad complexum & osculum Domini, &c. *Quod hic ad complexum & osculum Domini venire, paulo post aperto sibi cœlo ad superna transmitti dicit. Similiter Rom. confessores infra epistola 26. Quid gloriosius (inquiunt) quídve felicius &c. quàm relicto mundo cœlum petisse? quam desertis hominibus inter angelos stare quam impedimentis omnibus sæcularibus ruptis in conspectum Dei iam se liberum sistere? quam cœleste regnum sine vlla cunctatione retinere? Similia habet Cyprianus Epistolis ad Antonianum & Tybarytanos. Loci insignes contra Anabaptistarum & Armeniorum errorem, quo animas martyrum sub ara dormire credũt vsque ad extremum iudicij diem. Certè si ea foret D. Pauli sententia, frustra desideraret Philip. 2. dissolui & esse cum Christo: & rursum 2. Corinth. 5. Scimus quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quod ædificationẽ ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cœlis: & paulo post: bonam voluntatem habemus peregrinari à corpore & præsentes esse ad Dominum. Quæ loca ita in hanc sententiam interpretatur Chrysostomus, vt mirari nequeam illorum impudentiam, qui illi errorem hunc impingere non sunt veriti. Aperta est eadem de re D. Augustin. sententia in Psalmum 109. D. Ambrosii in Luca cap. 22. & Cyrilli in caput Ioan. 19. Damnatus est quoque in Armeniis error ille à Concilio Florentino.*

20. Pœna illic subigitur] *Hoc è manuscriptis codicibus substituimus, pro eo quod erat:* subijcitur, *magis autem placet illud:* obteritur, *quàm quod habet Morelius,* subteritur: *neque à nobis dissentiunt manuscripti codices. Paulo prius pro eo quod legimus,* vestris virtutibus, *retinet Afflig. codex lectionem pristinam:* de vestris virtutibus, *non alienam à Phrasi Cyprianica.*

21. de his subacti mundi partibus] *Manut. & Ms. codices. Morelius omittit particulam:* his *vulgo:* subactis, *non rectè. Corruptissimè etiam prius habebatur paulopost:* seruatis, *pro quo Ms. cod. & vetus excusus:* seruastis, *legunt, quomodo Manut. & Morel.*

22. Martyria vestra exempla fecistis] *Camb. codex* Martyres ad vestra exempla fecistis, *nõ malè: Porro conclusionem epistolæ non habent Ms. codices.*

CONFESSORVM VNIVERsorum ad Cyprianum de pace lapsis data.

EPISTOLA XVII.

Argumentum huius recitat ipse Cyprianus Epistola infra xxiij. *Postquam verò (inquit) ad eos literas misi, vt quasi moderatius aliquid & temperatius fieret, vniuersorum confessorum nomine idem Lucianus epistolam scripsit, qua pene omne vinculum fidei & timor Dei, & mandatum Domini & Euangelij sanctitas &, disciplinæ firmitas solueretur. Scripsit enim omnium nomine: vniuersis eos pacem dedisse*

dedisse, & hanc formam aliis Episcopis innotescere, va ius Epistolæ exemplum ad vos transmisi. Est autem recens edita hæc epistola à Manutio & Morelio.

VNIVERSI CONFESSORES [1]Cypriano Papæ S.

SCIAS nos vniuersis, [2] de quibus apud te ratio constiterit, quid post commissum egerint, dedisse pacem: & hanc formam per te & aliis Episcopis innotescere voluimus. Optamus te cum sanctis martyribus pacem habere. Præsente de Clero, & Exorcista, & Lectore Lucianus scripsit.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XVII.

1. Cypriano Papæ] *Sic Morelius. Manutius vero, Papati, neutra displicet lectio; quod enim Latine* Papa, *Græce vt supra diximus* πάππας.

2. de quibus apud te ratio constiterit] *Particulam: de adiecimus ex epistola sequenti, in qua horū verborum mentio fit. Morelius legit:* quorum, *ex eadem probatur lectio Manut.* voluimus, *pro quo habet Morelius:* volumus.

3. Persente de Clero & exorcista & lectore] *magis placet hæc Morelij quam Manut. lectio, qui habet mendose:* Presbyter de Clero & exorcista & lector. *Econtrario magis placet:* scripsit, *quàm quod habet Morelius* scripsi.

CYPRIANI AD CLERVM DE præcedenti & duabus sequentibus Epistolis.

EPISTOLA XVIII.

ARG. *Quoque huius epistolæ est in epistola infra xxiij. Apud nos etiam (inquit) quidem turbulenti, qui vix à nobis in præteritum regebantur, & in nostram sententiam differebantur, per hanc epistolam (Luciani nempe, nomine confessorum) velut quibusdam facibus accensi, plus exardescere & pacem sibi datam extorquere cœperunt. De quibus quales ad Clerum nostrum litteras fecerim, exemplum vobis misi.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus S.

Lib. 1. c. 19 Esaiæ 66. DOMINVS loquitur & dicit: Super quē respiciam, nisi super humilem & quietum & trementem sermones meos? Hoc cum debeamus omnes esse, [1] tum magis huiusmodi illi esse debent quibus laborandum est, vt post grauem lapsum vera pœnitentia & humilitate totā promereri Dominum possint. Legi autem & vniuersorum confessorum litteras, quas voluerunt per me collegis omnibus innotescere, & ad eos pacem à se datam peruenire; [2] de quibus apud nos ratio constiterit, quid post commissum egerint. Quæ res cum omnium nostrum consilium & sententiam spectet, præiudicare ego [3] & soli mihi rem communem vindicare non audeo. [4] & ideo instetur interim epistolis, quas ad vos proximè feceram: quarum exemplum collegis quoque multis iam misi; qui rescripserunt placere sibi quod statuimus, [5] nec ab eo recedendum esse, donec pace nobis à Domino reddita in vnum conuenire, & singulorum causas examinare posimus. [6] Sed & quid mihi Caldonius collega meus scripserit, quidq; ego ei rescripserim, vt sciretis, vtriusque epistolæ exemplum litteris meis iunxi: quod totum peto fratribus nostris legatis, vt magis ac magis [7] ad pœnitentiam componantur, nec delicto priori adiiciant adhuc aliud delictum, dum nec nobis nec Euangelio volunt seruire, nec secundum vniuersorum confessorum litteras causas suas examinari permittunt. Opto vos fratres charissimi semper bene valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam salutate. Valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XVIII.

1. tum magis huiusmodi esse debent] *Particulas duas;* tum magis, *adiecere recens Manut. & Morelius quæ desideratæ hactenus obscurum reddebāt sensum. Mendose autem pro:* huiusmodi, *legit Manut.* modo.

2. de quibus apud nos ratio constiterit] *Ita nōbis locum hunc restituimus, tum ex q. Ms. & veteri excuso codicibus, tum ex Epistola præcedenti, cuius verba hic citantur; nam antea particula,* dum, *interposita à Ramboldo, ita contextum inuertit, vt intelligi nequiret.*

3. & soli mihi] *Hanc tanquam veram huius loci lectionem codicibus Ms. Afflig. Dunen. Marchin. & Cauchij acceptam debemus. Antea erat:* solum, *pro quo reposuit Manut:* solus, *sed minus placet.*

4. Et ideo instetur interim epistolis quas ad vos proxime feceram] *E codicibus Ms. (nam consentiunt & nostrē) adiecerunt Manut. & Morelius vocem* interim, *quæ desiderabatur; sicut etiam pronomen illud* vos, *quod tamen hodie non reperitur in Ms. Placet autem magis lectio:* rescripserunt, *vt hic Morel. quàm quod cæteri habent:* perscripserunt.

5. nec ab eo recedendum esse] *Etiam huius loci castigationem debemus illis, qui antea erat corruptissimus, vt buna epistolæ cætera pleraque. legebatur enim:* nec ad vos.

6. Sed & quid mihi Caldonius collega meus] *Epistolam hanc cum responso Cypriani hic adnexam habes.*

7. ad pœnitentiam componantur] *Hanc communem lectionem confirmatam reperio in codicibus Ms. quare non placet quod habent Manut. & Morelius* patientiam.

8. dum nec nobis nec Euangelio] *Elegantius est hæc congeminatio, quàm habent Manut. & Morelius; magis etiam placet:* examinari, *quod habent ipsi,*

 quam

*quam:*examinare *vti Ms. & excusi cateri.*

9. Valete] *constanter hanc conclusiunculam habent Ms. codices 4. quare adiecimus illam contextui.*

CALDONII AD CYPRIANVM & Compresbyteros de ijs qui sacrificarent siue de lapsis.

EPISTOLA XIX.

ARG. *Quum lapsorum quidam noua vigente persequutione Christum confeßi essent atque adeo antequam in exilium proficiscerentur pacem peterent, consulit Cyprianum Caldonius, an pax illis danda foret.*

CYPRIANO ET COMPRESbyteris [1] Carthagini consistentibus, [2] Caldonius S.

Lib. 3. ep. 15. NECESSITAS temporum facit, vt non temere pacem demus. [3] Sed oportebat vobis scribere, quoniam ij qui postea quam sacrificauerunt, iterato tentati, extorres sunt facti: videtur ergo mihi abluisse prius delictum, dum possessiones & domos dimittunt, & pœnitentiam agentes Christum sequuntur. Ergo [4] Felix, qui presbyterium subministrabat sub Decimo, proximus mihi vicinus (plenius cognoui eundem Felicem) [5] & Victoria, coniūx eius, & Lucius, fideles, extorres facti reliquerunt possessiones quas nunc fiscus tenet. [6] Sed &, seu per se, seu per eosdē mulier nomine Bona; quæ tracta est à marito ad sacrificandum, [7] quæ conscientia nō commisi, sed quia tenentes manus eius ipsi sacrificabant, sic ipsa cœpit dicere contra: Non feci, vos fecistis; sic & ipsa extorris facta est. Cum ergo vniuersi pacem peterent, dicentes: Recuperauimus fidem, quam amiseramus, pœnitentiam agentes, & Christum publicè sumus confeßi: [8] quamuis mihi videantur debere pacem accipere; tamen ad consultum vestrum eos dimisi ne videar aliquid temere præsumere. si quid ergo ex communi consilio placuerit; scribite mihi. Salutate nostros, vos nostri. Opto vos felicißimos bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XIX.

1. Carthagini consistentibus] *Sic rectè, Manutius, pro eo quod vitiose Morelius* charißimis consistentibus. *Primi autem & soli hi duo, hanc Epistolam in lucem dederunt.*

2. Caldonius] *Apud Morelium & alios excusos appellatur* Calidonius; *verum constanter tum Epistola præcedenti, tum sequenti:* Caldonius *legunt manuscripti codices Marchin. Afflig. Bland. & Dunensis, Manut. quoque tum hic, tum epistolis iam dictis & epistola xxiij. in qua huius & sequentis epistolæ disertis verbis meminit D. etiam Augustin. lib. 4. de baptism. contra Donat. ita legit. Epistolam citans infra 70. Fuit autem vnus Episcoporum Africæ, vti constat ex epistolis iam citatis & Epistola lxiij. sed quo loco, reperire hactenus non potui, præsertim quum Synodo Africanæ de baptizandis hæreticis non interfuerit, ante vt suspicor defunctus.*

3. Sed oportebat vobis scribere, quoniam ij qui &c. *Hanc veram esse huius loci Lectionem conieci ex lectione Morelij, qui alterum:* quoniam, *omisit, superfluè enim bis id repetitum, textum obscurabat.*

4. Felix qui presbyterium subministrabat sub Decimo] *Subministrare presbyterium non aliud mihi videtur, quàm quod hodie dicimus vicarium presbyteri agere, ni forte:* administrabat, *legendum sit.* proximus mihi vicinus: plenius cognoui eundem Felicem] *Locum hunc hoc pacto restitui, partim ex Manut. & partim ex Morelio.*

5. & Victoria coniunx eius & Lucius fideles, extorres facti reliquerunt possessiones] *Vera hæc lectio Morelij est Manut. habebat omnia in accusatiuo casu cum infinitiuo:* reliquisse se, *corruptè. Porro non mirum quod hic habes de victoria coniuge Felicis, quum ea ætate ob penuriam allegerentur coniugati in presbyterorum ordinem; at quod presbyteri coniuges ducerent nusquam legere est apud veteres.*

6. Sed & seu per se seu per eosdem mulier nomine Bona] *Etiam hæc lectio Morelij est castigatior & auctior quàm Manut. apud quem erat Solecismus iste.* mulierem nomine Bona extorris facta est.

7. quæ conscientia non commisi, sed quia tenentes manus eius ipsi sacrificabant, sic ipsa cœpit dicerecontra: nō feci] *Emendatior longè est hæc lectio Morelij, quàm Manut. qui habet:* quæ conscientiam non commisit sed tenentes, &c. cœpit. dicere contra non feci.

8. quamuis mihi videantur debere pacem accipere; tamen] *Hic econtrario magis placet Manut. hæc lectio, quam Morelij:* quamuis mihi videatur vt debeant pacem accipere, sed.

CYPRIANI AD CALDOnium responsum.

EPISTOLA XX.

ARG. *Nihil peculiare agit hac Epistola Cyprianus, quàm quod Caldonij sententiæ accedit, ijs nempe lapsis pacem negandam non esse, qui vera pœnitentia & Christi nominis confeßione illam meruerint, atque adeo sibi reddiderint.*

CYPRIANVS CALDOnio fratri Salutem.

ACCEPIMVS litteras tuas frater charißime, satis sobrias & integritatis ac fidei plenas. Nec miramur si exercitatus & in scripturis dominicis peritus, cautè omnia & cōsultè geras. [1] Rectè autē sensisti circa impertiendā fratribus nostris pacē, quā sibi ipsi vera pœnitentia & dominicæ confeßionis gloria reddiderunt; ser- *Lib. 3. ep. 20.*

monibus

monibus suis iustificati, quibus se ante damnauerant. Cùm ergo abluerint omne delictum, & [2]maculã primam assistente sibi Domino posteriore virtute deleuerint, iacere vltra sub diabolo quasi prostrari non debent; qui extorres facti & bonis suis omnibus spoliati erexerunt se, & cum Christo stare cœperunt. Atque vtinam sic & cæteri post lapsum pœnitentes in statum pristinum reformentur. Quos nunc vrgentes, & pacem temerè atque importunè extorquentes, quomodo disposuerimus; vt scires, [3]librum tibi cum epistolis numero quinque misi: quas ad clerum, & ad plebem, & ad martyres quoque & confessores feci. quæ epistolæ iam plurimis collegis nostris missæ placuerunt, & rescripserunt se quoque nobiscum in eodem consilio secundum catholicam fidem stare. Quod ipsum etiã tu ad collegas nostros, quos potueris, transmittæ, vt apud omnes vnus actus & vna consensio secundum Domini præcepta teneatur. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XX.

1. Rectè autem sensisti circa impertiendam fratribus nostris pacem] *Sic Ms. codices 4. supradicti: Manutius quoque & Morelius. antea habebatur* impertitam, *sed malè.*

2. maculam primam] *Communis hæc lectio omnium excusorum, cõfirmatur dictis Ms. codicibus, quare magis placet quàm Manut.* pristinam.

3. librum tibi cum epistolis numero quinque misi] *Libri nomine mibi intelligere videtur, aut librum quo descripti continebantur libelli martyrum, aut quod magis probatur, librum de lapsis, quem habes infra Tomo 2. Epistolæ autem quinque quas misit, sunt eæ quas habes supra numero x. xi. xij. xiij. & xiiij. Porro quod habet sub finem Manut.* transmitte, *magis placet, quàm quod cæteri omnes:* transmittes.

CELERINI AD LVCIANVM pro Numeria & Candida.

EPISTOLA XXI.

Argumentum huius & sequentis Epistolæ habes istud expedicta epistola xxiij. *Extpla quoque (inquit) epistolæ Celerini boni & robusti confessoris, quam ad Lucianum eundem cõfessorem, scripserit; item quid Lucianus ei rescripserit, misi vobis; vt sciretis & laborem circa omnia, & diligentiam nostram, & veritatem ipsam discerετis: Celerinus confessor quã sit moderatus & cautus & humilitate ac timore sectæ nostræ verecundus; Lucianus verò circa intelligentiam Dominicæ lectionis (vt dixi) minus peritus, & circa inuidiam verecundia nostræ relinquendam facilitate sua molestus. Nam cum Dominus dixerit. In nomine patris & filij & spiritusſancti gentes tingui, & in baptismo peccata dimitti; hic præcepti & legis ignarus, mandat pacem dari, & peccata dimitti in Pauli nomine, & hoc sibi dicit ab illo esse mandatum, sicut in litteris eiusdem Luciani ad Celerinum facta animaduertetis, &c.*

[1]CELERINVS LVCIANO S.

HÆC cùm tibi scriberem domine frater, gaudens & tristis eram; [2]gaudens eo quòd audierim, te pro nomine Domini nostri Iesu Christi saluatoris nostri tentum, & illius nomẽ penes magistratus huiusmodi confessum: tristis autem in eo quod ab eo ex quo te deduxi, nunquam litteras tuas accipere potui. Et nunc modo duplex mihi tristitia incubuit, quod cum Montanum fratrem nostrum communem abs te de carcere ad me esse venturum sciebas; de salute tua, vel quid penes te agatur, mihi non significaueris. Et hoc solet cõtingere seruis Dei, maximè eis qui in confessione Christi sunt cõstituti. scio enim quoniam vnusquisque iã quæ sunt sæculi non attendit, quoniam coronã cœlestem sperat. Ego enim dixi, fortasse oblitum te esse mihi scribere. [2]Nam vt tibi quoque de infimo tuus vel frater dicat si fuero dignus Celerinus audire: tamẽ cum essem, & ego in tam florida confessione, fratres meos vetustissimos memorabã, & eos litteris meis memoraui charitatem pristinam eorum penes me meósque nunc esse. Peto tamen charissime à Domino, vt[3]si non ante cruore illo sancto laueris pro nomine Domini nostri Iesu Christi, quam litteræ meæ te in hoc mundo apprehendant; vel nunc si apprehenderint, mihi ad hæc rescribas. Sic coronet te, cuius nomen cõfessus es. Credo enim quoniam etsi in hoc mũdo nos non viderimus, [4]in futuro tamen nos coronati à Christo complectemur. Pete vt sim dignus & ego coronari cum numero vestro. In magna tribulatione constitutum scias, & ac si fis mecum præsens, sic charitatis pristinæ reminiscor die ac nocte, Deus solus scit. Et ideo peto vt annuas desiderio meo & mecum doleas in morte sororis meæ, quæ cecidit in hac vastatione Christo. sacrificauit enim & exacerbauit Dominũ nostrum. quod nobis manifestum videtur. Pro cuius factis ego [5]in lætitia Paschæ flens die ac nocte; in cilicio & cinere lachrymabundus dies exegi, & exigo vsque in hodiernum, donec auxilium Domini nostri Iesu Christi, & pietas per te vel per eos dominos meos qui coronati fuerint, à quibus postulaturus es vt veniam habeãt nefanda naufragia; memor sum enim charitatis tuæ pristinæ, quod cum omnibus doleas sorores nostras, quas & tu bene nosti, id est Numeriam & Cãdidam; pro quarum peccatis quæ nos fratres habent, debemus excubare. Credo enim Christum secundum illarum pœnitẽtiam & opera quæ penes collegas nostros fecerunt extorres, qui à vobis venerunt, à quibus ipsis de operibus eorum audies iam, pro eis vobis martyribus suis petentibus indulturum credo.

 [6]Audiui

[6] Audiui enim te flotidiorum minifletium percepiſſe. O te felicem. ſuſcipe vota tua quæ ſemper deſideraſti, vel in terra dormiens; optaſti pro nomine illius in carcere mitti, quod nunc tibi contingit, ſicut ſcriptum eſt: Det tibi Dominus ſecundum cor tuum. & nũc ſuper ipſos factus antiſtes Dei, recognouit idem miniſter. Rogo itaque domine, & peto per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, vt cæteris collegis tuis, fratribus tuis. meis Dominis referas, & ab eis petas, [7] vt quicunque prior veſtrûm coronatus fuerit, iſtis ſororibus noſtris Numeriæ & Candidæ, tale peccatum remittant. [8] Nam ipſam Etecuſam ſemper appellaui, teſtis eſt nobis Deus, quia pro ſe dona numerauit, ne ſacrificaret: ſed tantum aſcendiſſe videtur vſque ad Trianfacta, & inde deſcendiſſe. Hanc ergo nõ ſacrificaſſe ego ſcio. Quarum iam cauſa audita, [9] præceperunt eas præpoſiti tantiſper ſic eſſe, donec Epiſcopus conſtituatur. Sed quatenus per veſtras ſanctas orationes & petitiones in quas nos fidimus, quoniam eſtis amici, ſed & teſtes Chriſti, quod omnia indulgeatis. Peto ergo domine chariſsime Luciane, memor ſis mei, & petitioni meę, annuas. ſic Chriſtus coronam illam ſanctam quam tibi non tãtum in Confeſsione, ſed in ſanctimonia tradidit, in qua ſemper cucurriſti, exemplum ſanctorum, ſemper & teſtis fuiſti: vt omnibus dominis meis fratribus tuis confeſſoribus referas de hoc facto, vt à vobis auxilium recipiant. Nam hoc domine frater ſcire debes, me nõ ſolũ hoc pro eis petere, ſed [10] Statim & Seuerianum & omnes confeſſores qui inde huc à vobis venerunt, ad quos ipſę in portum deſcenderunt, & in vrbẽ leuauerunt; quod ſexaginta quinque miniſtrauerunt, & vſque in hodiernum in omnibus fouerunt. Sunt enim penes illas omnes. Plus autem grauare cor illud ſanctum tuũ non debui, cùm ſciam te pronæ voluntate operari. [11] Salutant te Macarius cum ſororibus ſuis Cornelia & Emerita, qui lætantur confeſsione tua florida, ſed & omnes fratres: & [12] Saturninus qui & ipſe luctatus eſt cũ diabolo, qui & Chriſti nomen, eſt fortiter confeſſus, qui & ibi in pœna vngularum fortiter eſt confeſſus, qui & hic nimis rogat & petit. Salutant te fratres tui Calphurnius, & Maria, & omnes ſancti fratres. Nam hoc ſcire debes, me & dominis meis fratribus tuis ſcripſiſſe, quas peto illis eas legere digneris.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXI.

1. Celerinus Luciano] *Celerini confeſſoris & ſupra fuit facta mentio, Epiſtola xvi. ad confeſſores Rom. & infra latius Epiſtola xxxiiij. Lucianus autem qualis fuerit deſcribitur Epiſtola xxiij. tum verbis in argumento citatis, tum iſtis ſub initium Epiſtolæ: Frater noſter (inquit) Lucianus & ipſe vnus ex confeſſoribus, fide quidem calidus & virtute robuſtus, minus dominica lectione fundatus, quædam conatus eſt, imperiti iampridem ſe vulgi auctorem conſtituens, vt manu eius ſcripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur, &c. habes eiuſdem fictitiam nomine vniuerſorum confeſſorum Epiſtolam ſupra numero xvij.*

2. Nam vt tibi: quoque de infimo tuus vel frater dicat ſi fuero dignus Celerinus audire] *Hyperbaton eſt ita perplexum vt quid ſibi velit non intelligam. Quandoquidem autem nulli nobis hic codices Ms. ſuffragentur, & ſolus Morelius hanc cum ſequenti nobis in lucem emiſerit; dabit veniam lector, ſi vtranque minus accuratè caſtigatam reperiat.*

3. ſi non ante cruore illo ſancto lauẽris] *Quũ poſt cruoris pro Chriſto effuſionem reſcribere nõ licuiſſet Luciano, nulli dubium eſſe debet, quin hic prætermiſſa ſit aliquo caſu negandi particula,* non; *ego itaque illam interſerere non ſum veritus.*

4. in futuro tamen nos coronati à Chriſto complectemur] *Locus erat hic tractandi de mutua poſt hanc vitam notitia, verum differre hunc tractatum maluimus ad librum de mortalitate, vbi ipſe Cyprianus eandem confirmat.*

5. in lætitia Paſchæ] *Sic haud dubiè legendum, pro eo quod erat* in lætitiæ Paſchæ. *Eſt etiam hic Hyperbaton, ob omiſſas quantum quidem mihi apparet quaſdam dictiunculas, qualia ſunt & in ſequentibus, ſed quibus ſine Ms. codice mederi nequeo.*

6. Audiui enim te floridiorum miniſterium percepiſſe] *videtur floridiores ſeu floridos (nam illa lectio mihi placeret magis) intelligere ipſos martyres, vtpote quorum martyria floribus vernis & ſertis è floribus contextis comparare ſoleat, vti videre eſt ſupra Epiſtola ix. & xvi. quomodo & ſub finem epiſtolæ confeſsionem eius floridam dicit.*

7. vt quicunque veſtrûm prior coronatus fuerit, iſtis ſororibus noſtris Numeriæ & Candidæ tale peccatum remittant] *Hinc videre eſt quales porrigi ſoleant martyribus preces pro lapſis, deinde pacem quæ ab eis dari ſolet, non fuiſſe duntaxat pœnæ per pœnitentiales canones impoſitæ relaxationem, ſed & veram peccatorum remiſsionem, atque adeò à culpa & pœna, vt loquimur abſolutionem habes. præterea in hac Epiſtola bis repetitam indulgentiæ vocem, vt nemini poſthac dubitare liceat, libellos illos martyrum non aliud fuiſſe quam indulgentias quaſdam, ſic etiam infra epiſtola xxvi. xxx. & xxxi. Romani quoque indulgentiæ voce vtuntur.*

8. Nam ipſam Etecuſam ſemper appellaui] *videtur nomen fuiſſe fœminæ cuiuſpiam. Porro Trianfacta locus videtur fuiſſe in quo ſacrificabatur. Vide autem hic verum vſum libellaticorum, qui nempe pro ſe dona numerabant, ne ſacrificarent: de quo latius infra epiſtola lij. ad Antonianum.*

9. præceperunt eas præpoſiti tantiſper ſic eſſe donec epiſcopus conſtituatur] *Vti ſupra diximus Epiſtola 3. Cyprianus præpoſiti nomen ſolis tribuit Epiſcopis. Hic verò etiam aliis eccleſiæ præfectis ſede vacante tribuitur.*

10. Starim & Seuerianum] *nomina martyrum ſunt ſiue confeſſorum, atque adeò malim legi* ſtatim *aut* ſtatium. *niſi certè ſtacteum, legendũ ſit. nã Stactei*

martyrũ

martyris cuiusdam Romani festum celebratur in Martyrologio 4. Calendas Octob. neque enim verò est absimile, Romæ scriptā hanc Epistolā, quū ex epistola supra xvi. constet Celerinū ibi suā primā confeßionē fecisse.

11. Salutant te Macarius cum sororibus suis Cornelia & Emerita] *Pro* Temerita, *non sum veritus substituere &* Emerita, *tum quod Emeriti nomē in Africa & alibi non ignotum fuerit, tum ob variam lectionem Epistolæ sequentis, in qua sub finē hæc sunt verba: Et maru collecta* merita, *sed mendosè, vt suo loco dicemus.*

12. Saturninus qui & ipse luctatus est cum diabolo] *Plures fuere Saturnini tum confessores tum martyres tum Episcopi in Africa ætate Cypriani, atque adeò diuinare quisnam iste fuerit superuacuum foret. Certe & Saturnini presbyteri & aliorum quorundam in Africa martyrum fit mentio in Martyrologijs, pridie Idus Februarij.*

LVCIANI AD CELERINVM de pace omnibus lapsis data.

EPISTOLA XXII.

Argumentum huius Epistolæ habes ad Epistolam præcedentem.

LVCIANVS CELERINO Domino si dignus fuero vocari Collega in Christo S.

ACCEPI litteras tuas domine frater dilectißime, in quibus me tantum grauasti, vt perpetua grauatione tanto gaudio penè exciderim, vt litteras quas & ego optabam, post tantum temporis legere, in quibus mei dignatus memorare, beneficio tantæ tuæ humilitatis legere exultaui, qui scribens mihi dicis, Si dignus fuero frater nominari tuus; hominis qui apud pusilliores nomen Dei cum timore confessus sum. [1] Nā tu Deo volente ipsum anguem maiorem metatorē Antichristi, non tantum confessus deterruisti, vocibus illis & verbis deficis, quibus scio quasi amatores fidei & Zelotypi disciplinæ Christi, in qua tenoris viuacitate versari te gaudeo, vicisti. Nunc charissime iā inter martyres deputande, voluisti nos litteris tuis grauare, in quibus significasti de sororibus nostris; pro quibus vtinam fieri posset, vt sine tanto scelere commisso memoriam faceremus; non profectò tantis lachrymis incūberemus, vt nūc. [2] Scire debuisti quid circa nos actum sit. [3] Cùm Benedictus martyr Paulus adhuc in corpore esset, vocauit me, & dixit mihi: Luciane coram Christo tibi dico, vt si quis [4] post arcessitionem meam abs te pacem petierit, des in nomine meo: sed & omnes quos Dominus in tanta tribulatione arcessire dignatus est, vniuersi litteras ex compacto vniuersis pacem dimisimus. Videas ergo frater, quod tam placuit mihi quod Paulus præcepit, quam vniuersis quod cēsuimus, ex quibus eramus in hac tribulatione, cùm iussimus secundum præceptum Imperatoris fame & siti & necati & reclusi sumus in duabus cellis, ita vt nos afficerent fame & siti, sed & ignis ab opere pressurę nostræ tam intolerabilis erat, quam nemo portare posset, sed nunc ipsam claritatem sumus cōsecuti. Et ideo frater charißime, saluta Numeriam & Candidam, [5] quæ secundum Pauli præceptū & cæterorum martyrum, quorum nomina subijcio, [6] Basi in peierario, Mappalici in quęstione, Fortunionis in carcere, Pauli à quęstione, [7] Fortunæ, Victorini, Victoris, Herenei, Credulæ, Herenę, Donati, Firmi, Vēti, Fructi, Iuliæ, Martialis & Aristonis, qui Deo volente in carcere fame necati sunt (quorum & nos socios futuros intra dies audieris, iam enim iterato reclusi sumus, sunt dies octo in die quo tibi litteras scripsi. Nam & ante dies octo per dies quinque medios modicum panis accepimus & aquam ad mensuram) & ideò frater peto, vt sicut hic cùm Dominus cœperit ipsi Ecclesiæ pacem dare secundum præceptum Pauli & nostrum tractatum, [8] exposita causa apud Episcopum, & facta exomologesi, habeant pacem; non tantum hæ, sed & quas scis ad animum nostrum pertinere. Salutant vos collegæ mei vniuersi: vos salutate confessores domini qui ibi vobiscum sunt, quorum nomina significasti; [9] inter quos & Saturninus cum comitibus suis sed & collega meus, [10] & Macharius, Cornelia & Emerita, Calphurnius & Maria, Sabina, Spesina, & sorores, Ianuaria, Datiua, Donata. Salutamus cum suis [11] Saturum, Baßianum & vniuersum Clerum, Vranium, Alexium, Quintianum, Colonicam, & vniuersos; quorum nomina non scripsi, quia iam lassus eram, ideo ignoscere debent. Opto vos bene valere, Alexium & Getulicum & argentarios & sorores. Salutāt vos sorores meæ, Ianuaria, & Sophia, quas vobis commendo.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXII.

1. Nam tu Deo volente ipsum anguem maiorem metatorem Antichristi, &c.] *Desunt hic etiam verba aliquot quæ contextum explanent, vtpote: sed & vicisti, aut simile quid.* *Porro*, metator, *dicitur Vegetio, qui præcedens, castris locum dirigit, ita dictus quia metitur siue metatur (vt veteri voce vtar) loca in quibus tentoria figant milites. Hinc castra metari. Eleganter itaque Tyrannum & persecutorem Christianorum (fortaßis ipsum Imperatorem Decium) metatorem vocat Antichristi, tanquam qui locum & hospitium illi paret: Sic infra Epistola lxxxi ad Rogatianum, metatorem ipsorum vocat seniorem Rogatianum, qui martyrio ipsos antecesserat. Sic & Tertullianus contra Marcionem libr. 1. vocat tempus metatorem initij & finis; qui voce metari etiam alibi familiariter vtitur.*

2. Scire debuisti quid circa nos actum sit] *Ita*

proculdubio legendum non: quod, *vti antea habebatur.*

3. cùm benedictus martyr Paulus] *Vtitur hic quoque Lucianus phrasi Tertullianica, qua benedictos martyres vocare solet, libro præsertim ad martyres. Vides autem hic, modum quidem libellos martyrum conscribendi, verum modum illum, quo sine vllo discrimine omnibus pax dabatur à Luciano, Pauli martyris iam defuncti nomine; quem meritò Cyprianus non probat, imò reprehendit. Porrò Paulum hunc insignem aliquem martyrem fuisse necesse est, vtpote cuius nomine potissimum libelli concederentur. De quibus tamen, quàm non discretè sint concessi, latius patet infra epistolis sequentibus xxvij. xxviij. xxix. xxx.*

4. post arcessitionem meam] *Arcessitio siue accersitio pro morte, familiaris vox est etiam Cypriano vti patet infra Tom. 2. sub finem libri de exhor. Mart. ad Fortunatum.*

5. quæ secundum Pauli præceptum, & cæterorum martyrum] *Hyperbaton longissimũ, sed quod non dubitem per Ms. codices si reperiri queant in compendium redigi posse.*

6. Basi in peierario] *Quid peierarium vocet nescio, nisi forte locum tormentorum in quo multi fideles iam peierarant. Porrò an omnes hi martyres eodem die passi sint, non ita constat. Fit mihi verisimile quod non. Basi enim Martyris & Iuliæ fit mentio in Martyrologijs ad 16. Cal. Mappalici & sociorum ad xv. Calend. Maias. Fortunionis verò & aliorum quorundam 3. Calend Martij.*

7. Fortunæ, Victorini, Victoris, Herenei, Credulæ, Herenę, Donati, &c.] *Passos hos omnes eodem quidem mense nempe Februario, sed non eodem die, fit mihi verisimile ex Martyrologio quodam Ms. Bibliothecæ Guilielmitarũ Brugensium, in quo ad diuersos dies illius mensis, Martyrum in Africa fit mẽtio, quorum quidam hic recensentur. Sic enim ad 3. Idus Februarij: In Africa Victoris, Felicis, Ianuarij, Zotici, Herenei ad 8. Calend. Martij, in Africa Victorini, Palatini, Pauli, Donati, Fortunæ, & aliorum 29. ad 5. vero Calend. Martij (quod etiam habet Beda in Martyrologio) in Africa Donati, Iusti, Herenæ, Pisionis, Nestoris, Castæ, & aliorum 51. Martyrum. Videntur autem mihi collecta hæc nomina è diuersis Martyrologijs, vti occurrebant, atque hinc factum vt quædam nomina denuò repetantur. Ego etiam ex illis nomina illa* Fortunæ, Herenei, & Herenæ. *restitui, pro quibus antea legebatur apud Morelium Fortunatæ Herennij & Heredæ. Facilis fuit error ex litterarum similitudine.*

8. exposita causa apud Episcopum & facta exomologesi habeant pacem] *Vides hic à Luciano quantumuis indiscreto, tamen obseruatum illud quod toties in Presbyteris reprehendit Cyprianus, vt causæ cognitio apud Episcopum & exomologesis præmitterẽtur, antequam pax daretur, etiam ad preces Martyrum.*

9. inter quos & Saturninus cum comitibus suis] *Sic restituendum hunc locum existimaui ex Epistola præcedenti.*

10. & Macharius, Cornelia, & Emerita, Calphurnius & Maria] *Sic hũc locum corruptissimum restitui partim ex epistola præcedenti partim ex Martyrologijs. Nam Macharij & aliorum x. Africæ martyrum festum celebratur 6. Idus Aprilis. Corneliæ etiam cuiusdam in Africa pridie Calend. Aprilis. habebatur autem prius.* & maris collecta merita Calphurnium: & Maria.

11. Saturum, Basianum, & vniuersum clerũ] *De Clero loquitur Romano, non de Carthaginiensi, quum Celerinus primum Romæ Christum confessus sit, postea verò Carthaginem venerit, vti patet ex Epistolis supra xvi. & infra xxiij. & fit Bassiani mentio supra quoque Epistola 3.*

CYPRIANI AD CLERVM ROmanum de sex Epistolis præcedentibus & Luciani inuerecundia.

EPISTOLA XXIII.

ARG. *Quum vti è præcedentibus epistolis constat mira inuerecundia Lucianus Pauli & aliorum confessorum siue Martyrum nomine, passim lapsis omnibus sine discrimine & sine examine libellos concederet, atque adeò lapsi pacem à Cypriano extorquere niterentur; conqueritur de illorum importunitate apud Clerum Romanum, & in dictorum confirmationem, epistolarum præcedentium exempla trãsmittit. Cæterum recens est edita hæc Epistola à Manut. & Morelio, reperitur etiam in Ms. Harrisii codice.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem.

POST factas ad vos litteras fratres charissimi, quibus actus noster expositus & disciplinæ ac diligentiæ quantulacunque ratio declarata est, aliud accessit, quod nec ipsum latere vos debuit. Nam frater noster Lucianus & ipse vnus de confessoribus, fide quidem calidus & virtute robustus, minus dominica lectione fundatus, quædam conatus est imperiti iampridem se vulgi auctorem constituens, [2] vt manu eius scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur; cùm Mappalicus martyr cautus & verecundus, legis ac disciplinæ memor nullas contra Euangelium litteras fecerit, sed tantum domestica pietate commotus [3] matri suæ & sorori, quæ lapsæ fuerant, mandauerit pacem dari: [4] Saturninus quoque post tormenta adhuc in carcere constitutus, nullas eiusmodi litteras emiserit. Lucianus verò non tantum Paulo adhuc in carcere posito nomine illius libellos manu sua scriptos passim dedit, sed & post eius excessum eadem facere sub eius nomine perseuerauit, [5] dicens hoc sibi ab illo mandatum; nesciens Domino magis quàm conseruo obtemperandum. [6] Aurelij quoque adolescentis tormenta perpessi nomine libelli multi dati sunt, eiusdem Luciani manu scripti, quod litteras ille nõ nosset. [7] Cui rei vt aliquatenus posset obsisti; [8] litteras ad eos feci, quas ad vos sub epistola priore transmisi;

Lib 3. ep. 4.

transmisi; quibus petere & suadere non destiti, vt dominicæ legis, & Euangelij ratio teneretur. postquam verò ad eos litteras misi, vt quasi moderatius aliquid & temperátius fieret, vniuersorum cōfessorum nomine idem Lucianus epistolam scripsit, qua pœnæ omne vinculum fidei, & timor Dei & mandatum Domini, & Euangelij sanctitas;[9] & firmitas solueretur. Scripsit enim omnium nomine, vniuersis eos pacē dedisse,[10] & hanc formam per me alijs Episcopis innotescere velle: cuius epistolæ exemplum ad vos transmisi. Additum est planè: de quibus ratio constiterit, quid post commissum egerint. Quæ res maiorem nobis conflat inuidiā, vt nos cum singulorum causas audire, & excutere cœperimus, videamur multis negare; quòd se nūc omnes iactant à martyribus, & confessoribus accepisse. Denique huius seditionis origo iā cœpit, nam in prouincia nostra per aliquot ciuitates in præpositos[12] impetus multitudinū factus est; & pacē quam semel cunctis à martyribus & confessoribus datam clamitabāt, confestim sibi repræsentari coēgerunt; territis & subactis præpositis suis, qui ad resistendum minus virtute animi, & robore fidei præualebant. Apud nos etiam quidam turbulenti qui vix à nobis in præteritum regebantur, & in nostram præsentiam differebātur; per hanc epistolam, velut quibusdam facibus accensi, plus exardescere, & pacem sibi datam extorquere cœperunt.[13] De quibus quales ad clerum nostrū litteras fecerim, exemplum vobis misi: sed & quid mihi Caldonius collega pro integritate & fide sua scripserit, quidve ego ei rescripserim, vtrunque ad vos legendum transmisi. Exempla quoq; epistolę Celerini boni & robusti confessoris, quā ad Lucianum eundē confessorem scripserit, itē quid Lucianus ei rescripserit, misi vobis; vt sciretis & laborē circa omnia & diligentiam nostrā, & veritatē ipsam disceretis; Celerinus cōfessor, quam sit moderatus & cautus, & humilitate ac timore[14] sectę nostræ verecūdus. Lucianus verò circa intelligentiā dominicę lectionis, vt dixi, minus peritus, & circa inuidiam verecundiæ nostræ relinquendam[15] facilitate sua molestus. Nā
Matt. 28. cùm Dominus dixerit, in nomine patris & filij & spiritus sancti gentes tingui, & in baptismo præterita peccata dimitti; hic[16] pręcepti & legis ignarus, mandat[17] pacē dari & peccata dimitti in Pauli nomine; & hoc sibi dicit ab illo esse mādatum, sicut in litteris eiusdem Luciani ad Celerinū factis animaduertetis. Quibus minimè considerauit, quod non martyres Euangelium faciant: sed per Euangeliū martyres fiant: quando & Paulus Apostolus quem Dominus vas electionis suę dixit, posuerit in epistola sua, dicēs
Galat. 1. [18] Miror quod sic tam cito demutamini,[19] ab eo qui vos vocauit in gratiā, ad aliud Euangelium quod nō est aliud; nisi si sunt aliqui qui vos turbant, & volunt conuertere Euangeliū Christi: sed licet nos, aut angelus de cœlo aliud adnunciet, præterquàm adnunciauimus vobis, anathema sit: sicut prædiximus, & nunc iterum dico, si quis vobis adnunciauerit præterquam quod accepistis, anathema sit. Opportunè verò superuenerunt[20] litteræ vestræ, quas accepi ad clerum factas,[21] item quas beati confessores Moyses & Maximus, Nicostratus & cæteri Saturnino, & Aurelio, & cæteris miserunt, in quibus Euangelij plenus vigor & disciplina robusta legis dominicæ continentur; laborantes hic nos, & contra inuidiæ impetum[22] totis fidei viribus resistentes, multum sermo vester adiuuit, vt diuinitus compēdium fieret; & priusquam venirent ad vos litteræ, quas vobis proximè misi, declararetis nobis, quod secundum Euangelij legem stet nobiscum fortiter atque vnanimiter etiam vestra sententia. Opto vos fratres semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXIII.

1. Post factas ad vos litteras] *Epistola xv. mentionem facere Cyprianum, nemo dubitare potest, qui illius epistolæ hæc verba perlegit: Necessarium duxi has ad vos litteras facere, quibus actus nostri, & disciplinæ & diligentiæ ratio redderetur.*

2. vt manu eius scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur] *Vide hac de re epistolam præcedentem, & sequentes aliquot*: gregatim, *autem rectè habet Manutius: pro eo quod habet Morelius*: congregatis.

3. matri suæ & sorori quæ lapsæ fuerant] *Desiderabatur apud Manut.* & sorori, *quod ex Morelio adiecimus.*

4. Saturninus quoque post tormenta adhuc in carcere constitutus] *Harrisii codex:* Saturnius. *Quod verò idem sit iste cuius meminit in sua Epistola ante hanc 2. Celerinus & quem resalutari iussit Lucianus, fit mihi verisimile, eo quod Celerinus dicat eū eodem loco quo Lucianus in pœna vngularum Christū confessum. imò fit mihi verisimile ex hoc pœnarum genere, passum fuisse Saturninum cum Mappalico, quippe cuius pœnæ fit mentio epistola ix. de Mappalico.*

5. dicens hoc sibi ab illo mandatum] *Verba ipsa mandati, habes recitata à Luciano Epistola præcedenti.*

6. Aurelij quoque adolescentis &c. quod litteras ille non nosset] *Vel ex his verbis satis patet, alium fuisse hunc Aurelium adolescentem, ab illo cuius infra fit mentio epistola xxxiij. & xxxiiij. neque etiam Lector ordinatus fuisset à Cypriano, q litteras nō nosset.*

7. Cui rei vt aliquatenus posset obsisti] *Sic Manut. Harisii cod.* aliquantum, *Morelius:* aliquantulum, *prius malo.*

8. litteras ad eos feci, quas ad vos sub epistola priore transmisi] *Insinuare mihi videtur Epistolam xi. ad Martyres, quarum exemplar cum epistola xv. Clero Romano misit. Atque adeò verior est hæc lectio quam illa Morelij:* litteras ad vos feci, quas ad eos. *placet etiam magis hæc Manut.* Postquam

verò

verò ad eos litteras misi *quàm illæ Morelij*, post quas litteras, vniuersorum confessorum nomine Lucianus epistolam scripsit] *habes hanc supra num. xvij.*

9. & firmitas solueretur] *videtur mihi desiderari:* disciplinæ, *aut simile quidpiam.*

10. & hanc formam alijs innotescere] *Conijcit Harrisius adijciendum:* velle, *eo quòd in dicta epistola legatur:* innotescere voluimus, *& rectè.*

11. de quibus ratio constiterit] *Sic legendum; supra quoque adnotauimus ex epistola xviij. sunt autē verba epistolæ xvij.*

12. impetus multitudinum] *Sic Manut. Morelius:* per multitudinem, *Porro pro eo quod est apud vtrunque:* in sententiam nostram differebantur, *puto legendum:* præsentiam.

13. De quibus quales ad Clerum nostrum litteras fecerim, &c. *Intelligit epistolas xviij. xix. xx. xxi. xxij.*

14. sectæ nostrę] *Sectæ nomine in bonam partem frequenter vtitur Tertullianus, pro confeßione Christiana; vti videre est libris de fuga in persequutione, de pallio, & apologetica contra gentes. Quem pro more suo imitatur Cyprianus tum hic tum epistola xxxiiij. de Celerino, & præfat. lib. 1. testimoniorum ad Quirinum. Sic etiam actor. 26.* αἵρεσιν *in bonam partem accepisse Apostolum, testis est Beda Retractatione sua in Acta, pro quo ibidem:* sectam, *non malè vertit noster interpres.*

15. facilitate sua molestus] *Ita prorsus legendū censeo, pro eo quod erat* modestus.

16. præcepti & legis ignarus mandat] *Rectè hoc pacto Morelius; cod. Manut. corruptè:* præcipit vt legis ignarus & mandat.

17. pacem dari & peccata dimitti] *vti epistola xxij. adnotauimus, hinc etiam patet, pacem illam veram fuisse peccatorum dimißionem. Neque verò simpliciter hic improbat libellos nomine Martyrum datos, vtpote quibus dixit credere se adiuuari posse lapsos apud Dominum epistola xiij. sed quòd peccata dimitti videbātur in Pauli Martyris nomine, quæ in solo Christi nomine dimitti possunt; atque adeò vti iam sæpe diximus improbat pacem datam ante exomologesin; ante manum ab Episcopo aut presbyteris impositam. Applicari solent enim indulgentiæ nomine martyrum datæ ab ipsis duntaxat Episcopis, non ab ipsis martyribus; quòd quum non fieret, toties reprehendit Cyprianus.*

18. Miror quòd sic tam cito demutamini] *Sic constanter Manut. & Morelius, eodem modo alibi legunt D. Ambro. & August. & vel ipso Erasmo teste Tertullianus: quare non est quòd vsque adeò calumnietur nostrum interpretem, præsertim quum ad* μεταστ. *maiorem vtramque* τῦ ἑτέρου *significationē expresserit, nam significat ἕτερος sic, & adeò.*

19. ab eo qui vos vocauit in gratiam ad aliud euangelium] *Ita etiam Tertullianus aduersus Marcionem lib. 5. vbi compendio quodam, epistolam totam ad Galatas explicat, & certè omissa ab hic particula:* Christi, *sensum reddit dilucidiorem, vti & particulæ:* ad, *pro eo quod vulgo est:* in; *neque verò infrequens est, vt* εἰς *quod Græcè est, pro:* ad, *ponatur. Porro Latinè di*xit *adnunciare, quòd Græcè est Euangelizare.*

20. litteræ vestræ quas accepi ad Clerum factas] *Aliæ sint oportet istæ, quàm illæ quarum meminit supra Epistola xv. nam missæ & acceptæ videntur post illas.*

21. item quas beati confessores Moyses & Maximus, &c.] *Harum litterarum meminit etiam Epistola post hanc 2. sed desiderantur.*

22. totis fidei viribus] *Sic Morelius, Manut.* iuribus, *minus rectè legendum etiam paulò post:* priusquam venirent ad vos litteræ, *non:* ad nos, *vti habebat Manut.*

AD CLERVM DE LITTERIS præcedentibus Romam misis, & de Saturo lectore & Optato Hypodiacono factis.

EPISTOLA XXIIII.

Argumentum titulus abundè satis indicat, quare pluribus supersedemus.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus, S.

NE quid conscientiam vestram lateret fratres charissimi,[1] quid mihi scriptum sit, quidque ego rescripserim, vtriusque epistolę exemplum vobis misi: & credo vobis id quod rescripsi, non displicere. Sed & illud ad vos perferre litteris meis debui; vrgente causa,[2] Clero in vrbe consistenti litteras me misisse. Et quoniam oportuit me per clericos scribere: scio autem nostros plurimos absentes esse, paucos verò, qui illic sunt, vix ad ministerium[3] quotidiani operis sufficere: necesse fuit nouos aliquos constituere, qui mitterentur.[4] Fecisse me autem sciatis lectorem Saturum,[5] & hypodiaconum Optatum confessorem: quos iam pridem communi consilio[6] Clero proximos feceramus; quando aut Saturo die Paschæ semel atque iterum lectionem dedimus;[7] aut quando cùm presbyteris doctioribus lectores diligēter probaremus, Optatum inter lectores doctorem audientium constituimus; examinantes an congruerent illis omnia, quę esse debent in his, qui ad Clerum parabantur. Nihil ergo à me absentibus vobis nouum factum est: sed quod iam pridem communi cōsilio omnium nostrûm cœperat, necessitate vrgente promotum est. Opto vos fratres charissimi semper bene valere, & nostri meminisse, fraternitatem salutare.[8] Valete. Lib. 3. ep. 22.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXIIII.

1. quid mihi scriptum sit, quidque ego rescripserim] *Posterior hæc clausula desiderabatur, adiecta autem est recens à Manut. Videtur mihi indicare aut lapsorum libellos & litteras illas confessorum vniuer*sorum

sorum nomine datas, & responsa; aut Caldonij litteras & responsum.

2. Clero in vrbe consistenti litteras me misisse.] *Intellige de epistolis præcedenti & xv. aut de altera illarum.*

3. quotidiani operis] *Ita Ms. Afflig. Cambr. & Marchin. Manut. quoque & Morelius; vulgati verò:* quotidianum, *pessimè.*

4. Fecisse me autem sciatis lectorem Saturum] *Saturum istum postea fuisse etiam Acoluthum, satis patet ex Epistola lv. vbi de officio acoluthi.*

5. & hypodiaconum Optatum confessorem] *Obseruatas iam olim easdem cæremonias quæ etiamnum retinentur in ordinatione hypodiaconi, patet ex canon. 5. Conc. Carthaginiensis. 4. cui D. Augustinus interfuit: Subdiaconus (inquit) cùm ordinatur, quia manus impositionem non accipit, patenam de Episcopi manu accipiat vacuam, & calicem vacuum. De manu verò Archidiaconi vrceolum cum aqua & mantile & manutergium. Porro nõ recens esse institutum ordinem subdiaconatus, sed vel ab ipsis Apostolis, manifestum fit tum ex Apostolorum Can. 42. & 43. tum ex Ignatij epistola ad Antiochenos & Anacleti Epistola prima, tum ex Dionys. Areop. & Constitut. Apostolicis Clementis. Vbi etiam ipsæ preces in ordinatione hypodiaconi adhiberi solitæ recensentur. Quorum verbis etiam illud fit manifestum, successisse hypodiaconos in Ecclesia, in locum Leuitarum, qui ascripti erant in opera ministerij domus domini, ad custodiam sacrorum vasorũ. Valeant itaque, qui recens inuentum hypodiaconatus ordinem dicere non verentur.*

6. Clero proximos] *Sic rectius Manut. quàm cæteri omnes:* proximo.

7. aut, quando, cum presbyteris doctioribus lectores diligenter probaremus. Optatum inter lectores doctorem Audientiũ constituimus] *Nos è varijs lectionibus hanc consarcinauimus. Vulgati habebant:* aut Optato cum presbyteris doctoribus lectoribus doctorem Audientium, *Sic etiã Afflig. codex, Marchin. quoque & Dunensis, præterquam quòd haberent,* doctioribus, *In Gauchy codice desiderabãtur verba illa:* doctoribus lectoribus. *Porro Manut.* aut modo cum presbyteris doctoribus lectores diligenter probaremus, Optatum inter lectores doctorum Audientium, *Eodem modo Morelius, præterquam quod habet:* aut quomodo, *&:* diligentes, *pro:* diligenter. *Porro vti epistola xiij. diximus. Audientes dicebantur Catechumeni, Audientium verò doctor Catechista, quales insignes viros olim claruisse constat apud Alexãdriam, Origenem, Pantænum, Clementem & Dionysium.*

8. Valete] *Particula hæc, è Ms. codicibus adiecta est recens.*

AD MOYSEN, MAXIMVM ET cæteros Confessores de confessione eorum & lapsis.

EPISTOLA XXV.

Argumentum titulus ipse abunde significat, responsum ad hanc habes Epistola sequenti.

CYPRIANVS [1]MOYSI ET maximo presbyteris, & cæteris confessoribus dilectissimis fratribus S.

GLORIAM fidei & virtutis vestrę fortissimi ac beatissimi fratres, iam pridem dè opinione cognoueram lætatus satis & plurimũ gratulatus; quòd vos confessione sui nominis parauerit ad coronam domini nostri pręcipua [2] dignatio.[3] Vos enim primores & duces ad nostri temporis prælium facti cœlestis militiæ signa mouistis. vos spiritale certamen, quod nũc geri Deus voluit, vestris virtutibus imbuistis. vos surgẽtis belli impetus primos immobili robore atque inconcussa stabilitate fregistis. inde initia felicia pugnandi orta sunt, Inde vincendi auspicia cœperunt. Contigit hic per tormenta [4] consummari martyria, sed qui in congressione præcedens, exemplum virtutis fratribus factus est, cùm martyribus in honore communis est.[5] Coronas vestra manu sertas inde huc tradidistis, & de poculo salutari fratribus propinastis. Accessit ad confessionis exordia gloriosa, & militiæ victricis auspicia disciplinæ tenor, quem dè epistolæ vestræ vigore perspeximus, quàm modo ad collegas vestros[6] in confessione vobiscum Domino copulatos, sollicita admonitione misistis; vt Euangelij sancta pręcepta, & tradita nobis semel mandata vitalia, forti & stabili obseruatione teneantur. Ecce alius glorię vestræ sublimis gradus, ecce iterum cum cõfessione geminatus promerendi Dei titulus: Stare firmo gradu;[7] & in hac acie, qui Euangelium conantur irrumpere, & præceptis Domini subruendis manus impias inferentes, fidei robore submouere; præbuisse ante initia virtutum, nũc & morum magisteria præbere. Dominus post resurrectionem mittens Apostolos mandat, & dicit: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra:[8] Ite ergo & docete gentes omnes, tingentes eos in nomine patris & filij & spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcunque præcepi vobis. Et Ioannes Apostolus mandati memor in Epistola sua postmodum *ponit: In hoc, inquit, intelligimus quia cognouimus eum, si præcepta eius custodiamus: Qui dicit quoniam cognouit eum, & mandata eius non seruat; mendax est, & veritas in illo nõ est. Hęc præcepta cùm custodienda suggeritis, diuina & cœlestia[9] mandata seruatis. Hoc est esse Confessorem Domini, hoc est esse martyrem Christi, seruare vocis suæ inuiolatam circa omnia & solidam firmitatem;[10] nec propter Dominum martyrem fieri & præcepta Domini destruere conari;[11] vti aduersus illum dignatione, quam tibi dederit; armis ab illo acceptis rebellem quodammodo fieri, hoc est, Christum confiteri velle, & Euangelium Christi negare.[12] Lætor igitur ex vobis fortissimi ac fidelissimi fratres; & quantum gratulor martyribus istic honoratis ob virium

Lib. 4. ep. 2.

1. Ioan. 2.

*dicit.

ob virium gloriam', tantum gratulor pariter & vobis ob dominicæ etiam disciplinæ coronam. Dignationem suam Dominus multiplici genere largitatis infudit, bonorum militum laudes & glorias spiritales copiosa varietate distribuit; honoris vestri participes & nos sumus, gloriam vestram nostram gloriam computamus, quorum tempora illustrauit tanta felicitas, vt ætate nostra videre contingeret probatos seruos Dei & Christi milites coronatos. Opto vos fortissimi ac beatissimi fratres semper bene valere, & nostri meminisse.

ADNOTATIONES IN EPIST. XXV.

1. Moysi & Maximo] *De his supra latius Epistola xvi. quæ eiusdem penè Argumenti est, ad eosdem scripta.*

2. dignatio] *vox Tertulliano & Cypriano frequẽs, habes eandem sub Epistolæ finem, epist. quoque sequẽti.*

3. Vos enim primores & duces] *Sic infra Epistola xxxiij. de Celerino: hic ad temporis nostri præliũ primus; fuisse autem illum vnum ex his confessoribus, satis patet epistola iam dicta.*

4. consummari martyria] *Vulgata hæc lectio magis placet, quàm illa Manutij & Cambr. codicis:* consummare.

5. Coronas vestra manu sertas] *Sic Manutius & Morelius, pro eo quod mendosè legebatur:* vestras.

6. in confessione vobiscum domini copulatos] *Sic Manut. & Morelius, Costerius, Cambr. & cæteri excusi:* domino. *Porro significare mihi videtur litteras Moysis Maximi & Nicostrati ad Saturninum & Aurelium, de quibus supra epistola xxiij.*

7. & in hac acie, qui Euangelium conantur irrumpere] *Veram hanc esse lectionem coniicio ex codice Cambr. in quo legitur:* & in hac acie Euangelium conantur irrumpere. *Vbi desiderari particulã* qui, *manifestum videtur. Manut. & Morelius sic habent:* quæ Euangelium conatur, irrumpere, *pro quo antea mendosè:* coronatur.

8. Ite ergo & docete omnes gentes, tingẽtes eos] *Latinè dixit, quod Græcè dicimus* βαπτίζοντες, *non hic modo, sed & epistola supra xxiij. & infra lxij. ad Cæcilium. sic & alibi tinctos nominat, quos baptizatos dicimus. Retinuit autem vtrobique solœcismum Græcorum exemplarium, quem habet vulgata æditio Latina:* docete omnes gentes tingentes eos. *Et rursum:* docentes eos. *Quod aduertant quæso, qui statim vbi solœcismum fortè repererint in æditione vulgata, vitiosam corruptámve calumniantur.*

9. mandata seruatis] *Sic Cambr. codex. Cauchius. Manutius & Morelius, vulgati vero:* seruastis, *corruptè.*

10. nec propter dominum martyrem fieri] *Magis arridet hæc vulgata lectio quàm Manut. & Cambr.* per dominum.

11. vti aduersus illum dignatione] *Ita vulgati codices, Cambr. vero:* & aduersus illam dignationem, *sed prius malo.*

12. Lætor igitur, &c.] *Etiam hic longè diuersa est Cambr. cod. lectio, sed obscurior hæc nempe:* Igitur ex vobis fortissimi & dilectissimi fratres gratulor tanquam Martyribus honoratis, congratulor pariter & vobis ob dominicę disciplinæ coronam, & cui triumphum gloriæ tantum accepisse contigit, dignationem.

AD CYPRIANVM MOYSIS ET Maximi & cæterorum rescriptum.

EPISTOLA XXVI.

Argumentum huius Epistolæ recitat infra Epistola xxxi. Clerus Romanus ad Cyprianum. Quanquam (inquiunt) Confessorum quoque quos hic adhuc in carcerem dignitas suæ confessionis inclusit, & ad certamẽ Euangelicum sua fides in confessione gloriosa iam semel coronauit litteras habeas conspirantes cum litteris nostris; quibus seueritatem Euangelicæ disciplinæ protulerunt, & illicitas petitiones ab Ecclesiæ pudore reiecerunt. fit eiusdem mentio infra Epistola xxxij. Ediderunt hanc recens Manutius & Morelius, reperitur quoque in Anglico Io. Clementis codice.

CYPRIANO PAPÆ, MOYSES, & Maximus presbyteri, & Nicostratus, & Ruffinus [1]Diaconi, & cæteri Confessores, qui cum eis sunt, S.

INTER varios & multiplices frater dolores nobis constituris propter præsentes multorum per totum penè orbem ruinas, hoc præcipuum nobis solatium superuenit; quòd acceptis litteris tuis erecti sumus, & dolentis animi mœroribus fomenta suscepimus. Vnde intelligere iam possumus gratiam diuinæ prouidentiæ, forsitan non ob aliam causam nos tam diu clausos vinculis carceris reseruare voluisse; nisi vt [2] instructi & robustius animati litteris tuis, voto proniore ad coronam destinatã possemus peruenire. Illuxerunt enim nobis litterę tuæ, vt in tempestate quadam serenitas, & in turbido mari exoptata tranquillitas, & in laboribus requies; vt in periculis & doloribus sanitas; vt in densissimis tenebris candida lux & refulgens. Ita illas animo sitienre perbibimus, & voto esuriente suscepimus; vt ad certamen inimici, ex illis nos satis pastos, & saginatos gaudeamus. Reddet tibi Dominus pro ista tua charitate mercedem, & huius tam boni operis repræsentabit debitam frugem. Non minus enim coronæ mercede condignus est, qui hortatus est, quàm qui & passus est: non minus laude condignus, [3]qui docuit, quàm qui & fecit: non minus honorandus est, qui monuit, quàm qui dimicauit: nisi quoniam nonnunquam magis gloriæ cumulus redundat ad eum, qui [4]instituit, quàm ad eum, qui se docibilem discipulum subministrauit. hic enim fortasis hoc quòd exercuit non habuisset, nisi ille docuisset. *Lib. 5. ep. 12.*

cuiſſet. Percepimus igitur (iterum dicimus) frater Cypriane magna gaudia, magna ſolatia, magna fomenta, maximè quod & glorioſas martyrum, non dicam mortes, ſed immortalitates, glorioſis & condignis laudibus proſecutus es: tales enim exceſſus, talibus vocibus perſonandi fuerunt, vt quæ referebantur, ſic dicerentur qualiter facta ſunt. ex tuis ergo litteris vidimus glorioſos illos martyrum triumphos, & oculis noſtris quodammodo, cælum illos petentes, proſecuti ſumus; & inter angelos ac poteſtates, dominationéſque cæleſtes *Luc.12.* conſtitutos, contemplati ſumus, ſed & Dominum apud patrem teſtimonium ſuum illis promiſſum perhibentem auribus noſtris quodammodo ſenſimus. Hoc eſt ergo quòd & nobis animum in dies ſingulos erigit, & ad conſequẽdos gradus tantæ dignationis intendit. Quid enim glorioſius, quidve felicius vlli hominum poterit ex diuina dignatione cõtingere, quàm inter ipſos carnifices intertitum confiteri Dominum Deum? quàm inter ſæuientia ſæcularis poteſtatis varia & exquiſita tormẽta etiam extorto, & excruciato, & excarnificato corpore Chriſtum Dei filium, etſi recedente, ſed tamen libero ſpiritu confiteri? quã relicto mundo cœlum petiiſſe? quàm deſertis hominibus inter angelos ſtare? quàm impedimentis omnibus ſæcularibus ruptis in conſpectu Dei iam ſe liberũ ſiſtere? quàm cœleſte regnum ſine vlla cunctatione retinere? quàm collegam paſsionis cum Chriſto in Chriſti nomine factum fuiſſe? quàm iudicis ſui diuina dignatione iudicem factum fuiſſe? quàm immaculatam conſcientiam de cõfeſsione nominis reportaſſe? quàm humanis & ſacrilegis legibus contra fidem non obediſſe? quàm veritatem voce publica conteſtatum fuiſſe? quàm ipſam, quæ ab omnibus metuatur, moriendo mortem ſubegiſſe? quàm per ipſam mortem immortalitatem cõſecutum fuiſſe? quàm omnibus ſæuitie inſtrumentis excarnificatum & extortum, ipſis tormentis tormenta ſuperaſſe? quàm omnibus dilaniati corporis doloribus robore animi reluctatum fuiſſe? quã ſanguinem ſuum profluentem non horruiſſe? quàm ſupplicia ſua poſt fidem amare cœpiſſe? quàm detrimentum vitæ ſuæ putare non exiſſe? Ad hoc enim prælium quaſi quadam tuba Euangelij ſui nos excitat Dominus, dicendo: *Matt. 10* [4] Qui plus diligit patrem aut matrem, quã me, non eſt me dignus. & qui non tollit crucem ſuam & ſequitur me, non eſt me dignus. *Matt. 5.* Et iterum: Beati qui perſecutionem paſsi fuerint propter iuſtitiam; ipſorum enim eſt regnũ cœlorum. Beati eritis cùm vos perſecuti fuerint & oderint: gaudete, & exultate; ſic enim & prophetas perſecuti ſunt, qui ante vos fuerunt, *Matt* [5] patres eorum. Et iterum: Quoniam ante reges & poteſtates ſtabitis; & tradet frater fratrem ad mortem, & pater filium: & qui perſeuerauerit vſque ad finem, hic ſaluus erit. Et;

vincenti dabo ſedere ſuper thronum meum, ſicut & ego vici; & ſedi ſuper thronũ patris mei. *Apoc. 3.* Sed & Apoſtolus: Quis nos ſeparabit à charitate Chriſti? *Rom. 8.* preſſura, an anguſtia, an perſecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius, ſicut ſcriptum eſt, quia propter te interficimur tota die, [6] æſtimati ſumus velut oues victimę, *Pſal 43.* [7] ſed in iis omnibus ſuperuincimus [8] pro eo, qui nos dilexit. Hęc, & huiuſmodi cũ in Euangelio collata perlegimus, & quaſi faces quaſdã ad inflammandam fidem, dominicis vocibus, ſuppoſitas nobis ſentiamus; hoſtes veritatis iã non tantùm non perhorreſcimus, ſed prouocamus; & inimicos Dei iam hoc ipſo, quòd non ceſsimus, vicimus: & nefarias contra veritatem leges ſubegimus: & ſi nondum noſtrum ſanguinem fudimus, ſed fudiſſe parati ſumus. [9] Nemo hanc dilationis noſtrę moram clementiam iudicet; quæ nobis officit, quæ impedimentum gloriæ facit; quæ cœlum differt, quæ glorioſum Dei conſpectum inhibet. In huiuſmodi enim certamine, & in huiuſmodi, vbi decertat fides, prælio, mora martyres non diſtuliſſe, vera clementia eſt. Pete ergo Cypriane chariſsime, vt nos gratia ſua Dominus magis ac magis in dies ſingulos quoſque vberius, atque propenſius & armet & illuſtret; & viribus potentiæ firmet ac roboret: vtque quaſi optimus Imperator milites ſuos, quos vſque adhuc in caſtris carceris exercuit, & probauit, producat iam ad propoſiti certaminis campum: porrigat nobis arma diuina, illa tela, quæ neſciunt vinci; loricam iuſtitiæ, quæ nunquam ſolet rumpi; *Epheſ.6.* clypeum fidei, qui non poteſt perforari; & gladium ſpiritus, qui non conſueuit vulnerari. cui enim magis hæc, vt pro nobis petat, mandare debemus, [10] quàm tam glorioſo Epiſcopo, vt hoſtiæ deſtinati petant auxilium de ſacerdote? Ecce aliud gaudium noſtrum, quod in officio Epiſcopatus tui, [11] licet interim à fratribus pro temporis conditione diſtractus es, tamen non defuiſti: quod litteris Confeſſores frequenter corroboraſti; quod etiam ſumptus neceſſarios de tuis laboribus iuſtis præbuiſti; quod omnibus te præſentem quodammodo exhibuiſti: quod in nulla officij tui parte quaſi aliquis deſertor claudicaſti. Sed quod nos ad maiorem lætitiam [12] robuſtius prouocauit, tacere nõ poſſumus, quin omni vocis noſtræ teſtimonio proſequamur. [13] Animaduertimus enim, te congruente cenſura, & eos dignè obiurgaſſe, qui immemores delictorum ſuorum pacem à preſbyteris per abſentiam tuam feſtinata & præcipiti cupiditate extorſiſſent; & illos qui ſine reſpectu Euangelij ſanctum Domini canibus, & *Matt.7.* margaritas porcis profana facilitate donaſſent; cùm grande delictum, & per totum penè orbẽ incredibili vaſtatione graſſatum, non oporteat niſi, vt ipſe ſcribis, cautè, moderatoq; tractari; conſultis omnibus epiſcopis, presbyteris, diaconibus, cõfeſſoribus, & ipſis ſtantibus laicis, vt in

modum manifestum fit è Fastis consularibus, quos sum-ma diligentia auspicijs Generosi viri Marci Laurini nunc primum restituit Hubertus Goltzius. Solent enim illi pro arbitrio bis & ter aliquando in anno consules no-uos creare.

10. & duodecim fascibus glorientur] *Quos fasces vocat Cyprianus tum hic tum epistola ad Donatū, Tertullianus de pœnitentia,& contra Valenti. virgas nuncupat;dum ambitum consulatus,virgarum & secu rium petitionem dicit. Lictores enim 12. consulem præibant,qui duodecim virgarum fasces & totidem secures illis ad terrorem praeferrent. Proconsulib. postea is ipse honor additus est, vt statores ac lictores haberent, quod patet vel ex Cicerone epistolarum familiarium lib. 2. vbi quum proconsul esset & Imperator,C. Cælio quæstori ita scribit:Quæ cum essent incerta,existimaui tamen esse faciundum, vt ad te statores meos & lictores cum litteris mitterem.Quanquam tamen in ea sint plerique sententia, vt sex duntaxat fasces proconsulibus permissi sint; quare quod hic de 12. fascibus Cypria nus dicit ad consules referendum.*

11. maius in carcere lumen fuit] *Sic Manut. Morelius,Rembolt. & Ms. codices. Vetus verò excusus & Grauius:* fudit, *quam lectionem ad marginem adnotatam ab Erasmo in æditionibus Frobeniana, Alopaciana,ac Gryphij, in textum inseruit Parisiensis codex, hoc pacto:*lumen fudit,fuitque in corde *]nimis libere. Porro pro eo quod initio huius periodi legimus:*illuminabat,*legit Costerius:*illuminat.

12. horribiles cæteris] *Ita Manut. Morelius, ac Cambr. codex: Afflig. verò cum excusis alijs:*carceris, *minus rectè.*

13. pœnalis loci tenebras] *Quod hic pœnalem locum,infra receptaculum pœnale dicit,ita & supra epist. 11. ad Donatum pœnales cumulos dixit. Phrasis est mutuata à Tertulliano de habitu muliebri,vbi pœ*nali opere *legitur. Sic & D. Hieronym. ad Innocentium de muliere septies percussa; pœnalem carceris horrorem dixit.*

14. transmeauit tempus hibernum] *Locū hunc nos primi ex Cambr. codice restituimus. Desiderabatur dictio:* tempus;*& pensastis,posuimus,fidem Ms. cod. & Manut. cum Morelio secuti,erat prius:*pensabatis.

15. Successit hiemi verna temperies] *Coniecturam hanc nostram confirmatam reperi per Ms. codices & Manut.ac Morelium,consentit etiam vetus excusus & Grauius. Paulo post malumus retinere vocem:*adе rant,*eò quod sequatur: &* coronabant, *quam quod habet Morelius:* adhærent,*minus rectè. Est enim Cypriano familiare vt præteritu imperfectis pro præteritis perfectis vtatur.*

16. atque in area Domini constituti] *Alludit ad locum Mat. 7. & negatores fidei paleis,frumentis ve rò martyres comparat, imitatus etiam hic Tertullianum de fuga in persecutione. Ad illud autem Math.con uenientius legit Morelius:* purgati,*alij omnes tam Ms. quàm excusi:* probati,*Quod vero Cambr.codex:*com putetis,*legit,minus placet.*

17. torcular vestrum] *Etiam hunc locum restituimus è codic. Ms. & veteri excuso, alij omnes:* nostrum, *corruptè.*

18. Sic spiritalibus meritis & cœlestibus præmijs] *Locus de meritis & præmiis bonorum operum.*

19. ad complexum & osculum Domini,&c. *Quod hic ad complexum & osculum Domini venire, paulo post aperto sibi cælo ad superna transmitti dicit. Similiter Rom. confessores infra epistola 26.Quid gloriosius (inquiunt) quidve felicius &c. quam relicto mundo cælum petisse? quam desertis hominibus inter angelos stare quam impedimentis omnibus sæcularibus ruptis in conspectum Dei iam se liberum sistere? quam cæleste regnum sine vlla cunctatione retinere? Similia habet Cyprianus Epistolis ad Antonianum & Tybarytanos. Loci insignes contra Anabaptistarum & Armeniorum errorem, quo animas martyrum sub ara dormire credūt vsque ad extremum iudicij diem. Certè si ea foret D. Pauli sententia, frustra desideraret Philip. 2. dissolui & esse cum Christo: & rursum 2. Corinth. 5. Scimus quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quod ædificationē ex Deo habemus,domum non manufactam, æternam in cælis: & paulo post: bonam voluntatem habemus peregrinari à corpore & præsentes esse ad Dominum. Quæ loca ita in hanc sententiam interpretatur Chrysostomus, vt mirari nequeam illorum impudentiam, qui illis errorem hunc impingere non sunt veriti. Aperta est eadem de re D. Augustin. sententia in Psalmum 109. D. Ambrosii in Luca cap. 22. & Cyrilli in caput Ioan. 19. Damnatus est quoque in Armeniis error ille à Concilio Florentino.*

20. Pœna illic subigitur] *Hoc è manuscriptis codicibus substituimus, pro eo quod erat :* subijcitur, *magis autem placet illud:* obteritur, *quàm quod habet Morelius,* subteritur: *neque à nobis dissentiunt manuscripti codices. Paulo prius pro eo quod legimus,* vestris virtutibus, *retinet Afflig. codex lectionem pristinam:* de vestris virtutibus, *non alienam à Phrasi Cyprianica.*

21. de his subacti mundi partibus] *Manut. & Ms. codices. Morelius omittit particulam:*his *vulgo:* subactis, *non rectè. Corruptissimè etiam prius habebatur paulopost:* seruatis,*pro quo Ms.cod. & vetus excusus:*seruastis, *legunt,quomodo Manut.& Morel.*

22. Martyria vestra exempla fecistis] *Camb.codex* Martyres ad vestra exempla fecistis,*nōmalè: Porroconclusionem epistolæ non habent Ms. codices.*

CONFESSORVM VNIVERsorum ad Cyprianum de pace lapsis data.

EPISTOLA XVII.

Argumentum huius recitat ipse Cyprianus Epistola infra xxiij. *Postquam verò (inquit) ad eos literas misi, vt quasi moderatius aliquid & temperatius fieret, vniuersorum confessorum nomine idem Lucianus epistolam scripsit, qua pene omne vinculum fidei & timor Dei, & mandatum Domini & Euangelij sanctitas &, disciplinæ firmitas solueretur. Scripsit enim omnium nomine: vniuersis eos pacem dedisse*

dedisse, & hanc formam aliis Episcopis innotescere, vt ius Epistolæ exemplum ad vos transmisi. Est autem recens editæ hæc epistola à Manutio & Morelio.

VNIVERSI CONFESSORES [1]Cypriano Papæ S.

SCIAS nos vniuersis, [2] de quibus apud te ratio constiterit, quid post commissum egerint, dedisse pacem: & hanc formam per te & aliis Episcopis innotescere volumus. Optamus te cum sanctis martyribus pacem habere. Præsente de Clero, & Exorcista, & Lectore Lucianus scripsit.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XVII.

1. Cypriano Papæ] *Sic Morelius. Manutius vero*, Papati, *neutra displicet lectio; quod enim Latine* Papa, *Græce vt supra diximus* πάππας.

2. de quibus apud te ratio constiterit] *Particulam: de adiecimus ex epistola sequenti; in qua horū verborum mentio fit. Morelius legit:* quorum, *ex eadem probatur lectio Manut.* voluimus, *pro quo habet Morelius:* volumus.

3. Persente de Clero & exorcista & lectore] *magis placet hæc Morelij quam Manut. lectio, qui habet mendose:* Presbyter de Clero & exorcista & lector. *E contrario magis placet:* scripsit, *quàm quod habet Morelius* scripsi.

CYPRIANI AD CLERVM DE præcedenti & duabus sequentibus Epistolis.

EPISTOLA XVIII.

ARG. *Quoque huius epistolæ est in epistola infra xxiij. Apud nos etiam (inquit) quidem turbulenti, qui vix à nobis in præsenti tenebantur, & in nostram sententiam differebantur, per hanc epistolam (Luciani nempe, nomine confessorum) velut quibusdam facibus accensi, plus exardescere & pacem sibi datam extorquere cœperunt. De quibus quales ad Clerum nostrum litteras fecerim, exemplum vobis misi.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus S.

Esa. 66. DOMINVS loquitur & dicit: Super quē respiciam, nisi super humilem & quietum & trementem sermones meos? Hoc cum debeamus omnes esse, [1] tum magis huiusmodi illi esse debent quibus laborandum est, vt post grauem lapsum vera pœnitentia & humilitate totā promereri Dominum possint. Legi autem & vniuersorum confessorum litteras, quas voluerunt per me collegis omnibus innotescere, & ad eos pacem à se datam peruenire, [2] de quibus apud nos ratio constiterit, quid post commissum egerint. Quæ res cum omnium nostrum consilium & sententiam spectet, præiudicare ego [3] & soli mihi rem communem vindicare non audeo. [4] & ideo instetur interim epistolis, quas ad vos proximè feceram: quarum exemplum collegis quoque multis iam misi; qui rescripserunt placere sibi quod statuimus, [5] nec ab eo recedendum esse, donec pace nobis à Domino reddita in vnum conuenire, & singulorum causas examinare possimus. [6] Sed & quid mihi Caldonius collega meus scripserit, quidq; ego ei rescripserim, vt sciretis; vtriusque epistolæ exemplum litteris meis iunxi: quod totum peto fratribus nostris legatis, vt magis ac magis [7] ad pœnitentiam componantur, nec delicto priori adiiciant adhuc aliud delictum, dum nec nobis nec Euangelio volunt seruire, nec secundum vniuersorum confessorum litteras causas suas examinari permittunt. Opto vos fratres charissimi semper bene valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam salutate. Valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XVIII.

1. tum magis huiusmodi esse debent] *Particulas duas;* tum magis, *adiecere recens Manut. & Morelius quæ desiderata hactenus obscurum reddebāt sensum. Mendose autem pro:* huiusmodi, *legit Manut.* modo.

2. de quibus apud nos ratio constiterit] *Ita vtile locum hunc restituimus, tum ex 4. Ms. & veteri excusis codicibus, tum ex Epistola præcedenti, cuius verba hic citantur; nam antea particula,* dum, *interposita à Romboldo, ita contextum inuertit, vt intelligi nequiret.*

3. & soli mihi] *Hanc tanquam veram huius loci lectionem codicibus Ms. Afflig. Dunen. Marchin. & Cambr. acceptam debemus. Antea erat:* solum, *pro quo reposuit Manut:* solus, *sed minus placet.*

4. Et ideo instetur interim epistolis quas ad vos proxime feceram] *E codicibus Ms. (nam consentiunt & nostri) adiecerunt Manut. & Morelius vocem* interim, *quæ desiderabatur; sicut etiam pronomen illud* vos, *quod tamen hodie non reperitur in Ms. Placet autem magis lectio:* rescripserunt, *vt hic Morel. quàm quod cæteri habent:* perscripserunt.

5. nec ab eo recedendum esse] *Etiam huius loci castigationem debemus illis, qui antea erat corruptissimus, vt buiūs epistolæ cætera pleraque. legebatur enim:* nec ad vos.

6. Sed & quid mihi Caldonius collega meus] *Epistolam hanc cum responso Cypriani huic adnexam habes.*

7. ad pœnitentiam componantur] *Hanc communem lectionem confirmatam reperio in codicibus Ms. quare non placet quod habent Manut. & Morelius* patientiam.

8. dum nec nobis nec Euangelio] *Elegans est hæc congeminatio; quam habent Manut. & Morelius; magis etiam placet:* examinari, *quod habent ipsi,*

quam: examinare *vti Ms. & excusi cæteri.*

9. Valete] *constanter hanc conclusiunculam habent Ms. codices 4. quare adiecimus illam contextui.*

CALDONII AD CYPRIANVM & Compresbyteros de ijs qui sacrificarent siue de lapsis.

EPISTOLA XIX.

ARG. *Quum lapsorum quidam noua vigente persequutione Christum confessi essent atque adeo antequam in exilium proficiscerentur pacem peterent, consulit Cyprianum Caldonius, an pax illis danda foret.*

CYPRIANO ET COMPRESbyteris [1] Carthagini consistentibus, [2] Caldonius S.

Lib 3. ep 15. NECESSITAS temporum facit, vt non temere pacem demus. [3] Sed oportebat vobis scribere, quoniam ij qui postea quam sacrificauerunt, iterato tentati, extorres sunt facti: videtur ergo mihi abluisse prius delictum, dum possessiones & domos dimittunt, & pœnitentiam agentes Christum sequuntur. Ergo [4] Felix, qui presbyterium subministrabat sub Decimo, proximus mihi vicinus (plenius cognoui eundem Felicem) [5] & Victoria, coniūx eius, & Lucius, fideles, extorres facti reliquerunt possessiones quas nunc fiscus tenet. [6] Sed &, seu per se, seu per eosdē mulier nomine Bona; quæ tracta est à marito ad sacrificandum, [7] quæ conscientia nō commisi, sed quia tenentes manus eius ipsi sacrificabant, sic ipsa cœpit dicere contra: Non feci, vos fecistis; sic & ipsa extorris facta est. Cum ergo vniuersi pacem peterent, dicentes: Recuperauimus fidem, quam amiseramus, pœnitentiam agentes, & Christum publicè sumus confessi: [8] quamuis mihi videantur debere pacem accipere; tamen ad consultum vestrum eos dimisi ne videar aliquid temere præsumere. si quid ergo ex communi consilio placuerit; scribite mihi. Salutate nostros, vos nostri. Opto vos felicissimos bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XIX.

1. Carthagini consistentibus] *Sic rectè, Manutius, pro eo quod vitiose Morelius* charissimis consistentibus. *Primi autem & soli hi duo, hanc Epistolam in lucem dederunt.*

2. Caldonius] *Apud Morelium & alios excusos appellatur* Calidonius; *verum constanter tum Epistola præcedenti, tum sequenti:* Caldonius *legunt manuscripti codices Marchin. Assig. Bland. & Dunensis, Manut. quoque tum hic, tum epistolis iam dictis & epistola xxiij. in qua huius & sequentis epistolæ disertis verbis meminit D. etiam Augustin. lib. 4. de baptism. contra Donat. ita legit. Epistolam citans infra 70. Fuit autem vnus Episcoporum Africæ, vti constat ex epistolis iam citatis & Epistola liij. sed quo loco, reperire hactenus non potui, præsertim quum Synodo Africanæ de baptizandis hæreticis non interfuerit, ante vt suspicor defunctus.*

3. Sed oportebat vobis scribere, quoniam ij qui &c. *Hanc veram esse huius loci Lectionem coniecj ex lectione Morelij, qui alterum* quoniam, *omisit; superfluè enim bis id repetitum, textum obscurabat.*

4. Felix qui presbyterium subministrabat sub Decimo] *Subministrare presbyterium non aliud mihi videtur, quàm quod hodie dicimus vicarium presbyteri agere, nisi forte:* administrabat, *legendum sit.* proximus mihi vicinus: plenius cognoui eundem Felicem] *Locum hunc hoc pacto restitui, partim ex Manut. & partim ex Morelio.*

5. & Victoria coniunx eius & Lucius fideles, extorres facti reliquerunt possessiones] *Vera hæc lectio Morelij est Manut. habebat omnia in accusatiuo casu cum infinitiuo:* reliquisse se, *corruptè. Porro non mirum quod hic habes de victoria coniugè Felicis, quum ea ætate ob penuriam allegerentur coniugati in presbyterorum ordinem; at quod presbyteri coniuges ducerent nusquam legere est apud veteres.*

6. Sed & seu per se seu per eosdem mulier nomine Bona] *Etiam hæc lectio Morelij est castigatior & auctior quàm Manut. apud quem erat Solæcismus iste.* mulierem nomine Bona extorris facta est.

7. quæ conscientia non commisi, sed quia tenentes manus eius ipsi sacrificabant, sic ipsa cœpit dicere contra: nō feci] *Emendatior longè est hæc lectio Morelij, quàm Manut. qui habet:* quæ conscientiam non commisit sed tenentes, &c. cœpit dicere contra non feci.

8. quamuis mihi videantur debere pacem accipere; tamen] *His econtrario magis placet Manut. hæc lectio, quam Morelij:* quamuis mihi videatur vt debeant pacem accipere, sed.

CYPRIANI AD CALDOnium responsum.

EPISTOLA XX.

ARG. *Nihil peculiare agit hæc Epistola Cyprianus, quàm quod Caldonij sententiæ accedit, ijs nempe lapsis pacem negandam non esse, qui vera pœnitentia & Christi nominis confessione illam meruerint, atque adeo sibi reddiderint.*

CYPRIANVS CALDOnio fratri Salutem.

ACCEPIMVS litteras tuas frater charissime, *Lib 2. ep. 20.* satis sobrias & integritatis ac fidei plenas. Nec miramur si exercitatus & in scripturis dominicis peritus, cautè omnia & cōsulte geras. [1] Rectè autē sensisti circa impertiendā fratribus nostris pacē, quā sibi ipsi vera pœnitentia & dominicæ confessionis gloria reddiderunt; sermonibus

monibus suis iustificati, quibus se ante damnauerant. Cùm ergo abluerint omne delictum, & [2]maculā primam assistente sibi Domino posteriore virtute deleuerint, iacere vltra sub diabolo quasi prostrati non debent; qui extorres facti & bonis suis omnibus spoliati erexerunt se, & cum Christo stare cœperunt. Atque vtinam sic & cæteri post lapsum pœnitentes in statum pristinum reformentur. Quos nunc vrgentes, & pacem temerè atque importunè extorquentes, quomodo disposuerimus; vt scires, [3]librum tibi cum epistolis numero quinque misi: quas ad clerum, & ad plebem, & ad martyres quoque & confessores feci. quæ epistolæ iam plurimis collegis nostris missæ placuerunt, & rescripserunt se quoque nobiscum in eodem consilio secundum catholicam fidem stare. Quod ipsum etiā tu ad collegas nostros, quos potueris, transmitte, vt apud omnes vnus actus & vna consensio secundum Domini præcepta teneatur. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XX.

1. Rectè autem sensisti circa impertiendam fratribus nostris pacem] *Sic Ms. codices 4. supradicti: Manutius quoque & Morelius. antea habebatur* impertitam, *sed malè.*

2. maculam primam] *Communis hæc lectio omnium excusorum, cōfirmatur dictis Ms. codicibus, quare magis placet quàm Manut.* pristinam.

3. librum tibi cum epistolis numero quinque misi] *Libri nomine mihi intelligere videtur, aut librum quo descripti continebantur libelli martyrum, aut quod magis probatur, librum de lapsis, quem habes infra Tomo 2. Epistolæ autem quinque quas misit, sunt ea quas habes supra numero x. xi. xij. xiij. & xiiij. Porro quod habet sub finem Manut.* transmitte, *magis placet, quàm quod cæteri omnes:* transmittes.

CELERINI AD LVCIANVM pro Numeria & Candida.

EPISTOLA XXI.

Argumentum huius & sequentis Epistolæ habes istud expedicta epistola xxiij. *Exempla quoque (inquit) epistolæ Celerini boni & robusti confessoris, quam ad Lucianum eundem cōfessorem, scripserit; item quid Lucianus ei rescripserit, misi vobis; vt sciretis & laborem circa omnia, & diligentiam nostram, & veritatem ipsam disceretis: Celerinus confessor quā sit moderatus & cautus & humilitate ac timore sectæ nostræ verecundus; Lucianus verò circa intelligentiam Dominicæ lectionis (vt dixi) minus peritus, & circa inuidiam verecundiæ nostræ relinquendam facilitate sua molestus. Nam cum Dominus dixerit. In nomine patris & filij & spiritussancti gentes tingui, & in baptismo peccata dimitti; hic præcepti & legis ignarus, mandat pacem dari, & peccata dimitti in Pauli nomine, & hoc sibi dicit ab illo esse mandatum, sicut in litteris eiusdem Luciani ad Celerinum factis animaduertetis, &c.*

[1]CELERINVS LVCIANO S.

HÆC cùm tibi scriberem domine frater, gaudens & tristis eram; [2]gaudens eo quòd audierim, te pro nomine Domini nostri Iesu Christi saluatoris nostri tentum, & illius nomē penes magistratus huiusmodi confessum: tristis autem in eo quod ab eo ex quo te deduxi, nunquam litteras tuas accipere potui. Et nunc modo duplex mihi tristitia incubuit, quod cum Montanum fratrem nostrum communem abs te de carcere ad me esse venturum sciebas; de salute tua, vel quid penes te agatur, mihi non significaueris. Et hoc solet cōtingere seruis Dei, maximè eis qui in confessione Christi sunt cōstituti. scio enim quoniam vnusquisque iā quæ sunt sæculi non attendit, quoniam coronā cœlestem sperat. Ego enim dixi, fortasse oblitum te esse mihi scribere. [3] Nam vt tibi quoque de infimo tuus vel frater dicat si fuero dignus Celerinus audire: tamē cum essem, & ego in tam florida confessione, fratres meos vetustissimos memorabā, & eos litteris meis memoraui charitatem pristinam eorum penes me meósque nunc esse. Peto tamen charissime à Domino, vt [3]si non ante cruore illo sancto laueris pro nomine Domini nostri Iesu Christi, quam litteræ meæ te in hoc mundo apprehendant; vel nunc si apprehenderint; mihi ad hæc rescribas. Sic coronet te, cuius nomen cōfessus es. Credo enim quoniam etsi in hoc mūdo nos non viderimus, [4]in futuro tamen nos coronati à Christo complectemur. Pete vt sim dignus & ego coronari cum numero vestro. In magna tribulatione constitutum scias, & ac si sis mecum præsens, sic charitatis pristinæ reminiscor die ac nocte, Deus solus scit. Et ideo peto vt annuas desiderio meo & mecum doleas in morte sororis meæ, quæ cecidit in hac vastatione Christo. sacrificauit enim & exacerbauit Dominū nostrum. quod nobis manifestum videtur. Pro cuius factis ego [5] in lætitia Paschæ flens die ac nocte, in cilicio & cinere lachrymabundus dies exegi, & exigo vsque in hodiernum, donec auxilium Domini nostri Iesu Christi, & pietas per te vel per eos dominos meos qui coronati fuerint, à quibus postulaturus es vt veniam habeat nefanda naufragia; memor sum enim charitatis tuæ pristinæ, quod cum omnibus doleas sorores nostras, quas & tu bene nosti, id est Numeriam & Cādidam; pro quarum peccatis quæ nos fratres habent, debemus excubare. Credo enim Christum secundum illarum pœnitētiam & opera quæ penes collegas nostros fecerunt extorres, qui à vobis venerunt, à quibus ipsis de operibus eorum audies iam, pro eis vobis martyribus suis petentibus indulturum credo.

 [6]Audiui

[6] Audiui enim te floridiorum ministerium percepisse. O te felicem. suscipe vota tua quæ semper desiderasti, vel in terra dormiens; optasti pro nomine illius in carcere mitti, quod nunc tibi contingit, sicut scriptum est: Det tibi Dominus secundum cor tuum. & nūc super ipsos factus antistes Dei, recognouit idem minister. Rogo itaque domine, & peto per Dominum nostrum Iesum Christum, vt cæteris collegis tuis, fratribus tuis. meis Dominis referas, & ab eis petas, [7] vt quicunque prior vestrûm coronatus fuerit, istis sororibus nostris Numeriæ & Candidæ, tale peccatum remittant. [8] Nam ipsam Etecusam semper appellaui, testis est nobis Deus, quia pro se dona numerauit, ne sacrificaret: sed tantum ascendisse videtur vsque ad Trianfacta, & inde descendisse. Hanc ergo nō sacrificasse ego scio. Quarum iam causa audita, [9] præceperunt eas præpositi tantisper sic esse, donec Episcopus constituatur. Sed quatenus per vestras sanctas orationes & petitiones in quas nos fidimus, quoniam estis amici, sed & testes Christi, quod omnia indulgeatis. Peto ergo domine charissime Luciane, memor sis mei, & petitioni meæ, annuas. sic Christus coronam illam sanctam quam tibi non tātum in Confessione, sed in sanctimonia tradidit, in qua semper cucurristi, exemplum sanctorum, semper & testis fuisti: vt omnibus dominis meis fratribus tuis confessoribus referas de hoc facto, vt à vobis auxilium recipiant. Nam hoc domine frater scire debes, me nō solū hoc pro eis petere, sed [10] Statim & Seuerianum & omnes confessores qui inde huc à vobis venerunt, ad quos ipsę in portum descenderunt, & in vrbē leuauerunt; quod sexaginta quinque ministrauerunt, & vsque in hodiernum in omnibus fouerunt. Sunt enim penes illas omnes. Plus autem grauare cor illud sanctum tuū non debui, cūm sciam te prona voluntate operari. [11] Salutant te Macarius cum sororibus suis Cornelia & Emerita, qui lætantur confessione tua florida, sed & omnes fratres: & [12] Saturninus qui & ipse luctatus est cū diabolo, qui & Christi nomen, est fortiter confessus, qui & ibi in pœna vngularum fortiter est confessus, qui & hic nimis rogat & petit. Salutant te fratres tui Calphurnius, & Maria, & omnes sancti fratres. Nam hoc scire debes, me & dominis meis fratribus tuis scripsisse, quas peto illis eas legere digneris.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXI.

1. Celerinus Luciano] *Celerini confessoris & supra fuit facta mentio, Epistola xvi. ad confessores Rom. & infra latius Epistola xxxiiij. Lucianus autem qualis fuerit describitur Epistola xxiij. tum verbis in argumento citatis, tum istis sub initium Epistolæ: Frater noster (inquit) Lucianus & ipse vnus ex confessoribus, fide quidem calidus & virtute robustus, minus dominica lectione fundatus, quædam conatus est, imperiti iampridem se vulgi auctorem constituens, vt manu eius scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur, &c. habes eiusdem fictitiam nomine vniuersorum confessorum Epistolam supra numero xvij.*

2. Nam vt tibi: quoque de infimo tuus vel frater dicar si fuero dignus Celerinus audire] *Hyperbaton est ita perplexum vt quid sibi velit non intelligam. Quandoquidem autem nulli nobis hic codices Ms. suffragentur, & solus Morelius hanc cum sequenti nobis in lucem emiserit; dabit veniam lector, si vtranque minus accuratè castigatam reperiat.*

3. si non ante cruore illo sancto laueris] *Quū post cruoris pro Christo effusionem rescribere nō licuisset Luciano, nulli dubium esse debet, quin hic prætermissa sit aliquo casu negandi particula,* non; *ego itaque illam interserere non sum veritus.*

4. in futuro tamen nos coronati à Christo complectemur] *Locus erat hic tractandi de mutua post hanc vitam notitia, verum differre hunc tractatum maluimus ad librum de mortalitate, vbi ipse Cyprianus eandem confirmat.*

5. in lætitia Paschæ] *Sic haud dubiè legendum, pro eo quod erat* in lætitiæ Paschæ. *Est etiam hic Hyperbaton, ob omissas quantum quidem mihi apparet quasdam dictiunculas, qualia sunt & in sequentibus, sed quibus sine Ms. codice mederi nequeo.*

6. Audiui enim te floridiorum ministerium percepisse] *videtur floridiores seu floridos (nam illa lectio mihi placeret magis) intelligere ipsos martyres, vtpote quorum martyria floribus vernis & sertis è floribus contextis comparare soleat, vti videre est supra Epistola ix. & xvi. quomodo & sub finem epistolæ confessionem eius floridam dicit.*

7. vt quicunque vestrûm prior coronatus fuerit, istis sororibus nostris Numeriæ & Candidæ tale peccatum remittant] *Hinc videre est quales porrigi soleant martyribus preces pro lapsis, deinde pacem quæ ab eis dari solet, non fuisse duntaxat pœnæ per pœnitentiales canones impositæ relaxationem, sed & veram peccatorum remissionem, atque adeò à culpa & pœna, vt loquimur absolutionem habet. præterea in hac Epistola bis repetitam indulgentiæ vocem, vt nemini posthac dubitare liceat, libellos illos martyrum non aliud fuisse quam indulgentias quasdam, sic etiam infra epistola xxvi. xxx. & xxxi. Romani quoque indulgentiæ voce vtuntur.*

8. Nam ipsam Etecusam semper appellaui] *videtur nomen fuisse fœminæ cuiuspiam. Porro Trianfacta locus videtur fuisse in quo sacrificabatur. Vide autem hic verum vsum libellaticorum, qui nempe pro se dona numerabant, ne sacrificarent: de quo latius infra epistola lij. ad Antonianum.*

9. præceperunt eas præpositi tantisper sic esse donec episcopus constituatur] *Vti supra diximus Epistola 3. Cyprianus præpositi nomen solis tribuit Episcopis. Hic verò etiam aliis ecclesiæ præfectis sede vacante tribuitur.*

10. Statim & Seuerianum] *nomina martyrum sunt siue confessorum, atque adeò malim legi* Statium *aut* Statium. *nisi certè Stacteum, legendū sit. nā Stactei*

martyrio

martyris cuiusdam Romani festum celebratur in Martyrologio 4. Calendas Octob. neque enim verò est absimile, Romæ scriptam hanc Epistolam, quum ex epistola supra xvi. constet Celerinum ibi suam primam confessionem fecisse.

11. Salutant te Macarius cum sororibus suis Cornelia & Emerita] *Pro* Temerita, *non sum veritus substituere* & Emerita, *tum quod Emeritinomen in Africa & alibi non ignotum fuerit, tum ob variam lectionem Epistolæ sequentis, in qua sub finem hæc sunt verba: Et marum collecta* merita, *sed mendosè, vt suo loco dicemus.*

12. Saturninus qui & ipse luctatus est cum diabolo] *Plures fuere Saturnini tum confessores tum martyres tum Episcopi in Africa ætate Cypriani, atque adeò diuinare quisnam iste fuerit superuacuum foret. Certe & Saturnini presbyteri & aliorum quorundam in Africa martyrum fit mentio in Martyrologys, pridie Idus Februarij.*

LVCIANI AD CELERINVM de pace omnibus lapsis data.

EPISTOLA XXII.

Argumentum huius Epistolæ habes ad Epistolam præcedentem.

LVCIANVS CELERINO DOmino si dignus fuero vocari Collega in Christo S.

ACCEPI litteras tuas domine frater dilectissime, in quibus me tantum grauasti, vt perpetua grauatione tanto gaudio penè exciderim, vt litteras quas & ego optabam, post tantum temporis legere, in quibus mei dignatus memorare, beneficio tantæ tuæ humilitatis legere exultaui, qui scribens mihi dicis; Si dignus fuero frater nominari tuus; hominis qui apud pusilliores nomen Dei cum timore confessus sum. [1] Nã tu Deo volente ipsum anguem maiorem metatorem Antichristi, non tantum confessus deterruisti, vocibus illis & verbis deficis, quibus scio quasi amatores fidei & Zelotypi disciplinæ Christi, in qua tenoris viuacitate versari te gaudeo, vicisti. Nunc charissime iã inter martyres deputande, voluisti nos litteris tuis grauare, in quibus significasti de sororibus nostris; pro quibus vtinam fieri posset, vt sine tanto scelere commisso memoriam faceremus; non profectò tantis lachrymis incumberemus, vt nũc. [2] Scire debuisti quid circa nos actum sit. [3] Cùm Benedictus martyr Paulus adhuc in corpore esset, vocauit me, & dixit mihi: Luciane coram Christo tibi dico, vt si quis [4] post arcessitionem meam abs te pacem petierit, des in nomine meo: sed & omnes quos Dominus in tanta tribulatione arcessire dignatus est, vniuersi litteras ex compacto vniuersis pacem dimisimus. Videas ergo frater, quod tam placuit mihi quod Paulus præcepit, quam vniuersis quod cẽsuimus, ex quibus eramus in hac tribulatione, cum iussimus secundum præceptum Imperatoris fame & siti & necati & reclusi sumus in duabus cellis, ita vt nos afficerent fame & siti, sed & ignis ab opere pressuræ nostræ tam intolerabilis erat, quam nemo portare posset, sed nunc ipsam claritatem sumus cõsecuti. Et ideo frater charissime, saluta Numeriam & Candidam, [5] quæ secundum Pauli præceptũ & cæterorum martyrum, quorum nomina subijcio, [6] Bassi in peierario, Mappalici in quæstione, Fortunionis in carcere, Pauli à quæstione, [7] Fortunæ, Victorini, Victoris, Herenei, Credulæ, Herenę, Donati, Firmi, Veni, Fructi, Iuliæ, Martialis & Aristonis, qui Deo volente in carcere fame necati sunt (quorum & nos socios futuros intra dies audietis, iam enim iterato reclusi sumus, sunt dies octo in die quo tibi litteras scripsi. Nam & ante dies octo per dies quinque me dios modicum panis accepimus & aquam ad mensuram) & ideò frater peto, vt sicut hic cùm Dominus cœperit ipsi Ecclesiæ pacem dare secundum præceptum Pauli & nostrum tractatum, [8] exposita causa apud Episcopum, & facta exomologesi, habeant pacem; non tantum hæ, sed & quas scis ad animum nostrum pertinere. Salutant vos collegæ mei vniuersi: vos salutate confessores domini qui ibi vobiscum sunt, quorum nomina significasti; [9] inter quos & Saturninus cum comitibus suis sed & collega meus, [10] & Macharius, Cornelia & Emerita, Calphurnius & Maria, Sabina, Spesina, & sorores, Ianuaria, Datiua, Donata. Salutamus cum suis [11] Saturum, Bassianum & vniuersum Clerum, Vranium, Alexium, Quintianum, Colonicam, & vniuersos; quorum nomina non scripsi, quia iam lassus eram, ideo ignoscere debent. Opto vos bene valere, Alexium & Getulicum & argentarios & sorores. Salutãt vos sorores meæ, Ianuaria, & Sophia, quas vobis commendo.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXII.

1. Nam tu Deo volente ipsum anguem maiorem metatorem Antichristi, &c.] *Desunt hic etiam verba aliquot quæ contextum explanent, vtpote: sed & vicisti, aut simile quid. Porro, metator, dicitur Vegetio, qui præcedens, castris locum dirigit, ita dictus quia metitur siue metatur (vt veteri voce vtar) loca in quibus tentoria figant milites. Hinc castrametari. Eleganter itaque Tyrannum & persecutorem Christianorum (fortassis ipsum Imperatorem Decium) metatorem vocat Antichristi, tanquam qui locum & hospitium illi paret: Sic infra Epistola lxxxi ad Rogatianum, metatorem ipsorum vocat seniorem Rogatianum, qui martyrio ipsos antecesserat. Sic & Tertullianus contra Marcionem libr. 1. vocat tempus metatorem initij & finis; qui voce metari etiam alibi familiariter vtitur.*

2. Scire debuisti quid circa nos actum sit] *Ita*

 procul-

proculdubio legendum non : quod, *vti antea habebatur.*

3. cùm benedictus martyr Paulus] *Vtitur hic quoque Lucianus phrasi Tertullianica, qua benedictos martyres vocare solet, libro præsertim ad martyres. Vides autem hic, modum quidem libellos martyrum conscribendi, verum modum illum, quo sine vllo discrimine omnibus pax dabatur à Luciano, Pauli martyris iam defuncti nomine; quem meritò Cyprianus non probat, imò reprehendit. Porrò Paulum hunc insignem aliquem martyrem fuisse necesse est, vtpote cuius nomine potißimum libelli concederentur. De quibus tamen, quàm non discretè sint conceßi, latius patet infra epistolis sequentibus xxvij. xxviij. xxix. xxx.*

4. post arceßitionem meam] *Arceßitio siue accersitio pro morte, familiaris vox est etiam Cypriano vti patet infra Tom. 2. sub finem libri de exhor. Mart. ad Fortunatum.*

5. quæ secundum Pauli præceptum, & cæterorum martyrum] *Hyperbaton longißimū, sed quod non dubitem per Ms. codices si reperiri queant in compendium redigi posse.*

6. Baßi in peierario] *Quid peierarium vocet nescio, nisi forte locum tormentorum in quo multi fideles iam peierarant. Porrò an omnes hi martyres eodem die paßi sint, non ita constat. Fit mihi verisimile quod non. Baßi enim Martyris & Iuliæ fit mentio in Martyrologijs ad 16. Cal. Mappalici & sociorum ad xv. Calend. Maias. Fortunionis verò & aliorum quorundam 3. Calend Martij.*

7. Fortunæ, Victorini, Victoris, Herenei, Credulæ, Herenę, Donati, &c.] *Paßos hos omnes eodem quidem mense nempe Februario, sed non eodem die, fit mihi verisimile ex Martyrologio quodam Ms. Bibliothecæ Guilielmitarū Brugensium, in quo ad diuersos dies illius mensis, Martyrum in Africa fit mētio, quorum quidam hic recensentur. Sic enim ad 3. Idus Februarij: In Africa Victoris, Felicis, Ianuarij, Zotici, Herenei ad 8. Calend. Martij, in Africa Victorini, Palatini, Pauli, Donati, Fortunæ, & aliorum 29. ad 5. vero Calend. Martij (quod etiam habet Beda in Martyrologio) in Africa Donati, Iusti, Herenæ, Pisionis, Nestoris, Castæ, & aliorum 51. Martyrum. Videntur autem mihi collecta hæc nomina è diuersis Martyrologijs, vti occurrebant, atque hinc factum vt quædam nomina denuò repetantur. Ego etiam ex illis nomina illa* Fortunæ, Herenei, & Herenæ. *restitui, pro quibus antea legebatur apud Morelium Fortunatæ Herennij & Herodæ. Facilis fuit error ex litterarum similitudine.*

8. exposita causa apud Episcopum & facta exomologesi habeant pacem] *Vides hic à Luciano quantumuis indiscreto, tamen obseruatum illud quod toties in Presbyteris reprehendit Cyprianus, vt causa cognitio apud Episcopum & exomologesis præmitterētur, antequam pax daretur, etiam ad preces Martyrum.*

9. inter quos & Saturninus cum comitibus suis] *Sic restituendum hunc locum existimaui ex Epistola præcedenti.*

10. & Macharius, Cornelia, & Emerita, Calphurnius & Maria] *Sic hūc locum corruptißimum restitui partim ex epistola præcedenti partim ex Martyrologijs. Nam Macharij & aliorum x. Africæ martyrum festum celebratur 6. Idus Aprilis. Corneliæ etiam cuiusdam in Africa pridie Calend. Aprilis. habebatur autem prius.* & maris collecta merita Calphurnium: & Maria.

11. Saturum, Baßianum, & vniuersum clerū] *De Clero loquitur Romano, non de Carthaginiensi, quum Celerinus primum Romæ Christum confessus sit, postea verò Carthaginem venerit, vti patet ex Epistolis supra xvi. & infra xxiiij. & fit Baßiani mentio supra quoque Epistola 3.*

CYPRIANI AD CLERVM ROmanum de sex Epistolis præcedentibus & Luciani inuerecundia.

EPISTOLA XXIII.

ARG. *Quum vti è præcedentibus epistolis constat mira inuerecundia Lucianus Pauli & aliorum confessorum siue Martyrum nomine, paßim lapsis omnibus sine discrimine & sine examine libellos concederet, atque adeò lapsi pacem à Cypriano extorquere niterentur; conqueritur de illorum importunitate apud Clerum Romanum, & in dictorum confirmationem, epistolarum præcedentium exempla trāsmittit. Cæterum recens est edita hæc Epistola à Mannt. & Morelio, reperitur etiam in Ms. Harrisij codice.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem.

POST factas ad vos litteras fratres charißimi, quibus actus noster expositus & disciplinæ ac diligentiæ quantulacunque ratio declarata est, aliud accesit, quod nec ipsum latere vos debuit. Nam frater noster Lucianus & ipse vnus de confessoribus, fide quidem calidus & virtute robustus, minus dominica lectione fundatus, quædam conatus est imperiti iampridem se vulgi auctorem constituens, [2] vt manu eius scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur; cùm Mappalicus martyr cautus & verecundus, legis ac disciplinæ memor nullas contra Euangelium litteras fecerit, sed tantum domestica pietate commotus [3] matri suæ & sorori, quæ lapsæ fuerant, mandauerit pacem dari: [4] Saturninus quoque post tormenta adhuc in carcere constitutus, nullas eiusmodi litteras emiserit. Lucianus verò non tantum Paulo adhuc in carcere posito nomine illius libellos manu sua scriptos paßim dedit, sed & post eius excessum eadem facere sub eius nomine perseuerauit, [5] dicens hoc sibi ab illo mandatum; nesciens Domino magis quàm conseruo obtemperandum. [6] Aurelij quoque adolescentis tormenta perpeßi nomine libelli multi dati sunt, eiusdem Luciani manu scripti, quod litteras ille nō nosset. [7] Cui rei vt aliquatenus poßet obsisti; [8] litteras ad eos feci, quas ad vos sub epistola priore transmisi;

transmisi; quibus petere & suadere non destiti, vt dominicæ legis, & Euangelij ratio teneretur. postquam verò ad eos litteras misi, vt quasi moderatius aliquid & temperátius fieret, vniuersorum cõfessorum nomine idem Lucianus epistolam scripsit, qua pœnæ omne vinculum fidei, & timor Dei & mandatum Domini, & Euangelij sanctitas;[9] & firmitas solueretur. Scripsit enim omnium nomine, vniuersis eos pacé dedisse,[10] & hanc formam per me alijs Episcopis innotescere velle: cuius epistolæ exemplum ad vos transmisi. Additum est planè: de quibus ratio constiterit, quid post commissum egerint. Quæ res maiorem nobis conflat inuidiá, vt nos cum singulorum causas audire, & excutere cœperimus, videamur multis negare; quòd se nũc omnes iactant à martyribus, & confessoribus accepisse. Denique huius seditionis origo iá cępit, nam in prouincia nostra per aliquot ciuitates in præpositos[12] impetus multitudinũ factus est; & pacé quam semel cunctis à martyribus & confessoribus datam clamitabát, confestim sibi repręsentari coëgerunt; territis & subactis prępositis suis, qui ad resistendum minus virtute animi, & robore fidei præualebant. Apud nos etiam quidam turbulenti qui vix à nobis in pręteritum regebantur, & in nostram præsentiam differebátur; per hanc epistolam, velut quibusdam facibus accensi, plus exardescere, & pacem sibi datam extorquere cœperunt.[13] De quibus quales ad clerum nostrũ litteras fecerim, exemplum vobis misi: sed & quid mihi Caldonius collega pro integritate & fide sua scripserit, quidve ego ei rescripserim, vtrunque ad vos legendum transmisi. Exempla quoq; epistolę Celerini boni & robusti confessoris, quá ad Lucianum eundé confessorem scripserit, ité quid Lucianus ei rescripserit, misi vobis; vt sciretis & laboré circa omnia & diligentiam nostrá, & veritaté ipsam disceretis; Celerinus cõfessor, quam sit moderatus & cautus, & humilitate ac timore[14] sectę nostræ verecũdus. Lucianus verò circa intelligentiá dominicę lectionis, vt dixi, minus peritus, & circa inuidiam verecundiæ nostræ relinquendam[15] facilitate sua molestus. Nã
Matt. 28. cùm Dominus dixerit, in nomine patris & filij & spiritus sancti gentes tingui, & in baptismo præterita peccata dimitti; hic[16] pręcepti & legis ignarus, mandat[17] pacé dari & peccata dimitti in Pauli nomine; & hoc sibi dicit ab illo esse mãdatum, sicut in litteris eiusdem Luciani ad Celerinũ factis animaduertetis. Quibus minimè considerauit, quod non martyres Euangelium faciant: sed per Euangeliũ martyres fiant: quando & Paulus Apostolus quem Dominus vas electionis suę dixit, posuerit in epistola sua, dicés
Galat. 1. [18] Miror quod sic tam cito demutamini,[19] ab eo qui vos vocauit in gratiá, ad aliud Euangelium quod nõ est aliud; nisi si sunt aliqui qui vos turbant, & volunt conuertere Euangeliũ Christi: sed licet nos, aut angelus de cœlo aliud adnunciet, præterquàm adnunciauimus vobis, anathema sit: sicut prædiximus, & nunc iterum dico, si quis vobis adnunciauerit præterquam quod accepistis, anathema sit. Opportunè verò superuenerunt[20] litteræ vestræ, quas accepi ad clerum factas,[21] item quas beati confessores Moyses & Maximus, Nicostratus & cæteri Saturnino, & Aurelio, & cæteris miserunt, in quibus Euangelij plenus vigor & disciplina robusta legis dominicæ continentur; laborantes hic nos, & contra inuidiæ impetum[22] totis fidei viribus resistentes, multum sermo vester adiuuit, vt diuinitus compédium fieret; & priusquam venirent ad vos litteræ, quas vobis proximè misi, declararetis nobis, quod secundum Euangelij legem stet nobiscum fortiter atque vnanimiter etiam vestra sententia. Opto vos fratres semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXIII.

1. Post factas ad vos litteras] *Epistolæ xv. mentionem facere Cyprianum, nemo dubitare potest, qui illius epistolæ hæc verba perlegit: Necessarium duxi has ad vos litteras facere, quibus actus nostri, & disciplinæ & diligentiæ ratio redderetur.*

2. vt manu eius scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur] *Vide hac de re epistolam præcedentem, & sequentes aliquot*: gregatim, *autem rectè habet Manutius: pro eo quod habet Morelius*: congregatis.

3. matri suæ & sorori quæ lapsæ fuerant] *Desiderabatur apud Manut.* & sorori, *quod ex Morelio adiecimus.*

4. Saturninus quoque post tormenta adhuc in carcere constitutus] *Harrisii codex:* Saturnius. *Quod verò idem sit iste cuius meminit in sua Epistola ante hanc 2. Celerinus & quem resalutari iussit Lucianus, fit mihi verisimile, eo quod Celerinus dicat eũ eodem loco quo Lucianus in pœna vngularum Christũ confessum. imò fit mihi verisimile ex hoc pœnarum genere, passum fuisse Saturninum cum Mappalico, quippe cuius pœnæ fit mentio epistola ix. de Mappalico.*

5. dicens hoc sibi ab illo mandatum] *Verba ipsa mandati, habes recitata à Luciano Epistola præcedenti.*

6. Aurelij quoque adolescentis &c. quod litteras ille non nosset] *Vel ex his verbis satis patet, alium fuisse hunc Aurelium adolescentem, ab illo cuius infra fit mentio epistola xxxiij. & xxxiiij. neque etiam Lector ordinatus fuisset à Cypriano, q. litteras nõ nosset.*

7. Cui rei vt aliquatenus posset obsisti] *Sic Manut. Harisii cod.* aliquantum, *Morelius:* aliquantulum, *prius malo.*

8. litteras ad eos feci, quas ad vos sub epistola priore transmisi] *Insinuare mihi videtur Epistolam xi. ad Martyres, quarum exemplar cum epistola xv. Clero Romano misit. Atque adeò verior est hæc lectio quam illa Morelij:* litteras ad vos feci, quas ad eos, *placet etiam magis hæc Manut.* Postquam

verò

verò ad eos litteras misi *quàm illae Morelij*, post quas litteras, vniuersorum confessorum nomine Lucianus epistolam scripsit] *habes hanc supra num. xvij.*

9. & firmitas solueretur] *videtur mihi desiderari:* disciplinae, *aut simile quidpiam.*

10. & hanc formam alijs innotescere] *Conijcit Harrisius adyciendum:* velle, *eo quòd in dicta epistola legatur:* innotescere voluimus, *& rectè.*

11. de quibus ratio constiterit] *Sic legendum; supra quoque adnotauimus ex epistola xviij. sunt autẽ verba epistolae xvij.*

12. impetus multitudinum] *Sic Manut. Morelius:* per multitudinem, *Porro pro eo quod est apud vtrunque:* in sententiam nostram differebantur, *puto legendum:* praesentiam.

13. De quibus quales ad Clerum nostrum litteras fecerim, &c. *Intelligit epistolas xviij. xix. xx. xxi. xxij.*

14. sectae nostrę] *Sectae nomine in bonam partem frequenter vtitur Tertullianus, pro confeßione Christiana; vti videre est libris de fuga in persequutione, de pallio, & apologetico contra gentes. Quem pro more suo imitatur Cyprianus cum hic tum epistola xxxiiij. de Celerino, & praefat. lib. 1. testimoniorum ad Quirinum. Sic etiam actor. 26. αἵρεσιν in bonam partem accepisse Apostolum, testis est Beda Retractatione sua in Acta, pro quo ibidem:* sectam, *non malè vertit noster interpres.*

15. facilitate sua molestus] *Ita prorsus legendũ censeo, pro eo quod erat* modestus.

16. praecepti & legis ignarus mandat] *Rectè hoc pacto Morelius; cod. Manut. corruptè:* praecipit vt legis ignarus & mandat.

17. pacem dari & peccata dimitti] *vti epistola xxij. adnotauimus, hinc etiam patet, pacem illam veram fuisse peccatorum dimißionem. Neque verò simpliciter hic improbat libellos nomine Martyrum datos, vtpote quibus dixit credere se adiuuari posse lapsos apud Dominum epistola xiiij. sed quòd peccata dimitti videbatur in Pauli Martyris nomine, quae in solo Christi nomine dimitti possunt; atque adeò vti iam saepe diximus improbat pacem datam ante exomologesin; ante manum ab Episcopo aut presbyteris impositam. Applicari solent enim indulgentiae nomine martyrum datae ab ipsis duntaxat Episcopis, non ab ipsis martyribus; quòd quum non fieret, toties reprehendit Cyprianus.*

18. Miror quòd sic tam cito demutamini] *Sic constanter Manut. & Morelius, eodem modo alibi legunt D. Ambro. & August. & vel ipso Erasmo teste Tertullianus: quare non est quòd vsque adeò calumnietur nostrum interpretem; praesertim quum ad μεταθέσεως maiorem vtcunque vim significationẽ expresserit, nam significat ...us sic, & adeò.*

19. ab eo qui vos vocauit in gratiam ad aliud euangelium] *Ita etiam Tertullianus aduersus Marcionem lib. 5. vbi compendio quodam, epistolam totam ad Galatas explicat, & certè omissa ab his particula:* Christi, *sensum reddit dilucidiorem, vti & particula:* ad, *pro eo quod vulgo est:* in; *neque verò infrequens est, vt ... quod Graecè est, pro:* ad, *ponatur. Porro Latinè dixis adnunciare, quòd Graecè est Euangelizare.*

20. litterae vestrae quas accepi ad Clerum factas] *Aliae sint oportet istae, quàm illae quarum meminit supra Epistola xv. nam missae & acceptae videntur post illas.*

21. item quas beati confessores Moyses & Maximus, &c.] *Harum litterarum meminit etiam Epistola post hanc 2. sed desiderantur.*

22. totis fidei viribus] *Sic Morelius, Manut.* iuribus, *minus rectè legendum etiam paulò post:* priusquam venirent ad vos litterae, *non:* ad nos, *vti habebat Manut.*

AD CLERVM DE LITTERIS praecedentibus Romam missis, & de Saturo lectore & Optato Hypodiacono factis.

EPISTOLA XXIIII.

Argumentum titulus abundè satis indicat, quare pluribus supersedemus.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus, S.

NE quid conscientiam vestram lateret fratres charissimi,[1] quid mihi scriptum sit, quidque ego rescripserim, vtriusque epistolę exemplum vobis misi: & credo vobis id quod rescripsi, non displicere. Sed & illud ad vos perferre litteris meis debui; vrgente causa,[2] Clero in vrbe consistenti litteras me misisse. Et quoniam oportuit me per clericos scribere: scio autem nostros plurimos absentes esse, paucos verò, qui illic sunt, vix ad ministerium[3] quotidiani operis sufficere: necesse fuit nouos aliquos constituere, qui mitterentur.[4] Fecisse me autem sciatis lectorem Saturum,[5] & hypodiaconum Optatum confessorem: quos iam pridem communi consilio[6] Clero proximos feceramus; quando aut Saturo die Paschae semel atque iterum lectionem dedimus;[7] aut quando cum presbyteris doctioribus lectores diligẽter probaremus, Optatum inter lectores doctorem audientium constituimus; examinantes an congruerent illis omnia, quę esse debent in his, qui ad Clerum parabantur. Nihil ergo à me absentibus vobis nouum factum est: sed quod iam pridem communi cõsilio omnium nostrûm cœperat, necessitate vrgente promotum est. Opto vos fratres charissimi semper bene valere, & nostri meminisse, fraternitatem salutare.[8] Valete. Lib. 3. ep. 22.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXIIII.

1. quid mihi scriptum sit, quidque ego rescripserim] *Posterior haec clausula desiderabatur, adiecta autem est recens à Manut. Videtur mihi indicare aut lapsorum libellos & litteras illas confessorum vniuersorum.*

sorum nomine datas, & responsa; aut Caldonij litteras & responsum.

2. Clero in vrbe consistenti litteras me misisse.] *Intellige de epistolis praecedenti & xv. aut de altera illarum.*

3. quotidiani operis] *Ita Ms. Afflig. Cambr. & Marchin. Manut. quoque & Morelius; vulgati verò:* quotidianum, *pessimè.*

4. Fecisse me autem sciatis lectorem Saturum] *Saturum istum postea fuisse etiam Acoluthum, satis patet ex Epistola lv. vbi de officio acoluthi.*

5. & hypodiaconum Optatum confessorem] *Obseruatas iam olim easdem caeremonias quae etiamnum retinentur in ordinatione hypodiaconi, patet ex canon. 5. Conc. Carthaginiensis. 4. cui D. Augustinus interfuit: Subdiaconus (inquit) cùm ordinatur, quia manus impositionem non accipit, patenam de Episcopi manu accipiat vacuam, & calicem vacuum. De manu verò Archidiaconi vrceolum cum aqua & mantile & manutergium. Porro nō recens esse institutum ordinem subdiaconatus, sed vel ab ipsis Apostolis, manifestum fit tum ex Apostolorum Can. 42. & 43. tum ex Ignatij epistola ad Antiochenos & Anacleti Epistola prima, tum ex Dionys. Areop. & Constitut. Apostolicis Clementis. Vbi etiam ipsae preces in ordinatione hypodiaconi adhiberi solitae recensentur. Quorum verbis etiam illud fit manifestum, successisse hypodiaconos in Ecclesia, in locum Leuitarum, qui ascripti erant in opera ministerij domus domini, ad custodiam sacrorum vasorū. Valeant itaque, qui recens inuentum hypodiaconatus ordinem dicere non verentur.*

6. Clero proximos] *Sic rectius Manut. quàm caeteri omnes:* proximo.

7. aut, quando, cum presbyteris doctioribus lectores diligenter probaremus. Optatum inter lectores doctorem Audientiū constituimus] *Nos è varijs lectionibus hanc consarcinauimus. Vulgati habebant:* aut Optato cum presbyteris doctoribus lectoribus doctorem Audientium, *Sic etiā Afflig. codex, Marchin. quoque & Dunensis, praeterquam quòd haberent,* doctioribus, *In Cauchij codice desiderabātur verba illa:* doctoribus lectoribus. *Porro Manut.* aut modo cum presbyteris doctoribus lectores diligenter probaremus, Optatum inter lectores doctorum Audientium, *Eodem modo Morelius, praeterquam quod habet:* aut quomodo, *&:* diligentes, *pro:* diligenter. *Porro vti epistola xiij. diximus. Audientes dicebantur Catechumeni, Audientium verò doctor Catechista, quales insignes viros olim claruisse constat apud Alexādriam, Origenem, Pantaenum, Clementem & Dionysium.*

8. Valete] *Particula haec, è Ms. codicibus adiecta est recens.*

AD MOYSEN, MAXIMVM ET caeteros Confessores de confessione eorum & lapsis.

EPISTOLA XXV.

Argumentum titulus ipse abunde significat, responsum ad hanc habes Epistola sequenti.

CYPRIANVS MOYSI ET maximo presbyteris, & caeteris confessoribus dilectissimis fratribus S.

GLORIAM fidei & virtutis vestrę fortissimi ac beatissimi fratres, iam pridem dè opinione cognoueram laetatus satis & plurimū gratulatus; quòd vos confessione sui nominis parauerit ad coronam domini nostri pręcipua [2] dignatio.[3] Vos enim primores & duces ad nostri temporis praelium facti coelestis militiae signa mouistis. vos spiritale certamen, quod nūc geri Deus voluit, vestris virtutibus imbuistis. vos surgētis belli impetus primos immobili robore atque inconcussa stabilitate fregistis. inde initia felicia pugnandi orta sunt, Inde vincendi auspicia coeperunt. Contigit hic per tormenta [4] consummari martyria, sed qui in congressione praecedens, exemplum virtutis fratribus factus est, cùm martyribus in honore communis est.[5] Coronas vestra manu sertas inde huc tradidistis, & de poculo salutari fratribus propinastis. Accessit ad confessionis exordia gloriosa, & militiae victricis auspicia disciplinae tenor, quem de epistolae vestrae vigore perspeximus, quàm modo ad collegas vestros[6] in confessione vobiscum Domino copulatos, sollicita admonitione misistis; vt Euangelij sancta pręcepta, & tradita nobis semel mandata vitalia, forti & stabili obseruatione teneantur. Ecce alius glorię vestrae sublimis gradus, ecce iterum cum cōfessione geminatus promerendi Dei titulus: Stare firmo gradu;[7] & in hac acie, qui Euangelium conantur irrumpere, & praeceptis Domini subruendis manus impias inferentes, fidei robore submouere; praebuisse ante initia virtutum, nūc & morum magisteria praebere. Dominus post resurrectionem mittens Apostolos mandat, & dicit: Data est mihi omnis potestas in coelo & in terra:[8] Ite ergo & docete gentes omnes, tingentes eos in nomine patris & filij & spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quaecunque praecepi vobis. Et Ioannes Apostolus mandati memor in Epistola sua postmodum *ponit: In hoc, inquit, intelligimus quia cognouimus eum, si praecepta eius custodiamus: Qui dicit quoniam cognouit eum, & mandata eius non seruat; mendax est, & veritas in illo nō est. Hęc praecepta cùm custodienda suggeritis, diuina & coelestia [9] mandata seruatis. Hoc est esse Confessorem Domini, hoc est esse martyrem Christi, seruare vocis suae inuiolatam circa omnia & solidam firmitatem;[10] nec propter Dominum martyrem fieri & praecepta Domini destruere conari;[11] vti aduersus illum dignatione, quam tibi dederit; armis ab illo acceptis rebellem quodammodo fieri, hoc est, Christum confiteri velle, & Euangelium Christi negare.[12] Laetor igitur ex vobis fortissimi ac fidelissimi fratres; & quantum gratulor martyribus istic honoratis ob virium

Lib. 4. ep. 3.

1. Ioan. 2.

*dicit.

cuisset. Percepimus igitur (iterum dicimus) frater Cypriane magna gaudia, magna solatia, magna fomenta, maximè quod & gloriosas martyrum, non dicam mortes, sed immortalitates, gloriosis & condignis laudibus prosecutus es: tales enim excessus, talibus vocibus personandi fuerunt, vt quæ referebantur, sic dicerentur qualiter facta sunt. ex tuis ergo litteris vidimus gloriosos illos martyrum triumphos, & oculis nostris quodammodo, cælum illos petentes, prosecuti sumus; & inter angelos ac potestates, dominationesque cœlestes
Luc. 12. constitutos, contemplati sumus, sed & Dominum apud patrem testimonium suum illis promissum perhibentem auribus nostris quodammodo sensimus. Hoc est ergo quòd & nobis animum in dies singulos erigit, & ad consequẽdos gradus tantæ dignationis intendit. Quid enim gloriosius, quidve felicius vlli hominum poterit ex diuina dignatione cõtingere, quàm inter ipsos carnifices intertitum confiteri Dominum Deum? quàm inter sæuientia sæcularis potestatis varia & exquisita tormẽta etiam extorto, & excruciato, & excarnificato corpore Christum Dei filium, etsi recedente, sed tamen libero spiritu confiteri? quã relicto mundo cœlum petiisse? quàm desertis hominibus inter angelos stare? quàm impedimentis omnibus sæcularibus ruptis in conspectu Dei iam se liberũ sistere? quàm cœleste regnum sine vlla cunctatione retinere? quàm collegam passionis cum Christo in Christi nomine factum fuisse? quàm iudicis sui diuina dignatione iudicem factum fuisse? quàm immaculatam conscientiam de cõfessione nominis reportasse? quàm humanis & sacrilegis legibus contra fidem non obedisse? quàm veritatem voce publica contestatum fuisse? quàm ipsam, quæ ab omnibus metuatur, moriendo mortem subegisse? quàm per ipsam mortem immortalitatem cõsecutum fuisse? quàm omnibus sæuitiæ instrumentis excarnificatum & extortum, ipsis tormentis tormenta superasse? quàm omnibus dilaniati corporis doloribus robore animi reluctatum fuisse? quã sanguinem suum profluentem non horruisse? quàm supplicia sua post fidem amare cœpisse? quàm detrimentum vitæ suæ putare non exisse? Ad hoc enim prælium quasi quadam tuba
Matt. 10 Euangelij sui nos excitat Dominus, dicendo: [4] Qui plus diligit patrem aut matrem, quã me, non est me dignus. & qui non tollit crucem suam & sequitur me, non est me dignus.
Matt. 5. Et iterum: Beati qui persecutionem passi fuerint propter iustitiam; ipsorum enim est regnũ cœlorum. Beati eritis cùm vos persecuti fuerint & oderint: gaudete, & exultate; sic enim & prophetas persecuti sunt, qui ante vos fue-
Matt runt, [5] patres eorum. Et iterum: Quoniam ante reges & potestates stabitis; & tradet frater fratrem ad mortem, & pater filium: & qui perseuerauerit vsque ad finem, hic saluus erit. Et;

vincenti dabo sedere super thronum meum, sicut & ego vici; & sedi super thronũ patris mei. Apoc. 1.
Sed & Apostolus: Quis nos separabit à charitate Christi? pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius, sicut scriptum est, quia propter te interfici- Rom. 8.
mur tota die, [6] æstimati sumus velut oues victimę, [7] sed in iis omnibus superuincimus [8] pro eo, qui nos dilexit. Psal 41.
Hęc, & huiusmodi cũ in Euangelio collata perlegimus, & quasi faces quasdã ad inflammandam fidem, dominicis vocibus, suppositas nobis sentiamus; hostes veritatis iã non tantùm non perhorrescimus, sed prouocamus; & inimicos Dei iam hoc ipso, quòd non cessimus, vicimus: & nefarias contra veritatem leges subegimus: & si nondum nostrum sanguinem fudimus, sed fudisse parati sumus. [9] Nemo hanc dilationis nostrę moram clementiam iudicet; quæ nobis officit, quæ impedimentum gloriæ facit; quæ cœlum differt, quæ gloriosum Dei conspectum inhibet. In huiusmodi enim certamine, & in huiusmodi, vbi decertat fides, prelio, mora martyres non distulisse, vera clementia est. Pete ergo Cypriane charissime, vt nos gratia sua Dominus magis ac magis in dies singulos quosque vberius, atque propensius & armet & illustret; & viribus potentiæ firmet ac roboret: vtque quasi optimus Imperator milites suos, quos vsque adhuc in castris carceris exercuit, & probauit, producat iam ad propositi certaminis campum: porrigat nobis arma diuina, illa tela, quæ nesciunt vinci; loricam iustitiæ, quæ nunquam solet rumpi; Ephes. 6.
clypeum fidei, qui non potest perforari; & gladium spiritus, qui non consueuit vulnerari. cui enim magis hæc, vt pro nobis petat, mandare debemus, [10] quàm tam glorioso Episcopo, vt hostiæ destinati petant auxilium de sacerdote? Ecce aliud gaudium nostrum, quod in officio Episcopatus tui, [11] licet interim à fratribus pro temporis conditione distractus es, tamen non defuisti: quod litteris Confessores frequenter corroborasti; quod etiam sumptus necessarios de tuis laboribus iustis præbuisti; quod omnibus te præsentem quodammodo exhibuisti: quod in nulla officij tui parte quasi aliquis desertor claudicasti. Sed quod nos ad maiorem lætitiam [12] robustius prouocauit, tacere nõ possumus, quin omni vocis nostræ testimonio prosequamur. [13] Animaduertimus enim, te congruente censura, & eos dignè obiurgasse, qui immemores delictorum suorum pacem à presbyteris per absentiam tuam festinata & præcipiti cupiditate extorsissent; & illos qui sine respectu Euangelij sanctum Domini canibus, & Matt. 7.
margaritas porcis profana facilitate donassent; cùm grande delictum, & per totum penè orbẽ incredibili vastatione grassatum, non opporteat nisi, vt ipse scribis, cautè, moderateq; tractari; consultis omnibus episcopis, presbyteris, diaconibus, cõfessoribus, & ipsis stantibus laicis, vt in

 tuis lit-

tuis litteris & ipse testaris; ne dum volumus importunè ruinis subuenire, alias maiores ruinas videamur parare. Vbi enim diuinus metus relinquitur; si tam facilè peccantibus venia præstetur?[14] fouendi sunt sane ipsorum animi, & ad maturitatis suę tempus nutriendi; & de scripturis sanctis, quam ingens, & supra omnia peccatum commiserint, instruendi. Nec hoc animentur, quia multi sunt; sed hoc ipso magis reprimantur, quia non pauci sunt. Nihil ad extenuationem delicti numerus impudens valere consueuit, sed pudor, sed modestia, sed patiētia, sed disciplina, sed humilitas, atq; subiectio; sed alienum de se expectasse iudicium; sed alienam de suo actu sustinuisse sentētiam. Hoc est, quod pœnitentiam probat, hoc est, quod impresso vulneri inducit cicatricem; hoc est, quod deiectæ mentis ruinas erigit & attollit; quod
*morbum ardentem [15] delictorum æstuantium*vaporem restinguit & finit. Non ea, quæ sanorum sunt corporum, medicus ægris dabit: ne[16] importunis cibis tempestatem valetudinis seuientis nō reprimat, sed accendat: scilicet, ne quod potuisset maturius ieiunio attenuante sanari, videatur per impatientiam [17] longius pasta cruditate produci. [18]Eluendæ sunt igitur impio sacrificio manus inquinatæ, operibus bonis; & nefario cibo ora misera polluta, [19] pœnitentiæ sunt veræ sermonibus expianda. & in secretis cordis fidelis nouellandus, & cōsecrandus est animus: crebri pœnitentium gemitus audiantur; & iterum fideles ex oculis lachrymæ profundantur: vt illi ipsi oculi, qui malè simulachra conspexerunt, quæ*inlicita commiserant, satisfacientibus Deo fletibus deleant. [20] Non est patientia
*illicitè.
nisi in morbis necessaria; luctantur cum suo dolore qui languent; & ita demum sperant sanitatem, si tolerantia superarint dolorem. infidelis enim cicatrix, quàm cito festinans medicus induxit: & ad quęlibet casum medela rescinditur; si non fideliter de ipsa tarditate remedia pręstētur. Citò rursus in incendiū flamma reuocatur, nisi totius ignis etiam vsque ad extremam scintillam materia[21] restinguatur; vt meritò huiusmodi homines sciant sibi etiā de ipsa mora magis consuli, & fideliora necessariis dilationibus remedia præstari. Cæterùm vbi erit quòd custodia squalidi carceris includuntur, qui Christum confitentur; si sine periculo fidei sunt, qui negauerunt? vbi quod in nomine de catenarum ambitu vinciuntur, si sine communicatione nō sunt, qui confessionem Dei non retinuerunt? vbi quod detenti martyres gloriosas animas suas ponunt; si, qui dereliquerunt fidem, periculorum & delictorum suorum non sentiunt magnitudinem? quòd si nimiam impatientiam præ se ferunt, & intolerabili festinatione communicationem exposcunt; frustra querula ista, & inuidiosa, ac nihil aduersus veritatem valentia iactant petulanti, & infreni ore conuicia: quandoquidem licuerit illis suo iure retinere, quòd nunc sua sponte quęsita necessitate cogūtur postulare: fides enim quæ potuit Christum confiteri, potuit & à Christo in communicatione retineri. Optamus te beatissime ac gloriosissime Papa in Domino semper bene valere, & nostri meminisse.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXVI.

1. Diaconi] *Vox hæc adiecta est à Manutio, & rectè quantum colligere est ex Damaso in vita Fabiani, qui Nicostratum diaconum dicit.*

2. instructi & robustius animati] *Sic Morel. pro quo Manutius:* instructius, *malè. Paulò post vbi vterque habet:* quadam, *censeo legendum:* quædam. satis pastos & saginatos] *Hic melius Manut. quàm Morelius qui habet:* pasti & saginati.

3. qui docuit, quàm qui & fecit: non minus honorandus qui monuit, quàm qui dimicauit] *Veram hanc huius loci lectionem ex præcedentibus verbis colligere non est difficilè.* Non minus coronæ mercede condignus est, qui hortatus est, quàm qui & passus est. *Locus insignis de operum mercede. Porrò illud:* dimicauit, *ex Morelio habemus, pro eo quòd habet Manutius:* exoptauit, *pessimè. Contra rectius habet iste:* cæterum dicimus, *quàm Morelius:* dicemus. *Quomodo & illud Manutij:* in dies singulos, *magis probatur, quā Morelij istud:* indies, *& rursum illud post aliquot lineas:* non exisse, *pro quo Morelius:* non vixisse, *sed malè.*

4. qui plus diligit patrem, &c.] *Interseruit hoc loco Manut. hæc quoque verba:* & qui plus diligit animam suam quàm me, non est me dignus, *sed omissa sunt à Morelio, & rectè, vt quæ neque in Latinis neque in Græcis reperiantur codicibus; ni fortè pro eo quòd est:* filium vel filiam, *isti:* animam, *legant, quòd quum non probetur, omittendum existimaui.*

5. patres eorum] *Oratio consarcinata ex Matth. & Lucæ euangeliis. Nam verba hæc:* sic enim faciebant prophetis patres eorum, *Lucæ sunt, apud Matthæum verò sunt ista:* Sic enim persecuti sunt prophetas qui fuerunt ante vos. *Colligere hinc licet modum concordiæ Euangelicæ, ita vt etiam singula singulorum Euangelistarum verba seruentur; quem ita exactè tradidit & seruauit Reuerēdissimus in Christo pater D. Cornelius Iansenius electus Gandensis, vt omnibus palmam præripuerit.*

6. æstimati sumus sicut oues victimæ] *Sic Manut. & rectè, nā eodem modo citatur hic locus D. Pauli à Cypriano infra tom. 2. de exhortatione martyrij: & rursum test. lib. 3. cap. 16. præterquam quòd ibi:* deputati, *legitur. Eleganter autem expressa est in hac translatione vox Hebræa, pro qua septuaginta* πρόβατα σφαγῆς. *id est, oues occisionis, siue occisioni destinatæ.*

7. sed superuincimus] *Ita Manut. eodem modò citatur & infra hic locus li. test. 3. à Cypriano, & à D. Aug. li. 22. de ciuit. Dei, c. 23. ac de doctrina Christiana lib. 4. c. 20. qua voce significantius transfertur vox Græca* ὑπερνικῶμεν, *quàm voce,* superamus, *quam habet Morelius: & infra Cyprianus de exhortat. martyrij.*

8. pro

8. pro eo qui dilexit nos] *Manut. quoque est hæc lectio, pro qua vulgatam habet Morelius:* propter eũ.

9. nemo hanc dilationis nostræ moram clementiam iudicet] *Pro:* dementiam, *tum hic, tum paulopost Morelius:* clementiam, *legit corruptissimè. Error contigit ex affinitate cl. & d. Porrò paulopost pro:* vt quasi, *quod habet Manutius, Morelius:* vtque quasi, *legit, quod malo.*

10. quàm tam glorioso Episcopo] *Tum illud adiectum est à Morelio, qui etiam pro:* destinati, *legit* destinatæ, *neutra lectio displicet.*

11. licet interim à fratribus distractus] *Etiam hic:* interim, *desiderabatur apud Manut. additum à Morelio. Porro alludit proculdubio ad Epistolam xv. vtpote è qua multa hic ad verbum ferè.*

12. robustius prouocauit] *Sic rectè Manutius, pro quo Morelius:* prouocasti, *malè.*

13. Animaduertimus enim, &c.] *Alludit ad epistolas aliquot præcedentes de Lapsis: quanquam illam epistolam è qua verba Cypriani citantur, tum hic tum infra epist. xxxi. & lij. exstare non existimem.*

14. fouendi sunt sanè] *Rectè sic Morelius, pro quo mendosè Manutius:* fouentibus, *paulo etiam ante vbi Manut. habet:* relinquetur, *rectius Morelius:* relinquitur. *contra autem omissa erat paulopost à Morelio vox:* valere.

15. delictorum æstuantium vaporem] *Sic Manutius: Morelius,* morbum.

16. importunis cibis] *Ita Manut. Morelius,* importunus cibus, *corruptè.*

17. longius pasta cruditate] *Magis hæc placet Morelij lectio, quam illa:* passiua cruditate; *quum prior elegantiam quandam redoleat, posterior barbarismum, qui illa ætate à Romanis erat quàm alienissimus.*

18. Eluendę sunt igitur impio sacrificio, &c.] *Elegans locus de satisfactionis modò, iuxta illud ad Romanos 6. Sicut exhibuistis membra vestra seruire immunditia & iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra vestra seruire iustitiæ in sanctificationẽ.*

19. veræ pœnitentiæ] *Sic Manut. Morelius:* patientiæ, *non rectè, paulopòst hic:* illicitè, *ille:* inlicita, *neuter malè.*

20. Non est patientia nisi in morbis necessaria] *Sic legendum censeo ex varia huius loci lectione. Manutius enim:* Non est impatientia in morbis. *Morelius:* Non est pœnitentia nisi in morbis.

21. restinguatur] *Rectè ita Morelius, alter,* rescinditur, *malè.*

intolerabili festinatione] *Sic Manut. Morelius:* intollerabilem festinationem, *pessimè, qui etiam vitiosè legit:* querela, *pro* querula.

CYPRIANI AD LAPSOS QVI ipsi de vsurpata Pace per Paulum martyrem data scripserant.

EPISTOLA XXVII.

Argumentum huius Epistolæ infra habes Epistola xxix. Litteras (inquit) ad me fecerunt, pacem non dandam sibi postulantes, sed quasi iam datam sibi vindicantes, quod dicant, Paulum omnibus pacem dedisse, sicut in litteris eorum quarum exemplum ad vos trãsmisi, legetis, simul quid & ego eis breuiter rescripserim. Desideratur autem lapsorum Epistola ad quam rescribit.

[1]CYPRIANVS LAPSIS.

DOMINVS noster, cuius præcepta metuere & obseruare debemus, Episcopi honorem, & Ecclesiæ suæ rationem disponens in Euangelio loquitur, & dicit Petro: [2] Ego tibi dico, quia tu es Petrus, & super istã petram ędificabo Ecclesiã meam, & portæ inferorum non vincent eam: & tibi dabo claues regni cælorũ, & quæ ligaueris super terram, erunt ligata & in cœlis, & quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlis. Inde per temporum & successionum vices, Episcoporum ordinatio, & Ecclesiæ ratio decurrit, vt Ecclesia super episcopos cõstituatur: & omnis actus Ecclesię per eosdem præpositos gubernetur. Cum hoc itaque diuina lege fundatũ sit; miror quosdam audaci temeritate [3] sic mihi scribere voluisse; [4] quãdo Ecclesia in Episcopo, & clero, [5] & in omnibus stantibus sit constituta. Absit enim, nec Domini misericordia & potestas eius inuicta patiatur, vt Ecclesia esse dicatur lapsorum numerus; cum scriptum sit, Deus non est mortuorũ, sed viuorum. Omnes quidem viuificari optamus, & vt in statum pristinum restituãtur, precibus nostris & gemitibus oramus. si autẽ quidam lapsi Ecclesiam se volunt esse; & si apud illos, atque in illis est Ecclesia; quid superest, quã vt ipsi rogentur à nobis, vt nos ad ecclesiam dignentur admittere? summissos ergo & quietos & verecundos esse oportet eos, qui delicti sui memores satisfacere Deo debent; nec Ecclesiæ nomine litteras facere, cum se magis sciant Ecclesiæ scribere. Scripserunt autem mihi nuper quidam de lapsis humiles, & mites, & trementes, & metuentes Deum, & qui in Ecclesia semper gloriosè, & grãditer operati sunt; [6] & opus suum Domino imputauerunt, scientes illum dixisse: Et cum hæc omnia feceritis, dicite serui superuacui sumus; quod debuimus facere fecimus. Quæ illi cogitantes & quamuis libello à martyribus accepto, vt tamen à Domino satisfactio sua admitti possit, orantes scripserunt mihi, se delictum suum cognoscere, & pœnitentiam veram agere, nec ad pacem temere, aut importunè properare, sed expectare præsentiam nostram; dicentes pacem quoque ipsam si eam nobis præsentibus acceperint dulciorem sibi futuram. Quibus quantùm gratulatus sim, Dominus testis est: qui dignatus est ostendere quid eiusmodi & tales serui de eius benignitate mereantur. [7] Quas litteras cum nuper acceperim, & nunc aliud scripsisse vos legerim, peto discernatis desideria vestra, & quicunque estis

Lib.3.ep.6.
Matt.16.
Matt.22.
Luc.17.

qui has litteras nunc misistis, nomina vestra libello subiiciatis, & libellum cum singulorum nominibus ad me transmittatis. ante est enim scire quibus[8] rescribere habeam: tunc ad singula quę scripsistis pro loci, & actus nostri mediocritate rescribam. Opto vos fratres charissimi semper bene valere, & secundum Domini disciplinam quiete & tranquille agere. Valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXVII.

1. Cyprianus lapsis] *Hanc Epistolæ epigraphen habet Manutius. Morelius verò nullam habet; qui tamen hanc epistolam non Cypriano, sed Celerino inscribit, verùm falsò. vt argumētum ex epistola xxix. sumptum manifestum facit. Ab vtroque ipsorum nunc primum adita est.*

2. Ego dico tibi quia tu es Petrus] *Locum hūc Matth. quem hic omnibus Episcopis accommodat, infra Epistola lv. ad Cornelium, & alibi frequenter Petro soli attribuit, vbi de hac scriptura latius.*

3. sic mihi scribere voluisse] *Ita rectè Morelius, alter malè:* mihi scribere noluisse, *neque enim conqueritur, ad se non scriptum à lapsis, sed nimis temerè ab illis scriptum.*

4. quando ecclesia] *Sic Morelius, Manutius verò:* cū, *prius magis placet ob phrasim Cypriani, qui:* quando, *pro:* cum, *vti solet.*

5. & in omnibus stantibus] *Eleganter qui in fide perstiterant,* stantes, *vocat: eadem metaphora qua lapsos, qui fidem negarant. Confirmatur autem hinc lectio communis epistola præcedētis quæ habet:* & ipsis stantibus Laicis] *habet similem phrasim infra epistol. 30. & 31. supra quoque epist. 14.*

6. & opus suū Domino imputauerunt] *Etiā hæc Morelij lectio verior est, quàm Manut. qui hoc loco interiicit:* nunquam, *laudat enim illorum humilitatem, qui semper granditer in Ecclesia operati sunt, & tamen opus suum non sibi sed Domino imputauerunt.* qui potens est. *Sic Manut. Morelius:* qui dignatus est, *hoc magis placet.*

7. quas litteras cum nuper acceperim) *Desiderantur tam hæ litteræ lapsorum, quam illæ ad quas respondet, quæ si exstarent, tam libelli martyrum forma nobis nota foret.*

8. rescribere habeam) *Sic quidem Manut. Morelius verò:* debeam, *neutra lectio displicet, quanquam tamen priori Phrasi vtatur Cyprianus Epist. xlvij. & ad Cæcilium.*

AD CLERVM DE GAIO Diddensi, ac aliis qui lapsis communicabant.

EPISTOLA XXVIII.

Argumentum huius Epistolæ satis conuenit cum præcedenti, ac puto eam esse, de qua in sequenti epistola loquitur. Laudat enim Clerum suum, quod Gaium Diddensem presbyterum & Diaconum eius qui lapsis temerè communicabant, communione mouissent, & vt de aliis quibusdam idipsum fiat hortatur. Porrò præter Manut. & Morel. qui primi hanc ediderunt, reperitur etiam hæc epistola in Ms. Barrisii cod.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus, fratribus S.

INTEGRE & cum disciplina fecistis fratres charissimi, quòd consilio collegarum meorū qui præsentes erant, [1]Gaio Diddensi presbytero, & diacono eius censuistis non communicandum: qui communicādo cum lapsis & offerendo oblationes eorū in prauis erroribus suis frequenter deprehensi, & semel atque iterū, secundum quod mihi scripsistis, à collegis meis moniti ne hoc facerent, in præsumptione & audacia sua pertinaciter perstiterunt, decipientes quosdā fratres ex plebe nostra; quibus nos omni humilitate consultum cupimus, & quorum saluti non adulatione cōposita, sed sincera fide, prospicimus; vt vera pœnitentia, & gemitu & dolore pleno Dñm deprecentur, quia scriptum est; Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam: & iterum loquitur scriptura diuina: sic dicit Dñs. [2]cum conuersus gemueris, tunc saluaberis, & scies vbi fueris: ingemiscere autē & agere pœnitentiā quo modo possunt, quorum [3]gemitibus & lachrymis intercedunt quidā de presbyteris, vt communicandum cū illis temerè existiment? nescientes quia scriptum est: qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, [4]& semitam pedum vestrorum turbant. Meritò salubria nostra & vera consilia nihil promouent, dum blanditijs & palpationibus perniciosis salutaris veritas impeditur; & patitur lapsorū saucia & ægra mens; quod corporaliter quoque ęgri, & infirmi sæpè patiuntur: vt dum salubres cibos & vtiles potus, quasi amaros & abhorrētes respuunt, & illa quæ oblectare & ad pręsens suauia videntur esse appetūt, perniciem sibi, & mortem[5] per inaudientiam & intemperantiam prouocent: nec proficiat ad salutem artificis medela vera; dum blandimentis decipit dulcis illecebra. Vos itaque secundum litteras meas fideliter & salubriter consulentes, à consiliis melioribus ne recedatis: legite verò has easdem litteras & collegis meis; si qui aut præsentes fuerint, aut superuenerint, vt vnanimes & concordes ad fouenda, & sananda lapsorum vulnera consilium salubre teneamus; tractaturi plenissimè de omnibus, cùm conuenire in vnum per Domini misericordiam cœperimus. Interea si quis immoderatus, & preceps siue de nostris presbyteris vel diaconib[9], siue de peregrinis ausus fuerit ante sententiā nostram communicare cum lapsis, [6]à cōmunicatione nostra arceatur, apud omnes nos causam dicturus temeritatis suæ, quando in vnū permittente Domino, conuenerimus. Desiderastis quoq; vt de[7] Philumeno & Fortunato hypodiaconis, & Fauorino acolutho,

Lib. 1. ep. 3.

Apoc. 2.

Ex Ezech. 18. & 33.

Isai. 3.

acolutho, qui medio tempore recesserunt, & nunc venerunt, quid mihi videatur rescribam. cui rei [8] non potui me solum iudicem dare, cum multi adhuc de clero absentes sint, nec locum suum vel serò repetendum putauerint; & hæc singulorum tractanda sit, [10] & limãda plenius ratio, non tantum cum collegis meis, sed & cum plebe ipsa vniuersa: expensa enim moderatione libranda, & pronuncianda res est; quę in posterum circa ministros Ecclesiæ constituat exemplum. [11] Interim se à diuisione mensurna tantum contineant; non quasi à ministerio ecclesiastico priuati esse videantur; sed vt integris omnibus ad nostram præsentiam differantur. Opto vos fratres charissimi semper bene valere. Fraternitatem vniuersam salutate, & valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXVIII.

1. Gaio Diddensi presbytero] *Si quid in re incerta diuinare licet, fit mihi verisimile,* Diddam, *pagum quempiam fuisse in Carthaginiensi diœcesi, &* Gaium *hunc fuisse illius loci presbyterum, id est, quem nunc vocamus Pastorem siue curatum, idque quia Diaconi illius mentionem facit. Neque verò Phrasis veteribus insuata est. Harr. cod. legit:* Glacodidensi, *qui paulò post habet* comprehensi, *pro:* deprehensi, *&* corrupta, *pro:* composita.

2. Cum conuersus gemueris tunc saluaberis] *Hæc verba nõ malè diuinauit Manutius sumpta ex Ezechielis partim. 18. partim. 33. cap. quæ totidem pene verbis citat D. Hieronym. epistolis ad Sabinianum & ad Rusticum. Citatur etiam non dissimiliter ab Auctoribus librorum De vera & falsa pænitentia, ac de conflictu vitiorum & virtutum, illud: In quacunque die peccator conuersus ingemuerit (siue conuersus fueris) saluus erit, (siue vita viuet). Non reperitur tamen hæc lectio in editione aut vulgata aut septuaginta. Accedit magis ad verba prophetæ Tertul. lib. de pænitentia, vbi sic hunc locum citat:* pœnitere & saluaberis.

3. gemitibus intercedunt] *Phrasis Cypriano vsitatissima, vti patet infra epist. xxxviij. xl. lv. lxiij. qua intercedere cum datiuo, accipit pro impedire siue inhibere, in quo significatu etiam Gellius ea voce vtitur: Ne sibi (inquit) intercedamus, quò minus suaptè potestate vti liceat. Erat autem intercessio apud Romanos propriè tribunorum, quibus Ius erat intercedendi, vtpote qui crearentur non iuri (inquit Gellius) indicendo, sed intercessionibus faciendis, vt iniuria quæ coram fieret arceretur, & vt vim fieri vetaret. Intercedere dicebantur etiam Tribuni Senatusconsultis, dum obstabãt, ne fierent. Imitatus est autem Cyprianus etiam in hac phrasi Tertull. lib. 2. contra Marcionem, & alibi frequenter.*

4. & semitam] *Hoc ex Harris. codic. nam infra etiam sic vbique legitur: Erat antea:* semitas.

5. per inaudientiam] *Noue dictum, ita tamen habet tum Man. tum Morelius.* siue de nostris] *Harr. cod.* vestris.

6. à communicatione nostra arceatis] *Arcere à communicatione dixit, quòd hodie excõmunicare dicimus vide infra de huius periphrasibus diuersis Epistolam 38.*

7. Philumeno & Fortunato hypodiaconis & Fauorino acolutho] *Harr. cod. & hic & in titulo:* Philemone. *De officio autem hypodiaconi supra epist. 24. De Acoluthi officio infra dicemus epistola lv. An autem idem sit* Fortunatus *de quo hic & infra epist. xxx. nescio.*

8. non potui me solum iudicem dare] *Sic Mã. Morelius verò:* non potui (F. non putaui) me solum debere sententiam dare. *Confirmatur autem hæc mea coniectura cod. Harr. qui legit:* non puto] *& consentit etiam mecum in eo quod sequitur.*

9. nec locum suum vel serò repetendum] *Sic ex Manut. & Morelij lectione restitui hunc locum. Morelius habet:* nec locum suum vel fortè repetendum. *Manutius verò:* nec hoc solum vel serò repetendum. *Fortassis autem non malè legeretur hoc pacto:* nec solum suum.

10. & limanda plenius ratio] *Supra eodem verbo vtitur epistola vi. & infra frequenter. Tertull. quoque frequentissimè. Porro Morelius hoc loco non habet vocem:* ratio, *sed ita legit:* & hæc cognitio singulõrum, &c.

11. Interim se à diuisione mensurna tantum contineant] *Huius loci antea corruptissimi hanc restitutionem acceptam debeo prorsus dicto D. Ioannis Harrisii Angeli cod. Ms. antea enim legebatur:* à diuisione (*seu:* dictione) mensurantium, *& confirmat eandem quod habet Manut. infra epistola 35. &* diuisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur, *vbi de hac phrasi latius. Ego cum deessent Ms. cod. censueram legendum* mensuruantium, *sicut epistola infra 65. sportulantes fratres dixit. Verum illa genuina est lectio.*

AD CLERVM ROMANVM de ijsdem lapsis, qui sibi Pacem à Paulo martyre datam vindicabant.

EPISTOLA XXIX.

Argumenti esse eiusdem cum duabus præcedentibus, ex prædicta inscriptione satis apparet.

CYPRIANVS PRESBYTERIS, & Diaconibus Romæ consistentibus, fratribus S.

ET [1] dilectio communis & ratio exposcit fratres charissimi nihil conscientiæ vestræ subtrahere de his quæ apud nos geruntur, vt sit nobis circa vtilitatem ecclesiasticæ administrationis commune consilium: [2] nam postea quam ad vos litteras feci, quas misi per Saturum lectorem, & Optatum hypodiaconum fratres nostros de quorundam prospecta temeritate, qui pœnitentiã agere, & Deo satisfacere detrectãt; *Lib. 1. ep. 5.*

 litteras

litteras ad me fecerunt; pacem non dandam sibi postulantes, sed quasi iam datam sibi vindicantes, quod dicant Paulum omnibus pacé dedisse,[3] sicut in litteris eorũ, quarum exemplum ad vos transmisi, legetis. Simul quid & ego eis breuiter interim rescripserim;[4] sed & quales postea ad clerum litteras fecerim; vt scire possetis; huius quoque rei exemplum vobis misi. quod si vltra temeritas eorum nec meis nec vestris litteris compressa fuerit, nec cõsiliis salutaribus obtemperauerit, agemus ea quæ secundum Euangelium Dominus agere precepit. Opto vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXIX.

1. Et dilectio cõmunis & ratio exposcit, &c. *Dignum elogium Cleri Romani, quale quid habet supra quoque epistola xv. dum dixit, Necessarium se duxisse actus sui ac desciplinæ & diligentiæ rationem apud illos agere, quod repetit Epistola quoque xxiij. Colligere itaque vel hinc licet, quanto iam olim in honore sit habita Romana sedes, vtpote quæ à tanto viro toties consuleretur, sed infra alibi paulò de hac auctoritate latius.*

2. Nam posteaquam ad vos litteras feci] *Habes hanc epistolam supra num. xxiij.*

3. sicut in litteris eorum] *Desiderantur hæ vti prius quoque diximus, rescriptum verò cuius meminit, habes Epistola xxvij.*

4. Sed & quales postea ad Clerũ litteras fecerim] *Hanc epistolam illam esse quæ præcedit, suspicor.*

AD CYPRIANVM CLERI ROmani responsum.

EPISTOLA XXX.

ARG. *Compluribus Epistolis & nominatim præcedenti (ni fallor) quibus quid negotij sibi Lapsi facesserent indicauerat Cyprianus, hac Epistola respõdet Clerus Romanus, & sententiã illius per omnia confirmat. Ediderunt autem etiam hanc recens Manutius ac Morelius, & reperitur in dicto Harrisii codice.*

CYPRIANO PAPÆ, PRESbyteri & Diacones, Romæ consistentes, S.

Lib. 1. ep. 15. CVM perlegissemus frater litteras tuas, quas per Fortunatum hypodiaconum miseras, gemino sumus dolore perculsi, & duplici mœrore cõfusi, quod neque tibi requies vlla in tantis persecutionis necessitatibus traderetur; & lapsorũ fratrum immoderata petulãtia[2] vsq; ad periculosam verborum temeritaté producta denotaretur. Sed quanquã nos atque animum nostrum ista, quæ diximus, grauiter adfligerẽt; tamen mœroris nostri tam grauem sarcinam, rigor tuus, & secundum euangelicã disciplinam adhibita seueritas téperat: dum & quorundam improbitaté iustè coercet; & hortando ad pœnitẽtiam, viam legitimã salutis ostendit. Quos quidem satis mirati sumus ad hoc vsque prosilire voluisse, vt tam vrgenter, & immaturo, atque acerbo tempore, in tam ingenti & immenso crimine, atque delicto,[3] pacem sibi non tam peterent, quàm vindicarent, immo iam & in cęlis habere se dicerent. Qui si habent, quid petunt, quod tenent? si auté non habere illos probatur, hoc ipso quod petunt; cur non iudicium eorum sustinent, à quibus petendã pacem, quã vtique non habent, putauerunt?[4] Quod si aliunde prærogatiuam communicationis habere se credunt, cũ euangelio illam conferre conentur; vt ita demum firmiter valeat, si ab euangelica lege non dissonat. Cęterũ quo pacto euangelicã poterit præstare communicationé, quod contra euangelicam decretum videtur veritatem? Nam cũ omnis prærogatiua ita demũ[5] ad indulgentiæ priuilegium spectet; si ab eo cui sociari quęrit, nõ discrepet,[6] qui à Deo, cui sociari quęrit, discrepat, necesse est indulgentiã & priuilegium societatis amittat. Videat igitur quid in hoc negotio agere conentur. nã si aliud quidem euangelium, aliud autem martyres dicunt posuisse decretum; collidentes contra euangelium martyres, vtrobiq; periclitabuntur. Nam & euangelij fracta iam & iacens videbitur esse maiestas; si potuit alterius decreti nouitate superari: & de martyrum capite gloriosa confessionis corona detracta; si non illã de euangelij conseruatione inuenientur consecuti, vnde martyres fiunt; vt meritò nulli magis sit competés nihil contra euangelium decernere, quàm qui martyris nomen ex Euangelio laborat accipere. Illud præterea vellemus addiscere, si martyręs non propter aliud martyres fiunt, nisi vt nõ sacrificantes, teneant Ecclesię[7] vsque ad effusionem sanguinis sui pacem; ne cruciatus dolore superati perdendo pacem, perdant saluté: quo pacto salutem, quã si sacrificassent se habituros non putauerunt, illis existiment donandã, qui sacrificasse dicantur; cũ legem hanc debeant in aliis tenere, quam ipsi videbantur sibi anteposuisse? In quo negotio, hoc ipsum, quod pro se ipsis facere putauerunt, animaduertimus contra seipsos protulisse. Nam si dandam illis pacé martyres putauerunt, cur ipsi non dederunt?[8] cur illos ad Episcopum, vt ipsi dicunt, remittendos censuerunt? Is enim qui iubet fieri, potest vtique facere, quod fieri iubet. Sed vt intelligimus, immò vt res ipsa loquitur & clamat, sanctissimi martyres vtrobique adhibendum putauerunt téperamentum & pudoris & veritatis. Nam & quia à multis vrgebantur, dum ad Episcopum illos remittunt, verecundię propriæ ne vlterius inquietarentur consulendum putauerunt: & dum illis non ipsi communicãt, Euangelicæ legis illibatam sinceritatem custodiendam iudicauerunt, Tu tamen frater nun-

quam

quam pro tua charitate desistas lapsorum animos temperare; & errantibus veritatis præstare medicinam; licet animus ægrorum, medentium respuere soleat industriam. Recēs est lapsorum nuper hoc vulnus, & adhuc in tumorem plaga consurgens: & icirco certi sumus, quod spatio productioris temporis impetu isto consenescente, amabunt hoc ipsum, ad fidelem se dilatos esse medicinam; si tamen desint, qui illos arment ad periculum proprium, & in peruersum instruentes pro salutaribus dilationum remedijs, exitiosa deposcant illis properatæ communicationis venena. neque enim credimus sine instinctu quorumdam, ausuros fuisse omnes tam petulanter sibi pacem vindicare. Nouimus Carthaginiensis ecclesiæ fidem, nouimus institutionem, nouimus humilitatem: vnde etiam mirati sumus, quod quędam in te per epistolam inuecta durius notaremus: cum amorem vestrū mutuum, & charitatem exemplis multis reciprocæ adiectionis in vos inuicem sæpe comperissemus. Tempus est igitur vt agant delicti pœnitentiam, vt probent lapsus sui dolorem, vt ostendant verecundiam, vt monstrent humilitatem; vt exhibeant modestiam; vt de submissione prouocent in se Dei clementiam, & de honore debito [9] in Dei sacerdotem, eliciant in se diuinam misericordiam. Quantò meliores ipsorum litteræ fuissent, si pro ipsis preces stantium humilitate ipsorum adiutæ fuissent; quoniam & facilius [10] impetratur, quod petitur, quando is, pro quo petitur, condignus est, vt quod petitur impetretur. Quod autem pertinet ad [11] Priuatum Lambesitanum, pro tuo more fecisti, [12] qui rem nobis sollicitam nunciare voluisti: omnes enim nos decet pro corpore totius Ecclesiæ, cuius per varias quasque prouincias membra digesta sunt, excubare: sed nos etiam ante litteras tuas fraus callidi hominis latere non potuit. nam cum antehac quidam ex ipsius nequitiæ cohorte venisset vexillarius Priuati, & furto ac fraudulēter litteras à nobis elicere curaret; nec quis esset, latuit; nec litteras, quas volebat, accepit. Optamus te in Domino bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXX.

1. Cum perlegissemus frater litteras tuas] *Quæ sit hæc Epistola, non certò constat, xxiiij. ne an xxix. ob argumenti tamen vicinitatem, præcedentem esse suspicor. Porrò Fortunatus iste hypodiaconus alius videtur ab illo, cuius supra epistola xxviij. fit mentio. Vtpote cum illo de quo ibi, Lapsus fuerit atque adeo ab omni ministerio ecclesiastico suspensus.*

2. vsque ad periculosam verborum temeritatem] *Omissa erat apud Manut. casu quopiam vox:* verborum, *quam ex Morelio adiecimus.*

3. pacem non tam peterent quá vindicarent] *Ex hoc loco & similibus verbis sub finem, confirmatur mea quam dixi coniectura de epistola præcedenti.*

4. Quod si alicunde prerogatiuam cōmunicationis] *Sic recte Morelius. pro quo altera lectio:* communicationem, *locus est similis in epistolis supra x. & xi.*

5. ad indulgentię priuilegium] *Vides hic bis vsitatam, Christiane lector, vocem:* indulgentiæ; *in eadem prorsus significatione, qua nunc vtimur; habes in eandem supra bis repetitam Epistola xxi. & sequenti quoque epistola.*

6. qui adeo cui sociari quærit, discrepat] *Vocem* qui, *hoc loco nō temerè adiecimus. alioquin enim nullo modo constabat sensus. Cōsentit etiā Ms. Harris. cod.*

7. vsque ad effusionem sanguinis sui] *Certè vel hinc confirmatur coniectura nostra quam habes supra Epistola ix. de differentia Martyrum & Confessorum; nempe Martyres dici solitos eos, qui ad sanguinis vsque effusionem Christum confessi essent, etiam si nondum pro Christo mortem perpessi forent.*

8. cur illos ad Episcopum remittendos censuerunt] *Vides Martyres non ipsosmet pacem dare, sed ad Episcopos remittere solere, atque hoc est quod iam toties repetiimus: Citra conscientiam episcoporum datos libellos vituperari à Cypriano.*

9. in dei sacerdotem] *Sacerdotu nomen olim in primitiua ecclesia, solis attribuebatur Episcopis: vti Latius alibi.*

10. impetretur] *Sic rectè Morelius alteri* impleretur, *pessimè porrò pro eo quod habet Manut.* pertineat, *Morelius legit* adtineat, *magis placet, vt legatur:* pertinet.

11. Priuatum Lambesitanum] *Fit huius mentio Epist. lv. vbi satis indicatur, vexillarium Priuati cuius hic meminit, fuisse Felicissimum, de vtroque plura ibi dicturi sumus.*

12. qui rem nobis sollicitam] *Interserit hic Morel. vocem:* tanquam] *sed superfluo, quantū mihi quidem videtur, nisi forte plura adhuc verba desiderētur.*

CLERI ROMANI ALIVD eadem de re rescriptum.

EPISTOLA XXXI.

Argumentum. Quod paucis epistola præcedenti, nūc latius & solide tractat Clerus Romanus, respondens alteri quoque epistolæ Cypriani, è qua verba aliquot citat, quæ exstare non putatur, obiter etiam gratias agit Cypriano pro missis litteris ad Martyres & Confessores Romanos. Scripta est autem vti & præcedentes Cleri Romani, vacante sede post mortem Fabiani.

CYPRIANO PAPÆ, PRESbyteri & Diaconi Romæ consistentes, Salutem.

QVANQVAM Bene sibi conscius animus, & euāgelicę disciplinę vigore subnixus, & verus sibi in decretis cœlestibus testis effectus soleat solo Deo iudice esse contentus, nec alterius aut laudes petere, aut accusationes *Lib. a. epi. v.*

 pertimesce-

permitescere: tamen geminata sunt laude con-
digni, qui cum conscientiam sciant Deo soli de
bere se iudici, actus tamen suos desiderant e-
tiam ab ipsis suis fratribus comprobari.[2] Quod
te frater Cypriane facere non mirum est, qui
pro tua verecundia & ingenita industria, consi-
liorum tuorum nos non tam iudices voluisti,
quam participes inueniri; vt in tuis rebus gestis
laudem tecum, dum illas probamus, inuenire-
mus;[3] & tuorum consiliorum bonorum cohę-
redes, quia & affirmatores esse posimus. Idem
crederemur. enim omnes credimur operari, in quo* depre-
hendimur eadem omnes censuræ & disciplinæ
*deprehenderemur. consensione sociati. Quid enim magis aut in
pace tam aptum, aut in bellis persecutionis tam
necessarium, quam debitam seueritatem diuini
vigoris tenere? quam qui remiserit, instabili re-
rum cursu[4] erret semper necesse est, & huc at-
que illuc variis & incertis negotiorum tempe-
statibus dissipetur, & quasi extorto de manibus
consiliorum gubernaculo, nauim ecclesiasticæ
salutis illidat in scopulos, vt appareat non aliter
saluti ecclesiasticæ consuli posse, nisi si qui & cō
tra ipsam faciunt, quasi quidam aduersi fluctus
repellantur, & disciplinæ ipsius semper custodi-
ta ratio, quasi salutare aliquod gubernaculum in
tempestate seruetur. Nec hoc nobis nunc nu-
per consilium cogitatum est, nec hæc apud nos
aduersus improbos modo superuenerunt repen
tina subsidia, sed[5] antiqua hæc apud nos seueri-
tas, antiqua fides, disciplina legitur antiqua: quo
niam nec tantas de nobis laudes apostolus pro-
Rom. 1. tulisset dicendo: Quia fides vestra prædicatur
in toto mundo, nisi iam exinde vigor iste radi-
ces fidei de temporibus illis mutuatus fuisset;
quarum laudum & gloriæ degenerē fuisse, ma-
ximum crimen est. Minus est enim dedecoris
nunquam ad pręconium laudis accessisse, quam
de fastigio laudis ruisse. Minus est criminis ho-
noratum bono testimonio non fuisse, quam,
honorem bonorum testimoniorum perdidisse.
Minus est, sine prædicatione virtutum ignobi-
lem sine laude iacuisse, quam exhęredem fidei
factum laudes proprias perdidisse: ea enim quæ
in alicuius gloriam proferuntur, nisi anxio &
sollicito labore seruentur, in inuidiam maximi
criminis intumescunt. Hoc nos non falso di-
cere[6] superiores nostræ litterę probauerunt, in
quibus vobis sententiam nostram dilucida ex-
positione protulimus, aduersus eos,[7] qui seip-
sos infideles illicita nefariorum Libellorū pro-
fessione prodiderant,[8] quasi euasuri irretientes
illos diaboli laqueos viderentur,[9] quo non mi-
nus quam si ad nefarias aras accessissent, hoc ip-
so quod ipsum contestati fuerant, tenerentur.
[10] Sed etiam aduersus illos qui acta fecissent, li-
cet præsentes cum fierent non affuissent, cū prę-
sentiam suam vtique vt sic scriberentur man-
dando fecissent. Non est enim immunis à scele
re,[11] qui vt fieret imperauit: nec est alienus à cri
mine, cuius consensu, licet non à se admissum
crimen, tamen publice legitur; & cum totum fi
dei sacramentum in confessione Christi nomi-
nis intelligatur esse digestum; qui fallaces in ex-
cusatione[12] præstigias quærit, negauit,[13] & qui
vult videri propositis aduersus euangelium vel
edictis vel legibus satisfecisse, hoc ipso iam pa-
ruit, quod videri paruisse se voluit.[14] Nec non
etiam contra illos quoque qui illicitis sacrificijs
manus suas atque ora polluerant, pollutis ante
mentibus propriis, vnde etiam sunt ipsę manus
atque ora polluta; fidem nostram consensum-
que monstrauimus. Absit enim ab ecclesia Ro-
mana vigorem suum tam profana facilitate di-
mittere,[15] & neruos seueritatis euersa fidei ma
iestate dissoluere; vt cum adhuc non tantum ia-
ceant, sed & cadant euersorum fratrum ruinæ,
properata nimis remedia communicationū vti-
que[16] non profutura præstentur, & noua per
misericordiam falsam vulnera veteribus trans-
gressionis vulneribus imprimantur, vt miseris
ad euersionem maiorem eripiatur & pœniten-
tia. Vbi enim poterit indulgentiæ medicina
procedere, si etiam ipse medicus intercepta pœ-
nitentia indulget periculis? si tantummodo[17] o-
perit vulnus, nec sinit necessaria temporis re-
media obducere cicatricem? Hoc non est cura-
re, sed, si dicere verum volumus, occidere.
[18] Quanquā confessorum quoque, quos hic ad-
huc in carcerem dignitas suæ confessionis inclu
sit, & ad certamen euangelicum sua fides in cō-
fessione iam gloriosa semel coronauit, litteras
habeas conspirantes cum litteris nostris, quibus
seueritatem euangelicæ disciplinæ protulerunt,
& illicitas petitiones ab Ecclesiæ pudore reuo-
carunt. Nisi hoc fecissent, disciplinæ euangeli-
cæ ruina non facile sarciretur, præsertim cum
nulli magis tam congruens esset tenorem euan
gelici vigoris illibatum, dignitatémque serua-
re, quam qui se excruciandos & excarnifican-
dos pro euangelio furentibus tradidissent, nō
martyrij honorem merito perderent, si in occa-
sione martyrij præuaricatores euangelij esse vo
luissent:[19] nam qui quod habet, non custodit
in eo ex quo illud possidet, dum id ex quo possi
det, violat, violat illud quod possidebat. In quo
loco maximas tibi atque vberes gratias referre
debemus & reddimus; quod illorum carceris te
nebras litteris tuis illuminasti; quod ad illos ve-
nisti, quo modo introire potuisti; quod illorum
animos, sua fide & confessione robustos, tuis
allocutionibus litterisque recreasti; quod felici-
tates eorum condignis laudibus prosecutus ac-
cendisti ad multo ardentiorem cœlestis gloriæ
cupiditatem; quod pronos impulisti; quod, vt
credimus & optamus, victores futuros viribus
tui sermonis animasti.[20] vt quanquam hoc to-
tum de fide confitentium & de diuina indulgē-
tia venire videatur, tamen in martyrio suo tibi
ex aliquo debitores facti esse videantur. Sed vt
ad id, vnde digressus sermo videbatur esse, rur-
sus reuertatur,[21] quales litteras in Siciliā quo-
que

que miſerimus, ſubiectas habebis. [22] Quanquã
nobis differendæ huius rei neceſsitas maior in-
cumbat, [23] quibus, poſt exceſſum nobiliſsimæ
memoriæ viri Fabiani, nondum eſt Epiſcopus,
propter rerum & temporum difficultates con-
ſtitutus, qui omnia iſta moderetur, & eorum,
qui lapſi ſunt, poſsit cum auctoritate & conſi-
lio habere rationem. [24] Quanquam nobis in tã
ingenti negotio placeat, quod & tu ipſe tracta-
ſti prius: [25] Eccleſiæ pacem ſuſtinendam, dein-
de ſic, collatione conſiliorũ cum epiſcopis, preſ-
byteris, diaconis, confeſſoribus, [26] pariter ac
ſtãtibus laicis facta, lapſorum tractare rationẽ.
Per quam enim nobis & inuidioſum & onero-
ſum videtur, non per multos examinare, quod
per multos commiſſum videatur fuiſſe, [27] & v-
num ſententiam dicere, cum tam grande crimẽ
per multos diffuſum notetur exiſſe; quoniã nec
firmum decretum poteſt eſſe, quod non pluri-
morum videbitur habuiſſe conſenſum. Aſpice
totum orbem pene vaſtatum, & vbique iacere
deiectorum reliquias, [28] & ruinas, & iccirco tã
grande expeti conſilium; quam late propagà-
tum videtur eſſe delictum. Non ſit minor me-
dicina quàm vulnus eſt: non ſint minora reme-
dia quàm funera: vt quo modo qui ruerunt, ob
hoc ruerunt, quod cæca temeritate nimis in-
cauti fuerunt; ita qui hoc diſponere nituntur,
omni conſiliorũ moderamine vtantur, ne quid
non vt oportet factum tanquã irritum ab om-
nibus iudicetur. Vno igitur eodemque con-
ſilio, iiſdem precibus & fletibus tam nos, qui
vſque adhuc videmur temporis iſtius ruinas
ſubterfugiſſe, quam illi qui in has temporis vi-
dentur clades incidiſſe, diuinam maieſtatem
deprecantes, pacem Eccleſiaſtico nomine po-
ſtulemus: mutuis votis nos inuicem foueamus,
cuſtodiamus, armemus: oremus pro lapſis, vt
erigantur; oremus pro ſtantibus, vt non ad
ruinas vſque tententur: oremus vt qui cecidiſ-
ſe referuntur, delicti ſui magnitudinem agno-
ſcentes, intelligant non momentaneam neque
præproperam deſiderare medicinam: oremus
[29] vt effectus indulgentię, lapſorum ſubſequa-
tur & pœnitentiam; vt intellecto ſuo crimi-
ne velint nobis interim præſtare patientiam;
nec adhuc fluctuantem turbent Eccleſiæ ſtatũ;
ne interiorem nobis perſecutionem ipſi incen-
diſſe videantur, & accedat ad criminum cumu-
lum, quod etiam inquieti fuerunt. Maxime
enim illis congruit verecundia, quorum in de-
lictis damnatur mens inuerecunda. Pulſent
ſane fores, ſed non vtique confringant. Adeant
ad limen Eccleſię, ſed non vtiq; tranſiliant. Ca-
ſtrorum cœleſtium excubent portis, ſed armati
modeſtia, qua intelligant ſe deſertores fuiſſe.
Reſumant precum ſuarum tubam, ſed qua non
bellicum clangant. Arment ſe quidem mode-
ſtiæ telis, & quem negando mortis metu fidei
dimiſerant clypeum, reſumant; ſed vt contra
hoſtem diabolum vel nunc armati, non contra
Eccleſiam, quæ illorum dolet caſus, armatos eſ-
ſe ſe credant. Multum illis proficiet petitio mo
deſta, poſtulatio verecunda, humilitas neceſſa-
ria, patientia non otioſa. Mittant legatos pro
ſuis doloribus lachrymas; aduocatione fungan
tur ex intimo pectore prolati gemitus, dolorẽ
probantes commiſsi criminis & pudorẽ. Im-
mo ſi dedecoris admiſsi magnitudinem per-
horreſcunt, ſi pectoris & conſcientiæ ſuę læta-
lem plagam & ſinuoſi vulneris altos receſſus
vere medica manu tractant, erubeſcãt & pete-
re; niſi quia maioris eſt rurſum & periculi & pu
doris, auxiliũ pacis non petiiſſe. Sed hoc totum
in ſacramento, ſed in ipſius poſtulationis lege
temporis facto temperamento, ſed poſtulatio-
ne demiſſa, ſed prece ſubdita; quoniam & qui
petitur flecti debet, non incitari, & ſicut reſpici
debet diuina clementia, ſic reſpici debet & di-
uina cenſura, & ſicut ſcriptum eſt: Donaui tibi Matt. 18.
omne debitum, quia me rogaſti: ſic ſcriptum
eſt: Qui me negauerit coram hominibus, nega Mat. 10.
bo & ego eum coram patre meo, & coram an-
gelis eius. Deus enim vt eſt indulgens, ita eſt
præceptorum ſuorum exactor, & quidem dili-
gens, [30] & ſicut ad conuiuium vocat, ſic habitũ
nuptiarum non habentẽ ligatis manibus & pe
dibus extra ſanctorum cœtum foras iactat. Pa-
rauit cœlum, ſed parauit & tartarum. Parauit
refrigeria, ſed parauit etiam æterna ſupplicia.
Parauit inacceſsibilem lucem, ſed parauit etiã
perpetuæ noctis vaſtam æternamque caliginẽ.
Cuius temperamenti moderamen nos hic te-
nere quærentes, diu, & quidem multi [31] & qui-
dem cum quibuſdam Epiſcopis vicinis nobis
& appropinquantibus, & quos ex aliis prouin-
ciis longe poſitis perſecutionis iſtius ardor eie-
cerat, [32] ante conſtitutionem Epiſcopi nihil in-
nouandum putauimus, ſed lapſorum curam
mediocriter temperandam eſſe credimus; vt
interim dum Epiſcopus dari à Deo nobis ſu-
ſtinetur [33] in ſuſpenſo eorum qui moras poſſunt
dilationis ſuſtinere, cauſa teneatur: eorum au-
tem quorum vitæ ſuæ finem vrgens exitus di-
lationem non poteſt ferre, acta pœnitentia &
profeſſa frequẽter ſuorum deteſtatione facto-
rum; ſi lachrymis, ſi gemitibus, ſi fletibus do-
lentis ac vere pœnitentis animi ſigna prodide-
rint, cum ſpes viuendi ſecundum hominẽ nul-
la ſubſtiterit, ita demum caute & ſollicite ſub-
ueniri. Deo ipſo ſciente quid de talibus faciat,
& qualiter iudicij ſui examinet pondera, nobis
tamen anxie curantibus, vt nec pronam no-
ſtram improbi homines laudent facilitatem,
nec vere pœnitentes accuſent noſtram quaſi du
ram crudelitatem. Optamus te beatiſsime ac
glorioſiſsime Papa in Domino ſemper bene
valere, [34] & noſtri meminiſſe.

ADNOTATIONES IN EPIST. XXXI.

1. Quanquam bene ſibi cõſcius animus, &c.
ſoleat

ſoleat ſolo Deo iudice] *Recte ſic Morelius & ante eum Frobeniana & colonienſis editio, nam in cæteris excuſis interiiciebatur:* ſe, *verum ſuperflue.*

2. Quod te frater Cypriane facere nõ mirum eſt] *Alludunt ad epiſtolas à Cypriano ad ſe miſſas, neque vero vnam, ſed plures, vti vel ex ipſo contextu deprehendere eſt.*

3. & tuorum conſiliorum bonorum] *Deerat:* bonorum, *in excuſis, recens autem adiectum eſt à Manut. & Morelio.*

4. erret ſemper] *Etiam hoc loco recens acceſſit vox:* ſemper. *Elegans metaphora qua diſciplinam eccleſiaſticam gubernaculo nauis comparat.*

5. antiqua apud nos ſeueritas] *Deſiderata hactenus hæc verba Manut. debemus accepta. Commendant autem auctoritatem Romanæ Eccleſiæ, ab antiquitate & fidei conſtantia, à qua eandem eccleſiam Romanam commendant ſupra epiſtola III. & vel inde cõprobatur cenſura noſtra, quam eo loco reperire eſt.*

6. ſuperiores noſtræ litteræ] *Exſtat quidem præcedens Cleri Romani ad Cyprianum epiſtola, exſtat & alia Cleri Romani ad Clerum Carthaginienſem ſupra nume. III. verum de neutra earum loqui videtur, quippe quum nulla vtrobique aut libellaticorum aut ſacrificatorum fiat mentio.*

7. qui ſeipſos infideles illicita nefariorum libellorum profeſſione prodiderant] *Libellorum formam quorum hic fit mentio, habes infra epiſtola lij. ad Antonianum, talem: Ego prius legeram, & epiſcopo tractante cognoueram, non ſacrificandum Idolis nec ſimulachra ſeruum Dei adorare debere; & idcirco ne hoc facerem quod non licebat, cum occaſio libelli fuiſſet oblata (quem nec ipſum acciperẽ niſi oſtenſa fuiſſet occaſio) ad magiſtratum veni; vel alio eunte mandaui: Chriſtianum me eſſe, ſacrificare mihi non licere, ad aram diaboli me venire non poſſe; Dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Hoc eſt ergo quod volunt, nõ minus excuſari tales, quam ſi ad nefarias aras acceſſiſſent; quod ſimilibus pene verbis inculcat etiam Cyprianus li. de lapſis. E quo loco intelligi hic locus poterit paulo intricatior & quantum quidem mihi videtur corruptus; quem tamen caſtigare nequiui, deſtitutus Ms. exemplaribus. Porro recte Manut. & Morelius:* prodiderant, *pro:* prodiderunt.

8. quaſi hoc euaſuri] *Sic excuſi omnes, excepto veteri, qui omittit:* hoc, *quod vnde adiecerit primus Rẽbolt neſcio, certe Coſterius adnotauit in Ms. non reperiri.*

9. quo non minus] *Obſcure dictum, ſi legatur:* quum *ſenſus erit facilis; nihil tamen mutare in contextu volui.*

10. Sed etiã aduerſus illos qui acta feciſſent] *Si hic legeretur:* Sed &, *clarus foret contextus, Porro pro:* acta, *alij:* accepta, *corruptiſſime.*

11. qui vt fieret imperauit] *Recte meo iudicio diuinauit ſic legendum Coſterius, pro eo quod vbique erat:* impetrauit, *quippe quum ſenſus alioqui non conſtet, & prius legat:* mandendo, *præſertim ſi legamus:* fieret, *vt Manu. & Morelius, pro eo quod prius erat:* faceret.

12. præſtigias quærit] *Ita locum hũc reſtituit optime H. Grauius & poſt eum Manutius ac Morel. pro eo quod prius vbique legebatur:* quæri, *non dubium quin vitio operarum.*

13. & qui vult videri propoſitis aduerſus euãgelium vel edictis vel legibus ſatisfeciſſe; hoc ipſo iam paruit, quod videri paruiſſe ſe voluit] *Locus hic antea prorſus mutilus recte ita reſtitutus eſt à Manut. & Morelio; habebatur duntaxat & corruptiſſime:* & qui vult videri paruiſſe, negaſſe voluit. *Porro inter leges & edicta hoc intereſt. Leges erãt aut populi in libera ciuitate rogante magiſtratu, aut Regum aut Principum aut imperatorum iuſſa: vnde legis nomen obtinuerunt leges duodecim tabularum, Senatus conſulta, plebiſcita, legitimæ actiones, interpretationes prudentium, & alia id genus. Edicta vero erant Prætorum. Ædilium, & aliorum inferiorum magiſtratuum; quanquam tamen nonnunquam Edicta etiam ſuperioribus attribuantur.*

14. Nec non contra illos quoque] *Mira congeminatio. Agunt autem de iis qui ſacrificarant idolis, quos infra epiſtola lij. ad Antonianum ſacrificatos vocat Cyprianus.*

15. & neruos ſeueritatis] *Hunc locum feliciter prima ſic reſtituit Margareta Thomæ Mori filia vt teſtatur Coſterius Commentariolo in Vincentium Lirinenſem. Antea erat:* niſi vos] *corruptiſſime; error natus negligentia operarum; nam & Gratianus illud legit diſtinct. 50. cap. Abſit.*

16. non profutura præſtentur] *Hanc caſtigationem Morel. & Manut. acceptam debemus, pro eo quod erat:* teſtentur, *peſſime.* Vbi enim indulgẽtiæ poterit medicina proficere) *Rurſum voce:* indulgentiæ, *in eadem ſignificatione haud dubie qua epiſtola præcedenti, vtuntur Romani, ſic & infra hac eadem epiſtola:* indulgentiam lapſorum, *dicit.*

17. operit vulnus) *Hanc meam huius loci caſtigationem, confirmatam reperi à Manutio & More. pro eo quod legebatur:* perit vulnus, *quemadmodum & in Tomis Conciliorum confirmatam etiam illam reperi, qua cenſebam legendum:* obducere, *pro:* conducere.

18. Quanquam confeſſorum quoque) *Habes epiſtolam hanc ſupra num xxvij. porro illud:* perderent, *recte repoſuit Manut. pro eo quod legebatur:* perdidiſſent.

19. Nam qui quod habet, non cuſtodit in eo) *Locus obſcurus Morel. omittit:* in eo, *ſed nec ita ſatisfacit.* litteris tuis) *Intelligunt epiſtolas Cypriani ad Confeſſores Romanos, quas habes ſupra num. xvi. & xxv.*

20. vt quanquam) *Hic quoque confirmatam reperi coniecturam meam à Manutio & Morelio.*

21. quales litteras in Siciliam miſerimus) *Deſiderantur iſtæ litteræ.*

22. Quanquam nobis differendæ huius rei) *Antea habebatur:* differentiæ, *pro eo quod iam olim legendum cenſui.* differendæ; *habent etiam Manut. & Morelius.*

23. quibus poſt exceſſum nobiliſſimæ memoriæ viri Fabiani nondum eſt Epiſcopus) *Scripta eſt igitur hæc epiſtola ſede vacãte poſt mortem Fabiani Pontificis, atque adeo veriſimile duximus, epiſtolam*

ſupra

supra 4. de excessu Episcopi Vrbici, de Fabiano intelligendam. Constat hinc quoque, aliquandiu vacasse Pōtificatum inter Fabianum & Cornelium, idque (quēadmodum loquuntur) propter rerum & temporum difficultates, rerum quidem ob cucbas à Nouatiano concitatas, temporum autem ob feruorē persecutionis Decianæ.

24. Quanquam nobis in tam ingenti negotio placeat) *Habes hæc huius epistolæ verba citata & infra epistola lij. ad Antonianum.*

25. Ecclesiæ pacem sustinendam) *Quum verba hæc Cypriani nusquam in epistolis superioribus repecire sit, verisimile sit, non extare eam ex qua verba hæc citantur tū hic tū supra quoque epist. xxvi. Sustinere autem pro expectare, noue dicitur, qua tamen voce sub finem etiam vtuntur & supra quoque Cyp. Porro consilium hoc suum sequutus Cyprianus, non nisi iam pace data de lapsis scripsit, vti infra ad eum tractatū latius.*

26. pariter ac stantibus laicis) *Ita castigandum hunc locum patet, tum ex epistola dicta ad Antonianū, & alijs locis de quibus supra epistola xxvij. tum ex ipsa hac Epistola infra vbi dicitur:* Oremus pro lapsis, &c. oremus pro stantibus; *hactenus habebatur:* astantibus, *Adnotādum autem venit, quod dicit:* collatione consiliorum facta, *ne quis fortassis laicis aliam auctoritatem quam illis debeatuc attribuat. Neque enim in Concilijs sententiam dicere laicu vnquam permissum legimus. Immo vel ex ipso Cypriano cōstat, solis Episcopis id vsitatum, tum ex epistola infra. Concilij Affricani de Lapsis vbi nulla laicorum mētio, tum ex Synodo Carthaginensi, De Baptismo Hereticorum, vbi non nisi Episcopocum sententiæ recensentur. Vnde recte Basilius Imperator in 8. Synodo: de vobis autem laicis (inquit) tam qui in dignitatibus quam qui absolute versamini, quid amplius dicam, non habeo, quam quod nullo modo vobis licet de ecclesiasticis causis sermonē mouere, neque penitus resistere integritati ecclesiæ, & vniuersali Synodo aduersari; & catera quæ longum foret cecensere. Quod vsque adeo verum agnouerunt Imperatores, vt rarissime Concilijs & ijs non nisi Oecumenicis interfuerint, & vbi interfuerunt, non subscripserint, aut vbi subscripserūt post omnes Episcopos id fecerint; vel ipso Basilio Imperatore teste, qui dum in dicta octaua Synodo cogaretuc vt primus subsccriberet, respondisse in hac verba legicur. Tcanquillissimum Imperium nostrum, sequutum præcedentes & Iustissimos Imperatores, Constantinum videlicet magnum. Theodosium, Martianū & cæteros, vult subscribere post subscriptionem omnium Deo amabilium Episcoporū. Quinimo etiam ipsæ imperatorum subscriptiones consensum potius quam iudicium aut sententiam sonant, vti illa Constantini in Synodo Nicena: Legimus & cōsensimus; & non dissimilis Basilij, Constantini, & Leonis in dicta octaua Synodo. Qui plura huc pertinentia desiderat, legat Antibrentium Reuerendiss. Cardin. Hosij, & eiusdem confessionem Polonicam quibus libris nescio an vnquam aliquid prodierit exactum magis.*

27. & vnum sententiam dicere) *Ita hunc locū restitueram ex coniectura & lectione Morelij, qui habet:* in vnum; *postea autem in Tom. Conciliorum cōfirmatam ceperi. Prius erat:* vnam, *corrupte.*

28. & ruinas) *Adiectum est hoc recens à Manut. & Morelio, qui etiam reposuerunt:* delictum, *pro eo quod erat:* malum, *placet etiam Manut. lectio paulo post:* ne quid non vt oportet factum, *pro quo habebatur:* ne quid non oportet factum.

29. vt effectus indulgentiæ, lapsorum subsequatur pœnitentiam) *Sic hactenus excusi. Et vult prius præmitti pœnitentiam, vt sequatuc effectus indulgentiæ: pro quo Manutius & More.* subsequatur & pœnitentia, *sed quid sibi illa lectione velint non intelligo.*

30. & sicut ad conuiuium vocat) *Sic Manut. rectius quam cæteri:* ad conuiuia, *alludit enim ad parabolam euangelicā de conuiuio nuptiali Matt. 22. Locus insignis contra exaggecantes misericordiam Dei, nulla facta mentione iustitiæ.*

31. Et quidem cum episcopis quibusdam) *Videtur fuisse Romæ celebrata, sede adhuc vacante, Synodus quædam de lapsis; & notatu dignum est, quod dum de ea loquuntur, non nisi Episcopocum meminerint.*

32. ante constitutionem Episcopi nihil innouandum) *Similis exstat titulus libro Decretalium 3. Ne sede vacante aliquid innouetur, ad eum itaque & ad commentarios Canonistarum, quos vocāt, lectorem remitto.*

33. in suspenso) *Etiam hic castigationem meam pro eo quod erat:* in suspendio, *reperi apud Manut. & More.* eorum autem quorum) *Hyperbaton est imo Solœcismus hoc loco, nisi legatur (vti legendum existimo:)* ijs autem, &c. subueniatur: Deo ipso, *nolui tamen iuxta coniecturam nostram quicquam immutare, donec forte contingat exemplar aliquod Ms.*

34. & nostri meminisse] *Hæc ex Morelio adiecimus, in cæteris desidecabatur.*

CYPRIANI AD CLERVM suum de missis Romam & acceptis inde litteris.

EPISTOLA XXXII.

ARG. *ex ipsa Epistola inscriptione satis manifestum est.*

CYPRIANVS [1] PRESBYTERIS & diaconibus fratribus S.

Q[2]VALES litteras ad clerum Romæ agētem fecerim, [3] quidque illi mihi rescripserint, [4] quid etiam Moyses & Maximus presbyteri, & Nicostratus & Rufinus diaconi, & cæteri cum eis confessores in custodia constituti, [5] æque ad litteras meas rescripserint, vt scire possetis fratres charissimi exempla vobis legenda transmisi. Vos curate quantum potestis pro diligentia vestra, vt scripta nostra; & illorum rescripta [6] fratribus nostris innotescant. Sed etsi qui de peregrinis episcopi collegę mei, vel presbyteri, vel diacones pręsentes fuerint, vel superuenerint, hęc omnia de vobis audiant: & si exempla epistolarum transcribere, [7] & ad suos *Lib. 3. ep. 4.*

perferre

perferre voluerint, facultatem transcriptionis accipiát.[8] Quamuis & Saruro lectori fratri nostro mandauerim vt singulis desiderantibus describendi faciat potestatem, vt in ecclesiarum statu quoquo modo interim componendo seruetur ab omnibus vria fidei consensio. De cęteris vero quæ agenda erunt, sicut & collegis meis plurimis scripsi, plenius[10] consilio communi Li. 3. ep. 17 tractabimus, quando conuenire in vnum permittente Domino cæperimus. Opto vos fratres carissimi ac desideratissimi semper bene valere. fraternitatem salutate. Valete

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXII.

1. Presbyteris & diaconibus fratribus] *hoc pacto legunt tum Ms. Afflig. March. Dun. tum Cauchius & Manu. Pessime itaque interiectum reperitur in cæteris excusis:* romæ consistentibus *nam ex ipso contextu satis constat, non ad Romanum sed Carthaginiensem Clerum has litteras dirigi.*

2. Quales litteras ad Clerum Romæ agẽtem fecerim] *Vel ipsum, hoc exordium confirmat nostram lectionem, si enim ad Romanos scriberet, ita potius loqueretur:* Quales litteras ad vos fecerim, *habes autem has supra iiij. xv. xxiiij. & xxix.*

3. quicque illi mihi rescripserint] *epistolis nempe duabus præcedentibus.*

4. quid etiam Moyses & Maximus presbyteri] *Recte Ms. codices omnes adiiciũt* Maximus, *quod desiderabatur in excusis.*

5. æque ad litteras meas rescripserint] *hoc etiam rectè Manu. pro eo quod erat.* quæ, *habes epistolas Cypriani ad confessores num. xvi. & xxv. responsum vero Confessorum supra num. xxvi.*

6. fratribus nostris innotescant] nostris, *non* vestris, *(vti erat ante) legunt constanter Ms. Afflig. Dun. & March. Manut. quoque & Morelius; Verum:* innotescatis, *legunt. Ms. prior lectio magis latina est.*

7. & ad suos perferre voluerint] *Hanc castigationem meam confirmatam reperi in dictis Ms. codicibus Manu. quoque & Morelio; antea habebatur:* ad vos, *pessime.*

8. Quamuis & Saturo lectori] *habes eiusdem mentionem supra Epistola xxiiij. Vocatur autem tum Saturus tum Satyrus.*

9. vna fidei cõsensio] *vulgata hæc lectio reperitur etiam in Ms. cod. quare non placet Manut. lectio:* vna & fida consensio.

10. consilio communi] *Error typographycus Rẽboldi remansit hactenus in excusis Erasmicis omnibus, omiserat ille forte fortuna vocem:* communi, *quam tamen habes in veteri excuso & Ms. omnibus.*

AD CLERVM ET PLEBEM de Aurelio lectore ordinato.

EPISTOLA XXXIII.

ARG. *Clero & Plebi renunciat Cyprianus, Aurelium Confessorem à se lectorem ordinatum, obiter virtutis illius & animi constantiam commendans, quibus etiam, vlteriorem gradum in ecclesia merebatur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & diaconibus. Item Plebi vniuersæ salutem.

IN ordinationibus clericis fratres charissimi, Lib. 2. ep. 5 solemus vos ante consulere, & mores ac merita singulorum cõmuni consilio ponderare: sed expectanda non sunt testimonia humana, cum præcedunt diuina suffragia.[2] Aurelius frater noster, illustris adolescens, à Domino iam probatus[3] & à deo vocatus est, in annis adhuc nouellus, sed in virtutis ac fidei laude prouectus; minor in ætatis suæ indole, sed maior in honore,[4] gemino hic agone certauit; bis confessus, & bis confessionis suæ victoria gloriosus; & quando vicit in cursu factus extorris, & cum denuo certamine fortiore pugnauit, triumphator & victor in prælio passionis: quotiens aduersarius prouocare seruos dei voluit, totiens promptissimus ac fortissimus miles & pugnauit & vicit. Parum fuerat sub oculis ante paucorum quãdo extorris fiebat, congressum fuisse; meruit & in foro congredi clariore virtute, vt post magistratus etiam procõsulem vinceret, & post exilium tormenta superaret. Nec inuenio quid in eo prędicare plus debeam, gloriam vulnerum, an verecundiam morum; quod honore virtutis insignis est, an quod pudoris admiratione laudabilis? ita & dignitate excelsus est, & humilitate submissus vt appareat illum diuinitus reseruatum, qui ad ecclesiasticam disciplinam cæteris esset exemplo, quomodo serui Dei in confessione virtutibus vincerẽt, post confessionem, moribus eminerent. Merebatur talis clericę ordinationis vlteriores gradus & incrementa maiora, non de annis suis, sed de meritis æstimãdus; sed interim placuit[5] vt ab officio lectionis incipiat. Quia & nihil magis congruit voci, quæ Dominum gloriosa prędicatione confessa est quam celebrandis diuinis lectionibus personare: post verba sublimia, quæ Christi martyrium prolocuta sunt, euangelium Christi legere, vnde martyres fiunt:[6] ad pulpitum, post catastam venire: illic fuisse conspicuum gentilium multitudini, hic à fratribus conspici: illic auditum esse cũ miraculo circumstantis populi, hic cum gaudio fraternitatis audiri. Hunc igitur fratres dilectissimi à me & à collegis qui præsentes aderãt, ordinatum sciaris; quod vos scio & libenter amplecti, & optare tales in Ecclesia nostra quamplurimos ordinari. Et quoniam semper gaudiũ properat, nec potest moras ferre lætitia.[7] Dominico legir.[8] Interim nobis hoc die auspicatus est,[9] dum dedicat lectionem. Vos orationibus frequẽter insistite, & preces nostras vestris precibus adiuuate; vt Domini misericordia fauens nobis, cito plebi suę & sacerdotem reddat incolumen,

incolumen, & martyrem cum sacerdote lectorem. Opto vos fratres charissimi in Deo patre & Christo Iesu semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXIII.

1. Id ordinationibus Clericis &c. *Locus hic requirebat tractatum de more in ordinationibus Clericorũ olim obseruato, quo (vti alicubi Leo papa I.) Vota ciuium, testimonia populorum, honoratorum arbitriũ, electio clericorum, in ordinationibus considerari solet. Verùm ob epistolæ breuitatem maluimus differre in Epistolam lxviij. ad Clerum & populum Hispaniarum. Hoc hic duntaxat dicimus, diligenter expendenda verba Cypriani,* consulere & mores ac merita singulorum communi consilio considerare, *quibus manifestum fit, non aliud velle ipsum, quàm quod olim tũ in Episcopis & Presbyteris tum in Diaconibus requirebat Apostolus 1. Thim. 2. Testimonium nempe bonum, etiam ab illis qui foris sunt. Qui mos vsque adeo non in vniuersum sublatus est: vt etiamnum ante ordinationem consulatur populus, num quid impedimenti sciat, cur ab ordinibus repelli quis debeat. Porro quum supra alicubi adnotauerimus phrasin Cypriani, qua:* clericum, *adiectiue sumere solet: maxime placet hæc lectio Manut.* in ordinationibus clericis, *præsertim quũ infra hac eadẽ epist.* ordinationis clericæ, *meminerit Morel.* clericorum. *Ms. verò Cambr. & cæteri excusi:* in ordinandis clericis.

2. Aurelius frater noster] *Fit huius eiusdem mentio, epistola sequenti. Supra alterius martyris Aurelij qui litteras non nosset, facta est mentio epistola xxiij.*

3. & à Deo vocatus est, in annis] *Sic Camb. codex antea erat:* & Deo charus, & in annis.

4. gemino hic agone] *Antiquus quidam liber Morelij:* geminum agonem, vt post magistratus etiam proconsulem vinceret] *Sic Camb. codex, significantius multo quàm cæteri, qui:* &, *legunt. Porro etsi magistratus commune sit nomen omnibus Reipub. præfectis, atque adeo & pro consulibus, solet Cyprianus pro minoribus duntaxat honoribus ea voce abuti. Sic supra Epistola xvi. Erant nunc magistratus, & consules siue proconsules.*

5. vt ab officio lectionis incipiat] *Lectoris officium esse dicit epist. sequenti: vt loci altioris celsitate subnixus, & plebi vniuersæ pro honoris sui claritate cõspicuus, legat præcepta & euangelium Domini. Quam verò vetus sit, ex locis Anacleti, Ignatij, Dionysii Areopagitæ & Canonibus Apostolorum supra citatis epistola xxiiij. colligere non est difficile. Quæ verò etiamnum seruantur cæremonia in ordinatione lectoris, desumptæ sunt ad verbum è Concilio 4. Carthaginiensi, ca. 8. vbi ita legitur: Lector cum ordinatur, faciat de illo verbum Episcopus ad plebem, indicans eius fidem, ac vitam atque ingenium. Post hæc spectante plebe tradat ei codicem de quo lecturus est, dicẽs ad eũ: Accipe & esto lector verbi Dei, habiturus si fideliter & vtiliter impleueris officium, partem, cum eis qui verbũ Dei ministrauerunt. E quo eodem concilio desumptæ sunt etiam formæ ordinationis Psalmistæ, & Ostiarij. Porro preces in lectoris ordinatione iam olim vsitatas, habes in constit. Clementis lib. 8. cap. 28.*

6. ad pulpitum, post catastam venire] *Pulpitũ suggestum vocat, vnde lectiones recitari solent corã populo. Catasta verò proprie locus erat æditior, in quo serui venales exponebantur, ἀπὸ τοῦ καταστάναι, id est, ab exponendo dictus. Ad quam significationem proximè accedit Cyprianus, dum Catastam (quantum quidem mihi videtur) intelligit locum eminentiorem, in quo de martyribus sumebatur supplicium, quo & alludere videtur Romanus martyr apud Pruden. sic exclamans: Audite cuncti, clamo longè ac prædico; emitto vocẽ de Catasta celsior. Confirmat hanc meam sententiã vox græca τὰ βάθρα quam huic Synonymiam viri docti quidam adnotarunt. Deinde & illud quod hodiéque in Hispaniis, locus in quo serui venum exponuntur (vt ex relatione fide dignorum comperi) similis sit locis illis æditioribus, in quibus fontes plectuntur, quæ in Galliis passim reperire est, & lingua patria:* la gehenne, *nuncupantur. Confirmat eandẽ allusio Catastæ ad pulpitum qua vtitur Cyprianus. Neque verò me latet altera huius vocis acceptio, apud Prudentium, pro ipsis tortorum instrumentis, dum hymno 1. περὶ στεφάνων dicit: Verberum post vim crepantum, post catastas igneas; verùm non video qui illa loco præsenti quadrare queat: Multo adhuc minus illa, qua catastam compedes ligneas quidam dicunt, quibus seruorum pedes constringebantur.*

7. Dominico legit] *Diem Dominicum haud dubie intelligit, cuius institutionem factam iam inde ab Apostolorum temporibus D. Ioan. Apocalypsis testatum facit: Fui (inquit) in spiritu dominica die, quem vocat D. Paulus 1. Cor. 16. Vnam Sabbati more Iudæorũ, quomodo etiam ab Euãgelistis, nunc vna, nunc prima Sabbati vocatur, id est, (vt interpretantur veteres (prima post Sabbatum. Quo die quum resurrexisse Christũ ex Euangeliis constet, recte ne quid commune haberent cum Iudæis, mutarunt diem Sabbati in diem Dominicum Apostoli. huc pertinet illud Clementis constit. Apostol. li. 2. ca. 63. Die Dominico diligentius cõuenire laudem Deo laturi, qui per Iesum cuncta condidit, & illũ ad nos misit, & à mortuis excitauit. Nam quam excusationem afferre potest Deo, qui in hoc die non conuenit ad audiẽdum salutarem de resurrectione sermonem, in quo tres orationes stantes concipimus, in memoriam illius qui tertio die resurrexit. Prophetarum lectio habetur, & Euangelij prædicatio, & sacrificij oblatio, atque sacrificij dispensatio. Quæ verba prolixius citauimus, quod ijs contineatur modus celebrandi diei Dominici, idem qui etiamnum celebratur. similia Iustinus martyr, Apolog. 2. ad Antonium Pium.*

8. Interim nobis] *Sic Manut. quod magis placet quam quod antea erat,* vobis.

9. dum dedicat lectionem] *Phrasis Tertull. vsitata lib. 1. contra Marcionem, de Resurrectione carnis, de pœnitentia & de Monogamia; qua dedicandi voce pro incipere seu imitari vtitur, quomodo etiam hic Cyprianus.*

AD CLERVM ET PLEBEM de Celerino lectore ordinato.

EPISTOLA XXXIIII.

ARG. pene eiusdem est cum praecedenti, praeterquam quod multis commendet Celerini in confessione fidei constantiam. vtranque autem in secessu scriptã, ipsa contextus circonstantiae satis indicant.

CYPRIANVS PRESBYTERIS, & diaconibus, & plebi vniuersae, fratribus salutem.

Lib. 4. ep. 5. AGNOSCENDA & amplectanda sunt fratres dilectissimi beneficia diuina, quibus ecclesiam suam Dominus illustrare temporibus nostris & honestare dignatus est, [2] commeatum dando bonis cõfessoribus suis & martyribus gloriosis, vt qui sublimiter Christũ cõfessi essent clerum postmodum Christi ministeriis ecclesiasticis adornarent. Exultate itaque & gaudete nobiscum lectis litteris nostris, quibus ego & collegę mei qui praesentes aderant, referimus ad vos, [3] Celerinum fratrem nostrum virtutibus pariter & morib⁹ gloriosum, Clero nostro nõ humana suffragatione, sed diuina dignatione coniunctum. [4] Qui, cum consentire dubitaret Ecclesiae, ipsius admonitu & hortatu in visione per noctẽ compulsus est, ne negaret. Nobis suadentibus, cui plus licuit, & coëgit: quia nec fas fuerat nec decebat sine honore ecclesiastico esse, quem sic Dominus honorauit cęlestis gloriae dignitate. [5] Hic ad temporis nostri praelium primus, hic inter Christi milites antesignanus, hic inter persecutionis initia feruentia [6] cũ ipso infestationis principe & auctore congressus; dũ inexpugnabili firmitate certaminis sui, aduersariũ vincit, vincendi caeteris viam fecit; nõ breui compendio vulnerum victor, sed adhęrentibus diu & permanentibus poenis longae colluctationis miraculo triumphator. Per decẽ & nouem dies custodia carceris septus, [7] in neruo ac ferro fuit. sed posito in vinculis corpore, solutus ac liber spiritus mansit. Caro famis, ac sitis diuturnitate contabuit: sed animam fide & virtute viuentem nutrimentis spiritalibus Deus pauit. Iacuit inter poenas poenis suis fortior, inclusus includentibus maior, iacens stantibus celsior, [8] vinciẽtibus firmior vinctus, sublimior iudicantibus iudicatus; & quamuis ligati neruo pedes essent, calcatus serpens & obtritus & victus est. Lucet in corpore glorioso clara vulnerum signa, eminent & apparent [9] in neruis hominis, membris longa tabe consumptis, expressa vestigia. Sunt magna, sunt mira, quę de virtutibus eius ac laudibus fraternitas audiat. Et si aliquis Thomę similis extiterit, qui minus auribus credat; nec oculorum fides deest; [10] vt quis quod audit, & videat. In seruo Dei victoriã gloria vulnerum fecit, gloriam cicatricum memoria custodit. Nec rudis iste aut nouus est in Celerino charissimo nostro titulus gloriarũ: per vestigia cognationis suae graditur, parentibus, ac propinquis suis honore consimili diuinae dignationis aequatur. Auia eius Celerina iã pridem martyrio coronata est. item patruus eius & auunculus [11] Laurentinus & Ignatius, in castris & ipsi quondam saecularibus militantes; sed veri & spiritales Dei milites; dum diabolũ Christi confessione prosternunt, palmas à Domino & coronas illustri passione meruerunt. [12] Sacrificia pro eis semper, vt meministis offerimus, [13] quoties martyrum passiones & dies anniuersaria cõmemoratione celebramus. Nec degener ergo esse, nec minor poterat, quem sic domesticis exemplis virtutis ac fidei prouocabat familiae dignitas & generosa nobilitas. Quod si in familia saeculari praedicationis & laudis est, [14] esse patricium; quanto maioris laudis & honoris est, fieri in coelesti praedicatione generosum? Non inuenio quẽ beatiorẽ magis dicam, vtrúmne illos de posteritate tam clara, an hũc de origine gloriosa. ita aequaliter apud eos recurrit & commeat diuina dignatio, vt & illorum coronam dignitas sobolis illustret, & huius gloriã sublimitas generis illuminet. [15] Hũc ad nos fratres dilectissimi cum tanta Domini dignatione veniẽtem, testimonio & miraculo eius ipsius, qui se persecutus fuerat, illustrem; quid aliud quã [16] super pulpitum, id est, super tribunal Ecclesiae oportebat imponi, vt loci altioris celsitate subnixus, & plebi vniuersae pro honoris sui claritate conspicuus, legat [17] praecepta & euangelium Domini, quę fortiter ac fideliter sequitur? vox Dominum confessa in his quotidie, quae Dominus locutus est, audiatur? [18] Viderit an sit vlterior gradus ad quem profici in Ecclesia possit. Nihil est in quo magis cõfessor fratribus prosit, quam vt dum euangelica lectio de ore eius auditur, lectoris fidem quisquis audierit, imitetur. [19] Iungendus in lectione Aurelio fuerat, cum quo & diuini honoris societate coniunctus est, cũ quo omnibus virtutis & laudis insignib⁹ copulatus est pares ambo, & vterque consimiles. in quantum gloria sublimes, in tantum verecundia humiles, quantum diuina dignatione promoti, tantum sua quiete & tranquillitate summissi, & virtutum pariter & morum singulis exempla prebentes, & cõgressioni & paci congruentes, illic robore, hic pudore laudabiles. In talibus seruis laetatur Dominus. In eiusmodi confessoribus gloriatur, [20] quorũ secta & conuersatio sic proficit ad praeconium gloriae, vt magisterium caeteris praebeat disciplinae. Ad hoc eos Christus esse hic in Ecclesia diu voluit, ad hoc de media morte subtractos, quadam dixerim resurrectione circa eos facta, incolumes reseruauit: vt dum nihil in honore sublimius, nihil in humilitate submissius à fratribus cernitur, hos eosdẽ fraternitas sectata comitetur. Hos tamen lectores interim constitutos

ſtitutos ſciatis, quia oportebat lucernam ſuper candelabrum poni, vnde omnibus luceat, & glorioſos vultus in loco altiore conſtitui, vbi ab omni populo circumſtante conſpecti incitamentum gloriæ videntibus præbeant. Cæterũ [21] presbyterij honorem deſignaſſe nos illis iam ſciatis, [22] vt & ſportulis iiſdem cum presbyteris honorentur, [23] & diuiſiones menſurnas æquatis quantitatibus partiantur, ſeſſuri nobiſcum prouectis & corroboratis annis ſuis; quamuis in nullo minor poſsit videri ætatis indole, qui conſummauit ætatem gloriæ dignitate. Opto vos fratres chariſsimi & deſideratiſsimi ſemper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXIIII.

1. Agnoſcenda & amplectãda ſunt] *hoc pacto codex Camb. qui ſolus hanc & præcedentem epiſtolam complectebatur inter Ms. Manut. quoque & Morelius, pro quo antea erat:* complectanda.

2. commeatum dando bonis Confeſſoribus ſuis] *Rectè Manut. & Morelius:* bonis, *pro eo quod ob vicinitatem litterarum irrepſerat in textum:* nobis. *Commeatum autem tum hic tum ſupra epiſtola ix. & infra epiſtola ad Antonianum, pro liberatione accipit Cyprianus imitatus Tertulliani phraſin lib. de pœnitentia. Qua vtitur etiam D. Ambr. orat. funeb. Satyri fratris. Metaphora à militibus ſumpta, quibus dũ venia datur vt poßint ad tempus abeſſe à Caſtris vel negotiorum vel valetudinis gratia, commeatus dari dicitur. Libro tamen de mortalitate in alia ſignificatione hac voce vti videtur.*

3. Celerinum fratrem noſtrum] *Facta eſt etiã ſupra Celerini mentio Epiſtolis xvi. xxi. & xxiij. è quibus locis & iis quæ latius in laudem ipſius hic proferũtur (vti & ex Hiſtoria Ecclеſ. Euſebij) hæc licet colligere. Fuiſſe Celerinum, ſiue Africanus fuerit, ſiue Romanus, vnum ex iis, qui ſtatim à paßione Fabiani pontificis perſecutionis impetu primo cũ Moyſe, & Maximo, Nicoſtrato, Rufino, Vrbano, & Sidonio, Romæ in carcerem rapti ſunt: qui præter cæteros omnia tormentorũ genera ſuperarit. Poſtmodum autem perſecutione ad breuißimum tempus aliquantulum remiſſa, rediit in Africam, atque inuitus, ſed viſione nocturna admonitus, ordinatus fuit in Lectorem. Poſtea verò etiã in Diaconũ ſi Martyrologijs Bedæ, Adonis, & Vſuardi creditur, quorũ Beda & Ado verba etiã ipſa huius epiſt. interſerunt. Feſtũ eius celebratur ad 3. Nonas Febr. atque vna ſanctorum martyrum Celerinæ eius auiæ, Laurentini & Ignatij, quorum in hac epiſtola fit mentio.*

4. Qui cum cõſentire dubitaret eccleſię, ipſius admonitu] *ſubaudi Diuinæ dignationis: Quo modo ſi diſtinguamus, vti & facit Camb. codex, ſenſus erit clarior: quum alioqui ſit intricatißimus.*

5. Hic ad temporis noſtri prælium primus] *Similiter prorſus ſupra epiſt. xxv. vos (inquit) primores & duces ad noſtri temporis prælium facti.*

6. cum ipſo infeſtationis principe & auctore] *Quantum coniicere licet Decium Imperatorem intelligit, qui primus ea ætate perſequutionis auctor fuit.*

7. in neruo ac ferro fuit] *Neruus vinculi genus eſt, quo pedes aut ceruices impediuntur. Hinc illud Catonis: fures priuatorum furtorum, in neruo atque in compedibus ætatem agunt, fures publici in auro atque in purpura. Plautus quoque in Aulularia, vinculorum genera enumerat, neruos, cathenas, numellas, pedicas, boyas: hinc vſitata phraſis ſcripturæ: mitti in neruum. 2. Para. 16. Iob. 13. & 33. ac Hierem. 22.*

8. vinciẽtibus firmior vinctus] *Antiquus quidam codex Morelij legit:* vincẽtibus firmior victus *non male.*

9. in neruis hominis] *Elegans tranſitus à neruo vinculi genere, ad neruos humanos, quare hæc verba rectè denuo adiecta ſunt à Manut. & Morelio, præſertim quum reperiantur in excuſis duobus veteribus.*

10. vt quis quod audit & videat] *Sic veteres excuſi, & Manut. pro eo quod vitioſè cæteri:* quiſquis.

11. Laurentinus & Ignatius] *Sic legunt martyrologia ſupradicta, & duo Ms. quæ ſunt apud Guilielmitas Brugenſes, quare reiiciendũ hic nomen Laurentij, quod vulgo legitur, & reponendum:* Laurentinus, *vti fecerunt Manut. & Morelius. Retinendum verò cum excuſis & Ms. Camb.* Ignatij *nomen, quum nuſquam præterquam apud Manut. & Morelium:* Egnatius, *legatur.*

12. ſacrificia pro eis ſemper vt meminiſtis offerimus] *Quid hic pro eis, Martyribus nempe hoc infra Epiſtola xxxvij. ob commemorationes eorum dicit. Nihil itaque obſtat huic loco quod alicubi dicit D. Auguſt. Iniuriã facit martyri, qui orat pro martyre. Neq; enim ignorabat ſuperfluum id fore Cyprianus, qui non vno in loco (quemadmodum ſupra epiſt. xvi. diximus) docet, Chriſti martyres ſtatim gaudiis ſupernis perfrui; quod & hoc ipſo loco ſatis indicat, cum dicit: Martyres iſtos palmas & coronas commeruiſſe. Pro martyribus igitur ſacrifitia offerre, Cypriano idẽ eſt, quod pro commemoratione eorum, non ad delictorum expiationem. Sunt qui hoc interpretentur ad gratiarũ actionem: ſed non placet, tum ob verba Cypriani modo citata, tum quod eodem modo interpretetur Cyrillus Hieroſolymitanus in ſuis Catecheſibus verba illa miſſæ Græcorum: Etiam offerimus tibi pro omnibus qui à ſeculo tibi placuerunt ſanctis, &c. Atque hoc ſacrificium (inquit) tibi offerimus vt memores ſimus, primum eorum qui dormierunt Patriarcharum, Prophetarum, Apoſtolorum, Martyrum, vt Deus orationibus & interceßionibus eorum, noſtram deprecationem ſuſcipiat: Deinde vt in memoria habeamus ſanctos patres qui dormierunt atque Epiſcopos, & deinde omnes qui nos præceſſerunt, magnam vtilitatem credentes acceſſuram eorũ animabus, pro quibus offertur ex oratione ſancti & tremendi ſacrificij. Atqui & commemorationis vox tũ D. Aug. tract. 84. in Ioannem, tum hodiéque in canone miſſæ vſitata, magis confirmat priorem ſententiam.*

13. quoties martyrum paſsiones & dies anniuerſaria commemoratione celebramus] *Ex his verbis facile eſt deprehendere lapſum Rhenani, qui exiſtimat ex his memoriis Martyrum poſtea exortos dies Martyrum feſtos, quũ potius econtrario hinc liqueat, tum demũ celebratam Martyrum commemorationẽ,*

quum dies eorum passionis anniuersarij celebraretur. Constat igitur ex hoc loco, iam ætate Cypriani celebrata non duntaxat festa illa solennia Natiuitatis, Epiphaniæ siue Theophaniæ, Paschæ, Ascensionis, & Pentecostes (quæ iam ab ipsis Ecclesiæ incunabulis celebrata neminem existimo negare posse) verum & Apostolorum & Martyrum, si qui pro Christo mortem perpeßi essent. Id ipsum confirmat, quod præcipit epistola infra xxxvij. Cyprianus, dies adnotari quibus excederent Martyres, idque vt commemorationes eorũ inter martyrum memorias, & oblationes ac sacrificia ob commemorationes eorum celebraret. Neque verò etiã ante diuum Cyprianum id inusitatum fuisse, manifestum sit ex Origine; qui hom. quadam in illud Matthæi vox in Rama. Bene (inquit) & secundum voluntatem Dei innocentium memoriam sancti patres celebrari mandarunt sempiternam in Ecclesiis, velut pro Domino morientium, velut pro Iudæis & gentibus credituris, velut etiam pro ipsis parentibus. Origine vetustior Tertul. de corona militis. Oblationes (inquit) pro defunctis, pro natalitiis, annua die facimus. Quod quam sinistre detorqueat. Rhenanus ad dies natalitios ethnicorum, nemo ignorare merito debeat, qui natalitia Martyrum, pro die paßionis eorum apud veteres vsurpata repererit. Vt enim omittam Iurisperitos qui natalem diem, de die tam quo quis natus est, quam quo deceßit accipiunt, vt præteream D. August. Prudentium, Paulinum Nolanum, & alios illius sæculi patres; certe Concil. Laodic. can. 51. & 52. disertis verbis Natalitia martyrum in Quadragesima celebrari vetat. Et vt adhuc altius huius vocis originem repetamus, vtitur Smyrnensis ecclesia apud Eusebium libr. 4. hist. eccles. cap. 15. dum diem mortis D. Policarpi discipuli D. Ioannis Euangelistæ τὴν γενέθλιον ἡμέραν nuncupant, pro quo diem paßionis vertit ἡμέραν μαρτυρίου Rufinus: Quo in loco (inquiunt) etiam nunc præstante domino solennes agimus celebrésque conuentus, maxime quidem in die paßionis eius, sed & quum eorum memorias qui prius paßi fuerant celebramus, vt sequentium animi ad præcessorum viam exemplis insignibus suscitentur. Quem locum eo lubẽtius citauimus, quod inde manifestum sit, solennes conuentus in natalitiis martyrum vsitatos, iam inde ab Apostolorum temporibus. Atque adeo recte patres Concilij Gangrensis ante annos amplius quam mille ducentos anathemate dã nant. can. 20. Eustathium & suos complices, qui τὰς συνάξεις τῶν μαρτύρων, id est, collectas quæ per Basilicas Martyrum fiebant, vel etiam quæ ibidem celebrantur, oblationes memoriasq́; ipsorũ, spernendas duxerint. Si quis adhuc vicinius Apostolorum ætati requirat testimonium, legat c. 39. lib. 8. Apost. const. Clemẽtis, vbi festorum tum Apostolorum tum D. Stephani & aliorum martyrum fit mentio D. Virginis festorum eadẽ est ratio, vtpote quam non minore celebritate cultã oportuit quã ipsos Apostolos, neque dubito quin vetustißimam quoque illorum quorundam originẽ reperiet alicubi diligens lector. Certe Dormitionis siue Adsumptionis festum, celebratum constat, iam ab ætate D. Hieron. & Aug. Festũ etiam quod hodie Purificationis olim teste Beda ὑπαπαντὴ dicebatur, celebrat homilia de luminibus siue secundis Epiphaniis D. Gregorius Nazianzenus. In vsu erant etiam tẽpore Sergij primi Pontificis præter iam dicta Annũtiationis & Natiuitatis Mariæ festa, teste Micrologo; qui etiã festũ Inuentionis crucis Eusebio Papæ ascribit à Petro 32. Sed hæc hactenus.

14. esse patricium] *Patricij teste Liuio, propriè dicebantur, primorum senatorum à Romulo creatorum posteri, ad hos alludit Cyprianus. Erat tamen (vel Cicerone teste ad Brutum) etiam patricius magistratus, quem ita describit Caßiodorus senator libro variarum sexto, vt præfectura prætorij fuerit dignior.*

15. Hunc ad nos &c. venientem] *Romæ venisse Celerinũ constat ex epistola supra xvi. porro quale miraculum contigerit in illius confeßione non potui deprehendere. Videtur ad illud alludere supra epistola xxiij. Lucianus dum ab illo victum dicit maiorem anguem metatorem antichristi.*

16. super pulpitum, id est, super tribunal ecclesiæ] *Alludit ad similitudinem vtriusque. erat enim tribunal locus excelsus, è quo Ius tribubus reddebatur.*

17. præcepta & euangelium domini] *Sic Ms. Manut. quoque & Morelius, cæteri excusi:* præcepta euangelij Domini.

18. Viderit an sit vlterior gradus] *Phrasis Cyprianica, de qua supra epistola 2. sub finem.*

19. Iungendus in lectione Aurelio fuerat] *Rectè sic Manut. & Morel. pro eo quod erat:* in oratione, *nam & consentit Cambr. codex. Patet autem hinc, prius fuisse ordinatum Aureliũ, atque adeo scriptam hanc prius epistolam præcedentem.*

20. quorum secta] *Rursum hic secta in bonam partem accipitur, vide supra epi. 23.* de media morte] *Sic Cambr. 2. codex & vetus excusus, Manut. & Morel. male igitur prius legebatur:* nocte.

21. presbyterij honorem] *Hoc loco presbyteriũ accipit prõ ipso ordine, alibi verò pro cõgregatione presbyterorũ, de hac re plura Epi. sequenti, & infra 47.*

22. vt & sportulis iisdẽ cũ presbyteris honorẽtur] *Quid sportula infra dicemus epi. lxvi. ad Clerũ & plebem furnitanorũ, vbi sportulantes fratres dicit.*

23. & diuisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur] *Sic Manut. pro eo quod omnes excusi, & plærique Ms.* diuisiones mensuræ, *& rectius meo quidem iudicio. Nam mensurnum latine dici adnotauit iam olim Priscianus (vti me primus admonuit Lud. Carrion I. C. cognatus meus) lib. 2. mẽsis (inquit) mẽsurnus facit: sic enim Cicero posuit pro menstruo in primo Rhetor. Pars quadã æternitatis, cũ alicuius anni mẽsurni, diurni, nocturni, & vespertini certa significatione. Quare recte etiã à Calepino, contra quã ab aliis; ita citatur hic Ciceronis locus: præsertim quũ & Ms. quidã sic legant. Quare etiã non placet quod habet Ms. Anglicus Io. Clemẽtis cod.* diuisiones mẽstruas.

AD EOSDEM DE NVMIdico ordinato presbytero.

EPISTOLA XXXV.

ARG. *Nunciat Clero & Plebi Numidicum à se ordinatum presbyterum, paucis dignitatem illius commendans.*

CYPRIA-

CYPRIANVS PRESBYTERIS, & diaconibus & plebi vniuersæ, charißimis ac desideratißimis fratribus S.

Lib.4.ep 10. N[1]VNCIANDVM vobis fuit fratres charißimi, quod pertineat & ad communem lætitiam, & ad Ecclesiæ nostræ maximam gloriam. Nam admonitos nos & [2] instructos sciatis dignatione diuina, vt[3] Numidicus[4] presbyter adscribatur presbyterorum Carthaginiẽsium numero, & nobiscum sedeat in Clero, luce clarißima confeßionis illustris, & virtutis ac fidei honore sublimis; qui hortatu suo [5] copiosum martyrum numerum lapidibus & flammis necatum ante se misit: quique vxorem adhærentem lateri suo, concrematam simul cum cœteris (vel conseruatam magis dixerim) lætus aspexit. Ipse semiustulatus, & lapidibus obrutus, & pro mortuo derelictus, dum postmodũ filia solicito, pietatis obsequio cadauer patris inquireret, semianimis inuentus, & extractus, & refocillatus à comitibus, quos ipse præmiserat, remãsit inuitus, sed remanẽdi (vt videmus) hæc fuit causa, vt eum Clero nostro Dominus adiungeret, & desolatam[6] per lapsum quorundam[7] presbyterij nostri copiam gloriosis sacerdotibus adornaret. [8] Et promouebitur quidem cùm Deus permiserit, ad ampliorem locum religionis suæ, quando in præsentiam protegẽte Domino venerimus. Interim quod ostenditur fiat, vt cum gratiarum actione suscipiamus hoc Dei munus, sperantes de misericordia Domini eiusmodi[9] ornamẽta complura, vt redintegrato Ecclesiæ suæ robore, tam mites, & humiles faciat in consessus nostri honore florere.[10] Opto vos fratres charißimi ac desideratißimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXV.

1. Nunciandum vobis fuit] *Particula:* fuit, *errore quodam omissa in editione Rembolt, desiderata est hactenus; quare rectè restituta est in suum locũ à Manut. & More. vtpote quam habent non Ms. modo, sed & vetus excusus codex.*

2. instructos sciatis dignatione diuina] *Sic epistolæ præcedenti, diuinæ dignationis admonitu suscepisse dicit Celerinum Lectoris officium, epistola quoque xxxiij. præceßisse ordinationem Aurelij suffragia diuina. Hinc collige, non prophanas sed sacras iam olim habitas ordinationes clericorum, non modo hypodiaconorum, diaconorum, presbyterorum, sed & lectorum; vsque adeo vt ferè signa quæpiam diuinitus ante ordinationem illorum contingerent.*

3. Numidicus] *Huius quoque fit mentio infra epistola xxxviij. xxxix. & xl. Fuit enim vnus Vicariorum D. Cypriani.*

4. presbyter adscribatur presbyterorũ Carthaginiensium numero] *Sic excusi omnes, Ms. Cambr. & Afflig. codices non male:* presbyterij Carthaginiensis. *Presbyterorum autem ordinem fuisse ipsa Apostolorum ætate; etiam distinctum ab Apostolorum & Episcoporum ordine, ex Scripturis perspicuum est. Quid enim aliud sibi vult Diuus Paulus ad Titum 1. dum per singulas ciuitates presbyteros mandat constitui, quod idipsum quoque Diuum Paulum et Barnabam fecisse per singulas Ecclesias patet Act. 13. Quæ si minus satisfaciant, vtpote quæ de Episcopis quidam intelligant; quid dicent ad illud Act. 15. Statuerunt vt ascenderent Paulus & Barnabas ad Apostolos* & *presbyteros in Ierusalem: & rursum paulopost (vbi Latine expreßit vocem Græcã interpres) suscepti sunt ab ecclesia & Apostolis & senioribus: & iterum: conueneruntque Apostoli & seniores, & tunc placuit Apostolis & Senioribus. Quid ad illud Pauli 1. Timot. 5. Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni sunt. Probatur idipsum multis can. Apostolorum, præsertim autem ij. xxx. xxxiij. & xxxviij. qui expressam continent inter Episcopum & Presbyterum distinctionem. Ignatij etiam epistolis ad Trallianos, ad Magnesianos, & Philadelphienses: rursum epistola Dionysii Areopagitæ ad Demophilum: & Clementis Rom. constit. Apostolicis, præsertim cap. 32. lib. 2. vbi eadem ferè verba reperire est, quæ apud D. Ignatium, & lib. 8. 24. c. Quo loco, & similiter concil. 4. Carthaginiẽ. c. 3. ordinationem habes presbyteri eandem pene, quæ etiamnum obseruatur in Ecclesia. Item Anacleti papæ epistola 2. vbi presbyteros non tam ab ætate quam sapientia senes nuncupatos, exemplis docet, & Episcopos in locum Aaronis & Moysis, presbyteros verò in locum 70. Seniorum (qui Græce πρεσβύτεροι appellantur) succeßisse. Zepherinus etiam ordinationis presbyteri & diaconi meminit.*

5. copiosum martyrum numerum] *Sic Ms. & excusi omnes, pro quo reposuit Manut.* gloriosum, *sed minus arridet.*

6. per lapsum] *Hic rursum negligentia Remboldi omissæ fuerunt hæ voculæ in omnibus editionibus Erasmicis: nam vetus codex & Ms. omnes, illas habent.*

7. presbyterij nostri] *Presbyterium hoc loco accipit pro collegio presbyterorum, epist. vero præcedenti pro ipsorum officio.*

8. Et promouebitur quidem] *Intelligit promotionem ad Episcopatum, ad quem tamen an Numidicus postea promotus sit nescio, certe nulla eius fit mẽtio in Synodo Africana. Patet autem ex hoc loco scriptam hanc epistolam in secessu Cypriani.*

9. ornamenta complura] *Sic Manut. & Morelius pro eo quod cæteri omnes tam Ms. quàm excusi:* compleri, *prius magis placet.*

10. Opto vos charißs. ac desideratißimi semper bene valere] *Etiam ex hac clausula quæ desiderabatur in vulgatis codicibus, manifestum fit, sequutũ Erasmum per omnia, exemplar atque adeo & errores Typographicos Remboldi. Nam tum excusus vetus tũ Ms. omnes hanc habent. Manut. quidem paulo aliter:* Opto vos fratres charißimi in domino permanere, *sed prior lectio est Ms. codicum, & frequentius à Cypriano vsitata: quare illam malo.*

AD CLERVM DE CVRA PAVperum & peregrinorum.

EPISTOLA XXXVI.

ARG. titulus plus satis indicat. Non autem à principio secessus scriptam hanc Epistolam verisimile sit ex eo quod nouam vti loquitur portionē mittat, qua subueniatur pauperibus; imo eodem pene tempore scriptam, quo epistola xl. nempe sub finem secessus, ex ijsdem pene vtriusque Epistolæ verbis colligitur.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & diaconibus fratribus charißimis salutem.

SALVTO vos fratres charißimi per dei gratiam incolumis, optans cito ad vos venire, vt desiderio tam meo quam vestro & omnium fratrum satisfiat.[1] Oportet nos tamen paci cōmuni consulere, & interdum quamuis cum tædio animi nostri deesse vobis, ne præsentia nostri inuidiam & violentiam gentilium prouocet; & simus auctores rumpendę pacis, qui magis quieti omnium consulere debemus. Quando ergo vos scripseritis rebus compositis me venire debere, aut si ante dignatus fuerit Dominus ostendere, tunc ad vos veniam.[2] vbi enim mihi aut melius posiit esse, aut lętius, quam illic, vbi me deus & credere voluit & crescere? Viduarum, & infirmorum & omnium pauperum curam peto diligenter habeatis: sed & peregrinis, si qui indigentes fuerint, sumptus suggeratis[3] de quantitate mea propria, quam apud Rogatianum compresbyterum nostrū dimisi: quæ quantitas ne forte iam vuiuersa erogata sit, misi eidem per Naricum Acoluthum aliam portionem, vt largius & promptius circa laborantes fiat operatio. Opto vos fratres charißimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXVI.

1. Oportet nos tamen paci communi consulere] *En legitimam absentiæ Epis. causam, de qua supra plura, Epi. vi. & xv. babes eandē eisdem pene verbis infra epistola xl.*

2. vbi enim mihi aut melius posiit esse aut lętius &c.] *Manut. & Morelius hiatum, qui reperitur in omnibus tum Ms. tum excusis quos reperire licuit, quisque pro virili supplere conati sunt. Ille quidem hoc pacto:* quam illic vbi me dominus esse decreuit, *hic autem & mea sententia rectius:* quam illic vbi me deus & credere voluit & crescere.

3. De quantitate mea propria] *Diuidebantur olim bona ecclesiæ in partes 4. quarum vna erat Episcopi, aut duæ si mauis; nam illi concredebatur pars pauperum, An de illa quantitate hic loquatur, an alio quopiam suo patrimonio, dicemus infra ad epistolam vltimam.* misi eidem per Naricum Acoluthum] *de officio Acoluthi infra Epistola lv. Narici non sit alibi mentio. Rogatiani vero presbyteri supra facta est mētio ad Epistolam vij.*

AD CLERVM VT CONFESsoribus in carcere constitutis omnis humanitas prębeatur

EPISTOLA XXXVII.

ARG. Hortatur Clerum suum, vt omnis humanitas & cura adhibeatur circa confessores, tum viuos, tū in carcere defunctos; vt dies mortis eorum diligenter adnotentur ad celebrandam quotannu eorum memoriam, denique vt pauperum etiam non obliuiscantur.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & diaconibus fratribus, S.

QVANQVAM sciam vos fratres charißimi litteris meis frequenter admonitos esse, vt gloriosa voce dominum confessis; & in carcere constitutis omnis diligentia præbeatur: tamen idētidem vobis incumbo, ne quid ad curam desit ijs, quibus ad gloriam nihil deest.[2] Atque vtinam loci & gradus mei conditio permitteret, vt ipse nunc pręsens esse possem: promptus & libens sollemni ministerio cuncta circa fortissimos fratres nostros dilectionis obsequia complerem. sed[3] officium meum vestra diligētia repręsentet, faciat omnia quæ fieri oportet circa eos, quos in talibus meritis fidei ac virtutis illustrauit diuina dignatio.[4] Corporibus etiam omnium, qui etsi torti non sunt in carcere, tamen glorioso exitu mortis excedunt, impertiatur & vigilantia, & cura propensior. neque enim virtus eorum aut honor minor est, quo minus ipsi quoque inter beatos martyres aggregētur. Quod in illis est, tolerauerunt quidquid tolerare parati & prompti fuerunt. Qui se tormentis & morti sub oculis Dei obtulit, passus est quidquid pati voluit. Non enim ipse tormentis, sed tormenta ipsi defuerunt.[5] Qui in me confessus fuerit coram hominibus, & ego in illo confitebor coram patre meo, dicit Dominus. Confeßi sunt. Qui tolerauerit vsque ad finem hic saluus erit: dicit Dominus. Tolerauerunt, & ad finem vsque incorrupta & immaculata virtutum suarum merita pertulerunt. Et iterum scriptum est: Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ. Vsque ad mortem fideles, & stabiles, & inexpugnabiles perseuerauerunt. Cum voluntati & confeßioni nostrę in carcere & vinculis[6] accedit & moriēdi terminus, consummata martyris gloria est.[7] Denique & dies eorum quibus excedunt annotate, vt commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare poßimus. quanquam[8] Tertullus fidelißimus & deuotißimus frater noster[9] pro cetera sollicitudine, & cura sua quam fratribus in omni obsequio operationis

Li.3.ep.a.
Matt. 10.
Luc. 21.
Matt 10.
Apoc. 2.

nis impertit, (qui nec illic circa curam corporum deest) scripserit & scribat, ac significet mihi dies quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitaté gloriosę mortis exitu transeunt, & celebrentur hic à nobis oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum, [10] quæ cito vobiscum Domino protegente celebrabimus. [11] Pauperibus quoque, vt sæpe iam scripsi, cura ac diligentia vestra non desit, ijs tamen qui in fide stantes, & nobiscum fortiter militátes, Christi castra non reliquerunt: quibus quidem nunc maior à nobis & dilectio & cura pręstanda est, quod nec paupertate adacti, nec persecutionis tempestate prostrati, dum Domino fideliter seruiunt, cæteris quoque pauperibus exemplum fidei præbuerũt Opto vos fratres carissimi ac desideratissimi semper bene valere, & nostri meminisse. Fraternitatem meo nomine salutate. [12]. Valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM. XXXVII.

1. Quanquam sciam vos fratres caris. litteris meis frequenter admonitos] *Ipsum hoc huius epistolæ exordium (vt supra quoque adnotauimus ad Epistolam xv) satis arguit, non sub initium sed sub finem potius secessus conscriptam, nempe post frequentes eadẽ de re litteras, quas habes supra v. vi. & præcedentem.*

2. Atque vtinam loci & gradus conditio permitteret] *Locum, secessum haud dubie intelligit, gradus vero nomine quantum quidem mihi videtur Episcopatum, vtpote quum solus pene quæreretur ad supplicium Episcopus.*

3. officium meum vestra diligentia repręsentet] *Sic Ms. Afflig. Dun. & Marchin. Cauchius quoque Manu. & Morelius, pro eo quod erat:* præsentet, *minus recte. Nam repræsentare pro referre vsurpat quoque Cyprianus infra lib. de bono patientiæ, ac epistola ad Lucium papam, & Tertul. de patientia. Eadem significatione dixit alicubi Horatius. Virtutem ne repræsentet moresque Catonis.*

4. corporibus etiam omnium, &c.] *Sedulo hortatur ad impendendam curam corporibus confessorum qui in carcere decesserant, non secus atque martyrum. E quo loco imprimis confirmatur mea sententia de differentia confessorum & martyrum, vt martyres non dicantur Cypriano proprie; nisi qui passi sunt, vti habes supra epistola ix. Colligitur deinde, peculiarem quandam curam adhibitam corporibus defunctorum martyrum, vt nempe honorifice magis sepelirentur quã cæteri fideles, hinc Act. 7. legitur de D. Stephano. Sepelierunt eum viri timorati & fecerunt planctum magnum super eum. Quod quomodo gestum sit videre est apud Lucianum presbyterũ lib. de inuentione reliquiarum eius quem misit vna cum ipsis reliquiis in Affricã Auitus presbyter per Orosium compresbyterum, vel ipso D. Augustino teste de ciuitate Dei. Confirmant morem hunc Smyrnenses de D. Policarpi passione Epist. supra ex Eusebio citata; cuius corpus exustum ab infidelibus, ne pro more (vt verbis eorum vtar) à Christianis conditum venerationi foret, & tamẽ ossa ipsa iam ambusta preciosissimis gemmis cariora & omni auro probabiliora collecta ab ipsis, ex more sunt condita: Quale quid habes etiam in epistola D. Cornelij Pontificis ad cũctos fideles de translatione corporum S. Petri & Pauli à Catacumbis. Condebantur autem precioso quopiam operta velamine, in vasculis etiam nonnunquam aureis, vti patet ex D. Hieron. contra Vigil. de reliquiis D. Andreæ, Lucæ, & Timothei, translatis à Constantino Constantinopolim, & Beati Samuelis è Iudæa in Thraciã per Arcadium. Ita autem condita reliquia in veneratione erant fidelibus, & etiam osculis honorabantur. Quod quum tanquam idololatricum calumnietur Vigilantius: honoramus (inquit Epistola ad Riparium) reliquias martyrum, vt Deum cuius sunt martyres adoremus. Honoramus seruos, vt honor seruorum redundet ad Dominum. Sed hæc hactenus, ne prolixitate nimia molestiores simus. Reliquias enim martyrum contemnere, Hæresis est vetus, tum Vigilantij tum Eustathij, damnata iam olim à Synodo Gangrensi in Oriente, à D. Hieron. & Carolo magno contra Felicem quendam celebrata Synodo in Occidente. Si quis plura huc pertinentia desideret, legat Ionam Aurelianensem non ita nuper à nobis castigatum de cultu imaginum.*

5. Qui in me confessus fuerit coram hominibus, &c. *Locum hunc reddunt obscurum verba illa excusorum codicum:* sicut scriptum est, *quæ non reperiuntur in Ms. codicibus Afflig. Dun. Marchin. atque adeo illa consulto omisimus, vtpote sine quibus sensus constet. Porro verba illa à Matheo citata:* in me, *&* in illo, *de verbo ad verbum translata sunt è textu Græco, ἐν ἐμοὶ ἐν αὐτῷ, quæ reperire est etiam apud D. Chrysostomum, est autem Hæbraismus.*

6. accedit & moriendi terminus] *Ita Ms. tres, è quibus particulam:* &, *adiecimus. Vetus verò excusus etiam legit:* accedit, *pro quo hactenus erat:* accidit, *vitio typographico Remboldi.*

7. Denique & dies eorum quibus excedunt adnotate] *Morem hũc iam inde in ecclesia seruatum* Mau 18.
non dubito, ex quo Romæ constituti sunt Notarij, qui gesta martyrum describerent, quod Clementi Romano Mau 20.
ascribit Damasus, alij Fabiano. Certè lib. de corõ. mil. Tertull. Fastos ecclesiæ opponit municipalibus solennitatibus gentilium. Porro hinc suam originem postea sumpserunt Martyrologia quæ vocantur. Quorum primus auctor fuit Eusebius, cuius martyrologium vertit in Latinum D. Hieron. attestante Beda sub initiũ Retract. in Acta Apostolorum. Illos imitati sunt idem Beda, Ado Treuirensis, & Florus quidam; è quibus omnibus iussu Caroli Magni suum congessit martyrologium Vsuardus, quod hodieque in omnibus penè ecclesiis legitur. apud Græcos verò idipsum præstitit, sed prolixius, Symeon Metaphrastes.

8. Tertullus] *De hoc supra epistola vij.*

9. pro cætera sollicitudine & cura sua quam fratribus] *Sic Manut. Ms. quoque tres & vetus excusus; præterquam quod legunt:* inter cætera, *quomodo hactenus excusi.*

quæ cito vobiscum, &c.] *Vel hinc quoque patet, sub finem primum secessus scriptam hanc Epistolam videtur enim spiritu quodam prophetico reditum*

 suum

militum nomina teste Vegetio.

6. omnes optime nossem, & dignos &c. pro mouerem] *Rectè sic Manut. pro quo mendosè Morelius:* omnes opto me nosse & promoueri.

7. ille intercesserit] *Intercedere pro impedire vsitatissi. Cypriano, vide supra epistolam xxviij.*

8. quod secum in monte non cõmunicarent] *habebat ergo Felicissimus conuenticulum in monte quopiam Carthagini vicino. Mos hæreticis etiam hodie in vsu existens. Quem autem hic dicit: ducem, factionis & seditionis principẽ, supra epistola xxx. Romã vexilliferum vocant Priuati Lambesitani, Cypr. infra Epistola lv. signiferum seditionis.*

9. ab hac audacia] *Vel ex hoc loco patet, emendatius hic nactum exemplar Morelium quam Manut. nã sic habet:* habente audaciam] *Deinde omisit voculam:* matre, *& paulopòst vocem:* temerario, *habet etiam eius exemplar minus rectè:* retraherent, *pro eo quod ille:* perciperent.

10. vt abstentum se à nobis sciat] *Peculiaris penè est Cypriano phrasis, qua abstentum pro excommunicato, & abstinere pro excommunicare vsurpat, vti videre est Epistola infra lv. & alibi frequentissimè. Quãquam tamen etiam alia periphrasi sæpè id circum loquatur: Sic supra epistola xxviij. arcere à communicatione & non communicare, vti etiam hic, Epistola xl. eiicere & de ecclesia pellere, Epistola xli. à communicatione cohibere epistola xlvij. eiicere ecclesia & excludere: Ad Antonianum à cõmunicatione abstinere, quomodo etiam epistola sequenti; lv. de ecclesia pellere, cõdemnare, sacerdotum voce damnare, eiicere, excludere, communicatione prohibere.*

11. adulterij etiam crimen accedat] *His verbis satis indicat, Adulterij crimen excommunicatione puniri solitum.*

12. Sed & Augendus] *Excommunicatur hic Epistola sequenti. Fuit & quidam Augendus Diaconus missus in Africam legatus à Nouatiano vti constat ex epistola infra xli. quem eũdem esse existimo eo quòd ipse collega Felicissimi fuerit, qui & ipse partes fouebat Nouatiani, vti patet infra epistola xlvij.*

13. qui sponte maluit ab ecclesia separari] *Explicat quod prius dixit de Felicissimo: accipiat sententiam quam prior dixit & de Augendo: sententiam ferat quam in se prouocauit. Atque hoc est quod Apostolus ad Titum 3. hæreticum (inquit) hominem post vnam atque alteram correptionem deuita, sciens quia subuersus est huiusmodi & proprio iudicio condemnatus, id est (interprete D. Hiero.) suo arbitrio ab ecclesia recedens atque adeo seipsum damnans. Quia tamen nemo vitandus venit nisi antea publico iudicio ecclesiæ condemnatus, vsitata fuit iam inde ab initio ecclesiæ etiam hæreticorum excommunicatio. nam D. Paulus Hymeneum & Alexandrum Thim. 1. tradidit Sathanæ, vt discerent non blasphemare.*

14. & Carthaginem ad Clerum quoque mittite, &c.] *hoc faciunt Epistola sequenti.*

CALDONII HERCVLANI ET cæterorum ad Clerum Carthaginiensem, de Abstento Felicissimo cum suis.

EPISTOLA XXXIX.

ARG. *Quod iusserat illis Epistola præcedenti Cyprianus perficiunt Caldonius, Herculanus, & cæteri, ac Clero Abstentum Felicissimum denunciant, additis eorum nominibus qui se illi iunxerant. Est autem vetus forma litterarum excommunicatoriarum.*

CALDONIVS [1] CVM HERCVLANO & Victore collegis, item Rogatiano cum Numidico presbyteris S.

A[2]BSTINVIMVS cõmunicatione Felicissimum, & Augendum [3], item Repostum de extorribus, [4] & Irenem Rutilorum, & Paulam sarcinatricem: quod ex annotatione mea [5] scire debuistis. Item abstinuimus Sophronium, & ipsum de extorribus [6] Soliassum Budinarium. Lib 5. ep 14.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXIX.

1. cum Herculano & Victore collegis] *Vel ex epistola præcedenti quæ non solum ad Caldonium & Herculanum scripta est, sed & ad Rogatianum & Numidicum, patet veriorem esse hanc lectionem quam illam exẽplaris Manutij:* Herculanus & victor collegis, *quanquam tamen adhuc mutila sit inscriptio, si hoc pacto legatur. Ex eadem deprehenditur corrupta huius eiusdem lectio quæ habet:* Nouatiano: *pro* Rogatiano. *Porrò victores Episcopos Africæ plures fuisse, patet infra ex Synodo Carthaginiensi & epistolis liiij. & lxx.*

2. Abstinuimus communicatione] *Quod D. Cyprianus & ipsi quoque paulopòst simpliciter abstinere dicunt, hoc his* abstinere communicatione.

3. item Repostum de extorribus] *Reposti huius fit mentio quoque infra epistola lv. magis autẽ placet hæc lectio, quam illa:* de extorrentibus, *tum hic tum paulopòst. Suspicor enim hunc vnum fuisse de illis extorribus quorum supra meminit epistola vij. ad Rogatianum & cæterum Clerum.*

4. Irenem Rutilorum & Paulam sarcinatricem] *Duarum feminarum sunt hæc nomina, Porrò Rutilorum nomen patriæ esse videtur, aut certè cognomen familiæ.*

5. scire debuistis] *Etiam hic emendatius Morelij exemplar quam alterum quod habet:* debuisti, *scribunt enim toti Clero. Coniicio autem legendũ quoque:* nostra, *non,* mea;

6. Soliassum Budinarium] *Postremũ hoc nisi cognomen sit, nescio quid significet.*

CYPRIANI AD PLEBEM DE quinque presbyteris schismaticis factionis Felicissimi.

EPISTOLA XL.

ARG. *Quemadmodum epistola ante hanc secundã*

Clero,

Clero, ſic nunc Plebi nuntiat Cyprianus, vitandum Feliciſsimum cum ſuæ factionis quinque presbyteris: qui tum lapſis ſine diſcrimine pacem dabant, tum ſeditionem & ſchiſma aduerſum ſe concitarent. fit autem huius Epiſtolæ quoque mentio infra epiſtola xlij. ſub finem vero receſſus ſcriptam, ipſe cõtextus ſatis indicat.

CYPRIANVS PLEBI VNIuerſæ Salutem.

Lib. 1. ep. 8. QVANQVAM fratres chariſsimi[1] Britius fideliſsimus atq; integerrimus presbyter, item Rogatianus & Numidicus presbyteri, cõfeſſores, & gloria diuinæ dignationis illuſtres, ſed & diaconi boni viri & eccleſiaſticę adminiſtrationi per omnia obſequia deuoti,[2] cum cæteris miniſtris plenam vobis præſentiæ ſuę diligentiam præbeant, & exhortationibus aſsiduis ſingulos corroborare, ſed & lapſorum mentes conſilijs ſalubribus regere & reformare non deſinant: tamen ego quantum poſſum admoneo, & quo modo poſſum viſito vos litteris meis. Litteris, inquam, fratres chariſsimi.[3] Hoc enim quorundam presbyterorum malignitas & perfidia perfecit, ne ad vos ante diem paſchæ venire licuiſſet; dum coniurationis ſuæ memores, & antiqua illa contra epiſcopatum meum, immò contra ſuffragium veſtrum & Dei iudicium venena retinentes, inſtaurant veterem contra nos impugnationem ſuam, & ſacrilegas machinationes inſidijs ſolitis denuo renouant. Et quidẽ de Dei prouidentia nobis hoc optantibus, immò & ignoſcentibus, & tacentibus, pœnas quas meruerant pependerunt,[4] vt à nobis non eiecti vltro ſe eijcerent, ipſi in ſe pro conſcientia ſua ſententiam darent, ſecundum veſtra diuina ſuffragia coniurati & ſcelerati de Eccleſia ſponte ſe pellerent.[5] Nunc apparuit, Feliciſsimi factio vnde veniſſet, quibus radicibus & quibus viribus ſtaret. hi fomenta olim quibuſdam confeſſoribus & hortamenta tribuebant, ne concordarent cum epiſcopo ſuo, nec eccleſiaſticã diſciplinam cum fide & quiete iuxta præcepta dominica continerent, ne confeſsionis ſuæ gloriam incorrupta & immaculata conuerſatione ſeruarent. Ac ne parum fuiſſet corrupiſſe quorũdam confeſſorum mentes,[6] & contra[7] ſacerdotium Dei portionem ruptæ fraternitatis armare voluiſſe,[8] nunc ſe ad lapſorum perniciem venenata ſua deceptione verterunt, vt ægros, & ſaucios, & ad capienda fortiora conſilia per calamitatem ruinæ ſuæ minus idoneos, & minus ſolidos, à medela vulneris ſui auocent, & intermiſſis precibus, & orationibus, quibus Dominus longa & continua ſatisfactione placandus eſt, ad exitioſam temeritatem mendacio captioſæ pacis inuitent. Sed oro vos fratres vigilate contra inſidias diaboli, & pro veſtra ſalute ſolliciti contra mortiferam fallaciam diligentius excubate. Perſecutio eſt hæc alia & alia tentatio, & quinque iſti presbyteri nihil aliud ſunt quam[9] quinque primores illi, qui edicto nuper magiſtratibus fuerant copulati, vt fidem noſtrã ſubruerent, vt gracila fratrum corda ad letales laqueos præuaricatione veritatis auerterent. Eadem nunc ratio, eadem rurſus euerſio, per quinque presbyteros Feliciſsimo copulatos, ad ruinam ſalutis inducitur, vt non rogetur Deus, nec qui negauit Chriſtum, eũdem Chriſtum quem negauerat, deprecetur; poſt culpam criminis tollatur & pœnitentia, nec per epiſcopos & ſacerdotes Domino ſatisfiat, ſed relictis Domini ſacerdotibus contra euangelicam diſciplinam noua traditio ſacrilegæ inſtitutionis exſurgat: cũque ſemel placuerit[10] tam nobis quam confeſſoribus & clericis vrbicis, item vniuerſis epiſcopis vel in noſtra prouincia, vel trans mare conſtitutis, vt nihil innouetur circa lapſorum cauſam, niſi omnes in vnum conuenerimus, & collatis conſilijs cum diſciplina pariter & miſericordia temperatam ſententiam fixerimus; contra hoc conſilium noſtrum rebelletur, & omnis ſacerdotalis auctoritas & poteſtas factioſis conſpirationibus deſtruatur. Quas nunc penas patior fratres chariſsimi, quod ipſe ad vos in præſentiarum venire non poſſum, ipſe ſingulos aggredi, ipſe vos ſecundum Domini & euangelij eius magiſterium cohortari.[11] Non ſuffecerat exſilium iam biennij, & à vultibus atque ab oculis veſtris lugubris ſeparatio, dolor iugis & gemitus, qui me ſolum ſine vobis continua lamentatione diſcruciat: lachrymę diebus ac noctibus profluentes, quod ſacerdoti, quem tanto amore & ardore feciſtis, nec dum vos ſalutare, & nec dum complexibus veſtris inhærere contingat.[12] Acceſsit hic tabeſcenti animo noſtro dolor maior, quod in tanta ſollicitudine, ac neceſsitate excurrere ad vos ipſe nõ poſſum, dum per minas & per inſidias perfidorum cauemus, ne aduenientibus nobis tumultus illic maior oriatur: & cum paci & tranquillitati epiſcopus prouidere in omnibus debeat, ipſe materiam ſeditioni dediſſe, & perſecutionem denuo exacerbaſſe videatur. Hinc tamen fratres dilectiſſimi, hinc admoneo pariter & conſulo, ne perniciofis vocibus temere credatis, ne fallacibus verbis conſenſum facilè commodetis, ne pro luce tenebras, pro die noctem, pro cibo famẽ, pro potu ſitim, venenum pro remedio, mortem pro ſalute ſumatis. Nec ætas vos eorum nec auctoritas fallat; qui ad duorum presbyterorum veterem nequitiam reſpondens[13] ſicut illi Suſannam pudicam corrumpere & violare conati ſunt, ſic & hi adulterinis doctrinis Eccleſiæ pudicitiam corrumpere, & veritatem euãgelicam violare conantur. Clamat & dicit Dominus, Nolite audire ſermones pſeudoprophetarum, quoniam viſiones cordis eorum fruſtrãtur eos. Loquuntur, ſed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abijciunt verbum Domini: Pax erit vobis. Pacem nunc offerunt, qui ipſi non habent pacem.[14] In Eccleſiam lapſos reducere & reuo-

care

care promittunt, qui de Ecclesia recesserunt. *Ephes. 4.* Deus vnus est, & Christus vnus, & vna Ecclesia, [14] & cathedra vna super Petrum Domini voce fundata. [15] Aliud altare constitui, aut sacerdotium nouum fieri præter vnum altare, & vnum sacerdotium, non potest. Quisquis alibi collegerit, spargit. Adulterum est, impium est, sacrilegum est, quodcunque humano furore instituitur, vt dispositio diuina violetur. [16] Procul ab huiusmodi hominum contagione discedite, *2.Tim.2.* & sermones eorum velut cancer & pestem fugiendo vitate, præmonente Domino & dicente: *Matt.15.* Cæci sunt duces cæcorum: cæcus autem cæcum ducens, simul in foueam cadent. [17] Intercedunt precibus vestris, quas nobiscum diebus ac noctibus Deo funditis, vt eum iusta satisfactione placetis; intercedunt lachrymis vestris, quibus commissi delicti crimen abluitis: intercedunt paci, quam verè & fideliter de Domini misericordia postulatis, nec sciũt scriptum esse: Et propheta ille aut somnium somnians, ille qui locutus est, vt errare te faceret à domino *Deut.13.* Deo tuo interficietur. Nemo vos fratres errare à Domini vijs faciat. Nemo vos Christianos ab euangelio Christi rapiat. nemo filios Ecclesiæ de Ecclesia tollat. pereant sibi soli, qui perire voluerunt. extra Ecclesiam soli remaneant, qui de ecclesia recesserunt. Soli cum episcopis nõ sint, qui contra episcopos rebellarunt. Coniurationis suæ pœnas soli subeant, qui olim [18] secundum vestra suffragia, nunc secundum Dei iudicia, sentẽtiam coniurationis & malignitatis suæ subire meruerunt. Monet nos Dominus in euangelio suo dicens: *Matt.7.* [19] Reiicitis mandatũ Dei vt traditionem vestram statuatis. Qui mandatum Dei reijciunt, & traditionem suam statuere conantur fortiter à vobis & firmiter respuantur. Sufficiat lapsis ruina vna: nemo volentes surgere sua circumuentione præcipitet. nemo iacentes pro quibus nos rogamus, vt Dei manu & brachio subleuentur; prosternat grauius & deprimat. nemo semianimes, & vt salutem suam pristinam recipiant, deprecãtes, [20] ab omni spe solutus auertat. nemo nutantibus lapsus sui caligine omne itineris salutaris lumẽ extinguat. *1.Tim.6.* Instruit Apostolus, dicens: Si quis aliter docet & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Iesu Christi & doctrinæ eius, [21] stupore elatus est; [22] discedendum ab huiusmodi. Et iterum dicit ipse: *Ephes.5.* Nemo vos decipiat inanibus verbis. propterea enim venit ira Dei [23] super filios contumaciæ, nolite ergo esse participes eorum. non est, quod decepti inanibus verbis, prauitatis eorum incipiatis esse participes. Discedite à talibus quæso vos, & acquiescite consilijs nostris, qui pro vobis quotidie continuas Domino preces fundimus, qui vos ad Ecclesiã reuocari per Domini clementiam cupimus, qui de Deo pacem plenissimam prius matri, tum & filijs eius oramus. Cum precibus atque orationibus nostris vestras quoque orationes & preces iungite, cum fletibus nostris vestras lachrymas copulate. Vitate lupos, qui oues à pastore secernunt: vitate linguam diaboli venenatam, qui ab initio mundi fallax semper & mendax mentitur vt fallat: blanditur, vt noceat: bona promittit, vt malum tribuat: vitam pollicetur, vt perimat. Lucent nunc quoque verba eius, & venena manifesta sunt: pacem pollicetur, ne peruenire possit ad pacem: salutem promittit, ne qui deliquit, veniat ad salutem; Ecclesiam spondet; quando id agat, vt qui illi credit, in totum ab ecclesia pereat. [24] Nunc est fratres dilectissimi, vt & qui statis, fortiter perseueretis, & stabilitatem vestram gloriosam, quam in persecutione tenuistis, perpetua firmitate seruetis, [25] & si qui circumueniente aduersario lapsi estis, in secunda hac tentatione spei & paci vestræ fideliter consulatis; & vt vobis Dominus ignoscat, à sacerdotibus Domini non recedatis; cum scriptum sit: Et homo quicũque fecerit in superbia, *Deut.17.* vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille. Persecutionis istius nouissima hæc est, [26] & extrema tentatio, quæ & ipsa cito Domino protegente transibit, [27] vt repræsenter vobis post paschæ diem cum collegis meis; quibus præsentibus secundum arbitrium quoque vestrum, & omnium nostrum commune consilium, sicut semel placuit, ea quæ agenda sunt, disponere pariter & limare poterimus. si quis autem pœnitentiam agere, & Deo satisfacere detrectans, [28] ad Felicissimi & satellitum eius partes concesserit, & se hæreticæ factioni coniũxerit: sciat se postea ad Ecclesiam redire, & cum episcopis & plebe Christi communicare non posse. Opto vos fratres charissimi semper bene valere, & circa Domini misericordiam exorandam cõtinuis nobiscum precibus insistere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XL.

1. Britius] *hoc pacto legunt Ms. codices 4. Afflig. Dun. Marchin. & Cauchij, quare retinendam hanc cẽseo, præ illa Manut. & Merelij:* Virtius; *tum ob fidem Ms. nostrorum codicum, tum quod magis accedat ad lectionem vulgatam:* Brictius, *quæ substituta videtur à sciolis quibusdam, quibus* Brictij *nomẽ erat notius. Varietatem illam ortam existimo ex vicinitate litterarum v. & b. Porro tum Britium tum Rogatianum & Numidicum, insinuat suum suppleße officium in absentia sua Cyprianus, & hic & Epistolis 2. præced. quod antea etiam de Tertullo adnotauimus, sed quem existimo, dum hanc scriberet epistolam ad Episcopatum iam prouectum.*

2. cum cæteris ministris] *Sic Ms. codices Afflig. Dun. March. vetus quoque excusus; Mendum itaque codicis Remboldi qui:* ministerijs, *legit, remansit hactenus in omnibus excusis.*

3. Hoc enim quorũdam presbyterorũ, &c.] *Postea quinque fuisse presbyteros dicit, nomina eorum*

habes

habes infra epistola lv. quos ex hac epistola constat vitæ Cypriani insidiatos. Quæ autem fuerint sacrilegæ eorum contra Cyprianum machinationes, perspicuum sit dicta epistola, quod nempe Fortunatum, quendam pseudepiscopum in locum eius substituerint.

4. vt à nobis non eiecti, vltro se eiicerẽt] *Hoc proprium est Schismaticorũ, atque in eo ab hæresi schisma differt. Schisma enim ab ecclesia (inquit D. Hieronymus in cap. 3. epistolæ ad Titum) separat. Hæresis verò peruersum dogma habet. Nec absimiliter D. Augustinus homil. 11. super Math. Schismaticos (inquit) non fides diuersa facit, sed communionis disrupta societas: ad quod quam proximè accedit infra Cypr. dum meminit ruptæ fraternitatis.*

5. Nunc apparuit Felicissimi factio vnde venisset] *Sic Ms. Dom. Afflig. Manut. quoque & Morelius. pro eo quod erat:* apparet. *Neque enim nouum Cypriano, abuti præterito pro præsenti & præteritis imperfectis pro perfectis. Porro insinuat Felicissimo (de quo epistolis præced.) fomenta seditionis præstita ab his quinque presbyteris, corruptos etiam ab illis quosdã Confessores qui se factioni illorum iunxerint.*

6. & contra sacerdotium dei, portionem ruptæ fraternitatis &c.] *feliciter hoc pacto Manut. locum hunc restituit antea corruptissimum, legebatur enim antea:*

7. & sacerdotium Dei portionẽ ruptę fraternitatis. *Sacerdotium autem hic pro Episcopatu accipit more suo, quomodo paulopost sacerdotem se vocat.*

8. nunc se ad lapsorum perniciem] *Erant igitur illi ijdem presbyteri, de quibus supra conquestus est epistola x. & aliquot sequentibus. Porro:* fortiora, *pro:* fortia, *reposuerunt Manut. & Morelius è Ms. codicibus, vti etiam illud:* persecutio *est hac alia,* & alia tentatio, *pro eo quod erat:* persecutio est hic atque alia tentatio.

9. quinque primores illi] *Videtur mihi alludere ad visionem quampiam in qua apparuisse videtur cum magistratibus quinque primores, qui edictum contra episcopos vna publicarent. Copulari verò, vox est Cypriano etiam supra alicubi vsitata, & infra frequentissimè.*

10. tam nobis quam confessoribus, & clericis vrbicis, item vniuersis Episcopis] *Cypriani epistolas hac de re habes supra x. & sequentes complures, Confessorum vrbicorum epist. num. xxvi. Cleri Romani iij. xxx. & xxxi. Caldonij Episcopi xix. Cæterorum verò Episcoporum desiderantur; Patet autem vel hinc, posteriorem esse hanc illis omnibus.*

11. non suffecerat exilium iam biennij] *Quanquam satis constet ex vita D. Cypriani per Pontium descripta, missum aliquando illum in exilium, quia tamen id primum sub finem vitæ contigit, & vel ipsum huius epistolæ Argumentum satis insinuat, tempus quo scripta est præcessisse Cornelij Pontificatum, cuius etiã meminerit infra epistola ad Cornelium xlij. satis manifestum puto, de secessu suo loqui auctorem. Quod exsiliũ vocat, vt magis animi sui tædium apud plebem suam exaggeret, quod ex diutina absentia contraxerat.* biennij, *autem reposuerunt Manutius & Morelius, pro eo quod cæteri habent,* biennio. ne aduenientibus nobis tumultus illic maior oboriatur] *Eisdem penè verbis vsus est supra epistola xxxvi. ne præsentia nostra inuidiam & violentiam gentilium prouocet & simus auctores: rumpẽlæ pacis, qui magis quieti omnium cõsulere debemus, Atque adeo vel hinc patet eodem penè vtranque tempore conscriptam, nam alibi alias allegat absentiæ causas.*

12. Accessit hic] *Antea erat:* hinc, *corruptè: Manut. autem & Morelio consentiunt Ms. codices.*

13. sicut illi Susannam pudicam corrumpere & violare conati sunt] *Citat hic Susannæ historiam ex Danielis ca. 13. infra quoque Epistola ad Thibaritanos, & lib. de orat. Dominica, ex eodem belis historiã; quod adnotandum contra eos, qui vtranque reiicere audent tanquam apocripham, verum de hoc ibi latius.*

14. in ecclesiam] *Rursus hic errorem Remboldi sequutus est Erasmus legens:* ecclesia, *nam in veteri excuso & Ms. omnibus priori modo legitur.*

14. & cathedra vna super Petrum domini voce fundata] *Sic Manut. cæteri:* super petram, *quo modo etiam Ms. quos vidi. Alibi certè frequentissimè:* super Petrum fundatam ecclesiam, *dicit Cyprianus, vti videre est latius infra epistola lv. quare non mirum, si etiam hic sic loquatur.*

15. Aliud altare constitui &c.] *Similiter alibi loquitur frequentis. phrasis etiam vsitata Optato Mileuitano contra Parmenianum, vide autem de hac re latius libro de vnitate ecclesiæ infra tom. 2.*

16. Procul ab huiusmodi hominum cõtagione discedite] *Vetat Schismaticorum & hæreticorum contubernium. Alludit autem ad illud Pauli 2. Tim. 3. & sermo eorum vt cancer serpit. Adfert autem in confirmationem dicti sui loca Apostoli 1. Tim. 6. & Ephes. 5. Similia scripturæ loca habes 2. Tim. 3. ad Titum 3. 2. Ioannis 1. & Matth. 18.*

17. intercedũt precibus vestris] *Clarius hoc dixit infra dicta Epistola lv. Intercedũt ne rogetur deus, intercedunt ne exoretur precibus & satisfactionibus Christus, hoc est impediunt; vti supra diximus epistola xxiij.*

18. secundum vestra suffragia, nunc] *verba hæc recens adiecta sunt à Manutio & Morelio, in cæteris omnibus desiderata.*

19. Reijcitis mandatum Dei] *Locus est Marc. 7. Quod autẽ Græcè est ἀθετεῖτε rectè vertit reijcitis. Pulchre autem explicat tribus (quod aiunt) verbis locum hunc; non de quibusuis traditionibus, sed illis duntaxat quibus mandatum dei reijcitur. Nam traditiones ecclesiasticas procul est vt reiiciat, quin potius (vti suis quibusque locis adnotauimus) eas confirmet & obseruet, quod de illis obseruationibus, quas sola traditione non scripta receptas tradit Tertull. de coron. mili. comprobare, foret non difficile; infra etiam epistola xlij. multis commendat traditionem vnitatis ecclesiæ: verum latius hac de re infra epistola ad Pompeium.*

20. ab omni spe salutis auertat] *Hinc collige, fauisse quoque hos presbyteros hæresi Nouatianæ, de qua infra latius epistola ad Antonianum.*

21. stupore elatus est] *Græcè est apud Apostolum τετυφῶται quare non male diuinasse mihi videtur Erasmus; dum suspicatur sic legendum,* tumore elatus, *quan-*

quanquam tamen nihil immutare sim ausus, eo quod Ms. codic. vulgatam lectionem retineant, præsertim quum infra Epistola 47. sic loquatur: stupore superbi tumoris inflatus: & alibi eodem modo hic locus citetur.

22. discedendum ab huiuscemodi] *Ita prorsus lego, eo quod sic legatur infra epistola 73. nisi fortè malit quis:* discedite, *vt noua periodus sit.*

23. super filios contumaciæ] *Accedit hæc lectio magis ad vocem Græcam* ἀπειθείας *quæ magis à suasione (teste D. Hieron.) quàm à fiducia deriuatur, vnde & ipse existimat vertendum de verbo ad verbum: insuasibilitatis, quòd cum contumacia conuenit. Porro eodem modo quo hic Cyprianus, interpretatur etiam D. Hieron. verba inania, quibus nempè blandiri videntur peccantibus, sed dum fiduciam falsam tribuunt, eos perimunt,* ne qui deliquit. *Sic rectè Ms. cod. Et Manut. cum Morelio, pro eo quòd erat corruptiß.* ne cui promisit.

24. Nunc est fratres] *Sic Ms. codices & Manut. cæteri excusi omnes:* nunc curandum est, *priori phrasi vtitur Cyprianus frequenter.*

25. & si qui] *Sic locum hunc restitui ex vulgata lectione & Aldina. illa enim habebat,* & si. *Manut.* & qui. *Ms. codices accedunt quàm proximè, dum legunt:* & si aliqui.

26. & extrema] *Additum est hoc à Manut. videtur autem hic pacem Ecclesiæ vaticinari; nam, vti promittit interfuisse illum cõcilio Episcoporũ post Paschæ, satis constat epistola infra lv.*

27. vt repræsentet vobis] *Repræsentari hic accipit pro præsentem se offerre, alia significatione quam supra quomodo etiam epistola ad Lucium.*

28. in Felicissimi] *Sic Manut. & Morelius. Ms. verò & vetus excusus, ad Felicißimi, pro quo antea corruptißimè Erasmus sequutus errorem Remboldi:* ad infelicissimi.

EPISTOLÆ SCRIPTÆ SVB PONTIFICATV CORnelij & Lucij.

CYPRIANI AD CORNELIVM quòd ordinationem Nouatiani non receperit.

EPISTOLA XLI.

ARG. *Acceptis Cyprianus ab vtraque parte tum Cornelij tum Nouatiani litteris; missos legatos qui Nouatiani ordinationem in Pontificem Romanum notam facerent, communione sua, prospectis eorum dolis, statim repulit; nondum tamen Cornelij ordinationem litteris adprobauit. Verùm postea aduentu Pompei & Stephani collegarum suorum certior factus de legitima eius lectione, his litteris nunciat Cornelio, se ordinationem Nouatiani non recepisse. Facit autem disertis verbis huius Epistolæ mentionem Epistola sequenti. Vnde manifestum, primam hanc esse Epistolam quam ad Cornelium scripsit. Quo tempore autem scripta sit, an in secessu, an post reditum, latius in vita ipsius.*

CYPRIANVS CORNELIO fratri Salutem.

VENERVNT[1] ad nos frater charißime, missi[2] à Nouatiano[3] Maximus presbyter [4]& Augēdus diaconus,[5] & Machæus quidam, & Longinus. Sed enim cùm ex litteris quas secum ferebant, & ex eorum sermone atque asseueratione[6] Nouatianum Episcopum factum comperissemus, illicitæ & contra Ecclesiam Catholicam factæ ordinationis prauitate cõmoti, à communicatione eos nostra statim cohibendos esse censuimus, refutatis interim ac retusis, quæ obstinatæ ac pertinaciter asserere tentabãt. [7]Nam & ego & collegæ plurimi qui ad me conuenerant, expectauimus aduētum collegarum nostrorum[8] Caldonij & Fortunati (quos ad te nuper & coëpiscopos nostros qui ordinationi tuæ affuerant, legatos miseramus) vt eis aduentantibus, & rei gestæ veritatem reportantibus, maiore auctoritate & elucidata per eos probatione, partis aduersæ improbitas frangeretur. [9]Superuenerunt verò Pompeius & Stephanus collegæ nostri, qui & ipsi quoque ad instruendos istic nos manifesta secūdum grauitatem ac fidem suam indicia ac testimonia protulerunt, vt nec necesse fuerit audiri vltra eos qui à Nouatiano venerant missi.[10] Qui cum in statione inuidiosis quoque conuiciis & clamoribus turbulentis proruerent, & flagitarent, vt crimina quæ se afferre ac probare dicebant publicè à nobis, & à plebe cognoscerentur; grauitati nostræ negauimus conuenire,[11] vt collegæ nostri iam delecti & ordinati, & laudabili multorum sententia comprobati, ventilari vltra famam ore maledico & æmulantium voce pateremur.[12] Et quia, quibus refutati & compressi sunt, & illicitis conatibus hæresim fecisse nudati sunt, in epistolam congerere longum fuit;[13] ex Primitiuo compresbytero nostro plenißimè singula, quando ad vos venerit, audietis. Ac ne eorum furens audacia vnquã desisteret, hic quoque in schismatis partes Christi membra distrahere, & Catholicæ Ecclesiæ corpus vnum scindere ac laniare nituntur; vt hostiatim per multorum domos, vel oppidatim per quasdam ciuitates discurrentes, obstinationis suæ, & erroris scissi sibi quærant comites. Quibus semel responsum dedimus, nec mandare desistimus, vt perniciosa dissensione & concertatione deposita impietatem esse sciant, matrem deserere: & agnoscant atque intelligant, Episcopo semel facto, &[14] collegarum ac plebis testimonio & iudicio comprobato alium constitui nullo modo posse: proinde si pacificè sibi, ac fideliter consuluisse, si se assertores Euangelij Christi esse confitentur, prius ad Ecclesiam reuertantur. Opto te frater charißime semper bene valere.

Lib. 2. ep. 11.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XLI.

1. Venerunt ad nos frater charis.] *Quomodo fratrem hic appellet Romanum Pontificem & alibi collegam, latius diximus supra Epistola iiij. Loquitur autem de legatis ad se missis à Nouatiano, qui illius ordinationem sibi significarent. Fitque eorundem mentio epistola Cornelij infra num. xlvi.*

2. Nouationo] *Erat hic Nouatianus Ecclesiæ Romanæ presbyter & inter primores, vtpote qui (vti constat ex Epistola ad Antonianum) cum Moyse & aliis subscripserit Epistolæ Cleri Romani, quam habes supra num. xxxi. Hic autē primum in Ecclesia Schisma concitauit. Nam Cornelio à maiori Cleri parte Episcopis compluribus præsentibus legitimè iam electo, ipse factione Nouati presbyteri Africani, in suas partes simulatione quadam sanctitatis protraxit confessores quosdam, etiam primos in clero, Maximum, Nicostratū, Sydonium, Vrbanum, & Macharium, & tādem Pseudepiscopus factus est, vti ex epistolis hac & aliquot sequentibus perspicuum fit; in quibus plura de illo, prout sese offeret occasio.*

3. Maximus presbyter] *Quanquam infra ex Epistola xliiij. manifestum sit, Maximum confessorē Romanum Nouatiano consensisse, alium tamen esse hunc Maximum, satis patet infra Epistola lv. Vtpote quum iste in pseudepiscopum ordinatus sit; ille verò statim ad mentem redierit. Fit autem huius legati etiam infra mentio Epistola xlvi.*

4. & Augendus diaconus] *Vti Epistola xxxviij. diximus, idem videtur iste Augendus, cuius in illa & xxxix. epist. fit mentio, vnà cum Felicißimo abstentus à Cypriano & suis collegis.*

5. & Machæus quidam] *Sic Ms. cod. Camb. Aflig. Dun. March. & Cauchij, vetus quoque excusus, & excusi omnes infra epist. xlvi: pro quo (quod habebat Remboldus) remansit hactenus in excusis omnibus:* Mecheus. *Manut. verò & Morelius legūt:* Matheus, *sed prima lectio placet magis.*

6. Nouatianum Episcopum factum] *De ordinatione hac illicita Nouatiani in Episcopum Romanū (nam hoc peculiare habet Cyprianus vt Roman. Pontificem simpliciter Episcopum nominet, vti infra patet) sic loquitur Cornelius epist. ad Fabium Episcopū Antiochenum, citata ab Eusebio libr. 6. Eccles. hist. c. 33. Cum semper fratribus iurare sit solitus (inquit) Episcopatum se omnino non cupere; subitò & improuisò velut nouum plasma Episcopus apparuit; scilicet qui disciplinam & statuta Ecclesiastica vindicabat; etiam Episcopatum quē non à Deo acceperat præsumebat. Tribus nanque Episcopis simplicißimis hominibus & omnium ignaris, de remota Italiæ parte adhibitis, imò potius subtili ab eo circumuentione deceptis, imaginariā magis quā legitimam extorquet ab his manus impositionē. Hactenus ille interpretē Rufino. Nicephorus autē id clarius sic explicat. Eis in conclaui cōclusis, quidā ex eius sodalitate, per animorū crapulæ & ebrietatis grauedinē vini afferunt, & imaginaria manuū impositione Episcopalē dignitatē homini conferre cogunt. Quorum vterque tamen & sic etiam Socrates vicinitate nominum falsi, Nouatum illum vocant nō rectè. Nam cōstat tum ex Cypriano, epistola potißimum xlvij. (vbi tam Nouati quam Nouatiani scelera recenset) tum ex Cornelij epistola prima in tomo. Concil. non Nouatum sed Nouatianum Romanum Episcopum factum. Quin quòd ipse Eusebius in Chronicis & Nouati & Nouatiani meminit in hæc verba: Nouatus presbyter Cypriani Romam veniens, Nouatianum & cæteros confessores sibi sociat, eo quòd Cornelius pœnitentes Apostatas recepisset, verbis desumptis ex dicta Epistol. Cornelij. Atque hinc fit verisimile, mendosè legi tum apud Eusebium tum apud Socratem, & Nicephorū Nouati nomen pro Nouatiani, præsertim quum Freculphus Episcopus Lexouiensis in Chronicis suis, Epistolam quam Dionysium Alexandrinum ad Nouatum scripsisse asserit Eusebius, ad Nouatianum scriptam dicat, cum in hac inscriptione: Dionysius Nouatiano fratri salutem. Sicut legunt etiam ante eum D. Hieronymus catalog. virorum illustrium, & Sophronius in Græca sua illius translatione. Quū igitur ea ætate ita legerint D. Hieronymus & Freculphus, ego ita quoque scriptum ab Eusebio non dubito.*

7. Nam & ego & collegæ plurimi qui ad me conuenerant] *Sic Ms. codices, quare rursus in locum suum restituimus:* nam, *omissum à Manut. Videtur autem hinc colligi scriptam hanc Epistolam post reditum Cypriani, vtpote quum conuentus Episcoporum meminerit, qui illis non permittebatur persecutionis tempore.*

8. Caldonij & Fortunati] *Caldonij supra frequens fit mentio. Fortunatus autem quis fuerit, infra latius Epistola liij. fit vtriusque etiam mentio epistolæ sequenti, & xlv.*

9. Superuenerunt verò Pompeius & Stephanus collegæ nostri] *Vel hinc patet primam hanc esse Cypriani epistolam ad Cornelium, nam huius meminit epistola sequenti in hæc verba:* Acceptis litteris *tam tuis quam collegarum, item aduentantibus bonis viris & nobis chariß. collegis nostris Pōpeio & Stephano, à quibus hæc omnia nobis cum lætitia cōmuni adseuerata sunt fortiter & probata; secundum quòd diuinæ traditionis & Ecclesiasticæ institutionis sanctitas ac pariter veritas exigebat, litteras nostras ad te direximus. Porro de Pompeio infra Epistola ad illū scripta num. lxxviij. Stephanus autem quo loco Episcopatum gesserit, non possum reperire; nam Synodo Carthaginiensi non interfuit.*

10. Qui cum in statione] *Quod hic stationem, epistola sequenti (vbi idipsum repetit latius) cœtū siue conuentum dicit. Stationem autem (vti ex Tertull. colligere est lib. de coron. milit.) non quemlibet conuentū Ecclesiasticum, sed eum qui Dominico die fiebat, vocabant veteres, vnde dies stationum vocabatur. Metaphora sumpta à militibus, qui dum præsidium certo loco collocant stationem facere dicuntur. Ita & christiani nunc in hac basilica, nunc in alia, nonnunquam & apud Martyria, id est, (vti rectè adnotauit Rhenanus) Martyrum sepulchra diebus Dominicis conueniebant, Deum stantes precabantur, Sacrificio intererant, & corpus Domini (teste Tertull. lib. de orat.) accipiebant. Si quid denique difficultatis occurrisset, in eo conuentu tractabatur.*

tractabatur. Vnde fiebat, vt (eodem teste libr. de ieiunio) nonnunquam stationes in vesperum vsque producerentur. Porro Manutius hic recens adiecit particulam: in, *quæ tamen desideratur in Ms. nostris omnibus.*

11. vt collegæ nostri iam delecti & ordinati] *Electio & ordinatio Cornelij qui contigerit, vide infra epistolam ad Antonian.*

12. Et quia, quibus refutati sunt] *Pro hoc rursum errore Remboldi irrepserat:* & qui à quibus, *nã vetus excusus & Ms. Afflig. Marchin. Dun. hoc pacto legunt Camb. & Cauchij cod. legũt:* & quia à quibus, *sed minus placet.*

13. ex Primitiuo compresbytero nostro] *Per Primitiuum missam hanc epistolam insinuat, è quo plura coram intelligeret Cornelius. Fuisse autem presbyterum Carthaginiensem, mihi fit verisimile, eo quòd paulo post Roma reuersus litteras Cornelij ad Cyprianũ attulit, quibus respondet infra Epist. xlvi.*

14. Collegarum ac plebis testimonio & iudicio] *Testimonium ad plebem, iudicium ad collegas referendum est; neque enim iudicium plebi tributum vspiam, docetur infra latius epist. lxviij.*

AD CORNELIVM DE ORDINATIONE eius à se comprobata & Felicissimo.

EPISTOLA XLII.

ARG. *Excusat se Cyprianus, quòd indubitatam fidem non habuerit ordinationi Cornelij, priusquam ad se peruenirent litteræ collegarum Caldonij & Fortunati, quibus illa legitima fuisse comprobatur: idque ob contrariam Nouatianæ partis factionem. Obiter repetens: quòd illi statim in ipsis primordiis non adhæserit, sed potius Cornelio vsque adeo vt criminationes contra hanc suscipere detrectarit.*

CYPRIANVS CORNELIO fratri Salutem.

Li 2.ep.1c. QVOD seruis Dei & maximè sacerdotibus iustis & pacificis congruebat frater charissime, [1] miseramus nuper collegas nostros Caldonium & Fortunatum; vt non tantum [2] persuasione litterarum nostrarum, sed præsentia sua & consilio omnium vestrum eniterentur, quantum possent, & elaborarent, vt ad Catholicæ Ecclesię vnitatẽ scissi corporis membra componerent, & Christianę charitatis vinculũ copularent. Sed quoniam diuersæ partis obstinata & inflexibilis pertinacia non tantum radicis & matris sinum, atque complexum recusauit; sed etiam gliscente & in peius recrudescẽte discordia Episcopum sibi constituit, & contra sacramentum semel traditum diuinæ dispositionis & Catholicæ vnitatis, adulterum & contrarium caput extra ecclesiam fecit: [3] acceptis litteris tam tuis, quam collegarum nostrorum, item aduentantibus bonis viris, & nobis charissimis collegis nostris Pompeio & Stephano à quibus hæc omnia nobis cum lætitia communi asseuerata sunt firmiter & probata, secundum quod diuinæ traditionis & Ecclesiasticæ institutionis sanctitas pariter ac veritas exigebat, litteras nostras ad te direximus. [4] Sed & per prouinciam nostram hæc eadem collegis singulis in notitiam perferentes, ab his quoque fratres nostros cum litteris dirigendos esse mandauimus. Quanquam mens nostra & propositum iam tunc fratribus & [5] plebi istic vniuersæ manifestatum fuisset, quando litteris nuper [6] ab vtraque parte susceptis tuas litteras legimus, & Episcopatus tui ordinationem singulorum auribus intimauimus. Honoris etiam communis memores, & grauitatis sacerdotalis ac sanctitatis respectum tenentes, ea [7] quæ ex diuerso [8] in librum ad nos transmissum congesta fuerant [9] acerbationibus criminosis, respuimus; considerantes pariter & ponderantes, quod in tanto fratrum [10] religiosóque conuentu, [11] considentibus Dei sacerdotibus & altari posito, nec legi debeant, nec audiri. Neque enim facilè promenda sunt, & incaute ac temere publicanda, quę discordioso stylo scripta audientibus scandalum moueant, & fratres longè positos ac trans mare constitutos incerta opinione confundant. Viderint qui vel furori suo, vel libidini seruientes, & diuinæ legis ac sanctitatis immemores, iactitare interim gestiunt quæ probare non possunt; & cum innocentiam destruere atque expugnare non valeãt, satis habent fama mendaci, & [12] falso rumore maculas inspergere. Certè quòd præpositis & sacerdotibus congruit, danda opera est, vt talia cum à quibusdam scribuntur, per nos respuantur. vbi enim erit quod discimus, ac docemus scriptum esse: [12] Contine linguam tuam à malo *Psal. 33. & 49.*
& labia tua ne loquantur insidiosè. Item alibi: Os tuum abundauit malitia, & lingua tua complectebatur insidias, sedens aduersus fratrẽ tuũ detrahebas, & aduersus filium matris tuæ ponebas scandalum. Item quòd Apostolus dicit: Omnis sermo malus de ore vestro nõ procedat, *Ephes. 4.*
sed bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiã audientibus? Porro hæc fieri debere ostendimus, si, quando talia quorundam calumniosa temeritate conscripta sunt [14] legi apud nos non patimur. Et iccirco frater charissime, cũ ad me talia aduersum te & compresbyteros tecũ considẽtes scripta venissent; clero & plebi legi præcepi, quæ religiosam simplicitatem sonabãt, nec vllis [15] maledictorum & cõuiciorum latratibus perstrepebant. Quòd autem scripta collegarũ nostrorum qui illic ordinationi tuæ affuerant desiderauimus; [16] non veteres mores obliti, nouum aliquid quærebamus; [17] nam satis erat, vt tu te Episcopum factum litteris nunciares; nisi esset ex diuerso discrepans factio, quę criminosis & calumniosis commentis suis collegarum pariter ac fratrum plurimorum turbaret mẽtes,

& corda confunderet. Cui rei ſopiendæ neceſſarium duximus, vt ſcribentium nobis inde collegarum noſtrorum firma & ſolida [18] auctoritas pararetur: qui moribus ac vitæ & diſciplinę tuæ condigna litterarum ſuarum teſtimonia prædicantes, æmulis quoque & rerum vel nouitate, vel prauitate gaudentibus, omnem ambigendi & diſcrepandi ſcrupulum ſuſtulerunt; [19] & ſecundum conſilium noſtrum ſalubri ratione libratæ in hoc fluctu æſtuantium fratrum mentes, ſyncere ac firmiter tuum ſacerdotium probauerunt. Hoc enim vel maximè frater & laboramus & laborare debemus, vt [20] vnitatem à Domino, & per Apoſtolos nobis ſucceſſoribus traditam, quantum poſſumus, obtinere curemus; & quòd in nobis eſt, palabundas & errantes oues, quas quorundam [21] peruicax factio & hæretica tentatio à matre ſecernit, in Eccleſiam colligamus: [22] illis ſolis foris remanentibus, qui in obſtinatione ſua vel furore perſeuerauerunt, & ad nos redire noluerunt; diſcretionis & ſeparationis à ſe factæ, & Eccleſiæ derelictæ ipſi rationem Domino reddituri. [23] Quantum verò hic ad presbyterium quorundam, & Feliciſsimi cauſam pertinet, quid hic actum ſit vt ſcire poſſes, [24] litteras ad te collegę noſtri manu ſua ſubſcriptas miſerũt. qui auditis eis, quid ſenſerint, & quid pronunciauerint, ex eorũ litteris diſces. Melius autem frater facies, ſi etiam [25] exempla litterarum, quæ ad te legenda pro dilectione cõmuni per Caldonium & Fortunatũ collegas noſtros proximè miſerã, quæ de eodẽ Feliciſsimo, & de presbyterio eiuſdem [26] ad clerum iſtic noſtrum & ad plebẽ ſcripſeram, legi illic fratribus iubeas, quæ & ordinationem & rationem rei geſtæ loquãtur, vt tam iſtic quam illic circa omnia per nos fraternitas inſtruatur. Exemplaria autem eadem nunc quoque [27] per Mettium hypodiaconum à me miſſum [28] & Nicephorum acoluthum tranſmiſi. Opto te frater chariſsime ſemper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XLII.

1. miſeramus nuper collegas noſtros] *Epiſtola præcedenti huius quidem legationis meminit, hic verò cauſam exponit.*

2. perſuaſione litterarum noſtrarum] *Deſiderantur hæ Cypriani litteræ, quibus Romanum clerum ad concordiam hortatus eſt.*

3. acceptis litteris tam tuis quam collegarũ] *Vtræque hæ litteræ hodie deſiderantur, quòd autẽ ſubiungit de reſponſo ſuo, intelligit epiſtolam præcedẽtem, nam iiſdem fere verbis vtitur.*

4. Sed & per prouinciã noſtram] *Prouinciam Carthaginienſem intelligit, de qua latius infra epiſtola xlv. Litteræ autem quarum hic meminit etiam deſiderantur, præter vnicam Epiſtolam huius argumenti ad Antonianum.*

5. plebi iſtic vniuerſæ] *Phraſis Cypriano vſitatiſs. quæ vſurpat:* iſtic, *pro* hic: *iſtuc, pro huc, iſtinc, pro hinc: item illic, pro iſtic, illuc pro iſtuc: illinc pro iſtinc. Videre eſt vtranque ſub finem huius Epiſtolæ & Epiſtolæ præcedenti: item xlvij. xlix. lij. liij. lvi. lviij. & alibi vbique.*

6. ab vtraque parte] *Nempè à parte Cornelij & parte Nouatiani. habent enim pro more veteres, vt dũ de ſchiſmate in Eccleſia ſermo eſt, partem vocent vtranque, non Eccleſiam, quæ vna eſt, & ſcindi nequit: vbi autem iam deprehenſum eſt vtra Eccleſiæ Catholicæ adhæreat: hanc quidem Eccleſiam, alteram verò partem nuncupant. Sic Auguſt. non vno in loco partis Donati meminit, & exſtat inter ſcripta eius. Pſalmus contra partem Donati. Ita etiam ante illum Optatus Mileuitanus contra Parmen. frequenter. Porro deſiderantur etiam hæ, tum Cornelij, tum partis Nouatiani litteræ.*

7. quæ ex diuerſo] *Codex Cambr. legit quidem hoc loco:* è diuerſo, *ſed paulo poſt rurſum:* ex diuerſo, *quare nihil mutandum duximus.*

8. in librum ad nos tranſmiſſum] *Sic Manut. & rectè quidem. Ms. tamen codices omnes legunt vti excuſi cæteri:* in librum miſſum. *Loquitur autem de libello famoſo: quem ſecũ adferentes legati partis Nouatiani, legi volebant in publico Eccleſiæ conuentu, adeoque in Statione publica (vti Epiſtola præcedenti dictum eſt) quod non permiſit Cyprianus.*

9. acerbationibus criminoſis] *Hoc pacto Ms. codices Cambr. Afflig. March. Dun. & Cauchij, antea vbique erat:* aceruationibus, *corruptè. vtitur autem ſimplici voce:* acerbatio *hodie magis nota eſt vox:* exacerbatio.

10. religioſóque conuentu] *Sic Ms. omnes, vetus quoque excuſus. Eraſmus verò quum in aditione Remboldi incuria quadam mutilus eſſet locus, nec eſſet quòd reſponderet illi dictioni:* religioſóque, *adſcit vocem:* cœtu, *non malè quidem: ſed quam tamen nõ habent Ms. codices, interiecerat quoque Manutius vocem:* numero, *ſed eodem conſilio eam prætermiſimus.*

11. conſidentibus Dei ſacerdotibus & altari poſito) *Videtur mihi alludere ad cõſuetudinem illam, qua in Synodis ſoli Epiſcopi conſidere conſueuerunt. Nam ſacerdotes non obſcurè ter hoc capite ſolos Epiſcopos intelligit. Adiecit autem* altari poſito, *quia in baſilica quapiam vbi erectum erat altare, & iuxta altare fiebant tum ſtationes, tum conuentus omnes Eccleſiaſtici, & ante tractationem negotiorum offerebatur ſacrificium, & communicabant omnes. Nam libr. de orat. reprehendit eos Tertullian. qui ſtationem ſoluebant ſtatim accepto corpore Domini, vbi inter cætera: Nónne ſolennior erit ſtatio tua, ſi & ad aram Dei ſteteris.*

12. falſo rumore) *Etiam hinc patet, quàm parum præſtiterit Eraſmus in caſtigando Cypriano, ſequutus hic merum errorem typographicũ, quo legebatur apud Remboldum:* falſorum ore: *nam Ms. omnes & vetus excuſus nobiſcum legunt.*

13. Contine linguam tuam) *Locus eſt Pſalm. 33. citat etiam paulopoſt aliud ex Pſalm. 49. Vtrobique autem pro eo quod hodie legitur:* dolum, *ſeu* dolos, legit

legit ipse insidiosè, seu insidias, sequutus veterē trāslationem quæ in vsu erat ante D. Hieron. ætatem, & edita est in lucem iam olim à Iac. Fabro. Quæ verò hodie exstat, castigata est à D. Hieronymo ad Græca exēplaria, quanquam denuo librariorum vitio multa errata irrepserint, vti ex Psalterio iam recens castigato per reuerendiß. D. Episcopū Ruremundensem D. Guill. Lindanum est deprehendere. Est autem hoc Psalteriū quo hodie vtimur, quod Gallicum vocat D. Hieron. Nā Romanum in vsu esse desijt, præterquam in missa (quæ enim vocamus, Introitus, Gradualia, Communiones: ex illo desumpta sunt) & in Psalmo: Venite exultemus, quomodo ad matutinas legitur.

14. legi apud nos non patimur] Sic hactenus excusi omnes & Ms. Afflig. Dun. March. & Cauchij. solus Cambr. codex & Manut. omittunt negationem, sed non placet, præsertim quum paulò prius dixerit talia respuenda.

15. maledictorum & conuitiorum] Ita solus Manut. & rectè quidem, veruntamen Ms. codices omnes retinent vulgatam lectionem: maledicorum.

16. non veteres mores obliti] Sic Ms. & excusi omnes, pro quo Manut. veteris moris.

17. nam satis erat vt tu te Episcopum factū] Magis placet hæc Ms. codicum lectio, quàm vulgata: factis. Aduerte autem hic morem veterem, quo solent Romani Episcopi omnibus per orbem Episcopis ordinationem suam nunciare, quod certè etiam ad præeminentiam illius pertinet.

18. auctoritas pararetur] hoc pacto Dun. March. & Cauchij. Ms. cod. Manutius quoque & Morelius, & rectius; quam aut Afflig. cum Remboldo: pateretur, aut vetus excusus: pateret, aut vulgati typis: pareretur.

19. & secundum consilium nostrum salubri ratione libratæ in hoc fluctu æstuantium fratrū mentes] Locus antea corruptiß. in omnibus tum excusis, tum Ms. qui nec solœcismo caret. Manut. quidem reposuit: libratum, pro liberatas: sed nec hoc satisfacit, quare credo legendum: libratæ: præsertim quum Ms. Harrisij cod. legat: libratas.

20. vnitatem à Domino, & per Apostolos nobis successoribus traditam] Quum nusquā apertè in scripturis vnitas ista Ecclesiæ sit expressa, rectè à Domino & per Apostolos traditam dicit, atque ad hāc eandem traditionem respexisse nō dubito, dum sub initium huius epistolæ, diuinæ traditionis & Ecclesiasticæ institutionis meminit, quare vel hinc probatur non reiici à Cypriano, quin potius commendari traditiones non scriptas. Pulchrè autem Episcopos successores Apostolorum nuncupat.

21. peruicax factio & hæretica] Quod Nouatiani sectatores non schismatici modo, sed & hæretici fuerint, docet latius infra Epistola ad Antonianum.

22. illis solis foris remanentibus, qui in obstinatione sua vel furore perseuerarunt] Lectio hæc est Ms. Cambr. & Harrisij codicum, vulgata excusorum exempl. & Morelij. Pro qua Manut. cum Dun. Ms. codic. & Cauchio: qui obstinatione sua vel furore supersederunt. Verùm quum supersedere apud auctores classicos non aliud quam omittere significet, & si foris non remansissent si obstinatione sua supersedissent; placet magis prior lectio, præsertim quum etiam in aliis Ms. codicibus variè lectum satis constet, vel ex lectione veterum duorum excusorum, qui vtramque in textum inseruerunt hoc pacto: qui in obst. s. vel fur. supersederunt vel perseuerarunt. Nisi fortè alicui magis arrideat Afflig. & March. codicum hæc lectio, quos obstinatione sua supersederunt vel furore; vt supersedere pro obsidere acceperit Cyprianus, quanquam tamen nesciam an alicubi apud bonos auctores sic accipiatur.

23. Quantum verò hic ad presbyteriū quorundam] Hic presbyterium rursum pro presbyterorū congregatione accipit, quinque nempe illorum de quibus supra Epist. xl. qui erant factionis Felicißimi.

24. litteras ad te collegæ nostri manu sua subscriptas] hæ desiderantur. fit tamen earundē mētio Epistola 53. infra ad Cornelium.

25. exempla litterarum] Sic Ms. & vetus excusus codex, Manut. quoque & Morel. hoc loco, qui paulo post tamen legunt (excepto Camb.) exemplaria, certè supra quoque epistola xv. exempla, dixit Cyprianus.

26. ad Clerum istic nostrum & ad plebem] Ita Afflig. cod. & Manut. optimè, nam epistolas de Felicißimo ad Clerum & ad plebem scripsit. habes vtrāque supra xxxviij, & xl. Antea corruptißime legebatur: ad clerum istic, non ad plebem. Cambr. verò codex ad Ecclesiam nostram & ad plebem. Morelius: ad clerum istic nec non ad plebem, neuter male.

27. per Mettium hypodiaconum] Sic Manut. cæteri Ms. & excusi omnes Messium, fit tamen verisimile Manut. lectionem optimam esse ex epistola sequenti, vt ibi dicemus.

28. & Nicephorum Acoluthum] Fit huius frequens apud Cyprianum mentio, Epist. nempe 47. 48. & 49.

AD EVNDEM QVOD AD CONfessores à Nouatiano seductos litteras fecerit.

EPISTOLA XLIII.

Argumentum epistolæ titulus satis indicat, constat autem ex nuntio, vnà missam hanc Epistolam & sequentem cum præcedenti.

CYPRIANVS CORNELIO fratri Salutem.

ET religiosum vobis, & necessarium existimaui frater charissime, ad confessores, qui illic sunt, & Nouatiani ac Nouati obstinatione & prauitate seducti, de Ecclesia recesserunt, litteras breues facere, quibus eos pro affectione mutua conuenirem, vt ad matrem suam, id est Ecclesiam Catholicam reuertantur. Quas litteras tibi[1] à Mettio hypodiacono legi prius mandaui, ne quis aliud me scripsisse fingeret, quam quod meis litteris continetur. mandaui tamen

eidem Mettio à me ad vos misso, vt de tuo arbitrio rem gerat, & si easdem litteras confessoribus putaueris esse [3] reddendas, [4] tunc eas tradat. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XLIII.

1. litteras breues facere;] *Habes has proximè subiunctas.*

2. Et Mettio hypodiacono] *Ita Manutius & Morelius, nec prorsus alienus est Camb. codex, qui hic legit:* à Mecyopo diacono, *& paulo post:* Meotio, *Tāta enim est vicinitas litterarum, vt coniicere liceat, legendum potius:* Mettio hypodiacono, *nam sic scribunt litterarum Græcarum ignari. Eodem facit lectio codic. Ms. quo vsus est Cauchius:* Æthiopo diacono, *valde enim sunt similes litteræ A & M. Cæteri tamen omnes tum Ms. tùm excusi habent:* Ethyppo diacono, *verum addita littera M. facilè inde conflari potest:* Mettio hypodiacono.

3. reddendas] *Sic Ms. Cambr. Manut. quoque & Morelius, cæteri:* credendas.

4. tunc eas tradat] *Legebatur:* vt eas, *errore Rēboldi, nam vetus excusus & Ms. omnes constantes legunt:* tunc.

AD CONFESSORES ROMANOS, vt ad vnitatem redeant.

EPISTOLA XLIIII.

ARG. *Confessores Romanos factione Nouatiani & Nouati seductos hortatur vt ad vnitatem redeant. Missa est autem hæc Epistola vna cum præcedenti atque adeo rectè illi subiungitur.*

CYPRIANVS [1] MAXIMO ET Nicostrato, & cæteris Confessoribus Salutem.

Lib. 3. ep. 1 CVM frequenter, charissimi cognoueritis [2] ex litetris meis, quem & cōfessioni vestrę honorem, & fraternitati connexæ dilectionem meo sermone seruauerim; credatis quæso & acquiescatis his litteris meis; quibus vobis, & acui, ac laudibus vestris & scribo, & simpliciter ac fideliter consulo. Grauat enim me, atque cōtristat & intolerabilis perculsi & pene prostrati pectoris mœstititia perstringit, cum vos illic competissem contra Ecclesiasticam dispositionem, contra Euangelicam legem, contra institutionis Catholicæ vnitatem, [3] alium Episcopū fieri consensisse, id est, quod nec fas est, nec licet fieri, Ecclesiam alteram institui, Christi membra discerpi, dominici gregis animum & corpus vnum discissa æmulatione lacerari. Quod quæso vt in vobis saltem illicitum istud fraternitatis nostræ [4] discidium non perseueret, sed & confessionis vestræ & diuinæ traditionis memores [5] ad matrem reuertamini vnde prodistis, vnde ad confessionis gloriam cum eiusdem matris exultatione venistis. Nec putetis sic vos Euangelium Christi asserere, dum vosmetipsos à Christi grege & ab eius pace & concordia separatis; cùm magis militibus gloriosis & bonis cōgruat intra domestica castra consistere, & intus positos ea quæ in commune tractanda sunt, agere ac prouidere. Nam cum vnanimitas & cōcordia nostra scindi omnino non debeat, quia nos Ecclesia derelicta foras exire, & ad vos venire non possumus; vt vos magis ad Ecclesiam matrem, & ad nostram fraternitatem reuertamini, quibus possumus hortamentis petimus & rogamus. Opto vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XLIIII.

1. Maximo & Nicostrato] *Maximi supra frequens mentio, de quo & aliis confessoribus ad quos scribitur hæc Epistola, latius ad Epistolam L. Nicostratus autem diaconus erat Romanæ Ecclesiæ, qui cum reliquis non est reuersus ex schismate, sed postea ordinatus est à parte Nouatiani pseudepiscopus in Africa. Hoc est enim quod dicit Damasus in vita Cornelij. Sub huius Episcopatu Nouatus Nouatianum extra Ecclesiam ordinauit, & in Africa Nicostratum, quod ipsum habet Cornelius epistola 1. in Tom. Concil. Plura vide de illo infra episto. xlvij.*

2. Cum frequenter cognoueritis ex litteris meis] *Exstant binæ supra num. xvi. & xxv. ad Cōfessores istos litteræ, ad cæterum vero Clerum Romanum, iij. xv. xxiij. xxix.*

3. alium Episcopum fieri consensisse] *Ms. cod. Cambron. Afflig. Bland. Dun. March. & Cauchij sic legunt. Manut. quoque & Morelius: pro quo prius erat:* censuisse, *loquitur autem de Nouatiano.*

4. discidium] *Sic constanter Ms. cod. Manut. quoque & Morelius: quæ lectio vetus diligenter adnotanda est, contra eos qui:* dissidium, *legunt per duplex ss., quum Ms. per sc. id legant, vt a discindendo dicatur; non à dissidendo. Eodem etiā modo scribitur apud Tertull. lib de præscript. aduersus hæret.*

5. ad matrem reuertamini] *Frequens est Cypriano hac & præcedentibus aliquot Epistolis, vt matrem ecclesiam intelligat. Porro rectius Manutius & Morelius legunt:* reuertamini, *quam ceteri omnes:* reuertimini.

AD CORNELIVM DE POlycarpo Hadrumetino.

EPISTOLA XLV.

ARG. *Epistola est purgatoria, qua se purgat, qui factum sit, vt interea dum Hadrumeti fuerit, non ad Cornelium sed ad Clerum Romanum litteræ inde à Polycarpi Clero fuerint factæ, quum tamen antea ipse Polycarpus ad Cornelium potius scripserit, constat autem*

tem ex ipso contextu, paulo post praecedentes, hanc esse conscriptam.

CYPRIANVS CORNELIO fratri Salutem.

Lib.4.ep.8. LEGI litteras tuas frater charißime, quas [1]per Primitiuum compresbyterum nostrū misisti, in quibus te comperi motum, quod cū [2]de Adrumetina colonia Polycarpi nomine ad te litterae dirigerentur, posteaquam nos, ego & Liberalis in eundem locum venissemus, cœpissent illuc ad presbyteros & diaconos litterae dirigi. Quod scire te volumus & pro certo credere, nulla id leuitate aut contumelia factum. [3]Sed cum statuissemus collegae complures, qui in vnum conueneramus, vt legatis ad vos coepiscopis nostris[4] Caldonio & Fortunato missis, omnia interim integra suspenderentur, donec ad nos iidem collegae nostri rebus illic aut ad pacem redactis, aut pro veritate compertis redirent; presbyteri & diaconi in Hadrumetino consistentes, Polycarpo coepiscopo nostro absente, ignorabant quid nobis in commune placuisset.[5] At vbi nos in praesentiam venimus, comperto consilio nostro, ipsi quoque quod & caeteri obseruare cœperunt, vt in nullo Ecclesiarum istic consistentium consensio discreparet. Quidam tamen, mentes nonnunquam & animos sermonibus suis turbant, dū aliter quędam quàm se habet veritas, nunciāt. Nos enim singulis nauigantibus, ne cum scandalo vllo nauigarent, rationem reddentes, scimus nos hortatos eos esse, vt[6] Ecclesię Catholicę radicem & matricem agnoscerent ac tenerent. [7]Sed quoniā latius fusa est nostra prouincia, [8]habet etiā Numidiam, & Mauritanias duas sibi cohaerentes; ne in vrbe schisma factum absentium animos incerta opinione confunderet, placuit vt per Episcopos, retenta à nobis rei veritate, & ad comprobandam ordinationem tuam facta auctoritate maiore, tum demum scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso, per omnes omnino *istic positos litterae fierent, (sicuti fiunt) vt te vniuersi collegae nostri & communicationem tuam, id est, Catholicae Ecclesiae vnitatem pariter & charitatem probarent firmiter ac tenerent. Quod diuinitus euenisse, & consilium nostrum prouidenter *profecisse gaudemus. Sic enim nunc Episcopatus tui & veritas pariter & dignitas, apertißima luce & manifestißima, & firmißima comprobatione fundata est, vt ex rescriptis collegarum nostrorum qui ad nos litteras inde fecerunt, & ex relatione ac testimoniis coëpiscoporum Pompeij, & Stephani, &[9] Caldonij, ac Fortunati ordinationis tuae & origo necessaria, & ratio iusta, & gloriosa quoque innocentia ab omnibus nosceretur. Quod vt simul cum cęteris collegis nostris stabiliter ac firmiter administremus, atque vt Catholicae[10] Ecclesiae pacem concordiae vnanimitate teneamus, perficiet diuina dignatio: vt Dominus qui sacerdotes sibi in Ecclesia sua eligere & constituere dignatur, electos quoque & constitutos sua voluntate atque opitulatione tueatur; gubernantes inspirans, ac subministrans, & ad improborum contumaciam frēnādam, vigorem, & ad lapsorum fouendam pœnitentiam, lenitatem. Opto te frater charißime semper bene valere.

*in ista provincia

*processisse

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM. XLV.

1. Legi litteras tuas frater charißime quas per Primitiuum] *Huius Primitiui supra facta est mentio Epistola xli. quae per illum Romam missa fuit. Fit itaque verisimile, has litteras Cornelij ad quas respondet, attulisse secum in reditu Primitiuum: atque adeò posterius scriptam hanc Epistolam.*

2. de Colonia Hadrumetina] *De situ Hadrumetinae Coloniae in Africa, latius infra in Synod. Cartha. vti & de Polycarpo Hadrumetino Episcopo, qui etiam interfuit illi Synodo Africanae, cuius & nomine cō scripta est epistola liij. vbi etiam Liberalis Episcopi fit mentio.*

3. Sed cum statuissemus collegae complures, qui in vnum conueneramus] *Rursum hinc patet Epistolas ad Cornelium scriptas post reditum Cypriāni è secessu, atque adeò post Synodum illam cuius meminit infra epistola liij. Desiderabatur autem vox:* Collegae, *nunc recens addita à Manut. & Morelio.*

4. Caldonio] *Vel ex hoc loco confirmatur nostra lectio, qua supra epist. xix. censuimus legendū vbique:* Caldonius, *non:* Calydonius; *nam in vtroque veteri excuso & editionibus Erasmi prioribus, Frobeniana nempe, Coloniēsi vtraque & Parisiensi, priori modo legitur.*

5. At vbi nos in praesentiam] *Sic rectè Manut. & Morelius, pro eo quòd erat:* in praesenti.

6. Ecclesiae Catholicę radicem & matricem] *Romanam Ecclesiam haud dubiè intelligit, quam digno elogio Ecclesiae Catholicae radicem & matricem dicit, vtpote quae teste D. Irenaeo lib. 3. contra Haere. ca. 3. Maxima omnium est & antiquißima, à gloriosißimis duobus Apostolis Petro & Paulo Romae fundata & constituta. Ad quam (inquit) Ecclesiam propter potentiorem principalitatem, necesse est omnem conuenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt vndique fideles; in qua semper ab his qui sunt vndique, conseruata est ea quae ab Apostolis est traditio. Plura hac de re Deo fauente, vbi de auctoritate Rom. Pontificis agemus infra alicubi.*

7. Sed quoniam latius fusa est prouincia nostra] *Per omnem Africam prouinciae sex factae sunt (inquit Sextus Rufus) Ipsa vbi Carthago est (de qua hic & supra epistola xlij. Cyprianus) Proconsularis, Numidia Consularis, Bizacena, Tripolis; & Mauritaniae duae, Sitiphensis ac Caesariensis. Quot autem erant prouinciae, totidem erant in Africa Primates siue primae sedis Episcopi, vti patet in Concil. Carthag. 6. & 7. item Africano cap. lij. liij. lvij. xcij. Horum omnium primus erat Episcopus Carthaginiensis, (vti patet ex dicto Concilio*

cilio Africano) & apud illum summa erat potestas, in creationibus Episcoporum quos vellet per Africam. Vnde & epistola 162. vocatur Carthago à D. August. Africa caput Carthaginiensis autem imperij (vti loquitur Salustius) terminus, erant aræ Philenorum fratrũ, quæ sunt post Syrtes; & ab ortu habebat Pentapolim Cyrenaicam, ab Occasu Numidiam, ab Occidente Mediterraneo mari terminatur. In ea enim olim fuere Carthago, Vtica, Hippone Regia; & fluuius Bargada. Hinc patet verum esse quod dicit Cyprianus: latius fusam esse eam prouinciam, vnde & factum, vt quibusdam minor Africa diceretur.

8. Habet etiam Numidiam & Mauritanias duas cohærentes sibi) *Numidia pars est Africæ inter Carthaginiensem & Tingitanam prouinciam, spacio quidem angustior (inquit Pomponius Mela) quam Mauritania; sed magis culta. Mauritania autem extrema est pars Africæ versus Gaditanum fretum & Occidentalem oceanum, quæ in duas distinguitur, Sitiphensem siue Tingitanam & Cæsariensem, ita dictas à primarijs ciuitatibus Tingi & Cæsarea.*

9. Caldonij & Fortunati) *Quum mentionem faciat relationis & testimoniorum non modo Pompeij & Stephani, sed etiam Caldonij & Fortunati. Videntur iam reuersi hi fuisse in Africam, priusquam hanc scriberet epistolam, atque adeo hanc Epistolam præcedentibus posteriorem constat.*

10. Ecclesiæ pacem concordiæ vnanimitate teneamus) *Sic Manut. & Morel. pro quo antea:* Ecclesiæ concorditer vnanimitatem teneamus) *nõ male: præsertim si pro:* vnanimitatem, *legat quis:* vnitatem, *Porro paulo post rursum:* sacerdotes, *episcopos nominat.*

11. gubernantes inspirãs) *Antea erat corruptiss.* gubernanter, *debemus autem acceptum hanc castigationem Manut. & Morelio, nam desiderabatur hæc epistola in Ms. omnibus.*

CORNELII AD CYPRIANVM de Confessoribus ad vnitatem reuersis.

EPISTOLA XLVI.

Argumentum titulus ipse indicat. Contigit autem hic Confessorum ad vnitatem reditus (vti ex epistola xlix. constat) statim post Nouati ex vrbe discessum; atque adeo eodem momento scriptæ sunt; hæc, & quam habes infra xlviij. falso igitur hæc hactenus ascripta est Cypriano.

[1]CORNELIVS CYPRIANO fratri Salutem.

Li. 3. ep. 11. QVANTAM sollicitudinem, & anxietatem sustinuimus de ijs confessoribus, qui dolo, & malitia hominis callidi, & veteratoris fuerant circumuenti, & pæne decepti, & ab Ecclesia alienati; tãta lætitia adfecti sumus, & Deo omnipotenti, & Christo domino nostro [2] gratias egimus; cum ij cognito suo errore, & intellecta hominis maligni, velut serpentis, astutia venenata, ad Ecclesiam, vnde exierãt, sicuti ipsi ex suo corde profitentur, simplici voluntate venerũt. Et primo quidem fratres nostri probatę fidei, amantes pacem, vnitatem optantes, [3] rumorem illum horum mollitum iam adnunciabant, fides tamen non idonea; vt facilè nobis credere daretur, illos penitus esse mutatos. [4] Postea verò Vrbanus & Sidonius confessores ad presbyteros nostros venerunt, affirmantes Maximum confessorem, & presbyterum secum pariter cupere in Ecclesiam redire: sed quoniam multa præcesserant ab eis designata; quæ tu quoque [5] à coëpiscopis nostris & litteris meis cognouisti; vt non temere eis fides haberetur, ex ipsorum ore, & confessione, ista, quæ per legationem mandauerant, placuit audiri. Qui cum venissent, & à presbyteris, quæ * gesserant, exigerentur; nouissime quod per omnes Ecclesias [6] litteræ calumnijs, & maledictis plenæ, eorum nomine frequentes missæ fuissent, & penè omnes Ecclesias perturbassent: circumuentos se esse affirmauerunt; nec quid in istis litteris inesset scisse: tantummodo circumductos [7] commisisse se quoque schismatica, & hæresis auctores fuisse; vt paterentur ei [8] manus quasi in Episcopum imponi. [9] Qui, cum hęc, & cætera fuissent exprobrata, vt abolerentur & de memoria tollerentur, deprecati sunt. Omni igitur actu ad me perlato [10] placuit contrahi presbyterium. Adfuerunt etiam Episcopi quinque; qui & hodie pręsentes fuerunt, vt firmato consilio, quid circa personam eorum obseruari deberet, consensu omnium statueretur: Et vt motum omnium & consilium singulorum dignosceres, etiam sententias nostras placuit in notitiam vestri perferri, [11] quas & subiectas leges. His ita gestis in presbyterium venerunt Maximus, Vrbanus, Sidonius, [12] & Macarius, & plerique fratres qui se eis adiunxerant, summis precibus desiderantes vt ea quæ ante fuerant gesta, in obliuionem cederent, nulláque eorum mentio haberetur; [13] proinde atque si nihil esset vel commissum, vel dictum, inuicem omnibus remissis, cor mundum & purum iã Deo exhiberent, sequentes Euangelicam vocem dicentem: beatos esse puros corde, [14] quoniam ipsi Deum videbunt. Matt. 5. Quod erat consequens, omnis hic actus populo fuerat insinuãdus, vt & ipsos viderent in Ecclesia constitutos, quos errantes & palabundos iam diu viderant & dolebant. Quorum voluntate cognita, magnus fraternitatis concursus factus est. Vna vox erat omnium [15] gratias Deo agentium, gaudium pectoris lachrymis exprimentes; complectentes eos, quasi hodie pœna carceris fuissent liberati. [16] Et vt ipsorum propria verba designẽ: Nos, inquiunt, Cornelium Episcopum sanctissimę Catholicæ Ecclesiæ, [17] electum à Deo omnipotente & Christo Domino nostro scimus. Nos errorem nostrum confitemur: nos imposturam passi sumus;

* gesta eram.

mus: circumuenti fumus perfidia, & loquacitate * captiofa.[18] Nam etfi videbamur quafi quandam communicationem cum fchifmatico[19] & hæretico homine habuiffe; fincera tamen mens noftra femper in Ecclefia fuit. nec enim ignoramus vnum Deum effe, vnum Chriftũ effe Dominum, quem confefsi fumus, vnum Spiritum fanctum,[20] vnum Epifcopum in Catholica Ecclefia effe debere. Ifta eorum profefsione non moueremur? vt quod apud poteftatem fęculi erant confefsi, in Ecclefia conftituti comprobarent? Quapropter[21] Maximum presbyterum locum fuum agnofcere iufsimus: cæteros cum ingenti populi fuffragio recepimus. Omnia autem remifimus Deo omnipotenti, in cuius poteftate funt omnia referuata. Hęc igitur frater charifsime eadem hora, eodem momento ad te fcripta tranfmifimus, & Nicephorum Acoluthũ defcendere ad nauigandum feftinantem, de ftatione ad vos ftatim dimifi; vt nulla procraftinatione habita velut præfens in ifto clero, & in ifto populi cætu Deo omnipotenti & Chrifto Domino noftro gratias ageres. Credimus autem fore, quinimmo pro certo iam confidimus, cæteros quoque qui in errore hoc funt conftituti, in Ecclefiam breui reuerfuros, cum auctores fuos viderint nobifcum agere. Has litteras puto te debere, frater charifsime, & ad ceteras Ecclefias mittere, vt omnes fciant fchifmatici huius & hæretici dolum & præuaricationem de die in diem euacuari. Bene vale frater[22] charifsime.

* *fallofa.*

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XLVI.

1. Cornelius Cypriano] *Sic Cambro. è cod. & Manut. quam lectionem certam facit initium epiftolæ xlix. & hiftoria imò & ftylus huius epiftolæ.*

2. gratias egimus] *Manut aliam longe hic habet lectionem, quàm fit vulgata & Ms. Cambr. cod. erat prius:* gratias agimus cum eos cognito fuo errore intelligimus (*Sic enim Cambr. pro eo quod erat:* intelligamus) hominis maligni velut ferpentis aftutia venenata derelicta (*fiue vt habet Cambr.* aftutiam fugientes venenatam) ad Ecclefiam, &c. *Neutra lectio difplicet.*

3. tumorem illũ horum mollitum] *Rectè mea fententia fic caftigauit hunc locum Manut. pro eo quod erat:* tumorem, *fiue:* timorem illorum, horum mollitiem.

4. Poftea verò Vrbanus & Sidonius] *Omifit codex Cambr. particulam:* quam, *non rectè interpofitam hactenus in excufis, & fimiliter Manut. Porro de his confefforibus latius epift. L.*

5. à coëpifcopis noftris & litteris meis] *Quæ fuerint defignata à confefforibus non fatis conftat, quũ litteræ hæ defiderentur, præterquã quod Schifmati Nouatiani confenfum præbuerint, quædam tamen hic recenfentur in eorum publica confefsione.*

6. litteræ calumnijs & maledictis plenæ] *Fit earundem mentio fupra epiftola xli. & xlij. Similia autem de horum confefforum fatisfactione & cõfefsione publica citat Eufebius lib. 6. ca. 33. ex epiftola Cornelij ad Fabium Antiochenum Epifcopum.*

7. commififfe fe quoque fchifmatica] *Ita Cãb. codex & vetus excufus, pro quo Manut.* fchifmatici; *cæteri:* fchifmata, *fed prior lectio placet.*

8. manus quafi in Epifcopum imponi] *Sic reftitui hunc locum, ex varia lectione tum Manut. tum vulgatorum codicum.*

9. Qui, quũ hęc & cętera fuiffent exprobrata, vt abolerentur] *Hoc pacto Manut. & Morelius, accedit quàm proximè vetus excufus:* cum & cętera fuiffent exprobata. *Non male quoque Ms. Cambr.* Qui quum & cum cæteris fuiffe exprobrarentur, vt abolerentur, *quomodo legendum non male diuinauerat Erafmus: locus alioqui erat corruptus.*

10. placuit contrahi presbyterium] *Presbyterium intelligit tum hic tum paulo pòft collegium fiue Senatum (vt loquitur D. Hierony. epiftola ad Rufticũ) Cleri Romani, vtpote fine quorum confilio arduum nihil foleat agere Romanus Pontifex. Atque adeo tum hinc tum ex epiftolis Cypriani ad Clerum Romanum, conftat presbyteros & diaconos Ecclefiæ Romanæ in eadem auctoritate iam olim fuiffe, qua nunc pollent, eodẽ etiam munere functos quo nunc cardinales, nempe vt effent confiliarij & affeffores Epifcopi Romani. Quod plane perfpicuum fit ex verbis illis epiftolæ lv. ad Cornelium: florentifsimo illic Clero tecum præfidenti. Erãt tamen illis Epifcopi tum temporis fuperiores. Porro etiam nomen Cardinalium veteribus non incognitum, fatis infinuat Sylvefter Papa eius nominis primus in cõcil. Roma. can. 6. Diaconi (inquit) non fint plures per parochiarũm examen nifi duo, & diaconi Cardinales vrbis Romæ feptem. Quare fi quis Onuphrium Panuinum fequutus, Maximum & cæteros confeffores, de quibus hic texitur hiftoria, Romanæ Ecclefiæ Cardinales fuiffe dicat, non admodum à vero aberrauit. Quanta enim fuerit eorum auctoritas, vel hinc patet; quòd ob eorum confenfum in ordinationem Nouatiani, fchifma in Ecclefia contigerit, verum de iure electionis Pontificis Romani infra latius Epiftola lij. Infignia tamen eorum funt recentiora: vtpote illis addita primum circa annum Domini M. CC. L. ab Innocẽtio quarto, fi quis plura huc pertinentia defideret, videat Remundum Rufum in Molineum pro Pontifice Maximo.*

11. quas & fubiectas habes] *Deperierunt fententiæ fingulorum, quorum meminit; quæ fi exftarent, notior foret auctoritas Cleri Romani in dicendis fententijs vna cum Epifcopis.*

12. & Macarius] *Macarium adiecimus ex epiftolis fequentibus tribus, nam conftat illum vnà cum alijs rediiffe.*

13. proinde atque fi nihil effet, &c.] *Pulchrè reftitutus eft hic locus à Manut. & Morelio, antea corruptifsimus, & certe etiam Cambr. codex:* proinde, *legit, in cæteris vitio fcriptoris eft mutilus.*

14. quoniam ipfi Deum videbunt] *Sic Morelius. propius accedens ad textum Euangelicum, quam Manut. legens:* viderent, *illud autem:* dicentem, *recens adiecimus ex caftigatione Cofterij.*

gratias

15. gratias Deo agentium gaudium, &c. exprimentem]*Solœcismus est, qualem non puto in scriptis D. Cypriani reperiri.*

16. Et vt ipsorum propria verba designem] *Cum ex tota rei gesta historia tum ex hoc potiss. loco patet Cornelij esse hanc Epistolam non Cypriani, neque enim verba ipsa Confessorum Cyprianus recensere posset, qui confessioni eorum non interfuerat.* Designare, *autem hic pro significare; prius verò pro committere, accepit auctor.*

17. electum à Deo] *Rectè coniecerat Costerius ita legendum, pro eo quod erat:* erectum]*Nam consentiunt Cambr. cod. Manut. & Morelius.*

18. Nam etsi videbamur] *Non malè sic Manutius; magna est enim litterarum vicinitas cum priori lectione:* amentes videbamur, *si initio addatur littera N. Cambr. tamen cod. legit:* nam amentes videbamur.

19. & hæretico]*Desiderabatur hoc prius, adiectū rectè à Manu. nam tū prius tū paulo pòst & alibi sæpe, non schisma modo sed & hæresis Nouato impingitur.*

20. vnum Episcopum in Catholica Ecclesia esse debere]*Rursum hic vnum Episcopum simpliciter pro Romano Episcopo acceptum vides, sed de hoc latius lib. de vnitate Ecclesiæ.*

21. Maximum presbyterum locum suum agnoscere iussimus] *Restitutus est ergo Maximus in pristinam dignitatem presbyteri Romanæ Ecclesiæ, tandem confessus denuò, & passus Martyrium sub Maximiano. Nam huius Maximi presbyteri existimo fieri mentionem in Martyrologijs Bedæ & Adonis ad 13. Calen. Decembris. Porro etiam hinc colligitur esse Cornelij non Cypriani epistolam, neque enim quicquam auctoritatis habebat iste in Clerum Romanum.*

22. charissime]*Hoc tum hic tum paulo post etiam recens adiectum est à Manut.*

CYPRIANI AD CORNELIVM responsum congratulatorium de illorum reditu ex schismate.

EPISTOLA XLVII.

Argumentum ex titulo colligere est. Porro vel hinc etiam colligitur, epistolam præcedentem Cypriani non esse, neque enim ipse duas eadem de re ad eundem scriberet epistolas.

CYPRIANVS CORNELIO fratri Salutem.

Li. 2. ep. 12. ET egisse nos & agere frater charissime maximas gratias sine cessatione profiremur deo patri omnipotenti & Christo eius domino &[1] Deo nostro salutari, quod sic Ecclesia diuinitus protegatur, vt vnitas eius & sanctitas, [2] non iugiter nec in totum perfidiæ & hæreticę prauitatis obstinatione [3] vitietur. [4] Legimus enim litteras vestras, & voti communis amplissimum gaudium exultanter excepimus: Maximum presbyterum & Vrbanum confessores cū Sidonio & Machario ad Ecclesiam Catholicā regressos esse, id est errore deposito, & schismatico, immo hæretico furore deserto, vnitatis ac veritatis domicilium[5] fideli sanitate repetisse; vt vnde ad gloriam processerant, illuc gloriosi redirent; ne qui Christum confessi essent, Christi postmodum castra desererent, [6] nec tentarent charitatis atque vnitatis fidem, qui victi robore, & virtute non fuerant. Ecce incolumis & immaculata laudis integritas, ecce incorrupta & solida confitentium dignitas; à desertoribus, & profugis recessisse, proditores fidei & Ecclesiæ Catholicæ impugnatores reliquisse. Meritò illos reuertentes summo, vt scribitis, gaudio & clerus & plebs, & fraternitas omnis excepit, quoniam in cōfessoribus gloriam suam conseruantibus & ad vnitatem reuertentibus nemo non socium se & participem eorum glorię computat. [7] Huius diei lætitiā de nostris possumus sensibus æstimare. nam cum istic ad litteras vestras, quas de eorum confessione misistis, lætatus sit omnis fratrum numerus, & summa alacritate hūc nuncium communis gratulationis exceperit; quid illic vbi res ipsa & præsens lætitia sub oculis omnium gerebatur? cùm enim Dominus in Euangelio suo dicat esse summum gaudium in cœlo [8] super vno peccatore pœnitentiam agente; quanto maius est gaudium & in terris pariter & in cœlo, super confessoribus ad Ecclesiam Dei cum gloria sua & cum laude redeuntibus, & redeundi viam cæteris exempli sui fide & probatione facientibus? [9] Hic enim quosdam fratres nostros error induxerat, quòd sibi communicationem confessorum sequi viderentur. quo errore sublato lux omnium pectoribus infusa est, & Ecclesia Catholica vna esse, nec scindi, nec diuidi posse, monstrata est. Nec quisquam iam facilè poterit schismatici furentis verbis loquacibus decipi; quando probatum sit bonos & gloriosos Christi milites non potuisse diu aliena fallacia & perfidia extra Ecclesiam detineri. [10] Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XLVII.

1. Deo nostro salutari]*Sic cod. Ms. & excusi omnes, excepto Cambr. qui legit:* saluatori, *nō male. Forte legendum* Deo salutari nostro, *vt alludatur ad illud Psalmi 94. Iubilemus Deo salutari nostro.*

2. non iugiter] *Ita Ms. & excusi omnes, præter Morelium & Cambr. cod. quorum ille:* non disiungatur, *hic:* non negetur, *perinde est, quomodo legas.*

3. vitietur] *Sic quidem vulgati cū Manut. quibus satis accedit, quod habet Morelius:* violetur, *verū Ms. Cambr. Afflig. Blandin. Dun. March. & Cauchij codices cum veteri excuso, legunt:* vitetur.

4. Legimus enim litteras vestras] *Indubiè præcedentem epistolam significat, quod paulo post satis indicat, vbi tantum non verba ipsa citantur.*

fideli

5. fideli sanitate] *Hæc est lectio Ms. cod. excepto solo Cambro. qui cum vulgatis legit:* fidei.

6. nec tentarent charitatis atque vnitatis fidem] *Quum sic legāt Ms. Afflig. Blandin. Dū. Marcb. & excusi cæteri omnes, non placet Manutij lectio :* nec tentarentur, &c. fide, *præsertim quum prior lectio sit clarior, vt tentare fidem pro explorare, aut si manu pro infesto animo aggredi illam accipiatur, nam vtrūque vox illa Ciceroni significat. Cambr. legit:* nec te- perent charitatis atque vnitatis fide.

7. Huius diei lætitiā] *Sic Ms. omnes, pro eo quod erat:* huius rei

8. super vno peccatore] *Adiecimus:* vno, *ex Ms. cod: & veteri excuso, in cæteris desiderabatur. Legitur autem apud Lucam. c. 15. & infra epistola lij.*

9. hic enim quosdam fratres nostros error in duxerat] *Eodem pertinet quod Epistola præcedenti dixit Cornelius: Confidimus cæteros quoque qui in errore constituti sunt in Ecclesiam breui reuersuros, cum auctores suos viderint nobiscum agere: Erat autem inter cæteros in hoc errore Antonianus, vti patet infra Epistola lij.*

10. Opto te frater charissime] *Clausulam hanc Manut. & Morelio debemus acceptam, nam alibi desiderabatur.*

CORNELII AD CYPRIANVM de factione Nouatiani cum suis.

EPISTOLA XLVIII.

ARG. *Parante iam reditum Nicephoro Acolutho qui Romam à Cypriano missus Epistolas supra positas xlij. & xliij. secum adtulerat, nunciat Cornelius Cypriano nouas quasdam Nouatianæ partis Machinationes. Porro fragmentum duntaxat hoc videtur, non integra Epistola.*

[1]CORNELIVS CYPRIANO fratri Salutem.

Lib. 3 ep. 11. NE [2] quid minus ad pœnam futuram huius scelerati hominis deesset; prostratus virtutibus Dei ([3] cum Maximus; & Longinus, & Machæus, inde fuissent expulsi) denuo resurrexit; & sicuti prioribus litteris tibi quas per Augendum confessorem misi, significaui; [4] puto Nicostratum, & Nouatum, & Euaristum, & Primum, & Dionysium illo iam peruenisse: Inuigiletur ergo vt omnibus coëpiscopis nostris & fratribus innotescat; Nicostratum multorū criminum reum, & non solum patronæ suę carnali, cuius rationes gessit, fraudes & rapinas fecisse, verum etiam, quòd est illi ad perpetuā pœnam reseruatum Ecclesiæ deposita non modica abstulisse; [5] Euaristum verò auctorem schismatis fuisse, & successorem plebi, cui ante præfuerat, [6] Zetum, in locum eius Episcopum esse cōstitutum. Maiora verò & grauiora hic designabit malitia & inexplebili prauitate sua, quàm quæ illic apud suos semper exercuit, vt scias quales duces & protectores iste schismaticus & hæreticus lateri suo semper iunctos habeat.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XLVIII.

1. Cornelius Cypriano] *Miratus sum sæpenumero & vna mecum, eruditi plerique, quum Eusebius in Chron. & D. Hierony. in catalo. script. illustr. Cypriano octo duntaxat Epistolas ad Cornelium asscribant, quomodo iam extarent xi. numero. Gauisus sum itaque dum in cod. Cambr. hanc & supra xlvi. Epistolam, non Cypriano sed Cornelio ascriptā reperi & paulo post confirmatam hanc lectionē à Manutio qui prorsus legunt:* Cornelius Cypriano, *Confirmat hanc nostram sententiam, quòd præter Cambr. cæteri Ms. cod. has duas Epistolas non habeant. Neque verò vllus restabit scrupulus, si exordium legatur Epistolæ sequentis, in qua disertis verbis: accepisse se à Cornelio vtrasque litteras per Nicephorum cōfitetur Cyprianus, quas per illum se misisse testatur Cornelius. Porro quando quidem Epistola infra liiij. ad Cornelium, nō tam Cypriani sit quam Synodi Africanæ; iam non plures quam octo Cypriani ad Cornelium reperientur epistolæ.*

2. Ne quid minus, &c.] *Tum ex hoc tam abrupto Epistolæ exordio tum ex epistola sequenti, in qua plenissimè se à Cornelio instructum dicit Cyprianus de nouis Nouati & Nouatiani Machinis; patet fragmentum esse duntaxat hanc Epistolam.*

3. cum Maximus, &c.] *De horum expulsione habes supra epistola xli. facit autem pro dicta nostra sententia quod dicit, inde illos expulsos, Carthagine nēpe,* per Augēdum Confessorem] *Nemini dubium esse debet quin alius sit iste Augendus ab illo, qui vna cum Maximo, Lōgino, & Macheo à Cypriano expulsus fuit. desiderantur autem litteræ iste Cornelij.*

4. puto Nicostratum] *Rectè locum antea mutilum sic restituit Manut. nam vocē,* puto, *reperire est & in Cambr. cod. Porro de Nicostrato, Nouato, & Euaristo latius Epistola sequenti, eiusdem factionis erāt & Primus & Dionysius, quorūm hic meminit.*

5. Euaristum verò auctorē schismatis fuisse] *Aut hoc modo legendum est, vti vulgati codices hactenus & Cābr. codex, aut si legamus:* cū auctor schismatis fuisset, *legendum:* Euaristi, *vti Morelius. Verum prior lectio magis placet, vt euitetur hyperbaton. Cambr. codex legit:* coauctorem, *sed prius malo.*

6. Zetum] *Sic Manut. & Morelius pro quo Cābr. cod.* Zenum, *vtrumque desideratur in excusis hactenus.* hic &c. quam illic] *Etiam hac phrasis conuincit non esse Cypriani hanc Epistolam. porro malo legi;* apud suos: *quomodo etiam Cambr. cod. quā:* apud vos, *vti solus Manut.*

CYPRIANI RESPONSVM ad Cornelium de Nouati sceleribus.

EPISTOLA XLIX.

ARG. *Laudat Cornelium, quòd opportunè illum admonuerit,*

admonuerit, vtpote quum postridie quam venisset ad se nocens factio, litteras illius acceperit. Deinde multis describit Nouati scelera, & Schisma prius in Africa ab illo concitatum.

CYPRIANVS CORNELIO fratri Salutem.

Lib. 1. ep. 3. ET cum diligentia & cum dilectione fecisti, frater charissime,[1] festinato ad nos mittendo Nicephorum Acoluthum, qui nobis & de confessoribus regressis gloriosam lætitiam nūciaret, & aduersus Nouatiani & Nouati nouas & perniciosas ad impugnandam Christi Ecclesiam machinas[2] plenissimè instrueret. Nam cū pridie istic venisset[3] hæreticæ prauitatis nocens factio ipsa iam perdita, & alios qui sibi consenserint perditura, postero die Nicephorus cum vestris litteris superuenit. Quibus & didicimus, & docere, atque instruere cæteros cœpimus;[4] Euaristum de Episcopo iam nec laicum remansisse, cathedræ & plebis extorrem, & de Ecclesia Christi exsulem, per alias longè prouincias oberrare, & ipsum veritatis ac fidei naufragum factū, circa quosdam sui similes paria naufragia concitare:[5] Nicostratum verò, diaconio sanctę administrationis amisso, Ecclesiasticis pecunijs sacrilega fraude subtractis, &[6] viduarū ac pupillorum depositis denegatis, non tam in[7] Africam venire voluisse, quam conscientia rapinarum & criminum nefandorum illinc ab vrbe fugisse. Et nunc Ecclesię desertor ac profugus,[8] quasi mutasse sit hominem, mutare regionem, confessorem se[9] vltra iactat & prædicat, cùm Christi confessor nec dici, nec esse iam possit, qui Ecclesiam Christi negauit. Nam cum Paulus Apostolus dicat: Propter hoc relinquet homo patrem, & matem,[10] & erunt duo in carnem vnam: Sacramētum istud magnum est, ego autem dico[11] in Christum & in Ecclesiam. *Ephes. 5.* Cum hoc, inquam, beatus Apostolus dicat: & Christi pariter atque Ecclesiæ vnitatem indiuiduis nexibus cohærentem, sancta sua voce testetur, quo modo potest esse cum Christo, qui cū sponsa Christi atque in eius Ecclesia non est?[12] aut quomodo assumit sibi regendæ aut gubernandę Ecclesię curam, qui spoliauit & fraudauit Ecclesiam Christi? Nam de Nouato nihil inde ad nos fuerat nunciandum, cum magis per nos vobis debeat Nouatus ostendi; rerum nouarū semper cupidus, auaritiæ inexplebili rapacitate furibundus, arrogantia & stupore superbi tumoris inflatus,[13] semper istic episcopis male cognitus, quasi hæreticus semper & perfidus omnium sacerdotum voce damnatus; curiosus semper vt prodat, ad hoc adulatur vt fallat, nunquam fidelis vt diligat, fax & ignis ad conflanda seditionis incendia, turbo & tempestas ad fidei facienda naufragia, hostis quietis, tranquillitatis aduersarius, pacis inimicus.[14] Denique Nouato illinc à vobis recedente, id est, procella & turbine recedente, ex parte illic quies facta est, & gloriosi ac boni confessores, qui de Ecclesia illo incitante discesserant, posteaquam ab vrbe ille discessit, ad Ecclesiam reuerterunt. Idem est Nouatus qui apud nos primum discordię & schismatis incendium seminauit, qui quosdam istic ex fratribus ab episcopo segregauit, qui in ipsa persecutione ad euertendas fratrum mētes alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est qui Felicissimum satellitem suum diaconū nec permittente me, nec sciente, sua factione & ambitione cōstituit: & cum sua tempestate[15] Romam quoque ad euertendam Ecclesiam nauigans similia illic & paria molitus est, à Clero portionem plebis auellens, fraternitatis bene sibi cohærentis & se inuicem diligentis concordiam scindens. Planè quoniam pro magnitudine sua debeat Carthaginē Roma præcedere, illic maiora & grauiora commisit. Qui istic aduersus Ecclesiam diaconum fecerat, illic episcopum fecit. Nec hoc quisquam miretur in talibus. Feruntur semper mali suo furore dementes, & posteaquam scelera fecerint, conscientia ipsa sceleratæ mentis agitantur. Nec remanere in Ecclesia Dei possunt, qui deificam & ecclesiasticam disciplinam nec actus sui conuersatione, nec morum pace tenuerunt. Spoliati ab illo pupilli, fraudatę viduæ, pecuniæ quoque Ecclesiæ denegatę, has de illo exigunt pœnas, quas in eius furore conspicimus. Pater etiam eius in vico fame mortuus, & ab eo in morte postmodum nec sepultus.[16] Vterus vxoris calce percussus,[17] & abortione properante in parricidium partus expressus. Et damnare nunc audet sacrificantium manus; cum sit ipse nocētior pedibus, quibus filius qui nascebatur, occisus est? Hanc conscienriam criminum iam pridem timebat, propter hoc se non[18] de presbyterio excitari tantùm, sed & communicatione prohiberi pro certo tenebat: & vrgentibus fratribus imminebat cognitionis dies, quo apud nos causa eius ageretur,[19] nisi persecutio ante venisset. Quam iste voto quodam euadendæ, & lucrandę damnationis excipiens, hęc omnia commisit & miscuit; vt qui eiici de Ecclesia, & excludi habebat; iudicium sacerdotum voluntaria discessione præcederet; quasi euasisse sit pœnam, prę uenisse sententiam. Circa cæteros autem fratres elaboramus, quos ab eo circumuentos dolemus, vt veteratoris perniciosum latus fugiant, vt letales laqueos sollicitantis euadāt, vt de qua ille pelli diuinitus meruit, Ecclesiam repetant, quos quidem Domino adiuuante, per eius misericordiam regredi posse confidimus. neque enim potest perire nisi quem constat esse periturum, cum Dominus in euāgelio suo dicat: Omnis plantatio, quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur.[20] Qui plantatus non est in præceptis Dei patris, & monitis; solus poterit de Ecclesia ille discedere; solus episcopis derelictis cum schismaticis & hæreticis in furore remanere. *Matth. 15.*

remanere. Cæteros verò nobiscum adunabit Dei patris misericordia, & Christi domini nostri indulgentia, & nostra patientia. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XLIX.

1. Festinató ad nos mittendo Nicephorũ Acoluthum] *Alludit ad ipsa verba Epistolæ Cornelij xlvi. quam cum hac constat simul missam.*

2. plenissimè instrueret] *Quod quam breuissima sit præcedens epistola, non potest dici illa plenissimè instructus Cyprianus, quare fragmentum esse vel hinc patet.*

3. Hæreticæ prauitatis nocens factio] *Nicostratus nempe, Nouatus, Euaristus, Primus, & Dionysius.*

4. Euaristum de Episcopo iam nec laicum remansisse] *Erat enim in locum eius substitutus Zetus quidam, qui tamen quo loco Episcopum egerit ex Cypriano scire non potui. Quod autem dicit nec Laicũ remansisse, explicat, quum de ecclesia Christi exsulem per alias prouincias oberrare dicit.*

5. Nicostratum verò diaconio sanctæ administrationis] *Adnotatu dignum, quod diaconium siue diaconatum, vt hodie vocamus dicat sanctam administrationem. Verum de hoc latius Epistola lxv. Constat etiam hinc & epistola supra xx. Nicostratum non nisi diaconum fuisse Romanæ ecclesiæ; qui tametsi confessor Christi, confessionis illius immemor, non tam seductus est à Nouato, quam consciẽtia rapinarum & fraudum Romæ cum illo profugit. Vtpote ecclesiasticis pecunijs apud se depositis secum ablatis, & viduarum opibus & pupillorum, immò patronæ suæ carnalis (vt epistola præcedenti dictum est) fraude subtractis. Suspicor illi commissum fuisse ecclesiæ Romanæ thesaurum, vti postea Stephano in Pontificatu Cornelij, & Laurentio in Pontificatu Sixti, Pontificum, atque adeo fuisse Archidiaconum Romanæ ecclesiæ. Quod confirmatur ex epistola supra xxvi. Vbi primo loco, post presbyteros, nomen illius epistolæ confessorum præfigitur, & rursum ex epistola xliij. vbi ipsum solum cum Maximo nominat Cyprianus, ad Confessores scribens.*

6. viduarum & pupillorum] *Rursum error typographicus Remb. remansit hactenus in excusis omnibus, ante Manut. & Morelium, nam vetus excusus illud legit, non:* populorum.

7. Africam] *Quamuis Africa nonnunquam pro tertia orbis parte accipiatur, Romani tamen ea terrarum spacia, quæ ab aris Philenorum fratrum in oceanum quam longissimè producuntur Africam tãtum vocabant. Sic dictam autem existimat Iosephus, ab Afro vno posterorum Abrahæ ex Catura.*

8. quasi mutasse sit hominem, mutasse regionem] *Simile est hoc illi vulgato carmini: Cælum non animum mutant, qui trans mare currunt.*

9. vltra iactat] *Rectius sic Cambr. & Manut. quam cæteri:* vltro. *Significat enim illum quum semel in numero confessorum fuerit, adhuc talem se iactare.*

10. & erunt duo in carnem vnã] *Sic Ms, & excusi hactenus omnes excepto Manut. qui habet:* in carne vna; *Sed prior lectio magis placet, quod eodem modo legat Tertull. lib 3. contra Marcionem, Ambrosi. quoque ascriptus comment. & Græci omnes, tum apud Apostolum, tum Genes. 2.*

11. in Christum & Ecclesiam] *Ita etiam Ms. & excusi codices omnes excepto Morelio, qui reposuit:* in Christo & Ecclesia, *quod quidem placeret magis, eo quod D. Hieron. & Ambr. Augustin. & Græci quoque in comment. sic legant; nisi priori modo legeret Tertull. loco iam dicto, quem per omnia imitatur Cyprianus.*

12. Aut quomodo assumit sibi Ecclesię regẽdæ curam] *Hinc confirmatur illud Eusebij quod Nicostratus in Africa Episcopus, & velut alter Põtifex summus à Nouato ordinatus sit.*

auaritiæ inexplebili rapacitate furibundus] *Hæc lectio Cambr. codicis placet magis vulgata illa:* auaritiæ inexplebilis rapacitate furibundus.

13. semper istic Episcopis male cognitus] *Quod hic Episcopos, mox sacerdotes: quod hic, male cognitus, mox damnatus, dicit. Constat autem hinc Nouatum in Africa tanquam hæreticum damnatum fuisse, fuisse etiam presbyterum Cypriani, id est, Carthaginiensem à Cypriano ordinatum, traduat Eusebius, & D. Hieron. cat. script. illust. Fortassis ille ipse est cuius supra facta est mentio Epistola vi. qui cum Donato & Gurdio de graui quopiam negotio ad Cyprianum scripserant, de qua tamen nihil definire voluit ante reditum è secessu. Et si quid diuinare licet in re incerta, hinc fortassis initia facta schismatis, quod optata impetrare nequiret. Fuisse enim per illum segregatos à Cypriano quinque presbyteros de quibus supra, colligi videtur ex sequentibus, nam & ipse Felicissimum qui fuit illorum signifer & satelles Diaconum constituit, Cypriano nec permittente nec sciente. Porro illud:* hostis quietis, *adiectum est recens à Manutio & Morelio, quod habet etiam Camb. codex.*

14. denique Nouato illinc à vobis recedente] *Sic legunt Ms. Cambr. Afflig. March. Cauchij. Manutius quoque & Morelius, immo & textus ipse sic legendum conuincit. Nam significat recedente ab vrbe Nouato statim ad vnitatem reuersos confessores, antea erat:* nobis.

15. Romam] *Sic Ms. Cauchij cod. & Dun. ad marg. pro quo antea cæteri:* Romæ, *sed non satis Latine dicitur:* Romæ nauigans.

16. vterus vxoris calce percussus] *Assumebantur tum temporis ob aliorum paucitatem multi coniugati in Clerum, quare non mirum est, si vxoris Nouati meminit, quum presbyter esset.*

17. & abortione properante] *Sic cõstãter Ms. cod. 4. Cauchij quoque, Manut. & Morelius. Ante erat* partione.

18. de presbyterio excitari] *Presbyterium vtro modo hic accipiatur, an pro presbyteri officio, an vero pro presbyterorum collegio, incertum est. Si priori modo excitari de presbyterio, videtur mihi idem esse, quod suspendi ab officio. Si posteriori modo, accipi mihi videtur pro eo quod hodie dicimus, citari à presbyteris, maximè quum de, pro: a, Cypriano sit frequens.*

19. nisi persecutio ante venisset] *Hinc colligi videtur, commissa fuisse hæc crimina à Nouato, iā antequam Cyprianus in persecutione secederet.*

20. Qui plantatus non est in præceptis Dei] *Ex cod. Cambr. adiecimus:* in.

MAXIMI ET CÆTERORVM Confessorum ad Cyprianum de suo reditu ex schismate.

EPISTOLA L.

Argumento ob sui breuitatem non indiget hæc Epistola. Mera autem fuit Remboldi imperitia, qui quū primus hanc in lucem ederet, non tamen suo loco ante Epistolam sequentem posuerit, nec hac in re minor Morelij oscitantia, præsertim cum cod. Ms. eum ordinem rite seruauerint.

CYPRIANO FRATRI, [1]MAXImus, Vrbanus, Sidonius & Macarius S.

Lib. 3. CERTI sumus frater charissime, te quoque nobiscum pari voto congaudere, nos habito consilio, vtilitatibus Ecclesiæ & paci magis consulentes, omnibus rebus prætermissis & iudicio Dei seruatis, cū Cornelio episcopo nostro pariter & cum vniuerso clero pacem fecisse, cū gaudio etiam vniuersæ ecclesię, prona etiā omnium charitate. Hoc factum his litteris nostris scire certissimè debuisti. Oramus te frater charissime multis annis bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM L.

1. Maximus, Vrbanus, Sidonius & Macarius] *De horum seductione & reditu ad vnitatem Ecclesiæ ita Cornelius epistola ad Fabium Antiochen. Episcopum, apud Eusebium lib. 6. hist. ecclesi. cap. 33. In quibus fuit (nempe è numero sociorum Nouatiani) Maximus quidam presbyter Romanæ ecclesiæ, & Vrbanus, qui secundò confessores exstiterant, sed & Sidonius & Celerinus (aut potius Macarius, nam Celerinum constat prius in Africam venisse ad Cyprianum, & ab eo lectorem ordinatum) qui valde clari in confessoribus habebantur, eo quod omnia tormentorum genera superauerant. Sed isti cum diligentius perspexissent, agere eum cuncta fraudibus & dolis, mendaciis atque periuriis, & quia bonitatem ad hoc solum simularet, vt deciperet ignorantes, relicto eo seu potius execrato, ad ecclesiam cum magna satisfactione reuerterunt; & præsentibus Episcopis & presbyteris, sed & laicis viris, primo quidem errorem suum, tum deinde illius fraudes ac fallacias confitentur. hactenus ille. Vnde satis manifestum fit, quales hi fuerint, & quam clari confessores. Certè quid postea de tribus posterioribus actum sit, non potui deprehendere. Maximum verò postea Martyrium passum supra diximus, epistola 48.*

CYPRIANI AD CONFESsores de reditu ex schismate congratulatoria.

EPISTOLA LI.

ARG. *Gratulatur Confessoribus de reditu ad vnitatem, ad eorum laudem referens, quod ante in confessione gesserant.*

CYPRIANVS MAXIMO PRESbytero, item Vrbano, & Sidonio, & Macario fratribus S.

LECTIS litteris vestris fratres charissimi, Lib. 3. ep. 1. quas ad me de vestra regressione, & de ecclesiastica pace, ac fraterna redintegratione fecistis, intantum me lætatum esse confiteor, inquantum fueram & ante lætatus, quando confessionis vestrę gloriam comperi, & militię vestræ cęlestem ac spiritalem laudem gratulabundus excepi. [2]Nam & hæc fidei & laudis vestræ alia confessio est, vnam esse Ecclesiam cōfiteri, nec alieni erroris, vel potius prauitatis participē fieri; repetere eadem castra vnde prodistis, vnde ad gerendum prælium & aduersarium subigendum fortissimis viribus prosiliistis. Illuc enim erant de acie trophæa referenda, vnde ad aciem fuerant arma suscepta: ne quos ad gloriā Christus parasset, eosdem gloriosos Christi ecclesia non haberet. Nunc verò & vos congruētem fidei vestræ tenorem, atque indiuiduę charitatis & concordiæ legem dominica pace tenuistis, & exemplum cęteris dilectionis & pacis vestro itinere fecistis; vt Ecclesiæ veritas & euangelici sacramenti vnitas, quæ à nobis tenebatur, vestro etiam consensu ac vinculo nectereretur: nec confessores Christi erroris duces fierent, qui virtutis & honoris auctores laudabiles extitissent. Viderint quantum vobis cæteri gratulentur, vel quantum apud seipsos singuli glorientur: ego me & gratulari satis vobis & plus cæteris gloriari in hac vestra pacifica regressione & charitate confiteor. simpliciter enim quid in meo corde fuerit, debetis audire. Dolebam vehementer, & grauiter angebar, quod eis communicare non possem quos semel diligere cœpissem. [3]Postea quam vos de carcere prodeuntes, schismaticus & hæreticus error excepit, sic res erat, quasi vestra gloria in carcere remansisset. Illic enim resedisse vestri nominis dignitas videbatur, quando milites Christi non ad Ecclesiam de carcere redirent, in quem prius cum Ecclesiæ laude & gratulatione venissent. [4]Nam etsi videntur in ecclesia esse zizania, non tamen impediri debet aut fides, aut charitas nostra, vt quoniam zizania esse in Ecclesia cernimus, ipsi de Ecclesia recedamus. [5]Nobis tantummodo laborandum est, vt frumentum esse possimus, vt cùm cœperit frumentum dominicis horreis condi,

fructum

fructum pro opere nostro & labore capiamus. 2.Tim.2. Apostolus in epistola sua dicit: In domo autem magna non solum vasa sunt aurea & argentea, sed & lignea & fictilia, & quædam quidem honorata, quędam verò inhonorata. Nos operam demus, & quátum possumus laboremus, vt vas aureum vel argenteú simus, cęterum[6] fictilia vasa confringere Domino soli concessum est, cui Ioan.13. Mal.3. & virga ferrea data est. Esse non potest maior domino suo seruus. Nec quisquam sibi quod soli filio pater tribuit,[7] vindicare potest, vt putet aut[8] ad aream ventilandam & purgandam, palam ferre se iam posse, aut à frumento vniuersa zizania humano iudicio segregare. Superba est ista obstinatio, & sacrilega præsumptio, quá sibi furor prauus assumit. [9] Et dum dominium sibi semper quidam, plusquam mitis iustitia deposcit, assumunt, de Ecclesia pereunt: & dum se insolenter extollunt, ipso suo tumore cęcati, veritatis lumen amittunt. Propter quod & nos temperamentum tenentes, & libram Domini contemplantes, & Dei patris pietatem ac misericordiam cogitátes, diu multúmque tractatu inter nos habito iusta moderatione agenda librauimus. Quę omnia penitus potestis inspicere[10] lectis libellis, quos hic nuper legeram, & ad vos quoque legendos pro comuni dilectione transmiseram, vbi lapsis nec censura deest, quæ increpet, nec medicina, quæ sanet. [11] Sed & Catholicæ Ecclesiæ vnitatem, quantum potuit, expresit nostra mediocritas. quem libellum magis ac magis, nunc vobis placere confido, quando eum iam sic legitis, vt & probetis, & ametis. si quidé quod nos verbis conscripsimus, vos factis impletis, quando ad Ecclesiam charitatis ac pacis vnitate[12] remeatis. Opto vos fratres charissimi ac desideratissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LI.

1. Lectis litteris vestris] *Habet has his præfixas.*

2. Nam & hæc fidei, *Sic excusi hactenus omnes: Ms. verò Afflig. Dun. March. & vetus excusus:* Nam & huius fidei.

3. Postea quam vos de carcere prodeuntes, &c. *Videntur hinc seducti à Nouato & Nouatiano, quum primum carcere sunt egreßi, quod contigisse videtur eodem tempore quo Cyprianus è secessu rediit. Ad annum autem integrum iam dudum ante, fuisse illos carcere inclusos, patet ex epistola supra xvi. Verum de hoc latius in vita Cypriani è scriptis eius collecta.*

4. Nam & si videntur in ecclesia esse Zizania] *Quid sibi velit hoc loco Cyprianus, pulchrè explicat D. Aug. lib. 2. contra Cresc. Grammat. c. 34. vbi recitatis verbis huius loci. Vides (inquit) frater secundũ scripturas diuinas hoc præcepisse Cyprianum, etiam propter malos. Qui cum sint à bonis vita moribúsque spiritaliter separati, corporaliter tamen in ecclesia eis videtur esse permixti; vsque in diem iudicij, quo etiam corporaliter debitas separabuntur ad pœnas. Non est ecclesia deserenda tanquam frumenta propter paleam vel Zizania, sicut nec domus magna propter vasa inhonorata. Vides, audis, sentis, capis, intelligis, quanto scelere, propter eos qui vobis siue rectè siue cum fallimini displicent, separamini ab ecclesia quæ toto orbe diffunditur? Et rursum cap. 37. Vos contagione malorum Afrorum periisse dicitis Ecclesiam de orbe terrarum, & in parte Donati eius reliquias remansisse, contra Cyprianũ apertißimè sentientes, qui dicit: nec malorum permixtione bonos perire in ecclesia nec eosdem malos posse ante tempus iudicij Diuini à bonorũ permixtione separari. Quæ verba prolixius citauimus, vt agnoscat inde lector, per zizania hoc loco, & rursũ per vasa inhonorata & fictilia; non aliud intelligere Cyprianum, quam malos existentes in ecclesia. habet similia idem D. August. lib. contra Gaudentium secundo, qui adiectus est à Lipsio in æditione Frobeniana, sed perperam, tertius contra Gaudentium inscribitur. Nã (vt hoc obiter dicamus) libri duo qui prius exstabant, non nisi vnus est, & primus liber; alter verò qui recens adiectus est, secundus est liber. Quod perspicuum est ex lib. Retract. 2. c. 9. vbi dicit se ambas Gaudentij Epist. vno libro redarguisse; cui quum respõdisset altero libro Gaudentius, se illud quicquid fuit sine rescripto relinquere uoluisse. Hinc factum esse, vt duo sui ad illum libri scripti essent. Sed hæc hactenus. Si quis August. non credat, ipsum Cyprianum legat infra epistola ad Antonianum, vbi ipsißimis his verbis recitatis, suam sententiam multis verbis explicat. Sinistre igitur vtrumque hunc locum detorquet hoc loco in suis adnotatiunculis Erasmus ad hæreticos, cum tantum absit vt de illis loquatur, vt potius contra hæreticos & schismaticos Nouatianos agat, qui se separabant ab ecclesia, eo quod mali (lapsi nempe qui idolis sacrificarent) in Ecclesiam reciperentur. Verùm ob epistolæ huius breuitatem, latiorem hac de re tractatum ad eam epistolam differemus.*

5. Nobis tantummodo] *Veram hanc lectionem Ms. & veteris excusi codicum confirmat D. Augustinus loco citato contra Cresconium. Pro quo Remboldus nescio vnde substituerat:* imo, *sed Erasmus diuinauit legendum,* modo. *Alludit autem ad locum Matth. 13.*

6. fictilia vasa confringere] *Alludit ad illud Psal. 2. Reges eos in virga ferrea, & tanquam vas figuli confringes eos. Legit autem* vas fictile, *paraphrasticôs pro vase figuli: Dicens autem hoc soli filio à patre tributum, docet verba illa Psalmi, esse patris ad filium.*

7. vindicare potest vt putet aut ad aream] *Pulchrè sic restitutus hic locus à Manutio, pro quo alibi mendosè legitur:* vindicare se putet, vt ad aream. *Antea eundem hunc locum castigarat Costerius, sed ille legit:* vindicarit, *pro eo quod habet Manut.* vindicare potest, *neutrum autem displicet.*

8. ad aream purgandam & ventilandam, palam ferre se iam posse] *Ita primus hunc locum restituit H. Grauius, pro eo quod erat:* paleam. *Est autem pala instrumentum rusticũ vulgo notum. Apud Matth. cap. 5. (ad quem locum haud dubie alludit Cyprianus)*

num) Græcè eſt πτύον, quod vetus interpres vertit ventilabrum. Tertull. verò li. de fuga in perſequut. Cyprianus hoc loco & infra epiſtola ad Antonianum. D. Auguſt. quoque in Pſal. 92. palam tranſtulerunt. Et caſtigandus eſt hoc pacto etiam D. Hieron. contra Lucifer. quum dicit. Nemo poteſt Chriſti palam ſibi aſſumere nemo ante iudicij diem de hominibus iudicare &c. quo loco hactenus legitur: Palmam, quem errorem etiam aliorum latinorum libros inuaſiſſe dicit Grauius. D. tamen Auguſtin. contra Creſcon. ita legit ad aream purgandam & ventilandam paleam, ventilabrum ferre ſe iam poſſe. Et certè probaretur mihi magis hæc lectio, niſi epiſtola ad Anton. ita caſtigandi nõ eſſet locus; præſertim quum eum ipſum locũ quemadmodum nos legat D. Auguſt. lib. 4. de bapt. contra Donatiſt. Accedũt etiã Ms. cod. Afflig. Dun. & March. qui conſtanter legunt: palam, nec vſpiam vox: ventilabrum, interſeritur.

9. Et dum dominium ſibi ſemper] Etiam hãc caſtigationem H. Grauio acceptam debemus, pro eo quod erat: dominum, corruptiſſimè. Manut. quidem (quãtum arbitror ſequutus D. Auguſt. loco iam dicto) vtrunque omittit, & ſi id fiat, conſtabit ſenſus; verùm quum Ms. cod. Dunenſis & Cauchij legant: dominium, & cæteri Ms. alterum habeant, malui denuo in textum inſerere.

10. lectis libellis] Videtur hinc colligi, plures à Cypriano conſcriptos libros de lapſis; atque adeo fortaſſis hinc comprobari poſſit auctoritas libri ad Nouatianum de lapſis.

11. Sed & Catholicæ eccleſię vnitatem &c.] Ex hoc loco primus ego quod ſciam, ante annos complures deprehendi, librum Cypriani qui hactenus inſcribitur de Simplicitate Prælatorum, eſſe illum quem hic ſcripſiſſe ſe dicit: de vnitate eccleſiæ Catholicæ: verùm de hoc plura ſuo loco.

12. remeatis] Ita Ms. tres, & vulgati typis & rectius meo iudicio, quam Manutius & Morelius: remeaſtis.

AD ANTONIANVM DE CORnelio & Nouatiano.

EPISTOLA LII.

ARG. Quum Antonianus acceptis litteris à Nouatiano in partes illius animo propendere cœpiſſet, confirmat illum Cyprianus in priori ſententia, vt nempe cũ Cornelio, hoc eſt, cum Eccleſia Catholica cõmunicare pergat. Quod vt perſuadeat, totius tragediæ inter Cornelium & Nouatianum hiſtoriam texit, & Corneliũ virum optimum & legitime electum: Nouatianum verò multis ſceleribus obnoxium illegitimam electionem vſurpaſſe docet: obiter etiam ſub initium epiſtolæ ſe excuſans; de mutata quod ad lapſorum rationem attinet ſententia; & ſub finem in quo Nouatiana hæreſis conſiſtat explicans.

CYPRIANVS [1]ANTONIAno fratri Salutem.

A[2]CCEPI primas litteras tuas frater chariſsime, concordiam collegij ſacerdotalis firmiter obtinentes, & Catholicæ eccleſiæ cohærentes, quibus ſignificaſti cum Nouatiano te non communicare, ſed ſequi conſilium noſtrum, & cum Cornelio coëpiſcopo noſtro vnum tenere conſenſum. Scripſiſti etiam, vt exemplum earundem litterarum[3] ad Corneliũ collegam noſtrum tranſmitterem, vt depoſita omni ſollicitudine iam ſciret, te[4] ſecum, hoc eſt, cũ Catholica Eccleſia communicare. Sed enim ſuperuenerunt poſtmodum aliæ litteræ tuæ[5] per Quintum compresbyterum miſſæ, in quibus animaduerti animum tuum Nouatiani litteris motum nutare cœpiſſe. Nam cum & cõſilium & conſenſum tuum firmiter ante fixiſſes, deſideraſti in his litteris, vt reſcriberem tibi, quam hæreſim Nouatianus introduxiſſet, vel Cornelius, qua ratione[6] Trophimo & thurificatis communicet. [7] Quod quidem ſi pro ſollicitudine fidei anxiè curas, & rei dubiæ veritatem ſollicitus exploras; reprehendenda non eſt in timore diuino æſtuantis animi ſollicitudo ſuſpenſa. Quoniam tamen video, poſt primam ſententiã epiſtolæ tuæ, Nouatiani litteris poſtmodum te eſſe commotum, illud frater chariſſime, primo in loco pono: graues viros, &[8] ſemel ſuper petram ſolida ſtabilitate fundatos, non dico aura leui, ſed nec vento aut turbine commoueri, ne animus dubius & incertus variis opinionibus, velut quibuſdam ventorũ incurſantium flatibus, frequenter agitetur, & à propoſito ſuo cum quadam leuitatis reprehenſione mutetur. Quod ne vel apud te vel apud quemquam Nouatiani litteræ faciant; vt deſideraſti frater, rationẽ rei tibi breuiter exponã. [9] Et quidem primum, quoniam de meo quoque actu motus videris, mea apud te & perſona, & cauſa purganda eſt, ne me aliquis exiſtimet à propoſito meo leuiter receſsiſſe: & cum[10] euangelicum vigorem primo & inter initia defenderim, poſtmodum videar animum meum à diſciplina, & cenſura priore flexiſſe; vt his, qui libellis conſcientiam ſuam maculauerint, vel nefanda ſacrificia commiſerint, laxandam pacem putauerim. Quod vtrunque non ſine librata diu & ponderata ratione à me factum eſt. Nam cũ acies adhuc inter manus eſſet, & prælium glorioſi certaminis in perſecutione ferueret, toto hortatu, & pleno impetu militum vires fuerãt excitandæ, & maximè lapſorum mentes claſsico quodam noſtræ vocis animandæ; vt pœnitentiæ viam non ſolum[11] precibus & lamentationibus ſequerentur, ſed (quoniam repetendi certaminis & reparandæ ſalutis dabatur occaſio) ad confeſsionis potius ardorem, & martyrij gloriam noſtris increpiti vocibus prouocarentur. Denique cum de quibuſdam ad me preſbyteri & diaconi ſcripſiſſent, eos immoderatos eſſe, & ad communicationem accipiendam feſtinanter vrgere; reſcribens eis[12] in epiſtola mea

quæ

quæ extat, & hoc addidi: Qui si nimium properant, habent in sua potestate quod postulant, tempore ipso sibi plus quam postulant largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur. Si commissi verè & firmiter pœnitet, & fidei calor prævalet, qui differri non potest, potest coronari. De eo tamen quod statuendum esse circa causam lapsorum distuli; vt cum quies & trãquillitas data esset, & Episcopis in vnum conuenire indulgentia diuina permitteret, tũc communicato & librato de omnium collatione consilio, statueremus quid fieri oporteret; si quis verò ante consilium nostrum, & ante sententiam de omnium consilio statutam lapsis temerè communicare voluisset, ipse à communicatione abstineretur. [13] Quod etiam Romam ad Clerum tunc adhuc sine Episcopo agentem, & ad Confessores Maximum presbyterum & cæteros in custodia constitutos, [14] nũc in Ecclesia cum Cornelio iunctos, plenissimè scripsi. [15] quod me scripsisse, de eorum rescriptis poteris noscere. nam in epistola sua ita posuerunt: Quanquam nobis in tam ingenti negocio placeat, quod & tu ipse tractasti, prius esse Ecclesiæ pacem sustinendam; deinde sic collatione consiliorum cum Episcopis, presbyteris, diaconibus, confessoribus [16] pariter ac stantibus laicis facta, lapsorum tractare rationem. Additum est etiam [17] Nouatiano tunc scribente, & quod scripserat sua voce recitante, & presbytero Moyse, [18] tunc adhuc confessore, nunc, iam martyre subscribente, vt lapsis infirmis, & in exitu constitutis pax daretur. Quæ litteræ per totum mundum missæ sunt, & in notitiam Ecclesiis omnibus, & vniuersis fratribus perlatæ sunt. Secundum quod tamen ante fuerat destinatum, persecutione sopita, cum data esset facultas in vnum conueniendi, [19] copiosus Episcoporum numerus, quos integros & incolumes fides sua & Domini tutela protexit, in vnum conuenimus, & scripturis diu ex vtraque parte prolatis, temperamentum salubri moderatione librauimus, vt nec in totum spes communicationis & pacis [20] lapsis denegaretur, ne plus desperatione deficerent, & eo quod sibi Ecclesia clauderetur, secuti sæculum gentiliter viuerent; nec tamen rursus censura euangelica solueretur, vt ad communicationem temerè prosilirent; sed traheretur diu pœnitentia, & rogaretur dolenter paterna clementia, & examinarentur causæ, & voluntates, & necessitates singulorum, [21] secundum quod libello continetur, quem ad te peruenisse confido, vbi singula placitorum capita conscripta sunt. Ac si minus sufficiens Episcoporum in Africa numerus videbatur, [22] etiam Romam super hac re scripsimus ad Cornelium collegam nostrum, [23] qui & ipse cum plurimis coëpiscopis habito concilio, in eandem nobiscum sententiam pari grauitate & salubri moderatione consensit. [24] De quo tibi necesse nunc fuit scribere, vt scias me nihil leuiter egisse, sed secundum quod litteris meis fueram ante complexus, omnia ad commune concilij nostri consilium distulisse, & nemini quidem ex lapsis prius communicasse; quando adhuc erat, vnde non tantum indulgentiam, sed & coronam [25] lapsus acciperet: postea tamen sicut collegij concordia, & colligendæ fraternitatis, ac medendi vulneris vtilitas exigebat, necessitati tẽporum succubuisse, & saluti multorum prouidendum putasse, & nunc ab his non recedere, quæ semel in concilio nostrô de communi collatione placuerunt, quamuis multa multorum vocibus ventilentur, & mendacia aduersus sacerdotes Dei, de diaboli ore prolata, ad rũpendam Catholicæ vnitatis concordiam vbique iactentur. Sed te oportet vt bonũ fratrem atque vnanimem consacerdotem, non quid maligni atque apostatæ dicant facilè suscipere, sed quid collegæ tui modesti & graues viri faciant, de vitæ & disciplinæ nostræ exploratione perpendere. [26] Venio iam nunc, frater charissime, ad personam Cornelij collegæ nostri; vt Cornelium nobiscum verius noueris, nõ de malignorum & detrahentium mendacio, sed de Domini Dei iudicio, qui Episcopum fecit, & coëpiscoporum testimonio, quorum numerus vniuersus per totum mundum concordi vnanimitate consensit. Nam, quod Cornelium charissimum nostrum Deo, & Christo, & Ecclesiæ eius, item consacerdotibus cunctis laudabili prædicatione commendat; non iste ad Episcopatum subito peruenit, sed [27] per omnia ecclesiastica officia promotus, & in diuinis administrationibus Dominum sæpe promeritus, ad sacerdotij sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit. Tum deinde Episcopatum ipsum nec postulauit, nec voluit, nec vt cæteri, quos arrogantiæ & superbiæ suæ tumor inflat, inuasit; sed quietus & modestus, & quales esse consueuerunt, qui ad hunc locum diuinitus eliguntur, [28] pro pudore virginalis conscientię suæ, & pro humilitate ingenitæ sibi & custoditæ verecundiæ, non vt quidam vim fecit, vt Episcopus fieret; sed ipse vim passus est, vt Episcopatum coactus exciperet. [29] Et factus est Episcopus à plurimis collegis nostris, qui tunc in vrbe Roma aderant, qui ad nos litteras honorificas, & laudabiles, & testimonio suæ prædicationis illustres de eius ordinatione miserunt. Factus est autem Cornelius Episcopus de Dei & Christi eius iudicio, de Clericorum pene omnium testimonio, de plebis, quæ tunc affuit, suffragio, & de sacerdotũ antiquorum & bonorum virorum collegio; cùm nemo ante se factus esset, cùm Fabiani locus, id est, cùm locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis vacaret, quo occupato de Dei voluntate, atque omnium nostrûm consensione firmato; quisquis iã Episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est, nec habeat ecclesiasticã ordinatio-

 nem

nem, qui Eccleſiæ non tenet vnitatem, quiſquis ille fuerit, multum de ſe licet iactans, & ſibi plurimum vindicans, profanus eſt, alienus eſt, foris eſt. Et cùm poſt primum ſecundus eſſe non poſſit,[30] quiſquis poſt vnum, qui ſolus eſſe debeat, factus eſt, non iam ſecundus ille, ſed nullus eſt. Tum deinde poſt epiſcopatum non exambitum, nec extortũ, ſed de Dei, qui ſacerdotes facit, voluntate ſuſceptum, quanta in ipſo ſuſcepto Epiſcopatu ſuo virtus? quantũ robur animi? qualis firmitas fidei? quod nos ſimplici corde & perſpicere penitus, & laudare debem⁹: [31] ſediſſe intrepidum Romæ in ſacerdotali cathedra eo tempore, cum tyrannus infeſtus ſacerdotibus Dei fanda, atque infanda comminaretur; cùm multo patientius & tolerabilius audiret leuari aduerſus ſe ęmulũ principem,[32] quã conſtitui Romæ æmulum ſacerdotem. Nónne hic frater chariſsime ſummo virtutis & fidei teſtimonio prædicandus eſt? nónne inter glorioſos confeſſores & martyres deputandus, qui tantum temporis ſedit expectans corporis ſui carnifices, & tyranni ferocientis vltores, qui Cornelium aduerſus edicta feralia reſiſtentem, & minas, & cruciatus, & tormenta fidei vigore calcantem, [33] vel gladio inuaderent, vel crucifigerent, vel igne torrerent, vel quolibet inaudito genere pœnarum viſcera eius & membra laniarent? Etiam ſi maieſtas Domini protegentis & bonitas ſacerdotem, quem fieri voluit, factum quoque protexit: tamen Cornelius, quantum ad eius deuotionem pertinet & timorem paſſus eſt quicquid pati potuit, & tyrannum armis, & bello poſtmodum victum, prior ſacerdotio ſuo vicit. Quod autem quædam de illo inhoneſta & maligna iactantur nolo mireris; cùm ſcias hoc eſſe opus ſemper diaboli, vt ſeruos Dei mendacio laceret, & opinionibus falſis glorioſum nomen infamet; vt qui conſcientiæ ſuæ luce clareſcunt, alienis rumoribus ſordidentur. Exploraſſe auté collegas noſtros ſcias & veriſsime comperiſſe nulla illũ libelli, vt quidam iactant, labe maculatum eſſe, ſed neque cum Epiſcopis, qui ſacrificauerunt, communicationem ſacrilegam miſcuiſſe; ſed eos demum quorum cauſa audita & innocentia comprobata ſit, coniunxiſſe nobiſcum. Nã & de Trophimo, de quo tibi ſcribi deſideraſti, non ita res eſt, vt ad te pertulit rumor, & mendacium malignorum. Nam ſicut anteceſſores noſtri ſępe fecerũt, colligẽdis fratribus noſtris, chariſsimus frater noſter Cornelius[34] neceſsitati ſuccubuit: [35] & quoniam cùm Trophimo pars maxima plebis abſceſſerat, redeunte nunc ad Eccleſiam Trophimo, & ſatisfaciente, & pœnitentia deprecationis errorem priſtinum confitente, & fraternitatem, quam nuper abſtraxerat, cum plena humilitate & ſatisfactione reuocante, auditæ ſunt eius preces; & in Eccleſiam Domini, non tam Trophimus quàm maximus fratrum numerus, qui cum Trophimo fuerat, admiſſus eſt: qui omnes regreſſuri ad Eccleſiam non eſſent, niſi cum Trophimo comitante veniſſent. [36] Tractatu ergo illic cũ collegis plurimis habito, ſuſceptus eſt Trophimus; pro quo ſatisfaciebat fratrum reditus, & reſtituta multorum ſalus: ſic tamen admiſſus eſt Trophimus, [37] vt laicus communicet; non ſecundum quod ad te malignorum litteræ pertulerunt, quaſi locum ſacerdotis vſurpet. Sed & quod paſsim communicare ſacrificatis Cornelius tibi nunciatus eſt, hoc etiam de apoſtatarum fictis rumoribus naſcitur. Neque enim poſſunt laudare nos, qui recedunt: aut expectare debemus vt placeamus illis, qui nobis diſplicentes, & contra Eccleſiam rebelles, ſollicitandis de Eccleſia fratribus violenter inſiſtunt. Quare & de Cornelio, & de nobis quæcunque iactantur, nec audias facile, nec credas frater chariſsime. Si qui enim infirmitatibus occupantur, illis, ſicut placuit, in periculo ſubuenitur: poſteaquam tamen ſubuentum eſt, & periclitantibus pax data eſt, ſuffocari à nobis non poſſunt, aut opprimi, aut vi & manu noſtra in exitum mortis vrgeri: vt quoniam morientibus pax datur, neceſſe ſit mori eos, qui acceperint pacem: cùm magis in hoc iudicium diuinæ pietatis, & paternæ lenitatis appareat, quod qui pignus vitæ in data pace percipiunt, hic quoque ad vitam percepta pace teneantur. [38] Et iccirco ſi accepta pace commeatus à Deo datur, nemo hoc debet in ſacerdotibus criminari, cùm ſemel placuerit fratribus in periculo ſubueniri. [39] Nec tu exiſtimes frater chariſsime, ſicut quibuſdam videtur, libellaticos cũ ſacrificatis æquari oportere; quando inter ipſos etiam qui ſacrificauerint, & conditio frequenter, & cauſa diuerſa ſit. Neque enim æquandi ſunt, ille qui ad ſacrificium nefandum ſtatim voluntate [40] proſiliuit; & qui reluctatus & congreſſus diu ad hoc funeſtum opus neceſsitate peruenit: ille qui & ſe & omnes ſuos prodidit; & qui ipſe pro cunctis ad diſcrimen accedens, vxorem, & liberos, & domum totam periculi ſui perfunctione protexit ille qui inquilinos, vel amicos ſuos ad facinus compulit, & qui inquilinis & colonis pepercit, fratres etiam plurimos qui extorres & profugi recedebant, in ſua tecta & hoſpitia recepit, oſtendens & offerens Domino multas[41] viuentes & incolumes animas, quæ pro vna ſaucia deprecentur. Cùm ergo inter ipſos qui ſacrificarint, multa ſit diuerſitas; quæ inclementia eſt, & quàm acerba duritia libellaticos cum iis qui ſacrificauerint iungere? quando is cui libellus acceptus eſt, dicat: Ego prius legeram, & Epiſcopo tractante cognoueram non ſacrificandum idolis, nec ſimulacra ſeruum Dei adorare debere; & iccirco ne hoc facerem, quod non licebat (cum occaſio libelli fuiſſet oblata, quem nec ipſum acciperem, niſi oſtenſa fuiſſet occaſio) ad magiſtratum vel veni, vel alio eunte

manda[ui]: Christianum me esse, sacrificare mihi non licere, ad aras diaboli me venire non posse, dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Nunc tamen etiam iste qui libello maculatus est, postea quam nobis admonentibus didicit, nec hoc se facere debuisse, & si manus pura sit, & os eius feralis cibi contagia nulla polluerint, conscientiam tamen eius esse pollutam; flet auditis nobis, & lamentatur, & quod deliquerit nunc admonetur, & non tam crimine, quàm errore deceptus, quod iam de cætero instructus, & paratus sit, contestatur. [42] Quorum si pœnitentiam respuamus habentium aliquam fiduciam tolerabilis conscientiæ, statim cum vxore, cum liberis quos incolumes seruauerant, in hæresim vel schisma [43] diabolo inuitante rapiuntur: & adscribetur nobis in die *Luc. 15.* iudicij, nec ouem sauciam curasse, & propter vnam sauciam multas integras perdidisse. Et *Matt. 18.* cùm Dominus relictis nonaginta nouem sanis vnam errantem & lassam quæsierit, & inuentam humeris suis ipse portauerit; [44] nos non tantum non quæramus lapsos, sed & venientes arceamus: & cum pseudoprophetę gregem Christi nunc vastare & lacerare non desinant, occasionem canibus & lupis demus vt quos persecutio infesta non perdidit, eos nos duritia nostra & inhumanitate perdamus. Et vbi erit frater *1. Cor. 9.* charissime quod apostolus dicit? Omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi vtile est, sed quod multis vt saluentur. Imitatores mei estote, sicut & ego Christi. Et iterum: *1. Cor. 14.* Factus sum infirmus infirmis, vt infirmos lucra- *1. Cor. 9.* *1. Cor. 12.* rer. Et iterum: Si patitur membrum vnum, cōpatiuntur & cætera membra: [45] & si lætatur vnum membrum, collætantur & cætera membra. Alia est Philosophorum & Stoicorum ratio frater charissime, qui dicunt omnia peccata paria esse, & virum grauem non facile flecti oportere. inter Christianos autē & philosophos *Collos. 2.* plurimum distat. Et cū Apostolus dicat: [46] Videte ne quis vos deprędetur per philosophiam & inanem fallaciam, vitanda quæ non de Dei clementia veniunt, sed de philosophię durioris præsumptione discendunt. De Moyse autem le- *Num. 12.* gimus in scripturis dictum: Et fuit Moyses ho- *Luc 6.* mo lenis nimis. Et Dominus in euangelio suo *Matt. 9.* dicit: Estote misericordes, sicut & pater vester misertus est vestri. Et iterum: [47] Non est opus sanis medicus, sed male habentibus. Quam potest exercere medicinam, qui dicit: ego solos sanos curo, quibus medicus necessarius nō est? Opem nostram, medelam nostram vulneratis exhibere debemus. Nec putemus mortuos esse, sed magis semianimes iacere eos, quos persecutione funesta sauciatos videmus: qui si in totum mortui essent, nunquā de eisdem post modum & confessores & martyres fierent. Sed quoniam est in illis [48] quod pœnitentia sequente reualescat, [49] ad fidem, & ad virtutē de pœnitentia robur armatur; quod armari non poterit, si quis desperatione deficiat, si ab Ecclesia dure & crudeliter segregatus, ad gentiles se vias & sæcularia opera conuertat, vel ad hæreticos & schismaticos reiectus ab Ecclesia transeat. [50] Vbi etsi occisus propter nomen postmodum fuerit extra Ecclesiam constitutus, & ab vnitate atque à charitate diuisus, coronari in morte non poterit. Et ideo placuit frater charissime examinatis causis singulorum libellaticos interim admitti, [51] sacrificatis in exitu subueniri, [52] quia exomologesis apud inferos non est nec ad pœnitentiam quis à nobis compelli potest, si fructus pœnitentiæ subtrahatur. Si prælium prius venerit, corroboratus à nobis inuenietur armatus ad prælium. si vero ante prælium infirmitas vrserit, [53] cum solatio pacis & communicationis abscedit. neque enim præiudicamus Domino iudicaturo, quo minus si pœnitentiam plenam & iustam peccatoris inuenerit, tunc ratum faciat quod à nobis fuerit hic statutum. Si vero nos aliquis pœnitentiæ simulatione deluserit; Deus qui non deridetur, & qui cor homi- *Gal. 6.* nis intuetur, de his quæ nos minus perspexi- *1. Reg. 16.* mus iudicet, & seruorum sentētiam Dominus emendet; dum tamen nos meminisse frater debeamus scriptum esse: Frater fratrem adiuuans *Prouer. 18.* exaltabitur. Et Apostolū quoque dixisse: [54] In *Galat. 6.* contemplatione habentes vnusquisque, ne & vos tentemini, alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi. Item quod superbos redarguens & arrogantiam frangens in epistola sua ponat: Et qui se putat stare, videat *1. Cor. 10.* ne cadat. Et alio in loco dicat: Tu quis es qui *Rom. 14.* iudicas alienum seruum? Domino suo stat aut cadit; stabit autem, potens est enim Deus statuere eum. Ioannes quoque Iesum Christum Dominum aduocatum & deprecatorem pro peccatis nostris probet dicens: Filioli mei ista *1. Ioan. 2.* scribo vobis ne delinquatis, & si quis deliquerit, aduocatum habemus apud patrem, [55] Iesum Christum iustum, & ipse est deprecatio pro delictis nostris. Et Paulus quoque Apostolus in Epistola sua posuit: [56] Si cum adhuc peccato- *Rom. 5.* res essemus, Christus pro nobis mortuus est, multo magis nunc iustificati in sanguine illius, liberabimur per illum ab ira. Cuius pietatem & clementiam cogitantes, non acerbi adeo, nec duri, nec in fouendis fratribus inhumani esse debemus. sed dolere cum dolentibus, & cum flentibus flere, & eos quantum possumus auxilio & solatio nostræ dilectionis erigere, nec adeo immites & pertinaces ad eorum pœnitentiam retundendam, nec iterum soluti & faciles ad communicationem temere laxandam. Iacet ecce saucius frater ab aduersario in acie vulneratus. Inde diabolus conatur occidere quem vulnerauit, hinc Christus hortatur ne in totum pereat, quem redemit. Cui de duobus assisti- *Luc. 10.* mus, [57] in cuius partibus stamus? vtrum ne diabolo fauemus vt perimat, & semianimem fratrem iacentem, sicut in Euangelio sacerdos &

leuites prætérimus? an vero vt sacerdotes Dei & Christi, quod Christus & docuit, & fecit imitantes, vulneratum de aduersarij faucibus rapimus, vt curatũ Deo iudici reseruemus? [58] Nec putes frater charissime hinc aut virtutem fratrum minui, aut martyria deficere, quod lapsis laxata sit pœnitentia, & quod pœnitētibus spes pacis oblata. Manet vere fidentium robur immobile, & apud timentes ac diligentes corde toto Deum stabilis & fortis perseuerat integritas. Nam & mœchis à nobis pœnitentiæ tempus conceditur, & pax datur, non tamen idcirco virginitas in ecclesia deficit, aut continentiæ propositum gloriosum per aliena peccata languescit. Floret Ecclesia tot virginibus coronata, & castitas ac pudicitia tenorem gloriæ suæ seruat, nec quia adultero pœnitentia & venia laxatur, continentiæ vigor frangitur. Aliud est, ad veniam stare, aliud ad gloriam peruenire:

Matt. 5. [59] aliud missum in carcerem non exire inde, donec soluat nouissimum quadrantem; aliud statim fidei & virtutis accipere mercedem:

1. Cor. 3. aliud pro peccatis longo dolore cruciatum emundari, & purgari diu igne; aliud peccata omnia passione purgasse: aliud denique [60] pendere in die iudicij ad sententiam Domini, aliud statim à Domino coronari. Et quidem apud antecessores nostros quidam de Episcopis istic in prouincia nostra [61] dandam pacem mœchis non putauerunt, & in totum pœnitentię locum contra adulteria clauserunt; non tamen à coëpiscoporum suorum collegio recesserunt, aut catholicæ ecclesiæ vnitatem vel duritiæ, vel censuræ suæ obstinatione ruperunt; vt quia apud alios adulteris pax dabatur, qui non dabat, de Ecclesia separaretur. [62] Manente cōcordiæ vinculo & perseuerante catholicæ Ecclesiæ indiuiduo sacramento, actum suum disponit & dirigit vnusquisque Episcopus, rationem propositi sui Domino rediturus. [63] Miror autem quosdam sic obstinatos esse vt dandam nō putent lapsis pœnitentiam, aut pœnitentibus existiment veniam denegandam, cum scriptum

Apoc. 2. sit: memento vnde cecideris, & age pœnitentiam, & fac priora opera. Quod vtique ei dicitur, quem constat cecidisse, & quem Dominus hortatur per opera rursus exsurgere, quia

Tob. 4. scriptum est: Eleemosyna à morte liberat; & non vtique ab illa morte, quam semel Christi sanguis extinxit, & à qua nos salutaris baptismi & redemptoris nostri gratia liberauit, sed ab ea, quę per delicta postmodum serpit. Alio item loco pœnitentiæ tempus datur, & pœnitentiam non agenti Dominus comminatur:

Apoc. 2. [64] Habeo, inquit, aduersus te multa, quod vxorem tuam Iezabel, quæ se dicit prophetem, sinis docere & seducere seruos meos, fornicari [65] & manducare de sacrificijs, & dedi illi tempus vt pœnitentiam ageret, [66] & pœnitere nō vult à fornicatione. Ecce mitto eam in lectũ, & qui cum ea fornicati sunt, in maximam tribulationem, nisi pœnitentiam gesserint ab operibus suis. Quos vtique ad pœnitentiam Dominus non hortaretur, nisi quia pœnitentibus indulgentiam pollicetur. Et in Euangelio: Dico, inquit vobis, sic erit gaudium in cœlo [67] super vno peccatore pœnitentiam agente, quam super nonaginta nouem iustis, quibus non est opus pœnitentia. Nam cum scriptum sit: Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione viuorum; vtique qui neminem vult perire, cupit peccatores pœnitentiam agere, & per pœnitentiam denuo ad vitam redire. Ideo & per Iohel prophetam clamat & dicit: Et nunc dicit Dominus Deus: Reuertimini ad me ex toto corde vestro, simulque & ieiunio, & fletu, & planctu, & discindite corda vestra, & non vestimenta vestra, & reuertimini ad Dominum Deum vestrum. quia misericors & pius est, & patiens, & multę miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogatas. In psalmis etiam legimus censuram pariter & clementiam Dei comminantis simul atque parcentis; punientis vt corrigat, & cum correxerit reseruātis. Visitabo, inquit, in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Dominus quoque in Euangelio pietatem Dei patris ostendēs ait: Quis est ex vobis homo quem si petierit filius eius panem, lapidem [69] porriget illi? aut si piscem postulauerit, serpentem illi porriget? Si ergo vos, cum sitis nequam, scitis bona data dare filijs vestris, quanto magis pater vester cœlestis dabit bona poscentibus se? [69] Comparat hic Dominus carnalem patrem & Dei patris æternam largámque pietatem: quod si iste in terris nequam pater offensus grauiter à filio peccatore & malo, si tamen eundem postmodum viderit reformatum, & depositis prioris vitæ delictis ad sobrios & bonos mores, & ad innocentię disciplinam pœnitentiæ dolore correctum, & gaudet & gratulatur, & susceptum quem ante proiecerat cum voto paternæ exultationis amplectitur; quanto magis vnus ille & verus pater bonus misericors & pius, immo ipsa bonitas & misericordia, & pietas lætatur in pœnitentia filiorum suorum, nec iram pœnitentibus, aut plangentibus & lamentantibus pœnam comminatur, sed veniam magis & indulgentiam pollicetur. Vnde Dominus in euangelio beatos dicit plangentes, quia qui plāgit, misericordiam prouocat: qui peruicax & superbus est, iram sibi & pœnam iudicij venientis exaggerat. Et iccirco frater charissime, [70] pœnitentiam non agentes, nec dolorem delictorum suorum toto corde & manifesta lamentationis suæ professione testantes, prohibendos omnino censuimus à spe communicationis & pacis, si in infirmitate atque in periculo cœperint deprecari; quia rogare illos non delicti pœnitentia, sed mortis vrgentis admonitio compellit, nec dignus est in morte

Marginal references (right column): Luc. 15. (beside "co, inquit vobis…"); Sapien. 1. (beside "opus pœnitentia…"); Iohel. 2. (beside "tiam denuo ad vitam…"); Psal. 88. (beside "Visitabo, inquit…"); Matt. 7. (beside "ait: Quis est…"); Matt. 5. (beside "dulgentiam pollicetur. Vnde Dominus…").

morte accipere solatium, qui se non cogitauit
esse moriturum. [71] Quod verò ad Nouatia-
ni personam pertinet, frater charissime, de
quo desiderasti tibi scribi, quam hæresim in-
troduxisset; scias nos primo in loco [72] nec cu-
riosos esse debere quid ille doceat, cum foris
doceat. Quisquis ille est, & qualiscunque est,
Christianus nō est, qui in Christi Ecclesia non
est. [73] Iactet se licet & philosophiam vel elo-
quentiam suam superbis vocibus prædicet; qui
nec fraternam caritatem, nec ecclesiasticam vni
tatem tenuit, etiam quod prius fuerat amisit.
Nisi si Episcopus tibi videtur, qui Episcopo in
Ecclesia à sedecim coëpiscopis facto, adulter,
atque extraneus Episcopus fieri à desertoribus
per ambitum nititur: & cùm sit à Christo vna
Ecclesia per totum mundum in multa membra
diuisa, item [74] episcopatus vnus, episcoporum
multorum concordi numerositate diffusus; ille
post Dei traditionem, post cōnexam & vbique
coniunctam Catholicæ Ecclesiæ vnitatem, hu-
manam conetur Ecclesiam facere, & per pluri-
mas ciuitates nouos Apostolos suos mittat, vt
quædam recentia institutionis suæ fundamen-
ta constituat; cumque iam pridem per om-
nes prouincias, & [75] per vrbes singulas ordina-
ti sint Episcopi in ætate antiqui, in fide inte-
gri, in pressura probati, in persecutione pro-
scripti; ille super eos [76] creare alios pseudoepi-
scopos audeat. Quasi possit aut totum orbem
noui conatus obstinatione peragrare, aut ec-
clesiastici corporis compaginem discordiæ suæ
seminatione rescindere; nesciens schismaticos
semper inter initia feruere, incrementa verò
habere non posse, nec augere quod illicite cœ-
perint, sed statim cum praua sua æmulatione
deficere. [77] Episcopatum autem tenere non
posset, etiam si Episcopus prius factus, à coë-
piscoporum suorum corpore, & ab Ecclesiæ v-
nitate descisceret; quādo Apostolus admoneat,
vt inuicem nosmetipsos sustineamus, ne ab v-
nitate quam Deus constituit, recedamus, &
Ephes.4. dicat: Sustinentes inuicem in dilectione, sa-
tis agentes seruare vnitatem Spiritus in con-
iunctione pacis. Qui ergo nec vnitatem Spi-
ritus, nec coniunctionem pacis obseruat, &
se ab Ecclesiæ vinculo atque à sacerdotum col-
legio separat; Episcopi nec potestatem potest
habere, nec honorem, qui Episcopatus nec v-
nitatem voluit tenere, nec pacem. [78] Tum
deinde quantus arrogantiæ tumor est, quanta
humilitatis & lenitatis obliuio, arrogantiæ suæ
quanta iactatio, vt quis aut audeat, aut facere
se posse credat, quod nec Apostolis concessit
Matt.13. Dominus, vt zizania à frumento putet se pos-
se discernere, aut quasi ipsi paleam ferre & a-
ream purgare concessum sit, paleas conetur à
2.Tim.2. tritico separare. Cumque Apostolus dicat: In
domo autem magna non solum vasa aurea sunt
& argentea, sed & lignea & fictilia; aurea &
argentea vasa videatur eligere, lignea verò &
fictilia contemnere, abiicere, damnare; quan-
do non nisi die Domini vasa lignea diuini ar-
doris incendio concrementur, & fictilia ab eo
cui data est ferrea virga frangantur. Aut si se Psal.2.
cordis & renis scrutatorem constituit & iudi-
cem, per omnia æqualiter iudicet, & cum sciat Ioan.5.
scriptum esse: Ecce sanus factus es, iam noli pec
care, ne quid tibi deterius fiat, [79] fraudatores &
mœchos à latere atque à comitatu suo separet:
quando multo & grauior, & peior sit mœchi
quam libellatici causa, tum hic necessitate, ille
volūtate peccauerit: hic existimās sibi satis esse
quod non sacrificauerit, errore deceptus sit, ille
matrimonij expugnator alieni, vel lupanar in-
gressus, ad cloacam & cœnosam voraginem
vulgi, sanctificatum corpus & Dei templum
detestabili colluuione violauerit: sicut Aposto-
lus dicit: Omne peccatum quodcunque fecerit 1.Cor.6.
homo, extra corpus est; qui autem mœchatur,
in corpus suum peccat. Quibus tamen & ip-
sis pœnitentia conceditur, & lamentandi ac sa-
tisfaciendi spes relinquitur, secundum ipsum
Apostolum dicentem: Timeo, ne forte ve- 2.Cor.12.
niens ad vos; lugeam multos ex iis qui ante
peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam de
immunditiis quas fecerunt, & fornicationibus
& libidinibus. Nec sibi in hoc noui hæretici
blandiantur, quod se dicant idololatris nō com
municare; quando sint apud illos & adulteri &
fraudatores, qui teneantur idololatriæ crimi-
ne, secundum Apostolum dicentem: [80] Hoc Ephes.5.
enim scitote, intelligentes quia omnis fornica-
tor aut immundus, aut fraudator, quod est
idololatria, non habet hæreditatem in regno
Christi & Dei. Et iterum: Mortificate itaque Colos.3.
membra vestra quæ in terra sunt, [81] exponen-
tes fornicationem, immunditiam, & concupi-
scentiam malam, & cupiditatem, quæ sunt ido-
lorum seruitus, propter quæ venit ira Dei. Nā
cum corpora nostra membra sint Christi, &
singuli simus templum Dei; quisquis adulte-
rio templum Dei violat, Deum violat; & qui
in peccatis committendis voluntatem diabo-
li facit, dæmoniis & idolis seruit. Neque enim
mala facta de sancto Spiritu veniunt, sed de
aduersarii instinctu; & de immundo spiritu na-
tæ concupiscentiæ contra Deum facere, & dia-
bolo seruire compellunt. Ita fit, vt si peccato
alterius inquinari alterum dicunt, & idolola-
triam delinquentis ad non delinquentem tran-
sire sua asseueratione contendunt; excusari se-
cundum suam vocem nō possint ab idololatriæ
crimine, cum constet de Apostolica probatione
mœchos & fraudatores, quibus illi cōmunicāt
idololatras esse. Nobis autem secundum fidem
nostram, & diuinæ prædicationis datam for-
mam competit ratio veritatis, vnumquemque
in peccato suo ipsum teneri, [82] nec posse alte-
rum pro altero reum fieri, cùm Dominus præ-
moneat & dicat: Iustitia iusti super eum erit, Ezech.18.
& scelus scelerati super eum erit. Et iterum:
Non

Non morientur patres pro filijs, & filij non morientur pro patribus. Vnusquisque in peccato suo morietur. [83] Quod legentes scilicet & tenentes, neminem putamus à fructu satisfactionis & spe pacis arcendum; cum sciamus iuxta scripturarum diuinarum fidem, auctore & hortatore ipso Deo, & ad agendam pœnitentiam peccatores redigi, & veniam atque indulgentiam pœnitentibus non denegari. Atque ô frustrandæ fraternitatis irrisio, ô miserorum lamẽtantium caduca deceptio, ô hæreticæ institutionis inefficax & vana traditio; hortari ad satisfactionis pœnitentiam, & subtrahere de satisfactione medicinam; dicere fratribus nostris, plãge & lacrimas funde, & diebus ac noctibus ingemisce, & pro abluendo & purgando delicto tuo largiter & frequẽter operare, sed extra Ecclesiam post omnia ista morieris: quæcunque ad pacem pertinent, facies, sed nullam pacem, quam quæris, accipies. Quis non statim pereat? quis non ipsa desperatione deficiat? Quis non animum suum à proposito lamentationis auertat? Operari tu putas rusticum posse, si dixeris: agrum peritia omni rusticitatis exerce; culturis diligenter insiste: sed nullam messem metes, nullam vindemiam premes, nullos oliueti tui fructus capies, nulla de arboribus poma decerpes? [84] Vel si ei, cui dominium est, vsum nauium, suadeas, dicas: Materiam de excellentibus syluis mercare frater; carinam præualidis & electis roboribus intexe, clauo, funibus, velis, vt fabricetur atque armetur nauis, operare: sed cum hæc feceris, fructum [85] de actibus eius & cursibus non videbis? Præcludere est atque abscindere iter doloris ac pœnitendi viam, vt cum in scripturis dominus Deus reuertentibus ad se & pœnitentibus blandiatur; nostra duritia & crudelitate dum fructus pœnitẽtiæ intercipitur, pœnitentia ipsa tollatur. Quod si inuenimus à pœnitentia agenda neminem debere prohiberi, & deprecantibus atque exorantibus Domini misericordiam, secundum quod ille misericors & pius est, [86] per sacerdotes eius pacem posse concedi; admittendus est plangentium gemitus, & pœnitentiæ fructus dolentibus non negandus. [87] Et quia apud inferos confessio nõ est, nec exomologesis illic fieri potest; qui ex toto corde pœnituerint & rogauerint, in Ecclesiam debent interim suscipi, & in ipsa Domino reseruari, qui ad Ecclesiam suam venturus, de illis vtique, quos in ea intus inuenerit, iudicabit. Apostatæ vero & desertores, vel aduersarij & hostes & Christi Ecclesiã dissipantes, nec si occisi pro nomine foris fuerint, admitti secũdum Apostolum possunt ad Ecclesiæ pacem, quando nec spiritus, nec Ecclesiæ tenuerunt vnitatem. Hæc interim frater carissime pauca de multis quantum potui breuiter decucurri, quibus & desiderio tuo satisfacerem, & te magis ac magis collegij & corporis nostri societati cõiungerem. Si autem tibi veniendi ad nos opportunitas & facultas fuerit; plura in commune conferre, & vberius ac plenius, quæ in salutarẽ concordiam faciãt tractare poterimus. [88] Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LII.

1. Antoniano] *Antonianus vnus erat Episcoporũ Numidiæ ad quos scribitur Epistola infra. Cypr. & Collegarum de baptizandis hæreticis.*

2. Accepi primas litteras tuas] *Sic Ms. cod. Afflig. Mann. & Morel. pro eo quod erat prius:* accepimus, *& recte; neque enim vsquam de se plurali numero loquitur Cyprianus. Desideratur autem tum prima tum secunda epistola Antoniani.*

3. ad Cornelium collegam nostrum] *Quomodo collegas suos vocet non vno in loco Cyprianus Romanos Pontifices, tractatum est à nobis supra epistola 4. nõ est itaque quod cuipiam scrupulum inijciat Erasmi ad hunc locum adnotatiuncula.*

4. secum, hoc est, cum ecclesia catholica cõmunicare] *Certe vel hic locus confirmat Romani Pontificis auctoritatem; si enim verum sit, cum ecclesia Catholica illum communicare, qui cum Cornelio Romano Papa communicat, erit igitur ecclesia illa catholica cui præsidet Cornelius; atque proinde signum per quod discernatur ecclesia catholica ab hæreticorum cõciliabulis, est successio Romanorum Pontificum. verum de hoc latius Epistola ad Magnum.*

5. per Quintum compresbyterum] *Fortassis is ipse Quintus est ad quem postea factum Episcopum in Mauritania; est epistola infra lxxij.*

6. Trophimo & thurificatis] *Trophimus vnus erat lapsorum, & quos infra sacrificatos, hic thurificatos nuncupat. Patet autem hinc, præcipuam calumniã Nouatiani contra Cornelium fuisse; quod Trophimo & thurificatis communicasset.*

7. Quod quidẽ si pro sollicitudine fidei &c.] *Colligitur hinc, non reprehendendam atque adeo nec hæreticam esse illam in fide dubitationem, qua rei veritas sollicite exploratur, hoc est, quam diu res nondum diffinita est; vti hoc loco schisma inter Cornelium & Nouatianũ, iusta erat dubitandi causa. Sic & D. Aug. Epistola 168. inter hæreticos non esse deputandos dicit, qui aut ab hæreticis seducti (quos credentes hæreticis nuncupat, lib. de vtili. cred. ad Honoratum cap. 1.) aut à parentibus in errorem lapsis acceptam sententiã, nulla pertinaci animositate defendunt, quærunt autẽ cauta sollicitudine veritatem, corrigi parati quum inuenerint. At contra qui de semel manifestata fidei catholicæ veritate, hoc est, de semel definitis fidei articulis pertinaciter dubitat, ab hæresi non excusatur. Dubius enim in fide infidelis est (inquit Gelasius papa) & nõ solum anathematizantur in Syn. Ephesina generali, qui contradicunt definitis per illud cõcilium & alia præcedentia; sed omnes etiam illi qui fidem illorum patrum non confitentur. Quale quid habes etiam in diffini. septimæ Synodi, actione vltima, de articulo hodie maxime controuerso; quare & verba subijciẽda censuimus: hæc est, (inquiunt) fides Apostolorum, hæc est fides patrum;*

hæc est

hæc est fides Orthodoxorum, hæc fides orbem terrarum confirmauit. Credentes in vnum deum in Trinitate laudatum venerandas imagines amplexamur. Qui secus agunt, anathemate percellãtur, qui sic non sentiũt, ab ecclesia depellantur. Eodem pertinet illud Theoph. in ca. 5. ad Romanos; Si fidem scrutari hæsitando cœperimus, omnium proculdubio patiemur iacturam. Item illud D. Ambr. in Concilio Aquileiensi. Qui Arium non damnat. similis illi est, & hæreticus iure cẽsendus. Imo & imperatores Theodosius Valentinianus & Gratianus cod. de hæreticis l. omnes, hæreticorum definiũt vocabulo contineri, & latis aduersus eos sanctionibus succumbere debere, qui vel pro leui argumento à iudicio catholicæ religionis vel tramite detecti fuerint deuiare. Hæc paulo prolixius, propter eos, qui non verẽtur de semel ab ecclesia definitis suspensam perpetuo tenere sententiam, & (vt cum Elia propheta loquar) claudicant in duas partes; qui certe si non pertinaciter dubitarent, ecclesiæ Catholicæ partes cuius Dominus est deus sequerentur potius, quam Synagogæ Baaliticæ.

8. semel super petram solida stabilitate fundatos] Alludit ad illud Euangelicum Matth. 7. Omnis ergo qui audit verba mea hæc & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram, & descendit pluuia & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam & non cecidit, fundata enim erat super petram. Quare quum ibi non addatur: robustam, nec eam vocem habeat Afflig. Ms. cod. recte omissa est à Manut.

9. Et quidem primum quoniã de meo quoque actu &c.] Quemadmodum satis constat ex libro & Epistolis superioribus de lapsis, erat initio, persecutione adhuc feruente, durior paulo erga lapsos Cyprianus, vtpote qui non nisi exacta pœnitentia ad pacem admittendos censeret, nisi forte ad preces Martyrum instante periculo mortis, idque non solum in sacrificatis sed & in libellaticis obseruari volebat. Pace autem iam ecclesiæ data quum primum conuenire licuit, in Episcoporum Africæ concilio nonnihil moderata est illa censura, & placuit illis (vti infra hac eadem epistola dicit) examinatis causis singulorum libellaticos interim admitti, sacrificatis vero in exitu subueniri. Culpabat itaque Cyprianum Antonianus, quod sententiam mutasset, ipse vero iustissimas mutati consilij rationes adducit; neque sibi soli sed & Clero Romano primum, & deinde episcopis compluribus placuisse hanc diffinitionem, imo vero & à Cornelio in Synodo Romana cõfirmatam. Atque hæc ad loci huius intellectũ sufficiãt.

10. euangelicum vigorem] Sic Afflig. Ms. & Manut. pro eo quod cæteri: euangelij.

11. precibus & lamentationibus] Ita recte locum hunc restituerũt Manut. & Morelius, antea enim interiecta particula: sed, sensum obscurabat. Apud eosdem confirmatam reperi coniecturam meam, qua legendum conieceram: dabatur, pro eo quod erat: datur, quod ex editione Remboldi irrepserat, nam vetus excusus & Afflig. cod etiam priori modo legunt.

12. in epistola mea quæ exstat] habes hanc supra numero xiiij. vbi ex hoc loco suppleuimus quod deerat.

13. Quod etiã Romam ad Clerũ &c. & ad Confessores] Recte ita Ms. cod. Afflig. & Manutius, pro eo quod erat: ad Romanum Clerum: nam significat se Romam misisse & ad Clerum & ad Confessores litteras. Harum illæ desiderantur præter verba aliquot hic & Epistola supra xxxi. allegata, hæ vero sunt supra num. xxv.

14. nunc in ecclesia cum Cornelio iunctos] Scripta est ergo hæc Epistola post reditum Confessorum ad vnitatem, & vti paulopost constat, post primam Sinodum Africæ & Synodum Romanam de lapsis, non vero post secundam; nam ibi denuo alia fuit facta de sacrificatis moderatio; atque adeo hinc patet, scriptam hanc post Epistolam præcedentem, & ante Epistolam Synodi Africanæ ad Cornelium, nam illa secunda fuit.

15. Quod me scripsisse, de eorum rescriptis] Rescripta, habes supra Epistolas xxvi. & xxxi. Ex eo autem quod prius epistolam cuius meminit exstare dixit, huius vero epistolæ verba ex rescriptis citat, videntur hæ litteræ Cypriani, iam tum fuisse deperditæ.

16. pariter ac stantibus laicis] De hac Cypriani phrasi supra epistolã xiiij. paulo ante citata.

17. Nouatiano tunc scribente] Erat igitur Nouatianus vnus ex præcipuis presbyteris Romanis.

18. Tunc adhuc confessore, nunc iam martyre] Certe si vspiã alibi hic aperte distinguit inter Confessorem & Martyrem; in quo vero differant, supra late Epistola ix. Adnotauit autem Cauchius D. Pacianum hunc locum citantem, non habere particulam: adhuc, & similiter apud illum paulopost desiderari vocẽ: omnibus.

19. copiosus Episcoporum numerus] Loquitur de Synodo Africana contra Nouatum de lapsis quã contigisse post pascha initio pacis, fit verisimile ex epistola supra xl. & epistola ad Cornelium num. lv.

20. Lapsis denegaretur &c. ecclesia clauderetur] Sic ex Ms. cod. Afflig. hunc locum restitui, nam antea priori loco erat: clauderetur, & posteriori: abdicaretur.

21. secundum quod libello continetur] Vtinam exstaret hic libellus placitorum Synodi Africanæ de lapsis.

22. etiam Romam hac de rẽ scripsimus ad Cornelium] Prima facie existimabã intelligere Cyprianum Epistolam Sinodi Africanæ ad Cornelium, quæ sequitur. num. liij. Verum ex verbis huius epistolæ iã dictis: sed traheretur, diu pœnitentia &c. alijsque infra positis, collatis cum statuto prioris Synodi cuius ibi meminerunt, certo deprehẽdi illam posterius scriptam, hanc vero cuius hic meminit desiderari.

23. qui & ipse cum plurimis Episcopis habito concilio] huius concilij Romani & Africani & aliorum quorundam in hæc verba meminit Eusebius lib. 6. hystor. ecclesi. ca. 33. Ob Nouati hæresim concilium sacerdotale celeberrimum in vrbe Roma congregatum est, Episcoporum lx. numero, presbyterorum quoque totidem, cum diaconis pluribus. Præterea etiam per singulas quasque prouincias de hac re magna deliberatione habita decretis significatur, quid facto esset opus. Statuitur ergo, Nouatum quidem cum his qui cum mentis elatione tumidum sequerentur, quique ad inhumanam istam & nihil fraternitatis seruantem sententiam declinarent,

clinarent, alienum esse ab ecclesia; eos vero qui lapsi in certamine fuerant, fraterna miseratione curandos, & fomentis pœnitentiæ medicandos. Scribit & de hac Cornelius vrbis Romæ Episcopus ad Ecclesiam Antiochenã, scribens Fabio eius Episcopo, quid etiam Italis, Afris cæterisque occidentalibus visum sit. huctenus ille.

24. De quo tibi necesse nunc fuit scribere] *Sic Afflig. cod. Manut.* &c, *ante eum Costerius, pro eo quod habebatur corruptiß.* tunc.

25. Lapsus acciperet] *Ita primum restituit hũc locum Grauius, consentiũt Afflig. Manut, & Mor. cod. antea erat:* lapsis, *peßime, qui paulopost etiam rectius. legunt:* collegæ tui, *quam vulgati:* collegæ nostri.

26. Venio iam nunc &c. ad personam Cornelij.] *Latißime hic tractat de vita & promotione Cornelij ad summum Pontificatum.*

27. per omnia officia ecclesiastica promotus] *Plura ergo erant officia ecclesiastica iam ætate Cypriani, de quibus paulo latius infra epistola ad Cornelium contra hæreticos,*

28. pro pudore virginalis conscientiæ] *Fuit ergo virgo non maritus Cornelius, qualem fuisse & Cyprianum ex vita eius cõstat, qui etiam quemadmodum Cornelius ad Episcopatum raptus est.*

29. Et factus est Episcopus à pluribus collegis nostris] *Infra Episcopos qui ordinationi Cornelij interfuerant, sedecim fuisse dicit, inter quos) vti patet ex epist. supra xlij) fuerunt ex Africa, Caldonius, Fortunatus, Pompeius, & Stephanus. Apparet autẽ ex hoc loco. Episcopum siue Papam Romanum ea ætate fieri solere, à sacerdotum Collegio, id est, ab Episcopis, de clericorum testimonio, & plebis suffragio. Sæpe enim variatus est mos eligendi Romani Pontificis. Primũ D. Petrus suos successores designauit Linum, Cletũ, & Clementem; Anacletus & cæteri vsque ad secundum schisma inter Damasum & Vrcisinum Cleri & populi suffragijs creati sunt & ab Episcopis si qui forte præsentes essent, vt ex hoc loco colligere est. Tum autem in electione Damasi interponi cœpit Imperatorũ auctoritas. Et primum quidem in schismate duntaxat, ad sedandos tumultus, vti à Valentiniano res composita est inter Damasum & Vrcisinum, ab Honorio inter Bonifacium & Eulalium, & à Theodorico rege inter Symmachum & Laurentium. Deinde etiam extra schisma, ne forte tumultus contingeret. Imo eo res paulatim deuenit, vt sine illorum assensu consecrationem suscipere non auderent. Durauit hic mos ad Impera. Constãtinum iiij. vsque, qui sanctitate Benedicti ij. permotus, permisit liberam vti antea potestatem soli Clero & populo Romano eligendi & designandi Pontificis. Postea Adrianus papa conuocata ad hoc Synodo Lateran. Episcoporum 153. (quod antea nulli Imperatori concessum fuit) etiam eligendi pontificis ius, ob pulsos Italia Longobardos Carolo magno concessit. Illi tamen iuri filius eius paulo post renunciauit, vt patet lxiij. distinc. apud Grat. cap. Ludouicus. Sic libera denuo fuit Romanis electio & consecratio Papæ per multum temporis, vsque ad Leonem viij. Qui quum ab Othone primo vi, & armis in sede Apostolica collocatus esset, denuo à Clero & Plebe ad Imperator. ius omne eligendi pontificis transtulit. Hoc priuilegio vsi sunt successores Othonis imo abusi potius, ad Henricum iiij. vsque. Quare iustißimis de causis iterum reuocatum est id ius ad Romanos à Gregorio vij. etiam paulo ante Pontificatũ, occasione sumpta à schismate illo inter Benedictum, Siluestrum & Ioannẽ, sub Henrico Imperatore iij. Nam Stephanus ix. Nicolaus ij. & Alexander secundus sine assensu Imperatoris creati sunt. Quod quum iterum surreptitiè per insidias impetrasset à Pascali ij. Henricus v. per ipsum Pascalẽ denuo reuocatum est in Sinodo Lateran. Postremo ad solos Cardinales ius eligendi Pontificis delatum est, quod quo tempore cœperit non perinde constat; nam & si à Nicolao ij. tale quoddam statutum promulgatum sit, postea tamen adhuc aliquoties intercesserunt populi & Cleri Romani suffragia. Porro constitutiones de electione in conclaui celebranda, editæ sunt in Concil. Lugdũ. à Gregorio x. hæc partim ex Onuphrio Pannino, & Platina, partim ex hierach. Alberti Piggij.*

30. quisquis post vnũ qui solus esse debeat] *Hic rursum confirmatur nostra sentẽtia, qua supra diximus, vnum Episcopum peculiariter nuncupari à Cypriano Romanum Pontificem.*

31. sedisse intrepidum Romæ, &c.] *Hinc collige, non statim vti quidã existimant ab electione Cornelium in exilium missum, sed diu resedisse Romæ intrepidum, imo vsque ad mortem Decij. Facit pro hac sententia, quod paulopost dicit: & tyrãnum armis & bello postmodum victum, prior sacerdotio suo vicit. Nã in bello perijt Decius, occisus à Barbaris, & ipse persecutionem vij. in Christianos indixit. Atque adeo verisimilius est, passum Cornelium sub Gallo ij. & Volusiano consul. Imperante adhuc Q. Herennio Hetrusco Decio Aug. Decij filio, atque hinc factum, vt sub Decio à quibusdam passus dicatur. Verum de hoc in vita Cypriani latius.*

32. quam constitui Romę æmulum sacerdotem] *Sic primi hunc locum restituimus ex cod. Afflig. pro eo quod erat ante:* Dei sacerdotem. *Significat enim Cornelium patientius tollerasse æmulum Principem, quam Nouatianum æmulum sacerdotem; quem nusquam Cyprianus Deo sacerdotem nominat, sed potius pseudoepiscopum.*

33. vel gladio, &c.] *Varia tormentorum genera quibus Christiani afficiebantur, gladius, crux, ignis, vngulæ; nam his membra, vti loquitur, & viscera laniabantur.*

34. necessitati succubuit] *Etiam hunc locum ita castigaui ex Ms. cod. Afflig. pro eo quod erat:* necessitate.

35. & quoniam cum Trophimo pars maxima plebis abscesserat] *Legitimam adfert recipiendi in gratiã Trophimi causam, quod cum illo magna pars plebis illum prius sequuta, ad Ecclesiam redierit.*

36. tractatu ergo illic] *Sic rectè Ms. Manut. & Morel. pro eo quod erat:* illius.

37. vt Laicus communicet] *Eadem phrasi infra epistola ad Hispanos: si vel Laico (inquit) communicare contingeret, & Epistola ad Stephanũ secunda: eos quoque hac conditione recipe, vt communicent Laici. Sic & Cornelius Papa epist. ad Fabiũ Antioch. ab Eusebio citata de Episcopis loquens, qui Nouatianum ordinauerant: Vnum eorum (inquit) ad Laicam communicationem*

nicationem recepimus. Eiusdem communicationis fit mentio Sardic. concil. can. 1. & Agath. 33. Quid autem significet, explicat canon 4. Concil. To. 1. de subdiacono loquens: Abstentus, inquit, biennio, postea inter Laicos reconciliatus per pœnitentiam communicet. Laicum igitur communicare, non aliud est veteribus, quam inter Laicos communicare. Orabant autem & communicabant illi extra cãcellos, per ministerium Archidiaconi, hoc est, extra chorum vti hodie loquimur. Quod D. Ambr. manifestum facit, dum Theodosium Imperatorem post oblatum munus ad altare, intra cancellos hærentem, per Diaconum interrogari iussit, num quid vellet quod istic hæreret. Dicenti se nihil aliud velle, quam vt diuina mysteria peragi videret: Ea (inquit ille) istinc tibi videre non licet. Habent in Dei templo sacerdotes, habent & Laici locum suum. Consistebant autem masculi ad meridiem (Micrologo teste) & fœminæ ad Aquilonem, & cancellis proximi teste Dionysio Areopag. tanquam clero viciniores astabant Monachi. Introitus verò virorum custodiebant Ostiarij; Diaconissæ introitus fœminarum, vti constat ex Constit. Apostol. lib. 2. cap. 61.

38. Et idcirco si accepta pace commeatus à Deo datur] *Rursum hic commeatum pro liberatione à morte accipit Cyprianus. De qua phrasi vide supra epistolam xxxiiij.*

39. Nec tu existimes &c. libellaticos cũ sacrificatis] *Hic explicat quid differant libellatici, id est, qui libellos offerebant, vt supplicia euaderent, & sacrificatos qui sacrificia idolis immolabant. Locus mire faciens ad intellectum aliorum locorum, tum Epistolis, tum libro de Lapsis, vtpote quo ipsa libellorũ forma continetur.*

40. prosiliuit] *Sic Ms. & vetus excusus. Manut. & Morelius, pro eo quod erat:* prosiluit.

41. viuentes & incolumes animas] *Sic etiam illi, excepto veteri & cæteris excusis, qui legunt:* saluatas & incolumes.

42. Quorum si pœnitentiã respuamus] *Pulchre hinc ad finem vsque deducit, ad pœnitentiam admittendos Lapsos, contra Nouatiani hæresin, ad quam videbatur propendere Antonianus.*

43. diabolo inuitante rapiuntur] *Ita illi quoque, pro eo quod erat:* rapiantur.

44. nos non tantum nunc] *Sic rectè Ms. cod. Manut. & Morel. pro eo quod erat:* intantum, *Ante illos, etiam sic castigarat Costerius.*

45. & si lætatur vnum membrum] *Discrepat hic Cyprianus & supra quoque epistola xij. (vbi iisdem verbis hanc scripturam citat) à textu tum Græco tum Latino. Quomodo etiam paulo post in illo Luc. 6. Estote misericordes, sicut & pater vester misertus est vestri; quod tamen legunt Ms. Afflig. cod. & Manut.*

47. Videte ne quis vos deprædetur] *Eodem modo citat hanc scripturam infra Tom. 2. de bono patientiæ: sic & Ambr. in commentar. Hieronymus quoque in Oseæ Prophetam, & epistolam ad Galat. Græce etiam est* συλαγωγῶν, *id est, qui in prædam abducat. Tertull. tamen ad vulgatum interpretem magis accedit libr. de præscriptione aduersus hæret. legẽs: ne quis sit circumueniens vos; & Aug. lib. de Mor. eccl. cathol. c. 21. & Serm. de Kal. Ian. à Beda citato, legit cum illo:* ne quis vos decipiat.

47. non est opus sanis medicus] *Quantumuis Latinus Cyprianus Solœcismum tamen lectionis vulgatæ retinere maluit, quam immutare. Sic alibi illud citat: Neque nubent, neque nubentur, & alio loco: Pauperes euangelizantur.*

48. quod pœnitentiã sequente reualescat] *Ita excusi omnes, & placet magis quam illa lectio Afflig. cod. & Costerij:* recalescat.

49. ad fidem & virtutem de pœnitentia robur armatur] *Sic eleganter Ms. Afflig. & Manut. cũ Morelio, pro eo quod erat:* ad fidem ad virtutẽ pœnitentiæ robur armetur.

50. Vbi etsi occisus propter nomen postmodum fuerit] *Sic rectè Manut. Nam phrasin esse Cypriani confessio nominis, & propter nomen pati, satis patet ex epistola infra liiij. & lvij. quam mutuatus est à Tertul. lib. de resurrect. carnis, quare nihil opus est addita voce:* Christi, *quam habebãt antea excusi, aut:* Domini, *quam habet Afflig. codex. Porro martyrem neminem esse extra Ecclesiam, denuo repetit in huius epistolæ calce: item epistolis duabus modo citatis, & ad Iubaianum, lib. etiam de vnitate Eccle. & de Orat. Dominica, vbi in confirmationem allegat illud 1. Cor. 13. Si tradidero corpus meum vt ardeam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Quod toties inculcasse videtur, spiritu quodam prophetico. Nam, si Socrati & post eum Nicephoro habenda fides, Nouatianus (sic legendum haud dubie pro eo quod est:* Nouatus) *sub Valeriano martyrium passus est. Similia Diuus August. contra Donatistas, qui se de martyrio iactabant, Epistolis 61. ad Dulcitiũ & 167. ad Festum, li. 1. contra epistolam Parm. c. 7. contra Cres. Gram. lib. 3. c. 47. & in Psal. 34. & 68. Serm. quoque 15. de verbis Apostoli, D. Hieron. in c. 1. ad Gal. & in epistolam ad Philemonem. D. etiam Chrysost. orat. 1. contra Iud. & Optatus Milenitanus contra Parm. lib. 3. Locis notandi, contra Anabaptistas & alios hæret. qui dum de eis supplicium sumitur, martyres se iactant.*

51. Sacrificatis in exitu subueniri] *Pro vera hac lectione substitutum fuit à Remboldo:* subuenire *quod remansit in excusis. Ex hoc loco autem colligere est, scriptam hanc epistolam ante epistolam ab hac secundam, quia ibi statutum significatur, vt non solum in exitu, sed quicunque pœnitentiam egissent, sacrificatis omnibus, pax daretur.*

52. quia exomologesis apud inferos nõ est] *Videtur alludere ad illud Psalmi: In inferno autem quis confitebitur tibi?*

53. cum solatio pacis] *Rectè sic legendum censuerunt Costerius, Manut. & Morelius, nam antea corruptiss. legebatur:* consolatio.

54. in contemplatione habentes, ne & vos tentemini] *Sic Ms. Afflig. Costerius, Manut. & Morelius, pro eo quod prius erat;* habete. *Porro videtur exemplar Cypriani nõ habuisse solœcismum illum, quẽ reperitur etiam in Græco exẽplari: huiusmodi instruite, considerans ne & tu tenteris. Quomodo tamen vsque adeo legit D. Hieron. vt hinc colligat, Paulum vere se dixisse se sermone imperitum. Legit etiam Cy-*

 prianus:

prianus: Alterutrum, pro eo quod noster: Alter alterius, quod Latinius expreßit Tertull. contra Marcion. lib. 5. Onera vestra inuicem sustinete, quomodo etiam Ambr. in comment. & Aug. serm. 15. de verbis Apostoli.

55. Iesum Christum iustum] Sic excusi omnes Afflig. habet: Iesum Christum suffragatorem, sed non placet, quum in epistola 1. Ioannis & Græce & Latine prior sit lectio. Pro eo autem quod legit Cyprianus deprecatio, rectius ex Græco vertit noster interpres: propitiatio, nam hæc sonat vox: ἱλασμός.

56. Si cum adhuc peccatores essemus Christus] Omittitur hic à Cypriano, quod etiam in Græcis exemplaribus hodie desideratur, illud: secundum tempus D. Hieron. tamen exemplar id habuisse videtur, nã addit quæst. 7. ad Aglas. oportuno tempore.

57. in cuius partibus] Ita Afflig. cod. & Manu. cæteri: in cuius parte.

58. Nec putes frater] Respondet ad Nouatianorum argumentum quo dicebant, martyria nõ fore tam frequentia, si lapsis pax daretur. Illud autem: vere fidentium, habet recte Afflig. cod. Manut. & Morelius, pro eo quod erat antea: vero.

59. Aliud missum in carcerem non exire inde, &c.] Eadem sunt Cypriano: ad veniam stare, missum in carcerem non exire inde donec soluat nouissimum quadrantem, & pro peccatis longo dolore cruciatum emundari, & purgari diu igne. Eadem etiam econtrario ad gloriam peruenire, statim fidei & virtutis accipere mercedem, & peccata omnia paßione purgasse. Per quæ distinguit haud dubie statum lapsorum post hanc vitam qui nondum pœnitentiam compleuerant, à statu martyrum. Atque adeo mire facit hic locus ad confirmãdam ecclesiæ traditionem de purgatorio; quod etiam ante me animaduertit Reuerendiß. Guidixiensis Episcopus Martinus Peresius Ayala. Alludit autem ad scripturas Matt. 5. & 1. Cor. 3. Illam eodem modo interpretantur D. Hieron. in Matt. & Ambros. in Lucam. cap. 12. Hanc verò Origenes hom. 6. in Exod. & 8. in Leuit. Ambros. Theodo. & Oecum. in comment. August. Enchy. cap. 69. in Psalm. 36. & 21. de ciuitate Dei cap. 26. Paulinus Nolanus paraphrasi Psal. 1. & epistola ad Seuerum, ac Gregorius lib. dial. 4. cap. 7. Vt autem de nomine non contendamus, suffragia defunctorum quæ in sacrificiis & precibus ecclesiasticis fiunt, iam inde ab ætate Apostolorum, indicant esse locum quempiam in quo puniantur. Alioqui enim frustra oratio fieret, vt à pœnis soluantur. Non tamen tam recens est purgatorij nomen, siue purgatoriarum pœnarum, vt meminerunt D. August. Enchyr. c. cit. de ciuitate Dei lib. 20. cap. 25. & 21. cap. 13. Gregorius loco citato, in 3. Psalm. pœnit. & alibi frequenter: & Beda in psalm. 37. & serm. quodam Ms. in illud Ioannis 1. Ioannes perhibet testimonium de ipso. Ignis etiam purgantis, præter Cyprianum hoc loco & alios supra allegatos, meminerunt etiam D. Hieron. in fin. commẽt. in Isaiam. Ambr. in psal. 118 serm. 10. Maximus in Diadochum, de perfectione spir. c. 100. Damas. de iis qui dormierunt. Eustratius Constantino. lib. de operatione animæ post mortem, & Gennadius scholarius lib. de purgatorio contra Græcos: vbi multas veterum Græcorum sententias allegat.

60. pendere in die iudicij ad sententiam iudicis] Locus hic de die particularis iudicij vniuscuiusque intelligendus videtur, de quo D. August. epist. ad Hesychium dicit, diem mortis vniuscuiusque, illi diem esse iudicij. Idq; satis colligitur ex opposito: statim à Domino coronare. Si enim ad diem iudicij vsque differenda esset corona Martyrum, non statim coronari, nõ statim fidei ac virtutis mercedem accipere dicerentur.

61. dandam pacẽ mœchis non putauerunt] Quod hic narrat de quibusdam Episcopis qui mœchis pacem negabant, sub finem huius epistolæ impugnat: docens neminẽ excludendum à pœnitentia. Hoc autem loco exempli adfert, vt doceat; sicut illi qui in ea erant sententia, quum plerique alij in contraria essent, non tamen propterea ab ecclesia recesserunt: ita nec recedendum fuisse ab ecclesia Nouatiano, si quid ille nouum saperet. quod aliis non probaretur. Allegat autem alicubi hunc locum D. August.

62. Manente concordiæ vinculo &c.] Similia habes infra sub finem epistolarum ad Iubaianũ, & ad Magnum, vbi quid sibi velit latius tractabimus.

63. Miror autem quosdam sic obstinatos esse] Hic propius cum aduersario Nouatiano incipit confligere, scripturas accumulans, vt doceat non denegandam Lapsis pœnitentiam.

64. Habeo aduersum te multa] Plane contrariam habet lectionem hic Cypr. lectioni tum Græcæ tũ Latinæ quæ hodie exstat, quæ habet, pauca.

65. & manducare de sacrificiis] Hoc ex Afflig. cod. substituimus, pro eo quod antea vbique legebatur: sacrificio, est enim Græce: εἰδωλόθυτα.

66. Et pœnitere non vult] Hoc etiam pro eo quod erat: noluit. Nam Græce & Latine sic legitur. Recte autem quod Græce est: εἰς θλῖψιν μεγάλην, vertit: in tribulationem magnam.

67. super vno peccatore pœnitentiam agente] Sic Manut. & Morelius conformiter Græco & Latino Lucæ textui. Afflig. tamen codex legit, vti excusi hactenus: super vnum peccatorem, verum quia idẽ legit: super nonaginta nouem iustis: non placuit illa casuum variatio, præsertim quum supra epistola 49. priori modo legant excusi & Ms. codices.

68. porriget ei] Quum viderẽ hic variari lectionem excusorum codicum: porrigat, à lectione Afflig. cod. porrigit, putaui substituendam veram lectionẽ: porriget. Græce enim est tum Matt. 7. tum Lucæ 11. ἐπιδώσει.

69. Comparat hic Dominus] Mẽdum Rẽboldi inuaserat omnes excusos, nam sic Ms. & vetus excusus.

70. pœnitentiam non agentes &c.] Durior paulo fuit D. Cyprianus erga eos, qui solum in articulo mortis pœnitentiam & pacem petebant, idq; tempore sic postulante, vtpote in tanta lapsorum copia; licuit autem ei hic in suo sensu abundare, quum res nondum diffinita esset. Certè postea Leo papa epistola 89. & Cœlestinus 1. epist. 2. ad Gall. Episcopos contrarium definiunt, nempe ad pacem recipiendos etiam eos, qui infirmitate vrgente pœnitentiam postularent.

71. Quod verò ad Nouatiani personam] Hic respondet ad alteram Antoniani quæstionem, qua petebat doceri, quã hæresim introduxisset Nouatianus; primum

tuum autem schismaticum, postea sub epistolæ finem etiam hæreticum fuisse docet.

72. nec curiosos esse debere quid ille doceat] *Locus adnotandus contra quorundam curiositatem in legendis hæreticorum libris, aut scrutandis eorum sententiis.*

73. iactet se licet] *Vox:* licet, *omissa à Remboldo, desideratur etiam in Erasmic. omnibus. Certè Afflig. & vetus excusus eam habent, quare rectè restituta à Manut. & Morelio.*

74. Episcopatus vnus &c.] *Locus rursum insignis pro Episcopatu Romano, similem habes libro de vnitate ecclesiæ, vbi latius hac de re.*

75. per vrbes singulas ordinati sint Episcopi] *Vetus mos vt singulis ciuitatibus singuli præficerentur Episcopi, præsertim autem obseruatus in Africa.*

76. creare alios pseudepiscopos audeat] *De pseudepiscopis à Nouatiano & factione illius ordinatis, Vide plura epistola lv. Vnde constat eos eo dementia venisse, vt etiam Carthagini Fortunatum quendã pseudepiscopum contra Cyprianum constituerent.*

77. Episcopatum autem tenere non posset] *Simile quid habet epistola ad Hispanos, & eodem pertinet, quod alibi eius sententia videatur, vt hæretici presbyteri non verò offerant diuinum sacrificium. Sunt autem etiam hæc ex illis quibus tum licebat illi in suo sensu abundare, & confines sunt errori illi de baptizandis hæreticis; quare quum res nondum diffinita esset, neminem turbare debent huiusmodi sententiæ. Certè Augustin. libris 7. de Baptismo contra Donatistas, omnia argumenta Cypriani exactè dissoluit.*

78. Tum deinde quantus arrogantię tumor est] *Similia habes epi. præcedenti, vbi loci vtriusque verum intellectum ex D. Augustino ostendimus, & de loci huius restitutione, vtque legendum sit nõ:* paleam, *sed:* palam *aliquid diximus. Quia tamẽ tum Erasmus hoc loco tum plerique aduersariorum; Mat. loco de Zizanijs, posse conuinci existimant, quod mortis supplicio hæretici affici non debeant, aliquid de huius loci intellectu hic dicendum. Imprimis Zizania (inquit Christus) filij sunt nequam; loquitur igitur generatim de omnibus malis, & sic interpretatur vtroque loco Cyprianus, locis quoque dictis Aug. primarium etiam illum sensum agnoscit D. Hieron. in comment. Eradicationem verò, pro eiectione ab Ecclesia accipiunt. Origen. hom. 21. in Iosue, D. Hieron. loco cit. & D. Aug. initio lib. 3. contra Parmen. lib. de fide & operibus, & contra aduers. Legis & Prophet. Deinde etiam si de hæreticis & de morte intelligatur iuxta Græcorum sententiã, & August. quibusdam in locis; non simpliciter prohibet illos eradicari Dominus; sed tum quando periculum est ne eradicetur simul & triticum, quod significant verba illa. Non, ne forte colligentes Zizania, eradicetis simul & triticum. Alioqui enim si simpliciter intelligatur interdicta omnis eradicatio siue per mortem siue per Ecclesiæ censuram; non licebit iudicibus Laicis in maleficos animaduertere, non licebit ecclesiasticis iudicibus excommunicare quẽpiam. Quemadmodum igitur cum metus ille non subest, id est, (vt cum Aug. loquar) quando ita cuiusquã crimen notum est omnibus, & omnibus exesrabile, vt res nullos prorsus vel non tantos habeat defensores per quos possit schisma cõtingere, nõ dormire debet seueritas disciplinæ in excommunicatione; quemadmodum etiam vbi seditionis periculũ nõ est, rectè in maleficos animaduertit magistratus: Ita non video quid obstet, cur quando publicè cõstat de quorundam hæresi quando periculum non est ne de catholicis sumatur supplicium, immo potius econtrario periculum est ne triticum degeneret in Zizania, id est, ne catholici seducantur ab hæreticis; cur (inquam) de illis sumi non possit extremum supplicium. Idque, non aut tumultu populari à plebe (de quali animaduersione intelligendus venit Iustinus martyr epistola ad Zenã & Serenum, & alij quidam veteres quos pro se citant aduersarij, præsertim qui vixerunt sub Cæsaribus Ethnicis) aut à iudicibus ecclesiasticis, aut per accusationem seu postulationem Episcoporum (de quali iudicio in causa Priscilliani loquuntur haud dubie Amb. epistola 27. & Seuerus Sulpitius hist. sacræ lib. 2) sed per legitimos & seculares magistratus; quomodo ipsum de eodem Priscilliano sumptum supplicium à Maximo, comprobauit Synodus Burdegalensis; D. Hieron. ad Ctesiphontem contra Pelag. & Leo papa epistola 93. Narrat etiam Epiphan. & Cyrillus Hierosol. in Cath. supplicium sumptum de Manie primo auctore hæreseos Manicheorum, quem per Regem Persarum excoriatum scribunt, & de Messalianis, qui ob id se Martyrianos appellabant. Optatus quoque Mileuitanus lib. 3. contra Parm. factis Moysi Phinees & Eliæ, comparat factum Macarij cuiusdam; qui Marculum & Donatum Donatistas occiderat. Eodem pertinet Diosceri Alexandrini vox illa in Synodo Calched. quæ flammis dignos clamabat hæreticos: Immo (vt Bernardum hom. 66. in Cant. & alios breuitatis gratia prætereã) ipse D. Aug. quod nobiscum senserit significat. c. 7. li. 1. contra litte. Parmeniani: Quinetiam (inquit) audet conqueri Parmenianus, quod eos Constantinus ad campum, id est, ad supplicium duci iusserit &c. Respondet autem: Quid enim non isti iustè patiuntur &c. & Merito criminum & ordine potestatum? Prius enim probent se non esse hæreticos, vel schismaticos, tùm demum de indignis pœnis suis liuidam emittant vocem &c. Et tamen quid tale patiuntur quale faciunt? Nam si sanguis exit de carne mortali &c. Et paulopost: Sed quorsum ista dicuntur, numquidnam etiam si obtineant nõ pertinere ad Imperatorẽ aduersus eos, aliquid statuere qui praua in religione sectantur; propterea si interfecerit eos, quos punierit, Martyres erunt? Et apertius tractatu 11. in Ioan. Mirantur (inquit) quia commouentur potestates Christianæ aduersus detestandos dissipatores ecclesiæ. Si non ergo mouerẽtur, & quomodo redderent rationem de imperio suo &c. Vbi, cùm probasset quod dixerat, exemplo Nabuchodonosor, tandem concludit, dicens: Videtis qualia faciunt & qualia patiũtur. Occidunt animas, affligũtur in corpore, sempiternas mortes faciunt, & temporales se perpeti conqueruntur. Habes veram D. August. sententiam. Nam quæ illi pro se ex illo citare solent, aut sunt scripta ante Epist. 48. & 50. atque adeo retractata, aut certè scripta ante leges latas ab Imperatoribus de mortis supplicio. De quibus quo tẽpore primum lata, & de aliis variis pœnarũ generibus; aliisq; huc pertinẽtibus, pulchrè tractat D. Claudius de*

Sainctes Parisiensis Theologus.li.duobus, ad edicta & de Methodo contra sectas veterum Principum, ad quos lectorem remittimus.

79. fraudatores & mœchos à latere &c.] *Donatum, Felicissimum, Nicostratum, & Euaristum intelligit, quorum sceleribus referta sunt, supra Epistola xlvi. & xlvij.*

80. Hoc enim scitote intelligentes] *Confirmat hic lectionem vulgatam Cyprianus, quomodo etiã in eo quod sequitur: quod est idololatria. Videntur itaque legisse ipsi* ἴστε *pro eo quod hodie est in Græcis* ἔστε, *&* ὅ ἐστιν εἰδωλολάτρεια *pro eo quod nunc legitur* ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. *Vicinitas litterarum, variæ lectionis ansam præbuit. Porrò rectè vertit:* fraudator, *pro eo quod Græce est* πλεονέκτης.

81. exponentes fornicationem] *Hic reperitur vox:* exponentes, *quæ tamen nec in Græcis nec in Latinis Apostoli exstat exemplaribus: omittitur autẽ vox* libidinem, *pro qua Græcè est:* πάθος, *legitur etiam:* quæ sunt, *pro eo quod textus vterque:* quæ est.

82. nec posse alterutrum pro altero reũ fieri] *Non dubiũ quin hic loquatur Cyprianus iuxta sensum scripturarum quas citat; quibus cum contrariari videatur illud Exod. 20. Visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem: rectè vtraque scripturæ loca non vno in loco ita concordat D. August. vt Ezech. & Deuteron. siue lib. Regum loci, intelligantur de ijs qui non imitantur patrum iniquitatem, Exodi verò de his qui illam sequũtur: quod & illud ibi adiectum satis indicat: eorum qui oderunt me.*

83. Quod legentes scilicet & tenentes &c.] *Hic demonstrat in quo hæresis Nouatiani consistat, nõ quidem quod pœnitentiam subtrahebat, sed fructum satisfactionis, siue vt supra dixi, fructum pœnitentiæ, vtpote qui soleret dicere fratribus: Plange & lachrymas funde, & pro purgando & abluendo peccato largiter & frequenter operare; sed tamen pacem quã quæris non accipies. Quia tamen (vti paulopost inquit Cyprianus) dum fructus pœnitentiæ intercipitur, pœnitentia ipsa tollitur: hinc est, quod Nouatianis imputare solent veteres sublationem pœnitentiæ, quum potius absolutionem sacerdotalem tollerent, docentes soli Dei iudicio relinquendos pœnitentes, nec à presbytero absolui posse. Impugnat autem similitudinibus iisque aptissimis hanc absurdam illorum sententiam.*

84. Vel si ei cui dominium est] *Sic rectè Affliginiensis cod. & Costerius, pro eo quod erat:* &, *quod sensum plane obscurabat.*

85. de actibus eius) *Notanda venit hæc lectio Cypriani, vt hinc constet, veram eius esse lectionem:* in Actibus Apostolorum, *non:* in Actis.

86. per sacerdotes eius pacem posse concedi) *Vbi sacerdotibus hæc potestas data sit ostenditur his verbis Epistola liiij. Cum permiserit (inquit) ipse qui legem dedit, vt ligata in terris, etiam ligata essent in cœlis, solui autem possent illic, quæ hic prius in ecclesia soluerentur. Cui similis est locus apud Hylarium in capite Matt. 16. Ambr. li. 1. de pœnit. c. 2. & 7. ac in vlt. c. Lucæ D. Aug. q. 33. super Numeros: & in Psal. 101. cõc. 2. D. Hieron. quæst. 9. ad Hedibiam, & Chrys. tam frequenter, & præsertim libris de sacerdotio, vt facile lectori eius loci sint obuij. hæc contra eorum sententiam, qui docent, non verè remitti peccata per sacerdotes, sed remissa ostendi: faciunt autem pro nobis etiam illa quæ infra dicemus Epistola liiij. sub finem.*

87. Et quia apud inferos confessio non est) *Interposita particula:* dum, *à Remboldo, interturbabat sensum.*

88. Opto te frater charissime) *Clausula hæc omissa casu quodam à Remboldo, desiderabatur; nã habet eam vetus excusus, quare rectè denuo adiicitur.*

AD FORTVNATVM ET ALIOS COLLEGAS, DE IJS QUI PER TORMENTA SUPERANTUR.

EPISTOLA LIII.

ARG. *Consultus Cyprianus à collegis num admittendi essent ad communionem lapsi quidam per tormẽta superati; respondet: quia triennio iam pœnitentiam egissent, sibi quidem videri admittendos esse, sed quum post paschæ solennia Concilium Episcoporum apud se futurum esset, se cum illis rem tractaturum. Atqui ex triennio & Concilio quorum meminit, patet scriptam esse hanc Epistolam, eodem fere tempore quo præcedentem.*

CYPRIANVS [1] FORTVNATO, Ahymnio, [2] Optato, Priuatiano, Donatulo & Felici fratribus S.

SCRIPSISTIS mihi, fratres charissimi, quod cùm [3] in Capsensi ciuitate propter ordinationem episcopi essetis, pertulerit ad vos [4] Superius frater & collega noster: [5] Ninum, Clementianum, Florum, fratres nostros, qui in persecutione apprehensi prius fuerant, & nomẽ Domini confessi, violentiam magistratus & populi frementis impetum vicerant; postmodum cũ apud proconsulem pœnis grauibus excruciarentur, vi tormentorum subactos esse, & de gradu gloriæ, ad quam plena fidei virtute tẽdebant diutinis cruciatibus excidisse: nec tamen post hunc grauem lapsum, non voluntate, sed necessitate susceptum, à pœnitentia agẽda [6] per hoc triennium destitisse. De quibus consulendum putastis an eos ad communicationem iam fas esset admittere. Et quidem quod ad mei animi sententiam pertinet, puto his indulgentiam Domini non defuturam, quos constat stetisse in acie, [7] nomen confessos esse: violentiam magistratuum & populi furentis incursum immobilis fidei obstinatione vicisse, passos esse carcerem, diu inter minas proconsulis & fremitum populi circumstantis, tormentis laniantibus ac longa iteratione cruciantibus repugnasse: vt quod in nouissimo infirmitate carnis subactum videtur, meritorum præcedentium defensione releuetur: & sit satis *Lib.3.ep.11.*

sit satis

ſit ſatis talibus gloriam perdidiſſe, non tamen debere nos eis & veniæ locum claudere, atque eos à paterna pietate, & à noſtra communicatione priuare; quibus exiſtimamus ad deprecandā clemētiam Domini poſſe ſufficere, quod triennio iugiter ac dolenter, vt ſcribitis, cum ſumma pœnitentiæ lamentatione planxerunt. Certè non puto incautè & temerè his pacem committi; quos videmus militiæ ſuæ fortitudine nec prius pugnæ defuiſſe, & ſi acies etiam denuo venerit, gloriam ſuam poſſe reparare. [8] Nam cùm in concilio placuerit pœnitentiam agentibus in infirmitatis periculo ſubueniri & pacem dari; debent vtique in accipienda pace præcedere, quos videmus non animi infirmitate cecidiſſe, ſed in prælio congreſſos & vulneratos, per imbecillitatem carnis, confeſsionis ſuæ coronam non potuiſſe præferre; maximè cum cupientibus mori non permitteretur occidi, ſed tamdiu feſſos tormenta laniarent, quamdiu non fidem, quæ inuicta eſt, vincerent, ſed carnem, quæ infirma eſt, fatigarent. Quoniam tamen ſcripſiſtis, vt cū pluribus collegis de hoc ipſo pleniſsimè tractem, & res tanta exigit maius & impenſius de multorum collatione conſilium, & nunc omnes ferè inter paſchæ prima ſolemnia apud ſe cum fratribus demorantur; quando ſolemnitati celebrandę apud ſuos ſatiſfecerint, [9] & ad me venire cœperint, tractabo cum ſingulis plenius, vt de eo quod conſuluiſtis figatur apud nos, & reſcribatur vobis firma ſententia, multorum ſacerdotum conſilio ponderata. Opto vos fratres chariſsimi ſemper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LIII.

1. Fortunato, Ahymnio] *Legendum eſſe aut hoc pacto, aut* Aymnio, *ſatis patet ex Synod. Africana, & Ms. Afflig. Dun. March. & Cauchij cod. quare neque* Aymnio *legendum, vt hactenus excuſi, neque* Ahymno, *vt Manut. Appellatur in Syn. ab Auſuagga.* Fortunatus *verò à Tuccabori.*

2. Optato, Priuatiano, Donatulo, & Felici] *Optati nulla alibi mentio. Priuatianus autem in Syn. cognominatur à Sufetula; & fit eius mentio epiſtola ſeq. Donatulus à Capſe. Felices plures fuerunt. Quia autē Capſe, ſiue Capſa (vt hodie vocatur) in Numidia eſt: ſuſpicor & cæteros fuiſſe epiſcopos Numidas.*

3. in Capſenſi ciuitate] *Quum vti iam dixi in Synodo Capſe appelletur hæc ciuitas, magis placet hæc Manut. & Morel. lectio, quā aut vulgata:* Capſente, *aut Ms. cod.* Capenſe, *præſertim quum illi conformiter in Synodo:* Capſe, *legant Epiſcopum verò cuius fit mentio, Donatulum fuiſſe veriſimile eſt.*

4. Superius frater & collega] *Sic rectè reſtituit hunc locum Manut. pro eo quod erat:* nuper, *nam Ms. tres & Cauchius habent:* ſuper, *& Angl. cod. ſicut Manutius.*

5. Ninum, Clementianum, Florum] *Nomina ſunt eorum qui tormentis ſuperati erant.*

6. per hoc triennium] *Quum biennio in ſeceſſu fuerit Cyprianus, atque adeo anno integro poſt reditum eius hæc conſcripta ſit epiſtola, patet ſcriptam anno ſecundo Cornelij, atque adeo eodem ferè tempore cū præcedenti.*

7. nomen confeſſos eſſe] *Ita cod. Angl. iuxta phraſin Cypriani, de qua epiſtola præcedenti, quare nō placuit quod alij adiiciunt:* Domini.

8. Nam cum in concilio placuerit] *Etiā iſtud id ipſum quod diximus paulo ante confirmat, fit etiam eiuſdem Concilij Epiſtola præcedenti mentio.*

9. & ad me venire cœperint] *Si quid diuinare in re incerta liceat, fit mihi veriſimile, occaſione huius conſultationis indictam Synodum, cuius Epiſtola eſt, quæ proximè ſequitur. Certè ante illam ſcriptam hanc conſtat, quum dumtaxat hic prioris Concilij fiat mentio, ſcriptam etiam hinc patet, paulo ante Paſcha.*

AD CORNELIVM SYNODI Africanæ de Pace lapſis danda.

EPISTOLA LIIII.

ARG. *Quum prius ſtatuiſſent Africani Epiſcopi in concil. quodam, vt lapſi non niſi diu pœnitentia actâ admitterentur ad pacem, niſi fortè periculum infirmitatis vrgeret: iam inſtante noua perſequutione ſtatuerunt, omnibus qui pœnitentiam egiſſent pacem dandā, vt fortiores eſſent ad paſsionis prælium. Id Epiſcoporū ſtatutum, totius Synodi nomine, nunciat Cornelio Papæ Cyprianus, atque adeo nō tā ipſius Cypriani, quam Synodi Africanæ eſt hæc Epiſtola.*

CYPRIANVS, [1] LIBERALIS, Caldonius, Nicomedes, Cæcilius, &c. Cornelio fratri Salutem.

S[2]TATVERAMVS quidem iam pridem, frater chariſsime, participato inuicem nobiſcū conſilio, vt qui in perſecutionis infeſtatione ſupplātati ab aduerſario & lapſi fuiſſent, & ſacrificiis ſe illicitis maculaſſent, agerent diu pœnitentiam plenam: & ſi periculum infirmitatis vrgeret, pacem ſub ictu mortis acciperent. Nec enim fas erat, aut permittebat paterna pietas & diuina clementia, Eccleſiā pulſantibus claudi, & dolentibus ac deprecantibus ſpei ſalutaris ſubſidium denegari, vt de ſæculo recedentes ſine cōmunicatione, & pace ad Dominum dimitterentur; quando permiſerit ipſe, qui legem dedit, [3] vt ligata in terris, etiam in cœlis ligata eſſent; ſolui autem poſſent illic, quæ hic prius in Eccleſia ſoluerentur. [4] Sed enim cùm videamus diem rurſus alterius infeſtationis appropinquare cœpiſſe, & [5] crebris atque aſſiduis oſtenſionibus admoneamur, vt ad certamen, quod nobis hoſtis indicit, armati & parati ſimus; plebē etiā nobis de diuina dignatione

Lib. 1. ep. 2.

Matt. 18.

commissam exhortationibus nostris paremus,
& omnes omnino milites Christi, qui arma desiderant,
& prælium flagitant, intra castra Domini
colligamus: [6] necessitate cogente, censuimus,
eis qui de Ecclesia Domini non recesserũt,
sed pœnitentiam agere & lamentari, ac Dominum
deprecari à primo lapsus sui die non destiterunt,
pacem dandam esse, & eos ad præliũ,
quod imminet, armari & instrui oportere. Obtemperandum
est nanque ostensionibus, atque
admonitionibus iustis, vt à pastoribus oues in
periculo non deserantur, sed grex omnis in vnum
congregetur, & exercitus Domini ad certamen
militiæ cœlestis armetur. Meritò enim
trahebatur dolentium pœnitentia tempore longiore,
vt infirmis in exitu subueniretur, quam
diu quies & tranquillitas aderat, quæ differre
diu plangentium lachrymas, & subuenire sero
morientibus in infirmitate pateretur. At verò
nunc non infirmis, sed fortibus pax necessaria
est, nec morientibus, sed viuentibus communicatio
à nobis danda est, vt quos excitamus &
hortamur ad prælium, non inermes & nudos
relinquamus, sed [7] protectione sanguinis & corporis
Christi muniamus: & [8] cum adhoc fiat eucharistia,
vt possit accipiẽtibus esse tutela, quos
tutos esse contra aduersarium volumus, munimento
dominicæ saturitatis armemus. Nã quo
modo docemus, aut prouocamus eos in confessione
nominis sanguinem suum fundere, si
eis militaturis Christi sanguinem denegamus?
aut quo modo ad martyrij poculum idoneos facimus,
[9] si non eos prius ad bibendum in Ecclesia
poculum Domini iure communicationis
admittimus? Interesse debet frater charissime
inter eos [10] qui vel apostatauerunt, & ad sæculum
cui renunciauerant reuersi, gentiliter viuunt,
vel ad hæreticos transfugæ facti, contra
Ecclesiã parricidalia quotidie arma suscipiunt:
& inter eos qui ab Ecclesiæ limine non recedentes,
& implorantes iugiter ac dolenter diuina
& paterna solatia, nunc se ad pugnam paratos
esse, & pro Domini sui nomine, ac pro sua
salute stare fortiter, & pugnare profitentur.
Hoc in tẽpore pacem nos non dormiẽtibus, sed
vigilantibus damus: pacem non deliciis, sed armis
damus: pacem nõ ad quietem, sed ad aciem
damus. [11] Si secundum quod eos audimus, &
optamus & credimus fortiter steterint, & aduersarium
nobiscum in congressione prostrauerint,
non pœnitet pacem concessisse tã fortibus
immo Episcopatus nostri honor grandis & gloria
est, pacem dedisse martyribus, vt sacerdotes
[12] qui sacrificia Dei quotidie celebramus, hostias
Deo & victimas præparemus. Si autem (quod
Dominus auertat à fratribus nostris.) aliquis
lapsorum fefellerit, vt pacem subdole petat, &
impẽdentis prælij tempore communicationem
non præliaturus accipiat; seipsum fallit & decipit,
qui aliud corde occultat, & aliud voce pronunciat.
Nos inquantum nobis & videre & iudicare
cõceditur, faciem singulorum videmus,
cor scrutari, & mentẽ perspicere non possumus.
De his iudicat occultorum scrutator & cognitor
[13] cito venturus, & de arcanis cordis atque
abditis iudicaturus. [14] obesse autem mali bonis
non debent, sed magis mali à bonis adiuuari.
Nec ideo martyrium facturis pax neganda est,
quia sunt quidã negaturi; cum propter hoc pax
danda sit omnibus militaturis, ne per ignorantiam
nostram ille incipiat præteriri, [15] qui habet
in prælio coronari. [16] Nec quisquam dicat, qui
martyrium tollit, sanguine suo baptizatur: nec
pax illi ab Episcopo necessaria est, habituro gloriæ
suæ pacem, & accepturo maiorem de Domini
dignatione mercedem. Primo idoneus
esse non potest ad martyrium, qui ab Ecclesia
non armatur ad prælium: & mens deficit, quam
non recepta Eucharistia erigit, & accendit. Dominus
enim in euangelio suo dicit: Cùm autẽ *Matt. 10.*
vos tradiderint, nolite cogitare quid loquamini:
dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini:
non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus
patris vestri qui loquitur in vobis. Quando
autem dicat, in traditis atque in confessione
nominis constitutis spiritum patris loqui; quo
modo potest ad confessionem paratus aut idoneus
inueniri, qui non prius pace accepta receperit
spiritum patris, qui corroborans seruos *Mar. 14.*
suos ipse loquitur & confitetur in nobis? [17] Tũ
deinde si relictis omnibus rebus suis fugerit, &
in latebris atque in solitudine constitutus in latrones
forte incurrerit, aut in febribus & in lãguore
decesserit: nónne nobis imputabitur
quòd tam bonus miles, qui omnia sua dereliquit,
& contempta domo, & parentibus, ac liberis,
sequi dominum suum maluit, sine pace
& sine communicatione decedit? Nónne nobis
vel negligentia segnis, vel duritia crudelis
adscribetur in die iudicij, quòd pastores creditas
& commissas nobis oues nec curare in pace,
nec in acie voluerimus armare? nónne ingeretur
nobis à Domino, quod per prophetam suũ
clamat, & dicit: Ecce lac consumitis, lanis vos *Ezech. 34.*
tegitis, & quod crassum est interficitis, & oues
meas non pascitis; quod infirmatum est non
confortastis, & quod male habuit non corroborastis,
& quod contribulatum est, non consolati
estis, & quod errabat, non reuocastis,
& quod periit non inquisistis; & quod forte
fuit, confecistis labore: & dispersæ sunt oues
meæ, eo quod non sunt pastores, & factæ sunt
in comesturam omnibus bestiis agri: & non
fuit qui inquireret, neque qui reuocaret. Propterea
hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores,
& inquiram oues meas de manibus eorum,
& auertam eos vt non pascant oues meas,
[18] & iam non pascent eas, & extrahã oues meas
de ore eorum, & pascam eas cum iudicio. Ne
igitur ore nostro, quo pacem negamus, quo duritiam
magis humanæ crudelitatis, quam diuinæ
& paternæ pietatis opponimus, oues nobis
commis-

commissę à Domino reposcantur. [19] placuit nobis, Sancto spiritu suggerente, & Domino per visiones multas & manifestas admonente, quia hostis nobis imminere prænunciatur & ostenditur, colligere intra castra milites Christi, & examinatis singulorum causis, pacem lapsis dare, immo pugnaturis arma suggerere: [20] quod credimus vobis quoque paternæ misericordiæ contemplatione placiturum. [21] Quòd si de collegis aliquis extiterit, qui vrgente certamine pacem fratribus & sororibus non putat dandam, reddet ille rationem in die iudicij Domino vel importunæ censuræ, vel inhumanæ duritię suę. Nos, quod fidei, & charitati, & solicitudini congruebat, quæ erant in conscientia nostra protulimus; diem certaminis appropinquasse, hostem violentum cito contra nos exsurgere: pugnam non talem qualis fuit, sed grauiorem multo & acriorem venire. hoc nobis diuinitus frequenter ostenditur; de hoc nos prouidentia & misericordia Domini sæpius admonent, de cuius ope & pietate qui in eum confidimus, possumus esse securi: quia qui in pace militibus suis futuram prænunciat pugnam, dabit militantibus in congreßione victoriam. [22] Optamus te frater charißime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LIIII.

Liberalis, Caldonius, Nicomedes, Cæcilius, Iunius, Marrucius] *Horum omnium etiam infra fit mentio in Epigraphe epistolæ Cypriani ac coëpiscoporũ ad Episcopos Numidas de baptizandis hæreticis: Cæcilij verò & Nicomedis etiam in Epistola ad Clerum & plebes Hispaniarum. Porro de Liberali & Marrutio nulla alibi est mentio. De Caldonio supra frequenter. Nicomedes in Synodo Carthag. nuncupatur à Segermis Cæcilius à Bilta, Iunius à Neapoli. Porro etsi hic Ms. Afflig. March. & Dun. cum excuso veteri & Remboldo legant:* Iulius & Marutius, *placet magis Cambron. cod. & vulgata excusorũ lectio:* Iunius, *eo quòd sic appellatur in Synodo, &:* Marrutius, *placet magis Manutio.*

Felix, Successus, Faustinus, Fortunatus, Victor,] *Horum etiam Epistola dicta de bapt. hæret. fit mentio, excepto Faustino cuius nomen alibi non reperio, ni forte legendum sit pro:* Faustinus: Faustus, *nam Fausti in Synodo & in epistola ad Hispa. fit mentio. Vbi etiam Successi, Fortunati, & Victoris nomina habentur. Porro sex Episcopi nomine Felices recensentur in Synodo, è quibus duo fuerunt Numidæ, ad quos scribitur Epistola infra lxx. primus verò in Syno. est Felix à Bagai, Successus cognominatur ab Abir Germaniciana & ad illum scribitur Epistola penultima. Fortunatus verò a Tuccabori, & ad illum scribitur ni fallor, Epistola lvi. & liber de exhortatione Martyrij, nisi forte ad alterum illum Fortunatum scripta sit cuius paulopost fit mentio. Victores verò tres dicunt sententiam in Synodo, suspicor hunc esse Victorem à Gor.*

Saturninus, alius Saturninus, Rogatianus,] *Sic Cambr. cod. & excusi Erasmici. Manut. & Morel. Ms. verò alij tres, vetus excusus, Remboldus omittunt:* Rogatianum, *sed quum in vtraque Epistola citata legatur ille & in Syn. Carthag. ad illum quoque fit epistola infra de superbo Diacono, magis placet prior lectio Saturnini autem duo primi in Synodo, cognominantur à Victoriana & à Tucca.*

Tertullus, Lucianus] *Hos duos adiecère recens Manut. & Morelius; pro vtroque autem horum habent Ms. March. Blandin. Afflig. Dun. & vetus excusus cũ Remboldo:* Aurelius. *Verum quum in ipsis illis cod. vbi postea alterius Aurelij fit mentio non ponatur:* alius, *nec id legat Cambr. cod. nec cæteri excusi, noluĩ adijcere: Præsertim quum immediatè sequatur:* Saturninus, *vbi alij habent:* alius Saturninus, *est enim magna litterarũ vicinitas, inter:* alius & Aurelius. *De Tertullo autem supra alicubi latius, fit eiusdem mẽtio Epistola sæpè dicta de bapt. hæret. & Luciani quoque, qui cognominatur in Synodo à Rucumma.*

Sattius, Secundinus,] *Desiderantur etiam isti in tribus illis Ms. veteri excuso, & apud Remboldum, sed reperiuntur in cod. Camb. & excusis cæteris omnibus, quare retinenda duximus hæc nomina; præsertim quum vtriusque etiam fiat mentio epistola ad Hispan. & Sattij quoque in epistola de Baptiz. hæret. Cognominatur etiam in Syn. Sattius à Sicilliba & Secundinus à Cedias.*

Alius Saturninus, Eutyches] *Hos habent Ms. & excusi omnes. Saturninus autẽ tertius in Synodo vocatur ab Auitinis; & tres quoque Saturnini sunt in Epigraphe Epistolæ de bapt. hæret. in illa verò duo duntaxat. Eutychis verò nulla vspiam mentio.*

Amplus, alius Saturninus, Aurelius, Priscus] *Sic Manut. & Morelius, alibi vbique desideratur:* Amplus; *pro quo quidem Ms. tres, vetus excusus, & Remboldus legunt:* Iambus, *sed quia postea Iambi fit mentio non præmissa voce:* alius, *& vnus duntaxat Iambus numeratur in Synodo, minus placet; quanquam tamen nec Ampli nomen vspiam repetatur, atque adeo fortaßis etiam sit superfluum. Aurelij verò duo scribũt epistolam ad Hisp. & in Syn. sententiam dicunt; quorum primus cognominatur ab Vtica: Prisci autem nulla alibi est mentio, neque quarti Saturnini.*

Herculanus, Victoricus, Quintus, Honoratus,] *Herculani fit mentio infra Epistola lxx. de bapt. hære. & supra Epistolis xxxviij. & xxxix. Victorici Epistola lxviij. ad Hisp. qui in Sin. appellatur à Thabraca. Quinti & Honorati vtrobique, quorum ille in Syn. ab Aggia, hic verò cognominatur à Tucca. habes etiam ad Quintum epistolam infra lxxij.*

Manthaneus, Hortensianus, Verianus, Iambus,] Manthaneus, *Legunt plerique excusi & Ms. solus Cambr.* Mantheneus. *Hortensianus cuius quoque fit mentio epistolà lxx. vocatur in Syn. à laribus.* Verianus, *legunt Ms. ad vnum omnes; pro eo quod erat in excusis:* Geranius, *pro quo Manut.* Veranius, *sed quod non placet, Iambus cuius etiam fit mentio Epistola lxviij. vocatur in Syn. à Germaniciana.*

Donatus, Pomponius, Policarpus, Demetrius,] *De Donato vide supra Epistolam. 1. Ad Pomponium est infra Epistola de virginibus, & fit eius mentio*

tio vtraque epistola supradicta. Policarpi fit mentio supra epistola xlv. & infra lxx. quare miror quomodo irrepserit in textum Polij Marcus, *quum priori modo legant Ms. omnes, vetus excusus & Remboldus.* Demetrij, *autem nusquam fit mentio, praeterquam epistola lxviij.*

Alius Donatus, Priuatianus, Fortunatus,] *Alterius Donati fit quoque mentio epistola lxviij. nescio verò quis fuerit:* Priuatianus, *cognominatur in Synodo à Suffetula. Fortunati autem secundi nulla alibi fit mentio.*

Rogatus & Munnulus] *Rogati nulla alibi mẽtio. Munnulus legunt Ms. tres & Cauchij, vetus quoque excusus, & Remboldus. Cambr. verò codex:* Munnullus; *quare magis placet hac lectio, quàm aut:* Monnulus, *sicut vulgati, aut:* Monnullus, *sicut Manut. aut* Montulus, *sicut legit Morel. praesertim quũ in Ms. cod in Synodo legatur,* Munnulus, *à Girba.*

2. Statueramus quidem iam pridem] *Quantum coniicere licet fuit hoc statutum in Synodo Africana post Pascha, statim à reditu Cypriani è suo secessu. Quale quid etiam statutum legitur in Synodo Romana habita à Cornelio, vt testatur Eusebius.*

3. vt ligata in terris, etiam in cœlis ligata essent] *Alludit ad illud Matth. 18. Amẽ dico vobis, quaecunque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cœlo: & quaecunque solueritis super terram, erunt soluta & in cœlo: praeterquam quod ipse legat:* in cœlis, *vbi hodie & Graecè & Latinè habetur:* in cœlo.

4. Sed enim cum videamus] *Sic Cambr. cod. & Manut. in caeteris desideratur:* enim, *Patet autem hinc, scriptam esse hanc epistolam instante secunda persequutione, atque adeo ante Epistolam lv. quae scripta est iam incepta persequutione, vtpote in qua dicit, se ad Leonem denuo postulatum à populo.*

5. crebris & assiduis ostensionibus] *Similes ostensiones habuit Cyprianus de pace futura in suo secessu, vti supra in epistolis ibi scriptis frequens est.*

6. necessitate cogente censuimus] *Hinc patet, rectè pro tempore & personis mutari statuta conciliorum priorum per posteriora, praesertim prouincialium.*

6. Obtemperandum namque est] *Error Remboldi qui legit:* obtemperantis, *remansit in vulgatis omnibus. Nam Ms. 5. nostri & Cauchij, vetus quoque excusus hoc pacto legit, quare rectè etiam sic Manu. & Morel.*

7. protectione corporis & sanguinis domini &c.] *Similis prorsus est locus epistola ad Thibaritanos, vnde constat eodem ferè tempore scriptam, frequenter etiam corporis & sanguinis Domini meminit Cyprianus, vti ex indice constat; quae omnia loca, confirmant Catholicam de veritate corporis & sanguinis domini in Eucharistia sententiam. Atque adeo hac de re tractandi locus hic oportunus foret, verũ ne sim prolixior, lectorem remitto ad Classos Auctorum Ioannis Garetij, qui optimam Catholicis omnibus nauauit operam.*

8. cum ad hoc fiat Eucharistia] *Notatu digna veterum phrasis qua fieri siue facere Eucharistiam dicebant. verum de ea latius Epistola ad Cecil. de sacramento calicis.*

9. si non eos prius ad bibendum poculũ domini iure communicationis admittimus] *Nullã ex hoc loco colligi posse necessitatem communicãdi sub vtraque specie, pulchrè deducit insignis Theologus D. Ioannes Hesselius in suo tractatu de communione sub altera specie, ad quem lectorem remittimus: pluribus ea de re acturi in epistola iam dicta ad Caecilium, & libro de orat. Dominica.*

10. qui vel apostatauerunt & ad sęculum cui renunciauerant, &c.] *Apostatare pro deficere à religione, derinatum à Graeca voce ἀποστατεῖν, veteribus vsitatum fuit, hinc dictus fuit Apostata Iulianus Imperator. De renunciatione autẽ saeculi quae fit in Baptismo, vide supra epistolam 7.*

11. Si secundum quod eos audiuimus & optamus & credimus] *Sic Morelius, caeteri omnes non aliud quàm:* audimus, *aut* audiuimus.

12. qui sacrificia Dei quotidie celebramus] *Mos erat apud veteres vt quotidie sacrificia celebrarẽt Episcopi, nam & alibi simile quid habet. De sacrificijs autem latius dicta epistola ad Caecilium.*

13. cito venturus] *Hoc tum Apostolis tũ Cypriano & alijs veteribus vsitatissimum, vt iudicium extremum instare sua quisque aetate existimaret; praesertim adhuc vigentibus illis primorum Imperatorum persequutionibus.*

14. Obesse autem mali bonis non debent] *Locus hic requirebat de commixtione bonorum & malorum in ecclesia tractatum, sed plura hac de re epistola ad Antonianum & lib. de vnitate Ecclesiae cathol.*

15. qui habet in praelio coronari] *De hac phrasi Cypriani supra alibi, mutuata est autem à Graecis.*

16. Nec quisquam dicat: Qui martyriũ tollit] *Sic Ms. omnes & vetus excusus; Manutius quoque & Morelius, pro quo prius Remboldus & eum sequutus Erasmus:* tulit, *videtur alludere hac phrasi ad illud Saluatoris nostri: Qui non tollit crucem suam, &c. Mirum est autem, quid sibi hic velint huius Synodi patres & ipse cum illis Cyprianus, dum dicere videntur, nondum reconciliatis ab Ecclesia, non sufficere Martyrium ad salutem, quum tamen Cyprianus Epistola infra ad Iubaianum disertis verbis fateatur, Catechumenis ante baptismum sufficere Martyrium ad salutem, vocans illum baptismum sanguinis. Videtur enim eadem vtrorúmque ratio, neque enim magis Catechumeni ante baptismum (qua ratione hic potissimum vtitur) acceperunt spiritum sanctum, quàm lapsi ante pacem datã. Imprimis autem, non tam negant baptizari suo sanguine Martyrem nondum baptizatum (de qua sententia latius infra epistola ad Iubaiam.) quam quod inde necessaria consequentia deduci non posse velint, pacem accipere lapsos per Martyrium. Et fortassis dubitandi illis causa fuit criminis enormitas, vtpote sacrificij idolis immolati; quod non vno in loco summum criminum omnium crimen esse, è scripturis deducit Cyprianus. Deinde ubi tam apertam habebant scripturam de Martyrio lapsorum, atque de Martyrio Catechumenorum, aut eorum qui ad fidem primum accedebãt. Pro priori enim sententia citat Cyprianus latronis exemplum in cruce: & D. August. tum illud ipsum tum Cornelij Centurionis & Martyrum Innocentium. Pro posteriori*

sententia

sententia nescio an scripturæ à quopiam allegata reperiantur. Atque adeo consultius existimabant si pacem acciperent, tum ob dictam incertitudinem, tum vt recepta Eucharistia (vti loquuntur) vires eorum erigerentur & accenderentur ad Martyrium: nos hoc suo facto instruentes, vt in dubijs tutiorem semper sententiã sequamur. Quandoquidem tamen eadem videtur ratio vtrorumque, eadem vtrobique causa est Martyrij, idem fidei feruor, ego certè æque lapsos Martyrio posse pacem consequi in articulo necessitatis atque Catechumenos arbitror: præsertim, quum vt mox dicemus etiã extra martyrium, veram ad Deum cordis conuersionem & veram pœnitentiam in necessitate, vicem absolutionis obtinere, doctores doceant scholastici, & Patrum quidam, imo & ipse Cyprianus.

17. Tum deinde si relictis omnibus] *Sic Manu. solus & rectè, cæteri:* Tunc. *Habes similes locos apud Leonem epistola 99. ad Episcopum Forolinienſem, D. August. epistola 180. ad Honoratum, & D. Greg. Nazianzen. sub finem orat. de Baptismo. Faciunt autem magnopere hi loci, ad confirmandam necessitatem confessionis. Si enim vsque adeo necessaria sit reconciliatio pœnitentis per sacerdotem, vt tanti viri non fint securi de salute illorum, qui quantumuis pœnitẽtes sine absolutione sacramentali ex hac vita decedunt; profectò ad salutem necessariam esse illam indicarunt. Quod vsque adeo persuasum veteribus fuit, vt tum Cyprianus tum Clerus Romanus hoc semper epistolis suis inculcarint, vt decedentibus ex hac vita pax daretur, etiam nondum exacta pœnitentia: quemadmodum supra videre est in epistolis de Lapsis, præsertim autem iij. xiij. xiiij. xv. xvi. & xxxi. Eandem necessitatem comprobat Fabiani illud Martyris & Pontificis epistola 2. Decretal. Illi qui illa peccata perpetrant, de quibus Apostolus ait: Quoniam qui talia agunt regnum Dei non consequentur, ad emendationem compellendi sunt; quia in baratrum delabuntur, nisi eis sacerdotali auctoritate subuentum fuerit. Eodem etiam pertinent verba quæ habentur initio huius epistolæ, & quæ diximus epistola ad Antonianum. Colligitur etiam hinc, improbabilem esse eorum sententiam, qui solam contritionem sufficere plerumque existimant ad remissionem peccatorum; si id enim verum esset, nõ tantopere inculcaretur à prædictis patribus necessitas absolutionis siue reconciliationis. Verum enimuero etsi ordinaria nõ sit peccatorum remissio in decedentibus sine confessione, quod dictis locis volunt patres, non tamen sic esse alligatam Dei potentiam visibilibus sacramentis, vt nõ aliquando etiam inuisibiliter sine sacramentis operetur, idque in necessitate; satis colligitur, ex ijs quæ paulo ante diximus de Catechumenis sine baptismo morientibus, in quibus non solum baptismum suppleri per martyrium, sed & per plenam (vt loquuntur illi) cordis ad Deum conuersionem, disertis verbis docent D. D. Ambrosi. orat. funeb. de obitu Valent. Imperat. August. lib. 4. de Bapt. contra Don. c. 22. Bernardus epistola ad Hugonem de S. Victore, ipse quoque Hugo lib. de sacram. part. 6. c. 7. Eadem est enim (inquit, idem D. Aug. c. vlt. lib. 1. de adult. coniug.) reconciliationis causa quæ Baptismatis, si fortè pœnitentem finiẽdæ vitæ periculum præoccupauerit, cui simile quid habet etiam c. vlt. lib. de natura boni. contra Manich. Haymo quoque in 3. c. epist. ad Rom. Et D. Bernardus in dicta epist. Immo Ipse Cyprianus, qui epistola ad Thybaritanos, illis qui in solitudinibus positi in persequutione mortui fuerint, etiam sine absolutione sacramentali, non salutem modo sed & Martyrij coronam promittit. Quando igitur sacramẽta Baptismi aut pœnitentiæ excludit non contemptus sed necessitas, non desperandum de illis, qui sine sacramentis illis hinc decedunt.*

18. & iam non pascent eas] *Sic Cambr. & excusi Erasmici omnes, desiderantur verò hæc verba in Ms. tribus, veteri excuso & apud Remboldum, quare & ego prætermisissem, nisi tale quid legeret D. etiam Hieron. in versione 70. pro eo quod Hebræi habent:* & non pascent amplius semetipsos, *immo & Cyprianus eadem verba legit infra epistola lxvij.*

19. placuit nobis spiritu sancto suggerente] *Verba non nunc solùm sed olim vsitata in Concilijs, immo ab ipsis Ecclesiæ incunabulis. nam Act. 15. dicitur:* placuit spiritui sancto & nobis, &c.

20. quod credimus vobis quoque, &c. placiturum] *Multum facit hic locus pro confirmatione põtificiæ dignitatis, nam quodammodo confirmari petunt suam à Cornelio sententiam.*

21. Quod fide collegis, &c.] *Videtur alludere ad illos qui Nouatiani partes tuebantur, verum de his latius epistola ad Anton.*

22. Optamus te] *Hanc clausulam recens adiecerunt Manut. & Morel. in cæteris desideratur.*

AD CORNELIVM DE FORtunato & Felicissimo, siue contra hæreticos.

EPISTOLA LV.

Argumentum. Imprimis monet Cornelium Cyprianus hac epistola, vt Felicissimi & Fortunati contra se calumnias non audiat, nec minis eorum terreatur, sed forti sit animo, sicuti Dei sacerdotem contra hæreticos decet, vtpote qui pro more hæreticis vsitato hæresin suã & schismata inceperint ex contemptu vnius in Ecclesia Episcopi; obiter etiam indicans vnde oriri soleant hæreses & schismata, vt meritè à Morelio inscribatur contra hæreticos.

CYPRIANVS CORNELIO fratri Salutem.

L[1]EGI litteras tuas frater charissime, quas per Saturum fratrem nostrum Acoluthum misisti, & dilectionis fraternæ, & ecclesiasticæ disciplinæ, & sacerdotalis censuræ satis plenas; quibus significasti, [2] Felicissimũ hostem Christi, non nouum, sed iam pridem ob crimina sua plurima & grauissima abstentum, & non tantum mea, sed plurimorum [3] coepiscoporum sententia condemnatum, [4] reiectum à te illic esse; & cùm venisset stipatus caterua & factione desperatorum, vigore pleno, [5] quo episcopos agere oportet, pulsum de Ecclesia esse; de qua iam *Lib. 1. ep. 3.*

pridem

pridem cum sui similibus, Dei maiestate, &
Christi Domini & iudicis nostri seueritate, de-
pulsus est; ne schismatis [6] & dissidij auctor, ne
pecuniæ commissæ sibi fraudator, ne stuprator
virginum, ne matrimoniorum multorum depo-
pulator atque corruptor, vltra adhuc sponsam
Christi incorruptam, sanctam, pudicā, præsen-
tiæ suę dedecore, & impudica atque incesta cō-
tagione violaret. [7] Sed enim lecta alia tua epi-
stola frater, quam primis litteris subiunxisti, sa-
tis miratus sum: cùm animaduertissem te minis
atque terroribus eorum, qui venerant, aliquan-
tum esse commotum; cum te, secundum quod
scripsisti, aggressi essent, cum summa despera-
tione comminantes, quòd si litteras quas attule-
rant non accepisses, publicè eas recitarét, & mul
ta turpia ac probrosa, & ore suo digna profer-
rent. Quod si ita res est frater charissime, vt ne-
quissimorum timeatur audacia; & quod mali
iure, atque æquitate non possunt, temeritate ac
desperatione perficiant: actum est de episcopa-
tus vigore, & de [8] Ecclesię gubernandę sublimi
ac diuina potestate; nec Christiani vltra aut du-
rare, aut esse iam possumus, si ad hoc ventum
est, vt perditorum minas atque insidias perti-
mescamus. Nam & gentiles, [9] & Iudæi mi-
nantur, & hæretici, atque omnes; quorum pe-
*obsidet ctora & mentes [10] diabolus * obsedit, venena-
tam rabiem suam quotidie furiosa voce testan-
tur: non tamen iccirco cedendum est, quia mi-
nantur, aut ideò aduersarius & inimicus maior
est Christo, quia tantum sibi vindicat, & assu-
mit in sæculo. Manere apud nos debet frater
charissime fidei robur immobile; & stabilis at-
que inconcussa virtus contra omnes incursus,
atque impetus oblatrantium fluctuum, velut
petræ obiacentis fortitudine & mole debet ob-
sistere. Nec interest vnde Episcopo aut terror
aut periculum veniat; qui terroribus & pericu-
lis viuit obnoxius, & tamen fit de ipsis terrori-
bus ac periculis gloriosus. Neque enim solas
gentilium vel Iudęorum minas cogitare & spe-
ctare debemus, cùm videamus, ipsum Domi-
Ioan. 18 et num à fratribus esse detentum, & ab eo, quem
Mar. 14. inter Apostolos ipse delegerat, proditum: inter
initia quoque mundi Abel iustum non nisi fra-
Gen. 4. ter occiderit; & Iacob fugientem persequutus
Gen. 37. sit frater infestus; & Ioseph puer venierit ven-
Matt. 10. dentibus fratribus: [11] in Euangelio etiam lega-
mus, esse prædictum magis domesticos inimi-
cos futuros, & qui prius copulati sacramento
vnanimitatis fuerint, ipsos inuicem tradituros.
Nihil interest quis tradat, aut sæuiat, cùm Deus
tradi permittat quos disponit coronari. [12] ne-
que enim nobis ignominia est pati à fratribus,
quod passus est Christus: nec illis gloria est face
re, quod fecerit Iudas. Quæ autem sui elatio
est, quæ comminantium tumens & inflata &
vana iactatio; illic absenti minari, cum hic me
habeant in potestate præsentem? Conuicia eo-
rum, quibus se & vitam suam quotidię lacerát,
non timemus; fustes, & lapides, & gladios,
quos [13] verbis parricidalibus iactitant, non per-
horrescimus. Quod in illis est, homicidæ sunt
apud Deum tales: necare tamen non possunt,
nisi eis Dominus [14] necare permiserit. Et cùm
nobis semel moriendum sit, illi tamen & odio,
& verbis, & delictis suis quotidie perimūt. Sed
non iccirco, frater charissime, relinquenda est
Ecclesiastica disciplina, aut sacerdotalis soluen-
da censura, quoniam conuicijs infestamur, aut
terroribus quatimur; quando [15] occurrat & mo
neat scriptura diuina dicens: Ille verò qui præ-
sumit & contumax est, vir sui iactans, [16] nihil
omnino perficiet, qui dilatauit [17] tanquam in- Abac. 2.
fernus animam suam. Et iterum: Et verba vi- 1. Mach. 2.
ri peccatoris ne timueritis, quia gloria eius [18] in
stercora erit & in vermes. [19] Hodie extolle-
tur, & cras non inuenietur, quoniam conuer-
sus est in terram suam, & cogitatio eius [20] pe-
rijt. Et iterum: Vidi impium exaltatum, & Psal. 36.
extolli super cedros Libani, & transiui, & ecce
non fuit, & quęsiui eum, & non est inuentus
locus eius. Exaltatio, & inflatio, & arrogans,
ac superba iactatio, non de Christi magisterio,
qui humilitatem docet, sed de antichristi spiri-
tu nascitur, cui exprobrat per prophetam Do-
minus, & dicit: Tu autem dixisti in animo tuo: Esa. 14.
In cœlum ascendam, super stellas Dei ponam se
dem meam: Sedebo in monte alto super mon-
tes altos in aquilonem; ascendam super nubes,
ero similis altissimo. Et addidit dicens: Tu ve-
rò ad inferos descendes in fundamenta terræ,
& qui videbunt te, mirabuntur super te. Vnde
& parem talibus pœnam scriptura diuina loco
alio comminatur & dicit: Dies enim Domini Esa. 2.
Sabaoth super omnem iniuriosum & superbū;
& super omnem elatum & excelsum. De ore
itaque ac de verbis suis vnusquisque statim pro
ditur, & vtrum Christum in corde suo, an verò
antichristum habeat: loquendo detegitur: se-
cundum quod Dominus in Euangelio suo di-
cit: Progenies viperarum, quomodo potestis Matt. 12.
bona loqui, cum sitis nequam? de abundantia
enim cordis, os emittit. Bonus homo de bono
thesauro [21] emittit bona, & nequam homo de
nequam thesauro emittit nequam. Vnde & di-
ues ille peccator, qui de Lazaro in sinu Abrahæ Luc. 16.
posito atque in refrigerio constituto implorat
auxilium, cùm in tormentis cruciabundus flam
mæ cremantis ardoribus aduratur, inter omnes
corporis partes magis os eius & lingua pœnas
dat; quia plus scilicet lingua sua & ore peccaue-
rat. Nam cum scriptum sit: Neque maledici re- 1. Cor. 6.
gnum Dei consequentur; & iterum Dominus Matt. 5.
in Euangelio suo dicat: Qui dixerit fratri suo,
fatue: & qui dixerit racha, [21] reus erit in gehen
na ignis; quo modo possunt censuram Domini
vltoris euadere, qui talia ingerunt non solū fra-
tribus sed & sacerdotibus; quibus honor tan-
tus de Dei dignatione conceditur, vt quisquis
sacerdoti eius & ad tempus hic iudicanti non
obtem-

obtemperaret, statim necaretur? In Deuterono-
Deut. 17. mio loquitur Dominus Deus, dicens: Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem, quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille; & omnis populus cùm audierit, timebit; & non agent impiè etiam nunc. Item ad Samuelem, cùm à Iu-
1. Reg. 8. dæis sperneretur, Deus dicit: non te spreuerunt, sed me spreuerunt. Et Dominus quoque in E-
Luc. 10. uangelio: Qui audit vos, inquit, me audit,[23] & eum qui me misit: & qui reijcit vos, me reijcit: qui me reijcit, reijcit eum qui me misit. Et cum
Matt. 8. leprosum mundasset: Vade, inquit, & demonstra te sacerdoti. Et cùm postea tempore passionis alapam accepisset à seruo sacerdotis, cùm-
Ioan. 18. que ei dixisset: Sic respondes pontifici? aduersus pontificem Dominus contumeliosè nihil dixit, nec quicquam de sacerdotis honore detraxit, sed innocentiam suam magis asserens & ostendens: Si male, inquit, locutus sum, exprobra de malo: si autem bene, quid me cædis? Item
Act. 23. in Act. Apostolorum. Postmodum beatus Apostolus Paulus cum ei dictum esset:[24] Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo? quamuis Domino iam crucifixo, sacrilegi, & impij, & cruenti illi esse cœpissent; nec iam quicquam de sacerdotali honore & auctoritate retinerent: tamen ipsum quamuis inane nomen & vmbram quandam sacerdotis[25] cogitans Paulus: Nesciebam, inquit, fratres, quia pontifex est. scriptum est enim:[26] Principem populi tui non maledices. Cùm hæc tanta ac talia, & multa alia exempla præcedant, quibus sacerdotalis auctoritas & potestas de diuina dignatione firmatur; quales putas esse eos, qui sacerdotum hostes, & contra Ecclesiam catholicam rebelles, nec præmonentis Domini comminatione, nec futuri iudicij vltione terrentur?[27] Neque enim aliunde hæreses obortæ sunt, aut nata sunt schismata,[28] quàm inde, quòd sacerdoti Dei non obtemperatur, nec vnus in Ecclesia ad tempus sacerdos, & ad tempus iudex vice Christi cogitatur. Cui si secundum magisteria diuina obtemperaret fraternitas vniuersa; nemo aduersum sacerdotum collegium quicquam moueret; nemo post diuinum iudicium, post populi suffragiũ, post coëpiscoporum consensum iudicem se iam non Episcopi, sed Dei faceret; nemo discidio vnitatis, Christi Ecclesiam scinderet; nemo sibi placens ac tumés seorsum foris hæresim nouam conderet; nisi si ita est aliquis sacrilegæ temeritatis ac perditę mentis, vt putet sine Dei iudicio fieri sacerdotem; cùm Dominus in Euangelio
Matt. 10. suo dicat: Nónne duo passeres asse væneunt, & neuter eorum cadit in terram sine patris voluntate? Cùm ille nec minima fieri sine voluntate Dei dicat; existimat aliquis summa & magna, aut non sciente, aut non permittente Deo, in Ecclesia Dei fieri, & sacerdotes, id est, dispensatores eius, non de eius sententia ordinari? Hoc est fidem non habere, qua viuimus, hoc est Deo honorem non dare, cuius nutu & arbitrio regi, & gubernari omnia scimus & credimus. Plane Episcopi non de voluntate Dei fiunt;[29] qui extra Ecclesiam fiunt, sed contra dispositionem & traditionem Euangelij fiunt: sicut ipse Dominus in duodecim Prophetis ponit & dicit:
[30] Sibimetipsis regem constituerunt, & nõ per me. Et iterum: Sacrificia eorum tanquam panis luctus; omnes qui manducant ea, contaminabuntur. Et per Esaiam quoque Spiritus sanctus clamat & dicit: Væ vobis filij desertores, hæc dicit Dominus: habuistis consilium & non per me, & fecistis conuentionem non per spiritum meũ, adijcere peccata super peccata.[31] Ceterum (dico enim prouocatus, dico dolens, dico compulsus) quando Episcopus in locum defuncti substituitur, quando populi vniuersi suffragio in pace deligitur, quando Dei auxilio in persequutione protegitur, collegis omnibus fideliter iunctus,[32] plebi suæ in Episcopatu quadriennio iam probatus, in quiete seruiens disciplinæ, in tempestate proscriptus, applicito & ad iuncto Episcopatus sui nomine, toties ad leonẽ petitus, in circo, in amphiteatro dominicæ dignationis testimonio honoratus: his ipsis etiam diebus, quibus has ad te litteras feci, ob sacrificia, quæ edicto proposito celebrare populus iubebatur, clamore popularium ad leonem denuo postulatus in circo: cum talis frater charissime
[33] à quibusdam desperatis & perditis, & extra Ecclesiam constitutis impugnari videtur; apparet quis impugnet. Non scilicet Christus qui sacerdotes aut constituit aut protegit, sed ille, qui Christi aduersarius, & Ecclesiæ eius inimicus, ad hoc Ecclesiæ præpositum sua infestatione persequitur, vt gubernatore sublato, atrocius atque violentius circa Ecclesiæ naufragia grassetur. Nec quenquam fidelem & Euangelij memorem, atque Apostoli præmonentis mãdata retinentem, mouere debet frater charissime,[34] si quidam in extremis temporibus superbi, & contumaces, & sacerdotum Dei hostes, aut de Ecclesia recedunt; aut contra Ecclesiam faciunt; cum & tales nunc futuros & Dominus, & Apostoli eius ante prædixerint. Nec præpositum seruum deseri à quibusdam miretur aliquis; quando ipsum Dominum magnalia & mirabilia summa facientem, & virtutes Dei patris factorum suorum testimonio cõprobantem, discipuli sui reliquerint. Et tamen ille non increpuit recedentes, aut grauiter comminatus est, sed magis conuersus ad Apostolos suos dixit: Nunquid & vos vultis ire? seruans scilicet legem, qua homo libertati suæ relictus, & in arbitrio proprio constitutus, sibimet ipse vel mortem appetit, vel salutem.[35] Petrus tamen, super quem ædificata ab eodẽ domino fuerat Ecclesia, vnus pro omnibus loquens, & Ecclesiæ voce respondens, ait:[36] Domine ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes,[37] & nos credimus & cognouimus, quoniam tu es filius Dei

Osee. 8. Osee. 9. Esa. 30.

viui: Significans ſcilicet & oſtendens, eos qui à Chriſto receſſerint, culpa ſua perire: Eccleſiam tamen quæ in Chriſtum credat, & quæ ſemel id quod cognouerit teneat, [38] nunquã ab eo omnino diſcedere; & eos eſſe Eccleſiam, qui in domo Dei permanente: Plantationem verò plantatam à Deo patre non eſſe, quos videmus non frumenti ſtabilitate ſolidari, ſed tãquam paleas diſsipantis inimici ſpiritu ventilari, de quibus
1.Ioan.2. & Ioannes in Epiſtola ſua dicit: Ex nobis exierunt, ſed non fuerunt ex nobis: ſi enim fuiſſent ex nobis, [39] manſiſſent vtique nobiſcum. Item Paulus monet nos, cùm mali de Eccleſia pereunt, non moueri, nec recedẽtibus perfidis [40] fi-
Rom.3. dem minui: Quid enim, inquit, ſi exciderunt à fide quidam eorum, nunquid infidelitas illorum [41] fidem Dei euacuauit? abſit: [42] eſt enim Deus verax, omnis autem homo mendax.
[43] Quod ad nos attinet, conſcientiæ noſtræ cõuenit frater chariſsime dare operam, ne quis culpa noſtra de Eccleſia pereat. ſi autem quis vltro & crimine ſuo perierit, & pœnitentiam agere, atque ad Eccleſiam redire noluerit, nos in die iudicij inculpatos futuros, qui conſulimus ſanitati, illos ſolos in pœnis remanſuros, qui noluerint conſilij noſtri ſalubritate ſanari. Nec mouere nos debent conuicia perditorum, quo minus à via recta, & à certa regula nõ recedamus, quando & Apoſtolus inſtruat dicens: Si hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem. Intereſt vtrum quis homines promereri an Deum
Galat.1. cupiat. Si hominibus placetur, Dominus offenditur. [44] ſi verò id enitimur, & elaboramus, vt poſsimus Deo placere; & conuicia & maledicta debemus humana contemnere. [45] Quod autem tibi de Fortunato iſto pſeudoëpiſcopo, à paucis & inueteratis hæreticis conſtituto, non ſtatim ſcripſi, frater chariſsime, non ea res erat, quę in notitiam tuam deberet per nos feſtinato ſtatim quaſi magna aut metuenda perferri; maximè quando & Fortunati nomen iã ſatis noſſes, qui eſt vnus ex quinque presbyteris iam pridem de Eccleſia profugis, & ſententia coëpiſcoporum noſtrorum, multorum & grauiſsimorum virorum, nuper abſtentis; [46] qui ſuper hac re priore anno ad te litteras fecerunt: [47] itẽ Feliciſsimum ſigniferum ſeditionis recognoſceres, qui & ipſe in iiſdem coëpiſcoporum noſtrorum factis ad te pridem litteris continetur: qui non tantum ab ijs iſtic abſtentus, ſed abs te illic nuper de Eccleſia pulſus eſt. Cum hæc in notitia tua eſſe confiderem; & pro certo [48] hærere memoriæ, & diſciplinæ tuæ ſcirem: neceſſariũ non putaui, celeriter & vrgenter hæreticorum tibi ineptias nunciandas. neque enim ad Catholicæ Eccleſiæ maieſtatem pariter, ac dignitatem pertinere debet, quid apud ſe hæreticorum & ſchiſmaticorum moliatur audacia. [49] Nam & pars Nouatiani Maximum presbyterum, nuper ad nos à Nouatiano legatum miſſum, atque à noſtra communicatione reiectum nũc iſtic ſibi fecisse pſeudoëpiſcopum dicitur. Nec tamẽ de hoc tibi ſcripſeram; quando hæc omnia cõtemnantur à nobis, & [50] miſerim tibi proximè nomina Epiſcoporum iſtic conſtitutorum, qui integri & ſani in Eccleſia Catholica fratribus præſunt. Quod vtique ideo de omnium noſtrorum conſilio placuit ſcribere, vt erroris diluendi ac perſpiciendę veritatis compendium fieret, & ſcires tu & collegæ noſtri, quibus ſcribere, & litteras mutuo à quibus vos [51] accipere oporteret: ſi quis autem præter hos, quos epiſtola noſtra complexi ſumus, ſcribere vobis auderet, ſciretis eum vel ſacrificio, vel libello eſſe maculatum, vel vnum de hæreticis peruerſum ſcilicet & profanum. Nactus tamen occaſionem familiariſsimi hominis [52] & clerici; per Felicianum Acoluthum, quem [53] cum Perſeo collega noſtro miſeras, inter cætera quæ in notitiam tuam perferenda hinc fuerant, etiam de Fortunato iſto tibi ſcripſi. ſed dum iſtic Felicianus frater noſter vel vento retardatur, vel accipiendis alijs epiſtolis, à nobis detinetur, Feliciſsimo ad vos properante præuentus eſt. [54] Ita enim ſemper ſcelera feſtinant, quaſi contra innocentiam feſtinatione præualeant. Per Felicianum autem ſignificaui tibi frater, veniſſe Carthaginẽ [55] Priuatum veterem hæreticum, in Lambeſitana colonia, ante multos fere annos ob multa & grauia delicta nonaginta Epiſcoporum ſententia condemnatum. [56] Anteceſſorum etiam noſtrorum, quod & veſtram conſcientiam non latet, Fabiani & Donati litteris ſeueriſsime notatũ: qui cùm cauſam ſuam apud nos [57] in concilio, quod habuimus Idibus Maijs quæ proximè fuerunt, agere velle ſe diceret, nec admiſſus eſſet, Fortunatũ iſtum ſibi pſeudoëpiſcopum dignũ collegio ſuo fecit. [58] Venerat etiam cum illo & Felix quidam, quem ipſe extra Eccleſiam in hæreſi, pſeudoëpiſcopum olim conſtituerat. Sed & Iouinus & Maximus comites [59] cum Priuato hæretico affuerunt, ob nefanda ſacrificia & crimina in ſe probata, ſentẽtia [60] nouem Epiſcoporum collegarum noſtrorum condemnati, [61] & iterato quoque à pluribus nobis, in concilio anno priore abſtenti. Cum his autem quatuor iunctus eſt [62] & Repoſtus [63] Suturnicenſis, qui non tantum in perſecutione ipſe cecidit, ſed & maximam partẽ plebis ſuæ ſacrilega perſuaſione deiecit. Hi quinque cum paucis vel [64] Sacrificatis, vel male ſibi conſcijs, Fortunatũ ſibi pſeudoëpiſcopum cooptarunt, vt criminibus in vnum conuenientibus talis eſſet ſcilicet rector, quales illi qui reguntur. Hinc iam & cætera mendacia frater chariſsime potes noſcere, quæ illic homines deſperati, & perditi ventilauerunt, vt cum de ſacrificatis vel de hęreticis amplius quàm quinque pſeudoëpiſcopi nõ fuerint qui Carthaginem venerint, & Fortunatum ſibi dementiæ ſuæ ſocium conſtituerint; illi tamen quaſi filij diaboli, & mendacio pleni, auſi ſunt, vt ſcribis, [65] iactitare vigintiquinque

que Episcopos affuisse: quod mendaciū & istic prius apud fratres nostros iactitabant, dicentes vigintiquinque Episcopos de Numidia esse venturos, qui sibi Episcopum facerent; quo in mendacio suo posteàquam quinque solis conuenientibus naufragis & à nobis abstentis, detecti sunt, atque confusi; Romam [66] cum mendaciorum suorum merce nauigauerunt, quasi veritas post eos nauigare non posset, quę mendaces linguas rei certæ probatione conuinceret. Atque hæc est frater [67] vera dementia non cogitare, nec scire, quod mendacia non diu fallant; noctem tam diu esse quam diu illucescat dies, clarificato autem die, & sole oborto, luci tenebras & caliginem cedere, & quæ grassabantur per noctem latrocinia cessare. Denique si nomina ab eis quæreres, non haberent, vel quos falsò nominarent: tanta apud eos etiam malorum penuria est, vt ad illos nec de sacrificatis, nec de hæreticis vigintiquinque colligi possint. Et tamen ad decipiendas aures simplicium & absentium mendacio numerus inflatur; quasi, etsi verus esset hic numerus, aut ab hæreticis Ecclesia, aut [68] ab iniustis iustitia vincatur. Nec me oportet frater charissime, paria nunc cum illis facere, & ea, quæ commiserunt, atque hucusque committunt meo sermone decurrere; cùm considerandum sit nobis, quid proferre & scribere sacerdotes Dei oporteat, nec tam dolor apud nos debeat, quàm pudor loqui; & ne videar prouocatus maledicta potius, quàm crimina & peccata congerere.

[69] Taceo itaque de fraudibus Ecclesiæ factis: cōiurationes, & adulteria, & varia delictorum genera prætereo: vnum illud (in quo non mea, nec hominum, sed Dei causa est) de eorum facinore non puto esse reticendum; quòd à primo statim persequutionis die, cùm recentia delinquentium facinora feruerent, & sacrificiis nefandis non tantum diaboli altaria, sed adhuc manus ipsæ lapsorum [70] atque ora fumarent, communicare cum lapsis, & [71] pœnitentiæ agendæ intercedere non destiterunt. Clamat Deus:
Exod. 12. Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli.
Matt. 10. Et Dominus in Euangelio dicit: Qui me negauerit, negabo illum. Et alio loco indignatio &
Esa. 57. ira diuina non tacet, dicens: Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia: super hęc nō indignabor? dicit Dominus: Et intercedunt ne rogetur Deus, qui indignari seipse restatur. Intercedunt ne exoretur precibus & satisfactionibus Christus, qui negantē se negare profitetur. [72] Nos in ipso persecutionis tempore de hoc ipso litteras misimus, nec auditi sumus.

[73] Concilio frequenter acto, non consensione tantum nostra, sed & comminatione decreuimus, vt pœnitentiam fratres agerent, vt pœnitentiam non agentibus nemo temere pacē daret: & illi contra Deum sacrilegi, contra sacerdotes Dei impio furore temerarij, de Ecclesia recedentes, & contra Ecclesiam parricidalia arma tollentes, elaborant (vt opus suum diaboli malitia [74] consumment) ne vulneratos diuina clementia in Ecclesia sua curet; miserorum pœnitentiam mendaciorum suorum fraude corrumpunt, ne Deo indignanti satis fiat; ne Christum dominum suum, qui [75] Christianus esse vel erubuit ante, vel timuit, postmodum quærat; ne ad Ecclesiam qui de Ecclesia recesserat, redeat. Datur opera, ne satisfactionibus & lamentationibus iustis delicta redimantur, ne vulnera lachrymis abluantur. Pax vera falsæ pacis mendacio tollitur, salutaris sinus matris nouerca intercedente præcluditur, ne de pectore atque ore lapsorum fletus, & gemitus audiatur. Compelluntur adhuc insuper lapsi, vt linguis, atque ore, quo [76] in Capitolio antè deliquerant, sacerdotibus conuicium faciant; confessores, & virgines, & iustos quosque fidei laude præcipuos atque in Ecclesia gloriosos, contumelijs & maledicis vocibus [78] prosequantur. A quibus quidem non tam nostrorum modestia, & humilitas, & pudor cæditur, quàm illorum ipsorum spes & vita laceratur.

[79] Neque enim qui audit, sed qui facit conuicium miser est. nec qui à fratre vapulat, sed qui fratrem cædit, in lege peccator est. & cum nocentes innocentibus iniuriam faciunt, illi patiuntur iniuriam, qui facere se credunt. Denique hinc illis [80] percussa mens, & hebes animus, & sensus alienus est. Ira est Dei non intelligere delicta, ne sequatur pœnitentia, sicut scriptum est: [81] Et dedit illis Deus spiritum Esa. 29.
transpunctionis; ne reuertantur scilicet, & cu- Rom. 11.
rentur, & deprecationibus & satisfactionibus Esa. 6.
iustis [82] post peccata sanentur. Paulus Apostolus in Epistola sua ponit & dicit, [83] Dilectū 2. Thess. 2.
veritatis non habuerunt vt salui fierent, ac propterea mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui nō crediderunt veritati, [84] sed sibi placent in iniustitia. Primus felicitatis gradus est, non delinquere: secundus, delicta cognoscere. Illic currit innocentia integra & illibata quæ seruet, hic succedit medela quæ sanet: quod vtrunque isti offenso Deo perdiderūt, & vt amissa sit gratia, quæ de baptismi sanctificatione percipitur, & non subueniat pœnitentia, per quā culpa curatur. [85] An putas frater leuia esse aduersus Deum facinora, parua & modica delicta, quòd per illos non rogatur maiestas indignantis Dei? quòd non timetur ira & ignis, & dies Domini? quòd imminente antichristo, exarmatur fides militantis populi, dum tollitur vigor & timor Christi? Viderint laici hoc quomodo curent; sacerdotibus labor maior incumbit in asserenda, & procuranda dei maiestate, ne quid videamur in hac parte negligere; cùm admoneat Dominus & dicat: Et nūc pręceptū hoc ad vos est Malach. 2.
ô sacerdotes: Si nō audieritis, & si nō posueritis in corde vestro vt detis honorē nomini meo, dicit Dominus; Immittā in vos maledictionem,

& maledicam benedictionem vestram. [86] Honor ergo datur Deo, quando sic Dei maiestas & censura cõtemnitur, vt cùm se ille indignari & irasci sacrificantibus dicat, & cùm pœnas æternas & supplicia perpetua comminetur, proponatur à sacrilegis atque dicatur; ne ira cogitetur Dei, ne timeatur iudicium Domini, ne pulsetur ad Ecclesiam Christi: sed sublata pœnitẽtia, nec vlla exomologesi criminis facta, despectis Episcopis atque calcatis, [87] pax à presbyteris verbis fallacibus prædicetur, & ne lapsi surgant, [88] aut foris positi ad Ecclesiam redeant, cõmunicatio non communicantibus offeratur? Quibus etiam satis non fuit ab Euangelio recessisse, spem lapsis satisfactionis & pœnitentię sustulisse, fraudibus innolutos, vel adulteriis commaculatos, vel sacrificiorum funesta contagione pollutos, ne Deum rogarent, ne in Ecclesia exomologesin criminum facerent, ab omni & sensu & fructu pœnitentiæ remouisse [89] nisi foris sibi extra Ecclesiam & contra Ecclesiam cõstituissent conuenticulum perditæ factionis, cũ male sibi consciorum & Deum rogare ac satisfacere nolentium caterua cõflueret. [90] Post ista adhuc insuper pseudoepiscopo sibi ab hæreticis constituto, nauigare audent, & ad Petri cathedram atque ad Ecclesiam principalem, vnde vnitas sacerdotalis exorta est, à schismaticis & profanis litteras ferre, nec cogitare [91] eos esse Rom.1. Romanos (quorum fides, Apostolo prędicante, laudata est) ad quos perfidia habere non posit accessum. Quæ autem causa veniendi & pseudoëpiscopum contra Episcopos factum nunciandi? aut enim placet illis quod fecerunt, & in suo scelere perseuerant: aut si displicet & recedunt, sciunt quo reuertantur. [92] Nam cùm statutum sit omnibus nobis, & æquum sit pariter ac iustum, vt vniuscuiusque causa illic audiatur, vbi est crimen admissum, & singulis pastoribus portio gregis sit adscripta, quam regat vnusquisque & gubernet, rationem sui actus Domino redditurus; oportet vtique eos quibus præsumus non circumcursare, nec Episcoporum cõcordiam cohærentem sua subdola & fallaci temeritate collidere, sed agere illic causam suam, vbi & accusatores habere & testes sui criminis possunt; nisi si paucis desperatis & perditis minor videtur esse auctoritas Episcoporum in Africa constitutorum, qui iam de illis iudicauerunt, & eorum conscientiam multis delictorum laqueis vinctam iudicij sui nuper grauitate damnarunt. Iam causa eorum cognita est: iam de eis dicta sententia est, nec censuræ congruit sacerdotum mobilis atque inconstantis animi leuitate reprehendi, [93] cùm Dominus doceat & dicat: Sit sermo vester, est Matt.5. est, non non. Si eorum qui de illis priore anno iudicauerunt, numerus cum presbyteris & diaconis computetur, plures tunc affuerunt iudicio & cognitioni, quàm sunt iidem isti, qui cum Fortunato nunc videntur esse coniuncti. Scire enim debes frater charissime, eum posteaquam pseudoepiscopus ab hæreticis factus est, iam pene ab omnibus esse desertum. Namque ii, quibus in preteritum [94] pręstigia obtendebãtur, & dabantur verba fallacia, quòd simul ad Ecclesiam regressuri dicerentur; posteaquam viderunt illic pseudoëpiscopum factum, frustratos & deceptos se esse didicerunt, & remeant quotidie atq; ad Ecclesiam pulsant: nobis tamẽ à quibus ratio domino reddenda est, anxiè ponderantibus, & sollicitè examinãtibus, qui recipi & admitti ad Ecclesiam debeant. Quibusdam enim ita aut crimina sua obsistunt, aut fratres obstinatè & firmiter renituntur; vt recipi omnino non possint, cum scandalo & periculo plurimorum. [95] Neque enim sic putamina quędam colligenda sunt, vt quæ integra & sana sunt, vulnerentur; nec vtilis aut consultus est pastor, qui ita morbidas & contactas oues gregi admiscet, vt gregem totum mali cohærentis [96] afflictatione contaminet. [97] O si posses frater charissime istic interesse nobiscum, cùm praui isti & peruersi de schismate reuertuntur; videres quis mihi labor sit persuadere patientiam fratribus nostris, vt animi dolore sopito recipiendis malis curandisque consentiant. Nanque vt gaudent & lætantur, cùm tolerabiles & minus culpabiles redeunt: ita contra fremunt & reluctantur, quoties inemendabiles, & proterui, & vel adulteriis, vel sacrificiis contaminati, & post hæc adhuc insuper & superbi, sic ad Ecclesiam remeant, vt bona intus ingenia corrumpant. Vix plebi persuadeo, immo extorqueo, vt tales patiantur admitti: & iustior factus est fraternitatis dolor, ex eo quòd vnus atque alius, obnitente plebe, & contradicente, mea tamen facilitate suscepti, peiores extiterunt, quã prius fuerant, nec fidem pœnitentiæ seruare potuerunt, quia nec cum vera pœnitentia venerant. De istis verò, quid dicam, qui nunc ad te cum Felicissimo omnium criminum reo nauigauerunt, legati à Fortunato pseudoëpiscopo missi, tam falsas ad te litteras afferentes, quàm est & ipse, cuius litteras ferunt, falsus; quàm est eius peccatorum multiplex conscientia, quàm execrabilis vita, quam turpis, vt etsi in Ecclesia essent, eiici tales de Ecclesia debuissent? Denique quia conscientiã suam norunt, nec nos audent adire, aut ad Ecclesiæ limen accedere; sed foris per prouinciam circumueniendis fratribus, & spoliandis pererrant: & omnibus iam satis noti, atque vndique pro suis facinoribus exclusi, illuc etiam ad vos nauigant. Neque enim potest illis frons esse ad nos accedendi, aut apud nos consistendi; cùm sint acerbissima & grauissima crimina, quę eis à fratribus ingerantur. Si iudicium nostrum voluerint experiri, veniant. Denique si qua illis excusatio & defensio potest esse, videamus quem habeant satisfactionis suæ sensum, quem afferant pœnitentiæ fructum; [98] nec Ecclesia istic cuiquã clauditur,

nec

nec Episcopus alicui denegatur; patientia & facilitas & humanitas nostra venientibus præsto est. Opto omnes in Ecclesiam regredi, opto vniuersos commilitones nostros intra Christi castra, & Dei patris domicilia concludi: remitto omnia, multa dissimulo, studio & voto colligendæ fraternitatis, etiam quæ in Deum commissa sunt, non pleno iudicio religionis examino, delictis plusquam oportet remittendis pæne ipse delinquo: amplector prompta & plena dilectione cum pœnitentia reuertentes, peccatum suum satisfactione humili & simplici confitentes. Si qui autem sunt, qui putant se ad Ecclesiam non precibus, sed minis regredi posse, aut existimant aditum se sibi non lamentationibus, & satisfactionibus, sed erroribus facere; pro certo habeant, contra tales [99] clausam stare Ecclesiam Domini, nec castra Christi inuicta & fortia: & Domino tuente munita, minis cedere. Sacerdos Dei Euangelium tenens, & Christi præcepta custodiens occidi potest, non potest vinci. Suggerit & subministrat nobis exempla virtutis ac fidei Zacharias antistes Dei, qui cum terreri minis & lapidatione non posset, in templo Dei occisus est; clamans & identidem dicens, quod nos quoque contra hæreticos clamamus & dicimus: Hæc dicit Dominus: Dereliquistis vias Domini, & Dominus derelinquet vos. Neque enim, quia pauci temerarij & improbi, cœlestes & salutares vias Domini derelinquunt, & sancta non agentes à sancto spiritu deseruntur, ideo & nos diuinæ traditionis immemores esse debemus, vt maiora esse furentium scelera, quam sacerdotum iudicia censeamus; aut existimemus plus ad impugnádum posse humana conamina, quá quod ad protegendum præualet diuina tutela. An ad hoc frater charissime deponenda est Catholicæ Ecclesiæ dignitas, & plebis intus positæ fidelis atque incorrupta maiestas, & sacerdotalis quoque auctoritas ac potestas, vt iudicare velle se dicant de Ecclesiæ præposito extra Ecclesiam constituti? de Christiano hæretici? de sano saucij? de integro vulnerati? de stante lapsi? de iudice rei? de sacerdote sacrilegi? Quid superest, quàm vt Ecclesia Capitolio cedat, & recedentibus sacerdotibus, [100] ac Domini altare remouentibus, in Cleri nostri sacrum venerandumq; consessum, simulacra atque idola cũ aris suis transeant, & Nouatiano declamandi aduersum nos atque increpandi largior & plenior materia præstetur; [101] si ij qui sacrificauerunt, & Christum publicè negauerunt, non tantum rogari, & sine acta pœnitentia admitti, sed adhuc insuper cœperint terroris sui potestate dominari? Si pacem postulant, arma deponant; si satisfaciunt, quid minantur? aut si comminantur, sciant, quia à Dei sacerdotibus non timentur: neque enim & Antichristus cùm venire cœperit, introibit Ecclesiam, quia minatur; aut armis eius & violentiæ ce-

Matt. 23.

2. Par. 24.

ditur, quia resistentes peremptorum se esse profitetur. Armant nos hæretici, dum nos putant sua comminatione terreri, [102] nec in * pace nos deiiciunt, sed magis erigunt, & accendunt dum ipsam pacem persecutione peiorem fratribus faciunt. Et optamus quidem ne quod loquuntur furore, impleant crimine, ne qui verbis perfidis & crudelibus peccãt, factis quoque delinquant. Oramus ac deprecamur Deũ, quem prouocare illi & exacerbare non desinunt, vt eorum corda mitescant, vt furore deposito ad sanitatẽ mentis redeant, [103] vt pectora operta delictorum tenebris pœnitentiæ lumen agnoscant; & magis petant fundi pro se preces atque orationes antistitis, quàm ipsi fundant sanguinem sacerdotis. Si autem in suo furore permanserint, atque in istis insidiis ac minis suis parricidalibus crudeliter perseuerauerint, nullus Dei sacerdos sic infirmus est, sic iacens, & abiectus, sic imbecillitate humanæ mediocritatis inualidus, qui nõ cõtra hostes & impugnatores Dei diuinitus erigatur, cuius non humilitas & infirmitas vigore & robore Domini protegentis animetur. Nostra nihil interest, aut à quo, aut quando perimamur, mortis & sanguinis præmium de Domino recepturi. [104] Illorum flenda & lamentanda concisio est, quos sic diabolus excæcat, vt æterna gehennæ supplicia non cogitantes, antichristi iam propinquantis aduentum conentur imitari. Et quanquam sciã frater charissime pro mutua dilectione quam debemus, & exhibemus inuicem nobis, [105] florentissimo illic Clero tecum præsidenti, & sanctissimæ atque amplissimę plebi legere te semper litteras nostras; tamen nunc & admoneo & peto, vt quod alias sponte atque honorifice facis, etiam petente me facias, vt hac epistola mea lecta, [106] si quod illic contagium venenati sermonis, & pestiferæ seminationis irrepserat, id omne de fratrum auribus & pectoribus exuatur, & bonorum integra ac sincera dilectio ab omnibus hæreticæ detractionis sordibus repurgetur. [107] Declinent autem de cętero fortiter, & euitent dilectissimi fratres nostri verba & colloquia eorũ, quorum sermo vt cancer serpit: sicut Apostolus dicit: Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ. Et iterum: [108] Hæreticum hominem post vnam correptionem euita, sciens quia [109] peruersus est huiusmodi, & peccat, & est à semetipso damnatus. Et per Salomonem loquitur Spiritus sanctus; Peruersus, inquit, in ore suo portat perditionem, & in labiis suis ignẽ condit. Itẽ denuo monet dicens: Sepi aures tuas spinis, & noli audire nequam. Et iterum: Malus obaudit linguę iniquorum, iustus autem non intendit labiis mendacibus. [110] Quod, quanquam sciam illic fraternitatem nostram, vestra scilicet prouidentia monitam, sed & sua vigilantia satis cautam; nec capi hæreticorum venenis posse, nec decipi, tantũmque apud illos præualere magisteria

* facit.

2. Tim. 3.
1. Cor. 15.
Titum 3.

Prou. 16.

Eccles. 28.
Prou. 17.

& præcepta diuina, quantus illis in Deũ timor est: tamen ex abundanti vel sollicitudo nostra, vel charitas scribere ad vos ista persuasit, vt nulla cum talibus commercia copulentur, nulla cũ malis conuiuia vel colloquia misceãtur, simusque ab eis tam separati, quam sunt illi de Eccle-
Matt.18. sia profugi, quia scriptum est: Si autem & Ecclesiam contempserit, sit tibi tanquam ethnicus & publicanus: & beatus Apostolus non monet tantum, sed & iubet à talibus vt recedatur.
2.Thes.3. Præcipimus, inquit, vobis in nomine Domini Iesu Christi, vt recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinatè, & non secũdum traditionem quam acceperunt à nobis. Nulla societas fidei & perfidiæ potest esse: qui cum Christo non est, qui aduersarius Christi est, qui vnitati & paci eius inimicus est, nobiscum non potest cohærere. Si cũ precibus & satisfactionibus veniunt, audiantur: Si maledicta & minas ingerunt, respuantur. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LV.

1. Legi litteras tuas frater chariss. quas per Saturum fratrem nostrum Acoluthum] *Saturi in Lectorem ordinati fit supra mentio epistola xxiiij. quare non placet hoc loco Manut. lectio:* Saturnum *Acolythum verò postea ordinatum; hinc perspicuum fit, atque adeo prius etiam Exorcistam: Nam proximũ Hypodiaconatui gradum fuisse Acolythi, patet ex Synodo Rom. Syluestri can. 7. Vbi Episcopo obsequi iubetur presbyter, Diaconus Presbytero, Diacono hypodiaconus, huic verò Acolythus, Acolytho exorcista, cui Lector. Quale quid habet & Nicolaus 1. ad Michaëlem Imperat. Et vtroque vetustior Cornelius Epistola sæpe citata ad Fabium Antioch. Nesciebat (inquit, de Nouatiano loquẽs) in Ecclesia vnum Episcopũ esse debere, vbi videbat esse presbyteros 46. Diaconos 7. Subdiaconos 7. Acolythos 42. Exorcistas cum Lectoribus & Ostiariis 52. Similia etiam Caius Papa, eius nominis primus, vbi gradus enumerat quibus ad Episcopatum conscenditur. Psalmista siue Cantoris meminerunt Ignatius ad Antioch. & can. Apostol. 42. Omnium autem horum officia describuntur à Synodo 4. Carthag. cui D. Augustinus interfuit. Hæc paulo prolixius, propter eos qui 7. dictos ordines Ecclesiasticos, tanquam recentes calumniantur. Porro rectiúsne inscribatur acolythus an acoluthus, nescio. Certè Ms. cod. omnes & dicti veteres. Synod. quoque Carthag. Græcum exemplar, priori modo legunt, Idque ἀπὸ τοῦ κωλύειν, quod est prohibere, vt dicatur non prohibitus sed solutus & liber, & cui iam initiato sacris se miscere liceat; vtpote qui hypodiacono vrceolum vacuum administret ad vinum suppeditandum. Alij qui Acoluthum legunt, interpretantur ἀπὸ τοῦ ἀκολουθεῖν, id est, à sequendo, vt sit quasi pedissequus & minister superiorum ordinum.*

2. Felicissimum] *Ineptissimam adnotatiunculam Rẽboldi miror Erasmum qui ex illo ad verbũ plerasque marginales adnotationes descripsit, suis exemplaribus adtexuisse, hanc nempe: Nouatianum intellige. fuisse enim hunc nõ Nouatianum sed Nouati satellitem, supra satis patet epistola xlvij. & infra hac ipsa epistola.*

3. coëpiscoporum sententia condemnatũ] *Habes hanc Felicissimi excommunicationem supra epistola xxxix.*

4. reiectum à te illic esse] *Sic Ms. 4. Cambr. Afflig. Dun. & March. qui præterea nihil hic adijciũt, quare rectè sunt omissa à Manut. verba illa:* & à te illic esse ab Ecclesia prohibitum, *præsertim quum paulo post sequatur:* de Ecclesia pulsum esse.

5. quo Episcopos agere oportet] *Sic Manut. quantum colligo coniectura sumpta ex Ms. quibusdam cod. Nam Afflig. Dun. & March. legunt:* Episcopo, *cæteri tamen omnes:* Episcopum.

6. & dissidij auctor] *Sic supra Cornelius epistola 46. Euaristum, & 48. Confessores schismatis auctores dicit. Accipiunt autem auctorem his locis, non pro eo qui primus schisma fecit, is enim fuit Nouatus, sed aut pro propugnatore, vt hoc loco & epistola 46. aut pro approbatore vt Epistola 48. Nam vtramque significationem habet Liuius: Legis inuentor inquit. Volero, Lectorius collega eius auctor, & alibi. Multique erãt, qui melius consultum dicerent, quod legum ab eis latarum Patres auctores fuissent. Porro vanam esse ac futilem illam differentiam inter Author & Auctor; Ms. cod. & veteres inscriptiones tum numismatum tum marmorum, satis arguunt.*

7. Sed enim lecta alia tua epistola] *Neque hæc epistola neque alia cuius initio & hic rursum meminit exstat. Quales autem litteras Felicissimus cum suis secum attulerit, habes infra eadem hac epistola.*

8. Ecclesiæ gubernãdæ sublimi ac diuina potestate] *Insigni elogio Episcopatus vigorem describit tum hic tum infra, vbi scripturis aliquot idipsum confirmat, quarum illa maxime ad institutum pertinet: Qui vos audit, me audit, & eum qui me misit, & qui reijcit vos, me reijcit, qui me reijcit, reijcit eum qui me misit. Eodem pertinent scripturæ: Sicut misit me pater & ego mitto vos, Accipite spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt, Ioannis 20. Quod si non audierit eos, dic Ecclesiæ; si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus & Publicanus. Amen dico vobis quæcunque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo, & quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cælo. Matth. 16. Et. Attendite vobis & vniuerso gregi, in quo vos spiritus sanctus posuit Episcopos, regere Ecclesiam Dei, quã acquisiuit sanguine suo. Acto. 20. Item illud, ad Hebræos; Obedite præpositis vestris & subiacete eis, ipsi enim peruigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri. Quibus scripturæ locis tã disertis verbis diuina Apostolorũ & successorũ Episcoporũ potestas Ecclesiæ gubernandæ cõprobatur, vt pluribus opus nõ sit, quare à cæteris similib. supersedeo.*

9. & Iudæi minantur & hæretici] *Minis & maledicẽtia hæreticorum omnium veterum, tam sunt referta historiæ Ecclesiasticæ, Eusebij, Rufini, Socratis, Zozomeni, Theodoreti, Victoris, & Nicephori; vt nemo iure*

me iure admirari debeat, qui hodie quoque illa in vsu illis esse viderit.

10. diabolus obsedit] *Sic Manut. & Cābr. cod. cæteri:* obsidet, *vtramuis eligas licet.*

11. in Euangelio etiam legamus] *Rectè sic idē Cambron. cod. & Manut. pro eo quod erat:* legimus.

12. Neque enim nobis] *Particula:* enim, *repe ritur in Ms. Afflig. & Marcb. quare rectè adiecta est à Manutio.*

13. verbis parricidalibus] *Rectius sic Manutius cum veteribus Ms. & excusis, quā Morelius & alij qui dam:* parricidialibus, *quod semel aduotasse sufficiat.*

14. necare permiserit] *Etiam hic adiectum est ex Ms. codicibus:* necare

15. cùm occurras & moneat] *Vtrumque habet Cambro. cod. & Manut. cæteri tantū:* moneat, *aut:* occurrat.

16. non perficiet] *Rectè primus hoc pacto hūc locum restituit H. Grauius, pro eo quod erat:* proficiet, *nam consentiunt Ms. Afflig. Bland. Dun. & Marcb. Græce quoque apud 70. legitur, οὐ περανῇ & D. Hieron. legit iuxta eosdem, non adducet ad finem, Locus est non Isai. 5. sed Abac. 2.*

17. tanquam infernus] *Sic Cambr. cod. & D. Hierony. in vtraque versione, cæteri:* inferus, *nō satis Latinè, quod mouit Manut. vt reponeret:* inferri, *sed nostra lectio germana est, vtpote quam reperire sit etiā infra epistola ad Stephanum de Martiano Arelat.*

18. in stercora erit & in vermes] *Sic Ms. & excusi plerique, solus Cambron.* vt stercora & vt vermis, *prior lectio reperitur etiam in Græcis exemplaribus, quare magis placet. Est autem locus ex libr. Macb. 1. ca. 3. de cuius libri auctoritate latius infra in libris Testim. ad Quirinum.*

19. hodie extolletur) *Sic etiam rectius H. Grauius, Manut. & Morelius, quam cæteri:* extollitur, *nam Græce est,* ἐπαρθήσεται.

20. perijt) *Etiam hoc rectè reposuit Grauius, pro eo quod erat:* peribit, *nam & Græce legitur:* ἀπώλετο, *& in Biblijs latius legitur:* perijt.

21. emittit bona) *Sic Cambr. codex & Manut. & rectè, nam Græce est* τὰ ἀγαθά, *cæteri:* bonum.

22. reus erit in gehenna ignis) *Sic Manut. & Ms. Dun. & Marcb. quemodo etiā erat in Afflig. cod. sed postea est obliterata particula:* in, *Cambr. verò & excusi cæteri:* gehennæ ignis, *Græcè est,* εἰς γεέναν τοῦ πυρός, *quod ad verbum quidem sonat:* in gehennam, *sed rectius vertitur:* ad gehennam, *Græcorum tamen commentarij in Latinum versi, habent, aut:* gehennę, *aut:* gehenna ignis.

23. & eum qui me misit) *Sic Ms. & excusi. Videtur igitur codex Cypriani plus habuisse, quam hodierna exemplaria aut Græca aut Latina, in quibus verba hæc non reperiuntur. Porro rectè vertit iterum:* reijcit, *pro eo quod Græce est,* ἀθετεῖ *ficut & Hierony. alicubi:* reprobat.

24. Sic insilis in sacerdotem Dei) *Hanc verā esse huius loci lectionem, non illam:* sic insimulas, *manifestum fit ex epistolis infra ad Rogatianum Episcopum & ad Florētium Pupianum, vbi omnes etiam excusi sic legunt, sicut etiam hoc loco Ms. omnes.*

25. cogitans Paulus: Nesciebam (inquit] *Sic Ms. Afflig. Dun. Marcb. & Cauchij. solus Camb. pro:* Paulus, *habet:* expauit, *prior igitur lectio verior est, præsertim quum reperiatur in excusis veteribus.*

26. Principem populi tui nō maledices] *Hāc lectionem ex dictu epistolæ etiam huc transtuli; nam vbique tum hic tum ibi. Ms. & excusi veteres legunt hoc pacto, excepto solo Cambr. qui habet lectionem vulgatam:* Principi plebis tuæ, *Accedit quod & Græcè sit:* ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς. *quod interpres noster vetus vertit priori modo in Act. Apost.*

27. Neque enim aliunde obortæ sunt hæreses &c.] *Similes locos habes infra dictis Epistolis ad Rogatianum Episcopum & Florent. Pupianum, libris item de vnitate Ecclesiæ, ac de Zelo & liuore. Et si autem alijs illis locis de se & Episcopis omnibus loqui videatur, quod nempe omnes hæreses initium suum habuerint ex contemptu Episcoporum; id est, ex ipso schismate; certè tum hoc loco, tum præsertim initio libri de vnitate Ecclesiæ, de Romano Episcopo solo loquitur. Qui vel vnicus locus (vt ibi latius) sta confirmat Episcopi seu Pontificis Romani primatum, vt nō possit magis. Circumstantia textus hoc loco, qua arguūt de Romano loqui & summo Pontifice, sunt imprimis testimonia præmissa ex Deuter. lib. 1. Reg. Euang. Ioannis & Act. Apostolorum, quæ non nisi in summos Pontifices Iudæorum quadrare nemini dubium est, atque adeo aptius ad summum Pontificem Romanum referuntur. Deinde quod loquatur de iudice qui vice Christi fungitur. Item quod loquatur de vno sacerdote seu vno Episcopo in Ecclesia, quam appellationem tum ex Epistola Cornelij supra xlvij. tum ex alijs eius epistolis & lib. de vnitate Ecclesiæ Cyprianum satis constat non solere vsurpare, nisi de summo Pontifice. Facit pro eodem quod dicit: nemo aduersum sacerdotum collegium aliquid moueret; nam si de se solo loqueretur, non statim qui illi non obtemperaret, aliquid moueret aduersus reliquos Episcopos. Eodem spectare videtur, quod pag. sequenti de Seruo. Præposito loquutus mox D. Petri super quem Christus ædificauit Ecclesiam mētionem inijcit. Eodem pertinet quod D. Hieronymus cōntra Luciferianos; salutem Ecclesiæ pendere dicit à summi sacerdotis dignitate, Cui si (inquit) non exors quædam & ab omnibus eminens detur potestas, tot in Ecclesiis fient schismata quot sacerdotes. Experientia certè ipsa nos docet, hæreses solere ex schismate, id est, separatione voluntaria ab Ecclesia, atque adeo ab Ecclesiæ capite (Romano inquam Pontifice) initium sumere. Exempla huius rei apud Cyprianum habes de Nouatianis, apud August. de Donatistis. Vnde ad hos Epistola 154. D. August. Neque enim vobis obijcimus, nisi schismatis crimen, quam etiam hæresin malè perseuerando fecistis, & ad Cresc. Grammat. lib. 21. cap. 7. Inter schisma (inquit) & hæresin eam distinctionem magis adprobo, qua dicitur schisma esse recens congregationis ex aliqua sententiarum diuersitate dissensio; hæresis autem schisma inueteratum: A quo non dissentit D. Hieronym. exponens illud ad Tit. 3. qui est à semetipso damnatus: Hæretici (inquit) in semetipsos sentētiam ferunt, suo arbitrio de Ecclesia recedentes; qua recessio*

propriæ conſcientiæ videtur eſſe damnatio. Et paulo poſt: Nullum ſchiſma non ſibi aliquam confingit hæreſin, vt rectè ab Eccleſia receßiſſe videatur. Plura reperiet exempla, qui exactè ſingularum hæreſeon initia & prima ſeminaria perſpexerit.

28. quam inde] *Sic typis vulgati omnes. Ms. verò Afflig. Dun. & March. excuſi quoque veteres:* niſi inde. *Accedit ad priorem lect. propius Cambr. qui habet:* quam dum.

29. ſed qui extra Eccleſiam fiunt] *Sic Ms. & vetus excuſus, Remboldus verò cum Eraſmicis omnibus omiſit:* ſed.

30. Sibimetipſis regem conſtituerunt] *Sic Ms. vbicunque locus hic à Cypriano citatur, & vetus excuſus. Hierony. tamen in comment. in Oſee, videtur legiſſe.* Ipſi ſibi regem conſtituerunt.

31. Cæterum (dico enim prouocatus] *Sic Manutius ſequutus Ms. cod. nam March. Dun. & Afflig. omittunt particulam:* dico, *ante Parenthesin: quam tamen habent Cambr. & cæteri excuſi omnes. Porrò de legitima electione Epiſcopi latius infra epiſtola ad Clerum & plebem Hiſpaniarum.*

32. Plebi ſuæ in Epiſcopatu quadriennio iã probatus] *Qui ſequentia penitius perpenderit, nõ dubito quin mihi aſſentietur; hæc de ſe humilitatis gratia in tertia perſona dicere Cyprianum; præſertim ex eo quod dicit: in tempeſtate proſcriptus, applicito & adiuncto epiſcopatus nomine. Nam infra dicta Epiſtola ad Flor. Pup. formam proſcriptionis talem his verbis explicat. Perſequutio me proſcriptionis onere depreßit, cùm publicè legeretur: Si quis tenet vel poßidet de bonis Cæcilij Cypriani Epiſcopi Chriſtianorum, proſcribatur. Idipſum conuincit quod dicit: His ipſis diebus quibus has ad te litteras feci, ob ſacrificia quæ de edicto propoſito celebrare populus iubebatur, clamore popularium ad Leonem, denuo poſtulatus in circo. Quomodo enim ſcire poſſet Cyprianus, quid Romæ actum ſit (ſi de Cornelio hæc intelligamus) illo ipſo tẽpore, quo hanc ſcribebat epiſtolam? Neque verò eſt quod quẽ moueat mentio hic facta, tum circi, tum Amphitheatri, nam ex epiſtola ad Donatum ſupra ſatis conſtat, fuiſſe non Romæ duntaxat, ſed & Carthagini tum Circum tum Amphitheatrum; quod ex libris quoque de ſpectaculis tum Tertull. tum Cypriani perſpicuum ſit. Porrò ex hac periodo colligi videtur, Cyprianũ aliquandiu Epiſcopatu functum ante proſcriptionem; vtpote cum in quiete dicat ſe ſeruiſſe diſciplinæ, antea quoque in pace delectum & in perſequutione protectum. Verùm de his omnibus latius in vita auctoris. Colligere etiam mihi hinc videor, ſcriptam hanc Epiſtolam iam inſtante ſecunda perſequutione, ea nempe qua Cornelius in carcerem coniectus eſt.*

33. à quibuſdam deſperatis & perditis & extra Eccleſiam cõſtitutis impugnari] *Eſt hæc communis lectio Ms. & excuſorum codicum. Cambr. verò longe alia, nempe iſta:* à fratribus quos Dominus deſperatos & perditos & extra Eccleſiam conſtitutos non protegit impugnari] *neutra diſplicet.*

34. ſi quidam in extremis temporibus, &c.] *Alludit ad illud 2. ad Timot. 3. In nouiſſimis temporibus inſtabunt tempora periculoſa, & erunt homines elati, ſuperbi, blaſphemi, parentibus non obedientes. Poſtremum videtur intelligere cum dicit:* contumaces, ſacerdotum hoſtes] *vtpote qui ſint parentes ſpirituales. Eſt autem inſignis locus ad conſolationem fideliũ, aduerſus hæreſeon multiplicationem.*

35. Petrus tamen ſuper quẽ ædificata eſt ab ipſo Domino Eccleſia] *Iiſdem pene verbis vtitur infra ſæpedicta epiſtola ad Flor. Pup. Item ad Iubaianum & ad Quintum, & rurſum libris de Hab. Virginum, de vnitate Eccleſiæ, ac de bono pudicitiæ, haud dubie explicans locum illum Matth. 16. Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, & ſuper hanc petram ædificabo Eccleſiam meam &c. Neque verò noua eſt hæc huius loci expoſitio, ſed quam habet etiam ipſo antiquior Tertullia. libr. de præſcript. hæreticorum & de pudicitia: ac Origenes in ſexto cap. ad Roma. & homil. 5. in Exodũ, & alij quoque veteres plerique. Hilarius nempe ſuper Matth. Ambroſi. ſerm. 47. Hieronym. lib. 1. contra Iouinianum, contra Pelagian. libr. 1. ſuper Matth. Epiſtola ad Marcellam, & in Iſa. 2. & 16. cap. Chryſoſt. homil. 55. in Matth. Cyrill. lib. 2. in Ioan. cap. 12. Epiph. in libro Ancoratus, & Leo Papa 1. epiſtola 67. Quæ loca prolixius citauimus, ob Eraſmi in Epiſtolam ad Flor. Pup. adnotatiunculam, dum dicit: Non ſemel Cyprianus facit Eccleſiæ fundamentum Petrum, niſi forte nomine Petri ſenſerit populum, hoc profitentem, quod Petrus fuerat. Tanquam abſurdius ſit, Petrũ Eccleſiæ eſſe fundamentum, quam ipſum populum, ſiue Chriſtianos omnes, vt loquitur Adnot. in Matt. Quam expoſitionem ſi admittamus, erit igitur cuiuis quoque Chriſtiano poteſtas ſoluendi & ligandi peccata: Quod quàm ſit abſurdum, nouerunt Catholici omnes. Hoc igitur potius eſt detorquere ſcripturam, quam ſi ad Petrum cum veteribus tot Græcis & Latinis referatur; atque adeo Origene ipſo, quem tamen pro ſua ſententia citat Eraſmus: Nihil enim obſtat, cur Petrus petra ſiue fundamentum Eccleſiæ dici poßit. Nam etiamſi petra eſt (inquit Baſilius libr. de pœnit.) non vt Chriſtus petra eſt, ſed vt Petrus petra eſt. Chriſtus enim reuera petra eſt immobilis & inconcuſſa. Petrus verò propter hanc petram. Largitur enim Deus ſuas dignitates non euacuans ſe, ſed habens dat. Lux eſt, Vos eſtis (inquit) lux mundi. Sacerdos eſt, ſacerdotem facit. Petra eſt, petram facit. Similia Ambroſ. in ca. 9. Lucæ, & Paulinus epiſtola 4. ad Seuerum. Neque verò eſt quod ſibi blandiatur ille, de D. Auguſti. ſententia. Quanquam enim ille & tract. vlt. in Ioannem, & ſermo. 13. de verb. Domini, Petram Chriſtum interpretetur, fatetur tamen ipſe lib. Retract. 1. ca. 21. ſe etiam de Petro locum illum explicuiſſe libr. contra epiſtolam Donati, & tandem ſubiungit: harum autem duarum ſententiarum, quæ ſit probabilior, eligat lector. Cæterum probabiliorem eſſe conſtat, quam tot veteres ſequuntur.*

36. Domine ad quem ibimus? Verba vitæ æternæ habes] *Ita Cambr. cod. & excuſi hactenus omnes, excepto Manutio, qui ſequutus Ms. cod. legit:* ad quem imus? Verbum vitæ æternæ habes, *nã ſic Afflig. Dun. & March. Verum malui veterem lectionem retinere, quod Græce ſic ſit apud Ioannem 6. πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις; & ſic legant etiã commentarij*

mentarij omnes, tum Græci tum Latini.

37. & nos credimus] Etiam hic maluimus vulgatam lectionem retinere, quàm reponere cum Manutio: credidimus, eo quòd priorem sequantur Ms. omnes, & veterum tum Græcorum tum Latinorum commentarij.

38. nunquam ab eo omnino discedere] Illud omnino, adiectum est recens à Manut. & Morelio, reperitur etiam in Ms. 5. Locus de constantia Ecclesiæ in fide, de qua paulo post latius, vbi eandẽ Romanæ ascribit ecclesiæ.

39. mansissent vtique nobiscum] Particulã: vtique, omiserat Manut. Quia tamẽ eam legunt Ms. & excusi omnes excepto solo Cambr. malui denuo inserere in contextum, præsertim cum in omnibus Græcis exemplaribus legatur addita particula: ἂν, 1. Ioan. 2. & alibi frequenter sic citatur.

40. fidem minui] Sic Ms. & excusi omnes, solus Camb. fidem minus teneri, non malè.

41. fidem Dei euacuauit?] Etsi Græca exemplaria & commentaria in epistolam ad Rom. hodie legant: καταργήσει, in futuro, & quædam Latina exemplaria: euacuabit, quomodo legit Manut. malui tamen sequi Ms. codicum fidem, qui constanter priori legunt modo, & hic & infra sæpius quemadmodum & August. & Latinorum veterum plerique: Videtur noster interpres legisse κατήργησε.

42. Est enim Deus verax] Ita constantèr Ms. & excusi omnes, quod adnotandum venit ob lectionem nostri interpretis; quum contra legant Græci omnes: γινέσθω, pro quo & D. Hieron. in epistolam ad Titum. Fiat, vertit; legunt tamen priori modo etiam commentarij inscripti D. D. Ambros. & Hieronym. in omnes Pauli epistolas, & Beda in comment. ex Augustino desumptis.

43. Quod ad nos attinet] Locum hunc citans Gratianus distin. 47. c. quod ad nos perperam Cornelio ad Cyprianum attribuit, quare legendum potius apud illum: Cyprianus Cornelio.

44. Si verò id enitimur & elaboramus] Sic March. Dun. Afflig. & Cauchij. antea erat: illud nitimur & laboramus.

45. Quod autẽ tibi de Fortunato isto pseudoepiscopo] Fuit Fortunatus iste vnus quinque illorũ presbyterorum, vt ex sequentibus constat, electus ab eis in pseudoepiscopum, idque quantum colligere est in locũ Cypriani.

46. qui super hac re priori anno ad te litteras fecerunt] Facit earundem litterarum mentionem supra Epistola xlij. Constat autem hinc, secundo Cornelij anno scriptam hanc epistolam, atque adeo etiam toto anno Cornelium Romæ residisse ante exsilium, verùm de his latius in vita Cypriani.

47. item Felicissimum signiferum seditionis] Latius huius supra facta est mentio. Vocatur autem tum vexillifer Primati, tum satelles Nouati. E quibus appellationibus colligitur, fuisse eandem tum quinque presbyterorum tum Nouati factionem, aut saltem quum principio diuersa essent, postea sibi inuicem coniunctas. Porro repetit quod prius dixit Felicissimum abstentum fuisse etiam à Cornelio.

48. hærere memoriæ] Error Remboldi denuo hic erroris fuit causa in excusis vulgatis. Nam, habere; Erasmus mendum subodoratus, maluit legere: haberem, sed nec hoc satisfaciebat.

49. Nam & pars Nouatiani Maximũ presbyterum] Hic Maximus vti constat ex epistolis supra xlvi. & xlvij. missus fuerat legatus ad Cyprianum à parte Nouatiani. atque adeo alius est à Confessore Romano; factus fuit verò & ipse Pseudoepiscopus, antea vnus illorum quinque presbyterorum vt mox dicetur.

50. miserim tibi proxime nomina Episcoporum] Epistola Cypriani qua transmisit nomina Episcoporum hodie desideratur, nisi forte intelligat Epistolam præcedentem Synodi Africanæ; quam colligo antea scriptam, ex eo quod paulo prius, hanc scriptam anno secundo Cornelij, satis indicarit.

51. accipere oporteret] Et hic error codicis Remboldi mansit in excusis omnibus etiam Manut. nam vetus excusus & Ms. omnes hoc pacto, pro quo reposuerat ille: oportet.

52. & Clerici, per Felicianum Acoluthum] Hactenus interposita erãt hoc loco verba: sed &; quæ quidem habent etiam Ms. cod. March. Afflig. & Dun. verùm omittuntur à Cambronensi codice, à Manut. & Morelio. Si priori legatur modo, duarum Epistolarum; si posteriori, vnius duntaxat fit mentio, etiam desideratæ hactenus. Et certè huic fauet illud, quod dicit: præuentum Felicianum à Felicissimo; si enim per alium prius scripsisset, non est verisimile quod vtrunque præuenisset Felicissimus. Videtur autem Felicianus fuisse Romanus Acoluthus, vtpote quem dicit ad se à Cornelio missum.

53. cum Perseo collega nostro] Sic hactenus excusi omnes. Ms. verò 3. & Cauchij: Perse, Cambr. Presà, aut (sicuti legendum est) Persa. Fuisse videtur Episcopus quispiam Italus.

54. Ita enim semper] Desiderabatur in excusis: semper, adiectum ex Ms. codicibus.

55. Priuatum veterem hæreticum in Lambesitana colonia] Veram hanc esse huius loci lectionem patet, tum ex excusis veteribus, tum ex epistola xxx. supra, vbi Priuati Lambesitani fit mentio in editionibus tam Manut. quàm Morelij; tum præsertim ex Synodo Carthagin. vbi sententiam dicit inter cæteros Episcopos Ianuarius à Lambese, nec obstat lectio Ms. cod. Marchin. Dun. Afflig. & Cauchij: Labesitana, quum ijdem in Synodo Carthag. legãt Lambese, quare puto etiam hic ita legisse. Primus Erasmus: Pambesitana, ad quod alludit Cambr. legens Bambesitana, sed neutrum placet, facilis fuit error ob vicinitatem litterarum L.B.P. Porro adnotatu digna, Synodus Lambesitana nonaginta Episcoporum, qui Priuatum condemnarunt.

56. Antecessorum etiam nostrorum &c. Fabiani & Donati] Quum dicat: nostrorum, satis colligitur eũ loqui de Fabiano Cornelij & Donato suo antecessore. De quibus latius in vita Cypriani. Rectè autem vocat Priuatum veterem hæreticum, vt qui iã dudum hæreseos damnatus esset.

57. in concilio quod habuimus Idibus Maijs] Ex eo quod prius dixit, anno priore ad Cornelium

datas litteras à Synodo quadam Episcoporum; consequitur hanc Synodum non primam fuisse, sed celebratam anno secundo à reditu Cypriani. Atque adeo confirmatur quod prius dixi, epistolā Synodi Africana praecedentem, ante hanc esse conscriptam. Nam existimo esse illam cuius hic meminit, celebratam Idibus Maijs anno Cornelij secundo, de prima enim Synodo mox loquitur. Constat autem tum hinc, tum Epistola supra xxxix. celebrari solere concilia Episcoporum in Africa post Pascha, quale quid ordinatum fuit Cā. Apost. 37. qui bis in anno vult conuocari Synodos; semel quarta Pentecostes hebdomada, & iterum 12. Hyperberethei, id est, Octobris. Pentecoste verò veteribus vocabatur tempus illud quod est inter Paschæ & Pentecostes, quod patet ex Can. 2. Syno. Antioch. quem citat Zonara in Comment. qui concilijs celebrandis quartam hebdomadam post Pascha definit & tempus Autumni.

58. Venerat cum illo & Felix quidam] Recitat nomina quinque illorum presbyterorum, quorum toties meminit: Erant autem Felix, Iouinus, Maximus, Fortunatus, & Repostus, quibus accessit iam antea Felicissimus ipsorum signifer & Priuatus antiquus hæreticus.

59. cum Priuato hæretico] Sic Cambr. cod. & Erasmici excusi omnes. Est autē Ms. 3. reliqui & Cauchij, vetus etiam excusus & Remboldus legant: Probatio, prior lectio hinc mihi probatur magis, quòd paulo post sequatur: Hi quinque; atqui si Probatium addamus, erunt sex.

60. nouem Episcoporum] Vocem: Episcoporum, adiecimus recens ex cod. Cambr. antea vbique desideratam.

61. & iterato quoque à pluribus &c. abstēti] Vides hinc iam tum vsitatam iteratam excommunicationem, habet etiam alibi, si bene memini, locum similem.

62. & Repostus] Repostus, solus legit Manut. quantum suspicor ex epistola sumptū supra xxxix. vbi cum Felicissimo abstentus denunciatur. Repostus quidam, haud dubiè idem cum isto. alij Ms. & excusi omnes legunt: Repositus, non malè, excepto Cambr. codic. & Grauio, qui: Prepositus, legunt, sed mendosè.

63. Suturnicensis] Sic Ms. 4. nostri & Cauchij, veteres quoque & recentiores excusi plerique, Cambro. verò & Erasmici ad margi. Quoturnicensis, pro quo Gryph. Saturnicensis, Manut. verò. Sutunuzensis Adnotatas etiam reperi in Tom. Concil. tres alias lectiones: Sucronensis, Suburnensis, Iuburnensis, desumptas (quantum conijcio) ex oppidis Hispaniarum apud Melam Pomponium. Fortassis autem non malè legatur: Tuburbensis, uam infra in Synodo Carthag. sententiam dicit Sedatus à Tuburbo. Communem tamen lectionem retinere præ alijs malui.

64. Sacrificatis] Pro hac vera auctoris lectione vtpote qua denuo paulo post vtitur, & quàm habet Ms. cod. legebat Remboldus: Sacrificantibus, quod remāsit hactenus in excusis.

65. iactitare] Etiam hic error Remboldi in Erasmicis cod. mansit, nam vetus excusus & Ms. omnes legunt, iactitare non iactare.

66. cum mendaciorum suorum merce] Elegās Metaphora, quare miror repositum à solo Morelio: mercede, ni forte error sit typographicus.

67. vera dementia] Sic Cambr. codex & Manut. rectè, pro eo quod habent cæteri: vere.

68. ab iniustis] Rursum defectus cod. Remboldi remansit in excusis, nam vetus excusus & Ms. omnes legunt: ab.

69. Taceo itaque] Plura de his supra epistolis xxxviij. xl. xlvi. & xlvij.

70. atque ora fumarent] Remboldus hic denuo alteri lectioni occasionem dedit, nam cùm ille vitio operarum legeret: sumerent, Erasmus sensui magis conuenire putauit: maderent; verum germanam nostrā lectionem confirmant Ms. omnes & vetus excusus.

71. pœnitentiæ agendę intercedere] De phrasi hac Cypriani vide epist. xl. vbi ijsdem pæne vtitur verbis.

72. Nos in ipso persequutionis tēpore] Varias hac de re litteras in persequutione scriptas habes supra inter illas quæ in secessu scriptæ sunt.

73. Concilio frequenter acto] Quum hinc cōstet plura de lapsis concilia ante hanc Epistolam celebrata, etiam hinc confirmatur, quod Synodus quæ epistolam præcedentem scripsit hanc præcesserit. Pro eo autē quod nos legimus: acto, habent March. Dun. & Afflig. cod. accito, non malè.

74. consumment] Vti in reliquis plerisque non possum non laudare illorum studium qui sequuntur Orthographiam repertam in inscriptionibus Marmorum veteribus, ita hoc loco non placet quod quidam: consument, legunt. Nam quid erit si ita legatur differentiæ inter consumēt deriuatum à consumere, ab eo quod deriuatum volunt à consumare. Certè Ms. omnes duplici m. hic legunt: consummetur, sed vulgata lectio placet magis.

75. Christianus esse vel erubuit vel timuit] Prius ad libellaticos, posterius ad sacrificatos referendum.

76. in Capitolio] Capitoliū accipit pro omni loco in quo sacrificare cogebantur Christiani, alludens ad Romanum Capitolium.

77. prosequantur] Coniecturam hanc Costerij confirmat Camb. codex & Manut. pro eo quod cæteri: prosequuntur, minus rectè.

78. illorum ipsorum] Sic Ms. 4. Cauchius, vetus excusus, Remboldus, Manut. & Morelius, nescio vnde reposuerit Erasmus: lapsorum, quod minime huic loco conuenit.

79. Neque enim qui audit] Hoc tractat late Chrysost. hom. inscripta. Quod nemo læditur nisi à seipso.

80. percussa mens] Sic Manut. & vetus excusus pro quo Remboldus: pertusa, quod remansit hactenus in excusis.

81. Et dedit illis spiritum transpunctionis] Græcè est apud Apostolū Rom. 11. κατανύξεως, quod vertit interpres noster compunctionis Ex hebræo autē vertit Hiero. Isaiæ 29. soporis, vbi vocem eandem habent 70. atque adeo ad locum illum respexisse videtur Apostolus, illud verò: ne reuertantur & curentur,

sumptum

sumptum est ex 6. cap. Isaiæ.

82. post peccata sanentur] *Vocem:* post, *reperire est in 4. Ms. & Cauch. quare eam contextui inseruimus, accipitur pro* postea.

83. Dilectum veritatis] *Sic vetus excusus & Ms. omnes pro quo Rēboldus errore typographico:* Delectum, *Quod cum contextui Apostolico non conueniret, maluit Erasmus reponere:* Dilectionem, *iuxta quod Græcè est* ἀγάπην *pro quo vetus interpres: charitatem. verum gennina Cypriani est prior lectio. Nam & Theoph. etsi* dilectionem *legit, de Christo tamen interpretatur, cui certè expositioni optimè cōuenit hæc lectio.*

84. sed sibi placent in iniustitia] *Rectè vertit quod Græcè est,* ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ, *quare etiam rectè nunc addita est præpositio* in, *ex Ms. cod.*

85. An putas frater leuia esse aduersus deū] *Sic Ms. 4. nostri. Manut. quoque & Morelius, pro eo quod erat:* apud deum.

86. Honor ergo datur deo] *Sic Ms. tres & excusi omnes. Camb. verò:* honor ergo nō datur deo; *quomodo si legatur, euitabitur longum hyperbaton, quod interrogandi nota finitur.*

87. pax à presbyteris] *Sic Ms. omnes, Excusi vulgati:* à non veris presbyteris.

88. aut foris positi] *Vox* positi, *omissa casu quodam in edit. Rembol. desiderata fuit ante Manut. habent verò eam Ms. omnes & vetus excusus.*

89. nisi foris sibi &c. constituissent conuēticulum] *Hunc locum antea corruptum sic restitui ex cod. Camb. nam omissa erat vox:* nisi, *sine qua sensus non constabat vt tamen aliquis sensus appareret, legebatur:* constituisse.

90. Post ista &c. ad Petri Cathedrā atque ecclesiam principalem] *Eodem modo infra epistola ad Antonia. Locum Fabiani locum Petri & Cathedrā eius nuncupat. Iudicio igitur Cypriani Rom. Pont. Petri in Cathedra sacerdotali atque adeo in potestate ecclesiastica successor est, item ecclesia Romana principalis est, & vti supra dixit, epistola xlv. matrix omnium ecclesiarum, vtpote ad quam (quemadmodum ibi ex Ireneo diximus) referri, & à qua definiri soleant causæ fidei grauiores. Testantur vtrumque etiam sanctissimi Pontifices Martyres, Anacletus epistola 1. & 3. Euaristus epistola ad Africanos Episcopos, Alexander epistolā ad orthodoxos omnes, Sixtus 1. Eleutherius ad eccles. Gallicanas. Pius 1. ad omnes ecclesias. Victor ad Theophilum. Zepherinus ad Episcopos Siciliæ, Lucius epistola ad episcopos Gallic. & Hispan. Sixtus 2. Marcellus 1. ad episcopos Antioche. prouinc. Eusebius ad omnes Episcopos Camp. & Tusciæ, & Melchiades ad Hisp. Episcopos. Qui ferè omnes suam sententiam confirmant dicto illo ad Petrum: Super hanc Petram ædificabo ecclesiam meam. Ne autem suspecti fortassis à maleuolis habeantur illi, tanquam iudices in causa propria (quanquam in Martyres talis suspicio incidere merito non debeat) id ipsum loco citato Ireneus, Tertulli. lib. de præscript. hæreticorum, etiam Ambros. de excessu fratris sui Satyri. c. 7. & serm. 47. Hiero. epistola ad Damas. & li. 1. Apolog. contra Rufinum. Cyrillus loco citato à D. Thoma contra errores Græcorum. Aug. epistola 166. & 162. tract. 56. in Ioan. lib. 2. contra Pelagium & Celest. contra Donat. lib. 2. ca. 11. Concilia item generalia Nicen. Can. 18. & 19. citatis à Iulio in epistola ad Syn. Antiochen. Concil. Calched. loco à D. Thoma citato. (eraso autem ab hæreticis teste Grego. lib. 5. epist. 14. itē act. 12. & 3. Conc. Constantinop. in sententia contra Anthymum hæreticum. Synod. 6. act. 4. in professione fidei comprobata ab omnibus Concilij patribus, act. 8. 13. & 14. Synodus 7. Act. 2. Synodus etiam 8. Can. Concilia denique Lateran. sub Innoc. 3. Florentinum, & Tridentinum. Sed hæc hactenus.*

91. Eos esse Romanos &c. ad quos perfidia habere non possit accessum] *Elegans locus in eius rei confirmationem, quod ecclesia siue Cathedra Romana in fide errare non possit. Adfert autem in confirmationem, laudem fidei illorum ex Paulo. Similiter Hieron. Apolo. 3. contra Rufin. Scito (inquit) Romanam fidem Apostolica voce laudatam, huiusmodi præstigias non recipere, etiam si Angelus aliter annunciet, quàm semel prædicatum est, Pauli auctoritate munitam, non posse mutari. Similia habes etiam in Epistola ad Pammach. & Oceanum. sic & Ireneus de hac ecclesia loquens: In qua semper (inquit) conseruata est ea quæ ab Apostolis est traditio. Sic & Lucius papa. 1. ad quem Cypriani exstat epistola: hæc sancta & Apostolica mater omnium ecclesiarum Christi ecclesia, per omnipotētis Dei gratiam, à tramite apostolicæ traditionis nunquam errasse probatur, nec hæreticorū nouitatibus deprauata succubuit, sed vt in exordio normam fidei Apostolicæ percepit ab auctoribus suis Apostolorum Christi principibus, illibata fine tenus manet, secundum ipsius domini nostri diuinam pollicitationem, qui Discipulorum suorum principi in suis fatus est euangeliis: Petre (inquiens) ecce Sathanas expetiuit te vt cribraret sicut triticum. Ego autem pro te rogaui Petre, vt non deficiat fides tua: & tu conuersus cōfirma fratres tuos. Eadem Felix papa ad Benignum, & Marcus ad Athanasium cæterósque Aegypti Episcopos, & similia qui hos præcessit Eusebius epistola supra citata. item Tarraconensis ecclesia ad Beatum Hilarium Pontificem. Eodem pertinēt reconciliationis formulæ, quas post schisma miserunt, Ioannes Constantinopolit. Patriarcha successor Achatij ætate Iustini Imperat. ad Hormisdam papam, & Eulalius Carthaginiensis cum cæteris Africæ Episcopis ad Bonifacium Pontificem. Vsque adeo autem fides Romana semper fides Catholica est habita, vt & Gratianus Imperator edictum fecerit, vt cuncti subditi eam fidem & religionem retinerent, quam vertex Apostolorum Petrus ac tum Damasus Romanus episcopus custodiret. Edictum habes, & in ecclesiastica historia & in cod. Iustiniani tit. de summa trinit. Habes etiam conformem Patrum de hac re sententiā locis supra citatis. Argumentorum verò solutionem quæ ab aduersarijs adferuntur in contrariū, & plura huc pertinentia, vide apud Albertum Pighium eccles. hierar. li. 4. Cardinalem Hosium in Antibrentio, & Melchiorem Canum. lib. 6. loc. Theologicorum.*

92. Nam cum statutum sit omnibus nobis] *Qui verba Cypriani contulerit cum verbis Epistolæ. 3. Fabiani Pontificis; non dubitabit, quin ad statutū illud*

hic

hic alludat Cyprianus. Verba Fabiani sunt ista: Peregrina iudicia salua in omnibus Apostolica auctoritate, generali sanctione prohibemus; quia indignum est, ab externis vt iudicetur, qui prouinciales & à se electos debet habere iudices: nisi fuerit appellatum. Vnde oportet, si aliquis Episcoporum super certis accusetur criminibus, vt ab omnibus audiatur qui sunt in prouincia Episcopis, quia non oportet accusatum alicubi, quàm in suo foro audiri. Et paulopost. Reuera semper ibi causa agatur, vbi crimen admittitur. Quæ posteriora verba quid aliud sonant, quàm quod hic dicit Cyprianus: vniuscuiusque causa illic audiatur vbi crimen est admissum. Reuocat igitur Cornelio in memoriam statutum sui prædecessoris, modestè petens, vt id ab illo obseruetur in causa Fortunati & complicum, vt nempe illic causa illorum agatur, vbi habere accusatores & testes sui criminis possint, vtpote quibus acerbissima & grauissima crimina à fratribus (vti loquitur) ingererentur. Etsi enim quoddam Iudicium de illis habitum esset quo excommunicati erant illi, adhuc tamen noua quædam crimina illis intentata fuisse, ex iã dictis verbis satis patet. Neque verò appellationis ab illis interiecta vlla fit mentio: & non aliud videntur illi egisse apud Cornelium, quàm nuntiasse Fortunatum Episcopum factum, & accusasse Cyprianum de criminibus quibusdam, falsas quasdam in comprobationem dictorum litteras secum adferentes. Quæ omnia procul abest vt infirment, quin potius confirmant Romani Pontificis potestatem.

93. cùm Dominus doceat & dicat] Sic Cãbr. cod. Manut. & Morelius, cæteri duntaxat: dominus dicat.

94. præstigia obtendebantur] Sic Ms. tres & vetus ac cæteri plerique excusi. Camb. verò codi. Mor. & Gryphius: præstigiæ, vtrumque latinè dicitur.

95. Neque enim sic putamina] Sic Camb. cod. Manu. verò, cæteri Ms. & Morellus: putramina, vt accipiatur pro putredinibus, sicut infra alicubi.

96. afflictatione contaminet] Sic excusi & Ms. omnes, excepto Manutio & Cambr. cod. qui habent: afflictione, verum prior lectio magis placet, præsertim quum eadem voce vtatur Cic. lib. 4. Tusc. quæst.

97. O si posses] Præmittebantur hoc loco in vulgatis excusis hæc verba: Non attendas numerum illorum: Melior est enim vnus timens Deum, quàm mille filij impij, sicut loquutus est dominus per prophetam dicens. Fili ne iocunderis in filijs si multiplicentur tibi, cùm non fuerit timor Dei in ipsis; verum desiderantur in Ms. omnibus. Quare etiam rectè prætermissa sunt à Manut. præsertim quum nihil hoc loco ad institutum facere videantur.

98. Nec ecclesia istic cuiquam clauditur] Ita ex varia lectione hunc locum restitui; nam: istic, desideratur in Ms. &: cuiquam, in illis reperitur, pro quo vulgati excusi habebant: istic alicui.

99. clausam stare eccclesiam domini) Rursum hic error contigit ex edit. Rembold. qui omiserat vocem: clausam, quam habent omnes Ms. & vetus excusus.

100. ac domini altare remouẽtibus) Sic Ms. omnes, vetus excusus, Remboldus, Manut. & Morelius, excepto Cambr. qui habet vulgatam Erasmi lectionẽ: de domini altari se remouentibus, vtraque lectio bona.

101. si ij qui sacrificauerunt] Ita rectè Manut. pro eo quod erat: mihi, rectè etiam ex Ms. cod. adiecit, rogari, desideratum prius.

102. nec in facie nos deijciunt] Sic Ms. March. Dun. Afflig. Bland. & Cauchij. cod. pro quo Camb. & excusi omnes: in pace, mihi neutra satisfacit, quanquam illa Ms. magis arrideat.

103. vt pectora operta delictorum tenebris pœnitentiæ] Sic Manut. Morelius verò: vt pectora à delictorum tenebris soluta pœnitentię, Ms. & excusi cæteri: vt peccatores à delictorum tenebris pœnitentiam; ad quam magis accedit Manut. atque adeo eius lectio placet.

104. Illorum flenda & lamentanda concisio est] Sic Ms. March. Dun. & Affli. vetus excusus & Rembold. pro quo primus Erasmus & Camb. cod. conditio, Verum prior lectio magis placet. vt alludat ad illud Philip. 3. videte canes videte malos operarios, videte concisionem.

105. Florentissimo illic Clero tecum præsidenti] Valde facit hic locus ad confirmandam auctoritatem Cleri Romani, iam olim eandem qua nunc est, de quo supra latius Epistola Cornelij ad Cyprianum de Confess. regressu.

106. si quod illic contagium] Sic Ms. omnes, Manut. & Morelius antea erat: illi.

107. Declinet autem de cætero] Insignis locus quomodo vitandi hæretici, allegatis, ad hæc scripturis compluribus, qualem habes etiam supra epistola. xl.

108. Hæreticum hominem post vnam correptionem euita] Sic Ms. March. Afflig. Blãd. Dun. & Cauchij, vetus quoque excusus & Manut. Camb. verò Morelius & Erasmus adijciunt: & secundam: verum quum Tertull. lib. de præscript. Hæret. non aliud legat, quam: post primam correptionem, puto priorem lectionem esse Cypriani. Sic enim etiam cõment. Ambro. ascriptus. Videtur etiam ex Tertull. desumpsisse illud: à semetipso damnatus, ad quod accedit vox Græca αὐτοκατάκριτος & certè etiam D. Hieron. sic legit in Comment. huius epistola.

109. Peruersus &c.] portat perditionem & in labijs suis ignem condit) Sic Camb. cod. & vetus cum cæteris excusis omnibus. Ms. verò 4. alij. & Cauchij: portat peruersa, perditionis suæ ignem condens, videat lector, cui lectioni magis congruat textus Græcus.

110. Quod quanquam) Rectè sic Camb. cod. In cæteris desiderabatur: Quod, Pro: monitam, autem, quod habent Ms. Manut. & Morel. vetus excusus cum cæteris habet: munitã, neutra lectio displicet.

AD THIBARITANOS, DE exhortatione martyrij.

EPISTOLA LVI.

ARG. Iam instante secunda persequutione, immo ex parte

ex parte cœpta, hortatur plebem Thibaritanā Cypria. ad Martyrium, atque adeo satis constat eodem fere tēpore cum duabus præcedentibus conscriptam.

CYPRIANVS [1]PLEBI THIbari consistenti Salutem.

Lib 4.ep.6 COGITAVERAM quidem fratres dilectissimi, atque in votis habebam, si rerum ratio ac temporis conditio permitteret, secundum quod frequenter desiderastis, ipse ad vos venire, [2] & quantulacumque mediocritate exhortationis nostræ præsens illic fraternitatem vestram corroborare. Sed quoniam sic rebus vrgentibus detinemur, vt longe istinc excurrere, & diu à plebe, cui de diuina indulgentia præsumus, abesse non detur facultas, has interim pro me ad vos vicarias litteras misi. Nam cum Domini instruentis dignatione instigemur sæpius, [3] amplius & admoneamur, ad vestram quoque conscientiam admonitionis nostræ sollicitudinem perferre debemus. Scire enim debetis & pro certo credere ac tenere, pressuræ diem super caput esse cœpisse, & occasum sæculi atque [4] Antichristi tempus appropinquasse; vt parati omnes ad prælium stemus, nec quidquam nisi gloriam vitæ æternæ, & coronam confessionis dominicæ cogitemus. nec putemus talia esse, quæ veniunt, qualia fuerunt illa quæ transierint. Grauior nunc & ferocior pugna imminet, ad quam fide incorrupta, & virtute robusta parare se debent milites Christi; [5] considerantes icirco se quotidie calicem sanguinis Christi bibere, vt possint & ipsi propter Christum sanguinē fundere. Hoc est enim velle cum Christo inueniri, id quod Christus & docuit, & fecit imitari:
1.Ioan.2. secundum Ioannem Apostolum dicētem: Qui dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulauit & ipse ambulare. Item beatus Apo-
Rom.8. stolus Paulus exhortatur & docet, dicens: Sumus filij. Si autem filij Dei, & hæredes Dei, cohæredes autem Christi, siquidem compatiamur vt & commagnificemur. Quæ nunc omnia consideranda sunt nobis, vt nemo quidquam [6] de sæculo iam moriente desideret, sed sequatur Christum, qui & viuit in æternum, & viuificat seruos suos in fide sui nominis cōstitutos. Venit enim tempus fratres dilectissimi, quod iampridem Dominus noster prænunciauit, &
Ioan.16. docuit aduenire, dicens: [7] Veniet hora, vt omnis, qui vos occiderit, putet se obsequium Deo facere. Sed hæc facient, quoniam non cognouerunt patrem, neque me. Hæc autem locutus sum vobis, vt cum venerit hora eorum, memores sitis quia ego dixi vobis. Nec quisquam miretur persecutionibus nos assiduis fatigari, & pressuris angentibus frequenter vrgeri; quando hæc futura in nouissimis temporibus Dominus ante prædixerit, & militiam nostrā magisterio & hortamento sui sermonis instruxerit: Petrus quoque Apostolus eius docuerit, ideo persecutiones fieri, vt probemur, & vt dilectioni Dei, iustorum præcedētium exemplo, nos etiam morte & passionibus copulemur: posuit enim in epistola sua, dicēs: Charissimi[8] no- 1.Petr.4. lite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit, nec excidatis tāquam nouum vobis contingat, sed quotiescunque communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete, vt & in reuelatione facta claritatis eius gaudentes exultetis. Si improperatur vobis in nomine Christi, beati estis, quia maiestatis & virtutis Domini nomen in vobis requiescit. Quod quidem secundum illos blasphematur, secundum nos autem honoratur. Docuerunt autē nos Apostoli ea quæ de præceptis dominicis & cœlestibus mandatis ipsi quoque didicerunt, Domino ipso scilicet corroborante Mar.10.
nos, & dicente: [9] Nemo est qui relinquat do- Luc.18.
mum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut sorores, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei; & non recipiat, septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam. Luc.6.
Et iterum: Beati, inquit, eritis, cùm odio vos habuerint homines, [10] & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro qua si nequam, propter filium hominis: gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces vestra multa in cœlis. Gaudere nos & exultare voluit in persecutionibus Dominus, quia quando persecutiones fiunt, tunc dantur coronæ fidei, tunc probantur milites Dei, tunc martyribus patent cœli. Neque enim sic nomē militiæ dedimus, vt pacem tantummodo cogitare, & detrectare, & recusare militiam debeamus; quando in ipsa militia primus ambulauerit Dominus, humilitatis & tolerantiæ & passionis magister, vt quod fieri docuit, prior faceret, [11] & quod pati hortatur, prior pro nobis ipse pateretur. Sit ante oculos fratres dilectissimi, quod qui omne iudicium à patre solus accepit, & qui venturus est & iudicaturus, iam iudicij sui & cognitionis futuræ sententiam protulerit; prænuncians & cōtestans: confessurum se coram patre suo confi- Matt.10.
tentes, & negaturum negantes. Si mortē possemus euadere, [12] meritò mortem timeremus. Porro autem cùm mortalem mori necesse sit, amplectamur occasionem de diuina promissione & dignatione venientem, & fungamur exitu mortis cum præmio immortalitatis; nec vereamur occidi, quos constet quādo occidimur, coronari. Nec quisquā fratres dilectissimi, cùm populum nostrum fugari conspexerit metu persecutionis & spargi, conturbetur, quod collectā fraternitatem nō videat, nec tractantes episcopos audiat. Simul tunc omnes esse nō possunt, [13] quibus occidere non licet, sed occidi necesse est. Vbicunque in illis diebus vnusquisque fratrum fuerit à grege interim necessitate temporis copore non spiritu separatus, non moueatur ad fugæ illius horrorem, nec recedens & latens deserti loci solitudine terreatur. Solus non est, cui

pridem cum sui similibus, Dei maiestate, & Christi Domini & iudicis nostri seueritate, depulsus est; ne schismatis [6] & dissidij auctor, ne pecuniæ commissæ sibi fraudator, ne stuprator virginum, ne matrimoniorum multorum depopulator atque corruptor, vltra adhuc sponsam Christi incorruptam, sanctam, pudicã, præsentiæ suę dedecore, & impudica atque incesta cõtagione violaret. [7] Sed enim lecta alia tua epistola frater, quam primis litteris subiunxisti, satis miratus sum: cùm animaduertissem te minis atque terroribus eorum, qui venerant, aliquantum esse commotum; cum te, secundum quod scripsisti, aggressi essent, cum summa desperatione comminantes, quòd si litteras quas attulerant non accepisses, publicè eas recitarét, & multa turpia ac probrosa, & ore suo digna proferrent. Quod si ita res est frater charissime, vt nequissimorum timeatur audacia, & quod mali iure, atque æquitate non possunt, temeritate ac desperatione perficiant: actum est de episcopatus vigore, & de [8] Ecclesię gubernandę sublimi ac diuina potestate; nec Christiani vltra aut durare, aut esse iam possumus, si ad hoc ventum est, vt perditorum minas atque insidias pertimescamus. Nam & gentiles, [9] & Iudæi minantur, & hæretici, atque omnes, quorum pectora & mentes [10] diabolus * obsedit, *obsidet* venenatam rabiem suam quotidie furiosa voce testantur: non tamen iccirco cedendum est, quia minantur, aut ideò aduersarius & inimicus maior est Christo, quia tantum sibi vindicat, & assumit in sæculo. Manere apud nos debet frater charissime fidei robur immobile; & stabilis atque inconcussa virtus contra omnes incursus, atque impetus oblatrantium fluctuum, velut petræ obiacentis fortitudine & mole debet obsistere. Nec interest vnde Episcopo aut terror aut periculum veniat; qui terroribus & periculis viuit obnoxius, & tamen fit de ipsis terroribus ac periculis gloriosus. Neque enim solas gentilium vel Iudęorum minas cogitare & spectare debemus, cùm videamus, ipsum Dominum à fratribus esse detentum, *Ioan. 18 et* & ab eo, quem inter Apostolos ipse delegerat, proditum: *Mar. 14.* inter initia quoque mundi Abel iustum non nisi fra- *Gen. 4.* ter occiderit; & Iacob fugientem persequutus *Gen. 37.* sit frater infestus; & Ioseph puer venierit vendentibus fratribus: [11] *Matt. 10.* in Euangelio etiam legamus, esse prædictum magis domesticos inimicos futuros, & qui prius copulati sacramento vnanimitatis fuerint, ipsos inuicem tradituros. Nihil interest quis tradat, aut sæuiat, cùm Deus tradi permittat quos disponit coronari. [12] neque enim nobis ignominia est pati à fratribus, quod passus est Christus: nec illis gloria est facere, quod fecerit Iudas. Quæ autem sui elatio est, quæ comminantium tumens & inflata & vana iactatio; illic absenti minari, cum hic me habeant in potestate præsentem? Conuicia eorum, quibus se & vitam suam quotidię lacerát, non timemus; fustes, & lapides, & gladios, quos [13] verbis parricidalibus iactitant, non perhorrescimus. Quod in illis est, homicidæ sunt apud Deum tales: necare tamen non possunt, nisi eis Dominus [14] necare permiserit. Et cùm nobis semel moriendum sit, illi tamen & odio, & verbis, & delictis suis quotidie perimũt. Sed non iccirco, frater charissime, relinquenda est Ecclesiastica disciplina, aut sacerdotalis soluenda censura, quoniam conuicijs infestamur, aut terroribus quatimur; quando [15] occurrat & moneat scriptura diuina dicens: Ille verò qui præsumit & contumax est, vir sui iactans, [16] nihil omnino perficiet, qui dilatauit [17] tanquam in- *Abac. 2.* fernus animam suam. Et iterum: Et verba vi- *1. Mach. 2.* ri peccatoris ne timueritis, quia gloria eius [18] in stercora erit & in vermes. [19] Hodie extolletur, & cras non inuenietur, quoniam conuersus est in terram suam, & cogitatio eius [20] perijt. Et iterum: Vidi impium exaltatum, & *Psal. 36.* extolli super cedros Libani, & transiui, & ecce non fuit, & quęsiui eum, & non est inuentus locus eius. Exaltatio, & inflatio, & arrogans, ac superba iactatio, non de Christi magisterio, qui humilitatem docet, sed de antichristi spiritu nascitur, cui exprobrat per prophetam Dominus, & dicit: Tu autem dixisti in animo tuo: *Esa. 14.* In cœlum ascendam, super stellas Dei ponam sedem meam: Sedebo in monte alto super montes altos in aquilonem; ascendam super nubes, ero similis altissimo. Et addidit dicens: Tu verò ad inferos descendes in fundamenta terræ, & qui videbunt te, mirabuntur super te. Vnde & parem talibus pœnam scriptura diuina loco alio comminatur & dicit: Dies enim Domini *Esa. 2.* Sabaoth super omnem iniuriosum & superbũ, & super omnem elatum & excelsum. De ore itaque ac de verbis suis vnusquisque statim proditur, & vtrum Christum in corde suo, an verò antichristum habeat: loquendo detegitur: secundum quod Dominus in Euangelio suo dicit: Progenies viperarum, quomodo potestis *Matt. 12.* bona loqui, cum sitis nequam? de abundantia enim cordis, os emittit. Bonus homo de bono thesauro [21] emittit bona, & nequam homo de nequam thesauro emittit nequam. Vnde & diues ille peccator, qui de Lazaro in sinu Abrahæ *Luc. 16.* posito atque in refrigerio constituto implorat auxilium, cùm in tormentis cruciabundus flammæ cremantis ardoribus aduratur, inter omnes corporis partes magis os eius & lingua pœnas dat; quia plus scilicet lingua sua & ore peccauerat. Nam cum scriptum sit: Neque maledici re- *1. Cor. 6.* gnum Dei consequentur; & iterum Dominus *Matt. 5.* in Euangelio suo dicat: Qui dixerit fratri suo, fatue: & qui dixerit racha, [22] reus erit in gehenna ignis; quo modo possunt censuram Domini vltoris euadere, qui talia ingerunt non solũ fratribus sed & sacerdotibus; quibus honor tantus de Dei dignatione conceditur, vt quisquis sacerdoti eius & ad tempus hic iudicanti non obtem-

obtemperaret, ſtatim necaretur? In Deuterono
Deut. 17. mio loquitur Dominus Deus, dicens: Et homo
quicunque fecerit in ſuperbia, vt non exaudiat
ſacerdotem, aut iudicem, quicunque fuerit in
diebus illis, morietur homo ille; & omnis po-
pulus cùm audierit, timebit; & non agent im-
piè etiam nunc. Item ad Samuelem, cùm à Iu-
1. Reg. 8. dæis ſperneretur, Deus dicit: non te ſpreuerunt,
ſed me ſpreuerunt. Et Dominus quoque in E-
Luc. 10. uangelio: Qui audit vos, inquit, me audit,[23] &
eum qui me miſit: & qui reijcit vos, me reijcit:
qui me reijcit, reijcit eum qui me miſit. Et cum
Matt. 8. leproſum mundaſſet: Vade, inquit, & demon-
ſtra te ſacerdoti. Et cùm poſtea tempore paſ-
ſionis alapam accepiſſet a ſeruo ſacerdotis, cùm-
Ioan. 18. que ei dixiſſet: Sic reſpondes pontifici? aduer-
ſus pontificem Dominus contumelioſè nihil
dixit, nec quidquam de ſacerdotis honore de-
traxit, ſed innocentiam ſuam magis aſſerens &
oſtendens: Si male, inquit, locutus ſum, expro-
bra de malo: ſi autem bene, quid me cędis? Item
Act. 23. in Act. Apoſtolorum. Poſtmodum beatus A-
poſtolus Paulus cum ei dictum eſſet:[24] Sic in-
ſilis in ſacerdotem Dei maledicendo? quamuis
Domino iam crucifixo, ſacrilegi, & impij, &
cruenti illi eſſe cœpiſſent; nec iam quidquam de
ſacerdotali honore & auctoritate retinerent: ta
men ipſum quamuis inane nomen & vmbram
quandam ſacerdotis[25] cogitans Paulus: Neſcie
bam, inquit, fratres, quia pontifex eſt. ſcrip-
tum eſt enim:[26] Principem populi tui non ma-
ledices. Cùm hæc tanta ac talia, & multa alia
exempla præcedant, quibus ſacerdotalis aucto-
ritas & poteſtas de diuina dignatione firmatur;
quales putas eſſe eos, qui ſacerdotum hoſtes, &
contra Eccleſiam catholicam rebelles, nec præ-
monentis Domini comminatione, nec futuri
iudicij vltione terrentur?[27] Neque enim aliun
de hæreſes obortæ ſunt, aut nata ſunt ſchiſma-
ta,[28] quàm inde, quòd ſacerdoti Dei non obtē-
peratur, nec vnus in Eccleſia ad tempus ſacer-
dos, & ad tempus iudex vice Chriſti cogitatur.
Cui ſi ſecundum magiſteria diuina obtempera-
ret fraternitas vniuerſa; nemo aduerſum ſacer-
dotum collegium quidquam moueret; nemo
poſt diuinum iudicium, poſt populi ſuffragiū,
poſt coēpiſcoporum conſenſum iudicem ſe iam
non Epiſcopi, ſed Dei faceret; nemo diſcidio v-
nitatis, Chriſti Eccleſiam ſcinderet; nemo ſibi
placens ac tumēs ſeorſum foris hæreſim nouam
conderet; niſi ſi ita eſt aliquis ſacrilegæ temeri-
tatis ac perditę mentis, vt putet ſine Dei iudicio
fieri ſacerdotem; cùm Dominus in Euangelio
Matt. 10. ſuo dicat: Nónne duo paſſeres aſſe væneunt, &
neuter eorum cadit in terram ſine patris volū-
tate? Cùm ille nec minima fieri ſine voluntate
Dei dicat; exiſtimat aliquis ſumma & magna,
aut non ſciente, aut non permittente Deo, in
Eccleſia Dei fieri, & ſacerdotes, id eſt, diſpenſa-
tores eius, non de eius ſententia ordinari? Hoc
eſt fidem non habere, qua viuimus, hoc eſt Deo
honorem non dare, cuius nutu & arbitrio regi,
& gubernari omnia ſcimus & credimus. Pla-
ne Epiſcopi non de voluntate Dei fiunt;[29] qui
extra Eccleſiam fiunt, ſed contra diſpoſitionem
& traditionem Euangelij fiunt: ſicut ipſe Do-
minus in duodecim Prophetis ponit & dicit:
[30] Sibimetipſis regem conſtituerunt, & nō per *Oſee. 8.*
me. Et iterum: Sacrificia eorum tanquam pa- *Oſee. 9.*
nis luctus; omnes qui manducant ea, contami-
nabuntur. Et per Eſaiam quoque Spiritus ſan
ctus clamat & dicit: Væ vobis filij deſertores, *Eſa. 30.*
hæc dicit Dominus: habuiſtis conſilium & non
per me, & feciſtis conuentionem non per ſpiri-
tum meū, adijcere peccata ſuper peccata.[31] Cę-
terum (dico enim prouocatus, dico dolens, di-
co compulſus) quando Epiſcopus in locum de-
functi ſubſtituitur, quando populi vniuerſi ſuf-
fragio in pace deligitur, quando Dei auxilio in
perſequutione protegitur, collegis omnibus fi-
deliter iunctus,[32] plebi ſuæ in Epiſcopatu qua-
driennio iam probatus, in quiete ſeruiens diſci-
plinæ, in tempeſtate proſcriptus, applicito & ad
iuncto Epiſcopatus ſui nomine, toties ad leonē
petitus, in circo, in amphiteatro dominicæ di-
gnationis teſtimonio honoratus: his ipſis etiam
diebus, quibus has ad te litteras feci, ob ſacri-
ficia, quæ edicto propoſito celebrare populus iu
bebatur, clamore popularium ad leonem denuò
poſtulatus in circo: cum talis frater chariſsime
[33] à quibuſdam deſperatis & perditis, & extrà
Eccleſiam conſtitutis impugnari videtur; appa-
ret quis impugnet. Non ſcilicet Chriſtus qui
ſacerdotes aut conſtituit aut protegit; ſed ille,
qui Chriſti aduerſarius, & Eccleſiæ eius inimi-
cus, ad hoc Eccleſiæ præpoſitum ſua infeſtatio-
ne perſequitur, vt gubernatore ſublato, atro-
cius atque violentius circa Eccleſiæ naufragia
graſſetur. Nec quenquam fidelem & Euange
lij memorem, atque Apoſtoli pręmonentis mā-
data retinentem, mouere debet frater chariſsi-
me,[34] ſi quidam in extremis temporibus ſuper
bi, & contumaces, & ſacerdotum Dei hoſtes,
aut de Eccleſia recedunt; aut contra Eccleſiam
faciunt; quando tales nunc futuros & Domi-
nus, & Apoſtoli eius ante prædixerint. Nec
prępoſitum ſeruum deſeri à quibuſdam mire-
tur aliquis; quando ipſum Dominum magnalia
& mirabilia ſumma facientem, & virtutes Dei
patris factorum ſuorum teſtimonio cōproban-
tem, diſcipuli ſui reliquerint. Et tamen ille non
increpuit recedentes, aut grauiter comminatus
eſt, ſed magis conuerſus ad Apoſtolos ſuos di-
xit: Nunquid & vos vultis ire? ſeruans ſcilicet
legem, qua homo libertati ſuæ relictus, & in ar-
bitrio proprio conſtitutus, ſibimet ipſe vel mor
tem appetit, vel ſalutem.[35] Petrus tamen, ſu-
per quem ædificata ab eodē domino fuerat Ec-
cleſia, vnus pro omnibus loquens, & Eccleſiæ
voce reſpondens, ait:[36] Domine ad quem ibi-
mus? verba vitæ æternæ habes,[37] & nos credi-
mus & cognouimus, quoniam tu es filius Dei
viui;

viui: Significans ſcilicet & oſtendens, eos qui à Chriſto receſſerint, culpa ſua perire: Eccleſiam tamen quæ in Chriſtum credat, & quæ ſemel id quod cognouerit teneat, [38] nunquã ab eo omnino diſcedere; & eos eſſe Eccleſiam, qui in domo Dei permanente: Plantationem verò plantatam à Deo patre non eſſe, quos videmus non frumenti ſtabilitate ſolidari, ſed tãquam paleas diſsipantis inimici ſpiritu ventilari, de quibus
1.Ioan.2. & Ioannes in Epiſtola ſua dicit: Ex nobis exierunt, ſed non fuerunt ex nobis: ſi enim fuiſſent ex nobis, [39] manſiſſent vtique nobiſcum. Item Paulus monet nos, cùm mali de Eccleſia pereunt, non moueri, nec recedẽtibus perfidis [40] fi-
Rom.3. dem minui: Quid enim, inquit, ſi exciderunt à fide quidam eorum, nunquid infidelitas illorum [41] fidem Dei euacuauit? abſit: [42] eſt enim Deus verax, omnis autem homo mendax.

[43] Quod ad nos attinet, conſcientiæ noſtræ cõuenit frater chariſsime dare operam, ne quis culpa noſtra de Eccleſia pereat. ſi autem quis vltro & crimine ſuo perierit, & pœnitentiam agere, atque ad Eccleſiam redire noluerit, nos in die iudicij inculpatos futuros, qui conſulimus ſanitati, illos ſolos in pœnis remanſuros, qui noluerint conſilij noſtri ſalubritate ſanari. Nec mouere nos debent conuicia perditorum, quo minus à via recta, & à certa regula nõ recedamus, quando & Apoſtolus inſtruat dicens: Si hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem. Intereſt vtrum quis homines promereri an Deum
Galat.1. cupiat. Si hominibus placetur, Dominus offenditur. [44] ſi verò id enitimur, & elaboramus, vt poſsimus Deo placere; & conuicia & maledicta debemus humana contemnere. [45] Quod autem tibi de Fortunato iſto pſeudoëpiſcopo, à paucis & inueteratis hæreticis conſtituto, non ſtatim ſcripſi, frater chariſsime, non ea res erat, quę in notitiam tuam deberet per nos feſtinato ſtatim quaſi magna aut metuenda perferri; maximè quando & Fortunati nomen iã ſatis noſſes, qui eſt vnus ex quinque presbyteris iam pridem de Eccleſia profugis, & ſententia coëpiſcoporum noſtrorum, multorum & grauiſsimorum virorum, nuper abſtentis; [46] qui ſuper hac re priore anno ad te litteras fecerunt: [47] itẽ Feliciſsimum ſigniferum ſeditionis recognoſceres, qui & ipſe in iiſdem coëpiſcoporum noſtrorum factis ad te pridem litteris continetur: qui non tantum ab iis iſtic abſtentus, ſed abs te illic nuper de Eccleſia pulſus eſt. Cum hæc in notitia tua eſſe conſiderem; & pro certo [48] hærere memoriæ, & diſciplinæ tuæ ſcirem: neceſſariũ non putaui, celeriter & vrgenter hæreticorum tibi ineptias nunciandas. neque enim ad Catholicæ Eccleſiæ maieſtatem pariter, ac dignitatem pertinere debet, quid apud ſe hæreticorum & ſchiſmaticorum moliatur audacia. [49] Nam & pars Nouatiani Maximum presbyterum, nuper ad nos à Nouatiano legatum miſſum, atque à noſtra communicatione reiectum nũc iſtic ſibi feciſſe pſeudoëpiſcopum dicitur. Nec tamẽ de hoc tibi ſcripſeram; quando hæc omnia cõtemnantur à nobis, & [50] miſerim tibi proximè nomina Epiſcoporum iſtic conſtitutorum, qui integri & ſani in Eccleſia Catholica fratribus præſunt. Quod vtique ideo de omnium noſtrorum conſilio placuit ſcribere, vt erroris diluendi ac perſpiciendę veritatis compendium fieret, & ſcires tu & collegæ noſtri, quibus ſcribere, & litteras mutuo à quibus vos [51] accipere oporteret: ſi quis autem præter hos, quos epiſtola noſtra complexi ſumus, ſcribere vobis auderet, ſciretis eum vel ſacrificio, vel libello eſſe maculatum, vel vnum de hæreticis peruerſum ſcilicet & profanum. Nactus tamen occaſionem familiariſsimi hominis [52] & clerici; per Felicianum Acoluthum, quem [53] cum Perſeo collega noſtro miſeras, inter cætera quæ in notitiam tuam perferenda hinc fuerant, etiam de Fortunato iſto tibi ſcripſi. ſed dum iſtic Felicianus frater noſter vel vento retardatur, vel accipiendis aliis epiſtolis, à nobis detinetur, Feliciſsimo ad vos properante præuentus eſt. [54] Ita enim ſemper ſcelera feſtinant, quaſi contra innocentiam feſtinatione præualeant. Per Felicianum autem ſignificaui tibi frater, veniſſe Carthaginẽ [55] Priuatum veterem hæreticum, in Lambeſitana colonia, ante multos fere annos ob multa & grauia delicta nonaginta Epiſcoporum ſententia condemnatum. [56] Anteceſſorum etiam noſtrorum, quod & veſtram conſcientiam non latet, Fabiani & Donati litteris ſeueriſsime notatũ: qui cùm cauſam ſuam apud nos [57] in concilio, quod habuimus Idibus Maiis quæ proximè fuerunt, agere velle ſe diceret, nec admiſſus eſſet, Fortunatũ iſtum ſibi pſeudoëpiſcopum dignũ collegio ſuo fecit. [58] Venerat etiam cum illo & Felix quidam, quem ipſe extra Eccleſiam in hæreſi, pſeudoëpiſcopum olim conſtituerat. Sed & Iouinus & Maximus comites [59] cum Priuato hæretico affuerunt, ob nefanda ſacrificia & crimina in ſe probata, ſentẽtia [60] nouem Epiſcoporum collegarum noſtrorum condemnati, [61] & iterato quoque à pluribus nobis, in concilio anno priore abſtenti. Cum his autem quatuor iunctus eſt [62] & Repoſtus [63] Suturnicenſis, qui non tantum in perſecutione ipſe cecidit, ſed & maximam partẽ plebis ſuæ ſacrilega perſuaſione deiecit. Hi quinque cum paucis vel [64] Sacrificatis, vel male ſibi conſciis, Fortunatũ ſibi pſeudoëpiſcopum cooptarunt, vt criminibus in vnum conuenientibus talis eſſet ſcilicet rector, quales illi qui reguntur. Hinc iam & cætera mendacia frater chariſsime potes noſcere, quæ illic homines deſperati, & perditi ventilauerunt, vt cum de ſacrificatis vel de hęreticis amplius quàm quinque pſeudoëpiſcopi nõ fuerint qui Carthaginem venerint, & Fortunatum ſibi dementiæ ſuæ ſocium conſtituerint; illi tamen quaſi filii diaboli, & mendacio pleni, auſi ſunt, vt ſcribis, [65] iactitare viginti quin-

que

que Epiſcopos affuiſſe : quod mendaciũ & iſtic
ptius apud fratres noſtros iactitabant, dicentes
vigintiquinque Epiſcopos de Nunúdia eſſe vé-
turos, qui ſibi Epiſcopum facerent; quo in mé-
dacio ſuo poſteaquam quinque ſolis conuenié-
tibus naufragis & à nobis abſtentis, detecti
ſunt, atque confuſi; Romam [66] cum menda-
ciorum ſuorum merce nauigauerunt, quaſi
veritas poſt eos nauigare non poſſet, quę men-
daces linguas rei certæ probatione conuince-
ret. Atque hæc eſt frater [67] vera dementia non
cogitare, nec ſcire, quod mendacia non diu fal-
lant; noctem tam diu eſſe quam diu illuceſcat
dies, clarificato autem die, & ſole oborto, luci
tenebras & caliginem cedere, & quæ graſſa-
bantur per noctem latrocinia ceſſare. Denique
ſi nomina ab eis quæreres, non haberent, vel
quos falſo nominarent: tanta apud eos etiam
malorum penuria eſt, vt ad illos nec de ſacrifi-
catis, nec de hæreticis vigintiquinque colligi
poſsint. Et tamen ad decipiendas aures ſim-
plicium & abſentium mendacio numerus in-
flatur; quaſi, etſi verus eſſet hic numerus, aut
ab hæreticis Eccleſia, aut [68] ab iniuſtis iuſtitia
vincatur. Nec me oportet frater chariſsime,
paria nunc cum illis facere, & ea, quæ commi-
ſerunt, atque hucuſque committunt meo ſer-
mone decurrere; cùm conſiderandum ſit nobis,
quid proferre & ſcribere ſacerdotes Dei opor-
teat, nec tam dolor apud nos debeat, quàm pu-
dor loqui; & ne videar prouocatus maledicta
potius, quàm crimina & peccata congerere.
[69] Taceo itaque de fraudibus Eccleſiæ factis:
cõiurationes, & adulteria, & varia delictorum
genera prætereo: vnum illud (in quo non mea,
nec hominum, ſed Dei cauſa eſt) de eorum fa-
cinore non puto eſſe reticendum; quòd à pri-
mo ſtatim perſequutionis die, cùm recentia de-
linquentium facinora feruerent, & ſacrificiis
nefandis non tantum diaboli altaria, ſed adhuc
manus ipſæ lapſorum [70] atque ora fumarent,
communicare cum lapſis, & [71] pœnitentiæ agen
dæ intercedere non deſtiterunt. Clamat Deus:
Exod. 22. Sacrificans diis eradicabitur, niſi Domino ſoli.
Matt. 10. Et Dominus in Euangelio dicit: Qui me nega-
uerit, negabo illum. Et alio loco indignatio &
Esa. 57. ira diuina non tacet, dicens: Illis fudiſtis liba-
mina, & illis impoſuiſtis ſacrificia: ſuper hęc nõ
indignabor? dicit Dominus: Et intercedunt
ne rogetur Deus, qui indignari ſeipſe teſtatur.
Intercedunt ne exoretur precibus & ſatiſfa-
ctionibus Chriſtus, qui negantẽ ſe negare pro-
fitetur. [72] Nos in ipſo perſecutionis tempore de
hoc ipſo litteras miſimus, nec auditi ſumus.
[73] Concilio frequenter acto, non conſenſione
tantum noſtra, ſed & comminatione decreui-
mus, vt pœnitentiam fratres agerent, vt pœni-
tentiam non agentibus nemo temere pacẽ da-
ret: & illi contra Deum ſacrilegi, contra ſacer-
dotes Dei impio furore temerarij, de Eccleſia
recedentes, & contra Eccleſiam parricidalia
arma tollentes, elaborant (vt opus ſuum dia-
boli malitia [74] conſumment) ne vulneratos di-
uina clementia in Eccleſia ſua curet; miſero-
rum pœnitentiam mendaciorum ſuorum frau-
de corrumpunt, ne Deo indignanti ſatis fiat; ne
Chriſtum dominum ſuum, qui [75] Chriſtianus
eſſe vel erubuit ante, vel timuit, poſtmodum
quærat; ne ad Eccleſiam qui de Eccleſia receſſe-
rat, redeat. Datur opera, ne ſatisfactionibus &
lamentationibus iuſtis delicta redimantur, ne
vulnera lachrymis abluantur. Pax vera falſæ
pacis mendacio tollitur, ſalutaris ſinus matris
nouerca intercedente præcluditur, ne de pecto-
re atque ore lapſorum fletus, & gemitus audia-
tur. Compelluntur adhuc inſuper lapſi, vt lin-
guis, atque ore, quo [76] in Capitolio ante deli-
querant, ſacerdotibus conuicium faciant; con-
feſſores, & virgines, & iuſtos quoſque fidei
laude præcipuos atque in Eccleſia glorioſos,
contumelijs & maledicis vocibus [78] proſequan-
tur. A quibus quidem non tam noſtrorum
modeſtia, & humilitas, & pudor cæditur,
quàm illorum ipſorum ſpes & vita laceratur.
[79] Neque enim qui audit, ſed qui facit conuici-
um miſer eſt. nec qui à fratre vapulat, ſed qui
fratrem cædit, in lege peccator eſt. & cum no-
centes innocentibus iniuriam faciunt, illi pa-
tiuntur iniuriam, qui facere ſe credunt. De-
nique hinc illis [80] percuſſa mens, & hebes ani-
mus, & ſenſus alienus eſt. Ira eſt Dei non in-
telligere delicta, ne ſequatur pœnitentia, ſicut
ſcriptum eſt: [81] Et dedit illis Deus ſpiritum Esa. 29.
tranſpunctionis; ne reuertantur ſcilicet, & cu- Rom. 11.
rentur, & deprecationibus & ſatisfactionibus Esa. 6.
iuſtis [82] poſt peccata ſanentur. Paulus Apo-
ſtolus in Epiſtola ſua ponit & dicit, [83] Dilectũ 2. Thess. 2.
veritatis nõ habuerunt vt ſalui fierent, ac prop-
terea mittet illis Deus operationem erroris, vt
credant mendacio, vt iudicentur omnes qui nõ
crediderunt veritati, [84] ſed ſibi placent in in-
iuſtitia. Primus felicitatis gradus eſt, non de-
linquere: ſecundus, delicta cognoſcere. Illic
currit innocentia integra & illibata quæ ſeruet,
hic ſuccedit medela quæ ſanet: quod vtrunque
iſti offenſo Deo perdiderũt, & vt amiſſa ſit gra-
tia, quæ de baptiſmi ſanctificatione percipitur,
& non ſubueniat pœnitentia, per quã culpa cu-
ratur. [85] An putas frater leuia eſſe aduerſus
Deum facinora, parua & modica delicta, quòd
per illos non rogatur maieſtas indignantis Dei?
quòd non timetur ira & ignis, & dies Domini?
quòd imminente antichriſto, exarmatur fides
militantis populi, dum tollitur vigor & timor
Chriſti? Viderint laici hoc quomodo curent;
ſacerdotibus labor maior incumbit in aſſeren-
da, & procuranda dei maieſtate, ne quid videa-
mur in hac parte negligere; cùm admoneat Do-
minus & dicat: Et nũc pręceptũ hoc ad vos eſt Malach. 2.
ò ſacerdotes: Si nõ audieritis, & ſi nõ poſueritis
in corde veſtro vt detis honorẽ nomini meo,
dicit Dominus; Imittã in vos maledictionem,

& maledicam benedictionem vestram. [86] Honor ergo datur Deo, quando sic Dei maiestas & censura cõtemnitur, vt cùm se ille indignari & irasci sacrificantibus dicat, & cùm pœnas æternas & supplicia perpetua comminetur, proponatur à sacrilegis atque dicatur; ne ira cogitetur Dei, ne timeatur iudicium Domini, ne pulsetur ad Ecclesiam Christi: sed sublata pœnitẽtia, nec vlla exomologesi criminis facta, despectis Episcopis atque calcatis, [87] pax à presbyteris verbis fallacibus prædicetur; & ne lapsi surgant, [88] aut foris positi ad Ecclesiam redeant, cõmunicatio non communicantibus offeratur? Quibus etiam satis non fuit ab Euangelio recessisse, spem lapsis satisfactionis & pœnitentię sustulisse, fraudibus inuolutos, vel adulteriis commaculatos, vel sacrificiorum funesta contagione pollutos, ne Deum rogarent, ne in Ecclesia exomologesin criminum facerent, ab omni & sensu & fructu pœnitentiæ remouisse[89] nisi foris sibi extra Ecclesiam & contra Ecclesiam cõstituissent conuenticulum perditæ factionis, cũ male sibi consciorum &. Deum rogare ac satisfacere nolentium caterua cõflueret. [90] Post ista adhuc insuper pseudoepiscopo sibi ab hæreticis constituto, nauigare audent, & ad Petri cathedram atque ad Ecclesiam principalem, vnde vnitas sacerdotalis exorta est, à schismaticis & profanis litteras ferre, nec cogitare [91] eos esse
Rom. 1. Romanos (quorum fides, Apostolo prędicante, laudata est) ad quos perfidia habere non posit accessum. Quæ autem causa veniendi & pseudoëpiscopum contra Episcopos factum nunciandi? aut enim placet illis quod fecerunt, & in suo scelere perseuerant: aut si displicet & recedunt, sciunt quo reuertantur. [92] Nam cùm statutum sit omnibus nobis, & æquum sit pariter ac iustum, vt vniuscuiusque causa illic audiatur, vbi est crimen admissum, & singulis pastoribus portio gregis sit adscripta, quam regat vnusquisque & gubernet, rationem sui actus Domino redditurus; oportet vtique eos quibus præsumus non circumcursare, nec Episcoporum cõcordiam cohærentem sua subdola & fallaci temeritate collidere, sed agere illic causam suam, vbi & accusatores habere & testes sui criminis possunt; nisi si paucis desperatis & perditis minor videtur esse auctoritas Episcoporum in Africa constitutorum, qui iam de illis iudicauerunt, & eorum conscientiam multis delictorum laqueis vinctam iudicij sui nuper grauitate damnarunt. Iam causa eorum cognita est: iam de eis dicta sententia est, nec censuræ congruit sacerdotum mobilis atque inconstantis animi leuitate reprehendi, [93] cùm
Matt. 5. Dominus doceat & dicat: Sit sermo vester, est est, non non. Si eorum qui de illis priore anno iudicauerunt, numerus cum presbyteris & diaconis computetur, plures tunc affuerunt iudicio & cognitioni, quàm sunt iidem isti, qui cum Fortunato nunc videntur esse coniuncti. Scire enim debes frater charissime, eum posteaquam pseudoepiscopus ab hæreticis factus est, iam pene ab omnibus esse desertum. Namque ii, quibus in pręteritum [94] pręstigia obtendebãtur, & dabantur verba fallacia, quòd simul ad Ecclesiam regressuri dicerentur; posteaquam viderunt illic pseudoëpiscopum factum, frustratos & deceptos se esse didicerunt, & remeant quotidie atq; ad Ecclesiam pulsant: nobis tamẽ à quibus ratio domino reddenda est, anxiè ponderantibus, & sollicitè examinãtibus, qui recipi & admitti ad Ecclesiam debeant. Quibusdam enim ita aut crimina sua obsistunt, aut fratres obstinatè & firmiter renituntur; vt recipi omnino non posint, cum scandalo & periculo plurimorum. [95] Neque enim sic putamina quędam colligenda sunt, vt quæ integra & sana sunt, vulnerentur; nec vtilis aut consultus est pastor, qui ita morbidas & contactas oues gregi admiscet, vt gregem totum mali cohærentis [96] afflictatione contaminet. [97] O si posses frater charissime istic interesse nobiscum, cùm praui isti & peruersi de schismate reuertuntur; videres quis mihi labor sit persuadere patientiam fratribus nostris, vt animi dolore sopito recipiendis malis curandisque consentiant. Nanque vt gaudent & lætantur, cùm tolerabiles & minus culpabiles redeunt: ita contra fremunt & reluctantur, quoties inemendabiles, & proterui, & vel adulteriis, vel sacrificiis contaminati, & post hæc adhuc insuper & superbi, sic ad Ecclesiam remeant, vt bona intus ingenia corrumpant. Vix plebi persuadeo, immo extorqueo, vt tales patiantur admitti: & iustior factus est fraternitatis dolor, ex eo quòd vnus atque alius, obnitente plebe, & contradicente, mea tamen facilitate suscepti, peiores extiterunt, quã prius fuerant, nec fidem pœnitentiæ seruare potuerunt, quia nec cum vera pœnitentia venerant. De istis verò, quid dicam, qui nunc ad te cum Felicissimo omnium criminum reo nauigauerunt, legati à Fortunato pseudoëpiscopo missi, tam falsas ad te litteras afferentes, quàm est & ipse, cuius litteras ferunt, falsus; quàm est eius peccatorum multiplex conscientia, quàm execrabilis vita, quam turpis, vt etsi in Ecclesia essent, eiici tales de Ecclesia debuissent? Denique quia conscientiã suam norunt, nec nos audent adire, aut ad Ecclesiæ limen accedere; sed foris per prouinciam circumueniendis fratribus, & spoliandis pererrant: & omnibus iam satis noti, atque vndique pro suis facinoribus exclusi, illuc etiam ad vos nauigant. Neque enim potest illis frons esse ad nos accedendi, aut apud nos consistendi; cùm sint acerbissima & grauissima crimina, quę eis à fratribus ingerantur. Si iudicium nostrum voluerint experiri, veniant. Denique si qua illis excusatio & defensio potest esse, videamus quem habeant satisfactionis suæ sensum, quem afferant pœnitentiæ fructum; [92] nec Ecclesia istiç cuiquã clauditur,

nec

nec Episcopus alicui denegatur; patientia & facilitas & humanitas nostra venientibus præsto est. Opto omnes in Ecclesiam regredi, opto vniuersos commilitones nostros intra Christi castra, & Dei patris domicilia concludi: remitto omnia, multa dissimulo, studio & voto colligendæ fraternitatis, etiam quæ in Deum commissa sunt, non pleno iudicio religionis examino, delictis plusquam oportet remittendis pæne ipse delinquo: amplector prompta & plena dilectione cum pœnitentia reuertentes, peccatum suum satisfactione humili & simplici confitentes. Si qui autem sunt, qui putant se ad Ecclesiam non precibus, sed minis regredi posse, aut existimant aditum se sibi non lamentationibus, & satisfactionibus, sed erroribus facere; pro certo habeant, contra tales [99] clausam stare Ecclesiam Domini, nec castra Christi inuicta & fortia: & Domino tuente munita, minis cedere. Sacerdos Dei Euangelium tenens, & Christi præcepta custodiens occidi potest, non potest vinci. (Matt. 23.) Suggerit & subministrat nobis exempla virtutis ac fidei Zacharias antistes Dei, qui cum terreri minis & lapidatione non posset, in templo Dei occisus est; clamans & identidem dicens, quod nos quoque contra hæreticos clamamus & dicimus: Hæc dicit Dominus: (2.Par.24.) Dereliquistis vias Domini, & Dominus derelinquet vos. Neque enim, quia pauci temerarij & improbi, cœlestes & salutares vias Domini derelinquunt, & sancta non agentes à sancto spiritu deseruntur, ideo & nos diuinæ traditionis immemores esse debemus, vt maiora esse furentium scelera, quam sacerdotum iudicia censeamus; aut existimemus plus ad impugnãdum posse humana conamina, quã quod ad protegendum præualet diuina tutela. An ad hoc frater charissime deponenda est Catholicæ Ecclesiæ dignitas, & plebis intus positæ fidelis atque incorrupta maiestas, & sacerdotalis quoque auctoritas ac potestas, vt iudicare velle se dicant de Ecclesiæ præposito extra Ecclesiam constituti? de Christiano hæretici? de sano saucij? de integro vulnerati? de stante lapsi? de iudice rei? de sacerdote sacrilegi? Quid superest, quàm vt Ecclesia Capitolio cedat, & recedentibus sacerdotibus, [100] ac Domini altare remouentibus, in Cleri nostri sacrum venerandumq; consessum, simulacra atque idola cũ aris suis transeant, & Nouatiano declamandi aduersum nos atque increpandi largior & plenior materia præstetur; [101] si ij qui sacrificauerunt, & Christum publicè negauerunt, non tantum rogari, & sine acta pœnitentia admitti, sed adhuc insuper cœperint terroris sui potestate dominari? Si pacem postulant, arma deponant; si satisfaciunt, quid minantur? aut si comminantur, sciant, quia à Dei sacerdotibus non timentur: neque enim & Antichristus cùm venire cœperit, introibit Ecclesiam, quia minatur; aut armis eius & violentiæ ceditur, quia resistentes peremptum se esse profitetur. Armant nos hæretici, dum nos putant sua comminatione terreri, [102] nec in * pace nos deiiciunt, sed magis erigunt, & accendunt dum ipsam pacem persecutione peiorem fratribus faciunt. (* facit.) Et optamus quidem ne quod loquuntur furore, impleant crimine, ne qui verbis perfidis & crudelibus peccat, factis quoque delinquant. Oramus ac deprecamur Deũ, quem prouocare illi & exacerbare non desinunt, vt eorum corda mitescant, vt furore deposito ad sanitatẽ mentis redeant, [103] vt pectora operta delictorum tenebris pœnitentiæ lumen agnoscant; & magis petant fundi pro se preces atque orationes antistitis, quàm ipsi fundant sanguinem sacerdotis. Si autem in suo furore permanserint, atque in istis insidiis ac minis suis parricidalibus crudeliter perseuerauerint, nullus Dei sacerdos sic infirmus est, sic iacens, & abiectus, sic imbecillitate humanæ mediocritatis inualidus; qui nõ cõtra hostes & impugnatores Dei diuinitus erigatur, cuius non humilitas & infirmitas vigore & robore Domini protegentis animetur. Nostra nihil interest, aut à quo, aut quando perimamur, mortis & sanguinis præmium de Domino recepturi. [104] Illorum flenda & lamentanda concisio est, quos sic diabolus excæcat, vt æterna gehennæ supplicia non cogitantes, antichristi iam propinquantis aduentum conentur imitari. Et quanquam sciã frater charissime pro mutua dilectione quam debemus, & exhibemus inuicem nobis, [105] florentissimo illic Clero tecum præsidenti, & sanctissimæ atque amplissimę plebi legere te semper litteras nostras; tamen nunc & admoneo & peto, vt quod alias sponte atque honorifice facis, etiam petente me facias, vt hac epistola mea lecta, [106] si quid illic contagium venenati sermonis, & pestiferæ seminationis irrepserat, id omne de fratrum auribus & pectoribus exuatur, & bonorum integra ac sincera dilectio ab omnibus hæreticæ detractionis sordibus repurgetur. [107] Declinent autem de cętero fortiter, & euitent dilectissimi fratres nostri verba & colloquia eorũ, quorum sermo vt cancer serpit: sicut Apostolus dicit: (2.Tim.2.) Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ. (1.Cor.15.) Et iterum: [108] Hæreticum hominem post vnam correptionem euita, (Titum 3.) sciens quia [109] peruersus est huiusmodi, & peccat, & est à semetipso damnatus. Et per Salomonem loquitur Spiritus sanctus; (Prou. 16.) Peruersus, inquit, in ore suo portat perditionem, & in labiis suis ignẽ condit. Itẽ denuo monet dicens: Sępi aures tuas spinis, & noli audire nequam. (Eccles. 28.) Et iterum: Malus obaudit linguę iniquorum, iustus autem non intendit labiis mendacibus. (Prou. 17.) [110] Quod, quanquam sciam illic fraternitatem nostram, vestra scilicet prouidentia monitam, sed & sua vigilantia satis cautam, nec capi hæreticorum venenis posse, nec decipi, tantũmque apud illos præualere magisteria

& præcepta diuina, quantus illis in Deũ timor est: tamen ex abundanti vel sollicitudo nostra, vel charitas scribere ad vos ista persuasit, vt nulla cum talibus commercia copulentur, nulla cũ malis conuiuia vel colloquia misceãtur, simulque ab eis tam separati, quam sunt illi de Eccle-
Matt.18. sia profugi, quia scriptum est: Si autem & Ecclesiam contempserit, sit tibi tanquam ethnicus & publicanus: & beatus Apostolus non monet tantum, sed & iubet à talibus vt recedatur.
2.Thes.3. Præcipimus, inquit, vobis in nomine Domini Iesu Christi, vt recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinatè, & non secũdum traditionem quam acceperunt à nobis. Nulla societas fidei & perfidiæ potest esse: qui cum Christo non est, qui aduersarius Christi est, qui vnitati & paci eius inimicus est, nobiscum non potest cohærere. Si cũ precibus & satisfactionibus veniunt, audiantur: Si maledicta & minas ingerunt, respuantur. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LV.

1. Legi litteras tuas frater chariss. quas per Saturum fratrem nostrum Acoluthum] *Saturi in Lectorem ordinati fit supra mentio epistola xxiiij. quare non placet hoc loco Manut. lectio:* Saturnum *Acolythum verò postea ordinatum; hinc perspicuum fit, atque adeo primus etiam Exorcistam: Nam proximũ Hypodiaconatui gradum fuisse Acolythi, patet ex Synodo Rom. Syluestri can. 7. Vbi Episcopo obsequi iubetur presbyter, Diaconus Presbytero, Diacono hypodiaconus, huic verò Acolythus, Acolytho exorcista, cui Lector. Quale quid habet & Nicolaus 1. ad Michaëlem Imperat. Et vtroque vetustior Cornelius Epistola sæpe citata ad Fabium Antioch. Nesciebat (inquit, de Nouatiano loquẽs) in Ecclesia vnum Episcopũ esse debere, vbi videbat esse presbyteros 46. Diaconos 7. Subdiaconos 7. Acolythos 42. Exorcistas cum Lectoribus & Ostiariis 52. Similia etiam Caius Papa, eius nominis primus, vbi gradus enumerat quibus ad Episcopatum conscenditur. Psalmista siue Cantoris meminerunt Ignatius ad Antioch. & can. Apostol. 42. Omnium autem horum officia describuntur à Synodo 4. Carthag. cui D. Augustinus interfuit. Hæc paulo prolixius, propter eos qui 7. dictos ordines Ecclesiasticos, tanquam recentes calumniantur. Porro rectiúsne inscribatur acolythus an acoluthus, nescio. Certè Ms. cod. omnes & dicti veteres. Synod. quoque Carthag. Græcum exemplar, priori modo legunt, Idque ἀπὸ τοῦ κωλύειν, quod est prohibere, vt dicatur non prohibitus sed solutus & liber, & cui iam initiato sacris se miscere liceat; vtpote qui hypodiacono vrceolum vacuum administret ad vinum suppeditandum. Alij qui Acoluthum legunt, interpretantur ἀπὸ τοῦ ἀκολουθεῖν, id est, à sequendo, vt sit quasi pedissequus & minister superiorum ordinum.*

2. Felicissimum] *Ineptissimam adnotatiunculam Rhenoldi miror Erasmum qui ex illo ad verbũ plerasque marginales adnotationes descripsit, suis exemplaribus adtexuisse, hanc nempe: Nouatianum intellige. fuisse enim hunc nõ Nouatianum sed Nouati satellitem, supra satis patet epistola xlvij. & infra hac ipsa epistola.*

3. coëpiscoporum sententia condemnatũ] *Habes hanc Felicissimi excommunicationem supra epistola xxxix.*

4. reiectum à te illic esse] *Sic Ms. 4. Cambr. Afflig. Dun. & March. qui præterea nihil hic adijciũt, quare rectè sunt omissa à Manut. verba illa:* & à te illic esse ab Ecclesia prohibitum, *præsertim quum paulo post sequatur:* de Ecclesia pulsum esse.

5. quo Episcopos agere oportet] *Sic Manut. quantum colligo coniectura sumpta ex Ms. quibusdam cod. Nam Afflig. Dun. & March. legunt:* Episcopo, *cæteri tamen omnes:* Episcopum.

6. & dissidij auctor] *Sic supra Cornelius epistola 46. Euaristum, & 48. Confessores schismatis auctores dicit. Accipiunt autem auctorem his locis, non pro eo qui primus schisma fecit, is enim fuit Nouatus, sed aut pro propugnatore, vt hoc loco & epistola 46. aut pro approbatore vt Epistola 48. Nam vtramque significationem habet Liuius: Legis inuentor inquit. Volero, Lectorius collega eius auctor, & alibi. Multique erãt, qui melius consultum dicerent, quod legum ab eis latarum Patres auctores fuissent. Porro vanam esse ac futilem illam differentiam inter Author & Auctor; Ms. cod. & veteres inscriptiones tum numismatum tum marmorum, satis arguunt.*

7. Sed enim lecta alia tua epistola] *Neque hæc epistola neque alia cuius initio & hic rursum meminit exstat. Quales autem litteras Felicissimus cum suis secum attulerit, habet infra eadem hæc epistola.*

8. Ecclesiæ gubernãdæ sublimi ac diuina potestate] *Insigni elogio Episcopatus vigorem describit tum hic tum infra, vbi scripturis aliquot idipsum confirmat, quarum illa maxime ad institutum pertinet: Qui vos audit, me audit, & eum qui me misit, & qui reijcit vos, me reijcit, qui me reijcit, reijcit eum qui me misit. Eodem pertinent scripturæ: Sicut misit me pater & ego mitto vos, Accipite spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt, Ioannis 20. Quod si non audierit eos, dic Ecclesiæ; si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus & Publicanus. Amen dico vobis quæcunque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cœlo, & quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cœlo. Matth. 16. Et. Attendite vobis & vniuerso gregi, in quo vos spiritus sanctus posuit Episcopos, regere Ecclesiam Dei, quã acquisiuit sanguine suo. Act. 20. Item illud, ad Hebræos; Obedite præpositis vestris & subiacete eis, ipsi enim peruigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri. Quibus scripturæ locis tã disertis verbis diuina Apostolorũ & successorũ Episcoporũ potestas Ecclesiæ gubernandæ cõprobatur, vt pluribus opus nõ sit, quare à cæteris similib. supersedeo.*

9. & Iudæi minantur & hæretici] *Minis & maledicẽtia hæreticorum omnium veterum, tam sunt refertæ historiæ Ecclesiasticæ, Eusebij, Rufini, Socratis, Zozomeni, Theodoreti, Victoris, & Nicephori; vt nemo iure*

mo iure

mo iure admirari debeat, qui hodie quoque illa in vsu illis esse viderit.

10. diabolus obsedit] *Sic Manut. & Cábr. cod. cæteri:* obsidet, *vtramuis eligas licet.*

11. in Euangelio etiam legamus] *Rectè sic idẽ Cambron. cod. & Manut. pro eo quod erat:* legimus.

12. Neque enim nobis] *Particula:* enim, *reperitur in Ms. Afflig. & March. quare rectè adiecta est à Manutio.*

13. verbis parricidalibus] *Rectius sic Manutius cum veteribus Ms. & excusis, quã Morelius & alij quidam:* parricidialibus, *quod semel adnotasse sufficiat.*

14. necare permiserit] *Etiam hic adiectum est ex Ms. codicibus:* necare

15. cùm occurrat & moneat] *Vtrumque habet Cambro. cod. & Manut. cæteri tantũ:* moneat, *aut:* occurrat.

16. non perficiet] *Rectè primus hoc pacto hũc locum restituit H. Grauius, pro eo quod erat:* proficiet, *nam consentiunt Ms. Afflig. Bland. Dun. & March. Græce quoque apud 70. legitur, μὴ περανῇ & D. Hierony. legit iuxta eosdem, non adducet ad finem, Locus est non Isai. 5. sed Abac. 2.*

17. tanquam infernus] *Sic Cambr. cod. & D. Hierony. in vtraque versione, cæteri:* inferus, *nõ satis Latinè, quod mouit Manut. vt reponeret:* inferri, *sed nostra lectio germana est, vtpote quam reperire sit etiã infra epistola ad Stephanum de Martiano Arelat.*

18. in stercora erit & in vermes] *Sic Ms. & excusi plerique, solus Cambron.* vt stercora & vt vermis, *prior lectio reperitur etiam in Græcis exemplaribus, quare magis placet. Est autem locus ex libr. Mach. 1. ca. 3. de cuius libri auctoritate latius infra in libris Testim. ad Quirinum.*

19. hodie extolletur) *Sic etiam rectius H. Grauius, Manut. & Morelius, quam cæteri:* extollitur, *nam Græce est,* ἐπαρθέντα.

20. perijt) *Etiam hoc rectè reposuit Grauius, pro eo quod erat:* peribit, *nam & Græce legitur:* ἀπώλετο, *& in Biblijs latinis legitur:* perijt.

21. emittit bona) *Sic Cambr. codex & Manut. & rectè, nam Græce est* τὰ ἀγαθά, *cæteri:* bonum.

22. reus erit in gehenna ignis) *Sic Manut. & Ms. Dun. & March. quomodo etiã erat in Afflig. cod. sed postea est obliterata particula:* in, *Cambr. verò & excusi cæteri:* gehennæ ignis, *Græcè est,* εἰς γεένναν τοῦ πυρός, *quod ad verbum quidem sonat:* in gehennam, *sed rectius vertitur:* ad gehennam, *Græcorum tamen commentarij in Latinum versi, habent, aut:* gehennę, *aut:* gehenna ignis.

23. & eum qui me misit) *Sic Ms. & excusi. Videtur igitur codex Cypriani plus habuisse, quam hodierna exemplaria aut Græca aut Latina, in quibus verba hæc non reperiuntur. Porro rectè vertit iterum:* reijcit, *pro eo quod Græce est,* ἀθετεῖ *sicut & Hierony. alicubi:* reprobat.

24. Sic insilis in sacerdotem Dei) *Hanc verã esse huius loci lectionem, non illam:* sic insimulas, *manifestum fit ex epistolis infra ad Rogatianum Episcopum & ad Florẽtium Pupianum, vbi omnes etiam excusi sic legunt, sicut etiam hoc loco Ms. omnes.*

25. cogitans Paulus: Nesciebam (inquit)] *Sic Ms. Afflig. Dun. March. & Cauchij. solus Camb. pro:* Paulus, *habet:* expauit, *prior igitur lectio verior est, præsertim quum reperiatur in excusis veteribus.*

26. Principem populi tui nõ maledices] *Hanc lectionem ex dictis epistolis etiam huc transtuli; nam vbique tum hic tum ibi. Ms. & excusi veteres legunt hoc pacto, excepto solo Cambr. qui habet lectionem vulgatam:* Principi plebis tuæ, *Accedit quod & Græcè sit:* ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς *quod interpres noster vetus vertit priori modo in Act. Apost.*

27. Neque enim aliunde obortæ sunt hæreses &c.] *Similes locos habes infra dictis Epistolis ad Rogatianum Episcopum & Florent. Pupianum, libris item de vnitate Ecclesiæ, ac de Zelo & liuore. Et si autem alijs illis locis de se & Episcopis omnibus loqui videatur, quod nempe omnes hæreses initium suum habuerint ex contemptu Episcoporum, id est, ex ipso schismate; certe tum hoc loco, tum præsertim initio libri de vnitate Ecclesiæ, de Romano Episcopo solo loquitur. Qui vel vnicus locus (vt ibi latius) ita confirmat Episcopi seu Pontificis Romani primatum, vt nõ possit magis. Circumstantiæ textus hoc loco, quæ arguũt de Romano loqui & summo Pontifice, sunt imprimis testimonia præmissa ex Deuter. lib. 1. Reg. Euang. Ioannis & Act. Apostolorum, quæ non nisi in summos Pontifices Iudæorum quadrare nemini dubium est, atque adeo aptius ad summum Pontificem Romanum referuntur. Deinde quod loquatur de iudice qui vice Christi fungitur. Item quod loquatur de vno sacerdote seu vno Episcopo in Ecclesia, quam appellationem tum ex Epistola Cornelij supra xlviij. tum ex alijs eius epistolis & lib. de vnitate Ecclesiæ Cyprianum satis constat non solere vsurpare, nisi de summo Pontifice. Facit pro eodem quod dicit: nemo aduersum sacerdotum collegium aliquid moueret; nam si de se solo loqueretur, non statim qui illi non obtemperaret, aliquid moueret aduersus reliquos Episcopos. Eodem spectare videtur, quod pag. sequenti de Seruo. Præposito loquutus mox D. Petri super quem Christus ædificauit Ecclesiam mẽtionem inijcit. Eodem pertinet quod D. Hieronymus cõtra Luciferianos; salutem Ecclesiæ pendere dicit à summi sacerdotis dignitate, Cui si (inquit) non exors quædam & ab omnibus eminens detur potestas; tot in Ecclesiis fient schismata quot sacerdotes. Experientia certè ipsa nos docet, hæreses solere ex schismate, id est, (separatione voluntaria ab Ecclesia, atque adeo ab Ecclesiæ capite (Romano inquam Pontifice) initium sumere. Exempla huius rei apud Cyprianum habes de Nouatianis, apud August. de Donatistis. Vnde ad hos Epistola 154. D. August. Neque enim vobis obijcimus, nisi schismatis crimen; quam etiam hæresin malè perseuerando fecistis, & ad Cresc. Grammat. lib. 2. cap. 7. Inter schisma (inquit) & hæresin eam distinctionem magis adprobo, qua dicitur schisma esse recens congregationis ex aliqua sententiarum diuersitate dissensio; hæresis autem schisma inueteratum: A quo non dissentit D. Hieronym. exponens illud ad Tit. 3. qui est à semetipso damnatus: Heretici (inquit) in semetipsos sentẽtiam ferunt, suo arbitrio de Ecclesia recedentes; quæ recessio*

propriæ conſcientiæ videtur eſſe damnatio. Et paulo poſt: Nullum ſchiſma non ſibi aliquam confingit hæreſin, vt rectè ab Eccleſia receßiſſe videatur. Plura reperiet exempla, qui exactè ſingularum hæreſeon initia & prima ſeminaria perſpexerit.

28. quam inde] *Sic typis vulgati omnes. Ms. verò Afflig. Dun. & March. excuſi quoque veteres:* niſi inde. *Accedit ad priorem lect. propius Cambr. qui habet:* quam dum.

29. ſed qui extra Eccleſiam fiunt] *Sic Ms. & vetus excuſus, Remboldus verò cum Eraſmicis omnibus omiſit:* ſed.

30. Sibimetipſis regem conſtituerunt] *Sic Ms. vbicunque locus hic à Cypriano citatur, & vetus excuſus. Hierony. tamen in comment. in Oſee, videtur legiſſe.* Ipſi ſibi regem conſtituerunt.

31. Cæterum (dico enim prouocatus] *Sic Manutius ſequutus Ms. cod. nam March. Dun. & Afflig. omittunt particulam:* dico, *ante Parentheſin: quam tamen habent Cambr. & cæteri excuſi omnes. Porrò de legitima electione Epiſcopi latius infra epiſtola ad Clerum & plebem Hiſpaniarum.*

32. Plebi ſuæ in Epiſcopatu quadriennio iā probatus] *Qui ſequentia penitius perpenderit, nō dubito quin mihi aſſentietur; hæc de ſe humilitatis gratia in tertia perſona dicere Cyprianum; præſertim ex eo quod dicit: in tempeſtate proſcriptus, applicito & adiuncto epiſcopatus nomine. Nam infra dicta Epiſtola ad Flor. Pup. formam proſcriptionis talem his verbis explicat. Perſequutio me proſcriptionis onere depreßit, cùm publicè legeretur: Si quis tenet vel poßidet de bonis Cæcilij Cypriani Epiſcopi Chriſtianorum, proſcribatur. Idipſum conuincit quod dicit: His ipſis diebus quibus has ad te litteras feci, ob ſacrificia quæ de edicto propoſito celebrare populus iubebatur, clamore popularium ad Leonem, denuo poſtulatus in circo. Quomodo enim ſcire poſſet Cyprianus, quid Romæ actum ſit (ſi de Cornelio hæc intelligamus) illo ipſo tēpore, quo hanc ſcribebat epiſtolam? Neque verò eſt quod quē moueat mentio hic facta, tum circi, tum Amphitheatri, nam ex epiſtola ad Donatum ſupra ſatis conſtat, fuiſſe non Romæ duntaxat, ſed & Carthagini tum Circum tum Amphitheatrum; quod ex libris quoque de ſpectaculis tum Tertull. tum Cypriani perſpicuum ſit. Porrò ex hac periodo colligi videtur, Cypriani aliquandiu Epiſcopatu functum ante proſcriptionem; vtpote cum in quiete dicat ſe ſeruiſſe diſciplinæ, antea quoque in pace delectum & in perſequutione protectum. Verùm de his omnibus latius in vita auctoris. Colligere etiam mihi hinc videor, ſcriptam hanc Epiſtolam iam inſtante ſecunda perſequutione, ea nempe qua Cornelius in carcerem coniectus eſt.*

33. à quibuſdam deſperatis & perditis & extra Eccleſiam cōſtitutis impugnari] *Eſt hæc communis lectio Ms. & excuſorum codicum. Cambr. verò longe alia, nempe iſta:* à fratribus quos Dominus deſperatos & perditos & extra Eccleſiam conſtitutos non protegit impugnari] *neutra diſplicet.*

34. ſi quidam in extremis temporibus, &c.] *Alludit ad illud 2. ad Timot. 3. In nouiſſimis temporibus inſtabunt tempora periculoſa, & erunt homines elati, ſuperbi, blaſphemi, parentibus non obedientes. Poſtremum videtur intelligere cum dicit:* contumaces, ſacerdotum hoſtes] *vtpote qui ſint parentes ſpiritales. Eſt autem inſignis locus ad conſolationem fideliū, aduerſus hæreſeon multiplicationem.*

35. Petrus tamen ſuper quē ædificata eſt ab ipſo Domino Eccleſia] *Iiſdem pene verbis vtitur infra ſæpedicta epiſtola ad Flor. Pup. Item ad Iubaianum & ad Quintum, & rurſum libris de Hab. Virginum, de vnitate Eccleſiæ, ac de bono pudicitiæ, haud dubie explicans locum illum Matth. 16. Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, & ſuper hanc petram ædificabo Eccleſiam meam &c. Neque verò noua eſt hæc huius loci expoſitio, ſed quam habet etiam ipſo antiquior Tertullia. libr. de præſcript. hæreticorum & de pudicitia: at Origenes in ſexto cap. ad Roma. & homil. 5. in Exodū, & alij quoque veteres plerique. Hilarius nempe ſuper Matth. Ambroſi. ſerm. 47. Hieronym. lib. 1. contra Iouinianum, contra Pelagian. libr. 1. ſuper Matth. Epiſtola ad Marcellam, & in Iſa. 2. & 16. cap. Chryſoſt. homil. 55. in Matth. Cyrill. lib. 2. in Ioan. cap. 12. Epiph. in libro Ancoratus, & Leo Papa 1. epiſtola 67. Quæ loca prolixius citauimus, ob Eraſmi in Epiſtolam ad Flor. Pup. adnotatiunculam; dum dicit: Non ſemel Cyprianus facit Eccleſiæ fundamentum Petrum, niſi forte nomine Petri ſenſerit populum, huc profitentem, quod Petrus fuerat. Tanquam abſurdius ſit, Petrū Eccleſiæ eſſe fundamentum, quam ipſum populum, ſiue Chriſtianos omnes, vt loquitur Adnot. in Matt. Quam expoſitionem ſi admittamus, erit igitur cuiuis quoque Chriſtiano poteſtas ſoluendi & ligandi peccata: Quod quàm ſit abſurdum, nouerunt Catholici omnes. Hoc igitur potius eſt detorquere ſcripturam, quam ſi ad Petrum cum veteribus tot Græcis & Latinis referatur; atque adeo Origene ipſo, quem tamen pro ſua ſententia citat Eraſmus: Nihil enim obſtat, cur Petrus petra ſiue fundamentum Eccleſiæ dici poßit. Nam etiamſi petra eſt (inquit Baſilius libr. de pœnit.) non vt Chriſtus petra eſt, ſed vt Petrus petra eſt. Chriſtus enim reuera petra eſt immobilis & inconcuſſa. Petrus verò propter hanc petram. Largitur enim Deus ſuas dignitates non euacuans ſe, ſed habens dat. Lux eſt, Vos eſtis (inquit) lux mundi. Sacerdos eſt, ſacerdotem facit. Petra eſt, petram facit. Similia Ambroſ. in ca. 9. Lucæ, & Paulinus epiſtola 4. ad Seuerum. Neque verò eſt quod ſibi blandiatur ille, de D. Auguſti. ſententia. Quanquam enim ille & tract. vlt. in Ioannem, & ſermo. 13. de verb. Domini, Petram Chriſtum interpretetur, fatetur tamen ipſe lib. Retract. 1. ca. 21. ſe etiam de Petro locum illum explicuiſſe libr. contra epiſtolam Donati, & tandem ſubiungit: harum autem duarum ſententiarum, quæ ſit probabilior, eligat lector. Cæterum probabiliorem eſſe conſtat, quam tot veteres ſequuntur.*

36. Domine ad quem ibimus? Verba vitæ æternæ habes] *Ita Cambr. cod. & excuſi hactenus omnes, excepto Manutio, qui ſequutus Ms. cod. legit:* ad quem imus? Verbum vitæ æternæ habes, *nā ſic Afflig. Dun. & March. Verum malui veterem lectionem retinere, quod Græcè ſic ſit apud Ioannem 6.* [illegible]*; & ſic legant etiā commentarij*

mentarij omnes, tum Græci tum Latini.

37. & nos credimus] *Etiam hic maluimus vulgatam lectionem retinere, quàm reponere cum Manutio:* credidimus, *eo quòd priorem sequantur Ms. omnes, & veterum tum Græcorum tum Latinorum commentarij.*

38. nunquam ab eo omnino discedere] *Illud* omnino, *adiectum est recens à Manut. & Morelio, reperitur etiam in Ms. 5. Locus de constantia Ecclesiæ in fide, de qua paulo post latius, vbi eandẽ Romanæ asscribit ecclesiæ.*

39. mansissent vtique nobiscum] *Particulã:* vtique, *omiserat Manut. Quia tamẽ eam legunt Ms: & excusi omnes excepto solo Cambr. malui denuo inserere in contextum, præsertim cum in omnibus Græcis exemplaribus legatur addita particula:* ἂν, *1. Ioan. 2. & alibi frequenter sic citetur.*

40. fidem minui] *Sic Ms. & excusi omnes, solus Camb.* fidem minus teneri, *non malè.*

41. fidem Dei euacuauit?] *Etsi Græca exemplaria & commentaria in epistolam ad Rom. hodie legant:* καταργήσει, *in futuro, & quædam Latina exemplaria:* euacuabit, *quomodo legit Manut. malui tamen sequi Ms. codicum fidem, qui constanter priori legunt modo, & hic & infra sæpius quemadmodum & August. & Latinorum veterum plerique: Videtur noster interpres legisse* κατήργησε.

42. Est enim Deus verax] *Ita constanter Ms. & excusi omnes, quod adnotandum venit ob lectionem nostri interpretis; quum contra legant Græci omnes:* γινέσθω, *pro quo & D. Hieron. in epistolam ad Titum. Fiat, vertit; legunt tamen priori modo etiam commentarij inscripti D. D. Ambros. & Hieronym. in omnes Pauli epistolas, & Beda in comment. ex Augustino desumptis.*

43. Quod ad nos attinet] *Locum hunc citans Gratianus distin. 47. c. quod ad nos perperam Cornelio ad Cyprianum attribuit, quare legendum potius apud illum: Cyprianus Cornelio.*

44. Si verò id enitimur & elaboramus] *Sic March. Dun. Afflig. & Cauchij. antea erat:* illud nitimur & laboramus.

45. Quod autẽ tibi de Fortunato isto pseudoepiscopo] *Fuit Fortunatus iste vnus quinque illorũ presbyterorum, vt ex sequentibus constat, electus ab eis in pseudoepiscopum, idque quantum colligere est in locũ Cypriani.*

46. qui super hac re priori anno ad te litteras fecerunt] *Facit earundem litterarum mentionem supra Epistola xlij. Constat autem hinc, secundo Cornelij anno scriptam hanc epistolam, atque adeo etiam toto anno Cornelium Romæ resedisse ante exsilium, verùm de his latius in vita Cypriani.*

47. item Felicissimum signiferum seditionis] *Latius huius supra facta est mentio. Vocatur autem tum vexillifer Primati, tum satelles Nouati. E quibus appellationibus colligitur, fuisse eandem tum quinque presbyterorum tum Nouati factionem, aut saltem quum principio diuersæ essent, postea sibi inuicem coniunctas. Porro repetit quod prius dixit Felicissimum abstentum fuisse etiam à Cornelio.*

48. hærere memoriæ] *Error Remboldi denuo hic erroris fuit causa in excusis vulgatis. Nam,* habere, *Erasmus mendum subodoratus, maluit legere:* haberem, *sed nec hoc satisfaciebat.*

49. Nam & pars Nouatiani Maximũ presbyterum] *Hic Maximus vti constat ex epistolis supra xlvi. & xlvij. missus fuerat legatus ad Cyprianum à parte Nouatiani. atque adeo alius est à Confessore Romano; factus fuit verò & ipse Pseudoepiscopus, antea vnus illorum quinque presbyterorum vt mox dicetur.*

50. miserim tibi proxime nomina Episcoporum] *Epistola Cypriani quæ transmisit nomina Episcoporum hodie desideratur, nisi forte intelligat Epistolam præcedentem Synodi Africanæ; quam colligo antea scriptam, ex eo quod paulo prius, hanc scriptam anno secundo Cornelij, satis indicarit.*

51. accipere oporteret] *Et hic error codicis Remboldi mansit in excusis omnibus etiam Manut. nam vetus excusus & Ms. omnes hoc pacto, pro quo reposuerat ille:* oportet.

52. & Clerici, per Felicianum Acoluthum] *Hactenus interposita erãt hoc loco verba:* sed &; *quæ quidem habent etiam Ms. cod. March. Afflig. & Dun. verum omittuntur à Cambronensi codice, à Manut. & Morelio. Si priori legatur modo, duarum Epistolarum; si posteriori, vnius duntaxat fit mentio, etiam desideratæ hactenus. Et certè huic fauet illud, quod dicit: præuentum Felicianum à Felicissimo; si enim per alium prius scripsisset, non est verisimile quod vtrunque præuenisset Felicissimus. Videtur autem Felicianus fuisse Romanus Acoluthus, vtpote quem dicit ad se à Cornelio missum.*

53. cum Perseo collega nostro] *Sic hactenus excusi omnes. Ms. verò 3. & Cauchij:* Perse, *Cambr.* Presa, *aut (sicuti legendum est)* Persa. *Fuisse videtur Episcopus quispiam Italus.*

54. Ita enim semper] *Desiderabatur in excusis:* semper, *adiectum ex Ms. codicibus.*

55. Priuatum veterem hæreticum in Lambesitana colonia] *Veram hanc esse huius loci lectionem patet, tum ex excusis veteribus, tum ex epistola xxx. supra, vbi Priuati Lambesitani fit mentio in editionibus tam Manut. quàm Morelij; tum præsertim ex Synodo Carthagin. vbi sententiam dicit inter cæteros Episcopos Ianuarius à Lambese, nec obstat lectio Ms. cod. Marchin. Dun. Afflig. & Cauchij:* Labesitana, *quum ijdem in Synodo Carthag. legãt* Lambese, *quarè puto etiam hic ita legisse. Primus Erasmus:* Pambesitana, *ad quod alludit Cambr. legens* Bambesitana, *sed neutrum placet, facilis fuit error ob vicinitatem litterarum L. B. P. Porro adnotatu digna, Synodus Lambesitana nonaginta Episcoporum, qui Priuatum condemnarunt.*

56. Antecessorum etiam nostrorum &c. Fabiani & Donati] *Quum dicat:* nostrorum, *satis colligitur eũ loqui de Fabiano Cornelij & Donato suo antecessore. De quibus latius in vita Cypriani. Rectè autem vocat Priuatum veterem hæreticum, vt qui iã dudum hæreseos damnatus esset.*

57. in concilio quod habuimus Idibus Maijs] *Ex eo quod prius dixit, anno priore ad Cornelium*

datas litteras à Synodo quadam Episcoporum; *consequitur hanc Synodum non primam fuisse, sed celebratam anno secundo à reditu Cypriani. Atque adeo confirmatur quod prius dixi, epistolã Synodi Africanæ præcedentem, ante hanc esse conscriptam. Nam existimo esse illam cuius hic meminit, celebratam Idibus Maij anno Cornelij secundò, de prima enim Synodo mox loquitur. Constat autem tum hinc, tum Epistola supra xxxix. celebrari solere concilia Episcoporum in Africa post Pascha, quale quid ordinatum fuit Cã. Apost. 37. qui bis in anno vult conuocari Synodos; semel quarta Pentecostes hebdomada, & iterum 12. Hyperberethei, id est, Octobris. Pentecoste verò veteribus vocabatur tempus illud quod est inter Pascha & Pentecostes, quod patet ex Can. 2. Syno. Antioch. quem citat Zonara in Comment. qui concilijs celebrandis quartam hebdomadam post Pascha definit & tempus Autumni.*

58. Venerat cum illo & Felix quidam] *Recitat nomina quinque illorum presbyterorum, quorum toties meminit: Erant autem Felix, Iouinus, Maximus, Fortunatus, & Repostus, quibus accessit iam antea Felicißimus ipsorum signifer & Priuatus antiquus hæreticus.*

59. cum Priuato hæretico] *Sic Cambr. cod. & Erasmici excusi omnes. Etsi autẽ Ms. 3. reliqui & Cauchij, vetus etiam excusus & Remboldus legant:* Probatio, *prior lectio hinc mihi probatur magis, quòd paulo post sequatur:* Hi quinque; *atqui si Probatium addamus, erunt sex.*

60. nouem Episcoporum] *Vocem:* Episcoporum, *adiecimus recens ex cod. Cambr. antea vbique desideratam.*

61. & iterato quoque à pluribus &c. abstẽti] *Vides hinc iam tum vsitatam iteratam excommunicationem, habet etiam alibi, si bene memini, locum similem.*

62. & Repostus] Repostus, *solus legit Manut. quantum suspicor ex epistola sumptũ supra xxxix. vbi cum Felicißimo abstentus denunciatur. Repostus quidam, haud dubiè idem cum isto. alij Ms. & excusi omnes legunt:* Repositus, *non malè, excepto Cambr. codic. & Grauio, qui:* Prepositus, *legunt, sed mendosè.*

63. Suturnicensis] *Sic Ms. 4. nostri & Cauchij, veteres quoque & recentiores excusi plerique, Cambro. verò & Erasmici ad margi.* Quoturnicensis, *pro quo Gryph.* Saturnicensis, *Manut. verò,* Sutunuzensis *Aduotatas etiam reperi in Tom. Concil. tres alias lectiones:* Sucronensis, Suburnensis, Iuburnensis, *desumptas (quantum conijcio) ex oppidis Hispaniarum apud Melam Pomponium. Fortaßis autem non malè legatur:* Tuburbensis, *nam infra in Synodo Carthag. sententiam dicit Sedatus à Tuburbo. Communem tamen lectionem retinere præ alijs malui.*

64. Sacrificatis] *Pro hac vera auctoris lectione vtpote qua denuo paulo post vtitur, & quàm habẽt Ms. cod. legebat Remboldus:* Sacrificantibus, *quod remãsit hactenus in excusis.*

65. iactitare] *Etiam hic error Remboldi in Erasmicis cod. mansit, nam vetus excusus & Ms. omnes legunt,* iactitare *non* iactare.

66. cum mendaciorum suorum merce] *Elegãs Metaphora, quare miror repositum à solo Morelio:* mercede, *ni forte error sit typographicus.*

67. vera dementia] *Sic Cambr. codex & Manut. rectè, pro eo quod habent cæteri:* vere.

68. ab iniustis] *Rursum defectus cod. Remboldi remansit in excusis, nam vetus excusus & Ms. omnes legunt:* ab.

69. Taceo itaque] *Plura de his supra epistolis xxxviij. xl. xlvi. & xlvij.*

70. atque ora fumarent] *Remboldus hic denuo alteri lectioni occasionem dedit, nam cùm ille vitio operarum legeret:* sumerent, *Erasmus sensui magis conuenire putauit:* maderent; *verum germanam nostrã lectionem confirmant Ms. omnes & vetus excusus.*

71. pœnitentiæ agendę intercedere] *De phrasi hac Cypriani vide epist. xl. vbi ijsdem pæne vtitur verbis.*

72. Nos in ipso persequutionis tẽpore] *Varias hac de re litteras in persequutione scriptas habes supra inter illas quæ in secessu scriptæ sunt.*

73. Concilio frequenter acto] *Quum hinc cõstet plura de lapsis concilia ante hanc Epistolam celebrata, etiam hinc confirmatur, quod Synodus quæ epistolam præcedentem scripsit hanc præcesserit. Pro eo autẽ quod nos legimus:* acto, *habent March. Dun. & Afflig. cod.* accito, *non malè.*

74. consumment] *Vti in reliquis plerisque non possum non laudare illorum studium qui sequuntur Orthographiam repertam in inscriptionibus Marmorum veteribus, ita hoc loco non placet quod quidam:* consument, *legunt. Nam quid erit si ita legatur differentiæ inter consumẽt deriuatum à consumere, ab eo quod deriuatum volunt à consumare. Certè Ms. omnes duplici m. hic legunt:* consummetur, *sed vulgata lectio placet magis.*

75. Christianus esse vel erubuit vel timuit] *Prius ad libellaticos, posterius ad sacrificatos referendum.*

76. in Capitolio] *Capitoliũ accipit pro omni loco in quo sacrificare cogebantur Christiani, alludens ad Romanum Capitolium.*

77. prosequantur] *Coniecturam hanc Costerij confirmat Camb. codex & Manut. pro eo quod cæteri:* prosequuntur, *minus rectè.*

78. illorum ipsorum] *Sic Ms. 4. Cauchius, vetus excusus, Remboldus, Manut. & Morelius, nescio vnde reposuerit Erasmus:* lapsorum, *quod minime huic loco conuenit.*

79. Neque enim qui audit] *Hoc tractat late Chrysost. hom. inscripta. Quod nemo læditur nisi à seipso.*

80. percussa mens] *Sic Manut. & vetus excusus pro quo Remboldus:* pertusa, *quod remansit hactenus in excusis.*

81. Et dedit illis spiritum transpunctionis] *Græca est apud Apostolũ Rom. 11. κατανύξεως, quod vertit interpres noster compunctionis Ex hæbreo autẽ vertit Hiero. Isaia 29. soporis, vbi vocem eandem habent 70. atque adeo ad locum illum respexisse videtur. Apostolus, illud verò:* ne reuertantur & curentur,

sumptum

sumptum est ex 6. cap. Isaiæ.

82. post peccata sanentur] Vocem: post, reperire est in 4. Ms. & Camb. quare eam contextui inseruimus, accipitur pro postea.

83. Dilectum veritatis] Sic vetus excusus & Ms. omnes pro quo Rēboldus errore typographico: Delectum, Quod cum contextui Apostolico non conueniret, maluit Erasmus reponere: Dilectionem, iuxta quod Græcè est ἀγάπην pro quo vetus interpret: charitatem. verum genuina Cypriani est prior lectio. Nam & Theoph. etsi dilectionem legit, de Christo tamen interpretatur, cui certè expositioni optimè cōuenit hæc lectio.

84. sed sibi placent in iniustitia] Rectè vertit quod Græcè est, ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ, quare etiam rectè nunc addita est præpositio in, ex Ms. cod.

85. An putas frater leuia esse aduersus deū] Sic Ms. 4. nostri. Manut. quoque & Morelius, pro eo quod erat: apud deum.

86. Honor ergo datur deo] Sic Ms. tres & excusi omnes. Camb. verò: honor ergo nō datur deo; quomodo si legatur, euitabitur longum hyperbaton, quod interrogandi nota finitur.

87. pax à presbyteris] Sic Ms. omnes, Excusi vulgati: à non veris presbyteris.

88. aut foris positi] Vox positi, omissa casu quodam in edit. Rembol. desiderata fuit ante Manut. habent verò eam Ms. omnes & vetus excusus.

89. nisi foris sibi &c. constituissent conuēticulum] Hunc locum antea corruptum sic restituiex cod. Camb. nam omissa erat vox: nisi, sine qua sensus non constabat vt tamen aliquis sensus appareret, legebatur: constituisse.

90. Post ista &c. ad Petri Cathedrā atque ecclesiam principalem] Eodem modo infra epistola ad Antonia. Locum Fabiani locum Petri & Cathedrā eius nuncupat. Iudicio igitur Cypriani Rom. Pont. Petri in Cathedra sacerdotali atque adeo in potestate ecclesiastica successor est, item ecclesia Romana principalis est, & vti supra dixit, epistola xlv. matrix omnium ecclesiarum, vtpote ad quam (quemadmodum ibi ex Ireneo diximus) referri, & à qua definiri soleant causæ fidei grauiores. Testantur vtrumque etiam sanctissimi Pontifices Martyres, Anacletus epistola 1. & 3. Euaristus epistola ad Africanos Episcopos, Alexander epistolā ad orthodoxos omnes, Sixtus 1. Eleutherius ad eccles. Gallicanas. Pius 1. ad omnes ecclesias. Victor ad Theophilum. Zepherinus ad Episcopos Siciliæ, Lucius epistola ad episcopos Gallic. & Hispan. Sixtus 2. Marcellus 1. ad episcopos Antioche. prouinc. Eusebius ad omnes Episcopos Camp. & Tusciæ, & Melchiades ad Hisp. Episcopos. Qui ferè omnes suam sententiam confirmant dicto illo ad Petrum: Super hanc Petram ædificabo ecclesiam meam. Ne autem suspecti fortaßis à maleuolis habeantur illi, tanquam iudices in causa propria (quanquam in Martyres talis suspicio incidere meritò non debeat) id ipsum loco citato Ireneus, Tertulli. lib. de præscript. hæreticorum, etiam Ambros. de excessu fratrū sui Satyri. c. 7. & serm. 47. Hiero. epistola ad Damas. & li. 1. Apolog. contra Rufinum. Cyrillus loco citato à D. Thoma contra errores Græcorum. Aug. epistola 166. & 162. tract. 56. in Ioan. lib. 2. contra Pelagium & Celest. contra Donat. lib. 2. ca. 11. Concilia item generalia Nicen. Can. 18. & 19. citatis à Iulio in epistola ad Syn. Antiochen. Concil. Calched. loco à D. Thoma citato. (eraso autem ab hæreticis teste Grego. lib. 5. epist. 14. itē act. 12. & 3. Conc. Constantinop. in sententia contra Anthymum hæreticum. Synod. 6. act. 4. in professione fidei comprobata ab omnibus Concilij patribus, act. 8. 13. & 14. Synodus 7. Act. 2. Synodus etiam 8. Can. Concilia denique Lateran. sub Innoc. 3. Florentinum, & Tridentinum. Sed hæc hactenus.

91. Eos esse Romanos &c. ad quos perfidia habere non posit accessum] Elegans locus in eius rei confirmationem, quod ecclesia siue Cathedra Romana in fide errare non poßit. Adfert autem in confirmationem, laudem fidei illorum ex Paulo. Similiter Hieron. Apolo. 3. contra Rufin. Scito (inquit) Romanam fidem Apostolica voce laudatam, huiusmodi præstigias non recipere, etiam si Angelus aliter annunciet, quàm semel prædicatum est, Pauli auctoritate munitam, non posse mutari. Similia habes etiam in Epistola ad Pammach. & Oceanum. sic & Ireneus de hac ecclesia loquens: In qua semper (inquit) conseruata est ea quæ ab Apostolis est traditio. Sic & Lucius papa. 1. ad quem Cypriani exstat epistola: hæc sancta & Apostolica mater omnium ecclesiarum Christi ecclesia, per omnipotētis Dei gratiam, à tramite apostolicæ traditionis nunquam errasse probatur, nec hæreticorū nouitatibus deprauata succubuit, sed vt in exordio normam fidei Apostolicæ percepit ab auctoribus suis Apostolorum Christi principibus, illibata fine tenus manet, secundum ipsius domini nostri diuinam pollicitationem, qui Discipulorum suorum principi in suis fatus est euangeliis: Petre (inquiens) ecce Sathanas expetiuit te vt cribraret sicut triticum. Ego autem pro te rogaui Petre, vt non deficiat fides tua: & tu conuersus cōfirma fratres tuos. Eadem Felix papa ad Benignum, & Marcus ad Athanasium cæterósque Aegypti Episcopos, & similia quibus præceßit Eusebius epistola supra citata. item Tarraconensis ecclesia ad Beatum Hilarium Pontificem. Eodem pertinēt reconciliationis formula, quas post schisma miserunt, Ioannes Constantinopolit. Patriarcha successor Achatij ætate Iustini Imperat. ad Hormisdam papam, & Eulalius Carthaginiensis cum cæteris Africæ Episcopis ad Bonifacium Pontificem. Vsque adeo autem fides Romana semper fides Catholica est habita, vt & Gratianus Imperator edictum fecerit, vt cuncti subditi eam fidem & religionem retinerent, quam vertex Apostolorum Petrus ac tum Damasus Romanus episcopus custodiret. Edictum habes, & in ecclesiastica historia & in cod. Iustiniani tit. de summa trinit. Habes etiam conformem Patrum de hac re sententiā locis supra citatis. Argumentorum verò solutionem quæ ab aduersarijs adferuntur in contrariū, & plura huc pertinentia, vide apud Albertum Pighium eccles. hierar. li. 4. Cardinalem Hosium in Antibrentio, & Melchiorem Canum. lib. 6. loc. Theologicorum.

92. Nam cum statutum sit omnibus nobis] Qui verba Cypriani contulerit cum verbis Epistola. 3. Fabiani Pontificis; non dubitabit, quin ad statutū illud

hic

ex parte cœpta, hortatur plebem Thibaritanã Cypria. ad Martyrium, atque adeo satis constat eodem fere tēpore cum duabus praecedentibus conscriptam.

CYPRIANVS [1] PLEBI THIbari consistenti Salutem.

Lib 4.ep.6 COGITAVERAM quidem fratres dilectissimi, atque in votis habebam, si rerum ratio ac temporis conditio permitteret, secundum quod frequenter desiderastis, ipse ad vos venire, [2] & quantulacumque mediocritate exhortationis nostræ præsens illic fraternitatem vestram corroborare. Sed quoniam sic rebus vrgentibus detinemur, vt longe istinc excurrere, & diu à plebe, cui de diuina indulgentia præsumus, abesse non detur facultas, has interim pro me ad vos vicarias litteras misi. Nam cum Domini instruentis dignatione instigemur sæpius, [3] amplius & admoneamur, ad vestram quoque conscientiam admonitionis nostræ sollicitudinem perferre debemus. Scire enim debetis & pro certo credere ac tenere, pressuræ diem super caput esse cœpisse, & occasum sęculi atque [4] Antichristi tempus appropinquasse; vt parati omnes ad prælium stemus, nec quidquam nisi gloriam vitæ æternæ, & coronam confessionis dominicæ cogitemus. nec putemus talia esse, quæ veniunt, qualia fuerunt illa quæ transierūt. Grauior nunc & ferocior pugna imminet, ad quam fide incorrupta, & virtute robusta parare se debent milites Christi; [5] considerantes iccirco se quotidie calicem sanguinis Christi bibere, vt possint & ipsi propter Christum sanguinē fundere. Hoc est enim velle cum Christo inueniri, id quod Christus & docuit, & fecit imitari 1.Ioan.2. secundum Ioannem Apostolum dicētem: Qui dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulauit & ipse ambulare. Item beatus Apo Rom.8. stolus Paulus exhortatur & docet, dicens: Sumus filij. Si autem filij Dei, & hæredes Dei, cohęredes autem Christi, siquidem compatiamur vt & commagnificemur. Quæ nunc omnia consideranda sunt nobis, vt nemo quidquam [6] de sæculo iam moriente desideret, sed sequatur Christum, qui & viuit in æternum, & viuificat seruos suos in fide sui nominis cōstitutos. Venit enim tempus fratres dilectissimi, quod iampridem Dominus noster prænunciauit, & Ioan.16. docuit aduenire, dicens: [7] Veniet hora, vt omnis, qui vos occiderit, putet se obsequium Deo facere. Sed hæc facient, quoniam non cognouerunt patrem, neque me. Hæc autem locutus sum vobis, vt cum venerit hora eorum, memores sitis quia ego dixi vobis. Nec quisquam miretur persecutionibus nos assiduis fatigari, & pressuris angentibus frequenter vrgeri; quando hæc futura in nouissimis temporibus Dominus ante prædixerit, & militiam nostrā magisterio & hortamento sui sermonis instruxerit: Petrus quoque Apostolus eius docuerit, ideo persecutiones fieri, vt probemur, & vt dilectioni Dei, iustorum præcedētium exemplo, nos etiam morte & passionibus copulemur: posuit enim in epistola sua, dicēs: Charissimi [8] no- 1.Petr.4. lite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit, nec excidatis tāquam nouum vobis contingat, sed quotiescunque communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete, vt & in reuelatione factæ claritatis eius gaudentes exultetis. Si improperatur vobis in nomine Christi, beati estis, quia maiestatis & virtutis Domini nomen in vobis requiescit. Quod quidem secundum illos blasphematur, secundum nos autem honoratur. Docuerunt autē nos Apostoli ea quæ de præceptis dominicis & cœlestibus mandatis ipsi quoque didicerunt, Domino ipso scilicet corroborante Mar.10. nos, & dicente: [9] Nemo est qui relinquat do- Luc.18. mum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut sorores, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei; & non recipiat, septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam. Et iterum: Beati, inquit, eritis, cùm odio vos Luc.6. habuerint homines, [10] & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro qua si nequam, propter filium hominis: gaudete in illa die & exultare, ecce enim merces vestra multa in cœlis. Gaudere nos & exultare voluit in persecutionibus Dominus, quia quando persecutiones fiunt, tunc dantur coronæ fidei, tunc probantur milites Dei, tunc martyribus patent cœli. Neque enim sic nomē militiæ dedimus, vt pacem tantummodo cogitare, & detrectare, & recusare militiam debeamus; quando in ipsa militia primus ambulauerit Dominus, humilitatis & tolerantiæ & passionis magister, vt quod fieri docuit, prior faceret, [11] & quod pati hortatur, prior pro nobis ipse pateretur. Sit ante oculos fratres dilectissimi, quod qui omne iudicium à patre solus accepit, & qui venturus est & iudicaturus, iam iudicij sui & cognitionis futuræ sententiam protulerit; prænuncians & cōtestans: confessurum se coram patre suo confi- Matt.10. tentes, & negaturum negantes. Si mortē possemus euadere, [12] meritò mortem timeremus. Porro autem cùm mortalem mori necesse sit, amplectamur occasionem de diuina promissione & dignatione venientem, & fungamur exitu mortis cum præmio immortalitatis; nec vereamur occidi, quos constet quādo occidimur, coronari. Nec quisquā fratres dilectissimi, cùm populum nostrum fugari conspexerit metu persecutionis & spargi, conturbetur, quod collectā fraternitatem nō videat, nec tractantes episcopos audiat. Simul tunc omnes esse nō possunt, [13] quibus occidere non licet, sed occidi necesse est. Vbicunque in illis diebus vnusquisque fratrum fuerit à grege interim necessitate temporis copore non spiritu separatus, non moueatur ad fugæ illius horrorem, nec recedens & latens deserti loci solitudine terreatur. Solus non est,

cui Christus in fuga comes est. Solus non est,
qui templum Dei seruans, vbicunque fuerit, si-
ne Deo non est: [14] Et si fugientem in solitudi-
ne ac monribus latro oppresserit, fera inuaserit,
fames aut sitis aut frigus afflixerit, vel per ma-
ria præcipiti nauigatione properantem tempe-
stas, ac procella submerserit. [15] Spectat militem
suum Christus vbicunque pugnantem, & per-
secutionis causa pro nominis sui honore morié
ti præmium reddit, quod [16] daturum se in perse
cutione promisit. Nec minor est martyrij glo-
ria, non publicè & inrer multos perisse, cum pe-
reundi causa sit propter Christum perire. Suf-
ficit ad testimonium Martyris sui, restis ille qui
probat martyres & coronat. [17] Imitemur fra-
Gen. 4. tres dilectissimi Abel iustum, qui initiauit mar-
tyria dum propter iustitiam primus occiditur.
Gen. 22. Imitemur Abraham Dei amicum, qui non est
cunctatus vt filium victimam suis manibus of-
ferret, dum Deo fide deuotionis obsequitur.
Imiremur tres pueros, Ananiam, Azariam, &
Misahelem; qui nec ætate territi, nec captiuita-
te fracti Iudæa deuicta & Hierosolymis captis,
in ipso regno suo regem fidei virtute vicerunt,
Dan. 3. qui adorare statuam, quam Nabuchodonozor
rex fecerat, iussi, & minis regis & flammis for-
tiores extiterunt, proclamantes & fidem suam
per hæc verba testantes: Nabuchodonozor rex
non opus est nobis de hoc verbo respondere ti-
bi. Est enim Deus cui nos seruimus potens e-
ripere nos de camino ignis ardentis, & de ma-
nibus tuis rex liberabit nos: [18] & si non; notũ
sit tibi quia dijs tuis non seruimus, & imagi-
nem auream quam statuisti, non adoramus.
Credebant se illi secundum fidem posse euade-
re, sed addiderunt; & si non; vt sciret rex illos
propter Deum quem colebant & mori posse.
Hoc est enim robur virtutis & fidei, credere &
scire quòd Deus à morte præsente librare pos-
sit, & tamen mortem non timere, nec cedere;
vt [19] probari fortius fides posit. Erupit per os
eorum Spiritus sancti incorruptus & inuictus
vigor, vt appareat vera esse quæ in Euangelio
Matt. 10. suo [20] Dominus dixit: Cùm autem vos [21] ap-
prehenderint, nolite cogitare quid loquamini.
Dabitur enim vobis in illa hora quid loquami-
ni. Non enim vos estis qui loquimini, sed spi-
ritus patris vestri qui loquitur in vobis. Dixit,
quid loqui & respōdere posimus, dari nobis in
illa hora diuinitus & offerri; nec nos tunc esse
qui loquimur, sed spiritum Dei patris; qui cùm
à confitentibus non discedit, neque diuiditur,
ipse in nobis & loquitur, & coronatur. [22] Sic
& Daniel cùm compelleretur adorare idolum
Bel, quem tunc populus & rex colebat, in asse-
* Plena fide & libertate. rendum dei sui honorem * plena fidei libertate
prorupit, dicens: Nihil colo ego nisi dominum
Deum meum, qui condidit cœlum & terram.
2. Mach. 7. Quid in Machabæis beatorum martyrum gra-
uia tormenta, & multiformes septem fratrum
pœnæ, & confortans liberos suos mater in pœ-
nis, & moriens ipsa quoque cùm liberis, nónne
magnæ virtutis & fidei documenta testantur;
& nos ad martyrij triumphum suis pasionibus
adhortantur? Quid prophetæ quos ad præscien
tiam futurorũ Spiritus sanctus animauit? Quid
Apostoli quos Dominus elegit? [23] Nónne qui Matt. 5.
iusti occiduntur propter iustitiam, mori nos
quoque docuerunt? Christi natiuitas à marty-
rijs infantium statim cœpit, vt ob nomen eius
à bimatu & infra qui fuerant, necarẽtur. Ætas
necdum habilis ad pugnam, idonea extitit ad
coronã; vt appareret innocentes esse, qui prop-
ter Christum necantur, infantia innocens ob
nomen eius occisa est. Ostensum est nemi-
nem esse à periculo persecutionis immunem,
quando & tales martyria fecerunt. [24] Quam
ergo grauis causa sit hominis christiani, seruum
pati nolle, cùm prior passus sit Dominus: & pro
peccatis nostris nos pati nolle, cùm peccatum
suum proprium non habens passus sit ille pro
nobis? Filius Dei passus est, vt nos filios Dei
faceret; & filius hominis pati non vult, vt esse
Dei filius perseueret? Si odio sæculi laboramus,
odinm sæculi sustinuit prior Christus. Si con-
tumelias in hoc mundo, si fugam, si tormenta
toleramus, grauiora expertus est mũdi factor,
& Dominus, qui & admonet, dicens: Si sæcu-
lum inquit, vos odit mementote [25] quia me
priorem vobis odit. Si de sæculo essetis, sæcu- Ioan. 15.
lum quod suum esset amaret. Sed quia de sæ-
culo non estis, & ego elegi vos de sæculo, prop-
terea odit vos sæculum. Mementote sermo-
nis quem dixi vobis, non est seruus maior do-
mino suo: Si me persecuti sunt, & vos perse-
quentur. Dominus & Deus noster quidquid
docuit, & fecit, vt discipulus excusatus esse nõ
posit, qui discit & non facit? [26] Neque aliquis
ex vobis fratres dilectissimi, futuræ persecutio-
nis metu, aut antichristi imminentis aduentu
sic terreatur; vt non euangelicis exhortationi-
bus & præceptis ac monitis cœlestibus ad om-
nia inueniatur armatus. Venit antichristus,
sed & superuenit Christus. Grassatur & sæuit
inimicus, sed statim sequitur Dominus pasio-
nes nostras & vulnera vindicaturus. Irascitur
aduersarius & minatur, sed est qui posit de e-
ius manibus liberare. Ille metuendus est, cu- * indicium.
ius * iram nemo poterit euadere, ipso præmo-
nente & dicente: Ne timueritis eos, qui occi- Matt. 10.
dunt corpus, animam autem non possunt oc-
cidere. Magis autem metuite eum qui potest
[27] & corpus & animã occidere in gehennam.
Et iterum: Qui amat animam suam, perdet il- Ioan. 12.
lam, & qui odit animam suam in isto sæculo, in
vitam æternam conseruabit illam. Et in Apo-
calypsi instruit & præmonet, dicẽs: Si quis ado- Apoc. 14.
rat bestiam & imaginem eius, & accipit no-
tam in fronte sua & in manu, bibet & ipse de
vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius, & pu-
nietur igne & sulphure sub oculis sanctorum
angelorum, & sub oculis agni, & fumus de tor-
mentis

mentis eorum ascendet in sæcula sæculorũ, nec habebunt requiem die ac nocte, quicunque adorant bestiam & imaginem eius. Ad agonem sæcularem exercentur homines & parantur; & magnam gloriam computant honoris sui, si illis spectante populo, & imperatore præsente contigerit coronari. Ecce agon sublimis & magnus, & coronæ cœlestis præmio gloriosus, vt spectet nos certantes Deus: & super eos quos filios facere dignatus est, oculos suos pandens certaminis nostri [28] spectaculo perfruitur. Præliantes nos & fidei congreßione pugnantes spectat Deus, spectant angeli eius, spectat & Christus. Quanta est gloriæ dignitas, quanta felicitas præsente Deo congredi, & Christo iudice coronari? Armemur fratres dilectißimi viribus totis, & paremur ad agonem mente incorrupta, fide integra, virtute deuota. Ad aciem quæ nobis indicitur, Dei castra procedant. Armentur integri, ne perdat integer quod nuper stetit. Armentur & lapsi, vt & lapsus recipiat quod amisit. Integros honor, lapsos dolor ad prælium prouocet. [29] Armat nos & præparat Apostolus dicens: Nõ est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus potestates & principes huius mundi harum tenebrarum, aduersus spiritus nequitiæ in cœlestibus. *Ephes.4.* [30] Propter quod induite tota arma dei vt poßitis resistere in die nequißimo: vt cũ omnia perfeceritis, stetis accincti lumbos vestros in veritate, induti loricã iustitiæ, & calciati pedes in præparatione euangelij pacis, assumẽtes scutum fidei, in quo poßitis omnia ignita iacula nequißimi extinguere, & galeam salutis, & gladiũ spiritus qui est sermo Dei. Hæc arma sumamus, his nos tutamẽtis spiritalibus & cœlestibus muniamus, vt in die nequißimo resistere diaboli minis & repugnare poßimus. Induamus loricam iustitiæ, vt contra inimici iacula munitum sit pectus & tutum. Calciati sint euãgelico magisterio & armati pedes; vt cum serpens calcari à nobis & obteri cœperit, mordere & supplantare non poßit. Portemus fortiter scutum fidei, quo protegente quidquid iaculatur inimicus, poßit extingui. Accipiamus quoque ad tegumentum capitis galeam salutarem, vt muniãtur aures, ne audiant edicta feralia: muniantur oculi, ne videant detestanda simulachra: [31] muniatur frons, vt signum Dei incolume seruetur: muniatur os, vt dominum suum Christum victrix lingua fateatur. [32] Armemus & dexteram gladio spiritali, vt sacrificia funesta fortiter respuat, & eucharistiæ memor, quæ Domini corpus accepit, ipsum cõplectatur, postea à Domino sumptura præmium cœlestium coronarum. O dies ille qualis & quãtus adueniet fratres dilectißimi, cùm cœperit populum suum Dominus recensere, & diuinæ cognitionis examine singulorum merita recognoscere, mittere in gehennam nocentes, & persecutores nostros flammę pœnalis perpetuo ardore damnare, nobis verò mercedẽ fidei & deuotionis exoluere. Quæ erit gloria, & quanta lætitia, admitti, vt Deum videas; honorari, vt cum Christo domino Deo tuo salutis ac lucis æternæ gaudiũ capias? [33] Abraham, & Isaac, & Iacob, & patriarchas omnes, & prophetas, & apostolos, & martyres salutare; cum iustis & Dei amicis in regno cœlorum datæ immortalitatis voluptate gaudere; sumere illic quod nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit? maiora enim nos accipere, quàm quod hic aut operamur, aut patimur, apostolus prædicat, dicens: Non sunt condignæ paßiones huius tẽporis ad superuenturam claritatẽ, quæ reuelabitur in nobis. *1.Cor.2. Rom.8.* Cùm reuelatio illa venerit, [34] Cum claritas super nos Dei fulserit, [35] tam beati erimus, & læti, dignatione Domini honorati; quàm rei remanebũt, & miseri, qui Dei desertores, aut contra Deum rebelles voluntatem fecerũt diaboli, vt eos necesse sit cum ipso simul inextinguibili igne torqueri. Hæc fratres dilectißimi hæreant cordibus vestris. hæc sit armorum vestrorum præparatio, hæc diurna ac nocturna meditatio, ante oculos habere, & cogitatione semper ac sensibus voluere iniquorum supplicia, & præmia ac merita iustorum: quid negantibus Dominus comminetur ad pœnam; quid cõtra confitentibus promittat ad gloriam. Si hæc cogitantibus ac meditantibus * nobis superuenerit persecutionis dies, miles Christi, præceptis eius & monitis eruditus, non expauescit ad pugnam, sed paratus est ad coronam. Opto vos fratres charißimi semper bene valere. **vobis.*

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LVI.

Plebi Thibari consistenti] *Quum soleat ad maiores ciuitates scribens tum Clero tum plebi epistolam inscribere, mirum est quod soli plebi hãc epistolam scribat, præsertim quum inter episcopos Africæ Vincentij Thibaritani fiat mentio.*

2. & quantulacunque mediocritate exhortationis nostrę præsens] *Sic vetus excusus, Rembolдus & Morelius. Ms. verò Colon. & Afflig.* quantulumcunque mediocritas nostra præualeret] *vtraque lectio bona. Porrò ex Ms. Cambr. & Afflig. recens adiecimus:* vestram.

3. amplius & admoneamur] *Etiam hic ex illis adiecimus vocem:* amplius.

4. Antichristi tempus appropinquasse] *Sic excusi & Ms. Colon. Ms. verò cæteri:* appropinquare, *sed prius malo, ob id quod præcedit:* cœpisse. *Antichristum autem vocat tyrannum persequutorem more scripturæ, quæ Antichristos vocat præcursores Antichristi.*

5. considerantes icirco se quotidie calicem sanguinis bibere] *Supra eadẽ pene verba habes epistola liij. satis igitur manifestũ fit ex vtroque hoc loco tùm eodem tempore vtramque conscriptam, tum cõmunicasse plerumque plebem sub vtraque specie tempore*

Cypriani; & causa videtur fuisse, vt per sumptionem sanguinis magis animaretur, ad sanguinis effusionem pro Christo.

6. de sæculo iam moriente] *Sic vulgati typis omnes, Ms. Colon. & Afflig. ad marginem. Idem tamē & Camb. legunt:* moriturus, *verum prius placet, ob Antithesin illam:* sed sequatur Christum qui viuit in æternum.

7. Veniet hora] *Sic Cambr. cod. & excusi omnes, Afflig. vero:* venit, *certe vox Græca* ἔρχεται, *ambigua est ad vtrumque. Porro obsequium substituimus ex vtroque Ms. cod. pro eo quod erat:* officium.

8. Nolite mirari ardorem accidētem vobis, &c.] *Neque Cypr. neque interpres Pauli commodè verterunt Græcam vocem:* ξενίζεσθαι, *neque est vocabulum Latinum quod correspondeat; Galli dicerent:* ne trouuez estrange. ξένον *enim, rem peregrinam & extraneam significat. Illud autem:* nec excidatis, *(quod videtur accipere aut ea significatione qua alibi dixit Apostolus: siue excidimus Deo, aut pro obstupescere) & illud:* per omnia, *plus habet Cyprianus, quàm vel Græci vel Latini cod. Deinde mirum est, quomodo legat:* maiestatis & virtutis Dei nomen, *nisi fortè legerit:* ὄνομα, *pro eo quod Græcè hodie legitur:* πνεῦμα, *id est spiritus, habet etiam verba illa quæ sunt in Græcis hodie exemplaribus.* Quod quidem secundum illos blasphematur, secundum autem nos honoratur; *legit è contrario:* virtutis, *quod desideratur in Græcis, habetur autem in Latinis. Quare rectè adnotauit in suis noui test. castig. Nicolaus Zegerus, exemplaria videri hic semper variasse. Quod vsqueadeo verum est, vt aliam longe etiam lectionē habeat Tertull. in Scorpiaco contra Gnosticos, hanc nempe: Dilecti ne expauescatis vstionem quæ agitur in vobis in tentationem, quasi noua accidat vobis, etenim secundum quod communicatis passionibus Christi, gaudete, vti & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis epulantes. Si dedecoramini in nomine Christi, beati estis; quoniam gloria & Dei spiritus requiescet in vobis, dum ne quis vestrū patiatur, vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut alieni speculator.*

9. Nemo est qui relinquat domum, &c. aut fratres aut sorores] *Illud:* aut sorores, *legit cum excusis Erasmicis omnibus Afflig. cod. quare denuo in locum suum reposuimus, etsi omissum à Manutio. Nam, quod etiam alibi adnotauimus, pro more habet Cyprianus, vt diuersorum Euangelistarum verba velut vnius recitet. Citat itaque hunc locum potissimum: ex Marco, partim etiam ex Luca. Porro malim quidem cum Grauio legi,* centies, *pro eo quod est:* septies; *sed quū hoc legant hic etiam Ms. tres & alibi vbique Ms. omnes, non ausus sum immutare.*

10. & separauerint vos & expulerint & maledixerint nomini vestro] *Adnotatu digna hæc lectio tum excusorum tum Ms. codicum, vtpote quæ non discrepet à Græcis aut Latinis exēplaribus, nisi transpositione verborum; neque enim est aliud:* maledicere: *quàm,* exprobrare, *neque:* expellere, *quàm:* eijcere, *& certè apertior mihi videtur phrasis, exprobrare nomē cuiusquam siue maledicere nomini cuiusquam, quam eijcere nomen.*

11. & quod pati hortatur] *Magis placet hæc Ms. & excus. vulgatorum lectio, quam illa Remboldi, Manut. & Morelij:* qui, *vetus autē excusus legit:* quæ *non male.*

12. merito mortem timeremus] *Hoc ex Ms. nos iam primum, pro eo quod erat:* mori.

13. quibus occidere non licet, sed occidi necesse est] *Similis est locus Epistola sequ. vbi quid sibi velit latius. Hoc hic tantum dicimus, non licuisse plebi occidere, vtpote cum soli hoc liceat legitimo magistratui; atque adeo fugiendum illi potius suadet tū hic tum lib. de lapsis Cyprianus.*

14. Et si fugientem in solitudine, &c.] *Vel hinc patet nō dubitasse de salute illius Cyprianum, qui profugiens in solitudine, aut à latronibus ferisue occisus; aut fame & siti mortuus, vel in mari tempestate submersus fuerit, etiamsi sine viatico, sine absolutione presbyteri hinc decederet, quin quod Martyribus æquet. Loquebantur igitur episcopi Africani, epistola liij. non de omnibus qui forte post baptismum peccassent, sed de ijs tantum qui grauiora crimina commiserant, & quibus indici solet publica pœnitētia, verum de hac re ibi latius.*

15. Spectat militem suum Christus] *Sic recte ante me hunc locum castigarat Costerius, nā correspondent Ms. cod. Legebatur prius:* expectat.

16. daturum se in persequutione] *Ita Ms. Afli. & Camb. cod. plerique etiam excusi ad marginem placet igitur magis hæc lectio, quam aut vulgata:* surrectione, *aut Manut. & Morel.* resurrectione. *Nā si sic legatur, contradicet sibi ipsi Cyp. qui hic dicat, daturum demum in resurrectione præmiū Martyrij Deū, quod prius & alibi frequentissime statim datum iri dixit.*

17. imitemur fratres dilectissimi Abel iustū] *Quum prius eos animauerit spe præmiorum & beatitudinis à Christo promissæ ijs qui martyrium pro illo subirent, nunc exemplo Abel, Abrahæ, trium puerorum, Danielis, Machabeorum, Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, Innocentium, & Christi ad Martyrium illos hortatur.*

18. & si non, notum sit tibi] *Remboldus parēthesi hæc verba includens, legit:* etsi, *plane textum obscurans; recte igitur iuxta vet. exc. & Ms. hoc pacto distinxerunt Manu. & Morel. Clarius autē habet noster interpres, Quod si noluerit, magis etiā placet lectio Ms.* adoramus, *quā vulgata:* adorabimus, *quia præmittitur:* colimus, *præsertim cum alibi sic legat Cyprianus.*

19. probari fortius] *Sic Manut. & Ms. Cæteri:* potius, *prius malo.*

20. Dominus dixit: Cum autem] *Hanc verā esse lectionem colligere est ex Afflig. codic. vulgata autem:* edixit dicens: cum; *videtur orta ex varietate lectionum. Quum enim alij haberent:* dicit, *(quomodo Cambr.) & fortassis in margine, vtrunque irrepsit in textum:* dixit dicens, *ne autem superflua foret repetitio, aliquis adiecit,* e, *& legit:* edixit, *Certe nusquam alibi sic loquitur Cyprianus.*

21. apprehenderint] *Quum supra Epistola 9. & alibi iuxta Græcum & Latinum Matt. textum legat:* tra-

tradiderint, *mirum est quod hic:* apprehenderint, *legant tum exc. tum Ms. cod.*

22. Sic & Daniel] *Hanc eandem historiam Belis habes citatam in lib. de orat. dominica, vbi de illius auctoritate Canonica.*

23. Nónne qui iusti occiduntur] *Ex Ms. codi sic rectè hunc locum restituimus, vt referatur tum ad Prophetas tum ad Apostolos. Quod autem antea erat:* cum, *ita sensum obscurabat, vt videretur de aliis loqui quàm prædictis. Porrò de Apostolorum martyriis nemo est qui dubitet. Inter Prophetas autem non omnes quidem sunt martyrium passi (vti ex Epiph. de vita & obitu Prophetarum constat) sed duntaxat, Isaias sub Manasse Rege serra in duas partes sectus. Hieremias apud Taphnas in Aegypto obrutus lapidibus. Ezech. occisus à duce populi Israëlitici in Chaldæa, dum eum de Idololatria reprehenderet. Amos fuste occisus à filio Amasiæ sacerdotis Bethel. Micheas præcipitatus à Ioram filio Achab. & Ioannes Baptista capite plexus iussu Herodis in carcere.*

24. quam ergo grauis causa] *Ita primus hunc locum castigauit Costerius, pro eo quod erat:* vero. *Consentiunt Ms. cod. iuxta autem cod. Ms. fidem, quũ superfluè bis repeteretur, priori loco vocem:* ille, *submonimus.*

25. quia me priorem vobis odit] *Hanc lectionem Camb. cod. malui sequi, eo quod indifferens sit ad vtrunq; sensum qui ex Græco textu hauriri potest, vbi est* ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν, *quod verti potest, aut:* priusquam vos, *ad quod accedit vulgata huius loci lectio: aut,* me primo, *vel:* priorem vestrum, *quomodo hic legit. Afflig. cod. Ex vtroque etiam Ms. substituere licebat:* odiuit: *sed* odit, *quod esset elegantius immutare nolui. Manut. legit* odiit, *tum hic tum alibi. Porro pro eo quod erat:* sermonis, *Ms. habent:* verbi, *sed perinde est, vtrum legatur.*

26. Neque aliquis ex vobis &c.] *Quum prius & præmiis & exemplis eos ad Martyrium sit exhortatus, nunc ne timore succumbant, armat ad prælium, sub finem denuo magnitudine præmiorum animos accendens.*

27. & corpus & animam occidere) *Expressit ad verbum quod Græce est* ἀπολέσαι.

28. spectaculo perfruitur) *Sic Ms. cod. excusi verò perfruatur, neutri male. Ita & paulopost, vbi excusi habent:* præside, *legunt illi:* præsente. *Pro eo etiã quod excusi vulgati & Ms. habent:* ne, *vetus excusus & Remboldus legunt:* nec.

29. Armat nos & preparat Apostolus dicés) *Ita Ms. & excus. recentiores. Manutius verò, Remboldus & vetus excusus:* Armari autem & parari nos beatus Apostolus docet dicens, *prior lectio placet magis.*

30. Propter quod induite vos tota arma Dei *Hoc pacto vetus & cæteri excusi. Ms. & Manut. omittunt:* tota, *sed prior lectio magis placet, per illam enim exprimitur clarius quod Græce est* πανοπλίαν, *præsertim quum & D. Hieron. dicat vertendum hic fuisse:* vniuersa arma.

31. muniatur frons, vt signum Dei incolume seruetur) *Alludit haud dubie ad signũ crucis quod in baptismo frontibus infigitur, præsertim quum alicubi dicat: signaculo dominico consummari qui in ecclesia baptizantur. Eiusdem ritus meminit etiam Basil. lib. de spiritusancto. & Tertul. lib. de resurrectione carnis. Chrysost. li. contra gentiles. Cyrillus Hieroso. Cate. 4. & Hieron. in epistola ad Heliodorum. Quod cur in fronte fiat quæ sedes est verecundiæ, ex August. rationẽ reddit Micrologus noster cap. 9. vt eliminata omni verecundia, non erubescamus Euangelium Christi. Non solum autem in baptismo, sed ad omnem progressum, ad omnem aditum & exitum, ad vestitum, ad lauacra ad mensas, ad lumina & ad cubilia, frontẽ signare cruce solitos veteres Christianos, locuples testis est Tertul. lib. de coron. mili. ad quem locum etiam alludit D. Hieron. epistola ad Eustoch. de custod. virgin. Plura vide apud Iustinum mart. Apol. ad Anton. Pium & Reuerendiss. Ruremundensem Episcopum Dn. Guilielmum Lindanum in sua panoplia.*

32. Armemus & dexteram &c. quæ Domini corpus accepit &c.) *Alludit ad veterem alterum ecclesiæ ritum, quo sumebatur in manus Eucharistia, de quo latius li. de Lapsis. Confirmat etiam veritatem corporis Christi in Eucharistia, & merita bonorum operũ. Castigauimus autem hunc locum partim ex Ms. partim ex veteri excuso, ad quem proxime quidem accedebat Manut. sed omiserat vocem:* postea, *& reposuerat:* accipit, *quum rectius legatur,* accepit.

33. Abraham & Isaac & Iacob &c. & martyres salutare) *Insinuat futuram mutuam notitiam in vita futura, sed latius hac de re lib. de mortalitate.*

34. cũ claritas Dei super nos fulserit) *Sic rectè Manut. & Mor. ex Ms. cod. pro eo quod erat,* charitas.

35. tam beati erimus &c. quam rei remanebunt) *Eleganter sic quoque castigauit Manut. hunc locum, antea corruptiss. cui consentiunt Colon. & Afflig. cod. Cambr. verò vtrobique legit:* quam, *etiam non malè.*

AD CORNELIVM IN exilio de eius confessione.

EPISTOLA LVII.

ARG. *Laudat Cyprianus in Cornelio & Plebe eius Confessionem nominis Christi ad exiliũ vsque, hortaturq; ad cõstantiam, & mutuas pro inuicem orationes, tum ob instantem certaminis diem in hac vita; tũ post obitum: meminit autem huius Epistolæ Damasus in vita Cornelij, vtpote propter quam calumniæ factæ occasionem necis sumpserit Tyrannus. Atque adeo quũ sub finem vitæ Cornelij scripta sit, rectè non in primo, sed postremo loco inter Cypriani ad illum Epistolas collocasse me æquus lector iudicabit.*

CYPRIANVS CORNElio fratri Salutem.

COGNOVIMVS frater charissime, fidei ac virtutis vestræ testimonia gloriosa, & confessionis vestræ honorem sic exultanter accepimus; vt in meritis ac laudibus vestris nos Lib. 1. ep. 1.

quoque participes & socios computemus. Nã cum nobis & Ecclesia vna sit & mens iuncta, & indiuidua concordia; quis non sacerdos in consacerdotis sui laudibus, tanquam in suis propriis gratuletur? aut quæ fraternitas non in fratrum gaudio vbique lætetur? Exprimi satis non potest, quanta istic exultatio fuerit, & quanta lætitia, cum de vobis prospera & fortia comperissemus; ducem te illic confessionis fratribus extitisse, sed & confessionem ducis [1]de fratrum confessione creuisse; vt dum præcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites, & confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri: vt non inueniamus quid prius prædicare in vobis debeamus, vtrum ne tuam promptam & stabilem fidem, an inseparabilem fratrum charitatem. Virtus illic Episcopi præcedentis publicè comprobata est, adunatio sequentis fraternitatis ostensa est. Dum apud vos vnus animus & vna vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est. [2] Claruit fratres charissimi fi-
Rom. 1. des, quam de vobis beatus Apostolus prædicauit. Hanc laudem virtutis, & roboris firmitatem iam tunc in spiritu præuidebat, & præconio futurorum merita vestra contestans, dum parentes laudat, [3] filios prouocabat. Dum sic vnanimes dum fortes estis, magna cæteris fratribus vnanimitatis & fortitudinis exempla tribuistis. Docuistis granditer Deum timere, Christo firmiter adhærere; plebem sacerdotibus in periculo iungi; in persecutione fratres à fratribus non separari; concordiam simul iunctam vinci omnino non posse; [4] quicquid simul petitur à cunctis, Deum pacis pacificis exhibere. Prosilierat aduersarius terrore violento Christi castra turbare: sed quo impetu venerat, eodem impetu pulsus est; & quantum formidinis & terroris attulit, tantum fortitudinis inuenit & roboris. Supplantare se iterum posse crediderat Dei seruos, & velut tyrones, & rudes, quasi minus paratos, & minus cautos, solito suo more concutere. Vnum primo aggressus, vt lupus ouem secernere à grege, vt accipiter columbam ab agmine volantium separare tentauerat: nam cui non est aduersus omnes satis virium, circumuenire quærit solitudinem singulorum. Sed retusus adunati exercitus fide pariter & vigore, intellexit milites Christi vigilare iam sobrios, & armatos ad prælium stare; vinci non posse, mori posse: & hoc ipso inuictos esse, quia mori non timent, neç repugnare contra impugnantes, [5] cũ occidere innocentibus nec nocẽtem liceat, sed prompte & animas & sanguinem tradere, vt cum tanta in sæculo malitia & sæuitia grassetur, à malis & sæuis velocius recedatur. Quale illud fuit sub oculis Dei spectaculũ gloriosum? quale in cõspectu Christi, Ecclesiæ suæ gaudium, ad pugnam, quã tentauerat hostis inferre non singulos milites, [6]sed tota simul castra prodisse? omnes enim cõstat venturos fuisse, si audire potuissent, quando accurrerit properanter, & venerit quisquis audiuit. Quot illic lapsi, gloriosa confessione sunt restituti? Steterunt fortes, & ipso dolore pœnitentiæ facti ad prælium fortiores, [7] vt appareat nuper subitatos esse, & nouæ atque insuetæ rei pauore trepidasse; rediisse ad se postmodũ fidem veram & vires suas de Dei timore collectas, ad omnem patientiam constanter & firmiter roborasse, nec iam stare ad criminis veniam, sed ad passionis coronam. [8] Quid ad hæc Nouatianus, frater charissime? vtrum ne iam deponit errorem? an vero (qui dementium mos est) ipsis bonis & prosperis nostris plus adactus est ad furorem? & quò magis ac magis dilectionis ac fidei crescit hic gloria, illic dissensionis & zeli recrudescit insania: nec vulnus suum miser curat; sed adhuc grauius & se, & suos vulnerat? in perniciem fratrum lingua sua perstrepens, & facundiæ venenatæ iacula contorquens, magis durus sæcularis philosophiæ prauitate, [9] quam philosophiæ dominicę lenitate pacificus, desertor Ecclesiæ, misericordiæ hostis, [10] interfector pœnitentiæ, doctor superbiæ, veritatis corruptor, [11]perditor caritatis? Agnoscit ne iam qui sit sacerdos Dei? quę sit Ecclesia & domus Christi? qui sint Dei serui, quos diabolus infestet? qui sint Christiani, quos Antichristus impugnet? Neque enim quærit illos, quos iam subegit: aut gestit euertere, quos iam suos fecit. Inimicus & hostis Ecclesiæ quos alienauit ab Ecclesia & foras duxit; vt captiuos & vinctos contemnit, & præterit: eos pergit lacessere, in quibus Christũ cernit habitare. Quanquam & si aliquis ex talibus fuerit apprehensus, non est quod sibi quasi in [12]confessione nominis blandiatur, cũ constet, si occisi eiusmodi extra Ecclesiam fuerint, fidei coronam non esse, sed pœnam potius esse perfidiæ, nec in domo Dei inter vnanimes habitaturos esse quos videmus de pacifica & diuina domo, furore discordiæ, recessisse. Hortamur plane quantum possumus frater charissime, pro charitate mutua, qua nobis inuicẽ cohęremus, vt (quoniam prouidentia Domini monentis instruimur, & diuinę misericordiæ consiliis salubribus admonemur, appropinquare iam certaminis & agonis nostri diem) [13] ieiuniis, vigiliis, orationibus insistere cum omni plebe non desistamus: incumbamus gemitibus assiduis, & deprecationibus crebris. hæc sunt enim nobis arma cœlestia, quæ stare & perseuerare fortiter faciunt. hæc sunt munimenta spiritalia, & tela diuina, quæ protegunt. memores nostri inuicem simus, cõcordes atque vnanimes, vtrobique pro nobis semper oremus, pressuras & angustias mutua caritate releuemus. [14] & si quis istinc nostrum prior diuinæ dignationis celeritate præcesserit, perseueret apud Dominum nostra dilectio, pro fratribus & sororibus nostris apud misericordiam patris non cesset oratio. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LVII.

1. de fratrum confessione creuisse] *Ita recte Camb. co. & Manu. pro eo quod cæteri Ms. & excusi* consensione.

2. claruit fratres charissimi] *Sic Ms. & excusi omnes quare non placet quod reposuit solus Manut.* frater chariss. *Est enim prosopopeia ad Romanos Confessores omnes, quos à fide commendat.*

3. filios prouocabat] *hoc pacto Afflig. Dũ. Mar. Bland. Cauchij cod. Ms. excusi vero:* prouocat, *minus recte. Patres autem vocat Romanos quos commẽdabat Apostolus; filijs eorum posteros.*

4. quicquid simul petitur à cunctis] *Vnanimis oratio quam sit efficax, hinc probatur, de qua latius lib. de orat. Dominica.*

5. cum occidere innocentibus nec nocẽtem liceat] *Similis fuit locus Epistola præced. Neque vero mirum cuiquam videri debet, Cyprianum in ea fuisse sententia vt potius fugiendum esse indicaret Christianis, quàm vt se tuerentur contra principis persecutoris impetum, quum apud illos nullus esset legitimus magistratus, cui solus permissus est gladius; atque adeo patientia opus foret & soli Deo committenda vindicta: Quod satis insinuat Tom. 2. contra Demetrianum, cũ hanc patientiæ causam reddit; quia (inquit) patientes facit de secutura vltione securitas, qua certi sunt & fidentes, quod inultum non remanebit quodcunque patiuntur; præsertim cum scriptum sit: mihi vindictã & ego retribuam.*

6. sed tota simul castra prodisse] *Sic Afflig. & alij tres, Cauchij quoque Ms. cod. vetus excusus & Rẽboldus, quare loco semouimus:* semel, *quod solus habebat cum excusis Camb. cod. Ex Ms. autem recte Manut.* illic, *pro eo quod erat:* illi.

7. vt appareat nuper subitatos esse] *habet quidem Camb. cod.* dubitasse, *verum cum cæteri Ms. & excusi omnes legãt:* subitatos esse, *nolui temere quid immutare; præsertim quum velut explicans quod dicit subiungat:* & nouę atque insolitæ rei pauore trepidasse. *Noua igitur vox est, subitatos esse, pro subito oppressos esse, vt sit id quod vnica voce Teuthonica efferimus* verrasschen. *Vtitur eadẽ voce his terue Pontius in vita Cypr. Similiter latinus interpres vertit alicubi:* à subitatione insperatæ salutis.

8. Quid ad hæc Nouatianus, frater charissime] *Insultat Nouatiano, quasi dicat, frustra illum calumnias spargere de tali viro, qui tam constanter Christum confessus sit. Porro illud:* charissime, *habẽt Ms. & excusi omnes præterquã Erasmi cod. qui nescio qua de causa vbique fere eam vocem sustulit.*

9. quam philosophiæ dominicę lenitate] *Ita constanter Ms. & excusi omnes, præter Manut. & Morelium, qui reposuerunt:* sophiæ; *quantum arbitror ad vitandam κακοφωνίαν.*

10. interfector pœnitentiæ] *Intellectum huius habes supra Epistola ad Anton.*

11. perditor charitatis] *Quum sic legant vetus excusus, March. Dun. & Cauchij Ms. cod. & etiam Remboldus; videtur mihi hæc verior lectio, quam illa Afflig. & excusorum recentiorum cod.* proditor; *præsertim quum priori voce vtatur etiam Cic. in Pison. & Orat. pro Plancio.*

12. confesione nominis] *Quid sit nominis confessio, item de pseudomartyribus hæreticis supra dicta Epistola ad Anton. abunde diximus.*

13. ieiunijs, vigilijs, orationibus] *de tribus his Christiani hominis exercitijs quæ nostræ ætatis suggillare non verentur Aristarchi, latior se cãpus offert lib. de opere & Eleemosinis.*

14. Et si quis hinc nostrum prior &c.] *Patet ex hoc loco Cyprianum sensisse & credidisse, Sanctos etiam defunctos pro viuis orare, quod ipsum sed paulo obscurius indicat tom. 2. lib. de mortalit. cum dicit de futura vita agens: Frequens nos illic turba desiderat, iam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra incolumitate sollicita. Similia habent Cornelius Papa Epistola Decret. 2. Origenes Hom. 3. in Cantica & 3. in Gen. D. Potamiena apud Eusebiũ lib 6. Hist. eccles. c. 5. & his vetustior D. Anacletus Petri discipulus Epistola Decret. 3. Imo ipse D. Petrus tum verbis citatis à D. Clemente Epistola ad Iac. fratrem Domini, tũ Epistolæ sua Canonica 1. cap. (iuxta expositionem Græcorum quorundam narrante Oecumenio) cum dicit: Dabo autem operam & frequenter, habere vos post obitum meum, vt horum memoriam faciatis. Satis etiam ex hoc ipso loco colligitur, iam tum Innocationem quoque sanctorum in vsu fuisse, imo infra. Tom. 2. lib. Disc. & hab. Virg. preces sanctarum virginum post hãc vitam implorat, dicens: Durate fortiter, spiritaliter pergite, peruenite feliciter, tantũ tunc mementote nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari. Quod de honore post hanc vitam intelligi, satis indicant præced. verba: maiore & meliore parte præceditis, & illud: peruenite feliciter. Quare calumniari perspicuũ est illos, qui ante diui Gregorij ætatem illam vsitatam in Ecclesia negant, præsertim quum eam reperire sit etiam apud Syn. 7. Can. 7. & sextam in fine; Victo. Africanum lib. 3. de persequut. Vandal. D. Fulgentium serm. de laudib. Mariæ in partu salnat. Petrum Chrysologum hom. 7. Theodoret. de Græcæ affect. lib. 8. Leonem magnum sermon. 2. & 6. de ieiu. & octauis Apostolorum; Cesarium in hom. in Litanijs, D. August. libr. 7. de bapti. cap. 2. serm. de natali Cypriani, serm. 27. de verbis Apostoli. libr. 22. de ciuitate Dei cap. 8. & alibi frequenter, Vigil. Trident. in vita diui Sysinnij. Paulinum de sancto Claro ad Seuerum, in Paneg. pueri Celsi, & Car. de sancto Felice, Hyeronym. de Laudibus Paulæ & in vita Hylarionis. Prud. frequentiss. Ambros. lib. 1. de viduis & orat. fun. Satyri fratris. Gregor. Nazianze. homi. in Basil. & Cyprian. Basil. serm. de 40. Martyr. & in Mammantem martyrem. Chrysostom. in missa hom. 49. in Genes. 5. in Matth. 5. in Epistolam ad Philippens., & 66. ad populum Antiochen. Nectarium in Theodo. Martyrẽ. & Ephrem serm. de martyr. Imo & ante annum 300. (quantumuis id neget Monhemius) vsitata fuit illa ab Hylario in Psalm. 24. Athanas. orat de virg. deipara, diuo Anthonio Epistola ad Arsenoitas, virgine Iustina apud Nazianz. orat. in Cypri. Auctore lib. de card. operib. Christi serm. de Epiphan, infra Tom. 3. diuo*

Stephano papa epistola 2. Cypri. verb. supra cit. Origen. in vltimum c. lib. Iob, & in lamento, & D. Ireneo lib. 5. contra haret. vbi Mariam virginē Eua virginis dicit aduocatam. quomodo & Ephrem Syrus ille iam dictus: Esto (inquit in Threno Mariam alloquens) nostra conciliatrix & aduocata in hora iudicij, libera nos à futuro igne & tenebris, tu namque es spes apud Deum Christianorum. Quæ verba notatu digna, ob illos qui calumniantur Canticum illud Ecclesiæ in laudem D. virgi. Salue Regina misericordiæ &c. Neque vero Mariam duntaxat, sed & alios sanctos appellare solent veteres, modo aduocatos (sicut D. Maximus in Nazar. & Celsum) modo Patronos (vti Amb. lib. 10. in Luc. c. 21. D. Aug. de cura pro mort. c. 4. Prudentius hymn. 1. & 2. περὶ στεφάνων Paulinus Paneg. 3. in Felicem & epistola 13. ad Seuerum & Anton. Episcopus epistola ad Arcad. Imperat.) modo protectores (velut Chrys. hom. 66. ad pop. Antioch.) modo etiam mediatores, quemadmodum Cyrillus li. 12. Thesau. c. 10. & Bernard. serm. vlt. de Assumpt. D. Virg. Quæ omnes appellationes, mire confirmant ritum inuocationis supradictum. Quin qui altius adhuc petendū censeat, reperiet hæc verba apud D. Iacobum in sua Liturg. quam Syn. 6. pro tali agnoscit can. 32. Commemorationē agamus sanctissimæ, immaculatæ, gloriosissimæ, benedictæ, dominæ nostræ, matris Dei & semper virginis Mariæ, ac omnium sanctorum & Iustorum, vt precibus atque intercessionibus eorum omnes misericordiam consequamur. Quid enim quæso aliud est, sanctorum commemorationem agere vt eorum intercessionibus misericordiam consequamur; quam sanctos inuocare vt pro nobis intercedant ad misericordiam consequendam.

AD LVCIVM PAPAM ROMAnum reuersum ab exilio.

EPISTOLA LVIII.

ARG. *Gratulatur Lucio Cyprianus cum collegis de reditu ab exilio, docens dilata martyria gloriam nō minuere. Deinde indicans diuinitus contigisse Cornelij Martyrium & Lucij exilium, ad confundendos Nouatianos, prædicit illi instans Martyrium; ita Deo ordinante, vt non foris, sed apud suos consummaretur eius Martyrium.*

CYPRIANVS CVM COLLEgis Lucio fratri Salutem.

Lib. 3. ep. 1. ET nuper quidē tibi, frater charissime, gratulati sumus, cum te honore geminato in Ecclesiæ suæ administratione [2] confessorem pariter & sacerdotem constituit diuina dignatio; sed & nunc non minus tibi & comitibus tuis atque vniuersæ fraternitati gratulamur, quod cū eadem gloria & laudibus vestris reduces vos denuo ad suos fecerit benigna Domini & larga protectio: vt pascendo gregi pastor, & gubernandæ naui gubernator, & plebi regendæ rector redderetur; & appareret relegationem vestram sic diuinitus esse dispositam, non vt Episcopus relegatus & pulsus Ecclesiæ deesset, sed vt ad Ecclesiam maior rediret. Neque enim in tribus pueris minor fuit martyrij dignitas, quia morte frustrata de camino ignis incolumes exierunt: aut non cōsummatus Daniel exstitit in suis laudibus quia qui leonibus missus fuerat ad prædam, protectus à Domino vixit ad gloriam. Dan. 3. Dan. 14. [3] In Confessoribus Christi dilata martyria non meritum confessionis minuunt, sed magnalia diuinæ protectionis ostendunt. Repræsentatum videmus in vobis, quod apud Regem fortes atque illustres pueri prædicauerunt: Ipsos quidem paratos esse ardere flammis, ne dijs eius seruirent, aut imaginem quam fecerat adorarent; Deum tamen quem colebāt, quémque & nos colimus, potentem esse vt eos de camino ignis eximeret, & de regis manibus ac de pœnis præsentibus liberaret. Quod inuenimus in confessionis vestræ fide, & in Domini circa vos protectione nunc gestum; vt cum vos parati fueritis & prompti omne subire supplicium, dominus tamen vos pœnæ subtraheret, & Ecclesiæ reseruaret. Regredientibus vobis breuiata non est in episcopo cōfessionis suæ dignitas, sed magis creuit sacerdotalis auctoritas; vt altari Dei assistat antistes, qui ad confessionis arma sumenda & facienda martyria, non verbis, plebem; sed factis cohortetur, & imminēte antichristo paret ad prælium milites non solum sermonis & vocis incitamento, sed fidei & virtutis exemplo. Intelligimus frater charissime, & tota cordis nostri luce perspicimus diuinæ maiestatis salutaria & sancta consilia; vnde illic [4] repentina persecutio nuper exorta sit, vnde cōtra Ecclesiam Christi & Episcopum Cornelium beatum martyrem, vósque omnes secularis potestas subito proruperit: vt [5] ad cōfundendos hæreticos & retundendos ostenderet Dominus, quæ esset Ecclesia, quis Episcopus eius vnus, diuina ordinatione delectus; qui cū Episcopo presbyteri sacerdotali honore coniuncti; quis adunatus & verus Christi populus Dominici gregis charitate connexus: qui essent, quos inimicus lacesseret; qui contra, quibus diabolus vt suis parceret. Neque enim persequitur & impugnat Christi aduersarius, nisi castra & milites Christi: hæreticos prostratos semel & suos factos contemnit, & præterit: eos quærit deijcere, quos videt stare. Atque vtinā nūc facultas daretur frater charissime, vt interesse illic vobis regredientibus possemus, qui vos mutua charitate diligimus, vt aduentus vestri lætissimum fructum præsentes cum cæteris ipsi quoque caperemus. Quæ illic exultatio omnium fratrum? qui concursus atque complexus occurrentium singulorum? Vix oculis adhærentium potest satisfieri, vix vultus ipsi atque oculi plebis possunt videndo satiari. [6] De aduentus vestri gaudio cognoscere illic fraternitas cœpit; qualis & quanta sit secutura Christo veniente

veniente lætitia: cuius quia cito appropinquabit aduentus, imago iam quædam præcessit in vobis; vt quo modo Ioannes præcursor eius & præuius veniens, prædicauit Christum venisse, sic nunc episcopo confessore Domini & sacerdote redeunte, appareat & dominum iam redire. Vicarias vero pro nobis ego & collegæ & fraternitas omnis has ad vos litteras mittimus frater charissime, & repræsentantes vobis per epistolam gaudium nostrum, [7] fida obsequia charitatis expromimus; hic quoque in sacrificijs atque in orationibus nostris non cessantes Deo patri, & Christo filio eius Domino nostro gratias agere; & orare pariter ac petere, vt qui perfectus est atque perficiens, custodiat & perficiat in vobis confessionis vestræ gloriosam coronam: qui & ad hoc vos fortasse reuocauit, ne gloria esset occulta, si foris essent confessionis vestræ consummata martyria. [8] Nam victima quæ fraternitati præbet exemplum virtutis & fidei, præsentibus debet fratribus immolari. Optamus te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LVIII.

1. Et nuper quidem &c.] *Epistola prior ad Lucium cuius meminit, desideratur.*

2. confessorem pariter & sacerdotem] *Cõfirmat hoc Damasi sententiam, qui dicit statim ab ordinatione missum Lucium papam in exilium.*

3. In Confessoribus Christi dilata martyria] *Similem locum habes supra epistola ix. & ad Tybaritanos. Confirmatur autem etiam hinc distinctio nostra, quam ibidem habes inter Martyres & Confessores.*

4. repentina persequutio] *Eo quod repentinã vocat persequutionem qua passus est Cornelius, confirmatur quod supra diximus, passum illum sub Gallo & Volusiano; vtpote quos constet non toto anno imperium tenuisse, & quibus mortuis persequutio cessauit ad aliquantum temporis. Rursus autem Episcopum vnũ pàpam Romanum nuncupat.*

5. ad confundendos hæreticos] *Nouatianos intelligit, epistola enim præced. mentionem de illis inijciens, ijsdem verbis vtitur.*

6. De aduentus vestri gaudio cognoscere illic] *Hanc distinctionem habeo ex Ms. Afflig. & Cãbr. codicibus & veteri excuso; Remboldi praua distinctio textum plane obscurauerat.*

7. fide obsequia charitatis expromimus] *Sic Ms. Manut. & Morelius, pro eo quod erat:* exprimimus.

8. Nam victima quæ fraternitati præbet exemplũ] *Quod hic laudat & futurum prædicit, nẽpe sacerdotem martyrium pati coram sua fraternitatẽ vsque adeo imitatus est Cypr. (vti patet in epist. vltima) vt delituerit ad tempus ne apud Vticam sed potius Carthagini pateretur.*

EPISTOLÆ MISCELLANEÆ in pace Ecclesiæ varijs temporibus conscriptæ

AD FIDVM DE INFANTIBUS baptizandis.

EPISTOLA LIX.

ARG. *huius epistolæ præcipuum paucis indicat D. Augustinus epistola xxviij. ad Hieronymum: Beatus Cyprianus (inquit) non aliquod decretum condens, nouum, sed Ecclesiæ fidem firmißimam seruans, ad corrigendum eos qui putabant ante octauum diem natiuitatis non esse paruulum baptizandum; mox natum rite baptizari posse, cum suis quibusdam coëpiscopis censuit. Obiter tamen sub principium pacem Victori cuidam, quamuis contra Decreta Synodorum de Lapsis datam, non reuocat, sed Therapio Episcopo ne deinceps id faciat interdicit. E quo loco satis constat scriptam hanc epistolam post vtranque Synodum de Lapsis (quarum supra mentio epistola liiij.) verum an paulo post, an longo post tempore incertum est; in pace tamẽ scriptam contextus indicat.*

CYPRIANVS ET CÆTERI collegæ qui in concilio affuerant numero lxvi. [1] Fido fratri Salutem.

LEGIMVS litteras tuas, frater charissime, *Lib. 3. ep. 8.* quibus significasti[2] de Victore quodã presbytero, quod ei antequam pœnitẽtiam plenam egisset, & domino Deo, in quem deliquerat, satisfecisset, temere Therapius collega noster immaturo tempore & præpropera festinatione pacem dederit. Quæ res nos satis mouit, recessum esse[3] à decreti nostri auctoritate, vt ante legitimum, & plenum tempus satisfactionis, & sine petitu & conscientia plebis, nulla infirmitate vrgente, ac necessitate cogente pax ei concederetur: sed librato apud nos diu consilio, satisfuit obiurgare Therapium collegam nostrũ, quod temere hoc fecerit, & instruxisse, ne quid tale de cetero faciat. Pacem tamen quomodocunque à sacerdote Dei semel datam non putauimus auferendam, ac per hoc Victori[4] communicationem sibi concessam vsurpare permisimus. [5] Quantum vero ad causam infantium pertinet, quos dixisti[6] intra secundum vel tertium diem quo nati sint constitutos baptizari *Gen. 17.* non oportere, & considerandam esse legem circuncisionis antiquæ, vt intra octauum diem eũ qui natus est baptizandum & sacrificandũ non putares; longe aliud in concilio nostro omnibus visum est. In hoc enim quod tu putabas esse faciendum, nemo consensit, sed vniuersi potius iudicauimus nulli hominum nato misericordiam Dei & gratiam denegandam. Nam cum Dominus in Euangelio suo dicat: Filius *Luc. 9.* hominis non venit animas hominum perdere,

 sed

ſed ſalutare; quantũ in nobis eſt, ſi fieri poteſt,
nulla anima perdenda eſt. Quid enim ei deeſt,
qui ſemel in vtero, Dei manibus formatus eſt?
Nobis enim atque oculis noſtris ſecundum die
rum ſæcularium curſum, accipere, qui nati ſunt,
incrementum videntur: cæterum quæcunque à
Deo fiunt, Dei factoris maieſtate & opere per-
fecta ſunt. Eſſe denique apud omnes, ſiue in-
fantes, ſiue maiores natu, vnam diuini muneris
æqualitatem; declarat nobis diuinæ ſcripturę fi-
4.Reg.4. des, cum Heliſęus ſuper infantem [7] Sunamitis
viduæ filium qui mortuus iacebat, ita ſe Deum
deprecans ſuperſtrauit, vt capiti caput, & faciei
facies applicaretur, & ſuperfuſi Heliſęi membra
ſingulis paruuli membris & pedes pedibus iun
gerentur. Quæ res ſi ſecundum natiuitatis no-
ſtrę & corporis qualitatem cogitetur, adulto &
prouecto infans non poſſet æquari, nec cohęre-
re & ſufficere poſſent parua membra maiori-
bus. Sed illic æqualitas diuina & ſpiritalis ex-
primitur, quod pares atque æquales ſint omnes
homines, quando à Deo ſemel facti ſunt; &
poſsit [8] ætas noſtra in incrementis corporum,
ſecundum ſæculum, non ſecundum Deum ha-
bere diſcrimen: niſi ſi & gratia ipſa, quæ bapti-
zatis datur, pro ætate accipientium vel minor,
vel maior tribuitur; cum Spiritus ſanctus non
de menſura, ſed de pietate atque indulgẽtia pa-
Galat.2. terna æqualis omnibus præbeatur. Nam Deus
vt perſonam non accipit, ſic nec ætatem, cum
ſe omnibus ad cœleſtis gratię cõſecutionem æ-
qualitate librata [9] præbeat patrem. Nam &
quod veſtigium infantis in primis partus ſui die
bus conſtituti, mundum non eſſe dixiſti, quod
vnuſquiſque noſtrûm adhuc horreat exoſcula-
ri nec hoc putamus [10] ad cœleſtem gratiam dã-
dam impedimento eſſe oportere, ſcriptum eſt
Titum.1. enim: Omnia munda ſunt mundis. Nec ali-
quis noſtrûm id debet horrere, quod Deus di-
gnatus eſt facere. Nam etſi adhuc infans à par-
tu nouus eſt, non ita eſt tamen, vt quiſquam il-
lum in gratia danda atque in pace facienda hor-
rere debeat oſculari; quando in oſculo infantis
vnuſquiſque noſtrûm pro ſua religione ipſas ad
huc recentes Dei manus debeat cogitare, quas
in homine modo formato & recens nato quo-
dam modo exoſculamur, quãdo id quod Deus
fecit amplectimur. Nam quod in Iudaica cir-
cumciſione carnali octauus dies obſeruabatur;
ſacramentum eſt in vmbra atque in imagine an
te præmiſſum, ſed veniẽte Chriſto veritate cõ-
pletum. Nam quia octauus dies, [11] id eſt, poſt
ſabbatum primus dies futurus erat, quo Domi-
nus reſurgeret & nos viuificaret & circumciſio
nem nobis ſpiritalem daret; hic dies octauus, id
eſt, poſt ſabbatum primus & dominicus præ-
ceſsit in imagine. quæ imago ceſſauit ſuperue-
niente poſtmodum veritate, & data nobis ſpiri
tali circumciſione. Propter quod neminẽ pu-
tamus à gratia conſequenda impediendum eſſe
[12] ea lege, quę iam ſtatuta eſt, nec ſpiritalem cir-
cumciſionem impediri carnali circumciſione de
bere, ſed omnem omnino hominem admitten-
dum eſſe ad gratiam Chriſti; quando & Petrus
[13] in actibus Apoſtolorũ loquatur & dicat: Do- Act.10.
minus mihi dixit neminem communem dicen-
dum & immundum. [14] Cæterum ſi homines
impedire aliquid ad conſecutionem gratię poſ-
ſet; magis adultos, & prouectos, & maiores na
tu poſſent impedire peccata grauiora. Porro
autem ſi etiam [15] grauiſsimis delictoribus & in
Deum multum ante peccantibus, cum poſtea
crediderint, [16] remiſſa peccatorum datur, & à
baptiſmo atque à gratia nemo prohibetur; quã-
to magis prohiberi non debet infans, qui recẽs
natus nihil peccauit, niſi quod ſecundum Adam
carnaliter natus contagium mortis antiquæ pri
ma natiuitate contraxit? qui ad remiſſam pec-
catorum accipiendam hoc ipſo facilius accedit,
quod illi remittũtur nõ propria, ſed aliena pec-
cata. Et iccirco frater chariſsime, hæc fuit in
concilio noſtra ſentẽtia à baptiſmo atque à gra-
tia Dei, qui omnibus miſericors & benignus
& pius eſt, neminem per nos debere prohiberi.
Quod cùm circa vniuerſos obſeruandum ſit at-
que retinendum, [17] tum magis circa infantes ip
ſos & recens natos obſeruandum putamus, qui
hoc ipſo de ope noſtra, ac de diuina miſericor-
dia plus merentur, quod in primo ſtatim natiui-
tatis ſuæ ortu plorantes ac flentes nihil aliud fa-
ciunt quam deprecantur. Optamus te frater
chariſsime ſemper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LIX.

1. Fido fratri] *Quo in loco fuerit Epiſcopus Fidus, reperire non potui, veriſimile tamen eſt fuiſſe vicinum Epiſcopatui Therappij, qui in Synodo cognominatur à Bulla, ſi exſtarent litteræ Fidi, poſſet fortaßis ex illis certius quid colligi. Porro lxvi. epiſcopos duntaxat huic concilio interfuiſſe, non lxvij. (vti habebat Manut.) patet ex Auguſt. contra epiſt. Pelag. li. 4. ca. 8.*

2. de Victore quodam presbytero] *Quanquã cum Manut. & Morelio etiam Cambr. codex legat:* quondam, *placet tamen magis vulgata excuſ. & aliorum Ms. lectio prior, eo quod ſatis conſtat ex ſequentibus adhuc vixiſſe Victorem presbyterum cũ hæc ſcriberet.*

3. à decreti noſtri auctoritate] *Alludit ad Decretum epiſtolæ liiij. quo ſtatutum erat, vt non niſi infirmitate vrgente aut neceßitate perſequutionis cogente pax lapſis daretur.*

4. communicationem ſibi conceſſam] *Ita Ms. Afflig. Dun. Marc. Angl. Blandin. Camb. & Cauchij. Manu. quoque & Morelius; cæteri excuſi:* traditam.

5. Quantum vero ad cauſam infantum pertinet] *Locus inſignis de baptiſmo paruulorum contra Anabaptiſtas, cuius meminit etiam Tom. 2. lib. de Lapſis. Eundem agnoſcunt D. Cyrillus Hieroſolimitanus Cathecheſi myſtag. 1. Greg. Naz. Orat. 3. in ſanctum*

lauacrum:

lauacrum: Chrys. hom. ad Neophitos, hom. 9. in Gen. & in Psal. 14. ac Ambros. in Lucam. Eundẽ D. Aug. ab vniuersa ecclesia obseruatum fuisse testatur frequẽter, præsertim autem epi. 28. iã dicta & lib. 3. de peccat. merit. & remiss. c. 6, 7. 8. 9. vbi totam fere hanc citat epistolam, quomodo etiam lib. 4. contra duas epistolas Pelag. c. 8. & lib. 2. contra Iulian. c. 3. Confirmat eundem Baptismum hac sentẽtia Cypriani & collegarum D. Hieron. sub finem libri 3. dialog. contra Pelagianos. Imo concil. Mileuit. can. 2. anathematе eum damnat, qui negat baptizandos paruulos recẽtes ab vteris matrum. Ante vero D. Cyprianum eiusdem mentionem disertis verbis reperire est, apud Origenem in Leui. hom. 8. in Luc. & in epist. ad Roma. ca. 6. Tertullianum lib. de anima, Ireneum contra hære. lib. 2. cap. 39. Instinum marty. quæ. 56. Clementẽ Romanum lib. 6. Constitut. Apesto. cap. 11. & Dionys. Areop. vlt. cap. ecclesi. Hierarchiæ. Qui Dion. ad traditionem Apostolorum eum refert, ad quam eũdem etiam refert Orig. in epistol. ad Roma. & D. Aug. li. 10. de Gen. ad litt. c. 23. & lib. 4. de bapt. contra Donat. c. 24.

6. intra secundum vel tertium diem quo nati sunt] *Etsi elegantior sit lectio Cambr. ac Angl. cod. & Mannij:* quam nati sunt, *quia tamen priorem reperire est in alijs Ms. & excusis omnibus atque adeo apud Aug. magis illa placet.*

7. Sunamitis viduæ filium] *Ex Angl. cod. rectum adiecimus:* Sunamitis, *in cæteris desideratur.*

8. ætas nostra in incremẽtis, &c. habere discrimen] *Sic cod. Afflig. March, Dun. & Manut. Cauchius verò Remboldus, Froben. & Col excu.* ætatis nostrę haberi discrimen, *vtrique non male; cæteri excusi corrupte:* ætatis nostræ habere. *Morelius verò, vetus excusus & Camb. cod. primam habent, sed omittũt:* in. *Illud autem nisi si, recte legitur, est enim Cypriano vsitatiß. vt alicubi diximus.*

9. præbeat patrẽ] *Etsi magis placeat lectio Costerij:* parem, *quia tamen omnes Ms. & exc. legunt* patrem, *nihil ausus sum immutare.*

10. ad cœlestem gratiam] *Sic Ms. omnes Manut. & Morelius; vulgati:* gloriam, *corrupte.*

11. id est, post Sabbatum primus] *Ita Ms. vetus excu. Manu. quoque & Morelius; pro eo quod men dose habebat Remboldus:* idem, *quare recte ad marginem priorem, lectionem adnotauit Erasmus. Morel. vero:* idem quod, *legit cũ Granio, sed prior lectio germana est. Porro de die Dominico, quem post Sabbatum primum rectè nuncupat, Euangelistas imitatus; vide supra epistolam xxxiij.*

12. ea lege quæ iam statuta est] *Sic excusi omnes, Ms. vero cuncti:* à lege, *vox autem,* hominem, *omissa à Manutio reperitur in Ms. & excus. alijs omnibus excepto Cambronen. & Angl. quare eam iterum adiecimus.*

13. in Actibus Apostolorum] *Hoc pacto Ms. & excusi omnes prater solum Manut. qui reposuit:* Actis, *verum priorem lectionem, genuinam esse constat ex epistola ad Antonian. sub finẽ, vbi sic loquitur: de actibus eius, loquẽs de Nouatiano; alibi etiã frequẽter actus sui mẽtionem facit, quare retinẽda vbique prior lectio.*

14. Cæterum si homines impedire aliquid ad] *Hunc locum iam pridem sic castigaram ex D. Aug. & consentiunt Ms. omnes, cum veter. exc. Remboldi vèro errore factum est, vt legeretur:* aliud ad.

15. grauissimis delictoribus] *Delictor pro peccator vox est Cypriano peculiaris; qui etiam, non (vti communiter) pro minori, sed potius pro maiori peccato frequenter abutitur voce:* delictum. *Pro eo antẽ quod Ms. & excusi omnes habent:* multum ante, *reperitur apud D. Hieron. & August, duobus in locis:* multo ante; *verum communẽ lectionem retinuimus, eo quod ita etiam legat Aug. contra duas epistolas Pelag.*

16. remissa peccatorum] *Etiam hæc Ms. & excusi. co. l. lectio tum hic tum paulopost magis placet, quã quod legunt D. Hieron. & Aug.* remissio, *nam prior vox Cypria. magis familiaris est, ex Tertulliano mutuata, li. 3. contra Marcionem.*

17. tum magis] *Particulã:* tum, *omissam à Manutio, rursum in locum suum restituimus, habet enim eam Ms. & excusi cæteri, & elegans est phrasis:* cum, tum, *Solus vetus excusus habet:* tamen, *sed minus recte.*

AD EPISCOPOS NVMIDAS de redemptione fratrum ex captiuitate Barbarorum.

EPISTOLA LX.

ARG. *Deplorata sub initium captiuitate fratrum Cyprianus sibi per Episcopos Numidas nuntiata; mittere se dicit sestertiorum centum milia, adscriptis nominibus singulorum tum fratrum & sororum, tum collegarum, qui aliquid contribuerant. Verisimile est autem factam hanc captiuitatem ab illis Barbaris, cõtra quos Decius in bellum profectus, interfectus est. Primi autem recens ediderunt hanc epistolam Manutius & Morelius.*

CYPRIANVS [1] IANVARIO, Maximo, Proculo, Victori, Modiano, Nemesiano, Nampulo, & Honorato fratribus S.

CVM maximo animi nostri gemitu, & non sine lacrymis legimus litteras vestras fratres charissimi, quas ad nos pro dilectionis vestrę solicitudine, de fratrum nostrorum & sororum captiuitate fecistis. Quis enim non doleat in eiusmodi casibus? aut quis non dolorem fratris sui suum proprium computet? cum loquatur Apostolus Paulus & dicat: Si patitur vnum membrum, compatiuntur & cætera mẽbra; si lætatur membrum vnum, collætantur & cętera membra. Et alio loco: Quis infirmatur, inquit, & non ego infirmor? Quare nũc & nobis captiuitas fratrum nostra captiuitas computanda est: & periclitantium dolor pro nostro dolore numerandus est: cum sit scilicet adunationis nostræ corpus vnum, & non tantum dilectio,

Lib. 5. ep. 8. *1. Cor. 12.* *2. Cor. 11.*

lectio, sed & religio instigare nos debeat, & cōfortare ad fratrum membra redimenda. Nam 1. Cor. 3. cum denuo Apostolus Paulus dicat: Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis? etiam si charitas nos minus adigeret ad opem fratribus ferendam; considerandum tamen hoc in loco fuit, Dei templa esse, quæ capta sunt; nec pati nos longa cessatione, & neglecto dolore debere; vt diu Dei templa captiua sint, sed quibus possumus viribus elaborare, & velociter gerere, vt Christum iudicem, & Dominum, & [2] Deum nostrum promereamur obsequijs nostris. Nam cum dicat Paulus Apo- Galat. 3. stolus: Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis: in captiuis fratribus nostris contemplandus est Christus; & redimendus de periculo captiuitatis, qui nos redemit de periculo mortis: vt qui nos de diaboli faucibus exuit, nunc ipse, qui manet & habitat in nobis, de Barbarorum manibus exuatur; & redimatur nummaria quantitate, qui nos cruce redemit, & sanguine: qui iccirco hæc fieri interim patitur, vt fides nostra tentetur, an faciat vnusquisque pro altero, quod pro se fieri vellet, si apud Barbaros teneretur ipse captiuus. Quis enim non humanitatis memor, & mutuę dilectionis admonitus, si pater est, illic esse nunc filios suos computet? si maritus est, vxorem suā illic captiuam teneri cum dolore pariter ac pudore vinculi maritalis existimet? quantus vero communis omnibus nobis mœror est, & cruciatus de periculo virginum, quę illic tenentur; pro quibus non tātum libertatis, sed & pudoris iactura plangenda est; nec tam vincula barbarorum, quàm lenonum, & lupanarium stupra defienda sunt; [3] ne membra Christo dicata, & in æternum continentię honore pudica virtute deuota, insultantium libidine, & contagione fœdentur? Quę omnia istic secundum litteras vestras fraternitas nostra cogitans, & dolēter examinans, prompte omnes & libenter ac largiter subsidia nummaria fratribus contulerunt; semper quidem secundum fidei suæ firmitatem ad opus Dei proni, nunc tamen magis ad opera salutaria contemplatione tanti doloris accensi. Matth. 25. Nam cum Dominus in Euangelio suo dicat; Infirmus fui, & visitasti me: quanto nunc quoque cum maiore operis nostri mercede dicturus est: Captiuus fui, & redemistis me? Et cū denuo dicat: In carcere fui, & venistis ad me; quanto plus est cum cœperit dicere: In carcere captiuitatis fui, & clausus, & vinctus apud Barbaros iacui; & de carcere illo seruitutis liberastis me, cum iudicij dies venerit præmium de Domino recepturi? Denique maximas vobis gratias agimus, quod nos vestræ sollicitudinis, & tam bonæ ac necessariæ operationis participes esse voluistis: [4] vt offerretis nobis agros vberes, in quibus spei nostræ semina mitteremus, exspectaturi messem de amplissimis fructibus, qui de hac cœlesti, & salutari operatione proueniunt. [5] Misimus autem sestertia centum milia nummum, quæ istic in ecclesia, cui de Domini indulgentia præsumus, [6] Cleri & plebis apud nos consistentis collatione collecta sunt: quæ vos illic pro vestra diligentia dispensabitis. Et optamus quidem nihil tale de cetero fieri, & fratres nostros Domini maiestate protectos ab eiusmodi periculis incolumes reseruari. si tamen ad explorandam nostri animi charitatem, & examinandam nostri pectoris fidem, tale aliquid acciderit, nolite cunctari nunciare hæc nobis litteris vestris; pro certo habētes, Ecclesiam nostram & fraternitatē istic vniuersam ne hæc vltra fiant precibus orare; si facta fuerint, libenter, & largiter subsidia præstare. Vt autem fratres nostros ac sorores qui ad hoc opus tam necessarium prompte ac libenter operati sunt, vt semper operentur, in mentem habeatis in orationibus vestris, & eis vicem boni operis [7] in sacrificijs & precibus repræsentetis subdidi nomina singulorum; sed & collegarum quoque & consacerdotum nostrorum, qui & ipsi cum præsentes essent, & suo, & plebis suæ nomine, quædam pro viribus contulerunt, nomina addidi; & pręter [8] quantitatem propriam nostram, eorum quoque summulas significaui, & misi: quorum omnium secundum quod fides & charitas exigunt, in orationibus & precibus vestris meminisse debetis. Optamus vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LX.

1. Ianuario, Maximo, Proculo, Victori, Modiano, Nemesiano, Nampulo, Honorato] *Ad eosdem & alios quosdam scribitur, infra quoque epistola lxviij. quos Numidas Episcopos fuisse constat ex epistola ad Stephanum secunda. Quum autem plures fuerint Ianuarij, Victores, Honorati in Synodo Carthaginiensi incertum est qui sint illi quorum hic fit mentio; Maximi vero Proculi, Modiani, & Nampuli ibi nō fit mentio, Nemesianus à Tubunis cognominatur.*

2. Deum nostrum promereamur] *Rursum locus de meritis.*

3. ne membra Christo dicata] *Similē de sanctis virginibus phrasim habes tum epistola ad Pomponium tum li. de discipl. & hab. Virgi. vbi illam explicatam reperies.*

4. vt offerretis nobis agros vberes] *Elegans metaphora, qua vberibus agris captiuos, seminibus Eleemosynas, messi cæleste præmium comparat.*

5. Misimus autem sestertia centū milia nummum] *Ita & Manu. & Morelius: ego vero aut existimo legendum duntaxat:* sestertia centum, *vt illud* milia nummûm, *adiunctum explicationis gratia, ex margine in textum irrepserit, aut quod malim:* sestertium centum milia nummûm. *Quum enim recte adnotauerit lib. de Asse Budæus (& eam eius sententiā Ciceronis auctoritate confirmet Dion. Lambinus in Horatium) sestertia valere mille sestertios, atque adeo*

centum

centum sestertia valere centum milia sestertium nummûm, excresceret summa illa prior ad duo milia myriadum aureorum. Quæ quandoquidem immodica videatur, & posterior ista ad Gallicam monetam redacta valeat duo milia & semis aureorum solarium; ego certe pro ea ætate satis magnam fuisse hanc existimo. Atque hæc huic loco sufficiant, donec ex cod. Ms. certius aliquid liceat adferre; probabile tamen sit quod dico, eo quod sola hac nota Hs. scribi soleat olim hæc dictio atque adeo inscitia Librariorũ scriptum videatur: sestertia, *pro:* sestertium.

6. Cleri & plebis] *Videtur hinc Clerus aliquid proprij habuisse, ex quo suam portionem contribueret, nisi forte Clerum contribuisse dicit, quod ipse Cleri nomine ex ea parte quæ eos contingebat id miserit; sicut enim alicubi diximus, in quatuor partes thesauri ecclesiæ distribuebantur, quarum vna erat Episcopi, vna tẽpli, vna pauperum & quarta Cleri.*

7. in sacrificijs & precibus] *Rursum sacrificiorum meminit.*

8. quantitatem propriam nostram] *Simile quid habes supra epistola xxxvi. Existimo eum vtrobique loqui de ea portione quæ Episcopi erat.*

AD EVCHRATIVM de histrione.

EPISTOLA LXI.

ARG. *Histrionem si in turpi artificio persistat, cõmunicare prohibet in ecclesia. Neque vero excusari debere, quòd ipse histrionicam non exerceat, quandiu illam alios docet: aut ob rei familiaris inopiam, quum ecclesiæ sumptibus illi alimenta præstari possint, atque adeo si Ecclesiæ Eucratij bona non sufficiant, Carthaginem monet vt veniat.*

CYPRIANVS [1] EVCHRATIO fratri Salutem.

Li.4.ep.10. P[2] R O dilectione tua, & verecundia mutua consulendum me existimasti frater charissime, quid mihi videatur de histrione quodam, qui apud vos constitutus in eiusdem adhuc artis suę dedecore perseuerat, & magister & doctor non erudiendorum, sed perdendorum puerorum, id quod male didicit, cæteris quoque insinuat; [3] an talis debeat communicare nobiscũ. Puto nec maiestati diuinæ, nec euangelicę disciplinę congruere, vt pudor & honor Ecclesiæ tam turpi & infami contagione fœdetur. [4] Nã
Deut.22. cum in lege prohibeantur viri induere muliebrem vestem & maledicti eiusmodi iudicẽtur; quanto maioris est criminis, non tantum muliebria indumenta accipere, sed & gestus quoque turpes, & molles, & muliebres, magisterio impudicę artis exprimere? Nec excuset se quisquã si à theatro ipse cessauerit, cùm tamen hoc cęteros doceat. Nõ potest enim videri cessasse, qui vicarios substituit, & qui pro se vno [5] plures succidaneos suggerit: contra institutionem Dei, erudiens & docens[6] quemadmodum masculus frangatur in fœminam, & sexus arte mutetur, & diabolo diuinum plasma maculanri per corrupti atque eneruati cõrporis delicta placeatur. Quod si penuriam talis & necessitatem paupertatis obtendit, potest inter cæteros, qui alimẽtis Ecclesiæ sustinentur, huius quoque necessitas adiuuari; si tamen contentus sit frugalioribus[7] sed innocentibus cibis. Nec putet salario se esse redimendum, vt à peccatis cesset, quando hoc non nobis sed sibi præstet. cæterum quantum vult inde quærat. Qualis quæstus est qui Mat.8.
[8] de conuiuio Abraham, Isaac, & Iacob homines rapit, & male ac perniciose in sæculo saginatos, ad æternę famis ac sitis supplicia deducit? Et ideo quantum potes, eum ab hac prauitate, & dedecore ad viam innocentię atque ad spem vitæ suæ reuoca; vt sit contẽtus Ecclesiæ sumptibus parcioribus quidem sed salutaribus. quod si illic Ecclesia non sufficit vt laborantibus pręstet alimenta, poterit se ad nos transferre, & hic quod sibi ad victum atque ad vestitum necessarium fuerit accipere; nec alios extra Ecclesiam mortalia docere, sed ipse salutaria in Ecclesia discere. Opto te fili charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXI.

1. Euchratio) Euchratio *legunt recentiores excusi omnes, Ms. verò Affig. March. Dun. Cãb. Bland. & Cauchij.* Eugratio; *vetus exc. & Remboldus* Euagrio, *verum quum infra Tom. 2. (etiam iuxta Ms. cod.) sententiã dicat in Syno. Carthag.* Euchratius, *à Thenis prima lectio optima est præsertim cum sic etiã legat cod. Angl.*

2. Pro dilectione tua & verecundia) *Sic Ms. & excusi omnes, excepto cod. Cauchij, qui legit:* & reuerentia, *non male, vt etiã illi peculiare est quod habet:* de histrione & magoillo.

3. an talis debeat communicare nobiscum. Puto) *Etiam hic diuersam ab illis lectionem, habet. hanc nempe:* an talibus sacra communio cum cęteris christianis debeat dari aut nobiscum communicare. Puto, *Cuius auctoritate (quoniam reliquorum videtur superflua repetitio) verba illa:* quod ego, *quæ superflua videbantur, omittere non sum veritus.*

4. Nam cum in lege prohibeãtur) *Alludit ad verba illa Deutero. 22. Non induetur mulier veste virilli, nec vir vtetur veste feminea. Abominabilis enim apud Deum est qui hoc facit.*

5. plures succidaneos) *Quod prius vicarios nũc Succedaneos dicit, siue Succidaneos, vt legit Manu. (nam vtrunque rectè legitur) nescio autem an apud aliam auctorem aliter quam adiectiue sumatur hæc vox.*

6. quemadmodum masculus &c.) *Similia habes epistola supra 2. quæ est ad Donatum, præstat autem de obscœnis istis tacere quàm loqui.*

sed

7. ſed innocentibus cibis] *Cibos innocentes vocat qui non crimine aliquo conquiruntur, ſed vitæ innocentia.*

8. de conuiuio Abraham, Iſaac, & Iacob] *Alludit ad verba illa Saluatoris Mat 8. Multi recumbent cum Abraham, Iſaac & Iacob in regno cælorum. Recte autem legunt Manu. Morel. Cauchijus & Ms.* cod. rapit, *pro eo quod erat rapuit.*

AD POMPONIVM DE Virginibus.

EPISTOLA LXII.

ARG. *Cyprianus cum collegis aliquot Pomponio collegæ reſpondet: virgines quæ ſtatum continenter & firmiter tenere decreuerant, repertas tamen poſtea in eodem lecto cũ maſculis, ſi virgines adhuc repertæ fuerint, communione recepta admittendas ad Eccleſiam; ſin ſecus, cum non mariti ſed Chriſti ſint adulteræ, ad plenam pœnitentiam cogendas; quæ vero obſtinatæ perſeuerant de Eccleſia eijciendas, obiter interijciens diſciplinæ genus, quò contineri poſſint in officio virgines, & quædam de excommunicandi poteſtate in Eccleſia.*

CYPRIANVS, [1] CÆCILIVS, Victor, [2] Sedatus, Tertullus, cum presbyteris qui præſentes aderant, [3] Pomponio fratri ſalutem.

Li.1.epi 11 L[4]EGIMVS litteras tuas frater chariſsime quas per Paconium fratrem noſtrum miſiſti; poſtulans & deſiderans, vt tibi reſcriberemus, quid nobis de ijs virginibus videatur, quę cum ſemel ſtatum ſuum continenter & firmiter tenere decreuerint, detectæ ſint poſtea in eodem lecto pariter manſiſſe cum maſculis. Ex quibus vnum diaconũ eſſe dicis; plane eaſdem quæ ſecum viris dormiſſe confeſſæ ſint, aſſeuerare ſe integras eſſe. Circa quam rem, quoniam conſilium noſtrum deſideraſti, ſcias nos ab Euangelicis & Apoſtolicis traditionibus non recedere, quo minus fratribus & ſororibus noſtris conſtãter & fortiter cõſulatur, & per omnes vtilitatis & ſalutis vias [5] eccleſiaſtica diſciplina ſeruetur; cum Dominus loquatur & dicat: Et dabo vobis paſtores ſecundum cor meũ, *Hierem. 3.* & paſcent vos paſcentes cum diſciplina: & ite- *Sapien. 3.* rum ſcriptum ſit: Diſciplinam qui abijcit, infelix eſt: & in pſalmo quoque Spiritus ſanctus admoneat & inſtruat, dicens: Continete diſci- *Pſal 2.* plinam, ne forte iraſcatur Dominus, & pereatis à via recta, cum exarſerit cito ira eius ſuper vos. Primo igitur in loco frater chariſsime, & præpoſitis, & plebi nihil aliud elaborãdum eſt, quam vt qui Deum timemus, cum omni obſeruatione diſciplinæ diuina præcepta teneamus; nec patiamur errare fratres noſtros, & pro arbitrio & fructu ſuo viuere, ſed ad vitam ſingulis fideliter conſulere: nec pati virgines cum maſculis habitare, non dico ſimul dormire, ſed nec ſimul viuere; quando & ſexus infirmus, & ætas adhuc lubrica per omnia frænari à nobis & regi debeat, ne diabolo inſidianti, & ſæuire cupienti, ad nocendum detur occaſio, quando & apoſtolus dicat: Nolite locum dare diabolo. Li- *Epheſ. 4.* beranda eſt vigilãter de periculoſis locis nauis, ne inter ſcopulos & ſaxa frangatur. [6] Exuenda eſt velociter de incendio ſarcina, priuſquam flãmis ſuperuenientibus cõcremetur. Nemo diu tutus eſt, periculo proximus. Nec euadere diabolum ſeruus Dei poterit, qui ſe diaboli laqueis implicauit. Intercedendum eſt cito talibus, vt ſeparentur dum adhuc ſeparari innocentes poſſunt, quia diuidi poſtmodũ [7] noſtra interceſsione non poterunt, poſteaquam conſcientia grauiſsima cohęſerint. Denique quã graues multorum ruinas hinc fieri videmus, & per huiuſmodi illicitas & periculoſas coniunctiones corrumpi plurimas virgines cũ ſummo animi noſtri dolore conſpicimus. [8] Quod ſi ex fide ſe Chriſto dicauerunt; pudice, & caſte ſine vlla ſabula perſeuerent, ita fortes & ſtabiles pręmiũ virginitatis expectent. Si autem perſeuerare nolunt, vel non poſſunt; [9] melius eſt nubant, quàm in ignem delictis ſuis cadant. Certe nullum fratribus aut ſororibus ſcandalum faciant, cum ſcriptum ſit: Si cibus ſcandalizat fratrem, *1. Cor 8.* non manducabo carnem in ſæculum, ne fratrẽ ſcandalizem. Nec aliqua putet ſe poſſe hac excuſatione defendi, quod inſpici, & probari poſſit, an virgo ſit; cum & manus obſtetricum & oculi ſæpe fallantur. Et ſi incorrupta inuenta fuerit virgo ea parte ſui, qua mulier poteſt eſſe; potuerit tamen ex alia corporis parte peccaſſe, quæ corrumpi poteſt, & tamen inſpici non poteſt. Certe ipſe concubitus, ipſe complexus, ipſa confabulatio & oſculatio, & coniacẽtium duorum turpis & fœda dormitio quantum dedecoris & criminis confitetur? Si ſuperueniens maritus ſponſam ſuam iacentem cum altero videat, nónne indignatur & fremit? & per zeli dolorem [10] fortaſsis & gladium in manum ſumit? [11] Quid? Chriſtus Dominus, & iudex noſter, cum virginem ſuam ſibi dicatam, & ſanctitati ſuæ deſtinatam iacere cum altero cernit, quàm indignatur & iraſcitur? & quas pœnas [12] inceſtis eiuſmodi coniunctionibus comminatur? Cuius vt gladium ſpiritalem, & vẽturum iudicij diem vnuſquiſque fratrum poſsit euadere, omni conſilio prouidere & elaborare debemus. Et cum omnes omnino diſciplinam tenere oporteat, multo magis præpoſitos, & diaconos curare hoc fas eſt, qui exemplum & documentum cæteris de conuerſatione & moribus ſuis præbeant. Quo modo enim poſſunt integritati & continentiæ præeſſe; ſi ex ipſis incipiant corruptelæ, & vitiorum magiſteria procedere? Et iccirco conſulte & cum vigore feciſti frater chariſsime, [13] abſtinendo diaconum, qui cum virgine ſæpe manſit, ſed & cæteros qui

cum

cum virginibus dormire consueuerunt. Quod si pœnitentiam huius illiciti concubitus sui egerint, & à se inuicem recesserint, [14] inspiciantur interim virgines ab obstetricibus diligenter, & si virgines inuentæ fuerint, accepta communicatione ad Ecclesiam admittantur, hac tamen interminatione, vt si ad eosdem masculos postmodum reuersæ fuerint, aut si cum eisdem in vna domo & sub eodem tecto simul habitauerint, grauiore censura eijciantur, nec in Ecclesiam postmodum facile recipiantur. Si autem de eis aliqua corrupta fuerit deprehensa, agat pœnitentiam plenam, quia quæ hoc crimen admisit, nō mariti sed Christi adultera est, & ideo æstimato iusto tempore, postea exomologesi facta ad Ecclesiam redeat. Quod si obstinate perseuerant, nec se ab inuicem separant; sciant se cum hac sua impudica obstinatione nūquam à nobis admitti in Ecclesiam posse, ne exemplum cæteris ad ruinam delictis suis facere incipiant. Nec putent sibi vitæ aut salutis constare rationem, si episcopis & sacerdotibus obtem perare noluerint, cum in Deuteron. Dominus
Deut. 17. Deus dicat: Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem, quicunque fuerit, in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit, timebit, & non agent impie etiam nunc. Interfici Deus iussit sacerdotibus suis non obtemperantes, iudicibus à se ad tempus constitutis non obedientes: & tunc quidem gladio occidebantur, quando adhuc & circumcisio carnalis manebat: nunc autem quia circumcisio spiritalis esse ad fideles seruos Dei cœpit, [15] spiritali gladio superbi & contumaces necantur, dum de Ecclesia eijciuntur. Neque enim viuere foris possunt, cum domus Dei vna sit, & nemini salus esse, nisi, in Ecclesia possit. Indisciplinatos autem perire, dum non audiunt nec obtemperant salubribus præceptis, testatur scriptura diui
Prou. 15. na quæ dicit: Non diligit indisciplinatus castigantem se. Qui autem oderunt correptiones, consumentur turpiter. Ergo ne indisciplinati consumantur & pereant, da operam frater charissime, vt quantum potes consilijs salutaribus fraternitatem regas, & singulis ad salutem suā
Matt. 7. consulas. Arta & angusta est via per quam ingredimur ad vitam, sed summus & magnus est fructus cum peruenimus ad gloriam. [16] Qui
Matt. 19. se semel castrauerūt ꝓpter regnum cœlorum, Deo per omnia placeant; nec sacerdotes Dei [17] aut Ecclesiam Domini contemnendo, scandalo se fratribus offerant. [18] Et si ad præsens à nobis contristari videntur, nos tamen in salubri persuasione maneamus, scientes & Apostolum
Galat. 4. dixisse: Ergo ego inimicus factus vobis sum, verum dicens vobis? Quod si obtemperauerint nobis, lucrati sumus fratres, & eos ad salutem pariter & dignitatem nostro sermone formauimus. si autem quidam de peruersis obtēperare noluerint, sequamur eundem Apostolum dicē-
tem: Si hominibus placerem, Christi seruus nō essem: si quibusdam suadere non possumus vt eos Christo placere faciamus, nos certè, quod nostrū est, Christo domino & deo nostro, præcepta eius seruando, placeamus. Opto te frater charissime semper bene valere. Galat. 1.

ADNOTATIONES IN EPIST. LXII.

1. Cæcilius Victor] *De Cæcilio Victore, & Tertullo, vide supra epistolam liiij. nam etiam illam cum illis, scripsit Cyprianus.*

2. Sedatus] *Ita Manut. & Morelius pro eo quod cæteri tam excusi quam Ms.* Sedulius; *pro quibus facit quod Sedulij nusquam mentio fiat, Sedatus autem in Synodo cognominatur à Tuburbo, & eiusdem fiat mentio dicta epistola & infra lxx.*

3. Pōponio fratri] *Etiā hic cū cæteris dictā Epistolā scripsit, & in Synodo cognominatur à Dionysiana.*

4. Legimus litteras tuas quas per Paconiū] *Desiderantur hæ Pomponij litteræ, Paconij etiam nulla alibi fit mentio.*

5. ecclesiastica disciplina seruetur] *Idem ferè est exordium libri de disciplina & habitu virginum Tom. 2. vbi easdem etiam scripturas in confirmationē adfert; quo loco de hac voce latius.*

6. Exuenda est velocitet] *Rectè quidem mea sententia coniecit Costerius seu Lypsius legendum hic:* Eruenda est, *nolui tamen contextum immutare, eo quod prius illud legant Ms. & exc. cod. omnes.*

7. nostra intercessione] *Intercessionem accipit eo modo quo paulo prius intercedere, nempe pro impedimento, de vtroque vide supra Epistolam xxviij.*

8. Quod si ex fide se Christo dicauerint] *Similibus verbis vtitur dicto libro de disc. & habitu virg.* vt quę se Christo dicauerint & à carnali cōcupiscentia recedentes tam carne quam mente deo deuouerint; *Ita vt satis manifestum fiat, loqui Cyprianum de virginibus quæ votum continentiæ emiserant, quod quam vetustum sit, imo & ab Apostolorum ætate in ecclesia vsitatum, deo fauente ibi demonstrabimus. Alludere autem mihi videtur ad locum Pauli de fide prima, quam irritam fecisse dicit quasdā viduas. 1. Timo. 4.*

9. melius est nubant quàm in ignem delictis suis cadant] *Ita Manut. & Ms. omnes, cæteri excusi:* delicijs, *vtramuis eligat lector. Alludit autem ad illud Pauli. 1. Cor. 7. Melius est nubere quam vri. Atqui loqui Cyprianum de ijs virginibus quæ simplex (vti loquuntur) votum castitatis emiserant, non de velatis quarum votum erat solemne, multa sunt tum hic tum dicto libro in contextu, quæ conuincere videantur. Atque imprimis quod dicit: quod si se Christo dicauerint; vtpote quū velatæ ab Episcopis consecrari soleant, non a seipsis tātum Deo dicari. Deinde, quod virgines de quibus loquitur, cum masculis cohabitabant; quod Balneas promiscuas, quod nuptias adire illis liberum erat, quod quædam earum diuites fuerint; quod certo habitu non vterentur, vsqueadeo vt ornatum earum superfluum taxare oportuerit Cyprianum. Quæ omnia in virgines velatas non compe-*

M tunt.

tunt. Nam quod illæ habitu ab aliis discernerētur, patet ex Can. vlt. Concil. Carthag. 4. cui D. Aug. interfuit, vbi coniugia viduarum vetantur, quæ se deuouerint Domino, & veste Laicali (ita loquuntur Patres) abiecta, sub testimonio Episcopi & Ecclesiæ religioso habitu apparuerint. Eodem pertinet quod Innocent. Papa eius nominis 1. Epistola 2. virginibus velatis & non velatis, aliam atque aliam pœnitētiam iniungat, si nupserint. Eodem quæ habet lib. 3. de virginibus Ambros. & eiusdem illud ad virginem lapsam cap. 5. Hoc Apostoli dictum (de verbis supra dictis loquitur) ad nō pollicitam pertinet, ad nondum velatam. Eodem illud D. Hieron. ad Sabinianum Diaconum. Moris est vt tam virgo quam vidua, quæ se Deo vouerint & sæculo renunciantes omnes delicias sæculi conculcarint, crinem monasteriorum matribus offerant desecādam, capite postea ligato & velato. Itidem quod de Iphigenia AEthiopum regis filia à D. Matthæo Apostolo velata, scribit Abdias. Rursus quæ habent ad Monachū quēdam B. Ephrem, & Dion. Areopag. c. 6. ecclesiast. hier. vbi mutationis vestimentorum & tonsuræ disertis verbis meminit. Immo & consecrationis. Quam etiam in virginibus quibusdam agnoscunt D. D. Ignatius epistola ad Antioch. Sother Pontifex Epist. 2. Tertull. lib de castitate. Syluester Pontifex in concil. Rom. Can. 10. Hieron. lib. 1. cōtra Iouin. de laudibus Asellæ ad Marcellam, & ad Demetriadem, Photius & Theophil. ex Chrysost. in illud Apostoli: Si nupserit virgo nō peccat. & Leo Pontifex. Epistola 9. Quin etiam illas communem vitam ducere solitas in monasteriis & simul cohabitare, disertis ostendit verbis D. Aug. c. 45. de sanct. virg. & in regula sanctimonialium, quam germanam illius esse constat ex Possidij indiculo. Item D. Hieron. de vitando suspecto contubernio (vbi etiam distinguit inter virgines quæ in ædibus parentum, & alias quæ in monasteriis degebant, & prioribus tam ibi quā epistola ad Demetrian. nuptias concedit) & in Epitaphio Paulæ. Eodem faciunt quæ habet D. Basilius in regula; & Philo Iudæus lib. de Therapeutis, quem non de Esseis Iudæis sed Iesseis Christianis loqui, multis argumentis pulchrè deducit Dn. Math. Galenus, Theol. professor apud Duacenses in Originibus Monasticis. Sed hæc extra scopum, ad rem redeamus. Si Cyprianus igitur virginibus nondum velatis indulgentia quadam tanquam minus malum permisit nuptias, nemini mirum videri debet, quum illarum si nupserint nullis Canonibus matrimonia separentur, sed tantum pœnitentia imponatur. Vti videre est Syn. Antioche. Can. 19. Can. D. Basilij 56. Syn. Calch. Can. 16. Syn. 6. 44. & Conc. Valent. can. 2. Neque vero quicquam obstat, quod deo dicatas illas virgines nuncupet, nam seipsas illæ Christo dicauerant, quanquam ab Episcopo non consecratæ nec velatæ vt supra diximus. Atqui si cū Francisco Turiano, & Reuerendiss. Cardinali Hosio dicamus, nec de illis virginibus loqui Cyprianum; non erit improbabile: præsertim si iuxta cod. Ms. nouam incipiamus periodum ad verba illa. Si perseuerare nolunt &c. vt hic sit sensus: Quod si se ex fide Christo dicauerunt pudice & caste sine vlla fabula perseuerent. Sin vero perseuerare nolunt aut non possint, non se Christo dicent, sed potius nubant quàm vt in ignem delictis suis cadant. Hæc paulo latius tum ob hanc adnotatiunculam Erasmi ad marginem: virginibus sacris permittit nubere, tum ob alia illius loca plurima, vbi monachorum & sanctimonialium dicta instituta, recentiora facit ætate D. D. Aug. & Hieron. quo factum est, vt vetustiorum duntaxat Patrum testimoniis vsus fuerim.

10. fortaſsis & gladium in manu ſumit] Alludit ad veteres leges Romanas, quibus permittitur marito, adulterum & vxorem in adulterio repertos interficere. Quemadmodum etiam D. Hieron. dicta Epistola ad Sabinian. Non timuisti (inquit) in illa domo adulterium facere, in qua sine Iudice læsus vir se poterat vlcisci, vide tit. ad legem Iul. de adulteriis L. Marito.

11. Quid? Chriſtus Dominus] Rectè hic locus ita restitutus est à Manut. pro eo quod erat: : Quia Chriſtus.

12. inceſtis eiuſmodi cōiunctionibus] Quēadmodum hic incestas coniunctiones, harum virginum dicit, sic paulopòst vocat eas Christi adulteras, & similiter sæpe dicto lib. de disc. & hab. virg. vbi Deo fauente latius quid sibi velit hoc loquendi genere.

13. abſtinendo Diaconum] Nō placet hæc adnotatio Erasmi marginalis: abſtinere, pro amouere siue quod alibi dicit inter phrases Cypr. familiares, pro separare. Neque enim significat separare aut amouere simpliciter, sed separare à communione, vti supra diximus epistola xxxviij. de quo paulopost plura.

14. inſpiciantur interim virgines ab obſtetricibus] hunc morem inspiciendarum virginum an corruptæ essent nec ne, à Cypriano hic vsitatum putant quidam obseruatum, etiam (teste Clemente Alexandr. strōm. lib. 7.) in D. virgine Maria. Sed improbauit postea Ambros. Epistola lxiij. ad Syagrium in sacris virginibus, tum ob contumeliam quæ illa inspectione illis infligebatur, tū quod incertissima foret præsertim quū medicinæ vetustis doctoribus id sententia esset, non satis liquidè comprehendi inspectionis fidem.

15. ſpiritali gladio ſuperbi & contumaces necantur] Locus insignis de excommunicādi potestate in Ecclesia. Cuius varias periphrases ex Cypriano habes supra dicta Epistola xxxviij. Constat autem hinc inprimis ad excommunicationem requiri cōtumaciam. Deinde non externam duntaxat pœnam esse, sed spiritalem, atque adeo formidandam; vtpote quæ ab ecclesia eiiciat, extra quam docet nemini salutem esse posse, tum hic tum alibi frequenter. Prius illud quemadmodū & ipsa excommunicatio extra controuersiam est; posterius negant aduersarij. Verū idipsum constanter astruunt & alij veteres tam Græci quam Latini, dū ex illo Matth. 18. Si ecclesiam non audierit, &c. quacūque alligaueritis &c. in cœlo ligari docent, qui ligatur siue excommunicatur ab ecclesia. Item quum dicunt hoc vinculum ad animam ipsam pertingere, vti D. D. August. epistola 75. ad Auxilium. & Chrys. li. 3. de sacerd. cap. 5. ac hom. 5. de verbo Isaiæ: Vidi Dominum. Rursum quum illud Apostoli; tradere hominem Sathanæ, non modo de corporali traditione interpretantur, sed & de separatione à Christi corpore, atque adeo spiritali traditione in dominatum Sathanæ. Quo modo inter

Græcas

Græcos Origenes hom 5. in Iudic. Theodorus, Chrysost. Theophil. Theodoretus Oecumenius in comment. inter Latinos vero D. D. Hilarius in illud Psal. 118. Ne tradas me nocentibus me. Ambro. lib. 1. de pœnitent. ca. 14. & Hieron. in ca. 17. Ezech. Cuius separationis à corpore Christi etiam meminerunt Cyprianus infra de Orat. Dominica & D. Aug. quam sæpissimè præsertim Epistola 51. contra Donat. & contra aduers. leg. & prophet. c. 17. Iterum, quum dicunt eos rabido dæmonum ore discerpi, sicut D. D. Antherus papa Epistola ad Episcopos Hisp. & Hieron. ad Heliodorum, vbi hunc locum imitatus videtur. Item quum dicunt omni gratiæ munimine exui excommunicatum, quemadmodum loquuntur D. D. Chryso. & Eutymius in comment. Leo pontifex epistola 67. & D. Ambro. in priorē ad Thim. Aut quum excommunicatos, à regno dei extorres dicunt, sicuti Clemens epistola 1. ad Iac. fratrem domini, aut à Deo alienatos vt Chrysost. in cap 9. ad Rom. Quum etiam hanc censuram diuinā nuncupant & futuri iudicij præiudicium, vti Tertull. Appologet. ca. 3. Quæ pœnæ quum & spiritales & grauissimæ sint, bardum esse oportet & stipitem, omnisque humanitatis expertem qui illas non metuat.

16. Qui se semel castrauerunt propter regnū cœlorum] *Alludit haud dubiè ad locum Matth. 19. Loquitur autem de Diacono & virginibus. Patet igitur iam ætate Cyprian. etiam Diaconis annexam fuisse continentiam, de quo ne prolixiores simus aliquando fortassis latius. Exstāt eadem de re libri aliquot insignes Dn. Claudij Espencei Parisini Theologi.*

17. aut Ecclesiam dei contemnendo] *Sic Ms. Affl:g. Bland. March. & Dun. ex quibus locum castigaui. Antea erat:* contemnentes, *minus rectè.*

18. Et si ad præsens à nobis contristari videtur] *Alludit denuo ad Apostoli verba, illa nempe 2. Cor. 3.* Et si contristaui vos in epistola &c. *Quomodo etiam paulopost ad illa verba Christi Matth. 18. Si audierit te, lucratus eris fratrem tuum: quanquam tamen solus sic Manu. legat. Nam cæteri tum excusi tum Ms. hoc pacto:* Quod si obtemperauerint nobis gratissimum est. Stantes eos ad salutem pariter dignatione nostri sermonis formauimus, vt eos Christo placere faciamus] *Excusi interseruerant particulam:* vere, *sed superfluo, neque eā habent Ms. cod.*

AD CÆCILIVM DE SACRAMENTO Dominici calicis.

EPISTOLA LXIII.

Argumentum summarium huius quoque epistolæ videre est apud D. August. idque. li. 4. de doctrin. christ. ca. 21. B. Cyprianus (inquit) submisso dicendi genere vtitur in eo libro vbi de sacramento calicis disputat. Soluitur quippe ibi quæstio, de qua (nam sic legendum ibi censeo) quæritur, vtrum calix dominicus aquam solam, an eam vino mixtū debeat habere, &c. Agit igitur hic contra Aquarios Cyprianus, docens hac occasione, multis patrum & prophetarum actis & testimoniis præfiguratum fuisse, verum corporis & sanguinis Domini sacrificium. Est autem liber potius quam epistola sed quia hactenus epistolæ nomine excusus est, nos etiam inter epistolas collocamus. Quemadmodum autem de duabus præcedentibus, ita nec de hac colligi certo potest, quo tempore conscripta sit. Porro Coloniensis D. Pantaleonis codex habet hunc huius Epistolæ Titulū: DE SACRAMENTO CORPORIS ET SANGVINIS DOMINI.

CYPRIANVS [1] CÆCILIO fratri Salutem.

QVANQAM sciam frater charissime, episcopos plurimos, ecclesiis dominicis in toto mundo diuina dignatione præpositos, euāgelicæ veritatis ac dominicæ traditionis tenere rationem, nec ab eo quod Christus magister & præcepit, & gessit, humana & nouella institutione decedere: tamen quoniam quidam vel ignoranter, vel simpliciter [2] in calice dominico sanctificando, & plebi ministrando, non hoc faciunt, quod Iesus Christus, dominus & Deus noster, [3] sacrificij huius auctor & doctor, fecit & docuit; religiosum pariter ac necessarium duxi de hoc ad vos litteras facere, vt [4] si quis in isto errore adhuc teneatur, veritatis luce perspecta ad radicem atque originem traditionis dominicæ reuertatur. [5] Nec hoc nos putes, frater charissime, nostra & humana mente conscribere, aut vltronea voluntate hoc nobis audacter assumere, cum mediocritatem nostram semper humili & verecūda moderatione teneamus; sed quando aliquid Deo inspirante, & mandante præcipitur, necesse est domino seruus fidelis obtemperet; excusatus apud omnes, quod nihil sibi arroganter assumat, qui offensam domini timere compellitur, nisi faciat quod iubetur. *Lib 2 ep. 1.* [6] Admonitos autem nos scias, vt in calice offerendo dominica traditio seruetur, neque aliud fiat à nobis, quàm quod pro nobis dominus prior fecerit: Vt calix qui in commemorationē eius offertur, [7] mixtus vino offeratur. Nam cùm dicat Christus: Ego sum vitis vera; sanguis *Ioan 15.* Christi, non aqua est vtique, sed vinum. Nec potest videri sanguis eius, quo redempti & viuificati sumus, esse in calice; quando vinum desit calici, quo Christi sanguis ostēditur, qui scripturarum omniū sacramento ac testimonio prædicetur. Inuenimus enim & in Genesi circa sacramentum Noe hoc idem præcurrisse, & figu- *Gen. 9.* ram dominicæ passionis illic extitisse, quod vinum bibit; quod inebriatus est; quod in domo sua nudatus est; quod fuit recūbens nudis & patentibus femoribus: quod nuditas illa patris [8] à medio filio denotata est, & foras nūciata: à duobus vero maiore, & minore contecta; & cætera quæ necesse non est exequi; cū satis sit hoc solū complecti, quod Noe typū futuræ veritatis ostendens, nō aquam sed vinū biberit, & sic imaginem dominicæ passionis expresserit. [9] Item in sacerdote Melchisedech sacrificij dominici

ſacramentum præfiguratum videmus, ſecundum quod ſcriptura diuina teſtatur & dicit: Et
Gen. 14. Melchiſedech rex Salem protulit panem & vinum. Fuit autem ſacerdos Dei ſummi, & benedixit Abraham. Quod autem Melchiſedech typum Chriſti portaret: declarat in Pſalmis Spiritus ſanctus ex perſona patris ad filium, dicẽs:
Pſal 109. [10] Ante luciferum genui te: tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech. Qui ordo vtique hic eſt de ſacrificio illo veniens & inde deſcendens; quod Melchiſedech ſacerdos Dei ſummi fuit, quod panem & vinũ obtulit, quod Abraham benedixit. [11] Nam quis magis ſacerdos Dei ſummi, quã Dominus noſter Ieſus Chriſtus? qui ſacrificium Deo patri obtulit, & obtulit hoc idẽ quod Melchiſedech obtulerat, id eſt, [12] panem & vinum, ſuum ſcilicet corpus, & ſanguinem. Et circa Abraham benedictio illa præcedens, ad noſtrum populum pertinebat.
Gen. 15. [13] Nam ſi Abraham Deo credidit, & deputatum eſt ei ad iuſtitiam: vtique quiſquis Deo credit, & fide viuit, iuſtus inuenitur, & iam pridem in Abraham fideli benedictus & iuſtificatus oſtẽditur, ſicut beatus Apoſtolus Paulus probat;
Gal. 3. dicens: Credidit Abraham Deo, & deputatum eſt ei ad iuſtitiã. [14] Cognoſcitis ergo quia qui ex fide ſunt, hi ſunt filij Abrahæ. Prouidens autem ſcriptura quia ex fide iuſtificat gẽtes Deus præ-
Gen. 12. nunciauit Abrahæ, quia benedicentur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide ſunt, benedicti ſunt cum fideli Abraham: vnde in Euan-
Matt. 3. gelio inuenimus de lapidibus excitari, id eſt, de gentibus colligi filios Abrahæ. Et cùm Zacheũ
Luc. 19. laudaret Dominus, reſpondit & dixit: Salus hodie domui huic facta eſt: quia & hic filius eſt Abrahæ. Vt ergo in Geneſi per Melchiſedech ſacerdotẽ benedictio circa Abraham poſſet rite celebrari, præcedit ante imago [15] ſacrificij Chriſti in pane & vino ſcilicet cõſtituta, quam rem perficiens & adimplens Dominus panem & calicem mixtum vino obtulit, & qui eſt plenitudo, veritatem præfiguratæ imaginis adimpleuit. Sed & per Salomonem Spiritus ſanctus typum dominici ſacrificij ante præmonſtrat immolatæ hoſtiæ & panis & vini, ſed & altaris
Prouerb. 9. & Apoſtolorum faciens mentionem: Sapientia, inquit, ædificauit ſibi domum, & ſubdidit columnas ſeptem. Mactauit ſuas hoſtias, [16] miſcuit in cratera vinum ſuum, & parauit mẽſam ſuam. Et miſit ſeruos ſuos, cõuocans cum excelſa prædicatione ad craterẽ, dicens: [17] Quis eſt inſipiens declinet ad me: & egentibus ſenſu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinum quod miſcui vobis. Vinum mixtũ declarat, id eſt, calicem Domini aqua & vino mixtum [18] Prophetica voce prænunciat; vt appareat in paſsione Dominica id eſſe geſtum, quod fuerat ante prædictum. In benedictione quoque Iudæ hoc idem ſignificatur, vbi & illic Chriſti figura exprimitur, quod à fratribus ſuis laudari & adorari haberet, [19] quod inimicorum dorſa, cedentium atque fugientium manibus quibus crucem pertulit & mortem vicit, compreſſurus fuiſſet; quodque ipſe ſit leo de tribu Iuda, & recubet dormiens in paſsione, & ſurgat, & ſit ipſe ſpes gentium, quibus ſcriptura diuina adiungit & dicit: Lauabit in vi- Gen. 49.
no ſtolam ſuam, & in ſanguine vuæ amictum ſuum. Quando autẽ ſanguis vuæ dicitur, quid aliud quam [20] vinum calicis dominici, ſanguis oſtenditur? Nec non & apud Eſaiam hoc idem Spiritus ſanctus de domini paſsione teſtatur, dicens: Quare rubicunda ſunt veſtimenta tua, Eſa. 63.
& indumenta tua velut à calcatione torcularis pleni & percalcati? Nunquid rubicunda veſtimenta aqua poteſt facere? aut in torculari aqua eſt, quæ pedibus calcatur, vel prælo exprimitur? Vini vtique mentio eſt, & ideo ponitur, vt Domini ſanguis vino intelligatur; & quod in calice dominico poſtea manifeſtatum eſt, Prophetis annunciantibus prædiceretur. Torcularis quoque calcatio & preſſura taxatur; quia quo modo ad potandum vinum veniri nõ poteſt, [21] niſi botrus calcetur ante, & prematur: ſic nec nos ſanguinem Chriſti poſſemus bibere, niſi Chriſtus calcatus prius fuiſſet & preſſus, & calicem [22] prior biberet, quem credentibus propinaret. [23] Quotieſcunque autem aqua ſola in ſcripturis ſanctis nominatur, baptiſma prędicatur, vt apud Eſaiam ſignificari videmus. Nolite, inquit, priora meminiſſe, & Eſa. 43.
antiqua nolite reputare. Ecce ego facio noua, quæ nunc orientur, & cognoſcetis, & faciam in deſerto viam & flumina in loco inaquoſo; adaquare genus meum electum, plebem meam quam acquiſiui, vt virtutes meas exponeret. Prænunciauit illic per Prophetam Deus, quod apud gentes in locis, quæ inaquoſa prius fuiſſent, flumina poſtmodum redundarent: & electum genus Dei, id eſt, per regenerationem baptiſmi filios Dei factos, adaquarent. [24] Item denuo præcinitur, & ante prædicitur, Iudæos, ſi ſitierint, & Chriſtum quęſierint, apud nos eſſe potaturos, id eſt, baptiſmi gratiam conſecuturos. Si ſitierint, inquit, [25] per deſerta addu- Eſa. 48.
cet illos, aquã de petra producet illis: findetur petra, & fluet aqua & bibet plebs mea. Quod in Euangelio adimpletur, quando Chriſtus qui eſt petra, finditur ictu lanceæ in paſsione: qui & admonens quid per prophetam ſit ante prædictum, clamat & dicit: Si quis ſitit, veniat & Ioan. 7.
bibat. Qui credit in me, ſicut ſcriptura dicit, flumina de ventre eius fluent aquę viuæ. Atque vt magis poſſet eſſe manifeſtum, quia non de calice, ſed de baptiſmo illic loquitur Dominus, addidit ſcriptura, dicens: Hoc autem dixit de ſpiritu, quem accepturi erant, qui in eum credebant. [26] Per baptiſma enim Spiritus ſanctus accipitur, & ſic à baptizatis, & Spiritum ſanctum conſecutis ad bibendum calicem Domini peruenitur. Neminem autem moueat quod cũ de Baptiſmo loquatur ſcriptura diuina, ſitire nos

dicit

dicit & bibere, quando & Dominus in Euangelio dicat: *Matt. 5.* Beati esurientes & sitientes iustitiam; quia quod auida & sitienti cupiditate suscipitur, plenius & vberius hauritur. Sicut & alio loco ad Samaritanam mulierem Dominus loquitur, dicens: *Ioan. 4.* Omnis qui biberit ex aqua ista, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua quam ego dedero, non sitiet in æternum. Quo & ipso baptisma salutaris aquæ significatur, [27] quod semel scilicet sumitur, nec rursus iteratur: cæterum calix Domini in Ecclesia semper & sititur & bibitur. [28] Nec argumentis plurimis opus est frater charissime, vt probemus appellatione aquæ baptisma significatum semper esse, & sic nos intelligere debere, quando Dominus adueniens baptismi & calicis manifestauerit veritatem, qui aquam illam fidelem, aquam vitæ æternæ preceperit credentibus in baptismo dari, calicem verò docuerit exemplo magisterij sui, vini & aquæ coniunctione misceri. [29] calicem etenim sub die passionis accipiens, benedixit, & dedit discipulis suis dicens: *Matt. 26.* Bibite ex hoc omnes: [30] hic est enim sanguis noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Dico vobis, nō bibam amodo ex ista creatura vitis, vsque in diem illum, [31] quo vobiscum bibam nouum vinum in regno patris mei. Qua in parte inuenimus calicem mixtum fuisse quem Dominus obtulit, & vinum fuisse, quod sanguinem suum dixit. Vnde apparet sanguinem Christi non offerri, si desit vinum calici; nec sacrificium dominicum legitima sanctificatione celebrari, nisi oblatio & sacrificium nostrum responderit passioni.

Quomodo autem de creatura vitis nouum vinum cum Christo in regno patris bibemus, si in sacrificio Dei patris & Christi vinum non offerimus, nec calicem Domini dominica traditione miscemus? Beatus quoque Apostolus Paulus à Domino electus & missus, & prædicator veritatis Euangelicæ constitutus, hæc eadem in epistola sua ponit, dicens: *1. Cor. 11.* Dominus Iesus in qua nocte tradebatur, accepit panem, [32] & gratias agens fregit, & dixit: Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur, hoc facite in meam commemorationem. Simili modo & calicem postquam cœnatum est accepit, dicés: hic calix nouum testamentum est in meo sanguine: hoc facite quotiescunque biberitis in meam commemorationem: quotiescunque enim ederitis panem istum & calicem biberitis, mortem Domini annuntiabitis quoadusque veniat.

Quod si & à Domino præcipitur, & ab Apostolo eius hoc idē confirmatur & traditur, vt quotiescunque biberimus in commemorationem Domini hoc faciamus, quod fecit & Dominus, [33] inuenimus non obseruari à nobis quod mandatum est, nisi eadem quæ Dominus fecit, nos quoque faciamus, & calicem Domini pari ratione miscentes à diuino magisterio non recedamus. Ab Euangelicis autem præceptis omnino recedendum non esse, & eadem quæ magister docuit & fecit, discipulos quoque obseruare & facere debere, constantius & fortius alio in loco beatus Apostolus docet, dicens: *Galat. 1.* Miror quod sic tam cito demutamini ab eo qui vos vocauit ad gratiam, ad aliud Euangelium, quod non est aliud, nisi si sunt aliqui qui vos turbant, & volunt [34] conuertere Euangelium Christi. Sed licet nos, aut angelus de cœlo aliter annunciet, præterquam quod annunciauimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis vobis annunciauerit præterquam quod accepistis, anathema sit. Cum ergo neque ipse Apostolus, neque angelus de cœlo annunciare possit aliter aut docere, præterquam quod semel Christus docuit, & Apostoli eius annunciauerunt; miror satis vnde hoc vsurpatum sit, vt contra Euangelicam & Apostolicam disciplinam quibusdam in locis aqua offeratur in dominico calice, quę sola Christi sanguinem non possit exprimere.

Cuius rei sacramentum, nec in Psalmis tacet Spiritus sanctus, faciens mentionem dominici calicis, & dicens: *Psal. 22.* [35] Calix tuus inebrians quam per optimus. calix autem qui inebriat, vtique vino mixtus est: neque enim aqua inebriare quenquam potest. Sic autem calix dominicus inebriat, vt & Noe in Genesi vinum *Gen. 9.* bibens inebriatus est. Sed quia ebrietas dominici calicis & sanguinis non est talis, qualis ebrietas vini secularis, cùm diceret Spiritus sanctus in Psalmo: Calix tuus inebrians: addidit, quam per optimus, quod scilicet calix dominicus sic bibentes inebriet, vt sobrios faciat, vt mentes ad spiritalem sapientiam redigat, [36] vt à sapore isto sæculari ad intellectum Dei vnusquisque resipiscat: & quemadmodum vino isto communi mens soluitur, & anima relaxatur, & tristitia omnis exponitur, ita epoto sanguine Domini & poculo salutari, exponatur memoria veteris hominis, & fiat obliuio conuersationis pristinę sæcularis, & mæstum pectus ac triste, quod prius peccatis angentibus premebatur, diuinæ indulgentiæ lætitia resoluatur. quod tunc demum potest lætificare in Ecclesia Domini bibentem, si quod bibitur dominicam teneat veritatem. Quam verò peruersum est, quamque contrarium, vt cum Dominus in nuptijs de aqua vinum fecerit, nos de vino *Ioan. 2.* aquam faciamus: cum sacramentum quoque rei illius admonere & instruere nos debeat, vt in sacrificijs dominicis vinum potius offeramus. Nam quia apud Iudæos defecerat gratia spiritalis, defecit & vinum: vinea enim Domini *Esa. 5.* sabaoth, domus erat Israël; Christus autem docens & ostendens gentium populum succedere, & in locum quem Iudæi perdiderant, nos postmodum merito fidei peruenire, de aqua vinum fecit, id est, quod ad nuptias Christi & Ecclesiæ, Iudæis cessantibus, plebs magis gentium conflueret, & conueniret, osten-

 dit.

dit. Aquas nanque populos significare, in A-
Apoc. 7. pocalypsi scriptura diuina declarat dicẽs: Aquæ
quas vidisti, super quas sedet meretrix illa, po-
puli, & turbæ, [37] & gentes ethnicorum sunt &
linguæ. Quod scilicet perspicimus & in sacra-
mento calicis contineri. Nam quia nos om-
nes portabat Christus, qui & peccata nostra
portabat; videmus in aqua populum intelligi,
in vino vero ostendi sanguinem Christi. Quã-
do autem in calice vino aqua miscetur, Christo
populus adunatur, & credentium plebs ei, in
quem credidit, copulatur & coniungitur. Quæ
copulatio & coniunctio aquæ & vini sic misce-
tur in calice Domini, vt commixtio illa nõ pos-
sit ab inuicem separari. Vnde ecclesiam, id est,
plebem in Ecclesia constitutam, fideliter & fir-
miter in eo quod credidit, perseuerantem, nul-
la res separare poterit à Christo, quo minus hę-
reat semper & maneat [38] indiuidua dilectio.
[39] Sic autem in sanctificando calice Domini
offerri aqua sola non potest, quo modo nec vi-
num solum potest: nam si vinum tantum quis
offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis:
si vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine Chri-
sto: quando autem vtrunque miscetur, & adu-
natione confusa sibi inuicem copulatur, tunc
sacramentũ spiritale & cœleste perficitur; [40] Sic
vero, calix Domini non est aqua sola, aut vinũ
solum, nisi vtrunque sibi misceatur; quo modo
nec corpus Domini potest esse farina sola, aut
aqua sola, nisi vtrunque adunatum fuerit & co-
pulatum, & panis vnius compage solidatum.
Quo & ipso sacramento populus noster osten-
ditur adunatus, vt quemadmodum grana mul-
ta in vnum collecta, & commolita, & com-
mixta, panem vnum faciunt: sic in Christo qui
est panis cœlestis, vnum sciamus esse corpus,
cui coniunctus sit noster numerus & aduna-
tus. [41] Non est ergo frater charissime quod a-
liquis existimet sequendam esse quorundã con-
suetudinem, si qui in præteritum in calice do-
minico aquam solam offerendam putauerint:
quærendum est enim, ipsi quem sint secuti. Nã
si in sacrificio quod Christus obtulit, non nisi
Christus sequendus est; vtique id nos obaudire
& facere oportet, quod Christus fecit, & quod
faciendum esse mandauit; quando ipse in euan-
Ioan. 15. gelio dicat: Si feceritis quod mando vobis, iam
non dico vos seruos, sed amicos. Et quod
Christus debeat solus audiri, pater etiam de cœ-
Matt. 17. lo contestatur, dicens: [42] Hic est filius meus di-
lectissimus in quo bene sensi, ipsum audite.
Quare si solus Christus audiendus est, non de-
bemus attendere, [43] quid alius ante nos facien-
dum putauerit, sed quid, qui ante omnes est,
Christus, prior fecerit. Neque enim hominis
consuetudinem sequi oportet, sed Dei verita-
Esa. 29. tem; cum per Esaiam prophetam Deus loqua-
tur & dicat: Sine causa autem colunt me, man-
data & doctrinas hominum docentes. Et ite-
rum Dominus in euangelio hoc idem repetat
dicens: Reijcitis mãdatum Dei, vt traditionem Marc. 7.
vestram statuatis. Sed & alio in loco ponit &
dicit: Qui soluerit vnum ex mandatis istis mi- Matth. 5.
nimis, & sic docuerit homines, minimus voca-
bitur in regno cœlorum. Quod si nec minima
de mandatis dominicis licet soluere; quãto ma-
gis tam magna, tam grandia, tam ad ipsum do-
minicæ passionis & nostrę redemptionis sacra-
mentum pertinentia, fas non est infringere, aut
in aliud, quam quod diuinitus institutũ sit, hu-
mana traditione mutare? Nam si Iesus Chri-
stus, dominus & Deus noster, ipse est summus
sacerdos Dei patris; [44] & sacrificium patri seip-
sum primus obtulit, & hoc fieri in sui comme-
morationem præcepit; vtique ille sacerdos vice
Christi vere fungitur, qui id quod Christus fe-
cit, imitatur: [45] & sacrificium verum & plenũ
tunc offert in Ecclesia Deo patri, si sic incipiat
offerre secundum quod ipsum Christum videat
obtulisse. Cæterum omnis religionis & veri-
tatis disciplina subuertitur, nisi id quod spirita-
liter præcipitur, fideliter reseruetur; [46] nisi si in
sacrificijs matutinis hoc quis veretur, ne per sa-
porem vini redoleat sanguinem Christi. Sic
ergo incipit & à passione Christi in persecutio-
nibus fraternitas retardari; dum in oblationi-
bus discit de sanguine eius & cruore confun-
di. Porro autem Dominus in Euangelio di-
cit: [47] Qui confusus me fuerit confundetur Marc. 8.
eum filius hominis. Et Apostolus quoque lo-
quitur dicens: Si hominibus placerem, Chri- Gal. 1.
sti seruus non essem. Quomodo autem possũ-
mus propter Christum sanguinem fundere, qui
sanguinem Christi erubescimus bibere? An il-
la sibi aliquis contemplatione blanditur, quod
etsi mane aqua sola offerri videtur, [48] tamen cũ
ad cœnandum venimus, mixtum calicem of-
ferimus: Sed cum cœnamus, ad conuiuium no-
strum plebem conuocare non possumus, vt sa-
cramenti veritatem fraternitate omni pręsente
celebremus. At enim non mane, sed post cœ-
nam mixtum calicẽ obtulit Dominus. [49] Nun-
quid ergo dominicum post cœnam celebrare
debemus, vt sic mixtum calicem frequentandis
dominicis offeramus? [50] Christum offerre o-
portebat circa vesperam diei, vt hora ipsa sacri-
ficij ostenderet occasum & vesperam mundi;
sicut in Exodo scriptum est: Et occident illum Exod. 12.
omne vulgus synagogæ filiorum Israël ad ves-
peram. Et iterum in psalmis: [52] Adleuatio ma- Psal. 140.
nuum mearum sacrificium vespertinum. Nos
autem resurrectionem Domini mane celebra-
mus. Et quia passionis eius mentionem in sa-
crificijs omnibus facimus ([53] passio est enim
Domini, sacrificium quod offerimus) nihil a-
liud quã quod ille fecit, facere debemus. scrip-
tura enim dicit: Quotiescunque enim ederi- 1. Cor. 11.
tis panem istum, & calicem istũ biberitis, mor-
tem Domini annũciabitis quoadusque veniat.
Quotienscunque ergo calicem in commemora
tionẽ Domini & passionis eius offerimus, id
quod

quod constabat Dominum fecisse, faciamus. [54] Et viderit frater charissime si quis de antecessoribus nostris, vel ignoranter, vel simpliciter non hoc obseruauit & tenuit, quod nos Dominus facere exẽplo & magisterio suo docuit; potest simplicitati eius de indulgentia Domini [55] venia concedi, nobis verò non poterit ignosci, qui nunc à Domino admoniti & instructi sumus, vt calicem dominicum vino mixtum, secundum quod Dominus obtulit, offeramus. Et de hoc quoque ad collegas nostros litteras dirigamus, vt vbique lex Euangelica & traditio dominica seruetur; & ab eo quod Christus & docuit & fecit, non recedatur. Quæ vltra iam contemnere, & in errore pristino perseuerare, quid aliud est quam incurrere in obiurgationem Domini increpantis in psalmo & dicẽtis; Ad quid exponis iustificationes meas; &
Psal. 49. assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro. Si videbas furem, [56] concurrebas ei, & inter mœchos particulam tuam ponebas. Exponere enim iustificationes & testamẽtum Domini, & non hoc idem facere quod fecerit Dominus; quid aliud est quam sermones eius abijcere, & disciplinam dominicam contemnere: nec terrena sed spiritalia furta & adulteria committere; [57] dum quis de Euangelica veritate furatur Domini nostri verba & facta, & corrumpit atque adulterat præcepta diuina: Sicut
Hiere. 23. apud Hieremiam scriptum est: Quid est, inquit, paleis ad triticum? propter hoc ecce ego ad prophetas, dicit Dominus, qui furantur verba mea vnusquisque à proximo suo, & seducũt populum meum in mendacijs suis, & in erroribus suis. Item apud eundem alio loco: [58] Et mœchata est, inquit, in lignum & lapidem; & in his omnibus non est reuersa ad me. Quod furtum & adulterium ne in nos etiam cadat; cauere sollicite & timede, ac religiose obseruare debemus. Nam si sacerdotes Dei & Christi sumus, nõ inuenio quem magis sequi quam Deũ & Christum debeamus; quando ipse in Euangelio maxime dicat: Ego sum lumen sæculi.
Ioan. 8. Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Ne ergo in tenebris ambulemus, Christum sequi & præcepta eius obseruare debemus; quia & ipse in alio lo-
Matt. 28. co mittens apostolos, dixit: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. Ite ergo & docete omnes gentes, [59] tingentes eos in nomine patris & filij & spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcũque præcepi vobis. Quare si in lumine Christi ambulare volumus, à præceptis & monitis eius non recedamus; agẽtes gratias, quod dum instruit in futurum quid facere debeamus, de præterito ignoscit quod simpliciter errauimus. Et quia iam secundus eius aduentus nobis appropinquat; magis ac magis benigna eius & larga dignatio corda nostra luce veritatis illuminat. Religioni igitur nostræ congruit & timori, & ipsi loco atque officio sacerdotij nostri frater charissime, in dominico calice miscendo, & offerendo custodire traditionis dominicæ veritatem; & quod prius apud quosdam videtur erratum, Domino monente corrigere; vt cum in claritate sua & maiestate cœlesti venire cœperit, inueniat nos tenere quod monuit, obseruare quod docuit, facere quod fecit. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXIII.

1. Cæcilio fratri] *Fuit hic Episcoporũ vnus, qui & præcedentem & lxij. epistolas cum Cypriano scripsit; vbi plura de illo.*

2. in calice dominico sanctificando & plebi ministrando] *Frustra hinc quidam suam hæresin cõfirmare nituntur de necessitate communionis sub vtraque specie. Imprimis enim non tam vrget ministerium calicis quam oblationem & sanctificationem, vtpote quæ duo sæpissime repetat, illius autem hic & semel adhuc duntaxat sub finem quasi illud agens meminerit. Deinde non aliud dicit, quam si quando calix aut offeratur aut sanctificetur aut plebi ministretur, vinum tunc offerri debere iuxta Christi institutionem, non aquam. Id enim vel ex argumento supradicto satis colligitur: Vsque adeo vt aliud hinc haberi nequeat, quam quod calix plebi ministrabatur eo tempore. Neque enim materias Sacramentorum à Christo definitas immutari posse, etiam alij patres inculcant. Atqui de modo vtendi hoc sacramento nihil Christum definiuisse, locuples testis est D. Augustin. epistola 129. ad Ianuarium. Neque enim (inquit) præcepit Christus, quo deinceps ordine sumeretur hoc sacramentum; vt Apostolis per quos Ecclesias dispositurus erat, reseruaret hunc locum. Nam si hoc ille monuisset vt post alios cibos semper acciperetur; credo quod eum morẽ nemo variasset. Immo & ipse Cyprianus hac ipsa Epistola sub finem dũ disertis verbis rationem reddit, cur mane & ieiuni sacrificium offeramus, quum Christus vesperi & post cœnam id fecerit. Nam si per omnia fieri vellet Cyprianus idipsum, quod Christus fecit; etiam post cœnã offerre nos oportebat sacrificium. Et quod ad institutum propius pertinet, si omnibus vellet calicem ministrari debere ex Christi institutione; nunquam ipse permisisset in sua ipsius Ecclesia communionem sub altera specie. Narrat autem ipse exempla huius communionis duo infra libr. de Lapsis, tum de muliere quæ corpus dominicum in arca recondiderat, tum de quodam lapso qui quum de sacrificio à sacerdote celebrato partẽ cum cæteris ausus esset latenter accipere, cinerem se ferre apertis manibus inuenit. Alludens haud dubiè ad morem illum veteris Ecclesiæ, quo in manus acceptam Eucharistiam liberum erat aut statim sumere, aut domum reportare & sumptionem differre in aliud tempus opportunum; vsque adeo vt accepto corpore (iuxta Tertullia. libr. de Orat.) stationem liceret soluere, atque adeo calicis sumptionem prætermittere. Neque verò aut ex sacramenti huius institutione aut ex alio scripturæ*

loco necessitatem illam colligi posse, satis superque iampridem docuit Theologorum illud nostri seculi decus D. Ruardus Tapperus Louaniensis Cancell. praeceptor quondam meus, in explic. Articu. Louan. immo procul abest, vt illa inde colligi posset, vt econtrario non tam subtiliter quàm vere, exemplum communionis Laicorum sub altera specie, inde eliciant, Domini Alphonsus de Castro & Iacobus Payua Lusitanus Theologi; vtpote quum Christus Apostolis adhuc laicis suum corpus tradiderit, sanguinem vero non nisi iam sacerdotij dignitate ornatis, per verba illa (de quibus paulo post latius) hoc facite in meam commemorationem. Certè Hesichius in Leuitic. cap. 9. D. Augusti. libr. 3. de consensu Euange. ca. 15. serm. de fer. 2. & 3. Paschae, & epistola 59. ad Paulinū; Theophilus, Theophylactus, Enthymius, Beda, & Strabus in comment. Auctor etiam operis imperfect. in Matth. ca. 17. & Innoc. 3. de sacrif. alta. libr. 6. ca. 7. & 9. fractionem panis in Emmaunte, Luc. 24. de Sacramento hoc interpretantur; vbi tamen solam speciem panis à Christo porrectā satis constat. His adde, quòd si à Christo praecepta foret vtraque species, unquam tollerasset Ecclesia quae columna est (teste Apostolo.) & firmamentum veritatis, alteram speciem. Iam verò ex antiquitatis Ecclesiasticae monumentis perspicuum est, nō modo à CCCC. ab hinc aut CCCCC. quibus magis frequentari coepit, sed & primis illis Mille annis hanc in vsu fuisse; idque non in priuatis duntaxat, sed & in publicis conuētibus. Quod collectis iam ad eam rem testimonijs comprobare erat animus, sed ne contextum excedat commentarius, malui id in aliud differre tempus, aditurus propediem Deo fauente, ni me quispiam anteuertat, librum hac de re peculiarem.

3. sacrificij huius auctor & doctor] *Quū alibi frequenter sacrificij Ecclesiae meminerit, tum hac epistola vel maximè. Atque optimo ordine, imprimis Christum eius auctorem & doctorem fuisse dicit, postea locis Euangelistarum, & Apostoli Pauli id cōprobans. Quod & ante illum docuerunt D. Irenaeus libr. 4. aduersus haereses cap. 32. & 34. Dionys. Areopag. Ecclesi. hierarch. cap. 3. Clemens Romanus constit. Apost. lib. 6. cap. 23. & Apostolorum canon. 3.*

4. si quis in isto errore adhuc teneatur] *Sic ex veteri excuso locum hunc castigauimus, consentiūt Ms. Colon. Grauius & Costerius, quanquā caeteri Ms. legant:* tenebatur, *quomodo excusi.*

5. Ne hoc nos putes frater chariss. nostra & humana mente conscribere] *Ex eodem Ms. Colō. etiam istum, nam omissa à Remboldo particula:* nos, *sensum obscurabat, quam tamen habet Colonien. & Afflig. cod. Pro quo Manut. & Cambr. cod.* nec nos putes frater chariss. nostra & humana conscribere, *sed prius placet magis. Colon. verò. pro:* mente, *legit:* ratione.

6. Admonitos autem nos scias] *Ita Ms. & excusi omnes, quare mendose legitur apud D. Augustin. loco citato:* Admonitos autem vos sciatis, *praesertim cum vti nos etiam legat H. Rabanus noster libr. de disciplin. Christ. ad Herinaldum Episcopum, vbi locum hunc Cypriani prolixius citat.*

7. mixtus vino] *Quod dicit:* mixtus vino, *nō autem:* mixtus aqua, *& rursum:* quando vinum desit calici, *non:* quando aqua desit calici, *confirmat D. August. & post eius H. Rabani sententiam, de argumento huius epistolae. Meminit autem etiam haeresis Aquariorum D. Chrysosto. homi. 83. in Matth. dicens ideo Christum post resurrectionem vino vsum non aqua, vt perniciosam haeresin confutaret, qui aqua in mysterijs vtuntur. Sic Augustin. etiam haeresi 64. & eum sequutus H. Rabanus libro citato. Attribuit autē illam Epiphanius haere. 46. sectatoribus Tatiani. Porro:* praedicatur, *legit Colon. cod. Ms. pro* praedicetur.

8. à medio filio denotata est] *Sic Afflig. & hactenus excusi omnes, pro quo H. Rabanus, Camb. Colon. & Costerij cod.* denudata est; *sed prius magis placet, eo quod praecedit:* nuditas.

9. Item in sacerdote Melchisedech] *Colō. cod. legit* sacerdotio.

10. Ante luciferum genui te] *Sic Ms. vetus excus. Remboldus & Costerius. Manutius & Morelius, & iam olim H. Rabanus; alij legunt:* generaui te.

11. Nam quis magis] *Huius loco irrepserat ex Remboldi cod.* qui magis, *latius autem deducit, sacrificium Melchisedech, figuram fuisse nostri sacrificij, de quo qui plura petit, videat comment. Patrum in psal. 109. & epistolam ad Hebr. quod eleganti etiam carmine expressit alicubi Prudentius; immo multa Rabbinorum testimonia adfert hac de re Petrus Galatinus lib. 10. ca. 4. & 5.*

12. Panem & vinum, suum scilicet corpus & sanguinem] *Locus insignis pro veritate corporis & sanguinis Domini, quales quidem reperiuntur etiam supra epistolis liij. & lvi. infra quoque libro de Lapsis complures, verum nullus hoc apertior & ijs qui in hac epistola sequuntur. De eadem luculenta exstant testimonia, (praeter Auctores à Garetio citatos) apud Clement. Roman. in constitut. Apostolicis. Origen. homi. 13. in Exodum, Cyrillum Hierosol. Catecb. Mystag. 3. & 4. Tertull. sub finē libr. de Orat. Macar. Aegypt. homil. 47. Grego. Nisse. libr. de bapt. Hierony. in Oseae. cap. 11. Theodor. in Cantic. cap. 1. Augustin. de peccat. merit. & remiss. lib. 1. cap. 26. Cassiodorum nostrum ca. penult. Instit. diuin. script. Euthychium Patriarcham Constantino. & H. Rabanum libr. citato, ac de Institut. cleric. libr. 1. cap. 32. In scriptisque quoque contra Valdensos Ebrardi Betuniēsis, Bernardi Abbatis fontis calidi, & Ermengardi.*

13. Nam si Abraham Deo credidit] *Alludit haud dubie ad locum Genesis. 15. quem pulchrè explicat de fide viua, velusi concordiam quandam insinuās inter Apostolum Paulum ca. 3. ad Galat. & epistola Iacob. c. 2.*

14. Cognoscitis ergo] *Sic etiam D. Hiero. & Ambros. in comment. vox Graeca, γινώσκετε, anceps est, & verti potest aut hoc pacto. aut:* cognoscite, *sicut habet vulgatus interpres; quanquam tamen priori modo legant etiam 4. exemplaria Latina. Illud autē:* benedicti sunt, *correspondet voci Graecae ἐνευλογηθήσονται. Porro illud quod praecedit:* benedicetur in illo; *miror, quod & Graecè & Latinè tum Gene. 12. tum Galat. 3. legatur:* in te.

sacrificij

15. sacrificij Christi] Vocem: Christi, cecēs adiecimus ex cod. Cambr. & Colon. quam habebat etiã Costerij codex.

16. miscuit in cratera vinum suum] Ita Manutius & Morelius. Afflig. verò cum excusis cæteris: in cratere, Cambr. & Colon. in crateram, Eligat lector quod velit; Latinè enim & crater & cratera dicitur. Sic etiam paulo post variant codices.

17. Qui est insipiens] Ita Afflig. cod. & excusi omnes. Cambron. verò & Colõ. Quis est insipiens? & rectius, ita enim infra quoque Cyprian. de exhort. mart. c. 11.

18. Prophetica voce prænunciat] Sic Colon. Ms. cod. pro eo quod alij: denunciat. Sicut etiã paulo post & rectius: prædiceretur, pro: prædicaretur.

19. quod inimicorum dorsa cedentium atque fugientium manibus quibus] Praua distinctio apud Remboldum quæ remansit hactenus in excusis ita hunc locum obscurabat, vt contra scripturæ quã explicat sensum Manut. & Morel. coacti fuecint reponere: cædentium, per diphthongum, vt aliquo modo sensus constare videretur. Legunt lxx. Manus tuæ super dorsum inimicorum tuorum. Quod explicans Cyprianus, præfiguratum dicit, quod Christus compressurus esset dorsa inimicorum cedentium atque fugientiũ, manibus, id est (vti explicat D. Ambro. de Benedict. Patriarch. c. 4.) factis operibúsque, quibus crucẽ pertulit & mortem vicit. Qui sensus iuxta nostram distinctionem apertissimus est, & certe vetus excusus & Ms. sine diphthongo legunt cedentium.

20. vinum calicis dominici, sanguis ostẽditur] Ita rectè & Cambr. Colon. cod. ac Manut. pro eo quod cæteri: vinum calicis dominici sanguinis, vt sit similis phrasis illi quæ supra est, panem & vinum, id est, carnem & sanguinem.

21. nisi botrus calcetur ante & prematur] Adnotat Morelius, vet. quosdam cod. legere: nisi botrus calce feriatur & prematur, verum nostri Ms. vulgatam lectionem habenc.

22. prior biberet quem credentibus propinaret] Hunc locum ita restituimus ex tribus Ms. Antea in omnibus excusis erat: in quo propinaret, minus cectè. Ortus erroc ex vitio Remboldi, qui quum vetus excusus mendose legeret: in quem, aliud mendum reposuit.

23. Quotiscunque autẽ aqua sola, &c.] Prius scripturis comprobauit, sanguinem Domini in scripturis per vinum denotari, nunc per aquam, non hoc saccamentum, sed baptismi præfiguratum docet.

24. Item denuo præcinitur] Etiam hoc ex Ms. & veteri excuso, pro eo quod excusi cæteri legunt: præcanitur.

25. per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis] Hanc quoque lectionem cod. vete. excu. & Ms. Colon. acceptam debeo, nam veram esse eam conuincit quod Græcè est apud lxx. δι᾽ ἐρήμου ἄξει αὐτοὺς, ὕδωρ ἐκ πέτρας ἐξάξει αὐτοῖς. Pro quo Remboldus: adducet illis aquam, de petra producet illis, quod remansit in excusis omnibus, & ceperituretiam in Afflig. & Cambro. codicibus; sed, præterquã quod Græcè ita legatur, accedit etiam magis ad textum Hebraũ prior lectio. Cambro. autem cod. pro: findetur, habet: scindetur, non male: vtrumque enim significat vox Græca σχισθήσεται.

26. Per baptisma enim, &c.] Hoc vult hoc loco Cypcianus, non nisi baptizatis calicem Domini administrandum. Qnod ipsum inculcat D. Iustinus Martyr. Apolog. ad Antonin. Rectè autem legũt Manutius & Morel. cum Ms. Colon. paulo post: suscipitur, pro eo quod legebatur vitiose: suspicitur.

27. quod semel scilicet sumitur, &c.] Distinguit inter sacramenta Baptismi & Eucharistiæ, quod illud iterari nõ possit, hoc verò possit semper accipi. imitatus Tertu. li. de Bapt. Cur autem neque baptismi neque Ordinis sacramenta iterari possint, rationem reddit D. Augustin. libr. contra epistolam Parme. cap. 23. quod characterem consecratione quadam imprimant indelebilem ad instar militum, in quibus militiæ character non repetitur.

28. Nec argumentis plurimis] Quod hactenus figuris veteris testamenti & scripturis, nunc per ipsam Christi institutionem, vini in sacrificio necessitatem deducit; vtitur autem superlatiuo pro comparatiuo: plurimis, nempe pro: pluribus.

29. Calicem etenim sub die passionis accipiens] Quod supra non semel admonuimus solitum facere, Cyprianus etiam in verbis institutionis hoc locò facit; vt diuersorum Euangelistarum verba simul iungat. Quare non est quod calumnientur quidam verba Canonu Missæ, quæ similitec ab Ecclesia in vnum collecta sunt. Idque non nuper factum sed ab ipsis Apostolis, hoc arguit, quod in liturgijs Græcis Clementis, Iacobi, Basilij, Chrysostomi, penè ad verbum cecitetur Institutio sacrificij, vti apud Latinos. Immo & in illis reperiantuc quædam verba quæ apud Euangelistas nõ extant, æque atque in Latino Canone; & quemadmodum in canone Latino sunt pluca verba quàm apud Græcos, ita & apud illos plura quam in nostro canone. Quæ tamen & ex alijs Euangelistarum locis comprobaci posse, pulchrè deducit Innocen. epistola ad Archiepiscopum Lugdunensem, quæ exstat libr. 3. decretal. de celebca. Miss. ca. 3. & lib. 4. de sacrifi. alta. cap. 4. Quare rectè docent D. Basil. libro de spiritu sancto, ca. 27. ac dictis locis, Innocent. & Radulphus decanus Tungrensis vlt. ca. lib. de canonum obseruantijs, Innocationis siue consecrationis verba, esse ex doctrina nõ scripta sed tamen à Christo & Apostolis nobis tradita.

30. hic est enim sanguis noui testamenti] Sic rectè Manutius & Morelius cum veteri excuso & Ms. pro eo quòd irrepserat ex Rẽboldi cod. hoc est enim, nam priori modo legunt Euangelistæ omnes, & ita ex Græco interpretati sunt hactenus interpretes omnes in Græcorum liturgijs & commentarijs, Perionius quoque & Gelenius in Iustini Martyrit Apolo. iam dicta ad Antonium. pro quo male ibi vertit Ioann. Langus: hoc est, quantum apparet vt absurdam illam immo perniciosam verborum Christi suam expositionem palliaret. Adnotandum autem hic illud quod particulam: enim, legerit etiam Cyprianus. Porro pro eo quod Ms. omnes & excusi legunt: effundetur, adnotauit variã lectionem Costerius: effunditur.

31. quo vobiscum bibam nouum vinum in regno

regno] Ad maiorem Emphasim videtur mihi vertisse: vinum, pro eo quod ex Græco vertit vulgatus interpres: illud, Quare magis placet hæc lectio; vtpote quū eam habeat etiam Afflig. cod. quam Manut. aut Morelij qui omittunt vocem vinum, & tamen non addiderunt: illud, idque eo magis quod postea id repetat. Vertit etiam: creaturam, quod Græcè est γένημα.

32. & gratias agens fregit] Hanc Cambr. cod. lectionē sequi maluimus, eo quòd conformis sit & Græco & Latino Apostoli textui, ad quam accedit quā proximè etiam Afflig. cod. qui habet: gratias egit, fregit. Confirmat autem lectionem illam vulgati interpretis Cyprianus: quod pro vobis tradetur, vt immeritò Erasmus an deprauata sit dubitet.

33. inuenimus non obseruari à nobis] Ita Ms. vetus excusus & Rembold. cod. pro eo quod cæteri omnes excusi inuenimur, non rectè. Fortè legendum: inuenitur, Illud autem: Domini, quod paulo post adiecimus, habent Cambr. ac Colon. cod. & Grauius. Atqui vel ex hoc loco patet vera Cypriani sententia, nō quidem quod bibere calicem necesse sit, sed vt quotienscunque biberimus calicem, id quod Dominus fecit, faciamus, & calicem domini (vt verbis eius vtar) pari ratione misceamus. Quo pertinent & illa verba, quæ non multo post habet: si quod bibitur, dominicā tenat veritatem.

34. conuertere Euangelium Christi] Cambron. quidem & Afflig. cod. legūt: euertere, sed Græca vox μεταστρέψαι magis priori lectioni congruit. Quo pacto legitur etiam supra epistola xxiij. & hic à Cod. Colon. & constanter etiam apud Ambros. Hierony. & Augustin.

35. Calix tuus inebriās, quam peroptimus] Hanc esse lectionem Cypriani genuinam tum hic tum paulo post, quā habet vetus excusus, verisimile sit: quod dictio Græca πώς non possit commode verti: perquam, Remboldus primus legit: per quam optimus. Cambro. quidem cod. habet: præclarus, quomodo vulgo legitur, & secundo loco etiam Afflig. sed habet adnotatam priorem lectionem ad marginem & priori loco legit: quam optimus.

36. vt à sapore isto seculari] Hanc veterem meam coniecturam, ob id quod sequitur: resipiscat, confirmatam reperi Afflig. ac Colon. codi. à Grauio & Costerio. Cambron. tamen vti excusi hactenus habet: sopore.

37. & gentes ethnicorum sunt] Per verbum: ethnicorum, quod in Apocalypsi non habetur interpretatur vocabulum: gentes.

38. indiuidua dilectio] Aut hoc pacto haud dubiè legendum quomodo Ms. vterque, aut quomodo, veteres excusi: in indiuidia dilectione,

39. Sic autem in sanctificando calice domini] Quam, tum Cyprianus hac epistola iam tertio, tū D. Grego. Nyssenus Orat. Cathechetica de diuin. sacramentis, & alicubi Theodoretus sanctificationē nuncupat; D. Basilius & alicubi Theodoretus ἐπίκλησιν, id est, inuocationē. Euangelista Marcus & alij: εὐλογίαν, id est, benedictionem: Irenæus nunc vocationem & verbum Dei, nunc εὐχαριστίαν, idest gratiarum actionem, quomodo etiam cæteri Euāgelistæ ac D. Paulus & Iustinus Martyr locis citatis; Tertull. lib. contra Marcionem gratiarum actiones; D. Ambros. lib. 4. de sacrament. D. Augu. Epistola 59. vti nos hodie, consecrationem dicunt. In qua signi crucis vsum vetustum esse, in primis probat ipsum sanctificationis nomen apud Apostolum. 1. Timoth, 4. cum dicit. Sāctificatur enim per verbum & orationem, quam Chrysost. cū cæteris Græcis in commen. & D. Augustin. lib. 2. de peccat. merit. & remiss. ca. 26. per signum crucis fieri palam astruunt. Deinde (vt omittamus Canonem Missæ,) sicut in cæteris sic & in hoc sacramento signum crucis adhiberi, testātur disertis verbis Chrysost. hō. 55. in Matth. & hom. quod Christus sit Deus, & D. August. serm. 181. Immo iste. tract. 118. in Ioan. Nisi (inquit) signū hoc crucis adhibeatur siue frontibus credentiū, siue ipsi aquæ qua regenerantur, siue oleo quo Chrismate vnguntur, siue sacrificio quo aluntur, nihil eorum rite perficitur.

40. Sic verò calix domini non est aqua sola neque vinum solum] Hinc verisimilis videtur eorum sententia, qui admixtionem aquæ ita necessariam volunt, vt sine illa irrita sit calicis Dominici consecratio, eo quòd dicat: Sic non posse neque vinum solum neque aquam solam offerri; sicut neque farina sola neque aqua sola corpus domini esse potest. Verum alij magis vrgeri dicunt necessitatem vini quā aquæ, vtpote quod potissimum sit huius epistolæ argumentum. Nobis sufficiat, quod præcepti Ecclesiastici necessitate ad vtrunque teneamur, & quod ab ipsis Ecclesiæ primitiuæ incunabulis vino semper aqua admixta sit. vt enim omittamus Canones complures quos reperire est De cōsecra. dist. 2. & D. D. August. Ambro. Chrysostomi, Hieronymi loca; Irenæus solet mixtum calicem hunc appellare; Iustinus Martyr loco citato κρᾶμα, nuncupat, quod Plutarchò vinum est aqua mixtum. Expresse etiam definiuit Alexander 5. à Petro Pontifex in Concilio Romano epistola ad omnes orthodoxos: In sacramētorum oblationibus quæ inter Missarum solemnia domino offeruntur, repulsis opinionibus superstitionum, panem tantum & vinum aqua permixtum in sacrificio offerē dum. Non enim debet (inquit) vt à patribus accepimus & ipsa ratio docet, in calice domini aut vinum solum aut aqua sola offerri, sed vtrumque permixtum, quia vtrumque ex latere eius in sua passione profluxisse legitur. Quæ verba adnotatu digna quod se referat ad patres antiquiores. Immo liturgia Basilij & Iacobi expresse testantur, Christum vinum aqua mixtum obtulisse. Quæ verba tanti fecerunt Patres in 6. Synod. vt hinc colligentes hunc morem diuinitus traditū, Armeniorum errorem damnent Can. 32. qui aquam vino nō admiscebant, quem eundem in illis etiā culpauit Theophil. in ca. 9. Ioan.

41. Non est ergo frater charissime, &c.] Miror quid Erasmo hic in mentem venerit, dum Ambrosium hoc fecisse, namque aquam obtulisse adnotauit in margine, quum nusquā tale quid habeat, immo de Sacramen. lib. 4. & lib. 5. cap. 1. causam adfert cur aqua vino miscenda sit. Nisi forte quod in Lucam de sacramento aquæ dicit (baptismum intelligēs) ille de hoc sacramento intellexerit. Illud autem: putauerint, habemus ex cod. Cābron. pro eo quod cæteri: putauerūt.

Hic

42. Hic eſt filius meus dilectiſsimus, in quo bene ſenſi] *Pro:* dilectiſsimus, *habet Cambr. cod.* dilectus, *& pro:* bene ſenſi, *Afflig. legit:* bene cõplacui. *Verum quandoquidem prius illud legat Colon. cod. & lib. 1. teſtimon. ad Quirinum ca. 10. etiam in alijs Ms. cod. prior reperiatur lectio, nihil immutauimus. Præſertim quum etiã D. Auguſt. ſerm 63. de verbis domini legat:* bene ſenſi, *& Græcam vocem magis explicet:* dilectiſsimus, *vtpote pro qua alibi frequenter vertat interpres vulgatus:* chariſsimus, *& quod adnotet D. Hierony. in Epiſtolam ad Philip. eam plus aliquid ſignificare quam dilectus, nempe dilectione dignum. Immo ipſa huius loci phraſis hæc nempe ἀγαπητὸς υἱὸς, & ἀγαπητὴ θυγάτηρ apud Heſiodum, filium vnicum & filiam vnicam ſonat.*

43. quid alius ante nos] *Sic Ms. tres cæteri omnes:* aliquis.

44. & ſacrificiũ Deo patri ſeipſum primus obtulit] *Sic Ms. cod. Manut. & Morelius, in cæteris deſideratur:* ſeipſum, *obtuliſſe verò Chriſtum ſeipſum ſacrificium incruentum in cœna, teſtantur etiam in cap. 5. ad Hebræos Theophilactus, Photius & Oecumenius.*

45. & ſacrificium verum & plenum tunc offert] *Inſignis locus ad comprobandum quod altaris ſacrificium ſit veri nominis ſacrificium: Quod quid dicatur, item qua ratione, vti & de teſtimonijs Patrum eodem pertinentibus, tam latè tractat Dn. Anton. Demochares Pariſienſis Theologus lib. quatuor, quos inſcripſit de Sacrificio propitiatorio, vt ſuperuacaneum fuerit prolixius hic quicquam dicere: Vnũ hoc hic præterea adnotatu dignum, quod in verbu illu Chriſti: hoc facite, facere interpretatur hic Cyprianus offerre: Quale quid habent etiam Damaſc. libr. 4. de orthod. fid. ca. 14. Chryſoſt. homil. de prodit. Iudæ. Victor Antioch. in ca. 14. Lucæ, & illis omnibus antiquior Diony. Areopa. ca. 3. Eccleſ. Hierarch. in hæc verba: Itaque religioſe & vt Pontificem decet, poſt ſacras diuinorum operum laudes, de ſacrificio quod ipſius dignitatem ſuperat ſe purgat, dum primo ad eum clamat: Tu dixiſti hoc facite in meam commemorationem &c. Recte ergo his verbis inſtitutum creditur noui teſtamenti ſacerdotium. Plura vide huc ſpectãtia in noſtris Latinorum lyturgicis integro tomo primo.*

45. niſi in ſacrificijs matutinis] *Abſurdam hic eorum improbat conſuetudinem, qui mane aquã ſolam offerebant ne vinum redolerent; vinum verò tũc ſolum quum poſt cœnam fiebat ſacrificium. Improbat autem vtrumque. Conſuetudo tamen poſt cœnam offerendi, quum adhuc vſque ad D. Augu. tempora quibuſdam in locis perduraret (vtpote quæ adhuc teſte Socrate, obſeruabatur ab Aegyptijs Alexandriæ vicinis & in Thebaide) ſublata eſt per Concil. Carthag. 3. Canon. 29. excepto vno die anniuerſario cœnæ domini. Verum poſtea etiam illa permiſſio antiquata eſt per Concil. Tarraconenſe in Hiſpanijs; In Oriente verò primo quidem per Laodic. Concil. Canon. 5. deinde rurſum in 6. Synodo vniuerſali cap. 29. Iam tum tamen fuiſſe Eccleſiæ vniuerſalem conſuetudinem contrariã, Indicat ipſe Diuus Auguſtin. his verbis Epiſtolæ 118. Liquide apparet (inquit) quando primum acceperant diſcipuli corpus & ſanguinem Domini, non eos accepiſſe ieiunos. Nunquid tamen propterea calumniandum eſt vniuerſa Eccleſiæ, quod à ieiunis ſemper accipitur. Et certè ante Cypriani ætatem obſeruatam illam, patet ex illo Tertull. lib. 2. ad vxorem: Non ſciet maritus quid ſecreto ante omnem cibum guſtes? Item quod antelucani cœtus (vt cũ Tertulli. loquar) fieri ſoleant in primitiua Eccleſia (vel ipſo Plinio teſte lib. 10. epiſtola ad Traianũ) & poſtea denuo conueniri ad promiſcuos cibos. Confirmant id ipſum verba D. Matth. apud Abdiam libr. 7. hiſto. Apoſt. Immo dicta epiſtola D. Auguſt. ex verbis illis. 1. Cor. 11. Cætera cum venero diſponam, colligit in Eccleſia Corinthiorum inſtitutum ab Apoſtolo hũc morem; ob abuſum illorum qui menſis ſuis cœnam dominicam miſcebant: poſt D. Cypriani ætatem meminere eiuſdem conſuetudinis. Gregor. Nazianzenus Orat. in ſanctum lauacrum. Epipha. ſub finem li. 3. de moribus primitiuæ Eccleſiæ. Chryſoſt. homil. 27. in 1. ad Cor. cap. 11. Iſido. lib. de diuinis officijs. Beda in cap. 22. Lucæ. Paſchaſ. ca. 19. lib. de corpore domini, & latiſſime VValafridus Strabus, de reb. Eccleſ. cap. 19.*

47. Qui confuſus me fuerit, confundetur eum] *Etſi Ms. vetus excuſus & Remboldus legant:* confundet eum: *magis tamen placet hæc vulgata lectio, tum quod eadem vtatur D. Auguſti. contra Adimantum, tũ quod verba Græca ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν nullo modo verti poſſunt:* confundet eum, *& quod antiqui cod. Latini & aureus ille cuius meminit Eraſmus priori modo legant, tum denique quod non minus ſit abſurda lectio:* confundetur eum, *quam:* cõfuſus me fuerit, *& quod tam hic quam paulo ante & lib. de lapſis:* confundi, *accipit pro erubeſcere. Neque verò nouum eſt vt Cyprianus Græciſmis vtatur vulgati interpretis. Certè eadem verba Lucæ. nono. interpretatus eſt vetus interpres:* erubeſcet eum, *quod magis Latinè dicitur, nam erubeſcere cum accuſatiuo etiã Ciceroni vſitatum eſt, qui in Saluſtium, Erubeſcere ora dixit. Atqui ſuperflue habebat vetus excuſus Colon. & Cambr. cod.* coram hominibus, *nam neque in Latinis neque in Græcis exemplaribus id legitur, neque id habet Affli. cod. aut alij excuſi.*

48. tamen cum ad cœnandũ venimus] *Hinc colligitur bis in die ſolere quoſdam offerre, ſemel mane & ſemel veſperi. Quod adhuc ſuo tempore in vſu fuiſſe quibuſdã in die cœna domini teſtis eſt Auguſti. dicta epiſtola. Immo duraſſe videtur ea illius diei conſuetudo ad tempora vſque Honorij 3. per quem ſublata eſt. ca. Te referente, de celeb. Miſſ. Et etiam alijs diebus liberum id fuiſſe aliquando tradit. VValafridus Strabus dicti lib. ca. 21. Idque non ſine auctoritate, quũ iuxta Theleſphori Papæ decretum Nocte Natalis Dominici tres miſſæ celebrentur & id Romæ etiam in aliquorum ſanctorum feſtis vſitatum foret. Quin quod fideliũ relatione virorum in ſuam perueniſſe notitiam dicit, Leonem Papam vij. vel viij miſſas ſæpe vno die celebraſſe; contra vero D. Bonifacium Archiepiſcopũ, & Martyrem ſemel duntaxat per diem. Quod tamen poſtea ad neceſſitatem reſtrixerunt Pontifices, vt patet ex Gratiano de conſecrat. diſt. 2. ca. Sufficit, titulo Alexãdri Papæ; vbi ſufficere dicit vnam miſſam, niſi forte neceſſe ſit vnam pro defunctis, alteram diurnam celebrare;*

modo

modo tamen lucri aut adulationis gratia id non fiat. Quale quid etiam habet Innoc. 3. *de celebrat. Missarũ cap. Consuluisti. Certe hodie ne hinc auaritiæ captetur occasio, non nisi iustißimis & necessariis causis id permittitur, præterquam in Natali Domini.*

49. Nunquid ergo Dominicum post cœnã celebrare debemus] *Dominicum celebrare, & Dominica frequentare, tum hic tum libr. de Oper. & Eleemosinis, phrasi peculiari Cyprianus accipit, pro eo quod prius dixit offerre, & sacrificium offerre libro de Lapsis, supra epistola 54. & infra 68. & alibi sacrificia diuina offerre & celebrare: item sacrificare. Quod ipsum Tertull. lib. de fuga & persecut. colligere, & dominica solennia siue dominicum conuiuium celebrare dicit D. Augu. in breui collat. contra Donatistas collectã, & Dominicum agere, & epistola sæpe citata: Offerre, offerri, & offerre Christo, epistola quoque 59. sacramẽta celebrare. D. Hylarius diuina mysteriorum sacramẽta celebrare, & sacri conuiuij celebrare mysteria; D. Ambrosius ad Gratianum de fide: Diuina sacrificia celebrare. & epistola 33. Missam facere, quomodo etiam D. Leo epistola 80. & 88. & post illos, scriptores Latini plerique, ac nos hodie. Græci autem Socrates & Zozomenus in Eccles. hist.* συνάγειν, σύναξιν ποιεῖν συναγωγὰς ποιεῖν, συνάξεις ἐπιτελεῖν, ἐκκλησιάζειν, *pro quibus in historia Tripartita vertit Epiphanius, Missas facere, collectas celebrare, collectas agere, Missas celebrare, solemnia celebrare. Alij autem* προσφέρειν, *vti Ignatius epistola ad Smyrnẽses, Conci. Neoce. can. nono. & Nicen. canon. 8. aut* ποιεῖν τὰς προσφοράς, *vti Eusebius lib. 6. Ecclesiast. histor. cap. 43. & Niceph. lib. 6. cap. 3. aut* προσφέρειν θυσίαν: *vt Iustinus martyr Dialog. in Iudæos seu* θυσίας ἀναφέρειν. *vt Nazianz. de funere Basilij, & alicubi Basilius ac Chrysost. aut* θυσίαν προσκομίζειν καὶ δῶρον ἐπιτελεῖν, *vt Ignatius dicta epistola, aut quod communius est* λειτουργεῖν, *de quo vti & de missa & λειτουργία ac alijs ipsius appellationibus alibi fortaßis latius, ne hic prolixiores simus. Præcedentia autem Synonima eo huc adduximus, quod illorum pleraque mire confirmẽt catholicorum de sacrificio sententiam.*

50. Christum offerre oportebat circa vesperam diei] *Rationem reddit cur Christus vesperi, nos vero mane offeramus, vt ille vesperam mundi insinuaret, nos vero resurrectionem Domini in memoriam reducamus. Quam repetit Isidorus de diuin. offic. c. 8. D. August. vero aliam reddit loco sæpe citato, vt vltimum hoc mysterium discipulorum cordibus infigeret: Christianus autem Druthmarus ad c. 26. Matth. istam, vt iam vesperam esse ostenderet, id est, finem ceremoniarũ legis, atque adeo etiam post cœnam typicam, vt prius finiret testamentum vetus, quam nouum inciperet.*

51. Et occident illum omne vulgus synagogæ] *Afflig. cod. interserit:* vitulum, *sed corrupte, quã de agno loquatur.*

52. Eleuatio manuum mearum] *Sic Afflig. & excusi plerique: placet autem magis lectio vet. exc. Colon. Camb. cod. ac Manut.* Adleuatio, *quã etsi prior voci Græcæ* ἔπαρσις *magis conueniat, & Hieron. ex Hebræo sic verterit, alibi tamen frequenter hãc habet Cyprianus.*

53. passio enim domini est sacrificium quod offerimus] *Simile est, quod Chrys. Theoph. & Oecum. verba illa: quod pro vobis frangitur, ita interpretantur, vt etiam in sacrificio missæ Christum pati & frangi & immutari dicant. Quo respexit etiam D. Ambr. lib. 4. de sacra. ca. vlt. dum dicit: Si quotienscumque effunditur sanguis, in remißionem peccatorum effunditur, debeo illum semper accipere, vt semper mihi peccata remittantur, & quod D. Hieron. ad Damasum de filio prodigo: Christus (inquit) quotidie fidelibus immolatur. Atqui ex his patrum loquendi formulis, tum colligere licet valere hoc sacrificium etiam ad remißionẽ peccatorum, tum idem esse cum illo quod Christus in cruce obtulit. Atque adeo falsò nos suggillant aduersarij, quod illi sacrificio crucis iniuriam facimus.*

54. Et viderit frater charissime] *Ita Cambr. Colon. cod. vet. excusus, Remboldus, & Manut. pro quo alij:* Et ideo, *non satis vt arbitror intelligentes hanc Cypriani phrasin, de qua supra Epistola 2.*

55. venia concedi] *Quum satis constet qui aquã consecrat non conficere sanguinem domini; hæc venia ita intelligenda est, vt simplicitate quadam aut ignorantia apud Deum excusari potuerint qui ita obtulerant, sic tamen vt irrita foret consecratio.*

56. concurrebas ei] *Sic vetus excusus & Manu. in cæteris excusis desiderabatur,* ei. *Ad verbum autem ita vertit quod Græcè est* συνέτρεχες αὐτῷ, *quare & magis placet, quam aut illa Afflig.* currebas cum eo, *aut illa Cambro. & Colon.* simul currebas cum eo. *Præsertim cum infra epistola lxviij. priori modo legat etiam Cambr. codex, & D. August. lib. 2. contra Cres. Grammaticum. cap. 29.*

57. dum quis de Euangelica veritate furatur domini nostri verba & facta & corrumpit] *Colon. cod. legit,* dum quis de Euangelica veritate furatur dominica verba & facta corrumpit, *eligat lector quod velit.*

58. Et mœchata est in lignum & lapidem] *Omissa fuit à Remboldo Præpositio:* in, *quam habebat vetus excusus, quare denuo adiecimus. Afflig. verò cum D. Hieron. legit:* cum ligno & lapide.

59. tingentes eos] *Sic etiam supra epistola iij. & xxv. quare non placet lectio cod. Afflig.* baptizantes. *Rectè autem reposuerunt ex Ms. Manut. & Morelius paulopòst:* docentes, *pro eo quod erat:* docete.

AD EPICTETVM ET PLEBEM Assuritanorum de Fortunatiano quondam eorum Episcopo.

EPISTOLA LXIIII.

ARG. *Monet Epictetum & plebem Assuritanorũ vt Fortunatianum quondam Episcopum sed lapsum, ad Episcopatum redire non permittant, tum aliis de causis, tum quod statutũ esset ne Episcopi lapsi ad priorem gradum admitterentur. Quod quum à Cornelio fuisse statutum dicat infra Epistola ad Hispanos lxviij. patet quidem scriptam hanc epistolam post mortẽ Cornelij, sed quando, non satis constat, nisi quod ex simili cum duabus sequentibus epistola exordio, eodem pene tempore cum illis conscriptam sit verisimile.*

CYPRIA-

CYPRIANVS [1] EPICTETO fratri & plebi [2] Assuras consistenti Salutem.

Lib.1.ep.7. GRAVITER & dolenter motus sum fratres charissimi quod cognouerim, [3] Fortunatianum quondam apud vos Episcopum,
post grauem lapsum ruinæ suę, pro integro nūc
agere vellere, & Episcopatū sibi vindicare cœpisse: quæ res contristauit me, primo propter ipsum, qui miser, vel diaboli tenebris in totū excæcatus, vel quorundam sacrilega persuasione
deceptus (cum debeat satisfacere & ad Dominum exorādum, diebus ac noctibus, lachrymis
& orationibus, & precibus incumbere) audet
sibi adhuc sacerdotium quod prodidit vindicare; quasi post aras diaboli accedere ad altare
Dei fas sit; aut non maiorem in se iram & indignationem Domini in die iudicij prouocet;
qui cum fidei & virtutis dux fratribus esse non
potuerit, perfidiæ, & audaciæ, & temeritatis
magister existat; & qui non docuit fratres in
prælio fortiter stare, doceat eos, qui victi &
prostrati sunt, nec rogare. Cùm Dominus di-
Esa. 57. cat: Illis fudistis libamina, & illis imposuistis
sacrificia, super hæc non indignabor? dicit Do-
Exod. 22. minus. Et alio loco: Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli. [4] Item Dominus denuo
Esa. 2. loquitur & dicit: Adorauerunt eos, quos fecerunt digiti eorum, & curuatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis. In Apoca-
Apoc. 14. lypsi quoque legimus iram Domini comminantis & dicentis: Si quis adorat bestiam & imaginem eius, [5] & accipit notam in frōte sua & in
manu, bibet & ipse de vino iræ Dei, mixto in
poculo iræ eius, & punietur igne & sulphure
sub oculis sanctorum angelorum, & sub oculis
agni, & fumus de tormentis eorū in sęcula sęculorum ascendet; nec habebunt requiem die ac
nocte, [6] qui adorāt bestiam & imaginem eius.
Cùm ergo hæc tormenta, hæc supplicia [7] in die
iudicij Dominus comminetur iis, qui diabolo
obtemperant, & idolis sacrificant; quo modo se
pūtat posse agere pro Dei sacerdote, qui obtemperauit & seruiuit diaboli sacerdotib⁹? aut quo
modo putat manum suam transferri posse [8] ad
Dei sacrificium & precem Domini, quæ captiua fuerit sacrilegio & crimini? quando in scripturis diuinis Deus ad sacrificium prohibeat accedere sacerdotes etiam in leuiori crimine con-
Leuit. 21. stitutos; & in Leuitico dicat: Homo in quo fuerit vitium & macula, non accedet offerre dona
Exod. 19. Deo. Item in Exodo: & sacerdotes qui accedūt
ad Dominum Deum sanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus: & iterum: [9] Et qui
accedunt ministrare ad altare Sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur. Qui ergo
grauia in se delicta adduxerunt, id est, qui idolis sacrificando sacrilega sacrificia fecerūt, sacerdotium Dei sibi vindicare non possunt, nec vllam in conspectu eius precem pro fratribus facere; quando in Euangelio scriptum sit: Deus Ioan. 9.
peccatorem non audit, sed si quis Deum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit.
Quamuis sic quorundam pectora tenebrarum
ingruentium profunda caligo cæcauerit, vt de
præceptis salubribus nihil lucis admittant [10] sed
semel à recto limite veri itineris auersi, per præceps & abruptum criminum suorum nocte atque errore rapiantur. Nec mirum si consilia
nostra aut Domini pręcepta nunc abnuunt, qui
Dominum negauerunt. Stipes & oblationes
& lucra desiderant, quibus prius insatiabiles
incubabant, & cœnis atque epulis etiam nunc
inhiant, [11] quarum crapulam nuper superstite
indies cruditate ructabant; nunc manifestissime comprobantes, nec ante se religioni, sed
ventri potius & quæstui profana cupiditate seruisse. [12] Vnde & ipsam venisse perspicimus,
& credimus de Dei exploratione censuram, ne
apud altare consistere & contrectare vlterius
perseuerarent, pudorem incesti, fidem perfidi,
religionem profani, diuina terreni, sancta sacrilegi. Quod ne tales ad altaris impiamenta,
& contagia fratrum denuo redeant, omnibus
viribus excubandum est, omni vigore nitendum, vt quantum possumus ab hac eos sui sceleris audacia retundamus, ne adhuc agere pro
sacerdote conentur, qui ad mortis extrema deiecti, vltra lapsos laicos [13] ruinæ maioris pondere proruerūnt. Si verò apud insanos furor insanabilis perseuerauerit, & recedente Spiritu
sancto, quæ cœpit cæcitas in sua nocte permanserit; cōsilium nobis erit singulos fratres ab eorum fallacia separare; & ne quis in laqueos erroris incurrat, ab eorum contagione secernere;
[14] quādo nec oblatio sanctificari illic possit, vbi
Spiritus sanctus nō sit; nec cuiquam Dominus
per eius orationes & preces prosit, qui Dominum ipse violauit. Quod si Fortunatianus aut
immemor criminis sui per diaboli cæcitatem,
aut minister & seruus diaboli factus ad decipiēdam fraternitatem in hoc suo furore permanserit: vos quantum potest elaborate, & in hac
caligine diaboli sæuientis fratrum mentes ab errore reuocate; ne alienæ dementiæ facilè consentiant, ne se desperatorum delictis participes
faciant, sed teneant integræ salutis suæ tenorē,
& integritatis conseruatæ à se & custoditę perpetuum vigorem. Lapsi verò magnitudinem
delicti sui cognoscentes à deprecando Domino
non recedant, nec Ecclesiam Catholicam (quæ
vna & sola est à Domino constituta) derelinquant; sed satisfactionibus immorantes, & Domini misericordiam deprecantes ad Ecclesiam
pulsent, [15] vt recipi illuc possint, vbi fuerunt; &
ad Christum redeant, à quo recesserunt. Nec
audiant eos qui se fallaci & mortali circumuentione decipiunt, cùm scriptū sit: Nemo vos de- Ephes. 5.
cipiat inanibus verbis: propterea enim venit ira
Dei super filios contumaciæ: Nolite ergo esse
participes eorum. Ergo contumaces, & Deum

non timentes, & ab Ecclesia in totum recedentes, non comitetur. Quod si quis impatiens fuerit ad deprecandum Dominum qui offensus est, & nobis obtemperare noluerit, sed desperatos & perditos secutus fuerit; sibi imputabit cum iudicij dies venerit. Quomodo enim deprecari in die illo Dominum poterit, qui & ante hoc Christum, & nunc quoque Ecclesiam Christi negauit, & Episcopis sanis & integris & viuentibus non obtemperans, comitem se, & participem morientibus præbuit? Opto vos fratres charißimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXIIII.

1. Epicteto] *Fuisse hunc Episcopum Assuritanum verisimile est, quandoquidem autem in Synodo sententiam dixit alius Assuritanus Episcopus Victor nomine. aut defunctus fuit Epictetus ante Synodum, aut Victori successit, sed prius fit mihi magis verisimile.*

2. Assuras] *Sic Ms. Afflig. March. Dun. Bland. vetus quoque excusus & Manut. Remboldus verò cum cæteris excusis hoc loco, quomodo etiã Cambr. cod. & Manut. in Synodo:* Assuris.

3. Fortunatianum quondam apud vos Episcopum] *Fuerat quidem Fortunatianus illorum Episcopus, sed quod lapsus esset; iam Episcopatu priuatus: fuisse autem eum & factionis Nouatiani ex sequẽtibus constat.*

4. Item Dominus denuo loquitur & dicit] *Ita Ms. & excusi hactenus, quod & placet magis, quam quod habent Manut. & Morelius:* loquatur & dicat. *Eadem est ratio de eo quod sequitur:* legimus, *pro quo habent:* legamus. *Alioqui enim nimis longum foret hyperbaton.*

5. & accipit notam in frõte sua] *Sic rectè Manut. & Morel. pro eo quod prius legebatur, vitio cod. Rembol.* accipiet, *Pro quo Ms. quidem & vetus excusus legunt:* accipiens, *sine coniunctione:* & ; *sed prius magis placet, eo quod sic legat etiam supra Epistola ad Thibaritanos.*

6. qui adorant] *Hæc Ms. cod. lectio magis placet eo quod etiã sic supra legatur; prius erat:* adorauerũt.

7. in die iudicij] *Etiam hæc lectio est Ms. cod. & vet. excus. & Remboldi, quare non placet quod Eras. legit:* in die iræ, *similis fuit alicubi locus supra.*

8. ad Dei sacrificium & precem Domini] *Egregia Missæ periphrasis.*

9. Et qui accedunt ministrare ad altare sancti] *Ita Ms. vetus excusus, Remboldus, Manut. & Morelius; pro quo Erasmus:* sanctum, *sed non placet, quũ priori modo legatur etiam infra epistola lxviij. Reperire autem non potui quem scripturæ locum citet.*

10. sed semel à recto limite] *Ex Ms. cod. 4. & altero Cauchij, adiecimus recens particulam:* sed, *qui etiam constanter legunt;* semel, *pro eo quod irrepserat ex cod. Remboldi:* simul. *Ex quo etiam ortum illud:* rapiuntur, *pro eo quod Ms. & vetus excusus habent:* rapiantur.

11. quarum crapulam nuper] *Illud:* nuper, *quum reperiatur in Ms. omnibus, excus. vet. & apud Remboldum, miror quo casu omissum sit.*

12. Vnde & ipsam venisse, &c. censuram] *Alludit ad Censuram Cornelij Papæ, qua interdictum fuit, ne Episcopi lapsi vlterius in Episcopatu perseuerarent. de qua latius infra epistola lxviij.*

13. ruinæ maioris pondere] *Hoc pacto constanter Ms. & veteres excusi: pro quo Erasmus:* ruinę suę, *sed non placet: simile est illud quod paulo post legit ipse* profunda cæcitas, *pro eo quod cæteri omnes:* quę cœpit cæcitas.

14. quando oblatio sanctificari non poßit, vbi spiritus sanctus non est] *Argumẽtum hoc quo etiam vtitur infra frequẽter de baptizandis hæreticis; dissoluet August. præsertim in Ioannem in tract. 5. & lib. 6. & 7. contra Donatistas.*

15. vt recipi illuc poßint.] *Sic Ms. cod. pro eo quod cæteri habent:* illic.

AD ROGATIANVM EPISCOPUM de Superbo Diacono.

EPISTOLA LXV.

ARG. *Rogatianum Episcopum monet Cyprianus, vt Diaconi superbiam qui illum contumeliis exacerbauerat, coërceat, & audaciæ suæ pœnitẽtiam agere cogat; ea occasione denuo repetens, quæcunque de sacerdotali siue Episcopali potestate supradicta sunt Epistola lv. Quo autem tempore scripta sit, non satis constat, nisi quod in eadem Synodo scriptam cum sequenti, initium vtriusque Epistolæ simile persuadeat.*

CYPRIANVS [1] ROGATIANO fratri Salutem.

GRAVITER & dolenter commoti sumus ego & collegæ mei qui præsentes aderant, frater charißime, lectis litteris tuis; quibus de Diacono tuo conquestus es, quod immemor sacerdotalis loci tui, & officij ac ministerij sui oblitus, cõtumeliis & iniuriis suis te exacerbauerit. Et tu quidem honorifice circa nos & pro solita tua humilitate fecisti, vt malles de eo nobis conqueri, cum pro Episcopatus vigore & cathedræ auctoritate haberes potestatem, qua posses de illo statim vindicari; certus quod collegæ tui omnes [2] gratum haberemus quodcunque circa Diaconum tuum contumeliosum sacerdotali potestate fecisses, habens circa huiusmodi homines præcepta diuina, cum Dominus Deus in Deuteronomio dicat: [3] Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem aut iudicem, quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit, timebit: & non agent impiè etiam nunc. Et vt sciamus hanc Dei vocem cum vera [4] & summa maiestate processisse ad honorandos ac vindicandos sacerdotes suos, cum aduersus Aaron sacerdotem tres de ministris, Chore, & Dathan, & Abiron

Lib. 1. epi. 9.

Deut. 17.

Num. 16.

Abiron[5] ausi sunt superbisse, & ceruicem suam extollere, &[6] sacerdoti præposito se adæquare, hiatu terræ absorpti ac deuorati, pœnas statim sacrilegæ audaciæ persoluerunt. Nec soli illi, sed & cæteri ducenti quinquaginta, qui eis comites ad audaciam fuerunt, prorumpẽte à Domino igne consumpti sunt:[7] vt probaretur, sacerdotes Dei ab eo qui sacerdotes facit vindicari. [8]In libro quoque Regnorum, cũ Samuel sacerdos à Iudæorum populo ob senectutem, sicut tu modo, contemneretur, exclamauit iratus
1. Reg. 8. Dominus & dixit: Non te spreuerunt, sed me spreuerunt. Et vt hoc vlcisceretur excitauit eis Saul Regem, qui eos iniuriis grauibus affligeret, & per omnes contumelias & pœnas superbum populum calcaret & premeret, vt contemptus sacerdos de superbo populo vltione diuina vindicaretur. [9] Sed & Salomon in Spiritu sancto constitutus testatur & docet, quæ sit sa-
Eccles. 7. cerdotalis auctoritas & potestas dicens: Ex tota anima tua time Deũ, & sacerdotes eius sanctifica. Et iterũ: Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica sacerdotes eius. Quorum præceptorum memor beatus Apostolus Paulus, secundum quod[10] in Actibus Apostolorum legi-
Act. 23. mus, cùm ei diceretur: Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo? Respondit & dixit: Nesciebam fratres quia põtifex est: scriptum est enim:
Exod. 20. [11]Principem populi tui non maledices. Dominus etiam noster ipse Iesus Christus rex & iudex & Deus noster vsque ad passionis diem seruauit honorem pontificibus & sacerdotibus, quamuis illi nec timorem Dei, nec agnitionem Christi seruassent. Nam cùm leprosum emun-
Matt. 8. dasset, dixit illi: Vade & monstra te sacerdoti, & offer donum. Humilitate ea qua nos quoque esse humiles docuit, sacerdotem adhuc appellabat quem sciebat esse sacrilegum. Item sub ictu passionis cum alapam accepisset, & ei diceretur, sic respondes pontifici? nihil ille contumeliose locutus est in personam pontificis, sed magis [12] innocentiam suam tuitus est di-
Ioan. 18. cens: Si male locutus sum, exprobra de malo: Si autem bene, quid me cædis? Quæ omnia ab eo ideo facta sunt humiliter atque patienter, vt nos humilitatis ac patientiæ haberemus exemplum. Docuit enim sacerdotes veros legitime & plene honorari, dum circa falsos sacerdotes ipse talis exstitit. Meminisse autem diaconi debent, quoniam [13] Apostolos, id est, Episcopos & præpositos Dominus elegit: [14] Diaconos autem post ascensum Domi-
Act. 6. ni in cœlos Apostoli sibi constituerunt Episcopatus sui & Ecclesiæ ministros. Quod si nos aliquid audere contra Deum possumus, qui Episcopos facit; [15] possunt & contra nos audere Diaconi, à quibus fiunt. Et ideo oportet Diaconum de quo scribis agere audaciæ suæ pœnitentiam, & honorem sacerdotis agnoscere, & Episcopo præposito suo plena humilitate satisfacere. [16] Hæc sunt enim initia hæreticorum, & ortus atque conatus schismaticorum male cogitantium, vt sibi placeant, vt præpositum superbo tumore contemnant. Sic de Ecclesia receditur, sic altare profanum foris collocatur, sic contra pacem Christi & ordinationem atque vnitatem Dei rebellatur. Quod si vltra te contumeliis suis exacerbauerit & prouocauerit; fungeris circa eum potestate honoris tui, vt eum vel [17] deponas vel abstineas. Nam si Aposto-
lus Paulus ad Timotheum scribens dixit: Iu- 1. Tim. 4.
uentutem tuam nemo despiciat, quanto magis tibi à collegis tuis dicendum est: Senectutem tuam nemo despiciat. Et quoniam scripsisti quendam cum eodem Diacono tuo se miscuisse, & superbiæ eius atque audaciæ participem esse; hunc quoque & si qui alij tales exstiterint, & contra sacerdotem Dei fecerint, vel coërcere poteris, vel abstinere. Nisi quod hortamur & monemus, vt peccasse se potius intelligant, & satisfaciant; & nos propositum nostrum tenere patiantur. magis enim optamus & cupimus [18] contumelias & iniurias singulorum clementi patientia vincere, quàm sacerdotali licentia vindicare. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM. LXV.

1. Rogatiano] *Cognominatur iste in Synodo à Noua, & supra quoque illius mentio facta epistol. liiij.* & officij] *Rectè hoc adiecerũt Manutius & Morelius.*
2. gratum haberemus] *Sic Ms. Afflig. Dun. Marchin. Bland. & Cambr. vetus excusus, Remboldus, Manut, & Morelius: pro quo tanquam elegantius Erasmus reposuit:* ratum.
3. Et homo quicunque fecerit] *Ita legendum tum ex Ms. tum ex epistolis supra xl. lv. & lxij. satis constat non autem:* fuerit, *vt habent vulgati typis, excepto Manut. & Morelio.*
4. & summa maiestate] *Superflue habebant excusi omnes adiectam particulam:* eius, *nam desideratur in Ms.*
5. ausi sunt superbisse] *Quum sic legant cæteri Ms. & excusi omnes. & alibi etiam (ni fallor) Cyprianus; non placet quod habet Manut:* superbi esse.
6. sacerdoti præposito] *Coniungit duas has voces hoc loco, quas paulo post separatim Episcopo attribuit, quomodo etiam alibi frequenter.*
7. vt probaretur] *Hunc locum sic castigauimus ex 4. Ms. & veteri excuso, pro eo quod Remboldus reposuerat:* probarentur, *non rectè.*
8. In libro quoque regnorum] *Etiã hic Rẽboldus primus legit:* regnũ, *Nã priori modo legũt Ms. & vetus excusus, quare rectè etiã sic Manut. & Morelius.*
9. Sed & Salomon] *Notatu dignum quod Salomoni librum Ecclesiastici attribuit, verum de hoc latius in libris testimoniorum.*
10. in Actibus Apostolorum] *Supra epistola ad Antonianum ostendimus, veram hanc esse Cypriani lectionem, non:* Actis.

11. principem populi tui] *Veram & hanc esse lectionem supra ostendimus epistola lx.*

12. innocentiam suam tuitus est] *Elegantius quidem est quod habet Manutius:* tutatus est, *sed cæteri Ms. & excusi omnes legunt :* tuitus, *quare magis placet ; præsertim quum eadem voce vtatur Quintil. Declamatione in cæci defensionem.*

13. Apostolos, id est, Episcopos & præpositos dominus elegit] *De electione Apostolorum à Christo, loca Euangelistarũ cuiuis sunt obuia. Matth. 10. Mar. 3. Luc. 6. Quod vero iisdem attributum sit nomen Episcopi, patet Act. 1. vbi D. Petrus illud Psal. Episcopatum eius accipiat alter de Iuda Apostolatu interpretatur. Atque adeo & Apostolorum successores recte Episcopos nũcupat tum alibi tum hic Cyprianus. Porro* ἐπίσκοπος *Græcè, sonat Latine inspectorem, speculatorem, curatorem. Quod quum primum prophani muneris esset nomen, ad Ecclesiasticam dignitatem translatum est. Apud Iudæos enim (Ariano teste libr. 8.) Episcoporum munus erat, quid in vnaquaque regione fieret, ad regem aut magistratus referre. Apud Athenienses etiam, qui ad ius dicendum præsidebant, quos Romani Prætores solent nuncupare* ἐπίσκοποι *dicebantur. Immo & apud Romanos initio (nam postea ad viliora munera translatum non ignoro) tale quid significasse id nomen, indicat Cicero his verbis libr. 7. epistolarum ad Attic. Vult me Pompeius esse, quem tota Campania & maritima ora habeat Episcopum, ad quem delectus & negotia summa referantur. Et Numam Pompilium regem Romanor. vocat Plutarchus virginum sacrarum Episcopum. Translatum autem ad Ecclesiæ præfectos, commune quidem fuit aliquãdiu etiam presbyteris aliis inferioribus, ob communem curam rerum ecclesiasticarum, vti docet D. Hieronymus epistola ad Euagrium ex cap. 1. epistolæ ad Philippẽ. & Acto. 20. Veruntamen, etiam ab ipsis Ecclesiæ incunabulis fuisse quosdam peculiari nomine Episcopos, qui cæteris præessent presbyteris ; satis indicat Apostolus dum præcipit Timotheo aduersus presbyterum accusationem non recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus : nam hinc patet presbyterorum iudicem fuisse Timotheum. Et idipsum testatur disertis verbis Ignatius epistola ad Trallia. Quid est enim Episcopus, nisi omnem principatum & potestatem omnium illorum tenens, &c. & rursum epistolis ad Magnesianos & Smyrnenses, dum Episcopos Christo Iesu, presbyteros Apostolis comparat. Eodem pertinet illud Can. Apostolorum 40. Presbyteri & Diaconi præter Episcopum nihil agere pertentent. Similia habet Clemens Roma. in constitut. Apostolorum non vno in loco, præsertim libr. 2. cap. 30. & 35. (ad quem loc. videtur respexisse dicto loco ad Trall. Ignatius, dum Apostolicarum traditionum meminit) & Dionys. Areopag. Ecclesi. hierar. 1. cap. Immo ipse eadem epistola Hieronym. Alexandriæ à Marco Euangelista ad Heraclam & Dionysium vsque, à presbyteris vnum electum dicit, in excelsiori gradu collocatum, quem Episcopum nominabant: & Aaroni Episcopos, filiis eius presbyteros comparat. Epistoli quoque ad Oceanum, Episcopum dignitatis, presbyterum ætatis nomina dicit. Omitto quod ordinati semper fuerint presbyteri ab Episcopis, quod mire confirmat Episcopotum supra ipsos præeminentiã. Sufficiat nobis, quod inter Aërii hæreses recenseant Epiphanius, August. Theodore. quod diceret eundem esse Episcopum & presbyterum. Si quis tamen curiosior plura huc spectantia desideret, legat lib. 3. Democharis de sacrificio.*

14. Diaconos autem, &c. Episcopatus sui & Ecclesiæ ministros] *Insignis locus contra eos qui diaconos nihil aliud esse volunt quam mensarum ministros ; quum vocet eos Cyprianus Episcopatus & Ecclesiæ ministros. Neque verò primus hoc dixit Cyprianus, sed id imprimis vel ex ipsis Actis Apostolorum constat. Vbi etsi quidem illa occasione instituti vt mensis ministrarent : statim tamen à sua ordinatione & prædicasse leguntur, & baptizasse, & miracula edidisse, Act. 6. 7. & 8. Deinde ex eo quod tanta cura probari eos vult 1. Timoth. 3. Apostolus ; quod facturus fuisse nõ videtur, si prophanum duntaxat esset eorum ministerium. Et apertius Ignatius epistola dicta ad Trallianos. Oportet (inquit) & Diaconis qui in ministerium sunt Iesu Christi omni modo placere. Non enim cibi & potus seruitores sunt, sed ministri Ecclesiæ Dei. Quid enim sunt Diaconi nisi imitatores Christi, ministrantes Episcopo, sicut Christus patri, & operantes illi operationem mundam & immaculatam? Quomodo sanctus Stephanus beatissimo Iacobo, & Timotheus & Linus Paulo ; & Anacletus & Clemens Petro. Similia habet D. Polycarpus epistola ad Philippen. D. quoque Dionysius Areopag. scribit Ecclesi. hier. cap. 3. sacrosanctis altaribus imponi solere per diaconos sanctum panem & benedictionis calicem. D. etiam Clemens Rom. Constitu. Apostolic. lib. 2. cap. 4. diaconos vocat Episcopi auditum, oculum, os, cor, & animam ; & cap. 61. in conuentu Ecclesiæ Episcopo vult assistere presbyteros & diaconos ; per diaconum Euangelia recitari, diaconum curare debere quo quisque loco sedeat, diaconorum alios oblationi Eucharistiæ debere esse intentos, ministrantes corpori domini, alios quietem turbis imperare: diaconum Pontifici assistentem exclamare debere: Ne quis contra aliquem, ne quis in hypocrisi, diaconum vna cum Pontifice orare debere. Quæ eadẽ fere diaconi sacra officia reperire est, etiam in Lyturgiis D. Iacobi, Basilii, & Chrysostomi. Immo ex illis liturgiis, Cyprian. infra libr. de Lapsis, & verbis D. Laurentii ad Sixtum Papam apud Ambrosi. lib de Offic. 1. cap. 41. perspicuum fit ; per diaconum administrari solere calicem dominicum. Ipse postremo D. Hierõ. ipsa illa dicta epistola vbi diaconos vocat ex vehementia quadam mensarum & viduarum ministros, comparat diaconos Leuitis, veteris testamenti, epistola quoque ad Sabinianum diaconum. Stare solere ipsum ad altare & Euangelium lectitare in Ecclesia fatetur. Quare rectè etiam supra Cyprianus, diaconum sacram administrationem vocat, epistola ad Cornelium de Nouati sceleribus.*

15. possunt & contra nos audere diaconi, à quibus fiunt] *Ita recte Manut. interserunt quidem Ms. cod. particulam:* hi, *sed quæ sensum obscurat. Primus Remboldus habuit corruptam lectionem :* à quibus diaconi fiunt.

16. Hæc sunt enim initia hæreticorum] *Vide supra*

de supra epistolam lv.

17. deponas vel abstineas] *Depositionis pœnam in Clericos, diuersis de causis iam olim in Ecclesia vsitatam, manifestum fit ex Canon. tum Apostolorum, tum veterum Conciliorum; vbi frequentissima est huius mentio.*

18. contumelias & iniurias] *Sic Afflig. & Marchin. cod. Manut. & Morelius, pro eo quod cæteri excusi:* iniuriam.

AD CLERVM ET PLEBEM Furnitanorum de Victore qui Faustinum presbyterum tutorem nominauit.

EPISTOLA LXVI.

ARG. *Cum contra Concilij Episcoporum statutũ Geminius Victor testamento tutorem siue curatorem suum nominasset Geminium Faustinum presbyterum, prohibet pro illo offerri aut sacrificium pro dormitione illius celebrari; obiter exemplo Leuiticæ tribus deducens Clericos molestiis sæcularibus immiscere se non debere. Quum autem Geminius quidam à Furnis, Synodo Carthag. interfuerit, coniicio scriptam in posteriori Synodo hanc Epistolam, atque adeo & duas præcedentes. Verùm quia non prorsus certa sunt hæ coniectura nostræ, malui in hanc classem variarum hanc redigere.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus & plebi Furnis consistentibus Salutem.

Lib. 1. ep. 9. G[1]RAVITER commoti sumus ego & collegæ mei qui præsentes aderant, & compresbyteri nostri[2] qui nobis asidebant, fratres charissimi, cũ cognouissemus quod[3] Geminius Victor, frater noster de sæculo excedens, Geminium Faustinum presbyterum tutorem testamento suo nominauerit, cum iam pridẽ in concilio Episcoporum statutum sit,[4] ne quis de Clericis, & Dei ministris tutorem vel curatorẽ testamento suo constituat; quãdo singuli diuino sacerdotio honorati, &[5] in Clerico ministerio constituti, non nisi altari & sacrificiis deseruire & precibus atque orationibus vacare debeant.
2. Tim. 2. Scriptum est enim:[6] Nemo militans Deo obligat se molestijs sæcularibus,[7] vt possit placere ei cui se probauit. Quod cum de omnibus dictum sit; quanto magis molestiis & laqueis sæcularibus obligari non debent, qui diuinis rebus & spiritalibus occupati, ab Ecclesia recedere, & ad terrenos & sæculares actus vacare non possunt? Cuius ordinationis & religionis for-
Iosue 13. mam Leuitæ prius in lege tenuerunt, vt cùm terram diuiderent, & possessiones partirentur vndecim tribus,[8] Leuitica tribus, quæ templo, & altari, & ministerijs diuinis vacabat, nihil de illa diuisionis portione perciperet; sed aliis terram colentibus, illa tantum Deum coleret, & ad victum atque alimentum suum ab vndecim tribubus de fructibus qui nascebantur, decimas reciperet. Quod totum fiebat de auctoritate & dispositione diuina; vt qui operationibus diuinis insistebant, in nulla re auocarentur nec cogitare, aut agere sæcularia cogerentur. Quę nũc ratio & forma in clero tenetur, vt qui in Ecclesia Domini ordinatione clerica promouentur, in nullo ab administratione diuina auocentur,[9] nec molestijs & negotijs sæcularibus alligentur, sed[10] in honore sportulantium fratrum,[11] tanquam decimas ex fructibus accipientes, ab altari & sacrificiis nõ recedant,[12] sed die, ac nocte cœlestibus rebus, & spiritalibus seruiant. Quod Episcopi antecessores nostri religiosè considerantes, & salubriter prouidentes, censuerunt ne quis frater excedens, ad tutelam vel curam clericum nominaret; ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo,[13] nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur. neque enim apud altare Dei meretur[14] nominari in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes & ministros voluit auocare. Et ideo Victor cum contra formam nuper in concilio à sacerdotibus datam, Geminium Faustinum presbyterum[15] ausus sit tutorem constituere,[16] non est quod pro dormitione eius apud vos fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine eius in Ecclesiã frequentetur, vt sacerdotum decretum religiose & necessariè factum seruetur à nobis: simul & cæteris fratribus detur exemplum, ne quis sacerdotes & ministros Dei, altari eius, & Ecclesiæ vacantes, ad sæculares molestias deuocet, obseruari enim de cætero poterit, ne vltra hoc fiat circa personam clericorum, si quod nunc factum est, fuerit vindicatum. Opto vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXVI.

1. Grauiter commoti sumus] *Etiam hanc in Synodo quapiam scriptam, verba hæc commonstrant, sed vti coniicere est post Synodum Carthaginiensem.*

2. qui nobis assidebant] *Sic excusi & Ms. excepto Cambr. qui habet:* nobiscum, *non male. colligitur autem rursum ex hoc loco, presbyteros olim assidere solere in Synodis.*

3. Geminius Victor] *Geminius prænomen est vtriusque; atque adeo fit verisimile ex eadem vtrunque fuisse familia: Verisimile est autem esse eundem hunc Geminium Episcopum Furnitanorum, qui Synodo Carthaginiensi interfuit; præsertim quum non ad Episcopum, sed ad Clerum scribat; sed tamen scrupulum iniicit, quod solum fratrem nominet. Nam etsi in inscriptione Epistolarum ita Episcopos vocet; quando tamen de iis loquitur, aut collegas, aut coëpiscopos nuncupat. Quare non prorsus certa est coniectura nostra.*

4. Ne quis de clericis & Dei ministris] *Ita Ms. Afflig. Bland. Dun. March. & excusi omnes; solus*

Camb. de Ecclesiæ Dei ministris. *Hoc autem Concilij statutum, ne quis clericum tutorem, vel curatorem testamento constituat, denuo renouatum est per Concilium Chalcedo. Cano. 3. exceptis tutelis miserabilium personarum, & legitimis tutelis, ad quas per leges compelli poterant, sed & his legibus postea liberati sunt Episcopi, presbyteri, diaconi, subdiaconi & Monachi. Constit. Iustin. Imper. L. Generaliter cod. de Episcopis & Clericis; quam Leoni Augusto perperã Gratianus ascribit 16. quæst. 1. c. Generaliter. Hodie itaque nemo illorum ad legitimas tutelas tenetur, multo minus ad testamentarias aut datiuas; permittuntur tamen iure & lege cognationis ad tutelam vocatu, modo non sint Episcopi aut Monachi, Authentica de sanctiß. Episcopis §. Deo amabiles; si tamen intra 4. menses ex quo vocati sunt, apud competentem Iudicem scripto declarent, se talem administrationem propria voluntate suscepisse.*

5. in Clerico ministerio] *Sic rectius Ms. Aflig. Dun. March. Cauchij & Manut. quam aut excusi cæteri, & Cambr. cod.* clericali. *aut Gratianus 21. quæst. 3. cap. Cyprianus:* Clericorum, *nam phrasin illam esse auctoris supra diximus, & paulopost omnes legunt:* ordinatione clerica.

6. Nemo militans deo obligat se molestijs] *Nisi tam constanter hanc Manut. lectionem haberent Ms. nostri & Cauchij, vetus quoque excusus; magis placeret vulgata lectio:* implicat, *vtpote quæ à Græca voce* ἐμπλέκεται *mutuata videtur. Omnes etiam tam excusi quàm Ms. legunt particulam:* deo, *quomodo etiam legit & interpretatur disertis verbis Ambros. in comment. legit etiam D. Augustin. cap. 15. de opere monach. citato à Beda in collectaneis in hanc epistolam.*

7. vt posit placere ei cui se probauit] *Ita etiam constanter Ms. & excusi omnes, Ambr. quoque & Aug. locis iam dictis, conformiter vulgato nostro interpreti, quomodo etiam Gratianus hunc locum citãs loco iam dicto.*

8. Leuitica tribus &c. perciperet] *Pro hac vulgata Ms. & excusorum lectione, legit Camb. cod.* ad Leuitas qui templo & altaris ministerio vacabant nihil de hac diuisionis portione pertineret] *Eligat lector vtram velit. Sic conformiter etiam paulopost idem cod.* perciperent, *pro quo cæteri Ms. & Morelius:* reciperet, *quare quum sit molesta eiusdem verbi repetitio, magis hæc placet lectio quam Manut. aut vulgatorum typis:* perciperet, *præsertim quum Recipere pro accipere etiam Cicero vsurpet lib. 2. epistolarum ad Attic. vbi recipere epistolas dixit.*

9. nec molestijs & negotijs] *Rectius hoc Morelius & Cambron. cod. quam quod habent cæteri:* ne.

10. in honore sportulantium fratrum] *Sportulantes fratres dicit qui sportulas accipiebant. Simile est illud epistolæ supra xxxiiij. vt & sportulis (inquit) ijsdem cum presbyteris honorentur; & diuisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur. Alludit vtrobique ad illud Apostoli. Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni sunt. Nam honorem de subsidio victus interpretantur veteres, phrasi scripturæ vsitata in illo decalogi præcepto: Honora patrem & matrẽ. Sportulæ autem siue sportula, dicebatur Romanis, distributio pecuniaria siue obsonium, quod pauperculis clientibus & salutatoribus dabatur à diuitibus, aut populo à principibus. Ad quam alludit & Tertull. libro tertio contra Marc. his verbis: vt sportulam furunculus captauit. Sportulæ etiam hodie nuncupantur, quæ iudicibus dari solent, de quibus est etiam titulus Iuris in cod. De sportulis & sumptu in diuersis Iudicijs faciendis. Vsurpat itaque eam vocem Cyprianus pro certo vitæ stipendio, quod singulis Clericis per menses aut dies singulos ab Episcopis distribuebatur. Idque ex quarta illa bonorum ecclesiæ parte, de qua supra epistola ad Numidas de redemptione captiuorum. Duplicem enim olim fuisse Clericorum ordinem, quorum quidam communem agebant vitam, alij separatim degebant, testis est in Africa D. August. serm. duobus de communi vita clericorum, in Gallijs D. Prosper. de vit. contempl. c. 2. & cap. 9. Vsque ad 15. Romæ & in Anglia D. Gregorius ad quæstiones Augustini Anglorũ Episcopi. Quorum illi communi mensa ab Episcopo sustentabantur; his verò pro meritis singulorum certa nummorum quãtitas, alijs maior alijs minor distribuebatur. Inter quos certas etiam sportulas presbyteris datas amplius quam Diaconis; satis insinuat dicta epistola 34. Cyprianus, & Theophil. in dictum Apostoli locum. De posterioribus etiam his loquitur D. Hierony. dum clericorum Romanorum luxum nimium taxat, epistolis ad Heliodorum, ad Nepotianum, & alibi frequenter.*

11. tanquam decimas ex fructibus recipientes] *Decimas deo & sacerdotibus dandas, Abraham factis, Iacob promißis insinuat Gene. 14. & 18. Lex Moysi statuit Leuit. 27. Num. 18. Deuter. 12. 14. & 26. Christus docuit Matth. 23. dum dixit hæc oportuit facere & illa non omittere; illas denique dantibus, benedictionem promittit & frugum abundantiam Malach. Prophet. c. 3. Decimarum etiam vsum agnoscũt Patres, Clemens Rom. Constitut. Apost. lib. 2 ca. 29. & 8. c. 36. Orig. in Nũ. Cyprianus hoc loco. D. Chrysost. in dictum Matthæ. c. & hom. 4. In epistolam ad Ephesi. D. Hieron. in Malach. & epistolis modo citatis, D. August. serm. 219. de tempore (quem illi ascribunt Concil. Mogunt. c. 9. iuxta Iuonem & Gratianum, Walafridus Strabus de reb. ecclesi. cap. 29. Et Concil. Tribur. Can. 13.) serm. quoque 48. inter hom. 50. & Enchyr. c. 76. Synod. Calched. citata ab eodem Concil. Tribur. can. 14. H. Rabanus Maurus denique in Num. lib. 2. c. 22. & 23.*

12. sed die ac nocte] *Quum ità legãt vetus excusus, & Ms. quatuor nostri, in cõtextum quoque:* sed, *pro:* &, *substituimus; vt sit repetitio ad maiorem Emphasim eiusdem vocis.*

13. nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur] *Requirebat hic locus tractatum de veteri ecclesia traditione, qua pro defunctis offerri solent, & annua die (vti loquitur Tertull.) oblationes pro illis fieri, sed ne prolixior sim, lectorem remitto ad libellum Ioannis Garetij hoc titulo: Mortuos iuuari viuorũ precibus assertio, quem iure nostrum dixerim; vtpote, qui*

illi

illi testimonia Patrum pene omnia suppeditarim, quod nec ipse diffiteri queat: hoc vnum dicam; damnatam esse contrariam hæresim, in AErio teste Epipha. & August. de Heresibus, qui negabat sacrificandum pro mortuis, & denuo in Waldensibus, Henricianis & Petrobusianis; vti constat tum ex D. Bern. homil. in Cat. Cant: 65. & 66. & Petro Cluniacensi, tum ex scriptis Ebrardi Betuniensis, Bernardi Abbatis fontis calidi, & Ermengardi prius hæresiarchæ, contra dictos Waldenses, quæ penes me Ms. habeo, desumpta ex insigni illa bibliotheca Abbatiæ Thosanæ.

14. nominari in sacerdotum prece] *De hac veteri consuetudine, qua nomina recitabantur tum viuorum tum mortuorum in Missæ sacrificio, vide supra epistolam x.*

15. ausus sit tutorem constituere] *Sic Ms. omnes, vetus excusus, & Remboldus. Gratianus quoque locu citatis, miror vnde Erasmus reposuerit auctorē.*

16. non est quod pro dormitione &c.] *Pertinere videtur hæc Cypriani & Coëpiscoporum sententia ad veterem Ecclesiæ morem; quo etiam mortui anathematizari solent ab ecclesia, neque enim aliud erat illa anathematizatio, quàm quod pro illis defunctis nō orabatur, & quod delebantur eorum nomina è sacris diptychis. De qua latißime Iustinian. Imperator in epistola sua ad Ioann. papam. 2. inter acta Synodi 5. vniuersalis, vbi docet, quod Synodus dicta canon: 21. Theodorum post mortem anathematizauit, nō nouum esse; sed iam olim vsitatum in Valentino, Basilide, Marcione, Cerintho, Manichæo, Eunomio, & Bonoso. Idipsum comprobant Synodo Nicena de Arrio. Synodo Constantin. 1. de Macedonio, testimonijs item Damasi papæ, Synodo Sardic. ex Athanasio Calched. de Domitiano & Dioscoro. D. Augustin. epistola xl. & Concilij Africani can. 48. Eodem pertinent quæ habet D. Augustin. de vnitate eccles: c: 7. epistola 152. ad Donat. & alias sæpius. Item quod Socrates libr. 6. c. 10. & 7. cap. 40. Niceph. li: 7. c. 27. & 28. & Liberatus Carthag. breuiculi sui cap. 13. Originem post mortem anathematizatum dicunt.*

EPISTOLÆ SCRIPTÆ SVB PONTIFICATV STEPHANI & de baptizandis hæreticis.

AD STEPHANVM DE MARtiano Arelatensi qui Nouatiano consensit.

EPISTOLA LXVII.

ARG. *Quum Martianus Arelatensis Episcopus, Nouatiani sectam secutus multos seduxisset, & se à cōmunione cæterorum Episcoporum per schisma separasset, monet Stephanum summum Pontificem, vt pro sua auctoritate absente illo alium in locum eius substituat, & tum lapsis tum per illum seductis acta pœnitentia pax detur, & ad ecclesiam reditus concedatur.*

CYPRIANVS STEPHANO fratri salutem.

FAVSTINVS collega noster Lugduni cō- Lib.1.ep.11
sistens, frater charissime, semel atque iterū mihi scripsit, significās ea, quæ etiam vobis scio vtique nunciata tam ab eo, quàm à cæteris coepiscopis nostris[2] in eadem prouincia constitutis, quod[3] Martianus Arelate consistens Nouatiano se coniunxerit, & à Catholicæ Ecclesiæ vnitate atque à corporis nostri & sacerdotij consensione discesserit, tenens hæreticæ præsumptionis durissimam prauitatem, vt[4] seruis Dei pœnitentibus & dolentibus, & ad Ecclesiam lachrymis, & gemitu, & dolore pulsantibus, diuinæ pietatis, & lenitatis paternæ solatia & subsidia[5] claudantur, nec ad fouenda vulnera admittantur vulnerati, sed sine spe pacis & communicationis relicti ad luporum rapinam & prædam diaboli proiiciantur. Cui rei nostrum est consulere & subuenire frater charissime, qui diuinam clementiam cogitātes, & gubernandæ Ecclesiæ libram tenentes, sic censuram vigoris peccatoribus exhibemus, vt tamen lapsis erigendis, & curandis vulneratis, bonitatis & misericordiæ diuinæ medicinam non denegemus. Quapropter facere te oportet plenissimas litteras ad coëpiscopos nostros in Galliis cōstitutos, ne vltra Martianum peruicacem & superbum, & diuinæ pietatis ac fraternę salutis inimicum, collegio nostro insultare patiantur, quod necdum videatur à nobis abstentus, qui iam pridem iactat & prędicat quod Nouatiano studens, & eius peruicaciam sequēs à communicatione se nostrá segregauerit; cùm Nouatianus ipse, quem sequitur, olim abstentus & hostis Ecclesiæ iudicatus sit: [6]Et cùm ad nos in Africam legatos misisset, optans ad communicationem nostram admitti; hinc à concilio plurimorum sacerdotum qui præsentes eramus sententiam retulerit; se foris esse cœpisse, nec posse à quoquam nostrum sibi communicari, qui episcopo Cornelio in catholica Ecclesia de Dei iudicio & cleri ac plebis suffragio ordinato;[7] profanum altare erigere, & adulteram cathedram collocare, &[8] sacrilega cōtra verum sacerdotem sacrificia offerre tentauerit. Proinde si resipiscere, & ad sanæ mentis consilium redire vellet, ageret pœnitentiam & ad Ecclesiam suplex rediret. Quam vanū est frater charissime, vt,[9] Nouatiano nuper retuso & refutato, & per totum orbem à sacerdotibus Dei abstento, nunc adulatores adhuc nobis patiamur illudere, & de maiestate ac dignitate Ecclesiæ judicare. Dirigantur[10] in prouinciam & ad plebem Arelate consistentem à te litteræ: quibus [11]abstento Martiano, alius in locum eius substituatur, & grex Christi qui in hodiernum ab illo dissipatus & vulneratus contemnitur, colligatur. Sufficiat multos illic ex fratribus nostris annis istis superioribus[12] excessisse sine pace; vel cæteris subueniatur qui supersunt, & diebus ac noctibus ingemiscūt, & diuinam ac paternam misericordiam deprecantes, solatium nostræ

opitulationis exposcunt. Ictirco enim frater charissime copiosum corpus est sacerdotum cõcordiæ mutuæ glutino atque vnitatis vinculo copulatum, vt si quis ex collegio nostro hæresim facere, & gregem Christi lacerare & vastare tentauerit, subueniant cæteri, & quasi pastores vtiles & misericordes, oues dominicas in gregem colligant. Quid enim si in mari portus aliquis munitionibus suis ruptis infestus & periculosus esse nauibus cœperit; nonne nauigantes ad [13] alios proximos portus naues suas dirigunt, vbi sit tutus & salutaris introitus & statio secura? aut si in via [14] stabulum aliquod obsideri & teneri à latronibus cœperit, vt quisquis ingressus fuerit, insidiantium illic infestatione capiatur, nonne commeantes, hac opinione comperta, stabula alia in itinere appetunt tutiora, vbi sint fida hospitia & receptacula commeantibus tuta?[15] Quod nunc esse apud nos debet frater charissime, vt fratres nostros, qui vitatis Martiani scopulis petunt Ecclesiæ portus salutares, suscipiamus ad nos prompta & benigna humanitate, & stabulum commeantibus

Luc.10. præbeamus tale, quale est in Euangelio, quo à latronibus sauciati & vulnerati suscipi & foueri, & tutari ab stabulario possint. Quæ est enim maior aut melior cura præpositorũ, quàm diligenti sollicitudine & medela salubri fouendis & conseruandis ouibus prouidere? cùm Do-

Ezech.34 minus loquatur & dicat: Quod infirmatũ est, non confortastis: & quod male habuit, nõ corroborastis: & quod contribulatum est, [16] non consolati estis: & quod errauit, non reuocastis: & quod perijt, non inquisistis: & dispersæ sunt oues meæ eo quod non sint pastores, & factæ sunt in commesturam omnibus bestijs agrĩ, & non fuit qui inquireret, neque qui reuocaret. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores; & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertã eos vt non pascant oues meas & iam non pascent eas, & extraham eas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio. Cum ergò pastoribus talibus per quos dominicæ oues negliguntur & pereunt, sic Dominus comminetur; quid nos aliud facere oportet frater charissime, quam [17] colligendis & reuocandis Christi ouibus exhibere diligentiam plenam, & curandis lapsorum vulneribus paternæ pietatis adhibere medicinam; quando & Dominus in euan-

Matt.9. gelio moneat & dicat: Non est opus sanis medicus, sed male habentibus. Nam etsi pastores multi sumus, vnum tamen gregem pascimus, & oues vniuersas quas Christus sanguine suo & passione quæsiuit, colligere & fouere debemus; nec pati supplices & dolentes fratres nostros crudeliter despici, & superba quorundam

Abac.2. præsumptione calcari. Cum scriptum sit: Ille autem qui contumax est vir, sui iactãs, [18] nihil omnino perficiet, qui dilatauit tanquam infernus animam suam: & eiusmodi homines Dominus in euangelio suo culpet & damnet, di-

cens: Vos estis qui iustificatis vos in conspectu hominum, Deus autem dignoscit corda vestra, Luc.16.

[19] quoniam quod excelsum est in hominibus, execratio est in conspectu Dei. Execrabiles & detestabiles dicit esse, qui sibi placeant, qui tumidi & inflati aliquid sibi arroganter assumant. Ex quibus cum Martianus esse cœperit, & se Nouatiano coniungens, aduersarius misericordiæ & pietatis extiterit: sententiam non dicat, sed accipiat, nec sic agat quasi ipse iudicauerit de collegio sacerdotum, quando ipse sit ab vniuersis sacerdotibus iudicatus. Seruandus est enim antecessorum nostrorum beatorum martyrum [10] Cornelij & Lucij honor gloriosus; quorum memoriam cum nos honoremus multo magis tu frater charissime honorificare & seruare grauitate & auctoritate tua debes, qui vicarius & successor eorum factus es. Illi enim pleni spiritu Dei, & in glorioso martyrio constituti, dandam esse lapsis pacem censuerunt, & pœnitentia acta fructum communicationis & pacis negandum non esse litteris suis signauerit, quam rem omnes omnino vbique censuimus. [11] Neque enim poterat esse apud nos sensus diuersus in quibus vnus esset spiritus: & ideo manifestũ est eum Spiritus sancti veritatem cum cæteris non tenere, quem videmus diuersa sentire. Significa plane nobis quis in locum Martiani Arelate fuerit substitutus, vt sciamus ad quem fratres nostros dirigere, & cui scribere debeamus. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXVII.

1. Faustinus collega noster Lugduni consistens] *Haud dubiè legendum:* Faustinus, *non:* Eaustinus, *vt solus operarum vitio Gryphius habet. Fuit autem ipse Lugdunensis episcopus 5. si catalogũ illius sedis episcoporum creditur.*

2. in eadem prouincia] *Prouincia Lugdunensis complectitur sub se Episcopatus quatuor. Heduensem siue Augustodunensem, Lingonensem, Matisconensem, & Cabilonensem.*

3. Martianus Arelate consistens] *Existimant quidam successorem hunc fuisse D. Honorati, quis vero in illius locum constitutus sit à Stephano non constat.*

4. seruis Dei pœnitentibus & dolentibus] *Rectè sic Manut. & Morelius, antea erat:* seruis Dei pro eo dolentibus.

5. claudantur] *Sic Manut. & Cambron. codex. Morelius cum cæteris:* cludantur, *prius malo.*

6. & cum ad nos in Africã legatos misisset] *Ita Cambr. vetus excusus, Remboldus, Manut. & Morelius: Erasmici vero omnes:* legatum, *sed male; nam plures legatos ad Cyprianum missos à Nouatiano patet ex epistola xli.*

7. prophanum altare erigere] *Similia habes frequenter apud Cyprianum & Optatum Milenitanum cõtra Parmen. Donatist. ac Augustin. cõtra Donatistas.*

sacrilega

8. sacrilega sacrificia] *Hæc rursum ad illum Cypriani errorem pertinent, de quo supra epistola ad Antonianum.*

9. Nouatiano illic nuper retuso] *Ita excusi omnes Cambr. vero cod.* recisio.

10. in prouinciam & ad plebem Arelate cõsistentem] *Prouincia Arelatensis quatuor etiam sub se habet Episcopatus, Tolonensem Tricastrimensem, Massilieusem, & Arausicanum, scribit etiam Gaguinus li. 9. de gestis Caroli 5. olim regni Burgundiorum primorem fuisse ciuitatem Arelaten, quasi aram latã dictam ab Ara duabus columnis imposita, ad quam humanas litabant hostias, donec, à D. Trophimo primo eorum Episcopo ad fidem conuersi sunt illius loci incolæ.*

11. absterito Martiano alius in locum eius constituatur] *Licuisse iam olim Pontificibus Romanis Episcopos iustis de causis excommunicare, immo destituere, & nouos in eorum locum substituere; perspicuum facit hoc loco Cyprianus de Gallijs. Quod mirũ in modum auctoritatem commendat & Primatum. Excommunicauerunt etiam alios Episcopos Romani Pontifices, vti Nestorium Episcopum Constantinopolitanum Celestinus, Timotheum Alexand. Simpliciũs, Theophilum, Alexand. etiam post mortem Innocẽtius. Eiectus etiam est & depositus Dioscorus Alexandrinus, & Petrus Antiochenus à Felice.*

12. excessisse sine pace] *Nouatiani enim pacem negabant, dicentes à solo Deo remitti posse peccata; vti supra deduximus epistola ad Antonianum.*

13. alios proximos portus] *Particula:* alios, *quæ reperitur in excus. vet. & apud Remboldum, desideratur autem in cæteris: rursum recte addita est à Manu. & Morel.*

14. stabulum aliquod] *Stabulum pro diuersorio accipitur etiã à Plauto quum dicit in Aulul. Neutrobi habeam stabile stabulum. Dicitur enim à stando Stabulum, id est, locus in quo statur. Alludit autem ad locum Lucæ 11. vbi etiam hac vocè vtitur vulgatus interpres, & alibi Vlpianus Iureconsultus, cui & stabularij nomen pro caupone non est incognitum.*

15. Quod nunc esse apud nos debet] *Ita Cãb. cod. & Manu. vetus vero excusus & Remboldus:* Quod necesse est apud nos esse, *omissa particula:* debet, *quæ nescio vnde irrepserit in Erasmicos omnes.*

16. non consolati estis] *Hanc lectionem Manut. & Cambron. cod. veram esse, non aliam illam:* non consolidastis, *patet ex epistola supra 54.*

17. colligendis & reuocandis] *Magis placet hæc Cambron. cod. lectio, quam excusorum omnium;* & reponendis.

18. nihil omnino perficiet] *Ita castigandum hunc locum supra ostendimus epistola lv. & certè sic legit etiam hic Cambr. cod.*

19. quoniam quod excelsum est] *Sic Cãbronen. & excusi omnes, quare non placet Manutij lectio:* quia.

20. Cornelj & Lucij] *Cornelij statutum, dè pace Lapsis danda habes supra epistola ad Anton. sed Lucij non exstat. Statutorum autem Concilij Africæ eadem de re fit mentio epistola liiij.*

21. Neque enim poterat esse apud nos sensus diuersus] *Insignis locus contra hæreticorum varietatem & pro fidei Catholicæ vnitate.*

AD CLERVM ET PLEBES in Hispania constentes de Basilide & Martiale.

EPISTOLA LXVIII.

ARG. *Cum Basilides & Martialis Episcopi lapsi essent, & libellis Idololatriæ contaminati, laudat Cyprianus cum coëpiscopis Clerum & Plebem Hispaniarum, quod in locum eorum Sabinum & Felicem legitima electione substituissent: præsertim quũ iuxta Cornelij statutum, Episcopi lapsi ad pœnitentiam quidam agendam admitti possent, sed à sacerdotali honore prohiberentur. Obiter etiam quædam attingens de veteri electionis Episcoporum ritu. Sub Stephano autẽ scriptam esse, contextus indicat.*

CYPRIANVS, [1] CÆCILIVS, Primus, Polycarpus, &c. Felici Presbytero & Plebibus consistentibus [2] ad Legionem & Asturicæ. Item [3] Lælio diacono & plebi Emeritæ consistentibus fratri in Domino S.

C[4] VM in vnum conuenissemus, legimus litteras vestras, fratres dilectissimi, quas ad nos [5] per Felicem & Sabinum Episcopos nostros pro fidei vestræ integritate, & pro Dei timore fecistis, significantes Basilidem & Martialem libellis idololatriæ cõmaculatos, & nefandorum facinorum conscientia vinctos, episcopatum gerere, & sacerdotium Dei administrare non oportere: & desiderastis rescribi ad hæc vobis, & iustam pariter ac necessariam solicitudinem vestram vel solatio, vel auxilio nostræ sententiæ subleuari. Sed enim desiderio huic vestro non tam nostra consilia, quã diuina præcepta respondent, quibus iam pridem mandatur voce cœlesti, & Dei lege præscribitur, quos & quales oporteat deseruire altari, & sacrificia diuina celebrare. in Exodo nanque ad Moysen Deus loquitur, & monet, dicens: Sacerdotes, qui accedunt ad Dominum Deum: sanctificentur ne forte derelinquat illos Dominus. Et iterum: Et cum accedunt ministrare ad altare Sancti, non adducent in se delictum, ne moriãtur. Item in Leuitico præcipit Dominus, & dicit: Homo, in quo fuerit macula & vitiũ, non accedet offerre dona Deo. [6] Quæ cum prædicta, & manifesta sint nobis, præceptis diuinis necesse est obsequia nostra deseruiant; [7] nec personam in eiusmodi rebus accipere, [8] aut aliquid cuiquam largiri potest humana indulgentia, vbi intercedit & legem tribuit diuina præscriptio. Neque enim immemores esse debemus, quid ad Iudæos per Esaiam prophetam locutus

Lib.1.ep.4. Exod.19. Leuit.21.

locutus sit Dominus increpans & indignans, quod contemptis diuinis præceptis, humanas
Esa.29. doctrinas sequerentur: Populus iste, inquit, labijs suis honorificat me, cor vero eorum longe separatum est à me. Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes, quod item Dominus in Euangelio repetit &
Matt.7. dicit: Reijcitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Quæ ante oculos habentes, & sollicite ac religiosè considerantes in ordinationibus sacerdotum non nisi immaculatos & integros antistites eligere debemus, qui sanctè, & digne sacrificia Deo offerentes, audiri in precibus possint quas faciunt pro plebis dominicæ
Ioan.9. incolumitate, cum scriptum sit: Deus peccatorem non audit: sed si quis Deum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit. Propter quod plena diligentia, exploratione sincera oportet eos ad sacerdotium deligi, quos à Deo constet audiri. Nec sibi plebs blandiatur, quasi immunis esse à contagio delicti possit, cum sacerdote peccatore communicans, & ad iniustum atque illicitum præpositi sui episcopatum consensum
Osee.9. suum commodans, quando per Osee prophetam comminetur & dicat censura diuina: Sacrificia eorum tanquam panis luctus: omnes qui manducant ea, contaminabuntur. Docens scilicet & ostendens omnes omnino ad peccatum constringi, qui fuerint profani & iniusti sacerdotis sacrificio contaminati. Quod item in
Num.16. Numeris manifestari inuenimus, quando Chore, & Dathan, & Abiron contra Aaron sacerdotem sacrificandi sibi licentiam vindicauerunt. Illic quoque per Moysen præcepit dominus vt ab eis populus separetur, ne facinorosis coniunctus eodem facinore & ipse perstringatur: Separamini, inquit, à tabernaculis hominum istorum durissimorum, [9] & nolite tangere ea quæ ad eos pertinent, ne simul pereatis in peccato eorum. Propter quod plebs obsequens præceptis dominicis, & Deum metuens, à peccatore præposito separare se debet, nec se ad sacrilegi sacerdotis sacrificia miscere; [10] quando ipsa maxime habeat potestatem vel eligendi dignos sacerdotes, vel indignos recusandi. Quod & ipsum videmus de diuina auctoritate descendere, vt sacerdos plebe præsente, sub omnium oculis deligatur, & dignus atque idoneus publico iudicio ac testimonio comprobetur, sicut in Numeris dominus Moysi præcipit dicēs: [11] Ap-
Num.20. prehende Aaron fratrem tuum, & Eleazarum filium eius, & impones eos in montem [12] coram omni synagoga, & exue Aaron stolam eius, & indue Eleazarum filium eius, & Aaron appositus moriatur illic. Coram omni synagoga iubet deus constitui sacerdotem, id est, instruit & ostendit ordinationes sacerdotales nō nisi sub populi assistentis conscientia fieri oportere, vt plebe præsente vel detegantur malorum crimina, vel bonorum merita prædicentur, & sit ordinatio iusta & legitima, quæ omnium suffragio & iudicio fuerit examinata. Quod postea secundum diuina magisteria obseruatur in Actis apostolorum; [13] quando de ordinando in locum Iudæ episcopo Petrus ad plebem loquitur: Surrexit, inquit, Petrus [14] in medio dis- *Act.1.*
centium, fuit autem turba in vno. Nec hoc in episcoporum tantum & sacerdotum, sed in diaconorum ordinationibus obseruasse apostolos animaduertimus, de quo & ipso in Actis eorum scriptum est: Et conuocauerunt, inquit, il- *Act.6.*
li duodecim totam plebem discipulorum & dixerunt eis. Quod vtique iccirco tam diligenter & caute conuocata plebe tota gerebatur, ne quis ad altaris ministerium, vel ad sacerdotalem locum indignus obreperet. Ordinari enim nōnunquam indignos non secundum Dei voluntatem, sed secundum humanam præsumptionem, & hæc Deo displicere, quæ non veniant ex legitima & iusta ordinatione, Deus ipse manifestat per Osee prophetam dicens: [15] Sibimet *Osee 8.*
ipsis constituerunt regem, & non per me. [16] Propter quod diligenter de traditione diuina, & apostolica obseruatione obseruandum est & tenendum quod apud nos quoque, & fere per prouincias vniuersas tenetur, vt ad ordinationes ritè celebrandas, ad eam plebem, cui præpositus ordinatur, episcopi eiusdem prouinciæ proximi quique conueniant, & episcopus deligatur plebe præsente, quæ singulorum vitā plenissime nouit, & vniuscuiusque actum de eius conuersatione perspexit. Quod & apud vos factum videmus in Sabini collegæ nostri ordinatione vt de vniuersæ fraternitatis suffragio, & de episcoporum qui in præsentia conuenerant, quique de eo ad vos litteras fecerāt, iudicio episcopatus ei deferretur, & manus ei in locum Basilidis imponeretur. [17] Nec rescindere ordinationem iure perfectam potest, quod Basilides post crimina sua detecta, & conscientiam etiam propria confessione nudatam, Romam pergens, Stephanum collegam nostrum longe positum, & gestæ rei [18] ac tacitæ veritatis ignarum fefellit, [19] vt exambiret reponi se iniustè in episcopatum, de quo fuerat iuste depositus. Hoc eo pertinet vt Basilidis non tam abolita sint, quam cumulata delicta, vt ad superiora peccata eius etiam fallaciæ & circumuentionis crimen accesserit. [20] Neque enim tā culpandus est ille, cui negligenter obreptum est, quam hic execrandus qui fraudulenter obrepsit. Obrepere autem si hominibus Basilides potuit, Deo non potest, cum scriptum sit: [21] Deus *Galat.6.*
non deridetur. Sed nec Martiali potest profuisse fallacia, quo minus ipse quoque delictis grauibus inuolutus episcopatum tenere nō debeat, quando & apostolus moneat, & dicat: Episco- *Titum 1.*
pum oportet esse sine crimine, quasi Dei dispensatorem. Quapropter cum (sicut scripsistis fratres dilectissimi, & vt Felix & Sabinus collegæ nostri asseuerant, vtque alius [22] Felix de Cæsaraugusta fidei cultor ac defensor veritatis, litte-

ris suis

ris suis significat)Basilides & Martialis nefando idololatriæ libello contaminati sint: Basilides adhuc insuper præter libelli maculam cum in infirmitate decumberet, in Deũ blasphemauerit, & se blasphemasse confessus sit; & episcopatum pro conscientiæ suæ vulnere sponte deponens, ad agendam pœnitentiam conuersus sit, Deum deprecans, & satis gratulans, [23] si sibi vel Laico communicare contingeret: Martialis quoque præter [24] gentilium turpia & lutulenta conuiuia: & collegia diu frequentata, & [25] filios in eodem collegio exterarum gentium more apud profana sepulchra depositos, & alienigenis consepultos; actis etiam publicè habitis [26] apud procuratorem Ducenarium obtemperasse se idololatriæ, & Christum negasse contestatus sit: cumque alia multa sint & grauia delicta, quibus Basilides & Martialis implicati tenentur; frustra tales episcopatum sibi vsurpare conantur, cum manifestum sit eiusmodi homines nec Ecclesiæ Christi posse præesse, nec Deo sacrificia offerre debere. Maxime cum iampridem nobiscum & cum omnibus omnino episcopis in toto mundo constitutis, [27] etiam Cornelius collega noster, sacerdos pacificus ac iustus, & martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreuerit eiusmodi homines ad pœnitentiam quidem agẽdam posse admitti; [28] ab ordinatione autem Cleri atque sacerdotali honore prohiberi. [29] Nec vos moueat fratres dilectissimi, si apud quosdam in nouissimis temporibus aut lubrica fides nutat, aut Dei timor irreligiosus vacillat, aut pacifica concordia non
1.Tim.4. 2.Pet.2. perseuerat. Prænunciata sunt hæc futura in seculi fine, & Domini voce, atque Apostolorum contestatione prædictum est: deficiente iam mundo, atque appropinquante antichristo, bona quæque deficere, mala vero & aduersa proficere. Non sic tamen, quamuis nouissimis tẽporibus, in Ecclesia Dei aut euangelicus vigor cecidit, aut Christianæ virtutis aut fidei robur elanguit, vt non supersit portio sacerdotũ, quæ minimè ad has rerum ruinas, & fidei naufragia succumbat; sed fortis & stabilis honorem diuinæ maiestatis & sacerdotalem dignitatem plena timoris obseruatione tueatur. Meminimus & tenemus, succumbentibus licet & cedentibus cęteris, Mathathiam legem dei vindicasse
Mach.2. 3.Reg.19. fortiter: Heliam, Iudęis deficientibus atque à religione diuina recedẽtibus, stetisse, & certasse
Dan.6. & 14. sublimiter: Danielem nec solitudine regionis alienæ, nec persecutionis assiduæ infestatione deterritum, frequenter ac fortiter [30] gloriosa edidisse martyria: tres item pueros [31] nec annis, nec minis fractos, contra ignes Babylonios fide-
Dan.3. liter obstitisse, & victorem regem in ipsa sua captiuitate vicisse. Viderit vel præuaricatorum numerus, vel proditorum, qui nunc in Ecclesia contra Ecclesiam surgere, & fidem pariter ac veritatem labefactare cœperunt. Permanet apud plurimos sincera mens, & religio integra, & non nisi domino & Deo suo anima deuota, nec Christianam fidem aliena perfidia deprimit ad ruinam, sed magis excitat & exaltat ad gloriam secundum quod beatus Apostolus Paulus hor-
tatur & dicit: Quid enim si exciderunt à fide Rom.3.
quidam eorum, nunquid infidelitas illorũ, [32] fidem Dei euacuauit? absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Si autem omnis homo mendax est, & solus Deus verax; quid aliud serui, & maxime sacerdotes Dei facere debemus, nisi vt humanos errores & mendacia relinquamus, & præcepta dominica custodientes, in Dei veritate maneamus? [33] Quare etsi aliqui de collegis nostris exstiterunt, fratres dilectissimi, qui deificam disciplinam negligendam putant, & cum Basilide & Martiale temere communicant, conturbare fidem nostram res ista non debet, cum Spiritus sanctus in psal-
mis talibus comminetur, dicens: Tu autem o- Psal.49.
disti disciplinam &, abiecisti sermones meos retro: si videbas furem concurrebas ei, [34] & cum adulteris portionem tuam ponebas. Consortes & participes ostendit eos alienorum delictorum fieri, qui fuerint delinquentibus copulati. Sed & hoc idem Paulus apostolus scribit
& dicit: Susurratores, detractores, abhorren- Rom.1.
tes Deo, iniuriosi, superbi, iactantes sui, adinuẽtores malorum, qui cum iustitiam Dei cognouissent, [35] non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, morte sunt digni, non tantum qui faciũt ea, sed & qui consentiũt eis qui hęc agunt: quoniam qui talia, inquit, agunt, morte sunt digni. Manifestat, & comprobat morte dignos esse, & ad pœnam venire non tantum illos qui mala faciunt, sed etiam eos qui talia agentibus consentiunt, qui dum malis & peccatoribus, & pœnitentiam non agentibus illicita communicatione miscentur, nocentium contactibus polluuntur, & dum iunguntur in culpa, sic nec in pœna separantur. Propter quod integritatis & fidei vestræ religiosam sollicitudinẽ fratres dilectissimi & laudamus pariter & probamus; & quantum possumus adhortamur litteris nostris, ne vos cum profanis & maculatis sacerdotibus cõmunicatione sacrilega misceatis, sed integram & sinceram fidei vestrę firmitatem religioso timore seruetis. Opto vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXVIII.

1. Cæcilius, Primus, Polycarpus, Nicomedes, Lucianus, Successus] *De omnibus his supradiximus epistola liij. excepto:* Primo, *cuius fit quoque mentio Epistola sequenti & in Synodo cognominatur à Mygrpa. Porro legendum:* Lucianus, *patet tum ex illa epistola & sequ. tum ex Syn. quare nõ placet quod habet Dim. Marc. & Cauch.* Lucilianus, *neque quod Afflig.* Lucinianus. Sedatus, Fortunatus, Ianuarius, Secundinus, Pomponius] *De Sedato (nam sic legunt*

sic legunt Ms. & excusi omnes) & Pomponio vide supra epistolam lxij. de Ianuario vtroque epistolam sequ. & Synod. Carthag.

Petrus] *Hic in Synodo appellatur ab Hippone Diarrhyto.*

Anlius, Aurelius Venantius, Quietus, Rogatianus, Tenax] *Aurelius secundus in Synodo cognominatur à Chullabi, Venantius à Tymisa, Quietus à Buruch, Tenax siue Thenax (vt legunt Afflig. Dū. Bland. & March) ab horreis Caliæ. De Rogatiano & Felici supra Epistola 65.*

Faustus, Lucius, Vincentius, Libosus, Geminius, Marcellus &c.] *Faustus ibidem nuncupatur à Tinida regia, Vincentius à Thibari. Libosus à Vagæ, Geminius à Furnis & Marcellus à Zama, Lucij fit mentiō epistola quoque sequ. & infra epistola 78. & 80. plurium quoque eiusdem nominis in Synodo; de alijs supra epistola liiij.*

Adelphius, Victoricus, & Paulus] *Adelphius Episcopus fuit à Thasbalte, Victoricus à Thabraca, Paulus confessor à Bobba.*

2. ad Legionem & Asturicę] *Hinc colligitur Asturicam olim contributam Legionis regno, non Galliciæ vt hodie, neque id mirum est quod vtrumque id regnum sit in Tarraconensi tractu, quem Pomponius Mela tertiam facit Hispaniæ totius partem reliquas enumerans. Beticam quæ hodie Granatæ regnum complectitur, & Lusitaniam quæ nunc Portugallia dicitur. Quam Distinctionem si sequamur, sub Tarraconensi cōtinentur hodie regna sex; Castellæ, Legionis, Galliciæ Nauarræ, Cathalonicæ, Arragoniæ.*

3. Lelio Diacono & plebi Emeritæ] *Emeritam Mela Lusitaniæ contribuit, quæ hodie vocatur Merida: Porro pro eo quod vulgati excusi omnes Manut. quoque & Morelius habebant,* Ælio, *substituimus ex Ms. quatuor, veteri excuso & Remboldi cod.* Lelio, *quod primo mutatum est ab Erasmo, quem miror nō animaduertisse illud Remboldi cod. mendum in argumento, vbi dicit ad Felicem & Paulum scriptam hanc epistolam; sed vti cætera omnia argumenta Remboldi, ita & hoc ad verbum descripsit: quod tamen nec Morelius animaduertens eodem modo legit.*

4. Cum in vnum conuenissemus] *Scriptam constat hinc in Synodo quapiam, hanc epistolam. sed ante illam Carthaginiensem an post, non satis constat.*

5. per Felicem & Sabinum] *Eo quod Sabinum ex sequentibus constet substitutum in locum Basilidis, suspicor Felicem Martiali successisse, quorum vnū Asturicæ, alterum Emeritæ Episcopos fuisse constat.*

6. Quæ cum prædicta & manifesta sint] *Ita Cambr. Bland. Angl. Afflig. & Dun. cod. March. vero & Morelius:* manifestata; *superflue autē additum fuit in vulgatis excusis:* vel mandata, *neque enim id habent Ms.*

7. nec personā in eiusmodi rebus accipere] *Ms. quidem legūt:* nec persona &c. accipi, *sed prius magis accedit ad scripturarum phrasin ad quas alludit.*

8. aut aliquid] *Sic recte Manu. & Mor. & Ms. pro eo quod erat:* aliud. Nec sibi plebs blandiatur quasi immunis esse à contagio] *Ita solus Manu. & Camb. cod. cæteri omnes:* contagione, *vtrumque latine dicitur.*

9. & nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis] *Ita Ms. & excusi omnes præter Camb. qui habet:* tangere, omnia quæ sunt eis. *non male; qui etiam hoc habet peculiare, vt paulo post (vti & epistola præced.) legat duntaxat:* ad sacrilega sacerdotis, *non addat autem vocem:* sacrificia. *Atque adeo magis quidem placet vt hic legatur:* sacrilega, *quū epistola præcedenti eodem modo loquatur, sed nolui quicquam mutare eo quod cæteri Ms. legant:* sacrilegi, *cum excusis omnibus.*

10. quando ipsa maxime habeat potestatem vel eligendi] *Quid sibi hic velit Cyprianus, paulo post indicat dum dicit: hoc de diuina auctoritate descēdere, vt sacerdos plebe præsente, sub omnium oculis deligatur, idque vt plebe præsente vel detegantur malorum crimina vel bonorum merita prædicētur; atque ita nemo ad altaris ministerium vel sacerdotalem locum indignus obrepat. Non mirum itaque est quod hic dicit, plebem maxime habere potestatem eligendi dignos, vel indignos recusandi quia ipsius erat, crimina seu merita detegere; quod si non faceret, merito illi imputaretur indigni ad episcopatum promotio.*

11. Apprehende Aaron] *Ita March. Affli. Dun. & vet. excu. cod. pro quo Remboldum sequuti cæteri excusi:* Præhende Aaron; *prius vsitatum est magis classicis auctoribus, quare placet magis; legunt etiam Ms.* Eleazar, *sed:* Eleazarum, *malo, tum hic, tum paulopost.*

12. coram omni synagoga] *Verba hæc hodie desiderantur in editione & latina & lxx. legisse autem Cyprianum constat ex textu, nam vrget illa ipsa verba.*

13. de ordinando in locum Iudæ Episcopo] *Alludit ad illud psal. Episcopatum eius accipiat alter: Ms. tamen legunt:* Apostolo.

14. in medio discentium] *Discentium vertit quod vulgo legitur:* discipulorum, *phrasi à Tertull. mutuata: quam videre est lib. de patientia, de vera carne Christi, de præscript. aduersus hæret. & alibi frequenter.*

15. Sibimetipsis] *Ita legendum supra diximus Epistola lv. & sic legunt hic Ms. omnes.*

16. Propter quod de traditione diuina &c.] *Non recte quidam prophanam illā hinc confirmare nituntur suorum ministrorum institutionem, per plebem aut magistratus laicos. Neque enim hinc haberi aliud potest, quā quod plebe præsente electiones fierent, cuius causam supra diximus. Non negamus itaque veterem electionis Episcoporum ritum, quo plebe præsente, immo & suffragijs plebis eligi solent. Nam in Africa illū obseruatum constat, ex electione Eradij successoris D. Aug. de quo exstat epistola eius 120. In Græcia ætate Chrys. ex lib. 3. de sacer. in Hispanijs ex hoc Cypriani loco & Isidoro li. 2. de officijs. In Gallijs ex epistola Celest. papæ 2. Romæ ex ijs quæ supra diximus epistola ad Antonianum; vbique etiam alibi ex epistola Leonis 87. Et perdurasse eam consuetudinem ad Gregorium 1. vsque, ex eius epistolis, immo & ad tempora vsque Caroli & Ludouici Imperatorum ex 1. li. Capitulorum eorundem*

dem satis constat. verum plebi sola suffragia concessa non electionem quæ per subscriptionem fieri solet, perspicuum fit. Imprimis ex Concil. Laodic. can 12. & 13. vbi prohibetur electio Episcoporum per plebem fieri, & D. Hiero. epistola ad Euagrium dum dicit, electionem Alexandrini Episcopi à presbyteris fieri solere; deinde ex dicta epistola Leonis. Qui singulorum in electione propria distinguens officia, vota requirit ciuiū, testimonia populorum, Honoratorum arbitrium, electionem clericorum, & denuo postea Subscriptionem clericorum, Honoratorum testimonium, Ordinis & plebis consensum. Hoc enim potissimum tūc agebatur, vt inuitæ plebi non daretur Episcopus. Non tamen sic, vt cogerentur Episcopi admittere quemcunque plebs postulasset, vti patet ex can. 1. & 2. Græcarum Synod. à Martino Bracarēsi collectarum, & ex dicta Celestini epistola, & Stephani papæ decreto lxiij. dist. c. Nosse. Sed si quem petisset contra statuta canonum denuo & sapius conuocari solitos clerum & plebē, donec concordarent in idoneum quempiam; colligere est ex Epistola Gelasii papæ ad Philippum & Gerontium citata à Gratia. dist. 63. c. Plebs. Si qua autem contradictio quorundam oboriretur, discutiebantur primo personæ contradicentes, & tum demum si vera non essent quæ obijcerentur, ordinabatur Episcopus, vti constat ex can. 40. Cōcil. Carthag. 3. Si denique nec ita fieret cōcordia, interponebat suam auctoritatem Archiepiscopus, & quem ille probasset, pro episcopo habebatur. Accedere denique oportebat cōfirmationem Metropolitani, iuxta Can. 4. Con. Nic. Aut Primatus, iuxta Concil. Carthag. 3. Aut legati Apostolici, de quo Concil. Sardic. c. 20. Leo papa epist. ad Anast. Thessal. Simplicius ad Achat. Constantino. & Bonifa. ad Eulal. Alexand. Aut certè summi Pontificis, præsertim in electione Patriarcharum Antiocheni, Alexandrini, Constantinopolitani & Hierosolimitani, vti constat ex Syn. Constantin. 1. epist. ad Damasum, epist. Theod. & Martiani imper. ad Leonem papam, & epist. Concilsabuli Antioch. ad Iulium. Neque vero hæc sufficiebant, sed accedere præterea debebat consecratio, siue quam vocat Cyprianus manusimpositio, per episcopos qui conuenerant; quos vt minimum duos esse oportebat, vt ex Canonibus satis superque manifestum est.

17. Neque rescindere &c. quod Basilides Romam pergens] Etiam hic locus pro Romani Pontificis auctoritate facit; vtpote quo constet Episcopos sede eiectos in Hispanijs, solere ad illum excurrere: quā quam hoc factum Basilidis ideo non probet, quod Stephanū papam fefellerit, & illi fraudulenter obrepserit. Idipsum fecêre in Oriente D. Athanasius Alexandrinus, Paulus Constantinopolitanus, Marcellus, Ancyræ & Asclepas Gazæ episcopi, ab Arianis expulsi (teste Zozomeno) apud Iulium Pōtificem, ab eodem sedibus suis restituti. Hoc ipsum Stephanus Carthaginiensis antistes cum Cōcilio Mauritaniæ egit apud Damasum, dū conqueritur de sede eiectis Episcopis; & antiquis regulis sancitum esse dicit, tale quid tum prius tractandum esse, priusquam ad notitiam almæ sedis ductū esset &c. Apud Innoc. primum D. Chrysost. Constan. apud Leonem Theodoretus Cyri. & Flauianus Constant. Ignatius denique Constantinop. Episcopus, apud Nicolaum primum. Eodem pertinet tragœdia Anthemij etiam Constantinop. Episcopi. qui ab Agapito sede deiectus est, & in locum eius substitutus Menas; ac preces & minæ Theodoræ Augustæ apud Siluerium & Vigiliū Pontifices pro restitutione Anthemij. Postremo Canon ille Niceni concilij, de quo tanta inter Africanos & Romanos Episcopos fuit controuersia; quem tamen genuinum esse constat ex epistolis Felicis, Iulij & Zozymi Romanorum Pontificum; & quæ pene ad vnum omnes primi illi Romani Pontifices Martyres habent, de appellatione episcoporum ad sedem Romanam.

18. ac tacitæ veritatis ignarum] Vocem: tacitæ, recens adiecimus ex codic. Angl. in cæteris desiderabatur.

19. vt exambiret] Recte sic Manut. & Morelius & vetus excusus, nam sic etiam supra epistola xv. exambire, ad Martyres dixit, quare non recte pro eo Erasmus: ambiret.

20. Neque enim tam culpandus est cui negligenter obreptum est] Obreptionem siue subreptionem vocant Iureconsulti, mendacium quod in fraude tacendi committitur, atque ita impetrata rescripta siue Imperatorum siue Pontificum, irrita declarantur. Cod. Si contra Ius L. Etsi, ac de rescript. c. Dilectus, vbi eadem prorsus est facti ratio quæ hic; vtpote quum loquatur ibi Pontifex de eo, qui amotionis suæ siue excommunicationis qua tenebatur astrictus, nullam fecisset mentionem. Recte itaque tales litteras surreptitias, ordinationem Sabini rescindere non potuisse paulo prius dixit.

21. Deus non deridetur] Ita Ms. omnes & supra quoque Cyprian. epist. 52. quare non placet illud: irridetur.

22. Felix de Cæsaraugusta] Cæsaraugusta ciuitas est metropolis regni Arragoniæ, quæ hodie Sarragossa nuncupatur, in eodem Tarraconensi tractu; atque adeo non longe ab episcopatibus iam dictis.

23. si sibi vel laico communicari] De communicatione laica supra diximus epistola ad Antonianum.

24. gentilium turpia & lutulenta conuiuia & collegia diu frequentata] Etiam hunc locum ita ex cod. Angl castigauimus, pro eo quod erat: in collegio diu frequentata. Nam conuiuia quæ Tertul. lib. 2. ad vxorem sodalitia, & Cicero de Senect. Sodalitates dicit, Martianus collegia sodalitia, & collegia nuncupat, dum ea interdicit, ff. de collegijs & illicitis corpor. L. Mandatis.

25. Filios in eodem collegio, &c. apud profana sepulchra depositos] Alludit etiam hic ad illas sodalitates, quæ hoc habebant, vt in eodem sepulchro sepelirentur. Sodales enim etiam illos dici Iureconsultis, patet L. sodales eod. titul. Est autem locus insignis contra eos, qui nullam habent sepulturæ curam, sed quibus perinde est siue apud hæreticos siue apud Catholicos immo siue in terra consecrata siue foris sepeliantur. Nam vocando sepulcra illa prophana, satis insinuat, in ecclesia iā tū loca sacra fuisse, in quibus sepelirētur fideles, quæ κοιμητήρια à Græcis nuncupabātur ἀπὸ τοῦ κοιμᾶν quod est dormire. Dormire enim fideles mortui in scripturis dicuntur. Certe cœmiterij in quo

passus & sepultus est Xistus Pontifex, meminit Cyprianus epistola penultima. & Pontius in vita Cypria. Sua etiam ætate conqueritur Opt. Mileuit. à Donatistis) li. 6. contra Parmen.) solis Cœmiteria occupata, ita vt non permitterent in illis sepeliri corpora Catholicorũ. Et vt alios omittam, D. Dion. Areopag. disertis verbis in honorato loco cum aliis eiusdem ordinis corporibus, recondi solere corpora mortuorum dicit, sub finem eccle. hier. ac D. Clemens Rom. Apost. constic. lib. 6. c. 30. conuentus ad cœmiteria meminit.

26. Apud procuratorem Ducenarium] *Iudicem Ducenariũ intelligit; de cuius institutione Sueto. in August. Cæs. c. 34. Ad tres (inquit) iudicum decurias quartam addidit ex inferiori censu, quæ ducenariorũ vocaretur, iudicarétque de leuioribus summis. Istos itaque iudices quum primum de censu duntaxat iudicium facerent; verisimile est ætate Cypriani etiam in Christianos prætextu legum sæuisse. Ducenarius etiam dicebatur, qui duas centurias ducebat in acie secunda, iuxta Veget. lib. 2. c. 8. Quinetiã singula militiæ equestris officia enumerans D. Hieron. (ad Pammach. contra errores Ioan. Hierosol.) quarto loco Ducenariũ collocat. Post tribunum (inquiens) Primicerius, deinde Senator, Ducenarius, Biarchus, Circitor, Eques, Tyro.*

27. etiam Cornelius collega noster] *Huius fit quoque mentio epistola præcedenti & y. ad Stephanũ, quo nempe statutum fuit, vt lapsi episcopi neque ad honorem sacerdotalem, neque ad Cleri ordinationem admitterentur, sed solum vt Laici communicarent; supra quoque eiusdem facta est mentio epistola ad Epictetũ. Fit autem mihi verisimile, factum id decretum in Romana Synodo.*

28. ab ordinatione autem Cleri] *Hic ordinationem dicit, quod supra manus impositionẽ, quam tũ in clericis tum in Episcopis ab ipsis Apostolicis temporibus obseruatam, satis liquet ex epistolis Pauli ad Timotheum & Titum, & eo quod Act. 14. scribũtur Paulus & Barnabas ordinasse per ciuitates presbyteros.*

29. Nec vos moueat] *Similem habes locum supra epistola lv.*

30. gloriosa edidisse martyria] *Ita ex cod. Cambro, pro eo quod cæteri habebãt:* gloriose, *minus recte Quum autem de pluribus loquatur Danielis martyriũ, non dubium, quin etiam captiuitatem eius ob Belem & Draconẽ interfectos intelligat, de quo latius Tom. 2. lib. de orat. Dominica.*

31. nec annis nec minis fractos] *Sic quinque cod. Ms. & Manut. pro eo quod legebatur;* armis, *corruptissime; neque enim vllis armis tres pueros aggressus est Nabuchodonosor.*

32. fidem Dei euacuauit] *Vide de hac lectione supra epistolam lv. certe etiam hic Ms. & excusi omnes excepto Manut. sic legunt, ipse quoque Manut. epistol. sequenti.*

33. Quare etsi aliqui de collegis nostris exstiterint qui, &c.] *Quum 4. Ms. & excusi omnes priores sic legant, non placet etiam hic Manu. & Cambron. cod. lectio, qui omittunt voces:* exstiterint, *&:* qui.

34. & cum adulteris portionem tuam ponebas] *Quia Ms legunt:* portionem tuam, *magis placet hæc cæterorum excusorum conformis lectio, quã Manut.* particulam tuam, *nisi velis etiam legere sicuti supra epistola ad Cæcilium:* & inter mœchos. *Sed magis placet, vt nunc hoc nunc illo modo vertisse dicatur Cyprianus.*

35. non intellexerunt, quoniam qui talia agunt morte sunt digni] *Verba hæc non reperiuntur in sex Ms. cod. quibus sum vsus, qui non aliud habent, quam* qui cum iustitiam Dei cognouissent, non tantum faciunt mala, sed & consentiunt eis qui hæc agunt: quoniam qui talia (inquit) agunt digni sunt morte. *Neutra placet. Si priorem sequamur, quam habent excusi omnes, & vulgatus interpres; haud dubie superflua erit repetitio illorũ verborum:* quoniam qui talia (inquit) agunt morte sunt digni. *Si posteriorem, videntur potius hæc postrema verba interserenda quam postponenda, vt legatur cum Græcis cod. plerisque:* qui cum iustitiã Dei cognouissent, quoniam qui talia agunt digni sunt morte: non tantum faciunt mala (*seu potius:* ea,) sed & consentiunt eis, qui hæc agunt. *Vtro etiam modo legas, superflua videtur dictio, inquit, quam tamen habent excusi & Ms. omnes. Neque verò mirum est, quod Cypr. cod. varie legant, quum etiam Græci cod. Pauli varient. Vnus qui est Louany apud Minoritas legit priori modo, excepto quod omissus sit postea articulus: οἱ, vtroque loco. Secundo modo legunt vulgati Græci, & iam olim Chrysost. Theophil. & Oecum. Aliter rursum legit Origines (ad quem allusisse videtur Oecum. dum quosdam etiam aliter legere scribit) sic nempe: Qui cum iustitiã Dei cognouissent, quod qui talia agunt digni sunt morte; non solum qui faciũt ea, sed & qui consentiunt faciẽtibus, propter quod &c. Apud Latinos autem priori modo legunt Saluianus lib. 6. Ambr. & qui Sedulio siue Hieron. ascribitur commen. D. etiam Augustin. in psalm. 17. & expos. quarundam proposit. epist. ad Rom. Hæc certe varietas fecit, vt nihil ausus fuerim immutare, ipse tamẽ contextus videtur ad priorem magis lectionem alludere.*

AD FLORENTIVM PVPIANUM, de obtrectatoribus.

EPISTOLA LXIX.

ARG. *Purgat se apud Florentium Pupianum Cyprianus de variis ab illo obiectis criminibus; & animi eius leuitatem arguit, quod tam temere obtrectatoribus crediderit. Ex eo autem quod dicit, se iam tum sex annis Episcopatu functum, satis constat sub Stephano scriptam.*

[1]CYPRIANVS QVI ET THAscius, [2]Florentino cui & Pupiano fratri Salutem.

E[3]GO te frater credideram tandem iam ad pœnitentiam cõuerti, quod in præteritum tam infanda, tam turpia, tam etiam gentilibus execrãda aut audisses de nobis temere, aut credidisses. Porro autem etiam nũc in litteris tuis animad- *li. 4. ep. 10.*

animaduerto eundẽ te adhuc esse, qui prius fueras, eadem te de nobis credere, [4] & in eo quod credideris perseuerare; & ne forte claritatis & martyrij tui dignitas, nostra cõmunicatione maculetur, in mores nostros diligenter inquirere, & post Deũ iudicẽ qui sacerdotes facit, te velle, non dicam de me (quantus enim ego sum?) sed de Dei & Christi iudicio iudicare. Hoc est in Deum non credere, hoc est, rebellem aduersus Christum & aduersus euangelium eius existere, vt cùm ille dicat: Nónne duo passeres asse veneunt, & neuter eorum cadit in terram sine patris voluntate? & probet maiestas eius & veritas [5] sine conscientia & permissu Dei etiam minora non fieri, tu existimes sacerdotes Dei sine conscientia eius in Ecclesia ordinari? Nam credere quod indigni [6] & incesti sint qui ordinantur; quid aliud est, [7] quam credere quod non à Deo, nec per Deum sacerdotes eius in Ecclesia constituantur? An putas maius esse de me meũ, quam Dei testimonium? cum Dominus ipse doceat, & dicat testimoniũ non esse verum, si quis ipse de se testis existat, eo quod vnusquisque vtique sibi faueat, nec cõtra se aliquis infesta & aduersa depromat; fides vero sincera sit veritatis, si in prædicationibus nostris alius sit prædicator ac testis. Si testimoniũ, inquit, dixero de me, testimonium meum nõ est verum: alius est enim qui testis est de me. Quod si ipse Dominus omnia postmodum iudicaturus noluit de testimonio suo sibi credi, sed maluit de iudicio ac testimonio Dei patris probari: quanto magis hoc seruos eius obseruare oportet, qui iudicio ac testimonio Dei non probantur tantum, sed etiam gloriantur? Præualuit autẽ apud te contra diuinam sententiam, & [8] contra conscientiã nostram, fidei suæ viribus nixam, inimicorum & malignorum commẽtum; quasi apud lapsos & profanos, & extra Ecclesiã positos, de quorum pectoribus excesserit Spiritus sanctus, esse aliud possit nisi mens praua, & fallax lingua, & odia venenata, & sacrilega mendacia, quibus qui credit, cum illis necesse est inueniatur, cum iudicij dies venerit. Quod verò dixisti sacerdotes humiles esse debere, quia & Dominus & Apostoli eius humiles fuerunt; humilitatem meã & fratres omnes, & gentiles quoque optime norunt & diligunt; & tu quoque noueras & diligebas, cũ adhuc in Ecclesia esses, & mecum communicares. Quis autem nostrum longe est ab humilitate, vtrúmne ego qui quotidie fratribus seruio, & venientes ad Ecclesiam singulos benigne & cum voto & gaudio suscipio: an tu qui te [9] Episcopum Episcopi, & iudicem iudicis ad tempus à Deo dari constituis? cùm Dominus Deus in Deuteronomio dicat: Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem, quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cùm audierit, timebit, & non agent impie etiam nunc. Et iterum ad Samuelem loquitur & dicit: Non te spreuerunt, sed me spreuerunt. Et adhuc Dominus in Euangelio, cùm ei dictum esset: Sic respondes pontifici? custodiens & doces sacerdotalem honorem seruari oportere, contra pontificem nihil dixit, sed innocentiam suam tantummodo purgans, respondit dicens: Si male locutus sum, exprobra de malo: si autem bene, quid me cædis? Item beatus Apostolus, cùm ei dictum esset: Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo? nihil contumeliosè locutus sit aduersus sacerdotem: quando & potuerit se constanter exerere aduersus eos qui Dominum crucifixissent, & qui iam Deum & Christum, & templum, & sacerdotium perdidissent. Sed quamuis in falsis & spoliatis sacerdotibus vmbram tamen ipsam inanem sacerdotalis nominis cogitãs dixerit. Nesciebam fratres quia pontifex est: scriptum est enim: [10] Principem populi tui non maledices. Nisi si sacerdos tibi fui ante persecutionem, quando mecum communicabas; post persecutionem [11] sacerdos esse desiui. Persecutio enim veniens te ad summam martyrij sublimitatem prouexit: me autem proscriptionis onere depressit, cùm publice legeretur: [12] Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilij Cypriani episcopi Christianorum; vt etiam qui nõ credebãt Deo episcopum constituenti, vel diabolo crederent episcopum proscribenti. Nec hæc iacto, sed dolens profero, cum te iudicem Dei constituas & Christi, qui dicit ad Apostolos, ac per hoc ad omnes præpositos, [13] qui Apostolis vicaria ordinatione succedũt: Qui audit vos, me audit, & qui me audit, audit eum qui me misit. Et qui reijcit vos, me reijcit, & eum qui me misit: [14] Inde enim schismata & hæreses obortæ sunt & oriuntur, dum episcopus qui vnus est, & Ecclesiæ præest, superba quorundam præsumptione contemnitur, & homo dignatione Dei honoratus indignus hominibus iudicatur. Quis enim hic est superbiæ tumor, quæ arrogãtia animi, quę mentis inflatio, ad cognitione suã præpositos & sacerdotes vocare; ac nisi apud te purgati fuerimus, & sententia tua absoluti, [15] ecce iam sex annis nec fraternitas habuerit episcopũ, nec plebs præpositum, nec grex pastorem, nec Ecclesia gubernatorem, nec Christus antistitẽ, nec Deus sacerdotem? Subueniat Puppianus & sententiam dicat: & iudicium Dei & Christi [16] in acceptum referat; ne tantus fidelium numerus, qui sub nobis [17] accersitus est, sine spe salutis & pacis exisse videatur; ne nouus credentium populus nullam per nos consecutus esse baptismi & Spiritus sancti gratiam iudicetur; ne tot lapsis & pœnitentibus, pax data, & communicatio nostra examinatione concessa, [18] iudicij tui auctoritate soluatur. Annue aliquando & dignare pronunciare de nobis & episcopatum nostrum cognitionis tuæ auctoritate firmare, vt Deus & Christus eius agere tibi gratias possint, q. per te sit [19] antistes

Marginal references: Matt. 10. — Ioan. 5. — Deut. 17. — 1. Reg. 8. — Ioan 18. — Act. 23. — Exod. 22. — Luc. 10.

& rector altari eorum pariter & plebi reſtitutus. [20] Apes habent regem, & ducem pecudes, & fidem ſeruant [21] Latrones, mancipi, obſequio pleno humilitatis obtemperant. Quanto ſimpliciores & meliores vobis ſunt brutę pecudes, & muta animalia, & cruenti licet ac furentes inter gladios atque inter arma prædones? Præpoſitus illic agnoſcitur & timetur, quem non ſententia diuina conſtituit, ſed in quem factio perdita & nocens caterua conſenſit. Dixiſti ſane ſcrupulum tibi eſſe tollendum de animo, in quem incidiſti. [22] Incidiſti, ſed tua credulitate irreligioſa. Incidiſti ſed tua mente, & voluntate ſacrilega, dum inceſta, dum impia, dum nefanda contra fratrem, contra ſacerdotem facile audis, libenter credis; aliena mendacia quaſi propria & priuata defendis; nec recordaris ſcriptum eſſe: Sæpi aures tuas ſpinis, & noli audire linguam nequam, & iterum: Malus obaudit linguæ iniquorum, iuſtus autem non intendit labijs mendacibus. [Eccleſ. 28. Prou. 17.] Quare in hũc ſcrupulum non inciderunt martyres Sancto ſpiritu pleni, & ad conſpectum Dei & Chriſti eius, paſsione iam proximi? [23] qui ad Cyprianum epiſcopum litteras de carcere direxerunt, ſacerdotẽ Dei agnoſcentes & conteſtantes ei. Quare in hunc ſcrupulum nõ inciderunt tot coëpiſcopi collegæ mei, qui vel [24] cum de medio recederent, proſcripti ſunt, vel apprehenſi in carcere & in catenis fuerunt, aut qui in exilium relegati, illuſtri itinere ad Dominum profecti ſunt, aut qui quibuſdam locis [25] animaduerſi cœleſtes coronas de Domini clarificatione ſumpſerunt? Quare in hunc ſcrupulum non inciderunt de plebe iſta noſtra quæ apud nos eſt, & nobis de Dei dignatione commiſſa eſt, tot confeſſores [26] quæſtionati & torti & inſignium vulnerum & cicatrcum memoria glorioſi? tot virgines integræ? tot laudabiles viduæ? Eccleſiæ denique vniuerſæ per totum mundum nobiſcum vnitatis vinculo copulatæ? Niſi ſi omnes iſti communicantes mecum, ſecundum quod ſcripſiſti, polluto noſtro ore polluti ſunt, [27] & ſpem vitæ æternæ, communicationis noſtræ contagione perdiderunt; Pupianus ſolus integer, inuiolatus, ſanctus, pudicus, qui nobis miſcere ſe noluit, in paradiſo atque in regno cœlorum ſolus habitabit. [28] Scripſiſti quoque quod Eccleſia nunc propter me portionem ſui in diſperſo habeat quando omnis Eccleſiæ populus & collectus ſit & adunatus & indiuidua concordia ſibi iunctus; ſoli illi foris remanſerint, qui & ſi intus eſſent, eijciendi fuerant: nec patiatur Dominus populi ſui protector & tutor triticum de area ſua diripi, ſed ſolæ poſsint paleæ de Eccleſia ſeparari, quando [Rom. 3.] & Apoſtolus dicat: Quid enim ſi exciderunt à fide quidam illorum? Nunquid infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? abſit. Eſt enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Et Dominus quoque in Euangelio, cum eum loquentem diſcipuli derelinquerent, conuerſus ad duodecim dixerit: Nunquid & vos vultis ire? [Ioan. 6.] Reſpondet ei Petrus dicens: Domine ad quem imus? verba vitæ æternæ habes, [29] & nos credimus & cognouimus, quoniam tu es filius Dei viui. Loquitur illic [30] Petrus, ſuper quem ædificata fuerat eccleſia, [31] Eccleſiæ nomine docens & oſtendens, quia etſi contumax ac ſuperba obaudire volentium multitudo diſcedat, Eccleſia tamen à Chriſto non recedit; & illi ſunt Eccleſia plebs ſacerdoti adunata, & paſtori ſuo grex adhærens. Vnde ſcire debes Epiſcopum in eccleſia eſſe, & Eccleſiam in Epiſcopo; & ſi qui cum epiſcopo non ſit, in eccleſia non eſſe; & fruſtra ſibi blandiri eos, qui pacem cum ſacerdotibus Dei non habentes obrepunt, & latenter apud quoſdam communicare ſe credunt; quãdo eccleſia quæ catholica vna eſt, ſciſſa non ſit, neque diuiſa, ſed ſit vtique connexa, & cohærentium ſibi inuicem ſacerdotum glutino copulata. [32] Quamobrem frater ſi maieſtatem Dei, qui ſacerdotes ordinat, cogitaueris: ſi Chriſtum, qui arbitrio, & nutu, ac pręſentia ſua & præpoſitos ipſos, & eccleſiam cum præpoſitis gubernat, aliquando reſpexeris; ſi de innocentia ſacerdotum non humano odio, ſed diuino iudicio credideris; ſi temeritatis & ſuperbiæ atque inſolentiæ tuę agere vel ſero pœnitẽtiam cęperis; ſi Deo & Chriſto eius, quibus ſeruio, & quibus puro atque immaculato ore [33] ſacrificia & in perſecutione pariter & in pace indeſinenter offero, pleniſsime ſatisfeceris, communicationis tuæ poterimus habere rationem, manente tamen apud nos diuinæ cenſurę reſpectu, & metu; vt prius Dominum meum conſulam an tibi pacem dari, & te ad communicationem Eccleſiæ ſuę adñitti ſua oſtenſione & admonitioñe permittat. Memini enim quid iam mihi ſit oſtenſum, immo quid ſeruo obſequenti, & timenti de dominica & diuina auctoritate præceptum; qui inter cętera quę oſtendere & reuelare dignatus eſt, & hoc addidit: Itaque qui Chriſto non credit ſacerdotem facienti, poſtea credere incipit ſacerdotem vindicanti. [34] Quamquam ſciam ſomnia ridicula & viſiones ineptas quibuſdam videri, ſed vtique illis qui malunt contra ſacerdotes credere, quã ſacerdoti. Sed nihil mirum, quando de Ioſeph fratres ſui dixerunt: Ecce ſomniator ille venit; [Genſ. 17.] Nũc ergo venite, occidamus illum, & ſomniator poſtea quod ſomniauerat, conſecutus ſit; & occiſores ac venditores confuſi ſint: vt qui verbis prius non credidiſſent, factis poſtmodum crederent. De ijs autem quæ tu egiſti vel in perſecutione, vel in pace, ſtultum eſt, vt velim te iudicare, quando tu magis iudicem te noſtri cõſtitueris. Hæc pro animi mei pura conſcientia & domini & Dei mei fiducia reſcripſi. Habes tu litteras meas, & ego tuas: [35] in die iudicij ante tribunal Chriſti vtræque recitabuntur.

ADNOTA-

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXIX.

1. Cyprianus qui & Thascius] *Videtur mihi cum Cretensi voluisse Cretisare Cyprianus; & quum Florentius nomen suum cum prænomine præfixisset, idipsum fecisse. Prænomen autem istud ipsum reperire est in Act n passionis eius, & apud Paulum Diaconum supra in Prolegomenis. Quod an sit* Tatius, *(vti quidam legunt) an verò:* Thascius, *quod mihi magis placet; latius in vita auctoris.*

2. Florentio cui & Pupiano] *Eclipsis est vt subintelligatur: cognomen aut prænomen est. Legunt vero Manut. & Morel.* Pupiano, *sed placet magis vulgata illa lectio, tum quod eam habeat cod. Angl. tum quod magis ad eam accedat Gratianus 7. q. 1. c. Scire, vbi legit:* Papiano, *seu,* Papiniano; *fuisse autem confessorem ex seq. patet, sed an Episcopus fuerit, incertũ, præterquam quod nomen fratris præfixum, id indicare videatur. Nouatianis etiam se iunxisse videtur, vtpote qui cum Cypriano non communicaret.*

3. Ego te frater credideram &c.] *Patet hinc iam olim ab illo obiecta fuisse crimina grauia Cypriano, etiam gentilibus (vt Manut. & Morelius) seu gentibus (quo modo reliqui omnes) execranda: Illud autem:* eundem, *recte ab illis adiectum est:* item, *præpositio:* in, *ad illud:* in mores nostros inquirere.

4. & in eo quod credideris] *Hoc ex Ang. cod. pro eo quod alij:* credideras.

5. sine conscientia & permissu Dei] *Etiã hic & paulo post illorum magis placet lectio, quam vulgata:* sine consensu, *eo quod phrasin Cypriani magis redoleat.*

6. & incesti sint] *Sic illi cũ Ang. cod. cæteri:* incerti, *minus recte.*

7. quam credere] *Angl. cod.* contendere.

8. contra conscientiã nostram, fidei viribus nixam] *Hanc veram esse lectionem existimo, quã habet Morelius, Manut. quoque, præterquam quod legit:* scientiam, *cæteri:* Dei iuribus nixam.

9. Episcopum Episcopi & iudicem iudicis] *Alludit ad significationem vocis,* ἐπίσκοπος, *enim inspectorem significat. est autem similis hic locus cum epistolis supra lv. & lxv.*

10. Principem populi tui] *Sic legendum, supra satis docuimus epistolis iam dictis.*

11. sacerdos esse desiui, *Genuinã hanc esse lectionem, colligere est ex vet. exc. & Rembold. pro quo Erasmus* desij, *tanquam elegantius.*

12. Si quis possidet de bonis Cæcilij Cypriani] *Hic alterius prænominis meminit, quod in baptismo ipsi inditum fuit à Cæcilio presbytero. Est autẽ hæc ipsa proscriptionis eius sentẽtia, de qua dicta epist. lv. dixit, se proscriptum applicito episcopatus nomine.*

13. qui Apostolis vicaria ordinatione succedunt) *Iam tertio hoc habes in Cypriano.*

14. Inde enim hæreses) *Aut hoc modo legendũ, aut quomodo vulgati, vt supra dicta epist.* vnde enim &c. nisi. *Vide autem ibi huius loci tractationem.*

15. ecce iam sex annis) *Quum igitur hanc epistolam scripsit, sex annis Episcopum egerat, duobus itaque annis scripta est hæc post illam lv. quæ cum sub finem vitæ Cornelij scripta sit, & vno anno duntaxat Lucius Romanum Pontificatum gesserit: certo colligitur, sub Stephano scriptam hanc epistolam.*

16. id acceptum referat) *Ita Manut. & Morelius, pro eo quod cæteri:* in apertum.

17. accersitus est] *Siue,* accersitus, *legas quomodo alicubi supra; siue:* accessitus, *sicut infra (ni fallor) de mortalitate, phrasis est Cypriani, pro defunctus est.*

18. iudicij tui auctoritate] *Antea erat:* sui, *corruptissime.*

19. Antistes] *Eadem voce pro præfecto ecclesiæ vtitur Tert. de fuga in persequutione. Sumpta est autem à sacris idolorum, quorum primarij, sacerdotes Antistites dicebantur, tum Liuio tum Ciceroni, ab Antisto voce veteri, pro Antesto.*

20. Apes habent regem & ducem pecudes] *Recte sic vterque, pro eo quod erat vitiose:* apes habẽt regem & iudicem. *De apum autẽ rege latè tractat Virgil. 4. Georgic. & Columella de re rust.*

21. Latrones mancipi obsequio pleno] *Manceps est (inquit Festus) quisquis à populo emit aliquid conducitve, quia manu sublata auctorem se emptionis esse significat, vt dicatur quasi maniceps. Ab hac generali significatione Metaphoricos, peculiariter mancipem accipit Cyprianus, pro latronum conductore, quẽ D. August. lib. de ciuit. Dei. 4. cap. 4. Principem latronum vocat, & ipse Cyprianus paulopost præpositum. Tertul. similiter dixit in Apologetico mancipem diuinitatis.*

22. Incidisti, sed tua credulitate irreligiosa] *Verba hæc antea desiderata recẽs adiecta sunt à Manu. & Morelio, vti non dubito ex Ms. cod. ego certe nullos nactus sum. præter fragmentum cod. Anglici.*

23. qui ad Cyprianum Episcopum litteras de carcere] *Meminit earundem litterarum supra epistolis x. xi. & xij. sed non exstant.*

24. cum de medio recederent] *Sic recte illi, pro eo quod antea erat:* recesserunt. *Accipitur autẽ:* de medio recedere, *pro:* secedere. *Ab his etiam adiecta disiunctiua:* aut, *sensum reddit clariorem. Quod autem dicit ad dominum illos profectos, cõfirmat toties repetitam catholicam sententiam, quod cælum statim sancti petant.*

25. animaduersi] *Vti alias sæpe ita & hic voce Iureconsultis vsitata vtitur, nam ita alicubi etiam loquitur Paulus Iureconsultus: animaduersorum, id est, morte punitorum corpora sepulturæ danda. Africanis proconsulibus eandem in vsu fuisse, patet ex sententia lata in Cyprianum hac nempe: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet, quam habes tum in actu passionis eius, tum in ser. D. Aug. de D. Cypr.*

26. quæstionati & torti] *Posterior priorem vocem explicat, quam noue deriuauit à quæstione, nã facti (inquit eleganter Cicero pro Mil.) in æculeo quæstio est, Iuris in iudicio. Confessores autem quæstionati, sunt illi quos alibi martyres nuncupat.*

27. & spem vitæ æternæ] *Recte ab illis omissa est particula:* si, *interiecta, quæ sensum obscurabat.*

28. Scripsisti quoque] *Vel hinc patet, Nouatiani quoque factionis fuisse Pupianum.*

tizatus sit, [17] vt accepto chrismate, id est, vnctione, esse vnctus Dei, & habere in se gratiam Christi possit. . [18] Porro autem Eucharistia, & vnde baptizati vnguntur oleum in altari sanctificatur. Sanctificare autem non potuit olei creaturam, qui nec altare habuit, nec Ecclesiá. Vnde nec vnctio spiritalis apud hæreticos potest esse, quando constet oleum sanctificari, & Eucharistiam fieri apud illos omnino nō posse. Scire autem, & meminisse debemus, scriptum
Psal.140 esse: [19] Oleum peccatoris non vngat caput meum, quod ante in psalmis præmonuit Spiritus sanctus, ne quis exorbitans, & à via veritatis exerrans, apud hęreticos & Christi aduersarios vngeretur. [20] Sed & baptizato quam precem facere potest sacerdos sacrilegus & peccator? cum
Ioan.9 scriptum sit: [21] Deus peccatorem non audit: sed qui eum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit. Quis autem potest dare quod ipse non habeat? aut quo modo potest spiritalia agere, qui ipse amiserit Spiritum sanctum? Et iccirco baptizandus est & innouandus qui ad Ecclesiam rudis venit; [22] vt intus per sanctos
Leuit.19. & 20. sanctificetur, quia scriptum est: Sancti estote, quia & ego sanctus sum, dicit Dominus: vt qui in errorem seductus est, & foris tinctus, in baptismo vero & Ecclesiastico etiam hoc ipsum deponat, quod homo ad deum veniens, dum sacerdotem quærit in sacrilegum fraude erroris incurrit. Cæterum probare est hereticorum & schismaticorum baptisma, cōsentire in id, quod illi baptizauerint. Neque enim potest pars illic inanis esse, & pars præualere. Si baptizare potuit, potuit & Spiritum sanctum dare, si autem Spiritum sanctum dare non potest; quia foris constitutus cum sancto Spiritu non est; nec baptizare venientem potest; quando & baptisma vnum sit, & Spiritus sanctus vnus, & vna Ecclesia à Christo Domino [23] super Petrum origine vnitatis & ratione fundata. Ita fit, vt cū omnia apud illos inania & falsa sint, nihil eorum, quod illi gesserint, probari à nobis debeat [24] quid enim potest ratum, & firmum esse apud Deum quod illi faciunt, quos dominus hostes, & aduersarios suos dicit, in Euangelio suo po-
Luc.11. nens: Qui non est mecum aduersum me est: & qui non mecum colligit, spargit? Et beatus quoque Apostolus Ioannes mādata domini & præ-
1.Ioan.2. cepta custodiens in epistola sua posuerit: Audistis quia antichristus venit, nunc autem antichristi multi facti sunt, vnde cognoscimus quia nouissima hora est. Ex nobis exierunt sed nō fuerūt ex nobis: si enim fuissent ex nobis, [25] mānsissent vtique nobiscum. Vnde nos quoque colligere & considerare debemus, an qui aduersarij sunt Domini, & appellati sunt antichristi, possint dare gratiam Christi. Quare qui cum Domino sumus, & vnitatem Domini tenemus & secundum eius dignationem sacerdotiū eius in Ecclesia administramus, quæcunque aduersarij eius, & antichristi faciunt, repudiare & reijcere, [26] & pro profanis habere debemus, & eis qui de errore & prauitate venientes agnoscunt vnius Ecclesiæ verā fidem, dare illis per omnia diuinæ gratiæ sacramenta vnitatis, & fidei veritatē. [27] Optamus vos fratres charissimi semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXX.

1. Marcus] *Iste cognominatur in Synodo à Mactari. de cæteris autem omnibus Episcopis qui huic Synodo interfuerunt, supra diximus Epistolis lxiij. & lxviij.*

2. Ianuario &c.] *Ad hunc cum collegis est etiā supra epistola lx. vnde coniicere est fuisse hunc Ianuarium Primatem Numidiæ. De cæteris autem aliquot ibi diximus, præterquam de quibus paulopost.*

3. Saturnino, alteri Victori, Cassio, Cittino] *Saturninorum plurium fit mentio in Synodo, vti & Victorum. Cassius appellatur à Macomadibus, de Cittino nulla ibi mentio; quo pacto tamen legunt Ms. pro eo quod primus substituit Remboldus* Cirino, *culpa operarum mutato t. in r. vet. enim excusus legit:* Cirino,

4. Gargilio Eutyciano, alteri Gargilio] *Gargilij nulla alibi mentio, neque Euticiani siue Eutitiani. vti solus legit Marchinensis, codex.*

5. Nemesiano] *Recte sic Ms. cod. Manut. & Morel. pro quo antea erat:* Vemesiano, *corruptissime. nam Nemesiano scribitur etiam epistola supra lx.*

6. Cum simul in concilio essemus] *Primum ex tribus fuit hoc concilium de baptizandis hæreticis, Episcoporum Africæ duntaxat, quod quo tempore contigerit, latius in vita auctoris.*

7. baptizari debeant] *Recte baptizari dixit, non rebaptizari, nam supra epistola ad Cæcilium ipse fatetur baptismum iterari non posse, atqui in hoc tota versabatur quæstio, an verus esset hæreticorum baptismus.*

8. iam pridem ab antecessoribus nostris] *Agrippinum & collegas intelligere ipsum, patet ex epistolis ad Quintum & Iubaianum.*

9. pari consensione] *Ita Ms. Afflig. Dun. March. Blandin. & Cauchij: Erasmus quoque ad marginem, quare male Mor.* consessione, *neque etiā placet vulgata lectio:* confessione.

10. Me dereliquerunt fontem aquæ viuę) *Interserunt Ms. & excus. omnes: gratis, quod tamen omissum est à Manut. & Morelio, neque enim reperitur aut in Græcè edita hac epistola in Nomocanone Photij. aut in editione Hiero. vel lxx. neque etiam id legit D. Ambros. c. 1. lib. de Isac & anima, eum locum citans, neque Opt. li. 4. contra Parm.*

11. Ab aqua aliena abstine te) *Dictus Nomocanon & Costerius legunt:* Abstinete & bibatis, *tamen nobiscum legunt Ms. & excusi omnes: Neque vero quo loco scriptura hæc reperiatur scire potuimus, citatur tamen etiam alibi infra à Cypriano. Fortassis alludit ad illud Prou. 5. bibe aquā de cisterna tua &c. Eadem hæc habet verba, de Cypriani hoc errore lo-*

quem D. Hieron. contra Luciferianos.

12. Oportet ergo] Sic nos primi ex Ms. cod. pro eo quod erat: vero.

13. & ab omnibus ſimulacris veſtris emundabo vos] Etiam hoc ex illis, correſpondent autem & Biblia. Antea erat: & mundabo, quomodo etiã Photius loco citato.

14. Aut quomodo baptizans &c.] Hunc huius epiſtolæ locum tractat & ſoluit D. Aug. li. 5. contra Donatiſt. ca. 22.

15. Sed & ipſa interrogatio quæ eſt in baptiſmo) Similia habes infra epiſtola ad Magnum. Nec abſimile eſt illud D. Hiero. contra Lucifer. Cum ſolemne ſit in lauacro poſt trinitatis confeßionem interrogare. Credis in ſanctam eccleſiam, credis remißionem peccatorum? In quam eccleſiam crediſiſſe eũ dicit? in Arianorum? ſed non habent. Eiuſdem interrogationis meminit D. Am. de ijs qui initiantur c. 1. 2. & 5. & li. 2. de ſacra. c. vlt. Tert. li. de coro. milit. Dion. quoque Areop. eccleſ. hier. 3. & poſtremo cap. & Clemens Rom. Apoſt. conſtit. li. 7. c. 41. porro ad argumentum hoc Cypriani, Aug. eodem li. c. 20. reſpondet.

16. Vngi quoque neceſſe eſt eum qui baptizatus fuerit) Huius quoque ritus meminere D. Auguſt. li. 15. de trin. c. 26. & li. 2. de Symbolo. Ambroſ. de ijs qui myſt. initiãtur. c. 6. li. 2. de ſacram. ca. vlt. & 3. c. 1. Hieron. li. 6. in Amos prophetam, epiſtola ad Ruſt. & contra Luciferianos. Cyrillus Catech. 3. Miſtag. Orig. Hom. 7. in Ezechielem, Tertullianus locis citatis, & lib. de Reſurrect. carn. & lib. 1. contra Martionem; Dion. Areopagit. loco citato, & Clemens Rõ. dict. lib. 7. cap. 42. Neceßitatem autem, ſicut Cyprianus, vrget etiam Concil. Arauſ. can. 1. atque adeo magis placet illorum ſententia, qui locum hunc non tam de ritu illo baptiſmi, quam de ſacramento Chriſmatis ſiue Confirmationis ſeu manuſimpoſitionis (vti vocat ipſe Cyprianus infra epiſtola ad Stephanũ) intelligunt, verum, de hoc alibi latius.

17. vt accepto Chriſmate) Quod hic Chriſma, paulopoſt oleum in altari ſanctificatum dicit, de eodem exſtat infra ſermo integer Tom. 3. in opere de Cardinalibus Chriſti operibus. Eiuſdem diſertis verbis fit mentio apud Auguſt. lib. contra Petil. 2. cap. 104. & in pſalm. 132. Hierony. loco allegato Opt. Mileuit. cõtra Parm. libr. 2. vbi miraculum adfert de ampulla Chriſmatis; Geminianum alicubi, Orig. quoque Homi. 9. in Leuit. De eodem loquuntur Baſilius contra Eunom. Tertull. locis citatis, & Dion. Areopag. c. 3. eccleſ. hierar. dum de ſacro vnctionis oleo loquuntur. Porro ſanctificationis olei ſeu Chriſmatis ritum reperire eſt apud Dion. Areop. & Clementem locis iam dictis. Ad Apoſtolos eundem refert Baſilius li. de Spiritu ſancto, & ad Chriſtum ipſum Fabianus papa & martyr epiſtola ad Orien. Epiſcopos, qui id in nouiſſima cœna Apoſtolos docuerit; ad quod alludit etiã Auctor. lib. de vnctione Chriſmatis, dum diuinam Inſtitutionem vocat.

18. Porro Euchariſtia & vnde baptizati vnguntur oleum in altari ſanctificatur) Recte mea quidem ſententia ſic Eraſmus: Nam quod habent Ms. & Manut. cum Morelio, vetus quoque excuſus & Remboldus: Porro Euchariſtia eſt vnde bap. vng. oleum in alt. ſanctificatum. nõ placet; eo quod paulopoſt, diſtincte loquatur de euchariſtia & oleo ſanctificato, cum dicit oleum ſanctificari & Euchariſtiã fieri; & D. Aug. dicto cap. hoc arg. ſoluens etiam vtriuſque meminerit. Apud Balſamonem periodus hæc deſideratur.

19. Oleum peccatoris non vngat. caput meum] Scripturam hanc toto libr. 4. contra Parm. tractat Opta. Mileuitan. qui legendum putat: Vnget, non: vngat: D. tamen Aug. ſæpius hanc ſcripturam citans, modo legit vngat, modo: impinguet, modo: impinguabit; & rectius quam ille ad hunc ſcripturæ locum reſpondet, contra litt. Petil. li. 3. c. 29. & contra Chreſc. grammaticum li. 2. c. 24. non de baptiſmo illũ intelligi, ſed de adulatione peccatoris. Photius quoque legit interprete Herueto: impinguet.

20. Sed & baptizato quam precem facere] Ita Ms. & excuſi omnes excepto Manut. qui interpoſuit: pro, ſed non eſt neceſſe. Latine enim dicitur: baptizato precem facere, pro eo quod diceretur, in fauorem baptizati.

21. Deus peccatorem non audit] frequenter allegatæ huic ſcripturæ à Cypriano, reſpondet Aug. li. contra epiſtolam Parm. 2. c. 8. non à Chriſto ea verba prolata, ſed à cæco nato, & econtrario à Chriſto laudatum publicanum peccatorem præ Phariſæo.

22. vt intus per ſanctos ſanctificetur] Ad hũc locum in finem epiſtolæ vſque, reſpondet late Aug. lib. 5. de baptiſ. contra Donat. c. 21.

23. ſuper Petrum] Ita Ms. noſtri & Cauchij. quare recte etiam ſic Manut. nam eſſe frequẽtißimam hanc loquẽdi formulam Cypriano, ſupra aduotauimus epiſtola lv. antea erat: petram: Nobiſcum etiam conſentit Photius.

24. quid enim poteſt ratum & firmum eſſe] Suſpicor operarum incuria irrepſiſſe apud Manut. firmatum, pro eo quod habent cæteri omnes & ipſe quoque D. Auguſt. firmum.

25. manſiſſet vtique nobiſcum] Etſi hic vulgati excuſi aut Ms. non legant: vtique, eam particulam tamen legit loco dicto D. Aug. & ſupra epiſtola lv. Ms. & excuſi. Apud Photium deſideratur hæc clauſula.

26. & pro profanis habere] Magis placet hæc vulgata & Ms. lectio, quam Manu. & profana habere.

27. Optamus vos fratres] Sic Coſterius Manut. & Morelius, pro eo quod alij excuſi: Opto, In Ms. autem veteri excuſo, & apud Remboldum deſiderabãtur hæc verba.

AD QVINTVM DE HÆRETICIS BAPTIZANDIS.

EPISTOLA LXXI.

Argumẽtum huius epiſtolæ vide ſupra epiſtola præcedenti.

CYPRIANVS [1] QVINTO fratri salutem.

R[2] ETVLIT ad me, frater charissime, Lucianus compresbyter noster, te desiderasse,[3] vt significaremus tibi, quid sentiamus de his qui apud hæreticos, & schismaticos[4] baptizati videntur. De qua re[5] quid nuper in concilio plurimi coëpiscopi cum cõpresbyteris qui aderant censuerimus, vt scires; eiusdem epistolę exemplum tibi misi. [6] Nescio etenim qua præsumptione ducũtur quidam de collegis nostris, vt putent eos qui apud hæreticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere; eo quod dicant vnum baptisma esse, quod vnum scilicet in Ecclesia Catholica est. [7] Quæ Ecclesia si vna est, esse baptisma extra Ecclesiam non potest. Nam cum duo baptismata esse nõ possint si hæretici vere baptizant, ipsi habent baptisma. Et qui hoc illis patrocinium de auctoritate sua præstat, cedit illis & consentit; vt hostes & aduersarij Christi habere videantur abluendi, & purificandi, & sanctificandi hominis potestatem. Nos autem dicimus eos qui inde veniunt, [8] nõ rebaptizari apud nos, sed baptizari. Neque enim accipiunt illic aliquid, vbi nihil est; sed veniunt ad nos, vt hic accipiant; [9] vbi & gratia & veritas omnis est; quia & gratia & veritas vna est. Porro autem quidam de collegis nostris malunt hæreticis honorem dare, quam nobis consentire: & dum vnius baptismi asseueratione baptizare venientes nolũt, [10] sic aut duo baptismata ipsi faciunt, dum & apud hæreticos baptisma esse dicunt; aut certe quod est grauius, hæreticorum sordidam & profanam tinctionem, vero, & vnico, & legitimo Ecclesiæ catholicæ baptismo præponere & præferre contendunt: non considerantes scriptum
Eccles. 14. esse: [11] Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio eius? Manifestum est autem eos qui non sunt in Ecclesia Christi, inter mortuos cõputari, nec posse ab eo viuificari alterum, qui ipse [12] non viuat; quando vna sit Ecclesia, quæ vitæ æternę gratiam consecuta & viuit in æternum, & viuificat Dei populum. Et dicunt se in hoc veterem consuetudinem sequi; [13] quando apud veteres, hæreseos, & schismatum prima adhuc fuerint initia, vt hi illic essent, qui de Ecclesia recedebant, & hic baptizati prius fuerant: [14] quos tunc tamen ad Ecclesiam reuertẽtes, & pœnitentiam agentes necesse non erat baptizare. Quod nos quoque hodie obseruamus, vt quos constet hic baptizatos esse, & à nobis ad hæreticos transisse, si postmodum peccato suo cognito, & errore digesto, [15] ad veritatem & matricem redeant, satis sit in pœnitentiam manum imponere; vt quia ouis iam fuerat, hanc ouem abalienatam & errabundã in ouile suum pastor recipiat. Si autem qui ab hæreticis venit, baptizatus in Ecclesia prius non fuit sed alienus in totum & profanus venit, baptizandus est, vt ouis fiat; quia vna est aqua in Ecclesia sancta quæ oues faciat. Et iccirco quia nihil potest esse commune mendacio & veritati, tenebris & luci, [16] morti & immortalitati, antichristo & Christo; per omnia debemus Ecclesiæ Catholicæ vnitatem tenere, nec in aliquo fidei & veritatis hostibus cedere. Non est autem de consuetudine præscribendum, sed ratione vincendum. Nam nec Petrus quem primum Dominus elegit, & super quem ædificauit Ecclesiam suam, [17] cum secum Paulus de circumcisione postmodum disceptaret, [18] vindicauit sibi aliquid insolenter, aut arroganter assumpsit; Galat. 2.
[19] vt diceret se primatum tenere, & obtemperari à nouellis & posteris sibi potius oportere. Nec despexit Paulum quod ecclesiæ prius persecutor fuisset. [20] sed consilium veritatis admisit, & rationi legitimæ quam Paulus vindicabat, facile consensit; documentum scilicet nobis & concordiæ & patientiæ tribuens, vt non pertinaciter nostra amemus, sed quæ aliquando à fratribus & collegis nostris vtiliter & salubriter suggeruntur, si sint vera & legitima[21] ipsa potius nostra ducamus. Cui rei Paulus quoque prospiciens, & concordiæ & paci fideliter consulens, in epistola sua posuit, dicens: Prophetæ autem duo, aut tres loquantur, & cæteri 1. Cor. 14.
examinent. Si autem alij reuelatum fuerit sedenti, ille prior taceat. [22] Qua in parte docuit & ostendit, multa singulis in melius reuelari; & debere vnumquemque, nõ pro eo quod semel imbiberat & tenebat, pertinaciter cõgredi, sed si quid melius & vtilius exstiterit, libenter amplecti. Non enim vincimur quando offeruntur nobis meliora, sed instruimur; maxime in his, quæ ad Ecclesiæ vnitatem pertinent & spei & fidei nostræ veritatẽ: vt nos sacerdotes Dei, & Ecclesiæ eius de ipsius dignatione præpositi, sciamus[23] remissam peccatorum non nisi in Ecclesia dari posse, nec posse aduersarios Christi quicquam sibi circa eius gratiam vindicare. [24] Quod quidem & Agrippinus, bonæ memoriæ vir, cum cæteris coëpiscopis suis, qui illo tempore in prouincia Africa & Numidia Ecclesiam Domini gubernabant, statuit, & librato consilij communis examine firmauit. Quorum sententiam & religiosam, & legitimam, & salutarem, fidei & Ecclesiæ Catholicæ congruentem, nos etiam secuti sumus. [25] Et quales super hac re litteras fecerimus vt scires; exemplum earum, ad notitiam tam tuam, quàm coëpiscoporum nostrorum qui illic sunt, pro communi dilectione transmisimus. Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXI.

1. Quinto Fratri) *Ita legendum iam olim conieceram, ex epistola sequenti ad Stephanum, quod confirmauit; H. Grauius ex lib. 5. contra Donatist. iã citato,*

tato, Manut. quoque & Morelius, & certe Quinti episcopi Africani supra quoque facta est mentio in inscriptione epistolarum liiij. & lxviij. & Tom. 2. in Syn. Carthag. vbi cognominatur à Sufibus. Male ergo hactenus excusi habebant: Quirino. *Suspicor legisse cod. Gemblac.* Quintino, *vt habet Cambrou. atque adeo illud nomen Erasmo magis placuisse, eo quod exstarent libri illi tres contra Iud. ad Quirinum; nam primus ipse hanc epistolam edidit ex dicto Gemblac. codice, & epistolis quoque ad Iubaianũ & Pompeium. Fuisse autem Quintum episcopũ Mauritaniæ constat ex sequẽti epistola.*

2. Retulit ad me, frater charissime Lucianus compresbyter] *Verisimile est hunc Lucianum compresbyterum, à Quinto ad Cyprianum missum.*

3. vt significaremus tibi quid sentiamus] *Quũ nusquam Cyprianus de se solo in plurali numero loqui soleat, hoc tamen pacto legant excusi omnes & Ms. cod. suspicor non à solo Cypriano scriptam hanc epistolam.*

4. baptizati videntur] videntur, *pro eo quod cæteri omnes habent:* videantur, *rectè legit Camb. cod. nam sic etiam loquitur epistola præcedenti. Quum autem ille legat:* baptizari, *non male, vtramuis lectionem eligat lector.*

5. quid nuper in concilio plurimi coëpiscopi cum compresbyteris] *Concilij primi de baptizandis hæreticis epistolam præcedentem intelligit.*

6. Nescio etenim qua præsumptione] *Ita Cam. cod. & excusi Erasmici; quare non placet quod habet Manut:* nescio qua etenim, *neque quod Morelius:* nescio qua enim.

7. Quæ Ecclesia si vna est, esse] *Etiam hæc lectio vulgata & Camb. cod. magis placet, quã illa Manutij & Morel.* quia Ecclesia vna est, & esse. *Nam si hoc modo legatur, vidẽtur esse verba Collegarum, qui non baptizabant hæreticos. sin priori, certe constat esse Cypriani verba, vti & sunt. Eodem pertinet, quod Manutius legit:* præter, *pro eo quod cæteri omnes:* extra Ecclesiam, *legunt. Ad hæc autem argumenta epistola quoque præced. contenta; D. Aug. loca quibus respondet ibi adnotauimus.*

8. non rebaptizari apud nos, sed baptizari] *Rectè sic Manu. & Morel. prior enim lectio contradictionem in se continebat. Accedit quam proxime Cambrou. cod. qui legit:* non rebaptizari. *omittens cætera.*

9. vbi & gratia, & veritas omnis est, quia & gratia] *Etiam hic suppleuerunt locum hiulcum. nam antea erat duntaxat:* vbi & gratia & veritas vna est.

10. sicaut duo baptismata ipsi faciunt, dum & apud hæreticos baptisma esse dicunt] *Hunc quoque locum ipsi suppleuerunt, antea enim erat duntaxat:* sicaut duo aut multa baptismata ipsi dicunt.

11. Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio eius?] *Cod. quidem Cambr. interserit hæc verba:* & iterum tangit eum,] *quæ hodie reperiuntur in Bibliis Latinis: Sed non legisse illa Cyprianum, verisimile fit ex D. Augustin. lib. 1. contra lit. Petil. cap. 9. & aliquot sequ. & lib. 2. contra Cresc. Gram. c. 24. & sequen. vbi hanc scripturam sæpe citans, illa non legit; quæ si legisset, non tantopere laborandum illi fuisset in Responsione. Inter alias autem illa responsio maxime placet, quam habet dict. lib. contra Cresc. ca. 28. ad quem locum ne prolixiores simus lectorem remisimus. Certe in omnibus etiam excusis verba illa desiderantur.*

12. non viuat, quando vna sit Ecclesia quæ vitæ æternæ gratiam consecuta est] *Rectè etiam illi hæc verba adiecêre, nam antea desiderabantur. Sagaciter quidem coniecit Costerius interponendam negandi particulam, sed destitutus hic Ms. cod. cætera supplere non potuit. Suffragatur autem satis huic restitutioni D. Augustin. hunc locũ tractans lib. 5. de Baptis. c. 8.*

13. quando apud veteres hæreseos & schismatum prima adhuc fuerint initia] *Aut hoc modo legendum est cum Manut. aut cum Angli. codic.* quãdo apud veteres hæreses & schismata primum fuerint initiata, *aut sicut D. Aug. dicti li. c. 29. vbi hunc locum soluit:* quando apud veteres hæreses & schismata prima, &c. *Antea corruptissime ita legebatur:* qui quando apud veteres hæreses & schismaticos prima, &c. *Quod restituere conatus Grauius, legit:* quia, *& postea:* feruebant, *pro eo quod erat:* fuerant, *sed non satisfacit; multo etiam minus Morel. qui legit:* hæreses & schismatum.

14. quos tunc tamen) *Adijcio:* tamen, *ex Anglico codice.*

15. ad veritatem & matricem redeant, satis sit) *Interposita particula:* statum, *sensum obscurabat, quare rectè ab illis omissa est.*

16. morti & immortalitati) *Quum sic legant excusi cæteri & D. Augustin. etiam Ms. cap. citat hũc locum soluens, non placet quod habet Manut. & Angl. codex:* immortali, *præsertim quum morti opponatur potius immortalitas quàm immortale.*

17. Cum secum Paulus) *Rectè etiam adiecerunt illi particulam:* secum, *vtpote quam habeat etiã D. August. hunc locum tractans libr. 2. de Baptis. c. 2. Rectè etiam primus Grauius postposuit particulam:* postmodum.

18. vindicauit sibi aliquid insolenter) *Etiam hanc veram esse lectionem, ex eodẽ constat, pro eo quod prius erat:* se vindicauit aut insolenter.

19. vt diceret se Primatum tenere) *Locus hic procul abest vt infirmet, quin potius confirmat Petri atque adeo Romanorum Pontificum Primatum. Quum enim in hac ipsa sententia dicat, Petrum primum electum à Domino, & repetat quod sæpe dixit, super illum ædificatam esse ecclesiam; sibi ipsi contradiceret, si primatum eius negaret. Non itaque aliud, quam humilitatem eius commendans, illius exemplo cæteros suos collegas ad concordiam inuitat; vt quemadmodum ipse, quum primus esset, non tamen primatum insolenter iactitauit, sic nec ipsi suam sententiam ita mordicus tenerent, vt alios præ se contemnerent. Et certè de Stephano ipsi nõ esse sermonem, vel inde colligere est, quod nondum de hac sententia ad illum scripserat; vtpote quum ex epistola ad illum proxime sequenti, hanc prius*

scriptam

scriptam constet. Atque adeo de ijsdem mihi loqui videtur, quos insinuat in Synodo Carthag. cum ait: Nemo se episcopum episcoporum constituat, quod de collegis illius intelligunt disertis verbis dict. lib. 2. c. 2. D. Aug. & D. Hier. contra Lucifer. Quinimmo dict. lib. 1. D. August. hinc potius confirmat Petri & apostolicæ sedis primatum. Ecce (inquit) vbi commemorat Cyprianus (quod etiam nos in scripturis sanctis didicimus) Apostolum Petrum in quo primatus Apostolorum tam excellenti gratia eminet, &c. & postea, Puto quod hic sine vlla sui contumelia Cyprianus episcopus Petro apostolo comparatur, quantum attinet ad Martyrij coronam. Cæterum magis vereri debeo, ne in Petrum contumeliosus existam. Quis enim nescit illum Apostolatus principatum, cuilibet episcopatui præferendum? Quam magnificè autem ipse Cyprianus de Romani Pontificis primatu senserit, supra demonstrauimus epistola xliij. quæ tertia est ad Cornelium & lv. quæ septima est ad eundem, & infra eadem de re latius Tom. 2. li. de vnitate ecclesi: cathol. Quin quod disertis verbis primatus Cathedræ Romanæ meminit, infra epistola ad Magnũ, & lib. dicto de vnitate ecclesiæ. Si quis plura eodẽ pertinentia desideret, exactißime hac de re scripsit Remũdus Rufus li. & duplicatione contra Molinæum pro Pontifice Maximo.

20. sed consilium veritatis admisit & rationi legitimæ] *Hunc locum antea, ex connexione trium vocum in vnam deprauatum, ita ex D. Augusti. castigauit H. Grauius, & consentit Angl. cod. Legebatur enim:* administrationi legitimæ, *pro quo in Cambron. quidem cod. legebatur paulo castigatius:* sed per consilium veritatis administrationi legitimę, *at prius magis placet eo quod probet hoc loco Cyprianus quod prius dixit, ratione esse vincendum.*

21. ipsa quoque nostra ducamus] *Etiam hanc lectionem habet Aug. & 1. & 4. c. lib. iam dicti, quare magis placet, quam vulgata & Cambr. cod.* ipsa potius amplectamur; *Manut. vero & Morelius primi adiecerunt illud:* cui rei, *& paulopost:* &, *vbi prius erat non male:* Paulus quoque prospiciens concordiæ & paci consulens.

22. Qua in parte] *Ita denuo ex D. Aug. H. Grauius, & post eum Manut. & Morelius, nam sic ipse legit dicti libri 8. cap.*

23. remissam peccatorum non nisi in Ecclesia] *Etiam hoc rectè illi, antea desiderabatur.* non nisi.

24. Quod quidem & Agrippinus] *Agrippinum ex antecessoribus Cypriani fuisse satis patet, nõ tamen proximum decessorem, colligere est tum ex epistola præced. vbi iam pridem ab antecessoribus sententiam hanc latam dicit, & epistola ad Iubaianum vbi lõgam ætatem præterijsse dicit ex quo id factum sit, tum ex epistola lv. vbi Fabiani & Donati antecessorum Cornelij & sui meminit: Porro locum hunc tractat D. Augustinus dicti lib. c. 7. 8. & 9. Respondet autem, quandoquidem Cyprianus sententiam Concilij Africani pro legitima & salutari agnouerit, multo magis crediturum illum fuisse sententiæ Concilij vniuersalis, si quod forte ante celebratum fuisset. Atque adeo nos, exemplo ipsius Cypriani, quod postea ab vniuersali Concilio statutum est, credere oportere. Locus insignis pro auctoritate Conciliorum.*

25. Ec quales litteras super hac re fecerimus] *Denuo præcedentem epistolam intelligit, quod vel ipsa vox:* fecerimus, *indicat; quum illa non ab vno Cypriano sed à pluribus coëpiscopis conscripta sit.*

AD STEPHANVM PApam de Concilio.

EPISTOLA LXXII.

ARG. Cyprianus cum collegis in Concilio quodã, nunciat Stephano Romano Pontifici, à sese statutum esse: tum vt ab hæreticis ad ecclesiam reuertentes baptizentur, tum vt alia conditione non recipiantur episcopi aut presbyteri ab ijsdem venientes, quam vt communicarent laici.

CYPRIANVS ET CÆTEri Stephano fratri S.

A[1]D quædam disponenda & consilij com- *Li 2. epi. 1.*
munis examinatione limanda, necesse ha
buimus frater charissime, conuenientibus in v-
num pluribus sacerdotibus cogere & celebrare
concilium. In quo multa quidem[2] prolata at-
que transacta sunt: sed de eo vel maxime tibi
scribendum &[3] cum tua grauitate ac sapientia
conferendum fuit, quod magis pertineat & ad
sacerdotalem auctoritatem & ad Ecclesiæ ca-
tholicæ vnitatem pariter ac dignitatem, de diui
næ dispositionis ordinatione venientem, eos
qui sint foris extra Ecclesiam tincti, & apud hę-
reticos & schismaticos profanæ aquæ labe ma-
culati, quando ad nos atque ad Ecclesiam, quæ
vna est, venerint, baptizari oportere; eo quod
parum sit eis manum imponere ad accipiẽdum
Spiritum sanctum, nisi accipiant & Ecclesiæ
baptismum. Tunc enim demum plene sancti-
ficari, & esse filij Dei possunt, [4] si sacramento
vtroque nascantur, cum scriptum sit:[5] Nisi quis *Ioan. 3.*
natus fuerit ex aqua & spiritu, nõ potest intro-
ire in regnum Dei. Inuenimus enim etiam in
Actis apostolorum hoc esse ab apostolis custo- *Act. 10.*
ditum, & salutaris fidei veritate seruatum, vt
cum in domo Cornelij centurionis super ethni
cos qui illic aderant, fidei calore feruentes, & in
Dominum toto corde credentes, descendisset
Spiritus sanctus, quo adimpleti varijs linguis
Deum benedicerent, nihilominus tamen bea-
tum apostolum Petrum diuini[6] pręcepti atque
euangelij memorem præcepisse, vt baptizaren-
tur ijdem illi, qui iam fuerant sancto Spiritu
pleni; vt nihil prætermissum videretur, quo mi-
nus per omnia diuini præcepti atque euangelij
legem apostolica magisteria seruarent. Bap-
tismum autem non esse quo hæretici vtuntur,
nec quenquam apud eos qui Christo aduersan-
tur, per gratiam Christi posse proficere; dili-
genter nuper expressum est in epistola quæ ad

Quintum

Quintum collegam nostrum in Mauritania cōstitutum, super ea re scripta est: [8] item in litteris quas collegę nostri ad episcopos in Numidia præsidentes ante fecerunt, cuius vtriusque epistolæ exempla subdidi. [9] Addimus plane & adiungimus frater charissime, consensu & auctoritate communi, vt etiam si qui presbyteri aut diaconi, qui vel in Ecclesia catholica prius ordinati fuerint, & postmodum perfidi ac rebelles contra ecclesiam steterint, vel apud hæreticos à pseudoëpiscopis & antichristis contra Christi dispositionem profana ordinatione promoti sint, & contra altare vnum atque diuinum sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint, eos quoque hac conditione suscipi cum reuertuntur, [10] vt communicent laici; & satis habeāt quod admittuntur ad pacem, qui hostes pacis extiterint, nec debere eos reuertentes ea apud nos ordinationis & honoris arma retinere, quibus contra nos rebellauerint. Oportet enim sacerdotes & ministros qui altari & sacrificijs deseruiunt, integros atque immaculatos esse, cū dominus Deus in Leuitico loquatur & dicat:
Leuit.21. Homo in quo fuerit macula & vitium, non accedet offerre dona Deo. Item in Exodo hæc
Exod.19. eadem præcipiat & dicat: Et sacerdotes qui accedunt ad dominum Deum sanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus. Et iterum: & cum accedunt ministrare ad altare Sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur.
Quod autem maius potest esse delictū, aut quæ macula deformior, [11] quam aduersus Christum stetisse, quam Ecclesiam eius quam ille sanguine suo parauit, & condidit, dissipasse? quàm euangelicæ pacis ac dilectionis oblitum, contra vnanimem & concordem Deì populum hostilis discordiæ furore pugnasse? Qui etsi ipsi postmodum ad ecclesiam redeunt, restituere tamen eos & secum reuocare non possunt, qui ab eis seducti & foris morte præuenti extra Ecclesiam sine communicatione & pace perierunt; quorum animæ in die iudicij de ipsorum manibus expetentur, qui perditionis auctores & duces extiterunt. Et iccirco satis est talibus reuertentibus veniam dari. [12] non tamen debet in domo fidei perfidia promoueri. nam quid bonis & innocentibus, atque ab ecclesia non recedentibus reseruamus, si eos qui à nobis recesserint, & contra Ecclesiam steterint, honoramus?
[13] Hæc ad conscientiam tuam frater charissime, & pro honore communi, & pro simplici dilectione pertulimus, credentes etiam tibi pro religionis tuæ & fidei veritate placere, quæ & religiosa pariter & vera sunt. Cæterum scimus quosdam quod semel imbiberint nolle deponere, nec propositum suum facile mutare, sed saluo inter collegas pacis, & concordiæ vinculo, quædam propria, quæ apud se semel sint vsurpata, retinere. qua in re nec nos vim cuiquam facimus aut legem damus; cum habeat in Ecclesiæ administratione volūtatis suæ arbitrium liberum vnusquisque præpositus, rationē actus sui Domino redditurus. [14] Optamus te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXII.

1. Ad quædam disponenda & consilij communis] *Hoc loco concilium per s. paulopost vero per c. scribi debere, contextus ipse satis indicat. Concilium autem cuius meminit, secundum fuit de baptizandis hæreticis, & fortassis illud, cui interfuisse scribit epistola sequ. Episcopos 71. Certè aliud fuisse ab illo cuius meminit epistola ante hanc secunda; patet ex hac ipsa epistola, vbi dicit; iam antea illud celebratum fuisse.*

2. prolata atque transacta sunt] *Ita Ms. Afflig. Blandin. March. Dun. & Cauch. Manut. quoque & Morel. pro eo quod legebatur:* translata sunt; *corruptissime.*

3. Cum tua grauitate & conscientia conferendum fuit] *Etiam hoc confirmat Papa Romani primatum, quod cum illo conferant decreta sua patres Cōcilij, quorū hæ sunt litteræ: More profecto cæteris concilijs, vsitato, non prouincialibus modo sed & vniuersalibus, quæ à Romana sede confirmationem petere consueuerunt. Quod de singulis late comprobatum, videre est apud Reuerendiss. Cardinalem Hosium in Antibrētio, & apud Melchiorem Canum Locorum Theolog. lib. 5. & 6. quare nos ne prolixiores simus supersedebimus.*

4. si sacramento vtroque nascantur] *Locus insignis ad adsertionem sacramenti manusimpositionis quod hodie Confirmationis nūcupamus, libro de Card. operibus sacramentum Chrismatis dicitur, & epistola sequ. signaculum dominicum; vbi disertis verbis testatur Cyprianus, hoc sacramēto vsos Apostolos ipsos Act. Apostol. 8. cap. quod etiam docet Aug. li. 3. contra Donat. c. 16. D. Hieron. vero contra Lucifer. hanc obseruationem ex ea auctoritate descendere dicit, quod post ascensum domini spiritus sanctus ad Apostolos descendit, & eodem refert Melchiades papa epistola ad Episcopos Hispan. in qua disertis verbis sacramentum quoque vocat, & huius à Sacramento baptismi differentiā tradit. Quo nomine etiam Aug. vtitur lib. 2. contra litt. Petil. cap. 104. & lib. 4. c. 4. Eusebius quoque papa sub Diocletiano martyrium passus epistola. 3. & omnibus his antiquior D. Fabianus papa epistola 2. ad episcopos Orientis. Eiusdem, & si non sub nomine sacramenti, meminerunt: Synod. Laodic. can. 28. D. Ambrosius de his qui myst. initiantur ca. 7. & libro 3. de sacrament. c. 2. Tertull. li. de resurrect. carn. & de baptismo, Vrbanus. 2. epistola ad omnes Orthodo. Clemens 1. constit. Apostol. li. 7. ca. 16. & 17. Dionys. Areopag. eccles. Hierarch. c. 2. Imo Cornelius papa epistola ad Fabium Episcopum Antioch. sæpe citata, iccirco Nouatianum in hæresim incidisse dicit, quod consignationem ab episcopo non accepisset, quam quum non fuerit (inquit) consecutus, quonam pacto spiritum sanctum sit adeptus? Quem imitati Nouatiani, sectatores illius, (teste Theodoreto lib. 3. αἱρετικῆς κακομυθίας, sacro sanctum Chrisma non tradebant. Quamobrem*

qui ex

qui ex illa hæresi redibant ad ecclesiam, vngi necesse erat. Ex quo Theodoreti testimonio, loci Cypriani iam citati multum lucis accipiunt. Etiam Donatistis id peculiare fuisse, vt Chrisma conculcarent, tradit Optatus loco citato.

5. Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu] *Ms. quidem quos vidi adijciunt:* sancto, *& ita etiam legūt excusi cæteri, sed placet Manut. & Morelij lectio, qui id omiserunt, eo quod nec Tertull. id legat hunc locum citans & li. de baptismo, & li. de anima. Præsertim quum in omnibus Græcis & plerisque latinis exēplaribus hodie desit, & Aug. quoque li. contra Faustum 24. ca. 1. id non legat, neque etiam lib. 4. contra Donatistas, vbi similem locum epistolæ sequentis tractat.*

6. præcepti atque Euangelij legem] *Ita vetus excusus, Manut. & Morel. quod malo, quam illud Ms. & cæterorum excusorum cod.* Euangelij lege.

7. ad Quintum collegam nostrum in Mauritania] *Patet hinc, tum Maurit. Episcopum Quintum fuisse, tum corrupte inscriptam hactenus præcedentem epistolam ad Quirinum, nam illius haud dubie meminit.*

8. item in litteris quas collegæ nostri] *Epistolam lxx. intelligit; quam quum non sibi sed collegis suis ascribat, confirmatur hinc nostra sententia, neque epistolam supra liij. Cypriano ascribendam, vt ibi diximus.*

9. Addimus plane & adiungimus] *Hæc secunda erat decreti pars, qua prohibebantur Episcopi & presbyteri ab hæreticis venientes in ecclesiam recipi, nisi ea lege vt Laici communicarent. Quod postea mitigatum fuit per Nicen. concil. cano. 8. quo permittitur discretioni Episcoporum, vt in Clero permanere permittant, ex Nouatianis ad Catholicam venientes.*

10. vt communicent laici] *De hac communione, vide supra epistolam ad Anton.*

11. quam aduersus Christum stetisse] *Negligentia operarum irrepserat in editionem Manutian. ad, pro:* aduersus. *Alludere autem videtur ad illud Psal. 2. Astiterunt reges terræ &c. aduersus Christum eius.*

12. non tamen debet in domo fidei] *Error typographicus Remboldi:* debent, *remansit hactenus in excusis, donec Manut. & Morelius reposuerunt:* debet, *quod habent vetus excusus & Ms. omnes.*

13. Hæc ad conscientiam tuam frater charissime] *Locum hunc citat D. Hieron. contra Lucifer. & similem clausulam habes ad calcem epistolæ sequentis.*

14. Optamus] *Sic rectius Manut. & Morelius, quam Ms. & excusi cæteri:* opto, *nā à pluribus scripta est hæc epistola.*

AD IVBAIANVM DE HÆreticis baptizandis.

EPISTOLA LXXIII.

Argumētum huius epistolæ habes initio Synodi Carthagin. infra Tom. 2. in hæc verba: Cyprianus dixit: Audistis collegæ dilectissimi quid mihi Iubaianus coëpiscopus noster scripserit, consulens mediocritatem nostram de illicito & prophano hæreticorum baptismo, & quid ego ei rescripserim, cēsens scilicet, quod semel atque iterum & sæpe censuimus, hæreticos ad Ecclesiam venientes, ecclesiæ baptismo sanctificari & baptizari oportere. Pertinet itaque etiam hæc ad errorem Cypriani, & coëpiscoporum. Scriptam autem post epistolam præcedentem colligitur, tum ex eo quod eius in illa nulla fiat mentio, tum quod hic respondeat ad Epistolam Stephani eandem, de qua latius ad Pompeiū scribit. Scripta est ergo, accepto responso à Stephano.

CYPRIANVS [1] IVBAIAno fratri Salutem.

S[2]CRIPSISTI mihi, frater charissime, [3] desiderans significari tibi motum animi nostri, quid nobis videatur de hæreticorum baptismo, qui foris positi & extra Ecclesiam constituti vindicant sibi rem nec iuris sui, nec potestatis, quod nos nec ratum possumus, nec legitimum iudicare, quando hoc apud eos esse cōstet illicitum. Et quoniam super hac re quid sentiremus, litteris nostris expressimus: vt compendium facerem, exemplum earundem litterarum tibi misi, [4] quid in concilio cum complures adessemus decreuerimus; [5] quid item postea Quinto collegę nostro de eadem re quærenti rescripserimus. [6] Et nūc quoque cum in vnum conuenissemus tam prouinciæ Africæ quàm Numidiæ, Episcopi numero septuaginta & vnus, hoc idem denuo sententia nostra firmauimus, statuentes vnum Baptisma esse quod sit in Ecclesia catholica constitutum, ac per hoc non rebaptizari, sed baptizari à nobis. [7] Quicunque ergo ab adultera & profana aqua veniunt, abluendi sunt & sanctificandi salutaris aquæ veritate. [8] Nec nos mouet frater charissime quod in litteris tuis complexus es; Nouatianenses rebaptizare eos, quos à nobis sollicitant: quando ad nos omnino non pertineat quid hostes ecclesiæ faciunt, dummodo teneamus ipsi potestatis nostræ honorem, & rationis ac veritatis firmitatem. Nam Nouatianus simiarum more; quæ cum homines non sint, [9] homines tamen imitantur, vult Ecclesiæ catholicæ auctoritatem sibi, & veritatem vindicare, quando ipse in Ecclesia non sit; immo adhuc insuper contra Ecclesiam rebellis & hostis exstiterit. Sciens etenim vnum esse baptisma, hoc vnum sibi vindicat, vt apud se esse Ecclesiam dicat, & nos hæreticos faciat. Nos autē qui Ecclesiæ vnius caput & radicē tenemus, pro certo scimus & fidimus, [10] nihil illic extra Ecclesiam licere, & baptisma tis, quod est vnum, caput nos esse, vbi & ipse baptizatus prius fuerat; quando diuinæ vnitatis & rationem & veritatem tenebat. Quod si in Ecclesia baptizatos; rebaptizandos foris extra Ecclesiam Nouatianus existimat, à se incipere debuerat; vt prior [11] extraneo & hæretico

baptiſmo rebaptizaretur, qui poſt Eccleſiá, immo & contra Eccleſiam baptizandos foris opinatur. Quale eſt autem, vt quia hoc Nouatianus facere audet, nos putemus non eſſe faciendum? Quid ergo? quia & honorem cathedræ ſacerdotalis Nouatianus vſurpat, num iccirco nos cathedræ renunciare debemus? Aut quia Nouatianus altare collocare, & ſacrificia offerre contra fas nititur; ab altari & ſacrificijs ceſſare nos oportet, ne paria & ſimilia cum illo celebrare videamur? Vanum prorſus & ſtultum eſt, vt quia Nouatianus extra Eccleſiam vindicat ſibi veritatis imaginem, relinquamus Eccleſię veritatem.[12] Apud nos autem non noua, aut repentina res eſt, vt baptizandos cenſeamus eos qui ab hæreticis ad Eccleſiam veniunt, quãdo multi iam anni ſint, & longa ætas ex quo ſub Agrippino bonæ memoriæ viro conuenientes in vnú epiſcopi plurimi hoc ſtatuerint, atque exinde in hodiernum tot millia hæreticorum in prouincijs noſtris ad Eccleſiam conuerſi, non aſpernati ſint neque cunctati, immo [13] & rationabiliter, & libenter amplexi ſint, vt [14] lauacri vitalis & ſalutaris baptiſmi gratiam conſequerentur. Neque enim difficile eſt doctori vera & legitima inſinuare eis, qui hæretica prauitate damnata, & eccleſiaſtica veritate cõperta, [15] ad hoc veniunt vt diſcant, ad hoc diſcunt, vt viuant. [16] Nos non debemus ſtuporem hæreticis patrocinio conſenſus noſtri augere: cum libenter ac prompte obtemperant veritati. [17] Plane quoniam inueni in epiſtola, cuius exemplum ad me tranſmiſiſti, ſcriptum eſſe, quod quærendum non ſit quis baptizauerit, quãdo is qui baptizatus ſit, [18] accipere remiſſam peccatorum potuerit ſecundum quod credidit; prætereundum hunc locum non putaui; maxime cum in eadem epiſtola animaduerterim [19] etiã Marcionis fieri mentionem; vt nec ab ipſo venientes dicat baptizari oportere, [20] quod iam in nomine Ieſu Chriſti baptizati eſſe [21] videantur.

Conſiderare itaque debemus fidem eorum qui foris credunt, an ſecundum eandem fidem poſſint aliquid gratiæ conſequi. Nam ſi fides vna eſt nobis & hæreticis, poteſt eſſe & gratia vna. Si eundem patrem, eundem filium, eundem ſpiritum ſanctum, eandem eccleſiam confitentur nobiſcum [21] Patripaſsiani, Anthropiani, Valentiniani, Appelleriani, Ophitæ, Marcionitæ, & cæteræ hæreticorum peſtes, [22] & gladijs ac venenis ſubuertentes veritatem: poteſt illic & baptiſma vnum eſſe, ſi eſt & fides vna. Ac ne longum ſit per hæreſes vniuerſas decurrere, & ſingulorum vel ineptias vel inſanias recenſere; [23] quia nec delectat id dicere, quod aut horret, aut pudet noſſe; de Marcione interim ſolo, cuius mentio in epiſtola à te ad nos tranſmiſſa facta eſt, examinemus an poſſit baptiſmatis eius ratio conſtare. Dominus enim poſt reſurrectionem diſcipulos ſuos mittens, quemadmodum baptizare deberent, inſtituit & docuit dicens: Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra: Ite ergo, & docete gentes omnes baptizantes eos in nomine patris & filij & ſpiritus ſancti. *Matt. 28.* Inſinuat trinitatem, cuius ſacramento gentes baptizarentur. [24] Numquid hanc trinitatem Marcion tenet. Numquid eundem aſſerit, quem & nos patrem creatorem? [25] Numquid eundem vnum filium Chriſtum, de Maria virgine natum; qui ſermo caro factus ſit, qui peccata noſtra portauerit? qui mortem moriendo vicerit? [26] qui reſurrectionem carnis per ſemetipſum primus initiauerit, & diſcipulis ſuis quod in eadem carne reſurrexiſſet oſtenderit? Longe alia eſt apud Marcionem, ſed & apud cæteros hæreticos fides; immo nihil eſt apud illos niſi perfidia, & blaſphemia, & contentio ſanctitatis & veritatis inimica. [27] Quo modo ergo poteſt videri qui apud illos baptizatur, conſecutus eſſe peccatorum remiſſam, [28] & diuinę indulgentię gratiam per ſuam fidem, qui ipſius fidei non habuerit veritatem? Si enim ſicut quibuſdam videtur, ſecundum fidem ſuam quis accipere aliquid foris extra Eccleſiam potuit, [29] vtique id accepit, quod credidit: falſum autem credens, verum accipere non potuit, ſed potius adultera & profana ſecundum quod credebat, accepit. Quem locum profani & adulteri baptiſmi ſubtiliter Hieremias propheta perſtringit dicens: Vt quid qui contriſtant me, præualent? *Hierem. 15.* Plaga mea ſolida eſt, vnde ſanabor? [30] Dum ſit, facta eſt mihi quaſi aqua mendax, non habens fidem. Mentionem facit per prophetam Spiritus ſanctus aquæ mendacis, & fidem non habentis. Quæ eſt hæc aqua mendax & perfida? vtique ea quę baptiſmi imaginem mentitur, & gratiam fidei adumbrata ſimulatione fruſtratur. Quod ſi ſecundum prauam fidem baptizari aliquis foris, & remiſſam peccatorum conſequi potuit; ſecũdum eandem fidem conſequi & Spiritum ſanctum potuit. [31] Aut vtrumque enim fides foris potuit, aut neutrum eorum, qui foris fuerat, accepit. Manifeſtum eſt autem vbi & per quos remiſſa peccatorũ dari poſſit, quæ in baptiſmo ſcilicet datur. Nam Petro primum Dominus, *Matt. 16.* ſuper quem ædificauit Eccleſiam, [32] & vnde vnitatis originem inſtituit & oſtendit; poteſtatem iſtã dedit, [33] vt id ſolueretur in cœlis, quod ille ſoluiſſet in terris. Et poſt reſurrectionem quoque ad Apoſtolos loquitur dicens: Sicut *Ioan. 20.* miſit me pater, & ego mitto vos: Hoc cùm dixiſſet, inſpirauit, & ait illis: Accipite Spiritum ſanctum: Si cuius remiſeritis peccata, [34] remittentur illi: ſi cuius tenueritis, tenebuntur. Vnde intelligimus nõ niſi in Eccleſia [35] præpoſitis, & in euãgelica lege ac dominica ordinatione fundatis licere baptizare, & remiſſam peccatorum dare; foris autem nec ligari aliquid poſſe nec ſolui, vbi non ſit qui aut ligare poſſit aliquid, aut ſoluere. Nec hoc frater chariſsime ſine ſcripturæ diuinæ auctoritate proponimus

vt dica-

vt dicamus certa lege ac propria ordinatione
diuinitus cuncta eſſe diſpoſita; nec poſſe quen-
quam contra Epiſcopos & ſacerdotes vſurpare
ſibi aliquid, quod non ſit ſui iuris & poteſtatis.
Num. 16. Nam & Chore & Dathan, & Abyron, contra
Moyſen & Aaron ſacerdotem ſacrificandi ſibi
licentiam vſurpare conati ſunt; nec tamē quod
illicite auſi ſunt, impune fecerunt. Et filij Aarõ
Leuit. 10. qui alienum ignem altari impoſuerunt, in con-
ſpectu ſtatim domini indignātis extincti ſunt.
Quod ſupplicium manet eos, qui alienam a-
quam baptiſmo inferunt falſo; vt diuina cen-
ſura vlciſcatur, & vindicet, id hæreticos con-
tra Eccleſiam gerere, quod non niſi ſoli liceat
Eccleſiæ. [36] Quod autem dicunt quidam de
eis qui in Samaria baptizati fuerant, aduenien
tibus Apoſtolis Petro & Ioanne, tantum ſu-
Act. 8. per eos manum impoſitam eſſe, vt acciperent
Spiritum ſanctum, rebaptizatos tamen non eſ-
ſe: locum iſtum frater chariſsime, ad præſen-
tem cauſam videmus omnino non pertinere.
Illi enim qui in Samaria crediderant, fide ve-
ra crediderant; & intus in Eccleſia, quæ vna
eſt, & cui ſoli gratiam baptiſmi dare, & pecca-
ta ſoluere permiſſum eſt, à Philippo diacono,
quem iidem Apoſtoli miſerant, baptizati erāt.
Et iccirco quia legitimum & Eccleſiaſticū ba-
ptiſmum conſecuti fuerant, baptizari eos vltra
non oportebat: ſed tantummodo quod deerat,
id à Petro & Ioāne factum eſt, vt oratione pro
eis habita, & manu impoſita, inuocaretur &
infunderetur ſuper eos ſpiritus ſanctus. Quod
nunc quoque apud nos geritur, vt qui in Ec-
cleſia baptizantur, [37] præpoſitis Eccleſiæ offe-
rantur, & per noſtram orationem ac manus im
poſitionem Spiritum ſanctum conſequantur,
& ſignaculo dominico conſummentur. Nō
eſt ergo frater chariſsime, quod hæreticis ceden
dum exiſtimemus, vt baptiſma [38] quod non ni-
ſi vni, & ſoli Eccleſiæ datum ſit, prodendum pu
temus. Boni militis eſt, aduerſus rebelles & ho
ſtes imperatoris ſui caſtra defendere. Glorioſi
ducis eſt commiſſa ſibi ſigna ſeruare. Scriptum
Deut. 4. eſt: Dominus Deus tuus Deus zelans eſt: qui
ſpiritum Dei accepimus, zelum diuinæ fidei ha
bere debemus. Quo zelo Phinees placuit, [39] &
Num. 25. Deum promeritus indignantis iram populo pe
reunte leniuit. [40] Quid adulteram & alienige-
nam & diuinæ vnitatis inimicam in acceptum
referimus, qui non niſi vnum Chriſtum & v-
nam eius Eccleſiam nouimus? [41] Eccleſia para-
dyſi inſtar exprimens, arbores fructiferas in-
Gen. 2. tra muros ſuos intus includit, ex quibus quæ
non facit fructum bonū, [42] exciditur, & in ignē
Matt. 3. mittitur. Has arbores rigat quatuor flumini-
bus, id eſt, Euāgeliis quatuor, quibus [43] Baptiſ-
mi gratiam ſalutaris cœleſti inundatione largi-
tur. Nunquid de Eccleſiæ fontibus [44] rigare
Titum 3. poteſt, qui intus in Eccleſia non eſt? Nunquid
paradyſi potus ſalubres & ſalutares impertire
cuiquam poteſt; qui peruerſus & à ſemetipſo
damnatus, & extra paradyſi fontes relegatus
aruit, & æternæ ſitis ſiccitate defecit? Clamat
Dominus, vt qui ſitit veniat & bibat de flumi- Ioan. 7.
nibus aquæ viuæ [45] quæ de eius ventre fluxe-
runt. Quo venturus eſt qui ſitit, vtrum ne ad
hæreticos, vbi fons & fluuius aquæ vitalis om-
nino non eſt? an ad Eccleſiam, quæ vna eſt, &
ſuper vnum qui & claues eius accepit, Domi- Matt. 16.
ni voce fundata eſt? Hæc eſt vna quæ tenet &
poſsidet omnem ſponſi ſui & domini poteſta-
tem; in hac præſidemus, pro honore eius atque
vnitate pugnamus, huius & gratiam pariter &
gloriam fidei virtute defendimus. [46] Nos de
diuino permiſſu rigamus ſitientem Dei popu-
lum, nos cuſtodimus terminos vitalium fon-
tium. Si poſſeſsionis ergo noſtræ ius tenemus,
ſi ſacramentum vnitatis agnoſcimus; cur præ-
uaricatores veritatis, cur proditores vnitatis
exiſtimamur? Aqua Eccleſiæ fidelis & ſaluta-
ris & ſancta, corrumpi & adulterari non po-
teſt; ſicut & ipſa Eccleſia incorrupta & caſta &
pudica eſt. Si Eccleſiæ deuoti, & in Eccleſia
conſtituti ſunt hæretici, poſſunt & baptiſmo e-
ius, & cæteris ſalutaribus bonis vti: ſi autem
in Eccleſia non ſunt, immo & contra Eccle-
ſiam faciunt, quo modo baptizare baptiſmo Ec
cleſiæ poſſunt? Neque enim parua res hæreti-
cis & modica conceditur, quando à nobis ba-
ptiſma eorum in acceptum refertur: cum inde
incipiat omnis fidei origo, & ad ſpem vitæ æ-
ternæ ſalutaris ingreſsio, & purificandis ac vi-
uificandis Dei ſeruis diuina dignatio. [47] Nam
ſi baptizari quis apud hæreticos potuit, vtique
& remiſſam peccatorum conſequi potuit. Si
peccatorum remiſſam conſecutus eſt, & ſancti-
ficatus eſt, [48] & templum Dei factus eſt, quæ-
ro cuius Dei? ſi creatoris, non potuit qui in eum
non credidit: ſi Chriſti, nec huius fieri poteſt
templum, qui negat Deum Chriſtum: ſi Spi-
ritus ſancti, [49] cum tres vnum ſint, quo modo
Spiritus ſanctus placatus eſſe ei poteſt, qui aut
Patris, aut Filij inimicus eſt? [50] Proinde fru-
ſtra quidam qui ratione vincuntur, conſuetu-
dinem nobis opponunt; quaſi conſuetudo ma-
ior ſit veritate, aut non id ſit in ſpiritalibus ſe-
quendum, quod in melius fuerit à ſancto Spi-
ritu reuelatum. Ignoſci enim poteſt ſimplici-
ter erranti, ſicut de ſeipſo dicit Apoſtolus Pau- 1. Tim. 1.
lus: Qui primo, inquit, fui blaſphemus, & per-
ſecutor, & iniurioſus; ſed miſericordiam me-
rui, [51] quia ignorans feci. Poſt inſpirationē verò
& reuelationem factam, qui in eo quod erraue-
rat, perſeuerat prudēs & ſciens: ſine venia igno
rantiæ peccat: præſumptione enim atque obſti-
natione quadam nititur, cum ratione ſupere-
tur. [52] Nec quiſquam dicat quod accepimus
ab Apoſtolis, hoc ſequimur, quando Apoſto-
li, non niſi vnam Eccleſiam tradiderunt, &
baptiſma vnum, quod non niſi in eadem Ec-
cleſia ſit conſtitutum; & neminem inueniamus
ab Apoſtolis, cum apud hæreticos baptizatus

eſſet, in eodem baptiſmo admiſſum eſſe, & communicaſſe, vt videantur Apoſtoli baptiſma hæreticorum probaſſe. Quod enim quidam dicunt, quaſi ad hæreticorum ſuffragium perti-
Philip. 1. neat, quod dixerit Apoſtolus Paulus: [53] Veruntamen omnimodo, ſiue per occaſionem, ſiue per veritatem, Chriſtus annuncietur: inuenimus hoc quoque ad eorum patrocinium, qui hæreticis ſuffragantur & plaudunt, nihil poſſe proficere. Neque enim de hæreticis, aut de eorum baptiſmo loquebatur in Epiſtola ſua Paulus, vt aliquid quod ad hanc rem pertineat, poſuiſſe oſtendatur. Loquebatur de fratribus ſiue inordinate, & contra Eccleſiaſticam diſciplinam ambulantibus, ſiue Euangelicam veritatem de Dei timore ſeruantibus. Et quoſdam ex eis poſuit verbum Domini conſtanter atque intrepide locutos, quoſdam verò in inuidia & diſſenſione verſatos, [54] quoſdam ſeruaſſe circa ſe beniuolam charitatem, aliquos verò habuiſſe maliuolam diſſenſionem. Sed tamen patienter omnia ſe ſuſtinere, dummodo ſiue in veritate, ſiue per occaſionem nomen Chriſti, quod Paulus prædicabat, ad plurimorum notitiã perueniret; & noua adhuc ac rudis ſermonis ſeminatio loquentium prædicatione crebeſceret.

Porro aliud eſt eos qui intus in Eccleſia ſunt, de nomine Chriſti loqui: aliud eſt eos qui foris ſunt, & contra Eccleſiam faciunt, in nomine Chriſti baptizare. Quare qui hæreticis patrocinantur, non id proferant, quod Paulus de fratribus poſuit, ſed oſtendant ſi hæretico aliquid concedendum putauit, aut ſi fidem & baptiſma eorum probauit, aut ſi perfidos & blaſphemos remiſsionem peccatorum accipere extra Eccleſiam poſſe conſtituit. Si autem quid Apoſtoli de hæreticis ſenſerint, conſideremus, inueniemus eos in omnibus epiſtolis ſuis execrari & deteſtari hæreticorum ſacrilegam prauitatem. [55] Nam cum dicant ſermonem eorum vt cancer ſerpere; quo modo poteſt is ſermo dare remiſſam peccatorum, qui vt cãcer ſerpit ad aures au-
2.Tim.2. 2.Cor.6. dientium? Et cum dicant nullam participationem eſſe iuſtitiæ & iniquitati, nullam communionem lumini & tenebris, quo modo poſſunt aut tenebræ illuminare, aut iniquitas iuſtifica-
1.Ioan.2. re? Et cum dicant de Deo eos non eſſe, ſed eſſe de antichriſti ſpiritu; quo modo gerunt ſpiritalia & diuina tractant, qui ſunt hoſtes Dei, & quorum pectora obſederit ſpiritus antichriſti? Quare ſi reiectis humanæ contentionis erroribus ad Euangelicam auctoritatem atque ad Apoſtolicam traditionem ſincera & religioſa fide reuertamur; intelligemus nihil eis ad gratiã Eccleſiaſticam & ſalutarem licere, qui ſpargentes atque impugnantes Eccleſiam Chriſti, à Chriſto ipſo aduerſarij, ab Apoſtolis eius antichriſti nominantur. [56] Non eſt autem quod aliquis ad circumueniendam Chriſtianam veritatem, Chriſti nomen opponat, vt dicat: In nomine Ieſu Chriſti vbicunque quomodocunque baptizati, gratiam baptiſmi ſunt conſecuti, quando ipſe Chriſtus loquatur & dicat: Non Matt.7.
omnis qui dicit mihi, Domine Domine, intrabit in regnum cœlorum; & iterum præmoneat atque inſtruat, ne quis à pſeudoprophetis, & pſeudochriſtis in nomine ſuo facile fallatur. Multi, inquit, venient in nomine meo dicen- Mat.13.
tes: ego ſum Chriſtus, & multos fallent. & poſtea addidit dicens: Vos autem cauete, ecce prędixi vobis omnia. Vnde apparet, non ea ſtatim ſuſcipienda & aſſumenda quæ iactantur in nomine Chriſti, ſed quæ gerũtur, in Chriſti veritate. Quod enim in Euangelijs & in Apoſtolorum Epiſtolis Ieſu Chriſti nomen inſinuatur ad remiſsionem peccatorũ, non ita eſt quaſi aut ſine patre, aut contra patrem prodeſſe cuiquam ſolus filius poſsit; ſed vt Iudæis qui iactitabant ſe patrem habere, oſtenderetur quod nihil eis pater profuturus eſſet, niſi in filium crederent quem ille miſiſſet. Nam qui Deum patrem creatorem ſciebant, filium quoque Chriſtum ſcire debebant; ne ſibi blãdirentur & plauderent de ſolo patre ſine filij eius agnitione; qui & dicebat: Nemo venit ad patrem niſi per me. Ioan.14.
Duorum autem cognitionem eſſe [57] quę ſaluet, & 17.
idem ipſe manifeſtat dicens: Hæc eſt vita æterna, vt cognoſcant te ſolum & verum Deum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum. [58] Cum ergo ex ipſius Chriſti prædicatione & conteſtatione pater ante cognoſcendus ſit, qui miſit: tunc deinde Chriſtus, qui miſſus eſt: nec poſsit eſſe ſpes ſalutis, niſi duobus ſimul cognitis; quo modo non cognito, immo & blaſphemato Deo patre, qui apud hæreticos Chriſti nomine baptizati dicuntur, peccatorum remiſſam conſecuti iudicantur? Alia enim fuit Iudæorum ſub Apoſtolis ratio, alia eſt gentilium conditio. Illi quia iam [59] legis & Moyſi antiquiſsimum baptiſma fuerant adepti, in nomine quoque Ieſu Chriſti erant baptizandi, ſecundum quod in Actis Apoſtolorum Petrus ad eos loquitur & dicit: Pœnitemini, & baptizetur vnuſquiſque Act.2.
veſtrum in nomine Domini Ieſu Chriſti in remiſsionem peccatorum, & accipietis donum Spiritus ſancti. Vobis enim eſt promiſsio & filijs veſtris; & omnibus deinceps quoſcunque aduocauerit Dominus Deus noſter. Ieſu Chriſti mentionem facit Petrus, non quaſi pater omitteretur, ſed vt patri quoque filius adiungeretur. Denique vbi poſt reſurrectionem, à Domino Apoſtoli ad gentes mittuntur; in nomine Matt.28.
Patris & Filij, & Spiritus ſancti baptizare gẽtiles iubentur. Quo modo ergo quidam dicunt foris extra Eccleſiam [60] immo & contra Eccleſiam, modo in nomine Ieſu Chriſti vbicunque & quomodocunque gentilem baptizatum remiſsionem peccatorum conſequi poſſe; quando ipſe Chriſtus gentes baptizari iubeat in plena, & adunata trinitate? [61] Niſi ſi, qui Chriſtum negat, negatur à Chriſto; qui patrem eius negat, quem ipſe Chriſtus confeſſus

sit, non negatur: & qui in eum blasphemat, quem Christus Dominum & Deum suũ dixerit, remuneratus à Christo remissionem peccatorum, & baptismi sanctificacionem consequitur.[62] Qua autem potestate consequi in baptismo remissionem peccatorũ potest, negans Deũ creatorem patrem Christi; quando ipsam potestatem qua baptizamur, & sanctificationem ab eodem patre Christus acceperit; quem maiorem dixerit, à quo clarificari petierit, cuius voluntatem vsque ad obsequium bibendi calicis, & subeundæ mortis impleuerit? Quid est igitur aliud quam participem hæreticis blasphemantibus fieri; defendere velle & asserere, quod remissam peccatorum accipere in Christi nomine possit, blasphemans grauiter & peccans in patrem & Dominum & Deum Christi? Ioan.17.

1.Ioan.2. Ioan.4. Quid deinde illud, quale est, [63] vt qui filium Dei negat, neque patrem habeat; & qui negat patrem filium habere videatur; cum filius ipse contestetur & dicat: Nemo potest venire ad me, nisi fuerit illi datum à patre: vt manifestum sit, nullam remissionem peccatorum in baptismo accipi à filio posse, quam constet patrem non dedisse, maximè quando adhuc idem repetat & dicat: Omnis plantatio quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur. Quod si Christi discipuli discere à Christo nolunt, quantum venerationis & honoris paterno nomini debeatur; vel de exemplis terrenis ac sæcularibus discant, & sciant Christum non sine maxima exprobratione posuisse: Filij sæculi huius, prudentiores sunt filijs lucis in sæculo isto. Si cuius patri aliquis conuicium fecerit, si contumeliosus ac procax pudorem eius & honorem maledico ore lacerauerit; indignatur filius & irascitur, & læsi patris iniuriam quibus potest viribus vindicare conatur. Tu Christum putas impiis & sacrilegis, & in patrem suum blasphemis impunitatem dare, & eis in baptismo peccata dimittere, [64] quos constet baptizatos, eadem adhuc in personam patris maledicta congerere, & incessabili blasphemantis linguæ scelere peccare? Hoc Christianus, hoc Dei seruus potest aut mente concipere, [65] aut fide credere, aut sermone proferre? Et vbi erunt legis præcepta diuinæ, quę dicunt: honora patrem & matrem, si vocabulum patris quod in homine honorari præcipitur, in Deo impune violatur? Vbi erit quod ipse Christus in Euangelio ponit & dicit: Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur: Si is qui maledicentes parentibus carnalibus puniri & interfici mandat; in cœlestem & spiritalem patrem maledicos, atque Ecclesiæ matris inimicos ipse viuificat? Execranda ac detestanda res à quibusdam prorsus asseritur, vt is qui blasphemantem in spiritum sanctum reum futurum peccati æterni comminatur, idem in patrem Deum blasphemos salutari baptismo sanctificare dignetur. Et nunc qui talibus ad Ecclesiam venientibus sine baptismo communicandum existimant, non putant se [66] alienis, immo æternis peccatis communicare; admittentes sine baptismo eos, qui non nisi in baptismo possint blasphemiarum suarum peccata deponere.

Matth.15. Luc.16. Exod.20. Matt.5.

Quam vanum est porro & peruersum, vt cum ipsi hæretici repudiato & relicto vel errore, vel scelere in quo prius fuerant, agnoscant Ecclesiæ veritatem; [67] nos veritatis eiusdem iura & sacramentum mutilemus, & venientibus ac pœnitentibus dicamus eos remissionem peccatorum consecutos esse; quando illi se peccasse, & propter hoc ad Ecclesiæ indulgentiam venire fateantur? Quare Ecclesiæ Catholicæ fidem ac veritatem, frater charissime, & tenere debemus firmiter & docere; & per omnia Euangelica & Apostolica præcepta rationem diuinæ dispensationis, atque vnitatis ostendere. [68] Nunquid potest vis baptismi esse maior, aut potior, quam confessio? quam passio? vt quis coram hominibus Christum confiteatur, & sanguine suo baptizetur? [69] Et tamen neque hoc baptisma hæreticis prodest, quamuis Christum confessi, & extra Ecclesiam fuerint occisi; nisi si hæreticorum patroni & aduocati hæreticos in falsa confessione Christi interfectos, martyras prædicant, & contra Apostoli contestationem, qui nihil eos quamuis exustos & occisos dicit posse proficere, gloriam eis & coronam passionis assignat. Quod si hæretico nec baptisma publicæ confessionis & sanguinis proficere ad salutem potest, quia salus extra Ecclesiam non est: quanto magis ei nihil proderit, si in latebra & in latronum spelunca adulteræ aquæ contagione tinctus, non tantum peccata antiqua non exposuerit, sed adhuc potius noua & maiora cumulauerit? [70] Quare baptisma nobis & hæreticis commune esse non potest, cum quibus nec Pater Deus, nec Filius Christus, nec Spiritus sanctus, nec fides, nec Ecclesia ipsa communis est: & ideo baptizari eos oportet qui de hæresi ad Ecclesiam veniunt; vt qui legitimo & vero, atque vnico sanctæ Ecclesiæ baptismo ad regnum Dei regeneratione diuina præparantur, sacramento vtroque nascantur, quia scriptum est: [71] Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest intrare in regnũ Dei. Quo in loco quidam quasi euacuare possint humana argumentatione, prædicationis Euangelicę veritatem, catechumenos nobis opponunt, si quis ex his antequam in Ecclesia baptizetur, in confessione nominis apprehensus fuerit & occisus, an spem salutis & præmium confessionis amittat, eo quod ex aqua prius non sit renatus. Sciant igitur huiusmodi homines suffragatores & fautores hæreticorum, catechumenos illos primo integram fidem & Ecclesiæ veritatem tenere, & ad debellandum diabolum de diuinis castris cum plena & sincera Dei Patris, & Christi, & Spiritus sancti cogni-

1.Cor.13. Ioan.3.

tione procedere; deinde nec priuari baptiſ-
mi ſacramento, vtpote qui baptizentur glorio-
ſiſsimo & maximo ſanguinis baptiſmo, de quo
Luc. 12. & Dominus dicebat habere ſe aliud baptiſma
baptizari. [72] Sanguine autem ſuo baptizatos,
& paſsione ſanctificatos conſummari, & diui-
næ pollicitationis gratiam conſequi; declarat in
Ibid. 23. Euangelio idem Dominus, quando ad latronẽ
in ipſa paſsione credentem & confitentem lo-
quitur, & quod ſecum futurus ſit in paradiſo
pollicetur. Quapropter qui fidei & veritati pręſumus, eos qui ad fidem & veritatem veniunt,
& agentes pœnitentiam remitti ſibi peccata de
poſcunt, decipere non debemus & fallere; ſed
correctos à nobis ac reformatos ad regnum cœ
lorum diſciplinis cœleſtibus erudire. [73] Sed di-
cit aliquis: Quid ergo fiet de his qui in præte-
ritum de hæreſi ad Eccleſiam venientes, ſine
baptiſmo admiſsi ſunt? Potens eſt Dominus
miſericordia ſua indulgentiam dare, & eos qui
ad Eccleſiã ſimpliciter admiſsi, in Eccleſia dor-
mierunt, ab Eccleſiæ ſuæ muneribus non ſepa-
rare. Non tamen quia aliquando erratum eſt,
ideo ſemper errandum eſt; cum magis ſapienti-
bus & Deum timentibus cõgruat, [74] patefactę,
& perſpectæ veritati libenter atque incunctan-
ter obſequi, quam pertinaciter atque obſtina-
re contra fratres & conſacerdotes pro hæreticis
reluctari. [75] Nec quiſquam exiſtimet hæreti-
cos, eo quod illis BAPTISMATA opponi-
tur, quaſi ſecundi baptiſmi vocabulo ſcandali-
zatos, vt ad Eccleſiam veniant retardari: immo
vero hoc ipſo magis ad neceſsitatem veniendi,
teſtimonio oſtenſæ ſibi & probatæ veritatis a-
diguntur. Nam ſi viderint iudicio ac ſententia
noſtra id decerni & ſtatui, vt baptiſma iuſtum
& legitimum computetur, quo illic baptizan-
tur; putabunt ſe Eccleſiam quoque & cætera
Eccleſię munera iuſtè & legitime poſsidere; nec
erit cauſa veniendi ad nos, quãdo habentes ba-
ptiſma, habere videantur & cætera. Porro au-
tem cum cognoſcunt baptiſma nullum foris eſ-
ſe, nec remiſſam peccatorum extra Eccleſiam
dari poſſe, [76] auidius ad nos & promptius pro-
perant, & munera ac dona Eccleſiæ matris im-
plorant; certi peruenire ſe omnino non poſſe
ad veram diuinę gratię pollicitationẽ, niſi prius
venerint ad Eccleſiæ vnitatem. Nec recuſabunt
baptizari apud nos hæretici legitimo & vero
Eccleſiæ baptiſmo, quãdo ex nobis didicerint,
[77] baptizatos quoque à Paulo eos qui iam ba-
ptiſmo Ioannis baptizati fuiſſent; [78] ſicut legi-
Act. 19. mus in Actibus Apoſtolorum. Et nunc apud
quoſdam de noſtris, hæreticorum baptiſma oc-
cupatum aſſeritur, & inuidia quadam quaſi re-
baptizandi, baptizare poſt hoſtes Dei nefas du-
citur; cum baptizatos inueniamus quos Ioan-
Matt. 11. nes baptizauerat: ille Ioannes maior inter Pro-
Luc. 1. phetas habitus, ille diuina gratia adhuc in vte-
ro matris impletus, ille Heliæ ſpiritu & virtute
ſubnixus, qui non aduerſarius Domini, [79] ſed
præcurſor ac prædicator fuit, qui Dominum nõ
tantum verbis prænunciauit, ſed & oculis oſtẽ-
dit; qui ipſum Chriſtum, per quem baptizẽtur
cæteri, baptizauit. Quod ſi iccirco hęreticus ius
baptiſmi obtinere potuit, quia prior baptiza-
uit, non poſsidentis erit iam baptiſma, ſed oc-
cupantis: & cum ſeparari à ſe & diuidi omni-
no non poſsint baptiſma & Eccleſia; qui occu-
pare baptiſma prior potuit, & Eccleſiam pari-
ter occupauit: & incipis tu illi hæreticus vide-
ri, qui præuentus poſterior eſſe cœpiſti; qui ce-
dendo ac manus dando, ius quod acceperas re-
liquiſti. Quam periculoſum ſit autem in diui-
nis rebus vt quis cedat iure ſuo & poteſtate;
ſcriptura ſancta declarat, cũ in Geneſi Eſau pri- *Gen. 25.*
matus ſuos inde pdiderit, nec recipere id poſt-
modum potuerit, quod ſemel ceſsit. [80] Hæc ti-
bi breuiter pro noſtra mediocritate reſcripſi-
mus frater chariſsime, nemini præſcribẽtes aut
præiudicantes, quo minus vnuſquiſque Epiſ-
coporum quod putat faciat, habens arbitrij ſui
liberam poteſtatem. Nos quantũ in nobis eſt,
propter hæreticos cum collegis & coëpiſcopis
noſtris non contendimus, cum quibus diuinam
concordiam & dominicam pacem tenemus:
maximè cum & Apoſtolus dicat: Si quis autem *1. Cor. 11.*
putatur contentioſus eſſe, nos talem conſuetu-
dinem non habemus, neque Eccleſia Dei. Ser-
uatur à nobis patienter & firmiter charitas ani-
mi, collegij honor, vinculum fidei, & cõcordia
ſacerdotij. [81] Propter hoc etiam libellum de bo
no patientiæ, quantum valuit noſtra mediocri-
tas permittente Domino & inſpirante con-
ſcripſimus, quem ad te pro mutua dilectione
tranſmiſimus. [82] Opto te frater chariſsime ſem-
per bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXIII.

1. Iubaiano fratri] *Codex Anglicus:* Iuuaiano; *legit Zonaras verò & Theodorus Balſamon in præfat. Exegeſeos Concilij Carthag.* Iuboiano, *ſed quũ priori modo legat Cambron. cod. tum hic tum in Synodo. D. quoque Auguſt. etiam Ms. frequentiſsime contra Donatiſtas agens, & D. Hieron. contra Luciferian. magis placet prior illa & vulgata lectio. Patet autem ex verbis in argumento citatis, fuiſſe Epiſcopum Africanum; ſed quo loco deprehendere non potui.*

2. Scripſiſti mihi frater chariſsime] *Particula,* chariſsime, *tum hic tum ſæpe infra in hac epiſtola, adiecta eſt à Manutio & Morelio, pro phraſi Cypriano vſitata.*

3. deſiderans ſignificari tibi motum animi noſtri] *Rectè etiam hoc illi, pro eo quod erat:* ſignificans deſiderare te motũ animæ noſtræ. *Reſpondet autem ad locum hunc D. Auguſtin. lib. 3. de Baptiſmo cap. 10. dicens multa illicitè fieri, quæ tamen rata ſunt.*

4. quid in cõcilio] *concilium illud intelligit cuius eſt epiſtola 70. quod ſolius Africæ fuiſſe patet, vtpote*

quum

quum ad Numidas Episcopos scripta sit.

5. quid item postea Quinto collegæ nostro de eadem requirenti] *Sic etiam illi. Prior verò lectio, si reponatur:* Quintum, pro quendam, *non mala est, hæc nempe:* Quid deinde post ad Quintum collegam nostrum de eadem re requirentem.

6. Et nunc quoque cum in vnum conuenissemus] *Ex hoc loco colligit dicto loco D. Augustin. non vnum duntaxat, sed plura fuisse Africana concilia tempore Cypriani. Et certe idipsum patet ex verbis concilij in argumento citatis:* quod semel atque iterum & sæpe censuimus] *Tria autem fuisse vt minimum, certo deprehendi. Primum Episcoporum Africæ de quo epistola lxx. Secundum de quo hic & epistola præced. Episcoporum Africæ & Numidiæ numero 71. Tertium quod exstat infra Tom. 2. Episcoporum Africæ, Numidiæ & Mauritaniæ num. 87. Concilijs autem his omnibus præponi vult denuo Augusti. vniuersæ Ecclesiæ auctoritatem.*

7. Quicunque ergo ab adultera & prophana aqua] *Non esse adulteram aquam, etiamsi ab adultero administretur, docet D. August.*

8. Nec nos mouet, &c. Nouatianenses rebaptizare] *Quum sic legat Augu. etiam Ms. dicti lib. 14. ca. vbi hoc Cypriani ad Iubaianum responsum laudat, magis placet hæc Manutij & Morelij lectio, quam vulgata & codic. Cambronen.* Nouatianos. *Vel hinc etiam patet à Nouatiano dictos illos hæreticos, non à Nouato.*

9. homines tamen imitantur] *Econtrario hæc vulgata magis placet, quam illorum Angl. cod.* humana, *præsertim quum sic legat Cambron. cod. Rectè autem adiecerunt ipsi:* tamen, *ac:* sibi & veritatem, *hactenus desiderata.*

10. nihil illi extra Ecclesiam licere] *Sic illi; alij:* illic, *neutri male. Est autem locus obscurus.*

11. extrario & hæretico baptismo] *Sic Angl. cod. pro eo quod alij:* extraneo, *& placeret magis quia extrarium interpretatur Festus eum, qui est extra focum, sacramentum, & Ius; sed prius Cypriano est vsitatius.*

12. Apud nos autem non noua aut repentina res est] *Repetit denuo concilium ante longam ætatem sub Agrippino celebratum, de quo vide ibidem August. cap. 13. qui eadem recitat huius loci verba. quare noua est adnotanda phrasis:* tot milia hæreticorum conuersi, *similis illi Apocal. Quadraginta milia signati. Angl. tamen cod. legit:* conuersorum.

13. & rationabiliter & libēter amplexi sunt] *Etiam hoc sumpsisse illos ex Augustin. suspicor, pro eo quod erat duntaxat :* & rationabiliter complexi.

14. lauacri vitalis & salutaris] *Elegans Baptismi periphrasis.*

15. ad hoc veniunt vt discant] *Suspicor negligentia operarum commissum mendum apud Manut. dum legitur:* vt discedant.

16. Nos non debemus stuporem, &c.] *Locus hic antea deprauatus & mutilus, rectè hoc pacto ab vtroque illorum castigatus est. Ego verò etiam interserendum puto :* igitur.

17. Plane quoniam inueni in epistola] *Videtur mihi prorsus intelligi hic epistolam Stephani de non baptizandis hæreticis, nam pleraque eadem hic ex illa verba adfert, quæ in epistolis sequentibus duabus reperiuntur. Atque adeo videtur illa prius peruenisse ad Iubaiani manus, & ad Cyprianum ab illo missa; & fortaßis propterea magis offensus fuit Cyprianus. Nisi malit quis, duas epistolas eadem de re à Stephano scriptas esse.*

18. accipere remissam peccatorum potuerit] *Quam vera sit hæc Stephani sententia, toto libr. 1. contra Donatist. & dicti lib. ca. 13. & 14. latè tractat D. Aug. Placet autē magis illud:* secundum quod, *quam quod erat prius:* secundum quæ.

19. etiam Marcionis fieri mentionem] *Quū paulo post & Marcionitarum & Marcionis denuo fiat mentio, crassus fuit error codicis Erasmi, qui hic legit:* Martiani, *præsertim quum totidem pene verbis eadem repetat epistola sequenti.*

20. quod iam in nomine Iesu baptizati esse videantur] *De Baptismo in nomine Iesu infra latius, hoc hic duntaxat dicam, August. dicti libr. cap. 15. vbi hunc locum tractat, admittere quidē Marcionis baptismum tanquam integrum sacramentum; si tamē Euangelicis verbis in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti baptismum ille consecrabat.*

21. Patripaßiani, Anthropiani, Valentiniani, Appelletiani, Ophitæ, Marcionitæ] *Sic Manut. & Morelius, pro eo quod erat prius duntaxat.* Patripaßiani, Appellanionitę, Marcionitę. *Duo itaque hæreticorum genera desiderabantur, & ex duobus vnicum conflatum erat. Atque adeo rectè pro :* Apellionitæ, *reposuerunt :* Apelletiani, Ophitæ. *Nam & Augustin. libr. 4. contra Cresc. Gramm. cap. 61. vbi videtur ad hunc locum alludere, recenset Patripaßianos, Valentinianos, Patrilianos, Apellitas, Marcionitas, Ophitas. Porro Patripaßianorum hæresis ita dicta, quod Patrem passum dicerent, quam solis Noëtianis ascribit Epiphan. hære. 57. D. Augustin. ad Quoduultd. hær. 41. etiam Sabellianis impingit, immo & Praxianis & Hermogenianis in Africa, contra quos singuli extant libri Tertulliani. Anthropianorum nullam alibi mentionem repperi. Fortaßis omnes illos hæreticos intelligit, qui Christum solum hominem agnoscebāt. Aut si discipulos quospiam Valentini, quum ille inter cæteros deos suos quos Aeonas appellabat, numeraret:* Ἄνθρωπον καὶ ἐκκλησίαν, *id est, hominem & Ecclesiam (teste Tertull. de præscript. hæretic.) natos ex sermone & vita: Aut certè (quod mihi maximè probatur) Colorbasios à Colorbaso sic dictos, qui primum patrem vniuersorum (teste Epiphanio hære. 35.) & primum principium & primum incomprehensibile,* [illegible] *vocabant; & propterea saluatorem seipsum filium hominis dixisse. Qui error tamen ex prædicto quoque Valentini errore originem sumpsit. De Valentinianis, vide Epiphan. hære. 31. August. hær. 11. Tertull. de præscript. hæretic. & scripta contra eosdem Irenæi & Tertulliani; contra quos etiam scripsēre Clemens Alexandrinus & Hyppolitus. De Appelletianis ita ab Apelle nuncupatis, vide Epiphan. hære. 44. August. hære. 23. & Ter-*

tullia. de carne Christi & de præscript. contra hæret. De Ophitis ita dictis ab ὄφι, id est, colubro quem colebant, Epiphan. her. 37. August. hær. 17. & lib. de præscript. hæret. Tertulli. Constat autem omnes illos aut de patre, aut de filio male sensisse.

22. & gladijs & venenis subuertentes veritatem] De simili hæreticis vsitata truculentia, loquitur etiam supra epist. lv.

23. quia nec delectat id dicere] Antea erat: nec delectatio est dicere.

24. Nunquid hanc trinitatem Marcion tenet, &c.] Alludere videtur ad tria principia atque adeo Trinitatem quandam, quam Epiphanius hære. 42. Marcionem asseruisse dicit, & repetit D. Augustin. hære. 22. bonum nempe, iustum siue creatorem mundi, & prauum siue diabolum. Atque adeo etiam subdit: Nũquid eũdem asserit quem & nos Deum patrem creatorem.

25. Nunquid eundem vnum filium Christum de Maria virgine natum, &c.] Hoc pertinet ad alterum illius errorem, contra quem agit Tertul. li. de carne Christi; quo dicebat Christum non vere sed putatiue (vti ille loquitur) natum ex Virgine. Angl. autem cod. legit non male: Nunquid eundem nouit filium, ex quo etiam restitui illud: caro factus sit, pro: est.

26. qui resurrectionẽ carnis per semetipsum primus initiauerit] Hac contra tertium illum errorem, quo asserebat neque Christum vere resurrexisse, neque nos resurrecturos; contra quem agit libro de Resurrectione carnis Tertullia. Quare recte adiectæ sunt hic voces: carnis, &: primus, à Manutio & Morelio. nam habet etiam Angl. cod. qui confirmat etiam illud Manutij: quod in eadem carne resurrexisset.

27. Quomodo ergo potest videri, qui apud illos baptizatur consecutus esse] Sic illi, pro eo quod erat: apud illos baptizatos consecutos esse, neutri male. Porro admittit quidem D. August. talem apud illos baptizatum non consequi peccatorum remissam, sed tamen verè baptizari docet; & postea cum ad Ecclesiam venerit remissionem accipere peccatorũ. Quod vsque adeo de omnibus hæreticis verum asserit, vt libr. 6. de Baptismo, cap. 25. etiam illum pro vero Baptismo agnoscat, cuius precibus quædam inseruntur contra Catholicam fidem. Quia certa illa (inquit) Euangelica verba sine quibus non potest baptismus consecrari, tantum valent, vt per illa sic euacuentur quæcũque in prece vitiosa contra regulam fidei dicũtur, quẽadmodum dæmonium Christi nomine excluditur. Iuxta igitur D. August. sententiam à quocunque hæretico collatus baptismus ratus censetur, modo verbis illis Euangelicis consecratus sit. Alioqui verò si omittantur illa; non est verum baptisma. Atque hinc est, quod cum Marcionis, Nouatianorum, & aliorum supranominatorum baptismum recipiat Ecclesia, Paulianistarum tamen, Cataphrigum, & similium baptisma reprobet Synodus Nicæna. 1. cano. 19. secunda Synodus cano. 7. Laodic. cano. 8. sexta generalis 95. & septima can. 7. Vel econtrario priorum illorum baptisma recipitur, dictarum Synodorum Laodic. cano. 7. & Sextæ canon. iam dicto. Si quid autem diuinare licet in re incerta, ad Nicænum Concilium respexit Augustin. dum toties plenarij & vniuersalis Concilij meminit, in quo approbatus sit hæreticorum baptismus. Nam eo ipso quo solos Cataphrigas & Paulianistas rebaptizandos censet, cæterorum baptisma comprobare videtur.

28. & diuinæ indulgentiæ gratiam] Ita illorũ vterque, Cambron. cod. & diuinæ bonitatis indulgentiam, vulgati verò cod. & domini indulgentiam.

29. vtique id accepit quod credidit, falsum autem credens verum accipere non potuit] Sic Manut. & Morelius; si tamen cum Costerio legamus: vtique id accipere non potuit quod non credidit, cæteris omissis, constabit sensus.

30. Dum fit, facta est mihi] Angl. cod. dum sic mihi facta est, sed illud exprimit quod est Græcè apud 70. γινομένα ἐγενήθη μοι, & legitur apud D. Augustinum quoque libr. 3. de Bapti. cap. 15. Quare recte adiecerunt Manut. & Morelius: dum fit, Optime autem ex ipso Hieremiæ contextu colligit Augustin. non loqui prophetam de baptismo, sed de populo Israëlitico, præsertim quum aquarum nomine populos accipi testetur scriptura Apoc. 17. Suppleuerunt verò illi hunc locũ antea mutilum.

31. Aut enim vtrumque fides foris potuit] Anglic. cod. fide suasoris, Morel. fides de suo foris, forte legendum: fide sua foris.

32. & vnde vnitatis originem] Antea erat: humanitatis, pro quo Manutius & Morelius: vniuersitatis, ego verò: vnitatis, legendum puto, tum ex similibus locis de quibus supra latius epistola lv. tum ex D. Augusti. dicti libr. cap. 17. vbi hunc locum tractans, typum vnitatis Petrũ dicit, præsertim nobiscum legente Angli. cod.

33. vt id solueretur in cœlis, quod ille soluisset in terris] Rectè sic Morel. pro eo quod cæteri: vt id solueretur in terris quod illi soluissent. Ita enim habent verba Christi Matth. 18. quare & Augusti. ita castigandum censeo.

34. remittentur illi] Quandoquidem sequitur: tenebuntur, magis placet hæc Manut. & Morel. lectio, quam vulgata & quæ hodie est apud Augustin. dicti lib. cap. 28. remittuntur; præsertim cum infra bis terue eodem modo hæc scriptura legatur. Apud Euangelistam tamen & Græce & Latine legitur: remittũtur, & retenta sunt.

35. præpositis & in Euãgelica lege &c. fundatis] Quum ita legat D. August. dicto cap. & Anglic. cod. veram puto lectionem hanc Morel. si cui tamen illa lectio placet: Præpositos fundatos, oportebit cum Grauio legas licite, pro eo quod est: licere. Recte autem adiecta est ab vtroque particula: posse, nam eam legit Augu.

36. Quod autem dicunt quidam] Fatetur etiam D. August. dicti lib. cap. 19. exemplum hoc ex Act. Apostо. ad rem non petinere: Nam vti rectè adnotauit Cyprianus, locus ille de illa manus impositione intelligitur, qua in confirmationis sacramento fieri est solita; de qua latius epistola præcedenti.

37. Præpositis Ecclesiæ offerantur] Sic Anglic. cod. pro: per præpositos.

quod

38. quod nõ nisi vni & soli Ecclesiæ datum sit] Ita Manut. & Morel. cum Angl. cod. Cambron. verò cod. vni, duntaxat legit: prius vtrumque desiderarur.

39. & Deum promeritus] Sic illi, antea erat: & promeritis.

40. Quid adultera & aliena & diuinæ vnitatis inimica in acceptum referimus] Sic Angli. cod. pro eo quod alij: adulteram & alienam & diuinæ vnitatis inimicam, sed ad vulgatam videtur accedere D. August. dum hoc loco interpretatur, quod habet Osee, de adultera, de Ecclesia hæreticorum.

41. Ecclesia paradisi instar exprimens] Noue hoc dictum, simili tamen phrasi dixit infra epistola ad Magnum: Aspersionem, baptismi instar obtinere: Exactè autem ad hunc locum respondet D. August. lib. 4. de baptismo cap. 1. Flumina paradisi etiam foras largiter manare, sed non beatitudinē: atque ita (si in Metaphora persistamus) baptismum foris dari posse, sed nō salutarem.

42. exciditur & in ignem mittitur] Siue hoc pacto legas, siue vti vulgo: excidetur & in ignem mittetur, perinde est, variant etiam hodie exemplaria Latina.

43. baptismi gratiam salutaris cœlesti &c.] Hoc ex Angl. cod. pro: salutare & cœlesti.

44. rigare potest] Rectè Manut. & Morel. hic: rigare, & paulo post: impartire, legunt: nam de baptizante loquitur, non de baptizato.

45. quæ de eius ventre fluxerunt] Ex Affinitate litterarum irrepserat mēdum: de eius venis refluxerūt, Rectè etiam illi: domini sui potestatem, pro eo quod erat: gratiam, nam prius legit D. Augustin. apud quem & sequentia tractata habes dictis lib. 4. ca. 2. 3. & 4.

46. Nos de diuino permissu] Adijcimus: de, ex eodem Angli. cod. quomodo & paulo post: ergo.

47. Nam si baptizari quis] Optime etiam hoc illi eo quod sequitur: consequi.

48. & templū Dei factus est] Respondet Augu. admittere se; non fieri templum Dei qui apud hæreticos baptizatur; sicut tamen pro baptizato habetur auarus qui ab auaritia nō recesserit, etiam si templum Dei non fiat, ita & hæreticum vere baptizari.

49. cum tres vnum sint] Verba hæc antea desiderata, ab illis quoque adiecta sunt.

50. Proinde frustra quidam qui ratione vincuntur consuetudinem nobis opponūt] Hoc plane verum est (inquit D. August. dictis lib. cap. 5.) quia ratio & veritas consuetudini præponenda est: sed cùm consuetudini veritas suffragatur, nihil oportet firmius retineri. Miror autem quid sibi voluerit hoc loco Erasmus, dum in adnotatiuncula dicit sentire Cyprianum, non absurdum esse, si quid in Ecclesia corrigatur, si deprehensus fuerit error. Neque enim ego eum sui ipsius ita oblitum putem, vt Ecclesiam, quam ipse alibi confitetur iuxta Apostolum esse basim & columnam veritatis, errare posse existimauerit. Contrariā certè D. Cypriani sententiam videre est; dum alibi dicit, Ecclesiam Christi sponsam adulterari non posse, alibi à Christo separari nō posse, & præsertim toto libro de Ecclesia Catholica vnitate, quare nos prolixiori probationi supersedebimus: Si quis de Ecclesiæ auctoritate plura desideret, legat exactissimum de ea tractatū, apud Melchiorem Canum locorum Theolog. lib. 4.

51. quia ignorans feci] Ita rectè Manut. & Morelius, pro eo quod antea erat: qui, nam ita habet Apostolus, Cambr. quoque cod. ac. D. August. & Gratianus dist. 4. c. Consuetudo, hūc locum citantes. Ex quibus etiam patet locum hunc ante hiulcum fuisse; nam duntaxat legebatur: præsumptione atque obstinatione superatur.

52. Nec quisquam dicat: Quod accepimus ab apostolis, hoc sequimur] Desiderabatur antea: hoc sequimur, quod primus rectè adiecit Grauius, vt opinor ex August. qui hunc locum tractat dicti lib. 6. cap. Neque verò hic traditionem Apostolicam impugnat Cyprianus, sed traditioni quam illi afferebāt, opponit alteram traditionem de Ecclesiæ vnitate; quod non obscure indicant verba illa: quando Apostoli non nisi vnam Ecclesiam tradiderunt, quomodo rectè nunc legitur. Quin quod D. August. fatetur cum Cypriano, non inueniri posse, Apostolos aliquem ab hæreticis baptizatum, in eodem baptismo (ita ille legit cum cod. vulgatis) admisisse & communicasse. Sed neque hoc inueniri, qui apud illos fuerit baptizatus, ab Apostolis denuo baptizatum. Illam tamen consuetudinem, quam non videbat ipse Cyprianus à posterioribus institutam, rectè ab Apostolis traditam credi. Quod ipsum expressius prius dixit lib. 2. de baptis. cap. 8. Quæ per vniuersam Ecclesiam custodiuntur, non nisi ab Apostolis tradita & commendata credi oportere, etiam si in litteris eorum non reperiantur, atque adeo etiam dictam consuetudinem credi debere Apostolicam.

53. Veruntamen omnimodo &c. Christus annuncietur] Quandoquidem sic legat D. August. etiam Ms. dicti lib. 7. cap. & Cambr. cod. magis placet hæc vulgata lectio quàm illa Manut. & Angl. cod. annunciatur. Nam etsi illa ad Græcum textum magis accedat, ad hanc magis accedunt verba eadem aliter paulo post repetita; & sic etiam Tertull. legit lib. 5. contra Marcionem. A quo rectè vertitur: causationi, pro eo quod Græcè est προφάσει, & Cyprianus vertit: per occasionem. Atqui fatetur etiam D. Augu. hāc scripturam ad hæreticos non pertinere, sed ad fratres contra disciplinam in Ecclesia male viuentes; confirmans ex hoc loco suam sententiam, etiam malos esse in Ecclesia.

54. quosdam seruasse] Hoc quoque primus ex D. August. castigauit Grauius, antea erat: seruare.

55. Nam cum dicant sermonem eorum vt cancer serpere] Hæc & sequentia eodem libro tractat. D. August. cap. 11. 12. 13. 14. 15. & 16. ex quo patet, Rectè adiectam particulam: gerunt, quæ desiderabatur; vbi nunc legitur: quomodo gerunt spiritaliter.

56. Non est autem quod aliquis &c.] Multis deducit Cyprianus, non esse verum baptisma quod in solo Christi nomine confertur, eo quod Christus baptizare iusserit in plena & adunata Trinitate. Immo & eorum confirmat sententiam, qui neque ab Apostolis

Acto.

Acto. 2. ita collatum baptismum volunt.

57. quæ saluet] *Omisit vterque:* in se, *quod hoc loco praponebatur.*

58. Cum ergo ex ipsius Christi] *Antea erat:* & ipsius, *minus rectè.*

59. Legis & Moysi antiquissimum baptisma] *Alludit 1. Cor. 10. Omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari.*

60. imo & contra Ecclesiam] *Hac recens ab illis adiecta sunt.*

61. Nisi si qui Christum negat, negatur à Christo] *Ab illis quoque ita rectè restitutus est hic locus, antea corruptissimus.*

62. Qua autem potestate] *Antea erat pessimè:* Qui autem, *primus Grauius castigauit.*

63. vt qui filium Dei negat] *Adijcio:* Dei, *ex Angl. cod.* maledico ore lacerauerit] *Ita rectè quoque illi, pro eo quod erat:* lacerauit, *vbi autem legunt:* quibus potest viribus, *antea erat:* quibuslibet modis, *non male.*

64. quos constàt bàptizatos, &c.] *Etiam hic locus rectè ab illis restitutus, antea corruptus.*

65. aut fide credere] *Hoc quoque rectè legunt illi, prius enim erat superflua eiusdem vocis repetitio; Sic & illud paulo post:* si vocabulum, *pro eo quod corruptissime legebatur:* nisi, *duobus in locis.*

66. alienis & æternis peccatis] *Alludit ad illud Marc. 3. Reus erit aterni delicti (nam de blasphemia loquitur in spiritum sanctum) quod alij Euangelista dicunt, neque hic remitti neque in futuro.*

67. nos veritatis eiusdem iura & sacramentum] *Magis placet hac lectio vulgata & Cambr. cod. quàm illorum:* & sacramenta; *nam de baptismo, non de alijs sacramentis quastio est.*

68. Nunquid potest vis baptismi maior esse, quam confessio, quam passio] *Postremum illud rectè illi adiecêre, nam id habet etiam D. August. dicti lib. 17. cap. vbi hunc locum tractat.*

69. Et tamen neque hoc baptisma hæretico prodest] *Quod hareticis martyrium non prosit, latius tractauimus supra epistola ad Antonianum. Porro si legimus:* hæretico, *cum Aug. & Angl. cod. necesse erit, legamus etiam cum illis:* Christum cõfessus & occisus, *sin verò legamus:* confessi & occisi, *oportet vt legamus:* hæreticis. *Eligat lector vtrum velit.*

70. Quare baptisma nobis & hæreticis cõmune esse non potest] *Rectè ex D. August. primus adiecit Grauius particulam:* commune, *qua desiderabatur.*

71. Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu) *Quum D. August. hunc locum tractans dicti libr. 21. cap. bis terue hoc pacto hanc scripturam legat; ego superfluam putaui particulam* sancto, *aque atque praced. epistola ad Stephanum, prasertim quũ neque Hieronym. eam legat epistola ad Oceanum.*

72. Sanguine autem suo baptizatos) *Dogma istud de baptismo sanguinis sumpsit Cyprianus ex Tertull. lib. de baptismo, nam & ipse scripturam illam Luc. 12. quam pramittit, huic rei adaptat, quomodo & Hylarius in illud psal. 118. Viuam & obseruabo sermones tuos. Similia videre est apud D. August. tum dicti lib. ca. 21. ad finem vsque, cum li. 13. de ciuita. Dei, cap. 7. qui tamen libr. Retract. 2. ca. 18. existimat, non satis idoneum esse ad hanc rem cõprobandam exemplum latronis, quod hic adfert Cyprianus. Ab alijs itaque idipsum confirmatur per martyrium Innocentum. Meminit eiusdem baptismi sanguinis D. Fulgentius lib. de fide ad Petrum ca. 3. & Auctor libri de Ecclesia dogmat. ca. 74. quem iam olim D. Augu. ascripsit Hrabanus Maurus lib. 4. de vniuerso cap. 10. in quo integrum illum librum reperire est. Eadem de re D. Bernardus epistola 77. ad Hugonem de sancto Victore.*

73. Sed dicet aliquis: Quid ergo fiet de his &c.) *Locum hunc tractat D. August. libr. 5. de baptis. ca. 1. 2. 3. 4. & ex ipso Cypriano Donatistas conuincit; eo quod ipse hic fateatur, eos qui iuxta pristinã consuetudinem ab hareticis sine baptismo recepti essent in Ecclesiam, saluari potuisse.*

74. patefactæ ac perspectæ veritati libenter obsequi) *Ita rectè quoque illi cum D. Augu. pro eo quod erat:* patefacta veritate, *Locus est similis illi epistola ad Antonian. cõtra eos qui semper dubitare malunt, quam veritati semel perspecta acquiescere.*

75. Nec quisquam existimet hæreticos, eo quod illis baptismata opponatur) *Sic Manut. & Morel. Cambr. verò ac Angl. cod. & cateri excusi:* baptisma, *Tractans verò hunc locum D. August. dicti libr. ca. 5. 6. 7. & 8. pulchrè deducit, quam semper omnes etiam haretici abhorruerint ab Anabaptismo.*

76. auidius ad nos & promptius properát) *Sic rectè illi, pro eo quod erat:* audacius.

77. baptizatos quoque à Paulo eos, qui iam baptismo Ioannis baptizati fuissent) *Hũc locum ad epilogum vsque tractat D. Augu. dicti lib. ca. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. & 16. vbi pulchrè distinguit baptisma Ioannis à baptismate Christi.*

78. sicut legimus in Actibus Apostolorum) *Quum ita legat D. August. & Cambr. cod. confirmatur mea sententia quam supra posui epistola ad Anton. vbique apud Cyprianum legendũ:* actibus, *non:* actis, *quod ferè legit Manut.*

79. sed præcursor & prædicator fuit) *Ita August. atque adeo recte quoque Manut. & Morelius, pro eo quod erat:* præcursor prædicando fuit.

80. Hæc tibi breuiter) *Epilogus est totius epistola, quem cum alibi sape, tum potissimum dicti lib. cap. 17. tractat D. August. inde concludens: Quandoquidem vnicuique Episcopo permiserit sentiendi hac de re quod vellet libertatem, non mirum cuiquam videri debere, si ipse à Cypriano hac de re dissentiat; vniuersa Ecclesia consuetudinem & definitionem plenarij Concilij pluris faciens, quam aliquot Episcoporum scripta. De eodem, & loco simili epistola praced. ita loquitur D. Hieronym. aduersus Luciferia. Verum si voluerint qui ab Hilaro (nam sic legunt Ms. cod. pro eo quod vulgo legitur: Hilario) instituti sunt & oues sine pastore esse cœperunt, de scripturis ea proferre, qua beatus Cyprianus ob haereticos baptizandos (nã superflua est ibi negandi particula) in Epistolis suis reliquit: sciant illum hac, non cum anathemate eorum qui se sequi noluerunt edidisse (siquidem in communione eorum permansit*

mansit qui sententiæ suæ contraierant) sed hortatum potius fuisse, propter Nouatianam & alias tunc hæreses enascentes, ne quisquam ab eo sine damnatione erroris sui reciperetur. Sermonem denique suum quem super hac re ad Stephanum Romanum Pontificem habuit tali fine compleuit: hæc ad conscentiam tuam frater, &c. *Ad Iubaianum quoque de hæreticis rebaptizandis scribens, in fine libelli sic locutus est:* Hæc tibi breuiter pro nostra mediocritate &c.] *Quum autem tam Hierony. quam August. legant:* breuiter, *non placet quod Manut. legit*: breuibus.

81. Propter hæc etiam libellum de bono patientiæ.] *Occasionem hic narrat scripti libelli de bono patientiæ, quem habes infra tom. 2.*

82. Opto te frater charifs.] *Clausula hæc à Manutio & Morelio recens adiecta est.*

AD POMPEIVM CONtra Epistolam Stephani.

EPISTOLA LXXIIII.

Argumentum huius epistolæ istud est apud D. Augustin. dicti libr. 5. contra Donatist. cap. 23. Ad Pompeium (inquit) etiam scribit Cyprianus de hac eadem re; vbi aperte indicat, Stephanum, quem Romanæ Ecclesiæ Episcopum tunc fuisse didicimus, non solum sibi ad ista non consensisse, verum etiam cõtra scripsisse atque præcepisse. De qua rursum cap. 25. Iam illa quæ in Stephanum irritatus effudit, retractare nolo; quia & opus non est. Eadem quippe ipsa dicuntur, quæ iam satis discussa sunt; & ea præterire melius est, quæ periculum perniciosæ dissensionis habuerunt. Stephanus autem & abstinendos putauerat, qui de suscipiẽdis hæreticis priscam consuetudinem conuellere conarentur. Iste autem quæstionis ipsius difficultate permotus, & sanctis charitatis visceribus largißime præditus; in vnitate eis manẽdum, qui diuersa sentirent. Ita quamuis commotius, sed tamen fraternæ indignetur; vicit tamen pax Christi in cordibus eorum, vt in tali discrepatione nullum inter eos malum schismatis oriretur. Hactenus ille; quæ prolixius citauimus, eo quod Antidoti sint loco, aduersus eos, qui hinc schisma suum à Romano Pontifice confirmare nituntur.

CYPRIANVS [1] POMPEIO fratri Salutem.

Q[2]VANQVAM plene ea quæ de hæreticis baptizandis dicenda sunt, complexi sumus in epistolis, quarum ad te exempla trãsmisimus, frater charissime; tamen quia desiderasti in notitiam tuam perferri, quæ mihi ad litteras nostras Stephanus frater noster rescripserit, misi tibi rescripti eius exemplum: quo lecto magis ac magis eius errorem denotabis, qui hæreticorum causam contra Christianos, & contra Ecclesiam Dei asserere conatur. [3] Nam inter cætera vel superba, vel ad rem non pertinẽtia, vel sibi ipsi contraria, quæ imperitè atque improuidè scripsit, etiam illud adiunxit, vt diceret: [[4] *Si quis ergo à quacunque hæresi venerit ad nos, nihil innouetur nisi quod traditum est, vt manus illi imponatur in pœnitentiam:* [5] *cũ ipsi hæretici* * *propriè alterutrum ad se venientes non baptizent, sed cõmunicent tantum.*] A quacunque hæresi venientem baptizari in Ecclesia vetuit, id est, omnium hæreticorum baptismata iusta esse & legitima iudicauit. Et cum singulæ hæreses singula baptismata & diuersa peccata habeant, hic cum omnium baptismo communicans, vniuersorum delicta in sinum suum coaceruata congessit. Et præcepit nihil aliud innouari nisi quod traditum est; quasi is innouet qui vnitatem tenens, vnum baptisma vni Ecclesiæ vindicat; & non ille vtique qui vnitatis oblitus mendacia & cõtagia [6] profanæ tinctionis vsurpat. [*Nihil innouetur*, inquit, *nisi quod traditum est.*] [7] Vnde est ista traditio? vtrum ne de dominica & Euangelica auctoritate descendens, an de Apostolorum mandatis atque epistolis veniens? Ea enim facienda esse quæ scripta sunt, Deus testatur, & proponit ad Iesum Naue dicens: Non recedet liber legis huius ex ore tuo, sed meditaberis in eo die ac nocte, vt obserues facere omnia quæ scripta sunt in eo. Item Dominus Apostolos suos mittens, mandat baptizari gentes & doceri, vt obseruent omnia quæcunque ille præcepit. Si ergo aut in Euangelio præcipitur, [8] aut in Apostolorum Epistolis, aut Actibus continetur, vt à quacunque hæresi venientes non baptizentur, sed tantum manus illis imponatur in pœnitentiam; obseruetur diuina hæc & sancta traditio. Si verò vbique hæretici nihil aliud quàm aduersarij & antichristi nominantur: si vitandi, & peruersi, [9] & à semetipsis damnati pronunciantur: quale est vt videantur damnãdi à nobis non esse, quos cõstat Apostolica contestatione à semetipsis damnatos esse? Vt nemo infamare Apostolos debeat, quasi illi hæreticorum baptismata probauerint; aut eis sine Ecclesiæ baptismo communicauerint, quando talia de hæreticis Apostoli scripserũt: [10] & hoc, cum nondum hæreticæ pestes acriores prorupissent, necdum quoque [11] Marcion de Ponto emersisset, [12] cuius magister Cerdon [13] sub Hygino tunc Episcopo, qui in vrbe nonus fuit, Romam venit; quem Marcion secutus [14] additis ad crimen augmentis, impudentius cæteris & abruptius in Deum patrem creatorem blasphemare instituit, & hæreticum furorem sacrilegis armis contra Ecclesiam rebellantem, scelerατius & grauius armauit. Quod si hæreses cõstat postmodum plures ac peiores extitisse; & si retro nusquam omnino præceptum est, neque conscriptum, vt hæretico tãtum manus in pœnitentiam imponatur, & sic ei communicetur; & si baptisma non nisi vnum est, quod apud nos est, & intus est, & soli Ecclesiæ de diuina dignatione concessum est: quæ ista obstinatio est, quæve præsumptio, humanam traditionem diuinæ dispositioni anteponere, nec animaduertere,

Steph.
* prope
Steph.
Iosue. I.
Matt. 28.
Titum. 3.

tere, indignari & irasci Deum, quotiens diuina præcepta soluit & præterit humana traditio? Si
Esa.29. cut per Esaiam prophetam clamat & dicit: Populus iste labijs honorificat me, cor vero eorum longe separatum est à me. Sine causa autem colunt me, mãdata & doctrinas hominum docentes. Item Dominus in Euangelio increpans
Mar.7. similiter & obiurgans ponit & dicit: [15] Reijcitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis? Cuius præcepti memor beatus Apostolus Paulus, commonet ipse quoque & instruit,
1.Tim.6. dicens: Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Iesu Christi & doctrinæ eius, stupore elatus est, nihil sciens; [16] discedendum ab huiusmodi. Præclara sane & legitima traditio Stephano fratre nostro docente proponitur, quæ auctoritatem nobis idoneam præbeat. Nam in eodem loco epistolæ suæ ad-
Steph. didit & adiecit: [*cum ipsi hæretici propriè alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum.*] Ad hoc enim malorum deuoluta est Ecclesia Dei & sponsa Christi, vt hæreticorum exempla sectetur, vt [17] ad celebranda sacramenta cœlestia disciplinam lux de tenebris mutuetur, & id faciant Christiani, quod antichristi faciunt. Quæ verò est animi cæcitas, quæ prauitas, fidei vnitatẽ de Deo patre & de Iesu Christi Domini & Dei nostri traditione venientem nolle cognoscere? Nam si iccirco apud hæreticos Ecclesia non est, quia vna est, & diuidi non potest: si ideo illic Spiritus sanctus nõ est, quia vnus est, & esse apud profanos & extraneos nõ potest: vtique & baptisma quod in eadem vnitate consistit, esse apud hæreticos non potest, quia separari neque ab Ecclesia, neque à Spiritu sancto potest. [18] Aut si effectum baptismi maiestati nominis tribuunt, vt qui in nomine Iesu Christi vbicunque & quomodocunque baptizantur, innouati & sanctificati iudicetur; [19] cur non in eiusdem Christi nomine illic & manus baptizato imponitur ad accipiendum Spiritum sanctum? cur eadem eiusdem maiestas nominis non præualet in manus impositione, quam valuisse contendunt in baptismi sanctificatione? Nam si potest quis extra Ecclesiam natus templum Dei fieri, cur non possit super templum & Spiritus sanctus infundi? Qui enim peccatis in baptismo expositis sanctificatus est, & in nouum hominem spiritaliter reformatus, ad accipiendum Spiritum sanctum idoneus factus
Galat.3. non est? quando Apostolus dicat: [20] Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis. [21] Qui potest apud hæreticos baptizatus Christum induere; multo magis potest Spiritũ sanctum, quem Christus misit, accipere. Cęterum maior erit mittente qui missus est, vt incipiat foris baptizatus Christum quidem induisse, sed Spiritum sanctum non potuisse percipere; quasi possit aut sine spiritu Christus indui, [22] aut à Christo spiritus separari: [23] Illud quoque ineptum, vt cum natiuitas secunda spiritalis sit, qua in Christo per lauacrum regenerationis nascimur, dicant quod possit quis apud hæreticos spiritaliter nasci, vbi spiritum negant esse. Peccata enim purgare, & hominem sanctificare aqua sola non potest, nisi habeat & Spiritum sanctũ. [24] Quare aut & Spiritum necesse est concedant esse illic, vbi baptisma esse dicunt: aut nec baptisma est, vbi spiritus non est; quia baptisma esse sine spiritu non potest. Quale est autem asserere, & contendere, quod esse possint filij Dei, qui non sint in Ecclesia nati? [25] Baptisma enim esse in quo homo vetus moritur, & nouus nascitur, manifestat & probat beatus Apostolus dicens: [26] Saluauit nos per lauacrum re Titum 3.
generationis. Si autem in lauacro, id est, in baptismo est regeneratio, quo modo generare filios Deo hæresis per Christum potest, quę Christi sponsa non est? Ecclesia est enim sola, quæ Christo coniuncta & adunata spiritaliter filios generat, eodem Apostolo rursus dicente: Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro Ephes.5.
ea vt eam sanctificaret, purgans eam lauacro aquæ. Si igitur hæc est dilecta & sponsa quę sola à Christo sanctificatur, & lauacro eius sola purgatur; manifestum est hæresim (quæ sponsa Christi non sit, nec purgari, nec sanctificari lauacro eius possit) filios Deo generare non posse. Porro autem nõ per manus impositionem [27] quis nascitur quando accipit Spiritum sanctum, sed in baptismo; vt spiritum iam natus accipiat, sicut in primo homine Adam factũ est.
Ante enim Deus eum plasmauit, & tunc insufflauit in faciem eius flatum vitæ. Nec enim potest accipi spiritus, nisi prius fuerit qui accipiat. Genes.2.
Cum autem natiuitas Christianorum in baptismo sit, baptismi autem generatio, & sanctificatio apud solam sponsam Christi sit, quæ parere spiritaliter, & generare filios Deo possit; vbi, & ex qua, & cui natus est, qui filius Ecclesiæ nõ est, vt habere quis possit Deum patrem, ante Ecclesiam matrem? [28] Cum verò nulla omnino hæresis, sed neque aliquod schisma habere salutaris baptismi sanctificationem foris possit; cur in tantum Stephani fratris nostri obstinatio dura prorupit vt etiam de Marcionis baptismo, item Valentini & [29] Apelletis, & cæterorum blasphemantium in Deum patrem contendat filios Deo nasci? & illic in nomine Iesu Christi dicat remissionem peccatorum dari, vbi blasphematur in patrem, & in Dominum Deum Christum? Quo in loco considerandum est frater charissime, pro fide & religione sacerdotalis loci quo fungimur, an constare sacerdotis Dei ratio in die iudicij possit, asserentis & probantis, & in acceptum referentis blasphemantium baptismata; cum Dominus comminetur & dicat: Et nunc præceptum hoc ad vos Malach.2.
est ô sacerdotes, si non audieritis, & si non posueritis in corde vestro, vt detis honorem nomini meo, dicit Dominus omnipotens, immittam in vos maledictionem, & maledicam bene

dictionem

dictionem vestram. Dat honorē Deo, qui Marcionis baptismo communicat? Dat honorem Deo, qui apud eos qui in Deum blasphemant remissionem peccatorum dari iudicat? [30] Dat honorem Deo, qui foris de adultera & fornicaria nasci Deo filios asseuerat? Dat honorē Deo, qui vnitatem, & veritatem de diuina lege venientem non tenens, hæreses contra Ecclesiam vindicat? Dat honorem Deo, qui hæreticorum amicus, & inimicus Christianorum, [31] sacerdotes Dei veritatem Christi, & Ecclesiæ vnitatem tuentes abstinendos putat? Si sic honor Deo datur, si sic à cultoribus & sacerdotibus eius timor Dei & disciplina seruatur: abiiciamus arma, manus demus in captiuitatem, tradamus diabolo ordinationem Euangelij, dispositionem Christi, maiestatem Dei; diuinæ militiæ sacramenta soluantur, sacrorum cœlestium signa prodantur: succumbat & cadat Ecclesia hæreticis, lux tenebris, fides perfidiæ, spes desperationi, ratio errori, immortalitas morti, charitas odio, veritas mendacio, Christus antichristo. Merito & sic in dies singulos schismata & hæreses surgunt, crebrius atque liberius excrescunt, & serpentinis criminibus pullulantes, aduersus Ecclesiam Dei maioribus viribus, venenorum suorum virus exprimunt: dum illis [32] aduocatione quorundam, & auctoritas præstatur, & firmitas, dum baptisma eorum defenditur, dum fides, dum veritas proditur, dum id quod contra Ecclesiam foris geritur, intus in ipsa Ecclesia vindicatur. Quod si est apud nos frater dilectissime Dei timor, si tenor præualet fidei, si custodimus Christi præcepta, si incorruptam atque inuiolatam sponsæ eius sanctitatem tuemur, si hærent sensibus & cordibus nostris verba Domini dicentis: Putas cum venerit filius hominis, inueniet fidem in terra? quia fideles Dei milites, qui Deo fide & religione sincera militamus; commissa nobis diuinitus castra fideli virtute seruemus. [33] Nec consuetudo quę apud quosdam obrepserat, impedire debet quo minus veritas præualeat & vincat. Nam consuetudo sine veritate, vetustas erroris est: propter quod relicto errore sequamur veritatem, scientes quia & apud Esdram veritas vicit, sicut scriptum est: [34] Veritas manet & inualescit in æternum, & viuit & obtinet in sæcula sæculorum. Nec est apud eam accipere personā, nec differentias, sed quæ sunt iusta facit; nec est in iudicio eius iniquum; sed fortitudo, & regnum, & maiestas, & potestas omnium sæculorum. Benedictus Deus veritatis. Quam veritatem nobis Christus ostendens in Euāgelio suo dicit: Ego sum veritas. Propter quod si in Christo sumus, & Christum in nobis habemus; si manemus in veritate, & veritas in nobis manet, ea quæ sunt vera teneamus. Fit autem studio præsumptionis & contumaciæ, vt quis magis sua praua & falsa defendat, [35] quam ad alterius recta & vera consentiat.

Luc. 18. 3. Esd. 4. Ioan. 14.

Cui rei prospiciens beatus Paulus Apostolus ad Timotheum scribit & monet, Episcopum [36] non litigiosum, sed mitem & docibilem esse debere. Docibilis autem ille est, qui est ad discendi patientiam lenis & mitis; oportet enim Episcopum non tantum docere, sed & discere; quia & ille melius docet, qui quotidie crescit, & proficit discendo meliora. Quod ipsum quoque idem Apostolus Paulus docet, prǽmonens, vt si alij sedenti melius reuelatum fuerit, prior taceat. [37] In compendio est autem apud religiosas & simplices mentes; & errorem deponere, & inuenire atque eruere veritatem. Nam si ad diuinę traditionis caput & originem reuertamur, cessat error humanus; & sacramentorum cœlestium ratione perspecta, quicquid sub caligine ac nube tenebrarum obscurum latebat, in lucem veritatis aperitur. [38] Si canalis aquam ducens qui copiose prius & largiter profluebat, subito deficiat; nonne ad fontem pergitur, vt illic defectionis ratio noscatur, vtrūne arescentibus venis, [39] in capite vnda siccauerit; an verò integra inde & plena procurrens in medio itinere destiterit? Vt si vitio interrupti aut bibuli canalis effectū est, quo minus aqua continua perseueranter ac iugiter flueret, refecto & confirmato canali ad vsum atque ad potum ciuitatis aqua collecta eadem vbertate atque integritate repræsentetur, qua de fonte proficiscitur. Quod & nunc facere oportet Dei sacerdotes præcepta diuina seruantes, vt si in aliquo nutauerit & vacillauerit veritas, ad originē dominicam & Euangelicam, & Apostolicam traditionem reuertamur; & inde surgat actus nostri ratio, vnde & ordo & origo surrexit. [40] Traditum est enim nobis quod sit vnus Deus, & Christus vnus, & vna spes, & fides vna, & vna Ecclesia, & baptisma vnum non nisi in vna Ecclesia constitutum, à qua vnitate quisquis discesserit, cū hęreticis necesse est inueniatur; quos dum contra Ecclesiam vindicat, sacramentum diuinæ traditionis impugnat. Cuius vnitatis sacramentum expressum videmus etiam in Cantico Canticorum ex persona Christi dicentis: [41] Hortus conclusus, soror mea, sponsa, fons signatus, puteus aquę viuæ, paradisus cum fructu pomorum. Si autem Ecclesia eius hortus conclusus est & fons signatus; quo modo in eundem hortum introire, aut bibere de fonte eius potest, qui in Ecclesia non est? Item Petrus ipse quoque demonstrans, & vindicans vnitatem; [42] mandauit & monuit nisi per vnum solum baptisma vnius Ecclesiæ saluari nos non posse. In arca, inquit, Noë pauci, id est, octo animæ saluæ factę sunt per aquā, [43] quod & vos similiter saluos faciet baptisma. Quā breui & spiritali compendio, vnitatis sacramentum manifestauit? Nā vt in illo mundi baptismo, quo iniquitas antiqua purgata est, qui in arca Noë non fuit, non potuit per aquam saluus fieri: ita nec nūc potest per baptismū saluus videri, qui bapti

1. Tim. 2. 1. Cor. 14. Ephes. 4. Cant. 4. 1. Pet. 3.

ȩatus in Ecclesia non est, quæ ad arcæ vnius sacramentum dominica vnitate fundata est. Obseruatur itaque à nobis & tenetur, frater charissime, explorata & perspecta veritate, vt omnes qui ex quacunque hæresi ad Ecclesiam conuertuntur, Ecclesiæ vnico legitimo baptismo baptizentur, exceptis his qui baptizati in Ecclesia prius fuerant, & sic ad hæreticos transierāt: hos enim oportet cum redeunt, acta pœnitentia per manus impositionem solam recipi, & in ouile, vnde errauerant, à pastore restitui. Opto te frater charissime, semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXIIII.

1. Pompeio fratri] *Pompeius in Synodo sub finē cognominatur Sabratensis, supra quoque epistolis xli. xliij. & xlv. illius fit mentio.*

2. Quanquam plene ea quæ, &c.] *Loquitur de epistolis praeced. ad Episcopos Numidas, ad Quintum & ad Iubaianū; atque adeo patet post illas omnes scriptam hanc esse.*

3. Nam inter cætera vel superba] *Sic Manut. & Morelius, rectius quam vulgo legitur:* superuacua, *eo quod sequatur:* vel ad rem non pertinentia.

4. Si quis ergo à quacunque hæresi, &c. *Verba sunt Stephani, atque adeo aliis characteribus excudi illa iussimus, vti & alia quæ sequuntur.*

5. cum ipsi hæretici proprie alterutrum ad se venientes, &c.] *Ita Cambron. cod. & paulo post vbi denuo hæc verba repetuntur, excusi omnes, hic etiā Manutius & Morelius : vulgati verò hoc loco legunt;* prope. *& Firmilianus epistola sequenti eadem Stephani verba citant:* ad alterutrum ad se, *Cambron. rursum legit postea :* hæretici ad se venientes alterutrum, *omissa voce* proprie. *Locus est obscurius; ego existimo legendum, aut priori modo; aut* prope alterutros ad se venientes, *nihil tamen immutare volui, præsertim quum non extet ipsa Stephani epistola.*

6. prophanæ tinctionis] *Mendose antea legebatur ex affinitate litterarū:* prophana & motiones.

7. Vnde est ista traditio, &c.] *Apostoli quidem (inquit D. August. cap. 23. lib. 5. de Baptis.) nihil exinde praeceperunt; sed consuetudo illa quæ opponebatur Cypriano, ab eorum traditione exordium sumpsisse credenda est; sicut sunt multa quæ vniuersa tenet Ecclesia, & ob hæc ab Apostolis præcepta bene creduntur, quanquam scripta non reperiantur. Neque verò aliud etiam quam Augu. sentit, sentire Cyprianum, patet ex seq. vbi dicit, per Stephanum humanam traditionē diuinæ dispositioni antepoui. Quum enim nullam ille proponeret scripturam de hæreticis non baptizandis, & econtrario ob oculos versarentur Cypriano multæ scripturæ, quæ suā viderentur confirmare prima faciē sententiam; videbatur illi Stephanus scripturis sacris traditionem anteponere, atque adeo reiicere mandatum Dei, vt suam traditionem statueret. Atqui si instructus fuisset diligentius Cyprianus, nihil efficaciæ habere scripturas illas; non dubitat D. August. quin contrariā traditionem acceptasset. Et certe aliūs ex locis mentem Cypriani colligere non erit difficile. Quas enim traditiones non scriptas enumerat Tertul. lib. de corona militu, ipse approbat; ipse in Ecclesia sua obseruatas docet quemadmodum suis locis adnotauimus; hic duntaxat ea recensebimus, quæ fiunt in ipso sacramēto baptismi, de quo hic quæstio est. Renuntiationis quæ ante baptismum fit, meminit epist. vij. & liiij. ac lib. de disciplina & habitu Virginum, & alibi frequenter. Interrogationis & responsionis quæ fieri solent de Symbolo fidei, epistola lxx. Exorcismi qui præmitti solet, epist. ij. & lxxij ac libro aduersus Demetrianum. Eodem pertinet epist. lix. de baptizandis infantibus; nam ad traditionem nō scriptam illorum baptismum D. August. referre solet. Quin quod sub finem huius epistolæ prorsus traditiones confirmet. Earundem traditionum auctoritatem mire confirmat D. Hieron. contra Lucifer. exemplo variorū baptismi rituum, epistola ad Lucianū, & aduersus Vigilantium. vbi more veteribus vsitato, potissimum ex traditionibus disputat. Ita enim cum Donatistis confligit D. August. cum Melchisedechianis, Apostolicis, Aerianis Epiphanius; cum Eunomianis Basilius lib. de Spiritu sancto, & Greg. Nazian. cum Marcione, Valētino & complicibus Tertul. & Irenæus, præsertim c. 4. lib. 3. & lib. 4. c. 43. Origines verò tractans illud ad Gal. 1. Si quis vobis Euangelizauerit præterquam quod accepistis, anathema sit, diffinit hæreticum esse, qui Christo se credere confitetur, & aliter de veritate fidei Christianæ credit, quam habeat ecclesiastica traditio. Repe riunturr hæc eius verba ex comment. in epistolam ad Titum, in Apol. Pamphili. Ignatius quoque epistola ad Heronē: Omnem qui dixerit præter ea quæ tradita sunt pro lupo haberi vult. Clemens etiam Romanus (teste Ireneo lib. 3. c. 3. de traditionibus Apostolicis ad Corinthios epistolam scripsit. Ad traditionem etiam Apostolicam refert Dion. Areopag. sub finem eccles. hierarch. preces pro defunctis & paruulorum baptismum. Immo ipse Apostolus Paulus. 1. Cor. 11. Consuetudinem ecclesiæ contentiosis obiicit. Si quis contentiosus est, nos talem cōsuetudinem non habemus, neque ecclesia Dei, quo epiphonemate suam epistolam quoque ad Iubaianum Cyprianus conclusit. Et apertius traditionem cōfirmat non script. in 2. Thessal. 2. State (inquit) & tenete traditiones quas accepistis, siue per epistolam, siue per sermonem; ita interpretantibus veteribus omnibus & disertis verbis D. Chrysost. in comment. Cæterum primus legitur traditioni contraria, noua quædam ingessisse Montanus hæresiarcha ecclesi. hist. lib. 5. c. 16. Quem imitati cæteri hæretici (teste Vincentio Lirinēsi in aureo illo libello contra prophanas hær. nouit.) semper pro more habuerunt, vt ad scripturas prouocarent; verum aduersus eos vsam ecclesiam præscriptione traditionum, late deducit. Tertul. libro his tēporibus perquam necessario, de præscriptionibus aduersus hæreticos. Sed de his plus satis; qui plura desideret, videat Melchioris Cani Theolog. locorum lib. 3. & Martini Peresii Opus de traditionibus.*

8. aut in Apostolorum Epistolis aut in Actibus] *Rursum in locum suum restitui :* Actibus, *ex codic. Cambronensi.*

9. & à semetipsis dānati] *Rectè sic primus Grauius,*

uius, *nam ita legit epistola Pauli quam citat*, *& D. Aug. antea erat:* damnandi, *corruptè.*

10. & hoc cum nondum] *Omissa particula:* hoc, *sensum prius obscurabat.*

11. Marcion de Ponto] *Sic Manut. & Morelius. Antea erat & sic etiam* Cambronen.cod. Ponticus, *sed prius magis accedit ad morem tunc vsitatum, quem colligere est ex Carthag. Synodo. De Marcionis autem hæresi multa epistola præced. diximus: de eadem tractat Iren. li. 1. c. 2. & fuisse ex Vrbe Ponti Synope dicit Epiphanius hær. 42. vbi latissimè inter alia deduxit (quomodo & Tertu. li. 4. & carmine & prosa) corruptelas scripturarum ab illo factas.*

12. cuius magister Cerdon] *Suspicor in cod. Gemblacensi ex quo hanc epistolam primus edidit Erasmus, scriptum fuisse:* cuius magister Cerdō; *atque inde irrepsisse mendosam illam priorem lectionem:* cuius mercedem. *Adnotauerat autem ad marginem Grauius: Intelligit Cerdonem magistrum Marcionis, sed non castigauerat. Porro de Cerdonis hæresi, vide Iren. lib. 1. aduersus hær. c. 28. Tertul. lib. dicto de præscript. aduersus hæret. Epiph. hær. 4. & D. Aug. hær. 21.*

13. sub Hygino tunc Episcopo, qui in vrbe nonus fuit] *Ad verbum penè hæc desumpsit Cyprianus (vti & post eum Epiphanius) ex Ireneo. Nonus autem in ordine episcopus Romanus fuit Hyginus, iuxta seriem Irenei lib. 3. c. 3. Optati Mileuit. lib. 2. contra Parmen. Eusobij in Chronicis, & D. August. epistola 165. qui omnes Cletum & Anacletum pro eodem habentes, Clementi illum successisse; non præcessisse affirmant.*

14. additis ad crimen augmentis] *Etiam hoc illi rectè, pro eo quod erat corruptiss.* addidit ad criminis augmentum, *qui paulopost etiam adiecerunt verba hactenus desiderata:* quod apud nos est.

15. Reijcitis mandatum dei] *Hoc rectè etiam illi, nam vbique sic legit Cyprianus, non* reiecistis, *qui rectè quoque adiecerunt:* Apostolus, *anteá desideratum.*

16. discede ab huiusmodi] *Sic Manut. & Morelius, & similiter legunt etiam Ms. supra epistola xl.* discedite, *Camb. vero cod.* discedendum, *sed omissa prius particula:* dicens. *Et rectius meo iudicio, eo quod verba illa apud Paulum non reperiantur.*

17. ad celebranda sacramenta cœlestia, disciplinam lux] *Ita rectè illi, pro eo quod erat:* cœlestis disciplinæ lux. *Similia autem habes epistolis præcedentibus & dicto lib. paucis repetita à D. Augustin. cap. 24.*

18. Aut si effectum baptismi maiestati nominis tribuunt] *Etiam hac de re latiorem tractatū habes epistola præcedenti.*

19. cur non in eiusdem *Christi nomine*] *Nos recens hic adiecimus cum Costerio particulā:* non, *prorsus hoc loco necessariam: Quod suspicor animaduersum quoque à Manut. sed vitio operarum adiunctū sequenti sententia, nam ibi prior negandi particula superflua est, alioqui enim sibi ipsi contradiceret Cyprianus, & certè cæteri omnes illā non habēt. Econtrario paulopost omissa est ab illo negatio, quam cæteri legunt. quare & denuo eam adiecimus ex Cambronensi codice.*

20. Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis] *Respondet ad hoc breuiter D. August. quosdam sacramento tenus duntaxàt induere Christum, alios etiam vsque ad sanctificationem. Cui simile habet etiam serm. de muliere forti, ædito primum à Costerio apud Frobenium, & citato à Beda in collectaneis; ad quem locū respexisse puto D. Aug. dum alibi eum scripturæ locum à se tractatum dicit.*

21. qui potest apud hæreticos] *Sic Camb. cod. Manut. & Morelius. Antea erat corruptissimè:* Si Apostolus hæreticos.

22 aut à spiritu sancto separari] *Sic Camb. cod. pro quo Manut. & Morel.* aut à Christo spiritus separari. *Neutrū displicet; antea omissam particulam:* a, *primus adiecit Cost.*

23. illud quoque ineptum, cum secunda natiuitas] *Antea desiderata voces:* ineptum, & secunda, *sensum reddebant obscurum.*

24. Quare aut & spiritum necesse est] *Etiā hic locus erat mutilus.*

25. Baptisma enim esse] *Elegans baptismi descriptio, de quo supra epistola 2. lutius.*

26. Saluauit nos] *Ita Cambr. cod. Erasmici vero omnes:* Seruauit. *Similes scripturæ locos sic ipse vertere solet. Quam rectè viderint alij, Certe Tertull.* Saluare, *plus esse quam:* seruare, *satis ostendit lib. de resurrect. carnis, quum dicit: id saluum esse quod omnimodo constat.*

27. quis nascitur quando accipit spiritum sanctum, sed in baptismo &c. *Locus antea corruptus, ita rectè à Manut. & Morelio restitutus est.*

28. Cum vero nulla omnino hæresis &c.) *Locum hunc latius tractatum habes epistola præcedēti, atque adeò vel hinc patet eandem ibi intellexisse epistolam Cyprianum quam hic. sunt enim eadem fere vtrobique ōius epistolæ verba.*

29. Appelletis] *autē legunt illi, pro eo quod prius erat:* appellis.

30. Dat honorem deo qui foris de adultera & fornicaria nasci dei filios asseuerat] *Verba hæc antea desiderabantur, adiecta ab illorum vtroque, præterquam quod apud Morelium desiderabatur, particula:* dei. *Videtur autē alludere ad verba Exorcismi ante baptismum: Da honorem deo.*

31. sacerdotes dei etiam abstinendos putat] *Hinc colligit D. Aug. dicti. li. c. 25. à Stephano abstentos fuisse, qui de hæreticis baptizandis priscam consuetudinem conuellere conabantur.*

32. aduocatione quorundam] *Vti alia pleraque, sic & hanc vocem à Tertull. mutuatus est, qui lib. 1. contra Marcionem aduocationis scripturarum meminit. Accipitur etiam in eadem significatione pro patrocinio quod præstatur ab aduocato, à Cicer. pro Sylla & pro Trebatio, & à Plinio epistola 22. Iureconsultis etiam vsitata vox est L. moris est. ff. de pœnis, & alibi.*

33. Nec consuetudo &c.] *Latiorem hac de re tractatum vide etiam epistola præced. & ad Quintū.*

34. Veritas manet & inualescit] *Ex 3. Esdr. lib. citat hoc testimon. Cyprianus. Ex contextu autem Esdræ, patet, rectè ab illis legi:* Nec est, *pro eo*

quod erat: hoc est.

35. quam ad alterius recta & vera] *Sic quoque rectius illi, quam vulgati:* ad alterius facta & dicta, *alioqui enim nulla esset Antithesis.*

36. nec contentiosum] *Hæc verba addita à Manut. & Morel. non reperiuntur in Cambr. cod. atque adeo superflua esse existimo, neque enim illa hodie in contextu Pauli aut græco aut latino leguntur. 2. Timoth. 2. nam inde (non vti ad marginem male adnotabatur ex 1. Timoth. 3.) hic locus citatur. tractat autem hunc locum D. Aug. dicti lib. c. 26.*

37. In compendio est autem &c.] *Quum hic nos moneat Cyprianus vel D. August. teste, ad fontem recurrendum esse, id est, ad Apostolicam traditionem, & inde canalem ad nostra tempora esse dirigendum; quam candide de traditionibus senserit Cyprianus, fit perspicuum, vtpote qui prorsus illas confirmet.*

38. Si canalis aquam ducens] *Sic illi, pro eo quod prius erat duntaxat:* canalis aquæ.

39. in capite vnda siccauerit] *Siccauerit absolutè ponit, pro siccata sit, etiam in hoc imitatus Tertull. li. contra Valentinianum.*

40. Traditum est nobis quod vnus sit deus] *Hinc rectè contra Cyprianum argumentatur D. August. sicut temporibus Apostolorum fieri potuit, vt qui spem vnam non haberent, baptisma tamen vnum haberent, ita & nunc fieri posse, vt qui fidem vnam non habeant, vnum baptisma habeant; præsertim quum Apostolus baptizatos fateatur illos Corinthios, de quibus in eadem epistola postea dicit: Quomodo quidam ex vobis dicunt, quod resurrectio mortuorum non est? quos fidem vnam non habuisse cum cæteris patet.*

41. Hortus conclusus soror mea sponsa] *Locum hunc de solis prædestinatis intelligendum docet D. Aug. dicti lib. c. 27. atque adeo nihil ad institutum facere.*

42. mandauit & monuit, nisi per vnũ &c. saluari non posse] *Ego aut existimo desiderari:* nos, *vt legatur:* saluari nos non posse, *aut legendum cum cod. Camb.* monuit per vnũ &c. saluari nos posse.

43. Quod & vos similiter saluos faciet baptisma] Faciet, *Legunt Cambr. cod. & excusi omnes Epistola quoque ad Magnum Ms. & excusi omnes, sic & epistola sequenti Firmil. Videtur diuersum habuisse exemplar Græcum Cyprianus ab ijs quæ hodie extant, Nam neque vox* ἀντίτυπον *commode verti possit:* similiter, *aut:* simili forma *(quomodo legit D. August. hunc locum tractans vlti. dicti lib. cap.) neque* σώζει *aliud significat, quàm saluum facit, quomodo legunt etiam castigatiores latini cod. omnes.*

AD CYPRIANVM FIRMILIANI contra eandem epistolam Stephani.

EPISTOLA LXXV.

Argumenti prorsus eiusdem est cum præcedenti, sed paulo vehementius & acerbius quam Episcopum deceat scripta, ea potißimum (quantum suspicor) de causa, quod ad Firmilianum Helenum & cæteros illarum partium Episcopos Stephanus aliam quoque epistolam scripserat, se illis non communicaturum, quandiu in ea sententia de baptizandis hæreticis persisterent: vti ex epistola Dionysii Alexandrini ad Xistum Stephani successorem docet Eusebius hist. eccles. lib. 7. c. 4. Atque adeo fortaßis consultius foret, nunquam editam fuisse hanc epistolam, ita vt putem consulto illam omisisse Manutium. Verum quum à Morelio euulgata sit, prætermittere nolui: tum quod res quasdam memorandas contineat, tum quod Antidoti loco esse queant verba epistolæ dicti Dionysii ad Stephanum, quam habet dicti libr. ca. 3. Eusebius, & repetit latius Nicephorus hist. eccles. lib. 6. c. 7. ex quibus Palinodiam illum (quod aiunt) cecinisse constat: Scito (inquit) frater, Orientales atque etiam Vlteriores ecclesias, quæ antea dißidebant, ad vnitatem esse reductas, omnésque vtique earum antistites vnanimes & consentientes, supra modum de pace & concordia quæ præter expectationem accidit lætari: Demetrianum in primis Antiochenum, Theoctistum Cæsariensem, Mazabenem Eliensem Alexandri defuncti successorem, Marinum Tyrium, Heliodorum Laodicensem qui in locum Thelymedris surrogatus est, Helenum Tharsensem, & ecclesias Ciliciæ omnes, Firmilianum, & Cappadociam omnẽ, Præcipuos enim Episcoporum nominaui, ne epistola longior fiat, neue multis verbis sim molestior. Sed & vniuersæ Syria & Arabia, Mesopotamia ipsa, Pontus, Bythynia: & (vt semel dicam) exultant, vbique omnes, concordia & fraterna charitate glorificantes Deum. Hactenus Dionysius. Cui similia videre est apud D. Hieronymum contra Luciferianos, & apud D. Aug. li. 3. contra Cresc. Gramm. ca. 1. 2. & 3. vbi ex ipsa cõfeßione Donatistarum refert, Orientales Episcopos rescidisse seu potius correxisse suum Iudicium, quo eis placuerat, de ista baptismi quæstione Cypriano & Africano Concilio consentire oportere.

[1] FIRMILIANVS CYPRIANO Fratri [2] in domino Salutem.

A[3]CCEPIMVS per Rogatianũ charißimum nostrum diaconũ à vobis missum, litteras quas ad nos fecisti frater dilectißime, [4] & gratias propter hoc domino maximas egimus: quod contigerit, vt qui corpore ab inuicem separamur, sic spiritu adunemur; quasi non vnam tantum regionem tenentes, sed in ipsa atque in eadem domo simul inhabitantes. Quod & decet dicere, quia & spiritalis domus Dei vna est. Erit enim in nouißimis, ait propheta, [5] diebus, manifestus mons domini [6] & domus Esa. 2.
dei super vertices montium. In quam conuenientes cum iucunditate adunantur, secundum quod & in psalmo hoc postulatur à domino, inhabitare in domo Dei per omnes dies vitæ. Vn- Psal. 26.
de & in alio loco manifestatum est, esse apud sanctos magnam voluntatis charitatem, [7] in vnum conuenire, Ecce, inquit, quam bonum Psal. 132.
& voluptibile est, [8] vt habitent fratres in vnum. Adunatio enim & pax & concordia, non

non solum hominibus fidelibus & cognoscentibus veritatem, sed & Angelis ipsis cœlestibus voluptatem maximam præstat: quibus dicit sermo diuinus, esse gaudium in vno peccatore pœnitentiam agente, & ad vnitatis vinculũ reuertente. Quod vtique non diceretur de Angelis, conuersationẽ in cœlis habentibus, nisi ipsi quoque essent nobis adunati, qui nostra adunatione lætantur: sicut econtrario vtique contristantur, quando videnr diuersas quorundã mentes, & scissas voluntates, quasi non tantum vnum, & eundem dominum simul inuocent, sed separatis & diuisis ab inuicem nec confabulatio iã possit esse, aut sermo communis. Nisi quod nos gratiã referre Stephano in isto possumus: quod per illius inhumanitatem nunc effectum sit, vt fidei & sapientiæ vestræ experimentnm caperemus. [9] Sed non si nos propter Stephanum hanc beneficij gratiam cœpimus, statim Stephanus beneficio & gratia digna cõmisit. Neque enim & Iudas perfidia sua & proditione, qua scelerate circa Saluatorem operatus est, dignus videri potest, quasi causam bonorum tantorum ipse præstiterit, vt per illum[10] mundus et gentium populus liberaretur. Sed hæc interim quæ ab Stephano gesta sunt, prætereantur, ne dum audaciæ & insolentiæ eius meminimus, de rebus ab eo improbe gestis longiorem mœstitiã nobis inferamus. De vobis autem cognoscentes, quod secundum regulam veritatis & sapientiam Christi, hoc de quo nũc quæritur disposueritis; cum magna lætitia exultauimus & Deo gratias egimus, quia inuenimus in fratribus tam longe positis tantam nobiscum fidei & veritatis vnanimitatem. Potẽs est enim gratia Dei copulare & coniungere charitatis atque vnitatis vinculo, etiam ea quæ videntur longiore terrarum spacio esse diuisa. Secundum quod & olim interuallo tẽporum separatos ab Iob & Noe qui in primis fuerant, Ezechielem & Danielem, posteriores ætate ad vnanimitatis vinculum virtus diuina cõiunxit; Vt quamuis temporibus longis discreti essent, eadem tamen diuina inspiratione sentirent. Quod & nunc in vobis animaduertimus, vt qui longissimis regionibus à nobis separati estis, sensu tamen & spiritu copulatos vos esse nobiscũ probaretis. Quod totum hoc fit diuina vnitate. Nam cum Dominus vnus atque idem sit qui habitat in nobis, cõiungit vbique & copulat suos vinculo vnitatis. Vnde in vniuersam terram exiuit sonus eorum, qui à Domino missi sunt vnitatis spiritu velociter currentes. [11] Sicut ecõtrario nihil prodest aliquos proximos & iunctos sibi esse corporibus, si animo & mẽte dissideant; quando adunari animæ omnino non possint, quæ se à Dei vnitate diuiserint: Ecce enim, inquit, qui longinquãt se abs te, peribũt: sed tales iudicium domini pro merito suo subibunt recedẽtes à verbis eius qui patrẽ pro vnitate deprecatur, & dicit; Pater da vt quomodo ego & tu vnum sumus, sic & hi in nobis vnum sint. Nos verò ea quæ à vobis scripta sunt, quasi nostra propria suscipimus, nec in transcursu legimus, sed sæpe repetita[13] memoriæ mandauimus: neque obest vtilitati salutari aut eadẽ retexere, ad confirmaudam veritatẽ, aut & quædam addere ad cumulandam probationem. Si quid autẽ à nobis additum fuerit, nõ sic additur quasi à vobis aliquid minus dictum sit; sed quoniam sermo diuinus humanam naturam supergreditur, nec potest totum & perfectum anima concipere. Iccirco & tãtus est numerus prophetarum, vt multiplex diuina sapientia per multos distribuatur. Vnde & tacere præcipitur, primo in prophetia loquẽnti, si secundo fuerit reuelatum. Qua ex causa necessario apud nos fit, vt per singulos annos[14] seniores & præpositi in vnum conueniamus ad disponenda ea quę curę nostræ commissa sunt: Vt si qua grauiora sunt, communi consilio dirigantur; lapsis quoque fratribus & post lauacrum salutare à diabolo vulneratis per pœnitentiam medela quæratur; non quasi à nobis remisionem peccatorum consequantur, sed vt per nos ad intelligentiam delictorum suorum conuertantur, & Domino plenius satisfacere cogantur. Quoniam vero legatus iste à vobis missus regredi ad vos festinabat, [15] & hibernum tempus vrgebat; quantum potuimus ad scripta vestra rescripsimus. [16] Et quidem quantum ad id pertineat quod Stephanus dixit, quasi Apostoli eos qui ab hæresi veniant baptizari prohibuerint, & hoc custodiendum posteris tradiderint, plenissime vos respõdistis; neminem tam stultum esse qui hoc credat Apostolos tradidisse, quando etiam ipsas hæreses constet execrabiles ac detestandas postea extitisse. Cum & Marcion Cerdonis discipulus inueniatur sero post Apostolos & post longa ab eis tempora, sacrilegam aduersus Deum traditionem induxisse. Apelles quoque blasphemiæ eius consentiens, multa alia noua & grauiora fidei ac veritati inimica addiderit. Sed & [17] Valentini & Basilidis tempus manifestũ est, quod & ipsi post Apostolos & post longam ętatem, aduersus Ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebellauerint. Cæteros quoque hæreticos cõstat prauas suas sectas & inuẽtiones peruersas prout quisque errore ductus est,[18] postea induxisse; quos omnes manifestũ est à semetipsis damnatos esse, & ante diem iudicij inexcusabilem sentẽtiam aduersus semetipsos dixisse: quorum baptisma qui cõfirmat, quid aliud quã cum ipsis se adiudicat, & se ipse participem talibus faciendo condemnat? [19] Eos autem qui Romæ sunt non ea in omnibus obseruare quę sint ab origine tradita, & frustra Apostolorum auctoritatem prætendere: scire quis etiam inde potest, quod circa celebrandos dies paschæ, & circa multa alia diuinæ rei sacramẽta, videat esse apud illos aliquas diuersitates, nec obseruari illic omnia ęqualiter, quę Hierosolymis obseruantur.

uantur. Secundum quod in cæteris quoque plurimis prouinciis, multa[20] pro locorum & nominum diuersitate variantur; nec tamen propter hoc ab Ecclesiæ Catholicæ pace atque vnitate aliquando discessum est. Quod nunc Stephanus ausus est facere, rumpens aduersum vos pacem, quam semper antecessores eius vobiscum amore & honore mutuo custodierunt: adhuc etiam infamans Petrum & Paulum beatos Apostolos, quasi hoc ipsi tradiderint; [21] qui in epistolis suis hæreticos execrati sunt, & vt eos euitemus monuerunt. Vnde apparet traditionem hanc humanam esse, quæ hæreticos asserit, & baptisma quod non nisi solius Ecclesiæ est, eos habere defendit. [22] Sed & ad illam partem bene à vobis respõsum est, vbi Stephanus

Steph. in epistola sua dixit: [*Hæreticos quoque ipsos in Baptismo conuenire; & quod*[23] *ad alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum*] quasi & nos hoc facere debeamus. Quo in loco, etsi vos iam probastis satis ridiculum esse, vt quis sequatur errantes, illud tamen ex abũdanti addimus: non esse mirum si sic hæretici agant, qui etsi in quibusdam minoribus discrepant, in eo tamen quod est maximum, vnum & eundem consensum tenent, vt blasphement creatorem, quædam somnia sibi & [24] phantasmata ignoti Dei confingentes: [25] quos vtique consequens est sic consentire in baptismi sui vanitate, vt cõsentiunt in repudianda diuinitatis veritate. De quibus quoniam longum est ad singula eorum, vel scelesta, vel superuacua respondere; satis est breuiter illud in compendio dicere; [26] eos qui non teneant verum dominum patrem, tenere non posse, nec filij nec spiritussancti veritatem. Secundum quod etiam illi [27] qui κατὰ φρύγας appellantur & nouas prophetias vsurpare conantur, nec patrem possunt habere; nec filiũ [28] nec spiritum sanctum; à quibus si quæramus quem Christum prædicent, respondebunt eũ se prædicare qui miserit spiritum per Montanum & Priscam locutum. In quibus cum animaduertamus non veritatis spiritum sed erroris fuisse; cognoscimus eos qui falsam illorum prophetiã contra Christi fidem vindicant, Christũ habere non posse. Sed & cæteri quique hæretici, si se ab Ecclesia Dei sciderint, nihil habere potestatis aut gratiæ possunt; quando omnis potestas & gratia in Ecclesia constituta sit, vbi præsident maiores natu, qui & baptizandi & manum imponendi & ordinandi [29] possident potestatem. [30] Hæretico enim sicut ordinare non licet, nec manum imponere, ita nec baptizare, nec quicquam sancte nec spiritaliter gerere, quando alienus sit à spiritali & deifica sanctitate. Quod totum nos iampridem [31] in Iconio, qui Phrygiæ locus est, collecti in vnum conuenientibus ex Galatia, & Cilicia & cæteris proximis regionibus confirmauimus, tenendum contra hæreticos firmiter & vindicandum, cum à quibusdã de ista re dubitaretur. [32] Et quoniam Stephanus & qui illi consentiunt, contendunt dimissionem peccatorum & secundam natiuitatem in hæreticorum baptisma posse procedere, [33] apud quos etiam ipsi confitentur spiritum sanctum non esse; considerent & intelligant [34] spiritalem natiuitatem sine spiritu esse non posse; secundum quod & beatus Paulus Apostolus,

Act. 19. eos qui ab Ioanne baptizati fuerant, priusquam missus esset à Domino spiritus sanctus, baptizauit denuo spiritali baptismo, & sic eis manum imposuit, vt acciperẽt spiritum sanctum. Quale est autem vt cum Paulum post Iohannis baptisma iterato discipulos suos baptizasse videamus; nos eos qui ab hæresi ad Ecclesiam veniunt, post inlicitam & prophanam eorum tinctionem baptizare dubitemus? [35] Nisi si his Episcopis, de quibus nunc, minor fuit Paulus; vt hi quidem possint per solam manus impositionem venietibus hæreticis dare spiritum sanctum; Paulus autem idoneus non fuerit, qui ab Ioanne baptizatis spiritum sanctum per manus impositionem daret, nisi eos prius etiam Ecclesiæ baptismo baptizasset. Illud quoque absurdum, quod non putant quærendum esse, quis sit ille qui baptizauerit, eo quod qui baptizatus sit, gratiam consequi potuerit [36] inuocata trinitate nominum patris & filij & spiritus sancti. Deinde hæc erit sapientia quam scribit Paulus esse in his qui perfecti sunt. [37] At quis

1. Cor. 2. est in Ecclesia perfectus & sapiens, qui hoc aut defendat, aut credat, quod inuocatio hæc nominum nuda sufficiat ad remissionem peccatorum, & baptismi sanctificationem? cum hæc tunc vtique proficiant, quando & qui baptizat habet spiritum sanctum, & baptisma quoque ipsum non sit sine spiritu constitutum. Sed dicunt eum qui quomodocunque foris baptizatur, mente & fide sua, baptismi gratiam consequi posse: quod & ipsum sine dubio ridiculum est, quasi de cœlo adducere ad se possit aut mens praua iustorum sanctificationem, aut fides falsa credentium veritatem. Non omnes autem qui nomen Christi inuocãt, audiri, [38] & inuocationem suam cõsequi aliquid gratię posse, Dominus ipse manifestat dicens: Multi venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, & multos fallent. [39] Nulla quippe differen-

Mat. 24. tia est inter pseudoprophetam & hæreticum. Nam vt ille in nomine Dei aut Christi, ita iste in sacramento baptismi fallit. Mendacio vterque nititur, ad decipiendas hominum voluntates. [40] Volo autem vobis & de historia quæ apud nos facta est, exponere ad hoc ipsum pertinente. [41] Ante viginti enim & duos fere annos, temporibus post Alexandrum Imperatorem, multæ istic conflictationes & pressuræ acciderunt, vel in commune omnibus hominibus, vel priuatim Christianis; terræ etiam motus plurimi & frequentes extiterunt, [42] vt per Cappadociam & per Pontum multa subruerẽt, quædam etiam ciuitates in profundum receptæ

dirupti

dirupti soli hiatu deuorarentur, vt ex hoc persecutio quoque grauis aduersum nos Christiani nominis fieret. Quæ post longam retro ætatis pacem repente oborta, de inopinato & insueto malo ad turbandum populum nostrum terribilior effecta est. [43] Serenianus tunc fuit in nostra prouincia præses, acerbus & dirus persecutor. In hac autem perturbatione constitutis fidelibus, & huc atque illuc persecutionis metu fugientibus, & patrias suas relinquentibus, atque in alias partes regionum transeuntibus (erat enim transeundi facultas, eo quod persecutio illa, non per totum mundum, [44] sed localis fuisset) emersit istic subito quædam mulier, quę in extasi constituta, [45] propheten se præferret, & quasi sancto Spiritu plena sic ageret. Ita autem principalium dæmoniorum impetu ferebatur, vt per longum tempus sollicitaret & deciperet fraternitatem; ac mirabilia quędam & portentosa perficiens, & facere se terram moueri polliceretur. [46] Non quod dæmoni tanta esset potestas, vt terram mouere aut [47] elementum concutere iussu valeret; sed quod nonnunquam spiritus nequam præsciens & intelligens terræmotum futurum, id se facturum esse simularet, quod futurum videret. Quibus mendacijs & iactationibus subegerat mentes singulorum, vt sibi obedirent, & quocunque præciperet & duceret sequerentur: faceret quoque mulierem illam cruda hyeme nudis pedibus per asperas niues ire, nec vexari in aliquo [48] aut lædi illa discursione: diceret etiam se in Iudæam & Hierosolymam festinare, fingens tanquam inde venisset. Hic & vnum [49] de presbyteris Rusticum, item & alium diaconum fefellit, vt eidem mulieri commiscerentur, quod paulopost detectum est. Nam subito apparuit illi vnus de exorcistis vir probatus & circa religiosam disciplinam bene semper conuersatus, qui exhortatione quoque fratrum plurimorum, qui & ipsi fortes ac laudabiles in fide aderant, excitatus, erexit se contra illum spiritum nequam reuincendum: qui subtili fallacia etiam hoc paulo ante prædixerat, venturum quendam auersum & tentatorem infidelem. Tamen ille exorcista inspiratus Dei gratia fortiter restitit, & esse illum nequissimum spiritum qui prius sanctus putabatur ostendit. [50] Atqui illa mulier, quæ ptius per præstigias & fallacias dæmonis, multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cætera quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est; vt & inuocatione non contemptibili [51] sanctificare se panem & eucharistiam facere simularet, & sacrificium domino [52] sine sacramento solitæ prædicationis offerret; baptizaret quoque multos [53] vsitata & legitima verba interrogationis vsurpans, vt nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur. [54] Quid igitur de huius baptismo dicemus, quo nequissimus dæmon per mulierem baptizauit? Nunquid & hoc Stephanus, & qui illi consentiunt comprobant? maxime cui nec symbolum trinitatis, nec interrogatio legitima & ecclesiastica defuit? Potest credi aut remissio peccatorum data, aut lauacri salutaris regeneratio rite perfecta, vbi omnia quamuis ad imaginem veritatis tamen per dæmonem gesta sunt? Nisi si & dæmonem in nomine patris & filij & Spiritus sancti gratiam baptismi dedisse contendunt, qui hæreticorum baptisma defendunt. Apud quos sine dubio idem error est, dæmonum fallacia ipsa est; quãdo apud illos omnino Spiritus sanctus non est. Illud etiam quale est; quod vult Stephanus; his qui apud hæreticos baptizantur, adesse præsentiam & sanctimoniam Christi? [55] Nam si non mentitur Apostolus dicens: Quotquot in Christo tincti estis, Christum induistis: Vtique qui illic in Christo baptizatus est, induit Christum: si autem induit Christum, accipere potuit & Spiritum sanctũ qui à Christo missus est, & frustra illi venienti ad accipiẽdum Spiritum manus imponitur: [56] nisi si à Christo spiritum induit, vt apud hæreticos sit quidem Christus, nõ sit autem illic spiritus sanctus. Decurramus vero breuiter & cætera quę à vobis copiose & plenissime dicta sunt, festinante vel maxime ad vos Rogatiano diacono charissimo nostro. Sequitur enim illud, quod interrogandi sunt à nobis qui hæreticos defendunt, vtrum carnale sit eorum baptisma, an spirituale. Si enim carnale est, nihil differunt à Iudæorum Baptismo, quo sic illi vtuntur, vt eo tanquam communi & vulgari lauacro tantum sordes lauentur. [57] Sin autem spiritale est: quomodo apud illos esse baptisma spiritale potest, apud quos spiritus sanctus non est? Ac per hoc aqua qua tinguntur, lauacrum est illis carnale tantum, non baptismi sacramentum. Quod si baptisma hæreticorum habere potest regenerationem secundæ natiuitatis; non hæretici, sed filij Dei computandi sunt, qui apud illos baptizantur. Secunda enim natiuitas quę est in baptismo, filios dei generat. Si autẽ sponsa Christi vna est, quæ est ecclesia Catholica; ipsa est quæ sola generat Dei filios. Neque enim multæ sponsæ Christi; cum dicat Apostolus: [58] Despondi vos vni viro virginem castam assignare (2. Cor. 11.) Christo, &c: Audi filia & vide, & inclina aurem (Psal 44.) tuam, & obliuiscere populi tui: quia desiderauit rex speciem tuam, &c: [59] Veni sponsa de Libano, aduenies & pertransibis à principio fidei. (Cant. 4. Cant. 5.) &c: Ingressus sum in hortum meum soror mea, sponsa. videmus vnam personam vbique proponi, quia & sponsa est vna. Non est autem vna nobiscum hæreticorum synagoga, quia nec sponsa est adultera & fornicaria; vnde nec potest filios Dei parere. [60] Nisi si secundum quod Stephano videtur, hæresis quidem parit & exponit: expositos autẽ ecclesia suscipit: & quos non ipsa pepererit pro suis nutrit, cum filiorum alienorum mater esse non possit. Et ideo Christus Dominus noster vnam esse manifestans

ſponſam ſuam, & vnitatis eius ſacramentum
declarans, ait: Qui nō eſt mecum, aduerſus me
eſt, & qui non mecum colligit, ſpargit. Si enim
nobiſcum eſt Chriſtus, hęretici autem non ſunt
nobiſcum; pro certo aduerſus Chriſtum ſunt
hæretici. Et ſi nos colligimus cū Chriſto, non
colligunt autem nobiſcum hæretici, ſine dubio
ſpargunt. [61] Sed nec illud prætereundum eſt
à nobis, quod à vobis neceſſario dictum eſt,
quod Eccleſia ſecundum Canticum Cantico-
Cant.4. rum, hortus ſit concluſus, & fons ſignatus, pa-
radiſus cum fructu pomorum. Qui autem nū-
quam in hunc hortum introierunt, neque para-
diſum à Deo creatore plantatum viderunt, quo
modo de fonte qui intus incluſus eſt, & diuino
ſigillo ſignatus eſt, aquam viuam lauacri ſaluta-
ris præbere alicui poterunt? Cùm verò & ar-
cha Noe nihil aliud fuerit quàm ſacramentum
Eccleſiæ Chriſti, quæ tunc omnibus foris pe-
reuntibus eos ſolos ſeruauit qui intra archam
fuerunt; manifeſte inſtruimur ad Eccleſiæ vni-
tatem perſpiciendam, quemadmodum & [62] A-
1.Pet.3. poſtolus Petrus poſuit dicens: Sic & vos ſimili
ter ſaluos faciet baptiſma, oſtendens, quoniam
quomodo qui cum Noe in archa non fuerunt
non tantum purgati & ſaluati per aquam non
ſunt, ſed ſtatim diluuio illo perierunt: ſic &
nunc quicunque in Eccleſia cum Chriſto non
ſunt, foris peribunt, niſi ad vnicum & ſalutare
Eccleſiæ lauacrum per pœnitentiam conuertá-
tur. [63] Qualis vero error ſit, & quanta ſit cæ-
citas eius qui remiſsionem peccatorum dicit a-
pud ſynagogas hereticorum dari poſſe, nec per-
manet in fundamento vnius Eccleſię quę ſemel
à Chriſto ſupra petram ſolidata eſt; hinc intelli-
gi poteſt, quod ſoli Petro Chriſtus dixerit:
Matt.16. Quæcunque ligaueris ſuper terram, erunt liga-
ta & in cœlis: & quæcunque ſolueris ſuper ter-
ram, erunt ſoluta & in cœlis: & iterum in euā-
gelio quando in ſolos Apoſtolos inſufflauit
Ioan.20. Chriſtus dicens: Accipite ſpiritum ſanctum:
ſi cuius remiſeritis peccata, [64] remittentur illi:
& ſi cuius tenueritis, tenebuntur. Poteſtas er-
go peccatorum remittendorum Apoſtolis data
eſt, & eccleſiis quas illi à Chriſto miſsi conſti-
tuerunt, & epiſcopis qui eis ordinatione vicaria
ſucceſſerunt. Hoſtes autem vnius Catholicæ
eccleſiæ in qua nos ſumus, & aduerſarij noſtri
qui Apoſtolis ſucceſsimus, ſacerdotia ſibi illici-
ta contra nos vindicantes, & altaria prophana
Num.16. ponentes; quid aliud ſunt quàm Chore & Da-
than & Abiron, pari ſcelere ſacrilegi, & eaſdem
quas & illi pœnas daturi cum his qui ſibi con-
ſentiunt; ſecundum quod etiam tunc illorum
participes & fautores pariter cum eis perierūt.
Atque ego in hac parte iuſte indignor ad hanc
tam apertam & manifeſtam Stephani ſtulti-
tiam, quod qui ſic de Epiſcopatus ſui loco glo-
riatur & ſe ſucceſsionem Petri tenere conten-
dit, [65] ſuper quem fundamenta eccleſiæ colloca
ta ſunt, [65] multas alias petras inducat, & eccle-
ſiarum multarum noua ędificia conſtituat, dum
eſſe illic baptiſma ſua auctoritate defendit. Nā
qui baptizantur, complent ſine dubio eccleſiæ
numerum. Qui autem baptiſma eorum pro-
bat de baptizatis, & Eccleſiam illic eſſe confir-
mat. Nec intelligit obfuſcari à ſe & quodam-
modo aboleri Chriſtianæ petræ veritatem, qui
ſic prodit & deſerit vnitatem. [66] Iudæos ta-
men quamuis ignorantia cæcos & grauiſsimo
facinore conſtrictos, zelum Dei Apoſtolus ha-
bere profitetur; Stephanus qui per ſucceſsio-
nem cathedram Petri habere ſe prædicat, nullo
aduerſus [67] hæreticos zelo excitatur: conce-
dens illis non modicam ſed maximam gratiæ
poteſtatem, vt dicat eos & aſſeueret per baptiſ-
mi ſacramentum [68] ſordes veteris hominis ab-
luere, antiqua mortis peccata donare, regenera-
tione cœleſti filios Dei facere, ad æternam vi-
tā diuini lauacri ſanctificatione reparare. Qui
ſic magna & cœleſtia Eccleſiæ munera hæreti-
cis concedit & tribuit; quid aliud quam com-
municat eis, quibus tantum gratiæ defendit ac
vindicat? Et fruſtra iam dubitat in cæteris quo-
que [69] conſentire eis & particeps eſſe, vt & ſi-
mul cum eis conueniat, & orationes pariter cū
eiſdem miſceat, & altare ac ſacrificium commu
ne conſtituat. [70] Sed in multum inquit, pro-
ficit nomen Chriſti ad fidem & baptiſmi ſancti
ficationem, vt quicunque & vbicunque in no-
mine Chriſti baptizatus fuerit conſequatur ſta-
tim gratiam Chriſti; quando huic loco breuiter
occurri poſsit & dici, quoniam ſi in nomine
Chriſti valuit foris baptiſma ad hominem pur-
gandum, in eiuſdem Chriſti nomine valere illic
potuit & manus impoſitio ad accipiendum ſpi-
ritum ſanctum. Et incipient cætera quoque
quæ apud hæreticos aguntur, iuſta & legitima
videri, quando in nomine Chriſti gerantur; ſe-
cundum quod vos in epiſtola veſtra exſecuti
eſtis: non niſi in eccleſia ſola valere poſſe nomé
Chriſti, cui vni conceſſerit Chriſtus cœleſtis
gratiæ poteſtatem. [71] Quod autem pertinet
ad conſuetudinem refutandam, quam videntur
opponere veritati; quis tam vanus ſit vt veri-
tati conſuetudinem præferat? aut qui perſpecta
luce tenebras non derelinquat? Niſi ſi & Iu-
dæos Chriſto aduentante, id eſt, veritate, adiu-
uat in aliquo antiquiſsima conſuetudo, quod
relicta noua veritatis via [72] in vetuſtate permá-
ſerint. [73] Quod quidem aduerſus Stephanum
vos dicere Afri poteſtis, cognita veritate erro-
rem vos conſuetudinis reliquiſſe. Cæterum
nos veritati & conſuetudinem iungimus, &
conſuetudini Romanorum, cōſuetudinem, ſed
veritatis opponimus; ab initio hoc tenentes
quod à Chriſto & ab Apoſtolo traditum eſt.
Nec meminimus, hoc apud nos aliquando cœ-
piſſe, cum ſemper iſtic obſeruatum ſit, vt non
niſi vnam Dei eccleſiam noſſemus, & ſanctum
baptiſma non niſi ſanctæ eccleſiæ computare-
mus. [74] Plane quoniam quidam de eorū bap-
tiſmo

tiſmo dubitabant, [75] qui & ſi nouos prophetas
recipiunt, [76] eoſdem tamen patrem & filium
noſſe nobiſcum videntur;plurimi ſimul conue-
nientes in Iconio diligentiſsime tractauimus,
& confirmauimus repudiandum eſſe omne om
nino baptiſma, quod ſit extra Eccleſiam con-
ſtitutum. Ad illud autem quod pro hæreticis
Phil. 1. ponunt, & aiunt Apoſtolum dixiſſe: [77] Siue
per occaſionem, ſiue per veritatem Chriſtus an-
nuncietur, vt reſpondeamus, ineptum eſt; quã-
do manifeſtum ſit, Apoſtolum in epiſtola ſua
qua hoc dixit, neque hæreticorum, neque ba-
ptiſmi eorum mentionem feciſſe, ſed locutum
eſſe de fratribus tantum, ſiue perfide ſecum lo-
quentibus, ſiue in fide ſincera perſeuerantibus:
Nec oporteat hoc longo tractatu excurere, ſed
ipſam ſatis ſit epiſtolam legere, & quid Apoſto
lus dixerit, de ipſo Apoſtolo recognoſcere:
Quid ergo, inquiunt, fiet de his qui ab hæreti-
cis venientes ſine Eccleſiæ baptiſmo admiſsi
ſunt? Si de ſæculo exceſſerunt, in eorum nu-
mero qui apud nos catechiſati quidem ſunt, ſed
priuſquam baptizarentur obierunt, habentur.
[78] non modo dicunt emolumentum veritatis
& fidei, ad quam relicto errore peruenerant, &
ſi conſummationem gratiæ conſecuti nõ ſunt,
morte præuenti. Qui autem adhuc in ſæculo
permanent, baptizentur eccleſiæ baptiſmo, vt
remiſsionem peccatorum conſequi poſsint; ne
per alienam præſumptionem in priſtino errore
manentes, ſine gratię conſummatione morian-
tur. Cæterum quale delictum eſt, vel illorum
qui admittuntur, vel illorum qui admittunt; vt
non ablutis per eccleſiæ lauacrum ſordibus, nec
peccatis expoſitis, vſurpata temere communi-
catione contingant corpus & ſanguinem do-
1. Cor. 11. mini: cum ſcriptum ſit; Quicunque ederit pa-
nem aut biberit calicem domini indigne, reus
erit corporis & ſanguinis Domini? Nos etiam
illos quos hi qui prius in eccleſia catholica epiſ-
copi fuerant, & poſtmodum ſibi poteſtatem
[79] clericæ ordinationis aſſumentes baptizaue-
rant, pro non baptizatis habẽdos iudicauimus.
Et hoc apud nos obſeruatur, vt quicunque ab
illis tincti ad nos veniunt, tanquam alieni & ni
hil conſecuti, vnico & vero eccleſiæ catholicæ
baptiſmo apud nos baptizentur, & lauacri vita
lis regenerationem conſequantur. Et tamen
multum intereſt inter eum qui inuitus & ne-
ceſsitate perſecutionis coactus ſuccubuit, & il-
lum qui ſacrilega voluntate audax contra eccle
ſiam rebellat, vel in patrem & Deum Chriſti,
& totius mundi conditorem impia voce bla-
ſphemat. [80] Et non pudet Stephanum hoc aſſe-
rere, vt per eos qui ipſi in omnibus peccatis
ſunt conſtituti, dicat poſſe remiſsionem pecca-
torum dari? Quaſi poſsit eſſe in domo mortis
lauacrum ſalutis. Vbi ergo erit quod ſcriptum
eſt: Ab aqua aliena abſtine te & à fonte alieno
ne biberis? ſi relicto eccleſiæ fonte ſignato, alie-
nam aquam pro tuã ſuſcipis, & prophanis fon-
tibus eccleſiam polluis? Quando enim baptiſ-
mo hæreticorum communicas; quid aliud quã
[81] de voragine & cœno illorum bibis, & ipſo
Eccleſiæ ſanctificatione purgatus, alienarum
ſordium contactibus inquinaris? Nec metuis
iudicium Dei, hęreticis teſtimonium contra ec-
cleſiam perhibens; cum ſcriptum ſit: Falſus te-
ſtis, non erit impunitus. Quinimmo tu hære-
ticis omnibus peiores. Nam cum inde multi
cognito errore ſuo ad te veniant, vt Eccleſię ve
rum lumen accipiant; tu venientium errores
adiuuas, & obſcurato lumine Eccleſiaſticæ ve-
ritatis, tenebras hęreticæ noctis accumulas.
Cúmque ſe illi in peccatis eſſe & nihil gratiæ
habere ſe, ac propterea ad Eccleſiam venire fa-
teátur; tu eis remiſsionem peccatorum ſubſtra-
his quę in baptiſmo datur, dum dicis eos iam
baptizatos, & extra Eccleſiam, Eccleſiæ gratiã
conſecutos. Nec intelligis animas eorum de
manu tua exquiri, cum iudicij dies aduenerit;
qui ſitientibus eccleſiæ potum negaſti: & vo-
lentibus viuere, cauſa mortis fuiſti. Et inſuper
indignaris. [82] Vide qua imperitia reprehende-
re audeas eos, qui contra mendacium pro veri-
tate nituntur: Quis enim iuſtius indignari cõ-
tra alterum debuit? Vtrumne qui hoſtes Dei
aſſerit, an vero qui aduerſus eum qui hoſtes Dei
aſſerit, pro eccleſiæ veritate conſentit? Niſi
quod imperitos etiam animoſos atque iracun-
dos eſſe manifeſtũ eſt, dum per inopiam conſi-
lij & ſermonis ad iracundiam facile vertuntur,
vt de nullo alio magis quam de te dicat ſcriptu-
ra diuina; Homo animoſus parit lites, & vir irã- Prou. 29.
cundus exaggerat peccata. Lites enim & diſ-
ſentiones quantas paraſti per eccleſias totius
mundi? Peccatum vero quam magnum tibi
exaggeraſti, quando te à tot gregibus ſcidiſti?
Excidiſti enim teipſum: noli te fallere. Si qui-
dem ille eſt vere ſchiſmaticus, qui ſe à commu-
nione eccleſiaſticæ vnitatis apoſtatam fecerit.
Dum enim putas omnes à te abſtinere poſſe; ſo
lum te ab omnibus abſtinuiſti. Nec te infor-
mare ad regulam veritatis & pacis vel Apoſtoli
præcepta potuerunt, monentis & dicentis; Ob- Ephes. 4.
ſecro ergo vos ego vinctus in Domino digne
ambulare vocatione qua vocati eſtis, [83] cũ om-
ni humilitate ſenſus & lenitate, cum patientia,
ſuſtinentes inuicem in dilectione, ſatis agentes
ſeruare vnitatem ſpiritus in coniunctione pa-
cis. Vnum corpus, & vnus ſpiritus, ſicut voca
ti eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ. Vnus do-
minus, vna fides, vnum baptiſma, vnus Deus &
pater omnium, qui ſuper omnes, & per omnia,
& in omnibus nobis. Hæc apoſtoli mandata
& monita ſalutaria, quàm diligẽter Stephanus
impleuit, humilitatem ſenſus & lenitatem pri-
mo in loco ſeruans? Quid enim humilius aut
lenius quàm cum tot epiſcopis per totum mun
dum diſſenſiſſe; pacem cum ſingulis vario diſ-
cordiæ genere rumpentem, modo cum orienta
libus (quod nec vos latere cõfidimus) [84] modo
vobiſcum,

vobiscum, qui in meridie estis? A quibus legatos episcopos patienter satis & leniter suscepit; vt eos nec ad sermonem saltem colloquij communis admitteret: adhuc insuper dilectionis & charitatis memor, præciperet fraternitatis vniuersæ, ne quis eos in domum suam reciperet; vt venientibus non solum pax & communio, sed & tectum & hospitium negaretur. Hoc est seruasse vnitatem spiritus in coniunctione pacis, abscindere se à charitatis vnitate, [85] & alienum se per omnia fratribus facere, & contra sacramentum & fidem, contumacis furore discordiæ rebellare. Apud talem potest esse vnũ corpus & vnus spiritus; apud quem fortasse ipsa anima vna non est, sic lubrica & mobilis & incerta? Sed quantum ad illum pertinet, relinquamus: excutiamus potius id [86] de quo maxima quæstio est. Qui contendunt ab hæreticis baptizatos sic recipi oportere, tanquam legitimi baptismi gratiam consecutos; vnum nobis atque illis baptisma dicunt esse, & in nullo discrepare. Sed quid ait Apostolus Paulus? Vnus dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus. Si vnum atque idem est cum nostro baptisma hæreticorum; sine dubio & fides vna est: si autem fides vna est vtique & Dominus vnus: si dominus vnus est, consequens est dicere, quia * vnus est. Si autē hęc vnitas quæ separari omnino & diuidi non potest, etiam apud hæreticos ipsa est; quid vltra contendimus? Vt quid illos hæreticos, & non Christianos vocamus? Porro cum nobis & hæreticis nec Deus vnus sit, nec dominus vnus, nec vna ecclesia, nec fides vna, sed nec vnus spiritus, nec corpus vnum; [87] manifestum est, nec baptisma nobis & hæreticis commune esse posse, quibus nihil est omnino commune. Et tamen non pudet, Stephanum talibus aduersus ecclesiam patrociniũ pręstare, & propter hæreticos asserendos, fraternitatem scindere: [88] insuper & Cyprianũ, pseudochristum, & pseudoapostolum, & dolosum operarium dicere? [89] Qui omnia in se esse conscius præuenit; vt alteri ea per mendacium obijceret, [90] quæ ipse ex merito audire deberet. Bene te valere omnibus nobis, cum vniuersis qui in Africa sunt Episcopis, & cunctis Clericis, & omni fraternitate vniuersi optamus; vt perpetuo vnanimes, & vnum sentientes, habeamus nobiscum etiam de longinquo adunatos.

*Lege vnicus.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXV.

1. Firmilianus] *Ex Eusebio & Nicephoro constat fuisse Firmilianum Cesareæ Cappadocum Episcopum, qui vtrique Antiochenæ Synodo interfuit, quarũ prima contra Nouatianum viuente adhuc Cornelio, secunda contra Paulum Samosatenum sub Dionysio Pontifice celebrata est; & bis ab illo confutatum Samosatenum, sed tandem iam defuncto illo, quum denuo in haresim relapsus esset, in tertia Synodo condemnatum, vti patet ex epistola Concilij Antiocheni, quæ est tum apud Eusebium dicti libr. 25. c. tum apud Nicephorum dicti libr. . c. 30.*

2. In Domino] *Hoc quidem desideratur in cod. Anglico, sed Afflig. Blandin. March. Dun. & Cauchij, Ms. cod. id habent, quare nos prætermittendum esse non putauimus.*

3. Accepimus per Rogatianum] *An idem sit iste Rogatianus Iunior ad quem scripta est epistola lxxxi. an alius, nescio; constat autem fuisse diaconum Cypriani.*

4. & gratias propter hoc] *Ita cod. Angl. rectius quàm cæteri:* propter hæc.

5. ait propheta] *Recte sic cod. Angl. in cæteris desiderabatur.*

6. & domus Dei super vertices montium] *Ita legendum patet ex textu Isaiæ Græco vbi legitur:* τῦ Θεῦ *quare recte sic Ms. omnes, pro eo quod Morelius scribit:* Domini, *tum hic tum paulo prius.*

7. in vnum conuenire] *Græcismus est, vtpote quum è Græco translata sit hac epistola, pro:* vt in vnum conueniant.

8. vt habitent fratres in vnum] *Ita Ms. Morel. verò,* inhabitent.

9. Sed non si nos] *Habebant alij Ms. cũ Morel. particulam:* enim, *sed in cod. Afflig. desideratur, & Dun. notam habet adiectam, qua significetur superfluam esse.*

10. mundus & gẽtium populus liberaretur] *Habebat Morelius interiectum:* à passione Domini, *sed quod non habent Ms. codic. & superfluum textus indicat.*

11. Iob & Noe, &c. Ezechielem & Danielem] *Qua in re idem senserit Noe & Daniel non potui inuenire: Iob autem & Ezechiel de Resurrectione carnis idem prophetarunt, ille c. 19. hic verò 37.*

12. Sicut econtrario] *Sic cod. Affli. Dun. Bland. March. cæteri vero:* Sic, *non rectè.*

13. memoriæ mandauimus] *Ita rectius quoque Afflig. & Blandin. cod. quam cæteri:* mandamus.

14. seniores & præpositi] *Seniores vertisse mihi videtur quod Græce est* πρεσβύτεροι. *Quum autem & Præpositi nomen pro episcopo accipiatur, sicut vbique à Cypriano, frequens etiam sit in hac epistola:* quando, *pro:* cum, *&:* istic, *pro:* hic, *colligi mihi videtur posse; hanc epistolam à Cypriano tanslatam in Latinam, aut certe ab alio quopiam eius ætatis. Locus autem hic confirmat quod alibi diximus, de Cõcilijs Diœcesanis quotannis celebrandis.*

15. & hybernum tempus vrgebat] *Hinc colligo, contigisse hanc tragœdiam de baptizandis hæreticis ante hyemem, & tempore æstatis.*

16. Et quidem quantũ ad id pertineat, &c.] *Argumentum hoc latius tractatum est epistola ad Iubaianum, & ad Pompeium, atque hoc est quod dicit, ad illud plenissime à Cypriano responsum esse, sua quidem sententia; nam non plene respondisse, perspicuum fecimus ex Aug.*

17. Valẽtini & Basilidis] *Basilidis hæreses Irẽ.*

li. 1. c. 22. & 23. enumerat, meminit & Tertull. lib. de resurrectione carnis. De quo etiam Epiph. hær. 14. & D. August. hær. 4. de alijs vide epistolam ad Iubaianum.

18. postea induxisse] *Adiecimus:* postea, *ex Ms. nam desiderabatur apud Mor.*

19. Eos autem qui Romæ sunt, &c.] *Alludit ad dissensionem quæ fuit Romano Pontifici Victori cum Orientalibus de Paschate, de qua scripsit ad illum epistolam Ireneus, quam reperire est apud Eusebiũ ecclesi. hist. lib. 5. c. 24. & Nicephorum li. 5. c. 39.*

20. pro locorum & nominum diuersitate] *Sic Morelius, & Ms. quos vidi omnes. Non displicet tamen coniectura Cauchij, qua putat legendum:* hominum.

21. qui in epistolis suis hæreticos execrati sunt] *loca epistolarum Petri & Pauli, habes epistolis sæpe dictis Cypriani.*

22. Sed & ad illam partem bene à vobis responsum est] *Ita Ms. pro eo quod Morelius:* à nobis, *pessime. Late autem hac de re epistola præcedenti Cyprianus.*

23. ad alterutrum ad se venientes] *Ego aut sic legendum censeo vti epistola præceden. adnotauimus, aut:* ab alterutro ad se venientes: *nihil tamen immutare volui: eo quod consentiant Ms. cum Morelio.*

24. phantasmata ignoti Dei] *Recte sic Ms. pro eo quod erat:* phantasma. *De phantasmatibus autem dictorum hæreticorum mira narrant Iren. Tertull. & Epiphan.*

25. quos vtique consequens est] *Etiam hoc ex Ms. pro eo quod erat:* quo.

26. eos qui non teneant verum Deum patrem] *Particulam:* non, *ex coniectura primum à nobis adiectam, reperimus postea in Dun. & Angl. Ms. cod. in cæteris desiderabatur. Illud autem:* quod, *in contextum Morelij irrepsisse suspicor, ex varia lectione ad marginem, nam quidã Ms. legunt:* quod qui, &c. possint.

27. qui κατὰ φρύγας appellantur] *Lectionẽ hanc cod. Anglici veriorem puto quàm aut quorundam Ms:* Catapriga, *aut Dunen. cod. & Morelij:* Cataphryges; *Similiter enim eos appellat Tertull. de præscript. aduersus hæretic. secundum Phrygas. Sunt autem ita dicti (D. Augustin. teste hære. 2.) quod in Phrygia potissimum reperirentur. Vnde & ab Epiphan. hære. 48. Phryges siue Phrygastæ nuncupantur. Habuit hæc hæresis auctores, Montanum qui se paracletum iactitabat, & Priscam & Maximillam prophetissas, circa annum 19. Antonini Pij iuxta Epiphan. Postmodum vero diuisa est eorum doctrina. Quidam enim (Tertullia. teste) κατὰ Proclum. alij secundum Aschinem dicebantur. Quibus appellationibus prorsus confirmatur nostra lectio. Non recte autẽ adaptat istis hæreticis sententiam Stephani. Nam cum non seruarent formam ecclesiæ, qui ab illis baptizabantur, rebaptizandos censuit eos Nicæna Synodus, vti diximus epistola ad Iubaianum.*

28. nec spiritum sanctum] *Ita primum quidem legendũ conieci ex particula:* nec, *repertam in Ms. cod. omisso reliquo; postea vero & confirmatam reperi coniecturam meam cod. Ms. Cauchij.*

29. possident potestatem] *Ita Morel. Dun. & Angl. codices, Afflig. vere:* facultatem, *Marcb. vtrunque. sed prius in textu, posterius ad marginem.*

30. Hæretico enim &c. non licet] *Etsi refragentur Ms. cod. restitui tamen:* hæretico, *eo quod neque Latina vox:* licet, *neque Græca ἔξεστι aliter quam cum datiuo construi soleat.*

31. In Iconio qui Phrygiæ locus est) *Concilij huius meminit Dion. Corinth. Episcopus epistola de Baptismo ad Phylemonem presbyterum Romanum, apud Eusebium dicti. lib. 6. cap. & Niceph. dicti lib. 9. ca. Didici illud quoque (inquit) non solum nunc Africanos hoc perperam induxisse, sed & ab eis qui dudum ante nos episcopi in frequentissimis ecclesijs fuêre in conuentibus fratrum Iconij & Synadæ, & præterea apud multos ita decretum fuisse.*

32. Et quoniam Stephanus) *Abunde de his & sequentibus supra epistola ad Iubaianum.*

33. apud quos etiam ipsi) *Recte sic hunc locum ex Ms. cod. restituimus, pro eo quod erat:* etiã Episcopi, *non recte.*

34. spiritalem natiuitatem) *Ex ijsdem secundam voculam adiecimus, desideratam apud Morelium.*

35. Nisi si his Episcopis, de quibus nunc, minor fuit Paulus) *Particulam:* de, *ex coniectura nostra adiecimus, alioqui enim non constaret sensus. Cauchij quidem cod. legit:* non, *pro eo quod est:* nunc, *sed neque hoc satisfacit.*

36. inuocata Trinitate nominum) *Hanc quoque coniecturam nostram confirmatã reperi cod. Angl. In alijs erat corruptiss.* inuoca Trinitatem.

37. At quis est in Ecclesia perfectus, & sapiẽs, qui hoc aut defendat?) *Ita cod. Ms. Cauchij, vt sit interrogatio, rectius meo iudicio, quam alij:* vt qui est in Ecclesia perfectus & sapiens, hoc aut defendat, *vbi apud Morelium corruptissime legebatur:* hoc autem. *Atque ita erit Ironia præcedens periodus.*

38. & inuocationem suam consequi aliquid gratiæ posse) *Rursum Græcismus est.*

39. Nulla quippe differentia est) *Istud habemus ex codice Angl. pro eo quod erat prius:* denique, *minus recte.*

40. Volo autem vobis; &c.) *Sic rectius Morel. & cæteri Ms. quam cod. Afflig.* Nolo.

41. Ante viginti enim & duos fere annos tẽporibus post Alexandrum) *Loquitur de persecutione Christianorum sub Maximino quæ vi. fuit, qua Põtianus Põtifex martyrium passus est. Atque adeo scriptam colligere vult hanc epistolam anno Stephani Pontificatus tertio, tot enim computãtur anni ab initio imperij Maximini.*

42. vt per Cappadociam & Pontum plurima subruerent) *Ita Ms. pro eo quod habebat Morelius:* subruerint, *minus recte. Porro de terræmotibus quorum occasione persequutio concitata fuit, latius infra Tom. 2. aduersus Demetrianum, ex D. Aug. de ciuitate Dei; & Orosio. Similia autem videre est etiam lib. de Lapsis.*

43. Serenianus tunc fuit in prouincia præses) *Hinc patet Præsidem Capadociæ, & Ponto dari*

solere

solere à Romanis, quum alijs prouincijs dari soleāt aut Praetores aut proconsules. Sereniani vero alicubi fortassis in Martyrologijs mentionem reperire sit.

44. sed localis fuisset) *Noua phrasis. Historiam autem narrat similiter Seuerus Sulpitius historiae sacrae lib. 2. qui tantum quarundam ecclesiarum clericos à Maximino vexatos scribit, atque adeo inter persequutiones 7. illam Maximini numerandam nō putat. Durauit ea annis tribus duntaxat, Eusebio teste lib. 6. ca. 20. qui tamen sextam illam persequutionem vti diximus facit, & similiter Orosius lib. 7. ca. 19.*

45. Prophetem se praeferret) *Sic Ms. pro eo quod Mor. habet:* prophetam se proferret.

46. Non quod daemoni tanta potestas) *Recte hic Firmilianus aperit, qua fraude hominibus illudat daemon, vt putent eum terram concutere posse.*

47. elementum concutere iussu valeret) *Ita recte Angl. cod. pro eo quod Mor. & Dun. ad Marginem:* nisu, *aut alij minus recte:* visu, *Error natus ex omissa vnica littera.*

48. aut laedi illa discursione) *Sic Ms. nostri, rectius quam aut Morel. aut Cauchij cod.* illa, *siue:* vlla discutione. *Noue tamen dicitur discursio pro discursu.*

49. de presbyteris Rusticum) *Rustici propriū nomen est, quare maiori littera R. scribendum.*

50. Atqui illa mulier) *Ego prorsus ita legendum censeo, vt sensus constet magis. Et aut legēdum:* multa ad deceptionem fidelium moliebatur, *quomodo Ms. caeteri, praeterquam quod legunt:* multas, *aut;* multas, ad deceptionem fidelium mouebatur, *quomodo Dun. Ms. cod. & Morel. Prius autem placet magis.*

51. sanctificare se panem) *Vera haec lectio est March. Afflig. & Cauch. cod. pro eo quod caeteri:* pacem; *quod tamen castigatum postea fuit in cod. Dun. Atqui recte panem hic vocat Eucharistiam ab illa factam, neque enim aliud quam panis erat. Veram vero Eucharistiam, infra corpus & sanguinem Domini vocat.*

52. sine sacramento solitae praedicationis) *Nō male coniecit Cauchius legendum:* precationis, *sed quum priori modo legant Ms. omnes, nolui immutare; praesertim quum intelligi poßit hic locus de praedicatione verbi Dei, fieri olim solita in sacrificio Missae solemni.*

53. vsitata & legitima verba interrogationis) *De verbis his interrogationis in baptismo fieri solitae, vide Epistolam ad Ianuarium de baptizandis haeret. Siue autem legas:* viderentur, *sicut cod. Angl. siue:* videretur, *vt caeteri, perinde est.*

54. quo nequissimus daemon per mulierem baptizauit) *Hoc ex Ms. restituimus, pro eo quod erat:* quomodo, *pessime. Quaestionem autem an Daemonia cui vere baptizet nusquam apud veteres tractatam reperi; neque tamen continuo sequitur; si ab illo collatus baptismus verus non sit, vt simile sit de haereticorū baptismo; aut ecōtrario vt quisquis haereticorum baptisma admittit, etiam daemoniacī seu daemonis baptismum approbare debeat.*

55. Nam si non mentitur Apostolus &c.) *De hoc loco Apostoli, latius epistola praeced.*

56. nisi si à Christo spiritum induit] *Placet quidem maxime coniectura Cauchij, qui legendum putat:* spiritum non induit; *sed immutare sum veritus, eo quòd priori modo constanter legant Ms. cod.*

57. Sin autem spiritale est] *Ita recte Cauchij cod. pro eo quod caeteri:* si.

58. Despondi vos vni viro virginem castā] *Recte Ms. omiserūt particulam:* sanctam, *quum non reperiatur apud Apostolum.*

59. Veni sponsa de Libano, aduenies & pertransibis à principio fidei] *Locus est Cant. 4. Iuxta. lxx. ita & à D. Hiero. citatus li. 1. contra Iouinia. qui expresserunt significationem vocis Amana, quam hodie legimus in translatione vulgata; quae fidem significat.*

60. Nisi si secundum quod Stephano videtur] *Particula:* si, *desiderabatur.*

61. Sed nec illud praetereundum à nobis] *Tractatum hunc horum duorum locorum, nēpe vnius Canticor. 4. & alterius 1. Petri 3. repetit Firmilianus ex epistola praecedenti.*

62. quemadmodum & Apostolus Petrus] *Adiecimus:* Apostolus, *ex cod. Afflig. Bland. March. & Dun. in caeteris desiderabatur.*

63. Qualis vero sit error &c.] *Istud denuo ex epistola ad Iubaianum, vbi de his locis latius.*

64. remittentur eis] *Quum sic legant Ms. omnes cū Mor. cōfirmatur hinc lectio Manut. supra dicta.*

65. super quem fundamenta ecclesiae collocata sunt] *Idipsum de Petro adstruit quam saepißimè Cyp. de quo latius epist. lv. Quanquam itaque satis acerbe hic contra Stephanum agat, Pontificiam tamen dignitatem confirmat magis quam oppugnat; et si quid durius in personam Stephani dictum reperitur, quum postea cum ipso concordiam inierit (vti ex argumento patet) reuocasse id omne censendus est.*

65. multas alias petras inducat] *Hic quoq. ex Ms. cod. restituimus, pro eo quod erat corruptiss.* indicat.

66. Iudaeos tamen quamuis ignorantia caecos] *Coniecturam meā hanc, pro eo quod erat:* ignorantiae, *confirmatam reperi cod. Angl.*

67. haereticos zelo excitatur] *Haec verba negligētia operarum omissa apud Mor. adiecimus ex Ms.*

68. sordes veteris hominis abluere &c.] *Egregia baptismi effectorum enumeratio, cui simile habes epistola 2. vbi de illis latius.*

69. consentire eis] *Hoc quoque ex Ms. pro eo quod legebatur:* ei, *corrupte.*

70. Sed in multum (inquit) proficit) *Verba sunt Stephani, de quibus in epist. duabus praecedentibus Cypriani.*

71. Quod autem pertinet ad cōsuetudinem refutandam) *De consuetudine hac, plura etiam vtrobique diximus.*

72. in vetustate permanserit) *Sic Ms. pro eo quod erat:* remanserint.

73. Quod quidem aduersus Stephanū vos dicere Afri &c.) *Hinc patet, verum esse quod alicubi dicit Au. Afros non coepisse baptizare haereticos nisi sub Agrippino. Apud Graecos iā antea quidē vsurpatā illam consuetu-*

consuetudinem Romanorum cõsuetudini opponit Firmilianus, sed fides penes auctorem sit. Ego certe Stephano, cui postea consenserunt omnes, magis credendũ existimo, quam ipsi: ab initio nempe traditam fuisse in ecclesia contrariam consuetudinem.

74. Plane quoniam quidem] *Occasionem adfert cõuocati concilij Iconij, cuius supra meminit. Neq; vero mirũ, ab illis reprobatũ baptismum Phrygatarũ; quũ postea etiã à Synod. Nicæna nõ sit pro rato agnitus.*

75. qui etsi nouos prophetas recipiunt] *Quũ Mor. & Ms. nostri legerent:* non vos, *ego restituẽdum hoc pacto hunc locum putaui, eo quod antea nouarum prophetiarum meminerit. Neque ita me mea fefellit opinio, vt confirmatam repererim in Angl. cod.*

76. eosdem tamen patrẽ & filium nosse nobiscum videntur] *Angl. quidem cod. addit:* & spiritum sanctum. *Verum quũ hæretici dicti* κατὰ φρύγας, *non eundem spiritum sanctum cum Catholicis agnouerint, vtpote qui non illum, sed Montanum esse paracletum à Christo promissum dicerent; magis placet, vt iuxta alios Ms. cod. id omittatur.*

77. Siue per occasionem siue per veritatem Christus adnuncietur] *Hinc confirmatur nostra huius scripturæ lectio, epistola ad Iubaianum, vnde sequẽtia etiam desumpta sunt.*

78. non modo dicunt emolumentum] *Huic loco ex Ms. mederi non licuit, suspicor esse mutilum; Angl. quidem cod. legit:* consecuti sunt, *omissa negatione, sed neque sic constat sensus, immo videtur negatio prætermitti non posse.*

79. clericæ ordinationis] *Etiam hoc ad Phrasin Cypriani pertinet: sicut paulopost etiam:* abstineri, *pro excommunicari.*

80. Et non pudet &c. qui in omnibus peccatis sunt constituti] *Ita rectius Canch. cod. quam cæteri,* sint, *scripturam eandem citatam habes initio epistolæ ad Iubaian. sed quo loco scripta sit, non reperi. Nimis autem vehementer, hinc ad finem vsque.*

81. de voragine & cœno illorum bibis] *Sic Angl. cod. rectius quam alij:* imbibis, *scripturam enim quam proposuit explicat.*

82. Vide qua imperitia reprehẽdere audeas] *Omisimus particulam:* vt, *quæ sensum obscurabat, neque enim eam habent Ms. cod.*

83. cũ omni humilitate sensus] *Recte sic vertit huius epi. interpres, quod Græce est* ταπεινοφροσύνη, *nec dissimiliter Amb. in comment.* humilitate animi.

84. modo vobiscum qui in meridie estis] *Hoc quoque ex Ms. pro eo erat pessime:* nobiscum. *Loquitur enim de Cypriano & Afris Episcopis, qui in meridie sunt. Est autem Ironia pulcherrima.*

85. & alienum se per omnia] *Adiecimus:* se, *ex cod. Angl. in cæteris desiderabatur.*

86. de quo maxima quæstio est] *Interserebatur apud alios particula:* tum, *sed omissa est recte à cod. Angl. sensum enim obscurabat.*

87. manifestum est nec baptisma nobis & hæreticis] *Recte sic Ms. pro eo quod erat:* nec hæreticis, *non recte.*

88. insuper & Cyprianũ pseudochristũ &c. *Hinc patet, vehementiam epistolæ Stephani in causa fuisse, cur tam vehementer etiam contra eum scriberẽt Cyprianus & Firmilianus.*

89. Qui omnia in se esse conscius) *Ita rectius Angl. cod. quàm cæteri:* Quæ.

90. quæ ipse ex merito audire deberet) *Sic Ms. nostri, pro eo quod mẽdose legebatur apud Mor.* audire deberet, *Angl. autem cod. longe aliter:* quæ ei nõ immerito obijci deberẽt, *vtramuis eligas licet.*

AD MAGNVM DE BAPTIZANdis Nouatianis, & de ijs qui in lecto gratiam consequuntur.

EPISTOLA LXXVII.

ARG. *Prior epistolæ pars eiusdem est argumenti cum præcedentibus perterquam quòd hic inculcat de Nouatianis quod in genere prius de omnibus hæreticis dixerat; obiter etiam insinuans Successionem legitimam in cathedra Petri, notam esse qua cognosci possit ecclesia. Secunda parte (quam hactenus perperam pro alia epistola editam titulus satis indicat) æque verum baptismum esse docet, qui per aspersionem in lecto fit, atque qui per immersionem fit in Ecclesia.*

CYPRIANVS [1] MAGNO filio Salutem.

P[2]RO tua religiosa diligẽtia consuluisti mediocritatem nostram fili charissime, an inter cæteros hæreticos, eos quoque, qui à Nouatiano veniãt, post prophanum eius lauacrũ baptizari & sanctificari in ecclesia catholica legitimo, & vero, & vnico ecclesiæ baptismo oporteat. De qua re quantum fidei nostræ capacitas, & scripturarum diuinarum sanctitas ac veritas suggerit; [3] dicimus omnes omnino hæreticos & schismaticos nihil habere potestatis ac iuris. Propter quod Nouatianus nec debet, nec potest excipi, quo minus ipse quoque extra Ecclesiam consistens, & cõtra pacem ac dilectionem Christi faciens, inter aduersarios & antichristos computetur. Neque enim Dominus noster Iesus Christus cum in Euangelio suo testaretur, aduersarios suos esse eos, qui secum non essent, aliquam speciẽ hæreseos designauit; sed omnes omnino hæreticos qui secum non essent, & secum non colligentes gregem suum spargerent; aduersarios suos esse ostendit, dicens: Qui non est mecum, aduersum me est: & qui mecũ non colligit, spargit. Item beatus Ioannes Apostolus nec ipse vllam hæresim, aut schisma discreuit, aut aliquos speciatim separatos posuit, sed vniuersos qui de Ecclesia exissent, quiq; contra Ecclesiã facerent, antichristos appellauit, dicẽs: Audistis quia antichristus venit, nunc autem antichristi multi facti sunt. Vnde cognoscimus quia nouissima hora est: ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis; si enim fuissent ex nobis, [4] mansissent vtique nobiscum? Vnde apparet aduersarios Domini antichristos om-

Lib.1.ep.4.

Luc.11.

1.Ioan.2.

nes esse, quos constet à charitate atque ab vnitate Ecclesiæ Catholicæ recessisse. Adhuc quoque Dominus in Euangelio suo ponit & dicit: Si vero & Ecclesiam contempserit, sit tibi tanquam ethnicus & publicanus. Si autem qui Ecclesiam contemnunt, ethnici & publicani habentur; multo magis vtique rebelles & hostes, falsa altaria, & illicita sacerdotia, & sacrificia sacrilega, [5] & nomina adulterata fingentes, inter ethnicos & publicanos necesse est computentur, quando [6] minora peccantes, & tantum Ecclesiæ contemptores, ethnici & publicani sententia Domini iudicentur. [7] Quod autem ecclesia vna sit, declarat in cantico canticorũ Spiritus sanctus ex persona Christi dicens: Vna est columba mea, perfecta mea [8] vna est matri suæ, electa genitrici suæ. de qua item denuo dicit: Hortus conclusus, soror mea, sponsa; fons signatus, puteus aquæ viuæ. Si autem hortus conclusus est sponsa Christi, quæ est Ecclesia; patere res clausa alienis & profanis non potest. Et si fons signatus est; neque bibere inde, neque cõsignari potest, cui foris posito accessus ad fontem non est. Puteus quoque aquæ viuæ si vnus est, [9] idémque intus est; viuificari & sanctificari foris positus ex illa aqua nõ potest, ex qua solis eis, qui intus sunt, vsus omnis & potus cõcessus est. Quod & Petrus, ostendens vnam Ecclesiam esse, & solos eos qui in Ecclesia sint, baptizari posse, posuit & dixit: In arca Noë pauci, id est, octo animæ hominum salue factæ sunt per aquam, quod & vos similiter saluos faciet baptisma; probans & contestans vnam arcam Noë typum fuisse vnius Ecclesiæ. Si potuit tũc in illo expiati & purificati mundi baptismo saluus per aquam fieri, qui in arca Noë non fuit, potest & nũc viuificari per baptisma, qui in Ecclesia non est, cui soli baptisma concessum est. Sed & Paulus Apostolus hoc idem adhuc apertius & clarius manifestans ad Ephesios scribit & dicit: Christus dilexit Ecclesiam, [10] & seipsum tradidit pro ea, vt eam sanctificaret, purgans eam lauacro aquæ. Quod si vna est Ecclesia, quæ à Christo diligitur, & lauacro eius sola purgatur: quomodo qui in Ecclesia non est, aut diligi à Christo, aut ablui & purgari lauacro eius potest? Propter quod cum sola Ecclesia habeat aquam vitalem, & baptizãdi atque abluendi hominis potestatem; qui dicit apud Nouatianum baptizari & sanctificari aliquẽ posse, prius ostendat & doceat Nouatianum in Ecclesia esse, aut Ecclesiæ præsidere. Ecclesia enim vna est, quæ vna & intus esse & foris non potest. [11] Si enim apud Nouatianum est, apud Cornelium nõ fuit. Si vero apud Cornelium fuit, qui Fabiano episcopo legitima ordinatione successit, & quem præter sacerdotij honorẽ martyrio quoque Dominus glorificauit, Nouatianus in Ecclesia non est; nec episcopus computari potest, qui euãgelica & Apostolica traditione contempta, nemini succedens, [12] à se ipso ortus est:

Matt. 18.
Cant. 6.
Ibidem 4.
1. Pet. 3.
Ephes. 5.

habere namque aut tenere Ecclesiam nullo modo potest, qui ordinatus in ecclesia non est. Foris enim nõ esse Ecclesiam, nec scindi aduersum se, aut diuidi posse, sed inseparabilis atque indiuiduæ domus vnitatem tenere, manifestat scriptura diuinæ fides, cum de sacramento paschę & agni, qui agnus Christum designabat, scriptum sit: In domo vna comedetur, non eijcietis de domo carnem foras. Quod item circa Raab, quæ ipsa quoque typum portabat ecclesiæ expressum videmus; cui mandatur & dicitur: Patrem tuum, & matrem tuam, & fratres tuos, & totam domum patris tui colliges ad te ipsam in domum tuam, & omnis qui exierit ostium domus tuæ foras, reus sibi erit. Quo sacramento declaratur in vnam domum solam, id est, in Ecclesiam, victuros & ab interitu mundi euasuros, colligi oportere. [13] Quisquis autem de collectis foras exierit, id est, si quis quamuis in Ecclesia gratiam consecutus, recesserit, & ab Ecclesia exierit, reum sibi futurum, id est; ipsum sibi quod pereat, imputaturum. Quod Apostolus Paulus explanat, docens & præcipiens hæreticum vitandum esse, vt peruersum & peccatorem, & à semetipso damnatum. [14] Hic enim reus sibi erit, qui non ab episcopo eiectus, sed spõte de ecclesia profugus, & hæretica præsumptione à semetipso damnatus. Et iccirco Dominus insinuans nobis vnitatem de diuina auctoritate venientem ponit & dicit: Ego & pater vnum sumus: ad quam vnitatem redigens Ecclesiam suam, denuo dicit: [15] Et erit vnus grex & vnus pastor. Si autem grex vnus est, quomodo potest gregi annumerari, qui in numero gregis non est? aut pastor haberi quo modo potest, qui (manente vero pastore, & in Ecclesia Dei ordinatione succidanea præsidente) nemini succedens, [16] & à se ipso incipiens, alienus fit & prophanus dominicę pacis ac diuinę vnitatis inimicus; non habitãs in domo Dei, id est, in Ecclesia Dei, in qua non nisi concordes atque vnanimes habitant? loquente in psalmis Spiritu sancto & dicente: Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo. Denique vnanimitatem Christianã firma sibi atque inseparabili charitate connexam, etiam ipsa dominica sacrificia declarãt. [17] Nam quãdo Dominus corpus suum panem vocat de multorum granorum adunatione congestum; populum nostrum quem portabat, indicat adunatum: & quando sanguinem suum vinum appellat, de botris atq; acinis plurimis expressum [18] atque in vnum coactum; gregem itẽ nostrum significat, commixtione adunatæ multitudinis copulatũ. Si Nouatianus huic pani dominico adunatus est, [19] si Christi poculo & ipse cõmixtus est; poterit videri & vnici Ecclesiastici baptismi habere gratiã posse, si eũ cõstiterit Ecclesię vnitatẽ tenere. Denique quã sit inseparabile vnitatis sacramentũ, & quã sine spe sint, & perditionẽ sibi maximam de indignatione Dei acquirant, qui schisma faciũt, & relicto Episcopo, alium

Exod. 12.
Iosue 2.
Titum 3.
Ioan. 10.
Ibidem.
Psal. 67.

aliū sibi foris pseudoepiscopū cōstituunt;[20] declarat in libris Regnorum scriptura diuina, vbi à tribu Iuda & Beniamin decem tribus scissæ sunt, & relicto rege, alterum sibi foris constituerunt: 3. Reg. 12. & 11. Et indignatus est, inquit, Dominus in omne semen Israël, & dimouit eos, & dedit eos in direptionem donec abiiceret eos à facie sua, quia discipatus est Israël à domo Dauid, & constituerunt sibi regem Hieroboam [21] filium Nabath. Indignatum esse Dominum dicit, & eos in perditionem dedisse, quod ab vnitate dissipati essent, [22] atque adulterum sibi regem constituissent. Et tanta indignatio Domini extitit aduersus illos, qui schisma fecerant, vt etiam cum homo Dei ad Hieroboam missus esset, qui ei peccata sua exprobraret, atque vltionem futuram prædiceret, panem quoque apud illos edere, & aquam bibere vetaretur. Quod cum non custodisset, & contra præceptū Dei prandisset, statim[23] diuinæ censuræ maiestate percussus est, vt inde regrediens, impetu ac morsu leonis in itinere necaretur. Et audet quisquam dicere aquam baptismi salutarem, & gratiam cœlestem communem cum schismaticis esse posse; cum quibus nec terrestris cibus, nec sæcularis potus debet esse communis?[24] Sonat adhuc in Euangelio suo Dominus, & maiorem intelligentiæ lucem manifestat, quod iidem qui se tunc à tribu Iuda & Beniamin sciderant, & Hierosolymis derelictis, Samariam secesserant, inter profanos & gentiles computarentur. Nam cum primum discipulos suos in ministerium salutis mitteret, mādauit & dixit: Matt. 10. In viam nationum ne ieritis, & in ciuitatem Samaritanorum ne introieritis. Ad Iudæos prius mittens, gentiles adhuc præteriri iubet. Addendo autem, & ciuitatem Samaritanorum debere omitti, vbi erant schismatici; ostendit schismaticos gentilibus adæquari.[25] Quod si aliquis illud opponit, vt dicat, eandem Nouatianum legem tenere, quam Catholica Ecclesia teneat, eodem symbolo quo & nos, baptizare; eundem nosse Deum patrem; eundem filium Christum, eundem Spiritum sanctum, ac propter hoc vsurpare eum potestatem baptizandi posse, quod videatur in interrogatione baptismi à nobis non discrepare: sciat quisquis hoc opponendum putat, primum non esse vnam nobis & schismaticis symboli legem, neque eandem interrogationem. Nam cùm dicunt: Credis remissionem peccatorum & vitam æternam per sanctam Ecclesiam; mentiuntur in interrogatione, quando non habeant ecclesiā. Tunc deinde voce sua ipsi confitentur remissionem peccatorū non dari, nisi per sanctam Ecclesiam posse; quam non habentes, ostendunt remitti illic peccata non posse. Quod verò eundem quem & nos Deum patrem, eundem filium Christum, eundem Spiritum sanctum nosse dicuntur, nec hoc adiuuare tales potest. Nam & Num. 16. Chore & Dathan & Abiron, cum sacerdote Aaron & Moyse eundem Deum nouerant, pari lege & religione viuentes vnum & verum Deum, qui colendus atque inuocandus fuerat, inuocabant. Tamen quia loci sui ministerium transgressi contra Aaron sacerdotem, qui sacerdotium legitimum dignatione Dei atque ordinatione perceperat, [26] sacrificandi sibi licentiam vindicauerūt, diuinitus percussi [27] pœnas statim pro illicitis conatibus penderunt; nec potuerunt rata esse, & proficere sacrificia, irreligiose & illicite contra ius diuinæ dispositionis oblata. Turribula quoque ipsa, in quibus incensum illicite fuerat oblatum, ne in vsu de cætero essent sacerdotibus, sed potius indignationis & vltionis diuinæ memoriam corrigendis posteris exhiberent; iussu Domini conflata atque igne purgata, in laminas ductiles producuntur, & affiguntur altari, secundum quod loquitur scriptura diuina: Memoriale, inquit, filijs Israël, vt non accedat quisquam alienigena, qui non est ex semine Aaron, imponere incensum ante Dominum, vt non sit sicut Chore. Et tamen illi schisma non fecerant, nec foras egressi, contra Dei sacerdotes imprudenter atque hostiliter rebellauerant; [28] quod nunc hi Ecclesiam scindentes, & contra pacem atque vnitatem Christi rebelles, [29] cathedram sibi cōstituere, & primatum assumere, & baptizandi atque offerendi licentiam vindicare conantur. Quo modo perficere quæ agunt, aut impetrare aliquid illicitis conatibus de Deo possunt, qui contra Deum, quod eis non licet, moliuntur? Quare qui Nouatiano, siue cæteris eiusmodi schismaticis patrocinantur; frustra contendunt baptizari & sanctificari illic aliquem salutari baptismo posse, vbi constet baptizantem baptizandi licentiam non habere. Atque vt magis intelligi posset contra eiusmodi audaciam, quæ sit censura diuina; inuenimus in tali facinore non solum duces & auctores, sed & participes pœnis destinari, nisi se à communione malorum separauerint, [30] præcipiente per Moysen Domino & dicente: Ibidem. Separamini à tabernaculis hominum istorum durissimorum & nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis, ne simul pereatis in peccato eorum: & quod comminatus per Moysen Dominus fuerat, impleuit; vt quisquis se à Chore, & Dathan, & Abiron non separasset, pœnas statim pro impia communione persolueret. Quo exemplo ostenditur & probatur, [31] obnoxios omnes & culpæ, & pœnæ futuros, qui se schismaticis contra præpositos & sacerdotes irreligiosa temeritate miscuerint. Sicut etiam per Osee prophetam Spiritus sanctus contestatur & dicit: Osee 9. Sacrificia eorum tanquam panis luctus, omnes qui manducant ea contaminabuntur. Docens scilicet & ostendens omnes omnino cum auctoribus supplicio coniungi, qui fuerint [32] eorum peccato contaminati. Quæ ergo apud eos merita esse circa

Deum possunt, quibus supplicia diuinitus irrogantur? aut quo modo tales iustificare & sanctificare baptizatos possunt; [33] qui hostes sacerdotum, aliena & illicita, & nullo sibi iure concessa, vsurpare conantur? Quos tamen ipsos non miramur pro sua prauitate contendere. [34] Asserãt enim necesse est singuli quique quod faciunt, nec volunt victi facile succumbere, quamuis sciant id quod faciant, non licere. Illud mirandum est, immo indignandum potius & dolendum; Christianos antichristis assistere, & præuaricatores fidei atque Ecclesiæ proditores, [35] intra ipsa septa Ecclesiæ contra Ecclesiam stare. Qui quoniam pertinaces alias & indociles, vel hoc tamen confitentur; quod vniuersi siue hæretici, siue schismatici non habeant Spiritum sanctum, & ideo baptizare quidem possint, dare autem Spiritum sanctum non possint: in hoc ipso à nobis tenentur, vt ostendamus nec baptizare omnino eos posse, qui non habeant spiritum sanctum. Nam cum in baptismo vnicuique peccata sua remittantur; probat & declarat in euangelio suo Dominus, per eos solos peccata posse dimitti, qui habeant Spiritum sanctum. Post resurrectionem enim discipulos suos mittens loquitur ad eos
Ioan.20. & dicit: Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Hoc cum dixisset, insufflauit & ait illis: Accipite spiritum sanctum. Si cuius remiseritis peccata, remittẽtur illi: si cuius tenueritis, tenebuntur. Quo in loco ostendit, eũ solum posse bap-
Luc 1. tizare, & remissionem peccatorum dare, qui habeat Spiritum sanctum. Denique ipsum Christum Dominum nostrum baptizaturus Ioannes, accepit ante Spiritum sanctum cum adhuc esset in vtero matris cõstitutus; vt certum esset atque manifestum, baptizare non posse, nisi eos qui habeant Spiritum sanctum. Itaque qui hæreticis siue schismaticis patrocinantur, respondeant nobis, habeant ne spiritum sanctum, an non habeant. Si habent, cur illic baptizatis quã do ad nos veniunt, manus imponitur ad accipiendum Spiritum sanctum, cum iam vtique illic acceptus sit, [36] vbi si fuit, dari potuit? Si autem foris cuncti hæretici & schismatici non habent Spiritum sanctum, & ideo apud nos manus imponitur, vt hic accipiatur, [37] quod illic nec est, nec dari potest; manifestum est nec remissionem peccatorum dari per eos posse, quos constet Spiritum sanctum non habere. Et iccirco vt secundum diuinam dispositionem atque euangelicam veritatem, peccatorum remissionem consequi & sanctificari, ac templa Dei fieri possint; Ecclesiæ baptismo baptizandi sunt omnes omnino, qui ab aduersarijs & antichristis ad Christi Ecclesiam veniunt.

Li.4.ep.7. [38] QVAESISTI etiam fili charissime, quid mihi de illis videatur, [39] qui in infirmitate & languore gratiam Dei consequuntur, an habẽdi sint legitimi Christiani, eo quod aqua salutari non loti sint, sed perfusi. [40] Qua in parte nemini verecundia & modestia nostra præiudicat, quo minus vnusquisque quod putat, sentiat, & quod senserit, faciat. Nos quantũ concipit mediocritas nostra, æstimamus in nullo mutilari & debilitari posse beneficia diuina, nec minus aliquid illic posse contingere, vbi plena & tota fide & dantis & sumẽtis accipitur, quod de diuinis muneribus hauritur. Neque enim sic in sacramento salutari delictorum contagia, vt in lauacro carnali & sæculari sordes cutis & corporis abluuntur, [41] vt aphronitris, & cęteris quoque adiumentis, [42] & solio & piscina opus sit, quibus ablui & mundari corpusculum possit. Aliter pectus credentis abluitur, aliter mẽs hominis per fidei merita mundatur. In sacramentis salutaribus [43] necessitate cogente, & Deo indulgentiam suam largiente totum credentibus conferunt diuina compendia. [44] Nec quemquam mouere debet, quod aspergi vel perfundi videntur ægri, cum gratiam dominicam consequuntur; quando scriptura sancta per Ezechielem Prophetam loquatur & dicat: Ezech.36.
Et aspergam super vos aquam mũdam, & mundabimini ab omnibus immũditijs vestris, [45] & ab omnibus simulacris vestris emundabo vos, & dabo vobis cor nouum, & spiritum nouum dabo in vobis. Item in Numeris: Et homo Num.19.
qui fuerit immundus vsque ad vesperam, hic purificabitur die tertio & die septimo, & mundus erit. Si autem non fuerit purificatus die tertio & die septimo, non erit mundus, & exterminabitur anima illa de Israël, quoniam aqua aspersionis nõ est super eum sparsa. Et iterum: Et locutus est Dominus ad Moysen dicens: Accipe Leuitas de medio filiorum Israël, & purificabis eos. Et ita facies eis purificationem eorum, circumsparges eos aqua purificationis. Et iterum: Aqua aspersionis purificatio est. Num.8.
Vnde apparet aspersionem quoque aquæ instar salutaris lauacri obtinere; & quando hæc in Ecclesia fiunt, vbi sit & dantis & accipientis fides integra, stare omnia & consummari [46] ac perfici posse maiestate Domini & fidei veritate. Porro autem quod quidem eos salutari aqua & fide legitima Christi gratiam cõsecutos, non Christianos sed Clinicos vocant, non inuenio vnde hoc nomen assumant; nisi forte qui plura & secretiora legerunt [47] apud Hippocratem vel Soranũ κλινικοὺς istos deprehenderunt. [48] Ego enim qui Clinicum de Euangelio noui; scio paralytico illi, & debili per longa ætatis curri- Ioan.5.
cula in lecto iacenti nihil infirmitatem suam obfuisse, quo minus ad firmitatẽ cęlestẽ plenissime perueniret: nec tantũ indulgẽtia dominica excitatũ de grabato esse, sed ipsum grabatũ suũ reparatis & vegetatis viribus sustulisse. Et iccirco quantũ fide cõcipere et sentire nobis datur, mea sententia hęc est, vt Christianus iudicetur legitimus, quisquis fuerit in Ecclesia lege & iure fidei diuinã gratiã cõsecutus. Aut si aliquis existimat eos nihil consecutos, eo quod aqua salutari

tantum

tantum perfusi sint, [49] sed inanes & vacui sunt; non decipiantur, vt si incommodum languoris euaserint & conualuerint, [50] baptizentur. Si autem baptizari non possunt, qui iam baptismo ecclesiastico sanctificati sunt; cur in fide sua & Domini indulgentia scandalizentur? An consecuti sunt quidem gratiam dominicam, sed breuiore & minore mensura muneris diuini ac Spiritus sancti, vt habeantur quidem Christiani, non sint tamen cæteris adæquandi? Quinimo Spiritus sanctus non de mensura datur, sed super credentem totus infunditur. Nam si dies omnibus æqualiter nascitur, & si sol super omnes pari & æquali luce diffunditur; quanto magis Christus sol & dies verus, in Ecclesia sua lumen vitæ æternæ pari æqualitate largitur? Cuius æqualitatis sacramentum videmus in Exodo esse celebratum, cum de cælo manna defluerer, & futurorum præfiguratione alimentum panis cœlestis & cibum Christi venientis ostenderet. Illic enim sine discrimine vel sexus, vel ætatis gomor à singulis æqualiter colligebatur. Vnde apparebat Christi indulgentiam & cœlestem gratiam postmodum secuturam, æqualiter omnibus diuidi sine sexus varietate; [51] sine annorum discrimine, sine acceptione personæ super omnem Dei populum [52] spiritalis gratiæ munus infundi. Plane eadem gratia spiritalis, quæ æqualiter in baptismo à credentibus sumitur, in conuersatione atque actu nostro postmodum vel minuitur, vel augetur; vt in Euangelio Dominicum semen æqualiter seminatur, sed pro varietate terræ aliud absumitur, aliud in multiformem copiam vel tricesimi, vel sexagesimi, vel centesimi numeri fructu exuberante cumulatur. Adhuc vero cum singuli ad denarium vocentur, quid est vt quod à Deo æqualiter distribuitur, humana interpretatione minuatur? Quod si aliquis in illo mouetur quod quidam de iis qui ægri baptizantur, spiritibus adhuc immundis tentantur; sciat diaboli nequitiam pertinacem vsque ad aquam salutarem valere, in baptismo vero [53] omne nequitiæ suæ virus amittere. Quod exemplum cernimus in rege Pharaone, qui diu reluctatus, & in sua perfidia demoratus, tam diu resistere potuit & præualere, donec ad aquam veniret: quo cum venisset, & victus est, & extinctus. Mare autem illud sacramentum baptismi fuisse, declarat beatus Apostolus Paulus dicens: Nolo enim vos ignorare fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes per mare transierunt, & omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari. Et addidit dicens: Hæc autem omnia figuræ nostræ fuerunt. Quod hodie etiam geritur, [54] vt per exorcistas voce humana & potestate diuina flagelletur, & vratur, [55] & torqueatur diabolus: & cum exire se, & homines Dei dimittere sæpe dicat, in eo tamē quod dixerit fallat, & id quod per Pharaonem prius gestum est, eodem mēdacio obstinationis & fraudis exerceat. Cū tamen ad aquam salutarem, atque ad baptismi sanctificationem venitur, scire debemus, & fidere, quia illic diabolus opprimitur, & homo Deo dicatus diuina indulgentia liberatur. [56] Nā si scorpij & serpentes, qui in sicco præualent, in aquam præcipitati, præualere possunt, aut sua venena retinere: possunt, & spiritus nequam, (qui scorpij & serpentes appellantur, & tamen per nos data à domino potestate calcātur) permanere vltra in hominis corpore, in quo baptizato & sanctificato incipit Spiritus sanctus habitare. Hoc denique & rebus ipsis experimur, vt necessitate vrgente in ægritudine baptizati & gratiam consecuti, careant immundo spiritu, quo antea mouebantur; & laudabiles ac probabiles in Ecclesia viuant, plusque per dies singulos in augmentum cœlestis gratiæ per fidei incrementa proficiāt. Et contra sæpe nonnulli de illis qui sani baptizantur, si postmodum peccare cœperint, spiritu immundo redeunte quatiuntur; vt manifestum sit, diabolū in baptismo fide credentis excludi, si fides postmodū defecerit, regredi: [57] Nisi si iustum quibusdam videtur, vt illi qui extra Ecclesiam apud aduersarios & antichristos profana aqua polluuntur, baptizati iudicentur: hi vero qui in ecclesia baptizantur, minus indulgentiæ & gratiæ diuinæ consecuti esse videantur; & tantus honor habeatur hæreticis, vt inde venientes non interrogētur vtrúmne loti sint, an perfusi; vtrúmne [58] Clinici sint an Peripatetici. apud nos autem de integra fidei veritate detrahitur, & baptismo ecclesiastico maiestas sua & sanctitas derogatur. Rescripsi fili charissime ad litteras tuas quantum parua nostra mediocritas valuit, & ostendi quid nos quantū in nobis est sentiamus, [59] nemini præscribentes, quo minus statuat quod putat vnusquisque præpositus; actus sui rationem Domino redditurus, secundum quod beatus Apostolus Paulus in epistola sua ad Romanos scribit & dicit: Vnusquisque nostrum pro se rationem dabit. Non ergo nos inuicem iudicemus. Opto te fili charissime semper bene valere.

Exod. 16. Matt. 13. Matth. 20. Exod. 14. 1. Cor. 10. Rom. 14.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXVI.

1. Magno filio] *Hæc inscriptio huic epistolæ peculiaris est, quam tamen habent Ms. Afflig. Blandin. March. & Dun. Cambr. vero etsi hic legat:* Fratrio, *in ipso contextu cum cæteris legit:* fili charissime. *Suspicor itaque laicum fuisse Magnum, atque adeo filiū peculiariter appellatum.*

2. Pro tua religiosa diligentia &c. *Propositio est quæstionis à Magno proposita, quam priori epistolæ parte pertractat. Quum autem iisdem scripturis suam sententiam muniat, quibus vsus est epistolis præcedentibus, leui (quod aiunt) brachio pertransibimus.*

3. dicimus omnes hæreticos &c.) *Hæc in decretum suum digessit Grat. 24. qu. 3. c. dicimus. Illud*

*autem:*propter quod,*ex Ms.substituimus cum Manut.& Morel.pro eo quod erat:*propter hoc.

4. mansissent vtique nobiscum] *Particulam* vtique,*adiiciunt excusi & Ms.omnes,excepto Camb. & Manut.quare illam denuo adiicimus,præsertim quũ reperiatur etiam supra epistolis lv.& lxx.*

5. & nomina adulterata] *Alludit ad nomen quod sibi arrogabant Nouatiani καθαρούς,id est puros se nuncupantes: Epiph.teste hær. 59.& D.Augustino hæres.18.*

6. minora peccantes] *Phrasis hæc Cypriani reperitur etiam apud Cicer.qui pro Murena, non multa peccare dixit.*

7. Quod autem Ecclesia vna sit] *De vnitate ecclesiæ peculiaris est tractatus Tom.2.vbi de ea latius.*

8. vna est matri suæ] *Sic recte Afflig. Blaud. Marc.Dun.cod.& Manut.pro eo quod cæteri:*matris.

9. idemque intus est] *Hoc ex iisdem restituimus & cod.Cauchij,pro eo quod excusi omnes corrupte* idem qui intus est.

10. & seipsum tradidit] *Sic Ms. & excusi omnes,excepto Camb.& Dun.qui legunt:*semetipsum, *non male. Tractat autem hunc Pauli locum D. Augu. lib.4.de bapt.contra Donat.c.3.& 4.*

11. Si enim apud Nouatianũ est, apud Cornelium non fuit] *disertis verbis docet, Ecclesiæ notam esse legitimam successionem Romanorum Pontificum, vtpote quum dicat; apud Cornelium fuisse ecclesiam, quia legitima ordinatione Fabiano successit, apud Nouatianum non esse, quia nemini succedens à seipso ortus est. Similia dixit supra ad Antonian. Atque hinc est, quod alii quoque veteres illam iudicarunt esse ecclesiam Catholicam, in qua Romanus Pontifex præsideret. Sic teste D. Ambrosio orat.funebri, Satyrus eius frater percunctabatur ab Episcopo quodam, vtrũnam cum Episcopis Catholicis, id est, cum Romana ecclesia conueniret. Sic D. Hieron. epistola ad Damasum, fontem signatum, & hortum ecclesiæ conclusum in Petri Cathedra esse docet, & extra eam ecclesiam, qui agnum commederit, prophanum esse; si quis in illa vti in arca Noë non fuerit, periturum diluuio, alludens haud dubie ad hunc & Cypriani similes locos. Idẽ ad eundem sequ.epistola. Si quis (inquit) Cathedræ Petri iungitur, meus est. Sic D. August. contra epistolam fundam.c.4. Tenet me (inquit) in ecclesia ab ipsa sede Apostoli Petri ad præsentem episcopatum sacerdotum successio. Sic idem in psalmo contra partem Donati, & epistola 165. ac Optatus Mileuit. contra Parm. li.2. Donatistas conuincunt, doctrina continuo tradita in ecclesia Romana, per legitimam Pontificum successionẽ; & eodem argumento suæ ætatis hæreticos impugnat, præsertim lib.3.c.3. Ireneus, & ipsum imitatus Tertul. lib. de præscript. aduersus hæreticos, ac Origines lib.1. Periarch.*

12. à seipso ortus est] *Sic recte Ms. Manut. & Morel. nam legit ita Gratianus 24.q.3. dicto cap. Neque vero commoda erat prior lectio:* ordinatus est, *nemo enim à seipso ordinari potest.*

13. Quisquis autem de collectis foras exierit] *Etiam hic recte illi & vetus excusus cum Rembol. pro eo quod erat:*eiecerit:*pessimè.*

14. hic enim reus sibi erit, qui] *Hæc lectio est veteris excusi cod. pro quo Remb. non rectè:*hic enim qui sibi reus erit; *Ms. autem cum Manut. iis eijciunt:* est, *sed prima lectio magis placet.*

15. Et erit vnum ouile] *Magis placet hæc lectio Cambron. cod. Manut. & Morelij, quam cæterorum:* Et erunt, *eo quod tum Græcè tum Latinè sic hodie legatur apud Euangelistam.*

16. & à seipso incipiens] *Sic Ms. & excusi excepto Cambron. qui habet:*à semetipso,*pro quo Manut. & Morelius,* à se ipse, *sed prius malo.*

17. Nam quando dominus corpus suum] *Similis locus est supra epistola ad Cæcilium.*

18. atque in vnum coactum] *Quum sic legant & Ms. & excusus vetus cum Romboldo; suspicor vitio operarum irrepsisse in editionem Erasmicam:* ita vnum.

19. si Christi poculo] *Primus ita legendum adnotauit ad marg. Erasmus, & rectè, nam consentiunt Ms. cod.*

20. declarat in libris regnorum scriptura diuina] *Desideratur hoc in Ms. except. Cambron. sed prorsus adijciendum constat.*

21. filium Nabath] *Hic ex mendo cod. Remboldi pessime antea legebatur:* Naboth,*nam prius habet vetus excusus & Ms. omnes, textus etiam ipse libri Regum.*

22. atque adulterum sibi Regem] *Quum sic legant Ms. excepto Cambr. vetus quoque excusus & Remboldus; non placet quod prius reposuit Erasmus:* alterum;*præsertim quum primus ad Cypriani phrasin accedat magis. Atque idem sentio, de eo quod habet vetus excusus & Ms. excepto Cambronensi.*

23. diuinæ censuræ maiestate] *pro eo quod ille:* diuina censura maiestatis, *certe prius etiam placuit Manut. & Morel.*

24. Sonat adhuc in Euãgelio dominus] *Ita restituimus hunc locum ex codice Cambron. cæteri legebant:* Saciat, *corruptè. Exc. quidẽ vetus legit:* saucit, *sed prius magis accedit ad vulgatam lectionem.*

25. Quod si aliquis illud opponit, &c.] *Similia prorsus videre est epistola lxx.*

26. sacrificandi sibi licentiam vindicauerũt] *Sic rectè Manut. & Morel. ex Ms. pro eo quod erat:* vendicarunt.

27. pœnas &c. penderunt] *Quum hæc vulgata lectio reperiatur & in vet. excu. & in Ms. omnibus, non placet quod legunt illi:* rependerunt.

28. quod nunc hi Ecclesiam scindentes] *Ita rectè Ms. Cambr. Manut. & Morelius, in cæteris desiderabatur:* hi.

29. Cathedram sibi cõstituere & primatum assumere] *Quum de Cathedra Romana loquatur quã inuadere nitebatur Nouatianus, confirmat certè hic locus Primatum Romani Pontificis.*

30. præcipiente per Moysen domino] *Illud:* per Moysen *recte adiectum est ab illis, nam id habẽt Ms. & Gratianus dicto loco.*

31. obnoxios omnes &c. futuros] *Sic illi, vetus excu. & Ms. excepto Cambr. qui cum vulgatis excusis legit:* obnoxios se &c. facturos.

eorum

32. eorum peccato cōtaminati) *Ita rectè quoque illi cum Ms. & Gratiano, pro eo quod erat corruptiß.* communicati.

33. qui hostes sacerdotum, aliena & illicita & nullo sibi iure concessa) *Etiam hoc illi rectè cū Ms. vet. exc. & Remboldo, pro eo quod Erasmici omnes:* hostias, *corruptißime; nisi simul legatur cum Cambr. codice:* qui hostias sacerdotum alienas & illicitas & nullo sibi iure concessas. *Prior tamen lectio magis arridet.*

34. Asserant enim necesse est) *Adiecimus particulam:* enim, *ex cod. Camb. antea desideratam.*

35. intra ipsa septa Ecclesiæ) *Elegantior est hæc lectio Ms. cod. Afflig. Bland. March. Dun. & Cauch. quam vulgata illa & Cambr. cod.* intus in ipsa Ecclesia. *Quum autem de Stephano hæc dicat, verisimile sit scriptam hanc epistolam post cæteras eiusdem argumenti epistolas.*

36. vbi si fuit, dari potuit) *Interiecta particula:* qui, *ab Erasmo, sensum obscurabat; neque verò eam habent Ms. aut vet. excu. aut Remboldus.*

37. quod illis nec est nec dari potest) *Rectè sic etiam illi cum Ms. pro eo quod erat:* nec esse, *A quibus etiam adiecta vox:* posse, *prius desiderata. sic etiā legit Gratianus loco sæpe citato.*

38. QVAESISTI etiā fili charissime) *Perperam hæc posterior huius epistolæ pars in excusis ha&te nus omnibus disiuncta fuit à præcedenti, & velut alia epistola edita. Quod quum iā olim adnotauerit Erasmus, nescio quid Morelio in mentem venerit, qui hanc partem longè ante aliam in noua sua editione, ordine plane perturbato, excuderit, vtpote quū hanc pag. 188. illam verò reperire sit pag. 230. Nos certè, vna cum sit epistola, in duas distinguendam non putauimus; vt tamen aliquod adhuc restaret vestigium dictæ partitionis in duas, priora verba maiusculis litteris excudi iussimus, Atqui legendum:* fili charissime, *primus rectè coniecit H. Grauius, nam sic legunt Ms. omnes.*

39. qui in infirmitate & languore gratiam Dei consequuntur) *Vt occasionem quæstionis huius ortam existimem, ob Nouatianum ipsum, de quo & præcedenti agit epistolæ parte; faciunt verba epistolæ sæpe dicta Cornelij ad Fabianum Antiochenum, citata ab Eusebio & repetita à Nicephoro libr. 6. cap. 3. præsertim quum sub finem epistolæ huius etiam de Damo niaco instituatur quæstio. Cōstat enim inde, Nouatianum quum in iuuentute spiritu immundo vexaretur, atque adeo apud exorcistas ageret, in morbum grauem incidisse; quumque in exspectatione mortis esset, in lecto perfusum fuisse. Neque verò mirū est hac de re dubitasse Magnum; quum sua adhuc ætate Nicephorus pro definito habuisse non videatur, fuisse verè illū baptizatum. Nam hoc verba hæc illius satis indicant: Aquam petijt, qua in ipso lecto ita vt decumbebat perfusus, baptizatus scilicet est: siquidem tinctionem huiusmodi baptismum vocare licet.*

40. Qua in parte nemini) *Ita rectius Cambrou. cum excusis, quam cæteri Ms.* neminem.

41. vt aphronitris) *Veram hāc huius loci lectionem corruperāt librarij Græcæ linguæ ignari. Quidam enim litera:* r, *omissa, scripserant* aphonitris, *quod est in Ms. Afflig. Blandin. March. Dun. & Cauchij cod. alij (quod in Cambrouen. cod. & Gemblac. quātum ex Erasmo colligere est)* sapone & nitris.) *Atque adeo mirer hanc lectionem maluisse sequi Erasmū, quam veram illam veteris excusi & Remboldi, quem per omnia imitari solet. Certe Manut. & Morelius illam nobiscum legunt, & ante nos, ex coniectura Cauchij. Notam autem huius vocis significationem facit, carmen illud Martialis lib. 14.*

Rusticus es, nescis quid Græco nomine dicar,
Spuma vocor nitri, dicor & aphronitrum.

42. & solio & piscina sit opus] *Solium accipitur à Plinio, Catone, Celso, & Suetonio pro vase quò in balneis vtebantur veteres. Ita Sueton. in Augusto cap. 82. At quoties (inquit) neruorum causa marinis Albulisque calidis vtendum esset, contentus hoc erat, vt insidens ligneo solio (quod Hispanico verbo* Duretam; *vocabat) manus ac pedes alternis iactaret. Ex affinitate litterarum contigit, vt pro dicta Ms. cod. lectione irrepserit:* dolio. *Quem errorem & in Plinio animad uerterunt quidam lib. 35. c. 12. vbi tamen pro loculo sepulcrali alia significatione solium accipitur, sicut & apud Curtiū lib. 10. de funere Alexandri magni. Multo autem minus placet lectio Camb, cod. & Erasmi ad marginem* lotio.

43. necessitate cogente &c. totum conferunt diuina compendia] *Significat in necessitate omitti posse omnes baptismi ceremonias, exceptis quæ ad Sacramenti necessitatem pertinent, sic tamen si conualescerent, postea in fide instituerentur, vt patet Synodo Laodic. can. 48. Quanquam tamen in necessitate baptizatos antiquitus ad Clerum difficillime admissos, perspicuum fiat ex Neocæs. concilij can. 12.*

44. Nec quemquam moueat quod aspergi vel perfundi videantur ægri] *Quum propter ægritudinem immergi siue intingi (quod proprie baptizari est) ægri non possent, aqua salutari perfundebantur siue aspergebantur. Eadem ratione ab Ecclesia Occidentali primum obseruari cœpisse consuetudinē aspersionis qua nunc vtimur, existimo; ob teneritudinem nēpe infantium, quum iam rarißimus esset adulterorum baptismus. Comprobat autem eam multis scripturis Cyprianus. Olim certe tum in Occidentali tum in Orientali ecclesia immergi solere, veteres scriptis suis manifestum faciunt, & Romæ id adhuc vsitatum ætate D. Gregorij, manifestum fit ex ipsius sacramētorum libro Ms. Idque apud Anglos etiamnum obseruari, ad marginem adnotauit Erasmus.*

45. & ab omnibus simulacris vestris emundabo vos] *Sic Ms. nostri, quomodo etiam supra alicubi ex ijsdem castigauimus. Antea erat:* & mundabo vos. *Neque vero etiam Gratianus de consecr. distin. 4. c. Nec quenquam, coniunctionem:* &, *legit.*

46. ac perfici posse maiestate domini & fidei veritate. Porro autem quod quidam eos salutari aqua & fide legitima Christi gratiam cōsecutos, non Christianos] *Hæc lectio est Ms. codic. Manutij, Morelij, & Erasmi ad marginem. Quare nolui illam immutare. Placet tamen magis vete. excusi codic. lectio:* ac perfici eos salutari aqua & fide legitima Christi gratiam consecutos, non posse

maiestate Domini & fidei veritate fraudari. Porro quod quidam non Christianos. *Quam Remboldus omissa voce*: fraudari, *obscuram reddiderat.*

47. apud Hyppocratem vel Soranū κλινικοὺς istos] *Græce hanc vocē legunt Ms. Afflig. Dun. Blandin. & Marchin. cod. Hippocrates autem inter medicorum Principes satis superque notus est. Sorani Ephesij medici duo fuêre teste Suida, qui vtriusque scripta recenset. Apud illos igitur merito nomen istud reperiri posse dicit, quum Medicis cum Clinicis, id est, lecto affixis negotium esse soleat vnde, & κλινικὴ à Plinio medicina dicitur. Certe etiam D. Hieron. in epitaphio Paulæ, ea voce in hac significatione vtitur.*

48. Ego enim qui Clinicum de Euangelio noui] *Alludit ad cap. Ioannis. 5. de paralytico (quem & Clinicum vocat eo quod 38. annis in infirmitate fuisse dicatur) curato à Christo apud Probaticam piscinam.*

49. sed inanes & vacui sunt] *Sic Cambron. cod. rectius quam cæteri:* si.

50. baptizentur] *Deprauata prorsus erat lectio vulgata ob adiectam negationem, quare rectè omissa est à Manutio & Morelio, neque in Manuscriptis reperitur.*

51. sine annorum discrimine] *Facit hoc quoque ad baptismum paruulorum, de quo supra epistola ad Fidum latius.*

52. spiritalis gratiæ Dei munus] *Ita vet. exc. Remboldus, Gemblacus, & Ms. omnes, excepto Camb. quo cum Erasmus legit:* spiritalis gratiam muneris, *minus rectè.*

53. omne nequitiæ suæ virus] *Nisi tam constanter sic legerent Ms. omnes tum nostri tum quos viderunt Manut. & Morelius, magis placeret vet. & cæterorum excusorum codic. ac Gratiani lectio:* omnes nequitiæ suæ vires.

54. vt per Exorcistas] *Exorcistarum Ordinis supra meminit epistola lv. Potestatis quoque ipsorū in dæmones epistola 2. de qua latius quoque infra aduersus Demetrianum, & Tertul. li. ad Scapulam. De eadem Minutius Felix in suo Octauio, qui Arnobij titulo perperam hactenus inscribitur. Vetustissimum vero esse Exorcizandi in ecclesia morem, etiam ethnici testantur. Vlpianus enim Iureconsultus Alexandri Imperat. (teste Lampridio) Consiliarius & Scrinij magister, ff. de var. & extraord. cognit. lib. 1. §. Medicos: Si incantauit (inquit) vel imprecatus est, vel (vt vulgari verbo impostorum vtar) si exorcisauit, nō sunt ista medicinæ genera. Sic enim rectè legit Remundus Rufus lib. sæpe citato pro eo quod vulgo legitur:* in posterū. *Impostores enim Christianos vocabant, vnde & eodem respexisse videtur in Nerone Suetonius Adriani Imperator. epistolarum magister, dum Christianos vocat genus hominum superstitionis nouæ & maleficæ. Neque vero exorcismi duntaxat vsus fuit ad expulsionem dæmonum, in ijs quos Energumenos vocabant, verum & in baptismo. Ad quem haud dubie alludit dicta 2. epistola auctor noster. Frequentissime eiusdem meminit D. August. immo lib. 2. de gratia Dei & pecc. orig. c. 40. ac li. 2. de nupt. & concupis. c. 29. antiquissimam ecclesiæ traditionem dicit D. etiam Chrysost. hom. de Adam & Eua, Opt. Mileuit. lib. 4. contra Parmen. D. Nazianzenus. Orat. de Baptismo. ac D. Dionysius Areopag. eccles. hier. c. 1. dum exsufflationis in dæmonem meminit, qua in exorcismis exerceri solet. Immo & ab Apostolis vsitatos exorcismos & à Christo ipso, manifestum fit. Act. 19. & Mar. 5. hic enim legitur: ὁρκίζω σε τὸν θεὸν illic vero ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει. Quod voce Scripturis vsitata vertit Interpres. Adiuro te, & adiuramus vos, quam & in Liuio alicubi vsitatam hac significatione volunt quidam. Potestatem quoque eyciendi dæmonia disertis verbis Apostolis suis Christus tribuit Matth. 10. & Luc. 10. Marc. 16. Eodem Act. c. Iudæorum Exorcistarum fit mentio de quibus etiam illud Mat. 12. Filij vestri in quo eijciunt, interpretatur D. Hieron. in comment. Ab illis igitur ad Christianos translatum est & nomen & ministerium. Nam Salomonem inuenisse modos coniurationum quibus effugātur dæmones, testis est Ioseph. lib. 8. antiquit. & Rabanus Maurus cap. 10. lib. 1. de institut. cleric. Vbi & formam ordinationis eandem qua hodie vtimur, affert ex Concilio Carthag. 4. canon. 7.*

55. & torqueatur] *Mendum cod. Remboldi quo legebatur:* vt, *remansit in cod. Erasmicis. Rectè etiam ex Ms. legunt Manut. & Mor.* Deo dicatus.

56. Nam si scorpij & serpentes etiam prævalere possunt, &c. possunt & spiritus] *Sic Ms. Afflig. Blandin. Marchin. & Dun. maiori cū emphasi, quam excusi:* Nam sicut & prævalere non possunt, &c. sic & spiritus, &c. non possunt, *quare & magis placet prior lectio.*

57. Nisi si iustum quibusdam videtur] *Quum hac rursum pertineant ad primam quæstionem initio epistola tractatam; certo colligitur, vnam esse & non plures epistolas.*

58. Clinici vel Peripatetici] *Alludit in Etymologiam vtriusque nominis. Quemadmodum enim Clinici à κλινή, id est, lecto, sic Peripatetici à περιπατεῖν, id est, à deambulando dicti sunt.*

59. Nemini præscribentes] *Eadem habet verba epistola ad Stephanum & ad Iubaianum.*

EPISTOLÆ IN EXSILIO CONSCRIPTAE ET SVB finem vitæ.

AD NEMESIANVM ET CÆteros martyras in metallo constitutos.

EPISTOLA LXXVII.

ARG. *Miris præconijs effert martyres ad metallum damnatos, singulis tormentis singula solatia pulchra antithesi opponens. In exsilio autem scriptam colligere est, ex illis verbis: nisi me ob confessionem nominis relegatum præfiniti termini arcerent.*

CYPRIA-

CYPRIANVS [1] NEMESIANO, [2] Felici, Lucio, alteri Felici, Litteo Poliano, Victori, Iaderi, Datiuo, Coëpiscopis; itē compresbyteris & Diaconibus & cæteris fratribus in metallo constitutis martyribus Dei Patris omnipotentis & Iesu Christi Domini, & Dei conseruatoris nostri, æternam S.

Lib. 3. ep. 25 GLORIA quidem vestra poscebat beatissimi ac dilectissimi fratres, vt ad conspectū atque ad complexum vestrum venire ipse deberem, nisi me quoque [3] ob confessionem nominis relegatum præfiniti loci termini coërcerent: sed quo modo possum [4] repræsento me vobis, & ad vos etiam si corpore & gressu venire non datur, dilectione tamen & spiritu venio, exprimens litteris animum meum, quo in istis virtutibus & laudibus vestris lętus exulto; participem me computans vobis etsi non passione corporis, cōsortio charitatis. An ego possim tacere & vocem meam silentio premere, cum de charissimis meis tam multa & gloriosa cognoscam, quibus vos diuina dignatio honorauit: vt ex vobis pars iam martyrij sui consummatione præcesserit, meritorum suorum coronam de Domino receptura; pars adhuc in carcerem claustris, siue in metallis & vinculis demoretur, exhibens per ipsas suppliciorum moras corroborandis fratribus & armandis maiora documenta; ad meritorum titulos ampliores tormentorum tarditate proficiens, habitura tot mercedes in cœlestibus præmijs, quot nūc dies numerantur in pœnis? Quæ quidem vobis fortissimi ac beatissimi fratres pro merito religionis ac fidei vestræ accidisse non miror, vt vos sic Dominus [5] ad gloriarum sublimę fastigium clarificationis suæ honore prouexerit; qui semper in Ecclesia eius [6] custodito fidei tenore vigilastis, conseruantes firmiter dominica mandata; in simplicitate innocentiam, in charitate, concordiam, modestiam in humilitate, diligentiam in administratione, vigilantiam in adiuuandis laborantibus, misericordiam in fouendis pauperibus, in defendenda veritate constantiam, in disciplinæ seueritate censuram. [7] Ac ne aliquid ad exemplum bonorum factorum deesset in vobis, etiam nūc in [8] confessione vocis & passione corporis fratrum mentes ad diuina martyria prouocatis, [9] duces vos exhibendo virtutis; vt dum grex pastores suos sequitur, & quod fieri à præpositis cernit, imitatur, paribus obsequiorum meritis à Domino coronetur. Quod autem fustibus cæsi prius grauiter & afflicti, per eiusmodi pœnas initiastis confessionis vestræ religiosa primordia; execranda nobis ista res non est. Neque enim ad fustes Christianum corpus expauit, cuius est spes omnis in ligno. Sacramentum salutis suæ Christi seruus agnouit, redemptus ligno ad vitam æternam, [10] ligno prouectus est ad coronam. Quid vero mirum, si vasa aurea & argentea in metallum, id est, auri & argenti domicilium dati estis, nisi quod nunc metallorum natura conuersa est, locáque quæ aurum & argentum dare ante consueuerant, accipere cœperunt? Imposuerunt quoque compedes pedibus vestris, & membra felicia ac Dei templa infamibus vinculis ligauerunt; quasi cum corpore ligetur & spiritus, aut aurum vestrum ferri cōtagione maculetur. Dicatis Deo hominibus & fidem suam religiosa virtute testantibus, ornamenta sunt ista, non vincula; nec Christianorum pedes ad infamiam copulant, sed clarificant ad coronam. O pedes feliciter vincti, qui non à fabro, [12] sed à Domino resoluuntur. O pedes feliciter vincti, qui itinere salutari ad paradisum diriguntur. O pedes in sęculo ad præsens ligati, vt sint semper apud Dominum liberi. O pedes [13] compedibus & transuersarijs interim [14] cunctabundi, sed celeriter ad Christum glorioso itinere cursuri. Quantum vult hic vel inuida crudelitas, vel maligna, nexibus vos suis & vinculis teneat; cito à terris & pœnis istis ad cœlorum regna venietis. Non fouetur in metallis, lecto & culcitris corpus, sed refrigerio & solatio Christi fouetur. Humi iacent fessa laboribus viscera; sed pœna non est cum Christo iacere. Squalent sine balneis mēbra situ & sorde deformia; sed spiritaliter intus abluitur, quod foris carnaliter sordidatur. Panis illic exiguus; At non in solo pane viuit homo, sed in sermone Dei. Vestis algentibus deest; Sed qui Christum induit, & vestitus abundanter & cultus est. [15] Semitonsi capitis capillus horrescit, sed cum sit caput viri Christus; qualecunque illud caput deceat necesse est, quod ob Domini nomē insigne est. Omnis ista deformitas [16] detestabilis & tetra gentilibus, quali splendore pensabitur? Sæcularis hæc & breuis pœna, quam clari & æterni honoris mercede mutabitur, cùm secundum beati Apostoli vocem transformauerit Dominus corpus humilitatis nostræ conformatū corpori claritatis suæ? Sed nec in illo fratres dilectissimi aliqua potest aut religionis, aut fidei iactura sentiri, [17] quod illic nūc sacerdotibus Dei facultas non datur offerendi & celebrandi sacrificia diuina. Celebratis immo atque offertis sacrificium Deo & pretiosum pariter & gloriosum, & plurimum vobis ad retributionem præmiorum cœlestium profuturum; cum scriptura diuina loquatur & dicat: Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit. Hoc vos sacrificium Deo offertis, hoc sacrificium sine intermissione die ac nocte celebratis, [18] hostiæ facti Deo & vosmetipsos sanctas atque immaculatas victimas exhibentes, sicut apostolus adhortatur & dicit: Oro ergo vos fratres per misericordiā Dei vt constituatis corpora vestra hostiam viuam, sanctam, placentem Deo, nec configuremini sæculo huic, [19] sed transformamini in renouatione

1. Tim. 2. Deut. 8. Luc. 4. 1. Cor. 11. Philip. 3. Psal. 50. Rom. 12.

nouatione ſenſus, ad probandum quæ ſit voluntas Dei bona & placens, & perfecta. Hoc eſt enim quod præcipue Deo placeat: hoc eſt, in quo maioribus meritis ad promerendam voluntatem Dei opera noſtra proueniant: hoc eſt, quod ſolum Domino de beneficijs eius grandibus & ſalutaribus fidei ac deuotionis noſtrę obſequia retribuant, prædicante in pſalmis & cōteſtante Spiritu ſancto: *Pſal.115.* Quid retribuam inquit, Domino,[20] pro omnibus quæ tribuit mihi? Calicem ſalutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. Pretioſa in conſpectu Domini mors iuſtorum eius. Quis non libenter & prompte calicem ſalutis accipiat? quis non appetat gaudibundus & lætus, in quo aliquid & ipſe Domino ſuo retribuat? quis nō pretioſam in conſpectu Domini mortem fortiter & conſtanter excipiat; placiturus eius oculis, qui nos in congreſsione nominis ſui deſuper ſpectans volentes comprobat, adiuuat dimicantes, vincentes coronat, retributione bonitatis ac pietatis paternæ renumerans in nobis quidquid ipſe præſtitit, & honorans quod ipſe perfecit? Ipſius enim eſſe quod vincimus, & quod ad maximi certaminis palmā ſubacto aduerſario peruenimus, declarat & docet Dominus in Euangelio ſuo, dicens: *Matth.10* Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quo modo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri qui loquitur in vobis. Et iterum: *Luc.21.* Ponite in cordibus veſtris non præmeditari excuſare. Ego enim dabo vobis os & ſapientiam, cui non poterunt reſiſtere aduerſarij veſtri. In quo quidem & credentium magna fiducia eſt, & culpa grauiſsima perfidorum; non credere ei qui ſe opem ſuam daturum confitentibus pollicetur, nec rurſus eundem timere qui æternam pœnam negantibus comminatur.

[21] Quæ vos omnia fortiſsimi ac fideliſsimi milites Chriſti inſinuaſtis fratribus noſtris implētes factis quod verbis ante docuiſtis; futuri maximi in regno cœlorum pollicente Domino & dicente: *Matt.5.* Qui fecerit & ſic docuerit, maximus vocabitur in regno cœlorum. Denique exemplum veſtrum ſecuta multiplex plebis portio, confeſſa eſt vobiſcum pariter,[22] & pariter coronata eſt; connexa vobis vinculo fortiſsimæ charitatis, & à præpoſitis ſuis nec carcere, nec *Matt.13.* metallo ſeparata. Cuius numero nec virgines deſunt, quibus[23] ad ſexagenarium fructum cētenus acceſsit, quaſque ad cœleſtem coronam gloria geminata prouexit. In pueris quoque virtus maior ætate annos ſuos confeſsionis laude tranſcendit, vt martyrij veſtri beatum gregem & ſexus, & ætas omnis ornaret. Qui nūc vobis, dilectiſsimi fratres, conſcientiæ victricis vigor? quæ ſublimitas animi? quę in ſenſu exultantia? qui triumphus in pectore? vnumquemque veſtrum ſtare ad promiſſum Dei prēmium, de iudicij die eſſe ſecurum? ambulare in metallo, captiuo quidem corpore ſed corde regnante; ſcire Chriſtum ſecum eſſe præſentem, gaudentem tolerantia ſeruorum ſuorum per veſtigia & vias ſuas ad regna æterna gradientium? Exſpectatis quotidie læti profectionis veſtræ ſalutarem diem, & iam iamque de ſæculo receſſuri ad martyrum munera & domicilia diuina properatis; poſt has mundi tenebras viſuri candidiſsimam lucem, & accepturi maiorē paſsionibus omnibus & conflictationibus claritatem Apoſtolo conteſtante & dicente: Non ſunt cō- *Rom. 8.* dignæ paſsiones huius temporis ad ſuperuenturam claritatem quæ reuelabitur in nobis. Plane quia nunc vobis in precibus efficacior ſermo eſt, & ad impetrandum quod in preſſuris petitur facilior oratio eſt: petite impenſius, & rogate, vt confeſsionem omnium noſtrum dignatio diuina conſummet; vt de iſtis tenebris & laqueis mundi nos quoque vobiſcum integros & glorioſos Deus liberet; vt qui hic charitatis & pacis vinculo copulati,[24] contra hæreticorum iniurias & preſſuras gentilium ſimul ſtetimus, pariter in regnis cœleſtibus gaudeamus. Opto vos beatiſsimi ac dilectiſsimi fratres in Domino bene valere, & noſtri ſemper & vbique meminiſſe. Valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXVII.

1. Nemeſiano] *Quum ſic legant Ms. & excuſi omnes, non placet Grauij & Manutij lectio:* Meneſiano; *præſertim quum & in Synodo & ſupra epiſtolis ad Numidas lx. & lxx. prius legatur, & ipſe Manutius Epiſtola ſequ. quæ huius reſponſum eſt, ſic etiam legat.*

2. Felici, Lucio, alteri Felici, Litteo Poliano, Victori, Iaderi, Datiuo,] *Omnes hi interfuerunt Synodo Carthaginienſi, vbi reperire eſt Felices & Victores plures, Lucius vero cognominatur à Caſtrogalbæ, Litteus à Gemellis, Polianus à Mileo, Iader cōfeſſor & martyr à Midila, & Datiuus à Badis.*

3. ob confeſsionem nominis] *De phraſi hac Tertulliani & Cypriani, ſupra diximus epiſtola ad Antonianum, quare recte Ms. Afflig. Blandin. Marchin. & Dun. Manut. quoque & Morelius omittunt vocem* Chriſti. *De exſilio autem Cypriani (de quo loqui illum patet ex voce:* relegationis, *latius in vita eius vtraque.*

4. repræſento me vobis] *Repreſento pro præſentem me exhibeo, habes & alicubi ſupra, paulopoſt eandem vocem habes pro referre.*

5. ad gloriarum ſublime faſtigium] *Ex codice Remboldi irrepſerat:* ad glorioſum & ſublime, *nam prius habet vetus excuſus & Ms. omnes. Cuius mendum etiam erat:* ſuo, *pro eo quod nunc ex Ms. legimus:* ſuæ.

6. cuſtodito fidei tenore] *Quum ſic legāt Ms. excepto ſolo Cambron. & vetus cum cæteris excuſis; magis placet, quam quod habet ille & Manut. cū Morelio:* cuſtoditæ.

Ac ne

7. Ac ne aliquid] *Hic rursum male primus Remboldus:* aliud.

8. confeßione vocis & paßione corporis] *En iterum manifestam confessionis & martyrij differentiam.*

9. Duces vos exhibendo virtutis] *Ita Cambron. codex cum excu. excepto Manutio & Morelio; qui legunt:* virtutibus,*quemadmodum & cæteri Ms. sed non placet.*

10. ligno prouectus est ad coronam] *Rursum hic errore cod. Remboldi legebatur:* profectus, *pessime; nam vet. excu. cum Ms. hoc modo legit.*

11. in metallum, id est, auri & argenti domicilium] *Ex metallis enim effodiuntur (inquit ille) opes, irritamenta malorum. Est autem elegans metaphora.*

12. sed à Domino resoluuntur] *Sic Ms. excepto Cambronensi, qui habet cum vulgatis:* à Christo soluuntur, *non male. Prior tamen lectio comprobatur epistola sequenti.*

13. compedibus & transuersarijs] *Ita legendum iam pridem conieceram, pro eo quod erat:* ira ad uersarij. *Confirmauit autem hanc lectionem Manutius, & accedunt quam proxime Ms. & Morelius, qui habent:* trauersarijs. *Quod itaque adiectiue dixit Cæs. lib. 2. de bell. ciuil. substantiue vsurpat Auctor.*

14. cunctabundi] *Etiam huius loco irrepserat mendum ex cod. Remboldi:* contabundi.

15. Semitonsi capitis capillus] *Ita olim tondebantur serui ad metalla damnati. Sic etiam 2. Regum 20. legitur Hanon filius Naas Rex Ammonitarum rasisse dimidiam partem barbæ nuntiorum Dauid. Videtur autem hunc locum imitatus D. Hieronymus epistola ad Heliodorum, vti adnotauit Erasmus.*

16. detestabilis & tetra] *Sic Ms. quatuor cum excusis, Cambronen. vero & Erasmus ad marginem:* & fœda, *vtramuis eligas licet. Illud autem:* clari, *rectius habent illi, vet. excu. & Rembold. cum Manut. & Morel. quam Cambr. & Erasmici:* clara.

17. quod illic nunc sacerdotibus] *Phrasis est Cypriani:* illic, *pro:* istic, *quare male Remboldus, cum vulgatis:* illis, *nã prius legit vet. excusus, & Ms. Consolatur autem eos, quod nõ liceat sacrificia diuina Deo offerre.*

18. hostiæ factæ Deo] *Ita Ms. 4. pro eo quod excus. vulgati:* Dei.

19. sed transformamini] *Siue hoc modo legas cum Cambron. cod. & Manut. siue cum cæteris:* transformemini, *perinde est; vtrouis enim modo interpretari potest vox Græca:* μεταμορφῶσθε.

20. pro omnibus quæ retribuit mihi] *Vulgata hæc lectio excus. & Ms. cod. magis placet, quam Camb. cod. Manut. & Morelij:* de omnibus. *Etsi enim vox Græca* περὶ, *vtroque modo verti posit, prius tamen magis conuenit illi quod præcedit:* Quid retribuam. bonitatis ac pietatis] *Prior vox desiderata fuit ob mendum cod. Rembold.*

21. Quæ vos omnia fortißimi) *Nescio vnde interiecerit idem ille vocem:* tanta, *est enim superflua, neque reperitur in vet. excu. aut Ms.*

22. & pariter coronata est) *Legit quidẽ Cambron. cod. & Erasmus ad marginem:* confortata, *sed non placet.*

23. ad sexagenarium fructum centenus accedit) *Alludit ad parabolam Matth. 13. & sexagenarium fructum virginibus, cẽtenum martyribus attribuit; de quo latius lib. de disc. & habit. virginum, vbi idipsum repetit.*

24. contra hæreticorum iniurias) *Loquitur de Nouatiani sceleribus, cõtra quorum iniurias fortiter simul steterant.*

AD CYPRIANVM NEMEsiani, Dariui, Felicis, & Victoris responsum.

EPISTOLA LXXVIII.

ARG. *Epistola hæc & duæ sequentes nihil aliud quam responsa continent ad Epistolam præcedentem; vtpote quæ gratiarum actionem continent: tum pro consolatione litteraria, tum pro subsidio vna misso. Ex eo autem quod tres diuersæ epistolæ rescriptæ sunt ad vnicam Cypriani, colligere est, in diuersis metalli fodinis constitutos fuisse episcopos, qui eas scribunt. Quod confirmat epistola lxxx. vbi certi metalli fit mentio. Primi autem hanc ediderunt Manutius & Morelius.*

CYPRIANO FRATRI NEmesianus, Datiuus, Felix, & Victor, in Domino æternam S.

SEMPER magnis sensibus pro tẽporis conditione litteris tuis locutus es Cypriane dilectißime; quibus aßidue lectis, & praui corriguntur, & bonæ fidei homines corroborantur: *Li. 4. ep. 10.* dum enim non definis tractatibus tuis sacramenta occulta nudare, sic nos in fide facis crescere, & de sæculo homines ad credulitatem accedere. Nam quæcunque bona in multis libris tuis intulisti, nesciius ipsum te nobis designasti: es enim omnibus in tractatu maior, in sermone facundior, in concilio sapientior, in patientia simplicior, in operibus largior, in abstinentia sanctior, in obsequio humilior, & in actu bono innocentior. Scis & ipse charißime nostrum optabile votum esse, quod te videamus doctorem[2] & amatorem nostrum ad coronam magnæ confeßionis peruenisse, nam quasi bonus & verus doctor quid nos discipuli secuti apud præsidem dicere deberemus,[3] prior apud acta proconsulis pronunciasti; & tuba canens, Dei milites cœlestibus armis instructos ad congreßionis prælium excitasti:[4] & in acie prima pugnans spiritali gladio diabolũ interfecisti: agmina quoque fratrum hinc & inde verbis tuis cõposuisti, vt insidiæ inimico vndique tenderentur, & cadauera ipsius publici hostis[5] neruis concisis calcarentur. Crede nobis charißime, *Matth. 13.* quoniam non est à cẽtesimo præmio minor tua innocens

innocens anima; quæ nec fæculi primos impetus timuit, nec ire in exsilium recusauit, nec relinquere ciuitatem dubitauit, [6] nec in deserto loco commorari horruit; & quoniam multis documentum confeßionis dedit, [7] ipsa martyrium prior dixit; alios enim ad martyria facienda exemplo suo prouocauit; & non tantũ martyrum de fæculo iam excedẽtium socia esse cœpit; sed & cum futuris cœlestem amicitiam copulauit. Agunt ergo tibi nobiscum damnati maximas apud Deum gratias Cypriane dilectißime, quod litteris tuis laborantia pectora recreasti; [8] fustibus vulnerata membra curasti; compedibus pedes ligatos resoluisti; semitonsis capitis capillaturam adæquasti; tenebras carceris illuminasti; montes metalli [9] in planum deduxisti; naribus etiam flagrantes flores imposuisti; & tetrum odorem fumi exclusisti. [10] Fecit autem & prosecutum ministerium tuum, & [11] Quirini dilectißimi nostri; quod [12] per Herennianum hypodiaconum, & Lucanum, & Maximum, & Amantium acoluthos distribuendum misisti, quæcunque neceßitatibus corporum defuerant expediri. Simus ergo orationibus nostris [13] alterutrum adiutores, & rogemus sicut mandasti, vt Deum, & Christum, & angelos [14] in omnibus actibus nostris habeamus fautores. Optamus te domine frater semper bene valere, & nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt. Omnes nostri, qui nobiscũ sunt, te amant, & salutant, & videre desiderant.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXVIII.

1. dum enim non desinis] *Pro:* dum, *quod habet Manu. legit Mor:* cum, *& paulopost pro eo quod ille:* fide, *hic* fidem, *sed prius vtrumque magis placet.*

2. & amatorem] *Hoc apud Manut. desiderabatur, sed habet Morelius.*

3. prior apud Acta proconsulis pronunciasti] *Quid pronunciarit Cyprianus apud proconsulem dum in exsilium mitteretur, videat lector in Actu passionis eius inter Prolegomena, vel hinc autem patet, & præcedentem & hanc cũ sequentibus epistolam in exsilio illius scriptam.*

4. & in acie prima pugnãs] *Sic etiam rectius exemplar Morelij, quam Manut.* pugna.

5. neruis concisis] *Elegans Metaphora, ab eis qui hostibus neruos præcidunt vt cadant. quod rectius legit Manut. quàm Morel.* ac nerui concisi.

6. nec in deserto loco] *Locus exsilij Cypriani fuit apud Curubin.*

7. ipsa martyrium prior dixit] *Hoc quoque & quod sequitur:* socia, *rectius Manut. quàm Mor.* ipse, *&:* solatio, *quia loquitur de anima Cypriani.*

8. fustibus vulnerata membra curasti] *Vel hinc manifestum est, esse responsum ad epistolã præced. vtpote cuius ipsa verba repetit.*

9. in planum deduxisti] *Mor. legit:* in plana, *sed prius malo.*

10. Fecit autem & prosecutum ministerium tuum.] *Interiecta particula:* est, *à Mor. sensum obscurabat.*

11. Quirini dilectißimi nostri] *Fit huius eiusdem mentio vtraque sequ. epistola, & extant ad eundem Tom. 2. libri tres testimoniorum.*

12. per Herẽnianum hypodiaconum, & Lucanum & Maximum & Amantium] *Horũ omnium fit in eisdem mẽtio, erãt autem illi portitores litterarum Cypriani, & subsidij tam ab illo quam à Quirino mißi.*

13. alterutrum adiutores] *Rectius hoc quoque Manut. quam Morel.* alterutro.

14. in omnibus actibus nostris] *Contra hæc lectio magis placet Morelij, quam Manut.* in omnibus actis.

AD EVNDEM LVCII ET cæterorum martyrum responsum.

EPISTOLA LXXIX.

Argumenti esse eiusdem cum præcedenti, verba ipsa epistolæ dæmonstrant, atque adeo non Lucij Romani Pontificis sed Lucij Martyris & Episcopi Africani epistola est: multo minus autem Cypriani ad Luciũ Papam, vti ex ipso textu docebimus.

[1] CYPRIANO FRATRI ET collegæ, Lucius & qui mecum sunt omnes in Domino Salutem.

EXVLTANTIBVS nobis & lætantibus in Deo, quod nos ad congreßionem armauerit, & in prælio victores sua dignatione fecerit, superuenerunt litteræ tuæ frater charißime; quas per Herennianum hypodiaconum, & Lucanum, & Maximum & Amantium acoluthos misisti nobis; quibus lectis recepimus in vinculis laxamentum, in pressura solatium, & in neceßitate præsidium, & excitati sumus & robustius animati ad si quid amplius fuerit pœnarũ. Nam ante paßionẽ à te sumus ad gloriam prouocati, qui prior nobis ducatum ad confeßionem nominis Christi præbuisti. Nos vero secuti vestigia confeßionis tuę parem gratiam tecum speramus. Nã qui prior est in cursu, prior est & ad præmium, & qui prior occupasti, de quo cœpisti, inde hoc nobis communicasti, [2] demonstrans scilicet indiuiduam charitatem, qua semper nos dilexisti; [3] vt quibus vnus fuit spiritus in coniunctione pacis, esset precum tuarum gratia, & vna corona confeßionis. Accesit autem tibi frater charißime ad confeßionis coronam retributio operum, abundans mensura quam accipies à Domino in die remunerationis; [4] qui te nobis litteris tuis repræsentasti, vt pectus illud tuum candidum & beatum, quod semper Lib. 3. ep. 7.

ſemper nouimus, manifeſtares; & ſecundum latitudinem eius nobiſcum laudes Deo diceres, non quantum nos meremur audire, ſed quantũ tu potes dicere. Tuis enim vocibus & quæ minus in nobis inſtructa erant [5] exornaſti, & confirmaſti ad ſuſtentationem earundem paſſionum, quas patienter ferimus, ſecuri de præmio cœleſti, & de corona martyrij, & de regno Dei, [6] ex prophetia quam litteris tuis Spiritu ſancto plenus ſpopondiſti. Hoc totum fiet dilectiſsime, ſi nos orationibus tuis in mente habueris, quod te facere confido, ſicut & nos vtique facimus. Accepimus itaque frater deſideratiſsime [7] id quod à Quirino, & à teipſo miſiſti ſacrificium ex omni opere mundo. Sicut & Noë obtulit Deo, & delectatus eſt Deus [8] in odorem ſuauitatis, & reſpexit in ſacrificium eius. Ita & in veſtrum reſpiciat, & delectetur reddere vobis huius tam boni operis mercedem. Peto autem vt litteras, quas ad Quirinum fecimus, tranſmitti præcipias. Opto te frater chariſsime ac deſideratiſsime ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. ſaluta omnes, qui tecum ſunt. Valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXIX.

1. Cypriano fratri & collegæ, Lucius, & qui mecum ſunt] *Recte ſic Manut. pro eo quod prius erat:* Cyprian. fratri & collegæ Lucio, & qui cum eo ſunt: *Nam eſſe Reſponſum ad Cypriani Epiſtolam ante hanc ſecundam, verba epiſtolæ & nomina portitorum, eadem quæ epiſtola præced. ſatis indicant. Romani autem Pontificis non eſſe, tum eodẽ argumento colligitur, tum nomine ſcriptoris Lucij, quod reperitur inter illos Epiſcopos ad quos illam ſcripſit Cyprianus, tum denique quod expreſſam de confeßione Cypriani mentionem faciat; quam non contigiſſe niſi diu poſt mortem Lucij Pontificis, ex vita eius & Actu paßionis manifeſtum eſt.*

2. demonſtrans ſcilicet indiuiduam charitatem] *Ita rectè Manut. pro eo quod cæteri:* demonſtrationem; *corruptißime.*

3. vt quibus vnus fuit ſpiritus in coniũctione pacis] *Quum ſimilia ſint verba epiſtolæ Cypriani ad iſtos Martyres, vel hinc patet ad litteras illas reſponſum hoc ſcribi.*

4. qui te nobis] *Interſeruerant hic Manut. & Morel. particulam:* &, *ſed quam non habent Ms. Aſflig. Bland. Dun. & March.*

5. exornaſti] *Sic rectè illi cum Ms. & vet. excuſ. pro eo quod corrupte Rembol. cum cæteris:* & ornaſti.

6. ex prophetia] *Siue hoc pacto legas cum Manut. ſiue cum cæteris:* ad prophetiam, *perinde eſt. Alludit autem denuo ad verba epiſtolæ dictæ Cypriani.*

7. id quod à Quirino & à teipſo miſiſti ſacrificium] *Sacrificium vſurpant pro oblatione, quomodo loquuntur epiſtola ſequenti.*

8. in odorem ſuauitatis] *Solus Eraſmus:* in odore, *ſed repugnat ipſe textus Geneſ.*

AD EVNDEM FELICIS, IADERIS, Polyani & cæterorum martyrum reſponſum.

EPISTOLA LXXX.

Argumenti eiuſdem eſt cum præcedenti.

CYPRIANO CHARISSIMO ET dilectiſsimo, Felix, Iader, Polyanus vna cum Presbyteris & omnibus nobiſcum commorantibus [1] apud metallum Siguenſe, æternam in Domino Salutem.

R[2]ESALVTAMVS te frater chariſsime per Victorium [3] Herennianum hypodiaconum, Lucanum, & Maximum [4] fratres noſtros, fortes & incolumes adiuuantibus orationibus tuis. [5] A quibus accepimus oblationis nomine quãtitatem vnà cum litteris quas ſcripſiſti; in quibus dignatus es de verbis cœleſtibus nos tanquam filios cõfortare: & Deo patri omnipotenti per Chriſtum eius gratias egimus, & agimus; quod ſic confortati, & corroborati ſumus per tuam adlocutionem; petentes de animi tui cãdore, vt nos adſiduis orationibus tuis in mente habere digneris: vt confeſsionem veſtram, & noſtram, quam Dominus in nobis conferre dignatus eſt, ſuppleat. Saluta omnes qui tecum commorantur. Optamus te frater chariſsime [6] in Deo ſemper bene valere. [7] Iader ſubſcripſi, Polianus legi [8]: dominum meũ Eutichianum ſaluto. Li. 5. ep. 11.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXX.

1. Apud metallum Siguenſe] *Ita Mor. Manut. vero* Sibuẽſe, *vtra autem vera ſit lectio, neſcio, prior tamen magis placet eo quod Chorographi in Mauritania Sigepolim coloniam collocent. Nobiſcum legit codex Anglicus Ioan. Clementis, habet enim ille etiam hanc epiſtolam, quam nunc recens ediderunt Manu. & Morelius.* æternam in Domino, *Apud Manut. hæc deſiderantur, habet tamen cum Morel. Anglicus codex.*

2. Reſalutamus te frater chariſsime] *Deſiderabatur apud Manut. vox:* frater, *adiecta à Morelio.*

3. Herennianum Hypodiaconum] *Etiã hæc poſterior vox ex Morelij cod. adiecta eſt. Non habet tamẽ cod. Angl. amplius quã Manut. ſed legit:* Victorium.

4. fratres noſtros] *placet hæc Manut. lectio pro qua Morelius:* fratres, nos.

5. A quibus accepimus oblationis nomine] *Iſtud denuo cõfirmat epiſtolam præced. eodem tempore*

ſcriptam, nam quod ibi ſacrificium dixit Lucius, hîc oblationem vocant.

6. in deo ſemper bene valere] *Vocem*: ſemper, *ex cod. Morelij adiecimus.*

7. Iader ſubſcripſi &c.] *Hæc quoque deſiderabantur apud Manut. & in Angl. cod. Ego vero puto deſiderari præterea, verba his præmittenda:* Felix ſcripſi.

8. dominum meum Eutichianum] *An idem ſit cum Eutyche Epiſcopo cuius fit mentio in inſcriptione epiſtolæ liiij. neſcio. Certe hinc apparet, fuiſſe illum Cypriani Collegam in exſilio.*

CYPRIANI AD ROGATIANUM Iuniorem & cęteros Confeſſores in carcere conſtitutos.

EPISTOLA LXXXI.

ARG. *Rogatianum & collegas confeſſores in carcere conſtitutos conſolatur, & exemplo Rogatiani Senioris & Feliciſſimi Martyrum animos illis addit. In exſilio ſcriptam epiſtola ipſa indicat.*

CYPRIANVS [1] SERGIO ROGATIANO ET CAETERIS CONFESSORIBUS in Domino perpetuam Salutem.

Lib.4.ep.1. SALVTO vos fratres chariſsimi, optans ipſe quoque conſpectu veſtro frui, [2] ſi me ad vos peruenire loci conditio permitteret. Quid enim mihi optatius & lætius poſſet accidere, quam nunc vobis inhærere [3] vt complecterer manus illas, quæ puræ & innocentes & dominicam fidẽ ſeruantes ſacrilega obſequia reſpuerunt? Quid iucundius & ſublimius quam oſculari nunc ora veſtra, quæ glorioſa voce Dominum confeſſa ſunt; conſpici etiam præſentem ab oculis veſtris, qui deſpecto ſæculo, conſpiciendo Deo digni extiterunt? Sed quoniam huic lætitiæ intereſſe facultas nõ datur, has pro me ad aures & ad oculos veſtros vicarias litteras mitto, quibus gratulor pariter & exhortor, vt in confeſsione cœleſtis gloriæ fortes & ſtabiles perſeueretis; & ingreſsi viam dominicæ dignationis, ad accipiendam coronam ſpiritali virtute pergatis; habentes Dominum protectorem & ducem, qui dixit: Ecce ego vobiſcum
Matt.28. ſum omnibus diebus vſque ad conſummationem mundi. O beatum carcerem, quem illuſtrauit veſtra præſentia. O beatum carcerem, qui homines Dei mittit ad cœlum. O tenebras lucidiores ſole ipſo, & luce hac mundi clariores; vbi modo conſtituta ſunt Dei templa, & ſanctificata diuinis confeſsionibus membra veſtra. [4] Nec quidquam nunc verſetur in cordibus & mentibus veſtris, quam diuina præcepta & mandata cœleſtia, quibus vos ad tolerãtiam paſsionis Spiritus ſanctus ſemper animauit. Nemo mortem cogitet, ſed immortalitatem; nec temporariam pœnam, ſed gloriam ſempiternam, cum ſcriptum ſit: Pretioſa eſt in conſpectu Domini mors iuſtorum eius. Et ite- Pſal.115. & 50.
rum: Sacrificium Deo ſpiritus cõtribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non deſpicit. Et iterum vbi loquitur ſcriptura diuina de tormentis quæ martyras Dei conſecrant, & in ipſa paſsionis probatione ſanctificant: Etſi coram Sap. 3.
hominibus tormenta paſsi ſunt, ſpes eorum immortalitate plena eſt. Et in paucis vexati, in multis bene diſponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos ſe. Tanquam aurum in fornace probauit illos, & quaſi holocauſti hoſtiam accepit illos, & in tempore erit reſpectus illorum. [5] Fulgebunt iuſti & tanquam ſcintillæ in arundineto diſcurrent. Iudicabunt nationes & dominabuntur populis, & regnabit eorum Dominus in perpetuũ. Quando ergo iudicaturos vos & regnaturos cum Chriſto domino cogitatis, exultetis neceſſe eſt, & futurorum gaudio præſentia ſupplicia calcetis; ſcientes ab initio mundi ſic inſtitutum, vt laboret iſtic in ſæculari conflictatione iuſtitia; quando in origine ſtatim prima Abel iuſtus oc- Gen.4.
ciditur; & exinde iuſti quique & prophetæ [6] & Apoſtoli miſsi. Quibus omnibus Dominus quoque in ſe ipſo conſtituit exemplum, docens ad ſuum regnum non niſi eos qui ſe per viam ſuam ſecuti ſint, peruenire, dicens: Qui amat Ioan.12.
animam ſuam in iſto ſæculo, perdet illam. Et qui odit animam ſuam in iſto ſæculo, in vitam æternam conſeruabit illam. Et iterum: Nolite Matt.10.
timere eos qui occidunt corpus, animam verò non poſſunt occidere. Magis autem metuite eum qui poteſt & animam & corpus [7] occidere in gehennam. Paulus etiam nos adhortatur, vt qui ad Domini promiſſa venire cupimus, imitari Dominum in omnibus debeamus. Sumus Rom.8.
inquit, filij Dei, ſi autem filij, & hæredes, [8] hæredes quidem Dei, cohæredes autem Chriſti, ſiquidem compatiamur, vt commagnificemur. [9] Addit etiam comparationem præſentis temporis, & futuræ claritatis, dicens: Nõ ſunt condignæ paſsiones huius temporis ad ſuperuenturam claritatem, quæ reuelabitur in nobis. Cuius claritatis gloriam cogitantes, preſſuras omnes & perſecutiones tolerare nos cõuenit; quia etſi ſunt multæ preſſuræ iuſtorum, ex omnibus tamen liberantur, qui in Deum fidunt. [10] Beatas etiam fœminas, quæ vobiſcum ſunt in eadem confeſsionis gloria conſtitutæ; quæ dominicam fidem tenẽtes, & ſexu ſuo fortiores, non ſolum ipſæ ad coronam proximæ ſunt, ſed & cæteris quoque fœminis exemplum de ſua conſtantia præbuerunt. Ac ne quid deeſſet ad gloriam numeri veſtri, vt omnis vobiſcum & ſexus, & ætas eſſet in honore, pueros etiam vobis glorioſa confeſsione ſociauit diuina dignatio; repræſentans nobis tale aliquid, quale Ananias, Azarias, & Miſahel illuſtres pueri aliquando fecerunt; quibus incluſis in caminum ceſſerunt

runt ignes, & refrigerij locum flammæ dederunt, præsente cum illis Domino, & probante, quod in confessores & martyras eius nihil posset gehennæ ardor operari, sed quod qui in Deũ crederent, incolumes semper [11] & tuti in omnibus perseuerarent. Et consideretis diligentius peto pro vestra religione; quæ apud illos pueros fides fuerit, quæ promereri dominum plenius potuit: ad omnia enim parati, sicut omnes esse debemus, aiunt regi: Nabuchodonosor
Dan. 3. Rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. est enim Deus, cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, [12] & de manibus tuis Rex liberabit nos: & si non; notum tibi sit quoniam dijs tuis non seruimus, & imaginem auream quam statuisti, non adoramus. Cum se crederent, & pro fide sua scirent posse etiam de præsenti supplicio liberari, iactare hoc tamen, & vindicare sibi noluerunt, [13] dicentes: Et si non; ne minor esset [14] confessionis virtus sine testimonio passionis. Addiderunt posse omnia Deum facere, sed tamen non in hoc fidere, vt liberari in præsentia vellent, sed illam libertatis, & securitatis æternæ gloriam cogitarent. Quam fidem nos quoque retinentes, & die ac nocte meditantes, toto corde ad Deum prompti, contemptu præsentium futura tantummodo cogitemus, fructum regni æterni, [15] complexum & osculum domini, conspectum Dei. [16] Vt sequamini in omnibus Rogatianum presbyterũ gloriosum senem, [17] viam vobis ad gloriam temporis nostri religiosa virtute & diuina dignatione facientem; qui cum Felicissimo fratre nostro quieto semper & sobrio excipiens ferocientis populi impetum, primum hospitium vobis in carcere præparauit, [18] & metator quodam modo vester, nunc quoque vos antecedit, quod vt consummetur in vobis, assiduis orationibus Dominum deprecamur, vt initijs ad summa pergentibus, quos cõfiteri fecit, faciat & coronari. Opto vos fratres charissimi ac beatissimi in Domino semper bene valere, & ad coronam cœlestis gloriæ peruenire.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXXI.

1. Sergio Rogatiano] *Quum Ms. duo Cambronen. & Affliginien. non aliud hic legant, quã* Rogatiano, *magis placet hæc lectio Manut.: quam aut vulgata:* Seagrio & Rogatiano, *aut Morel.* Rogatiano & Seagrio. *Ego enim adiectum prænomen Sergij existimo à Cypriano, ad distinctionem aliorum qui eodem vocabantur nomine. Neque verò etiam Titulus in Ms. aut apud Manutium alius est, quam:* Ad Rogatianum iuniorem & cæteros.

2. si me ad vos peruenire loci conditio permitteret] *Hinc patet scriptam aut in secessu aut in exilio. Quod autem in secessu scripta non sit, inde patet, quod tunc adhuc vixerit Rogatianus senior, quem hic passum dicit sub epistolæ finem. Ergo in exsilio scripta est. Quod ipsum confirmant, eædem scripturæ, hic & epistola lxxvij. citatæ.*

3. vt complecteremini me manibus illis] *Habet Afflig. cod. ad marginem aliam lectionem;* vt complecterer manus illas, *quam ego certè magis probo, ob id quod sequitur:* osculari ora vestra, *& verba epistolæ lxxvij.* ad complexum vestrum.

4. nec quidquam nũc versetur] *Magis etiam placet hæc lectio Cambronen. codic. veter. excu. Remboldi, Manutij & Morelij, quam Afflig. codic. & Erasmi:* versatur; *præsertim quum sequatur:* Nemo mortem cogitet, *Pro quo Erasmus:* cogitat, *non rectè.*

5. Fulgebunt iusti & tanquam scintillæ in arundinero discurrent] *Periodum hanc non habet Cambro. cod. & omiserat eam Manut. Verum quum legant illam Afflig. cod. cum excus. cæteris, & Sapiẽs etiam Sap. 3. denuo adiecimus.*

6. & Apostoli missi] *Posteriori voce explicat quid dicantur Apostoli.*

7. occidere in gehennam] *Eodem modo epistola lvij. supra citata est hæc scriptura. Quare placet magis hæc lectio Afflig. cod. quam illa Cambr.* perdere in gehennam.

8. hæredes quidem] *Particulæ hæ duæ desiderabantur in Cambronen. codic. & apud Manutium, sed quum illas habeant Ms. Afflig. & excusi omnes, textus quoque Apostoli Græcus & Latinus, denuo adiecimus.*

9. Addit etiam] *Etiã hic vulgata lectio hæc magis placet, quam cæterorum:* Addidit, *eo quod præcedit:* hortatur.

10. Beatas etiam fœminas] *Similia habet Tertull. ad martyres, quem in epistolis huius argumen. ad verbum ferè imitatur Cyprianus.*

11. & tuti in omnibus perseuerarent) *Sic rectius Afflig. cod. & excu. vulgati cum Morel. quam Cambro. & Manut:* perseuerent, *eo quod præcedit:* posset; *Contra rectius Manut. & Cambr. cod.* & *quam,* vt.

12. & de manibus tuis Rex liberabit nos) *Quum sic etiam supra legatur epistola 56. ad Thybar. non rectè omissa fuit à Manutio & Morelio particula:* Rex, *præsertim quum eam legant quoque Ms. cod. & textus Danielis Prophet.*

13. dicentes: etsi non) *Ita rectè illi cum Ms. pro eo quod erat:* docentes, *duntaxat.*

14. confessionis virtus sine testimonio passionis) *Rursum hic vides distinctionem confessionis & martyrij, quod postremũ voce Synonyma testimonium passionis appellat.*

15. ad complexum & osculum Domini) *Postrema vox hæc desiderata antea, adiecta est à Manutio, ex Ms. Facit autem hic locus ad comprobandum martyrum in cœlos aditum statim à passione.*

16. Vt sequamini in omnibus Rogatianum presbyterum) *Maluissem legere cum cod. Camb.* sequimini, *omisso:* vt, *nisi priori modo legeret iã olim Beda in martyrologio ad vij. Kal. Nouembris; vbi verba hæc huius epistolæ citans, Rogatianum hunc & Fe-*

licissimum eodem die passos affirmat.

17. viam vobis religiosa virtute] *Sic Ms. Beda, Manut. & Morel. pro eo quod erat:* nobis religiosa virtute. *A quibus etiā omissa recte particula:* corde, *paulo post in Vulgatis cod. superflua. Existimo autem ex proposito Cyprianum appellare Felicissimum (de quo agit) quietum semper & sobrium ad distinctionem alterius Felicissimi inquieti & schismatici hominis, de quo supra, epistolis praesertim, xxxviij. xxxix. xl. xlj. & lv.*

18. metator quodammodo vester] *Alicubi supra de hac phrasi Tertulliani & Cypriani diximus.*

AD SVCCESSVM DE NVNcijs Roma reuersis persecutionem nuntiantibus.

EPISTOLA LXXXII.

ARG. *Nunciat Successo Episcopo Cyprianus persecutione acriori iam decreta per Valerianum Imperatorem (haud dubiè cum Gallieno) passum Romae Xistum Pontificem 8. Id. Augu. die, idque vt collegis caeteris significet petit, quo suum quisque gregem ad martyrium animet. Quum autem paulopost mense Septēbri passus sit Cyprianus, non dubium quin sub finem vitae scripta sit haec epistola.*

CYPRIANVS SVCCESSO fratri Salutem.

Lib. 4. ep. 1. VT[2] non vobis in cōtinenti scriberem frater charissime, illa res fecit, quod vniuersi clerici [3] sub ictu agonis constituti, recedere istinc omnino nō poterant, parati omnes [4] pro animi sui deuotione ad diuinam & coelestem gloriam. Sciatis autem eos venisse, quos ad Vrbem propter hoc miseram, vt quomodocunque de nobis rescriptum fuisset, [5] exploratam sibi veritatem ad nos referrent. [6] Multa enim varia & incerta opinionibus ventilantur; quae autem sunt in vero, ita se habent. [7] Rescripsisse Valerianum ad senatum, vt Episcopi, & presbyteri, & diacones in continenti animaduertantur; [8] senatores verò & viri egregij, & equites Romani, dignitate amissa, etiam bonis spolientur, & si ademptis facultatibus [9] Christiani esse perseuerauerint, capite quoque multentur: matronae ademptis bonis in exilium relegentur: Caesariani quicunque vel prius confessi fuerant, [10] vel nunc confessi fuerint confiscentur, & vincti in Caesarianas possessiones descripti mittantur. Subiecit etiam Valerianus Imperator orationi suae exemplum litterarum, quas ad praesides prouinciarum de nobis fecit; quas litteras quotidie speramus venire, stantes secundum fidei firmitatem ad passionis tolerantiam, & expectantes de ope, [11] & indulgentia Domini vitae aeternę coronam. [12] Xistum autem in coemiterio animaduersum sciatis, octauo iduum Augustarum die, [13] & cum eodem Quartum. Sed & huic persecutioni quotidie insistunt [14] praefecti in Vrbe; vt si qui sibi oblati fuerint, animaduertantur; & bona eorum fisco vindicentur. Haec peto per vos [15] & collegis nostris innotescant, vt vbique hortatu eorum possit fraternitas corroborari, & ad agonem spiritalem praeparari: vt singuli ex nostris, nō magis mortem cogitent, quam immortalitatem: & plena fide ac tota virtute Domino dicata gaudeant magis, quam timeant in hac confessione, in qua sciunt Dei & Christi milites non perimi, sed coronari. [16] Opto te frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXXII.

1. Successo fratri] *Cognominatur in Synodo Successus ab Abbir Germaniciana, fit autem eiusdem mentio supra in inscriptionibus epistolarum liij. lxviij. & lxx.*

2. Vt non vobis in continenti] *Subintelligitur:* tempore, *phrasis vsitata Iureconsultis, quam Vlpianus explicat L. Quod ait ff. ad Leg. Iul. de adult.*

3. sub ictu agonis constituti] *Phrasis haec planè Cyprianica est, Atque adeo rectè epistolam hanc eius nomine primi ediderunt Manut. & Morelius, praesertim quum eandem Ms. repererim in Dunensi codic. & reperiatur eadem cum sequenti apud S. Amandi.*

4. pro animi sui deuotione ad diuinam & coelestem gloriam] *Rectè sic Dun. cod. & Manut, pro eo quod Morel.* pro animatione diuina & coelesti corona.

5. exploratam sibi veritatem ad nos referrent] *Sic Manut. Dun. verò cod.* explorata veritate, *non male; Morel.* proferrent, *minus rectè.*

6. Multa enim varia & incerta] *Particulam:* varia, *adiecimus ex Dun. cod. pro quo Morel.* vana, *Manut. verò vtrumque omiserat.*

7. Rescripsisse Valerianum] *Hinc patet, sub Valeriano & Gallieno, passum Cyprianū iuxta D. Hieronymi sententiam, non sub Decio, quod tradit Nazianzenus & Graeci. Verum latius hac de re in vita Cypriani, vti etiam de Xisto Pontifice, vbi historias in concordiam redigere statuimus de Imperatoribus sub quibus vterque passus est. Rescriptum certe cuius meminit, nusquam extare existimo.*

8. Senatores & viri egregij] *Placet magis vt legatur:* &, *cum Dun. cod. & Morel. quam vt omittatur cum Manutio.*

9. Christiani esse perseuerauerint] *Ita legimus ex varia cod. lectione. Dun. enim & Manut. legūt:* Christiani perseuerauerint, *Morel. verò:* Christiani esse perseuerant.

10. vel nunc confessi fuerint, confiscentur, & vincti] *Vocem:* confiscentur] *ex Dun. cod. & Morel. adiecimus. Qui etiam rectius legunt:* confessi fuerint, *quam Manut. cod.* confitentur.

11. & indulgentia domini] *Sic Dun. & Manut. cod. Morelius:* misericordia, *neutri malè.*

12. Xistum autem in coemiterio animaduersum

sum sciatis] *In cœmiterio Callixti istud contigisse, tradit Beda in Martyrologio via Appia; sic & Ado. Qui cum Isuardo quoque & Damaso constanter tradant, capite illum fuisse plexum. Cui sententiæ quum fauere videatur* vnus animaduersum, *quum de supplicio capitis potissimum intellexisse videntur veteres, oportet Prudentium Hymno 2. Peristephanon quum dicit: Iam Xistus affixus cruci, accepisse Crucem in genere, pro omnis generis supplicio. Dies autē octauus Iduum Augusti, Ipsius est dies celebratus in omnibus Martyrologijs.*

13. & cum eodem Quartum] *Lectionem hanc Dun. & S. Amandi codic. veram esse, manifestum fit ex dictis Martyrologiis Bedæ, Adonis, Isuardi, & alijs Ms. qui constanter omnes; passum inquiunt cum Xisto Beatum Quartum, vt Cyprianus scribit. Quum enim nusquam alibi Xisti meminerit, non dubium quin ad hanc epistolam respiciant. Neque verò iuxta Martyrologia diacones quatuor, sed duo duntaxat, nempe Felicissimus & Agapitus cum illo passi leguntur. Hipodiaconi quoque quatuor Ianuarius, Magnus, Innocentius (nam sic legendum Platina putat, pro eo quod alij legunt.* Vincentius, *eo quod iste in Hispanijs passus sit) & Stephanus: Aut si Damaso credendum sex illi fuerunt Diaconi: Quare ægre defendi potest lectio Manut. & Morelij:* & cum eo Diacones quatuor.

14. Præfecti in vrbe] *Quum hinc constet plures fuisse in vrbe præfectos, fortaßis vnus illorum cognomento Decius appellatus est; quale quid innuere videtur Marianus Scotus, sed hac de re latius in vita auctoris.*

15. & collegis nostris] *Sic Dū. cod. & Manut. Morel. verò:* meis, *minus rectè; Contra paulo post apud Manut. desiderabatur vox:* vbique, *quam habet Morel. & Dun. Cod.*

16. Opto te frater charissime] *Clausulā hanc habet solus Manutius. Cæteri duo non aliud legunt quam:* Amen, *sed prius Cypriano magis vsitatum est.*

AD CLERVM ET PLEBEM de suo secessu paulo ante Passionem.

EPISTOLA LXXXIII.

ARG. *Quum iam sub finem vitæ ad hortos suos reuerso Cypriano nunciaretur, missos esse qui se Vticam ad supplicium pertraherent, secessit. Ne verò metu mortis id fecisse crederetur, hac epistola causam reddit, vt nempe non alibi quàm Carthagini, in conspectu suorum martyrium subiret.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus & plebi vniuersæ Salutem.

Lib. 4. ep. 1. CVM perlatū ad nos fuisset fratres charissimi [1] frumentarios esse missos, qui me Vticam perducerent, & consilio charissimorum persuasum esset, [2] vt de hortis nostris interim secederemus, iusta interueniente causa consensi; eo quod congruat Episcopum in ea ciuitate, in qua Ecclesiæ dominicæ præest, illic Dominum confiteri, & plebem vniuersam præpositi præsentis confessione clarificari. Quodcunque enim sub illo confessionis momento confessor Episcopus loquitur, aspirante Deo ore omnium loquitur. Cæterum mutilabitur honor Ecclesię nostrę tam gloriosæ, si ego Episcopus alterius Ecclesiæ præpositus, accepta apud Vticam super confessione sentētia, exinde martyr ad Dominum proficiscar; quandoquidem ego & pro me, & pro vobis apud vos confiteri, & ibi pati, & exinde ad Dominum proficisci, orationibus continuis deprecer, [3] & votis omnibus exoptem & debeam. Expectamus ergo hic [4] in secessu abdito constituti aduentum proconsulis Carthaginem redeūtis; audituri ab eo, quid Imperatores super Christianorum laicorum, & Episcoporum nomine mandauerint; & dicturi, quod ad horam Dominus dici voluerit. Vos autem fratres charissimi pro disciplina, quam de mandatis dominicis à me semper accepistis, & secundum quod me tractante sæpissimè didicistis, quietem, & tranquillitatem tenete: [5] ne quisquam vestrum aliquem tumultum de fratribus moueat, [6] aut vltro se gentilibus offerat: apprehensus enim, & traditus loqui debet; siquidem in nobis Dominus positus illa hora loquatur: [7] qui nos confiteri magis voluit quam profiteri. Quid autē de cætero nos obseruare conueniat, antequam in me super confessione nominis Dei [8] proconsul sententiam ferat, istruente Domino in commune disponemus. Incolumes vos fratres charissimi [9] Dominus noster in Ecclesia sua permanere faciat, & conseruare dignetur.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXXXIII.

1. frumentarios esse missos] *Ita Manut. & Morel. Dun. verò & S. Amandi cod.* commentarios, *Quod quidem postremum placeret magis nisi adderetur:* qui me Vticam perducerent. *Suspicor autem metaphora quadam appellasse Auctorem frumentarios lictores ipsos, eo quod frumentariorum more frumenta dominica in horreum dominicum conderent, vti alibi ipse loquitur. Nisi vtatur voce:* commentarios, *pro commentariensibus. Porro de Vtica latius Tom. 2. in concilio Carthag.*

2. vt de hortis nostris] *Hortos hos in vita auctoris Pontius, inter initia quidem fidei suæ venditos ab illo dicit, sed Dei indulgentia restitutos, suspicor ab illo qui emerat postea Christiano facto. Nam proprios illos denuo fuisse Pontius indicat, dum dicit, pro certo iterum in vsus pauperum venditurum illum fuisse, nisi inuidiam de persecutione vitaret. Atque adeo dum alicubi propria substantia meminit, fortaßis de reditu annuo quem horti pendebant loquitur.*

3. & votis omnibus exoptē] *Sic Rectius Dun. cod. & Manut. quam Morel.* vobis omnibus.

4. in secessu abdito] *Meam hanc coniecturam confirmauit Dun. cod. nam Manut. & Morel. habebant:* addito, *non rectè. Iuxta eiusdem cod. fidem omisimus præpositionem:* ad, *paulo post, & certe Latinè magis ditur: Carthaginem redeuntis, quam ad Carthaginem.*

5. ne quisquam vestrum aliquem tumultum de fratribus moueat:] ne *illud habemus ex eodem, pro eo quod erat:* nec. *Omittit idem particulam:* de, *sed quia accedit ad phrasin Cypriani, cum Manut. & Morelio retinuimus.*

6. aut vltro se gentilibus offerat] *Tale quid habes etiam in Actu passionis eius, & latius lib. de Lapsis Tomo 2.*

7. qui nos cõfiteri magis quam profiteri voluit] *Eandem differentiam insinuat inter has voces Cicero pro Cecinna. Quid? (inquit) confitetur, atque ita libenter confitetur, vt non solum fateri sed etiam profiteri videatur; vt profiteri sit vltro & palam confiteri.*

8. proconsul sententiam ferat] *Etiam hãc coniecturam meam confirmauit Dun. cod. pro eo quod habebant alij:* pro consule. *Etsi verò non ignorem veteres quosdam titulos marmoreos & numismata ita legere, tamen Cyprianus ita legere non solet.*

9. Dominus noster] *Sic Manut. & Morel. Dũ. vero cod.* Dominus Iesus, *neutrum displicet.*

FINIS EPISTOLARVM ATQVE ADEO TOMI PRIMI OPERVM D. CAECILII CYPRIANI Carthaginensis Episcopi.

Ex commissione Reuerendissimi Domini Episcopi Brugensis approbata, & comperta habere plurimum vtilitatis & doctrinæ, Ita testor Franciscus vanden Heede, Canonicus Ecclesiæ Brugensis.

INDEX EPISTOLARVM D. CYPRIANI ORDINE ALPHABETICO.

D. CAECILII
CYPRIANI
CARTHAGINIENSIS
Episcopi totius Africæ Primatis & gloriosissimi Martyris.

OPERVM

TOMVS SECVNDVS.

IACOBI PAMELII AD LECTOREM PRAEFATIO, DE ORDINE LIBRORVM TOMI SECVNDI.

ORDINIS *secundo hoc Operum D. Cypriani Tomo à me non temere instituti rationem redditurо, primum occurrunt verba D. Pontij in vita Auctoris, quibus compendio quodam scripta eius præcipua velut aliud agens recenset. Finge, inquit, tunc illum Martyrij dignatione translatum (loquitur de secessu post proscriptionem,) Quis emolumentum* Gratiæ *per fidem proficientis ostenderet? Quis* Virgines *ad congruentem pudicitiæ disciplinam & habitum sanctimonia dignum frænis quibusdam lectionis Dominicæ coërceret? Quis doceret pœnitentiam* Lapsos, *veritatem* Hæreticos, *schismaticos* vnitatem, *filios Dei* pacem & Euangelicæ precis legem? *per quem* Gentiles *blasphemi, repercussis in se ijs quæ nobis ingerunt, vincerentur? A quo Christiani molliores affectus circa* Amissionem suorum, *aut quod magis est fidei paruioris, consolarentur spe futurorum? Vnde sic* Misericordiam, *Vnde* Patientiam *disceremus? Quis* Liuorem *de venenata inuidiæ malignitate venientē, dulcedine remedij salutaris inhiberet? Quis* Martyras *tantos exhortatione diuini sermonis erigeret? Quis denique tot* Confessores *frontium notatarum secūda inscriptione signatos, incentiuo tubæ cœlestis animaret? Bene igitur tunc & vere spiritaliter contigit, quod vir necessarius, tam multis & tam bonis rebus, à martyrij consummatione dilatus est. Hactenus ille.* Iam *verò, ne quis existimet euentu quodam potius quam ex animi deliberatione certa, dictum Ordinem à D. Pontio seruatum, restat vt & ex ipsis libris eundem confirmem.* Imprimis *autem, ante omnia conscriptum opus* de Gratia Dei ad Donatum, *satis superque Tomo primo comprobauimus. Ab Auctore dein adhuc presbytero aut saltem initio Episcopatus, editum librum* De Disciplina & habitu Virginum, *atque adeo primum omnium eorum quæ hoc Tomo continentur; suo loco diximus.* Tractatus de Lapsis, de Vnitate Ecclesiæ Catholicæ *qui perperam hactenus De Simplicitate Prælatorum inscriptus est &* de Oratione Dominica, *eodem pene tempore scriptos, contextus ipse conuincit. Nempe statim post reditum à Secessu, pace Ecclesiæ reddita, sub initium Pontificatus Cornelij Papæ, vtpote quum ob Lapsos in gratiam receptos, schisma suum Nouatus cœperit, & Nouatianus spe Episcopatus Romani illi se iūxerit; cuius occasione* de Vnitate *scripsit, & ad pacem suos iuxta Dominicæ orationis præscriptum hortatus est. Haud multum etiam diuerso tempore in lucem prodijsse tria illa scripta* Ad Demetrianum, de Mortalitate, *ac* de opere & Eleemosynis, *tum bella quibus Decij Cæsares interfecti sunt à Barbaris; tum lues Auctori dicta Mortalitas qua M. Perpenna Licinius Cæsar Imperat. obijt, & quæ perdurante Galli & Volusiani Augustorum imperio totum pene orbem peruagata est; tum postremo fames illa maxima, cuius occasione de Eleemosynis librum scripsit, argumento sunt; quippe de quibus omnibus conquerebatur Demetrianus.* De Ido-

lorum vanitate *verò, quum non constet quo tempore prodierit, non potui aptius quam eiusdem argumenti scripto subiungere. Postea euulgatas lucubrationes* de bono Patientiæ, ac de Zelo & Liuore, *testatur partim Auctor ipse, loco infra in argumentis citato, partim titulorum inscriptio. Nam quum occasione dogmatis de baptizandis hæreticis, controuersia esset orta inter Africanos & D. Stephanum Romanum Episcopos, primum quidem ad patientiam collegas suos hortatus est Cyprianus, deinde quum illis Stephani censuræ inuidiæ & liuoris fomitem subministrarent, etiam ab illis alieno eos esse animo iubet. Porro quum nihil etiam certi habeatur de tempore quo in vulgus emissi sunt,* Ad Fortunatum de exhortatione martyrij, *& tres illi* Ad Quirinum testimoniorum libri; *haud multum dissimilis argumenti quum sint, prædictis veluti locos communes quosdam subiecimus. Postremo* Concilium Carthaginiense, *coronidis vice omnibus ijs eo consilio subiungimus, quod non tā sit ipsius Cypriani opus, quàm Acta concilij à Notarijs excepta: vt omittam, quod extremum locum merebatur ea Synodus, cuius sententia à Synodo Nicena & alijs Concilijs Oecumenicis & plenarijs improbata est. Cæterum quid ex hac nostra digestione vtilitatis consequaris lector studiose, ipse tibi dispiciendū relinquo non dubitans quin si æqua mente operam hanc nostram diiudices, tuis me studiis consultum voluisse fateberis, Vale.*

D. CÆCILII CYPRIANI LIBRI ET TRACTATVS VARII, NVNC ETIAM PRIMVM TEMPORVM HABITA RATIONE IN ORDINEM DIGESTI, ET ARGVMENTIS ADNOTATIONIBVSQVE AVCTI.

DE DISCIPLINA ET HABITV VIRGINVM.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Pontius in vita D. Cypriani paucis huius libri argumentum complectitur: Quis (inquit) Virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam, & habitum sanctimonia dignum, velut frænis quibusdam lectionis Dominica coërceret? Quibus verbis etiam confirmatur ille noster titulus & Ms. cod. DE DISCIPLINA ET HABITV VIRGINVM. *Et eum ipsum, libri initium satis indicat. Primum enim (vt paulo fusius argumentum explicem) Disciplinæ encomium celebrat, & eius vtilitatem scripturis comprobat: Deinde gloriam, decus, & merita virginitatis: & earum quæ virginitatem suam Christo vouerant & dicauerant prosecutus; continentiam non in sola carnis integritate, sed & in cultus & ornatus honore docet consistere. Neque verò diuitias; superfluam cultus curam excusare apud eas, quæ iam sæculo renunciauerant. Quin potius, quum moderandum iusto fine cultum præscribant nuptis fœminis Apostoli; multo id magis obseruare virginem oportere. Etsi itaque locupletes sint, cogitare debere; vtendum quidem diuitijs, sed ad bonas artes, ad illa quæ præcepit Deus; expendendas nempe in pauperes. Post hæc, Ornamentorum ac vestium insignia, prostitutis potius fœminis conuenire, quam virginibus, docet ex Apoca. ex Isaia quoque 3. cap. quàm Deum offendant tam varia, tā sumptuosa muliebria ornamenta deducit. Atque adeo à superfluo ornatu, ad fucorum diuersa genera transitum faciens, non virginibus duntaxat, sed & nuptis illa prorsus interdicit; vtpote quæ impunè laturæ non sint, quod facturam Dei reformare, transfigurare, & adulterare nitantur. Porro etiam illa virginibus interdicit, quæ negligentia in vsum venerant; tum nuptijs ne intersint, tum vt promiscuas balneas non adeant. Breui denique Epilogo, quid boni contineat continentiæ virtus, quoue malo careat, tribus (quod aiunt) verbis prosecutus; librum hoc Epiphonemate concludit: Durate fortiter, spiritaliter pergite, peruenite feliciter; tantum mementote tunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari. Imitatur autem per omnia Tertulliani libros de virginibus velandis (quē Græcè & Latinè conscripsit) de habitu muliebri, & præsertim de cultu fœminarum. Et meminerunt libri huius D. D. Hierony. epistolis ad Demetriadem, & ad Eustochium, & August. locis infra citatis. Cæterum vt primo loco inter Cypriani scripta proliziora Librum hunc collocaremus, præter Pontij auctoritatem, duæ me potissimum rationes mouerunt, Prima quod in pace Ecclesiæ scriptum constet, eo quod nullo persecutionis instantis metu (vti alibi plerumque & ante eum Tertulli.) ad mentem virgines reuocet. Altera, quod ex verbis illis: Has adhortamur affectione potius quàm potestate, &c. certo colligere posse mihi videar, nondum Episcopum fuisse, sed presbyterum duntaxat, cùm hæc scriberet, aut saltem non diu Episcopum. Atque adeo primo loco, post epistolam seu librum ad Donatum, de gratia Dei statim à Baptismo conscriptum, meritò collocandus venit.*

DISCIPLINA[1] custos spei, retinaculum fidei, dux itineris salutaris, fomes ac nutrimentum bonæ indolis, magistra virtutis, facit in Christo manere semper ac iugiter Deo viuere, & ad promissa cœlestia & diuina prēmia peruenire. Hanc & sectare salubre est, & [2] auersari ac negligere letale. In psalmis loquitur spiritus sanctus: Continere disciplinam, ne forte *Psal. 2.*
irascatur Dominus, [3] & pereatis à via recta, cū exarserit cito ira eius super vos. Et iterum: Peccatori autem dixit Deus. [4] Ad quid exponis *Psal 49.*
iustificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro. Et denuo legimus: Disciplinā qui abijcit, infelix est. *Sap. 3.*
Et de Salomone mandata sapientiæ monentis *Prou. 3.*
accipimus: [5] Fili ne neglexeris disciplinam Domini, nec defeceris ab eo correptus. Quem enim diligit Deus corripit. Si autē Deus quem diligit corripit; [6] & ad hoc corripit vt emendet; fratres quoque & maxime sacerdotes, non oderunt, sed diligunt eos quos corripiunt vt emendent; quādo & Deus per Hieremiam ante prēdixerit, & tempora nostra significauerit, dicēs: *Hiere. 3.*
Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina. Quod si in scripturis sanctis, [7] tam veteribus quam etiam nouis, frequēter & vbique disciplina præcipitur, & fundamentū omne religionis ac fidei de obseruatione ac timore proficiscitur, quid cupidius appetere, quid magis velle ac tenere nos conuenit, quam vt radicibus fortius fixis, & domicilijs nostris super petram robusta mole solidatis, inconcussi ad procellas & turbines sæculi stemus, vt ad Christi munera per diuina præcepta veniamus: considerantes pariter ac scientes quod templa Dei sint membra nostra, ab omni fæce contagionis antiquæ [8] lauacri vitalis sanctificatione purgata; nec violari ea aut pollui fas sit, quando qui violat, & ipse violetur? Eorum nos templorum cultores & antistites sumus: seruiamus illi, cuius esse iā cœpimus. Paulus in Epistolis suis dicit, quibus nos ad cur-

ricula viuendi per diuina magisteria formauit: Non estis vestri: [9] empti enim estis precio magno. [10] glorificate & portate Deum in corpore vestro. Glorificemus & portemus Deum puro & mundo corpore & obseruatione meliore; & qui per sanguinem Christi Domini nostri redempti sumus, per omnia seruitutis obsequia redemptoris imperio pareamus, demúsque operam, ne quid immundum & profanum templo Dei inferatur, ne offensus sedem quam inhabitat, derelinquat. Sospitantis domini verba sunt & docentis, curantis pariter & monentis: *Ioan 5.* Ecce, inquit, sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. [11] Dat viuendi morem, dat innocentiæ legem, postquam contulit sanitatem; nec habenis liberis & solutis vagari postmodum patitur, [12] sed ipsis potius, quibus sanatus fuerat, mancipato, grauius comminatur; quod sit scilicet minor culpa deliquisse ante, cum necdum nosses disciplinam Dei, [13] nulla sit venia vltra delinquere, postquam Deum nosse cœpisti: & quidem hoc tam viri quam mulieres, tam pueri quam puellæ, sexus omnis atque omnis ætas obseruet: & curet pro religione & fide, quam Deo debet, ne quod sanctum & purum de domini dignatione percipitur, minus sollicito timore teneatur, [14] quia scriptum est: *Matt. 10.* Qui perseuerauerit vsque in finem hic saluus erit. [15] Nunc nobis ad virgines sermo est, quarum quo sublimior gloria est, maior & cura est. Flos est ille Ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritalis, læta indoles, laudis & honoris opus integrum atque incorruptum, Dei imago respondens ad sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi. Gaudet per illas atque in illis largiter floret Ecclesiæ matris gloriosa fœcunditas: quantóque plus copiosa virginitas numero suo addit, tanto plus gaudium matris augescit. Ad has loquimur, has adhortamur [16] affectione potius quàm potestate: non quod extremi & minimi & humilitatis nostræ admodum conscij, aliquid ad censuram licentiæ vindicemus; sed quod ad sollicitudinem magis cauti, plus de diaboli infestatione timeamus. [17] Neque enim inanis hęc cautio est, & vana formido, quæ ad salutis viam consulit, quę dominica & vitalia pręcepta custodit, [18] vt quę se Christo dicauerint, & à carnali concupiscentia recedentes tam carne quam mente se Deo vouerint, consummment opus suum magno premio destinatum; nec ornari iam aut placere cuiquam nisi domino suo studeant, à quo & mercedem virginitatis expectant, dicente ipso: *Matt. 19.* Non omnes capiunt hoc verbū, sed illi quibus datum est. Sunt enim spadones qui ex vtero matris sic nati sunt, & sunt spadones, [19] qui coacti sunt ab hominibus, & sunt spadones qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum. Denuo quoque [20] per hanc angeli vocem continentiæ munus ostenditur, virginitas prædicatur. *Apoc. 14.* Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinauerunt, virgines enim permanserunt: hi sunt qui sequuntur agnum quocunque ierit. Neque enim tantum masculis continentiæ gratiam dominus repromittit, & fœminas præterit; sed quoniam fœmina viri portio est, & ex eo sumpta atque formata est, in scripturis fere omnibus ad protoplastum Deus loquitur: [21] *Gen. 2.* quia sunt duo in carne vna, & in masculo simul significatur & fœmina. Quod si Christum continentia sequitur, & regno Dei virginitas destinatur, quid est illis cum terreno cultu & cum ornamentis; quibus dum hominibus placere gestiunt, Deum offendunt, non cogitantes esse prædictum; qui hominibus placent confusi sunt, quoniam Deus nihil fecit illos? *Psal. 52.* Et Paulum quoque gloriose & sublimiter prædicasse: *Galat. 1.* [22] Si hominibus placere vellem, Christi seruus non essem. [23] Continentia verò & pudicitia non in sola carnis integritate consistit, sed etiam in cultus & ornatus honore pariter ac pudore, vt secundum Apostolum, quæ innupta est, sancta sit & corpore, & spiritu. Instruit Paulus & dicit: *1. Cor. 7.* Cælebs cogitat ea quę sunt domini, quo modo placeat deo. Qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quę sunt mundi huius, quo modo placeat vxori. Sic & virgo & mulier innupta cogitat ea, quæ sunt domini, vt sit sancta & corpore & spiritu. Virgo non esse tantum, sed & intelligi debet, & credi, [24] vt nemo cum virginem videt, dubitet, an virgo sit. Parem se integritas in omnibus præstet, nec bonum corporis cultus infamet. Quid ornata, quid compta procedit, quasi maritum aut habeat, aut quærat? Timeat potius placere, si virgo est, nec periculum sui appetat, quæ ad meliora & diuina se seruat. Quæ virum non habent, cui placere se simulent; integræ & purę [25] non tantum corpore, sed etiam spiritu perseuerent. Neque enim fas est virginem [26] ad speciem formæ suæ comi, aut de carne, & de eius pulchritudine gloriari; cum nulla sit illis magis quàm aduersus carnem colluctatio, & vincendi corporis ac domandi obstinata certatio. Paulus forti ac sublimi voce proclamat: *Galat. 6.* Mihi autem absit gloriari nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo: & virgo in Ecclesia de specie carnis ac de corporis pulchritudine gloriatur? Addit Paulus & dicit: *Ibid. 5.* Qui enim sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitijs, & concupiscentijs: Et quæ se concupiscentijs carnis & vitijs renuntiasse profitetur, [27] in ijsdem quibus renunciauerat, inuenitur? Deprehenderis virgo, detegeris. Aliud esse te iactas, & affectas. Maculis te concupiscentiæ carnalis aspergis, cum integritatis candidata sis, & pudoris. Clama, inquit Esaię dominus: Omnis caro fœnum, & omnis claritas eius vt flos fœni. Aruit fenum, & *Esa. 40.* flos decidit: [28] sermo autem domini manet in æternum. Neminem Christianum decet, & maxime

maxime virginem non decet, claritatem vllam
computare carnis & honorem, sed solum appe-
tere sermonem Dei, bona in æternum mansura
complecti. Aut si in carne sit gloriandum, tunc
plane quando [29] in nominis confeßione crucia
tur, quando fortior fœmina viris torquentibus
inuenitur; quãdo ignes, aut cruces, aut ferrum,
vel bestias patitur, vt coronetur. Illa sunt car-
nis pretiosa monilia, illa corporis ornamenta
meliora. Sed sunt aliquæ diuites, & facultatum
vbertate locupletes, quæ opes suas præferant, &
se bonis suis vti debere contendant. Sciant pri
mo illam diuitem esse, quæ in Deo diues est: il-
lam esse locupletem, quæ locuples in Christo
est: bona illa esse, quæ sunt spiritalia, diuina, cœ-
lestia, quæ nos ad Deum ducant, quæ nobiscum
apud Deum perpetua poßeßione permaneant.
cæterum quæcunque terrena sunt in sæculo ac-
cepta, & hic cum sæculo remansura, tam con-
temni debent, quam mundus ipse contemnitur
[30] cuius pompis & delicijs iam tunc renuncia-
uimus, cum meliore transgressu ad deum veni-
mus. Ioannes nos excitat & hortatur spiritali
1. Ioan. 2. & cœlesti voce contestans: Nolite, ait, diligere
mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si
quis dilexerit mundum, non est charitas patris
in illo: quoniam omne quod in mundo est, con
cupiscentia carnis est, & concupiscentia oculo-
rum, [31] & ambitio sęculi, quæ non est à patre,
sed ex concupiscentia sęculi. Et mundus tran
sibit & concupiscentia eius. Qui autem fece-
rit voluntatem Dei, manet in æternum, quo
modo & Deus manet in æternum. Æterna igi-
tur & diuina sectanda sunt, & omnia de Dei
voluntate facienda sunt, vt Domini nostri vesti
gia, [32] & magisteria diuina sectemur, qui mo-
Ioan. 6. nuit & dixit: Non descendi de cœlo vt faciam
voluntatem meam, sed voluntatem eius qui me
misit. Quod si non est maior domino suo ser-
uus, & liberatori debet obsequium liberatus;
qui esse cupimus Christiani, debemus quod
Christus fecit, imitari. Scriptum est, & legi-
tur. & auditur, & in exemplum nostri, Ecclesię
1. Ioan. 2. ore celebratur: Qui dicit se in Christo mane-
re, debet quo modo ille ambulauit & ipse am-
bulare: [33] Ambulandum est igitur vestigijs pari
bus, æmula ingreßione nitendum est. Tunc
respondet ad fidem nominis, sectatio veritatis,
& credenti præmium datur, si quod creditur, &
geratur. Locupletem te dicis & diuitem, sed
diuitijs tuis Paulus occurrit, & [34] ad cultum at-
que ornatum tuum iusto fine moderãdum, sua
1. Tim. 2. voce præscribit. Sint, inquit, mulieres cum
verecundia & pudicitia componentes se, non
in tortis crinibus, neque auro, neque margari-
tis, aut veste pretiosa, sed vt decet mulieres pro
mittentes castitatem per bonam conuersatio-
nem. Item Petrus ad hęc eadem pręcepta, cõ-
1. Pet. 3. sentit, & dicit: Sit in muliere non exterior or-
namenti, aut auri, aut vestis cultus, sed cultus
cordis. [35] Quod si illi mulieres quoque admo-
nent coërcendas, [36] & ad ecclesiasticam disci-
plinam religiosa obseruatione moderãdas, quæ
excusare cultus suos soleant per maritum: quan
to id magis obseruare virginem fas est, cui nul-
la ornatus sui competat venia; nec deriuari in
alterum poßit mendacium culpę, sed sola ipsa
remaneat in crimine? Locupletem te dicis &
diuitem: sed non omne quod potest, debet &
fieri; nec desideria prolixa & de sęculi ambitio-
ne nascentia, vltra honorem ac pudorem virgi-
nitatis extendi, cum scriptum sit: Omnia li-
cent, sed non omnia expediunt. Omnia licet, 1. Cor. 6.
sed non omnia ędificant. Cęterũ si tu te sump-
tuosius comas, & per publicum [37] notabiliter
incedas, oculos in te iuuentutis illicias, suspiria
adolescentium post te trahas, concupiscendi li-
bidinem nutrias, [38] suspirandi fomenta succen-
das, vt etsi ipsa non pereas, alios tamen perdas,
& velut gladium te & venenum videntibus
prębeas; excusari non potes quasi mente casta
sis & pudica. Redarguit te cultus improbus &
impudicus ornatus, nec computari iam potes in
ter puellas & virgines Christi, quę sic viuis vt
poßis adamari. Locupletem te dicis & diui-
tem; sed iactare diuitias suas virginem non de-
cet. Cum dicat scriptura diuina: Quid nobis Sap. 5.
profuit superbia, aut quid diuitiarum iactatio
contulit nobis? transierunt omnia illa tanquam
vmbra, & Apostolus rursum moneat & dicat:
[39] Et qui emunt sic sint quasi non poßidentes, 1. Cor. 7.
& qui hoc mundo vtuntur quasi non vtantur:
[40] pręterit enim figura huius mundi. Petrus
etiam, cui oues suas dominus pascendas, tuen-
dásque commendat, super quem posuit & fun-
dauit Ecclesiam, aurum quidem sibi esse & ar-
gentum negat, sed esse se dicit Christi gratia di-
uitem, esse fide eius & virtute locupletem; qui Act. 3.
bus multa magnalia cum miraculo faceret, qui-
bus ad gratiam glorię bonis spiritalibus abun-
daret. Has opes, has diuitias poßidere non po
test, quę se diuitem sęculo mauult esse quàm
Christo. Locupletem te dicis & diuitem; &
vtendum putas ijs, quę poßidere te Deus vo-
luit. vtere, sed ad res salutares, [41] vtere, sed ad
bonas artes, vtere sed ad illa, quę Deus pręce-
pit, quę dominus ostendit. Diuitem te sentiant
pauperes, locupletem sentiant indigentes.
[42] Patrimonium tuum Deo fœnera, Christum
ciba; vt virginitatis perferre gloriam liceat, vt
ad domini pręmia venire contingat, multorum
precibus exora: Commẽda illic thesauros tuos,
vbi fur nullus effodiat, quo nullus insidians
grassator irrumpat. Poßeßiones tibi, sed cœ-
lestes magis compara, vbi fructus tuos iuges ac
perennes & ab omni contactu iniurię sęcularis
immunes, nec rubigo atterat, nec grando cę-
dat, nec sol vrat, nec pluuia corrumpat. Nam
delinquis & hoc ipso in Deum, si ad hoc tibi ab
illo diuitias datas credis, vt illis non salubriter
perfruaris. Nam & vocem Deus homini dedit,
& tamen non sunt iccirco [43] amatoria cantanda

nec turpia, & ferrum esse àd culturã terræ Deus voluit, nec homicidia sunt iccirco facienda: aut quia tura & merum, & ignem Deus instituit, sacrificandum est inde idolis; vel quia abundant pecudum greges in agris tuis, victimas & hostias immolare debebis. Alioqui tentatio est patrimonium grande, nisi ad vsus bonos sensus operetur; vt patrimonio suo vnusquisque locupletior, magis redimere debeat quàm augere delicta. [44] Ornamentorum ac vestium insignia & lenocinia formarum non nisi prostitutis & impudicis feminis congruunt, & nullarum fere pretiosior cultus est, quàm quarum pudor vilis est. Sic in scripturis sanctis, quibus nos instrui dominus voluit, & moneri, describitur ciuitas meretrix, compta pulchrius & ornata, & cum ornamentis suis, ac propter ipsa potius ornamenta, peritura: Et venit, inquit, vnus ex septẽ angelis habentibus phialas septem, & aggressus est me, dicens: Veni ostendam tibi damnationem meretricis magnæ sedentis super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges terræ. Et duxit me in spiritu: & vidi mulierem sedentem super bestiam, & mulier illa amicta erat [45] pallio purpureo, & coccineo, & adornata erat auro & lapidibus pretiosis, & margaritis, tenens poculum aureum in manu sua plenum [46] execrationum & immunditiæ, & fornicationis totius terræ. Fugiant castæ virgines, & pudicæ incestarum cultus, habitus impudicarum, lupanarium insignia, ornamenta meretricum. Clamat etiam Spiritu sancto plenus Esaias, & filias Sion auro & [47] argento, ac veste corruptas increpat, & obiurgat perniciosis opibus affluentes, & à Deo per sæculi delicias recedentes: Exaltatæ sunt, ait, filiæ Sion, & ambulauerunt alto collo, & nutu oculorum, & incessu pedum trahentes tunicas, & pedibus simul ludentes. Et humiliabit Deus principales filias Syon, & reuelabit Dominus habitum earum, & auferet Dominus gloriam vestis illarum, & ornamenta earum [48] & crines, & cincinnos, [49] & lunulas, [50] & discriminalia, & armillas, & [51] botronatum & dextralia, & annulos, & inaures, & serica contexta [52] cum auro, & hyacintho. Et erit pro odore suauitatis puluis, & pro cingulo reste cingeris, & pro ornamento capitis aureo caluitium habebis. Hoc Deus culpat, hoc denotat: hinc corruptas esse virgines, hinc à cultu vero atque diuino discitisse pronunciat. Exaltatæ ceciderunt: comptę turpitudinem fœditatémque meruerunt: sericum & purpuram indutæ, Christum induere non possunt: auro, & margaritis, & monilibus adornatæ, ornamenta cordis ac pectoris perdiderunt. Quis non id execretur & fugiat, quod alij fuerit exitio? Quis id appetat & assumat, quod ad necem alterius pro gladio fuerit, & telo? Si hausto poculo moreretur ille qui biberat, venenum scires esse quod ille potauit. Si accepto cibo, qui acceperat, interiret; scires esse letale quod acceptum potuit occidere, nec ederes inde, nec biberes, vnde interijsse alios ante conspiceres. Nunc quanta ignorantia veri est, animi quanta dementia, id velle, quod & nocuerit semper, & noceat: & putare quod inde ipsa non pereas, vnde alios perijsse cognoscas? [53] Neque enim Deus coccineas aut purpureas oues fecit, aut herbarum succis, & conchilijs tingere & colorare lanas docuit. Nec distinctis auro lapillis, & margaritis, cõtexta serie & numerosa compage digestis, monilia instituit, quibus ceruicem, quam fecit, absconderes; vt operiatur illud quod Deus in homine formauit, & conspiciatur id desuper, quod diabolus adinuenit. An vulnera inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia, & mali sæcularis ignara crucietur, vt postea de aurium cicatricibus & cauernis pretiosa grana dependeant, grauia etsi non suo pondere, mercium quantitate? [54] Quæ omnia peccatores & apostatæ angeli suis artibus prodiderunt, quando ad terrena contagia deuoluti, à cœlesti vigore recesserunt. [55] Illi & oculos circumducto nigrore fucare, & genas mendacio ruboris inficere, & mutare adulterinis coloribus crinem & expugnare omnem oris & capitis veritatem corruptelæ suæ * impugnatione docuerunt. Et quidem isto in loco pro timore, quem nobis fides suggerit pro dilectione quam fraternitas exigit, non virgines tantũ, aut viduas, sed & nuptas puto, & omnes omnino fęminas admonendas, quod opus dei & factura eius [56] & plastica adulterari nullo modo debeat, adhibito [57] flauo colore, vel nigro puluere, vel rubore, aut quolibet denique liniamenta natiua corrumpẽte medicamine. Dicit Deus: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinẽ nostram; & audet quisquam mutare & conuertere quod Deus fecit? Manus Deo inferunt, quando id quod ille formauit, reformare, & transfigurare contendunt; nescientes quia opus Dei est omne quod nascitur, diaboli, quodcunque mutatur. [58] Si quis pingendi artifex vultum alicuius & speciem & corporis qualitatem æmulo colore signasset, & signato iã consummatóque simulachro, manus alius inferret, vt iam formata, iam picta quasi peritior reformaret; grauis prioris artificis iniuria & iusta indignatio videretur. Tu te existimas impune laturam tam improbę temeritatis audaciam, Dei artificis offensam? Vt enim impudica circa homines & incesta fucis lenocinantibus non sis; corruptis violatísque quæ Dei sunt, peior adultera detineris. Quod ornari te putas, quod putas comi, * impugnatio est ista diuini operis, præuaricatio est veritatis. Monentis apostoli vox est: Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio, sicut estis azymi, nam & pascha nostrũ immolatus est Christus: [59] itaque festa celebremus, non in fermento vetere, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceri-

tatis

Apoc. 17.

Esa. 3.

Gen. 6.

* al. impugnatione.

Gen. 1.

* al. impugnatione.

1. Cor. 5.

tatis & veritatis. Num sinceritas perseuerat & veritas, quando quæ sincera sunt polluuntur colorum adulterijs, & medicaminum fucis in mendacium vera mutantur? Dominus tuus dicit: Non potes facere capillum vnum album aut nigrum: & tu ad vincendam Domini tui vocem vis te esse portiorem? Audaci conatu & sacrilego contemptu crines tuos inficis, malo præsagio futurorum [60] capillos iam tibi flammeos auspicaris, & peccas pro nefas, capite, id est, corporis parte meliore, & cum scriptum sit de Domino: Caput autem eius & capilli erant albi velut lana, aut nix; tu execraris canitiem, detestaris alborem, qui sit ad domini caput similis. Non metuis oro quæ talis es, ne cum resurrectionis dies venerit, artifex tuus te non recognoscat & ad sua præmia & promissa venientem remoueat & excludat? increpans vigore censoris & iudicis dicat: Opus hoc meum non est, nec imago hæc nostra est; cutem falso medicamine polluisti, crinem adultero colore mutasti, expugnata est mendacio facies, figura corrupta est, vultus alienus est, Deum videre non poteris, quando oculi tibi non sunt quos Deus fecit, sed quos diabolus infecit. Illum tu sectata es, rutilos atque depictos oculos serpentis imitata es; de inimico tuo compta, cum illo pariter & arsura. Hæc oro cogitanda non sunt Dei seruis? non die semper ac nocte metuenda? [61] Viderint quid sibi nuptę per placendi studium de coniugum solatio blandiantur; quos dum in excusationem suam proferunt, ad societatem criminosæ consensionis adsciscunt. Virgines certe, quibus hic sermo nunc consulit, quæ se eiusmodi artibus compsérint, inter virgines non putem debere numerari, sed tanquam contactas oues & morbidas pecudes, à sancto & puro grege virginitatis arceri, ne contagio suo cæteras polluant, dum simul degunt, ne perdant alias quæcunque perierunt. Et quoniam continentiæ bonum quærimus, perniciosa quæque & infesta vitemus. [62] Nec illa pręthereo, quæ dum negligentia in vsum veniunt, contra pudicos & sobrios mores licentiam sibi de vsurpatione fecerunt. Quasdam non pudet nubentibus interesse, & in illa lasciuientium libertate sermonum colloquia incesta miscere, audire [63] quod non decet, quod non licet dicere, obseruare, & esse præsentes inter verba turpia & temulenta conuiuia, quibus libidinum fomes accenditur, sponsa ad patientiam stupri, ad audaciam sponsus animatur. Quis illi in nuptijs locus est cui animus ad nuptias non est? aut [64] voluptaria illic, & læta esse quæ possunt, vbi & studia & vota diuersa sunt? quid illic discitur, quid videtur? quantum à proposito suo virgo deficit, [65] quando pudica quæ venerat, impudica discedit? corpore licet virgo ac mente permaneat, oculis, auribus, lingua minuit illa quæ habebat. [66] Quid vero quæ promiscuas balneas adeũt, quę oculis ad libidinem curiosis, pudori ac pudicitiæ corpora dicata prostituunt, quæ cum viros, atque à viris nude vident turpiter, ac videtur, nónne ipsę illecebram vitijs præstant? nónne ad corruptelam & iniuriam suam desideria præsentium sollicitant & inuitant? Viderit, inquis, qua illuc mente quis veniat: mihi tantum reficiendi corpusculi cura est, & lauandi. Non te purgat ista defensio; nec lasciuiæ, & petulantiæ crimen excusat. Sordidat lauatio ista, non abluit; nec emundat mẽbra, sed maculat. Impudice tu neminem conspicis, sed ipsa conspiceris impudice: oculos tuos turpi oblectatione non polluis, sed dum oblectas alios, ipsa pollueris. Spectaculum de lauacro facis: [67] theatro sunt fœdiora quo conuenis; verecundia illic omnis exuitur, simul cũ amictu vestis, honor corporis ac pudor ponitur, denotanda & contrectanda virginitas reuelatur. Iam nunc considera [68] an * cum vestita es, verecunda sis inter viros, talis, cui ad inuerecundiam proficit audacia nuditatis. Sic ergo frequenter Ecclesia virgines suas plangit, sic ad infames earum ac [69] detestabiles fabulas ingemiscit, sic flos virginum extinguitur, honor cõtinentiæ ac [70] pudor cæditur, gloria omnis ac dignitas profanatur. [71] Sic se expugnator inimicus per artes suas inserit: sic insidijs per occulta fallentibus diabolus obrepit: sic dum ornari cultius, dum liberius euagari virgines volunt, esse virgines desinunt, furtiuo dedecore corruptę, viduę antequam nuptæ, non mariti sed [72] Christi adulterę, quam fuerant prẽmijs ingentibus virgines destinatę, tam magna supplicia pro amissa virginitate sensurę. [73] Audite itaque virgines vt parentem, audite, quęso vos docentem pariter ac monentem, audite vtilitatibus & commodis vestris fideliter consulentem. Estote tales quales vos Deus artifex fecit: estote tales quales vos manus patris instituit: maneat in vobis facies incorrupta, ceruix pura, forma sincera. Non inferantur auribus vulnera, nec brachia includat aut colla de armillis & monilibus catena pretiosa; [74] sint à compedibus aureis pedes liberi, crines nullo colore fucati, oculi conspiciendo Deo digni. Celebrentur lauacra cum fęminis, [75] quarum in vos pudica lauatio est. Nuptiarum festa improba, & conuiuia lasciua vitentur, quorum periculosa contagio est. Vince vestem, quæ virgo es, [76] quæ deo seruis: vince aurum, quæ carnem vincis & sæculum. Non est eiusdem non posse à maioribus vinci, & imparem minoribus inueniri. Arta & angusta est via, quæ ducit ad vitam: durus & arduus est limes qui tẽdit ad gloriam. Per hunc vix limitem martyres pergũt, eunt virgines, iusti quique gradiuntur. Lata & spatiosa itinera [77] vitate: letales illic illecebræ & mortiferæ voluptates: illic diabolus blanditur, vt fallat; arridet, vt noceat, illicit, vt occidat. [78] Primus enim centenarius martyrum fructus est, secũdus sexagenarius vester est. Vt apud

Marginalia: Matth. 5. — Apoc. 1. — * cum vestita es, verecunda sit virginitas talis, quæ — Matt. 7. — Matt. 13.

apud Martyras non eſt [79] carnis & ſæculi cogitatio, nec parua & leuis & delicata congreſsio: ſic & in vobis, quarum ad gloriam merces ſecunda eſt, ſit & virtus ad tolerantiam proxima. Non eſt ad magna facilis aſcenſus. quem ſudorem perpetimur, quem laborem, cum conamur aſcendere colles & vertices mõtium? quid vt aſcendamus ad cœlum? Si præmium pollicitationis attendas, minus eſt quod laboras. immortalitas perſeuerãti datur, perpetua vita promittitur, regnum dominus pollicetur. Seruate virgines, ſeruate quod eſſe cœpiſtis, ſeruate quod eritis. Magna vos merces manet, præmium grande virtutis, munus maximum caſtitatis. [80] Vultis ſcire quo malo careat, & quid
Gen 3. boni teneat continentiæ virtus? Multiplicabo, inquit mulieri Deus, triſtitias tuas, & gemitus tuos; & in triſtitia paries filios, & conuerſio tua ad virum tuum, & ipſe tui dominabitur. Vos ab hac ſententia liberæ eſtis, vos mulierum triſtitias & gemitus non timetis: nullus vobis de partu circa filios metus eſt, nec maritus eſt dominus, [81] ſed dominus veſter & caput Chriſtus eſt ad inſtar & vicem maſculi: ſors vobis & cõditio communis eſt. Domini vox eſt illa di-
Luc.20. centis: Filij ſæculi huius generant & generantur: [82] qui autem habuerint dignationem ſæculi illius & reſurrectionis à mortuis, [83] non nubunt, neque matrimonium faciũt: neque enim incipient mori, æquales enim ſunt angelis Dei, cum ſint filij reſurrectionis. Quod futuri ſumus, iam vos eſſe cœpiſtis: vos reſurrectionis gloriam in iſto ſæculo iam tenetis: per ſæculum ſine ſæculi contagione tranſitis. Cum caſtæ perſeueratis & virgines, angelis Dei eſtis æquales; tantum maneat & duret ſolida & illæſa virginitas, & vt cœpit fortiter, iugiter perſeueret. Nec monilium aut veſtium quærat ornamenta, ſed morum. Deum ſpectet & cœlum; neque oculos ad ſublime porrectos, ad carnis & mundi concupiſcentiam deprimat, aut ad terrena de
Gen 1. ponat. [84] Prima ſententia creſcere & generare præcepit: ſecunda continentiam ſuaſit. Cũ adhuc rudis mundus & inanis eſt, copiam fecunditate generantes propagamur, & creſcimus ad humani generis augmentum. Cum iam refertus eſt orbis & mundus impletus, qui
Matth.19. capere continentiam poſſunt, ſpadonum more viuentes, caſtrantur ad regnum. Nec hoc iubet Dominus, ſed hortatur: nec iugum neceſsitatis imponit, quando maneat voluntatis arbitrium liberum. Sed cum habitationes multas
Ioan.14. apud patrem ſuum dicat, melioris habitaculi hoſpitia demonſtrat: habitacula iſta meliora vos petitis, carnis deſideria caſtrantes maioris gratiæ præmium in cœleſtibus obtinetis. Omnes quidem qui [85] ad diuinum munus & patrium baptiſmi ſanctificatione perueniunt, hominem illic veterem gratia lauacri ſalutaris exponunt, & innouati Spiritu ſancto à ſordibus cõtagionis antiquę iterata natiuitate purgãtur. Sed natiuitatis iteratę vobis maior ſanctitas & veritas competit, quibus deſideria iam carnis & corporis nulla ſunt. ſola in vobis, quę ſunt virtutis & ſpiritus, ad gloriam remanſerunt. Apoſtoli vox eſt, quem Dominus vas electionis ſuę dixit, quem ad promenda mãdata cœleſtia Deus
miſit: [86] Primus homo, inquit, de terrę limo: 1.Cor.15.
ſecundus homo de cęlo. Qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœleſtis, tales & cœleſtes. Quo modo portauimus imaginem eius qui de limo eſt, portemus & imaginem eius qui de cœlo eſt. Hanc imaginem virginitas portat, portat integritas, ſanctitas portat & veritas. Portant diſciplinę Dei memores, iuſtitiam cum religione retinentes, ſtabiles in fide, humiles in timore, ad omnem tolerantiam fortes, ad ſuſtinendam iniuriam mites, ad faciendam miſericordiam faciles, fraterna pace vnanimes atque concordes. Quę vos ſingula ô bonę virgines obſeruare, diligere, implere debetis; quę Deo & Chriſto vacãtes ad Dominum, cui vos dicaſtis, & maiore & meliore parte prę ceditis. Prouectę annis, iunioribus facite magiſterium: minores natu prębete [87] maioribus miniſterium, comparibus incitamentum: hortamentis vos mutuis excitate, ęmulis de virtute documentis ad gloriam prouocate. Durate fortiter, ſpiritaliter pergite, peruenite feliciter: tantũ [88] mementote tunc noſtri, cum incipiet in vobis virginitas honorari.

ADNOTATIONES IN LIBRVM
De diſciplina & habitu virginum.

1. Diſciplina cuſtos ſpei] *Diſciplinæ vox, pro ea quam ſeueram diſciplinam nunçupant, Quint. lib. 2. ca. 4. & Tacit. li. 5. hoc eſt pro ſeueritate caſtigatrice, & Tertulliano tum initio libri contra Valentinian. tum ijs libris quos hic imitatur, & Cypriano frequentiſsima eſt. Adfert autem Rhenanus ſimile quoque teſtimonium ex Amniano Marcellino, & complura ex ſcripturis hoc loco Cyprianus, ac infra Teſtim. lib. 3. cap. 66. 67. & 68. Porro pro eo quod legitur:* magiſtra virtutis, *Graui. non male:* virtutum, *& pro eo quod:* deo viuere, *apud Manut. ac Cambron. & Affligin. codices Ms. Anglicus cod. cum cæteris exc. legit:* in deo. *Ex Cambr. etiam cod. adiecimus:* &, *vbi legitur:* & ad promiſſa.

2. auerſari ac negligere] *Confirmatur hæc Manut. & Grauij lectio cod. Ms.*

3. & pereatis à via recta] *Ms. 4. Morelij cod.* de via, *ſed noſtri & Cypriani. Epiſtola 62. prius legunt.*

4. Ad quid exponis] *Hoc Manut. & Angli. cod. reperitur ſupra Epiſtolis 63. & 68. pro quo cæteri:* vt quid; *vbi etiam:* abiecciſti, *legitur non proieciſti, &:* retro, *non* poſt te, *vti hic Cambron. vnus vero codex:* poſuiſti.

5. fili ne neglexeris diſciplinam domini] *Ms. legunt:* dei, *ſed prius magis placet, eo quod Græce legatur:* κυρίου *apud 70. &* D. Paulum *Hebr. 12.*

& adhoc

6. & ad hoc corripit] *Adiecimus:* ad hoc, *ex Ms. pro quo quidam exc.* sic.

7. tam veteribus quàm etiam nouis] *Desiderantur hæc verba in Angl. & vet. excus. cod. apud Remboldum & Morelium, sed alij Ms. & excusi legunt.*

8. lauacri vitalis] *Solus Angl. cod.* salutaris, *vide supra epist. 2.*

9. Empti enim estis precio magno] *Quum sic legant Ms. & exc. præter Angl. cod. iterum adieci vocem:* precio, *præsertim quum etiam Græci, qui non legunt:* magno, *habeant:* τιμῆς.

10. Glorificate & portate Deum] *Ita recte ex Ms. Manut. nam Græce est* Θεὸν, *pro eo quod erat:* dominum. *Notatu autem digna hæc lectio Cypriani & ante eum Tertull. lib. de Resurrect. carnis, conformis Latinæ editioni, eo quod Græce desideretur illud:* & portate. *Porro pro:* Glorificemus, *legunt Ms.* Clarificemus, *sed prius malo. Ex ijs etiam adieci particulam:* &, *paulopost.*

11. Dat viuendi morem] *Habet Ms.* timorem, *sed prius placet magis, præsertim quũ id habeat Cãbr. in marg.*

12. sed ipsis potius quibus sanatus fuerat, mancipato] *Cod. Angl. sic habet:* sed ipsis quibus potius sanitas fuerat mancipata, *at nec ille satisfacit. Locus est corruptus.*

13. nulla sit venia vltra delinquere] *Quum sub finem Epistolæ ad Anto. disertis verbis impugnet errorem Nouatiani, remissam peccatorum tollentis in lapsis, sane sunt hæc verba intelligenda; alioqui enim sibi ipsi Cyprianus cõtradiceret. Interpretatur Manut. non posse fieri dixisse, quod difficulter fit & non nisi post longam satisfactionem, nimirum eodem sensu quo interpretantur Græci locum illum Pauli ad Hebræos 6. Impossibile est eos qui semel sunt illuminati &c. rursus renouari ad pœnitentiam. Caute itaque legenda est hoc loco Erasmi annotatiuncula, vtpote quæ illi fauere videtur damnatæ sententiæ: Peccatum non sic dimitti vt non sit imputabile.*

14. Quia scriptum est: Qui perseuerauerit &c.] *Hoc adiecimus ex Afflig. cod & vet. exc.*

15. Nunc nobis ad Virgines sermo est &c.] *Locum hunc pro exemplo temperatæ dictionis, citat D. Aug. li. 4. de Doctrin. Christ. cap. 21. è quo adiecimus vocem:* plus.

16. affectione potius quam potestate] *Tum ex his verbis, tum ex ijs quæ sequuntur:* non quod extremi & minimi &c. *colligere mihi recte videor, nondum Episcopum fuisse Cyprianum, quum hæc scriberet, sed presbyterum duntaxat, aut saltẽ non dudum Episcopum. Neque enim alioqui negaret sibi in virgines esse potestatem, qui toties & præsertim Epistolis 40. 55. 65. & 69. tam magnificè scribit de diuina Episcoporum potestate. Eleganter autem expressit exordium libri Tertull. de cult. fœmin.*

17. Noque enim inanis] *Cum Granio adiecimus illud:* enim, *ex Ms.*

18. quę se Christo dicauerint & Deo vouerint] *Solus Afflig. cum Erasmicis:* deuouerint, *alij vet. tam Ms. quam exc.* vouerint, *vtrouis autẽ modo legas, confirmatur ex hoc loco, & scripturis adiunctis, vti & ex epistola 62. voti virginitatis seu continentiæ antiquitas. Quod etiam agnoscit eodem sæculo Orig. Hom. 25. in Leuitic. & 2. in Numeros. & vtroque vetustiores Clemens Alexãdrinus Strom. li. 3. ac Tertull. lib. de velandis virginibus, li. 1. ad vxorem, & apertiss. sub finem Exhortationis ad castitatem. Primi quoque sæculi Auctores id non ignorasse, manifestum fit, tum ex D. Dionys. Areopag. Eccles. Hier. 6. c. tum ex epistolis D. D. Martialis Lemonicensis ad Tholosanos & Ignatij ad Antiochenos. Eodem pertinet quod scribit Abdias de Iphigenia, à D. Matthæo consecrata, & Philo Iudæus de ijs virginibus in Ecclesia Alexandrina à D. Marco Apostolo instituta, quas* [illegible] *vocabant. Quin & Apostolicis temporibus id non ignotum fuisse (vt omittam quod legitur Act. 21. de. 4. filiabus Philippi diaconi virginibus) patet ex illo 1. Tim. 5. Habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt; constanter sic interpretantibus, non D. Chrysost. duntaxat & alijs Græcis, ac D. Ambros. in comment. eius loci, sed & D. D. Aug. lib. 1. ad Pollent. ca. 24. & alibi frequenter, Carthag. Concil. 4. can. vlt. Hieron. contra Iouin. lib. 1. Epiphan. hæresi. 48. Basil. De vera virg. & Tert. de Monoga. vbi pulcherrimè interpretatur eiusdem loci illud: Volo iuniores viduas nubere, de ijs quæ nondum viduitatem professæ erant. Immo tum hoc loco & epistola supradicta Cyprianus, tum dictis locis, & de cult. fœm. Tertul. de hoc voto & instituto interpretantur illud Matthæi 19. (nec dissentiunt alij): Sunt Spadones, qui seipsos castrauerunt propter regnum cælorum. De sententia D. D. Hieron. & Aug. infra latius, vbi adulteras Christi ob votum non seruatum vocat Cyprianus, virgines Deo dicatas.*

19. qui coacti sunt ab hominibus] *Vti ex Ms. Adiecimus:* sic, *vbi legitur:* sic nati sunt, *ita ex ijsdem cum Manu. & Granio istud retinuimus, pro eo quod prius legebatur:* castrati sunt. *Etsi enim posterius legatur Græce, Hiero. tamen & Hilarius in comment. disertis verbis interpretantur lectionem vulgatam:* qui facti sunt.

20. per hanc angeli vocem] *Quidam Morelij, cod.* Euangelij vocem, *sed male.*

21. & erunt duo in carne vna] *Sic Ms. & exc. hoc loco omnes, quare varie lectum puto à Cypriano, aliquando hoc pacto, aliquando:* in carnem vnam, *sicut epistola 49. Nam vna eademque pagina etiã Tertul. vtrumque legit libro de vel. virg. explicat autem hic intelligenda scripturæ regulam, qua in masculo significatur & fœmina.*

22. Si hominibus placere vellem] *Nouum est hoc præsertim quum Epistolis 42. & 63. legatur conformiter Græcis & latinis exemplaribus:* Si hominibus placerem. *consentiunt tamen cod, omnes, & hic & postea frequenter.*

23. continentia vero & pudicitia] *Ad verbum fere hoc sumpsit ex Tertul. de cultu fœminarum.*

24. vt nemo cum virginem videt] *Deum ex Ms. adiecimus vocem:* vt

25. non tantum corpore sed etiam spiritu] *Ms. tum nostri tum Morelius legunt:* corporaliter & spiri-

& spiritaliter. sed prius magis placet, eo quod verba Apostoli præmissa explicet.

26. ad speciem formæ fuæ comi] Etiam huic loco non conuenit cuiusdam antiqui cod. Morelij lectio: comam nutrire.

27. in ijsdem quibus renunciauerat] Pro: ijsdem vbique Ms. Afflig. & Cambr. hisdem, quod semel adnotasse sufficiat.

28. verbum autem Domini manet in æternum] Ms. sermo Domini.

29. in nominis confessione] vocem: domini, loco submouimus cum Cambr. cod. secuti phrasin Cypriani, de qua supra epistola ad Anton.

30. cuius pompis & delicijs iam tunc renunciauimus] Alludit haud dubie tum hic tum postea sæpius, ad Renunciationem, quæ fit in baptismo, de qua vide epist. supra 7.

31. ambitio sæculi] Latine hodie legitur: superbia vitæ, & Græce: ἡ ἀλαζονία τοῦ βίου, quare aliud videtur legisse Cyprianus. Eodem pertinet quod legitur: transibit, præterquam in Cambr. cod. pro eo quod ille: transit, item illud Cypriano peculiare est: quomodo & Deus manet in æternum.

32. & magisteria diuina] Ex Afflig. & Colon. Ms. cod. denuo adiecimus vocem: diuina.

33. Ambulandum est igitur] Adiecta est vox: igitur, recens à Manut. & Morel. quam tamen non habent nostri Ms.

34. ad cultum atque ornatum] Habitus fœminæ (inquit Tertul. li. de habitu muliebri) duplicem speciem circumfert, Cultum & Ornatum. Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant. Ornatum quem immundum muliebrem conuenit dici. Ille in auro & argento & gemmis & vestibus deputatur: iste in cura capilli & cutis & earum partium corporis, quæ oculos trahunt. Alteri ambitionis crimen intenditur, alteri prostitutionis.

35. Quod si illi mulieres] Mulieres hic accipit Cyprianus pro solis vxoribus, late tamen deducit Tertul. de vel. virg. Mulieris nomen etsi nonnunquam ita in scripturis accipiatur, frequenter tamen pro omni fœmina generaliter accipi.

36. & ad ecclesiasticam disciplinam religiosa obseruatione moderandas] Pulchre explicat Cyprian. loca Pauli & Petri Apostolorum, de moderando cultu coniugatarum, & similiter Aug. epist. 75. ad Possidium, idque ea conditione tantum vt placeant viris suis. Quis autem sit excessus in vestium cultu, colligi potest ex Aug. de doct. Christ. li. 3. c. 12. 13. & 14. vbi docet attendendam causam & quid conueniat temporibus, locis & personis. Eodem pertinet quod habet Tertul. li. de cultu fœmin. Si quas (inquit) vel diuitiarum suarum vel natalium vel retro dignitatum ratio compellit &c. quæ in sequentibus fere ad verbum imitatus est Cyprianus.

37. notabiliter incedas] Etiam hoc ex Tertul. mutuatus est de vel. virg. Vox Plinio quoque vsitata epist. 5. Imitatus est autem hunc locum D. Hiero. ad verbum fere epistola ad Eustochium de virgin. custodia.

38. sperandi fomenta] Hoc Manutij Ms. duo confirmant, pro eo quod erat: peccandi. vnus vero liber calamo exaratus, quem posterius mihi dono dedit Ludouicus Carrion & eruditionis & cognationis nomine mihi charissimus, habet: suspirandi fomēta, multo mea sententia rectius, præsertim quum etiam sic legat cod. S. Pantaleonis Colon. supra citatus.

39. Et qui emunt, tanquam non possidentes] Interserit Cam. co. tanquam non ementes, & qui possident, & infra quoque Cyprianus testim. lib. 3. ca. 11. sed neque hodie in Græcis aut Latinis exemplaribus neque apud Tertul. hoc legitur de cultu fœmi. qui tamen pro eo quod sequitur: non vtantur, legit: non abutantur, & Græca legitur καταχρώμενοι.

40. præterit enim habitus huius mundi] Quum sic legat Tertul. magis placeret hæc Afflig. & vulg. codi. lectio, quam aliorum: figura, præsertim quum Græce sit σχῆμα, nisi alibi aliud legeretur vbique apud Cyprianum.

41. Vtere, sed ad bonas artes] Mendum hic acciderat apud Manut. negligentia operarum.

42. Patrimonium tuum Deo fenera] Hoc ex Ms. Angl. Afflig. Cambro. nec dissentiunt vulgati exc. præterquam quod legāt: patrimonia, atque adeo non placet quod habet Manut. & Cambron. in margi. patrimonio tuo Deum, Fenera autem sine o. legunt Ms. vti legendum iam olim adnotauit Nonius Marcellus ex Varrone & Catone. Porro: perferre, Ms. est, pro eo quod Erasmus: præferre.

43. amatoria &c.] Ad verbum fere ex Tertul. hoc mutuatus est sub finem libri de habitu muliebri; atque adeo ex eo confirmatur vox: merum, pro eo quod quidam: myrrham, legunt.

44. Ornamentorum ac vestium insignia & lenocinia formarum] Etiam hoc ex Tertul. confirmatur de cult. fœm. vbi eandem quoque scripturam ex Apocal. citat, habent Ms. quoque & vetus excus. & postea peculiariter de fucis agit: quare non placet quod substituit Remboldus: fucorum.

45. pallio purpureo & coccineo] Non placet quod reposuit Erasmus: & coccino, quum prius legant Ms. vet. exc. & Remboldus. Quidam autem cod. Morel. pallium purpureum & coccineum, non male; nam Græcus textus etiam variat.

46. execrationum & immunditiæ] Magis ad exemplar Græcum accedit hæc Manu. & Ms. quam vulgata: execrationis.

47. argento & veste corruptas] Vocem: argēto adiecit Manut. desideratur tamen in nostris Ms. qui corruptas; legunt cum excu. quare non placet coniectura Erasmi: comptas, præsertim cum lib. de disciplina & bono pudicitiæ sic loquatur: vestibus aurum intexere, quasi precio est vestes corrumpere.

48. & crines & cincinnos] Grecè legit Chrysost. apud Isaiam: καὶ τὰ ἐμπλόκια καὶ τοὺς κορύμβους, quod vertit Godefridus Tilmanus decentem contexturam crinium & cincinnos. Ipse vero Chrys. κορύμβους, dicit, ornatum quendam circa caput muliebre aut frontale, reticulum, seu vittam. Hodie apud 70. non aliud hic legitur quam κοσύμβους, quæ vox idem fere significat, atque adeo huc est transferenda in illis vox: ἐμπλόκια, quæ postea adijcitur.

& lunulas

49. & lunulas] *Græce est* μηνίσκοι. *Putat Chrysost. fuisse cultum in speciem lunæ semiplenæ ad cohonestandam ceruicem, Hieron. vero bullulas dependentes in lunæ similitudinem.*

50. & discriminalia & armillas, & botronatum & dextralia & annulos & inaures] *Sic Ms. tres legentes:* dextralia, *pro eo quod vulgò legitur:* specula, *certe vox Græca* ψέλλια, *illud, non hoc significat.*

51. Botronatum] *autem legit etiam Tertul. de cultu fœmin. paucis locum Isaiæ citans, & diuinat Rhenanus esse redimiculum capitis capillos stringens, ita dictum quod botri speciē referret. Ex Græco textu 70. aut Chrys. nihil certi potest colligi, vtpote qui longe aliter legant, sic nempe:* Καὶ τὸ κάθημα καὶ τὸν κοσμὸν τοῦ προσώπου αὐτῶν, καὶ τὴν σύνθεσιν τοῦ κόσμου τῆς δόξης, καὶ τοὺς χλιδῶνας, καὶ τὰ ψέλλια, καὶ τοὺς δακτυλίους, καὶ τὰ περιδέξια, καὶ τὰ ἐνώτια. *Quod è Græco sic recte vertit Tilmannus & monile ad pectus demissum; ornatumque faciei earum, & compositionem totius ornamenti ac splēdoris, & brachiola, & armillas, & annulos, & dextrocheria, & inaures. Vtpote quum Græce idem fere significent:* χλιδῶνες, ψέλλια, καὶ περιδέξια. *Quanquam tamen Chrys. in commen. aliquid amplius videatur legisse, atque adeo satis accedere ad lectionem Cypriani: Armillas (inquit interpres) aureas ad decorem brachiorum circumpositas, aliud item genus brachialis, alia item ornamenta circa manuum iuncturas, textile illud crinibus implicandis accommodum, cultū aureum ornando capiti circumpositum. E quibus duobus postremis, alterum aut vtrumque puto esse illud ipsum quod Botronatum vocant Tertul. & Cypr. Atque adeo diuinarim, esse eum capitis ornatum quem lingua Gallica:* les bordures, *vocamus, vtpote quum inueniatur plerumque botro haud absimilis. Fortaßis illa ex editionibus Aquilæ, Symmachi, ac Theodotionis interiecta sunt, nā dicit Hieron. omnia hæc diuersis modis ab illis & 70. interpretata, atque adeo hinc factum, vt in sequen. plura legant Chrysostom. & exemplaria Græca, quam Cyprianus.*

52. & bysso torto & cocco nero) *Adiecit quidem hæc recens Manut. sed neque in Ms. aut Græcis exemplaribus, neque apud Chrysostom. horum vllum est vestigium.*

53. Neque enim deus coccineas aut purpureas oues. &c.) *Hæc & sequentia ad verbum ferè mutuatus est ex Tertul. lib. de cultu fœmin. & sub finem libri de hab. mulie. Vtrunque autem imitatus est D. Hieron. in vita B. Marcellæ.*

54. Quæ omnia peccatores & apostatæ Angeli) *Etiam hoc habet ex Tertul. lib. de cult. fœmin. & habi. muliebr. vsque adeo vt etiam sententiam illius sequatur, quod ad c. 6. Gen. attinet; qua filios Dei qui sumpserunt sibi vxores filias hominum, angelos intelligebat: in qua fuit & Lactantius & alij quidā Cypriano vetustiores. Verum eam multis argumentū reprobant D. D. Chrysost. in comment. & Aug. lib. 15. de. ciuit. Dei ca. 23. vbi etiam auctoritatem libri Enoch qua nititur Tertul. (vtpote Apocryphi) pulchre refutat, ad quem alludit etiam Chrysost. dum fabulas eam sententiam vocat.*

55. Illi & oculos circunducto nigrore fucare, &c.] *Quod hic nigrorem paulopost nigrum puluerem vocat, vti etiam Tertul. de habit. muliebr. & de cultu fœmin. fuliginem; quod autem ruborē dicit, Hieronym. ad hæc loca alludens purpurissam & cerussam appellat epistola ad Lætam & in vita B. Marcellæ. Sic & Tertul. loco citato.*

56. & plastica] *Etsi vet. excu. ac Ms. Afflig. & Camb. legant:* plasma, *priorem tamen veram esse ex Tert. patet; qui lib. de cult. fœmin. immo eo ipso loco quem hic imitatur Cyprianus sic legit, & certe etiam Camb. cod. ad marginem habebat adnotatam.*

57. flauo colore] *Flauus color siue croceus vti habet Tertul. ad capillos refertur, niger puluis ad oculos, ruber ad genas.*

58. Si quis pingendi artifex] *Hunc locum tanquam grandis dictionis exemplum citat D. Aug. lib. 4. de doctr. Christ. cap. 21. & imitatur D. Ambros. Examer. lib. 6. c. 8. vbi pro eo quod legimus:* manus afferret, *rectius legit meo iudicio:* inferret; *quomodo etiam Cambr. & Affli. cod. & comprobatur ex eo quod præcedit:* manus Deo inferunt. *Castigādus viciſsim est Aug. vbi legit:* colorum adulterinis medicaminum fucis.

59. Itaque festa celebremus) *Ad verbū transtulit quod Græce est:* ἑορτάζωμεν, *quomodo etiam interpres Origenis hom. in Leuit. 5.*

60. capillos iam tibi flammeos auspicaris) *Etiam hæc ad verbum ex Tertul. de cult. fœmin.*

61. Viderint quid sibi nuptæ) *Rursum hoc ex eodem Tertul. libro. Et certe nuptas hoc in genere corruptelæ & fuci non excusari, docet etiam Ambros. lib. 1. de virg. loco citato à D. Augustino, & ipse Augustin. epistola 75. ad Poßidium. Atqui pro eo quod præcedit:* metuenda, *legit vetus exc. & Afflig. ad marginem:* meditanda, *Illud autem:* viderint, *phrasis est de qua supra epistola 2. diximus.*

62. Nec illa prætereo quæ dum negligentia) *Solus Morel.* per negligentiam. *Quod autem hic prohibet virginibus ne nuptijs intersint, similis est in multis canonibus prohibitio de omnibus clericis.*

63. quod non licet dicere, obseruare) *Hæc vulgo reperitur in Ms. quare magis placet quam aliorum:* quod non licet dicere obseruari, *siue:* conuersari.

64. Voluptaria & læta) *Hoc Manutij confirmat Cambron. cod. qui tamen ad marginem habet:* voluntaria, *pro quo peßime vulgati cod.* voluntariæ & lætæ.

65. quando, pudica quæ venerat, impudica discedit) *Est hoc Ms. cod. & Grauij; vetus vero excusus non male:* quando impudicitior, quæ venerat pudica, discedit. *Ad quod accedunt Remboldus & Manutius, præterquam quod ille:* quantum, *& Manutius:* quanto, *legat, &:* impudicior, *sed prius maxime placet.*

66. Quid vero quæ promiscuas balneas adeunt) *Similiter libro sequēti de Lapsis: Hoc (ait) crimini eius & malis deerat, vt ad balneas pergeret. Itē paulopost: Lamentari eū putamus ex toto corde, qui ex primo criminis die lauacra cū feminis quotidie celebrat?*

Porro balneas à balneis in hoc distingui vult Beda lib. de Orthogra. quod illæ sint publicæ, hæc priuata.

67. theatro sunt fœdiora] *Ita cũ Manut. Cābr. cod. & quidam antiqui Morelij; cæteri:* theatra.

68. an cum vestita est verecunda sit inter viros virginitas talis, quæ] *Sic Ms. Cambr. & Afflig. cum vulgatis, præterquam quod iste non legat:* virginitas, *Pro quo Manutius:* cum vestita es, verecunda sis inter viros talis cui, *neutri male. Pro eo autē quod est:* proficit, *Ms. vterque habet variam lectionem:* profilit.

69. detestabiles fabulas] *Affliginen. in margine:* tabulas.

70. pudor cæditur] *Manutij istud habet Ms. Morelius cum exc.* ponitur, *Camb. in margin.* lęditur.

71. Sic se expugnator inimicus] *Vulgo:* expugnatus, *minus recte.*

72. Christi adulteræ] *Simile prorsus habes epistola supra 62. itē apud D.D. Chryso. epistola ad Theodo. monach. & in epistolam ad Hebr. hom. 13. Basilium de vera Virginitate. Ambros. ad Susannam lapsam c. 5. & 9. Hieron. contra Iouin. lib. 1. ad Eustoch. de cust. virg. & ad Sabinian. ac Aug. in tit. Psalm. 83. ac de bono viduit. c. 11. Huius priori loco verba sunt hæc: Alius ex Dei munere maius quid vouit, statuit nec nuptias pati; qui non damnaretur si duxisset vxorē, post votum quod Deo promisit si duxerit damnabitur. Quare, nisi quia retro respexit? Sic virgo quæ si nuberet non peccaret, sanctimonialis si nupserit, Christi adultera reputabitur. Posteriori vero loco: Plane (inquit) non dubitauerim dicere, lapsus & ruinas à castitate sanctiore quæ vouetur Deo, adulterijs esse peiores, &c. Hierō. autem: Virgines (inquit) quæ post consecrationem nupserint, non tam adulteræ sunt quam incœstæ. Quæ loca qui expenderit, dubitare posthac non poterit, in vsu fuisse vota monastica illorum ætate. Si quem autē hæc non moueant vtpote de solis Sanctimonialibus dicta, certe Theodorum monachum increpans ipsis coæuus Chrys. Vxoris (inquit) laqueis implicari, audulterij crimen est admittere, &c.*

73. Audite itaque virgines] *Ita Ms. cum Manutio & Morelio, pro eo quod cæteri:* igitur. *Est autem in sequ. aut legendum cum Afflig. cod. Manut. & Morel.* vos docentem pariter ac monētem, *aut cum vulg.* vobis timentem, &c.

74. sint à compedibus aureis pedes liberi] *Alludit ad vincula Barbarorum de quibus Tertul. de cult. femin: Quamquam & aurum ipsum cuidam gēti ad vincula seruire referunt Gentilium litteræ. Qui Periscelium vocat quo crura exornabantur alij Periscelides; σκέλος enim Greci crus vocant.*

75. quarum in vos pudica lauatio est] *Ex Ms. denuo adiecimus:* in vos, *fortaßis legendum:* inter vos.

76. quæ Deo seruis] *Etiam hoc ex ijsdem denuo adiectum est, quomodo & paulopost particula:* est.

77. vitate, lætales illic illecebræ] *Ita Manut. & Grauius cum Colon. cod. pro eo quod alij:* vitæ lętalis, illic.

78. Primus enim centenarius martyrum fructus est] *Sic Ms. Afflig. ac Colon. vet. exc. Costerius, Grauius, More. & Manu. præterquam quod prætermiserit:* enim, *rectius quam aut vulg.* primus cũ centeno, *aut Cambron. cod.* primus cum centesimo. *Est enim similis alicubi Cypriani locus. Atqui longe aliter D. Hieron. contra Iouin. centesimum fructũ virginibus, sexagesimum viduis, & trigesimum coniugatis attribuit. Græci vero comment. Cypriani sequuntur sententiam, & trigesimum fructum viduis attribuunt.*

79. carnis & sæculi cogitatio] *Est hæc Ms. & vet. exc. cod. quare placet magis quam vulg.* contagio. *Paulo post autem, siue legas:* gratiam, *cum Ms. & vulg. exc. siue* gloriam, *cum Manutio, perinde est, habes enim easdem voces confusas etiā in epistolis Paulinis: Item pro:* ascensus, *legit quidam Morel. cod.* accessus, *non male.*

80. Vultis scire quo malo careat] *Quidā cod. Morel.* quod malum euadat.

81. sed Dominus vester & caput] *Adiecimus recens ex Ms. vocem:* sed.

82. qui autem habuerint dignationem] *Afflig. & vet. exc. cod.* dignitatem, *sed prius magis accedit ad phrasin Cypriani.*

83. neque nubunt neque matrimonium faciunt] *infra lib. Testim. 3. c. 32. sic istud legit:* neque nubunt neque nubuntur.

84. Prima sententia crescere præcepit, secũda continentiam suasit] *Similia paßim reperire est apud D. D. Hieron. & Aug. notatu digna, propter eos qui etiamnum abutuntur prima illa sentētia:* Crescite & multiplicamini.

85. ad diuinum munus & patrium] *Sic primus Grauius, pro eo quod erat male:* patrimonium. *Quidam vet. cod. Morelij:* & patriam. *Est autem insigne elegium Baptismi.*

86. Primus (*inquit*) homo de terræ limo] *Ter aut quater Manu. cod.* e, *pro:* de, *sed posterius ad phrasin Cypriani pertinet, & sic legit D. Aug. hunc locum citans ad finem vsque, dict. ca. lib. 4. de doctrina Christi.*

87. maioribus ministerium] *Cum Grauio hoc recens adiecimus ex Ms. Afflig. & Colon. cod. & vet. exc. & optime quadrat.*

88. mementote tunc nostri] *Facere hũc locum pro inuocatione sanctorum post hanc vitam, supra docuimus epistola 57.*

DE LAPSIS

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Pollicitus erat frequenter Cyprianus, vbi primum pax Ecclesiæ reddita foret, se certius quid scripturum de ratione Lapsorum, hoc igitur libro promißis satisfacit. Et imprimis ob oculos posita cum gaudio tam insperata Ecclesiæ pace, & Confessorum cæterorũmque Stantium in fide constantia, & deinde cum dolore summo Lapsorum ruinis, ac persequutionis præteritæ causis explicatis, disciplinæ nempe neglectu & peccatis fidelium: grauiter increpat Lapsos, quod ad prima statim

statim verba minantis inimici idolis sacrificarint, & non potius iuxta Christi consilium secesserint. Item quod iam sacrificijs maculati, contra Euangelij legem, ante expiata delicta, ante exomologesin criminis factam vim inferrent corpori & sanguini Domini, & communicationem ac pacem à quibusdam presbyteris sine Episcopi sententia extorquerent. Deterritos proinde vindicta diuina Lapsorum aliquot, qui indigne communicarant (obiter interiecta mentione libellaticorum quod à crimine non excusarentur) & animatos eorum exemplo, qui quamuis nullo sacrificij aut libelli facinore constricti, quoniam tamen hoc vel cogitauerunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentes exomologesin faciebant, ad confessionem delicti, ad pœnitentiam publicam, ad satisfactionem plenam multis hortatur. Postremo vitari monet Nouatianos, confutans scripturis aliquot illorum hæresim. Meminerunt autem libri huius præter ipsum Cyprianum epistola 55. Pontius in vita, Eusebius eccles. hist. lib. 6. cap. 33. & post eum Niceph. & Freculphus. D. D. quoque Aug. locis infra citatis, & Fulgentius ad Thrasimundum. Et vere imitatus est Tertul. librum de pœnitentia; quem adeo genuinum illius esse non dubito; contra quam censuerunt Erasmus & Rhenanus, nam & stilus consentit.

P[1]AX ecce dilectissimi fratres, ecclesiæ reddita est: & quod difficile nuper incredulis, ac perfidis impossibile videbatur, ope atque vltione diuina securitas nostra reparata est. In lętitiam mētes redeunt, & [2] tēpestate pressuræ ac nube & caligine discussa, tranquillitas ac serenitas refulserunt. Dandę laudes Deo, & beneficia eius ac munera cum gratiarū actione celebranda, quamuis agere gratias nostra vox nec in persecutione cessauerit. neque enim tantum inimico licere potest, vt non qui Dominum toto corde, & anima, & virtute diligimus, benedictiones eius & laudes semper & vbique cum gloria prædicemus. [3] Exoptatus votis omnium dies venit, & post longæ noctis horribilem tętrámque caliginem, Domini luce radiatus mūdus eluxit. Confessores præconio boni nominis claros, & virtutis ac fidei laudibus gloriosos lætis conspectibus intuemur; sanctis oculis adhærentes, desideratos diu inexplebili cupiditate complectimur. Adest militū Christi cohors candida, qui persecutionis vrgentis ferociā turbulentam stabili congressione fregerunt, parati ad patientiam carceris, armati ad tolerantiam mortis: repugnastis fortiter sæculo, spectaculū gloriosum prębuistis deo, secuturis fratribus fuistis exemplo. Religiosa vox Christum locuta est, in quem se semel credidisse cōfessa est. Illustres manus [4] quæ non nisi diuinis operibus assueuerant, sacrificijs sacrilegis restiterunt. Sanctificata ora cœlestibus cibis, [5] post corpus & sanguinem domini, profana contagia & idolorū reliquias respuerūt. [6] Ab impio sceleratóque velamine, quo illic velabantur sacrificātium capita captiua, caput vestrū liberū mansit. [7] Frons cum signo Dei pura diaboli coronam ferre non potuit, coronæ se domini reseruauit. [8] Quam vos lęto sinu excipit mater ecclesia de pręlio reuertentes? Quam beata, quam gaudens portas suas aperit, vt adunatis agminibus intretis, de hoste prostrato trophea referentes? Cum triūphantibus viris & fęminæ veniunt, quæ cū sæculo dimicantes, sexum quoque vicerunt. Veniunt & geminata militiæ suæ gloria virgines, & pueri annos suos [9] continentiæ virtutibus transeuntes. [10] Nec non & cętera Stantiū multitudo vestram gloriam sequitur, proximus & pæne coniunctis laudis insignibus vestigia vestra comitatur. Eadem & in illis sinceritas cordis, eadem fidei tenacis integritas. Inconcussis præceptorum cœlestium radicibus nixos, & Euangelicis traditionibus roboratos; [11] non pręscripta exilia, non destinata tormenta, non rei familiaris damna, non corporis supplicia terruerunt. Explorandæ fidei pręfiniebantur dies, sed qui sæculo renunciasse se meminit, nullum sæculi diem nouit: nec tempora terrena iam computat, qui æternitatem de Deo sperat. [12] Nemo fratres dilectissimi nemo hāc gloriam mutilet, nemo incorruptā stantium firmitatem maligna obtrectatione debilitet: cum dies negantibus præstitutus excessit; quisquis professus intra diem non est, Christianum se esse confessus est. Primus est victorię titulus, gentilium manibus apprehensum Dominum confiteri, Secūdus ad gloriam gradus est, [13] cauta secessione subtractum domino reseruari. Illa publica, hęc priuata confessio est. Ille iudicē sęculi vincit, hic contentus Deo suo iudice, conscientiam puram cordis integritate custodit. Illic fortitudo promptior, hic sollicitudo securior. Ille appropinquāte hora sua iam maturus inuentus est, hic fortasse dilatus est: qui patrimonio derelicto iccirco secessit, quia non erat negaturus; cōfiteretur vtique si fuisset & ipse detentus. [14] Has martyrum cœlestes coronas, has confessorum glorias spiritales, has stantium fratrum maximas eximiásque virtutes mæstitia vna contristat, quod auulsam nostrorum viscerum partem violētus inimicus populationis suæ strage deiecit. Quid hoc loco faciā dilectissimi fratres, fluctuans vario mentis ęstu? quid, aut quomodo dicam? Lacrymis magis quā verbis opus est, ad exprimendum dolorem, quo corporis nostri plaga deflenda est, quo populi aliquādo numerosi multiplex lamentāda iactura est. Quis enim sic durus ac ferreus, quis sic fraternæ charitatis oblitus; qui inter suorū multiformes ruinas, & lugubres ac multo squalore deformes reliquias constitutus, siccos oculos tenere pręualeat, nec erūpente statim fletu, prius gemitus suos lachrymis quā voce depromat? Doleo fratres, doleo vobiscū, nec mihi ad leniēdos dolores meos integritas propria, [15] & sanitas priuata blāditur; quādo plus pastor in gregis sui vulnere vulneretur. Cū singulis pectus meū copulo, mœroris & funeris pō-

dera luctuosa participo. Cum plangentibus plango: cum deflentibus defleo: cum iacentibus iacere me credo. Iaculis illis grassantis inimici, mea simul membra percussa sunt, sæuientes gladij per mea viscera transierunt. Immunis & liber à persecutionis incursu fuisse non potest animus. In prostratis fratribus & me prostrauit affectus. Habenda tamen est, fratres dilectissimi, ratio veritatis, nec sic mentem debet & sensum persecutionis infestæ tenebrosa caligo cæcasse, vt nihil remanserit lucis & luminis, vnde diuina præcepta perspici possint. Si cladis causa cognoscitur, & medela vulneris inuenitur. Dominus probari familiã suam voluit,[16] & quia traditam nobis diuinitus disciplinam pax longa corruperat, iacentem fidem & pœne dixerim dormientẽ, censura cœlestis erexit: cúmque nos peccatis nostris[17] amplius pati mereremur, clementissimus dominus sic cuncta moderatus est, vt hoc omne quod gestũ est, exploratio potius quàm persecutio videretur. [18] Studebant augẽdo patrimonio singuli; & obliti quid credentes, aut sub Apostolis ante fecissent, aut semper facere deberent, insatiabili cupiditatis ardore ampliandis facultatibus incubabant. Non in sacerdotibus religio deuota[19] non in ministris fides integra, non in operibus misericordia, nõ in moribus disciplina. [20] Corrupta barba in viris, in fœminis forma fucata. Adulterati post Dei manus oculi, capilli mendacio colorati. Ad decipienda corda simplicium callidæ fraudes, circumueniendis fratribus subdole volũtates. [21] Iungere cum infidelibus vinculũ matrimonij, prostituere gentilibus mẽbra Christi: non iurare tantum temere, sed adhuc etiam peierare: præpositos superbo tumore contemnere, venenato sibi ore maledicere, odijs pertinacibus inuicem dissidere: [22] episcopi plurimi, quos & hortamento esse oportet cæteris & exemplo, diuina procuratione contempta, procuratores rerum secularium fieri, [23] derelicta cathedra, plebe deserta, per alienas prouincias oberrantes, negotiationis quæstuosæ nundinas aucupari. Esurientibus in Ecclesia fratribus [24] non subuenire, habere argentum largiter velle, fundos insidiosis fraudibus rapere, vsuris multiplicantibus fenus augere. Quid non perpeti tales pro peccatis eiusmodi mereremur? cum iam pridem præmonuerit ac dixerit censura diuina: [25] Si dereliquerint legem meam, & in iudicijs meis nõ ambulauerint: si iustificationes meas profanauerint, & præcepta mea non obseruauerint, visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Prænunciata sunt ista nobis & ante prædicta: sed nos datæ legis & obseruationis immemores, id egimus per nostra peccata; vt [26] dum domini mandata contempsimus, ad correctionem delicti & probationem fidei[27] remedijs feuerioribus veniremus. Nec saltem sero conuersi ad domini timorem sumus, vt hanc correptionem nostram, probationémque diuinam patienter & fortiter subiremus. [28] Ad prima statim verba minantis inimici maximus fratrum numerus fidem suam prodidit, nec prostratus est persecutionis impetu, sed voluntario lapsu se ipse prostrauit. Quid oro inauditum, quid nouum venerat vt velut incognitis, atque inopinatis rebus exortis, [29] Christi sacramentum temeritate præcipiti solueretur? Nónne hæc & prophetæ ante, & Apostoli postmodum nunciauerunt? Nónne iustorum pressuras & gentilium semper iniurias pleni sancto Spiritu prædicauerunt? Nónne fidem nostram semper armans, & Dei seruos cœlesti voce corroborans dicit scriptura diuina: Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies? Nonne iram diuinæ indignationis ostendens, & pœnæ metum præmonens, denuo dicit: Adorauerunt eos quos fecerunt digiti eorum, & curuatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis? Et iterũ Deus loquitur, dicẽs: Sacrificans dijs eradicabitur, [30] nisi Domino soli. In Euangelio quoque postmodũ Dominus in verbis doctor, consummator in factis; docens quid fieret, & faciens quodcunque docuisset; quicquid nunc geritur & geretur, nónne ante præmonuit? Nónne & negantibus æterna supplicia, & salutaria confitentibus prœmia ante constituit? Exciderũt quibusdam, pro nefas, omnia, & de memoria recesserunt. Non expectauerunt saltem; vt interrogati negarent, vt thus accenderent apprehensi. Ante aciẽ multi victi, sine congressione prostrati; nec hoc sibi reliquerunt, vt sacrificare idolis viderentur inuiti. [31] Vltro ad forum currere, ad mortem sponte properare; quasi hoc olim cuperent, quasi amplecterentur occasionem datam, quam semper optassent. [32] Quid illi qui à magistratibus vespera vrgente dilati sunt? quod ne eorum differretur interitus, etiam rogauerunt? Quam vim potest talis obtendere qua crimen suum purget; cum vim magis ipse fecerit vt periret? Nónne quando ad Capitolium spõte ventum est, quando vltro ad obsequium diri facinoris accessum est, labauit gressus, caligauit aspectus, tremuerunt viscera, brachia conciderunt? [33] Nõne sensus obstupuit, lingua hæsit, sermo defecit? Stare illic potuit Dei seruus, & loqui & renunciare Christo; qui iam diabolo renunciarat & sæculo? Nónne ara illa, [34] quo moriturus accessit, rogus illi fuit? Nónne diaboli altare, quod fœtore tætro fumare ac redolere cõspexerat, velut funus & bustũ vitæ suæ horrere ac fugere debebat? Quid hostiam tecũ miser, [35] quid victimã supplicaturus imponis? Ipse ad aras hostia, victima ipse venisti. Immolasti illic salutẽ tuam, spem tuam, fidem tuã [36] funestis illis ignibus concremasti. Ac multis proprius interitus satis non fuit: hortamentis mutuis in exitum suum populus impulsus est: mors inuicẽ lætali poculo propinata est. [37] Ac ne quid deesset ad criminis cumulum; infantes quoque parentum manibus [38] vel impositi, vel attracti; amiserunt

Psal 88. | Esa. 2. | Exod. 22.

runt paruuli, quod in primo statim natiuitatis exordio fuerant consecuti. Nónne illi cum iudicij dies venerit, dicent: Nos nihil fecimus, nec derelicto cibo & poculo domini ad profana contagia sponte properauimus: perdidit nos aliena perfidia, parentes sensimus parricidas. Illi nobis Ecclesiam matrem, illi patrem deum negauerunt; vt dum parui & improuidi, & tanti facinoris ignari, per alios ad consortium criminum iungimur, [39] aliena fraude caperemur? [40] Nec est, pro dolor, iusta aliqua & grauis causa, quæ tantum facinus excuset: relinquenda erat patria, & patrimonij facienda iactura. Cui enim nascenti atque morienti non relinquenda quandoque patria, & patrimonij sui facienda iactura est? Vt Christus non relinquatur, salutis ac sedis æternæ iactura timeatur. Clamat

Esa.52. ecce per prophetam Spiritus sanctus: Discedite, discedite, exite inde, & immundum nolite tangere. [41] Exite de medio eius, [42] separamini qui fertis vasa domini: & qui vasa sunt Domini ac templum dei, ne immundum tangere, & feralibus cibis pollui, violarique cogantur, non exeunt de medio, nec recedunt? Alibi quoque vox auditur è cœlo præmonens quid Dei

Apoc.18. seruos facere conueniat & dicens: Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum eius, & ne perstringaris plagis eius. Qui exit & cedit, delicti particeps non fit. [43] Plagis vero & ipse perstringitur, qui socius criminis inuenitur. Et ideo dominus in persecutione secedere & fugere mandauit, atque vt id fieret & docuit & fecit. Nam cum corona de dei dignatione descendat, nec possit accipi nisi fuerit hora sumendi; quisquis in Christo manens interim cedit non fidem denegat, sed tempus expectat. Qui autem cum non secederet, cecidit; negaturus remansit. Dissimulanda, fratres, veritas non est, nec vulneris nostri materia & causa reticenda. [44] Decepit multos patrimonij sui amor cæcus; nec ad recedendum parati aut expediti esse potuerunt, quos facultates suæ velut compedes ligauerunt. Illa fuerunt remanentibus vincula, illæ catenæ; quibus & virtus retardata est, & fides pressa, & mens vincta, & anima præclusa; vt serpenti terram secundum dei sententiam deuoranti, præda & cibus fierent, [45] qui terrestribus cupiditatibus inhærerent. Et icirco dominus bonorum magister, & præmonens & consulens in futurum: Si vis, inquit, perfectus

Matt.19. esse, vade, vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlis, & veni, sequere me. Si hoc diuites facerent, per diuitias suas non perirent; thesaurum in cœlo reponentes, hostem nunc & expugnatoré domesticum non haberent: esset in cœlo cor & animus & sensus, si thesaurus esset in cœlo. Nec vinci à sæculo posset, qui vnde vinceretur in sæculo non haberet: [46] sequeretur dominum solutus & liber, vt Apostoli & sub Apostolis multi; & nonnulli sæpe fecerunt, qui & rebus suis & parentibus derelictis, indiuiduis Christo nexibus adhæserunt. Sequi autem Christum quo modo possunt, qui patrimonij vinculo detinentur? Aut quo modo cœlum petunt, & ad sublimia & alta conscendunt, qui terrenis cupiditatibus degrauantur? Possidere se credūt, qui potius possidentur; census sui serui, nec ad pecuniam suam Domini, sed magis pecuniæ mancipati. Hoc tempus, hos homines Apostolus denotat dicens: Qui autem volunt diuites fieri, incidunt *1.Tim.6.* in tentationem & muscipulam, [47] & desideria multa inutilia & nocentia, quæ mergunt homines in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes * naufragauerunt à fide, & **errauerunt.* inseruerunt se doloribus multis. Dominus autem quibus nos præmijs ad contemptum rei familiaris inuitat? parua hæc & exigua huius téporis damna, [48] quibus mercedibus pensat? Nemo est, inquit, qui relinquat domum, aut agrū, *Matt.19.* aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios, propter regnum Dei; [49] & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam. Quibus cognitis, & de Domini pollicentis veritate compertis, non tantum timenda non est eiusmodi, sed & optanda iactura ipso denuo Domino prædicante & monente: [50] Beati eritis cum * persecuti vos fuerint, & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro vt nequam, propter filium hominis. *Luc.6.* **odio vos habuerint.* Gaudete in illa die & exultate; ecce enim merces vestra multa est in cœlis. Sed tormenta postmodum ventura erant, & cruciatus graues reluctantibus imminebant. Queri de tormentis potest qui per tormenta superatus est: excusationem doloris obtendere, qui victus est in dolore. potest rogare talis & dicere: Certare quidem fortiter volui, & sacraméti mei memor, deuotionis ac fidei arma suscepi: sed me in congressione pugnantem cruciamenta varia & supplicia longa vicerūt. Stetit mens stabilis, & fides fortis, & cum torquentibus pœnis immobilis diu anima luctata est: sed cum durissimi iudicis recrudescente sæuitia iam fatigatum, [51] iam lassum corpus, nunc flagella scinderent, nūc contunderent fustes, [52] nūc equuleus extéderet, nunc vngula effoderet, nūc flamma torreret; caro me in colluctatione deseruit, infirmitas viscerū cessit, nec animus sed corpus in dolore defecit. Potest cito proficere ad veniam causa talis: potest eiusmodi [53] excusatio esse miserabilis. [54] Sic sic Casto & Æmilio aliquádo Dominus ignouit: sic in prima congressione deuictos, victores in secūdo prælio reddidit, vt fortiores ignibus fierét, qui ignibus ante cessissent; & vnde superati essét, inde superarét. Deprecabátur illi non lacrimarum miseratione, sed vulnerū, nec sola lamétabili voce, sed laceratione corporis & dolore. Manabat pro fletibus sanguis, & pro lacrimis [55] cruor semiustulatis visceribus defluebat. Nunc vero quæ vulnera o-

ſtēdere victi poſſunt? quas plagas hiantiū viſcerum? quę tormenta membrorum, vbi nōn fides cōgreſſa cecidit, ſed congreſsionē perfidia præuenit? Nec excuſat oppreſſum neceſsitas criminis, vbi crimen eſt voluntatis. 56 Nec hoc ideo dico vt fratrum cauſas onerem, ſed vt magis fratres ad precem ſatisfactionis inſtigem. Nam cum ſcriptum ſit: Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & ſemitas pedum veſtrorum turbant: Qui peccantem blandimentis adulantibus palpat, peccādi fomitem ſubminiſtrat: nec comprimit delicta ille, ſed nutrit. At qui conſilijs fortioribus redarguit ſimul atque inſtruit fratrem, promouet ad ſalutem. Quos diligo, inquit Dominus, redarguo & caſtigo. Sic oportet & Dei ſacerdotem non obſequijs decipientibus fallere, ſed remedijs ſalutaribus prouidere. Imperitus eſt medicus, qui tumentes vulnerum ſinus manu parcente contrectat, & in altis receſsibus viſcerū virus incluſum dum ſeruat exaggerat. Aperiendum vulnus eſt & ſecandum 57 & putraminibus amputatis medela fortiore curandum. Vociferetur & clamet licet, & conqueratur æger impatiens per dolorē, gratias aget poſtmodum cùm ſenſerit ſanitatem. 58 Emerſit enim, fratres dilectiſsimi, nouum genus cladis; & quaſi parum perſecutionis procella ſęuierit, acceſsit ad cumulum ſub miſericordiæ titulo malum fallens, & blanda pernicies. Contra Euangelij vigorem, contra domini ac Dei legem temeritate quorundam laxatur incautis communicatio: irrita & falſa pax, periculoſa dantibus, & nihil accipientibus profutura. 59 Non quærunt ſanitatis patientiam, nec veram de ſatisfactione medicinam. Pœnitentia 60 de pectoribus excuſſa eſt, grauiſsimi extremique delicti memoria ſublata eſt. Operiuntur morientium vulnera: & plaga letalis altis & profundis viſceribus infixa, diſsimulato dolore contegitur. A diaboli aris reuertentes, ad ſanctum Domini ſordidis & infectis nidore manibus accedunt. Mortiferos idolorum cibos adhuc pœne ructantes, 61 exhalantibus etiam nunc ſcelus ſuum faucibus, & contagia funeſta redolentibus, Domini corpus inuadunt; quādo occurrat ſcriptura diuina & clamet & dicat: 62 Omnis mundus manducabit carnem, & anima quęcunque manducauerit ex carne ſacrificij ſalutaris, quod eſt Domini, & immunditia ipſius ſuper ipſum eſt; peribit anima illa de populo ſuo. 63 Apoſtolus item reſtatur & dicit: Non poteſtis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum: non poteſtis menſæ Domini communicare, & menſæ dæmoniorum. Idem contumacibus & peruicacibus comminatur & denunciat dicens: 64 Quicunque ederit panē, aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & ſanguinis domini. Spretis his omnibus atque contemptis, vis infertur corpori eius & ſanguini: & plus modo in Dominum manibus, atque ore delinquunt, quam cùm Dominū negauerunt. Ante expiata delicta, ante exomologeſin factam criminis, ante purgatā conſcientiam ſacrificio & manu ſacerdotis, ante offenſam placatam indignantis domini & minantis; pacem putant eſſe, quam quidam verbis fallacibus venditant. Non eſt pax illa, ſed bellum: nec Eccleſiæ iungitur, qui ab Euangelio ſeparatur. Quid iniuriam beneficium vocant? quid impietatem vocabulo pietatis appellant? quid eis qui flere iugiter & rogare Dominum ſuum debet, intercepta pœnitentiæ lamentatione communicare ſe ſimulāt? Hoc ſunt eiuſmodi lapſis? quod grando frugibus; quod turbidum ſidus arboribus; quod armentis peſtilens vaſtitas, quod nauigijs ſęua tempeſtas. Solatium æternę ſpei adimunt, arborem à radice ſubuertunt; ſermone morbido ad letale contagium ſerpunt; nauem ſcopulis, ne in portum perueniat, illidunt. Non concedit pacem facilitas iſta, ſed tollit: nec communicationem tribuit, ſed impedit ad ſalutem. Perſecutio eſt hæc alia, & alia tentatio, per quā ſubtilis inimicus impugnandis adhuc lapſis occulta populatione graſſatur; 65 vt lamentatio conquieſcat, vt dolor ſileat, vt delicti memoria euaneſcat, vt comprimatur pectorum gemitus, ſtatuatur fletus oculorum; nec Dominum grauiter offenſum longa & plena pœnitentia deprecetur; cùm ſcriptum ſit: Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam. Nemo ſe fallat, nemo ſe decipiat: ſolus dominus miſereri poteſt. Veniam peccatis, quæ in ipſum commiſſa ſunt, ſolus poteſt ille largiri, qui peccata noſtra portauit, qui pro nobis doluit, quem Deus tradidit pro peccatis noſtris. Homo Deo eſſe nō poteſt maior: nec remittere aut donare indulgentia ſua ſeruus poteſt, quod in Dominum delicto grauiore commiſſum eſt; ne adhuc lapſo & hoc accedat ad crimen, ſi neſciat eſſe prædictum: Maledictus homo qui ſpem habet in homine. Dominus orādus eſt, Dominus noſtra ſatisfactione placandus eſt; qui negantem negare ſe dixit, qui omne iudicium de patre ſolus accepit. 66 Credimus quidem poſſe apud iudicem plurimum martyrum merita, & opera iuſtorum: ſed cùm iudicij dies venerit, cum poſt occaſum ſæculi huius & mundi ante tribunal Chriſti populus eius adſtiterit. 67 Cæterum ſi quis præpropera feſtinatione temerarius remiſsionem peccatorum dare ſe cunctis putat poſſe, aut audet Domini præcepta reſcindere; non tantum nihil prodeſt, ſed & obeſt lapſis. Prouocaſſe eſt iram, non ſeruaſſe ſententiam: nec miſericordiam prius Dei deprecandam putare, ſed contempto domino 68 de ſua facultate præſumere. Sub ara Dei animæ occiſorum martyrum clamant magna voce dicentes: Quouſque Domine ſanctus & verus non iudicas & vindicas ſanguinem noſtrum de his, qui in terris inhabitant? & requieſcere ac patientiam tenere adhuc iubentur: & quemquam poſſe aliquis exiſtimat remittendis paſsim donandiſque peccatis dignum

Eſa. 3. Apoc 3. Leuit. 7. 1. Cor. 10. Ibid. 11. Apoc 2. Hier. 17. Apoc. 6.

gnum fieri cõtra iudicem velle, aut prius quam vindicetur, ipse alios posse defendere? Mandant aliquid Martyres fieri? si iusta, si licita,[69] si non contra ipsum Dominum; à Dei sacerdote facienda sunt obtemperantis facilis & prona consensio, si petentis fuerit religiosa moderatio. Mandant aliquid Martyres fieri? [70] Sed si scripta non sint in Domini lege quæ mandant; ante est vt sciamus illos de Deo impetrasse quod postulant; tunc facere quod mandant. Neque enim statim videri potest de diuina maiestate concessum, quod fuerit humana pollicitatione promissum. Nam & Moyses pro peccatis populi petit, nec tamen peccantibus veniam, cum
Exod.32. petisset, accepit: Precor, ait, Domine, deliquit populus hic delictum grande, [71] & fecerunt sibi deos aureos & nunc si dimittis eis, delictum dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysem: [72] Si quis deliquit ante me, deleam eum de libro meo. Ille amicus Dei, ille facie ad faciem locutus sæpe cum Domino, quod petijt impetrare non potuit, nec Dei indignantis offensam sua deprecatione placauit. Hieremiam Deus laudat & prę-
Hier.1. dicat dicens: Prius quam te formarem in vtero, noui te: & prius quam exires de vulua, sanctificaui te, & prophetam in gentibus posui te: & eidem pro peccatis populi deprecãti frequen-
Ibidem 7. tius & oranti: Noli, [73] ait Dominus, orare pro populo hoc, & noli postulare pro eis in prece & oratione, quia non exaudiam in tempore in quo inuocabūt me, in tempore afflictionis suę.
Gen.6. Quid vero iustius Noë, qui cum repleta esset terra peccatis, solus inuentus est iustus in ter-
Dan.3.14. ris? Quid gloriosius Daniele? Quid illo [74] ad facienda martyria in fidei firmitate robustius? in Dei dignatione felicius? qui totiens & cum confligeret vicit, & cum vinceret superuixit?
Iob.1. Quid Iob in operibus promptius, in tentationibus fortius, in dolore patientius, in timore submissius, in fide verius? Nec his tamen si rogarent concessurum se deus dixit. [75] Cum propheta Ezechiel pro delicto populi deprecare-
Ezech.14. tur: Terra, inquit, quæcunque peccauerit mihi vt delinquat delictum; extendam manum meam super eam, & obteram stabilimentum panis & immittam in eam famem, & auferam ab ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio eius, Noë, & Daniel, & Iob, [76] non liberabunt filios neque filias, sed ipsi soli salui erunt. Adeo non omne quod petitur in præiudicio petentis, sed in dantis arbitrio est. Nec quidquam sibi vsurpat & vindicat humana sententia, nisi annuat & censura diuina. In Euan-
Luc.12. gelio Dominus loquitur dicens: [77] Qui confessus me fuerit coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo, qui in cœlis est. Qui autem me negauerit, & ego negabo eum. Si negantem non negat, nec confitentem confitetur. Non potest euangelium in parte consistere, & in parte nutare. Aut vtrumque oportet valeat, aut vtrumque vim veritatis amittat. Si negantes rei criminis non erunt, nec confitentes præmium virtutis accipient. Porro si fides quæ vicerit, coronatur, necesse est, vt victa perfidia puniatur. Ita martyres aut nihil possunt, si Euangelium solui potest: aut, si Euangelium non potest solui, contra Euangelium facere non possunt, qui de Euangelio martyres fiunt. Nemo, fratres dilectissimi, nemo infamet Martyrum dignitatem, nemo eorum glorias destruat & coronas. Manet incorruptæ fidei robur incolumne; nec dicere aliquid aut facere contra Christum potest, cuius & spes, & fides, & virtus, & gloria omnis in Christo est.

Vt ab episcopis contra mandatum Dei fiat, auctores esse non possunt, qui ipsi Dei mandata fecerunt. An quisquam maior Deo, aut diuina bonitate clementior, qui aut infectum velit quod passus est Deus fieri: aut quasi illi minus potestatis ad protegendam Ecclesiam suam fuerit, auxilio nos suo putet posse seruari? [78] nisi si hæc ignaro Deo gesta sunt, aut non permittente illo omnia ista euenerunt; cum doceat indociles, & admoneat immemores scriptura diuina, quæ loquitur dicens: Quis dedit in di- Psal.42.
reptionem Iacob, & Israël ijs qui prædabantur illum? nónne Deus cui peccauerunt; & nolebant in vijs eius ambulare, neque audire legem eius? [79] Et superduxit super eos iram animationis suæ. Et alibi testatur ac dicit: Numquid Ibid.59.
non valet manus Dei vt saluos faciat? aut grauauit aurem vt non exaudiat? sed peccata vestra inter vos & Deum separant & propter delicta vestra [80] auertit faciem à vobis ne misereatur. Delicta potius nostra reputemus, actus nostros & [81] animi secreta reuoluẽtes, conscientiæ merita ponderemus. Redeat in cor nostrum nõ ambulasse nos in vijs Domini, & abiecisse legem Dei, præcepta eius, & monita salutaria numquam seruare voluisse. Quid de eo boni sentias? Quem timorem fuisse apud eum, quam fidem credas; quem corrigere nec metus potuit, quem persecutio ipsa non reformauit? Alta & erecta ceruix nec quia cecidit, inflexa est. Tumens animus & superbus, nec quia victus est, fractus est. Iacens stantibus, & integris vulneratus minatur: [82] & quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipiat, aut ore polluto Domini sanguinem bibat, sacerdotibus sacrilegus irascitur. [83] Atque ô tuam nimiam furiose dementiam. Irasceris ei, qui abs te auertere iram Dei nititur: ei minaris, qui pro te Domini misericordiam deprecatur, qui vulnus tuum sentit, quod ipse non sentis, qui pro te lacrymas fundit, quas forsitan ipse nõ fundis. Oneras adhuc crimen & cumulas: & cum sis ipse implacabilis ad antistites & sacerdotes Dei, putas circa te Dominum posse placari? Accipe potius & admitte quæ loquimur: Quid surdę aures salutaria pręcepta non audiunt, quę monemus? Quid cæci oculi pœnitentiæ inter

non viderit, quod ostendimus? [84] Quid perculsa & alienata mens remedia vitalia non percipit, quæ de scripturis cœlestibus & discimus, & docemus? Aut si incredulis quibusdam minor fides est futurorum; vel præsentibus terreantur. [85] Ecce eorum qui negauerunt quæ supplicia conspicimus? quos eorum tristes exitus flemus? Nec hic esse sine pœna possunt, quamuis necdum dies venerit pœnæ. Plectuntur interim quidam, quo cæteri corrigantur. Exempla sunt omnium, tormenta paucorum. Vnus ex his qui sponte capitolium negaturus ascendit, postquam Christum negauit, obmutuit. Pœna inde cœpit, vnde cœpit, & crimen; vt nec rogare iam posset qui verba ad precandam misericordiam non haberet. Alia in balneis constituta (hoc enim crimini eius & malis deerat, vt & ad balneas statim pergeret, quæ lauacri vitalis gratiam perdidisset) illic ab immũdo spiritu inmunda correpta cecidit, laniauit dentibus linguam, qua fuerat vel pasta impie, vel locuta. Postquam sceleratus cibus sumptus est, in perniciem suam rabies oris armata est. Ipsa sui carnifex extitit, nec diu superesse postmodum potuit; doloribus ventris & viscerum cruciata defecit. Præsente ac teste meipso, accipite quid euenerit. [86] Parentes forte fugientes dum trepidi minus sibi consulunt sub nutricis alimento paruulam filiam reliquerunt, relictam nutrix detulit ad magistratus. Illi ei apud idolum quo populus confluebat, quod carnem necdum posset edere per ætatem, panem mero mixtum, quod tamen & ipsum de immolatione pereuntium supererat, tradiderunt. Recepit filiam postmodum mater. Sed facinus puella commissum tam loqui & indicare non potuit, quam nec intelligere prius potuit, nec arcere. Ignoratione igitur obreptum est, vt sacrificantibus nobis eam secum mater inferret. Sed enim puella mixta cum sanctis, precis nostræ & orationis impatiens, nunc ploratu concuti, nunc mentis æstu [87] cœpit fluctuabunda iactari, & velut tortore cogente, quibus poterat indicijs conscientiam facti in simplicibus adhuc annis rudis anima fatebatur. [88] Vbi vero solemnibus adimpletis calicem diaconus offerre præsentibus cœpit, [89] & accipientibus cæteris locus eius aduenit; faciem suam paruula instinctu diuinæ maiestatis auertere, os labijs obturantibus premere, calicem recusare. Perstitit tamen diaconus, & reluctanti licet, de sacramẽto calicis infudit. Tunc sequitur singultus & vomitus. In corpore atque ore violato Eucharistia permanere nõ potuit. Sanctificatus in Domini sanguine potus, de pollutis visceribus erupit; tanta est potestas Domini, tanta maiestas. Secreta tenebrarum sub eius luce detecta sunt, sacerdotem Dei nec occulta crimina fefellerunt. Hoc circa infantem, [90] quæ ad eloquendum alienum circa se crimen necdum habuit ætatem. At vero ea, quæ ætate prouecta, & in annis adultioribus constituta sacrificantibus nobis latenter obrepsit, non cibum, sed gladium sibi sumens, & velut quædam venena letalia [91] inter fauces & pectus sanguinem admittens, angi & anima exæstuante concludi postmodum cœpit. Et pressuram non iam persecutionis, sed delicti sui passa, palpitans & tremens concidit. Impunitum diu non fuit nec occultum dissimulatæ conscientiæ crimen; quæ fefellerat hominem, Deum sensit vltorem. [92] Et cum quædam arcam suam, in qua domini sanctum fuit, manibus indignis tentasset aperire; igne inde surgente deterrita est, ne auderet attingere. [93] Et alius qui & ipse maculatus, sacrificio à sacerdote celebrato, partem cum cæteris ausus est latenter accipere; sanctum domini edere, & contrectare non potuit; cinerem ferre se apertis manibus inuenit. Documento vnius ostensum est, dominum recedere, cum negatur; nec immerentibus ad salutem prodesse quod sumitur, quando [94] gratia salutaris in cinerem, sanctitate fugiente mutetur. Quam multi quotidie pœnitentiam non agentes, nec delicti sui conscientiam confitentes, immundis spiritibus adimplentur; quam multi vsque ad insaniam mentis excordes, dementię furore quatiuntur? Nec necesse est ire per exitus singulorum, cum per orbis multiformes ruinas tam delictorum pœna sit varia, quàm delinquentium multitudo numerosa. Vnusquisque consideret, non quid alius passus sit, sed quid pati & ipse mereatur. Nec euasisse se credat, si eum interim pœna distulerit; cum timere plus debeat, quem sibi dei iudicis censura seruauit. [95] Nec sibi quo minus agant pœnitentiam, blãdiantur, qui etsi nefandis sacrificijs manus non contaminauerunt, libellis tamen conscientiam polluerunt. Et illa professio denegantis; contestatio est Christiani, quod fuerat, abnuentis; fecisse se dixit, quicquid alius faciendo commisit. Cúmque scriptum sit: Non potestis duobus domi- *Matth.6.*
nis seruire; seruiuit sæculari domino, obtemperauit eius edicto: [96] magis obaudiuit humano imperio, quam deo. Viderit an minore vel dedecore, vel crimine apud homines publicauerit quod admisit. Deum tamen iudicem subterfugere & vitare non poterit, cum dicat Spiritus sanctus in psalmis: Quod est imperfectum *Psalm.138.*
meum, viderunt oculi tui; & in libro tuo omnes scribentur. Et iterum: Homo videt in fa- *1.Reg.16.*
cie, deus autem in corde. Ipse quoque dominus præmoneat & præstruat dicens: Et scient *Apoc.2.*
omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis. Perspicit ille abdita; & secreta atque occulta considerat. Nec dei oculos potest aliquis euadere dicentis: Ego deus approximãs, *Hier.23.*
& non deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ego ergo non videbo eum? Nónne cœlum & terram ego impleo? Videt ille corda & pectora singulorum, & iudicaturus est non tantum de factis, sed & de verbis

& de

& de cogitationibus nostris, omnium mentes voluntatésque conceptas in ipsis adhuc clausi pectoris latebris intuetur. [97] Denique quanto & fide maiores & timore meliores sunt, qui quamuis nullo sacrificij, aut libelli facinore constricti, [98] quoniam tamen de hoc vel cogitauerunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentes, [99] exomologesin cõscientiæ faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam paruis licet & modicis vulneribus exquirunt, scientes scriptum esse: Deus non deridetur. Derideri & circumueniri Deus non potest, nec astutia aliqua fallenre deludi. Gal. 6.

[100] Plus immo delinquit, qui secundum hominem Deum cogitans, euadere se pœnam criminis credit, si non palam crimen admisit. Christus in præceptis suis dicit: Qui confusus me fuerit, cõfundetur eum filius hominis. Et Christianum se putat, qui Christianus esse confunditur, aut veretur? Quo modo potest esse cum Christo, qui ad Christum pertinere aut erubescit, aut metuit? Minus plane peccauerit non videndo idola, nec sub oculis circumstantis atque insultantis populi sanctitatem fidei profanando, non polluendo manus suas funestis sacrificijs, nec sceleratis cibis ora maculando. Hoc eo proficit vt sit minor culpa, non vt innocens cõscientia. Facilius potest ad veniam criminis peruenire, non est tamen immunis à crimine. Nec cesset in agenda pœnitentia atque in Domini misericordia deprecanda, ne quod minus esse in qualitate delicti videtur, in neglecta satisfactio ne cumuletur. [101] Confiteantur singuli, quæso vos fratres dilectissimi, delictum suum, dum adhuc qui deliquit in sæculo est, dum admitti confessio eius potest, dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud dominum grata est. Conuertamur ad dominum mente tota, & pœnitentiam criminis veris doloribus exprimentes, Dei misericordiam deprecemur. Illi se anima prosternat, illi mæstitia satisfaciat; illi spes omnis incumbat. Rogare qualiter debeamus dicit ipse: Reuertimini, inquit, ad me ex toto corde vestro, simúlque & ieiunio, & fletu, & planctu; & scindite corda vestra, & non vestimenta vestra. Ad Dominum toto corde redeamus. Iram & offensam eius, ieiunijs, fletibus, planctibus, sicut admonet ipse, placemus. Lamentari eum putamus ex toto corde, ieiunijs, fletibus, planctibus Dominum deprecari; qui ex primo criminis die, [102] lauacra quotidie celebrat, qui epulis affluentibus pastus, & sagina largiore distentus, cruditates suas postridie [103] ructat, nec cibos & potus suos cum pauperum necessitate communicat? Qui hilaris ac lætus incedit, quo modo mortem suam deflet? Cúmque scriptum sit: Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ; barbam vellit, & faciẽ suam comit? Et placere nunc cuiquam studet, qui Deo displicet? An illa ingemiscit & plangit, cui vacat cultum prætiosæ vestis induere, nec indumentum Christi, quod perdidit, cogitare? accipere pretiosa ornamenta, & monilia elaborata, nec diuini & cœlestis ornatus damna deflere? Tu licet indumenta peregrina & vestes sericas induas, nuda es. Auro te licet & margaritis gemmísque condecores, sine Christi decore deformis es. Et quæ capillos tuos inficis, vel nunc in doloribus desine. Et quæ [104] nigri pulueris ductu oculorum liniamenta depingis, vel nunc lacrimis oculos tuos ablue. Si quem de tuis charis mortalitatis exitu perdidisses, ingemisceres dolenter & fleres: facie inculta, veste mutata, neglecto capillo, vultu nubilo, ore deiecto indicia mœroris ostenderes. Animam tuam misera perdidisti, spiritaliter mortua superuiuere hic tibi, & ipsa ambulans [105] funus tuum portare cœpisti; & nõ acriter plangis, non iugiter ingemiscis? Non te vel pudore criminis, vel continuatione lamentationis abscondis? Ecce peiora adhuc peccandi vulnera, ecce maiora delicta; peccasse, nec satisfacere, deliquisse, nec delicta deflere. Ananias, Azarias, Misahel illustres ac nobiles pueri; quo minus exomologesin Deo facerent nec inter flammas & camini exæstuantis incẽdia quieuerunt. Bene sibi licet conscij, & Dominum fidei ac timoris obsequio sæpe promeriti, humilitatem tamẽ tenere, & Domino satisfacere, nec inter ipsa gloriosa virtutum suarum martyria destiterũt. Loquitur scriptura diuina: Stans, inquit, Azarias precatus est, & apetuit os suum, & exomologesin faciebat Deo simul cum sodalibus suis in medio ignis. Daniel quoque post fidei atque innocentię suę multiplicem gratiam, post dignationem Domini circa virtutes ac laudes suas sæpe repetitam, ieiunijs adhuc promereri Deum nititur in sacco & in cinerẽ volutatur, exomologesin faciens dolenter & dicens: Domine Deus magnus & fortis, & metuendus, [106] qui seruas testamentum tuum & miseratio nes eis qui te diligunt & conseruant imperia tua, peccauimus, facinus admisimus, impij fuimus, transgressi sumus ac deseruimus præcepta tua & iudicia tua, non audiuimus verba puerorum tuorum Prophetarum, quæ locuti sunt in nomine tuo, super reges nostros & omnes gentes, & super omnem terram. Tibi Domine gloria, tibi iustitia, nobis autem confusio. Hæc mites, hæc simplices, hæc innocentes in promerenda Dei maiestate fecerunt & nunc satisfacere, & dominum rogare detrectant, qui dominum negauerunt? Quæso vos fratres, acquiescite salubribus remedijs, consilijs obedite melioribus; cum lacrimis nostris vestras lacrimas iungite, cum nostro gemitu vestros gemitus copulate. Rogamus vos, vt pro vobis Deum rogare possimus; preces ipsas ad vos prius vertimus, quibus Deum pro vobis vt misereatur, oramus. Agite pœnitentiam plenam, dolentis ac lamentantis animi probate mæstitiam. Nec vos quorundam moueat aut error improuidus, aut

Margin notes: Matt. 10. Ioel. 2. Leuit. 19. Dan. 3. Ibidem. 9.

aut stupor vanus, qui cum teneantur in tam grandi crimine, percussi sunt animi cæcitate, vt nec intelligant delicta, nec plangant. Indignantis Dei maior hæc plaga est, sicut scriptum est: Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis. Et iterum: Dilectum veritatis non receperunt, vt salui fierent; ac propterea mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed sibi placent in iniustitia. Iniuste sibi placentes, & transpunctæ mentis alienatione dementes, Domini præcepta contemnunt, medelam vulneris negligunt, agere pœnitētiam nolunt. Ante admissum facinus improuidi, post facinus obstinati, nec prius stabiles, nec postmodum supplices: quando debuerant stare, iacuerunt; quādo iacere & prosternere se Deo debent, stare se opinantur. Pacem sibi vltro nemine dante sumpserunt; falsa pollicitatione seducti, & apostatis ac perfidis iuncti, errorem pro veritate suscipiunt. Communicationem non communicantium ratam ducunt; hominibus contra Deū credunt, qui contra homines Deo non crediderunt. Eiusmodi homines quantum potestis effugite, perniciosis contactibus adhærentes salubri cautione vitate. Sermo eorum sicut cancer serpit, colloquium velut contagium transilit, noxia & venenata persuasio persecutione ipsa peius interficit. [107] Illic sola superest pœnitentia, quæ satisfaciat. Qui autem pœnitentiam criminis tollunt, satisfactionis viam claudunt: ita fit vt dum temeritate quorumdam vel promittitur salus falsa, vel creditur, spes veræ salutis adimatur. Vos vero fratres dilectissimi, quorum timor in deum pronus est, & in ruina licet animus constitutus, mali sui memor est; pœnitentes ac dolentes peccata vestra perspicite, grauissimum conscientiæ crimen agnoscite, ad intelligentiam delicti vestri oculos cordis aperite, nec desperantes misericordiam Domini, nec tamen iam veniā vindicantes. Deus quantum patris pietate indulgens semper & bonus est, tantum iudicis maiestate metuendus est. Quam magna deliquimus, tam granditer defleamus. Alto vulneri diligens & longa medicina non desit: pœnitentia crimine minor non sit. Putas ne tu Dominum cito posse placari, quem verbis perfidis abnuisti, cui patrimoniū præponere māluisti, cuius templum sacrilega contagione violasti? Putas facile eum misereri tui, quem tuum non esse dixisti? Orare oportet impensius & rogare, diem luctu transigere, vigilijs noctes ac fletibus ducere, tempus omne lachrymosis lamentationibus occupare, [108] strato solo adhærere cineri, in cilicio & sordibus volutari: post indumentum Christi perditum, [109] nullum hic iam velle vestitum: post diaboli cibum malle ieiunium: iustis operibus incumbere, quibus peccata purgantur: eleemosynis frequenter insistere, quibus à morte animæ liberentur. Quod aduersarius auferebat, Christus accipiat; nec teneri iā nec amari patrimonium debet, quo quis & deceptus & victus est. Pro hoste vitanda res, pro latrone fugienda, pro gladio [110] metuenda possidentibus & vendenda. Ad hoc tantum proficerit quod remansit, vt inde crimen & culpa redimatur. [111] Incunctanter & largiter fiat operatio: census omnis in medelam vulneris erogetur: opibus & facultatibus nostris qui de nobis iudicaturus est, Dominus feneretur. Sic sub apostolis fides viguit, sic primus credentium populus Christi mandata seruauit, prompti erant, largi erant, distribuendum per apostolos totum dabant, & non talia delicta redimebant. Si precem toto corde quis faciat, si veris pœnitentiæ lamentationibus & lachrymis ingemiscat, si ad veniam delicti sui Dominum iustis & continuis operibus inflectat; misereri talium potest, qui & misericordiam suam protulit dicens: [112] Cum conuersus ingemueris, tunc saluaberis, & scies vbi fueris. Et iterum: Nolo mortem morientis, dicit Dominus, quantum vt reuertatur & viuat. Et Iohel propheta pietatem Domini, domino ipso monente declarat: Reuertimini, inquit, ad dominum Deum vestrum; quoniam misericors & piuseft, & patiens, & multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogatas. Potest ille indulgentiam dare, sentētiam suam potest ille deflectere. Pœnitenti, operanti, roganti potest clementer ignoscere, potest in acceptum referre, quidquid pro talibus & petierint martyres, & fecerint sacerdotes: vel si quis plus eum suis satisfactionibus mouerit, si eius iram, si indignantis offensam iusta deprecatione placauerit; dat ille & arma rursum, quibus victus armetur, reparat & corroborat vires, qui bus [113] fides instaurata vegetetur. Repetet certamen suum miles, iterabit aciem, prouocabit hostem, & quidem factus ad prælium fortior per dolorem. Qui sic Deo satisfecerit, qui pœnitentia facti sui, qui pudore delicti, plus & virtutis & fide de ipso lapsus sui dolore conceperit: exauditus & adiutus à Domino, quam contristauerat nuper, lætam faciet Ecclesiam; nec iam solam Dei veniā merebitur, sed coronam.

Esa. 19.
2. Thess. 2.
2. Tim. 3.
Ezech. 18. & 33.
Iohel 2.

ADNOTATIONES IN LIbrum de Lapsis.

1. Pax ecce dilectissimi fratres Ecclesiæ reddita est] *Pax illa intelligenda est, quæ contigit post interfectum Imperat. Decium, initio Imperij Galli, quæ tamen haud diu perdurauit. Nam cum regnum eius floreret initio & cuncta ei ex animi sententia succederent, postea (inquit Dionys. Alexand. apud Eusebium initio lib. 7.) in eundem offensionis lapidem impegit, & sanctos viros qui pro pace regni eius Deo summo supplicabāt persecutus, & prosperitatem suam pariter fugauit & pacem.*

2. tempestate pressuræ ac nube & caligine discussa] *Pro: pressuræ, legit vetus excu. & Ms. Colon.*

lon. pressa, *sed prius habent Ms. Cambron. & Affligien. cod. E quibus recens adiecimus illud:* & caligine.

3. Exoptatus votis omnium] *Sic etiam Ms. cũ Manutio, Grau. & Morelio pro eo quod erat:* omnibus. *Atqui pro:* tetrámque, *habet variam lectionem Cambron. cod.* trucémque.

4. quæ non nisi diuinis operibus assueuerant.] *Irrepserat mendum operarum negligentia in Manut. edit.* asseuerant, *& in alios quosdã impressos teste Morel.*

5. post corpus & sanguinem domini] *Quater hoc libro similia verba reperire est, aduotanda diligenter contra Sacramentarios.*

6. Ab impio sceleratóque velamine] *Vittam intelligit, quæ sacrificantium capiti imponebatur, vnde Vittata sacerdos apud Lucanum lib. 1. & Virg. Aeneid. 3. Redimitus tempora vittis.*

7. *frons cũ Dei signo pura diaboli coronam ferre non potuit] *De signo crucis fronti impresso supra diximus epistola ad Thibarit. Coronam autem diaboli illam intelligit, qua (teste Tertull. de corona milit.) ipsæ fores, ipsæ hostiæ & aræ, ipsi ministri & sacerdotes idolorum coronabantur; qui item coronati, vota dijs nuncupabant, his aut similibus verbis:*
Hunc tibi Iupiter bouem cornibus auro decoratis vouemus esse futurum. Quales autem fuerint illæ, quibúsue ex floribus aut fruticibus structæ, quibúsue dijs peculiares quæque & dicatæ, item de innumeris coronarum generibus; tam latè tractat dicto libro Tertull. ex libro cuiusdam Claudij Saturnini, vt Gellium & Plinium longe hac in materia superarit, quare ne prolixiores simus, illuc lectorem remittimus.

8. Quam vos læto sinu excipit] *Manutij hãc & excu. vulg. lectionem confirmat Cambronen. cod. pro qua Morel. & Coste.* Quam vos lætos in sinum suum, *Afflig. vero & Cambr. in marg.* lætos in sinu suo. *Prima maximè arridet.*

9. continentiæ virtutibus] *Cum Grauio adiecimus ex Ms. & vet. exc. vocem:* continentiæ.

10. Nec non & cetera Stantium multitudo] *Veram hanc esse lectionem Manutij & Morelij, patet ex epistola 14. & eo quod paulopost sequitur:* Stãtium firmitatem, *& rursum:* Stantium fratrum, *& sic legit etiam Cambronen. cod. Quare corruptè legitur & in Afflig. & in alijs exc. cod.* circumstantium; *neque etiam placet, vt pro:* cetera, *substituatur cum Grauio:* tota.

11. non prescripta exsilia, non destinata tormenta] *Sic epistola 2. supra præscriptas tabulas dixit. Pro:* destinata, *autẽ, legit Cambronen. in marg.* designata. *Ex eodem paulopost adieci:* non, *pro eo quod erat:* &.

12. Nemo fratres dilectissimi] *Rectè addita est à Manut. vox:* dilectissimi, *tum hic tum sæpe postea, eo quod sit Phrasis Cypriani.*

13. cauta secessione] *Latius paulopost agit hac de re.*

14. Has martyrũ cœlestes coronas, has confessorum glorias] *Rursum hic distinguit inter martyres & confessores.*

15. & sanitas priuata] *Adfert Morel. variam lectionem:* sanctitas, *sed non placet: vti nec paulopost quod legit Granius:* infesta & illecebrosa, *pro eo quod alij:* infestę tenebrosa.

16. disciplinam pax longa corruperat] *Hic de ea pace loquitur, quæ fuit totis annis 14. durante Fabiani pontificatu, vel quod magis probatur per 38. annos à Seuero vsque ad Decium iuxta Seuerum Sulpitium, vtpote qui eam persequutionem quæ sub Maximiano fuit, non numeret inter reliquas, eo quod nonnullarum duntaxat ecclesiarum clerum persequutus sit: quod confirmat epistola supra 75. Firmilianus, dicens localem fuisse duntaxat. Et in Africa non fuisse, vel ex eo confirmatur, quod primus martyr inter episcopos Carthaginienses fuerit Cyprianus.*

17. amplius pati mereremur] *Recens adiecimus vocem:* pati, *ex Ms. Irrepserat autem in vulg. excus. mendum illud:* meremur, *ex cod. Remboldi.*

18. Studebãt augendo patrimonio singuli, &c.] *Locum hunc lib. 2. contra Crescen. Grammat. c. 15. & libris de Baptismo contra Donatist. frequenter citat D. August. ad comprobandum, nos non communicare peccatis aliorum, etiamsi cum eis in sacramentorum communione maneamus.*

19. non in ministris] *Hanc lectionem ex Ms. & veter. excu. denuo restituimus: pro eo quod substituerat Remboldus:* ministerijs.

20. corrupta barba in viris] *Barbæ studium in viris ita paucis describit Tertull. lib. de cult. fœmin. Proprias præstigias formæ & hic sexus agnoscit, barbã acrius cædere, interuellere, circumdare capillum, disponere, etiam colorare caniciem, primam quamque subducere totius corporis lanuginẽ, pigmento quoque muliebri distinguere, cætera pulueris cuiusdam asperitudine leuigare. Eodem pertinet quod infra dicit Cyprianus: Cúmque scriptum sit: Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ, barbam vellit, & faciem comit. Porro de forma fucata fœminarum, plus satis libro præcedenti.*

21. Iungere cum infidelibus vinculum matrimonij] *Alludit haud dubie ad verba illa 1. Cor. Nolite iugum ducere cum infidelibus, quippe qui ea ad hoc institutum citet infra lib. 3. Testim. c. 62. Et citãs hunc locum D. Aug. lib. 1. de adult. coniug. c. 25. etsi ipse nondum sententiam firmasset, dicit Cyprianum non dubitasse, quin illicita forent matrimonia contracta cum infidelibus. Idipsum habet Tertullian. disertis verbis lib. 2. ad Vxor. & de Monog. & D. Hieron. lib. 1. contra Iouin. In eadem sententia fuit Ambros. epistola 70. ad Vigil. de Abrah. patriarch. lib. 2. c. 9. & lib. 8. in illud Lucæ: Omnis qui dimittit vxorem, &c. Chrysost. item & Theophil. in c. 7. epistolæ 1. ad Corinth. Nõ solum autem illicita sed & irrita iam olim fuisse in lege Moysi, patet 1. Esdr. cap. 9. & 10. Quare rectè etiam ab ecclesia postmodum declarata sunt irrita; qualis canon est inter cæteros de Iudæis Concil. Aurelian. 3. can. 13. vocant hoc impedimentum Scholastici, cultus disparitatem.*

22. Episcopi plurimi] *Episcopos nunc dicit quos paulo prius præpositos, more suo.*

23. derelicta cathedra] *Facit hic locus pro necessaria*

cessaria residentia episcoporum.

24. non subuenire] *Hoc adiecimus ex Cābron. cod. nunc primum, qui pro eo ipso variam habet lectionem:* nihil tribuere. *Pro eo autē quod præcedit:* nundinas aucupari, *Grau. & Coste.* nundinis occupari, *sed prius habent Ms. & paulopost pro:* censura diuina, *quidam teste Morelio:* scriptura, *sed non placet.*

25. Si dereliquerint legem meam] *Adiecit Grauius:* filij eius, *sed quod neque hic habent Ms. neque supra epist. 8. exc.*

26. dum domini mandata contempsimus] *Hoc ita castigauimus ex Afflig. & vet. exc. cod. pro eo quod cæteri non rectè:* contemnimus.

27. remedijs seuerioribus veniremus] *Habēt quidem Manut. elegantiorem lectionem:* vreremur; *sed vt priorem genuinam existimem, facit concordia exempl. Ms. nostrorum cum alijs exc.*

28. Ad prima statim verba minantis inimici] *De Negatoribus istis latè Dionysius Alexand. epistola ad Fabium Antiochen. apud Eusebium eccle. hist. lib. 6.*

29. Christi sacramentum temeritate præcipiti solueretur] *Alludit ad Sacramentum militare, Baptismi sacramentum illi comparans, ob impressum characterem.*

30. nisi domino soli] *Veram hanc esse Manutij lectionem, conuincunt cod. Ms. & epistola supra 53. & 64. quare corruptè legunt alij:* Deo soli.

31. Vltro ad forum currere, ad mortē sponte properare] *Eleganter quidem ponuntur infinitiui hi pro præteritis, sed hactenus præterquam epistola 11. non memini me vidisse apud Cypria. similem phrasin, & Afflig. cod. legit:* cucurrere, *ac:* properauere, *quomodo & Costerius ac Colon. cod.*

32. Quid illi qui à magistratibus, &c. quod] *Significantior est hæc Ms. lectio, quam exc.* quot illic à magistratibus, &c. quot. *Capitolium autem accipit pro aris deorum, vti & infra hoc eodem libro & supra epistola lv.*

33. Nónne sensus obstupuit] *Restituimus:* Nónne, *ex vet. exc. pro eo quod substituerat Remboldus:* non. *Atqui* obstuipuit, *solus legit Manut. pro eo quod Camb. cum alijs excusis:* obstupuit, *suspicor secutum illum inscriptiones veteres, vel inde quod Ms. Afflig. & Cambr. ad marg. legant:* obstipuit.

34. quo moriturus accessit] *Non male Afflig. & Camb. in marg.* oraturus.

35. quid victimam supplicaturus imponis] *Quum in Ms. & quibusdam exemplaribus Grauij non reperiatur:* immolaturus vel, *suspicor ex margine id irrepsisse in textum.*

36. funestis illis ignibus] *Ms. legunt:* illic *neutrum displicet.*

37. Ac ne quid deesset] *Locum hunc Cypriani sic excusat D. Augustin. epistola 23. ad Bonifacium, vt dicat amisisse paruulos quod acceperant, quantum attinet ad parētum scelus, à quibus amittere coacti sunt; amisisse (inquam) non in seipsis, sed in mente & voluntate parentum.*

38. vel impositi vel atracti, amiserūt paruuli] *Lectionem hanc Ms. & vet. exc. cod. confirmat. D. Aug. & certe primus Remboldus aliam distinctionem edidit.*

39. aliena fraude caperemur] *Etiam hoc ex eodem confirmatur, pro eo quod alij:* moreremur.

40. Nec est, pro dolor, iusta & grauis causa] *Quod paucis attigit epistola XV. latius hic, secedendum nempe in persequutione, ex scripturis prosequitur. Quod eo magis inculcasse videtur, ob Tertull. sententiam contrariam lib. de fuga in persequut. Vsqueadeo autem hanc sententiam probauit Cyprianus, vt in confessione sua (quam habes in Actu passionis eius, & apud D. Aug. contra Gaudentij epistolam li. 1.) Disciplinam ecclesiasticam seu scripturam sanctā prohibere dicat, ne quis vltro se offerat.*

41. Exite de medio eius] *Ms. quidam legunt:* eorum, *sed prius Græcè legitur, & magis accedit ad id quod præcedit:* immundum nolite tangere.

42. Separamini qui fertis vasa Domini] *Hæc econtrario Ms. cod. lectio genuina est, quum 70. legāt:* ἀφορίσθητε, *& certè etiam vet. exc. sic legit, quare non placet Remboldi & aliorum lectio:* mundamini. *Ex ijsdem paulopost recens adiecimus:* &.

43. Plagis vero & ipse perstringitur] *Etiam hoc rectè Ms. & Grauius, quum explicet quod præmisit ex Apoc.* & ne perstringaris plagis eius; *pro quo tamen variam lectionem habet Cambronen. ad marginem:* præstringaris, *&:* præstringetur, *quomodo & infra legitur libr. Testimon, 3. c. 34. Alij non rectè:* constringitur.

44. Decepit multos patrimonij sui amor] *Similiter loco citato Dionysius Alexand. Hi erant de quibus prædixerat dominus, quoniam pecunias habētes difficile saluabuntur.*

45. qui terrestribus cupiditatibus inhærerēt] *Adiecimus cum Grauio vocem:* cupiditatibus, *ex Ms. item ex ijsdem recens id quod sequitur:* & consulens.

46. sequeretur Dominū vt Apostoli & sub Apostolis multi] *Locus insignis de paupertate volūtaria, sed quia à pluribus tractatus est, ad alios huius sæculi scriptores lectorem remittimus.*

47. & desideria multa & nociua] *Sic Ms. pro eo quod exc.* nocentia, *Cambron. etiā cod. pro:* multa, *legit:* inutilia. *Ego legendum puto:* multa inutilia, *nam vtrumque hodie & Græcè & Latinè legitur. Malim autem legi cum hodiernis exemplaribus:* errauerunt à fide, *quam:* naufragauerunt, *quod habent Manut. & Morel. cum Grauio; nisi infra sæpius posterius hoc legeretur. Certe Græca vox* ἀπεπλανήθησαν *significat aberrare, & 1. Tim. 1. vbi illud vertit interpres, alia est vox Græca.*

48. quibus mercedibus pensat] *Afflig. cod. Grauius & Costerius:* repensat.

49. & non recipiat septies tantum] *Supra epistola 56. sic legebant Ms. & vet. exc. hic vero etiam Camb. & excu. plærique cum Morel. sed Affligin. & vet. exc. cum Grauio & Manut.* centies. *Posterius hoc exprimit vox Græca* ἑκατονταπλασίονα, *& accedit quod est apud Math.* centuplum. *Verum postea vbique illud legunt. Ms. & Coloniensis quoque codex sic*

habeba-

habebat quanquam postea substitutum sit in eo : centies.

50. Beati eritis cum persecuti vos fuerint] *Miror hanc huius loci lectionem confirmatam Ms.cod. Atque adeo malim legi sicut supra dicta epistola 56.* cum odio vos habuerint, *cum Grauio & Costerio, præsertim quum Grecè legatur apud Lucam:* μισήσωσιν.

51. iam lassum corpus] *Prius hoc adieci ex Cāb. cod.*

52. nunc equuleus extenderet, nunc vngula effoderet] *Varia hic tormentorum genera enumerat, flagella, fustes, equuleum, vngulam & flammam, & libro cōtra Demet. & lib. de patient. præterea bestias adijcit & cruces & gladium, de quibus omnibus in Apologetico Tertull. & lib. ad Martyres. Prudentius alicubi etiam vncorum meminit. Quorum cætera satis nota sunt. Equuleum accipit Cicero lib. 5. Tuscul.qu. pro tormenti genere in formam equi, in quem conijciebantur rei. Verum, ex eo quod Prudentius dicat, Euiscerandū corpus equuleo eminus pendere, & hic Cyprianus:* equuleus extenderet; *videtur aliud quodpiam fuisse instrumentum; in quo rei extenderentur, & extensi deinde propenderent. Vngulam vero ferramentum fuisse mucronatum, quo sulcatim corpora laniabantur & fodiebantur, siue ferreum pectinem, manifestum fit ex illo Prudentij in Romano martyre:*

Scindunt vtrinque milites teterrimi
Mucrone bisulco pensilis latus viri.
Sulcant per artus longa tractim vulnera,
Obliqua rectis, recta transuersis secant.

53. excusatio esse miserabilis) *Propriè accipit hanc vocem pro miseratione digno.*

54. Sic sic) *Lectio vet.exc.ista magis placet, quam vulgata:* Sic hic, *neque enim vsitata est magnopere Cypriano vox:* hic, *Ms.non aliud habent quam:* Sic. *Casti vero & AEmilij martyrum, quorum hic disertis verbis meminit, festum celebratur apud Bedā & Vsuardum in Mart.22.Iun.*

55. cruor semiustulatis visceribus defluebat) *Morel.* semiusti lateris viscera defluebant, *sed non placet; præsertim quum vox:* semiustulatus, *etiam Ciceroni nota sit Orat.pro Milone.*

56. Nec hoc ideo dico) *Veram hāc esse lectionem patet ex mendo vet.exc.& Remboldi cod.* ex eo; *omisit enim vocem:* ex, *Erasmus, huic loco non conuenientem. Et certè:* ideo, *legit Afflig.cod.& Morel.pro quo Camb.* ego, *non malè.*

57. & putraminibus amputatis) *Quum sic legat Cambron. cod. & ad id quàm proxime accedant vet. exc. & Remboldus, legentes (huic loco alioqui non satis conuenienter:)* putaminibus; *conijcio genuinam Cypriani lectionem esse:* putraminibus; *præsertim quum epistola LV. adnotarit Morelius quosdam etiam codices legere:* putramina, *& sic ibi legant Affliginien. codic. & alij Ms. quatuor. Accipitur autem pro:* putredinibus, *quomodo legit Affliginien. cod. & excusi cæteri.*

58. emersit enim] *De hoc genere cladis habes. Tom. 1. epistolas 10. 11. 12. & alias sequentes aliquot.*

59. Non quærunt sanitatis patientiam] *Ita Camb. cod Manutius, Remboldus, & Erasmici omnes, Afflig. vero Colon vet. exc. Morelius & Grauius ad marginem:* pœnitentiam. *Quam varietatem semel adnotasse sufficiat.*

60. de pectoribus excussa est] *Maxime placet hæc Affliginien. cod. & Manut. lectio, pro eo quod vulgo legitur:* de peccatoribus; *nam prius legunt etiam Cambron. & vet. exc. præterquam quod legant :* exclusa est.

61. exhalantibus etiam nunc] *Elegantior est lectio excusorum:* etiamnum, *sed quum illud habeāt exc. Remboldus & Ms. videtur genuinum magis; præsertim quum alibi etiam eadem phrasi vtatur.*

62. Omnis mundus manducabit carnem] *Grauius legit:* Omnis immūdus manducans carnem. *Locum vero hunc non reperi apud 70. nisi forte Leuitici. 22.*

63. Apostolus item testatur & dicit] *Tum hoc tum quod paulopost legunt Ms.* comminatur & denūciat, *magis placet, quam quod antea legebatur:* testetur & dicat, *ac :* comminetur & denunciet, *alioqui enim nimis longum erit hyperbaton.*

64. Quicunque ederit panem aut biberit calicem] *Prorsus eodem modo citant scripturam hanc, Epistola supra X. & XI. Cyprianus, & LXXV. Firmilianus, Ambrosi. & Græci in comment. & Aug.tract. in Ioann. 62. quæ lectio notatu digna, contra eos qui necessitatem vrgent communionis sub vtraque specie. Deinde aduertenda venit huius scripturæ loci expositiò tum hic tum locis citatis, de præmittenda exomologesi ante Eucharistiam; quomodo interpretatur & D. August. epistola 119. ad Ianuarium & Ambr.in commen. nec dissentiunt Græci Chrysosto. Theophil. Oecum. & præsertim Theodoretus in comment. quum probationem illam cuius meminit Apostolus interpretatur de discussione conscientiæ an pura sit. Certe etiam Dionys. Areopag. ecclesi.hier.c.3. ante Eucharistiæ sumptionem requirit expiationem ab extremis animi visionibus.*

65. vt lamentatio conquiescat, vt dolor sileat &c.] *Frequentissimè occurrunt similes loci epistolis de lapsis apud Cyprianum, & libro de pœnitentiæ ac alibi apud Tertullianum; vt satis mirari nequeam eos, qui omnem contritionem, omnem satisfactionem sublatam volunt, præsertim quum illud Ioannis Baptistæ Matth. 3 facite fructus dignos pœnitentiæ, veteres omnes de satisfactione interpretentur, & scripturæ veteris testamenti, pœnitentiæ exemplis similibus tam referta sint, vt superfluū sit pluribus agere. Omitto publicas pœnitentias olim vsitatissimas, quæ nihil aliud quam satisfactiones erant pro peccatis. Porro:* euanescat *legunt Ms. nostri, non:* vanescat, *quod soli habent Manut. & Morel. Paulopost vocem:* se, *interiecimus ex Cambron. vbi legitur:* nemo se decipiat.

66. Credimus quidem posse apud iudicem plurimum Martyrum merita] *Elegans locus pro meritis operum; atque adeo aduersus illos, qui martyria pœnas duntaxat peccatorum esse volunt, non etiam merita quæ alijs prodesse queant. Porro de libellis Martyrum supra latius epistolis de lapsis.*

67. Cæterum si quis præpropera festinatione)

X

ne] Alludit ad epistolam Luciani Confessorum vniuersorum nomine, quam habes num. xvij. Habet autem variam lectionem Affligin. cod. præpostera, sed non placet.

68. de sua facultate] Hoc ex Cambr. cod. restitui pro eo quod erat: facilitate; ex vtroque autem Ms. reposuimus: dignum fieri, pro eo quod erat: bonũ fieri, minus apte.

69. si non contra ipsum dominum; à dei sacerdote facienda sunt: obtemperantis] Inter varias huius loci lectiones; hæc veteris exc. cod. facillima est, quam in cæteris excusis obscurauit Remboldus, interiecta: si, particula, dum legit: si obtemperantis, neque vero eam eo loco habent aut Ms. aut Manut. aut Grauius. Ms. autem legunt: si non cõtra ipsum deũ & dei sacerdotem facienda sint, obtemperantis. Manut. si nõ contra ipsum dominũ à dei sacerdote facienda sit. Grauius: si non contra ipsum deum ac dei sacerdotem, sit obtemperantis. Gratianus rursum dist. 50. cap. Si quis, (demas particulam: si) optime legit: si non contra ipsum dominum ac dei sacerdotes sunt, facienda sunt. Obtemperantis.

70. Sed si scripta non sint] Ex Cambron. cod. legimus sint, pro eo quod erat: sunt, & paulo post ex vtroque Ms. vet. exc. & Remboldo: petijt, pro eo quod erat: petit: vtrumque etiam legit recte Gratianus.

71. & fecerunt sibi deos aureos] Hoc ante me adiecerunt Costerius & Morel. & consentiunt Ms. cod. præterquam quod præterea adijciunt: & argenteos. Verum quum neque apud 70. neque apud D. Hieron. id hodie legatur, omisimus, præsertim quum nec D. August. legat qu. 147. super Exod. Legitur quidem infra Testim. lib. 3. cap. 1. sed ad Fortun. cap. 4. rursum non habetur.

72. Si quis deliquit ante me] Habent quidem Ms. deliquerit, sed prius hodie Græcè legitur apud 70.

73. ait dominus] Adiecimus recens dominus, ex Cambr. cod. vti & paulopost vocem: illo, ex Afflig. vbi rectè legitur: Quid illo

74. ad facienda martyria] neque enim placet lectio Grauij ad marg. mysteria, eo quod similis prorsus sit locus epistola ad Lucium.

75. Cum ptopheta Ezechiel] Ms. cod. vetustiores tum hic tum vbique legunt: Iezechiel, non modo in Cypriano, sed in aliis auctoribus: & nominatim in Comment. Ms. Hrabani. Quæ certè lectio probatur magis, eo quod & Hæbraicè appelletur יחזקאל & Græcè apud 70. Ιεζεκιηλ; nolui tamen temerè immutare vulgatißimã illã lectionẽ quæ vbique legitur: Ezechiel. Atqui semel id adnotasse sufficiat. Similis est error apud Typographos, qui vbique: Esaias, legunt, nõ Isaias.

76. non liberabunt filios neque filias] Hæc verba neque apud 70. neque apud D. Hieronym. leguntur. Adiecimus autem quod sequitur: sed, ex Cambron. cod.

77. Qui confessus me fuerit] Vide epistolas 10. & 37. de varia huius loci lectione, certè prius illud bis legunt Ms. & excu. omnes.

78. nisi si hæc ignaro deo gesta sunt] Particulam: si, Cypriani phrasi aptißimam, ex Ms. adiecimus cum Morelio. Ex Affligin. vero cod. cum Grauio & Costerio legimus euenerunt, pro eo quod erat: venerunt.

79. Et superduxit super eos iram animationis suæ] Ita quidem Afflig. cum excusis plerisque, sed vet. excu. comminationis legit. Cambron. in textu: animaduersionis, in marg. indignationis. Vtraque magis accedit ad id quod Græcè est θυμοῦ αὐτοῦ, pro quo Hieron. & in sua & in 70. versione: furoris sui. Verum Cypriano peculiaris est vox: animatio, pro animi vehementia, id enim propriè vox Græca significat, & eodem modo scripturam hanc citat, De oratione Dominica.

80. auertit faciem à vobis] Ms. addunt: suam, sed non habent id 70.

81. animi secreta reuoluentes] Ita ex Afflig. cod. cum Grauio, pro eo quod erat: voluentes.

82. & quod non statim domini corpus inquinatis manibus accipiat] Bis térue supra & rursum infra hoc eodem libro, ac de bon. patient. & supra epistola ad Thibaritanos, satis superque indicat, suo tempore fuisse id obseruatum, vt in manus traderetur corpus Domini. Idipsum eadem ætate indicat Cornelius in sæpe citata epistola ad Fabium Antiochenum de Nouatiano, qui communicantes per ea quæ tenebant in manibus iurare coëgit, se ad Cornelium nõ redituros. Dionys. quoque Alexand. epistola ad Xistum pontific. apud Euseb. & Niceph. Eodem pertinet illud Clement. Alexandr. 1. Stromatum: Permittitur vnicuique, Eucharistia diuisa partem sumere: & quæ mox adferemus ex veteribus de Eucharistia domum deportari solita. Eandem consuetudinem indicant Ambrosius oratione sua ad Theodos. Imperat. quum prohiberet illum à templi ingressu, quam habes apud Theodoretum, & Hieronym. epistola ad Theophilum contra Ioan. Hierosol. Immo diu postea adhuc perdurasse, constat ex Can. 2. Rotomag. concilij, quo cauetur, vt non nisi in os immittatur à sacerdote, quemadmodum obseruatur hodie. Similis consuetudo, qua laicis & pueris nonnunquam dabatur deferenda. Eucharistia ad infirmos, quam colligere est ex historia Serapionis apud Euseb. ex Dionys. Alexandr. reuocata est à Concil. Remensi, can. 2. quemadmodum citatur ab Iuone in Decret. & à Gratiano de consecrat. dist. 2. c. peruenit.

83. Atque ô tuam nimiam] Afflig. cod. & Grauius in marg. legunt: ob, sed prius magis placet, tum ob Emphasim maiorem, tum quod similis sit phrasis epistola lv.

84. Quid perculsa & alienata mens] Manut. legit: percussa. Cambron. cod. & Grau. ad marg. præclusa, sed primam malo.

85. ecce eorum qui negauerunt] Miracula quæ hic adfert de indignè sumentibus Eucharistiam, mirè confirmant veritatem corporis & sanguinis Domini in Eucharistia, cuiusmodi plura reperire est apud Ioan. Garetium in suis claßibus.

86. Parentes forte fugientes, dum trepidi minus sibi consulunt) Vocem: sibi, ex coniectura Cau-

ra Cauchij, adiecimus, pro eo quod legebat Grauius: sui, in cæteris vtrumque desideratur. forte legendum: suis.

87. cœpit fluctuabunda iactari, & velut] Voces: cœpit, ac: &, recens quoque adiecimus ex Ms.

88. Vbi vero solemnibus adimpletis calicẽ diaconus] De hoc officio Diaconi supra latius epistola ad Rogatianum Episcopum. Colligitur autem tum hinc tum ex Liturgijs Græcorum, non nisi solemnibus adimpletis calicem administrari solere, deinde in solemnibus missis præsentes olim communicasse. De priuatis autem Missis, an in ijs semper communicatum sit, an etiam priuatæ quædam fuerint, erat hic dicendi locus, sed ne hic sim prolixior, statui deo fauente Assertioni de communione sub altera specie, tractatulum de Missis priuatis aliquando subijcere.

89. & accipientibus cęteris locus eius aduenit] Tractat locum hunc D. Aug. epistola 23. ad Bonifac. Haud obscure autem hic, quomodo & supra, indicatur vetus ecclesiæ consuetudo Communionis paruulorum, qualem etiam indicare videtur Dion. Areopag. sub finem eccles. hierach. & sua adhuc ætate D. Aug. epistola 107. ad Vitalem. Quandoquidem autem apud alios auctores rarissima fiat illius mentio, suspicor neque vniuersalem fuisse, neque post D. Augustinum diu illam perdurasse.

90. quæ ad eloquendum] Hoc ex Gambr. cod. pro eo quod cæteri: loquendum.

91. inter fauces & pectus sanguinem admittens] Ex eodem addita vox: sanguinem, ex vtroque vero Ms. restituimus: inter, pro eo quod erat, intra, eò quod sequatur: concludi postmodum cœpit; pro quo quod habet Manut. concuti, minus placet; vult enim hoc auctor, suffocatam puellam, inter fauces & pectus hærente sanguine dominico.

92. Et cum quædam arcam suam in qua domini sanctum fuit] En hic aliam denuo veteris ecclesiæ consuetudinem, qua liberum erat vnicuique corpus domini aut in ecclesia cõsumere aut domum asportare, Cuius meminit etiam Auctor infra Tom. 3. de Spectac. in hæc verba dimissus, & adhuc gerens secum vt assolet Eucharistiam. De ea etiam Tertull. sub finem libri de Oratione disertis verbis, & lib. 2. ad vxorem in verbis illis. Nesciet maritus quod secreto ante omnem cibum gustes. Eodem pertinet quod suprà adduxi ex Clem. Alex. item illud D. Hieron. Apolog. ad Pammachium pro lib. contra Iouin. Quare non ingrediuntur ecclesias &c. ac quod de Satyro fratre scribit Ambrosius. Et perdurauit ea ad Concilium vsque Cæsaraugustanum, cuius can. 3. anathematizatur, si quis Eucharistiæ gratiam acceptã in ecclesia non consumpserit.

93. Et quidam alius & ipse maculatus sacrificio &c.] Clarior est hæc vulgata & Ms. lectio quam Manut. Et alius qui & ipse maculatus de sacrificio &c. Afflig. cod. legit: sacrificium sacerdote celebrante. Sed quandoquidem non solet administrari laicis Eucharistia nisi sacrificio iam celebrato, prius magis placet.

94. gratia salutaris] Hac appellatione sententia confirmatur illorum, qui Eucharistiam bonam gratiam interpretantur, quomodo D. Hieron. alicubi gratiositatem & gratiam.

95. Nec sibi quo minus &c.] Eadem prorsus ferè ad verbum videre est supra epistola xxxi. Cleri Romani ad Cyprian. & Cypriani ad Antonianum, vbi quid Libellatici & libelli abunde diximus.

96. magis obaudiuit humano imperio] Obaudire pro obedire, phrasis est Cyprianica, ita & illud: viderit.

97. Denique quanto & fide maiores & timore meliores sunt] Hanc lectionem ex vet. exc. & Ms. denuo restituimus, pro eo quod reposuerat Rembaldus: maiore & meliore.

98. quoniam tamen de hoc vel cogitauerũt &c.] Hinc vel maxime patet, Confessionem secretorum peccatorum apud sacerdotes, non nouitiam sed iã olim vsitatam esse. Eandem disertis verbis agnoscit Tertull. lib. de pœnitentia, vbi descripta exomologesi qua domino delictum nostrum confitemur, deinde inter actus exomologesis enumerasset, presbyteris aduolui & aris dei adgeniculari: Plerosque tamen (inquit) hoc opus, vt publicationem sui, aut suffugere aut de dio in diem differre præsumo, pudoris magis memores quàm salutis; velut illi qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione, conscientiam medentium vitant, & ita cum erubescentia sua pereunt. Simili vtuntur comparatione in hac materia D. D. Hieron. in cap. 10. ecclesiastis. Basilius in reg. monach. c. 93. Pacianus parænesi ad pœnitentiam ac ad Simpronianum cõtra Nouatia. & Orig. hom. 2. in Psalm. 37. Immo huius confessionis necessitatem docent Hieron. loco citato. Basil. quest. compend. explicat. 288. & fusius explic. 26. Cyrillus lib. 3. in Leuit. c. 5. & Orig. lib. 8. in Leuit. Agnoscunt eandem D. D. Aug. lib. de vtilit. pœnit. siue hom. 50. (eadem enim sunt, & August. esse constat tum ex Indiculo Possidij, tum ex Bedæ collectaneis) & Tract. in Ioan. 11. Theodoret. de Audianis hæreticis. Leo Pontifex epistola 57. & 78. Altius longe licet eandem petere ex Dionys. Areopag. epistola 8. ad Demophilum, & vt omittam Clemens. Rom. epistola 1. ex epistola Iac. vlt. c. & Act. Apost. c. 19. vel D. Basil. interprete regulæ monach. c. 21. & Anastasio Antiocheno ante annum 700. qu. Theolog. ca. 7. & vero cõuincere id videntur verba D. Lucæ τῶν πεπιστευκότων, quæ locum cogunt intelligi de ijs qui iam ante crediderant, vt recte adnotauit Reuerendiss. Ruremundensis in sua Panoplia. Hæc paulo latius ob adnotationes Rhenani in Tertu. lib. de pœnitentia, & Erasm. in D. Hieron. qui contendunt, confessionem priuatam, suam originem sumpsisse ex publica, atque adeo recentiorem ætate D. D. Hieron. & August. quum potius publica pœnitentia priuatam confessionem coniunctam habuerit: Vtpote quum ex Origene constet loco supradicto in Psal. 37. sacerdotis fuisse iudicare, nũ publicanda peccata & publica pœnitentia imponenda fuerit, nec ne. Nec est quod sibi adblandiantur illi de facto Nectarij, quum id potius secretorum peccatorum confessionem comprobet, & nõ aliud quã presbyterum pœnitentialem ille officio suo mouerit, vti amplissime deducit. Dn. Ioannes Hasselius, detectis imposturis Musculi in translatione historiæ Socratis. Neque quicquam

quam etiam pro illis facere Chrysost. patet tum ex homil.20.29.39. in Genes. hom. 10.in Matth.& lib. 2.de. sacerdotio.c.2.& 7.ac 3.cap.5.tum ex scripta eiusdem de Confessione, quod vidisse se scribit in Bibliotheca Regia Theolog. doctissimus Marianus Victorius Rheatinus libro suo eiusdem argumenti. D.Basilij quoque sententiam ex locis supra citatis colligere est ipsis plane aduersam, quantumuis pro se nescio quem locum citet Rhenanus. Ambros.quoque quam à cæteris non dissentiat, docet lib.1.de pœnit.c:7. & libr.2.cap.1.& 7.

99. exomologesin conscientiæ faciunt] *ἐξομολόγησις proprie confessionem significat ab ἐξομολογεῖν quod est ingenue loqui, hinc Plutarchus in Pericle: ἐξομολόγησις ἀσθενείας, id est, confeßio infirmitatis. Eadem significatione dixit D. Lucas Act. 19. ἐξομολογούμενοι καὶ ἀπαγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν & Basilius dicta qu. 288. ἐξομολογεῖσθαι τὰ ἁμαρτήματα. Sic Græci plerique dum confeßionis peccatorum meminerunt: & sicubi simpliciter voce ἐξομολόγησις vtuntur, pro confeßione peccatorum eam accipiunt; vti Diadochus Episcopus Photinensis cap. 100. de perfectione. Eam phrasim & hic & alibi plerunque imitatur Cyprianus, dum modo delictorum, modo peccatorum, modo conscientiæ exomologesin appellat. Atque adeo videtur mihi plerumque propriè ea voce vti, pro eo quod latini alij veteres Confeßionem peccatorum dicunt. Et certè hoc loco id conuincere mihi videntur quæ ponit synonima, apud sacerdotes Dei confiteri peccata, exomologesin conscientiæ facere, animi sui pondus exponere. Tertull. contra, ferè ea voce vtitur, pro omni actu seu ministerio ipsius pœnitentia, ita enim illam definit lib. de pœnitentia: Itaque Exomologesis, prosternendi & humilificandi hominis disciplina est, conuersationem iniungens misericordia illicem. De ipso quoque habitu atque victu mandat, sacco & cineri incubare &c. quæ iisdem penè verbis sub finem huius libri habet Cyprianus. Alia rursum significatione vti videtur Cyprianus epistola ad Antonian.& alibi, vbi simpliciter vtitur voce Exomologeseos, nempe non pro toto actu pœnitentiæ, sed pro ea confeßione; qua fiebat post completam solemniem pœnitētiam. Primum enim fiebat sacerdoti priuata confeßio, hanc sequebatur pœnitentia, post quam Exomologesis, deinde manus impositio, at sic admittebantur ad Eucharistiam. Quanquam tamen id non vbique obseruet.*

100. plus immo delinquit] Imo:*pro* potius, *phrasis Cypriani, etiam ab Erasmo adnotata. Similiter lib.de vnit. Eccles.Cath. sed imo cumulantur.*

101. Confiteantur singuli quæso vos fratres dilectissimi] *Adiecimus:*dilectissimi *ex Ms.& consentit phrasis Cyprianica, rursum autem more suo accipit delictum pro grandi peccato.*

102. lauacra cum fœminis quotidie] *Ms. non habent:*cum fœminis, *neque videtur opus, ex verbis similibus paginæ præcedentis: hoc enim crimini eius & malis deerat, vt ad balneas statim properaret, qua lauacri vitalis gratiam acceperat. Deinde agit de tempore pœnitentiæ publicæ, quo durante non licebat lauacra celebrare, sed vti loquitur Tertull. lib. de pœnitentia, illotos & sordulentos & extra lætitiam diuersari oportebat.*

103. eructat] *Afflig.*eructuat.

104. nigri pulueris ductu, &c. *Paulo elegantius expreßit illud Tertul.de hab. mulieb. illum ipsum nigrum puluerem quo oculorum exordia producuntur.*

105. funus tuum portare] *Elegans Metaphora, prouerbij speciem habens.*

106. qui seruas testamentum tuum] *Vocem:* tuum, *recens adieci ex Cambron. codic. & legunt id etiam 70.*

107. Illic sola superest pœnitentia] *Vocem:* sola, *denuo adiecimus ex Ms.& vet.exc. omissam primū à Remboldo. Est tamen locus obscurus. Paulo post ex iisdem vocem:* dilectissimi.

108. stratos solo adhęrere cineri, in cilicio & sordibus volutari] *Afflig.cod.legit:* strato solo adhęrere, in cinere & cilicio, &c. *verum prius magis accedit ad illud Tertull. sacco & cineri incubare, quod hic imitatur.*

109. nullum hic iam velle vestitum] *Etiam vocem:* hic, *recens adieci ex Ms.*

110. metuēda possidentibus & veneno] *Ita Cambron.cod.Grau.Manut.& Morel.cæteri:* vēdenda, *quod magis placet, ob id quod immediate sequitur:* ad hoc tantum profuerit, &c. *vbi paupertatem voluntariam primorum credentium denuo pro exemplo lapsis proponit imitandam.*

111. Incunctanter & largiter fiat operatio] *Quid operatio Cypriano, dicemus infra lib.de opere & eleemosynis.*

112. Cum conuersus ingemueris] *Totidē verbis citatur hæc scriptura à D. Hieron. epistolis ad Sabinianum Diac. & ad Rusticum. vide supra epistolam 28.*

113. fides instaurata] *Cambron.cod.*restaurata.

DE VNITATE ECCLESIÆ CATHOLICAE.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Occasione schismatis Nouatiani, vt suos Carthaginienses deterreret, alioquinon multum ab illo abhorrentes, propter Nouatum & alios quosdam sua Ecclesiæ presbyteros totius tragœdiæ auctores: librum hunc conscripsit Cyprianus. Atque imprimis, postquā aduersus illorum insidias communitos ad constantiam hortatus est, hæreseon causam esse docet, quod caput Ecclesia non quæritur, primatus Petri contemnitur, & cathedra ac Ecclesia vna & Episcopatus vnus deseritur. Deinde tum scripturis tum figuris veteris & Noui testamenti vnitatem Ecclesiæ comprobat. Porro Nouatiani ambitionem in inuadendo Episcopatu Romano, velut aliud agens paucis prosecutus, late deducit, neque pro eorum paucitate contra Ecclesiam quicquā facere illud Matth. 18. Vbicunque fuerint duo vel tres collecti in nomine meo, &c. neque martyrium illis posse prodesse extra Ecclesiam. Post hæc docet non mirari eos oportere, quod vigerent hæreses, iam olim à Christo prædicta (obiter interiectis schismaticorum supplicijs) neque quod Cōfessores quidā Romani schismati cōsentirent;

rent; quippe cum ante obitum nemo beatus sit, & in ipso Apostolorum cœtu Iudas proditor extiterit; vitanda item schismaticorum & hæreticorum cõsortia. Ad pacem denique & vnanimitatem per scripturas hortatur. Porro titulum huius libri paucis indicat ipse Cyprianus epistola 51. Sed & (inquit) Catholicæ Ecclesiæ vnitatem quantum potuit, expreßit nostra Mediocritas. Quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido. E quo loco primus ego quod sciam, ante annos plus minus octo verum hunc huius libri titulum deprehendi. Nec dissentit D. Pontius in vita Cypriani, & titulo de vnitate citat hunc librum D. August. contra Cresc. Grammatic. lib. 2. c. 33. Eundem reperire est, non modo apud Manut. & Morel. ac in Ms. omnibus, sed & apud Trithemiũ & in veteri excuso codice, qui adijciũt præterea: ADVERSVS NOVATIANVM. *Et cum cæteri:* DE VNITATE ECCLESIAE, *legant duntaxat; nobiscum & cum Cypriano addit Cambron. cod.* CATHOLICAE, *quomodo etiã Antoninus scripta Cypriani enumerans. Primus immutauit Remboldus, & nescio vnde reposuit titulũ* [illegible] DE SIMPLICITATE PRAELATORVM, *fortaßis ob verba illa quæ in ipso libri frontispicio reperire est:* cúmque esse nos iubeat ad innocentiam simplices, & tamen cum simplicitate prudentes. *Quare mirari satis nequeo non substitutum ab Erasmo titulũ genuinũ; præsertim quum & in cod. Gemblacensi reperiatur ille, & ipse in indice operũ hunc titulum ediderit:* aduersus Nouatianũ schismaticum de Eccl. vnit.

Matth 5. CVM[1] moneat dominus & dicat: Vos estis sal terræ; cumque esse nos iubeat ad innocentiam simplices & tamen cũ simplicitate prudentes: quid aliud fratres dilectißimi, quá prouidere nos conuenit, & sollicito corde vigilantes subdoli hostis insidias intelligere pariter & cauere, ne qui Christum sapientiam Dei patris induimur, minus sapere in tuenda salute videamur? Neque enim persecutio sola metuenda est, & ea quæ subruendis ac deijciendis Dei seruis aperta impugnatione[2] grassantur. Facilior cautio est, vbi manifestior formido est; & ad certamen animus ante præstruitur,[3] quando se aduersarius profitetur. Plus metuendus est & cauendus inimicus, cum latenter obrepit; cum per pacis imaginem fallens, occultis accessibus serpit, vnde & nomen serpentis accepit. Ea est eius semper astutia: ea est circumueniẽdi hominis cęca & latebrosa fallacia: sic ab initio statim mundi fefellit, & verbis mẽdacibus blandiens, rudes animas incauta credulitate decepit: sic dominum ipsum tẽtare conatus, quasi obreperet, rursus & falleret, latenter accessit; intellectus tamen est & retusus, & ideo prostratus, quia agnitus, atque detectus. vnde nobis exemplum datũ est veteris hominis viam fugere, vestigijs Christi vincentis insistere; ne denuo incauti in mortis laqueum reuoluamur, sed ad periculum prouidi accepta immortalitate potiamur. Immortalitate autẽ potiri quomodo possumus, nisi ea quibus mors expugnatur & vincitur, Christi mandata seruemus? ipso monente & dicẽte: Si vis ad vitam venire, serua mandata. Et iterũ: Matth.19. Si feceritis quæ mando vobis,[4] iam non dicam Ioan.15. vos seruos, sed amicos. Hos denique fortes dicit & stabiles; hos super petrá robusta mole fundatos; hos contra omnes tempestates & turbines sæculi immobili & inconcussa firmitate solidatos. Qui audit, inquit, verba mea, & facit ea Matt.7. similabo eum viro sapienti, qui ædificauit domum suam supra petram. Descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerũt in domum illam, & non cecidit: fundata enim fuit super petram. Verbis igitur eius insistere; quæcunque & docuit & fecit, discere & facere debemus. Cęterum credere se in Christum quomodo dicit, qui non facit quod Christus facere præcepit? aut vnde perueniet ad præmium fidei, qui fidem non vult seruare mandati? Nutet necesse est & vagetur, &[5] spiritu erroris arreptus, velut puluis quẽ ventus excutit, ventiletur; nec ambulando proficiet ad salutẽ, qui salutaris viæ non tenet veritatem.[6] Cauenda sunt autem fratres dilectißimi non solũ que sunt aperta atque manifesta, sed & astutę fraudis subtilitate fallẽtia. Quid verò astutius, quidve subtilius, quam vt Christi aduentu detectus ac prostratus inimicus (postquá lux gentibus venit, & sospitandis hominibus salutare lumen effulsit, vt surdi auditum gratiæ spiritalis admitterẽt, aperirent ad Deum oculos suos cæci, infirmi æterna sanitate reualescerent, claudi ad Ecclesiá currerent, muti claris vocibus & precibus orarent) videns ille idola derelicta, & per nimium credentium populum sedes suas ac tẽpla deserta, excogitauerit nouam fraudẽ, vt sub ipso Christiani nominis titulo fallat incautos? Hæreses inuenit & schismata, quibus subuerteret fidẽ, veritatem corrũperet, scinderet vnitatẽ. Quos detinere nõ potest in viæ veteris cęcitate;[7] circumscribit, & decipit noui itineris errore. Rapit de ipsa Ecclesia homines, & dũ sibi appropinquasse iam lumini, atque euasisse sęculi noctẽ videntur, alias nesciẽtibus tenebras rursus infundit; vt cũ Euangelio Christi, & cum obseruatione eius, & lege non stantes, Christianos se vocẽt; & ambulantes in tenebris, habere se lumen existimẽt blandiente 2.Cor.11. aduersario atq; fallente, qui secundum Apostoli vocẽ, transfigurat se velut angelũ lucis, & ministros subornat suos velut ministros iustitię;[8] asserentes noctem pro die, interitũ pro salute, desperationẽ sub obtentu spei, perfidiam sub prætextu fidei, antichristũ sub vocabulo Christi, vt dum verisimilia mẽtiuntur, veritatẽ subtilitate frustrẽtur.[9] Hoc eo fit fratres dilectißimi, dum ad veritatis originẽ non reditur, nec caput quęritur, nec magistri cœlestis doctrina seruatur. Quę si quis cõsideret & examinet, tractu lõgo atq; argumẽtis opus nõ est. Probatio est ad fidẽ facilis cõpendio veritatis. Loquitur Dominus ad Petrũ: Ego tibi dico, inquit, quia tu es Petrus

& super istam petram ædificabo Ecclesiã meam & portæ inferorum non vincent eam. [10] Et tibi dabo claues regni cœlorum, & quęligaueris super terram, erunt ligata & in cœlis: & quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlis. Et iterum eidem post Resurrectionem
Ioan. 21. suam dicit: Pasce oues meas. [11] Super illum vnum ædificat Ecclesiam suam, & illi pascendas mandat oues suas. Et quamuis Apostolis omnibus post resurrectionem suam parem pote-
Ioan. 20. statem tribuat & dicat: Sicut misit me pater, & ego mitto vos, accipite Spiritum sanctum. Si cui remiseritis peccata, remittentur illi; si cui tenueritis, tenebuntur: tamen vt vnitatem manifestaret, [12] vnam cathedram constituit, & vnitatis eiusdem originem [13] ab vno incipientem sua auctoritate disposuit. [14] Hoc erant vtique & cæteri Apostoli, quod fuit Petrus, pari consortio præditi & honoris & potestatis, sed exordium ab vnitate proficiscitur. Primatus Petro datur, vt vna Christi Ecclesia & cathedra vna monstretur. Et pastores sunt omnes, sed grex vnus ostenditur, qui ab Apostolis omnibus vnanimi cõsensione pascatur. Quam vnam Ecclesiam etiam in Cantico Canticorum Spiritus sanctus ex persona domini designat &
Cant. 6. dicit: Vna est columba mea, perfecta mea, vna est matri suæ, electa genetrici suæ. Hanc Ecclesiæ vnitatem qui non tenet, tenere se fidem credit? [15] qui Ecclesiæ renititur & resistit, qui cathedram Petri, super quam fundata est Ecclesia, deserit; in Ecclesia se esse confidit? [16] quando & Beatus Apostolus Paulus hoc idẽ doceat,
Ephes. 4. & sacramentũ vnitatis ostendat, dicens: Vnum corpus & vnus spiritus, vna spes vocationis vestrę, vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus? Quam vnitatem firmiter tenere & vindicare debemus, maximè Episcopi, qui in Ecclesia præsidemus, vt Episcopatum quoque ipsum vnum atque indiuisum probemus. Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidei veritatem perfida præuaricatione corrumpat. Episcopatus vnus est, cuius à singulis in solidum pars tenetur. [17] Ecclesia quoque vna est, quæ in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur: quo modo solis multi radij, sed lumen vnum: & rami arboris multi, [18] sed robur vnum tenaci radice fundatum: & cum de fonte vno riui plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copiæ largitate, vnitas tamen seruatur in origine. [19] Auelle radium solis à corpore, diuisionem lucis vnitas non capit: ab arbore frange ramum, fractus germinare non poterit: à fonte præcide riuum, præcisus arescet. Sic & Ecclesia domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit, vnũ tamen lumen est, quod vbique diffunditur, nec vnitas corporis separatur: ramos suos in vniuersam terram copia vbertatis extendit, profluentes largiter riuos [20] latius expandit: vnum tamen caput est, & origo vna, & vna mater, fecunditatis successibus copiosa. Illius fetu nascimur, illius lacte nutrimur: spiritu eius animamur. Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est & pudica: vnam domum nouit, vnius cubiculi sanctitatem casto pudore custodit. Hæc nos Deo seruat, hæc filios regno quos generauit, assignat. Quisquis ab Ecclesia segregatus adulteræ iungitur, à promissis Ecclesiæ separatur. Nec perueniet ad Christi præmia, qui relinquit Ecclesiam Christi. Alienus est, profanus est, hostis est. Habere iam non potest Deum patrem, qui Ecclesiam non habet matrem. Si potuit euadere quisquam qui extra arcam Noë fuit; & qui extra Ecclesiam foris fuerit, euadit. Monet Dominus & dicit: Qui Matt. 12.
non est mecum, aduersus me est: & qui nõ mecum colligit, spargit. Qui pacem Christi & concordiam rumpit, aduersus Christum facit. Qui alibi præter Ecclesiam colligit, Christi Ecclesiam spargit. Dicit dominus: Ego & pater Ioan. 10.
vnum sumus. Et iterum de Patre & Filio & Spiritu sancto scriptum est: Et hi tres vnũ sunt; 1. Ioan. 5.
& quisquam credit hanc vnitatem de diuina firmitate venientem, sacramentis cœlestibus cohærentem, scindi in Ecclesia posse, & voluntatum collidentium diuortio separari? Hanc vnitatem qui non tenet, Dei legem non tenet, non tenet Patris & Filij fidem, vitam non tenet & salutem. [21] Hoc vnitatis sacramentum, hoc vinculum concordiæ inseparabiliter cohęrentis ostenditur, quando in Euangelio tunica domini Iesu Christi non diuiditur omnino nec scinditur, sed sortientibus de veste Christi, quis ipsam potius indueret, integra vestis accipitur, & incorrupta atque indiuidua tunica possidetur. Loquitur ac dicit scriptura diuina: De tunica Ioan. 19.
autem, quia de superiore parte non consutilis, sed per totum textilis fuerat, dixerunt ad inuicem: Non scindamus illam, sed sortiamur de ea cuius sit. [22] Vnitatem illa portabat de superiore parte venientem, id est, de cœlo & à patre venientem; quæ ab accipiente ac possidente scindi omnino non poterat, sed totam semel & solidam firmitatem inseparabiliter obtinebat. Possidere non potest indumentum Christi, qui scindit & diuidit Ecclesiam Christi. Contra denique cum Salomone moriente, regnum eius & populus scinderetur, Achias propheta Ieroboam Regi obuius factus in campo, in duodecim scissuras vestimentum suum discidit, dicẽs: Sume tibi decem scissuras, quia hæc dicit Do- 3. Reg. 11.
minus: Ecce scindo regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem sceptra, & duo sceptra erunt ei propter seruum meum Dauid, & propter Hierusalem ciuitatem quam elegi, vt ponam nomen meum illic. Cum duodecim tribus Israël scinderentur, vestimentum suũ propheta Achias discidit. At verò quia Christi populus non potest scindi, tunica eius per totum textilis & cohærens diuisa à possidentibus non est: indiuidua, copulata, connexa, ostendit populi

puli nostri, qui Christum induimus, concordiam cohærentem; sacramento vestis & signo declarauit Ecclesiæ vnitatem. Quis ergo sic est sceleratus & perfidus, quis sic discordiæ furore vesanus; vt aut credat scindi posse, aut audeat scindere vnitatem Dei? vestem Domini? Ecclesiam Christi? Monet ipse in Euangelio suo, &
Ioan. 10. docet dicens: [23] Et erit vnus grex, & vnus pastor. Et esse posse vno in loco aliquis existimat aut multos pastores, aut plures greges? Apostolus item Paulus hanc eandem nobis insinuans
1. Cor. 1. vnitatem, obsecrat & hortatur dicens: Obsecro, inquit, vos fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt id ipsum dicatis omnes, &
Eph. 4. non sint in vobis schismata. [24] Sitis autē compositi in eodem sensu, [25] & in eadem sententia. Et iterum dicit: Sustinentes inuicem in dilectione, satis agentes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis. Stare tu & viuere putas posse de Ecclesia recedentem? sedes sibi alias & diuersa domicilia condentem? cum dictum
Iosue. 2. sit ad Raab, in qua præformabatur Ecclesia: Patrem tuum & matrem tuam, & fratres tuos, & totam domum patris tui colliges ad te ipsam in domum tuam, & erit omnis qui exierit ostium domus tuæ foras, reus sibi erit: Item sacramentum Paschæ nihil aliud in Exodi lege contineat quam vt agnus, qui in figura Christi occiditur, in domo vna edatur. Loquitur Deus dicens:
Exod. 12. In domo vna comedetur, non eijcietis de domo carnem foras. Caro Christi & sanctū Domini ejci foras non potest, nec alia vlla credentibus præter vnam Ecclesiam domus est. Hanc domum, hoc vnanimitatis hospitium designat, & denūciat spiritus sanctus in Psalmis,
Psal. 67. dicens: Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo. In domo Dei, in Ecclesia Christi vnanimes habitant, concordes & simplices perseuerant. Iccirco & in columba venit Spiritus sanctus. [26] Simplex animal & lætum est, nō felle amarum, non morsibus sæuum, non vnguium laceratione violentum: hospitia humana diligere, vnius domus consortium nosse, [27] cū generant simul filios edere, cum commeant volatibus inuicem cohærere, communi conuersatione vitam suam degere, oris osculo concordiam pacis agnoscere, legem circa omnia vnanimitatis implere. [28] Hæc est in Ecclesia noscenda simplicitas, hæc charitas obtinenda; vt columbas dilectio fraternitatis imitetur, vt mansuetudo & lenitas agnis & ouibus [29] coæquetur. Quid facit in pectore Christiano luporum feritas? & canum rabies? & venenum letale, serpentum? & cruenta sæuitia bestiarum? Gratulandum est, [30] cum tales de Ecclesia separantur; ne columbas, ne oues Christi sæua sua & venenata contagione prædentur. Cohærere & coniungi non potest amaritudo cum dulcedine, caligo cum lumine, pluuia cum serenitate, pugna cum pace, cum fecunditate sterilitas, cum fontibus siccitas, cum trāquillitate tempestas. Nemo existimet bonos de Ecclesia posse discedere. Triticum non rapit ventus, nec arborem solida radice fundatam procella subuertit. Inanes paleæ tempestate iactantur, inualidæ arbores turbinis incursione euertuntur. Hos execratur & percutit Ioannes Apostolus, dicens:
Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si 1. Ioan. 2.
enim fuissent ex nobis, [31] mansissent vtique nobiscum. [32] Hinc hæreses & factæ sunt frequenter, & fiunt, dum peruersa mens non habet pacem, dum perfidia discordans non tenet vnitatem. Fieri verò hæc Dominus permittit & patitur, [33] manente propriæ libertatis arbitrio; vt dum corda & mentes nostras veritatis discrimē examinat, probatorum fides integra, manifesta luce clarescat. Per Apostolum præmonet Spiritus sanctus & dicit: Oportet & hæreses esse; 1. Cor. 11.
vt probati manifesti sint in vobis. Sic probantur fideles, sic perfidi deteguntur: sic & ante iudicij diem hic quoque iam iustorum atque iniustorum animæ diuiduntur, & à frumento paleę separantur. [34] Hi sunt qui se vltro apud temerarios conuenas sine diuina dispositione præficiunt, qui se præpositos sine vlla ordinationis lege constituunt, qui nemine Episcopatum dāte, Episcopi sibi nomen assumunt: quos designat in Psalmis Spiritus sanctus, sedentes in pe Psal. 1.
stilentiæ cathedra pestes & lues fidei, serpentis ore fallentes, & corrumpendæ veritatis artifices, venena letalia linguis pestiferis euomentes: quorum sermo vt cancer serpit: quorum ta- 2. Thim. 2.
ctus pectoribus & cordibus singulorum mortale virus infundit. Contra eiusmodi clamat Dominus, ab his refrænat & reuocat errantem plebem suam dicens: Nolite audire sermones Ierem. 23.
pseudoprophetarum: quoniam visiones cordis eorum frustrantur eos. Loquuntur, sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abijciunt verbum Dei: Pax erit vobis; & omnibus ambulātibus in voluntatibus suis: omnis qui ambulat in errore cordis sui, non venient super eum mala. non locutus sum ad eos, & ipsi prophetauerunt. [35] Si stetissent in substantia mea, & audissent verba mea, & si docuissent populum meum, conuertissem eos, à malis cogitationibus eorum. Hos eosdem denuo Dominus designat & denotat dicens: Me dereliquerūt fon- Ierem. 2.
tem aquæ viuæ, & effoderunt sibi lacus detritos, qui non possunt aquam portare. Quando aliud baptisma præter vnum esse non possit, Ephes. 4.
[36] baptizare se posse opinantur. Vitæ fonte deserto, vitalis & salutaris aquæ gratiam pollicentur. Non abluuntur illis homines, sed potius sordidantur: nec purgantur delicta, [37] sed immo cumulantur. Non Deo natiuitas illa, sed diabolo filios generat. Per mendacium nati, veritatis promissa non capiunt. De perfidia procreati, fidei gratiā perdunt. Ad pacis præmium venire non possunt, qui pacem Domini discordiæ furore ruperunt. Nec se quidam vana interpretatione decipiant, quod dixerit Domi-

Matth. 18. nus: Vbicunque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum. [38] Corruptores Euangelij atque interpretes falsi extrema ponunt, & superiora prætereunt, partis memores, & partem subdole comprimentes. Vt ipsi ab Ecclesia scissi sunt, ita capituli vnius sententiam scindunt. [39] Dominus enim cùm discipulis suis vnanimitatem suaderet & pacem: Dico, inquit, vobis: quoniam si duobus ex vobis conuenerit in terra; de omni re, quamcunque petieritis, continget vobis à patre meo qui in cœlis est. Vbicunque enim fuerint duo, aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum: ostendens non multitudini, sed vnanimitati de precantium plurimum tribui. Si duobus, inquit, ex vobis conuenerit in terra: vnanimitatem prius posuit; concordiam pacis ante præmisit, vt conueniat nobis, fideliter & firmiter docuit. Quo modo autem potest ei cum aliquo conuenire; cui cum corpore ipsius Ecclesiæ & cum vniuersa fraternitate non conuenit? Quomodo possunt duo aut tres in nomine Christi colligi, quos constat à Christo & ab eius euangelio separari? non enim nos ab illis, sed illi à nobis recesserunt. Et cum hæreses & schismata postmodum nata sint: [40] dum conuenticula sibi diuersa constituunt, veritatis caput atque originem reliquerunt. Dominus autem de Ecclesia sua loquitur, & ad hos qui sunt in Ecclesia loquitur: vt si ipsi concordes fuerint, si secundum quod mandauit & monuit, duo aut tres licet, collecti vnanimiter orauerint, duo aut tres licet sint, impetrare possint de Dei maiestate quod postulant. Vbicunque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego, inquit, cum eis sum; cum simplicibus scilicet, atque pacatis, cum Deum timentibus, & Dei præcepta seruātibus. Cum his, duobus vel tribus licet, esse

Dan. 3. se dixit. Quo modo & cum tribus pueris in camino ignis fuit; & quia in Deum simplices, atque inter se vnanimes permanebant, flammis ambientibus medios spiritu roris animauit.

Act. 5. Quo modo Apostolis duobus in custodia clausis, quia simplices, quia vnanimes erant, ipse adfuit; ipse resolutis carceris claustris, vt verbum quod fideliter prædicabant, multitudini traderent, ad forum rursus imposuit. Quando ergo in præceptis suis ponit & dicit: Vbi fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum: non homines ab Ecclesia diuidit, qui instituit & fecit Ecclesiam; sed exprobrans discordiam perfidis, [41] & fidelibus pacem sua voce commendans, ostendit magis esse se cum duobus aut tribus vnanimiter orantibus, quam cum dissidentibus plurimis; plusque impetrari posse paucorum concordi prece, quam discordiosa oratione multorum. Ideo & cum oran-

Mar. 11. di legem daret, addidit dicens: Et cum steteritis ad orationem, remittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in cœlis est, remittat vobis peccata. Et ad sacrificium cum dissensione venientem reuocat ab altari, & Matt. 5. iubet prius concordare cum fratre, tunc cum pace redeuntem Deo munus offerre, quia nec ad Cain munera respexit Deus: [42] neque enim Gen. 4. pacatum habere Deum poterat, qui cum fratre pacem per zeli discordiam nō habebat. Quam sibi igitur pacem promittunt inimici fratrum? quæ sacrificia celebrare se credunt æmuli sacerdotum? an secum esse Christum cum collecti fuerint, opinantur; qui extra Christi Ecclesiam colliguntur? [43] Tales etiam si occisi in confessione nominis fuerint, macula ista nec sanguine abluitur. Inexpiabilis & grauis culpa discordię, nec passione purgatur. Esse martyr non potest, qui in Ecclesia non est: ad regnum peruenire non poterit, qui eam, quæ regnatura est, derelinquit. Pacem nobis Christus dedit: concordes atque vnanimes esse præcepit: dilectionis & charitatis fœdera incorrupta atque inuiolata seruari mandauit: exhibere se non potest martyrem, qui fraternam non tenuit charitatem.

1. Cor. 13. Docet hoc & contestatur Paulus Apostolus dicens: Et si habuero fidem ita vt montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos pauperum distribuero omnia mea [44] & si tradidero corpus meum vt ardeam, charitatem autem nō habeam, nihil proficio. Charitas magnanima est, charitas benigna est, charitas non æmulatur, non agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum. Omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet: [45] charitas nunquam excidit. Nunquam, inquit, excidit charitas: hæc enim semper in regno erit; hæc in æternum fraternitatis sibi cohærentis vnitate durabit. ad regnum cœlorum non potest peruenire discordia. [46] Ad

Ioan. 15. præmia Christi qui dixit: Hoc est mandatum meum vt diligatis inuicem, quemadmodum dilexi vos, pertinere nō poterit, qui dilectionem Christi perfida dissensione violauit. Qui charitatem non habet, Deum non habet. Ioannis

1. Ioan. 4. beati Apostoli vox est: Deus, inquit, dilectio est, & qui manet in dilectione, in Deo manet, & Deus in illo manet. Cum Deo manere non possunt, quia esse in Ecclesia Dei vnanimes noluerunt; ardeant licet flammis & ignibus traditi, vel obiecti bestijs animas suas ponant; [47] nō erit illa fidei corona sed pœna perfidiæ, nec religiosæ virtutis exitus gloriosus, sed desperationis interitus. Occidi talis potest, coronari non potest. Sic se Christianum esse profitetur, quo modo & Christum diabolus sæpe mentitur, ipso Domino præmonente & dicente: Multi ve-

Mar. 13. nient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, & multos fallent. Sicut ille Christus non est, [48] quamuis fallat in nomine illius: ita nec Christianus videri potest, qui non permanet in Euangelij eius & fidei veritate. Nam & prophetare, & dæmonia excludere, & virtutes magnas in terris facere, sublimis vtique & admirabilis res est, non tamen regnum cœleste consequitur,

sequitur, quisquis in his omnibus inuenitur, nisi recti & iusti itineris obseruatione gradiatur. Denunciat Dominus & dicit: Multi mihi dicent in illo die: Domine Domine, nónne in tuo nomine prophetauimus? & in tuo nomine dæmonia exclusimus? & in nomine tuo virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis: Nunquam vos cognoui, recedite à me qui operamini iniquitatem. Iustitia opus est, vt promereri quis possit Deum iudicem. Præceptis eius & monitis obtemperandum est, vt accipiant merita nostra mercedem. Dominus in Euangelio cum spei & fidei nostræ viam compendio breuiante dirigeret: Dominus Deus tuus, inquit Deus, vnus est: &, Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua. Hoc est primum mandatum: & secundum simile huic: Diliges proximum tuum tanquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ. Vnitatem simul & dilectionē magisterio suo docuit: prophetas omnes & legem præceptis duobus inclusit. Quam verò vnitatem seruat, quam dilectionem custodit aut cogitat, qui discordiæ furore væsanus Ecclesiam scindit, fidem destruit, pacem turbat, charitatem dissipat, sacramentum profanat? [49] Malum hoc dilectissimi fratres iam pridem cœperat, sed nunc creuit eiusdem mali infesta clades, & exurgere ac pullulare plus cœpit hereticæ peruersitatis & schismatum venenata pernicies: quia & sic in occasu mundi fieri oportebat, prænunciante per Apostolum nobis & præmonente Spiritu sancto: In nouissimis, inquit, diebus aderunt [50] tempora molesta, & erunt homines sibi placentes, superbi, tumidi, cupidi, blasphemi, [51] parentibus inobedientes, ingrati, impij, sine affectu, [52] sine fœdere, delatores, incontinentes, immites, [53] bonum non amantes, proditores, procaces, stupore inflati, voluptates magis quàm Deum diligentes, habentes [54] deformationem religionis, virtutem autem eius abnegantes. Ex ijs sunt qui repunt in domos, & prædantur mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur varijs desiderijs; semper discentes, & nunquam ad scientiam veritatis peruenientes. Et quomodo Iannes & Mambres restiterunt Moysi: sic & hi resistunt veritati, homines corrupti sensu, reprobi circa fidem, [55] sed non proficient plurimum. Imperitia enim eorum manifesta erit omnibus; sicut & illorum fuit. Adimplentur quęcunque prædicta sunt; & appropinquante iam sæculi fine, hominum pariter ac temporum probatione venerunt. Magis ac magis aduersario sæuiente error fallit, [56] extollit stupor, liuor incendit, cupiditas excæcat, deprauat impietas, superbia inflat, discordia exasperat, ira præcipitat. Non tamen nos moueat aut turbet multorum nimia & abrupta perfidia, sed potius fidem nostram [57] prænūciante rei veritate corroboret. Vt quidam tales esse cœperunt, quia hęc ante prædicta sunt: ita cęteri fratres ab ęiusmodi caueant, quia & hæc ante prędicta sunt; instruente Domino & dicente: Vos autem cauete, ecce prędixi vobis omnia. Vitate, quęso, vos eiusmodi homines, & à latere atque auribus vestris perniciosa colloquia velut contagium mortis arcete, sicut scriptum est: Sępi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam. Et Iterum: Corrumpunt ingenia bona [58] confabulationes pessimę. Docet Dominus & admonet à talibus recedēdum. Cęci sunt, inquit, duces cęcorum. Cæcus autem cęcum ducens, simul in foueam cadent. [59] Auersandus est talis atque fugiendus quisquis fuerit ab Ecclesia separatus. Peruersus est eiusmodi, & peccat, & est à semetipso damnatus. An esse sibi cum Christo videtur, qui aduersus sacerdotes Christi facit? qui se à clerí eius & plebis societate secernit? Arma ille contra Ecclesiam portat, contra Dei dispositionem repugnat: hostis altaris, aduersus sacrificium Christi rebellis, pro fide perfidus, pro religione sacrilegus, inobsequens seruus, filius impius, frater inimicus, contemptis episcopis & Dei sacerdotibus derelictis constituere audet aliud altare, precem alteram illicitis vocibus facere, dominicæ hostiæ veritatem per falsa sacrificia profanare; [60] nec dignatur scire, quoniam qui contra ordinationem Dei nititur, ob temeritatis audaciam diuina animaduersione punitur. Sic Chore & Dathan & Abiron, qui sibi contra Moysen & Aaron sacerdotem sacrificandi licentiam vindicare conati sunt, [61] pœnas statim pro suis conatibus pependerunt. Terra compagibus ruptis in profundum sinum patuit stantes atque viuentes recedentis soli hiatus absorbuit. Nec tantum eos qui auctores fuerant, Dei indignantis ira percussit: sed & cæteros ducentos quinquaginta participes eiusdem furoris & comites, qui coagulati cum ijsdem simul ad audaciam fuerant, exiens à Domino, ignis properata vltione consumpsit; admonens scilicet & ostendens contra Deum fieri, quidquid improbi fuerint ad destruendam ordinationem Dei humana voluntate conati. Sic & Ozias Rex, cum thuribulum ferēs, & contra legē Dei sacrificium sibi violenter assumens, resistente sibi Azaria sacerdote, obtemperare nollet & credere, diuina indignatione confusus, & lepræ varietate in fronte maculatus est; ea parte corporis notatus offenso Domino, [62] vbi signantur qui Dominum promerentur. Et filij Aaron qui imposuerunt altari ignem alienum, quem non præceperat Dominus, in conspectu statim Domini vindicantis extincti sunt. Quos imitantur scilicet atque sectantur, qui Dei traditione contempta alienas doctrinas appetunt, & magisteria humanæ institutionis inducunt; quos increpat Dominus & obiurgat in Euangelio suo dicens: Reijcitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis: peius hoc crimen est, quam quod admisisse lapsi videntur, qui tamen in pœni-

Marginal references: Matth. 7. — Mar. 12. — 2. Timo. 3. — Mar. 13. — Ecclesi. 28. — 1. Cor. 15. — Matth. 15. — Ad Tit. 3. — Num. 16. — 2. Paral. 26. — 4. Reg. 15. — Leuit. 10. — Mar. 7.

bis. Propterea enim venit ira Dei super filios
contumaciç. Nolire ergo esse participes eorum.
[71] Recedendum est a delinquentibus, vel immo
fugiendum, ne dum quis male ambulantibus
iungitur, & per itinera erroris & criminis
graditur, à via veri itineris exerrans, pari crimine
& ipse teneatur. Deus vnus est, & Christus
vnus, & vna Ecclesia eius, & fides vna, & plebs
in solidam corporis vnitatem concordiæ glutino
copulata. Scindi vnitas non potest, nec corpus
vnum [72] discidio compaginis separari, diuulsis
laceratione visceribus in frustra discerpi.
Quidquid à matrice discesserit, seorsum viuere
& spirare non poterit, substantiam salutis amit-
Psal. 33. tit. Monet nos Spiritus sanctus & dicit: Quis
est homo, qui vult vitam, & amat videre dies
optimos? Contine linguam tuam à malo, & labia
tua ne loquantur insidiose. Declina à malo
& fac bonum, quære pacem & sequere eam.
Pacem quærete debet & sequi filius pacis; à dissensionis
malo continere linguam suam debet,
qui nouit & diligit vinculum charitatis. Inter
sua diuina mandata & magisteria salutaria, passioni
iam proximus Dominus addidit dicens:
Ioan. 14. Pacem dimitto vobis, pacem meam do vobis.
Hanc nobis hæreditatem Christus dedit: dona
omnia suæ pollicitationis & præmia in pacis
Matt. 5. conseruatione promisit. Si hæredes Christi sumus;
in Christi pace maneamus. Si filij Dei sumus,
pacifici esse debemus: Beati, inquit, pacifici,
quoniam ipsi filij Dei vocabuntur. Pacificos
esse oportet Dei filios, corde mites, sermone
simplices, affectione concordes, fideliter sibi
vnanimitatis nexibus cohærentes. Hæc vnanimitas
sub Apostolis olim fuit; sic nouus credentium
populus Domini mandata custodiens
charitatem suam tenuit. [73] Probat scriptura
Act. 4. diuina quæ dicit: Turba autem eorum qui crediderant,
[74] anima & mente vna augebant. Et
Act. 1. iterum: Et erant perseuerantes omnes vnanimes
in oratione cũ mulieribus, & Maria [75] quç
fuit Mater Iesu, & fratribus eius. Et ideo efficacibus
precibus orabant, ideo impetrare cum
fiducia poterant quodcunque de Domini misericordia
postulabant. In nobis verò sic vnanimitas
diminuta est, [76] vt & largitas operationis
infracta est. Domos tunc & fundos venũdabant,
& thesauros sibi in cœlo reponentes,
distribuenda in vsus indigentium pretia Apostolis
offerebant. At nunc de patrimonio nec
decimas damus, & cum vendere iubeat Dominus,
emimus potius & augemus. Sic in nobis
emarcuit vigor fidei, sic credentium robur elãguit;
& iccirco Dominus tempora nostra respi-
Act. 2. ciens, in Euangelio suo dicit: Filius hominis
cum venerit, putas inueniet fidem in terra? Videmus
fieri quod ille prædixit. In Dei timore,
in lege iustitiæ, in dilectione, in opere fides nulla
est. Nemo futurorum metum cogitat, diem
Domini, & iram Dei & incredulis ventura supplicia,
& statuta perfidis æterna tormenta nemo
considerat. Quod metueret conscientia
nostra, si crederet; quia non credit, omnino, nec
metuit: si autem crederet, & caueret: si caueret,
euaderet. Excitemus nos quantum possumus,
dilectissimi fratres, & somno inertiæ veteris
abrupto ad obseruanda & gerẽda Domini præcepta
vigilemus. Simus tales, quales esse nos
ipse præcepit dicens: Sint lumbi vestri accincti, Luc. 12.
[77] & lucernæ ardentes: & vos similes hominibus
expectantibus dominum suum quando veniat
à nuptijs, vt cum venerit & pulsauerit, aperiant
ei. Beati serui illi, quos adueniens Dominus
inuenerit vigilantes. Accinctos nos esse
oportet, ne cùm expeditionis dies venerit,
impeditos nos & implicitos apprehendat. Luceat
in bonis operibus nostrum lumen & fulgeat,
vt ipsum nos ad lucem claritatis æternæ
de hac sæculi nocte perducat. Expectemus solliciti
semper & cauti aduentum Domini repentinum,
vt quando ille pulsauerit, euigilet fides
nostra, vigilantiæ premium de Domino receptura.
Si hæc mandata seruentur, si hæc monita
& præcepta teneantur, opprimi dormientes diabolo
fallente nõ possumus. serui vigiles Christo
dominante regnabimus.

ADNOTATIONES IN LIbrum de Vnitate Ecclesiæ Catholicæ.

1. Cum moneat Dominus & dicat] *Phrasis Cypriano frequentissima.*

2. grassantur] *Ms. Afflig. & Cambron. cod. legunt:* grassatur, *itidem cum cæteris excusis:* manifesta, *pro eo quod Manus.* manifestior, *neutrum displicet.*

3. quãdo se aduersarius profitetur] *Ita Cãb. in marg. & rectius quàm alij:* confitetur, *supra alicubi adnotauimus ex Cicerone vtriusque differẽtiam. Eleganter autem explicat, cur diabolus serpens cognominetur.*

4. iam non dicam vos seruos] *Ita Ms. rectius quàm vulg. præsertim quum ita distinguatur locus ille Ioan. 18. cum Cypriano.*

5. spiritu erroris arreptus] *Ms. Morel. & Grauius:* abreptus.

6. Cauenda sunt autem fratres dilectissimi] *Voces has duas postremas recẽs adieci ex Cambro. cod.*

7. Circumscribit & decipit) *Camb. cod.* circumuenit.

8. Asserentes noctem pro die) *Locum hunc citat D. Bernard. serm. de don. Spiritus. cap. 5. vbi proinde castigandus est, pro eo quod habet:* Asserentes.

9. Hoc eo fit fratres dilectissimi) *Latissime & apertissime hic repetitur quod paucis dixerat Episto. LV. Cyprianus, Initium hæreseon & schismatum esse Romani Pontificis contemptum. Atque adeo quantumuis id quidam aliorsum detorqueant, illud:* nec caput quæritur. *Prorsus de Pontifice Romano intelligendum venit. Nam explicans quod sit illud caput:* Probatio est

num orta ex vicinitate vocũ Græcarũ γάμου & γάμος. & variant etiam hodie Latini cod.

26. Simplex animal & lætum est) *Ita rectè ex Ms. Grau. alioquienim solæcismus erat, omisso verbo:* est.

27. cum generant simul filios edere) *Ita excusi & Ms. omnes, quare rectè hic dissentis Morelius à Pierio. qui contendis legendum:* educare. *Edere autẽ (inquit) in lucem producere & excludere fœtum significat, quod Aristoteles ἐκκολάπτειν & ἐκτίκτειν dicit. Notum est enim columbas vicissim ouis incubare, id est, συνεπωάζειν. Eadem significatione dixit Plin. lib. 10. c. 32. fœminam edunt quæ rotundiora gignuntur oua. Nomen autem filiorum nomen pullis columbinis adaptat, nec dissimiliter equis Columella lib. 6. cap. 37.*

28. Hæc est in Ecclesia noscẽda simplicitas) *Ita simplicitatem accipit, vt à duplicitate distinguatur. quomodo etiam D. Augustinus contra Cresc. loco citato. Atque hinc non malè coniecit Remũdus Rufus, inscribendum potius librum hunc:* De simplicitate Ecclesiæ, *quàm* De simplicitate prælatorum.

29. coæquetur) *Hoc ex Ms. pro eo quod erat:* æquetur.

30. cum tales de Ecclesia separantur) *De Ecclesia separari dixit, quod nos excommunicari. Vide epistolam xxxviij. Sequitur autem pulcherrima ἐναντίωσις.*

31. mansissent vtique nobiscum) *Ms. legunt:* forsitan, *quod confirmat priorem lectionem, de qua supra alicubi latius.*

32. Hinc hæreses) *Disertis verbis docet, hæreses oriri ex schismate, de quo supra latius epistola lv.*

33. manente propriẹ libertatis arbitrio) *En assertionem liberi arbitrij.*

34. Hi sunt qui se vltro) *Manut. legit:* Hinc, *sed prius habent Ms. nostri cum cæteris excusis. Agit autem contra Nouatianum & eius schismatis sequaces: ille enim sine vlla ordinationis lege præpositus constitutus est, & nemine Episcopatum dante, Episcopi Romani sibi nomen assumpsit, vti supra latius in epistolis sub Cornelij Pontificatu scriptis. Optime autem quadrant hæc ipsa verba, in nostræ tempestatis hæreticorũ ministros.*

35. Si stetissent in substantia mea) *Græcè est, ἐν ὑποστάσει apud 70.*

36. baptizare se posse opinantur) *De hoc errore Cypriani supra in epistolis, & infra in Synodo.*

37. sed immo cumulantur) *Morelij quidẽ cod.* maculantur.

38. Corruptores Euangelij atque interpretes falsi, &c.) *Hæreticis propriam esse scripturarum sacrarum deprauationem & corruptam interpretationem, toto libro de præscriptionibus hæreticorum pulchre docet Tertullian. & Vincentius Lirinensis de prophana hæresum nouitate. Vnde & ab Origine in 2. cap. ad Roman. scripturarum vocantur fures & adulteri; & eius rei similitudinem ex male transformata Regis imagine, videre est apud Ireneum lib. 1. aduersus hæret. cap. 1. De mutilatione canonis scripturarum id ipsum docent veteres. Hæreticorum enim alij reiecerunt Euangelia, vt refert D. Augustin. libr. Retract. 2. cap. 16. alij epistolas omnes Pauli, teste Euseb. libr. 3. histor. Ecclesiast. cap. 27. Origine in Psal. 82. & Iren. lib. 1. contra hæret. cap. 26. & 29. Alij vniuersam Moysi legem & veteris instrumenti scripturas, vt Manichæi, testibus D. August. contra Faustum 1 & Eusebio lib. 5. cap. vlt.*

39. Dominus enim) *Hic locus citatur à Gratiano 24. q. 1. c. Alienus.*

40. dũ conuenticula sibi diuersa constituũt) *Pulchrè conuenticula hæreticorum dicit nõ Ecclesias, sed Ecclesiam vnam Catholicam vbique inculcat.*

41. & fidelibus pacem sua voce commendans) *Ms.* suam; *sed prius malo.*

42. Neque enim habere pacatum Deũ poterat) *Interserit vet. excu.* vel pacem habere, *sed verisimile est ex margine in textum irrepsisse. præsertim cum nec Grat. id legat, hunc locum citans dist. 90. cap. Neque, qui tamen legit:* placatum: *& rursum:* qui cum fratre non pacem, sed zeli discordiam habebat, *pro eo quod nos legimus:* qui cum fratre pacẽ per zeli discordiam non habebat.

43. Tales etiamsi occisi fuerint) *Vide epistolã ad Antonianum, tum de Pseudomartyribus hæreticis, tum de phrasi Cypriani:* confessio nominis; *verum hic latius illud prosequitur.*

44. & si tradidero corpus meum vt ardeã) *Grauius:* ardeat, *sed male, nam Græcè est: ἵνα καυθήσωμαι.*

45. Charitas nunquam excidit: Nunquam, inquit, excidit) *Cambron. cod. & Manut. vtrobique:* excidet, *sed prius magis placet, eo quod ita legatur apud Apostolum Græcè & Latinè.*

46. Ad præmia Christi &c. pertinere nõ poterit, qui) *Cambron. cod. hæc lectio clara est, quam in cæteris intricatam faciebat superflua repetitio illius:* ad prẹmia Christi; *facit autem locus hic pro meritis operum.*

47. non erit illa fidei corona, sed pœna perfidiæ) *Hæc verba sæpissimè mutuatus est D. August. locis dicta epistola citatis.*

48. quanuis fallat in nomine illius) *Vocem:* illius, *non habent Ms.*

49. Malum hoc dilectissimi fratres) *Ita ex Cambr. cod. & Grauij hunc locum restituimus, pro eo quod erat:* fidelissimi, *vox Cypriano incognita. Ex vtroque verò Ms. restituimus:* exurgere, *pro eo quod erat:* surgere.

50. tempora molesta (*Græcè: καιροὶ χαλεποί.*

51. parentibus inobedientes] *Ms.* non obaudientes, *phrasi Cypriani, quorum Cambr. addit cum Granio:* in dicto.

52. sine fœdere] *Camb. cod.* sine misericordia, *vetus excusus:* sine fide, *quomodo & Ambros. in comment. sed prius propriè significat vox Græca ἄσπονδοι, neque vero cum Granio legendum vtrumque, cum vnica sit Græca vox correspondens. Eiusdem farinæ est quod adiicit ille:* ambitiosi.

53. bonum non amãtes] *Græce est ἀφιλάγαθοι, quod interpres noster vertit:* sine benignitate, *Græca scholia:* non amici bonis. *Ambros.* bonorum inimici.

54. deformationem relligionis] *Græcè est:* μόρφωσιν, *id est*, formationem.

55. sed non proficient plurimum] *Ita Camb. cod. Manut. & Costerius, & videtur ad verbum expressisse quod Græcè est:* ὁ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον, *quare non placet quod alij interserunt:* vltra, *alterum enim superfluum esse oportet. Neque verò displicet Grauij lectio, qui præmittit quod Græcè & Latinè legitur a pud Apostolum:* homines corrupti sensu, reprobi circa fidem. *verum desideratur in Ms. & excu. omnibus, excepto Coloniensi; atque adeo omitti aque potuit à Cypriano, atque quod paulo prius D. Paulus interserit:* Et hos deuita.

56. extollit stupor] *Hinc confirmatur significatio vocis:* stupor, *de qua supra epistola 40.*

57. prænunciate rei veritate] *Sic quidem Grauius & Manut. sed cum Morel. & cæteris excus. legunt Ms.* prænunciante. *Ego verò hanc potiorem iudico, nisi legatur,* veritas.

58. confabulationes pessimæ] *Sic citat hunc locum & Tertull. sub finem libr. 1. ad vxorem.*

59. Auersandus est talis] *Rursum veluti digito notat Nouatianum.*

60. nec dignatur scire] *Ad vitandum Hyperbaton interseruit Manut. rectè vocem:* dignatur, *non reperitur tamen in Ms. nostris.*

61. pœnas pependerũt] *Siue sic legas, siue:* penderunt, *quomodo supra epistola ad Magnum, perinde est. Afflig. cod. & Cambronensis ad marginem:* receperunt.

62. vbi signantur qui dominum promerentur] *De hoc signo Crucis in frontibus vide epistolam ad Thibaritanos.*

63. nec quisquam miretur] *Agit de Confessoribus Romanis Maximo & cæteris, de quorum schismate exstant epistola xliij. & xliiij. & de reditu ad vnitatem xlvi. xlvij. l. & li. atque adeo patet librũ hūc scriptum fuisse ante illorum reditum ex schismate, initio nempè Pontificatus Cornelij.*

64. tam nefanda quam grauia] *Quum sic legant Ms. & vetus excusus, magis placet, quam quod habet Manut.* tam grauia.

65. cæterum nunquam] *Noue vsurpat:* cæterum. *De Confessorum verò fraudibus, stupris & adulteriis, egit etiam epistolis vij. & viij.*

66. Et ideo scriptum est: Tene, &c.] *Non placet quod loco huius habet Manutius:* Et ideo in Apocalypsi dominus ad Ioannem grauiter comminatur: Tene, *Neque enim ad Ioannem loquitur; sed ad Angelum siue Episcopum Philadelphiensem. Pulchrè autem deducit illud Poëta: Ante obitum felix nemo.*

67. Ait enim dominus] *Hoc ex Ms. recens adiecimus.*

68. si confessionem suam mala conuersatione prodegerit) *Elegantior est hæc lectio Ms. & Grauij, quam cæterorum exc.* prodiderit. *Ex iisdem paulo post adiecimus:* fit.

69. verò illuminati Euãgelij lumine) *Afflig. cod.* verum, *sed non satis loco congruit.*

70. & non secũdum traditionem quam acceperunt) *Cambron. cod.* accepistis, *sed prius legitur apud Apostolum Græcè & Latinè.*

71. Recedendum est à delinquentibus) *Hinc patet, vitiosè legi hactenus epistola xl.* Recedite ab eis, *tanquam verba D. Pauli, sed hoc pacto legendum potius.*

72. discidio compaginis) *Ex Ms. hoc substituimus pro eo quod erat:* dissidio, *vide alicubi Tom. 1.*

73. Probat scriptura diuina) *Adiecimus:* diuina, *ex Ms.*

74. anima ac mente vna agebant) *Camb. cod. ad marginem:* animam vnam ac mentem habebant, *sed prius legitur infra lib. Testim. 3. cap. 3.*

75. quæ fuit mater Iesu) *Sic Ms. & hic & de Oratione Dominica, pro eo quod cæteri:* fuerat.

76. vt & largitas) *Ex iisdem:* &, *adiéci. Rursum autem operationem suo more accipit.*

77. & lucernæ ardentes) *Adiicit Grauius:* in manibus vestris, *sed neque Ms. hic, neque alibi Cyprianus id habet.*

DE ORATIONE DOMINICA.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

A Commendatione diuinorum præceptorum exordio sumpto, nullam Deo gratiorem orationẽ offerri posse docet, quàm cuius formam præscripserit ipse Christus Dei filius. Deinde vbi qualiter orandum sit, paucis explicuit; & docuit Orationem Dominicam tum publicam esse non priuatam, tum totius cœlestis doctrina compendium quoddam; in singulas eius petitiones (Imitatus librum Tertulliani de Oratione) elegantißimè commentatur per aliquot paginas. Post hæc ad vigilantiam in precibus monet. Ideo enim (inquit) sacerdos ante orationem Præfatione præmissa, parat fratrum mentes, dicendo: Sursum corda: vt dum respondet plebs: Habemus ad Dominum, admoneatur nihil aliud se quàm Dominum cogitare debere. Postremo, ne infructuosa sit oratio, eleemosynas vt coniungant, vtque non horis duntaxat ab ecclesia statutis, sed semper orẽt; semper Deo gratias agant, hortatur. Porro librum hunc præ cæteris extollunt D. Hilarius in Matthæum, D. August. non vno in loco, & Cassiodorus noster Institutionum diuinarũ 19. cap. Meminit etiam Pontius in vita Cypriani.

EVANGELICA præcepta, fratres dilectißimi, nihil sunt aliud quàm magisteria diuina, fundamenta ædificandæ spei, firmamenta corroborandæ fidei, nutrimenta fouendi cordis, gubernacula dirigendi itineris, præsidia obtinendæ salutis: quæ dum dociles credentium mentes in terris instruunt, ad cœlestia regna perducunt. Multa & per Prophetas seruos suos dici Deus voluit & audiri: sed quanto maiora sunt quæ filius loquitur, quæ Dei sermo, qui in prophetis fuit propria voce testatur: non iam mandans[a] vt paretur venienti via,

ti via, sed ipse veniens, & viam nobis aperiens
& ostendens; vt qui in tenebris mortis erran-
tes improuidi & cæci prius fuimus, luce gratiæ
luminati, iter vitæ duce & rectore domino te-
neremus. Qui inter cætera salutaria sua mo-
nita & præcepta diuina, quibus populo suo
consuluit ad salutem, etiam orandi ipse for-
mam dedit; ipse quid precaremur, monuit &
instruxit. Qui fecit viuere, docuit & orare, be-
nignitate ea, scilicet, qua & cętera dare & con-
ferre dignatus est; vt dum prece & oratione,
quam filius docuit, apud patrem loquimur, fa-
Ioan.4. cilius audiamur. Iam prędixerat horam venire:
quando veri adoratores adorarent patrẽ in spi-
ritu & veritate, & impleuit quod ante promi-
sit; vt qui spiritum, & veritatem de eius sancti-
ficatione percepimus, de traditione quoque e-
ius verè & spiritaliter adoremus. [3] Quæ enim
potest esse magis spiritalis oratio, quã quæ verè
à Christo nobis data est, à quo nobis & Spiri-
tus sanctus missus est? Quę vera magis apud
patrem precatio, quam quæ à filio qui est veri-
tas, de eius ore prolata est? vt aliter orare quam
docuit, non ignorantia sola sit, sed & culpa; quã
Marc 7. do ipse posuerit & dixerit: Reijcitis mandatum
dei, vt traditionem vestram statuatis. Oremus
itaque, fratres dilectissimi, sicut magister deus
docuit. Amica & familiaris oratio est deum de
suo rogare; ad aures eius ascendere Christi ora-
tionẽ. Agnoscat pater filij sui verba, cum pre-
cem facimus, qui habitat intus in pectore; ipse
1.Ioan.2. sit & in voce. Et cum ipsum habeamus apud pa
trem aduocatum pro peccatis nostris; quando
peccatores pro delictis nostris petimus, aduo-
Ioan.16. cati nostri verba promamus. Nam cum dicat,
quia quodcunque petierimus à patre in nomi-
ne eius, dabit nobis: [4] quãto efficacius impetra-
mus quod petimus in Christi nomine, si peta-
mus ipsius oratione? Sit autem orantibus sermo
& precatio cũ disciplina, quietem continens &
pudorem. Cogitemus nos sub conspectu dei
stare: placendũ est diuinis oculis & habitu cor-
poris, & modo vocis: Nã vt impudentis est cla
moribus strepere, ita contra congruit verecun-
do modestis precibus orare. Denique magiste-
rio suo dominus secreto orare nos præcepit, in
abditis & semotis locis, in cubiculis ipsis, quod
magis conuenit fidei; vt sciamus deum vbique
esse pręsentẽ, audire omnes & videre, & maie-
statis suę plenitudine in abdita quoq; & occul-
Hier.23. ta penetrare, sicut scriptum est: Ego deus appro
ximans, & non deus de longinquo. Si abscon-
ditus fuerit homo in absconditis, ego ergo non
videbo eum? Nonne cœlum & terram ego im-
Prou.15. pleo? Et iterum: In omni loco oculi dei specu-
lantur bonos & malos. [5] Et quando in vnum
cum fratribus conuenimus, & sacrificia diuina
cum dei sacerdote celebramus, verecundiæ &
disciplinæ memores esse debemus: [6] Non pas-
sim ventilare preces nostras incõditis vocibus;
nec petitionem commendandam modeste deo
tumultuosa loquacitate iactare. Quia [7] deus
non vocis, sed cordis auditor est. Nec admo-
nendus est clamoribus, qui cogitationes homi-
nũ videt, [8] probante domino & dicente; Quid Luc.5.
cogitatis nequam in cordibus vestris? & alio lo
co: & scient omnes ecclesię, quia ego sum scru- Apoc.2.
tator renis & cordis. Quod Anna in primo Re-
gnorum libro ecclesiæ typum portans, custodit
& seruat; quę dominum non clamosa petitione
sed tacite & modeste intra ipsas pectoris late-
bras precabatur. Loquebatur prece occulta,
sed manifesta fide: loquebatur nõ voce, sed cor-
de: quia sic deum sciebat audire; & impetrauit
efficaciter quod petijt, quia fideliter postulauit.
Declarat scriptura diuina quæ dicit: Loqueba- 1.Reg.1.
tur in corde suo, & labia eius mouebantur, &
vox eius non audiebatur, & exaudiuit eã deus.
Item legimus in Psalmis: Dicite in cordibus, Psal.4.
& in stratis vestris, & transpungimini. Per Hie
remiam quoque hæc eadẽ Spiritus sanctus sug-
gerit & docet dicens: In sensu autem tibi debet
adorari deus. Adorans autem fratres dilectis- Hier. epist.
simi, nec illud ignoret, quemadmodum in tem-
plo cum pharisæo Publicanus orauerit; non al-
leuatis in cœlum impudenter oculis, [9] nec ma-
nibus insolenter erectis, sed pectus suum pul-
sans, & peccata intus inclusa contestans, diui-
næ misericordiæ implorabat auxilium. Et cum
sibi Pharisæus placeret, [10] sanctificari Publica-
nus hic magis meruit qui sic rogauit; qui spem
salutis non in fiducia innocentiæ suæ posuit,
cum innocens nemo sit, sed peccata confessus
humiliter orauit, & exaudiuit orantem qui
semper humilibus ignoscit. Quæ dominus in Luc.18.
Euangelio suo ponit & dicit: [11] Homines duo
ascenderunt in templum adorare, vnus Phari-
sæus, & vnus Publicanus. Pharisæus cum ste-
tisset [12] talia apud se precabatur: Deus gratias
tibi ago, quia non sum sicut cæteri homines, in-
iusti raptores, adulteri, quomodo & publica-
nus iste: ieiuno bis in sabbato, decimas do om-
nium quæcunque possideo. Publicanus autem
de longinquo stabat, & neque oculos volebat
ad cœlum leuare, sed percutiebat pectus suum
dicens: Deus propitius esto mihi peccatori. Di-
co vobis, descendit hic iustificatus in domum
suam magis, quàm ille Pharisæus. [13] Quia om-
nis qui se extollit, humiliabitur, & qui se hu-
miliat, exaltabitur. Quæ nos, fratres dilectis-
simi, de diuina lectione discentes, postquam co-
gnouimus [14] qualiter ad orationem accedere de
beamus; cognoscamus, docẽte domino & quid
oremus. Sic, inquit, orate: *Pater noster qui es in* Matt.6.
*cœlis. Sanctificetur nomen tuum. Adueniat regnum
tuum.* [15] *Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terrà.
Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* [16] *Et re-
mitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus de-
bitoribus nostris.* [17] *Et ne nos patiaris induci in tẽtatio
nem: sed libera nos à malo, Amen.* Ante omnia pa-
cis doctor atque vnitatis magister [18] singilla-
tim noluit & priuatim precem fieri, vt quis

cùm

cùm precatur, pro se tantum precetur. Non enim dicimus pater meus, qui es in cœlis; nec, panem meum da mihi hodie, nec dimitti sibi tantum vnusquisque debitum postulat; aut vt in tentationem non inducatur, atque à malo liberetur, pro se solo rogat. Publica est nobis & communis oratio: & quando oramus, non pro vno, sed pro toto populo oramus; quia totus populus vnum sumus. Deus pacis & concordiæ magister qui docuit vnitatem, sic orare vnum pro omnibus voluit, quo modo in vno omnes ipse portauit. Hanc orationis legem seruauerunt tres pueri in camino ignis inclusi; consonantes in prece, & spiritus consensione concordes. Quod declarat scripturæ diuinæ fides; & dum docet quo modo orauerint tales, dat exemplum quod imitari in precibus debeamus, vt tales esse possimus. Tunc illi tres, inquit, quasi ex vno ore hymnum canebant, & benedicebant Dominum. Loquebantur quasi ex vno ore, & nondum illos [19] Christus in carne visus docuerat orare, & iccirco orantibus fuit impetrabilis & efficax sermo, quia promerebatur Dominum pacifica, & simplex, & spiritalis oratio. Sic & Apostolos cum discipulis post ascensum domini inuenimus orasse. Erant, inquit, perseuerantes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus & Maria, quæ fuit mater Iesu, & fratribus eius. Perseuerabant in oratione vnanimes, orationis suæ & instantiam simul & concordiam declarantes. Quia deus, qui inhabitare facit vnanimes in domo, non admittit in diuinam & æternam domum, nisi eos apud quos est vnanimis oratio. Qualia autem sunt, fratres dilectissimi, orationis dominicæ sacramenta, quàm multa, quàm magna, breuiter in sermone collecta, sed in virtute spiritaliter copiosa? [20] vt nihil omnino prętermissum sit, quod non in precibus atque orationibus nostris cœlestis doctrinæ compendio comprehendatur. Sic, ait, orate: *Pater noster qui es in cœlis.* Homo nouus, renatus, & deo suo per eius gratiam restitutus: Pater, primo in loco dicit; quia filius esse iam cœpit. In sua, inquit, propria venit, & sui eum non receperunt. Quotquot autem eum receperunt, dedit illis potestatem, vt filij dei fierent [21] his qui credunt in nomine eius. Qui ergo credidit in nomine eius, & factus est dei filius: hinc debet incipere, vt & gratias agat, & profiteatur se dei filium, dum nominat patrem sibi esse in cœlis deum; contestetur quoque inter prima statim natiuitatis suæ verba renunciasse se terreno & carnali patri, & patrem solum nosse se, & habere cœpisse, qui sit in cœlis, sicut scriptum est: [22] Qui dicunt patri & matri, non noui te, & filios suos non agnouerunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt. Item dominus in Euangelio suo præcepit, ne vocemus nobis patrem in terra, quod sit scilicet nobis vnus pater qui est in cœlis. Et discipulo qui mentionem defuncti patris fecerat, respondit: Sine, mortui mortuos suos sepeliant; dixerat enim patrem suum mortuum, cùm sit credentium pater viuus. Nec hoc solum, fratres dilectissimi, animaduertere & intelligere debemus, quod appellemus patrem qui sit in cœlis: sed coniungimus & dicimus: Pater noster, id est, eorum qui credunt; eorum qui per eum sanctificati, & gratiæ spiritalis natiuitate reparati, filij dei esse cœperunt. Quæ vox Iudæos etiam perstringit & percutit, qui Christum sibi per prophetas annunciatum, & ad se prius missum, non tantum infideliter spreuerunt, [23] sed & crudeliter necauerunt. Qui iam non possunt patrem Deum vocare, cùm Dominus eos confundat & redarguat dicens: [24] Vos de diabolo patre nati estis, & concupiscentias patris vestri facere vultis. Ille enim homicida fuit ab initio, & in veritate non stetit, quia veritas non est in illo. Et per Esaiam prophetã deus clamat indignans: [25] Filios generaui & exaltaui, ipsi autem me spreuerunt. Agnouit bos possessorem suum, & asinus pręsepe Domini sui: Israël autem me non cognouit, & populus meus me non intellexit. [26] Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis, Semen nequam, filii scelesti. Dereliquistis Dominum, & in indignationem misistis illum sanctum Israël. In quorum exprobrationẽ, Christiani quando oramus, pater noster, dicimus; quia noster esse cœpit, & Iudæorum qui eum reliquerunt, esse desiit: nec peccator populus potest esse filius; sed quibus [27] remissa peccatorum datur, eis filiorum nomen adscribitur, eis & æternitas, repromittitur, domino ipso dicente: Omnis qui facit peccatum, seruus est peccati. Seruus autem non manet in domo in æternum; filius autẽ manet in ęternum. Quanta autem Domini indulgentia, quanta circa nos dignationis eius & bonitatis vbertas; qui sic nos voluerit orationem celebrare in conspectu dei, vt Deum patrem vocemus, & vt est Christus Dei filius, [28] sic & nos dei filios nuncupemus? Quod nomen nemo nostrum in oratione auderet attingere, nisi ipse nobis sic permisisset orare. Meminisse itaque fratres dilectissimi, & scire debemus, quia quando patrẽ deum dicimus, quasi filij dei agere debemus, vt quo modo nos nobis placemus de deo patre, sic sibi placeat & ille de nobis. Conuersemur quasi dei templa, vt deum in nobis constet habitare. Nec sit degener actus noster à spiritu, vt qui cœlestes & spiritales esse cœpimus, non nisi spiritalia & cœlestia cogitemus & agamus, quia & ipse dominus deus dixit: Eos qui clarificant me, clarificabo: [29] & qui me spernit, spernetur. Beatus quoque Apostolus in epistola sua posuit: Non estis vestri, empti enim estis pretio magno: clarificate & portate deum in corpore vestro. Post hoc dicimus: *Sanctificetur nomen tuum*, non quod optemus Deo vt sanctificetur

Marginal notes: Dan. 3. — Act. 1. — Psal. 67. — Ioan. 1. — Deut. 33. — Matth. 23. — Ibid. 8. — Ioan. 8. — Esa. 1. — Ioan. 8. — 1. Reg. 2. — 1. Cor. 6.

ctificetur orationibus nostris; sed quod petamus ab eo, vt nomé eius sanctificetur in nobis. Caterũ à quo Deus sanctificatur, qui ipse sanctificat? (Leuit. 20.) Sed quia ipse dixit: Sancti estote, quoniam & ego sanctus sum, [30] id petimus & rogamus, vt qui in baptismo sanctificati sumus, in eo quod esse cœpimus, perseueremus, & hoc quotidie deprecamur. opus est enim nobis quotidiana sanctificatione, vt qui quotidie delinquimus, delicta nostra sanctificatione assidua repurgemus. Quæ autem sit sanctificatio quæ nobis de dei dignatione confertur, Apostolus prædicat dicens: (1. Cor. 6.) [31] Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum appetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnũ dei consequentur. [32] Et hec quidem fuistis, sed abluti estis, sed iustificati estis, sed sanctificati estis in nomine domini Iesu Christi, & in spiritu dei nostri. Sanctificatos nos dicit in nomine domini Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri. Hæc sanctificatio vt in nobis permaneat oramus: & quia dominus & iudex noster sanato à se & iustificato comminatur [33] iam non delinquere, ne quid ei deterius fiat, hanc continuis orationibus precem facimus, hoc diebus ac noctibus postulamus, vt sanctificatio & viuificatio quæ de Dei gratia sumitur, ipsius protectione seruetur. Sequitur in oratione: *Adueniat regnum tuum*. Regnum etiam dei repræsentari nobis petimus; sicuti & nomé eius, vt in nobis sanctificetur postulamus. Nam Deus quando non regnat? aut apud eum quandò incipit, quod & semper fuit, & esse non desinit? Nostrum regnum petimus aduenire à Deo nobis repromissum, Christi sanguine & passione quæsitum; vt qui in sæculo ante seruiuimus, postmodum Christo dominante regnemus, sicut ipse pollicetur & dicit: (Matt. 25.) venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Potest vero, fratres dilectissimi, & ipse Christus esse regnum dei, quem venire quotidie cupimus cuius aduentus [34] vt cito nobis repræsentetur, optamus. Nam cum resurrectio ipse nostra sit, quia in ipso resurgimus: sic & regnum Dei potest ipse intelligi, quia in illo regnaturi sumus. Bene autem regnum dei petimus, id est, regnũ cœleste, quia est & terrestre regnum. Sed qui renunciauit iam sęculo, maior est & honoribus eius, & regno, & ideo qui se Deo & Christo dedicat, non terrena, sed cœlestia regna desiderat. Continua autem oratione & prece opus est, ne excidamus à regno cœlesti, sicut Iudæi, quibus hoc prius promissum fuerat, exciderunt; [35] Domino manifestante & probante: (Matt. 8.) Multi, inquit, venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham, Isaac & Iacob in regno cœlorum. Filij autem regni expellentur in tenebras exteriores: illic erit ploratio & stridor dentium. Ostendit quia ante filij regni Iudæi erant, quando & filij Dei esse perseuerabant: Postquam cessauit circa illos nomen paternum cessauit & regnum. Et ideo Christiani, qui in oratione appellare patrem Deum cœpimus, nos & vt regnum Dei nobis veniat oramus. Addimus quoque & dicimus: *Fiat voluntas tua, sicut in cœlo & in terra*: non vt deus faciat quod vult, sed vt nos facere possimus, quod deus vult. Nam Deo quis obsistit, quo minus quod velit faciat? Sed quia nobis à diabolo obsistitur, quo minus per omnia noster animus atque actus Deo obsequatur; oramus & petimus vt fiat in nobis voluntas dei, quæ vt fiat in nobis opus est Dei voluntate, id est, ope eius & protectione; quia nemo suis viribus fortis est, sed dei indulgentia & misericordia tutus est. Denique & deus infirmitatem hominis, quem portabat ostendens ait: Pater si fieri potest, transeat à me calix iste. (Ibid. 26.) Et exemplum discipulis suis tribuens, vt non voluntatem suam, sed Dei faciant, addidit, dicens: Veruntamen non quod ego volo [36] sed quod tu. Et alio loco dicit: Non descendi de (Ioan. 6.) cœlo vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me. Quod si filius obaudiuit vt faceret patris voluntatem: quanto magis seruus obaudire debet vt faciat domini voluntatem, sicut in epistola sua Ioannes quoque ad faciendam dei voluntatem hortatur & instruit dicens: Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non (1. Ioan. 2.) est charitas patris in illo. Quia omne quod in mundo est concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia mundi, & mũdus transibit & concupiscentia eius Qui autem fecerit voluntatem dei, manet in æternum, quo modo & Deus manet in æternum. Qui in æternum manere volumus; Dei qui æternus est, voluntatem facere debemus. Voluntas autem dei est, quam Christus & fecit & docuit: Humilitas in conuersatione, stabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis iustitia, in operibus misericordia, in moribus disciplina, iniuriam facere non nosse, & factam posse tolerare, cum fratribus pacem tenere, Deum toto corde diligere, amare in illo quod pater est, timere quod Deus est; Christo nihil omnino præponere, quia nec nobis quidquam ille præposuit; charitati eius inseparabiliter adhærere, cruci eius fortiter ac fidenter assistere: quando de eius nomine & honore certamen est, exhibere in sermone constantiam qua confitemur; in quæstione fiduciam, qua congredimur, in morte patientiam, qua coronamur: hoc est cohæredem Christi esse velle, hoc est præceptum Dei facere, hoc est voluntatem patris adimplere. Fieri autem petimus voluntatem Dei vt in cœlo & in terra, quod vtrunque [37] ad consummationem nostræ incolumitatis pertinet & salutis. Nam cum corpus è terra, [38] & spiritum possideamus è cœlo, ipsi terra & cœlum

 sumus;

ſumus, & in vtroque, id eſt, & corpore & ſpi-
ritu, vt dei voluntas fiat oramus. Eſt enim in-
ter carnem & ſpiritum colluctatio,[39] & diſcor
dantibus aduerſus ſe inuicem quotidiana con-
greſsio, vt non quæ volumus ipſa faciamus:
dum ſpiritus cœleſtia & diuina quęrit, caro ter-
rena & ſecularia concupiſcit: & ideo petimus
impenſe inter duo iſta, ope & auxilio dei con-
cordiam fieri: vt dum & in ſpiritu & in carne
voluntas dei geritur, quæ per eum renata eſt, a-
nima ſeruetur. Quod apertè atque manifeſtè
Gal. 5. apoſtolus Paulus ſua voce declarat: Caro, in-
quit, concupiſcit aduerſus ſpiritum, & ſpiritus
aduerſus carnem: hæc enim inuicem aduerſan-
tur ſibi, vt non quæ vultis ipſa faciatis. [40] Ma-
nifeſta autem ſunt opera carnis, quæ ſunt adul-
teria, fornicationes, immunditiæ, ſpurcitiæ,
[41] idololatria, veneficia, homicidia, inimicitiæ,
contentiones, æmulationes, animoſitates, pro-
uocationes, ſimultates, diſſenſiones, hęreſes, in-
uidiæ, ebrietates, comeſſationes, & his ſimilia,
quæ prædico vobis ſicut prædixi, quoniam qui
talia agunt, regnum Dei non poſsidebunt.
[42] Fructus autem ſpiritus eſt charitas, gaudiũ,
pax, [43] magnanimitas, bonitas, fides, manſue-
tudo, continentia, caſtitas. Et iccirco quoti-
dianis immo continuis orationibus hoc preca-
mur, & in cœlo & in terra voluntatem circa
nos dei fieri: quia hæc eſt voluntas dei, vt terre-
na cœleſtibus cedant, ſpiritalia & diuina pręua-
leant. Poteſt & ſic intelligi, fratres dilectiſsi-
mi, vt quoniam mandat & monet dominus e-
tiam inimicos diligere, & pro ijs quoque qui
nos perſequuntur orare; [44] petamus & pro illis
qui adhuc terra ſunt, & necdum cœleſtes eſſe
cœperunt, vt & circa illos voluntas dei fiat, quã
Chriſtus hominem conſeruando & redinte-
grando perfecit. Nam cum diſcipuli ab eo non
Matt. 5. iam terra appellentur, ſed ſal terræ: & apoſto-
1. Cor 15. lus primum hominem vocet de terræ limo, ſe-
cundum vero de cœlo: merito & nos qui eſſe
debemus patri deo ſimiles (qui ſolem ſuum ori-
Matt. 5. ri facit ſuper bonos & malos, pluit ſuper iuſtos
& iniuſtos) ſic Chriſto monente oramus & pe-
timus, vt precem pro omnium ſalute faciamus;
[45] Vt quomodo in cœlo, id eſt, in nobis per fi-
dem noſtram voluntas Dei facta eſt, vt eſſemus
è cœlo; ita & in terra, hoc eſt, [46] in illis non cre
dentibus fiat voluntas dei, vt qui adhuc ſunt
prima natiuitate terreni, incipiant eſſe cœleſtes,
ex aqua & ſpiritu nati. Procedente oratione
poſtulamus & dicimus: *Panem noſtrum quotidia-
num da nobis hodie*. [47] Quod poteſt & ſpiritali-
ter, & ſimpliciter intelligi: quia & vterque in-
tellectus vtilitate diuina proficit ad ſalutem.
Nam panis vitæ Chriſtus eſt, & panis hic om-
nium non eſt, ſed noſter eſt: & quomodo dici-
mus pater noſter, quia intelligentium & cre-
dentium pater eſt; ſic & panem noſtrum voca-
mus; quia Chriſtus noſter (qui corpus eius con
tingimus) panis eſt. Hunc autem panem dari
nobis quotidie poſtulamus, ne qui in Chriſto
ſumus, [48] & euchariſtiam quotidie ad cibum
ſalutis accipimus, intercedente aliquo grauiore
delicto, dum [49] abſtenti & non communican-
tes à cœleſti pane prohibemur, à Chriſti corpo-
re ſeparemur, ipſo prædicante & monẽte: Ego
ſum panis vitæ qui de cœlo deſcendi. Si quis
ederit de meo pane, viuet in æternum. Panis
autem, quem ego dedero, caro mea eſt pro ſę-
culi vita. Quando ergo dicit in æternum vi-
uere, ſi quis ederit de eius pane; vt manifeſtum *Ioan. 6.*
eſt eos viuere, qui corpus eius attingunt, [50] &
euchariſtiam iure communicationis accipiunt:
ita contra timendum eſt & orandum, [51] ne dum
quis abſtentus ſeparatur à Chriſti corpore,
[52] procul remaneat, à ſalute; comminante ipſo
& dicente: Niſi ederitis carnem filij hominis,
& biberitis ſanguinem eius, non habebitis vi-
tam in vobis. Et ideo panem noſtrum, id eſt,
Chriſtum dari nobis quotidie petimus, vt qui
in Chriſto manemus & viuimus, à ſanctifica-
tione eius & corpore non recedamus. Poteſt
vero & ſic intelligi, [53] vt qui ſæculo renuncia-
uimus, & diuitias eius & pompas fide gratiæ
ſpiritalis abiecimus, cibum nobis tantum peta-
mus & victum; quando inſtruat dominus &
dicat: Qui non renunciat omnibus quæ ſunt
eius, non poteſt meus diſcipulus eſſe. Qui au-
tem Chriſti cœpit eſſe diſcipulus, ſecundum ma *Luc. 14.*
giſtri ſui vocem renuncians omnibus, diurnum
debet cibum petere, nec in longum deſideria
petitionis extendere ipſo iterum domino præ-
ſcribente & dicente: Nolite in craſtinum cogi-
tare, craſtinus enim dies ipſe cogitabit ſibi.
Sufficit diei malitia ſua. Merito ergo Chriſti *Matth. 6.*
diſcipulus victum ſibi in diem poſtulat, qui de
craſtino cogitare prohibetur: quia & contra-
rium ſibi fit & repugnans, vt quæramus in ſæ-
culo diu viuere, qui petimus regnum dei velo-
citer aduenire. Sic beatus apoſtolus monet,
formans & corroborans ſpei noſtræ ac fidei fir-
mitatem: Nihil, inquit, intulimus in hunc mũ- *1. Tim. 6.*
dum, verum nec auferre poſſumus. [54] Haben-
tes itaque exhibitionem & tegumentum, his
contenti ſimus. Qui autem volunt diuites fie-
ri incidunt in tentationem[55] & muſcipulam &
deſideria multa & nocentia, quæ mergunt ho-
minem in perditionem & in interitum: Radix
enim omnium malorum eſt cupiditas, quam
quidam appetentes naufragauerunt à fide, &
inſeruerunt ſe doloribus multis. Docet non
tantum contemnendas, ſed & periculoſas eſſe
diuitias, illic eſſe radicem malorum blandien-
tium cæcitatem mentis humanæ [56] occulta de-
ceptione fallentium. Vnde & diuitem ſtultum
ſæculares copias cogitantem, & ſe exuberan-
tium fructuum largitate iactantem redarguit
Deus dicens: Stulte hac nocte expoſtulatur a-
nima tua: quę ergo paraſti cuius erunt? Lęta- *Luc. 12.*
bitur ſtultus in fructibus [57] ipſa nocte moritu-
rus, & cui vita iam deerat, victus abundantiam
cogitabat.

cogitabat. Contra autem Dominus perfectum & consummatum docet fieri; qui omnibus suis venditis, atque in vsum pauperum distributis, thesaurum sibi condat in cœlo. Eum dicit posse se sequi, & gloriā dominicæ passionis imitari; qui expeditus & succinctus nullis laqueis rei familiaris inuoluitur, sed solutus ac liber facultates suas ad Deum ante præmissas, ipse quoque comitatur. Ad quod vt possit vnusquisque nostrum parare se; sic discat orare, & de orationis lege qualis esse debeat noscere. Neque enim deesse quotidianus cibus potest iusto, cum scriptum sit:[58] Non occidet dominus fame animam iustam. Et iterum: Iunior fui & senui, & non vidi iustum derelictum, neque semen eius quęrens panem. Item dominus promittat & dicat: Nolite cogitare dicentes; quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? hæc enim nationes quærunt. Sciet autem pater vester, quia horum omnium indigetis. Quærite primo regnum dei, & iustitiam eius, & hæc omnia apponentur vobis. Quærentibus regnum & iustitiam dei, omnia promittit apponi. Nam cum dei sint omnia, habenti Deum nihil deerit, si Deo ipse non desit.[59] Sic Danieli in leonum lacu iussu regis incluso, prandium diuinitus procuratur, & inter feras esurientes & parcentes, homo Dei pascitur. Sic alitur Helias in fuga: & in solitudine coruis ministrantibus, & volucribus cibum sibi apportantibus in persecutione nutritur. Atque ô humanæ malitiæ detestanda crudelitas: feræ parcunt, aues pascunt, & homines insidiantur & sæuiunt. Post hæc & pro peccatis nostris deprecamur dicentes: *Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.* Post subsidium cibi petitur & venia delicti; vt qui à Deo pascitur, in Deo viuat: nec tantum præsenti & temporali vitæ, sed & æternæ consulatur, ad quam veniri potest, si peccata donentur: quæ debita Dominus appellat, sicut in Euangelio suo dicit:[60] Dimisi tibi omne debitum, quia me rogasti.[61] Quàm necessariè autem, quàm prouidenter, & salubriter admonemur, quod peccatores sumus, qui pro peccatis rogare compellimur, vt dum indulgentia de Deo petitur conscientiæ suæ animus recordetur. Ne quis sibi quasi innocens placeat[26] cum innocens nemo sit, & se extollendo plus pereat; instruitur & docetur peccare se quotidie, dum quotidie pro peccatis iubetur orare. Sic denique & Ioannes in epistola sua monet dicens: Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est. Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis & iustus est Dominus, qui nobis peccata dimittat. In epistola sua vtrunque cōplexus est; quod & rogare pro peccatis debeamus, impetremus indulgentiam cum rogamus. Ideo & fidelem dixit Dominum ad dimittenda peccata, fidem pollicitationis suæ reseruantem. Quia qui orare nos pro debitis & peccatis docuit, paternam misericordiam promisit & veniam secuturam. Adiunxit plane & addidit legem, certa nos conditione & sponsione constringens, vt sic nobis dimitti debita postulemus, secundum quod & ipsi debitoribus nostris dimittimus: scientes impetrari non posse, quod pro peccatis petimus; nisi & ipsi circa debitores nostros paria fecerimus. Iccirco & alio in loco dicit:[63] In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis. Et qui seruus post dimissum sibi à domino omne debitum, conseruo suo noluit ipse dimittere, in carcerē relegatur. Quia indulgere conseruo suo noluit, quod sibi à Domino indultum fuerat, amisit. Quæ adhuc fortius Christus in præceptis suis maiore censuræ suę vigore proponit: Cum steteritis, inquit, ad orationem, remittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in cœlis est,[64] remittat peccata vestra vobis: si autem vos non remiseritis, neque pater vester qui in cœlis est, remittet vobis peccata vestra.[65] Excusatio tibi nulla in die iudicij superest, cùm secundum tuam sententiam iudiceris, & quod feceris, hoc & ipse patiaris. Pacificos enim & concordes atque vnanimes esse in domo sua Deus præcipit: & quales nos fecit secunda natiuitate, tales vult renatos perseuerare; vt qui filij dei esse cœpimus, in dei pace maneamus; & quibus spiritus vnus est, vnus sit & animus & sensus. Sic nec sacrificium Deus recepit dissidentis, & ab altari reuertentem prius fratri reconciliari iubet, vt pacificis precibus & Deus possit esse pacatus. Sacrificium Deo maius est pax nostra, & fraterna concordia, &[66] de vnitate patris & filij & spiritus sancti plebs adunata. Neque enim in sacrificijs quę Abel & Cain primi obtulerunt, munera eorum Deus, sed corda intuebatur; vt ille placeret in munere, qui placebat in corde. Abel pacificus & iustus dum deo sacrificat innocenter; docuit & cęteros quādo ad altare munus offerunt, sic venire cum dei timore, cum simplici corde, cum lege iustitię,[67] cum concordię pace. merito ille dum in sacrificio Dei talis est ipse, postmodum sacrificium Deo factus est; vt martyrium primus ostendēs, initiaret sanguinis sui gloria dominicam passionem, qui & iustitiam domini habuerat & pacem. Tales denique à Domino coronantur, tales in die iudicij cum Domino vindicabūtur.[68] Cęterum discordans & dissidens, & pacem cum fratribus non habens, secundum quod beatus Apostolus & scriptura sancta testatur, nec si pro nomine Christi occisus fuerit, crimen dissensionis fraternę poterit euadere; quia sicut scriptum est: Qui fratrem suum odit, homicida est; nec ad regnum cœlorum peruenit, aut cum Deo viuit homicida. Non potest esse cum Christo, qui imitator Iudę maluit esse, quam Christi. Quale delictum est, quod nec baptismo sanguinis potest ablui? quale crimen est, quod martyrio non potest expiari?[69] Illud

Matth.19. Prou.10. Psal.36. Matt.6. Dan.14. 3.Reg.17. Matt.18. 1.Ioan.1. Matt.7. Matt.18. Marc.11. Matth.5. Gen.4. 1.Ioan.3.

quoque necessarie admonet Dominus vt in oratione dicamus: *Et ne nos patiaris induci in tentationem*. Qua in parte ostenditur nihil contra nos aduersarium posse, nisi deus ante permiserit; vt (* obsecratio.) omnis timor noster & [70] deuotio atque * obseruatio ad Deum conuertatur, quando in tentationibus nostris [71] nihil malo liceat, nisi potestas inde tribuatur. Probat scriptura diuina quę (4. Reg. 24.) dicit. Venit Nabuchodonosor rex Babyloniæ in Hierusalem, & expugnabat eam, & dedit eam Deus in manum eius. Datur autem potestas aduersus nos malo secundum nostra peccata, (Esa. 42.) sicut scriptum est: Quis dedit in direptionem Iacob & Israël eis, [72] qui prędantur illum? nónne deus cui peccauerunt, & nolebant in vijs eius ambulare, neque audire legem eius, & superduxit super eos iram animationis suæ? Et iterum: Salomone peccante, & à præceptis atque à vijs domini recedente, positum est: Et (3. Reg. 11.) excitauit dominus Satanã ipsi Salomoni. [73] Potestas vero dupliciter aduersus nos datur vel ad pœnam cum delinquimus, vel ad gloriam cum probamur: sicuti de Iob factum videmus, manifestante deo & dicente: (Iob. 1.) Ecce omnia quæcumque habet, in manus tuas do: sed ipsum caue ne tangas. Et dominus in euangelio loquitur tempore passionis [74] ad Pilatum: (Ioan. 19.) Nullam haberes, aduersum me potestatem, nisi data esset tibi desuper. Quando autem rogamus ne in tentationem veniamus, admonemur infirmitatis & imbecillitatis nostræ, dum sic rogamus, ne quis se insolenter extollat, ne quis sibi superbe atque arroganter aliquid assumat, ne quis [75] aut confessionis, aut passionis gloriam suam ducat, cum Dominus ipse humilitatem docens (Matt. 14.) dixerit: Vigilate & orate [76] ne veniatis in tentationem. Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma: vt dum præcedit humilis & summissa cõfessio, & datur totum deo; Quicquid suppliciter cum timore & honore dei petitur, ipsius pietate præstetur. [77] Post ista omnia in consummatione orationis venit clausula, vniuersas petitiones & preces nostras collecta breuitate concludens. In nouissimo enim ponimus: *Sed libera nos à malo*, compræhendentes aduersa cuncta, quæ contra nos in hoc mundo molitur inimicus; à quibus potest esse fida & firma tutela, si nos Deus liberet, si deprecantibus atque implorantibus opem suam præstet. [78] Quando autem dicimus: libera nos à malo, nihil remanet quod vltra adhuc debeat postulari: [79] quando semel protectionem Dei aduersus malum petamus, qua impetrata contra omnia quæ diabolus & mundus operantur, securi stamus & tuti. Quis enim ei de sæculo metus est, cui in sæculo Deus tutor est? Quid mirum, fratres dilectissimi, si oratio talis est quam deus docuit, de magisterio suo omnem pacem nostram salutari sermone breuiauit? Hoc iam per Esaiam prophetam fuerat ante prędictum, cum plenus Spiritu sancto de Dei maiestate ac pietate loqueretur: Verbum consummans, inquit, (Esa. 10.) & breuians in iustitia; quoniam sermonem breuiatum faciet Deus in toto orbe terræ. Nam cum Dei sermo dominus noster Iesus Christus omnibus venerit, & colligens doctos pariter & indoctos, omni sexui atque ætati præcepta salutis ediderit: pręceptorum suorum fecit grãde compendium, vt in disciplina cœlesti discentium memoria nõ laboraret, sed quod esset simplici fidei necessarium, velociter disceret. Sic cum doceret quid sit vita æterna, sacramentum vitæ magna & diuina breuitate complexus est dicens: Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant (Ioan. 17) te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Item cum de lege & prophetis præcepta prima & maiora decerperet: Audi, inquit, Israël, dominus Deus tuus, Deus (Deut. 6.) vnus est. Et diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua: [80] hoc est primum mandatum, & secundum simile est huic: Diliges proximum (Matt. 22.) tuum tanquam teipsum. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ. Et iterum: Quæcumque volueritis vt faciant vobis homines bona, (Matt. 7.) ita & vos facite illis. Hæc est enim lex & prophetæ. Nec verbis tantum, sed & factis dominus orare nos docuit, ipse orans frequenter & deprecans; & quid facere nos oporteret, exempli sui contestatione demonstrans, sicut scriptum est: Ipse autem fuit secedens in (Marc. 1.) solitudinem, & adorans. Et iterum: Exiuit in (Luc. 6.) montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei. Quod si ille orabat qui sine peccato erat; quanto magis peccatores oportet orare? Et si ille per totam noctem iugiter vigilans continuis precibus orabat; quanto nos magis in frequentanda oratione debemus nocte vigilare? Orabat autem dominus, & rogabat non pro se: quid enim pro se innocens precaretur? sed pro delictis nostris, sicut & ipse declarat cum dicit ad Petrum: Ecce Satanas expetiuit [81] vt vos vexaret (Luc. 22.) quõ modo triticum: ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua. Et postmodum pro omnibus patrem deprecatur dicens: Non pro (Ioan. 17.) his autem rogo solis, sed & pro illis qui credituri sunt per verbum ipsorum in me, vt omnes vnum sint, sicut tu pater in me, & ego in te, [82] vt & ipsi in nobis vnum sint. Magna domini propter salutem nostram benignitas pariter & pietas; vt non contẽtus quod nos sanguine suo redimeret, adhuc pro nobis amplius & rogaret. Rogantis autem desiderium videte quod fuerit, vt quo modo vnum sunt pater & filius; sic & nos in ipsa vnitate maneamus: vt hinc quoque possit intelligi quantum delinquat, qui vnitatem scindit & pacem; cum pro hoc & rogauerit dominus, volens scilicet [83] sic plebem suã saluam fieri & in pace viuere, cum sciret ad regnum Dei discordiam non venire. [84] Quando autem stamus ad orationẽ, fratres dilectissimi, vigilare & incumbere ad preces toto corde debemus.

bemus. Cogitatio omnis carnalis & sæcularis abſcedat, nec quidquam tunc animus, quàm id ſolum cogitet quod precatur. [85] Ideo & ſacerdos ante orationem Præfatione præmiſſa, parat fratrum mentes dicendo: Surſum corda; vt dum reſpondet plebs: Habemus ad Dominum, [86] admoneatur nihil aliud ſe quàm Dominum cogitare debere. Claudatur contra aduerſarium pectus, & ſoli Deo pateat, nec ad ſe hoſtem Dei, tempore orationis adire patiatur: obrepit enim frequenter & penetrat, & ſubtiliter fallens preces noſtras à Deo auocat, vt aliud habeamus in corde, & aliud in voce, quando intentione ſincera Dominum debeat non vocis ſonus, ſed animus & ſenſus orare. Quæ autem ſegnitia eſt alienari [87] & rapi ineptis cogitationibus & profanis, cùm Dominum deprecaris; quaſi ſit aliud quod magis debeas cogitare quam quod cum Deo loqueris? Quo modo te audiri à Deo poſtulas, cum te ipſe non audias? Vis eſſe Deum memorem tui cùm rogas; quando tu ipſe memor tui non ſis? Hoc eſt, ab hoſte in totum non cauere; hoc eſt, quando oras Deum, maieſtatem Dei negligentia orationis offendere; hoc eſt, vigilare oculis & corde dormire, cùm debeat Chriſtianus & cùm dormit oculis, corde vigilare: ſicut ſcriptum eſt ex perſona Eccleſiæ loquentis in Cantico Canticorum: Ego dormio, & cor meum vigilat. *Cantic.5.*

Quapropter ſollicite & caute Apoſtolus admonet dicens: Inſtate orationi vigilātes in ea; docens, ſcilicet, & oſtendens, eos impetrare quod poſtulant de Deo poſſe, quos Deus videat in oratione vigilare. *Colloſſ.4.* [88] Orantes autem non infructuoſis, nec nudis precibus ad Deum veniant: inefficax petitio eſt, cùm precatur Deum ſterilis oratio. Nam cùm omnis arbor non faciens fructum excidatur, & in ignem mittatur: vtique & ſermo non habens fructum, promereri Deum non poteſt, qui nulla eſt operatione fecundus. *Matt 3.* Et ideo ſcriptura diuina inſtruit dicens: Bona eſt oratio cum ieiunio & eleemoſyna. *Tob.12.* Nam qui in die iudicij præmium pro operibus & eleemoſynis redditurus eſt; hodie quoque ad orationem cum operatione venienti benignus auditor eſt. Sic denique Cornelius Centurio cùm oraret meruit audiri: Fuit faciēs multas eleemoſynas in plebem & ſemper orās Deum; huic circa horam nonam oranti aſtitit Angelus teſtimonium reddens ſui operis, & dicens: Corneli orationes tuæ [89] & eleemoſynæ tuæ aſcenderunt ad memoriam coram Deo. *Act.10.* Cito orationes ad Deum aſcēdunt, quas ad Deum merita noſtri operis imponunt. Sic & Raphaël Angelus Tobiæ oranti ſemper, & ſemper operanti, teſtis fuit dicens: Opera Dei reuelare & confiteri honorificum eſt. *Tob.12.* [90] Nam quando orabas tu & Sarra, ego obtuli memoriam orationis veſtræ in conſpectum claritatis Dei. [91] Et cùm ſepelires tu mortuos ſimpliciter: & quia non es cunctatus exſurgere & derelinquere prandium tuum, [92] ſed abiſti & condidiſti mortuum, miſſus ſum tentare te; & iterum me miſit Deus curare te, & Sarram nurum tuam. Ego enim ſum Raphaël, vnus ex ſeptem Angelis iuſtis, qui aſsiſtimus & conuerſamur ante claritatem Dei. Per Eſaiam quoque Dominus admonet & docet ſimilia conteſtans: *Eſa.58.* Solue, inquit, omnem nodum iniuſtitiæ, [93] reſolue ſuffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quaſſatos in requiem, & omnem conſignationem iniuſtam diſsipa. Frange eſurienti panem tuum, & egenos ſine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum veſti, & domeſticos ſeminis tui non deſpicies. Tunc erūpet temporaneum lumen tuum, & veſtimenta tua cito orientur, & præibit ante te iuſtitia, & claritas dei circumdabit te. Tunc exclamabis & Deus exaudiet te, & dum adhuc loqueris, dicet: ecce adſum. Adeſſe ſe promittit; & audire ac protegere ſe eos dicit, qui iniuſtitiæ nodos de corde ſoluentes, & eleemoſynas circa domeſticos dei, ſecundum eius præcepta facientes, dum audiunt quod deus præcipit fieri, ipſi quoque à deo merentur audiri. Beatus apoſtolus Paulus in neceſsitate preſſuræ adiutus à fratribus, opera bona quæ fiunt, ſacrificia dei dixit eſſe: Saturatus ſum, inquit, recipiens ab Epaphrodito ea quæ à vobis miſſa ſunt, odorem ſuauitatis ſacrificium acceptum, & placitum Deo. *Philip.4.* Nā quando quis miſeretur pauperis, Deum fenerat: & qui dat minimis, deo donat, ſpiritaliter deo ſuauitatis odorem ſacrificat. [94] In orationibus verò celebrandis inuenimus obſeruaſſe cum Daniele tres pueros in fide fortes, & in captiuitate victores, horam tertiam, ſextam, nonam, ſacramento ſcilicet trinitatis; quæ in nouiſsimis temporibus manifeſtari habebat. Nam & prima hora in tertiam veniens, conſummatum numerum trinitatis oſtendit. Itemque ad ſextam quarta procedens, declarat alteram trinitatem. Et quando à ſeptima nona completur per ternas horas trinitas perfecta numeratur: quæ horarum ſpatia iam pridem ſpiritaliter determinantes adoratores dei, ſtatutis & legitimis ad precem temporibus ſeruiebant; & manifeſtata poſtmodum res eſt [95] ſacramenta olim fuiſſe; quod ante ſic iuſti precabantur. Nam ſuper diſcipulos hora tertia deſcendit Spiritus ſanctus, qui gratiam dominicæ repromiſsionis impleuit. *Act.2.* Item Petrus hora ſexta in tectum ſuperius aſcendens, ſigno pariter & voce Dei monentis inſtructus eſt, vt omnes ad gratiam ſalutis admitteret, cum de emundandis gentibus ante dubitaret. *Act.10.* Et dominus hora ſexta crucifixus, ad nonam peccata noſtra ſanguine ſuo abluit, & vt redimere & viuificare nos poſſet, tunc victoriam ſuam paſsione perfecit. *Luc 23.* Sed nobis, fratres dilectiſsimi, prçter horas antiquitus obſeruatas, orandi nunc & ſpatia & ſacramenta creuerunt. Nam & mane orandum eſt, vt reſurrectio domini matutina oratione celebretur.

bretur. quod olim Spiritus sanctus designabat
Psalm.5. in psalmis dicens: Rex meus & deus meus, quo niam ad te orabo domine; mane exaudies vocem meam: mane assistam tibi, & contemplabor te. Et iterum per prophetam loquitur do-
Osee.6. minus: Diluculo vigilabunt ad me dicētes: Eamus & reuertamur ad dominum Deum nostrum. Recedente item sole ac die cessante necessario rursus orandum est. Nam quia Christus sol verus, & dies est verus, sole ac die sęculi recedente, quando oramus & petimus vt super nos lux denuo veniat, Christi precamur aduentum, lucis æternæ gratiam præbiturum. Christum autem diem dictum declarat in Psal-
Psal.117. mis Spiritus sanctus: Lapis, inquit, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: [96] à domino factus est iste & est admirabilis in oculis nostris. Iste est dies quem fecit dominus, ambulemus & iucundemur in eo. Item quod sol appellatus sit, [97] Malachias pro-
Malach.4. pheta testatur dicens: Vobis autem qui timetis nomen domini, orietur sol iustitiæ & in alis eius curatio est. Quod si in scripturis sanctis sol verus, & dies est Christus; hora nulla à Christianis excipitur, quo minus frequenter ac semper deus debeat adorari; vt qui in Christo, hoc est, in sole & in die vero sumus; insistamus per totum diem precibus & oremus: & quando mūdi lege decurrens vicibus alternis [98] nox reuoluta succedit, nullum de nocturnis tenebris esse orantibus damnum potest, quia filijs lucis & in noctibus dies est. Quando enim sine lumine est, cui lumen in corde est? Aut quādo sol ei & dies non est, cui sol & dies Christus est? Qui autem in Christo, hoc est, in lumine semper sumus, nec noctibus ab oratione cessemus. Sic Anna vidua sine intermissione rogans semper & vigilans, perseuerabat in prome-
Luc.2. rendo deo, sicut in Euāgelio scriptum est: Non recedebat, inquit, de templo, ieiunijs & orationibus seruiens nocte ac die. Viderint vel gentiles, qui necdum illuminati sunt: vel Iudęi, qui deserti lumine in tenebris remanserunt. Nos, fratres dilectissimi, qui in domini luce semper sumus, qui meminimus & tenemus, quid esse accepta gratia cęperimus; computemus noctem pro die. Ambulare nos credamus semper in lumine, non impediamur à tenebris quas euasimus; nulla sint horis nocturnis precum damna; nulla orationum pigra & ignaua dispēdia. Per dei indulgentiam recreati spiritaliter & renati imitemur quod futuri sumus: habituri in regno sine interuentu noctis solum diem; sic nocte, quasi in lumine vigilemus: oraturi semper & acturi gratias Deo; hic quoque orare, & gratias agere non desinamus.

ADNOTATIONES IN LIBRUM de Oratione dominica.

1. Euangelica præcepta] *Elegantissima est præceptorum Euangelicorum definitio.*

2. vt paretur venienti via] *Cambron. cod.* præparetur, *sed prius magis placet, eo quod alludere videatur ad illud Isaiæ: parate vias domini.*

3. Quæ enim potest esse magis spiritalis oratio] *Ms. Afflig. March. Dun. & Blandiniensis legūt:* spiritalior, *sine:* spiritualior, *sed non memini me similem phrasin legisse apud Cyprianum. Eandem differentiam videre est, dum excusi legunt:* magis vera, *Ms.* verior.

4. quanto efficacius] *Ms. præter Cābr. legunt:* quando, *sed prius malo.*

5. Et quando in vnum &c.] *Insignis locus de conuentu plebis cum sacerdote ad sacrificia.*

6. Non passim ventilare preces nostras inconditis vocibus] *Locus hic non prohibet Cantum Ecclesiasticum, sed potius inconditas illas voces, qualibus hodie aduersarij sua sacra faciunt, plebe vniuersa nullo ordine omnia decantante. Alioqui enim Apostolo Paulo contradiceret, qui ad cantum fideles hortatur. Sic Eph. 5. Loquētes (inquit) vobismetipsis in Psalmis, hymnis & canticis spiritalibus, cantantes & psallentes in cordibus vestris deo domino, & ijsdem pene verbis vtitur ad Coloss. 3. Deinde non solum in lege veteri, sed & noua primitiua cantum in vsu fuisse; patet tum ex illo Act. Apostolorum. 6. c. Media nocte Paulus & Silas adorantes laudabant deum, & audiebant eos qui in custodia erant, tum ex Dionys. Areop. Eccles. hier. c. 3. demum (inquit) ad sanctum altare iterum rediens psalmorum incipit melos, concinentibus secum sacra carmina omnibus ecclesiastici ordinis gradibus &c. D. etiam Ignatio tribuit Socrates li. 6. 8. c. institutionem Antiphonarum siue hymnorum responsoriorum, & post eum Nicep. li. 13. 8. c. Eodem pertinent quæ habet Philo li. de Θεραπευτῶν. Tertul. Apologetici 2. ca. Plinius epistola ad Traianum. Ephreni autem Syro Harmonicæ modulationis inuentum attribuunt Theodoretus li. 4. c. 29. & Niceph. li. 9. c. 19. qui etiam Apostolis tribuit li. 18. c. 51. Hymnum tersanctum, & cantilenam: Lux Hylaris. Si recentiora quis petat testimonia. Psalmos alternis cantari sub Constantio Imperatore instituerunt Antiochiæ D. D. Flauianus & Diodorus, Sigeberto teste. Missarum & aliarum horarum cantus officia, tum ab Ambros. Mediolani tum à D. Greg. Romæ instituta sunt. Vnde eodem Sigeberto teste, Carolus Magnus sub annum 774. in Germaniam & Gallias authenticum cantum transtulit, missis ea de causa Romā duobus clericis. Hinc conscripti sunt D. Gregorij de sacramentis, ac Antiphonarius, libri insignes, quos nūc primum inter Liturgica Latinorum edidimus. Hymnos etiam Ecclesiasticos iam olim ediderunt. D. D. Hylarius, Ambrosius, & Gregorius, quorum qui sunt Authentici & plerosque Ambrosianos, indicat Radulphus decanus Tungrensis de can. obseruantia cap. 13. & inter cæteros vespertinum illum, Deus creator omnium, cuius meminit etiam D. Aug. li. 9. confes. cap. 12. qui eiusdem c. 6. & 7. Cantus Psalmorum & Hymnorum à D. Amb. instituti meminit. Sed de his plus satis, plura videat lector in dictis nostris liturgicis.*

7. deus non vocis sed cordis auditor est] *Ad verbum hoc ex Tertul. dicto li. de oratione, sed loqui*

eum

eum de precibus quas apud se faciebant fideles in conuentibus, patet ex his verbis: Quid amplius (inquit) referent istic qui clarius adorant, nisi quod proximis obstrepunt: Immo prodendo petitiones suas, quid minus faciunt, quàm si in publico orent? Atque adeo eodem sensu interpretandus locus hic Cypriani, quem inde mutuatus est.

8. probante domino & dicente] *Ita rectè Ms. Grauius, Manu. & Mor. cum vet. exc. pro eo quod substituerat Remboldus:* prouocante.

9. nec manibus insolenter erectis] *Rectè addit:* insolenter, *neque enim omnem manuum eleuationem ab illo culpari, patet ex Tertul. quem imitatur: Atqui (inquit) cum modestia & humilitate adorantes, magis commendamus Deo preces nostras, ne ipsis quidem manibus sublimius elatis, sed temperate ac probe elatis.*

10. sanctificari publicanus hic magis meruit] *Vocem:* publicanus, *& paulo post:* semper, *recens adiecimus ex Cambr. cod.*

11. Homines duo ascenderunt in templum adorare] *Quum præter vet. exc. & Manut. qui legunt:* orare, *cæteri omnes Ms. & exc. prius illud legant, magis placet; præsertim quum correspondeat vox Græca* προσεύξασθαι.

12. talia apud se precabatur] *Cambr. addit:* dicens, *sed neque Latine neque Græcè id apud Lucam legitur. Eadem ratione non probatur, quod vbi paulopòst legitur:* Dico vobis, *quidam teste Morelio præmittunt:* Amen.

13. Quia omnis qui se exaltat] *Ita Ms. Afflig. March. Dun. Bland. & vnus Morel. pro eo quod cæteri:* qui se extollit.

14. qualiter ad orationem accedere debeamus] *Ms. præter Cambr.* quemadmodum, *sed prius Cypriano vsitatum est magis. Atqui verba ipsius Orationis Dominicæ ad exemplum Ms. codic. maiusculis litteris excudi iussimus.*

15. Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terra] *Vocem:* sicut, *quæ omittitur à Tertul. Cābr. cod. & Manut. denuò adiecimus, tum quod Græce etiam legatur, tum quod D. Aug. de bon. perseuer. 3. c. in plerisque codicibus ita legi, magisque ab orātibus frequentari astruat; tum denique quod non modo hic & infra Ms. & cæteri excusi sic legāt, sed infra ipse quoque Manut. & Camb. cod.*

16. Et remitte nobis debita nostra &c.] *Ms. cod. Afflig. March. Dun. Bland. & Morel. tum hic tum infra legunt:* dimitte & dimittimus, *& vet. quoque exc. infra, sed hic:* remitte & remittimus, *quomodo Remboldus contra, hoc infra legit, illud vero hoc loco; Cambr. verò codex. Manut. & Erasmici omnes vtrobique:* remitte & remittimus. *Vtra lectio sit verior nolumus contendere cum Erasmo, præsertim quum & Tertul. si emendati sint codices, modo hoc, modo illud legat. videtur tamen vulgatam lectionem veteris interpretis confirmare, quod illud explicans infra Cyprianus, voce dimissionis vbique vtitur, & quod ea non in hoc solum scripturæ loco sed & alibi scriptoribus Ecclesiasticis frequenter in vsu sit.*

17. Et ne patiaris induci nos in tentationē] *Vulgata lectio:* Ne nos inducas in tentationem, *placeret magis, tum quod eam hic habēt Afflig. March. Dun. & Bland. cod. tum quod Tertul. li. de Orat. & D. Hieron. cum alijs veteribus tam Græcis quam Latinis sic legant & D. Aug. epistola 121. Ne nos inferas &c. verum priorem quam hic habent Cambr. & Manut. & postea Ms. omnes, Cypriani genuinam esse constat, ex D. Aug. de bono perseuerantiæ c. 6. vnde sic orant (inquit) nonnulli. & legitur in cod. pluribus. & hoc sic posuit D. Cyprianus:* Ne patiaris nos induci in tentationem. *In Euangelio tamen Græco nusquam inueni, nisi:* Ne nos inferas in tentationem. *Hactenus ille, quare & vtrobique lectionem illam secuti sumus.*

18. singillatim noluit & priuatim precem fieri] *Ita ad vnum omnes Ms. cod. & vet. exc. tum hic tum infra alicubi, pro eo quod Rēboldus:* singulatim, *atque adeo veram eam lectionem esse censio; præsertim quum illud Latine dici, probet Nonius Marcellus ex Lucilij li. 19. & ea vtantur Cic. li. 5. Tuscul. quæ. & Terentius in Phormione.*

19. Christus in carne visus] *Posteriora hæc verba recens adiecimus ex Cābr. cod. & vbi legitur:* nisi eos apud quos, *ex eodem adiecimus:* eos.

20. vt nihil omnino prætermissum sit] *Etiam hoc ex illo Tertul. mutuatus est, vbi dicit, in hac Oratione breuiarium totius Euangelij comprehendi, & ex vtroque D. Aug. quod habet epistola ad Probam c. 12.*

21. his qui credunt in nomine eius] *Particulam:* his, *ex Camb. etiam codic. addidimus. Rursum autem Renuntiationis in baptismo meminit, quomodo & aliquanto post.*

22. Qui dicunt patri & matri &c.] *Grauius censet legendum cum 70. in numero singulari:* Qui dicit, *& rursum:* fratres suos non agnouerunt, *pro eo quod est:* & filios, *sed vulgatam lectionem habent Ms. & excu. omnes, ita quoque legit Rhabanus Maurus in comment. Deuterō. præterquam quod intersetat verba illa iuxta vulg. interpretem:* & fratribus suis non noui illos.

23. sed & crudeliter necauerunt] *Ms. quatuor legunt:* negauerunt, *sed magis placet prior Cāb. cod. & excusorum lectio, quemadmodum & illa excusorum:* Qui iam non possunt, *pro eo quod Ms. legunt:* Quia.

24. Vos de patre diabolo nati estis] *Excusi vulgati non habent:* nati, *& placeret ea lectio magis, eo quod hodie apud Ioan. neque Græce neque Latine legatur, nisi tam constanter id legerent Ms. codic. Grauij & Manut.*

25. Filios genui & exaltaui] *Variant hic cod. Grau. & Manut. legunt:* generaui, *cum Tertul. adu. Iud. & li. 3. adu. Marc. Prius illud legit idem Tertul. de Orat. & cum exc. cæteris Ms. Sed posterius placet magis, quod sic legant Ms. & exc. omnes infra li. 1. Testim. c. 3. Adijcimus vero ex Ms. Vocem:* meus, *est enim apud. 70.*

26. væ genti peccatrici, populo pleno peccatis] *Ita Grau. & Ms. cod. hoc loco & infra loco iam citato Ms. & exc. omnes; & accedit magis ad phrasin Latinam.*

Latinam. *Tertul. vero. (cum prius hic exc.) li. adu. Iud. & 70.* Væ gens peccatrix, populus plenus. *Eligat lector vtrum malit, modo in hoc sequatur Ms. vtrobique cod. vt legat:* Semen nequam.

27. remissa peccatorũ] *Magis accedit ad phrasin Cypriani hæc Cambr. cod. & vulg. excu. lectio, quam aliorum:* remisßio.

28. sic & nos Dei filios nuncupemus] *Clarior quidem est hæc Manut. & Morel. lectio, sed Ms. legunt cum exc.* Dei filij nuncupemur.

29. & qui spernit me, spernetur] *Cambr. cod. legit:* spernunt, *&:* spernentur, *sed prius habent 70. quare & lib. de Zelo & liuore ita legendum.*

30. id petimus & rogamus] *Ita Ms. & D. Aug. c. 2. de bono perseuer. pro eo quod alij & ipse Aug. li. 4. contra 2. epistolas Pelag. c. 9. legunt:* ideo. *Probat autem hoc & sequentibus aliquot locis Aug. contra Pelagium, gratiam non secundum merita nostra dari, & perseuerantiam esse donum Dei.*

31. neque fornicarij] *Præmittit hic Grauius:* Nolite seduci: Neque homicidæ, *sed Ms. id non legunt. Neque vero placet lectio cod. vetustißimi teste Morel. qui legit:* Masculorũ concubitores, *eo quod Ms. & exc. constanter legant:* appetitores, *& modestior sit hæc lectio. Atqui* fraudatores, *rectius legitur quã:* fraudulenti, *eo quod vocem Græcam* πλεόνεκτες, *eodem modo verterit, supra citans locum Apostoli ad Ephes. 5. in epistola ad Anton.*

32. & hæc quidem fuistis] *Morel. censet legẽdum:* quidam, *cum vet. quodam cod. eo quod Græcè legatur:* τινὲς, *verum constanter cet. exc. & Ms. prius illud legunt, quomodo & apud Apostolum magno consensu (vel ipso Erasmo teste) Latinorum codices, & D. Aug. de pœnit. medic. c. 10. Quare nimis libere ita castigauit Apostoli locum Isidorus Clarius.*

33. iam non delinquere] *Ms. 4. & vnus Morelij codex:* iam noli delinquere, *sed cum Cambr. cod. & D. Aug. de bono perseuer. prius malo.*

34. vt cito nobis repræsentetur] *Repræsentationis vox non Cypriano modo sed & Tertul. sæpe cita to loco vsitata est. Quem miror petitionem hanc:* Adueniat regnum tuum, *postponere sequenti petitioni:* fiat voluntas tua &c.

35. Domino manifestante & probante] *Grauius* manifeste exprobrante, *sed prius ad phrasin Cypriani pertinet.*

36. sed quod tu] *Cambron. cod. addit:* vis, *sed id neque cæteri habent Ms. aut excusi, neque Mathæus Græce & Latine. Ex Ms. ergo recte adiecta est à Manu. vox:* voluntatem.

37. ad consummationem nostræ incolumitatis] *Ita Ms. & vetus exc. cod. Morel. & D. Aug. tum dicto lib. 4. ad Bonifacium, tum lib. 1. contra Iulianum c. 3. pro eo quod primus Remboldus:* nostræ voluntatis.

38. & spiritum possideamus è cœlo] *Quomodo intelligendus sit locus iste, ne fauere videatur errori Origenis; tractat paucis D. Aug. li. 1. Retract. 1. cap.*

39. & discordantibus aduersus se inuicẽ quotidiana congreßio] *Cambr. cod. legit.* discordantium; *quod magis placeret, nisi illud legeret vtroque loco D. Aug. & Ms. cum exc. cæteris.*

40. Manifesta sunt autem opera carnis] *Ita Ms. & Tertul. li. de pudicitia. Excu.* facta carnis, *tum hic tum infra Testim. li. 3. c. 64.*

41. idololatria] *Ms. 4. Grauius & Manut. legunt:* idololatriæ, *& hic & infra loco citato; sed prior Cambronensis cod. & excusorum, confirmatur tũ voce Græca* εἰδωλολάτρεια, *tum versione vulgata:* idolorum seruitus.

42. Fructus autem spiritus est charitas] *Manutius legit:* agape, *quomodo & Græcè legitur, sed & hic & infra li. 3. Testim. c. 64. prius legitur ab exc. cæteris & Ms. omnibus.*

43. Magnanimitas] *Secutus Tertul. li. de Patientia, vocẽ* μακροθυμία, *sic vertit vbique Cyprianus, pro eo quod alij longanimitatem fere vertunt, & vulgatus interpres patientiam. recte autẽ adiecerunt Manut. & Morel. vocem:* bonitas, *vtpote quæ legatur & Græcè & Latinè.*

44. petamus & pro illis qui adhuc terra sunt] *Manutij hanc lectionem confirmat D. Aug. dicto lib. 4. ad Bonifacium, & de prædesti. sanct. 8. c. qui tamen legit:* precemur, *Cambr. cum cæteris excusis:* adhuc terreni sunt, *reliqui vero 4. Ms.* terrena sapiunt.

45. vt quomodo in cœlo] *Vel hinc patet, legisse auctorem:* sicut in cœlo.

46. id est, in illis non credentibus] *Prorsus sic legendum esse cum Morelio & Grauio, conuincitur ex dicto li. de prædestin. sanct. vtpote quum hic probet, fidem esse donum Dei; quod hinc colligi non potest, nisi de non credentibus, id est, infidelibus hic sermo fiat.*

47. Quod potest & spiritaliter & simpliciter intelligi] *Vtrumque hunc sensum ex Tertulliano desumpsit, & habent etiam D. Hieron. in comment. ac li. 3. contra Pelag. (vbi totam orationem dominicam paucis explicat conformiter D. Cypriano) & D. Aug. epistola ad Probam, & lib. 2. de serm. domini in monte c. 12. E quibus locis mire confirmatur corporis domini in eucharistia præsentia.*

48. & Eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus] *Satis hinc perspicuum est, quotidie adhuc ætate Cypriani communicasse fideles, quod iam inde ab Apostolis vsitatum fuisse, patet ex Act. Apostolorum nõ vno in loco. Perdurauit ea consuetudo vsque ad D. Hiero. ætatem Romæ, & in Hispanijs, vel ipso teste epistola ad Lucam Beticum. & Apologet. ad Pammach. pro libris contra Iouin. Mediolani ad D. Ambro. vsque, quemadmodum colligere est ex vlt. ca. li. 4. & 5. de Sacramen. & in Africa vsque ad D. Aug. ætatem vt patet ex epistola 118. Atqui in Oriente iamdudum desierat ea consuetudo, vti patet tũ ex dicto lib. 5. Ambrosii de Sacramen. & lib. 2. de sermone domini D. Aug. tum ex D. Chryso. hom. 61. ad pop. Anticoh. 3. in epistolam ad Ephesi. & 17. ad Hebræos; vbi varias adfert obseruationes, tum eorum qui in solennitatibus communicabant in Aduentu & Quadragesima, tum eorum qui in Pascha duntaxat, aut bis aut ter in anno, tum hæremitarum qui ex humilitate quadam semel*

quotannis aut singulis biennijs. Quare non tam vrgent D.D. Chrysost. & Hieronymus communionem quotidianam, quam dignam Eucharistiæ sumptionem.

49. abstenti & non communicantes] *D. August. tum lib. 4. ad Bonifac. tum de bon. perseuerantia. c. 4. legit:* absentes, *quomodo & Morelij etiam quidā cod. & Grauius ad marg. sed priorem habent cæteri, & Cypriana est lectio.*

50. & Eucharistiam iure communicationis accipiunt] *Iure communicationis accipere illos censet, qui digni erant & ab ecclesia non abstenti; quod ex aduersatiua eius satis colligere est:* ita contra timendum est, &c. *Ius enim illi habent ad Eucharistiam sumendam. Confirmat itaque hic locus sententiam domini Ioan. Hessalij, qui recte similem locum epistolæ LIIII. interpretatur, non de iure ad calicis sumptionē, sed de iure ad communicationem. Quod vel ipse ibi textus indicat, dum quod ad ius cōmunicationis attinet, interesse docet, inter apostatas vel hæreticos, & lapsos qui iam diu pœnitentiam egerant, atque adeo si ad calicis sumptionē ius illud referatur, videbitur promisisse apostatis & hæreticis sumptionem corporis dominici.*

51. ne dum quis abstentus separatur] *Afflig. & quidam Ms. Morelij:* ad tempus.

52. procul remaneat à salute] *Ms. quinque nostri & vnus Morel.* remaneat alienus.

53. vt qui sæculo renunciauimus] *Eo quod mentione hac iniecta renuntiationis in Baptismo, adferat illud Luc. 14. Qui non renuntiauerit, &c. confirmatur coniectura nostra quam habes epistola 9. de voce Renūtiationis ex loco illo scripturæ desumpta. Quod vero sequitur, ad verbum fere est ex Tertul.*

54. Habentes itaque exhibitionem] *Ita vertit quod habet Apostolus* διατροφὰς, *pro ego quod noster interpres:* alimenta, *Solus Morel.* victum.

55. & muscipulam diaboli] *Eo quod Græcè sit* παγίδα, *recte legit Manutius cum Morel. tum hic tum supra libro de Lapsis:* muscipulam, *non:* muscipulas; *præsertim consentientibus Ms. cod. præter Cambron. Atqui vocem:* diaboli, *non legunt quatuor manuscripti, quare superfluam censeo; præsertim quum libro de Lapsis, neque excusi, neque Cambron. cod. adijciant, neque ea Gracè legatur, præterquā apud Chrysost. neque etiam Ambros. eam legat.*

56. occulta deceptione] *Grauius:* deprędatione *non malè.*

57. ipsa nocte moriturus] *Adiecimus:* ipsa, *ex Cambr. cod.*

58. Non occidet Dominus animam iustam] *Siue sic legas cum Manut. Camb. March. & Dun. cod. siue:* iusti, *cum Afflig. Bland. & cæteris excusis, perinde est.*

59. Sic Danieli in leonum lacu] *Eundem hunc locum Dan. 14. citauit supra epistolis 66. & 68. & infra de opere & eleemos. Susannæ quoque historiam epistola 40. Easdem explicauit edito comment. ante eum Origenes lib. 10. Stromat. & de Susanna historiæ auctoritate librum conscripsit aduersus Africanum. Tertul lib. de coron. milit. Susanna historiam citat, & in Scorpiaco hunc Daniel. locum D. etiam Chrysost. hom. edidit de Susanna (qui in Danielem postea commentati sunt prætermitto) Eandem historiam citat D. Aug. Tract. 36. in Ioan. & ex ea D. Hieron. illud: Semen Chanaam & non Iuda in c. 1. Sophoniæ; quare frustra illum allegant aduersarij, ad eleuandam auctoritatem dictorum capitum, præsertim quū suam sententiam disertis verbis indicet li. 1. Apolog. contra Rufinum.*

60. Dimisi tibi omne debitum] *Primus Erasmus:* Remisi, *forte vt suam versionem probatiorem faceret. Veteres vero excusi & Ms. omnes, prius illud legunt.*

61. Quam necessarie autem] *Recte sic Manut. Morel. & Grauius, nam consentiunt Ms. & D. Aug. de bono perseuerantiæ 5. cap.*

62. cum innocens nemo sit] *Recens hoc adiecimus ex Cambron. cod.*

63. In qua mensura mensi fueritis] *Magis placet hæc lectio vet. exc. cod. & M. Camb. March. & Dun. ad marginem; quam aut vulgata:* mensi eritis, *aut Ms. Afflig. Bland. & Dun. in contextu:* metieritis.

64. dimittat peccata vestra vobis] *Adiecimus:* vestra, *ex Cambr. cod. cum Granio, nam reperitur & apud Marcum.*

65. Excusatio tibi nulla] *Interferuntur hic aliquot Lineæ in editione Parisiensi apud Arnulphum L'angelier an. 41. sed quæ Cypriani nō sunt, vti ipse fatetur in margine hac adnotatiuncula:* Additio cuidam, *ex qua de cæteris iudicare facile est Lectori; vtpote qui quātumuis repurgationem iactet in titulo, innumeris Cyprianum mendis contaminarit. Et tamen vt plausibiliorem suam editionem faceret, subscriptionem epistolæ dedicatoriæ Erasmi immutare non est veritus; & quum scriptam cōstet Louanij anno. 1519. ipse subscripsit Parisiis anno. 1541.*

66. de vnitate patris & filij & spiritus sancti] *Sicuti alibi frequentissime, ita & hic trium personarū disertis verbis meminit. Loci adnotandi contra Trinitarios, qui pro dolor, hodie mirum multiplicantur in modum.*

67. cum concordia & pace] *Siue sic legas cum Camb. cod. siue cum cæteris excusis & Ms.* concordiæ pace, *perinde est.*

68. Cæterum discordans & dissidens] *Rursum inculcat Schismaticos non posse martyres dici. De Baptismo autem sanguinis vide epistolā ad Iubaianū.*

69. Illud quoque necessarie] *Ms. præterquam Camb. legunt:* necessario, *sed quum paulo prius illud legerit nobiscum D. Aug. magis placet.*

70. deuotio atque obseruatio] *Camb. cod.* obsecratio.

71. nihil malo liceat) *Malum diabolum intelligit, habes autem simile epistola Firmiliani ad Cyprianum.*

72. quæ prædantur illum) *Ms. & Grau.* prædabantur.

73. Potestas vero dupliciter) *Duplicē hic habet tentationis causam, pœnam & gloriam; non igitur omnes afflictiones pœnæ peccatì sunt.*

74. ad Pilatum) *Hoc adiecimus ex Camb. cod. qui legit:* Pylatum.

75. aut confeſsionis aut paſsionis] *Rurſum di ſtinguit inter hæc duo, de quo vide epiſtolam 9.*

76. ne veniatis in tẽtationem] *Quidam vetus codex Morelij:* ne intretis, *quod accedit magis ad lectionem Græcam,* εἰσέλθητε, *ſed prius legit D. Aug. hūc locum citans lib. 4. ad Bonifacium cap. ſæpedicto.*

77. poſt iſta omnia in conſummatione orationis venit clauſula] *Ad verbum fere ex Tertul. qui vna cū Cypriano ſex videtur duntaxat agnoſcere partes orationis Dominicæ.*

78. Quando autem dicimus] *Rurſum hic Pariſienſis ille corruptor dimidiam pene paginam adſuerat, cū hac adnotatiuncula in margine: Quidā addidit, ſed non eſt Cypriani. Oportebat igitur prætermittere.*

79. quando ſemel] *Alij,* ſimul, *frequēter in hoc variant codices.*

80. Hoc eſt primum mandatum] *Et vocem:* mandatum, *adiecimus ex Cambr. cod. & ſubſtituimus ex eodem:* teipſum, *pro eo quod erat:* te.

81. Vt vos vexaret] *Eodem modo hanc ſcripturam ſupra citauit epiſtola viij. Iuxta Gellium autem (inquit Morel.) qui raptatur atque huc & illuc diſtrahitur, vexari proprie dicitur.*

82. vt & ipſi in nobis vnum ſint] *Cum Morelio adiecimus:* vnūm, *ex Ms. Camb. March. Dunen. cod. & vet. exc. habet etiam Euangeliſta.*

83. ſic plebem ſuam ſaluam fieri & in pace viuere] *Ita hunc locum mutilum antea, ſuppleuimus ex varia Ms. lectione; erat duntaxat:* plebem ſuam vnire.

84. Quando autem ſtamus ad orationem] *Stabant olim fideles in orationibus publicis. Hinc ſtationes dictæ, de quibus ſupra late epiſtola xli.*

85. Ideo & ſacerdos ante orationem Præfatione præmiſſa, &c.] *Patet hinc, iam tum ætate D. Cypriani etiam de nomine notam fuiſſe quam etiamnum Præfationem vocamus in Miſſa, immo verba ipſa hodie vſitatiſsima:* Surſum corda, *&,* Habemus ad Dominum. *Quinimo ea & ab ætate Apoſtolorū in vſu fuiſſe patet; tum ex Clemente lib. 8. Conſtit. Apoſtolic. c. 16. tum ex Miſſa D. Iacobi. In Miſsis Græcorum eadem verba reperiuntur, & diſertis verbis illorum meminerunt D. D. Cyrillus Hieroſoly. Cathech. Myſtag. 5. & Chryſ. homil. de Euchariſtia in Encœniis, 18. in 2. ad Cor. 26. in Gen. & 61. ad populum Antioch. D. etiam Aug. c. 3. li. de ver. relig. de bono vid. c. 16. de ciuit. Dei li. 10. c. 4. & lib. 14. c. 13. ac apertiſsimè. c. 13. de bono perſeuerantia. Inter ipſas autem Præfationes, vetuſtiſsimæ ſunt quas D. Ambroſius compoſuit ſingulis officijs proprias, quarum nonnullas propediem cum Sacramentorum libro D. Gregorij Deo fauente edemus in lucem; item 9. illæ quarum meminit Pelagianus 2. epiſtola ad Epiſcopos Germaniæ & Galliæ, nempe de Paſcha, de Aſcenſione Domini, de Pentecoſte, de Natali Domini, de Apparitione ſeu Epiphania Domini, de Apoſtolis, de Trinitate, de Cruce, & de Quadrageſima. His ſuperaddita eſt Præfatio de virgine in concilio Vrbani 2. habito Placentiæ anno 1095. Iuxta Gratianum diſtinct. 70. cap. Sanctorum. Apud Græcos vero Præfationum inſtitutionem, ad Dionyſium Areopagitam refert Honorius in Gemma animæ: Quod hic de hac Miſſæ parte feci, liceret ex veteribus de ſingulis illius partibus commonſtrare, ſed ne prolixior ſim remitto lectorem ad ca. 15. lib. 4. Antonij Democharis de Miſſæ ſacrificio. Atqui Surſum corda (inquit Radulphus Tungr.) ex Hieremia ſumptum eſt, Gratias agamus, ex Apoſtolo Paulo.*

86. admoneatur] *Vitio librariorum irrepſit in editionem Manutij:* admoneamur, *nam prius illud ni ſi legatur erit Solœciſmus, & ita legit Smaragdus ca. 1. diadematis Monach. hunc locum ad verbum exprimens.*

87. & rapi ineptis cogitationibus] *Elegantior eſt hæc Camb. cod. lectio quam cæterorum:* capi.

88. Orantes autem] *Pulchre deducit, orationi, vt ſit efficax adiungenda opera bona; de quo latius infra lib. de opere & eleemoſ.*

89. & eleemoſynæ tuæ] *Adiecimus:* tuæ, *cum Morel. & Grau. ex Ms. cod.*

90. Nam quādo orabas tu & Sarra) *Ita Manutius iuxta 70. qui legunt:* Σάῤῥα, *Ms. vero & exc. legunt:* Sara.

91. Et cum ſepelires tu mortuos ſimpliciter) *Morelius putat legendum:* ſimiliter, *ſed prius habent Ms. & exc. reliqui tum hic tum infra de mortalit. Neque vero ex editione Græca certi quid poteſt colligi, quum neque cum hac lectione concordet, neque cū Latina.*

92. ſed abiſti) *Sic Camb. pro eo quod cæteri:* &, *prius placet magis.*

93. Reſolue ſuffocationes impotētium commerciorum) *Græce eſt:* ſτραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων, *id eſt, obligationes (inquit Morelius) violentarum cautionum. Significat enim interprete D. Hieron. Chartarum faſciculos, in quibus fœneratorum calumniæ continentur.*

94. In orationibus vero celebrandis) *Locus hic mirè confirmat Horarum Canonicarum inſtitutionem, quæ hodie in eccleſia frequentantur. Atque imprimis à Daniele cū tribus pueris dicit obſeruatas Horas Tertiam, Sextam, & Nonam, & obſeruatas illas non à Iudæis modo, ſed & ab Apoſtolis in Actibus Apoſtolorum. Hora enim tertia venit in diſcipulos Spiritusſanctus, Hora ſexta in tecto ſuperiori orans Petrus, viſionem vidit. Hora nona Petrus & Ioannes precandi gratia aſcenderunt in templū. His vero adiunctas horas matutinam & veſpertinam, ac nocturnam. Neque his contentus, ſemper orandū docet. Non recte itaque horariarum precum prolixitatem calumniantur quidam. Certe D. Hieron. Epiſtolis ad Letā & ad Demetriadem, earūdem horarum vſum nō nouū tum fuiſſe, diſertis verbis indicat. Quare recte mihi ſentire videntur Sigebertus in Chronicis & Radulphus Tungrenſis, qui D. Damaſo cum D. Hiero. & Ambroſio Canonicarum horarum inſtitutionem aſsignant; quod confirmat pſalmorum per totam hebdomadam iam inde, tum in Romana tū in Mediolanenſi eccleſia, diſtributio. Quos imitatus & præſertim D. Hieron. Benedictus in regula, ita Pſalterium in ſeptem horas diuiſit, vt ſingulis ſeptimanis integrum Pſalterium diceretur. Vt autem non in Eccleſia modo canerentur ſeptem preces horariæ, ſed quotidie à presbyteris recitarentur inſtitutum*

referunt

referunt à Pelagio 2. Singulis etiam horis præfationis loco adiũxisse D. Gregorium initium illud Psalmi Dauidici: Deus in Adiutorium meum intende. Porro vt totidem hora quotidie recitarentur in laudem D. Virginis, & Sabbato solemniter; statutum est ab Vrbano 2. in Concilio apud Claremontem anno 1096.

95. ſacramenta olim fuiſſe] *Camb. cod.* ſacramentum.

96. A domino factus eſt iſte, & eſt admirabilis] *Eodem modo citatur hic locus infra Testim. lib. 2. ca. 16. tam iuxta Ms. quàm exc. cod. Recte igitur adiecerunt:* iſte, *Grau. Manut. & Morel. nam habet & Camb. cod. In cæteris Ms. locus hic erat mutilus, neque enim aliud legunt, quàm:* A domino factum eſt. *Atqui cum vox Græca αὐτῆ apud 70. indifferens sit, aut ad vocē κεφαλὴν, aut ad dictionem γωνίας, refert eā ad hanc Cyprianus, ad angulum nempe; quomodo & D. D. Chrys. & Prosper in comment. nec dissentit Aug. legens:* factum eſt ei, & eſt admirabilis; *varia versio nata est ex voce αὐτη, quæ & datiuus est & nominatiuus. Tertul. autem cum vulgato interprete legit li. 3. contra Marcionē:* A domino factũ eſt hoc.

97. Malachias propheta] *Ita locum hunc restitui ex vet. exc. & Ms. tribus cod. pro eo quod vitio Rēboldi legebatur:* Malachim, *neque enim vſpiam Malachim vocatur, propheta: sed libri Malachim ijdem sunt cum libris Regum. Atque adeo non placet etiam illud Dun. & Marchin cod.* Malachiel, *præsertim quũ in margine legunt:* Malachias.

98. nox reuoluta] *Etiã hic ante Grauiũ Manu. & Morel. legebatur:* reſoluta, *ex mendo dicti codicis.*

ſolum diem] *Ms. 4. nostri & quidam Morelij:* ſolem & diem, *non male.*

AD DEMETRIANVM

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Demetriano Africæ proconsuli, contendenti Christianis imputari debere bella, famem, & pestem, quibus tum orbis diuexabatur, quòd ab ipsis dij non colerentur; pulchre respondet (vbi deduxit mundi senio omnia deteriora fieri) ipsos potius Ethnicos tantarum cladium causam esse; quod Deũ non colerent, & Christianos præterea iniustis persecutionibus agitarent. Deinde, vbi illi exprobrauit tormentorum inusitata genera quibus Christianos præ alijs reis torquebat, non ad confessionem, sed ad negationem, deorum impotentiam arguit; tum quod ipsi se defendere nequeant, atque adeo Demetrianus qui illos vindicabat, ab ipsis potius coli quàm ipse eos colere deberet; tum quod à Christianis de obsessis corporibus eiecti, quid sint ipsi confiteantur. Neque verò ruinas regum, iacturas opum, & similia mala quæ persecutiones Christianorum diuinitus in vindictam comitabantur, ideo vindictas non censeri, quod illis etiam communes essent; quandoquidem gaudium ijs potius sint omnia illa, quam pœna. Proinde dum tempus est ad mentem redeat hortatur, vel saltem metu iudicij & semper ardentis gehennæ ignis. Imitatur autem ipse partim Tertul. Apologeticum, partim librum ad Scapulam; & libri huius disertis verbis mentionem facit Lactantius Firmianus institut. diuinarum lib. 5. c. 1. & 4. ac D. Pontius in vita Cypriani, & Hiero. ad Mag.

O [1] Blatrantem te, & aduerſus deum, qui vnus & verus eſt, ore ſacrilego & verbis impijs obſtrepentem, frequenter Demetriane contempſerā verecundius ac melius exiſtimans errantis imperitiam ſilentio ſpernere, quàm loquendo dementis inſaniam prouocare. Nec hoc ſine [2] magiſterij diuini & nominis auctoritate faciebam, cùm ſcriptum ſit: In aures imprudentis noli quidquam dicere; ne quando audierit, irrideat ſenſatos ſermones tuos. Et iterum: Noli reſpondere imprudenti ad imprudentiam eius, ne ſimilis fias illi: & ſanctum quoque iubeamur intra conſcientiam noſtram tenere, [3] nec inculcandum porcis & canibus exponere, loquente Domino & dicente: Ne dederitis ſanctum canibus, neque miſeritis margaritas veſtras ante porcos; ne conculcent ea pedibus, & conuerſi elidant vos. Nam cùm ad me ſæpe ſtudio magis contradicendi, quàm voto diſcendi venires, & clamoſis vocibus perſonans malles tua impudenter ingerere, quàm noſtra patienter audire; ineptum videbatur congredi tecum, quando facilius eſſet & leuius [4] turbulenti maris concitos fluctus clamoribus retundere, quàm tuam rabiem tractatibus coërcere. Certe & labor irritus & nullus effectus, offerre lumen cæco; ſermonem ſurdo, ſapientiam bruto: cùm nec ſentire brutus poſſit, nec cæcus lumen admittere, nec ſurdus audire. Hæc conſiderans ſæpe conticui, & impatientem patientia vici; cùm nec docere indocilem poſſem, nec impium religione comprimere, nec furentem lenitate cohibere. Sed enim cú dicas plurimos conqueri, quod bella crebrius ſurgant, quos lues, quod fames ſæuiát, quódque imbres, & pluuias ſerena longa ſuſpendant, nobis imputari; tacere vltra non oportet; ne iam non verecundiæ, ſed diffidentiæ eſſe incipiat, quod tacemus; & dum criminationes falſas contemnimus refutare, videamur crimen agnoſcere. [5] Reſpondeo igitur & tibi Demetriane pariter, & cæteris, quos tu forſitan concitaſti, & aduerſum nos odia tuis maledicis vocibus ſeminádo, comites tibi plures, radicis, atque originis tuæ pullulatione, feciſti, quos tamen ſermonis noſtri admittere credo rationé. nam qui ad malum motus eſt fallente mendacio, multo magis ad bonũ mouebitur, veritate cogente. [6] Dixiſti per nos fieri, & quòd nobis debeát imputari omnia iſta, quibus nunc mundus quatitur & vrgetur, quod dij veſtri à nobis nó colátur. Qua in parte (quia ignarus diuinę cognitionis & veritatis alienus es) illud primo in loco ſcire debes, ſenuiſſe iá mundum, nó illis viribus ſtare, quibus prius ſteterat nec vigore & robore eo valere quo antea præualebat. Hoc etiam nobis tacentibus & nulla de

Prou. 23.
Prou. 26.
Matth. 7.

scripturis sanctis prædicationibúsque diuinis documenta promentibus, mundus ipse iam loquitur, & occasum sui rerum labentium probatione testatur. Non hyeme nutriendis seminibus tanta imbrium copia est; [7] non frugibus æstate torrendis solis tanta flagrantia est, [8] nec sic verna de temperie sua sata læta sunt, [9] nec adeo arboreis fœtibus autumna fecunda sunt. Minus de effossis & fatigatis montibus eruuntur marmorum crustæ, minus argenti & auri opes suggerunt exhausta iam metalla: & pauperes venæ breuiantur in dies singulos, & decrescunt: deficit in agris agricola, in mari nauta, miles in castris, innocentia in foro, iustitia in iudicio, in amicitijs concordia, in artibus peritia, in moribus disciplina. Putásne tu tantam posse substantiam rei senescentis existere, quantum prius potuit nouella adhuc [10] & vegetatiuuentute pollere? Minuatur necesse est quicquid fine iam proximo in occidua & extrema deuergit. Sic sol in occasu suo radios minus claro & igneo splendore iaculatur, sic declinante iam cursu, [11] exoletis cornibus luna temuatur: & arbor quę fuerat ante viridis & fertilis, arescentibus ramis fit postmodum sterili senectute deformis. Et fons qui exundantibus prius venis largiter profluebat, senectutę deficiens vix modico sudore destillat. Hęc sententia mundo data est: hęc Dei lex est, vt omnia orta occidant, & aucta senescant; & infirmentur fortia, & magna minuantur; & cùm infirmata & diminuta fuerint, finiantur. Christianis imputas, quod minuantur singula mundo senescente: quid si & senes imputent Christianis, quod minus valeant in senectute? quod non perinde vt prius vigeant auditu aurium, cursu pedum, oculorum acie, virium robore, succo viscerum, [12] mole membrorum? & cum olim [13] vltra octingentos, & nongentos annos vita hominum longæua procederet, vix nunc possit ad cétenarium numerum peruenire? Canos videmus in pueris, capilli deficiunt antequam crescant, nec ætas in senectute definit, sed incipit à senectute: sic in ortu adhuc suo ad finem natiuitas properat, sic quodcunque nunc nascitur mundi ipsius senectute degenerat; vt nemo mirari debeat singula in mundo cœpisse deficere, quando totus ipse iam mundus in defectione sit & in fine. [14] Quòd autem crebrius bella continuant, quòd sterilitas & fames sollicitudinem cumulaut, quòd sæuientibus morbis valetudo frangitur, quòd humanum genus luis populatione vastatur; & hoc scias esse prædictum, in nouissimis temporibus multiplicari mala & aduersa variari, & appropinquante iam iudicij die magis ac magis in plagas generis humani censuram Dei indignantis accendi. Non enim sicut tua falsa querimonia & imperitia veritatis ignara [15] iactat, & clamitat, ista accidunt, quod dij vestri à nobis non colantur; sed quòd à vobis non colatur Deus. Nam cùm ipse sit mundi Dominus & rector, & cuncta arbitrio eius & nutu gerantur, nec quicquam fieri possit, nisi quod aut fecerit, aut fieri ipse permiserit: vtique quando ea fiunt, quæ iram Dei indignantis ostendunt, non propter nos fiunt, à quibus Deus colitur; sed delictis & meritis vestris irrogantur, à quibus Deus omnino nec quæritur, nec timetur; nec relictis vanis superstitionibus religio vera cognoscitur; vt qui Deus vnus est omnibus, vnus colatur ab omnibus & rogetur. Ipsum denique audi loquentem, ipsum voce diuina instruenté nos pariter ac monentem: Dominum Deum tuum adorabis, inquit, & illi soli seruies. Et iterum: Non erunt tibi dij alij absque me. Et iterum. Nolite ambulare post Deos alienos, vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos; & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos. Propheta item Spiritu sancto plenus contestatur & denunciat iram Dei, dicens: Hęc dicit dominus Deus omnipotens: Eo quod domus mea deserta est, vos autem sectamini vnusquisque in domum suam, propterea abstinebit cœlum à rore, & terra subtrahet procreationes suas, & inducam gladium super terram, & super frumentum, & super vinum, & super oleum, & super homines, & super pecora, & super omnes labores manuum eorum. Item propheta alius repetit & dicit: Et pluam super vnam ciuitatem, & super aliam non pluam. Pars vna compluetur, & pars, super quam non pluero, arefiet. Et congregabuntur duæ & tres ciuitates in vnam ciuitatem potandæ aquę causa, nec satiabuntur; & non conuertimini ad me, dicit Dominus. Indignatur ecce Dominus & irascitur, & quod ad eum non conuertamini comminatur: & tu miraris aut quereris in hac obstinatione, & contemptu vestro, si rara desuper pluuia descédat, si terra situ pulueris squaleat, si vix ieiunas & pallidas herbas sterilis gleba producat, si vineam debilitet grádo cædens, si oleam detruncet turbo subuertens, [16] si fontem siccitas statuat, aërem pestilens aura corrumpat, hominem morbida valetudo consumat; cum omnia ista peccatis prouocantibus veniant, & plus exacerbetur Deus quando nihil talia & tanta proficiant? Fieri enim ista vel ad disciplinam contumacium, vel ad pœnam malorum, declarat in scripturis sanctis idem Deus dicens: Sine causa percussi filios vestros, [17] disciplinam non exceperunt. Et propheta deuotus ac dicatus Deo, ad hæc eadem respondet & dicit: Verberasti eos, nec doluerunt: flagellasti eos, [18] nec voluerunt accipere disciplinam. Ecce irrogantur diuinitus plagę & nullus Dei metus est. Ecce verbera desuper & flagella nó desunt, [19] & trepidatio nulla, nulla formido est. [20] Quid si non intercederet rebus humanis vel ista censura; quáto adhuc maior in hominibus esset audacia facinorum impunitate secura? Quereris quod minus núc tibi vberes fontes, & aurę salu

Luc. 4.
Exod. 20.
Hier. 25.
Aggei. 1.
Amos. 4.
Hier. 2.
Hier. 5.

bres

bres & frequens pluuia, & fertilis terra obsequium præbeant, quod nõ ita vtilitatibus tuis, & voluptatibus elementa deseruiant. [21] Tu enim Deo seruis, per quẽ tibi cuncta deseruiunt? Tu famularis illi, cuius nutu tibi vniuersa famulantur? Ipse de seruo tuo exigis seruitutem, & homo hominem parere tibi & obedire com pellis; & cùm sit vobis eadem sors nascendi, cõditio vna moriendi, corporum materia consimilis, animarum ratio communis, æquali iure, & pari lege vel veniatur in istum mundum, vel de mundo postmodum recedatur: tamen nisi tibi pro arbitrio tuo seruiatur, nisi ad voluntatis obsequium pareatur; imperiosus & nimius seruitutis exactor, flagellas, verberas, fame, siti, nuditate, ferro frequenter, & carcere affligis, & crucias; & nõ agnoscis miser dominum Deũ tuum, cum sic exerceas ipse [22] in homine dominatum? Merito ergo incursantibus plagis nõ desunt Dei flagella nec verbera: quæ cum [23] nihil istic promoueant, nec ad Deum singulos [24] tanto cladiũ terrore conuertant, manet postmodum carcer æternus, & iugis flamma, & pęna perpetua, nec audietur illic rogantium gemi tus, quia nec hic dei indignantis terror auditus

Osee. 4. est, qui per prophetam clamat, & dicit: Audite sermonem domini filij Israël, quia iudicium est domini aduersus incolas terræ, eo quod neque misericordia, neque veritas, neque agnitio dei sit super terrã, sed execratio, & mendacium, & cędes, & furtum, & adulterium diffusum est super terram, sanguinem sanguini su permiscẽt. Iccirco terra lugebit cũ vniuersis incolis suis, cum bestijs agri, cum serpentibus terræ, cum volucribus cœli, & deficient pisces maris, vt nemo iudicet, nemo reuincat. Indignari se deus dicit quod agnitio dei non sit in terris, & deus non agnoscitur nec timetur. Delicta mendaciorum, libidinum, fraudum, crudelitatis, impietatis, furoris, deus increpat & incusat, & ad innocentiã nemo conuertitur. Fiunt ecce quæ verbis dei ante prædicta sunt, nec quisquã fide pręsentium, vt in futurum consulat, admonetur. Inter ipsa aduersa, quibus vix coartata & conclusa anima respirat, vacat malos esse, & in periculis tantis non de se magis, sed de altero iu dicare. Indignamini indignari deum, quasi aliquid boni male viuendo mereamini, quasi non omnia ista quæ accidunt, minora adhuc sint & leuiora peccatis vestris. Qui alios iudicas, aliquando esto & tui iudex, conscientię tuę latebras intuere, immo (quia nullus iam delinquen di vel pudor est, & sic peccatur, quasi magis per ipsa peccata placeatur) qui perspicuus & nudus à cunctis videris, & ipse te respice. Aut enim superbia inflatus es, aut auaritia rapax, aut iracundia sęuus, aut alea prodigus, aut vinolentia temulentus, aut liuore inuidus, aut libidine incestus, aut crudelitate violẽtus; & miraris in pœnas generis humani iram dei crescere, cum crescat quotidie quod puniatur? Hostẽ quereris exsurgere, quasi, & si hostis desit, esse [25] pax inter ipsas togas possit. Hostem quereris exsurgere; quasi non etsi externa de barbaris arma, & pericula comprimantur, ferocius intus & grauius, de calumniis, & iniuriis potentium ciuium, domesticę impugnationis tela grassentur. De sterilitate aut fame quereris; quasi famem maiorem siccitas quam rapacitas faciat, quasi non de captatis annonarum incrementis & pretiorum cumulis flagrantior inopię ardor excrescat. Quereris cludi imbribus cęlum; cùm sic horrea cludantur in terris. Quereris minus nasci; quasi quę nata sunt, indigentibus prębeãtur. Pestem & luem criminaris; cùm peste ipsa & lue vel detecta sint, vel aucta crimina singulorum; dum nec infirmis exhibetur misericordia, & defunctis auaritia inhiat ac rapina: [26] Ijdem ad pietatis obsequium timidi, ad impia lucra temerarij, fugientes morientium funera, & appetẽtes spolia mortuorum; vt appareat in ęgritudine sua miseros ad hoc forsitan derelictos esse, nec possint, dum curantur, euadere. Nam perire ęgrum voluit, qui censum pereuntis inuadit. Tantus cladium terror dare non po test innocentię disciplinam; & inter populum frequenti strage morientem, nemo considerat & se esse mortalem. Passim discurritur, rapitur, occupatur. Predãdi dissimulatio, nulla cunctatio, [27] nulla formido est. Quasi liceat, quasi oporteat, quasi ille, qui non rapit, damnum & dispendium proprium sentiat; sic vnusquisque rapere festinat. In latronibus est vtcunque aliqua scelerum verecundia, auias fauces & desertas [28] solitudines deligunt, & sic illic delinquitur, vt tamen delinquentium facinus tenebris & nocte veletur. Auaritia palam sęuit, & ipsa audacia sua tuta, in fori luce abruptę cupiditatis arma prostituit. Inde falsarij, inde venefici, inde in media ciuitate sicarij, tam ad peccãdum pręcipites, quàm impune peccantes. A nocente crimen admittitur, nec innocens qui vindicet, inuenitur. De accusatore vel iudice metus nullus. Impunitatem consequuntur mali, dũ modesti tacent, timent conscij, veneunt iudicaturi. Et iccirco per Prophetam diuino spiritu & instinctu rei veritas promitur, certa & manifesta ratio monstratur; deum posse aduersa prohibere, sed ne ille subueniat, merita peccantium facere: Nunquid, ait, non valet Esa. 59.
manus dei, vt saluos vos faciat, aut grauauit aurem, vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & deum separant. Et propter delicta vestra auertit faciem suam à vobis, [29] ne misereatur. Peccata itaque & delicta reputentur, conscientiæ vulnera cogitentur, & desinet vnusquisque de deo vel de nobis conqueri, si quod patitur, intelligat se mereri. [30] Ecce id ipsum quale est, vnde nobis vobiscum maxime sermo est, quod nos infestatis innoxios, quod in cõtumeliam dei impugnatis, atque opprimitis Dei seruos. Parum est quod furẽtium

 varietate

varietate vitiorum, quod iniquitate feralium criminum, quod cruentarum compendio rapinarum vita vestra maculatur, quod superstitionibus falsis religio vera subuertitur, quod Deus omnino nec quaeritur, nec timetur: adhuc insuper Dei seruos, & maiestati ac nomini eius dicatos [31] iniustis persecutionibus agitatis. Satis non est, quod ipse tu Deum non colis; adhuc insuper eos qui colunt sacrilega infestatione persequeris. Deum nec colis, nec coli omnino permittis; & cum caeteri, qui non tantum ista inepta idola, & manu hominis facta simulacra, sed & portenta quaedam & monstra venerantur, tibi placeant; solus displicet Dei cultor. Fumant vbique in templis vestris hostiarum busta & rogi pecorũ, & Dei altaria vel nulla sunt, vel occulta. [32] Crocodili & cynocephali & lapides & serpentes à vobis coluntur, & Deus solus in terris aut non colitur, aut non est impune quod colitur. Innoxios, iustos, Deo charos domo priuas, patrimonio spolias, catenis premis, carcere includis, bestijs, gladio, ignibus punis. [33] Nec saltem contentus es dolorum nostrorum compendio & simplici ac veloci breuitate poenarum: admoues laniandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis visceribus numerosa supplicia, nec feritas atque immanitas tua vsitatis potest contenta esse tormentis; excogitat nouas poenas ingeniosa crudelitas. Quae haec est insatiabilis carnificinę rabies? quae inexplebilis libido saeuitię? Quin potius elige tibi alterum de duobus: Christianum esse, aut est crimen, aut non est. Si crimen est, quid non interficis confitentem? si crimen non est, quid persequeris innocentẽ? Torqueri enim debui si negarem. Si poenam tuam metuens id quod prius fueram, & quod Deos tuos non colueram, mendacio fallente celarem, tunc torquendus fuissem, tũc ad confessionem criminis vi doloris adigendus; sicut in caeteris quaestionibus torquentur rei qui se negant crimine quo accusantur teneri, vt facinoris veritas, quae indice voce non promitur dolore corporis exprimatur. Nunc verò cum sponte cõfitear & clamem, & crebris ac repetitis identidem vocibus, Christianum me esse contester; quid tormenta admoues confitenti? & Deos tuos non in abditis & secretis locis, sed palam, sed publice, sed in foro ipso, magistratibus & praesidibus audientibus, destruenti? vt etsi parum fuerat, quod in me prius criminabaris, creuerit quod & odisse & punire plus debeas? quod dum me Christianum celebri loco & populo circumstante pronuncio, & vos & Deos vestros clara & publica praedicatione confundo. Quid te ad infirmitatem corporis vertis? quid cum terrenae carnis imbecillitate contendis? Cum animi vigore congredere, virtutem mentis infringe, fidem destrue, disceptatione si potes vince, vince ratione. Vel si quid dijs tuis numinis & potestatis est, ipsi in vltionem suam surgant, ipsi se sua maiestate defendãt: aut quid praestare colentibus possunt, qui se de non colentibus vindicare non possunt. Nam si eo qui vindicatur pluris est ille qui vindicat, tu dijs tui maior es. Si autem ijs quos colis maior es, non tu illos colere, sed ab ipsis potius coli debes [34] & timeri vt dominus. Sic illos laesos vltio vestra defendit, quo modo & clausos, ne pereant, tutela vestra custodit. Pudeat te eos colere, quos ipse defendis; pudeat tutelã de ijs sperare, quos tu ipse tueris. [35] O si audire eos velles, & videre, [36] quando à nobis adiurantur & torquentur spiritalibus flagris, & verborum tormentis de obsessis corporibus eijciuntur, quando eiulantes & gementes voce humana, & potestate diuina flagella & verbera sentientes, venturum iudicium confitentur. Veni & cognosce vera esse, quae dicimus. Et quia sic deos colere te dicis, vel ipsis quos colis, crede: aut si volueris & tibi credere, de te ipso loquetur, audiente te, qui nunc tuum pectus obsedit, qui nunc mentem tuam ignorantiae nocte caecauit, videbis nos rogari ab eis, quos tu rogas; timeri ab eis, quos tu adoras. videbis [37] sub manu nostra stare vinctos, & tremere captiuos, quos tu suspicis, & veneraris vt dominos. Certè vel sic confundi in istis erroribus tuis poteris; quando conspexeris & audieris deos tuos, quid sint, [38] interrogatione nostra statim prodere, & praesentibus licet vobis, praestigias illas, & fallacias suas non posse celare. Quę ergo mentis ignauia est, immo quae desipientium caeca, & stulta dementia, ad lucem de tenebris nolle venire? & mortis aeternae laqueis vinctos, spem nolle immortalitatis excipere, non metuere Deum comminantem & dicentem: Sacrificans dijs eradicabitur nisi Domino soli? Et iterum: Adorauerunt eos quos fecerunt digiti eorum, & incuruatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis. Quid te ad falsos deos humilias & inclinas? [39] Quid ante inepta simulachra & figmenta terrena captiua corpus incuruas? [40] Rectum te deus fecit; & cum caetera animalia prona, & ad terrã situ vergẽte depressa sint, tibi sublimis status, & ad coelum atque ad Deũ sursum vultus erectus est. Illuc intuere, illic oculos tuos erige, in supernis Deum quaere. Vt carere inferis possis, ad alta & coelestia suspensum pectus attolle. Quid te in lapsum mortis cum serpente quem colis, sternis? [41] Quid in ruinam diaboli per ipsum & cum ipso cadis? Sublimitatem serua, qua natus es. Persevera talis, qualis à Deo factus es. Cum statu oris & corporis animum tuum statue. Vt cognoscere Deum possis, te ante cognosce. Relinque idola, quae humanus error inuenit. Ad Deum cõuertere, quem si imploraueris subuenit. Christo crede, quem viuificandis ac reparandis nobis [42] pater filium misit. Laedere seruos dei & Christi persecutionibus tuis desine, quos laesos vltio diuina defendit. Inde est enim quod nemo

Exod. 22. Esa. 2.

mo nostrum quando apprehenditur, reluctatur: nec se aduersus iniustam violentiam vestram, quamuis nimius & copiosus noster sit populus, vlciscitur. Patientes facit de secutura vltione securitas. Innocentes nocentibus cedunt. Insontes pœnis & cruciatibus acquiescunt; certi & fidentes quod inultum non remaneat quodcunque perpetimur, quantoque maior fuerit persecutionis iniuria, tanto & iustior fiat & grauior pro persecutione vindicta. Nec vnquam impiorum scelere in nostrum nomen exsurgitur, vt nō statim diuinitus vindicta comitetur. Vt memorias taceamus antiquas, & vltiones pro cultoribus Dei sæpe repetitas, nullo vocis preconio reuoluamus; documentum recentis rei satis est, quod sic celeriter, quodque in tanta celeritate sic granditer nuper secuta defensio est, [43] ruinis regum, iacturis opum, dispendio militum, diminutione castrorum. Nec hoc casu accidisse aliquis existimet, aut fuisse fortuitum putet; cum iam pridem scriptura diuina posuerit & dixerit: Mihi vindictam, ego Deut. 32. retribuam, dicit Dominus. Et iterum Spiritus Prou. 20. sanctus præmoneat & dicat: Ne dixeris; vlciscar me de inimico meo, sed exspecta Dominū, vt tibi auxilio sit. Vnde clarum est atque manifestum, quia non per nos, sed pro nobis accidunt cuncta ista, quæ de Dei indignatione descendunt. [44] Nec ideo quis putet Christianos ijs quæ accidunt non vindicari quod & ipsi videantur accidentium incursatione perstringi. Pœnam de aduersis mundi ille sentit, cui & lætitia & gloria omnis in mundo est. Ille mœret & deflet, si sibi male sit in sæculo, cui bene non potest esse post sæculum, cuius viuendi fructus omnis hic capitur cuius hic solatium omne finitur; cuius caduca & breuis vita hic aliquā dulcedinem computat & voluptatem, [45] quando istinc excesserit, pœna iam sola superest ad dolorem. Cæterum nullus ijs dolor est de incursatione malorum præsentium, quibus fiducia est futurorum bonorum. [46] Denique nec consternamur aduersis, nec frangimur, nec dolemus, neque in vlla aut rerum clade, aut corporum valitudine mussitamus; spiritu magis quā carne viuentes, firmitate animi infirmitatem corporis vincimus. Per ipsa, quæ vos cruciant & fatigant, probari & corroborari nos scimus & fidimus. Putatis nos aduersa vobiscum æqualiter perpeti; cum eadem aduersa videatis à nobis & vobis non æqualiter sustineri? Apud vos impatientia clamosa semper & querula est; apud nos fortis & religiosa patiētia, quieta semper, & semper in deum grata est: nec quidquam istic lætum aut prosperum sibi vindicat, sed mitis & lenis, & contra omnes fluctuantis mundi turbines stabilis, diuinæ pollicitationis tempus exspectat. Quamdiu enim corpus hoc permanet, commune cum cæteris sit necesse est, & corporalis conditio communis; nec separari generi humano ab inuicem datur, nisi istinc de seculo recedatur. Intra vnam domum boni & mali interim continemur. quidquid intra domum euenerit, pari sorte perpetimur; donec æui temporalis fine completo, ad æternæ vel mortis vel immortalitatis hospitia diuidamur. Non ergo iccirco compares vobis & æquales sumus, quia in isto adhuc mundo & carne hac constituti mūdi & carnis incommoda vobiscum pariter incurrimus: nam cum in sensu doloris sit omne quod punit, manifestum est eum non esse participem pœnæ tuæ, quem tecum videas non dolere. Viget apud nos spei robur, & firmitas fidei, & inter ipsas sæculi labentis ruinas erecta mens est, & immobilis virtus, & nunquam non læta patientia & de Deo suo semper anima secura; sicut per prophetam Spiritus sanctus loquitur & hortatur, spei ac fidei nostræ firmitatem cœlesti voce corroborans: Ficus, inquit, non afferet fructum, [47] & non erunt nascentia in vineis. Mentietur opus oliuæ, [48] & Abac. 3. campi non præstabunt cibum. Deficient à pabulo oues, & non erunt in præsepibus boues. Ego autem in domino exultabo, & gaudebo in Deo salutari meo. Dei hominem, & cultorem Dei subnixum spei veritate, & fidei stabilitate fundatum, negat mundi huius & sæculi infestationibus commoueri. Vinea licet fallat, & olea decipiat, & herbis siccitate morientibus æstuans campus arescat; quid hoc ad Christianos? quid ad Dei seruos, quos paradisus inuitat quos gratia omnis & copia regni cœlestis exspectat? Exultant semper in domino, & lætantur, & gaudent in Deo suo; & mala atque aduersa mundi fortiter tolerant, dum dona & prospera futura prospectant. Nam qui exposita natiuitate terrena, spiritu recreati & renati sumus, nec iam mundo, sed Deo viuimus; non nisi cum ad Deū venerimus, Dei munera & promissa capiemus: & tamen [49] pro arcendis hostibus, & imbribus impetrandis, & vel auferendis vel temperandis aduersis, rogamus semper & preces fundimus: & pro pace ac salute vestra propitiantes ac placantes deum, diebus ac noctibus iugiter atque instanter oramus. Nemo itaque sibi blandiatur, quod nobis & profanis Dei cultoribus, & Deo aduersantibus, sit interim per æqualitatem carnis & corporis laborum sæcularium conditio communis, vt ex hoc opinetur non omnia ista, quæ accidunt, vobis irrogari; cum Dei ipsius prædicatione & prophetica contestatione ante prædictum sit, venturam super iniustos iram Dei, persecutiones quę nos humanitus læderent non defuturas, sed & vltiones quæ læsos diuinitus defenderent securas. Et quanta sunt quæ istic pro nobis interim fiunt? In exemplum aliquid datur vt Dei vindicis ira noscatur: cæterum retro est iudicij dies, quem scriptura sancta denunciat, dicens: Vlulate, proximus est enim dies domini, & ob- Esa. 13. tritio à Deo aderit. Ecce enim dies domini venit insanabilis indignationis & iræ, ponere or-

bem terræ desertum, & peccatores perdere ex eo. Et iterum:[50] Ecce dies domini venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenæ, & omnes iniqui stipula: & succendet illos adueniens dies: dicit dominus. Succendi & cremari alienigenas præcinit dominus, id est, alienos à diuino genere, & profanos, spiritaliter non renatos, nec Dei filios factos. Euadere enim eos solos posse,[51] qui renati & signo Christi signati fuerint, alio in loco Deus loquitur; quando ad vastationem mũdi & interitum generis humani Angelos suos mittens, grauius in vltimo comminatur, dicens: Vadite & cędite, & nolite parcere oculis vestris.[52] Nolite misereri senioris aut iuuenis, & virginis, & paruulos, & mulieres interficite,[53] vt perdeleantur. Omnem autem super quem signum scriptum est, ne tetigeritis. Quod autem sit hoc signum, & qua in parte corporis positum, manifestat alio in loco Deus, dicens: Transi per mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum qui ingemunt & mœrent ob iniquitates, quæ fiunt in medio ipsorum. Et quod ad passionem & sanguinem Christi pertineat hoc signum, & ille saluus atque incolumis reseruetur, quisquis in hoc signo inuenitur; item Dei testimonio comprobatur dicentis: Et erit sanguis in signo vobis super domos,[54] in quibus vos eritis: & videbo sanguinem & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis, cùm percutiam terram Ægypti. Quod ante occiso agno præcedit in imagine, impletur in Christo, secuta postmodum veritate. Vt illic percussa Ægypto, Iudaicus populus euadere non nisi sanguine & signo agni potuit: ita & cum vastari cœperit mundus & percuti, quisquis in sanguine & signo Christi inuentus fuerit, solus euadet. Respicite itaque dum tempus est ad veram & æternam salutem: & quia iam mundi finis in proximo est, ad Deum mentes vestras Dei timore conuertite. Nec vos delectet in sæculo inter iustos & mites impotens ista & vana dominatio; quando & in agro inter cultas & fertiles segetes[55] lolium & auena dominetur. Nec dicatis mala accidere, quia dij vestri à nobis non colantur, sed sciatis hanc irã, Dei esse censuram: vt qui beneficijs non intelligitur, vel plagis intelligatur. Deum vel sero quærite, quia iam pridem per prophetam Deus præmonens hortatur & dicit: Quærite Deum, & viuet anima vestra. Deum vel sero cognoscite, quia Christus adueniens hoc admonet & docet dicens: Hęc est autem vita ęterna, vt cognoscant te solum verum deum, & quem misisti Iesum Christum. Credite illi qui omnino nõ fallit. Credite illi, qui hęc omnia futura prędixit. Credite illi, qui credentibus prœmium vitę ęternę dabit. Credite illi, qui incredulis æterna supplicia gehennæ ardoribus irrogabit. Quæ tunc erit fidei gloria, quę pœna perfidię, cum iudicij dies venerit? quę lętitia credẽtium,

Malach. 4
Ezech. 9.
Exod. 12.
Psal. 64.
Amos 5.
Ioan. 17.

quæ mœstitia perfidorum; noluisse istic prius credere, & vt credant, iã redire non posse? Cremabit addictos ardens semper gehenna, & viuacibus flammis vorax pœna: nec erit vnde habere tormenta vel requiem possint aliquando vel finem.[56] Seruabuntur cum corporibus suis animæ infinitis cruciatibus ad dolorem. Spectabitur illic à nobis semper, qui hic nos spectauit ad tempus: & in persecutionibus factis oculorum crudelium breuis fructus, perpetua visione pensabitur; secundum scripturæ sanctæ fidem dicentis: Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur: & erunt ad visionem vniuersæ carni. Et iterum: Tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum. Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis; dicentes inter se, pœnitentiam agentes, & præ angustia spiritus gemẽtes: Hi sunt quos habuimus aliquando in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. Quo modo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors eorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non ortus est nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia? aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquam vmbra. Erit tunc sine fructu pœnitentiæ, dolor pœnæ, inanis ploratio, & inefficax deprecatio.[57] In æternam pœnam sero credent, qui in vitam æternam credere noluerunt. Securitati igitur & vitæ, dum licet, prouidete. Offerimus vobis animi & consilij nostri salutare munus. Et quia odisse non licet nobis, & sic Deo plus placemus dum nullam pro iniuria vicem reddimus, hortamur dum facultas adest, dum adhuc aliquid de sęculo superest, Deo satisfacere, & ad veræ religionis candidam lucem[58] de profunda & tenebrosa nocte superstitionis emergere. Non inuidemus commodis vestris, nec beneficia diuina celamus. Odijs vestris beniuolentiam reddimus, & pro tormentis ac supplicijs, quę nobis inferuntur, salutis itinera monstramus. Credite & viuite; & qui nos ad tempus persequimini, in ęternum gaudete nobiscum. Quando istinc excessum fuerit, nullus iam pœnitẽtię locus est, nullus satisfactionis effectus, hic vita aut amittitur, aut tenetur; hic saluti ęternę cultu Dei, & fructu fidei prouidetur.[59] Nec quisquam aut peccatis retardetur, aut annis, quo minus veniat ad consequendam salutem. In isto adhuc mundo manenti, pœnitẽtia nulla sera est. Patet ad indulgentiam Dei aditus. & quęrentibus atque intelligẽtibus veritatem facilis accessus est. Tu sub ipso licet exitu & vitæ temporalis occasu, pro delictis roges: & deum qui

Marc. 9.
Sapien. 16

qui vnus & verus est, confessione & fide agnitionis eius implores. venia confitenti datur; & credenti indulgentia salutaris de diuina pietate conceditur; & ad immortalitatem sub ipsa morte transitur. hác gratiam Christus impertit, hoc munus misericordiæ suæ tribuit subigẽdo mortem tropheo crucis, redimendo credentem pretio sanguinis sui, reconciliando hominem Deo patri, viuificando mortalem regeneratione cœlesti. Hunc (si fieri potest) sequamur omnes, huius sacramento & signo censeamur: hic nobis viam vitæ aperit, hic ad paradisum reduces facit, hic ad cœlorum regna perducit. cum ipso semper viuemus, facti per ipsum filij Dei: cum ipso exultabimus semper, ipsius cruore reparati. Erimus Christiani cum Christo simul gloriosi, de Deo patre beati, de perpetua voluptate lætantes semper in conspectu Dei, & agentes deo gratias semper. Neque enim poterit nisi & lætus esse semper & gratus, qui cum morti fuisset obnoxius, factus est de immortalitate securus.

ADNOTATIONES IN LIbrum ad Demetrianum.

1. Oblatrantem te, & aduersus deum] *Ms. quidam Morelij:* dominum.

2. magisterij diuini & nominis auctoritate] *Adiecimus recens:* & nominis, *ex Ms. Afflig. Dun. March. Blandin. & quodam Morelij. variam autem lectionem adnotat Grauius:* magisterio diuinæ auctoritatis. *Atqui hoc non probat in hoc libro Lactantius, quod aduersum hominem Ethnicum scripturis vtatur.*

3. nec inculcandum porcis] *Nunc accipit:* inculcare, *pro:* conculcare. *Esse autem eam Manut. & Morel. lectionem genuinam, fit mihi verisimile ex consensu Ms. & lectione veteris excu. ac Remboldi:* inculcantibus. *Erasmus videns hanc non satis conuenire textui, non malè substituit:* conculcandum. *Confirmat illam infra lib. Testim. 3. c. 51. Morelius legens:* ne inculcent, *& similiter dixit Tertul. lib. de Patiẽt.* Tentationes inculcat.

4. turbulenti maris concitos fluctus retundere] *Prouerbium est & hoc & ea quæ sequuntur:* offerre lumen cæco, sermonem surdo, sapientiam bruto. Quod bella crebrius surgant, &c. *Eandem hanc calumniam Ethnicorum confutauit ante D. Cyprianum Iustinus martyr Quæst. & respons. lib. ii. qu. 126. & Tertull. post medium Apologetici, & Arnobius lib. septem, præsertim autem primo contra gẽtes: D. D. Ambrosius & Prudentius contra Symmachum, & latißime D. Augustin. lib. quinque prioribus de ciuit. Dei, ac Orosius lib. 7. Quorum quum alij plerique in refutationem huius calumniæ, tum bella, tũ fames, tum pestilentias adferant, quæ ante Christum natum contigerunt. Orosius earum etiam cladium meminit quæ ab illo nato factæ sunt; & pulchrè deducit, post singulas persequutiones Christianorum, grauißima bella & clades consecutas, atque adeo ipsis potius persequutoribus quam Christianis imputandas.*

5. Respondeo igitur & tibi] *Lectionem hanc Manutij, pro eo quod erat:* Respondemus, *confirmãt Ms. nostri quinque & vnus Morelij, ac phrasis Cypriani sapè dicta.*

6. Dixisti per nos fieri] *Propositio est ad quam toto opere respondet. Atqui quod de senectute mundi dicit, alludit ad veterum philosophorum & poëtarum sententias, asserentium mundum senectute deteriorem fieri, exemplis idipsum probans. Scripturæ autem quas omittere se dicit, sunt: Cum venerit filius hominis, putas inueniet fidem in terra? Et similes, quibus nouißimorum temporum prauitas manifestißimè describitur in euangelicis & in Apostolicis litteris.*

7. Non frugibus æstate torrendis solis tanta flagrantia est] *Hunc locũ ita restituimus ex quatuor Ms. nostris & vno Morelij, pro eo quod erat:* solita flagrantia.

8. Nec sic verna de tẽperie sua sata læta sunt] *Maxime mihi places hæc Dunen. cod. lectio, præsertim quod eam confirment Marchin. cod. Ms. & exc. vulgati, legentes cum vete. excu.* verna de temperie sata læta sunt. *neque dissentit Morelij lectio:* vernante temperie sata læta sunt. *Alij tres tamen Ms. cum Manutio legunt duntaxat:* de temperie sua læta sunt.

9. nec adeo arboreis fœtibus autumna fecunda sunt] *Autumna neutro genere noster hic vsurpat. Beda quoque lib. de Orthogr. ita efferri testatur.*

10. & vegeta iuuenture] *Ita 4. Ms. nostri & vnus Morel. pro eo quod alij:* iuuenta, *prius malo.*

11. exoletis cornibus luna tenuatur] *Ms. ij tem legunt,* exilis, *sed prius significantius est; exolescunt enim & deficiunt paulatim lunæ cornua, quum veterascit.*

12. mole membrorum] *Priscis illis sæculis maioris fuisse molis hominum corpora deducit Diuus August. lib. 15. de ciuit. Dei c. 9. etiam ex Plinij histor. nat. lib. 7.*

13. vltra octingentos & nongentos annos vita hominum longæua] *Confirmatur hic eiusdem D. Augustini sententia, quam ibidem & sex sequent. capitibus late prosequitur, de longæua vita primorum mortalium, contra eorum sententiam qui Gen. c. 5. de annis lunaribus volebant intelligi, quale quid habet Plin. dicta hist. lib. 7. cap. 48. non credens tam longæuos illos fuisse. Augustin. sententiã Iosephus antea longè comprobauit Antiq. Iudaic. libr. 1. c. 8. ex Manethone Aegyptiorũ, Beroso Chaldæorum, & Mocho, Hestiæo, Hieronymo Aegyptio, Phœnicum historiæ scriptoribus: Hesiodo etiam, Hecæto, Hellanico, Acusilao, Ephoro, & Nicolao historicis. Immo & idoneam reddit rationem, studium Geometriæ & Astronomiæ, vtpote quarum certitudinem assequi non potuissent, si minus sexcentis annis vixissent. Et tot enim cõstare magnum annum qui omnium Planetarum (inquit Beda de temporibus c. 35.) ad sua loca recursu conficitur.*

14. Quod autem crebrius bella continuentur, &c.] *De bellis loquitur, tum Gotthorum, contra quos pugnans occisus est Imperator Decius, tum alijs magis frequentibus sub Gallo & Volusiano. Ita enim Ioã. Zonara*

nara Annal.lib.2. Sub hoc motus Persarum recruduit, qui Armeniam occuparunt Tiridate Rege fuga elapso, cuius filij se ad hostes contulerant. Schytarum quoque multitudo penè innumerabilis in Italiam impreßionem fecit, ijdémque Macedoniam, Thessaliam, & Græciam incursarunt. Eorum quoque pars Mæotide palude superata, per Bosphorum in Pontum Euxinum irrupisse fertur, ac multas vastasse prouincias. Sunt & aliæ plures gentes contra ditiones Romanorum concitatæ. De fame vniuersali nulla apud historicos mentio, at cuiusdam in Africa meminit sua ætate Tertull. ad Scapulam, sed quam contigisse dicit ob denegatas Christianis areas sepulturarum. Vnde D. D. Ambrosius & Prudētius, temporibus Christianorum grandem eam fuisse negant, ad suam ætatem vsque. De lue latius infra libro de mortalitate. Hoc nunc dico duntaxat, hinc colligi, eodem tempore & hunc & illum libros conscriptos, atque adeo sub Gallo & Volusiano.

15. iactat & clamitat] *Quidam Morel.cod. non male:* latrat, &c.

16. si fontem siccitas statuat] *Ms, 4. & vnus Morelij:* obstruat, *non malè.*

17. & disciplinam non exceperunt] *Ms. omnes:* receperunt] *Prius magis conuenit voci Græcæ apud 70.*

18. Nec voluerunt accipere disciplinā] *Quod interserebatur in excusis:* credere nec, *omisimus cum Morelio; neque enim id habent Biblia Hebræa aut 70. neque Ms. cod.*

19. trepidatio nulla, nulla formido est] *Interserit Grauius:* nulla cunctatio, *sed id Ms. non habent.*

20. Quid si non intercederet] *Antiqui quidam codices Morelij:* intenderet, *non male.*

21. Tu enim Deo seruis, &c.] *Aut cum interrogatione hæc enuncianda sunt, aut addendæ negationes cum 4. Ms.*

22. in homine] *Solus habet has voces Manut. malim autem legi:* hominem.

23. nihil istic promoueant] *Hoc mirum quod hoc loco alia significatione, propria nempe accipiat voces:* istic, illic, hic, *forte quod cum homine docto ageret.*

24. tanto cladium terrore] *Cambronen. cod. & Grau. ad marg. legunt:* gladij, *sed prius malo, tum hic tum paulopost.*

25. esse pax inter togas posit] *Explicans hoc de bellis ciuilibus, videtur alludere ad illud Tertull. lib. de Pallio: Plus toga læsere Rempubl. quàm lorica.*

26. Idem ad pietatis] *Praua distinctio Remboldi ita hūc locum corruperat, vt indicaret Erasmus esse Solœcismum, qui euitatur Ms. at Manut. hac distinctione.*

27. nulla formido est] *Hoc recens adieci ex Cābron. cod.*

28. Solitudines deligunt] *Lectio hæc Grauij ad marginem. Manut. & cuiusdam Morelij, confirmatur à vet. exc. cod. legente:* eligunt, *pro eo quod cæteri:* diligunt.

29. ne misereatur] *Adijciūt quatuor Ms. codices:* vestri, *sed id non habēt 70. neque D. Hieronymi versio.*

30. Ecce idipsum quale est, vnde nobis nobiscum] *Sic locum hunc suppleuimus ex 4. Ms. & vno Mor. pro eo quod erat duntaxat:* vnde nobiscum.

31. iniustis persequutionibus agitatis) *vti non placet illa lectio Manut. & cuiusdam Morel. cod.* flagitatis; *ita perinde est, siue prius illud legas cum Cambr. cod. siue:* fatigatis, *cum alijs Ms. siue* flagellatis *cum exc. cæteris.*

32. Crocodili & cynocephali & lapides & serpentes) *Monstra deorum Aegyptiorum quæ fuerint explicat. Crocodili autem meminit Tertull. li. 2. contra Marcionem & Cynocephali, id est canini capitis dei, in Apolog. 2. haud procul ab initio. De omnibus autem hu ita Athenag. Apol. pro Christianis: Aegyptij feles etiam & crocodilos & serpentes & aspides & canes pro dijs habent. Plura de ijs D. Prudentius in Romano mart. & li. 2. contra Symmachum & Diodorus Siculus bibliot. lib. 2. Atqui Cynocephali figura colebatur ab Aegyptijs Anubis Osiridis regis filius, eo quod talibus insignibus vteretur, vnde & Aeneid. 8. vocatur à Virgil. Latrator Anubis. Quodque turpißimum est, testatur Minutius Felix in Octauio, etiam crepitum ventris ab illis pro Deo habitum. Rectè autem Grau. adijcit:* à vobis, *nam etsi primum quidem portēta illa deorum Aegyptiorum Pisone & Sabinio consulibus Capitolio prohibita sint inferri, postea tamen restituta constat, ex Tertulliani, Apolog.*

33. Nec saltem contentus es) *Hinc patet fuisse Demetrianum Africæ præsidem siue proconsulem, qui Christianos persequendi accepisset potestatem: Imitatur autem ferè ad verbum Tertull. tum in Apolog. tum ad Scapulam.*

34. & timeri vt dominus) *Hoc ex quibusdam Ms. Morelij cod. adiecimus.*

35. O si audire) *Etiam hanc Christianorum in dæmones potestatem vrgent, Tertullian. locis citatis, Iustin. martyr. orat. ad gentiles contra Triphonem (vbi distinguit virtutem Exorcistarum Christianorum & Iudæorum) Arnobius contra gentes & Lactan. diu. insti. vide supra epistolam ad Magnum.*

36. quando à nobis adiurantur) *Adiurationis nomen veteribus Christianis vsitatum esse supra diximus epistola citata. Tertull. vero in Apolog. inter adiurare & deierare ita distinguit: dæmonas id est genios adiurare consueuimus, vt illos de hominibus exigamus, non deierare vt illis honorem diuinitatis conferamus.*

37. sub manus nostras stare vinctos) *Nisi Man. & Mor. legerent:* in manu nostra, *crederem priorem esse lectionem genuinam, eo quod eam habeant Ms. & exc. cæteri omnes.*

38. interrogatione nostra) *Cambron. cod.* ad interrogationes nostras.

39. Quid ante inepta simulachra & figmenta terrena captiua) *Ita legendum, ante annos septingentos contendit Ionas noster Aurelian. de cultu Imaginum lib. 1. contra Claudium Taurinensium, qui legebat cum exc.* captiuum corpus, *quomodo tamen etiam Ms.*

40. Rectum te fecit Deus) *Alludit ad illud*

Ouidij

Ouidij Metamorph.
Pronáque cum spectent animantia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cælúmque videre
Iussit.

41. Quid in ruinam diaboli] *Ms. 4. nostri & quidam Morelij legunt :* zabuli, *sed Ionas Aurelian. prius legit cum Cambron. & exc. codicibus. Quod semel hic adnotasse sufficiat. Inde varietas orta (inquit Mor.) quod dorica lingua quæ latina quamproxima est ζα effert, pro eo quod Attica lingua: διὰ, vt exempli gratia ζαβάλλω pro διαβάλλω : & ζάκορος pro διάκορος.*

42. pater filium misit] *Adiecimus filium, ex 5. Ms. & vno Mor. cod. quomodo & paulopost vocem:* fit.

43. ruinis Regum] *Loquitur de interfectione Gordianorum, Philipporum, Deciorum Imperatorum, quam etiam Orosius lib. 7. c. 31. persequutioni imputat Christianorum. Atque adeo non placet Ms. cod. lectio:* ruinis rerum.

44. Nec ideo quis putet] *Etiā hoc ad verbum ferè ex Tertull. & vtrumque imitatus Arnobius libro 1. pulchrè deducit; malis & bonis euenta omnia esse cōmunia.*

45. quando istinc excesserit] *Hoc cum Morelio. & Gra. substituimus ex Ms. pro eo quod erat :* recesserit, *nam excedere & excessus Tertull. & Cypriano frequētia sunt pro mori & morte. Atqui pro:* istinc, *legunt 4. Ms.* hinc, *eligat lector quod volet.*

46. Denique nec cōsternamur aduersis] *vet. exc. & Ms. omnes legunt:* consternimur, *sed nusquam id legisse me memini in hac significatione. In ijsdem vbique cū Manut. legitur:* valitudo, *pro eo quod alij exc.* valetudo, *& (quod miror)* musitare, *pro eo quod auctores omnes:* mussitare.

47. & non erunt nascentia in vineis] *Quum Græcè sit γεννήματα apud 70. magis placet hæc lectio Cambr. cod. Manut. & Morelij, quam cæterorum:* & non erit generatio, *quanquam tamen magis adhuc placeret cuiusdam Morel. cod. lectio:* nascentiæ. *Nam Hieron. in comment. legit iuxta 70. & non erunt germina.*

48. & campi non præstabunt cibum] *Etiam hæc illorum & Cambron. cod. lectio placet magis, quā cæterorum lectio:* frumentum, *eo quod Græcè sit βρῶσιν, pro eo etiam quod exc. legebant:* Deficient à stabulo, *rectè Ms. cum Manut. legunt:* a pabulo, *quum 70. legunt ἀπὸ τῆς βρώσεως.*

49. pro arcendis hostibus & imbribus impetrandis & rogamus semper] *Locus insignis pro antiquitate precū Ecclesiasticarum communium, qualis est etiam apud Tertull. & Iustin. in Apolog. Reperiuntur eiusmodi preces in Liturgijs etiam Iacobi, Clementis, Basilij, & Chrysostomi.*

50. Ecce dies domini venit ardens velut clibanus] *Exc. vulg. & Ms. 4. addunt:* ignis, *sed quum non reperiatur apud 70. neque infra li. Testim. 3. c. 28. rectè omittitur à Cambron. codic. & Manut. cum Morel.*

51. qui renati & signo Christi signati fuerint) *Rursum hic cōsignationis in baptismo meminit.*

52. Nolite misereri senioris aut iuuenis) *Mire hic variant codic. idque ob Amphibolam lectionem 70. lect. vulgata est:* senioribus aut iuuenibus; *illam habet Cambron. cod. & Manut. Cæteri Ms. & infra exc. lib. 2. Testim. ca. 22. legunt:* Nolite misereri: Seniores, iuuenes, & virgines &c. *Tertull. aduersus Iudæos :* Ne misereamini senioris aut iuuenis, aut virginis, & paruulos & mulieres interficite *Atque adeo prior illa lectio magis placet, eo quod Græce omnia legantur num. singulari, quomodo & apud D. Hier. in comment.*

53. vt perdeleantur) *Prorsus sic legendum cum Cambron. cod. Grau. & Morel. conuincit dictum c. 22. li. Testim. & Tertull. Magis etiam exprimit illud quod Græcè est: εἰς ἐξάλειψιν, quod vertit D. Hierony. vsque ad internecionem.*

54. in quibus vos ibi eritis) *Adiecit Mor. vocem:* vos, *quam habent & 70. more Hebræorum; Ms. tamen nostri non habent.*

55. lolium & auena dominetur) *Alludit ad illud: Infelix lolium & steriles dominantur auenæ.*

56. seruabūtur cum corporibus suis animæ) *Hoc ex Cambr. cod. pro eo quod alij* seruantur. *Est autem insignis locus de pœnis inferni.*

57. In æternam pœnā sero credent) *Ita Grau. & Mor. rectius quam cæteri:* credunt.

58. de profunda & tenebrosa nocte superstitionis) *Hoc ita ex Ms. suppleuimus cum Morelio, pro eo quod erat duntaxat:* de profundo tenebrosę superstitionis.

59. Nec quisquam) *Nunquam seram docet esse pœnitentiam in hac vita.*

QVOD IDOLA DII NON SINT, ET QVOD DEVS VNVS SIT, & quod per Christum salus credentibus data sit, siue de idolorum vanitate.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Tria potissima huius libri capita titulus ipse complectitur. Primum hinc comprobat, quod Reges fuerint & homines potius quàm dij, quorum in honorem instituta sunt templa, expressa simulachra, immolatæ hostiæ, & festi dies celebrati. Atque adeo neque exteris neque Romanis quidquam potuisse prodesse illorum cultum, neque illis sed forti potius imputandam Romani imperij potentiam, vtpote quæ & vicissitudine quadam contigerit, & suam ipsius originem erubescat. Neque vero auspiciis augurijsue quicquam tribuendū, ex vano illorum euentu constare: quin potius dæmonum esse has præstigias, vel ipsis Poëtis, Socrate, Platone, Trismegisto & Hostane testibus, qui & vnum Deum & dæmonas agnouerint. Alterum caput quod vnus sit Deus; tum per Monarchia præ cæteris dignitatem maiorem, tum per ipsas vulgi Ethnici voces: O Deus, & similes, paucis manifestum facit. Postremum de Christo, ex prophetiis, Iudæorum & Euāgelica historia, latius prosequitur. Atqui libri huius in hæc verba mentionem facit D. Hieron. epist. ad Magnum Oratorem:

Cyprianus,

Cyprianus, quod idola dij non ſint, qua breuitate, qua hiſtoriarum omnium ſcientia, quorum verborum & ſenſuum ſplendore perſtrinxit? vnde & magis placeret titulus iſte: QVOD IDOLA DII NON SINT; *quem habent Ms. cod. Angli. Afflig. Blandin. Dun. & Marchin. cum veteri excuſo, niſi alioqui ſenſus non conſtaret in ipſo libri exordio. Addunt præterea vetus excuſus & 4. Ms.* CONTRA PAGANOS, *ſed obſtat phraſis Cypriani; cui gentilium non Paganorum in hac ſignificatione nomen vſitatum eſt. Imitatur autem in multis Apologeticum Tertulliani. Eraſmus fragmentum putat eſſe maioris operis; ſed præterquam quod breuitatis meminerit D. Hieron. ipſa oratio omnibus numeris ſuis abſoluta eſt.*

D[1]EOS non eſſe, quos colit vulgus, hinc notum eſt. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriã coli apud ſuos, poſtmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis inſtituta templa; inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expreſſa ſimulachra: [2] quibus & immolabant hoſtias, & dies feſtos dando honores celebrabãt: inde poſteris ſacta ſunt ſacra, quæ primis fuerant aſſumpta ſolatia. Et videamus an ſtet hæc apud ſingulos veritas. [3] Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt poſtmodum maris numina. [4] Caſtor & Pollux alternis moriuntur, vt viuant. [5] Æſculapius vt in Deum ſurgat, fulminatur. [6] Hercules vt hominem exuat, Oeteis ignibus concrematur. [7] Apollo Admeti pecus pauit. Laomedõti muros Neptunus inſtituit, nec mercedem operis infelix ſtructor accepit. [8] Antrũ Iouis in Creta viſitur, & ſepulchrum eius oſtenditur, & ab eo Saturnum fugatum eſſe manifeſtum eſt: [9] inde Latium de latebra eius nomen accepit. [10] Hic litteras imprimere, hic ſignare nummos in Italia primus inſtituit, vnde ærarium Saturni vocatur: [11] & ruſticitatis hic cultor fuit, [12] inde falcem ferens ſenex pingitur: Hunc fugatum hoſpitio Ianus* exceperat, *excepit. [13] de cuius nomine Ianiculum dictum eſt; & menſis Ianuarius inſtitutus eſt. [14] Ipſe bifrons exprimitur, quòd in medio conſtitutus annum incipientem pariter & recedentem ſpectare videatur. [15] Mauri verò manifeſte reges colunt, nec vllo velamento hoc nomen obtexunt: inde per gentes & prouincias ſingulas varia deorum religio mutatur, dum non vnus ab omnibus Deus colitur, ſed propria cuique maiorum ſuorum cultura ſeruatur. [16] Hoc ita eſſe Alexander Magnus inſigi volumine ad matrẽ ſuam ſcribit, metu ſuæ poteſtatis proditum ſibi de dijs hominibus, à ſacerdote ſecretum; quod maiorum & regum memoria ſeruata ſit; inde colendi, & ſacrificandi ritus inoleuerit. Si autem aliquando dij nati ſunt, [17] cur non hodiéque naſcuntur? niſi ſi fortè Iuppiter ſenuit, aut partus in Iunone defecit. [18] Cur verò deos putas pro Romanis poſſe, quos videas nihil pro ſuis aduerſus eorum arma valuiſſe? Romanorũ enim vernaculos deos nouimus: eſt [19] Romulus peierãte Proculo deus factus, & [20] Picus, & [21] Tiberinus, & [22] Pilluminus, [23] & Conſus; quem Deum fraudis, velut conſiliorum Deum, coli Romulus voluit; poſtquam in raptum Sabinarum perfidia prouenit. [24] Deam quoque Cloacinam Tatius & inuenit & coluit; Pauorem Hoſtilius atque Pallorem. [25] mox à neſcio quo Febris dedicata, [26] & Acca, & Flora meretrices. [27] In tantum verò deorum vocabula apud Romanos finguntur, vt ſit apud illos & Viduus deus qui anima corpus viduet, qui quaſi feralis & funebris intra muros non habetur, ſed foris collocatur; [28] & nihilominus, quia extorris factus, damnatur potius Romana religione quàm colitur. Eſt & Scanſus ab aſcenſibus dictus, [29] & Forculus à foribus, & à liminibus Limentinus, [30] & Cardea à cardinibus, [31] & ab orbitatibus Suburbana. Hi dij Romani. [32] Cæterum Mars Thracius, & Iuppiter Creticus, [33] & Iuno vel Argiua, vel Samia, vel Pœna, & Diana Taurica, [34] & * deũm mater Idæa, [35] & Ægy- *deorum, ptia portenta, non numina: quæ vtique ſi quid poteſtatis habuiſſent, ſua ac ſuorum regna ſeruaſſent. [36] Plane ſunt apud Romanos & victi penates, quos Æneas profugus aduexit. [37] Eſt & Venus calua, multo hic turpius calua, quàm apud Homerum vulnerata. [38] Regna autem non merito accidunt, ſed forte variãtur. [39] Cęterum imperium ante tenuerunt & Aſſyrij, & Medi, & Perſæ, [40] & Græcos & Ægyptios regnaſſe cognouimus. Ita vicibus poteſtatum, Romanis quoque, vt & cæteris imperandi tempus obuenit. [41] Cęterum ſi ad originem redeas, erubeſcas. Populus de ſceleratis & nocentibus congregatur, & Aſylo conſtituto facit numerum impunitas criminum; [42] vt Rex ipſe principatum habeat ad crimina, fit Romulus parricida. Atque vt matrimonium facit, rem concordiæ per diſcordias auſpicatur. Rapiunt, ferociunt, fallunt. Ad copiam ciuitatis augẽdam, nuptiæ ſunt illis rupta hoſpitij fœdera, & cum ſoceris bella crudelia. [43] Eſt & gradus ſummus in Romanis honoribus conſulatus: ſic conſulatum cœpiſſet videmus vt regnum. [44] Filios interficit Brutus, vt creſcat de ſuffragio ſceleris commendatio dignitatis. Non ergo de religionibus ſanctis, nec [45] de auſpicijs, aut augurijs Romana regna creuerunt, ſed acceptum tempus certo fine cuſtodiunt. Cæterum & [46] Regulus auſpicia ſeruauit, & captus eſt: [47] & Mãcinus religionem tenuit, & ſub iugum miſſus eſt. Et [48] pullos edaces Paulus habuit, & apud Cannas tamen cæſus eſt. [49] C. Cæſar ne ante brumam in Africam nauigia tranſmitteret, augurijs & auſpicijs retinentibus; ſpreuit, & eo facilius nauigauit & vicit. Horum autem omnium ratio eſt illa, quæ fallit & decipit, & præſtigijs excæcantibus veritatem, ſtultum & prodigum vulgus inducit. Spiritus inſinceri & vagi, qui poſtea quam terrenis vitijs immerſi ſunt,

& à

50 & à vigore cœlesti, terreno contagio recesserunt, non desinunt perditi perdere, & deprauati errorem prauitatis infundere. 51 Hos & poetæ dæmonas norunt; 52 & Socrates instrui se & regi ad arbitrium dæmonis prædicabat; & Magis inde est ad perniciosa vel ludicra potêtatus; 53 quorum tamen præcipuus Hostanes & formam veri Dei negat conspici posse, & angelos veros sedi eius dicit assistere. 54 In quo & Plato pari ratione consentit, & vnû deum seruans, cęteros angelos, vel dæmonas dicit. 55 Hermes quoque Trismegistus vnum Deum loquitur, eúmque incomprehensibilem atque inæstimabilem cõfitetur. Hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt. hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, auium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper inuoluunt. nam & falluntur, & fallunt: vitam turbât, somnos inquietant, irrepentes etiam in corporibus 56 occulte mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbos lacessunt; vt ad cultum sui cogant, vt nidore altarium, & rogis pecorum saginati; 57 remissis, quæ constrinxerant, curasse videantur. Hęc est de illis medela, cum illorum cessat iniuria: nec aliud illis studium est, quàm à Deo homines auocare, & ad superstitionem sui ab intellectu veræ religionis auertere; cùm sint ipsi pœnales, quærere sibi ad pœnam comites, quos ad crimen suum fecerint errore participes. 58 Hi tamen adiurati per deum verum à nobis, statim cedunt, & fatentur, & de obsessis corporibus exire coguntur. Videas illos nostra voce & operatione maiestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento pœnæ propagantis extendi, eiulare, gemere, deprecari: vnde veniant, & quando discedant, ipsis etiam qui se colunt audientibus confiteri; & vel exiliunt statim, vel euanescunt gradatim, prout fides patientis adiuuat, aut gratia curantis aspirat. Hinc vulgus in odium nostri nominis cogunt, vt nos odisse incipiant homines antequam nosse; ne cognitos aut imitari possint, aut damnare non possint. 59 Vnus igitur omnium dominus est Deus: neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnem teneat potestatem. Ad diuinum imperium etiam de terris mutuemur exemplum. Quãdo vnquam regni societas aut cum fide cępit, aut sine cruore desiit? 60 Sic Thebanorum germanitas rupta, & permanês rogis dissidentibus etiam in morte discordia: & Romanos geminos vnum non capit regnum, quos vnum vteri cœpit hospitium. Pompeius & Cæsar affines fuerunt, nec tamê necessitudinis fœdus in æmula potestate tenuerunt. 61 Nec hoc tantum de homine mireris, cû in hoc omnis natura consentiat. 62 Rex vnus est apibus, & dux vnus in gregibus, & in armentis rector vnus: multo magis mundi vnus est rector, qui vniuersa, quęcunque sunt, verbo iubet, ratione dispê-sat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est: nec comprehendi, tactu purior est: nec æstimari, sensu maior est. & ideo sic eum digne ęstimamus, dum inęstimabilem dicimus. 63 Quod verò templum habere possit Deus, cuius templum totus est mundus? & cum homo latius maneat, intra vnam ædiculam vim tantæ maiestatis includam? In nostra dedicandus est mête, in nostro consecrandus est pectore. Nec nomen Dei quęras: Deus nomê est illi. illic vocabulis opus est, vbi proprijs appellationum insignibus multitudo dirimenda est. Deo qui solus est, 64 Deus vocabulum totum est. Ergo vnus est, & vbique totus diffusus est. Nam & vulgus in multis Deum naturaliter confitetur, cum mês & anima sui auctoris & principis admonetur. 65 Dici frequenter audimus, ô Deus; & deus videt; & deo commendo; & Deus mihi reddet, & quod vult Deus; & si deus dederit. Atque hæc est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare nô possis. Quod verò Christus sit, & quo modo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic ratio. Iudæis primum erat apud Deum gratia: sic olim iusti erant, sic maiores eorum religionibus obediebant. 66 inde illis & regni sublimitas floruit & generis magnitudo prouenit: 67 sed illi negligentes indisciplinati & superbi postmodum facti, & fiducia patrum inflati; dum diuina præcepta contemnunt, datam sibi gratiam perdiderunt. Quam verò fuerit illis profana vita, quæ contracta sit violatæ religionis offensa, ipsi quoque restantur, qui etsi voce tacent, exitu confitentur: dispersi & palabundi vagantur, soli & cœli sui profugi, per hospitia aliena iactantur. Nec non Deus ante prędixerat fore, vt vergente sæculo, & mundi fine iam proximo, 68 ex omni gente, & populo, & loco cultores sibi allegeret Deus 69 multo fideliores, & melioris obsequij, qui indulgentiam de diuinis muneribus haurirêt, quam acceptam Iudæi contemptis religionibus perdidissent. 70 Huius igitur indulgentiæ gratię disciplinæque arbiter, & magister sermo, & filius dei mittitur, qui per prophetas omnes retro illuminator, & doctor humani generis prædicabatur. Hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapiêtia eius, & gloria: hic in virginem illabitur; 71 carnem, Spiritu sancto cooperante, induitur. Deus cû homine miscetur; hic deus noster, hic Christus est, qui mediator duorû, hominem induit, quê perducat ad Patrê. Quod homo est, esse Christus voluit, vt & homo possit esse quod Christus est. Sciebant & Iudęi Christum esse venturum: nam hic illis semper prophetis admonêtibus adnunciabatur: sed significato duplici eius aduentu, vno, qui exercitio & exemplo hominis fungeretur, altero, qui Deum fateretur; non intelligendo primum aduentum, qui in passione præcessit occultus; vnum tantum credunt, qui erit in potestate manifestus. Quod autem hoc Iudæorum populus intelligere non potuit, de-

Aa lictorum

lictorum meritum fuit. sic erant [72] sapientiæ & intelligentiæ cæcitate multati, vt qui vita indigni essent, haberent vitam ante oculos, nec viderent. Itaque cum Christus Iesus secundum à prophetis ante prædicta, verbo & vocis imperio dæmonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret, leprosos purgaret, illuminaret cæcos, claudis gressum daret, mortuos rursus animaret, cogeret sibi elementa famulari, seruire ventos maria obedire, inferos cedere; Iudæi qui illum crediderant hominem tantum, de humilitate carnis & corporis; existimabant magum, de licentia potestatis. Hunc magistri eorum atque primores, hoc est, quos & doctrina ille, & sapientia reuincebat, [73] accensi ira & indignatione prouocati, postremo detentum Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procurabat, tradiderunt, crucem eius & mortem suffragijs violentis ac pertinacibus flagitantes. Hoc eos facturos & ipse prædixerat, & prophetarum omniũ testimonium sic ante præcesserat, oportere illum pati, [74] non vt sentiret tantum mortem, sed vt vinceret: & cum passus esset, ad superos denuo regredi, vt vim diuinæ maiestatis ostenderet. Fidẽ itaque rerum cursus impleuit. nam & crucifixus, præuento carnificis officio, spiritum sponte dimisit, & die tertio rursus à mortuis spõte surrexit. Apparuit discipulis suis talis vt fuerat, agnoscendum se videntibus prębuit, [75] simul iunctus & substantiæ corporalis firmitate conspicuus, ad dies quadraginta remoratus est, [76] vt de eo ad pręcepta vitalia instrui possent, & discerẽt quæ docerent. Tunc in cœlum circumfusa nube sublatus est, vt hominem quem dilexit, quem induit, quem à morte protexit, ad patrem victor imponeret, [77] iam venturus è cœlo ad pœnam diaboli, & ad censuram generis humani, vltoris vigore, & iudicis potestate: per orbem verò discipuli magistro & Deo monente diffusi pręcepta Dei in salutem darent, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, cæcos & ignaros [78] ad agnitionem veritatis ocularẽt. Ac ne esset probatio minus solida, & de Christo delicata confessio: per tormenta, per cruces, per multa pœnarum genera tentantur. Dolor qui veritatis testis est admouetur; vt Christus Dei filius, qui hominibus ad vitam datus creditur, non tantum pręconio vocis, sed & passionis testimonio prędicaretur. Hunc igitur comitamur, hunc sequimur, hunc habemus itineris ducem, lucis principem, salutis auctorem, cœlum pariter & patrem quærentibus, & credentibus pollicentem. [79] Quod est Christus, erimus Christiani, si Christum fuerimus imitati.

ADNOTATIONES IN LIbrum Quod idola dij non sint.

1. Deos non esse quos colit vulgus] *Ita hunc lib. auspicantur Ms. Anglicus & Cambronensis codex cum Manutio, vt quæ præmittuntur ab alijs, titulum libri constituant. Atque adeo sensus erit clarus huius loci, alioqui deprauatissimi. Legebatur enim sic;* Quod idola dij non sint, & quod vnus Deus sit, & quod credentibus datum sit: Deos non esse, &c. *Pro quo coniecit legendum Morel.* & quod in credentibus ratum sit, (*confirmante id Dunen. cod. qui pro:* datum, *variam habet lectionem in margine:* ratum) *Costerius:* & quod credentibus clarum sit; *sed neutrum satisfacit. Quare placet magis, vt cum Manutio legamus in titulo:* ET QVOD PER CHRISTVM SALVS CREDENTIBVS DATA SIT; *& deinde modo iam dicto exordium suum liber sortiatur.*

2. quibus & immolabãt hostias] *Hæc vicissim lectio Grauij & Costerij placet magis, quam aliorum* & immolabant, *siue:* Nam & immolabant.

3. Melicertes & Leucothea pręcipitantur in maria] *De his sic Athenagoras pro Christ. Ipsam Ino post insaniam & quas in insania exhibuit perpessiones, deam factam esse opinati sunt. Pelago vagantes, nominant Leucotheam (id est albam deam) filium itidem eius, nduta colendum quem vocant Palæmonem. De ijsdẽ ita D. August. lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 14. Vxor Regis Athamantis quæ vocabatur Ino & eius filius Melicertes, præcipitio spontaneo in mari perierunt, & opinione hominum in deos relati sunt. Illam certè Melicertis matrem Leucotheam Græcè, Matutam Latini vocauerunt. Portunum autem nominat Melicertem Arnobius lib 3. Palæmonem atque Portunum Lactantius lib. 1. cap. 21.*

4. Castor & Pollux] *De Castoribus, Aesculapio & Hercule, ad verbum hæc desumpsit Minutius Felix in Octauio. Lactantius autem lib. 6. institu. diuin. ca. 10. Castor (inquit) & Pollux dum alienas sponsas rapiunt, esse gemini desliterunt. Nam dolore iniuriæ concitatus Idas, alterum gladio transuerberauit. Et eosdẽ Poëtæ alternis viuere, alternis mori narrant; vt iam sint non deorum tantum, sed omnium mortalium miserrimi, quibus semel mori non licet. Hos tamen Homerus ambos simpliciter (non vt poëtæ solent) mortuos esse testatur & Lacedæmone sepultos. Erant autem Iouis ex Leda filij, gemini fratres Helenæ. Vnde & ipsos Ouorum progeniem deos vocat Arnob. lib. 1.*

5. Æsculapius] *De hoc, loco citato Lactantius:* Æsculapius *& ipse non sine flagitio Apollinis natus, quid fecit aliud diuinis honoribus dignum, nisi quod sanauit Hyppolitum, mortem sane habuit clariorẽ, quod à Deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius, de viris illustribus disserens, ait incertis parentibus natum, expositum, & à venatoribus inuentum; canino lacte nutritum, Chironi traditum didicisse medicinam, fuisse autem Messenum sed Epidauri moratum. Tullius etiam Cinosuræ vrbe Arabiæ dicit sepultum. Tres autẽ fuisse Aesculapios testatur Arnobius, quomodo & ternos Castores lib. 4. Medicinæ verò inuentum ille tributum, testatur Tertul. in Apolog. & de corona militis. Frequens etiam mẽtio Aesculapij apud Iustinum martyrem & Athenagoram.*

6. Hercules vt hominem exuat Oeteis ignibus concrematur] *Veram esse hanc lectionem*

exsts.

excuſ. cod. pra Ms. 4. qui omittūt Oeteis, aut Cambronen. qui legit: Æthneis, patet ex hiſtoriis, quæ in Oeta monte Herculem & concrematum & ſepultum aſtruunt. Sic Lactantius lib. 1. cap. 9. Arnob. lib. 4. ex Plutarcho Chæroneo. D. Auguſtin. libr. 18. de Ciuit. Dei. cap. 4. Loquitur autem de Hercule Iouis ex adulterio Alcmenæ filio, qui vna generatione Troicum bellum anteceſſit, & cum Argonautis nauigauit; quem Thebanum nuncupat Arnobius libr. 1. (vtpote quū Tyrius in finibus Hiſpaniæ ſepultus ſit) & ſextum nominat Cicero, Diodorus Siculus lib. 4. è tribus ſecundum. Varro autem quadraginta quatuor Hercules recenſet.

7. Apollo Admeti pecus pauit. Laomedōti muros Neptunus inſtituit] De vtroque hoc ſic Lactantius dict. lib. 10. c. Quid Apollo? nónne ob amorem quo flagrauit turpiſſime gregem alienum pauit & muros Laomedonti conſtruxit, cum Neptuno mercede conductus, quæ illi negari potuit impune? Nec diſſentiunt Tertull. in Apologet. Athenagoras orat. pro Chriſtianis, Arnob. lib. 4. & D. Auguſt. lib. 3. de Ciuit. Dei ca. 2. Apollines autem quatuor ponit lib. 3. de natu. deorum Cicero, & Arnob. lib. citato; & eum de quo hic agitur, putat D. Auguſt. lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 13. fuiſſe filium Latonæ, alium ab eo, cuius oracula ſolebant conſuli.

8. Antrum Iouis in Creta viſitur, & ſepulchrum] Tres (inquit Cicero de nat. deorum lib. 3. & Arnob. lib. 4.) Ioues numerant, primum & ſecundum natos in Arcadia, alterum patre æthere, alterum patre cælo, tertium Cretenſem Saturni filium; cuius in illa inſula ſepulcrum oſtenditur. Idque iuxta Ennium in ſacra hiſtoria (Lact. teſte lib. 1. c. 11. vbi totam illius vitam proſequitur) in oppido Gnoſo, cum hac Inſcriptione: ζαν κρόνου. D. Epipha. verò in Ancorato, dicit id ſua ætate commonſtrari in monte Lazio. Meminit etiam Athenagor. orat. pro Chriſt. non ſepulcri modo ſed & antri Iouis; &, quem imitatur auctor Tertullian. in Apologetic. Antrum Ideum, æra Coribantia, tumulum Iouis in Creta commemorat. Atqui non tres tantum, ſed trecentos (inquit Tertull.) Ioues ſiue Iupiteres Varro Romanus Cynicus introduxit.

9. inde Latium de latebra eius nomen accepit] Alludit ad illud Virgilij Aeneid. 8.

Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuiſſet tutus in oris.

Similia D. Pruden. in Romano mart. Deſcripſit autem hæc omnia de Saturno, Minutius Felix, ad verbum fere.

10. Hic litteras imprimere, hic ſignare nummos in Italia primus, &c.] Sic Tertull. in Apologet. Ab ipſo primum tabula & imagine ſignatus nummus, & inde Aerario præſidet. De ærarij inſtitutione Latius Macrobius Saturn. libr. 1. qui tamen Iano tribuit nūmi ærei inuentionē, quod cum Tertull. & Cypriano Eutropius Saturno tribuit. Neque verò difficilis eſt concordia, quū primi æris nota fuerit (vt argumento ſunt teſte Lactantio nummi veteres) ex altera parte Ianus geminus, ex altera roſtrum nauis, in honorem hoſpitis Saturni, quod primo Faſtorum teſtatum facit Ouidius.

Ac bona poſteritas puppim formauit in ære,
Hoſpitis aduentum teſtificata Dei.

Si quid autem in re incerta diuinare liceat, forte hæc biceps forma in ære ſignata, & Saturni & Iani effigiem contineat. Porro litterarum in Latium introductionem Pelaſgis tribuunt Plinius & Solinus. Euandro Linius & Cornelius Tacitus; ſi adhuc altius à Saturno originem petamus, nihil conſequetur abſurdi.

11. & ruſticitatis hic cultor fuit] Granius adiecit: primus, ſed Ms. id non habent, & rectè; iam olim enim: antea agricultura in vſu fuit apud Cain & Patriarchas legis naturæ. Atqui in Latio agriculturæ inſtitutionem Macrobius & Eutropius Saturno attribuunt. Qui plura de Saturno deſiderat, videat Lactantij libr. 1. cap. 11. 13. & 14.

12. inde ferens falcem ſenex pingitur] Eandem huius picturæ rationem reddit Varro, D. Auguſt. teſte li. 7. de Ciuit. Dei cap. 19. Adiecimus autem: ſenex, ex Ms. Cambronen.

13. de cuius nomine Ianiculum] Idipſum habet Solinus & Arnobius lib. 1. Erat autem oppidum Romanis vicinum, quo ibatur ad Hetruſcos. Atqui Tertull. dicit Ianum appellatum Ianem à Saliis. Priſca enim illi & iam obſoleta vocabula in ſuis carminibus retinebant, vt orcula pro oſcula, maniariam veterem; pro memoriam, & ſimilia.

14. Ipſe bifrons exprimitur] Hæc ratio ad mēſem Ianuarium potiſſimum ſpectat; D. Auguſt. libr. 7. de Ciuit. Dei. & Ouid. alias rationem reddunt.

15. Mauri verò manifeſte reges ſuos colūt] Hoc rurſum ex Tertull. Apolog. Vnicuique (inquit) prouincia & ciuitati ſuus Deus eſt, vt Syriæ Eſtartes, vt Arabia Dioſares, vt Norica Tibelenus, vt Africa Celeſtus, vt Mauritania Reguli ſui, &c. Vide aliarum gentium deos apud Lactan. lib. 1. cap. 15. & 21. & apud Minutium initio Octauij ſui.

16. Hoc ita eſſe Alexander magnus] Epiſtola eius ad Olimpiadem, præter Minutium Felicem meminit & D. Auguſt. de Ciuit. Dei li. 8. c. 5. & 12. c. 10. Videtur autem ex priori loco Varro quoque illius meminiſſe. Athenag. quoque pro Chriſtian. in hæc verba: Herodotus & Alexander Philippi filius, in ea quam ad matrem dedit epiſtola (vterque autem iſtorum Heliopoli & Memphi & Thebis in colloquium ſacerdotis veniſſe dicuntur) ab eis ipſis ſe cognouiſſe aiunt, homines illos fuiſſe. Quare rectius legunt Granius, Manutius, & Morelius: de dijs hominibus, quam alij: de ijs, aut: de pijs.

17. cur non hodiéque naſcuntur?] Ita elegāter Ms. Camb. Aflig. Marc. Dun. & Bland. cum Morel. pro eo quod alij: hodie quoque. Confirmat priorem Minutius Felix.

18. Cur verò deos putas pro Romanis poſſe] Latius hoc proſequitur Tertull. Non placet autem quod legit Morelius: prorſus, eius loco quod alij legunt: pro ſuis.

19. Romulus peierāte Proculo deus factus] Ad verbum hoc deſcripſit ex Tertull. lib. 4. contra Marcionem; habet etiam Minutius tum hoc tum quæ ſequuntur deorum Romanorum nomina; hiſtoriam explicat D. Aug. de Ciuitate Dei lib. 3. cap. 15. Viderint

(inquit) quidam scriptores eorum, qui Romulum propter ferocitatem à senatu discerptum esse dixerunt, subornatúmque nescio quem Iulium Proculum, qui tum sibi apparuisse diceret, eúmque per se populo mandasse Romano, vt inter numina coleretur. Acciderat enim & solis defectio, quam certa ratione sui cursus effectam imperita nesciens multitudo, meritis Romuli tribuebat.

20. Picus] *Hunc Virg. Aeneid. 7. & Arnob. lib. 2. Saturni facit filium, Iouis fratrem; & primum Laurentum regem fuisse, eo tempore quo apud Hebraeos iudicabat Debora, testatur D. August. de ciuit. Dei, lib. 18. cap. 15. de eodem Lact. lib. 1. cap. 22. Faunus in Latio, Picum patrem inter deos honorauit.*

21. Tyberinus] *In Latio (inquit Lact. lib. 1. cap. 11. Auentinus vocabulum monti dedit, in quo sepultus est Tyberinus, vel Tyberis amni in quo mersus est. Rectè autem vtrumque nominat, nam quod Tybri Tuscorum Regi Virgil. Aeneid. 8. Tyberino Albanorum Regi Capeti filio attribuit Ouid. Fastorum 2. De hoc autem, & Cypriano, & D. August. de Ciuit. Dei lib. 4. cap. 23. sermo est.*

22 Pilumnus] *Hunc etiã Iouis filium facit Seruius, ita dictum, quod primus pinsendi frumenti vsum adinuenerit, & fratrem eius Pithumnum (siue Picumnum iuxta Minutium) eundem esse quem ab vsu stercorandorum agrorum Sterculium vocant, de quo & Lactantius & Tertull. locis citatis.*

23. Et Consus quem Deum fraudis, &c.] *Quę habet de Conso & hic & Tom. 3. lib. de Spect. de Cloacina & Pauore, ex Tertull. sumpsit lib. 1. aduersus Marcionem. De illo verò ita iste, lib. de spectac. Exinde ludi Consualia dicti, qui initio Neptunum honorabãt, eundem enim & Consum vocabant. Dehinc Equiria Marti Romulus dixit. Quanquam & Consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicauerit, deo (vt volunt consilij, eius scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitauit. Et nunc Ara Conso illi in Circo defossa est, ad primas metas sub terra, cum inscriptione huiusmodi:* CONSVS CONSILIO, MARS DVELLO, LARES COMITIO POTENTES. *Sacrificant apud eam Nonis Iuliis sacerdotes publici xij. Kalend. Sept. flamen Quirinalis & Virgines. Meminerunt eiusdem Arnob. lib. 3. & D. August. lib. 4. cap. 11. de Ciuit. Dei.*

24. Deam quoque Cloacinã, &c.] *De his tribus dijs ita Lactan. loco sæpe citato: Cloacinæ simulacrum in cloaca maxima repertum Tatius consecrauit, & quia cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit. Pauorem Pallorémque Tullus Hostilius figurauit & coluit. Quum enim, commisso prælio inter Veientes & Romanos, nunciatum esset Albanos desciscere, & Romanos Rex videret pauere & pallere, Pauori & Pallori templum vouit. Meminit eorundem D. August. dict. lib. de Ciuit. Dei. cap. 23. Atque adeo rectè coniicit Lud. Viues; etiam eiusdem libri cap. 8. legendum:* cloacinæ, *non:* cluacinæ.

25. Mox nescio à quo febris dedicata] *Plures Febri aras erexerunt Romani. Veteris cuiuslam meminit Cicer. 2. de Legib. & Plin. lib. 2. qui & alterius facit mentionem in ara Marianorum monumentorum, tertia quoque in summa parte vici longi. Eiusdem deæ mentionem facit D. August. lib. 2. de Ciuit. Dei. cap. 14 & Lactan. loco citato.*

26. & Acca & Flora meretrices] *Acca Larentia nutrix fuit Romuli & Remi, prostitutißima Lupa (inquit Tertull. & Lactan.) & ideo figura lupa culta à Romanis. Atque adeo & apud Minutium restituenda vox Larentia pro Laurentia; præsertim quum etiam Græci λαρεντιας nuncupent. Flora autem (inquit Lactantius & Varro de re rustic. lib. 1. cap. 13.) cum magnas opes ex arte meretricia cõparasset, populum Romanum scripsit hæredem, cuius ex annuo fœnore suus natalis dies celebraretur, editione Ludorum quos appellant Floralia. Quod quia Senatui flagitiosum videbatur, ab ipso nomine argumentum sumi placuit, vt pudendæ rei quædam dignitas adderetur: deam finxerunt esse, quæ floribus præsit, &c. quæ ob prolixitatem omittimus. Meminit eiusdem Arnobius lib. 3. & D. August. de Ciuit. Dei lib. 4. cap. 8.*

27. In tantum verò deorum vocabula, &c.] *Lineas hic aliquot adieci ex veteri excuso codice, Grauio, Costerio, & cod. Ms. D. Pantaleonis iuxta Coloniã; præsertim cum phrasis à Cypriano non dissentiat, & horum deorum plerosque enumerent Tertullian. & D. Augustinus.*

28. & nihilominus, quia extorris factus dãnatur potius] *Sic hũc locum restitui ex varia lectione. Ms. enim cod. & Grauius habebant:* quam extorris, *verum vet. excu. legit:* quia, *quanquam verba hæc transponat. Costerius vtranque vocem omisit.*

29. & Forculus à foribus] *Ita rectè alij, pro eo quod Grauius:* Fortulus: *nam Tertull. de corona milit. & D. August. lib. 4. de Ciuit. Dei. cap. 8. ostiorum deos cum Cypriano Forculum & Limentinum enumerant. Quare & apud Arnobium lib. 2. legendum censeo: Limentinos, pro Libentinos, præsertim cùm libr. 4. Limentini dei etiam meminerit.*

30. & Cardea à cardinibus] *Grauius:* Caria. *Cost.* Cardinea. *Verũ locis citatis Tertull. & D. Aug. Cardeam nuncupant. De eadẽ est illud Ouid. Fast. li. 6.*

Prima dies tibi carna datur,
Dea cardinis hæc est.

31. & ab orbitatibus Suburbana] *Prorsus legendum censeo:* Orbona, *ex verbis Arnobij lib. 4. In tutela sunt Orbonæ: orbati liberis parentes, sed ob consensum exemplarium immutare illud nolui.*

32. Cęterũ Mars Thracius & Iuppiter Creticus] *Vt Romanos non esse deos astruat, sed exteros, à regione cuique cognomen indit. De Martis tamen patria dubitatum nonnunquam, manifestũ fit ex Arnob. lib. citat. Quis (inquit) Spartanum fuisse Martem, nónne Epicharmus auctor vester? quis in Thraciæ finibus procreatum, non Sophocles Atticus cunctis consentientibus theatris?*

33. & Iuno vel Argiua vel Samia vel Pœna] *Hanc variis hic appellat nominibus, à locis vbi colebatur, Argo, Samo, & Carthagine. De quorum duobus postremis Tertullian. in Apologet. Dianam similiter Tauricam, vtpote quæ in Taurico apud Scythas humana victima placari soleat, quomodo etiam*

Mercurius

Mercurius apud Gallos, Busiris apud Aegyptios; & apud Afros Saturnus, vel ipso Tertull. teste in Scorpiaco.

34. & Deûm mater Idæa] *Matrē Deûm (quomodo legit Manut. & Morel. cum Minutio) sine deorum (quomodo Ms. & excus. cæteri) Idæam vocat, quod in Ida mōte Phrygiæ coleretur. quam & Berecinthiam vocat D. Augustin. lib. 2. de Ciuit. Dei cap. 4. à Berechinto altero Phrygiæ monte. Varias autem sententias recenset Diodo. Sicu. li. 4. de matre deûm, sed mihi illorum placet, qui volunt eam Iouis, Neptuni, Plutonis & Iunonis fuisse matrem, adeoque Rheam & Latine Opem dictam, Cibelem quoque nuncupatam.*

35. & Ægyptia portenta non numina] *De his libro præcedenti.*

36. Plane sunt apud Romanos & Victi penates] *Cambr. cod. legit:* vincti, *Grauius:* vecti, *sed prius illud placet magis, ob illud Virg. Aeneid. 1. Victósque penates, & alibi:* victósque deos. *De quo pulchre Diuus August. lib. 1. de Ciuit. Dei cap. 3. qui autem fuerint hi penates Troiani, Neptunúsne & Apollo, an Vesta, late disputat Macrobius. De quatuor alijs generibus Penatum vide Arnob. li. 3. Hoc vnum nunc adijciam, Penates iuxta Ciceronem dictos Deos patrios.*

37. Est & Venus calua, &c.] *Vrbe (inquit Lactan. lib. 1. cap. 20.) à Gallis capta, obsessi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri Caluæ consecrarunt; quod autē vulnerata fuerit à Diomede Venus, his verbis Homerum citat Athenagoras pro Christianis: Vulnere me læsit Diomedes ille superbus.*

38. Regna autem non merito accidunt, sed sorte] *Recte sic restituerunt hunc locum Manut. & Morel. pro eo quod legebatur:* forte, *vitio cod. Remboldi.*

39. Cæterum imperium ante tenuerunt Assyrij & Medi & Persæ] *Imitatus videtur illud Tertullian. in Apolog. Regnauerunt & Babylonij ante Pontifices, & Medi ante Quindecimuiros, & Aegyptij ante Salios, & Assyrij ante Lupercos: & Amazones ante virgines Vestales. Quare placet maxime, vt cum Minutio felice, vet. excus. & Grau. interseramus:* & Medi. *Præsertim quum constet ex Chronicis Eusebij, & libr. 18. de Ciuita. dei D. August. alijsque Chronographis, post Assyrios mortuo Sadanalo Medos regnasse, ac deinde interfecto Astyage à Cyro ad Persas translatum imperium. Quæ imperiorum translationes, quo tempore & quorum patriarcharum ætate cōtigerint, late tractat post Eusebiūm D. August. Interserit præterea vetus cod.* Tyrij, *& Grau.* Syrij, *sed neutrum placet; tum quod Tyriorum regnum celebre nunquam fuerit, tum quod Syriæ Reges non nisi post Alexandrum Magnum computari soleant, qui Romanum imperium longe secutus est.*

40. & Græcos & Ægyptios regnasse cognouimus] *Aegyptiorum regnum, si Eusebio creditur, cum Assyriorum regno suum habuit exordium, & Græcorum item; sic tamen vt in Græcia varij populi regni sedem sibi vindicauerint. Primum enim regnarunt Sycionij annis 862. & imperante illorum Rege Thurimacho cœpit Argiuorum regnum ab Inacho; & sub Rege eorum Maratho, Atheniensium regni principium, fuit à Cecrope. Post reges Sycioniorum, constituti annis aliquot sacerdotes Carni. Deinde cœpit Lacedemoniorum regnum ab Euristeo, cum Corinthiorum regno ab Acthe. Deinde sub Alcane Lacedemoniorum rege 9. Macedonum à Carano. Quorum sub rege iij. Tyrinna, nati sunt Remus & Romulus, & paulo post iacta Romani imperij fundamenta. Vide hæc ipsa apud D. Augustin. lib. cit.*

41. Cæterum si ad originem redeas, erubescas] *Abutitur hic bu térue pro more suo voce:* cæterum. *Quæ verò hic habet de origine Romani Imperij, notiora sunt, quàm vt commentario sit opus, & totidem pene verbis eadem inculcat Minutius in Octauio: & exprobrat D. August. lib. 3. de Ciuit. Dei ca. 13.*

42. vt Rex ipse] *Pro eo quod in exc. & Ms. præmittebatur:* nunc, *habet Manut.* Tunc, *sed malo neutrum legi, cum vet. exc. neutrum habeat.*

43. Est & gradus summus &c. consulatus] *Initio quidem Regiæ fuit dignitatis Consulatus, atque adeo summus apud Romanos honorum gradus, sed paulatim tum Dictatoria instituta, tum per Tribunitias potestates imminuta est.*

44. Filios interficit Brutus] *Etiam hoc Romanis exprobrans D. Aug. dict. li. ca. 16. Iunius (inquit) Brutus exhonoratū eiecit vrbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum. Deinde mox ipse in bello cecidit mutuis cum hostibus vulneribus; occisis à seipso peremitus filijs & vxoris suæ fratribus, quod eos pro restituendo Tarquinio coniurasse cognouerat. Idipsum repetit lib. 5. cap. 18.*

45. de auspicijs aut augurijs] *Auspicia (inquit Festus) ab aue spicienda. Auguria ab auium garritu siue ab auibus & gerendo dicta. Atque adeo hinc patet differentia, quod auspicia fiebant ex inspectione seu pastu auium, auguria ab auium cantu seu volatu. Confunduntur tamen frequentius. Vnde factum, vt quæ auspicia dicit Cyprianus seruata à Regulo, Minutius Auguria nuncupet. Ridet vtriusque vsum Cicero lib. 2. de diuinatione.*

46. Regulus auspicia seruauit & captus est] *De captiuitate Marci Attilij Reguli Consulis Romani anno ab vrbe condita 496. item de crudelissima illius morte, historiæ notiores sunt quàm vt repetere sit opus. De auspicijs quæ ante profectionem in Africam seruauit, suspicor Cyprianum habere Auctorem Liuium; sed hodie non exstat 2. decas eius historiæ.*

47. & Mancinus religionem tenuit] *Eo quod sequitur:* sub iugum missus est, *verisimile fit, loqui Auctorem de C. Hostilio Mancino consule, qui in Hispanijs post infelicem pugnam deditionem funestam fecit. Auspicia autem (seu prodigia, vti ipse vocat) quæ illi contigerūt, describit Valerius Maximus lib. 2. cap. 6. Cum Lauinij (inquit) sacrificium facere vellet, pulli cauea emissi in proximam syluam fugerunt; summáque diligentia requisiti reperiri nequiuerunt. Cúmque ab Herculis portu quo pedibus peruenerat nauem conscenderet, talis vox sine vllo auctore ad eius aures*

 peruenit:

peruenit: Mancine mane. Qua territus, cum itinere conuerse Ianuam petisset, & ibi scapham esset ingressus, anguis eximiæ magnitudinis visus è conspectu abijt.

48. pullos edaces Paulus habuit] *Bonum erat auspicium pullos edaces videre, quod an L. Aemilio Paulo contigerit, non narrat Liuius, sed satis indicat Cic. lib. de diuinat. 2. in hæc verba: Paulus paruit auspicijs, nec minus cecidit in Canensi pugna. Atqui contigit hæc anno vrb. cond. 835. tot Romanorum clade insignis, vt tres modios annulorum aureorum Carthaginem miserit Hannibal. testibus Liuio 3. dec. lib. 2. Plin. lib. 33. natur. histor. & D. August. lib. 3. de ciuit. Dei. cap. 19.*

49. C. Cęsar ne ante brumam in Africā nauigia transmitteret] *Cauchius non male diuinauit legendum:* nauigio, *nisi obstarent Ms. cod. & Minutius, qui prius constanter legunt. Cic. autem lib. de diuin. 2. vnde sumptum videtur, neutrum legit. Quid ipse Cæsar (inquit) cùm à summo Aruspice moneretur, ne ante Brumam in Africam transmitteret, nónne transmisit? quod ni fecisset, vnum in locum omnes aduersariorum copiæ conuenissent. Eodem pertinet illud Suetonij in Iul. Cæs. c. 95. Quum immolanti aufugisset hostia, profectionem aduersus Scipionem & Iubam nō distulit. prolapsus etiam in egressu nauis, verso ad melius omine: Teneo te (inquit) Africa.*

50. & à vigore cœlesti terreno contagio defecerunt] *De hac Cypriani & Tertull. sententia, quā hic etiam sequitur Minutius, supra latius lib. de discip. & hab. virg.*

51. hos & Poëtæ dęmonas norunt] *In eandem sententiam Lact. li. 2. c. 15. Dæmonas Grammatici dictos aiunt quasi* δαήμονας, *id est, peritos & rerum scios. Eos Poëtæ & sciunt esse dæmonas & loquuntur. Hesiodus ita tradit.*

Τοὶ μὲν δαίμονές εἰσι Διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Eodem pertinent versus illi 21. Apollinis, quorum meminit Lact. lib. 1. cap. 7. & illud Homeri Iliad. α μετὰ δαίμονας ἄλλους. *& Iliad. γ.* ἦρχε δὲ δαίμων, *eosdem enim modo deos modo dæmonas nuncupat.*

52. Et Socrates instrui se & regi ad arbitriū dęmonis prędicabat] *Idipsum narrant præter Minutium Tertull. in Apologetico. Lact. c. cit. & D. Aug. lib. 8. de ciuit. dei cap. 14. ipse sexcentis locis apud Platonem Socrates, Xenophon quoque, Cicero, Plutarchus, & Maximus Tyrius, qui geminam edidit de Socratis dæmone Apodixin. de eodem inscripsit librum Apuleius Platonicus Madaurensis, titulo: de deo Socratis.* magis, *Cambron. cod.* maleficis.

53. quorum tamen pręcipuus Hostanes) *Hāc lectionem, pro eo quod Manut. & Morel. legunt:* ostanes. *confirmat & Minutius & lectio Ms. & exc. codic.* Sostenis. *Quare & ita castigandus etiam D. August. in fine libr. 6. de Baptis. contra Donat. vbi hunc locum citat.*

54. In quo & Plato) *Vnum deum agnoscit Plato in Tymeo, lib. de Leg. tres ordines deorum ponit, deos, dæmones, & heroas, in Symposio vero naturam dæmonum exponere conatus est, inquit loco citato Lactātius. Quæ autem sit illa, ex verbis eius docet Minutius. Similia ex Platonicis adfert D. August. de ciuit. dei lib. 8. cap. 11. 12. 13. & 14.*

55. Hermes quoque Trismegistus vnum deum loquitur) *Lactan. lib. 1. cap. 6. (vbi qua ætate vixerit Hermes iste siue Mercurius, Trismegistus docet) hæc illius verba citat* ὁ δὲ θεὸς εἷς, ὀνόματος οὐ προσδέεται, ἔστι γὰρ ὢν ἀνώνυμος. *Plura eiusmodi videre est in bris eius, qui exstant Græce & Latine, Pymandro seu de potestate Dei, & Asclepio seu de voluntate Dei. Citat ex eodem multa D. August. li. de Ciuit. Dei.*

56. occulte mentes terrent] *Ex varia lectione codicum hanc collegi, quam postea confirmatam reperi Coloniensi cod. Ms. Excu. vulg. cum Cambro. legebant:* occulta mentis, *vet. excu. Rembol. & Ms. cæteri:* occultæ mentis, *Morel. verò & Manut. cum Dun. ad marg.* occultę mentes.

57. remisśis quę constrinxerant] *Alludit ad Maleficiorum soluendorum rationem.*

58. Hi tamen adiurati] *Eadem habes li. præced. fere ad verb.*

59. Vnus igitur omniū dominus est Deus] *Gra. legit:* vnus est Deus, *sed prius habent Ms. Pulchre autem deducit monarchiæ dignitatem.*

60. Sic Thebanorum germanitas rupta) *Minutius vocat Thebanorum permortuam fabulam.*

61. Nec hoc tantum de homine mireris) *Ita rectius Cambr. cod. quam cæteri:* Nec hoc ru.

62. Rex vnus est apibus) *Hinc confirmatur castigatio nostra, epistola ad Pupianum.*

63. Quod verò templū habere possit Deus) *Agit contra Idololatras, qui existimabant deos suos in templis domicilium habere, quare nihil facit hic locus contra templa Christianorum, quæ eriguntur, non vt Deus inhabitet, sed orationis & sacrificiorum gratia. De quo tamen plura li. de opere & eleem.*

64. Deus vocabulum totum est) *Hæc ex Ms. cod. pro eo quod erat:* Dei.

65. Dici frequenter audimus) *Habes has ethnici vulgi inuocationes, etiam apud Minutium.*

66. Inde illis & regni sublimitas floruit & generis magnitudo prouenit) *Hæc Ms. præter Cambr. & Colon. cod. non habent, reperiuntur tamen in exc. omnibus.*

67. Sed illi negligentes, indisciplinati, & superbi postmodum facti) *Hoc ex Ms. Cambro. & quodam Morel. pro eo quod excu.* negligentes disciplinę, *vel:* disciplinarum, *& confirmant alij Ms. legentes:* Sed illi indisciplinati postmodum facti.

68. ex omni gēte & populo & loco) *Etiam hoc præter Cambron. & Colon. Ms. non habent, Manut. verò & Morel. legunt:* ex omni genere.

69. multo fideliores & melioris obsequij) *Posterius membrum recens adiecit Morel. pro priori legit Grau.* fidei fortioris, *sed illud genuinam censeo.*

70. Huius igitur indulgentię, gratię disciplinęque) *Placet hæc Camb. cod. lectio præ cæteris qui prætermittunt aut vocem:* indulgentię, *aut:* disciplinęque.

carnem

71. carnem spiritu sancto cooperante induitur] *Ms.4. & Eras. in marg. legunt:* carnem spiritus sanctus induitur, *& acccedit Camb. cod.* carnem spiritu sancto induitur: *Vnde nata est adnotatio marginalis March. & Dun. Ms. cod. ista, Cum dicit:* spiritus sanctus carnem induitur, *non personam spiritus sancti accipit sed filij, qui & spiritus est, iuxta illud: Deus spiritus est: quæ in textum irrepsit in Afflig. & Bland. cod. hinc etiam ortam suspicor lectionem Colonien. codic.* carnem spiritus induitur, *nihil tamen immutare volui, ne Trinitarij virus suum hinc hauriant. vt vt sit D. Hierony. in cap. 4. Epistolæ ad Galat. Multi (inquit) per imperitiam scripturarum, quod & Firmianus in octauo ad Demetrianum epistolarum lib. facit, asserunt spiritũ sanctum sæpe patrem sæpe filium nominari; & idipsum repetit de Lactantio, epistola ad Pammach. & Oceanum de erroribus Origenis.*

72. sapientiæ & intelligentiæ cæcitate multati) *Sic Cambr. & vet. exc. codic. Manut. & Morel. pro eo quod vulg. typis:* mutilati, *alij Ms.4.* mutati, *ijdem recte ex Ms. codic.* magum, *paulo post, pro:* magnum.

73. accensi ira & indignatione prouocati) *Si sic legamus cũ Cambro. cod. & Grauio, pro eo quod alij:* accensa & prouocata, *non opus erit immutare vulg. lectionem. Legit verò Manus.* Hinc magistris eorum atque primoribus &c. accensa ira & indignatio prouocata est, vt postremo &c. offerrent, crucem &c. flagitarent.

74. non vt sentiret mortem) *Cambron. cod. adijcit:* tantum, *cæteri non habent. Nisi tamen legatur, caute legendus hic locus. Veteres enim illi primi scriptores, nondum exortis aut iam extinctis hæresibus, non tam circumspecte loquuntur atque posteriores.*

75. simul iunctus) *Maxime placet hæc Manutij lectio quod sic legant Ms. nostri 5. Error natus ex similitudine litterarum vt legeretur:* vinctus, *Deinde cũ magis texti quadraret substitutum:* victus.

76. Vt de eo) *Etiam hic affinitas litterarum effecit vt legeretur:* denuo, *nam prius legunt. Ms. nostri & Morel. cod. duo; vet. quidem excu. legit:* denuo ab eo, *sed illud magis accedit ad phrasin Cypriani.*

77. iam venturus è cœlo ad pœnam diaboli) *Sane intelligendus est & hic locus sic. nempe (inquit Erasmus) vt futura sit maior pœna post iudicium.*

78. ad agnitionem veritatis ocularent) *Phrasis Tertul. lib. de pœnit.*

79. Quod est Christus, erimus Christiani) *Hinc apparet scriptum hunc librum ad Christianos; atque adeo fortassis eodem tempore, quo liber ad Fortunatum, cuius exordium eiusdem est argumenti.*

DE MORTALITATE.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

PAucis Argumentum explicat D. Pontius in Vita Cypriani: A quo (inquit) Christiani mollioris affectus circa amissionem suorum aut quod maius est fidei paruiorit, consolarentur spe futurorum? Imprimis enim, vbi prædictas docuit eiusmodi afflictiones à Christo, non timendam docet mortalitatem seu pestẽ, eo quod ad immortalitatem ducat, atque adeo fidem illi deesse, qui non ad meliora festinat. Neque mirum, quod Christiano cum gentilibus sint mala huius vitæ communia, quum plus cæteris illis in sæculo sit laborandum: atque proinde exemplo sanctorum Iob & Tobiæ, patientia opus esse, neque murmurandum. Nisi enim præcesserit pugna, non posse victoriam contingere, & quantumuis morbi communes sint vtrisque, mortem tamen communem non esse; ad refrigerium enim iustos, ad supplicium rapi iniustos. Deinde obiectioni tacitæ quod per hanc mortalitatem priuarentur Martyrio, respondet; non esse in nostra potestate Martyrium, & vel animum ad martyrium promptum Deo iudice coronari. Postremo non ita lugẽdos docet mortuos, vt gentilibus scandalo simus, tanquam spe rẽsurrectionis careamus. Quin si & nostræ accersitionis dies venerit, lubenti animo ad dominum hinc emigrandum, præsertim cum ad patriam transmigremus: vbi nos magnus charorum numerus exspectat, frequens & copiosa turba desiderat, iam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra salute sollicita. facit autem occasionis qua librum hunc scripsit mẽtionem Eusebius in Chronico: Pestilens morbus (inquit) totius orbis multas prouincias occupauit, maximéque Alexandriam & Aegyptum, vt scribit Dionysius, & Cypriani de mortalitate testis est liber. Ex eodem etiam locos quosdam citat D. August. li. 2. aduersus Iulian. contra. 2. epistolas Pelag. lib. 4. ca. 8. & de prædest. sanct. cap. 14.

ET si apud plurimos vestrum, fratres dilectissimi, mens solida est, & fides firma, & anima deuota, [1] quæ ad præsentis mortalitatis copiam non mouetur, sed tanquam petra fortis & stabilis turbidos impetus mundi, & violentos sæculi fluctus frangit potius ipsa, nec frangitur, & tentationibus non vincitur, sed probatur: tamen quia animaduerto in plebe quosdam vel imbecillitate animi, vel fidei paruitate, vel dulcedine sæcularis vitæ, vel sexus mollitie, vel, quod maius est, veritatis errore minus stare fortiter, nec pe[illegible] sui diuinum atque inuictum robur exerer[illegible]simulanda res nõ fuit nec tacenda, quo minus quantum nostra mediocritas potest, vigore pleno & sermone de dominica lectione concepto, delicatæ mentis ignauia cõprimatur, & qui homo Dei & Christi esse iam cœpit, Deo & Christo dignus habeatur. Agnoscere enim se debet fratres dilectissimi, qui Deo militat, qui positus in cœlestibus castris [2] diuina iam sperat, vt ad procellas & turbines mundi trepidatio nulla sit in nobis, nulla cunctatio; quando hæc ventura prædixerit Dominus, prouidæ vocis hortatu instruens & docens, & præparans atque corroborans Ecclesiæ suæ populum ad omnem tolerantiam futurorum, bella, & fames, & terræmotus, & pestilentias per loca singula exsurgere prænunciauit & docuit. Et ne inopinatus nos & nouus re-

rum infestatium metus quateret, magis ac magis in nouissimis temporibus aduersa crebrescere ante præmonuit. Fiunt ecce quæ dicta sunt; & quando fiunt quæ ante prædicta sunt, sequentur & quæcunque promissa sunt, domino ipso pollicente & dicente: Cum autem videritis hęc omnia fieri, scitote quoniam in proximo est regnum Dei. *Luc.21.* Regnum Dei fratres dilectissimi, esse cœpit in proximo: premium vitæ & gaudium salutis æternæ, & perpetua letitia, & possessio paradisi nuper amissa, mundo transeunte iam veniunt; iam terrenis cœlestia, & magna paruis, & caducis æterna succedunt. Quis hic anxietatis & sollicitudinis locus est? quis inter hæc trepidus & mæstus est, nisi cui spes & fides deest? Eius est enim mortē timere, qui ad Christum nolit ire: eius est ad Christum nolle ire, qui se non credat cum Christo incipere regnare. Scriptum est enim iustum fide viuere. Si iustus es, & fide viuis, si verè in Deum credis, cur non cum Christo futurus, & de domini pollicitatione securus, quod ad Christum voceris, amplecteris; & quod diabolo careas, gratularis? Symeon denique ille iustus, qui verè iustus fuit, qui fide plena Dei præcepta seruauit, cum ei diuinitus responsum fuisset, quod non antè moreretur quam Christum vidisset, & Christus infans in templum cum matre venisset; agnouit in spiritu natum esse iam Christum, de quo sibi fuerat antè prædictum, quò viso sciuit se cito esse moriturum. Lætus itaque de morte iam proxima, & [3] de vicina accersitione securus, accepit in manus puerum, & benedicens Deum exclamauit & dixit: Nūc dimittis seruum tuū Domine, secundū verbum tuum in pace: quoniam viderunt oculi mei salutare tuum. *Luc.2.* Probans, scilicet, atque contestans tunc esse seruis Dei pacem, tunc liberam, tunc tranquillā quietem, quando de istis mundi turbinibus extracti, sedis & securitatis æternę portum petimus, quando [4] expuncta hac morte ad immortalitatem venimus. Illa est enim nostra pax, illa fida tranquillitas, illa stabilis & firma & perpetua securitas. Cæterum quid aliu[illegible] mundo quàm pugna aduersus diabolum q[illegible]diè geritur? quam aduersus iacula eius & tela conflictationibus assiduis dimicatur? Cum auaritia nobis, cum impudicitia, cum ira, cum ambitione congressio est: cum carnalibus vitijs, cum illecebris secularibus assidua, & molesta luctatio est. Obsessa mens hominis & vndique diaboli infestatione vallata, vix occurrit singulis, vix resistit. Si auaritia prostrata est, exsurgit libido: si libido compressa est, succedit ambitio: si ambitio contempta est, ira exasperat, inflat superbia, [5] vinolentia inuitat, inuidia concordiam rumpit, amicitiam zelus abscindit. Cogeris maledicere, quod diuina lex prohibet: compelleris iurare, quod non licet. [6] Tot persecutiones animus quotidiè patitur, tot periculis pectus vrgetur, & delectat hic [7] inter diaboli gladios diù stare; cùm magis concupiscendum sit & optandum ad Christum, subueniēte velocius morte, properare, ipso instruente nos & dicēte: Amen amen dico vobis, quoniam vos plorabitis & plangeris, sæculum autem gaudebit: vos tristes eritis, sed tristitia vestra in lætitiam veniet. *Ioan.16.*

Quis non tristitia carere optet? quis non ad lætitiam venire festinet? Quando autem in lætitiam veniat nostra tristitia, Dominus denuò ipse declarat dicens: Iterum videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo auferet à vobis. Cum ergo Christum videre, gaudere sit, nec possit esse gaudium nostrum nisi cùm viderimus Christum; quæ cæcitas animi, quæve dementia est, amare pressuras & pœnas, & lachrymas mundi, & non festinare potius ad gaudium, quod nunquam possit auferri? Hoc autem fit fratres dilectissimi, quia fides deest; [8] quia nemo credit vera esse quę promittit Dei, qui verax est, cuius sermo credentibus æternus & firmus est. Si tibi vir grauis & laudabilis aliquid polliceretur, haberes vtique pollicenti fidem, nec te falli aut decipi ab eo crederes; quem stare in sermonibus atque in actibus suis scires: nunc Deus tecum loquitur; & tu mente incredula perfidus fluctuas! Deus de hoc mundo recedenti tibi immortalitatem, atque æternitatem pollicetur, & tu dubitas? hoc est Deum omnino non nosse, hoc est, Christum [9] credentium Dominum & magistrum peccato incredulitatis offendere, hoc est, in Ecclesia constitutum, fidem in domo fidei non habere. Quantum prosit exire de sæculo, Christus ipse salutis atque vtilitatis nostræ magister ostendit; qui cum discipuli eius contristarentur, quod se iam diceret recessurum, locutus est ad eos dicens: Si me dilexissetis, gauderetis, quoniam vado ad patrem: *Ioan.14.* docens scilicet & ostendens, cum chari quos diligimus de seculo exeūt, gaudendum potius quàm dolendum. Cuius rei memor beatus Apostolus, in Epistola sua ponit & dicit: Mihi viuere Christus est, & mori lucrum. *Philip.1.* Lucrum maximum computans, iam sæculi laqueis non teneri, iam nullis peccatis & vitijs carnis obnoxium fieri; exemptum pressuris angētibus, & [10] venenatis diaboli faucibus liberatum, ad lætitiam salutis æternæ Christo vocante proficisci. [11] At enim quosdam mouet, quod æqualiter cum gentilibus, nostros morbi istius valitudo corripiat; quasi ad hoc crediderit Christianus, vt immunis à contactu malorum, mūdo & sæculo feliciter perfruatur, & non omnia hic aduersa perpessus ad futuram lætitiam reseruetur. Mouet quosdam quod sit nobis cum cæteris mortalitas ista communis. Quid enim nobis in hoc mundo non commune cum cæteris, quam diu adhuc secundum legem primę natiuitatis manet caro ista communis? Quoadusque istic in mundo sumus; cum genere humano carnis æqualitate coniungimur, spiritu separamur. [12] Itaque donec corruptiuum istud in- *1.Cor.15.*

duat

duat incorruptionem, & mortale hoc accipiat
immortalitatem, & ſpiritus nos perducat ad
Deum patrem; quæcunque ſunt carnis incom-
moda, ſunt nobis cum humano genere com-
munia. Sic cum fœtu ſterili terra ieiuna eſt, ne-
minem fames ſeparat: ſic [13] cum irruptione ho-
ſtili ciuitas aliqua poſſeſſa eſt, omnes ſimul cap-
tiuitas vaſtat. Et quando imbrem nubila ſe-
rena ſuſpendunt, omnibus ſiccitas vna eſt. Et
cum nauem ſcopuloſa ſaxa conſtringunt, naui-
gantibus naufragium ſine exceptione commu-
ne eſt. Et oculorum dolor, & impetus febriũ,
& omnium valitudo membrorum cum cæteris
cõmunis eſt nobis, quamdiu portatur in ſæcu-
lo caro iſta communis. Quinimmo ſi qua con-
ditione, qua lege crediderit Chriſtianus, noſcat
& teneat; ſciet plus ſibi, quàm cæteris in ſæcu-
lo laborandum, cui magis ſit cum diaboli impu-
gnatione luctãdum. Docet & præmonet ſcrip-
Eccle. 2. tura diuina dicens: Fili accedens ad ſeruiturem
Dei, ſta in iuſtitia & timore, & præpata ani-
mam tuam ad tentationem. Et iterum: In do-
lore ſuſtine, & in humilitate tua, patientiam ha
be; quoniam in igne probatur aurum & argen-
tum. [14] Homines verò receptibiles in camino
humiliationis. Sic Iob poſt rerum damna, poſt
pignorum funera, vulneribus quoque & ver-
mibus grauiter afflictus, non victus eſt, ſed pro
batus; qui in ipſis conflictationibus & dolorĩ-
bus ſuis patientiam religioſæ mentis oſtendens
Iob. 1. ait: Nudus exiui de vtero matris, nudus etiam
ibo ſub terram: Dominus dedit, Dominus ab-
ſtulit: ſicut Domino viſum eſt, ita factum eſt:
ſit nomen Domini benedictum. [15] Et cũ eum
vxor quoque ſua compelleret, vt vi doloris im-
patiens aliquid aduerſus Deum querula & in-
uidioſa voce loqueretur, reſpondit & dixit:
Iob. 2. [16] Tanquam vna ex inſipientibus mulieribus
locuta es. Si bona ſuſcepimus de manu Domi-
ni, mala cur non tolerabimus? In his omni-
bus quę contigerunt ei, nihil peccauit Iob labijs
ſuis in conſpectu Domini. Itaque illi Domi-
nus Deus perhibet teſtimonium dicens: Ani-
maduertiſti puerum meum Iob? non enim eſt
ſimilis illi quiſquam in terris, homo ſine quere-
la, verus Dei cultor. Et Tobias poſt opera ma-
gnifica, poſt miſericordiæ ſuæ [17] multa & glo-
rioſa præconia, cæcitatem luminum paſſus, ti-
mens & benedicens in aduerſis Deum, per ip-
ſam corporis ſui cladem creuit ad laudẽ; quem
& ipſum vxor ſua depræuare tentauit dicens:
Tob. 2. Vbi ſunt iuſtitiæ tuæ? ecce quæ pateris. At ille
circa timorem Dei ſtabilis & firmus, & ad om-
nem tolerantiam paſsionis, fide religionis ar-
matus, tentationi vxoris inualidæ in dolore nõ
ceſsit, ſed magis Deum patientia maiore pro-
meruit; quem poſtmodum Raphaël angelus
Tob. 2. collaudat & dicit: Opera Dei reuelare, & con-
fiteri honorificum eſt. nam quando orabas tu
& Sarra nurus tua, ego obtuli memoriam ora-
tionis veſtræ in conſpectu claritatis Dei. Et
cum ſepelires tu mortuos ſimpliciter: & quia
nõ es cunctatus exſurgere & derelinquere prã-
dium tuum, & abiſti & condidiſti mortuum,
[18] miſſus ſum tentare te. Et iterum: me miſit
Deus curare te, & Sarram nurum tuam: ego e-
nim ſum Raphaël vnus ex ſeptẽ angelis ſanctis;
qui aſsiſtimus & conuerſamur ante claritatem
Dei. Hanc tolerantiam iuſti ſemper habue-
runt, hanc Apoſtoli diſciplinam de Domini le-
ge tenuerunt, non muſsitare in aduerſis, ſed
quæcunque in ſæculo acciduut, fortiter & pa-
tienter accipere; cum Iudæorum populus hinc
ſemper offenderit, quod aduerſus Deum fre-
quentius murmuraret. ſicut teſtatur in Numer. Num. 20.
dominus Deus, dicens; Deſinat murmuratio
eorum à me, & non morientur. Murmuran-
dum non eſt in aduerſis, fratres dilectiſsimi, ſed
patienter & fortiter quidquid acciderit ſuſtinẽ-
dum, cum ſcriptum ſit: Sacrificium Deo ſpiri- Pſal. 50.
tus contribulatus, [19] cor contritum & humilia-
tum deus non deſpicit. In Deuteronomio quo
que moneat per Moyſen Spiritus ſanctus & di
cat: Dominus Deus tuus vexabit te, & famem Deut. 8.
inijciet tibi, & cognoſcetur in corde tuo ſi bene
cuſtodieris præcepta eius, ſiue non. Et iterum.
Tentat vos dominus Deus veſter, vt ſciat ſi di- Deut. 13.
ligitis dominum Deum veſtrum ex toto corde
veſtro, & ex tota anima veſtra. Sic Abraham Gen. 22.
deo placuit, quia vt placeret Deo, nec amittere
filium timuit, nec gerere parricidium recuſauit.
Qui filium non potes lege & ſorte mortalitatis
amittere; quid faceres [20] ſi filium iubeteris oc-
cidere? Ad omnia te paratum facere timor deĩ
& fides debet. Sit licet rei familiaris amiſsio,
ſit de infeſtãtibus morbis aſsidua membrorum
& cruenta vexatio, ſit de vxore, de liberis, de
excedentibus charis funebris & triſtis auulſio;
non ſint tibi ſcandala iſta, ſed prælia: nec debi-
litent aut frangant Chriſtiani fidem, ſed potius
oſtendant [21] in colluctatione virtutem; cum
contemnenda ſit omnis iniuria malorum præ-
ſentium, fiducia futurorũ bonorum. Niſi præ-
ceſſerit pugna, non poteſt eſſe victoria: cum
fuerit in pugnę congreſsione victoria, tunc da-
tur vincentibus & corona. Gubernator in tem
peſtate dinoſcitur, in acie miles probatur. De-
licta iactatio eſt, cum periculum non eſt: con-
flictatio in aduerſis, [22] probatio eſt veritatis.
Arbor quæ alta radice fundata eſt, ventis incum
bentibus non mouetur: & nauis quæ forti cõ-
page ſolida eſt, pulſatur fluctibus, nec foratur:
& quando area fruges terit, ventos grana for-
tia & robuſta contemnunt, inanes paleæ flatu
portante rapiuntur. Sic & Apoſtolus Paulus 2. Cor. 12.
poſt naufragia, poſt flagella, poſt carnis & cor-
poris multa & grauia tormenta, non vexari, ſed
emendari ſe dicit aduerſis, vt dum grauius af-
fligitur, verius probaretur: Datus eſt mihi, in-
quit ſtimulus carnis meæ, angelus ſatanæ quĩ
me colaphizet, vt non extollar: propter quod
ter dominũ rogaui, vt diſcederet à me, & dixit
mihi

mihi: Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur. Quando ergo infirmitas, & imbecillitas, & vastitas aliqua grassatur, tunc virtus nostra perficitur: tunc fides si tentata perstiterit, coronatur, sicut scriptum est: Eccle. 27. Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis. Hoc denique inter nos & cęteros interest qui Deum nesciunt, quod illi in aduersis queruntur & murmurant: nos aduersa non auocant à virtutis & fidei veritate, [23] sed corroborant in dolore. [24] Hoc quod nũc corporis vires solutus in fluxum venter euiscerat, quod in faucium vulnera conceptus medullitus ignis exæstuat, quod assiduo vomitu intestina quatiuntur; quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod quorundam vel pedes vel aliquæ membrorum partes, contagio morbidæ putredinis amputantur; quod per iacturas & damna corporum prorumpente languore vel debilitatur incessus, vel auditus obstruitur, vel cæcatur aspectus, ad documentum proficit fidei. [25] Cõtra tot impetus vastationis & mortis, inconcussis animi virtutibus congredi, quanta pectoris magnitudo est? & quanta sublimitas, inter ruinas generis humani stare erectum; nec cum eis quibus spes in deum nulla est, iacere prostratum? Gratulari magis oportet, & temporis munus amplecti, quod dum nostram fidem firmiter promimus, & labore tolerato ad Christum per angustam Christi viam pergimus, [26] præmium vitæ eius & fidei ipso iudicante capiamus. Mori plane timeat, sed qui ex aqua & spiritu non renatus, gehennæ ignibus mancipatur: mori timeat, qui non Christi cruce & passione censetur: mori timeat, qui ad secundam mortẽ de hac morte transibit: mori timeat, quem de sæculo recedentem, perennibus pœnis æterna flamma torquebit: mori timeat, cui hoc mora longiore confertur, vt cruciatus eius & gemitus interim differatur. Multi ex nostris in hac mortalitate moriuntur, hoc est, multi ex nostris de sæculo liberantur. Mortalitas ista vt Iudæis & gentilibus & Christi hostibus pestis est, ita Dei seruis salutaris excessus est. Hoc quod sine vllo discrimine generis humani cum iniustis moriuntur & iusti; non est quod putetis bonis & malis interitum esse communem. Ad refrigerium iusti vocantur, ad supplicium rapiuntur iniusti: datur velocius tutela fidentibus, perfidis pœna. Improuidi & ingrati sumus, fratres dilectissimi, ad diuina beneficia, nec quid nobis conferatur agnoscimus. Excedunt ecce in pace tutæ cum gloria sua virgines, venientis antichristi minas & corruptelas & lupanaria non timentes: pueri periculum lubricæ ætatis euadunt, ad continentiæ atque innocentiæ præmium feliciter perueniunt: tormenta iam non timet delicata matrona, metum persecutionis & manus, cruciatúsque carnificis, moriendi celeritate lucrata. Pauore mortalitatis & temporis, accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignaui: desertores compelluntur, vt redeant: gentiles coguntur, vt credant: vetus fidelium populus ad quietem vocatur: ad aciem recens & copiosus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis cum prœlium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit. Quid deinde illud fratres dilectissimi, quale est, quam pertinẽs, quam necessarium, quod pestis ista & lues, quæ horribilis & feralis videtur, explorat iustitiam singulorum; & mentes humani generis examinat? [27] an infirmis seruiant sani? an propinqui cognatos piè diligant? an misereantur seruorum languentium, Domini? an deprecantes ægros non deserant medici? an feroces violentiam suam comprimant? an rapaces auaritiæ furentis insatiabilem semper ardorem vel metu mortis extinguant? an ceruicem flectant superbi? an audaciam leniant improbi? an pereuntibus charis, vel sic aliquid diuites largiantur, & donent, sine hærede morituri? Vt nihil aliud mortalitas ista cõtulerit, hoc Christianis & Dei seruis plurimum pręstitit, quod martyrium cœpimus libenter appetere, dum mortem discimus non timere. Exercitia sunt nobis ista, non funera; dant animo fortitudinis gloriam, contemptu mortis præparant ad coronam.

Sed fortasse aliquis opponat & dicat: Hoc me ergo in præsenti mortalitate cõtristat, quod qui paratus ad confessionem fueram, & ad tolerantiam passionis toto me corde & plena virtute deuoueram, martyrio meo priuor, dum morte præuenior. Primo in loco non est in tua potestate, sed in Dei dignatione martyrium: nec potes te dicere perdidisse, quod nescis an merearis accipere: tunc deinde Deus scrutator renis & cordis, & occultorum contemplator & cognitor, videt te, & laudat, & comprobat; & qui perspicit apud te paratam fuisse virtutem, [28] reddet pro virtute mercedem. Num quid Cain cùm Deo munus offerret iam peremerat fratrem? & tamen parricidium mente conceptum deus prouidus ante damnauit; vt illic cogitatio mala, & perniciosa conceptio deo prouidente prospecta est: ita & in dei seruis, apud quos [29] confessio cogitatur, & martyrium mẽte concipitur, animus ad bonum deditus deo iudice coronatur, aliud est enim martyrio animum deesse, aliud animo defuisse martyrium. Qualem te inuenit dominus cum vocat, talem pariter & iudicat; quando ipse testetur & dicat: Et scient omnes Ecclesiæ quia Ego sum [30] scrutator renis & cordis. Apoc 2. Nec enim Deus sanguinem nostrum sed fidem quęrit. Nam nec Abraham, nec Isaac, nec Iacob occisi sunt, & tamen fidei ac iustitię meritis honorati inter patriarchas primi esse meruerunt; ad quorum conuiuium congregatur quisquis fidelis & iustus & laudabilis inuenitur. Meminisse debemus voluntatem nos, non nostram, sed dei facere debere; secundum quod nos dominus quotidie

iussit

Matt. 6. iussit orare. Quam præposterum est quamque peruersum, vt cùm dei voluntatem fieri postulemus, quando euocat nos & accersit de hoc mundo Deus, non statim voluntatis eius imperio pareamus. Obnitimur & reluctamur, & peruicacium more seruorum ad conspectũ Domini cum tristitia & mœrore perducimur, exeuntes istinc necessitatis vinculo, non obsequio voluntatis: & volumus ab eo præmijs cœlestibus honorari, ad quem venimus inuiti? Quid ergo oramus & petimus vt adueniat regnum cœlorum, si captiuitas terrena delectat? Quid precibus frequenter iteratis rogamus & poscimus, vt acceleret dies regni, si maiora desideria, & vota portiora sunt seruire istic diabolo, quàm regnare cum Christo? Denique vt manifestius diuinæ prouidentiæ indicia clarescerent, quod dominus præscius futurorum suis consulat ad veram salutem: [31] cum quidam de collegis & consacerdotibus nostris iam infirmitate defessus, & de appropinquante morte sollicitus [32] commeatum sibi precaretur, astitit deprecanti, & iam pœnè morienti iuuenis honore & maiestate venerabilis, [33] statu excelsus, & clarus aspectu, & quem assistentem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, [34] nisi quod talem videre iam poterat de sæculo recessurus. [35] Atque ille non sine quadam animi & vocis indignatione infremuit & dixit: Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis? Increpantis vox & monentis est: [36] qui de persecutione sollicitis, de accersitione securis, non consentit ad præsens desiderium, sed consulit in futurum. Audiuit frater noster & collega moriturus, quod cæteris diceret. Nam qui moriturus audiuit, ad hoc audiuit vt diceret: audiuit non sibi ille, sed nobis. Nam quid disceret iam recessurus? didicit immo nobis remanentibus, vt dum [37] sacerdotem Dei qui commeatum petebat, increpitum esse comperimus, quid cunctis expediat agnosceremus. [38] Nobis quoque ipsis minimis & extremis quoties reuelatum est, quam frequenter atque manifestè de dei dignatione preceptum est: vt contestarer assiduè & publicè prædicarem, [39] fratres nostros non esse lugendos accersitione dominica de sæculo liberatos, cum sciamus non eos amitti, sed præmitti, recedentes præcedere, vt proficiscentes, vt nauigantes solent, desiderari eos debere, non plangi: nec accipiendas esse hic atras vestes, quãdo illi ibi indumenta alba iam sumpserint: occasionem dandam non esse gentilibus, vt nos meritò ac iure reprehendant, quod quos viuere apud deum dicimus, vt extinctos & perditos lugeamus, & fidem quam sermone & voce depromimus, cordis & pectoris testimonio non probemus. Spei nostræ ac fidei præuaricatores sumus; simulata, ficta, fucata videntur esse quæ dicimus. Nihil prodest [40] verbis præferre virtutem, factis destruere veritatem. Improbat denique apostolus Paulus, & obiurgat, & culpat, si qui contristetur in excessu suorum: Nolumus, inquit, ignorare vos fratres de dormientibus, vt non contristemini sicut & cæteri, qui spem non habent. Si enim credimus quia Iesus mortuus est, & resurrexit; sic & deus eos qui dormierunt in Iesu, adducet cum illo. Eos contristari dicit in excessu suorum, qui spem non habent. Qui autem spe viuimus, & in Deum credimus, & Christum passum esse pro nobis, & resurrexisse cõfidimus, in Christo manentes, & per ipsum atque in ipso resurgentes, quid aut ipsi recedere istinc de sæculo nolumus, aut nostros recedentes quasi perditos plangimus ac dolemus? ipso Christo Domino & deo nostro monente ac dicente: [41] Ego sum resurrectio & vita, qui credit in me, licet moriatur viuet: & omnis qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Si in Christum credimus, fidem verbis & promissis eius habeamus; & non morituri in æternum, ad Christum, cum quo & victuri & regnaturi semper sumus, læta securitate veniamus. Quod interim morimur, ad immortalitatem morte transgredimur: nec potest vita æterna succedere, nisi hinc contigerit exire: non est exitus iste: sed transitus, & tẽporali itinere decurso, ad æterna transgressus. Quis non ad meliora festinet? Quis non mutari & reformari ad Christi speciem, & ad cœlestis gratiæ dignitaté venire citiùs exoptet? Paulo apostolo prædicante: Nostra autem conuersatio, inquit, in cœlis est, vndè & dominum expectamus Iesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ, [42] configuratum corpori claritatis suæ. Tales nos futuros & Christus dominus pollicetur, quando vt cum illo simus, & cum illo in æternis sedibus viuamus, atque in regnis cœlestibus gaudeamus, patrem pro nobis precatur dicens: Pater quos mihi dedisti, volo vt vbi ego fuero, & ipsi sint mecum; & videant claritatem quam mihi dedisti prius quam mundus fieret. Venturus ad Christi sedem, ad regnorum cœlestem claritatem, lugere non debet & plangere; sed potius secundum pollicitationem Domini, secundum fidem veritatis in profectione hac sua & trãslatione gaudere. Sic denique inuenimus & Enoch translatum esse, qui deo placuit: sicut in Genesi testatur & loquitur scriptura diuina: Et placuit Enoch Deo, & non est inuentus postmodum, quia deus illum transtulit. Hoc fuit placuisse in conspectu Dei, de hoc contagio sæculi meruisse transferri. [43] Sed & per Salomoné docet Spiritus sanctus, eos qui deo placeant, maturiùs istinc eximi, & citiùs liberari; ne dum in isto mundo diutiùs immorantur, mundi contactibus polluantur. Raptus est, inquit, [44] ne malitia mutaret intellectum illius: placita enim erat deo anima eius propter hoc properauit educere eum [45] de medio iniquitatis. Sic in psalmis ad dominum properat spiritali fide deo suo anima deuota, dicens: Quam dilectissimæ habitatio-

[Marginal references: 1. Thess. 4. — Ioan. 11. — Philip. 3. — Ioan. 17. — Gen. 5. — Sap. 4. — Psal. 83.]

bitationes tuę Deus virtutum, desiderat & properat anima mea ad atria Dei. Eius est in mundo diu velle remanere, quem mundus oblectat, quem sæculum blandiens atque decipiens, illecebris terrenæ voluptatis inuitat. Porrò cum mundus oderit Christianum; quid amas eum qui te odit, & non magis sequeris Christum, qui te & redemit & diligit? Ioannes in epistola
1.Ioan.2. sua clamat & loquitur: & ne carnalia desideria sectantes mundum diligamus, hortatur: Nolite, inquit, diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo: quia omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia mundi, & mũdus transibit & concupiscentia eius: qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quomodo & Deus manet in æternum. Potius fratres dilectißimi, mente integra, fide firma, virtute robusta, parati ad omnem voluntatem Dei simus: pauore mortis excluso, immortalitatem quæ sequitur, cogitemus. Hoc nos ostendamus esse quod credimus, vt neque charorum lugeamus excessum: & cum accersitionis propria dies venerit, incunctanter & libenter ad dominum ipso vocante veniamus. Quod cum semper faciendum fuerit Dei seruis, nunc fieri multo magis debet, corruente iam mundo, & malorum infestantium turbinibus obsesso; vt qui cernimus cœpisse iam grauia, & scimus imminere grauiora, lucrum maximum computemus, si istinc velocius recedamus. [46] Si in habitaculo tuo parietes vetustate nutarent, tecta desuper tremerent, domus iam fatigata, iam lassa, ædificijs senectute labentibus ruinam proximam minaretur; nónne omni celeritate migrares? Si nauigante te turbida & procellosa tẽpestas fluctibus violentius excitatis, prænunciaret futura naufragia; nónne portum velociter peteres? Mundus ecce nutat & labitur, & ruinam sui non iam senectute rerum, sed fine testatur: & tu non Deo gratias agis, non tibi gratularis; quod exitu maturiore subtractus, ruinis, & naufragijs, & plagis imminẽtibus exuaris? Considerandum est fratres dilectißimi, & identidem cogitandum; [47] renuntiasse nos mundo, & tanquam hospites & peregrinos isthic interim degere. Amplectamur diem, qui aßignat singulos domicilio suo; qui nos istinc ereptos, & laqueis sæcularibus exsolutos paradiso restituit, & regno cœlesti. Quis non peregrè constitutus properaret in patriam regredi? Quis non ad suos nauigare festinans, ventum prosperum cupidius optaret, vt velociter charos liceret amplecti? Patriam nostram paradisum computamus; parentes patriarchas habere iam cœpimus; quid non properamus & curtimus, vt patriam nostram videre, [48] vt parentes salutare poßimus? Magnus illic nos charorum numerus expectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos & copiosa turba desiderat, [49] iam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum & complexum venire, quanta & illis & nobis in commune lætitia est? qualis illic cœlestium regnorum voluptas sine timore moriẽdi, & cum æternitate viuendi? quam summa & perpetua felicitas? [50] illic Apostolorum gloriosus chorus: illic prophetarum exultantium numerus: illic martyrum innumerabilis populus ob certaminis & paßionis victoriam coronatus: triumphantes illic virgines, quæ concupiscentiam carnis & corporis, continentiæ robore subegerunt: remunerati misericordes qui alimentis & largitionibus pauperum iustitiæ opera fecerunt, qui dominica præcepta seruantes ad cœlestes thesauros terrena patrimonia transtulerunt. Ad hos fratres dilectißimi, auida cupiditate properemus; vt cum his cito esse, vt cito ad Christum venire contingat, optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis & fidei dominus Christus aspiciat; daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia, quorum circa se fuerint desideria maiora.

ADNOTATIONES IN LIBRUM DE MORTALITATE.

1. quæ ad præsentis mortalitatis copiam non mouetur] *Mortalitatis vox & hic & in titulo operis, pro pestilentia Cypriano peculiaris est; quantum colligere licet, quod præsentaneam mortem inferat. Tertull. eandem nouè accipit lib. de Resurrect. carnis. vbi sic loquitur:* Aliud mortale, & aliud mortalitas. Aliud enim quod patitur, aliud quod pati efficit. *Contigisse autem hanc luem imperantibus Gallo & Volusiano, testes sunt Eusebius loco citato & Orosius li. 7. Ioannes quoque Zonara Annal. lib.2. in hæc verba: Pestis quoque tum prouincias inuasit, quæ ab Aethiopia orta, totúmque penè Orientem & Occidentẽ peruagata, multas vrbes ciuibus desolauit, durauitque per annos quindecim.*

2. diuina iam sperat] *Vulg. excusi:* spirat, *sed priorem habet vet. exc. cum Ms. Cambr. Afflig. March. Dun. & Blandin.*

3. de vicina accersitione] *Ita rectè Manut. & Morel. cum vet. excu. & 4. Ms. pro quo alij:* accersione, *Solus Grauius:* arcessitione, *sed non placet. Idem est iudicium, cum postea repetitur.*

4. expuncta hac morte] *Ms. 4. nostri & vnus Morel.* expugnata, *sed prius habet cum exc. Cambron. cod. & infra eadem phrasis repetitur lib. de Bono patientiæ. Est autem idem ac si dicat:* debito mortis persoluto, *sed de hoc supra latius epistola 38.*

5. Vinolentia inuitat] *Sic & D. Augu. lib. 2. contra Iulian. c.8. Ms. ac excu. omnes, quare non placet quod probat & legit Morel.* violentia. *Nam etsi cum 4. Ms. legeremus:* irritat, *non malè etiam hoc vinolentiæ conuenit; D. Augustin. tamen legit:* inuitat.

6. Tot persecutiones animus quotidie patitur

tur] *Ms. quatuor & Costerius:* Tot persecutionibus a. q. quatitur, *neutri malè, sed prius est apud diuum Augustin.*

7. inter diaboli gladios] *Rursum hic illi:* laqueos, *non malè, priorè tamen habent ijdem in marg. & Cambron. in textu.*

8. quia nemo credit vera esse] *Primus Remboldus:* futura esse, *quare prius illud malumus.*

9. credentium dominum & magistrum] *Adiecimus:* dominum &, *ex 4. Ms. solus autem Manut. legit:* credendi.

10. venenatis diaboli faucibus] *Optimus (inquit Morel.) liber:* venantis.

11. At enim quosdam mouet, quod æqualiter cum gentilibus] *Quod interserit Grau.* quoque, *non habent Ms. Placet etiā magis lectio Manut. & Coster.* gentilibus, *quam aliorum:* gentibus, *illud enim Tertul. & Cypriano frequentius est. Similis est varietas infra.*

12. Itaque donec corruptiuum istud] *Eodem modo citat hanc scripturam Tertull. loco citato.*

13. cum irruptione hostili ciuitas aliqua possessa est] *Legunt Ms. 4. nostri & quidam Morelij:* in cursione hostili c. a. obsessa *est, sed prius habet cum excusis Cambronen. cod. & placet, quia sequitur:* omnes captiuitas vastat. *Non malè tamen Morelius:* oppressa est.

14. Homines verò receptibiles in camino humiliationis] *Addunt hæc duo Ms. cod. Morel. nec dissentiunt 70. legentes,* καὶ ἄνθρωποι δεκτοὶ ἐν καμίνῳ ταπεινώσεως.

15. Et cum eum vxor quoque sua] *Adieci:* sua, *ex Ms.*

16. Tanquam vna ex insipientibus] *Cābron. cod. & Ms. Morelij:* ex ineptis, *sed cæteri nobiscum legunt, & Græcè etiam est,* τῶν ἀφρόνων.

17. multa & gloriosa preconia] *Sic Ms. nostri, pro eo quod Manut.* & religiosa.

18. missus sum tentare te] *Clarior est hæc lectio Cambron. cod. quam cæterorum:* & missus. *Quare supra quoque lib. de Oratione dominica ita castigandus locus.*

19. cor contritum & humiliatum Deus non despicit] *Rursum legit:* despicit.

20. si filium iubereris occidere] *Ms. 4.* viuū, *sed prius est significantius.*

21. in colluctatione virtutem] *Interijcit Grau.* fidei, *sed quod Ms. non legunt.*

22. probatio est veritatis] *Placeret hic eiusdem Grauij lectio:* virtutis, *nisi illud tam constanter legerent Ms. Præsertim cum eadem verba reperiantur supra lib. de Vnit. Ecclesiæ.*

23. sed corroborant in dolore] *Siue sic legas cum plerisque, siue cum Cambron. & Ms. Morel. cod. ac Grauio:* comprobant; *perinde est.*

24. Hoc quod nunc, &c.] *Pulchrè varia morborum genera describit.*

25. Contra tot impetus vastationis] *Inter Ms. solus Cambronensis:* vastitatis; *quare prior lectio magis placet, præsertim quum eā habeant etiam vet. exc. & Remboldus.*

26. premium vitæ eius] *Toties præmia vitæ inculcat & mercedem virtutis Cyprianus, vt non credam quemquam illa negare posse qui eum legerit.*

27. an infirmis seruiant sani] *Pulchrè deducit, prodesse mortalitatem ad explorandam iustitiam singulorum.*

28. reddet pro virtute mercedem] *Suspicor vitio operarum apud solum Manut. legi:* reddit.

29. confessio cogitatur & martyrium] *Rursum distinguit inter hæc duo.*

30. scrutator renis & cordis] *Ms. 4.* renum, *sed alibi prius illud legitur.*

31. cum quidam de collegis, &c.] *Hanc visionem frequenter inculcatam à D. Augustin. testis est in vita eius Possidius c. 27.*

32. commeatum sibi precaretur] *Commeatum pro liberatione à morte accipi à Cypriano, supra diximus epistola de Celerino; eodem significatu commeatum vitæ dixit, dict. c. Possidius.*

33. Statu excelsus] *Solus Possidius legit, mea sententia rectius:* Statura.

34. nisi quod talem videre iam poterat de sæculo recessurus] *Patet hinc non vanas esse appaririones seu dæmonum seu angelorū, quæ plerunque fiunt morituris etiam alia specie quam oculus humanus asse qui possit.*

35. Atque ille) *Cambron. cod.* Ad quem; *sed prius habet Possidius, & magis congruit.*

36. qui de persecutione sollicitis, de accersitione securis non consentit] *Ita quidē exc. omnes, sed Cambron. cod. legit:* sollicitus de a. securus. *Alij 4. non aliud, quam:* Vt qui (*seu quis*) de persecutione sollicitus non consentiat. *Locus obscurus.*

37. sacerdotem dei] *Adiecimus:* dei, *ex quodam cod. M. Morelij. Paulopost, siue legamus:* increpitū, *cum veteri excuso & Manut. siue:* increpatum, *perinde est.*

38. Nobis quoque ipsis minimis & extremis] *Rectè sic Manut. & Grau. ex Ms. pro eo quod erat:* externis, *pessimè.*

39. fratres nostros non esse lugendos] *Quid sibi velit, prius indicauit illis verbis:* cum chari de seculo exeunt, gaudendum potius quàm dolendum; *Neque enim omnem luctum sed immodicum vetat, deinde vrget potissimum scandalum gentilium, si quando videbant fideles atras vestes induere.*

40. Verbis præferre virtutem] *Hoc ita castigaui ex Ms. pro eo quod erat:* proferre.

41. Ego sum resurrectio & vita] *Ex ijsdem cū Morel. adijcimus:* & vita.

42. configuratum corpori claritatis suę] *Ms. quidem legunt:* conformatum, *sed prius alicubi supra reperitur.*

43. Sed & per Salomonem docens spiritus sanctus] *Librum Sapientiæ Salomoni ascribit, nō Cyprianus modo tum hic tum infra lib. de exhort. mart. c. 1. ac Testim. 2. cap. 13. & 3. cap. 15. 53. 59. ac 66. sed & Egesippus & Ireneus, & omnis (inquit Eusebius hist. ecclesiast. lib. quarto cap. 22.) antiquorum chorus Tertull. etiam lib. de præscrip. adu. hæret. Orig. lib. 8. in epistolam ad Rom. D. D. Hilarius in Psal. 128. Ba-*

 silius

filius lib. 5. contra Eunom. Euaristus epistola ad Afric. Felix. 1. epistola ad Gallos. Felix 2. epistola ad D. Athanasium. Epiphanius hæres. 76. & lib. de ponder. & mensu. Damasc. lib. 4. ca. 18. Ambr. in Psal. 1. & lib. de paradiso c. 12. & vel ipse D. Hieronymus epistola ad Paulinum de instit. fil. Causam reddit D. Aug. in hac verba lib. 17. de ciuit. dei cap. 20. Alij duo libri, quorum vnus Sapientia, alter vero Ecclesiasticus dicitur, propter eloquij nonnullam similitudinem, vt Salomonis dicantur obtinuit consuetudo. Quod ipsum tamen adhuc retractare videtur lib. 2. c. 4. Et certè multa eius libri sententia 7. 8. & 9. cap. soli conueniunt Salomoni Titulus etiam Græcus est Σοφία Σαλόμωντος. *Quare probatur mihi Dn. Ioannis Driedonis opinio de dog. eccle. lib. 1. Philonem illum Iudæum, supra 160. annos ante natum Christum, temporibus Oniæ Pontificis, sparsas passim Salomonis sententias in vnum hoc congessisse volumen. Eo magis quod 3. Reg. vlt. cap. scribatur loquutus tria milia parabolarum, carminum quinque milia, & disseruisse de iumentis, volucribus, reptilibus & piscibus &c. Confirmat, quod ipsa illius Prouerbia, non ab illo sed diu postea à ministris Ezechiæ Regis (aut iuxta Rabbi Moysen ab Isaia) in vnum collecta, constet ex Prouerb. c. 25. Vtut sit, pro doctrina spiritus sancti hoc loco & epistola 81. ac ad Demetrian. pro scriptura diuina agnoscit Cyprianus, nec minus alij veteres vbi hunc librum citant, nominatim Dionys. Areopag. ca. 4. de diu. nom. & Concil. Sardicense epistola ad omnes episcopos. Quare hunc locum citans D. Aug. li. de præde. sanct. ca. 14. Quæ cum ita sint (inquit) non debuit repudiari sententia libri Sapientiæ, qui meruit in Ecclesia Christi, de gradu lectorum ecclesiæ Christi tam longa annositate recitari, & ab omnibus Christianis, ab Episcopis vsque ad extremos laicos fideles, pœnitentes, cathecumenos, cum veneratione diuinæ auctoritatis audiri. Et paulopost: Oportet vt istum librum Sapientiæ omnibus tractatoribus anteponant, quoniam sibi eum anteposuerunt etiam temporibus proximi Apostolorum egregij tractatores; qui eum testem adhibentes, nihil se adhibere nisi diuinum testimonium crediderunt. Immo ipse Apostolus Paulus Rom. 11. & Heb. 11. ad 9. 4. & 4. Sapientiæ libri cap. alludit. Hæc paulò prolixius, propter eos, qui librum hunc etiam hodie in Canonem scripturarum recipere nolunt, quia D. Hieron. in Canone Iudæorum haberi negat; quum tamen in Ecclesiæ Canone numeretur à D. Aug. Concilio Carthag. Innocentio, Gelasio, & Isidoro, locis infra citatis lib. Test. 1. ca. 20.*

44. ne malitia mutaret intellectum illius] *Cambr.* sensum, *sed prius habet & D. Aug. & Græcè est* σύνεσιν.

45. de medio iniquitatis] *Ita cum Morel. ex Ms. pro eo quod erat:* media iniquitate, *nam Græcè est* ἐν μέσῳ πονηρίας.

46. Si in habitaculo tuo] *Elegans Metaphora, tum hic tum paulopost.*

47. renuntiasse nos mundo] *Rursum renunciationem in baptismo intelligit.*

48. vt parentes salutare possimus] *Locus pro notitia mutua amicorum in futura vita, qualis fuit etiam supra epistola ad Thibaritanos.*

49. iam de sua immortalitate secura &c.) *D. Aug. loco citato:* de sua incolumitate, *quomodo etiam Alcuinus, ser. de festo omnium sanctorum qui D. Aug. perperam ascribitur, vbi calcem huius operis, sui sermonis finem facit; qui & alia multa in eodem descripsit ex Cypriano, & præsertim ex epistola ix.*

50. Illic Apostolorum gloriosus chorus &c.) *Videntur hunc locum imitari D. D. Ambrosius & August. in cantico ecclesiastico: Te Deum laudamus, & responsorium est quodpiam ecclesiasticum. In quo quia legitur:* transtulerunt, *id malo paulopost, quam quod 4. Ms. legunt:* præmiserunt, *præsertim quum Alcuinus illud legat.*

DE OPERE ET ELEEMOSYNIS.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

EXordio facto ab eo capite, quod alterum sit peccatorum remedium post baptismum eleemosyna seu operatio: variis scripturis tum veteris tum noui Testamenti peculiaria eius merita prosequitur. Neque verò deterreri quemquam debere ab eleemosynis, ne fortè ad penuriam redigatur, cum securum faciat econtrario diuina non vno in loco pollicitatio: frustra itaque vmbras illas vanæ excusationis obtendi, quin potius auaritiæ prætextum esse. Vbi deinde diuites matronas increpauit, in gazophilacium ad vsum pauperum nihil contribuentes, & in dominicum sine sacrificio seu oblatione venientes: liberorum beneficio excusari neminem docet, cùm filiis nostris Deus præferendus sit. Immo quo maior est numerositas filiorum, eo amplius eleemosynas faciendas è scripturis deducit. Postremo vbi verecundiam incussit fidelibus, ex Munerariorum sumptu largiore pro captando inani vulgi fauore, quam ipsi impendant vitæ æternæ præmij spe certa: & metu iniecto futuri iudicij, in quo iuxta cap. Math. 25. operantibus præmium Dominus pollicetur, sterilibus supplicium comminatur: Monet vt eleemosynis regna cælorum promereantur, & sine periculo persecutionis coronam vitæ in pace accipiant. Atqui titulum illum DE OPERE ET ELEEMOSYNIS, *quem cum Grauio, Morel. & Manutio habet Cambronen. codex, confirmat D. Augustin. lib. 4. contra duas epistolas Pelag. ad Bonifac: cap. 8. Antea erat titulus:* DE ELEEMOSYNA. *Meminit etiam D. Hieron. Huius libri epistola ad Pammachum super obitu Paulinæ vxoris. sed titulo: De misericordia, & eodem pertinet illud D. Pontij in vita: Vnde misericordiam disceremus.*

MVLTA & magna sunt, fratres charissimi, beneficia diuina, quibus in salutem nostram Dei patris & Christi larga & copiosa clementia & operata sit, & semper operetur, quod conseruandis ac viuificandis nobis, pater filium suum misit, vt reparare nos posset, quodque filius missus, esse & hominis filius voluit, vt nos Dei filios faceret; humiliauit se, vt populum qui prius

iacebat

iacebat, erigeret; vulneratus eſt, vt vulnera noſtra ſanaret; ſeruiuit, vt ad libertatem ſeruientes extraheret; mori ſuſtinuit, vt immortalitatem mortalibus exhiberet. Multa hæc ſunt & magna diuinæ miſericordiæ munera. Sed adhuc qualis prouidentia illa, & quanta clementia eſt, quod nobis ſalutari ratione proſpicitur, vt homini, qui redẽptus eſt, reſeruando, plenius cõſulatur. [1] Nam cũ dominus adueniens ſanaſſet illa quæ Adam portauerat vulnera, [2] & venena ſerpentis antiqui curaſſet; legẽ dedit ſano, & præcepit ne vltra iã peccaret, ne quid peccãti grauius
Ioan. 5. eueniret. Coarctati eramus, & in anguſtũ, innocentiæ præſcriptione concluſi. Nec haberet, quid fragilitatis humanę infirmitas atque imbecillitas faceret: niſi iterum pietas diuina ſubueniẽs, iuſtitiæ, & miſericordiæ operibus oſtẽſis, viam quãdam tuendæ ſalutis aperiret; vt ſordes poſtmodum quaſcunq; cõtrahimus, eleemoſynis abluamus. [3] Loquitur in ſcripturis diuinis
Tob. 4. Spiritus ſanctus & dicit: Eleemoſynis & fide
Prou. 15. delicta purgantur. Non vtique illa delicta, quæ fuerant ante contracta: nam illa Chriſti ſanguine & ſanctificatione purgantur. Item denuo
Eccleſ. 3. dicit. Sicut aqua extinguit ignem, ſic eleemoſyna extinguit peccatũ. Hic quoque oſtẽditur & probatur, quia ſicut lauacro aquæ ſalutaris, gehẽnæ ignis extinguitur, ita eleemoſynis atq; operibus iuſtis delictorũ flamma ſopitur. Et quia ſemel in baptiſmo remiſsio peccatorũ datur, [4] aſsidua & iugis operatio, baptiſmi inſtar imitata, Dei rurſus indulgentiam largitur. Hoc & in euangelio Dominus docet. nam cum denotarentur diſcipuli eius quod ederẽt, nec prius
Luc. 11. manus abluiſſent, reſpõdit & dixit: Qui fecit quod intus eſt, fecit & quod foris eſt: verũ date eleemoſynam, & ecce vobis munda omnia: docens ſcilicet, & oſtendens, non manus lauandas eſſe, ſed pectus; & ſordes intrinſecus potius quã extrinſecus detrahendas: verum qui purgauerit quod eſt intus, eum quoque id quod foris eſt repurgaſſe; & emundata mẽte, cute quoq; & corpore mundũ eſſe cœpiſſe. Porro autem monẽs & oſtendens vnde mundi & purgati eſſe poſsimus, addidit eleemoſynas eſſe faciẽdas. Miſericors monet, miſericordiã fieri; & quia ſeruare quęrit, [5] quos magno precio redemit, poſt baptiſmi gratiã ſordidatos docet denuo poſſe purgari. Agnoſcamus itaquè, fratres chariſsimi, diuinæ indulgentiæ munus ſalubre, & emundandis purgãdiſque peccatis noſtris, qui ſinè aliquo conſcientię vulnere eſſe non poſſumus, medelis ſpiritalibus vulnera noſtra curemus. [6] Nec quiſquam ſic ſibi de puro atque immaculato corde blandiatur, vt innocẽtia ſua fretus, medicinam non putet adhibendã eſſe vulneribus: cùm ſcri-
Prou. 20. ptum ſit: Quis gloriabitur caſtũ ſe habere cor, aut quis gloriabitur mundum ſe eſſe à peccatis? Et iterum in epiſtola ſua Ioannes ponat & di-
1. Ioan. 1. cat: Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipſos decipimus, & veritas in nobis non eſt. [7] Si autem confeſsi fuerimus peccata noſtra, fidelis & iuſtus eſt Dominus, qui nobis peccata dimittat. Si autem nemo eſſe ſine peccato poteſt, & quiſquis ſe inculpatum dixerit, aut ſuperbus, aut ſtultus eſt; quàm neceſſaria, quàm benigna eſt diuina clementia? quæ cùm ſciat nõ deeſſe ſanatis quædam poſtmodum vulnera, dedit curandis denuo ſanandiſque vulneribus remedia ſalutaria. Nunquam deniquè fratres dilectiſsimi admonitio diuina ceſſauit, nunquam & tacuit, quo minus in ſcripturis ſanctis tã veteribus, quàm nouis, ſemper & vbique ad miſericordiæ opera Dei populus prouocaretur; & canente atque exhortante Spiritu ſancto quiſquis ad ſpem regni cœleſtis inſtruitur, facere eleemoſynas iubetur. Mandat & præcipit Eſa-
iæ Deus: Exclama, inquit, in fortitudine, & noli parcere: ſicut tuba exalta vocem tuam, [8] & an- Eſa. 58.
nuncia plebi meæ peccata ipſorum, & domui Iacob facinora eorum. Et cùm peccata eis ſua exprobrari præcepiſſet, cùmque eorum facinora pleno indignationis impetu protuliſſet, dixiſſẽtque, eos, nec ſi orationibus & precibus & ieiunijs vterentur, ſatisfacere pro delictis poſſe, nec ſi in cilicio & cinere voluerentur, iram Dei poſſe lenire; in nouiſsima tamen parte demonſtrans ſolis eleemoſynis Deum poſſe placari, addidit dicens: Frange eſurienti panem tuum, &
egenos ſine tecto induc in domum tuam. Si Ibidem.
videris nudum, veſti eum, & domeſticos ſeminis tui non deſpicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, [9] & veſtimenta tua cito orientur, & præibit ante te iuſtitia, & claritas Dei circundabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te ſtidum adhuc loqueris, dicet: ecce adſum. Remedia propitiãdo deo ipſius Dei verbis data ſunt: quid deberent facere peccantes, magiſteria diuina docuerunt; operationibus iuſtis Deo ſatisfieri, miſericordiæ meritis peccata purgari.
Et apud Salomonem legimus: Conclude elee- Eccleſ. 29.
moſynã in corde pauperis, [10] & hæc pro te exo-
rabit ab omni malo. Et iterũ: Qui obturat au- Prou. 21.
res ne audiat imbecillũ, & ipſe inuocabit Deũ, & nõ erit qui exaudiat eũ. Neque enim promereri miſericordiam Domini poterit, qui miſericors ipſe nõ fuerit, aut impetrabit de diuina pietate aliquid in precibus, qui ad precem pauperis nõ fuerit humanus. Quod itẽ in Pſalmis Spiri-
tus ſanctus declarat & probat, dicẽs: Beatus qui Pſal. 40.
intelligit ſuper egenũ & pauperem: in die mala liberabit eum Dominus. Quorũ præceptorum memor Daniel, cum rex Nabuchodonoſor aduerſo ſomnio territus æſtuaret, pro auertendis malis, ad diuinam opem impetrandam remediũ
dedit dicens: Propterea rex conſilium meum Dan. 4.
placeat tibi, & peccata tua eleemoſynis redime, & iniuſtitias tuas miſerationibus pauperum, & erit Deus patiẽs peccatis tuis. Cui rex non obtemperans, aduerſa quæ viderat & infeſta perpeſſus eſt: quæ euadere & vitare potuiſſet, ſi peccata ſua eleemoſynis redemiſſet. Raphaël

quoque angelus paria testatur, & vt eleemosy-
Tob.12. na libenter ac largiter fiat, hortatur dicens: Bo-
na est oratio cum ieiunio & eleemosyna: quia
eleemosyna à morte liberat, & ipsa purgat pec-
cata. Ostendit orationes nostras ac ieiunia mi-
nus posse, nisi eleemosynis adiuuētur. Depreca-
tiones solas parum ad impetrādum valere,[11] ni-
si factorum & operum accessione farciantur.
Reuelat angelus & manifestat, & firmat elee-
mosynis petitiones nostras efficaces fieri, elee-
mosynis vitā de periculis redimi, eleemosynis
à morte animas liberari. Nec sic, fratres cha-
rissimi, ista proferimus, vt non quod Raphaël
angelus dixit veritatis testimonio comprobe-
Act.9. mus. In Actibus Apostolorum facti fides posita
est, & quod eleemosynis non tantum à secun-
da, sed à prima morte animę liberentur, gestę &
impletæ rei probatione compertum est. Tabi-
tha operationibus iustis & eleemosynis pręstā-
dis plurimum dedita, cū infirmata esset & mor-
tua, ad cadauer exanime Petrus accitus est: qui
cū impigrè pro apostolica humanitate venisset,
circumsteterunt eum viduæ flentes, & rogan-
tes, pallia & tunicas & omnia illa quæ prius
sumpserant indumēta monstrantes, nec pro de-
functa suis vocibus, sed ipsius operibus depre-
cantes. Sensit Petrus impetrari posse, quod sic
petebatur; nec defuturum Christi auxilium vi-
duis deprecantibus quando esset in viduis ipse
vestitus. Cùm itaque genibus nixus orasset, vi-
duarū ac pauperum idoneus aduocatus, legatas
sibi preces ad Dominum pertulisset, conuersus
ad corpus,[12] quod in tabula iam lotum iacebat:
Tabitha, inquit, exsurge in nomine Iesu Chri-
sti: nec defuit Petro, quo minus statim ferret au
xilium, qui in euangelio dari dixerat quicquid
fuisset eius nomine postulatū. Mors itaque su-
spenditur, & spiritus redditur: & mirātibus ac
stupentibus cunctis, ad hanc mundi denuò lu-
cem rediuiuum corpus animatur: tantum po-
tuerunt misericordiæ merita; tantum operà iu-
sta valuerunt. Quæ laborantibus viduis largita
fuerat subsidia viuendi, meruit ad vitam, vidua
rū petitione reuocari. Itaque in Euāgelio Domi
nus, doctor vitę nostrę, & magister salutis ęter-
næ, viuificans credentium populum, viuificatis
consulens in æternum; inter sua mandata diui-
na, & præcepra cœlestia nihil crebrius mandat
& præcipit, quàm vt insistamus eleemosynis
dandis:[13] nec terrenis possessionibus incube-
mus, sed cœlestes thesauros potius recōdamus.
Luc.12. Vendite, inquit, res vestras, & date eleemosy-
Matth.6. nam. Et iterum: Nolite vobis condere the-
sauros super terram, vbi[14] tinea & comestura
exterminat, & vbi fures effodiunt & furantur.
Thesaurizate autem vobis thesauros in cœlo v-
bi neque tinea, neque comestura exterminet, &
vbi fures non effodiunt, nec furātur. Vbi enim
fuerit thesaurus tuus, ibi erit & cor tuum. Et
cùm obseruata lege perfectum & consummatū
Matt.19. vellet ostendere: Si vis, inquit, perfectus
esse, vade & vende omnia tua, & da egenis, &
habebis thesaurum in cœlo & veni, sequere
me. Item alio loco negotiatorem cœlestis gra-
tiæ,[15] & comparatorem salutis æternæ, distra-
ctis omnibus rebus suis, pretiosam margari-
tam, hoc est, vitam æternam Christi cruore pre
tiosam, de quantitate patrimonij sui dicit debe-
re mercari. Simile est, inquit, regnum cœlo- Matt.13.
rum[16] homini negotiatori quærenti bonas mar
garitas. Vbi autem inuenit pretiosam marga-
ritam, abijt & vendidit omnia quæ habuit; &
emit illam. Eos denique & Abrahæ filios dicit,
quos in iuuandis alendisque pauperibus opera-
rios cernit. Nam cùm Zachæus dixisset: Ecce Luc.19.
dimidium ex substantia mea do egenis: & si cui
quid fraudaui, quadruplum reddo:[17] respondit
Iesus & dixit: Quia salus hodiè huic domui fa-
cta est, quoniam & hic filius est Abrahæ. Nam Gen.15.
si Abraham credidit Deo, & deputatum est ei
ad iustitiam: vtiquè qui secundum præceptum
Dei eleemosynas facit, Deo credit; & qui habet
fidei veritatem, seruat Dei timorem; qui autem
Dei timorem seruat, in miserationibus paupe-
rum Deum cogitat. Operatur enim ideo quia Matth.3.
credit, quia scit vera esse quæ prędicta sunt ver-
bis Dei, nec scripturam sanctam posse mentiri:
arbores infructuosas, id est, steriles homines ex
cidi, & in ignem mitti, misericordes autem ad
regnum vocari. Qui & alio in loco operarios, Luc.16.
& fructuosos fideles appellat: infructuosis ve-
rò & sterilibus fidem derogat dicens: Si in iniu
sto mammona fideles nō fuistis,[18] quod est ve-
rum quis credet vobis? Et si in alieno fideles
non fuistis, quod est vestrum, quis dabit vobis?
Si vereris & metuis, ne si operari plurimum
cœperis, patrimonio tuo larga operatione finito
ad penuriam fortè redigaris: esto in hac parte in
trepidus, esto securus; finiri non potest, vndè in
vsus Christi impenditur, vndè opus cœleste ce-
lebratur. Nec hoc tibi de meo spondeo, sed de
sanctarum scripturarum fide, & diuinæ pollici-
tationis auctoritate promitto. Loquitur per Sa
lomonē Spiritus sanctus & dicit: Qui dat pau- Prou.28.
peribus nunquam egebit;[19] qui autem auertit
oculum suum, in magna penuria erit: ostendēs
misericordes atque operantes egere non posse;
magis parcos & steriles ad inopiam postmodū
deuenire. Item beatus Apostolus Paulus domi-
nicæ inspirationis gratia plenus: Qui admini- 2.Cor.9.
strat, inquit, semen seminanti, & panē ad eden-
dum præstabit, & multiplicabit seminationem
vestram, & augebit incrementa frugum iusti-
tię vestrę, vt in omnibus locupletemini. Et ite-
rum: Administratio huius officij non tantum
supplebit ea[20] quæ sanctis desunt, sed & abun-
dabit[21] per multā gratiarum actionem in Deū.
Quoniam dum gratiarum actio ad Deum pro
eleemosynis atq; operationibus nostris paupe-
rū oratione dirigitur, census operātis Dei retri-
butione cumulatur. Et dominus in Euāgelio iā
tūc eiusmodi hominū corda considerās, & per-
fidis

fidis atque incredulis præscia voce denuncians,
Matt. 6. contestatur & dicit: Nolite cogitare dicentes:
quid edemus aut quid bibemus, aut quid vestie
mur? hæc enim nationes quærunt. Scit autem
pater vester quia omnium horum indigetis.
Quærite primum regnum Dei, & omnia ista
apponentur vobis. Eis omnia apponi dicit &
tradi, qui regnum & iustitiã Dei quærunt. Eos
enim Dominus, cum iudicij dies venerit, ad per
Matt 24. cipiendum regnum dicit admitti, qui fuerint
in Ecclesia eius operati. Metuis ne patrimo-
nium tuum fortè deficiat, si operari ex eo lar-
giter cœperis: & nescis miser, quia dum times,
ne res familiaris deficiat, vita ipsa & salus de-
ficit: & dum ne quid de rebus tuis minuatur
attendis, non respicis quod ipse minuaris ama-
tor magis mammonæ quàm animę tuæ; vt dum
times ne pro te patrimonium tuum perdas, ip-
se pro patrimonio tuo pereas. Et ideo bene A-
1. Tim. 6. postolus clamat & dicit: Nihil intulimus in hũc
mundum,[22] verum nec auferre quid possu-
mus: habentes itaque exhibitionem & tegu-
mentum, his contenti simus. Qui autem volũt
diuites fieri, incidunt in tentationem, & in mu-
scipulam, & desideria multa & nocentia, quæ
mergunt hominem in perditionem & in interi
tum. Radix enim omnium malorum est cupidi
tas, quam quidam appetẽtes naufragauerunt à
fide, & inseruerunt se doloribus multis. Metuis
ne patrimonium tuum fortè deficiat, si operari
ex eo largiter cœperis? quando enim factum est,
[23] vt iusto possent deesse subsidia vitæ, cùm scri-
Prou. 10. ptum sit: Non occidet fame dominus animam
iustam. Helias in solitudine coruis ministran-
3. Reg. 17. tibus pascitur: & Danieli in lacu ad leonũ prę-
dam iussu regis incluso, prandium diuinitus ap-
Dan. 14. paratur: & tu metuis[24] ne operanti tibi & do-
mino promerenti desit alimentum? quando
ipse in Euangelio ad exprobrationem eorum,
quibus mens dubia est & fides parua, conteste-
Matt 6. tur & dicat: Aspicite volatilia cœli, quoniam
non seminant, neque metunt, neque colligunt
in horrea, & pater vester cœlestis alit illa: nõn-
ne vos pluris illis estis? Volucres deus pascit;
& passeribus alimenta diurna præstantur, &
quibus nullus diuinæ rei sensus est, eis nec po-
tus, nec cibus deest, tu Christiano, tu Dei ser-
uo, tu operibus bonis dedito, tu domino suo
charo aliquid existimas defuturum? Nisi si pu-
tas quia qui Christum pascit, à Christo ipse non
pascitur; aut eis terrena deerunt, quibus cœ-
lestia & diuina tribuuntur. Vnde hæc incre-
dula cogitatio? vnde impia & sacrilega ista me-
ditatio? quid facit in domo fidei perfidum pe-
ctus? quid qui Christo omnino non credit, ap-
pellatur & dicitur Christianus? Pharisæi tibi
magis congruit nomen. Nam cùm Dominus
in Euangelio de eleemosynis disputaret, & vt
nobis amicos de terrestribus lucris prouida o-
peratione faceremus, qui nos postmodum in
tabernacula æterna susciperent, fideliter ac sa-
lubriter præmoneret; addidit post hæc scriptu-
ra dicens: Audiebant autem hæc omnia Phari- *Luc. 16.*
sæi qui erant cupidissimi, & irridebant eum.
Quales nunc in Ecclesia quosdam videmus,
quorum præclusæ aures & corda cęcata nullum
de spiritalibus ac salutaribus monitis lumẽ ad-
mittunt; de quibus mirari non oportet quòd
contemnant[25] in tractatibus seruum, quando
à talibus ipsum Dominum videamus esse con-
temptum. Quid tibi in istis ineptis & stultis
cogitationibus plaudis, quasi metu & sollicitu-
dine futurorum[26] ab operibus retarderis? quid
vmbras & præstigias quasdam vanæ excusa-
tionis obtendis? Confitere immo quæ vera
sunt, & quia scientes non potes fallere, secreta
& abdita mentis exprome. Obsederunt animũ
tuum sterilitatis tenebræ, & recedente inde lu-
mine veritatis, carnale pectus alta & profunda
auaritię caligo cęcauit: pecunię tuę captiuus &
seruus es: catenis cupiditatis & vinculis alliga-
tus es; & quem iam soluerat Christus denuo
vinctus es: seruas pecuniam, quę te seruata nõ
seruat: patrimoniũ cumulas,[27] quod te põdere
suo grauius onerat: nec meministi quid Deus
responderit diuiti exuberantiũ fructuum copiã
stulta exultatione iactanti: Stulte, inquit, hac *Luc. 12.*
nocte expostulatur anima tua à te, quę ergo pa
rasti, cuius erunt? Quid diuitiis tuis solus incu-
bas? quid in poenam tuã patrimonij tui pondus
exaggeras; vt quò locupletior sęculo fueris, pau
perior deo fias? Reditus tuos diuide cum domi-
no deo tuo: fructus tuos partire cum Christo:
fac tibi possessionum terrestrium Christũ par-
ticipem, vt & ille te sibi faciat regnorum cœle-
stium cohęredem. Erras & falleris quisquis te
in sęculo diuitem credis. Audi in Apocalypsi do *Apoc. 3.*
mini tui vocem, eiusmodi homines iustis obiur
gationibus increpantem: Dicis, inquit, diues
sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo; & ne-
scis quoniam tu es miser, & miserabilis, & pau-
per, & cęcus, & nudus. Suadeo tibi emere à me
aurum ignitum de igni, vt sis diues, & vestem
albam vestiaris, & non appareat in te fœditas
nuditatis tuę, & collyrio inunge oculos tuos vt
videas. Qui ergo locuples & diues es, eme ti-
bi à Christo aurum ignitum, vt sordibus tuis
tanquam igne decoctis, esse aurum mundum
possis, si eleemosynis & iusta operatione purge
ris. Eme tibi albam vestem, vt qui secundum
Adam nudus fueras, & horrebas ante deformis,
indumento Christi candido vestiaris.[28] Et quę
matrona in Ecclesia Christi locuples & diues
es,[29] inunge oculos tuos non stibio diaboli, sed
collyrio Christi; vt peruenire ad videndum de-
um possis, dũ deum, & operibus bonis & mo-
ribus promereris. Cęterum quę talis es, nec o-
perari in Ecclesia potes: Egentem enim & pau-
perem non vidẽt oculi tui superfusi nigroris te-
nebris, & nocte contecti. Locuples & diues es,
&[30] dominicum celebrare te credis,[31] quę cor-
bonã omnino nõ respicis;[32] quę in dominicum

sine sacrificio venis,[33] quæ partem de sacrificio, quod pauper obtulit, sumis? Intuere in Euangelio viduam præceptorum cœlestium memorem, inter ipsas pressuras & angustias egestatis operantem, in gazophylacium duo, quæ sola sibi fuerant minuta, mittentem. Quam cùm animaduerteret Dominus & videret, nō de patrimonio, sed de animo opus eius examinans, & considerans, non quantum sed ex quanto dedisset; respondit & dixit: Amē dico vobis, quoniā vidua ista plus omnibus misit in dona Dei. Omnes enim isti de eo quod abundauit illis, miserunt in dona Dei: hæc autem de inopia sua omnem quemcumque habuit victum misit. Multum beata mulier & gloriosa, quæ etiam ante diem iudicij meruit iudicis voce laudari. Pudeat diuites sterilitatis atque infidelitatis suæ: vidua & inops vidua in opere larga inuenitur. Cùmque vniuersa quæ dantur, pupillis & viduis cōferantur, dat illa, quā oportebat accipere, vt sciamus quæ pœna sterilem diuitem maneat, quando hoc documento operari etiam pauperes debeant. Atque intelligamus hęc opera Deo dari, & eum quisquis hæc faciat, Dominum promereri; Christus illud Dei dona appellat, & in dona Dei viduam[34] duos quadrantes misisse significat, vt magis ac magis possit esse manifestum, quia qui miseretur pauperis, Deum fœnerat. Sed nec illa res fratres charissimi, à bonis operibus & iustis refrænet & reuocet Christianum, quod excusari se posse aliquis existimet beneficio filiorum: quando in impensis spiritalibus Christum cogitare, qui accipere se professus est, debeamus; nec conseruos liberis nostris, sed Dominum præferamus, ipso instruente & monente. Qui diligit, inquit, patrem aut matrem super me, non est me dignus: & qui diligit filium aut filiam super me, non est me dignus. Item in Deuteronomio, ad corroborationem fidei & dilectionem Dei, paria cōscripta sunt: Qui dicunt, inquit, patri aut matri, non noui te, & filios suos non agnouerunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt. Nam si Deum toto corde diligimus, nec parentes, nec filios Deo præferre debemus. Quod & Ioannes in epistola sua ponit, charitatem Dei apud eos non esse, quos videamus operari in pauperem nolle: Qui habuerit, inquit, substantiam mundi,[35] & viderit fratrem suum desiderantem, & clauserit viscera sua, quo modo charitas Dei manet in illo? Si enim Deus eleemosynis pauperum fœneratur, & cùm datur minimis, Christo datur: non est quod quis terrena cœlestibus præferat, nec diuinis humana præponat. Sic vidua illa in tertio Regnorum libro, cum in siccitate & fame consumptis omnibus[36] de modico farre & oleo quod superfuerat, fecisset subcinericium panē, quo assumpto moritura cum liberis esset: superuenit Helias, & petijt sibi prius ad edendum dari; tunc quod superfuisset, inde illam cum filijs suis vesci; nec obtemperare illa dubitauit, aut Heliæ filios mater in fame, & egestate præposuit. Fit immo in conspectu Dei, quod Deo placeat; promptè ac libenter quod petebatur, offertur: nec de abundantia portio, sed de modico totum datur, & esurientibus liberis alter prius pascitur, neque in penuria & fame cibus, antequam misericordia, cogitatur; vt dum in opere salutari carnaliter vita contemnitur, spiritaliter anima seruetur. Helias itaque typum Christi gerens, & quod ille pro misericordia vicem singulis reddat, ostendens: respondit & dixit: Hæc dicit Dominus:[37] fidelia farris nō deficiet,[38] & capsaces olei non minuetur vsque in diem, quo dabit Dominus imbrem super terram. Secundum diuinæ pollicitationis fidem multiplicata sunt viduæ & cumulata quæ præstitit, & operibus iustis, ac misericordiæ meritis, augmenta & incrementa sumentibus; farris & olei vasa completa sunt. Nec filijs abstulit mater quod Heliæ dedit, sed magis contulit filijs, quod benignè & piè fecit. Et illa nondum Christum sciebat, nondum præcepta eius audierat: non cruce & passione eius redempta, cibum & potum pro sanguine rependebat; vt ex hoc appareat quantum in Ecclesia peccet, qui se & filios Christo anteponens, diuitias suas seruat, nec patrimonium copiosum, cum indigentium paupertate communicat. Sed enim multi sunt in domo liberi, & retardat te numerositas filiorum, quo minus largiter bonis operibus insistas:[39] atquin hoc ipso operari amplius debes, quo multorum pignorum pater es. Plures sunt pro quibus Donunum depreceris: multorum delicta redimenda sunt, multorum purgandæ cōnscientiæ, multorum animæ liberandæ. Vt in hac vita sæculari alendis sustinendisque pignoribus quo maior est numerus, hoc maior & sumptus est: ita & in vita spiritali atque cœlesti, quo amplior fuerit pignorum copia, esse & operum debet maior impensa. Sic & Iob sacrificia numerosa pro liberis offerebat: quantusque erat in domo pignorum numerus, tantus dabatur Deo & numerus hostiarum. Et quoniam quotidie deesse non potest quod peccetur in cōspectu Dei, sacrificia quotidiana non deerant,[40] quibus possent peccata tergi. Probat scriptura diuina, dicens: Iob homo verus & iustus, habuit filios septem, & filias tres, & emundabat illos offerens pro eis hostias Deo secundum numerum illorum, & pro peccatis eorum vitulum vnum. Si ergo verè filios tuos diligis, si eis exhibes plenam & paternam dulcedinem charitatis; operari magis debes, vt filios tuos Deo iusta operatione cōmendes. Nec eum liberis tuis cogites patrem,[41] qui & temporarius & infirmus est: sed illum pattem pares, qui æternus & firmus filiorum spiritalium pater est. Illi assigna facultates tuas, quas hęredibus seruas: ille sit liberis tuis tutor, ille curator, ille contra omnes iniurias sæculares diuina maiestate

Marc. 12. Prou. 19. Matt. 10. Deut. 33. 1. Ioan. 3. 3. Reg. 17. Iob. 1.

maiestate protector. Patrimonium Deo creditum nec respublica eripit, nec fiscus inuadit, nec calumnia aliqua forensis euertit. In tuto hæreditas ponitur, quæ Deo custode seruatur. Hoc est charis pignoribus in posterum prouidere: hoc est futuris hæredibus paterna pietare consulere secundum fidem scripturæ sanctæ di-
Psal. 36. centis: [42] Iunior fui, & senui, & non vidi iustum derelictum, neque semen eius egens pa-
Prou. 20. ne. Tota die miseretur & fœnerat: & semen eius in benedictione est. Et iterum: Qui conuersatur sine vituperatione in iustitia, [43] beatos post se filios relinquet. Præuaricator itaque & proditor pater es, nisi filijs tuis fideliter consulas, nisi conseruandis eis religiosa & vera pietate prospicias. Qui studes terreno magis quàm cœlesti patrimonio, filios tuos diabolo magis commendare quàm Christo, bis delinquis, & geminum ac duplex crimen admittis: & quod non præparas filijs tuis Dei patris auxilium, & quòd doces filijs patrimonium plus amare quàm Christum. Esto potius liberis tuis pater talis, qualis Tobias extitit. Da vtilia & salutaria præcepta pignoribus, qualia ille filio dedit: manda filijs tuis, quod & ille filio man-
Tob. 4. dauit, dicens: Et nunc fili mando tibi, serui Deo in veritate, & fac coram illo, quod illi placet, & filijs tuis manda vt faciant iustitiam & eleemosynas, & sint memores Dei, & benedicant nomen eius omni tempore. Et iterum: Omnibus diebus vitæ tuæ, fili dilectissime, Deum in mente habe, & noli præterire præcepta eius. Iustitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ, [44] & noli ambulare viam iniquitatis, quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem tuam ab vllo paupere: Ita fiet vt nec à te auertatur facies Dei. Prout habueris fili, sic fac: si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam: si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam: præmium enim bonum reponis tibi in diem necessitatis. Quia eleemosyna à morte liberat, & non patitur ire in gehennam. Munus bonum est eleemosyna omnibus qui faciunt eam coram summo Deo. [45] Quale munus est fratres charissimi, cuius editio Deo spectante celebratur? Si in gentilium munere grande & gloriosum videtur, proconsules vel imperatores habere præsentes; & apparatus ac sumptus apud munerarios maior est, vt possint placere maioribus: quanto illustrior muneris & maior est gloria, Deum & Christū spectatores habere? Quanto istinc & apparatus vberior, & sumptus largior exhibendus est; vbi ad spectaculum conueniunt cœlorum virtutes, conueniunt Angeli omnes; vbi muneratio non quadriga vel consulatus petitur, sed vita æterna præstatur: nec captatur inanis & temporarius fauor vulgi, sed perpetuum præmium regni cœlestis accipitur? Atque vt pigros & steriles, & cupiditate nummaria nihil circa fructum salutis operantes magis pudeat, vt plus conscientiam sordidam dedecoris ac turpitudinis suæ rubor cædat; [46] ponat vnusquisque antè oculos suos diabolum cum seruis suis, id est, cum populo perditionis ac mortis in medium prosilire, plebem Christi, præsente & iudicante ipso, comparationis examine prouocare dicentem: Ego pro istis quos mecum vides, nec alapas accepi, nec flagella sustinui, nec crucem pertuli, nec sanguinem fudi, nec familiam meam pretio passionis & cruoris redemi; sed nec regnum illis cœleste promitto, nec ad paradisum restituta immortalitate denuò reuoco; & munera mihi quàm pretiosa, quam grandia, quàm nimio & longo labore quæsita sumptuosissimis apparatibus comparant, rebus suis vel obligatis in muneris comparatione, vel venditis; ac nisi editio honesta successerit, conuicijs ac sibilis eijciuntur, & furore populari nonnunquam pænè lapidantur? Tuos tales munerarios Christe demonstra præceptis tuis monitos, & pro terrenis cœlestia recepturos, illos diuites, illos copiosis opibus affluentes; an in Ecclesia præsidente & spectante te eiusmodi munus edant, oppignoratis vel distractis rebus suis, immo ad cœlestes thesauros mutata in melius possessione translatis? In istis muneribus meis caducis atque terrenis nemo pascitur, nemo vestitur, nemo cibi alicuius aut potus solatio sustinetur: cuncta inter furorem edentis, & spectantis errorem, prodiga & stulta voluptatum frustrantium vanitate depereunt. Illic in pauperibus tuis tu vestiris & pasceris, tu æternam vitam operantibus polliceris; & vix tui [47] meis pereūtibus adæquantur, qui à te diuinis mercedibus & præmijs cœlestibus honorantur. Quid ad hæc respondemus fratres charissimi? Sacrilega sterilitate, & quadam tenebrarum nocte coopertas diuitum mētes qua ratione defendimus? qua excusatione purgamus? qui diaboli seruis minores sumus, vt Christo pro pretio passionis & sanguinis, vicem nec in modicis rependamus? Præcepta ille nobis dedit: quid facere seruos suos oporteret instruxit: operantibus præmium pollicitus, & supplicium sterilibus comminatus sententiam suam protulit, quid iudicaturus sit, ante prædixit. Quæ potest excusatio esse cessanti? quæ defensio sterili? nisi quod non faciente seruo quod præcipitur, Dominus facier quod minatur; qui & dicit: Cum venerit Matth. 25.
filius hominis in gloria sua, & omnes Angeli cum eo, [48] tunc sedebit in trono claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes, & segregabit eos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hœdis: & statuet oues ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistrā: tunc dicet rex ijs, qui ad dexteram suam erunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnū quod vobis paratum est ab origine mundi: Esuriui enim & dedistis mihi manducare; [49] sitiui &

potastis me; hospes fui,[50] & adduxistis me; nudus, & vestistis me;[51] infirmatus sum, & visitastis me: in carcere fui, & venistis ad me. Tūc respondebunt ei iusti, dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, & pauimus; sitientem, & potauimus? quando te vidimus hospitem, & adduximus: nudum, & vestiuimus? quando autem te vidimus infirmari, & in carcere, & venimus ad te? Tunc respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quam diu fecistis vni homini ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet & illis, qui ad sinistram eius erunt: Discedite à me maledicti in ignem æternum, quem parauit pater meus diabolo, & angelis eius. Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare; sitiui, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus, & non vestistis me; infirmus & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere,[52] & non ministrauimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quam diu non fecistis vni ex minimis his, neque mihi fecistis. [53] Et abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam. Quid potuit nobis maius Christus edicere? quo modo magis potuit iustitiæ ac misericordiæ nostræ opera prouocare, quam quod præstari dixit sibi, quicquid egēti præstetur & pauperi: & se dixit offendi, nisi egēti prestetur et pauperi; vt qui respectu fratris in Ecclesia nō mouetur, vel Christi contemplatione moueatur: & qui non cogitat in labore atque in egestate conseruum, vel Dominum cogitet in ipso illo quē despicit constitutum. Et iccircò fratres charissimi, quibus metus in Deum pronus est, & spreto calcatóque iam mundo ad superna & diuina animus erectus est; fide plena, mente deuota, operatione continua promerendo, Domino obsequium præbeamus: demus Christo vestimenta terrena, indumenta cœlestia recepturi. Demus cibum & potum secularem, cum Abraham Isaac & Iacob ad conuiuium cæleste venturi: ne parum metamus, plurimum seminemus. Securitati ac saluti æternæ, dum tempus est, consulamus, Paulo Apostolo admonente & dicente: *Gal. 6.* Ergo dum tempus habemus, operemur quod bonum est ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus. Cogitemus fratres dilectissimi, quid sub Apostolis fecerit credentium populus, quando inter ipsa primordia maioribus virtutibus mens vigebat; quando credētium fides nouo adhuc fidei calore feruebat: domicilia tunc & prædia venundabant,[54] & dispensandam pauperibus quantitatem libenter ac largiter Apostolis offerebāt, terreno patrimonio vēdito atque distracto fundos illuc transferentes, vbi fructus caperent possessionis æternæ; illic comparantes domos, vbi inciperent semper habitare. Talis tunc fuit in operationibus cumulus, qualis in dilectione *Act. 4.* consensus, sicut legimus in Actis Apostolorum: Turba autem eorum qui crediderant, anima ac mente vna agebant: nec fuit inter illos discrimen vllum, nec quidquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia cōmunia. Hoc est natiuitate spiritali verè Dei filios fieri, hoc est, lege cælesti æquitatem Dei patris imitari. Quodcumque enim Dei est, in nostra vsurpatione commune est, nec quisquam à beneficijs eius & muneribus arcetur, quo minus omne humanum genus bonitate ac largitate diuina æqualiter perfruatur. Sic æqualiter dies illuminat, sol radiat, imber rigat, ventus aspirat, & dormientibus somnus vnus est, & stellarum splendor ac lunę communis est. Quo æqualitatis exemplo, qui possessor in terris reditus ac fructus suos cum fraternitate partitur; dum largitionibus gratuitis communis ac iustus est, dei patris imitator est. Quę illa erit fratres charissimi, operantium gloria, quam grandis & summa lætitia: cum populum suum dominus cœperit recensere: & meritis atque operibus nostris præmia promissa contribuens, pro terrenis cælestia, pro temporalibus sempiterna, pro modicis magna præstare; offerre nos patri, cui nos sua sanctificatione restituit; ęternitatem nobis immortalitatémque largiri, ad quam nos sanguinis sui viuificatione reparauit; reduces ad paradisum denuò facere, regna cælorum fide & veritate suæ pollicitationis aperire? Hæc hęreant firmiter sensibus nostris: hæc intelligantur plena fide: hęc corde toto diligantur: hæc indesinentium operum magnanimitate redimantur. Pręclara & diuina res, fratres charissimi, salutaris operatio, solatium grande credentium; securitatis nostrę salubre præsidium, munimentum spei, tutela fidei, medela peccati: res posita in potestate facientis, res & grandis & facilis; sine periculo persecutionis, corona pacis: verum dei munus & maximum, infirmis necessarium, fortibus gloriosum, quo Christianus adiutus[55] perfert gratiam spiritalem, promeretur Christum iudicem, Deum computat debitorem. Ad hanc operum salutarium palmam libenter ac promptè certemus: omnes in agone iustitię deo & Christo spectante curramus; & qui sęculo & mundo maiores esse iam cœpimus, cursum nostrum nulla sęculi, & mundi cupiditate tardemus. Si expeditos si celeres, si in hoc operis agone currentes, dies nos[56] vel redditionis, vel persecutionis inuenerit: nusquam dominus meritis nostris ad pręmium deerit; in pace vincentibus[57] coronam candidam pro operibus dabit; in persecutione purpuream pro passione geminabit.

ADNOTATIONES IN LIbrum de opere & eleemosynis.

1. Nam cum dominus aduenienś &c.] *Lo-*

cum

cum hunc ad assertionem peccati Originalis ex Adam, contra Pelagianos, citat D. Aug. loco citato.

2. & venena serpentis antiqui] *Praterquam quod serpens antiquus diabolus in scripturis nominetur, confirmant hanc lectionem Grauij, Ms. Cambro. & Afflig. ac vetus exc. codices, pro eo quod Remboldus:* antiqua, *Quare & D. Aug. sic castigandus est.*

3. Loquitur in scripturis diuinis] *Vocem:* diuinis, *cum Grauio ex ijsdem adiecimus: atqui sanctificationis nomine idipsum intelligit, quod paulopost lauacrum aqua salutaris dicit.*

4. assidua & iugis operatio] *Operationem tum hic tum alibi frequenter, vti & opus in titulo huius libri accipit Cyprianus, pro virtute auaritia contraria; quomodo etiam Prudentius in Psychomachia Auaritia & Operationis in hac verba:*

Cum subito in medium frendens Operatio campum.
Prosilit auxilio socijs, pugnámque capessit.

Nam quod pro illo reposuit Georgius Fabricius: miseratio, *est contra fidem Ms. cod. tum nostri qui id bis legit, tum aliorum quibus vsi sunt in castigando Prudētio Victor Ghiselinus & Theod. Pulmannus. Et videntur mihi hinc transtulisse hanc vocem veteres, quod inter opera bona pracipua sit eleemosyna. Haud procul ab ea significatione abesse mihi videtur in vita Cypr. D. Pontius in hac verba: Fiebat itaque exuberantium operū largitate, quod bonū est ad omnes; & illud Tert. lib. 4. contra Marc.: Nam etsi maior est bonitas qua operatur in extraneos. Loquitur enim de eleemosynis.*

5. quos magno precio redemit] *Erasmus quātum suspicor elegantia gratia omisit vocem:* precio, *sed eam habent Ms. nostri & Morelij, vet. excus. & Remboldus.*

6. Ne quisquam sic sibi de puro &c.] *Locum hunc citat D. Aug. li. 2. contra Iulian. c. 8. vt ostendat, neminem in hac vita immunem esse à peccato.*

7. Si autem cōfessi fuerimus] *Desideratur hac periodus in Afflig. cod. & apud D. Aug.*

8. & nuntia plebi meæ] *Vterque Ms. sine coniunctione:* annuncia; *ego vero malo legi:* & annuncia, *eo quod Gracè sit:* καὶ ἀπάγγειλον.

9. & vestimenta tua cito orientur] *Sic & hic alibi Cyprianus & alij quidam veteres Latini teste D. Hier. (inquit Morel.: ex similitudine dictionum Gracarum) vt pro eo quod 70. scripserunt ἰάματά σου, id est, sanitates tua, ipsi legerint, ἱμάτιά σου.*

10. & hęc pro te exorabit] *Prorsus sic legēdum, cum Grau. Morel. & Manut. nam Gracè est αὐτῇ.*

11. nisi factorum & operū accessione fatientur] *Manut.* adiuuentur. *Verum prius habent Ms. vterque, vet. exc. & More. cum cateris, & ad idem quamproximè accedit, quod vnus Mor. cod. legit:* socientur, *& quod Grau.* sarciantur, *fortassis legendum:* farciantur, *Immo ita prorsus vt legam, facit illud cod. Ms. Colon.* farcientur.

12. quod in tabula iam lotum iacebat] *Ita enim legitur Act. 9. Quam quum lauissent, posuerunt eam in cœnaculo. Patet autem hinc, non nouum esse morem illum, quo lauantur defunctorum corpora.*

13. nec terrenis possessionibus incubemus] *Afflig. cod. & vnus Morelij Ms.* incumbamus, *sed prius Cypriano frequentius est.*

14. tinea & comestura] *Vertit sic rectè, quod Gracè est:* βρῶσις.

15. & comparatorem] *Noua vox à comparando, id est emendo.*

16. homini negotiatori] *Afflig. & duo Mor. Ms.* negotianti, *sed vox Graca* ἐμπόρῳ *negotiatorem significat & eū qui vltra mare negotiatur* ἀπὸ τοῦ πόρου *qua vox iter illud significat quod mari conficitur.*

17. respondit Iesus & dixit] *Denuò adiecimus ex Ms.* & dixit, *est enim phrasis Cypriani.*

18. quod verum est quis dabit vobis] *Afflig. & vet. exc.* vestrum, *sed Gracè est,* ὑμῖν, *& prius legunt etiam emendatiora Latina exemplaria.*

19. qui autem auertit oculum suum] *Hoc ex Ms. cum Morel. pro eo quod cateri:* oculos suos, *nam 70. legunt.* τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ.

20. quę sanctis desunt] *Ex vitio cod. Remboldi adijciebatur:* fide; *quod neque Apostolus habet neque Ms.*

21. per multam gratiarum actionem] *Sic cum Manut. Ms. cod. pro eo quod cateri:* per multas gratiarum actiones, *& confirmat illud, id quod sequitur.*

22. verum nec auferre quid possumus] *Adiecimus rursum:* quid, *ex vet. excu. eo quod Gracè adijciatur particula* τι.

23. vt iusto possent deesse subsidia vitę] *Prater Manut. null. cod. legit:* vitę.

24. ne operanti tibi] *Ex Ms. adiecimus:* tibi.

25. in Tractatibus] *Tractatus vocabant veteres, conciones ad populum, vti patet vel ex tractatibus D. Aug. in Ioan. quare non rectè Sermones intitulati fuerunt hic & alij libri quidam Cypriani, sed potius tractatus erant inscribendi.*

26. ab operibus retarderis] *Ms. legunt:* à bonis operibus, *sed prius Cyprianicum est.*

27. quod re pondere suo grauius onerat] *Recens adieci:* grauius, *ex Ms.*

28. Et quę matrona in ecclesia Christi] *Hic etiam tres postremas voces, ex Camb. cod.*

29. inunge oculos tuos nō stibio diaboli sed collyrio Christi] *Rectius hoc ex eodem cum Grau. quam cateri:* vnge, *quia explicat pramissam scripturam ex Apoc. Stibium autem lapis est spuma candida, quem alij alabastrum nuncupant, quo vtuntur femina ad venustandos orbes oculorum: Hinc illud D. Hier. ad Furiam: Nec orbes stibio fuliginatos. Collyrion vero quasi* τὸ κωλύειν τὸ ῥεῖν, *dicitur, quod fluxum oculorum sistat. Rectè itaque hac inter se componit, nam & stibium eandem vim habere tradunt medici.*

30. Dominicum celebrare te credis] *Dominicum celebrare dicit quod alibi dominicam cœnam seu sacrificium celebrare dixit, de quo latius epistola ad Cacilium.*

31. quę corbonam omnino nō respicis] *Corbonam dicit quod paulo post gazophilatium, alludens ad illud Matth. 27. Nō licet eos mittere in Corbonam. Nam. etsi Chaldai Corban vocent & Hebrai Corbanam, Graci legunt* κορβονᾶν.

32. quę in dominicum sine sacrificio venis]

Dominicum

Dominicum hic, alia significatione quam prius, vocat, quod Gracè κυριακὰ nos Ecclesias seu templa dicimus. A qua postrema voce prorsus abstinebant veteres, vt differrent à templis deorum. A Graca voce, kercken *Germanicè illa hodiè nuncupamus, & à Latina* den Dom, *hinc &* Domheeren *Canonici Cathedralis Ecclesia. Atqui iam ipsis Apostolorum temporibus non defuisse Ecclesias, in quas conuenirent fideles ad sacrificiū, patet ex illo Pauli 1. ad Cor. 11. Nunquid domos nō habetis ad manducandum aut bibendum, aut Ecclesias Dei contemnitis? De ecclesia etiam à D. Ioanne constructa in Asia, mentionem facit Clemens Alexan. apud Euseb. li. 7. eccl. hist. c. 23. Ab alijs Apostolis Nicep. li. 2. c. 35. 40. 41. 42. & 43. Abdias quoque in vitis Apostolorum. Clement etiam Romanus Constit. Apost. non vno in loco. Plura vide in 1. Tom. Liturgic. Latin.*

33. quę partem de sacrificio quod pauper obtulit, sumis] *Oblationum in missa antiquitatē hinc colligere est. Alludit autem ad eam consuetudinem qua panis integer offerebatur, ex quo in partes conciso singuli partem Eucharistia, prasertim in Africa & apud Gracos, sumebant. Qua postea, cum non omnes cōmunicarent, paululum immutata est. Diaconus enim (vti legitur in missa Chrys. iuxta versionē Leonis Tusci) accipiens panem cum sacerdote missam celebraturo, seu etiam sacerdos sine diacono, faciebat in eo cum lanceola crucem, & incidens lanceola signaculum panis in quatuor partes in figuram crucis, tollebat ex ea particulam, videlicet signaculum cum sua medulla, & inferiorem signaculi partem insignitam cruce, ponebat in disco, & illam postea consecrabat. Postea vero sub finem missa, (inquit Nicolaus Cabasila) oblatum panem, ex quo sacrum panem absciderat, in multa diuisum, tradebat fidelibus sacerdos. Atque hic ritus etiam hodiè seruatur apud Gracos. Eius etiam vestigium seruatur in Gallijs, in oblatione & distributione panis quē benedictum vocant. De quo exstat iam olim decretum Pij papa apud Burchardum li. 3. c. 27. & Matiscons concil. canon. 30. apud eundem li. eod. c. 32. Meminerunt etiam Honorius Gem. anim. li. 1. c. 67. & Guil. Durantus Ration. diuin. li. 4. c. 53. Perdurasse etiam consuetudinem offerendi panis pro sacrificio, ad tempora vsque Gregorij papa, patet ex Ioanne Diac. vita eius li. 2. c. 21. & Matiscon. concil. 2. c. 4. qui pracipit omnibus diebus dominicis offerri tam panem quàm vinum. Offerebatur autem à fidelibus super altare non panis modo aut farina; sed & vinum aqua mistum, vti patet ex Can. Apost. 3. Irenao. contra haret. lib. 4. c. 34. & Martini Bracarensis Grac. synodo. c. 55. Fabiani papa decretorum c. 5. & Eutichiani papa de interrogat. Synod. interr. vlt. apud Burchardum eodem etiam li. c. 24. Offerebantur praterea non ad sacrificium, sed tanquam primitia, ad simplicem benedictionem; spica noua, vua, oleum ad luminaria, & thymiama ad incensum, quod manifestum fit ex fine eiusdem 3. & initio 4. Can. Apost. Mel praterea & lac, vno solemnißimo die, iuxta Afric. concil. can. 4. Faba quoque teste Eutich. pap. epistola 1. Postea (inquit Honorius Gemma anima li. 1. c. 66.) statutum est; vt populus pro oblatione panis aut farina, denarios offerret, pro quibus traditum dominum recognoscerent.*

34. duos quadrantes] *Quod prius minuta, nūc quadrantes appellat, sed impropriè. Quadrans enim est quarta pars assis, & Graca vox λεπτὸν minutissimum significans moneta genus, quippe cum 7. λεπτὰ conficerent χαλκοῦν, quod obolum transferunt interpretes. Quanquam tamen apud Lucam λεπτὰ alicubi interpretetur Chrys. ὀβολούς.*

35. & viderit fratrem suum desiderantem] *Quidam vetus cod. Morel.* esurientem, *neutra autem lectio conuenit cū eo quod Grace est:* χρείαν ἔχοντα.

36. de modico farre & oleo] *Hoc Ms. cū Manu. pro eo quod exc.* farina; *ex ijsdem cum Grau. legimus:* petijt, *pro eo alij:* petit.

37. fidelia farris] *Camb.* fiala.

38. & capsaces olei non deficiet] *Retinuit vocem Gracam καψάκης. Sic etiam D. D. Aug. serm. 166. & Prosper pradict. & prom. part. 2. c. 29. Lagunculam tamen ibidem appellat D. Aug. Vas D. Ambro. lib. de Viduis. Lecythum vulg. interpres, Iosephi interpres fideliam. Vnde significationem vocis Graca colligere oportet, apud Ethnicos enim authores non reperitur.*

39. atquin hoc ipso operari amplius debes] Atquin: *pro:* Atqui, *vox Tertul. frequentissima. quare placet hac Ms. & Manutij lectio.*

40. quibus possent peccata tergi] *Erasmus quidem Remboldum secutus legit:* tergeri, *iuxta secundam inflexionem, quale putat esse illud Terentij in Eunucho:* qui abstergerem vulnera, *sed prius illud Ms. legunt, cum veteri excu. & Morel.*

41. qui & temporarius & infirmus est] *Ante Manutium legebatur vitio codicis Remboldi:* infernus est.

42. Iunior fui & senui] *Veteres aliquot Morel. cod.* iuuenior.

43. beatos post se filios relinquet] *Ita rectius Afflig. cod. & Morel. quam cateri:* relinquit, *nam Gracè est καταλείψει.*

44. & noli ambulare viā iniquitatis] *Cābr. cod.* in via.

45. Quale munus est fratres] *Eleganter transit à significatione muneris pro dono, ad munus quod editur à munerarijs. De quo supra epistola 2. ex Tertul. aliquid diximus.*

46. ponat vnusquisque ante oculos suos] *Etiam hoc, loco supradicto citat D. Aug. qui confirmat lectionem illam:* comparationis examine, *pro eo quod habent in margine Afflig. & Cambr. cod.* comprobationis.

47. meis pereuntibus adæquantur) *Manut. quidem & Morel. legunt:* perdentibus, *sed prius malo & accedit quam proxime illud Cābronen. cod.* meis perditis.

48. tunc sedebit in throno gloriæ suæ) *Ms.* claritatis suæ, *contingit autem frequentissime hac diuersitas; quia tamen illud legitur infra lib. Testim. 2. c. vlt. & lib. 3. c. 1. id malo.*

49. Sitiui & potastis me) *Genuinam hanc esse lectionem Manu. & Ms. patet ex eo quod sequitur:* & potauimus; *prius erat:* & dedistis mihi potum.

Illam

Illam habet etiam infra li. Testim. 2. ca. vlt. & 3. cap. primo.

50. & adduxistis me) *Etsi infra legatur:* abduxistis, *c. vlt. li. 2. Testim. & hic sic legat Manut. prius tamen placet tum quod sic legant Camb. cod. vbique & exc. c. 1. li. 3. Testim. tum quod Graece sit, συνηγάγετε, quod vertit vulg. interpres:* collegistis. *Vnde & Morel. hic legit:* suscepistis. *Eadem est ratio de eo quod sequitur:* & adduximus, *& rursum:* non adduxistis.

51. infirmatus) *Siue hoc legas, & paulopost:* infirmari, *siue:* infirmus, *&:* infirmum, *perinde est. variant enim cod.*

52. & non ministrauimus tibi) *Ms. hic & in fine li. 2. Testim. legunt:* & non visitauimus te, *sed prius legitur constanter ab omnibus, c. 1. li. 3. Testim. & magis placet. quia Graece est:* καὶ οὐκ διηκονήσαμέν σοι.

53. Et abibunt isti) *Etiam hoc placet prae Ms. lectione:* Et ibunt, *pro eo quod Graecè sit:* καὶ ἀπελεύσονται.

54. & dispensandam pauperibus quantitatem) τὸ πόσον, *id est pretium quanti vendiderant (inquit Morel.) Et legunt sic etiam Ms. cum vet. exc. pro eo quod erat:* facultatem.

55. perfert gratiam spiritalem) *Mor.* pręfert. *Antea malè:* prae se effert.

56. Vel redditionis vel persecutionis) *Sic Ms. nostri cum Costerio: pro eo quod alij:* reditionis, *prius magis vsitatum est Cypriano, pro morte.*

57. coronam candidam pro operibus dedit) *Similis locus fuit ad verbum ferè supra epistola 9. ad martyras. Non possint autem reperiri apertiores loci apud veteres pro corona operum, quam sit totus hic liber. Qua de re lectorem ad alios nostri saeculi auctores remittimus, ne prolixiores simus.*

DE BONO PATIENTIÆ.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Scripti huius occasionem ita paucis exponit ipse Cyprianus sub finem epist. ad Iubaianum. Seruatur à nobis patienter & leniter charitas animi, collegij honor, dilectionis vinculum, concordia sacerdotij. Propter hoc etiam nunc libellum de bono patientiae, quantum valuit nostra mediocritas, permittente domino & inspirante, conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione trasmisimus. Postquam itaque initio, patientiam veram à falsa philosophorum distinxit; à patientia Dei, Christi, ac iustorum omnium patientiam Christianam commendat. Deinde non vtilem modo sed & necessariam illam esse, tum scripturis tum rationibus probat, exemplis item Iob & Tobiae; & vt ex opposito sibi vitio magis patientiae bonum elucescat, impatientia quantum malum sit prosequitur. Postremo vindictae cupiditatem vituperat, docétque Deo iuxta scripturas permittēdā potius, quàm nobis arrogandā vltionē. Si quo alio autem in li. hoc certè Tertullianū imitatur, librum nempè eius de Patientia. Meminit vero libri huius Pontius in vita, & D. Augu. li. infra citato.

DE patientia locuturus, fratres dilectissimi, & vtilitates eius & commoda praedicaturus, vndè potius incipiam, quam quod nunc quoquè[1] ad audiētiam, vestram patientiam video esse necessariam; vt nec hoc ipsum quod auditis & discitis, sine patientia facere possitis. Tunc enim demum[2] sermo & ratio salutaris efficaciter discitur, si patienter quod dicitur audiatur. Nec inuenio, fratres dilectissimi, inter caeteras coelestis disciplinae vias, quibus ad consequenda diuinitus praemia, spei ac fidei nostrae secta dirigitur, quid magis sit vel vtilius ad vitam, vel maius ad gloriam; quàm vt qui praeceptis dominicis obsequio timoris ac deuotionis innitimur, patientiam maximè tota obseruatione tueamur[3]. Hanc se sectari philosophi quoque profitentur, sed tam illic patientia falsa est, quàm & falsa sapientia est. Vnde enim vel sapiens esse vel patiens possit, qui nec sapiētiam, nec patientiam Dei nouit? quando ipse de ijs qui sibi sapere in mundo videntur, moneat & dicat: Perdam sapientiam sapientium, prudentiam prudentium reprobabo. *Esa.29.* Item beatus Apostolus Paulus plenus Spiritu sancto, &[4] vocandis formandisque gentibus missus, contestetur & instruat, dicens: Videte ne quis vos depraedetur per philosophiam & inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum, quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis. *Coloss.2.* Et alio loco: Nemo se, inquit, decipiat: Si quis putat sapientem se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, vt fiat sapiens. Sapiētia enim mundi huius, stultitia est apud Deum. *1.Cor.3.* Scriptum est enim: [5] Reprehendam sapientes in astutia ipsorum. & iterum: Cognouit Dominus cogitationes sapiētium, [6] quia sunt stultae. *Iob.5. Psal.93.* Quare si sapientia illic vera non est, esse non potest & vera patientia. [7] Nam si sapiens ille est, qui est humilis & mitis; philosophos autem nec humiles videmus esse nec mites, sed sibi multū placentes, & hoc ipso quod sibi placeant Deo displicentes: apparet illic veram non esse patientiam, vbi sit insolens affectatae libertatis audacia, & exerti ac seminudi pectoris inuerecunda iactantia. Nos autem, fratres dilectissimi, qui philosophi non verbis sed factis sumus, nec vestitu sapientiam, sed veritate praeferimus; qui virtutum conscientiam magis quā iactantiam nouimus, [8] qui non loquimur magna, sed viuimus; quasi serui & cultores Dei, patiētiam quam magisterijs coelestibus discimus, obsequijs spiritalibus praebeamus. [9] Est enim nobis cum Deo virtus ista communis. Inde patientia incipit, inde claritas eius & dignitas caput sumit. Origo & magnitudo patientiae Deo auctore procedit. Diligenda res homini, quae Deo chara est. Bonum quod amat, maiestas diuina commendat. Si Dominus nobis & pater Deus est, sectemur patientiam Domini pariter & patris: quia & seruos oportet esse obsequentes,

tes, & filios non decet esse degeneres. Qualis vero in Deo & quanta patientia quod in contumeliam suę maiestatis & honoris instituta ab hominibus profana templa, & terrena figmenta, & sacra sacrilega patientissimè sustinens, super bonos & malos æqualiter facit diem nasci, & lumen solis oboriri; & cùm imbribus terras rigat, nemo à beneficijs eius excluditur, quo minus iustis similiter & iniustis indiscretas pluuias largiatur. [10] Videmus inseparabili æqualitate patientiæ, nocentibus & innoxijs, religiosis & impijs, gratias agentibus & ingratis, Dei nutu tempora obsequi, elementa famulari, spirare ventos, fontes fluere; [11] grandescere copias messium, fructus mitescere vinearum, exuberare pomis arbusta, nemora frondescere, prata florere. Et cùm crebris immo continuis exacerbetur offensis Deus, indignationem suam temperat, & præstitutum semel retributionis diem patienter expectat. Cúmque habeat in potestate vindictam, mauult, diù tenere patientiam; sustinens scilicet clementer & differens, vt si fieri potest, multum malitia protracta aliquando mutetur; & homo in errorum & scelerum contagione volutatus, vel serò ad Dominum conuertatur, ipso monente & dicente:
Ezech.18. [12] Nolo mortem morientis, quantum vt reuertatur & viuat: [13] & iterum [14] propheta: Reuer-
Iohel.2. timini ad dominum Deum vestrum, quoniam misericors & pius est, & patiens, & multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogatas. [15] Quod item beatus Apostolus Paulus commemorãs, & peccatorem ad
Rom.2. pœnitentiam reuocans, proponit & dicit: [16] An nunquid opulentiam bonitatis eius, & [17] sustinentiæ & longanimitatis contemnis, ignorans quoniam [18] patientia & bonitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam tuam & cor impœnitens, thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet vnicuique secundum opera sua. Iustum iudicium Dei dixit esse, quia serum est, quia diù multúmque differtur; vt homini ad vitam longa Dei patientia consulatur. Tunc repræsentatur pœna impio & peccatori, quando iam non potest pœnitentia prodesse peccanti. Atque vt plenius intelligere possimus, fratres dilectissimi, quia patientia, Dei res est; & quisquis lenis, & patiẽs, & mitis est, Dei patris imitator est; cùm in Euangelio suo Dominus præcepta in salutem daret, & diuina monita depromens ad perfectum discipulos erudiret, posuit
Leuit.19. & dixit: Audistis quia dictum est: Diliges pro-
Matt.5. ximum tuum, & odio habebis inimicum tuũ. Ego autem dico vobis: Diligite inimicos vestros, & orate pro eis qui vos persequuntur, vt sitis filij patris vestri qui in cœlis est: qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Si enim dilexeritis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nónne sic & publicani faciunt? Et si salutaueritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? nónne & ethnici idipsum faciunt? Estote itaque vos perfecti, sicut pater vester cœlestis perfectus est. Sic perfectos dixit fieri Dei filios, sic consummati ostendit & docuit cœlesti natiuitate reparatos; si patientia Dei patris maneat in nobis, si similitudo diuina, quam peccato Adam perdiderat, manifestetur & luceat in actibus nostris. Quæ gloria est similem Deo fieri, qualis & quanta felicitas, habere in virtutibus, quod diuinis laudibus possit æquari? Nec hoc fratres dilectissimi, Iesus Christus Deus & dominus noster tantum verbis docuit, sed impleuit & factis. Et quia ad hoc descendisse se dixerat, vt voluntatem patris faceret; inter cætera admirabilia virtutum suarum, quibus indicia diuinæ maiestatis expressit, paternam quoque patientiam tolerantiæ tenore seruauit: omnes denique actus eius ab ipso statim aduentu patientia comite signantur; quod primum de illa sublimitate cœlesti ad terrena descendens, non aspernatur dei filius carnem hominis induere; &, cùm peccator ipse non esset, aliena peccata portare. [19] Immortalitate interim posita, fieri se & mortalem patitur, vt innocens pro nocentium salute perimatur. Dominus baptizatur à Matt.3.
seruo, & remissam peccatorum daturus, ipse nõ dedignatur lauacro regenerationis corpus abluere. Diebus quadraginta ieiunat, per quem Matt.4.
cæteri saginãtur: esurit, & famem sentit, vt qui in fame sermonis & gratiæ fuerant, cœlesti pane saturentur. Cum diabolo tentante congreditur, & inimicum tantum vicisse contentus, nihil vltra verba conatur. Discipulis non vt seruis dominica potestate præfuit, sed benignus & mitis fraterna eos charitate dilexit. Dignatus est etiam pedes Apostolorũ lauare; vt dum circa Ioan.13.
seruos talis est Dominus, exemplo suo doceret, qualis circa cõpares & æquales debeat esse conseruus. Nec mirandum, quod circa obedientes talis extiterit, [20] qui Iudam potuit vsque ad Matt.26.
extremum longa patientia sustinere, cibum cũ inimico sumere, hostem domesticum scire nec palam ostendere, traditoris osculum non recusare. In Iudæis verò tolerandis æquanimitas quanta, & quanta patientia? incredulos ad fidem suadendo flectere, obsequio ingratos fouere, contradicentibus respondere leniter, superbos sustinere clementer, humiliter persequentibus cedere; prophetarum interfectores & aduersum deum semper rebelles, vsque ad crucis & passionis horam, velle colligere. Sub ipsa autem passione & cruce, priusquam ad crudelitatem necis & effusionem sanguinis veniretur, quæ conuiciorum probra patienter audita, quæ contumeliarum tolerata ludibria; vt insultantium sputamina patienter exciperet, qui spu Ioan.9.
to suo [21] cæci oculos paulo ante formasset: & in cuius nomine à seruis nunc eius diabolus cum angelis suis flagellatur, flagella ipse pateretur: coronaretur spinis, qui martyras floribus coro- Matt.27.

nat æternis: palmis in faciem verberaretur, qui palmas veras vincéribus tribuit: ſpoliaretur veſte terrena, qui indumento immortalitatis cæteros veſtit: cibaretur felle, qui cibum cœleſtem dedit: aceto potaretur, qui ſalutare poculũ propinauit. Ille innocens, ille iuſtus, immo [22] innocentia ipſa, & ipſa iuſtitia, inter facinoroſos deputatur; & teſtimonijs falſis veritas premitur, iudicatur iudicaturus, & Dei ſermo ad victimã tacens ducitur. Et cùm ad crucem Domini cõfundantur ſidera, elementa turbentur, contremiſcat terra, nox diem claudat, ſol, ne Iudęorũ facinus aſpicere cogatur, & radios, & oculos ſuos ſubtrahat: ille non loquitur, nec mouetur, nec maieſtatem ſuam ſub ipſa ſaltem paſsione profitetur: vſque ad finem perſeueranter ac iugiter tolerantur omnia, vt conſummetur in Chriſto plena & perfecta patientia. [23] Et poſt iſta omnia, adhuc interfectores ſuos, ſi conuerſi ad eum venerint, ſuſcipit; & patientia ſalutari ad conſeruandum [24] benignus & patiẽs, Eccleſiam ſuam nemini cludit: illos aduerſarios, illos blaſphemos, illos nominis ſui ſemper inimicos, ſi pœnitentiam delicti agant, ſi admiſſum facinus agnoſcant, non ſolum ad indulgentiam criminis, ſed & ad præmium regni cœleſtis admittit. Quid poteſt patientius, quid benignius dici? viuificatur Chriſti ſanguine, etiam qui fudit ſanguinem Chriſti. Talis eſt Chriſti ac tanta patientia; quæ niſi talis ac tanta exiſteret, Paulum quoque Apoſtolum Eccleſia Dei non haberet. Quod ſi & nos, fratres dilectiſsimi, in Chriſto ſumus, ſi ipſum induimus ſi ipſe eſt ſalutis noſtræ via; qui Chriſtum veſtigiis ſalutaribus ſequimur, per Chriſti exem-
1. Ioan 2. pla gradiamur; ſicut Ioãnes Apoſtolus inſtruit dicens; Qui dicit ſe in Chriſto manere, debet quo modo ille ambulauit, & ipſe ambulare. Item Petrus, ſuper quem Eccleſia, [25] Domini dignatione fundata eſt, in epiſtola ſua ponit &
1. Petr. 2. dicit: Chriſtus paſſus eſt pro nobis, relinquens vobis exemplũ vt ſequamini veſtigia eius: qui peccatũ non fecit, nec dolus inuentus eſt in ore eius; qui cùm malediceretur, non maledicebat, cùm pateretur, non comminabatur. Tradebat autẽ ſe iudicanti ſe iniuſtè. Inuenimus deniquè & patriarchas, & prophetas, & iuſtos omnes, qui figuram Chriſti imagine præeunte portabant, nihil magis cuſtodiſſe in laude virtutum ſuarum; quàm quod patientiam forti & ſtabi-
Gen. 4. li æquanimitate renuerunt. [26] Sic Abel, originem martyrij & paſsionem iuſti hominis initians primus & dedicans, [27] aduerſus fratrem parricidam non reſiſtit, nec reluctatur; ſed hu-
Gen. 12. milis & mitis patiẽter occiditur. Sic Abraham Deo credens, & radicem ac fundamentum fidei primus inſtituens, tentatus in filio, non dubitat neque cunctatur, ſed præceptis Dei tota patien-
Gen. 22. tia deuotionis obſequitur. Et Iſaac ad hoſtiæ
& 32. dominicæ ſimilitudinem præfiguratus; quando à patre immolandus offertur, patiẽs inuenitur.

Et Iacob fugatus à fratre, de terra ſua patienter excedit; & maiore patiẽtia poſtmodum ſupplex, adhuc magis impium & perſecutorem muneribus pacificis ad concordiam redigit. [28] Io-
Gen. 37. ſeph venundatus à fratribus & relegatus; non
Gen. 45. tantum patienter ignoſcit, ſed & gratuita frumenta venientibus largiter & clementer im-
Exod. 12. pertit. Moyſes ab ingrato & perfido populo contemnitur frequenter, & pœnè lapidatur, & tamen lenis & patiens pro eiſdem Dominum deprecatur. In Dauid verò ex quo ſecundum carnẽ Chriſti natiuitas oritur, quam magna & mira & Chriſtiana patientia, habuiſſe in manu
1. Reg. 20. ſæpè vt Saul Regem perſequentem ſe, & inter-
& 24. ficere concupiſcentem, poſſet occidere; & tamen ſubditum ſibi, & traditum maluiſſe ſeruare, nec rependiſſe inimico vicem, ſed occiſum adhuc inſuper & vindicaſſe? Tot deniquè Prophetæ interfecti; tot martyres glorioſis mortibus honorati, qui omnes ad cœleſtes coronas patientiæ laude venerunt. Neque enim poteſt accipi dolorum & paſsionum corona, niſi præcedat in dolore & paſsione patientia. Quàm ſit autem patientia vtilis & neceſſaria, fratres dilectiſsimi, vt manifeſtius poſſit & plenius noſci; [29] Dei ſententia cogitetur, quam in origine ſtatim mundi & generis humani Adam præcepti immemor, & datæ legis tranſgreſſor accepit: tunc ſciemus quã patientes eſſe in iſto ſæculo debeamus, qui ſic naſcimur, vt preſſuris iſtic & conflictationibus labore-
Gen. 3. mus. Quia audiſti, inquit, vocem mulieris tuæ, & manducaſti ex illa arbore, [30] de qua ſola præceperam tibi ne * manducares, maledi- *tangeres
cta terra erit in omnibus operibus tuis. In triſtitia & gemitu edes ex ea, omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas & tribulos eijciet tibi, & edes pabulum agri. In ſudore vultus tui edes panem tuum, donec reuertaris in terram, de qua ſumptus es, quia terra es, & in terram ibis. Huius ſententiæ vinculo colligati omnes & conſtricti ſumus, donec expuncta morte de iſto ſęculo recedamus. In triſtitia & gemitu ſimus neceſſe eſt omnibus diebus vitę noſtrę. Edamus panem neceſſe eſt cum ſudore & labore. [31] Vnde vnuſquiſque noſtrum cùm naſcitur, & hoſpitio mundi huius excipitur, initium ſumit à lachrymis; & quamuis adhuc omniũ neſcius & ignarus, nihil aliud nouit in illa ipſa prima natiuitate, quam flere: prouidentia naturali lamẽtatur vitę mortalis anxietates, & labores, & procellas mundi quas ingreditur, in exordio ſtatim ſuo, ploratu et gemitu rudis anima teſtatur. Sudatur enim quamdiu iſtic viuitur & laboratur. Nec ſudantibus & laborantibus poſſunt alia magis quàm patientię ſubuenire ſolatia: quę cùm apta ſint & neceſſaria in iſto mundo vniuerſis: tum magis nobis qui diabolo impugnante plus quatimur, qui in acie quotidie ſtantes, inueterati & [32] exercitati hoſtis colluctationibus fatigamur, quib⁹ prętervarias & aſsiduas

tentationum pugnas, in persecutionum quoque certamine patrimonia relinquenda sunt, subeundus carcer, portandæ catenæ, animæ impendendæ, gladius, bestiæ, ignes, cruces, omnia denique tormentorum ac pœnarum genera, fide & virtute patientiæ perferenda, Domino ipso instruente & dicente: Hæc locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis: in mundo autem pressuram habebitis, [33] sed fidite, quoniam ego vici mundum. Si autem qui diabolo & mundo renuntiauimus, pressuras, & infestationes diaboli & mundi crebrius ac violentius patimur; quanto magis patientiam tenere debemus, qua adiutrice & comite omnia infesta toleremus? Domini & magistri salutare præceptũ est: Qui tolerauerit, inquit, vsque ad finem, hic saluus erit: & iterum: Si permanseritis, inquit, in verbo meo, verè discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos. Tolerandum & perseuerandum est, fratres dilectissimi, vt ad spem veritatis & libertatis admissi, ad veritatem & libertatem ipsam peruenire possimus: quia hoc ipsum quod Christiani sumus, fidei & spei res est; vt autem spes & fides ad fructum sui possint peruenire, patientia opus est. Non enim præsentem gloriã sequimur, sed futuram; quod Paulus Apostolus monet dicens: Spe saluati sumus, spes autem quæ videtur non est spes: quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus: propterea expectatio & patiẽtia necessaria est, vt id quod esse cœpimus, impleamus: & quod credim⁹, & speramus, [34] Deo præstante capiamus. Denique alio in loco idem Apostolus, iustos & operantes, & diuini fœnoris incremento cœlestes thesauros sibi recondẽtes, vt patientes quoque sint, instruit & docet dicens: Ergo dum tempus habemus, operemur quod bonum est ad omnes, maximè verò ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus: tempore enim suo metemus. Admonet ne quis impatiens in operatione deficiat, ne quis tentationibus aut auocatus, aut victus, in medio laudis & gloriæ itinere desistat; & pereant præterita, dum quæ cœperant, desinunt esse perfecta. Sicut scriptum est: Iustitia iusti non liberabit eum in quacunque die exerrauerit. Et iterum: Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. Quæ vox adhortatur patienter & fortiter perseuerare; [35] vt qui ad coronam laude iam proxima nititur, durante patiẽtia coronetur. Patientia autem, fratres dilectissimi, non tantum bona custodit, sed & repellit aduersa. Spiritui sancto fauens, & cœlestibus ac diuinis cohærens; contra facta carnis & corporis, quibus anima expugnatur & capitur, virtutum suarum propugnaculo reluctatur. Inspiciamus denique pauca de multis, vt de paucis intelligantur & cætera. [36] Adulterium, fraus, homicidium, mortale crimen est. Sit fortis & stabilis in corde patientia: & nec adulterio sanctificatum corpus & dei templum polluitur; nec iustitiæ dicata innocentia, [37] contagione fraudis inficitur; [38] nec post gestatam eucharistiam, manus gladio & cruore maculatur. Charitas fraternitatis vinculum est, fundamentum pacis, tenacitas ac firmitas vnitatis, quæ & spe & fide maior est; quæ & opera & martyria præcedit; quæ nobiscum semper æterna apud deum in regnis cœlestibus permanebit. Tolle illi patientiam, & desolata non durat. Tolle sustinendi tolerandique substantiam, & nullis radicibus ac viribus perseuerat. Apostolus denique cum de charitate loqueretur, tolerantiam illi & patientiam iunxit. [39] Charitas, inquit, magnanima est, charitas benigna est, charitas non æmulatur, nõ inflatur, non irritatur, non cogitat malũ, omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Ostendit indè illam perseuerare tenaciter posse, quod norit omnia sustinere. Et alio in loco: Sustinentes, inquit, inuicem in dilectione, satis agentes, seruare vnitatem Spiritus in coniunctione pacis: probauit nec vnitatẽ seruari posse nec pacem, nisi se inuicẽ fratres mutua tolerantia foueant, & concordiæ vinculum patientia intercedente custodiant. Quid deindè, vt non iures, neque maledicas; vt tua ablata nõ repetas; vt accepta alapa & alteram maxillam verberanti præbeas; vt fratri in te peccãti non tantum septuagies septies, [40] sed & omnia omnino peccata dimittas; vt diligas inimicos tuos, vt pro aduersarijs & persecutoribus precem facias: Poteris ne ista perficere, nisi patientiæ & tolerantiæ firmitate? quod factum videmus in Stephano, qui cùm à Iudæis vi & lapidibus necaretur, non sibi vindictam, sed interfectoribus veniam postulabat dicens: Domine ne statuas illis hoc peccatum. Sic esse oportuit primum martyrem Christi, qui martyras secuturos gloriosa morte præcurrens, non tantum dominicæ passionis prædicator esset, sed & patientissimæ lenitatis imitator. Quid dicam de ira, [41] de discordia, de simultate, quæ in Christiano esse non debent? sit patientia in pectore, & hæc illic locum habere nõ possunt: aut si adire tentauerint, cito exclusa discedunt, vt domicilium pacificum perseueret in corde, vbi Deum pacis delectet habitare. Admonet denique Apostolus & docet dicens: Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis. Omnis amaritudo & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia [42] auferatur à vobis. Si enim Christianus à furore & contentione carnali, tanquam de maris turbinibus excessit, & tranquillus ac lenis in portu Christi esse iam cœpit; nec iram, nec discordiã debet intra pectus admittere, cui nec malum prõ malo reddere liceat, nec odisse. Nec non ad varia quoque carnis incommoda, & crebros corporis durósque cruciatus, quibus humanum genus quotidie fatigatur & quatitur, patientia necessaria est. Nam cùm in illa

prima

Marginal references: Ioan. 16. — Matt. 10. — Ioan. 8. — Rom. 8. — Gal. 6. — Ezech. 33. — Apoc. 3. — 1. Cor. 13. — Ephes. 4. — Matth. 5. — Matth. 18. — Act. 7. — Ephes. 4.

prima transgreſsione præcepti, firmitas corporis cum immortalitate diſceſſerit; & cum morte infirmitas venerit, nec poſsit firmitas recipi, niſi cùm recepta & immortalitas fuerit: oportet in hac fragilitate atque [43] infirmitate corporea luctari ſemper & congredi, quæ luctatio & congreſsio nō niſi patiētiæ viribus poteſt ſuſtineri. Examinandis autem nobis atque explorandis diuerſi importantur dolores, & multiplex tentationum qualitas irrogatur, de iacturis facultatum, de ardoribus febrium, de cruciatibus vulnerum, de amiſsione carorum. [44] Nec aliud magis inter iniuſtos diſcernit & iuſtos; quā quod in aduerſis per impatientiā queritur & blaſphemat iniuſtus, patiētia iuſtus probatur, ſicut ſcriptum eſt: In dolore ſuſtine, & in humilitate tua patientiā habe: quoniā in igne probatur aurum & argentum. Sic Iob examinatus eſt & probatus, & ad ſummum faſtigium laudis patientiæ virtute prouectus. Quanta aduerſus eū diaboli iacula emiſſa? quanta admota tormenta? iactura rei familiaris infligitur; numeroſæ ſobolis orbitas irrogatur: diues in cenſu Dominus, & in liberis pater ditior; nec Dominus repentè, nec pater eſt: [45] accedit vulnerum vaſtitas, & tabeſcentes ac fluentes artus [46] edax quoque vermium pœna conſumit. Ac ne quid omnino remaneret, quod non Iob in ſuis tentationibus experiretur, armat diabolus & vxorem; illo antiquo nequitiæ ſuæ vſus ingenio, quaſi omnes per mulierem decipere poſſet & fallere, [47] quod fecit in mundi origine: nec tamen Iob grauibus ac denſis conflictationibus frangitur; quo minus inter illas anguſtias & preſſuras ſuas Dei benedictio victrice patientia prædicetur. Tobias quoque poſt iuſtitiæ & miſericordiæ ſuæ opera magnifica, luminum amiſsione tentatus; [48] In quantum patienter cæcitatem pertulit, in tantum granditer Deum patientiæ laude promeruit. Atque vt magis, fratres dilectiſsimi, patientiæ bonum luceat; quid mali econtrario impatientia importet, conſideremus. Nam vt patientia bonum Chriſti eſt, ſic contra impatientia diaboli malum: & ſicut, in quo habitat & manet Chriſtus, patiens inuenitur, ita impatiens ſemper exiſtit, cuius mentem diaboli nequitia poſsidet. Exordia denique ipſa videamus. Diabolus hominem ad imaginem Dei factum impatienter tulit; inde & periit primus, & perdidit. Adam contra cœleſte præceptum cibi letalis impatiens, in mortem cecidit; nec acceptam diuinitus gratiam patientia cuſtode ſeruauit: & vt fratrem Cain perimeret, ſacrificij eius & muneris impatiens fuit: & quod Eſau de maioribus ad minora deſcendit, primatus ſuos per impatientiam lentis amiſit? Quid Iudaicus populus circa beneficia diuina perfidus & ingratus, nónne quod à Deo primum receſsit, impatientiæ crimen fuit? dum Moyſi cum Deo conloquentis moras non poteſt ferre, profanos deos auſus eſt poſtulare; vt itineris ſui duces

Eccleſ. 2. Iob. 1. Iob. 2. Tob. 2. Gen. 3. Gen. 4. Gen. 25. Exod. 32.

nuncuparet, [49] caput bubulum, & terreſtre figmentum: nec vnquam ab eadem impatientia deſtitit, quo minus ſemper docilitatis & diuinæ admonitionis impatiens, prophetas ſuos & iuſtos quoſque perimendo, ad crucem quoque & ſanguinem Domini proſiliret. Impatientia etiam & in Eccleſia hæreticos facit, & ad Iudæorum ſimilitudinem contra Chriſti pacem, & charitatem rebelles, ad hoſtilia & furioſa odia compellit. Et ne longum ſit ſingula recenſere, omnia omnino: quę patiētia operibus ſuis ędificat ad gloriam, impatientia deſtruit ad ruinam. Quare fratres dilectiſsimi, & bonis patientię, & impatientiæ malis diligenter expenſis, patientiam, per quam in Chriſto manemus, vt venire cum Chriſto ad Deum poſsimus, plena obſeruatione teneamus; quæ copioſa & multiplex non anguſto fine concluditur, nec breuibus terminis coërcetur. Latè patet patientiæ virtus, & vbertas eius & largitas de vnius quidem nominis fonte proficiſcitur, ſed exundantibus venis per multa gloriarum itinera diffunditur; nec proficere aliquid in actibus noſtris poteſt ad conſummandam laudem, niſi inde conſummationis accipiat firmitatem. [50] Patientia eſt, quæ nos Deo & commendat & ſeruat: ipſa eſt, quæ iram temperat, quæ linguam frenat, quę mentem gubernat, pacem cuſtodit, diſciplinam regit, libidinis impetum frangit, [51] tumoris violentiam comprimit, incēdium ſimultatis extinguit, coërcet potentiam diuitum, inopiam pauperum refouet: tuetur in virginibus beatam integritatem, in viduis laborioſam caſtitatem, [52] in coniunctis & maritatis indiuiduam charitatem: facit humiles in proſperis, in aduerſis fortes, contra iniurias & contumelias mites: docet delinquentibus cito ignoſcere; ſi ipſe delinquas, diu & multum rogare: tentationes expugnat, perſecutiones tolerat, paſſiones & martyria conſummat. Ipſa eſt quæ fidei noſtræ fundamenta firmiter munit: ipſa eſt quæ incrementa ſpei ſublimiter prouehit: ipſa actum dirigit, vt tenere poſsimus viam Chriſti, dum per eius tolerantiam gradimur: ipſa efficit vt perſeueremus filij Dei, dum patientiam patris imitamur. [53] Sed quoniam plurimos ſcio, fratres dilectiſsimi, vel pondere iniuriarum angentium, vel dolore, de ijs qui aduerſum ſe graſſantur & ſæuiunt, vindicari velociter cupere, [54] nec in illum extremi iudicij diem malorum retributionem differre; nobiſcum hortamur interim amplectemini patientiæ bonum, vt in iſtis fluctuantis mundi turbinibus, & [55] Iudæorum ſiue gentilium & hæreticorum quoque perſecutionibus conſtituti, patienter expectemus vltionis diem, nec ad vindictam doloris noſtri [56] querula & inuidioſa feſtinatione properemus: cùm ſcriptum ſit: Expecta me, dicit Dominus, [57] in die reſurrectionis meę in teſtimoniū, quoniā iudiciū meū ad congregationes gētium, vt excipiam reges, Soph. 3.

& effundam super eos iram meam. Expectare nos iubet Dominus, & futuræ vltionis dié forti patiétia sustinere: qui & in Apocalypsi loqui- *Apoc.22.* tur dicens: Ne signaueris verba prophetiæ libri huius, quia iam tempus in proximo est, [58] vt & ij qui perseuerant nocere, noceant, & qui in sordibus est, sordescat adhuc: [59] iustus auté adhuc iustiora faciat, similiter & qui sanctus est, sanctiora. Ecce venio cito, & merces mea mecum est, reddere vnicuique secundũ facta sua. Vnde etiam clamantes martyres, & ad vindictam suá dolore erũpente properantes, expectare adhuc iubentur, & temporibus consummandis, implendisque martyribus præbere patientiam. Et cùm aperuisset, inquit, quintum sigillum, vidi sub ara Dei animas occisorum propter verbum dei & martyrium suum, [60] & clamauerũt voce magna dicentes: [61] Quousq; domine sanctus & verus non iudicas & vindicas sanguiné nostrum, de ijs qui in terris inhabitant? Et datæ sunt eis singulæ stolæ albæ, & dictum est eis vt requiescerent breui adhuc tempore, donec impleatur numerus conseruorum & fratrum eorum, qui postea occidentur exemplo ipsorum. Quando autem veniat sanguinis iusti diuina vindicta, declarat per Malachiam prophe- *Malac.4.* tam Spiritus sanctus dicens: Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, erúntque omnes alienigenæ [62] & omnes iniqui stipula; & succendet illos adueniens dies, dicit Dominus.

Quod item legimus in psalmis, vbi Dei iudicis prædicatur aduentus [63] censuræ suæ maiestate *Psal.49.* venerandus: Deus manifestus veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis ante eum ardebit, & in circuitu eius procella nimia, aduocabit cœlum sursum, & terram deorsum; vt separet populum suum. Colligite illi iustos eius, eos qui disponunt testamentũ eius in sacrificijs: & annunciabunt cœli iustitiam eius, quoniam Deus *Esa.66.* iudex est. Et Esaias eadem prænunciat dicens: Ecce enim dominus sicut ignis veniet, & sicut procella currus eius, retribuere in ira vindictá: in igne enim Domini iudicabuntur, & in gla- *Ibid.42.* dio eius vulnerabuntur. & iterum: Dominus Deus virtutum prodibit & comminuet bellum, excitabit certamen, & clamabit super inimicos suos cum fortitudine: Tacui, nunquid *Esa.53.* *Ibid.42.* semper tacebo? Quis autem est hic qui tacuisse se prius dicit, & non semper tacebit? vtique ille qui sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se, sine voce, non ape- *Ibid.50.* ruit os suum: vtique ille qui non clamauit; neque in plateis vox eius audita est: vtique ille qui non fuit contumax, neque contradixit, cùm dorsum suum poneret ad flagella, & maxillas *Matt.27.* ad palmas; [64] faciẽ autem suam nõ auertit à fœditate sputorũ; vtiquè ille, qui cùm accusaretur à sacerdotibus & senioribus, nihil respondit; & admirante Pilato patientissimum silentium tenuit. Hic est qui cùm in passione tacuerit, in vltione postmodum non tacebit. Hic est Deus noster, id est, non omnium, sed fidelium & credentium Deus, qui cùm in secundo aduentu manifestus venerit non silebit: nam cùm in humilitate prius fuerit occultus veniet, in potestate manifestus. Hunc expectemus, fratres dilectissimi, iudicem & vindicem, nostrum? Ecclesiæ suæ populum, & ab initio mundi iustorũ omnium numerum secum pariter vindicaturum. Qui ad vindictam suam nimium festinat & properat; consideret, quia necdum vindicatus est ipse, qui vindicat. Pater deus præcepit filium suum adorari, & apostolus Paulus diuini præcepti memor ponit & dicit: Deus exalta- *Philip.2.* uit illum, & donauit illi nomen, [65] quod est super omne nomen; vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium, & infernorum: & in Apocalypsi angelus Ioanni voléti adorare se resistit & dicit: Vide ne feceris, quia *Apoc.22.* conseruus tuus sum & fratrum tuorum. Iesum dominum adora. Qualis dominus Iesus [66] & quanta patientia eius, vt qui in cœlis adoratur, necdum vindicetur in terris? Huius patientiam fratres dilectissimi in persecutionibus & passionibus nostris cogitemus. Huius aduentui plenum expectationis obsequium præbeamus. Nec defendi ante dominum serui irreligiosa & inuerecunda festinatione properemus. Insistamus potius & elaboremus, & toto corde vigilantes, atque ad omnem tolerantiam stabiles, dominica præcepta seruemus; vt cùm ille iræ & vindictæ dies venerit, non cum impijs & peccatoribus puniamur, sed cum iustis & Deum timentibus honoremur.

ADNOTATIONES IN LIbrum de bono Patientiæ.

1. ad audientiam] *Similes phrases sunt, apud Cicer. de Senect. Audientiam sibi facit senis oratio, & Liuium. 5. dec. lib. 3. Audientiã facere præconem iussit.*

2. sermo & ratio salutaris efficaciter discitur] *Ms. Afflig. Marh. Blãdin. & Dun.* ratio spiritaliter & efficaciter. *Rationẽ verò pro proposito accipit.*

3. Hanc se sectari Philosophi quoque confitentur] *Ad verbum ferè hæc ex Tertull. qui dicit omnes Philosophos conuenire in affectatione patientiæ. Apud quem rectè de Cynici Diogenis patientia interpretatur Rhenanus verba illa: non affectio humana canina æquanimitatis stupore formata.*

4. vocandis formandisque gentibus] Cãbr. *cod. ad marg.* firmandis, *sed prius malo.*
secundum elementa mundi] *Cãbron. cod. adijcit:* huius, *verum neque Græca neque Latina Pauli exemplaria id habent.*

5. Reprehendam sapientes in astutia eorũ] *Similiter Ambros. in Commentar. & probat eam lectionem Erasmus. Reprehendit enim, & qui carpit & qui fugientem è cursu comprehendit. Quod postremum significat vox Græca: ὁ δρασσόμενος.* Interpres *autem latinus videtur legisse cum Iob ὁ καταλαμβάνων dum vertit;* comprehendam, *quomodo etiam hic Cambron.*

Cambron. & vet. excuf. Illa i autem legunt cum vulg. Rembol. Manut. Mor. & Cambr. ad marg. & accedunt cæteri 4. Ms. legentes: Reprehende. Item quod infra Test. lib. 3. cap. 69. legunt exc. & Ms. Reprehendes, ac Morelius: Reprehendam.

6. quia stultæ sunt] Grau. vanæ sunt, sed prius habent cæteri omnes.

7. Nam si patiens ille est] Ms. sapiens, verum non placet. paulopost vero adiecimus: veram, ex 4. Ms. & vet. exc.

8. qui non loquimur magna sed viuimus] Alludit ad Phrasin Tertull. qui cœca viuunt; quem hic præsertim de verbo ferè ad verbum imitatur.

9. Est enim nobis cum Deo) Locum hūc citat D. Aug. li. 4. contra 2. Epistolas Pelag. c. 9.

10. Videmus inseparabili æqualitate) Ms. 4. æquitate, sed Cambron. prius habet cum exc. & magis accedit ad phrasin Cypriani. Idem ad margin. insuperabili.

11. grandescere copias messium, fructus mitescere vinearum) Pro: grandescere quidam Mor. cod. non male: candescere, iuxta illud Christi: Iam regiones albæ sunt ad messem. Atqui: mitescere, eleganter dixit fructus vinearum, eo quod vuæ acerbæ maturitate mitescant; atque adeo & placet magis vulgata hæc lectio & Camb. cod. quam quod habent vet. excuf. Rembol. & Grau. ad marg. maturescere; præsertim cùm cæteri Ms. legant: nitescere.

12. Nolo mortem morientis) Quatuor Ms. nostri & vnus Morel. peccatoris, sed prius in Hebræis, Græcis & Latinis Ezechielis exemplaribus legitur.

13. Et iterum: Reuertimini ad me dicit Dominus) Neque in Ms. reperiuntur hæc verba, & superflua videntur, quare & rectè omissa sunt à Manutio; sed itidē expungenda est marginalis citatio Malach. 3.

14. Et iterum Propheta) Adiicimus propheta, ex 4. Ms. & vno Morel. cod.

15. Quod item beatus Apostolus) Ex iisdem vocem: item; non habent autem: beatus. Etsi autem neque Ms. hic neque Apostolus habeat illam congeminationem: An nunquid (pro quo malè Grauius: An inquit) quia tamen Testim. lib. 3. cap. 35. illam legunt Ms. & excusi omnes, noluimus immutare.

16. & sustinentiæ & longanimitatis) Sic primus Man. pro eo quod prius excusi & Ms. 4. sustentationis, & vet. excu. sustentionis, & probatur magis, tum quod Cambr. legat (& infra etiam cum illo Afflig. lib. 3. Testim. ca. 35.) sustinentiam & patientiam, tum quod non memini Cyprianum priori voce vti in hac significatione.

17. patientia & bonitas dei) Cambro. cod. patientia bonitatis, fortassis non malè; eo quod neque Apostolus neque Cyprianus infra loco cit. aliud legant quàm: bonitas Dei.

18. & ad perfectū discipulos erudiret) Bland. cod. profectum; prius malo, eo quod præcepta perfectionis sint quæ proponit.

19. Immortalitate interim posita) Nō desunt plerique (inquit Manut. & Erasmus partim antea) huiusmodi loquendi tropi apud priscos doctores, qui ad pium & catholicum sensum debent intelligi; quemadmodum & Apostolus dixit: Exinaniuit semetipsum formam serui accipiens, nec propterea immortalis esse desiit & impaßibilis & verus dei filius.

20. qui Iudam potuit) Siue: potuit, legas cum 4. Ms. & exc. siue: maluit, cum Cambron. cod. siue: voluit, cum Grauio; perinde est. Rursus autem omnia hæc Christi patientiæ exempla ex Tertull. mutuatus est.

21. cæci oculos paulo ante formasset) Eorum sententiam confirmat hic Cyprianus, qui nouos oculos cæco nato formatos fuisse à Christo volunt. Sunt autem pulcherrimæ Antitheses.

22. innocentia ipsa, & ipsa iustitia) Significantior est hæc Ms. 4. lectio, quam cæterorum: ipse & ipse.

23. Et post ista omnia) Ex iisdem adiecimus: omnia; pro eo autem quod est: si conuersi ad eum venerint, legunt Cambron. & 2. Mor. cod. fuerint.

24. benignus & patiens) Etiam hic recens addimus: & patiens, ex Cambr. cod. quemadmodum paulopost vocem: dei, vbi legitur: Paulum quoque Apostolum ecclesia dei non haberet.

25. domini dignatione) Bland. & March. cod. Ms. legunt miseratione, sed prius Cyprianicum est, et habent idipsum in marg. Vide supra Epistolam LV.

26. Sic Abel &c. passionem iusti hominis initians) Ms. non habent: hominis.

27. aduersus fratrem parricidam) Excusi vulg. fratricidam. Afflig. & Bland. cod. homicidam. Tertull. vtrumque. Verum primam illam Manutij & Grauij lectionem confirmant Ms. Cambr. Dun. & March. & quod libro de Zelo & liuore sic loquatur Cyprianus: Hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel iustum Cain Zelat iniustus. Et certè lege Pompeia de Parricidiis cauetur, vt parricidij teneatur non solum qui patrem & matrem interfecerit, sed & qui fratrem, sororem patruelem, matruelem, filium, filiam, nepotem, nurum, aliósue propinquos occiderit.

28. Ioseph venundatus à fratribus & relegatus) Ms. 4. exsilio relegatus, sed non est opus, quū relegare sit in exsilium mittere, nec satis Latinè illud dicatur.

29. Dei sententia cogitetur) Locum hunc citat libro citat. cap. 8. D. Augustin. ad Assertionem peccati Originalis. Vbi ita restituendus est: Item in epistola de Patientia: Dei sententia cogitetur.

30. de qua sola præceperam tibi ne manducares) Ms. quatuor nostri & aliquot Morelij: ne tangeres, sed prius habet etiam diuus August. & 70. legunt: μὴ φαγεῖν.

31. Vnde vnusquisque nostrum) Ex Cambr. cod. adiicimus: nostrum, cum Grauio.

32. exercitati hostis colluctationibus) Vnus Mor. cod. conflictationibus. Rursum autem hæc ex Tertull.

33. sed fidite) Siue hoc legas, siue: cōfidite, cum 4. Ms. perinde est. Alij quidam: credite & fidite, sed prior lectio est Euangelistæ.

34. Deo præstante capiamus) Cambronen. repræsentante.

35. qui ad coronā laude iam proxima nititur)

tur] *Sic Cambr. cod. & Manutius, Ms. alij 4.* qui ad coronam & laudem quam proximè nititur, *Morel.* & laudem ad quam proximè, *Vulgati denique excusi:* & laudem iam proximam. *Prima placet maximè.*

36. Adulterium, fraus, homicidium mortale crimen est] *Mortale pro eo quod mortem infert, apud veteres aut raro aut nō reperitur, praterquam hoc loco apud Cyprianum & supra sub finem epistolæ ad Assuritanos, apud Tertull. lib. de pudicitia, & apud Auctorem comment. in Apocal. D. August. ascripti ini tio 3. cap. vbi etiam mortalis criminis seu delicti meminerunt. Alij veteres aut crimina duntaxat appellāt, aut peccata grauia, principalia, seu capitalia. Et D. August. peccata appellat simpliciter ea quæ grauiora sunt, delicta quæ leuiora lib. 3. Qu. Leuitici q. 20. vbi interpretatur (vt hoc obiter dicam) delictum quasi derelictum. D. Greg. eodem modo distinguit inter peccatum & crimen Mor. li. 21. c. 9. Eadem tamen significatione intelligo illud Virg. 12. Aenei. Vulnus mortale, nam ridicula est interpretatio Seruij, mortale, id est, ab homine mortali illatum.*

37. contagione fraudis] *Ms.* contagio, *frequētissima est autem hæc varietas.*

38. nec post gestatam Eucharistiam, manus, &c.] *Quum manu non gustetur Eucharistia, sed olim gestari consueta sit; prorsus illud ex Camb. cod. substituendum duxi, pro eo quod erat:* gustatam. *Vide lib. de Lapsis.*

39. Charitas magnanima est] *Tertull.* magnanimis est, *quare patet hanc phrasin Cypriani ab illo desumptam, de qua vide supra alicubi.*

40. sed & omnia peccata dimittas] *Recēs adiecio vocem:* &, *ex Cambr.*

Poterisne ista perficere] *Quum sic legant vet. excus. Remboldus, & Morelius, cum quatuor Ms. magis placet, quàm quod alij habent:* perferre. *Rursum autem hac ex Tertull.*

41. de discordia, de simultate] *Cābr. in marg.* simulatione, *verum non arridet.*

42. auferatur à vobis] *Cambron. hæc cod. & Grauij lectio placet, tum quod præcedat:* omnis, *tum quod Græce etiam singulari numero legatur:* ἀρθήτω, *alij legunt:* auferantur.

43. infirmitate corporea] *D. August. hunc locum citans. lib. & cap. supra citatis, legit:* corporis, *duo vet. Morel.* corporali, *eligat quod velit lector.*

44. Nec aliud magis inter iniustos] *Recens adiecimus vocem:* inter, *ex quatuor Ms. nostris & vno Morelij.*

45. accedit vulnerum vastitas] *Quidam Morel. cod.* varietas.

46. edax vermium pœna consumit] *Mirum est quod hic de Iob Tertull. quem rursus imitatur: Dissecabatur (inquit) malus quum Iob immundam vlceris sui redundantiam magna æquanimitate restringeret; quum erumpentes bestiolas inde, in eosdem specus & pastus foraminosa carnis ludendo reuocaret.*

47. quod fecit in mundi origine] *Voce:* mūdi, *hactenus desideratam adijcimus ex 4. Ms.*

48. inquantum patienter cæcitatem pertulit] *Denuo legimus:* inquantum, *quod sic legant Ms. & excusi omnes, excepto Manutio, & est phrasis Cypriatica.*

49. caput bubulum & terrestre figmētum] *Lectionem hanc exc. cod. confirmat Tertull. sic legens initio libri aduersus Iudæos, & magis accedit ad Græcam vocem* μοσχὸς *quam vitulum transtulerunt veteres omnes. Quare non placet vt legatur:* bubalirium, *quomodo tamen castigati sunt Dunen. & Marchinen. cod. quum antea legerent:* bubulum; *aut:* bubalium, *cum Afflig. aut:* bubalum, *cum Camb. cod.*

50. Patientia est quæ nos Deo commendat] *Laudes has Patientiæ iterum ad verbum ferè ex Tertulliano.*

51. tumoris violentiā comprimis] *Vnus Mor. cod.* furoris. *Sed tumorem pro superbia Cyprianus cū Tertull. frequenter accipit.*

52. in coniunctis & maritatis] *Vet. duo Morel. cod.* in coniugatis, *non malè.*

53. Sed quoniam plurimos] *Ex 4. Ms. substituimus:* Sed, *pro eo quod erat:* Et.

54. nec in illum extremi iudicij diem &c.] *Omnia hæc vsque ad verba illa:* vt in istis, &c. *recēs adiecimus ex quatuor Ms. pro eo quod prius non aliud legebatur, quàm:* nec illud in extrema parte reticendum est.

55. Iudæorum siue gentilium & hæreticorū quoque persecutionibus] *Videntur hinc passi Carthaginienses, non hæreticorum modo Nouatianorum & gentilium, sed & Iudæorum persecutiones, atque adeo hinc orti libri Tertull. & Cypriani aduersus Iudæos.*

56. querula & inuidiosa festinatione] *Ex Cambr. cod. addimus:* & inuidiosa.

57. in diem resurrectionis meæ] *Camb. cod.* tribulationis, *sed prius habent 70. & Hebræi.*

58. vt & qui perseuerant nocere, noceant] *Malui legere vtranque particulam:* vt &, *cum exc. quam aut cum Ms.* vt *aut cum Manut.* & *duntaxat; eo magis, quod hæc lectio neque cum Græco, neque cum Latino textu congruat. Latine est enim: Qui nocet, adhuc noceat; Græcè:* ὁ ἀδικῶν ἀδικησάτω ἔτι.

59. iustus autē adhuc iustiora faciat, & sanctus sanctiora] *Etiam hoc discordat à Latino & Græco textu, atque hinc reposita est lectio vulg. ab Erasmo:* iustior fiat & sanctus sanctior. *Verum illam habent Ms. quinque, vet. exc. & Remboldus, tum hic tum infra lib. Test. 3. Et variant etiam in priori tum Græci tum Latini codices.*

60. & clamauerunt voce magna] *Camb. cod.* exclamauerunt.

61. Quousq; domine sanctus & verus] *Vnus Morel. cod.* sanctè & verè, *sed prius Græcè est & Latinè apud Apostolum.*

62. & omnes iniqui stipula] *Interserit Cambron.* vt, *& Grauius:* sicut; *at neutrum est apud 70. neque aut supra ad Demetrian. aut infra lib. Testimoniorum 2. c. 28.*

63. censuræ suę maiestate venerandus] *Præter Erasmum, qui legit vbiquè:* verendus, *prius illud legunt exc. & Ms. omnes.*

faciem

64. faciem autem suam non auertit] *Ms. quidem nostri auertet, sed prius magis accedit ad Isaie. 6. 50. quod citat.*

65. Quod est super omne nomen] *Quum sic Latinè legatur apud Apostolum & Græcè sit articulus: τὸ, idipsum significans; rectè sic Ms. pro eo quod cæteri:* vt sit super.

66. & quanta patientia eius] *Adiecimus:* eius, *cum Grauio, ex Ms.*

DE ZELO ET LIVORE.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

PAucis libri huius argumentum reddit in hæc verba D. Pontius in vita Cypriani: Quis (inquit) liuorem de venenata inuidiæ malignitate venientem, dulcedine remedij salutaris inhiberet? Principio igitur, postquam eo grauius crimen esse zelum seu liuorem, quo occultius est malum, & originem eius diabolo ascribēdam docuit: proposuit etiam obiter inuidiæ exemplis è veteri Testamento: radicem malorum omnium inuidiam esse, per singula vitiorum genera deducit. Atque adeo rectè & à Christo & ab Apostolis non vno in loco, interdictum fraternum odium. Postremo vbi dei exemplo ad dilectionem inimicorum eos adhortatus est, præmiorum coronis propositis ab hoc malo deterret. Atqui non præcedentem modo, sed & hunc librum scriptum occasione simultatis, quæ erat inter Cyprianum cum Episcopis. Africæ & Stephanum Romanum Pontificem, satis indicat D. Aug. cap. infra citato, de Baptismo paru. lib. 4. Citat etiam hunc librum Beda presbyter in epistolam 1. Petri, & D. Hieron. in Epistolam ad Galathas cap. 5. vbi inter zelum & liuorem seu inuidiā ita distinguit: Aemulatio Græco sermone ζῆλος significantius & notius appellatur. Inuidiam verò non putemus idem esse quod zelū. Quia zelus & in bonam partem accipi potest, cùm quis nititur quæ meliora sunt æmulari. Scripsit & B. Cyprianus librum de zelo & liuore valdè optimum &c.

ZELARE[1] quod bonum videas, & inuidere melioribus, leue apud quosdam & modicum crimen videtur fratres dilectissimi; dúmque existimatur leue esse & modicum non timetur, dum non timetur, contemnitur, dum contemnitur, non facilè vitatur, & fit cœca & occulta pernicies: quæ dum minus perspicitur vt caueri à prouidentibus possit, improuidas mentes latenter affligit. Porro autem dominus prudentes esse nos iussit, & cauta sollicitudine vigilare præcepit; ne aduersarius vigilans semper, & semper insidians,[2] vbi in pectus obrepserit, de scintillis conflet incendia, de paruis maxima exaggeret; & dum remissis & incautis leniore aura & flatu molliore blanditur, procellis ac turbinibus excitatis, ruinas fidei, & salutis ac vitæ, naufragia moliatur. Excubandum est itaque, fratres dilectissimi, atque omnibus viribus elaborandum; vt inimico sæuienti, & iacula sua in omnes corporis partes, quibus percuti & vulnerari possumus, dirigenti, sollicita, & plena vigilantia repugnemus, secundum quod Petrus apostolus in epistola sua præmonet & docet, dicēs: Sobrij estote & vigilate, quia ad- 1. Pet. 5. uersarius vester diabolus tanquam leo rugiens [3] circuit, aliquem deuorare quærens. Circuit ille nos singulos, & tanquam hostis, clausos obsidens, muros explorat, & tentat [4] an sit pars aliqua *membrorum minus stabilis, & minus *murorum fida, cuius aditu ad interiora penetretur. Offert oculis formas illices, [5] & faciles voluptates, vt visu destruat castitatem. Aures [6] per canoram musicam tentat, [7] vt soni dulcioris auditu soluat & molliat Christianum vigorem. Linguā conuicio prouocat, manum iniurijs lacessentibus ad petulantiam cædis instigat: vt fraudatorem faciat, lucra opponit iniusta: vt animam pecunia capiat, ingerit perniciosa compendia: honores terrenos promittit, vt cœlestes adimat: ostentat falsa, vt vera subripiat: & cùm latenter nō potest fallere, exertè atque apertè minatur: terrorem turbidæ persecutionis intentans, ad debellandos Dei seruos inquietus semper & semper infestus: in pace subdolus, in persequutione violentus. Quamobrem fratres dilectissimi, contra omnes diaboli vel fallaces insidias, vel apertas minas stare debet instructus animus & armatus, tam paratus semper ad repugnandum, quàm est ad impugnandum semper paratus inimicus. Et quoniam frequentiora sunt tela eius, quæ latenter obrepunt; magisque occulta & clandestina iaculatio, quo minus perspicitur, hoc & grauius & crebrius in vulnera nostra grassatur: ad hæc quoque intelligenda & depellenda vigilemus. Ex quibus est zeli & liuoris malum. Quod si quis penitùs inspiciat, inueniet nihil magis Christiano cauendū, nihil cautius prouidendum, quàm nè quis inuidia & liuore capiatur; nè quis fallentis inimici cæcis laqueis implicatus, dum zelo frater in fratris odia conuertitur, gladio suo nesciius ipse perimatur: quod vt colligere plenius & manifestius perspicere possimus, ad caput eius atquē originem recurramus. Videamus vndè zelus, & quando, & quo modo cœperit, facilius enim à nobis malum tam perniciosum vitabitur, si eiusdem mali & origo & magnitudo noscatur. [8] Hinc diabolus inter initia statim mundi & perijt primus, & perdidit. [9] Ille dudum angelica maiestate subnixus, ille Deo acceptus & charus, postquam hominem ad imaginem Dei factum conspexit, in zelum maliuolo liuore prorupit; non prius alterum deijciens instinctu zeli, quàm ipse zelo ante deiectus; captiuus antequam capiens; perditus, antequam perdens; dum stimulante liuore homini gratiam datę immortalitatis[10] eripit, qui ipse quoque id, quod prius fuerat, amisit. [11] Quale malum est fratres dilectissimi, quo Angelus cecidit, quo circumueniri & subuerti alta illa & præclara sublimi-

tas potuit, quo deceptus eſt ipſe qui decepit?
Exinde inuidia graſſatur in terris, dũ liuore pe-
riturus, magiſtro perditionis obſequitur, dum
diabolum qui zelat, imitatur. ſicut ſcriptum eſt:
Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem
Sap.2. terrarum. Imitãtur ergo illum qui ſunt ex par-
te eius. Hinc denique nouæ fraternitatis pri-
ma odia, hinc parricidia nefanda cœperũt, dum
Gen.4. Abel iuſtum Cain zelat iniuſtus, dum bonum
malus inuidia & liuore perſequitur. Tantum
valuit ad conſummationem facinoris, æmula-
tionis furor; vt nec charitas fratris, nec ſceleris
immanitas, nec timor Dei, nec pœna delicti co-
gitaretur. Iniuſtè oppreſſus eſt, qui iuſtitiam
primus oſtenderat: odia perpeſſus eſt, qui odiſſe
non nouerat: occiſus eſt impiè, qui moriens nõ
Gen.27. repugnabat. Et quod Eſàu fratri ſuo Iacob ini-
micus extitit, zelus fuit. Nam quia ille benedi-
ctionem patris acceperat, hic in odium perſecu-
Ibid.37. tionis, facibus liuoris exarſit. & quod Ioſeph
fratres ſui vendiderunt, cauſa vendendi de æ-
mulatione deſcendit; poſtquam id quod ſibi in
per ſpiritum. viſionibus [12] proſperum fuerat oſtenſum, ſim-
pliciter vt fratribus frater expoſuit in inuidiam
maliuolus animus erupit. Saul quoque Rex vt
1.Reg 18. Dauid odiſſet, vt perſecutionibus ſæpè repeti-
tis innocentem, miſericordem, miti lenitate pa-
tientem necare cuperet, quid aliud quàm zeli
Ibid.17. ſtimulus prouocauit? quia Goliad interfecto &
ope ac dignatione diuina tanto hoſte deleto, po
pulus admirans in laudes Dauid prædicationis
ſuffragio proſilijt; Saul ſimultatis atque inſecta-
tionis furias de liuore concepit. [13] Et ne lon-
gum faciam ſingulos recenſendo, pereuntis ſe-
mel populi attendamus interitum. Iudęi nón-
ne inde perierunt, dum Chriſto malunt inuide-
re quàm credere? Obtrectãtes magnalibus quæ
ille faciebat, zelo excæcante decepti ſunt, nec ad
diuina noſcenda cordis oculos aperire potue-
runt. Quæ nunc conſiderantes, fratres dile-
ctiſsimi contra tantam mali perniciem vigilan-
ter & fortiter dicata Deo pectora muniamus.
Aliorum mors proficiat ad noſtram ſalutem, im
prudentium pœna prouidentibus conferat ſa-
nitatem. Non eſt autem quod aliquis exiſti-
met malum iſtud vna ſpecie contineri, aut bre-
uibus terminis, & anguſto fine concludi. Latè
patet zeli multiplex & fecũda pernicies. [14] Ra-
dix eſt malorum omnium, fons cladium, ſemi-
narium delictorum, materia culparum. Inde
odium ſurgit, animoſitas inde procedit. Auari-
tiam zelus inflammat; dum quis ſuo non poteſt
eſſe contentus, videns alterum ditiorem. Am-
bitionem zelus excitat; dum cernit quis alium
[15] in honoribus auctiorem, zelo excæcante ſen-
ſus noſtros, atque in ditionem ſuam mentis ar-
cana redigente, Dei timor ſpernitur, magiſte-
rium Chriſti negligitur, iudicij dies non proui-
detur. [16] Inflat ſuperbia, exacerbat ſæuitia, per-
fidia præuaricatur, impatientia concutit, furit
diſcordia, ira ferueſcit; nec ſe iam poteſt cohi-
bere, vel regere, qui factus eſt poteſtatis alienæ.
Hinc dominicæ pacis vinculum rumpitur, hinc
charitas fraterna violatur, hinc adulteratur ve-
ritas, vnitas ſcinditur, ad hęreſes atque ad ſchiſ-
mata proſilitur; dum obtrectatur ſacerdotibus,
dum Epiſcopis inuidetur, [17] dum quis aut que-
ritur non ſe potius ordinatum, aut dedignatur
alterum ferre prępoſitum. Hinc recalcitrat, hinc
rebellat de zelo ſuperbus, de æmulatione per-
uerſus; animoſitate & liuore, non hominis, ſed
honoris inimicus. Qualis verò eſt animæ ti-
nea, quæ cogitationum tabes, pectoris quanta
rubigo; zelare in altero vel virtutem eius, vel
felicitatem, id eſt, odiſſe in eo vel merita pro-
pria, vel beneficia diuina; in malum proprium
bona aliena conuertere, illuſtrium proſperitate
torqueri, aliorum gloriam facere ſuam pœnam;
velut quoſdam pectori ſuo admouere carnifi-
ces, cogitationibus & ſenſibus ſuis adhibere
tortores, qui ſe inteſtinis cruciatibus lacerent,
qui cordis ſecreta maliuolétiæ vngulis pulſent:
non cibus talibus lætus, non potus poteſt eſſe
iucundus: ſuſpiratur ſemper & ingemiſcitur &
doletur: dúmque ab inuidis nunquam liuor ex-
ponitur, diebus ac noctibus pectus obſeſſum
ſine intermiſsione laniatur. Mala cętera habent
terminum; & quodcunque delinquitur, delicti
conſummatione finitur. In adultero ceſſat fa-
cinus, perpetrato ſtupro; in latrone conquieſcit
ſcelus, homicidio admiſſo; & prædoni rapaci-
tatem ſtatuit, pręda poſſeſſa; & falſario modum
ponit, impleta fallacia: zelus terminum non ha-
bet, permanens iugiter malum & ſine fine pec-
catũ, quantóque ille cui inuidetur ſucceſſu me-
liore profecerit, tanto inuidus in maius incen-
dium liuoris ignibus inardeſcit. [18] Hinc vultus
minax, toruus aſpectus, pallor in facie, in labijs
tremor, ſtridor in dentibus, verba rabida, ef-
frenata conuicia, manus ad cædis violentiam
prompta, etiam ſi à gladio interim vacua, odio
tamen furiatæ mentis armata: & iccirco Spiri-
tus ſanctus dicit in Pſalmis: Noli zelare benè Pſal.36.
ambulantem in via ſua. Et iterum: Obſerua-
bit peccator iuſtum, [19] & ſtridebit ad eum den-
tibus ſuis. Deus autem irridebit eum, quoniam
prouidet quia veniet dies eius. Hos beatus A-
poſtolus Pàulus deſignat & denotat dicens: Ve Rom.3.
nenum aſpidum ſub labijs eorum, & os eorum
maledictione & amaritudine plenum eſt. Ve-
loces ad effundẽdum ſanguinem pedes eorum:
[20] contritio & calamitas in vijs eorum, qui viã
pacis non agnouerunt, nec eſt timor Dei ante
oculos eorum. Multo malum leuius, & peri-
culum minus eſt, cùm membra gladio vulne-
rantur. Facilis cura eſt, vbi plaga perſpicua eſt;
& cito ad ſanitatem medela ſubueniente perdu
citur vulnus, quod videtur: zeli vulnera abſtru-
ſa ſunt & occulta, nec remedium curæ meden-
tis admittunt, quæ ſe intra conſcientiæ latebras
cæco dolore clauſerunt. Quicunque es inuidus
& malignus; videris, quàm ſis eis quos odiſti
inſidioſus,

insidiosus, perniciosus, infestus: nullius magis quàm tuæ salutis inimicus es. Quisquis ille est quem zelo persequeris, subterfugere & vitare te poterit: tu te non potes fugere: vbicunque fueris aduersarius tuus, tecum est, hostis semper in pectore tuo est, pernicies intus inclusa est, ineluctabili catenarum nexu ligatus & vinctus es, zelo dominante captiuus es, nec solatia tibi vlla subueniunt. Perseuerās malum est, hominem persequi ad Dei gratiam pertinentem: calamitas sine remedio est, odisse felicem. Et iccirco, fratres dilectissimi, huic periculo consulēs Dominus, ne quis zelo fratris in laqueum mortis incurreret; cùm eum discipuli interrogarent quis inter illos maior esset: [21] Qui fuerit, inquit, minimus in omnibus vobis, hic erit magnus. Amputauit omnem æmulationem responso suo, omnem causam & materiā mordacis inuidiæ eruit & abscidit. Discipulo Christi zelare non licet, non licet inuidere. Exaltationis apud nos non potest esse contentio, de humilitate ad summa crescimus, didicimus vnde placeamus. Denique & Apostolus Paulus instruens & monens, vt qui illuminati Christi lumine tenebras nocturnæ conuersationis euasimus, in factis atque in operibus luminis ambulemus, scribit & dicit: Nox transiit, dies autem appropinquauit; abijciamus ergo opera tenebrarum, & induamus arma lucis, tanquam in die decenter ambulemus: non in comessationibus & ebrietatibus; non in concupiscentijs & impudicitijs; non in certaminibus & zelo. Si recesserunt de pectore tuo tenebræ; si nox inde discussa est; si caligo detersa est; si illuminauit sensus tuos splendor diei; si homo lucis esse cœpisti: quæ sunt Christi gere; quia lux & dies Christus est. Quid in zeli tenebras ruis? quid te nubilo liuoris inuoluis? quid inuidiæ cæcitate omne pacis & charitatis lumen extinguis? quid ad diabolum, cui renūciaueras, redis? quid Cain similis existis? Homicidij namque facinore constringi eum quisquis zelauerit, & odio habuerit fratrem suum, declarat Ioannes Apostolus in Epistola sua, dicēs: Qui fratrem suum odit, homicida est: & scitis quia omnis homicida non habet in se vitam manentem. Et iterum: Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsquè adhuc, & in tenebris ambulat, & non scit quò eat: quoniam tenebræ excæcauerunt oculos eius. Qui odit, inquit, fratrem suum, in tenebris ambulat, & nō scit quò eat: it enim nescius in gehennam, ignarus & cæcus præcipitatur in pœnam; recedens scilicet à Christi lumine monētis & dicentis: Ego sum lumen mundi: qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Sequitur autem Christum, qui præceptis eius insistit, qui per magisterij eius viam graditur, qui vestigia eius atque itinera sectatur, qui id quod Christus & fecit & docuit, imitatur: secundum quod Petrus quoquè hortatur & monet dicēs:

Luc. 9.

Rom. 13.

1. Ioan. 3.

Ibid. 2.

Ioan. 8.

Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum vt sequamini vestigia eius. Meminisse debemus quo vocabulo plebē suam Christus appellet, quo titulo gregem suum nuncupet: oues nominat, vt innocentia Christiana ouibus æquetur: agnos vocat, vt agnorum naturam simplicem, simplicitas mentis imitetur. Quid sub vestitu ouium lupus latitat? quid gregem Christi, qui se Christianum mentitur, infamat? Christi nomen induere, & nō per Christi viam pergere; quid aliud quàm præuaricatio est diuini nominis, quàm desertio itineris salutaris? quando ipse doceat & dicat eum ad vitam venire, qui mandata seruauerit: & eum esse sapientem, qui verba eius audierit & fecerit: doctorem quoque eum maximum in regno cœlorum vocari, qui fecerit & sic docuerit; tunc prædicanti profuturum, quod benè atque vtiliter prædicatum fuerit, si id quod ore promitur, factis sequentibus impleatur. Quid vero insinuauit crebrius discipulis suis Dominus, quid inter salutaria monita & præcepta cœlestia custodiendum magis seruandúmque mandauit; quàm, vt eadem dilectione qua discipulos ipse dilexit, nos quoque inuicem diligamus? Quo modo autem vel pacem Domini, vel charitatem tenet, qui intercedente zelo nec pacificus potest esse, nec charus? Ideo & Apostolus Paulus cum pacis & charitatis merita depromeret, cúmque asseueraret firmiter & doceret nec fidem sibi nec eleemosynas,[22] nec passionē quoque ipsam cōfessionis & martyrij profuturam, nisi charitatis fœdera integra atque inuiolata seruasset; adiecit & dixit: Charitas magnanima est, charitas benigna est, charitas non zelat. Docens scilicet & ostendens eum posse charitatem tenere, quisquis magnanimus fuerit & benignus, & zeli ac liuoris alienus. Item alio loco cum moneret, vt homo iam sancto spiritu plenus, & natiuitate cœlesti Dei filius factus, non nisi spiritalia & diuina sectetur, ponit & dicit: Et ego quidem fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus, quasi infantibus in Christo. [23] Lac vobis potum dedi, non cibum: nondum enim poteratis, sed neque nunc potestis, adhuc enim estis carnales: vbi enim in vobis zelus & contentio [24] & dissensiones sunt nónne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? [25] Obterēda sunt fratres dilectissimi, vitia & peccata carnalia, & terreni corporis infesta labes spiritali vigore calcanda: ne dum iterum ad veteris hominis conuersationem reuoluimur, letalibus laqueis implicemur, Apostolo hoc idem prouidenter & salubriter præmonente: Itaque, inquit, fratres, non secundum carnem viuamus, si enim secundum carnem vixeritis,[26] incipietis mori, si autem spiritu opera carnis mortificaueritis, viuetis; quotquot enim Spiritu Dei agûtur, hi filij Dei sunt. Si filij Dei sumus, si templa eius esse iam cœpimus, si accepto spiritu sancto, sanctè & spiritaliter

1. Pet. 2.

Ioan. 10. 11.
Matt. 7.

Matt. 7.

Ibid. 5.

Ioan. 13. 15.

1. Cor. 13.

Ibid. 3.

Rom. 8.

litet viuimus, si de terris oculos ad cœlum sustulimus, si ad superna & diuina, plenum Deo & Christo pectus ereximus: non nisi quæ sunt Deo & Christo, digna faciamus: sicut & Apostolus excitat & hortatur: [27] Si consurrexistis, *Coloss. 3.* inquit, cum Christo, quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt sapite, [28] non quæ super terram. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo: cùm autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Qui ergò in baptismo secundnm hominis antiqui peccata carnalia & mortui & sepulti sumus, qui regeneratione cœlesti Christo consurreximus; quæ sunt Christi, & cogitemus pariter, & geramus: sicut idem Apostolus docet rursus & monet, dicens: *1. Cor. 15.* Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo: qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cœlo est. Imaginem autem cœlestem portare non possumus, nisi in eo quod esse nunc cœpimus, Christi similitudinem præbeamus: hoc est enim mutasse quod fueras, & cœpisse esse quod non eras, vt in te diuina natiuitas luceat, vt ad patrem Deum deifica disciplina respondeat, vt honore & laude viuēdi Deus in homine clarescat; ipso exhortante & monente, & eis qui se clarificant, vicem mutuam pollicente. *1. Reg. 2.* Eos, inquit, qui clarificant me, clarificabo: [29] & qui spernit me, spernetur. Ad quam clarificationem formans nos ac præparans Dominus, & filijs Dei similitudinem Dei patris insinuans, in Euangelio suo dicit: *Leuit. 19.* Audistis quia dictum est: Diliges proximum tibi, & odio habebis inimicum tibi: *Matt. 5.* Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, & orate pro his qui vos persequũtur, vt sitis filij patris vestri, qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Si hominibus lætum est & gloriosum, filios habere consimiles; & tunc magis generasse delectat, [30] si ad patrem lineamentis paribus soboles subsiciua respondeat: quanto maior in Deo patre lætitia est, cùm quis sic spiritaliter nascitur, vt in actibus eius & laudibus diuina generositas prædicetur? Quæ iustitiæ palma est, quæ corona esse te talem, de quo Deus non dicat: *Esa. 1.* Filios genui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me; [31] sed collaudet te potius Christus, & inuitet ad præmium dicens: *Matt. 25.* Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. His meditationibus corroborandus est animus, fratres dilectissimi, eiusmodi exercitationibus cõtra omnia diaboli iacula firmandus. [32] Sit antè oculos diuina lectio, in manibus bona operatio, [33] in sensibus dominica cogitatio. Oratio iugis omnino non cesset. Salutaris operatio perseueret. Spiritalibus semper actibus occupemur, vt quotiescunque inimicus accesserit, quoties adire tētauerit & clausum aduersum se pectus inueniat, & armatum. Non enim Christiani hominis corona vna est, quæ tempore persecutionis accipitur. Habet & pax coronas suas, quibus de varia & multiplici congressione victores prostrato & subacto aduersario coronamur. Libidinem subegisse, continentiæ palma est. Contra iram, contra iniuriam repugnasse, corona patientiæ est. De auaritia triumphus est, pecuniam spernere. Laus est fidei, fiducia futurorum, mundi aduersa tolerare. Et qui superbus in prosperis non est, gloriam de humilitate consequitur. Et qui ad pauperum souendorum misericordiam pronus est, retributionem thesauri cœlestis adipiscitur. Et qui zelare non nouit, quique vnanimis & mitis fratres suos diligit, dilectionis & pacis præmio honoratur. In hoc virtutum stadio quotidie currimus, ad has iustitiæ palmas & coronas sine intermissione temporis peruenimus. Ad quas vt peruenire tu etiam possis, qui fueras zelo & liuore possessus; omnem illam malitiam, qua prius tenebaris, abijce, ad viam vitæ æternæ vestigijs salutaribus reformare. Euelle de pectore tuo spinas & tribulos, vt te dominicum semen fertili fruge locupletet, vt diuina & spiritalis seges in copiam fecundæ messis exuberet. Venena fellis euome, discordiarum virus exclude: purgetur mens, quam serpentinus liuor infecerat; *Exod. 15.* amaritudo omnis quæ intus insederat, Christi dulcedine leniatur. [34] Si de sacramento crucis & cibum sumis & potum; lignũ, quod apud Mara profecit in imagine ad saporis *Num. 19.* dulcedinem, tibi in veritate proficiat ad mulcendi pectoris lenitatem; nec ad medelam prosperandæ valitudinis laborabis: vnde vulneratus fueras, inde curare. Ama eos quos ante oderas, dilige illos quibus iniustis obtrectationibus inuidebas. [35] bonos imitare, si sectari potes: si autem eos sectari non potes, colletare certe & congratulare melioribus: fac te illis adunata dilectione participem, fac te cõsortio charitatis [36] & fraternitatis vinculo cohęredem. Dimittentur tibi debita, quando ipse dimiseris: accipientur sacrificia tua, cùm pacificus ad Deum veneris. Sensus atque actus tui diuinitus dirigentur, quando ea quæ diuina & iusta sunt cogitaueris, sicut scriptum est: Cor viri cogitet *Prou. 16.* iusta, [37] vt à Deo dirigantur gressus eius. Habes autem multa quæ cogites. Paradisum cogita, quo Cain non redit, qui zelo fratrem peremit. Cogita cœleste regnum, ad quod non nisi concordes atque vnanimes dominus admittit. Cogita quod filij dei hi soli possint vocari, qui *Gen. 4.* sint pacifici; qui natiuitate cœlesti & lege diuina ad similitudinem Dei patris & Christi respondeant adunati. Cogita sub oculis nos Dei stare, spectante ac iudicante ipso, conuersationis ac vitæ nostræ curricula decurrere, peruenire nos tunc demum posse, vt eum videre contingat, si ipsum nunc videntem delectemus actibus nostris,

nostris, si nos[38] dignos gratia eius & indulgentia præbeamus; si placituri semper in regno, in hoc mundo ante placeamus.

ADNOTATIONES IN LIbrum de zelo & liuore.

1. Zelare quod bonum videas] Camb. cod. zelari, recte vtrunque legitur; prius autem habet D. Augusti. hunc locum citans lib. 4. de bapt. contra Donat. cap. 8. & infra ipse Camb. cod.

2. vbi in pectus obrepserit] Maxime omnium placet hæc lectio Cambron. & veteris. Ms. vnius Morel. cum Grauio ac partim Manutio; legebant exc. Erasm. quando in pectus obrepat, vet. excu. cum Rembol. quando in pectus obrepit; Afflig. verò Marchin. Dun. & Blandin. Ms. codic. quandoque in pectus obrepens.

3. circuit, aliquem deuorare quærens] Ad verbum, expreßit quod pleraque exemplaria legunt: ζητῶν τινὰ καταπίῃ. Atque adeo magis placet hæc lectio Ms. Marchin. Dun. Blandin. & vnius Morel. cod. quam illa Cambr. & excus. aliquid deuorare quærēs circuit; præsertim cùm ad priorem magis accedat lectio Afflig. cod. Veterum omnium scriptorum, & Interpretis vulgati cum quibusdam Græcis Exempl. quærens quem deuoret, Quanquam enim sic cum excu. legat Auctor Homil. 35. inter 50. D. August. tract. tamen 10. in Ioan. postremam hanc habet.

4. an sit pars aliqua membrorum] Ita Beda hunc locum citans in comment. epistola 1. Petri & Cābronen. cod. cum exc. Afflig. autem Marchi. & Blandin: murorum, Dun. vtrunque.

5. & faciles voluptates] Tres ijdem: voluntates, sed castigatus est Dun. cod. & prius substitutum, legit id etiam Cambron.

6. per canoram musicam] Ms. quinque & Beda canora musica, quod si legatur, intellige instrumenta.

7. vt soni dulcioris auditu soluat & molliat Christianum vigorem] Irrepserat vitio cod. Rembold. corrupta lectio: vt sonus dulciori; prius enim habent Ms. 5. & vet. exc. præterquam quod legant: Christiani, cum excus. vulg. Beda verò cum Manut. & vno cod. Morel. Christianum, sed legit paulo aliter: vt vi soni dulcioris auditum soluat.

8. Hinc diabolus] Etiam hoc citat loco citato D. August.

9. ille dudum angelica maiestate subnixus] Vocem: dudum, recens adijcimus ex 4. Ms.

10. eripit, qui ipse quoque id quod prius fuerat amisit] Ita locum hunc restitui adiecta voce: qui, ex Ms. 4. ijsdem. Nam si legatur cum. excu. eripuit, ipse quoque &c. videbitur non ante lapsum hominē gratiam suam amisisse diabolus.

11. Quale malum] Iterum hoc ibidem allegat D. Augustinus.

12. prosperum fuerat ostensum] Ms. 4. per spiritum fuerat ostensum; verum prius placet, eo quod præcedit: in visionibus, ne sit superflua repetitio velut eiusdem rei.

13. Et ne longum faciam singulos recensendo] Cambron. cod. & Grau. singula, non rectè, loquitur enim de hominibus. Rursum autem hic variant cod. inter: simul & semel.

14. Radix est malorum omnium] 4. Ms. addunt. blandientium, sed non facit ad institutum.

15. in honoribus auctiorem] Sic Cambr. cod. & Manut. pro eo quod cæteri: altiorem.

16. Inflat superbia, exacerbat sæuitia] Hunc etiam locum sic restitui ex 4. Ms. pro eo quod erat: Inflatur, & exacerbatur, nam præterquam quod sequitur: impatientia concutit, ijsdem prorsus verbis vtitur Cyprianus supra libro de Mortalitate.

17. dum quis aut queritur se non potius ordinatum] Hoc peculiariter ad Nouatianum refertur. Est autem haud dißimilis locus Epistolæ LV.

18. Hinc vultus minax] Elegans liuoris & Zeli descriptio, qualem habes & in Epigrammate Virgiliano, cuius initium: Liuor Tabifici malum veneni &c.

19. & stridebit ad eum dentibus suis] Hæc lectio Ms. 4. cum exc. vulg. magis placet, quàm Cambron. cod. & Manut. stridet ad eum dentes suos.

20. contritio & calamitas] Siuè hoc modo legas cum exc. vulg. siuè cum Ms. quinque: contritio & infelicitas, perindè est. Non placet autem vox: contribulatio, quam habet Manut. eo quod noua sit, Græcè & Isai. 59. & Roma. 3. legitur σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία.

21. Qui fuerit minimus in omnibus vobis, hic erit magnus] Ad verbū fere expreßit quod Græcè est: ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν, ὑπάρχων οὗτος ἔσται μέγας. Atque adeo rursus adieci verbum: erit, omissum à Manut.

22. nec pasionem quoque ipsam confeßionis & martyrij] Cambronensis codex: confessoris & martyris, non malè. Iterum autem distinctio hic est inter hæc duo.

23. Lac vobis potum dedi nō cibum] Cābr. & alij veteres. Lacte vos potaui non cibo, vtrunque rectè legitur, sed hoc ad verbum est ex Græco.

24. & dissensiones sunt] Cambr. dissensio est; sed illud placet, nam Græcè legitur: καὶ διχοστασίαι.

25. Obterenda sunt fratres dilectißimi, vitia & peccata carnalia] Ad hunc locum respicit D. Hierony. in 5. cap. ad Galat. dum dicit Cyprianum hoc libro inuidiam enumerare inter vitia carnalia. Letales etiam laqueos hic dicit, quod libro præcedenti crimina mortalia.

26. incipietis mori] Sic excusi & Ms. omnes, præter Cambronen. qui legit: moriemini, Græce est: μέλλετε ἀποθνήσκειν, quod sonat ad verbū: debetis mori.

27. Si consurrexistis cum Christo] Cambronen. cod. & Manutius consurrexistis, sed non placet; quia paulo post sequitur: consurreximus. Et infra prius legitur Test. lib. 3. cap. 11.

28. nō quę super terram] Cābronensis codex & Costerius infra dicto loco Cypriani: non quæ terrena sunt, cæteri quatuor Ms. non quæ in terra sunt; verum vulgatam lectionem confirmat quod Græcè legitur: ἐπὶ τῆς γῆς.

Et qui

29. Et qui ſpernit me, ſpernetur] *Prorſus ſic legendum alicubi ſuprà diximus, quum ſic legatur & Hebraicè & Græcè.*

30. ſi ad patrem liniamentis paribus ſoboles ſubſiciua] *Sic rectius Cambro. cod. cum Manutio, quàm Morelius:* ſubſeciua, *aut exc. vulg.* ſubcidua, *aut vet. excu. & cæteri Ms. quatuor:* ſuccidiua, *ſeu:* ſuccediua, *aut vnus Morelij:* ſucceſſa. *Subſiciuum (teſte Nonio Marcello) ſignificat ſecundũ, ſequens, ſuccedens, ſuccidaneum. Hinc Lucil. lib. 28. Præterea hæc ſubſiciua ſiquando voles opera, ita enim legendum ibi cenſeo pro eo quod eſt* operam.

31. ſed collaudet te potius Chriſtus] *Adijcimus recens:* ſed, *ex Cambron. cod.*

32. Sit ante oculos diuina lectio, in manibus bona operario] *Ita ex 4. Ms. locum hunc mutilum suppleuimus. Antea enim legebatur duntaxat:* Sit ante oculos diuina lectio, *aut:* Sit in manibus diuina lectio.

33. in ſenſibus dominica cogitatio] *Vetus excu.* diuina, *ſed prius placet, ne ſit eiuſdem vocis repetitio.*

34. Si de ſacramento] *Ms. 4. non habent:* Si. *Deindè legunt:* vinũ quod habuit & myrrha proficit. *Sed genuina eſt vulgata lectio; alludit enim ad lignum, quo immiſſo, fons Mara antea amarus, in dulcedinem verſus eſt.*

35. Bonos imitare ſi ſectari potes] *Lectionem hanc Cambronen. cod. confirmat, quod vulgo legitur duntaxat:* ſi potes, *quare omittenda prorſus interiecta negatio apud Manut. Ex eodem Camb. legimus:* ſi autem eos ſectari non potes. *Alij 4. Ms. non aliud legunt quàm:* Bonos imitare, collætare & congratulare, *quod poſtremum etiam legit Camb. cod. pro eo quod excu.* gratulare.

36. & fraternitatis vinculo cohæredẽ] *Duo Morel. cod.* cohærentem, *non malè.*

37. Vt à Deo dirigantur greſſus eius] *Placet præ cæteris hæc Cambron. cod. lectio, eo quod ſic legant 90. Antea exc. habebant:* & à Deo dirigentur, &c. *cæteri verò Ms. duntaxat:* Vt à Deo dirigatur.

38. dignos gratia eius & indulgentia] *Niſi alibi Cypriano familiarior eſſet hæc phraſis, cenſuiſſem genuinam eſſe quam habent Ms. omnes, vet. excu. & Remboldus:* dignos gratiæ eius & indulgentiæ.

AD FORTVNATVM DE Exhortatione Martyrij.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Argumentum huius libri paucis ita deſcribit D. Pontius in vita auctoris: Quis martyras tantos exhortatione diuini ſermonis animaret? quis deniquè tot confeſſores frontium notatarum ſecunda inſcriptione ſignatos, & ad exemplum martyrij ſuperſtites reſeruatos, incentiuo tubæ cæleſtis animaret? Latius argumentum ex capitum titulis colligere eſt. Atqui ex verbis Pontij certum eſt, genuinum eſſe hunc Cypriani fœtum, vtpotè quibus etiam titulum indicat; facit huc etiam quod Tertullia. librum ad Martyres imitetur. Rurſum quod Diuus Hierony. ſub finem Apologiæ contra Iouinianum ita ſcribat: De impari numero diſputarunt Clemens, Hyppolitus, Origenes, Dionyſius, Euſebius, Didymus, noſtrorumque Tertullianus, Cyprianus, Victorinus, Lactantius, Hylarius. Atqui infra cap. 11. latè de ſeptenario numero qui impar eſt, diſputat Auctor. Neque verò placet doctiſſ. cuiuſdam viri coniectura ex verbis ſequentibus D. Hieron. quod liber hic Hylarij ſit, non Cypriani. Dicit quidem ille: Quorum Hylarius de ſeptenario, id eſt, impari numero differẽs, quæ & quanta dixerit; ad Fortunatum liber illius teſtimonio eſt. Sed quid obſtet, quo minus & Hylarius librum ad quendam Fortunatum ſcripſerit. Certe ſtylus totius libri prorſus alienus eſt à ſtylo Hylarij, & tam refert Cyprianũ, quàm cuiuſquam alterius libri. Deinde ſcripturæ prorſus eodem modo hoc libro citantur, quo alibi; vt omittam quod iam omnis idololatria ſublata fuerit ætate Hylarij, vt nihil opus fuerit tot capitibus ipſam impugnare. Ms. etiam noſtri Cãbro. Anglicus, Colonienſis & Affligin. ijque quibus vſi ſunt Manut. & Morelius, Cypriano aſcribunt hunc librum. Immo etiam Trithemius ac iam olim Antoninus. Quin potius cenſeo eo loco Hieronymi legi debere non: Hylarius, *ſed:* Cyprianus, *præſertim quum quoſdam vet. cod. ſic legere adnotarit piæ memoriæ Dominus Martinus Lypſius. Cæterũ ſiue legas:* DE EXHORTATIONE MARTYRVM, *ſiue:* MARTYRII, *parum refert; illud habet ſolus Manutius, hoc verò nobiſcum Ms. & excuſi cæteri, præter Affliq. qui nihil aliud legit, quàm* AD FORTVNATVM. *Primus edidit hunc librum Rembold.*

PRÆFATIO.

Desiderasti[1] Fortunate chariſſime, vt quoniam perſecutionum & preſſurarum pondus incumbit, & in fine atque in cõſummatione mundi, antichriſti tempus infeſtum appropinquare nunc cœpit, ad præparandas & corroborandas fratrum mentes de diuinis ſcripturis hortamenta componerem, quibus milites Chriſti ad cœleſte & ſpiritale certamen animarem. Obtemperandum fuit deſiderio tuo tam neceſſario, vt quantum ſufficit mediocritas noſtra auxilio diuinæ inſpirationis inſtructa, quaſi arma ac munimenta quædam pugnaturis fratribus de præceptis dominicis promerentur. Parum eſt enim quod Dei plebem, claſsico noſtræ vocis erigimus; niſi credentium fidem, & dicatam Deo deuotámque virtutem diuina lectione firmemus. Quid autem potius aut maius curæ noſtræ ac ſollicitudini cõgruit; [2] quàm vt commiſſum nobis diuinitus populum, & exercitum in caſtris cæleſtibus conſtitutum, aduerſus diaboli tela & iacula, exhortationibus aſsiduis præparemus? Neque enim idoneus poteſt eſſe miles ad bellum, qui non exercitatus prius in campo fuerit. Aut qui agoniſticam coronam quærit adipiſci, [3] in ſtadio corona-

coronabitur, nisi vsum, & peritiam virium antè meditetur. Aduersarius vetus est, & hostis antiquus, cum quo prælium gerimus.[4] Sex millia annorum iam pænè complentur, ex quo hominem diabolus impugnat. Omnia genera tentandi, & artes atque insidias deijciendi vsu ipso vetustatis edidicit. Si imparatum inuenerit militem Christi, si rudem, si non sollicitum ac toto corde vigilantem, circunuenit nescium, fallit incautum, decipit imperitum. Si verò quis dominica præcepta custodiens, & fortiter [5] Christi vestigijs adhærens, contra eum steterit, vincatur necesse est: quia Christus quē confitemur, inuictus est. Ac ne in longum, sermonem meum extenderem, frater charissime, & audientem vel legentem stili latioris copia fatigarem compendium feci; vt propositis titulis, quos quis & nosse debeat & tenere; capitula dominica subnecterem, & id quod proposueram diuinæ lectionis auctoritate solidarem; vt non tam[6] tractatum meum videar tibi misisse, quàm materiam tractantibus præbuisse; quæ res in vsum singulis proficit[7] vtilitate maiore. Nam si confectam & paratam iam vestem darem; vestis esset mea, qua alius vteretur; & forsitā non [8] pro habitudine staturæ & corporis res alteri facta, minus congruens haberetur. Nunc verò de agno, per quem redempti ac viuificati sumus, lanam ipsam & purpuram misi, quàm cùm acceperis, tunicam tibi pro voluntate conficies, & plus vt in domestica tua atque in propria veste lętaberis: & cæteris quoq; vt conficere & ipsi pro arbitrio suo possint, quod misimus exhibebis; vt vetere illa nuditate cōtecta, perferant omnes indumenta Christi, cœlestis gratiæ sanctificatione vestiti. Nec non & illud consilium, frater charissime, vtile & salubre prospexi, in exhortatione tam necessaria quæ martyras faciat, amputandas esse verborum nostrorum moras & tarditates, atque ambages sermonis humani subtrahendas; ponenda sola illa quę Deus loquitur, quibus seruós suos ad martyriū Christus hortatur. Præcepta ipsa diuina velut arma pugnātibus suggerēda sunt.[9] Illa sint militaris tubæ hortamenta, illa pugnantibus classica. Inde aures erigantur, inde instruantur mētes, inde & animi & corporis vires ad omnē passionis tolerantiam roborentur. Nos tātum qui domino permittente primum baptisma credentibus dedimus, ad aliud quoque singulos præparemus, insinuantes & docentes hoc esse baptisma in gratia maius, in potestate sublimius, in honore pretiosius: baptisma in quo angeli baptizant,[10] baptisma in quo Deus & Christus eius exultāt, baptisma post quod nemo iam peccat, baptisma quod fidei nostræ incrementa cōsummat, baptisma quod nos de mundo recedentes statim Deo copulat. In aquæ baptismo accipitur peccatorum remissa; in sanguinis, corona virtutum. Amplectenda res est & optāda, & omnibus postulationū nostrarū precibus expetenda, vt qui serui Dei sumus, simus & amici.

CAPITVLA LIBRI SEQVENTIS.

1 In exhortandis itaquè ac præparandis fratribus nostris, virtutis ac fidei firmitate ad præconium dominicæ confessionis, atquè ad prę-lium persecutionis & passionis armandis, primo in loco dicendum est, idola deos non esse, quę homo sibi faciat. Nequè enim quę fiunt, factore suo & fabricatore maiora sunt: aut protegere & seruare quenquam possunt, quę ipsa de templis suis pereunt, nisi ab homine seruentur. Sed nec elemēta colenda esse, quę homini secūdum dispositionem & pręceptum Dei seruiūt.

2 Destructis idolis, & elementorum ratione monstrata, ostendendum dominum solum colendum esse.

3 Tunc addendum quę comminatio Dei sit aduersus eos, qui idolis sacrificant.

4 Pręterea docendū non facile ignoscere Deū idololatris.

5 Et quod sic idololatrię indignetur Deus, vt pręceperit etiam eos interfici, qui sacrificare & seruire idolis suaserint.

6 Subiungendum post hęc, quod redempti ac viuificati Christi sanguine, nihil Christo præponere debeamus: quia nec ille quidquam nobis præposuerit; & ille propter nos mala bonis prætulerit; paupertatem diuitijs, seruitutem dominationi, mortem immortalitati. Nos contra in passionibus nostris paupertati sęculari, paradisi diuitias & delicias pręferamus; dominatum & regnum æternum, temporariæ seruituti, immortalitatem morti, Deū & Christum, diabolo & antichristo.

7 Insinuandum quoquè, nè erepti de faucibus diaboli, & de laqueis sæculi liberati, si in angustijs & pressuris esse cœperint, regredi denuò ad sęculum velint, & perdant quod euaserint.

8 Insistendum potius esse & perseuerandum in fide & virtute, & cœlestis ac spiritalis gratiæ consummatione, vt ad palmam & coronā possit perueniri.

9 Ad hoc enim pressuras & persecutiones fieri, vt probemur.

10 Nec timendas esse iniurias, & pœnas persecutionum; quia maior est dominus ad protegēdum, quàm diabolus ad impugnandum.

11 [11] Ac ne expauescat quis & conturbetur ad pressuras & persecutiones, quas patimur in isto mundo, probandum ante pręedictum esse, quod nos mundus odio habiturus esset, & quod persecutiones aduersum nos excitaret, vt ex hoc ipso quod hęc fiant, manifesta fit fides diuinæ pollicitationis, in mercedibus & pręmijs postmodum secuturis. Nec nouū quid accidat Christianis, quando ab initio mundi boni laborauerint, & oppressi atque occisi sint iusti ab iniustis.

12 In nouissima parte ponendum est, quæ spes & quæ merces maneat iustos & martyras post conflictationes huius temporis & passiones. [12] Et quòd plus accepturi simus in passionis remuneratione, quàm quod hic sustinemus in ipsa passione.

CAPVT PRIMVM.

QVOD idola dij non sint, & quod nec elementa vice deorum colenda sint, [13] ostenditur in Psalmo 113. *Psal.113. & 134.* Idola gentium argentum & aurum; [14] opera manuum hominum. Os habent & non loquuntur, oculos habent & non vident. Aures habent & non audiunt, nequè enim est spiritus in ore ipsorum. Similes illis fiant qui faciunt ea. Item in Sapientia Salomonis: *Sap.13.* Omnia idola nationum æstimauerũt deos, quibus neque oculorum vsus est, ad vidẽdum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti in manibus ad tractandum, sed & pedes eorum pigri ad ambulandũ. Homo enim fecit illos, & qui spiritum mutuatus est; finxit illos. Nemo autem sibi similem homo poterit Deum fingere; cùm sit enim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est autẽ ipse ijs quos colit, *Exod.20.* quoniam [15] ipse quidem vixit, illi autem nunquam. Item in Exodo: Non facies tibi idolum, *Sap.13.* nec cuiusquam similitudinem. Item apud Salomonem de elementis: Neque opera attendentes, agnouerunt quis esset artifex, sed aut ignẽ, aut spiritum, aut citatum aẽrem, aut gyrum stellarum aut nimiã aquam, aut solem, aut lunam [16] rectores orbis terrarum deos putauerunt. Quorum si propter speciem hoc æstimauerunt; sciant quanto ijs dominus sit speciosior: aut si virtutes & opera eorum mirati sunt, [17] intelligant ab ipsis, quoniam qui hęc constituit fortia, fortior est illis.

CAP. II.

Deut.6. [18] Quod deus solus colendus sit, scriptum est *Exod.20.* in Deuteronomio: Dominum Deum tuum a- *Deut.32.* dorabis, & illi soli seruies. Itẽ in Exodo: [19] Nõ erunt tibi dij alij absq; me. Itẽ illic: [20] Videte, videte quia ego sum, & non est Deus præter me. Ego interimam & viuere faciã, percutiã & ego *Apoc.14.* sanabo, & non est qui eripiat de manibus meis. Item in Apocalypsi: Et vidi aliũ angelum volãtem in medio cœlo, habentem euangelium ęternum, vt annunciaret super terrã [21] & super omnes nationes, & tribus & linguas, & populos, dicentem voce magna: [22] Metuite potius Deũ, & date illi claritatem, quoniã venit hora iudicij eius; & adorare eum qui fecit cœlum & terrã, & mare, & omnia quæ in eis sunt. Sic & Do- *Matt.22* minus in Euangelio commemorationem facit primi & secundi præcepti dicens: Audi Israël, Dominus Deus tuus, Deus vnus est: Et diliges Dominum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua; hoc primum, & secundum simile huic: Diliges proximum tuum tanquam te. *Ioan.17.* In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ. Et iterum: Hæc est autẽ vita æterna, vt cognoscãt te solum & verum deum, quem misisti Iesum Christum.

CAP. III.

Quæ comminatio Dei sit aduersus eos qui idolis sacrificant, [23] legitur in Exodo: Sacrifi- *Exod.22* cans dijs eradicabitur, nisi domino soli. Item in Deuteronomio: Sacrificauerunt dæmonijs, & *Deut.32* non Deo. *Esa.2.* Itẽ apud Esaiam: Adorauerunt eos, quos fecerunt digiti eorum, & curuatus est homo, & humiliatus est vir, & nõ laxabo illis. Et iterum: Illis fudistis libamina, & illis imposui- *Esa.57.* stis sacrificia. Super hęc ergo nõ indignabor, dicit Dominus? Item apud Hieremiam: Nolite *Hiere.25.* ambulare post deos alienos vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos. Item in Apocalypsi: Si quis adorat bestiã & ima- *Apoc.14.* ginem eius, & accipit notam in fronte sua, aut in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum Angelorũ, & sub oculis agni; & fumus de tormentis eorũ in sęcula sæculorũ ascendet. Nec habebũt requiem die ac nocte quicunq; adorãt bestiam & imaginem eius.

CAP. IIII.

Non facilè ignoscere deum idololatris. Moyses in Exodo pro populo rogat nec impetrat. Precor, ait, Domine deliquit populus hic deli- *Exod.32.* ctum grande: fecerunt sibi deos aureos: [24] & nunc si dimittis illis delictũ, dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen: Si quis deliquit ante me, deleã eum de libro meo. Item cùm Hieremias pro *Hier.7.* populo deprecaretur, Dominus ad eum loquitur dicens: & tu noli orare pro populo hoc, & noli postulare pro ipsis in prece & oratione; quia non exaudiam in tempore quo inuocabunt me, in tempore afflictionis suæ. Ezechiel quoque hanc eandem denunciat indignatio- *Ezech.14.* nem Dei, eis, qui in Deum delinquunt: Et fuit, inquit, verbum Domini ad me dicens: Fili hominis terra quæcunque peccauerit mihi, vt delinquat delictum, extendam manum meam super eam, & obteram stabilimentum panis, & immittam in eam famem, & auferam de ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio eius, Noë, Daniel, & Iob, non liberabũt filios neque filias, ipsi soli salui erunt. [25] Itẽ in Regnorum primo. *1. Reg.2.* Si delinquendo peccet vir aduersus virum, orabunt pro eo Dominum: Si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?

CAP. V.

Quòd sic idololatrię indignetur Deus, vt præceperit etiam eos interfici, qui sacrificare & seruire idolis suaserint; In Deuteronomio: Quod *Deut.13.* si rogauerit te frater tuus, aut filius tuus, aut filia tua, aut vxor tua, quæ est in sinu tuo, aut

amicus

amicus tuus, qui æqualis est animæ tuæ, laten-
ter dicens: [26] Eamus & seruiamus dijs alijs,
dijs gentium, non consenties ei, & non exau-
dies eum, & non parcet oculus tuus super eum,
& non celabis eum, annuncians annunciabis de
illo. Manus tua erit super eum, in primis in-
terficere eum, & manus omnis populi postre-
mò; & lapidabunt eum & morietur; quoniam
quæsiuit auertere te à Domino deo tuo. Et ite-
rum loquitur dominus & dicit, nec ciuitati par-
cendum, etiam si vniuersa consenserit ad ido-
lolatriam: Aut si audieris in vna ex ciuitati-
bus, quas dominus Deus tuus dabit tibi inha-
bitare te illic, dicentes: Eamus & seruiamus
dijs alijs, quos non nosti; Interficiens necabis
omnes qui sunt in ciuitate cæde gladij, & incen
des ciuitatem igni, & erit sine habitaculo in æ-
ternum. Non reædificabitur etiam nunc, vt a-
uertatur Dominus ab indignatione iræ suæ. Et
dabit tibi misericordiam & miserebitur tui, &
multiplicabit te, si exaudieris vocem Domini
Dei tui, & obseruaueris præcepta eius. Cuius
1.Mach.2. præcepti & vigoris memor Mathathias inter-
fecit eum qui ad aram sacrificaturus accesserat.
[27] Quod si ante aduentum Christi circa Deum
colendum & idola spernenda, hæc pręcepta ser-
uata sunt: quanto magis post aduentum Chri-
sti seruanda sunt; quando ille veniens non ver-
bis tantú nos hortatus sit, sed & factis, post om
nes iniurias & contumelias passus quoquè &
crucifixus; vt nos pati & mori exéplo suo do-
ceret; vt nulla sit homini excusatio pro se non
patienti, cùm passus sit ille pro nobis & cùm ille
passus sit pro alienis peccatis, multo magis pro
peccatis suis pati vnumquéque debere? Et ideo
Matt.10. in Euangelio comminatur & dicit: Quicunque
confessus fuerit me coram hominibus, & ego
confitebor eum corá patre meo qui in cœlis est:
Qui autem negauerit me coram hominibus, &
ego negabo eum coram patre meo qui in cœlis
2.Tim.2. est. Item Apostolus Paulus: Si enim commori
mur, inquit & cõuiuemus: si toleramus, & cõ-
** negauerimus.* regnabimus: [28] si * negabimus, & ipse negabit
1 Ioan.2. nos. Item Ioannes: Qui negat filiú; neque pa-
Matt.10. trem habet: qui confitetur filium, & filiú & pa-
trem habet. Vnde nos ad contemptum mortis
hortatur dominus & corroborat dicens: Nolite
timere eos qui occidũt corpus, animam autem
non possunt occidere. Magis autem metuite
eum qui potest animam & corpus occidere in
Ioan.12. gehennam. Et iterum: Qui amat animá suam
perdet eam: & qui odit animam suam in isto
sæculo, in vitam æternam conseruabit illam.

CAP. VI.

Quòd redempti & viuificati Christi sangui-
ne nihil Christo præponere debeamus: In E-
Matt.10. uangelio Dominus loquitur & dicit: [29] Qui
diligit patrem aut matrem super me, non est me
dignus. Et qui diligit filium, aut filiam super
me. non est me dignus. Et qui non accipit cru-
cem suam & sequitur me, non est me dignus.
Sic & in Deuteronomio scriptum est: Qui di- *Deut.33.*
cunt patri & matri, non noui te, & filios suos
non agnouerunt, custodierunt præcepta tua, &
testamentum tuum seruauerunt. Item Aposto-
lus Paulus: Quis nos, inquit, separabit à chari- *Rom.8.*
tate Christi, pressura, an angustia, an persecutio,
[30] an fames, an nuditas, an periculum, an gla-
dius? Sicut scriptum est: Quia propter te occi- *Psal.43.*
dimur tota die, æstimati sumus vt oues victi-
mę, sed in his omnibus superamus propter eum
qui dilexit nos. Et iterum: Non estis vestri, *1.Cor.6.*
empti enim estis pretio magno, glorificate, &
portate deũ in corpore vestro. Et iterum: Pro *2.Cor.5.*
omnibus mortuus est, vt & qui viuunt, iam nõ
sibi viuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, &
resurrexit.

CAP. VII.

Ereptos de faucibus diaboli, & de laqueis sę-
culi liberatos, nõ debere denuò ad sæculum re-
uerti, nè perdant quod euaserint. In Exodo Iu-
daicus populus ad vmbrá nostri & imaginem
præfiguratus, cú deo tutore & vindice euasisset
Pharaonis atque Ægypti, id est, diaboli, & sęcu
li durissimam seruitutem; circa deum perfidus
& ingratus, aduersus Moysen mussitat, respi-
ciens solitudinis ac laboris incommoda, & non
intelligens libertatis ac salutis beneficia diuina,
& reuerti quærit ad Ægypti, hoc est ad sæculi
seruitutem vnde fuerat exutus; cum magis fide-
re deberet in deum & credere: quoniam qui à
diabolo & sæculo liberat populum suum pro-
tegit liberatum: Quid hoc nobis, inquiunt, fe- *Exod.14.*
cisti in eijciendo nos de Ægypto? [31] Melius est
nobis seruire Ægyptijs quàm mori in solitudi-
ne hac. Et dixit Moyses ad populum: Fidite, &
state, & cernite saluté quæ à domino est, quam
vobis faciet hodiè; Dominus ipse pugnabit pro
vobis, & vos tacebitis. Quod nos admonens
in Euangelio suo dominus, & docens ne ad dia
bolum rursus & ad sæculum, quibus renuncia-
uimus, & vndè euasimus, reuertamur, dicit: Ne *Luc.9.*
mo retro attédens & superponens manú suam *& 17.*
super aratrum, aptus est regno dei. Et iterum:
Et qui in agro est, non conuertatur retro. Me-
mores estote vxoris Loth. Ac nè quis aliqua vel
cupiditate rerum, vel suorum dulcedine, retar-
detur quo minus Christum sequatur, addit &
dicit: Qui non renunciat omnibus quæ sunt e- *Luc.14.*
ius, non potest meus esse discipulus.

CAP. VIII.

Insistendum esse & perseuerandum in fide &
virtute, & cœlestis ac spiritalis gratiæ consum-
matione, vt ad palmam & coroná possit perue-
niri: In Paralipomenon: [32] Dominus vobiscú *2.Para.15.*
est, quá diu & vos estis cum ipso. Si auté dereli-
queritis eú, derelinquet vos. Ité apud Ezechie-
lé: Iustitia iusti nõ liberabit eum, in quacunque
die exerrauerit. Item in Euangelio dominus *Ezech.33.*
loquitur & dicit: Qui perseuerauerit vsquè in
finem, hic saluus erit. Et iterum: Si permanse- *Matt.10.* *Ioan.8.*
ritis in verbo meo, [33] verè discipuli mei estis,

& cognoſcetis veritatem, & veritas liberabit vos: Præmonens quoque nos paratos ſemper eſſe debere, & expeditos in procinctu firmiter ſtare; addit & dicit: Sint lumbi veſtri præcincti, & lucernæ ardentes; & vos ſimiles hominibus expectantibus dominum ſuum,[34] quando reuertatur à nuptijs, vt cùm venerit & pulſauerit aperiant ei. Beati ſerui illi, quos adueniens dominus inuenerit vigilantes. Item beatus Apoſtolus Paulus, vt fides noſtra proficiat & creſcat & ad ſumma perueniat, hortatur dicẽs: Neſcitis quoniam qui in ſtadio currunt, omnes quidem currunt, [35] vnus tamen accipit palmã? Sic currite vt occupetis; omnis enim qui agonizat, in omnibus continens eſt. Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, vos autem incorruptam. Et iterum: [36] Nemo militans Deo, obligat ſe moleſtijs ſecularibus, vt poſsit placere ei cui ſe probauit. Sed & ſi certauerit quis, non coronabitur, niſi legitimè pugnauerit. Et iterum: Oro autem vos fratres per miſericordiam Dei vt conſtituatis corpora veſtra hoſtiam viuentem, ſanctam, placentem Deo; [37] nec configuremini ſæculo huic, ſed transformamini in renouatione ſpiritus ad probandum quæ ſit voluntas Dei bona, & placens & perfecta. Et iterum: Sumus filij Dei: ſi autem filij, & hæredes Dei, cohæredes autem Chriſti. Si quidem compatiamur, vt & commagnificemur. Et in Apocalypſi eadem loquitur diuinæ prædicationis hortatio, dicens: Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuã. Quod exemplum perſeuerandi & permanendi deſignatur in Exodo, vbi Moyſes ad ſuperandum Amalech, qui figuram portabat diaboli, in ſigno & ſacramento crucis adleuabat ſupinas manus. Nec vincere aduerſarium potuit, niſi poſtquã ſtabilis in ſigno adleuatis iugiter manibus perſeuerauit. Et factum eſt, inquit, cum leuabat Moyſes manus, præualebat Iſraël; vbi autem ſubmiſerat manus, inualeſcebat Amalech. Et accepto lapide ſuppoſuerunt ſub eo, & ſedebat ſuper eũ. Et Aaron & Vr ſuſtentabant manus eius hinc & indè; & factę ſunt manus Moyſi ſtabiles vſque in occaſum ſolis. Et fugauit Ieſus Amalech, & omnẽ populum eius. Et dixit Dominus ad Moyſen: [38] Scribe hoc, vt ſit memoria in libro, & da in aures Ieſu: quoniã[39] deletione delebo memoriã Amalech de ſub cœlo.

Luc. 12. *1. Cor. 9.* *2. Tim. 2.* *Rom. 12.* *Rom 8.* *Apoc. 3.* *Exod. 17.*

CAP. IX.

Ad hoc preſſuras & perſecutiones fieri vt probemur, in Deuteronomio: Tentat vos Dominus Deus veſter, vt ſciat ſi diligitis Dominum deum veſtrum ex toto corde veſtro, & ex tota anima veſtra, & ex tota virtute veſtra. Et iterum apud Salomonem: Vaſa figuli probat fornax, & homines iuſtos, tentatio tribulationis. Paulus quoque paria teſtatur ac loquitur dicẽs: Gloriamur in ſpe claritatis Dei. Non ſolum autem, ſed & gloriamur in preſſuris, ſcientes quoniam preſſura tolerantiam operatur, tolerantia autem probationem, probatio autem ſpem: ſpes autem non confundit, quia dilectio Dei infuſa eſt in cordibus noſtris per ſpiritũ ſanctum qui datus eſt nobis. Et Petrus in Epiſtola ſua ponit & dicit: [40] Chariſsimi, nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem veſtram fit; nec excidatis tanquam nouum aliquid vobis contingat. Sed quotienſcunque communicatis Chriſti paſsionibus, per omnia gaudete; vt & in reuelatione facta claritatis eius, gaudentes exultetis. Si improperatur vobis in nomine Chriſti, beati eſtis; quia maieſtatis & virtutis Domini nomen in vobis requieſcit: quod quidem ſecundum illos blaſphematur, ſecundum nos autem honoratur.

Deut. 13. *Eccle. 27.* *Rom 5.* *1. Pet. 4.*

CAP. X.

Timendas non eſſe iniurias & pœnas perſecutionum, quia maior eſt Dominus ad protegendum, quàm diabolus ad impugnandum. Ioannes in epiſtola ſua probat dicens: Maior eſt qui in vobis eſt, quàm qui in iſto mundo. Item in Pſalmo 117. Non metuam quid mihi faciat homo, Dominus mihi auxiliator eſt. Et iterũ: [41] Iſti in curribus & iſti in equis, nos autem in nomine Domini dei noſtri magnificabimus. Ipſi obligati ſunt & ceciderũt: nos autem ſurreximus & erecti ſumus. Et adhuc fortius docens & oſtendens Spiritus ſanctus caſtra diaboli non timenda, & ſi bellum nobis hoſtis indixerit, in ipſo magis bello ſpem noſtram conſiſtere, & congreſsione illa iuſtos ad diuinæ ſedis & ſalutis æternæ præmium peruenire, in Pſalmo 26. ponit & dicit: Si directa fuerint in me caſtra, non timebit cor meum: ſi exſurrexerit ſuper me bellum, in illud ego ſperabo: [42] Vnam petij à domino; hanc requiram, vt inhabitem in domo domini per omnes dies vitæ meę. Item in Exodo declarat ſcriptura diuina, preſſuris multiplicari nos potius & augeri, dicens: Quantóque eos deprimebant, tanto plures fiebant, & inualeſcebant magis. Et in Apocalypſi protectio diuina promittitur paſsionibus noſtris: Nihil, inquit, eorum timeas, quæ paſſurus es. Nec alius ſecuritatem nobis & protectionẽ pollicetur, quam qui & per Eſaiam Prophetam loquitur dicens: Noli timere, quia te redemi, & vocaui te nomine tuo, meus es tu. Et ſi tranſieris per aquam, tecum ſum, & flumina te non inundabunt. Et ſi tranſieris per ignem, flamma te non comburet: quoniam ego Dominus Deus tuus ſanctus Iſraël, qui te ſaluum facio. Qui & in Euangelio promittit auxilium diuinum, Dei ſeruis in perſecutionibus non defuturum, dicens: Cùm autem vos tradiderint, nolite cogitare quo modo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri qui loquitur in vobis. Et iterum: Ponite in cordibus veſtris non præmeditari excuſare: ego enim dabo vobis os & ſapientiam, [43] cui non poterunt reſiſtere aduerſarij

Ioan. 4. *Pſal. 117. & 19.* *Pſal. 26.* *Exod. 1.* *Apoc. 2.* *Eſa. 43.* *Matt. 10.* *Mar. 13.* *Luc. 21.*

sarij vestri. Sicut in Exodo, ad Moysen cun-
ctantem & ad populum ire trepidantem, Deus
Exod.4. loquitur dicens: Quis dedit os homini? [44] &
quis fecit mutum? & quis surdum? & quis vi-
dentem & cęcum? nónne ego Dominus Deus?
Et nunc perge, & ego aperiam os tuum, & in-
struam te quid loquaris. Nec difficile est Deo
aperire os hominis deuoti sibi, & confessori suo
inspirare constantiam & fiduciam loquẽdi, qui
Num.22. in Numeris aduersus Balaam Prophetã etiam
asinam fecerit loqui. Quarè in persecutionibus
nemo cogitet, quod periculum diabolus impor
tet, sed immo consideret quod auxilium Deus
præstet: nec mentem labefactet humana infe-
statio, sed corroboret fidem, diuina protectio:
quando vnusquisque secundum dominica pro-
missa, & fidei suæ merita, tantum accipiat de
Dei ope, quantum se credat accipere; nec sit
quod omnipotens præstare nõ possit, nisi si ac-
cipientis fides caduca defecerit.

CAP. XI.

Ante prædictum esse, quòd nos mundus o-
dio habiturus esset, & quòd persecutiones ad-
uersum nos excitaret, & quod nihil nouum
Christianis accidat, quando ab initio mũdi bo-
ni laborauerint, & oppressi atque occisi sint iu-
sti ab iniustis; Dominus in Euangelio præmo-
Ioan.15. net & prænunciat, dicens: Si mundus vos o-
dit, scitote quoniam me primò odijt. Si de mun
do essetis, mundus quod suum esset amaret: sed
quia de mundo non estis, & ego elegi vos de
mundo, propterea odit vos mundus. Memen-
tote sermonis quem dixi vobis: Non est ser-
uus maior domino suo: Si me persecuti sunt, &
Ioan.16. vos persequentur. Et iterum: Veniet hora vt
omnis qui vos occiderit, putet se officium Deo
facere: sed hoc facient, quoniam non cognoue-
runt patrem, neque me. Hæc autem locutus
sum vobis, vt cùm venerit hora, eorum memo-
res sitis, quia ego dixi vobis. Et iterum: Amen
amẽ dico vobis, quoniam vos plorabitis & plã-
getis, sæculum autem gaudebit: vos tristes eri-
tis, sed [45] tristitia vestra in lætitiam veniet. Et
iterum: Hęc locutus sum vobis vt in me pacem
habeatis, in sæculo autem [46] pressuram habebi-
tis: sed fidite quoniã ego vici sæculum. Et cùm
à discipulis suis interrogaretur de signo aduen-
tus sui & consummationis mundi, respõdit &
Matt.24. dixit: [47] Cauete ne quis vos fallat, multi enim
veniẽt in nomine meo dicentes: Ego sum Chri
Marc.13. stus; & multos fallẽt. Incipietis autẽ audire bel-
la & auditus bellorum: videte, nolite tumultua-
ri: oportet enim hęc fieri, sed nondum est fin.
Luc.21. [48] Exsurget enim gens super gentẽ, & regnu
super regnum; & erunt fames & terręmotus &
pestilentiæ per singula loca. omnia autem ista
[49] initia parturitionum sunt. Tunc tradent vos
in pressuram, & interficient vos; & eritis odibi-
les omnibus gentibus propter nomẽ meum. Et
tunc scandalizabuntur multi, & inuicẽ tradent
& odient inuicem. Et multi pseudoprophetæ
exsurgent & seducent multos: & eò quod faci-
nus abundet, refrigescet charitas multorũ. Qui
autem tolerauerit vsque in finem, hic saluus e-
rit. Et prædicabitur Euãgelium istud regni per
totum orbem terræ in testimonium omnibus
gentibus, & tunc veniet finis. Cum ergo vi-
deritis abominationem vastationis, quæ dicta
est per Danielem Prophetam, stantem in loco Dan.9.
sancto (qui legit intelligat) tunc qui in Iudæa
sunt, fugiant in montes; & qui in tecto est, non
descendat tollere quidquam de domo; & qui in
agro est, non conuertatur retro auferre vesti-
mentum suum. Vę autem pręgnantibus & nu-
trientibus in illis diebus. Orate autem ne fiat
fuga vestra hieme, neque sabbato. Erit enim tũc
pressura magna, qualis non fuit ab initio mun-
di vsque nunc, sed neque fiet: & nisi breuiati es-
sent dies illi, non esset salua omnis caro; propter
electos autem breuiabuntur illi dies. Tunc si
quis dixerit vobis: eccè hic est Christus, aut ec-
cè illic, nolite credere. Surgent enim pseudo-
christi, & pseudoprophetę & dabunt signa ma-
gna, & prodigia, ad errorem faciendum si fieri
potest etiam electis. Vos autem cauete, eccè
prædixi vobis omnia. Si ergo dixerint vobis:
Eccè in solitudine est, nolite exire; eccè in cubi
culis, nolite credere. [50] Sicut enim coruscatio e-
xit ab oriente, & apparet vsque ad occidẽtem,
ita erit & aduentus filij hominis. [51] Vbi fuerit
corpus, illuc colligentur aquilæ. Continuò au-
tem post pressuram dierum illorum [52] sol tene-
brescet, & luna non dabit lumen suum, & stellę
cadent de cœlo, & virtutes cœlorum mouebun
tur. Et tunc apparebit signum filij hominis in
cœlo, [53] & lamentabuntur omnes tribus terræ;
& videbunt filium hominis venientem in nubi
bus cœli cũ virtute magna & claritate. Et mit-
tet angelos suos cum tuba magna. Et colligent
electos eius à quatuor ventis, à summis cœlorũ
vsque ad summitates eorum. Nec noua aut re-
pentina hæc sunt quæ nunc accidunt Christia-
nis, cùm boni semper & iusti, & Deo, innocẽ-
tiæ lege ac veræ religionis timore deuoti, per
pressuras & iniurias, & graues ac multiformes,
[54] infestationum pœnas, angusti itineris diffi-
cultate gradiantur. Sic in origine statim mun-
di Abel iustus à fratre primus occiditur: & Ia- Gen.4.27.
cob fugatur, & Ioseph venundatur: & Dauid & 37.
misericordem, Saul rex persequitur, & Heliam
maiestatem Dei constanter ac fortiter asseren- 1.Reg.14.
tem, Rex Achab opprimere conatur. Zacha-
rias sacerdos interficitur in medio templi & al- 3.Reg.19. Matth.23.
vt illic hostia ipse fiat, vbi Deo hostias
bat. Tot denique martyria iustorũ sępe
a, tot edita in posterum fidei & virtutis
exempla. Tres pueri, Ananias, Azarias, Misa- Dan.3.
hel, ætate compares, dilectione concordes, fi-
de stabiles, virtute constantes, flammis ac pœ-
nis vrgentibus fortiores, soli se Deo seruire, so-
lum nosse, solum colere proclamant dicen-
tes: Nabuchodonosor rex, non opus est nobis

de hoc verbo respõdere tibi.[55] Est enim Deus,
cui nos seruimus, potens nos eripere de cami-
no ignis ardentis, & de manibus tuis rex libe-
rabit nos. Et si non, notum sit tibi, quia dijs
tuis non seruimus, & statuam auream quam sta
tuisti, non adoramus. Et Daniel Deo deuotus,
Dan.14. & sancto spiritu plenus, exclamat & dicit: Ni-
hil colo ego nisi Dominum Deum meum, qui
condidit cœlum & terram. Tobias quoquè sub
regali licet ac tyrannica seruitute, sensu tamẽ ac
spiritu liber; confessionem suam Deo seruat, &
virtutem maiestatémque diuinam sublimiter
Tob.13. prædicat, dicens: Ego in terra captiuitatis meæ,
confiteor illi,[56] & ostendo virtutem eius in na
2.Mach.7. tione peccatrice. Quid verò in Machabeis sep-
tem fratres & natalium pariter & virtutũ sorte
consimiles[57] septenarium numerum sacramen-
to perfectæ consummationis implentes? sic sep-
tem fratres in martyrio cohærentes, vt primi in
Gen.1. dispositione diuina[58] septem dies annorum se-
Tob.12. ptem millia continentes, vt septem spiritus &
Exod.25. angeli septem qui assistunt & conuersantur an-
Zach.4. te faciem Dei, & lucernæ septiformes in taber-
naculo martyrij, & in Apocalypsi septem can-
Apoc.1. delabra aurea, & apud Salomonem columnæ
Prou.9. septem, super quas ędificauit domum sapientia:
ita & istic septem fratrum numerus, ecclesias
septem numeri sui quantitate complexus, secũ-
1.Reg.2. dum quod in primo Regnorum libro legimus,
sterilem septem peperisse. Et apud Esaiam:
Esa.4. Septem mulieres vnum hominem apprehen-
dunt, cuius inuocari super se nomẽ exposcunt.
Et Apostolus Paulus qui huius legitimi nume-
ri & certi meminit, ad septem ecclesias scribit.
Apoc.1. Et in Apocalypsi dominus mandata sua diuina,
& præcepta cœlestia ad septem ecclesias, & ea-
rundem angelos dirigit, qui nunc istic in fratri-
bus numerus inuenitur,[59] vt consummatio le-
gitima compleatur. Cum septem liberis planè
copulatur & mater origo & radix; quæ eccle-
sias septem postmodum peperit, ipsa prima &
Matth.16. vna[60] super Petrum domini voce fundata. Nec
vacat quod in passionibus sola cum liberis ma-
ter est. Martyres enim qui se Dei filios in passio
ne testantur, iam non nisi Deo patre censentur;
Matth.23 sicut in Euangelio dominus docet, dicens: Ne
vocaueritis vobis patrem super terram, vnus
est enim pater vester qui in cœlis est. Quę verò
ediderunt confessionum præconia, quàm præ-
clara quàm magna documenta fidei præbue-
2.Mach.7 runt? Rex Antiochus infestus, immo in Antio-
cho antichristus expressus, ora martyrum glo-
riosa & spiritu confessionis inuicta contagio
suillæ carnis maculare quærebat, & cum flagel-
lis grauiter verberasset, ac nihil promouere po-
tuisset, sartagines iussit igniri: quibus ignitis &
accensis, eum qui primus locutus fuerat, & ma-
gis[61] regem, virtutis & fidei constantia prouo-
cauerat, admoueri præcepit & frigi, producta
&[62] ex secta prius lingua, quæ confessa Deum
fuerat: quod martyri gloriosius contigit; lingua
enim confessa nomen Dei, prior ad Deum de-
buit ipsa proficisci. Post in secundo excogita-
tis acrioribus pœnis, antequam cætera membra
torqueret, cutem capitis cum capillis detraxit,
odio scilicet certo. Nam cùm caput viri Chri- 2.Cor.11.
stus sit, & caput Christi Deus; qui caput lania-
bat in martyre, Deum & Christum perseque-
batur in capite. At ille in martyrio suo fidens,
& resurrectionis sibi pręmium de Dei remune-
ratione promittẽs exclamauit & dixit: Tu qui-
dem impotens ex hac præsenti vita nos perdis;
sed mundi rex defunctos nos pro suis legibus,
in æternam vitę resurrectionem suscitabit. Ter
tius linguam postulatus cito protulit: nam pœ-
nam linguæ exsecandæ iã didicerat à fratre con-
temnere; manus quoque amputandas constan-
ter extendit, multum beatus genere isto suppli-
cij, cui contigit extensis ad pœnam manibus,
passionis dominicæ instar imitari. Nec non &
quartus pari virtute tormenta contemnens, &
ad retundendum regem cœlesti voce respondẽs
exclamauit & dixit: Potius est ab hominibus
morti datos expectare spem à Deo[63] iterum ab
eo suscitandos in vitam æternam: tibi enim re-
surrectio ad vitam non erit. Quintus præter
quod carnificinam regis, & duros variósque
cruciatus, fidei vigore calcabat, ad præscientiam
quoquè & notitiam futurorum spiritu diuini-
tatis animatus, prophetauit regi, indignatio-
nem Dei & vltionem velociter secuturam: Po-
testatem, inquit, inter homines habens, cùm sis
corruptibilis, facis quod vis. Noli autem putare
genus nostrum à Deo derelictum esse. Sustine
& vide magnam potestatem eius, qualiter te &
semen tuum torquebit.[64] Quale illud leua-
mentum fuit martyri, quam magnum, quàm
grande solatium, in cruciatibus suis non tor-
menta propria cogitare, sed tortoris sui suppli-
cia prædicare? In sexto verò non virtus sola, sed
& humilitas prædicanda est; nihil sibi marty-
rem vindicasse, nec confessionis suæ honorem
superbis vocibus ventilasse, peccatis potius suis
adscripsisse, quod persecutionem à rege patere-
tur; Deo vero dedisse quod postmodum vindi-
caretur. Docuit esse martyras verecundos, de
vltione fidere, & nihil in passione iactare: No-
li, inquit, frustra errare: nos enim propter nos-
metipsos, hæc patimur peccantes in Deum no-
strum. Tu autem ne te existimes[65] impunè
futurum, aggressus pugnare cum Deo. Admi-
rabilis quoque mater, quæ nec sexus infirmita-
te fracta, nec multiplici orbitate commota, mo-
rientes liberos spectauit libenter, nec pœnas il-
las pignorum, sed glorias computauit, tam grã-
de martyrium Deo præbens virtute oculorum
suorum, quàm præbuerant filij eius tormentis
& passione membrorum: Cum sex punitis &
occisis superesset vnus ex fratribus, cui rex di-
uitias, & potentatus, & multa pollicebatur, vt
crudelitas eius ac feritas vel vnius subacti sola-
tio foueretur, & peteret vt ad filium deijcien-
dum

dum secum deprecaretur & mater; deprecata est illa, sed vt decebat martyrum matrem, vt decebat legis & Dei memorem, vt decebat filios suos non delicatè, sed fortiter diligentem. Deprecata est enim, sed vt Deum confiteretur: deprecata est, ne à fratribus suis frater in consortio laudis & gloriæ separaretur: tunc se septem filiorum computans matrem, si sibi contingeret filios septem Deo potius peperisse, non sæculo. Armans itaque eum & corroborans, & feliciore tunc partu filium generans: Fili, inquit, miserere mei,[66] quę te in vtero mensibus nouem portaui, & lac triennio dedi & alui, & in ętatem istam perduxi. Oro fili, aspicias[67] in cœlum & terram; & omnibus quę in eis sunt aspectis, intelligas, quia ex nihilo fecit illa Deus, & hominum genus: Itaquè fili ne timeas carnificem istum, sed dignus fratribus effectus excipias mortem, vt in illa miseratione cum fratribus tuis te recipiam. Magna laus matris in exhortatione virtutis; sed maior in Dei timore & in fidei veritate, quod nihil sibi aut filio de sex martyrum honore promisit, nec fratrum precem profuturam credidit ad negantis salutem: persuasit potius participem passionis fieri, vt in iudicij die posset cum fratribus inueniri. Post hęc liberis suis commoritur & mater, neque enim aliud iam decebat, quàm vt quę martyras pepererat, & fecerat, in consortio illis glorię iūgeretur; & quos ad Deum prę miserat, ipsa quoque sequeretur.[68] Ac ne quis vel libelli, vel alicuius rei oblata sibi occasione qua fallat, amplectatur decipientium malū munus;[69] nec Eleazarus tacendus est, qui cùm sibi à ministris regis offerretur facultas, vt accepta carne qua liceret sibi vesci, ad circumueniendum regem simula-

2. Mach.6. ret se illa edere, quę de sacrificijs atque illicitis cibis ingerebantur; cōsentire ad hanc fallaciam noluit, dicens nec ętati suę, nec nobilitati conuenire id fingere, quo cęteri scandalizarentur, & in errorem inducerentur, existimantes Eleazarum nonaginta annos natum ad alienigenarum morem, relicta & prodita Dei lege transisse: nec tanti esse lucrari breuia vitę momenta, vt offenso Deo incurreret ęterna supplicia. At ille excruciatus diu, & in extremo iam constitutus, cùm inter verbera & tormenta moreretur, ingemiscens ait: Domine qui sanctam habes scientiam[70] manifestum est, quia cùm possem à morte liberari, durissimos dolores corporis toleto, flagellis vapulans; animo autē propter tui ipsius metum libenter hęc patior. Sincera prorsus fides & virtus integra ac satis pura, non regem Antiochum cogitasse, sed Deum iudicem; & scisse proficere sibi ad salutem non posse, si hominem derideret ac falleret; quando Deus qui conscientię nostrę iudex est, & solus timendus est, nec derideri possit omnino nec falli. Si igitur & nos dicati ac deuoti Deo viuimus, si supra iustorum antiqua & sancta vestigia iter facimus: per eadem documenta pœnarum, per eadem passionum martyria pergamus; hoc ampliorem gloriam computantes temporis nostri, quod cum vetera exempla numerentur, exuberante postmodum copia virtutis ac fidei, numerari non possunt martyres Christiani; testante Apocalypsi & dicente: Post hęc vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu & populo & lingua, stantes in conspectu throni, & agni: & erant[71] amicti stolas albas, & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo nostro sedenti super thronum, & agno: & respondit vnus ex senioribus dicens mihi: Hi qui amicti sunt stolas albas, qui sunt, & vndè venerunt? Et dixi ei: Domine mi tu scis: & ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lauerunt stolas suas, & candidas eas fecerūt in sanguine agni: propter hoc sunt in conspectu throni Dei,[72] & seruiunt ei die ac nocte in templo eius. Quòd si tantus ostenditur & probatur Christianorum martyrum populus; nemo difficilè vel arduum putet esse martyrem fieri, quando videat martyrum populum non posse numerari. Apoc.7.

CAP. XII.

Quæ spes: & merces maneat iustos & martyras post conflictationes huius temporis & passiones, per Salomonem[73] Spiritus sanctus ostendit & prædicauit, dicens: Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est. Et in paucis vexati, in multis benè disponentur: quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos, dignos se. Tanquam aurum in fornace probauit illos, &[74] quasi holocausta hostiæ accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Iudicabunt nationes, & dominabūtur populis, & regnabit Dominus eorum in perpetuum. Item apud eūdem vindicta nostra describitur, & persequentium nos atque infestantium pœnitentia prædicatur, Tunc stabunt, inquit, iusti in magna constantia aduersus eos qui se angustiauerunt, & qui abstulerūt labores eorum: videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes inter se,[75] pœnitentiam agentes, &[76] præ angustia spiritus gementes: Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finē illorum sine honore. Quo modo ergo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia? aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tāquam vmbra. Item in psalmo 115. pretium & merces passionis ostēditur: Pretiosa est, inquit, in conspectu Domini mors sanctorum eius.

Sap.3. Ibid.5.

Item in pſalmo 125. triſtitia conflictationis, & lætitia retributionis exprimitur. Qui ſeminãt, inquit, in lachrymis, in gaudio metent. Ambulantes ambulabant & flebant, mittentes ſemina ſua: [77] venientes autem venient in exultatione portantes gremia ſua. Et iterum in pſalmo 118. Beati qui immaculati ſunt in via, qui ambulant in lege Domini. Beati qui perſcrutantur martyria eius, in toto corde [78] exquirunt eũ. Item Dominus in euangelio, vltor ipſe perſecutionis noſtræ & remunerator paſsionis: Beati, inquit, qui perſecutionem paſsi fuerint propter iuſtitiam, quia ipſorum eſt regnum cœlorum. Et Matt.5. iterum: Beati eritis cùm odio vos habuerint homines, & ſeparauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini veſtro, quaſi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die, & exultate: ecce enim merces veſtra multa eſt in Luc.9. cœlis. Et iterum: Qui perdiderit animam ſuam propter me, [79] hic ſaluabit illam. [80] Nec ſolos animaduerſos & interfectos diuinæ pollicitationis manent præmia, ſed etiam ſi ipſa paſsio fidelibus deſit, fides tamen integra atque inuicta perſtiterit, & contemptis ac relictis ſuis omnibus Chriſtum ſe ſequi Chriſtianus oſtenderit, ipſe quoque à Chriſto inter martyras hono- Matt.10. ratur, pollicente ipſo & dicente: Nemo eſt qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat ſepties tantum in iſto tempore, in ſæculo autem ve[n]turo vitam æternam. Apoc.20. Item in Apocalypſi hoc idem loquitur: Et vidi, inquit, animas occiſorum propter nomen Ieſu & ſermonem Dei, & cũ primo in loco poſuiſſet occiſos, addidit dicẽs: Et quicunque imaginem beſtiæ non adorauerunt, nec acceperunt inſcriptionem in fronte aut in manu ſua; quos vniuerſos à ſe in eodem loco ſimul viſos coniungit & di[cit]: & vixerunt & regnauerũt cum Chriſto. Viuere omnes dicit & regnare cum Chriſto, non tantum qui occiſi fuerint, ſed & quique in fidei ſuæ firmitate, & Dei timore perſtantes, imaginem beſtiæ non adorauerint, neque ad funeſta eius & ſacrilega edicta conſenſerint. [81] Plus nos accipere in paſsionis mercede, quã quod hic ſuſtinemus in ipſa paſsione, pro- 2.Cor.12. bat beatus apoſtolus Paulus: qui dignatione diuina vſque in tertium cœlum atque in paradi- 2.Cor.9. ſum raptus, audiſſe ſe [82] inenarrabilia verba teſtatur; [83] qui oculata fide Ieſum dominum vidiſſe ſe gloriatur, qui id quod & didicit & vi- Rom.8. dit, maiori conſcientiæ veritate profitetur. Nõ ſunt, inquit, condignæ paſsiones huius temporis ad ſuperuenturam claritatem, quæ reuelabitur in nobis. Quis ergo non omnibus viribus elaboret ad tantam claritatem peruenire, vt amicus Dei fiat, vt cum Chriſto ſtatim gaudeat? vt poſt tormenta & ſupplicia terrena, præmia diuina percipiat? Si militibus ſæcularibus glorioſum eſt, vt hoſte deuicto redeant in patriam triumphantes: quanto potior & maior eſt gloria, victo diabolo ad paradiſum triumphantem redire, & vndè Adam peccator eiectus eſt, illuc proſtrato eo [84] qui antè deiecerat, trophæa victricia reportare? offerre Deo acceptiſsimum munus, incorruptam fidem, & virtutem mentis incolumem, laudem deuotionis illuſtrem? comitari eum, cùm venire cœperit, vindictam de inimicis recepturus; lateri eius aſsiſtere, cùm ſederit iudicaturus? cohæredẽ Chriſti fieri? angelis adæquari? cum patriarchis, cum apoſtolis, cum prophetis, cœleſtis regni poſſeſsione lætari? Has cogitationes quæ perſecutio poteſt vincere, quæ poſſunt tormenta ſuperare? Durat fortis & ſtabilis religioſis meditationibus fundata mens: & aduerſus omnes diaboli terrores, & minas mundi, animus immobilis perſtat; quem futurorũ fides certa & ſolida corroborat. Clauduntur oculi in perſecutionibus terræ, ſed patet cœlum: minatur antichriſtus, ſed Chriſtus tuetur: mors infertur, ſed immortalitas ſequitur: occiſo mundus eripitur, ſed reſtituto paradiſus exhibetur: vita temporalis extinguitur, ſed æterna reparatur. Quanta eſt dignitas & quanta ſecuritas, exire hinc lætum, exire inter preſſuras & anguſtias glorioſum; claudere in momẽto oculos, quibus homines videbantur & mundus, & aperire eoſdem ſtatim vt Deus videatur & Chriſtus? Tam feliciter migrandi, quanta velocitas? terris repẽte ſubtraheris, vt in regnis cœleſtibus reponaris. Hæc oportet mente & cogitatione complecti, hęc die ac nocte meditari. Si talem perſecutio inuenerit Dei militem, vinci non poterit virtus ad prælium prompta. [85] Vel ſi acceſsitio ante præuenerit, ſinè præmio non erit fides, quę erat ad martyrium præparata. Sinè damno tẽporis merces iudice deo redditur: in perſecutione militia; in pace, conſcientia coronatur.

ADNOTATIONES IN LIbrum ad Fortunatum, de exhortatione Martyrij.

1. Deſideraſti Fortunate chariſsime] *Fortunati duo ſcribunt cum Cypriano epiſtolam ſupra 84. & 53. epiſtola ſcripta eſt ad Fortunatum & alios quoſdã. Infra quoque in Synodo Carthag. ſententiam dicit Fortunatus à Tuccabori. Confirmat itaque etiam hoc dictam ſententiam noſtram de Cypriano huius libri auctore; quod plures eo tempore fuerint eius nominis Epiſcopi in Africa. Atquę adeo econtrario nihil obſtat, quod Fortunatus vnus D. Hilario familiaris fuerit, vitámque filiæ eius deſcripſerit.* Præfa.

2. quam vt commiſſum, &c. præparemus] *Vterque Ms.* quam commiſſum, &c. præparare.

3. in ſtadio coronabitur] *Afflig. cod.* quomodo in ſtadio, *alij quidam teſte Morel.* num in ſtadio? *vt ſit interrogatio.*

4. Sex milia annorum iam pene complentur] *Rectius ſic cum Ms. Grau. & Manut. quam alij excuſi:* plene. *Tantum enim abeſt, vt plenè ætate Cy-*

Titulus cap. priani completa fuerint sex annorum milia, vt etiam iuxta Eusebij D. Augustini, Orosii & Seueri Sulpitij computum, annus paßionis eius qui à Christo nato fuit 259. non nisi 5457. fuerit aut circiter. Iam si Hebræorum Philonis, D. Hieron. & Bedæ computum spectes, non plures à mundo condito anni erant elapsi quã 4207. vtpote qui annum natiuitatis Iesu faciant duntaxat 3732. Penè cõpleri itaque dixit sex milia annorũ eo quod 5000. iam præterijssent, saltem secundum 70. interpres, quorum translatio tunc in vsu erat. Discrepantia autem inter 70. & Hebraicam veritatem illa est Gen. 5. & 12. c. quod vbi hæc centum annos patriarchis illis primis attribuit, illi 200. plerunque legant. Verbi gratia, vbi Hebræi & nostri codices hodie legunt Gen. 5. Vixit autem Adam centum & 30. annos, legebant 70. Vixit autem Adam ducentos & 30. annos. Vide D. Hieronym. qu. Hebraic. in Gen. & D. August. libro 15. de ciuit. Dei à c. 10. vsque ad 15. & 20. item lib. 18. c. 10.

5. Christi vestigijs adhærens] *Hoc ex Camb. cod. substituimus, pro eo quod alij duntaxat:* Christo adhęrens.

6. tractatum meum] *Hinc rursum confirmatur mea sententia, tum tractatus tum libros potius intitulari debere quam epistolas huius generis scripta.*

7. vtilitate maiore] *Sic rectè cum Ms. Manutius; pro eo quod alij:* vtilitate multorum; *habent certè & Ms. nostri omnem hanc periodum.*

8. pro habitudine staturę] *Afflig.* pro habitudinis statura.

9. illa sint militaris tubę hortamenta] *Suspicor vitio operarum legi apud Manutium:* turbę, *quũ & Ms. Cambron. & cæteri excusi omnes prius legant. Longè aliter Afflig. cod.* Illa sint militię dominicę ornamenta, illa pugnantibus clarifica, *sed non rectè. Supra tamen est eandem varietatem alicubi reperire, inter hortamenta & ornamenta.*

10. baptisma in quo Deus & Christus eius exultant] *Omissa hæc à Manutio, ex Ms. nostris denuo restituimus. Agit autem de Baptismo martyrij, de quo supra latius epistola ad Iubaianum.*

11. Ac ne expauescat quis] *Affliginiensis codex.* quisquis.

12. Et quod plus accepturi sumus] *Præmittunt hic Grauius & Manutius numerum xiij. atque adeo & in calce huius libri 13. capita constituunt. Verum rectè adnotauit Morelius, refragari Ms. cod. & id quod præmittitur.* In nouissima parte.

cap. 1. 13. ostenditur in psalmo cxiij.] *Adijcimus recens:* ostenditur, *ex Affliginiensi cod. pro quo coniecerat Costerius legendum:* habes, *alioqui certè locus erat mutilus.*

14. opera manuum hominum] *Voces,* opera, *& paulopost:* fiant, *substituimus ex vtroque Ms. cod. pro eo quod legebatur:* opus, *&:* sint, *nam illud legitur apud 70. Græcè & Latinè, apud Chrysost. quoque & D. Aug. in comment. quare & infra Test. lib. 3. c. 59. reposuimus:* opera.

15. quoniam ipse quidem vixit] *Morelius.* vluit, *sed prius conuenit voci Græcæ:* ἔζησεν.

16. rectores orbis terrarum] *Rectè has adijcimus ex vtroque Ms. prætermissa ab excusis omnibus. Græcè enim & Latinè leguntur, & infra Testimon. libri tertij cap. 59.*

17. intelligant ab ipsis] *Tres Morelij cod.* attendant, *Græcè est:* νοσάτωσαν, *vox vtrumque significãs, loco verò iam citato prius illud legitur.*

18. Quod Deus solus colendus sit, scriptum cap. 2.
est in Deuteronomio Dominum Deum tuum, &c. Item in Exodo: Non erunt] *Legitimam esse hanc Grauij & Morelij lectionem, patet ex locis scripturæ citatis. Ex Remboldi codice contigit corrupta illa transpositio, & in vulg. exc. desiderabatur:* scriptum est, *quod habent tamen Ms.*

19. Non erunt tibi dij alij absque me] *Afflig. & alij quidam:* præter me, *sed prius habes etiam supra ad Demetrianum.*

20. Videte, videte quia ego sum] *Rectè Morelius eandem vocem bis repetit. nam Græcè est:* ἴδετε, ἴδετε.

21. & super omnes nationes] *Placet hoc magis, quàm quod habet Manutius:* per, *Græcè enim est:* ἐπί.

22. Metuite potius Deum] *Afflig.* Timete, *Camb. cum Grauio in margine:* Seruite. *Vox græca est eadem hic & in illo Deuter. 6. supra citato:* Dominum Deum tuum adorabis.

23. Legitur in Exodo] *Vocem:* Legitur, *adiecimus ex quodam Morelij cod. Eclipsis est alioqui.* cap. 3.

24. & nunc si dimittis illis delictum, dimit- cap. 4.
te] *Omisimus cum Ms. & Morel. vocem:* grande, *quod neque in Biblijs reperiatur, neque supra libro de Lapsis.*

25. Item in Regnorum primo] *Placet magis hæc Ms. & Morelij lectio quam vulg.* Regum, *eo quod eodem modo legat Cypr. libro de Eleem. & Orat. & alibi plerumque, imitatus in hoc Tertullian. librum aduersum Iudæos.*

26. Eamus & seruiamus dijs alijs] *Ita Manut.* cap. 5.
rectius meo iudicio quàm cæteri: alienis, *tum hic tum postea, eo quod ita etiam ter legat Tertull. in Scorpiaco, quem hic ferè ad verbum imitatur. Vox Græca est:* ἑτέροις. *Superfluum est autem quod interserũt tres Morel. cod.* & videamus, *neque enim id habent aut Græci aut Latini cod.*

27. Quod si ante aduentum Christi] *Quum hic apertè doceat de idololatris sumendum supplicium, satis patet non esse alienum ipsum à punitione hereticorum. Verum de hoc supra latius epistola ad Antonianum. Hoc loco sufficiat quod habet Tertulliã. initio Scorpiaci: Ad officium hæreticos compelli, non illici, dignũ est: Duritia vincenda est, non suadenda. Quippe cum eum locum imitari hic Cyprianum, satis colligatur ex iisdẽ vtrobique scripturis.*

28. Si negaueritis] *Siue sic legamus cum vulg. & Chrysost. interprete ac Ms. siue* negabimus, *cum Manutio & interprete Theophilact. siue:* negamus, *cum cæteris excusis & Ambrosio in comment. perinde est.*

29. Qui diligit patrem aut matrẽ super me] cap. 6.
Etiam hic parũ refert, siue hoc legas cum Ms. Man. & Morel.

Morel. siue cum aliis excusis: plus quam me. vtrumque enim significat vox Græca: ἀνὴρ. Alia est ratio de lectione Affliginien. cod. & Grauij: nō est meus discipulus, pro eo quod alij 2. loco: non est me dignus. Hoc enim & Græcè & Latinè vtrobique apud Math. legitur.

30. an fames] Et si id non habeant Ms. legēdum tamen patet ex epistolis supra 8. & 26. & hinc confirmatur illud: victimæ, pro eo quod hic Morel. solus: occisionis, Quum autem longè aliter hanc scripturam citet Hilarius in Psal. 118. vel hæc scriptura conuincit, illius non esse hoc opus.

cap. 7. 31. Melius est nobis seruire Aegyptijs] Ita Manut. cum vulgata editione Latina. Ms. verò & alij excusi: melius erat, neutri malè. Rursus autem in sequentibus confirmat, quod de Renunciatione in baptismo diximus epistola 9.

cap. 8. 32. Dominus vobiscum est] Ex hac scriptura, sumpta est vsitatissima illa sacrificij Missæ clausula: Dominus vobiscum, quam reperire est non modo apud Latinos, sed & in Græcorum Liturgijs. Exstat ea de re liber in speculo antiquæ deuotionis.

33. verè discipuli mei estis] Ita Manut. Morel. & Cambron. cod. Afflig. verò cum excu. & supra alicubi auctor: eritis.

34. quando reuertatur à nuptijs] Cyprianus supra libro de vnitate Ecclesiæ, & hic Morelius legūt: quando veniat, sed Ms. cum aliis exc. illud legunt, & consonat voci Græcæ ἀναλύσει. Ex ijsdem Ms. substituimus: beati, pro eo quod erat: felices, quod alibi sic legat Cyprianus.

35. vnus tamen accipit palmam] Sic alibi quoque supra Cypri. quomodo & illud: vt occupetis. Quare non placet quod teste Morelio quidam legunt: coronam, alij: brauium; aut quod ipse legit: apprehendatis, seu quod Affliginiensis cod. comprehendatis. Eadem ratione placet vt legatur: incorruptam: non quod habet Afflig. incorruptibilem. Legi quoque debere: Agonizat, non: Agonizatur, ibidem diximus.

36. Nemo militans Deo obligat se] Ex Ms. substituimus: obligat, pro eo quod erat: implicat, sed de hoc latius supra epistola ad Furnitanos.

37. rationabile obsequium vestrum] Hoc hic adiicit Cambron. cod. Afflig. quoque, præterquā quod legat: ministerium; sed noluimus in textum inserere, quod id supra non legat auctor epistola 77.

38. Scribe hoc vt sit memoria in libro] Ita Manut. Afflig. verò: Scribe hoc in libro vt sit in memoriam, Cambro. Scribe hoc in libro vt sit memoriale; vulgatus interpres & vnus Morel. Scribe hoc in memoriam in libro; cæteri excusi: Scribe hoc vt sit in memoria. Perinde est. Græcè est: εἰς μνημόσυνον ἐν βιβλίῳ.

39. deletione deleam] Affligien. cum excusis: delebo, sed prius est Cyprianicum & habet Manutius cum Cambr.

cap. 9. 40. Charissimi nolite mirari ardorem accidentem vobis] Cambron. nolite tentari ardore accidente. Verum prius partim habet Affligin. & supra Cypr. epistola 56. nec vox Græca ξενίζεσθε permittit, vt vertatur: accedentem, quod habet Affligin. Si autem vt habet titulus huius capitis, persecutiones fiant vt probemur, non ergo semper vt puniamur.

41. Isti in curribus & isti in equis] Cum Grauio & Morel. ex Ms. adiecimus: in curribus & isti, legitur enim & Græcè & Latinè in Psalm. 19. cap. 10.

42. Vnam petij à domino hanc requiram] Ex Ms. nostris denuo hanc lectionem restituimus, pro eo quod legunt Grauius & Manut. Vnum, hoc exquiram. Et si enim Hebraicè postremum hoc legatur vel D. Hiero. teste in comment. illam tamen esse veram lectionē 70. patet tum ex vocibus Græcis μίαν & ταύτην, tum ex D. Augustin. qui in comment. disertis verbis dicit legi hunc locum in feminino. Nulli autem dubiū, quum 70. edit. sequatur auctor. Legunt etiam Ms. cum D. Aug. omissa particula: per, ad verbum ex Græco: omnes dies vitæ meæ, pro quo Morel. omnibus diebus.

43. cui non poterunt resistere] Manut. non possint, sed prius etiam legitur epistola supra 77.

44. & quis fecit mutum & quis surdum] Cambr. cod. legit: mutum & loquentem, surdum & audientem; sed neque apud Hebr. neque apud 70. aliud quam prius illud legitur.

45. sed tristitia vestra in lætitiam veniet] Afflig. & quidam Morel. vertetur in gaudium, seu lætitiam. Verum prius legitur supra lib. de Mortal. nec dissentit quod Græcè legitur εἰς χαρὰν γενήσεται. cap. 11.

46. pressuram habebitis] Ex Afflig. cod. adieci: habebitis, quia id legitur etiam lib. de Patientia, & tam Græcè quàm Latinè apud Ioan.

47. Cauete ne quis vos fallat &c.] Hæc more suo Cypr. ex tribus Euangelistis in vnam sententiam collegit. Rursum autem plurimum discrepat translatio quam hic sequitur, à translatione quam sequitur Hilar. in comment. in Math.

48. Exurget enim] Hoc ex Ms. pro eo quod erat: autem, Ita enim & Matth. & Marcus.

49. initia parturitionum] Expressit significationem vocis Græcè ὠδίνων; pro eo autem quod legitur: pressuram, habet Afflig. tribulationem; & pro: vastationis, legit: desolationis; sic pro; nutrientibus, legit Cambronensis: nutricantibus, & Grauius: lactentibus. Rursum pro: non esset salua, Affliginiēsis: non fieret salua, Grauius. non liberaretur. Item: pro: prodigia, quod legit etiam Tertull. lib. 4. aduersus Marcionem; vterque Ms. & Grau. in margin: portenta.

50. Sicut enim coruscatio exit ab occidente] Omisimus cum Afflig. cod. vocem: quæ, interpositam, quod non reperiatur apud Math. Legit idem cod. fulgur, & penetrat in occidentem.

51. Vbi fuerit corpus] Vterque Ms. cadauer, sic & Grau. significat idipsum vox Græca: πτῶμα, noluī tamen temere vulgatam lectionem immutare.

52. sol tenebrescet] Cābr. tenebricabit, Grau. tenebricabitur, Afflig. contenebrabitur.

53. & lamentabuntur] Ms. quidem & excu. adijciunt: se, sed id apud Matt. neque Græcè neque Latinè legitur & tamen mihi videtur alibi legere Cyprianus: plangent se, Illud autem: cum tuba magna,

recte

recte substituerunt Grau. & Manut. ex Ms. pro eo quod erat: virtute magna & claritate & cum turba magna.

54. infestationum pœnas] Non male Grau. infestantium malorum pœnas, nam & Ms. legũt: infestantium pœnas, sed prius ad phrasin Cypr. pertinet.

55. Est enim Deus &c.] Quum frequentiss. citetur hæc scriptura à Cypriano, & sic legant Ms. non est genuinum quod alij legunt: Etenim Deus &c. potens est, Eadem ratione substituimus: liberabit, pro eo quod erat: Liberare. ac: Et si non, pro eo quod erat: Quod si noluerit, præsertim quum Græcè sic legantur hæc omnia.

56. & ostendo virtutem eius] Etiam hoc ex Ms. castigauimus, pro eo quod erat: ostendam, nam Græcè legitur δεικνύω.

57. septenarium numerum sacramento perfectæ consummationis implentes] Similem de septenario locum sed non tam amplum, habes infra lib. Testi. 1. ca. 20. vbi easdem scripturas eodem stilo producit; qui præterea de hoc scripserint auctores, ex D. Hiero. in argumento diximus. Atqui perfectionem huius numeri deducit D. Aug. qu. in Deut. 42. & latius lib. 11. de ciuit. Dei. ca. 30. Totus (inquit) impar primus numerus ternarius est, totus par quaternarius, ex quibus duobus septenarius constat. Ideo pro vniuerso sæpe ponitur &c. Qua eadem ratione commẽdat huius numeri perfectionem Macrobius lib. in somnium Scipionis. De eodem etiam Gellius li. 3. Hilarius vero de eodem agit paucis in præfat. Psal. & paulo latius in illud Psal. 118. Septies in die laudẽ dixi tibi; sed stylo ab hoc libro longe diuersissimo.

58. septem dies septem annorum milia continentes] Quid sibi velit non satis intelligo, nisi eius fuerit sententiæ, in qua se aliquando fuisse fatetur D. Aug. lib. 20. de ciuit. Dei cap. 7. quod sex annorum millibus tanquam sex diebus impletis, sequeretur veluti Sabbati septimus in annis mille postremis, ad hoc scilicet resurgentibus sanctis. Quæ esset vtcunque tolerabilis (inquit) si aliquæ delitiæ spiritales in illo Sabbato affuturæ sanctis, per domini præsentiam crederentur. Verum neque hæc probatur opinio, vtpote quæ ad Chiliastas accedat quàm proxime; qui hoc solo differunt, quod carnales delitias illo Sabbato somniẽt (inter quos fuerunt Latini Tertul. Lactantius, Victorinus, Seuerus, & Græci Papias, Iustinus, Irenæus & Apollinarius) & improbat D. Hieronymus præfat. lib. 18. in Esaiam. & in cap. 17. Ezech. & Catal. de virg. illustr. Neque etiam satis certa est opinio de duratione mundi ad sex annorum milia duntaxat, quam loc. cit. sequi videntur D. August. & D. Hieron. in illud Psal. 89. Quoniam mille anni ante oculos tuos sicut dies hesterna. Quinimo refutatur ab ipso eodem D. August lib. 18. de ciuitate Dei ca. 53. & disertis verbis in dictum Psalm. 89. vbi quantum apparet alludens ad verba D. Hierõ. Ausi sunt (inquit) homines præsumere scientiam temporũ, quod scire cupiẽtibus discipulis (Act. 1.) dominus ait: Non est vestrum scire tempora quæ pater posuit in sua potestate, & definierunt hoc sæculum sex annorum mi libus tanquam sex diebus posse finiri, nec attenderunt quod dictum est: Tanquam dies vnus qui præterijt. Non enim quando dictum est, soli mille anni præterierant &c. Latius idipsum fit à Ven. Beda li. maiori de temporum ratione cap. 66. Neque vero quicquam conuincit quod citat D. Hieron. ex 2. epistola Petri 3. ca. Dies vna apud Deum quasi mille anni, & mille anni quasi vnus dies. Alioqui enim sibi contradiceret ipse Petrus, paulo post subiungens: Adueniet autem dies domini sicut fur. Sed hoc significare Apostolum recte docet Beda in comment. quod in cognitione diuinæ virtutis & præterita & futura & præsentia æqualiter constent. Si autem iam olim reprobata sit à tantis viris hæc opinio, multo magis explodendum commentitium illud Eliæ non prophetæ sed Rabbini, de sex annorum milibus vaticinium, quo hodie plerique vtuntur in suis Chronicis.

59. vt consummatio legitima compleatur] Soli Manut. & Morel. impleatur.

60. super Petrum domini voce fundata] Rectè sic cum Manut. & Grau. Ms. frequentissimum est enim hoc Cypriano, vide epistolam LV.

61. regem &c. prouocauerat] Siue hoc legas siue cum Cambron. iram regis, perinde est.

62. exsecta prius lingua] Orthographiam hãc Manutij confirmant Ms. antea erat in exc. exacta, pessimè.

63. iterum ab eo suscitandos in vitam æternam] Illud: in vitam æternam, neque Ms. legunt, neque aut Græca aut Latina exemplaria.

64. Quale illud leuamentum fuit martyri] Ms. hæc lectio placet præ vulgata: martyrij, eo quod sequitur: cruciatibus suis. Atqui noua vox est: leuamentum.

65. impunè futurum] Sic rectius Afflig. & exc. cæteri, quàm Camb. & Manut, impunitum futurum, est enim Græcè: ἀθῷος ἔσομαι.

66. quæ te in vtero mensibus nouem portaui] Etiam hic mallem lectionem Ms. & Grauij: decem, nisi obstaret & Latinus & Græcus cõtextus. Est enim vsitata ea lectio veteribus tam sacris quàm prophanis auctoribus. Sic Sap. 7. Sum quidem & ego mortalis homo decem mensium tempore coagulatus: Sic iuxta Ms. cod. Hieron. libro aduersus Heluid. Sacri vẽtris hospitium cuius decẽ mensibus inhabitator fuit. Ambro. quoque similiter serm. 15. in Psal. 118. Item Volusianus Aug. Miror vtrum mundi dominus & rector, intemeratæ feminæ corpus impleuerit, pertulerit decem mensium longa illa fastidia mater; vbi alludit ad illud Verg. Matri longa decẽ tulerunt fastidia menses. Similiter Terentius. Compressu facta est grauida, mensis hic decimus est.

67. in cœlum & in terram] Adiecimus ex vtroque Ms. vocem: in, hactenus desideratam, vtpote quæ & Græce & Latine legatur.

68. Ac ne quis vel libelli] De libellis ac libellatis vide epistolam ad Anton. Quum autem frequens sit horum mentio apud Cyprianum, apud Hylarium nulla; etiam hoc conuincit, opus esse Cypriani genuinum.

69. nec Eleazarus tacendus] Ms. vterque: Eleazar, sed prius malo quod Græce legatur: Ἐλεάζαρος.

70. Manifestum est] Hoc ex Ms. substituimus, pro

pro eo quod erat: manifeste tu scis, *eo quod Graece habeatur:* φανερὸν ἐστι.

. 71. amicti stolas albas] *Magis placet tum hic tum paulopost haec Ms. & Morel. lectio, quàm caeterorum:* stolis albis, *quia prior phrasis est Cyprianica.*

72. & seruiunt ei die ac nocte] *Illud:* die ac nocte, *desideratur in Ms. nostris & apud Morel. quia tamen Graecè legitur, nolui praetermittere.*

cap. 11. 73. Spiritus sanctus ostēdit & praecinit] *Manus.* praecanit, *sic & Tertul. alicubi. Ms. tamen prius legunt.*

74. quasi holocausta hostiae] *Grau. legit cum vulg. interprete:* holocausti hostiam, *sed prius legunt Ms. tum hic, tum testi. lib. 3. cap. 15. & accedit magis ad id quod Graece est* ὁλοκάρπωμα θυσίας. *quare & supra epistola 81. ita quoque legendum. Rursum autem Salomoni hunc librum ascribit.*

75. poenitentiam agentes] *Hoc ex cod. Camb. pro eo quod erat:* habentes, *nam supra ad Demet. sic legitur.*

76. prae angustia] *Morel. legendum putat:* per angustiam, *eo quòd Graece sit:* διὰ στενοχωρίαν, *sed prius habent Ms. & exc. tum hic tum loco citato, nec repugnat significatio vocis* διὰ.

77. venientes autem venient in exultatione, portantes gremia sua] *Denuo hoc adiecimus ex Ms. omissum à Man. quod alibi apud Cyprianum legatur.*

78. exquirunt eum] *Magis placet haec vulg. exc. lectio, quàm Manu.* inquirunt, *aut Afflig. cod.* requirunt, *quod prior sit Cypriano frequentior.*

79. hic saluabit illam] *Camb. cod.* in saeculo isto, in vita aeterna inueniet eam, *prior scriptura est Luc. 9. posterior Ioan. 12.*

80. Nec solos animaduersos] *Rursum hic de martyrio cordis.*

81. Plus nos accipere] *In titulis capitum supra diximus, non debere hic poni ca. 13.*

82. inenarrabilia verba] *Adijcimus:* verba, *ex Ms. & quodā Morel. cod. eo quòd legatur ab Apostolo.*

83. qui oculata fide Iesum dominum vidisse se gloriatur) *Ita hunc locum restitui ex Camb. & quodam vetustiss. More. codice. Quum enim eiusdem epistola c. 15. dicat Apostolus: Nouissime autē omnium tanquam abortiuo visus est & mihi; non vidit Iesum occulta fide duntaxat, sed & oculata fide, id est, per apparitionem ocularem.*

84. qui ante deiecerat) *Etiam hāc tanquam significationem substituimus ex Afflig. cod. pro eo quod alij:* deceperat.

85. Vel si accersitio antè praeuenerit) *Rursum cum exc. sic legunt Ms. quare non placet quod habet in margin. Grauius:* arcescitio.

TESTIMONIORVM LIbri tres ad Quirinum.

ARGVMENTVM IN TRES LIBROS SEQVENTES.

Nihil aliud integris hisce tribus libris agit Cyprianus, quàm quod ad vita Christiana institutionem & eruditionem scripturarum testimonia in certa aliquot capita congerat. Quorum primus & secundus peculiariter aduersus Iudaeos conscripti sunt, tertius magis ad vita instructionem pertinet. Latius argumentum ex vtraque praefatione & capitulorum indicibus colligere est. Mirari autem satis nequeo Erasmi de his libris censuram, qua sibi probabilius esse dicit non esse Cypriani; praesertim quum fateatur, in praefatione stilum eius esse, & in caeteris Stilum exercere nequiuerit, nō aliud quàm scripturarum ῥητῶν *congerens. Certe D. Hiero. Dial. 1. aduersus Pelagianos (quod mirror illum non aduertisse, quum scholia conscriberet) D. Aug. lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum, ca. 8. & 10. Gennadius in catal. de Pelagio, & Beda Retract. in c. 3. Act. disertis verbis horum librorum mentionem faciunt. Quorum D. Aug. Cyprianum (inquit) Pelagius cum debito certè honore commemorat, vbi testimoniorum librum scribens, eum se asserit imitari; hoc se dicens facere ad Romanum, quod ille fecerit ad Quirinum. Ex quo loco, & Beda, Testimoniorum ad Quirinum titulo, hoc opus inscripsimus. Neque verò Ms. Camb. Anglicus, & Afflig. neque illorū quisquam, aduersus Iudaeos titulum faciunt: nos tamen in duobus prioribus libris eum seruauimus, quod argumento satis congruat, & quod illorum vtroque Tertul. imitetur librum de praescriptionibus aduersum Iudaeos, & lib. 3. aduersus Marcionem; in postremo reiecimus. Caeterum Quirinum eum esse puto cuius faciunt mentionem Martyres ad Cyprianum scribentes, epistolis supra 78. 79. & 80.*

PRAEFATIO IN DVOS libros priores.

CYPRIANVS QVIRINO filio Salutem.

Obtemperandum fuit fili charissime desiderio tuo spirituali, impētissima petitione diuina magisteria poscenti, quibus nos Dominus per scripturas sanctas erudire & instituere dignatus est, vt à tenebris erroris abducti, & luce eius pura & candida luminati, viam vitae per salutaria sacramenta teneamus. Et quidem sicut petisti, ita à nobis sermo compositus, & libellus compēdio breuiante digestus est: vt quae scribebantur, non copia latiore diffunderem, sed quantum mediocris memoria suggerebat, excerptis capitulis & annexis, necessaria quaeque colligerem, quibus nō tam tractasse, quàm tractatibus materiam praebuisse videamur. Sed. & legentibus breuitas eiusmodi plurimum prodest, dum non intellectum legentis & sensum liber longior spargit, sed subtiliore compendio id quod legitur tenax memoria custodit. Complexus sum vero libellos duos pari aequalitate moderatos. Vnum, quo ostendere enisi sumus; Iudaeos secundum quae fuerant ante praedicta, à Deo recessisse, & indulgentiam Domini quae sibi iampridem data, & in posterum promissa fuerat, perdidisse; successisse verò in eorum locum

cum Christianos fide Dominum promerentes, & de omnibus gentibus ac de toto orbe venientes. Item libellus alius continet Christi sacramentum; quod idem venerit, qui secundũ scripturas annũciatus est; & gesserit ac perfecerit vniuersa quibus intelligi & cognosci potest, quod ipse sit qui prædictus est. quæ legenti tibi interim prosint ad prima fidei liniamenta formanda. Plus roboris tibi dabitur, & magis ac magis intellectus cordis operabitur, scrutanti scripturas veteres ac nouas plenius, & vniuersa librorum spiritalium volumina perlegẽti. Nam nos nũc de diuinis fontibus impleuimus modicum, quod tibi interim mitteremus. Bibere vberius & saturari copiosius poteris, si tu quoque ad eosdem diuinæ plenitudinis fontes, nobiscum pariter potaturus accesseris. Opto te fili charissime, semper bene valere.

CAPITVLA LIBRI PRIMI.

1 Iudæos in offensam Dei grauiter deliquisse, quod dominum dereliquerint, & idola secuti sint.

2 Item quod prophetis non crediderint, & eos interfecerint.

3 Antè prædictum quod dominum neque cognituri, neque intellecturi, neque recepturi essent.

4 Quod scripturas sanctas intellecturi Iudæi non essent, intelligi autem haberent in nouissimis temporibus, postea quam Christus venisset.

5 Nihil posse Iudæos intelligere de scripturis, nisi prius crediderint in Christum.

6 Quod Hierusalẽ perdituri essent, & terram quam acceperant, relicturi.

7 Item quod essent amissuri lumen Domini.

8 Quod circumcisio prima carnalis euacuata sit, & secunda spiritalis repromissa sit.

9 Quod lex prior quę per Moysen data est, cessatura esset.

10 Quod lex noua dari haberet.

11 Quod dispositio alia & Testamentum nouum dari haberet.

12 Quod baptisma vetus cessaret, & nouum inciperet.

13 Quod iugum vetus euacuaretur, & iugum nouum daretur.

14 Quod pastores veteres cessaturi essent, & noui inciperent.

15 Quod domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessasset templum vetus & nouum cœpisset.

16 Quod sacrificium vetus euacuaretur & nouum celebraretur.

17 Quod sacerdotium vetus cessaret, & nouus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset.

18 Quod propheta alius sicut Moyses promissus sit, scilicet, qui testamentum nouum daret, & qui magis audiri deberet.

19 Quod duo populi prędicti sint maior & minor, id est, vetus Iudęorum, & nouus qui esset ex nobis futurus.

20 Quod Ecclesia, quę prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gentibus, quàm quot synagoga ante habuisset.

21 Quod gentes magis in Christum crediturę essent.

22 Quod panem & calicem Christi, & omnẽ gratiam eius amissuri essent Iudæi, nos vero accepturi: & quod Christianorũ nouum nomen benediceretur in terris.

23 Quod ad regnum cœlorum magis gentes quàm Iudæi perueniant.

24 Quod solo hoc Iudęi accipere veniam possint delictorum suorum, si sanguinem Christi occisi baptismo eius abluerint, & in Ecclesiam transeuntes præceptis eius obtemperauerint.

TESTIMONIORVM LIber primus aduersus Iudæos ad Quirinum.

CAPVT PRIMVM.

IVdæos in offensam Dei grauiter deliquisse, quòd dominum dereliquerint, & idola secuti sint, in Exodo populus ad Aaron: Exurge, & fac nobis deos qui nos præcedant, quia Moyses vir hic qui nos eiecit de Aegypto, quid ei acciderit, nõ scimus. Item illic Moyses ad dominum: Precor ait domine deliquit populus hic delictũ grande: fecerunt sibi deos aureos & argenteos, & nunc si dimittis eis delictum, dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit dominus ad Moysen: Si quis deliquit ante me, deleam illum de libro meo. Item in Deuteronomio: Sacrificauerunt dęmonijs & non Deo. Itẽ libro Iudicum: [1] Et fecerunt filij Israël malignum coram domino deo patrum suorum, qui eiecit eos de terra Aegypti, [2] & secuti sunt Deos gentium, quæ circa illos sunt; [3] & offenderunt dominum, & reliqueruut deum & seruierunt Baal. Item illic: Et adiecerunt filij Israël iterum facere malignum coram Domino [4] & seruierunt Baal & Dijs alienigenarum, & reliquerũt dominum, & non seruierunt illi. Derelictus est Iuda, & abominatio facta est in Israël & in Hierusalem, quoniam profanauit Iudas sancta domini, in quibus dilexit & affectauit deos alienos. Exterminabit dominus hominem qui facit hæc, & humilis efficietur in tabernaculis Iacob apud Malachiam.

Exod. 32.

Deut. 32. Iudic. 2.

Malach. 2.

2. Itẽ quod prophetis nõ crediderint & eos interfecerint, apud Hieremiã dominus dicit: Mi si ad vos seruos meos prophetas, ante lucẽ mittebam (& non audiebatis me, neque intende-

Hier. 35

batis auribus vestris) dicens: Conuertatur v-
nusquisque à via sua mala, & à nequissimis affe-
ctationibus vestris; & habitabitis in terra ista,
quam dedi vobis & patribus vestris, à sæculo &
Hier. 25. vsque in sæcula. [6] Item illic: Nolite ambulare
post deos alienos vt seruiatis eis, & ne adoraue-
ritis eos, & ne incitetis me in operibus manuũ
vestrarum ad disperdendos vos; & non audistis
3. Reg 19. me. [7] Item in Βασιλείων libro tertio, Helias ad do
minum: [8] Æmulando æmulatus sum domino
Deo omnipotenti; quia dereliquerunt te filij
Israël, altaria tua demolierũt, & prophetas tuos
interfecerunt gladio, [9] & remãsi ego solitarius,
& quærunt animam meam auferre eam. Item
2. Esdr. 9. in Hesdra. [10] Desciuerunt à te & abiecerunt le-
gem tuam post dorsum suum & prophetas tuos
interfecerunt, qui obtestabantur eos vt reuerte-
rentur ad te.

3 Ante prædictum quod dominum neque
cognituri, neque intellecturi neque recepturi
Esa. 1. essent; apud Esaiam: Audi cœlum, [11] & percipe
auribus terra, quoniam Dominus locutus est:
Filios generaui & exaltaui, [12] ipsi autem me re-
probauerunt. Agnouit bos possessorem suum,
& asinus præsepe domini sui; Israël autem me
non cognouit, & populus me' nõ intellexit. Vę
genti peccatrici, populo pleno peccatis, [13] Seme
nequam filij scelesti, relequistis dominum [14] &
in indignationem misistis illum sanctum Israël.
Esa. 6. Item apud eundem dominus dicit: Vade & dic
populo isti: Aure audietis, & nõ intelligetis &
videntes videbitis, & non videbitis. [15] Incrassa
uit enim cor populi huius; & auribus grauiter
audierunt, & oculos suos concluserunt, ne for-
te videant oculis, & auribus audiãt, & corde in
telligant, & reuertantur, & curem illos. Item
Hier. 2. apud Hieremiã dominus dicit: Me dereliqué-
runt fonté aquæ viuæ, & effoderunt sibi lacus
detritos, [16] qui non poterunt aquam portare.
Ibid. 20. Item apud eundem: Ecce sermo Domini factus
& 8. est eis in maledictum, & non volunt illum. Ité
apud eundem dominus dicit: Cognouit tem-
pus suum turtur & hirundo, ruris passeres cu-
stodierunt tempora introitus sui: populus au-
tem meus non cognouit iudiciũ Domini. Quo
modo dicetis, sapientes sumus, & lex Domini
nobiscum est? [17] Incassum facta est metatura
falsa, [18] scribæ confusi sunt, sapientes trepidaue-
runt, & capti sunt, quia verbum Domini repro
bauerunt. Item apud Salomonem: Quærunt
me mali, & non inuenient: odio enim habue-
runt sapientiam; sermonem autem Domini nõ
Psal. 27. receperunt. [19] Item in Psalmo 27. Redde eis
retributionem eorum, quoniam non intellexe-
runt in operibus Domini. Item in Psalmo 81.
& 81. Non cognouerunt neque intellexerunt, in vm-
bra deambulabunt. [20] Ité in Euangelio κατὰ Io-
Ioan. 1. annem: In sua propria venit: & sui eum non
receperunt. Quotquot enim receperunt, dedit
illis potestatem vt filij Dei fierent, qui credunt
in nomine eius.

4 Quod scripturas sanctas intellecturi Iu-
dæi non essent, intelligi autem haberent in no-
uissimis temporibus, posteaquam Christus ve-
nisset; apud Esaiam: Et erunt vobis hi omnes Esa. 29.
sermones sicut sermones libri qui signatus est:
quem si dederis homini scienti litteras ad legen
dum, dicet: Non possum legere, signatus est e-
nim. [21] Sed in illa die audient surdi sermones Ibidem.
libri, & qui in tenebris & qui in nebula sunt:
oculi cęcorum videbunt. Item apud Hieremiã: Hier. 23.
In nouissimo dierum cognoscetis ea. Item a-
pud Danielem: Muni sermones, & signa librũ, Dan. 12.
vsque ad tempus consummationis, quoad dis-
cant multi, & impleatur agnitio; quoniam cùm
fiet dispersio, cognoscent omnia hæc. In episto
la Pauli ad Corinthios prima: Nolo enim vos 1. Cor. 10.
ignorare fratres, quia patres nostri omnes sub
nube fuerũt. Item in epistola ad Corinthios se-
cunda: Obtusi sunt sensus eorum vsque in hunc 2. Cor. 3.
diem, hoc eodem velamento in lectione veteris
testamenti manente, quod non reuelatur, quia
in Christo euacuatur: & vsque in hodiernum,
si quando legitur Moyses, velamẽtum est super
cor eorum. [22] Mox autem vt conuersi fuerint
ad dominum, auferetur velamentum. In euan-
gelio [23] Dominus post resurrectionem dicit:
Isti sunt sermones, quos locutus sum ad vos, Luc. 24.
cùm adhuc essem vobiscum: quia oportet ad-
impleri omnia scripta in lege Moysi, & prophe-
tis, & psalmis de me. Tunc adaperuit illis sen-
sum, vt intelligerent scripturas, & dixit illis:
[24] Quia sic scriptum est; & sic oportebat Chri-
stum pati, & resurgere à mortuis tertia die, &
prædicari in nomine eius pœnitẽtiam & remis-
sam peccatorum vsque in omnes gentes.

5 Nihil posse Iudæos intelligere de scriptu-
ris, nisi prius crediderint in Christum apud E-
saiam: Et, si non credideritis, neque intelligetis. Esa. 7.
Vnde dominus in euangelio Si enim non cre- Ioan. 8.
dideritis quia ego sum, moriemini in peccatis
vestris. Fide autem stare iustitiam, & illic esse
vitam, prædictum est apud Abacuc: [25] Iustus au Abac. 2.
tem ex fide mea viuet. Inde Abraham pater gẽ-
tium credidit. In Genesi: Credidit Abraham Gen. 15.
Deo, & deputatũ est ei ad iustitiam. Item Pau-
lus ad Galatas: Abraham credidit Deo, & depu Gal. 3.
tatum est ei ad iustitiam. Cognoscitis ergo quia
qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahę. Prouidens
auté scriptura quia ex fide iustificat gẽtes deus,
prænuntiauit Abrahæ, quia benedicentur in illo
omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedi-
cti sunt cum fideli Abraham.

6 Quod Ierusalem perdituri essent, & ter-
ram quam acceperant relicturi; apud Esaiam: Esa. 1.
Terra vestra deserta, ciuitates vestræ igni exu-
stæ; regionem vestrã in conspectu vestro, [26] a-
lieni comedent eam; & deserta & subuersa à
populis alienis derelinquetur filia Sion, sicut ca
sa in vinea, & sicut custodiarium in cucume-
rario, quasi ciuitas quæ expugnatur. Et nisi
dominus Sabaoth reliquisset nobis semẽ, quasi

Sodoma fuiſſemus; [27] & quaſi Gomorra ſimi-
Matt. 23. laremur. Item in euangelio dominus dicit: Hie-
rusalem Hieruſalem, quæ occidis prophetas, &
lapidas miſſos ad te, quoties volui colligere fi-
lios tuos ſicut gallina pullos ſub alas ſuas, & no
luiſti? Ecce relinquetur vobis domus veſtra de-
ſerta.

7 Item quòd eſſent amiſſuri lumen domini
Eſa. 2. apud Eſaiam: [28] Venite ambulemus in lumine
domini: dimiſit enim populũ ſuũ domũ Iſraël.
Ioan. 1. Item in euangelio [29] κατὰ Ioannem: Fuit lumen
verum, quod illuminat omnẽ hominẽ venien-
tem in hunc mundum. in hoc mundo fuit, &
mundus per ipſum factus eſt, & mundus eum
Ioan. 3. non cognouit. Item illic: Qui non crediderit, iã
iudicatus eſt: quia non credidit in nomine vni-
ci filij Dei: Hoc autem eſt iudicium quoniam
lux venit in ſæculum, & magis dilexerunt tene
bras quam lucem.

8 Quod circumciſio prima carnalis euacua-
ta ſit, & ſecunda ſpiritalis repromiſſa ſit apud
Hier. 4. Hieremiam: Hęc dicit Dominus viris Iuda, &
qui inhabitãt Hieruſalẽ: [30] Renouate inter vos
nouitatem, & ne ſeminaueritis in ſpinis: circũ-
cidite vos Deo veſtro, & circumcidite præpu-
tium cordis veſtri, ne exeat ſicut ignis ira mea,
& exurat, & non ſit qui extinguat. Item Moy-
Deut. 30. ſes dicit: In nouiſsimis diebus circumcidet De-
us cor tuum & cor ſeminis tui, ad dominũ deũ
amandum. Item apud Ieſum Naue: Et dixit do
Ioſu. 5. minus ad Ieſum: Fac tibi cultellos petrinos ni-
mis acutos, & aſsidens circumcide ſecundo fi-
Coloſſ. 2. lios Iſraël. Item Paulus ad Coloſſenſes: Circũ-
ciſi eſtis circumciſione non manufacta in expo
liatione carnis, ſed in circumciſione Chriſti. Itẽ
quod Adam primus à Deo factus incircumci-
ſus, & Abel iuſtus, & Enoch qui deo placuit &
translatus eſt. Et Noe [31] qui terris hominibuſ-
que ob delicta pereuntibus ſolus in quo huma-
num genus ſeruaretur electus eſt: & Melchiſe-
dech ſacerdos, ſecundum cuius ordinem Chri-
ſtus repromiſſus eſt, tum quod illud ſignaculũ
fœminis non proficit. [31] Signo autem domini
omnes ſignantur.

9 Quod lex prior quæ per Moyſen data eſt,
Eſa. 8. ceſſatura eſſet, apud Eſaiam: Tunc manifeſti e-
runt qui ſignant legem, [33] ne diſcant. Et dicet:
Expecto deum qui auertit faciem ſuam à do-
mo Iacob, & fidens ero in illum. Item in euan-
Matt. 11. gelio: Omnes prophetæ & lex, vſque ad Ioan-
nem prophetauerunt.

10 Quod lex noua dari haberet, apud Mi-
Michea. 4. chæam: Quoniam lex de Sion proficiſcetur, &
ſermo domini [34] de Hieruſalem. Et iudicabit
inter plurimos populos, & reuincet & deteget
Eſa. 2. validas nationes. Item apud Eſaiam: De Syon
enim procedet lex, & verbum domini de Hie-
ruſalem, & iudicabit inter gentes. Item in euan
Matt. 3. gelio κατὰ Matthæum: Et ecce vox de nube di-
cens: Hic eſt filius meus dilectiſsimus, in quo
bene ſenſi, ipſum audite.

11 Quod diſpoſitio alia & teſtamentum no
uum dari haberet, apud Hieremiam: Ecce dies Hier. 31.
veniunt dicit dominus, & cõſummabo domui
Iſraël, & domui Iuda teſtamentum nouum.
Non ſecundum teſtamentum quod diſpoſui pa
tribus eorum in die qua apprehendi manus eo-
rum; vt educerem eos de terra Ægypti, [35] quia
non permanſerunt in teſtamento meo, & ego
neglexi eos dicit dominus. Quia hoc teſtamen-
tum quod diſponam domui Iſraël poſt dies il-
los, dicit dominus: Dans leges meas, in ſenſum
illorum ſcribam illas, & ero illis in deum, &
ipſi erunt mihi in plebem: & non docebunt v-
nuſquiſque fratrem ſuum dicentes: Dinoſce do
minum, quia omnes ſcient me à minimo vſque
ad maximum eorum, quia propitius ero iniqui
tatibus eorum, & peccatorum eorum non ero
memor amplius.

12 Quod baptiſma vetus ceſſaret, & nouum
inciperet; apud Eſaiam: Nolite ergo priora me- Eſa. 43.
miniſſe, & antiqua nolite reputare. Ecce facio
noua quæ nunc orientur & cognoſcetis, & fa-
ciam in deſerto viã, & flumina in loco inaquo-
ſo adaquare genus meum electum; plebem me-
am quam acquiſiui, vt virtutes meas expoue-
ret. Item apud eundem: Si ſitierint, [36] per de- Eſa. 48.
ſerta adducet illos, aquam de petra producet il-
lis: findetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs
mea. Item in euangelio κατὰ Matthæũ Ioan- Matt. 3.
nes dicit: Ego quidem vos baptizo in aqua in
pœnitentiam; qui venit autem poſt me, fortior
me eſt, [37] cuius non ſum idoneus calciamenta
portare. ipſe vos baptizat in Spiritu ſancto &
igni. Item κατὰ Ioannem: [38] Niſi quis natus Ioan. 3.
fuerit ex aqua & Spiritu, non poteſt introire
in regnum dei. Quod enim natum eſt de car-
ne, caro eſt: & quod natum eſt de ſpiritu, ſpi-
ritus eſt.

13 Quod iugum vetus euacuaretur, & iugũ
nouum daretur: in Pſalmo ſecundo: [39] Ad quid Pſal. 2.
tumultuatæ ſunt gẽtes, & populi meditati ſunt
inania? Aſtiterunt reges terræ & principes col-
lecti ſunt in vnum, aduerſus dominum, & ad-
uerſus Chriſtũ eius: Diſrumpamus vincula eo-
rum, & abiiciamus à nobis iugum eorum. Itẽ
in Euangelio κατὰ Matthæum dominus dicit: Matt. 11.
Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati
eſtis, & ego vos requieſcere faciam. Tollite iu-
gum meum ſuper vos, & diſcite à me quia mi-
tis ſum & humilis corde, & inuenietis requiem
animabus veſtris: Iugum enim meum bonum Hier. 30.
eſt, & ſarcina leuis. [40] Apud Hieremiam: In illa
die contribulabo iugum à ceruice illorũ, & vin
cula illorum diſrumpam, & non operabuntur
aliis, ſed operabuntur domino deo, & Dauid re
gem ſuſcitabo ipſis.

14 Quod paſtores veteres ceſſaturi eſſent,
& noui inciperent; apud Ezechielem: Prop- Ezech. 34.
terea hæc dicit dominus: Ecce ego ſuper pa-
ſtores, & inquiram oues meas de manibus
eorum, & auertam eos vt non paſcant oues

meas, & iam non pascent eas, & extraham oues meas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio. *Hier.3. & 31.* Apud Hieremiam Dominns dicit: Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina.[41] Item apud Hieremiam: Audite verbum domini gentes & nunciate insulis quæ longe sunt, dicite: qui dispergit Israël congregabit illum & custodiet sicut pastor gregem suum, quia eruit dominus Iacob & eruit de manu fortioris illius.

15 Quod domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessasset templum vetus & nouum cœpisset: Βασιλείων secundo: Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens; Vade & dic seruo meo Dauid: *2 Reg.7.* Hæc dicit dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum: sed erit, cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis suscitabo semẽ tuum post te, qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius; hic ædificabit mihi domũ in nomine meo,[42] & erigam thronum eius in sæcula, & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in sæcula in conspectu meo. Itẽ in euangelio Dominus dicit: *Mar.13. & 14.* Non relinquetur in templo lapis super lapidem qui non dissoluatur, Et: Post triduum aliud excitabitur sine manibus.

16 Quod sacrificium vetus euacuaretur, & nouum celebraretur; *Esa.1.* apud Esaiam:[43] Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum dicit Dominus: Plenus sum, holocaustomata arietum, & pinguamina agnorum, & sanguinem taurorum, & hircorum nolo. Quis enim exquisiuit ista de manibus vestris? Item in psalmo quadragesimo nono: *Psal.49.* Non edam carnes taurorum, aut sanguinem hircorum bibam. Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota tua: Inuoca me in die pressuræ & eruam te, & clarificabis me. Item in Psalmo eodem: Sacrificium laudis clarificabit me, illic via est in qua ostendam illi salutare Dei. Item in psalmo quarto: Sacrificate sacrificium iustitiæ, & sperate in Dominum. Item apud Malachiam: *Malach.1.* [44] Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & sacrificium acceptum non habebo ex manibus vestris. Quoniam à solis ortu & vsque in occasum clarificatum est nomen meum apud gentes, & in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo, & sacrificium mundum; quoniam magnum est nomen meum apud gentes, dicit Dominus.

17 Quod sacerdotium vetus cessaret, & nouus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset; in psalmo 109. *Psal. 109.* Ante luciferum genui te: Iurauit dominus[45] & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinẽ Melchisedech. Item in Βασιλείων primo Deus ad Heli sacerdotem: *1.Reg.2.* Et suscitabo mihi sacerdotem fidum, qui omnia quæ sunt in corde meo faciet, & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu Christorum meorum omnibus diebus; & erit, qui remanserit in domo tua, veniet adorare in obolo pecuniæ & in pane vno.

18 Quod propheta alius, sicut Moyses, promissus sit, scilicet qui testamentum nouum daret, & qui magis audiri deberet; in Deuterono. Deus ad Moysen: *Deut.18.* [46] Et dixit dominus ad me: Prophetam excitabo eis de fratribus eorum sicut te; Et dabo verbum meum in ore eius, & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei. Et quisquis non audierit quæcunque loquutus fuerit propheta ille in nomine meo, ego vindicabo. De quo & Christus in euang. κατὰ Ioannẽ: *Ioan.5.* Scrutamini scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere, hæ sunt quæ testimonium perhibent de me; & non vultis venire ad me, vt vitam habeatis. Nolite putare quia ego vos accuso apud patrem, est qui vos accuset Moyses, in quem vos speratis. Si enim credidissetis Moysi, crederetis & mihi; de me enim ille scripsit: Si autem illius scripturis non creditis, quo modo verbis meis credetis?

19 Quod duo populi prædicti sint maior & minor, id est, vetus Iudæorũ, & nouus qui esset ex nobis futurus, in Genesi: *Gen.25.* Et dixit dominus Rebeccæ: Duæ gentes in vtero tuo sunt,[47] & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori. Item apud Osee: *Osee.2. Rom.9. Osee.1.* Vocabo non populum meum, populum meũ,[48] & non dilectã dilectam. Erit enim quo loco dicetur non populus meus, illo loco vocabuntur filij dei viui.

20 Quod Ecclesia quæ prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gentibus, quam quot synagoga ante habuisset; apud Esaiam: *Esa.54.* Iucundare sterilis quę non paris, erumpe & exclama quę non parturis; quia multi filij desertæ magis, quàm eius quę habet virum. Dixit enim dominus:[49] Dilata locum tabernaculi tui, & auleorum tuorum, & fige. Noli parcere, longas fac mensuras tuas, & palos tuos confirma. Adhuc in dexteram tuam & in sinistram extende, & semen tuum gentes possidebit, & ciuitates desertas inhabitabit. Noli timere quia reuinces. Neque reuerearis, quia maledicta es; quoniam confusionem æternam obliuisceris. Sic & Abrahę cum de ancilla natus esset prior filius, *Gen.21.* Sarra sterilis diu mansit, & sero in senecta de pollicitatione peperit filium Isaac, qui fuit typus Christi. Sic & Iacob accepit vxores duas, *Gen.29. & 30.* maiorem Liam oculis infirmioribus, in typum synagogę; minorem speciosam Rachel in typũ Ecclesię, quę & sterilis diu mansit,[50] & postea peperit filium Ioseph, qui & ipse fuit typus Christi. Et in Βασιλείων primo legitur, *1.Reg.1.* Helcana habuisse vxores duas, Fenennam cum filijs, & Annam sterilem, ex qua nascitur Samuel, non secundum ordinem generandi, sed secundum Dei miserationem & promissionem, cùm illa orasset in templo, & natus Samuel typus fuit Christi. Item in Βασιλείων primo: *1.Reg.2.* Sterilis septem peperit, & quæ plurimos

habebat

habebat filios infirmata eſt. Filij autem ſeptem
ſunt eccleſiæ ſeptem. Vnde & Paulus ſeptem ec
Apoc.1. cleſiis ſcripſit; & Apocalypſis eccleſias ſeptem
ponit, vt ſeruetur ſeptenarius numerus: vt dies
Gen.1. ſeptem, quibus Deus mundum fecit: vt angeli
ſepté qui aſsiſtunt & conuerſantur ante facié
Tob 12. Dei, [51] ſicut Raphaël angelus in Tobia dicit:
Exod.25. [52] & lucernæ ſeptiformes in tabernaculo mar-
tyrij: & oculi domini ſeptem, qui mundum ſpe
culantur: & lapis cum oculis ſeptem, vt Zacha-
Zacha 4. rias dicit: & ſpiritus ſeptem: & candelabra in
Ca. 1. Apocalypſi ſeptem: & columnæ ſeptem, ſuper
Prou. 9. quas ædificauit domum ſapientia apud Salo-
monem.

21 Quod gentes magis in Chriſtum credi-
Gen.12. turæ eſſent; in Geneſi: Et dixit Dominus Deus
ad Abraham: Exi de terra tua, & de cognatione
tua; & de domo patris tui, & vade in illam ter-
ram quam tibi oſtendero; & faciam te in gen-
tem magnam, & benedicam te, & magnifica-
bo nomen tuum, & eris benedictus; & benedi-
cam qui te benedixerit, & maledicá qui te ma-
ledixerit, & benedicétur in te omnes tribus ter
Ibid.27. ræ: de hoc ipſo in Geneſi; Et benedixit Iſaac Ia-
cob. Ecce odor filij mei ſicut odor agri pleni,
quem benedixit dominus. Et det tibi Deus de
rore cœli, & à fertilitate terræ multitudiné fru-
menti, & vini & olei; & ſeruient tibi gentes, &
adorabunt te principes, & eris dominus fratris
tui, & adorabunt te filij patris tui; & qui te ma-
ledixerit erit maledictus, & qui te benedixerit
Ibid.48. benedictus. De hoc ipſo in Geneſi: Vt vidit au
tem Ioſeph, quoniam ſuperpoſuit pater ſuus
manum dexteram ſuper caput Effraim, graue
illi viſum eſt; & apprehendit Ioſeph manum
patris ſui, auferre eam à capite Effraim ad caput
Manaſſe. Dixit autem Ioſeph ad patrem ſuum:
Non ſic pater, hic eſt primitiuus meus, ſuper-
pone dexteram tuam ſuper caput eius: Ille au-
tem noluit, & dixit: Scio fili, ſcio; & hic erit
in populum, & hic exaltabitur, ſed frater eius
iunior, maior illo erit: & ſemen eius erit in mul
Ibid.49. titudinem gentium. Item in Geneſi: Iuda te
laudabunt fratres tui, manus ſuper dorſum ini-
micorum tuorum. Adorabunt te filij patris tui,
catulus leonis Iuda, de frutice fili mi aſcendiſti,
recubans obdormiſti velut leo, & velut catu-
lus leonis. Quis excitabit illum? Non deficiet
princeps de Iuda, & dux de femoribus eius,
[53] quoad vſque veniant depoſita illi, & ipſe eſt
ſpes gentium. [54] Deligás ad vitam pullum ſuũ,
& ad helicem pullum aſinæ ſuæ. Lauabit in vi-
no ſtolam ſuam, & in ſanguine vuæ amictum
ſuum. [55] Formoſi oculi eius à vino, & candidi
dentes eius magis quàm lac. Inde in Numeris
Num.23. de populo noſtro ſcriptũ eſt: Ecce populus qua-
ſi populus leoninus exſurget. In Deuterono-
Deut.28. mio: Eritis gentes in caput, incredulus autem
populus in caudam. [56] Item apud Hieremiam:
Hier.6. Audite vocé tubę, & dixerunt: Non audiemus,
propter hoc audient gentes, & qui paſcent pe-
cora in eis. [57] In Pſalmo 17. Cõſtitues me in ca- Pſal.17.
put gentium. Populus qué non cognoui, ſerui-
uit mihi, in auditu auris obediuit mihi. De hoc Hiere.1.
ipſo apud Hieremiam dominus dicit: Priuſquá
te formarem in vtero, noui te; & priuſquá exi-
res de vulua, ſanctificaui te, & prophetá in gen
tibus poſui te. Item apud Eſaiam: Ecce teſtem Eſa.55.
illum nationibus manifeſtaui; principem & im
perantem gentibus. Item apud eundem: Gen-
tes quæ non nouerunt te, inuocabunt te: & po-
puli qui ignorabant te, ad te confugient. Item
apud eundem: Et erit in illa die radix Ieſſe, qui Eſa.11.
ſurget imperare omnibus gentibus: [58] in illum
gentes ſperabunt, & erit requies eius honor.
Item apud eundem: Terra Zabulon & terra Eſa.9.
Neptalim [59] via maris, & cæteri qui maritima
inhabitatis, & trans Iordanem gentium popu- Matt.4.
lus, ambulans in tenebris, videte lumé magnũ:
qui habitatis in regione vmbræ mortis, lumen
lucebit ſuper vos. Item apud eundem: [60] Sic Eſa.45.
dicit dominus deus Chriſto meo domino, cu-
ius teneo dexteram, vt exaudiant eum gen-
tes. Et fortitudinem regum diſrumpam, ape-
riam ante ipſum portas, & ciuitates non clau-
dentur. Item apud eundem: Venio colligere Eſa.66.
omnes gentes & linguas, & venient & videbũt
claritatem meam, & dimittam ſuper eos ſignũ,
& mittam ex eis conſeruatos in gentes quę lon
gæ ſunt, quæ non audierunt nomen meum,
neque viderunt gloriam meam, & nunciabunt
claritatem meam in gentes. Item apud eun- Eſa.5.
dem: Et in omnibus his non ſunt conuerſi: igi-
tur extollet ſignum in gentes quæ ſunt longe,
& attrahet illos à ſummo terræ. Item apud
eundem: Quibus non eſt nunciatum de eo, Eſa.52.
videbunt; & qui non audierunt, intelligent.
Item apud eundem: Manifeſtus factus ſum eis, Eſa.65.
qui me non quærunt; inuentus ſum ab eis, qui
me non interrogabant. Dixi ecce ſum géti, quæ
non inuocauit nomen meum. De hoc ipſo in
Actibus Apoſtolorum Paulus: Vobis primum Act.13.
oportuerat iudicari verbum dei, ſed quia expu-
liſtis illud, nec vos dignos vitę ęternę iudicaſtis
ecce conuertimus nos ad gentes: ſic enim dixit
per ſcripturas dominus: Ecce lucem poſui te in-
ter gentes, ita vt ſis in ſaluationem vſque ad fi-
nes terræ.

22 Quod panem & calicem Chriſti, & om-
nem gratiam eius amiſſuri eſſent Iudęi, nos ve-
rò accepturi, & quod Chriſtianorum nouũ no-
men benediceretur in terris apud Eſaiá ſic dicit
dominus: Ecce qui ſeruiunt mihi, manducabũt; Eſa 65.
vos auté eſurietis: ecce qui mihi ſeruiunt, bibét,
vos autem ſitietis: ecce qui mihi ſeruiunt, iucun
dabuntur, vos auté confundemini; vos interfi-
ciet dñs. [61] Eis auté qui ſeruiunt mihi, nomé no
minabitur nouũ, quod benedicetur in terra. Itẽ
illic: Igitur extollet ſignũ in gentes quæ ſunt lõ Eſa.5.
ge, & attrahet illos à ſummo terræ. Et ecce cito
leuiter venient, non eſurient, neque ſitient. Ité
illic: Ecce itaque dominator dominus Sabaoth Eſa.3.

auferet à Iuda, & ab Hierusalem valentem & validum, valentiam panis, & valentiam aquæ.
Psal.33. Item in psalmo tricesimo tertio: Gustate & videte quoniam dulcis est dominus: felix est vir qui sperat in eum. Timete dominum Deũ omnes sancti eius; quoniam non est inopia eis qui eum metuunt. Diuites eguerunt & esurierunt: qui autem inquirunt Dominum, non indigebunt omni bono.
Ioan.6. Item in euangelio κατὰ Ioannem dominus dicit: Ego sum panis vitæ: qui venit ad me, non esuriet; & qui in me crediderit, non sitiet vnquam.
Ibid.7. Item illic ipse: Si quis sitit, veniat & bibat. Qui credit in me, [62] sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.
Ibid.6. Item illic ipse: Nisi ederitis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis.

23 Quod ad regnum cœlorum magis gentes quam Iudæi perueniant, in euangelio dominus
Matt.8 dicit: Multi venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cœlorum. Filij autem regni exibunt in tenebras exteriores: [63] illic erit ploratio & stridor dentium.

24 Quod solo hoc Iudæi accipere veniam possint delictorum suorum, si sanguinem Christi occisi baptismo eius abluerint; & in Ecclesiam eius transeuntes, præceptis eius obtempe-
Esa.1. rauerint; apud Esaiam Dominus dicit: [64] Iam non laxabo peccata vestra. Cum extenderitis manus, auertam faciem à vobis: & si multiplicaueritis preces non exaudiam vos: [65] manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. Lauamini, mundi estote, auferte nequitias ab animis vestris, à conspectu oculorum meorum, cessate à nequitijs vestris. Discite bonum facere, exquirite iudicium, conseruate eum qui iniuriam patitur, iudicate pupillo, & iustificate viduam, & venite disputemus, dicit dominus; & [66] si fuerint peccata vestra vt phœniceũ, vt niuem exalbabo; & si fuerint quasi coccinum, vt lanã inalbabo. Et si volueritis, & audieritis me, bona terræ edetis. Si autem nolueritis, & non audieritis me, gladius vos consumet. Os enim domini locutum est ista.

ADNOTATIONES IN LIBRUM PRIMUM TESTIM. AD QUIRINUM.

cap 1. 1. Et fecerunt filij Israël malignum corã domino Deo] *Tum hic tum paulopost, substituimus hanc lectionem ex Afflig. & Cambron. cod. pro eo quod erat:* contra dominum Deum, *eo quod Græce sit* ἐναντίον κυρίου, *&* ἐνώπιον κυρίου.

2. & secuti sunt Deos gentium quæ circa illos sunt] *Aut hoc pacto legendum est cum vulg. excu. aut cum textu Græco:* Deos alios à gentibus quæ circa illos. *Ms. legunt duntaxat:* & sequuti sunt Deos, *Manut.* Deos à gentibus quæ circa illos.

3. & offenderunt dominum & reliquerunt Deum] *Sic recte Manut. & Morel. pro eo quod erat duntaxat:* & offenderunt Deum, *quia vtrumque Græce legitur apud 70. quanquam tamen multo plus legant paulo prius illi, quemadmodum hodie extant.*

4. & seruierunt Baal & dijs alienigenarum & reliquerunt dominum] *Hæc verba omissa rursum adiecimus ex vtroque Ms. Nam si hæc prætermittenda sint, eo quod hodie 70. non legant, neque legendum quod sequitur:* & non seruierunt ei. *Atqui vtrumque habẽt cæteri excusi omnes, & postremum ipse Manutius.*

5. Apud Malachiam] *Ex codice Camb. & vet. exc. cum Morel. hoc legimus, pro eo quod corrupte erat:* Malachiel; *nam Tertul. hunc prophetam citans, & ipse Cyprianus infra c.16. & li.2.c.5. & li.3.c.3. prius illud legunt.*

6. Item illic] *Ex vtroque Ms. & vet. exc. addimus:* Item illic, *& congruit, eo quod ex alio c. Hier. citetur quod sequitur.* cap.2.

7. Item in Βασιλειῶν libro tertio] *Quum hoc legant tum hic tum vbique postea tribus his libris vterque Ms. & vet. exc. nos cum Morel. vbique id substituimus, pro eo quod erat:* Regum. *Præsertim quum & Tertul. li. 3. aduersus Marcionem, (quem librum imitatur hoc opere) legat: & in primo Basiliarum, & libro 4. Habes tertiam Basiliarum; & si quartam, (pro quo legendum: tertium & quartum) & eodem libr. 4. Sic & retro in* Βασιλείοις. *Et certe genitiuus iste pluralis, non minus voci* Βασιλεία *communis est quàm voci* Βασιλεύς, *vt non, obstet quod:* Regnorum, *alibi legant Tertul. & Cyprianus. Quod semel dixisse sufficiat.*

8. Æmulando æmulatus sum Domino deo] *Hanc lectionem Manut. confirmat vterque Ms. est autem ad verbum è Græco; prior lectio:* Dominũ deũ, *magis Latina erat.*

9. & remansi ego solitarius] *Ms. vterque:* solus, *sed Græce est:* μονώτατος.

10. Desciuerunt à te] *Siue hoc legas, siue quod habent Ms.* Discesserunt, *perinde est. Ascribit autem Esdræ & eum librum qui ab alijs Neemiæ inscribitur.*

11. & prębe aures terra] *Etiam hic indifferens est hæc lectio, & Ms.* auribus percipe; *præterquam quod ista magis accedat ad lectionem Tertul. li. 3. adu. Marc.* in aures percipe, *& quod significantius exprimit vocem græcam* ἐνωτίζου. cap.3.

12. ipsi autem me reprobauerunt] *Sic Ms. & Manut. Cyprianus supra lib. de Orat. domin. & excusi vulga.* me spreuerunt. *perinde est. Nã & græca vox vtrumque significat, & Tertul. quoque variat. Libro enim aduersus Iudæos legit:* spreuerunt me, *li. 3. aduersus Marcion.* me reiecerunt; *& lib. de Orat.* me non agnouerunt.

13. Semen nequam] *Concordant in hoc Ms. tũ hic tum supra lib. de Orat. domin. vetus quoque excu. & Remboldus vt legant:* Semen, *non:* semini. *Pro:* nequam, *autem hic legunt:* pessimum.

14. & in indignationem misistis] *Hanc Cypriani*

priani vtroque loco lectionem, confirmat Tertul. libro aduersus Iudaeos; quare non placet lectio Ms. prouocastis.

15. Incrassauit enim cor populi huius] *Ita nos primi ex vet. exc. & vtroque Ms. cod. Elegantior quidem est lectio Remboldi & caeterorum exc. omnium:* incrassaui, *sed repugnat vox Graeca ἐπαχύνθη, quae reperitur iuxta 70. non modo Isa. 6. c. vnde hic locus citatur, sed & Matth. 13. & Act. 28. Cypriano etiam non est infrequens, Actiuis verbis pro passiuis vti. Tertul. vero adu. Marcion. li. 3. & caeteri legunt passiue:* incrassatum est.

16. qui non poterunt aquam portare] *Ad verbum expressit quod Graecè est δυνήσονται. Epistola tamē supra 70. & lib. de Vnit. Eccle. legit:* possunt, *& Tertu. aduersus Iudaeos:* poterant.

17. Incassum facta est metatura falsa] Metatura, *legunt Camb. cod. Grau. Morel. & Manut. pro eo quod Afflig. & alij exc.* moechatura. *Graecè est σχοῖνος, quae vox propriè iuncum significat, quare quum iuncis marinis olim scribere soliti sint veteres, rectè D. Hiero. vertit stylum. Significat & funem, vnde σχοινίον funiculus, quia ex vlua & iunco palustri (teste Plinio li. 12. c. 1.) nectuntur & torquentur funes. Significat etiam idē quod σχοινισμὸς, id est mensuram per funem. Vnde apud Herodotum σχοῖνος pro mēsura terrae Persica accipitur 60. Stadiorum, seu iuxta Plinium 40. hanc significationem respexit qui vertit :* metatura, *atque adeo magis placet haec lectio, quàm aliorum :* moechatura, *praesertim quum infra c. 20. quod alij verterunt:* funiculos, *Cyprianus:* mensuras, *vertat. E contrario verò non placet quod reposuerunt :* vestra, *pro eo quod erat :* falsa, *nam Graecè est ψευδὴς. Quanquam tamen dissentiat & in caeteris textus graecus, qui hodie exstat.*

18. scribae confusi sunt] *Hanc restitutionē Manutio acceptam debemus, pro eo quod corrupte legebatur:* contusi. *Consentiunt Ms. cod. & quod Graecè est ᾐσχύνθησαν.*

19. Item in Psalmo 81.] *Sic rectè cum veter. excu. Morelio, & Manutio, reperiuntur enim ibi verba citata.*

20. Item in euangelio κατὰ Ioannem] *Tum hic tum vbique toto hoc opere sic legunt Ms. vterque, vetus exc. Morel. & Costerius; quare & mihi placet magis quàm vulgata:* secundum, *quod semel dixisse sufficiat.*

cap. 4. 21. Sed in illa die audient surdi sermones libri] *Ms. addunt:* huius, *sed non est apud 70.*

22. Mox autem vt conuersi fuerint ad dominum auferetur] *Ita ex Ms. & vet. cod. pro eo quod erat* vt conuersus fuerit, &: aufertur, *quod primus substituit Remboldus.*

23. Dominus post resurrectionem dicit] *Ex Ms. recens adijcimus:* dicit.

24. Quia sic scriptum & sic oportebat] *Locum antea mutilum sic suppleuimus ex Ms. nam & Graecè ita legitur.*

cap. 5. 25. Iustus autē ex fide mea viuet] *Consentiūt in hac lectione Ms. cum exc. Causam varietatis inter 70. & Hebraeos, vide apud D. Hieron. in comment.*

26. alieni comedent eam] *Ms. cum Morel.* alienigenae, *sed prius habet Tertul. aduersus Iudaeos, aduersus verò Marcion. li. 3. legit :* extranei. *Sic etiam quod illic legit Tertul.* custodiarium, *hic legit:* casula. cap. 6.

27. & quasi Gomorrha similaremur] *Rectius sic Afflig. & vetus excu. cum Costerio; quàm caeteri:* similaremus.

28. Venite ambulemus] *Praemittit Cambron.* cap. 7. *cod.* Domus Iacob, *sed non est opus.*

29. κατὰ Ioannem] *Recens hoc adijcio ex vtroque Ms. & vet. exc.*

30. Reuocate inter vos nouitatem] *Hoc ad* cap. 8. *verbum ex Tertul. aduersus Iudaeos. Idem tamē aduersus Marcion. li. 1. aliter legit.*

31. qui terris hominibúsque ob delicta pereuntibus] *Sic Ms. antea exc.* qui terris omnibus, *Manu. & Morel.* qui in terris, omnibus.

32. Signo autem domini] *De hoc supra latius epistola ad Tybaritanos & infra lib. 2. c. 20. & 21.*

33. Ne discant. Et dicet] *Vitio Remboldi irrep-* cap. 9. *seras:* discedant. *Nos vero cum Costerio substituimus:* dicet. *nam apud 70. est, ἐρεῖ. Ex Ms. quoque denuo reposuimus:* ero fidens, *pro eo quod legunt Manut. & Morel.* oro, *nam graecè est πεποιθὼς ἔσομαι.*

34. de Hierusalem] *Sic Ms. tum hic tū postea,* cap. 10. *& est Cyprianicum magis quàm:* ab.

35. quia non permanserunt in testamento cap. 11. meo &c.] *Haec ad finem capitis vsque desiderantur in vtroque Ms. habent tamen vet. excu. & Propheta Hieremias.*

36. per deserta adducet illos, aquam de petra cap. 12. producet illis] *Quod genuina sit haec lectio, vide Tō. 5. epistolam 63.*

37. cuius non sum idoneus calceamenta portare] *Ms.* dignus, *sed prius significat vox Graeca: ἱκανὸς.*

38. Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu] *Etiam hic Ms. omittunt:* sancto.

39. Ad quid tumultuatae sunt gentes] *Ms.* cap. 13. Quare, *Iidem paulopost:* proijciamus, *sed Tertul. lib. 1. 3. & 5. aduersus Marcion. prius legit; qui etiam modo:* principes, *modo:* magistratus, *legit, & li. de resur. carn.* Archontes.

40. apud Hieremiam] *Sequentia desiderantur in Ms.*

41. Item apud Hieremiam] *Haec ad finem ca-* cap. 14. *pitis omisit Manutius, & Ms. nostri; sed quia reperiūtur in veteri exc. & ad institutum faciunt, denuo adiecimus.*

42. & erigam thronum eius] *Ms.* & statuā, cap. 15.

43. Quo mihi multitudinem] *Reposuimus* cap. 16. *hanc Ms. lectionem, pro eo quod erat:* Quid, *eo quod sic etiam legat Tert. aduersus Iud. vbi ita legit quod sequitur :* Holocaustomata & sacrificia vestra & adipem hircorum & sanguinem taurorū nolo.

44. Non est mihi volūtas circa vos] *Ms.* voluptas, *sed male, est enim graecè θέλημα. Notatu autem dignum, quod Tertul. lib. 3. aduersus Marcio. hunc interpretetur locum de sacrificio ecclesiae.*

45. & non poenitebit eum] *Adijciunt Ms.* cap. 17.

eum, *sed non est apud 70.*

cap.18. 46. Et dixit dominus ad me] *Ms.* ad Moysen, *sed prius habent 70. Ex ijs ecōtrario restituimus:* quæcunque locutus fuerit, *pro eo quod erat:* quæ loquetur, *quia Græcè est,* ὅσα ἂν λαλήσῃ.

47. & duo populi de ventre tuo] *Hoc ex Ms. pro eo quod erat:* de vtero tuo, *præsertim quum & apud 70. duæ sint diuersæ voces:* γαστὴρ καὶ κοιλία, *& sic etiam legat Tertul. initio lib. aduersus Iudæos.*

cap.19. 48. & non dilectam, dilectam] *Quum sic legant Ms. & vet. exc. placet magis quàm Remboldi & vulg. lectio:* & non dilectum, dilectum, *eo præsertim quod Græcè sit apud Apostolum:* καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου, καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην ἠγαπημένην, *ex quo loco verba hæc haud dubie citata sunt, non enim reperiuntur apud Osee. Neque tam noua est hæc lectio, vt eam reperire sit apud D. Chrysostomum & Theophilact. interpre.*

cap. 20. 49. Dilata locum tabernaculi tui & aulæorum tuorum, & fige] *Ita ex Ms. & vet. exc. hunc locum restituimus, pro eo quod erat:* & pelles tabernaculorum tuorum extende. *Nostram autem lectionem confirmant, tam D. Hieron. in comment. & D. Amb. Exam. lib. 3. c. 1. sic legentes iuxta 70. tum quod Græcè legatur:* καὶ τῶν αὐλαιῶν σου πῆξον. *Quod autem bodie illic interseritur:* τὰς δέῤῥεις, *ex dictis locis colligo, postea super additum, neque ætate dictorum veterum lectum fuisse, sed additum ex Hebræo, atque adeo prætermittendum in Græcis exemplaribus. Est proinde etiam superfluum quod addit Morelius :* & fige funiculos tuos.

50. & postea peperit filium Ioseph] *Adieci:* filium, *ex Ms. antea desiderabatur.*

51. sicut Raphael angelus, in Tobia dicit] *Tobiæ librum citatum habes à D. Cypriano, non hic modo, sed & supra epistola 52. at libris de Orat. domin. de Mortalitate, de Oper. & Eleem. de Bono patient. & ad Fortun. cap. 10. ac 11. Infra quoque lib. Testim. 3. cap. 1. 6. & 62. vbi ex Tobia probat rem magni momenti; nempe non esse iungenda matrimonia cum gentilibus: immo libro de Orat. domin. & de Oper. & Eleē. scripturam diuinam vocat Sic D. Irenæus inter Prophetas qui contumelia afficiebantur à Gnosticis, enumerat Tobiam lib. 1. aduersus hæret. cap. 34. D. Alexandr papa 1. Trinitatem epistola 1. hinc comprobat D. Hilarius ex 12. ca. Tobiæ, probat intercessionem angelorum pro nobis in Psal. 129. D. Ambros. librū scripsit de Tobia & citatur ab eodem Hexam. lib. 6. c. 4 ac de Helia & ieiun. c. 10. Chrys. eiusdem c. 4. citat hom. 13. ad populū Antioch. Quare temerarie à quibusdam reijcitur liber Tobiæ. præsertim quum in Canone scripturarum enumeretur à D. August. lib. 2. de doctrin. Christi c. 5. D. Innocentio epistola ad Exup. ca. vlt. Concil. Carthag. 3. Gelasio papa in Concilio 70. Episcoporum & postremum à Conciliis Florentino & Tridentino. Immo ipse Hieron. præfat. comment. in Ionam: Liber (inquit) Tobiæ, licet non habeatur in Canone (de Canone Hebræorum loquens) tamen vsurpatur ab Ecclesiasticis viris; & præfatio. in Tobiam, satis indicat, se contemnere Pharisæorum supercilium, qui illum in Canonem non recipiunt. Vnde rectè Isidorus 6. Ethim. cap. 1. de hoc & similibus libris loquens: Licet eos (inquit) Hebræi in suum Canonem non recipiant, ecclesia Christiana inter diuinos honorat & prædicat libros.*

52. & lucernæ septiformes in tabernaculo martyrij] *Magis placet hæc Ms. lectio quàm aliorū:* testimonij, *eo quod sic legatur supra lib. ad Fortun. ca. 11. vbi latius de numero septenario. Placet item lectio Ms. magis tum ibi tum hic :* lucernæ septiformes, *eo quod, præterquam in Exodo, sit etiam lucernarum 7. mentio apud Zachariam, antea erat:* lucerna septiformis.

53. quoadvsque veniant deposita illi] *Ms.* quæ deposita sunt illi, *sed prius ad verbum est apud 70. Longe aliter vertit ex Hebr. D. Hieronym.* donec veniat qui mittendus est; *Chrysosto. in comment. sic interpretatur lectionem 70.* donec veniat, cui repositum est regnum. cap.21.

54. Deligans ad vitem pullum suum & ad helicem] *Siue:* Deligans, *legas cum excu. siue:* Religans, *cum Ms. perinde est. Rectè autem primus Grauius restituit hunc locum, pro eo quod erat corruptissime:* & ad illicem. *Est autem* ἕλιξ *græce palmes siue pāpinus vitis.*

55. formosi oculi eius à vino] *Rectè sic legendum primus coniecit Erasmus, pro eo quod erat corruptè:* Formidolosi, *Græcè enim est* χαροποιοί. *Afflig. legit:* pulchriores.

56. Item apud Hieremiam] *Ita potius legendum, quam quod habent Manut. & Morel.* apud Ezechielem, *hinc constat quod verba citata reperiantur Hieremiæ sexto.*

57. Item in Psalmo xvij.] *Nescio cur Manut. & Morel. reposuerint:* xvj. *cùm prius legant cū exc. cæteris nostri Ms. & reperiantur hæc verba Psal 17.*

58. & in illum gentes sperabunt] *Etiam hoc denuo ex Ms. pro eo quod legunt:* in illo, *eo quod Græce sit:* ἐπ' αὐτόν.

59. Sic dicit dominus deus Christo meo domino] *De hac lectione ita D. Hierony. in comment. Scio (inquit) in hoc capitulo non solum Latinorum sed & Græcorum plurimos vehementer errare, existimantium scriptum esse:* Sic dicit dominus Christo domino meo, *vt intelligatur, iuxta illud quod alibi legimus: Pluit dominus à domino, &: Dixit dominus domino meo. Neque enim* κυρίῳ *quod dominum sonat sed* κύρῳ *dicitur. (ita enim lego pro eo quod est apud illum Cyro.) Fuit autem is Rex Persarum, qui Babylonem Chaldæósque superauit, de quo Xenophō octo librorum historiam scripsit.*

60. Via maris, & cæteri qui maritima maris inhabitatis] *Videtur vtrumque posuisse Cypr. vt prius per posterius explicetur, hoc enim est apud Isaiam iuxta 70. & illud Matth. 4.*

61. Eis autem qui seruiunt mihi, nomen nominabitur nouum] *Rectè sic Manut. & Morel. ad verbum ex Græco, pro eo quod erat duntaxat:* & seruos meos vocabo nomine alio. cap.22.

62. sicut dicit scriptura] *Recens hoc adiecimus ex Ms. nam reperitur apud Euangelistam loco hic citato.*

illic

63. illic erit ploratio] *Ms.* fletus, *sed prius habes etiam supra lib. de Oratione dominica.*

cap.21. 64. Iam non laxabo] *Ms.* relaxabo.

cap.24. 65. manus enim vestrę sanguine plenę sunt] *Ex ijs recens adijcimus vocem:* sunt, *nam habet eam & Tertul. lib. aduersus Iudæos.*

66. Si fuerint peccata vestra, vt phœniceum] *Expreßit Latine vocem Græcam* φοινικοῦν, *pro eo quod alij:* puniceum *dicunt. Tertul. vero li. adue. Marc. 4. legit:* tanquam roseum. *Atqui siue:* inalbabo, *legas cum exc. siue:* dealbabo, *cum Ms. perinde est. Tertul. vtrobique habet:* exalbabo.

Finis libri primi.

LIBRI SECVNDI CAPITVLA.

1 Christum primogenitum esse, & ipsum esse sapientiam Dei, per quem omnia facta sint.
2 Quod sapientia Dei Christus, & de sacramento incarnationis eius, & passionis, & calicis & altaris, & Apostolorum qui missi prædicauerunt.
3 Quod Christus idem sit & sermo Dei.
4 Quod Christus idem sit manus, & brachiū Dei.
5 Quod idem angelus, & Deus.
6 Quod Deus Christus.
7 Quod Christus Deus venturus esset illuminator & saluator generis humani.
8 Quod cum à principio filius Dei fuisset, generari denuo haberet secundum carnem.
9 Quod hoc futurum esset signum natiuitatis eius, vt de virgine nasceretur homo & deus, hominis & Dei filius.
10 Quod homo, & deus Christus ex vtroque genere concretus, vt mediator esse inter nos & patrem posset.
11 Quod de semine Dauid secundum carnem nasci haberet.
12 Quod in Bethleem nasceretur.
13 Quod humilis in primo aduentu suo veniret.
14 Quod ipse sit iustus, quem Iudæi occisuri essent.
15 Quod ipse dictus sit ouis & agnus, qui occidi haberet: & de sacramento passionis.
16 Quod idem & lapis dictus sit.
17 Quod deinde idem lapis mons fieret, & impleret totam terram.
18 Quod in nouissimis temporibus idem mōs manifestaretur, super quem gentes venirent, & in quem iusti quique ascenderent.
19 Quod ipse sit sponsus, ecclesiā habens sponsam, de qua filij spiritaliter nascerentur.
20 Quod cruci illum fixuri essent Iudæi.
21 Quod in passione crucis & signo, virtus omnis sit & potestas.
22 Quod in hoc signo crucis salus sit omnibus qui in frontibus notentur.
23 Quod medio die in passione eius tenebræ futuræ essent.
24 Quod à morte non vinceretur, nèc apud inferos remansurus esset.
25 Quod ab inferis tertio die resurgeret.
26 Quod cùm resurrexisset, acciperet à patre omnem potestatem, & potestās eius æterna sit.
27 Quod perueniri non posit ad Deum patrē, nisi per filium eius Iesum Christum.
28 Quod ipse iudex venturus sit.
29 Quod ipse sit rex in æternum regnaturus.
30 Quod ipse sit & iudex & rex.

TESTIMONIORVM LIBER secundus aduersus Iudæos ad Quirinum.

CAPVT PRIMVM.

CHRISTVM primogenitum esse & ipsum esse sapientiam Dei, per quem omnia facta sint, apud Salomonem[1] in parœmijs: Dominus condidit me initium viarum suarum, in opera sua ante sæculum fundauit me; in principio antequam terram facerer, & antequam abyssos constitueret, priusquam procederēt fontes aquarum, antequam montes collocarentur, ante omnes colles genuit me dominus. Fecit regiones & inhabitabilia, & fines inhabitabiles sub cœlo. cùm pararet cœlum, aderam illi, & cùm secerneret suam sedem. Cum super ventos validas faceret desuper nubes, & cùm cōfirmatos ponebat fontes sub cœlo; quando fortia faciebat fundamenta terræ; eram penes illum disponens; ego eram, cui adgaudebat: quotidie autem iucundabar ante faciem eius in omni tēpore, cùm lętaretur orbe perfecto: [2] Item apud eundem in ecclesiastico: Ego ex ore altissimi *Eccle.24.* prodiui ante omnem creaturam. Ego in cœlis feci, vt oriretur lumen indeficiēs, & nebula texi omnem terram. [3] Ego in altis habitaui, & thronus meus in columna nubis. Gyrum cœli circuiui, & in profundum abyssi penetraui, & in fluctibus maris ambulaui, & in omni terra steti: Et in omni populo & in omni gente primatum habui, & omnium excellentium & humilium corda propria virtute calcaui. In me omnis spes vitæ & virtutis. Transite ad me omnes qui concupiscitis me. Item in psalmo 88. Et ego primogenitum ponam eum, altissimum apud reges terræ. In æternum seruabo illi misericordiam meam, & testamentum meum fidele illi. Et ponam in sæculum sæculi semen eius. Si dereliquerint filij eius legem meam, & in iudicijs meis non ambulauerint: si iustificationes meas profanauerint, & pręcepta mea non obseruauerint, visitabo in virga facinora eorum & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis.

eis. Item in euangelio κατὰ Ioannem dominus dicit: (Ioan. 17.) Hęc autem est vita ęterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Ego te clarificaui in terra: opus perfeci quod dedisti mihi vt faciam. Et nunc tu clarifica me apud te ipsum claritate, quam habui apud te prius quàm mundus fieret. Item Paulus ad Colossenses: (Coloss. 1.) Qui est imago dei inuisibilis, & primogenitus totius creaturę. Item illic: Primogenitus à mortuis, vt fieret in omnibus ipse primatum tenēs. Item in Apocalypsi: (Apoc. 21.) Ego sum α & ω initium & finis. Ego sitiēti dabo de fonte aquę vitę gratis. Quod idem sit & sapientia & virtus Dei, Paulus ad Corinthios prima: (1. Cor. 1.) Quoniam Iudęi signa desiderant, & gręci prudentiam quęrunt: nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudęis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudęis & Gręcis, Christum Dei virtutem & dei sapientiam.

2 Quod sapientia dei Christus, & de sacramento incarnationis eius, & passionis, & calicis, & altaris, & apostolorum qui missi prędicauerunt; apud Salomonem in parœmijs: (Prou. 9.) Sapiētia ędificauit sibi domum, & subdidit columnas septem. [4] Mactauit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & parauit suam mensam, & misit seruos suos cōuocans cum excelsa prędicatione ad craterem dicens: Quis est insipiēs decliner ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinū quod miscui vobis. Derelinquite stultitiam, & quęrite prudentiam, [5] & corrigite scientiam in intellectu.

3 Quod Christus idē sit sermo Dei; in psalmo 44. [6] Eructauit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Item in psalmo 32. Sermone dei cœli solidati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Item apud Esaiam; (Esa. 10.) Verbum consummans & breuians in iustitia: quoniam sermonem breuiatum faciet deus in toto orbe terrę. [7] Item in psalmo 106. Misit sermonem suum & curauit illos. Item in euāgelio κατὰ Ioānem. (Ioan. 1.) [8] In principio erat sermo, & sermo erat apud deum, & Deus erat sermo. Hic erat in principio apud deum: omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. [9] Quod factum est in illo vita erat, & vita erat lux hominum; & lux lucet in tenebris, & tenebrę illam non comprehenderunt. Item in Apocalypsi: (Apoc. 19.) Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus: & qui sedebat super eum, vocabatur fidelis & verus, ęquum iustúmque iudicans, & preliabantur; erátque coppertus veste conspersa sanguine, & dicitur nomen eius sermo Dei.

4 Quòd Christus idem manus & brachium dei sit, apud Esaiam: (Esa. 59.) Nunquid non valet manus Dei vt saluos faciat? aut grauauit aurem vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter peccata vestra auertit faciem suam à vobis ne misereatur; [10] manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra iniustitiam meditatur. Nemo loquitur vera, neque est iudicium verum. Fidunt in vanis, & loquuntur inania, qui parturiunt dolorem, & pariunt facinus. Item illic: (Esa. 53.) Domine quis credidit auditui nostro? & brachium Dei cui reuelatum est? Item apud eundem sic dicit Dominus: (Esa. 66.) Cœlum mihi thronus, & [11] terra suppedaneum pedum meorum: Quam mihi sedem ædificabitis? aut quis locus ad requiem mihi? omnia enim ista fecit manus mea. [12] Item apud eundem: Domine Deus altum est brachiū tuum, & non sciebant: cùm cognouerint autem, confundentur. Item apud eundem. [13] Reuelauit Dominus brachiū (Esa. 52.) suum, illum sanctum, in conspectu omnium gentium; videbunt omnes gentes ipsa suprema terræ salutem à Deo. [14] Item illic: (Esa. 41.) Ecce feci te sicut rotas vehiculi triturantis nouas [15] in se retornatas; & triturabis montes & extenuabis colles, & sicut lanuginem pones & ventilabis, & ventus occupabit illos & procella disperget: tu autem iocundaberis in sanctis Israël, & exultabunt inopes [16] & egeni; quærent enim aquam & non erit, lingua enim eorum à siti siccabit. ego Dominus Deus, ego exaudiam deus Israël, & non derelinquam eos, sed aperiam inter mōtes flumina & in medijs campis fontes, [17] faciam desertam in nemora aquosa, & sitientem terram in aquæ ductus; ponam in inaquosam terram, cedrum & buxum & myrthum & cypressum & populum, [18] vt videant & cognoscant & sciant [19] & credant simul, quia manus domini fecit ista, & sanctus Israël ostendit.

5. Quòd idem angelus & Deus Christus, in Genesi ad Abraham: (Gen. 22.) Et vocauit eum angelus Domini de cœlo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi quidquam. Nunc enim cognoui quoniam times Deum tuum [20] & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me. Item illic ad Iacob: (Gen. 31.) Et dixit mihi angelus Domini in somnis: Ego sum Deus [21] quem vidisti in loco Dei, vbi vnxisti mihi titulum lapideum, & vouisti mihi votum. Item in Exodo: (Exod. 14.) Deus autem pręibat eos, die quidem per columnam nubis, ostēdere illis iter, noctu autem in columna ignis. Et postea illic: (Exod. 13.) Promouit autem angelus Dei, qui pręcedebat exercitum filiorum Israël. Item illic: Ecce ego præmitto angelum meum ante faciem tuam ad custodiēdum te in itinere, [22] vt te inducat in terram quam tibi præparaui. Obserua eum & obaudi eum, [23] & ne fueris inobaudiens ei, & non deerit tibi; nomen enim meum in illo est. Vnde ipse in euangelio dicit: (Ioan. 5.) Ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me: cùm alius venerit in nomine suo, illum accipietis. Et item in psalmo 117. Benedictus est qui venit in nomine Domini. [24] Item in Malachia:

Malach. 2. chia: Teſtamentum meum fuit[25] cum Leui vi-
tæ & pacis, & dedi illi timorem [26] vt timeret
me, [27] à facie nominis mei proficiſci illũ.[28] Lex
veritatis fuit in ore eius, [29] iniuſtitia non eſt in
uenta in labijs eius. In pace linguæ corrigens,
ambulauit nobiſcum; & multos auertit ab in-
iuſtitia. Quoniam labia ſacerdotis ſeruabunt
ſcientiam, & legem exquirent ab ore eius, quo-
niam Angelus omnipotentis eſt.

6 ℣ Quòd deus Chriſtus, in Geneſi: Dixit
Gen. 35. autem Deus ad Iacob: Exurge & aſcende in lo
cum Bethel, & habita illic, [31] & fac illic altare
illi Deo, qui tibi apparuit cùm fugeres à facie
Eſa. 45. Eſau fratris tui. Item apud Eſaiã: Sic dicit do-
minus deus Sabaoth: Fatigata eſt Ægyptus, &
negotiatio Æthiopum, & Sabaim viri alti ad te
tranſgredientur, & tui erunt ſerui, & poſt te
ambulabunt vincti compedibus; & adorabunt
te[32] & in te precabuntur; quoniam in te Deus,
eſt, & non eſt deus alius præter te. Tu enim es
Deus, & non ſciebamus, Deus Iſraël ſaluator.
Confundentur & reuerebuntur omnes qui ad-
uerſantur tibi, & cadent in confuſionem. Item
Eſa. 40. apud eundem: Vox clamantis in deſerto: [33] pa-
rate viam Domini, rectas facite ſemitas dei no-
ſtri. Omnis riuus implebitur, & omnis mons
& collis humiliabitur; & erunt omnia tortuoſa
in directum, & aſpera in campum, & videbitur
claritas domini, & videbit omnis caro ſalutare
dei, quoniam dominus, locutus eſt. [34] Item a-
Baruc. 3. pud Hieremiam: Hic deus noſter & non depu
tabitur alius abſque illo: qui inuenit omnem
viam prudentiæ, & dedit eam Iacob puero ſuo,
& Iſraël dilecto ſibi: poſt hęc in terris viſus eſt,
& cum hominibus conuerſatus eſt. Item apud
Zach. 10. Zachariam deus dicit: Et tranſibunt per mare
anguſtum, & percutient in mari fluctus, & are-
facient omnes altitudines fluminum: & con-
fundetur omnis iniuria Aſsyriorũ, & ſceptrum
Ægypti auferetur, [35] & confortabo eos in do-
mino deo ipſorum, & in nomine eius gloria-
buntur, dicit dominus. Item apud Oſee dicit
Oſee 2. dominus: Nõ faciam iuxta iram indignationis
meæ, non finam deleri Effraim: quoniam deus
ego ſum, & non homo in te ſanctus, & non in-
troibo in ciuitatem, poſt Deum ibo. Item in
pſalmo 44. Thronus tuus deus in ſæcula ſæcu-
lorum, virga æquitatis, virga regni tui. Dilexi-
ſti iuſtitiam & odiſti iniquitatem, propterea vn
xit te Deus deus tuus, oleo exultationis ſuper
participes tuos. Item in pſalmo 45. [36] Vacate
& cognoſcite; quoniam ego ſum Deus. Exalta
bor in gentibus, & exaltabor in terra. Item in
pſalmo 81. Non cognouerunt neque intellexe-
runt, in vmbra deambulabunt. Item in pſalmo
67. Cantate Deo, pſallite nomini eius, viam
facite ei qui aſcendit in occaſum, Deus nomen
Ioan. 1. illi. Item in euangelio ꝗ Ioannẽ: In principio
& 20. erat ſermo, & ſermo erat apud Deum, & deus
erat ſermo. Item in eodem Dominus ad Tho-
mam; Inijce huc digitum tuum, & vide manus
meas, & noli eſſe incredulus, ſed fidelis: Re-
ſpõdit Thomas & dixit illi: Dominus meus &
deus meus. Dicit illi Ieſus, quia vidiſti me, cre-
didiſti: Felices qui non viderunt & crediderũt.
Item Paulus ad Romanos: Optabam ego ipſe Rom. 9.
anathema eſſe à Chriſto pro fratribus cognatiſ-
que meis ſecundum carnem, qui ſunt Iſraëlitæ,
quorum adoptio & claritas, & teſtamentum,
& legis conſtitutio, & famulatus, & promiſsio
nes, quorum patres, ex quibus Chriſtus ſecun-
dum carnem, qui eſt ſuper omnia [37] Deus be-
nedictus in ſæcula. Item in Apocalypſi: Ego Apoc. 21.
ſum α, & ω, initium & finis. Ego ſitienti dabo
de fonte aquæ vitæ gratis: [38] qui vicerit poſside
bit ea, & eorum hæreditatem: & ero eius deus,
& ille erit mihi filius. Item in pſalmo 81. Deus
ſtetit in ſynagoga deorum, in medio autẽ deos
diſcernens. Et iterum illic. Ego dixi dij eſtis,
[39] & filij altiſsimi omnes: vos autem ſicut ho-
mines moriemini. Quod ſi iuſti qui fuerint &
pręceptis diuinis obtemperauerint, dij dici poſ-
ſunt: quãto magis Chriſtus Deus dei filius? Sic
ipſe in euangelio dicit ꝗ Ioannem: Nonne ſcri- Ioan. 10.
ptum eſt in lege, quoniam ego dixi dij eſtis? Si
illos dixit deos[40] ad quos ſermo Dei factus eſt,
& non poteſt ſolui ſcriptura; quem pater ſancti
ficauit & miſit in ſæculum, vos dicitis: [41] quo-
niã blaſphemas, quia dixi filius dei ſum? Quòd
ſi nõ facio facta patris, nolite mihi credere; quòd
ſi facio, & mihi non vultis credere, factis credi-
te; & cognoſcite, quoniam in me eſt pater, &
ego in illo. Item in euangelio ꝗ Matthæum: Et Matth. 1.
vocabitis nomen eius Emmanuel, quod eſt in-
terpretatum nobiſcum Deus.

7. Quòd Chriſtus deus venturus eſſet illu-
minator & ſaluator generis humani; apud Eſa-
iam: Confortamini manus reſolutæ & genua Eſa. 35.
debilia, [42] exhortamini: Qui eſtis puſillanimi,
nolite metuere. Deus noſter iudiciũ retribuet,
ipſe veniet & ſaluos faciet nos. Tunc aperien-
tur oculi cæcorum, & aures ſurdorum audient.
Tũc ſaliet claudus ſicut ceruus, & plana erit lin-
gua mutorum: quia rupta eſt in deſerto aqua, &
riuus in terra ſitienti. Item illic: Non ſenior ne Eſa. 63.
que angelus, ſed ipſe dominus liberabit illos,
quia diliget eos & parcet eis: & ipſe redimet
eos. Item illic: Ego Dominus deus vocaui te in Eſa. 42.
iuſtitia, vt teneam manum tuam, & conforta-
bo te; & dedi te in teſtamentum generis mei, in
lumen gentium, aperire oculos cœcorum, pro-
ducere à vinculis vinctos, & de domo carceris
ſedentes in tenebris. Ego dominus deus, hoc Eſa. 42.
mihi nomen eſt: claritatem meam alij non da-
bo, neque virtutes meas ſculptilibus. Item in
pſalmo 24. Vias tuas domine oſtende mihi, &
ſemitas tuas edoce me, & deduc me ad veritatẽ
tuam [43] & doce me: quoniam tu es deus ſalua-
tor meus. Vnde in euangelio ꝗ Ioannem do-
minus dicit: Ego ſum lumen mundi: qui me ſe Ioan. 8.
cutus fuerit, non ambulabit in tenebris, ſed ha-
bebit lumen vitæ. Item ꝗ Matthæum: Gabriel

angelũs

Matth.1. angelus ad Ioseph: Ioseph fili Dauid, ne metueris assumere Mariam vxorem tuam. Quod enim ex illa natum fuerit, de Spiritu sancto est. Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum. Hic enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. Luc.1. Item ♃ Lucam: Et Zacharias impletus est spiritu sancto, & prophetauit dicens: Benedictus dominus Deus Israël, qui prospexit redemptionem populo suo, & excitauit nobis cornu salutis in domo Dauid pueri sui. Item illic: Angelus ad pastores: ne timueritis: ecce enim adnuncio vobis, quoniā natus est vobis hodie saluator, qui est Christus Iesus in ciuitate Dauid.

8. Quod cum à principio filius Dei fuisset, generari denuo haberet secundum carnem: in psalmo 2: Dominus dixit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Item in euangelio ♃ Lucam: Luc.1. Et factum est,[44] vt audiuit salutationem Mariæ Helisabet, exultauit infans in vtero eius; & impleta est Spiritu sancto, & exclamauit voce magna, & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui. [45] Et vnde hoc mihi contingit vt veniat mater Domini mei ad me? Gal 4. Item Paulus ad Galatas: At vbi aduenit impletio temporis, misit deus filiū suum natum de muliere. Item in epistola Ioannis: 1.Ioan.4. Omnis spiritus, qui confitetur Iesum Christum in carne venisse, de Deo est:[46] qui autem negat in carne venisse, de deo non est, [47] sed est de antichristi spiritu.

9. Quod hoc futurum esset signum natiuitatis eius, vt de virgine nasceretur homo & deus, Esa.7. hominis & Dei filius, apud Esaiam: Et adiecit dominus loqui ad Achaz: dicens: Pete tibi signum à domino deo tuo in altitudinem sursum, & in altitudinē deorsum. Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo dominum Deum meum. Et dixit: [48] Audite itaque domus Dauid; Non pusillum vobis certamen cum hominibus quoniam deus præstat agonem. Propter hoc dabit Deus ipse vobis signum: [49] ecce virgo in vtero accipiet, & pariet filium & vocabitis nomen eius Emmanuel. Butirū & mel manducabit; [50] priusquam sciat reprobare malum, & eligere bonum. Hoc semen prædixerat deus de muliere procedere, quod calcaret caput diaboli; Gen.3. in Genesi. Tunc dixit deus ad serpentem: Quia tu hoc fecisti, maledictus tu ab omni pecore, & ab omni genere bestiarum terræ. Pectore tuo & ventre repes, & erit tibi terra cibus in omnibus diebus vitæ tuæ. Et ponam inimicitiam inter te & mulierem, & inter semen tuū & semen eius:[51] ipse tuum obseruabit caput, & tu obseruabis calcaneum eius.

10 Quod & homo & deus Christus, ex vtroque genere concretus, vt mediator esse inter nos & patrem posset; Hier 17. apud Hieremiam: Et homo est, & quis cognoscet eum? Item in Numeris: Orietur stella ex Iacob, & exurget homo Num.24. ex Israël. Item illic: Procedet homo de semine eius, & dominabitur multarum gentium, [52] & exaltabitur Gog regnum ipsius, & augebitur regnum eius,[53] & Deus eduxit eū ex Ægypto; quasi claritas vnicornis ei,[54] & edet gentes inimicorum suorum, & crassitudines illorum emedullabit, & ballistis suis configet inimicum: Recubans requieuit quasi leo, & quasi catulus leonis: quis suscitabit eum? [55] qui benedicunt te, benedicti sunt; & qui maledicunt te, maledicti sunt. Item apud Esaiam: Spiritus domi- Esa 61. ni super me, propter quod vnxit me, bene nunciare pauperibus misit me; curare contribulatos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis visum, vocare[56] annum domini acceptabilem & diem retributionis. vnde in euangelio Gabriel ad Mariam: Et respondens angelus dixit Luc 1. ad illam: Spiritus sanctus superueniet in te, & virtus altissimi obumbrabit te: quapropter qui nascetur ex te sanctus, vocabitur filius Dei. Item in epistola Pauli ad Corinthios priore: Pri- 1.Cor.15. mus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo: qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœlestis, tales & cœlestes: quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cœlo est.

11. Quod de semine Dauid secundum carnem nasci haberet; in Βασιλειῶν 2. Et fuit verbū domini ad Nathan dicens; Vade & dic seruo meo Dauid; Hæc dicit dominus; Non tu ædifi- 2.Reg.7. cabis mihi domum ad inhabitandum: sed erit, cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuū post te,[57] qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum eius vsque in sæculum. Et ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium; & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in sæculum in conspectu meo. Item apud Esaiam: Et exibit virga de radice Iesse, & flos Esa.11. de radice eius ascendet: & requiescet super eum spiritus domini, spiritus sapiētiæ & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis; & implebit eum spiritus timoris domini. Item in psalmo 131. Iurauit deus ipsi Dauid veritatem, & non reprobauit eum, de fructu ventris tui ponam super thronum meum. Item in euangelio ♃ Lucam: Et dixit angelus Luc.1. ad illam: Ne timeas Maria, inuenisti enim gratiam ante deum: Ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomen eius Iesum. Hic erit magnus, & filius altissimi vocabitur: & dabit illi dominus deus thronum Dauid patris sui, & regnabit super domum Iacob in sæcula, & regni eius nō erit finis. Item in Apocalypsi: Et Apoc.5. vidi librum in dextera dei sedentis super thronum, scriptum intus & retro, signatum signis septem; & vidi angelum fortem prædicantem voce magna: Quis dignus est accipere librum, & aperire signa eius? Nec quisquam poterat

neque

neque in cœlo,[58] neque super terram, neque sub terra aperire librum, sed neque perspicere eum. Et ego flebam multum, quòd nemo dignus repertus esset qui aperiret librum, aut videret illum. Et vnus ex senioribus dixit mihi: Ne fleueris, ecce vicit leo de tribu Iuda, radix Dauid, aperire librum, & soluere septem signa eius.

12. Quod in Bethleem nasceretur; apud Micheam: Et tu Bethleem[59] domus Effrata non exigua es, vt constituaris in millibus Iuda: ex te mihi procedet, vt sit princeps apud Israël,[60] & processiones eius à principio à diebus sæculi. Item in euangelio: Et cùm Iesus natus esset in Bethleem Iudæ, in diebus Herodis regis, ecce magi ab oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in oriente,[61] & venimus adorare illum.

Michee 1 *Matt. 2.*

13. Quod humilis in primo aduentu suo veniret; apud Esaiam: Domine quis credidit auditui nostro? & brachium domini cui reuelatum est?[62] Annunciauimus coram ipso sicut pueri, sicut radix in terra sitienti. Non est figura eius neque claritas: & vidimus illum, & non habuit figuram neque speciem; sed figura eius sine honore, & deficiens præter cæteros homines. Homo in plaga positus, & sciens ferre imbecillitatem: quia auersa est facies eius, inhonoratus est, & non est computatus. Hic peccata nostra portat, & pro nobis dolet, & nos putauimus illum esse in dolore, & in plaga, & in vexatione: ipse autem vulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra. Doctrina pacis nostræ super illum, & liuore eius sanati sumus. Omnes sicut oues errauimus, homo à via sua errauit. Et deus tradidit illum pro peccatis nostris; & ipse propterea quod vexatus est, non aperuit os suum. Item apud eundem: Non sum contumax, neque contradico; dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas; faciem autem meam non auerti à fœditate sputorum, & fuit deus auxiliator meus. Item apud eundem: Nõ clamabit, neque audiet quis in plateis vocem eius: arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, sed in veritate proferet iudicium. Fulgebit & non quassabitur quoadusque ponat in terra iudicium: & in nomine eius gentes credent. Item in psalmo 21. Ego autem sum vermis & non homo,[63] maledictum hominis & abiectio populi. Omnes qui me videbant despiciebant me: & locuti sunt in labijs & mouerunt caput. Sperauit in domino eripiat eum: saluum faciat eum, quoniam vult eum. Item illic: Aruit velut testa virtus mea, & lingua mea adglutinata est faucibus meis. Item apud Zachariam: Et ostendit mihi dominus Iesum sacerdotem illum magnum, stantem ante faciem angeli domini, & diabolus stabat ad dexteram eius aduersari ei. Et Iesus erat indutus vestimẽta sordida, & stabat ante faciẽ ipsius angeli, & respondit, & ait ad eos qui stabant ante faciem eius, dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo,[64] & dixit ad eum: Ecce abstuli iniquitates tuas. Et induite eum poderem, & imponite cidarim mundam super caput eius. Item Paulus ad Philippenses: Qui in figura Dei constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem deo,[65] sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit se, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illũ, & donauit illi nomen quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorũ: & omnis lingua confiteatur, quia dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris.

Esa. 53. *Esa. 50.* *Esa. 42.* *Zach. 3.* *Philip. 2.*

14. Quod ipse sit iustus, quem Iudæi occisuri essent; in sapientia Salomonis: Circumueniamus iustum, quoniam insuauis est nobis; & cõtrarius est operibus nostris, & exprobrat nobis peccata legis. Promittit scientiam Dei se habere, & filium Dei se nominat. Factus est nobis in traductione cogitationũ nostrarum, grauis est nobis etiam ad videndum: quoniam dissimilis est alijs vita illius, & mutatæ sunt viæ illius. Tanquam nugaces æstimati sumus ab illo, & continet se à vijs nostris quasi ab immunditijs, & præfert nouissima iustorum, & gloriatur patrem se habere deum. Videamus ergo si sermones illius veri sunt, & tentemus quę ventura sunt illi. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam illius,[66] & probemus patientiam illius. Morte turpissima condemnemus eum. Hæc cogitauerunt, & errauerunt: excæcauit enim illos malitia ipsorum, & nescierunt sacramẽta dei. Item apud Esaiam: Videte quo modo iustus perit, & nemo intelligit;[67] & viri iusti tolluntur, & nemo recognoscit. A facie enim iniustitiæ sublatus est iustus, & erit in pace sepultura eius, de hoc ipso in Exodo ante prædictum: Innocentem & iustũ non occides. Item in euãgelio: Iudas pœnitentia ductus, sacerdotibus & senioribus dixit: Peccaui tradens sanguinem iustum.

Sap. 2. *Esa. 57.* *Exod. 23.* *Matt. 27.*

15. Quod ipse dictus sit ouis & agnus qui occidi haberet, & de sacramẽto passionis; apud Esaiam: Sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum: in humilitate iudicium eius sublatum est[68]; natiuitatem eius quis enarrabit? Quoniam auferetur à terra vita eius, à facinoribus populi mei adductus est ad mortem, & dabo malos pro sepultura eius, & ipsos diuites pro morte eius: quia facinus non fecit,[69] neque insidias ore suo.[70] Propterea ipse consequetur multos, & fortium diuidet spolia: propterea quod tradita est ad mortem anima eius, & inter facinorosos deputatus est. Et ipse peccata multorum pertulit, & propter fa-

Esa. 53.

cinora illorum traditus eſt. Item apud Hieremiam: *Hier. 11.* Domine ſignifica mihi & cognoſcam, tunc vidi meditationes eorum. Ego ſicut agnus ſine malitia perductus ſum ad victimam; in me cogitauerunt cogitatum dicentes: Venite mittamus lignum in panem eius, [71] & eradamus à terra vitam eius, & nomen eius non erit in memoria amplius. Item in Exodo *Exod. 12.* Deus ad Moyſen: Accipiant ſibi ſinguli ouem per domos tribuum, [72] ouem ſine vitio; perfectum, maſculum, anniculum erit vobis. Ab agnis & ab hædis accipietis, & occident illum omne vulgus ſynagogæ filiorum Iſraël ad veſperam; & accipient de ſanguine eius, & ponent ſuper duos poſtes, & ſuper limen in domibus, in quibus eum edent in ipſis: & edent [73] carnes ipſa nocte aſſatas igni, & azyma [74] cum picridibus edent. Non edetis de eis crudam, neque coctam in aqua, niſi aſſatam igni; caput cum pedibus & interaneis; nihil derelinquetis ex eis in mane, [75] & os non confringetis ex eo. Quæ autem relicta fuerint de eo vſque in mane, igni crementur. Sic autem comedetis eum: Lumbi veſtri præcincti, [76] & caligæ veſtræ in pedibus veſtris, & bacula veſtra in manibus veſtris, & edetis eum feſtinanter, paſcha eſt enim domini. Item in *Apoc. 5.* Apocalypſi: Et vidi in medio throni & quatuor animalium, & in medio ſeniorum agnum ſtantem quaſi occiſum, habentem cornua ſeptem, & oculos ſeptem, qui ſunt ſeptem ſpiritus dei miſſi per orbem terræ. Et venit, & accepit librum de dextera dei ſedentis in throno. Et cùm accepiſſet librum, quatuor animalia, & viginti quatuor ſeniores proſtrauerunt ſe ante agnum, [77] habentes ſinguli citharas, & pateras aureas plenas odoramentis ſupplicationum quę ſunt orationes ſanctorum, & cantauerunt canticum nouum dicentes: Dignus es domine accipere librum & aperire ſigna eius, quoniã occiſus es, [78] & redemiſti nos ſanguine tuo, ex omni tribu & lingua, & populo, & natione: & feciſti nos regnũ deo noſtro, ſacerdotéſque feciſti, & regnabunt ſuper terram. Item in euangelio; *Ioan. 1.* Altera die videt Ioannes Ieſum venientem ad ſe, & ait: Ecce agnus dei: & ecce [79] qui aufert peccata mundi.

16. Quod idem & lapis dictus ſit; apud Eſaiam *Eſa. 28.* ſic dicit dominus: Ecce ego immitto in fundamenta Sion lapidem pretioſum, electũ, ſummum, angularem, honoratum: & qui crediderit in eũ, non confundetur. Item in pſalmo 117. Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli. A domino factus eſt iſte, & eſt admirabilis in oculis noſtris. Iſte dies quem fecit dominus, exultemus & iucũdemur in eo. O domine ſalua igitur ô domine dirige igitur: benedictus eſt qui venit in nomine Domini. *Zach. 3.* Item apud Zachariam: Ecce ego adduco puerum meum, oriens nomen eſt ei: quoniam lapis quem dedi ante faciem Ieſu, ſuper lapidem ipſum vnum ſeptem oculi ſunt. Item in Deuteronomio: *Deut. 27.* Et ſcribes ſuper lapidem omnem legem hanc, manifeſte nimis. Item apud Ieſum Naue: *Ioſue 24.* Et accepit lapidem magnum, & ſtatuit eum illic contra dominum, & ait Ieſus ad populum: Ecce lapis iſte erit vobis in teſtimonium, quia iſte audiuit omnia quæ dicta ſunt à domino, quanta locutus eſt ad vos hodie; [80] & erit ipſe vobis in teſtimonium in nouiſsimo dierum, quando receſſeritis à Deo veſtro. Item in Actibus Apoſtolorum Petrus: *Act. 4.* [81] Principes populi & ſeniores Iſraël audite; Ecce nos hodie interrogamur à vobis ſuper benefacto hominis infirmi in quo iſte ſaluatus eſt. Sit vobis omnibus notum, & omni populo Iſraël, quia in nomine Ieſu Chriſti Nazareni quem vos crucifixiſtis, quem Deus ſuſcitauit à mortuis, in illo iſte in conſpectu veſtro ſanus adſtat, in alio autem nullo. Hic eſt lapis, qui contemptus eſt à vobis ædificãtibus, qui factus eſt in caput anguli. Non eſt enim nomen aliud ſub cœlo datum hominibus, in quo oportet ſaluari nos. Hic eſt lapis in Geneſi, *Gen. 28.* quem ponit Iacob ad caput ſuum, quia caput viri Chriſtus; [82] & dormiens videt ſcalam ad cœlum pertingentem, in qua conſtitutus erat Dominus, & angeli aſcendebant, & deſcendebant; quem lapidem conſecrauit & vnxit, ſacramento vnxionis Chriſtum ſignificans. Hic eſt lapis in Exodo, *Exod. 17.* ſuper quem ſedit Moyſes [83] in cacumine collis, quando Ieſus Naue contra Amalech dimicauit, & ſacramento lapidis, & ſtabilitate ſeſsionis Amalech ſuperatus eſt ab Ieſu, id eſt, diabolus à Chriſto victus eſt. Hic eſt lapis magnus [84] in Βασιλειῶν primo, *1. Reg. 4.* ſuper quem poſita eſt arca teſtamẽti, quando eam ab Allophylis remiſſam & redditam in plauſtro boues reportauerunt. Item hic eſt lapis, in Βασιλειῶν, *1. Reg. 17.* quo Dauid frontem Goliæ percuſsit & occidit; ſignificans diabolum & ſeruos eius inde proſterni, victa ſcilicet ea capitis parte, quam ſignatam non habent. Quo ſigno nos & tuti ſemper ſumus, & viuimus. Hic eſt lapis, quem cùm alienigenas Iſraël *1. Reg. 7.* viciſſet, ſtatuit Samuel, & appellauit nomen eius Abennezer, id eſt lapis auxiliator.

17 Quod deinde idem lapis mons fieret & impleret totam terram; apud Danielem: *Dan. 4.* Et ecce imago nimis magna, [85] & contemplatio eius imaginis metuenda & elata ſtabat contra te; cuius caput fuit ex auro bono, pectus & brachia eius argentea, venter & femora ærea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles; quoadusque abſciſus eſt lapis de monte ſine manibus concidentium, & percuſsit imaginem ſuper pedes ferreos & fictiles, & comminuit eos minutatim, & factum eſt ſimul ferrum & teſta, & æramentum & argentum & aurum: & facta ſunt minuta quaſi palea, aut puluis in area æſtate, & ventilauit illa ventus, ita vt nihil remanſerit ex illis: & lapis

qui

qui percussit imaginem, factus est mons magnus, & impleuit totam terram.

18 Quòd in nouissimis temporibus idem mons manifestaretur, super quem gentes venirent, & in quem iusti quique ascenderent; apud Esaiam: Et erit in nouissimis temporibus manifestus mons Domini & domus Dei super vertices montium, & exaltabitur super colles, & venient super illum omnes gentes, & ambulabunt multi, & dicent: Venite ascendamus in montem Domini: & in domum Dei Iacob, & nunciabit nobis viam eius, & ambulabimus in illa. De Sion enim procedet lex, & verbum Domini ab Hierusalem; & iudicabit inter gentes, & redarguet populum multum, [16] & concident gladios suos in aratra, & lanceas suas in falces, & iam non discent pugnare. Item in Psalmo 23. Quis ascendet in montem Domini; aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus & mundo corde, [17] qui non accepit in vano animam suam, & nō iurauit subdole proximo sibi: iste accipiet bene dictionem à Domino, & misericordiam à Deo salutari suo. Ista natiuitas eorum qui eum quærunt, qui quærunt faciem Dei Iacob.

Esa. 2.

19 Quod ipse sit sponsus Ecclesiam habens sponsam, de qua filij spiritaliter nascerentur; apud Iohel: Canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium, & indicite curationem, aggregate populum, sanctificate Ecclesiam, excipite maiores natu, colligite paruulos lactantes; procedat sponsus de cubili suo, & spōsa de thalamo suo. Item apud Hieremiam: Et auferam de ciuitatibus Iuda, [18] & de quadriuijs Hierusalem, vocem lætantium & vocem gaudentium, vocem sponsi, & vocem sponsæ. Item in Psalmo 18. Et ipse velut sponsus egrediens de thalamo suo. [19] Exultauit vt gigas viam currere: à summo cœli egressio eius, & decursio eius, vsque ad summum eius, & non est qui lateat à calore eius. Item in Apocalypsi: Veni ostendam tibi nouam nuptam vxorem agni; & duxit me in spiritu in montem magnum, & ostendit mihi ciuitatem sanctam Hierusalem descendentem de cœlo, à Deo habentem claritatem Dei. Item in Euangelio κατὰ Ioannem: Vos mihi testes estis, quoniam dixi eis, qui missi sunt ab Hierosolymis ad me, quia non sum Christus, sed quoniam missus sum ante illum. Qui enim habet sponsam, sponsus est. Amicus autem sponsi est, qui stat & audit eū, & gaudio gaudet propter vocem sponsi. Huius rei mysterium ostensum est apud Iesum Naue, quādo iussus est excalciare se, quod scilicet sponsus non ipse esset. Erat enim in lege, vt quisquis nuptias recusaret, calciamentum deponeret; calciaretur verò ille qui sponsus futurus esset. Et factū est [90] cū esset Iesus in Iericho, circunspexit oculis, & vidit hominem stantem ante faciem suam, & frameam tenentem in manu eius, & dixit, Noster es, an aduersariorum? Ille autem dixit:

Iohel. 2. *Hier. 16.* *Apoc. 21.* *Ioan. 3.* *Deut. 25.* *Iosue 5.*

Ego sum dux virtutis Domini, [91] nunc adueni. Et Iesus cecidit in faciem ad terram, & ait illi: Domine quid imperas famulo tuo? & ait dux virtutis Domini: Solue calciamentum de pedibus tuis: locus enim in quo stas terra sancta est. Item in Exodo Moyses iubetur [92] calciamentum deponere, quòd nec ipse sponsus esset. Et apparuit ei Angelus Domini in flamma ignis de rubo, & vidit quoniam rubus arderet igni, rubus autem non cremabatur. Et dixit Moyses: Transiens videbo hoc grande visum, cur vtique non crematur rubus. Vt vidit autem quoniam accedit videre; vocauit eum Dominus Deus de rubo dicens: Moyses Moyses. Qui dixit: Quid est? & dixit; Ne accesseris huc, nisi solueris calciamentum de pedibus tuis; locus enim in quo stas terra sancta est. Et dixit ei, Ego sum Deus patris tui, Deus Abraham, & Deus Isaac, Deus Iacob. Hoc autem manifestatum est in Euangelio κατὰ Ioannem. Et respondit illis Ioannes: [93] Ego quidem baptizo in aqua, in medio autem vestrum stat, quem vos nescitis, ipse est enim de quo dixi: Post me veniēs homo ante me factus est, cuius non sum dignus corrigiam calciamenti soluere. Item κατὰ Lucam: Sint lumbi vestri præcincti & lucernæ ardentes, & vos similes hominibus expectantibus Dominum suum, quādo veniat à nuptijs, vt cum venerit & pulsauerit, aperiant ei. Beati serui illi, quos adueniens Dominus inuenerit vigilātes. Item in Apocalypsi: [94] Regnauit dominus deus omnipotens, gaudeamus & exultemus, & demus ei gloriæ claritatem, quoniam venerunt nuptiæ agni, & vxor eius se præparauit.

Exod. 3. *Ioan. 1.* *Luc. 12.* *Apoc. 19.*

20 Quòd cruci illum fixuri essent Iudæi, apud Esaiam: Expandi manus meas tota die ad plebem contumacem, & contradicentem mihi; qui ambulant vias non bonas, sed post peccata sua. Item apud Hieremiam: Venite mittamus lignum in panem eius, & eradamus à terra vitam eius. Item in Deuteronomio: Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die & nocte, & nō credes vitę tuæ. Item in psalmo 21. [95] Effoderūt man⁹ meas, & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea. Ipsi autē contēplati sunt, & viderunt me, & diuiserūt vestimenta mea sibi, & super vestem meam sortem miserunt. Tu autem domine ne elōgaueris auxilium tuum [96] à me: in auxilium meū attēde. Libera à gladio animam meam, & de manu canis vnicam meam. Salua me ex ore leonis, & à cornibus vnicornium humilitatem meam. Enarrabo nomen tuum fratribus meis, [97] in medio ecclesiæ laudabo te. Item in Psalmo 118. [98] Confige clauis de metu tuo carnes meas. Item in Psalmo 140. Alleuatio manuū mearum sacrificium vespertinum. De quo sacrificio Sophonias dixit: Meruite à facie Domini Dei, quoniam prope est dies eius: quia apparuit dominus sacrificium suum, sanctificauit electos

Esa. 65. *Hier. 11.* *Deut. 28.* *Soph. 1.*

Zach. 12. suos. Item apud Zachariam: Et intuebuntur in me, in quem transfixerunt. Item in Psalmo 87. Exclamaui ad te Domine tota die, extendi ad Num. 23. te manus meas. Itē in Numeris: Non quasi homo Deus suspenditur, neque quasi filius hominis minas patitur. Vnde in Euāgelio Dominus Ioan. 3. dicit: Sicut Moyses exaltauit serpentem in eremo: ita exaltari oportet filium hominis, vt omnis qui crediderit in filium habeat vitam ęternā.

21 Quòd in passione crucis & signo virtus Abac. 3. omnis sit & potestas; apud Abacuc: [99] Texit coelos virtus eius, & laudis eius plena est terra: & splendor eius vt lux erit, cornua in manibus eius erunt. [100] Et illic constabilita est virtus gloriæ eius, & constituit dilectionem validam: ante faciem suam ibit verbum, [101] & procedet in campos secundum gressus suos. Item apud Esa. 9. Esaiam. Ecce natus est nobis puer, & datus est nobis filius, cuius imperium super humeros eius; & vocatum est nomen eius, [102] magnę cogitationis nuncius. Hoc signo crucis & Amalech victus est ab Iesu per Moysen. In Exo- Exod. 17. do dixit Moyses ad Iesum: Elige tibi viros & exi, & constitue cū Amalech in crastinum. Ecce ego stabo in cacumine collis, & virga Dei in manu mea. Et factum est cùm leuabat manus Moyses, præualebat Israël. Vbi autē submiserat manus Moyses, inualescebat Amalech: sed manus Moysi erant graues, & accepto lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum; & Aaron & Vr [103] sustentabant manus eius hinc & inde, & factę sunt manus Moysi stabiles vsque in occasum solis, & fugauit Iesus Amalech, & omnem populum eius. Et dixit Dominus ad Moysen: Scribe hoc, vt sit memoria in libro, & da in aures Iesu; quoniam deletione delēā memoriam Amalech de sub coelo.

22 [104] Quòd in hoc signo Crucis salus sit omnibus qui in frontibus notentur; apud Eze- Ezech. 9. chielem dicit Deus: Transi mediam Hierusalē, [105] & notabis signum super frontes virorum qui ingemunt & mærent ob iniquitates quæ fiunt in medio ipsorum. Item illic: Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri senioris, & iuuenis, & virginis; & paruulos, & mulieres interficite, vt perdeleantur. Omnem autem super quem signum scriptum est, ne tetigeritis, & ab ipsis sanctis meis inci- Exod. 12. pite. Itē in Exodo Deus ad Moysen: Et erit sanguis in signo vobis super domos, in quibus ibi eritis; & videbo sanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis cùm Apoc. 14. percutiam terram Ægypti. Item in Apocalypsi: [106] Et vidi, & ecce agnum stantem in monte Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, & habebant nomen eius, & nomen patris eius scriptum in frontibus suis. Item illic. Apoc. 22. [107] Ego sum « & », primus & nouissimus, initium & finis. Felices eos qui faciunt præcepta eius, [108] vt sit potestas eorū super lignum vitæ.

23 Quòd medio die in passione eius tenebræ futuræ essent; Apud Amos: Et erit in illo Amos 8. die, dicit Dominus, occidet sol meridie, & obtenebrabitur dies lucis; & cōuertam dies festos vestros in luctum, & omnia cantica vestra in lamentationem. Item apud Hieremiam: [109] Ex- Hier. 15. territa est quæ parit, & tæduit anima eius. Subijt sol ei, cùm adhuc medius dies esset, confusa est & maledicta; reliquos eorum in gladio dabo, in conspectu [110] inimicorū eorum. Item in Euangelio: A sexta autem hora tenebræ factæ Matt. 27. sunt super totam terram, vsque ad horā nonam.

24 Quòd à morte non vinceretur, [111] nec apud inferos remāsurus esset; In Psalmo 29. Domine reduxisti ab inferno animā meā. Item in Psalmo 15. Nō derelinques animā meam apud inferos, neque dabis sanctū tuum videre corruptionem. Itē in Psalmo 3. Ego dormiui, & somnū cœpi, & resurrexi, [112] quoniam dominus auxiliatus est mihi. Item *κατὰ* Ioannem: Nemo Ioan. 10. aufert animam meam à me, sed ego à me pono eam; potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam: hoc enim mandatum accepi à patre meo.

25 Quòd ab inferis tertio die resurgeret, apud Osee: Viuificabit nos post biduum, [113] die Osee 6. tertio resurgemus. Item in Exodo: Et dixit Exod. 19. dominus ad Moysen; descende [114] & testificare populo, & sanctifica illos hodie & cras, & lauent vestem suam, & sint parati in perendinum diem: die enim tertio descendet dominus in montem Sina. Item in Euangelio: Proge- Matt. 12. nies nequam & adultera signum quęrit, & signum non dabitur illi nisi signum Ionæ prophetę. Quomodo enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, ita erit filius hominis in corde terre tribus diebus & tribus noctibus.

26 Quòd cùm resurrexisset, acciperet à patre omnem potestatem, & potestas eius ęterna sit, apud Danielem: Videbam in visu nocte, & Dan. 7. ecce in nubibus cœli quasi filius hominis veniens, venit vsque ad veterem dierum, & stetit in conspectu eius, & qui assistebant ei obtulerunt eum: & data est ei potestas regia, & omnes reges terrę [115] per genus: & omnis claritas seruiens ei: & potestas eius ęterna, quę non auferetur, & regnum eius nō corrumpetur. Item apud Esaiam: Nunc exurgam, dicit Dominus, Esa. 33. nunc clarificabor, nunc exaltabor, nunc videbitis, nunc intelligetis, nunc confundemini: vana erit fortitudo spiritus vestri, ignis vos cōsumet. Item in Psalmo 109. Dixit Dominus domino meo, sede ad dexterā meam, quoad vsque ponā inimicos tuos [116] suppedaneum pedum tuorum: Virgam virtutis tuæ mittet deus à Sion; & dominaberis in medio inimicorū tuorum. Item in Apocalypsi: Et conuersus respexi, vt viderem Apoc. 1. vocem quæ mecum loquebatur; & vidi septem candelabra aurea, & in medio candelabrorum similem filio hominis vestitum podere, & erat præcinctus supra mamillas [117] zonam auream.

ream. Caput autem eius & capilli erant albi velut lana aut nix; & oculi eius vt flāma ignis; & pedes eius similes aurichalco, sicut de fornace ignis; & vox eius vt sonus aquarum multarum: & habebat in dextera sua septem stellas, & ex ore eius gladius vtraque parte acutus exibat, & facies eius splēdebat vt sol in virtute sua. Et cùm vidissem eum, cecidi ad pedes eius tanquam mortuus, & imposuit super me dexteram suam dicens: Noli timere, ego sum primus & nouissimus, & viuus qui fueram mortuus: & ecce sum viuens in sæcula sæculorum, & habeo claues mortis & inferorum. Item in Euangelio Dominus post resurrectionem discipulis dicit:

Matt. 28. Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra: ite ergo, & docete omnes gentes,[118] tingentes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcunque præcepi vobis.

27 Quòd perueniri non possit ad Deum patrem, nisi per filium eius Iesum Christum, in

Ioan. 14. Euangelio: Ego sum via & veritas & vita: nemo venit ad patrē nisi per me. Itē illic:[119] Ego

Ioan. 10. sum ostium; per me si quis introierit, saluabitur. Item illic: Multi prophetæ & iusti cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt, & audire quæ auditis & non audierunt. Item illic:

Ioan. 3. Qui credit in filium, habet vitam æternam:[120] Qui dicto non audiens est in filium, non habet vitam: sed ira Dei manebit super eū. Item

Ephes. 2. Paulus ad Ephesios: Et cùm venisset, annunciauit vobis[121] pacem his qui longe, & pacem ijs qui prope: quia per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem. Item ad Roma

Rom. 3. nos: Omnes enim peccauerunt, & egent claritate Dei; iustificantur autem dono ipsius & gratia, per redemptionem quæ est in Christo Iesu.

1. Petr. 3. Item in Epistola Petri Apostoli: Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis, vt nos offerret Deo. Item illic: In hoc enim & mortuis prædicatum est, vt suscitentur. Item in Epistola Ioannis: Qui negat fi-

1. Ioan. 2. lium, neque patrem habet: qui confitetur filiū, & filium & patrem habet.

28 Quòd ipse iudex venturus sit; apud Ma-

Malach. 4. lachiam: Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenæ, & omnes iniqui stipula, & succendet illos adueniens dies, dicit Dominus. Itē in Psalmo 49. Deus deorum dominus locutus est, & vocauit terrā. A solis ortu vsque ad occasum, ex Sion species decoris eius. Deus manifeste veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis ante eum ardebit: & in circuitu eius procella nimia. Vocauit cœlum sursum, & terram[122] vt separet populum suum. Colligite illi iustos eius, eos qui disponunt testamentum eius in sacrificijs; & annunciabunt cœli iustitiam eius quoniam Deus iudex est.

Esa. 42. Item apud Esaiam. Dominus Deus virtutum prodibit, & comminuet bellum. Excitabit certamen, & clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui, nunquid semper tacebo? Item in Psalmo 67. Exurgat Deus, & dissipentur inimici eius, & fugiant à facie eius qui oderunt eum. Sicut deficit fumus, deficiant: Sicut tabescit cera à facie ignis, sic pereant peccatores à facie Dei, & iusti iucundentur, & exultent in conspectu Dei:[123] & lætentur in iucunditate. Cantate Deo, psallite nomini eius, iter facite ei, qui ascendit in occasum, Deus nomen illi. Turbabuntur à facie eius[124] patris orphanorum, & iudicis viduarū. Deus in loco sancto suo, Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo, producens vinctos in virtute, similiter eos[125] qui in iram prouocant, qui inhabitant in monumentis. Deus dum prodires in cōspectu populi tui, in transeundo in eremum. Item in Psalmo 81. Exurge Deus iudica terram, quoniā tu[126] exterminabis in omnibus gentibus. Item in Euā-

gelio κατὰ Matthæum: Quid nobis & tibi fili David: Quid huc venisti ante tempus[127] punire Matt. 8.

nos; Item κατὰ Ioānem: Nihil pater iudicat, sed Ioa. 5. iudicium omne filio dedit, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem: qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui eū misit. Item in Epistola Pauli ad Corinthios

secunda: Omnes nos manifestari oportet ante 2. Cor. 5. tribunal Christi, vt reportet vnusquisque sui corporis propria, secundum quæ egit, siue bona, siue mala.

29 Quod ipse sit rex in æternum regnaturus, apud Zachariam: Dicite filiæ Sion. Ecce Zach. 9.

rex tuus venit tibi iustus & saluans, mitis sedens super asinum indomitum. Item apud E- Esa. 33.

saiam:[128] Quis nunciabit vobis, quia ignis ardet? quis nunciabit vobis locum illum æternū? Ambulans in iustitia, & manus abstinens à muneribus, grauans aures vt non audiat iudicium sanguinis, & comprimens oculos suos ne videat iniustitiam;[129] hic inhabitabit in alta spelunca petræ fortis. Panis illi dabitur, & aqua eius fidelis: regem cū claritate videbitis. Item apud Malachiam: Rex magnus sum ego, dicit Malach. 1.

Dominus, & nomen meum illustre est apud gentes. Item in psalmo 2. Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, adnuncians imperium ipsius. Item in Psalmo 20. Commemorabuntur & conuertentur ad Dominum omnes termini terræ: & adorabunt in conspectu tuo[130] omnes patriæ gentium; quoniam domini est regnum, & ipse dominabitur omnium gentium. Item in Psalmo 23.[131] Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit[132] rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus fortis & potens: Dominus fortis in prælio. Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus virtutū ipse est rex claritatis. Item in Psalmo 44. Eructauit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus[133] scriptoris acute

 scribentis;

scribētis; decorus specie super filios hominum. Effusa est gratia in labijs tuis, propterea benedixit te Deus in sæcula. [134] Accingere ense tuo ad femur potentissime. Decori & speciei tuę & intende, & dirige & regna propter veritatem & mansuetudinem & iustitiam. Item in Psalmo 5. Rex meus & Deus meus, quoniam ad te orabo Domine, mane exaudies vocem meam; mane assistam tibi, & contemplabor te. Item in Psalmo 96. [135] Dominus regnauit, exultet terra, iucundentur insulæ multæ. Item in Psalmo 44. Astitit regina ad dexterā tuam in veste inaurata, amicta est varietate. Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populi tui, & domus patris tui. Quoniam desiderauit rex speciem tuā; quia ipse est Dominus deus tuus: [136] Item in Psalmo 73. Deus autem rex noster ante sæculum, operatus est salutem in medio terræ. Item in Euangelio κατὰ Matthæum: Et cùm Iesus natus esset in Bethleem Iudæ in diebus Herodis regis: ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam dicētes: Vbi est qui natus est Rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in Oriente, & venimus adorare eum. Item κατὰ Ioannem dixit Iesus: Regnum meum non est de isto sæculo: si de isto sęculo esset regnum meum, ministri mei turbarētur ne traderer Iudęis: nunc autem regnum meum non est hinc. Dixit Pilatus: Ergo Rex es tu? Respondit Iesus: Tu dicis, quoniā Rex sum: Ego in hoc natus sum, & in hoc veni in sæculum, vt testimonium perhibeam veritati. Omnis qui est de veritate audit vocem meam.

Matt. 2. *Ioan. 18.*

30 Quòd ipse sit & iudex & rex; in Psalmo 74. Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Iudicare populum tuum in iustitia. Item in Apocalypsi: Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus, ęquum iustúmque iudicat, & præliatur. [137] Oculi autem eius erant tanquam flamma ignis: & super caput eius diademata multa: & portabat nomen scriptum, nemini alij nisi sibi notum. Et erat cooper tus vestem aspersam sanguine, & dicitur nomē eius verbum Dei; & exercitus qui sunt in cœlo sequebantur eum in equis albis, induti byssinum album mundum; & de ore eius exibat gladius vtrinque acutus, vt ex eo percuteret nationes, quas ipse [138] pasciturus est in virga ferrea, & ipse calcabit torcular vini iræ Dei omnipotentis. habet etiā in veste & in femore suo nomen scriptum: Rex regum & Dominus dominantium. Item in Euangelio: Cùm venerit filius hominis in claritate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes, [139] & segregabit illos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hædis, & statuet oues ad dexteram suam, hædos autem ad sinistrā. Tunc dicet Rex eis qui ad dexteram eius erunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnū quod vobis paratum est ab origine mundi: Esuriui enim, & dedistis mihi manducare; sitiui, & potastis me; hospes fui, & adduxistis me; nudus, & texistis me; infirmus, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, & pauimus? sitientem, & potauimus? quando autem te vidimus hospitem, & adduximus? nudum, & vestiuimus? quando autem te vidimus infirmum, & in carcere; & venimus ad te? Et respōdens Rex dicet eis: Amen dico vobis, quandiu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet illis, qui ad sinistram eius erunt: Discedite à me maledicti in ignem æternum, quem parauit pater meus diabolo & angelis eius. Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare; sitiui, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus, & non vestistis me; infirmus, & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi? Et respondebit illis: Amē dico vobis, quandiu non fecistis vni ex minimis his, neque mihi fecistis: & abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam.

Psal 70. *Apoc. 19.* *Matt 25.*

ADNOTATIONES IN LIbrum secundum Testim. ad Quirinum.

cap. 1.

1. in paroemijs] *Ita Ms. Cambron. & Affli. cū vet. excu. tum hic, tum sæpe postea, pro eo quod hic vulgati typis:* in Prouerbijs, *vtrumque omiserant Manut. & Morelius. Expreßit autem ad verbum titulum Græcorum codicum. De quo semel adnotasse sufficiat.*

2. Item apud eundem in Ecclesiastico] *Salomoni attribuit Ecclesiastici librum Cyprianus, tum supra epistola 65. & lib. de oper. & eleem. ac ad Fortunat. cap. 9. tum infra Testim. lib. 3. cap. 1. 6. 12. 35. 51. 60. 95. 96. & 113. (alibi etiam frequenter tanquam sacram scripturam citat.) Idipsum faciunt Clemens Alexandrinus libr. 7. Strom. Pontif. Sixtus prima epistola ad omnes fratres; Marcellinus ad Salom. episcop. Fabianus ad omnes Orient. episcop. Sixtus 2. ad Gratum, Damasus ad Italos. Innocent. 1. cap. vlt. ad Exuperium, & Ioan. ad Valerium. Itē Gregorius Nazianzen. orat. 8. Basil. lib. 4. contra Eunom. Ambros. in 7. cap. prior. ad Cor. Hieronym. in cap. 10. Ecclesiastes, Concil. Carthag. 3. Cassiod. in Psal. 55. 66. & 93. ac Greg. lib. 10. Moral. Causam autem cur Salomoni ascribatur, reddit Dn. Ioan. Driedonis eccl. dog. lib. 1. ex Eusebio lib. 11. præparat. Euangelicæ. quemadmodum supra latius diximus lib. de mortalitate. Iam vt omittam auctores citatos præceden. lib. c. 20. qui hunc librum inter Canonicas scripturas enumerant, certe vt diuinam citant præter iam dictos, Euaristus Papa epistola 1. Ambros. libr. 4. de fide, Chrysost. in Gene. homil. 6. & 39. & alibi frequentißime, & disertis verbis Epiphanius*

Epiphanius hæresi 76. D. Augustin. quoque lib. 17. de Ciuit. Dei cap. 8. ad Oros. contra Priscil. ca. 11. & lib. de cura pro mort. ca. 17. Valeant igitur, qui libri huius auctoritatem eleuare nitantur.

3. Ego in altis habitaui] *Ms. cum Morel.* in altissimis. *sed Græce est,* ἐν ὑψηλοῖς.

cap. 2. 4. Mactauit suas hostias] *Hoc ex Ms. pro eo quod erat:* suam hostiam, *nam & Græce est:* τὰ ἑαυτῆς θύματα, *& supra etiam sic legit Cyprianus epistola 63. Legunt etiā Ms.* quis est insipiens, *pro eo quod alij:* qui, *sed perinde est.*

5. & corrigite scientiam in intellectu] *In hoc sequimur Morelium, eo quod Græci legant:* σύνεσιν γνώσεως, *pro eo quod Ms.* scientiam & intellectum, *Manut.* scientiam, & intelligentiam, *cæteri:* scientiæ intelligentiam.

cap 3. 6. Eructauit cor meum sermonem bonum] *Ms.* verbum bonum, *sed titulus capitis:* Quod idē sit sermo Dei, *conuincit priorē lectionem esse veram, non hic modo, sed & in omnibus scripturis huius capitis, vbi varia reperitur lectio; præsertim quum & hoc sic legat etiam Tertull. aduersus Marc. lib. 2. & quod infra citatur ex 1. cap. Ioan. contra Praxeam.*

7. Item in Psalmo 106.] *Ita hunc numerum restitui ex Ms. & edit. Gryphij, pro eo quod vet. excu. 104. & cæteri 105. nam priori loco reperitur quod citat.*

8. In principio erat sermo, &c.] *Tum hic tum paulo post ex Ms. reposuimus:* erat, *pro eo quod legebatur:* fuit, *&:* est, *quia & Tertull. sic legit loco citato, & aduersus Hermog. & vbique eadem est vox Græca,* ἦν.

9. Quod factum est in illo vita erat] *Quum sic legant & Ms. & veteres exc. cum Morelio, rursum eam in locum restituimus, pro eo quod alij:* quod factum est. In illo vita est, *seu,* erat. *Græci quidem & D. Hieron. in Amos ca. 6. Alexandrini quoque & Aegyptij teste Ambrosio, hanc habent cum vulg. Græcis exemplaribus & Latinis. Verum ad illam accedit Tertull. lib. aduer. Hermog. explicant verò disertis verbis D. D. Hilarius lib. 2. de Trinita. Ambro. in Psal. 36. & Augusti. cum Beda in comment. quædam etiam hodie græca exemplaria sic legunt. Cur autem Græci ab ea lectione abhorruerint, in causa fuisse tum Arrianorum tum Macedonianorum errorem, qui ex ea virus suum comprobabant, satis constat ex dictis locis Ambrosii, & Chrysost. ac Eutimij commentarijs.*

cap 4. 10. manus enim vestræ inquinatæ sunt] *Ms.* plenæ sunt, *sed obstat vox græca,* μεμολυσμέναι. *Neque verò etiam placet quod paulo post legunt:* dolores, *pro eo quod alij:* dolorem, *quia græce est:* πόνον.

11. & terra suppedaneum pedum meorum] *Ms.* scabellum, *sed prius placet.*

12. Item apud eundem: Domine Deus] *Adiecerunt recens Manut. & Morel.* apud eundem, *ego tamen nusquam apud Esaiam reperi. Ms. verò prorsus omittunt hanc scripturam.*

13. Reuelauit Dominus] *Rursum substitui:* dominus, *ex vulg. exc. pro:* Deus, *quod habent Manut. & Morel. eo quod 70. legunt* κύριος. *Ex ijsdem etiā & Ms. reposui:* suprema terræ, *pro eo quod illi:* terra, *nam 70. habent:* τὰ ἄκρα τῆς γῆς.

14. Item illic: Ecce feci te sicut rotas vehiculi triturantis] *Cum Morel. ex Ms. & vet. exc. hanc scripturam adiecimus; præsertim quum ad institutum faciat, quod Christus manus Dei dictus sit. Placet autem quod habent Ms. & vet. exc.* triturantis, *quia & Hierony. sic legit; vt legerint veteres:* ἀλοῶντος *pro eo quod nunc est* ἀλοῶντας.

15. in se retornatas] *Ms. vterque & vet. excus.* inferes formatas, *Ex quo censeo legendum:* in ferram formatas, *nam quod græce est voce composita* πριονοειδῆ, *vertit in comment. D. Hieron.* in serrarum modum, *& in Amos cap. 2.* cum serrarū dentibus; *consonat etiam quod ipse ex Hebræo vertit:* habens rostra serrantia.

16. & egeni, quærent enim aquam] *Ms. & vet. exc.* & egeni quęrent aquam; *sed prius & Græce & Latine apud D. Hieron. legunt 70.*

17. faciam desertam] *Magis econtrario placet hæc lectio Ms. quam vet. exc. & Morel.* deserta, *quia 70. in singulari legunt:* τὴν ἔρημον.

18. & vlmum] *Habēt quidem istud Ms. & Morel. cum vete. excu. verum apud 70. non legi, sed in Hebræo testatur D. Hieron. in comment.*

19. & credant] *Ms. & vet. exc.* redeant, *sed repugnat vox Græca,* πιστεύσωσι.

20. & non pepercisti filio tuo dilectissimo] cap. 5. *Ms.* dilecto, *verum prius est Cyprianicum, alibi enim eandem vocem græcam:* ἀγαπητοῦ, *sic interpretatur. Tertull. autem (seu Nouatianus iuxta D. Hierony. lib. de Trinit. haud procul à fine latissime hoc argumentum tractat.*

21. quem vidisti in loco Dei vbi vnxisti] *Ms. & vet. exc. non habēt:* Dei, *sed id legunt 70. & certe Gen. 28. ipse Iacob Domus Dei nomen iam antea illi loco dederat.*

22. vt te inducat] *Ms.* inducam, *sed repugnat vox græca:* ὁδηγήσει.

23. & ne fueris inobaudiens] *Placet hæc Ms. vulg. excus. & Grauij lectio, eo quod Cyprianica sit. Manut. & Morel.* inobediens.

24. Item in Malachia] *Rursum cum Morel. hoc testimonium adiecimus ex Ms. & vet. excu. præsertim quum ad institutum faciat.*

25. cum Leui vitæ & pacis] *Morel. & Camb. ad marginem.* cum vita & pace, *sed prius habēt 70.*

26. vt timeret me] *Hoc adiecimus ex vet. excu. eo quod legant 70.* φοβεῖσθαι.

27. à facie nominis mei proficisci illum] *70. legunt:* ἐστέλλετο αὐτόν, *quod proprie quidem significat proficisci, nauigio præsertim: ab Apostolo tamen 2. ad Cor. 8. pro declinare accipitur. Vnde & apud Hierony. in comment. translatio 70. est ista:* à facie nominis mei formidaret. *Metaphora sumpta à nautis, qui flexo cursu declinant scopulum.*

28. Lex veritatis] *Morel.* Lex & veritas, *sed prius est apud 70.*

29. Iniustitia non est inuenta in labijs eius] *Hoc recens adijcio ex Ms. & vet. excu. nam habent 70. apud quos tamen non reperitur:* linguæ, *quod legunt Ms. & vet. excu. cum Morelio, & legunt etiam illi,*

mecum, *pro eo quod Morelius cum Ms.* vobiscum, *& rectius vetus excusus* nobiscum, *Placet etiam magis:* auertit, *quàm quod habet Morelius, & Ms.* auertet.

cap. 6. 30. Quod Deus Christus] *Recte cum Ms. Manutius, & Morelius, tum in titulis capitum tum hic distinctionem capitis faciunt; atque adeo 30. capitula cõstituunt, pro eo quod vulg. exc. 29. duntaxat.*

31. & fac altare illi Deo] *Pro more ita explicant articulum græcũ Manut. & Morel. apud Cyprianum.*

32. & in te precabuntur] *Sic recte cum veteri exc. Rembold. & Ms. Manut: & Morel. pro eo quod corrupte Erasmici omnes:* interpretabantur; *nã Græce est:* προσεύξονται.

33. Parate viam domini] *Ità nunc castigo hunc locum ex Ms. & vet. exc. eo quod tum 70. apud Esaiam, tum Euangelistæ legant:* κυρίου, *Prius erat:* domino.

34. Item apud Hieremiam] *Lectionem hanc ex Ms. & vet. exc. restitui, pro eo quod erat:* apud Baruch. *Quia etsi testimonium hoc reperiatur Baruch 3. tamen vsitatum hoc fuit veteribus, vt nomine Hieremiæ librum eum & præsertim verba hæc citarent. Nominatim autem D. August. lib. 18. de Ciuitate Dei cap. 33. Chrysosto. homil. de Trinit. & homil cuius initium: Profundam sectionem, quæ citatur Syno. 6. sess. 8. Cassiodorus in Psal. 81. & Auctor qu. vet. & nou. test. qu. 102. Alia verò eiusdem libri testimonia nomine Hieremiæ citant Clemens Alexandr. lib. 1. Pædag. cap. 10. Basilius lib. 4. contra Eunom. Ambros. li. 1. de pœnit. cap. 8. Exam. lib. 1. cap. 14. & lib. 1. de fide ca. 2. ac Fulgentius lib. 2. ad Thrasimundum; Pontif. etiam Sixtus epistola 1. Felix ad Petrum Antioch. & Pelagius ad Vigilium. Non mirũ igitur si & à Cypriano sic citetur. Prophetiam verò Baruch diuinam esse affirmare audent Clemens Alexandrin. lib. 2. Pædag. c. 1. 3. & Eusebius demonstrat. Euang. cap. 19. & Prophetiæ nomine ab Ecclesia legitur in vigilia Pentecostes. Quare recte à Synodo Florentina & Tridentina in Canone scripturarum recensetur hic liber, nec obstat quod veteres in Canone illũ non enumerauerint, quippe qui sub Hieremia illum comprehenderint.*

35. & confundetur omnis iniuria Assyriorũ] *Ms.* & confundetur. Omnis iniuria; *vulg. excusi:* & confundentur omnes iniuriæ; *sed prior est 70. quare recte substituta à Manutio & Morelio. Quomodo & paulo post:* apud Osee, *pro eo quod corruptè legebatur:* apud Moysen.

36. Vacate & cognoscite] *Ms.* & videte, *sed prius exprimit vocem græcam* γνῶτε.

37. Deus benedictus] *Sic Ms. vterque noster & quibus vsi sunt Manu. & Morel. Tertullia. etiam libr. de Trinit. Quare desinat mirari lector cum Erasmo, quod in vetustissimis exemplaribus non addatur:* Deus, *præsertim cùm ipse contextus conuincat legendum; alioqui enim totũ hoc testimonium nihil ad rem faciet.*

38. qui vicerit, possidebit ea & eorum hæreditatem] *Ms.* vt qui vicerit possideat, *sed prius legunt Græci & Latini codices. Atqui pro eo quod græce duntaxat est:* πάντα, *vertit Cyp.* ea & eorum hæreditatem.

39. & filij altissimi] *Ms.* excelsi, *sed prius significat vox græca* ὑψίστου.

40. ad quos sermo Dei factus est] *Recens hoc adieci ex Ms. Cambroneusi. & ex vtroque Ms. vocem:* scriptura, *nã græce & latine legitur vtrumque apud Ioannem.*

41. quoniam blasphæmas] *Ms.* blasphæmat, *Morelius:* blasphæmauit, *sed repugnant Græca & Latina exemplaria.*

42. exhortamini. Qui estis pusillanimi, nolite metuere] *Distinctionem hanc Ms. cod. debemus, & veram eam esse satis patet ex D. Hieronym. comment. atque adeo & græca exemplaria sic distinguenda censeo:* παρακαλέσατε, οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ μὴ φοβεῖσθε. *alioquin enim sensus non cõstat. Non dubito autem repeti debere:* confortamini, *eo quod & Græce sic sit, & Tertull. aduersus Marcionem lib. 4. sic legat:* conualescite, nolite timere, *sed nolui temere adijcere sine auctoritate vet. cod.* cap 7.

43. & doce me] *Ex ijsdem Ms. & veteri excu. etiam hoc adiecimus cum Morelio, quia & Græce & Latine legitur.*

44. vt audiuit salutationem Mariæ Elizabeth] *Ms. vterque:* quomodo. cap 8.

45. Et vnde hoc mihi contingit] *Ms.* contigit, *cum Morelio, Græce neutrum est, neque apud Tertull. libr. de carne Christi: quem hoc & duobus sequẽtibus capitibus imitatur, in comprobanda vera humanitate Christi, aduersum tum sui tum nostri temporis hæreticos quosdam.*

46. qui autem negat] *Mendo operarum erat:* quia, *apud Manut.*

47. sed est de Antechristi spiritu] παραφράσει, *vertit quod habet Apostolus iuxta Latinos & Afflig. cod.* Antichristus est, *& iuxta Græcos & Cambro. cod.* Antichristi est.

48. Audite itaque domus Dauid] *Hoc sic ex Ms. castigaui, nam & 70. sic legunt & Tertull. aduersus Iudæos. quo loco etiam illum imitatur; atque adeo genuinum est etiam illud Cypriani, tum infra epist. 9. tum hic:* Non pusillum, *&c. quia sic etiã Tertullia. quare non placet quod legunt Ms. & vetus exc.* Num. cap. 9.

49. Ecce virgo accipiet & pariet filium] *Sic Manut. & Morel. ad verbum ex Græco,* λήψεται ἐν γαστρὶ. *Ambrosius quoque de Cain & Abel lib. 1. cap. 3. Tertul. verò cum Ms. præter locos duos iam dictos, lib. 3. aduersus Marc. & libro de Trinitate legit in:* in vtero concipiet. *Verum nostram illam lectionem disertis verbis D. Hieronym. dicit reperiri apud 70. de opt. gen. interpret. & confirmat quod dicit in commẽt. Esaiæ 26. legere 70. In vtero accepimus & parturiuimus &c. Vbi græce eædem sunt voces, quomodo & Esaiæ 8. vbi de Prophetissa loquitur. Quare & apud eundem D. Hieronym. in commẽt. 7. ca. Esaiæ, prorsus ita legendum censeo. Accedit quod Luc. 1. vbi omnes veteres legunt:* cõcipies in vtero, *alia vox Græca sit* συλλήψῃ. *Quandoquidem autem & Chrysosto. cum Cyrillo in cõment. & Hieronym. locis citatis cum Tertull. Cypriano, & Ambros. constanter legant illud:* & pariet; *censeo*

ſto textum græcum Eſaiæ qui hodie exſtat mutilum eſſe,& adyci oportere: καὶ, τίϑεται. *Atqui malim(vti ſupra etiam dixi) legi:* vocabis, *quod ſic legant 70. ac (Hieron. teſte) tres reliqui interpretes & alij veteres (præter Chryſoſt. in comment. & in Pſal. 44. qui legit:* καλέσουσι*) quam :* vocabitis, *niſi ſic legerent Tertull. lib. ſæpe dicto aduerſus Iudæos, & Hieronym. ad Pammach. de opt. gen. interpret.*

50. Vt ſciat reprobare malum & eligere bonum] *Ms. vterque:* priuſquam cognoſcat & proferat(*ſeu potius*) præferat mala, commutat bonum, *Morelius ſimiliter, præterquam quod legat :* & eligat bonum. *Græce verò apud 70. ſic legitur :* πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προελέσθαι πονηρὰ ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν. *Chryſoſt.& Cyrillus:* Antequam ſciat ipſe vel præeligere mala,eliget bonum,*legunt enim:* ἐκλέξεται, *Hierony.verò in comment.* antequam ſciat aſſumere mala &c. *Quicquid autem horum legatur, certe legi debere:* priuſquam, *non:* vt, *conuincit conſenſus omnium,qui editionem 70.cum Cypriano ſequuntur.*

51. Ipſe tuum obſeruabit caput] *Ms. vterque & vet. exc. legunt:* Ipſa, *ſed prius genuinum eſt; tum quod præmittatur :* Hoc ſemen prædixerat Deus de muliere procedere, quod calcaret caput diaboli, *tum quod Græce ſit apud 70.* αὐτός, *&:* αὐτοῦ, *non autem:* αὐτὴ, *&:* αὐτῆς, *& Hieronym. quæſt. Hebr. in Gen. tradit ſic legere 70. ſic etiam legit Irenæus lib. 3. contra hæreſ.ca.77. Chryſoſto. quidem iuxta priorem interpretem legit:* ipſa, *ſed græcum illius contextum aliud legere adnotauit Dn. Philippus Montanus, & præſertim in commēt. vbi quodam in loco græce:* αὐτός, *legitur. D. Auguſti.tamen lib. 12. de Gen. ad litt.cap. 35. legit:* ipſa, *& hoc interpretatur libr. 2. de Geneſi contra Manich.cap.18.ſic & Rabanus in comment. D. Ambroſ. verò libr. de Eſau & fuga ſæculi cap. 7. & Beda,tum in comment. tum in quæſt. ſupra Gene. legunt:* ipſa, *ſed vtrunque interpretantur. Variant autem & Latini cod. vulg. Bibliorum interpretis.*

cap.10. 52. & exaltabitur Gog regnum ipſius] *Vocem:* Gog, *ex Ms. vtroque cum Morelio ex margine in textum inſeruimus,nam & græce hodie reperitur apud 70. & confirmatur à D. Hierony. in Ezech. cap. 38. Moyſes ait (inquit) in Numerorum libr. duntaxat iuxta 70. Egredietur homo de ſemine eius, & dominabitur gentium plurimarum, & eleuabitur Gog regnū eius & creſcet regnum illius. Cæterum iuxta Hebraicum ita (inquit) ſcriptum reperi: Tolletur propter Agag rex eius & auferetur regnū illius, eo quod regnum Iſraël in Saule propter Agag regem Amalech deſtructū ſit. Quem locum prolixius citauimus, quod paucis etiam (vti & Beda in commentarijs) lectionem ex Hebræo explicet. Similiter legit Rabanus Maurus in comment. vbi recte explicat hunc locum iuxta 70. non de regno gentis cuiuſpiam, ſed ac ſi dicat: exaltabitur ſuper tectum (Gog enim Hebraice tectum ſonat)id eſt,in altum. Quod confirmat D. Ambro. epiſtola 37. ſic legens: Et attolletur regnum eius in altum. Quid alibi Gog & Magog ſignificent,late tractant D. Hieron.loco citato, & D. Auguſti. lib. 20. de Ciuit. Dei cap. 11. Quandoquidem autem legant dicti Hierony. Ambroſ. Rabanus:* ipſius, *& græce apud 70. ſit* αὐτοῦ, *malui & ego hoc ſubſtituere,quàm quod erat antea:* ipſum, *in excuſ. & Ms. Manut. & Morel. neutrum habent.*

53. & Deus eduxit eum ex Ægypto] *Sic quidem hodie græce legitur & ex Hebræo quoque tranſtulit Hieronym. ſic & Rabanus in comment. Verum vt credam aliter olim legiſſe græcos codices, facit tum lectio vulg. ante Manutium & Morel.* & Deus duxit, *ſeu potius:* ducet,eum in Ægyptum; *tum quod legat dicta epiſtola Ambroſ.* in terris quoque extendet principatum ſuum in Ægyptum. *Recte tamen illi:* vnicornis, *pro eo quod erat peſſime:* vniformis.

54. & edet gentes inimicorum ſuorum] *Hoc ex Ms.cum Morelio ad verbum ex græco pro eo quod erat:* & edet carnes.

55. Qui benedicūt te, benedicti ſunt, & qui maledicunt te, maledicti ſunt] *Hoc quoque ad verbum ex græco. Ms. vero legunt :* benedicent & maledicent, *& adhuc aliter Ambroſ.* qui benedicent illum benedicti erunt, & qui maledixerint ei, maledicti erunt.

56. annum domini acceptabilem] *Ita recte Manut. & Morel. cum 70. pro eo quod cæteri:* domino. & virtus altiſsimi obumbrabit te. *Ms.* inūbrabit, *ſed prius habet etiam Nouatianus libro de Trinitate.*

57. qui erit de vtero tuo] *Hinc comprobat li. 3. aduerſus Marcionem Tertull. locum hunc de Chriſto debere intelligi. Eſt autem hoc caput diligenter adnotandum, contra Anabaptiſtas quoſdam, negantes humanitatem Chriſti.* cap.12.

58. neque ſuper terram neque ſub terra] *Ms.* neque in terra neque ſub terram.

59. domus illius Ephrata] *Non habent Ms. aut vet. excu. vocem:* illius, *neque eſt apud Græcos articulus, quare loco ſemouimus.* cap.12.

60. & proceſsiones] *Hoc ex Ms. & vet. cod. cum Morelio, pro eo quod cæteri ex mendo Remboldi:* poſſeſsiones. *Eſt enim Græce* ἔξοδοι.

61. cum muneribus] *Deeſt hoc in Ms. cod. & græcis & Latinis Matthæi exemplaribus, infra etiam capite 29. in exc. & Ms. omnibus, quare & hic ſuperfluum eſt.*

62. Annunciauimus coram ipſo ſicut pueri] *Sic quidem Ms. & excuſi omnes, ſed Tertull. aduerſus Iudæos, & li. 3. aduerſus Marcionem legit:* Annunciauimus de illo ſicut paruulus, *& græce legūt 70. Hierony. teſte in comment.* ὡς παιδίον. cap.13.

63. maledictum hominis] *Ex Ms. & vet. exc. hoc ſubſtitui, pro eo quod erat:* hominum, *quia vtroque loco iam dicto Tertull. ſic legit. Adiecerunt autem paulo poſt Manut. & Morel. particulam:* in, *quam tamen non habent vet. exc. aut Ms. noſtri.*

64. & dixit ad eum: Ecce abſtuli iniquitates tuas. Et induite] *Veram hanc eſſe lectionem huius loci, vt illud:* & dixit,&c. *præponatur huic :* Et induite, *patet, tum ex contextu græco, tum ex D. Hieronym. commen. atque adeo corrupta fuit horum atque illorum verborū tranſpoſitio & in excuſis & in Ms. cod. quorum maximam varietatem omitto compendij gratia.*

gratia. Atqui ποδήρης tunica (inquit D. Hieronym.) talaris est, κίδαρις, iuxta Suidam & Hesychium ac Plutarchum in Anton. insigne erat capitis regium apud Persas. Μίτρα verò (quam adijcit cum textu græco Tertullia. libro aduersus Iudæos, & lib. 3. aduersus Marc.) aureum capitis ornamentum. Vtebantur autem eodem genere ornamētorum Sacerdotes summi apud Iudæos.

65. sed semetipsum exinaniuit] Ms. se inaniuit, verum prius legit & Tertull. siue Nouatianus lib. de Trinit. qui etiam cum excusis legit & textu græco: omne genu flectatur, pro eo quod habet Affliginien. cod. omnia genua flectantur, seu: curuentur, & Cambr. omnes genu curuent.

cap.14. 66. & probemus parienriam illius] Nou habent hæc Ms. cod. recte tamen adiecta sunt à Manutio & Morelio, quia græce leguntur.

67. & viri iusti tollunrur] Ms. cod. & vir iniuste tollitur, sed illud habent 70. nec dissentit Tertull. contra Marc. lib. 3. & 4. & aduersus Gnosticos. Ex quibus etiam patet, recte substituisse Manut. & Morel. sublatus est, pro eo quod erat: saluatus, corruptissime. Pro eo autem quod legit cum 70. Cyprianus: & erit in pace sepultura eius, legit aduersus Gnosticos Tertull.: & erir honor sepulturæ eius.

cap.15. 68. natiuitatem eius quis enarrabir] Ms. & Morel. interserunt: autem, verum non habent 70. neque eadem ratione placet, quod habent Ms. abductus, pro eo quod alij: adductus, & Tertu. aduer. Iudæos: perductus.

69. neque insidias in ore suo] Expressit ad verbum quod græce est; pro quo Tertullia. nec dolus in ore eius inuentus est, & Ms. nec dolus fuit in ore eius.

70. Propterea ipse consequetur multos] Recte sic Manut. & Morel. pro eo quod erat: confitetur, corruptissime est enim græce κληρονομήσει, quod sonat: possidebit, quomodo legit Costerius.

71. & eradamus] Non male & hoc illi, pro eo quod erat: fraudemus, Ms. legunt: tollamus, & infra ca. 20. euellamus, Tertull. loco iam citato & Hierony. in comment. conteramus,

72. ouem sine vitio, perfectum masculum anniculum erit vobis] Quandoquidem sic legāt Ms. videtur retinuisse Cyprianus barbaram versionem sui interpretis, qui verba græca apud 70. (vtpote quum πρόβατον neutri sit generis) non habito respectu, ad verbum transtulit, vt nemo mirari debeat, si & nos vulga. nostri interpretis barbariem æquo animo feramus. Cui tamen vt obuiarent, Erasmus interiecit: &, legēs: & erit vobis, Morelius verò: anniculus erit vobis, sed nos Manut. hic sequimur & Ms.

73. carnes ipsa nocte] Græce est similiter: τῇ νυκτὶ ταύτῃ, quare recte sic cum Morelio Ms. pro eo quod erat: carnes istas nocte.

74. cum picridibus] Vertit hoc D. Hieron. lactucis agrestibus, vocatur ab alijs πικρίς cichorium atque intybum siluestre seu amarago. Hinc illud Virg. & amaris intyba fibris.

75. & os non confringetis] Afflig. ossa, sed prius est apud 70. & Euangelistam, Cambro. ossum, Voce Aphricanis vsitata, qua vtitur etiam August. in Psal. 138. & lib. 3. de doct. Christ. cap. 3. ac lib. 4. cap. 10.

76. & caligæ vestræ] Ms. & calceamenta vestra, Quod quidem significat vox græca: ὑποδήματα, verum quod iam olim adnotauit Beda Retra. sua in act. 12. interpretem ibi vertere: caligas, quod græce est: sandalia; etiam hic locum habere puto. Siue autē cum exc. legas: bacula vestra, siue cum Ms. baculi vestri, perinde est, ac vtrumque Latine dicitur; nō secus atque apud Græcos βακτηρία ἢ βακτρον. Hinc Ouid. Metamor. 15. Baculumque tenens agreste.

77. habentes singuli citharas] Vocem aureas, interpositam neque habent Ms. & vet. exc. cod. neque Apocalyp. & superflua est, cum mox sequatur; ita vt & ad citharas & ad pateras referri possit. Mendum ortum ex eo, quod vulg. exc. non legebant: pateras.

78. & redemisti nos] Hoc habeo ex Ms. pro eo quod erat. emisti.

79. qui aufert peccata mundi] Ms. tollit.

80. & erit ipse vobis in restimonium] Adiecimus denuo vocem: ipse, ex Ms. uam & 70. habent. cap.16.

81. Principes populi & seniores, audite] Ex Ms. cum vet. excu. adijcimus audite, & genuinum esse tum hoc tum quod paulo post sequitur: in alio autē nullo; confirmat quod dicit Beda Retract. in Actib. Apostol. Vtrumque Græce lectum suo tempore, vti & alia multa quæ hodie non leguntur. Quod notatu dignum, vt confirmemus alia fuisse olim Græca exemplaria quam nunc exstent: Siue autem: suscitauit, legas cum exc. siue: excitauit, cum Ms. perinde est.

82. & dormiens videt scalam] Ita legendum cum Ms. eo quod præcedat: ponit.

83. in cacumine collis] Ms. montis, sed obstat vox Græca: βουνός.

84. in Βαβυλῶνι primo] Recens ex Ms. & vet. excu. adieci: primo, Rursum autē meminit signi crucis in fronte.

85. & contemplatio eius imaginis] Ms. huius, Omittentes etiam paulo post, particulam: ex, vbi legitur: ex parte, &: remanserit ex illis. cap.17.

86. & concident gladios suos in aratra & lanceas suas in falces] Corrupte legebant quidam exc. condenr, siue: condient, nam præter 70. sic legit Tertulli. li. 3. aduersus Marcionem: & concidenr machæras suas in aratra, sybinas in falces. vbi expressit vocem Græcam. cap.18.

87. qui non accepit] Ms. quia, Verum repugnant 70.

88. de quadriuijs Hierusalem] Iidem: quadruuijs. cap.19.

89. Exultauit vt gigas viam currere] Ms. cum Morel. ad currendam viam, at frequens est Cypria. seruare infinitiuos græcos. Ob phrasin etiam auctoris magis placet illud: decursio, quam quod Ms. habent: decursus, Aut Morel. occursio, Tertull. verò li. 4. ad Marc. legit: deuorsio.

90. cum esset Iesus in Hiericho] Ex Ms. vtroque sic lego, prætermissa voce: agro, Nam & hodie sic legunt 70. & sic olim legisse testatur D. Aug. q. 7. In

Iesum

Iesum Naue, addens tamen recte legi ex Hebræo: in agro Iericho, *quia nondum erat Iesus in ciuitate; pro eo autem quod legitur*: tenentem; *Ms. legunt*: habentem, *cum vet. exc.*

91. nunc adueni. Et Iesus] *Hic econtrario genuina est exc. lectio, non illa Ms.* Tunc aduenient Iesus. *Est autem* adueni, *præteritum, non imperatiuus.*

92. calceamentum deponere] *Ms.* soluere, *perinde est.*

93. Ego quidem baptizo in aqua] *Ms.* baptizo vos in aqua. *Prior est lectio Græcorum, quamquam & quædam legant etiam* ὑμᾶς.

94. Regnauit Dominus Deus] *Ms. quidem cum veteri exc.* Regnabit, *sed prius Græce & Latine est in Apocalypsi.*

cap. 10. 95. Effoderunt manus meas & pedes] *Ms. placet hæc lectio, eo quod neque Græce neque Latine legatur*: Et foderunt, *quemadmodum excu. Tertull. lib. aduersus Iudæos modo legit*: foderunt, *modo*: Exterminauerunt, *vbi pulchre hæc explicat.*

96. à me] *Ex iisdem hoc recens adijcimus, quia & Græce & Latine legitur.*

97. in medio Ecclesiæ laudabo te] *Cambrim.* in media Ecclesia, *vet. excu. cum Morel.* in medio Ecclesiarum *Sed prius & Græce est, & legitur à Tertulli. lib. 1. aduersus Marcion.*

98. Confige clauis de metu tuo carnes meas] *Eadem ratione non probatur, quod legunt Ms.* clauos carnis meæ.

cap. 11. 99. Texit cœlos gloria eius] *Ms.* Operuit, *perinde est. Iidem*: sunt, *pro* erunt, *paulo post, verum hoc malo, neutrum est Græce.*

100. Et illic constabilita est virtus gloriæ eius, & constituit dilectionem validam] *Prorsus legendum*: constituit, *quia Græce est*: ἔθηκε. *Noua est verò hæc lectio, & quantum apparet ex varijs versionibus concinnata. LXX. cum græcis quæ hodie exstant exemplaribus & Theophylacto, non aliud habent, quam*: & posuit dilectionem robustam fortitudinis suæ. *Aquila transtulit*: Et posuit absconsionem fortitudinis suæ. *Symmachus*: Et posuit absconditam fortitudinem suam. *Theodotio*: Et ibi absconsio fortitudinis est, *& similiter Hieronym.* Ibi abscondita est fortitudo eius. *Causam varietatis apud eundem vide in comment.*

101. & procedet in campos] *Sic iam olim legisse 70. testatur ibidem Hieronym. atque adeo græce legebatur* εἰς πεδία, *vbi nunc & iam ab ætate Theophylacti habetur* εἰς παιδείαν, *id est, in institutionem, qui tamen vtriusque lectionis meminit. Ms. verò pro*: procedet, *legunt*: exiet.

102. magnæ cogitationis nuncius] *Ms.* magni consilij, *& hoc propriè significat vox græca* βουλῆς, *& sic legunt iuxta 70. Hieronym. in comment. & Ambros. initio lib. 3. in Lucam.*

103. sustentabant manus eius] *Ms.* sustinebant, *verum prius legitur supra lib. ad Fort. cap. 8.*

cap. 12. 104. Quod in hoc signo crucis salus sit, &c.] *Idipsum argumentum tractat Tertull. & libro aduersus Iudæos & lib. 3. aduersus Marcionem, & ex iisdem pene scripturis.*

105. & notabis signum super frontes] *Ms. & Tertull.* in frontibus, *sed prius & græce est, & supra legitur ad Demetr. vbi plura de sequentium varia lectione. At qui pro signo (inquit D. Hieron. in comment. quod 70. Aquila & Symmachus transtulerunt) Theodotio ipsum verbum Hebraicum Tau posuit, quæ extrema est apud Hebræos 22. litterarum. Et vt ad nostra veniamus, antiquis Hebræorum litteris, quibus vsque hodie vtuntur Samaritani, extrema Thau littera crucis habet similitudinem, quæ in Christianorum frontibus pingitur, & frequenti manus inscriptione signatur. Tertullia. autem legit vtrobique*: & da signa Tau, &c. *Ipsa est enim (inquit lib. 3. aduersus Marcio.) littera Græcorum Tau, nostra autem T. species crucis, quam portendebat futuram in frontibus nostris, apud veram & catholicam Hierusalem. Loci diligenter adnotandi, contra nostræ tempestatis sugillatores, immo inimicos crucis Christi.*

106. Et vidi, & ecce agnum stantem] *Adijcimus*: & ecce, *ex Ms. nam & græce legitur.*

107. Ego sum α & ω, &c.] *Ms. non habet*: sum, *sed græce legitur.*

108. vt sit potestas eorum super lignum] *Costerius addit*: vitæ, *& recte, nam cum græco & latino contextu Apocal. 22. id legit etiam Tertulli. libro de Pudicitia. Ante Manutium & Morelium legebatur*: vt sint postes eorum super lignum.

109. Exterrita est quæ parit] *Recte sic Ms. cum Morelio pro eo quod erat*: Et territa, *neque enim aut in Latinis aut in Græcis exemplaribus reperitur præmissa coniunctio. Atqui vocem græcam,* ἐξέλιπεν, *vertit Hieronymus in comment.* abiecit, *seu*: vacua facta est, *Non additur autem à Cypriano*: septem, *quod habere ipse testatur 70. Aquilam & Theodotionem, & hodie habent Græci codic. Neque verò habet illud etiam Irenæus aduersus hære. lib. 4. cap. 66. legens*: *Exinanita est quæ parit, taduit, &c.* cap. 13.

110. inimicorum eorum] *Pro hac lectione Ms. vet. excu. & Remboldi, legit Erasmus*: suorum; *priorem tamen genuinam esse constat, eo quod & Hieron. eam habeat, & græce sit* αὐτῶν.

111. nec apud inferos remansurus esset] *Hic subiungendum iuxta Ms. cod. & vet. excu. quod in fine præcedentis capitis præposterè positum erat testimonium, ex mendo codicis Remboldi, hoc nempe*: In Psalmo xxix. Domine reduxisti ab inferno animam meam. Item, &c. *quam lectionem malui, quod græce legatur*: ἀνήγαγες ἐξ ᾅδου. *Antea excusi cap. præceden. legebant*: abstraxisti ab inferno, *Manut. & Morel. paulo post*: imposuisti ab inferis, *Ms.* reduxisti ab inferis. *Primus autem hanc transpositionem peruersam aduotauit Costerius.* cap. 14.

112. quoniam dominus auxiliatus est mihi] *Hoc quidem Manutius & Morelius, sed Ms. nostri & vet. excu. legunt*: auxiliator est mihi, *addentes*: est, *quod desiderabatur in alijs excusis.*

113. die tertio resurgemus] *Recte primus adiecit Erasmus vocem*: resurgemus, *nam apud 70. legitur. Quum autem apud Osee reperiatur hic locus, castigandus est hunc locum citans Tertullianus aduersus* cap. 15.

Iudæos,

Iudæos, & legendum: Osee, pro eo quod est: Esaiam.

114. & testificare populo] *Ms.* populum.

cap. 10. 115. per genus] *Ita Manut. & Morel. pro eo quod erat corrupte:* & genus, *nam etiam Tertullia. libro aduersus Iudæos legit:* secundum genus.

116. suppedaneum pedum meorum] *Etiam hic Ms.* scabellum, *prius tamen placet.*

117. zonam auream] *Hoc reposui ex Ms. cum Morel. pro eo quod erat:* zona aurea, *quia phrasis est Cypriani.*

118. tingentes eos] *Ms.* baptizantes.

119. Ego sum ostium] *Ms.* ianua.

cap. 27. 120. Qui dicto nõ audiens est in filium] *Ms.* qui in dicto inobediens est filio, *Græce verò & Latine apud Ioannem non aliud quam:* Qui incredulus est filio.

121. pacem his qui longè] *Omissam à Rembolde vocem:* his, *denuo adiecimus, nam habent Ms. & vet. excus.*

cap. 28. 122. vt separet populum suum] *Hoc restitui ex Ms. pro eo quod erat:* separaret.

123. & lætentur in iucũditate. Cantate Deo] *Hoc recens adiectum à Morel. & Manut. reperitur apud 70. Ms. interijciunt:* Deo, *& pro:* iter, *legunt:* viam.

124. patris orphanorum & iudicis viduarũ] *Hoc quidem iuxta 70. editionem quæ hodie exstat Manut. & Morel. sed cum cæteris legunt Ms. & vet. excus.* patres & iudices.

125. qui in iram prouocant] *Sic Manutius, Morelius verò:* qui in amaritudine prouocant. *Qui sic vertit, videtur voluisse exprimere compositionem vocis græcæ* παραπικραίνοντας. *Ms. & vet. excus. neutrum habent.*

126. exterminabis in omnibus gẽtibus] *Ms.* omnes gentes, *sed prius habet Psalmorũ editio Græca & Latina. Mirum est autem quod legat:* exterminabis, *pro eo quod est:* κληρονομήσεις, *qua vox hæreditare significat & ita vertitur vbique.*

127. punire nos] *Ms.* perdere; *sed repugnat vox Græca,* ἐκδικῆσαι.

cap. 29. 128. Quis nunciabit vobis] *Etiam repugnat lectio 70. illi quod legunt:* nunciauit.

129. hic inhabitabit] *Hoc ex Ms. nam frequens est hoc Cypriano.*

130. omnes patriæ gentium] *Retinuit vocem græcam:* πατριαὶ, *quod & alibi adnotauit Erasmus.*

131. Auferte portas principes vestras & extollimini] *Ms. vbique:* Tollite, &c. & eleuamini.

132. rex claritatis) *Iidem hic* rex gloriæ, *prius vsitatum est Cypriano pro gloria. Item:* sermo, *pro:* verbo, *quare placet vulgata lectio:* sermonem bonum, *præsertim quum sic legat & Tertull.*

133. scriptoris acute scribentis) *Ms. cum vulgatis Latinis exemplaribus:* scribæ velociter scribẽtis. *Morel. etiam legit:* velociter, *vtrumque tamen significat vox græca:* ὀξυ.

134. Accingere ense tuo super femur tuum potentissime, &c.) *Ms.* ensem tuum, *vtrumque etiam Tertull. li. 3. aduersus Marcio. Vbi tamen sic legit:* potens tempestiuitate tua & pulchritudine tua, *& rursum:* Et extende & prosperare, & regna. *Vbi ad verbũ expressit quod Græce est:* ὡραιότητι. *Atqui pro:* decori, *legunt Ms.* decoris, *& pro:* mãsuetudinem, *habent:* lenitatem.

135. Dominus regnauit] *Hoc ex Ms. & vet. excus. pro eo quod erat:* regnabit, *nam illud & 70. legunt. & Tertull. lib. de Resur. carn. Ex ijsdem substitui cum 70.* astitit, *pro eo quod erat:* Assistit, *& supplevimus quod deerat:* amicta est varietate.

136. Item in Psalmo 73.] *Etiam hunc locum ex Ms. castigauimus pro eo quod corruptè erat:* 72.

137. Oculi autem eius erant] *Negligentia operarum apud Manutium & Moreliũ irrepserat:* erunt. *Legimus autem cum Ms. phrasi Cyprianica vsitatissima:* vestem aspersam, *&:* byssinum album & mundum, *iuxta quod Græce est:* βύσσινον λευκὸν καὶ καθαρόν, *Prius excus. non habebant:* album.

138. pasturus est in virga ferrea] *Manuscripti:* pasciturus.

139. & segregabit eos] *Ms.* eas, *elegantius quidem, sed repugnant Græci & Latini codices, supra quoque Cyprianus de Opere & Eleemosynis, & lib. seq. cap. 1.*

Finis libri secundi.

TESTIMONIORVM AD QVIRINVM LIBER III.

Præfatio.

CYPRIANVS QVIRINO filio Salutem.

PRo fide ac deuotione tua quam Domino Deo exhibes, fili charissime, petisti vt ad instruendum te, excerperem de scripturis sanctis quędam capitula ad religiosam sectę nostrę disciplinam pertinentia: lectionis diuinæ succinctam diligentiam quærens, vt animus Deo deditus, non longis aut multis librorum voluminibus fatigetur, sed erudirus breuiario præceptorum cœlestium, habeat ad fouendam memoriam suam salubre & grande compendium. Et quia tibi plenum dilectionis obsequium debeo, feci quod petisti; vt laborarem semel, ne tu sem per laborares. Quantum potuit itaque mediocritas nostra complecti, collecta sunt à me quædam præcepta dominica & magisteria diuina; quæ esse facilia & vtilia legentibus possint, dum in breuiarium pauca digesta, & velociter perleguntur, & frequenter iterantur. Opto te fili charissime semper bene valere.

CAPITVLA LIBRI TERTII.

Agapem

3 Agapem & dilectionem fraternam religiose & firmiter exercendam.
4 In nullo gloriandum quando nostrum nihil sit.
5 Humilitatē & quietē in omnibus tenendā.
6 Bonos quosque & iustos plus laborare, sed tolerare debere quia probantur.
7 Non contristādum Spiritum sanctum, quē accepimus.
8 Iracundiam vincendam esse, nec cogat delinquere.
9 Inuicem se fratres sustinere debere.
10 In Deum solum fidendum, & in ipso gloriandum.
11 Eum qui fidē consecutus est, exposito priore homine, cælestia tantum & spiritalia cogitare debere, nec attendere ad sæculum cui iam renunciauit.
12 Non iurandum.
13 Non maledicendum.
14 Nunquam mussitandum, sed circa omnia quæ accidunt benedicendum Deum.
15 Ad hoc tentari homines a Deo vt probentur.
16 De bono martyrij.
17 Minora esse quæ in sæculo patimur, quam sit præmium quod promissum est.
18 Dilectioni Dei ac Christi nihil præponendum.
19 Voluntati non nostræ, sed dei obtemperandum.
20 Fundamentum, & firmamentum spei, & fidei esse timorem.
21 Non temere de altero iudicandum.
22 Accepta iniuria remittendum & ignoscendum.
23 Vicem malis non reddendam.
24 Non posse ad patrē peruenire, nisi per Christum.
25 Ad regnum dei nisi baptizatus & renatus quis fuerit, peruenire non posse.
26 Parum esse baptizari & Eucharistiam accipere, nisi quis factis & opere proficiat.
27 Baptizatum quoque gratiam perdere, quā consecutus sit, nisi innocentiam seruet.
28 Non posse in Ecclesia remitti ei, qui in Deū deliquerit.
29 De odio nominis ante prædictum.
30 Quod quis Deo vouerit, cito reddendum.
31 Eum qui nō crediderit, iam iudicatum esse.
32 De bono virginitatis & continentiæ.
33 Nihil patrem iudicare, sed filium: & patrem ab eo non honorificari, à quo non honorificetur filius.
34 Fidelem gentiliter viuere non oportere.
35 Deum ad hoc patientem esse, vt nos pœniteat peccati nostri & reformemur.
36 Mulierem ornari sæculariter non debere.
37 Fidelem non oportere ob alia delicta, nisi ob nomen solum puniri.
38 Seruum dei innocentem esse debere, ne incidat in pœnam sæcularem.
39 Datum nobis esse exemplum viuendi in Christo.
40 Non iactanter nec tumultuose operandū.
41 Inepte & scurriliter non loquendum.
42 Fidem in totum prodesse, & tantum nos posse, quantum credimus.
43 Posse eum statim consequi qui vere crediderit.
44 Fideles inter se disceptantes, non debere gentilem iudicem experiri.
45 Spem futurorum esse, & ideo fidem circa ea quæ promissa sunt, patientē esse debere.
46 Mulierem in Ecclesia tacere debere.
47 Delicto & merito nostro fieri vt laboremus, nec Dei opem in omnibus sentiamus.
48 Non fœnerandum.
49 Inimicos quoque diligendos.
50 Sacramentum fidei non esse profanandum.
51 Quod nemo in opere suo extolli debeat.
52 Credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam.
53 Dei arcana perspici nō posse, & iccirco fidē nostram simplicem esse debere.
54 Neminem sine sorde & sine peccato esse.
55 Non hominibus, sed Deo placendum.
56 Deum nihil latere ex his quæ geruntur.
57 Fidelem emendari & reseruari.
58 Neminem contristari morte debere, cum sit in viuendo labor & periculum, in moriendo pax & resurgendi securitas.
59 De idolis quæ gentiles deos putant.
60 Ciborum nimiam concupiscentiam nō appetendam.
61 Possidendi concupiscentiam & pecuniam non appetendam.
62 Matrimonium cum gentilibus non iungēdum.
63 Graue delictum esse fornicationis.
64 Quæ sint carnalia, quæ mortem pariant; & quæ spiritalia, quæ ad vitam ducant.
65 Omnia delicta in baptismo deponi.
66 Disciplinā dei in ecclesiasticis præceptis obseruandam.
67 Prædictum, quod disciplinam sanam aspernaturi essent.
68 Recedendum ab eo qui inordinate, & contra disciplinam viuat.
69 Non in sapientia mundi, nec in eloquentia esse regnum Dei, sed in fide crucis, & virtute conuersationis.
70 Parentibus obsequendum.
71 Patres quoque asperos circa filios esse non oportere.
72 Seruos cum crediderint, plus dominis carnalibus seruire debere.
73 Item dominos mitiores esse debere.
74 Viduas probatas quasque honorandas.
75 Suorum & maximè fidelium curam plus vnumquemque habere debere.
76 Maiorem natu non temere accusandum.

77 Peccantem publicè obiurgandum.
78 Cum hæreticis non loquendum.
79 Innocentiam fidenter petere, & impetrare.
80 Nihil licere diabolo in hominem, nisi deus permiserit.
81 Mercedem mercenario cito reddendam.
82 Non augurandum.
83 Cirrum in capite non habendum.
84 Barbam non vellendam.
85 Surgendum, cùm episcopus aut presbyter veniat.
86 Schisma non faciendū, etiā si in vna fide, & in eadē traditione permaneat qui recedit.
87 Fideles simplices cum prudentia esse debere.
88 Fratrem non circumueniendum.
89 Subitò venire finem mundi.
90 Vxorem à viro non recedere, aut si recesserit innuptam manere.
91 Tantum vnumquemque tentari, quantum potest sustinere.
92 Non quidquid licet esse faciendum.
93 Prædictum quod hæreses futuræ essent.
94 Cum timore & honore Eucharistiam accipiendam.
95 Bonis * conueniendum, malos autem vitandos. *conuiuendum.
96 Factis, non verbis operandum.
97 Et ad fidem & ad consecutionem properandum.
98 Cathecumenum peccare iam non debere.
99 Iudicium secundum tempora futurū, equitatis ante legem, vel legis post Moysen.
100 Gratiam Dei gratuitam esse debere.
101 Spiritum sanctum in igne frequēter apparuisse.
102 Correptionem bonos quosque libenter audire debere.
103 A multiloquentia temperandum.
104 Non mentiendum.
105 Frequenter emendandos qui delinquunt in domestico ministerio.
106 Iniuria accepta patientiam tenendam, & vltionem Deo relinquendam.
107 Non detrahendum.
108 Non esse proximo insidiandum.
109 Infirmos visitandos.
110 Susurrones maledictos esse.
111 Sacrificia malorum acceptabilia non esse.
112 Grauius iudicari de his qui in sæculo plus habuerint potestatis.
113 Viduam & pupillos protegi oportere.
114 Dum in carne est quis exomologesin facere debere.
115 Adulationem perniciosam esse.
116 Plus ab eo diligi Deum, cui in baptismo plura peccata dimittuntur.
117 Fortem congressionem esse aduersus diabolum, & ideo fortiter nos stare debere, vt possimus vincere.
118 De antichristo quod in homine veniat.
119 Graue fuisse iugum legis, quod à nobis abiectum est: & leue esse iugū domini, quod à nobis susceptum est.
120 Orationibus insistendum.

TESTIMONIORVM AD QVIRINVM LIBER TERTIVS.

CAPVT PRIMVM.

DE bono operis & misericordiæ, apud Esaiam: Exclama, inquit, in fortitudine, & noli parcere: sicut tuba exalta vocem tuam, adnuncia plebi meæ peccata ipsorum, & domui Iacob facinora eorum. Me de die in diem quærūt, & cognoscere vias meas cōcupiscunt, quasi plebs quę iustitiam fecerit, & iudicium dei non deseruerit. Postulant me nunc iudiciū iustum, & appropinquare Deo concupiscunt, dicentes: Quid quia ieiunauimus & nō vidisti, humiliauimus animas nostras, & nō cognouisti? In diebus enim ieiunij inueniuntur volūtates vestrę: aut enim subiectos vobis subpungitis, aut ad iudicia & lites ieiunatis, aut proximos cęditis pugnis: vt quid mihi ieiunatis, vt hodie audiatur vox vestra in clamore? Non hoc ieiunium ego elegi, nisi humiliet homo animam suam. Et si contorseris quasi circulum collum tuum, & saccum & cinerem substraueris, nec sic vocabitur ieiunium acceptum. Non tale ieiunium elegi, dicit Dominus: sed solue omnem nodum iniustitiæ, resolue suffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationē iniustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti: & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur. Et præibit ante te iustitia, & claritas dei circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te. Dum adhuc loqueris dicet: ecce adsum. De hoc ipso apud Iob: Conseruaui egenum de manu potentis, & pupillo cui non erat adiutor, auxiliatus sum. Os viduæ benedixit me, cum essem oculus cæcorum, pes quoque claudorum ego essem, & inualidorum pater. De hoc ipso apud Tobiam: Et dixi Tobiæ filio meo: Vade & adduc quemcunque pauperem inueneris ex fratribus nostris, qui tamen in mente habeat Deum ex toto corde suo: hunc adduc, & manducabit pariter meum prandium hoc: Ecce sustineo te fili donec venias. Item illic: Omnibus diebus vitæ tuæ, fili, Deum in mente habe, & noli præterire præcepta eius. Iustitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ, & noli ambulare viam iniquitatis: quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciē ab vllo paupere: ita fiet, vt nec à te auertatur facies dei. Quomodo habue-

Esa 58. Iob. 29. Tob. 2. Tob. 4.

habueris fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa substātia, plus ex illa fac eleemosynam: si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris, cum facis eleemosynam, præmium bonum reponis tibi in diem necessitatis; quoniam eleemosyna à morte liberat, & nō patitur ire in tenebras. Munus bonum est eleemosyna, omnibus qui faciunt eam coram summo deo.
Prou.19. Prou.28. De hoc ipso apud Salomonē in parœmijs: Qui pauperi miseretur, Deo fenerat. Itē illic: Qui dat pauperibus, numquam indigebit. Qui autem auertit oculum suum, in multa penuria erit.
Prou.15. Prou.25. Itē illic Eleemosynis & fide peccata purgātur.
Rom.12. Item illic: [4] Si esurierit inimicus tuus ciba eum, & si sitierit potabis eū: hoc enim faciens, carbones viuos superfundes in caput eius.
Eccle 3. Item illic: Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna extinguit peccatum.
Prou 3. Apud eundem in Parœmijs; Ne dixeris, abi & reuertere, cras ego dabo, cùm possis continuo bene facere: non enim scis quid contingat sequētī die.
Prou.21. Item illic: Qui obturat aures suas ne audiat imbecillū; & ipse inuocabit deum, & non erit qui exaudiat eum.
Prou.20. Item illic: Qui conuersatur sine vituperatione in iustitia, beatos filios relinquit.
Ecclesi.14. Apud eundem in Ecclesiastico: Fili si habes bene fac tecum, & deo dignas oblationes offer, memorare quoniam mors non tardat.
Ibid.29. Item illic: Cōclude eleemosynam in corde pauperis, & hæc pro te orabit ab omni malo. De hoc ipso in psalmo 36. misericordiam & posteris prodesse: Iunior fui, etenim senui, & non vidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem. Tota die miseretur & fenerat, & semen eius in benedictione est. De hoc ipso in psalmo 40. Beatus qui intelligit super egenum & pauperem, in die malo liberabit illum deus. Item in psalmo 111. [5] Distribuit, dedit pauperibus, iustitia eius manebit in sæculum sęculi.
Osee 6. De hoc ipso apud Osee: [6] Misericordiam volo magis quàm sacrificium, & agnitionem dei plusquam holocaustomata.
Matth.5. De hoc ipso in euangelio ☧ Matthęum: Beati qui esuriunt, & sitiunt iustitiam, quia ipsi saturabuntur. Item illic: Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur.
Matth.6. Itē illic: Thesaurizate vobis thesauros in cœlo, vbi neque tinea, neque comestura exterminat, & vbi fures non effodiunt, & furantur. Vbi enim fuerit thesaurus tuus, illic erit & cor tuum.
Matth.13. Item illic: Simile est regnum cœlorum homini negotianti, quærenti [7] bonas margaritas: vbi autem inuenit pretiosam margaritam, abijt & vendidit omnia quæ habuit, & emit illam.
Ibid.10. Etiam modicum opus prodesse. Item illic: Et qui potauerit vnum ex minimis istis calicem aquæ frigidę in nomine discipuli; amen dico vobis, non peribit merces eius.
Matth.5. Nemini negandam eleemosynam. Item illic: Omni poscenti
Matth.19. te da: & ab eo qui voluerit mutuari, [8] ne auersatus fueris. Item illic: Si vis ad vitam venire, serua mandata. Dicit ille, quæ? dicit illi Iesus. Non occides, non mœchaberis, non falsum testimonium dices. Honora patrem & matrem, & diliges proximum tibi tanquam te. Dicit illi iuuenis: Omnia ista obseruaui; quid adhuc mihi deest? dicit illi Iesus: Si vis perfectus esse, vade & vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo, & veni sequere me.
Item illic: Cum venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes. Et segregabit illos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hædis. Et statuet oues ad dexteram suam, hædos autem ad sinistram. Tunc dicet rex eis qui ad dexteram suam sunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare; sitiui, & potastis me; hospes fui & adduxistis me; nudus, & texistis me; infirmatus sum, & visitastis: in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, & pauimus; sitientem, & potauimus? Quando te vidimus hospitem, & adduximus; nudum, & vestiuimus? Quando autem te vidimus infirmum, & in carcere; & venimus ad te? Et respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quam diu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, & mihi fecistis. Tunc dicet illis, qui à sinistris eius sunt: Discedite à me maledicti in ignem æternum, quem præparauit pater meus diabolo & angelis eius. Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare; sitiui, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus fui & non vestistis me; infirmus, & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quam diu non fecistis vni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam. Ibidem 25.
De hoc ipso in euangelio ☧ Lucam: Res vestras vendite, & date eleemosynam. Luc. 11. & 12.
Item illic: Qui fecit quod est intus, fecit & quod foris est. Verumtamen date eleemosynam, & ecce vobis omnia sunt mūda. Item illic: Ecce dimidium ex substātia mea do egenis; & si cui quid fraudaui, quadruplum reddo. Dixit autē Iesus, quia salus hodie domui huic facta est, quoniā & ipse filius est Abrahæ. Ibid.19.
De hoc ipso ad Corinthios secunda: Vestra abundantia illorum inopiam suppleat; vt & illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum, vt fit æqualitas sicut scriptum est: Qui multum habuit, non abundauit: & qui modicum, non indiguit. 2. Cor.8. Exod.16.
Itē illic: Qui parce seminat, parce & metet. Et qui seminat in benedictione, de benedictione & metet. Vnusquisque autē sicut corde proposuit; nō quasi ex tristitia, vel 2. Cor.9.

Gg 2 ex ne-

ex necessitate : hilarem enim datorem diligit
Psal.3. deus. Item illic: Sicut scriptum est: Distribuit,
dedit pauperibus: iustitia eius manet in æternū.
Item illic: Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad edendum præstabit: Et multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, vt in omnibus locupletemini. Item illic: Administratio huius officij non tantum suppleuit ea quæ sanctis desunt; sed abundauit per multam gratiarum actionem in deum. De hoc ipso in epistola Ioan
1.Ioan.1. nis: Qui habuerit substantiam mundi, & viderit fratrem suum desiderantem, & clauserit viscera sua ab eo; quo modo charitas dei manet in
Luc.14. illo? De hoc ipso in euangelio ϰ Lucam: Cum facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres, neque vicinos, neque diuites, ne forte & illi reinuitent te & fiat tibi retributio. Sed cùm facis epulum, voca pauperes, debiles, [9] cæcos & claudos, & beatus eris: quoniam non habent retribuere tibi, retribuetur autem tibi in resurrectione iustorum.

2 In opere & eleemosynis, etiam si per mediocritatem minus fiat, ipsam voluntatem satis
1.Cor.8. esse; in epistola Pauli ad Corinthios secūda: Si voluntas prompta est, secundum quodcunque habuerit, [10] acceptabile est, non secundum quod non habuerit: neque fit alijs refrigerium, vobis autem pressura.

3 [11] Agapen & dilectionem fraternam religiosè & firmiter exercendam; apud Malachiā:
Malach.2. Nónne Deus vnus condidit nos? Nónne pater vnus est omnium nostrum? Quid vtique dereliquistis vnusquisque fratrem suum? De hoc,
Ioan.14. ipso ϰ Ioannem: Pacem vobis remitto, pacem meam do vobis. Item illic: Hoc est mandatum meum vt diligatis inuicem, quemadmodum dilexi vos. Maiorem hac charitatem nemo habet, quam vt animam suam quis ponat pro ami
Matth.5. cis suis. Item illic: Beati pacifici, quoniam ipsi filij dei vocabuntur. Item illic: Amen dico vo
Matth.18. bis, quoniam si duobus ex vobis conuenerit in terra, de omni re quamcunque petieritis, cōtinget vobis à patre meo qui in cœlis est. vbicunque enim fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum. De hoc ipso ad Co
1.Cor.3. rinthios prima: Et ego quidem fratres non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus; quasi infantibus in Christo lac vobis potum dedi, non escam [12] dum enim adhuc pusilli eratis, non poteratis, sed neque nunc potestis: adhuc enim estis carnales. [13] Vbi enim in vobis æmulatio & contentio & dissensiones, nónne carnales estis, & secundū hominem am
1.Cor.13. bulatis? Item illic: Et si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autē non habeam, nihil sum. Et si in cibos distribuero omnia mea, & si tradidero corpus meum vt ardeam, charitatē autem nō habeā nihil proficio. Charitas magnanima est [14] charitas benigna est: charitas non æmulatur, charitas nō agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniustitiam, conlætatur autem in veritate. Omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Chari-
tas nunquam excidet. De hoc ipso ad Galatas: Gal.5.
Diliges proximum tibi tanquam te. Si autem mordetis, & incusatis inuicem, videte ne consumamini ab inuicem. De hoc ipso in episto-
la Ioannis: In hoc apparent filij Dei, & filij dia- 1.Ioan.3.
boli. Omnis qui non est iustus, non est de deo: [15] & qui non diligit fratrem suum. Qui enim fratrem suum odit, homicida est: & scitis quia omnis homicida non habet in se vitam æter-
nam in se manentem. Item illic: Si quis dixe- 1.Ioan.4.
rit quoniam diligit deum, & fratrem suum odit, mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem videt, Deum, quem non videt, quomodo potest diligere? De hoc ipso in Acti-
bus apostolorum: Turba autem eorum qui Act.4.
crediderant, anima ac mēte vna agebant: [16] nec fuit inter illos discrimen vllum, nec quidquam suum iudicabant ex bonis quę eis erant, sed fuerunt illis omnia communia. De hoc ipso in e-
uangelio ϰ Matthęum: Si obtuleris munus tuū Matth.5.
ad altare, & illic recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque illic munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo, & tunc veni & offer munus
tuum ad altare. Item in epistola Ioannis: Deus 1.Ioan.4.
charitas est, & qui manet in charitate, in Deo
manet, & Deus in eo. Item illic: Qui dicit se 1.Ioan.2.
in luce esse, & fratrem suum odit, mendax est, & in tenebris ambulat vsque adhuc.

4 [17] In nullo gloriandum quando nostrū ni-
hil sit; in euangelio κατὰ Ioānem: Nemo potest Ioan.3.
quidquam accipere, nisi datū fuerit illi de cœlo.
Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: 1.Cor.4.
Quid enim habes quod nō acceperis? Si autem acceptisti, quid gloriaris quasi non acceperis? I-
tem in Βασιλειῶν primo: Nolite gloriari, neque 1.Reg.2.
loquamini elata, & non procedat magniloquētia ex ore vestro: quia deus scientiarum dominus. Item illic: Inualidus factus est arcus potētium, & infirmi accincti sunt virtute. [18] De hoc
ipso in Machabæis: Iustum est subditum deo 2.Mach.9.
esse, & mortalem non paria deo sentire. Item
illic: Et verba viri peccatoris ne timueritis: quia 1.Mach.2.
gloria eius in stercora erit & in vermes. Hodie extolletur, & cras non inuenietur: quoniā conuersus est in terrā suam, & cogitatio eius perijt.

5 Humilitatem & quietem in omnibus te-
nendam; apud Esaiam sic dicit dominus deus: Esa.66.
Cœlum mihi thronus, & terra scabellum pedum meorum. Quam mihi sedem ædificabitis, aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim ista fecit manus mea, & sunt mea omnia ista. Et super quem aspiciam alium nisi super humilem & quietum, & trementem sermones meos?
De hoc ipso in euangelio ϰ Matthæum: [19] Bea- Matth.5.
ti mites, quoniam ipsi hæreditabunt ter-
ram. De hoc ipso κατὰ Lucam. Qui minimus Luc.9.
erit

erit in omnibus vobis, hic erit magnus. Item *Luc. 18.* illic: Qui se extollit, humiliabitur: & qui se humiliauerit, exaltabitur. De hoc ipso ad Romanos: *Rom. 11.* Noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. De hoc ipso in Psalmo 33. Et humiles spiritu saluabit. *Ibid. 13.* Item ad Romanos: Reddite omnibus quæ debentur: cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem. Nemini quidquam debeatis, nisi vt inuicem diligatis. *Matt. 23.* Item in euangelio κατὰ Matthæum: Diligunt primum recumbendi locum in cœnis, & primam sessionem in synagogis, & salutationes in foro, & [20] vocari ab hominibus rabbi. Vos autem ne vocaueritis rabbi: vnus est enim vobis magister. *Ioan. 13.* Item in euangelio κατὰ Ioannem: Non est seruus maior domino suo, neque apostolus maior eo qui se misit. Hæc scientes beati eritis, si ea feceritis. Item in Psalmo 81. Humilem & pauperem iustificate.

6 Bonos quosque & iustos plus laborare, sed tolerare debere, quia probantur, apud Salomonem: *Eccles. 27.* [21] Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tētatio tribulationis. Item in Psalmo 50. Sacrificium deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum deus non despiciet. Item in Psalmo 33. Proximus est dominus contritis corde, & humiles spiritu saluabit. Item illic: [22] Multę pressurę iustorū, sed ex omnibus illis *li- *liberauit.* berabit eos Dn̄s. *Iob 1.* De hoc ipso apud Iob: Nudus exiui de vtero matris meæ, [23] nudus etiam ibo sub terram: Dominus dedit, dominus abstulit: sicut domino placuit, ita factum est: sit nomen domini benedictum. In his omnibus quæ contigerunt ei, nihil peccauit Iob labijs suis in conspectu domini. De hoc ipso in euangelio κατὰ *Matt. 5.* Matthæum: Beati plangentes, quoniam ipsi *Ioan. 16.* consolabuntur. Item κατὰ Ioannem: Hæc locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis, in sæculo autem pressuram habebitis, sed fidite, quoniam ego vici mundum. De hoc ipso ad Co- *2. Cor. 12.* rinthios secunda: Datus est mihi stimulus carnis meæ, angelus satanæ, qui me colaphizet, vt non extollar. Propter quod ter Dominum rogaui, vt discederet à me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perfi- *Rom. 5.* citur. De hoc ipso ad Romanos: Gloriamur in spe claritatis Dei: non solum autem, sed & gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura tolerantiam operatur, tolerantia autem probationem, probatio autem spem. Spes autem non confundit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est *Matt. 7.* nobis. De hoc ipso κατὰ Matthæum: Quam lata & spatiosa via est quæ ducit ad interitum, & multi sunt qui intrant per eam. Quam arta & angusta via est, quæ ducit ad vitam, & pauci sunt qui eam inueniunt. *Tob. 2.* De hoc ipso in Tobia: Vbi sunt iustitiæ tuæ? ecce quæ pateris. [24] Item in sapientia Salomonis: In locis impiorum gemunt iusti: in illorum autem perditionem abundabunt iusti.

7 Non contristandū Spiritum sanctum, quē accepimus; apud Ephesios: Nolite contristare *Ephes. 4.* spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis. [25] Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia auferantur à vobis.

8 Iracundiam vincendam esse, ne cogat delinquere; apud Salomonem in Parœmiis: Me- *Prou. 16.* lior est vir patiens forti. [26] Qui enim iracundiam continet, melior est, quàm qui vrbem capit. Item illic: Imprudens eadem die enunciat *Prou. 12.* iram suam; abscondit autem inhonorationem suam astutus. De hoc ipso ad Ephesios: Irasci- *Ephes. 4.* mini & nolite peccare. Sol non occidat super iracundiam vestrā. Item in euangelio κατὰ Mat- *Matth. 5.* thæum: Audistis quia dictum est antiquis, non occides, qui autem occiderit reus erit iudicio. Ego autem dico vobis, quia [27] omnis qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio.

9 Inuicem se fratres sustinere debere, ad Ga- *Gal. 6.* latas, [28] In contemplatione habentes vnusquisque, ne & vos tentemini. Alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi.

10 In Deum solum fidendum, & in ipso gloriandum esse, apud Hieremiam, Non glorie- *Hier. 9.* tur sapiens in sapientia sua, neque glorietur fortis in fortitudine sua, neque glorietur diues in diuitijs suis; sed in hoc glorietur qui gloriatur, intelligere & nosse quoniam ego sum Dominus, qui facio misericordiam & iudicium & iustitiam super terram: quoniam in his est voluntas mea, dicit Dominus. De hoc ipso in Psalmo 54. In domino speraui, non timebo quid faciat mihi homo. Item illic: Non nisi *Psal. 61.* soli Deo *[29] subiecta est anima mea. Item **subdita.* in Psalmo 117. Non metuam quid faciat mihi homo, Dominus mihi auxiliator est. Item illic: Bonum est confidere in dominum, quàm fidere in homine. Bonum est sperare in dominum, quam sperare in principibus. De hoc ipso apud Danielem: Responderunt autem Si- *Dan. 3.* drac, Misac, & Abdenago & dixerunt regi Nabuchodonosor: Rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis rex liberabit nos. Et si non, notum sit tibi, quia diis tuis non seruimus, & imaginem auream quam statuisti, non adoramus. Item apud Hieremiam: *Hier. 17.* Maledictus homo qui spem habet in homine: & benedictus homo qui fidet in Domino, [30] & erit in Deo spes eius. De hoc ipso in *Deut. 6.* Deuteronomio: Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies. De hoc ipso ad Ro- *Rom. 1.* manos: Et coluerunt & seruierunt creaturæ, relicto creatore, propter quod & tradidit illos Deus in passiones ignominię. De hoc ipso apud Ioannem: Maior est qui in vobis est, quàm qui *1. Ioan. 4.* in hoc mundo.

11 Eum qui fidem consecutus est, exposito priore homine, cœlestia tantum & spiritalia cogitare debere, nec attēdere ad sæculum cui iam renunciauit; apud Esaiam: *Esa. 55.* Quærite Dominum, & cum inueneritis, inuocate eum. Cum autem appropinquauerit vobis, relinquat impius vias suas, & vir facinorosus cogitationes suas: & conuertatur ad Dominum, & misericordiam consequetur; quia in multum remittet peccata vestra. De hoc ipso apud Salomonem: *Eccles. 1.* Vidi vniuersa opera quæ facta sunt sub sole; & ecce omnia vanitas. De hoc ipso in Exodo: *Exod. 12.* Sic autem comedetis eum. Lumbi vestri præcincti, & calciamenta vestra in pedibus vestris, & baculi vestri in manibus vestris, & edetis eum festinanter: pascha est enim domini. De hoc ipso in euangelio κατὰ Matthæum: *Matth. 6.* Nolite cogitare dicentes, quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? hæc enim nationes inquirunt: scit autem pater vester, quia horum omnium indigetis. Quærite primum regnū Dei, & iustitiam eius & omnia ista apponentur vobis. Item illic: Nolite cogitare in crastinum: crastinus enim dies ipse cogitabit sibi. Sufficit diei malitia sua. Item illic: *Luc. 12.* [31] Nemo retro attendens & superponens manum suam super aratrum, aptus est regno Dei. Item illic: Aspicite volatilia cœli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, & pater vester cœlestis pascit illa. Nónne vos pluris estis illis? De hoc ipso κατὰ Lucam: *Matth. 6.* Sint lumbi vestri accincti, & lucernæ ardētes. Et vos similes hominibus expectantibus dominum suum, quando veniat à nuptijs, vt cum venerit & pulsauerit, aperiant illi. Beati serui illi, quos adueniens dominus inuenerit vigilantes. De hoc ipso apud Matthæum: *Matth. 12.* Vulpes foueas habent, & volucres cœli diuersoria; filius autem hominis nō habet vbi caput suum inclinet. Item illic, Qui non renunciat omnibus quæ sunt eius, non potest meus discipulus esse. De hoc ipso ad Corinthios prima: *1. Cor. 6.* Non estis vestri, empti enim estis pretio magno: clarificate & portate Deum in corpore vestro. Item illic: *1. Cor. 7.* Tempus collectū: superest ergo vt & qui habēt vxores, quasi non habentes sint;[32] & qui plangunt, quasi nō plangentes; & qui gaudent, quasi non gaudentes; & qui emunt, quasi non ementes; & qui possident, quasi non possidentes; & qui hoc mundo vtuntur, quasi non vtantur. Præterit enim figura huius mundi. Item illic: *Ibid. 15.* Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo. Qualis ille è limo, tales & qui de limo, & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cælo est. De hoc ipso ad Philippenses: *Philip. 2.* Omnes sua quærūt, & non quæ sunt Christi: *Philip. 3.* Quorū finis est interitus, quorū Deus venter est: & gloria in confusionem eorum qui terrena sapiunt. Nostra autem conuersatio in cœlis est: vnde & saluatorem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ. De hoc ipso ad Galatas: *Gal. 6.* Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mūdus crucifixus est, & ego mundo. De hoc ipso ad Timotheum: *2. Tim. 2.* Nemo militans Deo obligat se molestijs sæcularibus, vt possit placere ei cui se probauit. [33] Sed & si certauerit quis, non coronabitur, nisi legitime pugnauerit. De hoc ipso ad Collossenses: *Colloss. 2.* Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid tanquā viuentes in mundo vana sectamini? Item de hoc ipso: *Colloss. 3.* Si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quę sursum sunt sapite, non quæ terrena sunt. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cùm autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos cum eo apparebitis in gloria. De hoc ipso ad Ephesios: *Ephes. 4.* Exponite prioris conuersationis veterem hominem, qui corrumpitur secundum concupiscentias deceptionis. Innouamini autem spiritu sensus vestri, & induite nouum hominem, eum qui secundum Deum cōstitutus est in iustitia, & sanctitate & veritate. De hoc ipso in epistola Petri: *1. Petr. 2.* Quasi [34] hospites, & peregrini abstinete vos à carnalibus desiderijs, quæ militant aduersus animam: conuersationem autem habentes inter gentes bonam, [35] vt dum detrectant de vobis, quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes magnificent Deum. De hoc ipso in epistola Ioannis: Qui dicit se in Christo manere, debet quo modo ille ambulauit & ipse ambulare. Item illic: *1. Ioan. 2.* Nolite diligere mundū, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mūdum, non est charitas patris in illo. Quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi quæ non est à patre, sed ex concupiscentia sæculi: & mundus transibit, & concupiscentia eius. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo Deus manet in ęternum. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: *1. Cor. 5.* Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio, sicut estis azymi. Nam & Pascha nostrum immolatus est Christus: Itaque festa celebremus non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis.

12 Non iurandum, apud Salomonem: *Exod. 23.* Vir multum iurans [36] replebitur iniquitate, & non discedet à domo eius plaga: & si vane iurauerit, nō iustificabitur. De hoc ipso κατὰ Matthęū: *Matt. 5.* Dico vobis [37] non iurare in totum. Sit autem sermo vester est, est, non, non. De hoc ipso in Exodo: *Exod. 20.* Non accipies nomen Domini Dei tui in vanū.

13 Non maledicendum, in Exodo: *Exod. 22.* Nō maledices, [38] neque principi populi tui detraxeris. Item in psalmo 33. Quis est homo qui vult vitam, & amat videre dies bonos? Contine linguam

guam tuam à malo, & labia tua ne loquantur dolum. De hoc ipso in Leuitico: Et locutus est.
Leuit.19. Dominus ad Moysen, dicens: Produc eum, qui maledixerit, foras extra castra, & imponēt omnes qui audierunt manus suas super caput eius; & lapidabit eum omnis synagoga filiorum Israël.
Ephes.4. De hoc ipso in epistola Pauli ad Ephesios: Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus. De hoc ipso ad Romanos:
Rom.12. Benedicentes, & non maledicentes. De hoc ipso
Matth.5. in euangelio κατὰ Matthæum: Qui dixerit fratri suo fatue, reus erit in gehēnam ignis. De hoc ipso & eundem Matthæum: Dico autem vobis, quia [39] omne verbum otiosum, quod locuti fuerint homines, reddent pro eo rationem in die iudicij. De sermonibus enim tuis iustificaberis, & de sermonibus tuis condemnaberis.

14 Nunquam mussitandum, sed circa omnia quæ accidunt, benedicendum Deum, apud
Iob.2. Iob: Dic verbum aliquod in Dominum, & morere. At ille intuitus eam dixit: Tanquam vna ex ineptis mulieribus locuta es. Si bona excepimus de manu Domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quæ acciderunt ei, nihil peccauit Iob labijs suis in conspectu Domini. Item illic: [40] Animaduertisti ad puerum meum Iob? non enim est similis illi quisquam in terris, homo sine querela, verus Dei cultor, abstinens se ab omni malo. De hoc ipso in psalmo 33. Benedicam dominum in omni tēpore, semper laus eius in ore meo. De hoc ipso in Nu-
Num.11. meris: Desinat murmuratio eorum à me, & nō
Act.16. moriantur. De hoc ipso in Actibus Apostolorum: Circa mediam autem noctem Paulus & Silas orantes gratias agebant Deo; audiebant autem eos vincti. Item in epistola Pauli ad Phi-
Philip.2. lippenses: [41] Omnia autem pro dilectione facientes, [42] sine murmurationibus & reputationibus, vt sitis sine querela & immaculati filij Dei.

15 Ad hoc tentari homines à Deo vt probentur, in Genesi: Et tentauit Deus Abraham, &
Gen.22. dixit ad illum: Accipe filium tuum vnicum quē diligis Isaac, [43] & vade in terram altam, imponens illum ibi in holocaustum hostiam, in vnū ex montibus de quo tibi dixero. De hoc ipso
Deut.13. in Deuteronomio: Tentat dominus Deus vester vos, vt sciat, si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro, & ex tota anima
Sap.4. vestra. [44] De hoc ipso in sapientia Salomonis: Et si coram hominibus tormēta passi sunt spes eorum immortalitate plena est, & in paucis vexati, in multis bene disponētur, quoniam deus tentauit illos, & inuenit illos dignos se. Tanquam aurum in fornace probauit illos, & quasi holocausta hostię accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus eorum in perpetuum. De hoc ipso in Machabæis: Abraham nónne in tentatione inuentus I.Mach.2.
est fidelis, & deputatum est ei ad iustitiam?

16 De bono martyrij, [45] in sapientia Salo- Prou.14.
monis: Liberat de malis animam martyr fidelis. Item illic: Tunc stabunt iusti in magna con Sapien.5.
stantia aduersus eos, qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum: Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabūtur in subitatione insperatę salutis, dicentes inter se pœnitentiam habentes, & per angustiam spiritus gementes. Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinē improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniā, [46] & finem illorum sine honore. Quo modo computati sunt inter filios dei, & inter sanctos sors illorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol nō est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis viā & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia, aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tāquam vmbra. De hoc ipso in psal. 115. Pretiosā in conspectu domini mors sanctorum eius. Item in psalmo 125. Qui seminant in lachrymis in exultatione metent. Ambulantes ambulabant, & plorabant mittentes semina sua: veniētes autem venient in exultatione [47] tollentes gremia sua. De hoc ipso in euangelio κατὰ Ioannem: Qui amat animam suam, perdet illam: Ioan.12.
& qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam inueniet illam. Item illic: Cum Matth.10.
autem tradiderint vos nolite cogitare quid loquamini, non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Item illic: Veniet hora, vt omnis qui interficit vos, Ioan.16.
arbitretur obsequium se deo facere. Sed & hoc facient, quoniam non cognouerunt patrem neque me. De hoc ipso apud Matthæum: Beati Matth.5.
qui persecutionem passi fuerint propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Item illic: Ne timueritis eos qui occidunt cor- Luc.12.
pus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum, qui potest animam & corpus occidere in gehennam. Item illic: Quicunque me confessus fuerit coram hominibus, & ego confitebor illum coram patre meo, qui in cœlis est. Qui autem me negauerit coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo, qui in cœlis est. Qui autem sustinuerit vsque in finē, hic saluus erit. De hoc ipso κατὰ Lucam: Beati eritis cùm vos oderint homines, & separauerint vos & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam propter filiū hominis. Gaudete in illa die & exultate, ecce enim mercēs vestra multa est in cœlis. Item il- Luc.18.
lic: Amē dico vobis, nemo est qui relinquat domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios propter regnum dei, & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem futuro vitā æterna. [48] De hoc ipso in Apocalypsi: Apoc.6.

1.Cor.10. Corinthios prima: Et qui se putat stare, videat
1.Cor.8. ne cadat. Et iterum: Si quis se putat scire aliquid
nondum scit quemadmodum oporteat eum
scire.

22 Accepta iniuria remittendum & igno-
Matth.6. scēdum; in Euangelio in prece quotidiana: Re-
mitte nobis debita nostra, sicut & nos remitti-
Marc.11. mus debitoribus nostris. Item κατὰ Marcum: Et
cùm steteritis ad orationem, remitte si quid ha-
betis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in
cœlis est, [56] remittat vestra peccata vobis. Si
autem vos non dimiseritis; neque pater vester
qui in cœlis est dimittet vobis peccata vestra.
Ibid 4. Item illic: In qua mensura mensi fueritis, in ea
remetietur vobis.

23 Vicem malis non reddendam; in episto-
Rom.12. la Pauli ad Romanos: Nemini malum pro ma-
lo reddentes. Item illic: Noli vinci à malo, sed
vince in bono malum. De hoc ipso in Apoca-
Apoc.22. lypsi: Et dixit mihi, ne signaueris verba prophe
tiæ libri huius, quia iam tempus in proximo est;
& hi qui perseuerant nocere, noceant; & qui in
sordibus est, sordescat adhuc: [57] iustus autem
adhuc iustiora faciat, similiter & sanctus san-
ctiora. Ecce venio cito, & merces mea me-
cum est reddere vnicuique secundum facta sua.

24 Non posse ad patrem peruenire, nisi per
filium eius Iesum Christum; in euangelio κατὰ
Ioan 14. Ioannem: Ego sum via, veritas & vita: nemo
Ioan..o. venit ad patrem nisi per me. Item illic: [58] Ego
sum ostium: per me si quis introierit saluabi-
tur.

25 [59] Ad regnum dei nisi baptizatus & rena-
tus quis fuerit, peruenire non posse; in euange-
Ioan.3. lio κατὰ Ioannem: Nisi quis renatus fuerit ex a-
qua & Spiritu, non potest introire in regnum
dei. Quod enim natum est de carne, caro est:
& quod natum est de spiritu, spiritus est. Item
Ibidem.6. illic: Nisi ederitis carnem filij hominis & bibe-
ritis sanguinem eius, non habebitis vitam in
vobis.

26 Parum esse baptizari & Eucharistiam ac-
cipere, [60] nisi quis factis & opere proficiat; in
1.Cor.9. epistola Pauli ad Corinthios prima: Nescitis
quia qui in stadio currunt omnes quidem cur-
runt, vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt
occupetis; & illi quidem vt corruptibilem coro
nam accipiant, nos verò incorruptam. In Euá-
gelio κατὰ Matthæum: Omnis arbor non faciens
Matth.3. fructum bonum, excidetur, & in ignem mitte-
tur. Item illic: Multi mihi dicēt in illa die: do-
& 7. mine domine, nónne in nomine tuo prophe-
tauimus, & in nomine tuo dæmonia exclusi-
mus, & in tuo nomine virtutes magnas feci-
mus? Et tunc dicam illis: [61] Nunquam vos no-
ui, recedite à me qui operamini iniquitatem.
Matth.5. Item illic: Luceat lumen vestrum coram homi-
nibus, vt videant bona opera vestra, & clarifi-
cent patrem vestrum qui in cœlis est. Item Pau
Philip.2. lus ad Philippenses: Lucete sicut luminaria in
mundo.

27 [62] Baptizatum quoque gratiam perdere,
quam consecutus sit, nisi innocentiam seruet; Ioan.5.
in euangelio κατὰ Ioannem: Ecce sanus factus
es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat.
Item in Epistola Pauli ad Corinthios prima. 1.Cor.3.
Nescitis quia templum dei estis, & spiritus dei
habitat in vobis? si quis templum dei violaue-
rit, [63] disperdet illum deus. De hoc ipso in Pa- 2.Paral.15.
ralipomenō: Deus vobiscum est, dum estis vos
cum ipso si dereliqueritis eum, derelinquet
vos.

28 Non posse in ecclesia remitti ei, qui in deū Matth.12.
deliquerit, in Euangelio κατὰ Matthæum: Qui
dixerit verbum aduersus filium hominis, remit
tetur illi: qui autem dixerit aduersus Spiritum
sanctum, non remittetur illi neque in isto sęcu-
lo, neque in futuro. Item κατὰ Marcum: Omnia Marc.3.
peccata remittentur filijs hominum & blasphe-
miæ: qui autem blasphemauerit in Spiritum
sanctum, non remittetur illi, sed reus erit æter-
ni peccati. De hoc ipso in Βασιλειῶν primo: [64] Si 1.Reg.2.
delinquendo peccet vir aduersus virum, orabūt
pro eo dominum, si autem in deum peccet ho-
mo, quis orabit pro eo?

29 De odio nominis ante prædictum; in e-
uangelio κατὰ Lucam: Et eritis odibiles omni- Luc.21.
bus hominibus propter nomen meum. Item
κατὰ Ioannem: Si sęculum vos odit, scitote quo Ioan.15.
niam me primo odijt: si de sęculo essetis, sęcu-
lum quod suum esset amaret: sed quia de sæcu-
lo non estis, & ego elegi vos de sæculo, propte-
rea odit vos sæculum. [56] Mementote sermonis
quem dixi vobis: Non est maior seruus domi-
no suo, si me persecuti sunt, & vos persequen-
tur.

30 [66] Quod quis deo vouerit, cito redden-
dum; apud Salomonem: Prout voueris votum Ecclesi.5.
deo, ne moram feceris reddere illud. Item in
Deuteronomio: Si autem voueris votum do- Deut.23.
mino deo tuo, non tardabis reddere illud, quia
inquirens quæret illud Dominus deus tuus à te,
& erit in peccatum: ea quæ egredientur per la-
bia tua, obseruabis: & facies donum [67] quod
locutus es ore tuo. De hoc ipso in psalmo 49.
Sacrifica deo sacrificium laudis, & redde altissi-
mo vota tua. Inuoca me in die pressuræ, & exi-
mam te, & clarificabis me. De hoc ipso in acti-
bus apostolorum: Cur impleuit satanas cor tuū Act.5.
mentiri te Spiritui sancto, cum esset fundus in
tua potestate, non hominibus mentitus es, sed
deo. Item apud Hieremiam: Maledictus qui Hier.48.
facit opera dei negligenter.

31 Eum qui non crediderit, iam iudicatum
esse in euangelio κατὰ Ioannem: Qui non credi- Ioan.3.
derit, iam iudicatus est; quia non credidit, in no
mine vnici filij Dei. Hoc autem est iudicium,
quoniam lux venit in sæculum, & magis dile-
xerunt homines tenebras, quam lucem. De hoc
ipso in psalmo 1. [68] Propterea nō resurgent im-
pij in iudicio, neque peccatores in consilio iu-
storum.

Debono

32 De bono virginitatis & continentiæ; in
Gen.3. Genesi: Multiplicans multiplicabo tristitias
tuas, & gemitus tuos: & in tristitia paries filios,
& erit conuersio tua ad virum tuum, & ipse tui
dominabitur. De hoc ipso in euangelio κατὰ
Matth.19. Matthæum: Non omnes capiunt verbum, sed
illi quibus datum est: sunt enim spadones, qui
ex vtero matris nati sunt: & sunt spadones, qui
coacti sunt ab hominibus: & sunt spadones, qui
seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum.
Luc.20. Qui potest capere, capiat. Item κατὰ Lucam: Fi-
lij sæculi huius generant & generantur: qui au-
tem habuerunt dignationem sæculi illius, & re-
surrectionis à mortuis, [69] non nubunt, neque
nubuntur. Neque enim incipient mori: æqua-
les enim sunt angelis Dei, cùm sint filij resurre-
ctionis. Resurgere autem mortuos Moyses si-
gnificat, cùm dicit in rubo: Dominus deus A-
braham, & Deus Isaac, & Deus Iacob, non est
deus mortuorum, sed viuorum: omnes enim
illi viuunt. Item in epistola Pauli ad Corin-
1.Cor.7. thios prima: Bonum est homini mulierem non
cõtingere: propter fornicationem autem vnus-
quisque vxorem suam habeat, & vnaquæque
virum suum habeat. Vxori vir debitum red-
dat: similiter & vxor viro. Vxor corporis sui
potestatem non habet, sed vir, similiter & vir
corporis sui potestatem non habet, sed vxor.
Nolite fraudare inuicem, nisi ex conuentione;
[70] ad tempus vt vacetis orationi, & iterum re-
uertimini ad id ipsum, ne tentet vos satanas
propter incontinentiam vestram. Hoc dico se-
cundum veniam, non secundum imperium: vo
lo autem omnes homines esse, sicut & me: sed
vnusquisque proprium habet donum à deo a-
Ibidem. lius sic, alius autem sic. Item illic: Cælebs co-
gitat ea quæ sunt Domini, quo modo placet
Deo. Qui autem matrimonium contraxit, co-
gitat ea quæ sunt mundi huius quo modo pla-
ceat vxori: sic & mulier, & virgo innupta cogi-
tat ea quæ sunt domini, vt sit sancta & corpore
& spiritu: [71] quæ autẽ nupsit, cogitat de ijs quæ
sunt mũdi huius, quo modo placeat viro. Item
Exod 19. in Exodo: Cùm præcepisset Dominus Moysi,
vt sanctificaret populum in diem tertium, san-
ctificauit ille, & adiecit: Estote parati: tribus
diebus non accedetis ad mulieres. Item in Βασι-
λειῶν primo: Et respondit sacerdos ad Dauid &
dixit: Non sunt panes profani in manu mea, ni-
si panis sanctus vnus: [72] si obseruati sunt pueri
à muliere, manducabunt. Item in Apocalypsi:
Apoc.14 Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquina-
uerunt, virgines enim permanserunt: hi sunt
qui sequuntur agnum quocunque ierit.

33 Nihil patrem iudicare, sed filium: & pa-
trem ab eo non honorificari, à quo non hono-
Ioan.5. rificatur filius; In euangelio κατὰ Ioannem: Ni-
hil pater iudicat, sed iudiciũm omne filio dedit,
vt omnes honorificent filium, sicut honorificãt
patrem. Qui non honorificat filium, non ho-
norificat patrem qui eum misit. Item in psalmo
71. Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam
tuam filio regis, iudicare populum tuum in iu-
stitia. Item in Genesi: [73] Et pluit dominus su- Gen.19.
per Sodomam & Gomorram sulphur & ignẽ
de cœlo à Domino.

34 Fidelem gentiliter viuere non oportere;
apud Hieremiam: Hæc dicit Dominus: [74] Se- Hier.7.
cundum viam gentilium ne ambulaueritis. De
hoc ipso quod segregare se quis debeat à genti-
libus, ne sit socius culpæ, & fiat particeps pla-
gæ eorum. in Apocalypsi: Et audiui aliam vo- Apoc.18.
cem de cœlo dicentẽ: Exi de ea populus meus,
ne particeps sis delictorum eius, & ne perstrin-
garis plagis eius: quoniam delicta eius vsque ad
cœlum peruenerũt, & meminit Dominus deus
iniquitatum eius. Ideo reddidit ei dupla, & in
quo poculo miscuit, duplum remixtum est ei:
& inquantum se clarificauit; & deliciarum ha-
buit, [75] intantum datus est ei & cruciatus & lu-
ctus: quoniam in corde suo dicit: Regina sum,
& vidua esse non possum, nec luctum visura
sum, propterea vna hora plagæ eius aduenient
mors, luctus & fames, & igni cremabitur: quo-
niam fortis est dominus Deus qui eam iudica-
bit. Et flebunt & plangent se in ea reges terræ;
qui cum ea fornicati sunt, & in delictis conuer-
sati sunt. Item apud Esaiam: Exite de medio Esa 52.
eorum, qui fertis vasa Domini.

35 Deum ad hoc patientem esse, vt nos pœ-
niteat peccati nostri & reformemur; apud Salo
monem in Ecclesiastico: Ne dixeris, peccaui, & Eccle.5.
quid accidit mihi triste? est enim altissimus pa-
tiens redditor. Item Paulus ad Romanos: An Rom.2.
nunquid opulentiam bonitatis eius, & sustinẽ-
tiam & patientiam contemnis, ignorans quia
bonitas Dei in pœnitentiam te adducit? Tu au-
tem secundum duritiam tuam & [76] cor impœ-
nitens thesaurizas tibi iram in die iræ, & reue-
lationis iusti iudicij Dei; qui reddet vnicuique
secundum opera sua.

36 Mulierem ornari sæculariter non debere;
in Apocalypsi: Et venit vnus ex septem angelis Apoc.17.
habentibus phialas, & aggressus est me dicens:
Veni ostendam tibi damnationem [77] meretri-
cis magnæ, sedentis super aquas multas, cũ qua
fornicati sunt reges terræ. Et vidi mulierem se-
dentem super bestiam: & mulier illa amicta e-
rat pallium purpureum, & coccineum, & ador-
nata erat auro, & lapidibus pretiosis, & marga-
ritis, tenens poculum aureum in manu sua ple-
num execrationum, & immunditiæ, & forni-
cationis totius terræ. Item ad Timotheũ: Sint 1.Tim.2.
mulieres vestræ cum verecundia & pudicitia
componentes se: non in tortis crinibus, neque
auro, neque margaritis, aut veste pretiosa, sed
vt decet mulieres promittentes castitatem per
bonam conuersationem. De hoc ipso [78] in epi-
stola Petri ad Ponticos: Sit in muliere non ex- 1.Petr.3.
terior ornamenti, aut auri, aut vestis cultus, sed
cultus cordis. Item in Genesi: Thamar coope- Gen.38.
ruit se pallio, & adornauit: & cùm aspexisset
eam

eam Iudas, visum est ei meretricem esse.

37 Fidelem non oportere ob alia delicta, nisi ob nomen solum puniri; in epistola Petri ad
1.Petr 4. Ponticos: Nec quisquam vestrum tanquam fur aut homicida patiatur; aut tanquam maleficus, [79] aut curas alienas agens sed tanquam Christianus.

38 Seruum Dei innocentem esse debere, ne incidat in pœnam sæcularem; in epistola Pauli
Rom.13. ad Romanos: Vis non timere potestatem? bonum fac, & habebis laudem ex illa.

39 Datum nobis esse exemplum viuendi in
1.Petr.2. Christo; in epistola Petri ad Pōticos: Christus enim passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum, vt sequamini vestigia eius, qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius. Qui cùm malediceretur, [80] non remaledixit, cùm pateretur, non minabatur: tradebat autem se iudicanti iniuste. Item Paulus ad Phi-
Philip.2. lippenses: Qui in figura Dei constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed se exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominis factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit se, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomé, vt sit super omne nomen: vt in nomine Iesu omne genu curuetur, cœlestium, terrestrium, & infernorum: & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris. De hoc ipso in euangelio κατὰ
Ioan.13. Ioannem: Si ego laui pedes vestros magister, & Dominus, & vos debetis aliorum pedes lauare. Exemplum enim dedi vobis, vt sicut ego feci, & vos alijs faciatis.

40 Non iactanter nec tumultuose operan-
Mat.6. dum; in euangelio κατὰ Matthæum: [81] Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua, vt sit eleemosyna tua in abscondito: & pater tuus qui videt in abscondito [82] reddet tibi. Ité illic: Cùm facis eleemosynam, [83] noli buccinare ante te quo modo hypocritæ faciunt, in vicis & synagogis, vt clarificentur ab hominibus. Amen dico vobis, [84] compleuerunt mercedem suam.

41 Inepte & scurriliter non loquendum; in
Ephes.5. epistola Pauli ad Ephesios: Stultiloquium & scurrilitas; quæ ad rem non pertinent, [85] nec nominentur quidem in vobis.

42 [86] Fidem in totum prodesse, & tantum
Gen 15. nos posse, quantum credimus; in Genesi: Et credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad iu-
Esa.7. stitiam. Item apud Esaiam: Et si non credideritis, neque intelligetis. Item in euangelio κατὰ
Mat.14. Matthæum: Modicæ fidei quare dubitasti? Item illic: Si habueritis fidem quasi granum sinapis, dicetis monti huic, transi hinc illò, & transibit, & nihil impossibile erit vobis. Item κατὰ Mar-
Mar.11. cum: Omnia quæcunque oratis & petitis, credite, quia accipietis, & erunt vobis. [87] Item il-
Abac.2. lic: Omnia possibilia credenti. Apud Abacuc: Iustus autem ex fide mea viuit. Item in Daniele: Ananias, Azarias, Misahel credentes Deo li- Dan.3.
berati sunt de flamma ignis.

43 [88] Posse eú statim consequi qui vere crediderit; in Actibus apostolorum: Ecce aqua, Act.8.
quid est quod me impedit baptizari? Tunc dixit Philippus: si credis ex toto corde tuo licet.

44 Fideles inter se disceptantes, non debere gentilem iudicem experiri: in epistola Pauli ad Corinthios 1. Audet quisquam vestrum ad- 1.Cor.6.
uersus alterum negotium habens disceptare apud iniustos, & non apud sanctos? [89] An nescitis quia sancti hunc mundum iudicabunt? Et iterum: Iam quidem in totum delictum in vobis est, quia iudicia habetis cum inuicem. Quare non magis iniuriam patimini, aut quare non magis fraudamini? Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus: an nescitis, quoniam iniusti regnum Dei non consequentur?

45 Spem futurorum esse; & ideo fidem nostram circa ea quæ promissa sunt, patientem esse debere; in epistola Pauli ad Romanos: Spe sal- Rom 8.
uati sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod nō videmus speramus, [90] per spectationem speramus.

46 Mulierem in ecclesia tacere debere; in epistola Pauli ad Corinthios prima: Mulieres in 1.Cor.14.
ecclesia taceant. Si quæ autem quid discere volunt, domi viros suos interrogẽt. Item ad Thimotheum: Mulier cum silentio discat in omni 1.Tim.2.
subiectione. [91] Docere autem mulieré non permitto, neque præpositam esse viro, sed esse in silentio. Adam enim primus formatus est, deinde Eua: & Adam seductus non est, mulier autem seducta est.

47 Delicto & merito nostro fieri vt laboremus, nec Dei opem in omnibus sentiamus; apud Osee: Audite sermonem domini filij Israël: Osee 4.
quia [92] iudicium est domino aduersus incolas terræ, quod neque misericordia, neque veritas, neque agnitio dei sit super terram. Sed execratio, & mendacium, & cædes, & furtum, & adulterium diffusum est super terram. Sanguinem sanguini supermiscent. idcirco terra lugebit cũ vniuersis incolis suis, cum bestijs agri, cum serpentibus terræ, cum volucribus cœli: & deficiẽt pisces maris, vt nemo iudicet, nemo reuincat.
De hoc ipso apud Esaiam: Nunquid non valet Esa.59.
manus Domini vt saluos faciat: aut grauauit aurem vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & deum separant: & propter delicta vestra auertit faciem à vobis ne misereatur. Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis: labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra iniustitiam meditatur: nemo loquitur vera, neque est iudicium verum: fidunt in vanis, & loquuntur inania: qui parturiunt dolorem, & pariunt facinus. Ité
apud Sophoniam: Defectione deficiat à facie Soph.1.
terræ, dicit dominus. Deficiat homo, & pecudes de

des deficiant, volucres cœli & pisces maris: & auferam iniquos à facie terræ.

48 Non fenerandum; in psalmo 13. Qui pecuniam suam non dedit in fenore, & munera su per innocentes non accepit: qui ista fecerit, non commouebitur in æternum. Item apud Eze-
Ezech.18. chielem. Homo autem qui erit iustus, hominē non opprimet, & pignus debitoris reddet, & rapinam non faciet & panem suum esurienti dabit, & nudum operiet, & pecuniam suam in v-
Deut.23. suram non dabit. Item in [93] Deutero. Non fenerabis fratri tuo vsura pecuniæ, & vsura ciborum.

49 Inimicos quoque diligendos; in Euan-
Luc.6. gelio κατὰ Lucam: Si diligitis qui vos diligunt, quæ est vobis gratia? [94] & peccatores enim di-
Matt.5. ligunt eos qui se diligunt. Item κατὰ Matthæū: Diligite inimicos vestros, & orate pro his qui vos persequuntur: vt sitis filij patris vestri qui in cœlis est; qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos.

50 Sacramentum fidei non esse profanandū;
Prou.23. apud Salomonem in Parœmijs: In aures imprudentis noli quidquam dicere: ne quando audierit, irrideat sensatos sermones tuos. Item in
Matt.7. euangelio κατὰ Matthæum: Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos, [95] ne forte inculcent ea pedibus suis, & conuersi elidant vos.

51 Quod nemo in opere suo extolli debeat;
Eccle.10. apud Salomonem in Ecclesiastico: Nolite extollere in faciendo opere tuo. Item in euange-
Luc.17. lio κατὰ Lucam: Quis vestrum habens seruum arantem, aut pastorem, & venienti de agro dicit continuo, transi, recumbe? Sed dicit illi, para aliquid quod cœnem, & accingere, & ministra mihi, donec manducem & bibam: & postea tu manducabis & bibes. Numquid habet gratiā seruo illi, quia fecit quę ei imperata sunt? sic itaque & vos cùm perfeceritis quæ vobis imperata sunt, dicite: Serui superuacui sumus: [96] quod habuimus facere, fecimus.

52 [97] Credendi vel non credendi libertatem
Deut.30. in arbitrio positam; in Deuteronomio: Ecce dedi ante faciem tuam vitam & mortem, bonum & malum: elige vitam tibi, vt viuas. Item apud
Esa.1. Esaiam: Et si volueritis & audieritis me, bona terræ edetis. Si autem nolueritis, & non audieritis me, gladius vos consumet: os enim domini locutum est ista. Item in euangelio κατὰ Lucam: Regnum Dei intra vos est.

53 Dei arcana perspici non posse, & ideo fidem nostram simplicem esse debere; [98] in epi-
1. Cor.13. stola Pauli ad Corinthios prima: Videmus nūc per speculum in enigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc scio ex parte, tūc autem cognoscam sicut & ego cognitus sum. Item [99] apud
Sap.1. Prou.10 Salomonē in Sapientia: Et in simplicitate cordis quærite illum. Item apud eundem: Qui ambulat simpliciter, ambulat fidenter. Item apud eundem: Altiora te ne quæsieris, & fortiora te Eccle.3.
ne scrutatus fueris. Item in Salomone: Noli Eccles.7.
esse multum iustus, & noli argumentari plus quàm oportet. [100] Item apud Esaiam: Væ qui Esa.5.
arguti sunt in semetipsis. Item in Machabæis: Daniel in sua simplicitate liberatus est de ore 1. Mach 2.
leonum. Item in epistola Pauli ad Romanos: O altitudo diuitiarum sapientię & scientię dei, Rom.11.
quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & quam inuestigabiles viæ eius. Quis enim cognouit sensum domini, aut quis consiliarius eius fuit? vel quis prior dedit ei, & retribuetur illi? Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia: ipsi claritas in sæcula sæculorum. Item ad Timotheum: Stultas autem & ineru- 2.Tim.2.
ditas quæstiones deuita, sciens quia lites generant. Seruum autem Dei non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes.

54 [101] Neminem sine sorde & sine peccato esse apud Iob: [102] Quis enim mundus à sordi- Iob.14.
bus? nec vnus, etiam si vnius diei sit vita eius in terra. Item in psalmo 50. [103] Ecce in iniquitatibus conceptus sum, & in delictis concepit me mater mea. Item in epistola Ioannis: Si dixe- 1.Ioan.1.
rimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est.

55 Non hominibus, sed Deo placendum; in psalmo 52. Qui hominibus placēt, confusi sunt: quia deus nihil fecit illos. Item in epistola Pauli ad Galatas: [104] Si hominibus placere vellem, Gal.1.
Christi seruus non essem.

56 Deum nihil latere ex his quæ geruntur; Prou.15.
in Sapientia Salomonis: In omni loco speculātur oculi dei bonos & malos. Item apud Hiere- Hier.23.
miam: Ego deus approximans, & non deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ergo ego nō videbo eum? Nónne cœlum & terram ego impleo, dicit dominus? Item in Βασιλειῶν primo: Homo videt in facie, Deus 1.Reg.16.
autem in corde. Item in Apocalypsi: Et scient Apoc.2.
omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis: & dabo vnicuique vestrum secundum opera sua. Item in psalmo 18. Delicta quis intelligit? Ab occultis meis munda me domine. Item in epistola Pauli ad Corinthios secunda: 2.Cor.5.
Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi [105] vt reportet vnusquisque sui corporis propria secundum quæ egit, siue bona, siue mala.

57 Fidelem emendari & reseruari, in psalmo 116. Emendans emendauit me dominus, & morti non tradidit me. Item in psalmo 88. Visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. [106] Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Item apud Malachiam: Malac.3.
Et sedebit conflans & expurgans sicut aurum & argentum; & emundabit filios Leui. Item in euangelio: Non exibis inde, donec exsoluas Matt.5.
nouissimum quadrantem.

58 Neminem contristari morte debere, cùm sit in viuendo labor & periculum, in moriendo pax &

pax & resurgendi securitas in Genesi: Tunc di-
Gen 3. xit Dominus ad Adam:[107] Quia exaudisti vo-
cem vxoris tuæ, & manducasti ex illa arbore de
qua sola præceperam tibi ne manducares, male-
dicta terra erit in omnibus operibus tuis. In
tristitia & gemitu edes ex ea omnibus diebus
vitæ tuæ. Spinas & tribulos eijciet tibi, & edes
pabulum agri in sudore vultus tui. Edes pa-
nem tuum donec reuertaris in terram, de qua
& sumptus es, quia terra es, & in terram ibis.
Ibid. 5. Item illic: [108] & complacuit Enoch Deo, &
non est inuentus postmodum: quia Deus illum
Esai 40. transtulit. Et apud Esaiam; Omnis caro fenũ,
& omnis claritas eius vt flos feni. Aruit fenum
& flos decidit: [109] Sermo autẽ Domini manet
Ezech. 37. in æternũ. Apud Ezechielem: Ipsi dicunt, arida
facta sunt ossa nostra: periit spes nostra: [110] ex-
spirauimus: propterea prophetiza, & dic: Hæc
dicit dominus: Ecce ego operio monumenta ve-
stra, & educam vos de monumentis vestris, &
inducã vos in terram Israël. Et dabo spiritum
meũ in vos, & viuetis. Et ponam vos in terram
vestram, & cognoscetis quoniã ego Dominus
locutus sum, & faciam, dicit Dominus. Item in
Sap. 4. Sapiẽtia Salomonis: Raptus est ne malitia mu-
taret intellectum illius: placita enim erat Deo
anima illius. Item in psalmo 83 [111] Quam dile-
ctissimæ habitationes tuæ Deus virtutum: de-
siderat & properat anima mea ad atria Dei. Et
1. Thess. 4. in epistola Pauli ad Thessalonicẽses: Nolumus
autem vos ignorare fratres de dormientibus, ne
contristemini sicut & cæteri qui spem non ha-
bent. Si enim credimus quia Iesus mortuus est
& resurrexit, sic & Deus eos qui dormierunt in
Iesu adducet cũ eo. Item ad Corinthios prima:
1. Cor. 15. Stulte, tu quod seminas, non viuificatur nisi
Ibidem. prius mortuum fuerit. Et iterũ: [112] stella à stella
differt in claritate, sic & resurrectio mortuo-
rum. Seminatur corpus in corruptione, resur-
git sine corruptela. Seminatur in ignominia, re
surgit in gloria. Seminatur in infirmitate, re-
surgit in virtute. Seminatur corpus animale, re
Ibidem. surgit spiritale. Et iterum: Oportet enim cor-
ruptiuum istud induere incorruptionẽ, & mor-
tale hoc induere immortalitatem. Cùm autem
corruptiuum hoc induerit incorruptionem, &
mortale hoc induerit immortalitatem; tunc fiet
verbum quod scriptũ est: [113] Absorpta est mors
in contentionem. Vbi est mors aculeus tuus?
Vbi est mors contentio tua? Item in euangelio
Ioan 17. κατὰ Ioannem: Pater, quos dedisti mihi, volo vt
vbi ego fuero, & ipsi sint mecum, & videãt cla-
ritatem meam quam mihi dedisti ante constitu
Luc 2. tionem mundi. Item κατὰ Lucam: Nunc dimit-
tis seruum tuum domine secundum verbum
tuum in pace. Quia viderunt oculi mei salutare
tuum. Item κατὰ Ioannem: Si me dilexissetis,
Ioan 14. gauderetis; quoniam vado ad patrem, quia pa-
ter maior me est.

59 De idolis quæ gentiles Deos putant, in
Sap. 13. Sapientia Salomonis: Omnia idola nationum
æstimauerunt Deos, quibus neque oculorum
vsus est ad videndum, neque nares ad percipiẽ-
dum spiritum, neque aures ad audiendum, ne-
que digiti in manibus ad contractendum: sed
& pedes eorum pigri ad ambulandum. Ho-
mo enim fecit illos, & qui spiritum mutuatus
est, is finxit illos. Nemo autem sibi similem ho-
mo poterit Deum fingere: cùm sit enim mortà
lis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est Sap. 15.
autem ipse iis quos colit: quoniam ipse quidem
vixit, illi nunquam. [114] De hoc ipso: Neque
opera attendentes cognouerunt quis esset arti-
fex, sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aë-
rem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam,
aut solem, & lunam, rectores orbis terræ Deos
putauerunt: quorum si propter speciem hoc
æstimauerunt, sciant quanto his dominus sit
speciosior: aut si virtutes & opera eorum mira-
ti sunt, intelligant ab ipsis, quoniam qui hæc cõ-
stituit fortia, fortior est illis. Item in psalmò
134. Idola gentium argentum & aurum, opus
manuum hominum. Os habent [115] & non lo-
quuntur: oculos habent & non vident: aures
habent & non audiunt; neque enim est spiritus
in ore eorũ. Similes fiant illis qui faciunt ea, &
omnes qui confidunt in illis. Item in psalmò
95. Omnes dii gentiũ dæmonia, Dominus autẽ
cœlos fecit. Item in Exodo: [116] Non facietis vo Exod. 20.
bis Deos argenteos neque aureos. Et iterum:
Nõ facies tibi idolũ, nec cuiusquã similitudinẽ. Deut. 5.

60 Ciborum nimiam concupiscentiam non
appetendam; apud Esaiã: Edamus & bibamus, Esa. 22.
cras enim moriemur. Non remittetur vobis
peccatum istud, quoadusque moriamini. Item
in Exodo: Et consedit populus manducare & Exod. 32.
bibere, [117] & surrexerunt ludere. Paulus ad Co-
rinthios 1. Cibus nos nõ commendat Deo: ne- 1. Cor. 8.
que si manducauerimus, abundabimus: neque
si non manducauerimus, egebimus. Et iterum:
Cum conuenitis ad manducãdum, inuicem ex- Ibid. 11.
pectate. Si quis esurit, domi manducet, vt non
ad iudicium conueniatis. Item ad Romanos: Rom. 14.
Non est regnum Dei esca & potus, sed iustitia
& pax & gaudium in Spiritu sancto. In euan-
gelio κατὰ Ioannem: Ego cibum habeo, quem Ioan. 4.
vos non nostis. Meus cibus est, vt faciam volũ-
tatem eius qui me misit, & perficiam opus eius.

61 Possidendi concupiscentiam, & pecuniã
non appetendam; In Ecclesiastico apud Salo- Eccle. 4.
monem: Qui diligit argentum, non satiabitur
argento. Item in Parœmiis: Captãs annonam Prou. 11.
maledictus in plebe est; benedictio autem in e-
ius capite est, qui communicat. Item apud Esa-
iam: Væ qui coniungunt domum ad domum, Esa. 5.
& agrum ad agrum [118] continuant, [119] vt au-
ferant proximo suo aliquid. Numquid habita-
bitis soli super terram? Item apud Sophoniam: Soph. 1.
Ædificabunt domos & non inhabitabunt; &
instituent vineas, & non bibent vinum ea-
rum, quia prope est dies domini. Item in
euangelio κατὰ Lucam: Quid enim prodest Luc. 9.

hominí lucrifacere totum mundum, se ipsum autem perdere? Et iterum: Dixit autem illi dominus: Stulte hac nocte expostulatur anima tua: quæ ergo parasti, cuius erunt? Et iterum: Commemorare quoniã percepisti bona in vita tua,& Lazarus similiter mala. [120] Nunc vero hic rogatur, tu autem doles: Et in Actibus Apostolorum: Dixit autẽ Petrus ad eum: Argẽtum quidem & aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni, surge & ambula. Et apprehensa manu eius dextera, excitauit eum. Item ad Timotheum prima: Nihil intulimus in hunc mũdum, verum nec auferre quid possumus. Habẽtes itaque exhibitionem & regumentum, his contenti simus. Qui autem volũt diuites fieri, incidunt in tentationem,& muscipulam,& desideria multa & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quã quidem apperentes[121] naufragauerunt à fide,& inseruerunt se doloribus multis.

62 [122] Matrimonium cum gentilibus non iungendum; apud Tobiam: Vxorem accipe ex semine parẽtum tuorum, & noli sumere aliená mulierem, quæ non est ex tribu parentum tuorum. Item in Genesi: Mittit puerũ suum Abraham, vt de semine suo accipiat Rebeccam[123] filio eius Isaac. Item in Esdra: Satis non fit Deo cùm vastarentur Iudæi, nisi alienigenas vxores cum filijs quoque quos ex illis procreauerát, reliquissent. Itẽ in epistola Pauli ad Corinthios 1. Mulier vincta est quam diu viuit vir eius: si autem dormierit, liberata est, vt cui vult nubat, tantum in Domino: felicior autẽ erit si sic permanserit. Et iterum: Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Auferens membra Christi: [124] faciam membra fornicatricæ? absit. Aut nescitis quia qui conglutinatur fornicariæ, vnum corpus sunt? Erunt enim duo in vna carne. Qui autem se coniunxerit domino, vnus spiritus est. Item ad Corinthios secunda: Nolite coiungi cum infidelibus. Quæ autem participatio est iustitiæ & iniquitati? [125] Aut quæ est communicatio luci ad tenebras? Item de Salomone in βασιλειῶν 3. Et auerterunt vxores alienigenæ cor eius post Deos suos.

63 [126] Graue delictũ esse fornicationis, Paulus ad Corinthios: Omne delictum quodcunque fecerit homo, extra corpus est: Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Non estis vestri: empti enim estis pretio magno. Clarificate & portate Dominum in corpore vestro.

64 Quæ sunt carnalia, quæ mortem pariãt; & quæ spiritalia, quæ ad vitam ducant; Paulus ad Galatas: Caro concupiscit aduersus spiritũ, & spiritus aduersus carnem. Hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæ vultis, ipsa faciatis. Manifesta sunt autem facta carnis, quæ sunt, adulteria, fornicationes, immũditiæ, spurcitiæ, idololatriæ, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animositates, prouocationes, simultates, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia. [127] Quę prædico: quia qui talia agunt, regnum Dei non posſidebũt. Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas. Qui enim sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitijs & concupiscentijs.

65 [128] Omnia delicta in baptismo deponi; in epistola Pauli ad Corinthios 1. Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum appetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine domini nostri Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri.

66 Disciplinam dei in ecclesiasticis preceptis obseruandam; apud Hieremiam: Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent oues pascentes cum disciplina. Item apud Salomonem in Parœmijs: Fili ne neglexeris disciplinam Dei, neque defeceris ab eo correptus. Quem enim Deus diligit, corripit. Itẽ in Psalmo 2. Continere disciplinam ne forte irascatur dominus, & pereatis à via recta. Cùm exarserit cito ira eius super vos: beati omnes qui confidunt in eo: Item in Psalmo 49. Peccatori autem dicit deus: Ad quid exponis iustificationes meas, & assumis testamentum meũ per os tuũ; tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro? Item in sapientia Salomonis: [129] Disciplinam qui abijcit, infelix est.

67 prædictum, quod disciplinam sanam aspernaturi essent: Paulus ad Timotheum 2. Erit tempus quando sanam doctrinam non sustinebunt, sed secundum sua desideria coaceruabunt sibi magistros[139] prurientes in audiendo; scalpentes aures: Et à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.

68 Recedendum ab eo qui inordinate, & contra disciplinam viuit; Paulus ad Thessalonicenses: Præcipimus autem vobis in nomine Iesu Christi, vt discedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate, & nõ secundum traditionem quam acceperunt à nobis. Itẽ in psalmo 49. Si videbas furem, simul[131] currebas cum eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas.

69 Non in sapientia mundi, nec in eloquẽtia esse regnum Dei, sed in fide crucis, & in virtute conuersationis; In epistola Pauli ad Corinthios 1. Misit me Christus annũciare nõ in sermonis sapiẽtia, ne inanis fiat crux Christi: Verbum enim crucis stultitia est ijs qui pereunt, ijs autem qui saluantur, virtus Dei est. Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientiũ, & prudentiã prudentium reprobabo. Vbi sapiẽs? vbi scriba? vbi cõquisitor huius sæculi? nonne infatuauit deus sapientiam huius mũdi? Quoniam quidem

quidem [132] in ſapientia Dei non cognouit mũ-
dus per ſapientiam deum, complacuit Deo per
ſtultitiã prędicationis ſaluare credentes. Quo-
niam Iudæi ſigna deſiderant, & Græci, pruden-
tiam quærunt: nos autem prædicamus Chri-
ſtum crucifixum, Iudæis quidem ſcandalum,
gentibus autem ſtultitiam: ipſis autem vocatis
Iudæis, & Græcis Chriſtum Dei virtutem, &
1. Cor. 3. Dei ſapientiam. & iterum: Nemo ſe decipiat.
Si quis putat ſapientem ſe eſſe in vobis, mundo
huic ſtultus fiat, vt ſit ſapiens. Sapientia enim
huius mundi ſtultitia eſt apud deum. Scriptum
Iob 5. eſt enim: [133] Reprehendes ſapientes in aſtutia
ipſorum. & iterum: Dominus cognouit cogi-
tationes ſapientium, quia ſunt ſtultæ.

70 Parentibus obſequendum; in epiſtola
Ephes. 5. Pauli ad Epheſios: [134] Filij obſequentes eſtote
parentibus veſtris, hoc enim eſt iuſtum. Ho-
nora patrem tuum, & matrem tuam, quod eſt
mandatum primum in promiſsione, vt bene ſit
tibi, & ſis longæuus ſuper terram.

71 Patres quoq; aſperos eſſe circa filios non
Ibidem. oportere. Et vos parentes nolite [135] in iracun-
diam mittere filios veſtros, ſed nutrite eos in
diſciplina, & correptione Domini.

72 Seruos cum crediderint, plus dominis car
nalibus ſeruire debere; in epiſtola Pauli ad E-
Ibidem. pheſios: [136] Serui obedite dominis carnalibus
cum metu & tremore, & in ſimplicitate cordis
veſtri ſicut Chriſto, non ad oculum ſeruientes,
quaſi hominibus placentes, ſed quaſi ſerui
Dei.

73 Item dominos mitiores eſſe debere. [137] Et
Ibidem. vos Domini eadem facite ad eos, laxantes ira-
cundiam, ſcientes quia & veſter & ipſorũ Do-
minus eſt in cœlis, & exceptio perſonarum non
eſt in illo.

74 Viduas probatas quaſque honorandas:
1. Tim. 5. In epiſtola Pauli ad Timotheum prima; Viduas
honora, quæ vere ſunt viduæ. [138] Quæ autẽ de-
licata eſt vidua, viuens mortua eſt. & iterum:
Iuniores autem viduas præteri. [139] cum enim
indelicatæ fuerint in Chriſto, nubere volunt, ha
bentes iudicium: quoniam primam fidem re-
probauerunt.

75 Suorum & maxime fidelium curam plus
vnumquemque habere debere; ad Timotheum
Ibidem. prima: Si quis autem ſuorum, & maxime do-
meſticorum, non agit curam, fidem denegat, &
eſt deterior infideli. De hoc ipſo apud Eſaiam:
Esa. 58. Si videris nudum, veſti [140] & domeſticos ſemi
nis tui non deſpicias. De quibus domeſticis in
Matt. 10. euangelio dictum eſt: Si patrem familias beel-
zebub dixerunt, quãto magis domeſticos eius?

76 Maiorem natu non temere accuſandum;
1. Tim. 5. ad Timotheum prima: [141] Aduerſus maiorem
natu accuſationem ne receperis.

77 Peccantem publice obiurgãdum; In epi-
Ibidem. ſtola Pauli ad Timotheum prima: Peccantes
coram omnibus corripe, vt & cæteri metum ha
beant.

78 Cum hęreticis non loquendum: ad Ti-
tum: [142] Hęreticum hominem poſt vnam cor- Ad Titũ 3.
reptionem deuita, ſciẽs quoniam peruerſus eſt
huiuſmodi & peccat, & eſt à ſemetipſo damna-
tus. De hoc ipſo in epiſtola Ioannis: Ex nobis 1. Ioan. 2.
exierunt, ſed nõ fuerunt ex nobis: ſi enim fuiſ-
ſent ex nobis, manſiſſent vtique nobiſcum. Itẽ 2. Tim. 2.
ad Timotheum ſecunda: Sermo eorum vt can-
cer ſerpit.

79 Innocentiam fidenter petere, & impe-
trare, in epiſtola Ioannis: Si cor noſtrũ nos nõ 1. Ioan. 3.
reprehendat, fiduciam habemus ad Deum, &
quodcunque petierimus accipiemus ab eo. Itẽ Matth. 5.
in euangelio κατὰ Matthęum: [143] Beati mundo
corde, quoniam ipſi Deum videbunt. Item in
pſal. 23. Quis aſcendet in montem Domini, aut
quis ſtabit in loco ſancto eius? Innocens mani-
bus & mundo corde.

80 [144] Nihil licere diabolo in hominem, niſi
Deus permiſerit; in euangelio κατὰ Ioannem Ioan. 19.
dixit Ieſus: Nullam haberes poteſtatem aduer-
ſus me, niſi data tibi eſſet deſuper. Item in Βασι-
λειῶν tertio: Et excitauit Dominus ſatanam ipſi 1. Reg 11.
Salomoni. Item in Iob prius Deus permiſit, & Iob. 2.
tunc diabolo licuit. Et in Euangelio Domi-
nus ante permiſit, dicendo Iudę: Quod facis, fac Ioan. 13.
celerius. Item apud Salomonem in Parœmiis;
Cor regis in manu Dei.

81 [145] Mercedem mercenario cito redden-
dam; in Leuitico: Non dormiet merces merce- Leuit. 19.
narii tui apud te vſque in mane.

82 [146] Non augurandum; in Deuterono- Deut. 18.
mio: Non ominemini neque auguremini.

83 Cirrum in capite non habendum: [147] Nõ Leuit. 19.
facietis cirrum ex coma capitis veſtri.

84 [148] Barbam non vellendam: Non corrũ- Ibidem.
petis effigiem barbę veſtræ.

85 Surgendum, cùm Epiſcopus aut presby-
ter veniat: [149] A facie ſenioris exſurges, & ho- Ibid. 4.
norabis perſonam presbyteri.

86 [150] Schiſma non faciendum, etiam ſi in
vna fide, & in eadem traditione permaneat qui
recedit; [151] in Eccleſiaſtico apud Salomonem; Eccle. 10.
Scindens ligna periclitabitur in eis ſi exciderit
ferrum. Item in Exodo: In domo vna come- Exod. 12.
detur, non eiicietis de domo carnem foras. Item
in Pſalmo 132. Ecce quam bonum & quàm iu-
cundum [152] habitare fratres in vnum. Item in
euangelio κατὰ Matthæum: Qui non eſt me- Matt. 12.
cum, aduerſùs me eſt. Et qui mecum non
colligit, ſpargit. Item in epiſtola Pauli ad
Corinthios prima: Obſecro autem vos fratres 1. Cor. 1.
per nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt idip-
ſum dicatis omnes, & non ſint in vobis ſchiſ-
mata. Sitis autem compoſiti in eodem ſenſu,
& in eadem ſententia. Item in Pſalmo 67.
Deus qui inhabitare facit vnanimes in do-
mo.

87 Fideles ſimplices cum prudentia eſſe de-
bere; in euangelio κατὰ Matthęum: Eſtote pru- Matt. 10.
dentes ſicut ſerpentes, & ſimplices ſicut colum-

& 5. bæ; & iterum: Vos estis sal terræ:[155] Si autem sal
infatuatū fuerit, in quo salietur? ad nihil valet,
nisi vt proiiciatur foras, & conculcetur ab hominibus.

88 Fratrem non circumueniendum: In epi-
1. Thess. 4. stola Pauli [154] ad Thessalonicenses prima: Non
circumuenire in negotio fratrē suum, quia vltor est deus de his omnibus.

89 Subito venire finem mundi, inquit Apo-
1. Thess. 5. stolus: dies domini sicut fur in nocte, ita veniet.
Cùm dixerint pax & firmitas, tunc illis repentinus adueniet interitus. Item in Actibus Apo-
Act. 1. stolorum:[155] Nemo potest cognoscere tempus,
aut tempora, quæ pater posuit in sua potestate.

90 [156] Vxorem à viro nō recedere, aut si re-
1. Cor. 7. cesserit, innuptā manere: Paulus ad Corinthios:
Iis autem quę nupserunt pręcipio, non ego, sed
dominus, vxorem à viro non separari: si autem
recesserit, manere innuptam, aut recōciliari viro, & virum vxorem non dimittere.

91 Tantum vnumquemque tentari, quantū
potest sustinere; Paulus ad Corinthios in epi-
Ibidem 10. stola prima: Tentatio vos non occupauit, nisi
humana: Fidelis autem deus,[157] qui non patietur vos tentari super quod potestis, sed faciet cū
tentatione etiam euadendi facultatem, vt possitis tollerare.

92 Non quidquid licet esse faciendum; Pau-
Ibidem 6. lus in epistola ad Corinthios prima: [158] Omnia
licent, sed non omnia expediunt. Omnia licent,
sed non omnia ædificant.

93 Prædictum quod hæreses futuræ essent,
Ibidem 11. in epistola Pauli ad Corinthios prima: Oportet
& hæreses esse, [159] vt probati manifesti sint in
vobis.

94 Cum timore & honore Eucharistiā ac-
Leuit. 7. cipiendam; in Leuitico: Anima autem quęcunque manducauerit ex carne sacrificij salutaris,
quod est domini, & immunditia ipsius, super
ipsum est, peribit anima illa de populo suo. Itē
1. Cor. 11. ad Corinthios prima: Quicunque ederit panē,
[160] aut biberit calicem domini indigne, reus erit
corporis & sanguinis domini.

95 [161] Bonis conuiuendum, malos autem vi-
Prou. 3. tandos: apud Salomonem in Parœmiis: Ne adduxeris impium in habitaculum iustorum. Itē
Eccles. 9. apud eundem In Ecclesiastico: Viri iusti sint ti-
& 6. bi conuiuæ: & iterum: Amicus fidelis medicamentum vitę, & immortalitatis. Item illic: Lō-
& 9. ge abesto ab homine potestatem habente occidendi, & non suspicaberis timorem. Item illic:
& 25. Beatus qui inuenit amicum verum, & qui e-
& 28. narrat iustitiam auri audienti. Item illic: Sæpi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam. Item in psal. 17. Cum iusto, iustificaberis, & cum viro innocente innocens eris; & cū
peruerso peruersus eris. Item in epistola Pauli
1. Cor. 15. ad Corinthios prima: Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ.

96 Factis non verbis operandum; apud Sa-
Eccles. 4. lomonem in Ecclesiastico: Noli citatus esse in
lingua tua, & inutilis & remissus in operibus 1. Cor. 4.
tuis. Et Paulus ad Corinthios prima: Nō in ser-
mone est regnum Dei, sed in virtute. Itē ad Ro- Rom. 2.
manos: Nō auditores legis iusti sunt apud Deū,
sed factores legis iustificabuntur. Item in euan-
gelio κατὰ Matthæum,[162] Qui fecerit, & sic do- Matth. 5.
cuerit, maximus vocabitur in regno cœlorum.
Item illic: Omnis qui audit verba mea & facit & 7.
ea, similabo eum viro sapienti, qui ędificauit domum suam super petram: descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerūt
in domum illam, & non cecidit: fundata enim
fuit super petrā. Et omnis qui audit verba mea,
& non facit ea, similabo eum viro stulto, qui
ędificauit domum suam [163] super arenam; descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt vēti, & impegerunt in domum illam, & cecidit,
& facta est ruina eius magna.

97 Et ad fidem & ad consecutionem properandum: apud Salomonem in Ecclesiastico: Ne
tardes conuerti ad Deum, & ne differas de die
in diem. [164] Subito enim venit ira illius.

98 Cathecumenum peccare iam non debere;
in epist. Pauli ad Roman. Faciamus mala [165] dū Rom. 3.
veniunt bona, quorum condemnatio iusta est.

99 Iudicium secundum tempora futurū, vel Rom. 2.
æquitatis ante legē, vel legis post Moysen: Paulus ad Romanos: Quotquot sine lege peccauerunt, sine lege peribunt. Et quotquot in lege
peccauerūt, [166] per legem & iudicabuntur.

100 Gratiam Dei gratuitam esse debere, in Act. 8.
Actibus apostolorum: Pecunia tua tecum sit in
perditione; quia existimasti gratiam Dei per pe- Matth. 10.
cuniam possideri. Item in euangelio, Gratis ac-
cepistis, gratis date. Item illic: Domum patris Ioan. 2.
mei, [167] domum fecistis negotiationis. Itē apud
Esaiam: Qui sititis, vadite ad aquam, & quot- Esa. 55.
quot non habetis pecuniam, euntes emite, & bi-
bite sine pecunia. Item in Apocalypsi: Ego α, & Apoc. 21.
ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte
aquæ vitę gratis. Qui vicerit,[168] possidebit ea
& eorum hęreditatem, & ero eius deus, & ille
erit mihi filius.

101 Spiritum sanctum in igne frequenter ap- Exod. 19.
paruisse; in Exodo: Et mons Syna fumabat totus, quoniam descenderat deus in eum in igne.
Item in Actibus apostolorum: Et factus est su- Act. 2.
bito de cœlo sonus [169] quasi ferretur flatus vehemēs, & impleuit totum illum locum, in quo
erant sedentes. Et visæ sunt illis linguæ diuisę
quasi ignis, qui & insedit in vnumquemque illorum: & impleti sunt omnes Spiritu sancto.
[170] Item in sacrificijs quęcunque accepta habebat deus, descendebat ignis de cœlo, qui sacrifi-
cata consumeret. In Exodo: In flamma ignis Exod. 3.
apparuit angelus domini de rubo.

102 Correptionem bonos quosque libenter
audire debere; apud Salomonem in Parœmiis:
[171] Qui corripit impium, odietur ab eo. Corri- Prou. 9.
pe sapientem, & diliget te.

103 A multiloquentia tēperandum; apud Salomo-

Prou 10. lomonem. Ex multiloquenria nõ effugies peccatum, parcens autem labijs ſenſatus eris.

104 Non mẽtiendum. Abominatio eſt domino labia mendacia.

Prou 12. 105 Frequenter emendandos qui delinquũt in domeſtico miniſterio:[172] In Salomone. Qui
Prou 13. parcit baculo, odit filium. Et iterum: Ne deſtiteris paruulum emendando.

106 Iniuria accepta patientiam tenendam,
Prou 20. & vltionem Deo relinquendam: Ne dixeris, vlciſcar me de inimico meo, ſed ſuſtine Domi-
Deut 32. num vt tibi auxilio ſit.[173] Item alibi: Mihi vin-
Rom 12. dictam, ego retribuam: dicit dominus. Item apud Sophoniam: Expecta me, dicit dominus,
Soph. 3. in die reſurrectionis meæ in teſtimonium: quoniam iudicium meum[174] ad congregationes gentium, vt excipiam reges, & effundam ſuper eos iram meam.

107 Non detrahendum; apud Salomonem
Prou. 13. in Parœmijs: Noli diligere detrahere, ne extollaris. Item in Pſalmo 49. Sedens aduerſus fratrem tuum detrahebas, & aduerſus filium matris tuæ ponebas ſcandalum.[175] Item in epiſto-
Ad Tit. 3 la Pauli ad Coloſſ. De nullo male loqui, nec litigioſos eſſe.

108 Non eſſe proximo inſidiandum; apud
Prou. 26. Salomonem in Parœmijs:[176] Qui fodit foueã proximo ſuo ipſe incider in eam.

109 Infirmos viſitandos, apud Salomonem
Eccleſ. 7. in Eccleſiaſtico: Ne pigriteris viſitare infirmũ, ex his enim in dilectione firmaberis. Item in e-
Matth. 25 uãgelio:[177] Infirmus fui, & viſitaſtis me; in carcere fui, & veniſtis ad me.

110 Suſurrones maledictos eſſe; In Eccleſia-
Eccleſ 28. ſtico apud Salomoné:[178] Suſurro, & bilinguis maledict⁹: multos enim turbabit pacẽ habẽtes.

*accepta 111 [179] Sacrificia malorum*acceptabilia non
Eccleſ. 14. eſſe; apud eundem: Dona iniquorum[180] non probat altiſsimus.

112 Grauius iudicari de his qui in ſeculo plus
Sap. 6. habuerunt poteſtatis; apud Salomonem. Iudicium duriſsimum in his qui præſunt fiet. Exiguo enim conceditur miſericordia, potentes autem potenter tormenta patientur. Item in pſalmo 2. Et nunc reges intelligite,[181] emendamini qui iudicatis terram.

113 Viduam & pupillos protegi oportere a-
Eccleſ 4. pud Salomonẽ[182] in Eccleſiaſtico: Eſto pupillis miſericors vt pater, & pro viro matri illorũ: & eris velut filius altiſsimi ſi obedieris. Itẽ in Exo-
Exod. 22. do: Omnem viduam & orphanum non vexabitis.[183] Si autem vexaueritis eos, & vociferantes exclamauerint ad me, exaudiã exclamationes eorum, & iraſcar animo in vobis, & perimam vos gladio; & erunt coniuges veſtræ vi-
Eſa. 1. duæ, & filij veſtri orfani. Itẽ apud Eſaiam: Iudicate pupillo, & iuſtificate viduam, & venite diſputemus, dicit Domin⁹. Itẽ apud Iob: Cõſer-
Iob. 29. uaui egenum de manu potentis; & pupillo cui non erat adiutor, auxiliatus ſum: os viduæ benedixit me. Itẽ in pſalmo 67.[184] Patris orfanorum, & iudicis viduarum.

114 Dum in carne eſt quis exomologeſin facere debere; In Pſalmo 5. Apud inferos autem Pſal. 6.
quis cõfitebitur tibi? Item in pſalmo 29. Numquid exomologeſin facies tibi puluis?[185] Item Ezech. 33.
alibi, exomologeſin faciendam: Malo pœnitentiam peccatoris quam mortem. Item apud Hie- Hier. 8.
remiam: Hæc dicit Dominus: Nũquid qui cadit, non ſurget? aut qui auertitur, non conuertetur?

115 Adulationem pernicioſam eſſe; apud E- Eſa. 3.
ſaiam: Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittũt,[186] & ſemitas pedum veſtrorũ turbant.

116 Plus ab eo diligi Deum, cui in baptiſmo plura peccata dimittuntur: In euangelio ſecundum Lucam: Cui plus dimittitur, plus diligit:[187] & cui
minus dimittitur, modicum diligit. Luc. 7.

117 Fortem congreſsionem eſſe aduerſus diabolum, & ideo fortiter nos ſtare debere, vt poſſimus vincere: In epiſtola Pauli ad Epheſios:
Non eſt nobis colluctatio aduerſus carnem & Epheſ. 6.
ſanguinem, ſed aduerſus poteſtates & principes huius mundi & harum tenebrarum, aduerſus ſpiritalia nequitiæ in cœleſtibus. Propter hoc induite arma dei vt poſsitis reſiſtere in die nequiſsimo, vt cũ omnia perfeceritis ſtetis accincti lumbos veſtros in veritate euangelij induẽtes loricam iuſtitiæ, & calciati pedes in præparatione euangelij pacis; in omnibus aſſumentes ſcutum fidei, in quo poſsitis omnia ignea iacula nequiſsimi extinguere,[188] & galeam ſalutis aſſumere. & gladium ſpiritus, qui eſt verbũ Dei.

118 [189] Item de antichriſto quod in hominẽ
veniat; apud Eſaiam: Hic homo qui concitat Eſa 14.
terram, commouet reges, qui ponit orbem terræ totum deſertum.

119 Graue fuiſſe iugum legis, quod à nobis abiectum eſt: & leue eſſe iugum domini, quod à nobis ſuſceptum eſt; In pſalm. 2.[190] Ad quid tumultuatæ ſunt gẽtes, & populi meditati ſunt inania? Aſtiterunt reges terræ, & principes congregati ſunt in vnum aduerſus Dominum & aduerſus Chriſtum eius. Dirumpamus vincula eorum, & proijciamus à nobis iugum eorum.
Item in euangelio ſecundum Matthæum: Venite ad me Matth. 11.
omnes qui laboratis & onerati eſtis, & ego vos requieſcere faciam. Tollite iugum meum ſuper vos, & diſcite à me quia mitis ſum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus veſtris. Iugum enim meum bonum eſt, & onus meum
leue eſt. Item in Actibus apoſtolorum: Viſum Act. 15.
eſt Sancto ſpiritui & nobis nullam vobis imponere ſarcinam, quam iſta, quæ ex neceſsitate ſunt,[191] abſtinere vos ab idololatrijs,[192] & ſanguinis effuſione & fornicatione. Et quęcunque vobis fieri non vultis, alijs ne feceritis.

120 Orationibus inſiſtendum;[193] in epiſto-
la Pauli ad Coloſſenſes: Inſtate orationi, vigi- Coloſſ. 4.
lantes in ea. Item in pſalmo 1. Sed in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.

ADNOTATIONES IN TESTIMONIORUM AD QUIRINUM LIBRUM TERTIUM.

cap.1. 1. De bono operis & misericordiæ] *Vetus excuſ. cum Grauio:* De opere & misericordia, *verùm prior phrasis Cypriano vsitata est in titulo libri de Bono Patientiæ, & infra c. 16. Accipitur autem opus hic in eadem significatione, qua libro de Opere & Eleemosynis.*

2. Nõ hoc ieiunium ego elegi] *Vocem:* quod, *interiectam semouimus, neque enim eam habent aut Ms. & vetus exc. aut 70.*

3. & manducabit pariter mecum prandiũ] *Sic lego ex Ms. & veter. excu. pro eo quod alij:* meum, *in ijsdem desideratur vox:* Ecce.

4. Si esurierit inimicus tuus ciba illum] *Ex ijsdem hoc lego, pro eo quod Manut. & Morel.* pasces. *Item:* in caput eius, *pro eo quod hi:* capiti eius, *&* Ne, *pro eo quod ipsi:* Nec.

5. Distribuit, dedit pauperibus] *Etiam hoc denuo restitui, pro eo quod illi,* Dispersit, *nam infra hoc eodem cap. prius legitur.*

6. Misericordiam volo magis] *Sic Morel. cum vet. exc. pro quo Manutius,* malo, *Ms. & cæteri excusi:* volo, *dumtaxat.*

7. bonas margaritas] *Rectè hoc Manutius & Morelius iuxta exemplaria tam græca quã latina, pro eo quod exc. & Ms. nostri:* bonam margaritam.

8. ne auersatus fueris] *Ms.* ne auerteris te, *vet. exc.* ne auertas te. *Corrupte verò vulga.* ne auertaris te.

9. cæcos & claudos) *Cambron. cod. sicut & alibi:* clodos.

cap.2. 10. acceptabile est) *Costerius:* accepta est, *rectè quidem mea sententia, sed prius habent Ms. & excuſ. omnes. Adiecerunt verò Manut. & Morelius vocem:* autem, *antea desideratam.*

cap 3. 11. Agapen & dilectionem fraternam religiosè & firmiter exercendam] *Sicut Tertull. libr. ad Marc. & Hieron ad Eustoch. Agapen fratrum accipiunt pro eleemosyna, sic hic Cyprian. pro ipsa caritate accipit. Vocatur enim Agape (inquit Tertull. in Apologet.) id quod dilectio penes Græcos est. Vbi agit de cœna genere quod Agapen dicebant veteres, quo excipiebantur pauperes, de quo & epistola Iudæ.* ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν. *& Paulinus libro de Gazophilacio, & alij. In cuius locum successit, quam hodie mensam pauperum diximus.*

12. dum enim adhuc pusilli eratis) *Errore operarum legebatur apud Manutium:* pupilli. *Paraphrastice autem reddit, quod habet Apostolus dumtaxat:* nondum enim poteratis.

13. Vbi enim in vobis æmulatio & contentio & dissensiones) *Ms. cum excusis ante Manutium & Morelium:* vbi enim inuocatis æmulationes & dissensiones. *Verum prius legitur supra libro de Zelo & liuore: & apud Apostolum tam Græce quam Latine, præter vocem:* dissensiones. *Quam quidem reperire est in græcis hodiernis exẽplaribus, apud Iren. lib. 4. c. 75. & apud Theophilactum; sed neque apud veteres alios Latinos, neque apud Chrysostomum.*

14. charitas benigna est] *Adijcimus denuo ex Ms.* charitas, *tum hic tum ibi:* charitas nõ agit perperam; *quia prius illud legitur supra lib. de vnitate Ecclesiæ, & de Bono patientiæ, & hoc in exemplaribus græcis.*

15. & qui non diligit fratrem suum] *Ms. quidem cum exc.* qui nõ diligit patrem suum & matrem suam, *sed illam Manut. & Morel. lectionem confirmant exemplaria tam græca quàm latina epistolæ Ioannis.*

16. nec fuit inter illos discrimen vllum) *De verbis his sic Beda Retract. in Act. Apost. Hic in græcis exemplaribus quod nostri codices non habent adiunctum est:* Et non erat separatio in eis vlla. *Quam sententiam etiam beatus Cyprianus in libro testimoniorum tertio sic posuit dicens: Turba autem eorum qui crediderunt, anima vna ac mente agebant, nec erat inter illos vllum discrimen, nec quicquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant, &c. Locus alter, immo totus liber Retractationis, diligenter expendendus; ad comprobandam varietatem exemplarium græcorum illius ætatis & nostræ.*

17. in nullo gloriandum, quando nostrum nihil sit) *Locum hunc citat D. Aug. aduersus Pelagianos non modo contra duas epistolas Pelag. c. 9. sed & lib. de prædest. Sanctor. c. 3.*

18. De hoc ipso in Machabæis) *Machabæorum libr. citat Cypr. tum supra epistolis 56. & 63. ac ad Fortun. c. 11. latissimè, tum infra hoc eodem libro. c. 15. & 53. Immo epistola 55. scripturam diuinam vocat, citans sequentia verba; ac ad Fortun. c. 5. inde probat, idololatras interfici debere. Tertull. quoque libr. aduersus Iudæos, expugna Machabæorum in die Sabbathi, Iudæorum Sabbathum impugnat. D. Ambros. c. 6. ac 7. lib. 2. Mach. late tractat, lib. 2. de Iacob & vita beata, c. 10. 11. ac 12. ac Offic. lib. 2. cap. 40. & 41. etiam Offic. 3. citat 2. Mach. c. 1. & 2. de igne sacrificij abscondito & arca, quæ tamen quidam habent pro Apocryphis. Chrysosto. Omeliam de Machab. conscripsit, ex qua multa citat Ionas Aurelia. libr. 1. de cult. imag. citat etiam ipsorum historiam homil. 4. de verb. Isa. c. 6. & in Psalm. 44. Aug. lib. de cura pro mort. ex ijsdem probat offerendum sacrificium pro mortuis, & lib. 18. de ciuit. Dei. c. 36. Machabæorum libros (inquit) non quidem Iudæi, sed ecclesia pro canonicis habet. Vnde & in Canone scripturarum ab eodem recensentur, & rursum à concilio Carthag. ab Innocentio, Gelasio (qui mense Octobri legi illos in ecclesia voluit) Isidoro, & concilijs supra citatis, libro Testim. 1. c. 20. ita vt post tantos viros, posthac de horum canonica auctoritate dubitare non liceat. Vnde & in illos tanquam scriptura sacra libros commentati sunt iam olim Bellator presbyter. & Rabanus Maurus, cuius commentarij penes me Ms. exstant. Vbi pulchrè 137. annos illos quos calumniantur quidem, per singulos Reges computat, non ab Alexandro sed à Seleuco Nicanore. Quod ad illud 2. Machab. 1. vbi adhuc viuus refertur Iudas iam antea mortuus, dicit in numeris annorum discrepasse Hebræorum & Græcorum codices. Ad cætera aduersariorum argumenta respondet exactè Dn. Melchior Canus locorum Theologic. libr. 2.*

Beati

cap.5. 19. Beati mites] Hoc rursum ex Ms. & vet. excus. pro eo quod erat: felices.

20. vocari ab hominibus rabbi] Ms. ab omnibus, sed prius est gracè & latinè.

cap.6. 21. Vasa figuli] Ms. cum vulg. exc. vas, sed prius habet vet. exc, & supra legitur libro de mort.

22. Multæ pressuræ] Sic rectè Manut & Morelius, pro eo quod cæteri: Multa flagella, quia vbique pro voce græca θλίψιν, vertit illud Cyprian. & rursum, liberabit, pro eo quod alij: liberauit.

23. nudus etiam ibo in terram] Ms. ego, Morelius vtrumque, sed prius legitur Græcè duntaxat.

24. Item in sapientia Salomonis] Excusi habebant in margin. Ecclesiastis 3. sed neque ibi græcè reperitur, neque in libro sapientia reperire potui.

cap.7. 25. Omnis amaritudo] Adiecerunt rectè Manutius & Morelius: omnis, nam legitur supra lib. de bono patientiæ, & apud Apostolum.

26. Qui enim iracundiam continet] Hoc ijdem pro eo quod alij: contemnit, græcè est κρατεῖ.

cap.8. 27. Omnis qui irascitur fratri suo sine causa] Adnotatu dignum quod addit: sine causa.

cap.9. 28. In contemplatione habentes] Iidem hoc rectè, pro eo quod erat: in contemplationem. Nam prius legitur supra epistola 52.

cap.10. 29. subiecta est anima mea] Alij: subdita.

30. & erit in Deo spes eius] Alij: in Deum.

cap.11. 31. Item illic: Nemo retro attendens] Aut memoria lapsus hic fuit Cyprianus, aut olim etiam apud Matth. hoc legebatur. Idipsum censendum de eo quod paulopost subiungitur: Qui non renũciat, &c. Nisi fortè errore librariorum transposita sint testimonia. Reperitur hodie illud Luc. 9. hoc 14. c. & non alibi.

32. & qui plangunt tanquam non plangentes] Placet hæc vulg. excus. & Ms. lectio, præ illa quam habent Manutius & Morelius: flent, &: flentes.

33. Sed etsi certauerit quis] Hoc quoque Ms. hic & supra libro ad Fortun. c. 8. pro eo quod alij: certabit.

34. Quasi hospites & peregrini] Interseruerant vulgati: aduenæ, sed superflue.

35. vt dum detrectant de vobis] Ms. & vetus exc. vniuersa retractant, pro quo Erasmus. vniuersi detrectant, non male. Videtur enim amplius aliquid legisse Cyprianum, quã hodie legatur aut Græcè aut Latinè. Quanquam tamen illam lectionem habeat etiam supra epistola 73.

36. replebitur iniquitate] Solus Manutius: implebitur.

cap.12. 37. non iurare in totum] Sic rectè Manutius & Morel. pro eo quod erat: in toto.

cap.13. 38. neque principi populi tui detraxeris] Ms. & vet. exc. principem, & epistolis 55. 65. & 69. legitur: principem non maledices; verũ non male illud Erasmus substituit, vitandam ad amphibologicam barbariem.

cap.14. 39. Omne verbum ociosum] Camb. cod. vacuum.

40. Animaduertisti ad puerũ meũ Iob) Ms. in. 41. omnia autem pro dilectione) Ante Manutium & Morelium: delectatione. Apud Apostolum neutrum legitur.

42. sine murmurationibus & reputationibus) Vet. exc. hæsitationibus. Verum prius habet Afflig. cod. cum excusis alijs, accedit etiam Cambr. cod. legens: reptationibus, & vox græca διαλογισμοῖς, significat vtrumque. Vnde & quidam Lucæ. 9. vbi est eadem vox transferunt. Subijt autem reputatio inter eos.

cap.15. 43. & vade in terram altam) Manu. hanc lectionem confirmat textus græcus 70. Morelius legit, illam, Ms. & excusi vulgati neutrum. Contra cum 70. legit Mor. & impones, pro eo quod Manutius: imponens. & antea excusi: impones. Atqui cum Ms. & 70. legendum: in vnum, non: in vno.

44. De hoc ipso in Sapientia Salomonis) De libri huius auctoritate vide supra librum de mortalitate.

cap.16. 45. in Prouerbijs Salomonis) Hoc Manut. & Morel. fortaßis quia testimonium quod citat inuenitur Prouerb. 14. Verum aut legendum sicut supra monuimus: Parœmijs, aut certè sicut legunt Ms. & antea excusi omnes: Sapientia. Nam ex t. 6. huius lib. 20. 53. & 56. satis patet, Cypr. etiam libros etiam alios Salomonis, titulo Sapientiæ inscripsisse, quomodo & hodie pro more habent Ecclesiastæ.

46. & finem eorum sine honore) Afflig. fidem, Camb. fidei; sed illa est germana lectio, quum græcè sit: πίστιν. & legatur etiam sup. li. ad Deme. & ad Fort. c. 12.

47. tollentes gremia sua) Sic rectè Manutius & Morelius, pro eo quod erat: colligentes gramina.

48. De hoc ipso in Apocalypsi) Nullum noui testamenti librum toties atque hunc citat Cyprianus, præmittens sæpius: ita dominum aut spiritum sanctum loqui, frequenter idipsum facit Tertull. qui & Ioanni Apostolo disertis verbis attribuit lib. 3. aduersus Marcion. & apertius lib. 4. Habemus (inquit) & Ioannis alumnas ecclesias. Nam etsi Apocalypsin eius Marcion respuit, ordo tamen Episcoporum ad originem recensus in Ioannem stabit auctorem. Similiter Dion. Areopag. ecclesi. hier. c. 3. Ireneus aduersus hær. libr. 4. c. 50. & non vno in loco sub finem lib. 5. Iustinus martyr. dialogo cum Tryphone Iudæo citatus ab Eusebio lib. 4. eccles. histor. c. 18. Origenes apud eundem dicens se hoc à maioribus accepisse eiusdem histo. lib. 6. cap. 18. & ipse Eusebius in Chron. Theophilus apud eundem. Hilarius lib. 6. de trinit. Ambros. lib. 3. de virg. Hieron. lib. 1. contra Iouin. & de vir. illustr. & August. tract. 35. in Ioann. Postremo ecclesia nomine Ioannis Apostoli Apocalypsin decantat. Iam alij etsi expresso Ioanni Apostolo non attribuant, inter scripturas tamen sacras recensent. Inter hos sunt Clemens Alexãdr. lib. 2. Pædag. c. 12. Dion. Alexandrin. apud Eusebium lib. 7. dist. hist. ca. 18. Chrysost. locis à Suida citatis. Damasc. lib. 4. cap. 18. & Concil. Tolet. 14. excommunicans eos, qui contrarium sentiunt. Omitto quod iam olim teste Hieron. in illam comuẽtati sunt (vt Latinos prætaream) Irenæus, Iustinus, Melito, & Hyppolitus; An-

dreas quoque Cæsariensis. Certè ab Epiphanio inter hæreticos recensentur Alogiani hær. 51. & ab Augustino hær. 30. quod Euangelium & Apocalypsin Ioannis Apostoli non reciperent. Valeat igitur Erasmus, cum suis rationibus nouem, quibus probare nititur. Adnotat. in Apocalypsin, non esse ipsam Apostoli Ioannis; præsertim, quum etsi Græci quidam in ea fuerint sententia, plures contrariam secuti sint; nec cuiusquam sit momenti, quod in exemplaribus græcis inscribatur: Ἰωάννου τοῦ θεολόγου, *quippe quum ab Euodio loco citato à Nicephoro libr. 2. hist. eccles. c. 3. & à Chrysostomo in Psalm. 37. Ioannes Theologus nuncupetur Euangelista. Idque quantum conijcere licet ex Dion. Areop. loco citato, quod Theologiam, id est, de Deo Christo sermonem in Euangelio suo primus scripserit.*

49. Et cum aperuisset] *Rectè sic Man. & Morel. pro eo quod erat:* aperuissem, *nam prius habet Apocal.*

50. Bonum agonem certaui] *Lego hoc cum Morelio, Granio ad marginem Ms. & vet. exc. pro eo quod erat:* bonum certamen, *ita enim legitur supra epistola 9. Sic etiam:* dilexerint, *pro:* dilexerunt.

cap. 17. 51. Minora esse, &c.] *Locus pro præmijs meritorum.*

cap. 18. 52. à charitate Christi] *Ms. & vet. exc.* Dei, *sed prius legitur alibi. Itidem placet:* pro eo qui dilexit nos, *magis quam:* pro eo quod, *sicut habent Ms. vel* propter quod, *vti legunt excusi vulg.*

cap. 19. 53. sicut in cœlo & in terra] *Confirmatur hinc nostra lectio supra libro de Oratione dominica.*

cap. 20. 54. & exultate ei in tremore] *Hoc recens ex Ms. nam græcè est:* ἐν, *pro eo quod erat:* cum.

cap. 21. 55. Quare sine excusatione es] *Veram hanc esse lectionem patet ex vet. exc. desiderata in cæteris ante Manutium vox:* sine, *fecit, vt conijceret Erasmus legendum:* Quare inexcusabilis es.

cap. 22. 56. remittat peccata vestra vobis] *Rursum ex Ms. adijcimus:* vestra, *& paulopost legimus:* mensi fueritis, *pro eo quod alij:* metieritis. *Atqui ex hoc capite confirmatur quod dixi lib. de Oratione dominica, modo remittere, modo dimittere, vsitatum esse Cypriano.*

cap. 23. 57. iustus autem adhuc iustiora faciat] *Confirmatur hinc lectio nostra supra libro de Patientia.*

cap. 24. 58. Ego sum ostium] *Rursum Ms. & vet. ex.* ianua.

cap. 25. 59. Ad regnum dei nisi baptizatus, &c.] *Insignis locus contra Anabaptistas atque adeo & Caluinum ipsum, qui contendunt in vteris matrũ proles sanctificari.*

cap. 26. 60. nisi quis factis & opere perficiat] *Locus alter insignis de meritis operum.*

61. Nunquam vos noui] *Ms. cum excusis vulgatis* Nequaquam vos vidi, *sed priorem alicubi cõprobaui.*

cap. 27. 62. Baptizatum quoque gratiã perdere &c.] *Locus contra Iouinianistas.*

63. Disperdet illum Deus.] *Cambronen. & hic alibi:* violabit.

cap. 28. 64. Si delinquendo peccet vir] *Sic rectè Manutius, pro eo quod erat:* peccetur, *quia 70. illud legunt.*

65. Mementote sermonis] *Missum vulg. exc.* cap. 29.
sermonem, *sed prius legitur supra epistola 56. & ad Fortun. c. 11.*

66. Quod quis Deo vouerit cito redden- cap. 30.
dum] *Insignis locus aduersus votorum violatores in quocunque genere. De voto virginitatis tractauimus late epistola 62. & libro de Disciplin. & habitu Virginum, & infra Cypr. c. 32. De votis monasticis aliquid etiam ibi attigimus. Peculiaris vero hic erat locus tractandi de voto paupertatis ob exemplum Ananiæ quod hic adfert, verum tam late ab alijs id factum est vt superuacaneum videatur. Quare ad Dn. Claudiũ Espenceum, & Card. Hosium lectorem remittimus.*

67. quod locutus es ore tuo] *Ms. cũ exc. vulg. interferunt:* ex, *sed non habent 70.*

68. Propterea non resurgent impij] *Manu-* cap. 31.
tius: nõ resurgunt, *verum prius cum Ms. & vulgat. excus. habent 70. nec dissentit Morelius legens:* exurgent.

69. non nubunt neque nubuntur] *Et excu.* cap. 32.
& Ms. omnes hoc pacto legunt, vt non mirum esse debeat, si & nos hodie vulgatum interpretem cũ sua barbarie retineamus. Imitatur autem in hoc Tertull. lib. 4. aduersus Marcionem, qui etiam legit, quod tum hic, tum supra de disciplina & habitu virginum, habet Cypr. contra græca & latina exemplaria: filij huius sæculi generant & generãtur. *Neque vero hic barbarismus solum est apud Bedam, Hrabanum, & alios recentiores, sed & apud Hilarium & ipsum D. Hieron. comment. in Matth. vbi disertis verbis ipsum interpretatur; præterquam quod Latini omnes apud tum Lucam tum Matth. 22. & Marc. 12. in futuro legant, quod Cyp. cum Græcis in præsenti effert.*

70. & ad tempus] *Neque Ms. neque excusi ante Manutium & Morelium, neque Apost. habet particulam:* &. *Quod sequitur apud Manutiũ:* ad ipsum, *consonat quidem voci græcæ:* ἐπί, *at habent Ms. cum cæteris excusis:* in idipsum.

71. quæ autem nupsit] *Rectè hoc vterque cum Ms. pro eo quod erat:* nubit.

72. si obseruati sint pueri à muliere) *Ex Ms. hoc denuo restitui, pro eo quod legit Manutius:* à mulieribus, *quia illud legunt 70.*

73. Et pluit Dominus &c. à domino) *Ita* cap. 33.
Man. iuxta græcos hodiernos & Chrysost. codic. quomodo & Tertullianus libro aduersus Praxeam. Comprobant autem hinc Tertull. & Hieron. in comment. in c. 45. Esaiæ. & Hilarius lib. de Synodis secundam in Trinitate personam.

74. Secundum viam gentilium) *Man.* gen- cap. 34.
tium, *at prius Cypr. est.*

75. in tantum datur ei) *Solus Manutius:* datus est ei, *Dissentit autem hic Cyprianus, & à græco & à Latino textu Apocalypsis.*

76. cor impœnitens) *Ms. cum excusis ante Ma-* cap. 35.
nut & Morel. impatiens, *verum obstat vox græca:* ἀμετανόητον, *& supra libro de Bono patientiæ prius legitur.*

77. meretricis magnæ) *Solus Manutius præ-* cap. 36.
mittit:

mittit: mulieris, *quod tamen neque gracè neque latinè reperitur, neque supra legitur libro de Disciplina & habitu Virg. vbi latius hoc argumentum Auctor prosequitur.*

78. in epistola Petri ad Ponticos] *Rursum ex Ms. adieci:* ad Ponticos, *tum hic tum sequ. & 39. capitulis, nam & sic illam nuncupat Caßiodorus diui. institut. li. 1. c. 8. & Tertull. in Scorpiaco; hinc opinor, quod scripta sit ad fideles dispersionis Ponti, &c.*

cap. 37. 79. aut curas alienas agens] *Compositam vocem græcam* ἀλλοτριοεπίσκοπος: *sic expreßit Cyprianus, melius verò Tertull.* alieni speculator.

cap. 39. 80. non remaledixit] *Rectè sic Manut. & Morel. nam & libro de Bono Patien. ac de Zelo & Liuore legitur:* remaledicebat. *Antea erat:* maledixit, *dūtaxat.*

cap. 40. 81. Nesciat sinistra tua] *Vocem:* tua, *omissam à Manutio denuo adiecimus, quia est apud Matth.*

82. reddet tibi palam] *Adiecerunt Manutius & Morelius:* palam, *verum neque nostri Ms. neque cæteri excusi illud legunt, neque Hieron. Habent quidem hodie exemplaria græca; sed olim non habuisse, patet ex verbis D. Augustini de serm. domini in monte lib. 2. cap. 5. Multa (inquit) Latina exemplaria sic habent: Et pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi palā. Sed quia in græcu quæ priora sunt inuenimus, non putauimus hinc aliquid differendum esse.*

83. noli buccinare ante] *Vulgati exc:* noli tumultuari, *quantum suspicor quod titulus capitis sit:* nec tumultuosè operandum, *verùm illud significat vox græca* σαλπίσῃς.

84. compleuerunt mercedem suam] *Manut. & Mor.* compensauerunt, *verum prius habent Ms. nostri nec aliena est vox græca,* ἀπέχουσι. *Explicatius transtulit vulgatus interpres:* receperunt, *& D. Aug.* perceperunt.

cap. 41. 85. nec nominetur quidem in vobis] *Hoc ex Ms. pro eo quod erat:* nominentur, *quia illud habet Apostolus.*

cap. 42. 86. Fidem in totum prodesse] *Sic Manutius hoc loco, & ipse cum Morelio in titulis capitum; pro eo quod corruptißimè & suspectißimè Erasmici omnes:* Fidem tantum prodesse. *Nam accedunt quàm proximè Ms. & vet. excus. legentes:* Fidem totum prodesse. *Accipit autem vbique:* totum, *pro:* omnino. *Nihil igitur facit hic locus contra operū merita, quippe quæ toties inculcet, vt loca citare superfluum sit, sufficiant nunc c. infra 56. & 96. & supra 1. 2. 3.*

87. Item illic] *Ms. quidem cum excu. vulg.* Et iterum, *sed frequentius est illud Cypriano.*

cap. 43. 88. Posse eum statim consequi] Consequi *absolutè, pro baptismo consequi, posuit; quomodo & infra c. 97. Consecutionem pro baptismo.*

cap. 44. 89. An nescitis quoniam sancti hunc mundum iudicabunt] *Ex Ms. & vet. exc. denuo adijcimus:* hunc *& paulopost:* iudicia habetis cum inuicem. *similiter & illud:* fraudamini, *pro eo quod Manutius:* fraudem patimini, *Morelius:* iniuriam accipitis.

cap. 45. 90. per spectationem speramus] *Probatur mihi quidem magis lectio Morelij:* per patientiam exspectamus, *vtpote quæ græcè & Latinè sit apud Apostolum & supra libro de bono patientiæ, verum quod & Ms. cum vet. exc. illam habeant, & retinuerit Manu. nolui immutare.*

91. docere autem mulierem non permitto] *Solus Morelius:* mulieri. cap. 46.

92 iudicium est domino] *Lego:* domino, *pro eo quod Manutius & Morelius:* domini, *quia græcè & latinè illud legitur. Contra rectè legit Manutius:* Sed execratio, *& vterque:* pariunt. cap. 47.

93. Non fenerabis] *Morelius:* feneraberis; *at illud Cyprianicum est.* cap. 48.

94. & peccatores enim] *Casu omissa erat particula:* enim, *apud Manut.* cap. 49.

95. ne forte conculcent ea] *Morelius:* inculcent; *de quo vide supra initium libri ad Demetr.* cap. 50.

96. quod habuimus facere] *Lectionem hanc vulg. confirmant Ms. & stylus Tertulliani & Cypriani, quare non places quod habent illi:* debuimus. cap. 51.

97. Credendi vel non credendi libertatem &c.] *Locus de libro arbitrio.* cap. 52.

98. Item in epistola Pauli] *Quū totis his libris hactenus hac phrasi sit vsus Cypr. & consentiant Ms. cum excusis, non placet quod hic & aliquoties in seq. reposuit Manutius:* Paulus, *dumtaxat; neque etiam quod omittit particulam* Item, *ipsi vsitatißimam.* cap. 13.

99. Apud Salomonem in Sapientia] *Similiter titulo Sapientiæ Salomonis citat hos eosdem locos D. Hier. 1. Dialogo aduersus Pelag. præterquam quod pro:* Noli esse multū iustus, *legat:* Noli esse multum sapiens.

100. Item apud Esaiam] *Hic quidem Manut. & Mor. adnotant ad marg. Esa. 3. verum ibi non reperitur; Ms. cum alijs excusis legunt:* apud eundem, *neque tamen etiam in Salomonis libris reperire potui.*

101. Neminem sine sorde & sine peccato esse] *Citant hunc locum D. August. lib. 4. contra duas epistolas Pelag. c. 10. & D. Hieron. dialog. 1. aduersus Pelagianos in hæc verba: Cumque se imitatorem immo expletorem operis beati martyris Cypriani scribentis ad Quirinum esse fateatur, non intelligit se in eodem opere dixisse contraria. Ille in 54. titulo tertij libri ponit:* Neminem sine sorde & sine peccato posse esse. *Statimque iungit testimonia, &c.* cap. 14.

102. Quis enim mundus à sordibus] *Ita cum Manutio & Morelio D. Hieron. & Ms. pro eo quod antea excusi:* sine sorde, *ad quod tamen alludit D. August. & græcum exemplar. Atqui illud:* nec vnus, *neuter illorum legit; sed ille:* ne si vnius etiam diei sit vita eius in terra, *quomodo etiam citat eandem scripturam in Isa. cap. 58. hic verò:* nec cuius sit vita diei vnius super terram, *& in Psal. 50.* nec infans cuius est vnius, &c. *Et similiter D. Prosper epistola ad Demetriadem, vbi veluti digito indicat hæc legi cap. 14. Iob, apud 70. vbi vertit D. Hieronym. ex Hebræo:* Quis potest facere mundū de immundo conceptum semine, nonne tu qui solus es? *Græcè enim ibi sic legitur:* τίς γὰρ καθαρὸς ἔσται ἀπὸ ῥύπου, ἀλλ' οὐδείς, ἐὰν καὶ μία ἡμέρα ὁ βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. *Cum quo consentit magis Cypriani lectio, quàm illorū. Atqui ex omnium*

omnium istorum lectione, censeo castigandum textum
græcum, & legendum: μίαν ἡμέραν.
103. Ecce in iniquitatibus, &c.) *Idipsum le-*
git D. Hiero. præterquam quod legat: & in peccatis,
Verum D. Augustin. longe aliter In facinore con-
ceptus sum & in peccatis me mater mea in vte-
ro aluit; *nec dissentit multum comment. in eum lo-*
cum. vox græca ἀνόσιον, *improbum quid significat.*
cap. 11. 104. Si hominibus placere vellem) *Confir-*
matur hinc hæc nostra lectio, quam supra probaui-
mus.
cap. 56. 105. Vt reportet vnusquisque) *Manut. solus:*
recipiat.
cap. 57. 106. Misericordiam autem meam nõ disper-
gam ab eis) *Vox quidem græca* διασκεδάσω *significat:*
dispergam, *quod legunt Manut. & Morel. & supra*
Cyprianus epistola 52. sed Ms. cum antea excusis legũt:
auferam. *Possunt autem hæc referri etiam ad emen-*
dationem post hanc vitam, de qua late supra epistola
ad Anton.
cap. 58. 107. Quia exaudisti vocem vxoris tuæ) *Ms.*
mulieris.
108. Et placuit Enoch Deo) *Manut. quidem*
solus hoc sic legit, pro eo quod alij: complacuit; *at*
prius legunt supra omnes, libro de Mortal.
109. Sermo autem domini) *Reposuit quidem*
Manutius tum hic, tum supra libro de disciplina & ha
bitu virgin. vocem; verbum, *sed prius Cyprianicum*
est. Malim autem cum vulg. exc. & Ms. hic legi: Dei,
quam: domini; *quod græce sit* τοῦ θεοῦ, *nisi ibi consenti-*
rent omnes cod. Recte verò legit Manutius: manet,
pro eo quod alij: manebit, *quia græce est* μένει *& ibi id*
legitur.
110. exspirauimus) *Sic Manut. & Morel. alij;*
interiuimus.
111. Quam dilectissimæ) *Recte hoc ijdem cum*
Ms. pro eo quod alij: Quam amabiles, *quia Cypria-*
nicum est.
112. Stella à stella claritate differt) *Ms.* Stella
stellæ, *vt sit græcismus; sed prius legit Tertull. de re-*
surrectione, vbi totum cap. 15. Apostoli ad Corinthios
pulcherrime explicat.
113. Absorpta est mors in cõtentionem) *Eo-*
dem modo legit Tertull. & græce est: εἰς νῖκος.
cap. 10. 114. De hoc ipso) *Manutius solus:* Et iterum.
115. & non loquuntur) *Manut. hanc lectionẽ,*
& eorum quæ sequuntur: & non vident, & non
audiunt, *confirmat Tertull. lib. de corona milit. &*
supra ca. 1. li. ad Fortun. Alioqui certe magis placeret
vulgata & Ms. lectio in futuro, præsertim quum græ-
ce sic legatur Psalm. 113. & 134.
116. Non facies tibi) *Manutius:* Non facietis,
verum prius habent & ipso loco iam citato, & vtrobi-
que Ms. & excusi cæteri omnes Græce quoque legitur
tam Exodi 20. quàm Deuter. 50. οὐ ποιήσεις σεαυτῷ, *id est,*
tibi ipsi. Confirmat & illud Damascenus lib. 4. de or-
tho. fide cap. 17. Non enim (inquit) dicitur: Non fa-
cies idolum vel sculptile aut similitudinem, in quo in-
biberet artem pingendi, dolandi, sculpendi, & funden
di imagines: sed dicitur, Non facies tibi, id est, vt tuum
Deum, vt tuum idolum.

117. & surrexerunt ludere) *Recte sic Manutius* cap. 60.
& Morelius cum 70. pro eo quod erat; Et surrexit,
ita & paulopost: Cum conuenitis, *pro:* conuene-
ritis. *Est enim præsentis temporis participium apud*
Apostolum.
118. & villam ad villam) *Adijcit quidẽ hoc Ma-* cap. 61.
nu. sed neque 70. neque D. Hiero. hoc habent, quare
prætermisimus.
119. Vt auferant proximo suo aliquid) *Ma-*
nut. solus: proximi sui, *Cambro verò cod.* proximis
ei, *verum singulare est apud 70.*
120. Nunc verò hic rogatur) *Morel.* consola
tur, *prius verò cæteri omnes; vtrunque significat vox*
græca. παρακαλεῖται.
121 naufragauerunt à fide) *Solus Manut.* er-
rauerunt, *vide supra librum de Lapsis.*
122. Matrimonium cum gentilibus non iũ- cap. 62.
gendum) *Latius de hac re supra ibidem.*
123. filio eius Isaac) *Manut.* suo, *at prius Cy-*
priano frequentius est.
124. faciam membra fornicariæ) *Rectè sic Mo*
rel. cum Ms. nam græce est, πόρνης. *Econtrario magis*
placet vulgata lectio: fornicariæ, *&:* Conglutina-
tur fornicariæ, *quam quod habet ipse:* meretricis,
&: adhæret meretrici.
125. Aut quæ communicatio) *Hoc iuxta sty-*
lum Cypria. Manutius; pro eo quod alij: communu-
nio.
126. Graue delictum esse fornicationem) *Hoc* cap. 63.
quoque Manut. peculiare est alij: Grauius.
127. Quæ prędico) *Recte hoc idem adiecit; de-* cap. 64.
sideratur præterea, quod legitur & supra libro de O-
rat. dominica: sicut prędixi vobis.
128. Omnia delicta in baptismo deponi) *Ele* cap. 65.
gans locus contra Lutheranos, de quo latius epist. 2.
129. Disciplinam qui abijcit) *Manu. cum Mo-* cap. 66.
re. abiecit, *sed prius legitur epist. 62. & lib. de di-*
scip. & habi. virg.
130. prurientes in audiendo scalpentes au- cap. 67.
res) *Videtur plus aliquid pro more suo legisse hic Cy-*
pria. quam hodie habent exemplaria græca & latina;
nam græce tantum est, κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν, *& Lati-*
ne: prurientes auribus:
131. simul currebas cum eo) *De varia huius loci* cap. 68.
lectione vide supra epistolam 63.
132. in sapientia Dei non cognouit mundus cap. 69.
per sapientiam Deum) *Manutius solus:* per sapiẽ-
tiam mundi non cognouit mundus Deum, *ve-*
rum prior lectio est Apostoli genuina, & eandem habet
Tertull lib. 5. aduer. Marcion. Quare recte adiecit pri-
mus Morelius ex Ms. Dei.
133. Reprehendes sapientes) *Morelius:* Re-
prehendam. *Similis est varietas codicum supra lib.*
de Bono patientiæ. Græce est participium, & apud Iob,
& apud Apostolum.
134. Filij obsequentes estote parentibus ve cap. 70.
stris) *Rursum variat à græcis & latinis exemplari-*
bus. qui adijciunt: in domino.
135. in iracundiam mittere) *Ita circumloquũ-* cap. 71.
tur vocem græcam: παροργίζετε.
136. Serui obedite dominis carnalibus) *Ms.* cap. 72.
cum

cum excuſ. præter Manutium addunt: veſtris; *ſed quod non habet Apoſtolus.*

cap. 73. 137. Et vos domini eadem facite] *Neſcio quo caſu vox* eadem, *deſideretur apud Manut.*

cap. 74. 138. Quæ autem delicata eſt, viuens mortua eſt] *Manutius:* viua; *qui adijcit etiã vocem:* vidua, *verum non eſt ea apud Apoſtolum hoc loco.*

139. Cum enim indelicatę fuerint] *Solus Morelius:* in ijs delicatæ. *Pro quo Ambroſius,* in delicijs egerint.

cap. 75. 140. & domeſticos ſeminis tui non deſpicies] *Rectè ſic Manutius, pro eo quod alij:* deſpicias, *quia ſupra ſic legitur libro de Oratione dominica, & de Opere & Eleemo.*

cap. 76. 141. Aduerſus maiorem natu] *Sic vertit quod græce eſt:* πρεσβύτερον.

cap. 78. 142. Hæreticum hominem poſt vnam correptionem deuita] *Rurſum legunt tam Ms. quam excuſi:* poſt vnam, *duntaxat. De quo vide latius epiſt. 55. Certe etiam D. Auguſt. ſic legit epiſtola 162.*

cap. 79. 143. Beati mundo corde] *Confirmatur hinc quoque noſtra hæc lectio.*

cap. 80. 144. Nihil licere diabolo] *De hoc latius ſupra epiſtola 75.*

cap. 81. 145. Mercedem mercenario reddendam] *Ms. cum vet. exc. legunt:* mercennario, *& rurſus:* mercennarij.

cap. 82. 146. Non augurandum] *Iidem rurſum legunt:* auguriandum, *Atqui illud:* In Deuteronomio, *ſuperfluum eſſe puto; quum ad verbum habeatur iuxta 70. prius citato ca. 19. Leuit. ſicut & ſequentiũ trium capitulorum teſtimonia. Vnde fit, vt ibi etiam locus non adijciatur, pro more ipſius Cypriani, hoc libro præſertim; ſaltem iuxta Ms. cod.*

cap. 83. 147. Nõ facietis cirrum ex coma capitis veſtri] *Cirrum cincinnum vocat, hoc eſt, contortos crines, quomodo & quidam ex Hebræo vertunt. Græce eſt apud 70.* σισόην, *quam vocem alibi apud Græcos non reperi. Vertit pro eo interpres vulgatus ex Hebræo:* Neque in rotundum attondebitis comam. *Eodem autem intellectu dixit D. Hierony. Apolog. ad Domnionem & Apolog. aduerſus Rufinum, Cirratos pueros ſeu iuuenes.*

cap. 84. 148. barbam nou vellẽdam] *Rectè ſic Manut. & Morel. pro eo quod erat duntaxat:* Item non vellendum. *Nam ſimiliter ſupra Cyprian. libr. de Lapſis. Non placet contra, quod adnotauit ad marginem Morel. Eſaiæ 55. & quod in textum inſeruit Manutius:* apud Eſaiam, *quum cõtrarium prorſus habeat eo capite Eſaias, etiam iuxta 70. Reperitur verò his verbis apud 70.* οὐ φθερεῖτε τὴν ὄψιν τοῦ πώγωνος ὑμῶν *Leuit. 19. cap.*

cap. 85. 149. A facie ſenioris exurgens] *Senioris vertit pro eo quod eſt græce,* πολιὸς, *quia qui canus eſt, ſenior eſt. Eſt autem inſignis locus de veteri Eccleſia conſuetudine etiamnum obſeruata.*

cap. 86. 150. Schiſma non faciendum, &c.] *Pulchra eſt definitio Schiſmatis, de quo plura alicubi ſupra Tomo 1. & libro de vnit. Eccle. Cathol.*

151. in Eccleſiaſte] *Miror mutaſſe hanc lectionem Manutium & Morel. quum prius legant Ms. & cæteri excuſi, & teſtimonium reperiatur Eccleſiaſtis 10.*

152. habitare] *Etiam in hoc placet vulgata lectio, alibi Cypriano frequens; præ illa:* vt habitent.

153. Si autem ſal infatuatum fuerit] *Hoc ſonat ad verbum vox græca:* μωρανθῇ, *& vertitur eadem ſignificatione, Rom. 1. & 1. Cor. 1. cap.* cap. 87.

154. Ad Theſſalonicenſes prima] *Ex Morelio adieci:* prima. cap. 88.

155. Nemo poteſt cognoſcere tempus & tẽpora] *Variat etiam hic Cypri. ab eo quod græce eſt:* οὐχ ὑμῶν γνῶναι χρόνους ἢ καιρούς, *nec male vertit vulgatus interpres: Non eſt veſtrum noſſe tempora vel momenta.* cap. 89.

156. Vxorem à viro non recedere] *Locus de indiſſolubilitate matrimonij.* cap. 90.

157. qui non patietur] *Non rectè quidam:* patitur. cap. 91.

158. Omnia licent] *Vtrobique omittit & hic & li. de hab. virg. vocem:* mihi, *quæ tamen etiam græce eſt.* cap. 92.

159. vt probati manifeſti ſint] *Ita ex Ms. nunc primum, pro eo quod erat:* manifeſtati, *non rectè; nam & li. de Vnita. Eccle. prius legitur, & græce ac Latine.* cap. 93.

160. aut biberit calicem domini] *Rurſus legit:* aut, *de quo plura libro de Lapſis.* cap. 94.

161. Bonis conuiuendum) *Morelius & Manut.* conueniendum, *& hic & in titulis capitum, ſed non placet.* cap. 95.

162. Qui fecerit & ſic docuerit) *Manu. præmittit:* omnis, *at neque Apoſtolus id habet, neque Cypr. ſupra epiſt. 77.* cap. 96.

163. ſuper arenam] *Ms. & hic & vbique.* harenam.

164. Subito enim venit ira illius] *Hic quoque diſcrepat à textu græco, qui legit:* ἐξαίφνης γὰρ. cap. 97.

165. dum veniunt bona] *Etiam hic à Græcis differt, qui legunt cum Latinis alijs:* vt veniant. cap. 98.

166. per legem & iudicabuntur] *Rurſum legit particulam:* &, *quam non habent illi.* cap. 99.

167. domum feciſtis negociationis] *Sic Manu. alij:* facitis, *Neque verò conſentit cum illis.* cap. 100.

168. poſsidebit hæreditatem eorum] *Præter Manut. interponunt cæteri:* ea & *ſupra alicubi etiam legitur.*

169. quaſi ferretur flatus vehemens] *Hoc quoque non prorſus concordat.* cap. 101.

170. Item in ſacrificijs] *Exempla in ſcripturis reperire eſt Geneſ. 4. de ſacrificio Abel iuxta interpretationem veterum, & de ſacrificio Eliæ prophetæ. 3. Reg. 18.*

171. Qui arguit impium, odietur ab eo) *Iterum hic non ſequitur 70. qui hodie exſtant.* cap. 102.

172. In Salomone) *Præter Manu. alij:* In prouerbijs Salomonis, *ſed non placet.* cap. 103.

173. Item alibi] *Rectè ſic Manu. & Morel. neque enim apud Salomonem reperitur hoc teſtimonium.*

174. ad congregationes gentium] *Ms.* congregationem, *vet. exc.* congreſsionem, *at prius habes ſupra li. de Bono patientiæ, & græce eſt:* συναγωγάς. cap. 104.

Item

cap.107. 175. Item in epistola Pauli ad Colossenses] *Videtur accidisse Cypriano etiam hic* μνημονικὸν ἁμάρτημα, *aut certe pro:* ad Colossenses, *legendū:* ad Titum, *Reperitur enim hoc testimonium ad Titū 3. cap. Quare miror in hactenus excus. adnotationem marginalem: Coloss. 4.*

cap.108. 176. Qui fodit foueam proximo suo] *Bib. nō habent:* proximo suo.

cap.109. 177. Infirmus fui] *Confirmatur & hinc nostra hac lect.*

cap.110. 178. Susurro & bilinguis maledictus, &c.] *Adnotatu dignum, quod Latinos nostros cod. hic sequatur, non græcos præterquam quod legat:* turbabit, *pro eo quod illi:* turbauit.

cap.111. 179. Sacrificia malorū acceptabilia esse] *Non male sic Manutius, pro eo quod alij:* accepta.

180. non probat] *Manutius solus:* reprobat.

cap.112. 181. emendamini qui iudicatis terram] *Peculiaris est hac lectio Cypriano, sicut pleraque in Psalmis.*

cap.113. 182. In Ecclesiastico) *Ex Ms. denuo hoc adjicimus, omissum à Manut.*

183. Si autem vexaueritis eos) *Placet & hoc, præ illo quod legit ipse:* vexabitis, *Etsi etiam non legant Biblia.* in vobis, *quia tamen habent Ms. denuo adiecimus.*

184. Patris orphanorum & iudicis viduarum) *Rursum Ms. & excus. vet.* Patres & iudices.

cap.114. 185. Item alibi, exomologesin faciendam: Malo pœnitentiam peccatoris) *Manutius.* Item alibi: Exomologesin malo peccatoris & pœnitentiam. *Verum prior Ms. nostrorum est, & genuina.*

cap.115. 186. & semitam pedum vestrorum) *Manut. quidem & supra Cypr. lib. de Lapsis:* semitas, *at 70. illud legunt.*

cap.116. 187. & cui minus dimittitur, &c.) *Hoc quoque hodie non reperitur apud Lucam.*

cap.117. 188. & galeam salutis assumere) *Sic Manut. & exc. vulg. vetus verò exc.* assumite, *quomodo & hodie legitur; neutrum habet supra epistola ad Thybarit. neque Tertull. lib. 3. aduersus Mar.*

cap.118. 189. Item de Antichristo quod in hominem veniat) *Manut. in hac lectione consentiunt & Ms. pro eo quod alij:* in homine.

cap.119. 190. Ad quid tumultuatæ sunt gentes) *Confirmatur hinc nostra lectio.*

191. abstinere vos) *Vitio operarum erat:* nos, *apud Manutium.*

192. & sanguinis effusione) *Manu. ac Tert. li. de Pudicit.* & sanguine; *At illud explicat lect. vulg.* sanguine & suffocato; *vtpote quum id interpretentur Chryso. & Beda in comment. vt sit idem quod:* à sanguinis effusione.

cap.120. 193. In epistola Pauli) *Rursum hoc substituimus, pro eo quod habebat Manut.* Paulus.

CONCILIVM CARTHAGINiense, de Baptizandis hæreticis.

IN CONCILIVM CARTHAGINIENSE PRAEFATIO.

Argumentum Concilij huius non Oecumenici sed Prouincialis, titulus satis indicat. Qui vti alicubi supra Tomo primo adnotauimus, editus est iam olim: DE BAPTIZANDIS HAERETICIS, *non* DE REBAPTIZANDIS, *vtpote quum scirent illi & sentirent cum Cypriano, non iterandum baptisma, sed censerent nihil actum baptismo hæreticorum. Quæ tamen sententia refutatur sigillatim à D. August. partim libr. 3. & totis 6. & 7. lib. de baptismo contra Donat. vti suis quibusque locis infra adnotabimus. Nec solum à Stephano Pontifice viuente adhuc Cypriano, sed postea ab vniuersali seu plenario Ecclesiæ Concilio (quod Nicenum fuisse supra alicubi comprobaui) condemnata est D. August. teste contra Donatistas; qui hoc Cypriani & coëpiscoporum errore se tuebantur, quum tamen (quod eis frequentißime exprobrat) vnitatem Ecclesiæ scinderent, quod illi minime fecerunt. Neque verò ab alijs dumtaxat Episcopis reprobata est, sed & ab ipsis illis qui eam promulgarūt, non modo orientalibus illis (quorum memini Tomo primo in argumento epistolæ Frmiliani) Episcopis 50. quos vel ipsis Donatistis confitentibus rescidisse seu potius correxisse iudicium suum scribit D. August. libr. 3. cōtra Cresc. Gramm. c. 1. 2. & 3. sed & Africanis Episcopis, qui in hoc Concilio sententias suas protulerunt. Cuius rei locuples testis est D. Hiero. Dialogo contra Luciferia. in hac verba: Conatus est (inquit) B. Cyprianus lacus contritos fugere, nec bibere de aqua aliena, & iccirco hæreticorum baptisma reprobans, ad Stephanum tunc Romanæ vrbis Episcopum, qui à B. Petro vigesimus sextus fuit, super hac re Africanam Synodum direxit; sed conatus eius frustra fuit. Denique illi ipsi Episcopi, qui rebaptizandos hæreticos cum eo statuerant, ad antiquam consuetudinem reuoluti, nouum emisere decretū. Quid facimus? ita & nobis maiores nostri, & illis sui tradidere maiores. Consentiunt etiam Dion. Alexand. epist. ad Stephanum supra citata, & Vincent. Lirinen. li. aduer. hære. ca. 10. Quod an etiam de Cypriano verum sit, latius in vita ipsius. Porro quum ex ipso Concilij huius exordio constet recitatas illic Iubaiani ad Cyprianum, & Cypriani ad Iubaianum ac rursum huius ad illum litteras; certo constat celebratum hoc Concilium post illa concilia, è quibus scripta sunt Epistola ad Episcopos Numidas, & ad Stephanum, vtpote quorum Cyprianus meminerit epist. ad Iubaianum. Atque adeo quemadmodum & ibi collegimus ex huius Synodi frontispicij verbis, tertium hoc fuit aut quartum de baptizandis hæreticis concilium. Contigit proinde non sub Cornelio Pontifice quod existimant Eusebius & Nicephorus, quippe qui iamdudum antea passus fuerit; sed (vel ipso D. Hierony. teste) sub Stephano. De numero autem Episcoporum, non consentit cum nostris exemplaribus Photius in Nomocanone apud Balsamonem, vtpote qui 84. duntaxat numeret, vbi Morel. 88. Ms. verò codices Afflig. Cambron. Anglic. Dun. Marchin. Blandin. 87. De quo vt quod sentiam loquar; minus placet Morelij lectio, quod ita bina erunt Cypriani sententiæ; Photij*

vera

vera est, si sententia Cypriani non computetur; Ms. denique meo iudicio genuina est, sic tamen vt (quemadmodum ad marginem adnotaui) Sententia antepenultima pro tribus computetur, vtpote in qua Natalis Episcopus pro se & duobus alijs suum proferat decretum. Manutius & Erasmus, qui primus hoc Concilium edidit, numerum Episcoporum prætermiserunt. Qui tamen rectè adnotauit, non eandem esse dictionem in his sententijs, sed esse acta Synodi, Notarijs excipientibus quæ dicebantur; Cypriano tamen ascribi, quod ipse magna eius causa fuerit & Concilij Præses. Cæterum de prima origine & anno condita Carthaginis, variant Historici, Iustinus lib. 18. & Apuleius in Floridis, item Euseb. in Chronicis. Constat autem fuisse Coloniam Tyriorum ædificatam in loco, cui nomē Byrsa, primum Carthadam (teste Solino) dictam, quod verbo Punico nouam ciuitatem significat. Beda in Chronico conditā asserit regnāte Dauide apud Hebræos & apud Latinos. 5. Rege Syluio, vt quidam voluit à Carchedone Tyrio, vt verò alij à Didone eius filia anno 143. post excidium Troianum. De Didone conditrice consentiunt Virgilius, Iustinus, & Tertull. de Monog. ac Apologet. Eius ciuitatis potentiam celebrat his verbis Ezechiel ca. 27. Carthaginienses negotiatores tui (ad Tyrum verba faciens) à multitudine cunctarum diuitiarum, argento, ferro, stanno, plumbóque repleuerunt nundinas tuas. Eandem confirmat, quod teste Strabone tota Africa cultiore potiretur, in Hispanijs etiam ab Herculis columnis vsque ad Pyreneos montes imperauerit, & in Hispania Betica à Duce Carthaginiensium Hasdrubale Carthago noua sit condita. Hinc Romani Imperij æmula illa Carthago (Plinio teste lib. 15. hist. nat. cap. 18.) per annos 120. grauissima illa bella cum Romanis gessit; donec vltimo bello Punico (inquit D. August. lib. 3. De Ciuitate Dei, cap. 2.) vno impetu alterius Scipionis (qui ob hoc etiam cognomen Africani meruit) ab Stirpe deleta est: tantis opibus abūdans, vt inde Romam transtulerit ille, cum de Pœnis triumpharet (inquit Plinius lib. 31. cap. 11.) quater milies CCCCLXX. milia pondo argenti. Idque post annos (inquit Solinus) 730. quam fuerat exstructa. Deinde (eodem teste) à G. Graccho Colonijs Italicis data, & Iunonia ab eo dicta, aliquantisper ignobilis humili & languido statu; demum in claritate secunda Carthaginis, interiectis 102. annis, M. Antonio, P. Dolabella consulibus enituit. Clarior tamen adhuc (teste Mela Pomponio) priorum excidio rerum, quam ope præsentium. Vnde non alio nomine vocatur à Plinio lib. 8. cap. 4. quam Colonia Carthago, magna in vestigijs Carthaginis. Fuit tamen postea denuo inter Prouincias Africa prima & Proconsularis Prouincia Carthaginis; atque adeo & Africæ caput vocatur à D. Augusti. lib. 2. de Baptism. contra Donatist. cap. 11. & omnium primatum Africæ primus erat Carthaginiensis Episcopus, vti supra docuimus epistola 45. CARTHAGINIENSE *autē Concilium nuncupo & vbique cum Manutio lego, non:* CARTHAGINENSE, *quomodo loquitur D. Augustin. quia sex syllabarum dictionem esse astruit Priscianus libr. 4. & sic legunt vbique Salustius & Cicero.*

SENTENTIÆ EPISCOPORVM LXXXVII. DE Hæreticis baptizandis.

C[1]VM in vnum Carthagini conuenissent Kalend. Septembris Episcopi plurimi ex prouincia Africa, Numidia, Mauritania, cum presbyteris & Diaconibus, præsente etiam plebis maxima parte, & lectæ essent [2] litteræ Iubaiani ad Cyprianum factæ, item Cypriani ad Iubaianum rescriptæ, de hæreticis baptizandis, quidque postmodum Cypriano Iubaianus idē rescripserit; Cyprianus dixit: [3] Audistis collegæ dilectissimi, quid mihi Iubaianus coëpiscopus noster scripserit, consulens mediocritatem nostram de illicito & profano hæreticorum baptismo; [4] & quid ego ei rescripserim; censens scilicet, quod semel atque iterum & sæpe censuimus, hæreticos ad Ecclesiam venientes, Ecclesiæ baptismo baptizari & sanctificari oportere. Item lectæ sunt vobis & aliæ Iubaiani litteræ, quibus pro sua sincera, & religiosa deuotione ad epistolam nostram rescribens, non tantum consensit, [5] sed etiam instructum se esse gratias egit. Superest vt de hac ipsa re singuli quid sentiamus, proferamus; neminem iudicantes, [6] aut à iure communionis aliquem, si diuersum senserit, amouentes. Neque enim quisquam nostrum Episcopum se esse Episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatē collegas suos adigit; [7] quādo habeat omnis Episcopus pro licentia libertatis & potestatis suæ, arbitrium proprium, [8] támque iudicari ab alio non posit, quam nec ipse potest alterum iudicare. Sed expectemus vniuersi iudicium Domini nostri Iesu Christi, [9] qui vnus & solus habet potestatem & præponendi nos in Ecclesiæ suæ gubernatione, & de actu nostro iudicandi.

s *Cæcilius [10] à Bilta dixit:*

[11] Ego vnum Baptisma in Ecclesia sola scio, & extra Ecclesiam nullum. Hic erit vnum vbi spes vera est, & fides certa; sic enim scriptū est: Vna fides, vna spes, vnum baptisma; non apud *Ephes. 4.* hæreticos, vbi spes nulla est, & fides falsa, vbi omnia per [12] mendaciū aguntur, vbi exorcizat dæmoniacus; sacramentū interrogat, cuius os & verba cancer emittūt; fidem dat infidelis, veniā delictorū tribuit sceleratus, & in nomine Christi tingit antichristus: benedicit à Deo maledictus; vitā pollicetur mortuus; pacē dat impacificus; Deum inuocat blasphemus; sacerdotium administrat profanus; ponit altare sacrilegus. Ad hæc omnia accedit & illud malum [13] vt antistites diaboli audeāt Eucharistiā facere, aut qui illis assistunt, dicant hæc omnia falsa esse de hæreticis. Ecce ad qualia cogitur Ecclesia, & sine baptismo ac venia delictorum communicare compellitur. Quam rem fratres fugere ac vitare debemus & à tanto scelere nos separare, & vnum baptisma tenere quod soli Ecclesiæ à

Deo concessum est.

2 [14] *Primus à Misgirpa dixit:*

Censeo omnem hominem ab hæresi venientem, baptizandum. Frustra enim illic putat se esse baptizatum; [15] cum non sit baptisma, nisi in Ecclesia vnum, & verum: quia & Deus vnus, & fides vna, & Ecclesia vna est, in qua stat vnum baptisma, & sanctitas, & cætera. Nam quæ foris exercentur, nullum habent salutis effectum.

3 [16] *Policarpus ab Adrumeto dixit:*

Qui hæreticorum baptisma probant, [17] nostrum euacuant.

4 [18] *Nouatus à Thamugade dixit:*

Licet sciamus omnes scripturas sibi testimonium reddere de salutari baptismo, debemus tamen fidem nostram exprimere. Hæreticos & schismaticos ad Ecclesiam venientes qui pseudobaptizati videntur, debere eos in fonte perenni baptizari. Et ideo secūdum testimonium scripturarum, & [19] secundum decretum collegarum nostrorum sanctissimæ memoriæ virorū, omnes schismaticos & hæreticos qui ad Ecclesiam conuersi sunt, baptizari, sed & eos qui ordinati videbantur, inter laicos recipi.

5 [20] *Nemesianus à Thubunis dixit:*

Baptisma, quod dant hæretici & schismatici, non esse verum; vbique in scripturis sanctis declaratum est. Quoniam ipsi præpositi eorum [21] falsi Christi sunt, & falsi prophetæ, dicente Domino per Salomonem: Qui fidens est in falsis, hic pascit ventos: idem autem ipse sequitur aues volantes. [22] Deserit enim vias vineæ suæ, à semitis verò agelli sui errauit. Ingreditur autem per auia loca atque arida, [23] & terram destinatam in sitim: cōtrahit autem manibus infructuosa. Et iterum: Ab aqua aliena abstine te, & de fonte alieno ne biberis, vt longum viuas tempus, adijciantur etiam tibi anni vitæ. Et in Euangelio diuina sua voce dominus noster Iesus Christus locutus est, dicens: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei. Hic est spiritus qui ab initio ferebatur super aquam. Neque enim spiritus sine aqua operari potest, neq; aqua sine spiritu. Male ergo sibi quidā interpretantur, vt dicant quod per manus impositionem Spiritum sanctum accipiant, & sic recipiantur; cum manifestum sit [24] vtroque sacramento debere eos renasci in Ecclesia Catholica. Tunc quippe poterunt filij dei esse, dicente Apostolo: Curantes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis: vnum corpus & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ: [25] vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus. [26] Hæc omnia Ecclesia Catholica loquitur. Et iterum in Euangelio dicit: Quod natum est de carne, caro est: & quod natum est de spiritu spiritus est; quia Deus spiritus est, & de Deo natus est. Ergo omnes hæretici & schismatici omnia quæcunque faciunt, carnalia sunt, dicente Apostolo: Manifesta enim sunt opera carnis, quæ sunt, fornicationes, immunditiæ, [27] incestum, idololatria, veneficia, inimicitiæ, certamina, zelus, ira, diuisiones, hæreses & his similia; de quibus prędixi vobis, sicut prędico, quoniam quicūque hęc faciunt, regnū Dei non hęreditabunt. Condemnat ęque Apostolus cum omnibus malis & eos qui diuisionem faciunt, hoc est schismaticos & hęreticos. Nisi ergo acceperint baptisma salutare in Ecclesia Catholica quę vna est, salui esse non possunt, sed cum carnalibus in iudicio Domini Christi damnabuntur.

(Prou. 10. — Ioan. 3. — Genes. 1. — Ephes. 4. — Ioan. 3. — Gal. 5.)

6 [28] *Ianuarius à Lambese dixit:*

Secundum scripturarum sanctarum auctoritatem decerno hęreticos omnes baptizandos, & sic in Ecclesiam sanctam admittendos.

7 [29] *Lucius à Castrogalbæ dixit:*

Cùm Dominus in euāgelio suo dixerit: Vos estis sal terrę; Si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? ex eo ad nihilum valebit, nisi vt projciatur foras, & conculcetur ab hominibus. & iterum post resurrectionē suam mittēs Apostolos suos mandauerit dicens: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra; Ite ergo & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Cùm ergo manifestum sit hęreticos, id est, hostes Christi, non integram sacramenti confessionem habere: Item schismaticos non posse condire sapientia spiritali, cum ipsi, ab Ecclesia quę vna est recedendo infatuati, contrarij facti sint, fiat sicut scriptum est: Domus contrariorum legis debet emundationem, & consequens est, eos qui à cōtrarijs baptizati inquinati sunt, primo purgari, & tum demum baptizari.

(Matt. 5. — Matt. 28.)

8 [30] *Crescens à Cirta dixit:*

In tanto cętu sanctissimorum consacerdotum lectis litteris Cypriani dilectissimi nostri ad Iubaianum, [31] itemque ad Stephanum, quæ tantum in se sanctorum testimoniorum descendentium ex scripturis deificis continent, vt merito omnes per Dei gratiam adunati consentire debeamus: Cēseo omnes hęreticos & schismaticos, qui ad Catholicam Ecclesiam voluerint venire, non ante ingredi, nisi exorcizati & baptizati prius fuerint; exceptis his sane qui in Ecclesia catholica fuerint ante baptizati, ita tamen vt per manus impositionem in pœnitentiā Ecclesiæ reconcilientur.

9 [32] *Nicomedes à Segermis dixit:*

Mea sententia hæc est, vt hæretici ad Ecclesiam venientes baptizentur, eo quod nullā foris apud peccatores remissionem peccatorū consequantur.

10 [33] *Munnulus à Girba dixit:*

Ecclesiæ Catholicæ matris nostræ veritas semper apud nos, fratres, & mansit & manet, & vel maxime in baptismatis trinitate, Domino nostro dicente: Ite & baptizate gentes in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Cum ergo manifeste sciamus hęreticos nō habere nec Patrem,

Patrem, nec filium, nec Spiritum sanctum; debent venientes ad Ecclesiam matrem nostram verè renasci, & baptizari, vt cancer quod habebant,[34] & damnationis ira, & erroris effectura, per sanctum & cœleste lauacrum sanctificetur.

11 [35] *Secundinus à Cedias dixit:*

Matt. 12. Cum Dominus noster Christus dicat: Qui non est mecum, aduersus me est: & Ioannes Apostolus eos qui ab Ecclesia exeūt antichristos dicat: indubitanter hostes Christi, quique antichristi nominati sunt, gratiam baptismi salutaris ministrare non possunt. Et ideo censeo eos qui de insidiis hæreticorum confugiunt ad Ecclesiam, baptizandos esse à nobis, qui[36] amici appellati sumus Dei, eius dignatione.

Ioan. 2.

12 [37] *Felix à Bagai dixit:*

Sicut cæcus cæcum ducens simul in foueam cadunt, ita hæreticus hæreticum baptizans simul in mortem cadunt. Et ideo hæreticus baptizandus est, & iustificandus, ne nos viui mortuis communicemus.

13 [38] *Polianus a Mileo dixit:*

Iustum est hæreticum baptizari in Ecclesia sancta.

14 [39] *Theogenes ab Hyppone regio dixit:*

Secundum sacramentum Dei gratiæ cœlestis, quod accepimus, vnum baptisma quod est in Ecclesia sancta credimus.

15 [40] *Datiuus à Badis dixit:*

Nos quantum in nobis est, hæreticis non cōmunicamus, nisi baptizati in Ecclesia fuerint, & remissionem peccatorum acceperint.

16 [41] *Successus ab Abbir germaniciana dixit:*

Hæreticis aut nihil licet, aut totum licet. Si possunt baptizare, possunt dare & Spiritū sanctum. Si autem spiritum sanctum dare non possunt, quia non habent spiritum sanctum; nec baptizare spiritaliter possunt: propterea censemus hæreticos baptizandos esse.

17 [42] *Fortunatus à Thuchabori dixit:*

Matt. 7. Iesus Christus Dominus & Deus noster, Dei patris & creatoris filius [43] super petram ædificauit Ecclesiam suam, non super hæresim; & potestatem baptizandi Episcopis dedit, non hæreticis. Quare qui extra Ecclesiam sunt, & contra Christum stantes oues eius & gregem spargunt, baptizare foris non possunt.

18 [44] *Sedatus à Tuburbo dixit:*

In quantum aqua sacerdotis prece in Ecclesia sanctificat a abluit delicta; in tantum hæretico sermone, [45] velut cancere, infecta, cumulat peccata. [46] Quare omnibus pacificis quidem viribus nitendum est, ne quis hæretico errore infectus & tinctus, singulare & verum Ecclesiæ baptismum detrectet accipere, quo quisquis non fuerit baptizatus, [47] regno cœlorum fiet alienus.

19 [48] *Priuatianus à Sufetula dixit:*

Qui hæreticos potestatem baptizandi habere dicit, dicat prius, quis hæresim condiderit. Si enim hæresis à Deo est, habere & indulgentiam diuinam potest. Si verò à Deo non est, quomodo gratiam Dei aut habere, aut conferre alicui potest?

20 [49] *Priuatus à Sufibus dixit:*

Qui hæreticorum baptismum probat, quid aliud quàm hæreticis communicat?

21 [50] *Hortensianus à Laribus dixit:*

Quot sint baptismi, viderint aut præsumptores, aut fautores hæreticorum: nos vnum baptisma, quod non nisi in Ecclesia nouimus, Ecclesiæ vindicamus. Aut quo modo possunt in nomine Christi aliquem baptizare, quos ipse Christus dicit aduersarios suos esse.

22 [51] *Cassius a Macomalibus dixit:*

Cum baptismata duo esse non possunt; qui hæreticis baptisma concedit, sibi tollit. Censeo itaque flebiles & tabidos hæreticos baptizandos esse, cùm ad Ecclesiam venire cœperint, & sacra & diuina lauatione lotos, & lumine vitæ illuminatos, non hostes, sed pacificos, non alienos,[52] sed fidei Domini domesticos, non adulteros, sed Dei filios, non erroris, sed salutis effectos in Ecclesiam recipi, absque his, qui de Ecclesia fideles supplantati, ad hæresis tenebras transierant, sed eos per manus impositionem restituendos.

23 [53] *Alius Ianuarius à Vico Cæsaris dixit:*

Si non obtemperat error veritati, multo magis veritas non consentit errori. Et ideo nos Ecclesiæ assistimus in qua præsidemus, vt baptismum eius ipsi soli vindicantes, eos, quos Ecclesia non baptizauit, baptizemus.

24 [54] *Alius Secundinus à Carpis dixit:*

Hæretici Christiani sunt, an non? Si Christiani sunt: cur in Ecclesia Dei nō sunt? Si Christiani nō sunt, [55] quo modo Christianos faciūt? Aut quo pertinebit sermo Domini dicētis: Qui non est mecum, aduersus me est, & qui nō mecum colligit, spargit? Vnde constat, super filios alienos & soboles antichristi spiritum sanctum per manus impositionem tantummodo non posse descendere, cum manifestum sit hæreticos baptisma non habere. Matt. 7.

25 [56] *Victoricus à Thabraca dixit:*

Si licet hæreticis baptizare & remissam peccatorum dare; quid illos infamamus, [57] vt hæreticos appellemus?

26 [58] *Alius Felix ab Vthina dixit*

Nemini dubium est, sanctissimi consacerdotes, non in tantum posse humanam præsumptionem, quantum Domini nostri Iesu Christi adorandam & venerabilem maiestatem. Memores ergo periculi, hoc quoque non tantum obseruare debemus, verum etiam ab omnibus nobis confirmare, vt omnes hæretici qui ad sinū matris Ecclesiæ accurrunt, baptizentur; vt mens hæretica, quæ diuturna tabe polluta est, sanctificatione lauacri purgata in melius reformetur.

27 [59] *Quintus à Burich dixit:*

Qui fide viuimus, obsequi iis quæ instruendis nobis ante prædicta sunt, [60] credula ob-

seruatione debemus. Nam scriptum est apud
Eccl. 34. Salomonem: [61]Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio eius? Quod vtique de his qui ab hæreticis tinguntur, &[62] de tingentibus loquitur. Si enim qui apud illos baptizantur, per remissionem peccatorum vitam æternam consequuntur, cur ad Ecclesiam veniunt? Si verò à mortuo salutis nihil accipitur, ac propterea agnito errore pristino ad veritatem cum pœnitentia reuertuntur; vno vitali baptismate, quod in Ecclesia Catholica est, sanctificari debebunt.

28 [63] *Castus à Sicca dixit*:

Qui contempta veritate præsumit consuetudinem sequi; aut circa fratres inuidus est & malignus, quibus veritas reuelatur; aut circa Deũ ingratus est, cuius inspiratione[64] Ecclesia eius instruitur.

29 [65] *Euchratius à Thenis dixit*:

Fidem nostram, baptismatis gratiam; & legis Ecclesiasticę regulam Deus & Dominus noster Iesus Christus suo ore Apostolos docens,
Matt. 28. [66] perimpleuit dicens: Ite & docete omnes gẽtes, baptizantes eos in nomine patris, & filij, & spiritus sancti. Falsum ergo hæreticorum baptisma & iniquum, à nobis pellendum est, & [67] omni detestatione refutandum, [68] de quorũ ore virus non vita, nec gratia cœlestis, sed blasphemia trinitatis exprimitur. Et ideo veniẽtes ad Ecclesiam hæreticos, integro & Catholico baptismate baptizari debere manifestum est, vt à blasphemiæ suæ præsumptione purificati, possint Spiritus sancti gratia reformari.

30 [69] *Libosus à Vaga dixit*:

Ioan. 14. In Euangelio Dominus: Ego sum, inquit, veritas: non dixit, ego sum consuetudo. [70] Itaque veritate manifestata cedat consuetudo veritati, vt & si in præteritum quis in Ecclesia hęreticos nõ baptizabat, [71] nũc baptizare incipiat.

31 [72] *Lucius à Thebeste dixit*:

Hæreticos blasphemos atque iniquos verbis varijs decerpentes sancta & adorabilia scripturarum verba, execrandos censeo; & ideo exorcizandos & baptizandos esse.

32 [73] *Eugenius ab Ammedera dixit*:

Et ego hoc idem censeo, hæreticos baptizãdos esse.

33 [74] *Item alius Felix ab Amaccura dixit*:

Et ipse secutus diuinarum scripturarum auctoritatem, baptizandos hæreticos esse censeo, sed & eos qui apud schismaticos baptizatos se esse contendunt. Si enim secundum cautum Christi priuatus fons noster est, intelligant cun cti Ecclesiæ nostræ aduersarij, [75] quia alterius esse non potest. Nec duobus populis salutarem aquam tribuere potest ille, qui vnius gregis pastor est. Et ideo manifestũ est, nec hęreticos nec schismaticos aliquid cœleste posse suscipere, qui à peccatoribus hominibus, & ab ecclesia extraneis audeant accipere. Quando danti locus non est, vtique nec accipienti prodest.

34 [76] *Item alius Ianuarius Muzulensis dixit*:

Miror quod cùm omnes confiteantur vnum esse baptisma, non omnes intelligant eiusdem baptismatis vnitatem: Ecclesia enim & hæresis, duæ & diuersæ res sunt. Si hæretici habent baptisma, nos non habemus. Si autem nos habemus, hęretici habere non possunt. Dubiũ autem non est, Ecclesiam solam baptismum Christi possidere, quæ sola possideat & gratiã Christi & veritatem.

35 [77] *Adelphius à Thasualte dixit*:

Sine causa quidam falso & inuidioso verbo impugnant veritatem, vt rebaptizare nos dicant; [78] quando Ecclesia hæreticos non rebaptizet, sed baptizet.

36 [79] *Demetrius Aleptiminus dixit*:

Vnum baptisma nos custodimus, quia [80] Ecclesiæ Catholicæ soli tẽ suam vindicamus. Qui autem dicũt quia hæretici vere & legitime baptizare possunt; ipsi sunt qui non vnum, sed multa baptismata faciunt. Nam cum hęreses multæ sint, pro earum numero & baptismata computabuntur.

37 [81] *Vincentius à Thibari dixit*:

Hæreticos scimus esse peiores quàm ethnicos: si ergo cõuersi ad Dominum venire voluerint, [82] habemus vtique regulã veritatis, quam Dominus pręcepto diuino mandauit Apostolis dicens: Ite, in nomine meo manum imponite, Mar. 16.
dęmonia expellite. Et alio loco: Ite & docete Matt. 28.
gentes, [83] baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti. Ergo primo [84] per manus impositionem in exorcismo, secundo per baptismi regenerationem, tũc possunt ad Christi pollicitationem venire: alias autem fieri censeo non debere.

38 [85] *Marcus à Mactari dixit*:

Mirandum non est, si hęretici hostes atque impugnatores veritatis, rem sibi vindicent potestatis & dignationis alienę: sed illud mirandum est, quod quidã nostri, pręuaricatores veritatis, hęreticis suffragantur, & Christianis aduersantur. [86] Propterea decernimus hæreticos baptizandos esse.

39 [87] *Satius à Sicilibba dixit*:

Si hæreticis in baptismo sua peccata donantur, sine causa ad Ecclesiam veniunt. Nam cùm in die iudicij peccata sint quæ puniuntur; nihil est quod timere possint hæretici de iudicio Christi, si sunt remissionem peccatorum consecuti.

40 [88] *Victor à Gor dixit*:

Cùm peccata non nisi in Ecclesiæ baptismo remittantur, qui hęreticum ad communicationem sine baptismo admittit, vtrumque contra rationem facit, nec hęreticos purgat & Christianos inquinat.

41 [89] *Aurelius ab Vtica dixit*:

Cùm dicat Apostolus, non communicandum peccatis alienis, quid aliud quàm peccatis alienis communicat? qui hęreticis sine Ecclesiæ 1. Tim. 5.
baptismo

baptiſmo communicat? Et ideo cenſeo baptizandos eſſe hæreticos, vt accipiāt remiſſam peccatorum, & ſic illis communicetur.

42 [90] *Confeſſor Iambus à Germaniciana dixit:*

Qui hæreticorum baptiſma probant, noſtrū improbant; vt extra eccleſiam non dicam lotos, ſed ſordidatos, negent in eccleſia baptizari oportere.

43 [91] *Lucianus à Rucuma dixit:*

Gen.1. Scriptum eſt: Et vidit Deus lucem quia bona eſt, & diuiſit inter lucem & tenebras. Si poteſt luci & tenebris conuenire, poteſt nobis & hæreticis aliquid eſſe commune. Propterea cenſeo hęreticos [92] baptizandos eſſe.

44 [93] *Pelagianus à Luperciana dixit:*

3.Reg.18. Scriptum eſt: Aut enim dominus tuus Deus eſt, aut Baal Deus eſt: ita & nunc, aut Eccleſia Eccleſia eſt, aut hęreſis Eccleſia eſt. [94] Porro ſi hæreſis Eccleſia non eſt, quo modo eſſe apud hęreticos baptiſma Eccleſię poteſt?

45 [95] *Confeſſor & martyr Iader à Midila dixit:*

Scimus non eſſe niſi vnum baptiſma in Eccleſia Catholica: & ideo non debemus admittere hæreticum, niſi baptizatus apud nos fuerit, ne ſe putet extra Eccleſiam Catholicā baptizatum eſſe.

46 [96] *Item alius Felix à Marrazana dixit:*

Vna fides, vnum baptiſma, ſed Eccleſiæ Catholicæ, cui ſoli licet baptizare.

47 [97] *Confeſſor Paulus à Bobba dixit:*

Me non mouet ſi aliquis Eccleſiæ fidem, & veritatem non vindicat, quando Apoſtolus di-

Rom.3. cat: Quid enim ſi exciderunt à fide quidam illorum? Nunquid infidelitas eorum fidem Dei [98] euacuauit? Abſit. Eſt enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Si autem Deus verax eſt, quomodo eſſe apud hæreticos baptiſmi veritas poteſt, apud quos deus non eſt?

48 [99] *Confeſſor Pomponius à Dionyſiana dixit:*

Manifeſtum eſt, hęreticos non poſſe baptizare, & remiſsionem peccatorum dare, qui poteſtatem non habent, vt aut ſoluere aut ligare aliquid in terris poſsint.

*Thenisa. 49 [100] *Confeſſor Venantius à * Timiſa dixit:*

Si maritus peregre proficiſcens amico ſuo commendaſſet vxorem ſuam cuſtodiendam, commendatam ſibi ille quanta poſſet diligentia cōſeruaret, ne ab aliquo caſtitas eius & ſanctitas adulteraretur: Chriſtus dominus & deus noſter ad Patrem proficiſcens, ſponſam ſuam nobis commendauit, vtrúmne eam incorruptā & inuiolatam cuſtodiemus, an integritatem eius & caſtitatem mœchis & corruptoribus prodemus. Qui enim baptiſma eccleſiæ commune cum hęreticis facit, ſponſam Chriſti adulteris prodit.

50 [101] *Aymnius ab Auſuaga dixit:*

Nos vnum baptiſma [102] accepimus, & ipſum tenemus & exercemus. Qui autem dicit quia & hęreticis licet baptizare, ipſe duo baptiſmata facit.

51 [103] *Saturninus à Victoriana dixit:*

Si licet hęreticis baptizare, excuſati ſunt & defenſi illicita facientes. Nec video quare eos aut Chriſtus aduerſarios ſuos, aut Apoſtolus antichriſtos appellauerit.

52 [104] *Alius confeſſor Saturninus à Thucca dixit:*

Gentiles quamuis idola colant, tamen ſummum deum Patrem creatorem cognoſcunt & confitentur. [105] In hunc Marcion blaſphemat, & quidam non erubeſcunt Marcionis baptiſmū probare: quo modo tales ſacerdotes, ſacerdotiū Dei aut ſeruant aut vindicant, qui hoſtes Dei non baptizant, & ſic illis communicant?

53 [106] *Marcellus à Zama dixit:*

Cum peccata non niſi in Eccleſiæ baptiſmo remittantur, qui hæreticum non baptizat, peccatori communicat.

54 [107] *Confeſſor Hireneus ab Vlulis dixit:*

[108] Si ideo Eccleſia hęreticum non baptizat, quod dicatur iam baptizatus eſſe: hęreſis maior eſt.

55 [109] *Donatus à Cybaliana dixit:*

Ego vnam eccleſiam & vnum baptiſma eius noui: ſi eſt qui dicat eſſe apud hæreticos baptiſmi gratiam: ante eſt vt oſtendat & probet eſſe illic eccleſiam.

56 [110] *Zozimus à Tharaſſa dixit:*

Reuelatione facta veritatis, cedat error veritati: quia & Petrus qui prius circuncidebat, ceſſit Paulo veritatem prædicanti. Galat.2.

57 [111] *Iulianus à Telepte dixit:*

Scriptum eſt: Nemo poteſt aliquid accipere, Ioan.3. niſi datum fuerit illi de cœlo. Si hæreſis de cœlo eſt, poteſt & baptiſma dare.

58 [112] *Confeſſor Fauſtus à Timida regia dixit:*

Non ſibi blandiantur, qui hæreticis patrocinantur. Qui pro hæreticis eccleſiaſtico baptiſmati intercedit, illos Chriſtianos, & nos hæreticos facit.

59 [113] *Geminius à Furnis dixit:*

Quidam de collegis hęreticos præponere ſibi poſſunt, nobis non poſſunt: & ideo quod ſemel decreuimus, tenemus, vt ab hæreticis venientes baptizemus.

60 [114] *Rogatianus à Noua dixit*

Eccleſiam Chriſtus inſtituit, hæreſim diabolus, quo modo poteſt habere baptiſmum Chriſti ſynagoga ſatanæ?

61 [115] *Confeſſor Therapius à Bulla dixit:*

Qui hæreticis Eccleſiæ baptiſma concedit & prodit, quid aliud ſponſæ Chriſti quam Iudas exiſtit?

62 *Confeſſor* [116] *item alius Lucius à Membreſa dixit:*

Scriptum eſt: Deus peccatorem non audit: hęreticus qui peccator eſt, quo modo audiri in baptiſmo poteſt?

63 [117] *Item alius Felix à Buſlaceni dixit:*

In hęreticis ſine Eccleſię baptiſmo admittendis, nemo conſuetudinē rationi & veritati prę ponat, quia cōſuetudinem ratio & veritas ſemper excludit.

64 [118] *Alius Saturninus ab Auitinis dixit:*

Si poteſt antichriſtus dare alicui gratiā Chriſti; poſſunt & hæretici baptizare, qui appellati ſunt antichriſti.

65 [119] *Quintus ab Aggya dixit:*

Ille poteſt dare aliquid, qui aliquid habuerit: hæretici autem quid poſſunt dare, quos conſtat nihil habere?

66 [120] *Alius Iulianus à Marcelliana dixit:*

Matth. 6. Si poteſt homo duobus dominis ſeruire; Deo & mammonæ; poteſt & baptiſma duobus ſeruirē, Chriſtiano & hæretico.

67 [121] *Tenax ab Horreiſcaliæ dixit:*

Baptiſma vnum eſt, ſed Eccleſiæ, Vbi Eccleſia non eſt, baptiſma illic eſſe non poteſt.

68 [122] *Confeſſor alius Victor ab Aſſuris dixit:*

Epheſ. 4. Scriptum eſt, quia Deus vnus eſt, & Chriſtus vnus eſt, & Eccleſia vna, & baptiſma vnum. Quo modo ergo illic baptizari aliquis poteſt, vbi Deus & Chriſtus, & Eccleſia vna non eſt?

69 [123] *Donatulus à Capſe dixit:*

Et ego ſemper hoc ſenſi, vt hæretici qui nihil foris conſequi poſſunt, quando ad Eccleſiam conuertuntur, baptizentur.

70 [124] *Martyr de ſciſmaticis Verulus à Ruſicade dixit:*

Homo hæreticus dare non poteſt quod non habet; multo magis ſchiſmaticus, [125] qui quod habuit amiſit.

71 [126] *Pudentianus à Cuiculi dixit:*

Nouitas epiſcopatus effecit fratres dilectiſſimi, vt ſuſtinerem quid maiores iudicarēt. Nam hæreſes nihil habere, nec poſſe manifeſtum eſt; atque ita ſi qui ex eis venerint, baptizari æquiſſime ſtatutum eſt.

72 [127] *Martyr Petrus ab* *Hippone *Diarrito dixit:*

*Hyppone Diarrhito.

Cum baptiſma vnum ſit in Catholica Eccleſia; manifeſtum eſt, non poſſe extra Eccleſiam baptizari. Et ideo in hæreſi tinctos ſiue in ſchiſmate, venientes ad Eccleſiam cenſeo baptizari oportere.

73 [128] *Item alius Lucius ab Auſafa dixit:*

Secundum motum animi mei, & ſpiritus ſancti, cùm ſit vnus Deus pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, & vnus Chriſtus, & vna ſpes, & vnus ſpiritus, & vna Eccleſia; vnum debet eſſe & baptiſma. Et ideo dico, ſi quid *ab hæreticis motū aut factum fuerit, reſcindi debere, & eos qui inde veniunt in Eccleſia baptizandos eſſe.

*apud hæreticos.

74 [129] *Item alius Felix à Gurgitibus dixit:*

Ego cenſeo, vt ſecundum ſanctarum ſcripturarum præcepta, baptizatus ab hæreticis illicitè extra Eccleſiam, cum ad Eccleſiam confugere voluerit, gratiam baptiſmi vbi licite datur conſequatur.

75 [130] *Puſillus à Lamasba dixit:*

Ego credo baptiſma ſalutare non eſſe, niſi in Eccleſia Catholica. Quidquid abſque Catholica fuerit, ſimulatio eſt.

76 [131] *Martyr Saluianus à Gazauſala dixit:*

Hæreticos nihil habere cōſtat; & ideo ad nos veniunt, vt poſsint accipere quod non habent.

77 [132] *Honoratus à Tucca dixit:*

Cum Chriſtus veritas ſit, magis veritatem quàm conſuetudinem ſequi debemus; vt hæreticos qui ideo ad nos veniunt, quia foris nihil accipere potuerunt, Eccleſiæ baptiſmo ſanctificemus.

78 [133] *Victor ab Octauo dixit:*

Quod & ipſi ſcitis, non olim ſum Epiſcopus conſtitutus, & ideo expectabam præceſſorum conſilium. Hoc itaque exiſtimo, vt quicunque ex hæreſi venerint, ſine dubio baptizentur.

79 [134] *Confeſſor Clarus à Maſcula dixit:*

Manifeſta eſt ſententia Domini noſtri Ieſu Chriſti, Apoſtolos ſuos mittentis, & ipſis ſolis poteſtatem à patre ſibi datam permittentis, quibus nos ſucceſsimus, eadem poteſtate eccleſiam Domini gubernantes, & credentium fidem baptizantes. Et ideo hæretici qui nec poteſtatem foris, nec eccleſiam Chriſti habent, neminem baptizare baptiſmo eius poſſunt.

80 *Martyr* [135] *Secundianus à Thambeis dixit:*

Non debemus hęreticos noſtra pręſumptione decipere; vt in eccleſia Domini noſtri Ieſu Chriſti non baptizati, ac per hoc remiſsionem peccatorum non conſecuti, cùm iudicij dies venerit nobis imputent, quod per nos non ſint baptizati, & indulgentiam diuinæ gratiæ conſecuti. Propter quod, cum ſit vna Eccleſia, & vnum baptiſma, quando ad nos conuertuntur, ſimul cum Eccleſia & Eccleſiæ baptiſmum conſequantur.

81 [136] *Item alius Aurelius à Chullabi dixit:*

Ioannes Apoſtolus in epiſtola ſua poſuit dicens: Si quis ad vos venit, & doctrinam Chriſti non habet, nolite eum admittere in domum veſtrā, &, aue, illi ne dixeritis. Qui enim dixerit illi, aue, communicat factis eius malis. Quo modo admitti tales temere in domum Dei poſſunt, qui in domum noſtram priuatam admitti prohibentur? aut quo modo cum eis [137] ſine eccleſię baptiſmo communicare poſſumus, quibus ſi, aue, tantum dixerimus, factis eorum malis communicamus? 2. Ioan. 1.

82 *Confeſſor* [138] *Litteus à Gemellis dixit:*

Cæcus ſi cæcum ducat, ambo in foueam cadunt. Cùm ergo hęreticos conſtet non poſſe illuminare quenquam, vtpote cæcos, baptiſma eorum non valet.

83.84.85. [139] *Natalis ab Oea dixit:*

Tam ego præſens, quàm Pompeius Sabratenſis, quàm etiam Dioga Leptimagnenſis, qui mihi mandauerunt corpore quidem abſentes, ſpiritu pręſentes, cenſemus quod & collegę noſtri; quod hęretici communicationem habere nobiſcum non poſſunt, niſi eccleſiaſtico baptiſmo baptizati fuerint. Matt. 15.

86 [140] *Innius à Neapoli dixit:*

Ab eo quod ſemel cenſuimus non recedo,

vt hæ-

vt hæreticos venientes ad Ecclesiã baptizemus.

87 [141] *Confessor & martyr Cyprianus à Carthagine dixit:*

Meam sententiam plenissime exprimit epistola quæ ad Iubaianum collegã nostrum scripta est; (1. Ioan. 2.) hæreticos secundum euangelicam & Apostolicam contestationem aduersarios Christi & antichristos appellatos, quando ad Ecclesiam venerint, vnico Ecclesiæ baptismo baptizandos esse, vt possint fieri de aduersarijs amici, & de antichristis Christiani.

ADNOTATIONES IN CONcilium Carthaginiense.

Prologus 1. Cum in vnum Carthagini conuenissent Kalendis Septembris) *Sic cum excusis Cambro. codex; Affliginiensis verò cum Marchin. Dun. & Blandin. legunt:* Carthagine, D. *August.* Carthaginem. *Eligat lector quod volet. Atqui:* Kalendis, *cũ Ms. legit idem August. pro eo quod alij:* Calendis.

2. litteræ Iubaiani) *Magis probari hanc lectionem quam quod legunt Græci:* Iubiani, *aut Anglic. codex:* Iuuaiani, *supra diximus epistola ad Iubaianum. Certe D. Augustin. nobiscum etiam Ms. constanter legit.*

3. Audistis Collegæ dilectissimi) *Citat hæc verba D. Augustin. de baptismo contra Donatistas, libr. 2. cap. 2. libr. 3. cap. 3. & libr. 6. cap. 6. & late excutit singula toto libro secundo; vt eos doceat exemplo Cypriani, & si sententijs differant, in pace tamen vnitatis manere oportere. Quum autem vel ipso illo & D. Hierony. contra Lucife. testibus, de collegis suis loquatur, frustra detorserit quispiam contra primatum Romani Pontificis illud: Neque enim quisquam nostrũ Episcopum Episcoporum se esse constituit. Verum de hoc latius supra epistola ad Quintum.*

4. & quid ego) *Tribus locis diuus Augusti.* quidque ego.

5. sed etiam instructum se esse gratias egit) *Præter Cambronensem non habent Ms. nostri:* instructum se esse. *Verum legit vbique Aug. etiam in Ms. Afflig. codice.*

6. aut à iure communicationis) *Siue hoc legas cum Manutio & Cambronensi codice, siue:* communionis, *quod constanter D. Augustinus & cæteri Ms. perinde est.*

7. quando habeat omnis, &c.) *Adnotat hic Erasmus, Cum sacramenti res tractetur ac fidei, vnũquemque suo relinqui iudicio. Quod nimis crude ab illo dictum est; neque enim id verum est, præterquam (iuxta quod interpretatur D. Augu. dict. li. 3. ca. 3.) in his quæstionibus, quæ nondum eliquatissima perspectione discussa sunt.*

8. tamque iudicari ab alio non possit, quàm nec ipse potest) *Recte sic meo iudicio Manutius & Morelius, nam non multum dissentiunt Ms. Afflig. Dunen. Marchin. Blandin. & Cauchij legentes:* tam quod, &c. quam. *Antea erat in excusis:* tanquam, &c. quum. *D. Augustin. etiam libri 2. cap. 2. contra Donat.* tãquam &c. quomodo, *& lib. 6. cap. 6. sicut excusi:* quum. *Quare & illum vtrobique sic castigandum censeo, præsertim quum posteriori loco legat ipse vtrobique:* potest, *& nobiscum legat supra citatus Ms. Affligin. Augustini cod.*

9. qui vnus & solus habet potestatem) *Hæc quoque lectio apud illum substituenda est, dicti lib. 2. cap. 2. in locum eius quod legit:* qui vnus est solus habens, *nam illud habet Ms. & in alijs duobus locis apud ipsum legitur.*

10. Cæcilius à Bilta) *Ms. præter Cambronen.* ab Hilta, *sic & August. Ms. Verum prius habet D. Augu. excusus dicti libri 6. 8. cap. Neutrum tamen reperitur apud Plinium aut Ptolomeum, nisi forte eadem sit ciuitas quam Bencam vocat Ptolomeus in Mauritania Tingitana, aut Buttam prope Syrtes in Africa.* Sententia prima.

11. Ego vnum baptisma in Ecclesia sola) *Ms. 4. & Cauchij:* solum, *at prius cum excusis legit Cambron. cod. & D. August. & confirmatur ex eo quod postea sequitur:* soli Ecclesiæ. *Sic autem respondet Augustinus, vt ostendat omnia hæc competere etiam in peccatores, qui tamen baptisma vere administrant.*

12. per mendacium aguntur) *Ms. quatuor:* geruntur.

13. vt antistites diaboli Eucharistiã audeant facere) *Ex Ms. nostrorum omnium lectione plurale pro singulari substitui. Legit tamen singulare August. Ms.*

14. Primus à Misgirpa) *Sic Ms. quatuor, nec multum differt quod habet Cambronen.* Miscirpa, *pro eo quod habebant excusi cum D. Augustino:* Migirpa, *De eadem ciuitate intelligo, quod in concilio 3. Carthag. sententiam dicit Tutus Migirtinensis, seu Mirgencinensis, vt potius legendum sit: Migirpinensis. Omisi verò cum Ms. & Manutio quod interserebatur:* Felix, *tum in excusis, tum apud D. Augustinum dicti libri 9. cap. eo quod Primus Episcopus supra Tomo primo cum alijs epistola 68. scripserit.* 2.

15. cum non sit baptisma) *Variant codices hic & paulo post. Cambron. hic:* baptismum, *postea:* baptisma. *Contra alij Ms. quatuor, & Cauchij hic:* baptisma, *deinde.* baptismum. *D. verò August. cum Manutio vtrobique:* baptisma. *Distinguit autem, inter non esse baptismum & sine salute dari.*

16. Polycarpus ab Adrumeto) *Huius supra fit mentio epistola 45. vbi Adrumetinam Coloniam vocat, & plerique M. cum aspiratione legunt. Hic contra Ms. & excusi omnes præter D. Augustin. dicti libri cap. 11. sine aspiratione, quomodo & Victor Vticensis hyst. Vandal. libr. 3. ac primum Carthaginiense concilium. Plinius quoque dict. libr. Cæsar comment. l. 5. & Salustius iuxta excusos cod. Rursum pro eo quod alij:* Adrumetum, *Affligin. Dun. Marchin. & Blandin. codices legunt:* Adrimetum, *& Salustius Ms. in Iugurtha cum Solino:* Hadrimetus, *Item Plinius & Mela cum Augustino, & semel Ptolomeus ac Victor Vticensis:* Adrumentum. *Prima lectio maxime placet, eo quod Ptolomei sit Geogr. libr. 4. cap. 3. & lib. 8. Afric. tab. 2. qui eam collocat inter Aphrodisium & Leptim paruam iuxta mare in regione Africa, quam Byzacium vocat Plinius. (Ita enim ibi castigandus est) & similiter D. Augustinus* 3.

34. damnationis ira & erroris offectura] *Præ
aliis placet hæc lectio. In excusis & Cambronensi cod.
erat:* ira & erroris offensa; *in aliis Ms.* iram & er-
roris offecturam; *apud D. Augustinum excu.* iræ &
erroris offocatum, *seu:* offectura; *apud eundem
Ms.* iræ terroris offectura.

11. 35. Secundinus à Cedias] *De hac quoque ciui
tate nihil compertum habeo. Ms. verò omnes legunt:*
Cedias, *cum Manutio, pro eo quod Morelius:* Che-
dias, *& excus. cum D. Augu. dicti libr. ca. 18.* Che-
zas, *vel:* Chezias.

36. amici appellati sumus Dei, eius digna-
tione] *Ms. quidem præter Cambronensem cũ D. Au-
gustino legunt:* de eius dignatione, *sed corrupte, vti
patet ex ipsis D. August. verbis sequentibus: vt ab ami
cis Dei baptizentur.*

12. 37. Felix à Bagai] *Lectionem hanc Manutij &
Morelij confirmat Cambronensis codex, & D. Augustin.
tum dicti libri cap. 19. tum contra Parmen. lib. 3. cap.
4. & contra Cresc. lib. 3. cap. 17. ac post collat. ca. 19.
vbi Bagaitam Donatistarum concilij meminit: item
Optatus contra Parmen. lib. 3. cum de Bagaiensi Do-
nato loquitur. Nec dissentiunt cæteri Ms. legentes vi-
tio scribarum:* ab Agai. *Antea excusi corruptè:* à Bi-
gai, *Augustin. Ms.* à Bagoei. *Existimo autem hanc
eandem esse ciuitatem quæ* Vagæ, *nomine collocatur
à Ptolomeo in Mauritania Cæsariensi, vt Græce scrip-
tum fuerit ab ipso:* Βάγαι, *& Latine interpretatum:*
Vagae, *postea concretis vitio operarum duabus litteris
in diphthongum. Præsertim quum dictum concilium
Donatistarum nuncupet D. Augustin. lib. de Vnit. cap.
16. Vagaitanum, & eiusdem sententia Vagaitanam e-
pistola 151.*

14. 38. Polianus à Mileo] *Etiam hic cum illis con-
sentiunt Ms. pro eo quod erat:* Pollianus, *& veram
hanc esse lectionem patet ex Epigraphe epistolarum su-
pra 78. & 80. Quare & apud D. August. dicti libri
cap. 20. ita legendum, & pro:* Mileu, *quod ibi legitur:*
Mileo, *aut:* Mileuo. *Nam Mileuum oppidum recen-
setur ab eodem epistola 168. & Mileuitanum Episco-
pum Optatum citat contra epistolam Parmen. libri 1.
cap. 3. Quare & apud Ptolomeum legendum censeo:*
Mileum, *vbi est:* Mireum, *iuxta Lares in Numidia.
Quibus rite perpensis, Mileuitanum illud celebre con-
cilium aduersus Pelag. in hac potius ciuitate conuenisse
sentio, quam in insula Melita, vti plerique opinantur,
præsertim quum ipsi Patres eius concilij sic alloquantur
Innocentium Pontificem Romanum: De concilio Nu-
midiæ ad te scripta direximus, & inter Numidiam &
Melitam non mare duntaxat, sed & Africa & Bizaciũ
sint intermedia.*

39. Theogenes ab Hippone Regio] *Cam-
bronensis:* Theugenis *sed non placet, quum illud le-
gat D. Augustinus dicti libri cap. 21. Hippo Regius ve-
ro (quod Ms. omnes cum* [illegible] *legunt) fuit Episcopa-
tus ipsius Diui Augustini, ciuitas Numidiæ ad mare si-
ta, è regione Thabraica iuxta Ptolomeum, cuius me-
minerunt etiam Plinius, Solinus, Mela & Salustius in
Iugurtha; capta à Vandalis & deuastata, teste Vict.
lib. 1. (vbi lego:* Hyppone Regio, *pro eo quod est:*
Regiorum) *iam olim mortuo, vti & in vita ipsius D.
Possidius prosequitur, qui in ea, presbytero adhuc diuo
Augusti. celebratum dicit Hipponense Concilium. Exi-
stimant plerique hodie vocari Bonam.*

40. Datiuus à Badis] *Etiam hic in 4. Ms. per- 15.
peram ex peruersa litterarum diuisione legebatur:* ab
Adis, *nam Bada Colonia recensetur à Ptolomeo in
Mauritania Cæsariensi, iuxta Zuchabarim; vide re-
sponsum D. Augusti. dicti libri cap. 22.*

41. Successus ab Abbir Germaniciana] *Le- 16.
ctionem hanc Manutij & Morelij cũ Ms. præterquam
quod legant:* Abbyr, *confirmat concilium Carthag.
7. in quo sententiã profert Candidus Abbiritanus Ger-
maniciorum; castigandus est itaque & D. Augustin.
dicti libri cap. 23. vbi cum excusis legitur:* à bir Ger-
maniciana, *nam habet etiam Ms. illud prius. Ego ve-
rò idem esse oppidum Aboriense existimarem, quod e-
numerat Plinius in Africa; nisi adderetur in dicto con-
cilio, Numidia Proconsularis.*

42. Fortunatus à Tuchabori] *Sic lego cũ Ms. 17.
præter Cambron. eo quod magis accedat ad ciuitatem
quam vti modo diximus, Ptolomeus in mauritania
Cæsar. collocat, nomine:* Zuchabori, *apud quem e-
tiam reperiuntur in Africa montes:* Chuzabari.

43. super petram edificauit Ecclesiam] *Ma-
nutius:* super Petrum, *sed præterquã quod Ms. prius
legant, etiam id interpretatur D. Augustinus dicti li-
bri cap. 24. quum distinguit inter ædificare super pe-
tram & super arenam. Quem secuti, cum Ms. recte
legunt Morelius & Manutius:* Episcopis, *pro eo quod
erat:* Apostolis.

44. Sedatus à Thuburbo] *Recte & hoc illi 18.
cum Ms. 4. pro eo quod D. Augustin. dicti libri 1. cap.
25. cum excusis:* Tuborbo. *Grauius in margine:* Tu-
borba, *aut Cambronen.* Tubarba, *nam & ipse Au-
gustinus libro post collat. cum Donat. cap. 22. Tubur-
bitani Faustini meminit, Plinius quoque inter Colo-
nias Africæ sex, Tuburbin recenset, & à Ptolomeo ciui-
tas Thuburbo, reperitur haud procul ab Vtina.*

45. velut cancere infecta] *Reposui hoc ex Ms.
August. pro eo quod erat:* cancer.

46. Quare omnibus pacificis quidem viri-
bus enitendum] *Hoc sic interpretatur D. Augusti-
nus:* omnibus quidem viribus enitendum, sed
tamen pacificis; *sic nempe, vt neminem qui dissen-
tiat à communionis iure (iuxta quod Cyprianus mo-
nuerat) amoneamus. Vnde patet genuinam esse hanc,
tum ipsius, tum Ms. præter Cambronen. lectionem, præ
illa excus.* pacificis quidem viris, *Late tractatur ibi
dem, quod supra citauimus epistola ad Iubaianum de
baptismi forma necessaria.*

74. regno cœlorum fiet alienus] *Verba præ-
cedentia conuincunt, hoc potius legendum cum Manu-
tio & Ms. quam quod habebant excusi:* fit, *aut D.
Augustin.* fiat; *neque enim tale quid imprecabatur,
qui pacem Ecclesiæ retinebat, quare & sic castigandus
quoque D. Augu. consentiente etiam Ms. cod.*

48. Priuatianus à Sufetula] *Etiam hic casti- 19.
gandus ille hoc pacto dicti lib. cap. 25 ex Ms. cod. cum
Manutio & Morelio, pro eo quod legitur cum antea ex-
cusis:* Suficula. *Nam Sufetula Episcopus in Bizacena
prouincia Iocundus, subscripsit concil. 6. Carthagin. &*

martyrium Sufetulensis Præsidij describit Victor Vticensis lib. 2. quare non placet quod habet Cambronen. cod. Susecula.

20. 49. Priuatus à Sufibus] Cambron. Susibus, cæteri Manuscripti: Suffibus, primũ nobiscum legit D. August. dicti lib. cap. 27. alibi huius nulla mentio.

21. 50. Hortensianus à Laribus] Ms. quidem: Portensianus, sed male; quum Hortensiani frequens fiat mentio inter epistolas Cypriani & prius etiam legit D. Augustinus dicti libri cap. 28. Lares, autem (quod etiam lego apud Salustium in Iugurtha pro eo quod est: Laris) collocat Ptolomeus in Numidia iuxta Mireum vti supra diximus. Larensis etiã ciuitatis meminit Victor Vticensis lib. 2. quare corrupte legis Cãbr. cod. à Salaribus.

22. 51. Casſius à Macomadibus] Ms. 4. Casſius à Machomadibus. Verum prius placet, tum quod sic cum Cambronensi codice & excus. legat D. Augustin. dicti libr. cap. 29. & in margine: Casſianus, tum quod Macomadiensis Donati mentio est apud eundem lib. 2. contra Crescen. cap. 10. Collocat autem Plinius Macomades in Byzacio; quare & Ptolomeus castigandus, & legendum: Macomada, pro eo quod est: Macodama.

52. sed fidei Domini domesticos] Recens adijcio: Domini, ex manuscriptis; quod hic id legat D. Augustinus.

23. 53. Alius Ianuarius à vico Cæsaris] Tractat hoc D. Augustinus dicti libri cap. 30. Suspicor autem Vicum Cæsaris eundem esse, quem Ptolomeus Iolcæsaream vocat, à qua Cæsariensis Mauritania dicta est. De qua latius ita Plinius: Oppidúmque ibi celeberrimum Cæsarea antea vocitatum Iol, Iubæ regia, à diuo Claudio Colonia iure donata, eiusdem iussu deductis veteranis. Reperitur hodie è regione Argiera, & quidã Bugiam nuncupant.

24. 54. Alius Secundinus à Carpis] Etsi Ms. Marchinensis & Dunensis legant: à Carpos, cum Manutio & Morelio, nec multum dissentiat quod habent Affliginiensis Blandiniensis: à corpos, prior lectio Diui Augustin. dicti libri cap. 3. & excusorum magis placet, eo quod in Africa Carpi oppidum, recenseatur à Plinio, & Carpis à Ptolomeo iuxta Maxulam maritima ciuitas; certe & Optatus lib. 2. gesta apud Carpos narrat, & Carpensis Pentadius 7. concilio Carthagin. subscripsit.

55. quomodo Christianos faciunt] Augustin. Ms. his non aliud, quam: quomodo fiant.

25. 56. Victoricus à Thabraca] Thabraca Colonia sita est iuxta tabul. Ptolom. inter Hipponem Regium & Hipponem Diarrhytum, quam Numidia contribuit Plinius dicto libr. 2. Ptolomeus verò vsque ad eam Numidiam extendit. Quare Mela non recte & Hipponem Regium & Thabracam in Africa collocat. In ea olim Thabracenum monasterium, cuius meminit Victor Vticensis libr. 1. Vide autem D. Augustin. dicti libri cap. 32.

57. vt hæreticos appellemus] D. Augustin. & Manutij hanc lectionem, confirmant Ms. omnes. Antea erat: & hæreticos appellamus.

26. 58. Alius Felix ab Vthina] Vthina, in tabul. Ptolom. adiacet Bagradæ fluuio in Carthaginiẽsi prouincia, & inter sex colonias enumerat Vthinam Plinius; D. Augustin. dicti libri cap. 33. sine aspiratione legit cum Ms. Subscripsit & Concil. Arelat. 2. Lampadius Vtinus Episcopus.

59. Quietus à Buruch] Ex lectione Manutij & 27.
Morelij: Burug; ob affinitatem litterarum g. & ch. colligo illud genuinũ esse, pro eo quod excusi & D. Augustin. dicti libri cap. 34. Buruc. Nusquam certe alibi huius vestigium, nisi si ab hac dicatur Faustus Buronitanus apud Victorem Vtic. l. 1.

60. credula obseruatione] Placet hæc Diui Augustini & quatuor Ms. lectio, quia præmittitur: Qui fide viuimus; Cambronensis cum excusis habebat: sedula.

61. Qui baptizatur à mortuo] Quandoquidem neque excusi neque Ms. hic aut alibi, neque ipse alijs locis. Diuus Augustinus adijciunt: & iterum tangit mortuum, censeo etiam apud illum hoc omittendum dict. cap. præsertim quum ad ea verba non respondeat, nec reperiatur in Ms. Augustini cod.

62. de tingentibus loquitur] Cambron. tinguentibus.

63. Castus à Sicca] Sicca (cuius meminit e- 28.
tiam Salustius in Iugurtha) à Plinio Numidiæ quoque attribuitur, à Ptolomeo verò Legioni tertia Augusta; dicta ab eo Sicca Veneria. Meminit & Siccensis ciuitatis Victor Vticensis lib. 2. & Siccensis Fortunatiani D. Augustin. epistola 111. Quare & in primo cõcilio Carthagin. ita legendum puto, pro eo quod est: Sincensis Patricius. Atqui hic Manuscripti quatuor legũt: Faustus, sed prius legit cum Cambronensi codice D. Augustinus dicti lib. cap. 35.

64. Ecclesia eius instruitur] Hæc lectio Manu. confirmatur à D. Augustino & Ms. præter Cambronensem; antea erat: Ecclesiæ eius instruuntur. Adnotat autem tum dict. d. tum li. 3. c. 5. fateri istum, contrariam fuisse ecclesiæ consuetudinem.

65. Euchratius à Thenis] Genuinum esse: Eu- 29.
chratius, pro eo quod hic & Tomo primo: Eucratius, legitur, dum illi inscribitur epistola 61. colligo tum ex Dunensi & Marchin. cod. sic legentibus, tum eo quod legit Affliginiensis: Eucharistius, & Blandin. Eucharitius, tum denique quod dicta epistola Ms. legãt: Eugratius. Atqui Thena seu quod legit Ptolomæus Theana, ciuitas est in Bizacio maritima, iuxta Macomades. De qua sic Strabo libro vltimo: Cepit etiam Cæsar primo adortu insulam, & Thenam vrbem maximam.

66. perimpleuit] Ita Ms. cum Manutio, phrasis Africana; quare & D. Augu. sic castigandus dicti libri 6. c. 36. præsertim consentiente Ms.

67. omni detestatione] August. Ms. communi contestatione.

68. de quorum ore virus non vita) Hæc econtrario D. August. lectio cõfirmatur à Ms. 4. & Cãbr. ad marg. erat duntaxat: de quorum baptismate
non vita. 30.
69. Libosus à Vaga) Excusi codices, atque D. August. dicti libri c. 37. legũt: ab Agra, siue: ab Aga, Ms. vero omnes & ex illis Manutius & Morelius prius legunt;

legunt; sed & ipse Augustinus dicti libri 3. c. 6. vbi denuo hinc vetustam contrariam consuetudinem probat, habet: Libosus Vagensis. Vaga autem à Ptolomeo in Numidia, è regione Cirthæ collocatur. Vagensis etiam oppidi meminit Plinius & Silius Italicus lib. 3. Agræ contra nulla mentio, nisi forte eadem sit quam Cæsar comm. lib. 5. oppidum Agar vocat, dissitum sedecim milibus passuum à Thapso ciuitate, cui vicina videtur facere Zertam & Vaccam oppida, quorum etiam Ptolomeus meminit.

70. Itaque veritate manifestata, cedat consuetudo veritati) Nulli quidem hoc habent, Ms. sed duntaxat: ego sum consuetudo veritatis, at genuinum esse patet ex vtroque D. Aug. loco.

71. nunc baptizare incipiat) Optime hoc primi Manutius & Morelius, nam & Augustinus legit & Ms. antea contrario sensu legebatur: nec nunc, corruptissimè.

31. 72. Lucius à Thebeste] Lucius, reposui ex Ms. eo quod in epistolis Cypriani plures legantur eius, nominis, nemo verò: Leutius; & confirmat quod infra vbi Lucius 62. loco sententiam dicit. præmittitur: Alius. Atqui legit quidem Optatus contra Parmen. lib. 2. Theuestia, & Ptolomeus collocat Theuestam in dicta Legione tertia, verum D. Hierony. procemio in epistolam ad Galathas: Prætereo (inquit) Thebas Liberi quas in Africa condidit, quæ ciuitas nunc Thebestes dicitur. Magis igitur placet: Thebeste, quod habent manuscripti quatuor, tum ob iam dictam eius originem, tum quod diuus Augusti. exc. dicti libri sexti c. 38. cũ vulgatis excusis legat: Thabeste, & Ms. Thebeste, Cambron. quoque: Thebeme.

32. 73. Eugenius ab Ammædera] Ex cognatione litterarum d. & cl. irrepserat mendum apud Diuum Augustinũ dicti libri capite trigesimo nono & in vulg. exc. Amædera enim est apud Ptolomeum, haud procul Theuesta iam dicta. Atque adeo non placet etiam, quod legunt Afflig. & Blandin. cod. Immedra, præsertim cum nobiscum legat Augu. Ms. qui tamen habet: Eugeideus.

33. 74. Item alius Felix ab Amaccura] Accedit magis hæc Manut. lectio, ad id quod habent quatuor Ms. ab Amacchora, pro quo D. Augustin. exc. dicti libri c. 40. ab Accura, Ms. vero & hic prius exc. ab Accura, Cambron. cod. ab Hamuccura, Morel. denique: à Maccura. Hinc autem patet, verissimum esse quod dixit Plin. dicti libri initio, Africæ populorum & oppidorum nomina ineffabilia esse, præterquam ipsorum linguis.

75. quia alienus esse non potest] Ita diuus Augustin. & veram esse lectionem ex verbis eius sequentibus colligitur. Alioqui certè magis placeret Ms. 4. & Costerij illa: quia alienus esse non potest. Antea excusi cum Cambr. cod. qui alieni sunt nobiscum esse non possunt.

34. 76. Item alius Ianuarius Muzulensis] Sic D. Augustinus dicti libri cap. 41. Manuscripti & excusi omnes præter Cãbronen. qui legit: à Mubucha. Neutrum reperi apud Geographos, nisi fortè pro Misulanis populis, quos enumerat Plinius, & collocat ab Audo monte Numidiæ Australiores Ptolomeus: Musulani, legendum sit; aut Musula, apud Salustium in Iugurtha, vbi est Muthul, seu Muthula.

77. Adelphius à Thasualte] Rursum hic variant exemplaria in litteris b & u. Nam Ms. 4. cum Manutio illud legunt, nec dissentit Affliginien. illud: Thesuatte D. vero Augustin. dicti libri c. 42. cum prius excusis: Thasbalte. 35.

78. quando Ecclesia hæreticos non rebaptizet sed baptizet] Ex D. Augustini responso confirmatur hæc ipsius & Ms. quinque lectio, antea erat: ab Ecclesia hæreticus non rebaptizetur, sed baptizetur.

79. Demetrius Aleptiminus) Hoc rectè Manutius cum Ms. Cypr. & Augustin. exemplaribus, pro eo quod D. Augustin. dicti libri c. 43. cum antea excusis: Aleptuninus, nam vox est more Africano composita, sicut infra vox Leptimagnensis; quorum illud rectè interpretatur Cauchius: à Lepti minore, hoc à Lepti magna. Collocatur autem Leptis parua & à Plinio & à Ptolomeo in Bizacio maritima, expugnata olim à Iulio Cæsare, nostra vero tempestate à Carolo quinto Cæsare Augusto. Nam tabulæ Ptolomei prorsus mihi persuadent, vt assentiar clariss. V. Dn. Cornelio Scheppero, qui Africam oppidum putat esse Leptim paruam, non Aphrodisium; quippe quum oram maritimam à Tuneto circumlegentibus, iuxta Ptolomeum primum occurrat Aphrodisium, ac deinde Adrumetum; & tamen in descriptione Tunetensis Regionis prius occurrat Adrumetum, quam Africa. Deinde non ita in mare prominebat Aphrodisium, vti Leptis & hodie Africa. 36.

80. Ecclesiæ catholicæ soli) Ms. non habent: catholicæ, sed id legit D. Augustinus.

81. Vincentius à Thibari) Quum supra etiam ad Thibaritanos scribatur epistola 56. miror Geographos huius nõ meminisse, nisi sit ciuitas Thubursica aut Thuburnica apud Ptolomeum in Numidia, aut Thubur Succubare apud diuum Augustinum lib. contra Petil. 3. cap. 34. 37.

82. habemus vtique regulam veritatis) D. Aug. dicti libri 8. cap. vltimo: habent.

83. baptizantes eos) Siue hoc legas cum excusis, siue cum Ms. & D. Augustin. tingentes, perinde est; alibi enim est eadem varietas.

84. per manus impositionem in exorcismo) Sic Ms. cum D. Aug. pro eo quod erat: exorcismi; vbi pulchrè ad hæc respondet.

85. Marcus à Mactari) Ms. Dunensis, Marchinen. & Cauchij: Machtri, Afflig. & Blãdinien: Machri. Primum autem habet Cambronensis cum excusis, & D. August. libro septimo contra Donatist. c. 2. Alibi de hac mirum silentium. 38.

86. Propterea decernimus) Ms. decreuimus, at ter illud legit D. August.

87. Sattius à Sicilibba) Legendum: Sattius, non: Statius, supra diximus epistola LIIII. hic autem etiam sic legunt Ms. & accedit quàm proximè quod habet diuus Augustinus dicti libri septimi c. 3. Satius. Placet autem lectio Manutij: Sicilibba, & Augustin. Ms. præ illa Aug. exc. & prius excusi: Sicilippa, quia in 7. Carthag. concilio subscripsit Prætextatus Sicilibrensis, 39.

cap.107. 175. Item in epiſtola Pauli ad Coloſſenſes] *Videtur accidiſſe Cypriano etiam hic μνημονικὸν ἁμάρτημα, aut certe pro:* ad Coloſſenſes, *legendũ:* ad Titum, *Reperitur enim hoc teſtimonium ad Titũ 3. cap. Quare miror in hactenus excuſ. adnotationem marginalem: Coloſſ. 4.*

cap.108. 176. Qui fodit foueam proximo ſuo] *Bib. nõ habent:* proximo ſuo.

cap.109. 177. Infirmus fui] *Confirmatur & hinc noſtra hæc lect.*

cap.110. 178. Suſurro & bilinguis maledictus, &c.] *Adnotatu dignum, quod Latinos noſtros cod. hic ſequatur, non græcos præterquam quod legat:* turbabit, *pro eo quod illi:* turbauit.

cap.111. 179. Sacrificia malorũ acceptabilia eſſe] *Non male ſic Manutius, pro eo quod alij:* accepta.

180. non probat] *Manutius ſolus:* reprobat.

cap.112. 181. emendamini qui iudicatis terram] *Peculiaris eſt hæc lectio Cypriano, ſicut pleraque in Pſalmis.*

cap.113. 182. In Eccleſiaſtico) *Ex Ms. denuo hoc adijcimus, omiſſum à Manut.*

183. Si autem vexaueritis eos) *Placet & hoc, præ illo quod legit ipſe:* vexabitis, *Etſi etiam non legant Biblia.* in vobis, *quia tamen habent Ms. denuo adiecimus.*

184. Patris orphanorum & iudicis viduarum) *Rurſum Ms. & excuſ. vet.* Patres & iudices.

cap.114. 185. Item alibi, exomologeſin faciendam: Malo pœnitentiam peccatoris) *Manutius.* Item alibi: Exomologeſin malo peccatoris & pœnitentiam. *Verum prior Ms. noſtrorum eſt, & genuina.*

cap.115. 186. & ſemitam pedum veſtrorum) *Manut. quidem & ſupra Cypr. lib. de Lapſis:* ſemitas, *at 70. illud legunt.*

cap.116. 187. & cui minus dimittitur, &c.) *Hoc quoque hodie non reperitur apud Lucam.*

cap.117. 188. & galeam ſalutis aſſumere) *Sic Manut. & exc. vulg. vetus verò exc.* aſſumite, *quomodo & hodie legitur; neutrum habet ſupra epiſtola ad Thybarit. neque Tertull. lib. 3. aduerſus Mar.*

cap.118. 189. Item de Antichriſto quod in hominem veniat) *Manut. in hac lectione conſentiunt & Ms. pro eo quod alij:* in homine.

cap.119. 190. Ad quid tumultuatæ ſunt gentes) *Confirmatur hinc noſtra lectio.*

191. abſtinere vos) *Vitio operarum erat:* nos, *apud Manutium.*

192. & ſanguinis effuſione) *Manu. ac Tert. li. de Pudicit.* & ſanguine; *At illud explicat lect. vulg.* ſanguine & ſuffocato; *vtpote quum id interpretentur Chryſo. & Beda in comment. vt ſit idem quod:* à ſanguinis effuſione.

cap.120. 193. In epiſtola Pauli) *Rurſum hoc ſubſtituimus, pro eo quod habebat Manut.* Paulus.

CONCILIVM CARTHAGIniense, de Baptizandis hæreticis.

IN CONCILIVM CARTHAGINIENSE PRAEFATIO.

Argumentum Concilij huius non Oecumenici ſed Prouincialis, titulus ſatis indicat. Qui vti alicubi ſupra Tomo primo adnotauimus, editus eſt iam olim: DE BAPTIZANDIS HAERETICIS, *non* DE REBAPTIZANDIS, *vtpote quum ſcirent illi & ſentirent cum Cypriano, non iterandum baptiſma, ſed cenſerent nihil actum baptiſmo hæreticorum. Quæ tamen ſententia refutatur ſigillatim à D. Auguſt. partim libr. 3. & totis 6. & 7. lib. de baptiſmo contra Donat. vti ſuis quibuſque locis infra adnotabimus. Nec ſolum à Stephano Pontifice viuente adhuc Cypriano, ſed poſtea ab vniuerſali ſeu plenario Eccleſiæ Concilio (quod Nicenum fuiſſe ſupra alicubi comprobaui) condemnata eſt D. Auguſt. teſte contra Donatiſtas; qui hoc Cypriani & coëpiſcoporum errore ſe tuebantur, quum tamen (quod eis frequentiſſime exprobrat) vnitatem Eccleſiæ ſcinderent, quod illi minime fecerunt. Neque verò ab alijs duntaxat Epiſcopis reprobata eſt, ſed & ab ipſis illis qui eam promulgarũt, non modo orientalibus illis (quorum memini Tomo primo in argumento epiſtolæ Firmiliani) Epiſcopis 50. quos vel ipſis Donatiſtis confitentibus reſcidiſſe ſeu potius correxiſſe iudicium ſuum ſcribit D. Auguſt. libr. 3. cõtra Creſc. Gramm. c. 1. 2. & 3. ſed & Africanis Epiſcopis, qui in hoc Concilio ſententias ſuas protulerunt. Cuius rei locuples teſtis eſt D. Hiero. Dialogo contra Luciferia. in hæc verba: Conatus eſt (inquit) B. Cyprianus lacus contritos fugere, nec bibere de aqua aliena, & iccirco hæreticorum baptiſma reprobans, ad Stephanum tunc Romanæ vrbis Epiſcopum, qui à B. Petro vigeſimus ſextus fuit, ſuper hac re Africanam Synodum direxit; ſed conatus eius fruſtra fuit. Denique illi ipſi Epiſcopi, qui rebaptizandos hæreticos cum eo ſtatuerant, ad antiquam conſuetudinem reuoluti, nouum emiſere decretũ. Quid facimus? ita & nobis maiores noſtri, & illis ſui tradidère maiores. Conſentiunt etiam Dion. Alexand. epiſt. ad Stephanum ſupra citata, & Vincent. Lirinen. li. aduer. hære. ca. 10. Quod an etiam de Cypriano verum ſit, latius in vita ipſius. Porro quum ex ipſo Concilij huius exordio conſtet recitatas illic Iubaiani ad Cyprianum, & Cypriani ad Iubaianum ac rurſum huius ad illum litteras; certo conſtat celebratum hoc Concilium poſt illa concilia, è quibus ſcriptæ ſunt Epiſtolæ ad Epiſcopos Numidas, & ad Stephanum, vtpote quorum Cyprianus meminerit epiſt. ad Iubaianum. Atque adeo quemadmodum & ibi collegimus ex huius Synodi frontiſpicij verbis, tertium hoc fuit aut quartum de baptizandis hæreticis concilium. Contigit proinde non ſub Cornelio Pontifice quod exiſtimant Euſebius & Nicephorus, quippe qui iamdudum antea paſſus fuerit; ſed (vel ipſo D. Hierony. teſte) ſub Stephano. De numero autem Epiſcoporum, non conſentit cum noſtris exemplaribus Photius in Nomocanone apud Balſamonem, vtpote qui 84. duntaxat numeret, vbi Morel. 88. Ms. verò codices Afflig. Cambron. Anglic. Dun. Marchin. Blandin. 87. De quo vt quod ſentiam loquar; minus placet Morelij lectio, quod ita binæ erunt Cypriani ſententiæ; Photij*

vera

vera eſt, ſi ſententia Cypriani nou computetur; Ms. denique meo iudicio genuina eſt, ſic tamen vt (quemadmodum ad marginem adnotaui) Sententia antepenultima pro tribus computetur, vtpote in qua Natalis Epiſcopus pro ſe & duobus alijs ſuum proferat decretum. Manutius & Eraſmus, qui primus hoc Concilium edidit, numerum Epiſcoporum prætermiſerunt. Qui tamen recte adnotauit, non eandem eſſe dictionem in his ſententijs, ſed eſſe acta Synodi, Notarijs excipientibus quæ dicebantur; Cypriano tamen aſcribi, quod ipſe magna eius cauſa fuerit & Concilij Præſes. Cæterum de prima origine & anno condita Carthaginis, variant Hiſtorici, Iuſtinus lib. 18. & Apuleius in Floridis, item Euſeb. in Chronicis. Conſtat autem fuiſſe Coloniam Tyriorum ædificatam in loco, cui nomē Byrſa, primum Carthadam (teſte Solino) dictam, quod verbo Punico nouam ciuitatem ſignificat. Beda in Chronico conditā aſſerit regnāte Dauide apud Hebræos & apud Latinos. 3. Rege Syluio, vt quidam voluit à Carchedone Tyrio, vt verò alij à Didone eius filia anno 143. poſt excidium Troianum. De Didone conditrice conſentiunt Virgilius, Iuſtinus, & Tertull. de Monog. ac Apologet. Eius ciuitatis potentiam celebrat his verbis Ezechiel ca. 27. Carthaginienſes negotiatores tui (ad Tyrum verba faciens) à multitudine cunctarum diuitiarum, argento, ferro, ſtanno, plumbóque repleuerunt nundinas tuas. Eandem confirmat, quod teſte Strabone tota Africa cultiore potiretur, in Hiſpanijs etiam ab Herculis columnis vſque ad Pyreneos montes imperauerit, & in Hiſpania Betica à Duce Carthaginienſium Haſdrubale Carthago noua ſit condita. Hinc Romani Imperij æmula illa Carthago (Plinio teſte lib. 15. hiſt. nat. cap. 18.) per annos 120. grauiſſima illa bella cum Romanis geßit; donec vltimo bello Punico (inquit D. Auguſt. lib. 3. De Ciuitate Dei, cap. 2.) vno impetu alterius Scipionis (qui ob hoc etiam cognomen Africani meruit) ab Stirpe deleta eſt: tantis opibus abūdans, vt inde Romam tranſtulerit ille, cum de Pœnis triumpharet (inquit Plinius lib. 31. cap. 11.) quater milies CCCCLXX. milia pondo argenti. Idque poſt annos (inquit Solinus) 730. quam fuerat exſtructa. Deinde (eodem teſte) à G. Graccho Colonijs Italicis data, & Iunonia ab eo dicta, aliquantiſper ignobilis humili & languido ſtatu; demum in claritate ſecunda Carthaginis, interiectis 102. annis, M. Antonio, P. Dolabella conſulibus enituit. Clarior tamen adhuc (teſte Mela Pomponio) priorum excidio rerum, quam ope præſentium. Vnde non alio nomine vocatur à Plinio lib. 5. cap. 4. quam Colonia Carthago, magna in veſtigijs Carthaginis. Fuit tamen poſtea denuo inter Prouincias Africæ prima & Proconſularis Prouincia Carthaginis; atque adeo & Africæ caput vocatur à D. Auguſti. lib. 2. de Baptiſm. contra Donatiſt. cap. 11. & omnium primatum Africa primus erat Carthaginienſis Epiſcopus, vti ſupra docuimus epiſtola 45. CARTHAGINIENSE *autē Concilium nuncupo & vbique cum Manutio lego, non:* CARTHAGINENSE, *quomodo loquitur D. Auguſtin. quia ſex ſyllabarum dictionem eſſe aſtruit Priſcianus libr. 4. & ſic legunt vbique Saluſtius & Cicero.*

SENTENTIÆ EPISCOPORVM LXXXVII. DE Hæreticis baptizandis.

C[1]VM in vnum Carthagini conueniſſent Kalend. Septembris Epiſcopi plurimi ex prouincia Africa, Numidia, Mauritania, cum presbyteris & Diaconibus, præſente etiam plebis maxima parte, & lectæ eſſent [2] litteræ Iubaiani ad Cyprianum factæ, item Cypriani ad Iubaianum reſcriptæ, de hæreticis baptizandis, quidque poſtmodum Cypriano Iubaianus idē reſcripſerit; Cyprianus dixit: [3] Audiſtis collegę dilectiſsimi, quid mihi Iubaianus coëpiſcopus noſter ſcripſerit, conſulens mediocritatem noſtram de illicito & profano hæreticorum baptiſmo; [4] & quid ego ei reſcripſerim; cenſens ſcilicet, quod ſemel atque iterum & ſæpe cenſuimus, hæreticos ad Eccleſiam venientes, Eccleſiæ baptiſmo baptizari & ſanctificari oportere. Item lectæ ſunt vobis & aliæ Iubaiani litteræ, quibus pro ſua ſincera, & religioſa deuotione ad epiſtolam noſtram reſcribens, non tantum conſenſit, [5] ſed etiam inſtructum ſe eſſe gratias egit. Supereſt vt de hac ipſa re ſinguli quid ſentiamus, proferamus; neminem iudicantes, [6] aut à iure communionis aliquem, ſi diuerſum ſenſerit, amouentes. Neque enim quiſquam noſtrum Epiſcopum ſe eſſe Epiſcoporum conſtituit, aut tyrannico terrore ad obſequendi neceſsitatē collegas ſuos adigit; [7] quādò habeat omnis Epiſcopus pro licentia libertatis & poteſtatis ſuæ, arbitrium proprium, [8] támque iudicari ab alio non poſsit, quam nec ipſe poteſt alterum iudicare. Sed expectemus vniuerſi iudicium Domini noſtri Ieſu Chriſti, [9] qui vnus & ſolus habet poteſtatem & pręponendi nos in Eccleſiæ ſuæ gubernatione, & de actu noſtro iudicandi.

1 *Cæcilius*[10] *à Bilta dixit:*

[11] Ego vnum Baptiſma in Eccleſia ſola ſcio, & extra Eccleſiam nullum. Hic erit vnum vbi ſpes vera eſt, & fides certa; ſic enim ſcriptū eſt: Vna fides, vna ſpes, vnum baptiſma; non apud *Ephes. 4.* hæreticos, vbi ſpes nulla eſt, & fides falſa, vbi omnia per[12] mendaciū aguntur, vbi exorcizat dęmoniacus; ſacramentū interrogat, cuius os & verba cancer emittūt; fidem dat infidelis, veniā delictorū tribuit ſceleratus, & in nomine Chriſti tingit antichriſtus: benedicit à Deo maledictus; vitā pollicetur mortuus; pacē dat impacificus; Deum inuocat blaſphemus; ſacerdotium adminiſtrat profanus; ponit altare ſacrilegus. Ad hæc omnia accedit & illud malum[13] vt antiſtites diaboli audeāt Euchariſtiā facere, aut qui illis aſsiſtunt, dicant hæc omnia falſa eſſe de hęreticis. Ecce ad qualia cogitur Eccleſia, & ſine baptiſmo ac venia delictorum communicare compellitur. Quam rem fratres fugere ac vitare debemus & à tanto ſcelere nos ſeparare, & vnum baptiſma tenere quod ſoli Eccleſiæ à

Deo concessum est.

2 [14] *Primus à Misgirpa dixit:*

Censeo omnem hominem ab hæresi venientem, baptizandum. Frustra enim illic putat se esse baptizatum; [15] cum non sit baptisma, nisi in Ecclesia vnum, & verum: quia & Deus vnus, & fides vna, & Ecclesia vna est, in qua stat vnum baptisma, & sanctitas, & cætera. Nam quæ foris exercentur, nullum habent salutis effectum.

3 [16] *Policarpus ab Adrumeto dixit:*

Qui hæreticorum baptisma probant, [17] nostrum euacuant.

4 [18] *Nouatus à Thamugade dixit:*

Licet sciamus omnes scripturas sibi testimonium reddere de salutari baptismo, debemus tamen fidem nostram exprimere. Hæreticos & schismaticos ad Ecclesiam venientes qui pseudobaptizati videntur, debere eos in fonte perenni baptizari. Et ideo secūdum testimonium scripturarum, & [19] secundum decretum collegarum nostrorum sanctissimæ memoriæ virorū, omnes schismaticos & hæreticos qui ad Ecclesiam conuersi sunt, baptizari, sed & eos qui ordinati videbantur, inter laicos recipi.

5 [20] *Nemesianus à Thubunis dixit:*

Baptisma, quod dant hæretici & schismatici, non esse verum; vbique in scripturis sanctis declaratum est. Quoniam ipsi præpositi eorum [21] falsi Christi sunt, & falsi prophetæ, dicente *Prou. 10.* Domino per Salomonem: Qui fidens est in falsis, hic pascit ventos: idem autem ipse sequitur aues volantes. [22] Deserit enim vias vineæ suæ, à semitis verò agelli sui errauit. Ingreditur autem per auia loca atque arida, [23] & terram destinatam in sitim: cōtrahit autem manibus infructuosa. Et iterum: Ab aqua aliena abstine te, & de fonte alieno ne biberis, vt longum viuas tempus, adijciantur etiam tibi anni vitæ. Et in Euangelio diuina sua voce dominus noster Iesus *Ioan. 3.* Christus locutus est, dicens: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in *Genes. 1.* regnum Dei. Hic est spiritus qui ab initio ferebatur super aquam. Neque enim spiritus sine aqua operari potest, neq; aqua sine spiritu. Male ergo sibi quidā interpretantur, vt dicant quod per manus impositionem Spiritum sanctum accipiant, & sic recipiantur; cum manifestum sit [24] vtroque sacramento debere eos renasci in Ecclesia Catholica. Tunc quippe poterunt filij dei *Ephes. 4.* esse, dicente Apostolo: Curantes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis: vnum corpus & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ: [25] vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus. [26] Hæc omnia Ecclesia Catholica loquitur. Et iterum in *Ioan. 3.* Euangelio dicit: Quod natum est de carne, caro est: & quod natum est de spiritu spiritus est; quia Deus spiritus est, & de Deo natus est. Ergo omnes hæretici & schismatici omnia quæcunque faciunt, carnalia sunt, dicente Apostolo: Manifesta enim sunt opera carnis, quæ sunt, *Galat. 5.* fornicationes, immunditiæ, [27] incestum, idololatriæ, veneficia, inimicitiæ, certamina, zelus, ira, diuisiones, hæreses & his similia; de quibus prædixi vobis, sicut prędico, quoniam quicūque hęc faciunt, regnū Dei non hęreditabunt. Condemnat ęque Apostolus cum omnibus malis & eos qui diuisionem faciunt, hoc est schismaticos & hęreticos. Nisi ergo acceperint baptisma salutare in Ecclesia Catholica quę vna est, salui esse non possunt, sed cum carnalibus in iudicio Domini Christi damnabuntur.

6 [28] *Ianuarius à Lambese dixit:*

Secundum scripturarum sanctarum auctoritatem decerno hęreticos omnes baptizandos, & sic in Ecclesiam sanctam admittendos.

7 [29] *Lucius à Castrogalbæ dixit:*

Cùm Dominus in euāgelio suo dixerit: Vos *Matt. 5.* estis sal terrę; Si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? ex eo ad nihilum valebit, nisi vt proijciatur foras, & conculcetur ab hominibus. & iterum post resurrectionē suam mittēs Apostolos suos mandauerit dicens: Data est mihi *Matt. 28.* omnis potestas in cœlo & in terra; Ite ergo & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Cùm ergo manifestum sit hęreticos, id est, hostes Christi, non integram sacramenti confessionem habere: Item schismaticos non posse condire sapientia spiritali, cum ipsi, ab Ecclesia quę vna est recedendo infatuati, contrarij facti sint, fiat sicut scriptum est: Domus contrariorum legis debet emundationem, & consequens est, eos qui à cōtrarijs baptizati inquinati sunt, primo purgari, & tum demum baptizari.

8 [30] *Crescens à Cirta dixit:*

In tanto cętu sanctissimorum consacerdotum lectis litteris Cypriani dilectissimi nostri ad Iubaianum, [31] itemque ad Stephanum, quæ tantum in se sanctorum testimoniorum descendentium ex scripturis deificis continent, vt merito omnes per Dei gratiam adunati consentire debeamus; Cēseo omnes hęreticos & schismaticos, qui ad Catholicam Ecclesiam voluerint venire, non ante ingredi, nisi exorcizati & baptizati prius fuerint; exceptis his sane qui in Ecclesia catholica fuerint ante baptizati, ita tamen vt per manus impositionem in pœnitentiā Ecclesiæ reconcilientur.

9 [32] *Nicomedes à Segermis dixit:*

Mea sententia hæc est, vt hæretici ad Ecclesiam venientes baptizentur, eo quod nullā foris apud peccatores remissionem peccatorū consequantur.

10 [33] *Munnulus à Girba dixit:*

Ecclesiæ Catholicæ matris nostræ veritas semper apud nos, fratres, & mansit & manet, & vel maxime in baptismatis trinitate, Domino nostro dicente: Ite & baptizate gentes in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Cum ergo manifeste sciamus hęreticos nō habere nec

Patrem,

Patrem, nec filium, nec Spiritum sanctum; debent venientes ad Ecclesiam matrem nostram verè renasci, & baptizari, vt cancer quod habebant,[34] & damnationis ira, & erroris effectura, per sanctum & cœleste lauacrum sanctificetur.

11 [35] *Secundinus à Cedias dixit:*

Matt. 12. Cum Dominus noster Christus dicat: Qui non est mecum, aduersus me est: & Ioannes Apostolus eos qui ab Ecclesia exeũt antichristos dicat: indubitanter hostes Christi, quique antichristi nominati sunt, gratiam baptismi salutaris ministrare non possunt. Et ideo censeo eos qui de insidiis hæreticorum confugiunt ad Ecclesiam, baptizandos esse à nobis, qui[36] amici appellati sumus Dei, eius dignatione.

Ioan. 2.

12 [37] *Felix à Bagai dixit:*

Sicut cæcus cæcum ducens simul in foueam cadunt, ita hæreticus hæreticum baptizans simul in mortem cadunt. Et ideo hæreticus baptizandus est, & iustificandus, ne nos viui mortuis communicemus.

13 [38] *Polianus à Mileo dixit:*

Iustum est hereticum baptizari in Ecclesia sancta.

14 [39] *Theogenes ab Hyppone regio dixit:*

Secundum sacramentum Dei gratiæ cœlestis, quod accepimus, vnum baptisma quod est in Ecclesia sancta credimus.

15 [40] *Datiuus à Badu dixit:*

Nos quantum in nobis est, hereticis non cõmunicamus, nisi baptizati in Ecclesia fuerint, & remissionem peccatorum acceperint.

16 [41] *Successus ab Abbir germanicіana dixit:*

Hæreticis aut nihil licet, aut totum licet. Si possunt baptizare, possunt dare & Spiritũ sanctum. si autem spiritum sanctum dare non possunt, quia non habent spiritum sanctum; nec baptizare spiritaliter possunt: propterea censemus hæreticos baptizandos esse.

17 [42] *Fortunatus à Thuchabori dixit:*

Matt. 7. Iesus Christus Dominus & Deus noster, Dei patris & creatoris filius [43] super petram ędificauit Ecclesiam suam, non super heresim; & potestatem baptizandi Episcopis dedit, non hereticis. Quare qui extra Ecclesiam sunt, & contra Christum stantes oues eius & gregem spargunt, baptizare foris non possunt.

18 [44] *Sedatus à Tuburbo dixit:*

In quantum aqua sacerdotis prece in Ecclesia sanctificata abluit delicta; in tantum hæretico sermone,[45] velut cancere, infecta, cumulat peccata. [46] Quare omnibus pacificis quidem viribus nitendum est, ne quis heretico errore infectus & tinctus, singulare & verum Ecclesiæ baptismum detrectet accipere, quo quisquis non fuerit baptizatus,[47] regno cœlorum fiet alienus.

19 [48] *Priuatianus à Sufetula dixit:*

Qui hereticos potestatem baptizandi habere dicit, dicat prius, quis heresim condiderit. Si enim heresis à Deo est, habere & indulgentiam diuinam potest. Si verò à Deo non est, quomodo gratiam Dei aut habere, aut conferre alicui potest?

20 [49] *Priuatus à Sufibus dixit:*

Qui hereticorum baptismum probat, quid aliud quàm hereticis communicat?

21 [50] *Hortensianus à Laribus dixit:*

Quot sint baptismi, viderint aut presumptores, aut fautores hereticorum: nos vnum baptisma, quod non nisi in Ecclesia nouimus, Ecclesię vindicamus. Aut quo modo possunt in nomine Christi aliquem baptizare, quos ipse Christus dicit aduersarios suos esse.

22 [51] *Cassius à Macoma libus dixit:*

Cum baptismata duo esse non possunt; qui hereticis baptisma concedit, sibi tollit. Censeo itaque flebiles & tabidos hereticos baptizandos esse, cùm ad Ecclesiam venire cœperint, & sacra & diuina lauatione lotos, & lumine vitę illuminatos, non hostes, sed pacificos, non alienos,[52] sed fidei Domini domesticos, non adulteros, sed Dei filios, non erroris, sed salutis effectos in Ecclesiam recipi, absque his, qui de Ecclesia fideles supplantati, ad heresis tenebras transierant, sed eos per manus impositionem restituendos.

23 [53] *Alius Ianuarius à Vico Cæsaris dixit:*

Si non obtemperat error veritati, multo magis veritas non consentit errori. Et ideo nos Ecclesiæ assistimus in qua presidemus, vt baptismum eius ipsi soli vindicantes, eos, quos Ecclesia non baptizauit, baptizemus.

24 [54] *Alius Secundinus à Carpis dixit:*

Heretici Christiani sunt, an non? Si Christiani sunt: cur in Ecclesia Dei nõ sunt? Si Christiani nõ sunt, [55] quo modo Christianos faciũt? Aut quo pertinebit sermo Domini dicẽtis: Qui Matt. 7. non est mecum, aduersus me est, & qui nõ mecum colligit, spargit? Vnde constat, super filios alienos & soboles antichristi spiritum sanctum per manus impositionem tantummodo non posse descendere, cum manifestum sit hereticos baptisma non habere.

25 [56] *Victoricus à Thabraca dixit:*

Si licet hereticis baptizare & remissam peccatorum dare; quid illos infamamus,[57] vt hereticos appellemus?

26 [58] *Alius Felix ab Vtbina dixit*

Nemini dubium est, sanctissimi consacerdotes, non in tantum posse humanam presumptionem, quantum Domini nostri Iesu Christi adorandam & venerabilem maiestatem. Memores ergo periculi, hoc quoque non tantum obseruare debemus, verum etiam ab omnibus nobis confirmare, vt omnes heretici qui ad sinũ matris Ecclesię accurrunt, baptizentur; vt mens heretica, quę diuturna tabe polluta est, sanctificatione lauacri purgata in melius reformetur.

27 [59] *Quintus à Burich dixit:*

Qui fide viuimus, obsequi iis quę instruendis nobis ante predicta sunt,[60] credula ob-

seruatione debemus. Nam scriptum est apud
Eccles.43. Salomonem: [61]Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio eius? Quod vtique de his qui ab hæreticis tinguntur, &[62] de tingentibus loquitur. Si enim qui apud illos baptizantur, per remissionem peccatorum vitam æternam consequuntur, cur ad Ecclesiam veniunt? Si verò à mortuo salutis nihil accipitur, ac propterea agnito errore pristino ad veritatem cum pœnitentia reuertuntur; vno vitali baptismate, quod in Ecclesia Catholica est, sanctificari debebunt.

28 [63] *Castus à Sicca dixit:*

Qui contempta veritate præsumit consuetudinem sequi; aut circa fratres inuidus est & malignus, quibus veritas reuelatur; aut circa Deū ingratus est, cuius inspiratione[64] Ecclesia eius instruitur.

29 [65] *Euchratius à Thenis dixit:*

Fidem nostram, baptismatis gratiam; & legis Ecclesiasticę regulam Deus & Dominus noster Iesus Christus suo ore Apostolos docens,
Matt.28. [66] perimpleuit dicens: Ite & docete omnes gētes, baptizantes eos in nomine patris, & filij, & spiritus sancti. Falsum ergo hæreticorum baptisma & iniquum, à nobis pellendum est, & [67] omni detestatione refutandum, [68] de quorū ore virus non vita, nec gratia cœlestis, sed blasphemia trinitatis exprimitur. Et ideo veniētes ad Ecclesiam hæreticos, integro & Catholico baptismate baptizari debere manifestum est, vt à blasphemiæ suæ præsumptione purificati, possint Spiritus sancti gratia reformari.

30 [69] *Libosus à Vaga dixit:*

In Euangelio Dominus: Ego sum, inquit,
Ioan.14. veritas: non dixit, ego sum consuetudo.[70] Itaque veritate manifestata cedat consuetudo veritati, vt & si in præteritum quis in Ecclesia hæreticos nō baptizabat, [71] nūc baptizare incipiat.

31 [72] *Lucius à Thebeste dixit:*

Hæreticos blasphemos atque iniquos verbis varijs decerpentes sancta & adorabilia scripturarum verba, execrandos censeo; & ideo exorcizandos & baptizandos esse.

32 [73] *Eugenius ab Ammedera dixit:*

Et ego hoc idem censeo, hæreticos baptizādos esse.

33 [74] *Item alius Felix ab Amaccura dixit:*

Eripse secutus diuinarum scripturarum auctoritatem, baptizandos hæreticos esse censeo, sed & eos qui apud schismaticos baptizatos se esse contendunt. Si enim secundum cautum Christi priuatus fons noster est, intelligant cun cti Ecclesiæ nostræ aduersarij, [75] quia alienis esse non potest. Nec duobus populis salutarem aquam tribuere potest ille, qui vnius gregis pastor est. Et ideo manifestū est, nec hæreticos nec schismaticos aliquid cœleste posse suscipere, qui à peccatoribus hominibus, & ab ecclesia extraneis audeant accipere. Quando danti locus non est, vtique nec accipienti prodest.

34 [76] *Item alius Ianuarius Muzulensis dixit:*

Miror quod cùm omnes confiteantur vnum esse baptisma, non omnes intelligant eiusdem baptismatis vnitatem: Ecclesia enim & hæresis, dux & diuersæ res sunt. Si hæretici habent baptisma, nos non habemus. Si autem nos habemus, hęretici habere non possunt. Dubiū autem non est, Ecclesiam solam baptismum Christi possidere, quæ sola possideat & gratiā Christi & veritatem.

35 [77] *Adelphius à Thasualte dixit:*

Sine causa quidam falso & inuidioso verbo impugnant veritatem, vt rebaptizare nos dicant; [78] quando Ecclesia hæreticos non rebaptizet, sed baptizet.

36 [79] *Demetrius Aleptiminus dixit:*

Vnum baptisma nos custodimus, quia[80] Ecclesiæ Catholicæ soli rē suam vindicamus. Qui autem dicūt quia hæretici vere & legitime baptizare possunt, ipsi sunt qui non vnum, sed multa baptismata faciunt. Nam cum hęreses multæ sint, pro earum numero & baptismata computabuntur.

37 [81] *Vincentius à Thibari dixit:*

Hæreticos scimus esse peiores quàm ethnicos: si ergo cōuersi ad Dominum venire voluerint, [82] habemus vtique regulā veritatis, quam Dominus pręcepto diuino mandauit Apostolis
dicens: Ite, in nomine meo manum imponite, Mar.16.
dęmonia expellite. Et alio loco: Ite & docete Matt.28.
gentes, [83] baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti. Ergo primo [84] per manus impositionem in exorcismo, secundo per baptismi regenerationem, tūc possunt ad Christi pollicitationem venire: alias autem fieri censeo non debere.

38 [85] *Marcus à Mactari dixit:*

Mirandum non est, si hęretici hostes atque impugnatores veritatis, rem sibi vindicent potestatis & dignationis alienę: sed illud mirandum est, quod quidā nostri, pręuaricatores veritatis, hęreticis suffragantur, & Christianis aduersantur. [86] Propterea decernimus hæreticos baptizandos esse.

39 [87] *Satius à Sicilibba dixit:*

Si hæreticis in baptismo sua peccata donantur, sine causa ad Ecclesiam veniunt. Nam cùm in die iudicij peccata sint quæ puniuntur; nihil est quod timere possint hæretici de iudicio Christi, si sunt remissionem peccatorum consecuti.

40 [88] *Victor à Gor dixit:*

Cùm peccata non nisi in Ecclesiæ baptismo remittantur, qui hęreticum ad communicationem sine baptismo admittit, vtrumque contra rationem facit, nec hęreticos purgat & Christianos inquinat.

41 [89] *Aurelius ab Vtica dixit:*

Cùm dicat Apostolus, non communicandum peccatis alienis, quid aliud quàm peccatis
alienis communicat? qui hęreticis sine Ecclesiæ 1.Tim.5.
baptismo

baptiſmo communicat? Et ideo cenſeo baptizandos eſſe hæreticos, vt accipiāt remiſſam peccatorum, & ſic illis communicetur.

42 [90] *Confeſſor Iambus à Germaniciana dixit:*

Qui hæreticorum baptiſma probant, noſtrū improbant; vt extra eccleſiam non dicam lotos, ſed ſordidatos, negent in eccleſia baptizari oportere.

43 [91] *Lucianus à Rucuma dixit:*

Gen. 1. Scriptum eſt: Et vidit Deus lucem quia bona eſt, & diuiſit inter lucem & tenebras. Si poteſt luci & tenebris conuenire, poteſt nobis & hæreticis aliquid eſſe commune. Propterea cenſeo hereticos [92] baptizandos eſſe.

44 [93] *Pelagianus à Luperciana dixit:*

3. Reg. 18. Scriptum eſt: Aut enim dominus tuus Deus eſt, aut Baal Deus eſt: ita & nunc, aut Eccleſia Eccleſia eſt, aut hereſis Eccleſia eſt. [94] Porro ſi hæreſis Eccleſia non eſt, quo modo eſſe apud hęreticos baptiſma Eccleſię poteſt?

45 [95] *Confeſſor & martyr Iader à Midila dixit:*

Scimus non eſſe niſi vnum baptiſma in Eccleſia Catholica: & ideo non debemus admittere hæreticum, niſi baptizatus apud nos fuerit, ne ſe putet extra Eccleſiam Catholicā baptizatum eſſe.

46 [96] *Item alius Felix à Marrazana dixit:*

Vna fides, vnum baptiſma, ſed Eccleſiæ Catholicæ, cui ſoli licet baptizare.

47 [97] *Confeſſor Paulus à Bobba dixit:*

Me non mouet ſi aliquis Eccleſiæ fidem, & veritatem non vindicat, quando Apoſtolus dicat: Quid enim ſi exciderunt à fide quidam illorum? Nunquid infidelitas eorum fidem Dei [98] euacuauit? Abſit. Eſt enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Si autem Deus verax eſt, quomodo eſſe apud hæreticos baptiſmi veritas poteſt, apud quos deus non eſt? (Rom. 3.)

48 [99] *Confeſſor Pomponius à Dionyſiana dixit:*

Manifeſtum eſt, hereticos non poſſe baptizare, & remiſsionem peccatorum dare, qui poteſtatem non habent, vt aut ſoluere aut ligare aliquid in terris poſsint.

*Thimiſa. 49 [100] *Confeſſor Venantius à * Timiſa dixit:*

Si maritus peregre proficiſcens amico ſuo commendaſſet vxorem ſuam cuſtodiendam, commendatam ſibi ille quanta poſſet diligentia cōſeruaret, ne ab aliquo caſtitas eius & ſanctitas adulteraretur: Chriſtus dominus & deus noſter ad Patrem proficiſcens, ſponſam ſuam nobis commendauit, vtrūmne eam incorruptā & inuiolatam cuſtodiemus, an integritatem eius & caſtitatem mœchis & corruptoribus prodemus. Qui enim baptiſma eccleſiæ commune cum hereticis facit, ſponſam Chriſti adulteris prodit.

50 [101] *Aymnius ab Auſuaga dixit:*

Nos vnum baptiſma [102] accepimus, & ipſum tenemus & exercemus. Qui autem dicit quia & hęreticis licet baptizare, ipſe duo baptiſmata facit.

51 [103] *Saturninus à Victoriana dixit:*

Si licet hereticis baptizare, excuſati ſunt & defenſi illicita facientes. Nec video quare eos aut Chriſtus aduerſarios ſuos, aut Apoſtolus antichriſtos appellauerit.

52 [104] *Alius confeſſor Saturninus à Thucca dixit:*

Gentiles quamuis idola colant, tamen ſummum deum Patrem creatorem cognoſcunt & confitentur. [105] In hunc Marcion blaſphemat, & quidam non erubeſcunt Marcionis baptiſmū probare: quo modo tales ſacerdotes, ſacerdotij Dei aut ſeruant aut vindicant, qui hoſtes Dei non baptizant, & ſic illis communicant?

53 [106] *Marcellus à Zama dixit:*

Cum peccata non niſi in Eccleſiæ baptiſmo remittantur, qui hæreticum non baptizat, peccatori communicat.

54 [107] *Confeſſor Hireneus ab Vlulis dixit:*

[108] Si ideo Eccleſia hereticum non baptizat, quod dicatur iam baptizatus eſſe: hereſis maior eſt.

55 [109] *Donatus à Cybaliana dixit:*

Ego vnam eccleſiam & vnum baptiſma eius noui: ſi eſt qui dicat eſſe apud hæreticos baptiſmi gratiam: ante eſt vt oſtendat & probet eſſe illic eccleſiam.

56 [110] *Zozimus à Tharaſſa dixit:*

Reuelatione facta veritatis, cedat error veritati: quia & Petrus qui prius circuncidebat, ceſſit Paulo veritatem prædicanti. (Galat. 2.)

57 [111] *Iulianus à Telepte dixit:*

Scriptum eſt: Nemo poteſt aliquid accipere, niſi datum fuerit illi de cœlo. Si hæreſis de cœlo eſt, poteſt & baptiſma dare. (Ioan. 3.)

58 [112] *Confeſſor Fauſtus à Timida regia dixit:*

Non ſibi blandiantur, qui hæreticis patrocinantur. Qui pro hæreticis eccleſiaſtico baptiſmati intercedit, illos Chriſtianos, & nos hæreticos facit.

59 [113] *Geminius à Furnis dixit:*

Quidam de collegis hereticos præponere ſibi poſſunt, nobis non poſſunt: & ideo quod ſemel decreuimus, tenemus, vt ab hæreticis venientes baptizemus.

60 [114] *Rogatianus à Noua dixit*

Eccleſiam Chriſtus inſtituit, hæreſim diabolus, quo modo poteſt habere baptiſmum Chriſti ſynagoga ſatanæ?

61 [115] *Confeſſor Therapius à Bulla dixit:*

Qui hæreticis Eccleſiæ baptiſma concedit & prodit, quid aliud ſponſæ Chriſti quam Iudas exiſtit?

62 *Confeſſor* [116] *item alius Lucius à Membreſa dixit:*

Scriptum eſt: Deus peccatorem non audit: hereticus qui peccator eſt, quo modo audiri in baptiſmo poteſt?

63 [117] *Item alius Felix à Buſlaceni dixit:*

In hereticis ſine Eccleſię baptiſmo admittendis, nemo conſuetudinē rationi & veritati pręponat, quia cōſuetudinem ratio & veritas ſemper excludit.

64 [118] *Alius Saturninus ab Auitinis dixit:*

Si potest antichristus dare alicui gratiã Christi; possunt & hæretici baptizare, qui appellati sunt antichristi.

65 [119] *Quintus ab Aggya dixit:*

Ille potest dare aliquid, qui aliquid habuerit: hæretici autem quid possunt dare, quos constat nihil habere?

66 [120] *Alius Iulianus à Marcelliana dixit:*

Matth. 6. Si potest homo duobus dominis seruire; Deo & mammonæ; potest & baptisma duobus seruirẽ, Christiano & hæretico.

67 [121] *Tenax ab Horrisc alia dixit:*

Baptisma vnum est, sed Ecclesiæ. Vbi Ecclesia non est, baptisma illic esse non potest.

68 [122] *Confessor alius Victor ab Assuris dixit:*

Ephes. 4. Scriptum est, quia Deus vnus est, & Christus vnus est, & Ecclesia vna, & baptisma vnum. Quo modo ergo illic baptizari aliquis potest, vbi Deus & Christus, & Ecclesia vna non est?

69 [123] *Donatulus à Capse dixit:*

Et ego semper hoc sensi, vt hæretici qui nihil foris consequi possunt, quando ad Ecclesiam conuertuntur, baptizentur.

70 [124] *Martyr de scismaticis Verulus à Rusicade dixit:*

Homo hæreticus dare non potest quod non habet; multo magis schismaticus, [125] qui quod habuit amisit.

71 [126] *Pudentianus à Cuiculi dixit:*

Nouitas episcopatus effecit fratres dilectissimi, vt sustinerem quid maiores iudicarẽt. Nam hæreses nihil habere, nec posse manifestum est; atque ita si qui ex eis venerint, baptizari æquissime statutum est.

72 [127] *Martyr Petrus ab* * *Hippone Diarrito dixit:*

*Hyppone Diarrhito.

Cum baptisma vnum sit in Catholica Ecclesia; manifestum est, non posse extra Ecclesiam baptizari. Et ideo in hæresi tinctos siue in schismate, venientes ad Ecclesiam censeo baptizari oportere.

73 [128] *Item alius Lucius ab Ausafa dixit:*

Secundum motum animi mei, & spiritus sancti, cùm sit vnus Deus pater Domini nostri Iesu Christi, & vnus Christus, & vna spes, & vnus spiritus, & vna Ecclesia; vnum debet esse & baptisma. Et ideo dico, si quid *ab hæreticis motũ aut factum fuerit, rescindi debere, & eos qui inde veniunt in Ecclesia baptizandos esse.

*apud hæreticos.

74 [129] *Item alius Felix à Gurgitibus dixit:*

Ego censeo, vt secundum sanctarum scripturarum præcepta, baptizatus ab hæreticis illicitè extra Ecclesiam, cum ad Ecclesiam confugere voluerit, gratiam baptismi vbi licite datur consequatur.

75 [130] *Pusillus à Lamasba dixit:*

Ego credo baptisma salutare non esse, nisi in Ecclesia Catholica. Quidquid absque Catholica fuerit, simulatio est.

76 [131] *Martyr Saluianus à Gazaufala dixit:*

Hæreticos nihil habere cõstat; & ideo ad nos veniunt, vt possint accipere quod non habent.

77 [132] *Honoratus à Tucca dixit:*

Cum Christus veritas sit, magis veritatem quàm consuetudinem sequi debemus; vt hæreticos qui ideo ad nos veniunt, quia foris nihil accipere potuerunt, Ecclesiæ baptismo sanctificemus.

78 [133] *Victor ab Octauo dixit:*

Quod & ipsi scitis, non olim sum Episcopus constitutus, & ideo expectabam præcessorum consilium. Hoc itaque existimo, vt quicunque ex hæresi venerint, sine dubio baptizentur.

79 [134] *Confessor Clarus à Mascula dixit:*

Manifesta est sententia Domini nostri Iesu Christi, Apostolos suos mittentis, & ipsis solis potestatem à patre sibi datam permittentis, quibus nos successimus, eadem potestate ecclesiam Domini gubernantes, & credentium fidem baptizantes. Et ideo hæretici qui nec potestatem foris, nec ecclesiam Christi habent, neminem baptizare baptismo eius possunt.

80 *Martyr* [135] *Secundianus à Thambeis dixit:*

Non debemus hęreticos nostra pręsumptione decipere; vt in ecclesia Domini nostri Iesu Christi non baptizati, ac per hoc remissionem peccatorum non consecuti, cùm iudicij dies venerit nobis imputent, quod per nos non sint baptizati, & indulgentiam diuinæ gratiæ consecuti. Propter quod, cum sit vna Ecclesia, & vnum baptisma, quando ad nos conuertuntur, simul cum Ecclesia & Ecclesiæ baptismum consequantur.

81 [136] *Item alius Aurelius à Chullabi dixit:*

Ioannes Apostolus in epistola sua posuit dicens: Si quis ad vos venit, & doctrinam Christi non habet, nolite eum admittere in domum vestrã, &, aue, illi ne dixeritis. Qui enim dixerit illi, aue, communicat factis eius malis. Quo modo admitti tales temere in domum Dei possunt, qui in domum nostram priuatam admitti prohibentur? aut quo modo cum eis [137] sine ecclesię baptismo communicare possumus, quibus si, aue, tantum dixerimus, factis eorum malis communicamus? 2. Ioan. 1.

82 *Confessor* [138] *Litteus à Gemellis dixit:*

Cæcus si cæcum ducat, ambo in foueam cadunt. Cùm ergo hęreticos constet non posse illuminare quenquam, vtpote cæcos, baptisma eorum non valet. Matth. 15.

83.84.85. [139] *Natalis ab Oea dixit:*

Tam ego præsens, quàm Pompeius Sabratensis, quàm etiam Dioga Leptimagnensis, qui mihi mandauerunt corpore quidem absentes, spiritu pręsentes, censemus quod & collegę nostri; quod hæretici communicationem habere nobiscum non possunt, nisi ecclesiastico baptismo baptizati fuerint.

86 [140] *Iannius à Neapoli dixit:*

Ab eo quod semel censuimus non recedo, vt hæ-

vt hæreticos venientes ad Ecclesiã baptizemus.

87 [41] *Confessor & martyr Cyprianus à Carthagine dixit:*

Meam sententiam plenißime exprimit epistola quæ ad Iubaianum collegã nostrum scripta est; 1.Ioan.2. hæreticos secundum euangelicam & Apostolicam contestationem aduersarios Christi & antichristos appellatos, quando ad Ecclesiam venerint, vnico Ecclesiæ baptismo baptizandos esse, vt poßint fieri de aduersarijs amici, & de antichristis Christiani.

ADNOTATIONES IN CONcilium Carthaginiense.

Prologus. 1. Cum in vnum Carthagini conuenissent Kalendis Septembris) *Sic cum excusis Cambro.codex; Affliginiensis verò cum Marchiu. Dun. & Blandin. legunt:* Carthagine, D. *August.* Carthaginem. *Eligat lector quod volet. Atqui:* Kalendis, *cũ Ms. legit idem August. pro eo quod alij:* Calendis.

2. litteræ Iubaiani) *Magis probari hanc lectionem quam quod legunt Græci:* Iubiani, *aut Anglic. codex:* Iuuaiani, *supra diximus epistola ad Iubaianum. Certe D. Augustin. nobiscum etiam Ms. constanter legit.*

3. Audistis Collegæ dilectißimi) *Citat hæc verba D. Augustin. de baptismo contra Donatistas, libr. 2. cap. 2. libr. 3 cap. 3. & libr. 6. cap. 6. & late excutit singula toto libro secundo; vt eos doceat exemplo Cypriani, & si sententijs differant, in pace tamen vnitatis manere oportere. Quum autem vel ipso illo & D. Hierony. contra Lucife. testibus, de collegis suis loquatur, frustra detorserit quispiam contra primatum Romani Pontificis illud: Neque enim quisquam nostrũ Episcopum Episcoporum se esse constituit. Verum de hoc latius supra epistola ad Quintum.*

4. & quid ego) *Tribus locis diuus Augusti.* quidque ego.

5. sed etiam instructum se esse gratias egit) *Præter Cambronensem non habent Ms. nostri:* instructum se esse. *Verum legit vbique Aug. etiam in Ms. Afflig. codice.*

6. aut à iure communicationis) *Siue hoc legas cum Manutio & Cambronensi codice, siue:* communionis, *quod constanter D. Augustinus & cæteri Ms. perinde est.*

7. quando habeat omnis, &c.) *Adnotat hic Erasmus, Cum sacramenti res tractetur ac fidei, vnũquemque suo relinqui iudicio. Quod nimis crude ab illo dictum est; neque enim id verum est, præterquam (iuxta quod interpretatur D. Augu. dict. li. 3. ca. 3.) in his quæstionibus, quæ nondum eliquatißima perspectione discussæ sunt.*

8. tamque iudicari ab alio non poßit, quàm nec ipse potest) *Recte sic meo iudicio Manutius & Morelius, nam non multum dissentiunt Ms. Afflig. Dunen. Marchiu. Blandin. & Cauchij legentes:* tam quod, &c. quam. *Antea erat in excusis:* tanquam, &c. quum. D. *Augustin. etiam libri 2. cap. 2. contra Donat.* tãquam &c. quomodo, *& lib. 6. cap. 6. sicut excusi:* quum. *Quare & illum vtrobique sic castigandum censeo, præsertim quum posteriori loco legat ipse vtrobique:* potest, *& nobiscum legat supra citatus Ms. Affligiu. Augustini cod.*

9. qui vnus & solus habet potestatem) *Hæc quoque lectio apud illum substituenda est, dicti lib. 2. cap. 2. in locum eius quod legit:* qui vnus est solus habens, *nam illud habet Ms. & in alijs duobus locis apud ipsum legitur.*

10. Cæcilius à Bilta) *Ms. præter Cambronen.* Sententia prima. ab Hilta, *sic & August. Ms. Verum prius habet D. Augu. excusus dicti libri 6. 8. cap. Neutrum tamen reperitur apud Plinium aut Ptolomeum, nisi forte eadem sit ciuitas quam Bentam vocat Ptolomeus in Mauritania Tingitana, aut Buttam prope Syrtes in Africa.*

11. Ego vnum baptisma in Ecclesia sola) *Ms. 4. & Cauchij:* solum, *at prius cum excusis legit Cambron. cod. & D. August. & confirmatur ex eo quod postea sequitur:* soli Ecclesiæ. *Sic autem respondet Augustinus, vt ostendat omnia hæc competere etiam in peccatores, qui tamen baptisma vere administrant.*

12. per mendacium aguntur) *Ms. quatuor:* geruntur.

13. vt antistites diaboli Eucharistiã audeant facere) *Ex Ms. nostrorum omnium lectione plurale pro singulari substitui. Legit tamen singulare August. Ms.*

14. Primus à Mißgirpa) *Sic Ms. quatuor, nec* 2.
multum differt quod habet Cambronen. Miscirpa, *pro eo quod habebant excusi cum D. Augustino:* Migirpa, *De eadem ciuitate intelligo, quod in concilio 3. Carthag. sententiam dicit Tutus Migirtinensis, seu Mirgentinensis, vt potius legendum sit: Migirpinensis. Omisi verò cum Ms. & Manutio quod interserebatur:* Felix, *tum in excusis, tum apud D. Augustinum dicti libri 9. cap. eo quod Primus Episcopus supra Tomo primo cum alijs epistola 68. scripserit.*

15. cum non sit baptisma) *Variant codices hic & paulo post. Cambron. hic:* baptismum, *postea:* baptisma. *Contra alij Ms. quatuor, & Cauchij hic:* baptisma, *deinde:* baptismum. D. *verò August. cum Manutio vtrobique:* baptisma. *Distinguit autem, inter non esse baptismum & sine salute dari.*

16. Polycarpus ab Adrumeto) *Huius supra fit* 3.
mentio epistola 45. vbi Adrumetinam Coloniam vocat, & plerique M. cum aspiratione legunt. Hic contra Ms. & excusi omnes præter D. Augustin. dicti libri cap. 11. sine aspiratione, quomodo & Victor Vticensis hyst. Vandal. libr. 3. ac primum Carthaginiense concilium. Plinius quoque dict. libr. Cæsar comment. l. 5. & Salustius iuxta excusos cod. Rursum pro eo quod alij: Adrumetum, *Affligin. Dun. Marchin. & Blandin. codices legunt:* Adrimetum, *& Salustius Ms. in Iugurtha cum Solino:* Hadrimetus, *Item Plinius & Mela cum Augustino, & semel Ptolomeus ac Victor Vticensis:* Adrumentum. *Prima lectio maxime placet, eo quod Ptolomei sit Geogr. libr. 4. cap. 3. & lib. 8. Afric. tab. 2. qui eam collocat inter Aphrodisium & Leptim paruam iuxta mare in regione Africæ, quam Byzacium vocat Plinius. (Ita enim ibi castigandus est) & similiter D. Augustinus*

34. damnationis ira & erroris offectura] *Præ alijs placet hæc lectio. In excusis & Cambronensi cod. erat:* ira & erroris offensa; *in alijs Ms.* iram & erroris offecturam; *apud D. Augustinum excu.* iræ & erroris offocatum, *seu:* offectura; *apud eundem Ms.* iræ terroris offectura.

11. 35. Secundinus à Cedias] *De hac quoque ciuitate nihil compertum habeo. Ms. verò omnes legunt:* Cedias, *cum Manutio, pro eo quod Morelius:* Chedias, *& excus. cum D. Augu. dicti libr. ca. 18.* Chezas, *vel:* Chezias.

36. amici appellati sumus Dei, eius dignatione] *Ms. quidem præter Cambronensem cũ D. Augustino legunt:* de eius dignatione, *sed corrupte, vti patet ex ipsis D. August. verbis sequentibus: vt ab amicis Dei baptizentur.*

12. 37. Felix à Bagai] *Lectionem hanc Manutij & Morelij confirmat Cambronensis codex, & D. Augustin. tum dicti libri cap. 19. tum contra Parmen. lib. 3. cap. 4. & contra Cresc. lib. 3. cap. 17. ac post collat. ca. 19. vbi Bagaitam Donatistarum concilij meminit: item Optatus contra Parmen. lib. 3. cum de Bagaiensi Donato loquitur. Nec dissentiunt cæteri Ms. legentes vitio scribarum:* ab Agai. *Antea excusi corruptè:* à Bigai, *Augustin. Ms.* à Bagoei. *Existimo autem hanc eandem esse ciuitatem quæ* Vagæ, *nomine collocatur à Ptolomeo in Mauritania Cæsariensi, vt Græce scriptum fuerit ab ipso:* Βάγαι, *& Latine interpretatum:* Vagae, *postea concretis vitio operarum duabus litteris in diphthongum. Præsertim quum dictum concilium Donatistarum nuncupet D. Augustin. lib. de Vnit. cap. 16. Vagaitanum, & eiusdem sententia Vagaitanam epistola 151.*

14. 38. Polianus à Mileo] *Etiam hic cum illis consentiunt Ms. pro eo quod erat:* Pollianus, *& veram hanc esse lectionem patet ex Epigraphe epistolarum supra 78. & 80. Quare & apud D. August. dicti libri cap. 20. ita legendum, & pro:* Mileu, *quod ibi legitur:* Mileo, *aut:* Mileuo. *Nam Mileuum oppidum recensetur ab eodem epistola 168. & Mileuitanum Episcopum Optatum citat contra epistolam Parmen. libri 1. cap. 3. Quare & apud Ptolomeum legendum censeo:* Mileum, *vbi est:* Mireum, *iuxta Lares in Numidia. Quibus rite perpensis, Mileuitanum illud celebre concilium aduersus Pelag. in hac potius ciuitate conuenisse sentio, quam in insula Melita, vti plerique opinantur, præsertim quum ipsi Patres eius concilij sic alloquantur Innocentium Pontificem Romanum: De concilio Numidiæ ad te scripta direximus, & inter Numidiam & Melitam non mare duntaxat, sed & Africa & Bizaciũ sint intermedia.*

39. Theogenes ab Hippone Regio] *Cambronensis:* Theugenis *sed non placet, quum illud legat D. Augustinus dicti libri cap. 21. Hyppo Regius vero (quod Ms. omnes cum ἐπιχον legunt) fuit Episcopatus ipsius Diui Augustini, ciuitas Numidiæ ad mare sita, è regione Thabraica iuxta Ptolomeum, cuius meminerunt etiam Plinius, Solinus, Mela & Salustius in Iugurtha; capta à Vandalis & deuastata, teste Vict. lib. 1. (vbi lego:* Hyppone Regio, *pro eo quod est:* Regiorum) *iam olim mortuo, vti & in vita ipsius D. Possidius prosequitur, qui in ea, presbytero adhuc diuo Augusti. celebratum dicit Hipponense Concilium. Existimant plerique hodie vocari Bonam.*

40. Datiuus à Badis] *Etiam hic in 4. Ms. per-* 15.
peram ex peruersa litterarum diuisione legebatur: ab Adis, *nam Bada Colonia recensetur à Ptolomeo in Mauritania Cæsariensi, iuxta Zuchabarim; vide responsum D. Augusti. dicti libri cap. 22.*

41. Successus ab Abbir Germaniciana] *Le-* 16.
ctionem hanc Manutij & Morelij cũ Ms. præterquam quod legant: Abbyr, *confirmat concilium Carthag. 7. in quo sententiã profert Candidus Abbiritanus Germaniciorum; castigandus est itaque & D. Augustin. dicti libri cap. 23. vbi cum excusis legitur:* à bir Germaniciana, *nam habet etiam Ms. illud prius. Ego verò idem esse oppidum Aboriense existimarem, quod enumerat Plinius in Africa; nisi adderetur in dicto concilio, Numidia Proconsularis.*

42. Fortunatus à Tuchabori] *Sic lego cũ Ms.* 17.
præter Cambron. eo quod magis accedat ad ciuitatem quam vti modo diximus, Ptolomeus in mauritania Cæsar. collocat, nomine: Zuchabori, *apud quem etiam reperiuntur in Africa montes:* Chuzabari.

43. super petram edificauit Ecclesiam] *Manutius:* super Petrum, *sed præterquã quod Ms. prius legant, etiam id interpretatur D. Augustinus dicti libri cap. 24. quum distinguit inter ædificare super petram & super arenam. Quem secuti, cum Ms. recte legunt Morelius & Manutius:* Episcopis, *pro eo quod erat:* Apostolis.

44. Sedatus à Thuburbo] *Recte & hoc illi* 18.
cum Ms. 4. pro eo quod D. Augustin. dicti libri 1. cap. 25. cum excusis: Tuborbo. *Grauius in margine:* Tuborba, *aut Cambronen.* Tubarba, *nam & ipse Augustinus libro post collat. cum Donat. cap. 22. Thuburbitani Faustini meminit, Plinius quoque inter Colonias Africæ sex, Tuburbin recenset, & à Ptolomeo ciuitas Thuburbo, reperitur haud procul ab Vtina.*

45. velut cancere infecta] *Reposui hoc ex Ms. August. pro eo quod erat:* cancer.

46. Quare omnibus pacificis quidem viribus enitendum] *Hoc sic interpretatur D. Augustinus:* omnibus quidem viribus enitendum, sed tamen pacificis; *sic nempe, vt neminem qui dissentiat à communionis iure (iuxta quod Cyprianus monuerat) amoueamus. Vnde patet genuinam esse hanc, tum ipsius, tum Ms. præter Cambronen. lectionem, præ illa excus.* pacificis quidem viris, *Late tractatur ibidem, quod supra citauimus epistola ad Iubaianum de baptismi forma necessaria.*

74. regno cœlorum fiet alienus] *Verba præcedentia conuincunt, hoc potius legendum cum Manutio & Ms. quam quod habebant excusi:* sit, *aut D. Augustin.* fiat; *neque enim tale quid imprecabatur, qui pacem Ecclesiæ retinebat, quare & sic castigandus quoque D. Augu. consentiente etiam Ms. cod.*

48. Priuatianus à Sufetula] *Etiam hic casti-* 19.
gandus ille hoc pacto dicti lib. cap. 28 ex Ms. cod. cum Manutio & Morelio, pro eo quod legitur cum antea excusis: Suficula. *Nam Sufetula Episcopus in Bizacena prouincia Iocundus, subscripsit concil. 6. Carthagin. &*

legunt; sed & ipse Augustinus dicti libri 3.c. 6. vbi denuo hinc vetustam contrariam consuetudinem probat, habet: Libosus Vagensis. *Vaga autem à Ptolomeo in Numidia, è regione Cirtha collocatur. Vagensis etiam oppidi meminit Plinius & Silius Italicus lib. 3. Agra contra nulla mentio, nisi forte eadem sit quam Cæsar comm. lib. 5. oppidum Agar vocat, dissitum sedecim milibus passuum à Thapso ciuitate, cui vicina videtur facere Zertam & Vaceam oppida, quorum etiam Ptolomeus meminit.*

70. Itaque veritate manifestata, cedat consuetudo veritati) *Nulli quidem hoc habent, Ms. sed duntaxat:* ego sum consuetudo veritatis, *at genuinum esse patet ex vtroque D. Aug. loco.*

71. nunc baptizare incipiat) *Optime hoc primi Manutius & Morelius, uam & Augustinus legit & Ms. antea contrario sensu legebatur:* nec nunc, *corruptissimè.*

31. 72. Lucius à Thebeste] Lucius, *reposui ex Ms. eo quod in epistolis Cypriani plures legantur eius, nominis, nemo verò:* Leutius; *& confirmat quod infra vbi Lucius 62. loco sententiam dicit. præmittitur:* Alius. *Atqui legit quidem Optatus contra Parmen. lib. 2.* Theuestia, *& Ptolomeus collocat Theuestam in dicta Legione tertia, verum D. Hierony. proœmio in epistolam ad Galathas: Prætereo (inquit) Thebas Liberi quas in Africa condidit, quæ ciuitas nunc Thebestes dicitur. Magis igitur placet:* Thebeste, *quod habent manuscripti quatuor, tum ob iam dictam eius originem, tum quod diuus Augusti. exc. dicti libri sexti c. 38. cū vulgatis excusis legat:* Thabeste, *& Ms.* Thebeste, *Cambron. quoque:* Thebeme.

32. 73. Eugenius ab Ammædera] *Ex cognatione litterarum d. & el. irrepserat mendum apud Diuum Augustinū dicti libri capite trigesimo nono & in vulg. exc. Amædera enim est apud Ptolomeum, haud procul Theuesta iam dicta. Atque adeo non placet etiam, quod legunt Afflig. & Blandin. cod.* Immedra, *præsertim cum nobiscum legat Augu. Ms. qui tamen habet:* Eugeideus.

33. 74. Item alius Felix ab Amaccura] *Accedit magis hæc Manut. lectio, ad id quod habent quatuor Ms.* ab Amacchora, *pro quo D. Augustin. exc. dicti libri c. 40.* ab Accura, *Ms. vero & hic prim exc.* ab Accura, *Cambron. cod.* ab Hamuccura, *Morel. denique:* à Maccura. *Hinc autem patet, verissimum esse quod dixit Plin. dicti libri initio, Africæ populorum & oppidorum nomina ineffabilia esse, præterquam ipsorum linguis.*

75. quia alienus esse non potest] *Ita diuus Augustin. & veram esse lectionem ex verbis eius sequentibus colligitur. Alioqui certè magis placeret Ms. 4. & Costerij illa:* quia alienus esse non potest. *Antea excusi cum Cambr. cod.* qui alieni sunt nobiscum esse non possunt.

34. 76. Item alius Ianuarius Muzulensis] *Sic D. Augustinus dicti libri cap. 41. Manuscripti & excusi omnes præter Cābronen. qui legit:* à Mubucha. *Neutrum reperi apud Geographos, nisi fortè pro Misulanis populis, quos enumerat Plinius, & collocat ab Audo monte Numidia Australiores Ptolomeus:* Musulani, *legendum sit; aut Musula, apud Salustium in Iugurtha, vbi est Muthul, seu Muthula.*

77. Adelphius à Thasualte] *Rursum hic va-* 35.
riant exemplaria in litteris h & u. Nam Ms. 4. cum Manutio illud legunt, nec dissentit Affliginien. illud: Thesuatte *D. vero Augustin. dicti libri c. 42. cum prius excusis:* Thasbalte.

78. quando Ecclesia hæreticos non rebaptizet sed baptizet] *Ex D. Augustini responso confirmatur hac ipsius & Ms. quinque lectio, antea erat:* ab Ecclesia hæreticus non rebaptizetur, sed baptizetur.

79. Demetrius Aleptiminus) *Hoc rectè Ma-* 36.
nutius cum Ms. Cypr. & Augustin. exemplaribus, pro eo quod D. Augustin. dicti libri c. 43. cum antea excusis: Aleptuninus, *nam vox est more Africano composita, sicus infra vox* Leptimagnensis; *quorum illud rectè interpretatur Cauchius: à Lepti minore, hoc à Lepti magna. Collocatur autem Leptis parua & à Plinio & à Ptolomeo in Bizacio maritima, expugnata olim à Iulio Cæsare, nostra vero tempestate à Carolo quinto Cæsare Augusto. Nam tabulæ Ptolomei prorsus mihi persuadent, vt assentiar clariss. V. Dn. Cornelio Scheppero, qui Africam oppidum putat esse Leptim paruam, non Aphrodisium; quippe quum oram maritimam à Tuneto circumlegentibus, iuxta Ptolomeum primum occurrat Aphrodisium, ac deinde Adrumetum; & tamen in descriptione Tunetensis Regionis prius occurrat Adrumetum, quam Africa. Deinde non ita in mare prominebat Aphrodisium, vti Leptis & hodie Africa.*

80. Ecclesiæ catholicæ soli) *Ms. non habent:* catholicæ, *sed id legit D. Augustinus.*

81. Vincentius à Thibari) *Quum supra etiam* 37.
ad Thibaritanos scribatur epistola 56. miror Geographos huius nō meminisse, nisi sit ciuitas Thubursica aut Thubernica apud Ptolomeum in Numidia, aut Thubur Succubare apud diuum Augustinum lib. contra Petil. 3. cap. 34.

82. habemus vtique regulam veritatis) *D. Aug. dicti libri 8. cap. vltimo:* habent.

83. baptizantes eos) *Siue hoc legas cum excusis, siue cum Ms. & D. Augustin.* tingentes, *perinde est; alibi enim est eadem varietas.*

84. per manus impositionem in exorcismo) *Sic Ms. cum D. Aug. pro eo quod erat:* exorcismi; *vbi pulchrè ad hæc respondet.*

85. Marcus à Mactari) *Ms. Dunensis, Marchi-* 38.
nen. & Cauchij: Machtri, *Afflig. & Blādinien:* Machri. *Primum autem habet Cambronensis cum excusis, & D. August. libro septimo contra Donatist. c. 2. Alibi de hac mirum silentium.*

86. Propterea decernimus) *Ms.* decreuimus, *at ter illud legit D. August.*

87. Sattius à Sicilibba) *Legendum:* Sattius, 39.
non: Statius, *supra diximus epistola LIIII. hic autem etiam sic legunt Ms. & accedit quàm proximè quod habet diuus Augustinus dicti libri septimi c. 3.* Satius. *Placet autem lectio Manutij:* Sicilibba, *& Augustin. Ms. præ illa Aug. exc. & prius excusi:* Sicilippa, *quia in 7. Carthag. concilio subscripsit Prætextatus Sicilibrensis,*

brensis, vbi lego: Sicilibbensis.

40. 88. Victor à Gor] Ms. Chor, prius tamen D. August. dicti libri c. 4. Neque vero de hac aliquid habeo, nisi forte sit insula Gerra, quā collocat Ptolomeus iuxta Syrtim paruam.

41. 89. Aurelius ab Vtica] Vticæ frequens mentio apud Salustium in Iugurtha, & Cæsareus comm. lib. 5. Hæc teste Mela, fato Catonis insignis, & magnitudine (inquit Strabo libro vltimo) & auctoritate secunda post Carthaginem, & ea excisa Metropolis & receptaculum Romanorum ad res in Libia gerendas, eodem in sinu quo Carthago, ad alterum ex promontorijs quæ sinum faciunt; flumine Bagrada intermedio. Etiam à Phœnicibus seu Tyrijs (Plinio teste) condita. Et vetustiorem Carthagine fuisse, indicat illud Silij Italici liber 3. Prisca situ, veterisque ante arces condita Byrsæ. Ptolomeus Ytbicam nuncupat, neque enim litteram V. habent Græci, sed eam per Y. efferunt, vti rectè adnotauit Adolphus Mekercus de vera linguæ Græcæ pronunsiatione. Hodie Bysartha nuncupatur. Vide porro responsum diui August. dicti libri capite quinto.

42. 90. Confessor Iambus à Germaniciana] Diuus August. dict. lib. cap. 6. non habet: Confessor, neque 4. Ms. nostri, habet tamen cum excus. Cambron. cod. Atqui Germanicianæ nouæ fit mentio in concil. Africano, & de Germanitianensibus loquitur Diuus. Aug. epistola ad Pancarium, quæ 10. est in appendice Parisiensi. Suspicor eandem esse quæ Germiana nomine, apud Ptolomeum sita est in Mauritania Cæsariensi, ad fluuien Ampsagam, qui ab illa Numidiam disterminat.

43. 91. Lucianus à Rucuma] Castigandus est etiā sic D. August. cum consentiant Ms. pro: Rucumma, dicti lib. cap. 7. Alibi nihil de hoc reperi.

92. baptizandos esse] Tum hic tum supra & infra aliquoties concludit sententias episcoporum Cābro. cod. clausula hac: in pace; non male, vtpote ac si hæc adiecerint, vt significarent se in pace ecclesiæ persistere velle. Verum nolui in contexsū inserere, eo quod neque D. August. neque Ms. alij vspiam id legant.

44. 93. Pelagianus à Luperciana] Camb. prius exc. D. August. dict. lib. cap. 8. Lupertiana, prius vero cum Manut. Ms. cæteri.

94. Porro si hæresis) Ms. nostri præter Cābron. Proinde.

45. 95. Confessor & martyr Iader à Midila) Differentiam inter confessorem & martyrem latius tractatam habes Tom. 1. epistola 9. Rursum tamen præter Camb. neque Ms. neque D. August. dicti libri cap. 9. aliud legunt quàm: Iader à Midila. Atqui Midila quoque nulla mentio alibi, nisi forte sit ea quam Meltidam vocat Ptolomeus iuxta Bullariam in Africa.

46. 96. Item alius Felix à Mazrazana) D. August. dict. lib. cap. 10. Marazana cum prius excu. Camb. Marigana. Illud vero cum Morel. Ms. cæteri. Neque vero hinc aliquid certi habeo.

47. 97. Confessor Paulus à Bobba) Hoc substitui ex quatuor Ms. pro eo quod erat: ab Obba; neque enim huius vestigium vspiā reperire est, at Babba apud Plinium, & Baba apud Ptolomeum reperitur in Mauritania Tingitana, haud procul à Tamusida. Omissa est autem denuo à D. August. dict. lib. 11. cap. & à Ms. præter Cambron. vox: Confessor, & hic & vbique postea.

98. euacuauit] Quum Ms. cum August. hoc legant & hic & supra vbique; non placet quod habent alij: euacuabit.

99. Confessor Pomponius à Dionisiana] Ita 48.
cum Manut. Ms. omnes & August. præter Cābro. qui habet: Dinisiana; lectionem tamen D. August. excus. dict. lib. cap. 12. & prius excusorum: Iosiniana, probabilem facit, quod 7. conc. Carthag. subscripserit Laurentius Ioositanus, nisi forte legendum ibi sit: Icositanus, nam Icosium recenset Ptolomeus in Maurit. Cæsariensi.

100. Confessor Venantius à Thimisa] Ita 49.
Ms. quat. & Cambro. Thimisti, pro quo Diuus August. dicti libr. cap. 13. & Manut. ac Morel. item excu. cæteri legebant: Timisa. Reperitur quidem apud Ptolomeum & Thimissa vicina Vticæ, sed apud eundem reperitur: Thimisa iuxta Caradā fluuium, quæ vocatur à Plinio oppidum Thunisense, & à Strabone Tunis ciuitas. Atque adeo conijcio, veram & Ptolomei & huius loci lectionem esse: Tunisa, seu: Thunisa; facilis est enim librariorum error in tanta litterarum similitudine. Est ea ciuitas olim Arabum, nunc Africæ Regia, etiam hodie eodem loco sita, insignis memorabili expeditione Caroli quinti Romanorum Cæsaris semper Augusti ad annum 1535. qui in ipso eius portu Golettam egregiè muniuit; cuius Regiæ potentiam amplitudinem & populi mores late prosequitur Ioannes Leo Africanus descript. Afr. lib. 5.

101. Aymnius ab Ausuaga] Sic Manut. D. 50.
Aug. ex dict. lib. cap. 14. cum antea excus. Ausuagiga. Idem Ms. ab Ausaugiga: Cambro. Ausaga. cæteri Ms. Asuaga. Aliunde nihil reperire certi posui, malo tamen legi per simplex. g.

102. accepimus] Prorsus sic legendum cum August. e Ms. non autem: accipimus.

103. Saturninus à Victoriana] Vide D. Augu- 51.
stini responsum dict. lib. cap. 15. qui etiam lib. 22. de ciuitate dei cap. 8. in Victoriana villa minus 30. milibus ab Hippone distante, memoriam dicit fuisse Geruasii & Protasii martyrum, & miraculum ibi factum narrat. Videtur itaque illa antea ciuitas fuisse. Nam & restituti Victorianensis mentionē facit epistola 166.

104. Alius confessor Saturninus à Thucca] 52.
Cambr. Tugga, cæteri Ms. Thuca, verū aut: Thucca, legendum cum Manutio, aut: Tucca, cum Diuo Augustino dicti lib. c. 16. nam duæ eius nominis ciuitates reperiuntur apud Ptolomeum, altera in Mauritania Cæsariensi, altera in Numidia ad flumen Rubricatum, vnde & infra, qui 77. sententiam dixit, cognominatur Honoratus à Tucca.

105. In hunc Marcion blasphæmat] Hoc ex diuo Augustino & quinque manuscriptis substitui, pro eo quod erat in Cambronensi codice, & excusis: Marcionitæ blasphemant. Vide autem hac de re epistolam ad Iubaianum.

106. Marcellus à Zama] Zamense oppidū collo- 53.
catur à Plinio in Africa, & Zama maior à Ptolomeo; quantum suspicor an distinctionem à Zama seu potius

alterius

alterius Zamæ in Numidia. Illam autem rectè dicit Strabo fuisse Iubæ Regiam, est enim eius rei locuples testis Cæsar comm. lib. 5. Vbi sibi deditam à Zamensibus narrat: Quare & dum de superatis à Cæsare oppidis loquitur Strabo, puto legendum: Zama, pro eo quod est: Zagma, Vide responsum D. August. dicti lib. c. 17.

54. 107. Confessor Hireneus ab Vlulis] Aspirationem adieci ex Ms. Qui quamquam cõformiter cum excusis legant: Vlulis, nec multum dissentiat illud Cambronen. Vludis; censeo tamen legendum: Vzulis, seu: Vsulis. Nam & Vzulensis episcopus Castianus subscripsit Carthag. concil. 1. ac Theodori Vsulensis meminit D. Aug. contra Cresc. lib. 3. c. 19. Ptolomæus quoque Vsullam haud procul à minori Syrti collocat. Ita enim legendum pro eo quod est: Vsilla, patet, ex voce Græca: οὔσυλλα, quam legi illic testatur Viues in Aug.

108. Si ideo Ecclesia, &c.] Ita D. Aug. dicti li. 7. contra Donat. c. 18. & Ms. cum excus. præter Cãbron. qui longè aliter legit: Si in fide Ecclesiæ hæreticus non baptizet quomodo dicitur baptizatus in hæresi manens.

55. 109. Donatus à Cybaliana] Cum y hanc vocem legunt manuscripti, & eo accedit Cambronen. illud Gubaliana. Alibi nihil de hac reperi, præterquã apud D. Augustinum. qui dicti libri cap. 19. cum aliis excusis legit: Cibaliana.

56. 110. Zozimus à Tharassa] Hoc ex Ms. Affligin. Dunen. & Cambij cum diuo Augustino lib. 3. contra Donat. c. 7. pro eo quod alij: Zosimus. Pro: Tharassa, solus Cambronensis: Tharasa, neutrum reperi apud Geographos. D. Aug. responsum etiam habes dicti lib. 7. c. 20.

57. 111. Iulianus à Telepte] Ms. Thelepte, Cambro. Telapte; sed prius habet Diuus Augustin. dict. lib. cap. 21. & accedit quod Synodo Mileuitana subscripserit Donatianus Telepiensis (pro quo lego: Teleptensis) primæ sedis Bizacenæ prouinciæ. Quare miror nullam huius apud Plinium aut Ptolomeum mentionem fieri, nisi fortè sit eadem quam Zalaptam vocat iste, è regione Macomadæ.

58. 112. Confessor Faustus à Timida Regia] Cõstanter sic Diuus Augustin. dict. lib. cap. 22. & cæteri omnes. Nescio an eadem sit; quæ apud Ptolomeum Timica nomine, sita est iuxta Zamam maiorem. Propius autem accedit Thirusida apud Salustium in Iugurtha.

59. 113. Geminius à Furnis] Vide supra epistolam ad Furnitanos num. 66. Atqui de Furnis nulla mentio, præterquam apud Vict. Vtic. Vbi legitur Mansuetus Vricitanus incensus in porta Furnitana. Nam sic lego, pro eo quod ibi est: Fornitana. Diuus Augustin. hoc tractat. dict. lib. cap. 23.

60. 114. Rogatianus à Noua) Tractat hoc ibidem Diuus Aug. cap. 24. Coniicio autem nouam eandem esse quam Oppidum nouum Plinius & Oppidoneũ Ptolomeus nuncupat, in Mauritania Cæsariensi.

61. 115. Confessor Therapius à Bulla] Denuo addidimus aspirationem ex Ms. cũ Diuo Augustino dict. lib. cap. 25. Bulla autem duplex recensetur à Ptolomeo, nempe in Numidia Bulla regia (nam sic legendum coniicio ex Plinio, pro eo quod est: Bullaria) & in Africa Bulla mensa. Certè Bullensis Regiensis Epigonius subscripsit Concil. 3. Carthag. Suspicor eandem esse à qua Villaregiensis Candidus nuncupatur, apud Diuum Augustin. contra Cresc. lib. 2. cap. 10. & fortassis apud Opt. contra Parm. lib. 2. pro Ballitanus, Bonifacius, legendum est Bullitanus.

116. Item alius Lucius à Membresa] Vnice s. 62.
hanc dictionem lego, tum quod 4. Ms. legant: Membrasa, tum quod Diuus Augustin. lib. 3. contra epist. Parm. cap. 6. Saluij Membresitani meminit. Tractat vero ipse huius loci verba, sæpe dict. lib. cap. 26.

117. Item alius Felix à Bussaceni] Cambronẽ. 63.
Buselacemi, Morel. Bussacenis, cum Augustin. lib. 3. contra Donat. c. 8. Idem tamen legit lib. 7. c. 27. ab Vslaccenis, siue iuxta Ms. à Busslaccenis, Ms. Blandin. & Marchinen. ab Vstblacceni, Dunen. ab Vstlacceni, Affliginien. ab Vstrolacceni, vsque adeo vt mera coniectura hic sit opus. Fortassis legendum: ab Vsali colonia, quam Vtica vicinam dicit D. Augustinus de ciuitate dei lib. 22. c. 18. miraculis diui Stephani illustrem, & Vsaletũ vocatur à Plinio; aut quod malim à Bysacena, quæ collocatur à Ptolomeo in Bysacio, cuius episcopi martyrium describit Victor Vticensis libro 2.

118. Alius Saturninus ab Auitinis] Prorsus aut 64.
hoc modo legendum cum Manutio & quinque manuscriptis, aut cum Cambronensi: ab Abitinis. Nam de crudelitate Abitinensium Donatistarum, conqueritur D. Augustin. lib. 3. contra epist. Parmen. c. vlt. & Auita ciuitas collocatur à Ptolomeo in prouincia Carthaginiensi. De iisdem autem loqui eos, conuincit vicinitas litterarum V. & B. Quare & D. August. sic castigandus dicti lib. contra Don. c. 28. vbi legit sicut olim exc. ab itinis, neque placet etiam quod habet Morelius: à Vitinis.

119. Quintus ab Aggya] Sic Manutius & Mo- 65.
rel. Antea exc. cum Cambronẽsi & D. Augustin. dicti li. c. 29. ab Aggiua, cæteri Ms. ab Achia. Suspicor esse alteram duarum vrbiũ in Mauritania Cæsar. quarum vna Auzia, altera vocatur Augula.

120. Alius Iulianus à Marcelliana] Ita etiam 66.
illi ex Ms. antea erat: Marcellina: fortè eadem est quam Mallianam vocat diuus Augustinus epistola 74. & Manlianum Ptolomeus in Africa. Tractat ille hæc verba dict. lib. contra Donat. c. 30. vbi Ms. legit: à Macellina.

121. Tenax ab Horreis cæliæ.] Ms. 4. hic Victo- 67.
rem legunt, & Tenaci ascribunt quod sequitur, verum nobiscum Cambronensis codex & diuus Augustinus, dicti libri cap. 31. Qui: Horreiscæliæ, vna voce legit quod, duabus, Ms. cum excusis vulgatis; Manut. verò & Morel. Horreis cælianis; omnes autem cum aspiratione. De hac intelligo, quod in 7. concilio Carthag. subscripsisse legitur Hilarinus Orreocelensis, seu Orreocelorum; & in concilio Arelat. 2. ac Ephes. 2. Orcellẽses episcopi ex Bysacio; vbi tamen nullum nomen est apud Ptolomeum, quod aliquousque huc spectare videtur, præter Orbitam.

122. Confessor alius Victor ab Assuris] Si- 68.
ne legas: Assuris, cum D. Augustin. dicti libri c. 32.

Cambro.

Cambro. cod. & excusis, siue: Assuras, vti hic & supra epistola 64. cæteri Ms. non moror. Meminit Assuritani. Prætextati idem D. Augustinus lib. 1. con. Epistolam Parmen. c. 4. & Assuritanæ ciuitatis contra Petil. libri 2. cap. 1. atque adeo apud Victorem Vticẽsem lib. 2 coniicio legendum: Assuritana, pro eo quod est. Zuritana. Collocatur autem Assurus à Ptolomeo, haud procul ab Amædera de qua supra.

69. 123. Donatulus à Capse] Ms. 4. Donatus à Cabse, sed prius habet D. Augustinus dicti libri cap. 32. & genuinum est, quia alioqui adderetur: Alius. Atqui teste Strabone & Salustio (nam ipse Cæsar non meminit) inter cæteras deleta est Gapsa bello vltimo Africano, vbi Iugurtha thesauri erant. Capsitanos quoque recenset Plinius.

70. 124. Martyr de schismaticis, Verulus à Rusiccade] Quod etiam alibi adnotauimus, præter nomen & ciuitatem aliud non habent Ms. 4. neque D. Augustin. dicti libri c. 33. & illud: de schismaticis, non habet etiam Cauchij codex. Si legamus antẽ; sensus est, quod alij de hæreticis, istum solum de schismaticis dixisse, & sic vox: Martyr, subiicienda; aut quod Verulus prius schismaticus postea martyr fuerit. Neque vero placet, quod habent quatuor manuscripti: à Rusicca, nam Rusiccade maritima est Numidiæ ciuitas Ptolomæo & Plinio; Mela vero Africæ non rectè cõtribuit. Apud quem in Mauritania Cæsariensi pro eo quod: Rusiccada, legendum: Rusiccuta, quod Russecorum Ptolomeo & Ruscierium Plinio dicitur: quod vel ex 7. Syn. manifestum est, vbi subscribit ex Mauritania Cæsariensi Nuellus Rusiccuriensis Episcopus. De illa porro fuit Victor ille à Rusiccade seu Rusiccadiẽsis, cuius meminerunt Optatus contra Parmen. libro 1. & diuus Augustinus contra Cresc. libri 3. c. 27. ac de vnic. Baptis. c. 17. nam ibi sic legendum, pro eo quod est Rusiccariensis, & quod est libro contra Fulgent. Donatist. Rusiccaziensis. Quidam esse volunt eam, quæ hodie Astora nuncupatur.

125. quicquid habuit amisit] Nisi D. Augustin. etiam Ms. legeret: qui quod habuit, cum Cambronensi codice, & Cauchio; magis placeret vulgata lectio: quicquid habuit, aut quatuor Ms. quod habuit, duntaxat.

71. 126. Pudentianus à Cuiculi] Manuscripti quinque à Culculis, Cambronen. à Viculi. Nescio an huius ciuitatis fuerit episcopus, qui concilio 2. Carthag. subscribit Nicasius Culusitanus, & 6. ac 7. Vincentius, Apud Plinium & Ptolomeum nulla cum hac similitudo, præterquam illa in Mauritania Cæsarien. cui nomẽ Igelpili seu Igligili. Vide tractata hæc apud D. Augustinum dicti libri c. 35.

72. 127. Martyr Petrus de Hyppone Diarrhyto] Veram hanc esse lectionem præ vulgata, & D. August. dicti lib. c. 36. & rursum Ms. Diarrito, aut aliorum: Diarito, patet ex verbis his Plinij: Hipponẽ dilutum vocant Διάῤῥυτον, à Græcis dictam propter aquarum irrigua, & similiter Ptolõ. ad mare eã collocans, ac Mela; vtpote quæ à voce græca διαῤῥέω, deriuetur.

73. 128. Item alius Lucius ab Ausafa] Sic cõstanter Ms. etiam Augustin. cum Manutio, pro eo quod D. Augustin. excus. dicti libri cap. 37. cum alijs excusis: Auasafa; & rectius. Ipse enim Augustinus libri tertij contra Cresc. cap. 19. & 53. meminit Saluij Ausaphẽsis, ac libri 4. cap. 4. vbi perperam legitur Auaphensis.

74. 129. Item alius Felix à Gurgitibus] Nihil de hac reperi. Vide D. Augustin. dicti libri c. 38.

75. 130. Pusillus à Lamasba] Neque huius sit alicubi mentio nisi fortè sit ea, quæ Lamida Ptolomeo dicitur. Vide ibidem Augustin. c. 34.

76. 131. Martyr Saluianus à Gazausala] Cambronensis: Gauzafalla, Affligin. & Blandin. Gaiaifalia, Dunen. Gaianifalia, Marchin. & Cauchij: Gaiaufalia, sed primam omnium habet cum excusis diui Augustini etiam Ms. dicti libri cap. 30. & magis ad illud accedit ciuitas Gausaphna, sita apud Ptolomeum in Numidia.

77. 132. Honoratus à Tucca] Rursum Cambron. Tugga, & alij Ms. Thucca; verum prius habet diuus Augustinus dicti libri cap. 31. & de duplici Tucca supra diximus. Quare & sic etiam ille castigandus 3. lib. contra Donatist. c. 9. vbi perperã legitur: Actucca, præsertim cum Ms. Aug. habeat: à Tuccha.

78. 133. Victor ab Octauo] Sic D. Aug. excus. dict. li. c. 42. cum excusis. Ms. vero & Cambro. Octaua; cæteri Ms. Octauu. Octauiensis autem loci meminit Optatus contra Parm. lib. 3.

79. 134. Confessor Clarus à Mascula] Tractat hoc ibidem diuus Augustinus cap. 43. & meminit Donati Masculitani lib. 3. contra Cresc. ca. 27. Vocatur à Ptolomeo Maxula, & duplicem ponit in Africa; veterem prope Carthaginem, & alteram è regione Carthaginis iuxta Carpos. Quare & apud Plinium lego: Maxula, pro eo quod est: Maxulla. Coniicio etiam hinc apud Victorem Vticensem lib. 1. legendum: Masculitanum, pro eo quod est: Massilitanum littus, est enim hæc maritima, & similiter in conc. Hyppon. & 3. Carth. Masculitanos Episcopos fuisse puto, qui nuncupantur Massylitani.

81. 135. Secundianus à Thambeis] Placet magis hæc Ms. etiam Augustini lectio, quam aliorum: Tambis, ob. vulg. & excus. D. Augustin. dicti lib. c. 44. lectionem: à Thabeis; collocatur Thambes mons (fortassis aliquando ciuitas) in extrema Numidia parte; etiam Thabenæ ciuitatis meminit Cæsar comment. libr. 5. & Tabba quoque ciuitas legitur apud Ptolomeum in Byzacio.

136. Item alius Aurelius à Chullabi] Rectè hoc substituerunt Manutius & Morelius, pro eo quod cum excusis habet diuus Augustinus dicti libri cap. 45. à Cillani, siue iuxta Ms. Cillaui: quia accedũt quàm proximè Ms. quorum Cãbron. Cullabi, Dunẽ. Chubabi, alij tres: Chubali. Ciuitas est Numidiæ, quæ Plinio Chullu, Ptolomeo Culcua dicitur; de qua etiam in hæc verba Solinus: Vrbes in Numidia plurimæ, sed Cirta eminet, deinde Chulli, purpuratio fuco Tyrijs velleribus cõparata. Sic enim illum castigo pro eo quod corruptissimè legitur: Circa eminet Denichulli, & cæt.

137. sine ecclesiæ baptismo] siue hoc legas cum excusis & Anglic. siue cum manuscriptis, in Ecclesię baptismo, sensus cõstat; Cambron. vtrumque omittit.

82. 138. Litteus à Gemellis] Sic Ms. hic & apud diuum Augustinum cũ Manutio & Morelio, & epistola 77. Ms.

la 77. Ms. & excusi omnes; pro eo quod exc. Cypr. & D. Aug. dicti libri c. 46. Licteus. *De Gemellis nihil compertum habeo.*

83. 139. Natalis ab Oea] *Rectè iste tam pro se quam*
84. *pro* Sabratensi, & Leptimagnensi *episcopis senten*
85. *tiam dixit, quia tres eas ciuitates Tripolim constituisse prouinciam, testis est in hæc verba Solinus: Achai Tripolim lingua sua signant, de trium vrbium numero, Oeæ, Sabratæ, Leptis magnæ. Ita enim eundem castigo, pro eo quod erat mendosissimè: Athei &c. Numento 1. Iabratem Leptis. Magnè e. Nam & à Ptolomeo haud procul à se inuicem collocantur tres illæ, prarterquam quod legat:* Sabathra, *sed perperam mea sententia, quod & Plinius nobiscum legat, & de his iisdem sic Silius Italicus libr. 3. Sabrata tum Tyrium vulgus, Saranáque Leptis, Oeaque, Trinácrios Afris permixta colonos. Item Victor Vticensis inter Tripolitanos Episcopos numerat libro 1. Vices Sabrathenũ & Cresconium Oeensem. Ita enim lego pro eo quod erat: Vicsabratenum & Cresc. Eeesem. Oea enim etiam reperitur apud Melam, & apud Plinium Oeensis ciuitas. Leptis tum apud illum tum apud Plinium, Strabonem, & Salustium inter duas Syrtes collocatur. Quare & hic & apud D. August, dicti libri c. 47. Vera lectio est:* Natalis ab Oea, *non:* à Boea. *Item rectè interpretatus est Leptimagnensem Cauchius à Lepti magna.*

140. Iunius à Neapoli] *Cambronensis:* Ianua- 86.
rius, *sed prior est genuina, eo quod non præmittatur:* Alius, *Atqui Neapolim quidem vocatam Leptim maiorem, testantur Plinius, Strabo, & Ptolomeus, sed iidem cum Mela alteram recensent Neapolim, & collocatur à Ptolomeo iuxta Curubin ad mare, cuius & apud Cæsarem mentio comm. lib. 5. & etiam hodie exstat 12. à Tuneto miliario. Eiusdem ciuitatis episcopum fuisse censeo, qui 7. concilio Carthag. subscripsit. Vide responsum D. August. dicti libri capite vigesimo octauo.*

141. Confessor & martyr Cyprianus] *Rur-* 87.
sum præter Cambronensem non habent Manuscripti illud: Confessor & Martyr, *neque diuus Augustinus dicti libri capite vigesimonono.*

FINIS TOMI SECVNDI OPERVM
DIVI CYPRIANI.

Visitaui has adnotationes de Mandato Reuerendissimi Domini Episcopi Brugensis, & reperi eas Catholicas ac dignas quod typis tradantur.

Franciscus vanden Heede,
Offic. Brugen.

INDEX TOMI SECVNDI Alphabeticus.

D. CAECILII
CYPRIANI
CARTHAGINIENSIS
Episcopi totius Africæ Primatis & gloriosissimi Martyris.

OPERVM

TOMVS TERTIVS.

IACOBI PAMELII DE TITVLO ET ORDINE TERTII Tomi ad Lectorem Præfatio.

CVR *qui hoc Tomo continentur, à reliquis Cypriani libris discreuerim, non mirabitur, qui editionem Manutij viderit; quippe qui seorsum ab aliis ipse quoque hos excuderit; ex quo etiam Titulum illum:* D. CYPRIANO ADSCRIPTA OPERA, *mutauimus. Non quod omnia huius classis in dubium reuocemus, aut notha censeamus, quemadmodum illi qui iampridem in duos Tomos opera D. Cypriani distinxerunt, & hæc nuncuparũt Opera falsò ipsi inscripta; sed quòd nosse expediat, quæ citra controuersiam illius semper habita fuerint, & quænam aliquando pro dubiis aut adulterinis reputata. Inter hæc verò, commodissimo quantum quidem mihi videtur, ordine, primo loco collocaui, quæ stilus ipse & scripturæ citatæ certò conuincunt esse D. Cypriani genuina. Cuiusmodi sunt: libri* De Spectaculis, De Disciplina & Bono Pudicitiæ, De Laude Martyrij, ac Ad Nouatianum. *Secundo loco, in quibus, etsi stilus nonnihil hæsitationis adferat, multa tamen sunt, quæ aut D. Cypriani esse persuadeant, aut vt minimum scriptoris æquè vetusti. Qualia sunt: opus illud insigne* Ad Cornelium Papam de cardinalibus Christi operibus, in 12. Tractatus distinctum, De Aleatoribus, De montibus Sina & Syon. Carmina de Genesi, De Sodoma, Ad Senatorem Apostatam, ac De Pascha Domini. Orationes quoque pro Martyribus, & sub die Passionis Cypriani. *Tertio loco, quæ certis argumentis deprehendi aliorum esse Auctorum, & quorundam de nomine etiam notorum. Cuius generis sunt:* De Singularitate Clericorum Origenis, Expositio in Symbolum Apostolorum Rufini. Ad Vigilium Celsi in Altercationem Iasonis & Papisci Præfatio. Aduersus Iudæos qui Christum insecuti sunt. De Reuelatione capitis B. Ioannis Baptistæ. De duplici Martyrio ad Fortunatum. Liber denique de duodecim Abusionibus Sæculi, ac Cœna D. Cypriano falsò inscripta, *quippe quæ nihil ipso dignum contineat, quare & à me prætermissa foret, nisi Morelius prius edidisset, & reperiretur in quibusdam Ms. codicibus. Verum de his plus satis, quum de singulis censuræ nostræ rationes, suis argumentis subiecerim. Cæterum etiam temporis quo scripta sunt, quantum fieri potuit à me habita est ratio. Primo enim loco posuimus quæ in Secessu scripsisse videtur,* De Spectaculis, ac De Bono Pudicitiæ, ad Plebem suam; De Laude Martyrij, ad Moysen & Maximum. *Deinde quæ post reditum à Secessu,* ad Nouatianum ac ad Cornelium. *Posthæc, de quibus nihil certi haberi potest,* & Carmina. *Po-*

stremo, orationes duas, quarum vna titulum habet: Sub die Passionis Cypriani. *In illis quoque quæ certo constat ipsius non esse; iuxta ætatem qua claruisse eos cõstat,* Originem Rufino, *& Auctores Opusculorum* ad Vigilium, *ac* Aduersus Iudæos, *Auctoribus* De Reuelatione capitis B. Ioannis, *ac* De Duplici Martyrio *præposui; ad calcem tamen reiectis cæteris duobus opusculis, etsi vetustioribus, quod omnibus lectu minus digna videantur. Habes optime Lector etiam huius Tomi ordinis rationem & censuras, quas tamen eruditorum Theologorum iudicio, & præsertim Apostolicæ sedis sententiæ (vti & cætera omnia nostra) lubenter submittimus. Vale & viue feliciter, apud Opt. Max. nostri laboris & vigiliarum memor.*

D. CÆCILIO CYPRIANO ADSCRIPTA OPERA, DELECTV QVOQVE SINGVLORVM HABITO, IN ORDINEM REDACTA cum suis argumentis adnotationibúsque.

DE SPECTACVLIS.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Agit primum auctor aduersus illos, qui spectacula gentilium publica scripturarum auctoritate vindicare nitebantur; & quanquam nusquam disertis scripturæ verbis prohibita sint, damnata tamen idololatriæ interdicto hinc probat, quod nullum non spectaculi genus idolis consecratum sit. Deinde, per singula Ludorum genera, quæ sint in spectando pericula, paulo Latius quam epistola secũda ad Donatum prosequitur; & præsertim eorum, quibus obscœnitatis (inquit) magisterium traditur simulachris libidinis. Postremo spectacula Christiano homine digna, quibus merito oblectare se debeat, paucis recenset. Imitatus haud dubie librum Tertulliani de Spectaculis, quem alicubi & Græcè & Latinè se scripsisse ille indicat; tam refertum ijs omnibus quæ ad hoc institutum faciunt vt commentarij loco esse posit dum de spectaculorum diuersitate agendum est. Atquè adeò etiam mihi prorsus persuadeo, hunc librum Cypriani genuinum esse; Nam & stilus, & phrases quædam, planè idipsum conuincunt. Scriptum vero ab illo in secessu, ex frontispicio colligere mihi videor. Quare rectè eius nomine in lucem est editus à Manutio & Morelio, quibus solis hactenus illum acceptum debemus.

CYPRIANVS PLEBI IN Euangelio stanti Salutem.

VT me satis cõtristat & animũ meum grauiter affligit, cũ nulla mihi scribendi ad vos porrigitur occasio (detrimentũ est enim meũ vobiscũ non colloqui) ita nihil mihi tantam lętitiam, hilaritatémq; restituit, quã cũ adest rursus occasio. vobiscum me esse arbitror, cum vobis per litteras loquor. quanquã igitur ita se hęc habere quæ dico, certos vos esse sciam, nec quidquam de verborum meorum veritate dubitare: tamen etiam argumentum sinceritatem rei asserit; nam cum nulla prorsus præteritur occasio, probatur affectio. Quáuis ergo certus sim, vos non minus esse in vitæ actu graues, quam in sacramento fideles, tamen, quoniam non desunt vitiorũ assertores blandi, & indulgentes patroni, qui pręstãt virijs auctoritaté, & quod est deterius, censuram scripturarum cœlestium in aduocationem criminum conuertunt; quasi sicut innocés spectaculorum ad remisionem animi appetatur voluptas (nam & eousque eneruatus est ecclesiasticæ disciplin ę vigor, & ita omni languore vitiorum, pręcipitatur in peius, vt iam non virijs excusatio, sed auctoritas detur) placuit paucis vos non nunc instruere, sed instructos admonere, ne quia malè sunt vincta vulnera, sanitatis obductę perrumpant cicatricem. Nullũ enim malũ difficilius extinguitur, quam quod faciles reditus habet, dum & multitudinis cõsensu asseritur, & excusatione blanditur. Nõ pudet, non pudet inquam fideles homines, & Christiani sibi nominis auctoritatem vindicantes, superstitiones vanas gentilium cum spectaculis mixtas de scripturis cœlestibus vindicare? & auctoritaté idololatriæ conferre? nam quando id, quod in honore alicuius idoli ab ethnicis agitur, à fidelibus Christianis spectaculo frequentatur; & idololatria gentilis asseritur, & in contumeliam Dei religio vera, & diuina calcatur. Pudor me tenet pręscriptiones eorũ in hac causa, & patrocinia referre. Vbi inquiunt scripta sunt ista? vbi prohibita?[1] Alioquin, & auri-
ga est Israël Helias, & ante arcam Dauid ipse 4. Reg. 2.
saltauit;[2] Nabla æra tympana, tibias, citharas, 2. Reg. 6.
choros legimus. Apostolus quoque dimicans, 1. Para. 15.
cestus, & colluctationis nostræ aduersus spiri- Ephes. 6.
talia nequitiæ proponit certamé. Rursus de sta- 1. Cor. 9.
dijs sumit exépla, coronæ quoque collocat pręmia. Cur ergo homini Christiano fideli non liceat spectare, quod licuit diuinis litteris scribere? Hoc in loco dixerim lõge melius fuisse istis, nullas litteras nosse, quã sic litteras legere. Verba enim, & exempla, quę ad exhortationem euangelicæ virtutis posita sunt, ad vitiorum patrocinia transferuntur: quoniam non vt spectarentur ista scripta sunt, sed vt animis nostris instantia maior excitaretur in rebus profuturis, dum tanta est apud ethnicos in rebus nõ profuturis. Argumentum est ergo excitãdę virtutis, non permisio, siue libertas spectandi gẽtilis erroris; vt per hanc animus plus accendatur ad Euangelicã virtuté propter diuina prænnia, cum per omnium laborum, & dolorum calamitatem concedatur peruenire ad terrena compẽdia. Nã quod Helias auriga est Israëlis, non patrocinatur spectãdis Circensibus,[3] in nullo enim is circo cucurrit. Et quod Dauid in cõspectu dei choros egit, nihil adiuuat in theatro sedentes Christianos fideles. Nulla enim obscœnis motibus mẽbra distorqués, desaltauit gręcæ libidinis fabulã. Nabla * æra, tibiæ, & citharę Deũ cecinerunt; nõ idolũ. Non igitur pręscribetur, vt spectétur illicita: diabolo artifice ex sanctis in illicita mutata sunt. Pręscribat igitur istis pudor, etiã si nõ possunt sanctę litterę. Quędam enim

scriptura

ſcriptura magis prouidet in præcipiendo: verecundiam paſſa plus interdixit, quia tacuit: veritas ſi ad hæc vſque deſcenderet, peſsimè de fidelibus ſuis ſenſiſſet, nam & plerunque in præceptis quædam vtilius tacetur: [4] admonent ſæpe dum interdicuntur: ita etiam tacentur, dum in litteris ſcripta ſunt; & præceptorum loco ſeueritas loquitur, & ratio loquitur, quæ ſcriptura côticuit, ſecum tantum vnuſquiſque deliberet, & cum perſona profeſsionis ſuæ loquatur, nihil vnquam indecorum geret; plus enim ponderis habebit ſententia, quæ nulli ſe alteri debebit niſi ſibi. Quid ſcriptura interdixit? Prohibuit enim ſpectari, quod prohibet geri. Omnia inquam iſta ſpectaculorum genera damnauit, quando idololatriam ſuſtulit, ludorum omniũ matrem; vnde hæc vanitatis & leuitatis monſtra venerunt. Quod enim ſpectaculum ſine idolo? quis ludus ſine ſacrificio? quod certamen non conſecratũ mortuo? Quid inter hæc Chriſtianus fidelis facit? ſi idololatriam fugit, quid loquitur? qui iam ſanctus ſit, de rebus crimino ſis voluptatem capit? Quid côtra Deum ſuperſtitiones probat, quas amat dum ſpectat? Cæterum ſciat hæc omnia inuenta dæmoniorum eſſe, non Dei. Impudenter in Eccleſia dæmonia exorcizat, quorum voluptates in ſpectaculis laudat: [5] & cum ſemel illi renuncians, reciſa ſit res omnis in baptiſmate; dum poſt Chriſtũ [6] ad diaboli ſpectaculum vadit, Chriſto tanquam diabolo renũciat. Idololatria, vt iam dixi, ludorum omnium mater eſt; quæ vt ad ſe Chriſtiani fideles veniant, blanditur illis per oculorum, & auriũ voluptatem. Romulus Conſo quaſi conſilij Deo ob rapiendas Sabinas Circenſes primus conſecrauit. Cæterum reliqui, dum vrbem fames occupaſſet, ad aduocationem populi acquiſiti ſunt ludi ſcœnici, & Cereri & Libero dicati poſtmodum, reliquiſque idolis, & mortuis. Græca illa certamina, vel in cantibus, vel in fidibus, vel in vocibus, vel in viribus præſides ſuos habent varia dæmonia; & quicquid eſt aliud, quod ſpectantium aut oculos mouet, aut delinit aures; ſi cum origine ſua, & inſtitutione quæratur, cauſam præfert aut idolum, aut dæmonium, aut mortuum. Ita diabolus artifex quia idololatriam per ſe nudam ſciebat horreri, ſpectaculis miſcuit, vt per voluptatem poſſet amari. Plura proſequi quid eſt neceſſe? vel ſacrificiorum in ludis genera monſtruoſa deſcribere? inter quæ nonnunquam & homo fit hoſtia, latrocinio ſacerdotis; dũ cruor etiam de iugulo calidus exceptus patera, dum adhuc feruet, & quaſi ſitienti idolo in faciem ia ctatus crudeliter propinatur; & inter voluptates ſpectantium quorundam mors erogatur, vt per cruentum ſpectaculum ſæuire diſcatur: quaſi parum ſit homini priuata ſua rabies, niſi illam & publicè diſcat. Ad pœnam hominis fera rabida nutritur in delicijs, vt ſub ſpectantium oculis crudelius inſaniat: erudit artifex belluã, quæ clementior fortaſſe fuiſſet ſi non illam magiſter crudelius ſæuire docuiſſet. ergo vt taceam quicquid latius idololatria probat; quam vana ſunt ipſa certamina, lites in coloribus, contentiones in curribus, gaudere quod equus velocior fuerit, mœrere quod pigrior, annos pecoris computare, conſules noſſe, ętates diſcere, proſapiam deſignare, auos ipſos, atauoſque commemorare: quam hoc totum otioſum negotium? immo quàm turpiter non otioſum? hunc, inquam, memoriter totam equini generis ſobolem computantem, & ſine offenſa hunc locum magna velocitate referentem? Partes Chriſtiani ſi perroges, neſcit; aut infelicior, ſi ſcit: quem ſi rurſum perrogem, quo ad illud ſpectaculum itinere peruenerit; confitebitur per lupanarium, per proſtitutarum nuda corpora, per publicam libidinem, per dedecus publicum per vulgarem laſciuiam, per communem omnium contumeliam. Cui vt non obijciam quod fortaſſe commiſit, vidit tamen quod committendum non fuit, & oculos ad idololatriæ ſpectaculum per libidinem duxit: auſus ſecum Spiritum ſanctũ in Lupanarium ducere ſi potuiſſet; qui feſtinans ad ſpectaculum, [7] dimiſſus, & adhuc gerens ſecum, vt aſſolet, Euchariſtiam inter corpora obſcœna meretricum tulit; plus damnationis meritus de ſpectaculi voluptate. Sed vt ad cœnæ iam ſales inuerecundos tranſitum faciam pudet referre, quæ dicuntur, pudet etiam accuſare quæ fiunt: Agentium ſtrophas, adulterorum fallacias, mulierum impudicitias, ſcurriles iocos, paraſitos ſordidos; ipſos quoque patres familias rogatos, modo ſtupidos, modo obſcœnos, in omnibus ſtolidos, certis nominibus inuerecundos. Et cùm nulli hominum aut generi, aut profeſsioni, ab improbis iſto ſermone parcatur; ab omnibus tamen ad ſpectaculum côuenitur. commune dedecus delectat videlicet, vel recognoſcere otia vel diſcere: concurritur in illud pudoris publici lupanarium, ad obſcœnitatis magiſterium, ne quid ſecreto minus agatur, quam quod in publico diſcitur; & inter ipſas leges docetur, quicquid legibus interdicitur. Quid inter hæc Chriſtianus fidelis facit? cui vitia non licet nec cogitare, quid oblectatur ſimulacris libidinis, vt in ipſis depoſita verecundia audacior fiat ad crimina? Diſcit facere dum conſueſcit videre. Illas tamen, quas infelicitas ſua in ſeruitutem proſtituit; libidinis publicę occultat locus; & dedecus ſuum de latebris côſolantur, erubeſcunt videri etiam quę pudorem vendiderunt. At iſtud publicum moſtrum omnibus videntibus geritur, & proſtitutarum tranſitur obſcœnitas: quęſitum eſt quo modo adulterium ex oculis admitteretur. Hinc dedecori condignum dedecus ſuperducitur: homo fractus omnibus membris, & vir vltra muliebrem mollitiem diſſolutus, cui ars ſit verba manibus expedire; & propter vnum neſcio quem, nec virum, nec feminam, commouetur ciuitas tota,

tota, vt desaltentur fabulosæ antiquitatum libidines. Ita amatur quicquid non licet, vt quæ etiam ætas absconderat, sub oculorum memoriam reducantur; nõ est libidini satis, malis suis vti præsentibus, nisi suum de spectaculo faciat, in quo etiam superior ętas errauerat. [8] Non licet inquam adesse Christianis fidelibus, non licet omnino; nec illis, quos ad oblectamenta aurium ad omnes vbique Gręcia instructos suis vanis artibus mittit: clangores tuba bellicos alter imitatur raucos, alter lugubres sonos spiritu tibiam inflante moderatur: alter cum choris, & cum hominis canora voce, contendens spiritu suo, quem de visceribus suis superioribus nitens hauserat, tibiarum foramina modulans; nunc effuso, & nunc intus recluso, ac represso, nunc certis foraminibus emisso atque in aërem profuso, item in articulos sonum frangens, loqui digitis elaborat; ingratus artifici qui linguã dedit. Quid loquar comicas & inutiles curas? quid illas magnas Tragicę vocis insanias? quid neruos cum clamore missos? Hęc etiam si non essent simulachris dicata, obeunda tamé & spectanda non essent Christianis fidelibus; quæ & si non haberent crimen, habent in se & maximam & parum congruentem fidelibus vanitatem: nam illa altera deméria est manifesta otiosis hominibus negotiatio sua, vt vapulet; & prima victoria est vltra modum humani ventris esurire potuisse super titulo coronæ edacis flagitiosæ nundinæ; ictibus infelix facies locatur, vt infelicior venter saginetur. Quam fœda pręterea ista luctamina? vir infra virum iacens, & amplexus inhonestis nexibus implicatur. In tali certamine stare (videris quia vincat) pudor victus est. Ecce tibi alter nudus salit, alter orbem æneum [9] contéris in aërem viribus iactat; hęc gloria est dementię: denique remoue spectatorem, reddideris vanitatem. Fugienda sunt ista Christianis fidelibus, vt iam frequenter diximus, tam vana, tam perniciosa, tam sacrilega spectacula: & oculi nostri sunt, & aures custodiendę. cito in hoc assuescimus, quod audimus; scelere. Nam cùm mens hominis ad vitia ipsa [10] ducatur; sibi quid faciet, si habuerit exempla naturę corporis lubricæ? quæ sponte corruit; quid faciet, si fuerit impulsa? Auocandus est animus ab istis. Habet Christianus spectacula meliora, si velit; habet veras, & profuturas voluptates, si se recollegerit: & vt omittam illa, quę nondum contemplari potest, habet istam mundi pulchritudinem, quam videat, atque miretur; solis ortum aspiciat, rursus occasum mutuis vicibus dies, noctésque reuocantem; globum lunę, temporum cursus incrementis suis, decrementísque signantem; [11] astrorum micantium choros, & à summo de summa mobilitate fulgentes; anni totius per vices membra diuisa, & dies ipsos cum noctibus per horarum spatia digestos; & terrę molem libratam cum montibus, & proflua flumina cum suis fontibus; extensa maria cum suis fluctibus, atque littoribus: [12] Interim constantem pariter summa conspiratione nexibúsque concordiæ; extensum aërem medium, tenuitate sua cuncta vegetantem, nunc imbres contractis nubibus profundentem, nunc serenitatem refecta raritate reuocantem; & in omnibus istis incolas proprios, in aëre auem, in aquis piscem, & in terra hominem. hæc inquã, & alia opera diuina, sint Christianis fidelibus spectacula. Quod theatrum humanis manibus extructum istis operibus poterit comparari? magnis licet lapidum molibus exstruatur, crusta sunt montium; & auro licet tecta lacunaria reluceant; astrorum fulgore vincentur: nunquam humana opera mirabitur, quisquis se cognouerit filium Dei. Deijcit se de culmine generositatis suæ, qui admirari aliquid post Deum potest. Scripturis inquam sacris incumbat Christianus fidelis; ibi inueniet condigna fide spectacula. Videbit instituentem deũ mundum suum, & cum cæteris animalibus hominis illam admirabilem fabricam melioremq; facientem: spectabit mundum in delictis suis: iusta naufragia, piorum præmia, impiorúmque supplicia; maria populo siccata; & de petra rursus populo maria porrecta: spectabit de cœlo descendentes messes, non ex areis: inspiciet flumina transitus siccos refrænatis aquarum agminibus exhibentia: videbit in quibusdam fidem cum igne luctantem; religione superatas feras, & in mansuetudinem conuersas: intuebitur & animas ab ipsa morte reuocatas: considerabit etiam de sepulchris admirabiles ipsorum consummatorum iam vitas corporum redactas: & in his omnibus iã maius videbit spectaculum, diabolum illum qui totum detriumphauerat mundum, sub pedibus Christi iacẽtem. Quam hoc decorum spectaculum fratres? quàm iucundum? quàm necessarium? intueri semper spem suam, & oculos aperire ad salutem suam. Hoc est spectaculum quod videtur etiam luminibus amissis; hoc est spectaculum, quod non exhibet prætor, aut consul, sed qui est solus, & ante omnia, & super omnia, immo ex quo omnia, pater Domini nostri Iesu Christi, cui laus & honor in sæcula sæculorum. Amen.

ADNOTATIONES IN LIbrum de Spectaculis.

1. Alioquin] *Morelius:* Alioqui, *sed prius Tertullianicum est.*

2. Nabla, æra, tympana, &c.] *Quum hic enumeret varia instrumentorum musicorum genera, male habebat codex Manutij hoc loco:* aras, *& pauloposti* arae; *quod etiam addito asterisco satis ipse indicauit.*

3. in nullo is circo cucurrit] *Rursus pro hoc male Manutius:* idcirco. *Atqui de Circensibus ludis tam late tradit Tertullianus, quam quispiam alius, & infra Auctor paulopost latius.*

4. admonent sæpe dum interdicuntur] *Hoc nos*

nos ex coniectura substituimus: pro eo quod erat: intercidunturs, *vt alludat ad illud:*

Nitimur in vetitum semper, cupimúsque negata.

5. cum semel illi renútians, recisa sit res omnis in baptismate] *Ceusco legendum:* renunciando, *aut locum esse mutilum.*

6. ad diaboli spectaculum] *Etiam hoc non sum veritus substituere, pro eo quod erat:* diabolum, *nisi velis legere:* diabolicum; *verum hoc Cyprianicum non est.*

7. dimissus, & adhuc gerens secum, vt assolet, eucharistiam] *Manutius asteriscum addidit voci:* dimissus, *quantum suspicor quod putaret locum mutilum; sed constare facile sensum deprehendent, qui aduerterint veterem Ecclesiæ morē, quo fideles dimissi iam sacro peracto, à diacono exclamante:* Ite missa est, *secum Eucharistiam domum deportabant; de qua latius supra libro de Lapsis Ms. habet dimissus è dominico.*

8. Non licet, &c. nec illis;] *Iterum hic coniecturam nostram substituimus, pro eo quod erat:* nec illos, *eadem ratione, qua supra epistola ad Iubaianum:* non licet hæretico, *pro eo quod erat:* hæreticum.

9. Contentis in aërem viribus] *Forte:* extensis.

10. ducatur] *Nos hoc quoque ex coniectura, pro eo quod alij:* ducitur.

11. astrorum micantium choros] *In quodam Ms. sic legitur, plaustrum micantem, choros stellarum de summo cœlo summa mobilitate fulgentes.*

12. Interim constantem pariter summa conspici ratione] *Obscurus locus & mutilus mea sententia nō minus atque alter ille iusta notatus asterisco per Manutium:* considerabit etiam de sepulchris admirabiles ipsorum consummatorum iam vitas corporum redactas. *in quodam scripto sic habetur:* admirabiliter ipsorum consummatorum in vitas corpora redacta.

DE DISCIPLINA ET Bono Pudicitiæ.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

VBi, paulopost initium libri, Pudicitiam generatim definiuit & econtrario impudicitiam, tres facit Pudicitiæ gradus; in Virginibus nempe, continentibus, & matrimonio iunctis. Inter quos Virginitatis potissimum elogia prosecutus, exemplis Ioseph & Susanna ad Pudicitiam hortatur. Postremo, vbi quanta sit voluptatis vicisse voluptatem, & in vestitu quoque Pudicitiam relucere debere, paucis commonstrauit; quibus remedijs in officio contineri caro possit, tribus quod aiunt verbis explicat. Porro vt Cypriani esse credamus, præterquam quod Grauius insignem vetustum codicem Carthusiæ Coloniensis, ex quo multa restituit, pro nobis alleget, & quod Ms. cod. Ludouici Carrionis, & S. Pantaleonis iuxta Coloniam, illi etiam inscribant; facit tum operis titulus prorsus Cyprianicus, tum imitatio Tertulliani libro de Pudicitia, & ex illo ac alijs ipsius locis ad verbum fere sumpta pleráque. Nec est cur stilum repugnare dicat Erasmus, quum siquis alius Cyprianum referat. Etsi enim fluat plærumque ac lectorem alicubi ducat; certe haud aliter argūte & breuiter sententijs & Euthymematis pungit, lib. de Disciplina & habitu virginum, & vbicunque Tertullianum imitatur. Bene tamē habet, quod saltem Cornelij Papæ esse censeat, & indignum qui intercidat.

ALIQVAS officiorum meorum partes [1] non ęstimo pręterisse, dum semper enitor, vel maxime quotidianis euangeliorum tractatibus, aliquando vobis [2] fidei & scientię per Dominum incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini vtilius geri, quid accommodatius officio episcopi potest inueniri; quàm vt doctrina [3] diuinorum per ipsum insinuata collatáque verborum, possint credentes ad repromissum regnum peruenire cœlorum? [4] Hoc certe mei & operis & muneris, quotidianum votiuum negotium, absens licet obtinere connitor, & per litteras pręsentiam meam vobis reddere conor. Dum vos solito more allocutionibus missis in fide interpello, ideo conuenio, vt Euangelicę radicis firmitate solidati, aduersus omnia diaboli pręlia stetis semper armati. [5] Absentem me non credam, si fuero securus. [6] Veruntamen omnia quæ vtiliter proferuntur, & æternæ vitę statū tractantibus vel definiunt, vel promittunt; ita demum fructuosa sunt, si ad emolumentum operis diuinæ indulgentiæ viribus adiuuētur. Non solum proferimus verba quę de scripturarum sacris fontibus veniunt, sed cum ipsis verbis preces ad Dominum & vota sociamus; vt tam nobis quàm vobis, & sacramentorum suorum thesauros aperiat, & vires [7] ad implēnda quę cognoscimus, tribuat. Periculum enim maius est voluntatem Domini cognouisse, & in Dei voluntatis opere cessasse. Quamuis ergo ad multa vos negotia, ad diuinę monitionis pręcepta, semper vt scitis exhorter ([8] quid enim mihi aliud votiuum aut maius potest esse; quàm vt per omnia perfecti stetis in Domino) tamen vt pręcipuæ pudicitiæ claustra teneatis (quod & facitis) admoneo; scientes templum esse vos Domini, membra Christi, habitationem Spiritus sancti, electos ad spē, consecratos ad fidem, destinatos ad salutem, filios Dei, fratres Christi, consortes Spiritus sancti, nihil iam carni debentes [9] quasi renatos ex aqua & pudicitia, [10] præter voluntatem, quam velle debemus vt nostra sit: præstetur etiam propter redemptionem, vt corrumpi non possit, [11] quæ à Christo consecrata sit. Nam si Apostolus Ecclesiam sponsām Christi pronunciat; oro vos quanta pudicitia exigitur, vbi Ecclesia inter matrimonia sponsa virgo præstetur? Et ego quidem, nisi quod breuiter vos admonere proposui, latissimas satis puto, & locupletes pudicitiæ laudes proferre potui; sed superuacuum duxi

duxi laudare eam diutius apud colentes. Vos enim illam ornatis dum geritis, & plures eius laudes exercendo profertis; facti eius ornamentum, dum & illa vestrum est, [12] mutuo decore inuicem fenerando. Illa vobis disciplinam bonorum suggerit morum, vos illi ministerium præstatis operum sanctorum. Nam & illa quãtum & quid possit, per vos apparuit, & quid vos velitis, ipsa demonstrauit, & docuit; copulatis in vnum duobus bonis mãdatorum & rerum, [13] ne quid mutilũ videretur, si [14] aut præcepta ministeriis defuissent. [15] Pudicitia est honor corporum, ornamentum morum, sanctitas sexuum, vinculum pudoris, fons castitatis, pax domus, concordię caput. Pudicitia sollicita non est cui placeat nisi sibi: Pudicitia semper verecunda, dum innocentiæ mater est: Pudicitia semper ornatur solo pudore, [16] bene sibi tunc conscia de pulchritudine, si improbis displicet: Pudicitia nihil ornamentorum quærit, decus suum ipsa est. Hæc nos commendat Domino, cõnectit Christo: hæc expugnat omnia de mẽbris illicita desideriorum prælia, pacem nostris corporibus inducit: beata ipsa, & beatos efficiens apud quoscũque habitare dignatur, quam nunquam accusare possunt, nec qui eam non habent: venerabilis etiam hostibus suis, dum illam multo magis mirãtur, qui eam expugnare non possunt. Sed vt matura & in viris probata semper, & à feminis appetẽda: sic inimica eius impudicitia semper est detestanda; obscœnum ludibrium reddens ministris suis, nec corporibus parcens nec animis. Debellatis enim proprijs moribus, totum hominem suum sub triumphum libidinis mittit: blãda prius, vt plus noceat dum placet; exhauriens rem cum pudore; hostis continentiæ, frequenter perueniens ad sanguinem: cupiditatum infesta rabies, incendium conscientiæ bonæ, mater impœnitentiæ, ruina melioris ætatis, contumelia generis, expugnans sanguinis & familiæ fidem; alienis affectibus suos inserens filios, in aliena testamenta sobolem ignoti & corrupti generis inducẽs. Quæ plerunque extra sexum ardens, dum se non continet intra concessa, parum sibi putat satisfactum, nisi in virorum quoque corporibus non voluptatem nouam quærat, sed extraordinaria & portẽtosa contra ipsam naturam ex viris per viros monstra conquirat. Sed enim pudicitia locum primum in virginibus tenet, secundum in continentibus, tertium in matrimonijs. Verum in omnibus gloriosa est cum gradibus suis. Nam & matrimoniorum fidem tenere laus est, inter tot corporis bella; & matrimonio de continentia modum statuisse, maioris virtutis est, dum etiã licita reijciuntur. Certe ex vtero sanctitatem custodisse, & infantem se vsque in senectutem in sua ętate tota tenuisse admirandæ vtique potentię est: nisi quod [17] blãdas corporis leges non nosse, magis felicitatis est, notas iam vicisse, virtutis est; sic tamen vt & virtus ista de dono Dei veniat, licet se in mẽbris hominibus ostendat. Pudicitiæ, fratres, antiqua pręcepta sunt. Quare antiqua dico? quia cum ipsis hominibus instituta sunt. Nam & ideo vir suus feminę est, vt pręter eundem alterum nesciat, & ideo viro reddita est mulier, vt subiecto quod fuerat ei proprium, nihil requirat alienum. Sic & duo, inquit, erunt in carne vna, vt in vnum redeat, quod vnum fuerat, ne separatio sine reditu occasionem præstet alterius. Inde & Apostolus: Caput mulieris pronunciauit virum, vt coniunctione duorum pudicitiam probaret. Nam vt alterius caput membris aptum non potest esse, ita & alieno capiti membra non sua: caput enim suis cõuenit mẽbris, & membra capiti suo; vtraque naturali fibula in concordia mutua cohærent, [18] ne quã oriente discordia de diuisione membrorum pactum diuini fœderis rumperetur. Addit tamẽ & dicit: Quoniam qui vxorem suam diligit, se ipsum diligit. Nemo enim carnem suam odio habet, sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus Ecclesiam. Charitatis cũ pudicitia ex hoc magna præscriptio, si vxores diligendæ sunt à viris suis sicut & Christus dilexit Ecclesiam; & ita vxores maritos debent diligere, vt Ecclesia diligit Christum. Hanc sententiam Christus quando vxorem dimitti nõ nisi ob adulterium dixit interrogatus, tantum honorem pudicitiæ dedit. Hinc nata est illa sententia: [19] Adulteras non sinetis viuere. Hinc Apostolus dicit: Hęc est voluntas Dei, vt abstineatis vos à fornicatione. Hinc & illud dicit: Membra Christi, membris meretricis non esse iungenda. Hinc traditur satanæ in interitum carnis, qui proculcato iure pudicitiæ, vitia carnis exercet. Hinc merito regnum cœlorum non tenent adulteri; hinc est omne peccatum extra corpus esse, solum adulterum peccare in suum corpus: hinc cæteræ pręceptorum auctoritates, quas nũc recolere omnes non est necesse, apud vos pręsertim qui illas nostis frequenter & facitis; [20] quæ licet descripta non sint, queruli tamẽ de his non potestis esse. [21] Adulter enim non habet excusationem, aut habere potuit; quia ducere licebat vxorem. Sed sicut matronis iura præscripta sunt, [22] quæ ita sunt nexæ, vt diuelli inde non possint. Virginitas vero & continentia extra ius omne sunt; nihil ad virginitatem de matrimoniorum legibus pertinet, altitudine sua transcendit omnes. Si vlla praua hominum leges ausa supergredi conantur, virginitas æquat se Angelis: si vero exquiramus, etiam excedit; dũ in carne luctata victoriam etiam [23] contra naturam refert, quam non habent Angeli. Virginitas quid aliud est quam futuræ vitę gloriosa meditatio? [24] Virginitas neutri sexus est: virginitas est perseuerans infantia: virginitas est voluptatum triumphus: virginitas filios non habet, sed quod plus est, filiorum contemptum habet: non habet fecunditatem, sed non habet orbitã-

Gen. 2.
Ephes. 5.
Matt. 19.
Leuit. 20.
1. Thess. 4.
1. Joan. 6.
1. Cor. 5.
Ephes. 5.
1. Cor. 6.

orbitatem: felix quod est extra partus dolorem; felicior autem quod est extra funerum filiorum *absoluta calamitatem. Virginitas quid aliud est quã * soluta libertas? maritum non habet dominũ; virginitas affectationibus omnibus soluta est. Nõ matrimonijs est dicata, non sęculo, non liberis. Persecutionem non potest timere, dum illam de securitate potest prouocare. Sed quia pudicitiæ nobis breuiter sunt exposita pręcepta, iam pudicitiæ ponamus exemplum. Plus enim proficitur, cùm in rem præsentem venitur: nec de virtute dubitatur, quando quod præcipitur, [25] exemplis etiam signatur. Exemplum pudi- Gen. 39. & 40. & 41. citiæ à Ioseph cæpit. Adolescens Hebræus generosus de patre, generosior de innocentia, ob inuidiam reuelationum distractus à fratribus Ismaëlitis, in domum deuenerat hominis Ægyptij; obsequio & innocentia & tota seruitutis fide facilem & beneuolum in se animum sui prouocauerat Domini, cuius faciem tam sermo liberalis, quam ætas omnibus commendauerat. Sed ista generositas ab vxore Domini aliter quam decebat accepta est: in domus parte secreta, [26] & sine arbitris, alta & facinoribus accommoda; putauit se pudicitiam adolescentis incontinens mulieris impudicitia, nũc promissis, nunc minis posse superare. Et cùm retentus est vestibus, eo quod moliretur fugam, propter tanti facinoris audaciam ipsas vestes relinquẽs, & corporis nudi sinceritatem habiturus innocentiæ testem; [27] ad crimen impudicitiæ sitę imprudens mulier adijcere non dubitauit calumniam: & cæteris, & marito, [28] squalida & feruens, spreto desiderio suo, conquesta est dolore simulato, quod Hebræus adolescens vim sibi molitus fuisset inferre, quam ipsa conata fuerat irrogare. Maritalis ardor rerum inscius, & vxoris accusatione grauiter inflammatus incenditur. Pudicus vero iuuenis, quia delicto cõscientiam non miscuit, [29] in imum carceris truditur. Sed sola non est in carcere pudicitia: nam est cum Ioseph Deus, & nocentes dantur in manu eius, quia innocens fuerat. Somniorum præterea obscura dissoluit, quia spiritus in tentatione vigilabat; & per dominum liberatur à vinculis. [30] Qui in domo minor cum periculo fuerat; regiæ domus sine periculo Dominus effectus est: generositati suæ redditus, fructum pudicitiæ & innocentiæ, Deo iudice, à quo meruerat, accepit. Sed non minus ex parte diuersa, aliud nobis pudicitiæ simile de continentia feminarum exoritur exemplum. Fuit, vt legi- Dan. 13. mus, Susanna filia Helciæ, vxor Ioachim pulchertima, pulchrior moribus. Hanc nullum ad decorem commendabat species, simplex enim erat. Excoluerat pudicitia, & cum pudicitia sola natura. [31] Hanc ex senioribus duo cœperant deperire, nihil memores nec diuini timoris, sed nec suę annis iam marcescentis ętatis; ita illos in flagrantia transactę iuuentutis incẽdia, rediuiuę libidinis flamma reuocabat: Pudicitiæ latrones amorem profitentur, sed oderãt. Resistenti minantur calumnias, adulterij se dicunt accusatores, voto adulteri. Inter duos libidinis scopulos auxilium de domino petebat, quia viribus corporis repugnare non valebat. Et exaudiuit de cœlo clamantem ad se pudicitiam Dominus; & cum iniquitate oppressa duceretur ad pœnam, vidit inimicorum liberata vindictam. Bis victrix, & [32] in periculo suo tã funeste totiens consepta, & libidinem euasit, & mortem. Infinitum erit si exempla prosequar plura: his duobus contentus sum, præsertim cum omnibus sit viribus [33] per istos pudicitia defensata. Non illos emollire potuit in vita generosi sanguinis memoria, quæ in quosdam licentia lasciuiæ est ministra: non decor corporis, & aptè positorum figura membrorum, quę suggerit plerũquè [34] vt quasi flos quidam, properans velociter transituræ ętatis, porrecta voluptatis occasione pascatur: non anni primi virentis, sed maioris ętatis; cũ rudis adhuc sanguis ęstuans, naturę flammas accendat, & in medullis versata [35] cęca incendia ad remedium verum etiam per periculum pudoris itura: non vlla latebrarum & sine vllo conscio, quę tuta quibusdam putatur, occasio; quę maxima vis est admittendi sceleris, cũ deliberationibus occurrit impunitas. Non posita necessitas de auctoritate iubẽtium, & in temeritate participum atque sociorum; quo genere franguntur etiam sępe recta consilia. Non pręmia ipsa & bonitas, non accusationes, non minæ, non pœnę, [36] non mortes; nihil tam sęuum, tam durum, tam triste, quàm cecidisse de alto pudicitię gradu. Digni tanto iudicis diuini pręmio, quorum alter regio pęne throno illustraretur, altera concordia mariti dotata [37] inimicorum mortibus redimeretur. Hæc sunt & his similia semper nobis ante oculos exempla ponenda, his paria diebus noctibúsque meditanda.

Nihil animum fidelem sic delectat, quam integra [38] immaculati pudoris conscientia. Voluptatem vicisse, voluptas est maxima: nec vlla maior est victoria, quàm ea quę [39] de cupiditatibus refertur. Qui hostem vicit, fortior fuit, sed altero; qui libidinem repressit, seipso fortior fuit: qui inimicum prostrauit, externum hostem percussit; qui cupiditatem depressit, hostem domesticum superauit. Malum omne facilius vincitur quàm voluptas: quia illud quicquid est, horridum est; hoc blandum est. Nihil tam difficile opprimitur, quàm quod per illud armatur. Qui cupiditates tollit & metus sustulit; nam ex cupiditatibus metus veniunt. Qui cupiditates vincit, de peccato triumphat: qui cupiditates vincit, malum generis humani sub pedibus suis iacere ostendit: qui cupiditates vicit, pacem sibi perpetuam dedit; qui cupiditates vicit, libertatem sibi, quod est etiam ingenuis difficillimum, reddit. Meditanda ergo nobis, fratres, vt res docent, semper pudicitia: quo

facilior

facilior fit, nullis artibus constat. [40] Quæ enim illa consummata voluntas, quæ nisi impediretur, longe est, sed nostra est: uita non est acquirenda, [41] sed fouenda quæ nostra est. Quid est enim aliud pudicitia, quàm mens honesta ad custodiam corporis data; vt sexibus redditus pudor, seueritate signatus, [42] fidem honoris de incorrupta sobole seruaret? Pudicitiæ autem, fratres, competunt & cogniti sunt in primis diuinus pudor, & præceptorum sancta meditatio; & animus propensus ad fidem, & mens attonita ad sacram religionem: [43] deinde videre, ne quid in se vltra modum sculptum, vltra honestatem productum, ne quid proditum, ne quid artè fucatum, ne quid ad irritandos, aut redintegrandos dolos lenocinatum. Non est pudica quæ affectat animum alterius mouere, etiam salua corporis castitate. Longe absint quibus pulchritudo nō ornatur, sed prostituitur. Nam sollicitudo de pulchritudine, & malę mentis indicium & deformitatis est. Sit natura corporis libera, nec diuinis operibus inferatur vis. Semper est misera, quæ sibi nō placet qualis est. Quid capillorum mutatur color? [44] quid oculorum extremitates suffuscantur? quid facies artibus in diuersam formam cōuertitur? quid postremo speculum consulitur, nisi quia ne ipsa sit timetur? Cultus etiam mulieris pudicę pudicus sit: [45] adulteriū fidelis nec in coloribus nouerit. Vestibus aurum intexere, quasi pretio est vestes corrumpere. Quid inter fila staminum delicata, rigida faciunt metalla? [46] nisi vt fluentes humeros premant, & luxuriam infeliciter animi iactantis ostendant? Quid cum ceruices peregrinis lapidibus vrgentur, & absconduntur? Quorum prætia etiam sine artibus [47] Kalendarium cuiusuis excedunt? Non ornatur mulier, [48] sed vitia mulieris ostenduntur. Quid cū digiti tali auro onerati, nec intrare possunt, nec egredi? vtrum vsus expostitur, an patrimoniorum inanis pompa monstratur? Mirum negotium, mulieres ad omnia delicatę, ad vitiorum sarcinas fortiores sunt viris. Sed vt repetā quæ cœperam, colenda semper pudicitia viris & feminis, omni custodia seruanda est intra limites suos. Cito natura corporis periclitatur in corpore, dum rapit illam secum caro, quę semper in lapsu est. Sub prætextu quippe naturæ quæ homines semper vrget ad effectus, quibus ruinæ collapsi generis resarciuntur; [49] blandimento voluptatis fallens, non ducit ad cōtinentiam legitimæ coniunctionis sobolem, sed iactat in crimen. Ergo contra has carnis insidias, [50] quibus se diabolus & socium ingerit & ducem facit, obluctandum est omni genere virtutis. Assumantur secundum Apostolum Christi opera, & à consortio carnis quantum potest animus colligatur: separetur consensus à corpore, vitia semper castigentur vt odiantur: [51] Ante oculos obuersetur; deformis esse atque deiectus peccati pudor: Pœnitentia ipsa cum luctibus suis commissorum criminum inhonesta contestatio est. Nihil consideretur curiose in alienis vultibus; sermo & breuis sit, & sobrius risus, signum est enim animi facilis & remissi: nam contactus recedat etiam honestus: nihil corpori liceat, vbi vitandum est corporis vitium. Cogitetur quàm honestū sit vicisse dedecus, quàm inhonestum victum esse dedecore. Dicendum etiam, quod adulterium voluptas non est, sed mutua cōtumelia: [52] nec delectare potest, quod & animam interficiat & pudorem. Coërceat animus stimulos carnis, refrænet impetum corporis. Accepit enim hanc potestatem, vt illi ad imperium eius membra seruirent: & quasi legitimus ac perfectus auriga, vltra concessas corporis metas extollentes se carnis impetus, cœlestium præceptorum habenis reflectat, ne vltra terminos suos currus iste corporis raptus in periculum suum secum & ipsum rapiat aurigam. Sed inter hæc, [53] immo & ante hæc contra turbas & vitia omnia de diuinis castris auxilium petendum est: solus enim potens est Deus qui homines dignatus est facere, & plena hominibus auxilia præstare. Ego pauca dictaui, quoniam non est propositum volumen scribere, sed allocutionem transmittere. Vos scripturas aspicite, exempla vobis de ipsis præceptis huius rei maiora conquirite. Fratres charissimi, bene valete.

ADNOTATIONES IN LIbrum de Disciplina & bono pudicitiæ.

1. Non ęstimo præterijsse] *Censeo legendum:* Non existimo.

2. fidei & scientiæ] *Hoc ex cod. Ms. Carr. pro:* sententiæ.

3. Diuinorum, &c. verborum] *Grauius in margine* dominicorum: *sic etiam Ms. cod.*

4. Hoc certè] *Ex Ms. adijcio:* certè.

5. absentem me non credam] *Ita Grauius ad marginem & Ms. pro:* non credo.

6. Verum tamen omnia quæ vtiliter proferuntur] *Hoc ex ijsdem, pro eo quod alij:* proferunt; *non placet autem quod habet solus Manutius:* viriliter.

7. Ad implenda quæ cognoscimus] *Hanc coniecturam Erasmi sequuntur Grauius, Manutius & Morel. poterat tamen:* quęque, *accipi pro:* quęcunque; *Præsertim quum sic legant etiam Ms.*

8. (quid enim mihi aliud] *Adijcio recens:* enim, *ex vtroque Ms. quod optimè loco quadrat adiecta Parenthesi.*

9. quasi renatos ex aqua & Pudicitia] *Ex Erasmi coniectura lego:* quasi, *pro:* quę, *ex Grauio vero & Ms. cod. adijcio:* aqua &.

10. pręter voluntatem quam velle debemus vt nostra sit] *Ex Costerio habeo:* vt, *pro:* &: *adhuc tamen totus locus obscurus est, Ms. cod.* & in nostra sit, *sed non placet.*

quæ

11. quæ à Christo consecrata sit] *Hic iterum Costerius*: quia Christo. *Sed vel Erasmo teste ille sensus constat, & sic legunt etiam Ms. cod.*

12. mutuo decore] *Prorsus cum Erasmo hoc lego, pro*: modulo decore.

13. ne quid mutilum videretur] *Istud ex Grauio ad marginem, & cod. Ms. pro eo quod alij*: inutile.

14. aut præcepta ministerijs, aut] *Recens omnia hæc adycio ex cod. Ms.*

15. Pudicitia est honor corporum] *Hæc ad verbum ferè pro more Cypriani, ex Tertull. exordio libri de Pudicitia.*

16. bene sibi tunc conscia) *Adijcio*: tunc, *ex cod. Ms. Sic & paulopost*: eam.

17. blandas corporis leges non nosse, felicitatis est, &c.) *Hic illud eiusdem imitatur sub finem libri 1. ad vxorem*: Poterit virgo felicior haberi, at vidua laboriosior, &c.

18. ne qua oriente discordia) *Adijcimus*: qua; *ex cod. S. Pantaleonis. Ex eodem paulopost*: diligit; *in altero Ms. cod. desiderabantur hæc omnia.*

19. Adulteras nō sinetis viuere] *Fortè*: Adulteros.

20. quæ licet descripta non sint, quæruli) *Idem Ms. cod.* quæ licet descripta sint quærulæ, *sed nec hoc satisfacit.*

21. Adulter enim non habet excusationem) *Hoc rursum ex Tertull. de Pudicitia, non procul ab initio; referens ad excusationem peccati, quod ille male iuxta suum errorem ad excusationem veniæ.*

22. quæ ita sunt nexæ, vt diuelli inde non possint) *Locus pro matrimonij indissolubilitate. Est autem locus ille mutilus, quod etiam asterisco adnotauit Manutius. Prosequuntur quidem cod. Ms. alia distinctione, quæ sequuntur, in hunc modum*: altitudine sua transcendit omnes. Si vlla praua hominum leges ausa supergredi conantur, virginitas æquat se angelis Dei; *sed nec sic satisfaciunt.*

23. etiam contra naturam) *Ex Ms. cod. ita lego, pro*: &c.

24. Virginitas neutri sexus est) *Grauius ad marginem & cod. S. Pantal.* neuter, *sed prius placet.*

25. Exemplis etiam signatur) *Ita ego ex coniectura lego, pro*: sanatur.

26. & sine arbitris allata & facinorosis accommodata) *Hic similiter ex coniectura*: & sine arbitris alta, & facinoribus accommoda.

27. ad crimen impudicitiæ suæ) *Optimè sic Ms. cod. pro*: pudicitiæ.

28. squalida & feruens) *Ms. cod. Carr.* suadens & feruens, *sed prius arridet magis.*

29. in imum craceris truditur) *Grauius ad marginem*: traditur, *illud verò habet Ms. cod. Carr.*

30. Qui in domo minor) *Rectè etiam hoc Ms. cod. pro*: minori; *neque enim in minori, sed maiori periculo ibi erat Ioseph.*

31. Hanc ex senioribus duo cœperant deperire) *Rectè sic Grauius, pro*: in hanc.

32. in periculo suo tam funestè totiens consepta) *Optimè rursum sic Ms. cod. pro eo quod erat corruptè* concepta.

33. per istos) *Etiam hoc ex illis restitui, pro eo quod erat pessimè*: par ista.

34. vt quasi flos quidam properans velociter transituræ ætatis) *Pulchrè sic restituit hunc locum Grauius, pro eo quod alij legunt*: quasi flos quidem properans velociter transire ætatis; *nam & consentiunt Ms. cod. qui etiam legunt*: porrectę, *pro eo quod alij*: porrecta.

35. cœca incendia) *Addiderunt*: cœca, *Manutius & Morelius, & consentiunt Ms. cod.*

36. non mortes) *Hoc ex Grauio & Ms. cod. pro*: non mors.

37. inimicorum mortibus redderetur) *Forte*: redimeretur.

38. immaculati pudoris conscientia) *Rursum hoc ex Grauio, pro*: immaculata.

39. de voluptatibus) *Hoc ex Ms. cod. pro*: è.

40. Quæ enim illa consummata voluntas) *Grauius in margine*: voluptas; *sed neque hoc perspicuum locum reddit.*

41. sed fouenda quæ nostra est) *Ms. vterque*: fauenda, *at minus placet.*

42. fidem honoris) *Ms. cod.* oneris; *neutrum satisfacit.*

43. deinde videre ne quid in se vltra modū sculptum) *Hæc ex initio mutuatus est libri Tertull. de cultu feminarum, vbi docet etiam in cultu consistere pudicitiā; quod ipsum supra tractauit libro de Disciplina & habitu virginum Cyprianus, vbi latius de similibus Tertulliani locis. Atqui rectè Erasmus coniecit legendum*: lenocinatum, *pro*: lenocinantium.

44. quid oculorum extremitates suffuscentur) *Ita censet legendum Erasmus, pro eo quod habebat vetus excusus codex*: suffocantur; *eo quod (inquit) stibionigror oculis addi soleat; verum si legatur*: suffucantur, *aut* fucantur, *accedet magis ad illud Cypriani libr. citato*: oculos circumducto nigrore fucare. *Illius etiam coniecturam secuti legimus*: artibus, *pro*: actibus.

45. adulterium fidelis nec in coloribus nouerit) *Hoc rectè etiam ille pro*: ad vltimum; *nam & adulterium colorum vocat Tertull. de habitu muliebri.*

46. nisi vt fluentes humeros) *Hoc cum Grauio vet. excus. & Ms. cod. quare miror Erasm. legisse* non vt. *Eadem ratio est de eo quod sequitur*: infeliciter, *pro eo quod Erasmus*: feliciter: *iuxta cod. autem Ms. prætermisimus vocem*: se, *superfluam.*

47. Kalendarium cuiusuis excedunt) *Similiter Tertull. loco iam citato: Vno lino decies sestertium insumitur, saltus & insulas tenera ceruix fert, graciles aurium cutes Kalendarium expendunt, & in sinistra per singulos digitos de singulis saccis ludit; & seipsum explicant: hæ sunt vires (inquit) ambitionis, tantarum vsurarum substantiam vno & muliebri corpusculo baiulare.* Kalendarium *enim seu* Kalendarij liber *(vti nuncupatur à Seneca epistola 88.) & tabulas domesticas significat, quibus adnotantur quæ in singu-*

lis

los menses accipiuntur, & eas in quibus proscriptæ erant vsuræ ad Kalendas exigendæ, sicut rectè adnotauit Rhenanus. Vlpianus enim & Africanus Iureconsulti, posteriori hac significatione vtuntur. Quare non est necesse confugere ad coniecturam Erasmi, vt legatur: cilindorum onus excedunt.

48. sed vitia mulieris ostenduntur] *Rectè adijcit Grauius:* mulieris. *Quod sequitur rursum obscurum est.*

49. blandimento corporis fallens non ducit ad continentiam] *Hoc iterum ex Grauio, pro eo quod alij:* fallentes, *&:* conscientiam. *Prius etiam legūt codices Ms.*

50. quibus se diabolus & socium ingerit & ducem facit] *Grauius & Ms. cod.* inserit; *cæteri longè aliter:* socium miseriæ & ducem, *verum illud vet. exc. placet.*

51. Ante oculos obseruetur, deformis esse atque deiectus peccati pudor] *Ita rectius Grauius & Ms. cod. quàm alij:* Ante oculus obseruetur. Deformis est, &c. *malim autem legi:* obuersetur.

52. nec delectare potest] *Ita lego pro eo quod alij:* delectari.

53. immo & ante hæc] *Adijcio:* &, *ex manuscriptis codicibus.*

DE LAVDE MARTYRII AD MOYSEN ET MAXIMVM & cæteros confessores.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Laudem martyrij sublimi dicendi genere prosequitur, tria potißimum toto libro latè pertractans. Quid nempe sit, quantum sit, & cui rei prosit. Pulchris interim similitudinibus & argumento à quotidianis funeribus sumpto, ad mortem pro Christo lubenter obeundam hortatur. Iam inter virtutes martyrij enumerat, quod vniuersi doloris expertes martyres Domini propitiatio coronet, ita vt in eos non competat illud Christi, vsque quadrantem nos vltimum reddere. Præmij verò loco proponit, tum à gehennæ metu securitatem [illegible] vitæ æternæ consecutionem, paucis poëtico quodam more vtraque describens, deinde quod quibusdam sit coronæ loco martyrium, alijs qui sanguine suo lauantur peccatorum redemptio. Postremo, vbi scripturis aliquot, ad confeßionem nominis Christi eos animauit: vt sui memores sint rogat, cum in eis Dominus Martyrium cœperit honorare, vtpote quibus petentibus non negare credatur dominus. Porrò Cypriano ascribunt hunc librum præter Gemblacensem ex quo illum Erasmus edidit, Cambronensis, Affliginiensis & Anglicus codex Ms. vt omittam Manutij & Morelij cod. ex quibus pulchrè hunc librum plerisque in locis restituerunt. Suffragantur, Vincentius Belloua cēsis, Anthoninus & Trithemius. Suffragatur etiam titulus ad Moysen & Maximum, ad quos extant duæ Cypriani epistolæ cum ipsorum responso. Immo & ad Cyprianum illorum hæc verba: Maxime quod & gloriosas martyrum nō dicam mortes, sed immortalitates gloriosis & condignis laudibus prosecutus es, &c. *Neque verò stilus abhorret quantūuis id sentiat Erasmus: nam & stilo magis elaborato ad eosdem scripta est epist. xvi. quā aliæ pleræque, & similem inæqualitatē dictionis videre est libro ad Demetrianū.*

ETSI incongruens est, fratres charissimi, in hoc fauore dicendi aliquid trepidationis adferre, miniméque deceat gloriam tantæ deuotionis infringere, ex eo quod fatear me cœpisse dubitare: tamen identidem dico, ipsa animum deliberatione confringi; qui exequendæ laudis cupiditate succenditur, & à loquendo magnitudine virtutis inhibetur:[1] eum aut non deceat tacere, aut periculosum sit parum dicere; nisi quod hæc æstuanti res sola subuenit, quod videatur ei facilè ignosci posse, qui non timuit audere. Quam ob rem charissimi fratres,[2] tot tantisque rebus etsi potentia rei oneratur facultas ingenij, vt quantum se in exprimenda martyrij dignitate protulerit, tantum ipso pondere laudis oppressa, atque æstimatione rerum omnium, de quibus cum maximè loquitur, debilitata ac fracta, intra se ipsa illaqueata oratione deficiat; nec habenis liberis ac solutis in apertum sermonis eloquium vim tantæ laudis expromat; tamen erit aliqua, nisi fallor,[3] in eloquendo facultas, quæ ipsius operis oratione munita[4] largè fundat,[5] quod à dicendo impar ingenij conscientia submouebat. Cùm igitur fratres charissimi, tot tantisque rebus impliciti, ad comprobandos salutis eximios pulcherrimósque prouentus, omni studio ac labore nitamur; non vereor, ne quò ignauiæ metu territus vel reuocer, vel extinguar: cum si quis ad id voluerit, de quo agimus, intueri, spe deuotionis expensa, atque ipsa eius magnitudine ponderata, magis miretur audere potuisse, in quo me positum & amplitudo rei premeret, & confusam gaudio mentem in angustias animi voti sui feruor vrgeret. Nā & quis est, quem nō ista res terreat? quis, quem non admirationis suæ pauore subuertat? Est enim profectò, nisi fallor, etiam[6] in ipso conscientiæ robore admiranda formido, quæ nos exagitet pariter & inflammet. Cuius quanto penitius inspexeris potestatem, tanto ex ipso venerandæ claritatis aspectu religionis suæ præmittat horrorem. Considerare enim vtique debetis,[7] quantę sit gloriæ, vitæ quamlibet maculam, & sordes polluti corporis, & longa vitiorum tabe concreta contagia, tantóque temporis tractu mundi crimen exceptum, vnius ictus remedijs expiare: quo & augeri merces, & crimē posſit excludi. Vnde omnis consummatio & status vitę in martyrio est collocatus. Hoc fundamentum vitæ & fidei, hoc præsidium salutis, hoc vinculum libertatis & honoris: & quamuis sint & alia per quæ adipisci lux posſit, tamen ad proximitatem muneris repromissi, pœnis

melius patrocinantibus peruenitur. Quantæ enim sit gloriæ ponderate, huius vitæ cupiditatibus, atque ab omni animum natura, mundique commercio segregatum, contra aduersantis discrimen opponere, nec sæuitiam torquentis horrere: animari hominem dolore, quo credatur extingui; & id sibi in augmentum virtutis assumere, quod cruciatui putat prodesse, qui punit. [8] Nam prædurantibus licet costis residtans vngula recurrat in vulnus, & euntibus flagris cum auulsa corporis parte tediens habena ducatur; stat immobilis tamen pœnis suis fortior; hoc solum secum ipse conuoluens; quod in illa crudelitate carnificum,[9] plus, pro quo patitur, Christus, quàm ipse patiatur. Nam quando, si negauerit dominum, pro eo crimen subeat, pro quo vicisse debeat; necesse est eum videri cũcta tolerare, cui victoria debetur & pœna. Igitur quoniam res summa martyrium est, tria sunt quæ ex eo nobis proposuimus esse dicenda: Quid sit, quantum sit, cui rei prosit. Quid est ergo martyrium? delictorum finis, periculi terminus, dux salutis, [10] iter patientiæ, magister domus vitæ quo profecto etiam ea occidunt, quę in futuro discrimine potuissent tormenta reputari. Per hoc & testimonium nomini redditur; [11] & maiestas nominis redampliatur; non quod per se ipsa minui possit, vel de scelere tractantis magnitudo eius infringi, sed quod redundet ad gloriæ cumulum, dum circumstrepentis populi terror impauidos animos dat dolori, & minis frendentis inuidiæ addit ad titulum: quod tantum sibi mens crescat in pugna, quantũ se ille putauerit vincere, per quem Christus hominem voluerit coronare. Tunc ergo omne fidei robur expenditur, tunc crudelitas comprobatur, cum in sermones vulgi atque in opprobrium veneris: cumque te contra illas populares insanias religiosa mente firmaueris, conuincens, scilicet ac repugnans, quidquid super persona tua in iniuriam Christi profanus sermo iactauerit: vt cum aduerso mari moles opposita reluctatur, feriant licet fluctus, & reuolutum æquor identidem pulset; tamen hæret immobilis virtus, nec vndis circumspumantibus adoperta succumbit, donec per scopulos vis digesta se supprimat, & superiacens saxis in aperta littoris spatia victum æquor euadat. Quid enim est in illis aliud quàm sermo vacuus, & inane colloquium, & inanium voluptas praua verborum? sicut scriptum est:
Psal. 113. Esa. 6. Oculos habent & non vident, aures habent & non audiunt. Grauatum est cor insipiens eorum, ne quando conuertantur [12] & saluem illos. Non enim dubium est, quin hoc de omnibus dixerit, quorum dura mens semper, & obstinata pectoris feritas, à deuotione vitali fugitadissentit, ducente dementia, furore rapiente, omni denique illos immanitate vexante, qua instigantur pariter ac feruntur: vt cum illis ad pœnam sua facta sufficerent, pœnam ipsam persecutionis agitatæ crimen onetaret. Totum hoc in laudem martyrij spectat, totum gloriam passionis illuminat; in qua spes futuri temporis cernitur, in qua Christus ipse operatur, cuius aguntur exempla quæ petimus: cuius & virtus est, qua repugnamus. Et quia in hoc loco aliquid proferre suppetit, summa nimirum est ista, atque admiranda, dignatio, & quam nec mente concipere, nec verbis valeamus implere. Quid enim nobis amplius potuisset larga pietate largiri, quàm vt in se primus ostenderet, quid in alijs coronaret? Mortalis factus est, vt immortales esse possemus: & humanæ sortis exitum pertulit, per quem reguntur humana; vt nobis videretur præstitisse quod passus est; confessionem tribuit, martyria subiecit: omnia denique quibus lux supprimi posset, in remedium salutare natiuitatis suę meritis relegauit, humilitate præcipua, virtute diuina. [13] Cuius rei quique digni esse meruerunt, [14] caruerunt omni hac mundi teterrima labe, subactæ mortis conditionem vicerunt. Non enim dubium est quantum à Domino consequantur, qui saluti suæ, nomen Dei prætulerũt; vt in illa iudicij die meliores cruor faceret, [15] quos sanguis suus martyres esse monstraret. Mors quippe integriorem facit vitam, mors magis deducit ad gloriam. [16] Sic quotiescunque iacentibus stipulis distenta imbribus frumenta turgescunt, fecundæ messes coguntur æstate: sic quotiens ferro vitis abscinditur erumpentibus pampinis, melius vua vestitur; nam & in augmentum prouenturi temporis cedit, quidquid iniuria sua proficit. [17] Flammas quippe plerunque agris iuuit immittere, quo calore vagantis incendij [18] cœca terræ spiramenta laxentur: iuuit leues stipulas crepitanti igne torrere, vt se altius grauida seges tollere, parturientibus culmis densior arista valeat florere. Igitur talis & martyrij primo casus, postmodum fructus est, qui morte vitam condemnat, vt vitam morte custodiat. Quid enim tam eximium atque sublime est, quàm inte[illegible]tor instrumenta carnificum deuotione robusta cunctam fidei reseruare virtutem? quid [illegible] magnum atque pulcherrimum, quàm inter tot circunstantium gladios, libertatis suæ Dominum ac salutis auctorem, repetita sæpius voce profiteri? & maximè si ante oculos tuos ponas, nihil detestabilius esse dedecore, nihil fœdius seruiture, nihil aliud te debere iam petere, aliud optare, quàm eripiendum esse cladibus sæculi, exuendum malis mundi, & inter ruinas orbis iam iamque perituri, alienum à terrena contagione versari? Quid enim tibi cum hac luce, cui lux æterna promissa est? [19] quid cum hoc vitæ naturæque commercio, quem cœli amplitudo deposcit? Sane teneat cupiditas ista viuendi, sed quos inexpiabili malo sæuiens ignis æterna scelerum vltione torquebit: teneat cupiditas ista viuendi, sed quibus & mori pœna

ripœna

ri pœna est, & durare tormentum. Tibi iam & mundus ipse succumbit, & terra cedit, qui morientibus cunctis ad hoc reseruatus es, vt martyr esse potuisses. An non quotidiana cernimus funera? [20] cernimus nouos exitus diuturnos factos ex sęuientibus morbis; inexpertæ cuiusdam cladis exitia, ac strages populatarũ vrbium intuemur? vt possimus agnoscere quanta martyrij habenda sit dignitas, ad cuius gloriam nos cogere etiam lues cœpit. Etenim charissimi fratres, respicite ad hoc quæso vos plenius, in quo & salus vertitur & sublimitas computatur; licet non sim nescius, etiam vos plenissimè nosse, [21] stantium omnium nos iudicijs cõtineri; neque ignorare hanc esse nobis traditam disciplinam, vt sine vllo terrore militiæ vim tanti nominis tueamur: quippe quos pridem à desiderio lucis istius cupiditas ęternæ memoriæ deduxerit, quos futurorum vota diuellerint, quósque ab omnibus vitijs optanda Christi societas segregarit: nisi si exitio succumbere, morti animam dubitamus offerre: nec iam retinenda sunt nobis, & amplectenda beneficia diuina; quorum vltra rerum ardorem tanta sit merces, quantum in dicendo humana mediocritas vix possit implere. Sanguini nostro patet cœlum [22]: sanguini gehennæ cedit habitaculum. Et inferiorum omnium gloria pulchrior sanguinis titulus, & integrior corona signatur. Sic quotiens de hoste triumphalibus spolijs onustus miles ingreditur, vulneribus suis gaudet. sic quotiens tempestatibus diu nauta fatigatus littora tuta contigerit; felicitatem suam de perpesso periculo ducit. Est enim profecto, nisi fallor, labor lætus, per quem securitas inuenitur. Igitur toleranda sunt omnia, patienda cuncta, nec appetendum quo modico gaudeas tempore, & perpetuo puniaris ardore. Meminisse enim debes, velut quadam te fœderis pactione constrictum, ex qua aut capessendæ salutis sit iusta cõditio, aut pœnæ merita formido. stas inter aduersa pariter ac prospera, arma inter & tela, hincque te sæcularis ambitio, inde cœlestis admonet magnitudo. Si salutem times perdere, scito te mori posse.

Porro autem contemnenda tibi mors est, cui Christus occisus est. [23] Ante oculos tibi quæso concurrant dominicæ passionis exempla: concurrant oblata & præmia, & parata discrimina: & quantam inter se habeant difficultatem, res vtrasque conspicito: nec enim poteris confiteri, nisi scias quantum noceas, si negaris. Cœlo martyres gaudent, veritatis inimicos ignis absumit. Paradisus Dei testibus floret [24] negatores gehenna complexa æternus ignis inardescit. Et vt de cæteris taceam, hoc nos vtique magis debet hortari, quod confessio vocis vnius Christi perpetua confessione seruetur: sicut scriptum est: [25] Matt. 10. Qui me confessus fuerit in terris coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo, & coram angelis eius. Luc. 12. Adhuc accedunt ad glorię cumulum ornamenta virtutum: Sap. 3. ait enim: Fulgebunt iusti, tanquam scintillæ in arundineto discurrentes: iudicabunt nationes, & dominabuntur populis. [26] Magna est enim, fratres charissimi, claritas, vitam salutis æternæ honestate passionis ornare; magna sublimitas ante ora Domini aspectúmque Christi potestatis humanæ tormenta contemnere, nec horrere. Sic Daniel minas regis & leonum Dan. 14. frementium rabiem per constantiam fidei suæ vicit, dum adorandum nullum alium esse quàm Deum credidit. Sic in camino pueris con- Dan. 3. stitutis in se arsit incendium, dum ignes iusti tolerant, quod de gehenna, Domino credendo, metuebant. Vnde & retulere condigna, non in posterum tracti, [27] non salutis æternæ præmio reseruati. Fidem illorum Deus vidit, vt quod sibi post exitum promiserant, videre mererentur in corpore: nec enim poterit æstimari quanta in præsenti tributa sit merces. Si sæuitia fuit, cessit: [28] si flamma, constitit. Erat enim vna mens omnibus, quam nec violentia frangeret, nec ira subuerteret, nec à deuotionis obsequio timor mortis inhiberet. Vnde per gratiam Domini factum est, vt sic in illis rex potius videretur punitus esse, dum euadunt quos se crediderat occidere. Nunc iam ad eam rem, fratres charissimi, veniam; ex qua ostendere satis possum, quanta martyrij virtus habeatur; quę tametsi est omnibus nota, [29] proque ingenitæ claritatis insignibus expetenda, tamen plus addidit necessitas temporis desiderio voluptatis. Etenim est in muneribus magnis, si eo tempore quis coronetur, quo coronatum se putat, si fortè moriatur. Igitur cùm sit sublime excelsúmque martyrium; nunc magis est necessarium, quando mundus ipse subuertitur, partimque orbe concusso natura deficiens vltimi exitus momumenta testatur. Nam & cum cœlo imber incumbit, pluuias aer tristis ostendit; & quotiens atra tempestas horrenti imminet pelago, [30] per interapertam nubium noctem corusca ignium fulmina relucescunt: sed & cum magnis mare fluctibus voluitur, paulatim vnda se tollit, paulatímque æquor albescit; donec cernas ita postmodum ruere, vt in illis quibus retunditur saxis spumam altius iaciat, quam vndam tumidum pelagus expuebat. [31] Legis scriptum esse, vsque quadran- Matth. 5. tem nos vltimum reddere: sed hæc pars ablata martyribus. Etenim qui salutis æternæ cupiditatibus freti vitæ huiusce desideria vicerunt, hos expertes doloris vniuersi, [32] Domini propitiatio coronat. Igitur hic primum, charissimi fratres, poterimus exponere, quanta martyrij virtus possit impleri. *[33] Atque vt transeam *Ad quam cuncta, meminisse debemus, quanta sit gloria ad Christum immaculatum venire, consortem passionis existere, perpetuáque cum Domino ęternitate regnare, carere exitijs imminentibus sęculi, nec inter [34] cruentam morborũ populan-

tium stragem in communi cum cæteris sorte misceri. Atque vt sileam de corona, si tibi in his naturæ lubricis malis posito, vitæ promitteretur excessus; nonne omni gente gauderes? [35] Si inquam, te in huius mundi turbinibus fluctuante vicina arcesseret requies, nonne mortem pro remedio computares? Positus inter arma carnificum, ac tela probantium quæstionum, *[36] Ista sublimis ac fortis considerans quanta sit pœna negare eo tempore, quo frui sæculo nequeas, [37] cuius causa negaras: quoniam quidem grauia tormenta, ac puniendi noxias artes in perniciem nostram Dominus sciebat armari, quo fortes ad omnem tolerantiam faceret. Fili, inquit, accedens ad seruitutem Dei, sta in iustitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem. Sed & beatissimus Paulus Apostolus exclamauit & dixit: Mihi viuere Christus est, & mori lucrum. Quam ob rem, charissimi fratres, fide firma, deuotione robusta, [38] contra minas sæculi atroces & asperos insequentium fremitus aduersa virtute resistendum; nec timendum quorum spes æternitatis & vita cœlestis est, quorumque ardor in cupidine lucis [39] succenditur, & salus de promissa immortalitate lætatur. Hoc vero quod catenis arctantibus manus strictę & circumacti graues ceruicibus nexus solido deprimunt pondere: vel quod eculeo corpus extensum cadentes stridet ad laminas; [40] non expetendi sanguinis, sed tentationis est causa. Nam & ipsam martyrij dignitatem quemadmodum agnoscere possemus, nisi illam etiam cum damno corporis nostri cogeremur optare? Sensi equidem, nec me veritas fallit, cum sæuè incumbentium manus membra diuellerent, artusque laniatos tortor sæuiens exararet, nec tamen vinceret, circumstantium verbis: magnum istud est, dici profecto, non doloribus subigi, non pœnis angentibus frangi. Sed erant aliæ dicentium voces; & puto liberos habet. Nam est illi socia in penatibus coniux, & tamen nec vinculo pignorum cedit, nec obsequio pietatis abductus à proposito suo deficit. Noscenda res est, & virtus penitus scrutanda visceribus: nec enim leuis est ista quæcunque confessio, propter quam homo patitur, [41] & mori posse. Etenim charissimi fratres, virtus est tanta martyrij, [42] vt per illam credere etiam ille cogatur qui te voluit occidere. Scriptum est & legimus: In dolore sustine, & in humilitate tua habe patientiam, quoniam per ignem probatur aurum & argentum. Quoniam ergo nos terrenis tentationibus probat Dominus, & his sæculi malis scrutator Christus expendit; gratulandum nobis est, atque lætandum, quod non illis nos perennibus reseruet exitijs, sed gaudeat ab omni contagione purgatos. Cæterum ab his quos hæreditatis participes adsciscit, & in regna cœlorum libenter adsumit, quid vtique aliud quam integritatis ambitum quærit? Sua ipse dixit vniuersa, & quæ iacentibus se explicant campis, & quæ in obliques se erigunt colles: sed & quod cœli magnitudo circumuenit, & quod pelago circumfluente lubricum æquor includit. Quod si illi adiacent omnia, nec à nobis exposcit nisi facta sincera; auro, vt ipse dixit, similes esse debemus. Aurum quippe cum relucentibus terris tremulo videris splendere sub lumine, [43] & in liquidum flammis torrentibus resolui (nam & artificis gratia, ferè sic est) caminis quotiens anhelantibus æstuans ignis euomitur; aditu terrestri canali angusto diues flamma eligitur; & refluentibus glebis arena retinetur. Vnde necesse est vniuersa sufferre, quo possimus omni scelere carere, sicut per prophetam suum dixit: Et si coram hominibus tormenta passi sunt, tamen spes illorum immortalitate plena est: & vexati in paucis, in multis bene disponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos sui, [44] & quasi holocausti hostiam accepit illos. Quod si te dignitas ambitiosa deterret, & congesta in thesauris pecuniæ admonet magnitudo, quæ semper propositum bonæ mentis auertit, & deuotam pro Domino suo [45] animam furiali elidit horrore; quæso repetas verba cœlestia, nam & ipsa vox dicentis est Christi: Qui perdiderit animam suam pro nomine meo, [46] recipiet in hoc sæculo centuplum, & in futuro vitam æternam possidebit. Qua vtique nihil maius, nihil aptius, nihil vtilius computare debemus. Nam licet pretiosarum vestium more purpura in imagines currat, & lentescentibus filis aurum erret ad speciem, nec de effossis grauia quibus incumbis, desint metalla thesauris; [47] vacua tamen nisi fallor ista atque inania computabuntur, si adiacentibus tibi cunctis, sola salus tibi deesse videatur; sicut Spiritus sanctus loquitur, nihil nos in vicem animæ nostræ posse dare. ait enim: Si totum orbem lucrifeceris, & animam tuam perdideris, quid proderit tibi? aut quam homo commutationem dabit pro anima sua? Vacua sunt enim vniuersa quę cernimus, & quæ infirmis radicibus posita, soliditatis suæ vim nequeant sustinere. Nam quod & de sæculo capitur, vetustate temporis frustratur; vnde & ne quid esset dulce, vel carum, vel quod salutis æternæ præferri cupiditatibus possit; dominicis amputata pręceptis, iure proprio, ac lege priuata sunt: Ne in tormentis scilicet patrem filius frangeret, néue obstrictum durati roboris pectus in aliam voluntatem affectus forte mutaret. Solam veritatem, salutémque solam inter magnos complectendam esse cruciatus, suo Christus iure constituit: in quo coniux & liberi & nepotes, in quo [48] omni viscerum sobole relicta: vsurpanda victoria est. Nam & Abraham sic Deo placuit, qui tentatus à Deo, & filio non pepercit: pro quo ignosci forsitan posset,

*quæ sit ista sublimitis ac fortis constãtia considera.

Eccle. 2.

Philip. 1.

Sap. 3.

Matt. 10. & 19.

Matt. 16.

Gen. 22.

possit, si illum dubitasset occidere. Armauit manus religiosa deuotio, & omnes pietatis affectus Domini iubentis imperio pietas paterna neglexit. Nec horruit quod nati funderet sanguinem, nec intremuit ad vocem; & adhuc pro eo Christus non fuerat occisus. Quid enim carius eo, quam qui ne quid intuitus hodie sustineres, prius passus est, quod doceret? Quid eo dulcius, qui cum ipse sit Deus noster & Dominus, tamen patientem pro se hominem regni cœlestis efficit cohæredem? O grande nescio quid, siue quia illud conscientiæ ratio vix sustinet capere, quin magna semper miretur ad munera; siue quia tam larga maiestas est Dei, vt insperantibus cunctis etiam ea offerat, quæ nobis contemplatione factorum nefas fuerat optare. Etenim si tantum salus daretur æterna, pro ipsa perpetuitate viuendi haberemur in gratia. At nunc cum cœlum & iudicandi de cæteris facultatem perenni sæculo largiatur: [49] quid est in quo se parem his omnibus possit humana mediocritas experiri? Si iniurijs ageris, prior actus est ille: si contumelijs premeris, Dei munus imitaris. Vnde & parum est quidquid pertuleris pro eo, qui nihil amplius potes facere, nisi quod in hoc salus vniuersa consistit; quia martyrio totum ille promisit. Denique Apostolus cui cordi fuerunt semper vniuersa, cum instar munerum promissorum penitus miraretur: Æstimo, inquit, non esse condignas passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelatur in nobis. Etenim secum ipse voluebat quanta merces existeret, vt ei cui sufficeret morte carere, non tantum salutis daretur præmium, [50] sed & conscendere cœlum; cœlum quod nec fugata lux cogit in noctem, nec alternis vicibus dies aperit in lucem, sed aëris liquidi serena temperies, per fudum igneo fulgore rutilantem puram explicat claritatem. Iam superest, charissimi fratres, vt debeamus ostendere, cui rei martyrium prosit. Atque illud profecto doceamus, quod nos ad hunc gloriæ titulum metus excitet futurorum. Etenim quibus magna promissa sunt, magis magna sunt quæ metuenda esse illis videantur. Nam * nec se in arma miles accendit, [51] priusquam ei inimica hostis tela commouerint. Nec nauem aliquis statione subducit, nisi animum pelagi pauor strinxerit. Sed & intentans suis opibus scrutator agricola; non ante felici terram suscitat vomere, quam in puluerem imbre concepto putris gleba soluatur. Ita est omnis naturalis hic vsus, nescire quid prosit, nisi agnoueris quod occidit. vnde & datur sanctis omnibus præmium, dum infliguntur iniustis tormenta factorum. Igitur quæ suis promiserit Dominus, nemini qui nesciat, dubium [52] sed nec quantis minetur ignarum. Et quoniam ita se attulit sermo, vt de vtrisque habeatur ratio, paucis vt de vtrisque dixi, breuiter exponam. Sæuiens locus, cui gehenna nomen est, magno plangentiũ murmure & gemitu, & eructantibus flammis per horrendam spissæ caliginis noctem, sæua semper incendia camini fumantis expirat: globus ignium arctatus obstruitur & in varios pœnæ exitus relaxatur. Tunc sæuiendi plurima genera; tum in se ipse conuoluit quidquid ardoris emisit edax flamma cruciarit. Hos, quibus recusata vox Domini & imperia fuere contempta, disparibus coërcet exitijs; próque merito salutis exactæ vires suas suggerit, dum pars sceleris discrimen imponit. Et alios quidem moles intolerabilis curuat, alios per abruptum cliuosi tramitis collem vis sæua præcipitat, & catenarum stridentiũ nexum graue pondus inclinat. Sunt & quos agẽs strictim rota & indefessa vertigo, & quos tenaci iuter se densitate constrictos adhærens corpori corpus includat: vt & absumat incendium, & grauet ferrum, [53] & excrucier turba multorum. Quibus autem inquisitus fuit semper Deus, aut notus, nunquam excidit Christi locus; [54] vbi iacet gratia, vbi virẽtibus campis terra luxurians alumno se induit gramine, & redolente pascitur flore; vbi altum nemora tolluntur in verticem; & [55] vbi arbor densiore coma vestit, quidquid curuantibus ramis scena deiacens inumbrarit. Omnia illic nõ frigoris, nec ardoris: nec vt in autumno arua requiescant, aut vt iterum vere nouo tellus fœcunda parturiat: vnius cuncta sunt temporis & vnius poma feruntur æstatis. Quippe cum nec mensibus suis tunc luna deseruiat, nec per horarum sol momenta decurrat, aut in noctem lux fugata concedat. Habet populos quies læta, sedes tenet placida, vbi fons scaturiens medius sinu aluei prorumpentis emergit, & rauco per interualla circuitu sinuosis flexibus labitur, vt in ora nascentium sibi fluminum diuidatur. Hinc ergo magna laus martyrum, hinc nobilis corona victorum, quibus maiora his repromissa sunt, quibus auctiora sunt præmia. Quod verò vel feris corpus obijcitur, vel imminens gladius non timetur; dignationis ostenditur ratio, manifestatur electio. Etenim incongruens fuerat, vt quem æquum tanti muneris iudicasset, inter terrena vitia sordésque retineret. Meritò enim nihil vobis, ô boni martyres, denegatum: quos spes æternitatis alit, & lucis; quorúmque deuotio vniuersa, & mens cœlesti dedita cernitur seruituti. Meritò, inquam, meritò vobis nihil velle non licitum, quorum animo despectus hic mundus, & alienata sæculi facies, velut confusa tenebrarum inhorruit cæcitate; cui semper hic mundus loco carceris, tecta pro claustris, [56] in vita semper habita commeatus. Sic quippè triumphantibus victoria de his malis rapitur, quem non pompatico gressu vana subiecit ambitio, aut popularis extulit magnitudo; sed quem cœlesti cupiditate flagrantem suo Christus, addidit

Rom. 8.

*Non in arma miles accendit.

didit regno. Nihil itaque tam magnum atque venerandum, quàm quod liberat morte, & facit viuere, & dat perpetuo regnare cum sanctis. Hoc diuitibus aptum, miseris necessarium, omnibus gratum; quo lætantur boni, releuantur abiecti, coronantur electi. Etenim Deus omnium cultor velut quoddam martyrio remedium vitæ dedit, quando alijs illud pro merito eorum tribuit; alijs pro misericordia sua tradidir. [57] Vidimus quippè ad hunc nominis titulum fide nobiles venisse plerosque, vt deuotionis obsequium mors honestaret. Sed & alios frequenter aspeximus interritos stetisse; vt admissa peccata redimentes, cruore suo loti haberentur in sanguine, & reuiuiscerent interempti, qui viuentes computabâtur occisi. Mors quippe integriorem facit vitam: mors amissam inuenit gloriam. Nam hoc spes iam amissa percipitur, hoc salus cuncta reparatur. [58] Sic cum arentibus campis sementa defecerint, & herbis terra morientibus æstuarit, supinis è collibus fluuium iuuit elicere, & scaturientibus riuis arua sitientia temperare; quo se in vberes culmos victa agris ieiunitas funderet, & pluuiali imbre mentito seges densior inhorreret. Quid igitur, fratres charissimi potissimum referam, quidue dicam? sic in vnum conuenientibus titulis dignitatis, turbatur animus, deducitur sensus, & in ipso conatu nitentis eloquij [59] impar sermo vanescit. Quid enim dici satis possit; cum si vim æternæ salutis expresseris, occurrat ambitio; si ambitum dixeris, præueniat magnitudo? Res simúlque congruunt, simúlque cócurrunt; [60] nec est quod dignum proferendum esse videatur. Ita impetus orationis audentis velut implicatos irretitósque obuiam ex aduerso martyrij exempla tenuerunt. Quæ vox, quæ latera, quæ vires instar muneris tanti capiant sustinere? Confessioni vocis vnius aduersa succûbunt, læta proueniunt, patent regna, parantur imperia, deuincitur pœna, mors subigitur, vita profertur, & infestantis inimici repugnantia arma soluuntur. Si delictum est, occidit: si crimen, absistit. Vnde, quæso vos, hoc vestris mentibus pondetate, tantúmque de nostra oratione percipite, quâtum sciatis vos posse sentire. Veniat ante oculos vestros, qui dies ille sit, cû spectante populo, atque intuentibus cunctis, contra terrenas cruces, & minas sæculi, inconcussa deuotio reluctetur; quam suspensi animi, mentésque sollicitę de ancipiti trepidatione, [61] gratulante formidine, pauido quatiantur horrore; quæ illic anxietas, quæ exoptatio precum, quæ vota memorentur, cum adhuc nutante victoria, atque in incertos exitus casu victrix capiti corona dependeat. Cúmque illa pestilés ac furibunda confessio accendatur ira, inflammetur insania, omni denique pectoris rabie ac minis frendentibus torreatur. Etenim quantum hoc sit quis ignorat, vt non doloribus vulnerû, non ictibus quæstionum, velut despecta nostra fragilitas, & humanæ virtutis inopinata cedat audacia; stare hominem, nec moueri, torqueri, nec tamen vinci; sed pœna ipsa potius, qua cruciatur, armari. Considerate quid sit, charissimi fratres; omnem martyrij firmitatem sensibus vestris animisque proponite. [62] Ecce enim in cuiuslibet passione vocati gaudent iampridem acciti è sæculo martyres; gaudent bonorum omnium nuncij; gaudent pariter electi; ibi lætatur milite suo Dominus, lætatur teste nominis sui Christus. Parum est quod dico, fratres charissimi, parum est, Ita magna mihi ratio in hoc genere dicendi, ac moles admiranda suscepta: sed arbitrij, quæso vos, grauitas ab intentione propria non desit, sciens tantum de martyrio posse dici, quantum potuerit æstimari. Vnde & hæc sola exequendæ laudis fuit causa, non quo parem me gloriæ eius, atque idoneum iudicarem; sed quod tantam in illo cernerem esse virtutem; vt & si parum de eo dicerem, plurimum me dixisse profiterer. Nam præferatur licet bono fidei custodita iustitia, meliorémque se inter omnium laudes virginitas immaculata cognoscat: cedat tamen sanguini, summittatur cruori. illi elegerunt bonum, hi imitati sunt Christum. Nunc verò, charissimi fratres, ne quis me arbitretur omnem salutem non alio statu quàm in martyrio collocasse: hoc primo profectò respiciat, neque me tâtum esse qui loqui videor; neque ita se habere ordinem rerum, vt immortalitatis spes repromissa vnius partis latere nitatur. Sed quoniam ita Dominus suo ore testatus est, *Ioan. 14.* esse habitacula penes patrem multa; nihil maius credidi ea gloria, qua probantur hic homines, qui sæculari indigni sunt vita. Igitur charissimi fratres, æmula religione certantes, velut incentiuo quodam mercedis agitati, omnem virium copiam tolerantiámque subeamus. Nô enim mouere nos debent caduca, quæ semper in euersionem suam non modo lege proposita, sed etiam ipso fine temporis vrgentur. Exclamat Ioannes & dicit: Iam quidem securis ad radicem arboris posita est: *Matt. 3.* monstrans scilicet & ostendens, vltimam esse rerum omnium senectutê. Sed & ipse dominus: Ambulate, inquit, *Ioan. 12.* dum lucem habetis, ne vos tenebræ comprehêdant. Quod si illo tempore ambulandum nobis esse prædixit: vtique vt nos magis ambularemus ostendit. Atque vt ad laudem martyrij redeam, vox est beatissimi Pauli dicentis: Nescitis quoniam qui in agone currunt, *1. Cor. 9.* multi certant, vnus autem accipit palmam? vos autem sic currite, vt omnes coronemini. Sed & alibi, quod ad martyrium possit hortari, cohæredes nos Christi vocauit. quin etiam nequid omitteret; *Coloss. 2.* Si cum Christo, inquit, commortui estis, quid tanquam viuentes in hoc mundo decernitis? Etenim charissimi fratres, qui resurrectionis præmia sustinemus, qui iudicij diem quærimus, qui denique cum Christo regnaturos nos esse confidimus; sæculo mortui esse debemus.

Nec

Nec poteris optare martyrium, nisi ante oderis sæculum; nec peruenire ad Dei præmium, nisi amaueris Christum: Qui autem amat Christũ, non amat sæculum; Christus enim abiectus est sæculo, sicut & sæculum Christo; Ita vt scriptum est: Mundus mihi crucifixus est, & ego mundo. Nemini amabilis fuit mundus, quem non ante damnauerit Dominus; [63] nec salute potuit frui æterna, qui mundi gloriatus est vita. Vox est ista Christi dicentis: Qui in hoc sæculo amauerit animam suam, in futuro perdet illam; qui autem in hoc sæculo oderit illam, in futuro inueniet eam. Sed & Apostolus Paulus: Imitatores, inquit, mei estote, sicut & ego Christi. Et alibi: Volo vos omnes, ait, si fieri potest, imitatores meos esse. Dixit hoc ille qui passus est: & qui ad hoc passus est, vt imitaretur Dominum; vtique & nos ad hoc voluit pati, vt per ipsum imitaremur Christum. Si iustus es & Deo credis, quid pro eo sanguinem fundere metuis, quem pro te toties passum esse cognoscis? [64] In Esaia sectus, in Abel occisus, in Isaac immolatus, in Ioseph venundatus, in homine crucifixus est: & de cæteris quidem taceo, quæ nec oratio potest dicere, nec animus sustinere. Vincitur conscientia humilitatis exemplo; [65] & quando considerat quæ dum pateretur acciderint, miratur passum propter quem cuncta trepidarint. Dies fugit in noctem, in tenebras lux cuncta concessit, atque inclinato per alternas vices pondere, omnis terra commota dissiluit; turbati manes, monumenta nudata sunt; & sepulchris hiatu dehiscentibus terræ, reddita luci corpora restituerunt; fluxu sanguinis mundus intremuit, scissa quæ foribus dependebant [66] vela, templum omne mugijt: qui moriendo arguit sæculum. Igitur cùm ad exemplum dominicæ passionis, atque ad omne testimonium Christi animam tuam ponas, nec fundere sanguinem metuas; martyrio totum necesse est cedat. Martyrij inæstimabilis gloria, infinita mensura, immaculata victoria, nobilis virtus, inæstimabilis titulus, triumphus immensus; quippe quo & propria confitentis laude præfertur, velut socio Christi cruore decoratus. Itaque, charissimi fratres, licet sit hoc totum dominicæ promissionis & muneris, licétque tribuatur ex alto, nec capiatur nisi eius imperio, [67] sed nec aut mente concipi, aut exprimi verbis, aut oratione percurri, aut quibuslibet eloquentiæ viribus possit impleri: tamen erit hoc beneuolentiæ vestræ, erit charitatis & amoris, si volueritis nostri memores esse [68] cum in vobis Dominus martyrium cœperit honorare. Vos intra se sanctum illud altare, vos intra se magna illa venerandi nominis sedes, veluti sinu quodam gremij amplectentis includit; vos imperia perennis tẽporis sustinent, & illic congregaturi semper & victuri. O beati & quibus vere dimissa sunt peccata; si tamen qui Christi compares estis, aliquãdo peccastis. O beati quos à primordio mundi Domini sanguis infecit, & quos me rito splendor iste niuei amictus induerit, & cãdor stolæ ambientis ornarit. Videor denique ipse mihi iam cernere, próque arbitrio mentis humanæ ante oculos & aspectum diuinum illud mihi & insigne concurrit: videor, inquam, mihi iam cernere, vt ille virorum nobilis numerus Christi sui gloriam itérque comitetur. Ibit ante ora eius felix caterua victorum, & se densantibus turmis, velut solis exortu totum illuminatum agmẽ inferet potestatem. Et vtinam per abiecto mihi istud videre contingat: sed hoc Dominus poterit efficere, quod vobis petentibus creditur non negare.

Galat. 6.

Matt. 10.

1. Cor. 4.

ADNOTATIONES IN LIbrum de laude Martyrij.

1. cum aut deceat tacere] *Sic rectè Manut. cum cod. Ms. pro:* cum autem.

2. tot tantísque rebus] *Hoc recens adijcio ex Cambrouensi codice.*

3. in eloquendo facultas] *Ita Morel. & Manut. alij:* fides.

4. large fundat] *Istud habeo ex Affliginiensi codice, pro:* vage fundat, *adhuc tamen locus obscurus est.*

5. quod à dicendo impar ingenij conscientia submouebat] *Cambron. cod.* quod ad dicendum par ingenij conscientia commoueat, *quam postremam vocem habent etiam excusi vulgati cod.*

6. in ipso conscientiæ robore] *Antea erat:* rubore.

7. quantæ sit gloriæ, vitæ quamlibet maculam, &c.] *Cambron. cod. non male:* quãta sit gloriæ virtus, qua licet maculari cordis & polluti corporis licet modice iniusta contagia, *Accedens propius ad corruptam Affliginien. & excus. cod. lectionem; sed prior placet magis. Confirmat verò Cambronensis codex quod habẽt Manutius & Morelius:* ictus, *pro:* ictu.

8. Nam prædurantibus licet costis] *Ms. cod. cum prius excusi legunt:* guttis.

9. plus, pro quo patitur, Christus, quam ipse patiatur] *Hoc ex Cambronen. cod. pro eo quod illi:* plus pro quo patitur, Christus ipse patiatur, *eo quod in vulgatis excusis (quãquam perperam) transposita reperiatur particula:* quam.

10. iter patientiæ, magister domus vitæ] *Hac vtriusque Ms. placet lectio, eo quod antea, peruersa tamen distinctione, legebatur in excusis vulgatis:* iter patientiæ magister, domus vitæ; *alij omittunt vocem:* iter.

11. & maiestas nominis redampliatur] *Huic etiam lectioni vulgat. consentiũt Ms. pro qua illi:* ampliatur. *Similes voces reperiuntur:* Recorporatio, redanimatio, *apud Tertull. libr. de Resurrectione carnis. Sequentia certe illi rectè restituerunt.*

12. & saluem illos) *Ms. cũ excusis præter Manut.* sanem; *perinde est.*

13. cuius rei quique digni esse meruerunt)

Manut. cum vulg. quiqui, *sed illud pro:* quicunque, *magis vsitatum est Cypriano & Tertulliano, & habet Morelius cum Ms.*

14. caruerunt omni hac mundi teterrima labe, subactæ mortis conditionem vicerunt) *Cambrou. cod.* caruerunt homine, ac mundi teterrimam labem subacta mortis conditione vicerunt. *Affligiu. verò illud legit, præterquam quod habeat:* deterrima.

15. quos sanguis suus martyres esse mõstraret) *Hoc sic restitui ex Cambronen. cod. pro eo quod duntaxat:* sanguis suus, (*vel:* viuos) esse monstraret.

16. Sic quotiescunque iacentibus stipulis) *Ita etiam ex eodem hunc locum restitui; eam veram esse eam lectionem, tum probat experientia, tum quod aliàqui non esset apta comparatio. Antea erat:* latentes, *pro quo Manutius & Morelius:* lætantibus.

17. Flammas plerunque agris iuuit immittere) *Cambron. & hic & postea:* libet; *si legamus:* lubet, *accedet propius ad lectionem prims excus. & Affig. cod.* iubet; *latius de his in Georgicis Virgilius.*

18. cæca terræ spiramenta laxentur) *Istud quoque habeo ex Cambronen. codice, pro eo quod alij:* laxaret, *Rursum ex eodem:* tollere, *&:* valeat florere, *pro:* tolleret, *&:* floreret, *duntaxat:*

19. quid cum vitę hoc naturæq; commercio) *Adiecimus vocem:* hoc, *ex vtroque Ms.*

20, cernimus nouos exitus diuturnos factos ex sæuientibus morbis) *Rursus istud ex Cambr. cod. pro eo quod alij:* diuturnos factis & sæuientibus. *Atqui rectè illi ex Ms. substituerunt:* lues, *pro:* salus.

21. Stantium omnium nos iudicijs contineri) *Iterum hoc ex Cambronensi codice, præterquam quod legat:* ignoraret, *pro eo quod Manutius & Morelius:* Stantium omnium nostrum iudiciis contineri. *Est enim frequens Stantium mentio apud Cyprian.*

22. Sanguini gehennæ cedit habitaculum. Et inferiorum omnium gloria] *Præ cæteris placet hæc Cambronensis codicis lectio, præsertim quum propius accedat id quod habet Affliginien. cod.* & sanguini; gehennę cedit habitaculum & inferus. Omnium gloria. *Antea erat pessime:* & sanguini gehennæ, cœli tabernaculum. Et inferus omnium gloria, *pro eo quod male Manutius & Morelius:* & sanguini, gehennæ cedit tabernaculum. Et inter omnium gloriam. *Qui optime etiam legunt:* Et integrior corona signatur. Sic, &c. *pro eo quod Affligiuiensis cum excusis:* & integrior corona signatum sit, *ac Cambrou.* & integrior, corona signatus it.

23. Ante oculos tibi] *Hanc distinctionem acceptam debeo Affligiu. cod.* Ignis absumit, *Ms. vterque:* absumet, *sed prius malo, quia sequitur:* inardescit.

24. negatores gehenna complexa æternus ignis inardescit] *Sic cum Manutio & Morelio Affligin. cod. pro eo quod erat:* negatoris gehenna, æternus ignis, *Cambr. autem:* negatores gehenna cõplexos, &c. *Quomodo si legas, actiue accipitur:* inardescit, *pro comburit; haud aliter ac dixit Virg. Georg. 4. Ardebat Syrius Indos.*

25. Qui me confessus fuerit coram hominibus in terris] *Illud:* in terris, *neque alibi habet Cyprianus, neque Euangelista; pro more tamen Cypriani ex duobus Euangelistis concinnatum est hoc testimonium.*

26. Magna est enim, fratres charissimi, claritas.] *Accedit quam proxime quod habet Cambronensis codex:* charitas; *sed prius placet, Locus antea erat corruptissimus.*

27. non salutis æternæ præmio reseruati] *Cambrou. cod.* sed salutis, *at prius placet, quia hoc probare nititur, tres pueros etiam in hac vita accepisse condigna.*

28. si flamma constitit] *Manutius quidem & Morelius:* consedit, *at illud habet cum vulgatis excusis Affligin. cod. & accedit quam proxime Cambronẽ. dum legit:* si flamma. constiterat enim.

29. proque ingenitę] *Affliginien:* proque ingentis. *Quod quidem magis accedit ad lectionẽ vulgatam:* pro quingentis; *legit tamen illud cum illis Cambr. neutrum displicet.*

30. per interapertam nubium noctem) *Ms. cum antea excus.* fluminum, *neutri male.*

31. Legis scriptum esse, vsque quadrantem nos vltimum reddere, &c.) *Eodem prorsus modo hanc scripturam explicat, nempe de doloribus post mortem, epistola ad Antonianum; quare etiam hic locus facit pro purgatorio.*

32. Domini propitiatio coronat) *Hoc denique restitui ex Ms. pro eo quod illi:* Domini promissa fecerunt, *quia sequitur:* Atque vt sileam de corona.

33. Ad quæ vt transeam cuncta) *Placet hæc Cambronen. cod. præ illa Manut. & Morel.* Atque vt transeam cuncta; *neque verò male antea excusi cum Affli. cod.* Atque vt transeam, nunc iam.

34. cruentam morborum populantium stragem) *Cambron.* cruentas strages.

35. Si, inquam, te in huius mundi turbinibus fluctuantem) *Idem ille hoc rectius quàm alij:* Si qua te &c. fluctuantem, *vel:* fluctuante.

36. quæ sit illa sublimis ac fortis constantia considera, quanta, &c.) *Eiusdem etiam hæc placet lectio, quod cum Affig. & excu. conueniat, præterquam quod omissa erat vox:* constantia *& habebat:* considerans, *Manut. & Morelius legunt:* Sta sublimis ac fortis, considerans quanta. *Pro quibus facit scriptura quam citat.*

37. cuius causa negaras) *Horum hæc lectio placet, pro:* cuius caueis careas; *eo quod Cambron. legat:* cuius caueas, necaras, *nullo alioqui sensu.*

38. contra minas sæculi atroces) *Hoc nos nũc primi ex Cambr. cod. pro:* contra omnes, &c.

32. accenditur) *Præter Manutium alij omnes:* succenditur.

40. non expetendi sanguinis) *Antea erat:* non exempti.

magnum istud est, dici profecto) *Pulchre his lo-*

eus restitutus est à Manutio & Morelio; antea erat: magnum vstus est, &c.

41. & mori posse) *Cambr.* vt mori possit.

42. vt per illam) *Idem:* per illud.

43. & in liquidum flammis torrentibus resolui) *Etiam hunc locum eleganter illi restituerunt, antea erat:* ros & in liquidum flammis torrentibus resoluam, *seu:* resoluisset, &c. *& pro:* canali, *quod habet etiam Cambronensis, legebatur:* carnali: *pessimè.*

44. & holocausti hostiam) *Sic Afflig. & excus. cod. præter Manutium, qui habet:* holocaustam hostiam. *Quia autem Cambronen. legit:* holocausta, hostiam, *suspicor ess. legendum, sicut alibi Cyprianus:* holocausta hostiæ, *Atqui prorsus legẽdum:* accepit, *pro eo quod perperam omnes:* accipit, *quia & Græce & Latinè illud legitur.*

45. animam furiali elidit horrore) *Manut. & Morel.* agit horrore, *at illud legunt etiam Ms.*

46. recipiet in hoc sæculo centuplum) *Ex varijs Matth. locis cap. 10. & 19. hanc scripturam consarcinauit.*

47. vacua tamen) *Alij. io:* tamen, *ex Cambr.*

48. omni viscerum sobole relicta) *Etiam hoc ex eodem, pro eo quod erat:* omnis viscerum soboles relicta, *vel:* soboles eius.

49. quid est in quo se parem his omnibus) *Rectè à Manutio & Morelio sic castigatus hic locus, antea corruptiss. Legebatur enim:* in quo spem remissis omnibus, *& Cambr. cod.* in quo speremus, si omnibus; *pro quo Costerius coniecerat legendum:* in quo spem remissionis magis.

50. sed & conscendere cœlum) *Solus Manut.* conscenderet.

51. priusquam se inimica hostis tela commouerint) *Ex Ms. hanc lectionem substituimus, pro eo quod Manutius:* priusquam inimica hostis tela commouerit, *& Morelus:* priusquam inimica hostes tela commouerint.

52. Sed nec quãtis minetur ignarum) ignarum, *pro:* ignotum.

53. & excruciet turba multorum) *Rursum hoc ex Cambr. pro:* & se cruciet, *Iuxta quem etiam nunc primum rectè sic locus sequens distinguitur:* Quibus autem inquisitus fuit semper Deus, aut notus, nunquam excidit Christi locus. *Neque enim in gehenna rite collocarentur, quibus semper fuit Deus inquisitus aut notus.*

54. vbi iacet gratia) *Cambron.* gratiam, *Forte legẽdum:* iacit gratiam, *alioqui locus obscurus est.*

55. vbi arbor densiore coma vestit) *Itac Cãbr. cod. lectio magis quadrat sequentibus. Excus. vulg. habebant:* arbor densior comam vestit; *pro quo illi:* arborem densior coma.

56. in vita semper habita commeatus) *Sic illi, pro eo quod alij:* inuito semper habita commeatu, *seu:* commeatus; *censeo legendum:* & vita semper habita commeatus.

57. Vidimus quippe) *Cambr.* videmus, *at illud placet quia sequitur:* aspeximus.

58. Sic cum arentibus campis sementa defecerint] *Cambr.* arantibus sementa defecerant, *in cæteris cum illis consentiens, quum apud alios locus esset mutilus; præterquam quod legat cum excus. vulg.* iuber elicere.

59. impar sermo vanescit] *Hoc etiam Cambron. antea erat:* euanescit.

60. nec est quod dignum proferendum esse videatur] *Hoc ex eodem codice nunc primum, pro:* præferendum, *qui legit:* impeditósque, *pro:* irretitósque. *Rectè etiam legunt illi & Cambron. cod.* latera: *pro:* litera.

61. gratulante formidine, pauido quatiátur horrore] *Cambronensis:* gratulentur formidine pauidæ.

62. Ecce enim] *Antea corruptiss.* Ecce animi.

63. Nec salute potuit frui æterna] *Cambron. non male:* salutem æternam.

64. In Isaia sectus, &c.] *Cambr.* in Isaiam & in hominem.

65. & quando considerat] *Ms. non male:* quanto.

66. vela, templum omne mugijt: qui moriendo arguit sæculum.] *Sic Manut. & Morel. pro eo quod erat:* templum omne fugit qui &c. *Cambronen verò:* vela templi, omnem fugit eum, qui &c. *Quidquid legas, non satisfacit. Non minus obscurum est illud paulo post:* quippe quo & propria confitentis laude præfertur.

67. sed nec aut mente concipi] *Pessimè erat antea:* sed nec alimento.

68. cùm in vobis Dominus cœperit martyrium honorare] *Prorsus similis locus ille Epiphonemati libri de disciplina & habitu virginum:* Tãtum tunc memento te nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari. *Atque adeo mirè facit, pro inuocatione sanctorum. Quomodo etiam illud huius libri Epiphonema:* sed hoc Dominus poterit efficere, quod vobis petentibus creditur non negare; *pro quo corrupte & suspecte solus Erasmus:* nobis petentibus; *præsertim quum simile sit prorsus illud Cypriani ad eosdem Moysen & Maximum supra epistola 16.* Quid enim petitis de indulgentia domini, quod non impetrare valeatis.

AD NOVATIANVM HÆRETICUM, quod Lapsis spes veniæ non est deneganda.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS.

Vehementi oratione in Nouatianum inuehitur, & eius schismaticam factionem; iuxta scripturam canes eos nuncupans, & paleas esse potius quàm aurea vasa, quod se esse iactabant, commonstrans, eo quod fidei desertores essent. Deinde, quum scripturas non intelligant, parum est si non interpolent; frustra eos vnius capituli præscriptione catholicos vrgere, quũ infinita sint scripturæ, quibus spes veniæ Lapsis promittitur: quas & in medium adfert. Postremo metu futuri iudicij & promissis diuinis ad pœnitentiam ipsos hortatur.

tatur. Porro etsi pronunciarit prima Cypriani editione Erasmus, Cornelij potius esse hunc librum quàm Cypriani; postea hæc ad marginem adscribi iussit: Iuxta facundus ac doctus, planéque Cypriano dignus. Quare rectè & Grauius ex codic. Ms. Carthusiæ Coloniensis (consentiente cod. S. Pantaleonis) ipsi eum vindicauit. Præsertim cùm plures libros de lapsis scripsisse se indicet Cyprianus, epist. 51. ad Confessores è schismate conuersos; & ad hunc alludere librum videatur D. Pontius in vita eius, his verbis: Quis doceret veritatem hæreticos. *Iam Cornelij non esse, conuincunt verba illa huius libri:* & Sacramẽtum baptismatis, quod in salutem generis humani prouisum, & soli Ecclesiæ cœlesti ratione celebrare per os suum præostendit; *quod ad errorem Cypriani, contra quam sentit Cornelius, pertinet. Neque verò Hieronymus epistolam recenset Cornelij ad Nouatianum, sed ad Fabianum de Nouatiano; cuius meminit etiam Eusebius hist. Eccle. lib. 6. cap. 33.*

COGITANTI mihi, & intolerabiliter animo æstuanti, quid nam agere deberem de miserandis fratribus, qui vulnerati non propria voluntate, sed diaboli sæuientis irruptione, adhucusque, hoc est, per longam temporum seriem [1] agentes, pœnas darent; ecce [2] ex aduerso obortus est alius hostis, & ipsius paternę pietatis aduersarius hęreticus Nouatianus; qui nõ [*Luc. 10.*] tantum, vt in Euangelio significatum est, sicut sacerdos vel Leuites iacentem vulneratum præteriret, sed ingeniosa ac noua crudelitate sauciatum potius occideret adimendo spem salutis, denegando misericordiam patris, respuendo pœnitentiam fratris. Mirum quot acerba, quot [*Matt. 5.*] aspera, quot peruersa sunt? Sed facilius quis in alieno oculo festucam perspicit, quàm in suo trabem. Nos autem, fratres dilectissimi, non moueat, aut turbet hæretici istius perfidi abrupta dementia: qui cum in tam ingenti dissensionis & schismatis crimine constitutus, & ab Ecclesia separatus sit, sacrilega temeritate non dubitet in nos sua crimina retorquere. Cùm sit enim à semetipso nunc factus immundus, sordidus sacrilegis inquinatus: hoc nunc nos esse cõ- [*Apoc 22.*] tendit. Et cùm scriptum sit, canes foris remansuros; & Apostolus hos eosdem canes docuerit [*Philip. 3.*] esse vitandos, sicut legimus, ait enim: Videte canes, videte malos operarios: rabiem suã non cessat latratibus excitare, luporum more tenebrosam caliginem optare. qua facile possit ferina sua crudelitate, oues à pastore direptas, spelũca tenebrosa laniare. Aurum certe se suosque quos colligit, esse pronunciat. nec nos dubitamus desertores Ecclesiæ apostatas factos, in aurum nunc facile potuisse conuerti, sed illud aurum in quo prima delicta populi Israël denota- [*Exod. 32.*] ta sunt. Cæterum vasa aurea & argentea, quæ ab Ægyptijs excussa sunt, in dominica potestate, id est, Christi Ecclesia, perseuerant: [3] in qua [*2. Cor 4.*] domo si perseuerasses, Nouatiane, vas forsitan & pretiosum fuisses; sed nunc te in paleas & in stipulam conuersum nec intelligis, nec plangis. Quid igitur vanis rebus extolleris? damna potius quàm lucra consequeris. Quid te ex quo pauperior factus es, diuitem credis? Audi in A- [*Apoc. 3.*] pocalypsi dominicam vocem iustis te obiurgationibus increpantem: Dicis, inquit, diues sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo: & nescis quoniam tu es miser, & miserabilis, & cæcus, & pauper, & nudus. Has opes, has diuitias paupertatis pro certo possidere se credat, quisquis Christi Ecclesia derelicta ratione cæca, apud temerarios illos schismatum duces & dissensionis auctores [4] conuerti non trepidat; quos Ioannes antichristos appellat; quos Euangelista paleis [*1. Ioan. 2.*] similat; quos Dominus Christus fures & latro- [*Matth. 3.*] nes designat, sicut ipse in Euangelio declarat dicens: Quia qui non introijt per ostium in ouile ouium, sed descendit per alteram partem, ille [*Ioan. 10.*] fur & latro est. Itẽ in eodem quoque ait: Omnes qui venerunt, fures sunt & latrones. [5] Qui isti sunt, nisi desertores fidei, & transgressores Ecclesiæ Dei, qui contra [6] ordinationem Dei nituntur? quos merito Spiritus sanctus per prophetam increpat dicens: Fecistis consilium non [*Esa. 30.*] per me, [7] & conuentionem non per spiritum meum, adijcere peccata super peccata. Quid ad ista respondeant peruersissimi [8] isti Nouatiani, [9] vel nunc infelicissimi pauci; qui ad tantam furoris dementiam proruperunt, vt nec Deo, nec homini reuerentiam habuerint? Illic impudenter & sine vlla ordinationis lege episcopatus appetitur; hic autem proprijs sedibus & cathedræ sibi traditæ à Deo renunciatur. [10] Illic veritas: Aspernantur me, vt sacrificent mihi, nec offerunt oblationes sanctas filiorum Israël, nec accedunt offerre sancta sanctorum, sed accipient ignominiam suam in errore, quo errauerunt. Satis sit paucis probasse quid nam sint. Audite igitur Nouatiani, apud quos scripturæ cœlestes leguntur potius quàm intelliguntur, parum si non interpolentur. Sunt enim vestræ præclusæ aures & corda cæcata, qui nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittitis. Sicut Esaias ait: Excęcati sunt serui Dei; & me- [*Esa. 6.*] rito excæcati, quia voluntas schismaticorũ non est in lege, quæ lex vnam nobis & singularem designat Ecclesiam; in illa scilicet quæ sub Noë [*Genes. 6.*] ante diluuium Dei prouidentia fabricata est arca, in qua non tantum munda animalia, sed & immunda, vt tibi cito respondeatur Nouatiane, inuenimus esse reclusa. [11] Quæ arca sola cum his quæ secum fuerant liberata est: in qua & cętera quæ in ea inuenta non sunt diluuio perierunt. Ex illa igitur arca remittuntur duæ aues, corax & columba. Qui corax vere hominum immundorum, & in tenebris perpetuis futurorum per sæculi latam viam, & immunda vescentium apostatarum futurorum, & ad Ecclesiam se vltra non vertentium, figuram portabat, [12] quem legentes inuenimus emissum, & non amplius reuersum. Huic ergo aui, id est, im-

mundo ſpiritui, [13] quique fuerint ſimiles iuuẽti, ad Eccleſiam amplius reuerti non poterunt; qui & ſi voluerint, Dominus prohibebit, qui Levit. 7. Moyſi præcepit, dicens: Omne varium & im- Geneſ. 8. mundum eijce foras exſtra caſtra. Columba autem emiſſa incontinenti ſignificatur reuerſa, eo quod requiem non haberet pedibus ſuis; quam Noë recepit in arcam, & poſt ſeptimum diem iterato emiſſam, recepit eam portantem ſuo ore oliuæ folium. Et ego quidem, fratres dilectiſſimi, non temerè iſta cogitans, nec humana ſapientia conſpirans, ſed vt cœleſtis Domini dignatione neceſſariè & pertinenter mẽtibus noſtris concipere permittitur; dico illam, id eſt, columbam, duplicem nobis per ſemetipſam ſignificare figuram. [14] Primam quidem, & principalem, ſuam, hoc eſt ſpiritalem, olim, id eſt, ab initio diuinæ adminiſtrationis inſiſtit, & ſacramentum baptiſmatis, quod in ſalutem generis humani prouiſum, & ſoli Eccleſiæ cœleſti ratione celebrare, per os ſuum prǫoſtendit. Ter enim emiſſa ex arca, volitans per aërem ſuper aquam, [15] ſignificabat iam tunc Eccleſiæ noſtrę ſacramenta. Vnde & dominus Chriſtus Petro, ſed & cæteris diſcipulis ſuis mandar & dicit: Matt. 28. Euntes euangelizate gentibus, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus ſancti, hoc eſt, vt Trinitas illa quę ſub Noë per columbam figuraliter operata eſt, hęc nunc in Eccleſia per hos ſpiritaliter opereretur. Sumamus iam nunc & ſecundam perſonam columbæ ex arca emiſſę; diluuij ſcilicet tempore, quando omnes abyſsi proruperunt, quando cataractę cœli patefactæ ſunt ſuper terram, propter facinora hominum quæ quotidiè exercebant coram domi- Geneſ. 6. no, [16] ſicut Moyſes dixit: Et vidit Dominus Deus redundare nequitias hominum ſuper terram, & quod omnes in malum recordarentur à principio dierum ſuorum, & dixit: Perdam hominem quem feci à facie terrę, ab homine vſque ad pecus, & à reptili vſque ad volatilia cœli. Emittitur ergo tempore cataclyſmi columba ex arca, [17] aquis violenter toto orbe terram infeſtantibus. Illa arca figuram Eccleſię, ſicut ſuperius diximus, portabat, quæ verberabatur hinc atque indè aquis inſurgentibus tantum. Cataclyſmus ergo ille qui ſub Noë factus eſt, figuram perſecutionis quę per totum orbem nunc nuper ſupereffuſa eſt, oſtendit. Aquis autem, diruptis cataractis, vndique conuenientibus & excreſcentibus ſignificabantur gentes, quæ ad Apoc. 17. vaſtandam Eccleſiam excreuerunt. Sicut Apocalypſis docet dicens: Aquæ quas vidiſti, populi ſunt, & gentes, & regna. Columba autem quę pedibus ſuis requiem habere non poterat, lapſorum imaginem portabat; qui [18] immemores diuinarum prędictionum, vel ſimpliciter ignorantes, vel audacter diſsimulantes ceciderunt: quorum Dominus ruinam in Euangelio Matth. 7. futuram his verbis ſignificauerat dicens: Qui audit verba mea & non facit ea, ſimilabo eum viro ſtulto qui ædificauit domum ſuam ſuper arenam: venerunt tempeſtates, & impegerunt in domum illam, & cecidit, & facta eſt ruina eius magna. Et ne temerè comparaſſe videamur, columbam illam lapſorum imaginem portare; propheta ciuitatem vt columbam, hoc eſt, lapſorum perſonam increpat dicens: Columba non exaudit vocem, id eſt, præclara & redemp- Soph. 3. ta ciuitas non recipit doctrinam, & in Dominum fidens non fuit. Quod autem requiem pedibus columba illa, ſicut ſuperius diximus, inuenire non poterat; hoc ſignificabat veſtigia negantium, hoc eſt, ſacrificatorum, lubrici veneno ſerpentis ſauciata, in lapſum conuerſa, [19] quę vlterius non poſſent ſuper aſpidem & baſiliſcum conſcendere, & draconem & leonem cal- Pſal. 90. care. Quam poteſtatem tradidit Dominus diſcipulis ſuis, ſicut in Euangelio ait: Ecce do vo- Luc. 10. bis poteſtatem calcandi ſuper omnem poteſtatem inimici, & ſuper ſerpentes & ſcorpiones, [20] & non nocebunt vobis. Iſtis ergo tot & tantis malignis ſpiritibus infeſtantibus, & in lapſorum necem inſurgentibus, prouiſa eſt vulneratis ſalutis via: vt quibuſcunque viribus poſſent toto ſe corpore protrahere, caſtris ſuis recipere; [21] quibus recepti poſſent medelis ſpiritalibus vulnera ſua curare. Recepta igitur columba, paucis etiam diebus interiectis, iteratò emittitur ex arca; quæ reuerſa, non tantum firma veſtigia, ſed & inſignia ſuæ pacis atque victoriæ, per illa oleæ folia quæ ſuo ore portabat, oſtendit. Duplex ergo illa emiſsio, duplicem nobis perſecutionis tentationem oſtendit: prima in qua qui lapſi ſunt, victi ceciderunt; ſecũda in qua hi qui ceciderunt, victores extiterũt. Nulli enim noſtrum dubium vel incertum eſt, fratres dilectiſsimi, illos qui prima acie, id eſt, Deciana perſecutione vulnerati fuerunt; hos poſtea, id eſt, ſecundo prœlio ita fortiter perſeueraſſe, vt contemnentes [22] edicta ſæcularium principum, hoc inuictum haberent; quod & non metuerũt exemplo boni paſtoris, animam ſuam tradere, & ſanguinem fundere, nec vllam [23] inſanientis tyranni ſæuitiam recuſare. Ecce quam glorioſos, quam Domino caros, ſchiſmatici iſti ligna, fenum, ſtipulam appellare non dubitant: quorum pares, hoc eſt, [24] in eodem crimine lapſus ſui adhuc vſque conſtitutos, nec ad pœnitentiam admittendos eſſe præſumunt; ex illa Domini pronunciatione qua ait: Qui me negauerit coram hominibus, negabo eum coram patrè meo qui in cœlis eſt. Matt. 10. Pro dolor, quid contra Dominica præcepta contendunt, vt ea quę Chriſtus iudicij ſui tempore ſit acturus, hęc nũc ſtirps Nouatiani, patris ſui exemplum diaboli ſecuta, [25] exercere conetur? dicente ſcriptura: Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Deut. 32. Dominus. Reſpondebimus eis ad iſtam pronunciationem Domini, [26] quam malè intelligant & malè ſibi interpretentur: Quod enim ait: Qui me negauerit corã hominibus, & ego negabo

negabo eum coram patre meo qui in cœlis eſt, vtique futuri temporis ſignificatio eſt; quo tempore incipiet Dominus ſecreta hominum
2.Cor.5. iudicare; quo tempore tribunali Chriſti omnes nos oportet aſtare; quo tempore multi incipiẽt
Matt.7. dicere: Domine Domine, nónne in tuo nomine prophetauimus, & in nómine tuo dæmonia excluſimus, & in tuo nomine virtutes multas fecimus? & tamen audient vocem Domini dicentis: Diſcedite à me omnes qui operati eſtis iniquitatem; non noui vos. Ibi adimplebitur quod ait: Negabo & ego illos. Quos autem maxime negabit Dominus Chriſtus, niſi vos omnes hæreticos, & ſchiſmaticos, & nominis ſui alienos? Qui enim aliquando Chriſtiani, nunc Nouatiani, iam non Chriſtiani, primam fidem veſtram perfidia poſteriore [27] per nominis appellationem mutaſtis; velim nunc propoſitioni veſtræ reſpondeatis. Legite & docete, quem Dominus de his qui ſe dereliquerant vel negauerant, cùm adhuc ipſe hic eſſet, negauit; atqui & cæteris qui ſecum remanſerant de diſ-
Ioan.6. cipulis ait: Nunquid & vos vultis abire? Pe-
Luc.22. trum etiam quem negaturum ante prædixerat, cùm negaſſet, ipſe non negauit, ſed ſuſtinuit; & amarè illam ſuam negationẽ flẽtem ipſe [28] poſtmodum lenit. Quænam eſt tua, Nouatiane, dementia, vt illa quæ ad exitium ſalutis pertineant, tantum legas: & quæ ad miſericordiam, prætereas? clamante ſcriptura & dicẽte: [29] Pœnitentiam agite qui erratis, conuertimini corde. Et eodem quoque propheta ſimiliter exhor
Iohel.2. tante & dicente: Conuertimini ad me in toto corde veſtro, in ieiunio, & ploratione, & planctu: & ſcindite corda veſtra, & non veſtimenta, & conuertimini ad Dominum Deum veſtrum: quoniam miſericors eſt, & miſerator multæ miſerationis. [30] Adeo quia multæ miſerationis eſt Dominus, audiuimus: audiamus quid per Dauid conteſtatur Spiritus ſanctus: Si
Pſal.88. dereliquerint filij eius legem meam, & in mandatis meis non ambulauerint, & ſi iuſtificationes meas profanauerint, & præcepta mea non cuſtodierint; viſitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum: miſericordiam autem meam non diſpergam ab eis. His ſimilia &
Ezech.30. per Ezechielem legimus dixiſſe Dominum: Fili hominis domus Iſraël habitauit ſuper terram ſuam, [31] & coinquinauerunt eam facinoribus ſuis. Sicut mulieris menſtruatę facta eſt immũditia eorum ante faciem meam, effudi iram meam ſuper eos, & diſſeminaui eos inter gẽtes, & ſecundum peccata eorum iudicaui eos: quia coinquinauerunt ſanctum nomẽ meum. Et quia dictum eſt de his: Hic eſt populus Domini; peperci eis propter nomen ſanctum meum, quod ſpreuit domus Iſraël inter gentes. Et coniungens ait: Propterea dic populo Iſraël: Hæc dicit Dominus: Non vobis parco domus Iſraël; ſed propter nomen ſanctum meum parcã, quod coinquinaſtis inter gentes, & ſcietis quia ego Dominus, cùm ſanctificatus fuero in vobis.
Item Dominus ad eundem: Fili hominis dic Ezech.33.
populo Iſraël: Quare locuti eſtis dicentes: [32] erroribus noſtris contabeſcimus, & quo modo ſalui eſſe poterimus? dic eis: Viuo ego, dicit dominus: quia non deſidero mortem peccatoris, ſed deſidero vt auertatur peccator à via ſua peſſima & viuat. Redite ergo à via veſtra peſsima.
Quid morti vos traditis domus Iſraël? Sic per Eſa.57.
Eſaiam Prophetam: Non in æternum indignabor vobis, [33] neque ſemper non defendam vos. Et quoniam Hieremias Propheta in perſona
populi peccatoris deprecatur Dominum dicẽs: Hiere.10. & 42.
Emenda nos Domine, ſed in iudicio & non in ira, ne paucos facias nos; adiecit & dicit Eſaias: Eſa.57.
Propter peccatum modicè contriſtaui eum, & percuſsi eum, & auerti faciem meam ab eo, & contriſtatus eſt, & abijt triſtis in vijs ſuis; & quia operatur*, adiecit & dixit: Vias eius vidi & curaui eum, & dedi ei exhortationem verã, pacem ſuper [34] pacem; pœnitentibus, deprecantibus, & operantibus reſtitui poſſe, [35] quod malè perierint, quódque à Chriſto declinauerint.
Denique hoc in Euangelio comprobatur, vbi Luc.7.
illa mulier peccatrix deſcribitur, quæ venit ad domum cuiuſdam Phariſæi, vbi erat Dominus vocatus cum diſcipulis, portans vas vnguenti; quæ ſtetit ad pedes Domini, & lachrymis ſuis [36] lauit pedes eius, & capillis exterſit & oſcula infixit, vt excitaretur ille Phariſæus & diceret: Hic ſi eſſet Propheta, ſciret quæ & qualis eſſet iſta mulier quæ eum tangit, quia peccatrix eſt. Vnde incontinenti Dominus peccatorum remiſſor, & pœnitentium receptor ait: Simon, habeo tibi aliquid dicere. At ille reſpondit dicens: Magiſter, dic. Et Dominus: Duo debitores erant cuidam feneratori, vnus qui habebat denarios quingentos, & alius quinquaginta: cùm non haberent vnde ſoluerent, ambobus donauit. Et interrogauit: Quis illorum plus diligit? Et reſpondit Simon: Vtique ille cui plus donauit. Et adiecit dicens: Vides iſtam mulierem? [37] Intraui in domum tuam, oſculum mihi non dediſti, hæc autem non ceſſauit oſculando pedes meos: pedes meos non lauaſti, hæc autem lachrymis ſuis lauit, & capillis exterſit: oleo pedes meos non vnxiſti, hæc autem vnxit: propter quod dico tibi, Simon, quia remittuntur illi peccata eius. Ecce Dominus vtriſque debitoribus larga ſua pietate debitum concedit. Ecce delicta donantem. Ecce mulierem peccatricem pœnitentem, flentem, deprecantem; & remiſſam peccatorum accipientem. Erubeſce iam nunc ſi fieri poteſt, Nouatiane: deſine argumentis tuis impijs incautos decipere: [38] deſine vnius capituli præſcriptione terrere. Legimus & adoramus, nec prætermittimus cœleſtem Domini ſententiam, qua ait negaturum ſe negantem; nunquid & pœnitentem? Et quid ego tam diu de miſerationibus probare ſingula
geſtiam? quandoquidẽ Niniuitis Allophylis, & Ionas.
longè

longè à lege Domini constitutis, propter ciui-
tatis suæ annunciatam euersionem deprecanti-
bus, misericordia Dei non denegatur? Ipsi illi
Pharaoni sacrilega temeritate repugnanti, cum
quondam cęlestibus plagis verberaretur, & cõ-
Exod. 9. uersus Moysi [39] & fratri eius dixisset: Orate
pro me ad Dominum, quia peccaui; incontinen
ti ab eo suspendebatur ira Dei. Et tu iam, No-
uatiane, iudicas, & nullam spem pacis ac mise-
ricordiæ habere lapsos prædicas; nec increpan-
Rom. 14. ti Apostolo autem accommodas dicenti: Tu
qui es, qui iudicas seruum alienum? Domi-
no suo stat aut cadit. Stabit autem, potens
est Deus stabilire eum. Vnde pertinenter
& necessariè ex persona eorundem lapsorum
Micheæ 7. increpat vos Spiritus sanctus dum dicit: [40] No-
li gratulari inimica mea mihi, quoniam si ce-
cidi & exurgam: & si in tenebris ambulauero,
Dominus lumen est mihi. Iram Domini to-
lerabo, quoniam peccaui illi, vsque dum iu-
stificet causam meam & faciat iudicium & iu-
stitiam, & producat me ad lucem. Videbo iusti-
tiam illius, & videbit me inimica mea, & coope
1. Reg. 2. riet se confusione. Oro, non legisti: Nolite glo-
riari, & nolite loqui excelsa, [41] & ne exeat ma-
gniloquentia ex ore vestro; Quoniam erigit à
terra pauperem, [42] à sterquilinio erigit inopé,
& sedere eum facit cum potentibus populi?
1. Cor. 10. Non legisti: Tu qui stas, vide ne cadas? Non
Iac. 4. legisti: [43] Quia Dominus superbis resistit, hu-
1. Petr. 5.
Luc. 18. milibus autem dat gratiam? Non legisti: Qui
Psalm. 9. se exaltat, humiliabitur? Non legisti: Quia De-
us perdidit memoriam superborum, & non re-
Matt. 7. linquit memoriam humiliũ? Non legisti: Quia
quo iudicio quis iudicauerit, eum iudicari ne-
1. Ioan. 2. cesse est? Non legisti: Quia qui odit fratrem
suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat,
& non scit quo eat, quia tenebræ excęcauerunt
oculos eius? Vnde igitur & tam sceleratus, &
tam perditus, tam discordię furore vesanus ex-
stiterit iste Nouatianus, inuenire non possum;
qui semper in domo vna, id est, Christi Eccle-
sia, proximorum delicta vt propria fleuerit, o-
Galat. 6. nera fratrum, sicut Apostolus hortatur, sustinue-
rit, lubricos in fide cœlesti allocutione corrobo-
rauerit. At nunc ex quo [44] Cainam illam hære-
sim, quæ non nisi tantum occidere gestit, ex-
ercere cœpit; nec sibi nouissimè parcit. Cæte-
Ezec. 18. 33. rum si legisset, qoia iustitia iusti non liberabit
eũ in die qua errauerit, & iniquitas impij [45] nõ
nocebit ei ex qua die conuersus fuerit, iam o-
lim in cinere pœniteret: ille qui semper pœni-
tentibus aduersatur; [46] qui in ruina facilius ædi
ficatorum státium operatur, quàm in structio-
ne iacentium ruinarum, qui multos ex fratri-
bus nostris miserrimos falsis suis aduersationi-
bus perterritos, iterum fecit ethnicos, dicendo
quod pœnitentia lapsorum sit vana, nec posit
eis proficere ad salutem; clamante scriptura &
Apoc. 2. dicente: Memento vnde excideris, & age pœ-
nitentiam; si quo minus, veniam tibi, nisi pœ-
nitentiam egeris. Et quidem ad septem Ec-
clesias scribens singulis sua quoque facinora, &
delicta ingerens, pœnitemini dicebat: quibus?
nisi illis, scilicet, quos pretio magno sui sangui-
nis redemerat? O te impium scelestúmque hę-
retice Nouatiane, qui post tot & tanta in Ec-
clesia, à quibusdam retro voluntariè commissa
crimina, quę & tu ipse in domo Dei priusquam
apostata esse cognoueras; & hæc posse aboleri
de memoria succedente bono vtique docueras,
secundum fidem scripturæ dicentis: Quia si Ezech. 18
conuersus fuerit facinorosus ab omnibus faci-
noribus suis quæ commisit, & iustitiam fece-
rit, vita æterna viuet, & non morietur in fa-
cinore suo (Delicta enim quæ commisit, abo-
lebuntur de memoria succedentibus bonis fa-
ctis) Tu hodie retractas, an debeant lapsorum
curari vulnera, qui nudati à diabolo cecide-
runt, [47] violentia aquæ, quam suo ore serpens
emisit post mulierem. Sed quid dicam? ait A-
postolus: Laudo vos? in hoc non laudo: quia 1. Cor. 11.
non in melius, sed in peius venistis. vbi enim 1. Cor. 3.
sunt ęmulationes & dissentiones in vobis; nón-
ne carnales estis, & secundum hominem am-
bulatis? Nec nos quidem mirari oportet, cur
iste Nouatianus tam nefanda, tá grauia in per-
sonam lapsorum exercere nunc audeat: quan-
doquidem habemus exempla præuaricationis
huius præcedentia. Saul ille bonus, præter cę- 1. Reg. 9.
tera, postea liuore euertitur, & contra Dauid & 15.
omnia aduersa & inimica agere molitur. Iudas Matth. 10.
ille inter Apostolos electus, qui semper in do- & 26.
mo Dei vnanimis & fidelis; ipse postmodum
Deum tradidit. Prædixerat quidem & Do- Matt. 7.
minus multos esse véturos sub pellibus ouium,
rapaces lupos. Qui sunt isti rapaces lupi, nisi
sensu subdolo conspirantes ad infestandum gre
gem Christi? sicut legimus [48] apud Zachariam Zach. 11.
positum: Ecce ego suscito pastorem in terra,
qui quod auersum est, non visitabit, & carnes
electorum manducabit, & talos illorum tor-
quebit. Similiter & per Ezechielem increpat Ezech. 34.
huiusmodi pastores, scilicet prædones & lanio-
nes (dicam vt æstimauerat) dicens: O pastores,
quare lac ebibitis, & coagulatum comeditis, &
fortè ad nihilum perduxistis, & infirmum non
visitastis, claudicantem non curastis, & erran-
té non reuocastis, & permisistis populum meũ
errare inter spinas & tribulos? Propterea hæc
dicit Dominus: Ecce ego veniam aduersus pa-
stores, & exquiram oues meas [49] de manibus
illorum, & repellam eos vt non pascant oues
meas, & non erunt eis amplius oues meę in de-
uorationem, & exquiram eas sicut pastor gre-
gem suum in die qua fuerit caligo & nebula: sic
exquiram oues meas, & exquiram eas in omni
loco quocunque dispersi sunt: & quod perie-
rat requiram: & quod errauerat, reuocabo: &
quod claudicauerat, curabo: & quod infirmum
est, custodiam, & pascam oues meas cum iu-
dicio. Quis ista loquitur? vtique ille qui re-

lictis nonaginta nouem ouibus, quæsiuit illam quæ de suo errauerat grege, sicut Dauid dicit: *Psal. ult.* Erraui velut ouis quæ periit; quam inuentam Christus redit humero suo portans peccatricem delicatam; qui gaudens & exultans vocatis amicis & domesticis, ait: Congratulamini mihi, quoniam inuenta est ouis mea quę perierat. Dico, inquit, vobis, quia tale gaudium erit in cœlo super vno peccatore pœnitentiam agente. Et subiungens ait: Aut quæ mulier habens denarios decem, & cùm perdiderit ex denariis vnum, nónne accendet lucernam, & tota die domum suam emundat, quærens donec inueniat? Et cùm inuenerit, [50] conuocat amicas & vicinas, dicens: Congratulamini mihi, quoniam inueni denarium quem perdideram. Dico vobis, [51] quia tale gaudium erit in conspectu angelorum Dei, super vno peccatore pœnitentiam agente. Econtrario autem non agentes facinorum suorum pœnitentiam; quæ eos maneant, ex ipsius Domini responso cognoscant. Legimus in Euangelio: quod quidam venerunt de Galilæis ad Dominum, annunciantes ei de eis, quorum sanguinem miscuit Pilatus cum sacrificiis ipsorum: *Luc. 13.* quibus respondit Dominus dicens: Putatis quia illi Galilæi super cęteros Galilęos peccatores fuerant, quia passi sunt talia? non. Dico enim vobis, nisi pœnitentiam egeritis, [52] omnes similiter perietis. Aut illi decem & octo, super quos cecidit turris in Siloa, putatis quia debitores fuerunt morti super omnes homines qui habitabant in Hierusalem? Non dico vobis, inquit, quia nisi pœnitentiam egeritis, omnes similiter perietis. Excitemus itaque nos quantum possumus, fratres dilectissimi, & abrupto inertiæ & securitatis somno ad obseruanda Domini præcepta vigilemus. Quęramus tota mente quod perdidimus, vt inuenire possimus: *Luc. 11.* Quia quærenti, ait scriptura, dabitur, [53] & pulsanti aperietur. Mundemus domum nostram munditia spiritali, vt [54] secreta quæque & abdita pectoris nostri, vero Euangelij lumine radiata, dicant: *Psal. 50. & 33. Eccles. 9.* Tibi soli deliqui, & nequissimum in conspectu tuo feci; Quia mors peccatorum mala; & apud inferos pœnitentia nulla: habentes in contemplatione maximè diem iudicij & retributionis: & quod ab omnibus nobis credendum, & firmiter est tenendum, quia acceptio personarum non est apud *Deut. 16.* Deum; cùm præceperit in Deuteronomio, non accipiendam personam in iudicio: Non accipies, ait, personam, nec secundum minimum, nec secundum maximum iudicabis. His similia & per Ezechielem dixit; *Ezech. 18.* Omnes, inquit, animæ meæ sunt, sicut anima patris & anima *Matt. 10.* filij. Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Hic erit igitur à nobis venerandus, hic tenendus, hic per plenam & dignam nostram confessionem propitiandus, qui habet potestatem animam & corpus mittendi in gehennam ignis; sicut scriptum est: Ecce venit cum multis millibus nunciorum suorum facere iudicium de omnibus, & perdere omnes impios, & arguere omnem carnem [55] de omnibus factis impiorum quæ fecerunt impiè, & de omnibus verbis impijs, quæ de Deo locuti sunt peccatores. *Iudæ 1.* His similia & Daniel: Vidi, inquit, thronum positum, & vetustus dierum sedebat super eum, *Dan. 7.* & vestitus eius erat tanquam nix, & capilli capitis eius tanquam lana alba: thronus illius flamma ignis, rotæ illius ignis ardens. [56] Flumen ignis prodibat ante eum, millia millium seruiebant ei, & millia millium assistebant ei: ad iudicium sedit, & libri aperti sunt. Ioannes autem manifestius & de die iudicij & consummatione sæculi declarat dicens: *Apoc. 6.* Et cùm aperuisset, inquit, sigillum sextum, ecce terræmotus factus est magnus, & factus est sol niger, vt saccus cilicinus, & luna tota sanguinea facta est, & stellæ ceciderunt in terram, [57] quomodo ficus à vento magno agitata mittit grossos suos, & cœlum recessit vt liber cum inuoluitur, & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt: & reges terræ, & maximi quique, & tribuni, & diuites, & fortes, & omnis seruus & liber absconderunt se in speluncis & in cauernis montium, dicentes montibus & petris; Cadite super nos & abscondite nos à conspectu patris sedentis [58] super thronum, & ab ira agni: quoniam venit dies interitionis, & quis poterit stare? Item in eadem Apocalypsi hoc quoque Ioannes dicit sibi reuelatum: Vidi, inquit, thronum magnum; & *Apoc. 20.* candidum sedentem super eum, à cuius facie fugit cœlum & terra, & locus eorum inuentus non est: & vidi mortuos [59] magnos & pusillos stantes ante conspectum throni Domini, & libri aperti sunt. [60] & alius liber apertus est qui est vitæ: & iudicati sunt singuli secundum ea quæ scripta erant in libro secundum opera ipsorum. Sed & Apostolus bonum consulens, sic hortatur nos dicens: Nemo vos decipiat inanibus verbis: *Ephes. 5.* propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ, nolite esse participes eorum. Demus igitur totis viribus fidei nostræ Deo laudem, demus plenam confessionem: quandoquidé super pœnitentia nostra gaudeant virtutes cœlorum, gaudeant angeli omnes, gaudeat & Christus; qui nos denuò peccatis oneratos, delictis obrutos, plena & clementi moderatione cessare à facinore hortatur, dicens: Conuertite vos, & redite ab *Ezech.* impietatibus vestris, & non erunt vobis iniquitates vestræ ad pœnam. Proiicite à vobis omnes impietates vestras quas fecistis aduersum me: & facite vobis cor nouum, & spiritum nouum. Et vt quid vos morti traditis domus Israël? Non enim desidero mortem peccatoris. Ego sum, ego sum, qui deleo facinora tua, [61] & *Esa. 43.* non cõmemorabor te: tu auté in mente habe, & iudicemus. Dic tu facinora tua prius, vt iustificeris.

ceris. Dum patet, fratres, indulgentiæ aditus, Deum plenis satisfactionibus deprecemur. Humiliemus nos, vt exaltari possimus. Acquiescamus diuinę exhortationi, qua euadere liceat diem Domini & iram, dicit enim sic: Respice fili nationes hominum, & scito. Quis sperauit in Domino, & confusus est? permansit in mandatis illius, & derelictus est? aut inuocauit eum, & despexit illum? quoniam pius & misericors Dominus, & remittens in tempore tribulationis peccata, omnibus inquirentibus se in veritate. Ait ergo: Dic tu facinora tua prius, vt iustificeris. [62] Prę manu sit vobis oratio illa exomologeseos plena.

ADNOTATIONES IN LIBRUM AD NOUATIANUM HÆRETICUM.

1. agentes] *Hoc pro:* viuentes, *accipitur, aut supplenda vox:* pœnitentiam.

2. ex aduerso] *Hoc ex Grauio ad marginem, pro:* ab, *consentit Ms. cod.*

3. in qua domo si perseuerasses] *Ab eodem addita vox:* domo, *sic & Ms. cod. ex quo etiam paulopost:* te, *adiecimus.*

4. conuerti non trepidat] *Fortè:* conuersari.

5. Qui isti sunt nisi desertores] *Sicut & alibi mendum hic irrepserat apud Erasmum, vt legeretur:* non, *eo quod vetus excus. legat:* ñ. *quum potius iuxta Ms. cod. significet:* nisi.

6. ordinationem Dei] *Hoc quoque rectè Grauius & Ms. cod. pro:* ordinem. *Alludit enim ad ordinationem Cornelij, de qua paulopost.*

7. & fecistis conuentionem] *Hunc locum sic restitui, tum ex epistola 55. tum ob vocem Græcam:* συνθήκας, *hactenus legebatur:* cogitationem.

8. isti Nouatiani] *Ex eodem adijcimus:* isti, *& paulopost:* furoris.

9. Vel nunc infelicissimi pauci] *Costerius & Ms. cod.* infelicissimè, *non male; sed illud placet magis, vt per Ἀντίφρασιν, alludat ad Felicissimum, cuius sæpè in primo Tomo fit mentio, & præsertim epistola iam dicta.*

10. illic veritas: Aspernantur me. &c.] *Rectè sic Morelius distinxit, vt sint verba scripturæ cuiuspiam, quam tamen nondum reperire potui; qui etiam optimè legit:* accipient, *cum Ms. cod. pro eo quod alij:* accipiens. *Adhuc tamen locus videtur mutilus.*

11. Quæ arca sola] *Adiecimus:* sola, *ex Grauio.*

12. quem legentes inuenimus] *Prætermisi vocem:* sicut, *quæ sensum obscurabat.*

13. quique similes fuerint inuenti] quique, *pro:* quicunque.

primam quidam, &c. *Locus obscurus & corruptus, etiam in Ms. cod. præterquam quod hic satis significet solam Ecclesiam baptismi sacramentum habere, quod ad errorem Cypriani pertinet.*

14. significabat iam tunc.] *Ita Rectè Ms. cod. pro:* iam nunc.

15. vt ternitas illa] *Rectius meo iudicio Grauius:* trinitas, *sic enim Ms. cod.*

16. sicut Moyses dixit] *Moysi Genesis librum ascribit.*

17. aquis orbe toto terram infestātibus] *Hoc rursum ex Ms. cod. pro:* terrarum.

18. immemores diuinarum predictionum] *Sic lego, pro:* prædicationum, *eo quod sequitur;* quorū Dominus ruinam in euangelio futuram, &c.

19. quæ vlterius] *Hoc rursum ex Grauio & Ms. cod. pro:* qui.

20. & non nocebūt vobis] *Sic Manut. & Mor. pro:* vos, *quod tamen habet etiam Ms. cod.*

21. quibus recepti possent] *Adijcio istud ex Grauio & Ms. cod.*

22. ēdicta secularium principum] *Galli nempe & Volusiani.*

23. insanientis] *Ms. cod.* insanæ mentis.

24. in eodē crimine lapsus sui adhuc vsque] *Ita rectè Grauius, pro eo quod alij:* lapsos seu adhuc vsque.

25. exercere conetur] *Superfluam hic particulam:* nunc, *rectè omisit Morelius.*

26. quam malè intelligāt & interpretentur] *Ms. cod.* intelligunt & interpretantur.

27. per nominis appellationem mutāstis, velim] *Istud denuo ex Grauio, pro eo quod alij:* per nominis mutastis velum. *Præsertim cum etiam Ms. cod. legat:* velim.

28. postmodum lenit] *Costerius:* lauit. *Sed prius habet etiam Ms. cod.*

29. pœnitentiam agite qui erratis, conuertimini corde. Et eadem quoque propheta similiter exhortante & dicente] *Hæc quoque Grau. accepta debemus & Ms. cod. alibi desiderata.*

30. A Deo quia, &c.) *Istud ex Ms. cod. pro eo quod erat* Ideo.

31. & coinquinauerunt eam] *Vox:* eam, *ex ipsis etiam est addita.*

32. erroribus nostris contabescimus] *Etiam hoc illi pro:* tabescimus.

33. neque semper non defendam vos) *Mira translatio, quum ad verbum græcè sit:* οὐδὲ διαπαντὸς ὀργισθήσομαι ὑμῖν, *quod latinè sonat:* neque semper irascar vobis: *Costerius omittens secundam negationem accepit:* defendam, *pro:* vlciscar; *qua significatione alibi quoque vtitur Cyprianus. Certe negādi particula postea fuit adiecta in cod. Ms.*

34. pœnitentibus, deprecantibus, operantibus, &c.] *Sunt hæc verba Auctoris non Isaiæ, vti malè censet Morelius; est tamen ita adhuc locus obscurus.*

35. quod malè perierint, quodque &c. declinauerint) *Rursum hoc ex Ms. cod. pro:* perierūt, *&:* declinauerunt.

36. & lauit pedes eius) *Rectius cū Ms. sic Grauius, quam alij:* domini. *Item:* & oscula infixit, *quam cæteri:* osculis infixit. *Rursum Rectè Grauius:* Quis illorum plus diligit? *per interrogationem, pro eo quod erat:* Quis eorum plus diligeret; *nam & græcus & latinus contextus illi consentiunt.*

37. Intraui) *Ms. cod.* Introiui, *ex quo etiam recens adieci:* Ecce delicta donantem.

38. desine vnius capituli præscriptione terrere] *Hoc ad verbum ex Tertull. de Pudicitia.*

39. & fratricius] *Iterum hoc Grauio acceptum debeo, apud alios desideratum.*

40. Noli gratulari inimica mea] *Non minus & istud, pro eo quod corruptè erat:* amica; *nam græcè est apud 70.* ἐχθρά μου.

41. & ne exeat magniloquentia de ore vestro] *Rectè sic Costerius & Ms. cod. pro eo quod alij:* maliloquentia, *nam 70. habent:* μεγαλορρημοσύνη. *quod vertit etiam D. Augustin. lib. 17. de ciuitate Dei, c. 4.* magniloquium.

42. & à sterquilinio erigit pauperem] *Addimus cum Grauio & Ms. cod. rursum:* erigit, *quia græcè est & latinè.*

43. Quia Dominus superbis resistit] *Cod. Ms.* contrasistit.

44. Cainam illam hæresim] *Rectè hic Erasmus, pro:* caninam, *legit* cainam; *Sic enim & Hiero. appellat eam, quæ adimit spem remittendi peccati. Locus Hierony. est epistola ad Oceanum, & meminit eiusdem quasi tollentis martyrium libro contra Vigilantium; vt sit eadem quæ Gnosticorum, de quibus Tertul. in Scorpiaco. Atque adeo etiam:* caina, *legendum censeo apud eundem Tertullianum initio libri de Baptis. aut saltem:* caiana, *pro eo quod est:* Gaiana; *quippe quæ remedium etiam baptismi tolleret. De aliis huius sectæ erroribus, vide eundem de præscriptione aduersus hære. Ireneum cap. vlti. lib. 1. Epiphan. hære. 38. & August. hær. 18.*

45. non nocebit ei] *Rursum Grauius:* eum, *sic & Ms. cod.*

46. qui in ruina facilius ædificatorum Stantium operatur] *Grauius ad marginem:* ædificatur, *sed nec hoc satisfacit.*

47. violentia aquæ, quam suo ore serpens emisit post mulierem] *Intelligit persecutionem quã diabolus immisit in Ecclesiam.*

48. apud Zachariam] *Hoc ex coniectura Costerij, pro:* ad, *consentit etiam Ms. cod.*

49. de manibus illorum] *Adiecit istud rectè Grauius, nam habent 70. & Cyprianus supra epistola 54. sic etiam Ms. cod.*

50. conuocat amicas & vicinas] *Addit Grauius:* suas, *sed non habet Euangelista.*

51. quia gaudium tale erit] *Hic iterum rectè adiecit:* tale, *sic etiam Ms. cod.*

52. omnes similiter perietis] *Ita Ms. cod. vtrobique more Cyprianico, pro:* peribitis.

53. & pulsanti aperietur] *Hic quoque ex Ms. cod. pro:* aperitur.

54. secreta quæque & abdita] *Adijcio:* &, *ex Grauio & Ms. cod.*

55. de omnibus factis impiorum quę fecerunt impiè, &] *Ista ex margine Grauij in textum inseruimus, eo quod reperiantur apud Iudam Apostolum, præsertim consentiente Ms. cod.*

56. flumen ignis prodibat ante eum] *Grauius & Manutius:* fulmen; *sed repugnat vox græca:* ποταμός.

57. quomodo ficus] *Omittimus:* vt, *superfluam, cum Grauio & Ms. cod.*

58. & abscondite nos] *Ex Grauio istud adiecimus, nam est in Apocal.*

59. magnos & pusillos] *Rectè etiam hoc ille cũ Morelio & Ms. cod. pro eo quod alij:* pupillos.

60. & alius liber] *Hoc etiam Grauio & Ms. cod. acceptum debeo, pro eo quod cæteri:* & alius similiter, *consentit etiam Ms. cod.*

61. & non commemorabor te] *Rectè adiecit negandi particulam Grauius, nam est apud 70. & in cod. Ms.*

62. Prę manu sit vobis oratio illa exomologeseos plena] *Ex Ms. cod. reposuimus:* vobis, *pro* nobis. *Hinc autem apparet, nisi fortè alludat ad illud:* Dic facinora, &c. *mutilum esse hunc librum & imperfectum. Neque tamen oratio illa Cypriani pro Martyribus, ea esse potest cuius meminit; quod nulla pœnitentia aut relaxationis peccatorum (vti ante me quoque Erasmus adnotauit) fiat mentio. Accedit quod in cod. vet. ex quo hunc librum descripsit ille, medius interponatur sermo D. Augustin. de Cypriano; & in manuscriptis Affligimiensi, Marchinensi, Dunensi, & Anglico codicibus, reperiatur illa oratio cum sequenti, absque tamen hoc libro; ac vicissim hic liber in Ms. cod. sine vlla oratione.*

AD CORNELIVM PAPAM, DE CARDINALIBVS OPERIBUS Christi vsque ad ascensum eius ad Patrem.

ARGVMENTVM OPERIS sequentis.

A*Rgumentum totius operis sunt cardinalia, & primaria Christi nostri redemptoris opera, nempè:* Natiuitas, Circũcisio, Epiphania, Baptismus, Ieiunium, Cœna & prima institutio consummantis omnia sacramenti, Ablutio pedũ, Chrismatis & aliorum Sacramẽtorũ institutio, Passio, Resurrectio, Ascensio, & Spiritussancti missio. *De quibus omnibus singulos Tractatus seu Sermones conscripsit, in quibus quid tractet, ex succinctis singulorum argumentis manifestum euadet. Porrò, quãquam certi nihil pronunciare possim de Auctore, quod mihi defuerint exemplaria Ms. pro Cypriano tamen facere videntur, tum voces, phrases, & schemata quadàm toti operi interiecta, tum frequens inculcatio baptismi sanguinis, & Martyrij latronis, Tract. de stella & Magis, de Cœna Domini, & Passione Christi. Et certè cuiuscunque sit, scriptum constat ætate Cornelij & Cypriani, atque adeo eandem auctoritatem meretur. Id colligere est, non modo ex titulo & præfatione, sed & ex fine Tract. de Natiuit. Domini: Vbi certaminum non sine periculo, id est, Martyriorum fit mentio: & quod contra Nouatianos agat, de pœnitentia vera nunquam sera, Tract. de Baptismo & de passione Christi, immo & nominatim Nouatum impugnet, Tractat. de Cœna Domini.*

PRÆFATIO, SEV PROLOGVS.

SOLENT Matres infantulis nuper editis in ipso vitæ introitu aptare vocabula, & ex aliquibus præcedentibus vel circumstantibus causis, vel ex genere, vel ex euentibus imponere nomina; vt in ipsis primordialibus initiis quædam præfigerentur commonitoria ingredientibus vitam, ne nomen eis esset ad ignominiam, si originalis naturæ traductio à consueto limite deuiaret, & à virtute patrum degenerás, indigna successio monstri non hominis faciem exhiberet. Respicerēt potius ad nomina vel officia sua, quorum inspectio honestæ conuersationis formam eis infunderet & doctrinam, vt honorificarent naturales causas & rationales disciplinas, nec in aliquo elementarias amaricarent dulcedines, vel primarias offenderent dignitates. Nam olim tumultuariè vel inconsideratè nomina rebus imponebantur: sed ex quo ad Adam adducta sunt singula, vt vocaret ea & propria imponeret nomina, prouisum est in populo antiquo & institutum, vt aliqua esset in vocabulis ratio, & interpretarentur nomina vitam, & exprimerent aliquam personæ proprietatem, secundum quam vel differret à cæteris, vel etiam communicaret. Sic in nominibus Patriarcharum Abraham, Isaac, & Iacob magnarum rerum existere indicia, & præloquebantur vētura, nec deerat impositorum nominum secūdum sensum suorum effectuum certitudo. Apud gentiles etiam non in nominibus, sed in agnominibus postea à viris illustribus obseruatum (vt nobilitas generis vel virtutis gloria posteros illustraret) Augusti vel Cæsaris titulo succedentem honorate progeniem, & imperatoriæ dignitatis hæredes primæ originis irradiare fulgoribus. Sic & philosophi & doctores antiqui tractatibus suis nomina prætexere, breui titulo grandis materiæ latitudinem prælibantes, & propriæ gloriæ præposito nomine suo prouidentes, vt integritatem operis & laborem auctoris tam stili quàm personæ in posterum auctoritas conseruaret; & facilè scripturæ subtilitas indicaret, si aliqua manus in uida elegātiæ tractatuum elimatorum pannum rudem insueret, vel nugis suis quasi sua essent quæ alius laudabiliter dictasset, furtiua translatione insereret. Sic in capite libri sui quisque auctorem se posuit, vt & stilus auctori, & stilo auctor famularetur, & auctoritate altrinseca communis gloria muniretur. Hoc virorum illustrium præclara meruerunt ingenia, & per hæc vitæ eorum fama & gloria indelebilis perseuerat. Nos vero qui vix intelligimus quæ ab eis dicta sunt, sensu & eloquentia omnino eis impares, si quid aliquando scribimus, indignum titulo iudicamus; ne fortè nobilis materia, cuius explanationi studium adhibemus, decoloratam se potius quàm ornatam nostra præsumptione quæratur. Verum quia solent aliquando patres nugis infantilibus arridere, & linguis balbutientibus delectari;[2] indulgentiam meretur humilitas, quæ quo potest accessu sublimitatis vestræ manibus se porrigit attrectandam, non gloriam mèdicans, sed gratiam. Ego quidem nec à me ipso, neque ab alio quæro nomen, neque enim aliquid me existimo esse,[3] cùm nihil sim; qui hoc à vobis maxima supplicatione quæsiui, vt non essem quod sum, & humiliter supplicaui vt ab hac flāma in qua crucior, me vestra clementia liberaret. Tentaui si possem manu vestra me sustinente, honestè descendere: quod quia non potui vrgentibus flammis, non attendi quo prosilirem dum me vorax incendium non cremaret.[3] Sublimes materiæ subtilium ingeniorum exigunt tractatores: nec facilè de artibus rectè iudicat, qui artes ignorat. Exercitati in liberalibus disciplinis simul ingenio conueniente & studio philosophati possunt, & securè aggredi res abditas; eorumque conatibus se peruiam penetrata exhibet difficultas, & ænigmatibus enodatis rerum secretarum facies patet, cuius serenitatem velabat nubes opposita, & veritati superfusa caligo. Ideoque tam in diuinis, quàm in philosophorum doctrinis, nec tutum est nec honestum, ineruditos &[6] ignaros sensuum ad litteras illos pertinentium, prosilire ad discussionem eorum quæ nesciunt: & de his sibi vsurpare magisterium quæ ignorant. Huius rei forma seraphim faciem Dei, & pedes velat; & patentibus quæ in medio sunt, principium finémq; maiestatis diuinæ alarū extēsio infra supraq; operiens, aditum ad se temerarijs tractatoribus vel scriptoribus interdicit: nec patitur ad liquidum se videri diuinitas, quam vtique inuestigatio fidelis aliquo modo odorat vel sentit, sed puram eius essentiam nec conspicit nec comprehendit. Affirmatio quippe de Dei essentia in promptu haberi non potest: neque enim diffinibilis est diuinitas, sed verius sinceriusque remotio indicat negando quid non sit, quàm asserendo quid sit: quoniam quidquid sensui subiacet, illud esse non potest, quod omnem superat intellectum. Quidquid audiri vel videri vel sciri potest, non conuenit maiestati: hebes est in hac consideratione omnis acies sensuum, & caligat aspectus. Hanc inuisibilem lucem, & inaccessibilem naturā sex alis hinc & inde seraphim statu & volatu circumeunt & abscondunt; statu æternitatis immobilitatem monstrantes, volatu verò altitudinem eius, sic in superioribus eleuatam, vt quantumlibet ad cor altū homo ascendat, exaltetur deus, & comprehensionis importunitatem euadat. Nec tamen alæ illæ, quæ Dei velant substantiam, nostros conspectus diffugiunt, sed illæ puris mentibus se visibiles exhibet, & operum Dei ratio siue eorum quæ ex nihilo sunt, siue eorum quæ ex materia vel facta sunt vel fiūt, se intelli-

Margin notes: Gen. 2. — Gen. 17. 21. & 25. — Esaia. 6. — Psal. 63.

intelligibilem exponit: & quæ circa Deum & quæ ſub Deo ſunt mundi poteſt cordis quoquo *Gen. 1.* modo ſinceritas contemplari. Prima rerum cõditio ſex inſtituta diebus fatetur artificem, & profitetur opus auctorem. Neque enim ſui ipſius artifex eſſe, aut potuit quis nouam creare materiam, nec potuerunt multa & diuerſa rerum eſſe principia: quia niſi ad vnum cuncta reſpicerent, diſcordia & infinitate cuncta turbata voluerentur in chaos, & repugnarent & colliderentur in ſe diſcordes materiæ, niſi omnibus factoris auctoritas imperaret: & vnius monarchia poteſtatis, vniuerſitatis cauſas & efficientias ordinaret. Homo itaque præpoſituram in inferiora accepit, ſciens quis hunc honorem contulerit: nec tamen ea ſcientiæ perfectione illuſtratus eſt, vt eo modo cognoſceret conditorem, quo eius cognitioni reliquæ creaturæ ſubiectæ ſunt; ſed diſtantiam maximam experiretur inter ſumma & infima, & ex hoc ipſo eſſet Deo accliuis & humilis, quo auctori ſuo ſe in nullo poſſet conferre, cuius effugere dominium nec penetrare conſilium, nec poterat vitare iudicium. Itaque qui circa ipſum ſunt angelici ſpiritus, licet inuiſibilis naturæ ſint, in legationibus tamen ſuis ſe auditu manifeſtant & viſu; & ſalutis noſtræ miniſteriales ſæpiſsimè experimur, quorum officia & nomina in ſcripturis ſanctis habentur. Illa quidem ſuperiora agmina nobis prædicant, non indicant Deum: & nunciant quæ iubentur, [8] ſpiritalitatem iniuncti negocij peragentes, non vniuerſitatis explicantes ſcientiam: quia ad nos numerus & *Sapien. 11.* menſura & põdus refertur. Deus verò his omnibus non artatur, ſed excedens omnia & æternaliter antecedens poteſtas & virtus nil habet coæuum, nec immenſitatis eius profundum *Eſa. 6.* vlla creatura vel cœleſtis vel terrena metitur. Quæ verò ſub ipſo ſunt, implent templum; & præſens Eccleſia cognitionem earum rerum aſſequitur, quæ ad cultum iuſtitiæ, quæ ad ordinem vitæ, quæ ad gradus aſcenſionum, quæ ad conuenientiam morum, quæ ad honeſtatem huius conuerſationis & gratiam pertinent contemplationis: hæc aguntur & exercentur in tẽplo præſenti & per hæc Deus quæritur, nec tamen quęſitus illicò inuenitùr. Guſtamus, delibamus, odoramus, & propè eſt: cúmque acceſſeris, longius abit. Et quo modo fulgur nubes diſrumpit, & repentina coruſcatio non tam illuminat quàm hebetat oculum: ita aliquando neſcio quo modo tu tangeris, & tangi te ſentis, eum tamen qui te tangit, non intueris. Dicuntur tibi quædam verba arcana intrinſecus quæ efferri non ſufficis, vt dubitare non poſsis, quia iuxta te eſt, immo intra te qui te ſollicitat: nec tamen ſicuti eſt, ſe tibi videndum concedat. *Gen. 30.* Rachel ad odorem, non ad eſum, Liæ mandragoras concupiſcit; tu ſponſo, fide non complexu coniungeris, tu ſpe concipis, donec Chriſtus in te formetur; & depoſito pondere huius cadaueris, eiuſdem ſint puritatis caro & ſpiritus, & renouata natura ſobolem immaculatam parturiat. Rachel quippe viſum principium ſouat. Quod verbum in principio apud Deum in ſuo *Ioan. 1.* proprio eſſe, mihi non patet, ſed quibuſdam nominibus Deum inuoco & dico: iuſtitia, veritas, ſanctificatio, charitas; & quęro aliquas ſpecies vel formas, & per quas quid ſentio quoquo modo intimem. Nam quod verbum caro factum eſt, facilius video, ſi hoc ſenſui meo quaſi eſu incorporo; principium autem illud vix remotiſsimo odoratu quaſi pertranſiens ſentio. Illa quidem intellectualia per viſibiles creaturas, quantum fas eſt animę videre vel pręuidere, diuina mente à longè proſpicimus; in multis per opinionum & coniecturarum pelagus circumducti, in multis veritati hęrentes, in multis magnitudine rerum oppreſsi, exclamamus cum Apoſtolo: O altitudo diuitiarum ſapien- *Rom. 11.* tiæ & ſcientiæ Dei. Cordi igitur noſtro ſe offert Deus, & aliquid ſui luminis infundit inuitans & prouocans. Niſi enim aliquo modo ſentiretur, nec appetendi, nec inquirendi ſpes eſſet aliqua vel facultas. [9] Sed quia ex parte ſentitur, admirationi eſt odor ille & ſapor, nullam habens cum carnalibus dulcedinibus ſimilitudinem, & per omnia ſuauitate differens; eóque deſideratur copioſius, quo cætera delectamenta excedit. Deſiderium autem inquirentes purificat, & purificatio excluſis enormitatibus ad formam Dei prouehit aſcendentes: atque ita in opere ſuo imago & ſimilitudo dei multis laborioſíſque prouectibus propriam ſibi demum indicat dignitatem. Ad hanc rerum adeo profundarum indaginem niſi incarnati verbi magiſterium acceſsiſſet, humana defeciſſent ingenia; & neſcio ſi & aliqui auderent ad hæc tenenda conatus aſſurgere: ſed aſſociata carni diuinitas aſſumptam naturam ex parte ſuę voluit eſſe claritatis conſortem, & apertis cœlis ſuper doctorem & Dominum noſtrum ad ſuperiora noſtrum introduxere aſpectum: & vidimus gloriam eius quaſi vnigeniti à patre: & de ple- *Ioan. 1.* nitudine gratiæ & veritatis quæ in ipſo eſt, inſtillata eſt nobis aliqua portio. Et cum Philippo audiuimus: Qui videt me, videt & pa- *Ioan. 14.* trem. Nec tamẽ in hac viſione plena poteſt eſſe ſufficientia, donec in ſplendoribus ſanctorum in die virtutis ſuæ agnoſcatur [10] ratio gignentis & geniti & procedentis: quam oculus non vi- *Eſa. 64.* *1. Cor. 2.* dit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ad liquidum hucuſque aſcẽdit. In his omnibus quæ dicta ſunt omnino ſenſum noſtrum materię excedit ſublimitas, & ſtilum repellit moles nimij ponderis, & aſcenſionis arduę difficultas: ſed pręcepti veſtri, pater excellentiſsimè me coëgit neceſsitas, vt tentarem: ſi fortè importunitate ſtudij aliqua poſſem de ſanctuarij ſuppellectile vellicare, & reducto in partem velamine, arto ſubtilique aditu propitiatorium intueri. Pręſumpſit meditatio aſpicere à longè, & annos *Titum. 1.*

æternos

æternos inquirere, & quid ante tempora sæcularia esset indagare; si tamen sæculum vel tempus dici potest ante lucem & diem & solem; & quo modo ante causas elementarias & materiales origines illa æternitatis infinitas se haberet; si illa omnipotētia apud se solitaria esset, & ministeriales ei deessent spiritus, & maneret apud se illocaliter sempiterna diuinitas, & in quo esset sapientiæ regnum,[11] cùm non esset quod tegeretur, & visu speciéque careret illa inanis antiquitas. Ab his omnibus repulsus, ad sæcularia visibilia compulsus sum redire, & vtinam me ipsum cognoscam & sciā. Quod si animæ meæ, quę corporis mei obtinet principatum, nec originem scio, nec metior quantitatem, nec qualis sit intueri sufficio; si ignota est mihi ratio qua re ipsa delectetur in corpore persecutore suo; si nescio quis hanc legem membris insculpserit, vt tam violenta dominatione spiritum opprimat, & melior digniórque natura deteriori succumbat; patienter me ferre oportet, si operatorem vniuersitatis non intelligo, qui in minimis operationum suarum particulis meam profiteor cæcitatē. Insolubilis videtur hæc quęstio, quare homo rationabilis in negata nitatur & vetita, & semper illicitis delectetur. Omnino rarum est & difficile, fieri bonum, facilè & pronum est esse malum; & hac fine magistro, sine exemplo doctrina, statim à pubescentibus annis imbuimur & docemur. Vide in ipsis qui sanctimoniam profitentur, quæ religio manum claudat porrectis muneribus, quæ solitudo aures obserat oblatis fauoribus, quæ gula communibus est contenta saporibus. Quis non se habeat vilem, si videat humilem? Quis non putet opprobrium, si se sentit inglorium? Quis enumeret voluptatum potius monstra quam species?[12] quæ per concupiscentias carnis inuitam animam trahunt, clam palámque de conclaui ad forum, de lupanari ad theatrum? In primis abrasa verecundia, pudoréque conuulso, non absconditur scelus, nec nutat ratio, nec discretio reluctatur carnis affectibus; captiuus spiritus consentaneam exhibet clientelam. Hoc ipsum quod dico, carnis affectus, impropriè dico; quia hæc vitia propriæ animæ sunt, quæ sentit & mouet & viuit: cui imputatur peccatum; quia ipsi datum est arbitrium, & iudicium, & scientia, & potentia, per quæ possit improbare malum, & eligere bonum. Corpore autem sic vtitur anima, sicut faber malleo vel incude in qua format omnium turpitudinum idola,[14] & fabricatur quælibet quarumcũque voluptatum simulachra. Non est caro dictatrix peccati, nec inuentrix malitiæ, nec cogitatus format, nec disponit agenda; sed officina est spiritus, qui in ea, & per eam, quæcunque affectauerit, peragit & consummat. Quod autem ipsa insensibilis sit, spiritu recedente dinoscitur: post cuius discessum nulli apta vsui superest putredinis massa, & paludis aceruus. Quidquid enim sentit, à natura corporis alienum, probatur. Quod vero caro aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem contendere dicitur, & repugnare, *Gal. 5.* impropriè arbitror dictum, quia solius animæ lis ista est, quæ secum rixatur, & cum proprio arbitrio litigat certior in huiusmodi quæstionibus quid bonum sit, quid malum, quàm in aliarum rerum inquisitionibus quid verum sit, quid falsum. Nam in abditarum causarum inspectionibus & secretis naturæ potest homo errare vel decipi; quia non per omnia à fine vsque ad finem intellectus humanus attingit; sed in his quæ oculis & manibus subiacent, nulla subtilitas iudicium impedit: quia fœtentia à non fœtentibus, decora à turpibus, amara à dulcibus, dura à suauibus, & à dissonis consonantia facilè discernuntur. Sed desiderij sui veneno mens ebria, corpus contumelijs applicat, & iunctis complexibus ambo in mortiferas suauitates elapsi, obdormiunt. Cúmque euigilauerint, fero pœnitentiam adducit confusio, & inquinamentorum horror fœdatę menti occurrit. Et in cæteris omnibus quæ malignè patrata sunt, huiusmodi vitio peccatorē persequitur, & ipse libidinum labe crapulatus se conuomit. Sed auaritiæ solius & quæstus ardor nec satiat cupidum, nec pœnitet eum cumulasse quod crescere optat, nō minui:[15] & discola obstinatus semper quid idolo suo immolet, sedulus coaceruat. Vnde hæc sitis diuitiarum miseris pectoribus assidet, & ambitionis salsugo bibulam animam occupat; vt per fas & nefas ad loca superiora etiam de latebris eremi nonnulli se ingerant: & de omni gradu vbi aliquis aditus patet anheli prodeant, discurrant ad iudices, blandiātur mediatoribus, conducāt auxiliarios, & modis omnibus elaborent, vt sedeant cum principibus; eo quæstu, vt maledicat Deus quod ipsi benedixerint, & benedicat quod maledixerint. Hęc lex peccati, quarè in his & similibus legem iustitiæ opprimat, & quarè eneruata ratio cū stare possit, tam miserabiliter ruat, difficilè est assequi;[16] maximè cum defectus iste à damnationis sententia pendeat, & hanc ineuitabilem pœnam antiqua transgressio sit sortita.[17] Ergo si me ipsum nescio, si animæ meæ substantiam & naturam ignoro, si eorum quæ intra me sunt rationem non intelligo; qua audacia supra me erigam oculos, vt videam principium sine principio, & finem sine fine attingam? A talibus ausibus desistendum excellentia maiestatis imperat, & ipsa impossibilitas omnes ingenij nostri conatus repellit. Ea igitur quę licita sunt & cōcessa tangamus, & circa cunabula saluatoris prima infantiæ eius fercula degustemus; & circũcisi & loti victo diabolo, sanctitatis affectibus in cæna cum Domino recumbamus; vbi pane angelorum refecti, post illius cibi delicias surgamus ad transitum, vt de hoc mundo vehiculo crucis euehamur ad cælum; Spiritu sancto nos replente, vt qui deinceps nos deuehat, & patefaciat

patefaciat quidquid in exilij huius peregrinatione moles corporis & imperfectionis lippitudo fecit obscurum.[18] Librum igitur quem de cardinalibus Christi domini nostri operibus scripsi, paternitati vestræ (suppresso nomine nostro) misi; in quo fons sacramentorum & disciplinæ huius in qua stamus origo, formam & exemplar rectè viuendi nobis proponens, ab humili aduentu vsque ad gloriosum eius reditum ad patrem gradatim conscendit: quem potius in mente nostra quàm in pagina scribi desidero; & vtinã in sanctitatis vestræ conspectu, memoriam & recordationem nostri supplex mereatur affectus.

ADNOTATIONES IN præfationem.

1. Secundum sensum suorum effectuum] *Sic lego ex coniectura pro:* secundũ sensum suum, &c.

2. indulgẽtiam meretur humilitas] *Hoc quoque, pro:* meretur.

3. cum nihil sim] *Plane & istud, pro:* sum. *Alludit enim ad verba Apostoli.*

4. honeste descendere] *Forte: discedere.*

5. Sublimes materiæ, &c.] *Quum quod latine præfatio, græce dicatur* πρόλογος*; cum Morelio sustuli distinctionem illam, qua hæc pars Prologus intitulabatur.*

6. ignaros sensuum ad litteras illas pertinẽtium] *Locus pro difficultate scripturæ.*

7. sed verius sinceriúsque remotio indicat] *Locus obscurus.*

8. spiritalitatem iniuncti negotij peragentes] *Apud Remboldum, qui primus hoc opus edidit, potest legi:* specialitatem.

9. Sed quia ex parte sentitur, admirationi est odor ille & sapor] *Manut. & Morelius:* dolor ille: *sed non placet.*

10. ratio gignentis & geniti & procedẽtis] *En distinctionem personarum Trinitatis.*

11. cum non esset quod regeretur] *Manu. & Morelius:* gereretur. *At illud placet: quia præcedit:* regnum.

12. per concupiscentię carnis vitam animam trahunt] *Censeo legendum:* per concupiscentias carnis inuitam animam trahunt.

13. quia datum est ipsi arbitrium] *Locus pro libero arbitrio.*

14. & fabricatur] *Ex coniectura Cauchij sic lego, pro:* fabricantur.

15. & discola obstinatus] Discola, *pro:* idololatra.

16. maxime cùm defectus iste] *Ita appellat peccatum originale.*

17. Ergo si meipsum] *Hoc rursum ex cõiectura Cauchij, pro:* ego.

18. Librum igitur] *Sic legendum prorsus censeo pro:* libellum: *est enim iustæ magnitudinis liber. Sicut etiam paulopost lego:* conscendit, *pro eo quod erat:* conscendens, *corruptè.*

DE NATIVITATE Christi.

ARGVMENTVM.

NAtiuitatis Christi historiam pulchrè dilatat, & ipsius exemplo humilitatem inculcat. Mariæ interim virginis Deiparæ priuilegia recenset; quòd originalis peccati incendia in ipsa ita extincta sint, vt legem mentis lex carnis non infestaret; quòd sine dolore pepererit; quòd virgo simul fuerit & mater. Deinde, vbi pastorum laudes paucis attigit prophetiam de Christo Isaiæ 9. pulchrè explicat & velut aliud agens coniugij continentiam præfert & virginitatem; hoc adijciens: Si diuinis consiliis obstiterint tentamenta, adesse Deum fortem, qui quum mundum vicerit, suis victoriam promittat militibus; atquè adeo in paruuli Christi nomine, de mundo, de diabolo, de nobisipsis victoria nos potiri posse.

ADEST Christi multùm desiderata & diu expectata Natiuitas, adest solemnitas inclyta; & in præsentia saluatoris grates & laudes visitatori suo per orbem terrarum sancta reddit ecclesia. Gaudia nobis cælitus nunciantur, lætitia imperatur. Luca. 2. Nox ista sacri partus conscia, nouis fulgoribus illustratur. Gloriantur in cælestibus superi, pax in terra bonæ voluntatis hominibus confirmatur. Adsunt angeli, loquuntur pastoribus; non dedignantur loqui personis humilibus, & cùm ipsi sublimes sint, infimos non aspernantur. Nec luce insolita, nec angelorum terrentur pastores præsentia; sanæ & puræ fidei homines delectantur in eo quod audiunt consonas laudantium voces cęlestes, glorię & gratiæ diuinę preconia modulantes. Nec satis fuit superius arcana reserare cœlestia, etiam hominibus pax reddita nunciatur, & bonę voluntatis noui muneris largitate consecratur affectus. Oportuit bonum Dominum certificare & lętificare in aduẽtu suo bonas expectantium voluntates: & multiplicatis testibus certa pręsentię suę dare indicia, vt iam non expectaretur quasi venturus, sed qui venerat, videretur; & essent angeli quem sibi noua Christi infantia consecrarat, sancti ortus & loci indices. Vnus Gabriel virgini obumbrationem virtutis altissimi nũciat; multitudo celestis exercitus, gratulabunda saluatorem mundi prædicat aduenisse, & reconciliata terrestria superis canit; & consilium antiquum prodijt palam nec iam secretum est; sed innotuit publice in conspectu gentium reuelata Christi benignitas, & oblata mundo in nullo à nobis differens, excepto quod peccati expers fuit, saluatoris humanitas. A supernis legationibus incipit euangelium, cuius primi dictatores Angeli extiterunt. Nec iam in manibus prophetarum similitudines, & ęnigmata inuoluuntur; sed angelorum iubilo, & hominum stilo,[1] & euidenti rerum indicio cõstant & consonant simul promissa & data,

dati, vmbrisque remotis, lex & euangelia sunt vnita. Multiplicantur testes, militia cælestis conclamat, credit pastorum cuneus & exultat. A sapientibus & prudentibus non quęrit testimonium, qui paruulis se reuelat. In huius doctrinæ initio statim fastus & ambitio condemnatur. Non colores rethorum, non inductiones persuasoriæ adducuntur, ratio & miracula harum rerum ordinem complectuntur. In primis signa se fidei miscuerunt; & maxima in hoc efficacia dogmatum fuit, cum simul verbis & rebus actum est, vt nullum infideliũ repugnantia inueniret diffugium. Nox illa omni luce clarior: sermones angelici pacem hominibus nũciantes, designato loco Bethleem, ad quærendum puerum cohortantur. Pastores illius amplius mente quàm oculis carnalibus illuminati, ad conspiciendum Emmanuel festinãt: & edocti intus inuisibili magisterio Spiritus sancti, quem paruulum vident, confitentur immensum; & piæ ei deuotionis affectum præsentant. Electa adest humilium personarũ simplicitas; vt poneretur regula, & indissolubilis daretur forma, quod non nisi pauperibus spiritu, Christi pateret humilitas: nec superbos ad intuitum sui posset admittere veritas. Veniunt in Bethleem; quẽ prædixit Gabriel, inuenitur Emmanuel; ciuitas parua, domus paupercula, supellex exigua. Nulla domus ambitio, nisi reclinatorium in stabulo; mater in feno, filius in præsepio. [2] Tale elegit fabricator mundi hospitium, huiusmodi habuit delicias sacræ virginis puerperium. Panniculi pro purpura, pro bysso in ornatu regio laciniæ congeruntur genetrix est & obstetrix, & deuotam dilectæ soboli exhibet clientelam, attrectat, amplectitur, iungit oscula, porrigit mammam, totum negotium plenum gaudio; [3] nullus dolor, nulla naturæ contumelia in puerperio. Pedissequas substantia familiaris non patitur; mancipiorum obsequia sumptus tenuis & inops mensa excludit. Nullum domus arta diuersoriũ occultabat, nec secreti recessus erant illius casulæ; [4] incrustaturam tectum, & soli parietes per circuitum vestiebant. Nec locus ibi erat lauacris, quæ solent puerperis præparari, quippe nec aliqua naturæ iniuria matrem domini læserat; quoniam sine tormento peperit, quæ in conceptione caruit voluptate: & tamẽ consuetudinẽ sequens, vt legi satisfaceret, quasi cum alijs mulieribus esset ei in hoc opere ratio similis, diebus designatis recubuit, & depositi oneris lassitudinẽ professa oblatæ quieti paruit: & in diebus separationis nõ se à thoro Ioseph, qui eam numquam tetigit, sed ab ingressu templi & cæteris quę lex prohibebat, continuit. Vltro maturus ab arbore baiula fructus elapsus est: nec oportuit vellicari, quod sponte prodibat. [5] Nihil in hac re petijt vltio, nec pręcedens delectatio aliquam expetijt pœnarum vsuram. Spiritu sancto obumbrante incendium originale extinctũ est; ideoque innoxiam affligi non decuit, nec sustinebat iustitia, vt illud vas electionis communibus lassaretur iniurijs; quoniam plurimum à cæteris differens, natura communicabat non culpa. Eratque ei proprium priuilegium, quod nulla mulierum nec ante, nec deinceps meruit obtinere, quòd erat simul mater & virgo singulis titulis insignita. Vnde & matri plenitudo gratiæ debebatur, & virgini abundantior gloria; quæ carnis & mentis integritate insignis, spiritali & corporali intus & extra Christi pręsentia fruebatur. Ornamenta quæ deerant, etiam si adessent, non haberẽt oculos inspęctores: quia præsentia paruuli, sic eorum qui aderãt, Ioseph, [6] & si quis forte alius ibi erat, oculos occuparat, sic illuminauerat animos, sic corda illexerat; vt in hoc summo bono omnium bonorum vnita collectio videretur, nec opus esset euagari & mendicari per partes, quod simul in se vno fidelibus omnipotens infantia pręsentabat. Angelica sanè non est credẽdum ministeria defuisse, nec recesserat à venerabili pectore matris Spiritus sanctus ad verbum Gabrielis elapsus. Posidebat domum suam; & templum quod sibi consecrauerat adornabat. Seruabat sacrarium suum & sanctimoniæ thalamum honorabat: lætificabant consolationes huiusmodi animam benedictàm, & tantì habitatoris reuerentia concupiscentiarum ludibria abigebat; legem mentis lex carnis non infestabat, rebellio nullà quietem spiritus affligebat. Paruulus sugenś vbera pura alimonia vtebatur, & fons sacri pectoris defæcatum edulium ori mundissimo infundebat. Sed & cor matris quædam dulcedines, quæ humanum superant intellectum imbuebant: erátque vtrinque mira iucũditas, cum pia sanctæ matris & deuota humilitas, & sancti sanctorum immẽsa benignitas confederatis affectibus mergerentur. Extrinsecus nuda erant & egena quę videbantur, [7] nihil in illa paupertate videbatur diuinum, nisi his quibus reuelatum est desuper; quorum primi fuère supra memorati pastores, quorum innocentia & simplicitas electa est, vt laus Christi perficeretur: [8] quin piscatores & pastores sequentibus temporibus confunderent oratores, & à pauperibus & humilibus pędicatio paupertatis [9] haberet initium. Execrari solent Aegyptij hoc ho- *Genes. 46.* minum genus, & abominabiles eis sunt oues & pecora. Sed huiusmodi officium ab initio auctoritatem obtinuit: & Abel pastor munera de *Genes. 4.* gregibus ouium obtulit; quæ in eo quod cælitus inflammari visa sunt, quod grata essent deo, cunctis innotuit, Pastores Abraham Isaac & Iacob viri Deo familiares: pastores patriarchæ duodecim: pastor ipse Moyses, qui in eremi re- *Exod. 3.* cessu dum sequitur pecudes, in rubo conspicit Deum, & potestate signorum collata, populi recipit principatum. Helisæus de aratro propheta constituitur: *3. Reg. 19.* Dauid de post fetantes accipitur, & in regni solio collocatur. Agnum quem abo- *Psalm. 77.*

minatur

minatur Ægyptius, sacrificari sibi præcipit Deus, eiúsque sanguinis Israëlitarum postibus illitus, exterminatorem angelum repellit & abigit; nec rimetur mortis periculum, vbi tantæ reuerentiæ conspicitur signum. Ad vmbram Petri languentes consurgunt; Apostolis subijciuntur dæmonia; cedit idiotis reproborum eloquentia: prædicante Paulo captiuas complicant manus gentes & regna. Pauperes electi, superbi neglecti: nec fastus, nec altus circa Christi discipulatum aliquem obtinent locū: Christus pauper discipulos diuites aspernatur. Pauper mater, pauper filius, inops hospitium, his qui in forma huius scholę in Ecclesia militant, præbent efficax documentum. Hunc in cunabulis adorauêre pastores; & paruulum confitētes, Deum simpliciter argumentosi in spiritu & veritate, quem adorauerunt, nouerunt. Fuerat quidem miraculum, quod apertis cælis, lux fulgoris insoliti nocte super eos fulserat, quod auditi angeli & conspecti quod ab ipsis fuerant edocti & instructi pastores. Sed licet hæc præcessissent, tamen circa infantiam pueri diuinitatis intimatæ nulla humana ratio prębebat experimentum: nec circa illius pręsepij angustias, vagiente inter alligaturas infantulo, aliquod maiestatis erat indicium sed auditui fides obtemperans, nullum apud Deum impossibile verbum credidit; & per Spiritum sanctum ad sacramentum hoc intelligendum subtilissimis est intelligentiarum accessibus introducta. Idemque spiritus qui longè ante prophetas docuerat, etiam nunc humilium mentibus se infundēs, dilatabat humani intellectus angustias, & aperiebat interiores oculos; vt videretur inuisibilia; intelligerentur ea ad quæ humanus non attingit sensus, nec rationis penetrat intellectus. Hinc est quod prædixerat Esaias: Paruulus natus est nobis, & filius datus est nobis. Hoc potuit videri, hic nullum fides meritum quærit. Quod autem sequitur, vocabitur nomē eius Emmanuel, admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sęculi, princeps pacis, si clausi sint oculi mētis, exterioribus oculis nescio quid mereris. Qui nec dum loquitur, quo modo cōsiliarius erit? paruulus quo modo creditur omnipotens Deus? omnino infirmus, in quo videbitur fortis? nhil omnino possidens, ad apicem regni & principatus fastigium quibus ascensionibus attinget? Sed si fidei mysterium prosequaris, in his omnibus subtilissimas & purissimas rationes inuenies, & quòd omnino necesse fuit immensum fieri paruulum, & filium Dei hominis filium euidenter agnosces. Mirabitur etiam & dilatabitur cor tuum, quando intelliges profundissimum sacramentum in eo quod contemptibilis factus est admirabilis, & qui litteras non didicit, nec legibus instructus est, sufficiens sit diuinarum humanarúmque rerum consiliarius: quo modo diuinitas & humanitas in vnam personam conuenerunt, & vbi ęstima ta est infirmitas, fortitudo inuēta est; [10] & corpus humilitatis nostrę diuinę claritati configuratum, non in hoc mundo, sed in cælesti gloria perpetuum habeat principatum. Ad paruulos venit Christus, & cum paruulis conseruatur, pauperes instruit, & creat, & facit. Ipse in synagoga Iudæorum in Esaiæ volumine cùm legisset in sabbatho, complicato libro prophetiam hanc in se completam edocuit, quod à spiritu sancto vnctus sit, & ad euangelizandum pauperibus pater eum miserit. Item in euangelio gloriatur, confitetur domino cæli & terræ, gratias agens, quòd reuelata sunt diuina mysteria paruulis, à quorum intellectu sublimitas huius mundi repulsa est; quæ Deo subijci non potest, dum secundum carnem & sanguinem inuisibile ipsius suis regulis inuestigar. Hic est primus religionis introitus, sicut in mundum primus Christi ingressus; vt quicunque pie vult viuere, humiliter de se sentiat, neque supra se in mirabilibus ambulare pręsumat. Fundamētum sanctitatis semper fuit humilitas, nec in cælo stare potuit superba sublimitas. Hanc primam gratiam ingrediens mundum noster paruulus attulit: & à cunabulis nos sibi conformes fieri volens, teneri voluit in vita, quod exhibuit in persona. Quia verò filij Dei sumus, humanitatis participatione frater noster fieri voluit, vt essemus secum beatitudinis cohęredes, & haberet tota compositio hominis perfectā plenamque lętitiam, cum spiritus diuinā repræsentaret imaginem, & caro nostra Christi corporis similitudinem; consummatæ societatis beneficium obtinetemus cum nominis Christi & hereditatis consortes, & diuinæ naturæ communicamus per spiritum, & humanę per corpus. Iurauit Dominus & non pęnitebit eum; & promissionum suarum non immemor, sicut se daturum nobis iurauerat, sic compleuit. Filius datus est nobis: qui cùm in forma Dei esset, splēdor gloriæ & figura substantiæ eius, non est confusus se ad formam serui exinanire, vt qui de fraternitate eius gloriantur & volunt ascendere, non erubescant descendere; sed eidem scalæ cum Iacob innitantur, & cantantes cāticum graduum ab imis ad superiora conscendant. O Domine quàm admirabile est nomen tuum, vere tu es Deus qui facis mirabilia. Non modo mūdi huius staturam admiror, non stabilitatem terræ, cùm eam complectatur volubile firmamētum; non singulos dies non lunæ defectum & incrementum, non solem semper integrum & laborem eius perpetuum; non temporum vicissitudines, in quibus quædam arent, quædam virēt, & quæ mortua modo videntur, deinceps reuiuiscunt: miror Deum in vtero virginis, miror omnipotentem in cunabulis, miror quo modo verbo Dei caro adhæserit, quo modo incorporeus Deus corporis nostri tegumentum induerit; miror in hac dispensatione tanti dispendia temporis, & tam lentos processus ad obedientiam

Marginalia: Exod. 12. — Act. 5. — Esaiæ 9. — Luc. 4. — Matth. 11. — Psal. 109. — Hebr. 1. — Philip. 2. — Genes. 28. — Psal. 119. & sequ.

tiam saluatoris. In breui poterat patrari nego-
tium & poterat tantus labor abbreuiari ad so-
lum Christi verbum; sicut factus mundus, &
disposita cuncta ad eius imperium. Sed elemen
tario mundo dignior est rationabilis homo,
quod ex eo: quod in eius seruitium facta sunt
omnia, facile creditur. In ceteris quocunque
modo aliquæ satisfaciunt rationes; hic solus me
Abac.3 complectitur stupor. Et cũ Abacuc cano: Con-
sideraui opera tua & expaui. Miror ieiunium,
miror tentationes, miror omnipotentem in se-
pulchro iacentem, miror occisum & resurgen-
tem.[11] Hæc sunt noua mira quæ prædixerat
Hiere.31. Hieremias: Nouum faciet Dominus super ter-
ram. Mulier circundabit virum. Opus suum fa
ciet, & peregrinũ opus eius ab eo. Iesus Chri-
stus heri & hodie ante luciferum genitus, ini-
tium carnis sumpsit ex virgine;[12] quem cæli cę-
lorum non capiunt; qui implens omnia cùm sit
in omnibus, ab his tamen non capitur nec tene-
tur. Nouum est & inauditum; quod in materni
angustia vteri circundedit intra se fragilis caro
virtutem altissimi, & ordinem rerum cursum-
que naturæ mutauit sapiẽtia Dei: & vbique di-
uinitas dilatata, plenitudinem sui vasi infun-
dens exiguo, sic est circumdata muliebri vtero;
[13] vt cùm vniuersa ambiret implens omnia, ex-
cedens cuncta, intra se omnia continens, extra
vniuersa complectens. Quem nos paruulum;
propheta nuncupat virum; insinuans ei num-
quam defuisse virtutem, sed semper virilis æta-
tis affuisse fortitudinẽ, quem infantilis infirmi-
tas occultabat. Opus suũ igitur fecit quòd crea-
uerat,[14] saluans quod perierat, ad vitam reuo-
cãs quod mortuum erat, Sed peregrinum opus
Ioan.1 fuit in deo, quod verbum factum est caro, quod
factus est visibilis & comprehensibilis, passibi-
lis & mortalis: & peregrinum à maiestate; puer
sugens vbera, panniculis inuolutus & sustinẽs
conuicia, filius Dei in patibulo constitutus.
Cõsiliarius quoque dictus est paruulus iste, qui
Esaie 9. & alibi dictus magni consilij angelus, eo quod
secreta Dei quæ ab hominibus erant abscondi-
ta, publicæ reuelauit, & cùm nemo nosset pa-
trem, nisi filius ipse arcana Dei referans, indagi-
nem trinitatis explicuit; loquens patri, & à pa-
tre responsum accipiens, & spiritum sanctum
infundens discipulis,[15] generationis & pro-
cessionis intimans rationes, subtiliter astruens
personarum proprietates, & indissolubilis essen
tię vnitatem. Alia quoque inferiora, sed tamen
necessaria consilia edocens; vt beneficia collata
homo intelligat, vt in eo quod stat, gratias agat,
1.Cor.7. & quod possibile est ex Dei gratia, cum ceciderit
rit resurgat. De virginibus, ait apostolus præ-
ceptum Domini non habeo, consilium autem
do tanquam misericordiam consecutus. Vult
& laudat ex imperio Domini, vt quę nupse-
rint, sic permaneãt; quę verò virgines sunt Dei,
cumulatione castitatis integritatem exhibeant
Christo; & in hunc modum quęcunque aucto-
ritate diuina immobilia constant, sic maneant;
quæ verò in alterutrum potest libertas arbitrij
flectere, locum eligant priorem: quia & si bona
sunt & à Deo instituta coniugia, melior tamen
est continentia, & virginitas excellẽtior; quam
non cogit necessitas aut mandatum, sed perfe-
ctionis suadet consilium. Quod si diuinis con-
silijs obuiauerint tentamenta & liberas, mẽtes
ad carnales reuocauerint appetitus; adest deus Ioan.16.
fortis, nec spem ponat homo in homine, nec in
brachio carnis suæ confidat, quia qui mundum
vicit, victoriam suis promittit militibus; & qui
victores sunt sui, cælo vim inferunt, quoniam
sicut scriptum est: Regnum cœlorum vim pa- Matth.11.
titur, & violenti rapiunt illud. In paruuli huius
nomine cum hoste antiquo congredimur, &
fortis armatus superueniente fortiore de atrio Luca 11.
antiquitus possesso potenter expellitur, & prę-
sumptæ, infestationis audaciæ silentium impe-
ratur. Defectui carnis nostræ quæ à primitiuis
fæcibus originalis mali infecta languerat, ex
Christi carne redditur fortitudo: & sacramen-
torum communicatio, per quam illius corpo-
ris sinceritati vnimur, nos in tantum corrobo-
rat; vt de mundo & de diabolo, & de nobis ip-
sis victoria potiamur, & sacramentali gustu vi-
uificis mysterijs inhærentes, vna caro, & vnus
spiritus simus, dicente Apostolo. Qui adhæret 1.Cor.6.
Domino, vnus spiritus est: Sic hi ad quos ser-
mo fit, dicuntur Dij, & filij excelsi; nominis, &
hæreditatis, & æternitatis participes, fortitudi-
ne societatis Christi subigentes tentamina: &
cũ homines sint ex indigniori materia, in capti-
uitatem redigunt, & conspuunt ligantque dæ-
monia. Et quidem in hoc tempore in stadio vi-
tæ huius se exercet militia Christiana, & præ-
eunte Christi vexillo, quem & paruulum vidi-
mus & cognouimus Deũ: & quos spiritus con-
silij & fortitudinis munit, nec vinci, nec decipi
possumus: quos eruditio, diuina scientia & po-
testate fecit insignes. Videtur autem in præsen-
ti disciplina huiuscemodi non esse gaudij, sed
mæroris; eo quod non sine periculo certamina
peraguntur. Bonum verò certamen certanti- Heb.12.
bus pacatissimum fructum in futuro exercitatis
in iustitia dabit princeps pacis æternæ, consi-
gnans sibi in beatitudine, quorum communica-
uit naturæ. Ipsi gloria & imperium amodo, &
vsque in sempiternum. Amen.

ADNOTATIONES.

1. & euidenti rerum indicio constant & cõ-
sonant simul] *Ita lego, pro eo quod corrupte legeba-
tur:* iudicio constat.

2. Tale elegit fabricator mundi hospitium]
Hoc quoque lego, pro: Tale egit.

3. nullus dolor] *Prorsus sic lego ex cõiectura Cau
chij, pro:* dolus, *eo quod sequatur:* nulla naturę cõ-
tumelia in puerperio; *præsertim quum in sequenti-
bus latius hoc prosequatur.*

incrusta-

4. incrustaturam tectum & soli parietes vestiebant] *Magis placet hac lectio marginalis apud Remboldum & alibi, quàm quod in contextu est*: incrastaturam.

5. Nihil in hac re petijt vltio] *Istud etiam ex coniectura Cauchij, pro*: vltro. *Facit autem hic locus pro immunitate D. Virginis à peccato originali, & præsertim sequentia.*

6. & si quis forte alius ibi erat] *Irrepserat vitio operarum superflua hic negatio apud Manutium.*

7. Nihil in illa paupertate videbatur diuinū nisi his] *Etiam hoc rectè legit Cauchius pro*: nō his.

8. quin piscatores] *Hoc Remboldus, rectius quàm Erasmus*: qui.

9. haberet initium] *Ita lego, pro*: habet, *quem admodum etiam paulopost*: Pastores Abrahā, Isaac, & Iacob; *pro eo quod alij*: Pastor.

10. & vt corpus humilitatis nostræ, &c. habeat principatum] *Ex Cauchio adiecimus particulam* vt, *prorsus necessariam.*

11. Hæc sunt noua quæ prædixerat Hieremias] *Prorsus sic legendum pro*: Isaias, *neque enim hæc verba apud Isaiam, sed apud Hieremiam reperiuntur.*

12. quem cœli cœlorum non capiunt] *Omisi particulam*: &, *quæ sensum obscurabat.*

13. vt cum vniuersa ambiret] *Locus mutilus.*

14. saluans quod perierat] *Cum Cauchio omisi adiectam*: q;, *particulam.*

15. generationis & processionis intimās rationes] *Locus pro processione Spiritussancti etiam ex filio.*

16. quæ vero virgines sunt Dei] *De his vide librum de disciplina & habitu Virginum. Rursum autem hic locus est pro libero arbitrio. Item pro peccato originali. Et mire facit hic locus contra eos qui dicunt impossibilem continentiam.*

DE RATIONE Circumcisionis.

ARGVMENTVM.

Circumcisionem Abrahæ mandatam, non apud solos tamen Hebræos, sed & apud Arabes & Phœnices, filiis, etiam Ismaël & Esau vsitatam, valuisse docet ad peccati originalis expiationem. Ad quod etsi ab Adam vsque ad Noe, & deinceps ad institutionem vsque huius sacramenti, efficacia essent sacrificia vetera; imperatam postea circumcisionem cum fidei tempora propinquarent, vt singulorum sacrificia, singulare Christi præcederent holocaustum. Post quod, iam non aliam circumcisionem requiri quam cordis, qua titillatorios carnis motus rationis auctoritate compescamus.

INter omnia testamenti veteris sacramēta nihil Circumcisione sollemnius antiqua celebrauit religio, nec tantum in Hebræos, sed etiam [1] in Phœnices & Arabes hæc traditio inoleuit. Reliquæ gentes tam mandatum quam factum irrident; & Deo minimè asserunt conuenire, vt saluatoris benignitas plagis infantium delectetur, & immeritos in ipso vitæ initio periculo mortis addicat. Hoc de bono Domino sentire, qui neminem vult perire, absurdum & irrationabile iudicant. Nec tamen eis omnia reliqua sacrificia sunt horrori, sed in multis naturalem legem sequentes, expiationum retinent instrumenta, & immolant victimas, & incendunt adipes, & cum odoramentis & libaminibus fundunt coram Deo vota & preces. Legimus Iob Dei testimonio approbatum, iugibus *Iob.1.*
sacrificijs occupatum; [2] nec legimus circumcisum. Et poterant esse eo temporum diuersis in locis multi viri insignes, qui iustitiæ Dei subiecti, hoc signo carebant; licet filios Esau & Ismael putandum sit huius traditionis non fuisse expertes. Verum cùm opus istud & antiquitas commendet, & iubentis auctoritas; inquirenda est tanti mysterij ratio, quæ Abrahæ speciali- *Gen. 17.*
ter & semini eius tanto pondere mandata est, vt quisquis in illa gente huius signi careret differentia, Ethnicus non Iudæus reputaretur, & à titulo filiorum Israël abraderetur proscriptus. Hoc cum octaua die iussum sit celebrari, & nomen circumciso aptari; intimatum est his qui digni sanctorum consortio censebantur quod eorum nomina scriberentur in cœlis, & æternę beatitudinis quam post vitæ huius septimanam octaua consequitur, hæredes fierent & consortes, quicunque vitæ innocētia & cœlibatus sanctimonia sese Domino consecrassent. Tenera itaque infantia huiusmodi erat imbuenda doctrina, & ante concupiscibiles motus, quos peccatum meruerat, miserabili pœnæ, & ineuitabili vindictæ etiam in paruulis adhibenda erat seueritas: & antequam ebuliret sartago libidinū, prouisum est ventilabrū, quo refrigerari posset, & extingui depopulatricis flammæ vagus ardor, & vniuersa perlustrans incendium. Ideoque dolor voluptati, & sanguini delectationis, sanguis tormenti opponebatur; vt in primis elementis discerēt paruuli semper propriæ memores sectionis contraria curare contrarijs, & ad cohibendos refrænandósque turpitudinum appetitus necessarium esse; sale corrosorio carnis perfricare pruritus, & semper recrudescentes desiccare putredines. Ad hoc corpus suum mortificabat Apostolus, [3] non tantum circumcidens illud seminarium membrum, sed totum se crucifigens, & omnibus extraordinarijs motibus opponens cauterium, vsqueadeo corpus suum redigens in seruitutem vt diceret: Viuo autem *Gal.2.*
iam non ego, viuit vero in me Christus. Cuius facti æmulatores, erubescimus in pudendis: & detecto sectoque confusionis operculo, quamuis conscientia testis semper nobis exponat scaturiētes intus peccati insidias, nec internum vitare possimus iudicium; viriliter tamen stādum est, & rationis auctoritate increpandi sunt titillatorij sensus, & summopere vigilandum est ne sequatur assensus. Intra nos pudor iste aboleri omnino

ompino non poteſt; quia nec totum hoc membrum, ſed anterior eius portio iuſſa eſt circumcidi. Res ſanè maxima eſt, ſi non egrediatur foras huius contagio corruptelæ; & inſaniens beſtia corrupti anhelitus catenis ferreis in vltimis animæ receſsibus alligetur, intúſque fractis dentibus ſeipſam concupiſcentia captiua maſtiget & corrodat. (1. Cor. 9.) Manet itaque erubeſcētia propter ſenſum; vt qui in agone contendit, ſciens circumciſionis myſterium, ab omnibus ſe abſtineat quæ poſſunt huic flammæ miniſtrarē fomentum. Nec tamen peremptoria eſt contendentibus, ſed probatoria huius ſenſualitatis colluctatio tam veterna: ſed inſtitutum eſt certamen inter ſpiritum & carnem, vt victor homo peccati & pœnæ, poſt triumphos ſollemnes coronetur in gloria, ſine infeſtationibus deinceps, liber à peccato & pœna. Hanc verecundiam poſt præuaricationem, vanitati ſubiecta, non volens anima pertulit, & vim ſuſtinet inquietudine perurgentē, & inuoluntariis motibus fatigata infelicitatis ſuæ deplorat miſeriam, (Rom. 7. Gal. 5.) liberari de corpore mortis huius deſiderans; & pacifici tranquillique ſtatus à Deo poſtulat libertatem. Quotidiano ſanè conflictu ſpiritus & caro luctantur, & cauſatur ratio aduerſus domeſticum malum; quod ita intra ſe exerceat regnum quaſi natura ſit vitiū, & ſecum traxerit creatio prima peccatum. Hoc vtique prima non ſentit condicio, ſed ſecutum eſt tranſgreſſorem ſupplicium, & adhæſit indiuidua pœna peccato; de quo erubeſcent quicunque mundo corde regem in decore ſuo videre deſiderant. Quis in tā aſsiduis illuſionibus non confundatur? Quis non in tantis contumeliis erubeſcat? Fomes quippe huius mali intus in tenebroſis receſsibus latitans, vt viderit animam alias occupatā, & minus ad ſui circumſpectionem ſollicitam; irruptionibus vehementibus erumpit, blanditiis venena ſupponens pudicitiæ puritatem inopinatis inuadit aſſultibus. Ideoque pudibundus homo nuditatem ſuam operit, & fœditatem confuſus occultat. His rediuiuis vulneribus ſemper hac ſanie illitis neceſſaria eſt per omnem huius vitæ ſeptimanam iugis reſecatio putredinum, & continua circumciſio cicatricum. Et in cæteris quidem mēbra omnia imperio rationis obediunt, & arbitrij retinent libertatem. Hic verò vbi Babyloniæ fornax exarſerit, & quaſi pice & naptha conſperſi libidinum ebullierint appetitus, inflammata caro libertatis priuatur honore; intā tum vt rebellia mēbra velit nolit in motus nefarios audacter exurgant. Præcedebant olim integumenta rerum ſignificantia abolitionem peccati, & ad perfectionem inchoata tendebāt. Nec hoc ſacramentum conſuetudini antiquæ ſubtrahere voluit Chriſtus, & licet non eſſet in hoc tempore neceſſarium, tamen ne antiqua religio prorſus reproba videretur, in ſe voluit circumciſionis aptari ſignaculum. Sane originale peccatum quod à primis patribus in totam generis huius ſucceſsionem defluxit, omni tēpore aliquibus remedijs oportuit expiari; licet vim plenam ſignificantia non habuerint, donec ad rem ipſam ventum eſt, quæ figurarum operiebatur velamine. Et licet ſacramentorum arcana omnibus non paterent, virtus tamen & effectus eorum ignorari non poterat, quia ab Adam vſque ad Noe ſacrificia Deo conſtat fuiſſe accepta, quæ vſque ad illud tempus ſine legis diſtinctione diuinitus inſpirata inſtitutione primi hominis celebrarent. Illa vero ſacrificia aut in animalium ſanguine, aut aliarum oblationū incenſionibus agebantur; non quod fumo aut mortibus pecudum delectaretur Deus, ſed vt intelligeretur immutabile iudicium, & prolata ab initio ſententia in peccatū. Immutabile decretum ab æterna lege exierat, concupiſcētia affligi, & morte peccatorē puniri; nec poterat plagis exterioribus remedium aliquod ſubuenire, quin ſtimulus carnis ſine vlla exceptione colaphizaret infirmū, & vſq; ad diſſolutionē mors importuna perſequeretur captiuum. (1. Cor. 15.) Et mors quidem carnis concupiſcentiarum interſecabat ludibria, nec poterat vltra peccare illud quod erat putredini ac diſſolutioni prędeſtinatum & datum; ſed ſupererat poſt mortem carnis animę labor, & afflictio ſpiritus: nec poterat vlla ratione illa abſolui damnatio, niſi morti omnium vita omnium ſubueniret, & pro generali morbo gratia Dei ſingulare propinaret antidotum.

*Hoc antiquum redemptionis noſtræ cōſilium ſanctis patribus reuelauit Deus, voluitq; vt paulatim aſſueſcerent homines paſsioni & morti neceſſariæ, voluntariæ mortis opponerent libamentum, & pœnam in medelam, & ſupplicium in remedium commutarent. Huius oblationis doctrinam ſacrificia continebant antiqua: & incenſiones & mortes huius conſummationis gratiam præſignabant. Propter hoc cum iā fidei tempora propinquarent, imperata eſt circumciſio; & pars illa corporis in qua eſt voluptatum ſeminarium & libidinis officina iuſſa etiam in paruulis amputari, vt proprij primitias ſanguinis, ei qui totum ſanguinem ſuum oblaturus erat, offerrent, & communia ſingulorum ſacrificia ſingulare præcederent holocauſtum. Vbi vero Chriſtus Dominus venit, de quo in capite libri ſcriptum erat, vt in morte ſua (Pſalm. 39.) patris voluntatem impleret, ceſſarunt ſacrificia; nec iam truncationem præputij euāgelium imperauit, ſed circumciſionem cordis, & omnē tam membrorum quàm affectionum petulantiam gladio ſpiritus reſecari immutabili decreto mandauit. (Hebr. 9.) Et tantæ dignitatis illa vna redemptoris noſtri fuit oblatio, vt vna ad tollenda mundi peccata ſufficeret; qui tanta auctoritate in ſancta introiuit in ſanguine proprio, vt deinceps nulla ſupplicantium poſtulatio ſanguine indigeret alieno. A diebus igitur viſitationis noſtræ regnum cælorum vim patitur, nec

iam in expoliatione carnis circumcisio agitur, sed Spiritus sancti virtute vetustatis antiquæ sanies expurgatur.

ADNOTATIONES.

1. in Phœnices & Arabes] *Vide D. Hieron. in Hierem. cap. 9.*

2. nec legimus circumcisum] *Gravius: legibus, at prius placet.*

3. non tantum circumcidens] *Sic lego ex coniectura Cauchij, pro:* non tamen.

4. Hoc antiquum redemptionis nostræ consilium] *Gravius:* antiquæ, *verum prius placet.*

DE STELLA ET MAGIS, ET Innocentium morte.

ARGVMENTVM.

Primum latißime prosequitur sollemnitatis Epiphaniæ historiam & mysteria, deinde Innocentium pro Christo martyrium, atque adeo & baptismū sanguinis celebrat; hinc eorum beatitudinem cumulatam comprobans, quod Prothomartyres primum in ordine sanctorum locum habeant, & secretorum conscij diuinorum propinquitate familiarißima, clementiam Dei pro nostris exorent laboribus, & nonnullis veniam obtineant immeritis.

NATO in Bethleem Saluatore, audita est in Effrata eius in terris præsentia, & vsque ad siluas campósque gentium noue huius natiuitatis est fama porrecta: in Iudæa à pastoribus & angelis primo sunt hæc gaudia celebrata, nec multo post Arabum fines huius rei notitia penetrauit, & incolis Sabba præclari stellæ luminis[1] cæleste numen nouis splendoribus indicauit. Erant in illis regionibus viri siderum inspectionibus assueti, qui arte mathematica vim discursúmque nouerant planetarū; quia ex elementorum natura rationem temporum metientes, astrorum ministeria certis experimentis propriis didicerant effectibus asignata. Hi ex vaticiniis Balaam olim audierant, stellam oriri in Iacob, & hominem in Israël, cuius fortitudo quasi rhinocerotis, ad quem in trieribus de Italia venirent, qui superarent Assyrios, & vastarent Hebræos, quo téporum nec in Iacob idolum, nec in Israël simulacrum esset. Diu homines illi huius prophetiæ prouentum expectauerant, & vbi venit plenitudo temporis, orto repente nouo sidere, ad antiqua recurrentes volumina, tam testimonio muniti quàm signo dromadis inuecti in Iudæā stella duce perueniunt. Nec potuere Palestinę incolas latere tanti nominis personę; sed vbi auditum est quod stellam indicem nati in Bethleem paruuli sequerentur, Herodi noui regis inquisitio nunciatur. Euocatis itaque Magis, rei huius ordiné cum omni diligétia sciscitatur. Audit natū in Bethleem esse paruulum, quem profitentes regem & Deum, qui de Sabba venerant, adorare & venerari festinant: intimatum est ei quod ab antiquis temporibus Moabites propheta, licet gentilis, prædixerat: & contulit cum litteris gentium, sanctorum vaticinia prophetarum quorum scripta per omne sabbatum legebantur; de quibus nulla in populo Iudæorum ambiguitas erat, quin rata essent, quæ illi vel asseruissent præterita, vel prædixissent futura: à fortitudine eius qui quasi vnicornis obuios penetraret, in cuius obsequium vltrices de Italia trieres in Iudææ terminos aduentarent, & vsque ad finem mundi dilataret imperium, anxius expauit & timuit. Conturbabat quoque aliud quod in Michæa scriptum est testimoniū; Quoniam de Bethleem quę est Effrata, egrederetur paruulus, qui dominator esset in Israël, cuius egressus esset ab initio à diebus æternitatis. Cumque ea quæ domestici codices continebant,[2] cùm his quæ ab alienigenis dicebantur, intelligeret conuenire; diuinis tentans reluctari consilijs, simulat perfidus religionis assensum, promittens Magis se se ad adorandum paruulum cum omni deuotione illico assuturū, cum per reuertentes certitudinem de puero accepisset. Turbatur cum Rege maligno Hierosolyma, non lætatur: expauescit & tabescit, & negare erubescit quod scriptura testatur. Nec minus horrēdum scribarum sacrilegium, quàm Herodis impietas: quia proprio Iudæi abutentes priuilegio, cùm visitationi diuinæ inueniruntur ingrati causam sibi cum Herode fecēre communem; cum hinc & inde impietas & infidelitas aduersus Dominum & Christum eius fremerent, & pariter in eius odio consentirent. Ecce alienigenæ à fluminibus Æthiopiæ ad paruulum Christum supplices veniunt, & filij dispersorum deferunt munera; accedunt qui longe erant, & qui prope recedunt; in loco humili & supellectile vili Rex regum & Dominus dominantium inuenitur, cognoscitur, & ab alijs adoratur. Quia verò neminem in conspectu Dei apparere vacuum antiqua lex edocet; præuaricatoribus legis abeuntibus vacuis, primitiæ gentium sacramentalia munera proferunt de thesauris, & Domino aurum & odoramenta præsentant; profitentes ex ratione munerum de eo quem adorabant quid crederent, quid sentirent. In auro regem, in thure sacerdotem, in myrrha incorruptibilem, quamuis pasibilem profitentur. Oblatio ista incarnati verbi & exponit mysteria, & breui subtilique indicio vtriusque naturæ humanæ diuinæque exprimit vnitatem,[3] quod & proprium est vnicuique singulatim distinguens. Nam Deo patri cuius regnum & imperium suis mundum replet spendoribus, in odoré suauitatis summus sacerdos & pontifex Christus se obtulit, cuius caro pasionis cremata carbonibus[4] incensionis suæ fragrantiam transmisit ad cælos, & vsque hodie odor ille suauissimus in terrestri cælestique

Num. 23. & 24. *Matth. 11.* *Mich. 5.* *Psalm. 2.* *Exod. 23.*

cælestique Ecclesia indeficiẽs perseuerat. Quod autem passibilitas quam obediens Deo voluntate suscepit, incorruptione firmata sit; virtus myrrhæ obuians corruptelæ, suo probat effectu, & visibilium ratione munerum immortalitatis solidæ constat euidens argumentum. Adorato Domino Magi hilares alio tramite in suam patriam reuertuntur: quia necesse est, vt qui credunt ad iustitiam, ore etiam confessi sint ad salutem, deinde vias eligant arctiores, & se districtioribus mandatis obligent: quoniam per vias latas, descensusque præcipites itur ad inferos, per artas verò & difficiles reditur ad superos. Propter verba labiorum Dei religiosus quisquè vias duras ingreditur, & iugulator voluptatum, [5] stantem ex diuerso hostem securus aggreditur. Arta via est castitas, trames strictus humilitas; ieiunio affligi, & carnem in seruitutem redigere scopulosæ sunt semitæ, sed ad patriam superiorem non nisi per meatus difficiles armati milites reuertũtur. Nõ est tutus ad Herodem regressus, nec expedit cum his qui oderũt Deum, fœdera iungere: nec de religione cum malignantibus inire consilia, quorum familiaritas infantiam Christi studiose persequitur; & antequam formetur Christus in nobis, in ipso piæ conuersationis initio, vt extinguatur spiritus, & suffocetur vita iustitiæ, penitus elaborat. [6] Delusum se Herodes conqueritur, cùm Magos alias comperit diuertisse: quia molestissimum est principi tenebrarum cum excogitatis laqueis tentatos quoslibet nouerit euasisse; & acriori inflammatus rabie; in neces innocentium debacchatur. Sic sanctorum persecutionibus tyrannus crudelis illuditur, qui dum putat perdere quos occidit, melioris vitæ statum eis procurat: & quod ille in perditionem molitur, hi vtuntur pro beneficio, quibus lucra vitæ perpetuæ per hæc momentanea damna celeri compendio acquiruntur. Ecce paruuli isti, quos hostis naturæ, pietatis inimicus, bestialis sæuitiæ, inauditæ crudelitatis monstrum Herodes occidit, subitò fiunt martyres & dum vice Christi, & pro Christo auulsi, à matrum vberibus detruncantur, testimonium quod nondum poterant sermone, perhibent passione; & sufficit causa testimonio, licet nondum eloquio distinguatur. Illicò spiritus infantilis vasculi receptaculum deserẽs, iam non tenelli corporis ætatisque nouitiæ tempore tenetur: sed ab illis infantilibus coagulis anima expedita, adepta rationis & intellectus plenitudinem in occursum Christi festinat, à quo militiæ suæ quærens stipendium, ad lucis & pacis æternæ præmittitur gaudia, & [7] Epiphaniæ solemnia in cælestibus celebrat, nec in stellæ alicuius lumine, sed in ipsa claritate diuinæ præsentiæ gloriatur. Acta est natiuitatis solemnitas sursum iubilantibus angelis, deorsum ex ore infantium & lactãtium laus est perfecta, resonantibus vsque ad cælos victoriæ tubis; & versus est paruulorum vagitus in gaudium, & luctus in iubilum, sequente non stellã, sed agnum exercitu innocentium, & baiulante gloriosissimi triumphi solemne vexillum. Nec potuit mundus inficere nuper agonem ingressum infantilem exercitum & pedes qui nondum lutum calcauerant, vrgens citatusque transitus non est passus vllis sordibus inquinari: sed in ipso vitæ initio tota illa innocua phalanx, sine vllo integritatis detrimento, ad solidioris vitæ translata est gloriam. Et quæ expectari poterat annorum elapsu rationis discretio; repente nullis iam ætate illa temporibus subiecta, omnis consummationis reperit finem, & casuum accidentium mutabilitates euasit. Euigilauerunt sensus quos sopor infantiæ opprimebat; displosisque palpebris intuiti lucem, in momento asse cuti sunt, quæ pacificis & mundo corde debetur, beatitudinem: & ascendentes per omnium virtutum gradus sine doctrinæ humanæ exercitio cumulatam inuenire mensuram: ita vt in ordine sanctorum protomartyres primum habeant locum; [8] & secretorum conscij diuinorum, propinquitate familiarissima clementiam Dei pro nostris exorent laboribus; quos vsque hodiè funestus Herodes persequitur, quorũ sanguine & morte diabolus delectatur. Hi itaquè à cunabulis in cælum translati, facti sunt superni capitolij senatores & iudices, [9] nonnullis veniam obtinentes immeritis; assistuntque miserationibus & vltionib⁹ diuinis, sed sæpius agni, quem quocunque ierit, prosequuntur, mansuetudine, quam ira vel furore vtuntur. Hi nuper cruore lacteo loti primitias baptismi martyrio consecrarunt, tradentes posteris formam, vbi necessitatis articulus excluserit moram; nõ minus ad lauacrum animæ sanguinem efficacem, quã sanctificatas verbis solemnibus aquas; maxime cum nec sanguis hoc elemento careat, sed aquarum motu per totũ corporis alueum fluat. Spiritus vero sanctus & aquis & sanguini superfertur, qui subiectos sibi fouet & abluit; quo baptizante idem occisio quod mersio operatur, qua extinctam peccati vitã virtutemque emortuam vtriusque rei continet sacramentum. Ipse enim est qui vel hoc, vel alio modo quicunque est ille modus baptizat, & ad idem refertur quod pura fide agitur per Christum dominum nostrum.

Matth.5. Rom.10. Psalm.16. Matth.5. Apoc.14. Genes.1.

ADNOTATIONES.

1. Cælestis numinis] *Censeo legẽdum*: cæleste numen; *Ita retineri poterit hæc vox quæ sequitur*: indicauit. *Alioqui non male conijcit Cauchius reponendum*: iudicatur.

2. cum his quæ ab alienigenis dicebãtur] *Sic recte Morel. pro eo quod erat*: cum his qui, *pessimè*.

3. quod & proprium est vnicuique] *Ita prorsus lego pro*: quid.

4. incensionis suæ fragrantiam] *Rursum hoc*

 ex Morelio;

ex Morelio, pro: flagrantiam.

5. ſtantē ex diuerſo hoſtē] *Forte:* ex aduerſo.

6. Deluſum ſe Herodes queritur, cū Magos alias] *Accipit:* alias, *tum hic tum infra alicubi, pro:* alia, *id eſt, per aliam viam.*

7. Epiphaniæ ſollemnia] *Iam tunc igitur ſollemnis erat Epiphaniæ dies.*

8. & ſecretorum conſcij diuinorum, &c.] *Locus inſignis de oratione ſanctorum pro nobis.*

9. nonnullis veniam obtineant immeritis] *Denuo repoſui:* nonnullis, *pro eo quod Manu. & Morel.* nonnulli.

DE BAPTISMO CHRISTI, ET manifeſtatione Trinitatis.

ARGVMENTVM.

Principio baptiſatum ideo Chriſtum docet, vt ſacramento baptiſmi perennis daretur auctoritas; quippe quum baptiſma Ioannis plenam nō haberet virtutem, ſed exterius lauacrum præcederet ſecuturum baptiſma, in quo conferretur animarū ablutio & peccatorum remiſſio. Deinde manifeſtam illic Trinitatē eiuſdem ſubſtantiæ latius proſecutus; oratione eleganti, qua nos filio obedire paratos coram Deo proteſtemur, tractatum concludit.

NON ſatis eſt quod angeli locuti ſunt paſtoribus, quod apparuit ſtella regibus, quod natiuitati, & perſonæ, & loco conſona prophetarum oracula, perfidæ gentis indicio, Chriſto perhibentia teſtimonium, in vnā conuenēre ſententiam: ſublimius & perfectius teſtimonium profertur diuinitus, & ipſe pater inuiſibilis auditur, & aures humanas omnipotentis Dei præclara vox penetrat, & inaudita à Matt.3. ſæculo fidei ſpecies declaratur. Veniebat Chriſtus ad baptiſmum, non egens lauacro, in quo peccatum non erat, ſed vt ſacramento perennis daretur auctoritas, & tanti virtutē operis nulla perſonarum acceptio commendaret: quoniam remiſsio peccatorum, ſiue per baptiſmum ſiue per alia ſacramenta donetur, propriè Spiritus ſancti eſt, & ipſi ſoli huius efficientiæ priuilegium manet. Verborum ſolemnitas, & ſacri inuocatio nominis, & ſigna inſtitutionibus Apoſtolicis ſacerdotum miniſteriis attribuat, viſibile celebrant ſacramentum: rem verò ipſam Spiritus ſanctus format & efficit, & conſecrationibus viſibilibus inuiſibiliter manum totius bonitatis auctor apponit. & plenitudinem gratiæ vnctionis diuinæ pinguedo, ſanctificationibus officialibus infundit, & rem ſacramenti conſummat & perficit. Si in Petri vel Pauli nomine baptiſmi gratia donaretur, poſſet alius alio videri ſublimior: & ſecundum miniſtrorum merita hæc ſingularis gratia æſtimari, vt melior eſſet baptiſmus eius qui ſanctior videretur, & indignior eſſet qui ab eo acciperetur, quem non amplior æſtimatio cōmendaret. Hæc & in alia ſacramenta transferretur iniuria, vt non in eis vnitas, ſed diuerſitas haberetur; ſi cenſerentur à melioribus fieri meliora, & minus haberent vtilitatis & ponderis quæ fierent ab indignis. Sic euchariſtia vna alia melior, & baptiſmus pro miniſterio vel melior, vel deterior crederetur. Abſit hoc à fide catholica, abſit à religione Chriſtiana tantæ corruptionis fermentum. Vna nobis fides, vnus Ephes.4. Dominus, vnum baptiſma: quod ſi ab indigno fortè fuerit conſecratū, non audet iuſtus iterare vel corrigere quod ſemel eſt factum: quia per quemcūque fiat, idem eſt; nec hoc priuilegium meritis eſt datum, ſed gratiæ, & propriè ſibi omnipotentia Dei retinet hunc effectum. Neque enim Paulus pro nobis crucifixus eſt, aut nos gloriamur in Paulo, ſed in cruce domini 1.Cor.1. gloriamur; cuius virtus omnia peragit ſacramenta, ſine quo ſigno nihil eſt ſanctum, neque aliqua conſecratio meretur effectum. Hinc omnium ſanctificationum exurgit ſublimitas & profundum, & longè lateque plenitudo diffunditur gratiarum. Quod ne vlla præſumptio ſibi doni huius in poſterum gloriam vendicaret, in hoc ſicut & aliis, domini noſtri Eccleſiæ ſuæ prouidit benignitas, vt ipſe baptizaretur à ſeruo: ne conſerui conſeruorum miniſterium detrectarent, vel aliquis cuiquam in hoc opere præferretur; quoniam ſiue Iudas ſiue Paulus baptizet; Chriſtus peccatum lauat, abſoluit, & delet. Sic Rachel & Lia, Balam & Geneſ.30. Zelpham maritis accommodant, & liberos accipiunt ex vteris ancillarum. Scribæ & Pha- Matth.23. riſæi in cathedra Moyſi ſedentes, dum agunt quæ ad cathedram pertinent, per omnia plenitudine poteſtatis vtuntur, & officium non vitatantis effectibus honoratur. Obediunt dæmones exorciſtis: Chriſtum, inquiunt, ſcimus, Act.19. & Paulum nouimus, & in nomine Chriſti, quem Paulus prædicat, adiurati egredimur, vos autem penitus ignoramus. Ecce in nomine ſuo nihil quæſtuarij peragunt exorciſtę, nec ſe eis deferre ipſi dęmones profitentur, ſed nomen Chriſti etiam per lucrorum ſectatores ſuę gloriæ retinet poteſtatem, & fiunt in talibus cauſis miniſtri mercenarij: ſicut naues onerariæ, quæ per pelagus euehunt inſtitores, quarum rectores potius eorum quos ducunt, pecuniis inhiant quàm ſaluti. Et tamen mare ſęculi huius neceſſarios habet huiuſmodi tranſuectores: alioqui ceſſabunt commercia, nec ex tranſmarinorum copia, aliorum inopia habebit ſubſidium, nec occurrent ſibi ſolatia regionum, ſi vehicula tollantur de inuio, & pelagus immeabile relinquatur. Bonis quippè ſæpe malorum miniſteria ſuffragantur. Supponit itaque ceruicem ſanctam manibus hominis humilitas redemptoris, & licet plenam non habeat virtutem, ſuſcipit tamen Chriſtus baptiſma Ioannis. Præparabat viā Domino Ioānes lauando exterius corpora; vt præcederet exterius

exterius lauacrum fecuturum baptifma, in quo conferretur animarum ablutio, & peccatorum remifsio. Præcefsit quod erat ex parte, vt *Hebr. 7.* confummatio fequeretur. Horret tamen Ioannes, & accliue fibi effe facrum Chrifti caput non patitur: quia maiorem à minore benedici antiquis regulis refragatur, & criminalis ei vifa *Ioan. 1.* eft vfurpatio poteftatis. De plenitudine Chrifti omnes accepiffe, & feipfum cum cæteris prędicarat Baptifta; ideoque Deo & hominem manus imponere Iudicabat temerarium, lauare eum in quo non erat peccatum æftimabat fuperfluum. [2] Se ad foluendam calciamenti huius corrigiam confeffus indignum, formidabat exhibere prælatum, fi ipfe in magiftro fine caufa tentaret hoc agere, quod ab ipfo fufcipere neceffarium dignofcebat. Ideoque tremebundus, humili fatisfactione poftulanti minifterium negat affenfum; non quod obedientiam detrahat imperanti fed quod iudicio fuo feruo fubdi, non competat maieftati. Tu, inquit, venis ad me, & à te debeo baptizari? Cui *Matt. 3.* Dominus: Sine modo: fic enim decet nos omnem complere Iuftitiam. Ioannis humilitas non arguitur; nec vituperabile vifum eft Chrifto fimplicitatis diffugium, quod reuerētia non importunitas fuggerebat. In hoc igitur omnē impleri iuftitiam affeuerat, fi doctrinam præcedat exemplum, & honore fe inuicem præueniant, qui maiorem & qui minorem obtinent locum; & qui maior eft, fiat minor, & præcef*Luca 22.*for ficut miniftrator: fi in vnitate facramentorum omnes fimul conueniāt, fi pacis ecclefiafticæ fœdera nō difrumpant. Baptizatur Chriftus, nec vltra Iordanis retrorfum conuertitur: aruerunt vnctiones Iudaicæ, ceremoniæ putruerūt; perpetuo lapfu baptifmi gratia emanat ad pofteros, nec vlla vetuftate ficcatur. Adeffe fe tantis myfterijs & præfentiam fuam dignofci dignata eft fempiterna diuinitas; cælifque apertis in fpecie columbæ Spiritus fanctus ibi feipfum oftēdens, & intelligi voluit & videri, & quietifsimo elapfu adueniens, fuper Chriftum quieuit & manfit. Acceperat quippe familiare fuper hoc ab eodem fpiritu Ioannes refponfum: quia fuper quem Spiritum fanctum fub hac fpecie vi*Ioan. 1.*deret, ipfe effet apud quem baptifmi maneret auctoritas, qui mundi peccata tolleret, qui folus à nullo fanctificatus, & cuncta fanctificans non tam intereffet fanctificationibus & facramentis omnibus, quam patraret. Sed & vox *Matth. 3.* *Luca 3.* patris audita eft cœlitus: Hic eft filius meus dilectus, in quo mihi benè complacui, ipfum audite. Hucufque domine fancte pater non audi*Hebr. 1.*uimus te loquentem, qui multifariè olim patribus locutus es in prophetis, & per angelos fanctos quibus ad diuerfa fæpè myfteria à te legatio eft iniuncta. Te ipfum nō ità antè hoc tempus locutum audiuimus, vt perfonaliter tibi afsignetur locutio quam proferres. Hanc vocem à paternitate tua delatam nemo eft qui ambigat; non eft qui fibi hoc verbum audeat arrogare, non eft in cæleftibus agminibus qui Dominum Iefum, fuum audeat filium nominare. [3] Certe tibi foli nota eft trinitas; & folus *Matth. 11.* pater fcit filium, patremque nouit filius nec à quoquam nifi eo reuelante eft cognitus. In hac diuini magifterij fchola pater eft qui docet & inftruit, filius qui arcana dei nobis reuelat & aperit, Spiritus fanctus qui nos replet & imbuit. A patre potentiam, à filio fapientiam, à Spiritu fancto accipimus innocentiam. Pater eligit, filius diligit, Spiritus fanctus coniungit, & vnit. A patre nobis datur æternitas, à filio imaginis eius conformitas, & à Spiritu fancto integritas & libertas. In patre fumus, in filio viuimus, in *Act. 17.* Spiritu fancto mouemur & proficimus. Conuenerunt fimul fempiterna diuinitas, & temporalis humanitas, & eo tenore vtriufque naturæ facta eft vnitas, vt impofsibile fit quod iūctum eft ab inuicē feparari, fed verbū & caro fic funt vna effentia, vt perfectam & integram fincera coniunctio faciat vnitatem. Nec iniuria eft, fed gratia Dei, fi quod minus videtur digniori iungatur; cum inferior natura contumeliam probrumque peccati non contrahat; nec eft minoratio maieftatis, profectio paupertatis; nec altitudinem Dei in aliquo humilitas difpenfatoria dehoneftat. Hoc teftimonium auditū eft, quia filius Dei eft quē Ioannes tenet in manibus, verus homo, verus Deus, vnicus patris, in fua natura inuifibilis, in noftra vifibilis; vt fide & experimento fulciatur doctrina, dum & vifu & intellectu incarnati verbi notitiam affequatur. Dilectus à patre [4] immeritos nos dilexit, vltrò vifitationis fuæ nobis beneficiū largitus eft, vltrò fanauit, vltrò curauit, vltrò libertate donauit. Etiam ingratos profequitur hic amor & reuocat: nequè tūc odit, cum corripit & flagellat: vfque ad mortem Chriftum duxit dilectio, & refurgens à mortuis caros habet, quibus tantæ charitatis affectum oftendit. Duo grata vocabula, filius & dilectus, ipfo Deo dictante noftris fenfibus imprimuntur; vt communio nominū nos affociet collegio munerum, & tantæ dulcedinis nomina noftrum emolliant animum accendantque deuotionis affectū. Per omnia fibi pater in filio complacuit nec vlla in eo ferpentis funt reperta veftigia, nec facerdotij eius pœnituit Deum: quoniam facrificium quod in cruce obtulit, fic in beneplacito Dei conftat acceptabile, & perpetua virtute confiftit, vt non minùs hodie in confpectu patris oblatio illa fit efficax, quam ea die qua de faucio latere fanguis & aqua exiuit, & femper referuatæ in corpore plagæ falutis humanæ exigant pretium, & obedientiæ donatiuum requirant. [5] Huic dilecto filio tuo tu Domine nos pręcipis obedire. Loque*1. Reg. 3.*re igitur Domine, quia audit feruus tuus. Audi*Pfal. 50.*tui meo dabis gaudium & lætitiam, doctrinam tuam amplector: fuaue eft mihi eloquium tuum, viuus & efficax fermo tuus, ancipiti gla*Hebr. 4.*

dio penetrabilior, vsquè ad diuisionem spiritus & animæ meæ attingens, carnales & spirituales intra me separat & sequestrat affectus; & à vilibus pretiosa distinguens, quasi flagello de *Ioan. 2.* funiculis contexto, de meo interiori templo quod tu inhabitas, omnem nundinationem expellit, nec patitur in atrijs tuis mercimonia columbarum, sed à sanctuario gratię tuæ omnem venalitatem excludit. Audio te cum irasceris, audio cum misereris; siue parcis, siue flagellas, iustum & bonum te prędico: In ira te supplico, in clemētia gratias ago, nec sanctis sermonibus contradico. Loquere, magister bone, libenter te audio, & cum aduersaris mihi, etiā in plagis & doloribus intelligo disciplinam: nec latet me te docente, ad siccandas corruptionum mearum putredines prodesse cauterium, & mundare cicatrices veteres sal disciplinæ tuæ, euangelio tuo medente infusum. Præcipis vt infundam corrupto pulmoni hyssopum, & spiritus tui suauitate epota, totius malignitatis inflatio *Matth. 21.* detumescat. A te, Deus bone humilitatem discentes, quasi mansueta animalia quieto gressu te baiulamus sessorem; nequaquam sub hoc onere lassitudinem, sed quietem inuenturi: quia iu-*Matth. 11.*gum tuum non est graue, sed leue: & lex tua, & testimonia iustitiæ & pręcepta, timor & iudicia delectabilium in se rerum continent sacramenta. Lex tua docet vitare peccatum, & corripit transgressores: & vt lotis mundisque pedibus in via immaculata incedant, omnia præmonistrat offendicula, & insinuat diuerticula, quibus periculosi transitus euitentur, nihil impossibile, nihil iubet austerum. In quibusdam per legem tuam promissa prænia nos inuitant: in multis pœnæ propositæ, & supplicia vel damnata territos animos à scelerum retrahunt apppetitu: neque lex tua scripta à lege naturali in aliquo dissonat, sed reprobatio mali, & electio boni sic animæ rationali infixa sunt diuinitùs, vt de hoc nemo rectè causetur: quia nulli ad harum rerum persecutionem deest sciētia siue potentia; quia & quod agendum est, scimus: & quod scimus, facere possumus. Quod si impossibilia essent præcepta tua, vel tantis difficultatibus onerata, vel voluntas tua, sic abdita, vt non posset intelligi quid à nobis tua expeteret altitudo, licet inuitus nemo peccet; posset tamē ex multis excusare delictum, nisi nobis & moderatio mandati, & veritatis cognitio, & agendorum dimensio auctoritate cognoscibili prouidissent: & simul se complecterentur possibilitas & facilitas, scientia & potestas. [6] Præcipis mihi Domine Deus, vt diligam te; hoc & possum & debeo: & totum me & interius tibi esse iubes obnoxium; & de proximo iubes, vt ad meam eum mensuram complectar. Gratias ago tibi clementissime Deus, quia quod quæris à me, prius ipse donasti: & quo modo tu me dilexeris, si linguis hominum & angelorum loquar, nec dignè possum eloqui, nec vniuersa complecti, quæ mihi gratiæ tuæ contulit amplitudo. Iustum est Domine vt diligamus te; quia & ipse nos diligis: & iniquum omnino est, vt te in aliquo dilecti tui offendant. Verè hoc man- *Matth. 22.* datum legem complectitur & prophetas, & in hoc verbo omnium scripturarum volumina coartantur. Hoc natura, hoc ratio, hoc Domine verbi tui clamat auctoritas; hoc ex ore tuo audiuimus; hic inuenit consummationem omnis religio; primum est hoc mādatum & vltimum; hoc in libro vitæ conscriptum, indeficientem & hominibus & angelis exhibet lectionem. Legat hic vnum verbum, & in hoc mandato meditetur Christiana religio, & inueniet ex hac scriptura omniū doctrinarū regulas emanasse: & hinc nasci, & huc reuerti quidquid ecclesiastica cōtinet disciplina, & in omnibus irritū esse & friuolum quidquid dilectio nō confirmat. Non pertinet Domine ad te, nec de tuis est qui te nō diligit: nec diligit te, qui scienter offendit. Dilectioni tuæ detrahit, qui terminos à te positos transit, & euangelij tui decreta transgreditur & contemnit. Non amat te qui pecuniam diligit, *Matth. 6.* tibi & mammonæ nemo simul deseruit. Non pertinent ad te speciem pietatis habentes & ne- *2. Tim. 3.* gantes virtutem, nec militant tibi negotiorum huius sæculi traiectores: non audiunt te, sed sicut aspis aures suas obturant, ne eorum corda verbum tuum penetret, quotquot peccato seruiunt & voluptati carnalium amatores. Lex tua Deus, Apostolorum & martyrum testimonio confirmata; paruulis tuis pauperibus spiritu, quibus tibi regnum tuum dare complacuit, sapientiam præstitit; & lætificauerunt animas eorum iustitiæ tuæ, in quibus per eādem legem edocti vixerunt: & hoc dilectionis præceptum ita fidelium mentes illuminauit, vt in pace & sanctimonia viuentes pacificis & mundis cordibus te viderent, & simul amor sanctus & timor castus perseuerantibus tibi studijs obedirent; vsqueadeo tibi ascensionibus huiusmodi propinquantes, vt fierent iudiciorum tuorum conscij, & per ipsos tua & nūc postmodum iudicia exerceres. Præcepisti Domine vt audiamus dilectum filium tuum: gratias tibi agimus, quia nos eius magisterio commendasti. Nos vero ex præcepto tuo eius doctrinæ nos tradimus informandos; & inhærentes ei, libenter eum, duce Spiritu sancto, omni tempore audiemus.

ADNOTATIONES.

1. ne cōserui conseruorum ministerium detrectarent] *Ita prorsus legendum, pro*: nec.
2. Se ad soluendam, &c.] *Ex Grauio reposui*: Se, *eo quod erat*: Sed, *corruptè*.
3. certè tibi soli nata est Trinitas] *Manut. reposuit*: sola, *Sed etiam aliter sensus constat*.
4. immeritos nos dilexit] *Sic legēdum censeo, pro*: immerito.

Huic

5. Huic dilecto filio tuo] *Erasmus hic nouum sermonem faciens, falsus est cod. Remboldi qui primus hoc opus edidit. Dum enim quæ sequuntur, littera maiuscula excusa essent, & fortè fortuna in frontispicio pagellæ, videbatur illi superscriptio:* de baptismo Christi, *nouus esse noui sermonis titulus. Quare rectè à Morelio & Manutio prioribus sequentia coniuncta sunt.*

6. Præcipis mihi Domine Deus vt diligam te, hoc & possum, &c.] *Rectè Sic Cauchius, Morelius & Manutius pro:* vt diligam te hic, & possum.

DE IEIVNIO, ET TENTATIONIBVS CHRISTI.

ARGVMENTVM.

Pulcherrimè integram Euangelicam historiam de Ieiuno & Tentationibus Christi prosequitur: multis interim Ieiunij vim & efficatiam in impetrãdo quidus à Deo prosequitur, paucis etiam agens sub finem contra ambitiosos & Simoniacos.

ANNO tricesimo carnis assumptæ, baptizato domino in Iordane, postquam reuelante patre, quòd filius Dei esset, innotuit; non iam conueniebat eum putari filium Ioseph, vel esse subditum illi. Nec tamen repentè ad signa & miracula & doctrinam vsus est potestate, sed interim auctoritatem continuit; & antequam notum se faceret mundo, exposuit se tentandum diabolo: non vt diuinitatis integritas probaretur, sed vt tentatoris confunderetur præsumptio; dum fame & lassitudine post ieiuniũ veritas humanitatis pateret, quæ diuinitati associata omnino peccati sensu & consensu careret. Hac ætate tempus doctrinæ insinuatum est rationabile, [1] & ante has metas perperam inuadi magisterium data est forma: quia non competit annis impubibus sedere in cathedra, & in primogenitis boum lege aratio est interdicta. Iam vero cum ætatis & temporis ratio conueniret, & ad obediendum verbo Christi mandatum cœlitus aduenisset: voluit tamen sapientia Dei primo erudiendos informare exemplo, & contra tentamenta proponere documenta; vt audiret & videret & sentiret humana rationabilitas, quàm insuperabilis sit victrixque peccati, si libertas arbitrij libero moderamine dirigatur. Igitur desertum Christus ingreditur: ibi suo, id est, Spiritu sancto duce & comite conuersatur. Locus secretus eligitur; quia solius dei iudicio ieiunia sunt agenda; & singulariter inspectorem adiutoremque deum volunt hæc habere certamina, neque in agonibus aliquibus periculosius militatur. Nulli religionis exercitio fraudulentius inanis gloria adulatur, nulli virtuti fauor ita blanditur. Ieiuniorum sudoribus laus importuna se ingerit: & subtilissimis aculeis penetrans animam, dum extollit, emollit; & pungit, cùm vngit. Virtutem in hypocrisim vertit, & simpliciter inchoata peruertit. Quasi tinea quod integrum erat, rodit & occupat, & sanctitatis fundamenta euellit & dissipat. Subtilissimum malum proprio laqueo hypocritam iugulat, & proprijs armis sanctitatem impugnat. Castigatio carnis spiritum inflat, & macies corporis extenuatum arrogantem impinguat. Contemptus venerationem venatur, fames & calamitas laudibus saturatur. Mẽs hoc veneno imbuta in miserijs deliciatur, & occupata hac scabie in vlceribus gloriatur. Religio fit superstitio, & succedit ei ambitio subornata. Extincto spiritu quatriduano cadaueri solæ supersunt exuuiæ, virtutis species exanimis & simulachrum sanctitatis. Tanta est hypocritarum dementia, vt fœtoribus pro odoribus abutantur, & pretiosa vilia, & aspera suauia arbitrẽtur, & fauorum sapor omnium dulcedinum superet condimẽta, omnisque delira sensualitas contrarijs delectetur. Propter hoc solitudo carens arbitris, & eremus assentatorum satellitio vacua à ieiunante Christo eligitur, vt non cum carne & sanguine, sed cum spiritalibus nequitijs dimicetur, & amotis minarum occasionibus homo cum diabolo colluctetur, & soli sint in palestra Christus & antichristus, spiritus & antispiritus. Neque putet homo se euasisse pericula, cùm in eremum venerit: quia quanto subtilius, tanto difficilius à tentatore inuaditur, qui cogitationũ foribus assidens, omnia virtutum germina in ipso ortu strangulare molitur. Imaginem Christi delere cupiens; adulterinos colores naturali pulchritudini superducit, claritatem spiritus interpolat & obnubit. Verum liberius anima expedita obuiat impugnanti; vbi compedes impedimentorum defuerint, & aspectus irritamenta non nouerint: securiorque est congressus, vbi singula non vellicant dimicantem, nec inebriant animum lenocinia voluptatum. [2] Honestius cum spiritu quàm cum carne luctamur: quia [3] carnis complexus fœdus exhalans nebulas, eum qui sibi adhæserit aliqua ex parte contaminat, nec libidinum morsus quisquam euasit illæsus. Flatus ille pestilens etiam longè positos inficit, & hoc certaminis genus fugam potius quàm assultum requirit. Et quia solent oratione & ieiunio dæmones edomari, munitio eremi cum huiusmodi armatura exemplo magistri [4] recipit Christianos: quos etsi omnes diuersorium non excipiat loci; animi tamen omnino necessaria est solitudo, vbi erecta specula, mens sibi insopita prouideat detersa rubigine coruscantibus armis importunum hostem terreat & repellat. Ieiunijs vitiorum sentina siccatur, petulantia marcet, concupiscentiæ languent, fugitiuæ abeunt voluptates. Extinguitur ardentis Ætnæ incendium & flammiuomi fornax Vulcani extincta intrinsecus, montes conterminos non adurit. Ieiunium si discretione regatur, omnem carnis rebellionem edomat, & tyrannidem gulæ spoliat

Deut. 15.

Matth. 4.

Ephes. 6.

læ spoliat & exarmat. Ieiunium extraordinarios motus[5] in cippo claudit & artat, & appetitus vagos distringit & ligat. Ieiunium si humilitate ornetur, seruos Dei, mundi efficit contemptores. Ieiunium carnes azymas mundat & solidat: & putredines quæ ex adipe prodeunt, consumit & siccat. Ieiunium scripturarum delicijs pascitur, contemplatione reficitur, gratia stabilitur, cœlesti pane nutritur. Danieli interpretatio somniorum reuelatur ieiunio, & tres pueri de Babylonio illæsi egrediuntur incendio. Moyses in monte quadraginta diebus cum Domino perseuerans; & Dei familiare colloquium, & legis ministerium ieiunio promeretur. Helias quoque eodem dierum numero abstinens in eremo conuersatur. Vtilitas ieiuniorum temporibus Christianis clarius patuit, & à multis frequentata in plurimos se effudit. Quotquot viros virtutum vidimus, sine ieiunio non legimus ascendisse: nec aliquid magnũ moliti sunt, nisi prius abstinentia præcessisset. Quotiens aliquid à Deo obtinere conati sunt, ieiunijs incubuere & lachrimis, & pernoctantes in orationibus, cilicijs carni hærentibus supplices beneficia postularunt. Nec defuit prouetus, vbi ad pedes Dei sacrificium contriti cordis offerens se prostrauit humilitas; sed propè fuit inuocantibus se Deus, & porrexit manum naufragis, & subuenir afflictis. Si Moysen, & Aaron, & Samuelem hodie haberet Ecclesia, cùm inuocarent, exaudirentur: & orantibus Iob, & Noe, & Daniele, populo parceretur. Rarus hodie Phinees qui perfodiat impudicos; rarus Moyses, qui occidat sacrilegos: rarus Samuel, qui inobedientes lugeat: rarus Iob, qui pro filiorum negligẽtia sacrificium offerat: rarus Aaron, qui coram Pharaone comminationes diuinas edicat: rarus Noe, qui his, quibus submersio imminet, arcã bitumine litã prouideat. Flẽs cum Apostolo dico, inimicos crucis qui terrena sapiunt magistratus, quorum Deus venter est; qui in his quæ dicere nefas est, impudentes lætantur & gloriantur. Venerunt periculosa tempora quæ prædixit Apostolus; in quibus voluptatum amatores magis quàm Dei, speciem pietatis habentes, virtutem verò abnegantes. Inueniuntur præpositi innumerabiles, qui ieiunia & orationes nec digito mouẽt, in quorum manibus iniquitates sunt, & muneribus eorum dextra oneratur: frustra ab his quærantur miracula, frustra auxilia implorentur, non sunt idonei intercessores, domini contemptores: nec conuenienter ad placandum eum accedunt, nec conciliant quem offendunt. Efficax est oratio præcedente ieiunio, & sacris studijs antecedentibus non patitur postulatio. deuota repulsam. Eligitur solitudo; vt soli Deo vacans animam cum in se per continentiam mactauerit voluptates, purgatis affectibus ad cœlestia euolet; & videns Deum oret & adoret, & dulcedinis supernæ suauitatem prægustet. Forma igitur ieiuniorum proposita fixoque exemplo, postquã quadraginta dierum abstinentiam Dominus consummauit, Satan cùm esurientem videret, accessit. Retroactum tempus obtinuerat quies, & secum silentij sera opus illud eximium saluator exegerat; modo oblata famis occasione tumultuator de latebris prodiens foras egreditur, & subdola professione quasi compatiens ei, subuenire periclitanti naturæ hortatur: Si filius dei es, dic vt lapides isti panes fiant. [6] Nec vult fateri, nec præsumit diabolus diffiteri Christum filium Dei; sed dubiè[7] dispensèque consulens tendiculas blandis inuectit sermonibus, vt obaudientem sibi reddat obnoxium, & se de com passionis specie reddat acceptum. Caro & lassitudo, & cætera huiusmodi hominem testabantur; virtutis integritas, & vita carens omni peccaro perfectius ei priuilegium adscribebant, & diuinitas potentissima ex ipsis effectibus negari non poterat. Fuerant & antè Christum viri insignes prophetæ & sacerdotes, sed in peccatis concepti & nati, nec originali nec personali caruere delicto: & inuenta est in omnibus vel ignorantia, vel insufficientia; in quibus erronei peccauerunt, & eguerunt misericordia Dei, per quam edocti & restituti gratias egerũt Deo, & ad plenitudinem iustitiæ multũ sibi deesse confessi sunt, & sperantes in Deo nullam sibi soliditatem attribuere præsumpserunt. Non ita Christus in quo verbi carnisque sic conuenit natura, vt nulla alteri ex altero iniuria deueniret: quia in carne socia nullam diuinitùs maculam reperit, nec secuta est, nec præcessit. Hæc naturarum coniunctio diabolum excæcabat: quia impossibile ei videbatur vel quòd esurire posset diuinitas, vel quòd tantæ tolerantiæ posset esse, tantæque potestatis corporalis humilitas. Duplicem itaque inquisitionem sinuosa calliditate orditur, vt de Christo vtrum naturalis filius Dei sit, ipso respondente certitudinem habeat: vt cum Deum confessus se fuerit, absurdum videatur quòd deus esuriat; & in quamcunque partem se responsio verterit, necessitas conclusionis occurrat: Si filius Dei es, tibi non competit esurire. quod si esuris, manifestum est filium Dei non esse, quem violentia necessitas communibus indigentijs intercludit. Succurre, inquit, necessitati si potes, alioqui deficies: & præsentes lapides in panis muta substantiam; sic enim fiet vt euadas periculum, & si hoc potueris, probes te deum. Non erat digna responsione quæstio malignantis; neque enim technas diaboli Dominus ignorabat, sed diuino cauillatori satisfecit eloquio, subtilissimo dogmate edocens corporis & animæ vitę proprijs alimonijs deberi subsidia, & cibum animæ: id est, verbum Dei edulijs corporalibus præponendum, & citius attentiusque menti prouidendũ quàm ventri. Nec opus erat vt hoc facto insidiatori innotesceret: quia nullo signo eius poterat inuidia commutari, cuius incorrigibile iniquitatem

Marginalia: Dan. 2. & 3. — Exod. 24. — 3. Reg. 19. — Ezech. 14. — Num. 25. — Exod. 32. — 1. Reg. 15. — Iob. 1. — Exod. 5. & seq. — Gen. 6. — Philip. 3 — 2. Tim. 3. — Psal. 25 — Matth. 4 — Luca 4.

tem desperatio sugillauit. Superfluum igitur erat ad suggestionem eius ibi nulla profutura miracula operari; cùm satis esset diligenter consideranti, quod esurientem cibi non superabat appetitus, & desiderij motus defectio nō esset, sed virtus. In nullo Christum aliqua coëgit aut dominata est ei necessitas; qui propriæ moderamine voluntatis dispoſuit, & pertulit quod exegit humanitas. Sicut in ipsius voluntate fuit consecrare ieiunium, ita & in potestate fuit tempore oportuno sumere cibum: quod vtique nec ministerio, nec consilio diaboli fuerat ordinandum; quia & abstinentiæ & refectionis penes ipsum erat & arbitrium & facultas. Itaque nihil certitudinis seductor extorsit, sed dubius incertusque dimissus est; nec obtinuit vt se proderet Christus miraculo, vel intemperanter ad cibum properans obediret seductoris consilio, quasi tunc primum quid fieri oporteret data doctrina, acceptaque sententia. Repulsus igitur auctoritate scripturæ, & propositi firmitate, defecit scrutinio: nec tamen alia aggredi via destitit, & falsatis argumentis prioribus alia subijciens, quibus ab eo consentaneas sibi responsiones aliquas extorqueret, adiecit. Eo igitur *Matth.4.* supra templi pinnaculum cōstituto, quem gula non potuit, vana gloria subuertere nititur. A multis ambigitur vtrum fuerit hic trāslatio corporalis: & si de loco ad locum se Christus trans- *Dan.14.* ferri permiserit, eo modo quo Abacuc de Iudæa *Act.8.* in Chaldeam delatus est; & Philippus de Azoto in occursum eunuchi, qui reuertens de Hie- *Singularis opinio.* rusalem non intelligēs Esaiā, codicem reuoluebat. Sed quod corporaliter eum diabolus tulerit, videtur inconueniens: quòd humeris eius saluator insederit, & pro vehiculo vsus sit quē præcipitatorem sciebat; vel ei ferendum se commiserit, cuius insidias agnoscebat. Suo itaque spiritu eum credendum est ductum & in desertum, & super templum, vt vtrobique eum diabolus assumeret ad tentandum. Et localiter quidem in deserto prima fuit tentatio; sed cæteras eo modo circumduxit tentatoris astutia, vel circumduci passa est patientia saluatoris, quo *Ezech.43.* modo Ezechiel cùm super fluuium Chobar sederet, Hierosolymam raptus in spiritu ciuitatem ædificat & metitur, & muros & templum instaurat. Hoc modo super culmē templi Christus erat in spiritu; [8] sciens quid Antispiritus affectaret, & hosti se de vana gloria pulsaturo opportunitatem parabat. Hac igitur occasione loci hortatur & consulit, vt in vrbe sancta & frequentia populorum qua si nouus funambulus in excelso pendulus, se deorsum ad spectaculum vulgi iactet intrepidus; addens ex testimonio *Psal.90.* scripturæ angelorū affutura suffragia, quæ ruentem exciperent & conseruarent illæsum. O execrabilis diaboli malitia, ô stulta nequitia, ô insensata versutia, ô præsumptio excæcata. Putabat malignus quem gula non vicerat, [9] vana gloria superari. Experientia quippe rerum didicerat, & in multis probauerat; vitiorum victores sæpe nugis laudationum corruptos, & cognatum propinquumque esse virtutibus malum, adulationem: nec facile quemquam posse euadere, quin libenter assentatorum cāticis porrigat aures, & laudatorum modulationibus delectetur. Et sicut rarus est, aut nullus qui de se mala dici æquanimiter ferat: ita rarus est, qui nō benè de se velit sentiri, & se si rectè viuit stantem in vitæ rectitudine non diligat æstimari. Quod si opera virtutum foras exierint, rarus est qui hominum iudicia cōspuat, & laudes humanas contemnat. Hoc generale malum in humano genere Satan putabat ex præcedentis occasione victoriæ suggerere Saluatori: vt popularibus laudibus vellet attolli, & facere sibi nomen iuxta nomen magnorū qui sunt in terra; si geminato miraculo ieiuniorū constantia innotesceret populo, & vectoribus angelis sinè offendiculo sustentatus, se filium Dei tam potentiabstinentia, quàm angelorum obedientia, cōprobaret. Huiusmodi consilijs filios hominū Satan corrumpere consueuerat, & robustis virilibusque animis etiam huiusmodi cogitatus immittit: [10] & si ab ingressu mentis arceatur renitente consensu, aliquid tamen de spurcitia sua ibi euomens, abominationum horrore nauseare compellit. Sic, vt aliquid poëticum inseram, [11] temulentus Cyclops illiciti coniugij appetitor, licet à Pallade repellatur, in gremio tamen eius Erichthonium fundit; & incorrupta Minerua, superest tamen deforme monstrum, nec omnino affectata scelera in memoria moriuntur. Non tentabis, inquit, Dominū Deum *Deut.6.* tuum. Hoc in Deuteronomio scriptum est: Ecce lex legi obijcitur, & satā auctoritate scripturæ abutens malus legis interpres præcipitium quasi ex ratione mandati hortatur: sed intellectus fallax & falsus veritate sincera cōfunditur, & generali edicto interdictum ostenditur, ne dum patet in quibuslibet angustijs quilibet exitus, Deus vlla præsumptione tentetur. Alia explorator malignus argumenta conatur adducere; & ad summam cumulumque nequitiæ suæ, continētem & humilem oblata aggreditur potestate; & ostensa mundi huius sublimitate & *Matth.4.* gloria (quasi indignum sit tātæ auctoritatis doctorem, & insignium operum patratorē, ignobili, & contemptibili schemate obumbrari) & dominatione vniuersorum vsuque, animum dignum honore sollicitat; & daturum se omnia pollicetur, si ei pro tanto munere gratias agat, & procidens adoret tanti culminis largitorem. Solent viris virtutum huiusmodi prǣstigia se offerre, [12] & testimonium religionis conscientia perhibente, cum ab alijs digni honoribus iudicentur, facilè acquiescunt: & tam proprio quàm alieno fascinati iudicio à rectitudine corruunt, euersaque cathedra mentis, humo fractis ceruicibus colliduntur: repenteque & subitò quod multis erat partū sudoribus, ambitione irruente oblite-

obliteratum eſt;& turbinis huius impetu auulſum eſt, quidquid antiquæ religionis laborme-ruerat. *Gen. 3.* Malum hoc Adam in paradiſo pulſauit & ſtrauit; cum ſubiectionem quam Deo debebat faſtidiens, appetijt dominatum; & cùm vellet eſſe ſicut Deus, ſine Deo ſe vidit & nouit: & conſpectam carnis Euæ abhorruit fœditatem, quam licet operiret, manens tamen perpes ibi contumelia ſtetit & adhæſit. Ad ſuaſionem diaboli animam vanitati ſubiectam deiecit ambitio;[13] poteratque exterminio eius poſteritas didiciſſe, quàm miſera mutatio fuit de delitijs ad ſpinas & tribulos emigraſſe, & raſtris ligonibuſque auaritiam condemnatam. Hoc malo restitit, & reſiſtere nos ſaluator edocuit, vt ſoli Deo ſubiectus ſit homo quantumcunque profecerit vt in ipſo, immo ipſe ſit ſubſtãtia noſtra; & pateat nobis, quod ſicut[14] peremptoria eſt altitudo quæſita, ita & periculoſiſsima eſt oblata: non quod poteſtas quæ ex Deo eſt ſit damnabilis, aut ordinatio diuina peccatorum ſit obſtetrix; ſed quod excellẽtiam, cuius ſpiritus ſanctus auctor eſt, ita debet cõplecti humilitas, vt qui vocatus eſt ſuperius, neſciat ſe ſublimem, & per omnia agnoſcat conditio conditorem, & gratia largitorem. Gloriabantur aliquãdo diſcipuli, & complacebant ſibi in miraculis, gratulabundi quòd eis etiam dæmonia obedirent: ſed repreſſa eſt, increpante Domino, ſimplicitatis eorum præſumptio: *Luca 10.* Videbam, inquit, Satanam tanquam fulgur deſcendentem de cœlo. His verbis eorum animis intimans; quia ante hoc temporale initium ipſe in principio, immo ipſe principium exiſtens apud Deum, ante hominis conditionem ſuperbiẽtis diaboli ruinam vidit, & affectatæ dominationis ambitionem deiectionis eius fuiſſe cauſam: nec in hoc gaudendum eſſe, ſi quis prærogatiua celſitudinis donaretur, ſed hãc eſſe certam ſtabilemque veri gaudij metam, ſi vocatio noſtra iuſtificatione muniretur: & tũc demum ratum conſtare beatificationis prouentum, ſi huius ordinis ſcriptura in conſpectu dei indelebilis ſeruaretur. Hoc igitur attendentes, quod non in nobis quaſi ex *2. Cor. 3.* nobis ſufficientes ſumus, ſed ex domino ſufficientia noſtra eſt; & contentos ſolo Deo neceſſe eſt ei eſſe omnes accliues, cui totum debemus quod viuimus, quod mouemur, quod ſumus. Qui de plenitudine ſua nobis interim prout cuique opus eſt, donationes partitur, donec ad cumulum perueniat copia conſummata; vſque adeo conferta coagitataque menſura, vt nihil vel accedat amplius, vel recedat; ſed in cogni-*Luc. 6.*tione Dei certum finem ſtabilemque metã omnes & animæ & corporis obtineant appetitus. Fruſtra itaque regna huius mundi tranſitoria & mutabilia, immutabili & æterno regi oſtendit vel promittit diabolus, *Ioan. 18.* cùm ipſe dicat regnum ſuum de hoc mundo non eſſe: non quod creationem ſuam remouens, dæmonum ſubiecerit poteſtati; ſed quia in his qui amorem mundi Dei amori præponunt, non dignetur diuinitas ſibi facere manſionem: & impoſsibile ſit eos à Deo regi, qui ſe diabolo tradidere: quia Chriſti *2. Cor. 6.* & Belial nulla eſt participatio, nec aliqua iuſtitiæ cum iniquitate poteſt eſſe communio.[15] Regnum hoc non eſt naturæ, ſed malitiæ: perſecutio eſt, non defenſio: & tota huius poteſtatis virtus in mortem damnationemque eorum qui ſub hoc principe militant, elaborat. Regnum hoc munitur vitijs ambitur flagitijs, turres eius ſunt crimina, arma quarumcunque turpitudinum molimina. Huius regis teloniarij ſunt pauperum oppreſſores, tribuni ſeductores, præfecti iudiciorum peruerſores. Cubicularij eius ſunt quæſtuum aduncatores, mercimonij traiectores, ærarij ſacerdotes, nummularij doctores, conductitij defenſores, linguæ ſubdole vel conſilij locatores, venales auxiliarij, bilingues cauſidici, concinnatores mendacij, fabricatores peccati, veſtiti mollibus, amicti diſcoloribus. In domo huius regis ſunt; qui plaudamentis talaribus pauimenta verrentes, capillis mulieribus ſe in fœminas tranfigurant, & dignitatem virilem non ſine naturę iniuria dehoneſtant. In hoc regno ſunt quicunque veritatem Dei com-*Rom. 1.*mutant in mendacium; quicunque, quaſi in taberna vitiorum præcones, venales animas impuriſsimis dæmonibus corumpendas exponũt. Hic auaras manus cupidi muneribus complicant; hic genu flexo concupiſcẽtiæ ſuæ quiſque idolum colit, & propriæ libidinis adorat ſimulachrum. Non hæc te Domine Ieſu gloria mouet; non huius mundi tu tenes imperium; non horum cupidine tu cadis, aut proſterneris; non adoras malitiam, nõ peccato ſubijceris: qui ſeruis tuis dæmonia ſubdis, & omnem huius mundi gloriationem deſtruis & confundis. Inſaniſſime Satan, qua fronte, qua lingua auſus es dicere ſaluatori; vt ante te, qui ſtat inflexibilis, & immobilis, caderet? vt te damnatum, ipſe qui te damnauerat, adoraret? Quis auſus, quàm impudens hæc fuit præſumptio? Quid deſperate ſperaſti? An filium dei putabas poſſe tecum apoſtatam fieri? Si de mundo viſibili, id eſt, cœlo & terra, & de his quæ in eo aguntur, te iactas habere dominium; nec cœli, nec terræ tu conditor, nec ſolem moues, nec curſum das ſideribus, nec per te voluitur firmamentum: nec vides aut intelligis Deum, nec vllum tibi eſt cum cœleſti militia conſortium, vel aliquam habes ad ſuperioris mundi claritatem acceſſum. Huius inferioris mundi tua eſt ſcabies, languentis ſunt vlcera, hæc ſcalpis, hæc impurus ablingis. Si quid vitij eſt, ſi quid corruptelæ, tu cadaueribus aſsides, tu contrectas putredines, tu diſtemperas fæces, tu verſas fœtores: tu ſpiritus nequam, tu in priſtino ſæculi huius fermentator immundus, tu ſanctitatis corruptor, & ſimplicium perturbator, tu incendiator libidinum, & omnium turpitudinum adinuentor: in his regnas quos inquinas, & in his quos polluis, dominaris.

minaris Fornicatores & adulteri te habent suggestorem, te habebũt tortorem; te quoque cum illis vltricia incendia concremabunt. Stultis vanisque promissionibus nullus à corde Christiano dari debet accessus, sed primis titillationibus obuiare debet abigens manu: nec foueri debet coluber, donec in draconem formetur. Mendax est diabolus, & his qui sibi obtemperant, multa se daturum promittit. Malum hoc in vniuersa Ecclesia vagatur, & communis pestilentia innumerabiles occupat; vt pro gloria huius mundi qui liberi erant, se vendant in seruos, & per vitia ad seruitia deputentur, & obligati pacto chirographum subiectionis conscribant diabolo. Per omne nefas voluptates emuntur; & per omne scelus copiosæ libidines exquiruntur. Iudas ille proditor venditurus magistrum, prætaxatum prætium à principibus exegit sacerdotum: [Matth. 26.] Quid mihi, inquit, vultis dare, & ego eũ vobis tradam? Vsque ad mortem domini amor lucri se ingerit; nec vitæ saluatoris, quæstus desiderium parcit. Etiam in sinu sacerdotum ambitio dormit, ibi sub vmbra recubat, in secreto thalami se fraudulẽter occultat. Simon Apostolorum temporibus venalem putans Spiritum sanctum, [Act. 8.] Petrum donis aggreditur, & tentat emere potestatem, per quã plura lucretur. Hæc sacrilegij forma per omnia officia gradusque discurrit, & nihil intentatũ ambitio prætermittit. Nec dubiter quisquam diaboli hæc esse negotia, & nundinatores eius quicũque hæc exercent commercia; nec quidquam huiusmodi ab eo, nisi præmissa apostasia, donari. Inuerecundè tentator ambitiosos aggreditur,[16] & conditione perniriosa præmissa præmia talia pollicetur, vltrà quæ extendi non posit cupiditas; regnorum scilicet omnium monarchiam & vniuersitatis dominatum, vt in omnibus mundanis vnus homo quasi Deus habeat potestatem, & vni omnia subiecta sint, & generale vectigal excellentiæ principali cuncta persoluant. Quid vltra cupide quæris? quid amplius auare desideras? nunquid & sic potest impleri ambitio tua, aut satiari potest fames tua, offa huius mundi iniecta dentibus tuis, & faucibus tuis vniuersa rerum massa intrusa? Mundum habes, Deũ non habes: mũdus transibit; tu cum eo qui non stat, cades, transibis & rues. Peremptoria sunt hæc consilia, quæ tibi alia pollicentur, in quibus te necesse est aut vomitu, aut ruptis interire visceribus. Sed & pretium quod petitur, vt diabolum adores prostratus: & eum tibi Deum constituas, quem non dubitas seductorem, si consenseris vt concedas, casus tui te non potes excusare improuidum; cũ ipse tibi casum & ruinam prænominet, & præcipitium exigat, qui tanti se facit nundinatorem culminis, & tantæ tibi promitti fastigia potestatis. [Ioan. 18.] Regnum Christi non est de hoc mundo: regnum cœlorum tibi Deus promittit, ipsum solum adora, ipsi soli memento vt seruias, qui repulso tentatore, te quoque gloria & honore post victoriam coronabit, si in iustitiæ rectitudine steteris, nec falsis promissionibus obtemperãs, ad venerationem diaboli damnationis eius factus particeps incurueris.

ADNOTATIONES.

1. & antè has metas perperam inuadi magisterium] *Prorsus sic lego ex coniectura Canchij; pro:* nec ante, &c.

2. Honestius cum spiritu quàm cum carne] *Adijcimus:* cum, *secundo loco ex Grauio & Remboldo.*

3. carnis complexus fœdus exhalans nebulas] *Malim legi:* fœdas.

4. recipit Christianos] *Sic lego pro:* recipit.

5. in cippo claudit & arctat] *Metaphora à cippo instrumento, quo pedes constringuntur.*

6. Nec vult fateri, nec præsumit diabolus diffiteri] *Solus Maniit.* differri.

7. dispenseque] *Noua vox.*

8. sciens quid Antispiritus affectaret] *Prorsus sic legendum, nõ:* ante spiritus. *patet ex verbis illis non procul ab initio:* Christus & Antichristus, spiritus & Antispiritus.

9. vana gloria superari] *Malim legere:* superare.

10. etsi ab ingressu mentis arceantur renitente consensu] *Manutius & Morelius:* retinente, *sed non placet.*

11. temulentus cyclops] *Hoc sumpsit ex Ouid. 2. Metamorph.*

12. & testimoniũ religionis conscientia perhibente] *Non dubito eruditos omnes mihi in hac lectione assensum prabituros, pro eo quod erat:* prohibente, *nullo sensu.*

13. poteratque exterminio eius posteritas didicisse] *Etiam hoc reponere non sum veritus ex coniectura Canchij, pro:* ex termino eius. *Malim etiam legi:* quam misera mutatio fuerit, *quam:* fuit.

14. peremptoria est altitudo] *A perimendo propriè hanc vocẽ accipit, sicut etiam infra sub finem.*

15. regnum hoc est non naturæ sed malitiæ] *Cum Grauio adijcio negandi particulam.*

16. & conditione præmissa premia talia pollicetur] *Cum eodem adieci vocem:* præmia.

DE COENA DOMINI, ET PRIMA INSTITVTIONE consummantis omnia[1] Sacramenta.

ARGVMENTVM.

Mirum in modum celebrat Institutionẽ consummantis omnia sacramenta Sacramenti Eucharistiæ, iam olim à Melchisedech præfigurati, & à Christo instituti; quippe qui & in nouißima cœna & vsque hodiè panem communem & vinum in sanctißimum & verißimum (vt eius verbis vtar) corpus suum & sanguinem mutet, creet, sanctificet, & benedicat. Quarè & sum-

& summoperè cauendum, ne dominicæ mensæ irreuerenter aut illota conscientia cum Iuda nos ingerámus; sed si nosipsos iudicemus, & à cibis communibus sacramenta diiudicemus, non fore horrori defecatis animis carnis eius edulium & sanguinis potum. Neque verò etiam in articulo mortis pœnitentiam aspernandam, velit nolit Nouatus hæreticus, exemplo Latronis manifestum fieri.

Ioan. 12. S[2] VSCITATI Lazari Hierosolymis increbuerat rumor, & tam solemne miraculum ad venerationem Christi excitauerat populum: vndè & ei ciuitatem ingredienti, cum ramis palmarum obuiam processerunt; sedésemque super asinum resonantibus laudibus gratulabundi introduxerunt in vrbem, regem Israël confitentes, & acclamantes filium Dauid in nomine Domini aduenisse, cuius æternum imperium prophetarum vaticina antiquitus conclamaraut. (Psal. 109.) Nec latebat Dominum, qui sciebat omnia, quod in viæ illius confinio de torrente passionis erat bibiturus, & ex ea veneratione quæ impendebatur ei à plebe inflammandam amplius inuidiam magistratuum, & animos exacerbatos vehementiori insania perturbandos, & conspirationis malignæ non vltra posse occultari consilia, nec differri amplius quæ de eius interitu cogitarant. Sed volebat pius magister cùm iam damnationis suę dictaretur sententia, & propè esset vt figeretur in cruce, suæ dare indicia potestatis,[3] vt qui animam Lazari reuocauerat ab inferis, & quatriduano mortuo reddiderat vitam, dinosceretur virtute diuina non humana tantum opus patrasse: & impossibile esse suam animam ab inferno teneri, qui alienam potestatiuè extraxerat: (Psal. 15. Act. 2. Luc. 22.) nec se necessitate, sed obedientia vrgeri ad mortem; & vitam quá alijs reddebat,[4] ad se quoque vbi iuberet, illicò redituram. Finem igitur legalibus cæremonijs impositurus, parari sibi voluit Pascha, & ex consuetudine legis ea quæri quę solemnitas exigebat, agnum assum, panes azymos, & lactucas agrestes. Non oportet esse fermentarios Noui testamenti ministros: puras sincerasque mentes sanctum quærit côuiuium: in veru crucis boni odoris assatio omnem excoquat carnalium sensuum cruditatem, & induret solidetque mentis affectus: nec in Ecclesiæ sanctæ sacrificio vlla sit macula sed pura simplicitas & innocentia vitæ, in vna Ecclesiæ catholicæ domo à fidelibus de Ægypto egredientibus, (Exod. 12.) transito mari rubro, lotis Christi sanguine affectibus offeratur. Cœna itaque disposita inter sacramentales epulas obuiarunt sibi instituta antiqua & noua, & consumpto agno, quem antiqua traditio proponebat, incôsumptibilem cibum magister apponit discipulis: nec iam ad elaborata impensis & arte conuiuia populi inuitátur; sed immortalitatis alimonia datur, à communibus cibis differens, corporalis substantiæ retinens speciem, sed virtutis diuinæ inuisibili efficientia probans adesse præsentiam. Significata olim à tempore Melchisedech prodeunt sacramenta, (Genes. 14.) & filijs Abrahæ facientibus opera eius summus Sacerdos panem profert & vinum: Hoc est, (Matth. 26. Mar. 14.) inquit, corpus meum. Manducauerant & biberant de eodem pane secundum formam visibilem, sed antè verba illa cibus ille communis, tántum nutriendo corpori commodus erat, & vitę corporali subsidium ministrabat. Sed ex quo à Domino dictum est: Hoc facite in meam commemorationem, (Luca 22.)[5] hæc est caro mea, & hic est sanguis meus; quotienscúque his verbis & hac fide actum est, panis iste supersubstantialis & calix benedictione solemni sacratus, ad totius hominis vitam salutemque proficit, simul medicamentum & holocaustum ad sanandas infirmitates & purgandas iniquitates existens. Manifestata est etiam spiritalis & corporalis cibi distantia, aliud fuisse quod prius est appositum & consumptum, aliud quod à magistro datum est & distributum. Quádiu cibi illi qui ad diem festum erant parati à conuescentibus Apostolis sumebantur, veteris paschę agebatur memoria, nec dum Iudas ad veterem vitam pertinens, diabolo inuadente & occupante animú eius egredi cogebatur, sed vbi sacrum cibum mens perfida tetigit, & sceleratum os panis sanctificatus intrauit,[6] parricidialis animus vim tanti sacramenti non sustinens, quasi palea de area exsufflatus est, & præceps cucurrit ad proditionem & pretium, ad desperationem & laqueum. Orta fuerat aliquando, sicut in Euangelio Ioannis legitur, de nouitate verbi huius quæstio: & ad doctrinam mysterij huius obstupuerant auditores, cum diceret Dominus: (Ioan. 6.) Nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Quod quidam quia non credebant, nec poterant intelligere, abierunt retro: quia horrendum eis & nefarium videbatur vesci carne humana; existimantes; hoc eo modo dici, vt carnem eius vel elixam, vel assam, sectamque membratim edere docerentur, cum illius personæ caro si in frusta partiretur, non omni humano generi posset sufficere, qua semel consumpta, videretur interisse religio, cui nequaquam vlterius victima superesset. Sed in cogitationibus huiusmodi caro & sanguis non prodest quidquam: quia sicut ipse magister exposuit, verba hæc spiritus & vita sunt: nec carnalis sensus ad intellectum tátæ profunditatis penetrat, nisi fides accedat. Panis est esca, sanguis vita, caro substátia, corpus Ecclesia: corpus propter membrorum in vnum conuenientiam; panis propter nutrimenti congruentiam: sanguis propter viuificationis efficientiam; caro propter assumptæ humanitatis proprietatem. Hoc sacramétum aliquando corpus suum, aliquando carnem; & sanguinem, aliquando panem Christus appellat, portionem vitæ æternæ;[7] cuius secúdum hæc visibilia corporali communicauit naturæ. Panis iste com-

munis,

munis, in carnem & sanguinem mutatus, procurat vitam & incrementum corporibus: ideoque ex consueto rerũ effectu fidei nostræ adiutæ infirmitas, sensibili argumento edocta est visibilibus sacramentis inesse vitæ æternæ effectum, & non tam corporali, quàm spiritali transitione Christo nos vniri. Ipse enim & panis, & caro, & sanguis, idem cibus & substantia, & vita factus est Ecclesiæ suæ quam corpus suum appellat, dans ei participationem spiritus. Et nos quidem cùm caro essemus & sanguis, corrupta & infirma corporis animæque natura, reformari non poteramus, neq̃ ad similitudinem Dei reuerti, nisi morbo inueterato imponeretur malagma conueniens, & in curatione desperatæ infirmitatis contraria remouerentur contrarijs, & similia similibus conuenirent. Panis iste quem Dominus discipulis porrigebat, nõ effigie, sed natura mutatus, omnipotentia verbi factus est caro: & sicut in persona Christi humanitas videbatur, & latebat diuinitas; ita sacramento visibili ineffabiliter diuina se infudit essentia, vt esset religioni circa sacramenta deuotio, & ad veritatem cuius corpus & sanguis sacramenta sunt, sincerior pateret accessus, vsquè ad participationem spiritus: non quod vsquè ad consubstantialitatem Christi, sed vsquè ad societatem germanissimam eius hæc vnitas peruenisset. Solus quippè filius patri consubstantialis est, nec diuisibilis est, nec partiabilis substãtia trinitatis: nostra verò & ipsius coniunctio nec miscet personas, nec vnit substantias, sed affectus consociat, & confœderat voluntates. Ita Ecclesia corpus Christi effecta obsequitur capiti suo; & superius lumen [8] in inferiora diffusum claritatis suę plenitudine à fine vsquè ad finem attingens, totum apud se manens, [9] totum se omnibus cõmodat, & caloris illius identitas ita corpori assidet, vt à capite non recedat. Panis itaquè hic azymus, cibus verus, & sincerus, per speciem & sacramentum nos tactu sanctificat, fide illuminat, veritate Christo conformat. Et sicut panis communis quem quotidiè edimus, vita est corporis: ita panis iste supersubstantialis vita est
Psal.77. animæ, & sanitas mentis. Panem Angelorum sub Sacramento manducamus in terris, eundem sine sacramẽto manifestius edemus in cœlis; non ministerio corporali, [10] sæpe repetitis actionibus ad eundem reuertentes, sed consummato sacerdotio nostro, erit & permanebit perpetua & stabilis, implens & reficiẽs nos sufficientia, qua proferet se palã absquè vllis integumentis, omnibus conspicabilis summi præsentia sacerdotis. Sacramenta quidem, quãtum in se est, sine propria esse virtute non possunt; nec vllo modo diuina se absentat maiestas mysterijs: sed quanuis ab indignis se sumi vel contingi sacramenta permittant, non possunt tamen spiritus esse participes, quorum infidelitas vel indignitas tantæ sanctitudini contradicit.

Ideoque alijs sunt hæc munera odor vitæ in vitam, alijs odor mortis in mortem: quia omnino iustum est, vt tanto priuentur beneficio gratiæ contemptores, nec in indignis tantæ gratiæ puritas sibi faciat mansionem. Noua est huius sacramenti doctrina, & scholæ Euangelicæ hoc primum magisterium protulerunt, & doctore Christo primum hæc mundo innotuit disciplina, vt biberent sanguinem Christiani, cuius esum legis antiquæ auctoritas districtissime interdicit. Lex quippe esum sanguinis prohibet, [11] Euangelium præcipit vt bibatur: in quibus mãdatis hoc maximè discernere debet Christiana religio, quod sanguis animalium à sanguine Christi per omnia differens, temporalis tantum habeat viuificationis effectum, & vita eorum finem habeat, & sine vlla reuocatione terminum constitutum. Ideoque ad obtinendam æternitatem [12] non potest proficere, quod semel obrutum non surgit vlterius, nec aliqua ei superest virtus, quod sine vlla spe præcisis radicibus mors penitus exsiccauit. Vita verò hominis licet aliquam habeat affinitatem cum sanguine, non tamẽ solo sanguine regitur: sed anima sanguini dat caloris & nutrimẽti effectum, sicut & cæteris quæ in corpore sunt propria distribuit officia, & diuidit motus, & quasi talenta partitur. Nec oportuit vt sanguini humano sanguis pecudum misceretur; quia vita rationalis hominis vitæ bestiali consociari non habet: sed omnino à fidelium animis quasi sanguis impurus detergẽda est hęc carnalis opinio, ne putetur vita hominis eo modo transitoria, quo vita pecudum inanescit, vel quod sanguis consubstantialis sit animæ, & necesse sit vtrunque superueniente suffocatione dissolui. Carne quidem animalibus similes sumus, sed vita dissimiles: ideoque quod commune cum eis habemus, nobis incorporare licenter possumus; quod verò dignitati nostræ non conuenit, & ab æternitate alienum videtur, à nobis subtilissimo legis indicio, separamus. Bibimus autem de sanguine Christi ipso iubente, vitæ æternæ cum ipso & per ipsum participes; animalis vitæ peccatæ, quasi sanguinem impurum horrentes, & fatentes nos per peccati gustum à beatitudine priuatos & damnatos, nisi nos Christi clementia ad societatem vitæ æternæ suo sanguine reduxisset. Nobis itaque pro quibus sanguis Christi oblatus est in cruce, & quos reconciliauit Deo, omnes excedens victimas hoc sacrificium singulare, ipse Christus pincerna porrexit hoc poculum & docuit; vt non tantum exterius hoc sanguine liniremur, sed & interius [13] aspersione omnipotẽti anima muniremur, & penetrans omnia tanti medicamenti virtus, quidquid esset intus ibi dutum effugaret, & renouaret sanaretque quidquid mor bi carni vel spiritui veteris vitæ adlinierat corruptela. Dixerat sane huius traditionis magister, quod [14] nisi manducaremus eius carnem, & bibere-

2.Cor.2.

Deu.12

Ioan.6

Oo

& biberemus eius sanguinem, non haberemus vitam in nobis: spiritali nos instruens documento, & aperiens ad rem adeo abditam intellectum, vt sciremus quod mansio nostra in ipso sit manducatio, & potus quasi quædam incorporatio, subiectis obsequijs, voluntatibus iunctis, affectibus vnitis. Esus igitur carnis huius quædam auiditas est, & quoddam desiderium manendi in ipso, per quod sic imprimimus & eliquamus in nobis dulcedinem charitatis, vt hæreat palato nostro & visceribus sapor dilectionis infusus, penetrans & imbuens omnes animæ corporisque recessus. Potus & esus ad eandem pertinent rationem; quibus sicut corporea nutritur substantia & viuit, & incolumis perseuerat, ita vita spiritus hoc proprio alimento nutritur: & quod est esca carni, hoc animæ est fides: quod cibus corpori, hoc verbum spiritui; excellentiori virtute peragens æternaliter, quod agunt alimenta carnalia temporaliter & finaliter. Celebrantes sacramenta commonemur, quasi vngulam findens & ruminans pecus reuocare ad fauces, & minutatim commolere dominicę institutionis exemplum, vt semper passio sit in memoria; nec terreant crucifixi hæredes mortis supplicia, sed pascant & reficiant maturatæ resurrectionis lætabunda solemnia. Quàm præclarus est calix iste, quàm religiosa est huius potus ebrietas, per quam excedimus Deo, & quæ retrò sunt obliti ad anteriora extendimur, non habentes sensum huius mundi, [15] sed diuitis purpurati delicias contemnentes, cruci hæremus, sanguinem sugimus, & intra ipsa redemptoris nostri vulnera figimus linguam: quo interius exteriusque rubricati, à sapientibus huius sæculi iudicamur amentes, qui religionis huius abhorrentes mandatum, vsque hodie retrò abeunt, & à secretis diuinis omnium intra se mysteriorum continentibus summam diffugiunt, & recedunt. Qui manducat ex hoc pane, vltra non esurit; qui bibit, vltra non sitit: quoniam mysterij huius sic sufficit gratia, sic reficit intelligentia; vt cuicunque tantæ rei innotuerit plenitudo, omnis consummationis fine inuento Christi baiulus ipsum ferat in pectore, ipsum gerat in mente, & omni tempore habitatori suo dicta & facta iubilatione consona laudes resonent & gratiarum actiones decantent. Hæc ebrietas non accendit, sed extinguit peccatum: in hoc vino non est luxuria, nec mouetur ad ludum post hunc potum lasciuia. Cùm sopiuit obliuio cuncta carnis ludibria: mira sunt quæ sentit, magna quæ videt, inaudita quæ loquitur; [16] quem agnus iste Paschalis inhabitat, cuius animam meri huius fortitudo hilaritate inexplicabili lætificat & delectat. Inter Dominicæ mēsæ conuiuas animalis homo non admittitur; quidquid caro & sanguis dictat, ab hoc cætu excluditur; nihil sapit, nihil prodest quidquid humani sensus molitur subtilitas: omne quidquid à

2.Cor. 4. Phil. 3.

suis rationibus deuium videtur, sapientes huius sæculi ad dementiam referunt, & à veritate reputant alienum. Sed veritas ab erroneis hominibus comprehendi non potuit; & cùm in solę vellet figere oculos, vim luminis nō ferens, cæcata est nō illluminata humana præsumptio, & aspectui eius lippitudo inhæsit. Videt hęc sacramenta pauperes spiritu, & hoc vno contenti ferculo, omnes mundi huius delicias aspernantur: & possidentes Christum, aliquam huius mundi possidere supellectilem dedignantur. Esurientes & sitientes iustitiam cùm saturati fuerint, vide quid agant, intellige quæ loquantur, quàm sancti odoris sit quidquid illa eructat plenitudo; verbum bonum, mores compositos, affectus pudicos, sensus pacificos, illa interior sinceritas vbiquè diffundit; ita vt post odoramenta ista gratiæ huius comparticipes discurrant, & mutuis ad inuicem affectibus complectantur, & quibus vnus est panis, vnum est corpus, & omnium vnum cor, & anima vna, vni Christo adhærens, [17] cætera omnia quasi fermentata respuens in vnius azymi sinceritate lætatur. Perpes est hoc sacrificium & semper permanens holocaustum: nulla panem hunc multitudo consumit, nulla antiquitate veterascit. Vna est domus Ecclesiæ, in qua agnus editur, nullus ei communicat, quem Israëlitici nominis generositas non commendat. Huius panis figura fuit manna quod in deserto pluit, sic vbi ad verum panem in terra promissionis ventum est, cibus ille defecit. Per singula sabbata panes propositionis iam frigidi & duri mutari consueuerant, & calidi panes eiusdem numeri in mensa proponi: Iam nulla fit panis mutatio, vnus est panis caloris continui, status integri, qui semel oblatus Deo in sapore dulcissimo, & candore purissimo perseuerat. [18] Nec solos sacerdotes ad panes huius dignitatis Leuiticæ prærogatiua admittit: vniuersa Ecclesia ad has epulas inuitatur, æqua omnibus portio datur, integer erogatur, distributus non demembratur: incorporatur non iniuriatur, recipitur non includitur, cum infirmis habitans non infirmatur, nec pauperum ministerio indignatur: fides pura, mens sincera hunc habitatorem delectat, neque immensi & omnipotentis Dei magnitudinem pauperculæ domus nostræ angustia offendit vel artat. Panis iste Angelorum omne delectamentum habens virtute mirifica, omnibus qui dignè & deuotè sumunt, secundum suum desiderium sapit; & amplius quàm manna illud eremi implet & satiat edentium appetitus, & omnia carnalium saporum irritamenta, & omnium exuperat dulcedinū voluptates. Vide quo modo his qui Christi commemorant passionem [19] intra sacra officia, quasi per quosdam canales de interioribus fontibus [20] egrediantur torrentes, & super omnes delicias lachrymis nectareis anima delectetur; quantam suauitatem animæ inquirenti vbi sit Deus

Exod. 12. Exod. 16. Leuit. 24. Sapien. 7.

ſit Deus ſuus, ſuſpiria contemplationis eli-
ciant. Non illos [21] imbres procelloſæ tempeſta-
tis deponunt, ros matutinus eſt de cœleſtibus
ſtillans, & quaſi vnctio ſpiritus mentem deli-
niens. Gemitus illos pietas excitat, & inter dié
& noctem retrò & antè ſe affectio intués, inter
data condonando ſe diuidens, gratias agit tam
vberis beneficij largitori; & ſe ſanatam & ſan-
ctificatam agnoſcens, fletibus ſe abluit, & la-
chrymis ſe baptizat. Verum hi qui verbotenus
corde ſicci & mente aridi [22] ſacris interſunt, vel
etiam participant donis, lambũt quidem petrá,
ſed inde nec mel ſugunt, nec oleum: qui nec ali
1. Cor. 11. qua charitatis dulcedine, nec Spiritus ſancti
pinguedine vegetantur, nec iudicant, nec ſe ſa-
cramenta diiudicant: ſed ſicut cibis cõmunibus
irreuerentes ſacris vtuntur muneribus, & Do-
minicæ menſæ in veſte lutulenta ſe ingerunt
Matt. 18. impudenter, quibus melius erat mola aſinaria
Ioan. 13. collo alligata mergi in pelagus, quàm illota con
ſcientia de manu Domini bucellam accipere;
qui vſquè hodiè hoc veraciſsimum & ſanctiſsi-
mum corpus ſuum creat, & ſanctificat, & bene
dicit, & piè ſumentibus diuidit. In huius præ-
ſentia non ſuperuacuæ mendicant lachrymæ ve
niam, nec vnquam patitur contriti cordis holo-
cauſtum repulſam. Quotiens te in conſpectu
Domini video ſuſpirantem, Spiritum ſanctum
non dubito aſpirantem: cùm intueor flentem,
ſentio ignoſcẽtem. Tu ſi templum Spiritus ſan-
cti violas, ſi intra te ſacrarium Dei deturbas &
fœdas, ſi cum calice Chriſti de calice dæmonio-
rum communicas, contumelia eſt, non religio;
iniuria, non deuotio: Idolorum ſeruitus & hor
renda abominatio, velle ſimul Baal famulari &
Chriſto. Abi retrò cum ſaccellis tuis qui lu-
cris inhias, & mercedes ſectaris; qui opulentus
in Sion quotidie crapularis, qui in lectis ebur-
neis recubas, & in ſtratis ſegmentatis laſciuis,
qui veſtiris mollibus, & in terra ſuauiter vi-
uentium conuerſaris, cuius manus plenæ ſunt
ſanguine; cuius lumbi diſcincti ſunt, & ſine bal
tei diſcurris ligamine. Non eſt tibi pars in ſer-
mone iſto: quia quod dei eſt auſers Deo, & ima
ginem Dei conſecras idolo. Pauperes quidẽ ſpi-
ritu ad hoc myſteriũ [23] eligit & diligit Spiritus
ſanctus, & eorum qui pompatice & glorioſè
ſacris ſe altaribus ingerunt, obſequia deteſtatur.
2. Para. 26. Ozias licet Rex ob præſumptionem lepra per-
cuſſus, à ſanctuarij ingreſſu repellitur, & eius ob
latio quaſi ſordida refutatur. Incẽſi odor de im-
mundorum manibus reputatus eſt pro fœtore,
& iram non gratiam præſumptio meruit: quia
contra fas rem vſurpans illicitam, temerariè in
ſancta conſcendit. Sed & propter malignan-
Eſa. 1. tium inſolentiam altare ſuum Deus repellit, &
ſanctificationibus maledicit, odit ſabbata, abo-
minatur ſolemnia, odoramenta fœtent, diſ-
plicent holocauſta. In his omnibus laborare ſe
Malach. 1. dicit Deus, nec eſſe voluntatẽ ſuam in miniſtris
impuris, indignatione diſtricta teſtatur. Sed

hierarcha pius quem Spiritus ſanctus compun-
git, excitat, inhabitat, & ſanctificat, eleuatione
manuum crucis myſterium repræſentans, con-
fidenter orat pro ſua & populi ignorantia; reco
lens pudibundi & contriti animi confeſsione,
quod aliquando præualente aduerſum ſe pecca-
to fuerit derelictus, iuxta illud quod Dauid
plorans ait: Auertiſti faciem tuam à me, & fa- Pſal. 29.
ctus ſum cõturbatus. Et Dominus per Eſaiam:
A tempus in modico derelinquam te. Verecun- Eſa. 54. Pſal. 24.
datur fateri, & tamen fatetur iuuentutis deli-
cta. Sed accuſatrici conſciẽtiæ neceſſe eſt coram
iudice reſpondere; nec poteſt ibi eſſe vllum diſ-
fugium, vbi ipſa teſtis eſt quæ accuſat, & nihil
ei poteſt eſſe occultum qui iudicat. Sed vbi cum
iudice agit qui iudicatur, & ipſe in partem ac-
cuſatoris tranſiens, etiam in ſua proſcriptione
ſententiam approbat condemnantis, experi-
tur clementiam ſaluatoris, & lætabundus ca-
nit: Domine in voluntate tua præſtitiſti decori Pſal. 29.
meo virtutem. Et iterum per Eſaiam audit: In Eſa. 55.
miſerationibus magnis congregabo te. [24] Sed
& in eodem articulo temporis cùm iam anima
feſtinet ad exitũ, & egrediens ad labia expiran-
tis emerſerit, pœnitentiam clementiſsimi Dei
benignitas non aſpernatur, nec ſerum eſt quod
verum, nec irremiſsibile quod voluntarium:
& quæcunque neceſsitas cogat ad pœnitudi-
nem; nec quantitas criminis, nec breuitas tem-
poris, nec horæ extremitas, nec vitæ enormi-
tas (ſi vera contritio, ſi pura fuerit voluptatum
mutatio) excludit à venia: ſed in amplitudi-
ne ſinus ſui mater charitas prodigos ſuſcipit re-
uertentes, & velit nolit. Nouatus hæreticus, Matt. 27.
omni tempore Dei gratia recipit pœnitentes.
Ipſe Dominus noſter derelictorum perſonam
gerens in cruce, ſe quæritur derelictum: &
ne deſperarent etiam in vltimis conſtituti, feſti-
nans in adiutorium illicò adeſt, & re in arto po-
ſita non differt beneficium, ſed repentè indul-
gentiæ celeris documentum eiuſdem ſtatuit &
exemplum, latroni inquiẽs, Hodiè mecum eris Luc. 23.
in paradiſo. Latrociniũ damnationẽ meruerat
& ſupplicium, ſed cor contritũ pœnam [25] muta
uit in martyrium, & ſanguinem in baptiſmum.
In momẽto impietas religionem, crudelitas in-
duit pietatem; & ſtatim cõſummatus ciuis ſan-
ctorum & domeſticus Dei [26] premiſſus eſt in re
gnum: recõciliationis humanæ priuilegium ſe-
cum ferens ad ſuperos; quod Deo patri tãtæ le-
gationis fungẽs honore, in ſe ipſo ſcripturæ hu-
ius experimentum continens, libero & ſecuto
aditu penetrans, præſentauit. Quid tu Domine Act. 9.
amplius Stephano contuliſti? quid amplius ille Ioan. 13.
obtinuit dilectus tuus, qui ſupra pectus tuum
in cœna recubuit? quid amplius Pauli meruere
ſudores? quid labores ſanctorũ? quid tot anno-
rum tormenta? quid martyrum plagę? Vna ho-
ra huic collatũ eſt præmiũ, ad quod ille per tot
diſcrimina peruenerunt. Sic tu domine armen- Amos 7.
tarios ſtatim facis prophetas, opiliones reges, 1. Reg. 19.

Matt. 9. & 4. teloniarios Apostolos, piscatores doctores. Neque ab his quos sanas, lete languor abscedit, sed illicò quem restituis ex integro, cõualescit: quia consummatum est quod facis, & perfectum quod largiris. Hanc Dei gratiam recolens, qui de sacro calice bibit, amplius sitit: & ad Deum viuum erigens desiderium, ita singulari fame illo vno appetitu renetur, vt deinceps fellea peccatorum horreat pocula, & omnis sapor delectamentorum carnalium sit ei quasi rancidũ radensque palatum acutæ mordacitatis acetũ. Ad hæc inter sacra mysteria ad gratiarum actiones conuertitur, & inclinato capite, mũditia cordis adepta, se intelligens consummatum, restitutus peccator sanctificatam Deo animam quasi depositum custoditum fideliter reddit, & deinceps cũ Paulo gloriatur & lætatur dicens: Viuo iam non ego, viuit verò in me Christus. Galat. 2. Hæc in Christi commemoratione retractantur à fidelibus, [27] & defæcatis animis carnis eius edulium non est horrori, sed honori, potuque sancti & sanctificantis sanguinis spiritus delectatur. Hæc quotiens agimus, non dentes ad mordendum acuimus, sed fide sincera panem sanctum frangimus & partimur; dum quod diuinum, & quod humanum est, distinguimus & separamus, itemque simul separata iungentes, vnum Deum & hominem fatemur. Sed & nos ipsi corpus eius effecti, sacramento & re sacramenti capiti nostro connectimur & vnimur singuli alter alterius membra; ministerium dilectionis pro inuicem exhibentes, cõmunicamus charitate, participamus sollicitudine, eundem cibum manducantes, & eundem potum bibentes qui de petra spiritali profluit & emanat, qui cibus & pot⁹ est Domin⁹ noster Iesus Christus.

ADNOTATIONES.

1. SACRAMENTI] *Ita videtur mihi in titulo legẽdũ, pro eo quod est:* SACRAMENTA, *vt vocet sacramentum Eucharistiæ, Sacramẽtum omnia consummans; eadem significatione, qua appellatur à Dionysio Areopag. libr. de Eccles. hierarch.* τελετῶν τελετή, *ac si dicas, Sacramentũ Sacramentorum. Rationem reddit ille, quod nullum ferè sacramentum hierarchici ordinis sine diuina Eucharistia perficiatur. Facit pro nostra lectione, quod post mediũ tractatus dicat; hæc secreta diuina omnium in se mysteriorũ summam continere. Prior tamen lectio etiam eodem recidit.*

2. Suscitati Lazari Hierosolymis increbuerat rumor] *Rectius mea sententia Morelius & Gryphius, quàm cæteri:* increpuerat.

3. vt qui animã Lazari] *Prorsus sic lego, pro:* &c.

4. ad se quoque vbi iuberet illicò redituram] *Etiam hoc lego, pro:* reddituram.

5. Hæc est caro mea] *Forte legendum:* hoc est copus meum, *Sic enim habẽt Euangelistæ omnes & Paulus.*

6. parricidialis animus] *Sic Manutius & Morel. Alij:* parricidalis.

7. cuius secundum hæc visibilia, &c. *Locus obscurus. Quod verò sequitur, prorsus transsubstantiationem confirmat. Obscurum est & illud quod postea subiungitur:* cuius corpus sacramenta sunt.

8. in inferiora diffusum] *Graui:* diffusa, *eligat lector vtrum velit.*

9. totum se omnibus commodat] *Rectius legeretur:* accommodat.

10. sæpe repetitis actionibus ad eundem reuertentes] *Remboldus cũ vulgatis:* ad eadem. *Manutius & Morelius:* ad eandem; *Sed illa Grauij lectio genuina est, quia loquitur de pane. Facit autem hic locus ad frequentem communionem.*

11. Euangelium præcipit vt bibatur] *Nihil hoc facere pro necessitate communionis vtriusque speciei, pulchrè deducit D. Ioannes Hesselius ex sequentibus; quæ planè conuincunt, loqui auctorem, de potu spiritali sanguinis Christi. Vide adnotationes nostras in epistolam ad Cæcilium de sacramento Calicis.*

12. non potest proficere] *Prorsus sic lego pro:* non potest perficere.

13. aspersione omnipotenti anima muniremur] *Fortè:* muniretur.

14. nisi manducaremus eius carnem] *Adiecit Grauius:* carnem, *ego verò particulam:* eius, *Alludit enim ad verba Christi Ioannis 6.*

15. sed diuitis purpurati delicias contemnentes] *Rectè sic Grauius, pro:* præparati.

16. quem agnus iste paschalis inhabitat] *Rẽbeldus: habebat:* quæ, *cæteri:* quin; *prius verò illud lege ex coniectura Cauchij.*

17. cætera omnia quasi fermẽtata respuens] *Manutius & Morelius:* fermenta, *sed prius malo.*

18. Nec solos sacerdotes ad panes huius] *Aliquid desideratur. Forte legendum:* ad panis huius esum.

19. intra sacra officia] *Locus hic facit pro sacræ missæ officio. De quo paule post plura, in hæc verba:* Sed hierarcha pius eleuatione manuum crucis mysterium repræsentans. &c. *& iterum sub finẽ:* Adhæc intra sacra mysteria ad gratiarum Actiones conuertitur, & inclinato capite, &c.

20. egrediantur torrentes] *Manut. & Morel.* egredientur. *At prius placet.*

21. imbres procellosæ tẽpestatis] *Sic lege pro:* tempestates.

22. sacris intersunt vel etiam participant donis] *Hinc conuincere mihi videor, quosdam interfuisse sacris donis, qui non participarent.*

23. eligit & diligit] *Forte legendum:* delegit.

24. sed & in eodẽ articulo &c.] *Pulchrè locus contra Nouatianos.*

25. mutauit in martyrium] *Vide epistolam ad Iubaianum.*

26. præmissus est in regnum] *Sic Manut. & Morel. pro:* permissus, *optime; nam bis sic loquitur Tract. de Passione Christi sub medium.*

27. & defæcatis animis] *Ita prorsus lego, pro:* defęcata.

DE ABLVTIONE PEDVM.

ARGVMENTVM.

Ablutione pedum significatam vult eam lauacri speciem, qua quotidiana satisfactione lauantur animæ sordes. Quum enim baptismi & sacrorum ordinum ac manus impositionis sacramenta, repeti vetent Ecclesiasticæ regulæ; procuratum nobis à Christo hoc lauacrum pænitẽtiæ, quod nunquam debeat intermitti.

IAM Sacramenta corporis sui Apostolis Do-
Ioan.13. minus distribuerat, iam exierat Iudas; cùm repente de mensa surgens, linteo se præcinxit, & ad genua Petri, lauaturus pedes eius, ipse genibus flexis dominus seruo consummatę humilitatis obtulit famulatũ. Et ne quid consummationi doctrinæ deesset, inter fixa & immobilia præcepta, & ea quæ moueri possunt & reperi, distinctionẽ posuit; vt cęteris immutabiliter semel statutis, [1] vltima lauacri species quotidianis expiationibus commodata cõmendaretur fidelibus: & sicut lex per singulas offensiones propria sacrificia requirebat, vnum figuretur fidei Christianæ remediũ; ad quod curreret, quotiés se cognosceret offendisse. Quod quidem Petro nondum fuerat reuelatum, quippe qui huius traditionis nondum audierat disciplinam. Docetur ergo quæ sit baptismi & aliorum sacramẽtorum stabilitas, & quantum ad expiationem proficiat humilis pietas & pia humilitas; & quomodo omni tempore prosequenda & repetenda sit ablutio pedum, per quam recte cognitam & intellectam, adhærentes animæ sordes quotidiana satisfactione lauantur. [2] Nam baptismum repeti, Ecclesiasticæ prohibent regulæ: & semel sanctificatis nulla deinceps manus iterum consecrans præsumit accedere. Nemo sacros ordines semel datos iterum renouat; nemo sacro oleo lita iterum linit aut consecrat, nemo impositioni manuum vel [3] ministerio derogat sacerdotum: quia contumelia esset Spiritus sancti, si euacuari posset quod ille sanctificat, vel aliena sanctificatio emendaret, quod ille semel statuit & confirmat. Ipse summus sacerdos sui est sacramenti institutor & auctor, in cæteris homines Spiritum sanctum habuêre doctorem; & sicut par est Spiritui sancto & Christo diuinitas, ita in suis institutis æqua est auctoritas & potestas: nec minus ratum est quod dictante Spiritu sancto Apostoli tradiderunt, quàm quod ipse tradidit, & in sui commemorationem fieri præcepit. Manet singulis propria dignitas, & vniformis in suo genere stat actio omnium; nihil addi, nihil subtrahi, nihil potest corrigi vel mutari. [4] Ornata & ho-
Genes.2. norata est Ecclesia quasi paradisus, in amplitudinis suæ vmbilico fontem continens gratiæ singularis, flumina creans in vitam æternam salientia, viuam habens originem & decursum perennem. Hinc egredientia quatuor Euangelij flumina per vniuersum mundum secum regẽnerationis euehunt lauacrum; & de abdito & secretissimo Spiritus sancti munere huius gratiæ liquor emanat, sic lauans quos parentalis labes infecerat, vt nec actualis, nec originalis macula aliqua sui post ablutionẽ illam vestigia derelinquat. Prætcritis loris, vita deinceps arbitrio est proprio deducenda; ita tamen vt actualibus aliquando recrudescentibus iam non imputentur originalia, nec propter illa damnationi obnoxius sit cui semel illa sunt in baptismò indulta. In originalibus enim corruptio naturæ abijci & exterminari meruerat; sed quia non erat voluntas in culpa prouidit Deus generali damnationi remedium, & suæ sententiam iustitiæ temperauit, hæreditarium onus à sobole remouens, & misericorditer ablutione & vnctione medicinali corruptionis primitiuæ fermentum expurgans. Sed in eos qui post indulgentiæ huius gratiam voluntarij per peccata euagati sunt; qui proprio abutuntur arbitrio, & voluntate non necessitate ducuntur; indignatio & ira non immerito redit: nec in morte Christi aliquis eis superest quæstus, sed iustissimè eos beneficia contempta condemnant. Nunc contemptum suum non statim vlciscitur Deus, nec per singulas offensas iudicantis ira discurrit, nec obstruxit fonti misericordiæ suæ ostia meatusque multiplices; sed obuiat fugientibus, & cogit regredi desperatos, ostendens eis pœnitentiæ viam, qua nulla latior inuenitur: & reuersis dat vt iterum eis possint sacramenta iniuriata prodesse, quorum si pœnitentia non subesset, nullo modo deinceps experiri possent effectum. Propter hoc, benignissime Domine, pedes lauas discipulis: quia post baptismum [5] quem sui reuerentia non patitur iterari, aliud lauacrũ procurasti, quod nunquam debeat intermitti: tamen ipse quod doces facis, vt quanti quæstus hoc opus sit ex tua bonitate discamus, & inclinata ad pedes nostros altitudine tua, stans aduersus proximos, & erigens se cõtra Deum confundatur superbia hominum, & ad humilitatem Dei nouerit de se humilia sapere lutum. Pauent discipuli, nec audent obloqui, & quasi ecstasis teneat eos, vel [6] mens alias rapta peregrinetur, nec magistro resistere; neque quid hoc sit, vel cur fiat inquirũt. Solus Pe- Matt.16.
trus sciens quia perhibuerat ei testimoniũ quod Ioan.6.
filius Dei viui esset, & quia verba vitæ ęternæ haberet; iudicans apud se indignum & inconueniẽs, sanctum sanctorũ flectere genua ad pedes peccatorum. [7] Neutiquam, inquit, tu mihi Ioan.13.
pedes ablues, & huius humilitatis sustinere ob- Matth.15. Luc.7.
sequium, non est nostrum, qui adorare debemus in loco vbi stant pedes tui, & satis est nobis quod sicut catuli de mensæ tuæ reliquijs mãducamus. Hoc in muliere peccatrice aliquando passus es, nec dedignatus es in mensa solemni multis conuescẽtibus infamis personę suscipere

famulatum; cuius de otio vsa est ibi capillis pro linteo, oculis pro catino, lachrymis pro baptismo, tetigit, lauit, & vnxit vnguento. Mactata intrinsecus anima proprium in sancta sanguinem intulit; singula suum præbuêre ministerium, cor contritum erupit in lachrymas, fides lauit, charitas vnxit. Hæc multa in conspectu tuo congerens holocausta, de fonte cordis fletus hausit quos protulit: de pœnitentiæ pixide vnguenta quæ obtulit, caputque pro suppedaneo strauit, crinibus circumfusis pedes sacros inuoluit & tersit. Nihil sibi de se retinens, totam se tibi deuouit: & tu affectum potius quàm factum attendens, vngebas vngentem, abluebas lauantem, tergebas intrinsecus pœnitentem. Superbo oculo Simon leprosus hanc clementiæ tuæ diligentiam nō poterat intueri, sed moleste ferebat quòd tangi se ab huiusmodi persona Dominus sustinebat. Qui si lepræ suæ te attenderet mundatorem, non dedignaretur si de plenitudine gratiæ tuæ alij accipiunt, si laues immundos, si iustificas impios, si reuocas exules & abiectos. Honor tuus deus iudicium diligit, & æquum est vt omnis terra adoret te, & in nomine tuo omne genu flectatur: verum quod tu ante figmentum tuum curuaris, quod seruis pedes abluis; non competit maiestati. Habebat in excusatione sua zelum Dei Petrus, sed non secundum scientiam: & tolerabile aliquo modo videretur quod humilitas suggerebat, si nō obstinatio resistere præceptori niteretur. Non lauabis, inquit, mihi pedes in

Ioan. 13. Matt. 16. æternum. Ego, si oportuerit me mori tecum, paratus sum. Hoc enim debeo, hoc amplector. Pro te libenter ceruicem porrigo percussori, sed Deum meum & Dominum meum ad pedes meos prostratum non patior, non audeo sustinere. Simili modo & Ioannes venienti Domi-

Luc. 3. no ad baptismum tentauit resistere, sed mansuetius increpatus, illico obediuit: & quia super hoc etiam responsum acceperat, licet territus acquieuit. Sed differentiam causæ huius Petrus intelligens, lauare magistrum & obsequi ei tolerabile iudicabat. Lauari autem ab eo, & tantam humilitatis eius pati deiectionem, ita videbatur indignum, vt omnino cogi non posset, nisi interminatio periculosissima coartaret. Ait

Ioan. 13. ei Dominus: Nisi lauero te, non habebis partem mecum. Paulatim mysterij huius declaratur necessitas, quam conditio proposita ineuitabilem reddit: & si cum Christo aliter partem habere non possumus, nisi ipse pedes nostros abluat, quandoquidem sic artatur consensus, lauet & tergat, & sacramenti huius nobis virtutem exponat. Supra diximus semel lotos baptismate, eodem lauacro vlterius non egere: sed hoc lauacrum quotidianis et excessibus institutum, & iugis retractatio vsque ad nouissima veniens, omnia debet opera & cogitatus singulos perscrutari; & affectus per vitia discurrentes, vagam instabilemque animam per inania euehentes corrigere & lauare; nec quidquam in vita prætermittere indiscussum, quod gemitibus & suspirijs non fuerit expiatum. Hoc cùm Dominus suos vsque in finem discipulos dilexisset; in fine statuit & dixit neminem posse habere perfectam ablutionem, nisi hac sollicitudine muniatur. Mandatum igitur simul & exemplum complexus est, vt hoc exemplo instructi, non dedignarentur in alterutrum agere, quod actum est à magistro & mandato posteris religionis auctoritas firmaretur. Vnde & subiungit: Si ego Dominus & magister laui vestros pedes, & vos debetis alter alterius lauare pedes. Non erubescat seruus, si facere iubetur quod prius fecit dominus: nec difficile nobis esse debet, si sicut ille nobis donauit, & nos inuicem condonamus: quia alter alterius onera compor- Galat. 6.
tantes sic legem Christi implemus. Quotiens igitur cohortamur pusillanimes, & his qui Pha- Exod. 1.
raoni in luto & latere famulati sunt persuade- 1. Cor. 11.
mus, vt exeant de Ægypto, quotiens cum infirmis infirmamur, & cum his qui scandalum ferunt vrimur; quotiens cum afflictis gemimus: totiens inhærens lutum peccatorum qua possimus sollicitudine lauamus; nō quod nostra ablutio ex nobis sufficiat, nisi ad lauandum omni tempore nos pius magister accedat. In hoc se periculo fluctuantem laborans anima in Canticis canticorum conqueritur: Laui, inquit, pe- Cantic. 5.
des meos, quomodo inquinabo illos? Quod ab lutum est, timet iterum inquinare: sed in via lutulenta vix aliquid solidum vbi pedem figat inuenit, & in quibus sæpe prouoluta est, paludum inquinamenta formidat. Clementissime magister, quotiens ego doctrinæ tuæ transgressus sum regulas, quotiens edicta tua Domine sancte contempsi: & cùm diceres mihi, reuertere, non sum reuersus; cum minareris, non timui; cùm bonus esses & lenis, exasperans fui; vltra septuagies septies in cœlum & coram te peccaui; quis tot sordes abluet? quis abradet stercora conglobata? Quidquid dicat Petrus, necesse est vt ipse nos abluas: neque enim lauare nos possumus, sed in omnibus quæ agimus indulgentiæ tuæ lauacro indigemus. Ad mensæ tuæ participationem Iudas proditor est admissus; sed ab hoc lauacro salutari exclusus, lauari in nō fine potuit, quia Apostolatus sui honorē detestabili cupiditate fœdauit. Quia verò apud te fons vitæ est, & miserationum quæ à sæculo sunt profunditas infinita: quos abluisti baptismo, quos lauisti sanguine tuo, quos semper lauas quotidiana peccata donando, transfert à paludibus sęculi huius, & luto vitæ præsentis ad purgarissimum gloriæ tuę regnū, vbi nec scabies vlla, nec lippitudo, vbi nemo fluxū sanguinis patiens, nemo immūdus, vbi nullo amplius opus est lauacro, cōfigurato corpori claritatis tuę corpore nostro; secūdū promissa tua, necesse est vt impleas, & qui incepisti in nobis opus bonum, perficias solideque per te Christum Dominū nostrum.

ADNO-

ADNOTATIONES.

1. vltima lauacri species] *Pœnitentiam haud dubie intelligit, nempe qua (vt paulo post inquit) adhærentes animæ sordes quotidiana satisfactione lauentur.*

2. Nam baptismum repeti, &c.] *Vide latius supra epistolam dictam ad Cæcilium. Idipsum autem non licere in sacramētis ordinis & manus impositionis, hic docet.*

3. ministerio derogat sacerdotum] *Sic Manut. & Morel. alij:* ministerijs.

4. ornata & honorata est Ecclesia] *Ita lego, pro:* erat. *Est autem similis locus epistola ad Iubaianum; facit autem quod sequitur contra Lutheranos.*

5. quem sui reuerentia non patitur iterari] *Manut. & Morelius legunt:* qui, *Ego autem indico legendum:* quem, *& aut prætermittendum illud:* & Eucharistiam, *aut certe dictis verbis postponendum. Alioqui sibi ipsi contradiceret auctor Tract. præcedenti, dum repetitis verbis nos ad eundem panem Angelorum reuerti dicit. Superfluum autem id esse, vel ex eo colligere est; quod sub finem, de baptismo, non de Eucharistia, repetat idipsum. Nisi legamus:* chrisma, *pro eo quod est:* Eucharistiam.

6. mensa alias rapta] alias, *pro:* alio. *Sicut etiam supra de stella & magis, & infra de Resurrectione Christi.*

7. Neutiquam tu mihi pedes ablues] *Omitto ita legendum, pro:* abluis, *iuxta Euangelistam.*

8. ad purgatissimum gloriæ suæ regnū] *Gravius in margine:* prægratissimum, *Cauchius:* pergratissimum; *Sed prior lectio germana est.*

9. necesse est vt impleas] *Manutius:* esse, *at prius placet.*

DE VNCTIONE CHRISmatis & alijs Sacramentis.

ARGVMENTVM.

Ipsa die cœnæ Domini Chrisma quoque ex oleo & balsamo in Ecclesia confici docet; in quo virtus diuina, potentius in interiore homine operatur. Neque enim cessantibus veteris legis cæremonijs vnctionis mysterium religionem Christianam contempsisse, vt sicut Christus à Chrismate dictus est, ita Christiani tam vnctionis quàm nominis eius sint participes.

DIES ista mulriplicibus mysterijs honoratur. Hac die primum commendata est nobis fractio panis, & mensa Ecclesiæ panem Angelorum hominibus popošuit ad manducandum. Hodie Christus pedes lauit Apostolis, & hoc solemni deuotione omni tempore agendū instituit. Hodie in Ecclesia cum cęteris vnctionibus ad populum acquisitionis sanctificādum, in participationem dignitatis & nominis, [1] sacrum chrisma conficitur: in quo mixtum oleo balsamum, regiæ & sacerdotalis gloriæ exprimit vnitatem, quibus dignitatibus initiandis diuinitus est vnctio instituta. Hodie reconciliantur Ecclesiæ peccatores, & eiecti foris ad matris vbera reducuntur, & exclusi à cœtu sanctorum, ad communionem qua caruerant reuertuntur: hodie patent carceres, & damnati libertate donantur. Seueritate deposita hodie iudices mansuescunt, & vndique coniugata pietatis negotia, quasi abortiuas traditiones antiquas sepeliunt, & Christianæ religionis parturiunt nouitatem. Mortuus quippe est Moyses, & veteris litterę putruerunt ænigmata: à facie noui olei desiccatæ sunt vnctiones antiquæ, tota veteris instrumenti incompacta est strues, tabernaculum demolitum, arca ab Allophylis capta, totus templi decor ad Assyrios est translatus. Neque enim decebat vt Christiana religio ornamentis visibilibus occupata, in manufactis delectaretur: sed ipsa tabernaculi consumptio & templi ruina, & sancta in rapinam exposita, excellentioris glorię intimarent stabilitatem: & manentia in perpetuum sacramenta, cultores suos ad intuitum inuisibilium informarent, & abstractum à corporalibus desideriū nostrum, cœlestis templi concupisceret & ambiret decorem; cuius nec antiquatur, nec senescit religio, in quo lucerna inextinguibilis sine fine coruscat. Vbi sanguis animalium non infertur in sancta, nec sunt hæreditariæ successiones pontificum, vel vni Leuiticæ tribui ministeria assignata: sed de omni tribu, & gente & lingua, quos dignos & idoneos diuina probat electio, secundum vitæ, non generis meritum statuit sacerdotes, [2] quibus calicem sanguinis sui inexhaustæ plenitudinis abundantia semper refertum, conseruandum tradidit, & erogandum; cuius aspersione & communione intus & extra corda & corpora mundarentur. Hodie, vt diximus, vnguentum ad sanctificationem paratur, cuius fragrantia adolescentulæ & nouellæ animæ accedentes ad fidem illectæ delectantur, & exinanitionis eius suauitate delibutæ, diligunt & sequuntur aromatum largitorem, & vsque ad regis accubitum spiramine illo trahuntur, & post odorē illum vbique desiderio sancto perurgente sitibundæ discurrunt. Nihil hoc oleum commune habet cum liquoribus qui ex quorundam fructuum pinguedine exprimuntur, nec vis eius est ex crassitudine penetratiua, quæ secundum quasdam naturales rationes emollit & tēperat spissamenta humorum, quos solet intrinsecus astringere siccitas aliqua, vel corruptio conglobare. Non hæc medendis corporibus est vnctio instituta: [3] quia sanctificatis elementis iam non propria natura præbet effectum, sed virtus diuina potentius operatur, sed adest veritas signo, & spiritus sacramento; vt & ipsis rerum efficientijs gratiæ dignitas pateat, & interiori homini quata ex his detur auctoritas deiformi conuersatione & cœlestibus moribus innotescat. Hoc oleo antiquitùs sacerdotes sacrabātur & reges, & ipsi altarium lapides delibuti, spiritalem

1. Reg. 4.

ſpiritalem intelligi volebant ſacris myſterijs ineſſe pinguedinem. ⁴ Et ſicut oleum fluitat, & humidis quibuſlibet ſuperfertur, ita excellentia ſacerdotalis & regiæ dignitatis ſecundum formam Dei & Chriſti ſub ſe omnia continens, regimen & munimen tã actiuę, quàm cõtemplatiuæ vitę obtinet: & ex hoc humore cõſtat deſcendere omnes gratiarum diuiſiones, quas Spiritus ſanctus prout vult, ſingulis diſtribuit & largitur. Ex huius vnctionis beneficio & ſapientia nobis & intellectus diuinitùs datur, con- Eſa.11. ſilium & fortitudo cœlitùs illabitur, ſcientia & pietas, & timor in ſpirationibus ſupernis infunditur. Hoc oleo vncti ⁵ cum ſpiritalibus nequitijs colluctamur, nec fœtoribus ſpurijs imbui poſſumus, qui balſami ſpiritalis odore fragra- 4.Reg.4. mus. Hoc oleum à creditorum vſuris ſub Heliſæo Propheta mulierem pauperculam liberauit. Hoc Heliæ tempore Sareptanam pauit, nec 3.Reg.17. lecythus trina effuſione defecit. Hoc oleo Iacob Gen.31. lapidem quem ſuppoſuerat capiti vnxit, & familiari mandato eruditus inter ſacramenta aſcenſionum & deſcenſionum, & diſcurſus angelicos innixum ſcalæ ſublimi videns Deum, quid virtutis hæc haberet vnctio, intellexit. Moyſes Exod.29. hoc oleo tabernaculum & ſacra vaſa perunxit, & ſuper caput Aaron tanta abundantia fudit, vt Pſal.132. vſque in barbam eius deſcenderet, ⁶ & ſuper oram 1.Reg.10. veſtimenti manaret. Samuel quoque ad reges initiandos ſine oleo non accedit, & vſque ad defectum & reprobationem carnalium cæremoniarum in populo illo huiuſmodi perſeuerauit traditio, ſed vaſis Iudaicis deficientibus defecit gratia, & ſtetit oleũ. Impletis vaſis propheticis & ſanctis regibus ad patres appoſitis, in apoſtaſiam & diſcolatum verſum inſtabile vulgus, in ſe non retinuit locum quem poſſet Spiritus ſanctus inhabitare, & vaſa amurca plena non ſuſcepere liquorẽ, ſteteruntque in ſummo fæces, quæ longo ſitu indurvere; & vbi domicilium religionis fuerat, ſterquilinium peccati computruit. Nec tamen ceſſantibus his quæ ritu antiquo inoleuerant, cùm iam in populo Chriſtiano circumciſio videretur damnabilis, & ſacrificia idololatriæ imputarentur, vnctionis myſterium religio Chriſtiana contempſit, ſed cæteris generali ſanctorum conſenſu damnatis, non ſolum in regibus & ſacerdotibus vnctionis honor permanſit, ſed in omnem populum catholicum effuſa eſt huius gratiæ plenitudo. ⁷ Vt ſicut Chriſtus à chriſmate dictus eſt, eo Pſal.44. quod ſingularis excellentiæ oleo vnxerit eum Deus; ita & participes eius quotquot ſunt, conſortes ſint tam vnctionis quàm nominis, & dicantur à Chriſto Chriſtiani, vt ſint ſui Chriſto duce rectores & duces, & offerant Deo quotidianum ſacrificium, ordinati à Deo ⁸ ſanctimoniæ ſacerdotes. Nec immerito huic diei aſsignata eſt tanti operis cauſa; & ex hoc ſacramenta hæc obtinuere initium, quo hodie in ſacramento calicis Chriſti ⁹ Eccleſiæ vnitas, in lauacro pedum concors ſocietas, & donans inuicem charitas & ſubiecta humilitas; in vnctione Chriſtiani nominis dignitas excellẽtiæ ſpiritalis propriè data eſt, & confirmata filijs adoptionis per pes auctoritas & dignitas perſeuerans. Dedit itaque Dominus noſter in menſa, in qua vltimum cum Apoſtolis participauit conuiuium, proprijs manibus panem & vinum: in cruce verò manibus militum corpus tradidit vulnerandum; vt in Apoſtolis ſecretius impreſſa ſincera veritas, & vera ſinceritas, exponeret gentibus, quo modo vinũ & panis caro eſſet & ſanguis, & quibus rationibus, cauſæ effectibus conuenirent, & diuerſa nomina vel ſpecies ad vnam reducerentur eſſentiam, & ſignificantia & ſignificata eiſdem vocabulis cenſerentur. His gratię ſupernæ priuilegijs eſu ſanctificati panis refecti, loti, & vncti, non eam quam amiſerant, ſed ampliorem & digniorem recuperant libertatẽ: & eiecti de paradiſo nudi, ad lignum vitę hodie reuertuntur veſtiti, reddita ſtola & annulo pro lato in medium: & reconciliantur matri Eccleſiæ, quos inobedientiæ malum foras expulerat; & cherubin flammeum gladium ab introitu tranquilli ſtatus & innocuæ conuerſationis amouit. Hodie in terra maledicta relictis raſtris & graui vomerum pondere, & ſtimulis fatigatorum boum cruore perfuſis, deterſo ſudore vultus exuſti caloribus, ad paternam domum exules reducuntur: & egreſſus obuiam reuer- Luc.15. tenti filio lætabundus pater clementiam imperio non corrumpit, nec indulgentiam fœdat conuicijs, ſed bonitatis ſuę honorat magnificẽtiam, & hilaritate magnificat largitatem. Reſonant in ſuſceptione huius ſolennis muſica inſtrumenta, & communis iubilatio pari conſonantia patri miſericordiarum gratias agit; cuius imperio antiquam prędam euomunt inferi, ligantur dæmones, & diruptis ferreis nexibus diu quaſſati liberi reuertuntur. Hæc dies nocti illi contigua eſt, qua abſolutionis noſtræ negotium Dominus inchoauit: qua à principibus ſacerdotum ad Romanum prǽſidem ductus iudex omnium ſuſtinuit iudicari: paſſus eſt rex illudi, & vita occidi; deſcendenſque ad inferos captiuam ab antiquo captiuitatem reduxit: hoc Eccleſiæ Epheſ.4. ſuę hodierna traditione exemplum relinquens, vt fieret in Eccleſia abſolutio peccatorum, & hæreditati redderentur eiecti, & præcedentibus beneficijs quæ ſupra enumerauimus, libertate donarentur pœnitentes, qui ſecundum merita, niſi gratia ſubueniret, fuerant condemnati. Et omnino conuenit, vt eo tempore quo Chriſtus captiuos eduxit ab inferis, reconciliati peccatores ad Eccleſiam reducantur: & quo confracta ſunt infernalis repagula carceris iudiciaria ſeueritas manſueſcat: & quo ab infernalibus tormẽtis ceſſatum eſt, humana ſupplicia crudelitatis horrorem deponant.

ADNO-

ADNOTATIONES.

1. sacrum chrisma conficitur] *Latinus hac de re supra diximus, epistola 70. ad Ianuarium & cateros episcopos Numidas.*

2. quibus calicem sanguinis sui, &c. seruandum tradidit] *Quia de sacerdotibus loquitur, censeo reponi debere:* consecrandum. *Est autem insignis locus de electione sacerdotum legis noua.*

3. quia sanctificatis elementis] *Manut. & Morelius:* sanctitatis, *verum illud malo.*

4. Et sicut oleum fluitat] *Sic rectè Erasmus, pro eo quod Remboldus:* fluentis.

5. cum spiritalibus nequitijs colluctamur] *En proprium Sacramenti confirmationis effectum.*

6. & super otam vestimenti manaret] *Manut. & Morelius:* maneret; *at prius germanum est.*

7. Vt sicut Christus] *Quia sequitur.* sint, & dicantur, *prorsus vt lego. pro:* &c.

8. sanctimoniæ sacerdotes] *Prius egit de ordine sacerdotij, nunc de sacerdotio laici, quod accipit in baptismo per vnctionem Chrismatis.*

9. Ecclesiæ vnitas] *Prætermisi vocem:* &c, *superfluam, sicut etiam paulopost.*

EE PASSIONE CHRISTI.

ARGVMENTVM.

PAssionis Christi primaria quæque capita prosequitur, & præsertim crucis supplicium, cum verbum cruce prolatis: exemplo Latronis denuo Nouatianos impugnans, ac efficaciam signi crucis aduersus dæmonia & vsum eius in omnibus sacramentis obiter indicans.

Abac. 3. DOMINE Audiui auditum tuum & timui. Terruit me cum appropinquaret traditor Iudas, & immineret passionis hora, quod dixisti ad patrem. Pater si fieri potest, transeat à Matth. 26. me calix iste: & tristem te vsque ad mortem, præ nimia anxietate sanguineo sudore perfusus coram Apostolis es professus. Audiens hæc ego Osee 13. expaui. Quis enim non timeat, si timet ille, quem omnia timent; si pauet ille, cui omne genu curuatur; si ille, qui mors est mortis, & morsus inferni, morte propinquante pertimescit? Nónne ad hoc veneras, & ita futurum ipse prędixeras? Nónne hoc & signa & oracula, & vaticinia prophetarum à mundi initio conclamarunt? Si voluntariè obedisti patri, & non te vt pateretis coegit necessitas; quid quereris, quid causaris? Nónne tu docueras & instruxeras fi- Matth. 10. deles tuos, vt non timerent eos qui corpus occidunt, quia vsque ad animam tyrannica violentia non attingit? Sed metus ille infirmitatis humanæ communem exprimebat affectum, & generalitatem omnium in carne viuentium hoc dolore vrgeri, & dissolutionem corporeæ spiritalísque naturæ hac molestia non posse carere; & hanc pœnam vniuersæ successioni Adam sine exceptione impositam, vt difficultas extremi transitus timeretur. Et hæc quidem molestia in eos, qui Dei iudicio rationem reddituri occurrunt, non immerito cadit: qui de eo quod beneficio vitæ & rationis, & reliquorum largitate munerum abusi sunt, accusante conscientia redarguti, examen illud in quo nullum est subterfugium timent: & ipsa auulsio spiritus carnis teneritudinem dirumpit & lædit: hanc nemo anxietatem euasit, & nemo egrediente anima sine amaritudine expiauit. Sed tu Domine, qui iudex es omnium, qui potestatiuè ponis animā Ioan. 10. tuam, & potestatiuè resumis; nec pœna te ex necessitate persequitur, nec formidabilis patris tibi potest esse conspectus; quid anxiaris? quid tremebundus ad orationem discurris? Dormitantibus Apostolis peruigil proditorem expectas, nec tamen te abscondis; sed obuius in aduentum eorum procedis, qui te ligare veniunt, & trahere ad Pilati tribunal, quos Iudas signifer instructa malignitate præcedit. Audiui, Do- Ioan. 18. mine, auditum tuum & expaui, dum quæris à quærentibus quid quærant, cum noueris quod te quærant: & dixisti eis te esse Iesum Nazarenum. Inuasit illico timor tuus eos quos tu timueras, & prostrati solo iacuere exanimes, & armatam cohortem vox vnius hominis terruit; & latens in humanitate omnipotentia te discipulis pauidum, coram persecutoribus terribilem exhibebat. Sed vt fieret voluntas patris, & sacrificium carnis à timore & tristitia inchoatet, suberāt victimæ desolatorij carbones, quos obedientiæ liquefactus adeps extinxit: & cum traheretur vinctus ad præsidem, non supplicauit apparitoribus, sed Petri compescuit zelum: nec gladiorum passus est adhiberi suffragia, immo & Herodis & Pilati cōtempsit fastigia: nec potuit altitudo potestatum extorquere ad interrogata responsum. Iam postposito timore quasi vtens potentiori auctoritate, inter sputamenta, & colaphos, & reliqua ludibria, patientia & mansuetudine vesanas persecutorum mētes conturbat, & in eo quod inter iniurias & conuicia se malitia Iudaica sentit contemptam, vehementius exacerbatur: [a] & de impietate & malitia suauitas pietasque Christi triumphat. Frustra funestas iudex manus in prętorio ab- Matth. 27. luis, à sanguine Domini te profitens innocentem. [1] Tu ipse causam mortis cum diligenter inquisieris, te non inuenisse in eo fateris: ipsa cōiux tua nihil tibi & iusto huic esse mandauerat, quod vtique per os eius dæmonia [2] imminere sibi iudicium sententia testabantur: non excusas sed accusas, causam tibi facis cum Iudęis cōmunem. Illi se proditione, tu parricidio te condemnas. Illi lingua, tu ferro occidis: tā te quàm illos inaudità crudelitatis scelus inuoluit. Veniet anima tua in manus iudicis quem condemnas, fractisque tribunalibus tuis iudicaberis, & demergeris in profundum inferni: eruntque tibi & Iudæ scelerato in tenebris & gehēnalibus flammis

flammis pœnæ irremediales, in consumptibiles ignes, dolores perpetui, & tormenta æterna. Et
Marc. 14. quidem filius hominis, sicut scriptũ est de illo,
Luc. 22. vadit: qui damnatus est, vt liberaret damnatos; doluit, vt sanaret infirmos; timuit, vt faceret securos; opprobria pertulit, vt improperia detrahentium non mouerent electos. Deputatus inter impios, quorum alter assumptus, alter reprobatus est: vt daretur exemplum & [3] forma indissolubilis manens in posteros; quia nec in vltimis Dei clementia pœnitẽtes excludit; nec vlla hora sera est, cui compunctio districta occurrit; nec eos qui vitæ suæ quocunque articu-
1. Cor. 11. lo temporis veri sunt iudices iterum iudicari: quia, cum iudicis & tortoris vices non parcens peccator assumit, semetipsum persequens, dum confessionem confusione honorat; holocausti huius incensio in conspectu Dei veniam impe-
Nahum 1. trat. Neque enim bis in idipsum iudicat Deus; sed impœnitentes ipse iudicat & damnat, pœnitentes vero quia à seipsis suscipit iudicatos, absoluit: neque iudicio quod pœnitentiæ humanæ seueritas protulit, aliquid iustitia cœlestis
Exod. 14. apponit. Iudicati sunt Ægyptij, cum in redeuntibus super se maris fluctibus inuoluerentur; iu
Genes. 19. dicati Sodomitæ, cum subuersis eorum vrbibus flammis sulphureis cremarentur: sed in eisdem subuersionibus gemerent pœnitentes, temporali pœnæ æternalis non succederet pœna, sed esset eis pro remedio supplicium, & pro absolutione tormentum; nec contritos corde æternum contereret & aggrauaret iudicium. Sic in
Luc. 23. cruce latro confitens non tãtum indulgentiam meruit, sed Christi familiaris effectus, præmissus est in paradisum; & factus est particeps regni, per confessionem factus collega martyrij. Illi vero blasphemo, quia de Domini desperauit potentia, nulla potuit subuenire clementia: nec potuit illi crucis prodesse consortium, [4] cuius malitiam non expiabat pœnitentiæ lauacrũ. Ascendisti Domine palmam: quia illud crucis tuæ lignum portendebat triumphum de diabolo, vel de principatibus, & potestatibus, & nequitijs spiritalibus victoriam: erantque in ma-
Abac. 3. nibus tuis duo cornua, in quibus erat fortitudo tua abscondita, & imperium tuum super humerum tuum: tu ipse patibuli tui baiulus, hærebas ligno quod tuleras, euectionis & passionis anxietates sustinens & labores. Considerraui opera tua & expaui. [5] Clauis sacros pedes terebrantibus, fossisque manibus de vulnerum
*atrocitate [*] anxietate nõ loqueris; de spinis sacrum caput
Matth. 27. pungentibus non quereris; satagis vt innotes-
Ioan. 15. cat posteris, quare derelictus à Deo videaris, ex positus contumelijs & Iudæorum ludibrijs. Causam mortis in te non esse Pilatus ipse prædixerat, & Caiphas mortem tuam pro inimico populo satisfacturam, cùm esset anni illius pontifex, prophetauerat. Tu de morte non agis, de opprobrijs non contendis: sed hoc vis intelligi, quę sit causa mortis, quis quæstus; vt vtraque re cognita peccatum appareat & gratia; & quanti ponderis sit, vtrumque rerum probet effectus: [6] cum originali morti nullũ nisi in Christi morte potuerit esse remedium; nec recõciliare Deo potuerit exules & damnatos quælibet oblatio, nisi sanguinis huius singulare sacrificium. Et sine hoc holocausto poterat Deus tantum condonasse peccatum; sed facilitas veniæ laxaret habenas peccatis effrenibus, quę etiam Christi vix cohibent passiones, quæ vix sceleratos animos à voluptatum fæce auellunt. Vulneri sane tam putrido & antiquarum cicatricum fœtori non inueniebatur medicamentum conueniens; nisi vnguento sanguinis huius plaga vetus liniretur, & malagmate carnis in cruce extensæ siccarentur venena, quæ calcaneo primi hominis & omni posteritati eius serpens ille seductor antiquus infuderat. Hæc vna medela corrosit illas quæ in immensum excreuerant cicatrices: & vim suam cõcupiscentiarum perdidit corruptela, & deleta damnationis conscriptione nouis litteris [7] assignata est & restituta libertas; priuilegio dato, charta indulgentiæ, sigillo plagæ lateralis firmata. Considero opera tua, & admiror te cruci inter damnatos affixum, iam nec tristem nec pauidum: sed suppliciorum victorem eleuatis manibus triumphantem de Amalech; Exod. 17.
& quasi sanctificantem de excelso plebem, & eleuatum in sublimi, & quasi cœlo proximum superioribus inferẽtem consummati agonis vexillum, & inferioribus erexisse scalam in patris occursum. Ibi dolorum & conuiciorum immemor, subtiliter inuestigas & ipse exponis quare derelictus fueris, indicans anxietates illius querimonię verba esse delictorum tuorum, quorum personam & causam assumpseras; intantum vt per Moysen & per Apostolum susti- Galat. 3.
neres vocari peccatum, & maledictum pro simi Deut. 21.
litudine pœnæ, non culpæ: quod pro eis voluisti telligi, qui deserti à Deo propter peccata meruerant, quorum reconciliationis agebas causam. In qua allegator subtilis pro seruis seruilem non dedignaris accipere personam: & intantum infirmis compateris, vt nec crucifigi, ne mori dum illi viuant, & te patrocinante non pereant, nec erubescas nec formides; altitudinem tuam derelinquens, ad tempus gloriæ tuæ maiestatem euacuans, vt redeant dispersi, & respirent derelicti. Hæc est causa quare derelictus sis, vt colligeret & reuocaret inanitio tua eos qui fuerant derelicti; & qui sine Deo fuerant dum dominaretur eis peccatum, reducti ad iustitiam, conformes Christi, & Christi efficerẽtur & dij. Vnde scriptum est: Ego dixi, dij estis. Considero, Domine, te in illo patibulo vbi videbaris sine adiutorio, quo modo imperatoria potestate latronem præmittis ad regnum: & in cuius assumptione iam manifestè constat quantum apud derelictos profeceris, quorum primus iste gloria & honore coronatus, ipsa die paradisi ciuis, & domesticus curiæ cœlestis efficitur.

tur. Impoſsibile quippe erat illam ſanctam ani-
mam tuam teneri ab inferis, de qua ipſe ad pa-
Pſal.15. trem dicis: Quia non derelinques animã meam
in inferno, nec corrumpi carnem meam in ſe-
pulchro: quia vbi in præſentia illius effractis in-
Epheſ.4. feris eſt captiuata captiuitas, præſentata victri-
ce anima in conſpectu patris, ad corpus ſuum
Pſal.87. ſine dilatione reuerſa eſt; & appropinquauerũt
ſaluti, qui longè erant à ſalute, & inter mortuos
liber morti obnoxios perpetua libertate dona-
Luc.8. uit. Conſidero te in cruce de matre ſollicitum,
cui volenti loqui tecum cùm euangelizares, ne-
gaueras retroactis diebus colloquium, & præ-
tuleras matri auditores verbi, pauperes ſpiritu;
dicens eos tibi eſſe pro matre & fratribus, qui
Ioan.19. voluntati patris obtemperant. Nunc materno
moueris affectu, & thalamum humanitatis tuæ
cubiculario dilecto commendas, & prouides
ſedulo benedictæ inter mulieres apoſtolicam
clientelam, & obſequium virginis virgini diſci-
pulo tradis: [8] vt iam non Ioſeph, tanti myſterij
oneretur præpoſitura, ſed Ioannes; quia iam
exigebat ratio, vt coniugij remoueretur opi-
nio: nec vltra pater Chriſti æſtimaretur, qui ea-
tenus vicem patris & coniugis tenuerat. Habe-
bat Ioſeph in hac Chriſti diſpoſitione rationa-
bilem contradictionem, cum alteri commen-
daretur Maria, ſi ſe cognouiſſet carnalem mari-
tum: ſed quia in ſpiritu actum erat coniunctio-
nis illius myſterium, paſſus eſt Ioſeph æquani-
miter ſibi eum in hoc ſeruitio præponi, quem di-
gniorem ſe iudicabat; & ideo maximè quia ma-
giſtri electio ſic negotium ordinabat. [9] Ad hæc
Matth.27. ſacerdotalis auctoritatis priuilegium in medio
Luca 23. proferens, mediator inter nos & patrem oras,
pro his qui ad dolorem vulnerum tuorũ oppro-
bria addiderunt; & pro inimicis impetras ve-
niam, ſupplicas & obſecras, vt hæc eis iniquitas
dimittatur, & à morte tua habeantur innoxij
Pſal.68. ipſi, qui ſanguinem tuum ſuper ſe & ſuper filios
ſuos manere precantur, vſque adeo excæcati, vt
ſcelus ſuum non intelligant, nec odium Chriſti
ipſa mors crucifixi extinguat. Sed charitas tua
interim ſuſpendit iudicium, & reis ingratiſque
patientia tua [10] pœnitentiæ prouidet locũ, tem-
puſque reſeruat, & differt punire dignos exi-
tio; hæc orans vt aperiantur oculi eorum, &
agnoſcant quæ ſit virtus crucis, quæ efficientia
ſanguinis, quæ magnitudo delicti & doni, gra-
tiæ & peccati. Tanta erat ſpiſsitudo velaminis,
& craſsitudo doctrinæ, qua erant Moyſeos ſcri-
ptura imbuti: ita erant eorum ſenſus hebetes,
& ingenia tenebroſa, vt in verbis legis nihil di-
uinum ſaperent; nihil aliud quàm exterioris
vmbraculi integumenta viderent, neque ad ſa-
cramentorum ſecreta aliqua intellectus indagi-
ne penetrarent. Immo ſi quis eos vellet in ſan-
cta inducere, & introducere in arcana profun-
daque myſteria; impium iudicabant & ſtultum
mel è petrà ſugere, & de ſaxo duriſsimo oleum
eliquare. Dimiſſum eſt ergo Chriſto oráte pec-
carum, & ex parte maxima cæcitas illuminata
eſt, & malignantium perfidia demum credidit
& intellexit: & de torculari crucis muſtum ex-
preſsit, accepit & bibit; & in calice quod propi-
narat Moyſes vinum merum à fæcibus ſegrega-
uit. Ecce plus potuit donum quàm delictum, Rom.5.
& gratia quàm peccatum: quoniam ex debito
damnationis obnoxios, gratis ſine vllo merito
gratiæ beneficio pietatis abſoluit: & iudicium
imperante Chriſto miſericordiæ dedit locum,
& diſtrictionis ſuę temperamẽtum iuſtitia Do-
mino diſponente modeſtè ſuſtinuit. Iam videt
Hebræus, & quicunque de ſeruitute Ægyptiá
ad repromiſſæ patriæ libertatem anhelat, quod
ſanguis Chriſti efficacius quàm ſanguis agni il-
lius, quem in Ægypto Iſraël immolauit, cõtra-
rias abigat poteſtates: cuius hodie tanta eſt au-
ctoritas & poteſtas, vt non ſolum Iſraëlitica li-
mina muniat, ſed etiã ab his qui Iſraëliticè non
viuunt, ſolum ſacramenti ſignum repellat dæ-
monia: & vbicunque conſpecta fuerit, terribi-
lis fit eis ſacri nominis virtus & ſanguinis nota.
Denique quicunque ſint ſacramentorum mini-
ſtri; qualeſcunque ſint manus quæ vel mergunt
accedentes ad baptiſmum, vel vngunt; quale-
cunque pectus, de quo ſacra exeũt verba: ope-
rationis auctoritas in figura crucis omnibus ſa-
cramentis largitur effectum, & cuncta peragit
nomen, quod omnibus nominibus eminet, à
ſacramentorum vicarijs inuocatum. Et licet in-
digni ſint qui accipiunt, ſacramentorum tamen
reuerentia & propinquiorem ad Deum parat ac-
ceſſum, & vbi redierint ad cor, conſtat ablutio-
nis donum, & redit effectus munerum: nec a-
lias quæri aut repeti neceſſe eſt ſalutiferum ſa-
cramentum. Iam ſanguis tuus, Domine, non
quærit vltionem, ſanguis tuus lauat crimina,
peccata condonat. Clamat ſanguis Abel, cla- Geneſ.4. & 19.
mant Sodomorum peccata, & parricidium & Pſal.146.
libido digna ſunt vltione. Tu olim vltionum Pſal.93.
Deus, modo miſereris & parcis his qui offendẽ-
runt; ſanas contritos corde & alligas vulnera-
tos; filio prodigo reuertẽti non improperas lu- Luca 15.
xum; mulieri adulteræ non opponis proſtibu- Ioan.8.
lum; peccatricis publicæ non recuſas ſeruitium;
[11] debẽti pecuniam dimittis depoſitum. Iudæis Luc.7.
perfidis & dediſti gratiam, & dimiſiſti ſcelus
ſcelerum, & peccatorum peccatum. De latere Ioan.19.
tuo fons egreditur in vitam æternam proſiliens;
& de eadem conſubſtantialique origine diuiſis
limitibus aqua & ſanguis emanant, ad comple-
mentum perfectionemque totius iuſtitiæ, ſacra-
menta in perpetuum duratura; & fontis illius
vbertas perenni lapſu vniuerſam Eccleſiam irri-
gat & fęcundat. Ex hoc fonte non tantum ab-
lutionis primæ, qua initiantur accedentes ad
Chriſtum, vndas haurimus: ſed & compũctio-
num & lachrymarum perennes effluunt riui,
miſericordiarum ſuauitas, & totius pietatis ef-
fectus emanat. Tu, Domine, ſacerdos ſancte,
qui in tempore iracũdiæ factus es reconciliatio,

sancti huius sanguinis permanentem plenitudinem reliquisti, & beneficium huius sancti liquoris in perpetuum tradidisti, & constituisti nobis inconsumptibiliter potum viuificum, crucis signum, & mortificationis exemplum. Tu consummatis omnibus vade ad patrẽ, & trahe nos post te: da nobis in vita præsenti, vt simus sine angaria baiuli crucis tuæ, & comprehendamus
Ephes.3. cum omnibus sanctis quid latitudo, quid longitudo, quid sublimitas, quid profundum huius ligni significet; quo conspecto non noceat nobis, neque mordeat coluber solitudinis, sed incolumes per omnia sequamur te; tecum paruuli simus, tecum circumcidamur, tecum baptizemur, tecum ieiunemus, tecum lotis pedibus panem angelorum edamus, tecum crucifixi mundo viuamus, tecũ Spiritu sancto repleti, & corpore & spiritu in æternum maneamus. [12] Qui viuis, & vltra nõ moreris in sæcula sæculorum.

ADNOTATIONES.

1. Tu ipse causam mortis cum diligenter inquisieris] *Grauius:* Causa mortis, *sed non placet.*

2. imminere sibi iudicium sententia] *Rectè sic ille cum Remboldo, pro eo quod apud Erasmum & alibi legebatur:* sententiæ. *Videtur autem alludere ad formam exorcismorum.*

3. formà indissolubilis manens in posteros] *Malim legere:* manans. *Agit autem hic rursum contra Nouatianos de pœnitentia nunquam sera.*

4. cuius malitiam non expiabat pœnitentię lauacrum] *Rectè sic Manu. & Cauchius pro eo quod alij:* malitia.

5. Clauis sacros pedes terebrantibus] *Fuit igitur auctor in ea sententia, quòd nõ vnico, sed duobus pedes Christi terebrati fuerint. Et certè confirmatur idipsum vetustiß. picturis quibusdam.*

6. cum originali morti nullum nisi in morte Christi potuerit] *Prorsus sic lego cũ Cauchio, & hic, & in eo quod sequitur, pro:* potuerat, *&:* potuit.

7. assignata est, & restituta libertas] *Etiam hic adieci voculam:* &.

8. Vt iam non Ioseph] *Hinc colligere nõ est difficile, vixisse Ioseph in paßione domini, iuxta huius auctoris sententiam.*

9. Ad hæc sacerdotalis auctoritatis priuilegium] *Sic rectè Grauius pro:* auctoritas.

10.* pœnitentiæ prouidet locum] *Rursus contra Nouatianos agit.*

11. debenti pecuniam dimittis depositum] *Fortè:* debitum.

12. Qui viuis & vltra non moreris] *Antea erat:* & non vltra morieris, *verum illam germanam esse, conuincit Remboldus.*

DE RESVRRECTIONE CHRISTI.

ARGVMENTVM.

Postquam Resurrectionis Christi historiam paucis perstrinxit, & Pascha vetus cum nouo contulit, hoc causam maioris gaudij nobis esse debere inculcat, quod non modo Christus resurrexerit primitiæ dormitium (nam qui ante resurrexerant, denuo ad funera rediere) sed & nobis resurrectionis gloriam promiserit: vt ex clientela quam reddidit animæ caro, aliquid ei commodi in recompensatione ministerij proueniat, & sit caro post resurrectionem sine mole & pudore, agilis & mobilis, nullis clausa obstaculis, visu & auditu penetrans omnia & attingens, quocunque voluerit sine impedimento discurrens. X.

QVAESITIS Aromatibus ad vngendum dominum Iesum in monumẽto positum, sacræ mulieres communicato consilio conuenerunt, & repertis ibi sine corpore sudarijs, quem non inuenere, putauere sublatum. Nam & lapis reuolutus, & vacuum monumentum simplicibus animis coniecturas huiusmodi opponebant; quod corpus strictum linteis nisi trãslatum esset moueri loco non posset; nec lapis magni ponderis nisi vi humana, nullatenus reuolui potuisset: vnde & manè venientes quo modo posset ab ostio monumenti lapis gyrari anxiè causabantur. Sed dominus qui inspirauerat vt venirent, præuenerat venientes; & egressus de sepulchro vacuum locum reliquerat, apertoque ostio ingredi volentibus liberum dederat aditum, & quasi monebat se alias quæri, qui illis angustijs non poterat occultari. Flebant igitur sacræ feminæ, quæ eum cui obsequi volebant, se perdidisse putabant; & obriguerant mæstitudine, eo quod deuotio sua desiderato frustraretur effectu. Habuerant siquidem eum sicut propheta, non inferiores fide illis discipulis, qui dicebant, quòd Iesus Nazarenus vir propheta fuerat, potens in opere & sermone. Et licet de resurrectione sua ipse tam Apostolos quàm reliquos discipulos, in quorum societate istæ esse meruerant, magister prouidus instruxisset; incusserat tamen omnibus dubietatem & terrorem supplicium crucis & mortis atrocitas: nec tamẽ ab eorum cordibus auelli poterat dilectio qua adhæserant, & recordatio signorum quæ viderant, & admiratio doctrinæ quam audierant, & conuersationis piæ admirabilis sanctitudo qua fuerant informati. Necdum firmo gressu ibant, sed lababat pes dubitantium, sed quærebant quem amabant, nec malignè desperabant: vnde factum est vt quæstum inuentionis, dilectionis perseuerantia mereretur. Illæ itaque primæ viderunt & cognouerũt quę ardentius dilexerunt, quæ deuotius quęsierunt: illæ sermocinatę cum Christo, certificatę quod ipse esset qui à mortuis resurrexisset, nunciant Petro & cęteris, quòd Christus resurgens à mortuis iam non moritur. Euangelizarunt viuentem, qui mortuus putabatur: nec iam sepulturæ eius odoramentis corporalibus deseruiunt; sed aromatibus firmę fidei, & certę spei, & charitatis sinceræ regnanti domino famulantur, & virtutum fragrantiam non iudicato præsentant, sed iudici.

Matth.28. Marc.16. Luc.24. Ioan.20.

iudici. Lætantur Apostoli, quos mundus quasi dehiscens terruerat,[1] & quasi dissolutione elementorum totum quassaretur, omnia præcipiti ruina sterneret, minas horribiles intentaret: solidatisque & compactis cœlestibus & terrenis, æterna redemptione inuenta, gratulabūdi adorant quē reliquerant; credūt, nec in aliquo hæsitant; assistunt quantum possunt ei, à quo diffugerant. Quē non fragor ille mundi terreret; quādo terra tremuit, sol expalluit, & radios lucis suæ sol contenebratus abscondit? Ipsa monumēta lapides sibi super positos proiecerunt, & indignata superior & inferior plaga, tenebris & motibus & scissuris, compassionis suæ & vehemētis angustiæ indicauerunt affectum: nec sustinuit intueri mundus perfidiæ Iudaicæ scelus; & visa sunt insensata elementa sensu vri abundātiore, quam homines, quibus secundum naturam ratio inerat: & crudeliores extitere feris abutētes intellectu; in tantum Christi sanguinem sitientes, vt se ipsos maledictione æterna damnarent, & in paruulos suos anathematis illius reliquias immobili stabilimento firmarent. Sed ne in eorum scelere diutius immoremur, qui repulsi sunt & destructi in finem; quorum parricidalia vota seruitium & exterminium meruerunt, quos cum Dathan & Abiron (quos ob dissensionis flagitium terra dehiscēs viuos absorbuit) constat in tenebris inferi sigillatos: ne tantarum abominationum recordatio paschalem serenitatem interpolet, circa sollemnitatis inclytæ gaudia deuotis & alacribus animis insistamus. Neque enim fas est, vt à nobis aliqua his diebus tristia recitentur: sed sicut[2] filijs Chore datum est vt semper læta canerent & prophetarent, & omnes psalmi eorum attitulati nominibus gaudia prædicant, nec aliqua minantur aduersa: ita nos ad Christum pertinentes, cuius sanguine conspersa creditur[3] Adam caluaria, qui sub loco quo crux Domini fixa est humatus traditur ab antiquis; eiusdem sanguinis sanctificati[*] elapsu, lætemur & delectemur in Domino: nec iam amatoribus crucis mors magistri sit horrori, nec pœna sit dolori, nec passio sit pudori; cum hæc omnia vitæ nostræ sint instrumenta: quia mors eius pro peccatis nostris sacrificium fuit, & pœna crucis excessibus pœna dignis occurrit; labor eius onera nostra deposuit, dolor eius nos sanauit, & damnatio indebita nos à damnatione æterna absoluit. Et si quid confusionis visa est in tempore illo pati sancta eius humilitas, rerum hodie manifestatur effectu quod Apostolus ait: stultum huiuscemodi sapientius esse hominibus, & infirmum fortius omni fortitudine, per quod reprobata sapientia huius mundi, & de sapientibus & potētibus in nomine crucifixi pauperes spiritu potentissime triumpharunt. Cantemus igitur Domino, gloriose enim honorificatus est. Liber populus egreditur de Ægypto, Moyse duce: mare fit peruium; columna flammea nocte coruscās Israëliticum antecedit exercitum; stat à dextera & leua mare suspensum, desiccato luto profundi, inoffensum abyssus dat transitum: & egresso populo Dei, Pharaonem cum populo suo repentina mole illapsum pelagus intercludit. Iam præcesserat agnus quem Israël in Ægypto immolarat, cuius sanguine limina rubricata percussor angelus non est ausus attingere: nō exterminatoris gladium populus formidabat, cui & de spiritalibus nequitijs parabat victoriam, illud sine macula sacrificium, & mare diuisum, & totum Ægypti robur extinctum. Primum illud antiquum pascha his miraculis coruscauit, & excluso fermento, præceptum est vt horum dierum celebritas ageretur in azymis: nec sollemnitatis huius gaudia seruilibus operibus fuscarentur, nec omnino aliqua tantæ sinceritatis gloriam malignitas inquinaret. Certa data est ex lege distinctio, quæ esset paschalis oblatio, & tempus, & locus, & modus; quando, vel vbi, vel quo modo sacra deberet hostia immolari. Victima, agnus, locus, vna per singulas familias domus, caro non elixa, sed assa hora vespertina. Hęc qui eo tempore fierēt in figura; quod nos in veritate agimus, typicè loquebantur: & dirupto in Christi morte templi velamine, verus agnus solus inter filios hominum sine macula Christus ætate vltima, in qua mundi vesperascit conditio, ab vna populi Christiani familia in vnitate Ecclesiæ assus in cruce, proiectis foras hæreticorum fermētis, sinceræ fidei solidata compagine, inconsumptibiliter editur, creditur, & tenetur. Noua & vetera sub hoc nomine conuenerunt: egreditur Israël de seruitute Ægypti; exit populus Dei de regno diaboli: baptizantur in nube, & mari Hebręi, & iam Spiritu sancto & sanguine Christi mundatur à peccatis populus dei: ex diuersis familijs vna fit domus, vnus fit tribus, vnus est cibus significantia & significata, res & signa[4] virtus inuisibilis, & visibilia sacramenta sic faciūt vnum corpus, sicut caro & spiritus, & quod videtur, & nomine & virtute Christi corpus censetur. In hac rerum conuenientia honorificatus est Christus, & gloriosæ laudis triumphos lætabunda hodie canit Ecclesia,[5] in lapide angulari consocians disiunctos olim parietes; quos in vnum mirabilis artifex fuso sanguine glutinauit, & reprobato diu à malignis fidei fundamento, caritatis suæ nexibus diuisas copulauit macerias, & redegit partes in totum, & multa in vnum; & facti sunt vna domus, cōfœderati parietes, & stabile fundamentum. Honorificatus est Christus resurgens à mortuis, victor mortis, spoliās inferos, & captiuos præmittens ad superos. Hucusque per humilitatis gradus ascēdens, modo gloria & honore coronatus, nil mortale,[6] nil passibile retinens; impassibilitatis & immortalitatis donauit nos gloria, & resurgētes in beatitudine cōstituit sempiterna. Resurrexerunt quidem ante

Matth. 27.
Matth. 26.
* effluxu.
1. Cor. 1.
Exod. 15.
Exod. 12.
Ephes. 2.

Christum, sed in nomine & fide eius, sub Helia viuente in corpore, vnus: & Helisæo viuo & mortuo, duo qui obierant: sed ad mortem quam gustauerant, iterum redierunt. [7] Resurrexit & Lazarus, & alij nonnulli ad imperium Christi: & aliquo tempore beneficio vitæ vsi, iterum ad funera rediere. Res quidem honorabilis & dominatio potestatiua fuit ad corpus exanime spiritum reuocare: sed resurrectionis huius, cuius sunt in Christo primitiæ, incomparabilis est dignitas; quam nec sequitur corruptela, nec dissoluit antiquitas, nec aliqua mutabilitas labefactat. Mirati sumus in transfiguratione quæ facta est in monte præsentibus Apostolis Petro, & Iacobo, & Ioanne, quando sicut sol resplenduit facies saluatoris, & vestimenta eius candorem omnem exuperantia Apostolorum hebetauere cõspectum: sed momentaneus ille decor imaginem, non speciem, similitudinem, non substantiam, partem, non plenitudinem transformationis mirificè explicauit. Sed neque eandem gloriã quam ante ostendit: sed quod videre consueuerant, hoc viderũt; & dilata est claritatis illius quã nobis pollicitus est plenitudo, quæ in se erat perfecta, & à nobis expectatur perficiẽda, lucidior & sincerior, quam æstimari possit ab aliquo, vel quam illa etiã claritas intimauerit, cuius primitias in Christo trãsformato accepimus. Agunt in cælestibus hæc paschalia gaudia ipsi angelici spiritus, & resurgentis Domini gloriam admirantur, lætãtur & delectãtur in eo, quod forma serui reuersa fit in formam Dei, & exinanitio humilitatis ad depositæ altitudinis redierit maiestatem. Sed & in hoc multiplicata sunt gaudia, quod ab his pro quibus se humiliauerat, [8] tantæ excellentiæ beneficium dignatur esse commune, & partiri nobis suæ abundantiam voluit claritatis: vt post resurrectionem corpus non aggrauet animam, sed sit caro sine mole & pondere, agilis & mobilis, nullis clausa obstaculis, visu & auditu penetrans omnia & attingens, quocunque voluerit sine impedimento discurrens. Inerit resuscitatis corporibus nulli vanitati subiecta libertas; & quæ cogi non possit ad aliquid, in nullo laborans, iam à spe educta, re ipsa perfruens, nulla expectatione suspensa, & in pace quietissima confirmata; omnisque expers formidinis, in spiritalibus delicijs iugis illa permansio reflorebit. Quam mirabilis est scientia tua Deus, confirmata est super nos, nec possumus ad eam attingere. [9] Hæc sapientiæ tuæ altitudo, qua mundum non ex præcedente materia, sed solo verbi tui condidisti imperio, creaturis vero corporalibus ex mundi essentia dedisti initium suis incolis singula elementa adornans; hominem quem de mundo fecisti, cunctis in terra & aquis & aëre viuentibus præficiens, ita vt suo præposito singula in suo genere ministrarent. Tu alijs vitam temporalem, alijs procurasti perpetuam; admirabili ordine quædam mutans & renouans: & præfinito tempore metam irrationabilibus omnibus præfixisti, & terminum quem transire non possit dissolutioni conditio destinata. Homo quia ex cælesti & terrena materia compactus est, vestitus extrinsecus pelle & carnibus, tempus, accepit, quo te iubente, redderet, terræ quod de terra assumpserat, & ad immaterialem originem reuerteretur spiritus, cuius natura dissolutionis non admittit iniuriam. Corpus putredine, & caro vermibus consumenda, secundum naturæ suæ rationem æternitatis [10] non poterat priuilegio perfrui: & quod sibi iure non competebat, à conditore nequibat exigere; neque vlla eorum interrogatio super hoc merebatur responsum. Sed tu, optime domine, vltro gratiam volens dare spiritui, decreuisti clementius, vt ex societate & clientela quam reddiderat animæ caro, aliquid ei commodi proueniret: & quæ ei vehiculum fuerat & particeps studiorum, in recompensatione ministerij, iterum dilecto accolæ consociata pudica & pacifica, rediret, nullas secum reuehens contumelias, quibus deinceps quietis internæ concuteret puritatem. Sed & hoc, Domine, ad cumulum beneficij addidisti, vt inter legem carnis & Spiritus nulla postmodum esset diuersitas, nec post initum fœdus vlla iterum inter eos recrudesceat rebellio; sed per manum tuam reconciliatio ordinata stabilis in perpetuum perseueret. Te igitur iubente, terra fit caro, & expulsa de domo iterum coniugatur viro, nõ iam ancilla, sed libera: & habitant vnius moris in domo murmurationibus consopitis, quas olim compugnantes inter se concupiscentiæ concirabant. Quis, domine Deus, cõfidetare hæc opera tua sufficit? & quis lutum coagulare potest in carnem, quis formare potest in hominem, quis infundere animam, quis reddere vitam, quis dare æternitatem, quis addere felicitatem? [11] Ad hunc prouentum humana laborabat creatio, hæc semper fidelium expectatio fuit. Hoc optabat rex ille humilis qui se nouerat imperfectum; vt adderes conditioni tuæ quod deerat, & perficeres & solidares opus tuum, quod corruptibilitas & mortalitas assidue conuicijs multis solebant affligere, & varijs opprobrijs consueuerant infestare. Tu morti imperas, & absorpta eliditur: inanescit corruptio, vbi æger de medente sanatur. Gustasti mortem pro filijs hominum; vt qui tecum mortui erant, tecum viuerent, & participes tribulationum, etiam consolatione gauderent. Resurrectio quidem communis est, & ante tribunal Christi necesse est in corpore iustos stare & impios, Dei hoc dictãte iustitia, vt pietas & impietas in operatoribus debitis stipendijs donarentur; & qui finem habere contempserunt in malis, infinita clauderentur vltione in pœnis, & qui gloriati sunt in cruce, cum crucifixo regnantes, beatæ fierent perennitatis participes. Non sunt participes huius gaudij, quos damnat ambitio: non potest

Marginal references: 3. Reg. 17. 4. Reg. 4. & 13. — Ioan. 11. — Matt. 17. — Rom. 8. — Psal. 138. — Psal. 67. — 2. Corin. 5.

poteſt furtiuos habens loculos paſchalibus ſollemnijs intereſſe. Exod.12. Nihil proditor & venditor magiſtri, fermentator profanus commune habet cum azymis: omnis immundus in anima ad eſum huius agni prohibetur accedere. Nulla ad hanc lætitiam perfidia recipitur. omnis malignitas excluditur: calciatus pedibus[12] ad euangelizandum paratus, accinctus renibus & ſanctimoniæ deſtinatus, habens baculum in manibus, & feſtinans vt Ægypti deſerat idola, ſequens Moyſen, nec formidans vitæ diſcrimina, quiſque purus & ſincerus ſine fraude homo verus accedat & edat.: & ſecurus quod reſurgat, mortem optet, vt attingat ad æterna gaudia, in quibus eſt vita noſtra ſurſum manens, & nos trahens ad bona cæleſtia. Qui viuit, &c.

ADNOTATIONES.

1. & quaſi diſſolutione elemẽtorum quaſſaretur, omnia, &c.] *Manutius & Morelius:* quaſſarentur omnia, *ſed prius malo. Eſt tamen locus obſcurus, præſertim in eo quod ſequitur.*

2. Filius Chore datum eſt, vt ſemper læta canerent,] *Pſalmos filijs Chore attitulatos, videtur ipſis auctoribus adſcribere.*

3. Adam caluaria] *Hierony. non ſatis quidem probat hãc ſententiam in Matth. dicens ſepultum Adã iuxta Hebron & Arbea, ſicut in libro Ioſue legitur. Præter tamen Epiphan. contra Tatianũ (ad cuius verba videtur alludere Hieron.) Origenes Tracta. 35. in Matth. Athanaſius de Paſsion. domini. Ambro. epiſtola 19. Chryſoſt. in Ioannem cum Theophilacto ac Eutymio & Auguſtin. ſermo. 71. de tempore idem cũ hoc auctore ſentiunt.*

4. virtus inuiſibilis & viſibilia ſacramenta] *Ita prorſus lego cum Cauchio, pro:* inuiſibilia ſacramenta, *vel ob id quod ſequitur:* quod videtur, & nomine & virtute Chriſti corpus cenſetur; *quæ verba mire faciunt contra Caluiniſtas.*

5. in lapide angulari, &ce. *Obſcurus locus, cũ eccleſia adſcribatur quod Chriſti peculiare eſt.*

6. nil paſsibile retinens] *Manut. vitio operarum habebat:* niſi.

7. Reſurrexit & Lazarus] *Manutius & Moreli.* ſurrexit, *at prius placet.*

8. tantæ excellentiæ beneficiũ dignatur eſſe commune] *Deprauate prius lectũ:* dignatus, *ſignificat aſteriſco ſuo Ma. illud ergo cum Cauchio reponimus.*

9. hæc ſapientiæ tuæ altitudo, qua] *Hoc quoque lego, pro:* qui.

10. non poterat priuilegio perfrui] *Hoc etiã, pro:* non poterát, *quia ſequitur:* nequibat, *& rurſum:* merebarut.

11. Ad hunc prouentum humana laborabat creatio] *Hoc repoſuimus ex Remboldo, pro:* laborat, *quia ſequitur:* fuit, *&* optabat.

12. ad euangelizandũ paratus] *Sic Recte Grauius & Morelius, pro:* peractus.

DE ASCENSIONE CHRISTI.

ARGVMENTVM.

AScenſionem Chriſti mirè celebrat encomio; ſub finem, ad extremum iudicium ſtylum conuertens; & inferni ſupplicia, & æternæ vitæ gloriam graphicè depingit.

CElebrata in cruce ſollemni victoria, cum iam templum corporis ſui, quod perſecutio Iudæorum[1] effoderat Dominus reparaſſet; noluit ſtatim ad patrem aſcendere, & glorificati corporis præſentiam inferre cæleſtibus: ſed neceſſaria diſpenſatione diſcipulorum infirmitati conſulens, vtiliter diſtulit; & quadraginta diebus in terra conuerſatus, & viſus eſt ſæpe, & locutus cum Apoſtolis, & manducauit & bibit; & vulnera quæ ad dubietatem eorum tollendam, in corpore reſeruarat, & videnda & palpanda expoſuit, & impleta in ſe quæ in ſcripturis erant prædicta, euidentia rerum edocuit. Ad hoc neceſſaria fuit huius temporis mora; vt recollectis quos in fugam timor impegerat, quos ſupplicium crucis terruerat, in multis argumentis apparens mentes quæ diffidentia titubauerant, ſolidaret: nec eſſe phantaſticum, ſed verum corpus quod ſurrexerat, tam cõmeſſationibus quàm contrectationibus probàret. Ad hoc dilata eſt aſcenſionis gloria, vt ſub hoc dierum interſtitio præcedens doctrina affectibus firmaretur, immo vt diſcipulorum deſideria receſsionem eius corporalem ambirent; quia ſpiritalis præſentiæ plenitudo quamdiu conſpectu carnis præſens aderat, aduentare non poterat: & paulatim in hoc conducti ſunt, vt libenter conſuetudine conuictus aſſueti carerent, cum inhabitator Spiritus ſanctus eorum animas poſsidens, inuiſibili acceſſu ſinceriores eis affectus infunderet, & aperiret interiores oculos ad intuendum intellectu puro patrem luminum, & ſubſtantia rerum ſperandarum propoſita apparentia ſepeliret: nec incertitudinis ſcrupulus ſupereſſet, cum dominus & magiſter, quem verum hominem probauerát, eis videntibus cælum aſcenderet; ſed iam ſecuri ſe crederent ſecuturos, nec eſſe impoſsibile quin & ipſi in carne & ſpiritu ad ſuperos trãsferrẽtur. Omnibus itaque, ad iam delectabile ſpectaculum aggregatis: Aſcendo, inquit ad patrem meum & patrem veſtrum, Deum meum, & Deum veſtrum. Horum verborum auctoritas, cum iam eorum virtuté Spiritus ſanctus intimaſſet, omnem poterat excludere diffidentiam, & hilareſcebant animi eorum paternitatis diuinæ illuſtrati honore, & fraternitatis Chriſti honorati conſortio, cum audirent & crederent ſe filios Dei & fratres Chriſti, in quo omnis excellentiæ plenitudo & ſufficientia inerat. Nec iam quaſi idiotæ & hebetes huic verbo applaude-

Act.1. Ioan.20. Hebr.11. Marc.16. Act.1. Ioan.20.

bant carnaliter: sed subtilissime [illegible]rationem & dignitatẽ creaturæ à voluntate & nutu creatoris habuisse initium, & imaginem & similitudinem Dei in interiori homine videbant, & dinoscebant intellectu potius quàm visu, quam affinitatem habeant inter se pater & filius: & quia substantiuo & naturali filio filij adoptiui conformes, à prima origine multa habeant ex natura, & multa ex gratia. Sane huius generositatis consortium, secundum quam simul cum Christo filij Dei sumus, nobilitatem existentiæ nostræ exponit & intimat: in quo honore si manserimus non degeneres, constat omnino non posse patrem dissidere à filijs, sed deiformibus tutum esse ad paternitatem accessum: nec posse pati, ad hæreditatem possidendam dispositos, in petitionibus diuinis repulsam: sed in quibuscunque filius filialiter genitorem appellauerit, necesse est bonitatem largitoris iuste supplicantis prosequi voluntatem: [2] maxime cum ipse pater qui largitur ista suggerat peti, quæ non differt benignè largiri. Et quidem paterna caritas bonis filijs & hæredibus maxime delectatur: & hoc gloriæ Christi vnigeniti dilecti accumulat, quod beatitudinis suæ non patitur esse solitariam magnitudinem, sed addit fratres; non qui minuant quasi diuisam in plures excellentiam, sed qui altitudinem diuitiarum eius exornent participes & consortes.

Quod cum ipsum qui pater est, cõstet esse Deũ, & eum Deum nostrum sicut & suum filius attestetur: in eo quod filij sumus, ipse nos possidet: in eo quod noster est Deus; quod nostrum est, ipsum cuius proprij sumus proprie possidemus. Dico igitur Domino meo: Deus meus
Psal.117. es tu, & dicit mihi Dominus meus: Ego Dominus Deus tuus. Homo cuius Deus est, quid amplius quærit? Si sufficis tu Deo, sufficiat
Psal.15. tibi Deus. Bonorum tuorum Deus non indiget, nec conferre potes ei quippiam, nec auferre. Si esurierit, non dicet tibi. Eius est or-
Psal.49. bis & plenitudo eius, & magnitudinem eius cæli cælorum non capiunt. Non infirmatur, nõ eget indumento vel cibo: omnia scit, omnia potest, omnia continet: in ipso omnes viui-
Actuum 17 mus, mouemur & sumus. Quid tu ei quasi indigno conferes? te solum bonitate non necessitate desiderat. Scriptum est, & ipso iuben-
Deut.6 te tabulis insculptum lapideis, vt diligas eum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua. Dilige, & diligeris: prope est merces tua, in manibus porrigitur præmium: esto tu Dei, & erit tuus Deus tuus. Impar sane commercium pretium inæquale: sed qui pro
Matth.26. nobis triginta argenteis appretiatus; intelligi voluit, quanta fuerit in pretio quod pro eo datũ est, & in eo quod ipse dedit pro mundo, dissimilitudo, cum ipse exiguo argento emptus & venditus, tanto pretio damnatos redimeret: vt dubium esse non possit, quin pretij magnitudo superaret negotium: nec æquari posset dánum, quod omnino damnatio iusta meruerat, obedientiæ Christi, quæ gratis vsque ad mortem progressa est, & vltro soluit quod non debebat. His intellectis Apostoli sicut filij prophetarum olim verum Heliam ascensurum sciebát, *4.Reg.2.*
& horam illam præstolabantur gaudentes, nec iam anxiebantur parturientes, sed exorta lætitia parati erant prosequi recedentem: [3] minime dubitantes quin & ipsi post modicum conuersationis huius, postquam de torrente passionis in via hac bibissent, exaltato capite & erecto, se ad cœlestia Dominum secuturos. Eleuatis igi- *Marc.18.*
tur manibus hæreditariam eis benedictionem relinquens, non manufacto vehiculo, nec auxiliaribus carpentis euectus est Christus; sed naturæ diuinæ propria vsus virtute, carnem cælo intulit, & corpus glorificatum patris conspectibus præsentauit. Non indiguit vectoribus angelis, qui offendicula tollentes è medio, ferrent eum in manibus; sed præcedentes & subsequentes applaudebant victori, & concinentes in iubilatione modulabantur canticum nouum, & implebat cælos consonantiæ illius harmonia: thronis & dominationibus parátibus filio iuxta patrem consessum; cherubin & seraphin pedes pacificos ambientibus; radiantibus vndique diuinis claritatibus; & splendoribus supercælestibus, quos nec ardor perseuerans cõsumit, nec turbinis alicuius afflatus extinguit, nec interpolatio caliginis vllius abscondit. Celebrat tanti triumphi magnificentiam lætabundus cælestis exercitus; & qui descendenti coram pastoribus Bethleemitis decãtauerunt in sublimi præ- *Luc.2.*
conia; modo expressioribus conatibus, & intensioribus iubilis reuertenti ad patrem solemniora obsequia impendebant, & festiuis affectibus venerabantur hominem supra se sublimatum, quem gloria & honore coronauerat pater,
[4] ad dexteram suam collocatum: hoc da- *Philip.2.*
to ei priuilegio singulari, vt in nomine eius omne genu flecteretur, & super omne nomen, eius nomen excellentius coleretur. Quanta in eius susceptione in cęlis iucunditas fuerit, nemo sufficit enarrare: rei huius magnificentia omnem superat intellectum. Si linguis hominum vel *1.Cor.13.*
angelorum quis eloquatur, vel ad hoc cuiuslibet elaboret acumen ingenij, vt definire velit quæ patris in reditu filij, hilaritas fuerit: aut si forte illud sempiternum gaudium aliquod tunc admiserit incrementum, si stabilitatis æternæ se aliquo modo mutare possit immobilis magnitudo, scrutator ille maiestatis opprimetur à *Prouerb.25.*
gloria: & verendum est ne dum vehementius exprimit verba quam oportet, sanguinem pro *Prouer.30.*
lacte emungat. Attamen inuisibilem Deum visibilem filium recepisse ad dexteram suam, manifestum est; & humilitatẽ carnis nostræ throno iudiciario honoratam, paternæ complacuisse altitudini; [5] duo genera gentium ciuitati supernæ, de qua gloriosa dicta sunt deinceps assignari, & esse supra mansionarios homines & angelos,

angelos, & beatitudinis illius gloriam his duobus ordinibus in perpetuum frequentari. Hæc merces obedientiæ Christi, hæc crucis & mortis stipendia, hic paſsionis labor promeruit; vt corpus humilitatis nostræ fieret corpori claritatis Christi conforme, & mortale hoc indueret immortalitatem, & corruptibile incorruptionem: & fierent homines cum Christo in cælestibus iudices, qui cum eo iudicia pertulerant malignorum, & extiterant vsque ad mortem tribulationum consortes. Hac die primum inuecta est in cælis hæc nouitas inaudita; & gauisus est pater hæreditate amplificata, sobole multiplicata, promiſsionibus quas locutus fuerat in prophetis redditis & completis. Solum ad hęc quæ prædicta sunt, restat iudicium, & examinationi vltimæ adhuc reseruant antiqua oracula locum. De iudicio quippe & angustia, Christo sublato, superest post misericordiæ tempora quæ ad finem festinant, vt iustitiam comitetur iudicium: & habeant singuli quod merentur, & honoretur honore dignus, & contemptor confundatur inglorius. Hoc & duo angeli Christo ascendente testati sunt, quia qui iudicatus abibat, iudex esset terribilis rediturus; & videret collecta in vnum generalitas hominum, quas foderat manus, quod terebrauerat latus, faciem quam conspuerat, & prolata in medium inflexibili sententia, occurrentibus saluatori electis, remaneant immpij infinitis deputati tormentis. Quanta illud edictum sequentur lamenta, illius vltimæ tubæ clangor quàm horribilis erit; continuus erit & superfluus illarum lachrimarum decursus, stridorem illum dentium flammæ inextinguibiles agitabunt. Immortales miseri viuent inter incendia, & inconsumptibiles flammæ nudum corpus allambent. Ardebit purpuratus diues, nec erit qui æstuanti linguę stillam aquæ infundat. In proprio adipe frixæ libidines bullient, & inter sartagines flammeas miserabilia corpora cremabuntur: & omni tormento atrocius desperatio condemnatos affliget. Non miserebitur vltra Deus, neque tunc audiet pœnitentes, sera erit illa confeſsio: & cum clausa fuerit ianua, frustra carentes oleo, acclamabunt exclusi. Nullum ibi refrigerium, nullũ remedium: semel Christus descendit ad inferos, vlterius non descendet. Non vltra videbunt Deũ in tenebris sigillati: irregreſsibilis erit illa sentẽtia, & immutabile iudicium, & stabit damnationis huius immobile constitutum. Exultabunt sane sancti in gloria, videbunt Deũ & gaudebũt, lætabuntur & delectabuntur & fruentur gloria, & in felicitate iucundabuntur æterna. Ibi non gustabunt quam suauis sit Deus, sed implebuntur & satiabuntur dulcedine mirifica: nihil eis deerit, nihil oberit, omne desiderium eorum Christus præsens implebit. Non senescent, non tabescent, non putrescẽt amplius: perpetua sanitas, felix ęternitas beatitudinis illis sufficientiam confirmabunt.

Philip. 5. *1. Cor. 15.* *Actuum 1.* *Lucæ 11.* *Matth. 15.* *Psal. 149.*

Non erit concupiscentia in membris,[6] nõ vltra vlla exsurget rebellio carnis, sed totus hominis status pudicus & pacificus, sana ex integro natura, sine omni macula & ruga deinceps permanebit. Erit denique Deus omnia in omnibus, & illius præsentia omnes animæ & corporis implebit appetitus; cessabuntque de cætero consummatis omnibus ministratorij angelicarũ virtutũ discursus: & impleta ordinataque omnino ciuitate Dei, nec innouabitur, nec mutabitur vltra fixæ & consummatæ beatitudinis status. Ei igitur, ante cuius tribunal stabimus, qui nũc vultui Dei apparet pro nobis, cui de nobis tanta cura fuit, vt pro nobis vellet nasci & mori, in præsenti quæsumus, vt cura sit curandi nos, & nobis auctoritatem & potestatẽ iudicandi nosmetipsos & corrigendi concedat; vt in illo terribili iudicio suo inter electos asciti & congregati, liberi à seruitute & captiuitate, celestibus ciuibus coniungamur, fruamur bonis, quæ ipse diligentibus se repromisit, quę nec oculus vidit, nec auris audiuit.

1. Cor. 15. *Hebr. 9.* *Esaiæ 64.*

ADNOTATIONES.

1. effoderat] *Fortè:* perfoderat.
2. maximè cum pater, qui largitur ista] *Ita prorsus lego, pro:* qui largiter iusta.
3. minime dubitantes quin & ipsi] *Omnino solæcismus est, nisi omittatur illud:* quin & ipsi.
4. ad dexteram suam collocatum] *Omisi voculam:* &, *superfluam cum Cauchio.*
5. duo genera gentium, &c. aſsignari] *Hoc reposui, pro:* aſsignare.
6. nõ vltra vlla exsurget rebellio carnis] *Non rectè à Grauio omiſſa fuit vox:* vltra, *nam habet eam & Remboldus.*

DE SANCTO SPIRITV.

ARGVMENTVM.

Postquam epilogo breui repetijt summam omnium præcedentium tractatuum, & quæcunque ferè in scripturis sacris de Spiritu sancto scribuntur, in medium adtulit; mysteria numerorum septimi ac quinquagesimi & Pentecostes recenset; sub finem denuo additis aliquot spiritus sancti encomijs.

Adesto Sãcte spiritus, & paraclesim tuam expectantibus illabere cælitus, sanctifica templum corporis nostri, & consecra in habitaculum tuum; desiderãtes te animas tua pręsentia lætifica; dignam te habitatore domum compone; adorna thalamum tuum, & quietis tuæ reclinatorium circumda varietatibus virtutũ: sterne pauimenta pigmentis, niteat mansio tua carbũculis flammeis & gemmarum splendoribus; & omnium chrismatum intrinsecus spirent odoramenta: affatim balsami liquor fragrantia sua cubiculum tuum imbuat: & abigẽs

inde quidquid tabidum est, quidquid corruptelæ seminarium; stabile & perpetuum hoc facias gaudium nostrum, & creationis tuæ renouationem in decore immarcescibili solides in æternum. Interfuimus sacræ verbi infantiæ, & puerperio virginis obsecuti sumus, cum cælesti militia gloriam decantauimus paruulo; confessi sumus omnipotentem, quem in cunabulis vidimus vagientem. Circumcisionis celebrauimus sacramenta, & truncato præputio voluptatum sanctimoniæ didicimus mancipari. Interfuimus baptismati saluatoris, & audita patris voce de cælis, ad obediendum Christo traditi sumus, & instructi cælitus quomodo patrem & filium dilectio iungat & vniat; ita vt in ipsis nominibus intimetur distinctio personarum, & naturæ vnitas euidentissime innotescat. Sed & Spiritum sanctum in specie columbæ inter illa mysteria vidimus, & intelleximus ex illa specie, gemitus pœnitentiæ & desideria contemplationis diuinæ, ex simplicitate cordis & innocentia vitæ immaculatæ incessanter prodire; & neminem nisi suspiriis huiusmodi præcedentibus, & inspiratione diuina monente, posse ad cælestia aspirare, vt suspiratio, & inspiratio, & aspiratio a sancto spiritu & causam habeant & effectum, & materiam, & prouentum. Secuti quoque sumus in eremum Dominum ieiunantem, & repulsa potēter diaboli vidimus
1. Ioan. 2. tentamenta. Interfuimus cœnæ, & de calice Domini bibimus; pedes lauimus; mortui sumus cū Christo, & ecce viuimus: prosequimur ascendentem; & præstolamur promissum nobis Spiritum sanctum, cuius vnctio nos de omnibus doceat, qui inuisibili magisterio nos doceat, & cælestibus instruat disciplinis: qui carnales hebetet sensus, & conterat appetitus. Hic Spi-
Genes. 1. ritus sanctus ab ipso mundi initio aquis legitur superfusus, non materialibus aquis quasi vehiculo egens, quas potius ipse ferebat, & cōplectentibus firmamentum dabat congruum mo-
Rom. 1. tum, & limitem præfinitum. Huius sempiterna virtus & diuinitas, cum in propria natura ab inquisitoribus mūdi antiquis philosophis proprie inuestigari non posset, subtilissimis tamen intuiti sunt coniecturis compositionem mundi; compositis & distinctis elementorum affectibus præsentem omnibus animā affuisse, quæ secundum genus & ordinem singulorum vitam præberet & motum, & intransgressibiles figeret metas, & stabilitatem assignaret & vsum. Hanc vitam, hunc motum, hanc rerum essentiam animam mundi philosophi vocauerunt, putantes cœlestia corpora, solem dico & lunam & stellas, ipsumque firmamentum, huius animæ virtute moueri & regi, & aquas, & terram, & aëreni huius semine impregnari. Qui si spiritum, & dominum, & creatorem, & viuificatorem, & nutritorem crederent, omnium quæ sub ipso sunt, conuenientem haberent ad fidem accessum. Sed abscondita est à sapientibus & prudentibus tantæ rei maiestas: nec potuit humani fastus ingenij secretis interesse cœlestibus, & penetrare ad supersubstentialis naturæ altitudinem; & licet intelligerent quod verè esset creatrix & gubernatrix rerum diuinitas, distinguere tamen nullo modo potuerunt quæ esset deitatis trinitas, vel quæ vnitas, vel quæ personarum proprietas. Superferebatur quidem elementorum purificatorio spiritus sanctificator, iam tunc baptismi virtutem enuncians. Iam tunc illa præfigu-
rabantur tempora, quibus arca Noë aquis inuecta diluuij viri iusti familiā conseruauit illęsam: Genes. 8.
abolita generatione adultera, qui in filiabus hominum bestiali petulantia effrenes, imprudēter se illis commiscuerant, nec diuinos, nec humanos in flagitiis publicis verebantur aspectus. Arcam illam quæ typum gerebat Ecclesiæ, Spiritus sanctus, & tunc regebat, & adhuc regit, extra quam quisquis perfidus euagatur, inuolutus fluctibus mergitur in profundū, & impossibile est eum viuere, cui non superfertur spiritus vitę, cuius viuificus calor animat omnia, & fouet, & prouehit, & fecūdat. Hic spiritus sanctus omnium viuentium anima, ita largitate sua se omnibus abundanter infundit, vt habeāt omnia rationabilia & irrationabilia secundum genus suum ex eo quòd sunt, & quod in suo ordine suæ naturæ competentia agunt: non quod ipse sit substantialis anima singulis, [2] sed in se singulariter manens, de plenitudine sua distributor magnificus, proprias efficientias singulis diuidit & largitur; & quasi sol omnia calefaciēs subiecta, omnia nutrit, & absque vlla sui diminutione integritatem suam de inexhausta abundantia, quod satis est & sufficit omnibus, commodat & impartit. Hic Spiritus rubri maris aquas siccauit, & suspensis hinc inde vehementibus fluctibus, ab ollis carniū, & Ægypti Exod. 14. & 16.
pulmentariis populum ad spiritalem eremi libertatem eduxit incolumem, & alimoniis cælestibus pauit, manna quasi rorem matutinum infundens graminibus, quod colligi iussum est ad mensuram. Aderat plena mensura per totam hebdomadam vacante sabbati die, [3] cui sexta præcedens dies consueti victus duplicans quantitatem, octauæ præfigurabat quietem, in qua absque labore & sollicitudine in delitiis epula-
buntur electi, & saturabuntur in terra sua du- Esaia 61.
plicia possidentes, corporis & animæ felici perennitate, & perenni felicitate ditari. Hic est Spi-
ritus sanctus, quem Magi in Ægypto tertij si- Exod. 8.
gni ostensione conuicti, cum sua defecisse præstigia faterentur, Dei digitum appellarunt, [4] & antiquis philosophis eius intimarunt præsentiam defuisse. Et licet de patre & filio aliqua sensissent Platonici: spiritus tamen tumidus & humani appetitor fauoris sanctificationem intellectus diuini mereri non potuit: & vbi ad profunditatem sacramentorum vētum est, omnis eorum caligauit subtilitas, nec potuit infidelitas

delitas sanctitudini propinquare. Hic digitus Dei, mundanę iudex & vindex perfidiæ noui tempore testamenti potenter expellit dæmonia: *Lucæ 11.* nec laborat agendo, sed solo nutu perficit omnia: quod dicit, facit: quod iubet implet: secreta indicat, pandit occulta: reuelat ignota, hebetat acutos, & perspicaces confutat. Hoc digito in lapideis tabulis lex primum conscripta, *Exod. 31.* quinquagesimo die post egressum Israël de Ægypto in monte Sina Moysi est commendata: sed populus nequam & gens duræ ceruicis, à quorum animis terror ille recesserat, quem mors ardens & flammea iuga, & clangor buccinæ, & lampades coruscæ, & horrenda tonitrua nuper incusserant, in Apostasiam conuersi, *Exod. 31. 32. & 34.* & de Moysi reditu desperantes, lege diuinitus missa indigni iudicati sunt, quia in oculis eorum Moyses frangēs tabulas, tam verba quā instrumenta comminuit & deleuit. Quin etiā sceleris vltione patrata, reuersus in montem ad Dominum, quadraginta diebus ieiunans & colloquens, tandem obtinuit, vt ipse alias ex saxo ad instar priorum excideret tabulas, in quibus eandem quæ in primis fuerat, scripturam insculperet & formaret. Factumque est mirabili dispensatione superni iudicij, vt lex quam Sanctus scripserat spiritus, deleretur: & quam manus humana restituit, in posterū teneretur. Quod ea ratione credi potest sic actum, vt populus prior secundum carnem ambulans & viuens, diuinis colloquijs & spiritalibus mādatis ostenderetur indignus, nec posse mentes perfidas sancta percipere, nec intelligere sacramēta, quæ exemplarium tegmine velabantur. Porrò testamenti noui quę Christo euangelizante patuit veritas verbo Christi prolata, indissolubilis permansit, & solida deinde stabilitatis perpetuę auctoritate fulcita est, eo quod oblatam gratiam humiles susceperunt, & quod filius inter pauperes spiritu inuenit sibi domum in qua caput reclinaret: & merito reprobatos visibiles tabulę inuisibilis Dei indicant contemptores, & ampliori dignos honore incarnati verbi credulos auditores, & deuotos veneratores. Lex igitur à paschalis agni immolatione die quinquagesimo datur: & Pentecostes nomen tantę rei solemnitas ex lege accepit, in ipso dierum numero sacramenti magni complicans rationem.[5] Septenarius quippe numerus septies reuolutus, quinquagesimum efficit, addito monade, qui pręsentis sęculi meta, & futuri initiū, perpetuitatem sub octauę nomine continens, sic pręsentia terminat, vt nos ad perpetua introducat. Sacratus hic septenarius numerus à conditione mundi auctoritatem obtinuit: quoniā in sex diebus prima Dei opera patrata sunt, & septima consecrata quieti, quasi sancta & sanctificans solemnitate vocationis honorata, & spiritui sanctificatori attitulata. Vnde & cessanti à seruilibus operibus populo iubetur, vt diem sabbati sanctificet; & spiritui rectitudinis, & sanctitudinis, & fortitudinis adscribat, quod directè, quod honestè, quod viriliter incedit: quia totum ex eius constat ducatu quòd deuij diriguntur, quod impij cōuertuntur, quod debiles confirmantur. Spiritus rectus, Spiritus sanctus, spiritus principalis regit, cōponit, consummat, *Psalm. 50.* & perficit quas inhabitat mentes, & corda quę possidet: nec errare patitur, nec corrumpi, nec vinci; quos docuerit, quos possederit, quos gladio potentissimę virtutis accinxerit. Septenarius iste ex quaternario & ternario constans, cum in se propter prędictas causas honorabilis habeatur, habet ex partibus suis excellentiam maximam: quia artificis & materię videtur exprimere & distinguere primarias substantias, vt ternarius creatorem propter trinitatē enunciet, & quaternarius creaturam propter quatuor elemēta, quæ rerum omniū causæ sunt & fœmina, sub huius numeri breuitate concludat.[6] Spiritus sanctus à patre procedens, à patre & filio, quaternario superfertur, & conditor benignus opus suum amplectitur, & diligit quod plasmauit, & creaturam suam sanctus ipse sanctificat & consociat sibi, & caritatis nexu statuit & conquadrat. His aliisque secretioribus rationibus quas illustrium virorum subtiliora ingenia indagarunt, septenarius numerus in scripturis sanctis sæpe sacramentales causas complectitur; *Leuit. 23. & 25.* & simplex & multiplicatus, necessariòs ad intelligentiam diuinorum operum parturit intellectus. In hebdomadibus apud Hebræos, dies septimus[7] Sabbatum, id est requies appellatur: qui numerus non tam in septimanis, sed etiam obseruatur in annis, & annorum hebdomada consummata, septimus annus requietionis est, & ipsi terræ sabbatum imperatur; nec fas est cuiquam eo anno serere vel metere quippiā, sed quę sponte siue in terra, siue in vineis, vel in arboribus nascuntur, alimoniæ pauperum deputantur. Annorum quoque septimanę apud Hebręos quinquagesimū annū faciunt, quem iubileum appellant; in quo decreto legis (vt supra dictum est) fit terræ remissio, & seruorum libertas, & restitutio possessionū, quas eatenus distractio alienauerat & cętera huiusmodi gratis ad hæreditatis ordinem reuertuntur. De numero septenario cum multa dicta sint, plura supersunt, quæ in lege & euangelio præcipuè commendantur. Quinquagesimus itaque annus perficit iubileum; *Act. 2.* quinquagesimus dies à Pascha Pentecosten, facit in quo vere Spiritu sancto infuso Apostolis, ad hæreditatem cælestem à quo venundati sub peccato exulabant, quos diabolo domino mendicitas & egestas subiecerat, reuertuntur. Septem sacerdotalibus clangentibus tubis, *Iosu. 6.* Hiericho corruit: septem petitionibus orandum patrem filius docuit. *Matth. 6. & 8.* Remissio peccatorum duplicato septies septenario Petro mandatur. Leprosus *Leuit. 15.* septimi diei inspectione à sacerdote iudicatur; summi sacerdotis in septem diebus consecra- *Exod. 29.*

rio consummatur. Dominus Iesus Christus de [*Matt.14.*] septem panibus quinque milia hominum refi- [*Psalm.118.*] cit: & iustus quisque Deo laudes per diem septies dicit. Ipse dominus Iesus ab Adam secun- [*Lucæ 3.*] dum generationes, quas Lucas commemorat, septuagesimusseptimus inuenitur; vt vltionem [*Gene.14.*] in Lamech septuagesiesseptíes promulgatá ve- [*Exod 12.*] niens terminaret. Septem diebus in pascha edi- [*Leuit.23.*] tur azyma; septem diebus mense septimo tabernaculorum solemnitas celebratur. In septé an- [*3.Reg 6.*] nis templum à Salomone construitur; septem [*Num.8.*] brachijs & totidem luminibus candelabrum adornatur. Celebramus tam nos quàm Iudæi quinquagesimum diem, sed illi in typo; nos autem in veritate, nõ tam significamus quàm agimus. [5] Pentecosten igitur celebrantes, commemoramus quæ olim sub Moyse in veteri testamento sunt acta, & quę sub Christo facta sunt. [*Act.2.*] Post cuius ascésionem in cęlos Spiritus sanctus visibiliter super Apostolos in linguis igneis apparuit, & ad instar prioris seculi vniuersitatem fidelium vnius labij esse voluit: vt quorum erat cor vnum & anima vna, vna esset & lingua, nec posset impedire intellectum credentium aliqua diuersitas verborum; sed euangelica doctrina propria lingua prolata ad omnium auditum eádem efficientiam obtineret, vt Græcis & Barbaris omnibusque gentibus verbum euangelij sic esset intelligibile, ac si eorum auribus linguæ in qua nati erant idiomata resonarent. Aderant Medi, & Elamitæ, Mesopotameni, & Arabes: [9] Hi omnes, dum Hebræa lingua Apostoli prędicarent, locutio Iudaica enunciationis suæ articulos cursu consueto euolens, nullo exponebatur interprete, sed verbo eorum per Spiritum sanctum inerat virtus & gratia: vt habitantes Pontum & Asiam, suam esse dicerent linguam, quam audiebant; quasi primitiuæ linguæ libertas ad antiquitatis reuersa originem confusionis contumeliam euasisset. Nec tantum Apostolis collata est hæc gratia, sed multitudini credentium idem spiritus superfusus est, intus ardentibus, extra loquentibus; & complectebantur se dilectio & verbum, & de calore spi- [*Actuum 5.*] ritus sermo feruebat ignitus. Iam omni timore excluso obedire, se Deo magis quàm hominibus, publice profitebantur & videbatur eis gloria, si pro Christo iniuriam paterentur. Ad [*Nume.11.*] hunc modum olim Moysi iussum est, vt in viros septuaginta quos ipse presbyteros iudicaret, de spiritu suo partiretur, vt in negotijs partem gererent sollicitudinis: quibus cum imposuisset Moyses manus requieuit in eis Spiritus sanctus; qui non Moysi ablatus est, quasi ipse sine spiritu remaneret, vel idem spiritus secaretur in partes; sed secundum mensuram donationis diuinę quæ erat in Moyse gratia singularis facta est multiplex & communis, & data est multis in eo potestas, quod prius solius Moysi [*4.Reg.2.*] disponebat auctoritas. Sic Helię spiritum duplicem recepit Heliseus: nõ quod in duas substantias idem spiritus sit diuisus, & duos prophetæ sanct⁹ habuerit spiritus; sed quod populo Christiano, cuius typum Heliseus gerebat, accepto Spiritu sancto data sit potestas in opere & sermone; & ascendentem Heliam, id est Christum, pio desiderio prosecutus, fide claruerit & intellectu, & vita & signis & miraculis fulserit & exemplis. Hic sacrorum ordinum distributor, reges creat & principes, sacrat pontifices, eligit sacerdotes. Hic sapientia Salomonem, intellectu Danielem, Ioseph consilio, Samsonem fortitudine, Moysen sciétia, Dauid pietate, Iob timore prosequitur: & sanctorum animas omnimodis fecũdat virtutibus, intantum affectus [*Rom.5.*] pacificos prouehens, vt iam in cælis nostra sit conuersatio, diffusa in nobis caritate per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Hic in pudicis mentibus sibi statuit mansionem. Hic humiles cælibes habet domesticos, abominatur ærarios. falsarios detestatur. Hic Giezi mercena- [*4.Reg.5.*] [*3.Reg.13.*] rium lepra condemnat, & Ieroboam vendenté [*Actuum 8.*] sacerdotia cum apostatis locat. Hic Simonem gratię Dei nundinatorem à sanctorũ consortio exheredat, cuius detestabiles ausus vltrix ruina [*Num.22.*] confundit & quassat. Hic Balaam ad maledicendum cõducto silentium imponit; & per asinam redargutũ, colliso ad parietem pede, vacuũ pecunia, contumelia oneratum, claudicantem ad propria remisit confusum. Hic omnibus Ecclesiæ sacramentis interest, quæ ipse efficit & consummat. Hic peccata diluit, hic iustificat impios, & ad vitam reuocat mortuos. Hic discordes pacificat, & vinculo dilectionis adstringit & ligat. Hic nos cælo inuehit, & à mundi huius vanitatibus auulsos superni regni cõstituit hæredes, cuius summa est felicitas, quod corpus istud spiritali effectu cum angelis couersabitur, nec vltra erit carnis & sanguinis aliquis appetitus, sed erit omniũ plena sufficientia, cognoscibilis Deus, & inhabitator Spiritus sanctus.

ADNOTATIONES.

1. Sed & Spiritum sanctum] *Voculam: &, casu omissam apud Manutium denuo adiecimus.*

2. sed in se singulariter manés] *Reposuit: sed, cum Cauchio, pro: &.*

3. cui sexta præcedens feria] *Obscurum quomodo sextam feriam Octauæ comparet; quum de ratione Circumcisionis, recte asserat, post septimanam octauam subsequi.*

4. & antiquis philosophis] *Adiecimus: &, vt sensus constet.*

5. Seprenarius quippe numerus &c. quinquagesimum indicat] *Sic recte Erasmus, pro eo quod deprauate erat apud Remboldum* quinquagenium. *Vide autem plura de septenario numero lib. ad Fortunatum cap. 11. Pulchrè autem explicat quadrimilicem septimanam; hebdomadum nempe, dierum mensium, & annorum.*

6. Spirit⁹ sanctus à patre procedés, à patre & filio

filio] *Prius illud, à patre, censeo superfluum.*

7. Sabbatum, id est, requies] *Prorsus sic lego, pro:,* idem.

8. Pentecosten igitur celebrantes, commemoramus] *Hoc quoque pro:* commemorauimus.

9. Hi omnes, dum Hebræa, &c.] *Aut solæcismus est, aut aliquid desideratur.*

DE ALEATORIBVS.

ARGVMENTVM.

ALea ludum multis argumẽtis pulchrè impugnat, & Christiano homine minimè dignum ex eo probat, quod diaboli cum idololatria institutum sit: multo magis in Presbyteris vituperandum quod absurdum sit, vt manus ad sacrificium dominicum admissa, quæ ad laudem domini in oraculo exsurgit, quæ signum crucis per quod tuemur frontibus imprimit, quæ diuina sacramenta consummat, iterum laqueis diaboli implicetur. Porro edidit primus hunc librum Morelius & habet etiam Ms. cod. Anglicus. Cypriano vero iam olim illum adscripserunt, Landulphus à Colomna Carnotẽsis in Breuiar. Hist. Antoninus Summa Hist. Philippus Bergomas in supplemẽto Chronic. & Trithemius. Neque etiam magnoperè repugnat stylus, & plerasque scripturas, sicut Cyprianus alibi, citat.

M[1]Agna nobis ab vniuersa fraternitate cura, fidelis maxime: & rea perditorũ omnium audacia, id est, aleatorum animi, ad nequitiam se in lacum mortis mergunt.[2] Et quoniam nobis diuina & paterna pietas Apostolatus ducatum contulit, & vicariam domini sedem cęlesti dignatione ornauit, & originem authentici Apostolatus, super quem Christus fundauit Ecclesiam in superiore vestro portamus, accepta simul potestate soluendi: salutari doctrina admonemur, ne cum delinquentibus assidue ignoscimus, ipsi cum eis pariter torqueamur. Ideo sal terræ dicimur, vt ex nobis omnis fraternitas cælesti sapientia saliatur. Nam cùm dicat:
Matth.5. Sal autem si fatuatum fuerit, nihil valebit, nisi vt proijciatur foras & conculcetur ab hominibus; hoc veremur & timemus,[3] ne in ecclesia securi, quod nobis sacerdotalis dignitas tradita est negligentes, iuxta quosdam fratres inertes reperiamur: aut dum falsam cõmunicationem damus, id quod cum honore de dei dignatione percepimus,[4] indignãte domino & exprobrãte
Ezech.34. amittamus, dicit enim scriptura diuina. Væ erit Pastorib⁹. Quod si ipsi pastores negligẽtes reperti fuerint, quid respondebunt domino pro pecoribus? Quid dicẽt? à pecoribus se esse vexatos? non creditur illis: incredibilis res est, pastores pati posse aliquid à pecore; magis punietur propter mendacium suum. Et alia scriptura dicit:
Eccles.32. [5] Rectorem te petierunt, noli extolli. Esto in illis quasi vnus ex ipsis: curam illorum habe & considera. Et iterum:[6] Existimate sacerdotem esse cultorem, & omnes esse apud eum delicias, granaria plena, & de quocunque considerauerint pabulo oues, eas saturare. Nam vt constaret nos, id est, Episcopos, pastores esse ouium spiritualium, hoc est, hominum fidelium qui sub cura nostra constituti,[7] ne vllum in eis scabiei vitium reperiatur; quo magis à nobis quotidie perscrutentur, vt medicamine cælesti adhibito, vellera eis florida crescant, quæ ad naturam vestis salutaris proficiant. In Euangelio dominus ad Petrum dixit: Pasce oues meas. Et *Ioan.21.*
quoniam Episcopium, id est, Spiritum sanctum per impositionẽ manus, cordis excepimus hospitio;[8] cohabitatori nostro ne vllã molestiam proponamus Apostolus monet & dicit Nolite *Ephes.4.*
contristare spiritum sanctum qui in vobis est; & nolite extinguere lumẽ, quod effulsit in vobis. Quanta autem Episcopum bene agentem & salubriter admonentem, sine[9] tribulatione corporis, condigna maneant Martyria: quanta & in Episcopum negligentem nulla de scripturis sanctis documenta promentem, cumulentur tormẽta; Apostolus nos excitat Paulus,[10] & condigno statu Episcopos & procuratores Euangelicæ doctrinæ ponit, & dicit: Quam- *Galath.4.*
diu erit infans, procuratores & actores habet; at cùm creuerit, hæreditatem suam expetit. *1.Cor.4.*
Nos etiam dispensatores & procuratores Euangelij sumus; hoc quoque inter dispensatores & procuratores quęritur, vt quis fidelis & iustus inueniatur; si ergo apud dispensatores quæritur, vt quis fidelis & iustus inueniatur;[11] quid si oues delinquant, & delinquentibus dispensatores ignoscant? Non ipsi delinquentium se pondere onerant? Apostolus Paulus commemorat, quando ad Timotheum docendum & corroborandum in fidei firmitate, ne quid Deũ fallat, & ne malignum orationibus iustorum
intercedat,[12] prouidus & sollicitus dicit: O Ti- *2.Tim.1.*
mothee fili commendatum serua: noli spernere donum quod in te est per impositionem ma-
nuum seniorum: accingere fortiter, & viriliter *2.Tim. 4.*
age ministerium tuum, & cum integritate sup- *1.Tim.4*
ple: esto cæteris bonum exemplum; nemo tibi *1.Timot.5*
contradicat, nemo iuuentutem tuam contemnat: peccantem coram multis castiga, vt & cæteri metum habeãt, & ne communicaueris pec-
catis alienis. Et iterum: Si quis frater fornica- *1.Cor.5*
rius, aut idolorum cultor, aut auarus, aut raptor siue iniustus nominatus fuerit; cum eiusmodi quidem nec cibum capere. Et alio loco: Quicunque frater more alienigenarum viuit, & admittit res similes factis eorum, desine in conuictu eius esse; quod nisi tu feceris, & tu particeps eris eius.[13] Et in doctrinis Apostolorũ: Si quis frater delinquit in Ecclesia, & non paret legi; hic nec colligatur, donec pœnitentiam agat, & non recipiatur, ne inquinetur, & impediatur oratio vestra. Et Apostolus etiam iterum dicit:
Eximite malos è medio vestri. Quod si multo- *Ibidem*
rum testium varia & consonanti monitione docemur,[14] cum delinquentibus fratribus cibo

ne quidem

ne quidem vesci; quanto magis debeat & ab sacrificio Christi arceri? [15] Quàm magna & larga pietas Dei filij, quod in futurum præscius nobis consulat: ne quis frater incautus denuo laqueis diaboli capiatur, sollicitos esse iussit & prouidos atque eruditos; quoniá hostis ille antiquus circuit, pulsans Dei seruos, [16] non vno genere tentans. Multæ enim sunt tentationes eius quo rum primordia sunt: idololatria, [17] Mœchiæ, furta, rapinæ, auaritia, fraus, ebrietas, impatientia, adulterium, homicidium, zelus, perfidia, falsa testimonia, eloquium falsum, inuidia, extollentia, maledictum, error & si qua sunt similia quæ his congruunt; ex quibus est aleæ tabula. Præsto est diaboli laqueus manifestus, venenum portans letale serpentis, & inductio corrumpens; quæ cùm videtur nihil esse, [18] magna amplexi operitur deletio. Quid illud est quæso fideles, vt [19] manus quæ iam ab iniurijs humanis expiata est, & [20] ad sacrificium dominicum admissa, & quod ad salutem totius hominis pertinet, dignatione suscipit; [21] quæ ad laudem domini in oraculo exsurgit; [22] quæ signum crucis, per quod tuemur, frontibus imprimit: [23] ipsa quę diuina sacramenta consummat: [24] quid est, inquam, vt iterum laqueis diaboli, vnde exuta est, implicetur? & per ipsa damnetur? aleatrices manus, libidinoso studio consueuerunt, id est, aleæ tabulæ; quod est [25] diaboli venabulum, & delicti vulnus insanabile. Aleæ tabulam dico, vbi diabolus præsto est, ad capiendum summissus, & cum ceperit de captiuo triumphum, perfidia, falsa testimonia. Tabulam aleæ dico; [26] vbi dementia, & furia, & venale periurium, imperium & colloquium serpentinum. [27] illic rabiosa amicitia, illic atrocissimi [28] sceleris fraternitas discordans, illic conuicia & audacia sæua, & mens insana & fera impatientia. Aleæ tabulam dico; vbi possessionum amissio, & pecuniarum ingentium perditio, monstrum, & demonstrans litigiosum, furax dementia. O aleatorum noxia, sedentaria, & pigra nequitia. ó manus crudeles, & ad periculum sui armatæ, quæ bona paterna & [29] opes auorũ sudore quęsitas ignominioso studio dilapidant: manus trux, noxia & insomnis, nocte dieque cõtinuis instrumentorum suorum armigera: quæ peccando seipsam damnauit, & post peccata non desinit ire. O nequam manus, in perniciem domini sui armata, quæ sordidissimi æris totam substantiam perdit; [30] & cùm tot essent augendæ rei familiaris & multarum abundantiæ opũ, modo inops & pauper est. Alea est, quam lex odit: alea est, quam sequitur crimen ignobile, vbi man festa tentatio, & pœna occulta. [31] Alea est alueus mali, supplantatio amici, quæ nec lucrum confert, sed totum consumit. Hinc deinde pauperes fiunt, hinc opes suas perdũt, hinc iam consumptis omnibus rebus suis, mutuis pecunijs se obruunt: hinc patrimoniũ [32] sine vlla fori calumnia amittunt. Qualis est lis, vt quos nemo persequitur, seipsos per inuidiam persequantur? vt paternas suas hæreditates sub hostium suorum multiformi numero dispergant? Est & quádo ipsi aleatores cum prostitutis mulieribus penes auctorem suum nocturnas vigilias clausis foribus celebrant: armantur aduersus se miseri, spiritu diaboli repleti; & illic duplex aut geminum crimen admittunt. Hic concrepat aleæ sonus, illic silentio operatur incestus: hic sine vllo dignitatis suæ respectu, sine vlla excusatióne, pestifero studio cedere bonis suis cogitur; illic secreto mortale venenum bibitur. Vnde hæc sacrilega meditatio, vnde hoc crimen, auctorum testimonio comprobamus? Cum enim quidam studio litterarum bene eruditus, multum meditando hoc malum & tam perniciosum studium adinuenit, [33] instinctu solius Zabuli, qui eũ artibus suis repleuerat; hanc ergo artem ostendit, quam & colendam sculpturis cum sua imagine fabricauit. Statuit itaque imaginem suam cum nominis sui subscriptione, suggerente sibi amico, qui vt hanc artem excogitaret [34] in peccatorem subuenit. Sic ergo se in imagine speciosa demonstrans, alto quodam loco condidit; & [35] in sinus suos hanc aleæ tabulam gestans, vt quasi ipse lusor & adinuentor huius malitiæ appareret, cuius nomen à Dei seruis nominari non deberet (sic enim in nomine turpis est, quomodo in factis iniquus) & quisque Dei seruus aleæ tabulam amplectitur auctoris nomine vocaretur. Ille enim cum se [36] in statunculis, & simulacris formaret; aliud crimen adinuenit, [37] quo se ab imitatoribus suis colendum, & sibi sacrificandum instituit; ita vt qui vellet studio eius adhęrere, non ante manum in tabulam porrigeret, nisi auctori huius prius sacrificasset. Inde factum est, vt olim qui homo fuerat, & facinoris admisionis adulter, post mortẽ, à pronis & errantibus [38] sub fictitio nomine Dei talis coli meruerit. Aleę tabula qui ludit, & maleficia nosse debet, quod à Dei seruis longe sit, sciens quoniam foris [39] maleficus & venanarius, & iterum in iudicij diem in igne rotante torquebitur. Aleæ tabula qui ludit, prius auctori eius sacrificare debet; quod Christianis non licet dicente domino: sacrificans dijs, eradicabitur, nisi Deo soli, & iterum: Nolite sacrificare dijs alienis ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendum vos. Christianus qui es, & Aleæ tabula ludis; licet non sacrifices, lege huius facinoris particeps es. Et vtique dominus occurrit & dicit. Exi de ea populus meus, ne sis particeps delictorum eius. Et iterum: Discedite, discedite inde, exite de medio eius qui portatis vasa domini, & immũdum ne tetigeritis. Christianus quicunque es, & Alea ludis, hoc primũ in loco credere debes, quia non Christianum, sed Ethnicum tibi nomen est; & illud quod ad sacrificium dominicum pertinet, in vacuũ sumus, sic enim dicit: Omnis immundus non tanget sacrificium sancti. Dicit enim scriptura.

Marginalia: 1. Petr. 5. — Exod. 22. — Hiere. 25. — Apoc. 18. — Esaie 52.

ſcriptura. [40] Omnis vir manducans carnem ſacrificij, & immunditia eius ſuper ipſum; pereat
Leuit. 7. anima illa de populo meo. Aleator quicunque es, Chriſtianum te dicis; quod non es, eo quod ſeculo particeps es: nec amicus Chriſti potes eſſe, qui cum inimico Chriſti tenes amicitiam. [41] Certe qualis dementia aleatorum fideliū, vbi inſaniunt, & furaciſsimis vocibus peierāt; [42] & deorbati Zabuli caligine, inuicē ſibi manus inferunt, maledicunt, ſe deuouent, parentum originem [43] turbis præſentibus dehonorant. Sonat publice aleæ ſtrepitus, feſtinát ad necem hęreditatis ſuæ manus: nec intelligit miſer, quid ſibi noceat, quando ſe aleę auctorat. Et qui iam ſæpius vincitur, rurſus ad nocentius ſtudium, Zabulo ſuadente animatur. O ars infeſta ſtudentibus, & ſtudium libidinoſum; quod non diuitias, ſed nuditatem & inopiam præſtat: manus carnifex, manus noxia, quæ nec poſt lucra deſinit; ſed adhuc poſt damna ludit. Chriſtianus qui alea ludit, ad ſacrificium Zabuli, [44] immolantibus pœnis auctoris, manus polluit. Et idcirco dominus ad hoc indignari dicit: Nolite, inquit, extendere manus veſtras iniuſtè, ne exacerbetis me, & non deſinam vos diu permanere ſuper terram: & iterum: Abſtinete manus veſtras ab iniuſto, [45] & ne feceritis quicquam mali.
Rom. 12. Et Apoſtolus beatiſsimus Paulus ſimiliter dicit: [46] Videte fratres, ne obſiguremini huic ſeculo, & pompis, delicijs & voluptatibus eius, ſed continete vos ab omni iniuſtitia. Nam qui delinquit in deum, nulla ſit excuſatio, nec indulgentia vlla, [47] & nemini venia datur. In e-
Matth. 12. uangelio dominus dicit: Si quis, inquit, dixerit blaſphemias in filium hominis, dimittetur ille: at is qui peccauerit in ſpiritum ſanctum, nō dimittetur illi, nec hic, nec in futuro ſæculo: &
1. Reg. 24. iterum propheta dicit: [48] Si delinquendo peccet vir, aduerſus virum, orabitur pro eo ad dominum: Si autem in Deum peccauerit, quis orabit pro eo? Et beatus Apoſtolus Paulus procurator vicarius Chriſti, eccleſiaſticam curā agens,
1. Cor. 3. ponit & dicit: Vos eſtis templum dei, & in vobis Chriſtus habitat; ſi quis templum Dei violauerit, perdet illum Deus. Iterum Dominus in euangelio ſuo negat peccatores, & exprobrat,
Matth. 7. dicens: Recedite à me omnes qui operamini iniuſtitiam; nunquam vos cognitos habui. Et Io-
1. Ioan. 3. annes Apoſtolus dicit: Omnis qui peccat, non eſt de Deo, ſed de diabolo eſt; & ſcitis quoniā ideo venturus eſt filius Dei, vt perdat filios diaboli. Si quis aleator Chriſtianus es, tuus & hæreditatis tuæ inimicus es: quicunque es, deſine ab illa dementia miſer, quid te in laqueum mortis cum diabolo vltra præcipitas? [49] quid opes & diuitias tuas ſordidiſsimas æris admittis? quid te laqueis ſæcularibus inuoluis, vt de ſeculo iudiceris? quid inimicū tuum fauoribus laudando, delinquis; cum quo neceſſe eſt puniaris? Eſto potius, non aleator, ſed Chriſtianus: pecuniam tuam adſidente Chriſto, ſpectantibus angelis, & martyribus præſentibus, ſuper menſam dominicam ſparge: patrimonium tuum, quod forſitan ſæuo ſtudio perditurus eras, pauperibus diuide: diuitias tuas Chriſto vincenti committe: ſeruus cum domino tuo vocare, ſtudio deifico obſequere, artem domini imitare, quæ non perdit ſed potius acquirit. Deſine ab illis tuis furaciſsimis moribus, cohibe præcipitem nequitiam tuam; ſit tibi cum pauperibus quotidianus luſus, ſit tibi cum viduis frequens operatio; cenſum & adparatus tuos omnes ad ſtudium Eccleſiæ diſtrahe: aurum tuum, & argentum, & pecunias tuas in theſauris cœleſtibus repone; fundos & villas tuas, iuſta operatione [50] ad paradiſum remoue: vt peccata donentur tibi, eleemoſynis & orationibus continuis incumbe. Alea ne luſeris; vbi luſus nociuus eſt, & [51] crimen mortale; vbi dementia ſine cōſideratione; vbi nulla veritas, ſed [52] mendaciorum ma[...]ra. Abſcide inde manum tuam, & auerte inde cor tuum: extrahe caliginem inimici ab oculis tuis, & purifica manum tuam à ſacrificijs Zabuli: abige abs te furaces mores, eſto patiens & Chriſtianus, eſto tibi & vitæ tuæ in operationibus iuſtus & prouidus. Fuge diabolum perſequentem, & fuge aleam inimicam rerum tuarum: ſtudium ſit tibi ſapientiæ, euangelij monitis erudire, puras man⁹ ad Chriſtum extende; vt promereri dominum poſsis, Aleam noli reſpicere, Amen.

ADNOTATIONES.

1. Magna nobis ab vniuerſa fraternitate cura] *Fortè legendum*: vniuerſæ fraternitatis cura, *Eſt tamen adhuc planè mutilum huius libr. frontiſpicium.*

2. Et quoniam nobis] *Prætermiſi voculam*: in, *ſuperfluam.*

3. ne in eccleſia ſecuri] *Etiam hic interpoſita erat particula*: cum, *ſuperflua.*

4. indignante domino exprobrantes amittamus] *Cenſeo legendum*: & exprobrante.

5. Rectorem te petierunt] *Etiam hic malim*: poſuerunt.

6. Exiſtimate ſacerdotem] *Neſcio ad quā ſcripturam alludat.*

7. ne vllum in eis ſcabiei vitium reperiatur] *Ita lego pro eo quod erat*: ſcabie, *eſt tamen adhuc locus obſcurus & mutilus.*

8. cohabitatori noſtro] *Superflua*: &, *particula, locum reddebat obſcurum.*

9. ſine tribulatione corporis] *Hic velim adiectum*: etiam.

10. & cum digno ſtatu] *Prorſus lego*: condigno.

11. quid ſi oues delinquant] *Ita ex Antonino, pro*: omnes.

12. prouidus & ſollicitus dicit] *Omnino & iſtud lego, pro*: dicens.

13. & in doctrinis Apoſtolorū] *Vnde hæc citet neſcio,*

tet uescio, neque enim reperiũtur aut in canonibus aut in constitutionibus apostolicis.

14. cum delinquentibus] *Rursum omisimus:* ne, *particulam superfluam.*

15. quam magna & larga pietas domini filij] *Lego* Dei.

16. non vno genere tentans] *Censeo legendũ:* tentationis.

17. mœchiæ] *Prorsus aut hoc legendũ, aut* mœchia, *pro eo quod erat:* mœchæ.

18. magna amplexi operitur deletio] *Locus mutilus & corruptus.*

19. manus quæ iam] *Omnino lego hoc pro:* tã, *adijcio verò:* est, *ex Antonino.*

20. ad sacrificium dominicum admissa] *Aut alludit ad veterem consuetudinẽ de qua libro de lapsis, aut (quod magis apparet ex sequentibus) de Presbyteris loquitur.*

21. quæ ad laudem Domini] *Sic rectè Anton. & Morelij quidam codex, pro:* ipsa.

22. quæ signũ crucis per quod tuemur frontibus imprimit] *Hoc iterũ ex Antonino pro eo quod erat:* ipsa per quã tuemur signum crucis in frontibus notatum.

23. ipsa quæ diuina sacramẽta consummat] *Iuxta præcedentem Antonini lectionem, non sum veritus interserere :* quæ.

24. quid est, inquam] *Particulam:* inquam, *ex eodem Antonino adieci; quippe apud quem haud dubie sic legendum, pro eo quod habet;* inquit.

25. diaboli venabulũ & delicti vulnus] *Hæc lectio quoque eius placet, præ vulgata :* Zabuli malum & diaboli vulnus. *Iuxta quem iterum paulopost:* &. *prætermisimus.*

26. vbi dementia & furia] *Antonin.* vbi mẽtis furia.

27. illic rabiosa amicitia] *Sic etiam ille, & alius quidam Morel. cod. pro:* rabidosa.

28. sceleris fraternitas] *Ita alius Morelius codex pro:* immanitas.

29. opes auorum sudore quæsitas] *Alius Morel. cod.* sudoribus, *sic & Anton.*

30. & cum tot essent augẽdæ rei familiaris] *Aliquid desideratur, nempe :* occasiones, *aut simile quid.*

31. Alea est alueus mali & supplantatio amici, quæ] *Hoc rursum ex Anton. pro:* laqueus est ille mali, & supplantario inimici, qui.

32. sine vlla fori calumnia] *Ex eodem :* fori, *pro:* forti. *Sed vicissim apud illum reponendum:* calũnia, *pro:* pecunia.

33. instinctu solius Zabuli] *Hoc quoque ex eodem pro* instigatu, *quis etiam legit :* adimpleuit, *pro:* repleuerat, *sed hoc malo.*

34. in peccatorem subuenit] *Phrasis obscura.*

35. in sinu suos] *Fortè:* in sinu suo , *est tamen adhuc locus obscurus & mutilus.*

36. in staturunculis & simulachris] *Adiecimus:* &, *antea desideratum.*

37. quo se ab imitatoribus colendum, & sibi sacrificandum instituit] *Ita rursum ex illo , pro eo quod erat:* colendum diceret, sacrificandi sibi legem terminauit.

38. sub fictitio nominis Dei] *Prorsus sic lego, pro:* finctioso.

39. maleficus & venerarius] *Noua vox, quantum apparet à venerandis idolis deriuata.*

40. Omnis vir mãducans carnem sacrificij] *Prorsus sic restitui hunc locum, ex libro de lapsis, vbi sic citatur hæc scriptura, pro eo quod erat:* mendicans. *Lego ex eodem:* immunditia, *pro:* immunditiæ.

41. certè qualis dementia] *Anton.* O qualis, *qui etiam:* peierant, *legit pro:* periurant.

42. & deorbari Zabuli caligine] *Anton.* diaboli. *Noua autem est vox:* deorbati.

43. turbis præsentibus] *Hoc ex eodem reposui, pro eo quod erat:* turpibus, *pessimè.*

44. immolantibus pœnis Auctoris] *Rursus obscurus locus.*

45. & ne feceritis quicquam mali] *Omnino sic lego, quia præcedit:* abstinete.

46. Videte fratres, ne obfiguremini] *Vbique alibi Cyprian.* configuremini.

47. & nemini venia datur] *Etiã hoc lego, pro:* veniam. *Videtur autem hoc pertinere ad errorem Nouatianorum.*

48. Si delinquendo peccet vir] *Istud quoque ex Cypriani alijs locis, pro:* peccatur.

49. quid opes & diuitias tuas] *Locus iterum obscurus.*

50. ad paradisum remoue] *Fortè:* remitte.

51. & crimen mortale] *Prorsus sic lego cum altero Morel. cod pro:* immortale.

52. mendaciorum mandra] *Alius:* mendacij malitia.

DE MONTIBVS SINA & Sion aduersus Iudæos.

ARGVMENTVM.

NIhil habet hic liber peculiare, præter interpretationem mysticam montium Sina & Sion. Porro neque de hoc certi quid pronuntiare licet. Vna enim ex parte stilus & argumentum refragantur, ne Cypriani credatur, quippe qui ex Hebræo interpretationes sequi non soleat. Ex aduersa parte, Cypriano illum ascribunt Ms. cod. Cambron. Anglicus Affligin. Dunen. & Blandin. cum veteri exc. & iam olim Trithemius, Antoninus, ac Vincẽtius. Cuiuscunque autem sit, ex scripturarum citatione iuxta 70. immo plærũque iuxta quod Cyprianus citat, prorsus mihi persuadeo, eadem ætate conscriptum, & ab Africano homine. Confirmatur hæc mea censura D. Augusl. auctoritate, qui, vbi tract. 9. & 10. in Ioannem similem interpretationem nominis Ada iuxta quatuor mundi cardines & numeros Græcis litteris designatos (quamtumuis eam rideat Erasmus) recensuit. Hæc (inquit) etiam ab anterioribus maioribus nostris dicta sunt. Item, quod filium Dei Spiritum sanctum nuncupet : quem errorem veteribus ascribit Diuus Hieronymus in Epistolam ad Galathas.

Probatio

P[1]ROBATIO Capitulorum quę in scripturis deificis continentur, quæ in veteri testamento figuraliter scripta sunt, per nouum testamentum spiritaliter intelligenda sunt, quæ per Christum in veritate adimpleta sunt. nobis enim per Iesum Christum spiritalis intellectus datus est, [2] ipso Iesu dicente: Vobis quidem datum est intelligere sacramenta Dei, aliis autem in similitudinibus. Inuenimus in Euangelio [3] κατὰ Ioannem scriptum; Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est. Quæ lex Moysi in monte Sina data est. Verum iterum inuenimus scriptum: [4] De Sion enim exiet lex, & verbum domini ab Hierusalem. [5] Quatenus hoc intelligere debemus? vtrum Sina mons, vbi à Deo Moysi lex data est, & Sion mons vnde lex exiuit, vnum sint; an verò alter sit Sina mons, & alter sit Siō mons. Inuenimus duo nomina duorum montium esse hebraica: [6] verum latina interpretatio nominum differentium ab inuicem, ostendit aliud esse Sina montem, & aliud montem Sion. Hęc est interpretatio de hebraica lingua in latinam. Sina mons interpretatur tētatio ęterna & odium: æque & Sion interpretatur tētatio exacerbationis & speculatio. Vides ergo in hebraica interpretatione nō sibi similare, sed neque esse vnum montem, sed potius duos inuicem à se differētes gratia & honore. Preterea cùm dicat Dauid propheta [7] in Psalm. 2. Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, annuncians imperium eius: ecce quatenus mōtem sion sanctum designat. Vnde manifestum est montem Sion cœlestem esse & spiritalem, [8] & montem Sina esse terrenum. Nihil enim potest, quod in terra est, esse sanctum, cùm totus mundus mala facta habeat & à diabolo sit maculatus, dicente Iesu: Odit me sæculum, [9] & ego odi illud: quia mala facta sunt illius. Ex qua re quidquid est in hoc sæculo terreno, sanctum esse non potest. Sion autem non tam ex Prophetico dicto constat esse sanctum & spiritalem; in quo monte [10] Spiritus sanctus filius Dei rex constitutus est, annuncians voluntatem & imperium Dei, & patris sui: & Sina montem terrenum esse in arida terra constitutum, qui est in Syria Palæstina, vbi est terra Iudæa, vbi est ciuitas illa interfectrix prophetarum: ante cuius portam Christus à Iudæis crucifixus est in horto: quæ ciuitas dicitur Hierusalem per Esaiam prophetam, spiritaliter verò execrata & derelicta. [11] Nec immerito. Quia & Deus ex eodem monte Sina terreno, per Moysen adhuc in carne terrena primi hominis positum populo Iudæorum terreno & carnali legem à Deo accepit illis tradendam, digitis sacris, scriptam in duabus tabulis lapideis, ([12] licet digitis sacris, tamen digitis in figura carnis) quasi populo carnali & durissimo: sicut fuerunt tabulæ lapideæ durissimę, in quibus tabulis legē acceperūt. [13] Ideo in duabus, quia significaret vnitatem populi diuidi in duas partes, partem quæ saluatur, & partem incredulam quę perit; dicente angelo ad Rebeccā vxorem Isaac: Duæ gentes in vtero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori. [14] Rebecca verò figuram portabat Ecclesiæ, sicut Isaac vir eius typū in se portabat Christi. Ergo cùm dicit, duæ gentes in vtero tuo sunt: quia & de gentibus duas partes futuras designabat, [15] partē idololatram perditā, & partē credulā viuentem per fidem; hanc vnam partē gentiū designat in vtero Ecclesię permanere, [16] in generationem ęternam in figura Rebeccę; & partem populi infidelium Iudæorum à ventre tunc Rebeccæ diuidi, & separari à natiuitate Ecclesiæ. hæc fuit præfiguratio in Genesi per angelum spiritaliter annunciata. [17] Hæc verò nomina montium talem habent interpretationem in lingua latina, vt demonstret veritatem: qui sint hi duo montes Sina, vel Sion: quod quidem post paululum dicturi sumus. Ita enim hanc veritatis interpretationem [18] probauimus: de principio generis humani venientem. [19] Ita ab initio mundi & deinceps omnes homines nascentes, de tempore & facto nomina à parentibus suis accipiebant (non quidem ex se, sed à Deo mente impellebantur, qui antequam fiant præscius est futurorum) vt quales post crementum ætatis suæ futuri essent, posteriori tempore verbis & nominibus hebraicis designaretur; & quid singulis futurum esset, interpretatio nominum designaret veritatem: sicuti tunc temporis in Patriarchis completum est secundum primi hominis carnem [20] de terræ limo esse. Ex ipso protoplasto probamus veritatem. [21] Nomen accepit à deo Adam. Hebraicum Adam in latino interpretatur terra caro facta, eo quod ex quatuor cardinibus orbis terrarum pugno comprehendit, sicut scriptum est: Palmo mensus sum cœlum, & pugno comprehendi terrā, & finxi hominem ex omni limo terrę: Ad imaginem Dei feci illum. Oportuit illum ex his quatuor cardinibus orbis terræ nomen in se portare Adam. Inuenimus in scripturis, per singulos cardines orbis terræ esse à Conditore mundi quatuor stellas constitutas in singulis cardinibus. [22] Prima stella orientalis dicitur ἀνατολή: secunda occidentalis Δύσις: tertia stella aquilonis ἄρκτος: quarta stella meridiana dicitur μεσημβρία. Ex nominibus stellarum numero quatuor, de singulis stellarum nominibus tolle singulas litteras principales, de stella Anatole, a, de stella Dysis, d, de stella Arctos, a, de stella Mesembria, m; in his quatuor litteris cardinalibus habes nomen Adam. Nam & in numero certo per quatuor litteras Græcas nomen designatur ἀδάμ, ita α μία, [23] id est vnum. Δ τέσσαρα id est quatuor. α μία, id est vnum. μ τεσσαράκοντα, id est quadraginta. [24] Fac & inuenies numerum quadragenarium senarium. Hic nume-

Marc. 4.
Ioan. 1.
Exod. 31.
Esa. 2.
Psal. 2.
Ioan. 7.
Esaia 3.
Gen. 25.
Gen. 5.
Esaia 40.

tes pópuli proſpicient ſpeculabatur, de alto
ligno. [43] Pars populi, qui viderant virtutes eius
mirabiles & deificas, patienté illum iniurias do
lentes, plorabant: alij vero Iudæi irridentes, de
arundine caput eius quaſſabant, blaſpheman-
Matth.27. tes & dicentes: Aue rex Iudæorum, vbi eſt pa-
ter tuus? veniat & liberet te de cruce. Exinde
Ioan.19. exacerbatus pater fecit cœlum patefieri, & ro-
nitrua facta ſunt, [44] & tenebræ inſuſtinibiles;
terra commota, patefacta ſunt ſepulchra [45] &
corpora ſua eiecerunt, & foras à ſe miſerunt;
velum templi ſciſſum eſt; & à tanto fragore cœ-
li, & terræmotu, omnes qui ſtabant ante lignũ,
alij dolentes alij verò blaſphemantes, illudentes
[46] proſtrati in faciẽ iacuerunt, tremẽtes tãquam
mortui. Tunc Iudæi intellexerunt ſe offendiſſe
Deũ & in luctũ conuerſi ſunt, & fuit exacerba-
tio. Eo enim tempore quo in ligno confixus
pependit, dies fuerunt azymorum, qui ſunt dies
feſti Iudæorum. Eo die metuentes factum eſſe
terræmotum, & cœli fragorem, [46] proſtrati in
faciem, in terra plangentes, in luctum conuerſi
ſunt; & in ipſa ſua paſsione compleuit prophe-
Amos 8. ticum dictum: Et conuertam dies feſtos eorum
in luctum, & cantica eorum in lamẽtationem.
1.Mach.1. Ante enim cum captiui detenti eſſent [47] in Ba-
Pſal.136. bylone, dicebant illis Babylonij: Cantate nobis
cantica de canticis Sion, & Iudæi lamentantes
captiuitatem ſuam dicebant Babylonijs, vt dixi
mus, lamentantes ſe: Quomodo cantabimus
canticũ Domini in terra aliena? Ecce quatenus
completa eſt interpretatio mõtis Sion, tentatio
exacerbationis & ſpeculatio, vnde manifeſtum
eſt montẽ Sion [48] ligni ſacri regnum eſſe in ſan-
Ibidem 95 ctitate iuſtificatum, dicẽte Dauid: Annunciate
regnum Dei in gentibus, [49] quia Dominus re-
gnauit à ligno, & tranſiuit in gentibus. De quo
regno ligni regalis idem propheta dicit: Ego
Ibidem 2. autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion
montem ſanctum eius, annuncians imperium
eius. Quod dictum propheticum per Pontium
Pilatum in ſua paſsione pendens in ligno com-
pleuit. [50] Pontius Pilatus impulſa mente à Deo
accepit tabulam & titulum ſcripſit tribus lin-
Ioan.19. guis, Hebraicè, Græcè, & Latinè: Ieſus Naza-
renus rex Iudæorum; & in capite ligni clauis
tabulam cum nomine regis Iudæorum cõfixit:
& tunc manifeſtauit propheticum dictum, eo
quòd ſpiritaliter mons Sion crux eſt, quæ eſt
1.Cor.1. virtus Dei, Apoſtolo dicente: Crux Chriſti
non credentibus ſtultitia eſt, credentibus autem
crux virtus eſt Dei, & iterum: Nos autem an-
nunciamus vobis Chriſtum, & hunc crucifi-
xum: Iudæis quidem ſcandalum, gentibus
autem ſtultitiam; ipſis autem vocatis Iudæis &
Græcis, Dei virtutem & Dei ſapientiam. [51] Sic
vero & alius propheta declarat lignum paſsio-
nis dominicæ eſſe montem Sion ſanctum, in
Pſal.23. ſpiritu ita dicens: Quis aſcendet in montem
Domini, aut quis ſtabit in loco ſancto eius?
Innocens manibus; dextera læuaque extenſis
clauis fixis, innocentiam demonſtrans. Ideo
dicit innocens manibus, & mundo corde, qui
non accepit in vano animam ſuam, [52] & non
iurauit ſubdole proximo ſuo, hic accipiet be-
nedictionem à Domino, & miſericordiam à
Deo ſalutari ſuo. Omnis paſsio hominum in
terram cadet, hæc ſola paſsio crucis [53] ſtan-
tem demonſtrat: vnde verum dicimus, mon-
tem ſanctum lignum eſſe paſsionis. Inde in-
nocens manibus & mundo corde: hoc dicto
prophetico Iudæos redarguebat, [54] qui Moyſen
præponunt Chriſto domino illius; eo quod
Moyſes cum in montem Sina aſcendiſſet, vt le-
gem Iudæis acciperet, innocẽs manibus & mũ-
do corde non fuit. [55] Nec enim mundus corde,
eo quod Ægyptium calce percuſſerit in Ægy-
pto, [56] & mortificauerit eum, & manibus ſuis
eum in arena obruerit, Chriſtus autem in mon-
tem ſanctum aſcendit lignum regni ſui, vt mo-
reretur à Iudæis; quamquam ipſe aliquem homi
num non mortificauerit, niſi ſolum diabolum
[57] inimicum generis humani. Exinde in mon-
tem aſcendit innocens & mũdus corde; & ideo
propheta dicit: Quis aſcendet in montẽ Domi-
ni, & quis ſtabit [58] in loco ſancto eius? Inno-
cens manibus & mundo corde. [59] Et declarauit
mõtem Sion ſanctũ eſſe ſanctam crucẽ, dicente
æque propheta: De Sion exiet lex, & verbum Eſa.2.
Domini ab Hieruſalem. Lex Chriſtianorum
crux eſt ſancta Chriſto filio Dei viui dicente æ-
que propheta: Lex tua in medio ventris mei.
Percuſſus in lateris ventre de lancea, ſanguis &
aqua mixtus profuſus fluebat, vnde ſibi Eccle-
ſiam ſanctam fabricauit, in qua legem paſsio-
nis ſuæ conſecrabat, dicente ipſo: Qui ſitit, ve- Ioan.19.
niat & bibat: Qui credit in me, ſicut ſcriptum Ioan.7.
eſt, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.
Item in pſalmis: Et erit velut lignũ quod plan- Pſal.1.
tatum eſt ſecus decurſus aquarum, quod fru-
ctum ſuum dabit in tempore ſuo. Ecce verbum
propheticum, fructum reſurrectionis die ter-
tio ſpiritaliter [60] intelligendum dicentis: De Michea 4.
Sion exiet lex, hoc eſt, de ligno regali. & ver-
bum Domini ab Hieruſalem quæ eſt Eccleſia.
Caro ligno confixa emiſit verbum dominicum
dicens: Heli, heli. & adimpletum eſt prophe- Matth.27.
ticum ſpiritale ante dictum: De Sion exiet lex,
& verbum Domini ab Hieruſalem. [61] Hieruſa-
lem dicit de cœlo deſcendentem, nouam ciuita- Apoc.21.
tem, quadratam per quatuor euãgelica, haben-
tem duodecim fundamenta duodecim prophe-
tarum, duodecim portas, duodecim Apoſtolo-
rum; per quorum annunciationem Chriſtiani
in hanc ciuitatem ſanctam & nouam introie-
runt, quæ ſpiritalis eſt Eccleſia. Ecce proba-
uimus per omnium ſcripturarum deificarum
fidem duos montes, Sina in terra, & Sion
in cœlo, duorum teſtamentorum portare figu-
ram; veteris Sina, & noui Sion. Ex quibus duo
bus montibus [62] videlicet duobus teſtamentis
poſteriori tempore [63] demonſtratos & * decla- depalatos

ratos duos populos; veterẽ & priorem Iudæorum, & nouum & posteriorem populum Christianorum: Iudæos terrenos, qui terram promissam à Deo acceperunt carnales; & Christianos cœlestes qui regna cœlorũ à Deo promissa accepturi sunt in futuro sæculo. Caro enim Christianorũ spiritalis & immortalis erit.[64] Alia probatione veritatis in scripturis posita ex ea veritate cœlesti spiritalem facimus figurarum comparationem, de huius mundi conuersatione. Diximus enim, montis sancti Sion, quod lignum regale & sacrum haberet interpretationem [65] de Hebraico, in Græcum vel Latinum, tentatio exacerbationis vel speculatio, eo quod de ligno speculabatur ante se stantes bonos & malos. Ita inuenimus ipsum saluatorem [66] per

Sapien.3. Salomonem speculum immaculatum patris esse dictum, eo quod Spiritus sanctus Dei filius geminatum se videat; pater in filio, & filius in patre, vtrique se in se vident, [67] ideo speculum immaculatum. Nam & nos qui illi credimus, Christum in nobis tanquam in speculo videmus, ipso nos instruente & monente [68] in epistola Ioãnis discipuli sui ad populum: Ita me in vobis videte, quo modo quis vestrum se videt in aqua aut in speculo. & confirmat Salomonicum dictum de se dicens: Qui est speculum immaculatum patris. Verum etiam & vitem ęter-

Ioan.15. nam & veram se esse dixit; patrem suum agricolam. Si ergo Christus vitis vera: vtique constat quia & nos qui in illo credimus & ipsum induimus, sumus vitis vera. quæ est vinea Domini-

Cantic.1. ca, & Christus custos vineæ suæ, dicente Salomone: [69] Posuerũt me custodẽ in vinea.[70] Inuenimus verò in conuersatione huius mundi in similitudinem spiritalem figuraliter esse vineã, habẽtem Dominũ & possessorẽ suum.[71] Tempore verò maturo prope dies vindemiarum positum in vineam custodem puerum[72] in alto ligno media vinea confixo; & in eo ligno faciũt speculum quadratum [73] de arundinibus quassatis, & per singula latera quadraturę speculi faciunt cauernas ternas, quæ faciũt cauernas duodecim: per quam quadraturam cauernarum custos puer [74] omnem vineã perspiciẽs custodiat, cantans; ne viator ingrediens vineam dominicam sibi assignatã vexet, vel fures vuam vineæ conculcent. Quod si importunus fur egens in vineam voluerit introire & vuam demere, illic puer sollicitus de vinea sua deintus de speculo dat vocem maledicens & comminans, ne in vineam viator fur audeat accedere, dicens rectum ambula. Fur autem timens vocem pueri sibi comminantis refugit de vinea, speculum videt, vocem audit, puerum intus in speculo sibi comminantem non videt, [75] & timens post viam suam vadit. [76] Hæc conuersatio sæcularis similatur gratiæ spiritali. Ita est enim & in populo deifico sicut in vinea terrena. Vinea dominica & spiritalis plebs est Christianorum, quæ custoditur iussu Dei patris à puero Christo in ligni speculo exaltato. Quod si viator diabolus, perambulans viam sæcularem, [77] ausus fuerit [78] de vinea spiritali hominem de plebe dominica separare & vexare; statim à puero [79] cœlesti voce correptus, & spiritalibus flagris emẽdatus, exulans ad centesimum effugit in locis aridis & desertis. Hic est custos puer filius dominicus; qui vineam suam sibi à patre commendatam saluandam & reseruãdam accepit: de quo Esaias propheta canit dicens: Ecce puer meus dilectissi- *Esa.42.*
mus, ponam super eum spiritũ meum, & iudicium gentibus nunciabit, non clamabit neque contendet. Arundinem quassatam non con- *Matt.12.*
fringet, [80] & linum fumigans non extinguet, quoadusque expellat in contentione iudiciũ; & [81] in nomine eius gentes credent & sperabunt.

ADNOTATIONES.

1. Probatio capitulorum, &c.] *Mutilum est atque adeo obscurum huius libri frontispicium, quod tamen legunt omnes excusi, & Ms. cod. præter Cambronensem, qui sic habet:* Quod probatio capitulorum, &c. *verum neque ille satisfacit.*

2. ipso Iesu] *Cambron.* Christo.

3. *κατὰ* Ioannem] *Hoc ex codi. Cambronen. Marchin. Dunen. & Affligin. ad marginem cum Morelio, pro eo quod Afflig. in ipso cõtextu & vet. excus.* iuxta, *cæteri verò:* secundum.

4. De Sion enim exiet lex] *Etiam hoc cum Morelio ex tribus Ms. pro:* exibit, *nã accedit & Cãbr. illud* prodiet.

5. Quatenus hoc intelligere debemus?] *Adiecimus interrogandi notam cum vete. excus. Granio & Canchio. & cum nulli eã legerent Ms. particulam,* an, *loco submouimus, vbi erat:* an vnum.

6. Verum Latina interpretatio] *Manutius:* Latina verò. *At illud genuinum est.*

7. in Psalmo. 2.] *Prorsus sic lego, non:* primo, *cùm etiam Cyprianus supra lib. Testimon. 3. cap. 29. secundum nuncupet hunc psalmum, hac verba citans, non primum.*

8. & montem Sina] *Adijcio:* montem, *ex Cambro. cod. Ex eodẽ reposui illud:* cùm totus mũdus mala facta habeat & à diabolo, *pro eo quod erat:* cùm totus mũdus propter mala facta à diabolo.

9. quia & ego illud] *Cambr. omissa:* quia, *legit:* & ego odi illud, *neutrũ placet; quia longe aliter Euãgelista:* quia ego testimoniũ perhibeo de illo.

10. Spiritus sanctus filius Dei] *De hac veterũ loquendi formula, vide supra librum, Quod idola dij non sint. Quare nihil mouere debent lectorem, aut iste aut duo similes infra loci. Neque enim ante hæreses de Spiritu sancto exortas, tam caute scripserunt veteres.*

11. nec immerito. Quia & Deus] *Adieci:* Quia *ex Cambr. cod.*

12. licet digitis sacris, tamen digitis in figura carnis] *Manutius omissa voce:* licet, *& semel tantum recitãs voces illas:* digitis sacris, *paulo prius cætera posuit. Verũ vulgata lectioni consentiunt Ms. nostri, &*

stri, & si parenthesi hæc includantur, sensus erit perspicuus.

13. Ideo in duabus, quia significaret) *Hoc rur sum ex Cambronen. pro eo quod alij:* Ideo in duabus significans.

14. Rebecca verò figurã portabat Ecclesiæ) *Etiam istud ex illo, pro:* portat.

15. partem idololatram perditam) *Elegantius quidem est quod reposuit Erasmus:* idololatriæ deditam. *Sed priorem vet. excu. & Remboldi, genuinam esse patet ex Ms.*

16. in genetationem æternam) *Optimè sic Cãbron. cod. pro eo quod alij obscurissime:* generationẽ in æternum.

17. Hæc verò nomina montium talẽ habent interpretationem in lingua latina, vt demõstret veritatem) *Omisimus cum Cauchio vocem:* eorum, *superfluam, & reposuimus ex tribus Ms. cod. & excus. vet.* vt demonstret, *pro:* demonstrantem. *Aliter longe legit Cambron.* Hęc verò nomina qualem habeant, &c. demonstrans veritatẽ. quive sint hi montes Sina & Sion, post paulu lum dicemus. *At prius placet.*

18. ptobauimus) *Malim legi:* ptobamus, *nisi refragarentur Ms. cod.*

19. Ita enim omnipotens Deus, &c.) *Locum hunc deprauatissimum ex codic. Ms. partim Affligin. Dunen. March. & vet. excu. partim Cambr. ita restitui:* Ita ab initio mundi & deinceps omnes homines nascentes, de tempore & facto nomina à parentibus suis accipiebant (non quidem ex se, sed à Deo mente impellebantur, qui antequam fiant, præscius est futurorum) vt quales post crementum ætatis suæ futuri essent, posteriori tempore verbis & nominibus Hebraicis designaretur, & quid singulis futurum esset, interpretatio nominum designaret veritatem.

20. de terræ limo esse) *Rursum hoc Cambron. cod. pro:* ex terra & limo esse, *iuxta quem uouam periodum ibi auspicamur:* Ex ipso protoplasto.

21. nomen accepit à Deo Adam) *Ita rursum ex varia codicum lectione.*

22. Prima stella, &c.) *Synecbdochic, stellas vocat, nomina plagarum seu cardinum mundi.*

23. id est, vnum, &c.) *Tum hoc tum quæ sequuntur:* id est quatuor, *&:* id est vnũ, *& rursum:* id est quadraginta, *adscripta erant in Ms. cod. Dunen. ad interpretationem Græcarum vocum, in alijs Ms. & vet. excus. omnino desiderabantur. Ad intelle ctum tamen maiorem putauimus retinenda.*

24. Fac, & inuenies numerum quadragenarium senariũ. Hic numerus X L V I. passionem carnis Adæ designat) *Ex Ms. denuo hanc lectionem reposuimus pro eo quod legebatur duntaxat:* Ex quibus resultat numerus quadragenarius senarius, passionem carenis Adæ designans.

25. quam carnẽ in se figuralem) *Sane & caute hoc intelligendum, rectè adnotauit Manut.*

26. Quæ caro à Deo patre, &c.) *Locus similis superiori, in quo filius Spiritus sanctus nuncupatur, sed corruptus. Nos quantum licuit ex Ms. & Manutio sic restituimus.* Quæ caro dominica, à Deo patre Iesu vocitata est spiritus sanctus, qui de cœlo descendit; Christus, id est, vnctus Dei viui à Deo vocatus est, spirit⁹ carni mixtus Iesus Christus. *De sexto autem millesimo, anno, vide supra librum ad Fortunat. de exhortatione martr.*

27. Destruite fanum istud) *Grauius:* phanũ, *& hic & bis postea, verum illud constanter Ms. omnes, & non Festus modo, sed & Varro de lingua Latina lib. 5. & Liuius 1. dec. lib. 10. à fando dictum fanum volunt.*

28. in consummatione mundi) *Addimus:* in, *ex Cambren cod.*

29. & mons Sion tentatio exacerbationis) *Addebant alij:* æternæ, *verum rectè omisit Manutius cum Cambron. cod. quia supra non legitur.*

30. inuenti sunt) *Ex auctoritate eiusdem cod. omisi particulam:* &, *superfluam.*

31. & in odium æternũ esse conuersos) *Cauchius:* conuersum, *sed obstant Ms. cod.*

32. & colligant sibi diutnum in diem) *Ex Ms. omnibus cum Morelio addimus:* sibi.

33. Manifesta verò & Moysen, &c.) *Locus vsqueadeo corruptus vt mederi ex Ms. non licuerit. Ex illis enim quatuor consentiunt cum excusis vulgatis, sicut etiam vetus excus. præterquam quod legat:* Moyses, *quomodo & Morelius legent etiam:* Manifestat, *Cambroneu. cod. verò longe aliter:* Manifesta verò Moysi & Aaroni, per quos eos Deus per legem tentauit, in Latino interpretatur. Similiter in monte tentati à Deo, inuenti sunt alieni, &c.) *Fortassis ita legendum:* & completa est interpretatio Sina, manifesta Moysi & Aaroni, per quos eos Deus per legem tentauit, *omissis cæteris omnibus; quandoquidem prius eadẽ verba sunt posita, atque adeo hic videantur superflua.*

35. in impietate delictorum suorum constituti,) *Hoc rursum ex Ms. Cambron. & Cauchio, pro eo quod erat:* constitutus, *desiderata etiam voce:* in.

36. ex asperdine sæculi) *Manut.* asperitate, *verum illud habent tres Ms. & cum alijs excusis omnibus, reperitur etiam ea vox apud Cornel. Celsum lib. 5. cap. 27. neque placet quod habet Cauchius, & Cãbron. cod.* asperitudine, *nisi legas:* aspritudine, *nam etiam hoc reperitur ter apud eundem Celsum.*

37. & tentemus quæ euentura sunt illi) *Iterum istud ex Cambr. cod. pro:* quæ ventura sunt, *est enim Græcè apud 70. τὰ ἐκβάσει. Omittunt verò Ms. voculam:* &, *paulo post.*

38. posuerunt me velut custodiam pomarij) *Ms. Cambronen.* pomerij, *at prius placet, infra tamen sub finem legit:* posuerunt me custodem in vinea.

39. quia innocẽns iniuriam patiebatur) *Istud denuo ex Cambron. codice & Cauchio, pro:* patitur.

40. sibi non crediderunt) *Voces:* sibi, *&:* se, *vsurpat pro illi & illum.*

41. saluatæ videbunt &c. impetatorem & regẽ suum) *Prorsus sic legendum, pro:* saluati, *cũ Ms. omnibus, quorum Cambron. cum Cauchio lẽge aliter*

viuent, &c. cum imperatore & rege suo, *Eligas vtrum velis.*

42. Verum in ipsa passione] *Genuinam hanc esse lectionem, constat ex vet. excus. pro eo quod erat ex mendo cod. Remboldi:* Verũ ipsam passionem.

43. pars populi] *Sic rectè primus Cauchius, nã consentiunt tres Ms. Antea erat:* partem.

44. & tenebræ insustinibiles] *Ita constanter Ms. & vetus excus.*

45. & corpora sua eiecerunt & foras à se miserunt] *Locum mutilum sic suppleuimus ex Cambronensi & Cauchij cod. Vulgati habebant duntaxat:* & corpora à seipso, *pro quo non male Manut. cum alijs Ms.* & corpora foras emisit.

46. prostrati in faciem] *Hoc habeo ex omnibus Ms. pro:* prostrati facie.

47. in Babylone] *Ex Cambr. cod. adijcimus:* in, *Iuxta eundem legimus:* Babylonij, *pro:* Babylones.

48. ligni sacri regnum esse] *Voculam:* esse, *ex tribus alijs Ms. adijcio.*

49. quia Dominus regnauit à ligno] *Adnotatu digna hæc lectio 70.*

50. Pontius Pilatus impulsa mente] *Cùm codex Remboldi negligentia operarum haberet:* impoluta, *non male reposuit ex cõiectura Erasmus:* infusa, *at illud genuinum est.*

51. Sic verò & alius propheta) *Manutius:* Verum & alius, *sed illud habent Ms. nostri. Mirum autem est quod alium prophetam dicat, quum idem Dauid id pronuntiarit.*

52. & non iurauit subdole] *Quũ sic legat alibi Cyprianus, hoc malo cum tribus Ms. & excusis vulgatis quàm:* in dolo, *cum Cambronen. vel:* sub dolo, *cum Manut.*

53. Stantem demonstrat) *Cambronensis,* stat & demonstrat.

54. qui Moysen præponunt Christo) *Istud denuo ex Cambronensi, pro:* præponerent, *quod Auctor agat contra Iudæos.*

55. Nec enim mũdus corde] *Manut.* nec ore enim mundus, nec manu, sed corde, *at nõ placet, nisi legatur:* nec corde.

56. & mortificauerit eum] *Irrepserat hic paulo post:* mortiferauit, *& paulopost:* mortiferaret, *vitio cod. Remboldi; sed illud habent vtrobique Ms. & vet. excus.*

57. inimicum generis humani] *Solus Manutius:* generi humano, *Legimus autem:* ascendit, *pro:* ascendens, *iuxta Cauchium & Cambronensem codicem.*

58. in loco sancto eius] *Omiserat Remboldus:* sancto, *& post eum cæteri omnes.*

59. Et declarauit] *Cauchius:* Ecce, *at illud habent Ms. cod.*

60. intelligendum dicentis] *Cambr. cod.* intelligendum ostendit dicens.

61. Hierusalem dicit] *Quod adiecerat Erasmus, vt sensus constaret:* de qua dicitur in Apocalypsi: Vidi, *nulli habent Ms. sed prius cum illis legunt veteres excusi codices.*

62. videlicet duobus testamẽtis] *Rursum vitio cod. Remboldi lectum est hactenus:* vide duo Testamenta, his.

63 demonstratos & declaratos] *Ms. omnes præter Cambron. & vet. exc. cum Remboldo:* & depalatos, *at nescio an sit vox Latina.*

64. alia probatione veritatis in scripturis posita ex ea veritate cœlesti, spiritalem facimus figurarum comparationem] *Hoc ex Cambron. cod. addita particula:* in, *legẽtes:* cœlesti, *pro:* cęlestem, *ac:* figurarum, *pro:* figuraram; *quemadmodũ etiam illud:* de huius mundi conuersatione, *pro eo quod cæteri:* de huiusmodi conuersis, *siue:* conuersione, *quod confirmatur his verbis sub finem:* Hæc conuersatio sæcularis.

65. de Hebraico in Græcum vel in Latinũ] *Istud ex tribus alijs Ms. pro eo quod erat:* de Hebraico, *vel:* Hebræo, in Græco vel Latino, *tamen locus adhuc obscurus. Quæ verò sequuntur sane intelligenda sunt sicut supra.*

66. per Salomonem) *Et hic & antea adscribit Salomoni quoque sapientiæ librum.*

67. ideo speculum immaculatum) *Mirari satis nequeo constantem trium Ms. vet. excus. & Remboldi lectionem, tum hic tum paulopost:* speculus immaculatus.

68. in Epistola Ioannis discipuli sui) *Nusquam tale quid habent Ioannis Epistolæ Catholicæ, videtur itaque reponendum:* Iacobi, *vt alludat ad illud:* Hic comparabitur viro cõsideranti vultũ suum in speculo. *Quo magis miror, quod legat Cambronen.* ad Paulum.

69. posuerunt me custodem in vineam) *Cãbron. cod. cum Cauchio:* vinea. *Solus verò Manutius adijcit:* meam.

70. Inuenimus verò in conuersatione huius mundi) *Vel ex sequentibus patet, hanc Cambron. cod. lectionem esse genuinam; pro eo quod alij:* in conuersis, *siue:* conuersionẽ huiusmodi.

71. Tempore verò maturo) *Locus mutilus.*

72. in alto ligno media vinea confixo) *Ita constanter Ms. quare non placet illud Manutij:* in altũ lignum media vinea crucifixum.

73. de arundinibus) *Tres Ms.* harundine.

74. omnem vineam perspiciens) *Cambron. cod.* prospiciens.

75. & timens) *Ex eodem adijcio.* &c.

76. Hæc conuersatio sæcularis similatur) *Sic lego cum Cambronen. aut saltem:* simulat, *cum alijs tribus Ms. pro eo quod alij pessimè:* similatur; *placet etiam denuo. vox:* conuersatio, *pro:* cõuersus, *siue:* conuersio.

77. ausus fuerit) *Cum Cauchio ex Ms. sustulimus voculam:* si, *superfluam.*

78. de vinea spiritali) *Solus Manutius:* spiritalem.

79. cœlesti voce) *Adijcio:* voce, *ex Ms.*

80. & linum fumigans non extinguet) *Ex ijsdem hoc reposuimus, pro eo quod erat corruptissimè:* collocabit.

81. & in nomine eius gentes credent & sperabunt

rabunt] *Etiam hoc ex iisdem; quod miror, quum & apud Isaiam & apud Matthaum non aliud habeatur, quam:* sperabunt, *Grace & Latine, neque etiam Cyprianus supra Testimonior. libr. 2. cap. 13. aliud legat quàm: credent.*

CAECILII CYPRIANI GENESIS.

ARGVMENTVM.

PRima quatuor Geneseos capita eleganter Heroico carmine reddidit Auctor, mea certe sententia Cyprianus. Nam illi ascribuntur Genesis & Sodoma, non modo à Georgio Fabricio inter Poëtas Christianos & à Morelio, sed etiam à Ms. codice quem vidisse me memini in Bibliotheca Victorina apud Parisios, Phrases etiam aliquot sunt Cyprianica. Sixtus tamen Senensis Tertulliano ascribit.

Genes. 1. *PRincipio Dominus Cœlum Terrámque creauit:*
Nanque erat informis fluctúque abscondita tellus;
Immensusque Deus super aquora vasta meabat,
Dum chaos & nigra fuscabant cuncta tenebra.
Has dum disiungi iussit de cardine, fatur:
[1] *Lux fiat, claro & nituerunt omnia mundo.*
Cùm Dominus primi complesset facta diei,
Condidit albentem nebulis nascentibus axem;
Accipit immensus verrentia littora Pontus,
Multiplices rapiens validis cum tractibus amnes.
Tertia lux faciem terrarum fulua retexit,
Arida mox posito narratur nomine terra;
Florea ventosis consurgunt germina campis,
Pomiferíque simul procuruant brachia rami.
Quarta dies generat Solis cum lampade Lunam,
Et Stellas tremulo radiantes lumine fingit;
Hac elementa dedit subiecto insignia Mundo,
Tempora qua doceant varios mutanda per ortus.
At quinta accipiunt liquentia flumina pisces,
[2] *Et volucres varias suspendunt aëre pennas.*
Sexta pragelidos in spiras lubricat angues,
Quadrupedúmque greges totos diffundit in agros;
Cunctáque multiplici mandauit crescere passim
Germine, & immensis errare & pascere terris.
Hac vbi constituit diuina potentia iussu.
Rectorem inspiciens mundanis defore rebus,
Hac memorat: Nostris hominem faciamus[3] *ad vnguem*
Vultibus adsimilem, toto qui regnet in orbe;
[4] *Et licet hunc vno posset componere verbo;*
Ipse tamen sancta dignatus ducere dextra,
Inspirat Brutum diuino in pectore pectus.
Genes. 2. [5] *Quem postquam effigie formatum ceu sua vidit,*
Metitur solum mordaces voluere curas.
Ilices irriguo perfundit lumina somno,
Mollibus vt vulsa formetur fœmina costa.
Atque artus mixtu gemino substantia firmet.
[6] *Inditur & nomen vita, quod dicitur Eua.*
Quapropter nati linquunt de more parentes,
Coniugibúsque suis positis cum sedibus harent.
Septima, quando Deus factorum fine quieuit,
Sacrata statuens venturi gaudia sacli,
Ilicet exhibitis animantum ex ordine turbis,
Viritim cunctis nomen quod permanet, indit
[7] *Adami à Domino donata Prudentia solers.*
Quem Deus adloquio, iunctam dignatur & Euam:
Crescite multimodo ventura in tempora partu,
Vt polus & plena vestro sint germine terra;
Heredésque mei, varios decerpite fructus,
Quos nemora & pingui reddunt de cespite campi.
Hac vbi disseruit, lata paradisus in aula
Instruitur, primúque aspectat lumina Solis.
Gignitur hac inter pomis latalibus arbos,
Coniunctum generans vita mortísque saporem.
AEdibus in medijs puro fluit agmine flumen,
Quod rigat insignes liquidis de fluctibus ortus,
Quadrifidósque secat vndante ex fonte meatus.
Phison auriferis pradiues fluctuat vndis,
Conspicuásque terit rauco de gurgite gemmas;
Prasinus huic nomen, illi est carbunculus ardens;
Perspicuúsque vadis terram pralambit Euilat.
Post hunc AEthiopas Geon ad lapsus optimat.
Tertius est Tigris, Eufrati adiunctus amœno,
Assyriam celeri discretim flumine sulcans.
Hic positus custos Adamus cum coniuge fida,
Atque opifex, tali formatur voce tonantis:
Ne trepidate simul licitos pracerpere fructus,
Quos nemus intonsum ramo frondente creauit;
Solliciti ne forte malum noxale legatis
Quod viret ex gremino discreta ad munia succo.
Nec minus interea cacos nox alta tenebat,
Ac modo formatos vestis nec texerat artus.
Has inter sedes, & baccis mitibus ortus: Genes. 3.
Spumeus astuto vincens animalia sensu,
Serpebat tacite spiris frigentibus anguis,
Liuida mordaci voluens mendacia sensu,
Fœmineo tentat sub pectore mollia corda:
Dic mihi cur metuas felicia germina mali?
Nunquid poma Deus non omnia nota sacrauit?
Eque is si studeas mellitos carpere victus,
Aureus astrigero remeabit cardine mundus,
Illa negat, vetitósque timet contingere ramos;
Sed tamen infirmo vincuntur pectora sensu.
Ilicet vt niueo iam mitia dente momordit,
Adfulsit nulla maculatum nube serenum:
Tum sapor illecebram mellitis faucibus indens,
[8] *Compulit insueto munus deferre marito.*
Quod simul ac sumpsit, detersa nocte nitentes
Emicuere oculi, mundo splendente sereni.
Ergo vbi nudatum prospexit corpus vterque,
Cùmque pudenda vident; ficulnis frondibus vmbrant.
Forte sub occiduo Domini iam lumine Solis
Agnoscunt sonitum, trepidique ad deuia tendunt:
Tum Dominus Cœli mœstum compellat Adamum:
Dic vbi nunc degas? Respondit talia supplex;
O Domine adfatus pauido sub corde tremisco
Magne tuos, nudúsque metu frigente fatigor.
Tunc Dominus; Quis poma dedit noxalia vobis?
Tradidit hac mulier, dum dicit lumina promptim
Candenti perfusa die, liquidúmque serenum
Adfulsisse sibi, Solémque & sidera Cœli.
Protinus ira Dei turbatam territat Euam,

Auctorem vetiti dum quærit maximus acti.
Illa sub hac pandit: Serpentis suasa loquentis
Accepi, fallente dolo, blandóque rogatu;
Nam sua vipereis intexens verba venenis,
Hæc mihi præ cunctis, narrauit dulcia pomis.
Ilicet Omnipotens condemnat gesta draconis,
Præcipiens cunctis inuisum visere monstrum;
Pectore mox fuso prorepere, [9] tum sola morsu
Mandere: mansuro quæcunque in tempora bello,
Humanos inter sensus, ipsumque labantem;
Vertice vt abiecto pronus post crura virorum
Serperet, vt calcet dum labens comminus instat.
Fœmina fraudigeris misere decepta loquelis,
Præcipitur duro discrimine ponere partum,
Seruitiúmque sui studio perferre mariti.
Tu verò cui visa fuit sententia verax
Coniugis, immiti cessit quæ victa draconi;
Deflebis miserum per tempora longa laborem.
Nam tibi triticeæ surget pro germine messis
Carduus, & spinis multum paliurus acutis,
Vt cum visceribus lassis & pectore mœsto,
Plurima sollicitos præstet suspiria victus;
Donec in ocidue venientis tempore mortis,
Vnde geris corpus, terra reddare iacenti.
His actis Dominus trepidis dat tædia visa,
Deiectósque procul sacratis dimouet hortis,
Obuersósque locat, medióque eliminat igni;
In quo perceleri Cherubim euoluitur æstu,
Dum calidus deferuet apex, flammásque volutat.
Queis Dominus, pigro ne frigore membra rigerent,
Consuit euulsas pecudum de viscere pelles,
[10] *Operiens nudos calidis de vestibus artus.*
Genes. 4. *Ergo vbi coniugio sese iam filius Adamus*
Esse virum sensit, nomen genetricis amatæ
Exhibet vxori; bis o qui germine factus
Continuo genitor, diuersis nuncupat orsis.
Atque Cain hic nomen habet, cui iunctus Abelus:
Innocuas huius seruabat cura videntes;
Ast alius curuo terram vertebat aratro.
Hi cum perpetuo ferrent sua dona tonanti,
Dissimiles fructus sensu suadente dedere.
Nam prior vberibus fuerant quæ prosata glebis
Obtulit: ast alius miti se deuouet agno,
Exta manu sincera gerens adipémque niualem;
Confestímque placet Domino pia vota tuenti.
Quod propter gelida Cain incanduit ira.
Quem Deus adloquio dignatus, talibus infit:
Dic mihi, si rectum viuas, & noxia cernas,
Degere non possis contracto à crimine puruss?
Desine mordaci fratrem disperdere sensu,
Qui tibi ceu Domino subiectus colla daturus.
Nec tamen his fractus, fratrem deducit ad arua;
Atque vbi deprensum deserto in gramine vidit,
[11] *Elidit geminis frangens pia guttura palmis.*
Quod factum Dominus [12] *Cœlo speculatus ab alto,*
Disquirit, quonam terrarum degat Abelus?
Ille negat positum custodem se fore fratris.
Cui Deus effatur: [13] *Numnam vox sanguinis eius*
Ad me missa sonat, celsumque descendit ad axem?
Nosce igitur mansura tibi pro crimine tanto.
Nam modo quæ maduit germani sanguine terra,
Inuiso maledicta tibi commissa negabit
Semina, & adsumptis fructum non proferet herbis.
[14] *Torpidus vt multo collidens membra tremore.*

ADNOTATIONES IN GENESIN.

1. Lux fiat, claro] *Sic Fabricius, pro eo quod Morelius:* clare, *rectius mea sententia.*

2. Et volucres varias suspendunt aëre pennas] *Ita lego cum Cauchio, pro:* suspendunt corpore.

3. ad vnguem Vultibus adsimilem] *Hoc cum eodem & Fabricio, pro:* in vnguem.

4. Et licet hunc vno] *Prætermisimus cum Fabricio vocem:* solo, *superfluam; additam quantũ colligere est ex margine.*

5. Quem pòstquam effigie formatum ceu sua] *Corruptus versus, aut ablatiuus:* sua, *corripitur contra artem metricam in vltima syllaba.*

6. Inditur & nomen vitæ] *Fabricius:* viuæ, *verum illud placet.*

7. Adami à domino donata prudẽtia] *Fabricius vt carmen constet:* Adami à domino data quæ prudentia, *verum sensus est obscurior.*

8. Compulit insueto munus deferre marito] *Cauchius conijcit legi debere:* insuetum.

9. tum sola Morsu mandere] *Prorsus sic lego cum Cauchio, pro:* Pandere.

10. Operiens nudos] *Fabricius & Cauchius:* opperiens, *addita altera littera:* p, *vt carmen constet, atqui aliam significationem ea vox habet.*

11. Elidit geminis frangens pia guttura palmis] *Ex Coniectura sic omnino legendam censeo, pro:* fraudans.

12. Cœlo speculatus ab alto] *Sic Recte Morelius, pro eo quod Fabricius:* celso.

13. Numnam vox sanguinis eius] *Contra sic rectius Fabricius, & ex coniectura Cauch. quam Morel.* nónne.

14. Torpidus vt multo collidens mẽbra tremose] *Quum prorsus mutilus sit hic finis huius carminis, suspicor cæteraquoque Geneseos capita ad euersionem vsque Sodoma, metro à Cypriano conuersa.*

EIVSDEM CYPRIANI SODOMA.

ARGVMENTVM.

PVlchre & latè integram historiam euersionis Sodoma prosequitur. Hoc inter cætera memoratu dignum, quod sua ætate adhuc statuã illam salis in quam vxor Loth conuersa est, durasse scribat, & si quis eam mutilauerit, statim vulnera denuo compleri, & in singulos menses menstrua pati; Bituminis quoque & Asphaltidis lacus vim & miracula paucis recenset.

IAM Deus omnipotens, primæui tempora sæcli Genes. 7.
[1] *Vindice diluuio cunctis aboleuerat vndis,*
Quas cælum sparsit terra, maris expuit æquor:

Hactenus

Genes.9. [2] Hactenus haud liquido pœnas decernere pactus
Excidio; quoties hiemes induceret aër,
Frenandis varium pluuijs mandauerat arcum,
Purpureo & viridi signantem nubila limbo;
Iridis huic nomen; propria est quæ fibula nimbis.
Sed recidiua hominum pariter cum gente secunda
Impietas, iterúmque mali noua pullulat ætas;
[3] Excidio iam non imbres sortita, sed ignes,
Sic Sodomûm meruit tellus [4] ardentibus vri
Flammis, & finis portendere signa futuri.
Genes.18. Effera luxuries illic inimica pudoris.
Instar legis erat, fugeret quam præscius hospes;
Ante vel ad Scythi.as, vel apud Busiridis aras,
Exoptans per sacra necem, casúsque cruorem
Fundere Bebrycium, & Libycas satiare palestras;
Antéque vel Circea nouas per pocula formas
Sumere, quam læsum Sodomis amittere sexum.
Pulsabant Cœlum inuidia connubia mixta,
Incestu parili generis natura rebellis
In sese, læsúmque viri cum corpore nomen.
Tempore sed certo Deus omnia prospeculatus,
Iudicat iniustos; [5] patiens, vbi criminis ætas,
Cessandi spacium vis nulla coëgerit iræ.
Genes.19. Iámque dies vltrix aderat: duo de grege missi
Angelico, forma iuuenes qui spiritus ambo
Diua ministerio Domini mandata ferebant,
Succedunt Sodomis. Illic de stirpe piorum
Transuena Loth aderat, sapiens iustique colonus
[6] Vnus erat meminisse Deum; solet vtilis arbor
In syluis latitare feras velut hospita fructu.
Is tunc pro porta residens (vix mœnia adibant
Celicolæ) quanquam diuinos nescius, vltro
Aduocat, adpellat, patrio veneratur honore,
Hospitióque vocat, longe stabulare parantes;
Enisus longis precibus, pia pignora mensa
Officiísque probis studio dispungit amicos.
Nox requiem dederat, lux soluerat altera noctem,
Et Sodoma in foribus strepitat [7] conquesta rudendum.
Loth contra supplex: Ne vos nunc pacta libido
Incendat iuuenes ipsam fœdare iuuentam;
Quo luxus genitura vocat? quo semina frustra?
Quo nulla nuptant animæ; non lustra colentes,
Non stabulis reduces, non vndis subter hiantes,
Nec quæ pennarum modulis prope nubila pendent,
Nec quæ per terram [8] pertracto corpore reptant.
Omne genus luxu genus est, sed fœmina coniux
Omnibus, & nunquam cuiquam nisi fœmina mater.
Nunc si fas iuuenilis habet vastare pudorem,
Sunt intus natæ biiuges mihi, nubilis ætas,
Virginitas in flore tumet, iam dedita messi;
Digna cupido viris, tulerit quam vestra voluptas:
[9] Dedo, pater, próque hospitibus pensabo dolorem.
Vulgus ad hæc demens: quisnam tu, qui intus, & vnde,
Qui nobis domineris, ait, legésque recondas?
[10] Transuena num rector Sodomorum, vt ingerat iras?
Nunc igitur tute ipse lues, quod nostra cupido est,
Pro natis, próque hospitibus; satis vnus in omnes,
Dicta & facta simul: vulgi nulla mora ferentis.
Turbidus hiberno vt dum voluitur impete torrens,
Riuorum numeros vno pede [11] fertur in omnes;
Si qua illic arbor rapidis offenditur vnd,
Haud mansura diu; quantum radice licebit
Cruitas durare moras, vbi subter adesam
Perdit humum [12] circumfosso iam caudice pendens,
Huc illuc certam differt incerta ruinam:
Haud aliter Loth in media vertigine vulgi
Nutabat vinci prope iam; sed diua potestas
Subuenit Angelici iuuenes de limine raptum
Restituunt tectis; demens sed vulgus ibidem
Pœnarum auspicijs [13] multatur lumine diro.
Tunc decreta Dei reserant, dignam adfore pœnam
De Cœlo Sodomis; ipsum meruisse salutem
Iustitiæ titulo: Quin ergo accingeris istinc
Festinare fugam, paritérque educere si quid
Gentis habes: nos exitium iam inducimus vrbi
Loth generos citus adloquitur: sed dura hominum mēs
Credere despexit monitum, risitq; timorem.
Tempore mox quo lux tenebras conscendere tentat,
Et bicolor cœli facies de nocte diéque est,
Instabant iuuenes [14] Chaldeam educere gentem
Ex Sodomis, iustámque domum donare saluti:
Eia age Loth exsurge, tuámque adsume iugalem,
Et natas duplices, atque hinc exterminus ito;
Præueniens Sodomum pœnas; Manibus quoque amicis
Producunt trepidos, [15] atque hæc ibi cætera mandant:
Serua Loth animam; ne visum in terga retrorsum
Vertere forte velis, cœptum vel sistere gressum;
In montem propera. Timuit Loth ardua tardo
Ereptare gradu, cœlestes ne prius iræ
Opprimerent: alios igitur deposcere portus
Adgreditur, paruam quam contra aspexerat, vrbem.
Huc, inquit, contendo fugas; vix mœnibus extat,
Nec longe, nec magna. [16] Illi fauere precanti,
Vrbis & ipsius pariter gessere salutem;
[17] Segor inde loco nomen vox Barbara nouit.
Tunc Loth ingreditur Segor, simul exoritur sol,
Vltimus ille quidem; in Sodomámque incendia feruens
Infert, nam totos radios armauerat igni:
AEmula subseritur caligo, [18] includere lucem
Cœptans, atque globos confuso intexere Cœlo:
Fumantes coëunt nubes, nouus irruit imber;
Sulfura cum flammis flagrantibus æstuat æther,
Exustus crepitat [19] liquidis ardoribus aër.
Hinc habet in falso de vero fabula famam,
Solis progeniem currus optasse paternos,
Nec valuisse leuem puerum frenare superbos
Iouis equos, arsisse orbem; tunc fulmine raptum
Aurigam illicitum, planctum mutasse sorores.
[20] Viderit Eridanus, si qua illic populus albet,
Aut si quis plumas senio modulatior ales:
Hîc aliter versæ mœrent miracula formæ.
Namque comes coniux [21] heu me male tū quoque legis
Fœmina non patiens, diuina ad murmura Cœli
Audaces oculos ne quicquam sola retorsit,
Non habitura loqui quod viderit; & simul illic
In fragilem mutata salem, stetit ipsa sepulchrum;
[22] Ipsáque imago, sibi formam sine corpore seruans;
Durat adhuc etenim nuda statione sub æthram,
Nec pluuijs dilapsa situ, nec diruta ventis.
Quinetiam si quis mutilauerit aduena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet;
Dicitur & viuens alio iam corpore, sexus,

Munificos

Munificos solito[23] *dispungere sanguine menses.*
Nusquam sunt Sodomi, nusquam illorum impia lucent
Mœnia, cum Dominis domus omnis inops ita nusquam:
Tota rogus regio est; hinc atro horrore fauillæ,
Hincque situ cano cineres incendia signant.
Occidit illa prior feritas (quam prospiciens Loth)
Nullus arat frustra piceas fuligine glebas.
Semiperempta etiam si qua illic iugera, lætas
Autumni conantur opes;[24] *facile optima sese*
Promittunt oculis, pira, persica,[25] *& omnia mala,*
Donec carpantur: nam protinus[26] *indice tactu,*
Soluitur in cinerem, fit vana fauilláque pomum.
Sic igitur cælo pariter terráque sepultis
Nec mare viuit ibi, mors est maris illa quieti;
[27] *Quod nullus animat per anhela volumina fluctus,*
Quòque etiam patrio nusquam suspirat ab austro;
[28] *Quódque nequit proferre aliquā de gurgite gentem*
Squamigeram, læuíve cuti vel cortice septam,
Vel crispam concham, aut duplici compagine clausam.
Solum illic propria mentitur fruge bitumen,
Exusti siligo maris; quod viuidus ardor
Subter stagna coquens de sulfuris & salis æstu,
Temperat, inque picem dat terræ hærere marinam:
Inuehitur proprio cum tempore[29] *pingue crematæ*
Virus aquæ, spumisque cutis super æquora nigra
Texitur. Appellunt queis est ea raptio mercis,
Accliuant laterum læues libramine lembos,
[30] *Vt semel impositam doceant conscendere venam:*
Nam se sponte leuans adnabit inertis ad ora
[31] *Nauigij, pressúmque dabit præ munere largo,*
Ni plaga contigerit quam mensis fœmina vestit.
Ecce aliud monstrum pelagi de clade notatur:
Cuncta illic immissa natant; natura recessit
Mergendis data corporibus; si denique testa
Luciferam narem sistens qua spiritus igni est
[32] *Velificauit apex, flamma si flamma perempta est,*
Ibit subter aquas destructio naufraga lucis.
Hæ Sodomûm & Gomorûm signatæ in sæcula pœnæ
Gentibus iniustis,[33] *queis pectora dura timorem*
Deseruere Dei, cælestiá iura tueri,
Inque vnum rerum Dominum sperare docebant.

ADNOTATIONES IN SODOMAM.

1. Vindice diluuio] *Rectè sic Morelius, pro eò quod Fabricius:* Iudice diluuio.

2. Hactenus haud liquido] *Contra hoc Fabricius, quàm Morelius.* Hactenus &c, *quia commemorat pactum Dei de non excidendo posthac orbe per diluuium.*

3. Excidio iam non imbres] *Morelius rursum ita melius, quam alter:* imbrem.

4. ardentibus vri Flammis] *Hoc denuo Fabricius, vt carmen constet, pro:* facibus; *Cauchius censebat legendum:* fascibus, *non male.*

5. patiens vbi criminis ætas] *Videtur desiderari versus vnus.*

6. Vnus erat meminisse Deum] *Græcismus.*

7. conquesta rudendum] *Obscurum est hoc, quomodo & illud:* pacta libido, *pro libidine Sodomitica; item versus ille:* Quo luxus genitura vocat, &c.

8. protracto corpore reptant] *Pulchre sic Morelius, pro eo quod Fabricius:* manant.

9. Dedo pater] *Fabricius:* cedo, *vtrum vis eligas.*

10. Transuena num rector Sodomorum vt ingerat iras] *Fabric.* Transuena corrector Sodomorum duplicat iras, *at illud placet.*

11. fertur in omnes] *Optime sic Fabricius, pro:* vehitur in omnes.

12. circumfosso iam caudice] *Placet cōtra hoc Morelij, pro eo quod Fabricius:* cum caudice.

13. multatur lumine diro] *Ita Fabric. pro eo quod Morel.* interdum lumine multant; *Quod non displiceret, si legatur:* interdiu.

14. Chaldæam educere gētem] *Fabr.* Chaldæum educere saluum, *sed illud est elegantius, & sequens versus apud illum desideratur.*

15. atque hæc vbi cætera mandant] *Fabricius:* atque hæc tibi cætera mando, *verum non placet.*

16. Illi fauere precanti] *Sic ex varia lectione hunc locum restituo. Fabricius habet:* Illi fauere petenti, *Morel. verò:* mihi fauere precanti.

17. Segor inde loco nomē] *Fabric.* Inde Segor vico; *perinde est, vtrum legas.*

18. includere lucem Cœptans] *Fabr.* luce, *nō rectè.*

19. liquidis ardoribus aër] *Fabricius:* æther, *vtrobique.*

20. Viderit Eridanus]*Optime sic Morel. pro eo quod Fabricius:* Videris heu dirum, *Præterquam enim quod:* Viderit, *Cypriano familiare sit, in Eridanum decidisse Phaetōtem de quo loquitur, ferūt poëtarum fabula.*

21. heu me, male tum quoque legis Fœmina non patiens] *Rectè & istud Morel. pro eo quod altere* heu lethum, metaque legis.

22. Ipsaque imago, sibi formam sine corpore seruans] *Contra hoc rectius Fabricius, quam ille:* Ipsa & imago sibi forma sine carne reseruans.

23. dispungere sanguine menses] *Rursum hoc rectius Morel. quam alter:* depungere, *Nam & supra dixit:* dispungit amicos, *& est Phrasis Cyprianica.* (quam prospiciens Loth) *Etiam hic videtur versus vnus desiderari.*

24. facile optima sese Promittūt oculis]*Placet & hæc lectio Morelij, præ illa Fabricij:* facile esse se opima.

25. & omnia mala] *Itidem & istud, pro eo quod Fabricius:* mella.

26. indice tactu] *Forte legi oportet:* tactum.

27. Quod nullus animat per anhela volumina fluctus] *Fabric.* Idque animat nullus, &c. *Verum prius genuinū videtur quia sequitur:* Quodque, *produxerunt enim veteres nonnūquam: s. in fine dictionis, quare neque placet vt cum Morelio legatur:* nullos.

28. Quodque nequit proferre]*Fabric.* Quodque cauet, *minus rectè.*

29. pingue crematæ] Virus aquæ,] *Eleganter*

tior est & hæc Morelij lectio, quã alterius: crematũ.

30. Vt semel impositam doceant cõlcendere venam] *Fabric.* imposita vena.

31. adnabit inertis ad ora Nauigij] *Placet & hoc Morelij, pro:* annabit mercis ad ora. *Hoc autem significat ita hærere bitumen nauigijs, vt solui non possit nisi menstruo fœmineo, cuius rei locuples testis est Ioseph de bello Iudaico lib. 5. cap. 5.*

32. Velificauit apex] *Cauchius censet legendũ:* Velificabit, *sed neque hoc locum perspicuum reddit.*

33. Queis pectora dura timorem Deseruere Dei] *Hoc ex coniectura Cauchij, pro:* corpora dura.

AD SENATOREM EX CHRISTIANA RELIGIONE AD idolorum seruitutem conuersum.

ARGVMENTVM.

SEnatorem grauiter increpat, quod antea Christianus & Consul, Isidis seu matris Deûm sacerdos fieri non sit veritus. Hortatur itaque, vt saltem in senectute resipiscat. Porro cuiuscunque sit, vetusti Auctoris esse patet, quod adhuc tunc vigerent Isidis illa sacra: fortaßis etiam Tertulliani.

QVum te diuersis iterum vanisque viderem
Inseruire sacris, priscóque errore teneri;
[1] *Obstipui monitus: quia carmina semper amasti,*
Carmine respondens, properaui scribere versus;
Vt te corriperem, tenebras præponere luci.
Quis patiatur enim, te matrem credere magnam
Posse deam dici, rursúsque putare colendam,
Cuius cultores infamia turpis inuric?
[2] *Namque sacerdotes tunicis muliebribus idem*
Interius ritum cultu interiore fatentur;
Idque licere putant, quod non licet: vnde per orbem
Leuiter incedunt, mollita voce loquentes,
Lapsatósque tenent extenso pollice lumbos,
Et proprium mutant vulgato crimine sexum.
Cúmque suos celebrant ritus, his esse diebus
Se castos memorant: at si tantummodo tunc sunt
Vt perhibent, casti reliquo iam tempore quid sunt?
[3] *Sed quia coguntur saltem semel esse pudici,*
Mente fremunt, lacerant corpus, funduntque cruorem.
[4] *Quale sacrum est verò quod fertur nomine sanguis?*
Nunc etiam dicis, quod te non fecerit ætas,
Sed tua relligio caluum: caligáque remota
Gallica, sit pedibus molli redimita papyro.
Res miranda satis deiectáque culmine summo,
Si quis ab Isiaco Consul procedat in orbem,
Risus oris erit: quis te non rideat autem,
Qui fueris Consul, nunc Isidis esse ministrum?
Quodque pudet primo, te non pudet esse secundo;
Ingeniúmque tuum turpes damnare per hymnos
Respondente tibi vulgo & lacerante Senatu.
Téque domo propria victum cum fascibus ante,
Nunc quoque cum sistro faciem portare caninam.
[5] *Hæc tua humilitas, sed humilitatis imago est.*
Æ libus illa tuis semper monumenta manebunt.
Rumor & ad nostras peruenit publicus aures,
Te dixisse: Dea erraui, ignosce, reliqui.
Dic mihi si valeas, cùm talia sæpè rogares,
Et veniam peteres; qua tecum, verba locuta est?
Verè mente cares, sequeris qui mente carentes.
Hæc iterum repetis, nec te delinquere sentis.
Quid mereare vide: minus esses fortè notandus,
Si tantum hoc scires, & in hoc errore maneres:
At cum vericolæ penetraueris ostia legis,
Et tibi nosse Deum paucis accesserit annis;
Cur linquenda tenes, aut cur retinenda relinquis?
Nihilque colis, dum cuncta colis; nec corde retractas
Vera quid à falsis, quid ab vmbris lumina distent.
Philosophum fingis, cùm te sententia mutet:
Nam tibi si stomachum popularis mouerit aura;
Et Iudæus eris, totúsque Incertus haberis.
Indulge dictis, sapientia non placet alta:
Omne quod est nimium contra cadit: vnum operantur,
Et calor & frigus: sic hoc, sic illud adurit;
Sic tenebræ visum, sic sol contrarius aufert,
Et pariter lædunt gelidum feruénsque lauacrum,
Esca alitur corpus, corpus corrumpitur esca;
Vimque suam minuit, si quid protenditur vltra.
Denique si sedeas, requies est magna laboris;
Si multum sedeas, labor est. Maro nanque Poëta
Pro pœna posuit: [6] *sedet, æternúmque sedebit*
Infelix Theseus; semper nocet vtile longum;
Prandia longa nocent, ieiunia longa fatigant:
Sic nimium sapere stultum facit improba secta.
Medea sic docuit, moderamen amabile dixit.
Sed tu nec sectam modo, nec moderamina curas;
Mens autem stabilis nullo peruertitur æstu,
Ipsáque simplicitas nunquam mala cogitat vlla.
Hinc sincera fides æterna fide fruetur:
Et contra dolus longo cruciabitur igni.
Elige quid velis, vt digna piacula vites.
Sic tamen hanc veniam mereatur creditor inquam.
Vt leue crimen erit, si nolis noscere vera;
Non leue crimen erit, si cognita vera relinquas.
Sed te correctum forsan matura senectus
In melius reuocat satiatum erroribus istis;
Tempus enim mutat mala, digerit omnia tempus.
Tunc igitur cum te consulta reduxerit ætas,
Disce Deo seruare fidem, ne fortè bis vnum
Incurras lapsum; quia verè dicitur illud:
Qui pedis offensi lapidem vitare secundo
Nescit, & incautus iterum vexauerit artus;
Imputet ipse sibi, [7] *nec casibus imputet vllis.*
[8] *Corrige delictum si lumine, corrige mentem.*
Sufficit peccare semel, desiste vereri:
Non erit in culpa quem pœnitet ante fuisse.

ADNOTATIONES.

1. Obstipui monitus] *Lego:* monitus, *pro eo quod erat:* motus; *mallem etiam legi:* Obstupui, *nisi alibi legeretur apud Cyprianum:* mens obstipuit.

2. Nanque sacerdotes tunicis muliebribus idem] *Obscurus locus & quantum apparet corruptus.*

3. Sed quia coguntur saltem semel] *Puto ex*

vitio

vitio operarum legi: saltim, *apud Morelium.*

4. Quale sacrum verò est quod fertur nomine sanguis] *Etiam hoc carmen obscurum.*

5. Hæc tua humilitas] *Etiam hic auctor more veterum:* h, *pro consonante vtitur, de quo vide Bedam de arte metrica, nisi fortè legendum sit:* Hęc non humilitas.

6. sedet, æternumque sedebit infelix Theseus] *Prorsus ita legendum, nam ita legitur apud Maronem quem citat, Aeneid. 6.*

7. Nec casibus imputet vllis] *Etiam hoc lego ex coniectura pro:* illis.

8. Corrige delictum fidamine] *Noua vox.*

HYMNVS CYPRIANI DE PASCHA DOMINI.

ARGVMENTVM.

VBi Crucis, Resurrectionis, & Ascensionis mysteria paucis attigit; baptismū in hebdomada Paschæ celebrari consuetum, pulchris metaphoris concelebrat. An autem Cypriani sit, dubitare me faciunt Ms. cod. Dunensis & Cornelij Gualteri, quorum hic prorsus ascribit Victorino, ille verò sic habet sub hymni finem; Calij Cypriani Episcopi & Martyris hymnus de pascha Domini nostri Iesu Christi explicit, aut certè secundum quosdam Victorini Pictabionensis Episcopi. Ex quorum etiam vtroque & Anglico codice titulum descripsimus: DE PASCHA; *pro eo quod Morelius:* DE CRVCE, *inscribit, & Fabricius:* LIGNVM VITAE.

EST *locus ex omni*[1] *medium quem credimus orbe,*
Golgotha Iudæi patrio cognomine dicunt:
Hic ego,[2] *de sterili succiso robore lignum*
Plantatum, memini fructus genuisse salubres,
[3] *Non tamen hos illis qui se posuere Colonos*
Præbuit; externi fructus habuere beatos.
Arboris hæc species vno de stipite surgit,
Et mox in geminos extendit brachia ramos;
[4] *Sicut plena graueis antennæ carbasa tendunt,*
Vel cum disiunctis[5] *iuga stant ad aratra iuuencis.*
Quod tulit hoc primo, maturo semine lapsum
Concepit tellus: Mox hinc mirabile dictu,
Tertia lux iterum terræ superisque tremendum
Extulerat ramum vitali fruge beatum.
[6] *Sed bis vicenis conformiter ille diebus.*
Creuit in immensum, cœlumque cacumine summo
Contigit, & tandem sanctum[7] *caput abdidit alto.*
Dum tamen ingenti bissenos pondere ramos
Edidit, & totum spargens porrexit in orbem;
Gentibus vt cunctis victum vitámque perennem
Præberent, mortémque mori qui posse docerent.
Explicitis etiam mox quinquaginta diebus
Vertice de summo diuini nectaris haustum
Detulit in ramos[8] *cœlestis spiritus aura:*
Dulci rore graues manabant vndique frondes.
Ecce sub ingenti ramorum tegminis vmbra
Fons erat: Hic[9] *nullo casis turbante serenum,*
Perspicuis illimis aquis;[10] *& gramina latos*
Fudebant circum vario de flore colores.
Hunc circum innumeræ gentes populique coibant;
Quam varij generis, sexus, ætatis, honoris,
Innuptæ nuptæque simul, viduæque nurúsque,
Infantes, puerique, viri, iuuenésque, senésque,
Hic vbi multigenis flexos incumbere pomis
Cernebant ramos, auidis attingere dextris
Gaudebant madidos cœlesti nectare fructus.
Nec prius hos poterant[11] *cupidis decerpere palmis,*
Quam lutulenta via vestigia fœda prioris
[12] *Detererent, corpúsque pio de fonte lauarent.*
[13] *Ergo diu circumspatiantes gramine molli,*
[14] *Suspiciunt alta pendentes arbore fructus:*
Tunc si quæ ex illis delapsa putamina ramis,
Et dulces multo[15] *rorantes nectare fructus.*
Vescuntur, veros optantes sumere fructus.
Ergo vbi cœlestem cœperunt ora saporem,
Permutant animos,[16] *& mentes perdere auaras*
[17] *Incipiunt; dulcíque hominem cognoscere sensu.*
Insolito multis stomachum mouisse saporem
Vidimus; & fellis commotum molle venenum,
Reiecisse bonos turbata mente sapores:
Aut auide sumptum non dilexisse, diuque
Et male potatum tandem euomuisse saporem
Sæpe quidem multi renouatis mentibus ægros
Restituêre animos, & quæ se posse negabant,
Pertulerant, fructúmque sui cœpêre laboris.
[18] *Multi etiam sanctos ausi contingere fontes,*
Discessere iterum subito, retroque relapsi,
Sordibus & cœno mixti voluuntur eodem.
[19] *Multi vero bono portantes pectore, totis*
Accipiunt animis, penitusque in viscera condunt.
[20] *Ergo quique sacros possunt accedere fontes,*
[21] *Septima lux reparans optatas sistit ad vndas,*
Tingunt in liquidis ieiunos fontibus artus
Sic demum illuuiem mentis, vitaque prioris
Deponunt labem, purásque à morte recudunt
Illustres animas,[22] *cœlique ad lumen ituras.*
Hinc iter & ramos, & dulcia poma salutis:
Inde iter ad cœlum per ramos arboris altæ.
Hoc lignum vitæ cunctis credentibus.[23] *Amen.*

ADNOTATIONES IN Hymnum de Pascha.

1. medium quem credimus] *Anglicus cod. cum Fabricio:* medius, *at prius habent Dunensis & Cornelij Gualteri codices & placet magis, Fabricius verò solus legit:* cernimus.

2. de sterili succiso robore] *Neque hoc placet quod habet Fabricius:* succisum.

3. Non tamen hos] *Econtrario arridet hæc eius lectio, pro eo quod alij:* hoc, *vel;* hic; *aliud censeo de eo quod legit:* colonis, *cum Dunens. cod. in margine, pro:* colonos.

4. Sicut plena graueis antennæ] *Istud habeo ex varia lect. legentibus Angl. cod. & Fabricio:* graues *alijs verò:* grauis; *pro* sicut, *Gualt. cod. minus rectè:* Sic vbi.

5. iuga sunt ad aratra] *Fabric.* stant, *Anglicus cod.* ab arante, *sed illud placet.*

Sed bis

16. Sed bis vicenis conformiter ille] *Anglic. cod.* confirmato ille, *Fabr.* Firmatus & ille.

7. caput abdidit alto] *Rectius hic Fabric. quàm cæteri:* alte.

8. cœlestis spiritus aura] *Istud contra rectius alij quàm Fabric.* auræ.

9. nullo casu turbanse serenum] *Sic optimè Angl. & Gualt. cod. pro eo quod alij:* sereno, *& Fabric.* serenus.

10. & gramina circũ fundebant lætos] *Ang. cod.* & gramina lætos fundebant circum.

11. cupidis decerpere palmis] *Rursum hic cod. Gualt.* auidis.

12. Detererent] *Anglic. cod.* detegerent.

13. Ergo diu circũspacientes gramine molli] *Idem:* circumspicientes gramine mali, *sed non placet.*

14. suspiciunt] *Optimè sic idem cod. pro:* suscipiunt.

15. rorantes nectare fructus] *Fabricius minus rectè:* frondes.

16. & mentes perdere auaras] *Quum ex verbis bis satis constet, desiderari versum saltem vnum atque alterum; non dubito quin gemini sint versus sex sequentes quos solus habet Fabricius, hoc initio.*

17. Incipiũt, dulcique hominem cognoscere sensu. Bertulerant] *Solus Morelius:* Pertulerunt.

18. Multi etiam sanctos ausi contingere fontes] *cod. Gualt.* sacros.

19. Multi vera bono] *Ita Morelius; quod malo, quam id quod habent alij:* Multi verò.

20. Ergo quique sacros] *Fabric. & Anglic. cod.* qui sed quique, *pro:* quicunque, *veteribus vsitatum.*

21. Septima lux reparans] *Optimè sic Anglicus codex pro eo quod Morel.* Et quos septima lux, *aut Fabr.* Septima lux illos.

22. cælique ad lumen ituras] *Sic Ms. omnes pro eo quod est:* limen, *apud Morel. & Fabric.*

23. Amen] *Dunensis & Gualt. cod.* Amen.

ORATIO CYPRIANI pro Martyribus.

ARGVMENTVM.

Orationis breuitas ita testatum facit argumentum, vt pluribus non sit opus; Cypriano autem constanter hanc ascribunt non modo Manutij & Morelij Ms. cod. sed etiam Anglicus, Affliginiensis, Marchinensis, ac Dunensis: quorum tamen nullus adijcit: PRO MARTYRIBVS. *Certè etiam stilus à Cypriano non est alienus.*

HAGIOS, Hagios, hagios, sancte sanctorum, pater patrum nostrorum, De' Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob, Deus Apostolorum, Deus prophetarum, Deus virginũ, [1] Deus bene viuentiũ, Deus credentium, Deus & pater domini nostri Iesu Christi filij tui; te inuocam' supplices, pariter & deprecamur' fili vnigenite, qui ex ore altissimi procreatus es ante mundi dispositionem, & ex Mariæ sanctæ virginis vtero per mysterium editus, orantibus nobis, sancti desiderij spiritale incrementum, & integritatem cordis præstare dignare, vt lauacro salutari recreatum pectus[3] à delictis carnalibus incolume persistat. Petimus fide illibata, mente incorrupta, deuotione robusta, operatione, seu di lectione continua; vt in ecclesia sancta tua nos florere permittas: quoniam tibi flectimus genua, & curuamus ceruices, cui angeli & archangeli, millia millium martyrum, chorus Apostolorum, & prophetarũ gloria exultant, [4] cui omnes aues canũt laudes, linguæ confitentur cœlestiũ, terrestrium & infernorũ: tibi omnes aquæ in cœlo, [5] & sub cœlo confitentur; te in sensibilia sentiũt: tu es solus, & præter te [6] & extra te nemo. Te quæsumus Domine pater omnipotens, qui [7] soli filio conspicabilis es, [8] cuius angeli & archãgeli obtẽperant tibi Domine pater te oramus, vt tribuas nobis mẽtem integram, [9] innocentiam puram, sinceritatem deuotã, conscientiam sanctam, puram, sobriã, castam, contra omnes insidias sæculi gloriosa fide degentem: contra diaboli minas, & carnales illecebras munitum pectus concedas; ne violenti & cruenti hostis letalibus laqueis implicemur, [10] vt signum salutis æternæ incolume perferamus. Pelle à nobis omnem sæculi illuuiem, [11] omnemque diaboli persuasionem. Laqueetur, concidat, [12] & superetur à nobis, & amoueatur, sicut à Sarra famula tua Asmodeus dæmon nequissimus, extinctus per angelum tuum sanctũ Raphael. Et sicut Tobiæ affuisti, ita mihi adesse digneris. Et vt tribus pueris in camino, & Danieli misericordiam prestitisti: sic circa nos famulos tuos facere digneris. Qui mortuos suscitasti; [13] cæcos illuminasti; surdis auditũ, mutis eloquia, claudis gressum, leprosis sanitatem dedisti: ita & da famulis tuis; qui te tota virtute mẽtis credimus natum, passum, venturũ iudicare viuos & mortuos. Assiste nobis, sicut apostolis in vinculis, Teclæ in ignibus, Paulo in persecutionibus, Petro in fluctibus. Qui sedes super septẽ thronos ad dexteram patris, respice nos & libera nos de æternæ mortis interitu: vnus in vno, pater in filio, filius in patre, spiritus sanctus, per quem, & cũ quo est tibi in sancta Ecclesia honor, virtus, claritas, maiestas, potestas, benedictio, immortalitas, & nunc & in æternum, semper & in omnia sæcula sæculorum, Amen.

Tob. 8. Dan. 3. 6. & 14.

ADNOTATIONES IN orationem pro martyribus.

1. Deus bene viuentium] *Hoc adieci ex Morelio, in cæteris desideratur.*

2. fili vnigenite] *Ex eodem & istud. In cæteris lectionem vulgatam & Ms. nostrorum retinuimus, pro eo quod ipse legit:* & sapientia patris quæ ante omnia sæcula ex corde patris nata es, & ex tempore carnem sine peccato induisti, ex virgi-

 nali

nali vtero & sanctiss. Beatæ & gloriosæ virginis Mariæ, da supplicantibus nobis. *Reposuimus tamen ex eodem quod sequitur:* sancti desiderij spiritale incrementum, *pro eo quod vulgo legitur duntaxat:* desiderium animæ.

3. à delictis carnalibus] *Cum Cauchio adiecimus particulam:* a.

4, cui omnes aues canunt] *Sic tres Ms. nostri. & Cauchius, pro:* cantant.

& sub cœlo] *Ex iisdem adicio:* &.

6. & extra te] *Istud addidi ex Morelio, vbi tamē vitio operarum legitur:* neque.

7. soli filio conspicabilis es] *Ms. omnes & vet. exc.* conspectabilis, *verum illud placet, quod similiter dixerit Prudentius:* coram refulsit ore conspicabili.

8. cuius angeli & archangeli obtemperant tibi] *Placet hæc Ms. cod. lectio, præ vulgata:* cui angeli & archangeli obtemperant, & tibi.

9. innocentiam puram] *Morelio rursus acceptā debemus vocem:* puram, *& paulopost vocem:* hostis, *vbi legitur:* cruenti hostis, *alibi desideratas.*

10. vt signum salutis æternæ incolume perferamus] *Iisdem penè verbis vtitur etiamnum Ecclesia in ceremoniis baptismi.*

11. omnemque diaboli persuasionem. Laqueetur] *Grauius legit:* omnisque diaboli persuasio liquescat. *Verum illud habent Ms. cum veteri excus.*

12. Et superetur à nobis] *Rectè & hoc Morelius, pro:* separetur. *Consentit Dunen. cod. in margine.*

13. cæcos illuminasti] *Cum Ms. omisimus particulam:* &.

ORATIO CYPRIANI QVAM SVB DIE PASSIOnis suæ dixit.

ARGVMENTVM.

NEque hic Argumento est opus. Cypriano verò ascribunt hanc orationem eodem titulo Ms. cod. Anglicus, Affliginiensis, March. ac Dunensis, cum veteri excus. Consentaneus est etiam, immo idem est vtriusque Orationis stilus, & Orationis in actu passionis fit mentio.

DOMINE[1] Sancte pater hagios, Deus hagie, & hagie Deus meus, quis enim maior te? tibi gratias & laudē refero[2] Deus Abrahæ, & Deus Isaac, & Deus Iacob, De[us] patrū nostrorū, Deus Apostolorum, & Deus prophetarum, & Deus martyrum, qui fuisti[3] ante mundi dispositionem, Deus viuorum, venturus iudicare viuos & mortuos: qui es Deus verax, qui sedes super Cherubin & Seraphin[4] sedem honoris tui,[5] & prospicis abyssos: qui vides cuncta priusquam nascantur;[6] qui habes potestatem occidere & rursus restituere; qui habes potestatē de arido viride facere. Tu omnium Dominus dominator, libera me ab hoc sæculo, & exaudi

Dan. 3.

me orantem, sicut exaudisti filios Israël de terra Ægypti, & nō tibi crediderunt, nec famulo tuo Moysi. Væ peccatis meis. Cùm eleuaueris confringere terrā, sub qua fissura petrarum me absconsurus sum[7] ab ante virtutem tuam? Cui Matth. 25.
monti dicturus sum, cade super me; & cui colli, tege me ab ante metum Domini, cùm te leuaueris confringere terram. Rogo, Domine, subueni mihi: noli secundum actum meum me iudicare:[8] nihil enim in præceptis tuis parui. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Ionam de vētre Iona 2.
ceti; sic exaudias me, & eiicias me de morte ad & 3.
vitā. Sicut Niniuitæ induerunt cinerem & cilicium, & pœnitentiā egerunt[9] ante dominum. Exomologesin facienti ante conspectum tuum pro vniuersis peccatis meis, qui es amator pœnitentiæ, miserere mei. Sed & Dauid dicit: Domi- Psal. 50.
ne propter nomen tuum dele peccatum meum. Et ego deprecans maiestatem tuam, dele vniuersa peccata mea, & exaudi me orantem, sicut audisti tres pueros de camino ignis, Ananiam, Dan. 3.
Azariam, Misaëlem: & misisti angelum tuum cum nimbo roris,[10] & confusus est Nabuchodonosor præpositus regni: quoniā tu es rex regnantium, & dominus dominātium, qui solus 1. Tim. 6.
habes immortalitatē, & lucem habitas inaccessibilē, quā nemo hominum videt, nec videre potest. Exaudi me orātem, sicut exaudisti Danie- Dan. 14.
lem de lacu leonum: & misisti Abacuc prophetā, & attulit ei prandium, & dixit: Prande prandium, quod tibi misit Deus. Et dixit Daniel: Nō relinquet Dominus quærentes se. Exaudi me orantē, sicut exaudisti Tobiam & Sarram dum Tob. 3. 8.
orarent[11] in atrio domus suæ: tunc obtulit pro 11. & 12.
eis Raphaël angelus orationes eorum: sic & tu exaudias preces meas, & admittas ad aulam sanctam tuam orationes meas,[12] & cōtinenter mittas angelum tuum, qui deleat vniuersa delicta mea, sicut delesti spiritum immundum à Sara filia Raguel: & illumines cor meum, sicut illuminasti oculos Tobiæ. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Susannā inter manus seniorū, sic me Dan. 13.
liberes ab hoc seculo, quia tu es amator puræ cōscientiæ. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Ezechiam regem Iudæ & delesti ab eo infirmi- 4. Reg. 20.
tatem: sic & à me auferas infirmitatē carnis, & augeas mihi ad fidē sicut illi auxisti annos quindecim ad vitam. Libera me de medio sæculi huius, sicut liberasti Teclam de medio amphitheatro, libera me ab omni infirmitate carnis meæ. Te deprecor pater maiestatis, qui in fine temporum misertus es nostri, mittens nobis Iesum Christum filium tuum Dominum Deum saluatorem nostrum, natum ex Maria virgine de Luca 1.
Spiritu sancto, annunciante Gabriele angelo, per quem nos liberasti de periculo mortis imminentis. Et te deprecor filium Dei viui, qui fecisti tanta mirabilia, qui in Cana Galilææ de Ioan. 2.
aqua vinum fecisti, propter Israël; qui cæcis oculos aperuisti; qui surdos audire fecisti; qui paralyticos ad sua membra reuocasti: qui soluisti

linguas

linguas blesorum; dæmonio vexatos sanasti;
claudos currentes fecisti velut ceruos: mulie-
rem de profluuio sanguinis liberasti; mortuos
suscitasti; super aquam pedibus ambulasti; qui
Petro labenti manum tradidisti; qui mare fun-
Iob. 38. dasti, & terminum ei posuisti, & dixisti: Huc-
usque venies, & hic te confringes in virtute
tua. Te deprecor filium Dei viui propter vni-
uersa commissa mea, qui es in cęlis filius in patre
& pater in te in sempiternum, qui sedes super
Cherubin & Seraphin sedem honoris tui. Tibi
assistunt angeli, archangeli, numerus innume-
rabilis, timentes & pauentes honorem & vir-
tutem tuam, clamantes voce magna & dicen-
Apoc. 4. tes: Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus
Sabaoth. Tu ipse nobis testamentum fecisti:
Matth. 7. Petite, & accipietis; pulsate, & aperietur vobis.
Quodcunque à patre meo petieritis in nomine meo, ego à patre peto vt accipiatis. Ego peto vt accipiam; quæro vt inueniam; ego pulso, vt aperiatur mihi; ego in tuo nomine peto, vt tu à patre petas, & detur mihi. Paratus sum propter nomen tuum victimam sanguinis fundere, & quodcunque tormentum sustinere. Tu es, Domine, adiutor meus & defensor: defende me ab aduersario meo. Angelus tuus lucis protegat me, quoniam tu dixisti; quod credentes petieritis per orationem, dabitur vobis. Omnis homo mendax, tu es verax. Sicut tu repromisisti, potestatem habes, Domine, dare mihi omne sacramentum tuum cæleste, vt dignus sim faciem sanctorum tuorum videre. Spiritus in me operetur, voluntas tua in me fiat: quoniam tibi spopondi omnibus diebus vitæ meæ, qui passus es sub Pontio Pilato bonam confessionem, qui crucifixus descendisti, & conculcasti aculeum mortis. Deuicta est mors, deuictus est inimicus diabolus. Tu resurrexisti à mortuis, & apparuisti Apostolis tuis, sedes ad dexteram patris: qui venturus es iudicare viuos & mortuos. Tu dominaberis, libera me de manu quęrētis animam meam. Per nomen tuū libera mē ab aduersaria potestate, vt opem des vincendi inimicum meum: quoniam tu es potēs assertor & aduocatus precum, & petitionum nostrarum animarum. Die ac nocte interpelles pro peccatis meis, orationem meam perferas ad patrem tuum. Et tu Domine sancte pater digneris respicere super preces meas, sicut respexisti super munera Abel. Digneris me liberare ab igne & pœna perenni, & ab omni tormento quod parasti iniquis: per bonū & benedictum Iesum Christum saluatorem nostrum, per quem tibi laus, honor virtus, gloria, in sæcula seculorum, Amen.

ADNOTATIONES IN orationem Cypriani, quam sub die passionis suæ dixit.

1. Domine sancte pater] *Grauius sic legit*: Domine sancte Deus hagios pater ad te leuaui animam meam Deus meus tibi gratias & laudes refero *verum vulgatam lectionem habent vetus excus. & Ms. vnū illud placet vt legatur*: resero *pro eo quod erat*: gero.

2. Deus Abrahæ] *Præmittit idē Grauius*: Deus patrum nostrorum, *quod vulgo postponitur. quantum apparet, quia sic fere vbique scriptura, sed nobiscū legunt Ms.*

3. ante mtndi dispositionem] *Idem habet* cōstitutionem, *at priùs legitur orat. præced. & in Ms. ac vet. excus. cod.*

4. sedem honoris tui] *Istud adijcio ex Grauio.*

5. & prospicis abyssos] *Morel. & Dunensis cod.* perspicis.

6. qui habes potestatem occidere] *Adijcio* occidere, *cum Morel. ex Ms. Adijcit autem præterea Grauius* qui habes potestatem mortificare & rursum viuificare, *sed non placet; alioqui enim bis id ipsum repeteretur. Ex ipso tamen addidi illud*: & de viridi aridum.

7. ab ante] *Mirum est, constāter legere illud*: ab. *Ms. omnes vtrobique.*

8. nihil enim in præceptis tuis parui] *Morel. non habet*: in.

9. ante dominū] *Hoc rursum ex Grauio. Omisimus vero cū Ms. paulopost vocabulam*: &, *superfluā.*

10. & cōfusus est Nabuchodonosor] *Grauius non male*: confessus] *At illud habent Ms.*

11. in atrio domus suæ] *Antiqui quidam codices Morelij*: in cubiculo.

12. & continenter mittas] *Grauius*, continuo, *sed contra Ms. cod. fidem.*

13. & delesti ab eo infirmitatem] *Grau. in margi. ne,* eruisti.

14. Sicut liberasti Teclam de medio amphitheatro] *Priori oratione, ignium Teclæ hic Amphitheatri meminit, Sācta enim Tecla Apostoli Pauli discipula, primum ignes, deinde leones in Amphitheatro, solo crucis signo euasit illæsa, postmodum tamen martyrium Iconij passa. Vide Metaphrasten.*

15. qui fecisti tanta mirabilia] *Morel. quidam cod*: magnalia.

16. Sedem honoris tui] *Ex Morel. adiecimus*: sedem omne sacramentum tuum cæleste] *Hic adijcio ex Ms.* tuum.

17. die ab nocte interpelles; *Solus Manutius*: interpellas.

DE SINGVLARITATE Clericorum Origenis iuxta quosdam.

ARGVMENTVM.

Singularitatem Clericorum, hoc est, vitam singularem seu solitariam sine consortio vllius feminæ, ex reuelatione diuinitus sibi facta, & scripturis compluribus inculcat; tum propter periculum incontinentiæ, tum ad euitanda scandala. Atque adeo & in cōuentu sacrorum & in visitationis ac exhortationis mu

nere apud feminas obeundo, seueritatem & omnem honestatem clericis visitatam esse debere. Frustra verò eos in sui patrocinium adferre exempla Heliæ, Christi, ac Apostolorum, quum ad sanctitatem eorum non perueniant: & certè si non alia familiaritate cum feminis quam illi vtantur, nihil esse periculi. Turpe proinde esse & indecorum, quod cum sæpe mariti cum vxoribus cõtinentiam voueant, clerici sine feminis habitare nolint. Non alias igitur in domum à clericis vult asciscì feminas, quàm matrem, filiam, sororẽ, vel cognatam, Cæterum Origeni librum hunc adscribunt, teste Morelio, Landulphus à Columna in Breuiario historiali, Lazardus Cælestinus, & Antoninus cum Vincentio Bellouacensi in Summa histor. Immo ne quis de alio libro illos loqui opinetur, ipsa verba prolixè citant. Accedit, quod disertis verbis auctor mentionem facit, nec omnino videtur improbare eos, qui seipsos reuera castrant propter regnum Dei. Quod ab ipso factum, locuples testis est Euseb. Ecclesiast. hist. lib. 6. c. 6. ac eum secutus Niceph. lib. 5. cap. 8. Ioannes etiam Zonara Annalium Tom. 2 ad imperium Seueri. Pro eodem faciunt Græcismi frequentissimi, qui ex Græco translatum arguunt. Quare rectè censuit Erasm. Cypriani non esse: ego tamen translatum censeo iam inde ab ea ætate, ob schemata & phrases quasdam eius ætatis.

PROMISERAM quidem vobis ante tempus epistolam, filij carissimi, quæ omnium morũ instituta de lege cõmendans, summatim omnia etiam contineret, quæcunque vniuersis clericis generaliter ad dirigẽdam regulam competunt disciplinæ.[1] sed quia nunc de feminarum commoratione vulgariter inter vos quidam [2]ad ignominiam deuoluti sunt, etiam de hac re specialiter vobis,[3] Domini correptione scribere compulsus sum: qui misertum me pro vestra negligentia cum seueritate corripiens, mandare præcepit, ne clerici cum feminis cõmorentur. Et licet hæc admonitio sola litterarum mearum auctoritate sufficeret, tamen ne me somniatorem
Genes.37. irrideat quisquam, sicut Ioseph fratres irriserunt, scripturarum addimus firmitatem; vt omnes sciant hoc etiam modo per reuelationẽ Dominum iubere, quod litteris cognoscitur ante iussisse; nec nos esse adulterantes verbum Domini, aut volentes iactanter de reuelationibus gloriari, sed sic ante conspectum Domini referendo non mẽtiri quod loquimur; sicut à Domino confidimus nos non audisse mendacium, præsumentes vocem Apostoli Pauli protestantis: Non enim sumus, inquit, sicut plurimi adul
2.Cor.4. terantes verbum Dei, sed ex sinceritate sicut ex Deo coram ipso in Christo loquimur. In dolore itaque maximo constituti de quibusdam putrefactis membris corporis nostri, & in gemitu[4] iacturam lamentantes Ecclesiæ, quæ per segnitiem nostram redigitur per dies singulos ad nimiam paucitatem; credimus nos ex parte aliqua subleuari, quod diligentiæ nostræ negligentia quorundam obesse non possit, quibus nunquam nostræ litteræ defuerunt, quæ per absentiam nostram frequentiam omnibus pensauerunt dissimulationis suæ: vt vnusquisque contemptor[5] reum semetipsum conscribat, nos autem libera fronte cõtemptoribus exclamemus,
quod Salomon confidenter exprobrat: Quoniã Prouer.1.
quidem vocabam, inquit,[6] & nõ obaudiebatis: & extendebam verba mea, & nõ intendebatis, sed irrita faciebatis mea consilia, meis autẽ increpationibus non intendebatis: itaque & ego vestrę perditioni superridebo. Gratulabor ergo aduersum vos,[7] cùm aduenerit vobis interitus, & cùm aduenerit vobis subito tumultus: euersio autem simul & procellæ, & cùm aduenerit vobis pressura & expugnatio. Erit enim cùm me inuocaueritis, ego autem non exaudiã vos. Quærent me mali, & non inuenient: oderunt enim sapientiam. Verbum autem Domini non assumpserunt, neque voluerunt meis consiliis intendere. Spreuerunt enim meas correptiones: ideoque edent viæ suæ fructus, & sua impietate satiabuntur. Ad vos nunc mea exhortatio conuertitur, quos nolumus experiri talia præcipiria ruinarum. Metuite quantum potestis eiusmodi casus exitia: & in ista subuersione labentium vos experimenta perterreant. Nimium præceps est qui transire contendit, vbi alium conspexerit cecidisse:[8] & vehementer infrenis est, cui non incutitur timor alio pereunte. Amator verò est salutis suæ, qui euitat alienæ mortis incursum. Et ipse est prouidus, qui sollicitus fit cladibus cæterorum: sicut
Salomon approbat dicens: Astutus videns ma- Prou.2.
lum puniri vehementer erudietur. Et iterum: Cadentibus impiis iusti vehementer terrebuntur.[9] Aduersaria est confidentia, quæ periculis vitam suam pro certo commendat. Et lubrica spes est, quæ inter fomenta peccati saluari se sperat. Incerta victoria est, inter hostilia arma pugnare. Et impossibilis liberatio est flammis circundari, nec ardere, quod Salomon non ne-
gat, dicens: Quis alligabit in sinu suo ignem, Prou.6.
vestimenta autem sua non comburet? Aut quis ambulabit super carbones ignis, pedes verò nõ comburet? Sic qui introierit ad vxorem proximi sui, non erit immunis: neque omnis qui tangit eam. Credite quæso vos, credite diuinæ fidei,[10] quinimo quam nostræ: quia omne quidquid pollicetur non potest fallere, dicente
Domino: Facilius est, inquit, cælum & terram Lucæ 6.
præterire, quam de lege vnum apicem cadere.
Et iterum: Cælum & terra transibunt, verba Matth.24.
autem mea non præteribunt. Ipsi ergo nos fallimus, quotiens inordinaliter credimus, æstimantes per fidem nostram legis pręcepta mutari: vt inter masculos & feminas speremus passim castitatem immobilem custodiri. Difficile quis venenum bibet, & viuet. Verendum est dormienti in ripa ne cadat, cùm dicat Aposto-
lus: Qui se putat stare, videat ne cadat. In hac 1.Cor.10.
parte expedit plus bene timere, quã male fidere. Et vtilius est infirmũ se homo cognoscat, vt

fortis

fortis existat,[11] quam fortis videri velit, & infirmus emergat. De qua re præsumptores obiurgat Apostolus dicens: Si quis putat se aliquid esse, cùm nihil sit, seipsum implanat. Pro certo implanator proprius suam animam decipit, qui non cauendo contraria, noxijs rebus semet ipse commiserit. Ille autem totius sibi consulit, qui circa malos semper infidus species quascunque noxias extimescit: quorum distantiam Salomon disseruit, dicens: Sapiens timendo declinabit ab omni malo: insipiens autem confidens sui miscetur iniquo. Magnum sapientiæ diuinæ consilium inuentum est, vbi timoris auxilio liberemur. Magna compendia prouidentiæ, vt aliquando fiat virtus & victoria per timorem. Magna remedia Dominus contulit ad salutem, vt habeat & timidus laudem, sicut Salomon repetit, dicens: Beatus vir qui veretur omnia per metum. Inæstimabilis Domini misericordia,[12] quæ vnicuique homini suā contulit gloriam: & incomprehensibilis pietas,[13] quæ secundū pugnas dedit & palmas: vt confitendo masculorum sæuitiam superemus, & timendo feminarum blandimenta vincamus; dummodo & de virtute & de infirmitate super nos Dominus gloriæ operetur: vt in omnibus & per omnia omnipotentem semet ipse testetur, diuidens differentias triumphorum; vt tam consilijs quam viribus à nobis bella vincantur, ne si vicerimus solius fidei fortitudine, contra Salomonem vacua essent opera sapientiæ. Nūc igitur sapientiæ arma gestanda, vbi feminei & virilis sexus certamen indicitur. vnde Salomō sic instruit, dicens: Prudentiam, inquit, fac notā tibi, vt te seruet à muliere aliena & pessima. Videte nunc prudentiam in isto bello, nō fidem nobis datam esse victricem, quæ nos timiditatis remedio liberasset: & contemplamini quæ sunt modo arma sumenda, si vultis habere legis auxilia. Estote timidi,[14] vt sitis intrepidi: & licet timor in certamine infirmitas esse videatur tamen secundum verbum Apostoli, virtus in infirmitate perficitur. Separamini deprecor, separamini contagione pestifera. Quantumcunque fuerit vnusquisque longius ab aduersis, tan tum non sentit aduersa. Minus voluptatibus stimulatur, qui non est, vbi frequentia est voluptatum. Et minus auaritiæ molestias patitur, qui diuitias non videt: si admittimus[15] Apostolum pollicentem: Qui volunt, inquit, diuites fieri, incidunt in tentationem[16] & in muscipulas, & desideria multa, & inutilia & noxia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Non aliter tentationibus subiacet, qui iunctus est feminæ; in qua nihil est aliud nisi quod feriat proximantem, aculeus peccati facta est forma feminea; & mortis cōdicio non aliunde surrexit, nisi de muliebri substantia. Quod Salomon ad nostram sollicitudinem memorat, dicens: A muliere factum est initium peccati, & propter hanc omnes morimur. Inde mortales tenemur,[17] nec timemus. Quid si iam immortales essemus? Per mulierem liberauit nos equidem Christus: sed vnde adhuc morimur formidare debemus. Tunc liberatio ipsa constabit in femina, si à nobis mors reuincatur, quæ per feminam venerat. Cæterum si adhuc per mulierem circa nos scandala dominantur, liberationis Christi fecimus procertò dispendium. Siquidem in futurum spes ista libertatis manet, quam fidei nostræ Christum credimus contulisse: vt tunc nobis omnino mulier nō noceat, cum & ipsa mors fuerit euacuata. Nam si modo putamus nos intentabiles esse muliebribus iaculis; quid ergo restat cælestibus regnis? Non immerito tales sensus Apostolus increpat, dicens: Iam satiati estis, iam diuites facti estis: sine nobis regnatis, & vtinam regnetis. Tempus ergo luctaminis adhuc geritur, & mors per feminam ahuc vsque grassatur. Mentior, si non videmus exinde interitus plurimorum. Quanti & quales episcopi & clerici simul & laici, post cōfessionum victoriarumque calcata certamina, post magnalia & signa vel mirabilia vsquequaque monstrata, noscuntur cum his omnibus naufragasse; cum volunt in naui fragili nauigare? Quantos leones domuit[18] vna muliebris infirmitas delicata, quæ cum sit vilis & misera,[19] de magnis efficit prædam? Quod Salomon loquitur dicens: Pretium meretricis tantum est vnius panis, mulier autem pretiosas animas capit. Ante nos ista tractantur, & nullis terroribus coërcemur; quid faceremus, si opinionibus tantummodo gestas historias audiremus? Sed hæc est semper incredulitas humanæ duritiæ, vt non solum audiendo, sed etiam videndo non credat alteros interisse, nisi & se ipsam viderit interire;[20] nec sociorum mortibus quatitur;[21] dum illos promeritos aut inualidos opinatur. Se autem multū mereri, aut multum valere fiducialiter putat, nesciens præberi cunctis exempla, cum fuerint quibusdam irrogata supplicia, sicut Dominus in euangelio proponit & dicit: Putatis quod hi Galilæi præ omnibus Galilæis fuerint peccatores, qui talia passi sunt? Non, dico vobis nisi pænitentiam habueritis, similiter peribitis, sicut illi supra quos cecidit turris[22] in Syloa, & occidit eos. Putatis quoniam & ipsi debitores fuerunt præ omnibus habitantibus in Hierusalem? Non dico vobis: si non pænitueritis, similiter peribitis. Miramur si Adam per Euam seductus est, quem nulla morientium exempla præcesserant, nisi iussio vna constrinxerat; cum modo nos nec innumerabiles mortes, nec infinitā iussa compescant. Quibus conuenienter dicitur secundum increpationem Domini: Si Adā vidisset mortes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egisset. Dico autem vobis, quoniam Adæ tolerabilius erit in die iudicij, quàm vobis. Longe sit pestis ista & lues, & clandestina pernicies.[23] O quàm inordinabilis feminæ propin-

Galat. 6. Prou. 14. Eccl. 25. Prou. 2. 1. Cor. 12. 1. Timo. 6. Eccles. 25. 1. Cor. 4. Prou. 6. Luc. 13. Matth. 11.

propinquitas iaculatur, cuius vicinia est delictorum latrocinium. Non est in hac societate sinceritas approbabilis, quæ collisiones habet velut quibusdam fluctibus turbulentas. In hac familiaritate non habitat amica concordia: quoniam non nisi discordantes inimicitias creat. Fecit equidem viro Dominus mulierem adiutricem, sed serpentis inuidia personam sumpsit hostilem. Quod si illa de viro suo nata, vsque hodie ipsum cui iungitur tentat: quanto magis illa quæ copulatur, nulla lege coniuncta? Et si illi qui duo sunt in carne vna cócreti,[24] tétationibus mutuis inuicem pungunt, quid faciét hi qui in vna carne nec nati nec iuncti sunt? præsertim quia nec Deum iam inuocare permittitur, qui caritate alterius auocatur; nec finitur cogitare diuina, qui sibi quæsiuit cui exhiberet domesticam curam. Propter quod sic Apostolus consulit dicens: Volo vos sine sollicitudine esse. Qui sine vxore est, sollicitus est quo modo placeat Deo: qui autem habet vxorem, cogitat quæ sunt huius mundi, quo modo placeat vxori. Quid est nunc quod in hac coniunctione delectet, in qua sunt solæ pugnæ? aut quæ vtilitas fauet, vbi non sunt officia coniugalia, quãdo nec ipsa possunt esse secura? [25] Causale est omne quod feminæ est; & copulatio eius semper infesta est. Fœdere suo magnas molestias præstat; & cui adhæserit contra fas, insanabilem ingerit plagam. De carbonibus scintillæ dissiliunt, de ferro rubigo nutritur, morbos a pides sibilant, & mulier fundit concupiscentiæ pestilentiam, quam Salomon sic comparat dicens: De vestimentis procedit tinea, & à muliere iniquitas viri. Volo scire quæ sit affectio ista communis, quæ morbi dissensio semper ambigua, quæ propositum suum nutantibus consilijs impugnando conturbat. Vt quid sibi adhibuit mulierem qui ducere contempsit vxorē? [26] Omnis qui non manducauerit carnē; vt quid habitationem suam carnis apparatibus replet? Et qui non biberit vinum, [27] quid videndi oblectatione perfruitur? Quasi non aliquotiens [28] videndo nec gustando copia esculentorum animus pascitur, & vini odoriferi sola fragrantia suscitatur sæpius animus. Quid per hypocrisim vult, ab hominibus abstinẽs dici, & in secreto carnibus & ebrietate distendi? Habent multi diuitias quas suis vsibus negãt, sed pro cupiditate conseruãt; quibus si nulla cupiditas inhæsisset; nec cupiditatis insignia possiderent. At verò quia cupida te possessi sunt, perfruuntur animo quod vsu non tangũt. Ita is qui despexit vinculũ nuptiarum, & aliter vinculis femineis obligatur; quãuis nullo concubitu misceatur, desiderio tamen, visu, colloquio, coniunctione semper oblectatur. Nam si desiderium feminæ non haberet, numquam feminam suis oblectamentis assumeret. Immo verò insuper mihi [29] suspectum placitum dedit: qui non legitimam duxit, & legitimam recusauit: nisi fallor, in publico argumétatus est hominibus promittere sanctitatem, & in occulto sine vxore non esse. Duo argumenta sanctitatis & libidinis hinc & inde miranda sunt, quæ vtraque inuicem tegunt, & vtraque inuicem prodũt. Ingeniosus eunuchus & mœchus inuidet sibi dum consulit, & dum quærit vtrunque, neutrum facit; vt sanctus minime deputetur, qui non vera coniũctione perfruatur, cùm Paulus Apostolus dicat: Alligatus es vxori? ne quæsieris solutionem. Solutus es ab vxore? ne quæsieris vxorem. Sed consentio non esse castitatis huius pudicitiam violatam, suspiciosis tamen malam porrigit famam; & pudicitiæ bonum frustra intrinsecus laborioso agone custodit; [30] qui illud forinsecus efficit infamari, destruens magisterium Pauli prouidentis pariter & monentis. Vt quid, inquit, libertas mea iudicatur ab infideli conscientia? Si ergo gratiæ participo, vt quid blasphemor pro eo quod gratias ago? [31] Peius est quam mœchia, continentiam ducere criminosam, & infamem facere sanctimoniam. [32] Blasphemiam ingerit religioni quam colit, qui quod confitetur, non ante omnes impleuerit; ne Christianitas credatur esse fallacia, & mœchatio videatur esse sanctitatis velamento vestita. Propter quod Dominus in euangelio sic præmonet dicens: Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, vt videntes opera vestra bona, magnificent patrem vestrum qui in cælis est. Hoc sequitur & Paulus Apostolus dicens: Non ergo blasphemetur bonum vestrum. Et iterum: Prouidentes bona non tantum coram Deo, sed etiam coram hominibus. Et alio loco: Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite. Et estote sine scandalo Iudæis, & Græcis, & Ecclesiæ Dei, sicut & ego per omnia omnibus placeo. Sed opponitur forsitan, quid est quod ipse iterum dixerit? Si hominibus placere vellem Christi seruus non essem. Numquam se quæcunque dicta legis excludunt, sed certis locis responsa vniuerfa defixa sunt. illic placere hominibus non licet, vbi voluntas hominum non capit Domini voluntatem. Vbi vero acceptant homines, quod ad gloriam proficit Dei; innotescere omnibus ipse Paulus Apostolus præcepit. Vnusquisque inquit, nostrum, proximo suo placeat ad bonam ædificationem. Quale ergo præmium sanctitatis expectat, qui non solum blasphemiam sanctitatis ab infidelibus prouocat, sed etiam fidelibus perniciosum præbet exemplar; vt infirmi sub prætextu dilectionis subtiliter fornicentur, & pudicus impudicissimæ castitatis præbeat magisterium, destruens quod Paulus Apostolus comminatur: Perijt, inquit frater infirmus in tua conscientia, propter quem Christus passus est? Sic autem peccantes in fratres & percutientes conscientiam eorũ infirmam, in Christum peccatis. Et quidem non hoc iuuenibus tantum, sed & senibus congruit, fratrũ imbecillitati

Gen. 2. & 3. | 1. Cor. 7. | Eccles. 42. | 1. Cor. 7. | 1. Cor. 10. | Matth. 5. | Rom. 14. | 1. Cor. 10. | Galat. 1. | Rom. 15. | 1. Cor. 7.

litati consulere;ne senectus perire prouocet iuuétutem, ex qua debent omnia salutaria documenta procedere: sicut Eleazarus in libro Ma-
2.Mach.6. chabæorum profitetur & dicit: Præmitti malo in infernum, quàm patrias leges deserere. Non enim ætatem nostram dignum est fingere; vt multi adolescentium arbitrati Eleazarum nonaginta annorum, transisse ad vitam alienigenarum, & ipsi propter meam simulationem, & propter modicum & corruptibile tempus vitæ, per me seducantur,& odium ac maculam senectuti meæ acquiram. Ille maluit vitam suam tormétis obijcere,quàm cuiquam magister perditionis existere: & nos vbi nulla tormenta sunt, [33] fluxibus solis, nolumus saluandos fratres anteponere: nec contenti sumus sine vllis cruciatibus tam nobis prodesse, quàm cæteris, [34] cũ ille noluit viuere moriturus: sicut inferius prosecutus est dicens: Quamobrem fortiter vita excedens, [35] senectute dignus apparebo,adolescétibus quidem exemplum forte relinquam, vt promPto animo ac fortiter pro grauibus & sanctis legibus honestæ morti succedant. Cum hoc etiam laicos deceat, ne aut extraneis occasionem blasphemandi, aut fraternitati opportunitatem fornicationis opponant; tum maxime clericos veheméter [36] necessitas ista cóstringit; quibus aut religio blasphemata, aut fraternitas perdita pœnas duplices irrogabit. Nec inuenient in iudicio Domini vllum omnino solatium,qui alienigenis & fratribus peccandi fomitem ministrarunt. Propter quod sic Paulus
ad Titũ 2. Apostolus Titum instruit dicens: Te ipsum bonorum factorum præbés exemplum in doctrina, in integritate,in grauitate,in verbo sano atque irreprehensibili: vt aduersarius reuereatur, nihil habens de nobis dicere mali. Et iterum: Omnibus, inquit,fidem bonam ostende vt bonam doctrinam salutatoris Domini nostri præferant in omnibus. Sic & ad Timotheum scri-
1.Tim.4. bit, dicens: Forma esto fidelibus in sermone,in conuersatione, in caritate, in fide, in castitate. Quod & Petrus Apostolus hortatur dicens:
1.Pet.2. Conuersatio, inquit, vestra in gentibus bona sit, vt in eo quod detrahunt de vobis tanquam de male factoribus, de bonis operibus vestris glorificent Deum. Et iterum: Quoniam sic est, inquit, voluntas Dei, vt benefacientes obmutescere faciatis stultorum hominum ignorantiam. Nec quisquam sibi proponat & dicat, habere volo quod vincam: hoc est enim dicere, viuere desidero sub ruina. Quis tam stultus qui artari cupiat ad laborem, cui offertur delicatus triumphus? neque enim duplex triumphus est sub feminæ præsentia probari victorem, quam est [37] in singularitate seruare integram sponsionem sanctimoniæ. Et cùm sit vnus titulus gloriarum; hoc loco vnus fortis est, qui satis laborat: & cum illo qui parum laborando vicerit, pariter muneratur. Quid quod ille [38] quinimo consummatus adscribitur, qui se omni tempore femineis affectibus ostentat abscissum? Quia etiam Dominus in euangelio perfectum vocat, Matth.19.
qui totũ suis vsibus amputauerit patrimonium. [39] Certe etiam soli cuicũque, quotidiani triumphi pro castitate non desunt; quia nunquam desiderijs carnalibus spiritum cessat infestare corpus humanum, quod Apostolus affirmat dicés:
Caro inquit concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem: hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæcunque vultis, illa faciatis. Habes nunc carnem tuam, quam superes semper: Quid tibi vis alteram velle códucere? Nemo super vnam febrem cupit adhibere peiorem; ne incipiat [40] hemitritæo insanabili laborare, cui nullus valeat medicus subuenire. Neque aliquis super onus proprium tollit insuper alienũ; ne oneribus duobus oppressus vsque ad inferos demergatur. Vnde sic Hieremias propheta docet sanctitatis pondus sin- Thren.3.
gulariter sustinendum. Bonum est, inquit, viro cùm portauerit iugum graue in iuuentute sua; sedebit singulariter & silebit, quoniam tulit super se iugum graue. [41] Sed quisquam malignus obsecutor ad dictum Apostoli Pauli confugiet dicentis: Onera vestra sustinete inuicem, & sic Galat.6.
implebitis legem Christi: Non hæc sunt onera, quæ Paulus Apostolus imperat subuehenda; sed vt tolerantes nosmetipsos discordia nulla discernat; & in tentationibus constitutis fratribus mutua prębeamus auxilia: non vt ipsi nobis tétamenta per feminas procuremus, sed vt tentamentorum magis pondera subleuemus; cum sciat quale sit sanctitatis iugum, quod vix singulare portetur. De quo non solum ipse, sed & Dominus [42] noluit certum definire præceptum dicens: Non omnes capiunt verbum istud sed
quibus datum est: Et iterum: Qui potest capere, capiat. Si ergo difficile singulariter magnitudo istius ponderis toleratur quo modo tolerabitur, si geminatis ponderibus prægrauetur? Et si singulares pęne omnes vix durant carnales insidias sustinere: quid faciunt illi, qui ex vtroque latere gladijs impendentibus non cunctantur incumbere? Plus dico. Si mariti & vxores desideria coniugalia quotidie gerentes, sibi non sufficiunt; quid agunt illi qui ad augendas impugnationes feminis sociantur? [43] Ex improuiso vel transeunter ad horam femineus aspectus occurrens velut sagittas alienis oculis iactat. Quãdo libera non est simplex reuerentia; quid illic geritur vbi libertatis sumit mulier in contubernalitate constantiam? quando in domesticis negotijs nunc lacertos ac femora lanificis operibus nudat; nũc æstuans detegit membra; nunc fatigata iactatur, [44] aut in vsu aliquando dissoluitur; nunc blanditias exhibet,& quod est venenosius super cuncta psallere delectatur, aut canere? Cuius cantu tolerabilius est audire basiliscum sibilantem. Contra quàm Eccles.9.
Salomon sic nos cautos efficit dicens: Cum saltatrice noli assiduus esse, nec audias illam, ne

forte dispereas in efficacia eius. Taceo reliqua, quæ magis pudenda sunt quam dicenda: solum hoc dico, in dolore vel in ira [45] mulierem frangi conspicere, iam nõ est sine mulcedine. Quid dicimus si videas iucundantem, aut quod est deterius blandientem? Semel dixerim, omnis inconueniens sodalitas mulierum gluten est delictorum, [46] & viscum toxicatum, quo diabolus aucupatur. Incongrua est sodalitas feminarum: quarum sodalitatem ita nos rursum Salomon *Eccles.9.* docet in omnibus præcauere. Cum aliena, inquit, muliere ne sedeas omnino, & ne alterceris cum illa in vino, ne forte declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem. Postremo si animum nostrum cõfidimus in hac communitate durare semper, vel illud apud nos debet esse suspectum; ne ipsæ quæ nobiscũ conueniunt, in nos ipsos forsitan moueantur, aut in alteros amores præ rapida ætate incitamẽtis furialibus stimulentur: & erit nobis causa quod peius est sine causa, vt fornicatio nos maculet aliena, apud quos suggeritur cæteris occasio lupanaris; & crimine alieni reatus absorbebimur, cui nos ipsi subornamus immunditiæ lenocinium. Propter quod Apostolus Paulus de simi- *Rom.14.* libus ita nos instruit dicens: Si propter escam frater tuus scandalizatur, iam non in caritate ambulas. Noli esca tua illum perdere, propter quem Christus mortuus est. Et iterum: Bonum est non manducare carnem, neque bibere vinũ, [47] neque ostendere in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. Et alio loco:. Hoc, inquit, iudicate magis, ne ponatis offendiculum aut scandalum fratri. Et de semet *1.Cor.8.* ipso sic ait: Propter quod cibus scandalizat fratrem meum, iam non manducabo carnem in æternum, ne fratrẽ scandalizem. Cum ergo nos pulsat coniunctionis huius molestia detestabilis; & si adulteros non potest facere, facit tamen peiores adulteris & incestis. Quis enim cordis alterius scrutator qualitatẽ vniuscuiusque perpendat; & pro altera persona contra satanã repugnator, circa deum vero idoneus fideiussor esse præsumat? De semet ipso demens est, qui aliquid pollicetur, ne dicam si etiam pro femina sponsionem ponere videatur; cum Paulus Apostolus sic de se pronunciet dicens: Nõ quia iam *Philip.3.* accepi, aut iam iustificatus sum, aut iam perfectus sum: sequor autem si quo modo comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo. Fratres ego me non arbitror comprehendisse: vnum tamen, posteriora quidem obliuiscens, ad ea quæ sunt ante pedes, ad regulam sequor, ad palmam supernæ vocationis Domini nostri Iesu Christi. Quicunque ergo perfecti *1.Cor.14.* sumus, hoc sentiamus. Mihi, inquit pro minimo est, vt à vobis iudicer, aut ab humano die, sed neque meipsum iudico, qui autem iudicat *Rom.14.* me, Dominus est. Et alio loco: Beatus, inquit, qui non iudicat semet ipsum, in quo probat alium. Quamuis ergo nos nec de nostra stabilitate certum aliquid habeamus, qui sine cessatione concutimur, inter fluctus seculi sustinentes procellosos incursus: tamen si alicui tanta fiducia est de immobilitate propriæ firmitatis; saltem sollicitus reformidet, ne ipse sit scandalum visibus alienis, sed terreatur, voce Domini cõminantis: Væ, inquit, huic mundo ab scanda- *Matth.18* lis: verumtamen væ homini illi per quem scandalum venit. Si has Domini comminationes religioso corde metuimus & veremur, plus de alijs quàm de nobis extimescamus periculum nostrum, qui mutis [48] (ab Apostolo Paulo) vtilitatibus obligamur: Non quæ sua sunt, inquit, *Philip.2.* singuli cogitantes, sed quæ aliorum. Et iterum: Nemo quod suum est quærat, sed quod alte- *1.Cor.10.* rius. Sed aliquis arripiens de ipso Paulo quod *Rom.14* opponat: Vnusquisque, inquit, vestrum pro se rationem reddet Deo: & vnusquisque suã sarcinam portabit. Qui non vult ergo pro altero reddere rationem, nec causis eius, negotijs debet particeps illicitus interesse: & qui liber vel immunis circa sarcinas alienas conatur existere, nihil alienum contraria condirione teneat infra se. Nam necesse est vt rationi alterius subijciatur, qui negotium tractauerit alienum. Oportet eum damno perstringi vel dispendio sarcinarum, apud quem sub intuta custodia fratris sarcinæ perierunt; quia quidquid in domo nostra sub minus idonea tutela perditum fuerit, aut latrones effregerint, nostrum est; & à nobis exigetur quidquid per inertiam nostram male commissum custoditur. Tunc vero ab inuicem liberi sumus, si nihil apud nos de re alterius reseruetur. Forsitam aliquis dicat: Ergo nec ad domum orationis debemus pariter conuenire, ne aliquis aliquem scandalizet. Hæreticæ professionis est ista contradictio calumniosa, quæ de bonis præscribit, vt afferat mala; & de sanctitate præiudicat, vt immunditiam subtiliter introducat; de licito calumnias facit, vt obtinere illicitum possit: propter quod Apostolus Pau- *1.Cor.11.* lus hæresi huic ante præscribit dicens: Veruntamen neque mulier sine viro, neque vir sine muliere in Domino. Absit, absit, vt vbique feminæ præscribantur, aut vbique permissio tribuatur. Habent loca sua circa maritum, circa filios, circa fratres, circa parentes; circa seruos; & in domo orationis tantummodo iuxta cunctos clericos. In mansione autem vna [49], sine cognatione cõpetenter non habent socios. Hęc est libera quæ stat. Stare vero non potest quid- *Prouer.4* quid inclinauerit libera, dicente scripura: Non declinabis in dexteram, neque in sinistram. Et *Matth.5.* Dominus in euangelio: Quod amplius est à malo est. Disce nunc temperantiæ modum, qui per licentiam quæris excessum. Ama feminas inter sacra solemnia, & odio habe in communione priuata; si vis Salomonis tenere doctrinam: Tempus, inquit, amãdi, & tempus odiendi. Tunc ergo cauenda sunt feminæ participia, quando geritur carnalium curarum continua

vnani-

vnanimiter frequētia quoniam inter curas suas caro semper incitamenta cupidinis prouocat & illic parit fomenta peccandi, vbi pertractans cōmoda sua temporalis vitę cogitationibus senserit paululum relaxari; sicut Salomon asserit dicens. Deprimit terrena cogitatio sensum multa cogitantem. [50] In conuentu vero sacrorum, vbi spiritus dominatur, ancilla semet ipsam cognoscens, perdit suæ voluptatis vsum; perdit & luxum dum tractantur cælestia, dum celebrantur sancta mysteria; tota humanitas occupatur, vbi non humana, sed diuina sunt omnia: vbi veneratio vel tremor & terror incutitur; animis vniuersis sepulta est perfecte substantia carnalis. Inter ipsa fere carnis mercimonia multi voluptatem corporis negligunt, scilicet quando à legionibus exercitia meditantur armorum, aut crepat litibus forum, aut resonant litteris auditoria, aut negotiatores commercijs instanter incumbunt, aut artifices in artificia ipsa propensi sunt: quanto magis vbi non carnale opus hominum, sed spiritale geritur angelorum? Nihil illic impugnationes possunt, vbi & ipsi dæmones cedunt; & nulla sexus alicuius permittitur considerari distantia, vbi nec ætas, nec dignitas, sed sola æqualitas regnat: atque vt plenius dicam, omnes illic tales sensus accipiunt: & vt ipsa coniugalitas ignoretur, vbi Christus loquitur, auditur, attenditur, & per omnia & in omnibus solus est totum, testante Apostolo & dicente: Vbi non est, inquit, Iudæus & Græcus, circumcisio & præputium, Barbarus & Scytha, masculus & femina, seruus & liber, sed omnia & in omnibus Christus. Hunc plane conuētum diligens est celebrare cum feminis, in quo nulla est discretio qualitatis, vbi tantum licet omnes æquare sine aliqua differentia: vt nec in ipso baptismate cuiusquam nuditas erubescat, vbi Adæ & Euæ renouatur infantia; nec exponit; sed potius accipit tunicam. Quod si & illic fit aliquis diabolo peior, qui feminarum aspectibus feriatur; de nullo tamen congregatio vestra culpatur, quæ propter cælestia, non propter terrena colligitur. Veruntamē si quis illic luxuriosis obtutibus fuerit, nullo modo alterum lædit, qui non ad hominem, sed ad Christum pro salute processit. Quinetiam de suis contradictionibus cōtradictores excludam, vt non meis, sed suis propositionibus cedant. Si inter festa sancta potest communis cōuentio scandalizari, vbi tentator ipse diabolus tremit; quis illic stabilem se esse promittit, vbi tentator audenter occurrit? & si illic periclitamur, vbi Dei præcepta nos congregant, quid agimus vbi Dei iussa nos separāt? & si turbamur illic, vbi Dei voluntate munimur; quanto magis vbi non solum diabolum, sed etiam Dominum habemus aduersum? [51] Cum sacrosanctis enim iussis nobis diuina protectio ministratur, sicut Esaias ait: Legem, inquit, in adiutorium dedit; sine iussionibus vero diuinis nullum potest esse præsidium. Aliud est quod Deus imperat facere, & aliud voluntati eius obsistere. cuius ita sunt mandata seruanda, vt si aliquid iusserit quod secundum homines iniustum esse videatur, iustum credatur & fiat; & si iustum iusserit, iustum reputetur & fiat: [52] cum sine iustitia non potest esse quod mandat, qui potens est iniustitiam iustificando vocare iustitiam, & iustitiam reprobādo iniustitiam probare transuersam, cuius voluntas est sola & vera iustitia. si enim totum quod gerimus, ad hoc tantummodo gerimus, vt Domino placeamus; profecto hoc solum erit iustum quidquid voluerit, & iusserit, & probauerit Deus cui placere gestimus. Nam cum serui non possint à semet ipsis scire quid suis dominis placeat nisi dominorum sequantur imperia; & vtique homines hominum similium sibi non valeant [53] voluntates agnoscere, nisi acceperint quod obseruent: multo magis mortales nesciunt immortalis Dei iustitiam comprehēdere, nisi ipse iustitiarum suarum dignetur [54] indicia demonstrare, sicut Salomon approbat dicens: Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? [55] Cogitationes enim mortalium timidæ, & incerte prouidentiæ nostræ. Corpus enim quod corrumpitur, aggrauat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Difficile æstimamus quæ in terra sunt, & quæ in prospectu sunt inuenimus cum labore: quæ in cælis autem sunt, quis inuestigabit? Sensum autem tuum quis scit, nisi tu dederis ei sapientiam, & miseris Spiritum sanctum de altissimis? Et si correctæ sunt semitæ eorum qui in terra sunt: & quę tibi placent, didicerint homines, & per sapientiam sanati sunt; ambulantes in tenebris sibimet ipsis lumen non possunt ostendere, nisi vltroneum se ipsum non videntibus offerat lumen. Ita humana cæcitas ad Deum nō dirigit viam nisi ipse lucernam legis ostendat. Vnde Dauid sic loquitur dicens: Lucerna est, inquit, pedibus meis verbum tuum, & lux semitis meis. Et iterum: Præceptum Domini lucidum illuminans oculos. Hoc est ergo lucifernm quodcunque fuerit à Deo intimatum: & hoc Deo dignum, quod ipse Deus voluntati suæ fatetur acceptum, vt exerceat per omnia dominatum. Alioqui nec nos serui adscriberemur, nec ipse Dominus haberetur; si secundum voluntatem nostram permitteremur impendere seruitutem, & arbitrio nostro non Dei eligeremus exercitamenta iustitię. Tales Paulus Apostolus vanificat dicens: Ignorantes, inquit, Dei iustitiam, & suam volentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti. Tollantur nunc è medio ambages istæ tam vanæ, & querimonię inaniter calumniosæ. Ad spiritales actus cum feminis, Deo iuuante, non metuimus adunari, qui per Dei iussionem iustitiam nos credimus operari, ex qua nobis scimus munimenta supponi. Priuatim vero, continentibus

Marginal notes: Sapien. 9. — Colos. 3. — Sapien. 9. — Psal. 118. — Psal. 18. — Rom. 10.

tibus quamplurimum clericis & virginibus, hospitia separanda sunt: quia quod Deus iniquum iudicat, iustum esse non potest. Contubernium [56] tamen & si nulla in ipso contubernio turpis consuetudo noscatur, accendit; quia impossibile est integritatem ad victoriam peruenire, quæ contendir contra Dei iussa pugnare. Quantum enim lex obedientibus suggerit adiutorium, tantum inobedientibus incitat pec- *1.Cor.15.* catum, dicente Apostolo: Virtus, inquit, peccati lex. Qui nos ergo iussit vt in sacris suis cũ feminis triumphemus, ipse iubet vt priuatim pugnas femineas caueamus. Sunt equidem necessitates aliæ, quæ nos quoque priuatim feminas videre compellant, sed etiã ipsæ diuini operis vel præcepti imperant efficaciam, vt visitemus: vt solatia præbeamus, vt hortamenta vitalia salubriter intimemus: nec tamen & in his officijs minor cura agenda est pro moribus nostris, vt clarescant in nostra operatione indicia puritatis. Seueritas non desit, quæ sub clerico feminam possit astringere, [57] vt ipsam consolationem nostram suscipiat cum tremore, & ita sentiat visitationis affectum, vt clericum veneretur. Ac ne tardius sit euagari per singula totum quidquid agimus, honestum esse potest, si semper in nobis signa honestatis eluceant: sicut Paulus Apostolus vniuersa cõplexus est dicens. *1 Cor.14.* Omnia vestra honeste fiant. Et iterum: [58] Sicut *1.Thess.4.* præcepimus, inquit, vobis, vt honeste ambuletis. Non bene succedit quidquid agitur passim: & sanctum non est quod geritur sanctum, nisi sanctę quod sanctũ est peragatur, sicut Salomõ *Sapien.6.* asserit dicẽs: Qui enim custodierint iuste iusta, iustificabuntur. Sinceriter ergo sinceritas ipsa seruanda est; [59] & omne quod voti est, etiam in actu signandum est, ne aliud vota cõmendent, & aliud actus insinuent. Vndique probanda est institutio voluntatis, & vndique consummandus est cursus vniuscuiusque certaminis; ne minus sit aliquid ad triumphum, si non plenius dimicetur. Hinc Paulus Apostolus introducir do- *2.Timot.2.* cumenta certaminum: Sed & qui in agone, inquit, certat, non coronabitur, nisi qui legitime *1.Cor.3.* certauerit. Et iterum: Nescitis, inquit, quoniam qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium. sic currite, vt comprehendatis. Omnis enim qui in agone cõtendit, ab omnibus se abstinet: & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiãt, vos autem incorruptam. Plenitudo est ergo sanctitatis [60] & palma perfecta, vt ex omni parte secum nõ habeat quod recuset; ne quod profitetur odisse, tenendo videatur amare. Quod si aliquis dicit: Captiuum teneo aduersarium meum, cui semper insultem, videat ne forte aduersus eum captiuus incipiat præualere. Numquam securus cũ thesauro latro tenetur inclusus: nec intra vnam caueam habitans cũ lupo tutus est agnus. [61] Ipse se voluit superari, qui hostem proprium in suas portas induxit; & intestinum gladium sibi ipse supposuit, qui locũ habitationis suæ aduersarij ingressibus reserauit: & qui fretus est conuersari cum scandalo, [62] sine causa dicit: pacatus volo esse cum diabolo; contra Apostolum dicentem: Nolite locum dare diabolo. *Ephes.4.* Omni ergo modo muniendus est locus, vbi fuerit thesaurus absconditus, ne per vnam cauernam totum parietem latro suffodiat. Nam si deforis expugnans vix murus expellitur, quantum valebit si intra muros acceperit habitaculum? & si illi qui contra eum claudunt, aliquotiens ab eodem capiũtur; quanto magis ille, qui vltroneus illi patefecerit ingressum, decipitur? cum dicat Salomon: Si iustus vix saluus fit, iniustus vbi pare- *Prou.11.* bit? Omnes ergo rimæ, ne dicam portæ, claudendæ sunt, ne per vnum foramen castra omnia penetrentur: & vniuersa componẽda sunt munimenta, ne per modicum non munitum tota ciuitas ruat, sicut Salomon repetit dicẽs. [63] Qui *Eccles.19.* spernit modica, paulatim cadet, [64] Sic stupeo autem huius peruersitatis arbitrium, vt à clericis ad communitatem femina magis quàm masculus eligatur. Numquid tantum mulier vtilior est commodis clerici, quantum prodest masculus continens, vel puer masculo continenti? aut ipsa erit decens vtilitas, quam indecẽs communitas facit? & vbi erit quod Salomon ait: Om- *Eccles.13. & 27.* ne animal diligit simile sibi? Et iterum: Volatilia ad sibi similia conueniunt. Sed & si femina vtilior existimatur, nõ oportebat carnalia emolumenta præponere vtilitatibus spiritalium cõmodorum: & expediebat qualemcunque virum inutilem sustinere pro existimatione munienda, [65] quam bonos effectus mulieris cum existimatione turpissima. Quod Salomõ comparat dicens: Melior est, inquit, iniquitas viri, *Eccle.42.* quàm benefaciens mulier. Artificialia sunt itaque semper diaboli veneficia. quibus ingenium suæ calliditatis exercens, sanctimoniæ deditos dolosis commoditatibus iuuat vt perdat: & inter continẽtes quasi necessaria emolumẽta mutuis adiuuaminibus subministrans, [66] agit prius masculum & feminam pariter conuersari; vt postquam inseparabiles fecerit per alterutra solatia, possit occidere dantes simplices animos ad castitatis vota seruanda: & impugnationis suæ arma subducens interim, quasi placidus fautor suggerit sanctitatis argumenta, donec diutius inter ambos inimicam nutriat concordiam. Facit affabiles sibi inuicem & deseruire, & assentator infestus impedimenta remouens vniuersa, commodis eorum gaudet efficaciam commodare, vt tota eos sibimet ipsis necessitate commendans, exhibere eos possit in alterutrum solita consolatione pendere. Non vult eos in aliquo impedire, ne separet tam spiritaliter quàm carnaliter. Inconcussos efficit viuere, ne ipsa societatis initia immaturo tempore fœdera cæpta conturbent. vsqueadeo illos vidẽtibus cunctis ad perfectum sanctitatis inuitat, fouet, subleuat: vt Dei esse computent beneficia ipsa contraria

traria; quibus inducũtur vt pereant; neſcientes
numquam Deum iuuare quod vetat. Quibus
in tantum diabolus blandiens ſecuritatem præ-
parat ſanctimoniç, vt coniunctos ſe magis æſti-
ment quàm diſiunctos, immobiles circa libidi-
nem perdurare: quos cum omni tranquillitate
deducens, nullis procellis aut fluctibus inquie-
tat; & velut in medio mari minus cautos indu-
cit relaxare vela, nec quærere gubernacula, vt
ſubita tempeſtate concitatos, naufragos ex in-
ſperata commotione ſubmergat. Hanc primo
exhibet lenitatem, vt duas naues oblectet adin-
uicem conuenire; quas cum fecerit iunctas, re-
pentinis turbinibus [67] in ſemet ipſas elidere
poſsit & frangere: & his vtitur blandimentis,
vt ſubtractis omnibus iaculis compeſcens ad-
uerſa ſuggerens proſpera tam diu ſopitum [68] i-
gnem ſine vllis flammis occultet, donec duas
faculas iungens, ſimul ambas accendat: & tam
diu ceſſat ſæuitiæ ſuæ tela ſupponere, donec ſi-
cut peritus venator quos occiſurus eſt, laquei
ſui vinculis alliget. at vbi indiſſolubili catena
deuinctos adſtrinxerit; velut laniſta protinus
duos gladiatores aduerſus inuicẽ compellit ar-
mari; & ſubinde ſtimulans membra ſtatim gla-
dios aptat, ſtatim ſuccendit inſaniam, & vulni-
ficos amplexus impingẽs, vtrumque ſimul vno
ictu mortificat. Sic explicat quod ante præſtare
videtur, ſic de ſimplici caritate amorem conflat
illicitum, ſic per ſanctitatem ſibi inducit interi-
tum; dum contentus eſt cedere, ſic valet fortius
occupare; [69] & dum ſummiſſus patitur ſemet
ipſum præbere deuictum, ſic plenius deuincere
gloriatur. cuius verſutias Paulus Apoſtolus ſic
1. Cor. 10 intelligit dicens: Non enim ignoramus, inquit,
aſtutias eius. Male itaque in hac participatione
pacati ſunt, qui ad bella pacificante diabolo per-
ducuntur, & non bene in ſanctitate proficiunt,
quibus ad detrimentum profectus ipſe inimici
artificio ſubornatur; nec recto curſu moliuntur
cõtinẽtiæ ſcalas aſcẽdere, quos vt de alto præci-
pitet, elaborat ad culmen aduerſarius protelare.
Sed neceſſe eſt caducis lapſibus elidantur, qui
viam lubricam tenuerunt, de qua Salomon ſic
Prou. 14. prædicat dicens: Eſt via quæ videtur apud ho-
mines recta eſſe, nouiſsima autem eius veniunt
in profundum inferorum. Sed aiunt: Si de hac
coniunctione clerici denotantur, notandi ſunt
3. Reg. 17 etiam ſancti plerique nobiſcum. Sicut Helias;
1. Cor. 9. qui manſit apud viduam: ſiue Apoſtoli, qui mu-
Ioan. 19. lieres ſecum comites circumducebant: vt Ioan-
nes, qui matrem Domini aſſumpſit, eodem Do-
Luc. 8 mino delegante; aut ipſe Dominus; cui de ſuis
Ioan. 12. facultatibus alimenta præſtabant aliquæ mulie-
res religioſæ, cui etiam Martha miniſtrabat ad
menſam, & qui ſingulariter locutus eſt ad pu-
teum ſedens cum alienigena muliere Samarita-
Ioan. 4 na, vel cui recumbenti femina lacrimis pedes la-
Luc. 7. uit, & capillis exterſit. Callidi argumentatores
& iuriſperiti fallaces: qui dum cupiunt præua-
ricari [70] controuerſias actioneſque cauſarum,
etiam ipſa iura tranſuertunt; & cũ nolunt com-
petentibus coërceri iuſsionibus legum, ad illu-
dendos iudices inconuenientibus exemplis ve-
lut ſimiles coniecturas iuris obijciunt: qui per
Salomonem ipſius legis ſagacitate produntur:
Peccator, inquit, homo euitat correptionem, & Eccleſ. 32.
ad voluntatem ſuam inuenit comparationem.
Tales ergo non per orationem, [71] ſed per corre-
ctionem potius reuincẽdi ſunt, vt non ante in-
terpretatis orationibus inſtruãtur, quam admi-
ſerint quod ad defenſionis ſolatium repererunt;
ſicut nos aduerſus huiuſmodi homines Salomõ
edocet dicens: Noli, inquit, reſpondere inſi- Prou. 26
pienti ad ipſius inſipientiam, ne ſimilis fias illi,
ſed reſponde inſipienti contra ipſius inſipien-
tiam, vt non videatur ſibi ſapiens eſſe. Re vera
magni homines qui ſe comparãt ſanctis, & exi-
mia conuerſatio noſtra, quæ prophetis vel Apo-
ſtolis videatur æqualis. Ad occaſionem luxuriæ
noſtræ in peruerſum ſanctos volumus imitari;
[72] & in cæteros actus veſtigia iuſtorum nolu-
mus ſequi. In quibuſdam infirmos nos excuſa-
mus ad imitanda facta maiorum; & in alijs nos
[73] æquales maioribus proteſtamur: cum Helias
ipſe in anguſtia conſtitutus, imparem ſe patri-
bus ſuis ante Deum fateatur. Numquid, inquit, 3. Reg. 18
melior ſum patribus meis? Hoc Helias de ante-
ceſſoribus ſuis in infirmitate ſua cogitur excla-
mare: & nos Heliæ vel prophetis, & Apoſtolis,
& domino virtutem noſtram non dubitamus
æquare? [74] Video plane ſic apud vos calcari aua-
ritiam, ſicut Apoſtoli propria cuncta dimiſerũt.
Video crapulam & ebrietatem ſic veſtris con-
uiuijs abeſſe, ſicut Apoſtoli nihil habentes fre-
quenter coacti ſunt eſurire. Cognoſco taliter in
nobis ieiunia, ſitim, famem, nuditatem propter
inſtantiam doctrinæ ſolius vbique pollere, ſicut
in Apoſtolis legimus triumphaſſe; & approban-
tur apud nos eadem exercitia feruere virtutum,
quibus Apoſtoli omnia vitia tremuerunt. Pla-
ne quadraginta dierum ieiunium domini me-
ditamur, & orationes excubiaſque quibus ille
per ſolitudines etiam nocturna ſilentia rumpe-
bat. Numquid ſimiles agones frequentamus cõ-
tra luctamina vitiorum, & ſic agimus rigore,
auctoritate, vigilijs, paſsionibus, labore, neceſ-
ſitate, afflictione, abſtinentia, quibus peccata
calcantur, vt nemo de nobis mali aliquid ſuſpi-
cetur? Per quæ Paulus Apoſtolus conſcientiam 2. Cor. 6.
ſuam innotuiſſe omnibus gloriatur: In omni-
bus, inquit, commendantes noſmetipſos quaſi
Dei miniſtros, in ſuſtẽtatione multa, in preſſu-
ris, in tentationibus, in tribulationibus, in an-
guſtijs, in plagis, in cuſtodijs, in carceribus, in
ſeditionibus, in inuocationibus, in laboribus, in
vigilijs, in ieiunijs, in caſtitate, in ſcientia, in
longanimitate, in bonitate, in Spiritu ſancto, in
caritate non ficta, in verbo veritatis, in virtute
Dei, per arma iuſtitiæ à dextris & à ſiniſtris. Ad
has imitationes infirmi ſumus; & ad mulieres
circumducendas poſsibilitatem nobis compa-
randæ

randæ imitationis aſciſcimus, quod ſi etiam cũcta illorum quiſquam ſe implere iactaſſet; me tamen nullius ſuadela porerat inclinare, vt alios nunc apoſtolos crederem, contra Apoſtoli Pauli profeſſionem: Numquid, inquit, omnes Apoſtoli, numquid omnes prophetæ? Si Chriſtus ſe ipſum comparare auſus eſt Deo, qui ait: Pater maior me eſt: aut ſi Apoſtoli coęquare ſemet ipſos auſi ſunt Chriſto: nos hodie Apoſtolis æquales facit conſimilis fortitudo. Miſera humanitas in hac æqualitate nõ times fulminari, quæ de filio Dei, aut de filijs tonitrui, non cunctaris peccatis tuis exempla velut ſimilia mutuare? cũ ſuperbiæ ſit elata iactantia, etiam, minimis Eccleſiæ quemquam comparabilem velle conſcribi; cum Paulus moneat & dicat: Alter alterum ſuperiorem ſibi exiſtimantes. Et inferius addidit dicens: Hoc ſentite de vobis quod & in Chriſto Ieſu, qui cum in forma Dei eſſet conſtitutus, non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo, ſed ſemet ipſum exinaniuit, formam ſerui accipiens. Minus itaque de noſtris viribus ſentiendum eſt, nec fortitudini ſanctorum noſtra infirmitas comparanda eſt, ſicut nobis Apoſtolus Paulus de ſemet ipſo magiſterium proponit, & dicit: Non enim audemus, inquit, cõparare nos aut conferre quibuſdam qui ſe ipſos commendant, ſed ipſi in nobis ipſis noſmet ipſos nobis commendantes: non ſupra menſuram gloriantes, ſed ad menſuram gratiæ, quam nobis menſus eſt Deus. Etenim contemplamur quod iterum dixit: Plus ab illis omnibus laboraui, nihil melius, nihil aptius mihi proponitur, vnde vincam, niſi vt de ipſo de quo mihi præſcribitur, ego ipſe præſcribam. Certe plus omnibus ipſe laborauit & tamen ad mulieres circumducendas collegas ſuos imitari contremuit, ne ſe ad interitum ſubijceret tentationi carnali. Vnde ipſe rationem ſic reddidit dicens: Ego, inquit, ſic curro, nõ quaſi in incertũ: ſic pugno, nõ quaſi aerẽ cædens, ſed affligo corpus meum, & in ſeruitutem redigo, ne forte alijs prædicãs, ipſe reprobus inueniar. Huic ergo te compara, qui te Apoſtolum iactas; & ex ipſo diſce quid metuas, qui clamat & dicit: Oro vos imitatores mei eſtote. Noluit itaque de mulieribus circumducẽdis habere fiduciam; qui nõ ignorabat quantum aliæ virtutes ab alijs virtutibus differant, & aliam claritatem ſolis, & aliam lunæ, aliam vero ſtellarum, de chariſmatibus eccleſiaſticis ſimilitudinẽ comparans intimauerat. Sed nos contra de Apoſtolica nobis coæquatione blandimur, non intendẽtes penitus quid Apoſtolo & ſancti omnes inuicta virtute geſſerunt, & difficilem rumpere quærimus viam, cum per facilia planior ſit nobis appoſita; contra Salomonem dicentem: Non te credas, inquit, viæ laborioſæ, ne ponas animæ tuæ ſcandalum. Nec vllus conſiderat, quoniam vnus ſecurus in lubrico graditur, & alius qui impar eſt, labitur: 75 vnus per rupes curſu montes aſcendit, alius ſi ſe coartauit, cadit. Vni contingit per tempeſtates nauigia feliciter explicare, & alteri talis felicitas non poteſt euenire; quod 76 Paulus Apoſtolus decernit dicẽs: Vnuſquiſque, inquit, proprium donum habet ex Deo, vnus quidem ſic, alius verò ſic. Sed qui mihi de ſanctorum exemplo præiudicant; 77 quid aliud exemplum nolunt contemplari, quod metuant 78 & qui Apoſtolis coæquari contendit, quare non magis presbyteros adulteros apud Danielem ad formidinem ſibimet ipſe proponit? Hæc autem nõ ideo propono, vt quaſi Apoſtolorum imitatoribus contradicam, ſed vt illos confundam, qui ſe ſanctis exequent. Nec nego ipſos eſſe ſectandos, quos doctores accepimus cũcti; ſed aduerſus eos contendo, qui cupientes ad mala ſua bonorum hiſtorias deprauare, legem Dei ſibi æſtimant ſuffragari; ſicut omnes qui perire feſtinant, & ſub obrentu ſanctorum dedecota ſua volunt eſſe celata, vt ſub imitatione maiorum contraria quæque committant; quos Apoſtolus Paulus prodit & publicat dicens: Quod autem facio, & facturus ſum, vt amputem occaſionem eorum qui volunt occaſionem; vt in eo in quo gloriantur, tales inueniantur quales & nos ſumus. Nam & huiuſmodi pſeudoapoſtoli ſunt operatij doloſi, transfigurantes ſe in Apoſtolos Chriſti. Hoc addimt ad cumulum perditionis cumulandum, vt bonos infament, quorum exemplo vtuntur ad malum; quibus vtile eſſet ſatis & ſalubre, ſi cuiuſcunque hiſtoriæ ſe ipſos magis crederent non intellexiſſe rationẽ, quàm aliquid inhoneſtum arbitrarentur in lege: quos Apoſtolus Paulus corripit & confundit dicens: Non intelligentes neque de quibus dicunt, neque de quibus affirmant. Et iterum. Si quis putat ſe ſcire aliquid, 79 nec dum cognouit quemadmodum eum oporteat ſcire. Vacant itaque præiudicia petulantium, quos ingenia ſuæ peruerſitatis errabunda tranſducunt; & quærunt competentes ſuis ſenſibus hiſtorias quas exponant, qui malè agentes mutuant legalia patrocinia. Bene agentibus bona ſunt omnia, quæcunque ſcripta ſunt, qui bene dicta bene ſuſcipiunt; ſicut Paulus Apoſtolus pollicetur: Scimus quoniam bona eſt lex, ſi quis ea legitimè vtatur. Obtinuimus confundendo cõtradictores. Cõuertamur ſubinde eoſdem quos vicimus inſuper erudire, ne aut vt ſanctos remanere patiamur in crimine, aut ignari deputemur in reddendo rationem, vt publicè victi pœnitentiam gerant: aut ſi noluerint, nos expunximus, quod ad noſtram pertinet diligentiam; vt quo modo ſatisfecimus ſupradictæ ſententiæ Salomonis, ita ſatisfaciamus Paulo Apoſtolo concionanti: Seruum, inquit, Domini non oportet litigare, ſed mitem eſſe ad omnes, docibilem, patiẽtem, cum omni modeſtia corripientem eos qui reſiſtunt veritati; ne fortè det illis Deus pœnitentiam ad cognoſcendam veritatem, & reſipiſcat à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ſecundum

Marginal references: 1.Cor.12. Ioan.14. Philip.2. 2.Cor.10. 1.Cor.15. 1.Cor.9. Ibidem 4. Ibidem 9. 1.Cor.15. Eccleſ.32. 1.Cor.7. Dan.13. 2.Cor.11. 1.Tim.1. 1.Cor.8. 1.Tim.1. 2.Tim.2.

dum eius voluntatem. Omne quidquid ab auctoribus nostris gestum est rationabiliter gerebatur: vt posteris nobis aduersus præuaricatores munita vndique auctoritas traderetur, propter hæresim amputandam quam superius taxauimus, de assumendis feminis; quam siue per semet ipsum, siue per seruos suos Dominus paululum relaxauit, ne nimio rigore in totum Domini fabrica damnaretur. Præuidebantur à Domino hæretici, qui nuptias auferunt; [80] &
Matth. 19. quos Dominus iunxit, contra naturæ principium, & contra euangelium separare contendunt. Quibus interdicens iam tunc auctoritas parabatur, ne maritatæ mulieres accedere vetarentur ad Christum, cui in præsentia seruierunt. Sed non sine moderamine fuit etiam [81] ipsa permissio procurata, quæ non sibi operabatur quod gerebat, sed cæteris. Nam sic al-
Ioan. 4. locutus Dominus Samaritanam, ad horam docuit & recessit, nec defensionem continuandis
Lucæ 10. excessibus fecit. Ad horam quoque Martham passus est ministrantem. Sed quid erat aliud Domino; nisi regni cœlestis prandia ministrare? Numquid sub Domino non fuêre conuiuia? aut sub maiestate eius erat alius cibus aut potus, quàm disciplina tantummodo quæ pasce-
Ioan. 6. bat? testante ipso Domino ac dicente: Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius qui misit me. [82] Sic Apostolos mulierum comitatus decebat [83] non vt perderent, sed vt discerent reuerentiam, & propter humanitatis exhibendum ministerium sequebantur, sicut in euangelio de Domino & de ipsis pariter memora-
Ibidem 8. tur: Et factum est, inquit, post hæc & ipse iter faciebat per ciuitates & castella euangelizans regnum Dei, & duodecim cum illo, & mulieres quæ erāt curatæ à spiritibus immundis & infirmitatibus, Maria quæ vocatur Magdalene, de qua dæmonia septem exierant, & Ioanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ & ministrabant ei de facultatibus suis. Numquid adhærebant singularibus singulæ, aut indisciplinatæ commorantes, perseuerabant illecebroso consortio conuersantes? [84] Vbi tota Ecclesia propemodum videbitur, vt non ad conuiuationes improbas, sed ad discenda bonæ conuersationis studia sequerentur. [85] Ideo non inde scribitur, quod nostris conuiuationibus coæquetur, non risus, non iocus dicitur affuisse. Nec sicut apud quosdam nunc vsque assolet fieri, chorus psallentium virginum aures venenosis cantibus asseritur demulsisse. Et vt Apostolis breuiter probem, quantum illis fluxa familiaritas potuit displicere, qui compulsi sunt & de ipso Domino loquente cum femina dubitare, nisi eos maiestatis notitia probata compesceret, si-
Ioan. 4. cut euangelista refert dicens: Inter hæc, inquit, venerunt discipuli eius, & mirabantur
Lucæ 7. quod cum muliere loqueretur. Nemo tamen dixit illi: quid quæris, aut quid loqueris cum ea? Quid autem loquar accessum feminæ ad pedes Domini prouolutæ, cuius luctus & planctus ad defensionem lasciuiæ suæ non erubescunt improbi flagitare? Vsqueadeo illos propria cæcitas rapit, vt nec de similibus causis audeant reluctari, de quibus Salomon excæca- *Sapien. 2.*
uit, inquit, eos malitia eorum, & nescierunt sacramenta Dei. Ioannes autem matrem Do- *Ioan. 19.*
mini suscepisse videtur, sed matrem cuius mores maternum indicat nomen. [86] Tamen non possum & alias Christi matres admittere, nec æquanda est mulieribus cunctis, quæ genuit maiestatem. Helias quoque iussus est à Do- *3. Reg. 17.*
mino relinquere solitudinem & ingredi tabernaculum viduæ. Pro imperio Domini laborauit vt in domo mansisset, cui solitudo solatium præstabat & requiem. Occasionem illi Dominus obtulit ad magnalia facienda, vt magis famis tempore tam ipsi viduæ quàm pupillis eius sufficientia tribueret alimenta, qui ieiuniis vsquequaque afflictus tolerauerat indigentiam; [87] & qui missus venerat pasci, pastus quinimo conferens miseris, miserias egestatis fecit excludi. Et hoc non potest cuiusquam fauere luxuriæ; cùm nulla fuerit opportunitas scandali, vbi transeunter quod peius est [88] egestosam habuerit mansionem: quam quicunque hospes effugeret. At hic apud quos hospitatus est, impleuit & rediit; qui etiam si moraretur suspectus esse non potuit. Qualis illic fuit communitatis effectus, vbi non erat victus? Et qualem ad viduam habuit Helias introitum, cui fames dedit hospitium? Quisquis es qui te vis Heliæ de commoratione viduæ vocari discipulum, prius solitudinis afflictiones, & quadraginta dierum tolera [89] ieiunii exitum; & aut non quæres feminam, aut non erit qui cum femina commoretur, & tamen si valueris tibi serua. Nobis autem in spi- *Matth. 11.*
ritu & virtute Heliæ non alium quam Ioannem solum angelus, & Dominus Christus in- *Lucæ 1.*
sinuat. [90] Pro dolor, dolere cogimur quod docemus; qui vsque ad hoc venimus, vt in comparatione fluxorum, de sanctorum tremendis virtutibus disputemus. Parce iam parce proteruitas, nunquam tibi sancti consentiunt; qui religiosa modestia, veneranda, pudica, pudorata cum feminis negotia peregerunt. Aut si adhuc per sanctos cauillationis anfractus contendis exquirere; nos tamen [91] amicos Dei non nouimus, nisi ad venerationem tantummodo memorari, quod Dauid docuit dicens: Mihi autem *Psal. 138.*
vehementer honorificati sunt amici tui Deus. Eant nunc prædones pudoris, & plagiarii castitatis, mulierculis suis exponere molestias querelarū. Apud sanctos nostros non habēt omnino suffugium; quibus misceri Ecclesiæ auctoritate Pauli Apostoli prohibetur: Et hos, inquit, *1. Tim. 2.*
deuita, ex his enim sunt qui repūt in domos, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducūt variis desideriis. Post hoc edictū vtinam

nam confidant sibi angelorum exempla conducere. Nos iam non valent flectere, [92] qui nouimus & angelos cum feminis cecidisse. Ab ipsis equidem benè patrocinia mutuantur, sed nos nullum angelum audimus contra Paulum Apostolum: Et si, inquit, ego aut angelus Dei aliter euangelizauerit vobis, præterquam quod euangelizauimus vobis, anathema sit. Insaniunt prorsus, ardent desiderio feminarum, quotquot huic interdictioni non cedunt; & obscœnitatibus inhiantes, malunt mori quàm contenti sint à lateribus mulierum aliqua disiunctione diuelli: vt ad explendam [93] suæ auiditatis ingluuiem etiam puncto temporis nō sint sine feminæ voluptate: & hunc habent in mulieribus fructum, vt in illis semper defixa intentione, desideria satient oculorum, ne vel momentū aliquod transeat; [94] quando indigeant quod affectant. Sic inter eos integritas emoritur; vbi omnis commoratio, siue conuiuendo, siue commanendo

2.Pet.2. corruptis affectionibus inquinatur. Quos sanctus Petrus Apostolus designauit dicens: In cōuiuijs suis luxuriantes, oculos habentes plenos mœchationibus, & incessabilibus delictis, ca-

Eccl.14. pientes animas infirmas. Hos etiā ita Salomon denotat: Abominatio est, inquit, coram Domi-

Iob 31. no defigens oculum. Plane contra, purum oculum testatur se habere Iob, qui ait: Et, si oculis consensit cor meum. Verum enimuero ille potest suis oculis obnoxius non teneri; cui nolenti repentinus occursus mulieris scandalum mouerit, quod protinus mens quod nolebat expellit. Ille autem commotionem sui visus nō meretur euadere, qui apud se scandali materiam tenet, qui vult intentionis suæ affectibus frui, qui affectat habere quod oculis offensionem ingerat; quorum auiditas inexplebilis inter offendicula continua nullo modo potest om-

Prou.27. nino compesci; quod Salomon approbat dicens: Infernus & interitus non satiantur, si-

Ecclesi.1. Eccles.3. militer oculi hominum insatiabiles sunt. Et in alio loco: Non satiatur oculus videndo. Et iterum: Nequius oculo quid creatum est? Hac castigatione non compuncti, diuina interdicta nefandæ familiaritatis obstinatione contem-

Esaie 5. nunt, & adhuc insuper de charitate causantur; qui secundum verbum Esaię amaritudinem pro dulcedine deuorantes, nudam fœditatem velamento boni nominis tegunt, dum apud eos sub falsa dilectione, vera dilectio violatur. Sed exclamat charitas & appellat, tales ego non iunxi, [95] falsa altera est quæ me simulando confinxit. Nunquam Dei preceptis obsisto, nunquam fluxis faueo, per me sanctitatem non opto culpari. Calumnias mihi auersa germanitas facit, pericula & ego inter falsos fratres incurri.

1.Tim.1. Succurre meus præco, succurre Paule Apostole, dic testimonium meum, ne quod de me annuncias peruertatur. Finis autem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. Dilectio deputabitur, per quam sanctitatis iniuria criminationibus appetitur? Aut illorum erit sincera fraternitas æstimanda, de quibus filiæ matris Ecclesiæ perducuntur in culpam? [96] Si talis Christiana charitas adnotatur; indubitanter odia meliora sunt, quæ dum separant, neminem maculant. Hæc autem parricidalis dilectio fratres persecutores adunare consueuit, qui libenter patiuntur de suo consortio filias Ecclesiæ fornicarias diffamari, contra charitatem quam Paulus Apostolus docuit Rom. 13.

dicens: Dilectio proximi malum non operatur. Egregia probatio charitatis, quæ non tantùm noxia germanitate officit proximo, sed etiam subiecta non vult esse præscriptionibus Apostolicæ iussionis. Confundantur assertores dilectionis huiuscemodi; quos iudicant illi, qui pro communibus commodis etiam consanguineam deserunt charitatem. In omni mundo pœnè totum iunctum est genus humanum, & vbique cognatio naturalis [97] alterna peregrinatione discernitur. Possunt parentes, possunt filij, possunt fratres, possunt & ipsi quod plus est coniuges à deo concessa sibi naturæ vincula disrumpere; & clerici Deo non concedente, insuper prohibente, mulierum nexibus ancillatam non valent recusare charitatem? Optanda semper cognatis absentatur affinitas proximorum; & peregrinari ab extraneis feminis clerici reluctantur? quibus faciendum fuerat, etiam si peculiare aliquid vel inconsuetum Dominus imperasset; qui ad explicanda impossibilia habent Spiritum sanctum, quem mundani homines non habent. Vnde Ioan- 1.Ioan.4.

nes Apostolus sic admonet dicens: Filioli vincite illos, quoniam maior est qui in vobis est, quam qui in hoc mundo. Nunc vero possibile etiam gentibus (non dicam Christianis) & leue prospicitur, & apud clericos sine vllis effectibus euacuatur; vt parum sit eis Dei mandata despicere, nisi aliud dedecus habeant quod nec sectantur, non dicam vincunt omnium gentium consuetudinem: quibus Dominus per Ezech.15.

Ezechielē exprobrat & dicit: In legalibus meis non ambulastis & iustificationes meas non fecistis. Sed neque secundum iustificationes gentium, quæ sunt in circuitu vestro, fecistis. Pudendum nescio quid dilectio ista significat, quæ extorqueri contra naturam putatur. [98] Adhuc habeo quid mirari: Cum videam de Christianis plerosque maritos pariter & vxores continentiam destinantes, domicilia singularia magis eligere, vt consensu communium votorum sine irritatione præsentiæ & concordante secessu valeant obtinere: [99] & eunuchi nostri non durant sine fœminæ sodalitate dormire? Apud illos [100] amor coniugalis continentiæ amore pensatur; & apud spadones cohabitatio feminæ numquam potest habere fastidium. Dicat eunuchorum charitas, dicat, ne fortè in hac secessione magis coniugalis charitas peccet; vt Apostoli Pauli consilium videatur con-

iugibus insinuasse diuortium: Tempus, inquit,
1. Cor. 7. quod restat, breue est. Reliquum est vt & qui
habent vxores, sic[101] quasi non habentes esse
nitantur, & qui non habent, quasi habentes
Philip. 3. esse glorientur. De his ipse Apostolus ait: Glo-
ria in turpitudine ipsorum. Dilectio est, in-
quiunt. O dilectio quæ inuidet sibi. O chari-
tas quę cupit se in vituperatione laudari. Gran-
de miraculum, vt virginum charitas virgines
faciat velut coniuges credi: & coniugum chari-
tas coniuges faciat velut virgines estimari. Ec-
ce vera dilectio, quæ in coniugalitate diuidit,
vt in castitate coniungat. Ecce sancta dilectio,
quæ coniugalibus ad communem laudem indu
çit absentiam. Hi pro certo sese inseparabili-
ter diligunt, qui vt triumphos sibi inferant, à se
ipsis decedunt; quibus nec crimen nec natura,
nec lex, nec Dominus, nec Apostolus[102] pote-
statem vnius interdixit aut tulit, sed pro tuen-
dis paribus votis, semota vnanimitate absenta-
ri charitas persuasit. Illi verò viderint quid sit
charitas quam nouerũt, qui nec crimini, nec na-
turæ, nec legi, nec domino, nec Apostolo, nec
ipsi coniugalitati succumbunt; quos tantum vir
ginitas probrosa condemnat, quantũ illos con-
iugalitas castrata glorificat, quibus sufficiat ad
supplicium dedecorosum, quod spadones à con
iugibus iudicantur. Ad quorum increpationem,
non tacendi sunt etiam filij Israël, qui apud Es-
1. Esd. 10. dram vxores & filios contra diuina iura susce-
ptos[103] non cunctati sunt pellere, nec cõtra Do
mini charitatem conati sunt excusare.[104] Verũ
fatear, si permittor. Qui nunc pro dimittendis
feminis, alienis adhærent; quid facerent si li-
beros & vxores proiicere iubeantur? Aut quan
do valebunt pro Christo renunciare cognatis,
qui mulierculas non suas præponunt, Christi
præceptis?[105] Dico eos facilius pro iisdem mu-
lierculis, parentes proprios abnegare, quàm
propter Christum ipsas mulierculas relinquere
posse; despicientes quod in euangelio ipse Do-
Luca 14. minus dixit: Si quis venit ad me, & non odit
patrem suum, aut matrem, aut vxorem, aut fi-
lios, aut fratres, & sorores, & animam suã, non
potest meus esse discipulus. Si de abiiciendis pa
rentibus dubitantes, indigni sunt Christo, quid
sibi promittunt, quos contemptores exhibet
Christo non parentalis affectio? Ac per hoc illo-
rum meritis euacuantur, quos vident contem-
platione Christi[106] nullas personas excipere co-
gnatorum.[107] Nec minus eos, sed peius etiam
illi confundunt; qui metuentes nõ tantum cum
aliena, sed etiam cum sua carne luctari ampu-
tatis genitalibus abscedunt: De quibus modo
examinationis suspendo, sententiam relinquẽs
alia disputatione promendam.[108] Secundum
confusionem spadonum; non dubito meliores
asserere, qui nec sibi parcunt quidem, non dicã
feminis, audent tentamenta porrigere. Respon
deant spiritales eunuchi, quis furor in dilectio-
ne mulierum, vel quod sit in contubernalitate
feminæ mysterium, vt in perniciem suam alie-
nis membris indulgeant, cum illi sua quoque
incunctanter[109] abscindant? Hi confirmatos in
se artus abiiciunt, & illi aduersariis artubus
glutinantur. Hi pro integritate spiritali cũ tor-
mento non integri corporis dimicare non dubi
tant; & illi sine tormento, integri esse sine fe-
minarum dimidietate contrectat. Sed aduersus
illos comparatio nulla est facienda de nostris;
ne consolentur addicti quibuscunque iudiciis
Christianis. Peiores sunt & aliqui memorandi,
vt maior pœna sit à damnato damnari. Iudæos
cõsiderent vsque hodie pro legis imperio carnis
suæ partem circumcisione truncare; & sciant
quid mereantur, qui Euangelio iubente, dissi-
mulant circumcisi mulierum præsentia perage-
re Domini voluntatem, non intelligẽtes quod
ipse Dominus dixerit: Nisi abundauerit iustitia Matth. 5.
vestra plus quam scribarum & pharisæorum;
[110] non intrabitis in regnum cœlorum. Pu-
to etiam[111] de Gallis suis nobis idololatræ ex-
probranter insultent, qui abscindentes semet-
ipsos libenter excruciant,[112] dum modo cum
damno status sui, simulachrorum dissimulta-
tionibus pareant. Clerici autem nostri, ad lu-
crum magis corporis proprij, damnum volunt
mulierum secum cõmorantium sustinere; quas
etiam de substantia propria euellere oportebat,
si cum illis nasci contingeret, ne comparati ido
lolatris & sacrilegis, erubescerent. De quibus
& Dominus contemptores arguit dicens: Pru- Luca 16.
dentiores sunt filij sæculi huius filiis lucis. Er-
go nostris clericis talium profana deuotio est
præponenda, quibus[113] cum tantis exitiis ama-
bilia sunt turpia sacerdotia. Clerici verò pro
dignitate sacerdotij cœlestis non sanguinẽ fun-
dunt, non tolerant ferrum, non est aliquod
vulnus, non est aliquis cruciatus; sed solus cõ-
tra Dominum[114] feminæ tenet aspectus. Sic
in feminas ruunt, sic feminas amant, vt non
sperent manifestari dilectionis suæ quandoque
posse[115] impura mysteria; sicut per consimiles
eorum turpiter publicata sunt & detecta; quos
Paulus Apostolus præuiderat, iam tunc dicens:
Quorundam hominum peccata manifesta sunt 1. Tim. 5.
præcedentia ad iudicium, quosdam autem
[116] & sua subsequuntur. Similiter autem & fa-
cta bona manifesta sunt, & quæcunque aliter
se habent abscondi non possunt. At contra &
ipsi dicunt: Nonnulli de contemptoribus no-
stris similiter feminas habentes in domibus,[117]
martyrium consecuti sunt, vt illorum inno-
cens conscientia probaretur. Nolo mihi de mar
tyrio quisquam moueat actionem; quia sæpius
& mœchi, & sanguinarij, & ebriosi, & omniũ
scelerum rei, reperta pugnæ occasione conuer-
si[118] meruerunt ad martyrij veniam peruenire.
Ideo enim martyrium appellatur tam corona,
quàm baptisma;[120] quia baptizat pariter & co-
ronat. Age nunc, si licuerit quibusdam inuio-
lata feminarum societate martyrium prome-

reri;[121] sine indulgẽtia quoque illis martyrium ipsum non fuit, quos reatus prohibitæ contubernalitatis non absoluit. Nec innocẽtes in ipsa innocentia potuit approbare; quibus contemptum legis & cõuersationis illicitæ fœditatem, & quod est grauius super omnia [122] crimen Ecclesiæ cernitur ignouisse. Etenim noxia est innocentia, quę sponsæ Christi officit famæ. Et cum Christus agnus innocẽs, immo ipse cęlestis innocentia, quod est verius, totũ se contempserit pro Ecclesia, vt eam sine macula vlla vel ruga redderet illibatã; qualis est clericus cui ad hoc sponsa Christi committitur, vt pro vnius feminæ amore culpari totam Ecclesiam patiatur.[123] Audemus dicere, à Deo patre missus est filius de sinu patris, & regno absens esse durauit, vt ecclesiam faceret innocentem, & clericus mulieris latus deserere non potest, ne Christi Ecclesiã reddat infamem? Sed aiunt: In martyrio ignoscitur nobis, sicut indultum est parentibus. Hoc ergo & nos omnes de peccatis nostris confidamus, vt qui agere bene laboramus, inter luxurias euagemur, & discurramus per semitas peccatorum, retinacula dimittamus, & fræna laxemus: Eamus nos [124] quacunque mundus abstulerit, & vbicunque nos diabolus inuitauerit, libere fornicemur, inuideamus, rapiamus, fraudemus, omnia mala securi committamus, martyrium subueniet & euademus. Sic enim Paulus Apostolus pollicetur: Faciamus mala vt veniant bona: quorum damnatio iusta est. Huic martyrio spem tradant, quos mathematici docuerunt habere de crastino præsciẽtiam: & has coronas expectent, qui super angelos & Christum per Astrologos didicerunt scire tempora, quæ pater in sua posuit potestate, vt vel tunc recordentur, ante martyrij tempus bene agere debuisse, cùm diem Domini senserint sicut furem. Sed credamus super illos martyrium iam iamque pẽdere. Interim priusquam martyres fiant, legibus subiacent, vt iudicio subiiciantur, nisi armis exarmentur. Audaciæ nefas est, illis aduersus auctoritatem Domini parentum personas obiicere, quibus ipse Dominus contradictionis huius abstulit vocẽ. In legalibus, inquit, patrum vestrorum nolite ambulare, & iustificationes eorum nolite custodire, & studiis eorum nolite commisceri, & nolite inquinari. Ego Dominus Deus vester. In præceptis meis ambulate, & iustificationes meas custodite. Sciant nunc adempta sibi esse parentalia patrocinia, qui huc atque illuc recurrentes contradictionum latebras quærunt, ne vnquam feminis careant: & quia vndique defensionis suffragio deseruntur, nouissimis cunctis argumentis exhaustis sententiam Pauli Apostoli opitulari sibi opinantur, & dicunt: Tu quis es, qui de seruo alieno iudices? Agnoscit equidem Paulus Apostolus constitutionis suæ verba prolata; sed constitutionarios & prolatores ipsos ignorat. Illis enim contulit defensionem, qui nullam partem legis impugnant, & ipsis tribuit patrocinium, qui ex voto suo aliquid faciunt, nec quidquam ecclesiastici iuris impediunt.[125] Ius tractat viuendi, & non edendi: arbitrium vniuscuiusque confirmans. De similibus neminem iussit iudicari, quæ voluntati singulorum auctoritas diuina concedens, in vtraque parte faciendi & non faciendi clementer indulsit. Illos autem Ecclesiasticis tribunalibus subdidit, quos [126] transgressores ordinariæ transgreßionis nulla impunitas excusauit: vt qui passim (Tu quis es, qui de seruo alieno iudices?) aduersus nos veluti libellum contradictorium proferunt, [127] rationabile simul & certum recognoscant, quod accepimus ab eodem Paulo Apostolo repulsorium: Præcipimus, inquit, vobis fratres in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt separetis vos à fratribus ambulantibus inordinatè, & non secundum traditionem quam accepistis à nobis. Euasimus, vt opinor, tanta ligamina quæstionum, quibus amatores eunuchos amplexus feminei ligauerunt: qui peruersis interpretationibus decreta legalia demutare cognantur, & malunt audiri proponentes vana & fabulosa commenta, quàm ipsi quæ vera sunt audiant: quos Paulus Apostolus annunciat, dicens: A veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur. Quidquid volunt adhuc exquirant, vt obsistant pro mulieribus veritati. Victoriam non habent, apud quos contra Esdram mulier potius quàm veritas vicit. Vos autem filij charißimi non tantum persuasione, sed potestate conuenio. Tale deliramentum despicite, quorum quæstiones Paulum Apostolum scitis vbique damnasse, sicut ad Romanos scripsit, dicens: Rogo vos, fratres[128] diligenter obseruare eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, aut dicũt, aut faciũt, & declinate ab ipsis. Sic & Timotheo delegat: Noli, inquit, verbis contendere, nihil enim vtile est, nisi in subuersionem audientium. Sollicitè cura te ipsum probabilem exhibere Deo operarium irreprehensibilem, rectè tractantem verbum veritatis. Stulta autem & inania eloquia deuita: multum enim proficiunt ad impietatem, & sermo eorum sicut cancer serpit. Atque vt ostenderet, clericis dispo nendis, ad euacuandas quæstiones quæ sit doctrina conueniens: etiam Tito sic insinuat, dicens: Tu autem loquere quæ conueniunt sanæ doctrinæ, maiores natu sobrios esse, prudentes, sanos in fide, in charitate, in patientia sinceta. Ergo auditiones simplices obedientia vestra suscipiet, & versipellem contradictionum vitate fallaciam. Purum iter vestris greßibus mundate [129] & super spinas & tribulos nolite seminare vel calcare ne bonum semen non possit vobis propter spinæ frutices sanctitatis fructus afferre. Vnde propheta Hieremias sic hortatur & docet, dicens: Nolite, inquit, serere in

Ephes. 5. Rom. 3. Act. 1. Ezech. 20. Rom. 14. 2 Thess. 3. 2. Tim. 4. 3. Esdr. 4. Rom. 16. 2. Tim. 2. Titum 2. Hier. 4.

re in ſpinis. Circumcidite vos Deo veſtro, circumcidite præputium cordis veſtri. Abſcindenda ſunt ergo de agro noſtro cuncta quę pũgere & lacerare conſueuerunt; ne animus agricultoris in poſſeſsione ſua malignis ſentibus inſeratur. Et amputanda ſunt omnia nobis, quæcunque igniſeri ſomitis [130] ſulphurantibus flammis ſcatens fornax ebullientis carnis exæſtuat, ne vel tenuis quidem ſcintilla ſeruata maiora conflet incendia. Quod Salomon manife-
Eccleſ.11. ſtat dicens: Ab ſcintilla vna augetur ignis. Auertite occaſiones impuras, quibus interiora pectoris penetrantur, vt liquida in vobis perſpicuitas honoretur. Contenti eſtote ſingularitatem laborioſam pro pudore ſeruando potius ſuſtinere, quàm ſine labore ad dedecus peruenire. Contemplamini quid ſit populo ſancto præeſſe, & conſiderate quale ſit diuinis ſacramentis inſiſtere. [131] Alteris placere debent, qui alteris viuunt, & talis conuenit cura ſinceritatis ſacratis, qualia ſunt ſacrata ipſa quibus exhibent officia ſeruitutis; ne circa Dominum offendant ipſi quod tractant, aut circa populum incipiant impedire quod prædicant. Propter quod Paulus
2.Cor.6. Apoſtolus ſic teſtificatur: Et omnia, inquit, ſuſtinemus, ne quod impedimentum demus Euãgelio Chriſti. Et iterum: Nemini dantes vllam offenſionem, vt non vituperetur [132] miniſterium noſtrum. Hac igitur inſtitutione vobis quam plurimum laborandum eſt, [133] de iis quibus ad manifeſtandam grauitatem [134] ſingularitas magis quàm pluralitas teſtis vera eſt. Reſpicite quanta mala conuerſatio pluralitatis huius acquirat; quæ non niſi corruptionem ſeminat, pullulat vitia, cupiditatem concipit, ignominiam parit, rabiem concitat, [135] porrigit furiam, laſciuiam paſcit, petulantiam nutrit, [136] caſus exaltat, ruinas ædificat, ripas eripit, præcipitia inſtruit, periculis nauigat, naufragiis velificat, perditione gaudet, interitum ſouet, confuſionem mercatur, theſaurizat opprobrium, criminationes exaggerat, accuſationes inflammat, & cateruatim ſemel in faſcem glomerans numeroſas indagines captionum, per infinita dedecorum, [137] multiplices mortes inuehit in perniciem perditorum. Tot itaque & tantas ſtrages calamitatis [138] & peſsimę conuerſationis nemo proſternit, nemo calcat, nemo funeſtat, niſi ſingularis caſtitas ſola: quæ munimen inuictum eſt ſanctimoniæ, & expugnatio fortis infamiæ; fortitudinis firmitas, & laſciuiæ petulantis infirmitas, probitatis pręſidium, & improbitatis excidium: animę victoria, & corporis pręda; vbertas gloriarum, [139] & ſterilitas criminum; pronuba ſanctitatis, & repudium turpitudinis; ſinceritatis indicium, & abolitio ſcandalorum, exercitium continentiæ, & euacuatio tota luxurię: pax ſecura virtutum, & debellatio inquieta bellorum: puritatis culmẽ, & libidinis carcer: honeſtatis portus, & ignominię naufragalis locus: virginitatis mater, & honeſtis immunditiæ: lorica pudoris, & ſpoliũ probroſitatis: [140] corruptionis exitium, murus rigoris, & deſtructio vulgaritatis: [141] ſeueritatis gladius, triumphator & diſſolutionis occiſor: armatura virium, & [142] exarmatura fluxorum integritatis dignitas, [143] & fornicationis addictio: claritatis faſtigium, & dedecoris præcipitium: [144] voluntas bonorum operum, & afflictio vitiorum: refrigerium pudicitiæ, pœna petulantię: acquiſitio triumphorum, & facinorum detrimentum: requies ſalutis, & perditionis exilium: vita ſpiritus, & carnis interitus: ſtatus qualitatis angelicæ, [145] funus humanæ ſubſtantię. Huius retinaculis omnis obſcœnitas frenatur, & compedibus eius calces furentis libidinis ſtatuuntur, [146] In hanc velut in ſcopulos franguntur impetus qualeſcunque ſanguinis inundantis: & in illa ſedatur ſpumãs humoris inſania corporalis. Quæ dum ſibi ſubtrahit adminicula cõcupiſcentię, mortua membra ſua cognoſcitur baiulare: de quibus Apoſtolus Paulus pręmonet dicẽs: Mortificate ergo membra Coloſ.3.
quę ſunt ſuper terram: fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiſcentiam malam, & auaritiam, quę eſt idolorum ſeruitus, propter quæ venit ira Dei. Ab his omnibus non niſi ſplendido ſingularitatis cultro caſtratur humana natura, vt illibatos ſpadones ad conuiuium ſanctitatis diſpenſante circumciſione introducat. Cui ſanctitas ita promiſit annuli ſui nuptiale ſignaculum, vt ſine ipſa virginitas reſignetur, quæ ſe ſola contenta cupidinem domat, mentemque rectificat, concupiſcentiam ſubigit, deſideria ardoris extinguit, artus debilitat, corpus ancillat: & ita carnalia crucifigit, vt tam maſculus quàm fœmina videatur in conuerſatione mentiri, dum illos vtriuſque ſexus operatione abſcindit: aut neutrum faciẽs de duobus, tertiam formam conferre gloriatur ambobus, vt ante reſurrectionem reſurrectionis imaginem, ad inſtar angelorum meditari noſcatur. Quod promittens Dominus Lucæ 20.
futurum: qui digni, inquit, habentur ſæculi illius & reſurrectionis à mortuis, non nubent, neque nubentur, neque enim morientur. Nam ſunt ſimiles Angelis Dei: quia reſurrectionis filij ſunt. [147] Hoc exigit ſancta ſingularitas clericorum, vt antequam transfiguretur, iam transfigurata cernatur in Angelicę claritatis aſpectum, quę omnia ſibi amputans concupiſcentię certamina deprędatur: cuius laudes Salomon exequitur dicens: Melius eſt eſſe ſine fi- Sapien.4.
liis cum claritate. [148] Immortalitas eſt enim in memoria illius: quia & apud Deum nota eſt, & apud homines. Cùm pręſens eſt, imitantur illum, & deſiderant eam cùm ſe abduxerit, & in perpetuum coronata triumphat, incoinquinatorum certaminum prœlium vincens. Non eſt ſine filiis cum claritate, niſi ſingularitas ſola, quam non ſolum conſcientia ſua nullis ſordibus maculat, ſed etiam nullę opinionis

[149] suspectę pluralitatis infamant. Nam si castitas, quod est difficile, masculum & fœminam pariter in virginitate conseruet, [150] non habet claritatem: quam communitas ipsa non potest nisi quibusdam probrositatem tenebris obscurare. Singularitas verò ita clara est omnibus & exerta, vt cunctis splendore sui candoris pura manifestetur & lucida. Vnde sic nos A-
Ephes. 5. postolus edocet, dicens: Sicut filij lucis ambulate: fructus enim luminis est in omni bonitate, & iustitia, & veritate, probantes quod bene-
Philip. 2. placitum sit Deo. Et iterum: Omnia, inquit, facite sine murmuratione & hæsitatione, vt sitis irreprehensibiles & simplices sicut filij Dei immaculati in medio nationis prauę & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo. Sic vbique singularitas splendet, [151] vt omnes pro illa splendere non dubitent: & ita sanctitatem in semetipsa clarificat, vt laudem sibi ab ipsis quoque inimicis extorqueat. Quod maxime de præposito quocunque Paulus A-
1. Tim. 3. postolus mandat dicens: Oportet autem eum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, vt non in opprobrium incidat & laqueum diaboli. Hanc igitur amate, [152] hanc tenete, quæ sola potest fœminas debellare: cùm adhuc concupiscentia nulla pectus impulsat, & dum adhuc simplicitas incorrupta permanet vel quieta; ad secretæ singularitatis tutelam cito concurrite, ne postmodum non valeatis effugere. Præoccupandus est aditus cunctis insidiis, ne hostilitas prior obrepens occurrat improuidis. Salutare remedium est præuenire potius quàm præueniri: & anticipare potius, quàm anticipari, viribus fortibus congruit. Vbicunque fuerit prouidentia, frustrantur vniuersa contraria: vbi autem prouidentia negligitur, omnia contraria dominantur. Ante famem certamus, ante inopiam laborando satagimus. Sic per omnia calamitatibus cunctis tollimus locum, dum gerimus prouidentiam temporum futurorum. Quanto magis ante præuenienda est [153] omni prouisione calamitas fœminarum: cuius cupido si admittitur incipere, nunquam prorsus accipit finem? Cuius com-
Prou. 30. parationem Salomon explicat dicés: Infernus, & amor mulieris, & terra quæ non satiatur aqua, & ignis non dicit, sufficit. Vnusquisque itaque qui securus est quia necdum tentatur, timeat; quia nihil de illo dicitur, prospiciat ne dicatur: homines sumus, fragilitatem nostram carne portamus. [154] Sic iam vndique nos circumspecta viuacitate circumdare debemus & cingere, vt non sit pars aliqua quę vacillet. Accipimus quidem fortitudinem spiritalem, per quam substantiæ nostræ fragilitas roboretur. Sed ita nobis spiritalis fortitudo collata est, [155] vt prouidos non vt præcipites tueatur: vt illos muniat qui renunciant importunitatibus delictorum, non eos qui se magis importunis delictis immergunt. Custos nobis datus est spiritus, sed vt contraria declinantibus assistendo subueniat, non vt contraria eligentibus faueat: nec vt voluntarios & pronos in aduersa confortet, sed vt ab aduersis nitentes separari confirmet. Nam quicunque perniciosis conatibus audet exercere virtutem, iuuamen non habet Spiritus sancti, qui neminem vult vltroneum virum fortem ad fraudulentas victorias coartari: nec protegit eum, quinimmo sed deserit, quē periculis irruentem per illicitos euentus exquirere triumphos agnouerit: sicut ipse iam tunc per Salomonem locutus est dicens: Amans pe- Eccles. 3.
riculum, in ipso peribit. Ordine suo igitur, non nostro arbitrio virtus Sancti Spiritus ministratur, & secundum institutum eius prœlia prosperantur. Nunquam nisi præcipitatus exercitus cecidit, qui auidus [156] fortiter facere ducis vel imperatoris sui dispositiones irrupit; [157] multo magis perperam erogat fortitudinē, qui sine armis doctrinæ magistri spiritus præsumpserit triumphare: cùm dicat: Væ qui per præsumptionem suam aliquid faciunt, non per Deum. Si qua igitur in vobis est fiducia virium spiritalium, [158] quid spiritales deceat recordemini: & si creditis vos spiritaliter militare, agnoscite quod docemus non esse carnale, sicut Paulus Apostolus loquitur dicens: Si quis 1. Cor. 14.
putat se Prophetam esse, aut spiritalem, cognoscat quæ scribo vobis. Non est quod vobis in hac persuasione deceptoria blandiamini, vt quia spiritales estis, velitis [159] inter flagitiosorum armamenta versari, nec vos inhabiles esse pro clericatus dignitate: quia maiores maioribus consueuerunt conflictiones occurrere. Acrius diuitibus quàm pauperibus insidetur, & non inopes, sed locupletes inquietat infestatio sæua latronum. Plus duces & principes quā milites ab hostibus appetuntur in pugna: & violentibus propulsantur ventis & turbinibus culmina, quæcunque sunt altiora. Ideo magis magisq. quo plus cæteris vnusquisque potest, sciat esse sibi metuendum ne in aliquo minoretur, Eccles. 10.
propter quod Salomon sic admonet dicés: Qui gloriatur, inquit, in diuitiis, paupertatem vereatur. Rogo vos quantum valeo, & vltra quā valeo, hæc sint studia omnium clericorum, vt [160] singularitatis inaccusabilis secessione fungantur: ne aut ipsi per fœminas, aut fœminę per illos ad ignominiosa ludibria prouocentur. Si quis habet matrem, vel filiam, vel sororem, vel coniugem, vel cognatam, sic habeat, vt nulla ancilla intersit, neque aliqua ingrediatur extranea; ne ad hoc videatur tenere proximas suas, vt ipsarum causa libere sibi adhibeat alienas: quod si non possint ipsæ quæ sunt proximæ sine famularum ministerio, vel sine amicarum esse solatio, expedit vt migrent ad aliud domicilium, quam propter illas personæ contrariæ teneantur. Humanum est enim, vt nec clericus illas necessariis fœminis fraudet, nec ipsæ clericum per importunas fœminas sordident.

dent. Aſsignari poſſunt ſanctis mulieribus, cum quibus viuant, dummodo cum clerico fœmina nulla commaneat. Non deſpecta, non vetula ſine affinitate, peculiariter ſuſcipiẽda ad domeſticum obſequium: quia magis illicito delinquitur, vbi ſine ſuſpitione ſecurum poteſt eſſe delictum; maximè quia cupidini nulla deformitas, nulla deſpectio faſtidij, vel vilis exiſtit, ſed diabolus pingens ſpecioſum efficit, quidquid fœdum vel horridum fuerit. [161] Si quis autem modo profectione cogente, apud fratres, vel apud extraneos hoſpitatur, vbi mulieres interſunt; omnino ſe artet, ne paſsibilitate aliqua vincatur. Semotus ac ſecretus Deo vacet & ſibi, ne intus capiatur à diabolo; & qui foris capi nõ potuit, apud ſuos cadat. Qui hoſtes effugit, ad tempus pro ſalutaribus cauſis procedat ad faciẽ, & iterum cito [162] diſcedere de conſpectu feſtinet. Vbique guſtanda eſt cum mulieribus, non continuanda præſentia, ſed quaſi tranſeunter fœminis exhibenda eſt acceſsio quodammodo fugitiua. [163] Proteruitatis enim iam cœpta ſunt repræſentari ſemper in medium; & perditionis
Eccleſ.42. meditatio eſt, frequentatiuum inter mulieres celebrare proceſſum. De qua re nobis Salomon moderamen impoſuit dicens: in medio mulierum noli aſsiduus eſſe. Sic igitur ambulare, ſic agite, vt ſemper in clericis Eccleſiæ ſenatus candidus conſtet. Seueritas in vobis circa fœminas vigeat, auctoritas polleat, vigor teneatur, grauitas veneretur. [164] Vt ſemel omnia colligamus ad clauſulam, breuiarium relegimus vobis,
Philip.4. quod ad compẽdioſam plenitudinem redigens Paulus Apoſtolus inſinuat: De cætero fratres quæcũque ſunt vera, quęcunq; pudica, quæcunque iuſta, quæcumque ſancta, quæcunque amabilia, quęcũque bonæ famæ, ſi qua virtus, ſi qua laus diſciplinæ, hęc cogitate, quæ accepiſtis, & didiciſtis, & audiſtis, & vidiſtis in me. Hæc agite, & De⁹ pacis & dilectionis erit vobiſcum. Amen.

ADNOTATIONES IN librum de ſingularitate Clericorum.

1. Sed quia nunc de fœminarum commoratione] *Manutius & Morel. cum Landulpho de columna:* commemoratione, *verum prius habet Antoninus cum vet. excuſ. & argumento libri magis conuenit. Niſi verò etiam Landulphus legeret illud:* de, *ſuperfluum putarem, & omitterem cum Antonino.*

2. ad ignominiam deuoluti ſunt] *Ex vitio codicis Remboldi legebatur:* ignominiæ, *duntaxat; quod cum nõ placeret, repoſuit Eraſmus,* ignominioſè, *at illud legunt Antoninus & vet. exc.*

3. Domini correptione] *Manut. & Morel.* correptionem, *verum prius placet obſequentia: præſertim ſi legamus cum Antonino:* corripiens, *pro:* conueniens.

4. iacturam lamentantes Eccleſiæ] *Rurſum ex mendo Remboldi, erat antea:* lamentantis.

5. reum ſemetipſum conſcribat] *Etiam hic Rembold. repoſuit:* rerum, *corruptiſsimè, nam illud habent vet. excuſ. Grauius & Morel.*

6. & non obaudiebatis] *Solus Manu.* audiebatis, *at illud veteribus vſitatum eſt.*

7. cum aduenerit vobis interitus] *Neque vet. excu. neque Remboldus hoc habent, ſed eſt apud 70: quare rectè quoque ex coniectura Cauchij adiecimus:* &c, *illi quod ſequitur.*

8. & vehementer infirmis eſt] *Hinc caſtigandus Antoninus pro eo quod habet:* infirmus. *Legit autem ille paulo poſt:* caſũ aliorum, *pro eo quod nos:* cladibus cæterorum.

9. Aduerſaria eſt cõfidentia] *Ita etiam ille rectius, quàm vulg.* aduerſa.

10. quinimo quàm noſtræ] *Accipit,* quinimo, *pro:* potius, *nam illud:* plus, *neque habent. vet. exc. neque Remboldus, ſed primus Eraſmus addidit.*

11. quam fortis videri velit] *Sic quoque caſtigandus Antoninus, pro:* foras.

12. quæ vnicuique homini ſuam cõtulit gloriam] *Remboldus vitio operarum habebat:* ſuo; *quod quum nõ quadraret, repoſuit Eraſmus:* vndique, *pro:* vnicuique, *at prius genuinum eſt.*

13. quæ ſecundum pugnas] *Librarius Eraſmi, pro eo quod Remboldus habebat:* ſecundum, *repoſuit:* ſcilicet, *non Rectè.*

14. vt ſitis intrepidi] *Vet. Excuſ.* &c, *ſed illud placet.*

15. Apoſtolum pollicentem] *Solus Manutius:* dicentem.

16. & in muſcipulas] *Omiſimus vocẽ:* diaboli, *quod neque vet. exc. neque Remboldus habeant, neque alibi Cyprianus; qui tamen vbique:* muſcipulam, *legit.*

17. nec timemus] *Interiecerat Eraſmus:* teneri, *ſed non eſt opus.*

18. vna infirmitas muliebris] *Adiecio:* muliebris. *ex quodam vet. excuſ. Morelij.*

19. de magnis efficit prædam] *Antoninus addit:* eius, *pro:* ſuam, *antiquus verò alter cod. Morelij lõge aliter legit:* de magnis tantum & fortibus ſuam mixtam efficit prædam.

20. nec ſociorũ mortibus] *Rectè ſic Eraſmus, pro eo quod erat:* motibus.

21. dum illos promeritos aut inualidos opinatur] *Non male etiam Eraſmus:* emeritos, *niſi ſequeretur:* Si autem multum mereri, *quare illud ex vet. excu. & Remboldo repoſuimus.*

22. in Syloa] *Primus Eraſmus:* Syloe, *at illud placet.*

23. O quam inordinabilis] *Sic etiam Antonin. Vetu. excu. verò & Remboldus:* inordinalis, *locus obſcurus. Conijcit autem Grauius legendum:* lenocinium, *pro:* latrocinium, *ſed nec hoc ſatisfacit.*

24. tentationibus mutuis inuicem pungũt] *Vitio Remboldi hactenus lectum:* punguntur.

25. cauſale eſt omne quod fœminæ eſt] *Eraſmus:* caſuale, *at illud habet vet. excuſ. & Remboldus. alludere videtur ad illud:*

Semper habent lites alternáque iurgia lectus.

26. omnis qui non manducauerit carnem] *Videtur ea ætate clerici à carnibus & vino abstinuisse.*

27. quid videndi oblectatione perfruitur] *Sic lego cum vet. excu. pro:* vini, *neutrum habet Remboldus.*

28. videndo nec gustando, copia, esculentorum animus pascitur] *Ita lego ex varia cod. lectione. Vet. enim exc. habet:* Videndi nec gustandi copia esculenter, *Rembol.* Videndo nec gustando copia esculenter, *Erasmus:* habendo nec gustando copia esculentis.

29. suspectum placitum] Placitum, *pro:* decretum, *Solus enim Manut.* placidum.

30. qui illud forinsecus efficit infamari] *Ita ex Antonino & quodam Morelij codice, pro:* quod forinsecus, *Legit etiam ille codex:* permittit, *pro:* efficit.

31. Peius est quam mœchia] *Erasmus:* mœchari. *Item primus ille:* ferre, *pro:* facere.

32. Blasphemiam ingerit religioni quam contulit] *Sic optime quidam Morelij cod. pro:* contulit.

33. fluxibus solis] *Nescio quid velit.*

34. cum ille noluit] *Vet. excus. & Remboldus:* voluit, *at illud placet.*

35. senectute quidem dignus] *Ex illis adijcimus:* quidem, *nam legitur in Machabæis.*

36. necessitas ista constringit] *Ex ijsdem & istud lego pro:* constringat.

37. in singularitate] *Singularitatem & in titulo & in toto opere accipit pro vita solitaria sine consortio mulierum.*

38. quinimo consummatus] *Prorsus sic lego cum More. pro:* qui minimo; *quia supra hanc vocem habuimus eadem significatione & consentiunt vet. excu. cod. & Remboldus.*

39. Certe etiam soli cuicunque] *Adijcio ex ijsdem vocem:* soli.

40. hemetritæo insanabili laborare] *Hemetritæus febru est iuxta Remboldum tertiana vna & dimidia.*

41. Sed quisquam] *Omisimus voculam:* si, *interiectam iuxta cod. vet. & Rembold.*

42. noluit certum definire præceptum] *Male Erasmus, & alij eum secuti:* voluit.

43. Ex improuiso vel transeunter] *Antoninus:* in transitu, *sed illud bis terue infra repetitur.*

44. aut in vsu aliquando dissoluitur] *Remboldus legebat;* in risu, *pro quo Erasmus rectius:* in risum, *sed illud habet vetus excus.*

45. mulierem frangi] *Sic quoque vetus excus. & Erasm. in margine, pro eo quod idem in contextu:* angi.

46. & viscum toxicatum] *Etiā hoc illius placet, pro eo quod Eras.* viscus, *nam consentit Rembold. & Anto.*

47. neque ostendere] *Non est istud hodie apud Apostolum.*

48. ab Apostolo Paulo] *Erasm.* Testante Apostolo, *at illud arridet, quia est in veteri excus.*

49. sine cognatione] *Videtur hinc de illarum fœminarum cōsortio loqui, quæ cognatione iunctæ non sunt.*

50. In conuentu sacrorum &c.) *Pulcher locus pro sacris Ecclesiæ, quippe vbi dicit tractari cœlestia, celebrari sancta mysteria, opus spiritale angelorum geri, eo Dei præcepta nos congregare & colligere.*

51. Cum sacrosanctis enim iussis, nobis diuina protectio) *ex cod. vet. exc. reposuimus:* iussis, *pro:* et iustis, *& adiecimus:* diuina.

52. cum sine iustitia non potest esse) *Phrasis est Auctoris. vet. exc. & Rembold. legunt:* sine victoria, *sed non placet.*

53. voluntates agnoscere) *Hoc rursus ex vet. excu. pro eo quod Remboldus, & alij:* vtilitates.

54. indicia demonstrare) *Ita Remboldus & vet. excus. pro:* iudicia.

55. Cogitationes enim mortalium) *Recte sic. Grauius & Morel. pro eo quod alij.* cogitationes immortalium, *nam sic habet liber Sapientiæ, quem Salomonis titulo citat; quomodo & paulo post librum Ecclesiastici.*

56. tamen si nulla in ipso cōtubernio turpis consuetudo nascatur, accedat] *Sic vet. excus. & Rembold. alij:* Contubernium tamen, etsi nulla, &c. consuetudo nascatur, accendit, *quod magis probatur, sic legatur:* enim, *pro:* tamen.

57. vt ipsam consolationem nostram suscipiat] *Vetus excus. ac Remboldus, & hoc & sequentia plurali numero legunt, sed præcedit:* fœminam.

58. Sicut præcepimus vobis] *Erasmus:* Sic præcipimus *at illud habet Apostolus.*

59. & omne quod voti est] *Confirmatur hinc votum tacitum castitatis adnexum cælibatui clericorum, de quo paulo post apertius.*

60. & palma perfecta] *Hinc apparet, ante etiā legi debere:* vnus accipit palmam, *sicut vbique legit Cyprianus.*

61. ipse se voluit superari) *Vetus exc. & Rembol.* penetrari.

62. sine causa dicit) *Vet. exc.* non dicit, *sed prius placet.*

63. Qui spernit modica, paulatim cadet) *Eras. male:* cadit, *nam prius habet Ecclesiasticus.*

64. Sic stupeo autem huius peruersi atis arbitrium) *Hoc Erasm. placet, pro eo quod erat:* arbitrio.

65. quam bonos effectus mulieris) *Erasm.* affectus, *minus rectè.*

66. agit prius masculum & fœminam pariter conuersari) *Remboldus omiserat:* conuersari, *& Eras. legebat:* adijcit. *Illud verò habet vet. excus.*

67. in semetipsas elidere) *Censeo legendū:* illidere.

98. ignem sine vllis flammis occultet) *Recte sic Morelius ac Grauius cum vet. exc. & Rembol. pro eo quod alij:* occultat.

69. & dū summissus) *Adijcio:* dū, *ex vet. excus.*

70. controuersias, actionesque causarum) *Genuina quoque est hæc lectio, illius, & Rembold. pro eo quod reposuit Erasmus:* controuersias actiones, quæ causarum.

sed

71. ſed per correctionem] Placet & iſta, pro: correptionem.

72. & in cæteros actus] Etiam hæc pro: inter.

73. æquales maioribus] Illi: moribus.

74. Video plane ſic] Et hic & paulo poſt adiecit negationem: non, Eraſmus, ſed non eſt opus. Eſt enim Ironia, ſicut & in eo quod ſequitur: cognoſco, &c. Idem eſt iudicium de his adiuncta ab illo negatione, ad illam ſententiam: ſi Chriſtus ſeipſum &c. præſertim ſi legamus cum illis: facit, pro: faciet.

75. vnus per rupes] Vetus excuſus & Remboldus: ripas.

76. Paulus Apoſtolus decernit dicens] Adijcio, dicens, ex vet. excu.

77. quid aliud exemplum nolunt] Ex eodem cum Morelio, ſic lego, pro: volunt.

78. & qui Apoſtolis] Solus Manut. Apoſtolicis.

79. nec dum cognouit] Primus Eraſmus: nõdum.

80. quos dominus iunxit] Aut ſic legendum cum Eraſmo, aut cum vet. exc. & Remboldo: quod dominus iuſsit, prius tamen arridet magis.

81. ipſa permiſsio) Vitio cod. Rembold. legebatur: promiſsio.

82. Sic Apoſtolos mulierum comitatus decebat) Vet. excu. Apoſtolus, &c. docebat.

83. non vt) Sic prorſus lego pro: vt non.

84. Vbi tota Eccleſia propemodum videbitur) Locus prorſus obſcurus. Vet. excu. verò & Remboldus legunt: coniurationes improbroſas, pro: conuiuationes improbas, non rectè.

85. Ideo non inde ſcribitur) Hoc ex cod. vet. excu. pro quo Remboldus: ad eo, Eraſmus verò: ad eà bene deſcribitur, Morel. Adeo non bene.

86. Tamen non poſſum) Iſtud rurſum ex illorum vtroque, pro eo quod Eraſmus: poſſunt.

87. & qui miſſus venerat paſci) Item & hoc, pro: iuſſus.

88. egeſtoſam) Sic rectius Morelius, Remboldus, & vetus excuſ. quàm alij. egeſtuoſam.

89. ieiunij exitum) Optime ſic etiam Rembold. & vetus excuſ. pro: exitium.

90. Pro dolor, dolore cogimur quod docemus) Sic recte etiam cum illis Morelius, pro: docemur.

91. amicos Dei nõ nouimus, niſi ad venerationem) Locus inſignis pro veneratione Sanctorum.

92. qui nouimus & angelos cum fœminis cecidiſſe) Etiam hic auctor filios Dei Gen. 6. angelos interpretatur.

93. ſuæ auiditatis ingluuiem) Vet. exc. & Rẽbol. illuuiem, neutrum diſplicet.

94. quando indigeant) Hoc certe ex illo repoſuimus pro: cum.

95. falſa altera eſt) Non male adijcit Eraſmus: falſa.

96. ſi talis Chriſtiana caritas adnotatur) Rectius ſic vet. exc. & Rembold. quam alij: aduocatur.

97. alterna peregrinatione) Vetus excu. altera.

98. Adhuc habeo quid mirari) Non placet quod repoſuit Eraſmus: quod mirari non valeo, niſi addatur: ſatis, certe illud habent vet. excuſ. & Rẽbold. Eſt autem locus inſignis de voto continẽtiæ coniugum.

99. & eunuchi noſtri non durant) Neque hic arridet lectio Eraſmi: & eunuchi dubitant.

100. amor coniugalis) Habet vet. exc. confœminæ, & paulopoſt: pro: fœminæ, legit: iugalis.

101. quaſi non habentes eſſe nitantur) Etiam hæc illorum lectio eſt, pro eo quod Eraſmus duntaxat: ſint.

102. poteſtatem vnius) Adiecerat Eraſmus: conuerſationis, ſed ſuperfluo.

103. non cunctati ſunt pellere) Hoc rurſum ex vet. excuſ. cum Grauio & Morelio, pro eo quod corruptè Rembold. & cæteri contati, Manut. verò: contenti.

104. Verum fatear, ſi permittor) Etiam hæc Morelij & illorũ genuina lectio eſt, pro eo quod Eraſm. fateor, ſi permittar.

105. Dico eos facilius) Vitio cod. Remboldi legebatur: facile.

106. nullas perſonas excipere) Etiam hoc Morel. & vet. exc. pro: àccipere.

107. nec minus eos, ſed peius illi etiam confundunt) Mendum cod. Remboldi hic quoque remanſit hactenus in excu. nec minis eos, ſed pœnis.

108. Secundum cõfuſionem) Rurſum ſic Morel. cum vet. exc. pro: ſed in confuſione.

109. abſcindant) Vet. cod. abſcidant, & paulo poſt: abſcidentes, pro: abſcindentes, rurſum poſteaa abſcidit.

110. non intrabitis in regnum cœlorum) Rẽbold. legebat: intraueritis, pro quo Eraſmus: intratis.

111. de Gallis ſuis) Galli (vti vere adnotauit Rẽbol.) erant ſacerdotes Cybelles à Gallo fluuio ſic dicti.

112. dummodo cum damno ſtatus ſui) Vet. exc. legit: conditione, Rembold. vtrunque omiſit.

113. cum tantis exitijs) Minus Rectè Eraſmus: exercitijs.

114. fœminæ tenet aſpectus). Sic prorſus lego, pro: terret.

115. impura myſteria) Iterum vitio cod. Rembold. legebatur hactenus: pura.

116. & ſua ſubſequuntur) Prætermiſerat idem voculam: ſua.

117. martyrium conſecuti ſunt) Eiuſdem mẽdum erat: ſecuti ſunt, quare recte hoc Morelius cum vete. excuſ.

118. meruerunt ad martyrij veniam) Repoſuit Eraſ. palmam, ſed quia de peccatoribus loquitur, qui ipſo martyrio veniam impetrabant, illud illorum placet.

120. quia baptizat) Manut. vitio operarũ: qui.

121. ſine indulgentia quoque illis martyrium non fuit) Optimè ſic Eraſmus pro eo quod vet. excu. & Rembold. illi quorum martyrium.

122. crimẽ Eccleſiæ cernitur ignouiſſe) Grauius in margine: Eccleſia, ſed illud placet, quia ſequitur: culpari totam Eccleſiam patiatur.

123. Audemus dicere) Hoc quoque genuinum eſt, pro: auſim.

124. quacunque mundus abstulerit] *Etiam istud pro:* quocunque.

125. Ius tractat viuendi & non edēdi] *Obscurus locus.*

126. Transgressores ordinariæ transgressionis] *Recte sic Erasm. pro eo quod ille:* ordinari.

127. rationabile] *Et hic & supra alicubi vet. excu. & Rembold.* rationale.

128. diligenter obseruare] *Rectè etiā hoc Eras. pro eo quod illi:* obseruate.

129. & super spinas & tribulos nolite seminare vel calcare] *Adiecit Erasmus :* seminare vel, *non male. quia sequitur:* nolite serere in spinis. *Superfluum tamen est quo l interiecit.* seminantes.

130. sulphurātibus flammis scatens fornax] *Non placet etiam quod ipse reposuit:* candens, *quare rectè illud Morel. cum vet. exc. & Rembold.*

131. Alteris placere debēt, qui alteris viuunt] *Hæc quoque genuina horum duorum lectio, pro eo quod non male Erasmus:* Altaribus placere debent, qui de altaribus viuunt.

132. ministerium nostrum] *Prorsus sic legendum cū ijsdem & Morel. pro:* vestrum, *quia consentit Apostolus.*

133. de ijs quibus] *Non habent illi:* ijs.

134. singularitas magis quā pluralitas] *Omnino sic legendum cum vet. exc. & Erasm. ad marg. & iterum:* pluralitatis, *pro eo quod corruptissimè primus Remboldus:* parilitas. *&:* parilitatis, *nam opponit singularitati pluralitatem, sicut antea communitatem.*

135. porrigit furiam] *Manut. & Morel.* corrigit, *minus rectè.*

136. casus exaltat] *Male Erasmus:* casas, *Neque verò etiam placet, quod reposuit ipse:* rapinas exigit, *pro eo quod illi* μεταφορικῶς, ripas eripit.

137. simplices mentes inuehit] *Sic vet. excu. Remboldus verò & alij plerique:* simplices mortes, *pro quo Grauius & Manut.* mores; *Morel. autem:* multiplices mortes, *quod placet maximè.*

138. & pessimæ conuersationis] *Interieceras Remboldus denuo:* strages, *sed non est opus.*

139. & steriliras criminum) *Hæc lectio vet. exc. genuina est, quia præcedit:* vbertas; *pro qua cum Rembold. legeret:* cupiditas, *reposuit Erasm.* captiuitas.

140. corruptionis exitium) *Aliquid desiderari videtur.*

141. seueritatis gladi⁹] *Corruptè primus Erasm.* seueritas.

142. exarmatura fluxorum] *Male Rembold. primus:* fluxarum.

143. & fornicationis addictio] *Hactenus ex Eras. castigatione legebatur:* abdicatio, *sed prius habet vetus excusus & Rembold. & optimè conuenit. Addictionem enim bonorum facere Ciceroni est bona proscribere.*

144. voluntas bonorum operum) *Censeo legendum:* voluptas.

145. funus humanæ substantiæ) *Eleganter etiam istud vet. excu. pro eo quod Rembold.* fimus, *& Erasm. cum cæteris:* summus, *Quare & Antoninus sic castigandus pro eo quod legit:* fauus.

146. In hanc velut in scopulos] *Rectius quoque hoc vetus excusus, quàm cæteri :* in hac velut in scopulo, *Neque verò etiam placet, quod reposuit Rēbold.* tumoris, *pro:* humoris.

147. Hoc exigit sancta singularitas clericorum] *Corruptissimè Remboldus:* meritorum, *quare & Eras. recte illud in margine.*

148. Immortalitas est enim in memoria illius] *Contra non recte hic reposuit Eras.* Immortalis est enim memoria illius; *quia illud reperitur ad verbū græce. Recte tamē ipse:* quia, *pro:* quæ. *Græce enim est:* ὅτι.

149. suspectæ pluralitatis] *Rursum hic legebatur mendo cod. Rembold.* parilitatis.

150. non habet claritatem] *Ego negationē superfluam censeo.*

151. Vt omnes pro illa splendere non dubitent] *Mira phrasis effecit, vt reponeret Erasm.* spondere.

152. hanc tenere] *Idem hoc rectè, pro:* timere.

153. omni prouisione] *Sic vet. exc. cum Rembold. pro eo quod alij:* præuisione.

154. Sic iam] *Miror vnde irrepserit:* eam.

155. vt prouidos non vt præcipites tueatur] *Adiecimus cum Morelio ex vet. excu. & Rembold.* vt, *omissa tamen voce:* nos, *cum ijsdem.*

156. fortiter facere ducis vel imperatoris sui dispositiones] *Cum ijsdem addimus:* fortiter.

157. multo magis perperam] *Hactenus corruptissime ex vitio cod. Remboldi legebatur:* per perituram.

158. quid spiritales deceat recordemini] *Rēbold. denuo corrupte:* recordetur, *pro quo Erasm.* recordemur, *at illud genuinum est.*

159. inter flagitiosorum armamenta] *Reposuerat Erasm.* armenta.

160. singularitatis inaccusabilis secessione] *Idem hic reposuit:* successione, *non rectè.*

161. Si quis autem modo profectione cogēte] *Sic Morel. & illi duo, pro eo quod Eras.* vitæ perfectione.

162. discedere de conspectu festinet] *Hoc quoque illi, pro:* sustinet.

163. Proteruitatis enim iam cœpta sunt] *Etiā hoc illi, pro eo quod Erasm.* proteruitas enim iam cœpta finit.

164. Vt semel omnia colligamus] *Vetus excus.* simul.

EXPOSITIO IN SYMBOLVM Apostolorum Rufino Aquileiensi Presbytero auctore.

ARGVMENTVM.

Expositionem Symboli Apostolorum à nominis definitione auspicatus Rufinus, latissimè singulos illius Articulos, explicat, ac vtriusque testamenti Prophetijs scripturisque pulcherrimè confirmat, ita vt non immeritò

ritè nihi videatur Gennadius (catalogo script. illustr.) primas illi hac in re tribuere. Vnum est, in quo nō probatur; quod nempe sapientiam Salomonis, Ecclesiasticum, Tobiam, Iudith, & duos Machabæorum libros valere neget ad auctoritatem fidei confirmandam: quum contra sex illi libri, in canone sacrarum scripturarum recenseantur, à D. D. August. libr. 2. de Doctrina Christ. cap. 5. Innocentio 1. Epistola ad Exuperium cap. vlt. ac Concilijs Carthaginiensi. 3. Romano Gelasij Papæ tempore, Florentino, ac Tridentino. Quare rectè Isidorus cap. 1. lib. 7. Etymol. & Hrabanus cap. 1. lib. 5. de Vniuerso, scripturas distinguunt in canonem Hebræorum & Ecclesiæ canonem, in quo omnes illos comprehendi asserunt; facientes libros vtriusque testamēti 72. Atqui à veteribus quoque citatos illos frequenter etiam ad fidei confirmationem, supra de alijs comprobauimus ac infra hoc ipso libro de Iudith. Cæterum Rufini titulo iam olim editum est hoc opus inter opera D. Hieronymi. & illi id asscribunt præter Gennadium, Vincentius Belloua censis, Antoninus & Thritbemius.

MIHI Quidem, fidelissime Papa Laurenti, ad scribendum animus tam non est cupidus, quam nec idoneus; scienti non esse absque periculo, multorum iudicijs ingenium tenue & exile committere. Sed quoniam, [2] vt cum venia tui dixerim, temere in epistola tua per Christi me sacramenta, quę à nobis maxima cum reuerentia suscipiuntur, astringis, vt aliquid tibi de fide, secūdum symboli traditionem rationemque[3] componam quamuis supra vires nostras sit pondus præcepti ([4] Non enim me latet sententia illa sapientium, quæ probe admodum dicit, quia de Deo dicere etiam vera, periculosum est) Tamen si expositioni à re impositæ necessitatem orationibus iuues, dicere aliqua obedientiæ magis reuerētia, quam ingenij præsumptione tentabimus; quæ quidem non tam perfectorum exercitijs digna videantur, quam ad paruulorū in Christo & incipientium libren tur auditum. Et quidem cōperi nonnullos illustrium tractatorum aliqua de his pie & breuiter ædidisse, [6] Photinum verò hæreticum scio eatenus conscripsisse, nō vt rationem dictorum audientibus explanaret, sed vt simpliciter & fideliter dicta ad argumentum sui dogmatis traheret; cum in his verbis Sanctus spiritus prouiderit, nihil ambiguum, nihil obscurum, nihil à reliquis dissonās poni: quia in his vere completur prophætia qua dicitur: Verbum enim consummans & breuiās in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus super terram. Nos ergo vel simplicitatem suam verbis Apostolicis reddere & assignare tētabimus, vel quæ omissa videntur à prioribus adimplere. Sed vt manifestius fiat argumentum verbi huius (vt diximus) breuiati, causam qua hæc traditio ecclesiis data est, ab origine repetemus. Tradunt maiores nostri quod post ascensionem Domini, cum per aduentum Sancti spiritus[7] super singulos quosque Apostolos igneæ linguæ sedissent, vt loquelis diuersis varijsque loquerentur, per quod eis nulla gens extera, [8] nulla linguæ barbaries inaccessa videretur & inuia; præceptū eis à Domino datum, ob prædicandum Dei verbum, [9] ad singulas quemque proficisci nationes. Discessuri itaque ab inuicem normam [10] prius futuræ prædicationis in commune constituunt, ne forte alius ab alio abducti, diuersum aliquid his qui ad fidem Christi inuitabantur, exponerent. Omnes ergo in vno positi, & Spiritu sancto repleti, breue istud futuræ sibi, vt diximus, prædicationis indicium, conferendo in vnum quod sentiebat vnusquisque, componunt, atque hanc credentibus dandam esse regulam statuunt. Symbolum autem hoc multis & iustissimis ex causis appellare voluerūt. Symbolum enim Græce, indicium dici potest & collatio, hoc est, quod plures in vnum conferunt. Id enim fecerunt Apostoli in his sermonibus [11] in vnum conferēdo quod vnusquisque sensit. Indicium autem vel signum iccirco dicitur: quia illo tempore sicut & Paulus Apostolus dicit, & in Actis Apostolorum refertur, multi ex circumcisis Iudæis simulabant se esse Apostolos Christi, & lucri alicuius vel ventris gratia ad prædicandum proficiscebantur; nominantes quidem Christum, sed non integris traditionum lineis nuntiantes. Iccirco ergo istud indicium posuere, per quod agnosceretur is qui Christum, vere secundum Apostolicas regulas prædicaret. Denique & in bellis ciuilibus hoc obseruari ferūt: quoniam & armorum habitus par, & sonus vocis idem, & mos vnus est, atque eadem instituta bellandi, ne qua doli subreptio fiat, symbola discreta vnusquisque dux suis militibus tradit; quæ Latinæ vel signa, vel indicia nominantur. [12] vt si forte occurrerit quis de quo dubitetur, interrogatus symbolum, prodat si sit hostis, an socius. Iccirco denique hæc non scribi chartulis atque membranis, sed retineri cordibus tradiderunt, vt certum esset, neminē hæc ex lectione quæ interdum peruenire etiam ad infideles solet, sed ex Apostolorum traditione didicisse sufficeret. Discessuri ergo, vt diximus, ad prædicādum, istud vnanimitatis & fidei suæ indicium Apostoli posuere: non sicut filij Noe discessuri ab alterutrum turrem ex latere cocto & bitumine construentes, cuius cacumen pertingeret vsque ad cœlum; se munimenta fidei quæ staret aduersum faciem inimici ex lapidibus viuis, & margaritis dominicis, ædificantes; quæ neque venti impellerēt, neque flumina subuerterent, neque tēpestatum ac procellarum turbines permouerent. Merito ergo illi ab inuicem separādi turrem superbiæ ædificantes, linguarum confusione damnati sunt, vti ne vnusquisque posset aduertere proximi sui loquelam. Isti vero qui turrem fidei construebant, omnium linguarum scientia & agnitione donati sunt; vt illud peccati, hoc fidei probaretur indicium. Sed iam nobis etiam de ipsis aliquid contrectandum est margari-

Esaia 10.
Actuum 2.
1. Cor. 11.
Act. 15.
Genes. 11.

stantia. Quod, & si hæc singula inuestigare potueris; scito adhuc diuinæ generationis mysteriũ tanto esse differentius & eminentius, quanto creator creaturis potentior, quanto artifex opere suo præstantior, quanto ille qui semper est, eo qui ex nihilo cœpit esse nobilior. Credendus est ergo Deus, pater esse vnici filij sui Domini nostri, non discutiendus: neque enim fas est seruo de natalibus Domini disputare. *Matth. 17.* Contestatus est pater de cœlis dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene cõplacui, ipsum audite. Pater ipsum dicit esse filium suũ, *Ioan. 14.* & ipsum audiri iubet. Filius dicit: Qui me videt, videt & patrem. Et: Ego & pater vnum sumus. Et: Ego à Deo exiui, & veni in hunc mundum. Quis est qui inter has patris & filij voces [35] medium se discussorem interserat, & deitaté diuidat, affectum separet, & substantiam rumpat, spiritum secet, neget esse verum quòd veritas dicit. Est ergo Deus pater verus veritatis pater, non extrinsecus creans, sed ex eo quod ipse est filium generans, id est, [36] quia sapiens sapientiam, quia iustus iustitiam, quia sempiternus sempiternum, quia immortalis immortalem, quia inuisibilis inuisibilem, quia lux splendorem, quia mens verbum. Quod auté diximus: Orientis ecclesias tradere [37] vnum Deum patrem omnipotentem & vnum Dominũ, hoc modo intelligendum est, vnum non numero dici, sed vniuersitate. Verbi gratia: Si quis dicit vnum hominem, aut vnum equum; hic vnum pro numero posuit. Potest enim & alius homo esse & tertius, vel equus. Vbi autem secundus vel tertius non potest iungi, vnus si dicatur; non numeri, sed vniuersitatis est nomen. Vt si exempli causa dicamus vnum solem, hic vnus ita dicitur, vt alius vel tertius addi nõ possit; vnus est enim sol. Multò magis ergo Deus cùm vnus dicitur, vnus non numeri, sed vniuersitatis vocabulo nuncupatur: id est, qui propterea vnus dicatur quod alius non sit. Similiter & de domino accipiendum est, quod vnus sit dominus Iesus Christus, per quem Deus pater dominatum omnium tenet, vnde & sequens sermo omnipotentem pronunciat dominum. Omnipotens autem ab eo dicitur, quod omnium teneat potentatum. Tenet autem omnia pater per filium, sicut & Apostolus dicit: *Coloss. 1.* Quia per ipsum creata sunt omnia, visibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates, & iterũ ad Hebręos *Heb. 1.* scribens dicit: Quia per ipsum sęcula instituit, & ipsum constituit vniuersorum hæredem. [38] Constituit autem quod ait; genuit, intelligitur. Quod si per ipsum sæcula instituit pater, & per ipsum creata sunt omnia, & ipse est hęres omnium per ipsum; ergo & potentatum omnium tenet. Quia sicut lux de luce, & veritas de veritate: ita & de omnipotente omnipotens natus est. Vt in Apocalypsi Ioannis de Seraphin scri*Apoc. 4.*ptum est: Et requiem nõ habebant die ac nocte dicentes: Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus [39] sabaoth, qui erat, & qui est, & venturus est omnipotens. Omnipotens ergo dicitur quĩ venturus est. Et quis est alius qui venturus est, nisi Iesus Christus filius Dei? His additur [40] inuisibilem & impassibilem. Sciẽdum quod duo isti sermones in Ecclesiæ Romanæ symbolo nõ habentur: constat autem apud nos additos, hæreseos causa Sabellij, illius profectò quæ à nostris Patripassiana appellatur: id est quæ patrem ipsum vel ex virgine natum dicit, & visibilem factum, vel passum affirmat in carne. Vt ergo excluderetur talis impietas de patre, videntur hæc addidisse maiores, & inuisibilem patrem, atque impassibilem dixisse. [41] Constat enim filium non patrem in carne & ex carne natum, & ex natiuitate carnis filium visibilem & passibilem factum. Quantum autem spectat ad illam deitatis immortalem substantiam, quæ vna ei eademq́ue cum patre est; ibi neque pater, neque filius neque spiritus sanctus visibilis aut passibilis creditur. Secundum vero dignationẽ carnis assumptæ filius & visus & passus in carne est. Quod & propheta prædixerat, vbi ait: Hic Deus noster, & non reputabitur alter ad *Baruch. 3.* eum. Inuenit omnem viam disciplinæ, & dedit eam Iacob puero suo & Israël dilecto suo. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. [42] Sequitur post hæc: ET IN CHRISTVM IESVM VNICVM FILIVM EIVS DOMINVM NOSTRVM. Iesus Hebræi vocabuli nomen est, quod apud nos saluator dicitur. Christus à chrismate, id est, ab vnctione appellatur. Legimus enim in libris Moysi, quod Auses Naue filius, *Numer. 13.* cùm electus esset dux populi, commutato nomine Ause, Iesus cognominatus sit. Quo scilicet ostenderetur hoc esse nomen quod principibus & ducibus conueniret, iis duntaxat quĩ salutem [43] sequentibus se populis darét. Itaque & ille Iesus appellatus est, qui eductũ de terra Ægypti populum, & de erroribus eremi liberatum in terra repromissionis induxit. Et hic Iesus dicitur, qui populũ de ignorãtiæ tenebris eductum, & de mundi erroribus euocatũ introduxit ad regna cęlorũ. Christus quoque vel põtificale, vel regium nomen est. Nã prius & põtifices vnguento chrismatis consectabantur & reges: sed illi velut mortales & corruptibiles vnguento materiæ corruptibilis vngebantur; hic verò Sancto spiritu perunctus, Christus efficitur, sicut scriptura de eo dicit: Quem vnxit pa*Act. 10.*ter Spiritu sancto misso de cœlis. Et Esaias pręsignauerat, dicens ex persona filij: Spiritus Do*Esaiæ 61.*mini super me propter quod vnxit me, euangelizare pauperibus misit me. Quia ergo ostendimus quid sit Iesus qui populum saluet, & quid sit Christus qui pontifex factus sit in ęternum: nunc ex consequentibus de quo dicantur ista, videamus. [44] Et in vnicum filium eius (inquit) dominum nostrum. Per hoc docet

nos, quia Iesus iste de quo diximus, & Christus de quo exposuimus, vnicus filius sit Dei & noster Dominus. Ne forte putes quod humana ista vocabula terrenum te aliquid doceant, ideo subiungit vnicum hunc esse filium Dei dominum nostrum. Vnus enim de vno nascitur: quia & splendor vnus est lucis: & vnum est verbum cordis. Nec in numerum pluralem defluit incorporea generatio, nec in diuisionem cadit; vbi qui nascitur, nequaquam à generante separatur. Vnicus est, vt menti sensus, vt sapientia sapienti, vt cordi verbum, vt forti virtus. Nam sicut solus sapiens pater ab Apostolo dicitur, ita & solus filius sapientia nominatur. Vnicus ergo filius est: & cum sit gloria, sempiternitate, virtute, regno, potestate, hoc quod pater est; omnia tamen hæc non sine auctore sicut pater, sed ex patre tanquam filius, sine initio, & æqualis habet; & cum ipse sit omnium caput, [45] ipsius tamen caput est pater. Sic enim scriptũ est: Quia caput Christi Deus, ipsius tamen auctor est pater generando sine initio. Quia nec pater præcedit filium, nec filius sequitur patrem in faciendo quasi adoptiuum, sicut nos. Filium sane cum audis, nolo cogitationem carnalis natiuitatis assumas, sed memento hæc de incorporeæ dici substantiæ natura simplici. Si enim, vt supra iam diximus, vel in eo quod cor generat verbum, vel mens, sensum, vel lux ex se parit splendorem, nihil horum requiritur, nec vlla in tali generatione fragilitas cogitatur; quanto purius & sacratius de horum omnium creatore censendum est? Sed fortasse dicas, ista quam memoras, in substantiua est generatio. Neque enim lux substantiuum profert splendorem, aut cor substantiuum generat verbum. Filius autem Dei substãtialiter asseritur generatus. [46] Ad hoc primo omnium illud dicimus quod etiam in cæteris rebus, cum proferuntur exempla, non per omnia similitudinem seruare possunt rei illius cui præbere putantur exemplum, sed vnius alicuius partis, pro qua videntur assumpta, similitudinem tenent. Verbi gratia, vt cum in euangelio dicitur: Simile est regnum cælorum fermento, quod abscondit mulier in farinæ mẽsuris tribus, Numquid putabimus regni cælorum sic per omnia simile esse fermento, vt & substantia illa palpabilis sit ac fragilis, vt acida fieri possit & corrupta? Sed ad hoc solum exemplum istud videtur assumptum, vt ostenderetur, ex parua prædicatione verbi Dei, humanas mentes fidei fermento posse coalescere. Similiter & cum dicitur: Simile est regnum cælorum reti misso in mare, quod ex omni genere piscium attrahit: & in hoc numquid putandum est, quod naturæ lini quo rete aptatur, ac nobis quibus maculæ nectuntur, regni cælorum substantia per omnia conferatur? Sed ad hoc solum videtur assumpta comparatio vt ostenderet; quia sicut rete de profundo maris pisces adducit ad litus, ita de profundo huius sæculi errore, humanæ animæ regni cælorum prædicatione liberantur. Ex quibus constat, exempla non in omnibus his quorum exempla sunt, esse similia. Alioquin si eadem essent omnia, iam non exempla dicerentur: sed ipsæ potius res, de quibus agitur, viderentur. Deinde etiam illud dicendum est, quod nulla creatura talis esse potest qualis creator eius? Et ideo sicut sine exemplo est diuina substantia, [47] ita & sine exemplo est diuina maiestas. Tunc etiam illud addimus, quia omnis creatura ex nihilo est. [48] Si ergo insubstantiua scintilla quæ ignis est, ex se creaturam, quæ ex nihilo facta est, gignit, & conditionem in hoc seruat originis suæ: cur illius æternæ lucis substantia, quæ semper fuit, quia insubstantiuum in se nihil habuit, insubstantiuum ex se splendorẽ proferre non potuit. Et ideo rectè vnicus dicitur filius. Vnicus enim eo solus est, quia natus sit. Nec comparationem aliquam potest habere quod vnicum est. Nec similitudinem substantiæ [49] cũ facturis suis habere potest ille, qui factor est omnium. Hic ergo Iesus Christus filius vnicus Dei, qui est & Dominus noster vnicus, & ad filium referri & ad Dominum potest. Vnus est filius, vere filius, & vnus vere Dominus Iesus Christus. Cæteri quippe, licet dicantur filij, adoptionis tantum gratia dicuntur, non veritate naturæ. Et si dicuntur alij Domini, concessa non ingenita potestate dicuntur: hic vero solus est vnicus filius, & solus vnicus Dominus, sicut & Apostolus dicit: Vnus pater Deus, & vnus dominus Iesus Christus, per quem omnia. Igitur postea quam propositus ordo fidei, ineffabile sacramentum filij de patre natiuitatis exposuit; nunc ad humanæ salutis dignationem dispensationemque descendit. Et hunc quem supra dixit vnicum filium Dei, & Dominum nostrum nunc dicit.

QVI NATVS EST DE SPIRITV SANCTO EX MARIA VIRGINE. Hæc iam inter homines dispensationis natiuitas est, illa diuinæ substãtiæ; hęc dignationis est, illa naturæ. De Spiritu sancto ex virgine nascitur. Et iam hoc loco mundior auditus requiritur, & purior sensus. [50] Huic enim quẽ dudum de patre natũ ineffabiliter didicisti, nunc à sancto Spiritu templum fabricatũ intra secreta vteri virginalis intellige. Et sicut in sancti Spiritus sanctificatione nulla sentienda est fragilitas: ita & in partu virginis nulla est intelligenda corruptio. Nouus enim huic sęculo datus est hic partus, nec immerito: qui enim in cęlis vnicus filius est; consequenter & in terra vnicus est, quia & vnice nascitur. Nota sunt omnibus & in Euangelijs decantata de hoc scripta Prophetarum qui dicunt, quod virgo concipiet & pariet filium. Sed & partus ipsius mirabilem modum Ezechiel propheta ante formauerat; Mariam figuraliter portam Domini nominans, per quam, scilicet, Dominus ingressus est mundum.

Rom. 10. 1. Cor. 1. 1. Cor. 11. Matth. 13. Ephes. 4. Esaiæ 7. Ezech. 44.

dum. Dicit ergo hoc modo: *Ezech. 44.* Porta autem quæ reſpicit ad Orientem clauſa erit, & non aperietur, & nemo tranſibit [51] per eam, quoniam dominus Deus Iſraël tanſibit per eam, & clauſa erit. Quid tam euidens dici [52] de conuerſatione virginis potuit? Clauſa fuit in ea virginitatis porta, per ipſam introiuit dominus Deus Iſraël, & per ipſam in hunc mundum de vtero virginis proceſsit: & in æternum porta virginis clauſa, ſeruata virginitate, permanſit. Igitur Spiritus ſanctus refertur dominicæ carnis & templi eius creator. Incipe hinc iam intelligere etiam ſancti ſpiritus maieſtatem. Conteſtatur enim & euangelicus ſermo de ipſo, quod cum *Luca. 1.* loquenti angelo ad virginem & dicenti: quia paries filium, & vocabis nomen eius Ieſum, hic enim ſaluum faciet populum ſuum à peccatis ſuis: illa reſpondiſſet: Quo modo fiet iſtud, quoniam virum non cognoſco? Dixerit ei Angelus Dei: Spiritus ſanctus veniet ſuper te & virtus altiſsimi obumbrabit tibi. Et ideo quod naſcetur ex te ſanctum vocabitur filius Dei: [53] Vide ergo cooperantem ſibi inuicem trinitatem. Spiritus ſanctus venire dicitur ſuper virginem & virtus altiſsimi obumbrare ei. Quæ eſt autem virtus altiſsimi, niſi ipſe Chriſtus qui eſt Dei virtus & Dei ſapientia? Cuius autē hæc virtus eſt? Altiſsimi, inquit. Adeſt ergo altiſsimus, adeſt virtus altiſsimi, adeſt Spiritus ſanctus. Hæc eſt trinitas vbique latens, vbique apparens, vocabulis perſoniſque diſcreta, inſeparabilis vero ſubſtantia deitatis: Quamuis ſolus filius naſcatur ex virgine, adeſt & altiſsimus, adeſt & ſpiritus ſanctus, vt & conceptus virginis ſanctificetur & partus. Verum hęc quia ex ſcripturis propheticis aſſeruntur, poſſunt forte Iudæos quamuis ſint infideles & increduli confutare. Sed pagani ſolent ridere nos cum audiunt prędicari à nobis virginis partum: propter quod paucis & eorum obtrectationibus reſpondendum eſt. Omnis partus, vt opinor, ex tribus conſtat. Si adultæ ætatis ſit femina, ſi virum adeat, ſi non ſit [54] illius vulua vitio ſterilitatis obcluſa. Ex his tribus in hoc partu quem prædicamus, vnum defuit, vir; & hanc partem (quia qui naſcebatur, non erat terrenus homo, ſed cæleſtis) per cæleſtem ſpiritum dicimus, ſalua virginis incorruptione, completam. Et tamen quid mirum videtur ſi virgo conceperit; cum Orientis auem quam Phœnicem vocant, in tantum ſine coniuge naſci vel renaſci conſtet, vt ſemper & vna ſit, & ſemper ſibi ipſa naſcendo vel renaſcendo ſuccedat? Apes certe neſcire coniugia, nec [55] fetus nixibus edere, omnibus palam eſt. Sed & alia nonnulla deprehenduntur [56] vti huiuſcemodi ſorte naſcendi. Hoc ergo incredibile videbitur diuina virtute ad totius mundi redintegrationem factum; cuius exempla etiam in animalium natiuitate cernuntur? Et tamen mirandum cur hoc gentilibus impoſsibile videatur, qui credunt Mineruam ſuam de cerebro Iouis natam: quid ad credendum difficilius? aut quid magis contra naturam? Hic femina eſt, hic naturæ ordo ſeruatur, hic conceptus & partus temporibus ſuis editur. Ibi nuſquam femineus ſexus, ſed vir ſolus & partus. Qui illa credit, cur iſta miretur? Sed & Liberum de femore eius aſſerunt natum. Ecce aliud portenti genus, & tamen creditur. Venerem quoque, quam aphroditem vocant, de ſpuma maris (ſicut etiam nominis ipſius compoſitio oſtendit) credunt eſſe progenitam; de ouo natos Caſtorem Pollucemque cōfirmant; ex formica Myrmidones: & alia mille ſunt, quæ contra rerum naturam venientia, ipſis tamen viſa ſunt credibilia: vt Deucaleonis & Pyrrhæ lapides iactos, & hominum ex his ſegetem natam. Et cum hæc tot & talia figmenta crediderint; [57] vnum eis verbum impoſsibile videtur, quod adoleſcens femina diuinum germen, non hominis vitio, ſed Deo inſpirante conceperit. Qui vtique ſi ad credendum difficiles ſunt, illis tot & tam turpibus monſtris fidem nequaquam commodare debuerant. Si vero faciles ſunt ad credendum, multo promptius hæc noſtra tam honeſta & tam ſancta recipere, quam illa tam indigna & tam fœda credere debuiſſent. [58] Sed dicent fortaſsis, quia poſsibile quidē fuerit Deo vt virgo conciperet, poſsibile etiam fuerit Deo vt pareret; ſed indignum videri vt tanta illa maieſtas per genitales feminæ tranſiret egreſſus: vbi quamuis nulla fuerit ex virili admixtione commixtio, fuit tamen ipſius puerperij obſcenę attrectationis iniuria: pro quo pauliſper eis ſecundum ſenſum ſuum reſpondeamus. Si quis videat paruulum in profundo cœni necari, & ipſe cum ſit vir magnus & potens, extremis, vt ita dixerim, plantis ingrediatur cœnum; vt paruulum morientem liberet; pollutus ne à te accuſabitur hic vir quod paululum luti calcauerit? an vt miſericors laudabitur, quod vitam contulerit morituro? Sed hæc etiam de communi homine dicta ſint. Redeamus nunc ad naturam eius qui natus eſt. Quantum putas natura ſolis eo inferior eſt? quātum creatura ſine dubio creatore. Intuere nunc ſolis radios, [59] ſi in cœni alicuius voraginem demittantur, numquid inde iam aliquid pollutionis acquirunt? aut obſcenorum illuſtratio [60] ſolis ducitur in iniuriam? Ignis quoque natura quanto eſt inferior his de quibus ſermo eſt? Et nulla materia vel obſcena, vel turpis adhibita ei, ignem polluiſſe creditur. Cum ergo hęc ita eſſe in rebus materialibus conſtet; tu in illa ſupereminenti & incorporea natura; quæ ſuper omnem ignem, & ſupra omne lumen eſt pollutionis aliquid putas, aut obſcenitatis incidere? Tum deinde etiam illud aduertere: Nos hominem à Deo creatum de terræ limo dicimus; quod ſi obſcenitas Deo reputatur opus ſuum requirenti, multo magis eſt reputabitur opus illud ab initio fabricanti, &

superfluum est dicere cur per obscena transierit cum non possis dicere, cur obscena condiderit. Et ideo obscena hæc esse non natura, sed obseruantia docuit, Cæterum omnia quæ sunt in corpore ex vno eodémque luto formata, vsibus tantum & officijs naturalibus distinguuntur. Sed nec illud quidem [61] ab absolutione vacare huius quæstionis omittam; quod substantia Dei quæ per omnia incorporea est, inseri corporibus, vel capi ab eis principaliter non potest, nisi aliqua media sit substátia spiritalis, quę capax esse diuini spiritus possit. Verbi gratia, vt si dicamus: Lux omnia quidem membra corporis illustrare potest, [62] à nullo tamen eorum nisi à solo oculo capi potest, solus enim oculus est qui capax sit lucis. Et filius ergo Dei nascitur ex virgine, non principaliter soli carni sociatus, sed anima inter carnem Deúmque media generatus. Anima ergo media, & in secreta rationabilis spiritus arce verbum Dei capiente; absque vlla quam suspicaris iniuria Deus natus est ex virgine. Et ideo nihil ibi turpe putádum est, vbi sanctificatio spiritus inerat, & anima quæ erat Dei capax, particeps fiebat etiam carnis. Nihil ibi dicas impossibile, vbi aderat virtus altissimi. Nihil de humana fragilitate cogites, vbi plenitudo inerat deitatis. CRVCIFIXVS SVB PONTIO PILATO, [63] ET SEPVLTVS, DESCENDIT IN INFERNA. Docet Apostolus Paulus illuminatos debere esse oculos cordis nostri ad intelligé- *Ephes. 3.* dum [64] quæ sit altitudo, latitudo & profundum: altitudo ergo & latitudo & profundum descriptio crucis est. Cuius eam parté quæ in terram defixa est, profundum appellauit; altitudinem vero illam quæ in aërem porrecta sublimis erigitur: latitudiné quoque illam quæ distéta [65] in dexteram læuamque protenditur. Cum ergo tot species mortis sint, quibus de hac vita exitus dari hominibus solet; vult nos Apostolus illuminatos corde scire rationem, cur ex his omnibus crucis potius species ad mortem delecta sit saluatoris. Vnde sciendum est, quod crux ista triumphus erat; triumphi enim insigne est trophæum, trophæum autem deuicti hostis indicium est. Quia ergo adueniés Christus, sicut Apostolus dicit, tria pariter sibi regna subiecit, *Philip. 2.* hoc enim indicat vbi ait: Quia in nomine Iesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, & infernorum, & hæc omnia sua morte vincebat: conueniens mysterio mors quæsita est; vt in aërem sublimatus, & aëreas subiugans potestates, victoriam de his supernis & cælestibus traderet; [66] expansas autem manus tota die (sicut *Esaiæ 65.* sanctus propheta dicit) téderet ad populum incredibilem, qui est in terra, vt incredulos contestaretur & inuitaret credentes; ea vero parte quæ sub terram demergitur, inferna sibi regna subijceret. Etenim vt breuiter aliqua etiam de secretioribus perstringamus, ab initio Deus cum fecisset mundum, præfecit ei & præposuit quasdam virtutum cęlestium potestates, quibus regeretur, & dispensaretur mortalium genus. Quod ita factum Moyses indicat in Deutero- *Deut. 32.* nomij cantico, vbi dicit: Cum diuideret excelsus gentes, statuit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei; sed horum nónulli, sicut & ipse qui princeps appellatus est mundi, *Ioan. 12.* datam sibi à Deo potestatem non his quibus acceperant legibus temperarunt, nec humanum genus diuinis obedire præceptis, sed suis parere præuaricationibus docuerút. Et hinc aduersum nos peccatorum chirographa scripta sunt, quia, vt propheta dicit, peccatis nostris venundati *Esaiæ 52.* sumus. Pretium namque animæ suæ vnusquisque consequitur, cum concupiscentiæ satisfecerit. Istud ergo vnusquisque chirographum ab illis rectoribus pessimis tenebatur, quod Christus detraxit adueniens, & hac eos potestate nudauit; idque sub ingenti mysterio Paulus indicat, cum dicit de eo: Delens quod aduersum *Coloss. 2.* nos erat chirographú, & affigés illud cruci suæ, traduxit principatus & potestates, triumphans eos in semet ipso. Rectores ergo illi quos humano generi pręfecerat Deus, in tyrannidis cótumaciam versi, impugnare commissos sibi homines aggressi sunt, & peccati prœlijs debellare. Sicut Ezechiel propheta mysticis designat eloquijs, cum dicit: In illa die procedent angeli *Ezech. 30.* festinantes exterminare Æthiopiam, eritque inter eos perturbatio in die Ægypti, [67] quoniam ecce venit. Recte ergo eos omnipotentia nudatos Christus dicitur triumphasse, ablatamque ab eis potestatem hominibus tradidisse. Sicut ad discipulos suos dicit ipse in euangelio: Ecce *Lucæ 10.* dedi vobis potestatem calcandi super serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici. Illos itaque qui accepta potestate male abusi sunt, subiectis quondam suis subijcit crux Christi. Nos vero, hoc est, humanum genus edocet primo omnium vsque ad mortem resistere aduersum peccatum, & libenter interitum pro pietate suscipere. Tum deinde & obedientiæ nobis in hac eadem cruce proponit exemplum, sicut illis qui aliquando rectores nostri fuerant, posuit [68] cótumaciæ pœnas. Audi ergo quo modo Apostolus vult per crucem Christi obedientiam nos docere: Hoc, inquit, sentite *Philip. 2.* in vobis quod & in Iesu Christo, qui cum in forma dei esset non rapiná arbitratus est se esse æqualem Deo, sed semet ipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu repertus vt homo, factus est obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Quia ergo ille magnus magister est qui *Matth. 5.* fecerit & docuerit, [69] ideo obediétiam quæ pijs morte etiam suscepta seruanda est, docuit ipse prius pro hac moriédo seruari. Sed fortasse terreatur aliquis in huiuscemodi doctrina, quod quem paulo ante cum Deo patre diximus sempiternum, ac de eius substantia esse progenitum, quemque regno, ęternitate & maiestate vnum

nnm

num cum patre esse docuimus, nūc de eius mor
te tractemus. Sed nolo terrearis fidelis auditor,
paulo post istum quem audis mortuum, rursum
videbis immortalem, mors enim ab eo mortē
spoliatura suscipitur. Nam sacramentum illud
susceptæ carnis, quod supra exposuimus, hanc
habet causam,[70] vt diuina filij Dei virtus, velut
hamus quidā habitu humanæ carnis obtectus,
Ibidem. & (sicut ante Apostolus dixit) habitu repertus
vt homo, principem mundi inuitare posit ad
agonem: cui ipse carnem suam[71] velut escam
tradidit; vt hamo eum diuinitatis intrinsecus
teneret insertum, & effusione immaculati san-
guinis, qui peccati maculam nescit, omniū pec-
cata deleret, eorum dumtaxat, qui cruore eius
[72]postes fidei suæ signassent. Sicuti ergo[73] ha-
mum esca conseptum si piscis rapiat, nō solum
escam cum hamo non remouet, sed & ipse de
profundo esca alijs futurus educitur: ita & is
qui habebat mortis imperium, rapuit quidē in
mortem corpus Iesu, nō sentiens in eo hamum
diuinitatis inclusum; sed vbi deuorauit, hęsit ip-
se continuo, & disruptis inferni claustris, velut
de profundo extractus traditur, vt esca cæteris
fiat. Quod ita futurum sub hac eadem figura
Ezech. 32. & Ezechiel dudum signauerat dicens: Et ex-
traham te in hamo meo, & extendam te super
terram, campi implebuntur de te, & constituā
super te omnes volucres cæli, & saturabo ex te
omnes bestias terræ. Sed & Propheta Dauid
Psal. 71. dicit: Tu confregisti capita draconis magni, de-
disti eum in escam populi Æthiopum. Et Iob
de eodem mysterio similiter protestatur, ait e-
Iob. 40. nim ex persona Dei loquentis ad se:[74] Aut ad-
duces draconem in hamo, & pones capistrum
circa nares eius? Non ergo damno aliquo, aut
iniuria diuinitatis Christus in carne passus est:
sed vt per infirmitatem carnis operaretur salu-
tem in medio terræ. Diuina natura in mortem
per carnem descendit; non vt lege mortalium
detineretur à morte, sed vt[75] per se resurrectu-
rus ianuas mortis aperiret: velut si quis rex per-
gat ad gentem in qua proprios habeat captiui-
tatis vinculo alligatos, deuictaque carcerem
intret, in quo vincti detinebantur;[76] & in-
gressus aperiat ianuas, resoluat catenas, vincu-
la, seras, & claustra comminuat, & vinctos in
remissionem educat, & eos qui sedent in tene-
bris & in vmbra mortis luci ac vitæ restituat.
Ergo dicitur rex fuisse quidem in carcere, non
tamen ea conditione qua cæteri qui tenebantur
inclusi: sed illi quidem vt pœnas soluerent, hic
verò vt absolueret pœnas. Cautissimè autem
qui symbolum tradiderunt, etiam tempus quo
hęc sub Pontio Pilato gesta sunt, designauerūt,
ne ex aliqua parte velut vaga & incerta gesto-
rum traditio vacillaret. Sciendum sane est quod
in Ecclesiæ Romanę symbolo non habetur ad-
ditum: Descendit ad inferna: sed neque in O-
rientis ecclesiis habetur hic sermo: vis tamē ver
bi eadem videtur esse in eo quod sepultus dici-
tur. Sed quoniam tibi erga scripturas diuinas a-
mor & studium subiacet, sine dubio dicis mihi
oportere hęc magis euidentibus scripturę diui-
næ testimoniis approbari.[77] Quanto enim ma-
iora sunt quę credenda sunt, tanto idoneis ma-
gis & indubitatis testibus indigere, vera est &
consequens propositiò. Sed nos tanquam sciē-
tibus legem loquentes, testimoniorum syluam
breuitatis causa reliquimus, pauca tamē ex mul
tis, si etiam hoc requiritur, adhibemus: scientes
studiosis quibusque in scripturis diuinis latissi-
mum testimoniorum pelagus patere. Primo er
go omnium sciendum est, quod ipsa ratio cru-
cis non omnibus, vna eademque est, sed aliud
gentibus, aliud Iudæis, aliud credentibus sapit,
sicut & Apostolus dicit: Nos autē prædicamus 1. Cor. 1.
Christum crucifixum, Iudęis quidē scandalum,
gentibus autem stultitiā, ipsis verò vocatis Iu-
dæis & Gręcis Christum Dei virtutem & Dei
sapientiam. Et alibi: Verbum enim crucis[78] pe-
reuntibus quidem stultitia est, his verò qui sal-
ui fiunt virtus Dei est. Iudęi ergo quibus ex le-
ge traditum fuerat, Christum in æternum man
surum, scandalum patiebantur de cruce eius,
quia resurrectionem eius recipere noluerunt.
Gentibus autem stultitia videbatur, Deū mor-
tem suscepisse, quia ignorabant mysterium car-
nis assumptæ. Fideles verò qui & natū & pas-
sum in carne receperunt, & à mortuis resurre-
xisse; meritò virtutē Dei credebāt esse, quæ vi-
cerat mortem. Primo ergo hoc ipsum, quod Iu-
dęi quibus prophetę hæc prædixerant, non es-
sent credituri, sed illi qui nunquā hęc à prophe-
tis audierant: audi quo modo[79] prophetico ser
mone signatur. Quibus non est, inquit, annun- Esaia 52.
ciatum de eo videbunt: & qui non audierunt,
intelligent. Quod autem his qui meditabantur
legem Dei à pueritia vsque ad senectutem non
credētibus,[80] ad gentes esset omne mysterium
transferendum, Esaias hoc modo prędicit: Et fa Thren. 4.
ciet, inquit, Dominus, Deus sabaoth omnibus
gētibus in monte isto inueniri lætitiā, bibent vi
num, vngentur vnguēto. Trade hęc omnia gen
tibus. Hoc enim consiliū Dei omnipotentis su-
per omnes gentes. Sed dicent fortasse nobis illi
qui se iactant in sciētia legis: Blasphematis, qui
sic dicitis Dominū corruptioni mortis subiectū
& passioni crucis fuisse. Legite ergo quod
scriptum habetis in lamentationibus Hieremię
vbi dicit: Spiritus vultus nostri Christus Do-
minus, comprehensus est in corruptionibus
nostris: in quo diximus, sub vmbra eius viue-
mus in gentibus. Audis quo modo propheta
dicit Christum dominum comprehensum esse,
& pro nobis, id est, pro peccatis nostris cor-
ruptioni traditum. In cuius vmbra quoniam
populus ille qui permansit incredulus, abie-
ctus est, dicit, quia viuemus non in Israël, sed
in gentibus. Quod si operosum non videtur,
quam possumus breuiter, singula quæ in euan-
geliis referuntur, qualiter in prophetis prędicta

sunt designemus, vt hi qui prima fidei elementa suscipiunt, testimonia hæc habeant [81] in corde descripta, vt nulla eis vnquam de his quæ credunt ambiguitas inimica surripiat. * Edocemus per euangelium quod Iudas vnus de amicis & conuiuis Christi, tradiderit eum; audi quo modo hoc prænuncietur in psalmis: Qui manducat, inquit, panes meos amplabit aduersum me supplantationem. Et alibi: Amici mei, & proximi mei aduersum me appropinquauerunt & steterunt. Et iterum: Molliti sunt sermones eius super oleum, [82] & ipsi * sunt iacula. Vis videre quo modo molliti sunt? Venit, inquit, Iudas ad Iesum, & dixit ei: Aue rabbi, & osculatus est eum. Per molle ergo osculi blandimentum, execrabile iaculum proditionis infixit. Vnde & Dominus ad eum dixit: Iuda osculo filium hominis tradis? Triginta argenteis audis eum appretiatum esse cupiditate proditoris. Audi & de hoc propheticam vocem. Et dixi, inquit, ad eos: Si bonum est in conspectu vestro, date mercedem meam aut abnuite [83] & post hæc: Et accepi, inquit, triginta argenteos, & misi eos in domum Domini in cōflatorium. Nónne hoc est quod in euāgelijs scribitur, quia Iudas pœnitentia ductus reportauit pecuniam & proiecit eam in templo & discessit? Bene autem mercedem suam dicit, [84] velut imputantis & exprobrantis affectu. Etenim tam multa opera bona apud eos egerat: Cæcos eorum illuminauerat; claudis pedes, paralyticis gressum, mortuis quoque reddiderat vitam. Pro ijs ergo omnibus bonis mercedem restituunt ei, mortem triginta argenteorum æstimatione pensatam. Refertur item in euangelijs quod vinctus sit. Prædixit hoc sermo propheticus per Esaiam dicens: Væ animæ ipsorum, quia cogitauerunt cogitationem pessimam aduersum seipsos, dicentes: Alligemus iustum, quia inutilis est nobis. Sed dicet aliquis: Numquid hæc de Domino intelligenda sunt? numquid Dominus ab hominibus teneri poterat, & in iudicium protrahi? Et de hoc te idem propheta conuincet, dicit enim his verbis: [85] Ipse Dominus in iudicium veniet cum senioribus & principibus populi. Iudicatur ergo ipse Dominus secundum prophetæ testimonium, & non solum iudicatur, sed & flagellis cæditur, & palmis in faciem verberatur & conspuitur, & omnem pro nobis perfert indignitatis iniuriam. Et quia hæc stupenda erant omnibus cum prædicarentur ab Apostolis iccirco etiam ex persona ipsorum propheta exclamat & dicit: Domine quis credidit auditui nostro? Incredibile enim est vt Deus Dei filius ista pertulisse dicatur [86] & prædicetur. Et ideo prædicuntur per prophetas, ne qua credituris dubitatio nasceretur. Ipse ergo ex sua persona Christus dominus dicit: Dorsum meū dedi flagellis, & maxillas meas ad palmas, & faciem meam non auerti à confusione sputorum. Scribitur etiam illud inter cæteras passiones

*Edocemur
Psal. 40.
Matth. 26.
*erant
Luca 22.
Zach. 11.
Matth. 27.
Esaiæ 3.
Ibidem.
Esaiæ 53.
Thren. 3.

eius, quod alligantes eum duxerūt ad Pilatum: præsignauit etiam hoc propheta vbi dicit: [87] Et alligantes adduxerunt eum xenium regi Iarim: nisi si obijciat aliquis & dicat, sed Pilatus non erat rex. Audi ergo quid in sequentibus euangelium refert: Audiens, inquit, Pilatus eum esse de Galilæa, misit eum ad Herodem, qui erat tūc rex in Israël. Et bene addidit nomen Iarim, quod est siluester. Non enim erat Herodes de domo Israël, nec de illa vinea Israëlitica, quam eduxerat Dominus de Ægypto, & plantauerat in cornu in loco vberi: sed erat siluester, id est, ex silua alienigenarum. Et ideo siluester appellatur, quasi qui de Israëliticæ viris nequaquam palmitibus pullulasset. Sed & quod ait propheta, xenium, conuenienter aptauit. Tunc enim Herodes & Pilatus (vt euangelium testatur) ex inimicis in concordiam reuocati sunt. Et velut reconciliationis suæ xenium, [88] vinctum sibi inuicem mittebāt Iesum. Quid interest dummodo Iesus vbique [89] vt saluator dissidentes recōciliet, pacem reparet, concordiam reddat? Vnde etiam de hoc scriptum est in Iob: Dominus reconciliat corda principum terræ. Refertur item quod cum Pilatus vellet eum dimittere, [90] omnis populus clamauerit: Crucifige crucifige eū. Prænunciat hoc Hieremias propheta dicens ex persona Domini ipsius: Facta est, inquit, hæreditas mea mihi sicut leo in silua. Dedit super me vocem suam, propterea exosus sum eam. Et propter hoc, inquit, dereliqui domum meam. Et iterum alibi dicit. Super quem aperuistis os vestrum, & aduersus quem relaxastis linguas vestras. Cum iudicaretur, scribitur tacuisse. Multæ de hoc scripturæ testantur, in psalmis dicitur: Factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo increpationes. Et iterū: Ego autem sicut surdus non audiebam, & sicut mutus non aperiens os suum: & iterum alius Propheta: Sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium eius sublatum est. [91] Imposita ei scribitur corona spinea. Audi de hoc in Canticis Cāticorum, super iniquitates Hierusalē mirantis de iniuria filij patris vocem, & dicentis: Exite & videte filiæ Hierusalem coronam qua coronauit eum mater sua. Sed de spinis ita alius propheta commemorat. Et expectaui vt faceret vuam, fecit autem spinas, & non iustitiam, sed clamorem. Verumtamen et mysterij secreta cognoscas: [92] oportebat eum, inquam, qui peccata mundi venit auferre, etiam terræ maledicta purgare; quæ protoplasto peccante, sententiam præuaricationis acceperat, dicente Domino maledicta terra in operibus tuis, spinas & tribulos producet tibi. Propterea ergo spinis coronatur Iesus vt prima illa condemnationis sententia soluetetur. Ad crucem ducitur, & in ligno totius mundi vita suspenditur. Vis & de hoc propheticis testimonijs confirmari? audi Hieremiam dicentem: Venite, & inijciamus lignum [93] in

panem

Lucæ 23.
Ibidem.
Hiere. 12.
Esa. 57.
Psalm. 37.
Esaiæ 53.
Cantic. 3.
Esaiæ 5.
Genes. 3.
Hiere. 11.

panem eius, & conteramus eum de terra viuentium. Et iterum: Moyses velut deflens eos dicit: Et erit vita tua suspensa ante oculos tuos, & timebis per diem & noctem, & non credes vitæ tuæ. Sed transcurrẽdum nobis est, iam enim propositę breuitatis excedimus modum & breuiatum sermonem longa dissertione distendimus; pauca tamen addemus, ne penitus quod cœpimus prætermisse videamur. Scribitur Iesus in latere percussus, aquam simul & sanguinem profudisse. Hoc quidẽ mysticum est, ipse enim dixerat, quia flumina de ventre eius procedent aquæ viuæ. Sed produxit & sanguinem, quem petierant Iudæi venire super se & filios suos. Produxit ergo aquam,[94] quæ credentes diluat: produxit & sanguinem, qui condemnet incredulos. Potest tamen etiam intelligi quod duplicem gratiam baptismi figurauerit, vnam quæ datur [95] per aquæ baptismum: aliam quæ per martyriũ profusione sanguinis quęritur, vtrum que enim baptismum nominatur. Quod si & hoc quæris cur non ex alio membro, sed ex latere potius produxisse dicatur aquam & sanguinem. Videtur mihi in latere per costam mulier indicari, quia fons peccati & mortis de muliere prima [96] quæ fuit primi Adam costa, processit; fons redemptionis ac vitæ de secundi Adam costa, producitur. Scriptum est quod in passione eius ab hora sexta vsque ad horam nonam tenebræ factæ sunt. [97] Accipe & de hoc prophetę testimonium dicentis: Occidet tibi sol meridie. Et iterum Zacharias propheta: In illa, inquit, die non erit lux, sed frigus & pruina erit in vno die; & dies ille notus Deo, & neque dies neque nox, & ad vesperam erit lux. Quid tam euidens à propheta dici potuit? Vt iam tum hęc non tam futura prædici quam narrari præterita videantur, etiam pruinam & frigus prædixit. Propterea enim Petrus calefaciebat se ad ignẽ, quia frigus erat, & frigus patiebatur, non solum temporis, sed & fidei. Addidit etiam; Et dies illa nota domino, neque dies, neque nox. Quid est, neque dies neque nox? nónne apertè de insertis diei tenebris, & reuocata rursum luce disseruit? Non fuit illa dies, neque enim cœpit ab ortu solis neque integra nox fuit; nõ enim peracto diei cursu, [98] spatia sibi debita vel ab initio suscepit, vel ad vltimum terminata perduxit, sed fugata per impiorum facinus lux reparatur ad vesperam. Post horam enim nonam depulsis tenebris sol redditur mundo. Et iterum alius de hoc ipso testimonium dicit: Obscurabitur super terram in die lux. Docet euangelij prædicatio quod etiam milites diuiserunt sibi vestimenta Iesu, & supra tunicam eius miserunt sortem. Hoc etiam curæ fuit Spiritui sancto prophetarum vocibus protestari, cum dicit: Diuiserunt sibi vestimẽta mea, & super vestem meam miserunt sortem. Sed nec de illa quidem veste quam dicuntur milites illudentes induisse eum, id est, de veste coccinea prophetæ siluerunt.

Deut. 28. — Ioan. 7. — Amos 5. — Zachar. 14. — Ioan. 18. — Psal. 114. — Matth. 27. — Psal. 21.

Audi enim quid dicit Esaias: Quis est iste qui venit de Edom, rubor vestimẽtorum eius [99] ex Bosor? Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumentum tuum [100] tanquam à torculari calcato? Vnde & ipse respondit: [101] Torcular calcaui solus filiæ Sion. Solus est enim qui peccatum non fecit, & abstulit peccata mundi. Si enim potuit per vnum hominem mors introire: quanto magis per vnum hominem qui & Deus erat, potuit vita restitui? Refertur etiam quod aceto [102] potatus sit, vel vino myrrhato, quod est amarius felle. Audi quid de hoc propheta prædixerit. Et dederunt, inquit, in esca mea fel, & in siti mea potauerunt me aceto. Atque respondens iam tũc Moyses dicebat de populo illo: Ex vineis Sodomorum vitis eorum, & palmes eorum de Gomorrha. Vua eorum vua fellis, botrus amaritudinis ipsis. Et iterum exprobrans eos dicit: Populus stultus & non sapiens, hæc Domino retribuisti? [103] Sed & in Canticis Canticorum eadem prænunciantur, vbi etiam hortus in quo crucifixus est designatur, dicit ergo: Intraui in hortum meum, soror mea sponsa, [104] & vindemiaui myrrham meã. Vbi euidenter vinum myrrhatum quo potatus est declarauit. Spiritum post hæc scribitur reddidisse. Prænunciatum fuerat & hoc per prophetam dicentem ex persona filij ad patrem: In manus tuas commendo spiritum meum. Sepultus quoque perhibetur, & lapis magnus positus ad ostium monumenti. Accipe etiam de hoc quid propheticus per Hieremiã sermo prædixerit: [105] Mortificauerunt, inquit, in lacu vitam meam, & posuerunt lapidem super me. Euidentissima hæc sepulturæ eius indicia propheticis vocibus designata sunt; accipe tamen & alia: A conspectu, inquit, iniquitatis ablatus est iustus, & erit in pace locus eius. Et alibi: [106] Et dabo malignos in sepultura eius. [107] Itẽ alius: Recubans dormiuit vt leo, & vt catulus leonis: quis suscitabit eum? Sed & quod in infernum descendit, euidenter prænunciatum in psalmis vbi dicit: Et in puluerem mortis deduxisti me, Et iterum: Quæ vtilitas in sanguine meo [108] dum descendero in corruptionem? Et iterum: Descendisti in limum profundi, & non est substantia. Sed & Ioannes dicit: Tu es qui venturus es, an alium expectamus? Vnde & Petrus dixit: Quia Christus mortificatus carne, viuificatus autem spiritu. [109] In ipso (ait) eis qui in carcere inclusi erant, descendit spiritibus prædicare, qui increduli fuẽre in dieb⁹ Noë, in quo etiam quid operis egerit in inferno, declaratur. Sed & ipse Dominus per prophetam dicit, tanquam de futuro. Quia non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem: quod rursus prophetice nihilominus ostẽdit impletum cum dicit: Domine eduxisti ab inferno animã meã, saluasti me à descendentibus in lacum. Sequitur post hæc: TERTIA DIE RESVRRE-

Esaiæ 63. — Psal. 68. — Deut. 32. — Cantic. 5. — Psal. 30. — Thren. 3. — Isa. 53. — Genes. 49. — Psal. 21. 29. & 58. — Matth. 11. — 1. Petr. 3. — Psal. 15.

XIT[110] A MORTVIS: Resurrectionis quippe gloria in Christo, omne quod infirmum & fragile videbatur,[111] absoluit. Si tibi paulo ante non videbatur esse posibile vsque ad mortem venisse immortalem; aspice nunc quia qui deuicta morte resurrexisse dicitur, non potest esse mortalis: sed bonitatem in hoc intellige creatoris, quia[112] eousque ille miserando descendit, vsque quo tu peccando deiectus es.[113] Nec creatorem omnium Deum impossibilitatis accuses vt ibi putes opus eius caduco lapsu potuisse cõcludi, quo ille[114] id reparaturus peruenire non posset: inferna & superna nobis dicuntur, qui certa corporis circũscriptione conclusi, intra prę scriptæ nobis legis terminos continemur. Deo autẽ qui vbique est, & nusquam deest,[115] quod inferum est, aut quod supernum, patet. Verumtamen in assumptione corporis etiam ista complentur. Resuscitatur caro quæ deposita erat in sepulchro, vt adimpleretur quod dictum est per prophetam: Quia non dabis sanctum tuum videre corruptionem.[116] Rediijt ergo victor à mortuis, inferni secum spolia trahens, eduxit enim eos qui tenebantur à morte, sicut & ipse
Ioan.12. prædixerat, vbi ait: Cum exaltatus fuero à terra, omnia ad me traham. Attestatur autem euā-
Matth.27. gelium de hoc cum dicit: Quia monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum dormientium resurrexerunt & apparuerunt multis, & ingressi sunt sanctam ciuitatem illam de
Gala.4. qua Apostolus dicit: Quæ autem sursum est Hierusalē libera est, quæ mater est omnium no-
Hebr.2. strum:[117] Sicut & ad Hebræos dicit: Decebat enim propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam adducentem, auctorem salutis eorum,[118] per passiones consummari. Igitur consummatam passionibus[119] carnem humanam, quæ in mortem ceciderat per protoplasti lapsum, resurrectionis virtute repa-
Ephes.1. ratam, in dextera sedis Dei altissimi collocauit.
Hiere.18. [120] Vnde & Apostolus dicit: Qui simul consuscitauit nos, simulque sedere fecit in cælestibus, hic enim erat figulus, qui (vt Hieremias docet propheta) vas de manu sua collapsum & confractum, rursum eleuauit manibus suis, & reformauit sicut placuit in cõspectu eius.[121] Placuit autem ita, vt corpus quod mortale & corruptibile susceperat, de sepulchri petra leuatum, & immortale atque incorruptibile effectum, iam non in terrenis, sed in cælestibus & in patris dextera collocaret.[122] Plenæ sunt de his sacramentis scripturæ veteris testamenti. Nullus super his propheta, nullus legislator aut psalmographus siluit, sed omnis pæne sacra de his loquitur pagina: & ideo superfluum videtur immorari nos ad congregāda testimonia: pauca tamen & admodum pauca ponemus, ad ipsos fontes diuinorum voluminum remittẽtes eos, qui[123] potare abundantius cupiunt: dicit ergo
Psalm.3. statim in psalmis: Ego dormiui, & somnum cepi, & resurrexi, quoniam Dominus suscepit me. Et iterum in alio loco: Propter miseriam Psal.11.
inopum & gemitum pauperum nũc exsurgam, dicit Dominus. Et alibi sicut iam superius diximus: Domine, eduxisti de inferno animam Psal.29.
meam: saluasti me à descendentibus in lacum.
Et in alio: Quoniam conuersus viuificasti me, Psal.84.
& de abysso terræ iterum reduxisti me. Euidētissime autem in octogesimo & septimo psalmo de eo dicitur: Et factus sum sicut homo sine Psal.87.
adiutorio, inter mortuos liber. Non dixit homo, sed sicut homo. Sicut homo enim erat, quia etiam descenderat in infernum: sed inter mortuos liber erat, quia à morte teneri non poterat. Et ideo in vno natura humanæ fragilitatis, in alio[124] diuinæ potestas maiestatis ostenditur: Osee autem propheta etiam de tertia die manifestissime prænunciat hoc modo:[125] Sana- Osee 6.
bit nos, inquit, post biduum: in die autem tertia resurgemus & viuemus in conspectu eius. Hæc autem ex persona eorum dicit, qui cum ipso de tertia resurgentes, de morte reuocantur ad vitam: & ipsi sunt qui dicunt: die tertia resurgemus, & viuemus in conspectu eius. Esaias vero aperte dicit:[126] Qui educit de terra pa- Esaie 49.
storem magnum ouium. Sed mulieres quod Hebr.13.
visuræ essent resurrectionẽ eius, scribis & pharisæis & populo non credẽtibus, etiam hoc prędixit Esaias his verbis: Mulieres quæ venitis ab Esaia 27.
spectaculo venite: non enim est populus habēs intellectum. Sed & de illis quæ post resurrectionem perrexisse[127] ad sepulchrum dicuntur Ioan.20.
& quæsisse eum, & non inuenisse: sicut Maria Magdalena refertur venisse ad monumentum ante lucem, & non inuento eo flens dixisse ad angelos qui aderant: Quia tulerũt Dominum, & nescio vbi posuerunt eum: etiam de hoc ita prædicitur in Canticis Canticorum: In cubili Cantic.3.
meo quæsiui quem dilexit anima mea, in noctibus quæsiui eum, & non inueni eum. De illis quoque quæ inuenerunt eum, & tenuerunt pedes eius, prædicitur in Canticis Canticorum: Tenebo eum, & non dimittam eum quem dilexerit anima mea. Hæc interim pauca de multis; breuitati enim studẽtes plura coaceruare nõ possumus.

ASCENDIT IN CAELOS, SEDET AD DEXTERAM PATRIS: INDE VENTVRVS EST IVDICARE VIVOS ET MORTVOS.[128] Consequenti breuitate in fine sermonis hæc continentur; in quibus quod dicitur quidem palam est, sed requiritur quo sensu intelligi debeant quæ dicuntur. Nam ascendisse & sedisse, & vẽturum esse, nisi secũdum dignitatem diuinitatis intelligas, aliquid per hæc humanæ fragilitatis videbitur indicari. Consummatis etenim his quę in terra gerebantur, & animabus de inferni captiuitate reuocatis, ascendere memoratur ad cęlos, sicut propheta prędixerat: Ascēdens in altum, capti- Ephes.4.
uam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Illa scilicet dona, quę Petrus in Actis Apostolorum

Actuum 2. postolorum de Spiritu sancto dicebat: Exalta-
tus ergo dextera Dei, effudit hoc donum quod
vos auditis & videtis. Donũ ergo Spiritus san-
cti hominibus dedit: quia captiuitatem, quam
prius diabolus per peccatum deduxerat in in-
fernum, Christus per mortis suæ resurrectio-
nem reuocauit ad cælum. Ascendit ergo ad cæ-
los, non vbi verbũ Deus ante non fuerat: quip-
pe qui erat semper in cælis, & manebat in pa-
tre; sed vbi verbum caro factum [129] ante non
sederat. Denique quia nouus iste ingressus por-
tarum cæli æditinis & principibus videbatur, vi-
dentes naturam carnis cælorum secreta pene-
trantem, dicunt ad inuicem, sicut Dauid plenus
Psal. 23. spiritu sancto enunciat: Tollite portas princi-
pes vestras, & eleuamini portæ æternales, & in-
troibit rex gloriæ. Quis est iste rex glorię? Do-
minus fortis & potens, Dominus potens in
prœlio. Quæ vox vtique, non propter diuini-
tatis potentiam, sed propter nouitatem carnis
ascendentis ad dexteram Dei ferebatur. Dicit
Psal. 46. & alibi idem Dauid: Ascendit Deus in iubila-
tione, Dominus in voce tubę. In voce enim tu-
bæ, [130] moris victorum est redire de prœlio.
Psal. 103. De ipso quoque [131] & aliàs dicitur: Qui ædificat
Psal. 17. in cælo ascensum suum. Etiam alibi: Qui ascẽ-
dit super cherubin & volauit, volauit super pen
nas ventorum. Sedere quoque ad dexteram
patris, carnis assumptæ mysterium est: neque
enim incorporeæ illi naturæ conuenienter ista
absque assumptione carnis [132] aptantur: neque
sedis cælestis profectum diuina natura, sed hu-
Psal. 92. mana conquirit. Vnde & dicitur de eo. Parata
sedes tua Domine ex tunc à seculo tu es. Parata
Philip. 2. ergo à sæculo sedes est, in qua sessurus erat is in
cuius nomine omne genu flectitur, cælestium,
terrestrium & infernorum. Et omnis lingua cõ
fitebitur ei, quia dominus Iesus Christus in glo
ria Dei patris est. De quo & Dauid ita refert:
Psal. 109. Dixit Dominus domino meo, sede à dextris
meis, donec ponam inimicos tuos, scabellum
pedum tuorum. Quæ tamen dicta Dominus
Matth. 22. in euangelio disserens, dicebat ad pharisæos: Si
ergo Dauid in spiritu [133] Dominum eum vocat,
quo modo filius eius est? Per quod se ostendit
secundum spiritum Dominum, secundum car-
nem filium esse Dauid. Vnde & ipse Dominus
Matt. 26. iterum dicit: Verumtamen dico vobis, amodo
videbitis filium hominis sedentem [134] à dextris
virtutis Dei. Et Petrus Apostolus dicit de Chri
1. Pet. 3. sto: [135] Qui est in dextera Dei, sedens in cælis.
Sed & Paulus ad Ephesios scribens: Secundum
Ephes. 3. operationem, inquit, potentiæ virtutis eius,
quam operatus est in Christo, suscitans eum à
mortuis, & sedere faciens in dextera sua. Quod
autem veniat iudicaturus viuos & mortuos,
multis quidem diuinarum scripturarum testi-
moniis edocetur: sed priusquam propheticis
hæc eloquijs prædicta doceamus, illud necessa-
rio arbitror admonendum, quod ista fidei tra-
ditio quotidie nos vult de aduentu iudicis esse
sollicitos; vt actus nostros ita præparemus, ve-
lut reddituri imminenti iudici rationem. Hoc
enim erat quod & propheta dicebat de viro bea
to: [136] Quia disponet sermones suos in iudicio. Psal. 111.
[137] Quid autem dicitur iudicare viuos & mor-
tuos, nisi quod alij viui, alij mortui ad iudicium
veniant? sed animæ simul iudicabuntur & cor-
pora, in quibus viuos animas, corpora mortuos
nominauit. Sicut & ipse Dominus in Euange- Matth. 10.
lio dicit: Nolite timere eos qui corpus possunt
occidere, animæ autem nihil facere possunt: sed
timete potius eum qui potest animam & cor-
pus perdere in gehennam. Nunc iam paucis si
videtur etiam per prophetas hæc prædicta esse
doceamus. Plura autem testimonia cum volue-
ris, ipse tibi de scripturarum latitudine congre-
gabis. Dicit ergo Malachias propheta: Ecce ve- Malach. 3.
nit dominus omnipotens, & quis sustinebit
diem aduentus eius, aut quis sustinebit aspe-
ctum eius? quia ipse ingreditur [138] sicut ignis
conflatorij, & sicut spuma lauantium: & sede-
bit conflans eos, & purgans sicut argentum &
sicut aurum. Vt autem euidẽtius agnoscas quis
sit iste dominus, de quo hæc dicuntur, audi quid
& Daniel propheta prænunciat. [139] Videbam, Daniel. 7.
inquit, in visu noctis, & ecce in nubibus cæli
quasi filius hominis veniens, & vsque ad vetu-
stum dierum peruenit, & in conspectu eius
oblatus est: & ipsi datus est principatus, & ho-
nor, & regnum: & omnes populi, tribus & lin-
guæ ipsi seruient. & potestas eius potestas ęter-
na, quæ non peribit: & regnum eius non cor-
rumpetur. Ex his ergo edocemur, non solum
de aduentu & iudicio, sed & de potestate eius
& regno, quia potestas eius æterna sit, & sine
corruptionis fine sit regnum sicut in Euangelio
dicitur. Regni eius non erit finis. Vnde valde Lucæ 1.
alienus à fide est, qui regnum Christi dicit ali-
quando finiendum. Scire tamẽ debemus, quod
salutarem hunc Christi aduentum conabitur
inimicus ad decipiendum fideles quosque cal-
lida fraude simulare, & pro filio hominis qui
expectatur venturus in maiestate patris, sui, fi-
lium perditionis in prodigijs & signis menda-
cibus pręparare, vt pro Christo mundo huic in-
troducat Antichristũ. De quo & ipse dñs in Euã
gelijs prædixit Iudæis: Quia ego veni in nomi- Ioan. 5.
ne patris mei, & non recepistis me: alius veniet
in nomine suo, & ipsum recipietis. Et iterum
dicit: Cum videbitis abominationem desola- Matth. 24.
tionis [140] stantem in loco sancto, sicut dicit Da-
niel propheta: Qui legit, intelligat. Daniel er-
go de aduentu erroris istius plenius & latius in Dan. 9.
suis visionibus edocet: ex quibus valde opero-
sum est exempla nunc ponere, quia satis amplis
narrationibus dilatantur. Et ideo scire de his
plenius delectantem, ad ipsas magis recensen-
das remittimus visiones. Sed & Apostolus de
eo dicit: Ne quis vos seducat vllo modo quo- 1. Thess. 2.
niam nisi discessio venerit primum, & reuela-
tus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui
aduersatur

aduersatur[141] & extollit se super omne quod
dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in templo
Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus. Et
paulopost: Et tunc reuelabitur, inquit, inimi-
cus, quem Dominus Iesus interficiet spiritu o-
ris sui: & euacuabit illuminatione aduentus sui
eum, cuius est aduentus secundum opera sata-
næ, in omni virtute, signis & prodigijs menda-
cibus. Et iterum paulopost: Et ideo mittet illis
Deus operationem erroris, vt credant menda-
cio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt
veritati. Propterea ergo propheticis & euange-
licis atque apostolicis vocibus nobis prænun-
ciatur hic error,[142] ne quis pro aduentu Christi
aduentum credat Antichristi. Sed & ipse do-
Matth. 24. minus dixit: Cũ dixerint vobis, ecce hic Chri-
stus, aut ecce illic, nolite credere: venient enim
multi pseudochristi & pseudoprophetæ, & se-
ducent multos. Sed quo modo demonstrabitur
Lucæ 17. iudicium veri Christi, videamus: Sicut fulgur,
inquit, de Oriente resplendet vsque ad Occidẽ-
tem: ita erit aduentus filij hominis. Cùm enim
aduenerit verus dominus Iesus Christus, sede-
bit, & iudicium statuet: sicut Euãgelium dicit:
Matth. 25. Et segregabit oues ab hœdis, & iustos ab iniu-
2. Cor. 5. stis. Sicut & Apostolus scribit: Quia omnes
nos stare oportet ante tribunal Christi, vt reci-
piat vnusquisque propria operis sui, prout ges-
sit, siue bona, siue mala: iudicabimur autẽ non
solum pro gestis, sed & pro cogitatis: secũdum
Rom. 2. quod & ipse Apostolus dicit: Inter se inuicem
cogitationibus accusantibus, aut etiam defen-
dentibus in die quo iudicabit Deus occulta ho-
minum: sed de his ista sufficiant. Post hoc po-
nitur in ordine fidei:

[143] ET IN SPIRITVM SANCTVM.
Ea quæ in superioribus paulò latius de Christo
sunt tradita, ad incarnationis vel passionis eius
mysterium pertinẽt. Quæ dum media interce-
*coaptata dunt[144] personæ ipsius *cooptata, Sancti spiri-
tus commemorationem paulò longius reddi-
derunt. Cæterùm si solius diuinitatis ratio ha-
beatur, eo modo quo in principio dicitur:[145]
Credo in Deum patrem omnipotẽtem, & post
hæc: In Iesum Christum filium eius vnicũ do-
minum nostrum; ita iungitur: Et in spiritum
sanctum. Illa verò omnia quæ de Christo me-
morantur ad dispẽsationem carnis, vt diximus,
spectant: igitur Sancti spiritus memoratione
adimpletur mysterium trinitatis.[146] Sicut enim
vnus dicitur pater, & alius non est pater: vnus
dicitur & vnigenitus filius, & alius vnigenitus
non est: ita & Spiritus sanctus vnus est, & alius
non potest esse spiritus sanctus. Vt ergo fiat di-
stinctio personarum affectionis vocabula se-
cernuntur; quibus ille pater intelligatur, ex quo
omnia, & ipse non habeat patrem; filius verò
tanquam qui ex patre natus sit; & Spiritus san-
ctus, tanquam de Dei ore procedens & cuncta
sanctificans. Vt autem vna eademque in trini-
tate diuinitas doceatur; sicut dictum est,[147] in
Deum patrem credi[148] adiecta præpositione, in:
ita & in Christum filium eius, ita & in Spiritũ
sanctum memoratur. Sed vt manifestius fiat
quod dicimus, ex consequentibus approbabi-
tur. Sequitur nanque post hunc sermonem:

[149] SANCTAM ECCLESIAM CA-
THOLICAM, REMISSIONEM PEC
CATORVM, HVIVS CARNIS RE-
SVRRECTIONEM. Nõ dixit: in sanctam
Ecclesiam, nec in remissionem peccatorum, nec
in carnis resurrectionẽ. Si enim addidisset, IN,
præpositionem, vna eademque vis fuisset cum
superioribus. [150] Nunc autem in illis quidem
vocabulis, vbi de diuinitate fides ordinatur; in
Deum patrem dicitur, & in Iesum Christum
filium eius, & in spiritum sanctum; in cæteris
verò vbi non de diuinitate, sed de creaturis ac
mysteriis sermo est, IN, præpositio non addi-
tur, vt dicatur, in sanctam Ecclesiam, sed San-
ctam Ecclesiam credendam esse, non vt in Deũ,
sed vt Ecclesiam Deo congregatam: & remis-
sionem peccatorum credendam esse, non in re-
missionem peccatorum; & resurrectionem car
nis, non in resurrectionem carnis. Hac itaque
præpositionis syllaba creator à creaturis secer-
nitur, & diuina separantur ab humanis.[151] Is
ergo Spiritus sanctus est, qui in veteri testamẽ-
to legem & prophetas, in nouo verò euangelia
& Apostolos inspirauit. Vnde & Apostolus di-
cit: Omnis scriptura diuinitus inspirata, vtilis 2. Tim. 3.
est ad docendum. Et ideo quæ sunt noui ac ve-
teris instrumenti volumina, quæ secundũ ma-
iorum traditionem per ipsum Spiritum sanctũ
inspirata creduntur, & ecclesiis Christi tradita
competens videtur in hoc loco euidenti nume
ro, sicut ex patrum monumẽtis accepimus, de-
signare. Itaque veteris instrumenti primo om-
nium Moysi quinque libri sunt traditi, Gene-
sis, Exodus, Leuiticus, Numeri, Deuterono-
mium: post hos Iesu Naue, Iudicum simul cum
Ruth: quatuor[152] post hæc[153] Regnorum libri,
quos Hebræi duos numerant; Paralipomenon,
qui dierum dicitur liber; & Esdræ libri duo, qui
apud illos singuli computantur, & Hester: pro-
phetarum verò Esaias, Hieremias, Ezechiel, &
Daniel: præterea duodecim prophetarum liber
vnus: Iob quoque & psalmi Dauid singuli sunt
libri:[154] Salomonis verò tres ecclesiis traditi,
Prouerbia, Ecclesiastes, Cantica canticorum.
In his concluserunt librorum numerum ve-
teris testamenti. Noui verò quatuor euangelia,
Matthæi, Marci, Lucæ, Ioannis: Actus aposto-
lorum, quos descripsit Lucas:[155] Pauli apostoli
epistolæ quatuordecim:[156] Petri apostoli epi-
stolæ duæ. Iacobi fratris Domini & apostoli
vna: Iudæ vna: Ioannis tres: Apocalypsis Ioan-
nis. Hæc sunt quæ patres intra canonem con-
cluserunt, ex quibus fidei nostræ assertiones
constare voluerunt. Sciendum tamen est, quòd
& alij libri sunt qui non canonici, sed ecclesia-
stici à maioribus appellati sunt: vt est Sapiẽtia
Salo-

Salomonis, & alia Sapiētia quæ dicitur filij Syrach, qui liber apud latinos hoc ipso generali vocabulo Ecclesiasticus appellatur; quo vocabulo non auctor libelli, sed scripturę qualitas cognominata est. Eiusdem ordinis est libellus Tobię, & [157] Iudith, & Machabæorum libri. In nouo vero testamento libellus, qui dicitur [158] Pastoris siue Hermatis, [159] qui appellatur duæ viæ, vel iudicium Petri; quæ omnia legi quidem in ecclesijs voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Cæteras verò scripturas apocryphas nominarunt, quas in ecclesijs legi noluerunt. Hæc nobis à patribus, vt dixi, tradita opportunum visum est hoc in loco designare, ad instructionem eorum qui prima [160] sibi Ecclesiæ ac fidei elementa suscipiunt, vt sciāt ex quibus sibi fontibus verbi Dei haurienda sint pocula. Tenet deinde traditio fidei sanctam Ecclesiam. Causam iam superius diximus, [161] cur non dixerit etiam hic in sanctam Ecclesiam, sed sanctam Ecclesiam. Hi ergo qui supra in vnum Deum credere docti sunt sub mysterio trinitatis, credere etiam hoc debent, vnam esse Ecclesiam sanctam; [162] in qua vna est fides, & vnum baptisma, in qua vnus Deus creditur pater, & vnus Dominus Iesus Christus filius eius, & vnus Spiritus sanctus. Ista est ergo sancta Ecclesia, non habens maculam aut rugam. Multi enim & alij ecclesias congregarunt, vt Marcion, vt Valentinus, vt Hebion, vt Manichæus, [163] vt Arius. & cæteri omnes hæretici. Sed illæ Ecclesiæ nō sunt sine macula aut ruga perfidiæ. Et ideo dicebat de illis propheta: Odiui Ecclesiam malignantium, & cum impijs non sedebo. De hac autem Ecclesia quæ fidem Christi integrā seruat, audi [164] quid dicat Spiritus sanctus in Canticis Canticorum: Vna est columba mea, vna est perfecta genetricis suæ. Qui ergo hanc fidem in Ecclesia susceperit, non declinet in concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introeat. Concilium namque vanitatis est, quod ait Marcion, qui negat patrem Christi Deum esse creatorem, qui per filium suum fecerit mundum. Concilium vanitatis quod Hebion docet, ita Christo credi debere, vt & circumcisio carnis, & obseruatio sabbati, & sacrificiorum sollemnitas, cæteræque omnes obseruationes secūdum litteram legis teneantur. Concilium est vanitatis quod Manichæus docet. Primum, quod se paracletum nominauit, tum deinde quod mundum à malo factum dicit; Deum creatorem negat: testamentum vetus repudiat vnam bonam, aliam malam naturam sibi inuicem aduersantes: asserit; [165] coæternas Deo animas hominum secundum Pythagoricos in pecudes & animalia & bestias redire per diuersos nascendi circulos adstruit, resurrectionem carnis nostræ negat; passionem Domini & natiuitatem non in veritate carnis, sed in phantasijs fuisse confirmat. Concilium vanitatis est, quod Paulus Samosatenus [166] & post eius successor Photinus asseruit, Christum nō fuisse ante sæcula natum ex patre, sed ex Maria cœpisse: & non eum Deum hominem natum, sed ex homine Deum existimat factum. Concilium vanitatis est; quod Arius atque Eunomius docuit, qui filium Dei non ex ipsa patris substantia natum, sed ex nihilo creatum volunt, [167] & filium Dei habere initium, & minorem esse patre: sed & Spiritū sanctum non solum minorem esse sed & mittendarium asserunt. Concilium vanitatis est & quod illi aiunt, qui filium quidem de substantia patris fatentur, sanctum verò spiritum separant & secernunt; cum vtique vnam eandemque virtutem & diuinitatem ostenderet trinitatis saluator in euangelio, cum dicit: Baptizate gentes in nomine patris, & filij, & spiritus sancti. Et est aperte impium separari ab homine quod diuinitus iungitur. Concilium vanitatis est & hoc, quod olim congregauit pertinax & praua contentio, asserens quidem Christum carnem humanam suscepisse, [168] non tamen & animam rationalem cum vtique & carni, & animæ & sensui, & menti vna eademque salus à Christo collata sit. Sed & illud concilium vanitatis est, quod Donatus per Africam traditionis Ecclesiam criminando contraxit; [169] & quod Nouatus sollicitauit, lapsis pœnitentiam denegando, & secundas nuptias cum forte iniri eas necessitas exegerit, condemnando. Has omnes ergo velut congregationes malignantium fuge, sed & eos si qui illi sunt, qui dicuntur asserere, quod filius Dei non ita videat, vel nouerit patrem sicut ipse noscitur, & videtur à patre: vel regnū Christi esse finiendum, vel carnis resurrectionem non integra naturæ suæ substātia reparandam: futurum Dei iustum erga omnes negare iudicium: [170] diabolum debita absoluere damnatione pęnarum. Ab his, inquam omnibus fidelis declinet auditus: sanctam vero Ecclesiam teneat; quæ Deum patrem omnipotentem, & vnigenitum filium eius Iesum Christum dominum nostrum, & Spiritum sanctum concordi & cōsona substantiæ ratione profitetur, filiumque Dei natum ex virgine, & passum pro salute humana, & resurrexisse à mortuis in eadem carne qua natus est credit, eundemque venturum iudicem omnium sperat, in qua & remisio peccatorum, & carnis resurrectio prædicatur. Verum de remisione peccatorum sufficere deberet sola credulitas. Quis enim causas aut rationem requirat, [171] vbi indulgētia principalis est? Et tamen cum terreni regis liberalitas discussioni non sit obnoxia, ab humana temeritate discutitur diuina largitio? Solent enim cū irrisione dicere aduersum nos pagani, quod ipsi nos decipiamus, qui putamus crimina, quæ opere commissa sunt, verbis posse purgari, & aiunt: Numquid potest qui homicidium commisit, homicida non esse? aut adulter non videri, qui adulterium perpetrauit? Quo modo huiuscemodi criminum

Ephes. 5.

Psal. 25.

Cantic. 6.

Matth. 28.

minum reus, ſanctus vobis [172] effici ſubito videtur & purus? Sed ad hæc, vt dixi, melius fide quam ratione reſpondeo. Rex enim eſt omnium qui promiſit, terræ cælique Dominus eſt qui hæc pollicetur. Vis vt ei qui me hominem ex terra fecit, non credam quod ex criminoſo me faciat innocentem: & qui me cum eſſem cęcus, fecit videre; cum eſſem ſurdus audire me fecit; qui mihi claudo reddidit greſſum, innocentiam mihi perditam non poterit reparare? Et tamen veniamus ad ipſius naturæ teſtimonium. Occidere hominem non ſemper criminoſum eſt, ſed malitia non legibus occidere criminoſum eſt. Non ergo factum me in talibus, quia interdum & recte fit, ſed animus male cōſulens damnat. Si ergo animus in me, qui criminoſus effectus eſt, & in quo origo fuit vitij corrigatur; cur tibi non videar poſſe innocens effici, qui prius fueram criminoſus? Si enim, vt ſupra oſtendimus, conſtat quod non in facto, ſed in voluntate ſit crimē: ſicut mala voluntas, auctore malo dæmone, peccato me & morti fecit obnoxium, ita [173] in bonum voluntas mutata auctore bono Deo, innocentiæ me reddit & vitæ. Similis cauſa & in cæteris criminibus. Et hoc modo fides noſtra non inuenitur naturalibus rationibus aduerſari; dum remiſsio peccatorum non geſtis quæ mutari non poſſunt, ſed animo quem de malo in bonum verti poſſe, certum eſt, deputatur. [174] Sed & vlterius iſte ſermo, qui reſurrectionem carnis prænunciat ſummam totius perfectionis ſuccincta breuitate concludit. Quamuis etiam de hoc non ſolum à gentilibus, ſed etiam ab hæreticis fides impugnetur Eccleſiæ. Nam Valentinus reſurrectione carnis omnimodo negat, & Manichęus, ſicut ſuperius oſtendimus. Sed & iſti, qui Eſa-
Eſaiæ 26. iam prophetam dicentem quidem: Reſurgent mortui, & ſuſcitabuntur qui in monumentis ſunt, audire noluerunt; nec Danielem ſapien-
Dan. 12. tiſsimum omnium prophetantem: Quia tunc reſurgent qui ſunt in terræ puluere; hi quidem in vitam æternam; hi autem in opprobrium & confuſionem æternam. [175] Inde vel in euangelijs quæ recipere videntur, diſcere debuerunt à Domino ſaluatore noſtro Saducæos docēte dictum: Quod autem reſurgant mortui, non le-
Exod. 3. giſtis quo modo dicit Moyſes in rubo: Deus Abraham, Deus Iſaac, & Deus Iacob: Deus autem non eſt mortuorum ſed viuentium. In quo etiam quæ ſit & quanta reſurrectionis gloria, in ſuperioribus memorauit, cum dixit: In reſurrectione autem mortuorum neque nubent, neque nubentur, ſed erūt ſicut angeli Dei. Reſurrectionis ergo virtus angelicum hominibus confert ſtatum, vt qui de terra reſurrexerunt, non iterum in terra cum pecudibus, ſed in cælo cum angelis viuant; quos tamen ad hoc ratio vitæ prioris admiſerit: illos ſcilicet, [176] qui iam non carni ſeruiunt, ſed animæ ſuæ, carnem caſtis pudicitiæ frenis in obediētia Sancti ſpiritus ſubiugauerunt, & omni eam vitiorum labe tenuatam, & ad ſpiritalem gloriam ſanctificationis virtute mutatam, Angelorum quoque meruerunt conſortijs inſerre. Sed infideles reclamant & dicunt: Quomodo poteſt caro quæ putrefacta diſſoluitur, aut in puluerem vertitur, [177] maris etiam interdum profundo ſorbetur fluctibuſque diſpergitur; recolligi rurſum & redintegrari in vnum, & corpus ex ea hominis reparari? Ad quos primam interim reſponſionem ſermonibus Pauli faciamus, dicentes eis: Inſipiens tu, quod ſeminas non viuificabi- 1. Cor. 15.
tur niſi prius moriatur. Et quod ſeminas, non corpus quod futurum eſt ſeminas, ſed nudum granum tritici, aut alicuius cæterorum ſeminum: Deus autem dat illi corpus prout vult. Quod ergo in ſeminibus quæ tu in terram iacis, per annos ſingulos fieri vides; hoc in tua carne, [178] quæ Dei lege ſeminatur in terra, futurum eſſe non credis? Cur, quæſo te tam anguſtus & inualidus diuinæ potentiæ æſtimator es, vt diſperſum vniuſcuiuſque carnis puluerem in ſuam rationem colligi & reparari poſſe non cenſeas; cūm videas quod etiam mortale ingenium demerſas in profundum terræ metallorum venas rimatur, & artificis oculus aurum videt, in quo imperitus terram putet? Nec tantum quidem concedimus ei qui fecit hominem; quantum homo qui ab ipſo factus eſt, aſſequi poteſt? Et cum auri eſſe propriam venam, & argēti aliam, æris quoque longe diſparem, [179] ferrique & plūbi diuerſas in terra ſpecies terræ latere, mortale deprehendat ingenium: diuina virtus inuenire poſſe ac diſcernere non putabitur vniuſcuiuſque carnis proprium ſenſum, etiam ſi videatur eſſe diſperſum? Sed adhuc tentemus animas quæ deficiunt in fide, naturalibus rationibus adiuuare. Si quis diuerſa ſemina in vnum permiſceat, & hęc indiſcreta ſeminet vel paſsim ſpargat in terram; nōnne [180] vniuſcuiuſque ſeminis quocunque loci fuerat ſatio, competenti tempore ſecundūm naturæ ſuę ſpeciem germen producit, & culmum ſuæ formæ ſuique corporis reparat? Ita ergo & vniuſcuiuſque carnis ſubſtantia quamuis variè & diuerſè diſperſa ſit, ratio tamen ipſa quæ ineſt vnicuique carni immortalis eſt. Tempore quo ſeminatis in terram corporibus primum verbum Dei volūtate cum arriſerit, collectum de terra, & attractum ſubſtantiæ ſuæ ſenſum reddit ac reparat in illa ſpecie, quam mors aliquando diſſoluerat. Et ita fit vt vnicuique animæ non confuſum, aut extraneum corpus, ſed ſuum quod habuerat reparetur: vt conſequenter poſsit pro agonibus præſentis vitæ cum anima ſua caro vel pudica coronari, vel impudica puniri. Et ideo ſatis cauta & prouida adiectione [181] fidem ſymboli Eccleſia noſtra docet, quæ in eo quod à cæteris traditur, carnis reſurrectionem, vno addito pronomine tradit: Huius carnis reſurrectionem. HVIVS ſine dubio, [182] quam, is qui profitetur, ſignaculo crucis

crucis fronti imposito cōtingit; quo sciat vnusquisque fidelium, carnem suam si mundam seruauerit à peccato, futuram vas esse honoris, vti- 2. Tim. 2. Rom. 9. le Domino ad omne opus bonum paratum: si vero contaminata fuerit in peccatis, futuram esse vas iræ ad interitum. Iam vero de ipsa resurrectionis gloria, & de promissionum magnitudine si quis plenius scire desiderat, omnibus pæne diuinis voluminibus inueniet indicari; ex quibus nos commonitionis tantummodo gratia, pauca in præsenti loco memorantes, finem iniuncti à te opusculi faciemus. Igitur Aposto- 1. Cor. 15. lus Paulus [183] quod resurgant mortui, talibus asserit argumentis, dicens: Quod si resurrectio mortuorum non est, ergo nec Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, vacua est & fides nostra. Et paulo post: Nunc autem Christus resurrexit à mortuis primitiæ dormientium. Quoniam quidem per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, [184] ita & in Christo omnes viuificabuntur, vnusquisque autem in suo ordine: initium Christus, deinde hi qui sunt Christi in aduentu eius, deinde finis. Et in consequentibus addit etiam hæc: Ecce myste- Ibidem. rium vobis dico: [145] Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & 1. Thess. 4. nos immutabimur. Sed & ad Thessalonicenses nihilominus scribens dicit: Nolo autem vos ignorare fratres de dormientibus, vt non contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. [186] Nam si credimus quia Iesus mortuus est & resurrexit, ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum adducet cum illo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini: quia nos qui viuimus, [187] qui relicti sumus in aduentu Domini non præueniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in iussu, in voce Archangeli, in tuba Dei descendet de cælo, & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi: deinde nos qui viuimus, qui relicti sumus, simul cum illis rapiemur in nubibus obuiam Christo in aëra, & ita semper cum Domino erimus. Verum ne existimes hæc Pauli solius prædicatione [188] quasi nouella signari: audi quid etiam Ezechiel prophe- Ezech. 37. ta olim per Spiritum prælocutus sit: Ecce, inquit, ego aperiam sepulchra vestra, & educam vos de sepulcris vestris. Iob quoque mysticis redundans totus eloquijs, audi quā euidenter re- Iob. 14. surrectionem prædicet mortuorum: [189] Est, inquit, arbori spes: si enim abscissa fuerit, iterum pullulabit, & virgultum eius nunquam deficit: quod si senuerit, in terra erit radix eius. Si autē in petra mortuus fuerit truncus eius, ab odore aquæ reflorebit, & faciet fruticem quasi nouella. Vir vero si mortuus fuerit, abijt: & mortalis si ceciderit, vltra iam non erit? Non tibi videtur in his cum quodam pudore arguere homines & dicere: Itane est stultum hominum genus, vt cum videant, [190] excisse arboris truncum iterum pullulare de terra, & lignum emortuum iterum vitam recipere; ipsi nec lignis simile aliquid de semet ipsis, nec arboribus opinentur? Vt autem scias quod velut interrogantis modo, legendum sit quod dixit: Mortalis autem cum ceciderit, non resurget? de consequentibus probat, subiungit nanque statim: Si autem mortuus fuerit homo, viuet. Et paulo post dicit: Expectabo vsque quo [191] iterum fiam. Et iterum idem dicit: Qui resusci- Iob. 19. taturus est super terram pellem meam, quæ hæc nunc haurit. Hæc quidem dicta sunt ad comprobationem professionis nostræ, qua confitemur in symbolo huius carnis resurrectionem. Quod enim adiunctum est, HVIVS, vide quam consonum sit omnibus his, quę de exemplis diuinorum voluminum memorabamus. Quid enim aliud indicatur in dictis Iob, quæ superius exposuimus, cum dicit: Qui resuscitabit pellem meam quæ hæc nunc haurit, id est, quæ ista tormenta perpetitur, nonne aperte huius carnis dicit resurrectionem futuram? huius, inquam, quæ tribulationum & tentationum cruciamenta nunc sustinet. Sed & Apostolus cum dicit: Oporter enim corruptibile hoc 1. Cor. 15. induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem: numquid non corpus suum quodammodo contingentis, & digito palpantis est vox? Hoc ergo quod nunc corruptibile corpus est, resurrectionis gratia incorruptibile erit, [192] & hoc quod nunc mortale est, immortalitatis virtutibus induetur, vt sicut Christus resurgens à mortuis iam non moritur, neque mors ei vltra dominabitur, ita qui & in Roman. 6. Christo resurgunt, nec corruptionem sentiant vltra, nec mortem, nō natura carnis abiecta, sed conditione eius & qualitate mutata. Erit ergo corpus quod resurget à mortuis incorruptibile & immortale, non solum iustorum, sed etiam peccatorum. Iustorum quidem, vt semper possint permanere cum Christo: peccatorum verò, vt [193] absque internicione sua debitas luant pœnas. [194] Quod autem iusti semper cum Domino Christo permaneant iam & in superioribus edocuimus, vbi ostendimus quia Apostolus dicit: Deinde nos qui viuimus, qui relicti su- 1. Thess. 4. mus, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo in aëra, & ita semper cum Domino erimus. [195] Nec miteris si sacrosancta sanctorum corpora in tantam gloriam resurrectionis mutabuntur, vt in occursum Domini suspēsa nubibus & aëre vectata rapiantur; cum ipse Apostolus exponens quantum conferat Deus his qui diligunt eum, dicat: Qui transfor- Philip. 3. mabit corpus humilitatis nostræ [196] conforme corpori fieri claritatis suæ. Nihil ergo absurdum est, si sanctorum corpora dicantur nubibus in aëra sustolli, cum ad formam corporis Christi quod in dextera Dei sedet, dicantur esse

tur esse reformanda. Sed & hoc sanctus Apostolus, vel de se, vel de cæteris sui loci, vel meriti addit & dicit: [197] Quia coexcitauit nos cum Christo, simulque fecit sedere in cælestibus. Vnde cum hęc & horum similia quam plurima in repromissionibus habeat resurrectio iustorum; non erit iam difficile credere etiam illa quę Prophetę prędixerunt: quod iusti fulgebunt sicut sol, & sicut splendor firmamenti in regno Dei. [198] Cui enim difficile videbitur, eos fulgorem solis habituros, & siderum ac firmamenti huius splendore decorandos; quibus vel vita & conuersatio angelorum Dei paratur in cælis, vel conformandi dicuntur ad gloriam corporis Christi? Ad quam gloriam saluatoris ore promissam respiciens sanctus Apostolus dicit: Quia seminatur corpus animale, surget corpus spiritale. Si enim verum est, sicut certe verum est, quod iustos quosque & sanctos angelorum consortijs sociabit diuina dignatio, certum est quod & corpora eorum in spiritalis corporis gloriam vertat. [199] Nec hoc tibi contra naturalem corporis rationem videatur esse promissum. Si enim secundum ea quæ scripta sunt, quod accipiens Deus limum terrę plasmauit hominem, credimus, & hæc est natura corporis nostri, vt voluntate Dei terra verteretur in carnem; quid tibi aut absurdum aut cōtrarium videtur, si eisdem rationibus, quibus lutum profecisse dicitur in corpus animale, rursum corpus animale in corpus proficere spiritale credatur? Hęc quidem atque his similia multa inuenies in scripturis diuinis de resurrectione iustorum. Dabitur autem & peccatoribus, vt supra diximus, incorruptionis & immortalitatis ex resurrectione conditio: vt sicut Deus iustis ministrat ad perpetuitatē glorię, ita peccatoribus ad prolixitatem confusionis ministret & pœnę. Sic enim propheticum definit eloquium, cuius & paulo ante meminimus, vbi dicit: Et multi resurgent de terrę puluere: hi quidem in vitam eternam, hi autem in confusionem & opprobrium ęternum. Si ergo intelleximus qua veneratione Deus omnipotēs pater dicatur; quoue sacramento Dominus noster IESVS Christus vnicus filius eius habeatur; & qua perfectione sanctus Spiritus eius nominetur, [200] vtque sancta Trinitas vnum sit per substantiam sed affectus personis que discreta: quid etiā partus virginis, quid verbi in carne natiuitas; quid sacramentum crucis; quæ vtilitas diuini ad inferna descensus; quę resurrectionis gloria, & animarum de infernis reuocata captiuitas; quid etiam ascensus ad celum; & venturi iudicis expectatio: sed & sanctę Ecclesię aduersum congregationes vanitatis, qualis haberi debeat agnitio; qui sacrorum voluminum numerus; quęue hæreticorum vitanda conuenticula: [201] vtque peccatorum remissione diuinę libertati nequaquam ratio naturalis obsistat & vt carnis nostrę resurrectionem non solum diuinę vocis, sed & ipsius Domini & saluatoris exemplum & consequentia naturalis rationis asignet. Si, inquam, hæc secundum traditionis supra expositæ regulam consequēter aduertimus; deprecemur vt nobis & omnibus qui hæc audiunt, concedat Dominus, fide quam suscepimus custodita, cursu cōsummato expectare repositam coronam iustitiæ, & inueniri inter eos qui resurgunt in vitam æternam, liberari vero à confusione & opprobrio sempiterno: per Christum dominum nostrum, per quem est Deo patri omnipotenti cū sancto Spiritu gloria & imperium in sęcula sæculorum. Amen.

Marginalia: *Ephes. 2.* — *Sapien. 3. Matt. 13.* — *1. Cor. 15.* — *Genes. 2.* — *Dan. 12.* — *2. Tim. 4.*

ADNOTATIONES IN expositionem Symboli Apostolorum.

1. Mihi quidem, fidelissime Papa Laurēti,] *Episcopus quispiam fuit iste Laurentius: tunc enim (vti epistola 2. diximus) omnes episcopi Papæ nuncupabantur.*

2. vt cum venia tui dixerim] *Sic prorsus lego cum Morelio & Frobeniana editione operum Hieronymi. Legebant enim vulg.* vt conueniat is quę dixerim, *Manut.* vt conueniat ijs, &c. *vtrique corrupt. ex eadem adiecimus paulopost:* tua.

3. componam] *Etiam hoc Froben. placet, pro:* componamus, *quia praecessit:* me astriugis.

4. Non enim me latet] *Cum Morelio & Froben. hic adiecimus:* me. *Vicissim apud hunc non recte legitur:* petitionis *pro:* expositionis; *legendum est etiam ibi:* quæ quidem, *pro:* ne quidem.

5. Photinum vero hæreticum] *De hoc vide August. hære. 45. & Epipha. hær. 71. fuit autē multo recentior Cypriano.*

6. rationem dictorum] *Hoc rursum cum Morelio & Froben. pro:* traditionem.

7. super singulos quosque Apostolos] *Froben.* supra.

8. nulla lingue barbaries inaccessa videretur & inuia] *Istud non modo habet Froben. sed & vet. Hieronym. exc. cod. pro eo quod erat:* nullæ linguæ barbaræ inaccesse viderentur & inuiæ, *aut:* in via, *quod passim habent excu. præter Morel. Vicissim apud Froben. castigandum:* ob, *pro:* ab.

9. ad singulas quemque prouincias] *Sic illi rursum, pro:* singulas quasque.

10. prius futuræ] *Hoc quoque ex Froben. hic desideratum, & ex eodem cum Morelio legimus:* inuitabantur, *pro:* mutabantur.

11. in vnum conferendo] *Cōtra rectius hoc nostri, quam Froben.* in vno.

12. vt si forte occurrerit quis] *Iterum hoc ex ijsdem Morel. & Froben. pro:* occurreret.

13. neminē hæc ex lectione] *Etiā istud. Iuxta quos etiam omittimus verbū:* sufficeret, *superfluum.*

14. Sed munimenta] *E contrario castigandus sic Frob. pro:* monimenta.

15. fons & origo omniū bonorum] *Adijcienda apud eundem vox:* bonorum.

CREDO

16. CREDO IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM.] *Ita nos quoque cũ Morel. & Froben. quum antea locus esset mutilus; praeterquam quod Morel. in ablatiuo hac legat, quomodo & Cauchius. Verum quia legunt alij & plures in accusatiuo, certe magis placet vt in accusatiuo legatur omnia praesertim quũ sic legant non modo Froben. & vet. excu. cod. Hieron. sed & vetustior adhuc, ex prima editione, quamprimum innotuit ars Typographica, quem vidi in Bibliotheca Thosana. Accedit, quod tria illa caetera Symbola Tomo 4. operum Hierony. & ipse Hierõ. dialog. contra Lucifer. praeterquam vno in loco, D. etiam Augustin. vbique, in accusatiuo omnia legãt. Et haec semel dicta sufficiant.*

17. commonendum] *Etiam hoc ex illis, pro:* commẽdandum. *Iterum & illud:* quod ego propterea esse arbitror, quod neque hęresis vlla illic sumpsit exordiũ. *Locus adnotandus pro ecclesiae Romanae fide. Non habet etiam Froben.* apud. *Legunt etiam illi recte:* publicè, *pro:* publico. *Lego etiã cum Frobenio:* adiectionem, *pro:* adiectiones. *Vicissim tamen hinc ille in veteri castigandus est.*

18. credergrur excludi] *Rursum hoc illius placet, pro:* caeteris videatur.

19. in Aquileiensi Ecclesia] *Rembold. & vet. Hieron. cod* Aquilegiensi.

20. CREDO ergo] *Maiusculae prorsus litera hoc lego cum Morelio.*

21. primo omnium] *Adijcio:* omniũ, *ex Froben. cum eodem.*

22. quia est] *Prorsus adijcio:* est, *primus ego; quia Apostolus id habet.*

23. vitam committit] *Froben.* sese. *Iterum:* fruges, *vbi nos:* pro frugibus, *minus recte.*

24. segetẽ multiplicata fruge producat] *Hoc illius placet, pro eo quod nos:* segete multiplicata frugem.

25. Hoc autem] *Sic lego ex vete. editione Hiero. pro* haec. *Item:* quia, *pro:* quae.

26. vis credendi] *Idem cod. ac Rembold.* ius.

27. breuiatus hic sermo] *Hanc germanam lectionem habeo ex Froben. pro eo quod alij:* breuialis, *Manut. verò* breuis. *Alludit ad id quod superius dixit verbum breuiatum.*

28. CREDO (inquit) IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM, &c.] *Non modo accusatiuos pro ablatiuis hic reposuimus, sed & locum mutilum ex Frobenio cũ Morelio suppleuimus.*

29. in competentibus locis] *Hoc ex solo Froben. pro eo quod caeteri dumtaxat:* in sequentibus; *reposuimus verò:* repetemus, *cum Morel. & Froben. pro:* repetamus.

30. Deus secundum quod opinari potest] *Sic vtraque editio Hieronymi, pro eo quod nostri:* Deus enim quod inopinari, *minus recte. Neque enim:* inopinari, *latina vox est.*

31. filij intellige patrem] *Ista etiam lego cum Froben. & Morelio. Ex illo verò & vet. edit. lego,* qui filius supradictae sit imago substãtiae, *pro:* supradictus.

32. Quomodo autem] *Placet & hoc illorum, pro:* sane. *Legunt etiam:* ingeras, *pro:* inseras, *& pro:* in profundi huius arcanum, *habent:* in profundo arcani, *pro quo ego legendum censeo:* in profundum huius arcani.

33. nitendum) *Illi:* vtendum, *illis autem adijciendum:* & explana.

34. ad horum sublimiora veniemus) *Frobẽ.* venies. *Paulopost pro:* educam, *Cauchius* adducam.

35. mediũ se discussorem) *Ita Morel. & Cauchius pro eo quod alij omnes* discursorem.

36. quia sapiens, sapiẽtia, &c.) *Vbique sic Morelius cum illis, pro:* quasi.

37. vnum Deum) *Prorsus hoc adijciendum cum ijsdẽ, quum prius id habuerit, sed vox:* verum, *omittenda. Castigandae est etiam vtraque Hieronymi editio, & legendum:* hoc modo intelligendum, *pro:* hoc non, *& numeri, pro:* vnitatis.

38. Constituit autem, &c.) *Tota haec periodus in illis quoque supplenda. Item paulopost illud.* de Seraphin.

39. Sabaoth, qui erat,) *Hoc vicissim nos ex illis recens adijcimus, quia reperitur & in Apocalypsi.*

40. Inuisibilem & impassibilem) *Etiam istud ex illis, pro eo quod vulg.* inuisibile & impassibile, *ac Morel.* inuisibili & impassibili.

41. Constat enim filium non patrem in carne & ex carne natum) *Sic nos ex Cauchio, pro eo quod illi:* incarnatum & ex carne natum, *caeteri verò* in carne natum, *duntaxat.*

42. Sequitur post haec: ET IN IESVM CHRISTVM VNICVM FILIVM EIVS DOMINVM NOSTRVM) *Locũ hunc antea mutilum sic suppleuimus ex vtraque Hiero. editione, neque enim etiam More. aliud habebat: quam:* & in Christo IESV. *Putet autem praemittendum nomen Iesu, non Christi, quia prius illud explicat.*

43. sequentibus se populis) *Ex ijsdem & Morelio adijcio:* sequentibus.

44. Et in vnicum filium eius (inquit) Dominum nostrum) *Sic quoque illi, in nostris desiderabatur:* inquit; *neque vero maiuscula littera haec scribi debent. Vicissim apud illos legendum:* per hoc, *non:* Post hoc. *Minus etiam recte illi:* splendor vnius, *quam nos:* vnus. *Illis quoque adijciendum:* sine initio & aequalis.

45. ipsius tamen caput est pater. Sic enim scriptum est: Quia caput Christi Deus.) *Haec ex ijsdem recens adiecimus haud dubiè germana. Videtur tamen etiam hoc aut simile quid adijciendũ:* cumque filius sit omnium Auctor, *& deinde subiungẽdum;* ipsius tamen auctor est pater, &c. *vsque ad illud* filium sane; *quae omnia illi non habent.*

46. Ad hoc primo omniũ illud dicimus) *Hoc quoque ex illis reposui, pro:* Ad haec &c. dicimus.

47. Ita & sine exemplo est diuina maiestas) *Illi* diuinitas.

48. Si ergo insubstantiua scintilla quę ignis est ex se creaturam, &c. gignit, & cõditionem, &c. cur illius ęternae) *Locum hunc antea mutilum sic ex ijsdem suppleuimus, & ante nos quoque Morel. praeterquam quod legat minus recte:* si ergo insub-

stantiua sit illa quæ ignis est, &c.

49. Cum facturis suis] *Etiã hoc ex illis pro*: in.

50. Huic enim] *Vicißim illi sic castigandi sunt, pro*: hunc.

51. per eam, quoniam dominus Deus Israël transibit per eam] *Prorsus istud cum Morelio, ex illis adsecimus; quia est apud Ezechielem, & in sequẽtibus repetitur.*

52. de conuersatione virginis] *Etsi cum nostris legat. edit. vet.* de consecratione, *magis tamen illud Froben. arridet. Placet etiam quod ille paulopost habet*: dixerit, *pro*: dixit.

53. Vide ergo cooperantem sibi inuicem trinitatem] *Corruptißime antea erat*: simplicem trinitatem.

54. illius vulua] *Addimus hoc ex iisdem cũ Morelio. Item*: & hanc partem, *pro eo quod erat corrupte*: & hoc patet.

55. fetus nixibus edere] *Sic quoque recte cum illis Granius & Morel. pro*: sexibus.

56. vti huiusmodi sorte nascendi] *Hoc restitui ex veteri edit. pro eo quod nostri*: in huiusmodi, *Frobenius vero*: sub huiuscemodi.

57. vnum eis verbum impossibile videtur] *Non habet vtraque Hieron. editio*: verbum; *& legũt* spirante, *pro*: inspirante.

58. Sed dicent fortasis quia possibile quidem fuerit] *Contra rectius sic nostri, quam Froben. cum Morel*. sed dicunt, quia possibile si fuerat, *aut vet. edit.* possibile quidem fuerat.

59. si in cœni alicuius voraginem demittantur] *Ita lego ex coniectura Cauchy & ex Froben. pro*: dimittantur, *quanquam legat iste omnia hæc in singulari numero cum vet. edit.*

60. solis ducitur in iniuriam] *Istud ex iisdem, pro*: ducetur iniurijs.

61. ab absolutione] *Non habent illi*: ab.

62. à nullo tamen eorum] *Ex iisdem istud reposuimus, pro*: nullo tamen hoc.

63. ET SEPVLTVS] *Prorsus hoc adijciẽdum cum illis, patet; tum ex eo quod infra dicit*: vis tamen verbi eadem videtur esse in eo quod sepultus dicitur, *tum quia D. Augustinus. lib. de Fide & Symbolo, & rursum lib. 2. & 3. ad Catech. de Symbolo, id legat, & exponat.*

64. quæ sit altitudo] *Adijcit cum illi Morel.* diuinitatis, *verum neque habet Apostolus, neque huic loco conuenit. Rectè tamen illud addunt*: Altitudo ergo & latitudo & profundum, descriptio crucis est. *Et deinde legunt*: cuius, *pro*: crucis.

65. in dexteram leuamque protenditur] *Superfluo habent illi*: manus. *Contra apud illos locus ille mutilus*: Triumphi enim insigne: &c.

66. expensas autem manus, (sicut sanctus Propheta dicit) tenderet ad populum incredibilem] *Ita rectè restituit hunc locum Cauchius antea corruptißimum; tam in nostris quàm illis edit. Similiter & id quod sequitur*: ea vero parte quę sub terram demergitur, inferna sibi regna subijceret.

67. quoniam ecce venit] *Adijcimus*: ecce, *ex Morelio. Pro quo illi*; rectitudo, *verũ illud habẽt 70.*

68. contumaciæ pœnas] *Sic illi cum Morel. pro*: contumeliæ.

69. ideo obedientiam &c.] *Longe aliter Froben. & vet. edit.* ideo quæ prius etiam suscepta morte seruanda docuit, ipse hæc primus moriẽdo seruauit.

70. vt diuina filij Dei virtus] *Hunc locum antea corruptißimũ ex illis restituimus, omißis vocibus*: erat, ergo, vt, *& legentes*: posset, *pro*: posset.

71. velut escam tradidit, &c.] *Froben.* velut escam tradens, hamo eum diuinitatis intrinsecus reneret insertus, ex profusione immaculati sanguinis (solus est enim qui peccari maculam nescit) omniũ peccata deleuit. *Vet. editio rectius*: velut escam tradẽs hamo diuinitatis intrinsecus teneretur insertæ, & profusione immaculati sanguinis, &c. omnium peccata deleret, *verum nostra placet.*

72. postes fidei suæ] *Ex illis adijcio*: suæ.

73. hamum esca conseptum] *Illi*: contectũ, *non male.*

74. Aut adduces] *Illi*: adducis, *&c*: ponis. *Sed repugnant 70.*

75. per resurrecturus] *Manut. vitio operarum*: resurrectionis.

76. & ingressus aperiat ianuas) *Hoc adieci ex illis, quibuscum etiã & cũ Morelio lego*: resoluat cathenas, vincula, seras, & claustra comminuat.

77. Quanto enim maiora sunt) *Hoc cum Morelio ex iisdem, pro*: magna, *adiecimus etiam vocem*: magis.

78. pereuntibus quidem) *Vicißim illis adijciendum*: quidem, *quia id habet Apostolus.*

79. prophetico sermone signatur) *Ex illis hoc reposui, pro*: signantur.

80. ad gentes esset omne mysterium transferendum) *Sic etiam ex illis, pro*: translatum.

81. in corde descripta) *Et hoc ex iisdem, pro*: scripta. *Pro*: surripiat, *autem, censet legendum Cauchius*: surrepat.

82. & ipsi sunt iacula) *Illi*: stant. *Legit etiam Froben.* audire, *pro*: videre, *quod tamen etiam habet vetus editio.*

83. aut abnuite. Et posthæc: Accepi (inquit) triginta argenteos & misi) *Rectè sic illi cum 70. quos secutus Morel. præterquã quod retinuerit*: abite, *pro*: abnuite, *non rectè.*

84. velut imputantis & exprobrantis affectu) *Item & hoc, pro eo quod vulgati codices habebant*: impugnantis, &c. affectũ *Morel. vero*: affectus.

85. ipse dominus in iudiciũ veniet) *Illi*: ad.

86. & prędicetur) *Hoc denuo ex illis adiecimus.*

87. Et alligantes adduxerunt eum xenium Regi Iarim) *Prorsus sic legendũ cum illis, pro eo quod alij* ad xenium Regis. *Nõ potui autem reperire vnde hoc sumptum sit. Est haud dubiè iuxta 70.*

88. vinctum sibi inuicem mittebant) *Contra sic illi castigandi, pro*: iustum.

89. Vt saluaror) *Ex iisdem denuo hoc adijcio.*

90. omnis populus clamauerit) *Illi*: succlamauerit.

uetit. *Et paulopost*: supra, *sed neutrum placet.*

91. Imposita ei] *Adijcimus ex illis*: ei.

92. oportebat eum (inquam) *Sic lego prorsus, pro*: inquit, *neque enim scripturam citat.*

93. in panem eius] *Hoc rursus ex illis, pro*: in pane.

94. quæ credentes diluat] *Legimus etiã*: quę, *cum ijsdem, pro*: vt.

95. per aquę baptismum] *Illi cum Morelio*: aquam baptismi, *minus recte. Legendum etiã prorsus apud illos*: martyrum, *pro*: mysterium.

96. quæ fuit primi Adam costa] *Recte sic illi, pro*: prima. *Suppleuit ex ijsdem etiam Morelius, quod hic deerat.*

97. Accipe & de hoc]*Ex ijsdẽ adijcio*: &c. *Quomodo & paulopost*: tum.

98. spatia sibi dedita] *Etiam voculam*: sibi. *Et rursum* perduxit, *cum Morel.*

99. ex Bosor] *Illi*: Bosra. *at illud habent 70.*

100. tamquam à torculari calcato] *Iidem* in torculari calcatum . *Verum illud habent 70 . & ex Græco ad verbum Cyprianus supra epistola 63.* & vestimenta tua velut à calcatione torcularis pleni & percalcati.

101. torcular calcaui solus filię Syon] *Quum istud non sit reperire apud 70 . sed in versione Hierony. præterquam illud*: filię Sion; *videtur mihi hic alludere Rufinus ad illud Thrẽ. 1.* Torcular calcauit dominus virgini filię Iuda . *Atque adeo non recte legunt illi*: filij.

102. potatus sit] *Ex illis etiam hoc pro*: potus.

103. Sed & in Canticis Canticorum] *Non habent illi*: Canticorum.

104. & vindemiaui myrrham meam] *Prorsus sic cum ipsis & Morel. lego, quia Græce est*: σμύρναν μου, *pro* : vineam meam , *& alioqui non conueniret exemplum.*

105. Mortificauerunt in lacu] *Illi*: lacum, *at prius habent 70.*

106. & dabo malignos in sepultura) *Illi* pro *Morel.* in sepulturam.

107. item alius) *Rectius sic illi quàm nos*: alias.

108. dum descẽdero in corruptionem) *Item &*: *istud pro*: descendo.

109. In ipso (ait) eis qui in carcere inclusi erant descendit spiritibus prędicare, &c. *Ita hunc locum mutilum & addita*: &c, *cõiunctione obscurum, partim ex illis, & Morel. partim ex coniectura emendauimus, vt* : in ipso , *fit idipsum quod vulgo legitur in Epistola Petri*: in quo , *pro quo tamen longe aliter illi*: qui in ipso habitat.

110. A MORTVIS) *Etiam hoc ex illis cum Morelio item & illud*: quippe.

111. absoluit)*Vtraque illa D. Hierony. editio* clarificauit.

112. eousque ille miserando) *Rectius hoc nos quam illi*: eousque te sequendo.

113. Nec creatorem omnium Deum) *Recte nos hoc nunc, pro*: de hoc.

114. id reparaturus) *Illi*: salutem operaturus, *sed minus placet Cõtra rectius illi*: certa, *quàm*: certe.

115. quod infernum est, aut quod supernum patet) *Illi non aliud quàm* : quid inferum est aut quid supernum. *Legunt etiam*: reposita , *pro*: deposita.

116. Redijt) *Ex ijsdem hoc habeo , pro* : Redit. *Item*: enim *pro*: etiam, *adijcio quoque paulopost*: &c.

117. Sicut & ad Hebręos) *Placet vt hic adijciatur potius illud*: &c, *quàm*: iterum.

118. per passiones) *Prorsus hoc cũ illis lego tum quia Græce est* : διὰ παθημάτων, *tum quod sequatur*: passionibus.

119. carnem humanam, quę in mortem ceciderat per protoplasti lapsum, resurrectionis virtute reparatam) *Item & hoc ex ijsdem cum Morel. antea locus erat mutilus.*

120. Vnde & Apostolus) *Male illi*: vt &c.

121. Placuit autem ita) *Adijcio*: ita , *ex ijsdem.*

122. Plene sunt de his) *Illi non habent*: de. *Rectius autem nos*: super his, *quàm illi*: super hoc.

123. potare) *Vetus editio Hieron.* potari. *Vtraque verò* soporatus sum, *pro*: somnum cœpi.

124. diuinę potestas , maiestatis) *Adijcio ex illis*: potestas, *& lego*: manifestissime, *pro*: manifeste.

125. sanabit nos) *Vetus edit.* sanauit, *sed supra Cyprianus libr. Testim. 3. cap. 1 . item 70. & Hebræi in futuro legunt.*

126. Qui educit) *Illi*: eduxit . *Vtra lectio sic verior nescio , quum neque Esaiæ 40. quod adnotarunt in margine Manut. & Morel. neque alibi hãc scripturam reperire potuerim ; sicut nec illud quod sequitur*: Mulieres quę venitis, &c. *Nisi forte illud ita translatum fuerit ab Aquila , Symmacho, aut Theodotione illo loco vbi legitur Esaia 40. Qui educit in numero militiam eorum : & hoc Esaia 32. vbi est: Mulieres opulenta, &c.*

127. ad sepulchrum) *Ex illis etiam hoc adieci, &*: Magdalene, *item*: ad monumentum. *Quibus & illud acceptum debeo*: etiam de hoc ita prędicitur, *pro*: etiam hoc dicitur. *Rursum addi ex ijsdem*: quem dilexit anima mea , in noctibus quęsiui eum. *Quemadmodum & illud. cum illis lego*: breuitati enim studentes , plura coaceruare non possumus.

128. consequanti breuitate , &c. continentur) *Illorum etiam hæc magis placet lectio quàm vulgata*: cõsequãtia breuitatis, &c. cõtinet. *Ex quibus etiã lego*: nisi, *pro*: si, *&*: per hęc, *pro*: per hoc.

129. antè non sederat) *Etiam hoc rectius illi quam vulgati.* sedebat. *E quibus & paulopost adiecimus*: sancto.

130. moris victorum est) *Contra sic illi restituendi.*

131. & alias) *Illi*: & aliud, *Verũ supra de Cardinalibus Christi operibus accipitur etiã*: alias, *pro*: alibi

132. aptantur) *Iterum hoc ex illis, pro*: adduntur. *Et* profectum, *pro*: perfectum.

133. Dominum eum vocat) *Adieci ex eadem vtraque editione*: eum, *& paulopost*: se.

134. à dextris virtutis Dei) *Prorsus legendum cũ illis*: virtutis Dei, *non*: filij Dei, *quia sic Euãgeli-*

stæ, & alioqui absurdus esset sermo.

135. Qui est in dextera Dei sedens in cælis] Pessime Froben. Quod, atqui posteriores duas voces hodie non habet Epistola Petri.

136. Quia disponet] Et Froben. & vetus editio: disponit, sed illud placet, quia Græcæ est, ἐπικρινόμενοι.

137. Quod autem dicitur, &c. non ideo dicitur, quod alij, &c. sed quod animæ] Sic illi pro eo quod nos dũtaxat: Quid autem dicitur &c. nisi quod alij, &c. sed animæ. Et videretur illa lectio genuina, nisi reijceret communem expositionem de viuis & mortuis.

138. sicut ignis conflatorij] Omnino sic legendum cum illis & Morelio, non: conflatoris, quia Græce est: χωνευτηρίου. Ex quibus etiam adieci vocem: iste.

139. Videbam (inquit) in visu noctis:] Cum ijsdem & Morelio addimus: noctis, quia habent 70. Omittimus vero quod habent illi: liber, quod 70. non legunt. Legimus tamen cum ipsis & Morel. iuxta 70. omnes populi &: seruient, pro: omnis populus, ac: seruiunt. Adijcimus etiam cum ijsdem paulopost: &c, vbi contra. Chiliastas agit.

140. stantem in loco sancto] Ex Frobenio & vete. edit. Hieron. addimus: stantem, quod id habeat Euangelista. Ex quibus etiam paulopost legimus: magis, pro: magnas.

141. & extollit se] Illi: & extollitur, perinde est.

142. ne quis &c. credat] Idem: ne qui &c. credant vt recipiat vnusquisque propria operis sui] Legunt illi: corporis, quomodo & græce & latine Apostolus; fortassis alia versione vsus est Rufinus. Confirmant tamen tum iste tum supra Cyprian. libr. Testim. 2. cap. 22. & Ambr. in comment. lectionem vulgati nostri interpretis qui videtur legisse: τὰ ἴδια, pro eo quod est hodie: τὰ διὰ.

143. ET IN SPIRITVM SANCTVM] Sic ex illis, pro eo quod alij legunt: SPIRITV SANCTO.

144. personæ ipsius coaptata] Etiam hoc, pro coptata.

145. Credo in Deum patrem omnipotentem, post hæc: In Iesum Christum filium eius, vnicum Dominum nostrum; ita iungitur: Et in Spiritum sanctum] Rursum hæc cũ illis sic lego, quæ prius erant, in ablatiuo.

146. Sicut enim vnus dicitur pater] Vocem: vnus ex ijsdem adiecimus.

147. in Deum patrem &c.] Quum prius vbique illi hoc & similia in accusatiuo legant, non recte hoc loco ablatiuus apud illos reperitur; quare & hoc pacto castigandum duximus, non hic modo sed & postea vbique.

148. adiecta præpositione: in] Prorsus cum illis adijcienda particula: in.

149. SANCTAM ECCLESIAM CATHOLICAM] Ex ijsdem adijcio CATHOLICAM, quanquam mirer non explicari eam vocem ab auctore. Vicissim autem apud illos adijcienda prorsus vox: HVIVS.

150. Nunc autem] Recte sic coniecit legendum Manutius, quum illi sic legant.

151. Is ergo] Illi: Hic igitur.

152. post hos] Sic lego cum Costerio, pro eo quod illi post hæc, alij: post hoc.

153. Regnorum libri] Placet hæc illorum & Morelij lectio, præ alia: Regum; quia illa veteribus magis est vsitata. Ex quibus etiã paulopost. & adijcio.

154. Salomonis vero tres ecclesijs traditi,] Frobenius apud D. Hieron. legit: Salomon vero tres Ecclesijs tradidit, sed illud habet etiam editio illa vetus.

155. Pauli Apostoli Epistolæ] Etiam hæc illorum lectio, vt omnia sequentia in nominatiuo non in accusatiuo legantur placet magis.

156. Petri Apostoli epistolæ duæ: &c.] Locus diligenter aduotandus quod epistolam Pauli ad Hebræos (nã alioqui tredecim tantũ essent epistolæ Pauli) vtramque Petri, Iacobi vnam, & Iudæ vnam, Ioannis tres indubitato inter Canonicas scripturas iam ab ætate sua Rufinus numeret, quodque Petro & Iacobo Apostolis inscribat. De quarum adeo auctoritate plura hic statueram adscribere, sed ne sim prolixior, lectorem remitto ad Ioannem Driedonem libr. 1. Ecclesiastic. dogma. Melchiorem Canum libr. Locorũ Theologicorum 2. & Sixtũ Senensem libr. 1. Bibliothecæ sanctæ; quod opus nõ ita pridem prodijt, dignissimum profecto, quod omnium studiosorum teratur manibus.

157. Iudith] Quam non recte hic sentiat Rufinus de cæteris hic commemoratis scripturæ libris, supra alicubi suis locis tractauimus. Vt idipsum autem faciamus de hoc libro Iudith; Imprimis non modo cũ alijs recensetur in Canone scripturarum locis in argumento citatis, sed & (vel ipso D. Hieronymo teste in prologo) Synodus hunc Nicena inter sacras scripturas computauit. Deinde citant tanquam scripturam Canonicam Origenes in cap. vltim. libr. Iudicum, Chrysost. de varijs locis in Matth. hom 10. Ambros. Offic. libr. 3. cap. 3. epistola. 83. de virginit. libr. 2. de inst. virgin. cap. 2. ac libr. de Viduis latissime; etiam eum sua expositione dignatus pro non exigua sui parte; Cyrillus in Ioannem libr. 7. cap 20. Fulgentius epistola 2. de statu viduarum. Ipse denique Hieronym. epistola ad Saluinam. Omitto Bellatorem presbyterum, D. Isidorum Hispalensem, & Hrabanum nostrum, qui in illum commentati sunt. Certe D. Hilarius Prolog. in Psalm. etiam libros Iudith & Tobiæ annumerari dicit canoni scripturarũ, vt xxiiij. libri constituantur veteris Testamenti.

158. Pastoris siue Hermatis] Legunt Illi cum Morelio: Hermes, Costerius: Hermetis, Sed magis placet illud; quod apud Origenem in epistolam ad Roman. non Hermes sed Hermas nominetur; quum tamen vtriusque Apostolus Paulus meminerit. Damasus etiã in cathalogo Pontificum Herman vocat, & Eusebius libr. 3. ecclesiast. histor. cap. 3. (ipso Rufino interprete) Hermæ libellum nuncupat. Hic autem etsi apud veteres Clementem Alexandr. Ireneum, Athanasium, citetur etiam ad dogmatum confirmationem, postea tamen à Prospero nullius auctoritatis iudicatus, & à Gelasio reprobatus est; quippe ex quo tum Cassianus suum errorem, tũ Arriani suã hæresim cõprobare niterentur.

qui

159. qui appellantur duæ viæ, vel iudicium Petri] *An illud qui appellatur duæ viæ, ad librum Pastoris referendum sit, an ad iudicium Petri incertum est. Verisimilius tamen fit, quod ad iudicium Petri; tum ex veteri editione Hierony. vbi duobus punctis distinguitur à præcedentibus, & sequẽti istud iungitur sine vlla interpunctione, vt omittam particulam:* vel; *tum quod opus illud Hermæ tribus duntaxat libris distingatur, quorum primus Ecclesia inscribitur, secundus Pastor & tertius Similitudinum. Quod tamẽ si sequamur, censeo præponendam:* &, *particulam. Iudicij autem Petri meminerũt etiam Hieron. & Sophronius in catalogo virorum Illustrium.*

160. sibi ecclesiæ ac] *Adijcimus hæc ex vtroque D. Hier. exemplari.*

161. Cur non dixerit etiam hic] *Ex ijsdem adijcimus particulam:* hic. *non placet autem quod habent:* dixerint. *quia prius vbique singulari numero loquutus est Auctor.*

162. in qua] *Ita illis rectius quàm alij:* in quo. *Iterum:* aut, *pro eo quod alij:* ac.

163. Vt Arius] *Hoc in illis adijciendum, legunt vero constanter:* &, *pro:* vt. *Item paulopost* odi, *pro:* odiui. *Pulchrè autem deducit singulorum istorum hæreses.*

164. quid dicat] *Ex ipsis hoc reposuimus, pro:* dicit.

165. coæternas Deo animas] *Illis adijcienda vox:* Deo, *immo hoc modo castigandus vterque alioqui corruptißime.*

166. & post eius successor Photinus] *Non male vetus Hieronymi editio:* & eius post hæc successor; *Pro quo corrupte Froben.* post hunc. *Atqui recte illi:* Photinus, *pro:* Fotinus, *quia & Epiphanius, hære. 71. & Augusti. hæres. 45. sic illum cum alijs veteribus nuncupant.*

167. & filium Dei habere initium, &c.] *Hæc in illis desiderantur, atque adeo & supplenda sunt.*

168. non tamen & animam] *Vicißim ex illis suppleuimus particulam:* &, *paulopost recte nos:* traditionis ecclesiam criminando, *pro eo quod illic* traditionem ecclesiæ. *Vrgebãt enim Donatistæ traditionem codicum.*

169. & quod Nouatus sollicitauit] *Recte ita loquitur, nam auctor hæresis fuit Nouatus, assertor Nouatianus. Atqui magis placet illorum lectio:* & secũdas nuptias, cum forte iniri eas necesßitas exegerit, condamnendo, *quam aliorum:* & secundas nuptias, iniri eas etiam si necesßitas exigit, condemnando, *quia alioqui vox* iniri, *non habet cui respondeat. Quum autem & D. Augustin. hær. 38. & Epiph. 19. Nouatianis hunc errorem impingant, mirum est nusquam eius meminisse Cyprianum.*

170. diabolum debita absoluere damnatione pænarum) *Hic vicißim illi non recte:* absolui. *Atqui veluti digito Origenem (quod mirum est Auctor notat.*

171. vbi indulgentia principalis est?) *Froben. addit:* causa, *sed non est necesse, nec illud habet etiam vetus editio; quæ tamen legit:* principaliter. *Vtrique autem adijciendum vt sensus constet:* Et tamen.

172. effici subito videtur) *Ex illis adijcio:* subito, *& in vicißim adijciendum:* & purus.

173. in bonum voluntas mutata) *Iidem hoc rectius cum Morelio quam alij:* bona voluntas. *Saue est autem intelligendum quod dicit:* auctore malo dæmone, *Ex ijsdem adiecimus:* &, *ac paulopost:* est.

174. Sed & vlterius) *Sic vetus editio, pro eo quod alij:* Sed vltimius. *Et videtur illud castigatius, qui sequitur in Symbolo:* ET VITAM AETERNAM. *Quod tamen, nisi forte tacite, non explicat auctor; Ex vtroque vero adiecimus:* carnis, *cum Morelio. Retinuimus autem* Manichęus, *pro eo quod habent illi:* Machęi, *quia prius etiam sic locutus est.*

175. Inde vel) *Illi:* Tamen vel. *Cum Morelio autem ex ipsis adijcimus:* sed viuentium.

176. qui iam non carni seruiunt, sed animę) *Vetus editio Hierony.* qui iam conseruam animę, *sed non placet. Verum ex eodem reposui:* meruerunt consortijs inferre, *pro eo quod erat:* meruerint cõsortijs misceri.

177. maris etiam interdum profundo sorbetur) *Illorum hæc lectio placet, pro:* soluitur. *Ex quibus etiam cum Morelio legimus:* redintegrari, *pro:* reintegrari.

178. quę lege Dei seminatur in terra) *Prorsus ex illis adieci cum Morelio:* terra. *Cum ijsdem tribus lego:* tam, *pro:* nunc, *&:* ęstimator, *pro:* existimator.

179. ferrique] *Hoc ex veteri excuso, pro:* ferri quoque.

180. vniuscuiusque seminis quocunque loci fuerit satio. &c.] *Illi longe aliter:* vniuscuiusque seminis granum quocunque loci iactum fuerit, & cæt. germen producet, vt statum suę formæ, &c. reparet. *Quæ vero sequuntur, tam sunt corrupta vt sine Ms. cod. mederi sit impoßibile. Vetus enim editio longe aliter legit, cui consentit Froben. omissa vnica voce:* est. *Sic nempe:* ratio tamen ipsa quę inest vnicuique carni est immortalis: quia immortalis animæ caro est, ex eo tempore, quo seminatis in terram corporibus primum veri Dei voluntati arrisit, collectum, &c. ac reparat illam speciem. *Verum non minus & hoc obscurum est.*

181. fidem symboli] *Ex illis:* fidem, *adiecimus, sed vicißim in ipsis adijciendum:* cauta & prouida adiectione.

182. quam is, &c. signaculo crucis frõti imposito contingit] *Prorsus sic lego cum Costerio, pro:* contegit. *Illi vero neutrum legunt, sed:* quam habetis, &c.

183. quod resurgant mortui] *Illi:* quod resurgat mortalis caro.

184. ita & in Christo omnes viuificabũtur] *Sic ex illis, adiecto:* &, *pro:* viuificantur; *quia exemplaria Apostoli & latina & græca sic legunt.*

185. Omnes quidem resurgemus] *Adnotandà est hæc lectio conformis nostro interpreti, præsertim quum præcedentia fere iuxta græcum Apostoli exemplar legantur. in cuius confirmationem, latius D. Hieron. epistola ad Minerium & Alexandrum.*

186. Nam si credimus] *His erat particula:* &, *superflua,*

superflua, & paulopost desiderabatur.

187. qui relicti sumus] *Illi vtrobique & rursum postea,* qui reliqui sumus; *perinde est.*

188. quasi nouella] *Ex ipsis adijcimus:* quasi.

189. Est (inquit) arbori spes] *Hoc quoque ex ijsdem pro:* arboris. *Vicißim autem apud illos & Morel. legendum* deficit, *non:* deficiet, *quia græce est:* ἐκλείπει. *Rursum ex ijs:* ab, *adieci & interrogandi notam. Atqui corrupte vetus editio:* abierit, *pro:* abijt, *quia græce est* ὤχετ. *Est autem adnotatu dignum, quod hæc dicat interrogantis modo legenda, cõtra quam hodie fit in latinis & græcis exemplaribus. Mirum est vicißim, quod vtrobique legat:* cum ceciderit, *quandoquidem græce sic priori loco:* τελευτήσας, *& posteriori* κοιμηθῇ.

190. exscisæ arboris truncum iterum pullulare de terra, & lignum emortuum iterum vitam recipere] *Rursum hoc ex illis, pro eo quod erat dumtaxat:* abscissæ arbori vitam redire. *Cum ijsdē omisimus* quo *vbi peßime legebatur:* quo modo.

191. iterum fiam. Et iterùm idem dicit: Qui resuscitaturus est super terram pellem meã, quæ hęc nunc] *Omnia hæc antea desiderata cum Morelio ex illis adiecimus. Vnde & manifestum est, paulopost etiam debere legi:* Qui resuscitabit pellem meam, quæ hęc nũc haurit, *pro eo quod erat corruptißime:* Quia suscitauit, &c. quę hæc non haurit.

192. & hoc quod nunc mortale est] *Etiã hoc ex illis, pro:* Et nunc quod, *quemadmodum etiam paulopost:* resurgent, *pro:* resurrexit. *& iterum:* non, *pro:* nec, *omissa etiam cum illis particula:* de, *superflua.*

193. absque internecione] *Illi:* interéptione.

194. Quod autem iusti semper cum Domino Christo permaneant, &c.] *Etsi disertis verbis non explicet vltimum symboli articulum, satis tamen hic vrget vitam æternam.*

195. Nec miretis, si sacrosancta sanctorum corpora, &c.] *Prorsus etiã ex illis reposuimus:* Nec mireris, si, *pro:* Nec mora, *qui aliter etiam legunt quod sequitur:* caro sanctorum in tãtam gloriam, &c. mutabitur, vt &c. aëre vecta rapiatur.

196. conforme corpori fieri] *Rectius hoc illi cum Morelio, quã alij:* corporis filij. *Græce est enim:* εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι. *Adiecimus cũ ijsdem paulopost voculam:* &c.

197. Quia coexcitauit, &c. simulque fecit] *Contra hic non placet illorum lectio:* consuscitabit, *&:* faciet; *quia repugnant & græca & latina Apostoli exemplaria.*

198. Cui enim] *Iterum hoc ex illis, pro:* Quid. *Item:* conformandi, *pro:* confirmandi, *&:* eorũ, *pro:* sanctorum.

199. Nec hoc tibi] *Adijcimus ex ijsdem:* tibi, *& paulopost hæc verba:* rursum corpus animale. *Item vocem* autem. *Cumque ipsis legimus:* ex, *pro:* de. *Addimus etiam deinde voces:* Deus, *&:* ministret.

200. vtque sancta Trinitas] *Prorsus etiã cum illis sic legimus, pro:* atque; *item:* affectu, *pro* effectu, *& paulopost bis* quæ, *pro:* quid.

201. Vtque in peccatorũ remisione diuinę libertati nequaquam ratio &c. *Optime sic vet. edit. cui consentit & Froben. præterquam quod legat:* & quod; *pro eo quod alij corruptißime:* atque in peccatorum remisione qui ad libertatem diuinam in ea quæ ratio. *Ex vtroque autem paulopost adijcimus:* &c.

AD VIGILIVM DE IVDAICA INCREDVLITATE SEV potius Celsi cuiusdam in altercationem Iasonis & Papisci, Præfatio.

ARGVMENTVM.

PRæfatur latius Auctor in Altercationem Iasonis Hebræi Christiani, & Papisci Iudæi Alexandrini, à se ex Græco translatam in Latinum; eámque Vigilio Episcopo dedicat, Martyrium illi prædicens; suique vt meminerit in cælesti gloria multis verbis rogat. Atqui Altercationis ipsius meminit D. Hieronym. in Genesin, & eius argumentum his verbis Origenes libr. 4. contra Celsum indicat: Quod si quis (inquit) æquiore animo Iasonis & Papisci scripta perlegerit profecto comperiet, non irridendum esse librum; in quo Christianus ex Iudaicis scriptionibus cum Iudæo describitur disputans, & plane demonstrans, quæ de Christo exstant vaticinia, Iesu ipsi congruere. Solus autem Morelius hũc & sequentem Tractatum edidit.

ETSI plurimos gentilium scio Vigili sanctißime, ab ordine atque ratione veritatis auersos, quo minus Dominum noscant, cæcitate mentis errare: tamen magis Iudaicæ plebis insaniam noui aduersus nomen Domini, pertinaci etiam nunc duritia cordis, ingenita patrum iniquitate, perstare; aduersantis veram salutem, nec inquirentis vitę æternæ datorem, vt qui delictis stirpis antiquæ sint pari merito nequitiæ genitalis obnoxij, saltem vel sero credẽtes possint conuersi ad Domini timorem satisfactione omni pænitentiæ ab iniquitatibus liberari: sed perstat & durat adhuc & semper adusque progeniem succidaneam innata patrum irreligiosa perfidia; quæ aduersum odium nominis domini incredulitatis infamia roborata, nec ad noscendam veritatem potest corrigi, nec ad timorem Dei ipsius monitis doceri atque suaderi. Cum autem doceat Dominus, & ostendat dicens: Ego sum lumẽ sæculi, qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ: quæ, malum, ratio est, ostensum diuinitus vitę lumen omittere, & mentis cæcitate malle tenebras mortis eligere, vt ostendat damnationis suę propriæ voluntatis liberam & illicitam perditionem, cõtra Deum etiam illa nolle quæ prosunt. Secundum quod & per Domini vocem increpatam Hierusalem quod colligi noluerit, Domino illam volenre colligere, loquitur spiritus sanctus, & bonitatem Dei manifestat peccatoribus subuenire iugiter velle: Hierusalem Ioan. 8.

Matth. 23. rusalem Hierusalem, quæ interficis Prophetas & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui colligere filios tuos, sicut gallina colligit filios suos sub assellas suas, & noluisti. [2] Adeo Dei voce manifesta, perfidi populi contumacia denotatur, vt etiam salutem propriam suam semper aduersus clementem misericordiam Domini spreuisse doceatur. Propheta item alius, beneuolentiam Dei exhortatione offerens, prædicatione insinuans; proclamat & suadet dicẽs:
Zach. 1. Reuertimini ad me, & ego reuertar ad vos dicit Dominus. Alias quoque similiter misericordiam suam Deus sempiternam manere demonstrans, addidit dicens: Nolo mortem morientis, quantum vt reuertatur & viuat, dicit Dominus. Quid est ergo reuerti, quam in Christum credendo, per eum qui est via veniendi ad patrem, Deo reconciliatum posse saluari? Quomodo autem reuerti ad Deum possunt; qui ei per quem est agnitio & reuertio ad Deum, voluntatem Dei prędicanti credere noluerunt? aut quomodo Deum satisfactione placare potuerunt; qui eum qui est satisfactio & placatio pro nobis apud patrẽ, sacrilega impugnatione
1. Ioan. 2. persequi maluerũt? Si enim aduocatum Christum habemus apud deum patrem seruare ea quę nos docuit & monuit, quæque ad patrem locutus est, sollicito timore facere debemus. Igitur nos qui mente in domini metum prona, mandatorum eius monitis insistimus, & religiosi ac venerabilis cordis fide credulitatẽ de eius timore concipimus; quid aliud sequi, quid cupere quid magis velle ac tenere debemus, quã [3] vt omni à nobis mentis antiquę nocte discussa, & caligine vitæ prioris absterſa, mandatorum domini salutarium memores, ac vitæ ęternæ promissa retinentes, ad eius monita vertamur, & in ipsius lumine quod ostẽdit, firmata credulitate gradiamur; qui ignari aliquando salutis futuræ, in erroribus implicati vitæ prioris, ac tenebris aberrauimus, illuminati nunc eius veri luminis claritate, & ostenso nobis atque patefacto melioris vitæ limite, domini mandata sequenda & gerenda teneamus. Hoc lumen nobis vitæ salutaris exortum, hoc in reparationem hominis natum, de dei patris procuratione ac miseratione, pręsidium. Magi primi ab Orientali parte venientes, & stella eius duce, Iudęorum regem palam præscia prædicatione quęrentes, adferentes etiam munera, testificata omnibus inquisitione monstrarunt. Et ne aliquibus, quis ille, esset absconsum; inuentum puerum procidentes genibus adorarunt; sicut testificatur Euan-
Matt. 2. gelium, dicens: Cum autem natus esset Iesus in Bethleem Iudæ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt in Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est Rex Iudæorum? vidimus enim stellam eius in Oriente & venimus adorare eum; testificantes scilicet veritatem de eo, etiam stellam sibi signum atque indicium natiuitatis ipsius esse monstratam, qua indice natum illum Magis prędicantibus & adfirmantibus, Hierosolymis crederent. [4] Simeon quoque iustus qui in cæcitate cõstitutus, diuino monitu audierat, se non ante moriturum quàm vidisset Christum; cum in templum omni populo pręsente infantem secum inferret mater, & in spiritu natum esse Christum sensisset, acceptum in manus puerum vidit; & benedicens Deũ, in conspectu & auditu omnium dixit: Nunc dimittis seruum tuum domine, se- Luce 2.
cundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum. Symeon quod cæcus audierat, euidenti veritate perfectum est; & veritatem quam accepto lumine viderat, benedicendo palam, deum populo prædicabat. Ad hoc enim viderat vt referret, & reuelatione sua quod Christus natus fuisset, ostenderet; & perfidi populi initia prima incredulitatis instrueret. Nec hoc solum testimonium de eo scripturarum cælestium veritas perhibet, verum & per prophetas ante spiritus sanctus aduentum eius in hunc mundum futurum, palam mente omnium consciente prędicauit. Nec est obtentus excusationis incredulis, vel ignorasse dei filium Christum, vel nescisse futurum saluatoris aduentum; sicut Dauid manifestat dicens: Dies Psal. 18.
diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam; non sunt sermones nec verba, quorum non audiãtur voces eorum. In omnem terram exiuit sonus eorum, & trans fines terrę fines eorum. In sole posuit tabernaculum suum, id est, in manifesto, in luce, palam seipsum venisse mõstrauit; & prędicatione per prophetas, sui ostẽsione quodammodo, omnibus suam præsentiam probauit. Hoc etiam Esaias, per quem dominus præsentiam suam clara annunciationis manifestatione monstrauit, prophetat & dicit: Ipse qui loquebar veni, id est, qui per prophetas ante aduentus mei futuri pręloquens fueram, is propria nũc atque pręclara voce pręsentiã meã testis mei ipse manifesto. Quid euidẽtius? quid luce præclarius? quid verius potest dici? vt oculis quodammodo perspectus esset ostendit venisse ipse qui fuerat venturus, antequam veniret; & incredulitate [5] mentes populi perfidi obstruente, venientem nemo cognouit. Sicut idem Isaias in prima increpatione populo proclamat, dicens: Cognouit bos possessorem Esaie 1.
suum & asinus præsepium domini sui; Israël autem me nescijt, & plebs me non intellexit. Palam cunctis sicut ipse prædixit apparuit, & sedentibus in tenebris manifestum vitæ lumen effulsit, & iustitia: [6] perfidorum pectus obsessum, postposita propria ac reiecta salute tenebras potius cęcitate cordis elegit. Frequentatur vbique atque manifestat prophetatio cunctorum, qui sancto Spiritu pręmonente, aduentus domini metatores esse sortiti sunt; hoc lumen sęculo datum, & diem nobis salutis exortum, viuificandis quoque in eum credentibus destinatum. Docet hoc in psalmis spiritus sanctus &

Psal. 117. ctus & ostendit dicens: Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: à Domino factum est istud, & est admirabile in oculis nostris: iste dies est quem fecit Dominus, ambulemus & iucundemur in eo. In hoc die nos ambulare Paulus quoque Apostolus præcipiens & docens ac præmonens dicit:
Rom. 13. Nunc enim propius est nobis salus quam cum credimus: nox præcessit, dies autem appropinquauit. Abijciamus ergo opera tenebrarum & induamur arma lucis, sic vt in die honeste ambulemus, id est, in Christo & mandatis eius, cuius lumine ac monitis luminati & in claritate diei eius inuenti, proximam nobis salutem credulitatis in eum mente conspicimus. Solē quoque esse Christum cunctis timentibus eum Malachias propheta testatur & promittit dicens: Vobis autem timentibus nomen meum orietur sol iustitiæ, & sanitas in alis eius; ostendens ex nullo nobis salutem posse conferri, nisi in passione crucis eius, qua extendens manus cuncta sæculi saluaturus amplexus est. [7] Conuerso ergo ad eum timore credamus, & ad æternitatem vitæ spe futuri regni eius animemur. Quis enim tam stolidus ac demens, quis sic ab intellectu suæ salutis alienus; qui tot & tantis veritatis testimonijs incredulus, [8] non aduersus, in meram fidem obduratum pectus intellectu veritatis emolliat; & tenebris vitæ quondam mortalis exutus, in lumine præceptorum cælestium gradiens, ad diuina monita & Domini salutaria gerenda mandata, illuminato corde, tota mentis ac fidei credulitate conuertat: vt quem Prophetæ prædicauerunt, Deum noscat; vt Christum qui se palam mundo venisse mōstrauit, intelligat; vt scripturis diuinitus testificantibus, Dei filium & Deum credat. Sicut ipse, quæ sit
Ioan. 17. vita æterna, manifestat dicens: Hæc est autem, ait, vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum; docens atque ostendens, nihil aliud esse Deum nosse quam credere & oculos cordis in dominū prona, immo tota pectoris fide deuotæ mentis apetire. Inde iam fit vt credendo intelligas, intelligendo quod credis, in sensu deum illuminato corde conspicias; sicut idem ipse dominus
Esaie 6. & per Esaiam antemonet dicens: Si non credideritis, nec intelligetis. Tam facilis & præstans & larga est atque abundans de domini pietate clementia; vt si quis semel sese in eum toto timore conuerterit, ad cæleste munus admissus; iam eius non nisi ad diuina mens pateat, & ad cælum ac superna oculos cordis adtollens, Christi lumen parte iam salutis aspiciat. Exemplum ac documentum nostri timoris & fidei, ex ip-
Genes. 15. sius Abrahæ patriarchæ fideli credulitate monstratur, qui repromissioni Dei mente simplici statim credidit, & ideo ad iustitiam deputari ei condigna remuneratione cōmeruit. Hoc Deus diligit, hoc adpetit hoc in seruis suis benignus remunerat, & honorat simplicitatem mundi cordis; [9] quo quidem eius cernimus timorem dilectionis domini, quo probamur: credulam fidem mentis, qua iustitiæ deputamur. Hanc fidem sequi, hunc Dei timorem seruare nos cōuenit; qui custodientes verba cælestia, & sperantes promissa diuina, filij Abrahæ meruimus nuncupari. Quod Apostoli Pauli, qui Dei voce vas electionis est dictus, contestatione firmatur
dicentis: Sic Abraham credidit Deo, & accepto latum est ei ad iustitiam. Cognoscite ergo, quoniam qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. Hoc Iudaicus populus, cui à primordio legis monita loquebantur, incredulæ mentis duritia, & perfidi cordis insania seruare noluit; & ideo pro diffidentiæ merito, filiorum nomen amisit: non tamen omnium perfidæ gentis, aduersus nomē domini, quo minus intelligerent veritatem, odio durata mens est. [10] Etiamque spiritus sanctus, id est, Christus dominus noster profectus ex deo patre, venit vt saluum faceret quod perierat: Israëlis: qui maior ac fortior ad subigenda contumacium colla in timorem sui nominis & potestatem, eos qui aduersus luminis sui claritatem, obstinata etiam tunc mentis cæcitate durabant, ad notitiam claritatis & gloriæ suæ tam facile conuertit; quam vt omnes saluos faceret prouidentia suæ diuinæ misericordiæ dignatus aduenit. Nam vt duri cordis tūc & impiæ plebis ad domini metum ipso domino euāgelizante conuersas mentes sileam; vt Apostolorum eius prædicatione multiplicatum in toto orbe & reuersum credentium populum contiscescam; illud pręclarum atque memorabile gloriosumque [11] Iasonis Hebręi Christiani, & Papisci Alexandrini Iudęi, disceptationis occurrit: Iudaici cordis obstinatam duritiam, Hebræa monitione ac leni increpatione mollitā; victricem in Papisci corde, Iasonis de Spiritus sancti infusione doctrinam. Qua Papiscus ad intellectum veritatis admissus, & ad timorem domini ipso domino miserāte formatus, & in Iesum Christum filium Dei credidit, & vt signaculum sumeret deprecatus, Iasonem postulauit. Probat hoc scriptura concertationis ipsorum, quæ collidentium inter se Papisci aduersantis veritati, & Iasonis asserentis & vindicantis dispositionem & plenitudinem Christi, Græci sermonis opere signata est: ad cuius translationem, ad intellectum latinum, animante dei ope, & fidei viuentis firmitate, seruata verborum proprietate, intrepidus accessi; & his qui ab intellectu Gracę docilitatis alieni, sunt, interpetata, integra significatione verborum, & intellectus omnis ac veritatis manifestatione patefacta, Romani sermonis ratione discussa, disserui, cuius laboris probationē tibi carissime, [12] qui vtriusque linguę instructione fundatus es, impensa petitione committo; vt qui sancti spiritus veneratione verecundus es, collata vtriusque operis lectione; audaciam verecundę temeritatis explores; & examine iudicij tui, quę minus à
nobis

Roma. 4. (margin, beside "dicentis: Sic Abraham credidit Deo")

nobis vel improprie forte digesta sunt, auctoritate spiritus sancti, qui in pectus tuum inundatione gratiæ cælestis influxit, comprobes & emendes: Siquę ad te de illa lectione ab humilitate nostra mandata legatio, & insinuáda tibi in nos prima dilectionis petitio, vt paruitatem fidei meæ, cum discipulorum tuorum instructione atque eruditione coniungas; & me quem in alia parte huius prouinciæ constitutum propter videndos vultus tuos non mineris longinquitas terruit, nec senium ac difficultas fatigati ac fessi iam corporis retardauit, sed animante stimulatu domini, & vrgente festinata cupiditare properandi, contempta quoque omni tribulatione inopiæ atque penuriç, quantacunque virium facultate veniendi, sanctimoniç tuæ celebris huc fama perduxit, ad permixtam [13] dilectionis tuç caritatem, cum vnanimitate fraternitatis admittas; & amore tuo quem discipulis suis dominus hæreditatis titulo reliquit, coniungas pariter & adiicias. * Expertum pariter cum fratribus in apertione oris tui splendorem gratię luminis Christi sequar; in tractatibus tuis lumen vitç, quod Dominus ostẽdit, quod Christus adueniens æternam vitam esse monstrauit. Certe quam mihi læta illa, quam exoptabilis dies est, cum misericordię domini fauore accersitione dilata, senectam istam meam proferre contigerit; vt & orationibus sanctorũ impense & iugiter deprecantium dominũ, Christi martyrem videam, vt coronam iustitię, quę tibi penes dominum deposita est, portare conspiciam. Nec putaueris autem martyrij tibi, secundum pręsens votum fidei nostrę, gloriam tribui: tũc inde felicitatis huius collata dignatio est; tunc iudicio suo iusto dominus elegit destinatum martyrem, cum te exemptum de iustorum grege atque adsumptum sibi, inopinato constituit altari sacerdotem. Pręclara prorsus & gloriosa vocationis electio, & de domini dignatione noua atque inaudita & mira felicitas; transmarinę peregrinationis necessitatibus occupatum, ad destinatum tibi munus, ignarum ac nescium repente venisse: atque ita regressus tui tempus ad hoc esse libratum, vt inspetata celeritate veniendi, intelligeres atque dignosceres honorem sacerdotij cęlestis inter cęteros tibi potissimum destinatum; & quod iussione domini expectatus venires atque occurreres, reseruatus vt ecclesię suę dominus tota miserationis pietate cõsuleret. [14] Dimicationis plebis mora, quem potius eligeret Episcopum; te quęrẽti populo suo Christus inopinatum repente obtulit, & complacitum sibi cælestis prouidentia, manifeste aduentus tui improuisa occursione monstrauit: documentum repentini ac perennis occursus, procurationem dei volutatis ostendit; vt quod difficili expeditione posset occurrere, facili celeritate perfectum sit, vrgente domini iussione; & vt prius te in ecclesia dei episcopum stare cõspiceres & stuperes, quam venisse dignosceris.

Inde dilectionem iam tecũ suam dominus initiata charitate firmauit; inde amicitiam tecum, quam discipulis suis cum triumpho crucis suæ tradidit dedicauitque, dicens: Si feceritis quæ mando vobis, iam non dico vos seruos, sed amicos, [15] inde martyrium, inde sacerdotij electionem signauit. Amicitia est, per quam ad Christi vultus admitteris, extraordinaria hostia perueniis. Sic eliguntur iusti, sic probantur religiosi, ac simplices in Christum timore electi; vt antè remunerationi fidei destiteris, antè præmio deuotæ mentis in domino dignus habearis, quàm veneri: hora decreti, quàm exceperis, sententiam Christi, probatam te & paratam hostiam electio cęlestis inueniat. Etenim ille te, qui non mendax deus, qui episcopum plebi suæ de improuiso constituit, ille plena dilectione suæ voluntatis te coronabit. Tantum tunc vt nostri memineris petimus, & oramus, cum pudicitia adlectionis domini probata atque immaculata hostia, ante Christi tribunal adstiteris, cum gloriam gratiæ dei, præmio deuotæ mẽtis ac remunerationis exceperis; memoriæ hæreat & teneas, vt in sensibus tuis maneat, quam nobis impertire dignaris, dilectio caritatis; vt orationibus tuis peccata nostra veniam cõsequantur, vt meritis iustitiæ tuæ, vitæ nostrę delicta purgentur. Etenim martyrij instar esse cõfido, peccatorem iusti martyris petitione meruisse saluari: [16] & vt, cum ipse pro te promouere quod precibus tuis minus possis, martyris meritis libereris. Sic Iob iustus pro amicorum trium peccatis à deo rogaturus & impetraturus, ostenditur, & probatio timoris eius & fidei domini voce teste signatur. Cum ergo in die liberationis tuæ carissime, repręsentare te Christi vultibus cæperis, cum in ęternitatem perpetuitatemque viuendi regnare cũ Christo felici sorte successeris; in domini misericordia, [17] in mente iam habe puerum tuum Celsum sanctissime.

Ioan. 15. *Iob. 41.*

ADNOTATIONES IN altercationem Iasonis & Papisci.

1. Etsi plurimos gẽtilium scio Vigili sanctissime) *Optime quidem quæ de hoc Vigilio postea narrat, conuenirent in D. Vigiliũ episcopum Tridentinum & martyrem, sed videtur Auctor iste vetustior, etiamsi Ambrosii ætate vixisse illum dicamus.*

2. Adeo Dei voce manifesta) *Prorsus ex coniectura sic lego, pro eo quod erat:* à Deo, dei voce; *quod alioqui superflua erat eiusdem repetitio. Sic etiã paulo post:* exhortatione offerens, prędicatione insinuans, *pro eo quod legebatur:* exhortatione, prędicatione offerens, insinuans.

3. vt omni à nobis) *Etiam hoc restitui, pro:* vt omnia nobis.

4. Symeon quoque iustus qui in cæcitate constitutus) *Mirum est quod etiam secundo repetit, Symeonem hunc cæcum fuisse; neque enim id apud*

quenquam

quenquam me legisse memini.

5. mentes populi perfidi obstruente] *Rursum hoc reposui, pro:* mentis.

6. perfidorum pectus obsessum) *Vox quapiā hic desiderari videtur.*

7. conuerso ergo ad eum, &c. & spe futuri regni eius animemur. Quis enim) *Prorsus etiam hoc lego, pro eo quod erat:* conuerso ad eum, &c. spem &c. Quis ergo.

8. non aduersus in meram fidem) *Locus corruptissimus. Sic etiam paulopost mira est congeminatio:* cordis, pectoris, mentis.

9. quo quidem eius cernimus, &c.) *Etiā hic locus obscurus est & corruptus.*

10. Etiamque Spiritus sanctus, id est, Christus dominus noster) *De hac veterum phrasi, qua etiam Christum Spiritum sanctum vocabant, vide supra libros: Quod idola dij non sint, & de montibus Sina & Sion. Atque hinc videtur cōscripta hæc præfatio ante hæresim Arrianam. Immo ex stilo, iam ætate Cypriani.* conticescam) *Rursum hoc restitui, pro:* cōticiscam.

11. Iasonis Hebræi Christiani & Papisci Alexandrini Iudæi) *Vel hinc & ex eo quod sequitur:* ad cuius translationem, &c. *patet, non aliud esse hoc scriptum quam Præfationem, vti latius in argumento diximus. Quāquam etiam iste locus videatur mutilus. Porro Iason iste Thessalonicēsis fuisse dicitur, cuius Roman 16. & Actuum. 17. fit mētio, quémque Dorotheus Tyrius in Synopsi, postea fuisse scribit Troadis primum episcopum.*

12. qui vtriusque linguę instructione fundatus es) *Hæc & sequentia optime in D. Virgil. quadrarent, quippe qui & Athenis studuerit, & inde reuersus statim ad episcopatum raptus sit, ac postea ad martyrium, qui etiam quosdam tractatus conscripserit; sed sicut iam diximus, vetustior fuisse auctor videtur.*

13. dilectionis tuæ caritatem) *Omnino sic lego, pro eo quod erat corruptissime:* dilectus tui. *Nō male etiam legas:* dilectioni.

14. Dimicationis plebis suę mora) *Forte:* Dimicantis.

15. Inde martyrium) *Etiam hoc lego, pro:* martyrem. Tantum tūc vt nostri memineris, &c.) *Prorsus simile est sed luculentius Epiphonema, illi Cyprianico de habitu Virginum & de bono pudicitia, mire confirmans inuocationem sanctorum.*

16. & vt cum ipse pro te) *Iterum mutilus aut corruptus est hic locus.*

17. in mente iam habe puerum tuū Celsum) *Hinc patet Auctorem huius translationis, non Cyprianum sed Celsum quendam; nisi forte velit quis legere:* Cæcilium. *Verum obstat ætas senectutis, in qua transtulisse hæc auctorem constat. neque enim est verisimile Cyprianum in episcopatu suo hæc scripsisse, vt omittam quod martyrio prohibitus videatur, ne ad senectutem perueniret.*

ADVERSVS IVDÆOS QVI INSECVTI SVNT DOMInum nostrū Iesum Christum, incerto auctore.

ARGVMENTVM.

IVdæos Auctor multis scripturis impugnat, quod Dominum Iesum non agnoscerent. Atque Cypriani non esse, stilus satis conuincit; Auctoris tamen vetustatem indicat citatio scripturarum iuxta 70.

ADTENDITE sensum & intelligentiā vestram & in spiritu sancto, vt non tantum auribus audiatis, sed etiam oculis cernatis diuinum Christi sacramentum. Cernitis autem per fidem vestram: audire enim necessitatis est, credere sollicitudinis. Aurium officium est, indifferenter pariter vana atque vtilia perspicere; fidei autem, nisi quæ probauerit credere. Neque enim quicquam prodest liber audire, nisi credulitas auditum confirmet. Fidei oculi sunt spiritus, per quem videntur spiritalia. Si ergo vos estis spiritales, intelligite cælestia. Similia enim sui similia recognoscunt: etiam muta animalia de vocis sono inuicem se intelligunt, leones fremitum, tauri mugitum & miles tubam. Quanto ergo verius spiritales spiritalia intelligunt, cælestes & hæredes patris sui præcepta, & ea quæ testamento patris cauta sunt? Vos ergo cū sitis Christi hæredes, intelligite testamētum eius. Quod si quis per ætatem minus docibilis est, ad intelligendum, habet spiritum sanctum interpretem, illum sequatur; illo duce & magistro facillime poterit noui testamenti iura virtutemque cognoscere, quod hæreditas gentibus contributa est, hoc modo. Deus & pater in principio fecit hominem sua manu, eumque posuit in paradiso, data certa conditione præceptorum vitæ legis & testamenti. Ille autem contemptis patris præceptis, expulsus est paradiso in suam terrigenam natiuitatem, in qua etiam defunctus est: sed deus suscitauit genus iustum de semine Adæ. quod semen conseruauit in populum, super filium Noë, & hæredes eius. Ex illo genere inuenit hominē iustū, cui imperauit, vt faceret fabricā in modum machinæ, capacitatis certæ mensurarum compagibus; vt illa conditus cum suis filijs Noë, seruaretur per illud genus: sed iusserat deus, propter iniustitiam hominum orbem terræ aquis inundantibus deperire. Igitur postea saluus factus est cum suis Noe, cui constituit & deus præcepti sui testificationem dicens. Omnes res cibus vobis, quasi pabulum olerum: excepta carne in sanguine vitę: & posuit huius testificationis signum in arcu. Post hęc rursus dominus deus testificatus est Abrahæ in Isaac, hoc modo dicens. Tibi dabo hanc terram & semini tuo, & faciam te patrem multarum gentium. Et exinde increuit semen in multitudinem populi, & diui-

Genes. 1. & sequ. cap.
Genes. 9.
Genes. 17.

& diuisum est in duodecim patriarchas. Sed etiã illis quoque dominus testificationem posuit *Exod.3.* [3] in monte Choreb per Moysem, de quo loco expulsis gentibus, constituit illic populum quẽ accepit & possedit promissa sibi hęreditate: quibus etiam pleraque signa & miracula ostendit deus, quasi charißimo filio; Sed idem populus perceptis tot tantisque beneficijs, aduersatus est patri & dereliquit deum viuum. Dereliquit *Hiere.3.* enim Israël dominum, ostendens ei terga, & non faciem: nam faciem suam conuertit ad idola; & interficiendo missos ad se prophetas, qui de Christo prædicabant, exinde consueuit Israël persequi Christum. non tantum in corpore aduenientem, sed etiam cum à Prophetis adnunciaretur. Vniuersos etenim vates persecuti sunt, ex quibus quosdam lapidibus insectati, alios indigne excruciãdo, peremerunt, non tantum ipsos, sed & per eos dominum Christum. Quæ enim huius probatio? scilicet eo quod insimulatos & infidos, & perfidos & mendaces, & contrarios Christi suscęperint; veros autem & fidei plenos impugnauerint. Moysen maledicebant, quoniam Christum prædicabat: Dathan amabant, quoniam Christum non prædicabat. Aaron repudiabant in sacerdotio, quoniam Christi similitudinem præferebat: Abiron constituebant, quoniam Christo contradicebat. Dauid oderant, quoniam Christum canebat: Saul extollebant quoniam Christum non loquebatur. Samuelem respuebant, quoniam Christum loquebatur: [4] Agag seruabant, nihil enim de Christo loquebatur. Hieremiam lapidabant, Christum vaticinantem: Ananiam diligebant Christo aduersantem. Isaiam secabant, Christum vociferantem: Manasse magnificabant, Christum persequentem. Ioannem interimebant, Christum demonstrantem, Zachariam trucidabant Christum diligentem: Iudam diligebant Christum tradentem. Videtis quemadmodum Christum qui diligunt, odiũtur: qui odiunt amore flagrãt apud indignam plebem. O pertinaciam persecutionis dignam vsque ad mortis exterminationem. non enim tantummodo testes Domini impugnauerunt, sed & ipsi domino perfidi coloni, contumeliam fecerunt patri in filio. Quid igitur digni fuerunt pati ad hoc admissum? scilicet fugari de regno, abdicari hæreditate: & ita factum est, & ita euenit, digna dignis obtigerũt. Pater enim contumeliã passus in filio, filius perpessus in Prophetis tempore quo moriebantur; in suo tempore coactus est [5] in indignatione scribere nouum testamentum, adhibitis testibus cælo & terra, & angelo de templo aßistentibus Moyse & Helia. Hos enim testes adhibuit, cum pateretur in Israël; hæc ita facta pręd*Esaia 1.* dixit per prophetas, his verbis: Audi cælum & præbe aurem terra quoniam dominus locutus est: Filios genui & exaltaui; ipsi autem me spreuerunt. Has voces effudit dominus in Israël, vociferans & dicens: Vos me noluistis, alij me recipient, qui nondum nec mentionem mei audierunt. Vos nuptias meas spreuistis, alij ibunt qui non sunt vocati. Vos meum rus & vineam meam colere recusastis, vnde fructus iustitiæ proueniunt; alij colẽt & fructus capient in deo. Quæ est ista tam dira mens & execranda cogitatio? Interficere ergo potuistis regem & sponsum? propter hoc testes sunt cælum & terra, & quæ in illis sunt elementa: Insuper omnis creatura testis est in mortem Christi. O nouam crudelitatem: [6] commota est omnis natiuitas in domini paßione; populus mansit immobilis sine trepidatione. Angelus in pænitentiam conciso velamine refugit: plebs autem sine pauore, integra veste permansit. Conuersa sunt elementa & confusa; Israël securus durauit. O duritia noua, ô audacia singularis, ô perfidia cruẽta. Pilatus exteræ gentis, iudex sæcularis, potestate temporalis, purificauit manus & abluit scelus neceßitatis, dicens: Innocens & immunis sum ab huius sanguine, plebs autem nec alienum nec exterum imitata est, & insuper adclamabat; Adfige in cruce, tolle: sanguis huius super nos & super filios nostros. Violenta crudelitas, & plebs inhumana: & corda obtusa, & oculi reclusi, interfecerunt bene merentẽ suum nec lacrymas profuderunt. Lugebant Apostoli, & populus gloriabatur: tremebat terra, & plebs lætabatur; iudicabatur Dominus, & Israël exultabat: patiebatur Christus, & impij exclamabant: [7] cruciabatur dominus; & plebs lætabatur: suspendebatur dominus; & plebs epulabatur: hac ignominiosa sua sollemnitate iniqua consilia cosignauerunt, delicto crudelitateque sua. Dic mihi & loquere impie Israël talem hostiam obtulisti, patri immolando suum filium? talia profudisti libamina, sanguinem pignoris acceptißimi Deo? ducebas choreas Hierusalem, cum interficeretur Christus; faustis vocibus cantus dabas cum diceres: Adfige, *Esaia 1.* suspende. Propter hoc in fame & in ægritudine: Populẽ Israël (quæritur de te dominus) neomenias, ait, sabbatum & diem magnum non patior; ferias & ieiunium execratur anima mea, nec immerito deus odiuit cæremonias vestras, in quibus vnicum & primarium filium eius peremistis. O diem durum, & horam flebilem, & sollemnitatem lugubrem, & terram infaustam, & ciuitatem profanam, & populum domini nece cruentum. Interfecerunt enim dominum, & latronem liberauerũt. Ob hanc ergo causam coactus est dominus nouum facere testamẽtum, [8] consignatum septem signaculis, teste Moyse & Helia in monte; vbi præcepit ne patefieret scripturæ sacramentum, *Matth.17.* nisi filius hominis resurrexisset à mortuis, sed mox vt surrexit dominus die tertio, aperuit testamentum nouum testamentum vitale, atque ita dixit: Venite exteræ gentes hæredes mei; Israël enim nõ obaudiuit: quapropter ite disci-

puli in vltimam vſque terram, & prædicate per orbem his verbis: Venite vndique patriæ gentium, introite, introite in æternam hæreditatem. Iſraël enim noluit. Ne dubitetis: nulla hic exceptio eſt, nec ingenuitatis, nec dignitatis, nec conditionis, nec poſitionis, nec formæ, nec ætatis: licet dignitate magnifici, licet nobiles, licet ſenes, licet iuuenes, licet pauperes, diuites, boni malique, domini atque ſerui, æqualiter introite in hæreditatem: & ſi pedibus captus eſſet, corpore deformis, etſi maculis turpis, & capite defectus, etſi oculis defectus videatur, vniuerſis libere licet diſcumbere in conuiuio, & epulari nuptias ſponſi. Ne hominem pudeat nec ætatis, nec humilitatis, nec valetudinis, nec conditionis. conſueuit enim dominus huiuſmodi hominem ſuſtinere. Nam & cæcis oculos reſtituit, & claudos ambulare fecit, & mutis ſermonem reddidit, & maculoſos emundauit, & mortuos ſuſcitauit. Ne timeatis qui peccaſtis: priores ad vitā venite, nec qui homicidiū fecerit paueat quia fecerat; nec q furatur aliena, deſperet quia inuolauerat; nec publican⁹ timeat, quia cōcuſſerat. omnibus enim remiſsio peccatorum ſtatuta eſt, & tales dn̄s deſiderat humilitate abiectos, & ſpecie indecoros, & valetudine fractos, & ſeruitute depreſſos. Beati enim & glorioſi & magnifici, & potentes & diuites & fortes, noluerunt acquieſcere domino, neque introite in nuptias ſponſi; inſuper indignisſime peremerunt. Propterea factus eſt altiſsimus quiſque eorum, humillimus; & fortiſsimus, inualidus; & prudens ſtultus, & nobilis & diues, pauperrimus & hæres abdicatus: quoniam quidem ipſi abdicauerunt regem mo-
Ioan.19. deſtiſsimum & benigniſsimum, dicentes: Ignoramus quis ſit hic; non enim eſt Rex noſter; habemus alium regem Cæſarem, propterea habent quem petiuerunt. Tunc comple-
Esaie 8. ta eſt prophetiæ vox, quæ prædixit illis: Vos noluiſtis aquam Siloam quæ vadit ſilentio, ſed magis voluiſtis aquam Raſsin. Quapropter induco vobis regem Aſſyriorum, qui montes veſtros in plantum dabit, & introibit terras veſtras. Atque ita factum eſt. Repudiatus enim Chriſtus à populo, miſit tyrānum quem voluerunt; qui ciuitates eorum diruit, & plebem captiuitate damnauit, & ſpolia accepit, & ad ſoli-
Esaia 3. tudinem Sodomæ patriam eorum redegit: Nā dominus ex indignatione abſtulit ab Hieruſalem; virtutem panis & aquę fortem gignantem hominem & bellatorem, iudicem, prophetam, deſtinatorem & ſenem laudabilem, conciliatorem & peritum architectum, & prudentem adiutorem. Hęc omnia autem auxilia munitionis propugnaculo tranſtulit ad gentes, & omne regnum ſuum infixo ſigno; inhabitauit in illis, & caſtra metatus eſt liminis, & ibi conſtituit virtutis exercitū, ibique regnauit. Non eſt iam regnum Hieruſalem, ſed in nobis: Hic caſtra, hic exercitus, hic dux, hic virtus, hic ſponſus, hic nuptiæ, hic Rex, hic Chriſtus, hic vita, hic ſuſcitatio, hic æternitas; hic eſt qui ab initio figuratus eſt, & à prophetis honoratus, & in viſceribus corporatus, & in Iordane tinctus, & à populo contemptus, & in ligno ſuſpenſus, & in terra ſepultus. Hic eſt qui rupit vetus ſuum teſtamentum, & ſcripſit nouum, quo gentes
[9] ad poſſeſsionem bonorum ſuorum vocau[it]: ideoque nos gentes humeris noſtris crucem domini noſtri geſtamus, crucem quam confeſſus eſt Iſraël dominus; qui eos placide adloquebatur his verbis: Venite ad me omnes qui ſub *Matth.11.* onere laboratis, & ego vos reficiam. eſt enim iugum meum placidum, & onus leuiſsimum; & reſponderunt: non audiemus; ſed gentes noſtræ exaudierunt, & crediderunt verbo ſalutari, quo pateſactæ ſunt aures eorum, & oculi illuminati cæcorum, & elocutæ linguæ impeditorum, claudi proſilierunt velut fera laſciuiēs. Chriſtus enim cum ſuo regno ſedem poſuit illis; plebs autem derelicta, nuda, deſerta, viduata regno cæleſti atque terreſtri: nam à cęleſti abiecti ſunt, conſecuti omnia inſtrumenta quæ poſſederunt, lychnum ſepem luminum, & machinam teſtamenti, & vaſa ęrea & tubas, & panem de cælo, & terram ſanctam lacte & melle profluentem; hac hæreditate priuatus eſt Iſraël, & nunc derelictus in omni ſua terra ſine alimēto, ſine luminis auxilio. Auxilium enim & præſidium in reremiſti, & lumen perſecutus es, & protectorem repuliſti, & ſponſum adfixiſti, & regem ſuſpendiſti: propterea exules de patria tua, oberrans circa gentiū flumina,[10] voce ſupplicum precem fleuiſti dicens: Expulſus ſum miſer de proprijs ſedibus meis, hoſpes & aduena factus ſum alienæ poſſeſsionis, ſine domo, ſine tecto, miſerere deſerti & impij & indigne victi. Hæc pœna in Iſraël eſt, hæc conditio in Hieruſalem; & niſi conuerterint mentes, & dixerint: Viuit dominus in ſæcula, non poterunt intrare in domini vitam. Viuit etenim, & viuunt hæreditates eius; & viuit quem interfeciſtis impie in Hieruſalem: & tamen non tibi totam ſpem denegauit dominus, dedit enim veniam pænitentiæ, ſi quo modo poſsis pænitere. Quis tam bonus, quis tam pius, tam miſericors? Accipe, inquit, ſalutem, licet me occideris: hæres eſto cum virgine licet non merearis. Ignoſco ſi te pænitet. Ergo ſi fas eſt, ſic capite mentem bonam vel ſero vel tarde intelligite teſtamentum nouum. Eia vos gentes, abſoluite illis ſcripturas ſuas, & dicite Adorate dominum pro meritis ſuis,[11] quod *Esaia 1.* manus eius extenderis, licet exaggeres orationem tuam non exaudit, manus enim tuæ plenæ ſunt ſanguine. Lauamini, mundi eſtote, & venite colloquamur, dicit dominus deus; eluite ſanguinem ex vobis, & emundabit corda veſtra ſuper niuem, & animas veſtras ſuper lac. Accedite huc, ſcripturis credite, hic eſt ſalus de Sion *Esaia 2.* Dei, exiet verbum de Hieruſalem, iudicabit

in medio

in medio gentium, & corripiet plebem multam. concidant gladios suos in aratra, & frameas suas in falcibus committent: non sumet gens contra gentem gladium, desinent enim belligerare. Et tu domus Iacob, venite eamus in lumine domini; remisit enim plebem suam: completa est regio tua præsagijs alienis, & filij alienati sunt. Tua enim ipsa terra est, & exterum factum est genus domini. Venite ergo, intrate, & esto quasi vna gens: [12] miserere errantium: æquum est honorificari sententiam dei, qualiter magnifici prostrati sunt, & humiles alle vati; fortes, debilitati, infirmi confirmati; diuites ad paupertatem redacti, hæreditati dominātes serui, [13] dominatui subiecti ad regnum vocati; videntes orbati, orbi illuminati; prudentes ad stultitiam, stulti ad prudentiam conuersi. Etenim qui quondam vecordes, & indocti spiritu, nūc scripturas docent, & sciunt, & intelligunt: qui autem ab initio docti & periti & legis disciplinam scientes, nesciunt legem, nesciūt legere, nec intelligunt spiritalia: & qui ex illis prudentibus cupiens videre venit, intelligit, rogat puerum, aut paruulum, aut anum, aut viduam, aut rusticum; dicens: Viuere cupio, dux esto mihi in Sion: enarra mihi nouum testamētum, reconcilia me domino: ecce trado me tibi discipulum, interpretare mihi legem, quæ acta sunt in Choreb, differ præcepta quæ in Sion, & intellige sine litteris. Differit scripturas eis, & puer docet senem, & anus persuadet diserto. Correptus ergo Israël sequitur iniecta manu ad lauacrum, & ibi testificatur quod credidit, & accepto signo purificatus per spiritum, rogat accipere vitam per cibum gratiæ panis qui est in benedictione & fit mirum spectaculum: & qui Leuitæ offerebant, & sacerdotes immolantes, & summi antistites libantes adsistunt puero offerenti discum; [14] Docentur qui olim docebāt, & iubetur eis qui præcipiebant, & intinguntur qui baptizabant & circumciduntur qui circūcidebāt: sic dominus florere voluit gentes. Videtis quemadmodum vos Christus dilexit.

Esaie 3.

ADNOTATIONES.

1. Attendite sensum & intelligentiam vestram &c. *Videtur alludere ad illud Philipp. 4. Pax Dei, custodiat sensus & intelligentias vestras, &c.*

2. cum filijs suis] *Prorsus sic legendum, pro:* fratribus. *Neque enim Noë arcam ingressus est cum fratribus, sed cum filijs. Similiter paulopost:* arcu, *pro:* arca. *Posuit enim testimoniū federis Deus in arcu cæli siue irride.*

3. in monte Choreb] *Sicuti alias omnes sic & hanc scripturam iuxta 70. citat; qui:* Choreb, *legūt, pro:* Oreb.

4. Agag seruabant] *Etiam hunc locum sic restitui, pro eo quod erat* Acham; *neque enim vspiā seruasse Acham leguntur Iudæi. sed 1. Reg. 15. refertur pepercisse Saul & populus Agag regi Amalech.*

5. in indignatione scribere] *Adieci ex coniectura* in.

6. commota est omnis natiuitas] *Natiuitas pro creatura. Est autem mirum quod dicit:* Angelus in pænitentiam conciso velamine refugit.

7. cruciabatur Dominus] *Addidi & vocē* Dominus, *prorsus necessariam.*

8. consignatum septem spiritibus] *Quum alludere videatur ad librum (de quo Apocal. 5.) signatum signaculis septem. prorsus legendum censeo:* septem signaculis; *nisi quis malit legi:* à septem spiritibus, *quippe quorum etiam Apocal. 1. fiat mentio.*

9. ad possessionem bonorum suorum] *Ex coniectura sic quoque hunc locum restitui, pro:* ad passionem.

10. voce supplicium precem fleuisti] *Mira est phrasis, aut certe locus mutilus. Sic & illud nescio quid sibi velit:* hæres esto cum virgine.

11. quod ad manus eius extenderis] *Legendum censeo:* quum manus tuas extenderis. *Hoc enim legunt 70. Esaia 1. vnde sumpta sunt sequentia.*

12. miserere errantium] *Rursum videtur hic locus mutilus.*

13. dominatui subiecti] *Etiam hoc lego, pro* dominati. *Videtur autem rursum mutilus locus aut certe Solæcismus, vbi legitur paulopost:* interpretare mihi legem quæ acta sunt in Choreb.

14. Docentur qui olim docebāt] *Omnino adieci:* Docentur, *antea desideratum; quod alioqui sensus non constaret.*

TRACTATVS DE REVELATIONE CAPITIS Beati Ioannis Baptistæ incerto Auctore.

ARGVMENTVM TRACTATVS sequentis.

*Tractatus iste late tractat, tum ossium D. Ioannis Baptistæ translationem ex Sebaste Alexandriam, tum capitis eiusdem & reuelationem & translationem in Gallias sub Pipino Galliæ rege Caroli Martelli filio. Atque adeo recte sentit *Auctor non tam Decolationis festum dici debere quod celebratur IIII. Kalend. Septembris, quàm aut Collectionis aut Inuentionis. Quod ipsum asserunt Martyrologia, Bedæ, Adonis, & Vsuardi, tum ad dictum diem, tum ad vi. Kalend. Martij. Atqui luce meridiana clarius est, Cypriani non esse, quum (vti recte adnotauit Erasmus) inter Cyprianum & Pippinum immensum sit annorum interuallum. Quisquis autem sit est Vincentio Belloacensi vetustior, quippe qui ad verbum fere hæc transcripserit; & fortaßis etiā Segeberto, qui etiam trāslationis huius capitis meminit.*

NARRAT [1] Iosephus vinctū fuisse abductū Ioannem Baptistā in Castellum Machetonta, ibique caput eius truncatum fuisse: [2] narrat historia Ecclesiastica sepultum in Sebaste ciuitate regionis Palæstinæ, quæ quon-

dam Samaria est appellata.[3] Post longum ve-
rò tempus monumentum eius pagani inuase-
runt, & ossa per campi planitiem dißipauerũt,
rursumque collecta igne concremauerunt, &
postea per agros cremata proiecerunt. Postea
verò aduenerunt quidam monachi religiosi vi-
ri de Hierosolymis ad locum eiusdem monu-
menti, audientes ea quę Ioanni acciderant, &
quidquid potuerunt ex oßibus illius colligen-
tes, ad patrem suũ Philippum detulerunt Hie-
rosolymam, & ille transmisit ea cum aliis viris
religiosis Athanasio Alexandriæ pontifici fide-
lißimo. Ibique miro modo fuerunr seruata,
vsque ad tempus Theophili eiusdem vrbis e-
piscopi. Qui Theophilus iubente Theodosio
principe, omnia idolorum sana in illa regione
Christo fauente destruxir, & ecclesiam miræ
magnitudinis construxit, & in honorem eius-
dem sancti Ioannis Baptistæ consecrauit, & il-
lius ossa quæ sibi direxerar suprascriptus Atha-
nasius, in eadem ecclesia[4] congregatis ibi vici-
nis pontificibus ex omni parte cateruatim, om-
nibusque ordinibus clericorum & populorum,
honorificè constituit. Igitur accedente Pascha-
li festiuitate decollatus est Ioannes Baptista im
perante nequißimo Herode, qui dari saltanti
puellæ caput eius iußit; & multo post decolla-
tionem eius, accedente illo anno quo constru-
cta est Ecclesia in nomine eius, & ossa eius ibi-
dem collocata à Theophilo pontifice, iubente
Theodosio principe, in honore eius consecrata
est quarto Kalendas Septembris. Sollemnitas
nanque eius mirifice est consecrata in dedican-
do. Caput autem illius tunc temporis reposi-
tum adhuc erat in loco, quod illud in abscon-
so vxor Herodis deposuerat, nemine sciente
postquam à filia in disco suscepit. Si quis omnia
plenius voluerit scire, [5]chronicam Marcellini
principis legat, & ibi reperiet, duos monachos
ab Oriente in Hierusalem venisse causa oratio-
nis in tempore Marciani Imperatoris. Quibus
monachis in visione angelica dictum est: Ite
ad palatium Herodis, qui quõdam hic fuit per-
fidus princeps, introeuntes perspicite diligen-
ter, & vbi fumum è terra ascendentem videri-
tis, fodientes ibi caput Ioannis Baptistæ incun-
ctanter inuenietis. Et ita fecerunt, & cum ma-
gno honore clanculum secum Hierosolymam
deportauerunt. Et non multo post à latronibus
raptum est:[6] qui mittentes in quendam specum
ibidem dimiserunt, donec idem Ioannes Chri-
sto auxiliante cuidam viro religioso, nomine
Marcello sacerdori, qui in eodem specu moraba
tur vt eremita, reuelauit dicens: Accipe caput
meum, quod in hoc specu depositum est à la-
tronibus,[7] & defer illud Iuranno episcopo, qui
nunc præest Alexandriæ ciuitati post Theõphi-
lum Deo carum, vbi reliquiæ corporis mei re-
quiescunt. Et sic fecit Marcellus Christo an-
nuente. In eadem igitur sollemnitate colle-
ctionis reliquiarum illius & translationis & ec-
clesiæ consecrationis, allatum est caput Ioan-
nis Baptistæ ad ciuitatem Alexandriæ à Marcel-
lo presbytero, & dato Iuranno episcopo, quar-
to Kalendas Septembris. Et Iurannus suscepit
illud collocans mirabiliter in eodem loco perpe
tim custodiendum. Er ideo hodierna festiuitas
collectio beati Ioannis Baptistæ, non decolla-
tio nominanda Christo annuente; & inuentio
ac reuelatio capitis eius. Iamque idem vir do-
mini Iurannus episcopus, & Marcellus sacer-
dos feliciter ad dominum ex hoc mundo in pa-
ce migrauerant. Annis euoluentibus non
plurimis, cuidam viro religioso sacerdoti ac
monacho[8] Felici nomine, qui orationis gratia
ab occidentali parte in illis diebus Hierosoly-
mam adierat, angelica visione dictum est. Fe-
lix surge concitus & pergens[9] ad ciuitatem A-
lexandriæ, inuenies ibi ecclesiam in honorem
sancti Ioannis Baptistæ consecratam, vbi caput
eius cum tribus paruulis innocentibus recon-
ditum est. Quod accipiens transfer in partibus
Galliarum in regione Aquitaniæ[10] in locũ quẽ
tibi ostendero. De qua visione certus & exper-
gefactus reuerendus senex, gaudio amplißimo
repletus; pergens illico vbi iussus fuerat, sicut ei
dictum fuerat, cuncta reperiens, rectori sui iti-
neris grates innumeras rependit. properansque
ad locum, thesaurum sibi à Deo destinatum in
vnius sportellæ conclusit sinu. Statimque retro
iter arripiens, iunctis sibi sociis septem fratri-
bus suis, qui cum eo abierant, vallansque clam
omnem regionem illam, perueniens ad littora
maris inuenit nauem cum remigiis ac guberna-
culis à Deo paratam; quam ingressus est cũ the-
sauro & magni pretij margaritis. Igitur fratres
& socij eius descendentee cum eo in naui, gra-
tias agentes in hymnis, & laudibus Deum
benedicentes, alta petunt æquora. Cumque
in mare iter agere cœpisset, Felix eleuatis o-
culis ad cælum palmas retendir, dicens: Do-
mine Iesu Christe, qui fecisti cælum & terram,
mare & omnia quæ in eis sunt, & profundum
abyßi intueris, qui super vndas maris siccis pe-
dibus ambulasti, & Petrum mergentem ma-
nu erexisti, & Paulum ter de naufragio libe-
rasti, libera nos[11] de magnis fluctibus huius
pelagi, vt viuentes benedicamus nomen tuum
in sæcula sæculorum. Mittere etiam Domi-
en dignare sanctum Angelum tuum de cælis,
vt sit dux itineris nostri, sicut fuit quondam
patribus nostris, quando eduxisti eos de terra
Ægypti in fortitudine magna, & in manu tua
valida, & perduc nos recto itinere ad locum
optatum, ad sanctas & preciosas margaritas col
locandas. Hæc & his similia orante beato Fe-
lice, ecce nubes lucida descendit supra nauẽ, &
de medio nubis egressa est columba ad instar ni
uis candida, & super puppim nauis immobilis
perstitit, tam in die quam in nocte, vsque dum
in partibus Aquitaniæ ad littus maris Oceani
pertingerent. Cumque non longe à terra se esse
cogno-

cognouissent, diuerterunt ad portum qui appellatur Angolismensis, qui est situs in pago Alniensi. [11] Ibique euntes de naui ad terram, paulisper requieuerunt. Mouentes autem ex eodem loco, duobus miliarijs peractis, inuenerunt eminus corpora mortuorum, [12] regem videlicet VVandalorum cum omni exercitu suo iacentem super faciem terræ, vt opinor quasi viginti millia virorum. Quoniam egressus fuerat *regione ijsdem populus crassa ceruice [13] de * vagina sua per mare cum classe magna, & ventus vehemens irruit in eos, & transuexit in partes occidentis in supradictum portum Angolismensem. Nunciatumque est Pipino regi Aquitanorum, quod gens VVandala regnum eius inuaderet. Misitque in omnes terminos Aquitanorum ac Xanctonicæ, nec non Angolismæ, siue omnes terminos eorum, vt contra eos pergerent ac dimicarent: quia ijsdem rex Pipinus tunc morabatur in territorio Alniense [14] super fluuium Vultonę, in palatio qui vocatur Engeriacus, inter medios fines Pictauorum ac Xactonicæ. Denique cum ijsdem rex Pipinus cum omni multitudine armatorum occurreret hostibus suis, fecit dominus salutem magnam omni exercitui suo, ita vt nullus euaderet ex hac multitudine, qui non cæde vastaretur. Supradictus autem rex videns sibi à Domino auxilium de cælo fuisse præstitũ, & vltionem de inimicis, ita vt non minuerentur de exercitu suo [15] nisi viginti viri quos præ cæteris valde diligebat. Quos accipiens, singulis deposuit feretris. Lætus pro victoria, mœstus pro amissorum funeribus exercitum reuocat, pergere cupiens ad propria. Cumque ab hac cæde quasi quatuor miliaribus disiuncti essent, figere tentoria imperat, pressusque somno stratum suum parari in papilionibus iubet. Tunc pro lassitudine somno ingruẽte vox diuina oblata est, dicens ad eum: Cur te piger somnus ita pressit? Noueris magni viri Ioannis Baptistæ, caput ex transmarinis partibus ab oriente cum tribus paruulis innocentibus ad hunc pagum deferri, & propter eius meritum in hoc prælio diuinitus victoriam tibi à Domino esse collatam. Respondit ei Rex Pipinus in visione dicens: Si tanta beneficia propter eius meritum in me vigẽt, indica mihi quid agam, aut quemadmodum inuestigare vel inuenire potero eũ. Respondit ei vox diuina, dicens: Ecce post tergum tuum sequuntur te septem fratres in habitu peregrinorum, & vnus qui cæteris præesse videtur Felix vocatur. Vade [16] in occursum eorum cum paucis, & in humilitate cordis benignè suscipe, adornatasque preciosissimas margaritas, pacifice tecum ducere coneris, & videbis magnalia Dei. Vir autem Domini Felix visa tanta multitudine cæsorum corporum, pauore perterritus, tamen de adiutorio Dei confisus, confortat socios, & vt paulisper iter agerẽt, admonet. Diuertentésque ex aduerso, paruulum sibi statuerũt habitaculum, vt eadem nocte vsque mane in eodem permanere potuissent. Prędictus autem rex Pipinus à somno euigilans, intra semetipsum cogitare tacitus cœpit ex visione quam viderat, quid agere deberet, recogitans quia in antiquis est sapientia, & multorum peritorum prudentia. Mittensque concitus accersiri iubet virum prudentem ac bonis operibus pollentem nomine Felicem, vt de tãta manifesta visione dominum pulsarent, vt ei salubre consilium suggerere dignaretur. Igitur consilio inuentum est, vt exutis vestibus & calciamentis suis in cinere & cilicio nudis plantis incedentes, sicuti oraculo diuino admonitus fuerat, obuiam famulis Dei procederent. Cumque se mutuo conspexissent, iacẽtes, tam ipse quam omnes qui aderant, proni in terram, tam diu adorauerunt, quoadusque famuli Dei ad locum vbi iacebát, pertingerent. Cumque Dominum benedixissent, & se inuicem salutassent, osculum pacis sibimet dederunt. Leuantésque se à terra, lachrimabiliter interrogabant se inuicem, qua causa hæc quæ viderant & audierant, accidissent. Vir autem Domini Felix cuncta intelligens à Deo esse manifestata, retexit historias quemadmodum Hierosolymam adierat orationis gratia, & thesaurum suum absconditum diuina misericordia ei reuelauerat. [17] Sic facta oratione cum omnes respondissent: Amen; eleuatis Felix preciosissimis margaritis, capite scilicet Ioannis Baptistæ & reliquijs sociorum eius beatorum martyrum innocentium cum hymnis & laudibus psallentium dirigit chorum. Quo audito cunctus exercitus qui in castris erat, quasi vnus vir ei obuiam processit numero triginta milia virorum. Exequias verò mortuorum qui in prælio corruerant, secum deferentes, petebant auxilium de cælo à domino per præcursorem suum Ioannem, vt cuius reliquiæ deportarentur diuina gratia manifestare dignaretur; promittentes se tantam fidem habere, vt quidquid peteretur, sanctus Ioannes domino annuente tribuere posset. Apprehendentesque sportellam, in qua beati Ioannis Baptistæ caput continebatur; singulis feretris imposuerunt, mortuos tãgentes. Miro atque inæstimabili modo mox vt tetigit ossa iacentium, vita per mortuum mortuis reddita est. Surrexerunt autem eadem hora ab officio funeris viginti viri tam celeriter ac si à somno essent excitati; & qui à flentibus amicis portabantur ad tumulandum, ijsdem gaudẽtibus ad vitam redeunt. Videns autem Rex Pipinus & cunctus exercitus magnalia quæ circa eos Dominus gesserat per præcursorem suum Ioannẽ Baptistam, plaudentes manibus benedicebant dominum, qui fecit mirabilia in cęlo & in terra. Vir autem domini Felix & socij eius gaudio repleti, vna cum Rege Pipino & exercitu eius leuantes caput beati ac præcellentissimi præcursoris Christi Ioannis Baptistæ, & beatorum innocentium, cum gaudio & lætitia iter agere cœperunt.

runt. Cumque nulla mora fieret in eundo, peruenerunt[18] ad quandam villam, quę appellatur Vultronia. Cumque ibidem paulisper quieuissent, obuius eis quidam cæcus factus est, qui statim sanus effectus est per beatissimi præcursoris merita. Cumque de eodem loco eis moueri placuisset, arripiunt iter per viam quæ ducit ad paludem [19] cognomine Matheuallis. Cumque eis aliquantulum ibi requiescere placuisset, ecce quidam debilis pedibus, qui se erigere omnino nequibat, rependo se trahens obuiam eis processit. [20] Qui inuocans meritũ beati Ioannis, ita redditus est sanitati, vt firmus & stabilis sine dolore incederet cum turbis. Iamq; propinquantes ad locum quo tendebant, super fluuium Vultonnæ ad palatium nomine Engeriacum peruenerunt. Audiens autem omnis populus à maximo vsque ad minimum, à viro vsque ad mulierem, omnes simul in vnum conglobati obuiam eis processerunt. Cumque ibidem ante palatium regis Pipini peruenissent, in basilica beatissimę & gloriosissimę semper virginis Mariæ, cum magno feruore & studio, illico ad custodiendum deposuerunt. Lætatusque est vniuersus populus lætitia magna, & celebrauerunt sollemnitatem huius diei quarto Kalendas Septembris, & reuersi sunt vnusquisque ad habitacula sua. Igitur beatus Felix & socij eius cum venerando rege inter cætera dominum deprecabantur, vt eis salubre consilium suggereret, quonam in loco sancta membra locarent. Ædificantesque basilicam, & in ea [21] concauum ciborium cũ sex columnis marmoreis mirifici operis bene compositis non longe à Vultonnæ littore, [22] sed vt arbitror centũ stadiis. In quo cum aromatibus [23] & plurimis bonis odoribus condientes caput beati Ioannis Baptistæ almi præcursoris Christi, & beatorum trium Innocentium corpora simul in hoc ciborio concluserunt, bitumineque sigillato munierunt. Domino autem auxiliante hoc ædificium completum est feliciter. Fecit etiam idẽ rex fontem ductorium, qui à duobus fere miliariis per profundissimos terræ meatus ad palatium eius ductus decurreret, & in ipsam basilicam per ferrum & æs introduceretur, ac subtus ciborium per concauam marmoream columnam ebulliret: ibique sacri baptismatis ablutio fieret: sicque iterum ad primos aditus reflecteretur. Conuocans igitur rex Pipinus & beatus Felix pontifices & sacerdotes, omnesque patriæ nobiles, benedicentes Ecclesiam, atque in honore eiusdem Ioannis Baptistæ dedicando mirificè consecrantes, prædiis ac possessionibus suis à progenitoribus sibi dimissis, eam nobiliter dotauerunt. Ordinatisque omnibus necessariis, monachos ibidem Deo in perpetuum seruituros statuerunt, postmodum multa Domino mirabilia operante per famulũ suũ Ioannem Baptistam. Tandem verò metam narrationi ponentes, oremus immensitatem bonitatis Christi: vt sua potenti dextera suffultos nos ad æternæ quietis stationem perducat: qui viuit & regnat cum patre & Spiritu sancto per omnia sæcula.

ADNOTATIONES IN tractatum de reuelatione capitis Ioannis Baptistæ.

1. Narrat Iosephus] *Libr. nempe 18. Antiqu. cap. 10. seu iuxta nouam versionem 7. Quod ipsum ex illo repetit Euseb. lib. 1. hist. ecclesiast. c. 13. seu iuxta Græcum exẽplar 11. & postea Beda in c. 14. Marci; vbi quũ iisdem verbis vtatur, atque adeo illinc hæc transcripta ad verbum videantur, non sum veritus reponere:* in Castellum Macheronta abductum, *pro eo quod erat dumtaxat:* in Castello Macheronta.

2. narrat historia Ecclesiastica sepultũ, &c.] *Cum eodem prorsus etiam sic lego. pro eo quod erat:* ac denuo sepultum. *Quia nullam huius rei facit mentionem Iosephus, sed historia ecclesiastica libr. 11. cap. 28. auctore Rufino in sua ad Eusebium appendice.*

3. Post longum verò tempus] *Tempore nempe Apostatæ Iuliani, inquit Beda cum Rufino: qui etiã rectius narrant, adfuisse tunc, quum dispergerentur ossa Baptistæ, Monachos, non postea aduenisse. Ex quibus etiam omnino legendum censeo:* Philippum, *pro:* Iosephum: *præsertim consentientibus Petro Trecensi in historia Scholastica (vt omittam Ms. quendam de hac re tractatum) & Adone in Martyrologio ad IIII. Kalend. Septemb. qui cum Rufino missa dicunt hæc ossa Athanasio per Iulianum diaconum.*

4. congregatis ibi vicinis Pontificibus] *Prorsus etiam hoc lego, pro:* sibi, *& rursum:* collocata, *pro* collata.

5. Chronicam Marcellini Principis] *Antea mendose legebatur:* Marcelli. *Citat enim etiam Beda loco citato Chronica Marcellini comitis. Is enim ad chronicon Eusebij & Hieron. Appendicem scripsit, & produxit ad tempora vsque Iustiniani, quæ excusa est cum fastis Consularibus Onuphrij Panuinij.*

6. qui mittentes in quendam specum] *Etiam hunc locum sic ex coniectura castigaui, pro eo quod legebatur dumtaxat:* mittentes in quodam specu. *Atqui quod auctor à latronibus, Marcellinus Comes & Symeon Metaphrastes à figulo quodam raptum dicunt sacrosanctum Baptistæ caput. Atqui hinc factum puto, vt maluerit Beda tum loco citato, tum in homilia de Decollatione seu Natali D. Ioannis Baptistæ, non aliud scribere quam incuria culpa deperditum. Quod de verbo ad verbum etiam transcriptum est, in Beda & Adonis Martyrologiis ad VI. Kalend. Martij, quem Peritiũ vocat Metaphrastes. Quibus locis, vti & apud Vsuardum, legendum esse: Emessam seu potius Emesam Phœniciæ ciuitatem, non Edessam; patet tum ex Marcellino, Metaphraste, & Petro Trecensi; tum ex dicta narratione, & Martyrologio D. Donatiani Ms. & ipsius Adonis chronicis.*

7. & defer illud Iuranno episcopo qui nunc preest Alexandriæ] *Beda legit:* Iulioramo, *Petrus Trecensis:* Iuliaramo, *illud accedit magis ad veram*

lectionem

lectionem Metaphrastis. qui cum Ms. cod legit: Vranio, *præsertim quum Marcellinus comes legat:* Iuliuranio. *Qui tamen non Alexandrinus sed Emissenus episcopus fuisse ab illis omnibus perhibetur; atque adeo videtur auctor memoria lapsus, dum Alexandriæ episcopum facit & successorem Theophili. neque enim inter Alexādrinos episcopos Vranius recensetur aut Iuliouranus.*

8. Felici nomine] *Ms. liber:* Felicio, *& postea vbique similiter.*

9. ad ciuitatem Alexandriæ] *Etiam hic sui oblitus videtur auctor, fortasse ex eo, quod apud Alexandriam, (vti prius dixit) ossa D. Baptistæ essent recondita & in eius honorem ædificata ecclesia. Nam etiam pro alijs facit quod habet Sigebertus in chronico ad annum domini 761. Caput Ioannis Baptistæ ex Edessa (nā sic legendum censeo pro eo quod est:* in) *ciuitate transfertur. Nam de Translatione in Gallias, id intelligi; patet ex Vincentio Bellouacensi, Petro Trecensi, & Antonino, item ex chronico quodam Ms. Guilelmitarum incerti Auctoris.*

10. in locum quem tibi ostendero] *Sic lego ex Ms. cod. pro:* in loco. *Addo etiam ex eodem paulopost:* &c. *Item:* abierant, *pro:* ibi erant. *Adijcio etiam:* clam, *Rursum legit ille:* remigijs, *pro:* remigibus.

11. de magnis fluctibus huius pelagi] *Ms. cod.* de fluctibus huius pelagi magni. *Ex quo adieci vocem:* sæculorum. *Item:* candida. *Rursum cum illo lego:* duobus miliarijs peractis, *pro:* quasi miliaria duo.

12. regem videlicet VVandalorum, &c.] *Intelligendum est istud, aut de strage Chilxingi Aruernensis & Amingi Pictauiensis Comitum, quale quid indicat Sigebertus, qui in auxilium venerāt duci Aquitaniæ contra Pipinum; aut de ipsa cæde VVayfarij ducis seu Regis, interfecti apud Petragoricas iuxta Adonem & Aimoinum: vt VVandalos illos nuncupet, quod à VVasconibus, atque adeo & VVandalis orti essent. Aut certe reliquiæ quæpiam VVandalorum rursum Gallias tunc infestarunt, quemadmodum eos fecisse scribit Robertus Gaguinus pauloante, regnante Carolo Martello Pipini patre.*

13. de vagina sua] *Vincentius:* de regione sua.

14. super fluuium Vultonnæ] *Hoc rursum ex Ms. cod. pro:* Vultonna, *& hic & postea. Ex coniectura vero paulopost:* vltionem, *pro:* vltorem.

15. nisi xx. viri] *Vincentius:* triginta.

16. in occursum eorum] *Iterum hoc ex Ms. cod. pro:* in occursu, *& ex coniectura:* adornatasque preciosissimas margaritas, *pro eo quod longe aliter Ms.* deprecarisque sanctorum meritis. *Iuxta quē etiam lego:* ac bonis operibus pollentem, *pro:* ac in omnibus operibus. *Item:* manifestata, *paulopost, pro:* manifesta, *&:* Hierosolymam adierat. *ac:* reuelauerat: *pro:* Hierosolymis iuerit, *ac:* reuelauerit.

17. Et cum omnes respondissent: Amen] *Prorsus & hoc lego ex coniectura, pro* tamen, *Ms. vero codex legit:* Deo gratias. *Adijcio vero ex eodem:* de cælo, *& lego:* redeunt, *pro:* redirent.

18. ad quādam villam quæ vocatur Vultronia,] *Ms. cod.* Vultrona.

19. cognomine Matheuallis] *Idem coniecturam meam hāc confirmat, pro:* cognomen; *legit tamen:* Mareuallis.

20. Qui inuocans meritum, &c. *Ex eodem integram hanc periodū adieci, & paulopost reposui:* peruenissent, *pro:* venissent.

21. concauum ciborium] *Adijcio ex Ms. codic.* concauum.

22. sed vt arbitror centum stadijs] *Longe aliter Ms.* vt arbitror cubitis centum ratione Geometrica.

23. & plurimis bonis odoribus] *Ms. codi.* vnguentorum odoribus, *& pro:* corpora. *legit:* pignora. *Qui recte etiam adijcit:* bitumineque sigillato munierunt.

DE DVPLICI MARTYRIO AD FORTVNATVM

auctore neoterico.

ARGVMENTVM.

Dvplex Martyrij genus multis prosequitur, alterum per quod sanguine Christum cōfitemur: alterum, quo bonis operibus Christo Testimonium reddimus. Adqui Cypriani non esse patet, quod in eo Diocletiani Imperatoris & belli Cæsarei contra Turcas fiat mentio; sed Neoterici cuiuslam esse censeo; & H. Granius ipsius Erasmi esse indicat. Et si enim subinde quædam schemata & sententiam vnam atque alteram ex Cypriano transscripserit, atque adeo etiam anni 240. à Christo passo, & Africæ meminerit, vt fucum faceret; stilus tamen & alia quædam, de quibus in Adnotationibus latius, auctorem produnt.

MVLTIPHARIAM Multisque modis ago gratias, Fortunate mihi in Dominō charissime, diuinæ benignitati, quod & tuam pietatem excitauit ad extimulandum officium meum, vt vnico libello commilitonibus nostris materiam subministrarem; vnde sibi gratia spiritus opitulante, munimenta telaque fabricarentur aduersus persecutionum incursus: & mihi quod petebas conanti, non dedignata est adesse: & quod vtriusque nostrum operam non passa est esse sterilē, hoc est[1] quod mei Fortunati pium desiderium bene fortunauit, & ministri sui officium voluit esse gregis sui beneficium. Scribis enim ex eo libro multum roboris & alacritatis accessisse strenuis, timidioribus autem & infirmis tantum animorum esse additum, vt ex his quoque per Dei gratiam certam victoriam nobis promittere debeamus: eoque libentius obtemperaui posterioribus tuis litteris, quibus orat tua caritas, vt quoniam hoc auspicijs domini nostri Iesu Christi bene successit, addam volumen alterum de duplici martyrij genere: quorum vnum exhibetur, cum sæuit tortorum immanitas: alterū occultius quidē est, sed nihilo minus fortem animū postulat,

 multaque

multaque diuinitus armatura communitum. Vtinam & hoc munus Christi spiritus per me fratribus & commilitonibus nostris largiri dignetur, & quod dederit bene prosperate. Quēadmodum enim nihil sanctum nisi illo sanctificante, nihil potens nisi illo corroborante: ita nihil felix, nihil auspicatum, nisi illo prosperante. Sane & vestris precibus, & Domini bonitate fretus aggrediar. Martyr (vt iis quoque notū est qui Græce nesciūt) testem sonat. Quāquam autem post exortam euangelicæ veritatis lucē, ecclesiastica consuetudo cognominis huius honorem propriè tribuere cœpit iis, [a] qui in tormentis vsque ad mortem perdurarunt in professione nominis Iesu Christi, & euangelicum instrumentum sanguine suo velut obsignarunt apud incredulos: omnis tamen piorum vita testimonium reddit Deo. Nō quod ille cuiusquā egeat testimonio, qui ex se fons est æternæ gloriæ, vt nec vllis hominum honoribus fieri possit honoratior, nec vllis mortalium ignominiis obscurior. Sed tamen ita visum est ęterno illius diuinoque consilio, vt suam bonitatem, sapientiam ac potentiam apud homines per homines velit illustrari; sicut mundum gubernari voluit per angelos, cum angelorum ministerio non egeat, multaque hominibus per homines largiatur, quæ per se dare poterat, qui quidquid vult, nutu potest, & cui voluisse, fecisse est. Et quāquam, vt dixi ad illam ineffabilem maiestatem nulla pertingit ignominia, tamen in scripturis ita loquitur, quasi per nos honoretur, vel ignominia afficiatur. Nam in Deuteronomio cum Moyse expostulat, quod apud populum [b] ob lacticis penuriam murmurantem in Cades deserti Sin, ad aquas contradictionis non sanctificarit ipsum inter filios Israel, & ob hanc offensam non est illi nec Aaroni datum ingredi terram promissam, ac tot annis expectatam, sed tantum è montis vertice procul aspicere licuit. Porrò quod dictum est sanctificare pro glorificare, qui litteras Hæbræorum callent, affirmant esse sermonis illius proprietatem; quod ipsum tamē ex aliis scripturarum locis liquere potest, si minus illorum testimonio fidimus, quandoquidem & in oratione dominica: Sanctificetur nomen tuum, dictum est, pro glorificetur, siue clarificetur nomen tuum. Sic & Corinthios exhortatur, vt glorificent ac baiulent Deum in corpore suo. Sicut enim nomen Dei glorificatur vita piorum hominum, in quibus ipse per spiritum suum operatur quidquid faciunt boni: ita è diuerso polluitur & infamatur malefactis eorum qui se Dei cultores profitentur. Quemadmodum & militis virtus, aut serui probitas redundat in gloriam ducis, aut heri: ita militis ignauia, aut serui nequitia, dedecori est duci aut hero, propterea, quod horū mores magna ex parte pendent ab illorum moribus, in quorum potestate sunt. Qui etiamsi prorsus absunt ab omni culpa, tamen popularis

Deut. 1.
Num. 20.
Matth. 6.
1. Corin. 6.

existimatio solet dominorum mores ex seruorum moribus æstimare. Vnde etiam hic videmus diuinam scripturam frequenter iuxta mortalium affectus loquentem, velut in Leuitico de eo qui de semine suo dedisset idolo Moloch, dicit: Quia polluit nomen sanctum meū. At quod ab hominibus sanctificatum est, pollui potest: Dei verò nomen in se semper est glo riosum, apud homines tantum contaminatur, quemadmodum mendax infamia non polluit virum integrum. Sic & apud Ezechielem clamat nomen suum fuisse pollutum inter gentes impiis moribus Israelitarum. Quin & beatissimus Paulus scribens Romanis, ex auctoritate Prophetæ dicit, appellans Iudæos legem profitentes, sed ea quæ lex vetat facientes: nomen Dei per vos blasphematur inter gentes. Et in oratione dominica, sicut attigi modo, ex auctoritate redemptoris, oramus vt sanctificetur nomen Dei patris, hoc est, vt inclarescat & illustretur apud homines, vtique per homines, vel potius in hominibus. Illustratur autem, si spiritus illius regnet in nobis, & si illius voluntati obtemperetur in terris, quemadmodū in cælis nulla est rebellio. Quoniam autem homines ex sese nihil habent virtutis, quidquid per nos rectè geritur, cedit in gloriam Dei, & ideo thesaurum diuinæ potentiæ promit interdum ex vasis fictilibus; vt sublimitas sit virtutis Dei, & non ex nobis. Ergo quanquam omnis piorum vita martyrio suo glorificat Deū & Christum filium eius, nullum tamen est illustrius testimonium apud homines, quam sanguinis, hoc est vitę propter Deum contemptæ, & mortis fortiter tolleratæ. Reddiderunt & miracula testimoniū diuinæ potentiæ, præsertim apud incredulos, nam his propriè data sunt signa, quemadmodum scribit beatus Apostolus: sed semper efficacius fuit sanguinis profusi testimoniū. Quot morbos insanabiles verbo sanarat Dominus? quot cæcos illustrarat? quot mancos, paralyticos ac debiles restituerat? quot exanimes ad vitam reuocarat? Et tamen pauci credebant in eum, & audiebat: In Beelzebub eiecit dæmonia. Cæterùm vbi ventum est ad sanguinem, ibi deiectum est Satanæ regnum, ibi subactus est mundus. Commemorat & Ioannes Euangelista triplex in terra testimoniū; spiritus, aquæ & sanguinis: quod efficacissimum est, postremo recensens loco. Spiritum in columbæ specie descendentem super Iesum, videre meruit Ioannes Baptista, an alij viderint incertum. Certe hoc testimonium Ioanni datū est, quo desineret dubitare de domino Iesu, an ille esset qui baptizaret spiritu & igni. Aquæ testimonium vidit Ioannes euangelista, nec satis constat, solus ne viderit, an cum multis. Erat quidē hoc ingens mysterium sacri lauacri quo delentur peccata: sed vidit aquam simul effluere cum sanguine, qui nisi adfuisset, inefficax erat aqua. Quid enim prodest aboleri peccata, nisi suc-

Leuit. 20.
Ezech. 36.
Rom.
2. Cor. 4.
1. Cor. 14.
Luca 11.
1. Ioan. 5.
Matth. 3.

ſi ſuccedat vita iuſtitiæ quam confert ſanguis?
Quanquam hi tres vnum ſunt: vn⁹ enim Deus
eſt, qui per ſpiritum, aquam, & ſanguinem de-
clarat hominum generi virtutem ac bonitatem
ſuam: + aut ideo dicuntur vnum eſſe, quoniam
vndique ſibi conſtat teſtimonium, nec vlla ex
parte diſſonat: quemadmodum quos artiſſi-
ma iungit amicitia, propter ſummum animo-
rum conſenſum, vnus animus eſſe dicuntur. Ac
iuxta ſenſum craſsiorem, hæc tria præcipua ſunt
in homine vitæ argumenta, atque etiam inſtru-
menta. Quandiu enim pulmonis officio at-
trahitur viciſsim ac redditur halitus, certum vi-
tæ indicium eſt: vnde loquendi conſuetudine,
ſpirare dicuntur qui viuunt, & expiraſſe qui vi-
tam finierunt. Quin & anima Latinis flatus di
citur, ad Græcæ vocis imitationem, qui ventum
anemon vocant. Super hæc, ſunt in ipſo homi-
ne ſubtiliſsimi ſpiritus, à corde vbi fontem ha-
bent ſparſi per vniuerſum corpus, ſed præcipuè
per arterias commeantes, licet & alijs partibus
omnibus mixti: hi ſi ſubito euolent, mortem
præſentē adferunt: ſin includantur, lenta ægro-
tatione conſumunt hominem. Adeſt & humor
quidam naturalis, quem (vt arbitror) medici
phlegma vocant, ſparſus & ipſe per vniuerſum
corpus. Huius vſum nunquā ſentimus euiden-
tius quam in ſenſu guſtus: niſi enim hic admix-
tus ſit inter linguam & palatum, nullum erit
palati iudicium. Et tamen hæc ſic mixta ſunt
in homine, vt non ſit ſanguis abſque ſpiritu &
phlegmate, & pariter ad tuendam vitam con-
ferunt omnia. Videmus quoduis animal mo-
ri ſimulatque ſanguis effluxerit; & conſumpto
humore, quem medici radicalem vocant, non
aliter moritur homo, quam extinguitur lucer-
na conſumpto oleo. Sed nimium diu mora-
mur in contemplatione naturæ; quod tamen
non inutiliter factum opinor à nobis, vt dilu-
cidius fiat charitati veſtræ myſterium, in cuius
contemplatione ideo verſamur lubentius, quia
ſalubrius. Nam iuxta naturæ conſiderationem
tunc iſta magnam vim habent, cum in viuo
corpore ſua munia peragunt: ac iuxta myſti-
cam philoſophiam, tunc demum plurimum
valent, cum corpus relinquunt. Nemo miratus
eſt Dominum humano more ſpirantem ac re-
Matth. 27. ſpirantem: ſed cum in cruce clamore valido
emiſiſſet ſpiritum, ſimul intellectum eſt, illum
Heb. 5. & verum fuiſſe hominem, & verum Deum:
hominem, quod iuxta naturæ ordinem, & vbi
vitalem flatum emiſiſſet, deſijt viuere; Deum,
quod ſimul cum ingenti clamore mortuus eſt,
declarans ſe volentem ac ſpontaneum depone-
re vitam, quod humanarum virium nemo ne-
ſcit non eſſe. Senſit efficax teſtimonium ſpi-
ritus vicinus Centurio, ſic enim narrat beatus
Marc. 15. Marcus: Videns autem Centurio qui ex aduer-
ſo ſtabat, quia ſic expiraſſet ait: Verè hic ho-
mo filius Dei erat. Quid morte abiectius
iuxta carnem? ſed nihil morte potentius iuxta
ſpiritum. Erat & illud præter naturæ curſum
quod è latere exanimati corporis, ſanguis &
aqua profluit, vt abſolueretur triplex teſtimo-
nium. Totum effudit ſpiritum vt nos reſpi- *Ioan. 19.*
raremus: quidquid erat humoris aquei reli-
quum, expreſsit vt nos ablueremur: quidquid
reſederat in corde ſanguinis, emiſit vt nos con-
firmaremur. Atque haud ſcio an perperam fa-
ciam hæc tria inter ſe conferens; cum ſint v-
num, non natura, ſed in myſterio. Si qua ta-
men eſt diſcretio, ſanguis in teſtimonium ra- *Leuit. 7.*
tione potiſsimum celebratur, quod in hoc ſcri- *Deut. 12.*
ptura teſtatur eſſe vitam animantis, & ob id à
cibis ſubmouebatur edicto legis: præterea ma-
gis eſt expoſitus hominū oculis ſanguis quam
ſpiritus aut aqua. Vita Domini qui ſummus
fuit martyr, quique & hodie pugnat & vincit
in martyribus, plurimis fuit offendiculo: non
iam loquor de phariſæis & Scribis, ipſis etiam *Marc. 3.*
cognatis ac fratribus fuit deteſtabilis, cum di-
cerent, illum in furorem verſum: ſed mors illius
non ſolum pijs, ſed impijs etiam fuit admirabi-
lis, nec alibi magis verum fuit, quod Dei virtus *2. Cor. 12.*
in infirmitate perficitur. Ibi fracta eſt ſatanæ
tyrannis, ibi deuicti ſunt inferi, ibi triumpha-
tum eſt de diabolo, ibi deiectus orcus, cœlum
apertum. Nimirum hoc erat quod inſtāte mor-
tis tempore deprecabatur Dominus: Pater cla- *Ioan. 17.*
rifica filiū tuum, vt filius tuus clarificet te. Quid
homine mortuo contemptius? Quis enim vel
Cæſarem mortuum metuat? Sed Chriſti morte
quid efficacius? Velum templi ſciſſum eſt à ſum *Matth. 27.*
mo vſque ad imum, terra concuſſa eſt, ſaxa diſ-
ciſſa ſunt, aperta ſunt monumenta, reuixerunt
ſepultorum corpora, ſol medio die obtexit fa-
ciem ſuam. Nunquam per omnem vitam ma-
gis declarauit potentiam ſuam: mox refra-
ctis omnibus mortis repagulis viuum ſe di-
ſcipulis exhibuit. Nimirum hoc eſt efficax il- *Epheſ. 2.*
lud ſacroſancti ſanguinis teſtimonium, qui ſo-
lus potuit dirimere maceriem, quæ Deum ab *Coloſſ. 2.*
hominum genere ſeparabat: ſolus potuit v-
nica litura delere totum illud chirographum
quod erat contra nos, [b] & ſatanæ in nos ius
vindicabat. Neque enim ſanguis hircorum
aut vitulorum potuit abolere peccatum, vm-
bræ erant illa & typi futurorum. Nec vllus ho-
minis ſanguis poterat tollere peccatum mun-
di, præter vnici illius agni ſanguinem, cui Ba-
ptiſta tribuit teſtimonium dicens: Ecce agnus *Ioan. 1.*
Dei, [7] ecce qui tollit peccatum mundi. Plus
eſt tollere peccatum quàm peccata: & pecca-
tum non huius aut illius, ſed mundi. Corpus
enim peccati mundum vniuerſum occuparat:
hoc per Chriſtum eſſe ſublatum, ſanguis ipſius
per nobis effuſus reddit euidens teſtimonium;
melius pro nobis loquens, vt inquit Apoſtolus, *Hebr. 12.*
quam ſanguis Abel. Si quidem ille clamans de
terra loquebatur vindictam: at Chriſti ſanguis
de cruce clamans, pacem loquitur & reconci-
liationem. Quin idem ſanguis quoniā à nobis

bibitur, ſi modo digne bibitur, clamat in cor-
dibus noſtris verba pacifica & ſolatij plena. Et
illic triplex eſt teſtimonium, licet ſpiritali quo-
dam modo. Clamat ſpiritus, qui nobis arrha-
Rom.8. bonis loco datus eſt: Abba pater, teſtificâs quod
ſumus filij Dei. Clamat aqua per quam renati ſu-
mus, quod cõdonata ſunt nobis omnia peccata;
& ſi quis adhuc dubitat, accedit ſanguinis teſti
moniũ clamantis: quid adhuc hæſitas, quid ad-
huc pauitas tyrannum ſatanan? ecce pretium
quo te redemit Dei filius. Niſi te ſaluum vo-
luiſſet Deus, non tradidiſſet vnigenitum ſuum
Ioan.15. in mortem. Nemo maiorem charitatem habet,
quam vt animam ſuam ponat pro amicis ſuis.
Siquidem eſt maius eximię beneuolentiæ teſtimo-
nium, quam ſi quis vitam impartiat amico; gra-
uius eſt dominici ſanguinis teſtimonium, qui
pro inimicis effuſus eſt. Effuſus pro inimicis,
fecit amicos ac filios Dei: atque vt conſidere-
mus hác fote perpetuam amicitiam, reliquit no-
bis edendam carnem ſuam, reliquit bibendum
ſanguinem; vt per eadem aleremur, per quæ ſu-
mus redempti. Sanguinis aſperſione confirma-
tum eſt vetus teſtamentum, quemadmodum
Hebræis ſcribẽs pręclare docet beatiſsimus Pau
Hebr.9. lus: Chriſti ſanguine conſignatum & corrobo-
ratum eſt nouum teſtamentum, hoc eſt teſta-
mentum & pactum gratiæ & remiſsionis pec-
catorum, per ſanguiuem agni immaculati, qui
in ſe recipere dignatus eſt totius mundi pecca-
tum, quod omnes ex Adam contrahunt qui pro
deunt in hanc vitam, & cuius contagio peccant
quicunque peccant. Tanta autem eſt Chriſti
ſublimitas, vt fortaſſe non oporteat quenquam
cęterorum hominum cum illo conferre, niſi ipſe
nobis tantam fiduciam præbuiſſet; qui non de-
Ioan.15. dignatus ſit diſcipulos ſuos vocare amicos, ſer-
uulos ſuos vocare fratres & cohæredes. Quem-
admodum igitur ille ſuo mirabili teſtimonio
clarificauit patrem in hoc mundo, atque etiam
in cœlis: ita teſtimonium illius quodammodo
conſummatur teſtimonio ſanctorum, quaſi ſit
vna paſsio domini & ſeruorum. Id ne quis exi-
ſtimet parum religioſè dictum, beatus Paulus
Coloſſ.1. nobis patrocinatur, ita ſcribens Coloſſenſ. Qui
nunc gaudeo in paſsionibus pro vobis, & ad-
impleo ea quæ deſunt paſsionũ Chriſti in carne
mea pro corpore eius, quod eſt Eccleſia. Quis
enim neſcit, fratres, quam vberem prouentum
effudit Eccleſiæ ſeges, Apoſtolorum ac cætero-
rum martyrum ſanguine irrigata? Quo plus
ſanguinis effuſum eſt, hoc magis ac magis ef-
floruit multitudo fidelium: hoc latius ſparſit
ſuas propagines illa beata vitis à Chriſto ſtirpe
ſurgens, & occupans orbem vniuerſum, qua-
cunque patet ab oriente ad occidentem, ab
aquilone vſque ad auſtrum. Ecce, fratres di-
lectiſsimi, à domini redemptoris temporibus
anni fluxerunt plus minus ducenti quadragin-
ta; iamque huius vitis palmites penè latius ſe
ſparſerunt quam Romanum imperium, effe-
ras etiam nationes muſto ſpiritus inebriantes;
& quos nulla ferri vis domare potuit, emollit
ſanguis illius agni candidi. Qui naturæ cauſas
ſcrutantur, narrant adamantem [9] nullæ chaly-
bis duritiei cedentem: hircino ſanguine mace-
ratum, ictu malleorum diſsilire: nullus autem
adamas corde ſaxeo peccatorum durior. Hoc
igitur cor ferreum, cor ſaxeum, cor plus quam
adamantinum, emollit ſanguis Chriſti, & huius
martyrum, qui ſuppleuerunt quod illius paſsioni-
bus deerat. Hoc arguméto ſummus ille paſtor,
& vt Petrus ait, princeps paſtorum teſtificatus 1. Petr.5.
eſt ſe eſſe paſtorem bonum: quia animam ſuam Ioan.10.
poſuit pro ouibus, nobis exemplum præbens,
vt qui pro noſtra qualicunque portione [10] vices
illius gerimus, parati ſimus & ipſi pro grege
dominico ſanguinem fundere, niſi malumus
videri mercenarij quam paſtores. Domini ver-
bis congruunt verba diſcipuli. Cum enim di-
xiſſet ſe gaudere in paſsionibus, quibus con-
ſummaret paſsiones Chriſti, perpetiens & ipſe
pro corpore Chriſti, quod eſt Eccleſia, qualia
paſſus erat Dominus; cauſam adiecit cur ea li-
benter pateretur: Cuius, inquit, factus ego ſum Coloſſ.1.
miniſter ſecundum diſpenſationem Dei, quæ
data eſt mihi in vobis vt impleam verbum Dei.
Et alio quodam in loco ſcribit ſe repleuiſſe E- Roma.15.
uangelium. Sicut ergo mortibus martyrum
conſummantur paſsiones Chriſti, ita ſangui-
ne paſtorum confirmantur promiſſa Chriſti.
Nullum enim inſtrumentum indubitabilius,
quam quod tot martyrum ſanguine ſignatum
eſt. Hoc nimirum eſt implere verbum Dei, hoc
eſt replere Euangelium. Sed interim grauiſsi-
mus dolor oboritur animo meo, dilecti, dum
mecum reputo, [11] cum adhuc recens ille Chri-
ſti ſanguis feruere debeat in cordibus fidelium,
tam multos eſſe in quibus refrixit charitas: at-
que hoc grauius diſcrucior, quod tales non
paucos paſtores habeat Eccleſia qui, non ſolum
non opponunt corpora ſua aduerſus luporum
incurſus, verumetiam ipſi lupos agunt, dum
mactant ac perdunt animas ſimplicium, ipſi vẽ-
tri ſuo, quæſtui, & ambitioni ſeruientes, adeo-
que non implent verbum Dei, vt illud caupo-
nentur potius & impijs dogmatibus adulterẽt;
nec cogitant quod ille paſtorum princeps ſeue-
riſsimo iudicio repoſcet ſingulas oues, pro qui-
bus redimendis ſanguinem ſuum fuderat, de
manibus eorum. Sed illos ſuum manet ſuppli-
cium: nunc melius eſt vt omiſsis querelis, nos
inuicem ad officium quod Chriſto debemus ex
hortemur. Triplex à Chriſto teſtimonium ac-
cepimus, triplex illi teſtimoniũ reddamus opor
tet. [12] Rudimenta fideliter tradamus baptizan-
dis, perfectiora baptizatis. Confirmemus illos
fructibus ſpiritus ad cęleſtem vitam prouocan-
tes, & ſi res poſtulet, libenter etiam vitam
commiſſo nobis gregi impendamus, noſtra-
que morte viciſsim Deum clarificemus. Et ne
cui videatur mirum, morte, hominum glorifi-
cari

cari Deum, audi beatum Ioannem in Euangelio de Petro, cui dominus prædixerat fore, vt vbi senuisset, ab alio cingeretur & duceretur quo nollet: ita loquentem: significans qua morte esset glorificaturus Deum. *Ioan. 21.* Quotquot igitur ab orbe condito propter Deum; propter iustitiam ac pietatem mortui sunt, morte sua glorificauerunt Deum. Nam eleemosynas, ieiunia, precationes, aliaque pietatis exercitamenta simulant etiam hypocritæ: mortem nemo suscepit alacriter, nisi qui certo persuasum haberet, nihil aduersi posse accidere ijs qui persistunt in caritate Dei. Neque tamé statim martyr est, qui occiditur; occidũtur & sicarij & piratæ[13] non supplicium facit martyrem, sed causa. Quod si qui leguntur sibi fortiter consciuisse necem; aut infirmitas erat morte quærens dolorum finem, aut ambitio, aut dementia. Nec hoc est testimonium præbere Deo, id facere quod & Deo displicet, & gentium etiam legibus prohibetur. Plurimum interest inter barbaricam immanitatem, & martyrum modestissimam constantiam, [...]e imbecillem, in Christo fortem. Sunt qui certis artibus corpus stupefaciunt, ne sentient cruciatus: hoc modo se quidem malefici muniunt aduersus carnificium manus. Sunt & affectus impotentes, qui sensum adimunt animo, ita vt vel mortem impauidi perferant. Sed placidum illud ac mansuetum, illud humiliter sublime & sublimiter humile, non videmus nisi in Christi martyribus. Non obtuentur trucibus oculis carnificé,[14] non minitantur tyranno: magis dolent de illorum cæcitate, quam de suis afflictionibus. Scilicet clamat & in illis Christus: *Luce 23.* Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Non aliud spectant quam in cælum, vbi spem omnem habent repositam. *Esaie 53.* Sic ipse Dominus velut agnus sine voce ad mactationem ductus est: & si quam edidit vocem, ea magis declarauit animum mitem ac placidum, quam vllum potuisset silétium. Quá blanda oratione compellat Iudam proditorem? *Matth. 26.* quam placide respondit cęsus alapa? quam nihil ferocius loquitur Annæ & Caiphæ? *Ioan. 18.* quam tranquille respondit Pilato? Denique cum Pharisæi veluti victores mouerent capita sua amarissimis conuicijs in illum debacchantes, ille mitissimus clamat: Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Non igitur mori per se, testimonium est; sed sic mori, est testimonium præbere Deo. *Actuum 7.* Stephanus iuuenis inter homicidas, agnus inter lupos, stabat placido angelicoque vultu, & ad Domini exemplum orat pro lapidantibus, nec alibi habet oculos quam in cœlum. Illic videre meruit, cuius præsidio superior erat persequentibus. Qui vero timet Deum, non metuit hominum sæuitias. Qui ex animo diligit vitam cœlestem, facile vilem habet animam; atque illi, cum beato Paulo, Viuere Christus est, mori lucrum. *Philip. 1.* An non ingens lucrum est, hanc & breuem & innumeris malis contaminatam vitam cum sempiterna felicitate commutare? Hic Dominus quemadmodum & in cæteris omnibus se se formam nobis exhibuit. Quum enim instaret extremus actus martyrij, quem aiunt in fabulis oportere esse optimum, secessit, abiecit se se in terram, *Luce 22.* prolixe atque etiam frequenter, ac sanguineo sudore madescens, nostræ naturæ in se expressit imbecillitatem, ante testatus animi tædium, ac tristitiam vsque ad mortem, ne nos in desperationem caderemus, si cum omnia mortem præsentem intentant, horrorem naturæ senserimus. Nisi enim adesset sensus dolorum, nihil haberet admirabile martyrium: sed superare dolorem, corona dignum est. Horrere mortem, naturæ est: vincere naturam animi fortitudine, gratiæ est. omnia potest Paulus, sed in eo qui ipsum corroborat. *Phil. 4.* Sed quibus præsidijs vincitur naturæ infirmitas? si nos totos humi prosternamus, hoc est, si nihil omnino tribuamus viribus nostris; si vigilemus & oremus instanter; si nostram voluntatem diuinę voluntati submittamus, dicamusque illa ex animo, ex toto corde: Transeat hic calix si fieri potest, sed fiat non sicut ego volo sed sicut tu vis. *Luce 22.* Noui ego ac fleui quosdam magna animi fortitudine præditos; qui iam coronæ proximi defecerunt, & quem diu professi fuerát, abnegarunt. Quid fuit in causa? Dimouerant oculos suos ab eo qui solus robur dat infirmis: intermiserant orationem, ac cœperant ad humana præsidia respicere. Contemplabantur suæ naturæ viriculas, considerabant aculeos, vngulas candentes laminas, ferrum & ignem, reliquumque carnificinæ apparatum, etiam aspectu horrendum, & cruciatuum atrocitatem cum suis viribus conferebant, & ideo victoriam amiserunt è manibus. Vbi quis ita cogitat: hoc possum, illud perpeti non possum; nunquam feliciter peraget martyrium. Sed qui se totum tradit diuinæ voluntati, non alio spectans quam ad illius opem, is demum firmus est & inuictus. Hoc autem fieri non potest, nisi adsit vera ac viuida fides, nihil hæsitans, nihil disquirens: ne cogitaris quanta sit tyranni sæuitia, quanta hominis imbecillitas, sed quanta sit Domini virtus, qui certat ac vincit in membris suis. Ergo vt à digressione reflectamus ad id quod erat constitutum; quemadmodum Domini mors potentior erat quam vita, ita voluit martyrum suorum mortem esse potentem. Quid enim infirmius quam vinciri, damnari, cædi, cruciari, occidi, & ad carnificis arbitrium prębere corpus? Hęc species interdum misericordiam mouet etiam sæuissimis tyrannis. Verum vbi iam ad monumenta martyrum pelluntur morbi, fugiunt dæmones, terrentur monarchæ, coruscant miracula, concidunt idola: tum apparet quam sit efficax ac potens martyrum sanguis. Præsentia infirma, epistolæ graues, audiuit beatissimus gẽtium doctor; *1. Cor. 10.* hoc & ad martyres recte

accommo-

accommodabitur; vita infima & contempta, mors grauis ac potens. [15] Iam non est par omnium martyrum in tormẽtis alacritas, quemadmodum nec omnes eodem genere mortis defunguntur. Tres illi beati pueri in medijs flammis inuenêre refrigerium, & septi innocuo elemento, velut in conclaui canebant hymnum Domino. Daniel item citra noxam, leonum sodalitio est vsus. Beatus Andreas, [16] vt habet humana quidem historia, sed satis probatæ fidei, gaudens sibique gratulans ibat ad crucem. Alij diutinis ac varijs cruciatibus subinde moriũtur, nec tamen morte datur finire dolorem. Est igitur & illud veri martyris, hoc quoque totum arbitrio Dei committere. Nouit ille quid expediat nobis, & quid ad ipsius gloriam maxime conducibile sit. Tantum illud assidue cogitandum est: Siue viuimus siue morimur, Domini sumus. Nec sibi quisquam displiceat, si corpore pariter & animo sentiat grauem ac diutinã molestiam: tantum fidat ei cui certat, is non patietur quenquam tentari supra id quod potest, sed faciet etiam cum tentatione prouentum. Quosdam electos interdum patitur in tormentis deficere, vt agnoscant imbecillitatem suam, atque eosdem post fortissimos reddit in certamine. Hac dispensatione Petrus ter abnegauit Dominum, vt edoctus quam nihil posset suis viribus, confirmaret fratres suos. Quo modo autem confirmaret? vt sibi diffisi, fiduciam omnem collocarent in domino. Sed iam tempus est, vt de altero martyrij genere disseramus caritati tuæ, de quo etiam accuratius est disputandum, quod occultum sit & omnium temporum commune: neque enim semper sæuiunt Nerones, [17] Diocletiani, Decij, ac Maximini: nunquam tamen cessat diabolus exercere Christi militiam professos. Et fortassis erunt posthac donante Christo tempora, quibus nullæ tyrannorum persecutiones affligent Ecclesiam: nunquam tamen defutura sunt certamina, nunquam martyria quibus homines pij glorificent deum. Ecclesia quidem adhuc in hoc exilio militans, peculiaribus gaudijs applaudit ijs, qui in professione nominis Iesu animas suas fideliter deposuerunt, & ad horum memorias magna cum alacritate cõcurritur: sed cæleste theatrum, angelorum myriades & iustorum cum Christo regnãtium innumerabilis populus applaudunt omnibus, qui sinceram fidem, & caritatem inuictam, quam habent erga Dominum Iesum, integritate & innocentia vitæ testificantur. Nec solum professione fidei, quæ iuxta Paulum, ore fit ad salutem, glorificatur Deus: verumetiam confessione commissorum. Hæc ne temere ex nobis ipsis loqui videamur, adducenda sunt scripturarum testimonia. Ergo nisi piorũ vita cederet in gloriam Dei, Christus non diceret in Euangelio: Vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrũ qui in cælis est. [18] Nec Paulus Apostolus scriberet Galatis. Et in me glorificabant deum. Confirmatur hoc & per repugnantiam ex his quæ diximus. Etenim si nomẽ Dei polluitur ac dehonestatur impia vita sui populi; vtique bona illius vita cohonestatur. Damnatur apud Apostolum & philosophorum impia sapientia, qui cum Deum cognouissent, non tamen eum vt Deum glorificauerunt. Sapientiam profitebantur, & summam exhibebant stultitiam. Itaque cum Deum esse profiterẽtur, tamen turpiter viuentes & idolis sacrificantes, falso testimonio quodammodo obscurabant Dei gloriam, quasi nec iustus esset nec verax: aut quasi non vnus esset, sed multi: aut quasi saxis esset adsimilis. Id autem euidentius etiam testatur beatissimus Paulus, scribens ad Corinth. Empti, inquit, estis pretio magno, glorificate & portate Deum in corpore vestro. Ideo Deus redemit nos pretio sanguinis sui, vt semel à peccatis expurgati, deinceps vitam ipso dignam ageremus. Ac symbolum imperatoris gestamus impressum frontibus nostris. Quid si gerens signum Christi, præstet o[illegible] Belial, nónne dedecoratur ille cuius insign[illegible] gerimus? Contra sicut imperator sibi placet de milite pręstrenuo, sic existimans illius virtutem ipsi decori & ornamento esse: sic deus gloriatur in his quos redemit, quos lauit, quos sanctificauit, quos spiritus donatiuo dignatus est, si vitæ sanctimonia declararint, domini gratiam in ipsis non fuisse vacuam. Si Paulus gloriatur in discipulorum pietate, gaudium & coronam suam illos appellans, qui nihil erat nisi dispensator alieni muneris: an non Dominus magis gloriatur, super his pro quibus mortuus est? Iam quod in libro Iob ad hunc modum satanæ loquitur Dominus: Num animaduertisti seruum meum Iob, quo modo non sit ei similis super terram, homo simplex & rectus ac timens Deum, & recedens à malitia? nónne sermonem profert de suo cultore gloriantis? Beatus autem Paulus splendidiore etiam verbo visus est, scribens secundam ad Corinthios epistolam: Deo autẽ gratia, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: quia Christi bonus odor sumus Deo. Melius est nomen bonum super vnguenta pretiosa. Scriptura gloriosam famam appellare solet odoramenta. Non tamẽ Deus gloriatur hominum more, sibi placens ac gestiens, sed nostram salutem suam ducit gloriam, & ideo subiecit Apostolus: In his qui salui fiunt, & in his qui pereunt. Quo modo glorificatur Deus in his qui salui fiunt? quoniam in illis illustratur illius misericordia. Quo modo in his qui pereunt? quoniam in his declaratur illius iustitia. Nunc ipse sermonis cursus nos eo deduxit, vt doceamus & peccatorum confessione glorificari Deum. Hic occurrit protinus ex libro Iesu Naue [19] Achan, qui quoniam cõtra diuinum edictum sustulerat ex anathemate pallium coccineum insigne, ac

Dan. 3. Dan. 6. & 14. Roma. 14. 1. Cor. 10. Matth. 26. Roman. 10. Matth. 5. Galat. 1. Roman. 1. 1. Corint. 6. Philip. 4. Iob. 1. 2. Corint. 2. Ecclesi. 7. Iosue. 7.

grie, ac ducentos ſiclos argenti, ac linguam auream ſiclorum quinquaginta, populus Iſraël terga vertit hoſtibus. Itaque Ioſue dixit Achan: fili mi da gloriam domino deo Iſraël & confitere, atque indica mihi quid feceris, ne abſcondas. Confeſſus, dedit pœnas, & auerſus eſt furor Domini. Ea confeſſio clarificauit Dei iuſtitiam ac ſapientiam. Sapientiam, quod illius oculis nihil eſſet abſtruſum: iuſtitiam, quod non ſine cauſa paſſus eſſet hoſtes aduerſus Iſraëlem inualeſcere, quodque leges ipſius nullus hominũ impune violat. Nihil erat magni quod ſuffuratus erat Achan: magnum tamen erat documentum vniuerſo populo, quantum periculum ſit Dei iuſſa negligere, eique velle imponere quaſi quidquam illum fugeret, aut quaſi fauerer præuaricatoribus. Atque ille quidem cum eſſet Iudæus ob vnicum peccatum, quod ipſi leue videbatur, ſeueriſsimas pœnas dedit, lapidatus ab vniuerſo populo, corporis interitu
Nahum 1. ſalutem animæ redimens. Non enim iudicat Deus bis in idipſum. Sed quæ pœna manet in
Hebr. 6. illos, qui poſt tantam Euangelij lucem & gratiam, poſtea quam ſemel illuminati ſunt, guſtauerunt etiam donum cæleſte & participes facti ſunt Spiritus ſancti, guſtauerunt æque bonum Dei verbum virtutéſque ſæculi venturi, in multa atque immania crimina relabuntur, crucifigentes ſibimet ipſis filium Dei, & oſtentui habentes? Qui hoc ſunt etiam miſerabiliores, quod cum tales ſint, aſpernantur tamen pœnitentiæ ſalutaris remedium, contemnunt Eccleſiam maternum gremium offerentem, & ad ſanitatis inſtaurationem inuitantem. Eiuſmodi defectio quantam putas ignominiam inurit Eccleſiæ? nec ea ignominia non poteſt pertinere ad Chriſtum qui eſt caput Eccleſiæ, & per omnia ſuum eſſe ducit, quod eſt corporis ac membrorum ipſius. E diuerſo, quanta totius Eccleſiæ exultatio, cum qui lapſus eſt, per pœnitentiam Eccleſiæ reconciliatur? Ac ne putemus hoc gaudium apud nos tantum eſſe, Domi-
Luce 15. num audiamus in euangelio τὸ κατὰ Lucam loquentem: Ita dico vobis, quod gaudium erit in cælo ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quam ſuper nonaginta nouem iuſtis, qui non indigent pœnitentia. Nam hæc clauſula finit parabolam de paſtore, qui relictis nonagintanouem ouibus, vnam quæ à grege aberrauerat multo labore quæſitam ac tandem inuentam, impoſuit humeris ſuis, & caulæ reſtituit. Simili ſententia claudit parabolam de muliere, quæ dragmam perditam inuenerat. Ita dico vobis gaudium erit coram angelis Dei ſuper vno peccatore pœnitentiam agente. Nec tamen hoc ſic accipiendum eſt, quaſi Deo & eius angelis gratius ſit poſt lapſum redire ad pietatem, quam citra lapſum perſeuerare in innocentia: ſed ſcriptura ſuo more loquitur ſecundum affectus humanos, illud teſtatum eſſe volens, Deo gratiſsimã eſſe peccatorum cõuerſionem. Non quærit mortem peccatoris, ſed magis vt conuertatur & viuat. Atque interdum Ezech. 18. piorum hominum lapſus quamuis enormes, diuina diſpenſatione vertuntur in ſummum Eccleſiæ profectum. Sic lapſus eſt Apoſtolorum princeps: Sic Paulus gentium doctor: ſic Maria Magdalene, quibus nunc Eccleſia præcipue gloriatur, quorum lapſus ceſſerunt in ſtabilimentum ac ſolatium domus Dei. Præterea non hic loquitur de vere iuſtis, ſed de iuſtitia phariſaica, quemadmodum alibi dicit: Non eſt opus ſanis medico ſed male habenti- Matth. 9.
bus. At non erant ſani quibus hoc dicebat Dominus; ſed legis qualicunque obſeruatione tumidi, ſibi videbantur ſani, & ideo non deſiderabant medicum. Hæc cum ad hunc habeant modum, deſiderate frater, conemur aſsiduis exhortationibus excitare fidelium animos, vt tota etiam vita martyrium, hoc eſt, teſtimonium reddat Deo; quod adeo negligendũ non eſt, vt niſi ea præceſſerit, martyrium quod ſanguine perhibetur, non ſit martyrium. Fru- Coloſſ. 3.
ſtra enim ceruicem prębueris carnifici, niſi prius occideris membra quæ ſunt ſuper terram, hoc eſt, affectus qui militant aduerſus ſpiritum, odium, inuidiam, auaritiam, ſuperbiam, libidinem: quibus quicunque ſeruit, Deum quodammodo abnegauit; & Chriſtum ore profitens, vita ſatanan Deum confitetur. Nec hic ſermo debet cuiquam videri durior, cum ſit verax ac ſalutaris: quidquid homo quiuis Deo anteponit, ſibi Deum facit, nec poſſumus duo- Matth. 6.
bus ſeruire dominis: vnus enim eſt Deus ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus diligendus. Quiſquis igitur ore dicit: credo in vnum Deum, & ſeruit auaritiæ, aut libidini, aut luxui, ſibi mentitur, ſibique repugnat; aliud lingua ſonans, aliud animo celans, voce tantum teſtimonium perhibens Deo, cum vita ſatanam colat. Efficacius autem eſt vitæ, quàm linguæ teſtimonium. Non omnis qui dicit: Do- Matt. 7.
mine Domine, intrabit in regnum, ſed qui facit voluntatem patris cœleſtis. Habent & opera ſuam linguam, habent ſuam facundiam, etiam tacente lingua. Ideo Dominus in Euangelio τὸ Ioannem ita loquitur: Opera quæ de- Ioan. 5.
dit mihi pater vt perficiam ea, ipſa opera quæ ego facio teſtimonium perhibent de me. Quemadmodum igitur bona opera profitentur Deũ; ita mala quodammodo loquuntur: non eſt Pſal. 13.
Deus, nec eſt ſcientia in excelſo. Quis non cõtremiſcat, quis non inhorreſcat, quis non laceret veſtimenta ſua, quis non obturet aures ſuas, ſi tales voces audiat ex Chriſtiano? Quãtus horror, quantus dolor occupat animos noſtros; cùm quis victus tormentis, iuſſus abnegare Chriſtum, abnegat, & ad Iouis ſtatuam thus adolet? Quàm trepidamus metuentes ne Deus iratus fulmen in nos vibret irę ſuæ, ne rerra dehiſcens nos abſorbeat? vt interdum vnius impietas, ſupplicij conſortio multos inuoluat; &

uat; & sunt scelera tam immania, vt vidisse quoque aut audisse sit detestabile. Sed cur alias in simili crimine tam sumus conniuentes? Cur & nobis adeo blandimur & alijs. At vide quid de talibus loquitur Apostolus scribens Tito: Profitentur se nosse Deum, factis autem negant. Idem in priore ad Timotheum de vidua quæ negligit familiam: Si qua autem suorum, maximè domesticorum, curam non habet; fidem negauit, & est infideli deterior. Si fidem negauit, quæ negligentius habet suam familiam; quid dicturum putas de his qui se totos dediderunt mammonæ & ventri? De Christianis vtique loquitur Paulus scribens Philippensibus, cùm ait: Quorum finis interitus, quorum Deus venter est. Quos eosdem taxat scribens Romanis: Huiusmodi Christo Domino nostro non seruiunt, sed suo ventri. Seruire, iuxta scripturarum consuetudinem dixit, pro colere. Ventrem colunt, eum quem habent pro Deo. Iam de auaritia manifestius etiam pronũciat scribẽs ad Colossenses, Mortificate, inquit, membra vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam & auaritiam, quæ est simulacrorum seruitus. Execramur eos qui procumbunt ad Dianæ simulacrum: quanto iustius eos execramur, qui toto pectore seruiunt mammonæ, qui illi quotidie sacrificant? Et si auarus est idololatra, qui pecuniæ studio tenetur, qui quod hæreditate obuenit, aut industria partum est recondit, nec erogat in egenos; quid censendum est de his, qui lenocinio, qui fœnore, qui rapto, qui fraude, qui calumnijs, qui opprimendis pauperibus rem accumulant? Atque hęc idolorum seruitus non solum inuenitur inter Christianos, verum etiam, quod gemendum est, inter episcopos. [31] Porrò temulentia adeo communis est Africæ nostræ, vt propemodum non habeant pro crimine. An non videmus ad martyrum memorias Christianum à Christiano cogi ad ebrietatem? An hoc leuius crimen esse ducimus, quàm hircum immolare Baccho? Mihi videtur multo grauius, si rem recta ratione velimus expendere. Cùm tyrannus dicit: Abnega Christum, & immola Ioui, & esto amicus noster, aut morere: sæpe lingua negat, corde reclamante: & manus adolet tus, cum animus intus adoret Christũ: quanquam hoc quoque grauissimum est crimen, tamen aliquam impietatis culpam eleuat humanæ naturæ imbecillitas. Ibi satanas tibi loquitur voce tyranni: at quid tibi dicit idem per tuam concupiscẽtiam? Abnega Christum, & esto diues: Sacrifica Mammonæ, & Christo nuncium remittito. Quid est quod pollicetur? aurum & argentum, inutilem materiam nisi exerceas. Nec dicit morere, sed oblecta oculos; immo potius hoc dicit: Lucrare pecuniam ad breue tempus habituris, & perde in æternum animam tuam. Et tamen hic spõte submittis genua satanæ, & abnegato Christo, te totum illi mancipas. Quid autem Christus? Meus esto, & viue in æternum: contemne diuitias istas temporarias, & ego tibi centuplum reponam in hoc sæculo, & vitã æternam in futuro. Relinque terram, & accipe cœlum. Ac Deus ista pollicens deseritur; & diabolus tam nihili res, eásque falsò promittens adoratur. O fœdam defectionem. O turpem idololatriam. O iniquam permutationem. Quo præmio sollicitauit humani generis primos auctores? Ostendit pomum, & dedit mortem. Mendacio fefellit: Non moriemini, sed eritis sicut dij, scientes bonum & malum. Atque illi delusi, qualem dominum deseruerunt, & ad quem descecerunt? A qua felicitate exciderunt, & in quas ærumnas semet coniecerunt? Sed idem ille tenebrarum princeps qui Euæ locutus est per serpentem, nobis loquitur per satellites suos ac ministros, per lenas & leones, per eos qui pelliciunt ad amorem pecuniæ, ad ambitionem, ad voluptatem, auocantes à sinceritate quæ est in Christo Iesu. Idem ille loquitur nobis per concupiscentias nostras, quæ viuunt in membris nostris. Nec dicit quod homo tyrannus: aut mihi obtempera aut morere, nec ostẽtat [32] carceres, catenas, vncinos, sartagines, aut caminos incensos, non cruces, laqueos aut gladios; sed tantum: contemne Deum, renuncia vitæ cœlestis hæreditati, & committe adulterium & capies voluptatem. Sed qualem? Momentaneam & corporis tantum, quot autem amaritudinibus conditam? infamia, periculo, super omnia verò secreto conscientiæ cruciatu. Hæc est esca diaboli, hoc auctoramentum. Stipendium porro quale est? Dicat maiore cum fide beatus Apostolus: Stipendium peccati, mors est. Quæ mors? Corporis, quam solam minitatur & inferre potest tyrannus homo? Non, sed mors gehennæ, quæ finem nescit. Plus potest homo tyrannus, quam diabolus. Ille quodam modo cogit hominis naturam, hic nihil aliud potest quam sollicitare: deijcere non potest, nisi assentiaris, contempsisse vicisse est. Maior itaque venia debetur, Christum in tormentis abneganti, quam sponte assentienti diabolo; cui credidisse, est Christum abnegasse. Ille mendax est, & omnis mendacij pater, & illius promissa, quantumcunque fronte blandiantur, nihil aliud sunt quam præstigiæ pellicientes in exitium. Ne quis itaque sic sibi blandiatur: Sum peccator, amo pecuniam, seruio libidini, studeo honoribus, indulgeo vindictæ, deditus sum voluptatibus: sed Christum non abnegaui. At reclamat tibi Paulus: Factis abnegasti; reclamat tibi Dominus ipse: Non potes duos dominos colere. Et interim horres abominandum [33] turificati aut libellati cognomen, ipse fortasse turificatis aut libellatis deterior. Illos humanus metus violentior, quàm vt hominis natura possit vincere, eo compulit, vt impias voces promant

Margin notes: Titum 1. — 1. Tim. 5. — Philip 3. — Rom. 16. — Coloss. 3. — Genes. 3. — Rom. 6. — Titum 1. — Matt. 6.

mant lingua, reclamante conſcientia; tu tam vili mercedula ſollicitatus, ſponte deficis ad eum, à cuius tyrannide te Chriſtus ſuo ſanguine redemit: cuius iam totus es factus, quemadmodum ait Apoſtolus: *1. Cor. 6.* Empti eſtis pretio magno, & iam non eſtis veſtri. Huius militiam profeſſus es ad ſalutare lauacrum, huic dediſti nomen, huius ſacramentis initiatus es, accepiſti donatiuum & pignus ſpiritus [24] ne quid dubitares de promiſſo ſtipendio, ſimulque diabolo denunciaſti perpetuas inimicitias, renunciaſti omnibus illius pompis ac voluptatibus; exſufflaſti, exſibilaſti, iuraſti in verba redemptoris: cumque tot vitijs ſeruias, tibi places quod nondum ſis turificatus aut libellatus. Si quis miles iuratus in verba Cæſaris profugeret ad Turcam, & ex illius arbitrio faceret ea quæ ſciret ingratiſsima Cæſari; nónne comprehenſus ad ſupplicium, raperetur vt deſertor, vt periurus, vt perfuga? Quis autem audiret eum ita ſe defendentem: non ſum deſertor, non abnegaui Cæſarem? An non mox audiret, quid refert ſi lingua tacuit? re ipſa abnegaſti, & pluſquam abnegaſti; qui non ſolum deſerueris militiam, verum etiam ad tyrannum & hoſtem imperatoris, tui irreconciliabilem transfugeris. Meritò fidelium aures abominantur apoſtatæ vocabulum: verum hoc non ibi tantum execrandum eſt, cum incenſo tuſculo, aut ſcripto libello renunciatur profeſsioni nominis Chriſti; ſed vbicunque contemptis Chriſti legibus, obtemperatur ſatanæ. Nec enim refert quid ſonet lingua; quæ ſi ſonet Chriſtum, cum animus ſit deditus criminibus, non eſt profeſsio, ſed hypocriſis; abnegatura Chriſtum ſi metus vrgeat, qui premit turificatos aut libellatos. Atque in his rebus quæ ſic inter ſe pugnant, vt neutra ferat alterius conſortium; quotiens hác amplectimur, illam abdicauimus; quotiens vnam reiecimus, alteram agnoſcimus. Cuiuſmodi ſunt lux & tenebræ, bellum & pax, mors & vita, Deus & Belial; quemadmodum teſtatur & beatus Paulus in ſecunda ad Corinthios: *2. Cor. 6.* Quæ enim participatio iuſtitiæ cum iniquitate, aut quæ ſocietas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Chriſti ad Belial? Adhæſiſſe Belial, eſt abnegaſſe Chriſtum, [23] vtcunque lingua aut habitu Chriſtum profitearis. De hoc ſi quis ſimpliciorum dubitarit, dabo argumentum craſſum & euidens. Fingamus tyrannum ita loqui Chriſtiano: Incende tus Ioui, nihil addentem nec exigentem vt Chriſtum abneget. ſi adoleuerit, nónne cunctis manifeſtum erit, illum hoc ipſo Chriſtum abnegaſſe, quod Ioui fecerit thymiama, etiamſi nihil proferat impium in Chriſtum? Quemadmodum qui in magicis artibus vtuntur ([26] à quo malo nos Domini miſericordia liberauit; ſicut à cæteris omnibus, quibus iuxta veterem hominem quondam ambulantes tenebamur) tacite Chriſtū abnegant, dum cum dæmonibus habent fœdus. Iam ſi [27] Machabæi fratres vna cum matre maluerunt tot cruciatibus exanimari, quam carne ſuilla veſci, *2. Mach. 7.* ſic exiſtimantes, eum Deum legis auctorem negare, quiſquis ſciens ac volens legis præcepta violat: quo pacto ſibi blanditur, qui in luxu, temulentia, auaritia, rapinis, adulterijs, aliiſque criminibus conſeneſcunt, quæ gentium etiam leges noluerunt eſſe impunita? Et cum tot modis Chriſtum abnegent, cum toties immolent dæmonibus; pro Chriſtianis haberi poſtulant? Atque in his ſunt, qui palam iſta committunt, ac propemodum etiam gloriantur in rebus peſsimis; adeo non pudet aut piget admiſſorum: & tamen audent venire in eccleſiam ſanctorum, audent miſceri gregi dominico. Tales interdum tolerat eccleſia, ne prouocati magis etiam perturbent populum Dei: ſed quid prodeſt non eijci cœtu piorum, ſi merueris eijci? Nam eijci remedium eſt, & gradus ad recuperandam ſanitatem: eiectionem meruiſſe, ſummam malorum eſt. Ac fruſtrà miſcetur cœtui ſanctorum in templo manufacto, ſi ſubmotus eſt à conſortio Dei & ab vniuerſo corpore myſtico Chriſti. Oportet autem & illud conſiderare, quantopere Chriſtiani abhorrent ab idolothytis, & ab ingreſſu fanorum, atque ab ipſis etiam ſimulacris. Cum Beatus Paulus clamet, neque idolum eſſe aliquid, neque ido- *1. Cor. 8.* lothytum; multo minus fanum ex lapidibus conſtructum, eſt aliquid: & tamen plurimorum animus ea religione tenetur, vt mortem oppetant citius, quam guſtent idolis immolatum: & inexpiabile piaculum eſſe ducant, ſi ingrediantur fanum Iouis aut Apollinis aut Dianæ, ſeque putent contactu ſimulacri vehementer contaminari. Equidem probo talium religionem, ſi ſibi conſtet in omnibus. Nunc, prò dolor, videre eſt quoſdam in his pæne ſuperſtitioſe trepidos, in alijs vbi grauior erat metuendi cauſa, nimium eſſe ſecuros. Per ſe non inquinat animam contactus idoli, nec ingreſſus fani, nec eſus idolothyti: ſed per ſe polluit conſcientiam amor pecuniæ, inceſtus, rapina, hypocryſis, & his ſimilia monſtra. Quam verò congruit; horrere fani ingreſſum, nec horrere in templo ſancto ſpiritui conſecrato victimas immolare dæmonijs? Clamat ſanctus Paulus ſcribens Corinthijs: *1. Cor. 6.* Neſcitis quia templum Dei eſtis, & ſpiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violauerit, diſperdet illum Deus. Ruſus in eadem epiſtola: *Ibidem* An neſcitis quoniam membra veſtra templum ſunt Sancti ſpiritus qui in vobis eſt, quem habetis à Deo & non eſtis veſtri? Quod ſi Chriſtianorum pectora ſibi conſecrauit Deus vt in illis inhabitet per ſpiritum ſuum; [28] illic deliciatur & inambulat, illic amat ſibi offerri victimam puram in omni loco. Et qui in hoc templum Deo ſacrum, eiecto Sancto ſpiritu, inducit abominationes quas in myſtica viſione conſpexit Ezechiel; *Ezech. 8.* qui illic ſedem facit Mammonæ, Veneri, Como,

Baccho,

Baccho, alijsque portentis; qui ibi dæmonibus
Galat. 6. immolat spurcissimas hostias, veretur ingredi
fanum gentium ne contaminetur? [29] Proinde
nemo sibi frustra blandiatur, Deus non irridetur; constet sibi nostra religio, nec alios detestemur, ipsi grauioribus obnoxij criminibus: nec alibi simus religiose timidi alibi impudenter impij. Sed Christum semel professi, tota vita reddamus illi testimonium, & vndique glorificemus illum, obedientes illius præceptis; vt in hoc cognoscant homines quod vere fidimus illi, quod ex animo diligimus illum, & quod non simulate ad sacrum lauacrum addiximus nos illius militiæ. Beatus Apostolus prę-
2. Tim. 3. dixit, nulli pie viuere volenti in Christo Iesu defuturam persecutionem. Si deest tyrannus, si tortor, si spoliator, non deerit concupiscentia, martyrij materiam quotidianam nobis exhibens. Postremo hæc ipsa mala quæ secum defert vita mortalium, quæque pijs cum impijs communia sunt, martyrij coronam nobis parabunt; si placide, si cum gratiarum actione pertulerimus. Neque priuati sunt martyrij gloria quicunque violenta morte cōsummati non sunt. Quis autem ausit vel Abraham patriarcham, vel huius filium Isaac, vel beatum Iob eximere è Martyrum numero? Quæ carnificinæ grauius torserunt corpus, quam patriar-
Genes. 22. cha mentem torquebant naturæ affectus; cum incunctanter ad Dei iussum appararet immolare filium vnicum & vnice carum, in quo tota spes erat illi posteritatis? Quid defuit Isaac martyrio, qui nihil obmurmurans, passus est se colligari & imponi busto? nec expauit in ceruicem vibratam machæram? Cuius autem martyrium audebimus conferre cum his quæ pas-
Iob. 1. & 2. sus est Iob? Quod si quis adhuc diffidit sermoni nostro, certe beati Pauli verbis non poterit diffidere. Is scribens ad Hebræos orsus
Hebr. 11. ab Abel vsque ad Gedeonem, ingentem sanctorum catalogum recenset, in quo plures sunt qui non defuncti sunt morte violenta; imo pauci sunt qui sic mortui sunt; & tamen de omnibus pronunciat: Et hi testimonio fidei probati inuenti sunt, perspicue declarans etiam vita bona peragi martyrium fidei. [30] Ecclesiæ quidem vsus discernit illos cognominibus martyres appellans eos, qui violenta morte decesserunt; confessores, qui constanter in cruciatibus ac minis mortis professi sunt nomen Domini IESV, parati mortem oppetere, vel potius martyrij supremam coronam ambientes. Apud Deum tamen quicunque carnem suam crucifixerunt cum vitijs & concupiscentijs, quicunque Christo vere commortui sunt, eique in baptismo consepulti sunt, vt iam non sibi viuant, neque mundo cui semel mortui sunt, sed ei, qui pro ipsis est mortuus; martyres sunt, nec martyrum corona fraudabuntur: in primis autem monachi, qui vere monachi sunt, ac virgines quæ vere virgines sunt. [31] Neque enim locus desertus, saccus pro veste, legumen pro cibo, neque ieiunia, neque chameuniæ monachum absoluunt; sub his inuolucris interdum latet animus valde mundanus. Quod ita deprehenditur, si ad munus aliquod ecclesiasticum vocentur: ibi videas quosdam ex illis facillime vinci delicijs, impatientiores iniuriarum, appetentiores vindictæ quam quiuis alius sit ex media plebe. Quid causæ est? Quoniam corpus exercuerunt magis quam animum; cum beatus Paulus doceat, quod exercitatio corporalis ad 1. Tim. 4.
modicum vtilis sit, pietas ad omnia valeat. Non hæc dixerim, quod improbandi sint qui talibus modis castigant corpus suum, & in seruitutem redigunt: sed quod satanas mille instructus artibus, nonnunquam illudit incautis, transfigurans se in Angelum lucis, & ex huius- 2. Corin. 11.
modi corporum exercitamentis inducit illis falsam sanctimoniæ persuasionem; cumque intus madeant spiritalibus vitijs, & sibi, & alijs, habentur pij. Talis erat iustitia Pharisæorum, cui prælata est iudice Christo publicani iniustitia. Ita sunt & virgines fatuæ; quæ solidam existimant pietatem corpus habere vito intactum, cum animus auaritia, superbia, inuidia & obtrectatione sit corruptissimus. Sunt & 1. Tim. 5.
falsò viduæ, quæ dum viuunt in delicijs, Christo mortuæ sunt. In summa tamen, quisquis vere Christianus, cuiusque status aut ordinis habet certamina sua, habet crucem suam; quam si patienter tollit, si constanter sustinet, testimonio suo glorificat Dominum, tantum ne sibi vindicet laudem bonorum operum: hoc enim non est glorificare Deum, sed clarificare se ipsum. Habet vnusquisque fidelium agones suos, habet aduersarium diabolum, habet agonothetam Deum, habet theatrum non solum Ecclesiæ & Angelorum, sed & infideliū; quemadmodum dicit Paulus ad Corinthios: Spe- 1. Corin. 4.
ctaculum facti sumus mundo & angelis & hominibus. Si vincimus, gloriantur Angeli, gloriantur & fidelium Ecclesiæ, gloriatur & ipse Christus in membris suis. Sin vincimur ignauia nostra, triumphat satanas cum angelis suis, insultant nobis increduli, ac Deum contumelijs afficiunt, dicentes: Ecce qui iactant se redemptos à tyrannide satanæ, qui prædicant se mortuos mundo, nihilo minus vincuntur à cupiditatibus suis quam nos, quos dicunt adhuc teneri sub regno satanæ. Quid prodest illis baptismus, quo dicunt exui veterem hominem cum actibus suis, & indui nouum qui secundum Deum creatus est? Quid prodest illis Spiritus sanctus, cuius arbitrio dicunt se temperari? Cur semper in ore habent, Euangelium, Euangelium; cum tota vita discrepet ab Euangelij præceptis? Quanto creditis pudore suffunditur Ecclesia, cū hæc ingeruntur ab hostibus, nec habet quo refellat opprobria? Nonne videmus totum Ecclesiæ cœtum [32] demittere

mittere vultus atque erubescere, quotiens aliqua virgo quæ Christo nupserat, dilapsa ex angelico contubernio defecit ad stuprum, aut côiugium? Quantus mæror occupat omnium nostrum animos, sed præcipue pastorum, si quando Christi miles tormétis inferior, renunciauit imperatori suo? Quantus autem ex aduerso satanæ triumphus? Itaque, fratres dilectissimi, si vere diligimus Deum, si quotidie petimus ex animo: Sanctificetur nomen tuum; summo studio aduigilemus, necubi polluamus nomen illius, sed & morte & vita glorificemus illum, iuxta beati Pauli monita: (Philip. 2.) Viuentes sine querela vt simplices filij Dei, sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos luceamus sicut luminaria in mundo verbum vitæ continentes ad gloriam Christi IESV Regis & agonothetæ nostri, qui suum esse ducit quidquid in membris ipsius geritur. Patiamur cum illo vt cum illo glorificemur in die Domini. Nos hic illum clarificemus apud homines, vt ille nos clarificet claritate sua coram Angelis suis. Cum, vt inquit beatus Paulus, venerit glorificari in sanctis suis. (2. Thess. 1. 2. Tim. 2. 1. Corint. 9) Nemo coronatur nisi legitime certauerit. Et hi, qui corruptibilem coronam ambiunt, ab omnibus se abstinent, nihil non facientes quod ad victoriam conducit: quid nos facere conuenit, vt assequamur illam immortalis vitæ coronam incorruptibilem & immarcessibilem in cælis? Hic si quis roget, quo pacto quis possit esse martyr sine sanguinis effusione: quisquis hoc animo sequitur iustitiam, vt mortem citius admissurus sit, quam velit à iustitia deflectere: huic prompta voluntas pro martyrio deputabitur. Deus enim non æstimat quemquam ex euentu rerum, sed ex affectu. Cur enim ille fraudetur martyrij gloria, per quem non stetit quo minus martyrium peregerit? Vt contra, mercedem Apostatæ feret; quisquis hoc animo viuit, vt Christum negaturus sit, si iactura bonorum, aut corporis cruciatus, aut mors sit accipienda. Qui ob paululum pecuniæ peierat; an is verebitur abnegare Christum, si tota res periclitetur, si intentetur infamia, carcer & mors? 33 Qui ob febriculam incantatricum remedia confugit; an is malit cruciatus morte tristiores perferre, quam Christo renunciare? Immo qui totiens ob breuem carnis delectatiunculam, ob momentaneam gloriam deficit à Christo; vitam habebit vilem pro Christo? Nec hunc tyrannus fecit Apostatam, sed ad tyrannum accessit Apostata. Vt autem est similis certandi ratio: ita iisdem armis fratrum animi communiendi sunt ad has pugnas quibus ostendimus confirmandos ad martyrium. Fides est, quæ pugnat & superat in martyribus: nec quisquam defecit in tormentis, nisi fidei defectu. Orandus igitur assiduè Deus, vt fidem in nobis augeat: est enim Dei donum, & illi debetur omnis victoriæ gloria. Ingeramus illorum animis & infigamus, quam horrendum crimen sit omnis idololatria, quam seuere punita sit à Deo sub lege vetere: quot milia trucidarit Moyses ob vitulum aureum. (Exod. 32.) Deinde proponatur comparatio manifestæ idololatriæ, cum immolatur simulachris: & occultæ, cum contempto Deo obeditur per concupiscentiam satanæ. Deinde conferantur inter se Deus fons omnis boni, & diabolus omnis malitiæ princeps. Ostendatur & inæqualitas contubernij: in altera parte sunt filij Dei, conciues Angelorum, & hæredes beatæ immortalitatis, in altera filij Belial, societas omnium dæmonum, & hæredes gehennæ. Conferatur & impar malitiæ genus, comparantur diuersa stipendia. Hæc si prius fuerint persuasa, & intimis infixa visceribus; facilis erit victoria. Nunc fides multis natat in labijs, cum in corde aut nulla sit, aut vehementer langueat. Quis enim non profitetur, quod in Deuteronomio legimus: Audi, Dominus Deus tuus, Dominus vnus est? (Deuter. 6. & 10.) Et; Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies? Quis non quotidie recitat ore: Credo in Deum patrem omnipotentem? At non credit in Deum, qui non in eo solo collocat 34 totius felicitatis suæ fiduciam: nec vnum habet Deum ac Dominum, qui per scortationem, per luxum & auaritiam satanæ facit imperata, nec illi soli seruit, qui seruit ventri, qui deditus est huic mundo, qui totus in prauo positus est. Ethnici putant plures esse deos, & hoc tibi videris perfectus Christianus, quòd persuasum habes vnum esse Deum? quid magni facis? Idem credunt Iudæi qui quotidie blasphemant filium Dei in Synagogis suis: idem credunt dæmones & contremiscunt. Si vere credis in Deum, crede iustum & veracem: iustum in remunerandis pijs, & puniendis impijs veracem in promissis. Crede non esse spem salutis, nisi per filium eius quem pro nobis omnibus tradidit in mortem: crede nihil accidere mali posse ijs, qui se totos illius voluntati tradiderunt & in illo perseuerant. Hoc est credere in Deum patrem, hoc est credere in filium eius, hoc est credere in Spiritum sanctum, vnum Deum, & Ecclesiam sanctam mysticum Christi corpus; extra quam, non est salus, & in qua non est pernicies. Quisquis in tali petra pedes animi fixerit, aduersus omnes tentationum incursus stabit immobilis. Exempli gratia: Lacessitus es conuicio, suggerit tibi caro vindictæ cupiditatem; prius quam respondeas, sic cogita tecum: Hunc maledicum hominem subornauit diabolus, vt me deijciat, ac deiectum perdat, sed ausculta quid suadeat imperator tuus cui militas: Beati, inquit, mites, quoniam ipsi possidebunt terram. (Matt. 5. Deut. 32.) Et; Mea est vindicta, & ego retribuam. Quid suadeat fortissimus ille Christi dux Paulus: Non nosmet ipsos vindicantes charissimi, sed (Roman. 12.)

date locum iræ. Diabolus dicit: Fruere vindicta, & perde vitam æternam. Deus dicit. Vince in bono malum, & noli resistere malo; & accipe cum filio meo possessionem regni cælestis. Mox dispice, vtri potius expediat obtemperare. Dicit tibi per concupiscentiam tuam diabolus: Mœchare, & fruere temporaria corporis voluptate, & esto meus seruus, & cohæres gehennæ. Audi potius quid dicat tibi Deus: Sperne temporariam voluptatem, & accipe centuplum bonæ conscientiæ gaudium in hoc sæculo, & vitam æternam in futuro: & expende vtri potius sit auscultandum. Suggerit tibi per carnis affectū veluti per Euam satanas: Viue genialiter. Ex aduerso dicit Christus: (Matth. 5.) Beati qui lugent,[35] quoniam ipsi consolationem accipient. Ad eundem modum de cæteris tentationibus, obijce tentatori clypeum scripturarum; in quibus tibi loquitur Deus non minore fide, quam si tibi coram ore ad os loqueretur. Ex his torrentibus sume tibi lapides, quibus (1. Reg. Matth. 4.) deijcias superbum, Goliath. Habes exemplum à Domino tuo, sic ille prostrauit diabolum: nec deijcias animum si sæpius inuadat, ac subinde maioribus machinis aggrediatur: nihil potest aduersus eum qui tecum est. Dic illud Ioannis: (1. Ioan. 6.) Maior est qui in nobis est, quam qui in isto mundo. Succurrat illud Domini dictum: Confidite (Ioan. 17.) quoniam ego vici mundum. His orationibus si Christi miles fuerit exercitatus ad conflictum; indies comperiet suum antagonistam debiliorem. Nec tamen remittendæ sunt excubiæ, si quando hostis simulabit tranquillitatem; sed obseruans illius insidias, dicat cum beato Abacuc: (Abac. 3.) Super custodiam meam stabo & gradum figam super petram, omni custodia seruans cor meum, ne qua pateat aditus obambulanti quærentique quem deuoret. Tutissimum autem cordis munimētum est sobrietas cum instanti oratione, iugique scripturarum meditatione. (2. Tim. 3.) Omnis enim scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus. Ex hac igitur colligendæ sunt sententiæ, quas ad manum & velut in procinctu habeas, vt his protinus serpentem caput erigentem deijcias. Nullus est enim animorum morbus, cui non præsens remedium diuina scriptura suppeditaret. Hinc comparanda sua exempla piorum, sed præcipue Christi, quibus se quisque vel animet vel consoletur. Venio nunc ad illa mala quæ vel ipsam naturam hominis comitantur, vel fortuitu videntur inferri. Hæc quoque pius animus, & ad pugnandum instructus, sibi vertet in materiam coronæ. Exemplo faciam, quod dico, clarius. Excutitur aliquis facultatibus suis, siue bello, siue naufragio, siue rapina. Ne protinus hic cogitet laqueum, aut rationem malis artibus sarciendi quod perijt; sed ita secum loquatur: Dominus est qui tentat me, an diligam ipsum (Deut. 6.) ex toto corde. (Iob. 1.) Ipse dedit, ipse abstulit, sit nomen Domini benedictum. Gratias agat quod acceperit ex Domini benignitate: agat gratias quod amiserit ad probationem fidei. Si hæc dixerit eo animo, quo dixit sanctus Iob; cum illo mercedem accipiet. Nec enim Dominus æstimat, quantum quis perdat, sed quam patiēter: quemadmodum non respicit, quantum aliquis largiatur egentibus, sed quo animo. Habet aliquis filium vnice charum, eo te mors orbat præmatura, pestilentia spoliat te carissimis, sponsa, liberis, amicis; ferto patienter, & dic: Domino ita visum, & sic fortassis & nobis expediebat, & nostris; Sit nomē Domini benedictum. Sūt & morbi qui non minus atroces habent cruciatus, quam vlla potest inferre tortorum sæuitia[36] veluti pleuritis, ischiasis, podagra, paralysis, calculus, renum & vesicæ exulceratio. Tale si quid acciderit, ne mens exasperetur ad impatientiam, ne lingua erumpat in voces blasphemas, sed cum beato Dauid & Heli sacerdote dicat (2. Reg. 15. 1. Reg. 3.) Dominus est, faciat quod bonum est in oculis ipsius. Ita mala quę non inferuntur ob Christi professionem, vertemus nobis in coronam, & Christo in gloriam. Ac fiet fortasse, vt Dominus nostra tolerantia propitiatus, aut auferat afflictiones, aut mitiget; quod si non fit, tamen hac ratione faciemus, vt quod animo impatienti fuisset intolerabile, fiat patientia mitius. His atque huiusmodi argumentis non desinemus nos inuicem exhortari, ad illustrādam Domini gloriam, cuius titulum & insignia gerimus. Pręstemus illi martyrium in suo quisque statu & ordine, non solum in aduersis, verum etiā in prosperis. In aduersis agnoscamus amorem patris flagellantis nos ad correctionem, & gratias agamus caritati qua diligit nos, vt filios, quos abdicare non vult, sed emendatos recipere. In prosperis æque gratias agamus illius bonitati, qua consolatur nos vt tentationū pondus possimus sustinere: ita fiet vt tota vita nostra nihil alius sit quam testimonium, declarās apud credentes & incredulos sapientiam, bonitatem, misericordiam ac veritatem Dei patris, & filij illius Iesu & Spiritus sancti. Amen.

ADNOTATIONES.

1. quod mei Fortunati pium desiderium bene fortunauit] *Quanquam hic vt Cypriani esse persuaderet hūc librum, alterius libri ad Fortunatum meminerit, tamen ipse stylus repugnat; neque enim veteres patres vnquam voce fortunare vsi sunt, ne fortunæ viderentur aliquid tribuere.*

2. qui in tormentis vsque ad mortem perdurarunt] *Quam diuersa significatione accipiat Martyres Cyprianus, supra abunde diximus; præsertim To. 1. Epistola 9.*

3. ob laticis penuriā] *Non recte Manut. & Morel.* laricis, *neque vero sic etiam alicubi Cyprianus, cui etiam*

cui etiam heri nomen ignotum est.

4. aut ideo vnum dicuntur esse &c.] *Nimium consentit hæc expositio Adnotationibus Erasmi in hunc epistolæ Ioannis locũ; ipse vero Cyprianus longe aliter, de Vnitate patris, filij, & spiritussancti interpretatur libr. de Vnit. ecclesiæ, sic etiam alij veteres.*

5. Vita domini qui summus fuit martyr] *Non existimo, apud Veteres Christum martyrem nuncupari.*

6. & Satanæ in nos ius vindicabat] *Negligẽtia operarum apud Manut. erat:* iudicabat.

7. ecce qui tollit peccatum mundi] *Lugdunensis editio & Manut. legunt:* peccata, *sed illud habet vtraque Frobenij & Grauij editio, & genuinum esse constat ex interpretatione Auctoris, quæ eadem est cum illa, quam habet Erasmus in Adnotationibus in Ioannem, ita vt vel hinc confirmetur coniectura H. Grau.*

8. anni fluxerunt plus minus ducenti quadraginta] *Hoc addidit Auctor vt putaretur vetustum opus, sed ipse sibi hac periodio contradicit, dum iam ea ætate latius sparsam dicit fidem quam Romanum Imperium; neque enim id ante tempora Imperatoris Constantini verum fuisse, satis constat.*

9. nullæ calybis duritiei cedentem] *Prorsus sic lego, pro eo quod alij:* nulla chalybis duritie, *seu:* duritiei. *Item:* dissilire, *non:* dissiliri, *quod habent quidam.*

10. vices illius gerimus] *Hoc rursum auctor addidit, vt Episcopus putaretur.*

11. cum adhuc recẽs ille Christi sanguis &c.] *Etiam hoc ad subornationem pertinet. Neque vero vspiam Cyprianus malos pastores lupos nuncupat, sed solos iuxta scripturam hæreticos.*

12. Rudimenta fideliter tradamus] *Solus Manut.* tractamus, *at non placet.*

13. non supplicium facit martyrem, sed causa] *Sumpsit quidem hoc ex D. Cypriano; sed quod ille contra hæreticos, iste aduersus eos qui mortem sibi consciscunt, & maleficos, in medium adducit.*

14. non minitantur tyranno] *Non per omnia hoc verum esse, patet vel ex solo Prudentio, vbi & Laurentius & Romanus martyres contra faciunt; immo & Machabæi martyres non erunt, si huic auctori credendum sit. Caute itaque hic locus legendus, ne fauere videatur Pseudomartyribus nostri sæculi.*

15. Iam non est par omnium martyrum in tormentis alacritas] *Morelius & Manut.* martyrium, *verum non placet.*

16. vt habet humana quidem historia) *Hæc quoque phrasis veteribus est incognita, qui non humanas sed ecclesiasticas huiusmodi historias nuncupant.*

17. Diocletiani) *Morel. coniicit legendum:* Valeriani. *Verum etsi id fiat, plura sunt alia quæ Cypriani non esse conuincunt. Neque vero vspiam de altero hoc martyrij genere apud illum sermo est.*

18. nec Paulus Apostolus scriberet Galatis) *Recte sic Manutius, pro:* Corinthijs.

19. Achan) *Morel.* Achar, *& sic etiam 70. sed versio hæc mixta est ex vulgata editione Hieron. & 70. Hoc autem mirum, quod pœnitentiam lapsorum martyrium quoddam facere videatur.*

20. & Lucam) *Manutius quidem & hic & postea reposuit:* secundum, *verum quod illud Cyprianicum sit, puto auctorẽ sic ex instituto scripsisse. Est autẽ etiam præter veterum sententiam huius loci expositio.*

21. Porro temulẽtia adeo cõmunis est Africæ nostræ) *Quod præmisit de episcopis habet ex libro Cypriani de Lapsis. Hoc vero ex D. Augustin. epistola ad Auxilium, vt pateat Africanus esse.*

22. carceres, cathenas, vncinos) *Omnino sic legendum, antea erat:* vncinas, *corrupte.*

23. turificati aut libellari nomen) *Hoc iterum ex D. Cypriano, qui tamen libellaticos nuncupat.*

24. ne quid dubitares) *Nimis sæpe inculcat hic certam in Deo fidem.*

25. vtcunque lingua & habitu Christũ profitearis) *Caute & hoc legendum.*

26. (à quo malo nos dominus liberauit, &c.) *Hoc etiã addidit, vt Cypriani videretur hic liber quippe quem magicas artes professum fuisse (quanquã perperam) quidam tradunt.*

27. Machabæi) *Recte sic Manut. pro eo quod erat* Maccabæi.

28 illic amat sibi offerri victimam puram in omni loco) *Mire detorquet hanc Malachiæ scripturam auctor.*

29. Proinde nemo sibi frustra blandiatur) *Hoc rursum mutuatus est ad verbum ex libro Cypriani de Lapsis.*

30. Ecclesiæ quidem vsus, &c.) *Non per omnia Cyprianicam esse hanc Martyris & Confessoris differentiam Tomo 1. epistola 9. satis ostendimus.*

31. Neque enim locus desertus, &c.) *Plane sunt hæc Erasmica, atque adeo & cautè legenda.*

32. demittere vultus) *Quidam non recte:* dimittere.

33. Qui ob febriculam ad incantatricum remedia confugit) *Nescio quæ remedia incãtatricum intelligat.*

34 totius felicitatis suæ fiduciam) *Corrupte & hic quidam:* infelicitatis: *qui etiam paulopost omiserat vocem:* es, *est etiam hoc caute legendum.*

35. quoniam ipsi consolationem accipient) *Est etiam hæc Erasmi versio.*

36. veluti pleuritis) *Magis placet hoc Morelij, quàm quod habebant prius excusi:* pleuretis, *aut Manutius:* pleuresis.

DE DVODECIM ABVSIONIBVS SAECVLI PERPERAM Cypriano adscriptis.

ARGVMENTVM.

Argumentum ex ipsis initijs capitum satis superque licet deprehendere. Etsi autem & Gratianus & Iuo alicubi, & Ms. Anglicus, Dunensis & Colonienses codices, D. Cypriano ascribant Stilus tamen, ipso Trithemio teste, & scriptura citata iuxta versionem D. Hieronymi, non iuxta 70. satis arguunt, neque ipsius esse, neque etiam D. Augustini; cui ascribitur

Tom. 9. Si quid in re incerta coniicere licet, aut Ebrardi cuiuspiam est; cuius nomen ad marginem apud D. Augustin. ascriptum reperio aut quia Gratiano & Irone vetustior, Ioannis Clymaci. Nam apud D. Augustinum inscribitur iste liber: DE XII ABVSIONVM GRADIBVS. *Atqui simili titulo librum ille edidit de 30. Gradibus.*

CAPVT PRIMVM.

PRIMVS abusionis gradus est, si sine bonis operibus sapiens & prædicator fuerit, qui quod sermone docet, [1] actibus explere negligit. Auditores enim doctrinæ, dicta facere contemnunt, cum prædicatoris opera à prædicationis verbis discrepare conspiciunt. Numquam enim fit efficax constituentis auctoritas, nisi eam effectu operis cordi adfixerit audientis, præsertim cum & ipse doctor, si in vitiorum amorem delapsus fuerit, alterius doctoris medicamentum suis vulneribus adhibere parnipendit. Vnde & ipse Dominus in Euangelio de doctrina pariter & bono opere instruere volens discipulos, qualem in his cautelam haberent admonebat; dicens: *Math. 5.* Quod si sal euanuerit, [2] in quo salietur? Hoc est, si doctor errauerit, in quo iterum doctore emendabitur? Et si lumen, quod in te est, tenebræ sunt; ipsæ tenebræ quantæ erunt? Si namque oculus, à videndi officio desierit; quis à manu, vel à pede, vel à reliquo corpore illud ministerium exiget? quapropter doctores cogitent, ne ampliori vindictæ subiaceant, si plurimis perditionis occasioné abundantius præstent. Nam & ipse Salomon dum multæ sapientiæ transgressionem incurrit, totius Israëliticæ plebis regni dispersionem [3] solius sui merito præstitit. Quibus ergo committuntur multa, maiora perdunt; si non recte dispensauerint Rectoris sui munera, quæ perceperunt. Cui enim plus *Luca 12.* committitur, ab eo plus exigitur. Et seruus qui Domini sui voluntatem intelligens non facit, acriorib' flagellis grauioribúsque vindictis vapulabit.

CAPVT II.

Secundus abusionis gradus est, si sine religione senex esse inueniatur. [4] Cui cùm membra exterioris hominis veterascunt; vires animi, id est, interioris hominis membra, incrementa roboris non capiunt. Plus enim omnibus religioni operam dare senibus competit, quos præsentis sęculi florida ætas transacta deseruit. Sicut namque in lignis ipsa reproba arbor comparet, quæ post flores fructus optimos cultori suo nõ exhibet: sic & in hominibus ipse reprobus est, quem flos iuuentutis deserit, & tamen in sui corporis senectute, bonorum operum maturos fructus proferre paruipendit. Quid enim stolidius fieri potest; si mens ad perfectionem festinare non contendat, quando totius corporis habitus senectute confectus ad interitum properat? Dum oculi caligant, aures grauiter audiunt, capilli fluunt, facies in pallorem mutatur, dentes lapsi numero minuuntur, cutis arescit, flatus non suauiter olet, pectus suffocatur, tussis, cachinnat, genua trepidant, talos & pedes tumor inflat; etiam homo interior, qui non senescit, his omnibus adgrauatur. Et hæc omnia ruituram iamiamque domum corporis cito prænunciant. Quid ergo superest; nisi vt dum huius vitæ defectus adpropiat, nihil aliud quam cogitare, quomodo futura habitatio prospere comprehendatur, quisque senex adpetat? Iuuenibus enim incertus huius vitæ terminus instat, senibus vero cunctis maturior ex hac luce exitus breuiter concordat. Cauendæ enim sunt homini duæ particulæ, [5] quæ in illius carne non veterascunt, & totum hominem secum ad peccatum pertrahunt; cor videlicet & lingua: quia cor nouas semper cogitationes machinari non desinit, lingua impigre loquitur, quodcunque machinari cor senserit. Caueat ergo senilis ætas, ne istæ iuuenescentes particulæ totam sui harmoniam decipiant, & per res ineptas reliqui corporis grauitatem ne illudant. Vnicuique enim considerandum est, quid ætate eminenti dignum sit; vt hoc agat, quod nec vitam, nec ætatem, nec ministerium vile reddat.

CAPVT III.

Tertius abusionis gradus est, si adolescens sine obedientia deprehenditur; quo mundus à recto rationis ordine deprauatur. Qualiter namque in senectute [6] alijs ministerium imperabit, qui in adolescentia se senioribus obedientem exhibere contemnit? [7] Vnde & in prouerbio apud veteres habetur, quod Dominari nequeat, qui prius alicui seruitutem præbere denegat. Propter quod & Dominus Iesus in *Luca 2.* temporibus suæ carnis, dum adhuc ad legitimam ætatem doctoris non perueniret, obedienter ministrationem parentibus suis præstitit. Sicut ergo in senibus sobrietas, & morum perfectio requiritur: ita etiam in adolescentibus, obsequium, & subiectio, & obedientia rite debetur. Quapropter & in mandatis legis primum in his quæ ad homines pertinent, *Exod. 20.* patris & matris honor imperatur: quia quamuis carnalis pater non superuixerit, aut indignus fuerit; alicui tamen patri digno & viuenti, paternus honor vsque ad dignam ætatem à filijs præbendus esse ostenditur. Quatuor etenim modis per scripturas diuinas patres vocantur; hoc est, natura, gente, admonitione, & ætate. De patre namque naturali Iacob ad Laban loquitur: *Genes. 31.* Nisi timor patris mei Isaac adfuisset, tulisses omnia quæ mea sunt tibi. Gente vero pater dicitur, quando Dominus de rubo ad Moysen loquebatur: *Exod. 3.* Ego sum, inquiens, Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob. Ætate autem & admonitione pariter pater dicitur, cum Moyses

in cantico

Deut. 32. in cantico Deuteronomij loquitur: Interroga patrem tuum, & annunciabit tibi, maiores tuos, & dicent tibi. Quod si ergo naturalis pater superstes non fuerit, aut indignus fuerit, admonenti tamen seniori adolescentis obedientia præbenda erit. Quomodo ergo honoratus in senectute adparebit, qui disciplinæ laborem in adolescentia non sustinuetit? Quodcunque etenim homo laborauerit, hoc & metet. Hebr. 9. Omnis namque disciplina in præsenti non videtur esse gaudij, sed mœtoris, postea vero fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet iustitiæ. Sicut ergo fructus non inuenitur in arbore, in qua pampinus aut flos prius non adparuerit: sic & in senectute honorem legitimum adsequi non poterit, qui in adolescentia disciplinæ alicuius exercitatione non laborauerit. Disciplina igitur absque obedientia, qualitet fieri potest? Adolescens ergo sine disciplina, adolescens sine obedientia, est: quoniam & ipsa obedientia, quæ omnium disciplinarum mater est, magis exercitatione indiget, quæ sui normam studij in Christo Domino sumpsit, qui Philip. 2. obediens patri vsque ad mortem, mortem autem Crucis, ignominiam libenter sustinuit.

CAPVT IIII.

Quart⁹ abusionis gradus est, diues sine Eleemosyna, qui superflua vsus sui quæ custodienda in posterum recondit, indigentibus & nihil habentibus non distribuit: per quod efficitur, vt dum in terra quæsita diligenti cura custodit, cælestis patriæ perennem thesaurum amittat. Ad quem thesaurum Dominus Iesus adolescentem diuitem, qui enim de perfectione interrogauerat, ita respondens inuitauit: Matth. 19. Si vis perfectus esse, vade & vẽde omnia quæ habes, & da pauperibus, & veni sequere me, & habebis thesaurum in cælo. Quem thesaurum nullus vnquam hominum habere potest, nisi qui pauperibus solatia præstat, aut qui per seipsum pauper est? Non ergo dormiat in thesauris suis, qui pauperes dormire non finit. Diues namque etsi multa congregauerit, his frui solus nequaquã poterit: quia vnius hominis natura multis rebus non succurit. Quid ergo stultius est, quam propter vnius hominis victum & vestitũ, totam regni cælestis perdere perennem iocunditatẽ, & æternos inferni cruciatus, absque consolationis præstolatione subire? Quod igitur aliquando per 2. Cor. 4. necessitatem amittendum est, pro ęterna remuneratione sponte distribuendum est. Omnia enim quæ videntur, temporalia sunt, quæ autem non videntur, æterna sunt. Quamdiu namque temporales sumus, temporalibus temporalia deseruiunt: & cum hinc transierimus, ⁹ æternis æterna solaria præstabuntur. Idcirco non debemus diligere ea, quæ non semper habebimus, pręsertim cum expertem rationis auarum diuitem, thesauri & sui agri, & omnia, quæ habet, ostendat, quia toto cordis intuitu illas res amat, quæ nunquam se diligunt. Si etenim aurum & argentum, & agros, & vestimenta, & cibos, & metalla, & bruta animalia quis dilexerit; hæc omnia vicem sibi amoris rependere non posse, ipsa rerum natura ostendit. Quid ergo à ratione lõgius est; quam diligere, quod te amare non valet, & negligere, illum qui suæ *ditioni cum dilectione omnia præbet? Propter hoc igitur non diligi mundus, sed diligi proximus à Deo præcipitur; quia proximus vicem sui amoris potest rependere, quod mundus non potest, vel minime non posse dubitatur. *dilectioni. Sic enim inimicum esse diligendum Dominus præcepit, vt illa dilectio amicum illum ex inimico efficiat. Quisquis ergo diues cupidus, qui vult æternas habere diuitias, distribuendo egenis præstet interim non mansuras. Si enim quod diligit, non vendit, nemo potest emere quod cupit. Auari itaque ideo in iudicio à rectissimo iudice nuncupantur maledicti, quia cum preteribant eorum habitacula non dicebant: Benedictio domini super vos, benedix imus vobis in nomine domini. Psal. 128. Infelices ergo sunt auari diuites, qui propter res transitorias, in æternam damnationem dilabuntur; & è contrario: Beati sunt misericordes, quoniam ipsi misericordiam cõsequentur. Matth. 5. Felix est ergo misericors, dum in hac virtute non substãtiam, sed adfectum Deus requirit.

CAPVT V.

Quintus abusionis gradus est, femina sine pudicitia. Sicut enim omnes bonos mores procurat & custodit in viris prudentia; sic & in feminis cunctos honestos actus nutrit & fouet, & custodit pudicitia. Pudicitia namque castitatem custodit, auaritiam refrænat, lites deuitat, iram mitigat, libidinem occupat, cupiditatem temperat, lasciuiam castigat, ebrietatem cauet, verba non multiplicat, gulæ concupiscentias purgat, furtum omnino damnat. Quid plura? Omnia vitia restringit; & omnes virtutes, & quicquid coram deo & bonis hominibus laudabile est nutrit. Impudica namque vita, nec laudem ab hominibus in præsenti sæculo, nec remunerationem à deo expectat in futuro. Pudica vero vita, famam bonam inter homines habet, & de spe futuræ beatitudinis gaudet. Præsentibus semet ipsam imitabilem facit, posteris memoriam amabilem relinquit. Bonis semper moribus delectatur & consentit, & assiduis scripturarum meditationibus & eloquijs animam vegetat. Bonorum præcedentium exempla custodit, & inseparabilia perfectis contubernia nectit. Duobus ergo modis constat veræ pudicitiæ exercitatio, id est, corporis habitu & superficie, & animi adfectu interno. Per exteriorem modum, iuxta Apostolum coram hominibus exempla; per interiorem modum coram deo, prouidemus opera bona. Pudicitia namque corporis est, alienas res non adpetere, & omnem immunditiam deuitare;

ante horam congruam non gustare velle, risum
non excitare, verba vana & falsa non loqui;
habitum per omnia ordinatum, compositio-
nemque conuenientem tam capillorum quam
vestium sicut decet habere; cum indignis con-
tubernia non inire; superciliofo intuitu nemi-
nem adspicere, vagari oculos non permittere;
pompatico & illecebroso gressu non incedere;
nulli inferior in incepto bono opere adparere;
nulli contumeliam aut ruborem incutere, ne-
minem blasphemare; bonis non inuidere, senes
non irridere, meliori non controuersari; de his
quæ ignoras non tractare, & ea quæ scis non
omnia proferre: Hæc enim proximis amabilem
hominem reddunt, & Deo acceptabilem fa-
ciunt [13] Pudicitia enim animæ est, plus pro-
pter Dei oculos, quam hominum, omnia bo-
na facere; adpetitiones turpium cogitationum
compescere; omnes meliores se esse æstimare,
nemini inuidere; de semetipso nihil confidere;
dei semper auxilio res omnes committere, an-
te dei oculos semetipsum constituere, hæreticæ
prauitate sensum non maculare; catholicis per
omnia consentire, Deo soli adhærere, castita-
tem æternæ mentis deo Christo offerre, [14] om-
nia cœpta opera bona mortis tantum termino
finire, præsentes tribulationes animi fortitu-
dine negligere, paruipendere, in terra præter
proximos nihil amare, cuncti amoris sui the-
saurum in cælo constituere, & pro omni bono
actu mercedem à deo in cælestibus sperare. Pu-
dicitia ornamentum nobilium est, exaltatio hu-
milium, nobilitas ignobilium, pulchritudo de-
bilium, prosperitas laborantium, solamen mœ-
rentium, augumentum omnis pulchritudinis,
decus religionis, defensio criminum multiplica-
tio meritorum, creatoris omnium dei amicitia.

CAPVT VI.

Sextus abusionis gradus est, dominus sine
virtute. Quia nihil proficit dominandi habe-
re potestatem, si dominus ipse non habeat vir-
tutis rigorem. Sed hic virtutis rigor, non tam
exteriori fortitudine, [15] quæ & ipsa sæcularibus
dominis necessaria est, indiget, quam animi in-
teriori fortitudine, bonis moribus exerceri de-
bet: sæpe enim dominandi per animi negligen-
1. Reg. 2. tiam perditur fortitudo, sicut in Heli sacerdo-
te factum fuisse comprobatur. Qui dum se-
ueritate iudicij peccantes filios non coërcuit in
eorum vindictam, dominus, velut consentien-
ti, ferociter non pepercit. Tria ergo necessaria
hos qui dominantur habere oportet, terrorem
scilicet, & ordinationem, & amorem. Nisi
enim ametur dominus pariter & metuatur, or-
dinatio minime constare illius potest. Per be-
neficia ergo & adfabilitatem, procuret vt di-
ligatur, & per iustas vindictas, non propriæ in-
iuriæ, sed legis dei, studeat vt metuatur. Pro-
pterea quoque dum multi pendent in eo, ipse
deo adhærere debet, qui illum in ducatum con-
stituit, qui ad portanda multorum onera, ipsum
veluti fortiorem solidauit. Paxillus enim nisi
bene forte firmetur, & alicui fortiori adhæreat,
omne quod in eo pendet cito labitur, & ipse
solutus à rigore suæ firmitatis, cum oneribus
ad terram delabitur. Sic & princeps nisi suo
conditori pertinaciter adhæserit, & ipse, [16] &
omne quod continet, cito deperit. Quidam
nanque per dominãdi officium plus deo adpro-
pinquant, quidam imposito sibi dignitatis ho-
nore deteriores fiunt.. Moyses nanque accepto Exod. 33.
populi ducatu, familiarius dei locutionibus vte-
batur, Saul vero filius Cis, postquam sceptra 1. Reg. 15.
regni suscepit, per inobedientiæ superbiam Deũ
offendit. Rex Salomon postquam patris sui 3. Reg. 3.
Dauid sedem obtinuit, Deus illum vltra om-
nes mortales velut ad numerosi populi guber-
nationem sapientiæ munere ditauit. Econ- 3. Reg. 12.
trario vero Hieroboã seruus Salomonis, post-
quam regni domus Dauid occupauit partem,
ad idolorum culturam, decem tribus Israël, quæ
erant in parte Samariæ, [17] deuerterat. Per quæ
exempla euidenter ostenditur, quosdam in su-
blimiori statu ad maiorem perfectionem cres-
cere, quosdam vero per supercilium domina-
tionis ad deteriora defluere. Per quod vtrun-
que intelligitur, eos qui ad meliora condescen-
dũt, per virtutem animi & Dei auxilium posse
id facere, & eos qui ad deteriora deuertuntur,
per mentis imbecillitatem pariter & negligen-
tiam errare. Vnde & dominum absque virtute
fieri non decet, qui virtutem sine Dei auxilio
nullatenus habet. Qui etenim multa tuetur,
si non habet fortitudinem animi, non valet id
agere, quoniam magna magnis infestationi-
bus, vel aduersitatibus solent laborare. Omnis
ergo qui præest, hoc primitus animi tota inten-
tione procuret, vt per omnia de Dei adiutorio
omnino nõ dubitet. Si nanque cœperit in acti-
bus suis auxiliatorem habere dominum domi-
norum, nullus hominum contemptui poterit
habere eius dominatum: non enim est potestas Roma. 3.
nisi à Deo. Ipse enim eleuat de stercore ege- Pfal. 112.
num, & sedere facit cum principibus populi sui:
& deponit potentes de sede, & exaltat humi- Lucæ 1.
les, vt subditus fiat omnis mũdus Deo, & egeat 1. Corin. 2.
omnis gloria Dei.

CAPVT VII.

Septimus abusionis gradus est, Christianus
contentiosus: qui cum participationem nomi-
nis Christi per fidem & baptismum susceperit,
contra Christi dicta & propositum, mundi ca-
duca delectamenta diligit. Omne enim de quo
contenditur, aut propter propriam eius rei dile-
ctionẽ de qua agitur, aut propter alterius amo-
rẽ, quæ sub odiosa specie latet, adpetitur. Quẽ-
admodum verbi gratia, bellum animoso copu-
gnantium conflictu cum odiosa res sit, pro-
pter amorem victoriæ & libertatis peragitur,
& multæ aliæ dilectæ species, sub odioso labo-
re vel formidine, satis contentiose expetuntur.
Vnde patenter intelligitur, nihil cõtendi posse,
nisi

nisi propter dilectionem; speratam scilicet & subsequentem amabilem remunerationem. Qui igitur de mundo præsente ex quacunque causa contendit, perspicue ostendit quod illum diligit. Quomodo ergo mundum diligi per Ioannem Spiritus sancti sermones interdicunt? qui ait: Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Mundi enim amor & Dei, pariter in vno corde cohabitare non possunt; quemadmodum iidem oculi cælum, pariter & terram nequaquam conspiciunt. Sed requirendum est, si vere in mundo aliquid sit quod amari debeat,[18] & quis sit ille mundus, quem diligi diuina eloquia vetant. Terra ergo cum nascentibus ex ea, & metallis, & animantibus, & pulchritudine vestium, & oblectationibus ciborum, & iis quæ ad hæc pertinent, non diligi præcipitur: sed proximus, propter quem hæc omnia facta sunt, hic amari iubetur. Hæc enim omnia prædicta, velut non mansura, ad cælestē patriam pergentes concomitari nequeunt. Proximi vero, velut mansuri regis cohæredes, semetipsos licenter diligunt. Quod ergo semper in mundo non manet, & cum mundo pariter deficiet. Ipse mūdus non amari præcipitur, proximus autem qui est pars regni cælestis, in terra & inter ima elementa, à regni cælorum adpetitoribus non incongrue amatur; dum in superna illa patria in æternum cohæres habebitur. Propterea vero mundus præsens non diligi imperatur, ne à Dei dilectione alienus, sæculi dilector quisque efficiatur. Non ergo debet contēdi, quod nō licet amari. Igitur Christianus, qui nominis Christi similitudinem tenet, morum quoque eius similitudinem habere debet. Christianus enim nemo recte dicitur, nisi qui Christo moribus coæquatur. De Christo vero per Prophetam ita scribitur: Ecce filius meus quē elegi, electus meus, complacuit in illo sibi anima mea; ponam spiritum meum super eū. Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in platea vocem eius. Ecce Christus non contendit, neque clamauit? & tu si morū Christi, similitudinem tenere cupis, ne contendas, ne[19] abusiuus in Ecclesia Christianus existas. Suis enim sectatoribus Christus præcepit: Nolite vocari Rabbi, vnus est enim magister vester, qui Christus; & patrem nolite vocare super terram, vnus est enim pater vester, qui in cælis est. Omnes enim vos fratres estis, quibus ad supplicandum imperauit, cum diceret: Sic autē orabis: Pater noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum.[20] Frustra ergo contendit patrem se habere in terra, qui patrem & patriam profitetur se habere in cælo. Cuius patriæ nemo possessor efficitur, nisi qui de terrenæ patriæ contētione securus habetur.

1. Ioan. 2. | Esaia 42. Matth. 12. | Matth. 23. | Matth. 6.

CAPVT VIII.

Octauus abusionis gradus est, Pauper superbus; qui nihil habens, in superbiam extollitur; cum econtrario diuitibus sæculi nō superbe sapere per Apostolum Paulum imperetur. Quid ergo stolidius potest fieri; quam illum, qui per inopiam miseriam vel humilitatem abiectus, extremus & humilis incedere & cōtristari debuerat, supercilioso superbiæ tumore inflatam mentem contra Deum erigere? Per quod vitium lapsi corruerunt, qui in summo cæli cōditi erāt culmine. Quid ergo vult quasi potens in terra superbire; qui præ omnibus hominibus debuerat humilis adparere? Sed ne de paupertate sua tristitiā habeant, quid à Deo[21] recepturi sint, pauperes attendant: ipse enim inquit: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum. Recta namque dispensatione misericors iudex cæli regnum illis committit, quibus regni terrarum participationem interdum mortales abstulit; vt ipse diues in cæli sede adpareat, qui in terra penitus nihil procurat. Cauendum ergo pauperibus est; ne dum per egestatem & necessitatem[22] terrenum regnum prætereunt, per mentis etiam imprudentiam cælorum regnum amittant. Cum enim Dei dispensatione paupertatem necessariam acceperint, in ipsorum arbitrio pendet, vtrum pauperes spiritu sint. Non enim quibuscunque pauperibus cæli regna promittuntur, sed his tantummodo, in quibus diuitiarum inopiam animorum humilitas comitatur. Pauper enim humilis, pauper spiritu adpellatur; qui cum egenus foris cernitur, nunquā in superbiam eleuatur: quoniam ad adpetenda regna cælorum plus valet mentis humilitas, quam præsentium diuitiarum temporalis paupertas. Etenim humiles qui bene diuitias possessas habent, possunt pauperes spiritu adpellari: superbos autem, nihil habentes, haud dubium est beatitudine paupertatis priuari. De quibus vtrisque sancta scriptura ita loquitur: Est quasi diues cum nihil habens, & est quasi pauper, cum in multis diuitiis sit. Quasi pauper ergo in multis diuitiis, est diues humilis spiritu; & nihil habens quasi diues, est pauper superbus mentis adfectu. Nobilis ergo inopia est mentis humilitas, & ineptæ diuitiæ sunt animorum enormitas. Prouidendum ergo est pauperibus, vt semetipsos, quales sint intelligant: & quia rebus cōsequi, quod cupiunt, non valent, mentis tumore superbire desinant.

1. Timo. 6. | Matth. 5. | Prouer. 13.

CAPVT IX.

Nonus abusionis gradus est, Rex iniquus. Etenim regem non iniquum, sed correctorem iniquorum esse oportet. Inde in semet ipso nominis sui dignitatem custodire debet: nomen enim Regis intellectualiter hoc retinet, vt subiectis omnibus rectoris officium procuret. Sed qualiter alios corrigere poterit: qui proprios mores, ne iniqui sint, non corrigit? Quoniam: in iustitia regis exaltatur solium, & in veritate regis solidantur gubernacula populorum. Iustitia vero regis est neminem iniuste per potentiam opprimere; sine personarum acceptione, inter virum & proximum suum

Prouer. 16.

iuste iudicare; aduenis & pupillis, & viduis defensorem esse: furta cohibere, adulteria punire, iniquos non exaltare, impudicos & histriones non nutrire, impios de terra perdere, parricidas & periurantes viuere non sinere; [23] Ecclesias defendere, pauperes eleemosynis alere, iustos super regni negocia constituere, senes & sapientes & sobrios consiliarios habere; magorum & ariolorum, phytonissarumque superstitionibus non intendere; iracũdiam differre, patriam fortiter & iuste contra aduersarios defendere, per omnia in Deo confidere, prosperitatibus animum non eleuare, cuncta aduersa patienter tolerare; fidem catholicam in deum habere, filios suos non sinere impie agere, certis hori[illegible] ationibus insistere, ante horas cõgruas
Eccles. cibu[illegible] non gustare. Væ enim terræ, cuius Rex puer est, & cuius Principes mane comedunt. Hæc regni prosperitatem in præsenti faciunt, & Regem ad cælestia regna meliora perducunt. Qui vero regnum non secundum hanc legem dispensat, multas nimirum aduersitates imperij tolerabit. Iccirco enim pax sæpe populorum rumpitur, & offendicula etiam de regno suscitantur; terrarum quoque fructus diminuuntur, & seruitia populorum præpediuntur; multi & varij dolores prosperitatem regni inficiunt, carorum & liberorum mortes tristitiam conferunt, hostium incursus prouincias vndique vastant, bestiæ armentorum & pecorum greges dilacerant; tempestas aëris & hyemis turbata rerum fœcunditate, maris ministeria prohibent; & aliquando fulminum ictus, segetes & arborum flores, & pampinos quosque exurunt. Super omnia vero Regis iniustitia, non solum præsentis [24] imperij faciem obfuscat, sed etiam filios suos, & nepotes, ne post se regni hæreditatem teneant, obscurat. Propter
3. Reg. 12. piaculum enim Salomonis, regnum domus Israël Dominus de manibus filiorum eius di-
& 15. spersit. Et propter iustitiam Dauid Regis, lucernam de semine eius semper [25] in Hierusalem reliquit. Ecce quantum iustitia regis sæculo valet, intuentibus perspicue patet. Est enim pax populorum, tutamen patriæ, immunitas plebis, munimentum gentis, cura languorum, gaudium hominum, temperies aëris, serenitas maris, terræ fecunditas, solarium pauperum, hæreditas filiorum, & sibimetipsis spes futuræ beatitudinis. Attamen sciat Rex; quod sicut in throno hominum primus constitutus est, sic & in pœnis, si iustitiam non fecerit, primatum habiturus est. Omnes namque, quoscunque peccatores sub se in præsenti, habuit, supra se modo implacabili in illa pœna futura habebit.

CAPVT X.

Decimus gradus abusionis est, Episcopus negligens qui gradus sui honorem inter homines requirit, sed ministerij sui dignitatem coram Deo, pro quo legatione fungitur, non custodit. Primum namque ab Episcopo, [27] quid sui nominis dignitas teneat, inquiratur: quoniam cum Episcopus Græcum nomen sit, speculator interpretatur. Quare verò speculator ponitur, & quid à speculatore requiritur, Dominus ipse denudat; cum sub Ezechielis prophetæ persona, Episcopo officij sui rationem denunciat, ita inquiens: Speculatorem dedi te Ezech. 3.
domui Israël. Audiens ergo ex ore meo sermonem, nunciabis eis ex me. Si autem videris gladium venientem, & tu non annunciaueris, vt reuertatur impius à via sua; ipse quidem impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram. Si autem tu annunciaueris, & ille non fuerit reuersus; ipse quidem in iniquitate sua morietur, sed tu animam tuam liberasti. Decet ergo Episcopum, [28] qui omnium speculator positus est, peccata diligenter adtendere, & postquam adtenderit, sermone, si potuerit, & actu corrigere; si non potuerit, iuxta Euãgelij regulam scelerum operarios declinare. Si enim, iniquit in Euan- Matth. 18.
gelio Dominus, peccauerit in te frater tuus, corripe illum inter te & ipsum solum. Si te audierit, [29] lucratus eris fratrem tuum: si te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum vel duos testes, vt in ore duorum vel trium testiũ stet omne verbum; si illos non audierit, dic Ecclesiæ; si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus. Tali ordine expellendus est quicunque doctori vel Episcopo adhærere noluerit. Et qui tali ordine expulsus fuerit, ab alio aliquo doctore vel Episcopo non debet recipi. De sacerdote namque scriptum est in lege: Vi- Leuit. 21.
duam aut repudiatam non accipiat vxorem. Qui ergo illum excommunicatum à catholico, illo non permittente, sibi iungit: iura sacerdotij sancti, [30] quod Christianorum genus electum est, excedit. Hac ratione Episcopum, ad eos quibus in speculatione positus est, esse oportet. Cæterum vero, qualis in semetipso esse debeat, Paulus Apostolus exponit: vt ad gradum Epis- 1. Tim. 3.
copi veniens sit sobrius, prudens, castus, sapiens, modestus, hospitalis, filios habens subditos cum omni castitate, testimonium habens bonum ab his qui foris sunt, proferens doctrinæ fidelem sermonem; [31] antequam Epis[illegible]s sit, non plures habens vxores quam vna[illegible] percussor, non bilinguis, nõ ebriosus, n[illegible]eophytus; & per hæc ipse ostendat in ope[illegible]uod alios docet in sermone doctrinæ. Caueant ergo negligentes Episcopi, quod in tempore vindictæ Dominus per prophetam conquæritur, dicens: [32] Pastores multi demoliti sunt po- Ezech. 34.
pulum meum, & non pascebant gregem meum pastores, sed pascebant semetipsos; sed potius procurent hi, quos constituit Dominus super familiam suam, dare illis cibum in tempore suo mensuram tritici, puram scilicet & probatam doctrinam; quatenus veniente Domino mereantur audire: Euge serue bone & fidelis, quia Lucæ 12.
supra pauca fuisti fidelis, supra multa te consti- Matth. 25.
tuam:

tuam: intra in gaudium Domini tui.

CAPVT XI.

Vndecimus abusionis gradus est plebs sine disciplina; quę cum disciplinæ exercitationibus non seruit, communi se perditionis laqueo constringit. iram etenim domini absque disciplinæ rigore non euadit. Atque idcirco psalmistæ vocibus, indisciplinatæ plebi prędicatur: *Psal.2.* Apprehendite disciplinam ne quando irascatur dominus. [33] Disciplina vero motum est ordinata correctio, & maiorum præcedentium regularum obseruatio; de qua disciplina Paulus Apostolus *Hebr.12.* ita loquitur dicens: In disciplina perseuerate, tãquam filijs vobis offert se Deus. Quod si extra disciplinam estis, cuius participes facti estis? omnes enim adulteri & nõ filij estis. Qui ergo adulteri, sine disciplina sunt, & cælestis regni hæreditatem non capiunt: si filij autem paternæ disciplinæ correctiones ferunt, & hæreditatem quandoque recipere posse non desperent. De qua etiam disciplina Esaias quidem indiscipli- *Esaiæ 1.* natæ plebi prædicat, dicẽs: Quiescite agere peruerse, discite benefacere. [34] Et ad eandem psal- *Psal 36.* mista consona voce compsallit, dicens: Declina à malo & fac bonum. Infelix ergo est, qui abijcit disciplinam. Audet enim extra milites aliquid, qui dominum crucifigentes, non eius sciderunt tunicam, qui Ecclesię Christi scindit dis- *Ioan.19.* ciplinam. Sicut enim tunica totum corpus præter caput tegitur: ita disciplina, omnis Ecclesia, præter Christum qui caput est Ecclesiæ & sub disciplina non est, protegitur & ornatur. Ipsa enim tunica cõtexta desuper fuerat per totum; quia eadem disciplina Ecclesię à domino de cælo tribuitur & integratur. De qua Dominus cum ad patrem ascendisset, postquam resurrexit à mortuis ad Apostolos suos loquebatur, dicẽs: *Lucæ 24.* Vos autem sedete hic in ciuitate, quoadusque induamini virtute ex alto. Tunica ergo corporis Christi, disciplina Ecclesiæ est: qui autem extra disciplinam est, alienus est à corpore Christi. Non scindamus igitur illam, sed sortiamur de illa cuius sit, id est, non soluamus quicquam de mandatis domini, sed vnusquisque in eo in quo vocatus est, in eo permaneat apud Dominum.

CAPVT XII.

Duodecimus abusionis gradus est, Populus sine lege; qui dum Dei dicta & legum scita contemnit, per diuersas errorum vias [35] eundẽ perditionis laqueum incurrit. De quibus vijs sub persona præuaricatoris populi, humanũ genus *Esaiæ 53.* propheta ita deplangit: Nos autem sicut oues errauimus, vnusquisque in viam suam declinauit; de quibus vijs [36] etiam sapientia loquitur *Prouer.14.* per Salomonem: Multæ viæ videntur hominibus rectæ, & nouissima earũ deducunt ad mortem. Quæ vtique multę perditionis viæ tũc incedũtur; cum vna regalis via, lex Dei videlicet, quæ neque ad dexteram neque ad sinistram declinat, per negligentiã deseritur. De qua scilicet, dominus Iesus Christus, qui est finis legis ad iustitiam omni credenti denunciat: Ego sum *Ioan.14.* via, veritas, & vita; nemo venit ad patrem nisi per me. Ad quam viam omnes homines communiter inuitat, dicens: Venite ad me omnes *Matth.11.* qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Quia non est personarum acceptio apud *Coloss.3.* Deum; vbi non est Iudæus, nec Græcus, masculus & femina, seruus & liber, barbarus & Scytha, sed omnia in omnibus Christus: omnes enim vnũ sunt in Christo Iesu. Dum ergo Christus finis legis est; qui sine lege sunt, sine Christo fiunt. Igitur populus sine lege, populus sine Christo est. Abusiuum ergo, in temporibus Euangelij populum sine lege fieri, quando Apostolis in rectas gentes licentia prędicationis data est, quando tonitruum euangelij per cunctas sæculi partes intonuit; quando gentes quæ non sectabantur iustitia, adprehenderunt iustitiam; quando qui de longe fuerant, facti sunt prope in *Roman.* sanguine Christi; qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei in Christo; quando est tempus acceptabile & dies salutis, & tempora refrigerij in conspectu altissimi; quãdo vnaquęque gens habet testem resurrectionis; quando *Matth.28.* ipse dominus protestatur dicens: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem sæculi. Non itaque simus sine Christo in hoc tempore transitorio, ne sine nobis Christus esse incipiat in futuro.

ADNOTATIONES IN librum de duodecim abusionibus sæculi falsò Cypriano adscriptũ.

1. actibus explere] *Augustinus*: complere. cap.j.
2. in quo salietur] *Ms.* solo.
3. solius sui merito] *Augustin.* solo suo.
4. Cui cum membra] *Omisimus cum Augustino & Ms. cod. vocẽ:* multa, *ex Augustino etiam lego:* deseruit, *pro:* deserit. cap.ij.
5. quæ in illius carne] *Hic quoque prætermisimus voculam:* &, *cum Ms.*
6. alijs ministerium imperabit] *Ang.* ille ministrari sibi sperabit. cap.iij.
7. Vnde &c. in prouerbio] *Hoc ex Ms. cod. pro:* in prouerbijs.
8. admonenti tamen seniori] *Interserunt Ms. cod. voculam.* aut.
9. æternis æternà solatia præstàbuntur] *Rursum hoc ex Ms. cod. pro:* præstabunt. cap iiij.
10. suæ dilectioni] *Augustin.* ditioni.
11. benediximus vobis) *Etiam hoc ex Ms. cod. pro:* benedicimus. *Illud enim legitur in Psalmis.*
12. Pudicitia nanque castitatem custodit) *Istud ex Augustino, pro:* castitatem habet. *Cuius etiam istud paulopost placet* animam vegetat, *pro eo quod erat:* animum figit. cap.v.
13. Pudicitia enim) *Augustin.* vero.
14. omnia cœpta bona opera) *Sic Ms. pro eo*

quod Augustinus: intercepta, *& Morelius:* accepta. *Sic postea, vbi Morelius:* mœrentium, *illi legũt:* mœstorum.

cap.xj. 15. quæ & ipsa) *Hoc ex Ms. pro:* ipsis.

16. & omne quod continet) *Rectius sic Augustinus, quam alij:* & omnis qui consentit vitio.

17. deuerterat) *Augustin.* diuertit, *& paulopost:* diuertuntur, *pro:* deuertuntur. *Verum vtrumque Latine dicitur, & consentiunt Morel. Ms.*

cap.vij. 18. & quis sit ille mundus) *Iterum hoc ex Ms. pro:* quid sit, *& paulopost ex Aug.* concomitari, *pro:* comitari.

19. abusiuus) *Hinc videtur comprobari titulus Cambronen. cod.* De XII. abusiuis Sæculi, *quæ* ~~*pax*~~ *à Cypriano, vti & alia pleraque, est alienissima; postea tamen denuo repetitur sub finem.*

20. frustra ergo) *Rectius sic Ms quam alij:* enim.

21. recepturi sunt) *Ita Aug. pro* sunt, *qui etiam legit.* accepturi.

22. terrenum regnum pretereunt) *Augu. in mar.* perdunt. *Ex quo etiam paulopost. adiecimus particulam:* in.

cap.ix. 32. Ecclesias defendere) *Vel hinc patet Cypriani non esse, neque enim tunc Reges erant Christiani; eodem pertinet illud:* fidem catholicam in Deum habere. *Citant tamen hinc quædam Iuo lib. 8. & Gratianus 23. quæst. . cap. Rex.*

24. imperij faciem obfuscat) *Sic Augustinus, alij* fuscat.

25. in Hierusalem) *Ms.* in sæculum, *sed illud placet.*

26. modo implacabili) *Etiã hoc ex Augustino, pro* plagali.

cap.x. 27. quid sui nominis dignitas teneat) *Iterum hoc ex eodem, pro:* tenet.

28. qui omnium speculator positus est) *Ms.* omnium quibus in specula positus est. *Ex quo reposui:* sermone, *pro eo quod erat corrupte:* sermonem.

29. lucratus eris) *Ms.* es. *Ex eodem adieci vocem:* testinm. *Cyprianus certe aliter etiam hanc & alias scripturas citat.*

30. quod Christianorum) *Ms.* in quo.

31. antequam Episcopus sit) *Ms. & Augustinus;* ante Episcopatum. *Pulchre autem explicat auctor illud:* vnius vxoris virum.

32. Pastores multi) *August.* mei.

cap.xj. 33. Disciplina vero) *Longe aliter definit disciplinam Cyprianus.*

34. Et ad eandem Psalmista consona voce compsallit) *Ita hũc locum ex Ms. restitui, pro eo quod erat:* ad eadem, &c. psallit, *nullo sensu. Ex eodem etiam paulopost:* loquebatur, *pro:* loquitur.

cap xij. 35. eundem perditionis laqueum) *Aug.* præuaricationis, *at illud conuenit præcedentibus.*

36. etiam sapientia loquitur per Salomonẽ) *Omisi cum Ms. vocem:* eadem, *male interiectam. Est autem mirum quod legat:* Multæ viæ, *quũ non aliud habeatur Prouerb. 14. quam: Est via &c. tam apud 70. quam vulgatum Interpretem.*

COENA CYPRIANO
falsò etiam inscripta.

ARGVMENTVM.

Qvisquis tandem sit auctor huius libri, studio illi fuit in compendium quoddam redigere gesta historica vtriusque Testamenti, sub schemate cœne cuiusdam: verum ita infeliciter, vt non satis seruauerit decorum personarum, & multa ridicula immiscuerit. Habent tamen præter Moreliũ hunc libellum Ms. Dunensis, & S. Nicolai Tornacensis, sed falsò Cypriano inscribunt. Videtur Italus quispiã fuisse Auctor; quod tã sibi cognita habuerit omnium generum Vina Italica.

QVIDAM rex nomine Iohel, nuptias faciebat in regione Orientis, in Chana Galileæ; Is inuitauit plures, vt cœnam eius confrequentarent. Igitur qui tẽperius loti in Iordane, adfuerunt in conuiuio. [1]Tũc cõmundauit Naaman, aquam sparsit Amos, Iacobus & Andreas adtulerunt fœnum, Matthæus & Petrus strauerunt, mensam posuit Salomon, atque omnes discubuerunt turbę. Sed cum jam locus recumbentium plenus esset; qui superueniebant, quisque prout poterat, locum sibi inueniebat. Primus itaque omnium sedet Adam in medio, Eua super folia, Cain super aratrum, Abel super mulgarium, Noë super arcam, Iapheth super lateres, Abraham sub arbore, Isaac super arã, Loth iuxta ostium, Iacob super petram, Moyses super lapidem, Helias super pellem, Daniel super tribunal, Tobias super lectũ, Ioseph super modium, Beniamin super saccũ, Dauid super mõticulum, Ionas super terram, Pharao in arena, Lazarus super tabulam, IESVS super puteum, Zacchæus super arborem, Matthæus in scamno, Rebecca super hydriam, Raab super stuppam, [2] Ruth super stipulam, Tecla super fenestram, Susanna in horto, Abessalon in frondibus, Iudas super loculum, Petrus super cathedram, Iacobus super rete, Sampson super colũnam, Heli super sellam, Rachel super sarcinam. Patiens stabat Paulus, & murmurabat Esau, & dolebat Iacob, Iob solus sedebat in stercore. Tunc porrexit Rebecca pallium, Iudith coopertorium, Agar stragulum, Sem & Iapheth cooperuerunt. [3] Recumbentibus illatus est gustus cœnæ, & accepit cucurbitas Ionas, olus Esaias, betas Israël, morum Ezechiel, sycomorum Zacchæus, citrium Adam, lupinos, Daniel, pepones Pharao, carduum Cain, ficus Eua, malum Rachel, prunum Ananias, bulbos Lia, [4] oliuas Aaron, ouum Ioseph, vuas Noë, nucleos Symeon. Dedit acetum Ionas, accepit oxygarum IESVS Christus. Deinde superuenit Iacob cum filijs suis, & Laban cum filiabus suis, & sederunt super lapides. Venit & Abrahã a. cum domesticis suis, & Moyses cum cętera turba, & sederunt foris. Tunc respiciens rex inuitatos suos, sic ait; Quisque voluerit vestrum

vo[illegible]

venire in vestiarium meum,[5] dabo singulis singulas cœnatorias vestes: tunc aliqui ierunt, & acceperũt. Primus itaque omnium accepit Zacharias albam, Abraham passerinam, Loth sulphurinam, Lazarus lineam, Ionas ceruleam, Tecla flammeam, Daniel leoninam, Ioannes triclinam, Adam pelliceam, Iudas argirinam, Raab coccineam, Herodias cardinam, Pharao marinam, Enoch cælinam, Agar variam, Dauid neruinam, Helias aëriam, Eua arborinam, Iob biplagiam, Esaias mesotropam, Maria stolam, Susanna castalinam, Moyses conchylinam, Abel purpuream, Leui spartacinam, Thamar colorinam, Azarias carbasinam, Aaron murrinam, Iudith iacinthinam, Cain ferrugineam, Abiron nigram, Anna persicinam, Isaac natiuam, Paulus tharsicam, Petrus operariam, [6] Iacob alethinam, IESVS columbinam. At vbi diuisit vestes, Rex respiciens eos, sic ait: Nõ ante cœnabitis, nisi singuli singulas vices feceritis: atque ita [7] sibi præcepta diaconia consummauerunt. Primus itaque omnium ignem petijt Helias, succendit Azarias, lignum [8] porrexit Sara, collegit Iephte, adtulit Isaac, concidit Ioseph, puteum aperuit Iacob, hyssopum porrexit Sepphora, ad lacum stabat Daniel, aquam adtulerunt ministri, hydriam portabat Rebecca, vinum protulit Noë, vtrem portabat Agar, adtulit argentum Iudas, vitulum adduxit Abraham, adligauit Raab, resticulam porrexit IESVS, pedes copulauit Helias, ferrum tradidit Petrus, elisit Daniel, occidit Cain, supportauit Abbacuc, suspendit Abessalon, pellem detraxit Helias, ventrem aperuit Hermocrates, mediana suspendit Tobias, sanguinem effudit Herodes, stercus proiecit Sem, aquam adiecit Iaphet, elauit Helisæus, partes fecit Phalech, numerauit Auses, salem misit Molessadon, oleum adiecit Iacob, in focum imposuit Antiochus, coxit Rebecca, prior gustauit Eua. Explicitísque omnibus, omnes locis suis resederunt. Tunc intulit panes Saul, fregit Iesus, tradidit omnibus Petrus, intulit lentem Iacob, solus manducauit Esau; intulit intritam Abacuc, totum comedit Daniel, [9] fabam intulit Amelsad, prior gustauit Misael. Sed quoniam Hœdum coctũ comederat Isaac, & piscem assum Tobias; cœpit tumultuari Æglom. Valde esuriebat Daniel, panem petebat Hermocrates, non manducabat Ioannes, nihil gustauerat Moyses, ieiunus fuit Iesus, micas colligebat Lazarus. Cæteri autem partes suas tenebãt, quas ex varijs venationibus acceperãt. Abraham vitulinam, Isaac ceruinam, Abel agninam, Noë arietinam, Sampson leoninam, Elisæus vrsinam; maiorem tamen partem tenebat Beniamin. Postmodum dedit panes Pharao, omnibus diuisit Ioseph, [10] discum adtulit Herodes, partes composuit Rebecca, intulit Iacob, distribuit omnibus Noë. Primus ergo sustulit Ioannes caput, cerebellum Abessalon, linguam Aaron, maxillam Sampson, auriculam Petrus, oculos Lia, ceruicem Holofernes, arterias Zacharias, collum Saul, armora Agar, interanea Ionas,[11] fel piscis Tobias, cor Pharao, renalia Esaias, latus Adam, costam Eua, ilia Maria, ventrem Sara, vuluam Elizabet, adipem Abel, fœmora Abraham, caudam Moyses, crura Loth, pedes Iacob, ossa collegit Ezechiel. Item Iacobus & Andreas intulerunt pisces: sustulit itaque asellum Iesus, labeonem Moyses, lupum Beniamin, mugilem Abel, murænam Eua, pellamidem Adam, locustam Ioãnes, gladium Cain, capitonem Abessalon, polypum Pharao, turpitudinem Lia, auratam Thamar, scarum Agar, cantaridem Dauid, halescem Ioseph, saxatilem Hieremias, vmbras Lazarus, soleam Iudã, hirundinem Tobias, argentillum Iudas, sepiam Herodes, [12] carnutam Esau, glauculum Ionas, alopidam Iacob, salpam Molessadon, denticem Esaias, araneum Tecla, coracinum Noë, rubellionem Rebecca, lacertum Golias, menam Maria, & leonem Sampson. Posuit & Ionas acetum, Molessadon salem misit, prior intinxit Cain. Explicitísque omnibus, dedit adipem Abel, mel Ioannes, lac Abraham, conspersit Sara, dulcia fecit Iesus, omnia perministrauit Paulus. Sed quoniam aliquot genera vini habebãt, passum bibebat Iesus, Marsicum Ionas, surrentinum Pharao, pellinum Adã, graditanũ Moyses, creticum Isaac, adrianum Aaron, arbustinum Zacheus, arsinum Tecla, albense Ioannes, campanum Abel, siguinum Maria, florentinum Rachel. [13] Saturatione vini sopitus iacebat Adã, ebrius obdormiuit Noë, satis biberat Loth, stertebat Olofernes, somnus tenebat Ionam, vigilauit prope gallum Petrus, suscitabatur Iesus, surgere quærebat Iacob, prior surrexit Laban. Tunc miscuit scyphum Beniamin, intulit Martha, prior bibit Petrus. Sed quoniam vinum subduxerat Amelsad, & male miscuerat Ionas; murmurabat Hermippus, aquam bibebat Ioannes; vinum petebat Maria, non consentiebat Susanna, plenã ampullam ferebat Martha, sitiebat Ismael, ire volebat Tobias, alienum calicem bibere volebat Iacobus. Sublatísque omnibus, aquam ad manus petebat Pilatus, tradidit Iudas, ministrabat Martha, effudit Hermocrates, [14] lintheum porrexit Martialis, intulit lucernam Esaias; gratias egit Simeon, benedixit Anna; intulit coronas Rachel, Dauid hyssopum porrexit, dedit vnguentum Maria, perunxit Martha, poma intulit Adam, fauum porrexit Sampson, cytharã percussit Dauid, tympanum Maria, psalterium duxit Iubal, choros duxit Iudith, cãtauit Asael, saltauit Herodias, laudes dedit Azarias, magia lusit Mambres, risum fecit Isaac, osculũ porrexit Iudas, vale fecit Lothor. Et cùm vellent discedere, respiciens eos rex, sic ait: Nunc, per omnia diem nuptiarum celebrate, & frequentate, & demutate habitus, velut pompas facientes; sic ite in domos vestras. Placuit vero omnibus voluntas Regis:[15] atque ita primus

ita primus omnium procedit in magiſtro Ieſus, in cuſtode Ioannes, in retiario Petrus, in ſecutore Pharao, in [16] venatore Nemroth, in delatore Iudas, in hortulano Adã, in exodiario Eua, in latrone Cain, in Paſtore Abel, in curſore Iacob, in ſacerdote Zacharias, in rege Dauid, in cytharœdo Iubal, in piſcatore Iacobus, in coco Antiochus, in aquario Rebecca, in furnitore Ananias, in beſtiario Tecla, in ſtupido Moleſſadon, in religioſo Salomon, in miniſtra Martha, in milite Vrias, in inſano Herodes, in famulo Cham, in medico Tobias, in ebrio Noë, in riſiculo Iſaac, in triſti Iob, in iudice Daniel, in fabro Ioſeph, in proſtituta Thamar, in formoſa Rachel, in odibili Lia, in domina Maria; in impio Loth, in aduerſario Amalech, in ſtructore Sem, in ruſticulo Eſau, in forti Golias, in piſtore Hieroboam. Sed quoniam contendebat Dina, aquam effundebat Aaron, & nudus erat Ionas; tũc ſolem petebat Auſes vt ſiccaretur Berſabee. [17] Quo facto iuſsit eos Rex, ad ſe venire, qui venerunt (altera die) & munera ei obtulerunt. Primus itaque omnium obtulit arietem Abraham, taurum Tecla, ouiculam Noë, camelum Rebecca, leonem Sampſon, ceruum Eſau, vitulum Ieſus, Iumentum Iacob, currum Helias, veſtẽ Iudith, [18] cirnes Berſabee, ligna Iſaac, frumentum Ioſeph, reſinam Ruben, pecuniam Abimelech, ſtrobilos Leui, capſam Moyſes, fauum Petrus, copias Abigea. Sed quoniam ante diem conuiuij, quædam de conuiuio ſubducta fuerant, iuſſu regis [19] inquirebantur ab eis. Inuoluerat enim ſtragulum multicolorium Agar, ſigillum aureum Rachel, ſpeculum argenteum Tecla, ſciphum bibitorium Beniamin, annulum ſignatorium Thamar, [20] coopertorium ſubſericum Iudith, lãceam regiam Dauid, alienam vxorem abduxerat Abimelech. Tunc iuſsit rex, vt omnes qui fuerãt in conuiuio ducerentur ad tormenta. Quo facto, [21] primus innocens decollatur Ioannes, occiditur Abel, foras proijcitur Adam, timens obmuteſcit Zacharias, fugit Iacob, quæritur Enoch, turbatur Abimelech, immutatur Nabuchodonoſor, deprecatur Abrahã, transfertur Helias, ſupprimitur Dina, includitur Noë, [22] impingitur Loth, ſuffigitur Ieſus, dãnatur Daniel, accuſatur Suſanna, adligatur Ioſeph, occiditur Martha, tollitur Abbacuc, beſtijs datur Tecla, in fornacem mittitur Ananias, vinculis cõſtringitur Sampſon, punitur Vrias, flagellatur Paulus, tẽditur Eſaias, expoliatur Ionas, lapidatur Hieremias, excæcatur Tobias; nõ credebãt Moyſi, ſubducitur Abiron, ſuſpenditur Abeſſalon, confunditur Rebecca, tranſducitur Agar, arguitur Pharao, relinquitur Iſraël, abducitur Dathan, [23] deprimitur Chore, copulatur Iſaac, mittitur Nathan, conuincitur Amelech, maledicitur Iudas, dehoneſtatur Mambres, cogitur Loth, interficitur Phinees, dimittitur Ofni, timens moritur Heli, cõprimitur Dina, decipitur Eſau, ſubſtringitur Saul, dolet de facto Iob, interrogatur Eua, neſcio clamat Cain, tenetur & negat Petrus. Sed quoniam multorum conſcientia erat in furto, quod [24] erat reſpiciẽs Raab; quærebatur Labã, infamabatur Suſanna, arguebat Ioannes, negabat Rachel, docebat Moyſes, plorabat Triphæna, obſeruabat Maria, attendebat Oneſiphorus, triſtis erat Iob, iurabat Iacob, nõ credebat Pharao, mentiebatur Hieroboam, pauẹbat Suſanna, erubeſcebat Rebecca, plangebat Hieremias. Poſtmodum ſcrutatis omnibus, inuentum eſt furtum apud Beniamin, quod erat in cõſcientia Ioſeph. [25] Sed poſteaquam probatum eſt Regi, quod Achar filius Carmi, ſolus eſſet reus furti, iuſsit eum mori, donauitque eũ omnibus. Tunc occaſione accepta, primus omnium calce eum percuſsit Moyſes, abijt in complexum Iacob, veſtem detraxit Tecla, ad terram eliſit Daniel, lapide percuſsit Dauid, virga Aaron, flagello Ieſus, medium aperuit Iudas, lãcea transfixit Eleazar. Tunc cluſsit, vti qui mortuus eſſet ſepeliretur; [26] & vendidit agrum Laban, emit Abraham, Ioſeph monumentum fecit, & ædificauit Nachor; aromata impoſuit Maria, cluſit Noë, ſuperſcripſit Pilatus, preciũ accepit Iudas: quo facto gaudẽs clamat Zacharias, cõfunditur Elizabeth, ſtupet Maria, ridebat de facto Sarra. Explicitiſque omnibus domos ſuas repetierũt.

ADNOTATIONES.

1. Tunc commendauit Naaman] *Sic restitui ex Ms. pro:* Neeman.

2. Ruth ſuper ſtipulam] *Hoc ex iiſdem adieci, & iuxta eoſdem vbique lego:* Abeſſalon, *pro:* Abſalon. *Fortaßis legendum:* Iudas ſuper loculos, *pro eo quod eſt:* loculum.

3. Recumbentibus illatus eſt] *Etiã hoc ex illis; antea erat corruptißime:* Recumbentes illatus eſt.

4. oliuas Aaron, vuas Noë, ouum Ioſeph,] *Ita etiã prorſus ex Ms. pro eo quod erat:* oliuas Noë, ouum Ioſeph, vuas Aaron.

5. dabo ſingulis ſingulas] *Adiicio ex iiſdem:* ſingulas. *Lego etiam ex illis:* Dauid neruinam, *vbi erat:* prouernicam. *Idem legunt:* Suſanna caſtilinam, *pro:* caſtalinam, *&:* Aaron myrrinam, *pro:* murrinam.

6. Iacob alethinam] *Ms.* Iohannes pſeudo allechinam] *Conijcio legendum:* Ioſeph halecinã, *eo quod poſtea ſequatur:* Ioſeph halecem.

7. ſibi præcepta diaconia compleuerunt] *Ms.* præceptas diaconias.

8. porrexit Sara] *Rurſum hoc ex Ms. adiicio, & lego paulopoſt* elauit Heliſeus. *pro :* lauit, *Habent iidem:* Maleſſadon. *pro:* Moleſſadon, *&:* Ariochus, *pro:* Antiochus, *tum hic tum poſtea.*

9. fabam intulit Amelſad] *Ms. vnus:* Melſad, *alter:* Melſat.

10. diſcum attulit Herodes] *Ita lego ex iiſdẽ; quia: paulopoſt ſequitur intulit.*

11. fel piſcis Tobias] *Ms.* Sycotũ Tobias. *Legunt*

gunt etiam paulopost: politum, *pro:* polypum, *sed non placet. Contra rectius legunt:* scarum, *quem alij* scaurum.

12. carnutam Esau, glauculum Ionas] *Ms. legunt:* cornutam, *&:* conchulam. *Item:* Iob, *ubi est:* Iacob.

13. Saturatione vini sopitus] *Priores duas voces adieci etiam ex Ms. & reposui paulopost:* Laban, *pro:* Lazarus. intulit Martha] *Ms.* Maria.

14. lintheum porrexit Martialis] *Ms.* Petrus, *at nō placet. Rectius vero illi paulopost:* choros, *quam alij:* choreas. *Sine autē legas:* cantauit Asael, *siue:* Dauid, *perinde est.*

15. atque ita primus procedit] *Ms.* prodit.

16. in venatore Nemroth] *Magis hac placet. Dun. cod. lectio ad marg. & Ms. Tornac. quàm aliorum* Mambres.

17. Quo facto] *Mor. præmittebat:* pro, *Ms.* sub, *sed vtrumque superfluum est. Non habent autem Ms.* illud altera die.

18. crines Bersabee] *Addit. vterque Ms.* Agar, *sed desideratur munus quod obtulisse dicatur, si legi debeat, fortassis adijcienda vox:* amphoram.

19. inquirebantur ab eis] *Ex Ms. sic lego, pro:* inquirebatur. *Item:* Inuoluerat, *ex Ms. Tornac. pro:* Inuolauerat.

20. coopertorium subsericum] *Vterque Ms.* sericum.

21. primus decollatur Ioānes] *Omisimus cum Ms.* omnium.

22. impingitur Loth] *Prorsus sic etiam lego: cum ijsdem postea enim fit mentio:* Agar, *Legunt ijdē:* Maria, *pro:* Martha.

23. Deprimitur Chore] *Etiam hoc restitui ex Ms. pro eo quod corrupte erat:* Coreb. *Legunt ijdem:* demonstratur Mambres, *pro:* dehonestatur.

24. erat suscipiens Raab] *Item & hoc, pro:* suspiciens.

25. sed posteaquam] *Rursum & hoc, pro:* Et. *Item* Achar, *pro:* Agar. *Legunt ijdem:* Eliezer, *pro:* Eleazar, *&:* vt is, *pro:* vti.

26. & vendidit agrum Laban] *Ms. vterque,* Ermmon, *forte legendum:* Ephron.

FINIS TERTII TOMI OPERVM DIVI CYPRIANI.

Ex commißione Reuerendißimi Domini Episcopi Brugensis approbata & comperta habere plurimum vtilitatis ac eruditionis.

Ita testor Franciscus vanden Heede, Canonicus Ecclesiæ Brugensis.

OPERVM TERTII TOMI INDEX ALPHABETICVS.

Priuilegiorum Summa.

REGIS Catholici Philippi Priuilegio cautum est, ne quis D. Cypriani Opera à Iacobo Pamelio S.Th.L. castigata & in ordinem legitimum redacta, aut seorsum, aut cum ipsius Adnotationibus intra sexennium ausit excudere, vel alibi excusa venum exponere seu distrahere, citra ipsius Iacobi Pamelij consensum. Qui secus faxit, confiscatione omnium exemplarium mulctabitur, vti latius in Regijs Diplomatibus exprcssum est. Datum Bruxellæ in Consilio Priuato.

Subsignatum

Prats.

Et in Consilio Brabantiæ, addita insuper vnius Floreni mulcta pro libris singulis.

Subsignatum

De Langhe.